UNIVERSAL
LIBRARY

[illegible] افعال انس و جان

[illegible]

المعروف

[illegible] کافیہ فارسی (?)

[illegible] منطبع گردید (?)

اطلاع

اس مطبع میں ہر علم و فن کی کتب کا ذخیرہ سلسلہ وار فروخت کے لیے موجود ہے یہ فہرست مطابق ہر ایک شائق کو چھپا کر جانے سے مل سکتی ہے جسکے معاینہ و ملاحظہ سے شائقان اصلی حالات کتب کے معلوم فرما سکتے ہیں۔۔ با ارزان ہے اس کتاب کے ٹیٹل پیج کے تین صفحہ سادہ میں کتب نحو و کتب صرف و کتب تفسیر و کتب حدیث و کتب منطق و کتب علم معانی و بیان درج کرتے ہیں تاکہ جس فن کی یہ کتاب ہے اوس فن کی اور بھی کتب موجودہ کارخانہ سے قدردانوں کو آگاہی کا ذریعہ حاصل ہو۔

کتب نحو

مجموعہ نحو میر۔ شامل چند کتب ذیل محشی

۱۔ نحو میر۔ از میر سید شریف علامہ۔

۲۔ مائۃ عامل۔ ۳۔ جمل۔ ۴۔ خلاصہ ۵ تتمہ

۶۔ عمدۃ المرام۔

حاشیہ خیالی۔ بر شرح عقائد نسفی۔

حاشیہ عبد الحکیم۔ سیالکوٹی بر خیالی کہ شرح عقائد نسفی کی ہے مصنفہ مولوی عبد الحکیم سیالکوٹی۔

ضریری محشی۔ مصنفہ امام ابو الحسن علی حمید الدین

شرح مائۃ عامل۔ محشی درسی کتاب ہے۔

ہدایۃ النحو محشی۔ مع رسالہ عین الافادۃ فی کشف الافناع رسالہ از مولوی عبد الصمد بلگرامی۔

کافیہ محشی خط نستعلیق مصنفہ ابن حاجب علامہ در باب مونثات سماعیہ مع قصیدہ از مصنف علام و نیز دو رسالہ تحقیق مونث سماعی ایک مصنفہ ابن کمال کا اور دوسرا مولوی عبد الرحیم کا۔

ایضاً کافیہ محشی بخط نسخ بشرح صدر مع رسایل۔

ایضاً کافیہ محشی۔ با ترجمہ و حواشی

شرح کافیہ فارسی۔ منظوم مصنفہ مولوی محمد ابراہیم

شرح ملا جامی محشی۔ مطبوعہ قدیم یہ شرح کافیہ کی مصنفہ ملا عبد الرحمن جامی مع رسالہ تقریر حاصل و محصول از مولوی خادم احمد۔

ایضاً ایضاً

شرح ملا جامی محشی۔ جلی قلم مطبوعہ جدید واضح کاغذ عمدہ مع تقریر حاصل و محصول از مولوی خادم احمد۔

ایضاً۔ جلی قلم۔

حاشیہ جمال و حاشیہ عبد الرحمن دونوں حاشیہ شرح ملا جامی کے بڑے معتبر حاشیہ ہیں حاشیہ جمال مصنفہ و حاشیہ عبد الرحمن مصنفہ۔

رضی شرح کافیہ۔ مصنفہ محمد بن الحسن استرآبادی مطبوعہ مطبع ہذا کلان دو جلد میں۔

۱۔ جلد اول۔ تا بحث مجرورات ہے۔

۲۔ جلد ثانی۔ بحث مبتدا سے تا بحث حروف ختم کتاب

ایضاً مطبوعہ دہلی الضیا دو جلد میں بموجب مدارس کے

لب الاعراب۔ مصنفہ مولوی [illegible] اللہ

تسہیل الکافیہ۔ شرح کافیہ مصنفہ مولوی عبد الحق خیرآبادی۔

حاشیہ عبد الغفور۔ مصنفہ ملا عبد الغفور مع تکملہ از مولوی عبد الحکیم شرح ملا جامی کا نادر حاشیہ ہے دو جلد میں حاشیہ عبد الغفور بند سنہ ۳۵۲ پر ختم ہے اور تکملہ بند سنہ ۲ [illegible]۔

اصل اصول نحو مصنفہ مولوی محمد حسن خان بہادر صدر الصدور سابق کانپور۔

مقامات حریری۔ مع ترجمہ و حواشی فارسی مصنفہ ابو محمد القاسم بن علی الحریری اسمین پچاس مقالہ ہیں انشا نگاری عربی میں نادر مجموعہ ہے۔

به عون خدای کون و مکان عز جلاله فعال انس و جان جل شانه

جامع الغموض منبع الفیوض

المعروف

شرح کافیه فارسی

بمطبع منشی نولکشور واقع کانپور باهتمام پرتاب نراین بعلم تقسین زیور انطباع گردید

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذی اعز الکافیة فی الاعصار واشغل الفضلا بحل مشکلاتها فی اللیل والنهار والصلوة والسلام علی سید العرب والعجم خاتم الانبیا شفیع الامم وعلی آله منبع الفیض والنعم واصحابه مطالع الجود والکرم اما بعد فیقول العبد الضعیف الکثیر التقصیر الراجی الی شفاعة الرسول الکبیر عبد النبی الاحمدنگری بن قاضی عبد الرسول العثمانی ادخله الله فی روضة الجنان ان النسخة العظیمة المسماة بالکافیة التی فی علم النحو وافیة لما کانت مشکلة علی المبتدئین متعسرة علی المتعلمین اردت ان اشرحها بالعبارة الفارسیة لعدم قدرتهم علی العربیة مع التعرض للاعتراض والجواب الذی یحصل به حل الکتاب سائلا من الله الکریم بالانعام وان یوصل هذا الشرح بالاتمام اللهم اجعله سببا لبقاء الایمان ولدخول الجنان ولان انظر الی جمال کمالک الکریم مع الاخوان ومرویا فی الاعصار والاحیان ومعززا عند الفضلاء والاعیان واغفر لی الذنوب یا ... واجعل علینا الرسول علیه الصلوة والسلام شفیقا فی کل آن ... وآله واصحابه بادیان واستقمنا عند ... علی الایمان ولا تنظر الی الخطاء والنسیان وارحم علی ضعیف البنیان واحفظنا من الخسران والنیران وسمیته بجامع الغموض مخزن الاسرار ومنبع الفیوض وبالله استعینی فی توفیق الاتمام وهو المیسر للاختتام ابیات چند مناسب حال الهی از کرم بر من نظر کن ❊ ز اسرار نهان خود خبر کن ❊ بجمال باکمال خویش بنمای ❊ گره از صره مقصود بکشای ❊ بده طاقت خدایا در زبانم ❊ که تا چندین سخن در نحو رانم ❊ خدایا ترجمه را زود گردان ❊ بطلبا شوق او افزود گردان ❊ خطای من ببخش و اجر ده تو ❊ اگناه من ببین و نخر با ...

خطاها کرده ام بسیار بسیار | نظر بر عفو کن آن را تو مشمار
ز عمرم بیست سالے رفت برباد | ندیدم خویش را در هیچ بابا یاد
الهی بعد ازین گر زنده مانم | بده توفیق تا نام تو خوانم
غلام از رحاجتی آرد بوسیلے | چه مولی از همه اولی و اعلے
امید از هیچ مولی مستقیم ست | نباشد چونکه آن بیشک کریم ست
کرمهای تو بر من هر دم مدام ست | مدام ست و مدام ست و مدام ست

مقدمه الکتاب

مقدمه جلوس سلطان مقصود بر سریر بیان و خروج آن از مصر خفا و عدم در میدان ظهور و بیان وصف کشیدن طلبا، دوران بهر نظاره آن شاه شاهان

غرض وغایة

بدان اعطاک الله تعالی علما نافعا وفهما کاملا وقلبا منورا واعتقادا راسخا که هر که شروع نماید در علمی از علوم لازم ست او را برای نفس شروع دانستن دو چیز یکی دانستن آن علم بوجهی از وجوه دوم دانستن غرض وغایة آن علم برابر ست که آن غایة معتبر باشد یا نی ومرتب باشد بر آن علم یا نی وغرض چیزی ست که باعث بود بر اقدام فاعل بر فعل وغایة چیزیست که مترتب شود بر فعل ومی تواند بود که غرض وغایة متحد بالذات بود ومتغایر بالاعتبار همچون عدم خطا در اعراب وبناء آخر کلمه ازین حیثیت که باعث ست بر تحصیل علم نحو غرض ست وازین حیثیة که مترتب ست بر تحصیل علم نحو غایة هست وچون این دو چیز مذکور در دانستن نیاید شروع نمودن شارع دران علم اصلا ومطلقا ممکن نخواهد بود اما دانستن علم بوجهی از وجوه برای آنکه ممتنع ست توجه نفس ناطقه سوی مجهول مطلق واما دانستن غرض وغایة آن علم برای آنکه شروع در علم فعل اختیاری ست وظاهر ست که فعل اختیاری بی مرجح بوقوع نمی آید لان الاختیار ترجیح احد الامرین علی الآخر پس تا وقتیکه ترجیح دهنده شروع در علم بر عدم شروع یافته نشود شروع علم بوقوع نخواهد آمد وشک نیست که مرجح شروع در علم دانستن غرض وغایة آن علم ست پس ناچار ست که دانسته شود قبل از شروع غرض آن علم وگرنه ممتنع خواهد بود شروع دران علم چنانچه در علم حکمت مذکور ست که کل حرکة اختیاریة موقوفة علی الغایة وهر که خواهد که او را شروع در علم بر وجه بصیرة حاصل آید لازم ست او را برای شروع مذکور دانستن یکی از [illegible] قبل دانستن علم بتعریف رسمی ودوم دانستن فائده معتبره که بران علم مترتب باشد وسوم دانستن موضوع آن علم اما دانستن آن علم بتعریف رسمی برای آنکه وقتیکه بداند شارع علم بتعریف رسمی واقف خواهد شد بر جمیع مسائل آن علم بطریق اجمال تا بحدیکه هر مسئله از آن علم که بر آن شارع وارد شود خواهد دانست که این مسئله ازان علم ست چنانچه شخصے مثلا اراده کند رفتن راهی که در دیدنش نیامده لیکن از سماع بر علامات او واقف شده پس رفتن براه مذکور مر آن شخص را بر وجه بصیرة خواهد بود واما دانستن فائده معتبره که بران علم مترتب باشد از برای آنکه تا شروع [illegible] وسعی او دران علم عبث نباشد نزد شارع نزد خلائق ونیز برای آنکه تا مبالغه کند شارع

سعی خود را در تحصیل آن علم واما دانستن موضوع آن علم اند برای آنکه تمایز علوم بحسب تمایز موضوعات است چنانچه
علم فقه که از علم اصول فقه بموضوع خود امتیاز یافته زیرا که موضوع علم فقه افعال مکلفین ست از حیثیة حل و حرمة وصحة وفساد
وموضوع علم اصول فقه ادله سمعی ست از حیثیة استنباط احکام شرعیه از ان ادله پس هرگاه که موضوع علم فقه افعال
مکلفین ست وموضوع علم اصول فقه ادله سمعی مقرر شده هر یکی ازین دو علم از دیگر امتیاز یافته پس اگر شارع موضوع علم را نداند
چگونه حاصل شود او را امتیاز در علم مطلوب از علوم آخره مخفی نماند که بعد دانستن علم برسم دانستن موضوع علم برای زیادتی تمیز
وزیادتی بصیرت است نه برای اصل تمیز واصل بصیرت زیرا که اصل تمیز واصل بصیرت حاصل شده است از دانستن علم برسم
وازینجا ظاهر شد که دانستن موضوع علم برای اصل بصیرت وقتی ست که شارع را دانستن علم بتعریف رسمی حاصل نبوده باشد
وموضوع هر علم آنست که از عوارض ذاتیه او دران علم بحث کنند وعارض شی خارج آن شی را گویند که بران شی محمول
شود واین خارج محمول گاهی اولاً وبالذات عارض آن شی می شود نه بواسطه شیء دیگر یا عارض شی می شود ثانیاً
وبالعرض وبواسطه شیء دیگر وان خارجی که عارض شی شود اولاً وبالذات او را عارض ذاتی گویند مثل حرکت که اولا بالذات
عارض سفینه میشود نه بواسطه شیء دیگر وآنکه عارض میشود بواسطه شیء دیگر می تواند بود که آن واسطه مساوی آن شی
معروض باشد یا اخص از معروض یا اعم از معروض یا مباین معروض وآن محمول که عارض شی باشد بواسطه شیء
دیگر که آن شی مساوی معروض بود مثل ضحک که عارض انسان میشود بواسطه تعجب ومیان انسان وتعجب تساوی است
چه توان گفت که هر متعجب انسان ست وهر انسان متعجب واین نیز داخل عوارض ذاتیه است چه مساوی
شی متحد بالذات با آن شی است واما آنچه عارض شی می شود بواسطه امر اخص مثل کتابت که عارض حیوان میشود
بواسطه انسان وانسان اخص از حیوان ست بواسطه آنکه هر جا که انسانست حیوان هست اما هر جا که حیوان باشد
لازم نیست که انسان باشد واین را عارض غریب گویند وآنچه عارض شود بواسطه امر اعم مثل حرکة بالاراده
که عارض انسان ست بواسطه حیوان زیرا که حرکت مذکوره از خواص حیوان ست واین را نیز [illegible] غریب گویند
وآنکه عارض شی شود بواسطه امری که مباین آن شی ست مثل حرکة که عارض جالس سفینه میشود بواسطه سفینه
ومیان سفینه وجالس تباین ست بواسطه آنکه نمی توان گفت که سفینه جالس ست یا جالس سفینه است و
این را نیز عارض غریب گویند وبعضی گفته اند که هرگاه شیء عارض شی آخر شود وبواسطه امر اعم که آن اعم جزو آن شی
باشد آن نیز داخل عوارض ذاتیه است لیکن محققین برانند که او داخل عوارض ذاتیه نیست بلکه او از عوارض غریبه
است وباید دانست که در علم بحث نمیکنند از عوارض غریبه موضوع بواسطه آنکه غرض از وضع هر علم آنست که احوال

موضوع علم و عارض ذاتی

عارض غریب

موضوع او در ان علم معلوم شوند و عوارض غریبه فی الحقیقت عوارض شئ دیگر اند پس ازین قاعده کلیه مسطوره معلوم
شد که شارع علم نحو را برای اصل شروع دو چیز درکار است یکی دانستن علم بوجهی از وجوه دوم دانستن غرض وغایة علم مذکور اما برای
حصول شروع علم نحو بر وجه بصیرت لازم است دانستن یکی ازین امور ثلثه اول دانستن تعریف علم نحو و آن اینست که النحو علم
باصول یعرف بها احوال اواخر الکلم من حیث الاعراب والبناء دوم دانستن فائده وغرض علم نحو و آن اینست که خطا در اعراب و
بناء آخر کلمه واقع نشود سوم دانستن موضوع علم نحو و آن کلمه و کلام است زیرا که در علم نحو از احوال کلمه و کلام بحث کرده میشود که آن اعراب و بناست

طلوع خورشید مقصود با جمال و جلال و دمیدن صبح مطلوب با فیض و نوال

هرگاه که طریقه اکثر مصنفین کتب نحو این بود که کتاب خود را بتعریف موضوع علم نحو شروع میکردند نه بتعریف
علم نحو ونه بیان وغرض وغایة علم نحو شروع کرد افضل المدققین امام المحققین جامع معقول ومنقول حاوی فروع
واصول جمال الملة والدین عثمان ابن حاجب قدس سره الاوفر قدره کتاب خود را بتعریف موضوع علم نحو پس گفت

بسم الله الرحمن الرحیم

الکلمة وسزاوار این بود که شروع میکرد بعد تسمیه بحمد الله سبحانه بجهت عمل بقوله علیه الصلوٰة والسلام کل امر ذی
بال لم یبدأ بحمد الله فهو اقطع و برای موافقت و متابعت بسلف که ایشان کتب خود را بعد تسمیه بحمد الله تعالی
شروع میکردند پس از مصنف رح دو چیز بوقوع آمده یکی مخالفت حدیث شریف دوم مخالفت سلف **جواب** میگوییم مخالفت
حدیث شریف لازم نمی آید زیرا که در حدیث لم یبدأ واقع است نه لم یکتب پس جائز است که مصنف رح بزبان صداقت بیان
خود حمد ایزد متعال ذوالجلال والافضال بر وجه کمال رانده شروع کرده باشد **جواب دوم** در حدیث شریف
ذی بال واقع شده و مصنف رح کتاب خود را ذی بال ندانسته پس هرگاه که کتاب ذی بال نباشد و حکم حدیث شریف
بر ذی بال [illegible] چراکه از ترک حمد مخالفت حدیث شریف النبوی بسوی مصنف رح عائد نمیگردد و نیز مخالفت سلف لازم نمی آید زیرا که
مصنف رح در وقت تصنیف تصور کرده که این کتاب ازین حیثیت که تصنیف کرده من است مثل کتب سلف نیست اگرچه
[illegible] نیست قواعد لطیفه و ترتیب انیقه از کتب سلف اولی باشد پس هرگاه کتاب من مثل کتاب ایشان نباشد طریقه
ایشان چرا اختیار کنم و درین عین ادب است پس مصنف رح هضماً لنفسه کرده است والهضم فی اللغة الکسر اگر گفته شود
حمد عبادت است و ترک عبادت خواهش نفس است پس چگونه منهضم میشود نفس بترک حمد **جواب** میگوییم نفس
گاهی میخواهد عبادت را و حظ نفس در مباشرت عبادت بیشتر می باشد از ترک عبادت بسبب آنکه درین اشتهار

است در خلق که فلان شخص چه متقی و پرهیزگار است جواب دوم تحمید اگرچه عبادت است فی نفسه لیکن ازین حیثیت که
ابتدا کرده شود با و امر غیر ذی بال عبادت نیست زیرا که ابتدا امر غیر ذی بال بحمد حقارت حمد است چنانچه صلوة در ارض مغصوبه
ازین حیثیت که صلوة است عبادت است و ازین حیثیت که در ارض مغصوبه غیر است حرام است و چنانچه تسمیه بر اکل حرام ازین
حیثیت که تسمیه است عبادت است و ازین حیثیت که بر اکل حرام است کفر است اگر گفته شود مصنف رح صلوة و صوم را نیز ترک دهد
و این تصور کند که من مثل سلف عاقل و بالغ نیستم تا که صلوة و صوم بجا آرم پس همچنین تصور کردن و صلوة و صوم را
گذاشتن جایز نیست پس حمد را ترک کردن نیز جایز نه جواب میگوییم صحیح نیست ترک چیزیکه وارد است بر فرضیت او قرآن مجید
و احادیث رسول حمید خصوصا من ترک الصلوة متعمدا فقد کفر برای جاری کردن یک نکته که آن هضما لنفسه باشد بخلاف حمد که
فرض نیست پس جایز است ترک حمد برای هضم نفس و قیاس صلوة و صوم بر حمد باطل است زیرا که قیاس مع الفارق
است و نیز جواب گفته اند از ترک حمد بایں طریق که اول التصنیف از تصانیف مصنف رح کافیه است چنانچه اول سوره از
سور قرآنی باعتبار نزول سوره اقرا است و چون سوره مذکوره در وقت نزول مشروع بحمد و تسمیه نبود لهذا مصنف رح
نیز اول تصانیف خود را که کافیه است مشروع بحمد نگردانید از جهت متابعت و در صحیح بخاری مروی است که رسول صلی الله
علیه و آله و اصحابه و سلم خوانده اند سوره مذکوره را وقت نزول بی آنکه شروع کرده تسمیه یا بحمد و نیز جواب داده اند
که قصد مصنف رح درین کتاب اختصار است پس اول مرتبه مصنف رح بترک حمد تنبیه کرد بر مقصود خود زیرا که غرض از حمد صفت
باریتعالی است و این حاصل است از بسم الله پس هرگاه که مقصود به بسم الله حاصل شده باشد باز آنرا ذکر کردن موجب
تطویل کلام است و این خلاف مقصود است و نیز جواب داده اند لا نسلم که کافیه بحمد مشروع نیست بلکه بحمد مشروع است
زیرا که کافیه جزو ثانی از شافیه است و آن مشروع بحمد است یعنی شافیه مشتمل بود بر دو علم یکی صرف دوم نحو چنانکه تهذیب
مشتمل بود بر دو علم یکی منطق و دوم کلام پس علم نحو را جدا کرده مسمی به کافیه گردانیدند و لا یخفی شناعة هذا الجواب علی
من طالع دیباجة الشافیة بدانکه الف لام بر چهار قسم است الف لام جنس و استغراق و عهد خارجی و عهد ذهنی
و الف لام جنس آن را گویند که اشاره کند بسوی ماهیت مدخول خود قطع نظر از فرد و افراد چون الرجل خیر من المرأة
که اشاره کرده است الف لام که بر رجل است بسوی ماهیتش و آن این است که ذکر من بنی آدم جاوز عن
حد الصغر الی الکبر و همچنین الف لام که بر مرأة است اشاره کرده است بسوی ماهیة امرأة و آن انسیست که مونث
من بنات آدم جاوزت عن حد الصغر الی الکبر پس این معنی دارد که ماهیت رجل بهتر است از ماهیت امرأة بر اینکه افراد
رجل بهتر اند از افراد امرأة زیرا که بعضی افراد امرأة بهتر اند از بعضی افراد رجل چون حضرت عایشه صدیقه و خاتون جنت

و مریم پارسا و رابعهٔ بصری رضی الله تعالی عنهن و اگر گفته شود تعریف رجل جامع نیست ازانکه صادق نمی آید بر حضرت آدم
علی نبینا و علیه الصلوة والسلام بدو وجه یکی آنکه من بنی آدم صادق نمی آید وگرنه لازم آید اتحاد اب و ابن و هو محال و
دوم آنکه حضرت آدم علیه السلام ایام صغر را نیافته اند پس صادق نمی آید بر ایشان جاوز من حد الصغر الی الکبر ازانکه
مجاوزت ذکر از حد صغر بسوی کبر متحقق نمی شود مگر آنوقت که آن ذکر دریابد ایام صغر را پس ایام کبر را پس لازم می آید
برین تقدیر که اسم رجل بر آدم علیه السلام اطلاق نکنند باوجودیکه از افراد رجل اند جواب میگوییم این تعریف برای
مطلق رجل نیست بلکه برای رجل مقید ست زیراکه مفهوم رجل بر دو نوع ست عام و خاص عام انیست که ذکر من نوع انسان
ادرک حد البلوغ و اطلاق اسم رجل بر آدم علیه السلام باعتبار صدق این مفهوم ست و خاص آنست که سابق
مذکور شد و آن مفهوم باعتبار آن رجل ست که از اولاد آدم ست فلا اشکال و اگر سلامت داریم که این تعریف برای
مطلق رجل ست پس در جواب نقض اول میگوییم که مضاف در نظم کلام مقدر ست یعنی الرجل ذکر من نوع بنی آدم الخ
بقرینهٔ کلمهٔ من که جنسیه است و ظاهر ست که آدم علیه السلام از نوع فرزندان خود ست که آن انسان باشد و ضعف
این جواب ظاهر ست زیراکه حذف در تعریف جائز نیست و در جواب نقض ثانی میگوییم که مراد از مجاوزت ذکر از حد صغر
بسوی کبر انیست که ذکر در غیر حالت صغر بود برابر ست که ایام صغر را قبل ازین یافته باشد یا نی زیراکه این قید برای اخراج
صغیر ست نه برای اخراج شخصے که ایام کبر را یافته باشد بلکه آنکه ایام صغر را مدرک بود پس شخصے که متصف بود به بلوغ
در ابتداء خلقه خود اطلاق اسم رجل بر وی بطریق اولے و انسب خواهد بود اگر گفته شود چون قید مذکور برای اخراج صغیر ست
پس تعریف اخصر و اظهر انیست که ذکر من بنی آدم ادرک حد البلوغ جواب میگوییم درین تنبیه ست برانکه بلوغ اکثر افراد
رجل بوصف مجاوزت ست و ممکن ست که مراد از مجاوزت عام بود ازینکه حقیقی بود یا حکمی و مجاوزت حقیقی ظاهر ست اما مجاوزت
حکمی انیست که بودن ذکر در حالتی که اگر دیگری از نوع او دران حالت بود و صادق آید بر و جاوز عن حد الصغر الی الکبر پس
مجاوزت مذکوره اگر در آدم علیه السلام حقیقی یافته نشده است لیکن حکمی موجود ست لیکن بر عارفان مستور و محتجب نماند
که اطلاق اسم رجل بر آدم علیه السلام در کتب نیامده و از فضلا نیز بیقین مسموع نیست فاندفع جمیع الاوهام التی عرضت للناظرین فی هذا المقام
و الف لام استغراق آنست که اشاره کند بسوی ماهیت مدخول خود ازین حیثیت که آن ماهیت موجود ست در جمیع
افراد مدخول خود چون قوله تعالی ان الانسان لفی خسر الا الذین آمنوا و عملوا الصالحات و الف لام عهد خارجی آنست
که اشارت کند بسوی ماهیت مدخول خود ازین حیثیت که آن ماهیت موجود ست در فردی که معین و معهود ست میان
متکلم و مخاطب در خارج مثل قوله تعالی فعصی فرعون الرسول و الف لام عهد ذهنی آنرا گویند که اشاره کند بسوی

بر کلام جواب میگوییم از انکه فرد کلمه جزو از فرد کلام ست و نیز مفهوم کلمه جزو از مفهوم کلام ست پس کلمه در جزئیه کامل شد و جزو بر کل مقدم میباشد لهذا کلمه را بر کلام مقدم کرد اما بودن فرد کلمه جزو از فرد کلام ظاهر ست که چون زید که فرد کلمه است جزو ست از زید قائم که فرد کلام ست اما بودن مفهوم کلمه جزو از مفهوم کلام که ما تضمن کلمتین بالاسناد ست ازین جهت ست که مراد از کلمتین که در تعریف کلام واقع ست ما صدق کلمتین ست نه مفهوم کلمتین از انکه کلام متضمن نمیباشد مفهوم لفظ وضع لمعنی مفرد تا گفته شود که مفهوم کلمه بالذات جزو از مفهوم کلام ست بلکه متضمن ست ما صدق کلمتین را پس برین تقدیر بودن مفهوم کلمه جزو از مفهوم کلام بواسطهٔ فرد محقق گشته نه بواسطه بالذات چنانچه افضل الشارحین قدوة المحققین حضرت شیخ عبد الرحمن الجامی قدس سره فرموده اند وقدم الکلمة علی الکلام لکون افرادها جزءا من افراد الکلام ومفهومها جزءا من مفهومه انتهی و بعضے اعتراض کرده اند که قوله قدس سره السامی ومفهومها جزء من مفهومه زائد ست لاحاجة الی ذکره اگر گفته شود چرا زائد باشد جواب میگوییم بودن فرد کلمه جزو از فرد کلام مستلزم ست بودن مفهوم کلمه را نیز جزو از مفهوم کلام اگر گفته شود چرا مستلزم باشد جواب میگوییم بودن فرد شئ جزو از فرد شئ آخر متصور نیست مگر وقتیکه فرد شئ اول جزو بود از مفهوم شئے آخر چنانچه فرد کلمه جزو از فرد کلام نیست مگر بعد گشتن خود جزو از مفهوم کلام اگر گفته شود این مسلم ست لیکن بودن فرد شئ جزو از مفهوم شئے آخر چرا مستلزم ست بودن مفهوم آن فرد را جزو از مفهوم شئ جواب میگوییم هر مفهوم کلی نسبت بفرد خود جزو ست پس وقتیکه فرد جزو شئے باشد پس مفهوم آن فرد جزو آن شئ بطریق اولی خواهد بود و ازین تقاریر ظاهر شد که بودن فرد کلمه جزو از فرد کلام مستلزم ست بودن مفهوم کلمه را نیز جزو از مفهوم کلام پس متحقق شد که حاجت نیست بسوی قوله قدس سره السامی ومفهومها جزء من مفهومه جواب میگوییم این استلزام ظاهر نمیشود مگر وقتیکه ملاحظه کرده شود چندین وسایط مذکوره را پس در صفحات لهذا تصریح کرد شارح قدس سره السامی بقوله ومفهومها جزء من مفهومه بعد قوله افرادها جزء من افراد الکلام و بر قاریان و ناظران مخفی نماند که درین شرح هر جا که قدس سره السامی ملاحظه افتد مراد از و افضل الشارحین حضرت مولوی معنوی شیخ عبد الرحمن الجامی ست قدس سره و انور مرقده است و بمدح آن واقف اسرار الهی عارف فرو ایمار نامتناهی بدین رباعی اختصار کرده شد

جامی که دلش سر ازل را جا بود ✽ از دیدهٔ دل بنور حق بینا بود ✽ یکتا گهری بود ز دریای بقا ✽ وین طرفه که هم گوهر و هم دریا بود ✽

جواب دوم از تقدیم کلمه بر کلام این ست که کلمه در موضوعیت اصل ست بنسبت کلام زیرا که کلمه و کلام موضوع علم نحو ست ازین حیثیت اعراب و بنا و اعراب لاحق نمی شود بکلام بنظر ذات کلام بلکه لاحق می شود بنظر جزو کلام که آن کلمه باشد زیرا که کلام را مرفوع و منصوب و مجرور محلا میگویند باین اعتبار که در محل آن کلمه ست که مرفوع ست یا منصوب یا مجرور از انکه کلام از اعراب حظ ندارد مگر وقتی که قائم شود مقام مفرد پس احق بتقدیم کلمه ست

پوشیده نماند که بنا عارض میشود در کلام بنظر ذات کلام زیرا که کلام مختلف نمی شود از حال خود و تحقیق حقیقی اینست که موضوع
علم نحو متعدد نیست بلکه واحد است و هو اللفظ الموضوع للمعنی و تعدد آن باعتبار نوعین ست یعنی الکلمة والکلام فافهم و استقم
و باید دانست که هر شیئی که مقدم بود بر شیئی آخر بحسب وجود خارجی اگر او را در کتابت مقدم کنند پس درین وقت تقدم او بر آن
شیئی آخر در چهار وجود لازم می آید یعنی وجود کتبی و وجود لفظی و وجود ذهنی و وجود خارجی و اگر مقدم کنند چیزی را که تقدم او
بحسب وجود ذهنی ست پس سه وجود مقدم خواهد بود یعنی وجود ذهنی و وجود کتبی و وجود لفظی اگر گفته شود کلمه از دو حال خالی
نیست که معلوم ست یا مجهول اگر معلوم ست پس محتاج بتعریف نیست زیرا که تحصیل حاصل لازم می آید و هو محال و اگر
مجهول ست پس تعریف او ممکن نیست زیرا که توجه نفس ناطقه بسوی مجهول مطلق ممتنع ست جواب میگوییم کلمه بالوجه معلوم ست
و بالکنه مجهول پس ازین حیثیت که بالکنه مجهول ست تعریف برای تحصیل کنه او جائز ست زیرا که کلمه بالکنه معلوم نیست پس تحصیل حاصل
لازم نمی آید و بالوجه معلوم ست پس توجه نفس ناطقه بسوی مجهول مطلق لازم نمی آید فتامل اگر گفته شود کلمه مبتدا است
و حق مبتدا اینست که معلوم باشد زیرا که محکوم علیه است و حکم بر شیئی متعقل و متصور نیست مگر بعد معلومیت آن شیئی و نیز کلمه اینجا
معرف ست و معرف مجهول میباید پس لازم می آید که کلمه هم معلوم بود و هم مجهول و این اجتماع نقیضین ست جواب میگوییم
اجتماع نقیضین بجهت واحد محال ست و اینجا بدو جهت ست زیرا که کلمه ازین حیثیت که مبتدا ست میخواهد که معلوم باشد و ازین حیثیت که
معرف ست میخواهد که مجهول باشد پس تفاوت حیثیت است بدانکه معنی لغوی کلمه و کلام خسته کردن ست ازانکه مشتقند از کلم
بسکون لام که بمعنی خسته کردن ست اگر گفته شود در معنی لغوی و اصطلاحی مناسبت میباید پس در معنی لغوی و اصطلاحی کلمه
و کلام و کلم مناسبت چیست جواب میگوییم مدلول التزامی کلمه و کلام به مدلول التزامی کلم که آن تاثیر در نفوس ست
متحد ست و حاصل اینست که چنانچه جرح در نفوس اثر میکند همچنین معنی کلمه و کلام را در نفوس تاثیر ست چنانچه بعضی تاثیرات
کلمه و کلام را شاعر بجرح بیان کرده است اگرچه تاثیرات آنها بسیار اند شعر جراحات سنان لها التیام ولا یلتام ما جرح اللسان
و جراحات جمع جراحت ست بکسر جیم یعنی خستگی و سنان بکسر سین مهمله سر نیزه را گویند که از آهن باشد و جرح لسان از قبیل
مشاکله است و فی الاساس جرحه باللسان ای شتمه و عابه پس برین تقدیر باء جاره محذوف ست بر خلاف قیاس
نزدیک محققین و این شاعر اخذ کرده است این مضمون را از کلام امام المتقین موصل الطالب الی المطالب حضرت
امیر المومنین علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه که طعن اللسان اشد من ضرب السنان و نه این شعر از اسد الله الغالب
علی ابن ابی طالب ست کرم الله وجهه زیرا که شعر مذکور از لباس بلاغت و فصاحت عاری ست کما بین فی المطولات و
حضرت امیر المومنین علی کرم الله وجهه بانی فصاحت و بلاغت اند پس بسوی جناب ایشان این شعر را چگونه نسبت

کرده شود چنانچه بعضے این شعر را بسوی حضرت علی کرم الله وجهه نسبت کرده بر قوله قدس سره السامی وقد عبر بعض الشعراء عن بعض تا شیراً تما آه باین طریق اعتراض کرده اند که حضرت امیر المومنین مرتضے علی کرم الله وجهه را به بعض شعراء تعبیر کردن مستحسن نیست پس این اعتراض محل معترض ست ولیکن اگر قدس سره السامی بنام شاعر تصریح میکردند اولی وانسب می بود ازانکه شعر الطبقات اند بعضی آنانند که در ایام جاهلیت بودند یعنی قبل نبوت چون امرأ القیس و زهیر و بعضے آنانند که در ایام جاهلیت و اسلام بودند چون حسان ولبید و بعضے متقدمین اند که مسلمان بودند و ایام جاهلیت را اصلاً نیافته اند چون فرزدق وجریر و استشهاد از شعرای طائفه اخیر معتبر ست کما تقرر فی موضعه اگر گفته شود لا نم که کلام مشتق از کلم باشد ازانکه کلام مصدر ست و مصدر مشتق منه میباشد نه مشتق جواب میگوییم کلام مشتق ست باینمعنی که معنی کلام از معنی کلم اخذ کرده اند نه اینکه کلام را از کلم برآورده اند و اشتقاق در لغت برآوردن ست و در اصطلاح عبارتست از یافتن مناسبت میان دو لفظ در احد مدلولات ثلث که مطابقی و تضمنی والتزامی ست باشتراک در جمیع حروف اصلیه مرتب باشند یا غیر مرتب یا در اکثر حروف اصلیه با تقارب با بقی در مخرج چون نعق از نهق اشتقاق صغیر آنست که میان دو لفظ مناسبت بود در حروف و ترتیب چون ضَرَبَ از ضَرْب و اشتقاق کبیر آنست که میان دو لفظ مناسبت بود در حروف نه در ترتیب چون جَبْذ بجیم مفتوح و یای تحتانیه موحده ساکنه و ذال معجمه از جذب بجیم و ذال معجمه و یای تحتانیه موحده اشتقاق اکبر آنست که میان دو لفظ مناسبت باشد در مخرج نه در لفظ و ترتیب چون نعق از نهق و کلم بکسر جنس ست جمع نیست یعنی اطلاق کرده میشود بر قلیل و کثیر چنانچه تمر و تمرت بدلیل قوله تعالی الیه یصعد الکلم الطیب زیرا که اگر کلم جمع بودے صفت او طیبات یا طیبة بتاء تانیث آمدی زیرا که بر فعلی و صفت که اسناد کرده شود بسوی ضمیر جمع جائز ست که آن فعل و صفت را جمع آرند چون الرجال جاؤا یا مفرد بتاء تانیث چون الرجال جاءت و بعضے گفته اند که کلم بکسر لام جمع ست زیرا که اطلاق کرده نمیشود مگر بر ما فوق اثنین چنانچه مذهب صاحب مصباح علیه الرحمة والغفران همین ست و ایشان تاویل میکنند الکلم الطیب را به بعض الکلم الطیب چنانچه رحمة را که در قوله تعالی ان رحمة الله قریب من المحسنین واقع ست باحسان تاویل میکنند و حاصل تاویل اینست که تانیث ضمیر اگرچه نسبت بلفظ کلم ظاهر بود ازانکه جمع ست لیکن چون صاعد در حقیقت و نفس الامر نیست مگر بعض کلم پس تذکیر او باعتبار تاویل او به بعض جائز ست وهذا کتذکیر الضمیر الراجع الی المونث بتاویله بالشخص علی ما تقرر من ان المرجع اذا کان مذکرا باعتبار و مونثا باعتبار آخر یجوز تذکیر ضمیره و تانیثه فافهم و مراد آنها ازین تاویل نه انست که مضاف کلم محذوف ست که آن بعض باشد و طیب صفت بعض ست نه صفت کلم کما وهم اگر گفته شود اینمقام مقام تحقیق کلمه است و کلمه نه کلم همزه و متغایر اند پس ذکر کلم در اثنای تحقیق کلمه اجنبی ست جواب میگوییم درینجا ذکر کلم مقصود بالذات

شعر الطبقات

تعریف اشتقاق

بالذات نیست بلکه برای تحقیق لفظ کلمه ست پس ذکر او درین مقام بنسبت ادنی مناسبت ست زیراکه معرفت معنی تاء تانیث که در کلمه واقع ست حاصل نمی شود مگر به تحقیق کلم بواسطه آنکه ازهمین تحقیق دانسته میشود که تاء تانیث که در واقع ست میان جمع و واحد ست یا میان جنس و واحد هرگاه که تعریف کلمه مشتمل بود بر قیود یکی بودن کلمه ملفوظ دوم بودن آن کلمه ملفوظ موضوع برای معنی سوم بودن آن معنی مفرد شروع کرد مصنف رح در بیان قید اول پس گفت لفظ یعنی کلمه لفظ ست پس قوله لفظ خبر الکلمه ست و لفظ در لغت بمعنی رمی مطلق ست یعنی از فم بود یا نبود و نیز در لغت بمعنی رمی شی از فم آمده حرف بود یا غیر حرف و بمعنی تکلم نیز آمده و در اصطلاح عبارتست از ما یتلفظ به الانسان حقیقة او حکماً مهملاً کان او موضوعاً مفرداً کان او مرکباً و جائزست که نقل لفظ بسوی عرف نحاة ابتدائی بود یعنی لفظ که بمعنی رمی ورمی از فم و یا تکلم ست همین را بسوی عرف نحات نقل کردند و درین هنگام مناسبت میان لفظ لغوی و لفظ اصطلاحی که آن لفظ زید باشد مثلاً موجود ست زیراکه لفظ اصطلاحی مشتمل ست بر لفظ لغوی از آنکه زید مثلاً ملفوظ ست و ملفوظ مشتمل ست بر لفظ بواسطه آنکه زید مرمی ست و مرمی از فم ست و این مشتمل ست بر رمی و نیز متکلم ست بصیغه مفعول و این مشتمل ست بر تکلم پس لفظ اصطلاحی مشتمل شد بر لفظ لغوی و لفظ اصطلاحی را که لفظ میگویند بجهت ادنی ملابسته زیراکه مثلاً زید که لفظ اصطلاحی ست لفظ لغوی باو متعلق ست پس زید را لفظ گفتن از قبیل تسمیه متعلق بالفتح بالاسم متعلق ست یا از قبیله تسمیه مسبب باسم سبب و جائزست که نقل لفظ بسوی عرف نحات بعد گردانیدن لفظ بمعنی ملفوظ بود پس درین وقت زید را لفظ گفتن از قبیل تسمیه خاص باسم عام خواهد بود زیراکه ملفوظ عام ست که لفظ مصطلح باشد یا غیر آن و لفظ بمعنی رمی در کتب لغت مشهور ست و لهذا حضرت قدس سره السامی همین معنی اختیار فرموده اند چنانچه عرب در محاوره خود میگویند اکلت التمرة ولفظت النواة یعنی خوردم خرما را و انداختم تخم او را اگر گفته شود تعریف لفظ بما یتلفظ به الانسان جائز نیست زیراکه این تعریف دوری ست بواسطه آنکه لفظ در تعریف لفظ ماخوذ ست جواب میگوییم تعریف لفظ اصطلاحی بلفظ لغوی ست پس دور لازم نمی آید و دور در لغت بمعنی گردیدن ست و در اصطلاح عبارت ست از توقف الشی علی ما یتوقف علیه بمرتبه او بمراتب و دور بر دو قسم ست مصرح و مضمر و مصرح آنست که توقف در هر واحد بمرتبه واحده بود و مضمر آنست که توقف در احدهما یا کلاهما بمراتب بود و التفصیل مما لا یسعه المقام اگر گفته شود که تعریف لفظ صادق می آید بر زبان زیراکه انسان بسبب او واستعانت او تلفظ میکند و حالانکه زبان لفظ نیست پس تعریف لفظ مانع نیست جواب میگوییم با رجاره در قوله ما یتلفظ به الانسان برای تعدیه است نه برای سببیت استعانة اگر گفته شود تلفظ بذاته متعدی ست محتاج بحرف جر نیست پس چگونه با جاره را برای تعدیه گفته شود

العمری
مرحوم

جواب میگویم اتیان با جاره برای تقویت عمل ست اگر گفته شود تقیید تعریف لفظ بانسان واجب میکند که آنچه ادا
ملایکه و اجنیه تلفظ میکنند لفظ نباشد جواب میگویم مراد از ما یتلفظ به الانسان اینست که لفظ چیزیست که از شان او
تلفظ کردن انسان باشد و شک نیست که از شان کلمات ملایکه و اجنیه تلفظ کردن انسان ست و نیز ازین جواب مندفع شد
اشکال بکلمات الله تعالی و کلمات اجنیه چون س۵ لیس قرب قر حرب قبر قبر حرب بمکان قفر جواب دوم
تعریف لفظ به نسبت انسان ست الف لام که بر لفظ ست عهد خارجی ست یعنی آن نوع لفظ که او را انسان تلفظ
میکند تعریف او اینست که ما یتلفظ به الانسان نه تعریف مطلق لفظ ست تا تعریف جامع نباشد بخروج کلمات الله تعالی
و ملائکه و اجنیه پس تعریف جامع ست بجمیع افراد خود و لازم نمی آید از خروج کلمات الله تعالی و ملائکه و اجنیه
عدم جمعیت تعریف زیرا که اینها از محدود خارج اند بدانکه لفظ حقیقی چون زید و عمرو بکر ست و مانند این و لفظ حکمی
چون منوی که در زید ضرب و اضرب ست اگر گفته شود منوی در زید ضرب و اضرب چرا لفظ حقیقی نیست جواب میگویم
کل لفظ حقیقی فهو من مقولة الحرف و الصوت و لا شئ من المنوی من مقولة الحرف و الصوت فلا شئ من اللفظ الحقیقی بمنوی
و منعکس میشود ازین نتیجه بسوی لا شئ من المنوی بلفظ حقیقی و این شکل ثانی ست لفظ حکمی که در زید ضرب و اضرب ست
از مقوله حرف و صوت نیست پس لفظ حقیقی نخواهد بود اگر گفته شود چرا نباشد از مقوله حرف و صوت جواب میگویم
حرف و صوت از کیفیات مسموعه است و منوی مسموع نیست پس از مقوله حرف و صوت نخواهد بود اگر گفته شود وضع کرده اند
برای منوی لفظ خاص چون هو در زید ضرب و انت در اضرب و هو و انت از مقوله حرف و صوت ست پس منوی اگرچه
بنفسه از مقوله حرف صوت نشد لیکن من حیث العبارت از مقوله حرف و صوت است جواب میگویم لا نسلم که برای
منوی لفظ خاص موضوع باشد چون هو و انت بلکه از مثل هو و انت منوی را تعبیر میکنند باستعاره لفظ منفصل اگر
گفته شود هرگاه که منوی از مقوله حرف و صوت نشد و نیز وضع نکرده اند برای او لفظ خاص پس چگونه آن منوی لفظ حکمی باشد
جواب میگویم منوی را لفظ حکمی گفتن باعتبار آن ست که احکام لفظ حقیقی بر و جاری میکنند چون اسناد فعل بسوی او
و تاکید آوردن و عطف بر و کردن اگر گفته شود محذوف لفظ حقیقی ست یا لفظ حکمی جواب میگویم لفظ حقیقی ست زیرا که
ماهیت لفظ حقیقی بر صادق می آید و لفظ حکمی نیست از انکه لفظ حکمی آنست که گاهی ملفوظ نباشد و احکام لفظ حقیقی بر و جاری
کرده باشند و محذوف ملفوظ میشود اگر گفته شود هرگاه که صادق می آید بر محذوف ماهیت لفظ حقیقی پس میباید که موجود باشد
نه محذوف جواب میگویم صدق ماهیت لفظ تقاضا نمیکند وجود ما صدق علیه را در جمیع ازمنه تا که حذف منافی باشد
صدق ماهیت را و باید دانست که در تعریف جنس و فصل می باید پس بدانکه قوله لفظ جنس قریب کلمه ست

و جنس قریب آنست که واقع شود در جواب از سوال ماهیت و هر واحد از ماهیات مختلفه که مشارک اند آن ماهیت را
دران جنس چون حیوان که واقع میشود در جواب از سوال انسان و هرچه انسان زا مشارک ست در حیوان و لفظ همچنین ست
زیراکه واقع میشود در جواب از سوال کلمه و هرچه مشارک ست کلمه را در لفظ کما اذا قیل الکلمة والدیز والجسق والمسق ما هن
لفظ در جواب او لفظ واقع خواهد شد و نیز اگر سوال کنند باین طریق که المهمل والموضوع ماهما لفظ در جواب مقول خواهد بود
و فصل آنرا گویند که مقول شود بر شیء در جواب ای شیء هو فی ذاته و تمیز دهد ماهیت را از چیزی که مشارک بود آن
ماهیت را در جنس او و بدانکه از لفظ احتراز کرده اند از دوال اربع یعنی خطوط و عقود و نصب و اشارت زیراکه هر واحد
ازین اربعه ملفوظ نیست اگرچه وضع بمعنی مفرد صادق می آید اگر گفته شود لانم که دوال اربع را انسان تلفظ نمیکند
بلکه تلفظ میکند کما یقال خطوط و عقود و نصب و اشارات پس احتراز ازین اربع جائز نیست **جواب میگوییم**
مراد از خطوط و عقود و نصب و اشارات مدلولات این الفاظ اند نه این الفاظ و مدلولات اینها را تلفظ کردن محال ست کما لا یخفی
اگر گفته شود احتراز از لفظ ممنوع ست از انکه جنس ست و غرض از جنس شمول ست نه اخراج احتراز **جواب میگوییم**
میان لفظ و وضع نسبت عموم خصوص من وجه ست و چون میان جنس و فصل نسبت عموم و خصوص من وجه باشد
احتراز از چنین جنس نیز جائز بود و لفظ به نسبت موضوع عام ست زیراکه لفظ گاهی موضوع میباشد چون زید و گاهی
مهمل چون جسق و موضوع نیز عام ست به نسبت لفظ زیراکه موضوع گاهی لفظ میباشد چون زید و عمرو و گاهی غیر لفظ
چون دوال اربع پس هر یک از لفظ و وضع عام و خاص شد پس ثابت شد میان لفظ و وضع نسبت عموم و خصوص
من وجه باشد چون میان دو کلی عموم و خصوص من وجه بود دو مادهٔ افتراقی و یک مادهٔ اجتماعی میباشد و اینجا دو مادهٔ
افتراقی و یک مادهٔ اجتماعی موجود ست کما عرفت اگر گفته شود و قتیکه میان جنس و فصل نسبت عموم و خصوص من وجه
باشد احتراز از جنس چرا جائز بود **جواب میگوییم** احتراز از جنس نه بایمعنی ست که آن جنس ازین حیثیت که جنس ست
مخرج ست بل بایمعنی که آن جنس ازین حیثیت که فصل ست مخرج ست زیراکه اخراج در حقیقت شان فصل ست نه جنس
و جائیکه میان جنس و فصل نسبت مذکوره بود جنس بنسبت فصل دو احتمال دارد من وجه عام و من وجه خاص ازین حیثیت
که من وجه عام ست جنس ست و ازین حیثیت مخرج نخواهد بود و ازین حیثیت که من وجه خاص ست فصل ست و
ازین حیثیت مخرج خواهد بود پس برین تقدیر لفظ که در تعریف کلمه واقع ست ازین حیثیت که بموضوع و مهمل شامل ست
عام ست و موضوع خاص و چون موضوع ازین حیثیت که شامل ست بلفظ و غیر لفظ عام ست و لفظ خاص
پس لفظ از راه عموم خود جنس ست و ازین حیثیت مخرج دوال اربع نیست و از راه خصوص فصل ست

نسبت عموم و خصوص من وجه

ازین حیثیت مخرج دوال اربع ست و همچنین از روی عموم جنس ست و ازین حیثیت مخرج مهمل نیست و از روی خصوص
فصل ست و ازین حیثیت مخرج مهمل ست جواب دوم احتراز از جنس درین وقت جائز نیست که آن جنس
جنس عالی باشد و جنس عالی آنرا گویند که فوق او جنس نبود چون جوهر و اما اگر جنس سافل باشد احتراز ازو جائز ست
و لفظ جنس عالی نیست بلکه جنس سافل ست و جنس عالی او شی ست زیرا که شی همه چیز را شامل ست و بالای او هیچ چیز نیست
و فیه ما فیه اگر گفته شود وقتیکه جنس جنس سافل باشد چرا ازو احتراز جائز ست جواب میگوییم جنس سافل قسم
جنس عالی ست و قسم بدون مقسم نمیباشد و هرگاه که مقسم موجود شد خواه لفظاً یا تقدیراً از جنس سافل احتراز جائز
خواهد بود زیرا که جنس سافل نسبت بجنس عالی خاص میباشد پس تقدیر قوله الکلمة لفظ الخ اینست که الکلمة شیئ لفظ وضع الخ
وازین جواب مندفع میشود اعتراض مشهور و آن اینست که احتراز از دوال اربع جائز نیست زیرا که احتراز و اخراج را
دخول لازم ست و دخول دوال اربع در ماسبق متحقق نیست تا احتراز کرده شود و جواب این اعتراض بطریق دیگر هم
گفته اند که برای احتراز یکی از دو امر شرط ست یکی دخول و دوم بودن شی در معرض دخول و دوال اربع اگرچه
داخل نیستند لیکن در معرض دخول اند بواسطه آنکه باقی قیود بر دوال اربع صادق می آیند اگر گفته شود دوال
کثیر اند چنانچه محراب که دلالت میکند بر قبله و آواز کوس که دلالت میکند بر فوج و لشکر مذکوره و دیوار که دلالت میکند بر بانی
و صانع پس وجه تخصیص دوال اربع مذکوره بذکر چه باشد جواب میگوییم کلام محمول بر حذف معطوف ست یعنی احتراز
کرده اند از دوال اربع و نحوها یا بر حذف مضاف یعنی احتراز کرده اند از نحو دوال اربع فاندفع المحذور جواب دوم این
دوال شریک اند کلمه را در قیود باقیه پس اهتمام بذکر اینها بسیار ست بخلاف غیر این دوال اربع زیرا که در وضع نیست
فلا حاجة الی ذکره اگر گفته شود قوله لفظ خبر کلمه است و نیز جز تعریف کلمه است که آن لفظ وضع لمعنی مفرد باشد پس
بر شق اول تقاضا میکند عدم تعیین افراد را برابر ست که آن افراد موضوع باشند یا مهمل زیرا که حق جز اینست که نکره باشد
و نکره تقاضا میکند عدم تعیین افراد را بر شق ثانی تقاضا میکند تعیین افراد را زیرا که کلمه صادق نمی آید بر فردی از افراد
لفظ که موضوع اند برای معنی مفرد و همین تعیین افراد ست پس اجتماع نقیضین در محل واحد لازم می آید و هو محال
ضرورةً جواب میگوییم اجتماع نقیضین محال نیست مگر وقتیکه بجهت واحد باشد و اینجا بجهتین ست زیرا که
عدم تعیین افراد در لفظ اینجا باعتبار وضعست و تعین در وی بسبب استعمال زیرا که لفظ را چون جزو تعریف کلمه گردانند
تعیین در وی حادث میشود پس اجتماع نقیضین بجهت واحد لازم نمی آید و هو جائز اگر گفته شود ملازمت میان آمد محدود و
در صدق و عدم صدق شرط ست یعنی وقتیکه محدود و بر شی صادق آید پس میباید که حد نیز بران شی صادق آید

ووقتیکه محدود بر شی صادق نیاید لازم ست که حد نیز بران شی صادق نیاید واین ملازمه درینجا مفقود ست زیراکه کلمه
ازین حیثیت که متلبس بتاء وحدة است تقاضا میکند که صادق نیاید مگر بر لفظ واحد واحد یعنی لفظ وضع لمعنی مفرد عام ست
ازینکه لفظ واحد باشد چون زید وعمرو وبکر یا اثنین چون عبد الله یا اکثر چون تأبط شرا وبرین دو مثال اخیر محدود صادق
نمی آید وحد صادق می آید زیراکه حد متلبس نیست بتاء وحدت پس حد مخالف شد محدود را پس واجب انیست که لفظ
متلبس بتاء وحدت باشد تا حد بمحدود مطابق شود جواب میگوییم وحدت در لفظ مراد نیست وتا محض برای
تانیث ست زیراکه مثل عبد الله وتأبط شرا در حال علمیت کلمه است نزدیک مصنف رح ولفظ وقتیکه متلبس شود
بتاء وحدت واقع نخواهد شد مگر بر لفظ واحد واین مراد مصنف رح نیست وتا در قوله الکلمة که مجرد ست از معنی وحدت
شخصی برای وحدت نوعی ست بخلاف صاحب مصباح علیه الرحمة که نزدیک او وحدت در لفظ مراد ست ازانکه نزدیک
او ولفظ کلمه نیست ولهذا کلمه را باین طریق تعریف کرده که کل لفظة دلت علی معنی مفرد بالوضع فهی کلمة اگر گفته شود لفظ
خبر کلمة است ومیان مبتدا وخبر مطابقت در تذکیر وتانیث شرط ست پس واجب ست که لفظ متلبس بتاء باشد
جواب میگوییم مطابقت جایی شرط ست که خبر مشتق بود ولفظ مشتق انیست ومعهذا در لفظ از لفظت اختصار ست
اگر گفته شود وقتیکه خبر مشتق بود چرا مطابقت شرط ست جواب میگوییم در مشتق ضمیری باشد بخلاف
غیر مشتق وضمیر مطابقت را واجب میکند زیراکه ضمیر که در خبر ست راجع میشود بسوی مبتدا وواجب ست که ضمیر
مطابق مرجع باشد پس مطابقت میان مبتدا وخبر مشتق واجب خواهد بود اگر گفته شود وجود لفظ محال ست زیراکه
تلفظ لفظ ممکن نیست مگر بواسطهٔ حرکات بسبب امتناع ابتدا بسواکن وتلفظ حرکات ممکن نیست مگر بواسطهٔ
حروف بسبب عدم استقلال حرکات بانفسها پس دور لازم می آید ودور محال ست پس وجود لفظ نیز محال ست
جواب میگوییم تلفظ جائز ست با حرکات وسکنات پس دور لازم نمی آید ودور معیة محال نیست چنانکه در اضافات
که ابوت اب موقوف ست بر بنوت ابن وبالعکس اگر گفته شود لفظ منقسم ست بسوی دال بالوضع ودال بالطبع
وانچه دال بالوضع ست منقسم ست بسوی لفظ چون زید وغیر لفظ چون دوال اربع پس لازم می آید که لفظ منقسم
باشد بسوی لفظ وغیر لفظ بواسطهٔ آنکه قسم قسم شی قسم آن شی میباشد جواب میگوییم لانم که قسم قسم شی
قسم آن شی باشد مطلقاً بلکه مفید ست بشرط آنکه مقسم اول اعم از مقسم ثانی بود بجمیع وجوه نه وقتیکه مقسم اول اعم
من وجه بود ولهذا اکاذب ست الانسان منقسم الی الانسان والحجر که لازم می آید از الانسان منقسم الی الابیض والاسود و
الابیض منقسم الی الانسان والحجر بواسطه کذب قسمت هرگاه فارغ شد مصنف رح از قید اول شروع کرد در قید

ثانی میں گفت **وضع** و این فعل ماضی مجهول ست و ضمیر مستتر در و مفعول ما لم یسم فاعله است و راجع ست بسوی لفظ و وضع با مفعول ما لم یسم نائبه جمله فعلیه صفت لفظ ست از انکه نکره است و جمله خبریه صفت نکره واقع میشود کما یقال جاءنی رجل یقوم غلامه و الوضع فی اللغة نهادن و در اصطلاح عبارت ست از تخصیص شیء بشیء بحیث متی اطلق او احس الشیء الاول فهم منه الشیء الثانی و بای جاره در قوله بشیء برای مقابله ست و اتیان اطلق او احس در تعریف وضع اشارتست بسوی انقسام موضوع بدو قسم یکی لفظ موضوع که مشیر ست بسوی او قوله اطلق و دوم غیر لفظ که موضوع باشد چون دوال اربع و اگر نه قوله او احس کافی بود و قوله اطلق او احس الشیء از باب تنازع ستد مناسبت در معنی لغوی و اصطلاحی وضع ظاهر ست زیرا که تخصیص شیء مقابل شیء آخر نهادن شیء مقابل شیء آخر و قوله وضع فصل ست که خارج شدند از مهملات و الفاظیکه دال بالطبع اند زیرا که در این الفاظ وضع و تخصیص اصلا نیست و باقی ماندند آن الفاظ که موضوع اند برای معنی غیر مفرد یعنی مرکب و نیز باقی ماندند حروف هجا که موضوع اند برای غرض ترکیب اگر گفته شود کلمه متی در قوله متی اطلق بود سور موجبه کلیه شرطیه ست و اینجا فائده کلیه نمیدهد زیرا که لفظ وقتیکه بکرر اطلاق کرده شود از و شیء ثانی مفهوم نمیشود زیرا که اگر مفهوم شود تحصیل حاصل لازم آید و این باطل ست جواب میگوییم فهم معنی التفت ست و شک نیست که چون لفظ مکرر اطلاق کرده شود التفات بسوی شیء ثانی میشود اگر گفته شود تخصیص شیء بشیء از دو حال خالی نیست که یا از شیء اول لفظ و از شیء ثانی معنی اراده میکنند یا عکس این و این هر دو باطل اند اما اول بواسطه آنکه برین تقدیر معنی تخصیص شیء بشیء تخصیص اللفظ بالمعنی میشود پس لازم می آید که لفظ مشترک موضوع برای معنی نباشد زیرا که لفظ مشترک خاص بیک معنی نیست بلکه موضوع ست برای معانی متعدده چون لفظ عین و اما ثانی بواسطه آنکه برین تقدیر معنی تخصیص شیء بشیء تخصیص المعنی باللفظ ست پس لازم می آید که لفظ مترادف موضوع نباشد زیرا که معنی لفظ مترادف خاص بآن لفظ نیست بلکه در لفظ دیگر نیز یافته میشود چون معنی اسد که در لیث نیز یافته میشود جواب میگوییم تخصیص که از ماده خاصه است جزء سلبی از و مسلوب ست و مراد از تخصیص اینجا ارتباط ست پس معنی اینست که الوضع ربط الشیء بالشیء بحیث الخ و خاصه عبارت ست از شیء که معنی دارد یا یوجد فیه و لا یوجد فی غیره را پس تخصیص که اختصاص الشیء بالشیء بحیث یوجد الشیء الاول فی الشیء الثانی و لا یوجد فی غیره و جزء سلبی در تخصیص که لا یوجد فی غیره ست درینجا مسلوب ست از معنی تخصیص اگر گفته شود متی سور موجبه کلیه شرطیه است و اینجا فائده کلیه نمیدهد زیرا که اگر زید را مثلا اطلاق کرده شود و بشنود او را شخصی که زید را نمیدهد ررر ظاهر ست که شیء ثانی را که ذات زید ست نخواهد دانست پس میباید که زید موضوع نباشد حالانکه موضوع ست جواب میگوییم تقدیر

کلام اینست که او وضع لتخصیص شئ بشئ بحیث متی اطلق او احس فهم منه الشئ الثانی بشرط العلم بالتخصیص تا آنکه او وضع لتخصیص شئ
بشئ بحیث متی اطلق او احس و علم ذلک التخصیص فهم منه الشئ الثانی اگر گفته میشود از تعریف وضع وضع حروف خارج میشود
زیرا که از اطلاق حروف معانی آنها مفهوم نمیشوند و حال آنکه موضوع اند جواب میگوییم مراد از اطلاق اطلاق صحیح ست
و تقدیر کلام اینست که او وضع لتخصیص شئ بشئ بحیث متی اطلق اطلاقاً صحیحاً او احس کذلک فهم منه الشئ الثانی و اطلاق حرف
بغیر ضم ضمیمه غیر صحیح ست و ظاهر ست که چون حروف را باطلاق صحیح اطلاق کنند یعنی بضم ضمیمه معانی آنها مفهوم میشوند.
جواب دوم مراد از اطلاق الفاظ استعمال الفاظ ست در محاوره و روزمره و بیان مقاصد خود و شک نیست
که از استعمال حروف در محاوره معانی اینها مفهوم میشود و مآل هر دو واحد ست زیرا که استعمال حروف در محاوره
و بیان مقاصد اطلاق صحیح ست و فرق اینست که درین جواب احتیاج بسوی تقدیر قید زائد نیست بخلاف
جواب اول کما لا یخفی علی من له عقل کامل و فهم شامل اگر گفته شود درین جواب نیز احتیاج ست بسوی تقدیر قید زائد
بلکه اکثر از روی عبارت از قیدی که در جواب اول معتبر ست زیرا که در جواب اول تقدیر اطلاق صحیح بود و فقط در ثانی
تقدیر این عبارت ست که بان یستعملها اهل اللسان فی محاوراتهم و بیان مقاصدهم جواب میگوییم در جواب اول
تقدیر اطلاق صحیح ست و در جواب ثانی اراده میکنند از قوله متی اطلق عبارت مذکوره را نه آنکه عبارت مذکوره در کلام مقدر ست
و قوله **لمعنی** متعلق ست بقوله وضع بدانکه معنی مشتق از عنایت ست و العنایة القصد و معنی یا ظرف مکان ست
بر وزن مفعل یا مصدر میمی ست بمعنی مفعول یا اسم مفعول ست که در اصل معنیی بود بر وزن مرمی یک یا را حذف
کردند و کسره را بفتحه بدل کردند برای تخفیف و یاء دوم را با الف بدل کردند بر قانون رمی و آن الف از جهت التقاء
ساکنین بیفتاد معنی شد پس قوله لمعنی در لغت بر تقدیر اول بمعنی مقصد ست برابر ست که آن قصد بشئ باشد یا بغیر شئ
چنانچه مقصود بالواسطه بود و پس نحاة نقل کردند معنی را در اصطلاح خود برابر ست که بمعنی مقصد باشد یا مقصود بسوی
شئ و مناسبت میان معنی لغوی و اصطلاحی اینست که معنی لغوی عام ست و معنی اصطلاحی خاص اگر گفته شود ظرف
مباین مفعول ست زیرا که مراد از ظرف حلول حدث در وست و مراد از مفعول وقوع حدث بر وست پس معنی وقتیکه
ظرف مکان باشد بمعنی مقصد ست و این مباین ست بمقصود فلیس المقصود من اللفظ مقصدا فکیف یصح اطلاق معنی
بمعنی المقصد علی المقصود من اللفظ جواب میگوییم میان مفعول و ظرف مناسبت اینست که حدث چنانچه متعلق
بظرف میشود همچنین متعلق بمفعول میشود اگرچه حیثیت تعلق مختلف ست پس صحیح ست که اسم یکی را بسوی دیگر نقل کنند
بمناسبت مذکوره و مخفی نماند که معنی و مفهوم و مدلول مترادف اند زیرا که هر یک موضوع ست برای شئ ثانی با تفاوت

حیثیت یعنی شئ ثانی ازین حیثیت کہ مقصود ست از شئ اول معنی ہست و ازین حیثیت کہ شئ اول دلالت میکند بر شئ ثانی
مدلول ست و ازین حیثیت کہ شئ ثانی دانستہ شدہ ہست از شئ اول مفہوم ست اگر گفتہ شود قولہ المعنی مستدرک ست
از انکہ در وضع ماخوذ ست **جواب میگوئیم** ذکر معنی مبنی بر تجرید وضع ست از شئ ثانی کہ مراد از و معنی ست از
قبیلۂ مجاز و تجرید در افصح کلام رب الانام آمدہ ہست مثل قولہ تعالی اسری بعبدہ لیلاً و مجاز آن لفظ ست کہ در غیر
موضوع لہ خود مستعمل باشد ہمچون اسد در رجل شجاع و وضع موضوع ست برای تخصیص شئ بشئ و اینجا مستعمل ست
بمعنی تخصیص شئ فقط و این موضوع لہ وضع نیست چون استعمال دابہ در ذات قوایم اربع و حالانکہ موضوع ست لکل
ما یدب علی الارض اگر گفتہ شود کدام چیز داعی ست بسوی تجرید وضع از معنی و چہ فائدہ ہست در تجرید باوجودیکہ این
مقام تعریف ست و در تعریفات استعمال مجاز ممنوع و حرام ست باتفاق المجتہدین **جواب میگوئیم** احتیاج بسوے
تقیید معنی بافراد داعی ست بسوی تجرید مذکور و این تقیید حاصل نمی شود مگر وقتیکہ وضع را از معنی مجرد گردانند و معنی را
علاحدہ صریح ذکر کنند و از ہمین جا معلوم میشود کہ مفرد فی الحقیقت قید معنی ست اگر گفتہ شود چرا احتیاج ست بسوی تقیید
معنی بافراد **جواب میگوئیم** ہرگاہ نزدیک مخاطب مقرر بود کہ افراد در ترکیب صفت لفظ ست نہ معنی و حالانکہ چنین
نیست پس قصد کرد مصنف رح بیان آنکہ معنی نیز مفرد و مرکب میشود پس وضع را از معنی مجرد کرد و معنی صفت مفرد
گردانید تا متعلم باین فائدہ جلیلہ باشد **جواب** و ہم اگر معنی را مقید بافراد نمیکرد زید قائم در تعریف داخل میشد
زیراکہ صادق می آید بر و لفظ وضع اگر گفتہ شود لازم کہ اگر معنی را مقید بافراد نکنند زید قائم در تعریف کلمہ در آید زیراکہ
جائز ست کہ لفظ را بافراد مقید کنند والکلمۃ لفظ وضع لمفرد گویند پس احتیاج بسوی تجرید نیست **جواب میگوئیم**
تقیید معنی بافراد ضروریست برابر ست کہ بغیر واسطہ بود کما ہو الظ یا بواسطہ چنانچہ وقتیکہ مفرد صفت لفظ بود زیراکہ
اتصاف لفظ بافراد موقوف ست بر اتصاف معنی بر افراد پس وقتیکہ معنی را بمفرد مقید نکنند نہ بواسطہ و
نہ بغیر واسطہ ظاہر ست کہ زید قائم داخل شود پس تقیید معنی بافراد واجب شد و ہرگاہ بتقیید لفظ بافراد تقیید
معنی بافراد می آید پس صریح کرد مصنف رح معنی را تا تنبیہ شود براینکہ مقصود اصلی تقیید معنی بافراد ست و نیز گفتہ اند
کہ غرض از تجرید اینست کہ کشف کردہ شود احتراز را بہر یک از دو جزء وضع کہ آن تخصیص و معنی ست و بعضی گفتہ اند
کہ چنانچہ معنی ماخوذ ست در وضع ہمچنین دال نیز در و ماخوذ ست کہ آن شئ اول باشد پس تجرید وضع از لفظ نیز ناچار ست
تا اسناد وضع بسوی ضمیر لفظ صحیح شود و از ینجا معلوم شد کہ وضع از ہر دو شئ مجرد ست و لا یخفی ان ہذا الکلام قشر ست
زیراکہ وضع را از معنی ازین جہت مجرد کردہ اند کہ تا ارتباط معنی بوضع حاصل آید و بدون تجرید ارتباط ممکن نیست

از آنکه وضع مشتمل ست بر معنی و ظاهر ست که معنی که صریح مذکور ست فائده امر زائد بر معنی را نمیدهد که در ضمن وضع ست
بخلاف ضمیری که راجع ست بسوی لفظ واقع ست بعد وضع زیرا که فائده میدهد تعیین شی اول را که مفهوم ست از
وضع ضمناً کانه قیل تخصیص شی هو اللفظ چنانچه ذکر فاعل بعد فعل و ذکر مفعول بعد فعل متعدی معین میکند فاعل عام
و مفعول عام را که مفهوم میشود از فعل پس چنانچه ذکر آن هر دو بعد فعل مبنی بر تجرید نیست همچنین ذکر لفظ درینمقام مبنی بر تجرید
نخواهد بود فافهم واحفظ فانه تحقیق حقیق و تدقیق فویق بدانکه حروف هجا چون در وضع داخل بودند از قوله للمعنی
خارج شدند زیرا که وضع حروف هجا برای غرض ترکیب ست نه برای معنی اگر گفته شود لا نم که غرض ترکیب معنی حروف هجا نباشد چرا نبود
که غرض ترکیب معنی حروف هجا بود جواب میگوئیم غرض شی معنی آن شی نمیباشد زیرا که معنی عبارت ست از ما یقصد به الشی و الغرض
ما لا یقصد به الشی و لکنه مقصود منه چنانچه لسان که معنی او لحم صنوبری ست که اندر دهان حیوان بود و غرض ازو گویائی
و تکلم ست و تکلم معنی لسان نیست اگر گفته شود لا نم که حروف هجا در وضع داخل بودند بلکه از وضع خارج شده اند بواسطه
آنکه بر حروف تعریف وضع صادق نمی آید زیرا که مراد از تخصیص شی بشی تخصیص اللفظ للمعنی ست و حروف هجا موضوع اند
برای غرض ترکیب نه برای معنی جواب میگوئیم هرگاه وضع را از معنی مجرد کردند معنی او تخصیص شی ماند و در حروف
هجا تخصیص شی موجود ست و وقتیکه مصنف رح للمعنی گفت پس حروف هجا خارج شدند اگر گفته شود بعضی کلمات
موضوع اند مقابل بعضی کلمات آخر پس صادق نمی آید برانها وضع للمعنی چنانچه اسم و فعل و حرف که موضوع اند برای
مثل زید و ضرب و من جواب میگوئیم معنی عبارت ست از ما یتعلق به القصد و این عام ست از ینکه لفظ بود یا غیر لفظ پس
برین کلمات وضع للمعنی صادق می آید بعضی اعتراض کرده اند که سوال مذکور بعد تعریف معنی بما یقصد بشی صحیح نیست
زیرا که مقصود از شی مقید نیست از ینکه لفظ بود یا غیر لفظ بلکه عام ست جواب اینست که نزدیک سائل مقرر بود مقدمه
وهمیه که لفظ را معنی میباشد و لفظ معنی نمیشود بواسطه کثرت استعمال لفظ در مقابل غیر لفظ پس خاص کرده است سائل
کلمه موصول را که در تعریف معنی واقع ست بسوی لفظ سوال مذکور میکند اگر گفته شود اگر اراده میکنید که مفهوم معنی عین
مفهوم ما یتعلق به القصد ست فهو صریح البطلان زیرا که معنی عبارت ست از ما یقصد بشی و این اخص از ما یتعلق به القصد ست
و اگر اراده میکنید که ما یتعلق به القصد صادق می آید بر معنی مثل صدق اعم بر اخص پس مسلم ست لیکن لازم نمی آید
اخصیت معنی از اعم بودن ما یتعلق به القصد از لفظ چنانچه از صدق حیوان که اعم ست بر انسان که اخص ست
لازم نمی آید اعمیت انسان جواب میگوئیم مراد اول ست و لعل اللام بر قوله المعنی ما یقصد عهد خارجی ست
پس مراد از قصد قصد از شی ست و قولهم المعنی ما یتعلق به القصد ای المعنی دارد که معنی چیز نیست

کہ تعلق وارد باوآن قصد یعنی قصد از شی اگر گفتہ شود وضع کردہ انا بعض کلمات مفردہ را مقابل الفاظ مرکبہ چون لفظ جملہ کہ موضوع ست برای زید قائم واضرب و لفظ خبر کہ موضوع ست برای زید قائم پس لازم می آید کہ لفظ جملہ وخبر کلمہ نہ زیرا کہ موضوع نیست برای معنی مفرد پس ببایدکہ معنی را عام نگردانند از لفظ وغیر لفظ زیراکہ در وقت تعمیم خروج شل لفظ جملہ وخبر لازم می آید باید دانست کہ این سوال را حضرت قدس سرہ السامی و شرح قولہ المعنی آوردہ اند اگرچہ بقولہ مفردا تعلق وارد لیکن ہرگاہ منشاء این سوال جواب ماسبق بود لہذا قریب او بیان فرمودند جواب میگوییم این الفاظ اگرچہ بملاحظہ معانی خود مرکب اند لیکن ازین حیثیت کہ برای این الفاظ لفظ دیگر موضوع ست مفرد اند نہ مرکب زیراکہ جزء لفظ این الفاظ دلالت بر جزء این الفاظ نمیکند پس زید قائم از جہت معنی خود مرکب ست اما ازین جہت کہ برای لفظ جملہ موضوع ست مفرد ست وازینجا ظاہر شد کہ اگر شئی واحد مفرد و مرکب بود باتفاوت حیثیت جائز ست جواب دوم از دو اشکال مذکور نیست لانم کہ الفاظ مقابل الفاظ دیگر موضوع بوند برابرست کہ مفرد بوند یا مرکب بلکہ موضوع اند مقابل مفہوم کلی کہ افراد او الفاظ اند پس اسم موضوع ست برای ما دل علی معنی فی نفسہ غیر مقترن باحد الازمنۃ الثلثۃ وزید وعمرو وبکر و امثال او افراد آن مفہوم اند ہمچنین ست فعل وحرف و نیز لفظ جملہ موضوع ست برای ماتضمن کلمتین بالاسناد ومخفی نماند کہ این حکم منقوض ست بامثال اسما ضمائر کہ راجع اند بسوی مرجع مخصوص برابر ست کہ آن مرجع لفظ مفرد باشد یا مرکب ازانکہ وضع در ضمائر اگرچہ عام ست لیکن موضوع لہ خاص است پس موضوع لہ اسماء ضمائر مفہوم کلی نیست تاکہ الفاظ افراد آن موضوع لہ باشند پس این اسما خارج مے شوند و وضع عام وموضوع لہ خاص این معنی دارد کہ واضع در وقت وضع مفہوم کلی را ملاحظہ کند پس وضع کند لفظی را مقابل ہر فردی از افراد آن مفہوم کلی چنانچہ ملاحظہ کرد واضع اولاً مفہوم متکلم واحد را پس وضع کرد لفظ انا را برای ہر فردے از افراد آن مفہوم وازینجا ظاہر شد کہ ملاحظہ مفہوم کلی در وقت وضع از جہت ملاحظہ افراد ست وآلہ ملاحظہ افراد فافہم ہرگاہ کہ فارغ شد مصنف رح از قید ثانی شروع کرد در بیان قید ثالث پس گفت **مفرد** واین مجرور ست بواسطہ آنکہ صفت معنی ست ومعنی مفرد آن معنی را گویند کہ دلالت نکند جزء لفظ آن معنی بر جزء آن معنی اگر گفتہ شود مفرد را صفت معنی گفتن باطل ست ازانکہ درینوقت لازم می آید کہ لفظ موضوع بود برای آن معنی کہ متصف بود بافراد حال وضع نہ بسبب وضع وحال آنکہ اتصاف مذکور بسبب وضع وبعد وضع است واین لزوم مبنی برین ضابطہ است وہی انک اذا عبرت عن شئی کالمعنی ہہنا بما فیہ معنی الوصفیۃ کالمفرد وصفت بہ معنی مصدریا کالوضع اما فی صیغۃ فعل کوضع ونحو فیہ اوغیرہا فہم منہ فی عرف اللغۃ ان ذالک الشئی موصوف بتلک الصفۃ حال تعلق ذالک المعنی المصدریۃ لا بسببیۃ است

وبعضی اعتراض کرده اند که چون این لزوم بمقتضای این ضابطه بود پس چرا فرمود حضرت قدس سره السامی
وقع انه یوہم ان اللفظ الخ وجواب اینست که در ما نحن فیه صارف از مقتضای ضابطهٔ مذکوره موجودست که آن ظهور مراد
باشد بحیثیتی که ذہن بسوی مفاد ضابطهٔ مشهوره ہرگز انتقال نمیکند چنانچه مجاز مشهور بقیاس حقیقت مترو که در لا یاکل من
ہذہ الحنطة فافہم ان کنت عالما بالاصول لتفصل من لا یزول و مخفی نماند که مراد از بودن افراد بعد وضع بعدیت ذاتی ست نه زمانی
زیرا که وضع علت افرادست و تقدم علت بر معلول بعدیت معلول از علت ذاتی ست در زمانی نیست کما تقرر فی الحکمة فتامل فانه
من مزالق الاقدام جواب میگوییم که این باعتبار مآل است یعنی ہرگاه که مآل معنی مفرد بودن ست حکم کرد بر اینمعنی
بافراد قبل وضع چنانچه در حدیث سرور انام علیه و علی آله الصلوة والسلام من قتل قتیلا فله سلبه یعنی شخصے که قتل کند مقتول را
پس برای آن شخص متاع و اسباب آن مقتول ست و مقتول را قتل نمیتوان کرد ولیکن آن کفار را باعتبار مآل مقتول
بودند حکم فرمود بر آنها بمقتولیت و این مجازست بطریق مشارفت المشارفة بر عوی خود دیده و رسیدن و از کلام قدم الشارحین
شیخ رضی الدین قدس سره چنان ظاہر میشود که افراد صفت لفظ ست نزد یک منطقیین و صفت معنی ست بنزد النحاة
ولیکن مشهور اینست که افراد در عرف نحاة صفت لفظ است بالذات و صفت معنی ست بالعرض و لفظ مفرد آن لفظ را گویند
که دلالت نکند جزء آن لفظ بر جزء معنی خود اگر گفته شود چه نکته است در اینکه لفظ را وصف آورد یکی جملهٔ فعلیه و دوم مفرد
جواب میگوییم تنبیه ست بر تقدم وضع بر افراد بواسطهٔ آنکه وضع را بصیغهٔ ماضی آورده است بخلاف افراد و نکتهٔ لطیفه را
گویند که بتعمق نظر حاصل شود و البته فی اللغة آگاهانیدن و فی الاصطلاح استحضار ماسبق و انتظار ما سیاتی اگر گفته شود
صیغهٔ ماضی دلالت میکند بر سبق زمانی و سبق وضع بر افراد سبق ذاتی ست کما مر آنفا فکیف یصح وضع بصیغة الماضی
جواب میگوییم صیغهٔ ماضی را که موضوع ست برای تقدم زمانی استعاره کرده اند درینمقام برای تقدم ذاتی فافہم
واحفظ فانه مما خفی علیه المتعلمین و مخفی نماند که تقدم در پنج چیز منحصر ست از انکه مقدم و مؤخر یا در یک زمانه مجامع اند یا نی
ثانی تقدم بزمان ست چون تقدم حضرت آدم علی نبینا و علیه الصلوة والسلام بر خاتم المرسلین محبوب رب العالمین
صلی الله علیه و آله و اصحابه وسلم و اول از دو حال خالی نیست که مؤخر یا محتاج ست بسوی مقدم یا محتاج نیست اگر
محتاج ست پس باید دید که مقدم علت تامهٔ مؤخر ست پس تقدم بعلیت ست چون تقدم حرکت ید بر حرکت مفتاح
یا علت تامه نیست پس تقدم بطبع ست چون تقدم واحد بر اثنین و اگر محتاج نیست پس اگر تقدم و تاخر بسبب
ترتیب ست پس تقدم بوضع ست چون تقدم صف اول بر صف ثانی و اگر بسبب ترتیب نیست پس تقدم
بشرف ست چون تقدم حضرت ابو بکر صدیق بر حضرت عمر فاروق رضی الله تعالے عنهما اگر گفته شود لازم که قوله

مفرد صفت لفظ باشد زیراکه مراد تقدیر بودن او صفت لفظ فصل تقدیر وضع للمعنی میان صفت و موصوف لازم می آید
واین جائز نیست **جواب** میگوئیم فصل باجنبی میان صفت و موصوف ممنوع ست نه مطلق فصل ودرینجا فصل
باجنبی نیست زیراکه قوله وضع لمعنی نیز صفت لفظ ست اگر گفته شود که چرا مفرد بر وضع مقدم نکرد **جواب** میگوئیم
اگر مقدم میکرد وهم میشد که افراد لفظ مقدم ست بر وضع واین محال ست **جواب دوم** از ذکر مفرد بعد وضع غرض
مصنف رح تنبیه ست براینکه چنانچه اتصاف لفظ بافراد صحیح ست همچنین اتصاف معنی بافراد صحیح ست
جواب سوم اگر مفرد را بر وضع مقدم میکرد از ذکر وضع استغنا میشد بالتزام زیراکه لفظ متصف
بافراد نمیشود مگر بعد وضع وقصد مصنف رح اینست که وضع را صریح ذکر کنند تا خروج الفاظ مهمله صراحة حاصل آید واحتمال
دارد که قوله مفرد منصوب بود اگرچه رسم خط تقاضا نمیکند زیراکه نوشتن الف بعد اسم منصوب رسم ست و در نسخ کافیه
بعد قوله مفرد الف نمی نویسند لیکن قوله مفرد صلاحیت دارد که منصوب باشد بحیثیت که حال بود از ضمیری که در قوله
وضع مستکن ست یا حال بود از قوله لمعنی اگر گفته شود قوله مفرد اگر حال بود از ضمیر وضع پس میباید که تحت او بود
چنانچه در ضربت قائما زیدا **جواب** میگوئیم نزدیک نحات تاخیر حال از ذی الحال بایطریق لازم نیست که میان
هر دو فاصله نبود بلکه نزدیک نحات رعایت رتبه حال ست که آن تاخیر از فاعل و مفعول ست پس قوله مفرد را موخر
کرد از فاعل و مفعول که قوله لمعنی ست زیراکه مفعول به است بواسطه حرف جر **جواب دوم** بودن حال تحت ذی الحال
بغیر فاصله جائی واجب ست که حال صلاحیت دو شی داشته باشد و قرینه تعیین ذی الحال نبود و قوله مفردا اگرچه
صلاحیت حال از دو شی دارد لیکن بر تعیین ذی الحال قرینه ست چنانچه در ما سبق مذکور شد که قوله مفردا بالذات
صفت لفظ ست کما قال الشیخ الرضی قدس سره **جواب سوم** مفرد صفت معنی ست در قصد مصنف رح زیراکه
تجرید وضع از معنی برای تنبیه ست بر اتصاف معنی بافراد اگرچه صالح ست که حال واقع شود از ضمیر وضع پس اگر
قوله مفرد تحت قوله وضع مذکور شود بدون فصل مقصود فوت خواهد شد اگر گفته شود مفردا وقتیکه حال بود از قوله لمعنی
پس میباید که بر قوله لمعنی مقدم بود زیراکه معنی نکره است و تقدیم حال بر ذی الحال نکره واجب ست **جواب** میگوئیم
تقدیم حال بر ذی الحال نکره وقتی واجب ست که ذی الحال مجرور نبود فاما اگر مجرور باشد پس درین وقت تقدیم
حال بر ذی الحال ممتنع ست کما هو مذهب اکثر البصریین و همین مختار حضرت ابن حاجب قدس سره است کما سیجی
فی بحث الحال انشاء الله المتعال اگر گفته شود قوله مفردا وقتیکه حال بود از ضمیر وضع واجب ست که زمانه وضع و
زمانه افراد متحد باشد زیراکه زمانه حال و زمانه عامل ذی الحال متحد میباشد و حالانکه زمانه وضع مقدم ست بر زمانه

افراد جواب میگوئیم تقدم وضع بر افراد تقدم ذاتی ست نه زمانی و این تقدم معیت زمانی را منافی نیست پس زمانه وضع و زمانهٔ افراد متحد شده نه متغایر فلا یلزم المحذور و جائز ست که قوله مفرد خبر مبتدا محذوف بود یعنی هو مفرد پس نوع خواهد بود و جمله اسمیه یا صفت معنی ست یا حال ست از معنی یا از ضمیر وضع که راجع ست بسوی لفظ و از قوله مفرد خارج شدند مرکبات اسنادی و غیر اسنادی مثل زید قائم و قائمة و بصری و الرجل از آنکه جزء لفظ هر یک ازین الفاظ دلالت میکند بر جزء معنی اگر گفته شود هرگاه که قائمة و بصری و الرجل کلمه نیست پس لفظ مفرد چرا میگویند جواب میگوئیم هر یک ازین الفاظ را لفظ مفرد گفتن بسبب شدت امتزاج ست و از مفرد بودن هر یک ازین الفاظ مذکوره بر سبیل مجاز لازم نمی آید که کلمه باشند کما لا یخفی و مثل عبد الله در تعریف کلمه داخل شد از جهت آنکه تعریف کلمه برو صادق می آید اگر گفته شود عبد الله در حال علم مفرد ست زیرا که جزء لفظ او دلالت بر جزء معنی نمیکند پس چرا معرب ست بدو اعراب و مفرد بدو اعراب معرب نمی شود جواب میگوئیم عبد الله که علم ست منقول ست از ترکیب بسوی افراد و از استقراء کلام عرب معلوم شده ست که هر لفظ که منقول بود از صفت بسوی صفت آخر اعراب او باعتبار منقول عنه میباشد و معنی او باعتبار منقول الیه اگر گفته شود مصنف رح لفظ دلالت در تعریف کلمه چرا نیاورد چنانچه صاحب مفصل آورده است جواب میگوئیم وضع دلالت را مستلزم ست زیرا که وضع قسم دلالت ست و در قسم مقسم معتبر میباشد پس هرگاه که وضع متحقق بود دلالت نیز متحقق خواهد بود و اگر مصنف رح دلالت می آورد ذکر وضع واجب میشد زیرا که دلالت وضع را مستلزم نیست پس کلام طویل میشد باین طریق که الکلمة لفظ دال علی معنی مفرد بالوضع و چون مصنف رح وضع آورد پس بعد ذکر وضع حاجت نیست بسوی ذکر دلالت والدلالة کون الشیء بحالة یلزم من العلم به العلم بشیء آخر و آن بر سه قسم ست دلالت عقلی و طبعی و وضعی پس ممکن ست که دلالت در ضمن طبعی یا عقلی باشد و وضع بودن دلالت نخواهد بود زیرا که قسم عین مقسم میباشد یا شیء زائد و دلالت عقلی آنرا گویند که دلالت بسبب وضع و طبع نباشد چنانچه دلالت لفظ دیز که از پس دیوار مسموع بود بر وجود لافظ و دلالت طبعی آنرا گویند که حدوث دال بسبب اقتضاء طبع بود نزدیک حدوث مدلول چنانچه دلالت اح اح بر وجع سینه و دلالت وضعی آنرا گویند که دلالت لفظ بسبب وضع واضع باشد همچون دلالت لفظ زید بر ذات مشخص اگر گفته شود از دلالت که در ضمن وضع ست دلالت بالفعل مراد ست یا دلالت بالقوه و اگر بالفعل ست زید خارج میشود زیرا که زید را مثلا واضع وضع کرد برای معنی و لیکن عمرو را معلوم نیست که لفظ زید برای کدام معنی موضوع ست پس اگر لفظ زید را عمرو شنود

شئ ثانی که موضوع له اوست عمرو را معلوم نخواهد شد و اگر دلالت بالقوه مرادست پس حروف هجا و مهملات
داخل میشوند زیرا که دلالت بالقوه موجودست بواسطهٔ آنکه اگر حروف هجا و مهملات را برای شئ واضع وضع کنند یقین
که بران شئ دلالت خواهند کرد جواب میگوییم مراد اول ست فهم شئ ثانی که در مفهوم وضع ماخوذ ست مقیدست
مقید ست طب بوضع و تخصیص کما سبق فلا یلزم المحذور و اگر گفته شود تعریف کلمه که بچهار لفظ ست باطل ست زیرا که
هر یک ازین چهار لفظ کلمه است پس تعریف شئ بنفسه لازم می آید جواب میگوییم تعریف کلمه مجموع چهار لفظ ست
و مجموع چهار لفظ کلمه نیست تا تعریف شئ بنفسه لازم آید هرگاه که فارغ شد مصنف رح از تعریف کلمه شروع کرد در تقسیم کلمه
پس گفت **وهی اسم و فعل و حرف** یعنی کلمه اسم ست و فعل ست و حرف ست اگر گفته شود کلمه
ازین حیثیت که کلمه است نه اسم ست و نه فعل و نه حرف بلکه اعم ست پس چگونه حمل صحیح ست جواب میگوییم
اینجا عطف مقدم ست بر ربط یعنی اول عطف میکنند و بعد ربط میدهند پس معنی این ست که کلمه اسم و فعل و حرف ست
جواب دوم خبر قوله وهی محذوف ست یعنی وهی منقسمة الی اسم و فعل و حرف فلا محذور اگر گفته شود قوله هی مبتدا
و قوله اسم خبر ست و میان مبتدا و خبر مطابقت شرط ست و اینجا مبتدا مؤنث ست و خبر مذکر جواب میگوییم
مطابقت جای شرط ست که خبر مشتق باشد چنانچه در شرح قوله لفظ مذکور شد و اینجا خبر مشتق نیست اگر گفته شود
اسم نیز مشتق از سمو است کما سبق پس خبر مشتق شد جواب میگوییم در هر مشتق مطابقت شرط نیست بلکه مطابقت
در مشتقی شرط ست که صلاحیت استتار ضمیر فاعل داشته باشد و اسم اینچنین نیست اگر گفته شود مصنف رح
ترک اولی کرده زیرا که چون ضمیر دائر بود میان مرجع و خبر پس دران وقت رعایت خبر اولی ست و اینجا
مرجع ضمیر مؤنث ست و خبر مذکر پس اولی این بود که وهو اسم میفرمود جواب میگوییم خبر در حقیقت مجموع اسم و فعل و
حرف ست نه تنها اسم و مجموع نه مذکر ست و نه مؤنث لیکن در حکم مؤنث ست ازانکه جماعت ست یا خبر او محذوف
ست که آن منقسمة باشد بقرینهٔ مقام زیرا که مقام تقسیم ست کما سبق اگر گفته شود قوله هی یا عائد ست بسوی
لفظ کلمه یا مفهوم کلمه و هیچ یکی صحیح نیست اما اول ازانکه اگر عائد باشد بسوی لفظ کلمه که اسم ست لازم می آید انقسام
شئ الی نفسه وقتیکه بسوی اسم منقسم شود و الی غیره وقتیکه منقسم شود بسوی فعل و حرف بواسطهٔ آنکه کلمه فعل و
حرف نیست و اما ثانی ازانکه اگر عائد شود بسوی مفهوم کلمه ارجاع ضمیر مؤنث بسوی مذکر لازم آید زیرا که مفهوم
کلمه مذکر ست و ضمیر مؤنث جواب میگوییم ضمیر عائد ست بسوی لفظ کلمه باعتبار مفهوم زیرا که بذکر لفظ مفهوم آن
لفظ مراد میباشد چنانچه در زید جاءنی ضمیر را ارجاع ست بسوی لفظ باعتبار مفهوم آن بواسطهٔ آنکه مقصود ازد

مجیئته زا و یا و دال نیست بلکه مفهوم زید ست که آن ذات مشخص باشد اگر گفته شود واو عاطفه که در قوله اسم و فعل
و حرف واقع ست برای جمعیت ست پس لازم می آید که اذهب بزید و مررت بزید هر یک مجموع کلمه باشد زیرا که
هر یک ازین دو مثال جامع اسم و فعل و حرف ست جواب میگوییم این جائیست که تقسیم شی الی اجزایه باشد
مثل السکنجبین خل و ماء و عسل و واو عاطفه درین تقسیم واجب میکند جمع شان معطوف و معطوف علیه را در وجود و حکم
زیرا که حکم بوجود سکنجبین بر مجموع ست و جائز نیست که سکنجبین را بر هر جزء اطلاق کرده شود و تقسیم کلمه بسوی اسم
و فعل و حرف از قبیل تقسیم شی الی جزئیاته است چنانچه الحیوان انسان و فرس و بقر و غنم پس اینجا اطلاق مقسوم
بر هر یک از اقسام جائز ست جواب دوم واو اینجا بمعنی او ست و این قضیه حقیقیه ست مثل العدد اما زوج
و اما فرد پس وارد نمیشود ما قیل باعانة الملک الجلیل اگر گفته شود ممکن نیست وجود کلمه در خارج مگر در ضمن اقسام
و وجود هر سه قسم کلمه ممکن نیست بدون کلمه زیرا که وجود کل بر وجود جزء موقوف ست پس دور لازم می آید و این محال ست
پس وجود کلمه و وجود اقسام نیز محال ست جواب میگوییم کلمه محتاج ست بسوی فصل هر واحد از اقسام تا که
بسبب آن فصل حاصل شود و هر واحد از اقسام محتاج ست بسوی کلمه و فصل خود پس دور لازم نمی آید اگر گفته شود
کلمه یا اسم ست یا فعل یا حرف و انقسام هر یک ممتنع ست بسوی اقسام ثلثه پس انقسام کلمه بسوی اقسام ثلثه نیز
میباید که ممتنع باشد جواب میگوییم محل تقسیم میباید که از هر واحد از اقسام خود عام باشد پس اگر منقسم نشود
هر واحد از اقسام بسوی اقسام ثلثه لازم نمی آید که محل تقسیم که عام ست نیز بسوی اقسام ثلثه منقسم نباشد
اگر گفته شود جائز ست حکم باین طریق که اسم کلمه است زیرا که کلمه عام ست از اسم پس لازم می آید بودن خاص
عین عام و هو محال جواب میگوییم این وقتی لازم آید که حمل عبارت از جعل موضوع نفس محمول بود و حمل عام
بر خاص ممتنع نیست باعتبار آنکه خاص فرد عام ست اگر گفته شود الکلمة صادقة علی الفعل و لاشیء من الاسم
بصادق علی الفعل نتیجه میدهد از شکل ثانی که لاشیء من الکلمة باسم و این باطل ست جواب میگوییم کلیه صغری
ممنوع ست زیرا که ظاهر ست که هر کلمه صادق نمی آید بر فعل و اگر صغری جزئیه بود پس نتیجه درین وقت اینست که
بعض الکلمة لیس باسم و این حق ست اگر گفته شود صدق فعل بر جمیع اقسام کلمه واجب ست زیرا که اگر فعل بر جمیع اقسام او
صادق نباید نقیض فعل که لافعل ست بر جمیع اقسام او صادق خواهد آمد زیرا که ارتفاع نقیضین محال ست
و صدق نقیض فعل بر جمیع اقسام کلمه باطل ست جواب میگوییم جائز ست صدق فعل بر بعض و صدق لافعل بر بعض آخر از آنکه
نقیض موجبه کلیه سالبه جزئیه است پس اگر فعل بر جمیع اقسام کلمه صادق نباید صدق لافعل بر بعض اقسام کلمه لازم ست و این حق ست اگر

گفته شود اسم را چرا مقدم کرد بر فعل و حرف جواب میگوییم اسم مسند و مسند الیه میباشد بخلاف فعل و حرف از انکه فعل مسند میشود و حرف نه مسند میشود و نه مسند الیه پس مرتبهٔ اسم اعلی ست از فعل و حرف و هرگاه که مرتبهٔ فعل اعلی بود از حرف فعل را مقدم کرد بر حرف و بعضی گویند حرف را ازین جهت موخر کرد که حرف در لغت بمعنی طرف ست پس طرف آخر آورد اگر گفته شود طرف عام ست ازینکه اول بود یا آخر پس در طرف آخر چرا آورد جواب میگوییم در آوردن حرف در طرف آخر رعایت معنی حرف و رعایت استقلال اسم و فعل ست بخلاف وقتی که حرف را در طرف اول آرند زیراکه درین وقت رعایت معنی حرف میشود نه رعایت استقلال اسم و فعل کما لا یخفی اگر گفته شود اسم را اسم چرا میگویند جواب میگوییم اسم در مذهب صحیح ماخوذ ست از سمو بحرکات ثلث سین مهمله و سکون میم و سمو بمعنی علو ست و اسم نیز از اخوین خود اعلی ست کما مر آنفا و از سمو اسم شد باین طریق که واو را حذف کردند بر خلاف قیاس برای تخفیف و حرکت سین بمیم دادند تا وقف صحیح شود لان الوقف اسقاط الحرکة و بعضی گویند واو را حذف کردند بر خلاف قیاس و عوض آن همزهٔ وصل در آوردند اسم شد و بعضی گفته اند که اسم ماخوذ از وسم ست و وسم بمعنی علامت ست و اسم نیز علامت ست بر مسماة خود پس واو را بهمزه بدل کردند بخلاف قیاس زیراکه ابدال واو مفتوح بهمزه بر خلاف قیاس ست چون اَحَد و اَناة اسم شد و این مذهب باطل و ناصحیح ست زیراکه فعل ماضی سمی می آید و جمیع اسم اسماء و اگر اسم از وسم که مثال واوی ست مشتق بودی فعل ماضی او وَسَمَ و جمع او اوسام می آمد و جواب بارتکاب قلب آگاهی از قلب میدهد که قلب ست یعنی آنچه بعضی فرموده اند که واو که فاء کلمه بود بجای لام کلمه آوردند راه ملامت پیمودن ست راه سلامت بر کوی ملامت مرو * کبر ز سر دور کن محرم رندان مباش * اگر گفته شود فعل را چرا فعل میگویند از انکه فعل اصطلاحی متضمن ست فعل لغوی که آن مصدر باشد از قبیل تسمیه متضمن بالکسر باسم متضمن بالفتح اگر گفته شود حرف را چرا حرف میگویند جواب میگوییم حرف در لغت بمعنی طرف ست و حرف نیز در طرف ست یعنی در جانب ست از اسم و فعل هرگاه که فارغ شد مصنف رح از تقسیم کلمه و حصر کلمه در اقسام ثلث شروع کرد در دلیل حصر یعنی دلیل انحصار کلمه در اقسام ثلث پس گفت **لانها** اگر گفته شود در کلام مصنف رح دعوی حصر نیست تا متعلق شود با قوله لانها و متوجه شود این دلیل بسوی آن دعوی حصر جواب میگوییم سکوت در محل بیان مفید حصر ست و چون این موضع موضع بیان اقسام کلمه بود و مصنف رح اسم فعل و حرف گفت و سکوت کرد پس ازینجا معلوم شد که مصنف رح تقسیم کلمه را در اقسام ثلث حصر نموده است و لام جاره که در قوله لانها واقع ست متعلق ست بمفهوم کلام که معنی انحصار ست و نزدیک بعضی نحات جار مجرور را رائحهٔ فعل کفایت میکند بی آنکه لفظ فعل را در نظم

کلام اعتبار کنند و یا لام متعلق ست بخبر قوله وهی که آن منقسمہ باشند و ضمیر که در قوله لانها ست راجع ست بسوی کلمه اگر گفته شود تقدیم حد بر دلیل حصر واجب نیست پس چرا مصنف بیخ دلیل حصر را بر حد و د اقسام ثلثه مقدم کرد جواب میگویم تقدیم حد بر دلیل حصر وقتی واجب ست که دلیل حصر متضمن حدود اقسام نبود و این دلیل حصر متضمن حدود اقسام ست تفاوت اینست که از دلیل حصر وجه انحصار مطابقت معلوم میشود و حدود بالتزاماً و دلیل حصر آنست که میان نفی و اثبات دائر بود و سوال کرده اند که چرا واجب ست تقدیم حد بر دلیل حصر جواب گفته اند ذکر کرده نمیشود در دلیل حصر مگر آن احوال که اعم را مقسم اند و عارض اند آن اعم را بواسطه آنکه آن احوال احوال انواع اعم اند و ظاهر ست که هر حال از آن احوال مساوی بنوع و مباین بنوع بود و علم مساوات و تباین دو شی موقوف ست بر کمال معرفت آن دو شی تا در صورت تساوی بغیر تردد حکم کرده شود باین طریق که کلما صدق علیه احد هذین الشیئین صدق علیه الآخر و کلما لم یصدق علیه احدهما لم یصدق علیه الآخر و تا حکم کرده شود در صورت تباین باین طریق که کلما صدق علیه احد هذین الشیئین لم یصدق علیه الآخر و کمال معرفت بکلی حاصل نمیشود مگر بمعرفت کنه آن شی پس ازین جا معلوم میشود که معرفت دلیل حصر موقوف ست بر معرفت کنه اقسام و لا یخفی ما فیه من المنوع فتامل **اما ان تدل علی معنی** کلمهٔ اما برای تردید ست و کلمهٔ ان از نواصب فعل مضارع ست و او ازان مصدریه ازان گویند که فعل مضارع را در تاویل مصدر میگرداند پس قول تدل منصوب ست بسبب آن و در تاویل مصدر ست یعنی دلالت و خبر آن ست که در قوله لانها واقع ست و اسم او ضمیر ست که بدو متصل ست و آن با اسم و خبر خود مجرور لازم ست و متعلق جار مجرور منفصل مذکور شد و علی در قوله علی معنی حرف جر ست و قوله معنی مجرور ست و جار مجرور متعلق ست بقوله تدل و مراد از معنی عام ست که معنی مطابقی باشد یا تضمنی نه مراد خاص معنی مطابقی ست و اگر نه لازم آید دخول فعل در قوله الثانی الحرف و خروج آن از قوله والاول الاان یقترن از انکه معنی مطابقی فعل بسبب اشتمال خود بر نسبت الی فاعل ما که معنی حرفی ست معنی مستقل بنفسه نیست کما سیجیئ مفصلا فی بحث الفعل انشاء الله تعالی اگر گفته شود چون ضمیری که در قوله لانها ست راجع شد بسوی کلمه و قوله ان تدل بتاویل مصدر خبر ان مقرر شده پس تقدیر کلام اینست که لان الکلمة اما دلالتها علی معنی عدم صحت آن ظاهر ست بواسطه آنکه کلمه دلالت کردن نیست بلکه دلالت کننده است جواب میگویم در کلام حذف مضاف ست از اسم آن و تقدیر کلام اینست که لان حالها اما دلالتها علی معنی جواب دوم مصدر ما دل اسم فاعل ست یعنی لانها اما دالة علی معنی اگر گفته شود برین تقدیر مجاز در مجاز لازم می آید و این مکروه تحریمی ست جواب میگویم

فعل بسبب آن مصدریه مصدر است حقیقة بوضع کلی اگرچه فعل است بحسب صورت جواب سوم در کلام من
صفتها محذوف است یعنی لانها اما من صفتها او لا لها علی معنی جواب چهارم ان تدل بتاویل مصدر مبتدا است
و خبر او محذوف است که ثابت باشد و جملهٔ خبر آنست و تقدیر کلام اینست که لانها اما دلالتها علی معنی فی نفسها ثابتة
او لا و همچنین ضمیری که در قوله **فی نفسها** ست راجع است بسوی کلمه و جار مجرور متعلق است بحاصل و این صفت
معنی ست یعنی تدل علی معنی حاصل فی نفس الکلمة و مراد از بودن معنی در نفس کلمه این است که دلالت کند
کلمه بر معنی بذات خود بی آنکه محتاج باشد بسوی ضم کلمهٔ دیگر بسوی آن کلمه بجهت آنکه معنی او مستقل بمفهومیت است
و قوله **او لا** معطوف است بر قوله تدل یعنی او لا تدل علی معنی فی نفسها یعنی آن کلمه او دلالت نمیکند بر معنی بذات خود
یعنی محتاج است در دلالت بر معنی خود بسوی انضمام کلمهٔ دیگر بجهت آنکه معنی او مستقل بمفهومیت نیست **الثانی**
یعنی آن کلمه که دلالت نمیکند بر معنی بذات خود **الحرف** حرف است قوله الثانی مبتدا است و قوله الحرف خبر است
و جمله مستانفه و جمله مستانفه آنرا گویند که جواب سوال مقدر باشد پس هرگاه که مصنف رح اما ان تدل علی معنی
فی نفسها او لا گفت گویا سائل سوال کرد که ما الاول و ما الثانی پس مصنف رح جواب داد که الثانی کذا و
الاول کذا اگر گفته شود قوله او لا نفی مجموع قوله ان تدل علی معنی فی نفسها ست و نفی مجموع بدو طریق حاصل میشود
یکی نفی کل اجزا و دوم نفی بعضی اجزا پس قوله او لا عام است شامل است بچیزی که اصلا دلالت نکند بر معنی و بچیزیکه
دلالت کند بر معنی لیکن آن دلالت فی نفسه نبود و بر ثانی حکم بحرفیت کرده است پس لازم می آید که حرف عام باشد
شامل قسمین و هو لیس کذلک جواب میگوییم قوله اما ان تدل علی معنی فی نفسها و قوله او لا بیان احوال کلمه است و
سابق معلوم شد که کلمه بجهت آنکه موضوع است دلالت را مستلزم است و ازینجا معلوم شد که کلمه بدون دلالت بر معنی
نخواهد بود پس قوله او لا که نفی مجموع است درین مقام احتمال ندارد نفی مجموع را مگر بنفی بعضی اجزا او که دلالت
فی نفسها است نه مطلق دلالت بر معنی فافهم اگر گفته شود حرف در معنی موخر بود در دلیل حصر چرا مقدم کرد جواب میگوییم
حرف هرگاه که بمعنی طرف بود و طرف عام است ازینکه اول باشد یا آخر پس ذکر کرد گاهی در آخر و گاهی در اول
جواب میگوییم مصنف رح شروع کرده است دلیل حصر را از چیزی که قریب بود بدلیل حصر جواب سوم حرف عدمی است
زیرا که دال بر معنی بذات خود نیست و عدم ممکن مقدم است بر وجود اگر گفته شود عدم مقوم نمی باشد یعنی محصل و مثبت
نمیشود ماهیت را پس صحیح نیست که عدم دلالت فصل مقوم بود ماهیت حرف را و عدم اقتران ماهیت اسم را
جواب میگوییم عدم محض مقوم ماهیت نمی باشد اما عدمی که مضاف بسوی وجود بود مقوم ماهیت میباشد

چنانچہ عمی کہ ماہیت او عدم البصر ست عما من شانہ ان یکون بصیرا و چنانچہ موت کہ ماہیت او عدم الحیوۃ ست عما من شانہ ان یکون حیا و چنانچہ جہل کہ ماہیت او عدم العلم ست عما من شانہ ان یکون عالما و عدم درینجا مضاف ست بسوی وجود کہ آن دلالت و اقتران ست پس ضلالت آنست و آرد کہ فصل مقوم باشد برای ماہیت حرف و اسم و بعضی گفتہ اند کہ تعریفات اسم و فعل و حرف رسوم اند نہ حدود و عدم مقوم حد نباشد بخلاف رسم ولا یخفی ما فیہ عند العارف من ان ماہیاتہا حدود اسمیۃ لا رسوم حقیقیۃ پس اولی در جواب اینست کہ عدم مقوم ماہیت حقیقی نباشد بخلاف حدود اسمی کہ تقوم او بعدم نیز جائز ست و فی تفصیلہا طول لا یسعہ المقام

والاول یعنی آن کلمہ کہ دلالت میکند بر معنی کہ ثابت ست آن معنی در ذات آن کلمہ از دو حال خالی نیست

اما ان یقترن یا اینکہ مقترن ست آن اول یعنی یا معنی اول مقترن ست در فہم **باحد الازمنۃ الثلثۃ** یکی از ازمنہ ثلثہ کہ ماضی و حال و استقبال باشد و اقتران معنی اول باحد ازمنہ ثلثہ در فہم اینمعنی دارد کہ چون دانستہ شود معنی از اول پس دران وقت یکی از ازمنہ ثلثہ نیز دانستہ شود پس احد ازمنہ معنی آن مقارن خواہد بود در معلومیت و قولہ **او لا** معطوف ست بر قولہ یقترن یعنی یا مقترن نیست آن معنی در معلومیت بیکی از ازمنہ ثلثہ

الثانی و آن کلمہ اینست کہ دلالت کند بر معنی کہ ثابت ست در ذات آن کلمہ و مقارن نیست باحد ازمنہ ثلثہ

الاسم یعنی آن کلمہ اسم ست و قولہ الثانی الاسم نیز جملہ مستانفہ است بواسطہ آنکہ مصنف رح ہرگاہ کہ گفت اما ان یقترن باحد الازمنۃ الثلثۃ او لا پس گویا سائل سوال کرد کہ ما الاول و ما الثانی پس مصنف رح جواب داد کہ الثانی الاسم و الاول الفعل کما سیجی اگر گفتہ شود کلمہ ان بر یقترن مصدریہ است پس مقترن در تاویل اقتران ست و مصدر حیثیت محمول نمیشود زیرا کہ زید ضرب نمیتوان گفت پس چگونہ قولہ یقترن خبر قولہ الاول واقع شود جواب میگویم ترکیب قولہ الاول اما ان یقترن چون ترکیب قولہ اما ان تمل ست کما سبق پس تقدیر کلام اینست کہ اما من صفتہا الاقتران یا مصدر را دل باسم فاعل ست یعنی الاول اما مقترن یا قولہ ان یقترن مبتدا است محذوف الخبر یعنی اقترانہ باحد الازمنۃ الثلثۃ ثابتۃ و الاقتران فی اللغۃ نزدیک شدن **والاول** یعنی آن کلمہ کہ دلالت میکند بر معنی بذات خود و آن معنی مقترن بود بیکی از ازمنہ ثلثہ **الفعل** و در بعضی نسخ قولہ الاول الفعل یافتہ نشدہ پس جواب اینست کہ مصنف رح بہ بیان آن متعرض نشد بجہت آنکہ بہ بداہت معلوم میشود

وقد علم بذلک یعنی بہ تحقیق دانستہ شد ازین دلیل حصر مذکور **حد کل واحد منہا** تعریف ہر واحد ازین اقسام ثلثہ زیرا کہ مصنف رح ہرگاہ کہ گفت الثانی الحرف دانستہ شد حد حرف و ہو ما لا تدل

علی معنی فی نفسه پس هرگاه که گفت الثانی الاسم دانسته شد حد اسم و هو ما یدل علی معنی فی نفسه غیر مقترن باحد الازمنة
الثلثة باز هرگاه که گفت الاول الفعل حد فعل معلوم شد و هو ما یدل علی معنی فی نفسه مقترن باحد الازمنة الثلثة و حرف
ممتاز شد از اسم و فعل بسبب عدم استقلال معنی و اسم جدا شد از فعل بسبب عدم اقتران باحد ازمنه ثلث و فعل ممتاز
شد از حرف بسبب استقلال معنی و از اسم بسبب اقتران باحد ازمنه ثلثه پس معلوم شد از دلیل حصر حد جامع و مانع برای
هر یکی از اسم و فعل و حرف سوال کرده اند که حد آن معرف را گویند که در وی ذاتیات محدود مذکور بوند و اینجا در تعریف هر یکی
از اسم و فعل و حرف ذاتیات مذکور نشده بلکه عرضیات مذکور اند پس چگونه صحیح ست قوله حد کل واحد منها جواب
گفته اند که مراد از حد درینجا تعریفی ست که جامع و مانع بود برابرست که در وی ذاتیات مذکور بوند یا نی و مخفی نماند
که این سوال و جواب مبنی بر عدم اطلاع بر مسائل علوم ست زیرا که تعریفات این اقسام ثلثه ماهیات اعتباریه اند و
هر چیزی که در مفهوم ماهیت اعتباری داخل ست اگر مشترک ست جنس ست و اگر مشترک نیست فصل ست و آنچه داخل نیست عرض
و ماهیات این اقسام ثلثه که از دلیل حصر مفهوم اند مرکب اند از چیزیکه در مفهوم هر یک داخل ست ماهیات اقسام ثلثه
حدود اند نه رسوم و حدود و رسوم ماهیات اعتباری را حدود اسمیه و رسوم اسمیه گویند فافهم واحفظ اگر گفته شود
واو بر قوله و قد علم الخ برای چیست جواب میگویم اعتراضیه است و قد علم الخ جمله معترضه است در مدح دلیل
حصر برای ترغیب زیرا که این دلیل حصر بغایت لطیف و عجیب واقع شده بحفظ الیق ست زیرا که متضمن و
مشتمل ست بتعریف هر واحد و جمله معترضه آنرا گویند که میان دو کلام واقع شود برای افاده معنی و از روی ترکیب
بما قبل و ما بعد ربط نداشته باشد و مفید فائده جلیله بود و نیز گفته اند که قوله و قد علم جمله معترضه است غرض از و
که اشارتست بسوی طبائع ثلثه زیرا که بیان کرده است مصنف رح حد هر واحد از اقسام ثلثه را در ضمن دلیل حصر
بعده تنبیه کرد بران حدود بقوله و قد علم باز تصریح کرد حد هر واحد را در ما بعد بدانکه طبیعت انسان بر سه مرتبه است
اول اینست که بداند معنی کلام را بمجرد اشارت بحیثیتی که احتیاج بسوی تنبیه و تصریح نباشد و هر شخصی که چنین
طبیعت بود ذکی نامند دوم مرتبه ثانی اینست که معنی کلام را نداند بمجرد اشاره بلکه محتاج بسوی تنبیه بود و شخصی را
که چنین طبیعت بود متوسط نامند مرتبه سوم اینست که معنی کلام را نداند بمجرد اشاره و تنبیه بلکه محتاج باشد بسوی
تصریح و کسی که چنین طبیعت داشته باشد غبی گویند و میتواند بود که قوله و قد علم آه جمله معترضه باشد برای
دفع ظن شخصی که میگوید که این دلیل حصر بدون تعریف اقسام ست و دلیل حصر پیش از تعریف اقسام
باطل ست پس مصنف رح دفع گمان او کرد که این دلیل حصر مشتمل ست بر حد هر واحد و تقدیم اینچنین دلیل حصر

بر تعریف اقسام جائز ست و ممکن ست واو بر قولہ وقد علم برای عطف بود بر معطوف علیہ محذوف و تقدیر کلام اینست که قد تبین وقد علم وکلمۂ قد برای تحقیق ست یا برای تقریب زمانۂ ماضی بزمانۂ حال پس فائده مید ہد کہ علم بحد ہر واحد ازین اقسام ثلثہ بدلیل حصر قریب ست از زمانۂ تکلم پس قولہ وقد علم الخ در تاویل این عبارت ست کہ قد علم بذلک حد کل واحد منہا علماً متصلاً بزمان التکلم اگر گفتہ شود چرا نگفت مصنف رح عرف مقام علم جواب میگوییم معرفت ادراک جزئی ست وعلم ادراک کلی ولہذا اعرفت اللہ میگویند نہ علمت اللہ واللہ اعلم نہ عارف وحد ہر واحد از اقسام ثلثہ کلی ست نہ جزئی پس درین مقام علم واجب ست نہ عرف وباء جارہ بر قولہ بذلک برای استعانت ست اگر گفتہ شود چرا نگفت مصنف رح وقد علم باوجودیکہ وصع ضمیر ست بسبب تقدیم معاً جواب میگوییم برای زیادتی تمکن در ذہن سامع اگر گفتہ شود چرا نگفت مصنف رح وقد علم بہذا جواب میگوییم بکلمہ ذلک اشارت کردہ میشود بسوی آن مشار الیہ کہ عظیم الشان بود چنانچہ در اشرف کلام ... ست الم ذلک الکتاب ودلیل حصر نیز عظیم الشان وبدیع البیان ست نیز بجہت تعظیم او بذلک گفت وبہذا نگفت اگر گفتہ شود چرا مقدم کرد مصنف رح مفعول ثانی را کہ بذلک باشد بر مفعول اول یعنی حد کل واحد جواب میگوییم از مفعول ثانی اشارت ست بسوی دلیل حصر پس مقدم کرد مصنف رح مفعول ثانی را بر اول برای اہتمام بشان دلیل حصر اگر گفتہ شود اضافت کل بسوی قولہ واحد خالی ازین نیست کہ بمعنی لام ست یا بمعنی من یا بمعنی فی وہیچ یکے ستقیم نمیشود اما اول ازانکہ اضافت بمعنی لام تقاضا میکند مغایرت را میان مضاف ومضاف الیہ ومغایرت درینجا مفقود ست زیرا کہ کل برای احاطۂ افراد مضاف الیہ خود ست پس مراد از کل نمے باشد مگر افراد مضاف الیہ واما ثانی ازانکہ در اضافت بمعنی من میان مضاف ومضاف الیہ نسبت عموم وخصوص من وجہ میباشد باصالت مضاف الیہ چون خاتم فضۃ واینجا چنین نیست ونیز در اضافت بمعنی من حمل مضاف الیہ بر مضاف صحیح میباشد چون الخاتم فضۃ واینجا صحیح نیست زیرا کہ الکل واحد نمیتوان گفت واما ثالث ازانکہ در اضافت بمعنی فی مضاف الیہ ظرف مضاف میشود چون ضرب الیوم واینجا مضاف الیہ ظرف مضاف نیست جواب میگوییم کلمۂ کل برای احاطۂ افراد مضاف الیہ خود ست باین حیثیت کہ حکم کردہ شود بر فرد فرد باین طریق کہ ہر فرد معلوم الحد ست بدلیل حصر پس برین تقدیر اضافت بمعنی لام در قولہ کل واحد منہا ممکن ست بوجود مغائرت میان مضاف ومضاف الیہ زیرا کہ مراد از مضاف کہ کلمۂ کل ست فرد فرد ست ومراد از مضاف الیہ کہ قولہ واحد ست مفہوم ست وظاہر ست کہ مفہوم واحد منہا کلی ست کہ صادق می آید

بر اسم از آنکه یکی از اقسام ثلثه ست و کذا بر فعل و حرف و فرد و مفهوم متغایر اند پس اضافت بمعنی لام صحیح شد لیکن
اظهار لام جائز نیست مگر بعد تاویل و در اضافت بمعنی لام اظهار لام لازم نیست بلکه افادهٔ اختصاص که مدلول
لام ست کافی ست کما قیل فی طور سیناء و یوم الاجار کما سیجیئ فی بحث المجرورات ان شاء الله تعالی اگر گفته شود
بحث
دلیل حصر تصدیق ست و هر یکی از اسم و فعل و حرف تصور ست و وقتیکه حاصل شد حد اسم و فعل و حرف از دلیل حصر
پس لازم آمد حصول تصور از تصدیق و این ممتنع ست کما بین فی المنطق بلکه تصور مجهول را از تصور معلوم و تصدیق
مجهول را از تصدیق معلوم حاصل میکنند جواب میگوییم لانم که درینجا تصور را از تصدیق حاصل کرده باشند زیرا که
مثلاً از قوله او لا که بمعنی او لا تدل علی معنی فی نفسها ست حد حرف حاصل شده است و قوله او لا تصور ست زیرا که
جزء آن ست و خبر از تصورات ست پس تصور از تصور حاصل شد نه از تصدیق و علیه قیاس الباقی اگر گفته شود ازین
تقریر معلوم میشود حصول هر یکی از اسم و فعل و حرف از اجزاء دلیل حصر نه از دلیل حصر و از قوله وقد علم بذلک حد
کل واحد منها معلوم میشود حصول اینها از دلیل حصر و چون حصول اینها از اجزاء دلیل حصر یافته شد پس چگونه صحیح ست
قوله وقد علم بذلک حد کل واحد منها جواب میگوییم حصول این اقسام ... از اجزاء دلیل حصر ست و قوله قد
علم بذلک آه بر سبیل مجاز ست چنانچه میگویند فلان لشکر فلان شخص را کشته و حالانکه تمام لشکر نه کشته است
بلکه بعضے کشته اند و کسی که طبع سلیم و ذهن مستقیم دارد میداند که این اجوبه بچندین وجوه منقوض اند اول آنکه
حد حرف مثلاً حاصل نمیشود از قوله او لا تا که جنس حرف که کلمه ست ملاحظه نکرده شود دوم آنکه اگر مسلم است داریم
که حد حرف مثلاً حاصل شد از قوله او لا لازم می آید علم العلم زیرا که او لا از معلومات ست و علم العلم محال ست و
سوم آنکه درینوقت لازم می آید که موصل بر سه نوع بودی یکی موصل بسوی تصور مجهول دوم موصل بسوی تصدیق
مجهول و سوم موصل بسوی معرف و حد پس جواب اصح آنست که قوله وقد علم الخ اینمعنی دارد که دلیل حصر در غایت
بحث
لطافت و غرابت ست بحیثیتی که ممکن ست از و استنباط اجزاء حدود اقسام ثلثه کسی را که قبل ازین بحدود اقسام
ثلثه عالم بود اگر گفته شود لانم که دلیل حصر تصدیق باشد بلکه تصور ست زیرا که أنّ مفتوحه با اسم و خبر خود در حکم
مفرد ست بدلیل آنکه اگر در حکم مفرد نبودی مجرور لام در قوله لانها واقع نشدی زیرا که جر از خواص اسم ست برابر ست
که حقیقةً بود یا حکماً و لهذا أنّ را مفتوح میخوانند نه مکسور زیرا که أنّ مفتوحه با اسم و خبر خود مفرد ست بخلاف مکسوره
جواب میگوییم دلیل حصر تصدیق ست و أنّ در قوله لانها اگرچه در لفظ مفتوح ست لیکن در حقیقت مکسور ست
چنانچه أنّ بعد علم که بحیثیت لفظ اگرچه مفتوح ست لیکن فی الحقیقت مکسور ست زیرا که قائم ست مقام دو مفعول

علم نیست قوله انها ان تدل الخ مجرورست بتاویل تدل الکلام وفتح ان برای رعایت لام جاره است اگر دخول ان
مفتوحه در هر مقام در حقیقت مفرد باشد لازم آید که لان العالم متغیر وکل متغیر حادث تصور بود کما لا یخفی علی اصحاب
الوفاء والوفاق وهو باطل بالاتفاق ومخفی نماند که ازین جواب مندفع شد اعتراض مشهور ولتقریرا و نیست
که ان مفتوحه مثقله اسم وخبر خود را در حکم مفرد میگردانند باین طریق که خبر را در تاویل مصدر می سازد وان مصدر
مضاف میشود بسوی اسم او وان مفتوحه محققه که از نواصب فعل مضارع ست نیز فعل مضارع را در تاویل
مصدر میگرداند پس اگر مثقله عامل باشد استدراک مخففه لازم می آید واگر مخففه عامل بود استدراک مثقله
لازم می آید وجه الاستدراک اظهر من ان یخفی هرگاه که فارغ شد مصنف رح از تعریف وتقسیم کلمه وبیان
انحصار آن در اقسام ثلثه شروع کرد در بیان تعریف کلام که موضوع دوم علم نحوست پس گفت

الکلام اگر گفته شود چرا گفت مصنف رح والکلام بحرف عطف تا این جمله بر جمله الکلمة لفظ معطوف میشد
با وجودیکه میان هر دو مناسبت ست زیرا که هر دو موضوع علم نحو اند جواب میگوییم مصنف رح قصداً ربط نکرده است
یا آنکه قوله الکلام الخ را کتاب بعد کتاب فصل بعد فصل شمرده است جواب دوم کلمه وکلام هر دو موضوع مستقل اند
در علم نحو پس اگر مصنف رح واو عاطفه می آورد کلام تابع کلمه میشد وظاهرست که مرتبه متبوع از تابع اعلی میباشد
پس وهم میشد که کلمه مستقل واشرف از کلام ست وحالانکه چنین نیست ولا یخفی ما فیه من المنافات بینه وبین
بعض الاجوبة عن تقدیم الکلمة علی الکلام فتامل وکلام در لغت عبارت ست از ما یتکلم به قلیلا کان او کثیرا
ودر اصطلاح نحات این ست که **ما تضمن کلمتین بالاسناد** یعنی کلام لفظی ست که دو کلمه را در گیرنده بود
بسبب اسناد اگر گفته شود لازم می آید ازین تعریف اتحاد متضمن بالکسر ومتضمن بالفتح در مثل زید قائم زیرا که
زید قائم عین ما تضمن کلمتین ست پس لازم می آید که زید قائم متضمن بود زید قائم را وحالانکه متضمن ومتضمن متغایر
میباشند جواب میگوییم صورت مجموعی که حاصل ست از ترکیب کلمتین متضمن ست هر واحد را که از دو جزء
مرکب ست پس متضمن بصیغهٔ اسم فاعل دو کلمه اند از حیثیت اجتماع ومتضمن بصیغهٔ اسم مفعول همان دو کلمه اند از
حیثیت انفراد پس زید قائم بصورت مجموعی متضمن ست زید قائم را که بصورت انفرادی ست لازم نمی آید
اتحاد متضمن ومتضمن اگر گفته شود تعریف کلام جامع نیست زیرا که خارج میشود ازین تعریف نحو اضرب
زیرا که اضرب متضمن نیست دو کلمه را جواب میگوییم دو کلمه که در تعریف کلام واقع اند عام اند ازین که هر دو
حقیقة باشند چون زید قائم یا احدهما حقیقة بود ودیگرے حکما چون اضرب که منوی در دو کلمه حکمی ست

پس تعریف جامع شد اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح ترکب در مقام تضمن جواب میگوئیم تضمن اخصرست
از ترکب زیراکه ترکب محتاج ست بسوی صله بکلمه من بخلاف تضمن پس اگر ترکب میگفت عبارت چنین میشد
که الکلام ماترکب من کلمتین بالاسناد جواب میگوئیم اگر ترکب میگفت خارج میشد از تعریف کلام نحو اضرب
زیراکه ترکب میخواهد که هر دو کلمه ملفوظ باشند حقیقة زیراکه ترکیب در غیر چنین دو کلمه اطلاق کرده نمیشود و در اضرب یکی
ملفوظ ست حقیقة و دوم حکماً بخلاف تضمن که اطلاق کرده میشود بر دو کلمه برابرست که حقیقة ملفوظ باشند یا حکماً
اگر گفته شود مصطلح نحات لفظ افراد و ترکیب ست نه تضمن و اولی اینست که تلفظ کند هر متلفظ بمصطلح خود یا آنکه اگر
ترکب میگفت لفظ قوله کلمتین استغنا حاصل میشد زیراکه ترکیب نمیشود مگر بدو کلمه پس عبارت اخصر می شد و
مسلم نیست که ترکیب اطلاق کرده نمیشود مگر بر دو کلمه که حقیقت ملفوظ بوند بلکه اطلاق میکنند بر دو کلمه برابرست که هر دو
حقیقة ملفوظ بوند یا احد هما حقیقة ملفوظ بود و دیگری حکما پس چرا نگفت مصنف رح الکلام ماترکب بالاسناد جواب میگوئیم
ترکیب اگرچه بحسب لغت عام ست لیکن در عرف نحات خاص ست بدو کلمه که حقیقة ملفوظ بوند پس هرگاه که
از آوردن ترکب وهم میشد که کلام مختص بآن دو کلمه است که حقیقة ملفوظ بوند چنانچه لفظ ترکیب در همین معنے
متعارف ست ترک کرد مصنف رح ترکب را و اختیار کرد تضمن را با وجودیکه غیر مصطلح بود پس نظر نکرد مصنف رح
بسوی غیر مصطلح زیراکه از اختیار لفظ مصطلح تعریف جامع نمی شد بسبب آنکه نحو اضرب خارج میشد پس برای ضرورت
لفظ غیر مصطلح اختیار فرمود و الضرورات تبیح المحذورات و قوله الکلام مبتدا است و قوله ما تضمن خبرست و قوله بالاسناد
متعلق ست بتضمن و اسناد در لغت ربط دادن شی ست بشئی و در اصطلاح عبارتست از نسبت احدی الکلمتین
الی الاخری بحیث یفید المخاطب فائدة تامة یعنی اسناد نسبت یک کلمه است بسوی کلمهٔ دیگر باین حیثیت که
فائده دهد نسبت مذکوره مخاطب را فائده تامه یعنی مخاطب را احتیاج چه ولکه نماند احتیاج چه وقتی ست که بیان
کرده شود ذات را بدون صفت یعنی چه سوال از صفت ست و احتیاج که وقتی ست که بیان کرده شود صفت را
بدون ذات یعنی که سوال از ذات ست پس حاصل اینست که فائده تام وقتی حاصل ست که ذات با صفت
بطریق عمل مذکور باشد و بعضی گفته اند که الاسناد النسبة المفیدة فائدة تامة و بای جاره در قوله بالاسناد میتواند بود
که برای استعانت باشد یا برای سببیة یا برای الصاق یا برای مصاحبة و بعضی شارحین فرموده اند
که قوله بالاسناد متعلق ست بحاصل که صفت مفعول مطلق محذوف ست یعنی الکلام ما تضمن کلمتین تضمنا
حاصلا بالاسناد و سوال کرده اند که چرا نگفت مصنف رح الکلام یا الکلام ما فیه الاسناد با وجودیکه اخصر ست

بواسطہ آنکہ اسناد نخواہد بود مگر در دو کلمہ پس چہ فائدہ است در تطویل کلام جواب گفتہ اند کہ اگر چنین میگفت تعریف
مانع نمی شد زیرا کہ صادق می آید تعریف کلام بر زید فقط و قائم فقط کہ در زید قائم واقع ست زیرا کہ اسناد صفتی ست
کہ در ہر جزء ست و متعلق ست بہر جزء از اجزاء کلام لہذا یک جزء کلام را مسند و دوم را مسند الیہ گویند و حالانکہ زید
قائم مجموع کلام ست نہ ہر جزء او و مخفی نماند کہ باین جواب ہر چندی کہ بزرگان قائل اند اما قابل قبول قابل
نیست کما لا یخفی علی المقبول پس صورت در جواب اینست کہ اگر مصنف رح الکلام ما فیہ الاسناد میفرمود متبادر نمیشد
کہ اسناد جزء کلام ست زیرا کہ تبادر از کلمہ فی جزئیۃ است و تبادر جزئیۃ اسناد از ما تضمن الاسناد اظہر ست
و ظاہر ست کہ اسناد معنی ست از معانی و لفظ نیست پس لازم می آید کہ کلام لفظ نباشد لان المرکب من اللفظ و
غیرہ لیس بلفظ کما ان المرکب من الموجود والمعدوم لیس بموجود ہذا جواب الہامی خطر بالبال افضل اللہ الکبیر
المتعال و مخفی نماند کسے کہ در جواب میگوید کہ اسناد معنی حرفی ست پس اگر اسناد جزء کلام باشد لازم آید کہ کلام
مستقل بمفہومیت نبود و حالانکہ مستقل بمفہومیت ست یصح ان یقال فی حقہ شرب ما شرب فقال ما قال
فدع علی الحال واحفظ ما قلت لک الحال و ظاہر ست کہ احتیاج احد اجزاء بسوی جزء آخر نہ بسوی امر خارج واجب نیست احتیاج
و عدم استقلال کل را والا لازم آید کہ قضیہ و فعل نیز مستقل بمفہومیت نبود و لیس کذلک فافہم واشکر للعلام و ادع
لی دعاء الخیر من الملک المنعام اگر گفتہ شود چرا نگفت مصنف رح الکلام ما تضمن اسمین او فعلا و اسما بالاسناد
تا مستغنی میشد از قولہ و لا یتأتی آہ جواب میگوییم این عبارت اگرچہ اخصر ست لیکن آنچہ مصنف رح ذکر کردہ است
اصوب و اوضح ست اما **اول** از آنکہ ورود تعریف کلام ست اولا و تقسیم ست ثانیا کما ینبغی للمقام و اگر چنین میگفت
اقتصار بر ذکر تعریف میشد و اما **ثانی** از آنکہ در وی طریق اجمال و تفصیل ست و این از باب بلاغت و فصاحت ست
و نیز انفع ست زیرا کہ قولہ و لا یتأتی فائدہ حصر میدہد پس اینجا تنبیہ میشود بر احتمالات عقلی چنانچہ در شرح قولہ و لا یتأتی
ذکر کردہ خواہد شد ان شاء اللہ تعالی اگر گفتہ شود زید ابوہ قائم از تعریف کلام خارج میشود زیرا کہ اکثر از دو کلمہ را
متضمن ست جواب میگوییم ہرگاہ آنچہ متضمن ست دو کلمہ را باسناد داخل شد در کلام پس آنچہ اکثر از دو کلمہ را متضمن بود
باسناد بطریق اولے کلام خواہد بود و حاصل جواب اینست کہ کلمتین کہ در تعریف ماخوذ ست مطلق ست نہ مقید بقید
فقط فلا اشکال جواب دوم کلمتین عام اند از آنکہ حقیقۃ بوند یا حکما و ابوہ قائم کہ در مثل زید ابوہ قائم واقع ست
اگرچہ مرکب ست لیکن در حکم مفرد ست زیرا کہ ابوہ قائم در تاویل قائم الاب ست پس تقدیر کلام اینست کہ
زید قائم الاب و بر این تقدیر قائم فقط خبر ست و مضاف الیہ از مضاف خارج میباشد پس زید ابوہ قائم در تعریف کلام

جواب الہامی

داخل ست اگر گفته شود تعریف کلام جامع نیست زیرا که خارج میشود جسق مهمل و دیز مقلوب زید زیرا که درین دو مثال مسند الیه مهمل ست پس متضمن نشد هر واحد از جسق مهمل و دیز مقلوب زید دو کلمه را وحالانکه هر دو کلام اند جواب میگوییم هرگاه دو کلمه که در تعریف کلام واقع اند عام اند ازینکه حقیقی بوند یا حکمی پس این هر دو مثال نیز داخل شدند زیرا که جسق در حکم هذا اللفظ ست پس جسق مهمل در معنی هذا اللفظ مهمل ست وهمچنین دیز در حکم هذا اللفظ ست پس دیز مقلوب زید در تقدیر هذا اللفظ مقلوب زید ست اگر گفته شود تعریف کلام جامع نیست زیرا که خارج می شود مثل لیس زید بقائم ازانکه متضمن ست دو کلمه را بدون اسناد زیرا که اسناد درو منتفی ست وحالانکه کلام ست جواب میگوییم لانم که در لیس زید بقائم اسناد منتفی باشد ازانکه در و اسناد نفی یکی بسوی دیگر ست و اسناد عام ست ازینکه باثبات باشد یا بنفی اگر گفته شود کلما کان الکلام موجودا کان الاسم موجودا لکونه جزؤه وکلما کان الاسم موجودا لایصح السکوت علیه نتیجه میدهد از شکل اول که کلما کان الکلام موجودا لایصح السکوت علیه وهو باطل جواب میگوییم ضمیر مجرور که در کبری واقع ست که آن ضمیر علیه باشد راجع نیست مگر بسوی اسم پس نتیجه میدهد که کلما کان الکلام موجودا لایصح السکوت علی الاسم بدانکه کلمهٔ موصول که در قوله ما تضمن کلمتین واقع ست مراد ازو لفظ ست و جنس ست ازانکه شامل ست بمهملات و مفردات و مرکبات کلامی یعنی اسنادی و غیر کلامی یعنی غیر اسنادی چون ترکیب اضافی و توصیفی وامثال آن باید دانست که ترکیب بر شش قسم ست چنانکه بزرگے فرماید ؎ بود ترکیب نزد نحویان شش ٭ بیادش گیر اگر خالف ز فوتی ٭ اضافی دان و توصیفی و مزجی ٭ و اسنادی و تعدادی و صوتی چون غلام زید و رجل فاضل و بعلبک و زید قائم و خمسة عشر و سیبویه و این امثله بطریق لف ونشر مرتب اند نه بطریق لف ونشر مشوش یعنی غیر مرتب

؎ لف ونشر مرتب آن باشد	که دو لفظ آورند و دو معنی	لفظ اول بمعنی اول	لفظ ثانی بمعنی ثانی
؎ لف ونشر مشوش آن باشد	که دو لفظ آورند و دو معنی	لفظ ثانی بمعنی اول	لفظ اول بمعنی ثانی

و قوله تضمن کلمتین فصل ست من وجه ازانکه خارج شدند ازو مفردات و مهملات و جنس ست من وجه زیرا که شامل ست بمرکبات اسنادی و غیر اسنادی و قوله بالاسناد فصل ست ازانکه خارج شدند ازو مرکبات غیر اسنادی پس باقی ماند در کلام مرکبات اسنادی برابر ست که خبری بوند چون زید قائم و ضرب زید یا انشائی چون اضرب ولا تضرب بدانکه از ظاهر کلام مصنف رح معلوم میشود که ضربت زیدا قائما بمجموعه کلام ست زیرا که این مجموع لفظ ست که دو کلمه را باسناد متضمن ست اگرچه جائز ست که مراد مصنف رح ما تضمن کلمتین فقط بود بخلاف کلام صاحب مفصل رح که الکلام هو المرکب من کلمتین اسندت احدیهما الی الاخری ست و این صریح ست در اینکه

ضربت فقط کلام ست ومتعلقات از کلام خارج اند اگر گفته شود چرا کلام صاحب مفصل ظاهر ست در مذکور و کلام مصنف رح غیر ظاهر ست جواب میگویم صاحب مفصل ضمیر فصل آورده است که فائده حصر رسید مه چنانچه گفته است الکلام هو المرکب آه پس ازین سبب معلوم میشود که نحو ضربت کلام ست و متعلقات از کلام خارج اند بخلاف مصنف رح که ضمیر فصل در کلام خود نیاورده است اگر گفته شود میان کلام وجمله چه فرق ست جواب میگویم نزدیک صاحب لباب وصاحب مفصل میان کلام وجمله ترادف ست واز کلام مصنف رح نیز همین دانسته میشود بذکر مطلق زیراکه اسناد در تعریف کلام اکتفا کرده است یعنی اسناد را بمقصود بالذات مقید نکرده وبعضی گفته اند که میان کلام وجمله عموم وخصوص مطلق ست یعنی کلام خاص مطلق ست وجمله عام مطلق پس نزدیک آن بعض اسنادی که در تعریف کلام ماخوذ ست مقید ست بمقصود بالذات وحضرت قاضی شهاب الدین ملک العلی قدس سره فرموده اند که مراد از اسناد که در قوله تضمن کلمتین بالاسناد واقع ست اسناد اصلی ست یعنی اسنادی که مقصود بالذات بود پس الف لام بر قوله الاسناد عهد خارجی ست که اشارت میکند بسوی اسناد اصلی پس خارج شد از کلام مصدر که با فاعل خود ست ونیز صفات چون اسم فاعل واسم مفعول با فاعل ونائب فاعل خود زیراکه درین مرکبات اسناد اصلی نیست ونیز خارج شد آن جمله که قائم میشود مقام مفرد همچنین آن جمله که صله واقع میشود یا شرط وامثال این زیراکه این مرکبات جمل اند نه کلام ازانکه اسناد درین جمل مقصود بالذات نیست اگر گفته شود چرا اختیار کرد مصنف رح اسناد را بر اخبار جواب میگویم اسناد از اخبار عام ست زیراکه با نشا واخبار شامل ست هرگاه که فارغ شد مصنف رح از تعریف کلام شروع کرد ودر تقسیم کلام وبیان انحصار آن در دو ترکیبی از شش تراکیب پس گفت

ولا یتاتی ذلک الا فی اسمین او اسم وفعل یعنی کلام نمی آید مگر در ضمن دو اسم یا اسم و فعل اگر گفته شود ولا یتاتی بمعنی نیامدن ست ونیامدن فعل ذی روح نیست جواب میگویم مراد از لا یتاتی لا یحصل از قبیل ذکر ملزوم واراده لازم زیراکه نیامدن را حاصل نشدن لازم ست یعنی کلام حاصل نمیشود مگر در دو اسم یا اسم وفعل اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح لا یحصل که تا احتیاج بسوی این تکلف نمیشد جواب میگویم مصنف رح اشاره کرده است بسوی آنکه گاهی در کلام ذکر ملزوم واراده لازم میباشد وهذه فائدة نافعة للمتعلم اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح وذلک لا یتاتی چنانچه جار الله زمخشری فرموده است جواب میگویم سامع خالی ذهن ست از مذکور غیر کلام ومتردد نیست پس بسوی تکرار اسناد حاجت نیست تکرار اسناد نمیشود مگر بغرض آنکه مخاطب غافل نگردد وبگوش هوش بشنود کما تقرر فی المعانی پس درینوقت یک اسناد کافی ست اگر گفته شود در قوله لا یتاتی

ضمیر فاعل بود پس چه فائده هست در ابراز ضمیر فاعل تطویل کلام جواب میگوییم هرگاه مصنف رح کلمه را بر کلام
مقدم کرد پس ازین سبب وهم شده بود که موضوع مستقل کلمه است و کلام باستقلال او نمیرسد پس مصنف رح لا تیانی ذلک
گفت واکتفا بضمیر ننمود بذلک اشارت کرد بدانکه بسوی کلام تا عظمت او معلوم شود زیرا که ذلک برای تعظیم ست و آن
کلام که مرکب ست از دو اسم مثال او زید قائم ست و آن کلام که مرکب ست از اسم و فعل مثال او قام زید ست اگر گفته شود
مشار الیه ذلک یا کلام ست یا ما تضمن کلمتین بالاسناد پس بهر تقدیر اتحاد ظرف و مظروف لازم می آید زیرا که اسمین و
اسم و فعل عین کلام و عین ما تضمن کلمتین بالاسناد ست پس تقدیر کلام نیست که لا یتاتی الکلام الا فی الکلام ولا یتاتی
ما تضمن الکلمتین بالاسناد الا فیما تضمن کلمتین بالاسناد جواب میگوییم کلام کلی ست و همچنین ما تضمن کلمتین
بالاسناد نیز کلی ست و اسمین و اسم و فعل جزئی ست و کلی صلاحیت مظروفیت جزئی دارد زیرا که کلی حاصل نمیشود
مگر در ضمن جزئی پس مظروف کلی ست و ظرف جزئی و کلی مغائر جزئی ست پس اتحاد ظرف و مظروف لازم نمی آید
اگر گفته شود لازم که کلام حاصل میشود در ضمن دو اسم یا اسم و فعل زیرا که اگر در ضمن هر دو حاصل شدی هر آئینه زید
زید و ضرب قائم کلام بودی حالانکه کلام نیست جواب میگوییم مراد از دو اسم که در قوله لا یتاتی الا فی اسمین واقع ست
یکی مسند و دوم مسند الیه ست و مراد از اسم که در قوله او اسم و فعل واقع ست مسند الیه ست پس اشکال مذکور
لازم نمی آید زیرا که در زید زید هر دو مسند الیه اند و مسند معدوم ست و در ضرب قائم هر دو مسند اند و مسند الیه معدوم ست
اگر گفته شود این مراد از کجا معلوم میشود جواب میگوییم اسمین و اسم و فعل هر دو قسم کلام و مقسم بر قسم صادق می آید
پس واجب است که بر اسمین و اسم و فعل تعریف کلام صادق آید که آن ما تضمن کلمتین بالاسناد ست و تعریف کلام صادق
نخواهد آمد مگر وقتیکه میان اسمین یا اسم و فعل اسناد باشد و وقتی میان اسمین و اسم و فعل باسناد شد لازم ست که
یکی مسند الیه باشد و دوم مسند پس ازینجا معلوم میشود که مراد از دو اسم یکی مسند الیه و دوم مسند ست همچنین مراد از
اسم که در اسم و فعل واقع ست مسند الیه است و فعل نمیشود مگر مسند گفته شود چرا مقدم کرد مصنف رح اسمین را بر اسم
و فعل جواب میگوییم در اسمین هر دو جزء مستحق تقدیم اند بخلاف اسم و فعل که یک جزء در و مستحق و تقدیم نیست اگر گفته شود
چرا مقدم کرد اسم را در ترکیب اسم و فعل و حالانکه فعل در این ترکیب بر اسم مقدم میباشد چون ضرب زید جواب میگوییم
اسم از فعل اعلی ست و مستحق تقدیم لهذا اسم را بر فعل مقدم کرد اگر گفته شود در بعضی نسخ کافیه او فعل و اسم واقع ست
پس اینجا وجه تقدیم فعل بر اسم چیست جواب میگوییم آن کلام که از فعل و اسم مرکب میشود واجب ست
در و تقدیم فعل بر اسم پس آنچه مقدم کرده در خارج در ذکر نیز مقدم کرد و وجه تقدیم فعل بر اسم در بحث مرفوعات در بیان

فاعل ذکر کرده خواهد شد انشاء الله تعالی اگر گفته شود قوله الا فی اسمین مستثنی ست و مستثنی منه کدام ست جواب میگویم مستثنی منه محذوف ست و تقدیر کلام اینست که ولا یتاتی ذالک فی ترکیب الا فی اسمین الخ اگر گفته شود چرا بیان کرد مصنف رح تقسیم کلام را بحصر و بیان نکرد تقسیم کلمه را بحصر جواب میگویم ترکیب ثنائی عقلی میان اقسام ثلث یعنی اسم و فعل و حرف تا شش میرسد سه ازان از جنس واحد ست و سه ازان از جنس مختلف چنانچه بزرگی فرماید

اسم اسم و فعل فعل و حرف حرف ٭ اسم فعل و فعل حرف و اسم حرف ٭ و کلام حاصل نمیشود بدون اسناد و اسناد را از مسند و مسند الیه نا چار ست و این متحقق نمیشود مگر در ضمن اسم اسم و فعل اسم و باقی ترکیب از کلام خارج اند زیرا که در حرف حرف مسند و مسند الیه هر دو معدوم اند و در فعل فعل و فعل حرف مسند الیه معدوم ست و در اسم حرف مسند معدوم ست پس تقسیم کلام بسوی حصر محتاج ست برای اخراج احتمالات عقلی بخلاف تقسیم کلمه که محتاج بحصر نیست از انکه قسمی دیگر سوای اقسام ثلث متصور نیست سوال کرده اند که ازینجا معلوم شد که اسناد موقوف ست بر مسند و مسند الیه و ظاهر ست که مسند و مسند الیه موقوف اند بر اسناد زیرا که بدون اسناد متحقق نمیشوند پس دور لازم می آید و جواب اینست که اسناد بالذات موقوف ست بر مسند و مسند الیه و مسند و مسند الیه با وصف موقوف اند بر اسناد نه بالذات فتغائر الجهتان فاین الدور فی هذا الدور سوال کرده اند بعد تعریف کلام بقوله بالتضمن کلمتین بالاسناد حاجت نیست بسوی حصر زیرا که تراکیب غیر اسنادی از قوله بالاسناد خارج شده اند جواب گفته اند حصر مذکور برای تصریح بر خروج آن ترکیب ست از تعریف کلام با وجودیکه خروج آنها التزاما و ضمنا حاصل شده است اگر گفته شود واجب بود بر مصنف رح که در تقسیم کلمه نیز حصر می آورد برای اخراج مهمل و دوال اربع که عند العقل احتمال وارند که قسم رابع و خامس شوند اگر چه از تعریف کلمه خارج شده اند چنانچه آن تراکیب از تعریف کلام خارج شده بودند و باز حصر آورد برای تصریح بر خروج جواب میگویم مهمل از وضع خارج شده است و قوله لمعنی مفرد متعلق بوضع ست و دوال اربع اولا از لفظ خارج شده اند و قوله وضع لمعنی مفرد متعلق بلفظ ست زیرا که صفت ست پس انچه بوی مهمل و دوال اربع خارج شده است در حکم مکرر ست پس خروج این هر دو صریحا شد و احتمال نیست که از خروج مهمل و دوال اربع سامع غافل شود بخلاف مرکبات غیر کلامی که خروج آنها از قید اخیر ست یعنی قوله بالاسناد پس اینجا ممکن ست که سامع از مرکبات غیر کلامی غافل شود اگر گفته شود لازم که کلام منحصر درین دو ترکیب مذکور نبود زیرا که گاهی مرکب میشود از حرف و اسم چون یا زید و یا رجل جواب میگویم یا زید در حقیقت از فعل و اسم مرکب ست زیرا که یا زید در تقدیر ادعو زیدا است و همچنین یا رجل و امثاله اگر گفته شود کل کلام مرکب و کل مرکب اما ان یصح السکوت علیه و اما ان لا یصح السکوت علیه پس لازم می آید

انقسام کلام بسوی لایصح السکوت علیه وما لایصح السکوت علیه واین باطل ست زیراکه صحت سکوت بر هر کلام ست
جواب میگوییم این وقتی لازم آید که انقسام مرکب بسوی مایصح السکوت وما لایصح السکوت مستلزم بود انقسام کلام را
بسوی آن هر دو وحالانکه چنین نیست زیراکه کلام خاص ومرکب عام ست وانقسام عام بسوی دو شی مثلاً مستلزم نیست
انقسام خاص را بسوی همان دو شی چنانچه لازم نمی آید از منقسم بودن حیوان بسوی فرس وبقر وانقسام انسان بسوی این
هر دو هرگاه که فارغ شد مصنف رح از تقسیم کلمه وکلام شروع کرد در تعریف اسم صراحةً برای رعایت عینی پس گفت
الاسم الف لام عهد خارجی ست که اشارت میکند بسوی اسمی که مذکور شده است در تقسیم کلمه ودلیل حصر ومیتواند بود
که الف لام جنسی باشد زیراکه مقام تعریف ست والف لام جنسی در مقام تعریف ملائم ست اگر گفته شود تعریف
اسم چرا مقدم کرد بر تعریف فعل وحرف جواب میگوییم اسم اصل ست وفعل فرع اوست از روی اشتقاق واحتیاج
وحرف محتاج ست بسوی این هر دو پس مستحق بتقدیم اسم ست جواب دوم هرگاه مقدم کرد مصنف رح اسم را
در تقسیم کلمه پس در بیان تعریف نیز مقدم کرد تا کلام لاحق موافق شود بکلام سابق اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح
فالاسم تا عطف کرده شود این کلام را بر کلام سابق جواب میگوییم مصنف رح قصد ربط نکرده است یا آنکه این
کلام را فصل عمّا بعده شمرده است وقوله الاسم مبتدا است قوله **ما دل علی معنی فی نفسه** خبر ست یعنی اسم
کلمه ایست که دلالت میکند بر معنی که ثابت وکاین ست آن معنی در نفس ما دل که آن کلمه است یعنی محتاج نیست
آن کلمه در دلالت خود بر معنی بسوی شئ آخر وکلمه ما موصوفه است وقول دل علی معنی صفت ست یا موصوله است
وقوله دل علی معنی جمله صله است ولیکن موصوفه اولی ست زیراکه قوله ما دل خبر ست وحق خبر این ست که نکره باشد وما موصوفه
نکره است بخلاف موصوله که معرفه است زیراکه موصولات از معارف اند وقوله دل فعل ماضی معروف ست از باب نصر
ینصر از مضاعف ومراد ازو استمرار ست زیراکه هر صیغهٔ ماضی که در مقام تعریف واقع شود مراد ازو استمرار میباشد
اگر گفته شود هرگاه که مراد از ما موصوله کلمه باشد پس میباید که دلت بود نه دل زیراکه مرجع مؤنث ست جواب میگوییم
ضمیر دل راجع ست بسوی لفظ موصول ولفظ موصول مذکر ست پس ضمیر مطابق مرجع ست وقوله فی نفسه متعلق ست به ثابت ما کاین
صفت معنی ست وجایز ست که قوله فی نفسه متعلق بود بقوله دل وکلمهٔ فی بمعنی باء جاره باشد یعنی اسم کلمه ایست که دلالت
میکند بر معنی بذات خود یعنی در دلالت بر معنی خود محتاج نمیشود بسوی ضم ضمیمه وبعضی جائز داشته اند که کلمهٔ فی بمعنی
باء جاره باشد ولیکن خلاف مذهب جمهور ست ولهذا افضل الشارحین حضرت قدس سره السامی اشارت کرده اند
قوله علی معنی کاین فی نفسه بسوی آن که قوله فی نفسه صفت معنی ست باعتبار متعلق خود ومتعلق نیست بقوله دل وحرف

مخالفست باسم زیراکه دلالت نمیکند بذات خود بلکه در دلالت بر معنی خود محتاج ست بسوی ضم ضمیمه تا اینکه بعضی نحاة
گفته اند که حرف را معنی نیست بلکه حرف علامت حصول معنی ست در لفظ آخر چنانچه کلمهٔ فی در قولهم فی الدار زید علامت
حصول معنی ظرفیت ست در دار و کلمهٔ من در قولهم سرت من البصرة الی الکوفة علامت حصول یعنی ابتدائیة است
در بصره و مصنف رح در ایضاح شرح مفصل فرموده است که ضمیر مجرور که در قوله فی نفسه است راجع ست بسوی معنی
یعنی اسم کلمه ایست که دلالت میکند بر معنی که ثابت ست آن معنی در ذات خود اگر گفته شود درینوقت اتحاد ظرف و
مظروف لازم می آید جواب میگوییم فی نفسه اینجا ظرف اعتبار و ملاحظه و نظر ست و ضابطه اینست که چون لفظ
نفس یا ذات و نحو آن مجرور کلمهٔ فی واقع شود و ضمیری که متصل بمجرور مذکور ست راجع بود بسوی آن شئی که مراد از نفس
مجرور مسطور همان شئی ست درینوقت جار مجرور ظرف معنی اعتبار و ملاحظه و نظر میباشد و تحقیق حقیق اینست که کلمهٔ فی
درینوقت بمعنی الی بود فافهم واحفظ فانه مما خفی علی الاعلام پس معنی قوله الاسم ما دل علی معنی فی نفسه این ست که
الاسم ما دل علی معنی حاصل باعتبارات فی نفسه و بالنظر الی نفسه یعنی اسم کلمه ایست که دلالت میکند بر معنی که حاصل ست آن
معنی باعتبار ذات خود نه باعتبار امر خارج کما یقال الدار فی نفسها حکمها کذا یعنی قیمت دار بنظر ذات او بدون
ملاحظهٔ امر خارج این قدر روپیه ست یعنی خشت و چوب و سنگ و زمین او را چون ملاحظه کنند بسوی امور خارجیه چنانچه
آن خانه در چوک ست یا نزدیک قصر سلطان ست نظر نکنند اینقدر قیمت میشود و مستور و محتجب نیست که بملاحظهٔ
امور خارجیت خانه زیاده یا کم میشود همچنین اسم دلالت میکند بر معنی باعتبار ذات آن معنی نه باعتبار امر خارج یعنی در دلالت
بر معنی خود بسوی امر آخر محتاج و مفتقر نیست بخلاف حرف که او را دلالت بر معنی خود بالاستقلال نیست زیراکه چون
امر خارج را با او بملاحظه میکنند آنوقت بر معنی خود دلالت میکند و لهذا مصنف رح حرف را باین طریق تعریف کرده که
الحرف ما دل علی معنی فی غیره یعنی حرف کلمه ایست که دلالت میکند بر آن معنی که حاصل ست در غیر خود یعنی مستقل بمفهومیت
نیست بلکه در مفهومیت خود محتاج بسوے متعلقات ست و باید دانست که تا اینجا حاصل کلام مصنف رح بود
که در ایضاح شرح مفصل فرموده است و محصول کلام مصنف رح آنست که زبدهٔ خاندان سیادت خلاصهٔ دودمان
نقابت مظهر فیوضات الهی مورد مراحم شاهنشاهی یگانهٔ بارگاه صمدیت مقرب بساط احدیت شمع محفل فضلا سراج
مجلس علما سید المحققین سند المدققین حضرت میر سید شریف قدس سره و انور مرقده در حاشیهٔ عضدی فرموده اند
که چنانچه موجود خارجی بر دو قسم ست یکی قائم بالذات چون جوهر دوم قائم بالغیر چون عرض همچنان موجود ذهنی نیز
بر دو قسم ست یکی معقولی که قصداً او بالذات مدرک و ملحوظ در ذات خود ست دوم این معقول صلاحیت دارد که محکوم علیه

ومحکوم به نمود دوم معقولی که تبعاً مدرک شود وبرای ملاحظه غیر آله و واسطه است واین معقول صلاحیت محکوم علیه و
محکوم به ندارد یعنی چنانچه موجود خارجی گاهی وصف شی وتابع شی میباشد وگاهی نمی باشد همچنین موجود ذهنی گاهی امر
دیگر را در ملاحظه تابع میباشد باین که یعنی تعقل آن موجود ذهنی موقوف بر تعقل امر دیگر میباشد وگاهی تابع نمی باشد
یعنی فی نفسه متعقل میشود ودر تعقل خود محتاج ومفتقر نمی شود بسوی تعقل امر آخر چنانچه اگر معنی ابتدا را قصداً وبالذات
ملاحظه کنند مستقل بمفهومیت خواهد بود واورا از تعقل متعلق مطلق ناچار است چون مبتدا نه اجمالاً وتبعاً یعنی تعقل آن موقوف
بر تعقل متعلق خاص نیست تا که متعلق آن صریحاً ضرور باشد زیرا که متعلق او ملتفت بالذات نیست بلکه ملتفت
بالتبع ست پس معنی مذکور را تعقل متعلق مطلق کافیست ومعنی ابتدا در ینوقت مدلول لفظ ابتدا است واین لفظ
در دلالت بر معنی خود محتاج نیست بسوی ضم کلمه دیگر که بر متعلق او دلالت کند ومخفی نماند که مراد از قولهم ان للاسم والفعل
معنی کائناً فی نفس الکلمة الدالة علیه عدم احتیاج کلمه ست در دلالت بر معنی بسوی ضم کلمه دیگر نه مراد این ست
که آن معنی مدلول کلمه است زیرا که قول مذکور درینوقت خالی از فائده است ومعهذا حرف نیز داخل میشود زیرا که معنی حرف نیز
مدلول حرف ست وحاصل معنی قول مذکور اینست که قالب اسم وفعل همچو ظرف مملوست پس هر وقتیکه اورا
بسوی ذهن نقل کنند انچه درو ست از معانی نیز بسوی ذهن منتقل مے شود پس مراد از قولهم ان للحرف معنی
کائناً فی غیره اینست که حرف چون ظرف خالی ست هر وقتیکه اورا بسوی ذهن نقل کنند معنی او بسوی ذهن
نقل نمے شود فلا یقال معناه فیه بل یقال انه فی غیره زیرا که بسبب غیر معنی حرف متعقل میشود ووقتیکه معنی ابتدا را
عقل ملاحظه کند ازین حیثیت که آن معنی حالتی ست میان سیر وبصره مثلاً یعنی صفتی ست که متعلق ست
بسیر وبصره اما بسیر ازین حیثیت که مبتدا به است واما به بصره ازین حیثیت که مبتدا منه است وعقل آن معنی را
آله وواسطه سازد برای دانستن حال سیر وبصره پس درینوقت آن معنی مستقل بمفهومیت نخواهد بود وصلاحیت
محکوم علیه یا محکوم به نخواهد داشت ونیز ممکن نیست که تعقل کند آن معنی را سامع بدون ذکر متعلق زیرا که تعقل نسبت
مخصوصه متصور نیست بدون تصور طرفین بخصوصهما وتعقل متعلق مخصوص متصور نیست مگر بذکر متعلق صریحاً زیرا که آن
متعلق درینوقت ملتفت بالذات ونیز از انکه وضع کلمه من عام ست وهر چیزیکه وضع او عام باشد
فائده خصوص نمی دهد بدون ضمیمه وضمائم متفاوت اند بحسب موضوعات چون تقدم مرجع در ضمیر غائب ومتکلم
در ضمیر متکلم واشارت در اسماء اشارت وامثال آن پس ذکر متعلق در حروف بمنزله آن ضمائم ست واز اینجا
واضح شد که دلالت بر معنی ابتدا که ملحوظ ست بحیثیت مذکوره ممکن نیست مگر بضم کلمه دیگر که بر متعلق معنی مذکور صریحاً

دلالت کند و خلاصهٔ کلام مذکور این ست که لفظ ابتدا موضوع ست برای معنی کلی یعنی هر ابتدائی که باشد و کلمهٔ من موضوع ست
برای هر واحد جزئیات آن معنی که متعقل اند ازین حیثیت که آن جزئیات حالات متعلقات خود اند و آلات اند برای
تعرف احوال آن متعلقات و وضع کلمهٔ من برای هر واحد از جزئیات آن معنی کلی از استعمال او معلوم میشود از آنکه
کلمهٔ من مستعمل نمیشود مگر در جزئیات آن معنی کلی و علم بوضع شیٔ از استعمال او حاصل میشود و جزئیات ابتدا چون ابتدا سیر
از بصره یا از کوفه و نحو آن تصور باید کرد و متعلقات آن جزئیات چون سیر و بصره و نحو آن باید فهمید و ظاهر ست که این
امور را در جزئیات دخل نیست بلکه جزئی آن ابتدا است که باین امور متعلق ست و مراد ازین که جزئیات حالات
متعلقات خود اند این ست که آن جزئیات صفات و اعراض متعلقات خود اند و مراد ازینکه جزئیات آلات اند
برای تعرف و شناختن احوال متعلقات خود این ست که بسبب آن جزئیات احوال متعلقات دانسته میشود
و مراد از احوال مبتدا بودن و مبتدا منه بودن چنانچه سیر مبتدا الیه است و بصره مثلاً مبتدا منه است و علم باین احوال
متصور نیست مگر بسبب آن جزئیات و ممکن ست که آن معنی کلی قصداً و بالذات متعقل شود و ملاحظه کرده شود او را
در حد ذات خود پس در ینوقت مستقل بمفهومیت خواهد بود یعنی بغیر ضم ضمیمه حاصل خواهد شد و آن معنی کلی درین وقت صلاحیت
دارد که محکوم علیه و محکوم به شود مثال المحکوم علیه الابتداء معنی اضافی و مثال المحکوم به ما بحث عنه معنی الابتداء پس بدانکه
آن معنی کلی مدلول لفظ ابتداء معنی بود و لیکن آن جزئیات که مدلول کلمهٔ من اند در مفهومیت استقلال ندارند و لهذا
آن جزئیات را صلاحیت محکوم علیه یا محکوم به نیست زیرا که محکوم علیه و محکوم به را لابد ست که قصداً ملحوظ باشد تا نسبت
میان او ممکن بود و چون معلوم شد که اسم مستقل بمفهومیت ست و حرف مستقل بمفهومیت نیست پس ظاهر شد که
مراد از بودن معنی در ذات خود استقلال معنی بمفهومیت ست و مراد ازینکه معنی در ذات کلمه ست دلالت کردن
کلمه است بر معنی بی آنکه بسوی ضم کلمهٔ دیگر آن کلمه را احتیاج و افتقار باشد بجهت آنکه معنی او مستقل بمفهومیت ست
پس مآل بودن معنی در نفس خود و بودن معنی در نفس کلمه بسوی امر واحد ست که آن استقلال معنی بمفهومیت
باشد پس ضمیر مجرور در قوله فی نفسه احتمال دارد که بسوی ما موصوله که عبارت از کلمه است راجع باشد و این اظهر است
از آنکه برین تقدیر این کلام مطابق میشود بدلیل حصر و احتمال دارد که راجع شود بسوی معنی اگر گفته شود چه فائده است
در عدول از ظاهر و مطابق بدلیل حصر **جواب میگویم** تنبیه است بر صحت ارادهٔ هر دو معنی با آنکه در ثانی قرب
مرجع ست اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح در ایضاح بشرح مفصل که ضمیر فی نفسه راجع ست بسوی موصول
که عبارت از کلمه است چنانچه گفت است که ضمیر فی نفسه راجع ست بسوی معنی **جواب میگویم** ارجاع ضمیر فی نفسه

بسوی معنی فقط ازینجهت ست که در مفصل کلامی سابق شده که بجهت رعایت مطابقت او ضمیر بسوی کلمه راجع باشد اگر
گفته شود ازین تحقیق لازم می آید که تعریف اسم جامع نباشد و تعریف حرف مانع زیراکه بعضی اسماکه لازم الاضافة اند
چون ذو و فوق و تحت و قدام و نحو آن در مفهومیت معنی استقلال ندارند زیراکه بدون مضاف الیه معانی این اسما
مستقل نمی شوند حالانکه اسماء اند پس در حد حرف داخل میشوند و از حد اسم خارج و دلیل بر بودن این کلمات اسما آنست
که درین کلمات خواص اسم یافته میشوند بخلاف حرف فلا یرد ما یرد جواب میگوییم معانی این اسما مفهومات کلیه اند
و مستقل اند در مفهومیت ملحوظ اند در حد ذات خود و آن معانی را تعقل متعلقات آنها اجمالاً و تبعاً لازم ست. بی آنکه
بسوی ذکر آن متعلقات احتیاج باشد لیکن چون استعمال این اسما بغیر آنکه مضاف شوند بسوی متعلقات مخصوصه
یافته نشده و غرض از وضع استعمال ست ازینجهت ذکر متعلقات آن اسما برای دانستن آن خصوصیات لازم
شده است نه برای دانستن اصل معنی پس معانی این اسما بحسب وضع در مفهومیت مستقل اند فلا ینتقض حد الاسم
جمعاً و حد الحرف منعاً اگر گفته شود لا نسلم که این اسما در مفهومیت مستقل باشند زیراکه مثل فوق و تحت نحو آن محکوم علیه
و محکوم به واقع نمیشود و هر کلمه که مستقل بمفهومیت بود صحیح ست که محکوم علیه یا محکوم به واقع شود جواب میگوییم از عدم
وقوع آن اسما محکوم علیه و محکوم به بالفعل لازم نمی آید عدم استقلال آنها در مفهومیت اصلاً زیراکه آن اسما بحسب وضع
مستقل بمفهومیت اند و باین اعتبار صلاحیت محکوم علیه و محکوم به دارند لیکن چون مانع مذکور موجود ست ازینجهت
بالفعل محکوم علیه و محکوم به نمی شوند اگر گفته شود تعریف اسم از دلیل حصر معلوم شده است کما قال وقد علم بذلك حد
كل واحد منها پس ذکر تعریف اسم ثانیاً موجب تکرار ست جواب میگوییم تکرار وقتی لازم آید که ذکر در هر دو جا
بطریق مطابقت بود و تعریف در دلیل حصر مذکور بالتزام ست و اینجا بمطابقت و بالتزام اکتفا نکرد بجهت تعلیم و تفهیم
کسی که او را اشارت و تنبیه کفایت نمیکند بلکه بتصریح محتاج و مفتقر ست چنانچه مفصل در شرح قوله وقد علم الخ گفته شد
که مصنف رح رعایت طبایع ثلثه کرده است بدانکه مراد از معنی که در قوله علی معنی فی نفسه است عام ست یعنی مطابقی باشد
یا تضمنی برای مطابقت دلیل حصر از انکه مراد از معنی که در دلیل حصر واقع ست عام کما مر و فعل باعتبار معنی تضمنی خود که حدث ست
دلالت میکند بر معنی فی نفسه پس ازینجهت با اسم مشارک ست لیکن تفاوت میان هر دو این ست که معنی
فعل مقترن با حد الازمنه ثلثه میباشد بخلاف معنی اسم و لهذا وصف کرد مصنف رح معنی را بقوله **غیر مقترن**
باحد الازمنة الثلثة تا فعل از تعریف اسم خارج شود و مخفی نماند که اگر مراد از معنی معنی مطابقی بود
غرض مع فعل از قوله فی نفسه خواهد بود زیراکه معنی مطابقی فعل مستقل بمفهومیت نیست بجهت آنکه مشتمل ست بر نسبت که معنی

جز فیست پس برین تقدیر استدراک قوله غیر مقترن الخ لازم می آید پس قوله غیر مقترن قرینه است برانکه مراد از معنی معنی تضمنی و بیتوا ند بود که مراد از معنی معنی مطابقی بود و استدراک قوله غیر مقترن الخ لازم نمی آید زیرا که جائز ست که غرض ازو تاکید و تصریح بر خروج بود و مشهور بین الخواص والعوام انیست که زمان یا ماضی ست یا حال یا مستقبل والتحقیق ما قال خاتم الحکماء المتشرعین فی نقد المحصل ان الزمان اما الماضی واما المستقبل ولیس قسم آخر وهو الآن انما الآن فصل مشترک بین الماضی والمستقبل کالنقطة فی الخط والماضی لیس بمعدوم قط انما هو معدوم فی المستقبل والمستقبل معدوم فی الماضی وکلاهما معدومان فی الحال وکل واحد منهما موجود فی حد ذاته ولیس عدم شیئ فی شیئ هو عدمه مطلقا فان السماء معدوم فی البیت ولیس بمعدوم فی موضعه وعلی هذا فالآن عرض حال فی الزمان ولیس بجزء منه ولیس فنائه الا بعبور الزمان فلا یلزم منه تتالی الآنات فافهم واحفظ فانه قاصرات الطرف لم یطمثهن انس قبلهم ولا جان اللهم احفظنی من شر ابناء الزمان

وقوله غیر بالجر صفت معنی ست و بنصب حال از معنی ست و برفع خبر مبتدا محذوف ست یا حال از معنی ست و باید دانست که از قوله فی نفسه که صفت اول معنی حرف خارج شد و از قوله غیر مقترن که صفت ثانی معنی ست فعل خارج شد پس حاصل شد تعریف اسم که جامع ست بجمیع افراد اسم و مانع ست از دخول غیر اگر گفته شود تعریف اسم جامع نیست زیرا که اسماء افعال مقترن اند بوضع بیکی از ازمنهٔ ثلثه پس از تعریف اسم خارج میشوند حالانکه اسم اند جواب میگوییم مراد بعدم اقتران که از قوله غیر مقترن مفهوم میشود عدم اقتران بحسب وضع اول ست نه بحسب وضع ثانی و اسماء افعال باعتبار وضع اول غیر مقترن اند اگرچه باعتبار وضع ثانی مقترن اند پس تعریف اسم جامع ست اگر گفته شود چرا اسماء افعال مقترن باعتبار وضع اول جواب میگوییم اسماء افعال یا منقول اند از مصادر اصلی یعنی یا در اصل مصدر اند که منقول اند بسوی معنی فعل برابر ست که نقل در وصریح بود یا غیر صریح و نقل صریح آنست که مصدریة اسم منقول بدلیل استعمال ثابت شده باشد چون روید که در اصل مصدر ست و منقول ست بسوی معنی فعل و نقل در وصریح ست زیرا که بمعنی مصدر نیز مستعمل ست کما یقال روید زید بالاضافة و روید تصغیر ارواد است که مصدر ست از باب افعال تقول ارود ارواد اچون افعل افعالا بعد حروف زوائد را حذف کرده تصغیر کردند روید شد پس وضع کردند برای معنی فعل که امهل باشد و نقل غیر صریح آنست که بدلیل استعمال مصدریة اسم منقول ثابت نبود چون هیهات که گاهی بمعنی مصدر مستعمل نیست لیکن بر وزن قوقات ست که مصدر قوقی ست اگر گفته شود لازم که از مصادر اصلیه بود زیرا که حقیقة مصدر نیست لیکن بر وزن مصدر ست و ازین لازم نمی آید که مصدر باشد و الا رجل بکسر که بمعنی پای ست مصدر بودی بجهت آنکه بر وزن علم ست حالانکه مصدر نیست جواب میگوییم هرگاه قائم شد دلیل قطعی برانکه هیهات فعل نیست باسطه آنکه

چنین وزن در فعل زیاده است و از روی وزن مشابه شد لقوقات که مصدر ست و این وزن در غیر مصدر یافته نشده
پس قطعا معلوم میشود که هیهات در حقیقت مصدر ست از مصادر اصلیه لیکن چون استعمال او گاهی مثل مصدر زیاده
از جهت نقل در و غیر صریح باشد القوقات بانگ کردن ماکیان یا منقول اند از مصادر که در اصل اصوات اند چون
صه که در اصل بمعنی صوت است پس نقل کردند بسوی معنی سکوت یعنی مصدر گردانیدند بمعنی ساکت شدن بعده نقل کردند
بسوی معنی فعل که آن اسکت باشد پس صه از اسماء افعال ست که منقول ست از مصدری که در اصل صوت بود
یا منقول اند از ظرف چون امامک زیدا که در اصل ظرف ست بعده نقل کردند بسوی معنی فعل که آن تقدم باشد پس
امامک زیدا بمعنی تقدم زیدا است یا منقول اند از جار مجرور چون علیک زیدا که در اصل جار مجرور بود بعده نقل کردند
بسوی معنی فعل که آن الزم باشد پس علیک زیدا بمعنی الزم زیدا است و اینجا معلوم شد که هیچ اسمی از اسماء افعال
دلالت نمیکند بر معنی که مقترن بود باحد ازمنه ثلثه بحسب وضع اول فلا ینتقض تعریف الاسم بها مخفی نماند که علی
در علیک بحسب اصل اسم ست نه حرف پس وارد نمیشود اعتراض باین طریق که علیک بحسب اصل جار مجرور ست
پس چگونه بسبب نقل اسم باشد زیرا که او را بحسب وضع اول دلالت بر معنی فی نفسه نیست تا صادق آید بروی دال علی معنی
فی نفسه غیر مقترن باحد الازمنة الثلثة بحسب الوضع الاول ما فیه تامل فافهم واحفظ فانه مما خفی علی الفضلاء اگر گفته شود
تعریف اسم بهر تقدیر جامع نیست زیرا که مراد بعدم اقتران معنی عدم اقتران بحسب وضع اول ست یا بحسب وضع
اول نیست اگر مراد ثانی ست اسماء افعال خارج میشوند کما مر و اگر مراد اول ست امثال ضرب و شتم خارج میشوند زیرا که
معنی ضرب و شتم بحسب وضع اول بزمانه ماضی مقترن ست اگرچه بوضع ثانی که آن وضع برای شخص و فرس ست
مقترن بزمانه ماضی نیست و حالانکه اسم ست **جواب** میگوئیم ضرب و شتم منقول نیست بلکه مشترک ست
و وضع اول و ثانی متصور نیست مگر در منقول و اما در مشترک پس هر وضع او وضع اول ست و اسماء افعال
منقول اند پس وضع ضرب و شتم برای شخص و فرس وضع اول ست و این معنی مقترن بیکی از ازمنه ثلثه نیست
والنقل هو الاستعمال فی المعنی الثانی لعلاقة فی مجرد المعنی الاول و نقل وضع تحقیقی نیست بلکه بمنزله
وضع است و ضابطه اینست که در هر کلمه وضع تحقیقی معتبر ست پس در مشترک هر دو وضع معتبر خواهد بود از آنکه
هر یک از وضعین تحقیقی ست و در منقول نیز وضع تحقیقی معتبر خواهد بود و نه وضع حکمی و چون ضرب و شتم
موضوع ست برای هر واحد از دو معنی خود بوضع تحقیقی پس باعتبار یک وضع فعل خواهد بود و باعتبار وضع دیگر
اسم فافهم فانه دقیق و بالحفظ حقیق اگر گفته شود تعریف اسم نیز جامع نیست زیرا که اسم فاعل و اسم مفعول

خارج میشوند از آنکه هر واحد دلالت میکند بر معنی مقترن است بیکی از ازمنهٔ ثلثه بحسب وضع زیرا که اسم فاعل مثلاً موضوع
است برای من قام الفعل بمعنی الحدوث ای یکون قیامه به و حصوله له مقیدا باحد الازمنة الثلثة و لهذا اسم فاعل
و اسم مفعول در حال و استقبال حقیقة است نه مجاز کما هو التحقیق الحقیق جواب میگویم مراد از اقتران معنی
باحد ازمنهٔ ثلثه بحسب وضع در تعریف فعل اقتران فی الفهم ست و اقتران معنی اسم فاعل و اسم مفعول باحد ازمنهٔ ثلثه
فی الفهم نیست و سلب همین اقتران در تعریف اسم معتبر ست اگر گفته شود تعریف اسم مانع نیست زیرا که مضارع می آید
زیرا که معنی مضارع مقترن نیست باحد ازمنهٔ ثلثه بلکه مقترن ست بزمانین از ازمنهٔ ثلثه جواب میگویم چون معنی
مضارع بزمانین مقترن شد پس اقتران آن باحد ازمنهٔ ثلثه بطریق اولی خواهد بود و فرموده اند افضل الشارحین
قدس سره السامی و خرج منه المضارع ایضا فانه علی تقدیر اشتراکه بین الحال و الاستقبال یدل علی زمانین معینین من الازمنة
فیدل علی واحد معین ایضا فی ضمنهما انتهی و مخفی نماند که ورود اعتراض مذکور وقتی ست که احد ازمنه را بقید تعیین کنند
یا مقید بعدم تعیین ولیکن وقتی که از احد ازمنهٔ واحد مطلق مراد دارند یعنی غیر مقید بهیچ یکی از دو قید مذکور اعتراض مسطور
وارد نمیشود زیرا که مطلق بر مقید صادق می آید فافهم و اشتراک المضارع بین الحال و الاستقبال هو الراجح علی ما قیل
من انه للحال حقیقة و للاستقبال مجازا او بالعکس هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان حد اسم شروع کرد در بیان
خواص آن برای زیادتی توضیح پس گفت **و من خواصه** بصیغهٔ جمع کثرت اشارت کرد بر کثرت خواص
اسم و من تبعیضیه برانیکه آنچه مذکور میشود از خواص بعض ست از خواص لهم و خواص جمع خاصه است و خاصة الشی فی اللغة
ما یوجد فیه و لا یوجد فی غیره و اگر گفته شود تعریف جامع مانع نیست از آنکه بر فصل نیز صادق می آید جواب
میگویم تعریف خاصه بمذکور تعریف باعم ست زیرا که مقصود امتیاز خاصه از بعض ما عدای اوست چون جنس
و عرض عام و تعریف باعم در بعضی وقت جائز ست جواب دوم مراد از لفظ موصول خارج محمول ست جواب
سوم تعریف مذکور تعریف خاصهٔ لغوی ست نه اصطلاحی فلا یضر صدقه علی الفصل فی اسما لغة کما لا یخفی و قوله
من خواصه خبر ست که مقدم ست بر قوله دخول اللام که مبتدا موخر ست اگر گفته شود چرا مبتدا را موخر کرد
جواب میگویم برای اهتمام خبر یعنی قصد مصنف رح اینست که تا اولا سامع بداند که کلام در بیان خواص ست
و آنچه مذکور میشود بعض ست از خواص اسم و ممکن ست که قوله من خواصه مبتدا باشد و قوله دخول اللام خبر بود چنانچه
صاحب کشاف در تفسیر قوله تعالی و من الناس من یقول آمنا بالله گفته است و خاصه در اصطلاح منطقیین
کلی ست که مقول بود بر افراد حقیقة واحده فقط بقول عرضی و باقی کلیات ازین تعریف خارج اند زیرا که جنس و

وعرض عام مقول ست بر افراد حقائق مختلفہ نہ بر افراد حقیقۃ واحدہ فقط ونوع وفصل اگرچہ مقول ست بر افراد
حقیقۃ واحدہ فقط لیکن مقول ست بقول ذاتی نہ عرضی اگر گفتہ شود چرا نگفت مصنف رح ومن خصایصہ چنانچہ جار اللہ
زمخشری گفتہ است جواب میگویم اختیار کرد ماسبق مصنف رح آن لفظ را کہ مصطلح علیہ ست میان معرفون و
بدانکہ فرق میان حد وخاصہ اینست کہ حد مطرد ومنعکس میشود وخاصہ مطرد میباشد نہ منعکس و مراد باطراد اینست کہ اگر
کلمۂ کل را مبتدا کنند ومضاف گردانند بسوی حد ومحدود را خبر او سازند صحیح باشد کما تقول کل ما دل علی معنی فی نفسہ
غیر مقترن باحد الازمنۃ الثلثۃ فہو اسم وکما تقول فی الخاصۃ کل ما دخلہ اللام فہو اسم ومراد بانعکاس اینست
کہ اگر در مقام ہر یکی از حد ومحدود نقیض او نہند صحیح باشد کما تقول کل ما لم یدل علی معنی فی نفسہ غیر مقترن
باحد الازمنۃ الثلثۃ فلیس باسم وصحیح نیست کل ما لم یدخلہ اللام فلیس باسم واین فرق درمیان خاصۂ غیر شاملہ وحدست
اما حد وخاصۂ شاملہ در اطراد وانعکاس متساوی الاقدام اند وفرق نیست مگر باعتبار ذاتی وعرض کما بین فی محلہ اگر
گفتہ شود مراد از خاصہ خارج محمول ست کما یدل علیہ معناہا العرفی ولام جر وتنوین خارج محمول نیست جواب
میگویم مراد از خاصۂ شی ما یوجد فیہ ولا یوجد فی غیرہ است واین عام ست کہ محمول باشد یا نباشد واگر مراد از
خاصہ معنی عرفی ست کما ہو الظاہر المتبادر پس جواب اینست کہ لام وتنوین وجر را خاصہ گفتن از قبیل مسامحۂ مشہورست
وہی ذکر المبداء وارادۃ المشتق چنانچہ در مثال فصل وخاصۂ نطق وضحک ذکر میکنند وناطق وضاحک مراد میدارند
وچون خواص اسم بر دو قسم اند لفظی ومعنوی شروع کرد مصنف رح در بیان خواص لفظی پس گفت **دخول اللام**
یعنی بعضی از خواص اسم دخول لام ست کہ ساکن ست ومسبوق ست بہمزۂ وصل وتغیر کردہ میشود بال پس
شامل شد بلام تعریف ولام موصول اگر گفتہ شود چرا نگفت مصنف رح ومن خواصہ اللام باوجودیکہ از قولہ
ومن خواصہ دخول اللام وہم میشود کہ لام از خواص اسم نیست بلکہ دخول لام از خواص اسم ست **جواب میگویم**
مصنف رح اشارہ کردہ است بقول دخول اللام بسوی آنکہ لام از خواص اسم ست بصفت دخول نہ بصفت لحوق
ووہم مذکور مدفوع ست بواسطہ آنکہ چون دخول لام از خواص اسم شد پس لام نیز از خواص اسم خواہد بود ممکن
نیست کہ دخول لام از خواص باشد ولام نباشد اگر گفتہ شود چرا لام از خواص اسم ست **جواب میگویم** لام
فائدہ تعریف میدہد وتعریف مختص باسم ست پس لام تعریف نیز مختص باسم خواہد بود اگر گفتہ شود چرا التعریف
از خواص اسم باشد **جواب میگویم** معرفہ موضوع ست برای تعیین ذاتی کہ دلالت میکند بر و لفظ فی نفسہ
بدلالت مطابقی وفعل را دلالت بر معنی فی نفسہ بمطابقت نیست وحرف دلالت میکند بر معنی فی نفسہ واسم را

دلالت بر معنی فی نفسه مطابقت ست پس معرفه نخواهد بود مگر اسم و تعریف نخواهد بود مگر در اسم اگر گفته شود لانم که لام
تعریف مختص باسم ست زیرا که بر فعل نیز داخل میشود کما فی قول الشاعر ع ویستخرج الیربوع من نافقائه *
ومن جحره بالشیحة الیتقصع * جواب میگوییم این شاذ و نادر ست والنادر کالمعدوم جواب دوم آوردن لام
بر فعل درین مقام برای ضرورت شعر است و یجوز للشاعر ما لا یجوز لغیره جواب سوم لام در قوله الیتقصع برای
تعریف نیست بلکه موصول ست وصلهٔ او اسم فاعل یا اسم مفعول میباشد و هرگاه آوردن اسم فاعل و اسم
مفعول بسبب اختلال وزن شعر ممتنع شد صلهٔ او جملهٔ فعلیه آورد بواسطهٔ آنکه استخراج اسم فاعل و اسم مفعول از
جملهٔ فعلیه ممکن ست و حاصل جواب اینست که مدخول لام درین شعر اگرچه بصورت فعل ست لیکن در حقیقت
اسم ست و باید دانست که مراد از لام که در قوله دخول اللام واقع ست لام تعریف ست کما هو المتبادر و لام موصول
و لام زائده بر لام تعریف محمول اند و بعضی گفته اند که لام زائده در حقیقت لام تعریف ست غایة ما فی الباب اینست
که مراد ازو تعریف نیست فلا حاجة فی حینئذ الی الحمل اگر گفته شود چرا مقدم کرد مصنف رح خواص لفظی را بر
خواص معنوی جواب میگوییم خواص لفظی اظهر اند از خواص معنوی با کثرت خواص لفظی اگر گفته شود چرا مقدم
کرد مصنف رح لام را بر دیگر خواص لفظی جواب میگوییم هرگاه لام از خواص اسم بود بصفت دخول که عبارت ست
از در آمدن شی در اول کلمه و جر و تنوین از خواص اسم بود بصفت لحوق که عبارت ست از در آمدن شی در آخر کلمه
پس در ذکر نیز لام را بر جر و تنوین مقدم کرد تا ذکر مطابق حال او باشد اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح و من خواصه
حرف التعریف تا شامل شدی میم که حرف تعریف ست چنانچه در قوله علی آله الصلوة والسلام لیس من
امبر امصیام فی امسفر واقع ست یعنی نیست از جملهٔ نکوکاری * روزه داشتن درون سفر *
یعنی نیست از جملهٔ آن نیکی که موعود ست برای روزه داران شهر رمضان المبارک آن روزه داشتن یعنی
روزهٔ شهر رمضان در سفر معهود یعنی در سفری که سته شبانروزی بود جواب میگوییم مصنف رح حرف التعریف
ازانجهت نگفت که ذهن سلیم بتضییق استعمال در غایت خفا و عدم شهرت ست والنادر کالمعدوم جواب دوم
میم بدل از لام تعریف ست جواب سوم قوله و من خواصه دخول اللام کافیست فائده میدهد که میم نیز از
خواص اسم ست زیرا که از قوله من خواصه دخول اللام معلوم شده است که تعریف خاصهٔ اسم است پس ازینجا
لازم می آید تخصیص تعریف باسم و تخصیص هر چیزیکه برای تعریف ست چون میم و حرف ندا بدانکه از قوله دخول
اللام معلوم میشود که مختار نزدیک مصنف رح مذهب سیبویه است نه مذهب خلیل و مبر دو مذهب سیبویه اینست

یقول الخنا وابغض العجم ناطقا
الی ربنا صوت الحمار الیجدع

که حرف تعریف فقط لام ست وهمزه را بجهت تعذر ابتدا بساکن زیاده کرده اند اگر گفته شود لام را حرکت چرا ندادند
جواب میگوییم حرکت متعذر ست زیرا که ضم ثقیل ست وتحریک بفتح موجب التباس ست بلام تاکید وبکسر بلام جاره و
مذهب خلیل آنست که الف لام مجموع موضوع ست برای تعریف چنانچه کلمهٔ بل که مجموع موضوع ست برای
اضراب واین مذهب ضعیف ست زیرا که سقوط همزه در حالت وصل مشعر ست بر عدم اصالت همزه واگر الف لام مجموع
موضوع برای تعریف بودی می باید که ساقط نشود واگر ساقط شود پس می باید که آنچه مدخول اوست معرفه نباشد
زیرا که برین تقدیر مجموع الف لام حرف تعریف ست واز انتفاء جزء انتفاء کل لازم می آید چنانچه اگر از کلمهٔ بل
با را حذف کنند لام فقط برای اضراب نخواهد بود ومذهب مبرد آنست که همزه فقط حرف تعریف ست وازدیاد لام بجهت
آنست که میان همزهٔ تعریف وهمزه استفهام فرق بود اگر گفته شود چرا از میان حروف لام را برای زیادتی
خاص کردند جواب میگوییم میان الف ولام مناسبت قلبی ست یعنی دلی زیرا که دل الف لام ست ودل
لام الف وهذه لطیفة عجیبة ونکتة غریبة واین مذهب نیز ضعیف ست زیرا که همزه وقت وصل حذف میشود واگر همزه
برای تعریف بودی وقت وصل حذف نشدی پس ازینجا معلوم شد که همزه حرف تعریف نیست وچون مذهب سیبویه
صواب واقوی بود مصنف رح همان را اختیار فرمود چنانچه گفت دخول اللام ونگفت دخول الالف واللام اگر گفته شود
لا نسلم که دخول لام از خواص اسم باشد زیرا که در بعضی اسما یافته نمیشود چنانچه در اسماء ضمائر واسماء اشاره وموصولات و
نحو آن جواب میگوییم خاصه بر دو قسم ست یکی آنست که بجمیع افراد ما یختص به شامل بود چون کاتب بالقوه برای انسان
دوم آنست که شامل نبود چون کاتب بالفعل برای انسان ودخول لام وجر وتنوین از قسم ثانی ست قوله **والجر**
معطوف ست بر قوله اللام یعنی بعضی از خواص اسم دخول جر است اگر گفته شود چرا دخول جر از خواص اسم باشد
جواب میگوییم جر بر حرف جر ست خواه حرف جر ملفوظ بود یا مقدر چون مررت بزید وغلام زید ودخول حرف جر لفظا
وتقدیرا مختص باسم ست پس اثر او نیز مختص باسم خواهد بود زیرا که اگر جر در غیر اسم یافته شود لازم آید وجود اثر بدون موثر
وهو محال اگر گفته شود لازم نمی آید از اختصاص موثر اختصاص اثر زیرا که لن مثلا مختص بفعل ست واثر آن که نصب ست
مختص بفعل نیست بلکه داخل میشود در اسم بموثر آخر پس ممکن ست که جر در فعل داخل شود بموثر آخر بغیر حرف جر
جواب میگوییم عدم استلزام جائی ست که اثر واحد را موثر متعدد بود اما وقتی که اثر خاص را موثر خاص بود خصوصیت
موثر بشی بداهت مستلزم ست خصوصیت اثر او را بآن شی اگر گفته شود دخول حرف جر لفظا وتقدیرا چرا
از خواص اسم باشد جواب میگوییم حرف جر موضوع ست برای افضاء معنی فعل بسوی اسم پس واجبی

اینست که بر اسم داخل شود تا معنی فعل را بسوی اسم مفضی بود اگر گفته شود جائز ست که حرف جر بر فعل داخل شود
و معنی فعل را بسوی اسم مفضی بود جواب میگوییم حرف الجر موضوع لافضاء معنی الفعل الی الاسم بدخوله علی الاسم پس
اگر بر فعل داخل شود خلاف وضع لازم آید و هو باطل بالاتفاق اگر گفته شود مدعی اینست که مطلق جر مختص باسم باشد
خواه اثر حرف جر بود یا نبود و از وجه اختصاص جر باسم ثابت نمیشود که مطلق جر مختص باسم ست بلکه ثابت میشود اختصاص
آن جر که اثر حرف جر ست و حالانکه آن جر که اثر حرف جر نیست نیز مختص باسم ست چنانچه در اضافت لفظی پس دلیل
مثبت مدعی نیست **جواب میگوییم** لانم که جر در اضافت لفظی اثر حرف جر نباشد بلکه اثر حرف جر ست چنانچه از کلام
مصنف رح در تعریف مضاف الیه در بحث مجرورات واضح خواهد شد انشاء الله تعالی **جواب دوم** جر در اضافت لفظی
اگرچه اثر حرف جر نیست لیکن برین تقدیر عدم اثبات دلیل مذکور مدعای مسطور را مسلم نیست زیرا که برین تقدیر نیز
از دلیل مذکور اختصاص مطلق جر باسم دانسته میشود از آنکه اضافت لفظی فرع اضافت معنوی ست اثر حرف جر ست
بالاتفاق و همین مقتضی ست که مضاف الیه باضافت معنوی نباشد مگر اسم و همچنین مضاف الیه باضافت معنوی
مقتضی ست که مضاف الیه باضافت لفظی نبود مگر اسم زیرا که مضاف الیه باضافت لفظی اگر عام بود باین طریق
که اسم بود و غیر اسم مرتبه فرع بر اصل لازم آید و هو غیر جائز و حاصل جواب اینست که اختصاص حرف جر
باسم مستلزم ست اختصاص جر را باسم و اختصاص آن جر که اثر حرف جر ست باسم مستلزم ست اختصاص مطلق
جر را باسم زیرا که آن جر که اثر حرف جر نیست یافته نشده مگر در مضاف الیه باضافت لفظی بود در ما تقدم بعلت
مذکوره مقرر شده که مضاف الیه باضافت لفظی نخواهد بود مگر اسم پس ثابت شد که جر اثر حرف جر بود یا نبود یافته
نگردد در اسم و هو معنی الاختصاص و ازینجا واضح شد که اضافت لفظی که فرع اضافت معنویست باصل خود مخالفت نشد
و اگر مخالف بودی پس بیان مخالفت متصور ست بر دو وجه یکی آنکه خاص شود اضافت لفظی بقسمی که مقابل
اسم ست و آن قسم متصور نیست مگر فعل زیرا که حرف بسبب عدم استقلال معنی خود صلاحیت ندارد که مضاف الیه
شود دوم اینست که عام شود باین طریق که در اسم و فعل نیز یافته شود و بسوی همین اشاره کرده اند حضرت
افضل الشارحین قدس سره السامی بقوله و اما الاضافة اللفظية فی فرع المعنوية فینبغی ان لا یخالف الاصل
بان یختص بما یخالف ما یختص الاصل به اعنی الفعل او یزید علیه بان یعم الاسم والفعل انتهی و بعضے گفته اند که
اختصاص آن جر باسم که اثر حرف جر نیست چنانچه در اضافت لفظی ازین جهت که آن جر یافته نمیشود مگر در چیزیکه
فاعل ست یا مفعول و فعل و حرف فاعل و مفعول نمیشود و ممکن ست که وجه اختصاص آن جر باسم چنین گویند

که جر میان منصرف و غیر منصرف فارق ست و منصرف و غیر منصرف نمیباشد مگر اسم و بعضی گفته اند که جر مختص باسم از جهت
که جر علم مضاف الیه است و این مختص باسم ست پس جر نیز مختص باسم خواهد بود و ضعف این وجه ظاهر ست زیراکه رفع و نصب
علم فاعل و مفعول اند و این هر دو مختص باسم اند پس میباید که رفع و نصب نیز مختص باسم باشد و لیس الامر کذلک فانهما
یدخلان فی الاسماء والافعال اگر گفته شود لانم که جر داخل میشود بر اسم زیراکه دخول عبارت ست از در آمدن چیزی
در اول کلمه و جر در اول کلمه در نمی آید بلکه در آخر پس چگونه صحیح ست که دخول جر از خواص اسم ست و همین اعتراض در تنوین ست
جواب میگوییم مراد از دخول اتصال ست از قبیلهٔ ذکر لزوم و ارادهٔ لازم زیراکه دخول را اتصال لازم ست و این عام
ازین که در اول باشد کما فی اللام یا در آخر کما فی التنوین و ممکن ست که قوله بالجر بالرفع معطوف باشد بر دخول نه بر مدخول
پس درینوقت احتیاج نیست بسوی حمل دخول بمعنی اتصال اگر گفته شود چرا مقدم کرد مصنف رح جر را بر تنوین جواب میگوییم
جر متبوع و تنوین تابع ست زیراکه تنوین عبارت ست از نون ساکن که تابع میشود حرکت آخر کلمه را و متبوع بر تابع مقدم میباشد
و قوله **والتنوین** معطوف ست بر جر و میتواند بود که بر دخول معطوف باشد یعنی بعضی از خواص اسم لحوق تنوین ست
یا از خواص اسم تنوین ست بجمیع اقسام خود مگر تنوین ترنم اگر گفته شود تنوین چرا از خواص اسم باشد. جواب میگوییم
تنوین انقطاع کلمه از ما بعد میخواهد و فعل اتصال خود بفاعل پس میان فعل و تنوین منافات ست اگر گفته شود اسم
فاعل اسم مفعول نیز اتصال خود بفاعل میخواهد و حالانکه هر دو را تنوین لاحق می شود جواب میگوییم اقتضاے
این هر دو فاعل در حکم عدم اقتضاست زیراکه اقتضا اینها فاعل را فرعی ست جواب دوم تنوین مختص باسم ست
ازان که تنوین یا برای تمکن ست یا عوض ست از مضاف الیه یا فارق ست میان معرفه و نکره در اسماء افعال
یا در جمع مؤنث سالم داخل ست براے مقابله نون جمع مذکر و هر واحد ازین متصور نیست مگر در اسم تنوین که از حرف علت
عوض ست چون جوار محمول ست بران تنوین که عوض ست از مضاف الیه بسبب مشارکت در عوضیت یا برای
اطراد باب سوال کرده اند که چرا حمل نکردند تنوین ترنم را بران تنوینات که مختص باسم اند برای اطراد باب
چنانچه حمل کرده اند آن تنوین را که عوض از حرف علت ست بران تنوین که عوض ست از مضاف الیه پس عمل حمل
در یک مقام و عدم حمل در مقام آخر تحکم محض ست چنانچه در آخر کتاب این مقدمه با وجه عدم اختصاص تنوین
ترنم باسم بتفصیل تام گفته خواهد شد انشاء الله تعالے هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان بعضی خواص
لفظی شروع کرد در بیان بعضے خواص معنوی پس گفت **والاسناد الیه** مرفوع ست ازانکه معطوف ست
بر دخول نه مجرور ست بر اینکه معطوف ست بر مدخول زیراکه بر این تقدیر این معنی دارد که بعضے از خواص اسم دخول

اسناد الیه است و این صحیح نیست زیراکه مبتدا را دخول ذکر در اول ما لحوق در آخرست و این هر دو در اسناد ممتنع ست پس
قوله والاسناد الیه مبتدا است و قوله من خواصه خبر مقدم ست و مراد از اسناد الیه مسند الیه بودن ست اگر گفته شود این معنی
چرا از خواص اسم باشد جواب میگوییم واضع وضع کرده است فعل را که همیشه مسند باشد نه مسند الیه پس اگر فعل را
مسند الیه گردانند خلاف وضع لازم آید و این باطل ست و حرف قابلیت مسند الیه ندارد زیراکه مستقل بمفهومیت
نیست و اینجا سوالی ست مشهور و تقریرش اینست لانسلم که اسناد الیه از خواص اسم ست الا ترى ان كلمة من وضرب
وجسق في قولهم من حرف وضرب فعل ماض وجسق مهمل مسند الیه است و جواب مشهوری این ست که کلمه من درین
قول اسم حرف ست وضرب اسم فعل ماضی وجسق اسم جسق ولیکن این جواب دور از صواب ست زیراکه هیچکس
از علماء لغت باسمیت این هر سه قائل نیست و نیز التزام اسمیت این هر سه موجب قباحت ست زیراکه قول
باسمیت کلمه من مثلا در قول مذکور باسمیت جسق و مثل جسق مهمل اگر مقرون بدعوی وضع ست فلا بد من اثبات وضع لفظ
من لمن و وضع جسق لجسق مثلا حتی یکون کل منهما اسماً و اما بدون دعوى الوضع و اثبات فاصعب من خرط القتاد
و جواب تحقیقی اینست که اسناد در مثل من حرف وجسق مهمل و امثال آن بسوی لفظ ست نه بسوی معنی
لفظ و اسناد الی اللفظ از خواص اسم نیست در حرف و فعل بلکه در مهملات نیز جاری ست کما عرفت و اسناد الی المعنی
که معتبر بود بلفظی که موضوع ست برای آن معنی از خواص اسم ست و تفصیل هذا المجمل ان الاخبار عن الحرف
والفعل اما عن لفظهما فهو جائز كالمثالين المذكورين واما عن معناهما فلا يخلو اما ان يوم معناهما بلفظ وضع بازائهما او
بغير لفظ كذلك ولا امتناع في الثاني ايضا كقولنا معنى الفعل مقرون بالزمان ومعنى الحرف غير مستقل بنفسه والاول اما ان
يكون بلفظهما مع ضميمة وهو ليس بممتنع كقولنا يعني من غير معنى في ومعنى ضرب غير معنى كلمة في او بمجرد لفظهما وهما غير جائز
لان الاخبار عن المعنى بمجرد لفظه خاصة الاسم فافهم واحفظ فانه من الجواهر المكنونة والاسناد اليه قوله **والاضافة**
نیز معطوف ست بر دخول نه بر مدخول و وجه این مثل وجه قوله والاسناد الیه است یعنی بعضی از خواص اسم اضافت ست
یعنی بودن اسم مضاف بتقدیر حرف جر نه مضاف بودن باظهار حرف جر از خواص اسم ست زیراکه فعل نیز مضاف
میشود باظهار حرف جر چون مررت بزید و مراد از قوله والاضافة مضاف بودن ست نه مضاف الیه زیراکه فعل نیز
بمضاف الیه میشود چون قوله تعالی يوم ينفع الصادقين صدقهم و بعضی گفته اند که مضاف الیه فعل نمیشود بلکه جمله پس
بهر تقدیر مضاف الیه بودن از خواص اسم نیست و بجهت همین اختلاف افضل الشارحین قدس سره
السامی فرموده اند لان الفعل او الجملة قد يقع مضافا اليه انتهى و اقدم الشارحين شيخ رضی قدس سره

فرموده الظاهر ان المضاف الیه لفظاً فی قوله تعالی یوم ینفع الصادقین صدقهم وفی نحو آتیک یوم قدم زید الجملة الفعلیة
لا الفعل وحده کما ان الاسمیة فی قولک آتیک زمن الحجاج امیر هی المضاف الیها واما من حیث المعنی فالمصدر
هو المضاف الیه الزمان فی الجملتین انتهی ومخفی نماند که جمله اسمیه را تمامها مضاف الیه میگویند ومبتدا را که دران جمله
واقع ست مضاف الیه نمی گویند بجهت آنکه ضابطه اینست که ان المعرب لا یکون له اعراب محلی فافهم ونیز اگر مبتدا را
مضاف الیه گردانند مبتدا مبتدا نماند هذا من اللطائف وجهی گفته اند لازم که مضاف الیه فعل میشود یا جمله یا که اسم
میباشد زیرا که قوله تعالی یوم ینفع الصادقین صدقهم دراین تاویل ست که یوم نفع الصادقین صدقهم پس اضافت
بتقدیر حرف جر مطلق یعنی مضاف بودن ومضاف الیه بودن از خواص اسم است کما اشار الیه افضل الشارحین
قدس سره السامی بقوله وقد یقال هذا بتاویل المصدر آه ومخفی نماند که مراد از اضافت درینوقت نه مضاف الیه
بودن ست ونه مضاف بودن لیکه نسبت ست بین المضاف والمضاف الیه ومعنی اختصاص نسبت مذکوره مطلقا باسم اینست
که هیچ شی از طرفین نمیباشد مگر اسم فافهم وباید دانست که این قول فرضی ست وغرض از فرض او دفع منافات ست
زیرا که اگر گویند که فعل یا جمله مضاف الیه واقع میشود مخالفت بما سبق که اختصاص جر باسم ست لازم می آید زیرا که
جر لازم ست مضاف الیه واختصاص لازم مستلزم ست باختصاص ملزوم ونیز لازم می آید مخالفت بقوله والمضاف الیه
کل اسم الخ وافضل المتاخرین شیخ عبد الحکیم قدس سره فرموده اند والقائل ان یقول ان المختص بالاسم الجر لفظاً او تقدیراً
او محلاً والمراد من المضاف الیه فی ما سیاتی المضاف الیه الذی هو من اقسام المعرب بدلیل انه فی المجرورات التی من
اقسام المعرب انتهی او قال الشیخ الرضی قیل والدلیل علی ان المضاف الیه هو المصدر تعریف المضاف به مع خلو الفعل
من التعریف آتیک یوم قدوم زید الحاء والباء انتهی اگر گفته شود چرا مضاف بودن از خواص اسم ست جواب میگوییم
وجه اختصاص اضافت بتقدیر حرف جر باسم اینست که لوازم اضافت چون تعریف وتخصیص وتخفیف مختص باسم اند و
ظاهر ست که اختصاص لازم بشی مستلزم ست اختصاص ملزوم را با آن شی والا لازم آید وجود ملزوم بدون لازم
وهو صریح البطلان وتخفیف عبارت ست از حذف تنوین وحذف آنچه قائم ست مقام تنوین اگر گفته شود چرا
مقدم کرد مصنف رح اسناد الیه را بر اضافت با وجودیکه هر دو از خواص معنویه اند جواب میگوییم مراد از اسناد الیه
مسند الیه بودن ست واز اضافت مضاف بودن وشک نیست که مسند الیه رکن کلام ست ومضاف از حیثیت
مضاف ست فضله است پس اسناد الیه بر اضافت شرافت دارد ومستحق تقدیم ست وفضله بر در بعضی نسخ
اضافت بر اسناد الیه مقدم ست پس درینوقت وجه تقدیم اضافت بر اسناد اینست که اختصاص اضافت

مستلزم ست اختصاص بعضی علامات لفظیه و معنویه را چون جر و حرف جر و تعریف و تخصیص و تخفیف اگر گفته شود خواص
اسم بسیار اند پس وجه اختیار این خواص بر سائر خواص چیست **جواب میگوییم** این خواص خمسه مذکوره از خواص اسم
معظم اند زیراکه هر خاصه ازین خواص خمسه مذکوره که منجمله خواص خمسه اسم اند متضمن ست اکثر خواص را چنانچه اختصاص
لام که متضمن ست و مستلزم بشان باختصاص انواع تعریف چون مضمرات و مبهمات و منادی و غیره آن و متضمن ست
به اختصاص انواع لام چون لام جنس و استغراق و عهد خارجی و متضمن ست باختصاص میم که حرف تعریف ست
و اختصاص جر متضمن ست باختصاص حرف جر و اختصاص تنوین متضمن ست باختصاص انواع خود و باختصاص
معانی هر یک ازان انواع و اختصاص مسند الیه متضمن ست باختصاص موصوف و ذی الحال و نحو آن باسم
و اختصاص اضافت متضمن ست باختصاص تعریف و تخصیص و تخفیف باسم هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان
تعریف و خواص اسم شروع کرد در بیان تقسیم اسم پس گفت **و هو** یعنی اسم بر دو قسم ست **معرب و مبنی**

تقسیم اسم

اگر گفته شود چرا منحصر باشد اسم در معرب و مبنی **جواب میگوییم** اسم از دو حال خالی نیست که یا مرکب ست بعامل خود
یا مرکب نیست و آنکه مرکب نیست مبنی ست و آنکه مرکب ست نیز از دو حال خالی نیست که یا بمبنی اصل مشابهت
دارد یا ندارد آنکه مشابهت دارد نیز مبنی ست و آنکه مشابهت ندارد معرب ست پس اسم مبنی بر دو قسم ست یکی آنکه
مرکب بعامل خود نبود دوم آنکه مرکب بعامل خود بود لیکن مشابهت بمبنی اصل باشد اگر گفته شود چرا مصنف رح
دلیل حصر ذکر نکرد چنانچه در تقسیم کلمه ذکر کرده است **جواب میگوییم** اینجا احتیاج دلیل حصر نیست زیراکه مصنف رح
بذکر دلیل حصر در تقسیم کلمه اشاره کرده است بسوی ضابطهٔ دلیل حصر که هرجاکه آن ضابطه را رعایت کنند دلیل حصر
حاصل میشود پس مصنف رح به بیان دلیل حصر در تقسیم کلمه از بیان دلیل حصر در جمیع تقاسیم مستغنی ست و ضابطه حصر
اینست که تعریفات اقسام را جمع کنند و آن تعریفات را اول مقسم گردانند بنفی و اثبات هرگاه که فارغ شد

ضابطه

مصنف رح از بیان تقسیم اسم شروع کرد در بیان تعریف هر یک از قسمین پس گفت **فالمعرب** فا برای
تفسیر ست و لام عهد خارجی ست و میتواند بود که برای جنس باشد زیراکه در مقام تعریف واقع ست اگر گفته شود
چرا مقدم کرد مصنف رح معرب را بر مبنی در بیان تقسیم و تعریف **جواب میگوییم** معرب از مبنی اشرف ست زیراکه
غرض از تکلم اینست که مخاطب اعلم بفاعلیت و مفعولیت و مضاف الیه حاصل شود و حصول این غرض در معرب ست
زیراکه در و دال بر فاعلیت فاعل و مفعولیت مفعول و مضاف الیه موجود ست بخلاف مبنی کما لا یخفی و ظاهر ست
که آنچه در و غرض حاصل میشود اعلی و اشرف خواهد بود از غیر خود اگر گفته شود معرب را معرب چرا میگویند

تعریف معرب

جواب میگویم معرب ماخوذ ست از اعراب که بمعنی اظهار ست کما یقال اعرب الرجل اذا بین واوضح و همزه درو
برین تقدیر برای تعدیه است یا ماخوذ ست از اعراب که بمعنی ازاله فساد ست کما یقال عربت معدته اذا فسدت
واعرب الجرح اذا افسد و همزه در اعراب برین تقدیر برای سلب وازاله است چنانچه در شکی واشکی پس اسم معرب
بواسطه آنکه صلاحیت اعراب دارد محل اظهار معنی ست که برو معتور اند یعنی فاعلیت و مفعولیت و اضافت و محل
ازاله التباس بعضی معانی ببعضی گشته است بخلاف مبنی پس برین تقدیر صیغه معرب اسم مکان ست اگر گفته شود
مبنی را مبنی چرا میگویند **جواب میگویم** مبنی ماخوذ ست از بنا و بنا در لغت عدم تغیر و استحکام ست و در مبنی نیز
تغیر معدوم ست و استحکام موجود اگر گفته شود معرب را بر اعراب چرا مقدم کرد **جواب میگویم** معرب محل ست
و اعراب حال و شک نیست که محل بر حال مقدم میباشد و قوله **المرکب الذی لم یشبه مبنی الاصل**
خبر قوله المعرب ست یعنی اسم معرب اسمی ست که ترکیب داده شده است بعامل خود و مشابه نیست بمبنی اصل
و اضافت مبنی بسوے اصل اضافت بیانیه است و لهذا افضل الشارحین حضرت قدس سره السامی قوله مبنی الاصل
را تفسیر کرده اند بقوله ای المبنی الذی هو الاصل فی البناء اگر گفته شود چرا تفسیر نکردند قدس سره السامی
قوله مبنی الاصل را بقوله ای الذی اصله البناء **جواب میگویم** مبنی اصل برین معنی منحصر نمی شود در سه امور
یعنی ماضی و امر بغیر لام و حرف زیرا که اصل در جمیع افعال بناست و اعراب درو بعارض مشابهت او باسم ست
جواب دوم تفسیر مذکور صرف عبارت از ظاهر و متبادر ست زیرا که متبادر از مبنی الاصل اینست که فی الحال
بحسب اصل مبنی باشد و متبادر از قوله ای الذی اصله البناء اینست که اصل درو بناست برابر ست که فی الحال
مبنی بود یا نی اگر گفته شود لا نم که اضافت مبنی بسوی اصل اضافت بیانیه است بلکه اضافت لامیه ست زیرا که
اصل از بناء اخص مطلق ست نه اعم من وجه و اضافت اعم بسوی اخص اضافت لامیه است و چون اضافت بیانیه
بود میان مضاف و مضاف الیه نسبت عموم خصوص من وجه میباشد کما لا یخفی علی من له اضافة معنویة
الی هذا الفن **جواب میگویم** اضافت مبنی بسوی اصل اضافت بیانیه است و توجیهه او اینست که اصل مطلق ست
و مراد ازو اصل در بنا نیست پس اصل شامل شد بمعرب و مبنی زیرا که اسم نیز اصل در اعراب ست و درین وقت میان مبنی
و اصل نسبت عموم خصوص من وجه است زیرا که در ماضی مثلاً هر دو موجود ست در مثل زید اصل موجود ست و بنا معدوم
و در مثل هؤلاء بنا موجود ست و اصل معدوم بدانکه الف لام بر قوله المرکب موصول ست و قوله المرکب جنس ست
زیرا که شامل ست باسم مرکب که مشابه ست بمبنی اصل چون هؤلاء در جاء فی هؤلاء و مشابه نیست بمبنی اصل چون زید و عمرو

در جاءنی زید و عمرو و قوله الذی لم یشبه آه فصل ست ازانکه خارج شدند ازو آن اسماء مرکبه که بمبنی اصل مشابه اند
و شارحین در تفسیر قوله المرکب اختلاف کرده اند نزدیک بعضی مراد از قوله المرکب آن اسم ست که بغیر خود مرکب باشد
بترکیب اسنادی و این قول ضعیف ست زیراکه برین تقدیر مضاف و مضاف الیه از معرب خارج میشود چون غلام زید
زیراکه مرکب بترکیب اسنادی نیست و حالانکه معرب ست کما قال الرضی قدس سره نزدیک بعضی مراد از قوله المرکب آن
اسم ست که بعامل خود مرکب باشد و برین تقدیر غلام در غلام زید مبنی ست و زید معرب است زیراکه بعامل خود مرکب ست
که مضاف باشد بخلاف غلام که مرکب نیست بعامل خود اگر گفته شود برین تقدیر مبتدا و خبر از معرب خارج میشود
زیراکه هر واحد مرکب نیست بعامل خود بواسطهٔ آنکه عامل اینها معنوی ست پس ترکیب مبتدا و خبر بعامل معنوی ممکن نیست
زیراکه انچه معنوی ست ملفوظ نمیشود و ترکیب تقاضا میکند که هر دو ملفوظ باشند جواب میگوییم هرگاه تاثیر عامل معنوی
در مبتدا و خبر مثل تاثیر عامل لفظی ست پس گویا که عامل معنوی ملفوظ ست پس مبتدا و خبر مرکب اند بعامل خود حکما جواب
دوم مراد از ترکیب ترکیب لغوی ست نه اصطلاحی و این شامل ست بملفوظ و غیر ملفوظ پس قول مذکور را همین معنی دارد که اسم
معرب اسمی ست که مرکب باشد بغیر خود باین طریق که متحقق شود با او عامل او و ظاهر ست که مبتدا مرکب ست بغیر خود
بطریق مذکور زیراکه با مبتدا عامل او متحقق ست و کذا الحال فی الخبر و فرق میان جواب اول و جواب ثانی اینست
که جواب اول مبنی ست بر ابقاء معنی اصطلاحی مرکب بخلاف جواب ثانی کما لا یخفی علی من هو باق علی الزکاوة و غال
عن العبادت اگر گفته شود تعریف معرب مانع نیست زیراکه صادق می آید بر نزال و تراک و یومئذ زیراکه هر واحد ازین
مذکورات مرکب میشود و بمبنی اصل مشابه نیست و حالانکه مبنی ست و المشابهة اشتراک الشیئین او الاشیاء فی
اخص الاوصاف مثل زید کالاسد که زید و اسد شریک اند در شجاعت که اخص اوصاف ست و نزال و تراک بمبنی
اصل مشابهت نیست بلکه مناسبت ست زیراکه واقع ست موقع مبنی اصل جواب میگوییم مراد از قوله لم یشبه لم یناسب ست
بدلالت تعریف مبنی از قبیل ذکر ملزوم و ارادهٔ لازم و مناسبت شامل ست بمشابهت و بوقوع اسم موقع مبنی الاصل و باضافت
مضاف بسوی مبنی اصل ست و بدیگر وجوه مناسبت مذکوره چنانچه در تعریف مبنی مفصل مذکور خواهد شد انشاء الله تعالی
و لهذا حضرت قدس سره السامی قوله لم یشبه را بقوله لم یناسب تفسیر کرده اند اگر گفته شود ذکر ملزوم و ارادهٔ لازم
مجاز ست و استعمال مجاز در تعریف ممنوع ست جواب میگوییم استعمال مجاز آن وقت ممنوع ست که بر وی قرینه
نبود و اینجا تعریف مبنی قرینه بر مراد ست فافهم و اگر گفته شود تعریف معرب جامع نیست ازانکه اسماء معرب مناسب اند
بمبنی اصل چون اسم فاعل که بمعنی ماضی ست مناسب ست بفعل ماضی و غیر منصرف که مناسب ست بفعل ماضی

و امر بغیر لام و در فعلین وغیره که بمعنی الا است مناسب ست الا که حرف استثنا ست **جواب** میگوییم مراد از مناسبت
مناسبت موثره معتبره است ولهذا قدس سره السامی مناسبت را بمناسبت موثره مقید کرده اند چنانچه فرموده اند ای
المناسب مناسبة موثرة فی منع الاعراب انتهی و این اسما مناسب اند بمبنی اصل را بمناسبت غیر معتبره ضعیفه زیرا که اسم
فاعل که بمعنی ماضی ست مناسب ست بفعل ماضی از روی معنی لیکن از روی لفظ بفعل مضارع مناسب ست و لفظ از معنی
اقوی ست پس مناسبت معنوی ضعیف خواهد بود با آنکه اصل در اسم اعراب ست وغیر منصرف مناسب ست بفعل مطلق
در فرعیتین پس مناسبت او بفعل ماضی و امر مقتضی بنا ست و مناسبت او بفعل مضارع مقتضی اعراب ست و اصل
در اسم اعراب ست پس مناسبت او بفعل ماضی و امر موثر نخواهد بود با وجود معارض قوی وغیر لازم الاضافة
است و اضافت مانع بنا ست پس مناسبت غیر که با الا است موثر در بنا نخواهد بود و وجه بالغیت اضافت بنا را و وجه
عدم بالغیت آن در مثل حینئذ در بحث ظرف در شرح قوله والظروف المضافة الی الجملة واذ یجوز بناؤها علی الفتح
گفته خواهد شد ان شاء الله تعالی اگر گفته شود تعریف معرب جامع نیست زیرا که صادق می آید بر مبنی اصل زیرا که
مبنی اصل مرکب میشود بعامل خود و مشابه نیست بمبنی اصل لان الشیء لا یشبه نفسه **جواب** میگوییم مبنی اصل از قوله
المرکب خارج شده است زیرا که مراد از مرکب اسم ست و مبنی اصل اسم نیست از آنکه مبنی اصل فعل ماضی و امر بغیر
لام و حرف ست **جواب دوم** خروج مبنی اصل از تعریف معرب بمقتضای دلالت ست زیرا که غیر مبنی اصل
چون بمشابهت بمبنی اصل مبنی شد پس مبنی اصل بطریق اولی مبنی خواهد بود و دلالة النص هی فهم غیر المنطوق
من المنطوق بطریق الاولویة چنانچه فهمیده میشود منع ضرب و شتم بطریق اولویت از قوله تعالی ولا تقل لهما اف
جواب سوم لا نسلم که تعریف معرب صادق می آید بر مبنی اصل زیرا که مبنی اصل مشابه است بمبنی اصل دیگر
چنانکه هر دو مبنی اصل اند پس بر مبنی اصل قوله لم یشبه مبنی الاصل صادق نمی آید و باید دانست که در معرب
اصطلاحی اختلاف ست نزدیک صاحب کشاف که جار الله زمخشری ست اسماء غیر مرکبه که مشابهت بمبنی اصل
ندارند معرب اند چون زید و عمرو و بکر و نزدیک مصنف رح معرب آنست که بعامل خود مرکب اند و مشابه بمبنی اصل
نباشد پس اسماء مذکوره نزدیک مصنف رح مبنی اند و در معرب لغوی که اسم مفعول ست از اعربت زیداً یعنی اعراب
دادم لفظ زید را اختلاف نیست زیرا که این معرب بدون جریان اعراب بر آخر کلمه متصور نیست پس اختلاف نیست
مگر در معرب اصطلاحی و منشاء اختلاف اینست که صاحب کشاف صلاحیت اسم استحقاق اعراب را بعد ترکیب
اعتبار کرده است یعنی اگر اسم صلاحیت آن دارد که چون او را بعامل مرکب کنند اعراب را قبول کند پس آن اسم

الاختلاف فی المعرب الاصطلاحی لا اللغوی

معرب ست والا نی واز کلام امام شیخ عبد القاهر همین معلوم میشود نزدیک مصنف رح باصلاحیت مذکوره حصول استحقاق بالفعل معتبر ست ولهذا در تعریف معرب ترکیب ذکر کرده است ونیز باید دانست که معرب بودن اسم نزدیک هیچکس موقوف بر اعراب لفظی نیست زیراکه اکثر اسما بالاتفاق معرب اند وحالانکه اعراب دران اسما تقدیری ست چون جاءنی قاضی وغلامی ولهذا یقال لم تعرب الکلمة ونحی معربه اگر گفته شود تعریف معرب نزدیک جمهور انیست که المعرب ما اختلف آخره باختلاف العوامل ومصنف رح چرا ازین تعریف عدول کرد جواب میگوییم وجه عدول انیست که اگر معرب را بتعریف جمهور تعریف کنند تقدم الشی علی نفسه لازم می آید زیراکه غرض از تدوین علم نحو انیست که شخصی که لغت عرب را تتبع نکرده است واحکام آنرا نمی شناسد بداند احوال اواخر کلم را در تراکیب وآنکس که باحوال اواخر کلم واقف ست از خواندن علم نحو مستغنی ست واورا دانستن اصطلاح نحات فائده معتدا بها ست وهرگاه که مقصود از مجموع علم نحو آنست که مذکور شد پس مقصود از معرفت معرب که جزء علم نحو ست همان خواهد بود پس غرض از معرفت معرب انیست که بداند شخص مذکور که معرب از جملهٔ آن اشیاست که آخر آنها مختلف میشود تا آخر معرب را مختلف گرداند ومطابق شود کلام او بکلام عرب پس ازین تقریر معلوم شد که معرفت معرب مقدم ست بر معرفت آنکه معرب از جملهٔ اشیاء مذکوره است زیراکه معرفت شی بر معرفت غائت وغرض آن شی مقدم میباشد پس اگر معرفت معرب که مقدم ست حاصل شود بمعرفت این اختلاف وتعریف کرده شود معرب را بهمان اختلاف واجب ست که اول تعریف کرده شود باین طریق که معرب از جملهٔ آن اشیاست که آخر آنها مختلف میشود تا بداند آن شخص که از معرب جملهٔ آن آشیاست که آخر آنها مختلف میشود پس لازم می آید تقدم شی علی نفسه واین باطل ست پس واجب و لازم انیست که تعریف کرده شود معرب را بتعریفی که لازم نیاید درو محذور مذکور وگردانیده شود تعریف معرب را که نزدیک جمهور ست از جملهٔ احکام معرب ولهذا عدول کرد مصنف رح از تعریفی که میان جمهور مشهور ست وتعریف جمهور را از جملهٔ احکام معرب گردانید چنانچه گفت **وحکمه** وازینجا واضح میشود وجه آنکه مصنف رح وحکمه گفت وحکمها نگفت وضمیر مجرور راجع ست بسوی اسم معرب بلکه اولی انیست که راجع باشد بسوی معرب مطلق بطریق استخدام چنانچه محمد یعقوب شارح علیه الرحمه فرموده اند وحکمه ای حکم المعرب مطلقاً بالاستخدام والایراد المضارع انتهی واستخدام بر دو قسم ست یکی آنکه اراده کنند معنی واحد از لفظی که موضوع ست برای دو معنی واراده کنند معنی دیگر از ضمیری که بسوی آن لفظ راجع ست ودوم آنکه اراده کنند یک معنی بیکی از دو ضمیر که راجع اند بسوی لفظیکه موضوع ست برای دو معنی ومعنی دیگر را از ضمیر دیگر اراده کنند مثال الاول ع اذا نزل السماء بارض قوم ❊ رعیناه وان کانوا غضابا ❊ که مراد از سما غیث ست ومراد از ضمیر رعیناه که بسوی سما راجع ست

نبت و رو ییدگی ست یعنی بکاف عربی کاه و مثال الثانی قول البحری سه فسقی الغضا والساکنیه وانهم شبوه
بین جوانح وضلوعی معه که بسوی غضا و ضمیر راجع اند و مراد از ضمیر مجرور که در قوله الساکنیه واقع ست آن مکان ست
که در و درخت غضاست و مراد از ضمیر منصوب که در شبوه واقع ست آتش ست که در درخت غضا پیدا میشود و قوله فسقی جمله
دعائیه است یعنی سیراب سازد الله تعالی درخت تا خت و ساکنان آن مکان را که درخت تاخت در انجا میروید
بدرستی که ساکنان آن مکان تشبیه داده اند آتش او را با آتشی که درمیان جوانح و ضلوع من ست و غضا درختی ست
که چوب او را چون بایکدیگر ضربا سند آتش گیرد و آن درخت را تاخت گویند و الجوانح عظام الظهر و الضلوع عظام الجنب
و مراد از حکم اثر ست داثر آنش ماترتب علیه و اضافت حکم بسوی ضمیر اضافت بمعنی لام ست پس فائده میدهد که این
حکم از جمله آن احکام معرب ست که بمعرب مختص اند چنانچه حضرت خطیب کلیانی قدس سره و النور مرقده فرموده فانه اضافة الحکم
الی الضمیر تفید ان هذا الحکم من جملة احکام المعرب له اختصاص به کما ان علامیه تفید ان غلاما من جملة غلمانه و اختصاصه
بخلاف ماهو مع اللام بدون الاضافة فانه لایدل علی ذلک الاختصاص و هذا هو الفرق بین غلام زید و غلام لزید فصار
التقدیر حکم من احکام المعرب انتهی و لهذا حضرت قدس سره السامی فرموده اند ای من جملة احکام المعرب انتهی اگر
گفته شود حکم الشی اثر الثابت به المترتب علیه و اختلاف آخر معرب اثر عامل ست نه اثر معرب پس چگونه اختلاف آخر
حکم معرب باشد جواب میگوییم اضافت حکم بسوی ضمیر آخر معرب بمعنی فی ست چون ضرب الیوم یعنی حکم فیه و
شک نیست که اختلاف حکمی ست در معرب یا بمعنی لام ست کما مر و اضافت برای ادنی ملابست است و هی
وقوع الاختلاف فی المعرب یعنی حکم له اختصاص بالمعرب ملابسة الوقوع و قوله **ان تختلف آخره**
خبر قوله حکم است یعنی حکم معرب این ست که مختلف شود آخر او یعنی مختلف شود حرفیکه آخر اوست و اختلاف
آخر ... طریق ست یکی اختلاف از روی ذات باین طریق که حرف بحرف دیگر بدل شود و این نیز بر دو قسم ست
یکی آنکه از روی حقیقت باشد برابرست که آن حرف ملفوظ بود چون جاءنی ابوک و رایت اباک و مررت بابیک
یا مقدر باشد چون جاءنی ابو الحسن و رایت ابا الحسن و مررت بابی الحسن دوم آنکه حکما بود برابرست که آن حرف
ملفوظ باشد مثل رایت مسلمین و مررت بمسلمین یا مقدر بود چون رایت مسلمی البلد و مررت بمسلمی البلد پس بدانکه
آخر معرب در مثال اول مختلف شده است لفظا و حکما اما لفظا ظاهرست و حکما از آنکه یا در حالت جر غیر آن
یاست که در حالت نصب ست زیرا که یا در حالت جر نائب کسره و قائم مقام کسره ست و در حالت نصب نائب نصب
و قائم مقام نصب و آخر معرب در مثال اخیر مختلف شده است تقدیرا و حکما اما حکما از آنکه در حالت نصب و جر یاست

و تقدیراً از آنکه یا محذوف ست بسبب التقاء ساکنین پس مراد از تبدل حقیقی اینست که دال متبدل شود و ملفوظ باشد یا مقدر و مراد از تبدل حکمی اینست که دالت مقصوده متبدل شود با وجود ذات دال ملفوظ باشد یا مقدر و طریق دوم اینست که اختلاف از روی صفت باشد یعنی متبدل شود حرکت بحرکت آخر و این نیز بر دو قسم ست یکی آنکه بدل شود حرکت بحرکت آخر حقیقةً برابر ست که حرکت ملفوظ باشد چون جائنی زید و رایت زیداً و مررت بزید یا مقدر بود چون هذا عصاً و رایت عصاً و مررت بعصاً و دوم آنکه متبدل شود حرکت بحرکت آخر حکماً ملفوظ باشد چون رایت احمد و مررت باحمد که آخر مختلف شده است لفظاً و حکماً اما لفظاً فاظهر ست و حکماً از آنکه فتحه در حالت جر غیر آن فتح ست که در حالت نصب ست زیرا که در حالت جر نائب و قائم مقام کسره ست یا مقدر باشد چون رایت حبلی و مررت بحبلی که آخر او مختلف ست تقدیراً و حکماً اما تقدیراً از آنکه ملفوظ نیست و حکماً از آنکه غیر منصرف ست و قوله **باختلاف العوامل** متعلق ست بقوله یختلف یعنی حکم معرب اینست که آخر او مختلف شود بسبب اختلاف عوامل و قوله **لفظاً** منصوب ست از آنکه تمیز ست از نسبت قوله یختلف که بسوی قوله آخر ست و تقدیر کلام اینست که یختلف لفظ آخره و قوله **او تقدیراً** معطوف ست بر قوله او لفظاً یعنی او یختلف تقدیراً آخره پس سند کردند قوله یختلف را بسوی قوله آخره و قوله لفظاً او تقدیراً از منصوب ساختند بنابر تمیز از ان نسبت و میتواند بود که قوله لفظاً او تقدیراً منصوب باشد از آنکه مضاف الیه مفعول مطلق محذوف ست و قائم ست مقام مضاف یعنی یختلف آخره اختلاف لفظ او تقدیر و جائز نیست که منصوب بود بجهت آنکه خبر کان محذوف بود یعنی سواء کان العوامل ملفوظة او مقدرة چنانچه مذهب بعضی شارحین ست زیرا که برین تقدیر قوله لفظاً او تقدیراً تفصیل عوامل خواهد بود و انحصار عامل در ملفوظ و مقدر معلوم خواهد شد و این باطل ست زیرا که عامل معنوی هم میباشد و باء جاره در قوله باختلاف العوامل برای سببیت ست و در بعضی نسخ لاختلاف العوامل واقع ست پس لام درین هنگام برای وقت ست اگر گفته شود لازم که اختلاف عوامل سبب اختلاف آخر معرب ست زیرا که در زید که در ان زیداً مضروب و انی ضربت زیداً و انی ضارب زیداً واقع ست عوامل مختلف اند بحرفیت و فعلیت و اسمیت و حالانکه آخر مختلف نشده است **جواب** میگوییم مراد از اختلاف عوامل اختلاف عوامل در عمل ست باین طریق که عمل یکی بعمل دیگرے مخالف باشد و شک نیست که این اختلاف سبب اختلاف آخر ست نه مراد از اختلاف عوامل اختلاف آنها باسمیت و فعلیت و حرفیت ست **جواب دوم** لانم که آخر معرب در این امثله مختلف نیست بلکه مختلف ست زیرا که نصب زید در ان زید مضروب غیر آن نصب ست که در انی ضربت زیداً ست کما لا یخفی اگر گفته شود لانم که اختلاف عوامل بسبب اختلاف آخر معرب ست زیرا که در جائنی زید آخر معرب مختلف ست از آنکه

قبل عامل ساکن بود والحال متحرک شده است وحالانکه عامل مختلف نیست جواب میگوییم زید قبل عامل مبنی ست و
مراد از اختلاف آخر معرب ست وشک نیست که اختلاف عوامل سبب اختلاف آخر معرب ست اگر گفته شود چرا مقید کرد مصنف
اختلاف آخر را باختلاف عوامل جواب میگوییم از قوله العوامل احتراز ست از اختلاف آخر نحو یا غلامی زیرا که این
اختلاف از احکام معرب نیست بلکه حکم معرب در و اختلاف تقدیری ست چنانچه مذکور شد وبعضی شارحین گفته اند
از قول مذکور احتراز ست از اختلاف آخر کلمه من که در من الرجل ومن ابنک ومن زید واقع ست زیرا که این
اختلاف از حکم معرب نیست سوال کرده اند که مراد اینجا بیان حکم اسم معرب ست پس حاجت نیست بسوی
اخراج اختلاف آخر من که حرف ست زیرا که حرف خارج شده است از اضافت که بسوی ضمیر معرب ست
بعضی جواب داده اند که مراد آن شارحین من استفهامیه است نه من که حرف ست ومخفی نماند که سوال مذکور
درینجا ثابت ست و جواب درینجا ضعیف زیرا که من استفهامیه مبنی ست وغرض اینجا بیان حکم معرب ست
نه حکم مبنی پس جواب همین ست که از قول مذکور احتراز از مثل یا غلامی باشد اگر گفته شود عوامل جمع عامل ست
و اقل جمع سه است پس لازم می آید که معرب متحقق نشود مگر باختلاف سه عامل وحالانکه چنین نیست جواب میگوییم
الف لام در قوله العوامل برای جنس ست پس معنی جمعیت باطل ست اگر گفته شود الف لام برای عهد یا استغراق
نبود جواب میگوییم ضابطه اینست که چون الف لام داخل شود بر جمعی که آنجا معهود نباشد برای جنس بود اگر
گفته شود اختلاف نه متحقق میشود در آخر معرب و نه در عوامل وقتیکه ابتدا از بعضی اسما که مشابهت بمبنی اصل ندارند
عامل مرکب کند چنانچه در جاءنی زید که نه اختلاف در آخر معرب ست و نه در عوامل بلکه حدوث اعراب بدخول عامل ست
پس حکم معرب بر زید مذکور صادق نمی آید حالانکه معرب ست جواب میگوییم حدوث اعراب بدخول عامل حکمی ست
از احکام معرب و اختلاف آخر حکم دیگر ست از ان احکام واگر حکمی یافته شود بدون حکم دیگر فساد در اسم معرب نیست
در انکه حکم شی خاصه شی میباشد و سابق مذکور شد که خاصه نزد دو قسم ست شامله وغیر شامله اگر گفته شود چرا حدوث اعراب
حکم آخر ست از احکام معرب جواب میگوییم زید در جاءنی زید بالاتفاق اسم معرب ست وحالانکه در و حدوث اعراب ست
نه اختلاف آخر بدخول عوامل پس اتفاق واجماع نحات دلیل ست براینکه حدوث اعراب نیز حکمی ست از احکام اسم معرب اگرچه
مصنف رح بیان او متعرض نشده و آن حکم که مصنف رح بیان نموده از خواص و احکام شامله اسم معرب نیست کما اشار الیه
قدس سره السامی بقوله غایة الامر ان هذا الحکم لا یکون من خواصه الشاملة انتهی بعضی گفته اند لا نسلم که این حکم از خواص شامله نیست
بلکه از خواص شامله ست زیرا که مراد از قوله وحکمه ان یختلف آخره الخ اینست که حکمه ان یختلف آخره باختلاف العوامل المختلفة

فی العمل علی تقدیر دخولها علیه یعنی مراد قابلیت و صلاحیت اختلاف آخرست باختلاف عوامل وظاهرست که این معنی
از خواص شامله ست وحضرت قدس سره السامی باین معترض نشدند بجهت آنکه متبادر فعلیت اختلاف ست نه صلاحیت
اختلاف وبرین تقدیر از خواص شامله نیست وبعضی اعتراض کرده اند که قوله قدس سره السامی من خواصه الشاملة
خلاف واقع ست زیراکه اختلاف آخر بسبب اختلاف عوامل مختص باسم نیست در فعل مضارع نیز یافته میشود **جواب**
گفته اند که اطلاق خاصه بر اختلاف آخر بسبب عوامل بقیاس مبنی ست فلا محذور کما لا یخفی اگر گفته شود قوله باختلاف
العوامل صحیح نیست زیراکه فاعل بر فواعل جمع کرده نمیشود **جواب میگویم** عامل درینجا صفت نیست بلکه اسم ست
و فاعل صفت بر فواعل جمع کرده نمیشود بخلاف اسم که بر فواعل جمع کرده میشود چون تابع بر توابع و کاهل بر کواهل هرگاه که
فارغ شد مصنف رح از تعریف معرب شروع کرد در بیان اعراب پس گفت **الاعراب ما اختلف آخره به**
یعنی اعراب چیزیست که مختلف میشود آخر معرب ازین حیثیت که معرب معرب ست بسبب آن چیز وازقید حیثیت
خارج شد حرکت نحو غلامی زیراکه اختلاف آخر او بکسره ازین حیثیت ست که غلامی معرب ست بلکه ازین حیثیت ست که
آخر غلامی ماقبل یاء متکلم ست پس این کسر اعراب نخواهد شد اگر گفته شود تعریف اعراب مانع نیست زیراکه صادق می آید
بر عامل و مقتضی زیراکه هر یکی از عامل و مقتضی چیزیست که بسبب او آخر معرب مختلف میشود **جواب میگویم** مراد
از ما موصوله حرف یا حرکت ست که بسبب او آخر معرب مختلف میشود چون جاءنی زید و رایت زیدا و مررت بزید
و جاءنی اخوک و رایت اخاک و مررت باخیک پس محذور مذکور وارد نمیشود چنانچه حضرت قدس سره السامی
فرموده اند وعین مراد بما الموصولة الحرکة او الحرف لا یرد العامل والمقتضی اگر گفته شود خروج مقتضی از حد اعراب
ازین توجیه مسلم ست زیراکه مقتضی حرف و حرکت نیست ولیکن خروج عامل ازین توجیه مذکور مسلم نیست زیراکه بر باء جاره
که در مررت بزید واقع ست تعریف مذکور صادق می آید از آنکه حرف ست که بسبب او آخر زید مختلف شده است
پس لازم می آید که باء جاره وسائر حروف عامل اعراب باشند ولیس الامر کذلک پس چگونه صحیح ست قوله قدس سره
السامی وعین مراد بما الموصولة الحرکة او الحرف لا یرد العامل والمقتضی **جواب میگویم** کلمه او در قوله قدس سره
السامی حرکت او حرف تقاضا میکند مقابله معطوف را بمعطوف علیه و معطوف اینجا حرف ست و معطوف علیه
حرکت و کمال تقابل اینست که سببیت برای اختلاف آخر معرب بهر نوعی که در حرکت یافته میشود بباید که بهمان طریق
در حرف نیز یافته شود و این مقابله متصور نیست مگر در واو والف و یا که در مثل جاءنی ابوک و رایت اباک و مررت بابیک
واقع ست زیراکه اختلاف آخر معرب چنانچه بوجود حرکت ظاهر میشود همچنین بوجود این حروف ظاهر می شود

الاعراب

پس میان حرکت و این حروف ثلثه مقابله کامله متحقق ست بخلاف با ء جاره که در مررت بزید واقع ست زیرا که
اختلاف آخر معرب بوجود با ء جاره ظاهر نمیشود پس تمام عامل ومقتضی بقوله قدس سره الاسامی حرکت او حرف از حد
اعراب خارج شدند ومخفی نماند که اگر از حرف که در قوله قدس سره الاسامی حرکت او حرف واقع ست حرف مبانی مراد
دارند نه معانی کما یقتضیه المقابلة اعتراض به باء جاره وسائر حروف عامله نمی آید زیرا که حروف عامله حروف معانی اند
نه حروف مبانی ولا یخفی لطف هذا الجواب ان ناقات بالتفات نیز مستور ومحتجب نماند که اگر از ما موصوله حرکت یا
حرف اراده کنند وحرف را بر عموم بگذارند یا از موصول حرکت یا حرف اراده نکنند وبر عموم بگذارند نیز اعتراض بعامل
ومقتضی نمی آید زیرا که متبادر از سببیت که از قوله بعضو سببیة قریب ست وعامل ومقتضی واسناد اسباب بعیده اند
بواسطه آنکه عامل سبب قریب ست برای حصول اسناد واسناد قریب ست برای حصول معنی که مقتضی اعراب ست ومعنی سبب
قریب ست برای حصول اعراب واعراب سبب قریب ست برای حصول اختلاف آخر پس عامل بوسائط سبب اختلاف
آخر ست واسناد بدو واسطه ومقتضی بیک واسطه واعراب بغیر واسطه فافهم المرام واندفع الاوهام بفضل الله
ذی الانعام وعلی رسوله الصلوة والسلام واگر گفته شود اعراب حرکت ست یا حرف وهر یکی از حرکت
وحرف بنسبت اعراب اخص ست وظاهر ست که معرفت اخص موقوف ست بر معرفت اعم زیرا که اعم جزء اخص ست
واخص کل اعم ومعرفت کل بدون معرفت جزء متحقق نیست وچونکه حرکت وحرف در تعریف اعراب ماخوذ باشد
معرفت اعراب بر معرفت حرکت وحرف موقوف خواهد بود ومعرفت حرکت وحرف موقوف ست بر معرفت اعراب
پس دور لازم می آید ودور باطل ست وهر چه باطل را مستلزم بود باطل ست پس تعریف اعراب بحرکت وحرف که
مستلزم دور ست باطل خواهد بود جواب میگوییم حرکت گاهی اعرابی میشود وگاهی بنائی وحرف نیز گاهی اعراب
می باشد وگاهی غیر اعراب پس حرکت وحرف که مراد از موصول ست شامل ست باعراب وغیر اعراب نه اخص
از اعراب تا دور لازم آید وظاهر ست که حرف وحرکت اگر از اعراب اخص می بود موصول جنس نمی شد وقوله
اختلاف آخره بفصل نمی بود واگر سلامت داریم که حرکت وحرف اخص از اعراب ست ولیکن سلامت نداریم
که معرفت حرکت وحرف موقوف ست بر معرفه اعراب ومعرفه اخص بر معرفه اعم آن وقت موقوف میباشد که اعم
جزء اخص بود واعراب جزء ماهیت حرکت وحرف نیست کما لا یخفی اگر گفته شود تغیر در مسلمان ومسلمون در آخر
واقع نشده از انکه آخر نون ست پس تعریف اعراب جامع نیست جواب میگوییم اون بمنزله تنوین ست که در مفرد بود
پس تعریف اعراب اگر گفته شود اعراب در آخر کلمه چرا مقرر کردند جواب میگوییم اسم دلالت میکند بر مسمی واعراب

بر صفت که آن فاعلیت و مفعولیت و اضافت باشد و ظاهرست که صفت از موصوف موخر می باشد پس آنچه
دلالت بر صفت میکرد موخر داشتند از آنچه که دلالت بر موصوف میکند اگر گفته شود اعراب را چرا اعراب میگویند
جواب میگویم اعراب ماخوذست از قولهم اعربه و این وقتی گویند که واضح کند شی آخر را و اعراب نیز واضح میکند
آن معانی را که مقتضی اعراب اند یا ماخوذست از قولهم عَرِبَتْ معدته و این وقتی گویند که معده کسی فاسد شود پس
عرب که مصدرست بر وزن ضرب بمعنی فسادست و چون در باب افعال بردند اعراب شد و همزه درو برای
سلب ست پس اعراب بمعنی سلب فسادست و اعراب نیز زائل میکند فساد و التباس بعضی معانی را که به بعضی ست
هر گاه که فارغ شد مصنف رح از تعریف اعراب شروع کرد در بیان فائده اختلاف وضع اعراب پس گفت
لیدل علی المعانی و ازین تمهید واضح شد که این قول علت غائت اختلاف یا ما به الاختلاف ست که آن
حرکت و حرف باشد پس ضمیر یدل یا راجع ست بسوی اختلاف یا ما به الاختلاف و قوله لیدل متعلق ست بقوله اختلف آخره
پس از متعلقات حد اعراب ست و شیخ رضی و قاضی شهاب الدین قدس سرهما فرموده اند که قوله لیدل آه برای
اخراج حرکت نحو غلامی ست قوله لیدل بدین تقدیر در حد اعراب داخل ست و این مرضی مصنف رح نیست زیرا که مصنف رح
در شرح خود فرموده است که لیس هذا من تمام الحد و اراده بیان کرده است که سابق مذکور شد یعنی قوله لیدل بیان فائده
اختلاف وضع اعراب ست و حرکت نحو غلامی خارج شده است از حیثیتی که در تعریف ما به مذکور ست و بعضی شارحین
فرموده اند که مراد مصنف رح از قوله لیس هذا من تمام الحد اینست که قوله لیدل آه از حد اعراب خارج ست و لام جاره
متعلق ست به وضع الاعراب که از فحوای کلام مفهوم میشود و این توجیه بعید از فهم ست در غائت بعد زیرا که نظر مصنف رح
بسوی وضع اعراب نیست نه قصداً و نه تبعاً سوال کرده اند صحیح نیست ارجاع ضمیر یدل بسوی اختلاف زیرا که برین تقدیر
لازم می آید که اختلاف اعراب باشد نه ما به الاختلاف چنانچه مذهب صاحب مصباح و دیگر متاخرین ست
جواب گفته اند که نسبت دلالت بسوی اختلاف برای ادنی ملابسه است نزد یک مصنف رح اعراب ما به الاختلاف
ست نه اختلاف و لهذا الاعراب ما به اختلف آخره گفت نه الاعراب ان یختلف آخره باختلاف العوامل کما قال
صاحب المصباح اگر گفته شود چرا اختیار کرد مصنف رح این تعریف را بر تعریف متاخرین جواب میگویم اختلاف
امر انتزاعی ست در خارج موجود نیست و ما به الاختلاف در خارج موجودست و اولی بعلامت موجود خارجی ست
کما قال المصنف رح فی شرحه انما اخترت هذا التعریف علی تعریف بعض المتاخرین لان الاختلاف لیس موجودا
فی الخارج و ما به الاختلاف موجود فیه الموجود فی الخارج اولی ان یجعل علامة انتهی جواب دوم اگر اختلاف

فائدہ وضع اعراب

اعراب باشد لازم آید عدم تحقیق تحقق اعراب در اسمی که ابتدا امر کب شده است زیرا که اختلاف عبارت ست از تحول از حرکت یا حرف بسوی غیر ولایخفی لطف ہذا الجواب **جواب سوم** اعراب آنست که معانی را واضع کند و فساد التباس زائل گرداند و حرکات و حروف بالذات موضع معانی اند و مزیل فساد التباس پس اعراب در حقیقت حرکات و حروف اند نه اختلاف قال الشیخ الرضی انظر فی اصطلاحہم ان الاعراب ہو الاختلاف الا تری ان البناء ضدہ وہو عدم الاختلاف اتفاقا ولا یطلق البناء علی الحرکات انتہی وتفصیل مقام وتحقیق مرام زیاده ازین درین مختصر گنجایش ندارد وقوله **المعتورة** بصیغه اسم فاعل صفت معانی ست وقوله **علیه** متعلق ست بقوله المعتورة یعنی تا دلالت کند اختلاف یا مابه الاختلاف بر معانی که معتور اند بر اسم معرب اگر گفته شود معتوره که اسم فاعل ست از اعتوار بالذات متعدی ست پس حاجت نیست بسوی تعدیه او بکلمه علی و نیز صله او بلام تقویت در کلام آمده نه بعلی **جواب میگویم** تعلق قوله علیه بقوله المعتورة مبنی ست بر تضمین معنی ورود و استیلا در قوله المعتورة و ورود و استیلا لازمی ست و تضمین عبارت ست از گرفتن معنی فعل یا شبه فعل در فعل یا شبه فعل دیگر و عامل متضمن فیه عامل متضمن پس گاهی متضمن اصل میباشد و متضمن فیه حال و گاهی متضمن فیه اصل و متضمن حال پس تقدیر کلام اینست که لیدل علی المعانی المعتورة حال کونها واردة علی المعرب و لیدل المعانی الواردة علی المعرب حال کونها معتورة اگر گفته شود کدام چیز قرینه است بر آنکه معتوره متعدی ست چرا لازمی نباشد **جواب میگویم** معتوره متعدی ست بدلیل قولهم اعتوروا الشیء و تعاوروه این وقتے گویند که یک جماعت واحد بعد واحد بر سبیل نوبت بنوبت و بدلیه چیزی بگیرد نه بر سبیل اجتماع و این قرینه است بر آنکه معتوره متعدی بالذات ست زیرا که متعدی شود بمفعول اعتوروا بدون حرف جر بنا مدی و باید دانست که از لیدل آه معلوم شد که غرض از وضع اعراب باین حیثیت که بسبب او آخر اسم معرب مختلف شود نیست که تا دلالت کند آن اختلاف یا مابه الاختلاف بر معانی معتوره اگر گفته شود بغرض دلالت مذکوره چرا وضع کردند اعراب را بحیثیت مسطوره چرا وضع نکردند باین طریق که بسبب او آخر مختلف نشود بلکه بر یک حال ماند **جواب میگویم** چون معانی که مقتضی اعراب اند معرب را متبادل و متعاقب بودند و مجتمع نمیشوند بجهت آنکه دران معانی تضاد ست پس واجب است که علامات آن معانی نیز متعاقب و متناوب باشند تا دلالت کنند بران معانی پس وضع اعراب دراصل برای دلالت بر معانی ست و وضع اعراب بحیثیت مذکوره بغرض دلالت بران معانی از جهت ست که در معانی که مدلول اعراب اند اختلاف ست زیرا که اختلاف مدلول اختلاف دال را واجب میکند بدانکه علل جمع علت ست و آن بر چهار قسم ست علت مادی و علت غائی و علت فاعلی و علت صوری والعلة الغائیت

تضمین

علل

یا یکون خارجاً عن المعلول ویکون وجوده لاجله کجلوس السلطان للسریر والمادیة یا یکون جزءاً من المعلول ویکون
المعلول به بالقوة کالخشب للسریر والفاعلیت یا یکون خارجاً عن المعلول ویکون وجوده منه کالنجار للسریر والصوریة
یا یکون جزءاً من المعلول ویکون المعلول به بالفعل کالهیئة للسریر اگر گفته شود میان صفت وموصوف مطابقت
شرط است پس صحیح نیست که قوله المعتوره که مفرد است صفت معانی که جمع است واقع شود **جواب میگوئیم** ضابطه
اینست که چون فعل یا صفت را بسوی ضمیر جمع اسناد کنند واجب دران وقت اینست که آن فعل وصفت را بصیغه
جمع آرند مثل الرجال جاروا یا بصیغه واحد مؤنث مثل الرجال جارت اگر گفته شود واو در معتوره متحرک ست وماقبل او
مفتوح چرا بالف بدل نکردند **جواب میگوئیم** بودن کلمه در معنی کلمه دیگر که درو علت اعلال موجود نبود مانع تعلیل ست
کما تقرر فی الصرف واین مانع در معتوره موجود ست زیرا که معتور که از باب افتعال ست بمعنی تفاعل ست وچون
افتعال بمعنی تفاعل باشد تعلیل درو نمیکنند از آنکه درو تفاعل که از اجوف بود علت اعلال موجود نیست چنانچه
در عور وصید بدل نکردند بجهت آنکه بمعنی اعور واصید ست وعلت اعلال درو موجود نیست **جواب دوم** معتورت از آن
کلمات ست که بر اصل خود داشته اند تا بر اصل کلمات دیگر دلالت کنند کما لا یخفی علی من له صرف هرگاه که فارغ شد
مصنف رح از تعریف اعراب وبیان فائده آن شروع کرد در بیان انواع اعراب پس گفت **وانواعه** یعنی انواع اعراب
رفع ونصب وجر قوله انواعه مبتدا مضاف ست وقوله رفع خبر ست اگر گفته شود حمل خبر بر مبتدا واجب ست
واینجا مفقود ست کما لا یخفی **جواب میگوئیم** قوله رفع ونصب وجر مجموع خبر ست نه رفع فقط پس اینجا عطف مقدم ست
بر ربط کما یقال البیت سقف وجدران وجدران جمع جدار ست فی القاموس الجدار الحائط جمعه جدر وجدر وجدران
وبسوی همین جواب اشاره کرده اند قدس سره السامی بقوله ای انواع اعراب الاسم ثلث یعنی منحصر اند در ثلث
اگر گفته شود چرا اعراب اسم منحصر در سه قسم باشد **جواب میگوئیم** اعراب دال ست ومعانی مدلول ومدلول سه قسم ست
فاعلیت ومفعولیت واضافت پس دال را نیز بر طبق مدلول منحصر بر سه قسم کردند والا اشتراک لازم آید اگر اعراب
اقل بود از معانی یا ترادف اگر اعراب اکثر باشد از معانی واشتراک وترادف خلاف اصل ست کما تقرر فی موضعه
اگر گفته شود از ما موصوله که در تعریف اعراب واقع ست حرکت وحرف اراده کرده اند پس بر مصنف رح واجب بود
که انواعه رفع ونصب وجر و واو ویا والف میگفت **جواب میگوئیم** رفع ونصب وجر نزدیک مصنف رح شامل ست
بحرکات وحروف پس بسوی عبارت مذکوره حاجت نیست اگر گفته شود رفع را چرا رفع میگویند **جواب میگوئیم**
الرفع فی اللغة بلند شدن فظاهر ست که وقت تلفظ رفع شفت سفلی بلند میشود **جواب دوم** هرگاه مرتبه رفع از مرتبه

نصب وجر مرتفع ست زیراکه رفع علامت فاعل ست که رکن کلام ست ازین جهت رفع را رفع میگویند اگر گفته شود نصب را
چرا نصب میگویند **جواب میگویم** النصب فی اللغة بر پا شدن و وقت تلفظ بنصب هر دو شفت بر حال خود می ماند
جواب دوم نصب را نصب ازان گویند که علامت چیزی ست که قائم و بر پا بر در کلام ست با وجودیکه کلام بسوے
او محتاج نیست اگر گفته شود جر را جر چرا میگویند **جواب میگویم** الجر فی اللغة کشیدن شفت سفلی در وقت تلفظ جر
بسوی اسفل منجر میشود **جواب دوم** چون عامل او معنی فعل را بسوی اسم میکشد ازین جهت نام او جر نهادند وجه
تقدیم رفع بر نصب و جر این ست که رفع علامت عمده است که آن فاعل باشد بخلاف نصب و جر و نصب را بر جر
مقدم کرد ازان جهت که نصب نیز من وجه علامت عمده است زیراکه هر گاه مبتدا و خبر می آید چون اسم انّ و خبر ما و لا
و افعال ناقصه بخلاف جر که علامت فضله است که آن مضاف الیه باشد بدانکه اطلاق رفع و نصب و جر بر حرکات بنائیه
نزدیک بصریون اصلا جائز نیست و کوفیون اطلاق حرکات اعرابی را بر حرکات بنائی و بالعکس جائز میدارند واما
ضمه و فتحه و کسره غالب در حرکات بنائی مستعمل اند و استعمال آنها در حرکات اعرابیه بر سبیل قلت است بقرینه قوله بالضمة
رفعا کما سیجی انشاء الله تعالی هر گاه که فارغ شد مصنف رح از بیان انواع دال بر معانی شروع کرد در بیان تخصیص دال
برای مدلول خاص پس گفت **فالرفع علم الفاعلية والنصب علم المفعولية والجر**
علم الاضافة فا برای تفسیر ست اگر گفته شود رفع را چرا علامت فاعل کردند **جواب میگویم** رفع ثقیل و فاعل
قلیل ست ازانکه او احد ست پس ثقیل را بخفیف و اوند برای تعادل سوال کرده اند مراد از قلت فاعل چیست اگر مراد
قلت فاعل باعتبار افراد ست پس ممنوع ست زیراکه فاعل بحسب افراد کثیر ست ازانکه هیچ فعل خواه لازمی بود یا متعدی
بدون فاعل نمیباشد بخلاف مفعول و اگر مراد قلت فاعل باعتبار انواع ست پس مسلم ست لیکن تقریب تمام نمی شود زیراکه
از قلت فاعل بحسب انواع خفت در وثابت نمیشود تا رفع باو مناسب بود زیراکه افراد فاعل بسیار اند پس در فاعل ثقالت
است نه خفت والتقریب هو سوق الدلیل علی وجه یستلزم المطلوب و بعبارت اخری هو تطبیق الدلیل علی وفق المدعی
پس جواب صواب اینست که فاعل اقوی ست زیراکه رکن کلام ست و رفع نیز اقوی حرکات ست پس رفع بفاعل مناسبت
دارد و لهذا برای فاعل معین شد حضرت قدس سره السامی فرموده انما اختص الرفع بالفاعل والنصب بالمفعول لان الرفع
ثقیل والفاعل قلیل لانه واحد الخ و بعضی سوال کرده اند که مراد از فاعل که درین قول واقع ست فاعل حقیقی ست یا اعم
از فاعل حقیقی اگر اول ست پس عدم اختصاص رفع بفاعل حقیقی ظاهر ست واگر ثانی ست پس قوله قدس سره السامی
والفاعل قلیل لانه واحد غیر صحیح ست **جواب** گفته اند مراد اول ست و اختصاص اضافی ست

والخاصة الاضافية بالكون خاصة الشي بالنسبة الى بعض باعداد و مخفی نماند که اگر مراد از فاعل فاعل حقیقی دارند عدم
اختصاص رفع بفاعل حقیقی لازم می آید زیرا که مراد از رفع رفع باصالة است و همچنین رفع مختص بفاعل حقیقی ست در غیر
فاعل یافته نمیشود و آنچه در غیر فاعل یافته میشود بالتبع ست نه بالاصالة و درینوقت مراد از اختصاص اختصاص حقیقی ست
نه اضافی کما هو المتبادر ولا یخفی لطف هذا الجواب من الجواب السابق اگر گفته شود نصب را علامت مفعول چرا کردند
جواب میگوییم مفعول کثیر اند زیرا که پنج قسم اند و نصب خفیف ست بجهت تعادل مفعول را نصب دادند اگر گفته شود
جر را علامت مضاف الیه چرا کردند جواب میگوییم چون برای مضاف الیه سوای جر علامت نماند لهذا همان را
برای مضاف الیه مقرر کردند جواب دوم نصب را علامت مفعول کردند از برای آنکه بمفعول مناسب ست
در ضعف و جر را علامت مضاف الیه کردند از آنکه جر بمضاف الیه مناسب ست در توسط زیرا که مضاف گاهی
فاعل میباشد نحو اعجبنی ضرب زید عمرًا و گاهی مفعول چون اعجبنی ضرب عمرو و جر نیز متوسط ست در رفع و نصب اگر گفته شود
چرا گفت مصنف رح علم الفاعلیة والمفعولیة و چرا نگفت علم الفاعل و علم المفعول جواب میگوییم اگر
چنین میگفت لازم می آمد که رفع و نصب علامت ذات فاعل و ذات مفعول ست و این خلاف واقع ست بلکه
آن هر دو علم اند برای معنی یعنی کونه فاعلًا و کونه مفعولًا و یا و تا در قوله فاعلیة مفعولیة مصدریت اگر گفته شود
لازم که رفع علم فاعلیت و نصب علم مفعولیت باشد زیرا که رفع در غیر فاعل چون مبتدا و خبر و نصب در غیر مفعول چون
تمیز و حال نیز یافته میشود جواب میگوییم مراد از فاعلیت و مفعولیت این ست که کون الشی فاعلًا حقیقة او
حکمًا پس قوله علم الفاعلیة والمفعولیة شامل ست بملحقات فاعل چون مبتدا و خبر او نحو آن و بملحقات مفعول چون
تمیز و حال و نحو آن اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح والاضافیة چنانچه گفت الفاعلیة والمفعولیة جواب
میگوییم اضافت بذاتها مصدر ست پس حاجت نیست بسوی یاد تا برای حصول معنی مصدری پس حاصل این ست
که رفع حرکت بود یا حرف علامت ست لکون الاسم فاعلًا حقیقة او حکمًا و نصب حرکت بود یا حرف علامت ست
لکون الاسم مفعولًا الیه حقیقة او حکمًا مثل غلام زید و بحسبک درهم و بعضی گفته اند که حاجت نیست بسوی تعمیم مضاف الیه
بحقیقت و حکم و جر در مثل بحسبک درهم و کفی بالله شهیدا از آن جهت که اثر حرف جر زائده است معتبر نیست هرگاه
که فارغ شد مصنف رح از بیان مقتضی اعراب که آن فاعلیت و مفعولیت و اضافت باشد شروع کرد در بیان چیزیکه
بسبب او حاصل میشود مقتضی آن عامل باشد پس گفت **والعامل ما به یتقوم المعنی المقتضی**
للاعراب یعنی عامل برابر ست که لفظی بود یا معنوی چیزیست که بسبب او حاصل میشود آن معنی که مقتضی

اعراب ست والف لام بر قوله العامل عہد خارجی ست کہ مشیر ست بسوی آن عامل کہ در حکم معرب مذکور ست
اگر گفتہ شود چہ حاجت ست بسوی بیان عامل جواب میگوییم معرفۃ حکم معرب موقوف ست بر معرفت عامل
بلکہ تعریف معرب موقوف ست بر معرفت عامل زیرا کہ مراد از قوله المعرب المرکب الذی الخ این ست کہ المعرب
اسم رکب مع غیرہ ترکیباً تحقق مع عاملہ اگر گفتہ شود چرا موخر کرد مصنف رح بیان عامل را از بیان اعراب
باوجودیکہ موقوف علیہ معرب و حکم معرب ست جواب میگوییم اختلاف آخر را اعراب سبب قریب ست و عامل
سبب بعید کما مر پس اولی بتقدیم اعراب ست جواب دوم چون اعراب در تعریف عامل ماخوذ ست پس معرفت
عامل موقوف شد بر معرفت اعراب ازین جہت تعریف اعراب را مقدم کرد بر تعریف عامل بعضی شارحین فرمودہ اند
کہ وجہ ذکر عامل استیفاء علل اربعہ است کہ ہر یکی ازین علل درین فن مقصود و مطلوب ست چنانچہ گفتہ اند کہ معرب
بمنزلۂ مادہ است و اعراب بمنزلہ صورت و دلالت بر معانی غائت و عامل فاعل ست و ہر یکے ازین علل
اربع درین فن بایمعنی مقصود و مطلوب ست کہ ہر یک درین فن مبحوث عنہ ست اگر گفتہ شود چرا موخر کرد
مصنف رح عامل را از مادہ و صورت و غائت جواب میگوییم وجہ تاخیر عامل از مادہ و صورت ظاہر ست
زیرا کہ فاعل مقصود ست بہ تبعیت مادہ و صورت نسبت فاعل مقصود بالذات ست اگرچہ فی الحقیقت مقصود
بالذات غائت ست و مرتبۂ متبوع از تابع اعلی ست و اما تاخر فاعل از غائت ازینجہت ست کہ غائت مذکور
بالتبع ست زیرا کہ بیان صورت منساق ست بسوی غائت یا ازانکہ غائت مقصود بالذات ست و مخفی نماند کہ
معنی معتورہ مختص باسم اند چنانچہ مذہب بصریون ست پس مراد بیان عامل اسم ست و تعریف مطلق عامل
نزدیک نحات این ست کہ العامل ما اوجب کون آخر الکلمۃ فعلاً او اسماً علی وجہ مخصوص مما اقتضاہ المقتضی
او الشبہ التام بالاسم و مراد از عامل اسم آن عامل ست کہ او را تاثیر در معنی باشد تا وارد نشود نقض بیا و جارہ کہ
در مثل بحسبک درہم واقع ست و قوله بہ متعلق ست بقوله یتقوم اگر گفتہ شود چرا مقدم کرد مصنف رح جار مجرور را بر متعلق
جواب میگوییم برای اہتمام شان و بعضی گفتہ اند کہ مقصود از تقدیم حصر ست و لا یخفی ضعفہ زیرا کہ در تعریف بسوی حصر
حاجت نیست ازانکہ تعریف را جامعیت و مانعیت لازم ست و مراد از جامعیت ہمین ست کما لا یخفی علی الزکی پس
بدانکہ جاء در جاءنی زید عامل ست زیرا کہ معنی فاعلیت در زید بسبب او حاصل شدہ است و رفع در د علامت آن معنی ست
و رایت در رایت زیداً عامل ست ازانکہ معنی مفعولیت در زید بسبب او پیدا شدہ است و نصب علامت آن معنی ست
و مررت در مررت بزید عامل ست زیرا کہ حاصل شدہ است نسبتا و معنی اضافت در زید و جر علامت آن

معنی

معنی ست و با رجاره عامل در لفظ زید ست و در محل او فعل عامل ست و محل او نصب ست و این وقتی ست که حرف جر
مذکور بود و اگر حرف جر مقدر باشد چون غلام زید پس درینصورت اختلاف نحات ست بعضی گویند که مقدر عامل ست
و جائز ست که حرف جر مقدر عامل باشد وقتیکه قائم شود غیر بمقام او و بعضے گویند مضاف عامل ست زیرا که
حرف جر نسیاً منسیاً محذوف ست و لهذا مضاف از مضاف الیه کسب تعریف و تخصیص میکند و مراد از معنی که در قوله
المعنی المقتضی للاعراب واقع ست معنی ست از معانی معتوره بر اسم معرب زیرا که اقتضای معنی اعراب را بسبب ذات
نیست بلکه باعتبار آنست که آن معنی از معانی معتوره است چنانچه در شرح قوله لتدل علی المعانی المعتورة علیه مذکور شده
اگر گفته شود تعریف عامل مانع نیست زیرا که بر اسناد صادق می آید از آنکه بسبب اسناد نیز حاصل میشود آن معنی که
مقتضی اعراب ست جواب میگوییم با رجاره که در قوله ما به یتقوم واقع ست برای سببیت ست پس بر اسناد تعریف
صادق نمی آید زیرا که اسناد شرط ست سبب نیست جواب دوم سلامت داریم که اسناد سبب ست لیکن مراد از
سبب درینجا سبب بعید ست و اسناد سبب قریب اگر گفته شد اراده سبب بعید بر سبیل مجاز ست و اراده مجاز
در تعریف جائز نیست از آنکه در تعریف جهالت را واجب میکند زیرا که تبادر از لفظ معنی حقیقی میباشد نه مجازی جواب
میگوییم استعمال مجاز در تعریف وقتی ممنوع ست که بر مراد قرینه نبود و اینجا قرینه موجود ست و آن اینست که چون مراد
از سبب سبب قریب میدارند تعریف مانع نمیشود و بعضی گفته اند که مراد از ما موصوله که در قوله ما به یتقوم واقع ست
عامل ست و اسناد عامل نیست پس تعریف مانع ست اگر گفته شود درینوقت دور لازم می آید جواب میگوییم مراد از عامل
اول اصطلاحی ست و از ثانی لغوی و العامل فی اللغة کارکن و مؤثر اگر گفته شود تعریف عامل جامع نیست زیرا که
صادق نمی آید بران و اخوات آن که در اسم و خبر عامل اند زیرا که بسبب آنها معانی در اسم و خبر حاصل نمی شوند
جواب میگوییم در ما سبق معلوم شده است که مقتضی اعراب فاعلیت و مفعولیت و اضافت ست و اولین عام اند
از آنکه حقیقة بوند یا حکما تا ملحقات فاعل و مفعول شامل شود پس اعتراض مذکور وارد نمی شود هرگاه که
فارغ شد مصنف رح از بیان اعراب و تقسیم آن و از تعریف عامل شروع کرد در بیان محل اعراب پس گفت
فالمفرد المنصرف یعنی اذا عرفت هذا فتقول المفرد المنصرف پس فا بر قوله فالمفرد فاء فصیحه ست
و فاء فصیحه آن را گویند که بر جزاء شرط محذوف داخل شود و تحقیق مقام و تنقیح مرام اینست که اعراب بر دو قسم ست
اعراب بحرکات و اعراب بحروف و اعراب بحرکات اصل ست و اعراب بحروف فرع و اعراب بحرکات نیز
بر دو قسم ست اعراب بحرکات ثلث در احوال ثلث و اعراب بغیر حرکات ثلث در احوال ثلث و اول [illegible]

اعراب بحرکات ثلث دراحوال ثلث اصل الاصل باشد واعراب بحروف نیز بردو قسم ست اعراب بحروف ثلث
دراحوال ثلث واعراب بغیر حروف ثلث دراحوال ثلث وقسم اول ازینها دو قسم نیز اصل ست لیکن اصل الاصل نیست
بلکه اصل فی الفرع ست ۲ اعراب بغیر حروف ثلث دراحوال ثلث فرع الفرع و وجوه اصالت وفرعیت هریک
مفصل گفته میشود انشاء الله تعالے وچون اعراب بحرکت اصل بود واعراب بحرکات ثلث دراحوال ثلث
اصل الاصل شروع کرد مصنف رح دربیان محل اعراب بحرکات ثلث دراحوال ثلث پس گفت فالمفرد المنصرف
الخ وباید دانست که گاهی مفرد اطلاق میکنند ومقابل مثنی ومجموع مراد میدارند که آن واحد ست وگاهی مفرد
میگویند ومقابل مضاف مراد میدارند فیقال هذا مفرد ای لیس بمضاف وگاهی مفرد گویند ومقابل مرکب
میخواهند فیقال هذا مفرد ای لیس بمرکب وگاهی اطلاق میکنند ومقابل جمله میخواهند فیقال هذا مفرد ای
لیس بجملة ومراد از مفرد درین مقام مقابل مثنی ومجموع ست چون زید وعمرو وبکر ورجل وفرس ونحو آن واز قید
منصرف احتراز ست از غیر منصرف زیراکه در واعراب بحرکات ثلث دراحوال ثلث نیست وقوله **والجمع المکسر**
المنصرف معطوف ست برقوله المفرد المنصرف وجمع مکسر آن را گویند که بنا ء واحد در وسلامت نماند چون
رجال وطلبه واز جمع مکسر احتراز از جمع سالم ست که بالف وتا بود ویا بواو ونون یا بیا ونون چون مسلمات ومسلمون
ومسلمین وقوله المنصرف صفت بعد صفت جمع ست واز قید منصرف از جمع مکسر غیر منصرف احتراز ست چون مساجد ومصابیح
اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح فالمفرد والجمع المکسر المنصرفان تا عبارت اخصر هاشد پس کدام چیز مقتضی اطناب ست
جواب میگوییم اگر چنین میگفت وهم میشد که شاید مصنف رح ازراه تغلیب منصرفان گفته است یعنی فی الحقیقت
یکی از ایشان منصرف ست وحکم کرده است مصنف رح بر هر دو از روی تغلیب یعنی تغلبه دادن منصرف بر غیر منصرف
وغیر منصرف را منصرف شمردن چون اطلاق حسنین وقمرین بر حضرت امام حسن وامام حسین رضی الله تعالی عنهما وبر شمس وقمر
ومخفی نماند که در تغلیب لازم نیست که قوی را بر ضعیف غالب کنند والا قمرین جائز نمیشد زیراکه شمس قوی از قمر ست
ازانکه نور قمر مستفاد ست از شمس وبعضی گفته اند جواب اصح اینست که اگر فالمفرد والجمع المکسر المنصرفان میگفت
فصل باجنبی درمیان صفت وموصوف لازم می آید وضعف جواب اول ازینجهت ست که توهم تغلیب بعید ست
ازانکه میان منصرف وغیر منصرف تباین ست وآن مانع تغلیب ست ولا یخفی ضعف الجواب وضعف وجه الضعف
فانصف ولا تعسف وقوله فالمفرد المنصرف مبتدا است وقوله **بالضمة** خبر اوست یا معطوف او که قوله والجمع المکسر
المنصرف ست وقوله بالضمة متعلق ست بیعرب وآن درحقیقت خبر ست وقوله بالضمة قائم ست مقام او وتقدیر کلام

بالضمة انیست که فالمفرد المنصرف والجمع المکسر المنصرف یعربان او یعرب بالضمة بارجاع الضمیر الی کل واحد من المنصرف
والجمع المکسر المنصرف اگر گفته شود یعرب از افعال خاصه است و حذف افعال خاصه بدون قرینهٔ خاص جائز نیست و قرینهٔ
خاص درینجا معدوم ست جواب میگوییم قرینهٔ خاص بر حذف یعرب مقام ست زیرا که مصنف رح در بیان اقسام
اعراب و محل اعراب ست و جائز ست که اعراب در نظم کلام مقدر نباشد زیرا که الکه حتی فعل جار مجرور را کفایت میکند و قوله
رفعاً منصوب ست بنا بر ظرفیت بتقدیر مضاف یعنی یعربان بالضمة وقت رفع العامل ایاهما یا بنا بر حال یعنی یعربان بالضمة
حال کونهما مرفوعین پس درینوقت مصدر بمعنی اسم مفعول ست یا منصوب ست بنا بر تمیز از نسبت یعنی اعراب داده میشود
آن هر دو را بالضمة از روی رفع یا بنا بر مفعول مطلق یعنی یعربان بالضمة اعراب الرفع و قوله **والفتحة نصباً**
معطوف ست بر قوله الضمة رفعاً و نصب قوله نصباً بر نصب قوله رفعاً قیاس باید کرد اگر گفته شود درین عبارت لازم
می آید نیابت حرف عطف مناسب عاملین مختلفین و این جائز نیست کما سیجیٔ زیرا که قوله الفتحة معطوف ست بر قوله الضمة
و عامل درو باء جاره است و قوله نصباً معطوف ست بر قوله رفعاً و عامل درو متعلق ظرف ست که آن یعرب باشد پس
قائم شد واو مقام عاملین مختلفین **جواب میگوییم** نزدیک مصنف رح این قیام جائز ست وقتیکه مجرور بر منصوب
یا مرفوع مقدم بود مثل فی الدار زید والحجرة عمرو چنانچه در بحث عطف مفصل مذکور خواهد شد ان شاء الله تعالی و این
عبارت نیز از همان قبیل ست زیرا که مجرور بر منصوب مقدم ست و قوله **والکسرة جراً** معطوف ست بر قوله والفتحة نصباً
و نصب قوله جراً بر نصب قوله نصباً قیاس باید کرد و مثال قسم اول چون جاءنی زید و رأیت زیداً و مررت بزید و مثال
قسم ثانی چون جاءنی رجال و رأیت رجالاً و مررت برجال ست اگر گفته شود چرا مقدم کرد مصنف رح مفرد منصرف را
بر جمع مکسر منصرف **جواب میگوییم** مفرد از جمع اصل ست و اصل بر فرع مقدم میباشد اگر گفته شود این هر دو را اعراب
بحرکات چرا دادند باز آنچه درو اصل بود چرا مقرر کردند **جواب میگوییم** اعراب بحرکات اصل ست و مفرد نیز اصل
پس اصل را اصل دادند و چون در اعراب بحرکات ثلثه اعراب بحرکات ثلث در احوال ثلث اصل بود و در مفرد مانع معدوم
پس مفرد را اعراب بحرکات ثلث در احوال ثلث دادند و همچنین در جمع مکسر چون مانع معدوم ست و تا زمانی که عمل باصل
ممکن باشد عمل بفرع جائز نیست لهذا در جمع مکسر نیز اعراب بحرکات ثلث در احوال ثلث کردند پس اعراب در مفرد
منصرف و جمع مکسر منصرف از دو وجه اصل ست یکے آنکه اصل در اعراب اعراب بحرکت ست و این درین هر دو
موجود ست و دوم آنکه در اعراب بحرکات ثلث اعراب بحرکات ثلث در احوال ثلث اصل ست و این هم درین هر دو
موجود ست اگر گفته شود محل اعراب بحرکات را چرا مقدم کرد بر محل اعراب بحروف **جواب میگوییم** اعراب بحرکات اصل

واعراب بحروف فرع ست واصل بر فرع مقدم میباشد پس محل اصل را نیز مقدم داشت بر محل فرع اگر گفته شود مفرد منصرف
وجمع مکسر منصرف را چرا مقدم کرد بر جمع مؤنث سالم وغیر منصرف باوجودیکه در هر دو اعراب بحرکات ست جواب میگوئیم
در اعراب بحرکات اعراب بحرکات ثلث در احوال ثلث ست واین در مفرد منصرف وجمع مکسر منصرف موجود ست ودر جمع
مؤنث سالم وغیر منصرف معدوم باینکه درین هر دو اعراب بغیر حرکات ثلث در احوال ثلث ست واین فرع ست ومحل
اصل اصل میباشد از محل فرع اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح بالضمة والفتحة والکسرة وچه حاجت ست بسوی قوله رفعاً ونصباً
وجراً جواب میگوئیم ضمه وفتحه وکسره مشترک اند یعنی اطلاق کرده میشوند بر حرکات بنائی وحرکات اعرابی ورفع ونصب
وجر مختص اند بحرکات اعرابی باطلاق عام یعنی اطلاق کرده میشوند بر اعراب بحرکات واعراب بحروف چنانچه سابق
مذکور شد پس ازینجا معلوم شد که ذکر قوله بالضمة وقوله رفعاً وهمچنین ذکر قوله بالفتحة وقوله نصباً وقوله بالکسرة وقوله جراً
لازم ست زیراکه اگر بالضمة والفتحة والکسرة فقط میگفت وهم میباشد که مفرد منصرف وجمع مکسر منصرف مبنی بضمه وفتحه وکسره اند
زیراکه ضمه وفتحه وکسره اکثر مستعمل اند در حرکات بنائی پس بعد ذکر ضمه وفتحه وکسره ذکر قوله رفعاً ونصباً وجراً ضروری ست
تا معلوم شود که از ضمه وفتحه وکسره آن ضمه وفتحه وکسره مراد ست که بر حرکات اعرابی اطلاق کرده میشود واگر بالرفع والنصب
والجر فقط میگفت وهم میشد که در مفرد منصرف اعراب بحروف ست زیراکه اطلاق رفع ونصب وجر بر حرکات وحروف
اعرابی ست پس حاصل اینست که ذکر رفعاً ونصباً وجراً ازان جهت واجب ست که وهم بنا نشود وذکر ضمه وفتحه وکسره ازان جهت
واجب ست که تا وهم اعراب بحروف نشود جواب دوم اگر بالفتحة فقط وبالکسرة فقط میگفت اعراب بحرکات ثلث
در احوال ثلث معلوم نمیشد زیراکه گاهی فتحه بجای کسره وکسره بجای فتحه می آید پس ذکر نصب وجر بعد فتحه وکسره لازم ست
واما ذکر رفع بعد ضمه بجهت متابعت ست واگر بالرفع والنصب والجر میگفت وهم اعراب بحروف میشد پس ذکر هر دو لازم ست
ودر شرح رضی اینست که ضمه وکسره وفتحه اطلاق کرده میشود بر حرکات بنائی وغیر بنائی وبر حرکات اعرابی وغیر اعرابی
واکثر در حرکات غیر اعرابی مستعمل اند ورفع ونصب وجر اطلاق کرده میشوند بر حرکات اعرابی فقط ومختص نیستند بحرکات
بلکه شامل اند بحروف نیز پس نسبت میان ضمه ورفع عموم من وجه ست وهمچنین درمیان فتحه ونصب وکسره وجر کما لا یخفی
علی العارف اگر گفته شود اسماء ستہ مکبره مضاف نیز مفرد منصرف اند زیراکه مراد از مفرد اینست که تثنیه وجمع نباشد
کما مر پس از قوله فالمفرد والمنصرف الخ لازم می آید که درین اسما اعراب بحرکات ثلث در احوال ثلث باشد وحالانکه
اعراب بحروف ست پس واجب بود بر مصنف رح که مفرد را چنانچه بمنصرف مقید کرده است همچنین بغیر اسماء ستہ
مقید میکرد جواب میگوئیم مراد از مفرد آنست که من کل وجوه مفرد باشد واسماء ستہ من کل وجوه مفرد نیستند زیراکه

اسماء ستہ را دلالت بر تعدد ست ہمچنین ست لفظ کلا چنانچہ واضح خواہد شد انشاء اللہ تعالی جواب دوم مراد از مفرد منصرف ما سوای اسماء ستہ و کلا ست بقرینہ ذکر آنہا در مابعد اگر گفتہ شود چرا اعراب بحرکت اصل ست و اعراب بحرف فرع جواب میگوییم حروف از تمدید حرکات متولد اند پس حرکات اصول اند و حروف فروع جواب دوم اعراب بحرکت مطرد ست از اعراب بحروف جواب سوم اعراب بحرکت از اعراب بحروف اخف ست جواب چہارم حروف عوض حرکات اند و معوض عنہ از عوض اصل میباشد اگر گفتہ شود اعراب بحرکات ثلث در احوال ثلث چرا اصل باشد جواب میگوییم اعراب دال و معنی مدلول ست و اصل اینست کہ چون مدلول مختلف شود دال نیز مختلف باشد تا یکی از دیگری ممتاز شود و التباس مرتفع گردد و این در اعراب بحرکات ثلث در احوال ثلث موجود ست ہرگاہ کہ فارغ شد مصنف رح از بیان محل اعراب بحرکات ثلث در احوال ثلث شروع کرد در بیان محل اعراب بغیر حرکات ثلث در احوال ثلث پس گفت

جمع المؤنث السالم بالضمة والكسرة یعنی جمع مؤنث سالم اعراب دادہ میشود بضمہ در حال رفع و بکسرہ در حال نصب و جر زیرا کہ نصب در وی تابع جر ست مثل جاءني مسلمات و رأيت مسلمات و مررت بمسلمات و قولہ جمع مبتدا مضاف ست و قولہ المؤنث مضاف الیہ ست و قولہ السالم صفت مبتدا است و قولہ بالضمة والكسرة خبر و ظرف مستقر ست یعنی یعرب بالضمة رفعًا والكسرة جرًا اگر گفتہ شود ضابطہ اینست کہ موصوف در تعریف از صفت اخص می باید یا مساوی موصوف و اینجا نہ اخص ست نہ مساوی زیرا کہ در تعریف مضاف حاصل ست از مضاف الیہ و تعریف السالم کہ صفت ست کسبی نیست زیرا کہ خود معرف بلام ست جواب میگوییم نزدیک سیبویہ اینست کہ ہر اسمے کہ مضاف شود بسوی ذی لام حکم او در باب صفت حکم ذی لام ست و مختار مصنف رح نیز ہمین ست چنانچہ در بحث توابع معلوم خواہد شد انشاء اللہ تعالی اگر گفتہ شود اعراب بعضی جمع مذکر چون سجلات و سفرجلات نیز بضمہ و کسرہ ہست پس چرا تقیید کرد مصنف رح جمع المؤنث و نیز اعراب بعضی جمع مؤنث سالم بضمہ و کسرہ نیست بلکہ بحروف ست چون سنین و ارضین کہ جمع سنة و ارض ست پس قولہ جمع المؤنث السالم بالضمة والكسرة خلاف واقع ست جواب میگوییم مراد از جمع مؤنث سالم آن جمع ست کہ بالف و تا بود برابر ست کہ واحد او مؤنث بود یا مذکر از قبیلہ ذکر علم و ارادہ صفت چون اکل فرعون موسی یعنی اکل مبطل محق یا از قبیلہ ذکر ملزوم و ارادہ لازم زیرا کہ جمع مؤنث سالم را الف و تا لازم ست و اما نحو سنین و ارضین بر خلاف قیاس ست چنانچہ در بحث جمع گفتہ خواہد شد انشاء اللہ تعالی پس از نحو سنین و ارضین لازم نمی آید کہ الف و تا بجمع مؤنث لازم نباشد جواب دوم مضاف محذوف ست یعنی صفت جمع المؤنث السالم جواب سوم در کلام معطوف محذوف ست یعنی جمع المؤنث السالم و ما علی صیغہ جواب چہارم چون جمع مذکر

که بالف و تاست قلیل ست از جهت مصنف رح بسوی او التفات نفرمود و داب مالوف و طریق مانوس مصنفین اینست که غالب و کثیر الوقوع را بیان میکنند و به بیان نادر و قلیل الوقوع متعرض نمیشوند اگر گفته شود جمع مؤنث سالم را چرا اعراب بحرکت دادند جواب میگوییم اعراب بحرکت اصل ست و این در جمع مؤنث سالم ممکن ست بسبب عدم مانع و مادامی که عمل باصل ممکن بود ضرورت بسوی فرع رو انباشد اگر گفته شود اصل در اعراب بحرکات اعراب بحرکات ثلث در احوال ثلث است پس چرا در نصب تابع جر کردند جواب میگوییم جمع مؤنث سالم فرع جمع مذکر سالم ست و چون در نصب تابع جر بود در فرع نیز نصب را تابع جر کردند تا زیادتی فرع بر اصل لازم نیاید اگر گفته شود زیادتی فرع بر اصل تا حال باقیست زیرا که در اصل یعنی جمع مذکر سالم اعراب بحروف ست و در فرع یعنی جمع مؤنث سالم اعراب بحرکت ست و ظاهر ست که اعراب بحرکت اصل ست از اعراب بحروف جواب میگوییم اینقدر زیادتی فرع بر اصل محتمل ضروریست از انکه در فرع حرفی که صلاحیت اعراب بحروف داشته باشد مفقود ست و الضرورات تبیح المحظورات جواب دوم اعراب بحرف در حق جمع اصل ست زیرا که جمع فرع واحد ست و اعراب بحروف نیز فرع ست کما مر پس اعطاء فرع بفرع مناسب ست و اعراب بحرکت که اصل ست در حق جمع فرع ست بجهت فقدان مناسبت پس زیادتی فرع بر اصل لازم نمی آید و لا یخفی لطف هذا الجواب اگر گفته شود اعراب بغیر حرکات ثلث در احوال ثلث بر دو قسم ست یکی آنکه نصب تابع جر شود و دوم آنکه جر تابع نصب شود و این هر دو در مرتبه برابر و مساوی اند پس چرا مقدم کرد مصنف رح آن قسم را که در نصب تابع جر ست بر قسمی که در وی جر تابع نصب ست جواب میگوییم جمع مؤنث سالم محل آن قسم ست که در نصب تابع جر ست و غیر منصرف محل آن قسم ست که در وی جر تابع نصب ست و جمع مؤنث سالم واجب التقدیم ست بر غیر منصرف پس آن قسم مقدم خواهد شد برین قسم اگر گفته شود جمع مؤنث سالم چرا واجب التقدیم ست بر غیر منصرف جواب میگوییم مرتبه غیر منصرف ادنی است از جمع مؤنث سالم بلکه از جمیع اقسام اسم معرب زیرا که غیر منصرف معرب ست بغیر تنوین و اصل در اسم اعراب ست با تنوین و نیز غیر منصرف قسم اسم ست و اصل در قسم اینست که بقسم آخر مشابه نشود و غیر منصرف بفعل مشابه دارد کما سیجی ان شاء الله تعالی اگر گفته شود لازم که مسلمات جمع سالم باشد زیرا که واحد او مسلمه ست پس اگر جمع سالم بودی مسلمتات بدو تاء فوقانیه آمدی نه مسلمات بحذف تاء اول پس ازینجا معلوم میشود که مسلمات جمع تکسیر ست نه جمع سلامت جواب میگوییم جمع تکسیر آنست که صیغه واحد در و تغییر شود بغرض جمع و حذف تاء تانیث در مسلمات نه بغرض جمع ست بلکه بواسطه استغناست از تاء تانیث بسبب تاء جمع زیرا که تاء جمع دلالت میکند بر تانیث و جمعیت و در جمع تکسیر مطلق تغییر ممنوع نیست بلکه ممنوع آن تغییر ست که بغرض جمع باشد و گرنه لازم آید که مصطفون جمع سلامت نبود و جمع تکسیر باشد چنانچه این مقصود در بحث

جمع مفصل واضح خواهد شد انشاء الله تعالی هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان اسمیکه معرب میشود بحرکتین و نصب در
تابع جر ست شروع کرد در بیان اسمی که معرب میشود بحرکتین و جر در تابع نصب ست پس گفت **غیر المنصرف بالضمة**
والفتحة یعنی غیر منصرف اعراب داده میشود بضمه در حالت رفع و بفتحه در حالت نصب و جر یعنی جر در تابع نصب ست
چون جاءنی احمد و رایت احمد و مررت باحمد اگر گفته شود غیر منصرف را چرا اعراب بحرکت دادند **جواب میگوییم** اعراب بحرکت
اصل ست و این در غیر منصرف ممکن ست بجهت عدم مانع و با امکان امکان اصل صیر ورتی بسوی فرع روا نباشد
اگر گفته شود در غیر منصرف چرا جر را تابع نصب کردند **جواب میگوییم** غیر منصرف مشابه است بفعل چنانچه معلوم خواهد شد
انشاء الله تعالی و در فعل جر نمی آید زیرا که از خواص اسم ست پس آنکه مشابه بفعل ست نیز جر در و نخواهد بود پس ضرورة جر را
تابع نصب کردند اگر گفته شود جر را چرا تابع ضمه نکردند **جواب میگوییم** میان ضمه و جر تباین ست زیرا که ضمه علامت عمده است
و جر علامت فضله و مناسبت میان تابع و متبوع و مجمول و محمول علیه لازم ست پس جر را بر ضمه حمل نمیتوان کرد و میان نصب
و جر مناسبت موجود ست از انکه هر دو علامت فضله است هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان محل اعراب بحرکت شروع کرد
در بیان محل اعراب بحرف پس گفت **ابوك واخوك وحموك وهنوك وفوك وذو مال** باید دانست
که ابوك و اخوك و حموك و هنوك ناقص واوی ست و حموك بکسر کاف ست از انکه حم خویشان زن را گویند که از جانب
شوهر او باشند پس حم مضاف نخواهد شد مگر بسوی زن و هن شرمگاه و افعال قبیحه و دشنام مغلظه را گویند و چون این
اسماء اربعه را تثنیه کنند ابوان و اخوان و حموان و هنوان می آید و همین قرینه است بر انکه این اسماء اربعه ناقص
واوی اند و در اصل ابو و اخو و حمو و هنو بودند بر وزن فعل بفتح فا و سکون عین حرکت واو نقل کرده بما قبل دادند
التقاء ساکنین شد میان یا و تنوین واو افتاد اب و اخ و حم و هن شدند در وقت اضافت لام کلمه عود میکنند
کما تقول ابوك و اخوك و حموك و هنوك از ان جهت که تنوین بسبب اضافت ساقط میشود پس مانع نمی ماند و فوك اجوف
واوی ست در اصل فوه بود بدلیل افواه که جمع اوست همچون اثواب جمع ثوب پس ها را حذف کردند بر سبیل شذوذ و
خلاف قیاس و تنبیه اورا از اضافت قطع کنند و واو را بمیم بدل میکنند فیقال فم و ذو مال بمعنی مقرون ست بدو واو
در اصل ذو و مال بود دیگر واو بجهت تخفیف حذف کردند بر خلاف قیاس و چون این اسماء مشتمل اند بر حرف علت
ازین جهت این اسماء را اسماء ستة معتله گویند اگر گفته شود مصنف رح ذوك چرا نگفت چنانچه ابوك و اخوك گفته است
تا کلام بر یک طریق و نهج واحد می شد **جواب میگوییم** ذو مضاف نمی شود مگر بسوی اسماء اجناس کما تقرر
و کاف اسم جنس نیست بلکه معرفه است و قوله **مضافة الی غیر یاء المتکلم** منصوب ست بنا بر حالیت یعنی

حال ست از ابوک و اخوات اگر گفته شود حال بیان میکند هیئت فاعل یا هیئت مفعول به و ابوک و اخوات نه فاعل ست
و نه مفعول به **جواب** میگوییم ابوک و اخوات مفعول مالم یسم فاعله ست زیرا که تقدیر کلام اینست که یعرب ابوک و اخوات
مضافة الخ و ممکن ست که قوله مضافة حال باشد از ضمیر مستتر که در ظرف ست و عامل در و درین وقت عامل ظرف خواهد شد
و عبارت محمول بر تقدیم و تاخیر خواهد بود از انکه حال بر عامل معنوی مقدم نمیباشد و وجه تقدیم رعایت موافقت اسلوب
سابق ست و جائز ست که قوله مضافة خبر کان محذوفه باشد یعنی انکانت مضافة الخ و حذف کان با فعل شرط بر خلاف
قیاس ست نحو ان خیرا فخیر **بالواو والالف والیاء** یعنی اعراب داده میشود ابوک و اخوات دران حالیکه
مضاف ست بسوی غیر یاء متکلم بواو در حال رفع و بالف در حال نصب و بیا در حال جر چون جاءنی اخوک و رایت
اخاک و مررت باخیک و باید دانست که ذکر قوله ابوک الخ بمنزله استثنا ست از قوله فالمفرد والمنصرف زیرا که در مفرد
منصرف ابوک و اخوات داخل اند لیکن چون حکم اینها بمفرد منصرف مغایر بود مصنف رح این اسما را علی حده ذکر
کرد اگر گفته شود قوله ابوک و اخوک الخ بر جزئی ست و مقصود اینجا حکم بر کلی ست زیرا که مقصود اینست که حکم کرده شود
بر اسماء ستة مضاف بسوی غیر یاء متکلم برابر ست که بسوی اسم ظاهر مضاف بوند چون ابو زید و اخو عمرو یا بسوے ضمیر
مخاطب چون ابوک یا بسوی ضمیر غائب چون ابوه باین طریق که درین اسما اعراب بحروف ثلث در احوال ثلث ست
و ظاهر ست که حکم بر جزئی مستلزم نیست حکم را بر کلی پس چگونه شامل شود حکمے که بر ابوک و اخوات ست حکم بر ابو زید و ابو عمرو
را الی آخره و نحو آن **جواب** میگوییم مراد از ابوک و اخوات صفت مشهوره است یعنی اسماء ستة معتله مضافة بکسره موحده
از قبیل ذکر علم و اراده صفت مشهوره مثل لکل فرعون موسے یعنی لکل ظالم جابر عادل قاهر پس حکم بر کلی ست نه بر جزئی
و از همین جواب مندفع میشود اعتراض مشهور و آن اینست که قوله مضافة حال ست از ابوک و اخوات پس اضافت را
اضافت لازم می آید و این محال ست و لا یخفی علیک حسن السوال و لطف الجواب **جواب دوم** لفظ مثل
محذوف ست یعنی مثل ابوک الخ پس حکم بر کلی ست نه بر جزئی و تحقیق مقام اینست که اعراب بحروف ثلث در احوال ثلث
در اسماء ستة مذکوره مشروط ست بسه شرط یکی آنکه موحده باشند زیرا که تثنیه و جمع این اسما معرب ست باعراب تثنیه
و جمع نه باعراب بحروف ثلث در احوال ثلث و دوم آنکه مکبر باشند زیرا که مصغر این اسما معرب ست باعراب بحرکت
چون جاءنی اخیک و رایت اخیک و مررت باخیک و سوم آنست که مضاف بوند بسوے غیر یاء متکلم زیرا که
اگر اصلا مضاف نباشند پس درینوقت درین اسما اعراب بحرکت خواهد بود چون جاءنی اخ و رایت اخا و مررت
باخ و اگر مضاف بوند بسوے یاء متکلم پس درین اسما درینوقت اعراب تقدیری خواهد بود نه لفظی چون

مسلمی و اینجا مقصود بیان محل اعراب لفظی ست و نزدیک بعضی نحات چون صاحب مصباح رح این اسما مبنی عارض اند
وقتیکه مضاف شوند بسوی یاء متکلم مثل غلامی اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح موحده مکبره چنانچه مضاف گفته است
جواب میگویم مصنف رح امثله را موحده و مکبره آورده است پس ازین جهت تصریح بموحده مکبره نکرده بلکه اکتفا بامثله
نموده اگر گفته شود چرا مصنف رح مضافه گفت و اکتفا بامثله نکرد جواب میگویم اگر مضافة الی غیر یاء المتکلم نمیگفت وهم میشد
که اعراب بحروف ثلث در احوال ثلث درین اسما وقتی ست که مضاف بوند بسوی کاف و لیس الامر کذلک اگر گفته شود
در ابوک و اخوات اعراب بحروف چرا کردند باوجودیکه مفرد اند و مفرد اصل ست و اعراب بحرف فرع جواب میگویم
هرگاه که خواستند در تثنیه جمع اعراب بحروف کردند و در مفرد اعراب بحرکت بود ازین جهت میان مفرد و تثنیه و جمع منافره تام
واقع میشد پس در بعضے مفردات اعراب بحروف کردند تا میان مفرد و تثنیه و جمع منافره تام واقع نشود و ازین تقریر سند منع شود
اعتراض که وارد میشود بر قول افضل المتأخرین قدس سره السامی و انما جعل اعراب هذه الاسماء بالحروف لانهم لما جعلوا
اعراب المثنی و جمع المذکر السالم اه و تقریر الاعتراض ان هذا انما یتم الا اذا کان اعراب المثنی و جمع المذکر السالم متقدما علی
اعراب الاحاد و هو ممنوع بل الامر بالعکس کما یشهد به بدیهة العقل فافهم جواب دوم حروف اگرچه فرع حرکات اند در باب
اعراب ازان جهت که تولد حروف از تمدید حرکات ست و نیز ازانکه در حرکات خفته هست از حروف لیکن حروف اقوی
از حرکات اند باین اعتبار که حرفی از حروف اعرابی مقابل دو حرکت ست یا اکثر از دو حرف علی اختلاف المذهبین
پس مکروه داشتند که اعرابی که من وجه قوت وارد به تثنیه و جمع باشد بدون مفرد باوجودیکه مثنی و مجموع من کل وجه فرع
مفرد اند اگر گفته شود درین اسماء اعراب بحروف ثلث در احوال ثلث چرا کردند جواب میگویم اعراب بحروف ثلث
در احوال ثلث اصل ست در اعراب بحروف کما مر و اسماء ستة مذکور اند ازانکه مفردات اند پس اصل را باصل دادند اگر گفته شود
دیگر مفردات را چرا اعطیا نکردند و اعراب بحروف در ان مفردات نگردانیدند جواب میگویم این مفردات مشابه اند به تثنیه
و جمع زیراکه چنانچه تثنیه و جمع دلالت میکنند بر تعدد همچنین این مفردات را دلالت بر تعدد ست لان الاب یستلزم الابن و الاخ
یستلزم الاخ و الحم یستلزم الزوج لان الحم ابو زوج المرأة او اخوها او ابنها و الهن یستلزم الکره بکسر الراء فان الشیء
المستکره بفتح الراء یستلزم الکره بکسر الراء و الفم یستلزم ذا الفم و ذو یستلزم المصاحبین جواب دوم وجه تخصیص این مفردات
سائر مفردات اینست که در آخر این مفردات حرفی ست که صلاحیت اعراب بحروف دارد و عود آن در وقت اعراب ضیاع
ثابت شده اگر گفته شود آن اسما که محذوفة الاعجاز اند چون ید و دم که در اصل یدی و دمو بود نیز مشابه اند به تثنیه و جمع
زیراکه دلالت میکنند بر تعدد و نیز در آخر این اسما حرفیست که صلاحیت اعراب بحروف دارد جواب میگویم اگرچه این اسما

به تثنیه و جمع مشابه اند و در آخر حرف صالح نیز موجود ست لیکن اعادهٔ آن حرف درین اسما در کلام عرب یافته نشده بخلاف اسماء ستهٔ مذکوره که اعادهٔ محذوف درین اسما مسموع از عرب ست اگر گفته شود شش اسما را چرا اختیار کردند کم و زیاده چرا نکردند جواب میگوییم چون مجموع اعراب مثنی و مجموع شش بود بنابرین در مقابل هر اعراب یک مفرد اختیار کردند و مجموع اعراب شش مفرد از جهت که اعراب هر یک از مثنی و مجموع سه ست و جوابی که قریب بصواب ست اینست که چون اعراب بحروف در فرع و ملحق بفرع گردانیده اند و مجموع شش اند مثنی و کلا و اثنان و مجموع و اولو و عشرون پس در مقابل هر فرع یک اصل گرفتند تا منافرة تام نباشد اگر گفته شود چرا اعراب بحروف درین اسما مقید ست باینکه مکبر بود جواب میگوییم در حالت تصغیر آخر این اسما حرف علت ست ماقبل او ساکن و هر حرف علت که متحرک بود و ماقبل او ساکن باشد حکم او حکم حرف صحیح ست کما هو المشهور و حرف صحیح صلاحیت اعراب ندارد پس همچنین این حرف علت صلاحیت اعراب نخواهد داشت اگر گفته شود چرا اعراب بحروف ثلثه در احوال ثلثه درین اسما مقید باضافت ست جواب میگوییم وجه تخصیص اسماء مذکوره باعراب بحروف ازین جهت ست که این اسماء سته بمثنی و مجموع مشابه اند کما مر و این مشابهت در وقت اضافت اظهر ست ازین جهت اعراب بحروف این اسما بحال اضافت خاص کردند اگر گفته شود اعراب در آخر کلمه میشود نه در وسط کلمه پس در فوک که واو وسط وادی ست میباید که اعراب نباشد جواب میگوییم چون آخر او را حذف کردند تخفیفا و را لازم گرفتند ازینجهت عین کلمه در حکم آخر کلمه ست اگر گفته شود این حکم یعنی معرب بالواو الخ از دو حال خالی نیست که یا محمول بر وجوب ست یا محمول بر جواز اگر اول ست پس نقض میشود با فوک و هنوک و حموک زیرا که اعراب بحروف درین اسما جائز ست نه واجب لانه یقال فمک و هنک و حمک کما یقال فوک و هنوک و حموک و این هر دو لغت مشهور اند و اگر ثانی ست پس وارد میشود ابوک و اخوک و ذومال زیرا که اعراب بحروف درین سه اسم درین حالت واجب ست نه جائز اما وجوب آن در ذومال بالاتفاق ست و در ابوک و اخوک وجوب بر مذهب صحیح جواب میگوییم قوله معرب بالواو والالف والیاء محمول ست بر امکان عام پس جواز و وجوب شامل ست زیرا که ممکنة عامه آن قضیه را گویند که در وی حکم کرده باشند بارتفاع ضرورت از جانب مخالف حکم پس اگر در قضیه حکم به ایجاب باشد مفهوم امکان عام ارتفاع ضرورت از جانب سلب خواهد بود زیرا که سلب مخالف ایجاب ست و اگر حکم در قضیه بسلب بود مفهوم امکان عام ارتفاع ضرورت از جانب ایجاب خواهد شد زیرا که ایجاب مخالف سلب ست چون گویند النار حارة بالامکان العام یعنی سلب حرارت از نار ضروری نیست و لا شیء من النار بباردة بالامکان العام یعنی ایجاب برودة با نار ضروری نیست چون قوله ابوک آه قضیه ممکنه موجبه ست پس معنی اینست که سلب اعراب بحروف ثلثه در احوال ثلثه ازین اسماء سته ضروری نیست پس وجوب و جواز شامل ست و ممکن ست

که کلام مصنف رح را بر صحت حمل کرده شود نه بر وجوب و جواز یعنی یصح اعرابها بالواو والالف والیاء پس شامل شد بوجوب
و جواز کما لا یخفی علیک تیسر هذا علی المبتدی هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان چیزیکه معرب میشود بحروف ثلث شروع کرد
در بیان چیزیکه معرب میشود بحرفین و رفع آن بالف ست پس گفت **المثنی** یعنی اسمیکه تثنیه کرده شده است **و** آنچه که لاحق
کرده شده است بمثنی چون **کلا** و کلتا اگر گفته شود چرا ذکر نکرد مصنف رح کلتا را جواب میگوئیم کلا اصل ست و کلتا فرع
زیراکه مؤنث کلاست پس مصنف رح بذکر اصل اکتفا کرد و کلا مثنی نیست زیراکه لفظ کل در مفرد او ثابت نشده و ارجاع ضمیر
واحد بسوی کلا بر وحدانیة او دلیل ست مثل کلا الرجلین جاء وکما قال الله تعالی کلتا الجنتین اٰتت اکلها و نیز در کلا
وقتیکه مضاف شود بسوی مظهر الف لازم ست در احوال ثلث و اماله نیز جائز ست و در مثنی اماله جائز نیست و الف در کلا بجای
لام کلمه ست پس بدل از واو ست زیراکه در هیچ اسم متمکن بجای حرف اصلی نمی آید مگر آنکه بدل از واو باشد یا از یا کما تقرر
فی علم الصرف پس لام کلمه در کلا واو ست و یا نیست از آنکه اگر لام کلمه یا می بود در مؤنث تا بدل یا میشد کما قیل و نیز الفی که بدل
از یا باشد بصورت یا نوشته میشود چون رمی بخلاف الفی که بدل از واو بود چون دعا و کلتا بضم کاف بر وزن فعلی برای
مؤنث ست و الف در و که برای تانیث ست بجای اعراب ست چون الف کلا و حضرت ملا عبد الغفور لاری قدس سره فرموده
وانما جیٔ بالف التانیث بعد التاء لان التاء لم یختص للتانیث فلا اجاز توسیطها بل شبها رائحة منه لکونها بدلا من اللام
انتهی و مخفی نماند که مضاف الیه کلا یا مثنی میباشد یا ضمیر مثنی چون کلا الرجلین و کلاهما و جائز نیست که مضاف الیه او
متعدد بود و غیر مثنی و ضمیر آن چون کلا زید و عمرو و بکر و در بعضے اشعار برای ضرورت واقع شده قوله **مضافا الی مضمر**
حال ست از کلا یعنی در ان حالیکه کلا و کلتا مضاف بود بسوی ضمیر قوله **و اثنان و اثنتان** معطوف ست بر قوله
المثنی اگر گفته شود چرا ذکر کرده مصنف رح اثنتان را با وجودیکه فرع اثنان ست و بذکر اصل اکتفا نکرد جواب میگوئیم
مصنف رح اثنتان را برای این نکته ذکر کرده که چون تذکیر و تانیث در باب عدد مشهور بعکس تذکیر و تانیث جمیع اشیاست
ولیکن در اثنان و اثنتان تانیث بر قیاس بود لهذا تنبیه کرد مصنف رح بذکر اثنتان بر نکته مذکوره و اگر ذکر او را برای دفع وهم
گویند ممکن ست و تقریر الوهم اظهر من ان یخفی و باید دانست که ثنتان که اختصار اثنتان ست نیز ملحق بمثنی ست و قوله
بالالف والیاء خبر قوله المثنی ست با معطوف او یعنی مثنی و آنچه ملحق بدوست اعراب داده میشود بالف در حال رفع و بیا
در حال نصب و جر پس نصب درو تابع جر ست اگر گفته شود چرا مقدم کرد مصنف رح مثنی را بر جمع مذکر سالم جواب میگوئیم
چون مثنی بر مجموع طبعا مقدم ست پس در وضع نیز مثنی را بر مجموع مقدم داشت تا وضع موافق میشود بطبع بدانکه ملحقات مثنی
بر دو قسم اند یکی آنکه مشابه اند بمثنی از روی صورت و معنی چون اثنان و اثنتان و ثنتان و دوم آنکه مشابه اند بمثنی از روی

مثنی بلفظ چون کلا وکلتا اگر گفته شود لایق بتقدیم اثنان واثنتان ست بر کلا وکلتا زیرا که مشابه اند بمثنی بمشابهت کامله کما علمت جواب میگوییم تبادر بالحاق اثنان واثنتان ست نه کلا وکلتا پس مصنف رح کلا وکلتا را اول ذکر کرد تا مستعلم غافل نگردد ووجه تبادر اینست که مثنی اسم مفرد ست که بآخر او الف ونون یا یا ونون لاحق شود واین باعتبار صورت در اثنان واثنتان موجودست نه در کلا وکلتا معدوم ووجه الحاق کلا وکلتا واثنان واثنتان بمثنی دلالت بر تعدد و تثنیه است همچون مثنی اگر گفته شود چرا مقید کرد مصنف رح کلا وکلتا را باضافت بسوی مضمر جواب میگوییم کلا باعتبار لفظ مفرد ست چنانچه وجوه این عنقریب مذکور شدند وباعتبار معنی مثنی ست پس لفظ او مقتضی اعراب بحرکت ست ومعنی او مقتضی اعراب بحرف پس در کلا رعایت لفظ ومعنی کردند باین طریق که چون کلا مضاف شود بسوی اسم ظاهر که اصل ست رعایت لفظ او کردند که اصل ست پس معرب گردانیدند بحرکات که آن نیز اصل ست لیکن اعراب بحرکات در و تقدیری خواهد بود زیرا که در آخر او الف ست که بسبب التقاء ساکنین ساقط میشود چون جاءنی کلا الرجلین ورائت کلا الرجلین ومررت بکلا الرجلین و چونکه مضاف شود بسوی اسم ضمیر که فرع اسم ظاهر ست رعایت جانب معنی او کردند پس معرب گردانیدند بحروف که آن نیز فرع ست چون جاءنی کلاهما ورائت کلیهما ومررت بکلیهما ومقصود درین مقام چون بیان محل اعراب بحروف ست نه اعراب بحرکت ازین جهت کلا وکلتا را باضافتا بسوی مضمر مقید کرد وتتمه تفصیل این مقام در شرح قوله جمع مذکر السالم ذکر کرده مے شود انشاء الله تعالی هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان چیزیکه اعراب او بحرفین ست رفع او بالف شروع کرد در بیان چیزیکه اعراب او بحرفین ست ورفع آن بواو پس گفت **جمع المذکر السالم** بعضے گفته اند که غرض از تقیید جمع بمذکر احتراز ست از جمع مؤنث لیکن اولی وانسب اینست که مراد از جمع مذکر سالم جمع بود که بواو ونون یا بیا ونون باشد از قبیلهٔ ذکر علم وارادهٔ صفت مشهوره چون لکل فرعون موسے لمعنی لکل مبطل محق پس شامل شد مجمعے که واحد او مذکر نبود بلکه مؤنث باشد ومعرب بود باعراب مسلمون چون ستین وارضین که جمع سنة وارض ست واز قید سالم احتراز ست از جمع مکسر چون رجال قوله **واولوا وعشرون واخواتها** معطوف ست بر قوله جمع المذکر السالم بدانکه ملحق بجمع مذکر سالم بر دو نوع ست یکی آنکه مشابهت او را از روی معنی فقط چون الو ودوم آنکه مشابهت وارد با واز روی لفظ ومعنی چون عشرون واخوات آن یعنی ثلثون واربعون وخمسون وستون وسبعون وثمانون وتسعون والو جمع دو ست از غیر لفظ بحسب معنی زیرا که الو بمعنی اصحاب ست وذو بمعنی صاحب ست پس از حیثیت معنی ذو واحد والو جمع ست اگر گفته شود هرگاه الو جمع ست پس او را ملحق بجمع گفتن منافی جمعیت اوست زیرا که ملحق بجمع آن ست که جمع نباشد وبسبب مشابهت او بجمع در امورے از امور ملحق بجمع شوده باشند واحکام جمع برو جاری کرده باشند جواب میگوییم الو اگرچه جمع ست لیکن جمع مذکر سالم نیست از انکه

مراد از جمع مذکر سالم درین مقام آن جمع ست که او واو و نون یا یا و نون بود کما مر و این معنی در ابو معدوم ست **جواب دوم** ابو فی الحقیقة
جمع نیست از انکه جمعیت او اعتباری ست **جواب سوم** در جمع مذکر سالم شرط اینست که جمع از لفظ مفرد باشد و ابو جمع
ذو ست از غیر لفظ و وجه الحاق ابو و عشرون و اخوات آن بجمع مذکر سالم اینست که در کلام عرب اعراب ابو و عشرون و
اخوات آن چون اعراب جمع مذکر سالم ست بسبب استقراء در حاشیه منهل که شرح وافی ست ملا محمد یعقوب رح نوشته اند
که ابو در اصل ابون بود نون را حذف کردند ابو شد و وجه حذف نون اینست که ابو لازم الاضافت ست اگر گفته شود در آخر
ابو حرف علت ست و ماقبل او مضموم و چنین اسم در کلام عرب یافته نشده و اگر احیانا چنین اتفاق افتد ضمه را بکسره بدل
میکنند بعده موافق اهل تصریف عمل مینمایند چون تلنسی و ادل که در اصل قلنسو و ادلو بود پس واجب ست که در ابو نیز ضمه را
بکسره بدل کنند **جواب میگویم** واو در ابو در محل تغیر ست بالاعتبار **جواب دوم** واو در ابو قائم مقام ضمه ست پس
گویا که واو ضمه ست نه واو و باید دانست که امتناع واو بجای لام کلمه که ماقبلش مضموم بود در اسماء متمکنه است نه مطلق پس وارد
نمیشود اعتراض سهو که ضمیر واحد مذکر غائب ست اگر گفته شود چرا مقدم کرد مصنف رح ابو را بر عشرون **جواب میگویم**
ابو را در جمعیت دخل ست زیرا که جمع ذو ست اگرچه جمعیت او اعتباری ست بخلاف عشرون و اخوات که اصلا جمع نیست
و نیز ابو موضوع ست برای ما فوق الواحد تا مالانهایة چنانچه مقتضای جمع ست بخلاف عشرون و اخوات آن از انکه او را
دلالت بر عدد معین ست پس حاصل اینست که در جموع تعیین نمی باشد و در عشرون و اخوات تعیین ست اگر گفته شود عشرون
چرا جمع عشر نباشد **جواب میگویم** اگر عشرون جمع عشر بودی اطلاق او بر ثلثون و ما فوق آن صحیح شدی نه بر عشرون
زیرا که ثلثون سه مقدار عشر ست و اقل مرتبه جمع اینست که بر سه مقدار مفرد صادق آید و همچنین اگر ثلثین جمع ثلث بودی
اطلاق او بر تسعه صحیح شدی زیرا که تسعه سه مقدار ثلث ست و کذا القیاس فی خمسین و اخوات اگر گفته شود عدم صحت
اطلاق عشرون بر ثلثون موجب عدم جمعیت عشرون نیست زیرا که جمع ما فوق الواحد را گویند و این در عشرون موجود ست
جواب میگویم ما فوق الواحد جمع منطقی ست نه جمع نحوی و مقصود بیان مصطلح نحات ست نه منطقین و نیز بر اصطلاح
منطقین جمعیت او ممنوع ست زیرا که نزد یک منطقین ما فوق الواحد را جمع گفتن مشروط ست بشرط جواز اطلاق او بر سه
و ما فوق آن و این معنی در عشرون مفقود ست اگر گفته شود استعمال اخوات در ذوی الروح ست و ثلثین و نحو آن ذوی الروح
نیست پس استعمال اخوات درینجا موقع ست **جواب میگویم** مراد از اخوات امثال و نظائر ست بر وجه استعاره
و هی شائع فی کلام الفصحاء قوله **بالواو والیاء** خبر قوله جمع المذکر السالم ست یا معطوفات او یعنی جمع مذکر
سالم و ابو و عشرون و اخوات آن اعراب داده میشود بواو در حال رفع و بیاء در حال نصب و جر زیرا که نصب در د

تابع جرست اگر گفته شود مثنی و ملحقات او و مجموع و ملحقات او چرا اعراب بحروف دادند جواب میگویم اعراب بحروف
فرع اعراب بحرکت ست و مثنی و ملحقات او و مجموع و ملحقات او فروع واحد اند پس فرع را فرع دادند برای مناسبت جواب دوم هرگاه
اینها فروع واحد اند خواستند که اعراب اینها نیز فرع اعراب واحد باشد از ینجهت معرب گردانیدند بحرف که فرع اعراب
بحرکت ست جواب سوم چون در آخر اینها که علامت مثنی و مجموع ست صلاحیت اعراب بحروف دارد از ینجهت اعراب را
ذکر نه کردند اگر گفته شود اعراب بحروف ثلث در احوال ثلث چرا نکردند جواب میگویم اعراب تثنیه سه اند و اعراب جمع
نیز سه پس مجموع اعراب شش اند و حروف اعراب سه اند واو و الف و یا پس اگر اعراب هر واحد بحروف ثلث در احوال ثلث
گردانند التباس تام لازم آید و اگر حروف ثلث را بیکی خاص کنند دیگر بے اعراب میماند پس ناچار حروف ثلث را
ضمه بر هر دو قسمت کردند باینطریق که در حالت رفع جمع را واو دادند و تثنیه را الف و یا را بر هر دو مشترک کردند در حالت جر
علی ما هو الاصل و نصب را بر جر حمل کردند اگر گفته شود در حالت رفع تثنیه را الف چرا دادند جواب میگویم تثنیه از جمع
کثیر ست از انکه مختص بذکور عقلا نیست و کثیر الاستعمال مستحق تخفیف میباشد پس تثنیه را الف دادند برای تخفیف جواب دوم
الف در فعل ضمیر تثنیه است در حال رفع چون فعلا و یفعلان پس از ین مناسبت در تثنیه در حالت رفع الف دادند اگر
گفته شود واو را بجمع مذکر سالم چرا دادند جواب میگویم جمع مذکر قلیل الاستعمال ست زیرا که مختص بذکور عقلا ست از ینجهت
در وی خفت ست و واو ثقیل ست پس خفیف را ثقیل دادند برای تعادل جواب دوم واو ضمیر مرفوع ست در فعل جمع
چون فعلوا و یفعلون پس از ین مناسبت بمجموع مرفوع نیز واو دادند جواب سوم واو بجمع مناسب ست زیرا که حاصل
میشود بجمع شفتین قال الشیخ الرضی جعلت الالف علامة للتثنیة والواو للجمع لمناسبة الالف الخفیفة لقلة عدد المثنی والواو
الثقیلة لکثرة عدد الجمع وهذا الحکم مطرد فی جمیع المثنی والمجموع نحو ضربا و ضربوا و انتما و هما و هوا و کما و کموا انتهی هرگاه که
الف و واو در حال رفع به تثنیه و جمع مقرر شد پس حرفی از حروف اعرابی نماند مگر یا و این در حال جر اولی ست
زیرا که یا اخت کسره ست کما تقرر فی علم الصرف از ینجهت الف تثنیه و واو جمع را در حالت جر بیا بدل کردند و چون برای
نصب حرفی از حروف اعرابی نماند پس نصب را تابع جر نمودند اگر گفته شود نصب را تابع رفع چرا نکردند جواب میگویم
میان نصب و جر مناسبت ست زیرا که هر دو علامت فضلات است بخلاف ضمه که علامت عمده است پس حمل نصب بر جر روا باشد
و حمل آن بر رفع ممنوع و ناجائز اگر گفته شود تا حال در تثنیه و جمع التباس باقیست زیرا که یا در حالت نصب و جر در هر دو
واقع ست جواب میگویم ما قبل یا را در تثنیه فتح میدهند و در جمع کسره فلا یلزم الالتباس اگر گفته شود اگر ما قبل یا را در تثنیه
کسره میدادند و در جمع فتح نیز فرق حاصل میشد جواب میگویم ما قبل یا را در تثنیه بر حرکتی گذاشتند که در حال رفع بود که آن

فتحه باشد با وجودیکه خفیف ست و برنگذشتند ماقبل یا را در جمع بر حرکتی که در حال رفع بود که آن ضمه باشد بسبب آنکه بر ما قبل یا ر ساکنه ثقیل ست و نیز وجود ضمه قبل یا ر ساکنه موجب ابدال او بواو ست کما تقرر فی الصرف و ایضاً سبب التباس ست الیر تا جار کسره دادند با وجودیکه بیا مناسب ست و فتحه دادن ممکن نیست زیراکه موجب التباس ست و نیز التباس مرفوع ست با نیاز تحر که نون تثنیه مکسور ست و نون جمع مفتوح اگر گفته شود نون تثنیه را چرا کسره دادند جواب میگویم نون تثنیه در اصل تنوین ست و تنوین نون ساکن ست پس التقاء ساکنین شد میان الف و تنوین و اصل در تحریک ساکن وقت التقاء ساکنین کسره ست لهذا او را کسره دادند اگر گفته شود چرا کسره اصل ست در تحریک ساکن جواب میگویم حرکت ساکن نخواهد بود مگر حرکت بنائی پس برای تحریک ساکن آن حرکت اختیار کردند که از حرکات معربات ابعد ست که آن کسره باشد زیراکه کسره در دو نوع معرب که آن غیر منصرف و فعل مضارع ست داخل نمیشود بخلاف رفع و نصب که در جمیع انواع معرب داخل میشود پس اصل در تحریک ساکن کسره شد نه رفع و نصب اگر گفته شود نون جمع را صل ساکن ست زیراکه در اصل تنوین بود پس چرا کسره ندادند جواب میگویم جمع ثقیل ست باعتبار آنکه در جمع که اقل مرتبه او سه ست و تثنیه می باشند و فتحه خفیف ست پس ثقیل را خفیف دادند برای تعادل جواب دوم نون جمع را فتح دادند با وجودیکه قیاس مذکور مقتضی کسره بود بجهت آنکه تا فرق حاصل شود با حصول تخفیف و در مثنی اعتدال حاصل ست بسبب خفت الف و ثقل کسره و در جمع بسبب ثقل و خفت فتحه و یا در هر دو برای اعراب عارض و طاری ست اگر گفته شود در کلا و کلتا اعراب مثل مثنی چرا کردند جواب میگویم کلا موحد اللفظ و مثنی المعنی ست پس بمثنی مناسبت دارد لهذا اعراب او مثل اعراب مثنی کردند اگر گفته شود در اثنان و اخوات او را چرا اعراب مثل مثنی کردند جواب میگویم اثنان نیز مشابه است به تثنیه لهذا او را اعراب مثنی دادند و فرق میان مشابهت کلا و اثنان بمثنی اینست که کلا مشابه ست بمثنی از روے معنی فقط و اثنان مشابه ست بمثنی از روی لفظ و معنی پس مشابهت کلا بمثنی از مشابهت اثنان ناقص ست و لهذا در کلا گاهی اعراب مثل اعراب مثنی میباشد و گاهی اعراب مفرد بخلاف اثنان که دائم اعراب او مثل اعراب مثنی ست اگر گفته شود اعراب ابو مثل اعراب جمع مذکر سالم چرا کردند جواب میگویم ابو بجمع مذکر سالم از روی لفظ و معنی مشابه ست اما از روی لفظ از آنکه در آخر او حرفیست که صلاحیت اعراب بحرف دارد همچون جمع مذکر سالم و اما از روے معنی از آنکه دلالت بر افراد میکند چون جمع مذکر سالم هذا تحقیق المقام و تنقیح المرام بفضل الله الملک العلام و علی رسوله التحفة التحیة و السلام و آله هداة الانام و اصحابه الکرام هرگاه که فارغ شد مصنف رح از تقسیم اعراب بسوی اعراب بحرکت و اعراب بحرف و بیان مواضع هر یک شروع کرد در بیان مواضع اعراب لفظی و تقدیری

اعراب تقدیری

که مصنف رح بسوی تقسیم اعراب بسوی لفظی و تقدیری اشاره کرده است ضمن تقسیم اختلاف بسوی لفظی و تقدیری
پس گفت **التقدیر** مبتدا مضاف ست یعنی تقدیر الاعراب و الف لام عوض مضاف الیه ست و باید دانست که قولنا
هرگاه که فارغ شد مصنف رح الخ مشتمل ست بر فواید کثیره یکی آنکه قوله التقدیر الخ بیان تقسیم اقسام سابق ست یعنی اعراب
بحرکت بر دو قسم ست لفظی و تقدیری و نیز اعراب بحرف بر دو قسم ست لفظی و تقدیری نه تقسیم آخر ست برای اعراب چنانچه
بعضے فرموده اند که قوله التقدیر الخ بیان تقسیم آخر اعراب ست شاید قول آن بعض مبنی بر این ست که قوله لفظا او تقدیرا
نزدیک او تفصیل اختلاف عمل ست نه تفصیل اختلاف آخر دوم آنکه قوله والتقدیر عدیل آن یعنی واللفظی معرف ست
بتعریف عهد سوم آنکه قوله والتقدیر الخ متصل ست بما قبل کمال اتصال اگر گفته شود اصل در اعراب اعراب لفظی ست
زیرا که وضع اعراب برای اظهار ست و آن در اعراب لفظی موجود ست و اعراب تقدیری فرع ست زیرا که در وخفاست
کما لا یخفی پس احق تقدیم اعراب لفظی ست نه تقدیری جواب میگوییم اعراب لفظی کثیر ست در احاطه نمی آید تا که ضبط
کرده شود بخلاف تقدیری که مواضع او معین اند پس مصنف رح بقصد اختصار تقدیری را مقدم داشت بر لفظی و بعد
بیان مواضع تقدیری واللفظی فیما عداه گفت تا شامل شود جمیع مواضع لفظی و از تقدیم اعراب تقدیری بر لفظی بغرض
اختصار اصالت لفظی باطل نمیشود حضرت افضل المتقدمین حکیم خاقانی شیروانی قدس سره فرمایند ؎
کز فرو تر نشست خاقانی ٭ نه مرا عیب و نی ترا دبست ٭ قل هو الله که وصف صانع ماست ٭ زیر تبت یدا ابی لهب ست ٭
و مخفی نماند که فرق میان معرب تقدیری و مبنی اینست که مانع از اعراب در معرب تقدیری حرف آخر ست بخلاف مبنی که
مانع از اعراب در و مناسبت بمبنی اصل ست و قوله **فیما تعذر** خبر مبتدا است و تقدیر کلام اینست که تقدیر الاعراب
ثابت فیما تعذر و کلمه ما در قوله فیما تعذر موصوله ست کما اشار الیه قدس سره السامی بقوله ای فی الاسم المعرب و مصدریه نیست
زیرا که محتاج ست بسوی تقدیر وقت یا محتاج ست بسوی گردانیدن فی بمعنی لام اگر وقت مقدر نکنند و محتاج ست
بسوی تقدیر تعذر و استقال در امثله و نیز اگر مصدریه باشد مناسبت و ملائمت که بکلام سابق ست فوت میشود زیرا که
کلام سابق در بیان محل اعراب ست کما قال فالمفرد والمنصرف الخ و نیز کلمه فی در قوله واللفظی فیما عداه بمعنی لام نمیتواند شد
بعدم صحة المعنی اذ لا معنی لقولنا ان الاعراب اللفظی لاجل ما هو مغایر التعذر او الاستثقال کما لا یخفی لان الاعراب
اللفظی لیس لاجل کل ما یغایر التعذر والاستثقال بل لاجل انتفاء التعذر والاستثقال فافهم و ظاهر ست
که ثلاثی بودن اسم یا رباعی یا مزید فیه و نحو آن غیر تعذر و استقال ست و سبب اعراب لفظی نیست و الا می باید که در عصا
که ثلاثی مجرد ست و حبلی که ثلاثی مزید فیه است اعراب لفظی باشد زیرا که علت موجود ست و لیس الامر کذلک پس

حاصل آنست که کلمۀ ما موصوله است و مراد ازو اسم معرب است و ضمیر مستتر راجع است بسوی اعراب و ضمیر مجرور که بسوی
موصول عائد است محذوفست یعنی تقدیر الاعراب فی الاسم المعرب الذی تعذر ظهور الاعراب فیه و این وقتی ست
که حرفی که محل اعراب است قابل حرکت اعرابی نباشد و این در دو اسم ست یکی آن اسم که معرب بحرکت بود و در آخرش
الف مقصوره باشد موجود در لفظ بود چون العصا یا محذوف باشد بالتقاء ساکنین کعصًا بالتنوین و دوم
اسمی که معرب بحرکت بود و مضاف بسوی یای متکلم باشد مثل عصای و **غلامی** و قوله **مطلقًا** حال ست از فاعل
فعل محذوف یعنی تعذر مثل عصًا و غلامی حال کونه مطلقًا یعنی اعراب التقدیری درین دو نوع اسم معرب در جمیع
احوال ست نه مختص ببعض احوال و توضیح مقام آنست که اعراب تقدیری بر دو قسم ست یکی متعذر و دوم مستثقل و
اعراب تقدیری متعذر در دو اسم ست یکی هر اسمی معرب که در آخرش الف مقصوره بود باید دانست که آخر اسم عام ست
و الف خاص پس اتحاد ظرف و مظروف لازم نمی آید و دوم هر اسم معرب بحرکت که مضاف بود بسوی یای متکلم چنانچه
حضرت قدس سره السامی فرموده اند و کما فی الاسم المعرب بالحرکة المضاف الی یاء المتکلم انتهی و کما فی الاسم
المفرد نفرموده اند ازان جهت که تا داخل شود درو جمع مکسر و جمع مؤنث سالم نحو مسلماتی و عبادی زیرا که اعراب درین هر دو
نیز متعذر ست از آنکه ماقبل یا مشغول بکسره ست و بعضی سوال کرده اند که قوله قدس سره السامی و کما فی الاسم المعرب
بالحرکة لفظًا میفرمودند یعنی حرکت را بلفظی مقید میساختند اولی و انسب می بود و مثل عصای از قبیل غلامی خارج میشد
اگر گفته شود در مثل عصا و غلامی اعراب تقدیری متعذر چرا باشد جواب میگویم تعذر اعراب در مثل عصا ازین جهت ست
که در آخرش الف مقصوره است و حرکت بر الف مقصوره متعذر زیرا که الف حرکت را اصلا قبول نمیکند پس تعذر اعراب
در مثل عصا در جمیع احوال خواهد بود بالاتفاق و تعذر اعراب در مثل غلامی ازین سبب ست که ماقبل یا مستحق کسره ست قبل مجی
اعراب بجهت موافقت یای متکلم زیرا که اضافت قبل دخول عامل ست و هرگاه که ماقبل یای متکلم قبل دخول عامل برای
مناسبت مذکوره بکسره مشغول شد دخول حرکت آخری بر ماقبل یای متکلم ممتنع گشت زیرا که اگر درینوقت اعراب دیگر لفظا
دهند تحریک حرف واحد بحرکتین مختلفین در حال رفع و نصب لازم آید و تحریک حرف واحد بحرکتین متماثلین در حال جر
لازم آید و هر دو محال ست پس اعراب در مثل غلامی ممکن نیست مگر تقدیری در جمیع احوال و اشتغال ماقبل یا بکسره
قبل دخول عامل ازین جهت ست که دخول عامل بعد تمامی اسم ست و تمامی مضاف از مضاف الیه است پس اضافت
که مستلزم کسره ماقبل ست بر دخول عامل مقدم خواهد بود اگر گفته شود غلامی مبنی ست و در مبنی اعراب محلی میباشد
نه تقدیری جواب میگویم در غلامی اختلاف ست نزدیک اکثر نحات مبنی عارض ست و وجه بنای او آنست

کہ بسوی مبنی مضاف شدہ است پس اضافت بسوی مبنی نزدیک ایشان علت بناست ونزدیک مصنف رح معرب ست
زیراکہ غلامای کہ از باب غلامی ست بالاتفاق معرب ست بثبوت الف در حالت رفع وقلب الف بیا در حالت نصب
وجر ومطلق اضافت سبب بنا نیست والا حکم مختلف نمیباشد کذا فی العباب و اضافت بسوے مبنی واجب نمیسکند بنارا
مگر بشرط وخلاصۂ بیان شرط اینست کہ ظہور اضافت جانب اسمیت را مرجح ست ازانکہ اضافت مختص باسم ست
واضافت بنارا واجب نمیکند مگر وقتیکہ اضافت کلا اضافت باشد وہیچ شی عوض از مضاف الیہ نبود ہمچون اضافت
بسوے جمل زیراکہ این اضافت در حقیقت بسوی مصادر آن جمل ست پس گویا کہ مضاف الیہ محذوف ست ودرین وقت
مضاف مشابہ میشود بحرف در احتیاج بسوی اعتبار ضمنیت مضاف الیہ پس از جہت مبنی میشود و وقتیکہ تنوین عوض
مضاف الیہ باشد چون یومئذ وجہ بنا مفقود ست پس معرب خواہد شد زیراکہ مضاف الیہ گویا ثابت ست محذوف
نیست تا مشابہ شود بحرف کہ علت بناست ونزدیک بعضی نحات در مثل غلامی در حالت جر اعراب لفظی ست ودر حالت
رفع ونصب تقدیری وگفتہ اند کہ اگر کسر ماقبل یا را اثر عامل نیز گویند جائز ست کما جعل الالف والواو والیاء فی المثنی والمجموع
المجرد الدالۃ علی التثنیۃ والجمع وبعد دخول العامل حروف الاعراب ایضا فافہم وجواب دادہ اند کہ درین وقت لازم
می آید توارد مؤثرین ملفوظین کہ آن یاء عامل ست بر اثر واحد وہو محال کما تقرر فی موضعہ بخلاف الف وواو ویا کہ توارد مذکور
لازم نمی آید ازانکہ احدہما از مؤثر لفظی ست کہ آن عامل باشد ودیگر از مؤثر معنی کہ آن تثنیہ وجمع ست ونزدیک بعضی نحات
باب غلامی نہ معرب ست ونہ مبنی ازانکہ اعراب وبنا از صفات آخر کلمہ ست وحرف آخر باب غلامی باتصال یاء متکلم متوسط
شدہ است وجواب اینست کہ توسط آخر انتفاء اعراب وبنا را در حرف متوسط واجب میکند نہ انتفاء آن ہر دو را در کلمہ
پس جائز ست کہ اعراب تقدیری در کلمہ باشد وفیہ تامل فتامل وتفصیل ہذا المقام ورفع الشبہات الواقعۃ علی الکلام ؛ خارج
عن خیر الارقام فاسکت القلم عن الجریان والابرام ؛ فی ہذا الشرح الذی مولفہ ہذا المستہام ؛ ادون الانام عبد الراجی
الی فضل اللہ ذی الانعام ؛ وصلی وسلم علی رسولہ محمد شفیع المذنبین یوم القیام ؛ وعلی آلہ العظام ؛ واصحابہ الکرام ؛
وباید دانست کہ قولہ کعصا وغلامی خبر مبتدا محذوف ست وتقدیر کلام اینست کہ ہو عصا وامثالہ وغلامی وامثالہ ضمیر ہو راجع سوے
یا تقدیر یا صفت مصدر محذوف ست یعنی تعذر التعذر عصا وغلامی واگر کاف را بدل از قولہ بالتقدیر یا عطف بیان
او گویند جائز ست لیکن این وقتی ست کہ کاف را اسمی گویند ومضاف گردانند بسوی عصا بخلاف کاف حرفی زیراکہ
ابدال حرف از اسم جائز نیست وہمچنین حرف عطف بیان اسم نمیباشد وقولہ مطلقا بر تقدیر اول حال ست از مدخول
کاف وعامل در و معنی تمثیل ست کہ مدلول کاف تشبیہ است یا عامل در و تعذر ست یا تقدیر اعراب لہ کلام مفہوم میشود ودر تقدیر ثانی

حال ست از مضاف الیه تعذر محذوف یا ظرف ست یا مفعول مطلق به تعذر محذوف ست و تقدیر الکلام هکذا کتعذره
فی زمان مطلق او تعذراً مطلقاً و بر تقدیر ثالث حال ست از قوله کعصا و غلامی او عامل و ر حینیست که در ظرف مستقر عامل
یا ظرف خود عامل ست و الف عصا را مقصوره ازین جهت نام کردند که این بالف ضد ممدوده است یا آنکه قصر بمعنی منع ست
و الف مقصوره نیز از قبول حرکت ممنوع ست ولیکن اول اولی ست بدلیل مقابله او بممدوده هرگاه که فارغ شد مصنف رحمه
از بیان قسم اول اعراب تقدیری شروع کرد در بیان قسم ثانی پس گفت **او استثقل** بصیغه ماضی مجهول معطوف ست
بر قوله تعذر یعنی تقدیر اعراب ثابت و کاین ست در نامه استثقل الخ یعنی در اسمی که ثقیل و دشوار کرده شده است ظهور
اعراب در تلفظ آن اسم و این وقتی ست که محل اعراب قابل حرکت اعرابی باشد ولیکن ظهور آن در لفظ ثقیل بود و
این در دو اسم ست یکی آنکه در آخر او یا باشد و ما قبل او مکسور خواه محذوف بود بسبب التقاء ساکنین **کقاض** یا محذوف
نبود کالقاضی پس مراد از مثل قاض همین ست که مذکور شد یعنی کل اسم متمکن فی آخره یاء مکسور ما قبلها **رفعاً و جراً** یعنے
در حالت رفع و جر نه در حالت نصب زیرا که ضمه و کسره بر یای مذکوره ثقیل ست و فتحه ثقیل نیست و حضرت شیخ رضی قدس سره
فرموده که این ثقالت محسوس ست بسبب ضعیف یا و ثقل ضمه و کسره یا ثقل حرکت ما قبل یا و لهذا اگر ما قبل یا ساکن باشد
ضمه و کسره بر و ثقیل نیست حکم او حکم حرف صحیح ست چون جاءنی ظبی و رأیت ظبیا و مررت بظبی پس اعراب درین وقت
لفظی ست تقدیری نیست و قوله کقاض صفت مصدر محذوف ست یا خبر مبتدا محذوف یعنی استثقالا مثل استثقال تلفظ
اعراب قاض او هو مثل قاض و حضرت قدس سره السامی قوله رفعاً و جراً را تفسیر کرده اند بقوله ای فی حالتی الرفع و الجر
و درین تفسیر اشاره ست بسوی آنکه قوله رفعاً و جراً ظرف استثقال مقدر ست یعنی کاستثقال قاض وقت مرفوعیت و مجروریت او
وقت رفع العامل و جره و جایز ست که مفعول مطلق باشد یعنی استثقال رفع و جر یا حال از مضاف الیه استثقال مقدر باشد
یعنی حال کونه مرفوعاً و مجروراً و احتمالاتی که در قوله مطلقاً مذکور اند در قوله رفعاً و جراً نیز جاری میشوند یکی آنکه حال از مدخول
کاف بود و عامل در و معنی تمثیل ست یا تقدیر یا استثقال که مفهوم میشود از ما تقدم و این بران تقدیر ست که قوله کقاض
خبر مبتدا محذوف بود دوم آنیست که حال از قوله کقاض باشد و این وقتیست که کاف اسمیه بدل بود یا عطف بیان
کلمه یا باشد که در قوله فیما استثقل واقع ست سوم آنیست که ظرف استثقال بود و قوله **و نحو مسلمی** معطوف ست بر قوله
کقاض و این اسم دوم ست یعنی تقدیر اعراب بسبب استثقال گاهی در اعراب بحرکت میشود چون قاض و گاهی در اعراب
بحرف چون مسلمی بخلاف تقدیر اعراب بسبب تعذر که مختص باعراب بحرکت ست **رفعاً** یعنی تقدیر اعراب در نحو مسلمی
در حالت رفع ست نه نصب و جر چون جاءنی مسلمی که در اصل مسلمون بود چون بسوی یاء متکلم مضاف شد نون ساقط

گشت پس واو و یا جمع شدند و اول ایشان ساکن بود واو را بیا بدل کردند ضمه ما قبل را بکسره تا یا سالم ماند چون مرمی
پس علامت رفع که واو ست باقی نماند زیرا که یا را دلالت بر جمعیت ست نه بر رفع زیرا که دال بر رفع واو ست و آن معدوم ست
پس اعراب در حالت رفع تقدیری خواهد بود و یا ثبوت علامت جمع بخلاف حالت نصب و جر زیرا که ادغام یا را از حقیقت
او خارج نمیکند از انکه یاء مدغمه نیز یا ست و مدغم و مدغم فیه در لفظ دو حرف اند و در کتابت حرف واحد اگر گفته شود یاء اول
در مسلمی که عوض واو ست ملفوظ ست نه مقدر پس بباید که در حالت رفع اعراب لفظی باشد نه تقدیری جواب میگوییم
یا قائم مقام واو ست در دلالت بر جمعیت نه بر رفع زیرا که دال بر رفع واو ست بخصوصها جواب دوم یا را که بدل از واو ست
دال بر رفع نمیتوان گفت چنانچه کسره جمع مونث سالم را بدل از فتحه نمیگویند زیرا که هر حرفی که زائل باعراب ست و حکم
ثابت ست پس اگر یا را بدل از واو در دلالت بر رفع گویند کلمه واحد را دو اعراب لازم آید لفظی و تقدیری بخلاف
فتح جمع مونث سالم از انکه از روی تقدیر نیست اگر گفته شود حکم بتعذر اعراب در عصا و باستثقال قاضی و مسلمی واضح نیست
زیرا که اگر تعذر و استثقال بعد اعلال معتبر ست پس ظاهر ست که اعراب قاضی و مسلمی بعد اعلال متعذر ست نه مستثقل
چون اعراب عصا زیرا که تلفظ واو بعد اعلال متعذر ست و اگر اعتبار کرده شود قبل اعلال پس شک نیست که اعراب
عصا قبل اعلال مستثقل ست نه متعذر مثل اعراب قاضی و مسلمی و این ظاهر ست پس حکم بتعذر در عصا و باستثقال
در قاضی و مسلمی تحکم محض ست جواب میگوییم تعذر و استثقال باعتبار آن چیزی ست که در تقدیر اعراب مؤثر ست و
آن در نحو قاضی و مسلمی استثقال ست قبل اعلال زیرا که اعراب مسلمی مثلا در حال رفع بواو ست و ثقل آن قبل اعلال
موجب تقدیر اعراب ست زیرا که اجتماع واو و یا واجب میکند ابدال واو را بیا و همین تقدیر واو ست پس ثابت شد
که در مسلمی استثقال موجب تقدیر واو ست و قس علیه قاضی بخلاف عصا که مؤثر در تقدیر اعراب او تعذر اعراب ست
بعد اعلال زیرا که اعراب او بحرکت ست و ثقل حرکت بر واو واجب میکند ابدال او را بالف و این ابدال تقدیر حرکت نیست
مگر بعد ابدال زیرا که اگر فرض کنیم که الف حرکت را قبول میکند پس اعراب در و بعد ابدال لفظی خواهد بود نه تقدیری
بعد ابدال پس ثابت شد که در عصا تعذر اعراب بعد اعلال موجب تقدیر ست و نیز مخفی نماند که ثقل در عصا موجب اسکان
واو و تقدیر حرکت نیست تا که اعراب در و تقدیری باشد بسبب استثقال اعراب قبل اعلال چنانچه در قاضی که استثقال
ضمه و کسره بر یا موجب اسکان ست و همین تقریر حرکتین ست پس اعراب در و تقدیری ست بسبب استثقال و این ظاهر ست
و اشتباه نیست که میان عصا و مسلمی و حاصل فرق انیست که در عصا حالتی که بعد اعلال ست معتبر ست و در مسلمی
حالتی که قبل اعلال ست معتبر ست فافهم فانه دقیق جواب دوم اعلال بر دو نوع ست

یکی آنکه سابق ست بر ترکیب نحوی یعنی بر ترکیبی که نحوی از نو باحیث ست و دوم آنکه از ترکیب مذکور موخر ست پس
بدانکه نوع اول در عصا ست زیراکه اعلال او بر ترکیب مسلور موقوف نیست و نوع ثانی در مسلمی ست زیراکه اعلال او موقوف ست
بر اجتماع و اجتماع این هر دو مبنی ست بر اعتبار اضافت مسلمون بسوی یای متکلم و اضافت شی بسوی شئ دیگر متعلق بترکیب نحوی ست
پس مثل عصا نحات را از واضع مفردات معلل بابدال واو بالف رسیده ست و هرگاه بعد ترکیب مستحق اعراب شد
ظهور اعراب در و متعذر گشت زیراکه الف ما دامیکه الف ست قبول حرکت نمیکند پس نحویت نحات بتعذر اعراب حکم
کردند در مثل عصا قبل ترکیب و بعد ترکیب بخلاف مسلمون که از واضع مفردات بنحات غیر معلل بابدال واو ادغام رسیده ست
و ممکن ست در و اعراب بود در حالت رفع و بیا در حالت نصب و جر و چون رفع در حالت اضافت او بسوی یای متکلم
ثقیل بود باستثقال اعراب در حالت رفع حکم کردند او را معلل بابدال واو و ادغام گردانیدند بنا بر قاعده صرفیه و باید دانست
که جمع مذکر سالم را وقتی که مضاف کنند بسوی اسمی که اول او ساکن باشد اعراب در و تقدیری میشود در احوال ثلث چون
جاءنی صالحوا القوم و رأیت صالحی القوم و مررت بصالحی القوم و کذا فی المثنی فی حالت الرفع فقط مثل جاءنی غلاما الرجل
فافهم و احفظ اگر گفته شود چرا این دو موضع را مصنف رح ذکر نکرد با وجودیکه بطلان قوله واللفظی فیما عداه لازم می آید کما لا یخفی
علیک جواب میگوییم مصنف رح بسوی این دو موضع التفات نکرد بواسطه آنکه تقدیر اعراب درین دو موضع امر عارضیست
بواسطه کلمه مستقله بخلاف یای متکلم که بسبب عدم استقلال خود بمنزله لازم ست و مصنف رح در صدد بیان آن اعراب لفظی
و تقدیری ست که اسم را باعتبار ذات یا بملاحظه امر لازم ثابت باشد نه باعتبار امر عارض غیر لازم جواب دوم این
دو موضع تابع و فرع غلامی ست از آنکه درین دو موضع شدت اتصال نیست و در غلامی شدت اتصال ست و مخفی نماند که
گاهی اعراب بحروف در احوال ثلث تقدیری میباشد مثل جاءنی ابو القوم و رأیت ابا القوم و مررت بابی القوم بواسطه آنکه
چون حرف اعراب بسبب التقاء ساکنین از لفظ ساقط شد اعراب در لفظ نماند و همین تقدیر اعراب ست و بسوی ذکر این
موضع هم مصنف رح التفات نکرد بسبب دو وجه مذکور و باید دانست که قوله نحو مسلمی احتمال دارد که مرفوع بود یا منصوب زیراکه
بر قوله کقاض معطوف ست و اول مرفوع ست از آنکه خبر مبتدا محذوف ست یا منصوب ست از آنکه صفت مصدر محذوف ست
و احتمال دارد که مجرور باشد از جهت که معطوف بود بر قوله قاض و تقدیر کلام چنین است که او استثقل کقاض رفعا و جراً
کنحو مسلمی رفعا اگر گفته شود درینوقت تکرار اراده تشبیه لازم می آید که آن کاف و نحو ست جواب میگوییم تکرار وقتی
لازم آید که مفاد هر دو یکی بود و اینجا مفاد هر یک متغایر ست زیراکه مفاد ادات تشبیه اولی بیان مثال و نظیر المستثقل ست
و مفاد ادات ثانی مفهوم کلی ست یعنی هر جمع سالم که متلبس بود بواو و نون و مضاف شود بسوی یای متکلم فافهم و حضرت

ملا عبد الغفور ادام الله تعالی روحه فی السرور فرموده اند که قوله ونحو مسلمی عطف علی قوله کقاض مرفوعا او منصوبا لا علی قاض اذ لو
قصد صح بلفظ نحو تمثیل لتقدیر الاعراب کالذی للتعذر کالافادة الکاف ایاه ولو قصد به کون اللفظ جمعا سالما بالواو والنون
مضافا الی یاء المتکلم لم یحتج ایضا الی ذکره اذ لیس المقصود فی التمثیلات خصوصیة المذکورات بل ایراد المذکورات واخواتها ولهذا لم یجمع
بین الکاف ونحوها کالمثل والنحو والشبه والنظیر انتهی اگر گفته شود در ازدیاد لفظ نحو وترک عطف بر قاض چه فائده است باوجودیکه حصر
کما فی قوله کعصا وغلامی ملحوظ جواب میگوییم تقدیر اعراب بسبب استثقال منقسم ست بسوی دو قسم که هر یکی مباین ومشارک
دیگر ست در مجرد استثقال پس بجهت تنبیه واشعار بر استقلال قسمین هر دو را تحت حرف واحد داخل نکرد بخلاف عصا
وغلامی که هر دو تحت نوع مندرج اند بواسطه آنکه در هر دو تقدیر اعراب بحرکت ست وبسوی همین جواب اشاره کرده اند حضرت
قدس سره السامی بقوله وتقدیر الاعراب للاستثقال قد یکون فی الاعراب بالحرکة وقد یکون فی الاعراب بالحروف
نحو مسلمی بخلاف تقدیر الاعراب للتعذر فانه مختص بالاعراب بالحرکة انتهی وتقدیم قاض بر مسلمی برای آنست که در قاض
اعراب بحرکت مستقل ست ودر مسلمی اعراب بحرف وظاهر ست که اعراب بحرکت از اعراب بحرف اصل ست کما مر هرگاه
که فارغ شد مصنف رح از بیان محل اعراب تقدیری شروع کرد در بیان اعراب لفظی پس گفت **واللفظی** یعنی اعرابی
که منسوبست بسوی لفظ یعنی متلفظ ست **فیما عداه** ثابت ست در اسم معرب که سوای اسم مذکور ست واسم
مذکور آن اسم ست که اعراب درو متعذر باشد یا مستثقل وبعضی گفته اند که ضمیر بسوی هر دو اسم عائد ست بتاویل مذکور
یعنی واللفظی فیما عدا المذکور ومیگویند که ضمیر واحد بسوی دو شی عائد نمیشود ازین جهت بمذکور تاویل کردند ولا تخفی
علیک انه مبنی علی الغفلة او عدم الاطلاع علی القاعدة المشهورة بین الصبیان زیرا که ضمیری که راجع باشد بسوی
معطوف ومعطوف علیه که بکلمه او بود افراد آن ضمیر واجب ست زیرا که کلمه او برای احد الامرین ست از غیر تعیین مثل
زید او عمرو قائم ولا یجوز قائمان پس بسوی تاویل مذکور حاجت نیست وبدانکه قوله واللفظی مبتدا است وقوله فیما عداه
خبر ست ومتعلق ست بکائن یا ثابت قوله عدا فعل ماضی ست فاعل او ضمیر مستتر ست که بسوی موصولی عائد ست که عبارت ست
از اسم معرب وجمله فعلیه صله موصول ست هرگاه که مصنف رح منصرف وغیر منصرف را در تفصیل معرب ذکر کرد وغیر منصرف
از منصرف اقل بود واز معرفت غیر منصرف معرفت منصرف حاصل میشد بر قیاس اعراب تقدیری ولفظی ازین جهت در تعریف
غیر منصرف شروع کرد وبتعریف او اکتفا نمود پس گفت **غیر المنصرف ما فیه علتان** یعنی غیر منصرف
اسم معرب ست که ثابت اند درو دو علت سوال کرده که نزد که تفصیل معرب نیز محتاج ست بسوی معرفه مثنی ومجموع پس
نیز واجب ست که مثنی ومجموع را قریب غیر منصرف بیان کنند یعنی قبل شروع در مرفوعات ونیز سوال کرده اند که تقدیم بحث

معرفه ونکره بر مرفوعات واجب ست بلکه بر غیر منصرف زیراکه بحث غیر منصرف ومبتدا وخبر وحال ونعت بر بحث معرفه ونکره
موقوف ست ودر تاخیر بحث معرفه ونکره القاء جهالت دران مباحث ست کما لایخفی ونیز سوال کرده اند که تقلیل بودن
غیر منصرف از منصرف نمیخواهد که غیر منصرف را تعریف کنند ومنصرف را بمقابله بگذارند وچون مقصود معرفه شی بتعداد باشد
آن وقت بیان اقل متحقق به اختیار دیگر ست وترک اکثر بمقابله بجهت خوف اطناب ولیکن جائی که معرفه شیء بتعریف
مقصود باشد اقل واکثر درآنجا مساوی ست واینجا مقصود معرفت منصرف وغیر منصرف بتعریف ست پس چگونه صحیح بود
اکتفا به تعریف اقل وترک تعریف اکثر بمقابله **جواب** گفته اند که مصنف رح معرفه شی بتعریف را نازل منزله معرفه
شی به تعداد کرده است ولایخفی ما فیه وصواب در جواب آنست که غیر منصرف وجودی ست ومنصرف عدمی ازینجهت تعریف
غیر منصرف کرد وتعریف منصرف را بمقابله گذاشت از آنکه عدمی بقیاس وجودی دانسته میشود کالبصر والعمی اگر گفته شود
هرگاه بتعریف غیر منصرف اکتفا کرد پس چرا نگفت والمنصرف ما عداه کما قال واللفظی فیما عداه **جواب** میگویم عنوان
غیر منصرف مشعر ست باینکه المنصرف ما عداه بخلاف عنوان تقدیری که مشعر نیست **جواب دوم** والمنصرف ما عداه
را بجهت مقابله برد اللفظی فیما عداه ترک کرد ولایخفی لطفه ومخفی نماند که منصرف از صرف ماخوذ ست صرف بمعنی فضل
وزیادتی ست ومنصرف را منصرف ازان گویند که مشتمل ست بر زیادتی بر اعراب که آن تنوین تمکن باشد زیراکه
غرض متکلم تنها از اعراب حاصل میشود بواسطه آنکه دلالت میکند بر فاعلیت ومفعولیت واضافت وتنوین را هیچ دخل نیست
دربارهای غرض متکلم کما لایخفی علی من له اطلاع علی الغرض وبعضی گفته اند که منصرف ماخوذ ست از صرف که بمعنی
صوت است ودرآخر منصرف نیز صوت ست که آن تنوین باشد وبعضی فرموده اند که منصرف ماخوذ ست از صرف بمعنی تقلیب
که بتغییر خالص ست وظاهر ست که منصرف نیز از مشابهت فعل خالص مبرا است باید دانست که قوله غیر المنصرف مبتدا مضاف ست
بکلمه ما در قوله ما فیه علتان موصوفه ست نه موصوله زیراکه خبر ست وحق خبر اینست که نکره باشد ازینجهت موصوفه اختیار
افتاد که تا تعریف خبر وتنکیر مبتدا لازم نیاید ولهذا حضرت قدس سره السامی کلمه ما را بقوله ای اسم معرب تفسیر کرده اند
وای الذی یا ای الاسم المعرب نفرموده اند وقوله علتان فاعل ظرف ست یعنی ثبت فیه علتان یا مبتدا موخر ست وقوله
فیه خبر مقدم ست وجمله صفت ما موصوفه است اگر گفته شود صحیح نیست که قوله غیر المنصرف مبتدا باشد زیراکه غیر نکره است
وجائز نیست که نکره مبتدا واقع شود مگر وقتیکه تخصیص یابد بوجهی از وجوه کما سیجئی فی بحث المرفوعات انشاء الله تعالی
وغیر نکره غیر مخصصه است **جواب** میگویم غیر منصرف من وجه سابق معلوم شده است پس بعلم متعلم تخصیص
یافته است **جواب دوم** غیر معرفه است از آنکه مضاف ست بسوی معرفه اگر گفته شود غیر اگرچه مضاف ست

بسوی معرفه لیکن بسبب توغل خود در ابهام نکره است پس صحیح نیست که مبتدا شود **جواب میگویم** هر چند که غیر
بسبب توغل خود در ابهام اگرچه مضاف شود بسوی معرفه کسب تعریف نمیکند لیکن چون مضاف الیه او را ضد واحد بود
آن وقت معرفه میشود مثل علیک بالحرکة غیر السکون و اینجا نیز مضاف الیه او را ضد واحد ست پس غیر اینجا معرفه ست نه نکره
و بعضے گفته اند که قوله غیر منصرف خبر مقدم ست و قوله ما فیه علتان موصول با صله خود مبتدا موخر ست و این قول اگرچه
در بادی نظر نیک مینماید اما در حقیقت مخالف باسلوب شائع و قاعده محفوظه مشهوره است از آنکه اسلوب شائع این است
که معرف مقدم و موضوع بود و قاعده اینست که سبق علم بشی تقاضا میکند موضوعیت آن شی را و ظاهر ست که غیر منصرف
من وجه سابق معلوم شده است و قوله **من تسع** علتان ست یعنے علتان کائنتان من تسع و قوله **او واحدة**
منها يقوم مقامها معطوف ست بر قوله علتان و موصوف و قوله واحدة محذوف ست یعنی واحدة و بعضے
گفته اند که قوله تسع مضاف ست و مضاف الیه او محذوف ست و تنوین عوض مضاف الیه ست و لیکن اول موافق ست
بقوله او واحدة منها و لهذا حضرت قدس سره السامی من علل تسع فرموده اند نه من تسع علل و نیز بر تقدیر حذف
مضاف الیه و تعویض تنوین وارد میشود که حذف مضاف الیه بتعویض و تنوین از و مطلق جائز نیست بلکه مختص بلفظ
کل و او و بعض ست کما صرح به الشیخ الرضی فی شرح و مخفی نماند که تقدیر مضاف الیه در قوله او واحدة جائز نیست زیراکه از اسماء
عدد واحده و اثنان را تمیز نمی آید و نیز وقتیکه موصوف را از قوله تسع حذف کنند بقوله موانع الصرف تسع که اول در بیت
واقع ست موافق میشود و تسع درین قول صفت موانع ست لان الاخبار بعد العلومية اوصاف کما ان الاوصاف قبل العلومية
اخبار فافهم پس تقدیر کلام اینست که غیر المنصرف ما ثبت فیه علتان او ما ثبت فیه علة واحدة کائنة من علل تسع یقوم مقام
العلتین و مراد از قیام علت واحده مقام دو علة اینست که علت واحده اثر دو علت کند چنانچه واضح خواهد شد انشاء الله تعالی
و مخفی نماند که قوله غیر المنصرف ما فیه الخ قضیه حقیقیه ست مثل العدد اما زوج و اما فرد پس کلمه او برای تشکیک نیست پس وارد
نمیشود اعتراض مشهور و آن اینست که کلمه او برای تشکیک ست و تشکیک در تعریف باطل و موجب بطلان تعریف ست
و العلة فی اللغة و الطب علة عارض غیر طبعی تستدعی حالة غیر طبیعیة و از قید غیر طبعی از عارض طبعی احتراز کرده اند
چون صحت که عارض طبعی انسان ست بخلاف مرض که عارض غیر طبعی ست و لهذا برای دفع آن تداوی میکنند و
از قید تستدعی حالت از آن عارض غیر طبعی احتراز کرده اند که اصلا حالتی و تغیری را مستدعی نباشد چون صفره
وجل و حمره خجل و از قوله حالت غیر طبیعیة از آن عارض غیر طبعی احتراز کرده اند که حالت طبعی را مستدعی بود چون
کیفیتے که حاصل میشود از استعمال دوائے که آن صحت باشد و علت در اصطلاح اهل معقول عبارت ست از موجب و در اصطلاح نحات

یعنی موجب نیست زیراکه هیچ شی موجب تغیر آخر نمی باشد مگر تلفظ متکلم کما لا یخفی بلکه علت عند النحاة عبارت ازین ست
کما ینبغی ان یختار المتکلم عند حصوله امرا یناسبه وآن امر مناسب را حکم و اثر گویند و علتان یا علت واحده مذکوره نیز امر نیست
که وقت حصول او مناسب بمتکلم اینست که اختیار کند حکمی را که مناسب اوست وآن حکم درینجا عدم دخول جر و تنوین ست
چنانچه در قوله وحکمه ان لا کسرة ولا تنوین مفصل مذکور خواهد شد انشاء الله تعالی و ازینجا معلوم شد که اطلاق علت بر واحد
واحد از علل تسعه بر سبیل مجاز ست اگر گفته شود تعریف غیر منصرف مانع نیست زیراکه صادق می آید بر هند و نوح و الاحمر و
احمر کم زیراکه درین اسما دو علت موجود اند وحالانکه منصرف اند جواب میگوییم مراد از علتان آن علتان اند که
در منع صرف موثر باشند وهمچنین مراد از علت واحده آن علت ست که موثر باشد و درین اسما مذکوره چنین علل معدوم اند
و حاصل جواب اینست که از شرائط تاثیر علتین انتفاء معارض و مانع ست و در هند و نوح معارض موجود ست که آن
سکون اوسط باشد که باحد سببین معارض ست و همچنین در الاحمر و احمر کم معارض موجود ست که آن الف لام و اضافت است
که بهر دو سبب یا باحد سببین معارض ست علی اختلاف المذهبین و وجه معارضه این امور واضح خواهد شد
انشاء الله تعالی و قوله قدس سره السامی تؤثر آن باجتماعها الخ اشارت بسوی همین جواب ست و تعریف غیر منصرف
نزدیک متقدمین اینست که غیر المنصرف ما یسلب عنه الجر و التنوین لشبهه بالفعل و یحرک بالفتح و مصنف رح ازین تعریف
عدول کرد ازین جهت که چون غیر منصرف را باین طریق تعریف کنند تقدم شی علی نفسه فیما هو المقصود لازم می آید
زیراکه مقصود از تعریف غیر منصرف اینست که شخصیکه لغت عرب را تتبع نکرده است غیر منصرف را بداند تا جاری کند
بر غیر منصرف حکم او را که آن عدم دخول جر و تنوین ست و مطابق شود کلام او بکلام عرب پس اگر تعریف کرده شود غیر منصرف
را بعدم دخول جر و تنوین لازم آید اول دانستن غیر منصرف باین طریق که غیر المنصرف ما لا یدخله الجر و التنوین تا بداند که
غیر منصرف از جمله آن اسماست که جر و تنوین دران اسما داخل نمیشوند پس لازم آمد تقدم شی علی نفسه و هو محال و نیز
وجه عدول اینست که از تعریف متقدمین عدم انحصار معرب در منصرف و غیر منصرف لازم می آید زیراکه آن اسما که اعراب
آنها بحروف ست چون اسماء سته و مثنی و جمع مذکر سالم و امثال آن از منصرف و غیر منصرف خارج میشوند اما از منصرف
بواسطه آنکه این اسما معرب نیستند بحرکات ثلثه و اما از غیر منصرف بجهت آنکه متحرک نمی شوند **فهی** یعنی علل تسعه

نظم عدل و وصف و تانیث و معرفة ٭ و عجمة ثم جمع ثم ترکیب ٭ والنون زائدة
من قبلها الف ٭ و وزن فعل و هذا القول تقریب ٭ اگر گفته شود فهی مبتدا و علل خبر ست
و میان مبتدا و خبر حمل شرط است و حمل درینجا مفقود ست زیراکه حکم بعدل بر هی که عبارت از علل تسعه ست صحیح نیست

کما لا یخفی علی العادل الکامل جواب میگویم اینجا عطف مقدم ست بر حکم و ربط مثل البیت سقف و جدران چنانچه در شرح قوله والنواعه رفع مفصل گفته شد ابسوی همین جواب حضرت قدس سره السامی اشاره کرده اند بقوله ای العامل
لتسع مجموع ما فی هذین البیتین من الامور التسعة الخ و بعضے سوال کرده اند که حضرت قدس سره السامی چرا عدول کردند
درینمقام از توجیهی که در شرح قوله والنواعه رفع و نصب و جر فرموده بودند با وجودیکه واضح بود و معنی وهی تسعة احدها عدل و
ثانیها تانیث الخ چنانچه فرموده اند والنواعه ای انواع اعراب الاسم ثلثة رفع و نصب و جر جواب گفته اند با ختیار توجیهه
علیحده درین مقام اشاره است بسوی امکان توجیهین در مثل این عبارت فافهم بدانکه بیت اول اینست ؎
موانع الصرف تسع کلما اجتمعت ؛ ثنتان منها فما للصرف تصویب ؛ و ناظم این ابیات ابو سعید انباری ست که
نحوی بود و فی التاج التصویب به پشت فرود آمدن و کسی را بصواب نسبت کردن و هر دو معنی درینجا مناسب ست
اگر گفته شود چرا ذکر نکرد مصنف رح بیت اول را تا از تعریف غیر منصرف مستغنی میشد جواب میگویم تعریفی که از بیت اول
مستفاد ست جامع نیست زیرا که خارج میشود آن اسمی که در و علت واحده بود که قائم میشود مقام دو علت مگر آنکه گویند
مراد از اجتماع دو علت عام ست ازینکه اجتماع حقیقةً بود یا حکماً و نیز آن تعریف مستفاد لازم می آید که عدم صرف هندو
نحو آن واجب بود و حالانکه جائز ست و نیز معلوم میشود که چون در اسمی از اسما الف تانیث و علمیت مثلاً جمع شود چون
حمراء پس آن اسم غیر منصرف خواهد بود بواسطه سببین و حالانکه منع صرف آن اسم بسبب الف تانیث ست فقط
و باید دانست که قوله عدل در نظم بدل ست از تسع که در بیت اول واقع ست و در کلام مصنف رح خبر ست اگر گفته شود
چرا شاعر عدول کرد در عطف جمع و ترکیب از واو بسوی ثم جواب میگویم عدول محض برای محافظت وزن شعر ست
نه مراد از کلمه ثم درینجا تراخی ست بلکه مراد از وی مجرد مشارکت ست در علیت زیرا که ثبوت علیت بجمیع علل مساوی ست
نه آنکه بعضی مقدم است و بعضے مؤخر و میتواند بود که کلمه ثم برای تراخی ذکری بود نه تراخی رتبی فافهم و قوله والنون
معطوف ست بر ما سبق و گفته اند که درین مسامحه ست زیرا که علت منع صرف مجموع الف و نون ست نه نون فقط
و قوله زائده منصوب ست ازانکه از نون حال ست و عامل در و منع ست که از مقام مفهوم میشود و معنی اینست که
و منع النون الصرف حال کونها زائدة و وجه مفهومیت منع ازینمقام اینست که قوله عدل الخ تعداد موانع ست
ازانکه قول مذکور در نظم یا خبر مبتدا محذوف ست یعنی وهی تسعة احدها عدل و ثانیها وصف الخ یا بدل ست از تسع
یا عطف بیان تسع ست پس عامل در و منع ست که از مقام مفهوم میشود بلی آنکه در کلام مقدر باشد و لهذا حضرت قدس سره السامی
فرموده اند اذ المعنی و منع النون الخ و نفرمودند اذ التقدیر و منع النون و بعضی گفته اند که عامل در قوله زائده تعریف ست

که از لامی که بر قوله والنون واقع ست مفهوم میشود بسبب قوله والنون زائدة معنی دارد که عرّفکسا نون من موانع الصرف حال کونها زائدة یعنی شناسا کرد متکلم تر انونی را که از موانع صرف ست در ان حالیکه آن نون زائده است و این قول ضعیف ست زیرا که برین تقدیر تقیید تعریف بحال زیاده لازم می آید و مقصود تقیید نون بزیادت ست بعضے شارحین گفته اند که قوله زائدة منصوب ست ازانکه حال مؤکده است از مضمون جمله اسمیه که آن قوله وهی النون ست زیرا که آن نون که از علل منع صرف معدودست بزیادتی مشهورست بجهت آنکه فرعیت در غیر این نون متحقق نمی شود پس معنی زیاده را جمله سابقه متضمن ست پس قوله زائدة مضمون صلاحیت دارد که حال مؤکده شود بجهت آنکه مقرر مضمون جمله مذکوره است چنانچه زید مثلا مشهور بشجاعت بود و بگوید انا زید شجاعا و میتواند بود که قوله زائدة منصوب بود بتقدیر اعنی زیرا که نون بواسطه آنکه مطلق مذکور شده بسوی بیان مراد محتاج ست پس تقدیر کلام اینست که اعنی نونا زائدة و جائز نیست که مرفوع باشد بجهت آنکه صفت نون بود و قوله والنون در حکم نکره است زیرا که از دیاد لام برای محافظت وزن شعر نیست پس وارد نمیشود اعتراضی که مشهورست و هو انه لا تنعت المعرفة الا بالمعرفة ولا النکرة الا بالنکرة پس چگونه صحیح ست که قوله زائدة صفة قوله والنون بود یا مرفوع ست ازانکه خبر مبتدا محذوف ست یعنی هی زائدة و جمله معترضه است میان قوله والنون و قوله من قبلها و بعضی شارحین فرموده اند که قوله الف مرفوع ست ازانکه فاعل ظرف ست یعنی من قبلها یا مبتدا ست و خبر ادظرف ست که مقدم شده است و جمله حال ست از ذی الحال اول که آن قوله والنون ست پس درینوقت قوله من قبلها الف از احوال مترادفه است یا حال ست از ضمیر که در قوله زائدة مستتر ست و درینوقت از احوال متداخله ست یا جمله صفت قوله والنون ست والف لام برو زائده است چنانچه مذکور شد و برین شارحین اعتراضی مشهورست و آن اینست که ازین تقریر زیادتی الف مفهوم نمیشود باوجودیکه الف نیز زائده است لمعنی قولهم الالف والنون المزیدتان پس صواب اینست که قوله الف فاعل قوله زائدة است و ظرف متعلق ست بزیادت و بزیادتی الف قبل نون اشتراک آن هر دو در صفت زیاده و تقدم الف بر نون دران وصف مراد ست پس ازین تقریر زیادتی آن هر دو مفهوم میشود مثل جاءنی زید راکبا من قبله اخوه و این کلام را دلالت ست بر اشتراک آن هر دو در وصف رکوب و تقدم اخ بر زید درین وصف لیکن بر ذکی و کیع مخفی نیست که ازین توجیه زیادتی هر دو بتقدیم و تاخیر مفهوم میشود و مقصود همین است چنانچه افضل الشارحین حضرت قدس سره السامی در بحث ترخیم در شرح قوله فانکان فی آخره زیادتان فی حکم الواحدة فرموده اند فهذا التوجیه ابعد تعمق. انظر مفتقرا الی توجیه آخر وما علینا الا البلاغ المبین و کلمه من

در قوله من قبلها بمعنی فی ست وکلمهٔ من در ظروف بمعنی فی میباشد ومخفی نماند که بر قبل و بعد و عند ولدی ولدن هیچ حرف
از حروف جر داخل نمیشود مگر کلمهٔ من و قوله هذا القول تقریب سه معنی دارد یکی آنکه این قول که منظوم ست ابسوی حفظ مقرب ست
زیراکه حفظ نظم از نثر اسهل ست و دوم آنکه علل را تسع گفتن قریب بصواب ست زیراکه بعضی دو علت گفته اند و بعضی سه
و بعضے یازده لیکن نه علل گفتن قریب بصواب ست زیراکه حدیث شفیع المجرمین محبوب رب العالمین سرور عالم فخر آدم خاتم الانبیا
امام الاتقیا هادی اکمل حضرت محمد مصطفے صلی الله علیه وعلی آله واصحابه وسلم چنین مروی ست که خیر الامور اوسطها و
سوم آنکه هر واحد الامور تسعه را علت گفتن قول تقریبی ست نه تحقیقی زیراکه علت منع صرف در حقیقت مجموع دو امر اند
از ان امور نه هر واحد بلکه هر واحد جزء علت ست نه علت تامه پس اطلاق علت بر هر واحد بر سبیل مجاز ست و باید دانست
که قدوة السالکین زبدة العارفین یگانهٔ حضرت صمدیت مقرب بساط احدیت قبلهٔ ارباب تحقیق و توحید کعبهٔ اصحاب
تدقیق و تجرید معدن لطائف انسیه مخزن معارف قدسیه مظهر اتم فیض اعم دریای اسرار حقیقت خورشید انوار معرفت
شمع محفل فضلا چراغ مجلس علما جامع المعقول والمنقول حاوی الفروع والاصول هادی سبیل رهنمای سبل مقرب حضرت
رحمان واصل درگاه سبحان واقف رموزات الهی جامع کمالات نامتناهی حجة الاسلام والمسلمین وارث الانبیا
والمرسلین صاحب الشریعة والطریقة اعنی مرشدی ومولائی ومنعمی واستاذ الاستاذین حضرت شاه وجیه الحق والملة
والدین العلوی الاحمدآبادی قدس الله سره ونور مرقده در حاشیهٔ خود که بر فوائد ضیائیه ست فرموده اند قال بعضهم انها
تسعة وهی المذکور فی المتن وقال بعضهم اثنان الحکایة والترکیب اما الحکایة ففی وزن الفعل مع الوصف نحو اعلم او احمل
او مع العلمیة نحو یزید ویشکر فان امتناع الصرف فیهما بطریق الحکایة یعنی کما لا یدخل علیهما الکسر والتنوین قبل نقلهما من
الفعلیة الی الاسمیة کذلک لم یدخل علیهما بعد النقل واما الترکیب ففی البواقی کترکیب التانیث بالتاء الظاهرة والمقدرة
او بالالف وهو اما ترکیب التانیث مع العلمیة او ترکیب حرف التانیث مع الاسم وترکیب العدل وجه بمنزلة علتین
تقدیر الان الواضع قصد التسمیة بعامر نحذف فعدل منه خوف اللبس بالصفة الی عمر وفی نحو ثلث فانه بمنزلة ثلثة ثلثة وترکیب الاسمین
فی بعلبک وترکیب الالف والنون اما مع العلمیة او الصفیة وترکیب العجمیة وهی اما تکررها فی العجمی او ترکبها وقال بعضهم انها
عشرة والزائد مراعات الاصل فی نحو احمر اذا نکر بعد العلمیة وقال بعضهم احد عشر الزائد شبه الف التانیث کارطی الزائد من
اعادة الاصل فی نحو احمر [illegible] العلمیة وقال بعضهم انها ثلثة عشر والزائدتان لزوم التانیث ولزوم الجمع لکن القول
بان العلل تسع قریب لها [illegible] صواب فی العدد ولان القول الثانی قد رد علیه اما علی الحکایة فلان ما ذکره فی حکایة
الامثلة دل فی نحو احمر وافکل لانهما لیسا بمنقولین من الفعلین واما علی الترکیب فلان ما ذکره معنی الترکیب لیس ترکیب

لان الترکیب المعتبر فی منع الصرف هو ترکیب الکلمتین و ما ذکره لیس کذلک و ما ذکره فی نحو بعلبک و ان کان صحیحاً الا انه لیس من جهت جعل مجرد الترکیب سبباً لمنع الصرف و الا لکان غیر منصرف فی حال التنکیر و القول الثالث و الرابع و الخامس قد رد علیه بان شبه الشی منجذب الیه و داخل فی عدده و مراعاة الاصل نحو احمر مندرج فی الوصف و لزوم التانیث داخل فی الجمع انتهی امیدواری از حضرت باری عز شانه اینست که این شرح بهمین اندراج کلام آن پیر دستگیر مقبول مقبولان درگاه الٰهی و منظور ناظران جمال نامتناهی گردد و صورت نقصی در آئینه ظهور ظاهر نشود و بسرعت تمام علی احسن الوجوه بدرجه انصرام رسد هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان علل تسعه شروع کرد در بیان امثله آن علل بر ترتیب ذکر آنها در ما بیاب پس گفت

مثل عمر مثال عدل ست **و احمر** مثال وصف ست **و طلحة** مثال تانیث لفظی ست **و زینب** مثال تانیث معنوی ست و میتواند بود که طلحة مثال تانیث باشد و زینب مثال معرفه و در ایراد زینب مثال معرفه بعد طلحه اشاره بسوی دو قسم تانیث ست یکی لفظی و دوم معنوی **و ابراهیم** مثال عجمه ست **و مساجد** مثال جمع ست **و معدیکرب** مثال ترکیب ست **و عمران** بکسر عین مهمله مثال الف و نون ست **و احمد** مثال وزن فعل ست و مخفی نماند که اگر طلحه را مثال تانیث گویند و زینب را مثال معرفه هیچ اعتراض وارد نشود لیکن وقتیکه طلحه را مثال تانیث لفظی گویند و زینب را مثال تانیث معنوی پس اعتراض باین طریق وارد میشود که مصنف رح مثال معرفه چرا نیاورد و جواب اینست که چون تعریف در اکثر امثله مکرر بود احتیاج مثال علاحده نیست ازینجهت مثال علاحده نیاورد اگر گفته شود احمر میتواند که مثال وزن فعل و صفت نیز باشد برای وزن فعل جدا مثال جدید آورد که آن احمد ست جواب میگوییم قیاس وزن فعل بر معرفه قیاس مع الفارق ست ازانکه وزن فعل مکرر نیست مثل تعریف زیراکه تعریف در اکثر امثله واقع ست بخلاف وزن فعل که در مثال واحد ست و مصنف رح رعایت طبائع قلت مقصود و اهم ست کما مر غیر مرة ازینجهت برای وزن فعل مثال جدید آورد هرگاه که فارغ شد مصنف رح از تعریف غیر منصرف و بیان علل و ذکر امثله شروع کرد در بیان حکم غیر منصرف پس گفت **و حکمه** یعنی حکم غیر منصرف اینست که

ان لا کسرة و لا تنوین یعنی جنس کسره و جنس تنوین در و نبود اگر گفته شود ارجاع ضمیر قوله و حکمه بسوی غیر منصرف صحیح نیست زیراکه حکم بسوی علت حقیقی مضاف میشود نه بسوی چیزی که علت حقیقی در ان چیز بود و علت عدم دخول جر و تنوین اشتمال غیر منصرف بر علتین ست یا بر علت واحده مذکوره نه علت او و ذات غیر منصرف ست جواب میگوییم نسبت حکم بسوی غیر منصرف بر سبیل مجاز ست باعتبار آنکه غیر منصرف مشتمل بر دو علت ست یا علت واحده پس قوله و حکمه الخ این معنی دارد که حکم غیر منصرف یعنی اثری که مترتب میشود بر غیر منصرف بجهت اشتمال آن بر علتین یا علت واحده که

قائم میشود و مقام دو علت اینست که در و منع کسره و تنوین نبود و حضرت قدس سره السامی نیز بسوی همین جواب اشاره کرده اند
بقوله من حیث اشتماله علی علتین او واحدة تقوم مقامهما اگر گفته شود چرا اضافت نمیشود حکم بسوی علت حقیقی جواب
میگوییم حکم اینمعنی دارد که الاثر المترتب علی الشیء و مراد از شیء مؤثر ست پس حکم مضاف نخواهد شد مگر بسوی همان مؤثر اگر
گفته شود چه فائده است در ارجاع ضمیر قوله وحکمه بسوی غیر منصرف تا مجاز لازم آید ممکن ست که ضمیر او بسوی وجود احد امرین
راجع باشد یعنی علتین و علت واحده مذکوره و اضافت درینوقت بر سبیل حقیقه است نه مجاز جواب میگوییم اگرچه درینوقت
اضافت بر سبیل حقیقه است لیکن صرف عبارت از ظاهر متبادر لازم می آید زیرا که بعد تعریف غیر منصرف بیان حکم غیر منصرف
متبادر ست کما فی تعریف المعرب و بیان حکمه اگر گفته شود انتفاء کسر در غیر منصرف از قوله غیر المنصرف بالضمة والفتحة معلوم
شده است پس ذکر آن درینجا مستدرک ست جواب میگوییم قصد مصنف رح جمع حکمین ست از انکه بضبط و حفظ
اسهل و اقرب ست جواب دوم قصد مصنف رح تنبیه است بر اینکه منع کسره از غیر منصرف باصالت نه بتبعیت
و اگر اکتفا به تنوین میکرد وهم میشد که حکم غیر منصرف ازینجهت که غیر منصرف ست منع تنوین ست و منع کسره بتبعیت تنوین ست
نه باصالت چنانچه مذهب اکثر نحات ست اگر گفته شود در غیر منصرف جر و تنوین چرا داخل نمیشود جواب میگوییم
غیر منصرف مشابهت بفعل دارد و در فعل جر و تنوین داخل نمیشود پس در غیر منصرف نیز جر و تنوین داخل نخواهد شد و
وجه مشابهت اینست که در فعل چنانچه دو فرعیت اند یکی آنکه فرع ست در اشتقاق زیرا که فعل مشتق از مصدر ست
دوم آنکه فعل فرع اسم ست از روی افاده زیرا که فعل جزء کلام تام نمیشود بدون فاعل پس در جزئیت محتاج بسوی
فاعل ست همچنین در اسم غیر منصرف دو فرعیت اند از انکه غیر منصرف مشتمل بر دو علت ست یا بر علت واحده مذکوره
و هر علت فرع ست پس ثابت شد که در غیر منصرف دو فرعیت اند ازینجهت مشابه شد بفعل پس آن اعراب که مختص
باسم بود از اسم غیر منصرف منع کرده شد که آن جر و تنوین تمکن و تحقیق مقام اینست که اصل در اسم اعراب ست و اصل
در فعل عمل و بنا پس اگر اسم بفعل مشابه شود بمقتضای مشابهت معامله میکنند یعنی اگر اسم مشابه است بفعل در تمام معنی
و فعل پس درینوقت آن اسم را مبنی میسازند و عمل فعل میدهند چون اسماء افعال و اگر مشابه ست بفعل در عدد حروف
و حرکات و سکنات و در جزء معنی فعلی درینوقت اسم را عمل فعل میدهند و مبنی نمیکنند بجهت ضعف مشابهت چون
اسم فاعل و اگر مشابه شود بفعل بوجه بعید همچون مشابهت در فرعیت پس درینوقت نه مبنی میکنند و نه عمل فعل میدهند
اما عدم بنا ازینجهت ست که مشابهت ضعیف ست یا ضعف فعل در بنا از انکه تمام فعل مبنی نیست بلکه بعضی مبنی اند
چون ماضی و امر بغیر لام و بعضی معرب چون مضارع و اما عدم اعمال بواسطه آن ست که اسم مذکور از معنی

فعل تعالی و عارضیست لیکن بجهت رعایت مشابهت مذکوره کسری که مختص باسم بود منع کردند و علامت اعراب که
تنوین بود نیز دور کردند و نزدیک بعضی کسر و تنوین هر دو ممنوع اند و نزدیک بعضی منع کسر بالاصالت ست و منع تنوین
تبعیت فافهم و ازین تحقیق مندفع شد اعتراض مشهور و تقریر آن اینست که غیر منصرف مشابه است بفعل ماضی و ماضی مبنی اصل ست
پس بباید که غیر منصرف نیز مبنی شود زیراکه تعریف مبنی برو صادق که آن مانع ست مبنی الاصل ست و بعضی جواب داده اند
که غیر منصرف بفعل مطلق مشابه است نه بفعل خاص و فعل مطلق مبنی اصل ست و بعضی جواب داده اند که مطلق مناسبت
بمبنی اصل موجب بنا نیست بلکه مناسبت خاص چنانچه در بحث اسم مبنی مفصل گفته خواهد شد انشاء الله تعالی و وجه آنکه
هر علت فرع ست اینست که عدل فرع معدول عنه ست زیراکه اصل در هر شی اینست که بر حال خود باقی بود اگر گفته شود
مراد از عدل معدول ست نه مصدر پس لازم می آید که شی در نفس خود عامل و موثر بود جواب میگوییم مراد اینست
که معدول ازین حیثیت که معدول ست موثر ست و من حیث الذات موثر فیه و متاثر ست و وصف فرع موصوف ست
ازانکه معنی وصف بر ما یقوم به موقوف ست و تانیث فرع تذکیر ست از روی لفظ و معنی اما از روی لفظ ازانکه قائم ست گویند
پس قائمة و بعضی اعتراض کرده اند که تانیث بر مطلق قائم یعنی لابشرط شی عارض و طاری و عارض ست نه بر قائم
که مبتدا ست بتجرید از تا و حیثیت تجریدیت این تجرید ست و آن قائم که مذکر ست همین قائم مقید قائم ست نه قائم مطلق که مشترک
ست میان مذکر و مونث و معنی ایضا داده است از تعرض بتذکیر و تانیث و اما تانیث فرع تذکیر از روی معنی ازینجهت ست
که مذکر بر مونث غالب ست پس مونث در معنی فرع مذکر شد و تعریف فرع تنکیر ست ازانکه تعریف مقید ست و تنکیر مطلق و مقید
فرع مطلق میباشد و یا ازانکه تعریف بر تنکیر عارض و طاری ست کما یقول الرجل بعد از رجل اگر گفته شود فرعیت تعریف تنکیر را
باینمعنی در معرف بلام ظاهر ست و اما در باقی معارف چون مضمر و موصول وغیر آن واضح نیست ازانکه در مضمر و موصول
وغیر آن تعریف اصلی و دائمی ست نه آنکه سابق نکره بود و تعریف عارض و طاری ست جواب میگوییم مراد ازینکه
تعریف بر تنکیر عارض و طاری ست اینست که علم بشی بر وجه خصوص بعد علم آن بر وجه عموم ست ازانکه خصوص امر زائد ست
فافهم و عجمه فرع عربی ست ازانکه اصل در هر کلام اینست که مخاطب نشود بلسان آخر و جمع فرع واحد ست کما لایخفی و ترکیب
فرع افراد ست کما هو الظاهر و وزن فعل فرع وزن اسم ست زیراکه اصل در هر نوع اینست که دران نوع وزنی نبود که
مختص بنوع آخر باشد و بر عارف مخفی نیست که این توجیه فرعیت قسم اول وزن فعل ثابت میشود نه فرعیت قسم ثانی
و هو ما کان فی اوله زیادة کزیادة الفعل غیر قابل للتاء کما سیجی بحقیقته انشاء الله تعالی و باید دانست که جر و تنوین
ممنوع و منزوع ست از غیر منصرف معا و نزدیک بعضی انتزاع تنوین از غیر منصرف اولا و بالاصالت ست و انتزاع جر تبعیت

تنوین ست ونزدیک سلطان علماء المشرق والصین حافظ الحق والملة والدین زبدة المتقدمین قدوة المدققین والمحققین
حضرت شیخ جمال الدین ابن الحاجب قدس سره والنور مرقده هر دو امر جائز اند واقدام الشارحین شیخ رضی قدس سره
امر ثانی اختیار کرده ازانکه چون عود تنوین ضروری بود کسره هم عود میکند باوجودیکه عودش ضروری نیست ومصنف رح
فرموده که کسره ازین جهت مانع تنوین ست که کسره لازم تنوین ست ولهذا هرجا که تنوین داخل میشود کسره نیز داخل میشود وچون
تنوین بدون عوض ساقط میشود کسره نیز ساقط میگردد ووقتیکه تنوین بعوض ساقط میشود چون لام واضافت کسره
ساقط نمیشود ازانکه وجود عوض مثل وجود معوض عنه است فافهم وادع لی بخیر دعاء بلاعوض وریاء ومخفی نماند که قوله
حکمه مبتدا مضاف ست وکلمهٔ ان مخففه از مثقله است وضمیر شان اسم اوست وقوله کسره مفتوح ست ازانکه اسم
لاء نفی جنس ست وخبر او محذوف ست یعنی ان لا کسرة فیه ولاء نفی جنس باسم وخبر خود خبر ان مخففه است وآن مخففه با
اسم وخبر خود خبر قوله حکمه ست و در قوله لا کسرة ولا تنوین پنج وجه جائز اند کما فی لا حول ولا قوة هرگاه که فارغ شد
مصنف رح از حکم منع منصرف شروع کرد در بیان ضد حکم غیر منصرف لان الاشیاء تعرف باضدادها پس گفت
ویجوز صرفه یعنی جائز ست منصرف کردن غیر منصرف با دخال جر و تنوین پس مراد از انصراف غیر منصرف
اجرای حکم منصرف ست بر غیر منصرف نه مراد منصرف گردانیدن غیر منصرف ست فی الحقیقة تا لازم آید که مصنف رح
در حد غیر منصرف بمتقدمین مخالف شده است ودرینجا موافق شده است زیراکه غیر منصرف نزدیک مصنف رح آنست
که دروی دو علت یا علتی واحده بود وبسبب دخول جر و تنوین دو علت یا علت واحده زائل نمیشود ونزدیک متقدمین
غیر منصرف آنست که در وی جر و تنوین داخل نشود بعضے گفته اند که مراد از صرف معنی لغوی ست نه معنی اصطلاحی وضمیر
قوله صرفه راجع ست بسوی حکم غیر منصرف یعنی یجوز صرف حکم غیر المنصرف پس برین تقدیر محذور مذکور لازم نمی آید اگر گفته شود
صرف غیر منصرف برای ضرورت شعر واجب ست نه جائز پس چگونه صحیح ست قوله ویجوز صرفه للضرورة زیراکه جواز
متساوی طرفین را میخواهد جواب میگوئیم مراد از جواز عدم امتناع ست از قبیل ذکر ملزوم و اراده لازم زیراکه جواز
را عدم امتناع لازم ست ووجود جواز در عدم امتناع لازم ووجوب جواز در عدم امتناع مشارک اند کما اشار الیه قدس سره السامی
بقوله ای لا یمتنع سواء کان ضروریا او غیر ضروری جواب دوم مراد از قوله یجوز صرفه امکان عام ست که آن سلب
ضرورت از جانب مقابل حکم ست پس قوله ویجوز اه یعنی دارد که سلب جواز صرف برای ضرورت تناسب ضروری
نیست پس شامل شد بوجوب وجواز وقوله **للضرورة** متعلق ست بقوله یجوز یعنی یجوز صرفه للضرورة یعنی برای
ضرورت وزن شعر یا برای رعایت قافیه زیراکه از منع صرف غیر منصرف که در بعضی اشعار واقع ست انکسار وزن

شعر لازم می آید یا اثر حاف و با خوشی که شعر را از سلاست و فصاحت خارج میکند پس انصراف غیر منصرف برای محافظت
وزن شعر و سلاست و فصاحت او ضروریست لان الضروریات تبیح المحذورات و مثال انصراف غیر منصرف برای ضرورت
وزن شعر یعنی بسبب خوف انکسار وزن اینست شعر صبّت علی مصائب لو انها ۔ صبّت علی الایام صرن لیالیا ۔ بدانکه
مصائب غیر منصرف ست بعلت واحده که قائم ست مقام دو علت که آن منتهی الجموع ست در حالم منصرف شد
با دخال تنوین تا وزن شعر منکسر نشود و بیت اول اینست شعر ماذا علی من شمّ تربة احمدا ۔ ان لا یشمّ مدی الزمان
غوالیا ۔ باید دانست که حضرت خاتون جنّت بنت شفیع امّت حضرت فاطمة الزهرا رضی الله تعالی عنها روزی
روضه فائض البرکات حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه وعلی آله واصحابه وسلم را زیارت میکرد و خاک پاک از روضهٔ مقدسه
بدست خود برداشت و بر دیده خدا رسیده از نور آفریده خود می نهاد و میگریست که عالم ارواح و اجسام که بیان
اطمینان و مسرت را بدست اضطراب و نقمت چاک ساخته و حوران بهشتی از استماع گریه جان سوز و ناله دل دوز دست
افسوس بر سر و سینه نهادند و در فردوس برین بیهوش افتادند و چون آن خاتون جنت رضی الله تعالی عنها آغاز کرد
ماذا علی من شمّ تربة احمد الخ نزدیک بود و در زمین نبود که تمام عالم از آتش مهاجرت سوخته گردد و مثل شمع گداخته شود
و در مورخین اختلاف ست بعضی گویند این دو بیت از حضرت فاطمة الزهره است رضی الله تعالی عنها و بعضی گویند
این دو بیت از حضرت امیر المومنین اسد الله الغالب علی ابن طالب کرم الله وجهه و حضرت قدس سره السامی
در هامش یعنی در حاشیهٔ خود بقول اول تصریح کرده اند و در فوائد ضیائیه بتذکیر ضمیر بسوی قول ثانی اشاره نموده اند ازینجا
معلوم میشود که نزدیک ایشان قول ثانی مختار و مرجح ست و تحقیق دو بیت مذکور این که کلمه ما در قولها رضی الله تعالی
عنها ماذا اسم جنس ست بمعنی شی یعنی ای شی یا اسم موصول ست بمعنی الذی و صلهٔ او وجب ست که از قولها رضی الله تعالی
عنها علی من شمّ مفهوم میشود و موصول با صله خود مبتدا است و قوله ان لا یشمّ خبر قوله ماذا است لا یشمّ از ماده شم ست از
باب نصر یا علم والشم قوت مودعة من الله تعالی فی الزائدتین المتقعتین فی مقدم الدماغ الشبیهتین بحلمی الثدی بدرک به
الروائح بطریق وصول الهواء المتکیف بکیفیة ذی الرائحة الی الخیشوم فافهم واحفظ و تربة واحد ترب ست بضم تا و سکون
راء مهمله یعنی تراب و خاک و احمد اسم تفضیل ست بمعنی فاعل یا بمعنی مفعول و مدی چون قفی بمعنی غایت ست و مراد از و
جمیع ازمنه است بعلاقه جزئیه و غوالی جمع غالیه ست و آن چیزیست خوشبو مرکب از عود و مشک و عنبر و روغن یاسمن
یعنی آن چیز که واجب و لازم ست بر شخصیکه خاک پاک روضهٔ مقدسه آنحضرت صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم
شمیده است اینست که بو نکند هیچ زمانه از ازمنهٔ عمر خود غوالی را پس چگونه یک غالیه را خواهد شمید ازان جهت که

غالیه بنسبت تربت شریف آنحضرت علیه و علی آله و اصحابه الصلواة و السلام خوشبوئی ندارد و قولها رضی الله تعالی عنها صبت از ماده صبب ست و آن عبارت است از ریختن آب و هر چیزیکه مانع وزوان بود و مصائب بفتح میم و کسر همزه جمع مصیبت ست و ابدال واو بهمزه در مصائب که در اصل مصاوب بود برخلاف قیاس ست کما تقرر فی الصرف و گاهی مصیبت را بر مصاوب جمع میکنند بر قیاس و مصیبت در اصل مصوبت بود حرکت واو بما قبل دادند واو را یا کردند مصیبت شد و مصیبت عبارت ست از مکروهی بر انسان نازل شود و لیالی اسم جمع یا جمع لیل ست یعنی نازل شدند و فرود آمدند برمن مکروهاتیکه اگر بر ازمنه طاقات نازل شوند آن ازمنه مکدر و تیره کردند بغایت تیرگی و کدورت بزرگی و در ترجمه این بیت فرموده

فرد برمن مصیبتی که خدا دست گرفته ❊ بر روز روزکشته شب تارتار تاره

و مثال انصراف غیر منصرف برای ضرورت وزن شعر بسبب خوف آن زیانی که وزن شعر را از فصاحت خارج میکند انیست شعر اعد ذکر نعمان لنا ان ذکره ❊ هو المسک ماکررته یتضوع ❊ و نعمان غیر منصرف ست بسبب علمیت و الف نون مزیدتان و اگر او را فتح دهند بغیر تنوین وزن شعر اگرچه مستقیم میشود و بر حال خود میماند اما وزن شعر از سلاست و فصاحت که طبع سلیم او را میداند خارج میشود و اگر گفته شود احتراز از زحاف ضرور نیست پس چگونه قوله للضرورت باو شامل ست جواب میگوئیم چون احتراز از زحاف ممکن بود احتراز از وی نزدیک شعرا ضرور ست و بیت اول انیست

هینا لارباب النعم ❊ والعاشق المسکین ما تیجرع

و تحقیق این دو بیت انیست که اعد صیغه امر ست از باب افعال یعنی مکرر کن و ذکر بالکسر مصدر ست و هو اسم لما یجری علی اللسان و نعمان بفتح نون کوهی ست نزدیک عرفات بعضے گویند صحرائی ست در راه طائف و بعضی گویند که نعمان درین شعر بضم نون ست و آن اسم حضرت امام ابوحنیفه است رضی الله تعالے عنه و این روایت مشهور نیست اگر بحسب معنی ملائم و مناسب ست و قولنا متعلق ست بقوله اعد و کلمه ان بکسر همزه برای تعلیل ست اگرچه برای تعلیل موضوع نیست همچون آن مفتوحه کما تقرر فی الاصول و بعضی بفتح روایت کرده اند و توجیه او انیست که لام مقدر ست و حذف حرف جر از ان و آن قیاس ست کما سیجی انشاء الله تعالی و کلمه ما در قوله ماکررته مصدریه ست یعنی مدت تکریره و اعادت مرة بعد اخری و قوله ماکررته ظرف قول یتضوع ست و یتضوع بمعنی منتشر ست یعنی مکرر کن ذکر نعمان را برای منفعت من زیرا که ذکر نعمان مشک ست که بوی آن منتشر میشود هر وقتیکه مکرر کرده شود و مثال انصراف غیر منصرف برای ضرورت رعایت قافیه انیست شعر

سلام علی خیر الانام و سیدی ❊ حبیب اله العالمین محمد ❊ بشیر نذیر هاشمی مکرم ❊ عطوف رؤف من یسمی باحمد ❊

و احمد درین شعر غیر منصرف ست و اگر او را بفتح دال خوانند در قافیه خلل واقع میشود زیرا که حرف روی یعنی حرف اخیر در تمام ابیات دال مکسوره است و سلام مصدر ثلاثی ست بمعنی سلامت از مکروهات و تمام

بهمزهٔ اصلیه والف زائده که بمعنی مخلوقات ست جمع نیست بلکه اسم جمع ست لانه لا واحد له وسید بشیر ونذیر ورءوف هاشمی رءوف
از اسماء آنحضرت اند صلی الله علیه وعلی آله واصحابه وسلم واحتمال دارد که تکرم ... وحبیب نیز از اسماء آنحضرت بود
علیه الصلوٰة والسلام ازانکه بعضی گفته اند که نبی صلی الله علیه وسلم را هزار نام چنانچه مشهور ونود ونه نام الله وحبیب که از اسماء
آنحضرت علیه الصلوٰة والسلام ست مضاف ست واضافت منافی علمیت نیست زیراکه شیخ رضی قدس سره اضافت علم
جائز داشته است واسید من جار بالکونین عوضاً عن الملکون وآن معطوف ست بر قوله خیر بواقی از باب تاکید اند
وحبیب بروزن فعیل ست بمعنی مفعول چون قتیل بمعنی مقتول ولام بر قوله العالمین برای استغراق وبشیر ونذیر بمعنی
مبشر ومنذر ست ومعطوف ورءوف صفت مشبهه است بروزن فعول بفتح فا وقوله من یسمی باحمد یعنی که من من اسماء
من یسمی باحمد وقوله **او التناسب** معطوف ست بر قوله للضرورت یعنی جائز ست صرف غیر منصرف تا که حاصل شود
تناسب میان منصرف وغیر منصرف زیراکه رعایت تناسب میان کلمات نزدیک فصحا امر مهم ست اگرچه بحد
ضرورت نرسیده **مثل سلاسلاً واغلالاً** وسلاسل غیر منصرف ست بسبب جمعیت که قائم مقام دو سبب ست
وچون اغلال منصرف ست ازینجهت سلاسل را در حکم منصرف کردند تا بمنصرف مناسب شود وباید دانست که قوله
سلاسلا واغلالا امثال مجموع این دو امر ست یکی انصراف غیر منصرف ودوم منصرفی که بغرض مناسب او غیر منصرف
را منصرف کرده شده است واگر نه مناسب بود که اکتفا بسلاسلا میکردیس وارد نمیشود که ذکر اغلال مستدرک ست اگر گفته شود
برای مناسبت غیر منصرف منصرف را چرا غیر منصرف نکردند جواب میگوییم اصل در اسم انصراف ست وعدم صرف
غیر اصل ست واولی اینست که غیر اصل بسوی اصل رجوع کند اگر گفته شود مصنف رح مثال ضرورت چرا نیاورد جواب
میگوییم امثلهٔ انصراف غیر منصرف برای ضرورت وزن شعر یا قافیه مشهور ومعروف اند بخلاف امثلهٔ انصراف غیر منصرف
برای تناسب جواب دوم انصراف برای ضرورت وزن شعر یا قافیه امر ظاهر ست بخلاف انصراف برای تناسب
هرگاه که مصنف رح در تعریف غیر منصرف او واحدة منها تقوم مقامها گفته بود وبیان نکرده که کدام علت از علل تسعه
قائم میشود مقام دو علت شروع کرد در بیان آن علت واحدهٔ مذکوره پس گفت **وما یقوم مقامها** یعنی علتی که
قائم میشود بمقام دو علت از علل تسعه دو علت اند که هر یک ازان دو علت مکرره است ولهذا قائم میشود هر واحد
ازان دو علت مقام دو علت **الجمع** یعنی یکی ازان دو علت جمع ست که بصیغهٔ منتهی الجموع بود چون درین جمع
جمعیت مکرر ست یکی جمعیت ودوم تکرار جمع پس حکم کردند که جمع اگرچه علت واحده است لیکن قائم مقام دو علت
ست وتکرار جمع عام ست ازین که حقیقت بود چون اکالب واساور واناعیم یا حکما باشد مثل آن جموع که بصیغه

منتهی الجموع در عدد حروف و حرکات و سکنات موافق اند چون مساجد و مصابیح **والف التانیث** یعنی دوم
ازان دو علت تانیث ست لیکن نه مطلق بلکه بعضی اقسام آن که دو الف تانیث بود یکی مقصوره دوم ممدوده که هر واحد
بسبب تکرار خود قائم میشود مقام دو علت چون حبلی و حمراء زیرا که این هر دو الف از روی وضع بکلمه لازم اند وصلا
مفارق نمیشود ازان که در حبلی حبل و در حمراء احمر جائز نیست پس از جهت لزوم تانیث را بمنزله تانیث آخر نموده حکم
کردند که تانیث مکرر شد یکی تانیث و دوم لزوم تانیث بخلاف تاء تانیث که از روی وضع بکلمه لازم نیست زیرا که
موضوع ست بجهت آنکه تا فرق کند میان مذکر و مؤنث و تاء تانیث را اگرچه بسبب عارضی لزوم عارض میشود چنانچه
بسبب علمیت لیکن این لزوم بشابه لزوم وضعی نمیرسد کما لا یخفی اگر گفته شود واو برای جمع مطلق ست کما هو المشهور پس
قوله و بالقوم مقامها الخ این معنی دارد که آن علت که قائم میشود مقام دو علت جمع و دو الف تانیث ست و ازینجا
لازم می آید که مجموع جمع و دو الف تانیث علت واحده باشد و لیس کذلک **جواب میگوییم** تقدیر کلام اینست که
یقوم مقامهما علتان احدیهما الجمع و ثانیهما الفا التانیث اگر گفته شود برین تقدیر لازم می آید که مجموع دو الف تانیث علت
واحده بود و حالانکه هر واحد از الفین علت واحده است **جواب میگوییم** تقدیر کلام اینست که ثانیهما التانیث و بسوی
همین جواب اشاره کرده اند حضرت قدس سره السامی بقوله و ثانیهما التانیث لکن لا مطلقا الخ **جواب دوم** تقدیر
کلام اینست که ثانیهما کل واحد من الفی التانیث فافهم و بعضی اعتراض کرده اند که قوله و بالقوم مقامهما از تتمه تعریف غیر منصرف
ست پس تقدیم او بر بیان حکم غیر منصرف واجب ست **جواب میگوییم** بیان جمیع اسباب منع صرف از تتمه تعریف
ست و آن حاصل شده است و قوله و بالقوم مقامها الخ از قبیل توضیح و تعیین جزء تعریف ست و قوله و حکمه ان لا کسرة
الخ جمله معترضه است میان تعریف و توضیح تعریف و وجه تقدیم او بر توضیح تعریف شده اهتمام همین ست که قوله و حکمه الخ
حصاحیت تعریف ندارد و قوله و یجوز صرفه الخ از متعلقات و توابع قوله و حکمه است هرگاه که بیان کرد مصنف رح علل تسعه را
بر سبیل اجمال و بتعریف و شرائط هر یک متعرض نشده بود شروع کرد در بیان نفس مفهوم بعضی علل و در بیان شرط تاثیر
بعضی علل پس گفت **فالعدل** و هرگاه که عدل در تعداد علل مقدم بود در بیان نیز مقدم داشت تا تفصیل موافق
اجمال باشد و فا برای تفسیر علل ست و لام عهد خارجی ست یعنی آن عدل که سابق مذکور شد و عدل مبتدا است و قوله
خروجه خبر ست اگر گفته شود عدل متعلق ست بمعنی اخراج یعنی برآوردن و خروج لازم ست بمعنی بیرون آمدن
پس حمل خروج بر عدل صحیح نیست زیرا که قوله فالعدل خروجه برین تقدیر این معنی دارد که برآوردن اسم بیرون آمدن اسم ست
جواب میگوییم عدل مصدر ست بمعنی للمفعول و تا حال حمل درست نمی آید زیرا که صحیح نیست المعدول الخروج و یعنی معدولیت

بیرون آمدن ست پس عدل را مبنی برای مفعول میگوییم وازو حاصل المصدر مراد میداریم که از مقولہ کیف ست یعنی بودن
اسم معدول بخلاف نفس مصدر که از مقولہ فعل و تاثیر ست و همچنین از خروج حاصل مصدر مراد میداریم که آن بودن اسم ست
برآورده شده زیراکه هر شی که بیرون آید بسبب برآوردن شی آخر حاصل میشود از بیرون آمدن آن شی برآورده شدن
آن شی پس قوله فالعدول وخروجه این معنی دارد که بودن اسم معدول بودن او مخروج ست از صیغه خود الخ واگر از خروج
نفس مصدر اراده کنند و حاصل مصدر مراد ندارند محل راست نمی آید زیراکه این کلام صحت ندارد یعنی معدل کرده شدن
بیرون شدن ست و بسوی همین جواب اشاره کرده اند قدس سره السامی بقوله فالعدول مصدر مبنی للمفعول الخ وبقوله
ای کون الاسم معدولا و بقوله ای کونه مخرجا اشاره کرده اند بسوی آنکه مراد از عدل که مصدر مجهول ست واز خروج
حاصل بالمصدر ست هذا تحقیق المقام بفضل الله ذی الانعام بعضے سوال کرده اند که چون مراد از هر دو حاصل مصدر
باشد پس چه حاجت ست بسوی آنکه عدل را مصدر مجهول گردانند لانه یصح ان یقال کیفیة العدل کیفیة خروجه عن صیغته
الخ یعنی بیرون آمدن اسم بیرون آمدن آن اسم ست از صیغه خود الخ اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح العدل اخراجه
تا احتیاج بسوی تکلفات رکیکه نمیشد و معنی چنین می بود که برآوردن متکلم اسم را خارج کردن متکلم ست آن اسم را از صیغه
او که اصلی ست جواب میگوییم این عبارت را دلالت صریح بسبب منع صرف نیست بلکه دلالت ضمنی ست زیراکه
سبب منع آنست که ثابت و قائم باسم بود تا سبب و فرعیت دران اسم متحقق شود چون معدولیت مثلا نه سبب منع
صرف آنست که بمتکلم قائم بود که آن مثلا اخراج ست و اما الکیف فهو هیئة فی شیٔ لا یقتضی بذاته قسمة ولا نسبة و تنقسم
الی کیفیات محسوسة راسخة کحلاوة العسل وملوحة ماء البحر وغیر راسخة کحمرة الخجل وصفرة الوجل والی کیفیات نفسانیة
کالکتابة بعد الرسوخ والعلم وغیر ذلک والی کیفیات مختصة بالکمیات کالمثلثة والمربعیة للسطح والزوجیة والفردیة للعدد والی
کیفیات استعدادیة نحو الدفع کالصلابة او نحو الانفعال کاللین واما الفعل فهو الهیئة العارضة للمؤثر فی غیره بسبب
التاثیر کالهیئة للقاطع بسبب کونه قاطعا وفی التفصیل طول فصل فی الحکمة ﴿ فاطلب فیها بالفهم والحکمة ﴾ وقوله
عن صیغته الاصلیة متعلق ست بقوله خروجه وضمیر قوله صیغته راجع ست بسوی اسم ؛ قوله الاصلیة صفت صیغته ست
و در قوله الاصلیة یا نسبت ست یعنی از صیغه خود که اصلی ست یعنی از صورتیکه تقاضا میکند اصل و قاعده که آن اسم
بران صورت بود اگر گفته شود خروج اسم از صیغه اصلی بامعنی در عمر ظاهر نیست بلکه در جمیع افراد عدل تقدیری زیراکه
در عمر مثلا اصل و قاعده نیست که بودن عمر را بر صورت عامر مقتضی باشد جواب میگوییم هرگاه تقاضا کرد ضرورت
منع صرف که در عمر بعدل حکم کرده شود تا دو علت متحقق بود لهذا اجماع کردند بر بنا آنکس در محل نامیده شده است

باسم فاعل کہ مشتق از عمارت ست یعنی عامر پس اعتبار کردند اخراج عمر را از عامر کہ صیغۂ اصلی ست ازانکہ اصل و قاعدہ مقتضی ست کہ عمر بر صیغۂ عامر باشد والعمارۃ بالکسر آبادانی و آباد کردن و عامر آباد کنندہ والصیغۃ ہی الہیئۃ الحاصلۃ بعد الترکیب وقیل الصیغۃ ہی الہیئۃ الحاصلۃ للکلمۃ من ترتیب الحروف والحرکات والسکنات اگر گفتہ شود تعریف عدل مانع نیست زیرا کہ صادق می آید بر اسماء محذوفۃ الاعجاز یعنی محذوف الاواخر چون ید و دم زیرا کہ از صیغۂ اصلی خود خارج شدہ اند **جواب میگوئیم** قولہ خروجہ بمنزلہ جنس ست و قولہ عن صیغتہ الاصلیۃ فصل ست و متبادر از خروج اسم از صیغۂ اصلی خود انیست کہ مادہ باقی بود و تغیر واقع نشود مگر در صورت زیرا کہ خروج اعتبار کردہ شدہ ہست مگر از صیغہ فقط پس ظاہر انیست کہ مادہ باقی بود و در محذوفۃ الاعجاز مادہ باقی نیست پس تعریف باین اسما نقض نمیشود اگر گفتہ شود تعریف عدل نیز مانع نیست زیرا کہ بر مشتقات چون اسم فاعل اسم مفعول و صفت مشبہ و اسم التفضیل صادق می آید زیرا کہ این مشتقات از صیغۂ اصلی خود کہ مصدر ست خارج شدہ اند **جواب میگوئیم** از اضافت صیغہ کہ بسوی ضمیر اسم ست مشتقات خارج میشوند زیرا کہ صیغۂ مصدر صیغۂ مشتقات نیست بواسطہ آنکہ صیغۂ ضرب کہ مصدر ست در اصل صیغۂ ضارب نیست بسبب آنکہ ہر دو در معنی مغائر اند بخلاف ثلثہ ثلثہ کہ در اصل صیغۂ ما و صیغۂ ثلثہ ست لاتحادہما فی المعنی اگر گفتہ شود تعریف عدل نیز مانع نیست ازانکہ صادق می آید بر مغیرات قیاسیہ چون قائل و بائع و امثال آن ازانکہ معدول اند و خارج شدہ اند از قاول و بایع کہ صیغۂ اصلیست زیرا کہ اصل و قاعدہ مقتضی ست کہ قایل و بائع بر صیغۂ بائع بودہ باشد ازانکہ اول اجوف واوی و ثانی اجوف یائی ہست و چون الرامی بسکون یا کہ معدول ست از الرامی بضم یا **جواب میگوئیم** متبادر از قولہ خروجہ عن صیغتہ الاصلیۃ انیست کہ آن اسم از صیغۂ اصلیہ خود خارج شود و در صیغۂ اخری کہ بصیغۂ اصلیہ مغائر بود داخل شود و صیغۂ معدول عنہ تحت اصل و قاعدہ و ممکن ہست کہ مغائرت باین طریق اختیار کنیم کہ صیغۂ معدول تحت اصل و قاعدہ داخل نباشد و صیغۂ معدول ست تحت اصل و قاعدہ بود پس خارج شدند مغیرات قیاسیہ ازانکہ صیغۂ معدول در مغیرات قیاسیہ نیز تحت اصل و قاعدہ داخل ست زیرا کہ قائل و بائع کہ در اصل قاول و بایع بود واو و یا را موافق قانون صرفی بہمزہ بدل کردند قائل و بائع شد و قس علیہ الرامی اگر گفتہ شود برین التقدیر تعریف عدل بر مغیرات شاذہ صادق می آید ازانکہ صیغۂ ثانی در مغیرات شاذہ تحت اصل و قاعدہ نیست چون اقوس و انیب کہ از مجموع شاذہ است زیرا کہ ضابطہ و قاعدہ انیست کہ ہر فعل کہ بفتح فا و سکون عین اجوف واوی بود یا اجوف یائی بر وزن افعال جمع کردہ شود چنانچہ قوم و عیب ابر اقوال و اعیاب جمع میکنند و قوس اجوف واوی ست و ناب اجوف یائی زیرا کہ در اصل نیب بود پس قیاس انیست کہ جمع آن ہر دو اقواس و انیاب آید و چون اقوس و انیب آمد حکم میکنیم کہ این ہر دو از اقواس و انیاب معدول اند کہ صیغۂ اصلی ست آن ہر دو پس تا حال تعریف مانع نیست

جواب میگوییم لانسلم که مغیرات شاذه از صیغ اصلیه خود مخرج بوند زیراکه ظاهر انیست که قوس و ناب را ابتدا بر اقوس
وانیب برخلاف قیاس جمع کرده اند نه اینکه قوس و ناب را اولا بر اقواس و انیاب موافق قیاس جمع کرده بعده اقوس
وانیب را از اقواس و انیاب برآورده **جواب دوم** مراد از خروج خروج غیر تصریفی ست که در علم نحو از و بحث میکنند [illegible]
آنکه متکلم نحوی ست و هر متکلم باصطلاح خود کلام میکند و تقدیر کلام اینست که خروج الاسم عن صیغته الاصلیه خروجا غیر تصریفی آه
خروجا فیما یبحث عنه فی علم النحو پس سلامت نداریم که تعریف مانع نیست **جواب سوم** قدماء منطقیین تعریف شیء باعم
جائز داشته اند وقتیکه تمیز آن شیء از بعض ماعدای او مقصود بود فیقال الانسان حیوان و درینوقت دخول بعض ماعدای
او در تعریف ممنوع نیست پس ممکن ست که مقصود مصنف رح از تعریف عدل تمیز او از سائر علل بود نه از جمیع ماعدای او
پس برین تقدیر در تصحیح این تعریف بسوی تکلفات رکیکه بارده احتیاج نیست و مخفی نماند که اوزان عدل معدود و منضبط اند
چنانچه بزرگی فرموده ؎ اوزان عدل شش بود ای صاحب کمال * فعل فعل فعال و فعل مفعل و فعال *
از هر یکی مثال بگویم ترا عزیز * امس و سحر ثلث و عمر و ثلاث و نزال * و نیز بوجه دیگر بزرگی فرموده ؎ اوزان عدل را
بتمامی تو شش شمر * مفعل فعل مثالهما مثلث و عمر * فعل ست مثل امس فعال هست چون ثلث * فعل فعال
دان تو فطام و فعل سحر * هرگاه که فارغ شد مصنف رح از تعریف عدل شروع کرد در تقسیم آن و چون عدل تحقیقی
از عدل تقدیری قسم اعلی بود مقدم داشت پس گفت تحقیقا صفت مفعول مطلق محذوف ست یعنی خروجا
تحقیقا یا تمیز ست از نسبت خروج که بسوی ضمیر اسم ست و برین دو تقدیر عامل او خروج مذکور ست یا مفعول مطلق فعل
محذوف ست یعنی حقق زیرا که هر مصدر بر فعل خود دلالت میکند و تحقیق مقام و تنقیح مرام اینست که عدل بر دو قسم ست
تحقیقی و تقدیری زیرا که نحات چون ثلث و مثلث و اخر و جمع و عمر و زفر را غیر منصرف یافتند و اجماع برین ست که
غیر منصرف آن اسم ست که در وی دو علت بود یا یک علت که قائم شود مقام دو علت و درین اسما سوای وصفیت
یا علمیت سبب ظاهر نیست محتاج شدند بسوی سبب آخر تا خلاف اجماع لازم نیاید و چون خواستند که سببی دیگر اعتبار نمایند
هیچ سبب صالح فرض و اعتبار نبود مگر عدل از ینجهت درین اسما عدل اختیار کردند ولیکن باید دانست که اختیار
عدل مطلق جائز نیست بلکه در اعتبار او از دو امر ناچار ست یکی وجود اصل برای اسم معدول و دوم اعتبار اخراج
از ان اصل زیرا که تحقق فرعیت که باعث مشابهت غیر منصرف بفعل شده و واسطه عدم انصراف بدون اعتبار
اخراج متصور نیست کما لا یخفی پس چون در امثله تفحص کردند در بعضی امثله سوای منع صرف بر وجود اصل که معدول
عنه است دلیل یافتند و این معدول عنه آن ست که وجود او محقق ست و در بعضی امثله سوای منع صرف بر وجود

اصل دلیل نیافتند ازینجہت برای آنہا اصل فرض کردند تا بسبب اعتبار اخراج آنہا ازان اصل مفروض عدل محقق شود واین معدول عنہ آنست کہ وجود او فرضی وتقدیری ست کما اشار الیہ قدس سرہ السامی بقولہ ففی بعض تلک الامثلۃ توجد دلیل غیر منع الصرف علی وجود الاصل المعدول عنہ الخ وحضرت شاہ وجیہ الحق والملۃ والدین العلوی الاحمد ابادی قدس سرہ والنور مرقدہ فرمودہ اند کہ ہذا اعتراض علی القوم وحاصلہ ان الدلائل التی ذکروا علی المعدول انما تدل علی وجود الاصل لا علی الخروج وذلک ان الدلیل فی مثل ثلث وثلاث مثلا ان المعنی اذا کان مکررا یکون اللفظ مکررا وہو یدل علی ان اصلہ ثلثۃ ثلثۃ لان معناہ مکرر ولا یدل علی اخراجہ عنہ کما ان الدلیل فی المغیرۃ الشاذۃ یدل علی ان اصلہا الجموع القیاسیۃ ولا یدل علی اخراجہا عن الجموع القیاسیۃ وقس علیہ غیرہ من الدلائل ویمکن ان یجاب عنہ بان معنی کلام القوم ان المعنی اذا کان مکررا فلا بد ان یکون نفس المعنی مکررا حتی یکون التکرار معتبرا فی نفس ذلک اللفظ وذلک لا یتحقق بدون اخراجہ وتغیرہ عن اصلہ فالدلیل یدل علی اخراجہ ایضا کما ذکرہ القوم ولو اعتبر التکرار فی مجرد اصلہ لا یکون لفظ المعنی المکرر مکررا بل اصلہ وکذا الدلائل فی المغیرۃ الشاذۃ تدل ایضا علی اخراج الجموع القیاسیۃ عن اصلہا الا انہ لم یعد من المعدول لان اوزان العدل مشہورۃ محصورۃ استقراء ولیست ہی من اوزان العدل المشہورۃ فیحمل علی الشذوذ دون العدل کذا قال بعض شارحی الحواشی الہندیۃ فصح کلام القوم ولا یتوجہ علیہ ما ذکرہ من الاشکال انتہی کلامہ وحاصل کلام مذکور وخلاصہ بیان انقسام عدل بسوے تحقیقی وتقدیری انیست کہ نظر نحاۃ در تتبع کلام عرب ست اولا بسوے اعراب وبناء کلمہ پس وقتیکہ نحاۃ بسوے اعراب ثلثہ واخوات آنہا نظر کردند اعراب اورا اعراب منع صرف یافتند وچون تتبع وتفحص کلام عرب اجماع برین ست کہ منع صرف بدون تحقق فرعیتین حقیقۃ یا حکما متصور نیست ازینجہت در ثلث وعمر واخوات او نظر کردند در ثلث سوای وصفیۃ ودر عمر سوای علمیت فرعیت دیگر نیافتند لہذا بسوے اعتبار فرعیت دیگر محتاج ومضطر شدند وصالح نبود برای اعتبار مگر عدل پس عدل اعتبار نمودند وچون بسوی حال اصل نظر کردند در بعضی امثلہ سوای منع صرف بر ثبوت اصل دلیل نیافتند ودر بعضے امثلۂ اخری سوای منع صرف بر ثبوت اصل دلیل یافتند پس ثانی عدل تحقیقی ست یعنی عدل ست کہ منسوب ست بسوی اصلی کہ در خارج محقق ست واول عدل تقدیری ست یعنی عدل ست کہ منسوب ست بسوی اصلی کہ مقدر ومفروض ست پس انقسام عدل بسوے تحقیقی وتقدیری باعتبار محقق ومقدر بودن اصل ست وازینجا واضح شد کہ قولہ تحقیقا این معنی دارد کہ خروجا کائنا عن اصل محققا یدل علیہ دلیل غیر منع الصرف پس قولہ تحقیقا کہ صفت خروجا ست صفت بحال متعلق موصوف ست کہ آن اصل باشد ونیز قولہ تحقیقا مصدر ست بمعنی اسم مفعول وقولہ **کثلث وثلث** صفت بعد صفت مصدر محذوف ست

یعنی خروجاً محققاً کائناً کخروج ثلث ومثلث ویا خبر مبتدا محذوف ست یعنی ذلک الخروج کخروج ثلث ومثلث
ودلیل بر اصل ثلث ومثلث اینست که در معنی این دو لفظ تکرار ست و اصل اینست که چون معنی مکرر بود لفظ نیز مکرر باشد
تا دال بمدلول موافق بود پس ازینجا معلوم شد که اصل این دو لفظ لفظی ست مکرر یعنی ثلثة ثلثة وهمچنین ست احاد وموحد
وثناء ومثنی تا رباع ومربع بلا خلاف ودر ما سوای آن تا عشار ومعشر خلاف ست لیکن گفته اند که مجی عشار ومعشر اصوب
واشهر ست وسبب منع صرف در ثلاث ومثلث واخوات او نزدیک سیبویه عدل ووصف ست اگر گفته شود شرط وصف
در تاثیر منع صرف اصالت ست ووصف در اعداد عارضی ست ازانکه اعداد موضوع اند برای کمیت مخصوصه برای ذاتی که
متصف بکمیت ست واستعمال اعداد درین ذات بر سبیل مجاز ست مثل مررت بنسوة اربع کما سبق **جواب میگوئیم** ثلثة عدد ست
بخلاف ثلث ومثلث زیرا که ثلث ومثلث موضوع ست برای ذاتیکه متصف بکمیت ست ودرین وصفیت ست هر چندی که
در ثلثة ثلثة عارضی ست اما در ثلث ومثلث وصفی ست لهذا اطلاق نمیکنند ثلث ومثلث را اگر بر ذاتی که متصف بصفت
ثلاثیت بود ونزدیک اکثر نحاة سبب منع صرف در ثلث ومثلث وامثال آن تکرار عدل ست یکی عدل ست از صیغه
بسوی صیغه اخری ودوم از مکرر بسوی غیر مکرر یا از اسمیت بسوی وصفیت ومخفی نماند که فائده عدل در عدد مبالغه در
اختصار ست فانک اذا قلت جاءنی القوم ثلث فهم منه العدد والتقسیم ولا یفهم من ثلثة الا العدد فان اردت التقسیم
کررت وقلت جاءنی ثلثة ثلثة فعدلت عن لفظ لا یفهم منه العدد والتقسیم الا مکرراً الی لفظ یفهمان منه معاً فافهم وقوله **واخر**
معطوف ست بر قوله مثلث وآن جمع آخری ست وآخری مونث آخر ست وآخر تفضیل ست بشهادت صرف مثل آخر
آخران وآخرون واواخر واخری اخریان اخریات وآخر نحو افضل افضلان افضلون وافاضل وفضلی فضلیان وفضلیات
وفضل وآخر در اصل بمعنی اشد تاخر ست بعده نقل کردند بسوی معنی غیر فاذا قیل جاءنی زید وآخر رجل آخر مراد میباشد آخر
وحقیقته بمعنی غیر باشد از معنی صفتی بر نمی آید بلکه از معنی اصلی خود که اشد تاخر ست خارج میشود بخلاف جاءنی زید وغیره که اینجا
موصوف مقدر نمیکنند پس معلوم شد که غیر صفت نیست وآخر مستعمل نیست مگر در چیزیکه از جنس مذکور بود چنانچه میگویند جاءنی زید
وآخر یعنی رجل آخر لا حمار آخر وقیاس اسم تفضیل اینست که بلام یا باضافت یا بکلمه من مستعمل شود وچون آخر را بیکی ازین ثلث
مستعمل نیافتند معلوم کردند که آخر معدول ست از آن آخر که بیکی ازین مستعمل ست بعضی نحاة گویند که معدول ست
از اسم تفضیلی که با لام تعریف ست یعنی الآخر وبعضی گویند معدول ست از اسم تفضیلی که مستعمل ست بکلمه من یعنی آخر من
وهیچ نحوی نفرموده که معدول ست از اسم تفضیلی که مضاف ست زیرا که اگر آخر ازین اسم تفضیل معدول بود مضاف الیه
او از تلفظ محذوف خواهد بود ودر نیت باقی خواهد ماند وتقدیر اضافت یکی از اشیاء ثلث را موجب ست یکی تنوین چنانچه

ورسیدند که در اصل حین اذ کان کذا بود کان کذا را که مضاف الیه بود از لفظ حذف کردند و عوض او تنوین دادند حینئذ شد و
دوم بنا ست چنانچه در قبل و بعد و سوم اضافت آخری ست مثل اضافت سابقه چون یا تیم تیم عدی که در اصل یا تیم عدی تیم
عدی بود پس عدی را که مضاف الیه ست از لفظ حذف کردند و اسم تیم را آوردند و بسوی عدی مضاف کردند یا تیم تیم عدی شد و در آخر
چون هیچ یکی ازین امور ثلثه موجود نیست معلوم شد که از آن اخری که مضاف بود معدول نیست باید دانست که در آخر
از دو سبب منع صرف یکی عدل ست دوم وصف اگر گفته شود آخر اگر از الآخر که معرف بلام ست معدول بود واجب ست
که معرفه باشد زیرا که عدل عبارت ست از تغییر صیغه بدون تغییر معنی و حالانکه نکره ست لانه یقال جاءنی زید و رجال اخر
جواب میگوییم تعریف در الآخر عارض ست بسبب دخول لام تعریف ازین جهت بقاء او واجب نیست و مراد ازانکه
در عدل تغییر صیغه ست یا بقاء معنی آنست که در عدل تغییر صیغه است بدون تغییر معنی اصلی فافهم اگر گفته شود آخر اگر
از الآخر معدول بود واجب ست که مبنی باشد ازانکه درینوقت معنی لام را متضمن خواهد بود و هر اسمے که معنی حرف را
متضمن بود مبنی ست چون امس که از الامس معدول ست مبنی ست **جواب میگوییم** قیاس آخر بر امس قیاس
مع الفارق ست زیرا که امس معرفه است پس بناء او ازین جهت ست که معنی لام را متضمن ست نه باعتبار آنکه از الامس
معدول ست و آخر نکره است معرفه نیست پس فقط معدول ست نه متضمن تا مبنی باشد اگر گفته شود آخر اگر از آخر من
معدول باشد بناء او واجب بود بواسطه آنکه معنی من را متضمن خواهد بود مثل لا رجل فی الدار و حالانکه مبنی نیست
پس معلوم شد که از آخر من معدول نیست **جواب میگوییم** آخر معنی من را متضمن نیست ازانکه معنی تفضیلی در و
معدوم ست بواسطه آنکه بمعنی غیر ست نه بمعنی اشد تاخر پس جاءنی زید و رجل آخر بمعنی وارد که جاءنی زید و غیر زید نه جاءنی
زید و اشد تاخر من زید و چون معنی تفضیلی ندارد و لهذا مطابقت او بموصوف از روی افراد و تثنیه و جمع و تذکیر و تانیث
واجب شده است مثل جاءنی زید و رجل آخر و رجلان آخران و رجال آخر و اگر در و معنی تفضیلی می بود تثنیه و جمع نمیشد
زیرا که اسم تفضیل که بکلمه من مستعمل بود مفرد مذکر میباشد فقط نه مثنی و مجموع و مونث کما سیجی انشاء الله تعالی اگر گفته شود
آخر بضم همزه جمع ست و آخر بفتح همزه ممدوده مفرد ست و جائز نیست که جمع از مفرد معدول بود پس چگونه آخر از آخر من
معدول باشد **جواب میگوییم** افعل تفضیل وقتیکه بکلمه من مستعمل بود تذکیر و تانیث و تثنیه و جمع در و برابر ست پس
درینوقت صحیح ست که آخر از امرے معدول بود که بصورت مفرد باشد و بحقیقت جمع اگر گفته شود صحیح نیست که آخر از الآخر
معدول باشد زیرا که آخر جمع ست و الآخر مفرد ست لفظاً و معنیً زیرا که اسم تفضیل چون بلام تعریف مستعمل شود اشیاء مذکوره
در و مساوی نمی باشند بلکه درینوقت مطابقت او بموصوف واجب ست پس عدول جمع از مفرد صحیح نیست **جواب میگوییم**

لازم کہ آخر بضم ہمزہ از الآخر کہ واحد ست معدول بود بلکہ معدول ست از الآخر کہ مع معرف بلام ست ولیکن دریں وقت اعتراضے کہ مشہور ست وارد میشود و تقریر او اینست کہ در معدول آخر کہ نکرہ ہست از الآخر کہ معرفہ است فائدہ نیست باوجودیکہ معرفہ از نکرہ اعلی ست پس طلب ادنی با حصول اعلی لازم می آید **جواب میگوئیم** چون موصوف نکرہ ہست از جہت آن آخر را کہ نکرہ است از الآخر کہ معرفہ ہست برآوردند پس محذور مذکور لازم نمی آید زیراکہ چون موصوف نکرہ بود واجب ست کہ صفت نکرہ باشد پس لازم نمی آید طلب ادنی با حصول اعلی زیراکہ دریں وقت اعلی حاصل نیست و مخفی نماند کہ میان عدل و تضمن نسبت عموم و خصوص من وجہ است زیراکہ گاہی تضمن بدون عدل میباشد چون لا رجل کہ معنی من را متضمن ست و معدول نیست و گاہی عدل بدون تضمن میباشد چون ثلاث و مثلث و آخر کہ ہر یکی ازینہا معدول ست و متضمن نیست و گاہی تضمن و عدل میباشد چون امس کہ از الامس معدول ست و معنی لام تعریف را متضمن ست و قولہ **و جمع** معطوف ست بر قولہ و آخر و جمع بضم جیم و فتح میم جمع جمعاء ست کہ مؤنث اجمع ست و معدول ست از جمع بضم جیم و سکون میم یا از جماعی یا جمعاوات زیراکہ قیاس فعلاء افعل اینست کہ اگر صفت بود جمع کردہ میشود بروزن فعل بضم فا و سکون عین چون حمراء کہ مؤنث احمر ست جمع او حمر می آید و اگر اسم باشد یعنی صفت نبود جمع تکسیر او بروزن فعالی می آید و جمع سلامت او بروزن فعلاوات چون صحراء کہ مؤنث اصحر ست جمع او صحاری و صحراوات ست پس باید دانست کہ جمعاء کہ مؤنث اجمع ست اگر صفت ست پس قیاس او اینست کہ جمع او بروزن حمر آید یعنی جمع بضم جیم و سکون میم و حالانکہ بضم جیم و فتح میم آمدہ است پس معلوم شد کہ معدول است از جمع کہ بروزن حمر ست و ابوعلی فارسی اعتراض کردہ ہست کہ جمع فعلاء افعل صفت بروزن فعل مشروط ست باینکہ مذکر او را بواو و نون جمع نکردہ باشند و مذکر جمعاء کہ اجمع ست بواو و نون جمع کردہ شدہ است پس دریں وقت قیاس او این نیست کہ جمع او بروزن فعل آید چون حمر و جمعاء کہ مؤنث اجمع ست اگر اسم ست چنانچہ در باب تاکید پس قیاس او اینست کہ جمع تکسیر او جماعی و جمع سلامت او جمعاوات آید و چون جمع او جمع بضم جیم و فتح میم آمد معلوم شد کہ معدول است از جماعی یا جمعاوات پس در جمع بر وجہ اول یکی از دو سبب عدل تحقیقی ست و دوم صفت و بر تقدیر ثانی یکی از دو سبب عدل تحقیقی ست و دوم صفت اصلی و صفت اصلی را غلبہ اسمیت ضرر نمیکند کما سیجی ان شاء اللہ تعالی و در اجمع احد سببین وزن فعل ست و دوم صفت اصلی اگر گفتہ شود آنچہ در جمع بضم جیم و فتح میم گفتہ شدہ است در جموع شاذہ موجود ست پس چرا عدل اعتبار نمیکنند و نمیگویند کہ قیاس قوس و ناب اینست کہ بر اقواس و انیاب جمع کردہ شود و چون جمع آن ہر دو اقوس و انیب آمد معلوم شد کہ اقوس و انیب معدول ست از اقواس و انیاب **جواب میگوئیم** اوزان عدل مشہور و محصور اند بحسب استقراء و چون اقوس و انیب را بروزنی از آن اوزان نیافتند حکم نشد و ذکر نکردند بعدل

بخلاف جمع که بر وزن فعل از اوزان عدل ست از جهت در علم بعدل کردند نباشند و فالفرق بینهما کالفرق بین السماء والارض جواب
دوم سابق مذکور شد که در عدل از دو امر ناچار ست یکی وجود اصل و دوم اعتبار اخراج اسم از ان اصل پس اعتراض مذکور
وارد نمیشود زیرا که اعتبار اخراج از ماهو القیاس در جموع شاذه مفقود ست اگر گفته شود چرا اخراج جموع شاذه از ماهو القیاس
اعتبار نکرده شده است جواب میگوییم در جموع شاذه بسوی اعتبار اخراج حاجت نیست زیرا که جموع شاذه معرب اند
باعراب منصرف فافهم و بعضی جواب داده اند که اگر اخراج این جموع از ماهو القیاس اعتبار کرده شود نسبت شذوذ بسوی
این جموع صحیح نبود زیرا که نسبت بشذوذ در معدولات جائز نیست بواسطه آنکه در معدولات قاعده نیست باین طریق که کل ما کان کذا فا...
بمعدول کذا تا این معدول یعنی اقوس و انیب بخلاف آن قاعده بود پس بشذوذ حکم کرده شود و لایخفی ضعف هذا الجواب
علی المتامل اگر گفته شود جمعاء که مونث اجمع ست نه صلاحیت اسمیت دارد و نه صلاحیت وصفیت زیرا که جمعاء اگر اسم بودی
جمع اجمع که مذکر او ست اجمعون نیامدی از انکه بواو و نون جمع کرده نمیشود مگر علم یا صفت کما سیجی فی بحث الجمع انشاء الله تعالی
و اگر صفت باشد از دو حال خالی نیست که از باب احمر حمراء ست یا از باب افضل فضلی و اول صحیح نیست زیرا که افعل فعلاء بواو
و نون جمع کرده نمیشود بلکه جمع او بر وزن فعل بضم فا و سکون عین می آید کذا الثانی زیرا که مونث اجمع بر وزن فعلاء آمده است
چون جمعاء نه جمعی بر وزن فعلی چون فضلی پس از ینجا معلوم شد که نه صلاحیت اسمیت دارد و نه صلاحیت وصفیت جواب میگوییم
اجمع در اصل اسم تفضیل ست بعده از معنی زیادت مجرد کردند و از لوازم اسم تفضیل عدول نمودند پس گویا که اجمع کلمه دیگر ست
و حکم او هم دیگر از روی لفظ و معنی پس صحیح ست که مونث او جمعاء آید چون حمراء چنانچه مونث احسن حسناء می آید
بمجرد آنکه احسن در حکم احمر ست زیرا که معنی تفضیل مستعمل نیست و قوله **او تقدیرا** معطوف ست بر قوله تحقیقا پس ترکیب این را
بر ترکیب قوله تحقیقا قیاس باید کرد یعنی او خروجا کائنا عن اصل مقدر و مفروض یدعی الی تقدیره و فرضه منع الصرف فقط
کعمر و زفر از انکه نحاة چون این هر دو را غیر منصرف یافتند و سبب ظاهر غیر علمیت نبود عدل را اعتبار کردند چون اعتبار عدل
موقوف بر وجود اصل ست و بر وجود اصل عمر و زفر سوای منع صرف دلیلی نیست اجماع کردند و فرض نمودند که اصل اینها
عامر و زافر ست اگر گفته شود اسباب منع صرف کثیر اند پس وجه تخصیص تقدیر عدل چیست جواب میگوییم تقدیر ما سوای
عدل ممکن نیست زیرا که عدم امکان تقدیر ترکیب و جمع و دو الف تانیث و الف نون مضارع عثمان و وزن فعل ظاهر ست
و اما امتناع تقدیر عجمه از انکه عمر و زفر لغت عربی ست بدلیل آنکه در عامر و زافر که از ماده عمر و زفر ست اشتقاق جاری ست
و اشتقاق جاری نیست مگر در لغت عربی و عجمی و اما التقدیر وصف و تانیث محال ست از انکه اجتماع وصفیت
و علمیت و تذکیر و تانیث ممتنع ست کما لایخفی پس باقی نماند مگر عدل اگر گفته شود تقدیر عدل مستلزم دور ست و دور باطل ست

چیزیکه باطل را مستلزم بود و نیز باطل ست پس برین تقدیر انصراف عمر و ارفرو انثال آنها واجب ست و بیان دور انیست که
منع صرف عمر مثلاً موقوف ست بر تقدیر عدل زیراکه اگر در عمر عدل مقدر نکنند غیر منصرف نخواهد بود ازانکه در عمر سوای علمیت سبب
ظاهر معدوم ست و تنها علمیت را تاثیر تام در منع صرف نیست و نیز تقدیر عدل در عمر موقوف ست بر غیر منصرف بودن عمر زیراکه اگر
غیر منصرف نباشد احتیاج بسوی تقدیر عدل نبود پس لازم آمد توقف عدل بر عدل و توقف غیر منصرف بر غیر منصرف و همین دور ست
جواب میگوییم لا نم که تقدیر عدل در عمر مستلزم دور باشد زیراکه اتحاد جهت توقف در لزوم دور شرط ست و جهت توقف
درینجا مختلف ست و بیان اختلاف جهت انیست که تقدیر عدل در عمر موقوف ست بر غیر منصرف بودن عمر بحسب فهم و منع
صرف عمر موقوف ست بر تقدیر عدل بحسب خارج پس دور لازم نمی آید و مخفی نماند که عمر نام خلیفهٔ ثانی ست یعنی حضرت عمر
بن الخطاب رضی الله تعالی عنه و چون ذات پاک ایشان منشاء عدالت و معدن انصاف بود ازینجهت در نام ایشان که
عمر باشد نیز عدل پیدا آمد و لا یخفی علیک لطفه ان کنت عادلاً و بکمالات صفاته قابلاً و لا شک ان هذه النکتة سبب
نجاتی و نجات آبائی و اجدادی و امهاتی و ذو بواسطه شفاعت رسول الانام علیه و علی آله و اصحابه افضل التحیة و السلام
و قوله **و باب قطام** بالکسر معطوف ست بر قوله عمر یعنی کتاب قطام و بسوی همین اشارت کرده اند حضرت قدس
سره السامی بقوله و مثل باب قطام انتهی اعتراض کرده اند که درینوقت استدراک یکی از دو لفظ مثل و باب لازم می آید
ازانکه سبب لفظ مثل از لفظ باب استغنا و بی نیازی ست و بالعکس و ممکن ست که جواب این نقض چنین گوییم که چون مثل
این عبارت در کلام فصحا کثیر الوقوع ست پس احد هما را بر افراد ذهنیه حمل میکنیم و دیگری را بر افراد خارجیه و بر عارف مستور
و محتجب نماند که قوله و باب قطام چرا بر قوله عمر معطوف نباشد تا حمل کلام بر توجیه رکیک لازم نیاید اگر گفته شود چرا نگفت
مصنف رح و قطام تا او را بر عمر عطف میکردند و کلام مختصر میشد جواب میگوییم ذکر لفظ باب برای تنبیه است بر استقلال
قسم ثانی عدل تقدیری و مراد از باب قطام هر اسمی ست که بر وزن فعال باشد و علم اعیان مؤنث بود و در آخر او را
مهمله نباشد **فی بنی تمیم** یعنی فی لغة بنی تمیم یعنی تقدیر عدل در باب قطام در لغت بنی تمیم ست و تحقیق مقام انیست که
فعال بر چهار قسم ست یکی از اسماء افعال ست چون نزال و تراک که بمعنی انزل و اترک ست و این فعال مبنی ست بجهت
آنکه مناسب ست بمبنی اصل بواسطه آنکه واقع ست موقع انزل و اترک و دوم آن فعال ست که مصدر ست چون فجار
که بمعنی الفجرة یا الفجور ست و سوم آن فعال ست که صفت مؤنث ست چون فساق که بمعنی عورت فاسقه است و این
هر دو نیز مبنی اند زیراکه مناسب اند بفعال که بمعنی امر ست از روی وزن و عدل اما مناسبت از راه وزن ظاهر ست و از راه
عدل ازانکه اجماع نحاة برین ست که فعال که بمعنی امر ست از فعل امر معدول ست بغرض مبالغه در امر زیراکه در فعل امر

مبالغه نیست از آنکه در فعل مبالغت نمی باشد و چون متکلم قصد مبالغه در امر کند پس ناچار ست که از فعل بسوی فعال که موضوع
ست برای مبالغت امر عدول نماید چنانچه فعول و فعال بتشدید عین موضوع ست برای مبالغه در فعل پس ازینجا
در فعال که بمعنی امر ست عدل ثابت شد و در هر یک از فعال که مصدر ست و فعال که صفت ست نیز عدل ست زیراکه
فجار که مثلا معدول ست از الفجرة یا از الفجور و فساق معدول ست از فاسقة چنانچه این مقدمه بتفصیل کمال در بحث اسمای
افعال انشاء الله المتعال مذکور خواهد شد و چون این هر دو فعال مشابه اند بفعال که بمعنی امر ست از روی وزن و عدل
ازین جهت هر واحد مبنی ست و چهارم آن فعال ست که علم اعیان مؤنث ست و این بر دو قسم ست یکی آنکه در آخر
او را مهمله بود چون حضار و ظفار دوم آنکه در آخر او را مهمله نبود چون قطام و غلاب و آن فعال که در آخر او را مهمله بود
نزدیک بنی تمیم مبنی ست زیراکه از روی وزن و عدل مشابه ست بفعال که بمعنی امر ست پس اعتبار عدل در فعال که
در آخر او را مهمله بود برای تحصیل بنا ست زیراکه درین فعال دو سبب موجود اند یکی علمیت و دوم تانیث و دو سبب
موجب بنا نیست پس عدل اعتبار کردند تا سبب بنا حاصل آید که آن مشابهت با آن فعال ست که بمعنی امر ست و آن
فعال که در آخر او را مهمله نیست نزدیک بنی تمیم معرب ست ولیکن غیر منصرف ست بدو سبب یکی علمیت و دوم تانیث و مبنی
نیست زیراکه در آخر او را مهمله معدوم ست و آن مقتضی از آنکه حرف ثقیل ست لانها حرف مکرر فی مخرجها پس برای رفع
ثقالت بسوی تحصیل بنا که سبب تخفیف ست احتیاج نیست و بنی تمیم درین فعال نیز عدل اعتبار میکنند با وجودیکه
بسوی اعتبار عدل احتیاج نیست بجهت آنکه دو سبب منع صرف متحقق اند پس اعتبار بنی تمیم عدل را بجهت تحصیل سبب
منع صرف نیست بلکه بغرض حمل او بر نظائر او ست چون حضار و ظفار هذا تحقیق المقام و تنقیح المرام سوال کرده اند هرگاه
اعتبار عدل در باب قطام بغرض حمل بر نظائر ست نه بغرض تحصیل سبب منع صرف پس ذکر باب قطام درینجا بیموقع ست
زیراکه کلام در تقدیر آن عدل ست که برای تحصیل منع صرف بود جواب گفته اند که مصنف رح بذکر باب قطام
اشارت کرده است بسوی انقسام عدل تقدیری بدو قسم یکی آنکه بغرض تحصیل سبب منع صرف بود و دوم آنکه
بغرض حمل بر اخوات باشد و این جواب ضعیف ست زیراکه عدل تقدیری برای تحصیل سبب بنا هم میباشد پس
برین التقدیر عدل تقدیری بر سه قسم ست نه بر دو قسم و مخفی نماند که صاحب متوسط نوشته است که پیش من شخصی
برای خواندن کافیه می آمد چون سبق او بحث عدل رسید بلفظ قطام در کافیه آن شخص نبود گفتم که لفظ قطام
باید نوشت گفت که این نسخه کافیه است که بدرس حضرت جمال الدین عثمان ابن حاجب غفره رب المغارب گذشته
است و مصنف رح بر لفظ قطام در وقت تعلیم خط کشیده و دور کرده و فرموده که باب قطام درینمقام بیموقع ست اگر گفته شود

چرا گفت مصنف رح فی بنی تمیم جواب میگوییم باب قطام نزدیک اهل حجاز مبنی ست پس باب قطام درینوقت از ما نحن
فیه خارج ست زیرا که ما نحن فیه معرب غیر منصرف ست و باب قطام نزدیک بنی تمیم معرب غیر منصرف ست اگرچه اعتبار
عدل درو بغرض تحصیل منع صرف نیست اگر گفته شود لازم که نزدیک بنی تمیم در باب قطام تقدیر عدل ست زیرا که
ذوات راء مهمله نزدیک بنی تمیم معرب غیر منصرف اند پس در ذوات راء مهمله نزدیک بنی تمیم بسوی تقدیر عدل احتیاج
نیست ازانکه تقدیر عدل در ذوات را برای تحصیل سبب بنا بود و چون در ذوات را تقدیر عدل نشد پس در باب
قطام نیز نخواهد بود بواسطه آنکه تقدیر عدل در باب قطام برای حمل بر نظایر بود و درینوقت نظایر تقدیر عدل
معدوم ست پس قوله و باب قطام فی بنی تمیم مطابق واقع نیست جواب میگوییم مراد این ست که فی است
اکثر بنی تمیم و نزدیک بعضے از بنی تمیم ذوات را معرب غیر منصرف اند و نزدیک اکثر بنی تمیم مبنی ست هرگاه که فارغ
شد مصنف رح از بحث عدل شروع کرد در بحث وصف پس گفت **الوصف** و الف لام عهد خارجی ست یعنی
آن وصف که در تعداد اسباب منع صرف مذکور شد و وصف در اصطلاح نحات بر دو معنی اطلاق کرده میشود
یکی الوصف تابع یدل علی معنی فی متبوعه و دوم الوصف کون الاسم دالا علی ذات مبهمة ماخوذة مع بعض صفاتها
برابر ست که این دلالت بحسب وضع بود چون احمر که اسم مشتق دلالت میکند بر ذاتی از ذوات که ماخوذ ست با بعضی
صفات خود که آن حمرة است یا بحسب استعمال چون اربع در مثل مررت بنسوة اربع که فی الاصل برای مرتبهٔ
معینه موضوع ست که آن از سه بالا و از پنج پایین ست زیرا که اربع اسم عدد ست و اسم عدد موضوع ست برای
کمیت احاد اشیا چنانچه این مقدمه در بحث اسماء عدد ان شاء الله الصمد واضح خواهد شد و مثال مذکور این معنی دارد که
مررت بنسوة موصوفة بالاربعة و این معنی وصفی اربع بر حسب استعمال عارض ست نه بحسب وضع و تعریف وصف بکون الاسم
دالا الخ جامع و مانع ست اما جامعیتش ظاهر ست و مانعیتش ازینجهت که اسماء زمان و مکان و آله خارج شدند ازانکه
این اسماء اگرچه دلالت بر ذات و بعضی صفات ست لیکن دلالت بر بعضی صفت آن ذات نیست و بعضی تعریف
وصف چنین کرده اند که الوصف ما دل علی ذات مبهمة غایة الابهام باعتبار معنی معین و اگر ابهام را
بغایت الابهام مقید نمیکرد تا اسم زمان و مکان و اسم آله هرگز خارج نمیشد و این مقدمه در بحث اسم بکمال
تفصیل در شرح قوله موصوف بی قال و قیل واضح خواهد شد ان شاء الله الجلیل و باید دانست که معتبر در منع صرف وصف
بمعنی ثانی ست و لهذا حضرت قدس سره السامی به بیان معنی اول وصف متعرض نشدند و چون وصف بمعنی ثانی
عام بود ازینکه اصلی بود یا عارضی و معتبر در سببیت منع صرف آن وصف ست که اصلی بود نه عارضی ازینجهت گفت مصنف رح

شرط یعنی شرط وصف در سببیت منع صرف **ان یکون فی الاصل** اینست که وصف در اصل بود یعنی در وضع
باین طریق که وضع آن اسم به وصفیت باشد نه آنکه وصفیت در استعمال عارض بود بعد وضع پس حاصل اینست که آن وصف
در منع صرف مؤثر ست که وصفی بود برابر ست که آن اسم بر وصفیت اصلی باقی باشد یا از وصفیت اصلی زائل شده باشد
اگر گفته شود در ادیر با وجودیکه وصف اصلی نیست در منع صرف مؤثر ست بلکه وصف در و عارضی ست بسبب تصغیر زیراکه ادیر
تصغیر ادور ست و ادور جمع دار ست جواب میگوئیم وصف در و بسبب قانون وضعی حاصل ست پس گویا که وصف
در و اصلی ست نه عارضی پس ادیر غیر منصرف خواهد بود بجهت وزن فعل و صفت اصلی ؛ فا در قوله **فلا تضره الغلبة**
جزائیه است و شرط محذوف یعنی اذا کان کذا فلا تضره الخ و این فا را در اصطلاح نحاة فاء فصیحه گویند و ممکن ست که
برای تفریع بود و در بعضی نسخ الغلبة الاسمیة واقع ست و مراد از عدم اضرار غلبه اسمیه این ست که غلبه اسمیه که بر وصفیت
خارج نمیکند وصف اصلی را از سببیت او در منع صرف و غلبه اسمیت عبارتست از اختصاص وصف به بعض افراد خود باین حیثیت
که در دلالت کردن وصف بران بعض احتیاج بسوی قرینه نباشد چنانچه اسود اگرچه موضوع ست برای هر ذاتی سیاه
چون انسان سیاه و جامه سیاه و مار سیاه و امثال آن لیکن بحسب استعمال مختص به بعض افراد خود ست که آن مار سیاه
باشد بحیثیتیکه هر وقتیکه اسود گویند بدون قرینه مار سیاه معلوم میشود بخلاف آنکه از اسود فرد آخر اراده نمایند که درینوقت مخاطب
را آن قرینه ناچار ست چون ذکر موصوف صریحا مثل فرس اسود و انسان اسود و نحو آن پس در اسود اگرچه غلبه اسمیت ست
لیکن بسبب وزن فعل و وصفیت اصلی غیر منصرف ست اگر گفته شود چرا غلبه اسمیت ضرر نمیکند جواب میگوئیم از غلبه اسمیت
معنی وصفی بالکلیه زائل نمیشود زیرا که در غلبه اسمیت بقاء معنی وصفی شرط ست قال الشیخ الرضی قدس سره معنی الغلبة
تخصیص اللفظ ببعض ما وضع له فلا یخرج عن مطلق الوصف بل انما یخرج عن الوصف العام انتهی چنانچه ابن عباس
که فی الاصل اطلاق او بر هر واحد از بنی عباس صحیح ست لیکن حضرت عبد الله رضی الله تعالی عنه باین اسم مشهور اند
باین حیثیت که هر وقتیکه ابن عباس بدون قرینه میگویند حضرت عبد الله رض معلوم میشوند **فذلک** یعنی برای چیزیکه
مذکور شد که آن اشتراط اصالت وصفیت و عدم مضرت غلبه اسمیت ست **صرف اربع فی مررت بنسوة اربع**
زیرا که در اربع وصف اصلی مفقود ست چنانچه گفته شد اگرچه بحسب ظاهر در و سبب شامل ست یکی وصفیت دوم
وزن فعل لیکن هرگاه که شرط وصف در تاثیر منع صرف اصالت ست و آن در اربع مفقود ست پس در منع صرف
مؤثر نخواهد بود بدلیل اذا فات الشرط فات المشروط اگر گفته شود قوله فلذلک صرف دلیل و استشهاد بر اشتراط اصالت
در وصف و دلیل میباید که قطعی و یقینی بود و هذا الدلیل لیس کذا زیرا که جائز ست که انصراف اربع در مثال مذکور بجهت

انتفاء شرط تاثیر وزن فعل بود نه بجهت عروض وصف زیرا که شرط تاثیر وزن فعل عدم قبول تا تانیث ست و این
شرط در اربع مفقود ست از انکه اربعة هم می آید جواب میگوییم مراد از تا که عدم قبول آن شرط تاثیر وزن فعل ست تاء تانیث
نه مطلق تائی که در اربع می آید برای تانیث نیست از انکه در مرتبه مذکر ست زیرا که حکم اعداد در ما فوق الاثنین عکس
تانیث ست پس ازینجا معلوم شد که انصراف بسبب فقدان شرط وصف ست وقوله **و امتنع** معطوف ست بر قوله صرف
یعنی بسبب آنکه غلبه اسمیت ضرر نمیکند ممتنع شد انصراف نحو **اسود و ارقم للحیة** که هر دو اسم حیه اند اول اسم مار سیاه است
و دوم اسم ماری ست که در وی سیاهی و سپیدی بود بر سبیل غلبه اسمیت زیرا که اسود در اصل موضوع ست برای هر ذاتی
که سیاه بود چنانچه ارقم موضوع ست برای هر ذاتی که سیاه و سپید بود **و ادهم للقید** و ممتنع شد انصراف ادهم
که اسم قید ست که از آهن میسازند و در پای محبوسان کنند تا مقید شوند و در رو بفرار نیارند و ادهم در اصل موضوع ست
برای هر ذاتیکه سیاه بود باز خاص شد به بعض افراد خود که زنجیر آهنی باشد زیرا که این نیز سیاه است بحیثیتی که از ادهم بدون
قرینه زنجیر دانسته میشود و حاصل مقام اینست که این اسما غیر منصرف اند بوزن فعل و وصف اصلی باوجودیکه درین اسما
غلبه اسمیت ست پس ازینجا معلوم شد که غلبه اسمیت ضرر نمیکند بواسطه آنکه اگر ضرر میکرد اسمی از اسماء مذکوره غیر منصرف
نمیشد و وقتیکه این اسما را در معانی وصفیت استعمال کرده شود در منع صرف این اسما هیچ شکی و شبهی نیست بسبب وزن فعل
و وصفیت فی الاصل و فی الحال ست اگر گفته شود چرا وصف اصلی را بعد غلبه اسمیت در اسماء مذکوره اعتبار کردند و در نحو
احمر بعد علمیت اعتبار نکردند جواب میگوییم در غلبه اسمیت زوال وصف بالکلیه نیست بلکه خروج وصف از عموم بسوی
خصوص ست یعنی غلبه اسمیت صفات را تماما از معنی وصفی زائل نمیکند بخلاف علمیت که وضع ثانی ست و صفات را
بالکلیه از معنی وصفی خارج میکند بواسطه آنکه علمیت وصفی ست مغائر بوضع اول و نیز میان علمیت و وصفیت تضاد ست بخلاف
غلبه اسمیت که امری عارضی ست پس با اصل معارض نخواهد شد و در غلبه اسمیت ملاحظه معنی وصفی منفک نمیشود بخلاف
علمیت زیرا که اکثر مردمان سیاه را احمر نام می نهند و بالعکس اگر گفته شود می باید که اسود غیر منصرف نباشد ازانکه
در وی سبب واحد ست که آن وصف اصلی ست و از سبب واحد که قائم نشود مقام دو سبب غیر منصرف نمیشود و سببیت
وزن فعل بعدم قبول تا مشروط ست و اسود قابل تا ست زیرا که مونث او اسودة می آید پس صحیح نیست وقوله
و امتنع اسود که بر عدم مضرت غلبه اسمیت متفرع ست جواب میگوییم مراد بعدم قبول تا اینست که وزن فعل تا را
قبول نکند باعتباری که بآن اعتبار از صرف ممتنع شده است و منع صرف اسود باعتبار وصف اصلی ست و اسود باین اعتبار
تا را قبول نمیکند زیرا که مونث او باین اعتبار سوداء می آید و اسود باعتبار غلبه اسمیت تا را قبول میکند و باین اعتبار

غیر منصرف نیست وازینجا واضح شد که در اسود وزن فعل و وصف اصلی ست پس قوله وامتنع اسود صحیح ست وباید دانست
که قوله ذلک اشارت ست بسوی دو امر یکی اشتراط اصالت وصفیت ودوم عدم مضرت غلبه اسمیت و قوله
صرف اربع الخ بر امر اول متفرع ست و قوله امتنع اسود الخ که بر صرف معطوف ست بر امر ثانی متفرع ست پس
قوله فلذلک لف ست و قوله صرف کذا و امتنع کذا نشر ست اگر گفته شود وجه اجتماع دو آله تعلیل در قوله فلذلک چیست
که یکی فا و دوم لام ست جواب میگوییم فا برای نتیجه ست که دلالت میکند بر ترتب علم و لام برای تعلیل ست که فائده ترتب
معلوم میدهد پس هیچ یکی استغنا از دیگری نیست و قوله ذلک اشارت ست بسوی مذکور که آن مجموع اصلین ست که احدهما
بر دیگر مرتب ست نه اشارت ست بسوی اصل اول تا عطف امتنع بر صرف صحیح نباشد و وجه اشارت ذلک بسوی مذکور
اینست که مجموع معطوف و معطوف علیه را متفرع گردانیده شود بر مجموع اصلین و ارجاع هر فرع را بسوی او حواله داده شود
بذهن متعلم و قوله **وضعف** معطوف ست بر قوله صرف یعنی بجهت آنکه شرط تاثیر وصف اینست که در اصل باشد
ضعیف شد **منع افعی** یعنی منع صرف افعی که اسم ست **للحیة** برای حیة یعنی مار **و اجدل** که اسم ست **للصقر**
برای صقر یعنی شکره **و اخیل** که اسم ست **للطائر** برای پرنده اگر گفته شود چرا منع صرف این اسما ضعیف ست
جواب میگوییم بجهت آنکه نحاة اشتقاق افعی را از فعوة که بمعنی خبث ست توهم کرده اند همچنین اشتقاق اجدل را از جدل که بمعنی قوت ست
واشتقاق اخیل را از خیلان نوع خیل لیها نقطه سیاه را گویند که بر بدن بود پس بر تقدیر این توهم معنی افعی خبث ست و معنی اجدل
قوی و معنی اخیل ذی خیلان و ازین تقریر واضح شد که وصفیت درین اسما یقینی نیست باوجودیکه اصل در اسم انصراف ست
و معانی وصفیت ازین اسما مطلق قصد کرده نمیشوند نه فی الحال و نه فی الاصل و ثانی ظاهر ست و اول از آنکه ازین
اسما قصد کرده نمیشود مگر انواع بی ملاحظه خبث و قوت و خال اگرچه آن انواع فی ذاتها متصف اند باوصاف مذکوره
اگر گفته شود هرگاه درین اسما اصالت وصفیت مجزوم و متیقن نیست و جزم و تیقن آن شرط تاثیر وصف ست
پس نباید که انصراف این اسما واجب بوده نه ضعیف **جواب میگوییم** جزم و ضعف منع صرف موقوف ست
بر جزم و ضعف اصالت وصفیت پس اگر اصالت وصفیت یقینی ست منع صرف نیز یقینی خواهد بود و اگر مشکوک
و ضعیف ست منع صرف نیز مشکوک و ضعیف خواهد بود **جواب دوم** قوله وضعف منع افعی انمعنی وارد که ضعف
منع من منع افعی من الصرف نیز از آنکه منع آن مانع مخالف مذهب جمهور ست بواسطه آنکه این اسما نزدیک
مصنف رح و تمام نحاة منصرف اند پس اضافت منع بسوی افعی اضافت مصدر بسوی مفعول ست و
(۱) اجدل ... ست و افعی ماریست بزرگ که هر که نظر کند بمیرد و چون نظر او بر زمرد افتد کور شود و اخیل طائریست

ذی قوت که آنرا جرح گویند و اخیل نام طائریست سبز رنگ اندک بسرخی زند و بر هر شئی حمله کند هرگاه که فارغ شد
مصنف رح از بحث وصف شروع کرد در بحث تانیث پس گفت **التانیث بالتاء** یعنی از اسباب منع
صرف تانیث بتاست بدانکه قوله التانیث مبتداست محذوف الخبر یعنی منها التانیث بالتاء و یا خبر مبتدا محذوفست
یعنی بعضها التانیث بالتاء یا مبتداست و قوله **شرط العلمیة** جمله اسمیه خبرست و قوله بالتاء جار مجرور صفت
قول التانیث ست یعنی تانیث که بتا حاصلست شرط آن در تاثیر منع صرف علمیت ست اگر گفته شود چرا مقید کرد
مصنف رح تانیث را بقوله بالتاء جواب میگوئیم مقصود ازین تقیید احترازست از تانیثی که بالف مقصوره بود
یا بالف ممدوده چون حمراء و حبلی بواسطه آنکه دران تانیث علمیت شرط نیست ازانکه این تانیث بدون علمیت
بکلمه لازم ست پس قائم مقام دو علت خواهد بود و تاء تانیث تائی ست که در آخر اسم زائده می باشد و ماقبل او
مفتوح بود در حالت وقف منقلب میشود بهاء هوز و ازینجا واضح شد که تاء اخت تاء تانیث نیست ازانکه قیدین
اخیرین منتفی اند بلکه آن تا بدل ست از لام کلمه و لهذا اگر مذکری را اخت نام نهند منصرف خواهد بود و اگر نام
زنی نهند حکم او چون حکم هند است در جواز صرف و منع صرف ولیکن اولی آنست که منصرف بود بر قیاس آنکه علامه
در باب عرفات فرموده است که باب عرفات منصرف ست زیراکه تاء ملفوظ در وی محض برای تانیث نیست پس
در منع صرف معتبر نخواهد شد و تقدیر تاء آخری با تاء ملفوظ ممکن نیست ازانکه در کلام عرب تقدیر تاء تانیث با وجود
تاء ملفوظه مقرر و معهود نیست و صاحب وافی فرموده عرفات لما ان تاءها لیست للتانیث و اختصاصها بجمع التانیث
یابی تقدیرها منصرف انتهی کلامه و قاضی بیضاوی رح در تفسیر قوله تعالی و اذا افضتم من عرفات فرموده و انما
نون و کسر و فیه العلمیة و التانیث لان تنوین الجمع تنوین المقابلة لا تنوین التمکن و لذلک یجمع مع اللام و ذهاب
الکسر تبع ذهاب التنوین بغیر عوض بعدم الصرف و ههنا لیس کذلک او لان التانیث اما ان یکون بالتاء المذکورة
و هی لیست تاء التانیث و انما هی مع الالف التی قبلها علامة جمع المؤنث او بتاء مقدرة کما فی سعاد و لا یصح تقدیرها
لان المذکورة تمنعه من حیث انها کالبدل لها لاختصاصها بالمؤنث انتهی و حضرت قدس سره السامی تانیث را بلفظی
مقید کرده اند چنانچه فرموده اند التانیث اللفظی انتهی قیل وجه التقیید باللفظی انه یقابل المعنوی لانفراده بشرط آخر فی
حق التحتم و لم یقابله بالتاء لاشتراکهما فی کونهما بالتاء فلا یحصل التقابل بالتقیید بقوله و ذلک ان المعنوی ما یکون التاء
فیه مقدرا سواء کان حقیقیا او غیر حقیقی کمصر و حلب اگر گفته شود چرا شرط تانیث بتاء در تاثیر منع صرف علمیت ست
جواب میگوئیم تاء تانیث در معرض زوال ست ازین جهت علمیت را شرط کرده تا بسبب علمیت بکلمه لازم باشد و اگر علم نبود

من وجه معدوم خواهد بود و در منع صرف اثر نخواهد کرد بواسطهٔ آنکه اصل انصراف ست و مانع از اصل متصور نیست مگر چیزیکه
قوی بود و آن تانیث من کل وجوه ست و علمیت ازین جهت لزوم تانیث را واجب میکند که اعلام بقدر امکان از تصرفات
مامون و محفوظ اند اگرچه در اعلام بضرورت یا بسبب چیزی که در حکم ضرورت بود بقدر امکان تصرف واقع میشود چنانچه
ترخیم که وقوع او در غیر منادی بواسطهٔ ضرورت شعر است و در منادی بسبب احتراز از ثقل ست در چیزیکه کثیر الوقوع ست
و این احتراز اگرچه ضرور نیست اما در حکم ضرورت ست و شیخ رضی قدس سره فرموده که علمیت کلمه را از نقصان محفوظ میدارد
و ازین جهت تاء تانیث در حال علمیت بکلمه لازم میشود و چون بکلمه لازم شد در منع صرف مؤثر خواهد بود و لهذا گفته اند که
تاء علمیه چون راء جعفر ست و مخفی نماند که این تا بدون ترخیم حذف کرده نمیشود و نیز علمیت لزوم تا را ازین جهت واجب میکند
که علمیت وضع ثانی ست و هر حرفی که کلمه بران حرف موضوع میشود آن حرف ازان کلمه بقدر امکان منفک نمیشود اگر گفته شود
لزوم را در علت منع صرف چرا اعتبار کردند و در علت بنا اعتبار نکردند با وجودیکه بنا از منع صرف اقوی و اعلی ست زیرا که بنا
عبارت ست از سلب اعراب بالکلیه و این اقوی و سخت تر ست از سلب جر و تنوین فقط که منع صرف عبارت ازوست پس میبایست
که لا رجل و احد عشر و یا زید مبنی نباشد بجهت آنکه علت بنا عارضی ست **جواب میگوییم** علت بنا درین تراکیب اقوی ست
و لهذا مؤثر ست باوجودیکه تنها ست چنانچه در مقام هر یک گفته خواهد شد انشاء الله تعالی بخلاف علل منع صرف که ضعیف اند
ازین جهت بدون مدد معاون اثر نمیکنند **والمعنوي كذلك** یعنی تانیث معنوی مثل تانیث لفظی ست در اشتراط
علمیت در تاثیر منع صرف زیرا که اگر علم نبود در معرض زوال خواهد بود پس در منع صرف اثر نخواهد کرد و لهذا جریح در مررت
بامرأة جریح منصرف شد باوجود تانیث معنوی و وصفیت و مؤنث معنوی عبارت ست از اسمیکه تاء تانیث در ظاهر نبود و آن اسم
عام ست که حرف رابع قائم مقام تاء تانیث بود یا اسم ثلاثی که تاء تانیث در وقت تصغیر ظاهر شود یا آنکه علم مؤنث بود
هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان شرط تاثیر تانیث معنوی و از بیان قدریکه میان تانیث لفظی و تانیث معنوی مشترک
ست که آن اشتراط علمیت ست شروع کرد در بیان چیزیکه مختص تانیث معنویست پس گفت **وشرط تحتم تاثيره** یعنی شرط
وجوب تاثیر تانیث معنوی در منع صرف امری ست از سه امور **الزيادة على الثلاثة** امر اول ازان سه امور
زائد بودن کلمه ست بر سه حرف پس الف لام بر قوله الزیادة و قوله الثلثة عوض مضاف الیه محذوف ست یعنی زیادة
کلمه علی ثلثة احرف **او تحرك الاوسط** و امر دوم ازان سه امور متحرک بودن وسط کلمه ست **او العجمة** و امر
سوم ازان سه امور عجمه بودن کلمه ست پس قوله وشرط تحتم تاثیره الخ اشارت ست بسوی فرقی که میان تانیث لفظی
و تانیث معنوی ست و حاصل فرق اینست که اشتراط علمیت در تانیث لفظی برای وجوب تاثیر در منع صرف ست

و در تانیث معنوی برای جواز و برای وجوب تاثیر آن در منع صرف از شرط آخر ناچار ست اگر گفته شود چرا برای وجوب تاثیر
تانیث معنوی امری از ان سه امور مذکوره شرط ست و علمیت چرا کفایت نمیکند جواب میگوییم غرض از منع صرف کلمه
انیست که ثقالتی که دران کلمه بسبب تحقق دو سبب ست بسبب منع صرف زائل شود پس اگر آن کلمه که در وی تانیث معنوی ست زائد
بر ثلث و متحرک الوسط و عجمیه نبود بلکه ثلاثی ساکن الوسط و عربی باشد تخفیف دران کلمه حاصل خواهد بود پس در ین وقت
منع صرف آن کلمه واجب نخواهد شد بلکه جائز زیرا که خفت حاصله ثقل احد سببین را معارض و مزاحم خواهد بود و این مزا
حمت مزاحمت بتاثیر سببین ست از ینجهت یکی از امور ثلثه مذکوره شرط کردند تا کلمه از ثقل بسوی خفت خارج نشود و
ثقل امر ثانی ظاهر ست از انکه تحرک وسط در افاده ثقل در حکم حرف رابع ست و ثقل عجمیه ازین جهت ست که کلمات عجم
بر زبان عرب ثقیل اند اگر گفته شود این شرائط برای وجوب تاثیر تانیث معنوی چرا نکردند در تانیث بتا چرا کردند
جواب میگوییم تانیث معنوی از تانیث بتا ضعیف ست چنانچه وجه ضعف از تعریف هر یک که مذکور شده معلوم میشود پس
تانیث بتا با علمیت در جمیع احوال واجب التاثیر خواهد بود بخلاف تانیث معنوی اگر گفته شود تابع اضافات مخل بفصاحت ست
پس قوله بشرط تحتم تاثیره فصیح نیست جواب میگوییم تتابع اضافات مخل بفصاحت ست پس قوله بشرط الثقیل نیست پس
مخل بفصاحت نخواهد بود چنانچه در کلام رب الانام واقع ست مثل داب قوم نوح اگر گفته شود هر یک ازین امور ثلثه
مذکوره تحتم تاثیر هر یک از تانیث و علمیت واجب میکند پس چرا این امور را موجبات تحتم تاثیر تانیث معنوی گردانید
چنانچه گفت و شرط تحتم تاثیره بارجاع ضمیر مجرور بسوی تانیث معنوی فقط جواب میگوییم کلام در بیان شرائط
تانیث معنوی ست پس اولی انیست که ضمیر بسوی تانیث معنوی راجع باشد جواب دوم تانیث معنوی محتاج ست
بسوی تقویت نه علمیت **فهند یجوز صرفه** بجهت انتفاء شرط وجوب تاثیر تانیث معنوی زیرا که هند نه زائد
بر ثلث ست و نه متحرک الوسط و نه عجمیه پس انصراف او بنظر انتفاء شرط وجوب جائز ست و منع صرف آن بلاحظه انکه
دو سبب موجود اند یعنی تانیث معنوی و علمیت نیز روا ست **و زینب و سقر و ماه و جور ممتنع** یعنی ممتنع صرفها
او ممتنع کل منها من الصرف ولیکن اول اولی ست از انکه موافق ست بقوله یجوز صرفه کما لا یخفی واما منع صرف زینب
بسبب علمیت و تانیث معنویت و شرط وجوب تاثیر موجود ست که آن زیاده بر ثلث ست و منع صرف سقر
بسبب علمیت و تانیث معنوی ست و شرط وجوب تاثیر در وی تحرک وسط ست و امتناع ماه و جور بسبب علمیت و تانیث
معنویت و شرط وجوب تاثیر در وی عجمیه ست و مؤنث معنوی بودن زینب ظاهر ست از انکه نام زنی ست و تانیث
معنوی در سقر ازینجهت ست که نام طبقه ایست از طبقات نار و طبقه و ... [illegible] ... و جور نام ... بلده اند

وبلده مؤنث ست ومخفی نماند که گاهے اسمای اماکن را بتاویل بلده تانیث لازم می باشد ومنع صرف آن اسما
درینوقت واجب میشود وگاهی بتاویل مکان مثلاً تذکیر لازم میباشد ودرینوقت انصراف آن اسما واجب میشود
وگاهی هر واحد معتبر وجائز میباشد ولهذا هر دو وجه جائز اند وگفته اند که اگر متکلم را استعمال اسمای اماکن خواه بطریق
تذکیر یا تانیث معلوم ست واجب ست که بهمان طریق استعمال کند واگر معلوم نیست درینوقت متکلم مختار ست خواه منصرف
استعمال کند یا غیر منصرف وهمچنین گاهی تذکیر وتانیث در اسمای قبائل لازم میشود بتاویل آنها بحی وقبیله اگر گفته شود
شرط عجمه علمیه ست یا تحرک اوسط ویا زیاده بر ثلث وهر دو امر در ماه وجور مفقود اند پس چگونه عجمه در ماه وجور مؤثر خواهد بود
جواب میگوییم یکی ازین دو امر شرط تاثیر عجمه در منع صرف ست وعجمه در ماه وجور مؤثر نیست ازانکه اعتبار او بغرض
ترجیح وتقویت تانیث ست وتفصیل آنکه سقر نام طبقه از طبقات نار ست انیست که دوزخ هفت باب دارد یکی بر یکی و
از باب تا باب دیگر مسافت هفتاد ساله ست وهر باب از باب دیگر سخت تر ست از روی حرارت وگرمی بمقدار هفتاد ضعف
وهر باب از رجال ونساء گمراهان وتوابع ابلیس علیه اللعنة بهره ونصیبی معین ست حضرت امام محمد غزالی قدس سره روایت
کرده که شمع بزم مکارم واطافت چراغ دودمان عبد مناف شفیع مجرمین محبوب رب العالمین خاتم الانبیا محمد مصطفی
صلی الله علیه وعلی آله واصحابه وسلم از روح الامین یعنی جبرئیل علیه السلام پرسیدند که ساکنان هفت باب
دوزخ کدام اند جبرئیل علیه السلام گفت یا رسول الله صلی الله علیک وسلم ساکن **باب اول** منافقان والی
فرعون اند وآن کسانیکه از اصحاب مائده اند ونام این باب هاویه ست ودر **باب ثانی** مجوس بوند وابلیس
علیه اللعنة وتوابع او واسم این باب لظی ست ودر **باب ثالث** یهود بوند واسم آن حطمه است وباشندگان
باب رابع نصاری اند ونام او سعیر ست ودر **باب خامس** صائبون بوند واسم آن سقر ست ودر **باب
سادس** مشرکون بوند واسم او جحیم ست بعده جبرئیل علیه السلام گفت که نام **باب سابع** جهنم ست وساکت
شد پس نبی علیه الصلوٰة والسلام فرمود که یا روح الامین از باشندگان باب سابع چرا خبر ندادید پس جبرئیل علیه السلام
گفت که یا رسول الله صلی الله علیه وسلم آیا از باشندگان آن باب می پرسی رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمود
آری می پرسم پس جبرئیل علیه السلام گفت یا محمد صلی الله علیه وسلم دران باب اهل کبائر بوند از امت تو که بے توبه
مرده باشند پس شفیع مجرمین صلی الله علیه وسلم افتادند وبیهوش شدند جبرئیل علیه السلام سر مبارک را در کنار خویش نهاد
تا که آنحضرت صلی الله علیه وسلم بیدار شدند وفرمودند مصیبت عظیم بسیار شد وخوف زیاده تر گشت آیا تحقیق اهل کبائر
از امت من داخل نار خواهند شد جبرئیل علیه السلام گفت آری داخل نار خواهند شد پس آنحضرت علیه افضل التحیة

علیه وسلم بسیار گریستند و جبرئیل علیه السلام نیز میگریست آنحضرت صلی الله علیه وسلم جبرئیل علیه السلام را فرمود که یا روح الامین
شما چرا گریه میکنید جبرئیل علیه السلام فرمود از بلائی که هاروت ماروت مبتلا شدند می ترسم همدران ساعت از رب العباد
وحی رسید که یا محمد و یا جبرئیل علیکما الصلوة والسلام شمارا از آتش دوزخ خلاص کردم و گریه خود را بگذارید و ازینجا معلوم
میشود که اهل کبائر از امت آنحضرت صلی الله علیه وسلم داخل نار خواهند شد ولیکن ؎ چه غم دیوار امت را که
باشد چون تو پشتیبان ٭ چه باک از موج بحر آن را که باشد نوح کشتیبان ٭ **فان سمی به مذکر** پس اگر
نامیده شود مؤنث معنوی مذکر را **فشرطه** پس شرط آن در تاثیر منع صرف **الزیادة علی الثلثة** زائد بودن
کلمه ست بر سه حرف زیرا که حرف رابع در حکم تاء تانیث و قائم مقام تاء تانیث ست **فقدم منصرف** پس اگر قدم
نام مردی نهند منصرف خواهد بود از انکه تانیث اصلی بسبب این تسمیه زائل خواهد شد و تنها علمیت صرف را منع نمیتواند کرد
و قدم مؤنث سماعی ست باعتبار معنی جنسی یعنی قدم که بمعنی رجل ست بکسر را و معنی پای مستعمل ست باستعمال مؤنث
اگر گفته شود حرکت وسط قائم مقام حرف رابع ست و حرف رابع قائم مقام تاء تانیث ست پس میباید که قدم غیر منصرف
شود بسبب علمیت و تانیث حکمی **جواب** میگوییم حرکت وسط را اعتبار نمودن بغایت بعید ست زیرا که نائب
نائب ست **وعقرب ممتنع** یعنی عقرب که باعتبار معنی جنسی مؤنث سماعی ست وقتیکه رجلی را باو نام نهند
غیر منصرف خواهد بود از انکه تانیث اگرچه بسبب علمیت زائل شده است لیکن حرف رابع قائم مقام تاء تانیث ست
زیرا که چون عقرب را تصغیر کنند عقیرب مے آید بدون ظهور تاء تانیث بخلاف قدم که وقتی که او را تصغیر کنند
تاء مقدر ظاهر میشود فیقال قدیمة چنانچه مقتضای قاعده تصغیر ست که اسما را بسوی اصل رد میکنند در عقرب در وقت
از دو سبب منع صرف یکی علمیت ست و دوم تانیث حکمی پس هر اسمے که رباعی بود حرف رابعش قائم مقام
تاء تانیث خواهد بود و همچنین هر اسمیکه خماسی بود حرف رابع و خامس او قائم مقام تاء تانیث میباشد زیرا که مقام
تاء تانیث در کلام عرب بعد سه حرف ست سوال کرده اند که نحو کلاب مؤنث معنوی ست و اگر مذکر را باو نام نهند منصرف
میشود باوجودیکه زائد بر ثلثه است **جواب** گفته اند که مراد از مؤنث معنوی آن مؤنث ست که تانیث او محتاج و مفتقر
بتاویل نباشد و نیز از مذکر منقول نبود پس نحو کلاب خارج شد زیرا که تانیث جمع بتاویل جماعت ست نه بنفس صیغه
او پس تانیث او معتبر نیست و نیز خارج شد نحو رباب که در اصل مذکر بود بمعنی سحاب بعد نقل کردند و نام عورتی نهادند
پس اگر باو نام مردی نهند منصرف خواهد بود زیرا که بسوی ذکورت اصلیه رجوع خواهد کرد و تانیثی که میان وی و ذکورتین متخلل ست
معتبر نیست چنانچه طهری که متخلل بود میان دمین اعتبار ندارد و لایخفی علیک ما مر از وجه العجیب بحمرة هذا التشبیه و صفرته

البشرة السائل بصغرة هذا التوجیه دباید دانست که چون مؤنث معنوی مذکری را نام نهند تاثیر آن در منع صرف بسه امور مشروطست یکی آنکه مؤنث معنوی بحسب اصل مذکر نبود زیراکه اگر بحسب اصل مذکر بود آن اسم بسوی ذکورات اصلیه رجوع خواهد کرد مثل رباب دوم آنکه تانیث آن مؤنث معنوی محتاج ومفتقر بسوی تاویل غیر لازم نباشد چون رجال که تانیث آن بتاویل جماعتست واین تاویل لازم نیست زیراکه تاویل آن بجمع نیز جائزست ونیز جمعیت بسبب علمیت زائل میشود پس کجا تانیث که تا اسم بسبب علمیت وتانیث غیر منصرف شود وسوم آنکه استعمال آن بحسب معنی جنسی در مذکر غالب نبود زیراکه اگر استعمال آن در مذکر ومؤنث مساوی بود صرف ومنع صرف آن اسم نیز مساوی خواهد بود واگر استعمال آن در مؤنث غالب ست منع صرف راجح واولی خواهد بود واگر مستعمل نبود مگر در مؤنث منع صرف آن واجب خواهد شد واگر مستعمل نبود مگر در مذکر یا استعمال آن در مذکر غالب بود درین دو صورت انصراف واجب خواهد بود اگر گفته شود چرا حصر کرد مصنف رح بر شرط واحد کما قال فشرطه الزیادة علی الثلثة زیراکه سکوت در محل بیان فائده حصر میدهد جواب میگوییم هرگاه انصراف در وقت انعدام شرطین اخیرین اظهر بود در بیان آنها ترک نمود و حصری که از سکوت مفهوم میشود حصر حقیقی نیست بلکه اضافی ست بنسبت شروط مذکوره در ما تقدم پس قوله فشرط الزیادة علی الثلثة درین تقدیرست که فشرطه من بین ما تقدم الزیادة علی الثلثة هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بحث تانیث شروع کرد در بحث معرفه پس گفت **المعرفة** یعنی از اسباب منع صرف معرفه است اگر گفته شود لازم که معرفه از اسباب منع صرف بود زیراکه تعریف از اسباب منع صرف ست نه معرفه ومعرفه اسمی را گویند که درو تعریف بود چنانچه تانیث از اسباب منع صرف ست نه مؤنث **جواب میگوییم** مضاف محذوف ست یعنی تعریف المعرفة **جواب دوم** مراد انیست که المعرفة من حیث انها معرفة **جواب سوم** مراد از معرفه تعریف ست از قبیل ذکر محل وارادهٔ حال چون سال المیزاب یعنی سال ماء المیزاب والمیزاب بکسر المیم وسکون الیاء التحتانیة وفتح الزاء المعجمة بالفارسیة ناودان وبسوی همین جواب حضرت قدس سره السامی اشارت کرده اند بقوله ای التعریف اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح التعریف تا هیچ محذور لازم نمی آید وبسوی تکلفات رکیکه احتیاج نمیشد **جواب میگوییم** چون در نظم وقت تعداد اسباب معرفه واقع شد تفصیل نیز معرفه آورد تا تفصیل مطابق اجمال باشد اگر گفته شود چرا در نظم معرفه واقع ست **جواب میگوییم** از آنکه تا بغیر آن شعر مستقیم نشود در ترکیب قوله المعرفة مثل ترکیب قوله التانیث ست **شرطها ان تکون علمیة** یعنی شرط معرفه در تاثیر منع صرف انیست که آن معرفه علم بود اگر گفته شود ضمیر شرطها راجع ست بسوی معرفه باعتبار تعریف زیراکه از اسباب منع صرف تعریف ست نه معرفه پس قوله ان تکون علمیة چگونه بر قوله شرطها محمول خواهد بود زیراکه معنی

اینست که شرط تعریف در تاثیر منع صرف اینست که بودن آن تعریف علم و ظاهر ست که تعریف علم همیشه باشد بلکه تعریف عال
ست و علم محل جواب میگوییم مراد اینست که علمیت ما فیه التعریف چنانچه مراد از قوله التانیث بالتاء شرط العلمیة اینست
که علمیت ما فیه التانیث اگر گفته شود که مصنف رح لفظ علمیت را بخلاف تانیث معرف بلام آورده است پس در اینجا
ممکن نیست که لام را عوض مضاف الیه گردانیده شود یعنی علمیت المؤنث بخلاف لفظ علمیت که درین مقام واقع ست
ازانکه نکره است پس درینجا تقدیر مضاف الیه بدون دلیل ممکن نیست جواب میگوییم دلیل اینجا نیز قائم ست
زیراکه علمیت همین معنی دارد که کون الاسم علماً چنانچه معنی تعریف اینست که کون الاسم معرفه و این معنی بران تقدیر ست
که یا و تا در علمیت مصدریه بود و اگر یا برای نسبت بود معنی اینست که شرط تعریف در تاثیر منع صرف اینست که آن
تعریف بسوی علم منسوب بود باینطریق که تعریف در ضمن علم حاصل بود اگر گفته شود درین مقام بودن شرط عین
مشروط لازم می آید و این محال ست زیراکه مراد از معرفه درین موضع ممکن نیست مگر علم پس تقدیر کلام اینست که
العلم شرطه ان تکون علماً جواب میگوییم معرفه عام ست ازینکه علم باشد یا غیر علم و علم اخص ست و عام و خاص
متغائر اند پس بودن شرط عین مشروط لازم نمی آید اگر گفته شود در قوله ان تکون علمیة تکرار کون لازم می آید زیراکه
یاء تحتانیه با تاء فوقانیه در قوله علمیت فائده معنی مصدری میدهد و آن مصدریه در قوله ان تکون نیز مفید معنی مصدریست
پس قول مذکور درین تاویل ست که المعرفة شرطها کونها علما پس مستقیم نمیشود حمل قوله علمیت بر ضمیر مستکن که در قوله
ان تکون واقع ست پس واجب بود که قوله ان تکون را حذف میکرد و میگفت المعرفة شرطها علمیة یعنی شرطها کونها
علماً جواب میگوییم یاء تحتانیه در قوله علمیت برای نسبت ست و تاء فوقانیه برای تانیث پس تقدیر کلام اینست
که التعریف شرطها کونها منسوبة الی العلم یعنی حاصلا فی ضمن العلم پس تکرار کون لازم نمی آید و حمل مستقیم ست
و اگر یا در قوله علمیت مصدری بود حمل مستقیم میشود بالزوم تکرار کون زیراکه معنی قول مذکور اینست که شرط تعریف در تاثیر
منع صرف اینست که بودن آن تعریف این نوع بودن که از جنس تعریف ست چنانچه بسوی این اشارت کرده اند
حضرت قدس سره السامی بقوله ای یکون هذا النوع من جنس التعریف انتهی او اعلم ان الاشکال بلزوم تکرار الکون
انما یندفع علی تقدیر کون الیاء للنسبة و اما علی تقدیر کون الیاء للمصدریة فوارد غیر مندفع اذ یستقیم ان یکون
المعنی التعریف شرطه کون الاسم علماً ولا حاجة الی ان یقال التعریف شرطه کون الاسم علما فافهم اگر گفته شود
چرا علمیت را شرط تعریف کردند جواب میگوییم معرفه بر پنج نوع ست چنانچه بزرگی فرماید ~ معرفه همه پنج اند فزون
و بیش و نه کم * مضاف و مضمر و ذو اللام و مبهم ست و علم * و تعریف مضمرات و مبهمات یعنی موصولات و اسماء

اشارت متصور نیست مگر در مبنی یعنی هر واحد از اضمار و ابهام مستلزم بناست و منع صرف مستلزم اعراب و منافی لوازم مستلزم تنافی ملزومات ست پس اضمار و ابهام با غیر منصرف جمع نخواهد شد و تاثیر آن در منع صرف زائد برین ست و تعریف بلام یا باضافت غیر منصرف را منصرف میگرداند یا در حکم منصرف چنانچه تفصیل این در شرح قوله وجمیع الباب باللام او بالاضافة ینجر بالکسر بوجه احسن مذکور خواهد شد ان شاء الله تعالی پس ممکن نیست که این تعریف سبب منع صرف باشد پس باقی نماند مگر تعریف علمی اگر گفته شود چرا علمیت را شرط تعریف کردند و تعریف را سبب منع صرف و علمیت را سبب منع صرف چرا نکردند چنانچه جار الله زمخشری کرده است جواب میگوییم نحاة هر علت را از علل تسعه فرع شی ساخته اند و منع صرف موقوف برهمین فرعیت ست کما مر و بودن تعریف فرع تنکیر اظهر ست از فرعیت علمیت تنکیر را بجهت مقابله تعریف و تنکیر علمیت جواب دوم معرفه را سبب منع صرف کرد و علمیت را شرط او بغرض آنکه تا این سبب بر طریق اکثر اسباب بود زیرا که اکثر اسباب عام اند که بسبب شرط خاص شده اند اگر گفته شود هرگاه نزدیک مصنف رح علمیت سبب منع صرف نیست پس چرا گفته است و ما فیه علمیة مؤثرة کما سیجیء بلکه واجب بود که و ما فیه معرفة مؤثرة میگفت تا کلام لاحق مطابق شود بکلام سابق جواب میگوییم کلام مصنف رح در ما بعد مبنی بر اصطلاح دیگر نحاة ست برای تنبیه بر اینکه علمیت نزدیک بعضی نحاة سبب منع صرف ست یا محمول ست بر مجاز باین طریق که بعلمیت تعریف علمی اراده کرده است هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بحث معرفه شروع کرد در بحث عجمه پس گفت **العجمة** یعنی از اسباب منع صرف عجمه ست و ترکیب او را بر ترکیب قوله المعرفة قیاس باید کرد و عجمه عبارت ست از بودن لفظ از ان الفاظ که واضع آنها غیر عرب است **شرطها** یعنی شرط عجمه در تاثیر منع صرف دو امر اند **ان تكون علمية في العجمية** یکی آنست که بودن آن عجمه منسوب بسوی علم در لغت عجم یعنی در عجم در ضمن علم متحقق باشد اگر گفته شود چرا این امر شرط تاثیر عجمه است جواب میگوییم بجهت آنکه تا عرب دران اسم مثل تصرفات خود تصرف نکنند چون ادخال لام و تنوین و غیر اینها چون لجام و فرند که در عجم لگام و فرنگ بود و چون در عجمه تصرف واقع بود عجمه ضعیف خواهد بود پس در منع صرف اثر نخواهد کرد بخلاف آنکه در عجم علم بود از انکه از تغیرات و تصرفات محفوظ خواهد بود پس در منع صرف اثر خواهد کرد و لهذا اگر بلجام و فرند نام نهند اثر نخواهد کرد بواسطه آنکه علم در عجم نیست اگر گفته شود لانم که علم در عجم شرط تاثیر عجمه باشد زیرا که اگر شرط عجمه می‌بود قالون که نام یکی از قرا سبعه ست منصرف نمیشد و قالون در لغت روم اسم جنس ست یعنی جید و نیک بعد بجهت جودت قرائت یکی از قرا سبعه را نام نهادند و ازینجا معلوم میشود که در عجم علم نیست و حال آنکه عجمه درو مؤثر ست جواب میگوییم در قالون شرط تاثیر موجود ست نه معدوم زیرا که علم در عجم بودن عجمه عام ست

ازینکه حقیقت بود چون ابراهیم که در عجم علم بود بعده عرب او را نقل کردند بسوی علمیت یا علما بود باین طریق که نقل کرده باشند آن اسم را از عجم بسوی علمیت بی آنکه درو تصرف کرده باشند چنانچه قانون که از عجم بسوی علمیت منقول ست بدون تصرف چنانچه علم بدون تصرف منقول میشود **وتحرک الاوسط او الزیادة علی الثلثة** شرط ثانی لعدالامر حرح یعنی تحرک اوسط یا زیاده بر ثلث اگر گفته شود چرا تحرک اوسط یا زیاده بر ثلثه شرط تاثیر عجمه است **جواب میگوییم** اگر کلمه زائد بر ثلث و متحرک الاوسط نبود بلکه ثلاثی ساکن الاوسط باشد پس درینوقت دران کلمه خفت و سبکی خواهد بود و این خفت معارض تاثیر ثقل احد سببین میکند **فنوح منصرف** و این تفریع بنظر شرط ثانیست زیرا که نوح اگرچه علم در عجم ست لیکن ثلاثی ساکن الاوسط ست و انصراف نوح بر سبیل وجوب مختار مصنف رح ست زیرا که عجمه سبب ضعیف ست بواسطه آنکه امر معنوی ست پس تاثیر آن با سکون وسط و عدم زیاده بر ثلثه جائز نیست اگر گفته شود تانیث معنوی نیز امر معنوی ست پس چرا اعتبار کرد مصنف رح تانیث معنوی را با سکون وسط چنانچه گفت فهند یجوز صرفه **جواب میگوییم** قیاس تانیث بر عجمه قیاس مع الفارق ست زیرا که تانیث معنوی علامت مقدره است که در بعضے تصرفات ظاهر میشود چون وقت تصغیر پس تانیث معنوی را نوعی قوت است پس اعتبار آن با سکون وسط نیز جائز ست اگر گفته شود چرا اعتبار کرد مصنف رح عجمه را با سکون وسط در ماه و جور کما قال وزینب وسقر وماه وجور ممتنع **جواب میگوییم** اعتبار عجمه در ماه و جور برای تقویت سببین آخرین ست تا که سکون وسط ثقل احد سببین را مانع نشود و از اعتبار عجمه برای التقویت لازم نمی آید اعتبار آن بغرض سببیت بالاستقلال و نیز نزدیک سیبویه و اکثر نحاة انصراف نوح واجب ست مگر زمخشری که نوح را چون هند گفته ست و زمخشری بمخالفت مصنف رح مشهور ست و بعضی نحاة متفق برین اند که تحرک اوسط را در عجمه هیچ تاثیر نیست پس انصراف شتر نزدیک آنها واجب ست و چون نزدیک مصنف رح موثر بود تحرک وسط را بر زیادت بر ثلثه مقدم کرد بجهت اهتمام شان **وشتر و ابراهیم ممتنع** و امتناع شتر بسبب تحرک وسط ست و امتناع ابراهیم بواسطه آن ست که زائد بر ثلثه ست و شتر بفتحتین نام قلعه ایست که در شهر بکر واقع ست و بعضی گویند نام شهر بکر ست و میگویند که امتناع شتر از صرف نه از برای عجمه و علمیت ست بلکه بعلمیت و تانیث معنوی ست باعتبار بقعه و بلده اگر گفته شود از مصنف رح ترک واجب بوقوع آمده و از آنکه تفریع شرط اول ترک نمود و تفریع شرط ثانی ذکر کرده پس اگر میفرمود نوح منصرف و شتر و ابراهیم ممتنع میگفت اولی و انسب میشد تا فرد تفریع فوت شرط اول می بود که آن علم بودن عجمه در عجم ست و نوح تفریع فوت شرط ثانی میشد **جواب میگوییم** مصنف رح بذکر تفریع شرط ثانی ازانجهت متعرض نشد که مختلف فیه است ازانکه عجمه ثلاثی ساکن الوسط نزدیک اکثر نحاة موثر ست و نزدیک بعضے موثر نیست چنانچه گفته شد پس ذکر تفریع آن برای

اهتمام شان ست بخلاف شرط اول که متفق علیه ست ازانکه عجمه نکره بالاتفاق مؤثر نیست پس ذکر تفریع آن لازم نیست
وحضرت قدس سره السامی فرموده اند که واما خص تفریع بالشرط الثانی آه وحاصل کلام آن عالیمقام اینست که غرض
مصنف رح از ذکر انصراف نوح بیان تفریع نیست خلا اشکال بلکه غرض او تفشیه ست علی ما هو الحق عنده که انصراف
نوح باشد بدلیل آنکه اگر مقصود بیان تفریع شرط ثانی می بود بیان امتناع شتر وابراهیم که بر وجود شرط ثانی متفرع ست
بر انصراف نوح که بر انتفاء شرط ثانی متفرع ست مقدم کرد لان وجود مقصود و مذکور صریحا بخلاف انتفائه فافهم
ومخفی نماند که جمیع اسماء انبیا علیهم الصلواة والسلام غیر منصرف اند مگر شش چنانچه بزرگی فرماید ؎ گر همی خواهی که
دانی اسم هر پیغمبرے ٭ تا کدام ست ای برادر نزد نحوی منصرف ٭ صالح و هود و محمد با شعیب و نوح و لوط ٭ منصرف دان
ودیگر باقی همه لاینصرف ٭ وانصراف نوح ولوط با وجود عجمه بسبب فوات شرط تاثیر عجمه است وبعضی گویند که هود نیز عجمی ست
ومذهب سیبویه نیز همین ست ومشهور ست که عرب از فرزندان حضرت اسمعیل اند علی نبینا وعلیه الصلواة والسلام وآنها
که پیش از حضرت اسمعیل اند عجمی اند کذا فی التواریخ المعتبرة واین مشهور مؤید قول سیبویه است وبعضی اعتراض کرده اند
که جار الله زمخشری در کشاف گفته ست که حضرت آدم علی نبینا وعلیه الصلواة والسلام تکلم کلام عربی مینمودند جواب اینست
که حضرت آدم علی نبینا وعلیه الصلواة والسلام را قدرت بر جمیع السنه بود پس تکلم ایشان بلسان عرب ایجاب نمیکند
عربیت ایشانرا ازانکه تکلم بلسان عرب در جمیع ازمنه واوقات موجب عربیت متکلم ست واز فرزندان حضرت آدم تا حضرت
اسمعیل علی نبینا وعلیهما الصلواة والسلام هیچکس بزبان عرب تکلم نمیکرد هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بحث عجمه
شروع کرد در بحث جمع پس گفت **الجمع** الف لام عهد خارجی ست یعنی آن جمع که قائم میشود مقام دو سبب و مذکور ست
در ما سبق والمراد من الجمع صیغة الجمع او الجمع من حیث انه جمع نه مراد از جمع اصطلاحی ست ونیز مراد از جمع فرد کامل ست
وکامل افراد جمع جمع تکسیر ست زیرا که جمع صحیح بجهت آنکه بناء واحد در وسلامت میماند گویا جمع نیست **شرطه** یعنی شرط
جمع در تاثیر منع صرف یعنی در قیام اول مقام دو سبب **صیغة منتهی الجموع** وصیغه منتهی الجموع اینست که اول او
مفتوح بود وثالث او الف وبعد الف دو حرف متحرک بوند یا سه حرف که اوسط اینها ساکن بود و چون هر جمعی که برین
صیغه آید بار دیگر جمع تکسیر نمیشود لهذا این صیغه را صیغه منتهی الجموع مینامند وجائز ست که جمع سلامت جمع کرده شود
زیرا که جمع تکسیر مغیر صیغه است بخلاف جمع سلامت که صیغه مفرد را تغیر نمیدهد چون ایامن جمع ایمن که بر وزن اساود
ست یا ایامنین که جمع سلامت ست جمع کرده میشود و چون صواحب جمع صاحبه که جمع سلامت او صواحبات می آید اگر
گفته شود چرا تاثیر جمع را بصیغه منتهی الجموع مشروط کردند جواب میگوئیم تا صیغه از قبول تغیر محفوظ ماند و قلتیکه تغیر را

قبول نکرد در منع صرف مؤثر خواهد بود اگر گفته شود صیغه منتهی الجموع چرا از قبول تغیر محفوظ است جواب میگوئیم بر جمعی که برین
صیغه آید جمع تکسیر کرده نمیشود که مغیر صیغه است اگرچه جمع سلامت میشود ولیکن جمع سلامت مغیر صیغه نیست کما مر پس آن
جمع از قبول تغیر محفوظ خواهد شد اگر گفته شود که مصنف ح شرطه منتهی الجموع چرا نگفت جواب میگوئیم اگر لفظ صیغه نمی آورد
مساجد و مصابیح و نحو آن منصرف میشد زیرا که این هر دو منتهی الجمع اند نه منتهی الجموع بواسطه آنکه مساجد جمع مسجد است و مصابیح جمع
مصباح ولیکن هر دو بر صیغه منتهی الجموع اند و بعضی جموع بر صیغه منتهی الجموع و خود منتهی الجموع چون اساور و اناعیم زیرا که
این هر دو بر صیغه منتهی الجموع اند کما لا یخفی و نیز منتهی الجموع اند از آنکه اساور جمع اسوره است و آن جمع سوار است و همچنین
اناعیم جمع انعام است و آن جمع نعم و سوار بالکسر دست برنجن را گویند که از دندان فیل میسازند و در دست می اندازند و در هندی
چوره گویند و نعم بفتح نون چارپایه اگر گفته شود چرا این صیغه را صیغه منتهی الجموع میگویند و حالانکه در بعضی جموع صیغه موجود است
و منتهی الجمع معدوم کما مر آنفا جواب میگوئیم چون این صیغه در بعضی صور دوبار جمع تکسیر کرده میشود بعده جمع تکسیر
آن منتهی میشود که مغیر صیغه است لهذا این صیغه را بصیغه منتهی الجموع می نامند اگر گفته شود مسلم است که این صیغه در بعضی صور
دوبار جمع کرده میشود لیکن ازینجا لازم نمی آید که آن صیغه را بصیغه منتهی الجموع نامند بلکه واجب است که بصیغه منتهی الجمعین
نام نهند جواب میگوئیم مراد از جموع که در قولهم صیغه منتهی الجموع واقع است مافوق الواحد است و منتهی مصدر میمی است
و مضاف است بسوی فاعل پس قولهم صیغه منتهی الجموع این معنی دارد که صیغه انتهاء الجموع اگر گفته شود در صحاری که جمع
تکسیر صحرا است و در کمالات که جمع تکسیر کمال است صیغه منتهی الجموع موجود است و حالانکه غیر منصرف نیست پس ازینجا
معلوم میشود که شرط جمع در تاثیر منع صرف صیغه منتهی الجموع نیست جواب میگوئیم در کمالات و صحاری صیغه منتهی الجموع
موجود نیست زیرا که صیغه منتهی الجموع آنست که اول او مفتوح بود و ثالث او الف و بعد الف دو حرف بوند و اول
این دو حرف مکسور باشد و یا بعد الف سه حرف بوند ساکن الاوسط و حرف اول ازین سه حروف مکسور بود و در صحاری
اگرچه بعد الف دو حرف اند لیکن حرف اول مکسور نیست و همچنین در کمالات اگرچه بعد الف سه حروف اند لیکن اول
آنها مکسور نیست و قوله بغیر ها حال است از قوله صیغه منتهی الجموع یعنی دران حالیکه صیغه منتهی الجموع متلبس بغیر تا باشد
و مراد از ها تاء تانیث است که در حال وقف بهاء هوز منقلب میشود پس تغیر تاء تانیث بها باعتبار مایؤول الیه است
کما قال الله تعالی انی ارانی اعصر خمرا یعنی عصیرا یؤول الخمر یا مراد نفس ها است که در حالت وقف از تاء تانیث
منقلب بود پس قوله بغیر ها بر تقدیر اول مقید بحالت وقف نخواهد بود و بر تقدیر ثانی بحالت وقف مقید خواهد شد
پس نحو فوارهة که جمع فارهة است وارد نمیشود زیرا که هاء هوز در وی بدل از تاء تانیث نیست بلکه از ذات کلمه است

باید دانست که کلمهٔ غیر در قوله بغیرها بمعنی لا و نفی ست یعنی بلاها کما یقال کنت بلا مال یعنی کنت بغیر المال
و مصنف رح که در مقام جمع بغیرها فرموده و زبان فصیح البیان خود را در بحث وزن فعل بغیر قابل للتاء کشوده درین سری ست
عیب و نکته ایست غریب و آن نیست که وزن فعل هرگاه که قابل تا بود منصرف خواهد شد خواه ملتبس بود بتا یا نبود و مثل یعمل
که چون قابلیت تا دارد ازین جهت منصرف ست باوجودیکه از تا مجرد است از آنکه مؤنث او یعملة می آید بخلاف جمع که در وی قابلیت
تا معتبر نیست بلکه وجود تا معتبر ست یعنی اگر تا موجود ست منصرف ست و اگر نه غیر منصرف و لهذا جوارب که جمع جورب ست
غیر منصرف باوجودیکه جواربة هم آمده است و جواربة منصرف ست پس برای تنبیه برین امر جلیل القدر مصنف رح در جمع بغیرها
گفت و در وزن فعل غیر قابل للتاء فرموده و جورب بفتح جیم و سکون واو و فتح رای مهمله موزهٔ نمدی که آنرا چاقشور گویند اگر گفته شود
چرا مصنف رح در جمع بغیرها گفت و در وزن فعل غیر قابل للهاء نگفت جواب میگوییم تا تانیث را دو اسم اند یکی
ذاتی و دوم صفتی و اسم ذاتی او تا است و اسم صفتی او ها و ظاهرست که اسم صفتی از اسم ذاتی ادون ست پس مصنف رح
بذکر اسم صفت در جمع تنبیه کرد برآنکه احتراز از تا تانیث در منع صرف جمع ادون ست از احتراز تا تانیث که در منع صرف
وزن فعل ست چنانچه وجه این از ما سبق معلوم میشود و لا یخفی لطفه اگر گفته شود چرا گفت مصنف رح بغیرها جواب
میگوییم اگر صیغه منتهی الجموع ملتبس بتای مذکوره بود بر وزن مفردات خواهد بود چون فرازنة که جمع فرزین ست بر وزن
کراهیة ملحوظ نیست که بمعنی کراهت و طاعت ست و هرگاه که بر وزن مفردات بود در جمعیت آن فتور واقع خواهد شد
پس در منع صرف اثر نخواهد کرد اگر گفته شود قوله بغیرها ضائع و بیفائده است زیرا که این قول برای اخراج نحو فرازنة ست
و حال آنکه بسوی اخراج آن حاجت نیست زیرا که صیغه منتهی الجموع درو معدوم ست بواسطه آنکه بعد الف سه حرف اند و یکی
ساکن متوسط نیست بلکه متحرک ست جواب میگوییم تا فرازنة عارضی ست پس فرازنة از قبیل مساجد ست نه مصابیح اگر
اگر گفته شود اگر میگفت مصنف رح بغیرها و یاء النسبة هر آئینه اولی و انسب می بود از آنکه نحو مداینی که بر صیغه منتهی الجموع ست
و منصرف ست خارج میشد جواب میگوییم برای اخراج نحو مداینی بسوی قید مذکور احتیاج نیست زیرا که مداینی مفرد
محض ست و نه جمع فی الحال ست و نه فی الاصل بلکه اسم شهریست و جمع مدینه منوره است برکاتها مداین ست و این لفظ
علاحده است و مداینی که بیاء نسبت ست مفرد محض ست زیرا که اگر جمع می بود وقت نسبت بسوی مفرد رجوع میکرد چنانچه
ضابطه نسبت همین ست بسوی همین جواب حضرت قدس سره السامی اشاره کرده اند بقوله ولا حاجة الی اخراج نحو مداینی
الخ بدانکه اوزان منتهی الجموع نه وزن گفته اند اول فعالین چون سلاطین و دوم فواعل چون صوارب و
سوم افاعل چون اکارم چهارم فعائل چون خصائل و پنجم فعایل چون صحایف ششم فعاول چون عجاوز

و هفتم فعائل چون صنابر و هشتم فعالیل چون قنادیل و نهم مفاعل کمساجد و دهم مفاعیل چون مصابیح و در مساجد بعد الف دو حرف اند و در مصابیح سه حروف و اوسط آنها ساکن ست **و اما فرازنة** یعنی هر چونکه باشد فرازنه و امثال آن از جموعی که بر صیغه منتهی الجموع اند با یا تا تانیث **فمنصرف** پس منصرف ست بجهت آنکه شرط تاثیر جمع در منع صرف آنکه آن انعدام تا تانیث ست و در فرازنه مفقود ست بواسطه آنکه تلبس تا است فرازنه جمع فرزین ست و فرزین بفتح فا وزیر شطرنج و پیاده شطرنج هم گاهی وزیر میشود چون در مقام وزیر آید بزرگی فرموده ع پیاده که او رهست آیین بود ع بگو نسار گردد چو فرزین بود ع اگر گفته شود مصنف رح چرا مثال انتفاء شرط ثانی ذکر کرد که آن قوله بغیر ها ست و مثال انتفاء شرط اول ذکر نکرد که آن صیغه منتهی الجموع ست چون [illegible] جواب میگوییم بجهت آنکه امثله انتفاء شرط ثانی قلیل اند و نظائر انعدام شرط اول کثیر اگر گفته شود قوله فمنصرف خبر قوله فرازنة ست و میان مبتدا و خبر مطابقت شرط ست پس واجب بود که و اما فرازنة فمنصرفة میگفت جواب میگوییم مراد از فرازنة لفظ فرازنه است و آن مذکر ست اگر گفته شود چون از لفظ مجرد لفظ خواهند در آن وقت آن لفظ علم میباشد پس فرازنه درین مقام علم ست و چون علم شد میباید که غیر منصرف باشد بجهت علمیت و تانیث و حالانکه فرازنه منون مروی ست جواب میگوییم فرازنه غیر منصرف ست و تنوین آن برای مشاکلت مسمی ست و در غیر منصرف تنوین تمکن ممنوع ست نه تنوین مشاکلت اگر گفته شود هرگاه فرازنه غیر منصرف ست پس حکم بانصراف بر خلاف واقع ست جواب میگوییم حکم بانصراف بر او باعتبار مسمی ست نه باعتبار اسم و مسمی منصرف ست اگر گفته شود تا در فرازنه عارضی و عارض را در حکم عدم اعتبار میکنند کما هو الشائع پس این تا را در حکم عدم چرا اعتبار نکردند تا صیغه منتهی الجموع با تاء عارضیه مؤثر میشد جواب میگوییم تا را در حکم عدم از جهت اعتبار نکردند که او در تغییر اوزان تاثیر تام ست اگرچه عارضی ست اگر گفته شود کلمه اما در قوله اما فرازنة یا برای تفصیل ما اجمل ست یا برای استیناف اول ممنوع ست از آنکه کلمه اما برای تفصیل ما اجمل بود تعدد لازم ست مثل جاءنی اخوتک اما زید فاکرمته و اما بشر فاهنته و اما خالد فاعرضت عنه و تعدد درینجا مفقود ست و نیز ثانی مسلم نیست از آنکه کلمه اما برای استیناف وقتی میباشد که سابق کلام نبود و اینجا سابق کلام موجود ست جواب میگوییم کلمه اما برای تفصیل ست و تعدد عام ست که ملفوظ بود یا مقدر و تقدیر کلام اینست که اما مساجد و مصابیح فغیر منصرف و اما فرازنة فمنصرف و ممکن ست که کلمه اما برای استیناف بود از آنکه تعدد معدوم ست و اجمال مفقود و اینقدر مسلم استیناف ست آنکه گاهی استیناف را سبق کلام منافی نیست چنانچه حضرت قاضی شهاب الدین ملک العلما قدس سره فرموده اند قوله **وحضاجر علما للضبع غیر منصرف** جواب سوال مقدر ست تقریر سوال آنست

کہ حضاجر علم جنس ضبع ست ازانکہ اطلاق او بر واحد و کثیر آمدہ است مثل اسامہ کہ علم جنس ست پس ازینجا معلوم شد کہ
جمعیت دروے مفقود ست و معہذا غیر منصرف ست اگر گفتہ شود حضاجر اگرچہ جمع نیست لیکن صیغۂ منتہی الجموع درو موجود ست
جواب میگویم صیغۂ منتہی الجموع از اسباب منع صرف نیست بلکہ صیغۂ منتہی الجموع شرط تاثیر جمع ست و جمع از اسباب
منع صرف ست پس واجب ست کہ حضاجر منصرف باشد و حالانکہ غیر منصرف ست پس مصنف رح جواب داد باینطریق
کہ حضاجر دران حالیکہ علم ضبع ست غیر منصرف ست لیکن نہ ازینجہت کہ فی الحال جمع ست بل بواسطہ آنکہ درو جمعیت
اصلی ست لانہ منقول عن الجمع زیراکہ حضاجر منقول ست جمع ازانکہ جمع حضجر ست بکسر حاء مہملہ و فتح ضاد و سکون جیم
بجمیتین و حضجر بمعنی عظیم البطن ست و ضبع را حضاجر ازینجہت نام نہادند کہ بسیار عظیم البطن ست پس مقصود ازین تسمیہ
مبالغہ در عظیم البطن اوست گویا کہ ہر فرد ضبع جماعتی ست از عظیم البطن و ازینجا واضح شد کہ در منع صرف حضاجر جمعیت
اصلیہ مؤثر ست و باید دانست کہ قولہ لانہ منقول عن الجمع علت کلام مقدر ست و تقدیر کلام اینست کہ حضاجر علما للضبع غیر منصرف
للجمعیت الاصلیہ لانہ منقول عن الجمع چنانچہ بسوی ہمین معنی حضرت قدس سرہ السامی اشارت کردہ اند بقولہ بل للجمعیۃ الاصلیہ
لانہ منقول عن الجمع اگر گفتہ شود میان علمیت و جمعیت تضاد ست چنانچہ مصنف رح بتضادی کہ میان وصف و
علم ست در مابعد خبر دادہ است کما قال ولا یلزمہ باب حاتم لما یلزم عن اعتبار المتضادین پس چگونہ آن ہر دو را
در حکم واحد اعتبار کردہ شود جواب میگویم میان جمعیت حالی و علمیت تضاد ست و میان جمعیت اصلی و علمیت
تضاد نیست و نیز در حضاجر اعتبار جمعیت اصلیہ با اعتبار علمیت در حکم واحد نیست کہ آن منع صرف است واحد باشد
پس لازم نمی آید اعتبار متضادین در حکم واحد کہ مشابہ باجتماع متضادین ست اگر گفتہ شود در منع صرف حضاجر
حاجت نیست بسوی اعتبار جمعیت اصلیت ازانکہ علمیت و تانیث موجود ست زیراکہ ضبع مؤنث ضبعان ست و او را
اطلاق کردہ نمیشود دیگر را انتہی جواب میگویم حضاجر غیر منصرف ست در حالت تعریف و تنکیر و در حالت تنکیر علمیت
درو معدوم ست پس ازینجا معلوم شد کہ علمیت درو مؤثر نیست ازانکہ اگر مؤثر می بود حضاجر بعد تنکیر البتہ منصرف میشد
پس اعتبار سببے واجب ست کہ بسبب تنکیر زائل نشود و آن جمع ست جواب دوم در حضاجر تانیث مفقود ست
زیراکہ صاحب صراح فرماید حضاجر کفتار و ضبعان بالکسر کفتار و ضبعانہ مادہ کذا فی الصحاح سوال کردہ اند کہ
ملازمہ ممنوع ست یعنی لا نسلم کہ علمیت در حضاجر اگر مؤثر می بود البتہ بعد تنکیر منصرف میشد زیراکہ جائز ست کہ جمعیت بعد
تنکیر عود کند چنانچہ در احمر بعد زوال علمیت وصفیت عود میکند اگرچہ نزدیک بعضے نحاۃ ست فتامل اگر گفتہ شود چرا
نگفت مصنف رح الجمع شرطہ ان یکون فی الاصل چنانچہ در وصف گفتہ ست کہ الوصف شرطہ ان یکون فی الاصل

جواب میگویم اگر اینچنین میگفت وہم میشد کہ جمعیت چون وصف ست یعنی چنانچہ وصف گاہی اصلی میباشد وگاہی عارضی ہمچنین جمعیت گاہی اصلی میباشد وگاہی عارضی ولیس الامر کذلک زیراکہ عروض جمع اصلا متصور نیست ولہذا براعتبار جمعیت اصلیہ بقول وحضاجر علما الخ تنبیہ کرد وبرہمین تنبیہ اکتفا نمود وضبع مونث ضبعان ست وضبعان مذکر ست وجمع آن ضباعین ست چون سرحان وسراحین کما قول قدس سرہ السامی فی الحاشیۃ الضبع ہی الانثی والضبعان ہو المذکر والجمع ضباعین کسرحان وسراحین انتہی وبرین تقدیر لزوم اشکال مذکور ظاہر ست وضبع بفتح ضاد معجمہ وضم بارموحدہ کفتار را گویند وبزبان ہندی ترس خواہند وقیل الضبع دابۃ عقلیۃ یقال بالفارسیۃ مرکب کفتار اگر گفتہ شود میان اسم جنس وعلم جنس چہ فرق ست جواب میگویم اسم جنس موضوع ست برای فرد غیر معین واستعمال آن در جنس بر سبیل مجاز ست از باب اطلاق اسم کل بر جزو وعلم جنس موضوع ست برای جنس معہود واستعمال آن در ہر فرد از افراد آن جنس بطریق مجاز ست از باب اطلاق اسم مطلق بر مقید یا اطلاق اسم جزو بر کل وتفصیل فرق وتحقیق وتدقیق آن در بحث معرفہ مذکور خواہد شد انشاء اللہ تعالی وباید دانست کہ قولہ حضاجر مبتدا است وقولہ علما حال از مبتدا است چنانچہ مذہب ابن مالک ست یا حال ست از ضمیر مفعول اعینیہ کہ مقدر ست وبعضے گفتہ اند کہ مفعول اعنی مقدر ست واین صحیح نیست زیراکہ منصوب باعنی خالی از مدح یا ذم یا ترحم نمی باشد وہیچ یکے درینجا راست نمی آید وبعضی گفتہ اند کہ قولہ علما حال ست از ضمیر مستتر کہ در غیر منصرف چنانچہ مختار شیخ رضی ست قدس سرہ اگر گفتہ شود لازم کہ قولہ علما حال بود از ضمیرے کہ در قولہ غیر منصرف مستتر ست زیراکہ معمول مضاف الیہ بر مضاف مقدم نمیباشد جواب میگویم وقتیکہ کلمۂ غیر کہ بمعنی نفی ست مضاف بود تقدیم معمول مضاف الیہ بر مضاف جائز ست واینجا ہمچنین ست زیراکہ معنی قولہ غیر منصرف مغائر للمنصرف نمی تواند بود از آنکہ مغایرت بمنصرف در غیر منصرف منحصر نیست تا کلام را دلالت بر مقصود بود بلکہ معنی اینست کہ لیس منصرفا یا لا منصرفا وتقدیم معمول مدخول لا جائز ست وباید دانست کہ قولہ علما چون حال بود از ضمیر مستکن کہ در غیر منصرف ست ابہام لازم می آید وآن اینست کہ اختصاص امتناع صرف بحال علمیت معلوم میشود زیراکہ حال قید عامل ذی الحال میباشد ولیس الامر کذلک زیراکہ حضاجر در حال تنکیر نیز غیر منصرف ست ولیکن این ابہام باندک تامل زائل میشود زیراکہ چون امتناع صرف حضاجر در حال علمیت کہ منافی جمعیت ست ثابت شد امتناع صرف در حال تنکیر بطریق اولی خواہد بود از آنکہ جمعیت درینوقت بلا معارض ومنافی موجود ومتحقق ست ودرمیان جمعیت وعلمیت ازینجہت منافات ست کہ جمعیت تقاضا میکند اطلاق را بر جماعت غیر معینہ وعلمیت تقاضا میکند اطلاق را بر معین اگر گفتہ شود فائدہ تقیید چیست جواب میگویم تقیید برای آنست کہ ورود اشکال بر تقدیر

علمیت ست ودر بعضی نسخ علم بمنع واقع ست وبرین تقدیر خبر مبتدا محذوف ست یعنی ہو علم وجملہ اعتراضیہ ست وفائدہ
آن بیان منشاء اشکال ست وممکن نیست کہ قولہ علم خبر حضاجر بود زیراکہ این حکم مقصود نحوی نیست وقولہ **وسراویل**
جواب سوال مقدر ست وتقدیر سوال اینست کہ سوالی در حضاجر وارد شدہ بود جواب او باین طریق دادند کہ جمع عام ست
ازانکہ فی الحال بود یا فی الاصل پس چہ جواب ست در سراویل کہ غیر منصرف ست وجمعیت درونہ فی الحال است ونہ فی الاصل
ازانکہ اسم جنس ست کہ بر واحد وکثیر اطلاق کردہ میشود پس مصنف رح جواب میدہد باین طریق کہ در منع صرف سراویل
اختلاف ست **اذا لم یصرف وہو الاکثر** یعنی سراویل وقتیکہ غیر منصرف بود وحالانکہ منع صرف او در اکثر
استعمال ست پس درین موقت بر قاعدہ جمع بہ سراویل اشکال وارد میشود **فقد قیل** پس تحقیق بعضے گفتہ اند در جواب
اعتراض مذکور **انہ اعجمی** بدرستیکہ سراویل منسوب بسوی عجم ست نہ جمع فی الحال ست ونہ فی الاصل لیکن
حمل علی موازنہ یعنی محمول ست بر موازن خود کہ از جموع عربیہ اند چون اناعیم ومصابیح وحاصل جواب اینست
کہ سراویل از حیثیت وزن در حکم این ہر دو جمع ست یعنی جمع حکمی ست اگرچہ جمع حقیقی نیست وازین جواب ظاہر شد کہ جمعیت نیز
عام ست ازین کہ حقیقی بود یا حکمی ونیز واضح شد کہ بنار این جواب بر تعمیم جمعیت ست نہ بر زیادتی سبب آخر
بر اسباب تسعہ پس مندفع شد اشکال مشہور وآن این ست کہ این جواب مبنی بر زیادتی سبب آخر ست بر اسباب تسعہ
والی ہذا الدفع اشارہ قدس سرہ السامی بقولہ فساد ہذا الجواب آہ ولیکن مخفی نماند کہ حمل شی بر شی عبارت ست از نیکہ
محمول را حکم محمول علیہ دادہ شود نہ از تعمیم محمول علیہ ست بحقیقۃ وحکما چنانچہ مراد از حمل ما بعد خلت بر مکان مبہم در
عمل حسب ولاغیر بر ظروف مقطوع الاضافۃ اعطاء تقدیری ست بما بعد خلت واعطاء بنا رضم ست حسب و
لاغیر نہ مکان تعمیم مکان مبہم وتعمیم ظروف مقطوع الاضافۃ است بحقیقۃ وحکما ولاینفع الاشکال **فتامل وقیل**
عربی وبعضی گفتہ اند کہ سراویل اسم عربی ست در حقیقت جمع نیست زیرا کہ اسم جنس ست کہ بر واحد وکثیر اطلاق
کردہ میشود **جمع سروالۃ تقدیرا** لیکن جمع سروالۃ است از روی تقدیر وفرض ومقتضی وباعث فرض اینست
کہ سراویل را چون غیر منصرف یافتند ضابطہ اینست کہ این وزن بدون جمعیت در منع صرف مؤثر نیست لہذا بجہت
حفظ این ضابطہ فرض کردند کہ سراویل جمع سروالۃ است گویا کہ ہر قطعہ پارہ از سراویل سروالۃ است این جمع کردہ شد
سروالہ را بر سراویل چنانچہ قدس سرہ السامی فرمودہ اند فکانہ سمی کل قطعۃ منہ السراویل سروالۃ الخ وحضرت قدس
سرہ السامی بقولہ فکانہ سمی اشارت کردہ اند کہ سروالہ بمعنی قطعہ خرقہ است نہ بمعنی قطعہ از سراویل پس سروالہ مفرد
فرضی سراویل ست نہ مفرد حقیقی اگر گفتہ شود سراویل را چرا جمع آن سروالہ نمیگویند کہ بمعنی قطعہ خرقہ است تا مفرد حقیقی بود

جواب میگوییم سراویل مختص بازارست یعنی شلوار پس صحیح نیست که سراویل جمع آن سرواله باشد باید دانست که قوله
سراویل مبتدا است وکلمه اذا در قوله اذا لم ینصرف برای شرط است وقوله هو الاکثر جمله معترضه است میان شرط وجزا وفائده
آن ظاهر است ودر توجیه قوله وهو الاکثر اختلاف است بعضی گویند مراد آنست که وی مذهب الاکثر وبعضی گویند مراد آنست
که وی هوای عدم الانصراف اکثر استعمالا وهمین مختار حضرت قدس سره السامی است چنانچه فرموده اند وهو الاکثر فی موارد
الاستعمال انتهی زیرا که ظاهر از عبارت متن همین است ونیز مقابله قوله واذا صرف صریح در استعمال است نه در بیان مذهب
قوله فقد قیل جزاء شرط است وجمله شرطیه خبر قوله وسراویل است وقوله انه اعجمی مفعول مالم یسم فاعله است برای قوله قیل تاویل
هذا القول ودر بعضی نسخ فقد قیل اعجمی واقع است پس برین تقدیر قوله اعجمی خبر مبتدا محذوف است یعنی هو اعجمی ونیز این جمله
تاویل هذا القول مفعول مالم یسم فاعله است که عائد است بسوی سراویل وعلی متعلق است بقوله حمل وقوله موازنه مجرور وعلی
است ومضاف است بسوی ضمیر که عائد است بسوی سراویل واین جمله خبر بعد خبر آنست بر تقدیر قوله فقد قیل انه اعجمی یا
خبر مبتدا محذوف است بر تقدیر قوله فقد قیل اعجمی یعنی هو اعجمی وقوله وقیل عربی جمع سرواله معطوف است بر قوله وقیل اعجمی
وترکیب این مثل ترکیب اوست وقوله تقدیرا منصوب است بفعل مقدر یعنی قدر تقدیرا واحتمال دارد که تمیز بود از قوله جمع
سرواله از باب علی التمرة مثلها زبدا او ظاهر است که در قوله جمع سرواله ابهام است بسبب آنکه جمعیت او احتمال تحقیق
وتقدیر دارد یا ظرف است وقیل درو عامل است یعنی وقیل سراویل جمع سرواله فی التقدیر **واذا صرف فلا اشکال**
یعنی وقتیکه منصرف کرده شود سراویل را بسبب آنکه جمعیت در حقیقت منتفی است پس بهیچ وجه بر قاعده نحو اشکال نیست
تا در جواب آن بسوی تکلفات رکیکه محتاج شوند اگر گفته شود که اگر مصنف رح ان صرف در مقام اذا صرف میگفت
اولی وانسب میشد زیرا که اذا برای متیقن الوقوع ومقطوع به است وصرف سراویل یقینی ومتوقع نیست جواب گفته اند
که صرف سراویل یقینی ومقطوع به است چنانچه شیخ رضی قدس سره فرموده که عربی سراویل را منصرف میخوانند ومن می شنیدم
پس عین الیقین شد که سراویل منصرف است ازانکه مفرد است جواب دوم مسلم است که اذا برای مقطوع به ومتیقن
الوقوع است وانصراف سراویل امر مقطوع نیست بلکه غالب هم نیست ولیکن ذکر اذا در مکان ان بجهت مشاکلت قوله
اذا لم ینصرف است وذکر اذا در اینجا ناچار است زیرا که منع صرف سراویل کالمقطوع است ازانکه غالب است کما قال
حضرت مولانا عبد الغفور لاری قدس سره یوم النشور قوله واذا لم ینصرف لما کان عدم الصرف غالبا واذا صرف مغلوبا
کان اذا فی الاول واقعا موقعه وفی الثانی واقعا موقع ان للمشاکلة انتهی اگر گفته شود لا نسلم که چون سراویل منصرف
باشد هیچ اشکال وارد نشود زیرا که بر تقدیر انصراف او اعتراض باینطریق وارد میشود که در وقت انصراف سراویل انصراف مصابیح و

قنادیل لازم می آید بجهت آنکه در جمعیت اینها فتور واقع میشود بواسطه آنکه تاثیر منع مشروط است بعدم وجود نظیر در مفردات
چنانچه بر اینمعنی قوله بغیرها دلالت میکند و در وقت انصراف سراویل نظیر مصابیح و قنادیل در مفردات یافته میشود پس
قوله فلا اشکال که دلالت بر نفی جنس اشکال میکند صحیح نیست **جواب میگوییم** مقصود از قوله فلا اشکال نفی جنس اشکال
به سراویل ست نه نفی جنس مطلق اشکال و بسوی همین اشارت کرده اند حضرت قدس سره السامی بقوله فلا اشکال
بالنقص برای سراویل علی قاعدة الجمع و حاصل جواب اینست که خبر لا نفی جنس محذوف ست یعنی فلا اشکال یرد فیه
فی سراویل و اما جواب از اشکال مصابیح و قنادیل اینست که ایشان مفرد برین وزن قلیل ست بغایت قلت زیراکه
برین وزن سوای سراویل مفردی یافته نشده است والنادر کالمعدوم **جواب دوم** سراویل احتمال دارد
که عجمی باشد پس سراویل مفرد عجمی ست و هم وزن عجمی را اعتبار نیست **و نحو جوار** مراد از نحو جوار جمعی ست که ناقص
واوی یا یائی بود بر وزن فواعل چون جواری و دواعی و همچنین هر غیر منصرف که ناقص واوی یا یائی باشد چون
قاض ورام که نام زنی نهاده شود **رفعا و جرا** در حالت رفع و جر **کقاض** مثل قاض ست در اسکان یا بسبب
ثقل ضم و کسر و حذف آن باجتماع ساکنین و تعویض تنوین از آن هر دو برای جبر نقصان چون جاءنی جوار و مررت
بجوار کما قال الله تعالی ومن فوقهم غواش چون جاءنی قاض و مررت بقاض و اما در حالت نصب یا مذکوره متحرک
مفتوح میباشد چون رایت جواری کما قال الله تعالی وجعلنا فیها رواسی پس در حالت نصب هیچ اشکال نیست
زیراکه جواری در حالت نصب بسبب جمعیت که با صیغه منتهی الجموع ست غیر منصرف ست بخلاف حالت رفع و جر که درو
اختلاف ست زیراکه نزدیک بعضی نحاة جواری در حالت رفع و نصب منصرف ست و تنوین در و تنوین صرف ست
از آنکه اعلال متعلق ست بجوهر کلمه و مقدم ست بر صرف و منع صرف که حال ست از احوال کلمه که بعد تمامی کلمه عارض و طاری
میشوند پس اصل جوار که در مثل جاءنی جوار و مررت بجوار واقع ست جواری ست برفع و تنوین یا بجر و تنوین زیراکه اصل در اسم
انصراف ست پس بنا بر تعلیل بر اصل واجب ست پس ضمه بسبب ثقل ساقط شد و یا بجهت التقاء ساکنین افتاد جوار شد
بر وزن سلام و کلام که از مفردات ست در صیغه منتهی الجموع هم باقی نماند ازینجهت جوار بعد اعلال نیز منصرف شد و
تنوین در و تنوین صرف ست چنانچه قبل از اعلال بود اگر گفته شود لانم که اعلال متعلق بجوهر کلمه باشد و مقدم بود بر صرف
و منع صرف زیراکه بسبب اعلال ثقل آن حرکت ست که بسبب عامل حاصل شده باشد پس اعلال متعلق نشد بجوهر کلمه و
مقدم بر صرف و منع صرف **جواب میگوییم** مراد از آنکه اعلال متعلق ست بجوهر کلمه این ست که
بسبب اعلال تغییر در جوهر کلمه حاصل میشود نه مراد اینست که اعلال متعلق ست بکلمه فی حد ذاتها اگر گفته شود جواری

دراصل بر صیغهٔ منتهی الجموع ست پس چرا آن صیغه را اعتبار نکردند چنانچه در حضاجر اعتبار کرده اند جواب میگوییم
جمعیت اصلیت را اعتبار کرده اند نه صیغهٔ منتهی الجموع را و صیغهٔ منتهی الجموع که شرط تاثیر جمع ست در حضاجر موجود ست
بخلاف جوار که در و شرط مذکور مفقود ست و اعتبار شرط زائل معهود نیست و نزدیک بعضی نحاة جوار بعد تعلیل غیر منصرف ست
بسبب آنکه جمعیت و شرط موجود ست ازانکه محذوف بمنزلهٔ مقدر ست و لهذا اعراب بر راء مهمله جاری نمیشود و تنوین در وی
تنوین ست عوض ست بعضی گویند عوض یاء محذوفه است و این قول سیبویه و خلیل ست و بعضی گویند عوض ست از حرکت یا
و این قول مبرد ست اگر گفته شود چرا تنوین را عوض از حرکت یا از حرف می آرند جواب میگوییم تا قطع کند طمع
یاء محذوفه را که در رجوع ست زیرا که در وقت تعویض اگر یاء محذوفه رجوع کند اجتماع ساکنین لازم می آید و هو ممتنع پس
با وجود تنوین یاء محذوفه رجوع نمیتواند کرد و برین مذهب نیز اصل جوار جواری ست بتنوین و اعلال مقدم ست بر منع
منع صرف کما مر پس یا را حذف کردند بجهت التقاء ساکنین و بعد اعلال غیر منصرف شد بجهت جمعیت با وجود شرط که صیغهٔ
منتهی الجموع ست زیرا که محذوف باعلال کالمذکور ست بخلاف آنکه نسیا منسیا محذوف باشد و تنوین صرف افتاد بسبب
زوال التقاء ساکنین احتمال بود که یاء محذوفه رجوع کند در غیر منصرفی که من حیث اللفظ و المعنی اثقل ست پس ازین جهت
تنوین دیگر عوض حرکت یا عوض یاء محذوفه در آوردند تا او رجوع نکند و ثقل غیر منصرف مذکور یعنی جوار من حیث اللفظ ظاهر ست
ازانکه ناقص واوی ست و من حیث المعنی ازانکه دو فرعیت دارد اگر گفته شود چون تعویض تنوین از حرکت جائز ست
پس بباید که تعویض تنوین از حرکت فعل معتل در مثل یدعو و یرمی و تغیر نیز جائز باشد و حالانکه جائز نیست جواب میگوییم
عدم جواز ازین جهت ست که فعل منون نمیباشد اگر گفته شود غیر منصرف نیز منون نمی باشد جواب میگوییم غیر منصرف
در اصل مستحق تنوین ست و لهذا مراعات اصل برای ضرورت شعر و تناسب بر شعرا واجب ست و الفعل لیس کذلک اگر گفته شود
این تنوین تنوین تمکن و تنوین تنکیر نیست بلکه تنوین عوض ست و غیر تنوین تمکن و تنکیر می باید که در فعل داخل شود
جواب میگوییم اگر تنوین عوض بر فعل در آرند التباس بنون خفیفه لازم آید پس التباس مانع تنوین عوض ست
نه امری دیگر چنانچه در تنوین تمکن و تنوین تنکیر و در بعضی لغت اثبات یا در حالت جر ست کما فی حالة النصب پس
مررت بجواری درین لغت مثل رایت جواری ست و بنا این لغت بر تقدیم منع صرف ست بر اعلال ازانکه برین التقدیر
در حالت جر یا مفتوح خواهد شد و فتحه خفیف ست نه ثقیل تا بسوی تعلیل احتیاج باشد و اما در حالت رفع جوار در اصل جواری بود
بضم یا بغیر تنوین ضمه را بجهت ثقل حذف کردند و عوض او تنوین در آوردند پس یا را بجهت التقاء ساکنین حذف کردند
جوار شد و برین لغت تعلیل فقط در حالت رفع ست بخلاف لغت مشهوره که اعلال در هر دو حالت رفع و جر ست

قول فرزدق ست ؎ ولو کان عبد الله مولی هجوته ٭ ولکن عبد الله مولی موالیا ٭ وجواب داده اند که یاء در موالیا
یاء متکلم ست یعنی در اصل موالی بود بتشدید یاء زیرا که در اصل موالیی بود چون بسوی یاء متکلم اضافت کردند تنوین ساقط
شد و یاء محذوفه باز آمد پس دو یاء جمع شدند یاء اول را در یاء دوم ادغام کردند موالیّ شد بتشدید یاء بعده بجهت تخفیف
یاء اولی را حذف کردند و الف اشباع زیاده نمودند مخفی نماند که درین توجیه مبالغه و در هجو ست کما یقتضیه المقام قال صاحب
غایة التحقیق قدس سره والصواب موال لان العبرة للمعنی لا للصورة وههنا الفتحة جر معنی والبیت وارد علی خلاف القیاس
او محمول علی الترخیم بان کان اصله موالی بفتح یاء المتکلم فرخم موال بحذف اللام للتخفیف ثم اشبعت فتحة یاء لی فصار موالیا
وقد جاء الترخیم فی غیر المنادی لضرورة الشعر انتهی هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بحث جمع شروع کرد در بحث ترکیب
پس گفت **الترکیب** یعنی از اسباب منع صرف ترکیب ست و ترکیب این قول شل ترکیب قوله الجمع ست
شرطه العلمیة وان لا یکون باضافة ولا اسناد یعنی شرط ترکیب در تاثیر منع صرف دو امر اند
یکی علمیت دوم نبودن ترکیب بتلبس اضافت واسناد و ترکیب در لغت نشاندن چیزیست در چیزی دیگر و نهادن
چیزی بر دیگری و وصل چیزی بچیزی چون وصل نگین در انگشتری و در اصطلاح نحاة عبارتست از گردانیدن دو کلمه چون
بعلبک یا اکثر از دو کلمه چون تابط شرا کلمه واحد غیر از ینکه حرفی از حروف جزء بود پس وارد نمیشود اعتراض بضاربة
والنجم و بصری که اعلام اند و نیز وارد نمیشود اعتراض بزید زیرا که این تیر اگرچه مرکب ست از اسم و تنوین لیکن
تنوین حرف ست چنانچه فرموده اند قدس سره السامی وهو صیرورة الکلمتین او اکثر کلمة واحدة من غیر حرفیة جزء انتهی
اگر گفته شود ممکن نیست که دو کلمه یا اکثر از دو کلمه کلمه واحد شود بنفسه بلکه متکلم او را کلمه واحد میگرداند پس چگونه صحیح ست
قوله قدس سره السامی وهو صیرورة الکلمتین آه **جواب میگوییم** تصییر اصیرورت لازم ست پس قوله وهو صیرورة
الکلمتین آه از قبیل ذکر لازم و اراده ملزوم ست اگر گفته شود تعریف ترکیب جامع نیست زیرا که خارج میشود ترکیب
اسنادی و اضافی و توصیفی بواسطه آنکه درین تراکیب دو کلمه کلمه واحد نمی شود **جواب میگوییم** تعریف جامع ست
زیرا که مراد از صیرورت صیرورت بالقوة قریبه از فعل ست و شک نیست که ترکیب اسنادی وغیره بعد ترکیب صالح ست
که کلمه واحد شود بمجرد آنکه علم گردانیده شود یا اسم جنس **جواب دوم** الف لام بر قوله الترکیب عهد خارجی ست
که اشاره میکند بسوی آن ترکیب که از اسباب منع صرف ست و قوله قدس سره السامی وهو صیرورة الکلمتین آه
راجع ست بسوی همان ترکیب معهود پس این تعریف برای مطلق ترکیب نیست بلکه تعریف آن ترکیب ست که
از اسباب منع صرف ست پس خروج ترکیب اسنادی وغیره ازین تعریف ضرر نمیکند اگر گفته شود درین وقت

حاجت نیست بسوی اشتراط ترکیب بعلمیت زیراکه دو کلمه یا اکثر از دو کلمه کلمهٔ واحد می شود مگر بعلم پس قوله شرط العلمیة
مستدرک ست جواب میگوییم حصر ممنوع ست زیراکه جائز ست که اول نقل کرده شود بسوی معنی جنسی یا نقل کرده شود
اول بسوی معنی علمی پس نقل کرده شود بسوی معنی جنسی چنانچه در وقت تنکیر علم واگرچه مذکور را مسلم داریم پس جواب
اینست که علمیت شرط تحقیق وثبوت ترکیب ست نه قید ترکیب تا لازم آید وجود ترکیب بدون علمیت اگر گفته شود چرا شرط
کردند علمیت را در تاثیر ترکیب در منع صرف جواب میگوییم تا محفوظ باشد از زوال زیراکه اعلام حسب الامکان از
نقصان محفوظ اند پس اثر خواهد کرد در منع صرف بسبب تقویت خود بعضی گفته اند که علمیت شرط است بغرض آنکه تا سبب
آخر متحقق شود وحضرت مولانا ملا عصام بن عفره رب الانام فرموده اند ومن قال والتحقیق السبب الآخر فمع بعده
من الفهم نتیجة علیه انه للفرق بین التانیث والعجمة والترکیب والالف والنون فی الاسم فی هذا الاشتراط فجعل اشتراط
العلمیة فی الترکیب بهذا دون اخواته یحکم علی انه لو سمی ببعلبک مؤنث لزم ان لا یکون السبب الثانی الا العلمیة مع
ان السبب الثانی فیه یصح ان یکون التانیث انتهی ونیز وارد میشود که چون علمیت شرط بود برای تحقیق سبب آخر
وسبب آخر نیست مگر علمیت پس لازم می آید اتحاد سبب وسبب اگر گفته شود تاثیر ترکیب در منع صرف چرا اشتراط
بعدم تلبس آن باضافت واسناد چون عبد الله وتابط شرا در ان حالیکه علم اند جواب میگوییم اثر اضافت
اینست که مضاف را از منع صرف خارج کند بسوی انصراف یا حکم انصراف علی اختلاف المذهبین پس چگونه مؤثر
خواهد بود در مضاف باثری که ضد انصراف ست که آن منع صرف باشد زیراکه چون در طبیعت شی اقتضای امری
بود پس جائز نیست در واقتضای امری دیگر که ضد آن امر ست خصوص در ماده واحد وظاهر ست که مرکب اضافی
که علم ست کلمهٔ واحد ست وحاصل اینست که شی واحد صلاحیت ندارد که علت وسبب حکمین متنافیین بود در کلمهٔ واحد
تا لازم آید بودن آن کلمه منصرف یا در حکم منصرف وغیر منصرف وبسوی همین اشارت کرده اند قدس سره السامی
بقوله فکیف یؤثر فی المضاف الیه ما یضاده الخ سوال کرده اند که چرا نفرموده اند قدس سره السامی فی المجموع المرکب
من المضاف الیه جواب گفته اند که مضاف معرب ست پس تاثیر ترکیب فقط در مضاف الیه ظاهر خواهد شد
ووجه اشتراط تاثیر ترکیب بعدم تلبس آن باسناد اینست که اعلامی که مشتمل اند بر اسناد از قبیل مبنیات اند چون
تابط شرا از انکه در اعلام مذکوره تغیر نمیکنند بلکه باقی میدارند بر حالتی که قبل علمیت بود زیراکه غرض به تسمیهٔ شخصی
به ترکیب اسنادی اینست که تا دلالت کند بر قصهٔ غریبه اگر اعلام مذکوره متغیر نشوند احتمال ست که دلالت مقصوده
فوت شود وهم ازین جهت محافظه وعدم تغیر در ان اعلام از جمله واجبات ست چون مقرر شد که آن اعلام از مبنیات اند

دران اعلام منع صرف از احکام معربات ست متصور نیست و تابط شراً یعنی دارد که در بغل گرفت آن شخص شر را و هرگاه شخصی فتنه انگیز جهان و شرارت پیشهٔ زمان بود هر جا که قدم نامبارک خود می نهاد فتنه برپا میکرد و ضرر و ایذا بعالم میرسانید و میان احبا و اخلا خصومت و عداوت می انگیخت و دروغ و افترا می بست و وضیع و شریف از صورت ناپاک آن بیباک متنفر بودند تا هر کسیکه هیئت کریه منظر او را از دور معائنه میکرد خلق خود را از غایت خوف میدرید و بآواز بلند میگفت که عزیزان بگریزید که تابط شرا آمد چنان نشود که ضرر بما یان رسد پس ازینجهت نام آن شخصی تابط شرا نهادند و باید دانست که اعلامی که مشتمل اند بر اسناد از قبیل مبنیات اند کما مر و کلام مصنف رح در امالی بسوی همین مشعر ست و معنی بودن محکی بر قول بعض ست و حق همینست که اعلام مذکوره از معربات تقدیریه اند نه از مبنیات زیرا که ترکیب اسنادی که علم بود اسم ست و مستحق آنست که اعراب بر آخر او جاری شود چون بعلبک لیکن هرگاه جزء اخیر تابط شراً مشغول ست باعراب محکی تا دلالت کند بر قصه مذکوره پس ازینجهت ظهور اعراب دور از روی لفظ ممتنع خواهد شد و از روی تقدیر معرب خواهد بود

اگر گفته شود واجب بود بر مصنف رح که بگوید و ان لایکون الجزء الثانی من المرکب صوتا و لا متضمنا لحرف العطف تا نحو سیبویه و نفطویه و خمسة عشر دران حالیکه علم اند خارج شوند جواب میگوییم چون مشهور بود که ترکیب صوتی و تضمنی از مبنیات ست پس اکتفا بشهرت کرد بخلاف ترکیب اسنادی که بنا او غیر مشهور ست جواب دوم اکتفا کرد مصنف رح بذکر ترکیب صوتی و تضمنی در بحث مبنیات بخلاف اعلامی که بر اسناد مشتمل اند زیرا که این اعلام را در مبنیات اصلا ذکر نکرده است ازینجهت درین مقام بسوی اخراج آنها محتاج ست کما قال الیه قدس سره السامی بقوله قلنا کانه اکتفی فی ذلک اه و نفرموده کانه مگر بجهت آنکه احتمال ست که مذهب مصنف منع صرف خمسة عشر باشد چنانچه مذهب بعضی نحاة ست جواب سوم ترکیب صوتی و تضمنی از تعریف ترکیب خارج ست زیرا که مثل سیبویه و نفطویه مرکب از دو کلمه نیست ازانکه ظاهر ست که صوت لفظ موضوع نیست تا کلمه باشد و مثل خمسة عشر اگرچه مرکب ست از دو کلمه لیکن حرف حرف عطف جزء او ست پس حاصل کلام آنست که از اسباب منع صرف ترکیب امتزاجی ست

مثل بعلبک علم بلده ایست در شام و مرکب ست از بعل که اسم صنم ست و از بک که اسم صاحب بلده است و صادق می آید برو تعریف ترکیب ازان جهت که مرکب ست از دو کلمه بغیر آنکه حرف جزء او بوده باشد و کلمه واحد شده است بسبب علمیت و شرط تاثیر ترکیب نیز موجود ست زیرا که علم ست و مرکب اسنادی و اضافی نیست بخلاف تابط شراً و عبد الله و هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بحث ترکیب شروع کرد در بحث الف نون پس گفت

الالف و النون یعنی از اسباب منع الف نون ست و ترکیب این مثل ترکیب قوله الترکیب ست

و مخفی نماند که واو در قوله الالف النون بمعنی مع ست و جائز ست که اول عطف اعتبار کرده بعده بر و لقوله انکا ناحکم کنند تا ارجاع
ضمیر تثنیه بسوی او صحیح باشد و این هر دو را الف نون مزیدتان ازان گویند که از حروف زوائد اند یعنی حروف هویت السمان
یا از حروف زوائد اند باین معنی که از حروف اصلیه نمی باشند و این قول راجح ست زیرا که بودن الف و نون از حروف
هویت السمان مقتضی نیست که مزیدتان نام نهند و اگر نه لازم آید که تا در قتل از حروف زوائد باشد و حالانکه از حروف اصلیه است
و الف نون مضارعتین ازین جهت گویند که مضارع و مشابه اند بدو الف تانیث در امتناع دخول تا و تانیث یعنی چنانچه
بر دو الف تانیث دخول تا و تانیث ممتنع است همچنین بر الف نون دخول تا و تانیث ممتنع ست اگر گفته شود وجوه تشبیه
کثیر اند چون تساوی زمین ابتدا و زیرا که سکر از سکران همچون حمر از حمرا ست و چون اختصاص زائدتین در مثل سکران
بمذکر همچون اختصاص زائدتین در حمرا بمونث و چون بودن صیغهٔ مونث سکران مخالف بصیغهٔ مذکر چنانچه صیغهٔ مذکر
حمرا مخالف ست بصیغهٔ مونث پس وجه اختیار این وجه تشبیه چه باشد **جواب میگوییم** هرگاه تاثیر الف نون در منع
صرف دائر بود بر مشابهت آنها بدو الف تانیث در منع دخول تا و تانیث از روی وجود و عدم ازین جهت همین تشبیه اختیار
افتاد و تاثیر الف نون بر وجوه مذکوره مطروحه دائر نیست زیرا که ندمان منصرف ست با تحقق وجوه مذکوره و عمران
و عثمان غیر منصرف ست با عدم تحقق آنها و مخفی نماند که میان نحاة اختلاف ست بعضی گویند سببیت الف نون در منع صرف
ازین جهت ست که مزیدتان اند و فرع مزید علیه و بعضی گویند ازین سبب ست که مشابه اند بدو الف تانیث و قول ثانی راجح ست
زیرا که اشتراط انتفاء فعلانه بر قول اول غیر ظاهر ست و نیز بر مذهب اول لازم می آید که نحو سلمان در حال علمیت منصرف
باشد اگر گفته باشد سبب را از فرعیت ناچار ست که امر فرعیت بر قول ثانی غیر ظاهر ست پس میباید که قول اول راجح
باشد نه قول ثانی **جواب میگوییم** سبب منع صرف یا مشابهت ست یا مشابه اگر مشابهت ست پس فرعیت آن ظاهر ست
زیرا که فرع طرفین ست وجوداً و عقلاً و اگر مشابه است پس فرع مزید علیه ست و نیز فرعیت مشبه به یعنی دو الف تانیث
که برای تذکیر ست فرعیت مشبه ست که الف و نون باشد پس حاجت نیست بسوی اثبات فرعیتی که مغایر بود بفرعیت
مشبه به لیکن مخفی نماند که سبب در یموقت اصلی نیست زیرا که موقوف ست بر مشابه ازان که مشابهت بالفعل تانیث در یموقت
شرط خواهد بود و الف نون که فرع مزید علیه است بسبب منع صرف هرگاه که شرط تاثیر الف نون در منع صرف مختلف بود
بحسب اختلاف محل شروع کرد در بیان آن پس گفت **فان کانتا فی اسم** یعنی اگر الف نون در اسم بود یعنی در غیر صفت
پس مراد از اسم آن ست که مقابل صفت ست زیرا که گاهی اسم میگویند و مقابل فعل و حرف مراد میدارند فیقال هذا اسم
ای لیس بفعل و لا حرف و گاهی میگویند و مقابل لقب و کنیت مراد میخواهند فیقال هذا اسم ای لیس بلقب و لا کنیت

وگاهی اطلاق میکنند ومقابل صفت مراد میدارند فیقال هذا اسم ای لیس بصفة ومراد اینجا همین اخیر ست بقرینه مایلی
یعنی قوله او فی صفة فانتفاء فعلانة و این اسم که مقابل صفت ست قسم آن اسم ست که مقابل فعل و حرف ست زیرا که
آن اسم که مقابل فعل و حرف ست یا دلالت میکند بر ذاتی که ملحوظ ست با وصفی از صفات چون احمر و اسود و ضارب
و مضروب یا دلالت میکند بر ذاتی که ملحوظ با وصفی از صفات نیست چون رجل و فرس اول را صفت گویند دوم را
اسم پس قوله انکانا فی اسم همین معنی دارد که اگر باشند الف و نون در اسمی که دلالت میکند بر ذاتی که ملحوظ نیست با وصفی
از صفات **فشرطه العلمیة** پس شرط آن درینوقت در تاثیر منع صرف علمیت است اگر گفته شود چرا علمیت درین وقت
برای تاثیر آن در منع صرف شرط ست **جواب میگوییم** چون مقرر شده است که علمیت وضع ثانی ست و کلمه بسبب
علمیت بقدر امکان از تصرف محفوظ میباشد پس الف نون بسبب علمیت بکلمه لازم خواهد شد و بواسطه تقویتی که بلزوم
حاصل ست در منع صرف اثر خواهد کرد و فا در قوله فشرطه جزائیه ست و شرطه مبتدا مضاف ست و ضمیر مجرور که مضاف الیه است
بسوی الف نون راجع ست و قوله العلمیة خبر ست و جمله جزاء شرط مقدم ست اگر گفته شود چرا ضمیر مفرد آورده با وجودیکه
مرجع مثنی ست **جواب میگوییم** افراد ضمیر باین اعتبار ست که الف و نون مجموع سبب واحد ست اگر گفته شود چرا
مصنف رح در قوله انکانا فی اسم ضمیر تثنیه آورده **جواب میگوییم** آوردن ضمیر مثنی در ما سبق ازین جهت ست که الف نون
بحسب ذات متعدد ست و حاصل جواب این است که الف نون از حیثیت ذات متعدد ست لیکن از حیثیت آن معنی
که درینمقام معتبر ست واحد ست که آن سببیت باشد و چون سببیت امر عارض و طاری ست پس اولا بنظر ذات ضمیر مثنی آورده
بعده بنظر آن امر عارض ضمیر مفرد آورده و بعضی فرموده اند که وقتیکه شرط را بسوی ضمیر الف نون اضافت کرده شود پس
مناسب درانوقت افراد ضمیر ست و چون کون و وجود را بسوی ضمیر مذکور اضافت کرده شود ملایم دران وقت ضمیر تثنیه است
زیرا که هر دو موجود اند من حیث الوجود متعدد و مخفی نماند که این تقریر صحیح نیست مگر وقتیکه وجود الف نون من حیث الذات
مراد بود و لیس الامر کذالک زیرا که مراد وجود هر دو من حیث السببیت ست از انکه کلام در تفصیل اسباب منع صرف ست
پس قول مذکور در تاویل این کلام ست که الالف والنون اللذان من الاسباب المانعة ان وجدا فی اسم بهذه الصفة
فشرطه کذا و ان کانا فی صفة بهذه الصفة فشرطه کذا و مصنف رح در امالی بجهت توجیه افراد ضمیر قوله فشرطه فرموده
است که ضمیر مذکور راجع ست بسوی اسمی که مشتمل بر الف و نون ست و این توجیه غیر ظاهر و بعید از فهم متعلمین ست
زیرا که کلام در بیان شرائط اسباب منع صرف ست نه در بیان شروط آن اسما که بر اسباب مشتمل اند و لهذا این توجیه را
حضرت قدس سره السامی موخر آورده اند چنانچه فرموده اند و افراد الضمیر باعتبار انها سبب واحد او شرط ذلک الاسم

الخ وقوله **او صفة فانتفاء فعلانة** معطوف ست بر قوله اسم فشرط انعلمیة یعنی اگر الف نون در اسمی بود که دلالت
میکند بر ذاتی که با او صفتی از صفات ملحوظ ست پس شرط آن در منع صرف در تاثیر منع صرف انتفاء فعلانة ست یعنی امتناع
دخول تاء تانیث دران صفت تا مشابهت او که بدو الف تانیث ست فوت نشود ممد اعریان که مؤنث او عریانة
می آید منصرف شد اگر گفته شود واو عاطفت در مقام او درینجا صواب ست زیرا که کلمه او برای احد الامرین ست
پس اقتضا میکند که متحقق نشود شروط یعنی الف نون مگر در احد شرطین یعنی در اسم یا در صفت وحالانکه در هر دو متحقق میشود
پس تردید صحیح نیست **جواب میگوییم** کلمه او برای تنویع ست یعنی اشارت میکند بسوی آنکه الف نون بر دو نوع
ست **یکی** آنکه در اسم بوده **دوم** آنکه در صفت باشد وبسبب اختلاف این **نوع** دو شرط هر یک که در تاثیر
منع صرف ست نیز مختلف شد **جواب دوم** تردید نه باعتبار نفس طبیعت الف نون ست که مفهوم کلی ست بلکه تردید
باعتبار فرد آن نفس طبیعت ست که آن الف نون مخصوص ست وفرد الف نون متصور نیست مگر در احد هما اگر گفته شود
عطف قوله او صفت بر قوله اسم صحیح نیست زیرا که بر تقدیر عطف لازم می آید عطف بر دو معمول دو عامل مختلف بحرف واحد
بدون وجود شرط جواز و آن صحیح نیست وشرط جواز در شرح قوله الا فی الدار زید والحجرة عمرو مفصل مذکور
خواهد شد انشاء الله تعالے **جواب میگوییم** این عطف از قبیل آن عطف ممنوع نیست بلکه از باب عطف
شرط وجزا بر شرط وجزا ست بحرف عطف واحد زیرا که کان که فعل شرط ست بقرینه مذکور محذوف ست وحذف کان
بعد ان شرطیه کثیر الوقوع وشائع ست مثل آن خیرا فخیر پس تقدیر کلام اینست که او کان فی صفت فانتفاء فعلانة
کما اشار الیه قدس سره السامی بقوله او کان فی صفة سوال کرده اند که چرا نفرموده حضرت قدس سره السامی او کان فی
صفة تا جمله شرطیه بر جمله شرطیه معطوف باشد **جواب** گفته اند تا استغنا حاصل آید از حذف ان شرطیه
ولکن در انشارح قدس سره وبعضی گفته اند که شرط الف ونون در تاثیر منع وقتیکه در صفت بود **وقیل وجود فعلی**
تا زائل نشود مشابهت او که بدو الف تانیث ست در امتناع تاء تانیث زیرا که اسمی که درو الف ونون بود چون مؤنث او به
وزن فعلی آید پس در انوقت مؤنث او بر وزن فعلانة نمی آید واین نزدیک اکثر اهل لغت ست وبعضی از بنی اسد
بر آنند که اجتماع فعلی وفعلانة جائز ست یعنی میگویند که در هر فعلان که مؤنث او فعلی ست فعلانة نیز جائز ست
چون عطشانة وسکرانة ومیگویند که فعلان فعلی منصرف ست با وجود یکه شرط درو موجود ست که آن وجود فعلی باشد
پس ازینجا معلوم میشود که وجود فعلی مقصود بالذات نیست بلکه مطلوب از و انتفاء فعلانة ست و تحقیق نیست که بدلیل
از مقصود که انتفاء فعلانة ست بسوی غیر مقصود که وجود فعلی ست صحیح نیست زیرا که مقصود گاهی بغیر وجود فعلی حاصل میشود

وگاهی با وجود فعلی معدوم میباشد و این قول چون ضعیف بود اشارت کرد مصنف رح بسوی ضعف آن بکلمه تمریض
یعنی بقوله قیل که صیغه مجهول ست اگر گفته شود چون مقصود از وجود فعلی نزدیک ایشان انتفاء فعلانت ست پس میباید
که رحمن بالاتفاق غیر منصرف باشد زیرا که انتفاء فعلانت که مقصود اصلی از وجود فعلی ست در رحمان موجود ست
جواب میگوییم شاید که مطلوب نزدیک ایشان انتفاء موکد باشد که مبنی بر دلیل لفظی ست و انتفائی که مبنی بر دلیل لفظی
بود حاصل نمیشود مگر بوجود فعلی **ومن ثم اختلف فی رحمن** یعنی بجهت آنکه در شرط اختلاف ست اختلاف
کرده شده است در رحمن به بحث انصراف و عدم انصراف زیرا که مونث رحمن نه رحمانت است و نه رحمی پس رحمان بر
مذهب آنها که انتفاء فعلانت شرط کرده اند غیر منصرف ست و بر مذهب آنها که وجود فعلی شرط کرده اند منصرف ست
اگر گفته شود رحمن صیغه صفت ست و از صیغه صفت چنانچه صیغه مذکر می آید همچنین صیغه مونث می آید پس لانسلم که مونث
رحمان نه رحمانت است و نه رحمی **جواب میگوییم** رحمان صیغه صفت ست لیکن مختص بباری تعالی ست یعنی
بر غیر باری عز شانه و جل برهانه اطلاق کرده نمیشود پس این اختصاص مانع ست از جهت صیغه مونث ازو مفقود ست
اگر گفته شود اختصاص رحمان بذات باری تعالی بحسب استعمال ست لیکن چون اصل وضع او را ملاحظه کرده شود
واجب ست که او را صیغه مونث باشد بقیاس دیگر صفات برابر ست که متلبس بتاء تانیث بود یا بالف مقصوره یا ممدوده
و این راجح ست زیرا که فعلان فعلی اکثر ست از فعلان فعلانت پس بر تقدیر اول واجب ست که بالاتفاق منصرف
بود و بر تقدیر ثانی واجب ست که بالاتفاق غیر منصرف باشد نه مختلف فیه **جواب میگوییم** تانیث که بحسب
اصل وضع و قیاس بود ضرر نمیکند تا که بر تقدیر اول انصراف واجب آید و کفایت هم نمیکند تا که بر تقدیر ثانی عدم
انصراف واجب شود بلکه مضر و کافی آن تانیث ست که در استعمال متحقق باشد **دون سکران** یعنی در منع
صرف سکران اختلاف نیست زیرا که مونث او سکری ست نه سکرانت پس در و شرط علی المذهبین موجود ست
دون ندمان یعنی در انصراف ندمان و اختلاف نیست زیرا که شرط مذهبین منتفی ست از انکه مونث او
ندمانت آمده است نه ندمی و این وقتی ست که ندمان بمعنی ندیم باشد یعنی یار و هم صحبت و هم اکل و شرب و اگر
ندمان بمعنی نادم باشد یعنی پشیمان بالاتفاق غیر منصرف خواهد بود زیرا که مونث آن ندمی آمده نه ندمانه اگر
گفته شود ندمان که در متن واقع ست علم آن ندمان ست که در استعمال مستعمل ست پس واجب ست که غیر منصرف
باشد بسبب الف نون در اسم و علمیت در حالانکه منون و مکسور ست **جواب میگوییم** کسر و تنوین [illegible] و برای مشاکله
مسمی ست و این مقدمه در شرح قوله و اما فرا زنشه فمنصرف بتفصیل مرقوم گشت هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بحث

[illegible]

الف نون شروع کرد در بحث وزن پس گفت **وزن الفعل بشرطه ان یختص به** یعنی از اسباب منع صرف
وزن فعل ست و شرط آن در تاثیر منع صرف انیست که آن وزن در لغت عرب مختص بفعل باشد یعنی یافته نشود آن وزن
در اسم عربی مگر آنکه از فعل منقول بود و وزن فعل در اصطلاح نحاة عبارتست از کون الاسم علی وزن یعد من اوزان
الفعل برابرست که آن وزن را اختصاص بفعل باشد یا نباشد اگر گفته شود تاثیر وزن فعل چرا مشروطست بخصوصیت
آن فعل **جواب میگوییم** بودن اسم بر وزنی که از اوزان فعل معدودست در سببیت منع صرف کفایت نمیکند زیراکه
سببیت را فرعیت ناچارست که امر غیر مرئی و فرعیت متحقق نمیشود مگر وقتیکه آن وزن را بفعل خصوصیتی و نسبتی تام
بوده باشد و این بدو چیز ست **یکی** آنکه آن وزن را بفعل اختصاص بود و **دوم** آنکه در اول آن وزن زیادتی بود
مثل زیادتی فعل زیراکه اصل در هر نوع انیست که یافته نشود در وزنی که او را مزیت نسبت بنوع آخر بود و ازینجا ثابت شد
که چون وزن فعل را مزیت نسبت بفعل نباشد فرعیت او وزن اسم را که باعث سببیت ست نخواهد بود پس در منع صرف
مؤثر هم نخواهد شد ازین جهت تاثیر وزن فعل را بیکی ازین دو چیز شرط کردند **یکی** اختصاص آن بفعل و **دوم** بودن
زیادتی در اول وزن مثل زیادتی فعل اگر گفته شود قوله بشرطه ان یختص به مستدرک ست زیراکه خصوصیت آن وزن
بفعل از قوله وزن الفعل مفهوم ست از آنکه اضافت وزن بسوی فعل بمعنی لام ست که مفید اختصاص ست **جواب**
میگوییم اکثر اوقات اضافت شی بسوی شی آخر بمجرد نسبتی بود که میان آن دو شی باشد بی آنکه آن نسبت نسبت
اختصاص بود کما یقال زید ابو عمرو حالانکه زید پسر دیگر هم دارد و اضافت وزن بسوی فعل اضافت عام
بسوی خاص ست بمجرد نسبت و علاقه بغیر اختصاص بقرینه شرط ثانی که آن وجود زیادتی در اول ست مثل زیادتی
فعل از آنکه اختصاص درو مفقودست اگر گفته شود چرا مطلق وزن فعل را سبب گردانیدند و اختصاص را شرط تاثیر
و اگر وزن خاص را سبب میکرد بسوی بیان شرط احتیاج نمیشد **جواب میگوییم** قصد مصنف رح انیست
که وزن فعل مناسب شود باسباب مذکوره یعنی چنانچه تاثیر دیگر اسباب مشروطست بشروط همچنین تاثیر وزن فعل
نیز مشروط بشرطی باشد **جواب دوم** اگر وزن خاص را سبب منع صرف گردانیده شود انصراف مثل احمر
لازم آید بواسطه آنکه وزن خاص درو منتفی ست پس ناچارست که مطلق وزن فعل را سبب منع صرف گردانیده شود
و اختصاص با وجود زیادتی را مثل زیادتی فعل شرط کرده شود زیراکه چنانچه اصل در هر نوع انیست که یافته نشود
در وزنی که بنوع دیگر اختصاص دارد همچنین اصل در هر نوع انیست نباشد در حرفی که بنوع دیگر نسبتی و خصوصیتی دارد
از آنکه تمایز در انواع لفظ مطلوب ست تا در معانی تمیز تام حاصل آید و ازینجا وجه اشتراط وزن فعل بشرط ثانی

نیز معلوم شد کہ **شمّر** صیغہٴ ماضی معروف ست از تشمیر یعنی از باب تفعیل و شمّر را از فعل نقل کردند و نام اسپ نہادند
والتشمیر دامن چیدن و دامن برمیان بستن و تیار شدن در کاری و کشتی و جز آن روان کردن و ہمچنین بذّر را
از فعل نقل کردند و نام چاہی نہادند کہ در مکہ معظمہ است بر کاتہ واقع است فی القاموس بذّر بئر بمکة و معناه الفعلی
علی ما فیه اسرف او حرب و مصدرہ التبذیر و ہو الاسراف لقال بذر المال ای اسرف فی السراجی یتعلق بترکة المیت حقوق
اربعة مرتبة الاول ان یبدأ بتکفینه و تجہیزه و بلا تبذیر و لا تقتیر ای بلا اسراف و لا نقصان و ہمچنین عثّر را از فعل
نقل کردند و نام مکانی گذاشتند و عثّر من العشرة و ہو الذلة و ہمچنین خضّم را از فعل نقل کردند و نام علبوس ابن عمرو
بن تمیم نہادند الخضم بالخاء و الضاد المعجمتین پر دہان خوردن اگر گفتہ شود نحو بقّم و شلّم از اسماء اصلیہ است یعنی غیر منقول اند
از فعل بہوی شلّم پس ازینجا معلوم میشود کہ این وزن مختص بفعل نیست پس واجب ست کہ نحو شمّر و بذّر و خضّم
منصرف باشد بسبب انتفاء شرط وزن فعل **جواب میگوئیم** قولہ شرطہ ان یختص بالفعل باین معنی وارد کہ شرط
وزن فعل در تاثیر منع صرف اینست کہ آن وزن در لغت عرب بفعل مختص باشد باینمعنی کہ در اسم عرب یافتہ نشود
مگر آنکہ از فعل منقول بود و شک نیست کہ وزن شمّر در اسم عربی یافتہ نمی شود مگر آنکہ از فعل منقول باشد و نحو بقّم
و شلّم از اسماء عجمی ست کہ اہل عرب بلغة عرب نقل کردہ اند پس وجود این اسما باختصاص آن وزن بفعل ضرر
نمیکنند و بقّم اسم صنعے ست معروف اہل ہند ش سجٹیہ خوانند و آن چوبی ست سرخ کہ رنگ رزان جامہ از ان
سرخ کنند و او ریشہ دار می باشد مثل عروق عرفی قدس سرہ فرمودہ ؎ ستا بہ لقراط قضا یک حرکت یافت
شریان عدو تو و شریان بقم را **و ضُرِب** بر صیغہٴ ماضی مجہول ست از ثلاثی مجرد و در اصل فعل ست بعدہ
نقل کردند و نام شخصی نہادند و غیر منصرف ست بعلمیت و وزن فعل و تقیید آن بصیغہٴ ماضی مجہول ازینجہت ست
کہ وزن ضرب کہ ماضی معروف ست از ثلاثی مجرد بفعل مختص نیست چون فرس اگر گفتہ شود وزن ضُرِب کہ ماضی مجہول ست
نیز مختص بفعل نیست زیرا کہ این وزن در اسم نیز آمدہ است غیر منقول از فعل چون دُئِل **جواب میگوئیم** وجود این
ملحق بعدم ست بسبب ندرتہ لان الندر کالمعدوم و دئل بضم دال مہملہ و ہاء ہوز مکسورہ بمعنے ست بکسر ہمزہ
یعنی مقعد و حلقہٴ مقعد و سوراخ و باید دانست کہ یونس و عیسی ابن عمر تاثیر وزن فعل را باختصاص آن بفعل شرط
نمیکنند و لہذا ضرب را کہ بر صیغہٴ معروف ست غیر منصرف میسازند ولیکن مذہب یونس نیست کہ وجدان وزن فعل
در تاثیر کفایت میکند برابر ست کہ از فعل منقول بود یا نبود و نیز مختص بفعل باشد یا نباشد و مذہب عیسی ابن عمر اینست
کہ وجدان وزن فعل در تاثیر منع صرف کفایت میکند بشرط آنکہ از فعل منقول باشد برابر ست کہ آن وزن مختص

مختص بفعل بود یا نبود در حاصل کلام مصنف همین است که شرط وزن فعل در تاثیر منع صرف احد الامرین است **اولی**
آنکه آن وزن بفعل مختص بود یعنی در اسم عربی یافته نشود مگر آنکه از فعل منقول بود چون شمّر و ضرب **او یکون** دوم
اینست که آن وزن مختص بفعل نبود ولیکن یکون **فی اوله** یعنی در اول وزن فعل یا در اول اسمی که بر وزن فعل است
زیرا که مراد از وزن فعل همین است که کون الاسم علی وزن الفعل پس صحیح ست ارجاع ضمیر بسوی وزن یا بسوی مدلول وزن
کما هو المقصود **زیادة** یعنی زیادتی حرف بر تقدیری که تنوین در عوض مضاف الیه محذوف بود یعنی زیادة حرف
یا مراد از زیادت حرف زائد باشد از حروف آتین بر تقدیر حذف موصوف زیرا که زیادت مصدر ست بمعنی اسم
فاعل یعنی زائد و زائد صیغهٔ صفت ست و صفت را از موصوف ناچار ست مذکور بود یا مقدر اگر گفته شود هر یک
ازین دو تقدیر صحیح نیست اما اول از آنکه در اول وزن فعل حرف زائد ست نه زیادتی حرف پس چگونه صحیح است
قوله فی اوله زیادة حرف و اما ثانی بواسطهٔ آنکه اتحاد ظرف و مظروف لازم می آید زیرا که اول همان حرف زائد است
جواب میگویم اول و ثانی هر دو صحیح اند اما اول از آنکه صفت را بکلمهٔ فی بسوی موصوف نسبت میکنند و این شایع است
کما یقال السواد فی الجسم و ثانی از آنکه میان قوله اوله و قوله الحرف الزائد عموم خصوص من وجه است و خاص
ظرف عام میباشد و عام را بسوی خاص بکلمهٔ فی نسبت میکنند بجهت آنکه اشتمال مفهوم خاص را که بر مفهوم
عام ست تشبیه میدهند باشتمال ظرف بر مظروف میباشد و در میان اول و حرف زائد نسبت عموم خصوص من وجه
ازین جهت ست که حرف زائد گاهی در اول میباشد و گاهی در غیر اول و همچنین اول گاهی زائد میباشد و گاهی
نمیباشد **کزیادته** یعنی مثل زیادتی حرف بنا بر ارجاع ضمیر بسوی زیادت که مضاف ست بسوی حرف یا مثل زائد
حرفی که زائد ست در اول فعل بر تقدیر ارجاع ضمیر بسوی حرف که موصوف محذوف زائده است بر قوله **غیر قابل للتاء**
حال ست از ضمیری که در قوله اوله واقع ست یعنی در آن حالیکه وزن فعل یا اسمی که بر وزن فعل ست قابل تاء
تانیث نباشد اگر گفته شود صحیح نیست که قوله غیر قابل للتاء حال بود از ضمیر مذکور زیرا که حال یا هیئت فاعل
بیان میکند یا هیئت مفعول به و ضمیر مذکور نه فاعل ست و نه مفعول به بلکه مضاف الیه است **جواب میگویم**
جائز است حال آنکه از آن مضاف الیه که مضاف او فاعل یا مفعول به بود بشرطیکه حذف مضاف و قیام مضاف الیه
مقام او صحیح باشد از آنکه همچنین مضاف الیه در آنصورت فاعل یا مفعول به معنوی میباشد و شرط مذکور درینجا موجود است
از آنکه در مقام قوله فی اوله زیادة قوله فیه زیادة صحیح ست مثل قوله تعالی بل نتبع ملة ابراهیم حنیفا و قوله تعالی
ان یاکل لحم اخیه میتا از آنکه بل نتبع حنیفا و ان یاکل اخیه میتا خوانند صحة معنی بر حال خود می ماند و مخفی نماند که

و مفعول به عام ست ازینکه بواسطه حرف جر باشد چون قوله او یکون فی اوده و قوله مررت بزید یا بغیر واسطه حرف جر
مثل ضربت زیدا و این مقدمه بکمال تفصیل در بحث حال ذکر کرده خواهد شد انشاء الله تعالی اگر گفته شود چرا قسم ثانی
وزن فعل بعدم قبول تاء تانیث مقید ست و قسم اول مقید نیست جواب میگوییم قسم اول مختص بفعل ست و فعل اصلا
صلاحیت قبول تاء تانیث متحرکه ندارد و قسم ثانی مختص بالفعل نیست پس صلاحیت قبول تاء مذکوره دارد و تاثیر
در منع صرف موقوف ست بر وجود مشابهت بالفعل و قتیکه تاء مذکوره را قبول کند مشابهت بالفعل که شرط تاثیر ست
نخواهد ماند پس در منع صرف اثر نخواهد کرد بدلیل اذا فات الشرط فات المشروط ازین جهت در قسم ثانی واجب ست
که عدم قبول تاء تانیث متحرکه شرط کرده شود اگر گفته شود اسود قابل تاء تانیث متحرکه است ازانکه مؤنث او اسوده
می آید با وجودیکه بسبب صفت و وزن فعل غیر منصرف ست جواب میگوییم عدم قبول که بسبب وضع باشد
شرط است نه عدم مطلق قبول و اسود بحسب وضع قابل تاء تانیث متحرکه نیست ازانکه بحسب وضع مؤنث او سوداء
می آید بر وزن فعلاء و قبول تاء مذکوره در اسود بسبب غلبه اسمیت عارض و طاری ست نه بحسب اصل وضع اگر گفته شود
اربع بحسب اصل وضع قابل تاء مذکوره است و معهذا وزن فعل در و معتبر ست در انصراف او بجهت فقدان سبب آخر ست
بدلیل آنکه اگر شخصے را اربع نام نهند بسبب علمیت و وزن فعل غیر منصرف خواهد بود جواب میگوییم مراد اینست که
غیر قابل للتاء بحسب الوضع قیاسا و اربع اگرچه بحسب وضع قابل تاء مذکوره است لیکن قبول آن موافق قیاس
نیست بلکه مخالف قیاس ست کما قال قدس سره السامی و لو قال غیر قابل للتاء قیاسا بالاعتبار الذی امتنع
من الصرف لاجله الخ و حضرت مولوی معنوی شیخ عبد الحکیم قدس سره العظیم فرموده اند اعلم ان قوله بالاعتبار الذی
امتنع من الصرف کاف فی عدم ورود النقض لان قبوله للتاء باعتبار الوضع الجنسی و عدم انصرافه باعتبار الوضع
العلمی و هو بهذا الاعتبار غیر قابل للتاء الا ان الشارح زاد قوله قیاسا واسند دفع النقض باربع الیه لما قالوا ان وضع
الفعل فی اربع فی قولنا مررت بنسوة اربع منسحق لان المعتبر عدم القبول قیاسا و انصرافه لانتفاء الوصف الاصلی
فاندفع ما قیل ان اربع اذا سمی به لا یقبل التاء فلا حاجة لدفعه الی تقیید عدم قبول التاء بقولنا قیاسا لانه ان اراد انه
لا یقبل التاء اصلا فممنوع و ان اراد انه لا یقبل التاء بالاعتبار الذی امتنع صرفه فمسلم لکن اللازم منه ان یکون القید
الثانی معینا من الاول و عدم الاحتیاج الیه مطلقا انتهی کلامه **و من ثم** یعنی بجهت اشتراط عدم قبول تا

امتنع احمر ممتنع شد احمر از صرف ازانکه در وزن زیادتی مذکوره موجود ست یا عدم قبول تا **و انصرف یعمل**
و منصرف شد یعمل بجهت آنکه تاء تانیث متحرکه را قبول میکند چنانچه گوئی یعملة ماده شتری را که بر سیر و عمل قوی بود

با وجودیکه دو سبب موجود اند یکی وزن فعل دوم صفت و لیعمل الجمل الذی یقوی علی العمل والسیر وحاصل اینست
که بجهت اشتراط عدم قبول تا تانیث متحرکه احمر غیر منصرف شد و یعمل منصرف از آنکه شرط مذکور در احمر موجود ست و
در یعمل مفقود و وجود مشروط عند وجود شرط ضرورست وانتفاء مشروط نزدیک انتفاء شرط در غایت ظهور اگر گفته شود
قوله ومن ثم امتنع احمر ایمعنی دارد که لاجل تحقق شرط تاثیر وزن الفعل فی منع الصرف امتنع احمر وازینجا لازم می آید که وجود
شرط علت وجود مشروط باشد که منع صرف ست واین خلاف مسلمات ست زیرا که وجود سببی از اسباب منع صرف علت
وجود منع صرف ست و شرط مؤثر نمی باشد بلکه وجود مشروط بروی موقوف می باشد و در جواب این اعتراض حضرت مولوی
شیخ عبد الحکیم فرموده اند قد یدفع بان المصرح جعل اشتراط هذا الشرط او وجود الشرط علة للحکم بامتناع احمر وانصراف
یعمل ای الحکم باختلافهما فی الامتناع وعدمه مع اتحادهما فی السببین ناش من الاشتراط المذکور دائر مع وجوده وعدمه
انتهی کلامه و حضرت ملا عصام الدین قدس سره فرموده اند قیل وجود الشرط لا یستلزم وجود المشروط قلت وجود الشرط
النحوی یستلزم لانه امارة الثبوت الحکم ویمکن یعرف بمعرفته ثبوت الحکم آه و درین جواب اعتراضی ست مشهور و سوای
ست در غایت ظهور آن اینست که شرط نحوی آنرا گویند که بعد حرف شرط مذکور بود و این درینجا مفقود ست واگر معنی
دیگر مراد ست فعلیک بالبیان لینظر فی صحته و فساده هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان علل تسعه شروع کرد در بیان
چیزیکه بفقدان آن چیز تاثیر علل نیز مفقود میشود پس گفت **وما فیه علمیة مؤثرة** کلمهٔ ما موصوله ست یا موصوفه
و قوله فیه خبر ست که بر مبتدا مقدم شده است و قوله علمیة مبتدا موصوف ست و قوله مؤثرة صفتست و جمله صله ست
یا صفت و ما موصوله یا موصوفه با صله یا صفه خود مبتدا است یعنی هر اسم غیر منصرف که در وی علمیت که مؤثره و موجبه بود
یا سبب دیگر در منع صرف خواه بطریق شرطیه مؤثر بود چنانچه در تانیث بتا و عجمه و ترکیب و الف و نون در اسم
یا بطریق سببیت محضه مؤثر باشد چنانچه در عدل و وزن فعل و از قوله مؤثره ازان علمیت احتراز ست که با بقی
تانیث و صیغه منتهی الجموع مجامع بود زیرا که هر واحد ازینها در منع صرف کافیست و علمیت را درینوقت هیچ تاثیر نیست
اگر گفته شود مصنف رح در ماسبق تعریف را مؤثر و علمیت را شرط تاثیر گردانیده است واینجا علمیت را مؤثره فرموده
کما قال وما فیه علمیة مؤثرة ولم یقل وما فیه تعریف مؤثر پس در کلام مصنف رح تناقض ست جواب میگوییم
کلام مصنف رح درینمقام مبنی بر اصطلاح نحاة دیگر ست که علمیت را علت ومؤثر در منع صرف میگویند و فیه فائده
جلیلة و نفع جدید وکل جدید لذیذ جواب دوم اگرچه مؤثر در حقیقت تعریف ست اما علمیت را بر سبیل مجاز
مؤثر گفت بغرض مبالغه زیرا که تعریف بدون علمیت اثر نمیکند پس گویا که علمیت خود مؤثر و علت ست جواب سوم

مراد مصنف رح از علمیت تعریف علمی است بر سبیل مجاز و بین المجازین تفاوت لا یخفی علی من ذہب من قنطرۃ المجاز
در وصل الی الحقیقۃ بحسن الاحراز **اذا نکر صرف** کلمہ اذا شرطیہ است و نکر فعل ماضی مجہول ست و ضمیر مستتر در و مفعول
ما لم یسم فاعلہ ست کہ عائد ست بسوی مبتدا اندکور یعنی ما فیہ علمیۃ مؤثرۃ و قولہ نکر با مفعول ما لم یسم فاعلہ جملہ فعل شرط ست
و صرف مثل نکر ست و جزا شرط ست و جملہ شرطیہ خبر مبتدا ست و ممکن ست کہ قولہ صرف خبر مبتدا بود و قولہ اذا نکر محض ظرف
باشد و قول مذکور درین وقت معنی دارد کہ الذی ثبت فیہ علمیۃ مؤثرۃ صرف ذلک الاسم وقت تنکیرہ و تنکیر علم
بدو طریق ست **اول** آنکہ تاویل کردہ شود علم را بمفہومی کہ صادق ست کہ ارادہ کردہ شود ازو واحد از جماعتی
کہ مسمی بان علم ست چنانچہ مثلا جماعت را زید نامیدہ شود فیقال ہذا زید در رایت زیدا آخر وکم من زید لقیتہ
ورب زید لقیتہ کما قال قدس سرہ السامی بان باول العلم لواحد من الجماعۃ ومراد از جماعت ما فوق واحد ست
پس وارد نمیشود عدم تنکیر آن علم کہ میان اثنین مشترک بود و طریق دوم اینست کہ تاویل کردہ شود علم را باسم جنسی
کہ مدلول آن علم ست و این وقتی ست کہ صاحب آن علم بصفتی از صفات مشہور بود تا ہمان صفت را ازو ارادہ
کردہ شود کما یقال لکل فرعون موسی لکل یعنی مبطل محق او لکل ظالم عادل او لکل مدعی الوہیۃ باطلۃ مزیل و فرعون
درین مثال نکرہ است بدلیل آنکہ مجرور کل نکرہ واقع میشود نہ معرفہ و مراد متکلم از موسی آن ذات ستودہ صفات نیست
علیہ السلام **لما تبین** لام حرف جر ست و ما موصولہ ست یا موصوفہ و مراد ازو دلیل ست و تبین فعل ماضی معروف ست
از باب تفعل بمعنی ظہر و فاعل او ضمیر مستتر ست کہ عائد ست بسوی کلمہ ما و جملہ فعلیہ صلہ یا صفت ست و ما با صلہ یا صفت
خود مجرور را لام ست و جار مجرور متعلق ست بقولہ صرف یعنی منصرف میشود اسم منکر مذکور بہیچ سبب و دلیل نکر بسببی
دلیلی کہ ظاہر شدہ است آن سبب دلیل در ما سبق بطریق التزام یا بواسطہ شئی کہ ظاہر شدہ است در ما سبق بطریق مذکور
و وجہ الظہور بالالتزام انہ ظہر من قولہ و ما یقوم مقامہا الجمع الخ ان العلمیۃ غیر مؤثرۃ معہا و من قولہ فلا تضر
الغلبۃ الاسمیۃ انہا لا تجامع مع الوصف و من اشتراط التانیث المعرفۃ والعجمۃ والترکیب والالف والنون اذا کانا فی اسم
انہا تجامع ما ہی شرط فیہ و من مثلۃ العدل و وزن الفعل انہا تجامع من غیر اشتراط و من مخالفۃ اوزان امثلۃ العدل
لاوزان الفعل انہما متضادان فقد ظہر انہا لا تجامع مؤثرۃ الا ما ہی شرط فیہ الا العدل و وزن الفعل و انہما متضادان
فافہم سوال کردہ اند کہ اگر مصنف رح اینچنین میگفت کہ کل ما فیہ علمیۃ مؤثرۃ اذا نکر صرف لانہ اذا نکر بقی بلا سبب او علی سبب
واحد لما تبین ہر آئینہ اوضح و اصرح میشد پس **انہا** کلمہ من بیان ہست و ضمیر منصوب راجع ست بسوی علمیت یعنی آن دلیل
اینست کہ تحقیق علمیہ **لا تجامع** جملہ فعلیہ خبر انست و قولہ **مؤثرۃ** حال ست از ضمیر فاعل تجامع یعنی جمع نمیشود

علمیت دران حالیکه مؤثرست یا هیچ سبب از اسباب تسعه مذکوره **مگر الا ما هی شرط فیه** مگر با سببی که علمیت دران
سبب شرط است که آن تانیث بغیر الف و عجمه و ترکیب و الف نون زائدتان است و هر واحد ازین اسباب اربعه مشروط
بعلمیت ست و کلمه الا برای استثناست و کلمه ما موصوفه یا موصوله ست یا موصوفه و قوله هی مبتدا ست که راجع است بسوی علمیت که
قوله شرط خبر ست و قوله فیه متعلق ست بمقدر که صفت شرط است یعنی شرط ثابت فیه ضمیر مجرور راجع ست بسوی کلمه ما که مراد
از سبب ست و مبتدا با خبر خود صله یا صفت ماست و ما با صله یا صفت خود مستثنی ست و مستثنی منه محذوف ست و تقدیر کلام اینست

که لا تجامع العلمیة سببا من الاسباب حال کونها مؤثرة الا السبب الذی او سببا هی شرط فیه **الا العدل و وزن الفعل**
استثناست از ما بقی استثناء اول یعنی استثناست از مستثنی منه که مقدر ست بعد تقیید آن مستثنی منه باستثناء اول پس مستثنی منه
که لفظ سببا باشد شامل ست سببی که علمیت درو شرط است و سببی که علمیة درو شرط نیست چون ازان مستثنی منه که
مطلق ست ما هی شرط فیه را استثنا کرد سبب غیر ما هی شرط فیه که عدل و وزن فعل ست درو باقی ماند و بعده ازان
مستثنی منه که مقدر و مطلق ست عدل و وزن فعل را استثنا کرد و ازین تقریر مندفع شد ما قبل بکرم رب الجلیل و آن
این ست که تعدد استثنا از امر واحد بغیر عاطف لازم می آید و این جائز نیست و خلاصه دفع اندفاع اینست که استثناء
اول از مطلق ست و استثناء ثانی از مقید و حضرت ملا عبد الغفور قدس الله سره فرموده اند و نظیر ذلک ما یقال فی
توجیه ظرفین من جنس اذا کانا متعلقین بفعل واحد انتهی یعنی قالوا لا یجوز تعلق ظرفین ای جارین مع مجرورهما من جنس
واحد بفعل واحد بدون العطف فلا یقال مررت بزید بعمرو الا ان تعلق الثانی بالفعل بعد تقیید بفعل بالاول نحو رایت
زیدا فی المسجد فی الطاق فافهم اگر گفته شود که اگر مصنف رح لا تجامع مؤثرة الا ما هی شرط فیه و العدل و وزن الفعل
میگفت هر آئینه اظهر میشد من حیث الدلالة و اخصر میشد از روی عبارة کما لا یخفی لانه یدخل کلا المستثنین تحت
حرف استثناء واحد **جواب میگوییم** در استثناء عدل و وزن فعل از مستثنی اول بحرف علی حدة تنبیه است بر نکته غریب
و لطیفه عجیب و آن اینست که تاثیر علمیت در معطوف و معطوف علیه مختلف ست زیرا که تاثیر علمیت در معطوف علیه
بسببیت یا شرطیه است و در معطوف یعنی العدل و وزن الفعل به سببیت مخصمه ست سوال کرده اند که اگر مصنف
رح لا تجامع مؤثرة غیر ما هی شرط فیه الا العدل و وزن الفعل میگفت اخصر و اوضح میشد و نکته مذکوره نیز حاصل
میگشت یعنی جمع نمیشود علمیت غیر سببی را که علمیت شرط است دران سبب مگر عدل و وزن فعل که علمیت
با این هر دو جمع میشود حالانکه مؤثرست و شرط نیست بدلیل ثلثه و احمر که در اول عدل و وصف ست و در ثانی
وزن فعل و وصف و علمیت مفقود ست و قوله **وهما متضادان** با تفریع خود جمله معترضه ست میان

معطوف علیه یعنی قوله اذا نکره ومعطوف یعنی قوله فاذا نکر یعنی بلا سبب وغرض ازین جملهٔ معترضه دفع وهمی ست که از
معطوف علیه ناشی ست وآن اینست که قاعدهٔ مذکوره منتقض میشود باسمی که در وی سه اسباب باشند یکی عدل و دوم
وزن فعل وسوم علمیت واگر چنین اسم را نکره کنند منصرف نخواهد شد زیراکه بعد تنکیر دو سبب باقی میماند عدل
ووزن فعل ازانکه در عدل ووزن فعل علمیت شرط نیست تا از انتفاء علمیت انتفاء هردو لازم آید ومصنف رح این وهم را
بقوله وهما متضادان دفع کرد وحاصل دفع اینست که عدل ووزن فعل متضاد اند زیراکه اوزان اسماء معدوله محصور
ومعدود اند باستقراء ووزنی دران اوزان محصوره وزن فعل نیست اگر گفته شود قاعدهٔ مذکوره باسم مسطور هرگز منتقض
نمیشود بلکه وهم را ناشی گفتن وهم ست وقول ناشی ست زیراکه ما نحن فیه ما فیه علمیة مؤثره است ودر اسم مذکور که مشتمل
بر سه اسباب بود علمیت مؤثره مفقود ست ازانکه عدل ووزن فعل در سببیت مستقل اند بی آنکه بسوی علمیت احتیاج
بوده باشد پس این وهم از قوله علمیة مؤثره مندفع ست نه آنکه از معطوف مذکور ناشی ست **جواب** میگوییم
اعتبار سببیت سببی در منع صرف در اختیار متکلم ست پس جائز ست که متکلم علمیت را با سببی دیگر مؤثر اعتبار کند ودرین وقت
دران اسم علمیت مؤثره خواهد بود اگر گفته شود لا نسلم که میان عدل ووزن فعل تضاد باشد زیراکه در اصمت بکسر همزه
ومیم که نام صحرائی ست ووزن فعل وعدل موجود ست ازانکه امر ست از صمت یصمت بضم العین فی المضارع و
قیاس امر چنین مضارع اینست که بضم همزه ومیم بود هرگاه که بکسر همزه ومیم آید معلوم شد که معدول ست از اصمت
بضم میم وهمزه **جواب** میگوییم معدول بودن اصمت محقق ومتیقن نیست زیراکه جائز ست ورود اصمت بکسرتین بی آنکه
از چیزی معدول بود **جواب دوم** در ما سبق معلوم شده است که محض وجود اصل محقق در اعتبار عدل تحقیقی
کفایت نمیکند بلکه از اقتضاء منع صرف واعتبار اخراج آن ازان اصل ناچار ست ومنع صرف اصمت عدل
اورا مقتضی نیست ازانکه بسبب تانیث وعلمیت مستغنی از عدل ست فافهم وازین جواب نقض دیگر نیز مندفع
شد وآن اینست که اگر شخصی را آخر نام نهند علمیت ووزن فعل وعدل در وی جمع میشود وچون نکره کنند منصرف
نمیشود پس ملازمه که از قوله وما فیه علمیة مؤثره ازانکه صرفت معلوم میشود ممنوع ست ووجه الاندفاع اظهر من ان
یخفی وچون مقرر شد که میان عدل ووزن فعل تضاد ست **فلا یکون الا احدهما** یعنی فلا یوجد الا احدهما پس یکون را
تامه باید دانست ودرین حکم یعنی فلا یوجد الا احدهما بدیهی ست زیراکه جمع میان دو ضد محال ست پس بعد تنکیر
نخواهد ماند مگر سبب واحد اگر گفته شود این استثنا صحیح نیست زیراکه اگر قوله فلا یکون الا احدهما معنی دارد که فلا یوجد
سبب الا احدهما پس خلاف واقع ست زیراکه در خارج سببی غیر این دو سبب یافته میشود واگر معنی این ست

که فلا یوجد سبب منهما الا احدهما که هو الظاهر المتبادر استثناء کل از کل لازم می آید و هو ظاهر البطلان جواب میگوییم
بقرینهٔ ماسبق فلا یوجد سبب غیرها ای شرط فیه الا احدهما مقدر ست فاستقام اللفظ والمعنی اگر گفته شود استثناء کل از کل
هنوز باقیست من حیث المعنی ازانکه قوله غیرها ای شرط فیه صادق نمی آید مگر بر عدل و وزن فعل پس حاصل معنی اینست
که فلا یوجد سبب من العدل و وزن الفعل الا احدهما و هو استثناء الکل من الکل جواب میگوییم مفهوم قوله غیرها ای
شرط فیه عام ست شامل ست بعدل و وزن فعل و غیر آن اگرچه مراد اینجا عدل و وزن فعل ست و عموم لفظ
مستثنی الیه از روی لفظ و معنی در صحت استثناء کافی ست اگرچه ما صدق علیه خاص باشد و بعضی جواب داده اند
که مستثنی منه شیٔ منهماست یعنی لا یکون مع العلمیة شیٔ منهما الا احدهما المنفرد عن الآخر پس استثناء کل از کل یعنی
استثناء شیٔ عن نفسه لازم نمی آید زیرا که مستثنی منه که شیٔ منهماست شامل ست به مجرد و منفرد از آخر و مجتمع با آخر و مستثنی
احدهماست که مقید ست بوحدة و انفراد و مستثنی منه سبب منع صرف ست که علیت در و شرط نیست و این شامل ست
بمجموع عدل و وزن فعل و هر واحد از عدل و وزن فعل زیرا که مجموع سبب تام ست و هر واحد سبب ناقص و اشار الیه
الی وجه دفع هذا السوال قدس سره السامی بقوله ای لا یوجد شیٔ من الامر الدائر الخ و مراد از امر دائر ذو تضاد ست او
ما یتصف بالتضاد یعنی مستثنی منه مفهوم مردد ست که چون میان عدل و وزن فعل تضاد حکم کرد مستفاد میشود
زیرا که حکم بتضاد تقاضا میکند که مجموع عدل و وزن فعل یافته نشود و بر تقدیر وجود تقاضا میکند که احدهما فقط یافته شود
پس تقدیر کلام و ما هو المرام اینست که فلا یوجد مجموع السببین و احدهما فقط الا احدهما ولیکن این مقصود را بمفهوم
مردد و امر دائر تعبیر کرد تا مستثنی منه بمستثنی شود مثل شمول عام بافراد خود و بعضی جواب داده اند که مستثنی منه مفهومی ست
مساوی در صدق مستثنی و هو ما یجامعه العلمیة شرط و لم یکن مشروطا بها و این معنی اگرچه بحسب استقراء در احدهما منحصر ست
لیکن بحسب تصور محض و قطع نظر از خارج عام ست اذ العقل یجوز وجود ما یجامع علیت المؤثرة و لم یکن مشروطا بها
سوی احدهما و هو مجموعهما لیکن باستقراء ثابت شده است که این هر دو متضاد اند و اینقدر عموم در صحت استثناء کافیست
کما قالوا فی کلمة التوحید فی دفع ما قیل ان ارید بلفظ المعبود مطلقا لم یصح الحکم بالنفی و ان ارید المعبود بالحق لزم
استثناء الشیٔ من نفسه انا نختار الشق الثانی و لا نسلم لزوم استثناء الشیٔ من نفسه لان المعبود بالحق اعم مفهوما
من الله تعالی و ان کان مساویا له فی الصدق و جامع معقول و منقول حاوی فروع و اصول شیخ محمد صفی
مصنف غایة التحقیق قدس سره فرموده اند الا تری ان الرجل اذا کان له اربع نساء فقال نسائی طوالق
الا فلانة و فلانة و فلانة و فلانة صح الاستثناء حتی لم تطلق واحدة منهن مع انه استثناء الکل من الکل

من حیث المعنی لان ماصدق علیہ نسائی لیس الا ہذہ الاربع المستثناۃ لکنہ استثناء البعض من الکل باعتبار ان مفہوم قولہ نسائی عام یتناول الاول المستثناۃ وغیرہا وانکان ماصدق علیہ الاربع المستثناۃ فالحاصل ان استثناء الکل من الکل لفظاً باطل وحکماً صحیح وذلک لان الاستثناء لما کان تصرفاً فی التکلم بشرط صحت التکلم لا اعمال الحکم انتہی فاندفع جمیع الاوہام التی عرضت للناظرین فی ہذا المقام بفضل اللہ وحسن توفیقہ والصلوٰۃ والسلام علی رسولہ وآلہ واصحابہ وقولہ **فاذا انکر** معطوف ہست بر قولہ اذا انکر صرف ونیز ترکیب این مثل ترکیب اوست یعنی پس وقتیکہ نکرہ کردہ شود آن اسم راکہ در وعلمیت مؤثرہ است **بقی بلا سبب** آن اسم بغیر سبب باقی خواہد ماند اگر در وعلمیت مؤثرہ بطریق شرطیہ باشد بدلیل اذا فات الشرط فات المشروط **او علی سبب واحد** یا بر سبب واحد اگر علمیت در و بطریق سببیت محضہ مؤثرہ باشد نہ بطریق شرطیہ وآن سبب واحد عدل ہست یا وزن فعل اگر گفتہ شود لازم کہ اسمی راکہ در وعلمیت مؤثرہ بطریق شرطیہ بود اگر نکرہ کردہ شود بلی سبب بماند زیراکہ اگر نوح رانکرہ کنند علمیت زائل خواہد شد وعجمہ باقی خواہد ماند **جواب میگویم** مراد این ہست کہ بقی بلا سبب من حیث ہو سبب وعجمہ در نوح اگرچہ بذاتہ باقی ہست لیکن از حیثیت وصف سببیت معدوم ہست پس حاصل اینست کہ علمیت بذاتہا منتفی خواہد شد وسبب آخر کہ مشروط ہست از حیثیت وصف سببیت منتفی خواہد بود **وخالف سیبویہ الاخفش** یعنی مخالف شدہ ہست سیبویہ اخفش را وسیبویہ استاد اخفش ہست ومخفی نماند کہ اخفش نام سہ نحوی ہست **یکے** استاد سیبویہ وکنیتہ او ابو الخطاب ہست و **دوم** شاگرد سیبویہ کہ کنیتہ او ابو الحسن ہست ولقب او سعید ونام پدر او سعدہ و **سوم** قرینہ است واو ابو الحسن علی ابن سلیمان ہست ومراد اینجا از اخفش آن ہست کہ شاگرد سیبویہ یعنی ابو الحسن اخفش اگر گفتہ شود نسبت مخالفت بسوی استاد مناسب نیست بلکہ موجب عقوق نافرمانی کہ فقیہی ہی محرومیتہ ہست از رحمت الٰہی **جواب میگویم** اگر نسبت مخالفت بغرض اظہار حق بود موجب عقوق نیست چنانچہ در عبارات کتب فقہ نسبت مخالفت ہر یکی از استاد و شاگرد بسوی دیگر کثیر ہست کما یقال قال ابو حنیفہ رہ کذا خلافاً لابی یوسف یعنی مخالفت ابو حنیفہ رضی اللہ تعالے عنہ ابا یوسف کما یقال قال ابو یوسف کذا خلافاً لابی حنیفہ رضی اللہ تعالے عنہ وبعضے شارحین کہ نسبت مخالفت بسوے اخفش میکنند واخفش را فاعل خالف میگویند خلاف مرضی مصنف رح است کہ برین تقدیر قوت واصالت قول سیبویہ معلوم می شود وحالانکہ قول سیبویہ منافی ومخالف قاعدہ مذکور ہست کہ نزدیک مصنف رح حقیت وقوت دارد وہی ان کل ما فیہ علمیتہ مؤثرۃ اذا انکر صرف ونیز اخفش را فاعل گفتن خلاف ظاہر ہست زیراکہ برین تقدیر تقدیم مفعول بر فاعل

لازم می آید و این غیر اولیٰ ست و حضرت قدس سره السامی فرموده اند ولما کان قول الشاعر ظهر ح و اشعر لما ذکر من القاعدة جعله اصلا و اسند المخالفة الی الاستاذ وانکان غیر مستحسن تنبیها علی ذلک انتہی سوال کرده اند که مصنف رح افصح فصحا و ابلغ بلغا ست بعض نکته مذکور چرا مرتکب شد بغیر مستحسن جواب میگوییم مراد حضرت قدس سره السامی از غیر مستحسن انست که عدم استحسان او بحسب ظاهر باشد و عدول از مقتضای ظاهر برای افاده غرضی از اغراض از اسرار بلاغت ست اگر گفته شود دفع کرده است مصنف رح شبهه را از جانب سیبویه و این معنی دلالت میکند بر اینکه نزدیک مصنف رح قول سیبویه راجح ست جواب میگوییم دفع شبه را دلالت بر دو چیز ست یکی ضعف شبه و دوم آنکه نزدیک مصنف رح قول اخفش راجح ست کما لا یخفی علی الزکی و قوله **فی مثل احمر** متعلق ست بقوله خالف **علما اذا نکر** و قوله علما حال ست از احمر زیرا که مفعول مماثله ست تقدیر کلام انست که فیما یماثل احمر علما و عامل در حال معنی مماثله ست نه قوله خالف تا لازم آید خلاف سیبویه در حال علمیت و حالانکه خلاف در حالت تنکیر ست یا قوله علما تمیز ست از مثل احمر یعنی خالف فیه من حیث العلم لا من حیث الوزن و جائز ست که خبر از صار باشد که مقدر ست و ظرف نکر واقع ست و تقدیر کلام انست که خالف سیبویه الاخفش فی مثل احمر اذا نکر اذا صار علما بعده اذا صار را حذف کردند و قوله علما را بر قوله اذا نکر مقدم نمودند اگر گفته شود از مثل احمر مراد چیست جواب میگوییم مراد از مثل احمر هر اسمی ست که در وی معنی وصفی قبل علمیت باشد اگر گفته شود که شخصے را باجمع تاکید چون اجمع نام نهند پس نکره کنند بالاتفاق منصرف میشود و حالانکه مثل احمر ست جواب میگوییم معنی وصفی در اجمع ضعیف ست زیرا که اجمع بمعنی کل شده است و مراد از مثل احمر آن اسم ست که معنی وصفی در وی ظاهر بوده نه در غایت خفا فلا یلزم المحذور و همچنین افعل تفضیل که از من تفضیلیه مجرد ست بعد تنکیر بالاتفاق منصرف ست از انکه معنی وصفی در وی ضعیف ست بلکه این اسم تفضیل مثل افعل اسم ست یعنی مانند اسمی ست که از وصفیه خالی ست و مخفی نماند که اراده این معنی از مثل احمر صحیح نیست زیرا که افعل من یعنی اسم تفضیلی که مستعمل بمن تفضیلیه بود در مراد مذکور داخل ست از انکه معنی وصفی در وی قبل علمیت ظاهر ست و حالانکه بعد تنکیر بالاتفاق غیر منصرف ست پس واجب ست که از مثل احمر این مفهوم کلی اراده نمایند یعنی هر اسمے که در وی معنی وصفی ظاهر بود قبل علمیت بشرطیکه نباشد یا اسم مذکور چیزے که آوردن آن یا احمر صحیح نیست که آن من تفضیلیه ست فلا یلزم المحذور المذکور و لهذا گفته اند که قوله قدس سره السامی وانکان معه من فلا ینصرف بالاخلاف الخ اشارة الی انه بعد تفسیر نحو احمر بما فسر نتیجه نالیه دخول افعل من فیه مع انه لا اختلاف فیه فینبغی ان تفسیر نحو احمر بما یکون الوصف فیه ظاهرا ولا یکون

مع فی اللفظ ما لا یکون مع احمر من کلمة من التفضیلیة حتی لا یتجه علیه افعل من فاعرفه و بدانکه قوله وخالف سیبویه
الاخفش ذکر بمنزلهٔ استثناست از قوله وما فیه علمیة موثرة اذا انکر صرف پس گویا مصنف رح چنین گفته است که وما فیه علمیة موثرة
اذا انکر صرف الا اول احمر فانه اذا انکر بعد العلمیة یبقیه سیبویه غیر منصرف و باید دانست که قول خالف اقتضا میکند چند امور را
یکی فاعل که سیبویه است و دوم مفعول که اخفش است سوم محل مخالفت که مثل احمر است و چهارم وقت مخالفت
که وقت تنکیر است و پنجم وجه مخالفت زیرا که مخالفت فعل اختیاری است و قد تقرر فی الحکمة ان کل حرکة اختیاریة موقوفة علی الغایة
پس سوی وجه مخالفت اشاره کرد مصنف رح بقوله **اعتبارًا للصفة** یعنی مخالف نشده است سیبویه اخفش را بهیچ سببی
از اسباب و علتی از علل مگر بجهت اعتبار کردن سیبویه صفت اصلیه را **بعد التنکیر** ظرف اعتبار است اگر گفته شود چرا
اعتبار میکند سیبویه صفت اصلیه را بعد تنکیر **جواب میگوییم** چون علمیت بسبب تنکیر زائل شد و علمیت مانع صفت
بود اعتبار کرد سیبویه صفت زائله را بجهت رفع مانع و احمر را غیر منصرف گردانید بواسطه صفت اصلیه و سبب دیگر پس
احمر نزدیک سیبویه غیر منصرف است برای وصفیت و وزن فعل و سکران غیر منصرف است بواسطه صفت اصلیه و الف و نون
مزیدتان سوال کرده اند که چنانچه هیچ چیز از اعتبار وصفیه اصلیه مانع نیست همچنین هیچ شی مقتضی نیست اعتبار وصفیة
اصلیه را پس اعتبار وصفیت اصلیه ترجیح بلا مرجح لازم می آید یا آنکه منع صرف خلاف اصل است **جواب میگوییم**
هرگاه سیبویه نحو اسود و ارقم را با زوال وصفیه غیر منصرف یافت بواسطه دو سبب یکی وزن فعل و دوم وصفیت
زائله که بعد زوال اعتبار کرده شده است پس قیاس کرد سیبویه نحو احمر را بر نحو اسود و ارقم و منع صرف حکم کرد باعتبار
وصفیت زائله و سبب دیگر یعنی باعث بر اعتبار وصفیت اصلیه زائله در نحو احمر منع صرف نحو اسود و ارقم است پس
ترجیح بلا مرجح لازم نمی آید و درین قیاس نظری است ظاهر کما لا یخفی علی الناظر زیرا که وصفیت از نحو اسود و ارقم بالکلیه
ظاهر نشده است بلکه در و غلبه اسمیت است و از غلبه اسمیت وصفیه بالکلیه زائل نمی شود چنانچه در بحث وصف
مذکور شد بخلاف نحو احمر که زوال وصفیت از و بالکلیه است پس لازم نمی آید از اعتبار وصفیت در اسود و ارقم اعتبار
آن وصفیت در احمر بعد تنکیر از انکه قیاس نحو احمر بر اسود و ارقم قیاس مع الفارق است و هو غیر جائز اگر گفته شود
چرا در احمر بعد تنکیر وصفیت بالکلیه زائل میشود **جواب میگوییم** تنکیر مثل احمر که علم است بیکی از دو طریق مذکور
خواهد بود و بر هر دو طریق مثل احمر بسوی معنی اصلی خود که من له الحمرة است مثلا رجوع نمیکند پس چگونه وصف اصلی
را بعد زوال اعتبار کرده شود به خلاف نحو اسود و ارقم که در وصف اصلی بالکلیه زائل نیست کما مر و لهذا گفته اند
که علمیت وصف را بالکلیه از معنی وصفی خارج میکند و الا تسمیه رجل اسود یا احمر و بالعکس جائز نمیشد و حال آنکه جائز است

وباید دانست که نزد اخفش انصراف مثل احمر ازین سبب ست که وصفیت بعلمیت زائل شده است وعلمیت بتنکیر
واعتبار زائل بی ضرورت لاطائل ست بل ممنوع وغیر جائز پس در مثل احمر سبب واحد بماند وهو لا یکفی فی منع الصرف
کما لا یخفی واین قول اظهر ست چه ظاهر ست که انچه بجمیع وجوه معدوم بود موثر نمی باشد قال صاحب المباحث فیه اختلفوا
فی اسم لم ینصرف واحد سببیه الوصف نحو احمر وسکران ثم سمی به ثم نکر هل ینصرف بعد التنکیر ام لا فالاخفش والمبرد
علی الاول ویطرد ان قاعدة کل ما فیه علمیة مؤثرة اذا نکر صرف وسیبویه والخلیل علی الثانی ویطرد ان قاعدة
ان الوصفیة الاصلیة لا تهمل فی منع الصرف وسال المازنی الاخفش عن اربع فی مررت بنسوة اربع الصرفه فقال
نعم قال لم قال انه اسم فی الاصل والوصفیة عارضة فیه فقال له المازنی فا حکم للاحمر بحکم الوصف وان سمیت لان الاصل
فیه وصفیة فلم یات الاخفش بمنع قال عبد القاهر کان له ان یفرق بینهما فان احمر مثلا موضوع لکل مذکر وجدت
فیه الحمرة فاذا سمی به صار مدلوله واحدا لجمیع صفاته زائل عنه معناه الاول راسا ولیس کذا اربع لانه موضوع للعدد فجاء
وقوعه وصفا لیفید العدد ولیعم انتهی کلامه وقوله **ولا یلزمه** جواب سوال مقدر ست که بر سیبویه وارد میشود وتقریر او
انست که چون سیبویه وصف اصلی را در مثل احمر بعد تنکیر اعتبار کرد با وجودیکه زائل بود پس واجب بر سیبویه انست
که در نحو حاتم وصف اصلی را در حال علمیت نیز اعتبار کند پس مصنف از جانب سیبویه جواب میدهد وحاصل جواب
انست که سیبویه را از اعتبار وصف اصلی بعد تنکیر در مثل احمر لازم نمی آید **باب حاتم** یعنی لازم نمی آید
در باب حاتم اعتبار وصف اصلی با بقاء علمیت ومنع صرف آن بعلمیت ووصفیت اصلیه ومراد از باب حاتم هر علمی ست
که در اصل یعنی قبل علمیت وصف بود وقوله **لما یلزم** متعلق ست بقوله لا یلزمه یعنی لازم نمی آید اعتبار وصفیت اصلیه
در باب حاتم ومنع صرف آن بعلمیت ووصفیت اصلیه بسبب چیزی که لازم می آید آن چیز در باب حاتم بر تقدیر
وصفیت اصلیه ومنع صرف **من اعتبار المتضادین** بیان ما موصوله است یعنی آن چیز
اعتبار کردن دو ضد ست یکی علمیت دوم وصفیت وقوله **فی حکم واحد** متعلق ست باعتبار وحاصل
جواب انست که سیبویه وصفیت زائله را در باب حاتم بسبب منع مانع اعتبار نکرد اگرچه علت اعتبار موجود بود اگر
گفته شود چرا میان علمیت ووصفیت تضاد ست جواب میگوییم علمیت عبارت ست از موضوع بودن لفظ
برای ذات باعتبار خصوصیت وتعیین یعنی برای ذات معین ومشخص ووصفیت عبارت ست از موضوع بودن
لفظ برای ذاتی از ذوات مبهمه باعتبار معنی از معانی واوضح وجه تضاد انست که علمیت عبارت ست
از موضوع بودن لفظ برای ذات معینه بدون اعتبار صفتی از صفات ووصفیت عبارت ست از مستعمل بودن لفظ

در ذات مبهم در علمیت ابهام با اعتبار صفتی از صفات و مراد از حکم واحد منع صرف ست یعنی لازم می آید اعتبار
دو ضد در منع صرف اگر گفته شود چرا اعتبار کردند متضادین را در منع صرف الفاظ چون اسود و ارقم و زینب و سقر زیراکه
در اسود و ارقم وصفیه است و در زینب و سقر علمیت ست پس در منع صرف که حکم واحد ست اعتبار متضادین لازم می آید
جواب میگوییم مراد از حکم واحد منع صرف لفظ واحد ست و منع صرف الفاظ اگرچه واحد ست لیکن وحدة آن باعتبار
نوع ست اگر گفته شود چرا اعتبار کردند در منع صرف احمر که لفظ واحد ست وصفیت و علمیت را در دو حال **جواب**
میگوییم مراد از حکم واحد منع صرف لفظ واحد نیست بوحدة شخصی پس وارد نمی شود اعتراض مذکور باعتبار متضادین
در منع صرف احمر بواسطهٔ آنکه منع صرف احمر متعدد ست زیراکه منع صرف که بسبب وزن فعل و وصف ست
غیر آن منع صرف ست که بسبب وزن فعل و علمیت ست اگر گفته شود تضاد میان وصفیت حالیه و علمیت ست نه
میان وصفیه اصلیه و علمیت پس اگر اعتبار کرده شود وصفیت اصلیه با علمیت را در منع صرف مثل حاتم اجتماع
متضادین لازم نمی آید **جواب میگوییم** تقدیر احد ضدین بعد زوال آن با ضد آخر در حکم واحد اگرچه از قبیل اجتماع
ضدین نیست لیکن مشابه است باجتماع ضدین زیراکه لزوم اجتماع آن هر دو وقت تاثیر آن هر دو در امر شخصی بمنزله
اجتماع آن هر دو در حقیقت ست پس اعتبار هر دو معاً غیر مستحسن ست **وجمیع الباب** والف لام بر باب عهد
خارجی ست که اشارتست بسوی باب غیر منصرف نه مراد از باب باب ما فیه علمیت مؤثره است چنانکه کلام سابق
موهم ست زیراکه خلاف واقع ست بواسطهٔ آنکه جمیع باب غیر منصرف خواه در و علمیت مؤثره باشد یا نباشد **باللام**
بدخول لام تعریف **او بالاضافة** یا بسبب اضافت خود بسوی کلمهٔ دیگر **ینجر** مجرور می شود جمیع باب غیر منصرف
در ین وقت **بالکسر** یا بر ست که انجرار بکسر لفظاً بود چون مررت بالاحمد و بعمرکم یا تقدیراً چون مررت بحبلی و بحبلکم
اگر گفته شود چرا نگفت مصنف سح ینصرف بمقام ینجر **جواب میگوییم** انجرار اتفاقی ست و انصراف اختلافی
کما سیجی پس آنچه متفق علیه بود اختیار نمود اگر گفته شود قوله ینجر کفایت میکند پس چه فائده است در قوله بالکسر
جواب میگوییم انجرار عام ست گاهی بفتحه می باشد و گاهی بکسره و غرض از قوله وجمیع الباب باللام
الخ اینست که بیان کرده شود انجرار غیر منصرف را بکسر وقت دخول لام تعریف و این وقتی حاصل ست
که قوله ینجر بقوله بالکسر مقید باشد پس قوله ینجر فقط کافی نیست بلکه از قوله بالکسر لابد ست اگر گفته شود کسر
بدون تا از القاب بناست پس انجرار غیر منصرف که معرب ست بکسر محال ست **جواب میگوییم** مضاف
مقدر ست یعنی بصورة الکسر **جواب دوم** قوله بالکسر بطریق استعاره است زیراکه کسر بدون تا از القاب

بناست نزدیک بصریون و بر حرکت اعرابی نیز اطلاق کرده بود لیکن نه بر سبیل حقیقت بلکه بطریق مجاز از
قبیل استعمال لفظ مشبه به در مشبه و وجه تشبیه اتحاد هر دو در صورت و هیئت ست و مخفی نماند که اگر مصنف بر بحرکه
میگفت هر آئینه اولے و انسب میباشد ولیکن متعلم را فائده بخشید که گاهی اطلاق میکنند القاب بنائی را بر
حرکات اعرابی بطریق مجاز بدانکه نحاة اختلاف کرده اند که غیر منصرف وقت دخول لام تعریف یا به اضافت
منصرف ست یا غیر منصرف نزدیک بعضے منصرف ست خواه دو سبب باقی بود یا فی بدلیل آنکه عدم انصراف غیر منصرف
بسبب مشابهت فعل ست کما مر و بسبب دخول لام تعریف و اضافت که از خواص معظمه اسم اند جانب اسمیت
قوی مے شود و مشابهت بفعل در نهایت ضعف و انحطاط میگردد و اصل در اسم انصراف ست ازین جهت آن اسم
درینوقت بسوے اصل خود رجوع میکند پس منصرف میگردد لیکن مجرورے باشد بغیر تنوین زیراکه میان لام تعریف
و تنوین تضاد ست و کذا بین الاضافة و التنوین اگر گفته شود ازین دلیل انصراف غیر منصرف بسبب اسناد الیه
و دیگر خواص نیز لازم می آید بجهت تقویت جهت اسمیت و ضعف مشابهت بفعل پس وجه تخصیص دخول لام و
اضافت چه باشد جواب میگوییم تعریف و اضافت در لفظ و معنی موثر ست زیراکه نکره را معرفه می سازد
بخلاف سائر خواص و نیز هر واحد از لام تعریف و اضافت قائم میشود مقام تنوین که او را کمال منافات بفعل ست
بواسطه آنکه مقتضاے تنوین قطع از مابعد ست و مقتضاے فعل اتصال بما بعد نزدیک بعضے غیر منصرف در بنوقت
بر حال خود ست زیراکه ممنوع از غیر منصرف بالاصالت تنوین ست و سقوط کسره بتبعیة تنوین ست و وقتیکه
مشابهت غیر منصرف بفعل ضعیف شد این مشابهت ضعیفه اثر نخواهد کرد مگر در سقوط تنوین نه در سقوط تابع
پس جر خواهد آمد و تنوین بسبب منع صرف ساقط خواهد شد اگر گفته شود سقوط کسره بتبعیة تنوین
چرا باشد جواب میگوییم منافی بغیر منصرف تنوین ست از آنکه دلالت میکند بر تمکن و حذف کسره
بتبعیت تنوین ست زیراکه کسره و تنوین در مثل غلام زید متعاقب اند پس اگر کسره را در اسم غیر منصرف
داخل کنند البته وهم شود که دخول تنوین نیز جائز ست ازینجهت کسره را نیز حذف کردند تا حذف تنوین
متیقن باشد و امکان وهم مذکور وقت دخول لام تعریف و اضافت متصور نیست پس کسره بسبب
ارتفاع مانع باز خواهد آمد و حاصل این ست که میان تنوین و جر مناسبت ست در وقوع مجرور بمقام
تنوین چون غلام زید و در وقوع تنوین بمقام مجرور در مثل حینئذ پس چون تنوین ممتنع شد کسره را بتبعیت
او نیز منع کردند و مذهب بعضے نحاة تفصیل ست یعنی بعد اضافت و دخول لام تعریف نظر [illegible]

که هر دو علت زائل اند یا یکی از دو علت زائل شده است یا هر دو باقی اند بر تقدیر اول و ثانی اسم را منصرف میسازند و بر تقدیر ثالث غیر منصرف میدارند تفصیل این تفصیل اینست که علمیت بدخول لام تعریف و اضافت زائل میشود پس باید دید که علمیت شرط سبب دیگر است یا نی اگر شرط است هر دو علت زائل خواهد شد بدلیل اذا فات الشرط فات المشروط چنانچه در ابراهیم و اگر علمیت شرط نیست بایکه بطریق سببیت محضه مؤثر است سبب واحد باقی خواهد ماند چنانچه در احمد و اگر علمیت نه بطریق شرطیه بود و نه بطریق سببیت هر دو علت باقی خواهد ماند یا یک علت که قائم است مقام دو علت چنانچه در احمر و حمراء و مخفی نماند که این مذهب مناسب بتعریف غیر منصرف است یعنی غیر المنصرف ما فیه علتان او واحدة منها تقوم مقامهما سوال کرده اند که علمیت بسبب لام تعریف زائل نمیشود بلکه با لام تعریف مجامع میباشد چنانچه وقتی که علم مصدر بود یا صفت قبل علمیت چون الفضل و الحسن و وجه زوال علمیت بسبب لام تعریف اینست که تعریفی که حاصل بعلمیت بود اعلی است از تعریف لامی پس اگر لام تعریف علمیت را مجامع شود طلب ادنی با حصول اعلی لازم آید و وجه زوال علمیت بسبب اضافة لزوم تحصیل حاصل ست اگر مضاف الیه معرفه بود و لزوم طلب ادنی ست با حصول اعلی اگر مضاف الیه نکره باشد فافهم و احفظ فانه مرام من رام التحقیق و مطلوب من قصد التدقیق الحمد لله حمدا کثیرا علی التوفیق والصلاة والسلام علی رسوله محمد بالصلوة حقیق و علی آله و اصحابه هداة الطریق و خیر رفیق هرگاه که فارغ شد مصنف رح از تقسیم معرب باعتبار انصراف و عدم انصراف شروع کرد در تقسیم آخر برای معرب باعتبار اقسام اعراب پس گفت

المرفوعات هو ما اشتمل علی علم الفاعلیة باید دانست که قوله المرفوعات خبر مبتدا محذوف ست یعنی هذا باب المرفوعات و برین تقدیر قوله هو ما اشتمل الخ جمله مستانفه است زیرا که مصنف رح هرگاه که هذا باب المرفوعات گفت پس گویا که سائل سوال کرد که ما المرفوعات پس مصنف رح جواب داد که هو ما اشتمل الخ یا مبتدا ست و قوله هو مبتدا ثانی ست و کلمه ما موصوله ست یا موصوفه و قوله اشتمل جمله فعلیه با متعلق خود یعنی علی علم الفاعلیة صله یا صفت ست ما موصوله یا موصوفه با صله یا صفت خود خبر مبتدا ثانی ست و مبتدا ثانی با خبر خود جمله اسمیه خبر مبتدا اول است و ممکن ست که قوله المرفوعات مبتدا باشد و قوله ما اشتمل خبر بود و هو ضمیر فصل و مرفوعات جمع مرفوع ست نه مرفوعة کما یتوهم اگر گفته شود لازم که مرفوعات جمع مرفوع باشد زیرا که جمع با الف و تا برای واحد مؤنث ست همچون مسلمات جمع مسلمة جواب میگوییم مرفوع صفت ست و موصوف او اسم ست زیرا که مصنف رح در بیان اقسام آن معرب ست که از اقسام اسم ست و اسم مذکر لا یعقل ست کما هو الظ و قاعده مفیده و ضابطه محفوظه

اینست که صفة مذکر لایعقل را بالف و تا جمع کرده میشود چون صافن را بر صافنات جمع میکنند و صافن صفت مذکر
لایعقل ست زیرا که صافن اسپے را گویند که بر سه پا بایستد و پاے چهارم را از طرف سم بر زمین نهد و مثل قولهم
جمال سجلات والایام الخالیات که سجلات و خالیات جمع سجل و خالی ست یعنی شتران فربه و روزهای گذشته
سوال کرده اند که مراد از اسم درین مقام یا این لفظ ست که مرکب ست بالف و سین و میم و هو باطل کما لایخفی زیرا که
این حکم درین وقت بغیر لفظ اسم شامل نیست یا مراد ما صدق اسم ست و این مسلم ست لیکن ما صدق اسم چون زید
و عمرو بکر مذکر یعقل ست پس صحیح نیست که مرفوع را بالف و تا جمع کرده شود جواب گفته اند که مراد ما صدق اسم است
و ما صدق اسم لفظ زید و عمرو و بکر ست و این لفظ مذکر لایعقل ست و مسمی این لفظ مذکر یعقل ست پس صحیح ست که مرفوع
را بالف و تا جمع کرده شود و این منقوض ست زیرا که ما صدق اسم گاہے مذکر میباشد چون لفظ زید و عمرو و گاہے
مونث چون لفظ حبلی و ظلمة و حمراء پس مرفوع صفت مذکر و مونث ست نه صفت مذکر فقط تا بالف و تا جمع کرده شود
پس جواب صواب اینست که مرفوعات درین مقام اگرچه بحسب لفظ جمع ست لیکن بحسب معنی مفرد ست بمنزله المرفوع
از آنکه معنی جمعیت بدخول لام جنس باطل شد و مرفوع صیغه صفت ست زیرا که اسم مفعول ست پس موصوف را اقتضا
میکند و موصوف درین مقام مقدر ست که آن لفظ اسم ست بقرینه سیاق کلام از آنکه کلام در بحث اسم ست پس
کلام مصنف رح درین قوت ست که الاسم المرفوع هو ما اشتمل علی علم الفاعلیة و ظاهر ست که وصف تابع لفظ موصوف
میباشد و موصوف درین مقام لفظ اسم ست و در وی علامت تانیث نیست ولهذا جمیع شارحین خصوص حضرت
قدس سره السامی فرموده اند که المرفوعات جمع المرفوع لا المرفوعة لان موصوفه الاسم و هو مذکر لایعقل آه
پس مراد از اسم درین مقام بنظر ترکیب توصیفی لفظ اسم ست که مرکب بالف و سین و میم ست و بنظر حکم ما صدق علیه
است یعنی اللفظ الدال علی معنی فی نفسه غیر مقترن الخ چنانچه لفظ معرب و مبنی در قوله فالمعرب المرکب و
قوله المبنی ما ناسب اسم مفعول ست موصوف را اقتضا میکند از جهت لفظ اسم که موصوف ست مقدر داشتند
و اراده کردند از و بنظر ترکیب توصیفی لفظ اسم را و بنظر حکم ما صدق علیه را ولا یخفی صواب هذا الجواب والرجاء منک
دعاء الخیر لهذا العاصی خادم الطلاب لان الدعاء منهم مستجاب ست ؏ آنانکه خاک را بنظر کیمیا کنند *
آیا بود که گوشه چشمی بما کنند * والف لام بر قوله المرفوعات برای استغراق وقتیکه خبر مبتدا محذوف باشد و
اما وقتیکه مبتدا بود پس الف لام درینوقت برای جنس ست و ممکن ست که برای عهد باشد و درین وقت
اشارتست بسوی چیزی که از سابق مفهوم میشود که آن اسم مرفوع ست زیرا که مصنف رح دانواعه رفع ونصب

وجہ گفتہ است وانواع اعراب اسم را بیان نمودہ شدہ ظاہر ست کہ اعراب صفت اسم ست پس از انجا مرفوعیت
ومنصوبیت ومجروریت اسم معلوم شدہ است پس قولہ المرفوعات بسوے آن معہود اشارہ است وقولہ ہو
راجع ست بسوے مرفوع کہ بر وے مرفوعات دلالت میکند زیراکہ جمع را دلالت بر واحد ظاہر ست بواسطۂ آنکہ
واحد جزء مدلول جمع ست ودلالت بر جزء مدلول دلالت تضمنی ست کہ از دلالات معتبرہ است کما فی قولہ تعالے
اعدلوا ہو اقرب للتقوی کہ ضمیر ہو راجع ست بسوے عدل کہ مدلول تضمنی اعدلوا ست اگر گفتہ شود چرا راجع نباشد بسوے
ہر واحد از مرفوعات یا بسوی مرفوعات دو وجہ توحید وتذکیر ضمیر رعایت خبر گفتہ شود یعنے قولہ ہو ما اشتمل زیراکہ مبتدا
ہمان خبر ست پس جائز ست مطابقت ضمیر بچیزیکہ آن چیز ہمان مبتدا است چنانچہ جائز ست مطابقت ضمیر
بمرجع جواب میگوییم این سوال مبنی بر کمال غفلت سائل ست وشعر بجہل سائل ست از طرق تعریفات زیراکہ
برین تقدیر تعریف افراد لازم می آید وہو ممتنع ومحال کما تقرر فی موضعہ ومخفی نماند کہ ارجاع ضمیر بسوی مرفوعات
صحیح ست وقتیکہ الف لام را کہ بر قولہ المرفوعات واقع ست برائے جنس گویند وظاہر ست کہ الف لام
جنس معنی جمعیت را باطل میکند پس مراد از مرفوعات مرفوع ست درین وقت محذور مذکور لازم نمی آید بدانکہ
الف لام جنس وقتی کہ بر جمع داخل میشود از حقیقت افراد مراد می باشد چنانچہ در اصول فقہ مقرر شدہ است
کہ اگر شخصے واللہ لاتزوج نساء گوید حانث نمی شود مگر وقتیکہ سہ زن نکاح کند واگر واللہ لاتزوج النساء گوید
حانث می شود بتزویج یک زن پس درین وقت بسوی ارجاع ضمیر بسوے مرفوع کہ در ضمن مرفوعات ست
حاجت نیست ولیکن درینوقت سائل را این اعتراض میرسد کہ لفظ مرفوعات بصیغۂ جمع بیفائدہ است
پس جواب انیست کہ اقحام صیغۂ جمع برای اشارت ست بسوی کثرت انواع مرفوع ونیز صحیح ست ارجاع
ضمیر بسوی ہر واحد از مرفوعات وتعریف افراد لازم نمی آید زیراکہ کلام درین ہنگام محمول بر بیان طرد ست
یا بطریق کہ لفظ ہو بمنزلہ کلمۂ کل ست واز الف لام اشارت ست بسوی جامعیت تعریف بجمیع افراد خود وقولہ
ما اشتمل علی علم الفاعلیت تعریف ست وضمیر را در تعریف دخلی نیست یا آنکہ تعریف برای جنس ست نہ افراد پس
تقدیر کلام انیست کہ جنس المرفوع کل ما اشتمل علی علم الفاعلیۃ اگر گفتہ شود چرا نگفت مصنف رح علی علم الرفع
جواب میگوییم غرض مصنف رح اشارت ست بسوی اصالت فاعل در مرفوعات چنانچہ مذہب صحیح ست
وحصول این غرض متصور نیست مگر از قولہ علم الفاعلیۃ کما لایخفی علی اولی الالباب جواب دوم قال صاحب المتوسط
وانما لم یقل ما اشتمل علی الرفع لئلا یتوہم تعریف الشئ بما ہو مشابہ فی المعرفۃ والجہالۃ او اخفی لان کل من لم یعرف المرفوع

لم یعرف الرفع انتهى وحاصله انه لم یقل علی الرفع لان الخفاء فی المرفوع لیس الا باعتبار ماخذه بناءً علی ان کل نوع
من المشتقات باعتبار صیغته موضوعة بالوضع النوعی بمعنی تحذ بجمیع افراده لاخفاء باعتبار ذلک المعنی فی شیء من
افراده بعد العلم بوضعه فالخفاء فی المرفوع انما هو باعتبار الماخذ هی باعتبار المادة دون الهیئة فلو اخذ الرفع فی تعریفه
صار کانه اخذ الرفع فی تعریف الرفع فیلزم تعریف الشیء بنفسه **جواب سوم** قوله علی علم الفاعلیة از علم الرفع
واضح ترست زیراکه در علم الفاعلیت تفصیل ست و در علم الرفع اجمال و ایضاح بتعریف احری و الیق ست و حضرت
مولوی معنوی شیخ عبد الحکیم قدس سره فرموده اند وفیه انه بعد ما علم الرفع بانه علم الفاعلیة لا حاجة الی هذا الایضاح
انتهى و باید دانست که مراد از کلمه ما که در قوله ما اشتمل واقع ست اسم ست بقرینهٔ مقام پس قول مذکور این معنی دارد که مرفوع
اسمی ست که مشتمل بود بر علامت و نشانی فاعل بودن اسم و آن ضمه ست چون جاءنی زید و واو ست چنانچه جاءنی
ابوک والمسلمون و الف ست چون جاءنی الزیدان و مراد باشتمال اسم بر علامة فاعلیت موصوف بودن اسم ست
به علامت فاعلیت اگر گفته شود لا نسلم که علامت فاعلیت صفت اسم بود تا گفته شود که اسم موصوف ست بعلامت
فاعلیت زیراکه صفت در ذات موصوف داخل میباشد و علامت فاعلیت از ذات اسم خارج ست **جواب**
میگوییم مراد انیست که بودن اسم کالموصوف بعلامت فاعلیت زیراکه حرکات و حروف اعرابیه اگرچه اوصاف
نیستند زیراکه براسه متلفظ اند چون سائر حروف و اسما و لیکن مشابه اند باوصاف بسبب عدم استقلال خود
بتلفظ اما عدم استقلال حرکات ظاهر ست زیراکه بدون وسیله و ذریعه حرف ملفوظ نمی شوند و عدم استقلال
حروف ازین جهت که باشباع حرکت ماقبل متولد اند و حضرت مولوی شیخ عبد الحکیم قدس سره فرموده اند
اما الحروف فلکونها العارض تلک الحروف انتهى. باید دانست که موصوف بودن اسم بعلامت فاعلیت عام
ازینکه از روی لفظ باشد چون جاءنی زید یا از روی تقدیر چون جاءنی قاضی یا از روی محل چون جاءنی هذا اگر
گفته شود اشتمال اسم باعراب لفظی و تقدیری مسلم ست ولیکن اشتمال اسم باعراب محلی ممنوع ست چه ظاهر
که لفظ مشتمل میشود باعراب لفظی و تقدیری نه محلی پس هذا در مثل جاءنی هذا و هؤلاء در مثل جاءنی هؤلاء مرفوع نیست
از انکه مشتمل نیست بر علامت فاعلیت و باعث بر این تخصیص عدم ظهور اشتمال اسم مبنی بر علم فاعلیت ست یا باعث
انیست که الف لام در قوله المرفوعات عهد خارجی ست اشارتست بسوی معهود مذکور و سابق مذکور نیست مگر
رفع لفظی و تقدیری زیراکه اعراب را بسوی لفظی و تقدیری قسمت نموده است نه بسوی محلی **جواب میگوییم**
مراد باشتمال اسم بر علامت فاعلیت موصوف بودن اسم بعلامت فاعلیت ست و ظاهر ست که اسم مبنی هم وصف

برفع علی میباشد زیراکه مراد از رفع محلی آنست که اسم باین حیثیتی بود که اگر در مقام او اسم معرب آید مرفوع شود لفظا
یا تقدیرا چون جاءنی هذا که مراد از هذا زید و ارحم یافتی شامل مخفی نیست که این حیثیت صفت اسم مبنی ست پس چگونه مرفوع
بما عدای رفع محلی خاص کرده شود اما بود یکه مصنف رح از احوال مطابق فاعل باحثست یعنی اسم ظاهر بود یا اسم ضمیر
و حضرت قاضی شهاب الدین ملک العلما قدس سره فرموده اند الا ان یراد به محلی الاشتمال علیه الاسم فلا یکون نحو هو الا
مرفوعا انتهی اگر گفته شود بودن این حیثیت صفت اسم مبنی مسلم است اما بودن این حیثیت علامت فاعلیت
مسلم نیست تا گفته شود که هذا در مثال مذکور اسمیست که بر علامت فاعلیت مشتمل ست زیراکه علامت فاعلیت ضمه و الف
و واو ست کما مر جواب میگوییم ثبوت این حیثیت بمبنی مستلزم ست ثبوت مفهوم سبب وقوع آن اسم مبنی موقع اسم
مرفوع یا این حیثیت مستلزم ست اعتبار رفع را در اسم معربی که اسم مبنی در محل او واقع ست و اشتمال اسم بعلامت فاعلیت
عام ست ازینکه آن اشتمال محقق بود یا موهوم یا عام ست ازینکه اشتمال بحال اسم را باشد یا آن اسم معربی را که اسم مبنی
در محل او واقع ست ولا یخفی علیک حسن الجواب و وصول المجیب الی الصواب اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح
علی علم الفاعل جواب میگوییم ضمه و الف و واو علم فاعلیت ست نه علم ذات فاعل پس علی الفاعل خلاف واقع ست
و مخفی نماند که تعریف مرفوع مانع و جامع ست زیراکه داخل نمیشود درو غیر مرفوع و شامل ست بجمیع افراد خود زیراکه فاعل
و ملحقات فاعل درین تعریف داخل اند اگر گفته شود چرا مقدم کرد مصنف رح مرفوعات را بر منصوبات و مجرورات
جواب میگوییم مرفوع عمده کلام ست و منصوب و مجرور فضله و عمده مستحق تقدیم ست کما لا یخفی هرگاه که فارغ شد
مصنف رح از تعریف مرفوع شروع کرد در تعریف فاعل که نوعی ست از انواع مرفوع پس گفت **فمنه الفاعل**
قوله الفاعل مبتدا است و قوله فمنه خبر مقدم ست و فا برای تفسیر ست و من برای تبعیض و ضمیر مجرور راجع ست بسوی
مرفوع یا بسوی ما اشتمل علی علم الفاعلیت و لیکن اول اولی ست زیراکه مقسم محدود ست نه حد اگر گفته شود
مصنف رح چرا مقدم کرد فاعل را بر سائر انواع مرفوع جواب میگوییم ازانکه فاعل نزدیک جمهور نحاة اصل
مرفوعات ست و سائر مرفوعات ملحق بفاعل و تابع فاعل اند و الاحق بالتقدیم المتبوع علی التابع کما لا یخفی علی الخواص
و العوام اگر گفته شود فاعل چرا اصل مرفوعات ست جواب میگوییم فاعل جزء جمله فعلیه است که اصل جمل ست
بخلاف سائر مرفوعات اگر گفته شود جمله فعلیه چرا اصل جمل ست میباید که جمله اسمیه اصل جمل باشد و جمله فعلیه
فرع زیراکه جزء اول در جمله اسمیه اسم ست و در جمله فعلیه فعل ولا شک ان الاسم اصل بالنسبة الی الفعل
پس لم جمله فعلیه را اصل گویند زیادتی فرع بر اصل لازم می آید و هو ممنوع و مشهور جواب گفته اند که جمله فعلیه مشتمل ست

بر چیزیکه برای اسناد موضوع است که آن فعل باشد بخلاف جمله اسمیه و اسناد موقوف علیه وجزء صوری جمله و کلام است
وجزء اعظم است از سائر اجزا از آنکه علت صوری جزء اخیر علت تامه است و معلول بسبب او از قوت بفعل می آید وجزء صوری
جمله فعلیه هرگاه بوضع واضع شد بحسب استعمال پس جمله فعلیه اصل جمل خواهد بود و موضوع بودن فعل برای اسناد
بواسطه آنست که فعل موضوع است برای حدث وزمان ونسبت الی فاعل تاکه همین اسناد است ولیکن این جواب
منقوض است چنانکه شارح قوله الکلام ما تضمن کلمتین بالاسناد را ملاحظه کرده شود از آنکه در آنجا معلوم شده است
که اسناد جزء کلام نیست و جواب این نقض نیز واضح است زیراکه اطلاق اسم جزء بر موقوف علیه بر سبیل مجاز است
فافهم وتامل فانه من مطارح الاذکیا جواب دوم جمله فعلیه اصل جمل است بواسطه آنکه وضع کلام برای اخبارات
وقیاس اینست که بفعل خبر داده شود زیراکه فعل موضوع نیست مگر برای اخبار بواسطه آنکه فعل را دلالت بر تجدد
وحدوث است واسم را دلالت بر دوام واستمرار فاندفاع المحذور فی غایة الظهور واما رافعیة اسم فاعل
واسم مفعول وصفت مشبهه وغیر آن بواسطه مشابهت بفعل است پس این اسما با فاعل خود در حکم جمله فعلیه اند
وفاعل تنها در حکم جزء جمله فعلیه فلا اشکال ایضا جواب سوم فاعل اصل مرفوعات ازین جهت است که عامل
او اقوی است زیراکه عامل فاعل موجود محسوس است یعنی ملفوظ بخلاف عامل مبتدا زیراکه عدمی ومعقول است واقوییت
موثر واجب میکند تقویت اثر را پس فاعل در مرفوعیت از مبتدا اقوی خواهد بود ومذهب بعضی نحاة اینست که
مبتدا اصل مرفوعات است بدلیل آنکه مبتدا باقیست بر حالتی که در مسند الیه اصل وسزاوار است وآن تقدم
مسند الیه است بر مسند بخلاف فاعل وبدلیل آنکه اکثر مرفوعات در اصل مبتدا اند یا خبر پس مبتدا ام مرفوعات است
وبدلیل آنکه بر مبتدا بمشتق وجامد حکم کرده میشود مثل زید ابوک وزید عالم ونیز حکم کرده میشود بر مبتدا بمتعدد
مثل زید عالم عاقل فاضل پس در مبتدا استیعاب است والاستیعاب فضیلة وکمال بخلاف فاعل که حکم کرده نمیشود
بر او مگر بمشتق وواحد ومخفی نماند که ازین دلائل قوت رفع مبتدا ثابت نمی شود تا اصل مرفوعات باشد بلکه فضیلت ذات
مبتدا ثابت میشود فافهم واحفظ اگر گفته شود لانسلم که حکم کرده نمیشود بر فاعل مگر بمشتق زیراکه بر فاعل بمصدر
حکم میکنند وظاهر است که مصدر مشتق نیست کما یقال اعجبنی ضرب زید عمروا پس حصر ممنوع است جواب گفته اند
مشتق عام است ازینکه حقیقة بود یا حکما ومصدر عامل در قوت آن فعل است که منسوب بود بان مصدر پیش
هر عارف ظاهر است که مثل این تاویل در زید ابوک نیز جائز است پس مبتدا و فاعل در ان احتمالات متساوی الاقدام
اند فتامل فانه من مطارح الاذکیا جواب چهارم فاعل اصل است بواسطه آنکه رفع فاعل را بانواع

زوال نیست بخلاف مبتدا و خبر که رفع او بدخول باب آن و علمیت و کان زائل میشود اگر گفته شود رفع فاعل نیز زائل میشود بدخول حرف زائد مثل قوله تعالی کفی بالله شهیدا و مثل ما جاءنی من احد جواب میگوئیم هرگاه زائد بذاته معتبر نیست پس اثرش بطریق اولی غیر معتبر خواهد بود جواب شبهه فاعل اصل است و سائر مرفوعات فروع و ملحق بفاعل اند بدلیل قول هادی رهبران قدوهٔ اهل عرفان سید برق امام مطلق رکن شریعت عماد طریقت ساتر عیوب عالم غیوب جمع علوم مخزن رسوم اسد الله الغالب المطلوب لکل طالب زوج بنت رسول الله علی المرتضی صاحب رسول الله کرم الله وجهه الفاعل مرفوع و ما اشبهه و در عوام مشهور ست که کل فاعل مرفوع و لیکن اینچنین مروی نیست و بصحت نرسیده آری العوام کالهوام و فاعل در لغت کارکن و در اصطلاح نحاة آنست **وهو ما اسند الیه الفعل** یعنی فاعل اسمی است که اسناد کرده شده است بسوی او فعل **او شبهه** یا شبه فعل **و قدم علیه** و مقدم کرده شده است فعل یا شبهه را بران اسم **علی جهة قیامه به** یعنی اسناد کرده شده است اسناد کرده شدنی که واقعست بر طریقهٔ قیام فعل یا شبه فعل بفاعل و تحقیق مقام و تنقیح مرام آنست که قوله وهو مبتدا است و راجع است بسوی فاعل و کلمهٔ ما می تواند بود که موصوله باشد یا موصوفه و اسند ماضی مجهول است و قوله الیه متعلق است باسند و قوله الفعل مفعول مالم یسم فاعله است و اسند جملهٔ فعلیه صله است یا صفت و ما با صله یا صفت خود خبر مبتدا است و قوله او شبهه معطوف است بر فعل و مضاف است بسوی ضمیریکه راجع است بسوی فعل و قوله قدم ماضی مجهول است از باب تفعیل و معطوف است بر قوله اسند و ضمیر مستکن در وی مفعول مالم یسم فاعله است که راجع است بسوی ما و قوله علیه متعلق است بقوله قدم و تقدیم آن برای رعایت قافیه است و قوله علی جهة متعلق است بقوله اسند یا متعلق است بصفت مفعول مطلق محذوف یعنی اسند اسنادا واقعا علی جهة الخ و قوله جهة مجرور علی است و مضاف است بسوی قیام و قیام نیز مضاف است بسوی ضمیری که بسوی فعل و شبه فعل راجع ست و قوله به متعلق است بقوله قیامه و ضمیر مجرور عائد است بسوی کلمهٔ ما اگر گفته شود چه مراد است از کلمهٔ ما که در قوله ما اسند واقع ست **جواب میگوئیم** اسم ست بقرینه مقام اگر گفته شود درین وقت تعریف فاعل جامع نیست زیرا که مثل آن ضرب که فاعل است در قوله اعجبنی ان ضربت زیدا خارج میشود زیرا که اسم نیست و حالانکه فاعل است **جواب میگوئیم** مراد از اسم عام ست که حقیقت بود چون ضرب زید یا حکما چون اعجبنی ان ضربت زیدا زیرا که ان ضربت بسبب ان مصدریه در تاویل ضربک زیدا است اگر گفته شود تعریف فاعل مانع نیست زیرا که صادق می آید بر تابع فاعل مثل جاءنی زید و عمرو و جاءنی زید اخوک زیرا که بسوی عمرو و اخوک فعل مسند است

و مقدم است علی جهت قیامه به **جواب میگوییم** مراد انیست که فاعل آن اسم است که اسناد فعل یا شبه فعل
بسوی او بالاصالت بود نه بتبعیت اگر گفته شود این مراد بکدام قرینه معلوم میشود **جواب میگوییم** مصادره توابع را
بعد مرفوعات و منصوبات و مجرورات ذکر کرده است و این قرینه جلیه است برآنکه مراد در جمیع حدود مرفوعات و منصوبات
و مجرورات غیر تابع است اگر گفته شود تعریف جامع نیست زیرا که زید مثلا که در ما ضرب زید عمروا و لم یضرب زید بشرا
واقع است خارج میشود زیرا که بسوی او فعل مسند نیست بلکه اسناد مسلوب منفی است و حال آنکه فاعل است
جواب میگوییم لانم که بسوی زید فعل مسند نباشد بلکه فعل منفی بسوی او مسند است و اسناد که عبارت از نسبت تام
عام است که ایجابی بود یا سلبی و در اینجا اگرچه نسبت ایجابی نیست لیکن نسبت سلبی است اگر گفته شود چه حاجت است
بسوی قوله او شبهه **جواب میگوییم** تا شامل شود تعریف فاعل بفاعل اسم فاعل و صفت مشبهه و مصدر و اسم فعل
چون هیهات و رویدا و اسم تفضیل و ظرف چون زید فی الدار عمرو زیرا که ظرف عامل است در اسم مرفوع که واقعست
بعد ظرف نزدیک بعضی نحاة بسبب آنکه قائم است مقام عامل معنوی و مذهب مصنف رح همین است و مذهب
اکثر نحاة انیست که عامل در و فعل مقدر است یا اسم فاعل مقدر و ظرف عامل نیست زیرا که ظرف جامد است و مخفی نماند
که هرگاه مذهب مصنف رح این بود که عامل در ان مرفوع ظرفست و لهذا و هو ما اسند الیه الفعل او شبهه و معناه
نگفت و از شبهه فعل آن اسم اراده نمود که بفعل در عمل مشابه باشد نه اراده کرد آن اسم را که فعل را در اشتقاق
مشابه بود تا فاعل مصدر و فاعل اسماء افعال خارج شود اگر گفته شود تعریف فاعل جامع نیست زیرا که خارج
میشود از و زید مثلا که در مثل کان زید قائما و ضارب زید واقعست زیرا که اسناد درین هر دو مفقود است و لهذا
فائده تام معدوم است **جواب میگوییم** مراد از اسناد که از قوله اسند مفهوم است نسبت است برابر است که
ناقصه بود یا تامه خبریه بود یا انشائیه ایجابی بود یا سلبی یعنی اثبات باشد یا نفی محقق بود یا مفروض چون انبت
الربیع البقل و سال المیزاب و نزح البر و سال الوادی اگر گفته شود کلمه او که در قوله ما اسند الیه الفعل او شبهه
واقعست برای تشکیک است و التشکیک ینافی التعریف **جواب میگوییم** کلمه او درین مقام برای تنویع است
نه برای تشکیک تا منافی تعریف باشد و از قوله و قدم علیه احتراز است از زید که در زید ضرب واقع است زیرا که فعل اگرچه بسوی
او مسند است لیکن موخر است اگر گفته شود فعل در زید ضرب بسوی ضمیر مسند است نه بسوی زید پس زید در قوله ما اسند الیه
الفعل داخل نیست تا بجهت اخراج او حاجت باشد بسوی قوله و قدم علیه **جواب میگوییم** فعل در مثال مذکور بسوی
زید مسند است زیرا که اسناد بسوی ضمیر شیء فی الحقیقت اسناد بسوی همان شیء است از آنکه هر دو بحسب معنی متحد اند

و صاحب غایة التحقیق قدس سره فرموده فان قبل الفعل فیه مسند الی الضمیر دون قیل بل اسند الیه و الاسناد فیه متکرر حیث اسند الفعل اولا الی الضمیر ثم بواسطة خود ذلک الضمیر الی زید اسند الفعل الیه ثانیا فتکرر الاسناد و تقوی الحکم کذا فی المفتاح وغیره انتهی وقال المصنف رح فی شرحه و بهذا القید لدفع توهم دخول زید من زید قام فی حد الفاعل ولا حاجة الیه حقیقة لان قام مسند الی الضمیر منفردا و الضمیر مسند الی زید الا انه اتفق ان الضمیر هو زید فتوهم انه وارد ولیس بوارد انتهی و مخفی نماند که در بعضی نسخ مقدما علیه واقع است که مقام و قدم علیه اگر گفته شود تعریف مانع نیست زیرا که صادق می آید بران مبتدا که خبر او بر و مقدم بود چون کریم من یکرمک یعنی بزرگ است شخصی که بزرگی میدهد ترا و من موصوله با صلهٔ خود مبتدا است و کریم خبر مقدم است و من اسمی است که بسوی او شبه فعل مسند است و نیز مقدم است علی جهة قیامه به جواب میگویم مراد از تقدیم که در تعریف فاعل واقع است تقدیم وجوبی است و تقدیم کریم بر من یکرمک از روی جواز است زیرا که من یکرمک کریم نیز جائز است اگر گفته شود کدام چیز برین مراد قرینه است جواب میگویم تقدیم که از قوله و قدم مفهوم میشود مطلق است و مطلق منصرف میشود بسوی فرد کامل کما تقرر فی موضعه و کامل افراد تقدیم آن است که از روی وجوب باشد اگر گفته شود درین وقت مشکل است بمبتدا الی که خبر او واجب التقدیم بود چون فی الدار رجل جواب میگویم مراد وجوب تقدیم نوعی است و نوع فعل واجب التقدیم است و نوع خبر واجب التقدیم نیست فلا محذور اگر گفته شود کدام چیز برین مراد قرینه است جواب میگویم مصنف رح در بیان تعریف نوعی از انواع مرفوع است و این معنی قرینه جلیه است برمراد مذکور و باید دانست که مراد از طریقه قیام فعل و شبه فعل اینست که صیغهٔ معروف بود یا در حکم معروف چنانچه اسم فاعل و صفت مشبهه و امثال او و زین قید احتراز است از مفعول مالم یسم فاعله چون زید در ضرب زید بصیغهٔ مجهول زیرا که بسوی او اگرچه فعل مسند است و مقدم شده است ولیکن تقدیم آن نه بر طریقه قیام فعل بفاعل است بلکه بر طریقه وقوع فعل بر مفعول است فعل تا ثیر است و آن قائم نمی باشد مگر بفاعل نه بمفعول و احتیاج بسوی این قید بر مذهب آن نحاة است که نزدیک ایشان مفعول مالم یسم فاعله در فاعل داخل نیست چون مصنف و شیخ عبد القاهر رحمهما الله و بر مذهب آن نحاة که نزدیک آنها در فاعل داخل است چون صاحب مفصل بسوی قید مذکور حاجت نیست بلکه عدم تقیید بآن قید واجب است اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح قائما به یعنی صادرا به و چه حاجت است بسوی قوله علی جهة قیامه به جواب میگویم اگر چنین میگفت مثل مات زید و جسم عمر از تعریف فاعل خارج می شد زیرا که موت و جسامت اگرچه بسوی زید و عمر مسند است و از زید و عمر صادر نیست لیکن بر طریق قیام فعل بفاعل است اگر گفته شود

مراد از فعل که در قوله ما اسند الیه الفعل واقع است فعل اصطلاحی است یا فعل لغوی که آن مصدر باشد اگر چه اول است پس
درین وقت ارجاع ضمیر قوله قیامه بسوی فعل صحیح نیست زیرا که قائم بفاعل حدث است نه فعل اصطلاحی که عبارت از
مجموع حدث و زمان و نسبة الی فاعل ما است و اگر ثانی است پس درین وقت بسوی قوله او شبهه حاجت نیست
جواب میگوییم مراد فعل اصطلاحی است و ضمیر قوله قیامه راجع است بسوی فعل بنظر معنی لغوی بطریق استخدام
و این از محسنات معنوی است جواب دوم نسبت اسناد بسوی فعل باعتبار لفظ فعل است و نسبت قیام
بسوی فعل باعتبار مدلول تضمنی است والاستخدام هو ان یراد بلفظه له معنیان احد المعنیین ثم یراد بالضمیر الراجع
الی ذلک معناه الآخر کقول البحتری ؎ اذا نزل السماء بارض قوم ٭ رعیناه وان کانوا غضابا ٭ اراد
بالسماء الغیث و بالضمیر الراجع الیه من رعیناه النبت او یراد باحدی ضمیری ذلک اللفظ احد المعنیین ثم یراد
بالضمیر الآخر معناه الآخر کقوله ؎ فسقی الغضا والساکنیه وانهم ٭ شبوه بین جوانح و ضلوع ٭ اراد
باحد الضمیرین الراجعین الی الغضا وهو المجرور فی الساکنیه المکان و بالآخر وهو المنصوب فی شبوه النار اے
اوقدوا بین جوانحی نار الغضا یعنی نار الهوی التی تشبه نار الغضا فافهم و مخفی نماند که درین مقام نوع اول استخدامست
مثل قام زید مثل آن فاعل است که بسوی او فعل مسند است اگر گفته شود از قوله مثل قام زید لازم می آید که
مجموع قام زید فاعل باشد و این خلاف واقع است جواب میگوییم مراد اینست که مثل زید فی قام زید قوله
مثل قام زید مبنی بر تسامح است و هو شائع و ذائع فی کتب المنقول والمعقول و علیه قیاس سائر الامثله
فافهم واحفظ **و زید قائم ابوه** یعنی مثل ابوه فی زید قائم ابوه مثال آن فاعلست که مسند است بسوی او شبه
فعل اگر گفته شود مثال بمنزله شاهد و دلیل است و دلیل می باید که قاطع باشد و زید قائم ابوه مثال قطعی برای
مثل نیست زیرا که ابوه احتمال دارد که مبتدا باشد و قائم خبر مقدم بود پس اگر مصنف زید قائم ابوه میگفت
دلیل قاطع بر مدعی میشد جواب میگوییم زید قائم ابوه بهر تقدیر دلیل قاطع است خواه ابوه فاعل قائم بود یا مبتدا
باشد زیرا که حاصل میشود مثال آن فاعل که بسوی او شبه فعل مسند است از آنکه ابوه اگر مبتدا مؤخر بود
پس قائم درین وقت مسند خواهد بود بسوی ضمیری که راجع است بسوی ابوه هرگاه که فارغ شد مصنف از
تعریف فاعل شروع کرد در بیان احکام آن پس گفت **والاصل ان یلی الفعل** یعنی سزاوار و لائق بفاعل
اینست که مقارن شود فاعل با آن فعل یا شبه فعل که بسوی او مسند است یعنی لائق اینست که فاعل بعد فعل
یا شبه فعل واقع شود باین حیثیت که بر سائر معمولات فعل مقدم باشد و هیچ معمول بر و مقدم نبود و حضرت

قدس سره السامی فرموده اند ای ما ینبغی ان یکون الفاعل علیه ان لم یمنع مانع انتهی سوال کرده اند که مراد از قوله
مانع یا ذات مانع است فقط یا ذات مانع با صفت عنوانی است که منع باشد اگر اول است مسلم است لیکن چرا افزوده
ان لم یمنع شی و حال آنکه در قوله ان لم یمنع مانع و قولهما ان لم یمنع شی در اداے مقصود هیچ تفاوت نیست پس
چرا اختیار کردند آن عبارت را برین عبارت با وجودیکه اخصر و اوضح است و اگر مراد ثانی است مسلم نیست زیرا که
کلمه لم که در قوله ان لم یمنع واقع است بر نفی منع دلالت میکند و قوله مانع از ینجهت که اسم فاعلست بر منع دلالت میکند
و ظاهر است که در نفی منع و ثبوت منع تناقض است و شک نیست که آنچه مانع شی باشد البته منع خواهد کرد پس در حق
چیزی که مانع بود چگونه صادق است قوله لم یمنع پس اگر حضرت قدس سره السامی ان لم یکن مانع میفرمودند اوسے
واضح میشد جواب گفته اند که مراد ثانی است لیکن نفی منع که از قوله ان لم یمنع مفهوم میشود فرضی است و ثبوت منع
که از قوله مانع مفهوم است تحقیقی است پس هر دو متغایر اند در اتحاد جهت که شرط تناقض است و ظاهر است که از
انتفاء شرط انتفاء مشروط لازم میشود پس تناقض لازم نمی آید اگر گفته شود چرا اختیار کردند قدس سره السامی ان لم یمنع
مانع و نفرمودند ان لم یکن مانع جواب میگوییم قوله ان لم یمنع مانع دلالت می کند بر آنکه اتصال فاعل
بفعل ذاتی است نه بوجود و ذات فاعلست اگرچه مانع موجود بود از آنکه در ترکیب اگر مانع موجود بود اتصال بفعل نیز
متصور است اگر عدم منع آن مانع فرض کنیم پس اتصال فاعل زائل نمیشود و موجود مانع مگر بنظر منع آن مانع بخلاف قولنا
ان لم یکن مانع زیرا که این قول را دلالت بر آن نیست که اتصال مقید است بوجود مانع اگر گفته شود چرا اصل
در فاعل اتصال بفعل است جواب میگوییم فاعل بمنزله جزو متصل است و جزو متصل میشود اگر گفته شود
چرا فاعل بمنزله جزو فعل است جواب میگوییم احتیاج فعل بسوے فاعل شدید است مثل احتیاج کل بسوی جزو
اگر گفته شود چرا فعل بسوے فاعل احوج است جواب میگوییم نسبت الی الفاعل تا در مفهوم فعل داخل است
بخلاف نسبت فعل متعدی بسوی مفعول به که اگرچه لابدی است لیکن از مدلول فعل متعدی خارج است و نیز فاعل
مقوم مدلول فعلست زیرا که فهم نسبت موقوفست بر فهم متعلق آن نسبت که فاعل باشد پس فاعل مقوم نسبت است و نسبت
مقوم مدلول فعل است از آنکه نسبت بسوے فاعل در مفهوم فعل داخل است پس فاعل مقوم شد مدلول فعل را
در تعقل و وجود و لان مقوم المقوم مقوم پس ثابت شد که احتیاج فعل بسوی فاعل اشد است از احتیاج او که بسوے
مفعول به و سائر مفاعیل است زیرا که نسبت فعل متعدی بسوی مفعول به لازم فعل متعدی و خارج از مدلول فعل
متعدی است و توقف فهم فعل متعدی بر فهم متعلق باعتبار آنست که فهم لازم فعل متعدی که نسبت باشد موقوف

بر فہم متعلق است و نیز مخفی نماند کہ اسکان لام در مثل ضربت دلیل جلی و روشن است برانکہ فاعل کالجزء از فعل است
زیرا کہ اسکان مذکور بجہت دفع توالی اربع حرکات است فیما ہو کالکلمة الواحدة و اصل در لغت بمعنی تن و نژاد آمده
و حسب و نسب و بنیاد و نشانگاه و در رفتن و لائق و سزاوار و ما یبتنی علیہ الشئ و در اصطلاح الاصل القاعدة والضابطة
وہی امر کلی ینطبق علی جمیع الجزئیات عند تعرف احکامہا منہ و بعبارت اخری وہی حکم کلی یستخرج منہ احکام
جزئیہ سوال کرده اند کہ اگر مصنف رح والاولی ان یلی الفعل میگفت اولی و اوضح و احسن میشد ازانکہ مراد
از اصل درین مقام اولے است پس ذکر اولے اولے است و اصل برای چند معانی آمده و مراد اینجا معنی واحد
ازان معانی است پس ذکر اصل موجب تردد و اضطراب است کہ مراد از اصل درین مقام کدام معنی است پس
ذکر اولے درمقام اصل اوضح است و میان اولی و قولہ فی مراعات اشتقاق است زیرا کہ ہر دو مشتق اند
از ولی و این ارجمند تر است جواب گفتہ اند کہ در لفظ اصل اشاره است بسوی آنکہ قرب فاعل از فعل بمنزلہ قاعده
و ضابطہ است کہ عدم و کسر آن جائز نیست و از لفظ اولے مذکور مجرد الاولویة است بلکہ بر و بعضے احکام متبنی اند کما یجی
پس در قولہ الاصل ان یلیہ زیادتی تشویق است بسوی استماع حکمی کہ می آید اگر گفتہ شود چرا نگفت مصنف رح
والاصل ان یلیہ با وجود یکہ اخصر است کما لا یخفی و اشمل است ازانکہ لفعل و شبہ فعل شامل است جواب
میگوییم وضع کرد مظہر را موضع مضمر برای زیادتی تمکن لان اعادة الاسم الظاہر الدال علیہ بخصوصہ
یدل علی کمال اعتناء المتکلم بشانہ و این بجہت اشاره است بسوی آنکہ فعل درین حکم اصالت دارد و شبہ
فعل ملحق بفعل است کما یدل علی اصالة اسکان اللام فی ضربت **فلذلک** یعنی ہرگاه کہ اصل در فاعل تقدیم
بر سائر معمولات و قرب بفعل است پس بجہت این اصالت **جاز ضرب غلامہ زید** یعنی قیاس مقتضی بود کہ
این ترکیب ممتنع باشد زیرا کہ ضمیر غلامہ راجع است بسوی زید کہ موخر است پس اضمار قبل ذکر لازم می آید
و این ممتنع است حال آنکہ این ترکیب جائز است پس معلوم شد کہ زید کہ فاعل است باعتبار رتبہ مقدم است
اگر ترکیب لفظا موخر است و اضمار قبل ذکر لفظا و رتبة ممتنع است نہ لفظا فقط پس اگر اصل در فاعل تقدیم بر سائر
معمولات نمی بود ترکیب مذکور ممتنع می شد و تقدیم الشئ علی امر رتبة عبارت عن کون الشئ بحالة مقتضیة للتقدم
سواء تقدم بالفعل او لم یتقدم ہو فی حکم المتقدم لان ثبوت السبب فی قوة ثبوت المسبب فیکون من قبیل وضع السبب موضع
المسبب فافہم یعنی مراد از تقدم رتبی در اینجا آن تقدم رتبی نیست کہ در کتب معقولات مذکور است و ہو کون الشئ
فی الترتیب الحسی والعقلی سابقا علی آخر زیرا کہ میان فاعل و مفعول ترتب نیست نہ عقلا و نہ حسا پس مراد از تقدم

درین مقام تقدم بشرف ست که او را در عرف تقدم برتبه میگویند کما یقال العالم مقدم الجاهل بالرتبه فافهم واحفظ
ومخفی نماند که جواز این مثال بدو سبب است یکی آنکه اصل در فاعل تقدم است زیراکه اگر در فاعل این اصالت
نمی بود ترکیب مذکور ممتنع میشد از انکه محذور لازم می آمد که موجب امتناع است و **دوم** آنکه تقدم فاعل بر سائر
معمولات بنابر اولویت است نه وجوب زیراکه اگر تقدم او بر سائر معمولات واجب می بود ترکیب مذکور نیز ممتنع میشد
بواسطه آنکه در مثال مذکور فاعل موخر است **وامتنع ضرب غلامه زیدا** از انکه ضمیر غلامه راجع ست
بسوی زید که مفعول است ورتبه زید تاخر از فاعل است پس اضمار قبل ذکر لفظا ورتبة لازم می آید وهو ممتنع واینجا
سوال مشهور است وتقریر او اینست که امتناع این مثال اگرچه مترتب بر اصل مذکور ست لیکن بر اصل مذکور متوقف
نیست زیراکه امتناع این مثال بر تقدیر تساوی فاعل ومفعول در رتبه نیز ثابت است پس استدلال بر اصل
مذکور بامتناع این مثال صحیح نیست وجواب گفته اند که امتناع مثال ثانی بر تقدیر تساوی ممنوع است
از انکه بر تقدیر تساوی مفعول در مرتبه فاعل خواهد بود وفاعل نیز در مرتبه مفعول فلا یلزم الاضمار قبل الذکر فیصح المثال
المذکور علی تقدیر التساوی فافهم وتامل فیه مافیه وباید دانست که لام در قوله فلذلک برای تعلیل ست یعنی
بیان میکند که مدخول لام علت متعلق بست ومتعلق به جواز وامتناع است پس فائده میدهد که کون الولی
والاقرب اصلا علت لجواز المثال الاول وامتناع المثال الثانی وفا برای تفریع است فائده میدهد که علم
بجوازی که در مثال اول است وامتناعی که در مثال ثانیست مترتب است بر علم باصل سابق والتفریع
عبارت عن استخراج الفرع من الاصل اعنی تحصیل العلم به من العلم بالاصل فکانه قیل لاجل العلم بالعلة التی
هی الاصل المذکور علم الجواز والامتناع المذکوران یا فاء مذکوره نیز برای تعلیل است وقوله فلذلک از
باب استدلال بوجود معلول است بر وجود علت وازین تحقیق مندفع شد اعتراض مشهور وآن اینست که یکی از فاء و
لام مستدرک است ومستور ومحتجب نماند که عدم جواز مثال ثانی بر مذهب جمهور نحاة است ونزدیک اخفش وابن
جنی جائز ست از انکه اتصال ضمیر مفعول به بفاعل مقدم جائز میدارند بدلیل قول الشاعر ع جزی ربه عنی
عدی ابن حاتم * جزاء الکلاب العاویات وقد فعل * وتوجیه تمسک اینست که ربه فاعل جزی ست وضمیر
مجرور متصل راجع است بسوی عدی که مفعول جزی است وجزی ربه جمله دعائیه است وفی التاج العواء بضم العین
بانگ کردن سگ وگرگ وشغال ومراد از کلاب عاویات درین مقام مردمان شریر اند بطریق مجاز باعتبار تشبیه
بکلاب عاویات در مردودیت ومطرودیت ومضروبیت از هر جانب یا بمعنی حقیقی است وقوله قد فعل جملة فعلیه

حال است بر سبیل تفاؤل یعنی خبر میدهد به عای عدی را که پسر حاتم است چون جزای سگان دیوانه وحال آنکه بتحقیق
کرده است خدای تعالی یعنی جزا داده است چون جزا کلاب جواب داده اند که اتصال ضمیر مفعول بفاعل مقدم
درین شعر برای ضرورت است ومراد جواز است در سعت کلام ونیز جواب داده اند لانسلم که ضمیر ربه بسوی عدی
راجع باشد جائز است که راجع بود بسوی مصدری که مدلول تضمنی جزی است یعنی جزی رب الجزاء کقوله تعالے
اعدلوا هو اقرب للتقوی اگر گفته شود اضمار قبل ذکر بشرط تفسیر جائز است پس چرا جائز نداشتند ضرب غلامه زیدا
واعتبار نکردند تفسیر بزید جواب میگوییم جواز اضمار قبل ذکر بشرط تفسیر مختص بعمده است وضمیر در غلامه فضله است
ولهذا وقت تنازع چون فعل ثانی را عمل میدهند مفعول را در فعل مضمر نمیکنند با وجودیکه اسم ظاهر مفسر است وباید دانست
که اضمار قبل ذکر در پنج موضع جائز است یکی در ضمیر مثل ربه رجلا دوم در ضمیر نعم مثل نعم رجلا زید سوم در ضمیر شان
وقصه مثل هو زید ضارب وهی هند ضاربة چهارم در تنازع فعلین مثل ضربنی واکرمت زیدا پنجم در بدل از مضمر
مثل ضربته زیدا هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان اصالت فاعل شروع کرد در بیان حکم آخر فاعل که وجوب
التقدیم ووجوب تاخیر اوست پس گفت **واذا انتفی الاعراب** والف لام بر قوله الاعراب عهد خارجی است
که اشارت است بسوی آن اعراب که دلالت میکند بر فاعلیت فاعل ومفعولیت مفعول یعنی وقتیکه منتفی باشد آن
اعراب که دلالت میکند بر فاعلیت ومفعولیت مفعول **فیهما** یعنی در فاعل ومفعول اگر گفته شود مفعول سابق
مذکور نیست تا ضمیر بسوی او راجع باشد **لفظا** از روی لفظ جواب میگوییم ضمیر هما راجع است بسوی فاعل
که مذکور است صریحا ونیز در ضمن امثله بسوی مفعول که در ضمن امثله ذکر آن مقدم است واین قدر تقدم ذکر برای
صحت ارجاع ضمیر کافیست لان المضمر ما وضع لمتکلم او مخاطب او غائب تقدم ذکره لفظا او معنی او حکما وقوله
لفظا تمیز است کما قال الشیخ الرضی قدس سره قوله لفظا تمیز ای اذا انتفی لفظ الاعراب لا تقدیره وقوله
او القرینة معطوف است بر قوله الاعراب یعنی وقتیکه منتفی شود اعراب از روی لفظ در فاعل ومفعول ومنتفی
شود قرینه یعنی چیزیکه دلالت میکند بر فاعلیت فاعل ومفعولیت مفعول اگر گفته شود قوله والقرینة کافی است
از آنکه اعراب وغیر اعراب شامل است پس ذکر اعراب مستدرک است جواب میگوییم استدراک ذکر اعراب
موقوف است بر شمول قرینه باعراب وغیر اعراب واین ممنوع است زیراکه اعراب دلالت میکند بر فاعلیت
ومفعولیت فاعل ومفعول بوضع واضع وقرینه امری است که دال بود بغیر وضع زیراکه اطلاق قرینه بر چیزیکه
موضوع بود مقابل شی آخر مقرر ومعهود نیست اذ لا یقال ان ضرب مثلا قرینة علی الزمان الماضی او الحدوث وزید

قرینة علی الذات المشخص پس قرینه با اعراب نظیر اعراب مثال نیست تا ذکر اعراب مستدرک بود و قرینه بر دو قسم
است لفظی مثل ضرب موسی سعدی و ضربت موسی حبلی و ضرب موسی العاقل عیسی العاقل بنصب عاقل اول و رفع
عاقل ثانی و در مثال اول قرینه لفظی تذکیر است و در ثانی تانیث فعل و در ثالث اعراب صفت و قسم دوم
معنویست مثل اکل الکمثری یحیی که آن عدم صلاحیت کمثری آکلیت است اگر گفته شود لانم که در ضرب موسی
سعدی تذکیر فاعل بر فاعلیت موسی قرینه باشد بلکه قرینه معدوم است زیرا که چنانچه موسی احتمال فاعلیت
دارد همچنین سعدی نیز صلاحیت فاعلیت دارد بواسطه آنکه چون میان فعل و فاعل فصل واقع شود ترک تانیث
نیز جائز است کما یقال طلعت الیوم الشمس و طلع الیوم الشمس پس تذکیر فعل در مثال مذکور بر فاعلیت موسی
قرینه نمی تواند شد جواب میگوئیم جواز ترک تانیث وقتی است که اعراب در فاعل و مفعول منتفی نبود اما چون
منتفی باشد الحاق تاء تانیث بفعل در آنوقت واجب است پس تذکیر فعل در مثال مذکور قرینه جلیه روشن
است بر فاعلیت موسی و اگر گفته شود لانم که تاء تانیث در ضربت موسی حبلی قرینه بود از آنکه تاء تانیث را دلالت
بر تانیث فاعل بوضع واضع است نه بغیر وضع تا قرینه باشد جواب میگوئیم اتصال چیزی که علامت تانیث فاعل
بوضع است قرینه است در مثال مذکور بر فاعلیت حبلی نه آنکه تانیث قرینه است تا محذور مذکور لازم آید فافهم فانه
من اللطائف اگر گفته شود چه فائده است در ذکر اعراب و قرینه معاً جواب میگوئیم مصنف رح شروع نموده اسلت
در بیان مواضع وجوب تقدیم فاعل بر مفعول و حکم بوجوب تقدیم فاعل مترتب نمیشود مگر وقتی که در فاعل و
مفعول اعراب و قرینه هر دو منتفی باشد زیرا که وجه وجوب تقدیم تحرز است از التباسی که مخل بمقصود است و التباس
متصور نیست مگر در وقت انتفاء اعراب و قرینه معاً در فاعل و مفعول و لهذا تقدیم واجب نیست در مثل اکل الکمثری
یحیی و مثل ضرب زید اعمرو باوجودیکه در اول اعراب منتفی است فقط و قرینه موجود است و در ثانی قرینه منتفی است
فقط و اعراب موجود است و تقدیم فاعل درین دو مثال جائز است واجب نیست از آنکه التباس مفقود است کما لا یخفی
پس ازینجا معلوم شد که انتفاء یکی از اعراب و قرینه در وجوب تقدیم مؤثر نیست بلکه انتفاء هر دو معاً علت تامه
تقدیم مذکور است پس ذکر اعراب و قرینه معاً از جمله واجبات است و قوله **او کان مضمرا متصلا** معطوف است
بر قوله انتفی الاعراب یعنی یا وقتیکه فاعل مضمر متصل باشد بفعل خواه بارز بود چون ضربت زیدا یا مستکن
چون زید ضرب غلامه و درین وقت مفعول نیز عام است که اسم ظاهر بود چون ضربت زیدا یا مضمر منفصل بود
چون ضربت ایاه یا مضمر متصل چون ضربتک و قوله **او وقع مفعوله بعد الا** معطوف است بر قوله انتفی

الاعراب یعنی وقتیکه واقع شود مفعول فاعل بعد الا چون ما ضرب زیداً الا عمرٌو و اضافت مفعول بسوی ضمیر فاعل برای
ادنی ملابست و علاقه است و هی کون الفاعل فاعلاً للفعل متعلق بالمفعول و اضافت را ادنی علاقه کافی است کما لا یخفی
و قوله **او معناها** معطوف است بر قوله الا یعنی او وقع مفعول الفاعل بعد معنی الا که آن کلمه انما است که انما بمعنی ما و الا است
در افادهٔ قصر مثل انما ضرب زید عمرواً و باید دانست که انما بمعنی ما و الا است نزدیک مصنف رح و صاحب مفتاح
فرموده است که انما معنی ما و الا متضمن است نه آنکه بمعنی ما و الا است و قوله **وجب تقدیمه** جزا او است یعنی
تقدیم فاعل بر مفعول درین مواضع واجب است اگر گفته شود تقدیم فاعل بر مفعول درین مواضع چرا واجب است
جواب میگوییم وجوب تقدیم فاعل در مواضع اول ثبت احتراز است از التباس که بمقصود مخل است یا رعایت
نظم طبعی یعنی یا رعایت ترتیبی که آن رتبیت فاعل مقتضی است که آن تقدیم فاعل است بر سائر معمولات کما مر و اما احتراز
از ان التباس که موجب تخلل در مقصود بود واجب است و لهذا دو وجه در مثل قائم زید جائز دارند اگر گفته شود
در نحو ضرب موسی عیسی التباس اعتبار کردند و لهذا بوجوب تقدیم فاعل حکم نمودند و چرا التباس را در صورت تقدیم مفعول
بر فعل اعتبار نکردند بلکه دو وجه جائز داشتند با وجودیکه التباس ممنوع موجود است مثل موسی ضرب عیسی که جائز است
درین مثال که موسی مبتدا بود و ضرب عیسی جملهٔ فعلیه خبر باشد و نیز جائز است که موسی مفعول فعل مؤخر بود و همچنین
جائز داشتند التباس را در مثل اقائم زید دو وجه اعتبار نمودند یکی آنکه اقائم مبتدا بود و فاعل او قائم مقام
خبر باشد دوم آنکه اقائم خبر مقدم و زید مبتدا مؤخر پس در میان صورت التباس و صورت جواز وجهین چه فرق
است جواب میگوییم که فرق در صورت مذکوره موقوف است بر بیان ضابطهٔ کلیه و آن اینست که کلامی که ذات
وجهین بود از سه حال خالی نیست که یا هر دو وجه او بر اصل اند یا هر دو بر خلاف اصل یا یکی بر اصل است و دیگری
بر خلاف اصل بر تقدیر دو حال اول هر دو وجه جائز اند از آنکه موجب تعیین عند النحاة طلب اصالت احد وجهین و رفع
آخر است و چون هر دو در اصالت یا مخالفت شریک شدند ذهن سامع تعیین نخواهد کرد احد وجهین را پس
درین وقت بسوی تامل و استفسار از متکلم محتاج خواهد شد پس جواز وجهین در وقت تساوی هر دو در اصالت
و مخالفت از باب اجمال است نه التباس و اجمال جائز است و التباس ممنوع و بر تقدیر حال ثالث باید دید
که مقصود متکلم آن وجه است که اصالت دارد یا آن وجه است که بر خلاف اصل است اگر مقصود اول است فلا ریب فی
جوازه و اگر مقصود ثانی است نفی جوازه بلا ریب زیرا که ذهن سامع نخواهد رفت مگر بسوی آن وجهی که
اصل است و محتاج هم نخواهد شد بسوی تامل و استفهام و استفسار پس درین وقت بمقصود متکلم نخواهد رسید فهذا

التباس فیہ باس شد بل انما ہو ضلال عظیم و عذاب الیم وتوضیح این مقدمہ انیست کہ شخصی ضرب موسیٰ عیسیٰ
گوید و قصد کند فاعلیت عیسیٰ را بدون قرینہ حالی و مقالی پس کلام او در ینوقت متلبس خواہد شد زیراکہ ذہن سامع
نخواہد رفت بسوی تاخیر فاعل از مفعول بلکہ نزدیک او فاعلیت موسیٰ مقرر خواہد بود و محتاج نخواہد شد بسوی تامل
واستفہام وحال آنکہ مقصود متکلم فاعلیت عیسیٰ است نہ فاعلیت موسیٰ پس لازم آمد التباسی کہ مخل مقصود است
بخلاف موسیٰ ضرب عیسیٰ کہ در موسیٰ ہر دو وجہ جائز اند بواسطہ آنکہ ہر دو وجہ مشارک اند در مخالفت اصل از آنکہ مفعولیت
موسیٰ تقدیم مفعول را بر فعل واجب میکند واین خلاف اصل است وابتدائیت موسیٰ واجب میکند کہ جملہ خبر باشد واین نیز
خلاف اصل است زیراکہ اصل در خبر افراد است پس درین مثال التباس نیست و ہمچنین است مثل اقائم زید از آنکہ
ہر دو وجہ مساوی اند در مخالفت اصل بواسطہ آنکہ از ابتدائیت قائم لازم می آید تقدیم خبر بر مبتدا واین نیز خلاف
اصل است واز خبریت قائم لازم می آید تقدیم خبر بر مبتدا واین نیز خلاف اصل است و مراوی ملا اللہ داد قدس سرہ
در حاشیہ خود کہ بر حاشیہ ہندی است فرمودہ بخلاف موسیٰ ضرب عیسیٰ حیث یجوز فی موسیٰ الوجہان لاستوائہما
فی مخالفۃ الاصل اذ المفعولیۃ توجب تقدیم المفعول والابتدائیۃ توجب کون الخبر جملۃ وعلی ہذا قس سائر الاشارۃ
ہذا کلامہ وفیہ بحث اما اولا فلانہ لا نسلم کون الخبر جملۃ فی خلاف الاصل ... ولیس احدہما
باولی فیما صرح بذلک الشیخ الرضی اذ کان الخبر الجملۃ علی خلاف الاصل ... فی نحو زید ضربت
والرفع یشتمل علی کون الخبر جملۃ والنصب یوجب حذف الفعل وکلاہما علی خلاف الاصل ... علی رجحان الرفع
فی مثلہ وکونہ من ... فیہ قرینۃ خلاف الرفع ... صرح الشیخ الرضی من ان
التقدیم المفعول علی الفعل ووجوب تاخیرہ عنہ ای تاخیر ... بسبب التقدیم کما فی ضرب موسیٰ
عیسیٰ اذا قلت فیہ عیسیٰ ضرب موسیٰ ولکن ان التقدم مبتدا ... بعدم جواز الامرین المفعولیۃ والابتدائیۃ
فی نحو موسیٰ ضرب عیسیٰ واما ثانیا فلانہ لا یجب علی السامع التوقف والاستفسار فی نحو موسیٰ ضرب عیسیٰ بل ہو مخیر بین
ان یحملہ علی المفعولیۃ والابتدائیۃ واما خامسا فلان الابتدائیۃ فی موسیٰ ضرب عیسیٰ یتضمن حذف ضمیر المبتدا
وکون الجملۃ خبرا وکلاہما خلاف الاصل والمفعول لا یتضمن الا تقدیم المفعول علی الفعل فکان اخف فی کونہ خلاف
الاصل فالظاہر ان السامع یحملہ علی المفعولیۃ اذ لا یتضمن علی خلاف الاصل الواحد کالاصل بالنسبۃ الی ما یتضمن
علی امرین من خلاف الاصل انتہی کلامہ ووجوب تقدیم فاعل بر مفعول درصورت دوم یعنے درصورتیکہ فاعل
مضمر متصل بود ازین جہت است کہ اتصال منافی انفصال است پس چگونہ متصور شود انفصال فاعل باوجودیکہ

متصل بفعل وتتمه فعل است اگر گفته شود لانسلم که درین وقت تقدیم فاعل واجب باشد چرا جائز نبود با وجودیکه
زید اضربت بالاتفاق جائز است دیگر چگونه جائز نباشد که در مثل این مثال انفصال ضمیر فاعل متصل لازم نمی آید
جواب میگوئیم وجوب تقدیم فاعل در صورت مذکوره مشروط است بتاخیر مفعول از فعل پس محذور مذکور لازم
نمی آید و وجوب تقدیم فاعل در صورت سوم یعنی در صورتیکه مفعول فاعل بعد الا یا بمعنی الا بود ازین جهت است
که تا حصر مطلوب منقلب نشود زیرا که مفهوم از قوله ما ضرب زید الا عمرا انحصار ضاربیت زید در عمرو است با جواز
بودن عمرو مضروب شخص آخر پس اگر مقدم کرده شود مفعول را در صورتیکه این انحصار مطلوب باشد ظاهر است
که حصر مطلوب منقلب خواهد شد ازین جهت درین صورت تقدیم فاعل بر مفعول واجب شد اگر گفته شود لانسلم
از تقدیم مفعول بر فاعل حصر مطلوب فوت میشود زیرا که اگر در مقام قوله ما ضرب زید الا عمرا ما ضرب الا عمرا زید
گویند مقصود مذکور فوت نمیشود از آنکه مقصود انحصار ضاربیت زید در عمرو است یا جواز بودن عمرو مضروب شخص آخر
واین مقصود از ما ضرب الا عمرا زید نیز حاصل است بواسطه آنکه فائده حصر نمیشود مگر در چیزیکه متصل بالا بود پس
باید که تقدیم واجب نباشد **جواب میگوئیم** مراد نیست که او وقع بعد الا مشروط بتوسط الا بین الفاعل والمفعول و
باید دانست که توسط الا میان فاعل ومفعول در صورت تقدیم وتاخیر یعنی در صورت تقدیم فاعل بر مفعول و در صورت
تاخیر فاعل از مفعول شرط است کما قال قدس سره السامی اشترط توسطها بینهما فی صورتی التقدیم والتاخیر انتهی
و وجه اشتراط توسط کلمه الا در صورت تاخیر فاعل از مفعول واضح شد که آن عدم انقلاب حصر مطلوب است مثل
ما ضرب الا عمرا زید پس درین صورت تقدیم فاعل واجب نخواهد شد کما اشار الیه قدس سره السامی بقوله وانما قلنا
بشرط توسطها بینهما الخ و بر عارف مخفی نیست که قوله قدس سره السامی لانه لو قدم المفعول علی الفاعل مع الانفصال
ما ضرب الا عمرا زید الی آخره وجه اشتراط توسط کلمه الا در صورت تاخیر فاعل از مفعول که ممتنع است و چون وجه اشتراط
توسط کلمه مذکوره در صورت تقدیم فاعل بر مفعول ظاهر بود حضرت قدس سره السامی به بیان او متعرض نشدند
وآن اینست که اگر کلمه الا را با تقدم فاعل بر مفعول مقدم کرده شود فصل بفاعل در میان کلمه الا و مستثنی
که مفعول است لازم آید وذلک غیر جائز فیمتنع فضلا عن ثبوته فافهم ومخفی نماند که از قوله ما ضرب الا عمرا زید انحصار
ضاربیت زید در عمرو با جواز بودن عمرو مضروب شخص باعتبار ظاهر معلوم میشود ولیکن احتمال این معنی هم دارد
که ما ضرب احد احدا الا عمرا زید و ازینجا انحصار صفت هر یک از زید وعمرو در آخر معلوم میشود و نیز باید دانست
که مثل ما ضرب الا عمرا زید نزدیک بعضے نحاة جائز نیست از آنکه از قبیل قصر صفت قبل تمامی صفت است

فافهم اگر گفته شود لانم که مقصود از ما ضرب زید الا عمرو انحصار ضاربیة زید در عمرو است با جواز بودن عمرو مضروب
شخص آخر چرا مقصود امر دیگر نباشد و حالانکه ما خلق الله علی احسن الصورة الا یوسف مثل مثال مذکور است صحیح نیست
که مقصود درینجا حصر خالصه الله تعالی در یوسف علیه السلام بود با جواز بودن حضرت یوسف مخلوق غیر باری تعالی
نهذا انه هول عجیب لا ینبغی ان یقع فیه اذیب جواب میگوییم مراد بجواز بودن مفعول مفعول فاعل آخر بنظر بثبت
ترکیبیه است قطع نظر از امر خارج و شک نیست که این جواز در مثال مسطور موجود است فتامل اما وجه تقدیم فاعل
وقتیکه مفعول بعد معنی الا واقع شود مثل انما ضرب زید عمروا انیست که فائده حصر درین وقت در جزو اخیر است
پس اگر فاعل را موخر کنند مقصود فوت خواهد شد و القاء مقصود از جمله واجبات است هرگاه که فارغ شد
مصنف رح از بیان آن مواضع که تقدیم فاعل بر مفعول دران مواضع واجب است شروع کرد در بیان آن
مواضع که تاخیر فاعل واجب است پس گفت **واذا اتصل به ضمیر مفعول** یعنی وقتی متصل شود بفاعل
ضمیری که بسوی مفعول راجع است شروع کرد در مثل ضرب زیدا غلامه **او وقع بعد الا** یا واقع شود
فاعل بعد الا بشرط آنکه کلمه الا در میان فاعل و مفعول واقع شود و فائده این شرط همان است که ایصال
مذکور شد **او معناها** یا واقع شود فاعل بعد معنی الا مثل انما ضرب عمروا زید **او اتصل مفعوله وهو غیر متصل**
یا آنکه متصل شود بفعل مفعول فاعل دران حالیکه فاعل متصل نباشد باین طریق که ضمیر مفعول بفعل متصل بود
و فاعل متصل نباشد مثل ضربک زید در قوله **وجب تاخیره** جزا شرط سابق است یعنی واجب است
درین صورت تاخیر فاعل از مفعول اما وجوب تاخیر در صورت اولی یعنی در صورتیکه ضمیر مفعول بفاعل متصل بود
ازین جهت است که اگر درین وقت فاعل را مقدم کنند اضمار قبل ذکر لفظا و رتبة لازم آید و هو ممنوع کما مر
و اما در صورت وقوع فاعل بعد الا یا معنی الا ازان سبب است که اگر فاعل را مقدم کنند حصر مقصود مفقود می شود
زیرا که مقصود از قوله ما ضرب عمروا الا زید و از قوله انما ضرب عمروا زید انحصار مضروبیة عمرو در زید است با جواز بودن
زید ضارب شخص دیگر و اگر گویند ما ضرب زید الا عمروا و انما ضرب زید عمروا انحصار ضاربیة زید در عمرو با جواز بودن
عمرو مضروب آخر لازم آید و این خلاف مقصود است و اما در صورتیکه مفعول مضمر متصل بفعل بود و فاعل متصل نباشد
بواسطه آنست که تقدیم فاعل درین وقت ممکن نیست از آنکه توسط فاعلی که متصل نیست با اتصال مفعول منافی است
پس میگوییم فاعل منفصل شود یا متوسط تا مفعول مقدم باشد و اگر فاعل نیز مضمر متصل باشد پس درین وقت
تقدیم فاعل بر مفعول واجب خواهد بود مثل ضربتک اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح وجب تقدیمه با جماع

ضمیر مجرور بسوی مفعول جواب میگوییم مصنف رح در بیان احوال فاعل است و این حاصل نمیشود مگر بقوله
وجب تاخیره هرگه فارغ شد مصنف رح از بیان حال فاعل باعتبار وجوب تقدیم و وجوب تاخیر او شروع کرد
در بیان حال او باعتبار حذف فعل از روی جواز و وجوب پس گفت **وقد یحذف الفعل** یعنی گاهی حذف
کرده میشود فعل اگر گفته شود ذکر حذف فعل درین مقام بیموقع است زیرا که مصنف رح در بیان احوال فاعل است
نه احوال فعل **جواب میگوییم** الف لام بر قوله الفعل عهد خارجی است که اشارت است بسوی آن فعل که رافع
فاعلست نه مطلق فعل و این نیز حالست از احوال فاعل **لقیام قرینة** وقت قائم شدن قرینه که دلالت
کند بر تعیین محذوف پس لام بر قوله لقیام قرینة بمعنی وقت است نه برای تعلیل ازانکه قیام قرینه مصحح حذفست
نه باعث و مقتضی حذف ازانکه باعث حذف قصد ایجاز و اختصار است وقوله **جوازا** مصدر است بمعنی اسم فاعل
و صفت مفعول مطلق محذوفست یعنی حذفا جائزا **فی مثل زید** یعنی در فاعلیکه جواب سوال مذکور بود و قوله
لمن قال جار مجرور صفت زید است و کلمه من موصولست و قال با جمله فعلیه صله اوست یعنی در مثل که بمقول آن
در جواب شخصی که گفت **من قام** من استفهامیه مبتدا است و قام با فعلیه خبر است و جمله فعلیه مقوله قولست
پس باید دانست که زید در جواب لقول است فاعل فعل محذوفست یعنی قام زید و قام که در سوال مذکور است
قرینه است بر قام که در جواب محذوفست اگر گفته شود اولی آنست که جواب مطابق سوال باشد و سوال درین مقام
جمله اسمیه است و جواب جمله فعلیه پس تقدیر خبر اولی است نه تقدیر فعل یعنی زید قام تا جواب بسوال مطابق
باشد **جواب میگوییم** از حذف خبر حذف جمله لازم می آید بخلاف حذف فعل که درین وقت لازم نمی آید
مگر حذف یک جزء از اجزاء جمله و تقلیل در حذف اولی است درین جواب اعتراضی مشهور است و آن اینکه چنانچه
در حذف فعل تقلیل حذف است همچنین در حذف خبر مطابقت جواب بسوال است پس درمیان هر دو تعارض است
ازانکه حذف فعل ترجیح دارد بر خلاف خبر و نیز وارد میشود که رعایت مناسبت را سلامتی از حذف در باب اضمار
علی شریطة التفسیر ترجیح داده اند پس جواب صواب آنست که سائل عالم بفعل است و جاهل است از کسی که فعل ازو
صادر شده است پس سوال او ازان شخص است درین وقت جواب مطابق بسوال بیان فاعل است نه ذکر مبتدا
و حمل فعل بروی که مقصود در جمله اسمیه است **جواب سوم** سائل را تردد در حکم نیست و اگر خبر را حذف کنند و حمل
از زید قام گویند جواب فائده تقویة حکم خواهد داد ازانکه تکرار اسناد مفید تقویت حکم است کما تقرر فی المعانی
و جواب بتکرار اسناد وقتیست که سائل را تردد در حکم بوده باشد اینجا سائل متردد در حکم نیست بلکه جاهل بفاعل

مخصوص است پس حذف فعل واجبست تا جواب از روی معنی بسؤال مطابق باشد و از حذف خبر جواب
مطابق نمیشود مگر بحسب صورت فقط و ظاهر است که مطابقت بحسب صورت بی آنکه در معنی مطابقت باشد
مقصود نیست کما لا یخفی علی اصحاب المعانی **جواب چهارم** من قام اگرچه بحسب ظاهر جمله اسمیه است لیکن
بحسب حقیقت جمله فعلیه است زیرا که در اصل اقام زید ام غیره بود چون خواستند که بر ذات فاعل بمعنی استفهام
بکلمهٔ واحد دلالت کنانیده شود جمله فعلیه را بسوی جمله اسمیه نقل کردند پس بحذف فعل جواب با اصل سؤال
مطابق میشود و اصل را اعتبار است بخلاف حذف خبر و قال الشیخ الرضی قدس سره ان زیدا فی المثال المعروض
لا فاعل لیطابق السؤال فانه جملة اسمیة ولان السؤال عن القائم لا عن الفعل ولانهم تقدم المسئول عنه انتهی
و باید دانست که حذف فعل از روی جواز بر دو قسم است یکی در جواب سؤال مذکور یعنی ملفوظ کما مر و دوم در جواب
سؤال مقدر چنانچه اشاره کرد مصنف رح بسوی آن بقول شاعر که در مرثیه یزید ابن نهشل است **ولیبک یزید**
ضارع لخصومة واو عاطفه که بر قوله ولیبک واقع است در بیت داخل نیست بلکه از عبارت مصنف رح است
بغرض عطف این مثال بر مثال سابق و قوله لیبک مبنی للمفعول است و قوله یزید مفعول ما لم یسم فاعله است و قوله
ضارع فاعل فعل محذوفست بقرینه سؤال مقدر زیرا که چون شاعر لیبک فرمود و امر بکسریه نمود گویا سائل سؤال کرد
که من یبکیه پس شاعر جواب داد که بقوله ضارع یعنی یبکیه ضارع پس حذف فعل ضارع بقرینه سؤال مقدر است
و قرینه بر تقدیر سؤال لفظ مبنی للمفعول است یعنی لیبک زیرا که قوله لیبک که دلالت میکند بر امر بگریه منشاء التباس
و تردد است و تردد و التباس منشاء سؤال است پس شاعر سبب را بمقام مسبب قائم کرده است و قوله یزید
در اصل علی یزید بود زیرا که بکا متعدی میشود بعلی اگر گفته شود ظاهر است که ذکر فعل محذوفست درین شعر جائز نیست
از آنکه بذکر فعل وزن شعر مختل میشود پس حذف فعل درین شعر واجب است نه جائز **جواب میگوئیم** مراد بجواز حذف
فعل جواز حذف نوع فعل است نه جواز شخص و وجوب حذف فعل در شعر مذکور بخصوصیت موضع است یعنی از آن
جهت است که در شعر واقعست لیکن نوع این حذف واجب نیست بدلیل آنکه اگر این حذف در غیر شعر واقع میشد
حذف واجب نمیشد زیرا که حذف جائی واجب است که فعل را حذف کنند پس او را بجهت رفع ابهام تفسیر کنند و بالجمله
وجوب تخصی مستلزم وجوب نوعیت و منافی بجواز نوعی نیست اگر گفته شود تمثیل بشعر برای جواز حذف فعل مناسب نیست
لان فیه ذهولا عجیبا پس واجب بر مصنف رح تمثیل بغیر شعر است **جواب میگوئیم** ضبط نظم از ضبط نثر
اسهل است یا آنکه ذهول مذکور را اندک توجه و تامل نفع است و مصرعهٔ آخر این بیت **مصرع** و مختبط مما تطیح الطوائح *

وتحقیق بیت اینست که قوله لیبک مضارع مجهول است از بکا وآن عبارت است از روان شدن اشک وبکا
مقصور ونیز ممدود آمده است اما اول معروفست بوقت غلبهٔ غم وشدت هم وثانی مقیدست بزبان کثرت
آواز گریه جانسوز وصوت بلند ناله دلدوز وضارع اسم فاعل است از ضرع والضرع خوار شدن ودر خواری افتادن
کما یقال ضرع الرجل ضراعة ای ضعف وذل وقوله لخصومة متعلق است بقوله ضارع اگر گفته شود صحیح نیست تعلق
آن بقوله ضارع زیرا که ضارع اسم فاعلست وعمل اسم فاعل مشروط است بزمان غیر ماضی واعتماد واینجا اعتماد
مفقود است جواب میگوییم اگرچه اعتماد آن لیشی معدوم است لیکن بجار مجرور رائحهٔ فعل کفایت میکند ولام
در قوله لخصومة بمعنی وقت است یعنی وقت خصومت وتنوین برای تعظیم است ومراد از خصومت عام است
که خصومت ضارع بغیر باشد یا خصومت غیر بضارع یعنی بگرید که ذلیل وعاجز است وقت خصومت عظیم عاجز است
از مقاومت دشمنان زیرا که یزید بن نهشل بجوار وعاجز که انتقام از دشمنان نمیتوانست گرفت حمایت میکرد و
معاونت می نمود وممکن است که لام بمعنی اجل باشد ودرین وقت مراد از خصومت غیر است بضارع وجائز است
که قوله لخصومة متعلق باشد بقوله یبکیه که مقدر است بواسطه گریه بسبب موت یزید است نه بسبب خصومت کما لا یخفی
وقوله مختبط معطوفست بر قوله ضارع پس چنانچه ضارع فاعل فعل محذوف است همچنین مختبط فاعل فعل محذوف
خواهد بود ومختبط سائل بی وسیله را گویند وکلمهٔ من در قوله مما تطیح برای تعلیل است ومتعلق است بقوله
مختبط وکلمهٔ ما مصدریه است وتطیح از اطاحة است یعنی اهلاک وطوائح که بمعنی مهلکات وحوادث زمانه است
جمع مطیحة است بحذف زوائد واین جمع برخلاف قیاس مطائح است یا مطیحات یعنی نیز بگرید کسیکه سوال
میکند بغیر وسیله بسبب هلاک کردن مهلکات مال او را زیرا که یزید بن نهشل سائلان بیوسیله را امداد و نفعت
ملا عبد الغفور قدس سره فرموده اند قال قدس سره السامی فی الحاشیة ومتعلقه ای قوله مما تطیح بکا یبکیه المقدر
مما یأباه سلیقة الشعر لانه لما بین سبب الضراعة ناسب ان یبین سبب الاختباط ایضا انتهی مع ان تعلیل البکاء
باهلاک الطوائح مما لا یلایم لان علیة البکاء هلاک بای سبب کان وایضا الطوائح بصیغة الجمع مما لا یحسن
ان یجعل سببا اهلاکه انتهی ومخفی نماند که استدلال برجواز حذف فعل فاعل باین شعر وقتی است که قوله لیبک
مبنی للمفعول باشد وقوله یزید مفعول ما لم یسم فاعله بود چنانچه روایت بعض است واما وقتیکه ضارع مفعول
ما لم یسم فاعله بود چنانچه روایت اکثر است پس درین وقت ازین باب نخواهد بود ونقل عن العارف المخدوم
امام همام قدوه انام افضل السالکین اکرم الواصلین مولانا ملا جلال الدین الرومی صاحب المثنوی قدس سره

و انور مرقده ان یزید ینادی بحذف حرف الندائی والجملة الندائیة معترضة لان المناسب للمقام ان یدعی ان الضارع
والمختبط لما ذکر تعالی شدة ونقمة بسبب موتک یا یزید ان یبکی علیهما وذلک لانک فی رخاء ونقمة انتہاے
مولانا الهداد قدس سره در حاشیهٔ خود که بر حاشیهٔ هندی است فرموده وهذا احسن الوجوه لان یزید لکمال
علوه لا ینبغی لمادح این نسبت البکاء علیه الیه ولان نسبة البکاء الی الضارع الذی هو فی ذلت اولی
من نسبت الی من کان فی عیش وراحت انتهی والشدة بالکسر سختی وقوت ومشقت ودر شرح قصیده بردہ
کسائی میگوید لنقمة بفتح اول وکسر قاف وفتح میم مصیبت وکراهت ودر لطایف نقمت بکسر وفتح وسکون قاف
عقوبت وکینه والرخا بضم اول وخاء معجمه نسبت بملایمی ونرمی وهرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان حذف
فعل فاعل از روی وجوب پس گفت **ووجوبا** معطوف ست بر قوله جوازا ووجوب مصدر است بمعنی اسم فاعل
وصفت مفعول مطلق محذوف ست یعنی گاهی حذف کرده میشود آن فعل را که رافع فاعل است وقتیکه قیام
قرینه که دلالت میکند بر تعیین محذوف حذف کرده شدن که واجب است **فی مثل وان احد**
من المشرکین استجارک ومراد ازین مثل هر موضعیست که حذف کرده میشود دروی فعل پس تفسیر
کرده شود آن فعل را و قوله تعالی احد فاعل فعل محذوف است یعنی استجارک اگر گفته شود بر حذف فعل
کدام چیز قرینه است **جواب میگوییم** استجارک مذکور قرینه است بر استجارک محذوف اگر گفته شود لازم احد فاعل
فعل محذوف باشد چرا احد مبتدا نبود و استجارک خبر او **جواب میگوییم** کلمهٔ ان شرطیه است و او را فعل شرطی باید
پس واجب ست که بعد او جملهٔ فعلیه باشد واز ینجا معلوم میشود که احد مبتدا نیست بلکه فاعل فعل محذوف است
پس کلمهٔ ان قرینه است بر حذف فعل مطلق و قوله تعالی استجارک قرینه است بر حذف فعل خاص اگر گفته شود
لازم که کلمهٔ ان شرطیه باشد چرا مخففه از مثقله نبود و آن از دو اصل مبتدا و خبر است **جواب میگوییم** قوله تعالی
فاجره که بعد واقع است مانع است ازینکه آن مخففه از مثقله بود چراکه فاء جزائیه است و فاء جزائیه مقتضی شرط است
اگر گفته شود درین موضع حذف فعل چرا واجب است **جواب میگوییم** ازانکه اگر حذف فعل درین موضع جائز باشد
اجتماع مفسر و مفسر لازم آید وهو ممتنع اگر گفته شود لازم که اجتماع مفسر و مفسر ممتنع باشد بلکه جائز است ولهذا
صح ان یقال جاءنی رجل ای زید باوجودیکه رجل مفسر ست و زید مفسر است وهر دو مجتمع اند **جواب میگوییم**
مفسر بالفتح بر دو قسم است یکی الهام در وی بذاته است یعنی از حذف ناشی وحادث نشده است دوم آنکه
در وی بذاته نیست جائز است و میان مفسر ثانی و مفسر اول ممتنع است و مثل جاءنی رجل ای زید از قبیل اوست

ومثل قوله تعالی وان احد من المشرکین استجارک از قبیل ثانیست از آنکه ابهام در رجل بغیر حذف است و
در استجارک بحذف هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان حذف فعل تنها شروع کرد در بیان حذف فعل و
فاعل جمیعاً پس گفت **وقد یحذف فان معاً** یعنی هرگاهی حذف کرده میشود وقت قیام قرینه فعل و فاعل را
جمیعاً در ماده واحده تنها فاعل را بدون فعل و حذف فعل بدون فاعل جائز است کما مر واما حذف فاعل
بدون فعل جائز نیست مگر وقتی که مفعول قائم شود مقام فاعل کما سیجی ان شاء الله تعالی **مثل نعم** در مقالیکه جواب است
لمن قال اقام زید پس نعم درین وقت بمعنی نعم قام زید است و قرینه بر حذف سوال است و مراد از مثل نعم
وقوع جواب از حروف ایجاب است و در بعضی نسخ فی مثل نعم بنظر در آمده و قوله معاً منصوب است بنا بر ظرف
و تنوین در وی عوض است از مضاف الیه و متعلق است الکائنا که حال است از ضمیر یحذفان یعنی قد یحذفان
کائنا کل واحد معه صاحبه و از روی معنی تاکید معنویه است که از قوله یحذفان مفهوم میشود اگر گفته شود تاکید چی آرند
مگر برای دفع وهم و اینجا چه وهم است **جواب میگوییم** از قوله یحذفان وهم میشود که فعل و فاعل را بر سبیل
انفراد در مواد مختلفه حذف کرده میشود در ماده واحد و شک نیست که چون فعل را فقط در ماده حذف کرده شود
و فاعل را فقط در ماده آخر در ان هنگام جائز است که بحذف هر دو حکم کرده شود و گفته شود و یحذفان و حالانکه
مقصود اینجا است بجواز حذف هر دو در ماده واحد اگر گفته شود می باید که حذف در مثل نعم واجب باشد
نه جائز از آنکه کلمه نعم قائم است مقام فعل و فاعل و مؤدی است یعنی هر دو پس اگر فعل و فاعل را ذکر کنند
کلمه نعم مستدرک خواهد بود **جواب میگوییم** لا نسلم که نعم قائم است مقام فعل و فاعل از آنکه نعم قام زید بالاتفاق
جائز است پس ازینجا معلوم میشود قائم مقام فعل و فاعل نیست والا نعم قام زید جائز نمی شد و نیز مسلم نیست که
نعم معنی قام زید را مؤدی باشد مثل اداء مفسر تا استدراک لازم آید اگر گفته شود حذف خبر در لولا زید لکان
کذا واجب است باوجودیکه قائم نیست مقام چیزی که مؤدی معنی خبر باشد **جواب میگوییم** حذف فعل واجب
نمیشود بدون چیزی که معنی فعل را مؤدی باشد و حذف خبر واجب میشود بالتزام غیره در موضع خبر فافهم
واحفظ بالخبر فانه بالحفظ جدیر اگر گفته شود چرا مقدر نمیکنند جمله اسمیه را و نمیگویند که نعم بمعنی نعم زید قائم است
جواب میگوییم سوال جمله فعلیه است پس در جواب نیز جمله فعلیه مقدر کردند تا در میان سوال و
جواب مطابقت باشد **جواب دوم** در حذف جمله فعلیه تقلیل حذف است و التقلیل فی الحذف اولی
کما لا یخفی اگر گفته شود کدام چیز مقتضی است بسوی تقدیر جمله و ظاهر این است که کلمه نعم در جواب کافی باشد

بی آنکه بسوے تقدیر چیزی احتیاج بود جواب میگویم از کلمهٔ نعم که در جواب واقع است بسته تامه خبری مفهوم میشود و نعم ازان جهت که حرف است صلاحیت ندارد که چنین فائده دهد پس ازین سبب تقدیر جمله ضرور است و بر او کیا مخفی و مستور نیست که مصنف رح چون حذف فعل فقط و حذف هر دو جمیعًا بیان نمود و بعد ازین ساکت شد ازینجا معلوم گشت که حذف فعل تنها جائز نیست هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان بعضے احکام فاعل شروع کرد در بیان حکم آخر که آن اضمار است در وقت تنازع و ذکر تمام احکام تنازع بر سبیل استطراد است پس گفت

تنازع

واذا تنازع الفعلان و تنازع در لغت جنگ و خصومت و دشمنی کردن با یکدیگر آمده یعنی وقتیکه خصومت و جنگ کنند دو فعل ظاهر او در اسم ظاهر بعدها که آن اسم ظاهر واقع است بعد آن دو فعل و اذا دا ته شرط است و قوله تنازع الفعلان جمله فعلیه شرط است و قوله ظاهرا منصوب است بنا بر ظرفیت فی اسم ظاهر یا مفعول به است و وقتیکه قوله تنازع بمعنی نازع باشد و توضیحه ما تقرر فی الصرف ان فاعل اذا کان متعدیا الی مفعول واحد یکون تفاعل منه لازما نحو تضارب زید و عمرو و اذا کان متعدیا الے مفعولین یکون تفاعل منه متعدیا الے مفعول واحد فافهم و نازع متعدی بسوے دو مفعول است و وقتیکه در باب تفاعل بردند متعدی بسوی مفعول واحد شد فیقال تنازعنا کذا پس گویا که قوله اذا تنازع الفعلان ظاهرا در اصل چنین بود که اذا نازع الفعلان ظاهرا در اصل چنین بود که اذا نازع فعل فعلا اسمًا ظاهرًا چون تنازع را مقام نازع ذکر کرده به مفعول واحد اقتصار نمود پس گفت اذا تنازع الفعلان اسمًا ظاهرًا کما یقال تجاربنا الثوب فی جاریة الثوب و قوله بعدهما نیز منصوب است بنا بر ظرفیت مضاف است بسوی ضمیر تثنیه که بسوے فعلان عائد است و عامل در و جائز است که قوله ظاهرا بود یا صفت قوله ظاهرا که مقدر است یعنی اسمًا ظاهرًا واقعًا بعدهما و جزاء شرط محذوف است یعنی یجوز اعمال کل منهما و جائز است که قوله فقد یکون جزا است شرط مذکور بود چنانچه مفصل گفته میشود انشاء الله تعالی اگر گفته شود تنازع بمعنی تخاصم است و این از افعال ذی روح است و فعل ذی روح نیست پس چگونه صحیح است و قوله و اذا تنازع الفعلان جواب میگویم مراد از تنازع توجه است و جائز است اطلاق آن بر ذی روح و غیر ذی روح کما یقال توجه الماء الے البلد جواب اصح آنست که قوله اذا تنازع الے آخره این معنی دارد که اذا یصح ان یکون الاسم الظاهر مع و قوله فی موضعه معمولا لکل واحد من الفعلین علے البدل و تنازع باین معنی مصطلح علیه نحاة است و حضرت قدس سره السامی بسوی همین جواب اشارت کرده اند بقوله یصح ان یکون هو مع و قوله الخ و این قول عطف تفسیری

قوله بتوجهها آن است و مخفی نماند که در علت تفسیر بها اتحاد مسند الیه لازم نیست فاندفع الاوهام بفضل الله المنعام
اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح اذا توجه الفعلان یا اذا وقع الخ تا محذور مذکور لازم نیاید بسوی تکلفات رکیکه
احتیاج نباشد جواب میگوئیم لفظ تنازع مناسب مقام است ازانکه چنانچه در تنازع یعنی خصومت انفعال
میباشد همچنین وقت توجه فعلان بسوی اسم ظاهر انفعال است اگر گفته شود چنانچه تنازع در دو فعل جاری است
همچنین در غیر آن نیز جاری است مثل زید ضارب و مکرم عمرو او ان زیدا و ما عمرو قائما پس وجه تخصیص
تنازع بفعلان چه باشد جواب میگوئیم تنازع اگرچه بفعلان مختص نیست لیکن مصنف رح بر فعلین اقتصار
کرد ازانکه فعل در عمل اصل است و غیر فعل نیز درین حکم داخل است تبعیه پس مراد مصنف رح نیست که اذا تنازع
الفعلان او شبههما جواب دوم مراد مصنف رح از فعلان عاملان است بطریق تغلیب اکثر بر اقل یا تغلیب
اصل بر فرع اگر گفته شود تنازع به دو فعل مختص نیست بلکه در اکثر از دو فعل نیز واقع میشود چنانچه در دعا ماثوره
کما صلیت و سلمت و بارکت و رحمت و ترحمت علی ابراهیم و علی آل ابراهیم که این پنج افعال در قوله علی ابراهیم
تنازع اند جواب میگوئیم مصنف رح بر اقل مراتب تنازع اقتصار کرده است و اقل مراتب آن دو عدد است
ازانکه در مادون این مرتبه تنازع متصور نیست و لا یخفی علیک ان الفعل الاخیر من الافعال عندهم کالفعل الثانی
من الفعلین و البواقی کالاول عند البصریین و الاول من الافعال کالاول من الفعلین و البواقی کالثانی
عند الکوفیین فافهم اگر گفته شود چرا مقید کرد مصنف رح تنازع را باسم ظاهر جواب میگوئیم
تقیید تنازع بقوله ظاهر الغرض احتراز است از مضمر برابر است که متصل بود یا منفصل اگر گفته شود چرا احتراز
کرد مصنف رح از مضمر جواب میگوئیم مضمر از دو حال خالی نیست که متصل است یا منفصل اگر متصل است
تنازع در و متصور نیست و مصنف رح در بیان تنازع در و اگرچه متصور است لیکن قطع آن متصور نیست بطریقی که
نزدیک نحاة مقرر است اگر گفته شود چرا در مضمر متصل تنازع متصور نیست جواب میگوئیم تنازع
در اسم ظاهر این معنی دارد که متوجه شوند دو فعل بحسب معنی در اسم ظاهری که با وجود بودن او در محل خود
صلاحیت معمولیت هر واحد از فعلان داشته باشد و باین معنی تنازع در مضمر متصل متصور نیست ازانکه
ضمیر متصل که بعد فعلین واقع بود بفعل ثانی متصل خواهد بود و این ضمیر با وجود بودن آن در محل خود صلاحیت
ندارد که معمول هر واحد از فعلین واقع شود بواسطه آنکه عامل در ضمیر متصل همان است که بوی متصل است
چنانچه بمقتضای تعریف ضمیر متصل است یعنی المتصل غیر المستقل بنفسه المحتاج الی عامله الذی قبل متصل به

گفته شود چرا در ضمیر منفصل قطع تنازع ممکن نیست جواب میگوییم در ضمیر منفصل که بعد فعلین واقع است
مثل ما ضرب و ما اکرم الا انا اگرچه تنازع ممکن است لیکن قطع آن متصور نیست ازانکه طریق قطع نزدیک نحاة
اضمار فاعل در فعل اول است و در فعل ثانی است نزدیک نحاة کوفه در مثال مذکور اضمار فاعل با الا ممکن نیست
ازانکه حرف است و اضمار حرف صحیح نیست چنانچه حضرت قدس سره السامی فرموده اند لانه لا یمکن اضماره
مع الا لانه حرف ولا یصح اضماره انتهی و درین کلام اعتراضی است مشهور و تقریر او اینست که اضمار در اصطلاح
نحاة عبارت است از آوردن ضمیر برابر است که بارز بود یا مستتر پس اضمار فاعل با الا ممکن است باین طریق
که فاعل را ضمیر بارز آورده شود و این موقوف نیست بر صحت اضمار الا تا قوله قدس سره السامی لانه
حرف لا یصح اضماره مثبت مدعی باشد جواب گفته اند که مراد از اضمار درین مقام معنی لغوی است
یعنی استتار کما لا یخفی علی من رفع عنه الاستتار و دفع فی الانوار ولهذا زبدة المدققین قدوة المحققین
مولوی شیخ عبد الغفور غفر الله الغفور فرموده اند قوله لانه اضماره حرف لا یصح استتار کاستتار الضمیر
هکذا قالوه انتهی پس قول مذکور درین تقدیر است که لانه حرف لا یصح استتاره کاستتار الضمیر فلا یمکن
استتار الفاعل مع الا بان یکون الا شریکا له فی الاستتار و بعضی اعتراض کرده اند که فاعل
در مثال مذکور متکلم است و آن در ماضی مستتر نمیشود فلا یصح قوله کاستتار الضمیر و مستور و محتجب نماند که صحت
این قول دو وقت است یکی وقتیکه در مقام ضمیر متکلم ضمیر غائب آرند چنین گویند ما ضرب و اکرم الا هو دوم
وقتی که واجب کنند آوردن ضمیر غائب در وقت اضمار فاعل برابر است که متکلم بود یا غیر متکلم چنانچه
حضرت شیخ عبد الغفور لازال روحه فی السرور فرموده اند وفیه ان الفاعل هو المتکلم لا یستتر فی الماضی نعم
لو کان بدل انا هو او کان الواجب هو الاتیان بالضمیر الغائب لکان الامر کذلک انتهی و ازینجاست که
بعضی نامحرمان بر مراد اکمل الکاملین افضل الفاضلین قدوهٔ ارباب تحقیق زبدهٔ اصحاب تدقیق امام الشارحین
حضرت قدس سره السامی وقوف نیافته بزبانی که سراسر زیان است قدم از حد ادب بیرون نهند و
میگویند که کلام حضرت قدس سره السامی که درین مقام است صحت آن معلوم نمی شود آری این کلام را
دلالت صریح بر عدم صحت آن نامحرمان است کاسه چینی که صدا میکند خود صفت خویش ادا میکند
واین ذره بیمقدار که روشنی و تاب ازان آفتاب جهانتاب یافته فی البدیهه در همان فکر غواصی نموده
چند لولوی آبدار ابیات که بساحل بیان آورده بود برین کاغذ پاره عرض می دهد ابیات

ز گفتار و کردار آن پاک تن
یقین دان کہ مقصود شان دیگرست
بگوید با آواز ہر صبح و شام
بیا و خداوند مسرور دار
کہ ایمان سلامت برم از جہان

نباشد ترا گر خبر دم مزن
غلام نگاہ مست عبد اللطیف
نثار قدوم حمید فرمدام
تو ئی حامی ای حامی پاک تن
توجہ بکن تا رہم شادمان

چہ دانی درو شیشہ یا گوہر است
بصحرای عشقت بود یک طلبی
کہ یعنی ز خلق جہان دور دار
بالحاح و زاری کنم عرض من
پس توجیہ کلام حضرت قدس

سرہ السامی اینست کہ مراد از اضمار درین مقام آوردن ضمیر نائب است و ارجاع آن بسوے الا انا چنانچہ طریق قطع است وقتیکہ تنازع در فاعلیہ بود مثل ضربنی و اکرمنی الزیدان بریں تقدیر کلام حضرت قدس سرہ السامی اینمعنی دارد کہ لایمکن التعبیر عن الفاعل الذی ہو انا بالضمیر مع الا لانہ حرف لایصح التعبیر عنہ بالضمیر فانہ مختص بالاسماء فافہم فانہ خفی علی من ہو عجبی • چون کلام حضرت قدس سرہ السامی را این تاویل صحیح بود حضرت شیخ عبد الغفور جعلہ اللہ منصورا یوم النشور فرمودہ اند فالانسب ان یقال لایمکن الاضمار الخ و نفر مودند فالاصوب ہذا لتحقیق المقام و تنقیح المرام الذی زل فیہ اقدام الاعلام اگر گفتہ شود چرا مضمر نمیکنند بغیر الا جواب میگویم اگر بدون الا مضمر کنند فساد معنی لازم آید ازانکہ درین وقت نفی فعل از فاعل خواہد بود وحالانکہ مقصود اثبات فعل بفاعل است کما قال الشیخ الرضی فان اضمر بلا الا وجب ان یصر کذا ضربت و ما اکرم الا انا فیکون الا انا مستثنی من المتعدد المقدر فیما اکرم ولا یجوز ان یکون مستثنی من ضربت لانہ لا متعدد فیہ لا ظاہرا و لا مقدرا فیصیر الضرب منفیا عن المتنازع فیہ وہو خلاف المقصود انتہی و مقصود مصنف بہ تنازع درین مقام آنست کہ طریق قطع آن اضمار فاعل بود ازین جہت تنازع را باسم ظاہر مقید کرد اگر گفتہ شود مسلم ست کہ چون دو فعل در اقتضاء رفع موافق بوند قطع تنازع متصور نیست اما وقتی کہ در اقتضاء نصب متفق بوند عدم امکان قطع تنازع مسلم نیست زانکہ در مثل ما ضربت و ما اکرمت الا ایاک حذف مفعول با الا از فعل اول جائزست با اعمال فعل ثانی و ازینجا ظاہر شد کہ در مطلق مضمر منفصل تفصیل است نہ آنکہ قطع تنازع در جمیع افراد مضمر منفصل متصور نیست پس وجہ تقیید تنازع باسم ظاہر غیر ظاہر است جواب میگویم عدم صحت قطع تنازع در بعضے صور کفایت میکند کہ حکم کردہ شود بعدم صحت بر سبیل تعمیم بنکتہ اطراد و باید دانست کہ تنازعے کہ در ضمیر منفصل مرفوع بود قطع آن از کسائی بحذف جائز میدارد و نزد یک فرا اعمال فعلین درین وقت معا جائزست و بر مذہب غیر کسائی و فرا قطع آن

ممکن نمامر اگر گفته شود چرا مقید کرد مصنف شرح اسم ظاهر را بقوله بعدها جواب میگوییم اینست که بعد فعلین واقع نشود تنازع در و متصور نیست اذا آنکه اسم ظاهری که بعد فعلین نبود وازدو حال خالی نیست که یا مقدم است بر فعلین یا متوسط پس بهر تقدیر اسم مذکور معمول فعل اول خواهد بود زیرا که فعل اول مستحق آن اسم است قبل فعل ثانی فالاول طالب والاسم مطلوب والمزاحم مفقود او هو مؤثر والاسم قابل والمانع مرتفع مثل زیداً ضربت واکرمت وضربت زیدا واکرمت اگر گفته شود تنازع نزدیک نحاة در هیچ ترکیب تحقق نمیشود زیرا که نزدیک اهل بصره اعمال ثانی است و اضمار فاعل در اول و حذف مفعول در وقت استغناء و ذکر آن در وقت احتیاج و نزدیک اهل کوفه اعمال اول است و اضمار فاعل و مفعول در ثانی مگر آنکه مانع باشد چنانچه معلوم خواهد شد پس قوله اذا تنازع الفعلان صحیح نیست جواب میگوییم مسلم است که تنازع در خارج متحقق نیست ولیکن مراد از تنازع که از قوله و اذا تنازع الفعلان مفهوم میشود تنازع در کتاب است نه تنازع در واقع پس قوله و اذا تنازع الفعلان معنی دارد که و اذا قصد توجه الفعلین الی اسم واحد فی کتاب فافهم اللهم انی اعوذ بک من التنازع فی القلب والنفاق ویسری من النفاق فرق و اباق در قوله فقد یکون جملهٔ فعلیه جزاء شرط است بحسب لفظ و بیان اقسام است بحسب معنی و ضمیر یکون راجع است بسوی تنازع فعلین و فاء جزائیه است یا جمله معترضه است و برین تقدیر بیان اقسام است من حیث اللفظ والمعنی و درین وقت جزاء شرط محذوف خواهد بود یعنی اذا تنازع الفعلان ظاهرا بعدهما یجوز اعمال کل منهما چنانچه گفته شد یا قوله فان اعملت الی آخره جزاء شرط است و قوله فی الفاعلیة خبر یکون است یعنی پس گاهی واقع میشود تنازع در فاعلیت باینطریق که هر دو در اقتضای فاعلیت متفق باشند مثل ضربنی و اکرمنی زید و قوله و فی المفعولیة معطوف است بر قوله الفاعلیة یعنی گاهی تنازع واقع میشود در مفعولیت باینطریق که هر دو متفق باشند در اقتضاء مفعولیت مثل ضربت واکرمت زیدا و همچنین قوله و فی الفاعلیة والمفعولیة معطوف است بر قوله فی المفعولیة یعنی گاهی واقع میشود تنازع فعلین در اقتضاء فاعلیه و مفعولیت مختلفین در آن حالیکه هر دو مختلف اند در اقتضا باین طریق که یکی تقاضا کند فاعلیت اسم ظاهر را و دیگری مفعولیت همان اسم ظاهر را مثل ضربنی و اکرمت زیدا و قوله مختلفین حال است از فعلین و عامل در و معنی فعل است که مستفاد میشود از ضمیری که مستتر است در قوله فقد یکون و راجع است بسوی تنازع فعلین که دلالت میکند بر وی اذا تنازع الفعلان چنانچه بسوی این سه امور یعنی بودن قوله مختلفین حال و تعیین ذی الحال و عامل حال اشارت کرده اند قدس سره السامی بقوله فقد

یکون تنازع الفعلین واقعاً فی الفاعلیة وفی المفعولیة حال کون الفعلین متنافیین فی الاقتضاء انتهی و باید دانست
که مصنف رح چون در بیان اقسام تنازع بود در بیان سه اقسام سکوت نمود معلوم شد که تنازع در سه قسم
لان السکوت فی معرض البیان لیفید الحصر یکی آنکه هر دو فعل متفق باشند در اقتضاء فاعلیت اسم ظاهر چون ضربنی
واکرمنی زید دوم آنکه متفق باشند در مفعولیت اسم ظاهر چون ضربت واکرمت زیدا سوم آنکه تقاضا کند یکی از فعل
فاعلیت اسم ظاهر را و فعل ثانی مفعولیت همان اسم را چون ضربنی واکرمت زیدا اگر گفته شود چرا نباشد
باب تنازع بر چهار قسم باین طریق که گردانیده شود تنازع فعلین را که در اسم ظاهر در فاعلیت و مفعولیت اسم
ظاهر آنرا است قسم علی حده بهیئت مجموعی چون ضرب عمرو واهان زید جواب میگوئیم این مثال بعینه اجتماع
قسمین اولین است نه قسم آخر و ظاهر است که مجموع دو قسم شی قسم واحد آن شی نمی باشد زیرا که قسم در هر قسم
بوحدت خود مقید می باشد ولهذا از اجتماع هر دو فعل چون زید ضرب قسم آخر کلمه را سوای اقسام ثلث حاصل
نمی شود اگر گفته شود چگونه معلوم می شود که این مثال مجموع قسمین اولین است نه قسم آخر جواب میگوئیم
مراد مصنف رح از قوله فقد یکون فی الفاعلیة این نیست که فقد یکون فی الفاعلیة فقط و یکون فی المفعولیة
فقط از آنکه قید فقط ذکر نکرده بلکه مراد او از قوله فقد یکون فی الفاعلیة عام است که آن هر دو فعل که در فاعلیت اسم
ظاهر متنازع اند در مفعولیت اسم ظاهر آخر نیز متنازع بوند یا نی همچنین مراد او از قوله وقد یکون فی المفعولیة
نیز عام است که آن هر دو فعل که در مفعولیت اسم عام است متنازع اند در فاعلیت اسم ظاهر آخر نیز متنازع باشد
یا نی و برین تقدیر مفهوم قسم اول صادق می آید بر تنازعی که در فاعلیت خالد است در مثل قولنا ضرب واهان
خالد بکرا و همچنین صادق می آید مفهوم قسم ثانی بر تنازعی که در مفعولیة بکر است در مثل واهان خالد بکرا پس
ازینجا معلوم شد که مثال مذکور مجموع قسمین اولین است اگر گفته شود مقسم متحقق نمیشود مگر در ضمن قسم پس اگر مثال
مسطور قسم تنازع نباشد خروج آن از باب تنازع لازم آید با وجودیکه از باب تنازع است جواب میگوئیم
مثال مذکور دو هیئت دارد هیئت افرادی و هیئت مجموعی و باعتبار هیئت افرادی از باب تنازع خارج نیست زیرا که
درین وقت قسم تنازع است و باعتبار هیئت مجموعی از باب تنازع خارج است پس خروج مثال مذکور باین
اعتبار از باب تنازع ضرر نمیکند زیرا که ممنوع خروج قسم از مقسم است و باید دانست که قوله فی الفاعلیة والمفعولیة
چون کلی بود از آنکه شامل است بصورت اجتماع مثل ضرب واهان زید عمروا و بصورت اختلاف مثل ضربنی و
ضربت زیدا و احتیاج نبود بسوی بیان صورت اجتماع کما لا یخفی مقید کرد مصنف رح قول مذکور را بقوله

متعلقین اگر گفته شود چرا مثال قسم ثالث نیاورد جواب میگوئیم بعد ذکر دو مثال دو قسم اول بسوی ذکر
مثال در قسم ثالث احتیاج نیست زیرا که اگر یک فعل از مثال اول و یک فعل از مثال ثانی بردارند و هر دو را
جمع کنند مثال قسم ثالث حاصل میشود چنانچه امام مجلس علما همام محفل فضلا زبدة السالکین قدوة العارفین
حضرت شاه وجیه الحق والملة والدین العلوی الاحمد آبادی قدس سره و نور مرقده فرموده اند و ذلک یتصور
علی وجوه کثیرة بان تاخذ الفعلین من اول المثالین نحو ضربنی وضربت زیدا او تاخذ من ثانیهما مثل اکرمنی و
اکرمت زیدا او تاخذ الاول من اولهما والثانی من ثانیهما مثل ضربنی واکرمت زیدا او بالعکس مثل اکرمنی
وضربت زیدا هذا اذا کان الاسم الظاهر منصوبا واما اذا کان الاسم مرفوعا فکذلک ذلک الترتیب فی الاخذ
مثل ضربت وضربنی زید واکرمت واکرمنی زید واکرمت وضربنی زید وضربت واکرمنی زید انتهی او قال در قوله
فیختار البصریون اعمال الثانی برای عطف جمله مدخوله است بر جمله فقد یکون فی الفاعلیة پس تقدیر
اینست که اذا تنازع الفعلان ظاهرا بعدهما فیختار البصریون الخ واختیار در لغت عبارت است از
ترجیح احد الامرین علی الآخر پس معنی اینست که نحاة بصره اعمال فعل ثانی را با تجویز اعمال فعل اول و مراد از نحاة بصره
سیبویه است وجمهور ویعقوب و اخفش و یونس الحضرمی وابو علی ابن عمران وعلی بن عیسی الکرمانی وابو اسحاق
زجاج وابن درستویه وبعضی گویند که فراء نیز از ایشانست اگر گفته شود وجه ترجیح چیست جواب میگوئیم
از اعمال فعل اول در میان عامل و معمول فصل باجنبی لازم می آید بخلاف اعمال ثانی و فصل باجنبی خلاف
اصل است از آنکه اصل در معمول اینست که بعامل خود متصل باشد جواب دوم کثرت استعمال بر اعمال فعل ثانیست
والیق بالاختیار همانست که کثیر الاستعمال بود جواب سوم فعل ثانی اقرب الطالبین است پس اعمال او از جهت
قرابت او بمطلوب اختیار افتاد اگر گفته شود لانسلم که قربت مرجح باشد زیرا که اگر مرجح بودی جواب شرط واجب
شدی در وقت اجتماع حرف شرط و حرف قسم و حالانکه درین وقت جواب قسم متعین است کما سیجیء فی بحث الحرف
ان شاء الله تعالی مثل والله ان اتیتنی لاکرمتک جواب میگوئیم قربت وقتی مرجح است که مرتبه قریب و بعید
مساوی باشد و در میان قسم و ادات شرط مساوات در مرتبه نیست زیرا که قسم از شرط قوی تر در اقتضای تقدیر
پس ازینجا معلوم میشود که اعمال فعل ثانی نزدیک نحاة بصره بسبب قربت است با مساوات عاملین در قوت
ولیکن مخفی نماند که این قاعده بمثل زید یضرب ویکرم عمرو منتقض میشود زیرا که عامل ثانی اگرچه قریب است
لیکن بعامل اول در قوت مساوی نیست پس واجب است که نحاة بصره درین مثال اعمال عامل ثانی را

اختیار نکنند و حال آنکه درین مثال نیز نزدیک ایشان اعمال ثانی مختار است و وجه قوی بودن قسم از شرط در اقتضا
تصدر معلوم میشود از کلام مقبول بارگاه علام حضرت مولوی شیخ عبد الحکیم رحمه الله علیه حیث قال القسم اقوی
فی التصدر لیس معناه ان القسم فی نفسه اقوی فی اقتضاء التصدر [illegible] بل المعنی ان القسم ضعیف فی نفسه لان
تاثیره فی معنی الجواب اقل من تاثیر الشرط فی جوابه لان القسم مؤکد لمعنی الثابت فیه فهو کالزائد الذی
یتم الکلام بدونه والشرط مؤثر فی جوابه معنی لم یکن وهو التوقیت [illegible] ان القسم فی مثل والله ان اتیتنی لاکرمنک
لتقدمه علی الشرط صیرورة الشرط متوسطا اقوی فی اقتضاء [illegible] والتصدر لا یتحقق بدون ما یتصدر علیه
فیکون القسم اقوی فی اقتضاء الجواب فلذلک یوتی بجواب القسم دون الشرط مع تقدمه انتهی و باید دانست
که بصری و بصریون بکسر باء موحده است اگرچه قیاس فتح است از آنکه بصره بفتح باست و وجه کسر این است
که بصره بفتح باء موحده مشترک است میان اسم بلده مشهوره و میان اسم سنگ معروف پس در بصره و بصریون
که منسوب بسوی بلده مشهوره است بای موحده را کسره دادند و آنرا که منسوب است بسوی سنگ بر فتح باقی داشتند
تا درمیان هر دو فرق شود اگر گفته شود چرا بالعکس نکردند تا نیز فرق [illegible] جواب میگوییم بصره که اسم
بلده است منقولست از بصره که اسم سنگ است پس اصل را بر حال خود داشتند و منقول را کسره دادند [illegible]
از جهت ثقل متروک شد فافهم واحفظ قوله واذا اکثر فیجوز الاول مطلقا عند البصریین حال اکثر
یعنی ترجیح میدهند نحاة کوفه اعمال فعل اول را [illegible] اعمال فعل ثانی و مراد از نحاة کوفه کسائی است و فراء
وضمره و مازنی اگر گفته شود وجه ترجیح اعمال فعل اول نزدیک نحاة کوفه چیست جواب میگوییم فعل اول
لا بین است و احتیاج آن بمطلوب اقدم است از فعل ثانی پس اعمال اولی است کما قال الله تعالی السابقون السابقون
اولئک المقربون و نیز در وقت اعمال اول اضمار قبل ذکر لازم نمی آید بخلاف اعمال فعل ثانی و نیز تمسک کوفیون
در اختیار اعمال فعل اول قول امرء القیس است که افصح شعراء عرب بود چنانچه ذکر کرده میشود انشاء الله تعالی
اگر گفته شود دلائل هر یک از نحاة بصره و نحاة کوفه مستقل و مساوی اند پس ترک عمل بمذهبین واجب است
بدلیل اذا تعارضا تساقطا جواب میگوییم دلیل نحاة بصره بسبب کثرت استعمال مرجح است کما اشار الیه
در رفع هذا السؤال قدس سره السامی بقوله [illegible] لان المختار [illegible] اگر گفته شود چرا آنکه مصنف
والمختار اعمال الثانی خلافا للکوفیین با آنکه اخصر است جواب میگوییم [illegible] معلوم شده است که
مختار نزدیک نحاة کوفه اعمال اول است یا اعمال [illegible]

ازبیان آنکه مختار نزدیک نحاۃ بصرہ اعمال فعل ثانیست و نزدیک نحاۃ کوفہ اعمال فعل اولست شروع کرد در تفصیل و تفسیر ہر دو مذہب و بیان کیفیت اعمال پس گفت **فان اعملت الثانی** چنانچہ مذہب نحاۃ بصرہ است اگر گفتہ شود چرا ابتدا کرد مصنف رح بتفسیر مذہب بصریون **جواب میگویم** ازانکہ این مذہب مختار کثیر الاستعمال است و فاء در قولہ فان اعملت برای تفسیر است و ان حرف شرط است و قولہ اعملت الثانی جملہ فعلیہ شرط است و قولہ **اضمرت الفاعل فی الاول** یعنی در فعل اول جملہ فعلیہ جزاء شرط است و قولہ **علی وفق الظاہر** متعلق است بقولہ اضمرت یعنی بر موافقت اسم ظاہر کہ بعد فعلین واقع است یعنی از روی افراد و تثنیہ و جمع و تذکیر و تانیث زیرا کہ اسم مذکور مرجع ضمیر است و موافقت ضمیر بمرجع در امور مذکورہ واجب است اگر گفتہ شود درمیان شرط و جزا ملازمت می باید و اضمار فاعل کہ جزا است باعمال فعل ثانی کہ شرطست لازم نیست زیرا کہ در مثل ضربت و اکرمت زیدا اعمال فعل ثانی بدون اضمار فاعل ممکن است **جواب میگویم** مراد اینست کہ اضمرت الفاعل اذا اقتضی الفاعل یعنی جزا مطلق نیست بلکہ مقید است فافہم اگر گفتہ شود در وقت اعمال فعل ثانی چرا فاعل را مضمر می آرند و ذکر نمیکنند تا اضمار قبل ذکر لازم نیاید **جواب میگویم** اگر فاعل را ذکر کنند تکرار لازم آید و تکرار فصاحت را زائل میکند اگر گفتہ شود چرا حذف نمیکنند **جواب میگویم** حذف فاعل جائز نیست کما سیجئ انشاء اللہ تعالی اگر گفتہ شود از اعمال فعل ثانی و اضمار فاعل در فعل اول اضمار قبل ذکر لازم می آید و این ممنوع است و آنچہ مستلزم ممنوع باشد نیز ممنوع است پس میباید کہ اعمال ثانی و اضمار فاعل در فعل اول نیز ممنوع باشد **جواب میگویم** نزدیک نحاۃ بصرہ اضمار قبل ذکر در عمدہ بشرط تفسیر جائز است مثل قولہ تعالی قل ہو اللہ احد و قولہ **دون الحذف** ظرفست و متعلق است بقولہ اضمرت زیرا کہ حذف فاعل جائز نیست مگر وقتیکہ قائم شود شئ آخر مقام فاعل چون مفعول مالم یسم فاعلہ اگر گفتہ شود چرا حذف فاعل جائز نیست مگر در وقت مذکور **جواب میگویم** تمامیۃ کلام از اہم مہمات است و این موقوف است بر فاعل زیرا کہ فعل غیر مستقل است بدون فاعل ازانکہ نسبت الی فاعل معین در مفہوم فعل ماخوذ است کما ہو تحقیق غریب و سیجی عن قریب پس تا کہ فاعل بالذات یا بہ نیابت مذکور نشود کلام تام نخواہد بود پس حذف فاعل کہ تمامیۃ کلام برو موقوف است جائز نخواہد بود مگر در وقت مذکور اگر گفتہ شود لازم کہ فاعل فی قیام شئ مقام او محذوف نمیباشد بلکہ گاہی محذوف میباشد بی آنکہ شئے آخر را قائم مقام او کردہ باشند چون فاعل مصدر و فاعل در مثل ماضرب و اکرم الا انا کہ در اصل ماضرب احد و اکرم احد الا انا بود و ہمچون فاعل در قولہ تعالی اسمع بہم و ابصر زیرا کہ فاعل ابصر کہ بہم بود

ازینجا یافت می شود که حذف فاعل ... وبعض فعل منصوب است همچون فاعل در اضربن واکرمه القوم که
آن واو یا یا مستتر در اول او واو است و در ثانی بجواب میگوییم گاهی مصادر نازل میکنند منزله جوامد یعنی
بنا بر آنچه ذکر جوامد ذکر وی فاعل میباشد همچنین گاهی مصادر را ذکر میکنند بی آنکه او را فاعل در ذکر یا در ذهن بوده باشد
چنان در جواب قیمع والعلم حسن زیرا که مصدر موضوع است برای حدثی که مجرد و ساذج است از نسبت الی فاعل ما
از آنکه نسبت الی فاعل ما در مفهوم مصدر داخل نیست گرچه بحسب استعمال لازم است پس ذکر مصدر بدون فاعل
جائز خواهد بود بخلاف فعل که نسبت مذکوره در مفهوم او داخلست وچون مصدر بمنزله جوامد شد و فاعل
در مفهوم او معتبر نیست پس او را نه فاعل از روی لفظ است نه از روی تقدیر پس وارد نمیشود که فاعل مصدر
گاهی محذوف میباشد و حال آنکه مقدمه مشهوره بین النحاة انیست که لایجوز حذف الفاعل الا اذا استثنی
مسندة بجواب از ابو الفتح انیست که در نحو ماضرب واکرم الا انا وجز آن تقدیر فاعل است نه حذف نسیاً منسیاً
ومراد از مقدمه مشهوره انیست که لایجوز حذف الفاعل نسیاً منسیاً ومحذوف در باب تنازع نزدیک کسائی محذوف است
نسیاً منسیاً فعلیه اعتراض ظاهر بکرد آنکه گوییم که این مثال نزدیک کسائی از باب تنازع نیست تا فاعل نسیاً منسیاً
محذوف باشد بلکه از باب تقدیر فاعل است علی ما فی الرضی من ان المفصل والظاهر المرفوعین لو وقعین بعد الا
لایجوز ان یکونا من باب التنازع علی الوجه الذی التزام احد الفریقین قطعه کما لایخفی فافهم وتامل وکسائی
میگوید که محذوف در باب مذکور از قبیل مقدر نیست که اگر مقدر باشد والمقدر کالمذکور پس می باید که تنازع
متحقق نشود زیرا که معمول یکی مثل معمول دیگر موجود خواهد بود وبعضی اعتراض کرده اند که محذوف در باب تنازع
از نسیاً منسیاً بود لازم آید که فعل متعدی در مثل ضربت واکرمت زید ابمنزله لازم شود پس مثال مذکور از باب
تنازع نباشد ونیز در مثل ماضرب واکرم الا زید وجود فعل بدون فاعل لازم آید پس جواب صواب انیست
که مراد قولهم لایجوز حذف الفاعل انیست که ان الفاعل اذا کان نافیا علی صرافة ولا یکون فیه شائبة الفضیلة
لایجوز صرفه و در دو مثال اول فاعل فضیلة شائبه هست اما در اول از آنکه در لباس مستثنی هست زیرا که ماضرب
واکرم الا انا در اصل ماضربت واکرمت بود چون متکلم قصد حصر نمود ضمیر متصل به منفصل بدل کرد و گفت ماضرب
واکرم الا انا واما در ثانی از آنکه بدخول حرف جر هست بلزوم یا از آنکه در مقام مفعول است بواسطه آنکه فعل او
در صورت آن فعل است که استتار فاعل او لازم است که آن فعل امر است ونحو اضربن واکرمن القوم در قولهم
الا اذا استثنی مسنده داخل است زیرا که ضمه وکسره وبعض واو ویا ست پس گویا که فاعل محذوف نیست از جهت

[illegible] بايد دانست كه **فخلافاً للكسائی** در اصل تخالف قول الاخفا بقول الكسائی خلافاً بود برفع
قول اول بنصب قول ثانی زيرا كه تقديم مفعول را بر فاعل هيچ وجه نيست پس فعل را با فاعل حذف كردند و مفعول
مطلق را [illegible] مقام او نهادند و لام را بر مفعول براي تقويت عمل زياده نمودند و مضاف را حذف كرد و مضاف اليه را
[illegible] كسائی شد و اين جمله تقدير و اعتراض است و جائز است كه اصل آن چنين گفته شود
[illegible] بر فاعل اضمرت حال خواهد بود
[illegible] تقليل حذف ليكن از روي معنی اول اولی است زيرا كه مخالفت بالذات صفت قولين است
و اتصاف [illegible] است و معنی كلام مصنف [illegible] اول اين است كه قول اضمار را
قول كسائی مخالف است مخالف بودن از آن نزديك كسائی اضمار فاعل جائز نيست بلكه نزديك او
حذف [illegible] است اگر گفته شود حذف فاعل جائز نيست كما مر آنفا پس چگونه نزديك كسائی حذف فاعل
جائز باشد [illegible] اضمار قبل ذكر لفظاً و رتبة نزديك كسائی جائز نبود و ازين جهت حذف
فاعل [illegible] اگر حذف فاعل نيز از محذورات است ليكن نزديك
كسائی [illegible] اضمار قبل ذكر لفظاً [illegible] است [illegible] وقتی است كه اسم ظاهر مثنی يا مجموع و
[illegible] از نزديك [illegible] ضربنی اكرمنی الزيدان نزديك كسائی قوله وجاز
[illegible] است اعمال فعل ثانی وقتی كه فعل اول مقتضی فاعل باشد
[illegible] للفراء زيرا كه فراء اگرچه بروايت بعض از نحاة بصره است
[illegible] از اعمال فعل اضمار قبل ذكر لفظاً و رتبة
الازم [illegible] يا حذف فاعل كه مذهب كسائی است بلكه نزديك فراء اعمال فعل اول واجب است
[illegible] فعل ثانی مقتضی فاعل باشد نزديك او اضمار واجب است و اگر مقتضی مفعول بود حذف ميكند يا مضمر
[illegible] پس درين وقت هيچ محذور لازم نمی آيد و نيز از فراء تشريك رافعين مرويست يا اضمار فاعل بعد اسم
ظاهر وقتی كه هر يك از فعلين رافع بود چون ضربنی و اكرمنی زيد ضربنی و اكرمنی زيد هو و نزديك او اضمار فاعلست
[illegible] بعد اسم ظاهر وقتيكه فعل ثانی ناصب بود چون ضربنی و اكرمت زيدا هو و آنچه در متن است از فراء مشهور نيست
و مشهور از و تشريك رافعين در اول است يا اضمار فاعل بعد اسم ظاهر وقتيكه هر دو فعل در اقتضاء فاعليت متفق بودند
و اما اضمار فاعل بعد اسم ظاهر وقتی كه فعل ثانی ناصب بود و فعل ثانی رافع باشد پس فراء درين وقت با نحاة

بصره در اعمال ثانی و حذف مفعول در وقت استغنا موافق است و قوله **وحذفت المفعول** معطوف است بر قوله
اضمرت یعنی اگر عمل دهی عمل ثانی را حذف کنی مفعول را اگر فعل اول مقتضی مفعول بود اگر گفته شود چرا ذکر نمیکنند
جواب میگوئیم اگر ذکر کنند تکرار لازم آید که مخل فصاحت است اگر گفته شود چرا مضمر نمی آرند **جواب میگوئیم**
تا اضمار قبل ذکر در فضله لازم نیاید و این ممنوع است اگر گفته شود اضمار قبل ذکر در فضله جائز است بدلیل ربه
رجلا **جواب میگوئیم** ربه رجلا شاذ است و قوله **ان استغنی عنه** شرط است استثنا است از جزاء است
از انکه قول حذفت المفعول از مقدم است یعنی جزاء است یعنی حذف مفعول آن وقت جائز است که از مفعول
استغنا بود و این وقتی است که آن مفعول مفعول فعلی از افعال قلوب نباشد مثل ضربت و ضربنی زید و اعلمت
و اعطانی زید درهما **والا اظهرت** و اگر از مفعول استغنا نبود پس درین وقت اظهار آن مفعول واجب است
و این وقتی است که آن مفعول مفعول فعلی از افعال قلوب بود مثل حسبنی منطلقا و حسبت زیدا منطلقا که حسبنی و حسبت
چون در منطلق از خبر تنازع کردند و حسبت را در وی عمل دادند اظهار مفعول حسبنی واجب شد که آن منطلق است
زیرا که اگر حذف کنند حذف یکی از دو مفعول باب علمت لازم آید و این جائز نیست اگر گفته شود چرا حذف
یکی از دو مفعول باب علمت جائز نیست **جواب میگوئیم** مفعول باب علمت در حقیقت ... است
از انکه در مثل حسبت زیدا منطلقا و علمت زیدا منطلقا مضمون مفعولین که آن انطلاق زید است متعلق ان
حسبان و علم است پس اگر حذف کرده شود یکی از دو مفعول باب مذکور را حذف بعضی اجزای مفعول واحد
که کلمه واحد است لازم آید و این جائز نیست اگر گفته شود چرا مفعول را مضمر نمی آرند **جواب میگوئیم**
اگر مضمر آرند اضمار قبل ذکر در فضله لازم می آید و هو ممنوع ایضا کما مر اگر گفته شود اضمار قبل ذکر لفظا و رتبة
در فضله ممنوع است و این تقاضا میکند عدم جواز مطلق اضمار را پس جائز است که بعد ذکر مفعول عامل ثانی
مفعول فعل اول را اضمار کنند و حسبنی و حسبت زیدا منطلقا ایاه گویند **جواب میگوئیم** این اضمار اگرچه فی نفسه
صحیح است لیکن مکروه و قبیح است بجهت آنکه درین وقت فصل درمیان مبتدا و خبر با حسبنی لازم می آید خصوصا
وقتیکه هر دو مفعول معا در حقیقت اسم واحد بوند هرگاه که فارغ شد مصنف از تفسیر و تفصیل مذهب بصریان
در بیان کیفیت اعمال فعل ثانی شروع کرد در بیان مذهب کوفیون در بیان کیفیت اعمال فعل اول پس گفت

وان اعملت الاول یعنی اگر عمل دهی فعل اول را چنانچه مختار کوفیون است پس اگر فعل ثانی فاعل را
تقاضا کند **اضمرت الفاعل فی الثانی** مضمر آری فاعل را در فعل ثانی چون ضربنی و اکرمنی وقتیکه زید

فاعل ضربنی گویند و در اکرمنی فاعل مضمر اند که راجع باشد بسوی زید که از روی رتبه مقدم است پس درینوقت
اضمار قبل ذکر لفظاً و رتبةً لازم نمی آید که ممنوع است و حذف فاعل نیز لازم نمی آید و اما اضمار قبل ذکر لفظاً فقط
بالاتفاق جائز است و قوله **والمفعول علی المختار** معطوف است بر قوله الفاعل یعنی اگر فعل ثانی مفعول را
مقتضی باشد مضمر آری مفعول را موافق اسم ظاهر و حذف نکنی بر مذهب مختار و ضمیر راجع خواهد بود بسوی لفظیکه
از روی رتبه مقدم است مثل ضربنی و اکرمته زید و حذف مفعول نیز دران وقت جائز است لیکن
مذهب مختار اضمار است اگر گفته شود چرا اضمار مفعول مختار باشد **جواب میگویم** تا وهم نشود که مفعول
ثانی معمول مذکور مغائر است **جواب دوم** در اضمار ابقا است و در حذف فنا و بقا بر فنا شرافت دارد
پس بقدر امکان اضمار اولی باشد باوجودیکه اضمار قبل ذکر لفظاً نه رتبةً لازم نمی آید و ازین جهت که حذف
غیر مختار است در قوله تعالی هاؤم اقرؤا کتابیه فعل ثانی را عمل میدهند و الا عمل افصح کلام رب الانام
بر وجه مرجوح لازم آید یعنی اگر فعل اول را عمل دهند که آنها است و کتابیه را مفعول او گویند حذف مفعول فعل ثانی
را عمل نمیدهند بر مذهب بصریون و حذف مفعول نزدیک ایشان در وقت استغنا جائز است کما مر درین آیت
متمسک بصریون است بر اختیار اعمال فعل ثانی و همچنین قوله تعالی آتونی افرغ علیه قطرا و قوله **الا ان**
یمنع مانع مستثنی مفرغ است یعنی اضمرت المفعول فی جمیع الاوقات الا وقت منع مانع یعنی اگر عمل دهی
فعل اول مضمر آری مفعول را در جمیع اوقات مگر وقتیکه منع کند مانع از اضمار چنانچه مذهب مختار است و از حذف
که غیر مختار است فتظهر پس درینوقت ظاهر آری مفعول را زیرا که چون ممتنع شد اضمار و حذف پس نماند
مگر اظهار مثل حسبنی و حسبتهما منطلقین الزیدان منطلقا که در اصل حسبنی و حسبت الزیدان منطلقا بود
و هر دو فعل در زیدان متنازع بودند بواسطه آنکه فعل اول مقتضی است که زیدان فاعل باشد و فعل ثانی
میخواهد که مفعول اول باشد و نیز متنازع اند در منطلقاً زیرا که هر دو متفق اند در اقتضاء مفعولیت منطلقاً و چون
[illegible] که فعل اول بود عمل دادند و زیدان را فاعل او گردانیدند و منطلقا را مفعول او و فعل ثانی مقتضی مفعول
بود مفعول اول را مضمر آوردند که راجع است بسوی زیدان او لازم نمی آید اضمار قبل ذکر مگر لفظاً فقط و
این جائز است کما مر غیر مرة و مفعول ثانی را ظاهر آوردند که آن منطلقین است بجهت آنکه مانع موجود است از آنکه
اگر مضمر کنند از دو حال خالی نیست که یا مفرد آرند یا مثنی او صحیح نیست از آنکه مفعول اول مثنی است پس لازم
می آرند مخالفت مفعول ثانی بمفعول اول و این جائز نیست بواسطه آنکه دو مفعول باب علمت در حقیقت مبتدا و خبر اند

میان مبتدا و خبر مطابقت لازم است در افراد و تثنیه و جمع و تذکیر و تانیث فلا یقال الزیدان قائم بل قائمان
و ثانی نیز صحیح نیست ازانکه مرجع مفرد است که آن منطلقا باشد پس لازم می آید مخالفت ضمیر بمرجع و هو ممنوع و اگر
حذف کنند و حذف یکی از دو مفعول باب علمت لازم می آید و این جائز نیست کما مر آنفا پس نماند مگر اظهار
اگر گفته شود اظهار موجب تکرار است و این نیز جائز نیست کما مر **جواب میگوئیم** من التزم باتبین اختیار اهونها
و ظاهر است که لزوم تکرار از لزوم عدم مطابقت خبر بمبتدا و مخالفت ضمیر بمرجع اهون است ازانکه این هر دو
در کلام واقع نمیشوند بخلاف تکرار که بجهت اغراض در کلام واقع میشود چنانچه در علم معانی است **جواب**
دوم از اظهار تکرار لازم نمی آید بواسطهٔ آنکه لفظ از روی افراد و تثنیه مختلف است و قال الشیخ الرضی قدس سره
جاز مخالفة الضمير المرجع اذا لم يلتبس المخالفة بينهما قال الله تعالى فان كانت واحدة و قبله ان كن
نساء فالتقدير الا و الاولى فيجوز حسبتني و حسبتهما اياهما الزيدان منطلقا انتهى حضرت مولوی معنوی شیخ عبد الحکیم قدس سره
فرموده اند فی التفریع بحث لمفرق التی بین الاصل و الفرع فان فی الاصل اعنی الآیة ارجاع الضمیر المفرد و الی
الجمع و التشابه فی الجواز لتضمن الجمع المفرد و فی الفرع اعنی ما نحن فیه ارجاع ضمیر التثنیه الی المفرد و المفرد و لا
یتضمن التثنیه انتهی اگر گفته شود مثال مذکور از باب تنازع نیست ازانکه توجه فعلین بسوی منطلقا مخصوص نیست
بواسطهٔ آنکه فعل اول مفعول مفرد را مقتضی است و فعل ثانی مقتضی است بمفعول مثنی را پس فعل اول و فعل ثانی
بسوی امر واحد متوجه نشدند و تنازع فعلین عبارت از همین توجه فعلین است بسوی امر واحد **جواب میگوئیم**
تنازع در مثال مذکور وقتی است که ملاحظه کرده شود مفعول ثانی را اسمی دال بر ذاتی که بانطلاق متصف بود
بدون ملاحظه تثنیه و افراد آن اسم و چون نحاة کوفه بر اولیت اعمال فعل اول بقول امرء القیس متمسک اند
و امرء القیس افصح شعراء عرب است و قول او نیست شعر ولو انما اسعى لادنى معيشة كفاني و لم اطلب قليل
من المال وجه تمسک و استدلال این است که دو فعل یعنی کفانی و لم اطلب متوجه اند بسوی اسم واحد که آن
قلیل من المال است ازانکه فعل اول رفع قلیل را بنا بر فاعلیت میخواهد و فعل ثانی نصب ورا بنا بر مفعولیت
و امرء القیس فعل اول را عمل داده است پس اگر اعمال فعل اول اولی نمی بود چنین شاعر فصیح هرگز اختیار نمیکرد اراده
کرد مصنف رح که از طرف نحاة بصره نحاة کوفه را جواب دهد پس گفت **و قول امرء القیس کفانی و لم
اطلب قلیل من المال لیس منه** یعنی از باب تنازع **لفساد المعنی** و قول در ینمقام بمعنی مقول است
یعنی مقول امرء القیس که کفانی و لم اطلب قلیل من المال است از باب تنازع نیست زیرا که بالتقدیر توجه

فعلین بسوی قلیل فساد معنی لازم می آید اگر گفته شود از اعمال امراء القیس فعل اول را اولویة اعمال فعل اول
لازم نمی آید زیرا که مثلا اگر سالکی را دو مسالک موصل الی المقصود پیش آیند و یکی از مسالکین را اختیار کند
ظاهر است که ازین خرج اختیار اولویة و رجحان آن مسلک بر مسلک آخر لازم نمی آید پس تمسک نحاة کوفه بقول
امراء القیس بر اولویة و رجحان اعمال فعل اول صحیح نیست تا جواب بر نحاة بصره لازم آید و مصنف صرح از طرف
آنها جواب بود **جواب میگویم** اختلاف در نحاة بصره و کوفه در اولویة و رجحان است زیرا که هیچکس قائل نیست
بتساوی اعمال فعلین تا از اختیار احد متساویین اولویة و رجحان یکی بر دیگر بسبب لازم نیاید پس شاعر
فصیح وقتیکه فعل اول را عمل داد معلوم شد که اعمال فعل اول اولی است و جواب بر نحاة بصره واجب است
اگر گفته شود استدلال نحاة کوفه بشعر مذکور بر اولویة و رجحان اعمال فعل اول صحیح نیست مگر وقتی که
اعمال فعل اول دران شعر اولی باشد ولیکن اولی نیست زیرا که در وقت اعمال فعل اول حمل بیت مذکور
بر حذف مفعول ثانی لازم و مستمر است و ظاهر است که حذف مفعول فعل ثانی باتفاق فریقین مرجوح است و لهذا
بصریون بر اولویة و رجحان اعمال فعل ثانی بقوله تعالی هاؤم اقرؤا کتابیه تمسک اند کما مر و رجحان اولی
اعمال فعل اول نزدیک کوفیون وقتیست که مفعول فعل ثانی محذوف نبود بلکه مضمر باشد و حضرت مولوی شیخ عبد الحکیم
قدس سره فرموده اند البصریون والکوفیون متفقون علی کون اضمار المفعول فی تقدیر اعمال الاول لانه
اقرب الطالبین فاذا لم یختلط بمطلوبه مع الامکان کان الاولی ان یشتغل بما یقوم مقامه لئلا یتوهم انه لم یطلبه او
لیس بمطلوبه وانه موجه الی غیره انتهی والخبط بخاء معجمه مفتوح و سکون با موحده و طای حطی بمعنی
راه بیجای انداختن **جواب میگویم** حذف مرجوح نیست مگر وقتیکه ضرورت بسوی حذف داعی نبود و
اینجا حذف را ضرورت محافظت وزن شعر داعی ست کما لایخفی و تحقیق مقام و تنقیح مرام اینست که کلمه لو این تاثیر
دارد که مدخول خود را اگر مثبت است منفی میسازد و اگر منفی است مثبت میگرداند و مدخول او عام است از آنکه شرط
بود یا جزا یا معطوف بود بر شرط یا جزا پس قوله اسعی که شرط است و قوله کفانی که جزا است منفی است از آنکه
مثبت اند و قوله لم اطلب که بر جزا معطوف است مثبت ست از آنکه منفی است پس شعر مذکور این معنی دارد که
نکردم سعی برای ادنی معیشت و کفایت نکرد مرا قلیل از مال و طلب کردم پس اگر گویند که هر واحد از کفانی
و لم اطلب در قوله قلیل من المال المتنازع اند و فعل اول را عمل دهند و مفعول فعل ثانی را حذف کنند فساد معنی
لازم می آید از آنکه درین وقت مجامعت عدم سعی با دنی معیشت و انتفاء کفایت قلیل از مال یا ثبوت طلب

مال که بعدم سعی و بانتفاء کفایت منافی است لازم می آید و هی مجامعة فاحشة لامحالة وتنافی ثبوت طلب
بعدم سعی ظاهر است از آنکه طلب که بمعنی سعی است نقیض عدم سعی است و اما منافی بودن ثبوت طلب بانتفاء کفایت
منطوق شرطیه است یعنی ولو انما اسعی لادنی معیشة کفانی زیرا که مفاد شرطیه لزوم کفایت است بسعی که عبارت
از طلب است پس طلب ملزوم کفایت باشد و کفایت لازم او و ظاهر است که نقیض لازم با ملزوم او منافی
می باشد و الا اجتماع نقیض لازم با ملزوم او یعنی ملزوم جائز بود و ملزوم بدون لازم میباشد پس اجتماع
دو نقیض یا ملزوم لازم می آید یکے لازم و دوم نقیض لازم و هرگاه فساد یعنی لازم آمد پس ثابت شد که فعل اول
متوجه نیست بسوی چیزیکه فعل ثانی بسوی او متوجه است بلکه فعل اول متوجه بسوے قلیل من المال است و فعل ثانی
بسوی مفعول محذوف یعنی لم اطلب العز والمجد بقرینه بیت ثانی یعنی بیت ولکنما اسعی لمجد مؤثل ۞ وقد یدرک
المجد المؤثل امثالی ۞ یعنی لیکن جز این نیست که سعی کردم برای بزرگی که پاینده است و حالانکه بتحقیق یافته اند
مجد اثیل را امثال من پس ثابت شد که قول امرء القیس که متمسک نحاة کوفه است از باب تنازع نیست
تا بر اولویت و رجحان اعمال فعل اول دلیل باشد اگر گفته شود چون عز و مجد را مفعول محذوف لم اطلب
گویند عدم صحت استدراک بقوله ولکنما اسعی لمجد مؤثل لازم می آید لان الاستدراک عبارة عن حفظ الحکم السابق
نفیا کان او اثباتا عن ان یدخل فیه ما بعد لکن و هو یقتضی مغایرة الکلامین نفیا و اثباتا و برین تقدیر
مضمون لم اطلب بعینه مضمون لکنما اسعی است که آن ثبوت طلب مجد است **جواب میگوییم**
عدم صحت استدراک لازم نمی آید مگر وقتیکه لم اطلب بر جزا معطوف باشد و تحت لو داخل بود تا معنی او ثبوت طلب
مجد باشد و این ممنوع است زیرا که جائز است که لم اطلب جمله حالیه از فاعل کفانی بود کما قیل لم لا یجوز ان یکون
جملة حالیة من فاعل یفید التقیید الکفایة بحال عدم طلب المجد و نیز جائز است که بر جمله شرطیه معطوف بود و حاصل
آنست که انه لم یطلب فی الزمان الماضی قلیلا من المال و لا مجدا و لکنه یطلب فی الحال و الازمنة الآتیة المجد المؤثل
و اگر سلامت داریم که قوله لم اطلب معطوف است بر قوله کفانی که جزا است پس میگوییم که صحت استدراک باین
اعتبار است که مجد که مفعول لم اطلب است مطلق است مقید نیست و مجد که تحت لکنما واقع است موصوف است
بمؤثل و در این جواب اشکالی است ظاهر و اعتراضیست ظاهر و آن اینست که قرینه بر حذف مجد ثانی است و مجد در آن
بیت مقید است بمؤثل پس مناسب تقدیر مجد مؤثل است نه تقدیر مجد مطلق و عدم صحت استدراک که در این وقت
بر مدرک مخفی نیست و باید دانست که نزدیک کوفیون بیت مذکور از باب تنازع است و میگویند که قوله لم اطلب

معطوف است بر مجموع جملهٔ شرطیه بر جزا فقط یا اجمالا معترضه است و درین وقت فساد معنی لازم نمی آید زیرا که قوله
ولم اطلب درین وقت در سیاق کلمهٔ لو واقع نیست تا فساد معنی لازم آید و لهذا کوفیون برای لو نیز اعمال فعل اول
ازین بیت استدلال میکنند و بر عارف پوشیده نماند که این محض تکلف است زیرا که ازین توجیه عطف بر خلاف
ظاهر و اخراج واو از موضوع له او که عطف است لازم آید و باید دانست که قوله و قول امرء القیس مبتدا است
و قوله لیس منه خبر است و قوله کفانی الخ بدل از قول است و اضافت فساد بسوی معنی اضافت مصدر است
بسوی فاعل هرگاه که خارج کرده بود مصنف رح مفعول ما لم یسم فاعله را از تعریف فاعل بقوله علی جهة
قیامه به شروع کرد در تعریف آن بحد **علیحده** پس گفت **مفعول ما لم یسم فاعله** و مراد از ما موصوله فعل یا شبه
فعل است بر سبیل منع خلو و مراد از لم یسم لم یذکر است از قبیل ذکر ملزوم و ارادهٔ لازم و لم یسم در مقام لم یذکر گفت
تا مبتدی را فائده بود که گاهی ذکر ملزوم و ارادهٔ لازم میباشد اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح منها مفعول
ما لم یسم فاعله تا علیحده می باشد چنانچه علماء دیگر در مبتدا را گفتند و منها المبتدا **جواب میگوئیم** بواسطه
شدت اتصال مفعول ما لم یسم فاعله بفاعل زیرا که در احکام بفاعل شریک است قائم است مقام فاعل
و لهذا بعضے نحاة مفعول ما لم یسم فاعله را در فاعل داخل کرده اند و حق بجانب مصنف رح است از انکه شدت
اتصال مقتضی عینیت نیست و قوله مفعول مبتدا مضاف است و ما موصوله یا موصوفه مضاف الیه است و قوله
کل مفعول خبر است و قوله **حذف فاعله** جمله فعلیه صفت مفعول است یعنی مفعول ما لم یسم فاعله هر مفعولیست
که حذف کرده شده است فاعل آن مفعول اگر گفته شود صحیح نیست اضافت فاعل بسوی ضمیر مفعول زیرا که فاعل
برای فعل میباشد نه برای مفعول **جواب میگوئیم** اضافت فاعل بسوی ضمیر مفعول اضافت بر سبیل مجاز است
نه بر سبیل حقیقت برای ادنی ملابست و علاقه و آن بودن فاعل است فاعل فعلی که متعلق است بمفعول اگر
گفته شود کلمهٔ کل برای احاطهٔ افراد است پس وقوع آن مقام تعریف جائز نیست زیرا که منظور در تعریف
جنس است نه فرد از انکه تعریف عبارت است از بیان ماهیت شی و کشف آن شی بے ملاحظهٔ افراد چنانچه در شرح
قوله المرفوعات هو ما اشتمل مفصل مذکور شد **جواب میگوئیم** کلمهٔ کل را در تعریف دخلی نیست از انکه مضاف الیه
او معرف است و حضرت مولوی معنوی شیخ عبد الحکیم قدس سره فرموده اند واقحام لفظ الکل للاشعار بالطرد ای
یکون الحد شاملا لجمیع افراد المحدود فهو تصریح لما علم ضمنا احتیاطا بناء علی انه قد یکون التعریف بالاعم او الاخص
اذا کان المقصود التمیز فی الجملة انتهی و اقحام در لغت در آوردن چیزی در چیزی است بعنف انتهی و قوله

واقیم هو مقامه معطوف ست بر قوله حذف و ضمیر مرفوع منفصل راجع ست بسوی مفعول و ضمیر مجرور که در قوله
مقامه است راجع ست بسوی فاعل یعنے قائم کرده شده است مفعول را مقام فاعل در اسناد فعل یا شبه فعل بسوے
مفعول اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح واقیم مقامه بارجاع ضمیر مستکن بسوی مفعول و چه حاجت است بسوے
ابراز ضمیر با امکان مستکن **جواب میگوییم** قوله هو مفعول مالم یسم فاعله نیست بلکه مفعول مالم یسم فاعله ضمیر
مستکن ست و قوله هو تاکید ست از جهت آنکه تا کسی وهم نکند که قوله اقیم مسند ست بسوی قوله مقامه یعنی قوله مقامه
مفعول مالم یسم فاعله است تا حاجت جمله از ضمیر لازم آید و حال آنکه بر جمله قوله حذف فاعله که صفت ست معطوف ست
ظاهر ست که جمله صفت را از عائد ناچار ست و مخفی نماند که مقام درین مقام بضم میم است نه بفتح کما هو المشهور بین العوام
از آنکه ظرف اقیم که مزید فیه است بضم میم می آید فافهم والفتح العین لا الضم الشفتین اگر گفته شود تعریف
مفعول مالم یسم فاعله مانع نیست از آنکه ربیع که در قولهم انبت الربیع البقل واقع است فاعل است و تعریف
مفعول مالم یسم فاعله بر و صادق می آید زیرا که در اصل مفعول فیه ست یعنی انبت الله البقل وقت الربیع
فاعل را حذف کردند و مفعول فیه را قائم مقام او نمودند **جواب میگوییم** ربیع اگرچه در اصل مفعول فیه است
لیکن بعد حذف فاعل و قیام خود مقام فاعل از بودن خود مفعول فیه خارج شده است از آنکه فاعل لانه
یتمش علیه صده کما لا یخفی پس ربیع از قوله کل مفعول خارج شده است هرگاه که فارغ شد مصنف رح از تعریف
مفعول مالم یسم فاعله شروع کرد در بیان شرط آن پس گفت **وشرطه** یعنے شرط مفعول مالم یسم فاعله در حذف
فاعل و اقامة آن مقام فاعل اگر عامل فعل بود اینست که **ان تغیر صیغة الفعل الی فعل او یفعل** یعنے
تغیر داده شود صیغه فعل را بسوی فعل که ماضی مجهول ست یا بسوی یفعل که مضارع مجهول است اگر گفته شود این
اشتراط مقتضی آنست که مفعول مالم یسم فاعله یافته نه شود مگر در فعل ثلاثی مجرد از آنکه نحو افتعل و استفعل از شرط مذکور
خارج اند **جواب میگوییم** مراد از قوله فعل مطلق ماضی مجهول ست و همچنین از یفعل مطلق مضارع مجهول است
از قبیل ذکر خاص و اراده عام نه مراد مجهول ثلاثی مجرد است فقط بقرینه قوله صیغة الفعل از آنکه مصنف رح
فعل و یفعل را مطلق گفته است و قال الشیخ الرضی قدس سره اراد الی فعل او یفعل و نظائرهما الا انه اقتصر
علی الثلاثی لانه اصل الرباعی و ذی الزیادة انتهی و امام العارفین همام الزاهدین زبدهٔ خاندان نبوی خلاصه
دودمان مرتضوی جامع کمالات ظاهری و باطنی منبع فضائل صوری و معنوی مرشدی و مولائی و منعمی حضرت
شاه وجیه الحق والملة والدین العلوی الاحمدآبادی قدس سره و الله مرقده نور الله

وقیل هذا من باب ذکر العلم وارادة الصفت المشتهر بها نحو لکل فرعون موسی وهذا انما علی ان فعل ویفعل علمان للماضی المجهول
والمضارع المجهول مطلقا او کالعلمین لهما فان ثبت فلا کلام فیه والا فمشکل جدا انتهی هرگاه که تعریف معلوم شده بود
که مفعول مالم یسم فاعله هر مفعول نیست بلکه آن مفعولیست که صلاحیت قیام خود مقام فاعل داشته باشد پس شروع کرد
مصنف رح در بیان مفعولی که قائم میشود مقام فاعل و در بیان مفعولیکه قائم نمیشود مقام فاعل پس گفت **ولا یقع**
المفعول الثانی من باب علمت یعنے واقع نمی شود مفعول ثانی از باب علمت مقام فاعل و مراد علمت
افعال قلوب نیست کما هو المتبادر بلکه مراد ازو هر فعلی است که بسوی آن دو مفعول متعدی بود که یکی از ایشان مسند
باشد و دیگری مسند الیه و مراد از قوله لا یقع المفعول الثانی اینست که لا یصح وقوعه نه مراد اینست که لا یقع فی الاستعمال
ازانکه مناسب بیان این معنی لم یقع است نه لا یقع کما لا یخفی و نیز اگر مراد نفی وقوع در کلام و استعمال می بود مصنف رح
مفعول ثالث را از باب اعلمت به بیان عدم وقوع خاص نمی نمود زیرا که مفعول اول از باب مذکور نیز واقع نمی شود
مقام فاعل در استعمال بدلیل السماع والاستقراء اگر گفته شود چرا صحیح نیست قیام مفعول ثانی از باب مذکور مقام
فاعل **جواب میگویم** ازانکه مفعول ثانی از باب علمت بسوی مفعول اول مسند است پس اگر فعل را بسوی
مفعول ثانی اسناد کنند بودن آن مفعول مسند و مسند الیه معا در حالت واحده لازم آید و این جائز نیست اگر گفته شود
ضرب در قولهم اعجبنی ضرب زید عمرو اسند و مسند الیه است معا در حالت واحده پس ازینجا معلوم شد مسند و مسند الیه
بودن شئ واحد معا در حالت واحده جائز است نه ممنوع **جواب میگویم** مراد اینست که مسند و مسند الیه بودن شئ
واحد باسناد تام در حالت واحده ممنوع است و مفعول ثانی از باب علمت بسوی مفعول اول مسند است باسناد تام پس اگر
فعل را بسوی مفعول ثانی اسناد کرده شود حالانکه اسناد فعل نیز باشد مگر تام لازم می آید بودن شئ واحد مسند و مسند الیه
باسناد تام و هذا هو غیر جائز بخلاف اعجبنی ضرب زید زیرا که احد اسنادین در وی غیر تام است که آن اسناد مصدر باشد
اگر گفته شود برین تقدیر جواز قیام مفعول ثانی از باب علمت مقام فاعل در مثل زید معلوم ابوه قائما لازم می آید زیرا که
اگر قائم کرده شود مفعول ثانی را مقام فاعل بودن او مسند و مسند الیه باسناد تام لازم نمی آید زیرا که اسناد اسم مفعول
بسوی مرفوع غیر تام است **جواب میگویم** حکم بعدم جواز مثل این ترکیب بجهت موافقت و اطراد باب است اگر گفته شود
چرا جائز نیست بودن شئ واحد مسند و مسند الیه باسناد تام **جواب میگویم** مسند و مسند الیه متضاد اند پس اجتماع این هر دو
در محل واحد جائز نیست اگر گفته شود معلوم و مجهول نیز متضاد اند پس چرا صحیح است اجتماع آن هر دو در قوله الکلمة
بالاتفاق کما مر **جواب میگویم** اجتماع متضادین در محل واحد باتحاد جهت جائز نیست و کلمه ازین حیثیت که مورد است

مجهول است وازین حیثیت که مبتدا است معلوم است پس جهت متغایر است چنانچه این مقدمه در شرح قوله الکلمة مفصل مذکور شد اگر گفته شود اینجا نیز جهت متغایر است زیرا که مفعول ثانی از باب علمت بر تقدیر وقوع او مقام فاعل باعتبار اسناد فعل بسوی او مسند الیه است و باعتبار اسناد او بسوی مفعول اول مسند است فتغایر الجهتان **جواب میگویم** مراد از جهت درین مقام سبب است وسببی که تقاضا میکند معلومیت کلمه را بودن وی مبتدا است ومجهولیت در مبتدا اشتغال را اند بخلاف ما نحن فیه زیرا که سببی که تقاضا میکند مسند بودن مفعول ثانی را همان سبب مسند الیه بودن او را نیز مقتضی است وآن سبب اسناد تام است اگر گفته شود اسناد تام مفهوم کلی است که بر افراد کثیره صادق می آید پس که تقاضا میکند مسند بودن مفعول ثانی را فردی است از جمله افراد آن مفهوم وسببی که تقاضا میکند مسند الیه بودن مفعول ثانی را فرد آخر است از افراد آن مفهوم پس جهت متغایر است **جواب میگویم** این تغایر تغایر تشخصی است وتشخص از قبیل عوارض است که او را در ذات وحقیقت دخلی نیست پس سببی که تقاضا میکند مسند ومسند الیه بودن مفعول ثانی از حیثیت ذات وحقیقت واحد است ولا یخفی ما فیه زیرا که تشخص را اگرچه در حقیقت نوعی دخل نیست اما در ماهیت شخصی تشخص داخل است کما حقق فی موضعه فتامل اگر گفته شود چرا جائز است بودن شئ واحد مسند ومسند الیه وقتی که احد اسنادین تام نبود **جواب میگویم** جهت متغایر است کما لا یخفی علی العارف الزکی وقال استاذی حافظ محمد عبد الله ادام الله ظلاله ویمکن امتناع کونه مسند ومسند الیه معًا لوجه آخر وهو ان المفعول الثانی من باب علمت علی تقدیر وقوعه موقع الفاعل لا یخلو من ان یکون مسندا الی ظاهر المفعول الاول و قیل علم فاعل زید یرفع زیدا او الی ضمیره وقیل فاضل زیدا ینصب زیدًا فان کان مسندا الی ظاهره لزم ارتفاع المفعول الاول علی الفاعلیة فیزول المشعر بالمفعولیة وهو انتصب اذا کان مسندا الی ضمیره لزم الاضمار قبل الذکر لفظًا ورتبةً فامتنع کونه مسندًا فی وقت کونه مسندًا الیه فان قیل لزوم الاضمار قبل الذکر لفظًا مسلم اما رتبةً ممنوع لان المفعول الثانی بالنسبة الی المفعول الاول مؤخر رتبةً فلا یلزم ما قیل قلنا لما باب المفعول الثانی مناب الفاعل اخذ حکمه وهو التقدیم الرتبی و قوله **والثالث من باب اعلمت** معطوف است بر قوله الثانی یعنی صحیح نیست وقوع مفعول ثالث از مفاعیل ثلثه باب اعلمت مقام فاعل ومراد از باب اعلمت هر فعلی است که بسوی **مفاعیل** ثلثه متعدی بود اگر گفته شود چرا صحیح نیست اقامت مفعول ثالث از باب مذکور مقام فاعل **جواب میگویم** اگر مفعول مذکور را قائم کنند مقام فاعل بودن شئ واحد مسند ومسند الیه باسناد تام در حالت واحده لازم آید وهو ممنوع کما مر آنفًا اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح ولا الثالث وحالانکه

اظهر است از انکه مفعول ثالث نمی آید مگر از باب اعلمت کما لا یخفی **جواب میگوییم** اگر چنین میگفت وهم میشد
که قیام مفعول ثالث که بواسطهٔ حرف جر بود بمقام فاعل جائز نیست مع انه جائز بالاتفاق پس از قول من
باب اعلمت لاجارست وقوله **والمفعول له والمفعول معه کذلک** جملهٔ اسمیه معطوفست بر جملهٔ اسمیه
سابقه یعنی هر واحد از مفعول له ومفعول معه مثل مفعول ثانی ست از باب اعلمت وچون مفعول ثالث است
از باب اعلمت در عدم جواز وقوع آن هر دو مقام فاعل اگر گفته شود چرا صحیح نیست اقامت مفعول له مقام
فاعل **جواب میگوییم** مفعول له جواب لم واقع میشود پس اگر قائم کنند مقام فاعل سوال از لمیة قبل تمام
حکم لازم آید وهو صریح البطلان وحضرت مولوی شیخ عبد الحکیم قدس سره ونور مرقده فرموده اند لو اقیم المفعول له
مقام الفاعل یکون الحکم تاما به وکونه جواب لم یقتضی تقدیر السوال قبل تمام الحکم وذا الاصح انتهی سوال
کرده اند که ازین دلیل عدم جواز اقامة ان مفعول له که باظهار لام است مقام فاعل معلوم می شود وحالانکه
بالاتفاق جائز است وبعضی گفته اند که مفعول له که باظهار لام است جواب لم واقع نمی شود وظاهر است
که این مخصوص او ماست زیرا که للتادیب نیز صلاحیت دارد که جواب سوال شخصی واقع شود که لم ضربت میگوید
چنانچه تادیبا صلاحیت جواب مذکور دارد پس اولی در وجه نیست که مفعول له واقع نمی شود مقام فاعل ازانکه
نصب در وی مشعر بعلیت است فوت خواهد شد بخلاف آن مفعول له که باظهار لام است مثل ضرب للتادیب
زیرا که از قیام او بمقام فاعل محذور مذکور لازم نمی آید اگر گفته شود ازین وجه لازم می آید که قیام مفعول فیه
بمقام فاعل جائز نباشد زیرا که نصب در وی مشعر بظرفیت است پس اگر مفعول فیه را قائم کنند مقام فاعل نصب
واشعار فوت خواهد شد **جواب میگوییم** درمیان مفعول فیه ومفعول له فرق ظاهر است زیرا که ذات مفعول فیه
مقتضی ظرفیت است ونصب مشعر بر قصد ظرفیت است بخلاف مفعول که ذات او مقتضی علیت نیست وعلیت
او معلوم نمی شود مگر بنصب پس اگر نصب زائل شود بسبب قیام او بمقام فاعل شک نیست که علیة البته فوت
خواهد شد بسبب فقدان مشعر که نصب است بخلاف مفعول فیه که اگر نصب او زائل شود بسبب قیام او بمقام
فاعل ظرفیت زائل نخواهد شد زیرا که ذات او مقتضی ظرفیت است پس اشعار بر ظرفیت بنفس صیغه حاصلست
واگر گفته شود ازین وجه جواز قیام مفعول له بمقام فاعل لازم می آید وقتیکه قرینه بر علیت موجود بود وحالانکه
منع مطلق است نه مقید **جواب میگوییم** منع بر تقدیر وجود قرینه نیست بر صورت فقدان قرینه برای موافقت
باب وقال الشیخ الرضی قدس سره انما لم یقم المفعول له مقام الفاعل لان النائب مشابه ینبغی ان یکون مثله

لکونه من ضروریات الفعل من حیث المعنی ولیس المفعول له کذلک اذرب فعل یفعل بلاغرض لکونه عبثا و
لهذا کان کل مجرور لیس من ضروریات الفعل لقیام مقام الفاعل کالمجرور بلام التعلیل نحو جیتک للثمن انتهی اگر
گفته شود چرا صحیح نیست قیام مفعول معه مقام فاعل جواب میگوییم قیام مفعول معه مقام فاعل از دو حال خالی نیست
که یا با واو قائم شود یا بغیر واو و هر یک غیر صحیح است اما اول بواسطه آنکه فاعل کالجزء است و واو اصل او
عطف است دلیل بر انفصال است پس ممکن نیست قیام او با واو مقام فاعل و اما ثانی بجهت آنکه واو علامت
مفعول معه است و العلامة لا یحذف و اما ما قاله الشیخ الرضی قدس سره فی المفعول له یجری فی المفعول معه لانه
لیس ایضا من ضروریات الفعل قرب فعل کما یفعل بلا غرض لکونه عبثا کذلک یفعل بلا مصاحب اگر گفته شود
چرا نگفت مصنف رح والمفعول له والمفعول معه بعطف مفرد بر مفرد با وجودیکه اخصر است و نیز واجب بود بر مصنف رح
که تشبیه میداد مفعول ثانی و ثالث را باین دو مفعول زیرا که مشبه به اقوی میباید از مشبه در وجه تشبیه و امتناع
وقوع مفعول له و مفعول معه مقام فاعل اقوی است زیرا که باتفاق جمیع نحاة است بخلاف امتناع وقوع
مفعول ثانی و ثالث مقام فاعل که مختلف فیه است زیرا که نزدیک متاخرین جواز وقوع این هر دو مفعول است
مقام فاعل و قالوا الامتناع فی ان یکون المسند الی امر مسندا الیه لشیئ آخر فنعم یجوز ان یکون مسندا الیه لذلک الامر
جواب میگوییم کلام مصنف رح از باب قلب تشبیه است یعنی در اصل چنین بود که لا یقع المفعول له والمفعول معه
والثانی من باب علمت والثالث من باب اعلمت کذلک پس قلب کرد تشبیه را با دعاء آنکه مفعول ثانی و ثالث
اتم و اقوی است در امتناع وقوع خود مقام فاعل از مفعول له و مفعول معه بواسطه آنکه وجه امتناع وقوع
مفعول ثانی و ثالث مقام فاعل واضح و روشن است و این قلب واد عا بغرض رد متاخرین است و باید دانست
که حال و تمیز نیز قائم نمیشود مقام فاعل اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح والحال والتمیز جواب میگوییم
وجه عدم جواز وقوع این هر دو موقع فاعل همانست که در مفعول له و مع گفته شد پس از جهت اشتراک در دلیل
بذکر مفعول له و مفعول معه متعرض نشد و وجه دیگر اینست که آنچه قائم شود مقام فاعل میباید که مثل فاعل باشد
و فاعل از ضروریات فعل است بخلاف حال و تمیز و وجه دیگر اینست که وقوع اینست هر دو مقام فاعل مجوز
اضمار این هر دو است زیرا که فاعل مضمر هم میباشد و حال و تمیز و مضمر نمیباشد و وجه دیگر اینست که حال
در حقیقت جواز ذی الحال میباشد پس اگر قائم کرده شود بمقام فاعل مخبر عنه گردد و هو خروج الحال عن وضعه
والخروج عن الوضع فعل الخارجی فهو مکروه بل حرام کما لا یخفی علی الاعلام و تمیز برای رفع ابهام سابق است

وقتیکه فاعل را حذف کنند و تمیز را قائم مقام او گردانند چگونه رفع ابهام خواهد کرد بلکه حذف فاعل و قیام تمیز مقام فاعل موجب ازدیاد ابهام است نه رفع ابهام کما لا یخفی هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان آن مفاعیل که قیام آنها مقام فاعل شروع کرد در بیان احکام آن مفاعیل که قیام آنها مقام فاعل صحیح است پس گفت **واذا وجد المفعول به** یعنی وقتیکه یافته شود مفعول به در کلام با دیگر مفاعیل که وقوع آنها مقام فاعل صحیح است **تعین له** متعین میشود مفعول به برای وقوع خود مقام فاعل و مراد از مفعول به آنست که منصوب بود درین احتراز است از مفعول به مجرور زیرا که حکم این مفعول به مثل حکم سائر مفاعیل است وقت وجود آن مفعول به که منصوب است اگر گفته شود چرا متعین میشود مفعول به در وقت مذکور برای وقوع مسطور **جواب** میگوییم مفعول به را مشابهت بفاعل در توقف تعقل معنی فعل شدید است یعنی چنانچه متعقل نمیشود فعل بدون فاعل همچنین متعلق نمیشود فعل بدون مفعول به زیرا که حال بدون محل متصور نیست چنانچه بدون من صدر عنه متصور نیست بخلاف ظرف زمان و مکان زیرا که وجود فعل اگرچه برین هر دو موقوف است لیکن تعقل فعل براین هر دو موقوف نیست کما یجیٔ تحقیق هذه المقدمة فی بحث الفعل فی بیان الفعل المتعدی وغیر المتعدی ان شاء الله تعالے پس احتیاج بسوی ظرف زمان و مکان نه مثل آن احتیاج است که بسوی فاعل است پس واجب است که در وقت اجتماع مفاعیل مفعول به قائم شود مقام فاعل **جواب دوم** فعل مجهول مبنی برای مفعول به است و اسناد او بسوی مفعول به بر سبیل حقیقت است و بسوی دیگر مفاعیل بطریق مجاز و اختیار مجاز با امکان حقیقت ممکن نیست **جواب سوم** چنانچه مفعول به قائم است مقام فاعل دیگر مفاعیل قائم اند مقام مفعول به در اسناد فعل مجهول بسوے آن مفاعیل از انکه فعل مجهول موضوع است برای ایقاع حدث بر شئی و چون اسناد کرده میشود فعل را بسوی آن مفاعیل واقع کرده میشود فعل را بران مفاعیل بنوعی از تشبیه و تنزیل پس وقتی که یافته شود مفعول به در کلام با دیگر مفاعیل اقامت غیر او مقام فاعل جائز نخواهد بود زیرا که اجتماع نائب و منیب جائز نیست **تقول ضرب زید باقامة زید** که مفعول به است مقام فاعل **یوم الجمعة** ظرف زمان محدود است **امام الامیر** ظرف مکان است **ضربا شدیدا** مفعول مطلق است **فی داره** مفعول به است بواسطہ حرف جر بر اصطلاح جمهور و بر اصطلاح مصنف رح فیه است زیرا که تقدیر فی نزدیک مصنف رح شرط نصب مفعول فیه است نه شرط نفس مفعول فیه کما قال شرط نصبه تقدیر فی و بر عارف ظاهر است که درین وقت تکرار نظیر ظرف مکان و ترک نظیر مفعول به بواسطہ حرف جر لازم می آید و افضل الشارحین حضرت قدس سره السامی فرموده فی داره

جار و مجرور تشبیه بالمفاعیل اقیم مقام المفاعیل شاهها انتهی و باید دانست که هر ظرف قائم نمیشود مقام فاعل
بلکه آن ظرف که لازم ظرفیت نباشد همچنین المفعول مطلق قائم میشود مقام فاعل که لازم النصب نبود چون سبحان الله
و معاذ الله زیرا که این هر دو لازم النصب اند پس چگونه قائم شوند مقام فاعل که مرفوع است و نیز هر ظرف قائم نمیشود
مقام فاعل بل آن ظرف که محدود باشد نه مبهم از انکه هر فعل را دلالت بر زمان مبهم است بدلالت تضمنی کما هو الظاهر
و بر مکان مبهم است بدلالت التزام زیرا که هر فعل را مکان لازم است پس در قیام این هر دو مقام فاعل فائده
نیست و فاعل محل فائده است پس واجب است که انچه قائم شود مقام فاعل محل نیز فائده باشد و قوله ضرب ضرباً شدیداً
مفعول مطلق است برای نوع باعتبار صفت اگر گفته شود توصیف ضرب بشدت چه فائده است جواب میگویم
تنبیه است برانکه هر مفعول مطلق قائم نمیشود مقام فاعل بل آن مفعول مطلق قائم میشود مقام فاعل که بقید
مخصص مقید شده باشد زیرا که هر فعل را بر مصدر خود دلالت تضمنی است پس فائده نیست در اقامت آن مفعول
مطلق مقام فاعل که محل فائده است کما مر آنفاً و قوله فتعین زید معطوف است بر قوله لقول اگر گفته شود کلام
مصنف رح منتظم نیست زیرا که قوله اذا وجد و قوله لتعین مستقبل است و قوله فتعین زید ماضی است جواب
میگویم قوله فتعین بمعنی مستقبل است کما هو قوله تعالی یوم ینفخ فی الصور ففزع من فی السموات والارض و مخفی نماند که
در اکثر نسخ قوله فتعین زید یافته نشده است فان لم تکن تامه است نه ناقصه یعنی اگر یافته نشود مفعول به بلا واسطه
در کلام فالجمیع سواء پس تمام مفاعیل در مقام خود مقام فاعل برابر و متساوی اند زیرا که فعل مجهول مبنی برای
غیر مفعول به نیست پس همه مفاعیل غیر مفعول به درین معنی مساوی اند اگر گفته شود مفعول به در قوله فالجمیع
داخل است یا خارج است اگر داخل است صریح البطلان است بدلیل قوله فان لم یکن و اگر خارج است پس
تسویه میان مفاعیل مقید میشود بعدم وجود مفعول به حالانکه مساوات در مفاعیل غیر مفعول به مطلق است
خواه مفعول به موجود بود یا نبود جواب میگویم مفعول به از قوله فالجمیع خارج است و مراد همین است که اگر مفعول به
موجود بود پس جمیع ما سوای مفعول به در جواز اقامت برابر و مساوی اند اگر مفعول به موجود پس سائر مفاعیل سوای
مفعول به در عدم جواز اقامت مساوی اند سوال کرده اند که چرا نگفت مصنف رح والبواقی سواء با وجودیکه اخصر است
زیرا که فعل بشرط متروک شد و اوضح قوله فالجمیع موهم خلاف مقصود است کما مر آنفاً و حضرت ملا الهداد قدس سره
در حاشیه خود که بر حاشیه هندیه است میفرماید قوله فان لم یکن فالجمیع سواء فی الحاشیة لو قال والبواقی سواء لکان
اخصر و اظهر ثم انظر اما کونه اخصر فظاهر و اما کونه اوضح فلعدم ورود الشبهة التی ذکرت فی الحاشیة الاخری

بقولہ فان قیل ان اریداہ ویمکن ان یجاب عنہ بان النحویین اختلفوا علی تقدیر وجود المفعول بہ فی الکلام وعدمہ
اما علی تقدیر الوجود فالبصریون ذہبوا الی تعیینہ للاقامۃ والکوفیون الی انہ اولی والاخفش اجاز نیابۃ الظرف
والمصدر بشرط تقدیمہما علی المفعول بہ واما علی تقدیر عدمہ فالاکثرون ذہبوا الی ان الجمیع سواء فی الاقامۃ وبعضہم
رجح المصدر وبعضہم رجح المفعول بہ بالواسطۃ وبعضہم رجح المصدر والظرفین فلما کان المختار عند المصنف رح
علی تقدیر عدمہ قول الاکثر صرح بذلک بقولہ فان لم یکن فالجمیع سواء رد المذہب البعض ولو قال
والبواقی سواء لم یکن تصریحا بمذہب الجمہور ورد قول البعض لان الاستواء محتمل بما یکن حملہ علی وجود المفعول بہ
وایضا لما قال لم یوجد فمفعول آخر تعین لہ فقال دفعا لہذا الوہم فان لم یکن فالجمیع سواء ولیس لاحدہا فضل
علی الآخر حتی یتعین اما لو قال والبواقی سواء یعنی انما علی تقدیر وجود المفعول بہ او عدمہ لکان زائدا علی قدر الحاجۃ
اذ استواءہما فی عدم الاقامۃ علی تقدیر وجودہ مستدرک بقولہ اذا وجد المفعول بہ تعین اذ لا حاجۃ الی بیانہ
انتہی اگر گفتہ شود چون مفعول بہ موجود نباشد میباید کہ اقامۃ مفعول بہ کہ بواسطہ حرف جر بود مقام فاعل
واجب باشد زیرا کہ مفعول بہ است جواب میگوییم مفعول بہ بواسطہ حرف جر از جہت بر سائر مفاعیل ترجیح
نیافت کہ صورت جر در وموجود است وآن بحال فاعل منافی نیست **والاول من باب اعطیت اولی من الثانی**
یعنی مفعول اول از باب اعطیت اولی است از مفعول ثانی در قیام خود مقام فاعل ومراد از باب اعطیت آن فعل است
کہ متعدی بسوی دو مفعول بود ومفعول دوم غیر مفعول اول باشد یعنی حمل مفعول ثانی بر اول صحیح نبود مثل اعطی
زید درہما اگر گفتہ شود چرا مفعول اول از باب مذکور اولی از مفعول ثانی باشد جواب میگوییم در مفعول اول
معنی فاعلیت ست زیرا کہ زید بمثال مذکور آخذ ست ودرہم ماخوذ پس مفعول اول بفاعل مشابہ است پس قیام او مقام
فاعل اولی وانسب خواہد بود از قیام مفعول ثانی مقام فاعل ومخفی نیست کہ این دلیل مقتضی است کہ مفعول اول
از باب علمت اولی بود از مفعول ثانی زیرا کہ مفعول اول این باب اگرچہ اعلام است لیکن فاعل علم است
کما لا یخفی علی العالم وباید دانست کہ اولویۃ قیام مفعول اول از باب مذکور مقام فاعل وقتی است کہ التباس
نباشد واگر التباس بود پس قیام مفعول اول مقام فاعل واجب ولازم است مثل اعطی زید عمروا وحضرت
ملا عبد الغفور قدس سرہ فرمودہ ان قلت یجوز رفع الالتباس بلزوم المفعول الثانی مرکزہ قلنا خوف الالتباس
باق لان التاخیر وان دل علی انہ مفعول ثان لکنہ لما کان مع ذلک صالحا لان یکون مفعولا اولا وہو اولی
بان یقوم مقام الفاعل امکن ان یقع الحیرت والاشتباہ وکثیرا ما تحیرز عن خوف اللبس انتہی ہرگاہ

فارغ شد مصنف رح از بحث فاعل ومفعول مالم یسم فاعله شروع کرد در بحث مبتدا وخبر پس گفت
ومنها المبتدا والخبر قوله منها خبر مقدم است وجمله معطوف است بر قوله فمنه الفاعل یعنی از جمله مرفوعات مبتدا و
خبر است وتانیث ضمیر بنا بر خبر تانیث مرجع است ودر بعضی نسخ المبتدا والخبر یافته شده است بنا بر حذف خبر
یعنی منها المبتدا والخبر بقرینه قوله فمنه الفاعل اگر گفته شود چرا جمع کرد مصنف رح مبتدا وخبر را در فصل واحد
جواب میگوییم درمیان مبتدا وخبر تلازم است علی ما هو الاصل زیرا که اصل درین هر دو اینست که
چون واحد هما مذکور شود دیگر نیز مذکور شود واما حذف احدهما بر خلاف اصل است ولازم بی ملزوم یافته نمیشود
پس مصنف رح هر دو را در ذکر جمع کرد تا بر تلازم دلالت کند وافضل الشارحین حضرت قدس سره السامی
فرموده اند جمعهما فی فصل واحد للتلازم الواقع بینهما علی ما هو الاصل فیهما انتهى وقوله علی ما هو الاصل را نیز باین
طریق توجیه کرده اند که مراد از ما موصوله قسم است یعنی علی قسم هو اصل القسمین واصل قسمین آنست که مبتدا
مسند الیه باشد واما قسمیکه مبتدا درو مسند است خلاف اصل است زیرا که همچنین مسند را مبتدا ساختن
برای ضرورت است مثل اقائم الزیدان زیرا که اگر زیدان مبتدا بود وقائم خبر او باشد عدم مطابقت خبر با مبتدا
لازم آید واین جائز نیست پس بضرورت میگوییم که قائم مبتدا است ونیز ازانکه این قسم از مبتدا با مرفوع نمود
کلام تام است چون فعل با فاعل پس بسوی تقدیر حاجت نیست که بسوی مبتدا مسند باشد وازینجا ظاهر شد
که در مبتدا وخبر تلازم است در قسمیکه اصل است بخلاف آن قسم که خلاف اصل است **جواب دوم** مبتدا وخبر
در عامل معنوی مشارک اند یعنی چنانکه در مبتدا عامل معنوی است همچنین در خبر نیز عامل معنوی است پس اولی اینست
که هر دو را در ذکر جمع کرده شود وباید دانست که عامل در رفع مبتدا وخبر عامل معنوی است که آن ابتداء است یعنی خالی
شدن اسم از عوامل لفظی از جهت اسناد اگر گفته شود خلو وتجرد امر عدمی است پس چگونه عامل باشد زیرا که عامل
آنست که مؤثر بود وعدم مؤثر نیست **جواب** میگوییم مراد از تجرد وخلو اتیان مبتدا وخبر است بغیر عامل لفظی
واتیان امر وجودی است پس امر عدمی عامل نشد **جواب دوم** مراد از تجرد تقرر است واین امر وجودی است
جواب سوم در مبتدا وخبر عامل معنوی است که آن عبارت است از گردانیدن اسم در صدر کلام فلا اشکال
فی الکلام والابهام فی المرام وبودن عامل معنوی در مبتدا وخبر مذهب زمخشری وجزولی است ومنقول از سیبویه
اینست که در مبتدا عامل معنوی است ومبتدا عامل است در خبر وبعضی گفته اند که مبتدا عامل است در خبر وخبر
عامل است در مبتدا اگر گفته شود برین تقدم شیء علی نفسه لازم می آید زیرا که تقدم عامل بر معمول واجب است

پس تقدم مبتدا بر خبر و تقدم خبر بر مبتدا لازم می آید زیرا که هر واحد دیگر را عامل است و مشهور است ان المتقدم على المتقدم
على الشيء متقدم على ذلك الشيء جواب میگوییم هر واحد از مبتدا و خبر متقدم است بر آخر از وجه و متاخر است
من وجه آخر پس دور لازم نمی آید زیرا که دور متناقض است اما تقدم مبتدا پس ازین جهت است که حق منسوب
الیه آنست که تابع شود منسوب الیه زیرا که فرع او است و اما تقدم خبر پس ازین جهت است که مناط فائده و مقصود
از جمله است پس هر واحد دیگری را متقدم خواهد گردید که درست قال المبتدأ هو الاسم المجرد عن العوامل
اللفظية مسندا اليه فا برای تفسیر است و قوله المبتدأ مبتدا است و قوله هو ضمیر فصل است و قوله الاسم خبر است
و قوله المجرد صفت اسم است و قوله اللفظية صفت العوامل ای العوامل المنسوبة الى اللفظ نسبة المفعول الى المصدر
او نسبة الجزئيات الى الكليات و على الاول تكون المنطقة اى العوامل المنسوبة الى اللفظ لا فاعلها
فيكون العوامل ملفوظية و على الثاني معنى الملفوظية كلية و العوامل بعضها جزئياتها انتهى و جائز است که قوله المبتدأ
ثانی باشد و قوله الاسم خبر مبتدا ثانی باشد و خود جمله خبر مبتدا اول بود و قوله مسندا اليه حال است
از ضمیر مستکن که در قوله المجرد است و جائز است که مفعول ما لم يسم فاعله است برای قوله مسند و از اسم احتراز است
از فعل زیرا که فعل مبتدا نمیشود اگر گفته شود تعریف مبتدا جامع نیست زیرا که مثل قوله تعالى و ان تصوموا خير لكم
خارج میشود زیرا که ان تصوموا مبتدا است و حال آنکه اسم نیست جواب میگوییم اسم که در تعریف مبتدا
ماخوذ است عام است از آنکه لفظا باشد چون زید قائم یا تقدیرا چون قوله تعالى و ان تصوموا خير لكم زيرا كه
ان تصوموا صومکم است و قوله المجرد عن العوامل اللفظية احتراز است از اسمیکه مدخول عامل لفظی بود
مثل اسم کان و اسم ان و اخوات آن اگر گفته شود تعریف مبتدا جامع نیست زیرا که خارج میشود بحسبک که
در بحسبک درهم واقع است زیرا که از عامل لفظی مجرد نیست و حال آنکه مبتدا است جواب میگوییم مراد از عامل
لفظی درین مقام آنست که در معنی مؤثر باشد زیرا که کامل افراد عامل لفظی آنست که در معنی مؤثر باشد و آنکه در معنی
مؤثر نیست در حکم عدم است و با در بحسبک در معنی مؤثر نیست از آنکه زائده است پس گویا برو عامل لفظی
داخل نیست و همچنین است قوله تعالى هل من خالق غير الله زيرا كه من زائده است و تقدير او اینست که هل خالق
موجود غير الله و قوله مسندا اليه احتراز است از خبر و قسم ثانی مبتدا زیرا که این هر دو مسند اند نه مسند اليه
جواب ... مراد از عوامل لفظی نواسخ مبتدا و خبر اند چون باب ان و کان و اخوات آن نه مطلق پس
منتقض نمیشود تعریف ... در تعریف مبتدا ضمیر فصل آورد که

غیر حصر است در تعریف فاعل و مفعول ما لم یسم فاعله نیاورد و نیز در تعریف احتیاج نیست بسوی ضمیر حصر از آنکه
حصر از مقام تعریف مستفاد میشود زیرا که تعریف را اطراد و انعکاس لازم است و هرگاه تعریف را اطراد و انعکاس
لازم است پس هر یکی از حد و محدود در آخر منحصر خواهد بود والاطراد التلازم فی الوجود ای کلما وجد الحد وجد المحدود
والانعکاس التلازم فی الانتفاء ای کلما انتفی الحد انتفی المحدود جواب میگویم اکتفا کرد مصنف رح در بعضی
حدود بحصری که مستفاد از مقام است و تصریح کرد در بعضی دیگر تا صورت حصر دلالت کند بر صورت اکتفا اما تصریح
حصر در آن بعض با وجودیکه حصر مستفاد است از برای آنست که در هر تعریف حصر نمیباشد بواسطه آنکه تعریف باعم
و اخص نیز جائز است و نفیاً که تمیز از بعض با عدای معروف مقصود بود حضرت افضل المتأخرین شیخ عبد الحکیم قدس سره
فرموده اند و اما تخصیص هذه الصورة بالتصریح فمجرد الارادة علی ما هو مذهب اهل السنة والجماعة من غیر حاجة
الی داع انتهی جواب دوم حصر درین مقام برای رد آن بعض است که قائل است بانیکه اسم فعل مبتدا است
و فاعل او قائم مقام خبر است چنانچه اقائم الزیدان پس نزدیک آن بعض مبتدا بر سه قسم است یکی اسمی مجرد
بود از عوامل لفظی و مسند الیه باشد مثل زید قائم و دوم صفتیکه واقع باشد بعد حرف نفی یا حرف استفهام
مثل اقائم الزیدان و ما قائم الزیدان و سوم اسم فعل مثل هیهات زید و شتان عمرو و بکر و لیکن مرضی مصنف رح
و جمهور نحاة بر این است زیرا که اجماع بر این است که مبتدا بر دو قسم است یکی اسمی که از عامل لفظی بود مجرد و مسند الیه
باشد و اسم فعل اگرچه اسم است و مجرد است از عامل لفظی لیکن مسند الیه نیست بلکه مسند است و دوم صفتی که بعد
حرف نفی یا حرف استفهام واقع شود و اسم فعل صفت نیست بلکه اسم است و بعضی گفته اند که مختار مصنف رح
نیست که اسم فعل مبتدا است پس سوال شود که هرگاه مختار مصنف رح نیست که اسم فعل مبتدا است پس چرا
تعریف کرد مصنف رح مبتدا را بتعریفی که شامل میشود از وی اسم فعل جواب گفته اند مصنف رح مبتدا را
تعریف کرد بتعریف غیر مختار او لیکن ضعیف سوال کرده اند که صیغه فصل فائده حصر مسند میدهد نه حصر مسند الیه
چنانچه اگر گوئی زید هو المنطلق انطلاق بزید مقصور خواهد بود نه آنکه زید مقصور باشد بر انطلاق چنانچه
در مطول مسطور است پس صیغه فصل در ما نحن فیه فائده حصر قسمین بر مبتدا میدهد نه حصر مبتدا بر قسمین تا حاصل شود
رد شخصی که قائل است بقسم ثالث و اگر سلامت داریم که صیغه فصل درین مقام برای حصر مسند الیه است چنانچه
حضرت افضل المحققین والمدققین مولوی مفتی سعد الملة والدین قدس سره فرموده اند که غالباً صیغه فصل برای
قصر مسند میباشد همچنین برای قصر مسند الیه نیز میباشد کقوله تعالی [illegible]

علی الفلاح لا یتعدی الفلاح منهم الی غیرهم و کما یقال الکرم هو التقوی پس استدراک بصیغه فصل لازم می آید زیرا که
مسند الیه چون معرف بلام باشد افاده حصر خود بر مسند میکند و اینجا همچنین است زیرا که مسند الیه که آن مبتدا است
معرف بلام است پس افاده حصر خود بر قسمین میکند و جواب اینست که صیغه فصل درین مقام برای تاکید حصر است
کما یقال الحسب هو المال ای لا الحسب الا المال و باید دانست که اسم که در قوله هو الاسم المجرد واقع است مقابل
صفت نیست چنانچه بعضی وهم کرده اند و منشاء وهم مقابله قوله هو الاسم بقوله او الصفة است بلکه مقابل فعل و
حرف است زیرا که این قسم که از مبتدا است نیز صفة واقع می شود مثل ضارب فی زید ضارب محمول علی زید اگر
گفته شود مراد از ضارب اول که مبتدا است لفظ ضارب است چنانچه در مثل قولنا ضرب فعل ماض مراد لفظ
ضرب است پس ضارب درین مقام علم لنفس خود است نه صیغه صفت پس اسم مقابل صفت است نه فعل و حرف
جواب میگوییم مراد از ضارب لفظ ضارب نیست زیرا که محمول بر زید آن ضارب است که دلالت میکند
بر وصفی پس ضارب صفت است که مجرد است از عوامل لفظیه و مسند الیه اگر گفته شود لازم که ضارب مبتدا باشد
زیرا که نکره است جواب میگوییم نکره محض مبتدا واقع نمیشود و جائز است که نکره مخصصه بصفت مبتدا واقع
شود و اینجا ضارب بصفت تخصیص یافته است که آن فی زید ضارب است اگر گفته شود تجرید از عوامل سبق وجود
عوامل را تقاضا میکند مثل زید مجرد عن الثیاب تقاضا میکند سبق وجود ثیاب را و در مبتدا اینچنین نیست
که اول عامل لفظی با او باشد بعده از عامل لفظی مجرد کرده باشند جواب میگوییم امکان وجود را گاهی نازل کرده میشود
منزل وجود کقوله امتنا اثنتین و احییتنا اثنتین و کقولک للحفار ضیق فم البئر و قولک سبحان الذی صغر جسم البعوض
و کبر جسم الفیل اگر گفته شود قوله المجرد عن العوامل اللفظیة قضیه سالبه کلیه است برای سلب عموم مثل لم یقم کل انسان
نه برای عموم سلب مثل کل انسان لم یقم و مقرر است که سلب عموم افاده نفی حکم از هر فرد مضاف الیه کل نمیدهد بلکه افاده
آن نفی حکم از مجموع افراد مضاف الیه اوست و لهذا در مثل لیس کل انسان کاتبا بعض الانسان کاتب صادق است
پس لازم می آید که زید که در آن زید قائم واقع است مبتدا باشد زیرا که اسم است که مجرد است از عوامل لفظی و وجود عامل
واحد ضرر نمیکند کما هو الظاهر ما بودن قوله المجرد عن العوامل اللفظیة قضیه سالبه کلیه اینچنین است که تجرید بمعنی عدم
وجود است و قوله العوامل جمع است معرف بلام استغراق بمعنی کل فرد فرد کما هو المشهور ان الجمع المعرف باللام اذا لم یکن
هناک قید الاستغراق بمعنی کل فرد فرد پس قوله المجرد بمعنی لم یوجد است و قوله العوامل اللفظیة بمعنی کل عامل لفظی است
پس تقدیر کلام اینست که المبتدا هو الاسم الذی لم یوجد فیه کل عامل لفظی جواب میگوییم اگرچه ظاهر از قوله المجرد

عن العوامل اللفظیة سالبه عموم است لیکن مراد اینجا عموم سلب است یعنی لا یوجد فیه شیء من العوامل اللفظیة بطریق
که لام بر قوله العوامل مبطل معنی جمعیت است و سلب عموم بر وجود معنی جمعیت موقوف است وچون معنی جمعیت
باطل شد بسبب دخول لام پس سلب عموم نماند بلکه درینوقت سلب جنس است ولهذا افضل الشارحین حضرت
قدس سره السامی قوله المجرد عن العوامل اللفظیة را تفسیر کرده اند بقوله ای الذی لم یوجد عامل لفظی اصلا انتهی
پس زید که دران زیداً قائم واقع است در تعریف مبتدا داخل نمیشود وابطال لازم معنی جمعیت را مبنی بر این قاعده است
که چون جمع معرف بلام بود وحمل او بر استغراق ممکن نباشد درینوقت ازان جمع جنس مراد میدارند بطریق مجاز
درینمقام حمل قوله العوامل بر استغراق ممکن نیست زیراکه بر این تقدیر سلب عموم لازم می آید که موجب عدم شمول
تعریف است ونیز در نفی دخول هر عامل لفظی فائده نیست زیراکه هر عامل لفظی بر مبتدا داخل نمیشود ازانکه دو داخل
وخبر معدود اند چون باب کان وان وامثال وجواب دوم درمیان سلب عموم وعموم سلب نسبت عموم
وخصوص مطلق است زیراکه سلب عموم عام مطلق است از عموم سلب کما تقرر فی موضعه پس مراد درینمقام
از سلب عموم عموم سلب است از قبیل ذکر عام وارادهٔ خاص بقرینهٔ مقام که آن تعریف مبتدا باشد زیراکه مبتدا
آن است که در وعامل لفظی اصلا نبود وجواب سوم قوله المجرد عن العوامل اللفظیة در تاویل قضیه موجبه معدولة
المحمول است باین طریق که نفی که از قوله المجرد مستفاد است جزو محمول گردانیده شود وحکم در قضیه بطریق ایجاب
باشد یعنی المبتدا هو الاسم الذی کل عامل لفظی لم یوجد فیه و درینوقت فائده سلب است زیراکه عموم تحت
النفی داخل نیست وهر فرد از عوامل لفظی محکوم علیه است بمحمول عدمی مثل قولنا کل انسان لم یقم بخلاف وقتیکه
حمل کرده شود قوله المجرد عن العوامل اللفظیة را بر قضیه سالبه کلیه زیراکه عموم درینوقت تحت النفی داخل است پس
فائده سلب عموم میدهد مثل قولنا لم یقم کل انسان ومخفی نماند که این جواب ضعیف است زیراکه ظاهر از قوله المجرد
عن العوامل اللفظیة قضیه سالبه کلیه است نه معدول المحمول چنانچه افضل المتاخرین حضرت مولوی شیخ عبد الحکیم قدس سره
در توجیه ضعف فرموده اند ان الحمل علی العدول فی صورت تقدیم النفی علی السور کل ومایودی معناه بعید انتهی وقوله
والصفة معطوف است بر قوله الاسم یعنی یا مبتدا صفت است الواقعة بعد حرف النفی والف الاستفهام
که واقعست بعد حرف نفی چون ما ولا وان والف استفهام صفت عام است که مشتق باشد مثل ضارب ومضروب
وحسن واحسن یا مشتق نباشد بلکه جاری مجری صفت بود بایمعنی که در تاویل صفت مشتق [illegible]
چنانچه صفت مشتقه دلالت میکند بر ذات مبهم که ماخوذ بود با معنی صفت [illegible]

برذات مذکوره مثل قریشی که در تاویل منسوب الی القریش است و دلالت او بر ذات مبهمه که ماخوذ بود یا ببعض صفات
خود ظاهر است و قوله رافعة لظاهر حال است از ضمیر قوله الواقعة و از قوله رافعة لظاهر احتراز است از صفتیکه
رافع مضمر باشد مثل اقائمان الزیدان و قائمان درین مثال رافع ضمیر است که عائد است بسوی زیدان و اگر رافع
ظاهر بودی تثنیه نشدی زیراکه رافع فاعل چون بر فاعل مقدم باشد تثنیه و جمع کرده نمیشود پس قائمان درمثال
مذکور خبر است نه مبتدا اگر گفته شود کلمهٔ او برای تشکیک است و تشکیک منافی تعریف است جواب میگوییم
کلمهٔ او درینجا برای تنویع و تقسیم محدود است نه برای تشکیک تا منافی تعریف باشد و ضابطهٔ تقسیم محدود اینست
که در اول حد لفظی آرند که شامل قسمین باشد و درین مقام نیز چنین است زیراکه قوله الاسم شامل قسمین است بواسطه
آنکه مراد از اسم درینجا قسیم فعل و حرف است نه قسم صفت اگر گفته شود درینوقت تقابل درمیان قسمین حاصل
نمیشود پس ظاهر اینست که قسم صفت باشد تا تقابل حاصل آید جواب میگوییم تقابل بنظر مجموع حاصل است
یا بنظر قوله مسند الیه زیراکه مبتدا در قسم اول مسند الیه میباشد و در قسم ثانی مسند و صحیح نیست که مراد از اسم قسیم
صفت دانند زیراکه درینوقت تقسیم حد خواهد بود نه تقسیم محدود زیراکه درین وقت در صدر حد لفظی که شامل قسمین بود
مفقود است و نیز قسم اول از مبتدا صفت هم میباشد مثل ضارب فی زید ضارب مجهول و علی زید کما مر اگر گفته شود
تعریف جامع نیست زیراکه مثل اقائما انتما و مثل قوله تعالی اراغب انت عن الهتی خارج میشود زیراکه صفت
درین مثال رافع ضمیر است نه رافع ظاهر حالانکه مبتدا است جواب میگوییم مراد از ظاهر درینمقام ملفوظ است
و این عام است که مظهر باشد یا مضمر از قبیل عموم مجاز و عموم مجاز عبارت است ازینکه اراده کنند از لفظی معنی
مجازی او را که معنی حقیقی در و داخل بود اگر گفته شود آن صفت که واقع میشود بعد هل استفهامیه نیز مبتدا است
مثل هل قائم زید پس اگر مصنف رح بعد حرف النفی او الاستفهام میگفت هر آینه شامل میشد جواب میگوییم
آن صفت که واقع میشود بعد هل استفهامیه در ابتدا اختلاف است نزدیک بعضی مبتدا است و نزدیک
بعضی خبر است و نزدیک مصنف رح اگر مختار اول است پس ذکر الف استفهام برای اصالت است اگر مختار
ثانیست پس ذکر الف استفهام برای قید احتراز است از هل و نزدیک ابن مالک مبتدا بودن صفتیکه بعد
استفهام واقع شود جائز است اگرچه بعد حرف استفهام نباشد مثل متی راجع اخوک و این قاعد صاحباک و کم
مقیم ابناک و کم ماکث صدیقاک و ایان قادم رفیقاک و لهذا افضل الشارحین حضرت قدس سره السامی
فرموده اند و الف الاستفهام و نحوه کمن و ما و من انتهی اگر گفته شود همزه برای استفهام است نه الف

جواب میگوییم قال فی الصحاح الالف علی ضربین لینة ومتحرکة فاللینة تسمی الفا والمتحرکة تسمی همزة اگر گفته شود صفتیکه
بعد لام موصول واقع شود و رافع اسم ظاهر باشد بالاتفاق مبتدا است از آنکه بر موصول اعتماد دارد مثل القائم ابوه
زید پس اگر مصنف می بعد حرف النفی او الف الاستفهام او لام الموصول میگفت هر آئینه شامل میشد جواب میگوییم
قسم ثانی که از مبتدا است ضروری است پس بضرورت میگوییم که ضارب الزیدان مبتدا است و زیدان فاعل است
قائم مقام خبر زیرا که رفع ضارب را وجه دیگر نیست سوای ابتدائیه و اگر گویند که ضارب خبر زیدان است پس
صریح البطلان است زیرا که برین تقدیر مخالفت ضمیر بمرجع لازم می آید و این ممنوع است بخلاف صفتی که بعد
لام موصول واقع است زیرا که صفت مذکور باعراب لام موصول معرب خواهد بود چنانچه ما بعد الا که بمعنی غیر است
باعراب الا معرب است و حاصل کلام اینست که لام موصول مبتدا است پس میباید که مرفوع باشد ولیکن هرگاه
لام اسمی در صورت لام حرفی است و حرف قابل اعراب نیست پس اعراب لام موصول بسوی صله آن نقل کردند
و اینجا واضح شد که ضرورت داعی نیست که قائم را که در مثال مذکور است مبتدا گردانند اگر گفته شود اعتماد اسم
فاعل و اسم مفعول و صفت مشبهه و اسم تفضیل هر یکی از شش امور مقرر شده یعنی مبتدا و موصول و موصوف
و ذی الحال و حرف نفی و حرف استفهام پس چرا آن صفت که معتمد بر حرف نفی و حرف استفهام بود مبتدا
باشد و آنکه معتمد بر مبتدا و موصول و ذی الحال بود مبتدا نه باشد جواب میگوییم قسم ثانی که از مبتدا است ضروری
است کما مر و ضرورت متصور نیست مگر در صفتیکه معتمد بود بر حرف نفی و استفهام زیرا که آن صفت که معتمد بر مبتدا باشد
بنا بر خبریه مرفوع خواهد شد و آنکه معتمد است بر موصوف باعراب موصوف معرب خواهد بود و آنکه معتمد بر ذی الحال است
منصوب خواهد بود بنا بر حالیت بخلاف آن صفت که معتمد بحرف نفی و حرف استفهام است که او را وجهی دیگر
متصور نیست سوای رفع بنا بر ابتدائیه سوال کرده اند الائمه که در قائم که در مثل اقائم زید و ما قائم زید واقع است
وجه دیگر متصور نبود جائز است که اسم ظاهر که آن زید است مثلا مبتدا موخر باشد و قائم خبر مقدم بود پس ازینجا
معلوم شد که قسم ثانی از مبتدا ضروری نیست و جوابش تحت قوله فان طابقت مفردا و قال صاحب اللباب
وانما اشتراط الاعتماد علی احد الحرفین لیکون الصفة فی التقدیر فعلا فان اقائم الزیدان بمعنی ایقوم الزیدان
فان لم یعتمد علیهما لم یصح وقوعه موقع الفعل وانما اشترط الاعتماد علی احد الحرفین لیستقیم [illegible]
من غیر افتقار الی تقدیر خبر وهو معنی قولهم انه یسد مسد الخبر الا بمعنی انه [illegible] خبره فسد [illegible]
به عن ذکر الخبر انتهی و باید دانست که سیبویه [illegible] بعد حرف نفی

یا حرف استفهام باشد لیکن سیبویه قبیح میدانند نه فصیح و وجه قبح آنست که صفت در عمل ضعیف است زیرا که عمل
او بمشابهت است و تقیید بوجود حرف النفی یا حرف استفهام معتمد نباشد بفعل مشابه نخواهد بود و مشابهت کامله درینوقت
مشابهت او بفعل مشابهت ناقصه است پس عمل او در مرفوع ضعیف و قبیح خواهد بود و اخفش فصیح و مستحسن
می شمارد و وجه حسن آنست که عمل صفت نزدیک او مشروط باعتماد نیست پس عامل بدون اعتماد خواهد بود و متمسک
اخفش قول شاعر است ع فخیر نحن عند الناس منکم ۞ اذا الداعی المثوب قال یالا ۞ و وجه تمسک آنست
که خیر که اسم تفضیل است مبتدا است و حالانکه بعد حرف النفی و حرف استفهام واقع نیست و نحن فاعل است قائم مقام
خبر اگر گفته شود لا نسلم که خیر مبتدا باشد جائز است که خیر مقدم بود و نحن مبتدا مؤخر باشد جواب میگوییم ابتدائیه
نحن و خبریة خیر جائز نیست زیرا که درین وقت درمیان اسم التفضیل و قوله منکم که معمول اسم تفضیل است فصل
باجنبی لازم می آید و این جائز نیست کما سیجیئ انشاء الله تعالی اگر گفته شود خبر نکره است پس صحیح نیست که
مبتدا باشد جواب میگوییم خیر که مبتدا است در مابعد خود عامل است و عامل بودن مبتدا در مابعد خود از جمله
مخصصات است سوال کرده اند که فاعل اسم تفضیل ضمیر ظاهر نمیباشد مگر در مسئله کحل و قوله فخیر نحن عند الناس
منکم از باب مسئله کحل نیست پس ازینجا معلوم میشد که نحن مبتدا است و خیر خبر مقدم است و فصل باجنبی نیز لازم نمی آید
زیرا که قوله منکم مفسر محذوف است و تقدیر کلام آنست که فخیر منکم نحن عند الناس چون منکم را حذف کردند بازاء و بعد
قوله عند الناس بقوله منکم تفسیر کردند و قال ابو علی الفارسی ارتفاع نحن اما بالخبر او بالابتداء او علی انه تاکید الضمیر الذی
فی خیر و المبتداء محذوف و علی الاول یلزم عمل اسم التفضیل فی الظاهر بدون الشرط و هو غیر جائز و علی الثانی الفصل
بینه و بین معموله باجنبی و هو ایضا جائز و علی الثالث لا یلزم الا حذف المبتداء و هو کثیر فی کلام العرب و التقدیر
فنحن خیر منکم [illegible] و مثوب اسم فاعل است از تثویب ای الذی یدعو الناس الی الخیر و یقال للموذن ایضا
و التثویب الاعلام و قوله بالا بمعنی یا بنی فلان او یا آل فلان و بعضی گفته اند که بالا بمعنی یا قوم است **مثل زید قائم**
[illegible] مبتدا است **و ما قائم الزیدان و اقائم الزیدان** هر دو مثال قسم ثانی است
[illegible] در مثال اول بعد حرف نفی است و در مثال ثانی بعد الف استفهام است **فان طابقت مفردا**
جاز الامران یعنی پس اگر صفتیکه بعد حرف نفی یا الف استفهام واقع است مطابق بود اسمی را که مفرد است
و مذکور است بعد صفت درین وقت دران صفت دو امر جائز اند یکی آنکه صفت مذکوره مبتدا بود و مابعد او
فاعل باشد قائم مقام خبر و دوم آنکه صفت [illegible] خبر مقدم بود و مابعد او مؤخر باشد اگر گفته شود این قسم از مبتدا

ضروری است چنانچه مذکور شد پس واجب نیست که در مثل اقائم زید دو امر جائز نباشند زیرا که قائم را وجه دیگر سوای
رفع بنا بر ابتدائیت موجود است که آن رفع بنا بر خبریت است جواب میگوییم ضرورت در مثل اقائم زید بتقدیر
مخصوص است یعنی وقتیکه اسم ظاهر فاعل صفت باشد و شک نیست که چون اسم ظاهر را فاعل صفت گردانند صفت را
درینوقت سوای رفع بنا بر ابتدائیت دیگر نخواهد بود و از قوله مفردا احتراز است از صفتیکه بمثنی مطابق بود مثل
اقائمان الزیدان یا بمجموع مثل اقائمون الزیدون زیرا که درینوقت صفت را احتمال دیگر نیست سوای رفع بنا بر خبریت
از آنکه اگر صفت را درینوقت مبتدا گویند خلاف اجماع لازم می آید و هو ان الصفة کالفعل یعنی چنانچه فعل مفرد
میباشد اگر فاعل او مثنی بود یا مجموع همچنین صفت مفرد میباشد هر چندی که فاعل او مثنی بود یا مجموع این مجموع
در صورتی است که فاعل اسم ظاهر باشد و اما اگر فاعل ضمیر بود پس درینوقت مطابقت ضمیر بمرجع امر ضروری است
و باید دانست که درین مقام سه صورت متصور اند اول قائمان الزیدان و درین صورت صفت خبر مقدم است
و ضمیر فاعل و اسم ظاهر مبتدا مؤخر است دوم اقائم الزیدان و درین صورت صفت مبتدا است و اسم ظاهر
فاعل است قائم مقام خبر و سوم اقائم زید و درین صورت دو امر جائز اند چنانچه گفته شد سوال کرده اند در مثل
زید قائم و در مثل اقائم زید فرق چیست که در مثل زید قائم تقدیم مبتدا بجهت خوف لبس ان بالفاعل در وقت تأخیر
واجب کردند و دو وجه جائز نداشتند و در مثل اقائم زید التباس اعتبار نکردند و دو وجه جائز داشتند جواب
این اعتراض در بحث فاعل در شرح قوله وجب تقدیمه مفصل مذکور شد هرگاه که فارغ شد مصنف از بیان
تعریف مبتدا شروع کرد در بیان تعریف خبر پس گفت **والخبر هو المجرد المسند المغایر للصفة المذکورة**
یعنی خبر آنست که از عوامل لفظی مجرد بود و مسند به باشد یعنی در کلام بسبب او اسناد واقع کرده میشود و مغایر بود
صفتی را که در تعریف مبتدا مذکور است یعنی بعد حرف نفی یا حرف استفهام واقع نباشد و از قوله المسند به احتراز است
از قسم اول مبتدا زیرا که مسند الیه میباشد نه مسند به و خبر مسند به میباشد بواسطه آنکه اگر گوئی زید درینوقت اسناد
نیست پس اگر گوئی قائم اسناد خواهد شد و از قوله المغایر للصفة المذکورة احتراز است از قسم ثانی مبتدا اگر گفته شود
مسند مشتق از اسناد و بنفسه متعدی است بسوی مفعول به بغیر واسطه حرف جر پس در تعلق قوله به بقوله المسند
احتیاج بسوی باء جاره نیست بلکه واجب المسند است باستتار ضمیری که بسوی موصول راجع بود جواب میگوییم
ضمیر قوله المسند راجع است بمصدر او که اسناد باشد و مسند درین وقت بمعنی موقع است زیرا که با اتم رانیست
زیرا که ضابطه اینست که چون فعل یا شبه فعل اسناد کرده شود بسوی ضمیریکه راجع بود بسوی مصدر آن فعل و شبه

فعل درینوقت آن فعل بشبه بمعنی وقع یقع یا یوقع میباشد کمافی قولهم لقیه حیل بین العیر والنزوان یعنی لقد وقع الحیلولة بین العیر والنزوان پس برین تقدیر باء جاره در قوله به برای سببیة است ومتعلق است بایقاع که ضمنا مفهوم میشود نه متعلق است بقوله المسند پس قوله المسند به آنمعنی دارد که یا یوقع الاسناد به فی الکلام اگر گفته شود تعریف خبر مانع نیست بواسطه آنکه مجرد صادق می آید بیضرب که در یضرب زید وزید یضرب واقع است بواسطه آنکه مجرد است از عوامل لفظی ومسند به است ونیز مغایر است بصفت مذکوره جواب میگوییم مراد نیست الخبر هو الاسم المجرد وزیرا که کلام در مرفوعات اسم است ویضرب در مثالین مذکورین اسم نیست جواب دوم مراد از قوله المسند به المسند به نیست که المسند به الی المبتدا یا آنکه باء جاره در قوله به بمعنی الی است وضمیر مجرور راجع است بسوی مبتدا مخفی نماند که برین تقدیر چنانچه یضرب مذکور از قوله المسند به خارج می شود همچنین قسم ثانی مبتدا نیز از قول مذکور خارج میشود اگر گفته شود برین تقدیر استدراک قوله المغایر للصفة المذکورة لازم می آید زیرا که این قول برای اخراج قسم ثانی مبتدا است وچون قسم ثانی مبتدا از قوله المسند به خارج بود احتیاج بسوی قوله المغایر للصفة المذکورة نماند ولیس هذا الا استدراک کما لایخفی علی المدرک جواب میگوییم قوله المغایر للصفة المذکورة برین تقدیر از باب تاکید واز قبیل تصریح بما علم به التزاما وضمنا خواهد بود بجهت آنکه اخراج قسم ثانی مبتدا مهتم بالشان ومقصود به بیان است کما لایخفی علی الاعیان اگر گفته شود بر تقدیریکه مراد از قوله المسند به المسند به الی المبتدا باشد یا قوله المسند به بمعنی المسند الی المبتدا بود ضارب که در زید ضارب وزید ضارب ابوه واقع است خارج میشود زیرا که مسند بسوی مبتدا نیست بلکه مسند بسوی فاعل است وحالانکه خبر است جواب میگوییم مراد از اسناد بسوی مبتدا اعم است ازینکه اسناد بسوی ذات مبتدا بود مثل زید جسم یا بسوی ضمیر مبتدا مثل زید ضارب یا بسوی متعلق مبتدا مثل زید ضارب ابوه جواب دوم خبر مجموع اسم فاعل است یا فاعل خود نه اسم فاعل فقط اگر گفته شود چون مجموع خبر باشد پس چرا ضارب را باعراب خبر که رفع است معرب کردند جواب میگوییم چون مجموع قابل اعراب نبود اعراب را بر جزئی جاری کردند که قابل اعراب بود اگر گفته شود ضارب بسوی هیچ شے مسند نیست زیرا که اسناد عبارت است از نسبت تامه ونسبت ضارب بسوی فاعل او نسبت تامه نیست پس چگونه صحیح است قول سابق یعنی ضارب مسند است بسوی مبتدا باعتبار اسناد آن بسوی فاعل خود جواب میگوییم مراد از اسناد که از قوله المسند به مفهوم می شود نسبت است برابر است که تامه بود یا ناقصه از قبیل عموم مجاز نه مراد از وی اسناد اصطلاحی است وتعریف عموم مجاز در شرح قوله رافعه لظاهر مذکور شد

سوال کردہ اند کہ چون مراد از اسناد بسوی مبتدا عام بود تعریف خبر مانع نمی ماند زیرا کہ بر یضرب کہ در زید یضرب واقعست صادق می آید بواسطہ آنکہ مجرد است از عوامل لفظی و مسند ست بسوی مبتدا باعتبار اسناد آن بسوی ضمیر مبتدا و حالانکہ خبر نیست بلکہ خبر جملہ است پس جواب صواب جواب اول است کہ مذکور شد و مراد از قولہ ہو المجرد ہو الاسم المجرد است و حضرت مولوی معنوی ملاذی معاذی منعمی مرشدی حضرت شاہ وجیہ الحق والملۃ والدین العلوی قدس سرہ والنور رقدہ فرمودہ اند واعلم ان کلام المصنف رح لایخلو عن اختلال وذلک انہ ان حمل علی ما ہو الظاہر من کلامہ کما حملہ جمہور الشارحین وہو ان ہذا التعریف لمطلق الخبر لا للخبر الذی ہو الاسم وذلک انہ ذکر من احکام الخبر الجملۃ واحکامہا وکذا فی الحال وغیرہا الجملۃ واحکامہا والظاہر انہ ذکرہا قصد الا استطرادا وان نحو یضرب فی یضرب زید خارج عن الحد بان المراد المسند الی المبتدا فیکون قید المغایرۃ مستدرکا وان حمل علی ما ہو اخص منہ کما حمل الشارح یکون قید المغایرۃ مفیدا الا انہ یلزم الحمل علی خلاف الظاہر انتہی ہرگاہ فارغ شد مصنف رح از مبتدا و خبر شروع کرد در بیان احکام ہر یک پس گفت **واصل المبتدا التقدیم** یعنی لائق و سزاوار مبتدا انست کہ بر خبر مقدم باشد اگر مانع نبود و تحقیق اصل در شرح قولہ الاصل ان یلی الفعل بتفصیل مذکور شد اگر گفتہ شود چرا اصل در مبتدا التقدیم بر خبر است جواب میگویم مبتدا در حقیقت موصوف است و خبر صفت و موصوف بر صفت مقدم میباشد جواب دوم مبتدا ذات است و خبر حال است از احوال ذات و ذات بر حال مقدم می باشد اگر گفتہ شود زید در ہذا زید والمنطلق زید خبر ست و حال نیست بلکہ خود ذات است کما لایخفی جواب میگویم مراد انست کہ خبر حال است از احوال مبتدا در اکثر مواد جواب دوم زید در مثالین مذکورین است در قوت مسمی بزید است فلا اشکال اگر گفتہ شود فعل نیز حال است از احوال فاعل پس می باید کہ تقدیم فاعل نیز اصل و اولے باشد جواب میگویم اگرچہ دلیل مذکور مقتضے اصالۃ تقدیم بر فعل است لیکن این دلیل را دلیل دیگر کہ قوی است معارض است و آن انست کہ فاعل معمول فعل است و مرتبہ عامل انست کہ بر معمول مقدم باشد. جواب دوم فعل محتاج است بسوی اسم و اسم مستغنی از فعل است پس در جملہ کہ مرکب از فعل و اسم است تہم ناقص بکامل ارادہ کردند و این متصور نیست مگر بتقدیم فعل و تاخیر فاعل **ومن ثم** یعنی از جہت اصالۃ التقدیم در مبتدا جائز **فی دارہ زید** باوجودیکہ ضمیر راجع است بسوی زید کہ متاخر است لیکن تاخر آن از روی لفظ است نہ از روی رتبہ پس اضمار قبل ذکر لفظا لازم می آید و این جائز است و جواز مثال مذکور دلیل قوی است برانکہ اصل در مبتدا التقدیم است از انکہ اصل در مبتدا التقدیم نے بود مثال مذکور جائز نے شد زیرا کہ اضمار

قبل ذکر لفظاً و رتبةً لازم می آید و هو غیر جائز بالاجماع اگر گفته شود کلمهٔ ثم موضوع است برای اشارت بسوی
مکان پس صحیح نیست که بکلمهٔ مذکور اشارت کرده شود بسوی قوله اصل المبتدا التقدیم که مکان نیست جواب
میگوییم اشارت بکلمهٔ مذکور بسوی قول مسطور بطریق استعاره است یعنی مصنف رح قول مذکور را از الا مکان
تشبیه داده است در استخراج شی یعنی چنانچه شی را از مکان اخراج میکنند همچنین از قول مذکور جواز مثال مسطور
و امتناع مثال الی تخرج است پس اشارت کرد بسوی قول مذکور بکلمهٔ ثم موضوع است برای مکان کما هو طریق
الاستعاره اگر گفته شود چرا گفت مصنف رح فی داره رجل جواب میگوییم تاخیر درین مثال واجب چنانچه
معلوم خواهد شد ان شاء الله تعالی پس این مثال بحسب ظاهر محل ایراد و اعتراض است باین طریق که فی داره
رجل ممتنع است زیرا که در و اضمار قبل ذکر لازم می آید لفظاً و رتبةً و هو ممتنع بالاجماع بخلاف فی داره زید که مبرا
از شبهات است و باید دانست که نحاة در جواز مثل فی داره قیام زید مختلف اند بعضی گویند که ممتنع است زیرا که
زید که مرجع ضمیر است مضاف الیه مبتدا است پس اضمار قبل ذکر لفظاً و رتبةً لازم می آید و نزدیک اخفش جائز است
از آنکه اتصال مضاف الیه بمضاف شدید است پس او را حکم مبتدا است و مخفی نماند که قولهم فی اکفانه درج المیت
جائز بالاتفاق است بشهادت سماع و قوله و امتنع صاحبها فی الدار معطوف است بر قوله جاز و وجه امتناع
اینست که ضمیر بسوی دار که خبر است راجع است و اصل در خبر تاخیر است پس لازم آمد اضمار قبل ذکر لفظاً و رتبةً
و هو ممتنع بالاجماع کما مر غیر مرة هر گاه که فارغ شد مصنف رح از بعضی احکام مبتدا شروع کرد در بیان احکام آخر
پس گفت و قد یکون المبتدا نکرة یعنی هر گاه است که مبتدا نکره میباشد پس کلمهٔ قد درینجا برای تقلیل
است و درین قول اشارت است بسوی اصالت تعریف در مبتدا زیرا که مبتدا محکوم علیه است و معرفة شی معین را
گویند و مطلب کثیر الوقوع حکم بر امور معینه است کما لا یخفی اگر گفته شود فاعل نیز محکوم علیه است و تنکیر او جائز است
جواب میگوییم اصل در هر محکوم علیه تعریف است و تنکیر او جائز نیست مگر در وقت تخصیص آن بوجهی از وجوه
و فی علی [illegible] تخصیص [illegible] فاعلیت او جائز نیست اگر گفته شود بیان تنکیر مبتدا بعد بیان اصالت
تقدیم تا [illegible] مناسب نیست کما لا یخفی علی الملائم من غیر لازم فی تحصیل العلوم بلکه اولی این بود که قوله اذا
کان المبتدا مشتملاً علی ماله صدر الکلام آه را ذکر میکرد در مقام و قد یکون المبتدا نکرة جواب میگوییم
در مبتدا دو اصل اند یکی تقدیم و دوم تعریف اصل اول را اصالةً بیان کرد بقوله و اصل المبتدا التقدیم و اصل ثانی
را التزاماً بقوله و قد یکون المبتدا نکرة زیرا که بیان قلت تنکیر مستلزم و مشعر بسوی اصالت تعریف است پس گویا که

قول مذکور در قوت این کلام است که تقدیم مبتدا نکره در اصل با تعریف بیس است و بیان امر اصالت تقدیم مبتدا اصالت تعریف مبتدا بیان کرده نکره مبتدا ازانکه مناسب نباشد و صاحب غایة التحقیق رحمه الله تعالی تحقیق فرموده که این اصالت تقدیم مبتدا مقرر تا بیان مایرد فیه تاخیره بکلمة با الاصل وذلک اذا کان الخبر مقصورا علیه نحو فی الدار رجل فعلی هذا المقصود من بیان وجوه النکرة قوله فی الدار رجل وذکر سائر وجوه استطرادی فلو کان ذکر التنکیر بهذا التقدیم بهذا التافیت امکان ینبغی ان تقدم قوم فی الدار رجل علی سائر امثلة التخصیص فتاخیره عن سائر الامثلة یابی هذه التافیت انتهی و قوله **اذا تخصصت بوجه ما ظرف** یکون است یعنی وقتیکه تخصیص یابد مبتدا بوجهی از وجوه پس حاصل کلام اینست که مبتدا نکره نمیباشد مگر وقتیکه بوجهی از وجوه تخصیص یابد و تخصیص در عرف نحاة عبارت است از تقلیل اشتراک در نکرات و توضیح عبارت است از رفع احتمالات معارضه اگر گفته شود چرا مبتدا نکره شود مگر در وقت تخصیص **جواب** میگویم چون تخصیص عبارت از تقلیل اشتراک است پس نکره بسبب تخصص قریب بمعرفه میشود والقریب من الشی فی حکمه و لهذا تقرر فی الشرع الاصح ان المصلی اذا سهی عن القعود الاول وهو الیه اقرب اعاد ولا یسجد السهو و کلمه ما که در مواضع بوجه ما واقع شده بعضی گویند که صفت است و درین وقت اسم است و بعضی گویند که زائده است و درین وقت حرف است زیرا که زیادة حرف اولی است از زیادت اسم و حاصل انیست که هر کلمه ما که برای افاده الهام و تاکید تنکیر بنکره متصل شود مختلف فیه است و فائده کلمه ما درین مقام شیوع است مثل اضرب ضربا ما و معنی که از کلام مصنف رح انحصار تخصیص در امثال مذکوره مفهوم میشود بواسطه آنکه مصنف رح برای هر نوع تخصیص مثالی آورده است و اگر غرض او مجرد تمثیل می بود بمثال واحد اکتفا میکرد و حضرت مولوی معنوی حضرت شیخ عبد الحکیم قدس سره فرموده اند اللهم الا ان یقال ذکر امثلة الانواع الغالب الوقوع انتهی سوال کرده اند که چون مفهوم از کلام مصنف رح انحصار تخصیص در امثال مذکوره است پس اولی و انسب این بود که مصنف رح اذا تخصصت بمثل و بعبد مومن آمده میگفت زیرا که از کلمه ما عدم انحصار مفهوم می شود **مثل**

ولعبد مومن خیر من مشرک و عبد مثال است بعبد مومن و عبد کافر و چون موصوف شد مومن تخصیص یافت بصفت پس مبتدا گردانیده شد و خیر خبر او و قوله **ارجل فی الدار ام امراة** معطوف است بر مثال سابق و رجل و امراة درین مثال تخصیص یافته است بصفت زیرا که ام متصله که معادل است همزه استفهام برای سوال است از تعیین بعد آنکه متکلم عالم بود بثبوت خبر لاحدهما پس متکلم این کلام دانست

باآنکہ احدہما در دار است و سائل تعیین است از مخاطب پس مثال مذکور در قوت این کلام است کہ ای من الامرین را معلوم کون احدہما فی الدار کاین فیہما پس ازین تقریر واضح شد کہ ہر واحد از رجل و امراۃ تخصیص یافتہ است اگر گفتہ شود این تخصیص نزدیک متکلم است زیرا کہ متکلم عالم است کہ احدہما در دار است و اختصاص کہ مصحح ابتداء بنکرہ است آن اختصاص است کہ نزدیک مخاطب باشد جواب میگوییم وقتیکہ متکلم با م متصلہ و ہمزہ استفہام از تعیین احدہما در دار از مخاطب سوال کند مخاطب خواہد دانست کہ متکلم عالم است باآنکہ احدہما در دار است پس نزدیک مخاطب نیز تخصیص حاصل شد اگر گفتہ شود لانم کہ رجل و امراۃ در مثال مذکور تخصیص یافتہ باشد زیرا کہ تخصیص عبارت است از تقلیل اشتراک در نکرہ و در رجل و امراۃ تقلیل اشتراک حاصل نشدہ **جواب** میگوییم در رجل و امراۃ تقلیل اشتراک بسبب صفت حاصل شدہ است بواسطہ آنکہ از رجل و امراۃ کہ بودن یکی ازان در دار متکلم را معلوم نیست و قولہ **و ما احد خیر منک** معطوف است بر مثال سابق و احد درین مثال نکرہ است کہ بسبب وقوع خود تحت نفی تخصیص یافتہ است زیرا کہ نکرہ وقتیکہ تحت نفی واقع شود فائدہ عموم افراد و شمول میدہد و معنی میگردد ازانکہ درین وقت در جمیع افراد تعدد نیست بلکہ امر واحد است و ہمچنین ہر نکرہ کہ تحت اثبات واقع شود ازان نکرہ عموم افراد مقصود میباشد چون تمرۃ خیر من جرادۃ یعنی ہر فرد از افراد تمر بہتر است از جراد اگر گفتہ شود لانم کہ احد درین مثال تخصیص یافتہ باشد زیرا کہ تخصیص عبارت است از تقلیل اشتراک و این در احد مفقود است بواسطہ آنکہ در احد بسبب نفی اصلا اشتراک نماندہ است **جواب** میگوییم تخصیص بر دو نوع است حقیقی کما فی قولہ تعالے و لعبد مومن خیر من مشرک و حکمی کما فی ہذا المثال زیرا کہ در احد اگرچہ تقلیل اشتراک نیست بلکہ تعیین است لیکن در حکم آن اسم کہ در و تقلیل اشتراک است و مطلق تعیین فافہم و تامل اگر گفتہ شود این مثال درین مقام غیر موقع است زیرا کہ احد در مثال مذکور مبتدا نیست بجہت آنکہ مجرد از عامل لفظی نیست ازانکہ اسم کلمہ ما است کہ عامل لفظی ست جواب میگوییم این مثال بر مذہب بنی تمیم است زیرا کہ نزدیک این طائفہ ما و لا در ما بعد عامل نیست پس احد برین تقدیر مبتدا است نہ اسم کلمہ ما و قولہ **و شر اہر ذاناب** معطوف است بر مثال سابق و شر درین مثال تخصیص یافتہ است و توجیہ تخصیص او بدو طریق است یکی آنکہ شر تخصیص یافتہ است بصفت مقدرہ زیرا کہ تنوین در و برای تعظیم است کہ دلالت میکند بر صفت تقدیر کلام این ست کہ شر عظیم اہر ذاناب دوم آنکہ شر تخصیص یافتہ است بچیزیکہ فاعل آن چیز تخصیص می یابد بتقدیم حکم و

صحت حکم چنانچه مثلاً اگر گوئی قام پس معلوم میشود که بعد قام آنچه مذکور خواهد شد حکم بقیام بروی صحیح خواهد بود و موصوف بقیام خواهد شد پس و قتیکه گوئی رجل پس رجل در ثبوت رجل موصوف بصحت الحکم علیه بالقیام خواهد بود اگر گفته شود شر در مثال مذکور مبتدا است و فاعل تا تخصیص یابد بچیزیکه فاعل آن چیز تخصیص می یابد جواب میگوئیم شر در مثال مذکور اگرچه فاعل نیست حقیقةً لیکن مشابه بفاعل است اگر گفته شود چرا مشابه بفاعل است جواب میگوئیم شر اهر ذاناب در مقام ما اهر ذاناب الا شر مستعمل است و این استعمال مشعر بر آنست که در اصل اهر ذاناب شر بود و درین مثال بدل است از ضمیر مستتر که در اهر است و بدل از فاعل در معنی فاعلست پس شر را بر اهر مقدم کردند تا فائده حصر دهد زیرا که تقدیم ما حقه التاخیر یفید الحصر اگر گفته شود چرا استعمال مثال مذکور در مقام مثال مسطور شعر بر مقارنه مسطوره باشد جواب میگوئیم چون شر اهر ذاناب مستعمل شد در مقام حصر و حالانکه اداة حصر درو مفقود است معلوم شد که بر تقدیم و تاخیر محمول است پس حاصل توجیه ثانی آنست که شر اگرچه نکره است اما تخصیص یافته است بچیزی که بآن چیز فاعل تخصیص می یابد پس صحیح است که مبتدا باشد و اهر ذاناب خبر و ناب دندان پیشین را گویند و مراد از ذی ناب سگ است سوال کرده اند که مهر کلب نمیباشد مگر شر پس صحیح نیست که شر اهر ذاناب بافید حصر باشد جواب گفته اند که مهر کلب دو چیز است یکی مهر کلب بآواز معتاد و این مهر گاهی خیر میباشد چنانچه در وقت آمدن دوست و گاهی شر چنانچه در وقت آمدن دشمن پس برین تقدیر حصر صحیح است بنسبت خیر پس مثال مذکور این معنی دارد که شر لا خیر اهر ذاناب و اما مهر کلب بآواز غیر معتاد نمیباشد مگر شر برین تقدیر تنوین در شر برای تعظیم است و صفت مقدر است پس حصر درینوقت بنسبت شر حقیر است یعنی شر عظیم لا حقیر اهر ذاناب و مثال مذکور درینوقت از باب تخصیص بصفت است و از کلام امام المحققین همام المدققین افضل علماء الانام مولوی معنوی ملا سعد الملة والدین قدس سره و النور مرقده که در مطول است معلوم میشود که مهر کلب سوای شر امری دیگر نمیباشد حیث قال لان المهر الذی باب لا یکون الا شر فلا یکون للسامع تردد فی ذلک الجنس فلا یکون شر اهر ذاناب مفید التخصیص بجنس او لطور الخیر للکلب لا یهره و لا یفزعه انتهی و نیز از کلام او فیما سیاتی معلوم میشود که حصر مذکور ممنوع است حیث قال ثم لانم امتناع ان یراد المهر شر لا خیر اذ لا دلیل علیه لا عقلاً و لا نقلاً قال الشیخ عبد القاهر انما قدم شر لان المعنی الذی اهر و من جنس الخیر انتهی و تفصیل این مقام طولی دارد اما بجهت خوف ملال برانچه در تحقیق مرام لابدی است اقتصار نموده شد و نیز این غریب از نمامی و نکته چینی حاسدان و نفاق و عدم وفاق خوارج در و افض احمد نگر بل خصوصاً بعضی

[illegible] بحیره [illegible] والعذاب مضطرب الحال است آری آری قول افضل الانام علیه وعلی آله التحیة والسلام اللهم
[illegible] مستوجب [illegible] است که این حالت مستوجب حمد و شکر باری است نه اضطراب وگریه وزاری عبد البی
[illegible] حاسدان [illegible] شکر خدا بگو که ترا حاسدان شدند چه و باید دانست که شعر ابی فراس تسلی ست گفته شود
[illegible] آری که وقت حادثه خود عاجز شده باشد و قوله فی الدار رجل معطوف است بر مثال سابق
در رجل [illegible] مثال تخصیص یافته است بتقدیم خبر زیرا که چون متکلم فی الدار گفت معلوم شد که آنچه فی الدار مذکور خواهد شد
[illegible] استقرار [illegible] پس این تخصیص در قوت تخصیص [illegible] است اگر گفته شود این توجیه
[illegible] ثابت [illegible] ثابت [illegible] و آن [illegible] نیست تخصیص در رجل [illegible] است ثابت نمی شود زیرا که
تخصیص عبارت [illegible] اشتراک است و رجل [illegible] اشتراک خود باقی است [illegible] رجل شامل بود بر رجلی
[illegible] و چون فی الدار گفت پس [illegible] آن رجل خارج شد
[illegible] رجل تخصیص یافت [illegible] تحقیق المقام [illegible] یکون الاسم الا الطروف
و قوله سلام علیک معطوف است بر مثال [illegible] تخصیص یافته است بنسبت
[illegible] زیرا که در اصل [illegible] سلاما علیک [illegible] سلام [illegible] فعل [illegible] حذف میکنند
سلاما علیک باقی [illegible] و از نصب بسوی رفع [illegible] استقرار [illegible] سلام علیک شده
[illegible] معلوم میشود که این کلام [illegible] سلام [illegible] علیک [illegible] است [illegible] تحصیل [illegible]
[illegible] از امثله مذکوره [illegible] تخصیص [illegible] مذکور شد ولیکن نزدیک
[illegible] مبتدا بودن نکره موقوف بر حصول [illegible] بر حصول فائده خبر است یعنی
اگر [illegible] را فائده از اخبار حاصل است مبتدا بودن نکره صحیح است والا صحیح نیست و فائده خبر آن وقت
حاصل میشود که مخاطب را پیش از اخبار علم نشسته ثبوتی یا سلبی [illegible] باشد پس اگر گوئی کوکب انقض الساعة
جائز است زیرا که مخاطب [illegible] علم با انقضاض کوکب پیش ازین حاصل نبود و اگر رجل قائم گوئی جائز نیست زیرا که
هر کس میداند که رجلی از رجال در عالم قائم میباشد پس فائده خبر حاصل نیست چون خبر معرف فیما سبق مخصص
بمفرد بود زیرا که قسم اسم است پس جمله در و داخل نیست شروع کرد مصنف رح در بیان آنکه خبر گاهی جمله میباشد
[illegible] را فائده بود از ضلالت اختصاص بر آید پس گفت **والخبر قد یکون جملة** یعنی خبر مبتدا گاهی جمله
میباشد و جمله عام است که جمله اسمیه بود **مثل زید ابوه قائم** و یا جمله فعلیه **مثل زید قام ابوه**

اگر گفته شود چرا خبر مبتدا جمله باشد جواب میگوییم جمله افاده حکم میکند همچون مفرد پس خبریت جمله نیز جائز و صحیح خواهد بود مثل مفرد اگر گفته شود جمله ظرفیت و شرطیه نیز میبا شد پس چرا مثال این هر دو نیا ورد جواب میگوییم رجوع این دو جمله در حقیقت بسوی جمله فعلیه است پس بعد مثال جمله فعلیه احتیاج نیست بسوی ذکر مثال ظرفیه و شرطیه اگر گفته شود واجب بود بر مصنف رح که جمله را بخبریت و انشائیه و جمله انشائیه خبر مبتدا واقع نمی شود جواب میگوییم عدم تقیید بجهت متابعت بجمهور نحاة است و نزدیک ایشان صحیح است که جمله انشائیه خبر مبتدا واقع شود لیکن وقتیکه قسمیه باشد مثل زید والله لاضربه و مذهب ابن انباری و بعضے نحاة کوفه اینست که جمله انشائیه صحیح نیست که خبر مبتدا واقع شود زیرا که خبر آنست که احتمال صدق و کذب داشته باشد و جمله انشائیه ازین احتمال مبرا است زیرا که فی نفسه وجود ندارد و احتمال مذکور امر زائد است و امام المحققین همام المدققین خلاصه دودمان سیادت زبده خاندان نجابت سیدی سندی مولوی میر سید شریف قدس سره و انور مرقده تابع ابن انباری و بعضے نحاة کوفه اند و استدلال ایشان برین مقال باین طریق است که مدلول خبر واجبست که حالی از احوال مبتدا باشد و ممکن نیست که مضمون انشا حالی از احوال مبتدا بود از انکه انشا عبارتست از اعلام حالتے که متکلم را عارض میشود همچون استفهام و تمنی و ترجی و طلب و ندا و تعجب و غیر آن مثلا اگر گوئی زید اضربه پس طلب ضرب که صفتی است قائم بمتکلم از احوال مبتدا نیست مگر آنکه او را تاویل کنند باین طریق که زید مقول فی حقه اضرب اگر چه برین تقدیر هم اضربه خبر نیست بلکه از متعلقات خبر است و اضربه را خبر بسبیل تجوز میگویند و افضل المحشین حضرت مولوی شیخ عبد الحکیم قدس سره فرموده اند فیه ای فی کون مدلول الخبر حالا من احوال المبتدا ان اراد انه یجب وان یکون مدلوله الصریح کذالک فیجب تاویل الجملة الخبریة الواقعة خبرا فی زید قام ابوه لان قیام الاب لیس حالا من احوال زید و قد اعترف السید رح فی بحث تعریف الدلالة به وان اراد اعم من مدلوله الصریح والضمنی فلا شک ان قولنا زید اضربه یدل علی کون زید بحیث یتعلق طلب الضرب کما ان زید قام ابوه یدل علی کون زید بحیث قام ابوه فتدبر انتهے و باید دانست که چون مراد از خبر معروف مطلق خبر باشد پس برین تقدیر قوله والخبر قد یکون جملة اشارت بسوی تقسیم است و نیز اشارتست بسوی آنکه افراد در خبر اصل است زیرا که کلمه قد مشعر بسوی تقلیل است و کثرت دلیل اصالت است عند عدم العلم بما فی نفس الامر اگر گفته شود چرا افراد در خبر اصل است جواب میگوییم مبتدا همیشه باشد مگر مفرد پس انسب و الیق اینست که خبر نیز مفرد باشد لیوافق الرکنان و صاحب غایة التحقیق فرموده قوله والخبر مبتدا و قوله

قد یکون جملة خبره فیصلح مثالا لوقوع الخبر جملة انتهی و قوله **فلا بد من عائد** جزای شرط محذوف است یعنی
اذا کان الخبر جملة فلا بد من عائد پس فا در قول مذکور فا فصیحه است و فا فصیحه آن را گویند که بر جزای شرط محذوف
داخل شود و جائز است که فا برای عطف بر جملهٔ سابقه بود یعنی قد یکون الخبر جملة اگر گفته شود چون خبر جمله بود چرا از عائد
ناچار است **جواب میگوییم** جمله بذات خود مستقل است یعنی در افادهٔ خود مخاطب را فائده تام محتاج بسوی امر
آخر نیست از انکه مشتمل بر محط فائده و محل فائده است پس هرگاه که در جمله رابطه نبود هرگز بمبتدا مربوط نخواهد شد و ذکر
مبتدا لغو و بیفائده خواهد بود پس در جملهٔ مذکوره از رابطه ناچار است و محط فائده مسند است از انکه مقصود با فائده
مسند میباشد نه مسند الیه و محل فائده مسند الیه است زیراکه فائده قائم بمسند الیه میباشد و مخفی نماند که عائد
عام است که ضمیر باشد مثل زید ابوه قائم و زید قام ابوه یا غیر ضمیر چون الف لام مثل نعم الرجل زید و وضع مظهر
موضع مضمر مثل قوله تعالی الحاقة ما الحاقة و بودن خبر تفسیر مبتدا مثل قوله تعالی قل هو الله احد چنانچه
حضرت قدس سره السامی فرموده اند و کون الخبر تفسیر المبتدا نحو قل هو الله احد انتهی و اولی این بود که چنین
میفرمودند یعنی و کون الخبر عین المبتدا تا شامل میشد مثل قولهم انشان زید قائم و مثل مقولی زید قائم اگر
گفته شود چرا نگفت مصنف رح فلا بد من ضمیر **جواب میگوییم** عائد عام و ضمیر خاص است کما مر آنفا پس اگر
فلا بد من ضمیر میگفت وجوب ضمیر در جمیع مواد لازم می آید و لیس الامر کذلک کما عرفت و حضرت مولوی
الله داد قدس سره فرموده و انما اکتفی فی الجملة الواقعة خبر بالضمیر و لم یرتبطوا بالواو بخلاف الجملة الواقعة حالا
لان الحال تجیء فضلة بعد تمام الکلام فاحتیج فی الاکثر الی فضل ربط بخلاف الخبر فانه رکن الکلام فلا یحتاج الی فضل
ربط انتهی و مخفی نماند که چنانچه در جمله از ضمیر ناچار است همچنین از ضمیر در مفرد ناچار است و این نزدیک کوفیوان است
پس اگر خبر جامد باشد بمشتق تاویل میکنند فافهم یقولون ان مثل زید ابوک و زید غلامک بادل یزید و الاک
مملوکک و زید بمو اخیتک و نزدیک بصریون ضمیر در خبر مفرد که مشتق بود لازم است اگر گفته شود قوله بد مفتوح است
و واجب است که منصوب باشد از انکه کلمهٔ لا در قوله فلا بد برای نفی جنس است و بد اسم اوست که مضارع بمضاف است
زیراکه قوله من عائد متعلق است بقوله بد و خبر لا نفی جنس محذوف است یعنی فی الجملة و مضارع بمضاف منصوب
میباشد نه مفتوح مثل لا خیرا من زید عندک **جواب میگوییم** بد مفتوح است از انکه مفرد است و قوله من عائد جزء آن
نه متعلق است بقوله بد و خبر محذوف است و فی التاج البد الفراق یقال لا بد من هذا ای لا فراق منه انتهی و فی
المنتخب بد بضم اول و دال مهمله مشدده چاره و علاج و نیز مرکب میباشد مثل لا بد انتهی **و قد یحذف**

یعنی گاهی حذف کرده می شود عائد ومراد از عائد درین مقام ضمیر است نه مطلق عائد و حذف آن نیز مطلق نیست
بل وقتیکه قرینه موجود باشد مثل البر الکر بستین درهما والسمن منوان بدرهم یعنی الکر منه ومنوان منه وقرینه ظاهرست
زیراکه بائع گندم وروغن نرخ غیر گندم وروغن نمیکند وکر بضم کاف دوازده سیر را گویند ودر فرهنگ حسینی فرماید
الکر بضم الکاف والراء المشددة اثنی عشر وسقا والوسق ستون صاعا والصاع اربعة امداد والمد رطل وثلث رطل
انتهی اگر گفته شود ضمیر قوله قد یحذف راجع است بسوی مطلق عائد نه ضمیر پس کدام چیز قرینه است بتقیید عائد
بضمیر جواب میگوییم قوله یحذف قرینه است بر تقیید عائد بضمیر زیراکه قول مذکور دلالت میکند بر جواز حذف
عائد در کلام عرب و حذف مطلق عائد جائز نیست بل حذف آن عائد که ضمیر است فافهم اگر گفته شود چرا
حذف مطلق عائد جائز نیست و حذف عائد خاص یعنی ضمیر جائز است جواب میگوییم عائد بر چهار قسم است
کما مر و از ان چهار هیچ یکی حذف را قبول نمیکند مگر ضمیر زیراکه لام تعریف بشدة اتصال بمنزله جزء کلمه است
حذف بعضی اجزاء کلمه جائز نیست و وضع مظهر موضع مضمر وگردانیدن خبر تفسیر مبتدا برای غرضی از اغراض ضرور
میباشد پس حذف آن موجب اعدام و تقویت آن غرض است یا آنکه مفسر بالکسر عین مفسر است پس اگر او را حذف کنند
حذف مبتدا لازم آید و کلام مصنف رح در حذف عائد است نه حذف مبتدا پس باقی نماند مگر ضمیر ولایخفی ما فی الوجه الاخیر
زیراکه ضمیر نیز عین مرجع میباشد فتامل ومراد از ما موصوله که در قوله **وما وقع ظرفا** واقع است خبر است یعنی وقتیکه
خبر ظرف واقع شود برابر است که ظرف زمان بود یا ظرف مکان یا آنکه جاری مجرای ظرف باشد چون جار مجرور که
در احکام بظرف زمان و مکان موافق است ولهذا بعضی نحاة ظرف را از روی اصطلاح عام گردانیده اند یعنی گفته اند
که ظرف شامل است بظرف و جار مجرور و حضرت استاذ الاستاذی حضرت مولوی ملا احمد سلیمان الاحمد آبادی
قدس سره ونور مرقده فرموده اند قوله وما وقع ظرفا وقع فی وقع ظرفا ظرفا خبر لوقع او حال اعما وقع فی وقع علی
اختلاف وقع فی وقع انتهی فافهم ولا تغفل واختلافی که در وقع واقع است اینست که وقع نزدیک بعضی نحاة از
افعال ناقصه است و نزدیک بعضی از افعال تامه **فالاکثر انه مقدر بجملة** پس اکثر نحاة یعنی بصریون بر آنند
که آن خبر که ظرف واقع شده است مقدر بجمله است بتقدیر فعلی از افعال عامه و نزدیک کوفیون مقدر بمفرد است
بتقدیر اسم فاعل از افعال عامه و وجه بصریون اینست که ظرف را از متعلق ناچار است که در عامل باشد و اصل در عمل
فعل است و وقتیکه تقدیر عامل واجب شد پس تقدیر اصل اولی است و وجه کوفیون اینست که اصل در خبر افراد است
پس تقدیر خبر ظرف باسم فاعل واجب است و مخفی نماند که گاهی خبر ظرف مقدر نمیشود بجمله یا بمفرد بتقدیر فعل یا اسم

عامل از افعال خاص لیکن وقتیکه قرینه خاص موجود باشد و بر افعال عامه قرینه خاص ضرور نیست زیرا که ظروف
را از ائمه نحو فعلی از افعال عامه کافیست کما تقرر فی موضعه بزرگی فرموده — افعال عموم نزد ارباب عقول چهار
کون است و وجود است و ثبوت است و حصول پس و باید دانست خبر یکه ظرف واقع شود از دو حال خالی نیست
که یا ظرف زمان است یا ظرف مکان و مبتدا نیز خالی ازین نیست که حدث است یعنی مصدر است چون قیام
و قعود و رکوع و سجود و مانند آن است و یا جثه است وهی ماکان عبارة عن شخص نحو زید و عمرو و بکر و خالد پس اگر مبتدا حدث
بود جائز است که خبر او ظرف زمان یا مکان واقع شود مثل الضرب خلفک والقیام قبلک والضرب یوم الجمعة
والقیام لیلة البرات واگر مبتدا جثه باشد ظرف زمان خبر او واقع نمی شود بخلاف ظرف مکان فیقال زید
خلفک ولایقال زید یوم الجمعة اگر گفته شود اللیلة الهلال میگویند و هلال درین قول مبتدا
واقع شده و لیلة که ظرف زمان است خبر است جواب میگوئیم کلام محمول بر حذف مضاف است و
تقدیر الکلام هذا اللیلة حدوث الهلال و حدوث حدث است و جائز است که ظرف زمان خبر حدث
واقع شود و کلمه ما در قوله ما وقع موصوله است و قوله وقع ظرفا جمله فعلیه صله است و موصول با صله خود مبتدا است
و معنی شرط را متضمن است و لهذا بر قوله فالاکثر که خبر اوست فا داخل شده و قوله فالاکثر مبتدا ثانی است
و الف لام در وی عوض مضاف الیه است یعنی اکثر النحاة و قوله انه مقدر بجملة خبر مبتدا ثانی است بحذف علی
زیرا که حذف حرف جر از ان و ان قیاس و کثیر الاستعمال است و این جمله خبر مبتدا اول است اگر گفته شود
ضمیر قوله و انه راجع است بسوی ظرف و ظرف مذکور است نه مقدر پس قوله انه مقدر صحیح نیست و نیز قوله
مقدر متعدی نمی شود به با جاره پس صحیح نیست قوله بجملة جواب میگوئیم قوله مقدر بمعنی ماول است فاندفع
المحذوران کما یا نعوذ به من الشیطان جواب دوم قوله بجملة تمیز است و با زائده است بر تمیز مثل زید
طیب باب ای ابا والمعنی ان الظرف مقدر من حیث ان له جملة او من حیث انه جملة هرگاه که فارغ شد مصنف رح
از بعض احوال مبتدا و خبر شروع کرد در بیان موجبات تقدیم مبتدا آیا آنکه در مبتدا چون تقدیم است و تاخیر
و نیز جائز است ولیکن گاهی تقدیم او نیز واجب می شود اراده کرد مصنف رح که بیان کند موجبات تقدیم مبتدا
را پس گفت **واذا کان المبتدأ مشتملا علی ماله صدر الکلام** یعنی وقتیکه مشتمل باشد
مبتدا بر معنی که آن معنی را صدارت کلام است چون استفهام **مثل من ابوک** و چون شرط و قسم و
تمنی و ترجی و ضمیر شان و دخول لام ابتدا و اشتمال مبتدا برین معانی چون اشتمال دال بر مدلول بقرینه

آنکه مبتدا لفظا است و ماله صدر الکلام معنی است و مخفی نماند که دلالت عام است که بنفسه باشد مثل من ابوک یا بچیزی بود که متصل است مبتدا و آن چیز نیز عام است ازینکه بر مبتدا مقدم باشد مثل ازید قائم یا موخر بود از مبتدا مثل غلام من جاءک زیرا که استفهام مضاف الیه در مضاف سرایت میکند ولهذا مضاف از مضاف الیه کسب تعریف مینماید اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح اذا کان المبتدا متضمنا جواب میگوییم تضمن خاص و اشتمال عام است ازانکه تضمن مستعمل نیست مگر در چیزے که ان چیز بنفسه شئے آخر را در گیرنده بود و کلمه ما مے تواند بود که موصوفه باشد یا موصوله و قوله صدر الکلام فاعل ظرف است که آن قوله است یا مبتدا موخر است و قوله له خبر مقدم است و جمله صله است یا صفت و من در قوله و من ابوک مبتدا است که مشتمل است بر معنی استفهام و ابوک خبر است اگر گفته شود من نکره و ابوک معرفه است و جائز نیست که مبتدا نکره باشد و خبر معرفه پس ابوک مبتدا است و من خبر مقدم است بربن تقدیر قوله من ابوک مثال این قاعده نیست بلکه مثال آن قاعده است که بیشتر مے آید یعنی اذا تضمن الخبر المفرد الخ جواب میگوییم کلمه من بحسب ظاهر معرفه است باعتبار معنی زیرا که من ابوک این معنی داره و که اهذا ابوک ام ذاک و ازید ابوک ام عمرو وهذا الجواب و ان کان منقولا عن الشیخ الکبیر صاحب التقریر و التحریر سلطان علماء المشرق و الصین شیخ جمال الملة و الدین ابن الحاجب قدس سره الانور و لکن لا یخفی خفاره لان کلمة من داله علی واحد منهم من ذوی العلم صالح لکل واحد منها علی سبیل البدل کرجل و کان کل واحد من المسمیات التی مدلولها معرفة لا یقتضی کونها معرفة فافهم و نزدیک سیبویه تنکیر مبتدا و تعریف خبر جائز است لیکن وقتی که مبتدا معنی استفهام را متضمن باشد یا افعل تفضیل بود که بر خبر مقدم باشد و جمله صفت ماقبل بود مثل مررت برجل افضل منه ابوه و نیز نزدیک بعضی نحاة ابوک مبتدا است ازانکه معرفه است از روی لفظ و معنی و من خبر است که وجوب تقدیم آن از جهت تضمن او معنی استفهام است و قوله **او کانا معرفتین** معطوف است بر قوله کان المبتدا مشتملا یعنی تا وقتیکه مبتدا و خبر او هر دو معرفه باشند خواه در تعریف مساوی بوند یا نی بواسطه آنکه در مثل هذا زید تقدیم مبتدا واجب با وجودیکه زید از مبتدا اعرف است زیرا که علم از اسم اشارت اعرف است و قوله **او متساویین** معطوف است بر قوله معرفتین یعنی یا وقتی که مبتدا و خبر در اصل تخصیص متساوی بوند خواه در قدر تخصیص متساوی بوند یا نی ازانکه تقدیم مبتدا در مثل غلام رجل صالح خیر منک واجب ست باوجودیکه تخصیص در هر مساوی نیست ازانکه مبتدا از مضاف الیه تخصیص کسب نموده است و خبر از کاف استفاده تخصیص کرده است اگر گفته شود چرا اکتفا نکرد

مصنف رح بر قوله او کانا متساویین تا شامل میشد بتساوی تعریف و تخصیص و از قوله معرفتین استغنا حاصل میگشت **جواب میگویم** اگر مصنف رح چنین میگفت وهم میشد که در تعریف تساوی شرط است وحال آنکه اصل تعریف در هر دو موجب تقدیم مبتدا است نه مساوات تعریف و مخفی نماند که قول او متساویین موهم آن است که تساوی در تخصیص شرط است وحال آنکه اصل تخصیص در هر دو موجب تقدیم است کما مر و جواب صواب اینست که مقصود مصنف رح تفصیل است واکتفا بر قوله او متساویین منافی مقصود است اگر گفته شود چرا مثال معرفتین نیاورد و مثال متساویین آورد چنانچه گفت **مثل افضل منک افضل منی** جواب میگویم مثال معرفتین مشهور است و مثال متساویین فی التخصیص غیر مشهور و مستحق بیان است کما لا یخفی علی الاعیان ؛ قوله **او کان الخبر فعلا له** معطوف است بر قوله او کانا معرفتین یعنی یا وقتیکه خبر فعل مبتدا باشد یعنی خبر مبتدا فعل بود که بسوی ضمیر مبتدا مسند باشد **مثل زید قام** واز قوله فعلا له احتراز از ان خبر است که فعل مبتدا نباشد مثل زید قام ابوه زیرا که درین صورت تقدیم مبتدا بر خبر واجب نیست و قوله **وجب تقدیمه** جزا است شرط سابق است یعنی تقدیم مبتدا درین صور واجب است اگر گفته شود وقتیکه مبتدا مشتمل بود آن معنی را که مقتضی صدارت کلام است چرا تقدیم آن مبتدا بر خبر واجب است **جواب میگویم** اگر درین صورت تقدیم مبتدا واجب نباشد پس گاهی مؤخر شود پس لازم آید ابطال صدارت کلام آن معنی که او را صدارت کلام است وهو ممتنع بلا کلام پس تقدیم چنین مبتدا بر خبر واجب خواهد بود فی جمیع هذه الصور اگر گفته شود استفهام واخوات او را چرا صدارت کلام است **جواب میگویم** از انجهت که تا سامع اول وهله بداند که متکلم کلام را درچنین نوع از انواع کلام شروع نموده است اگر گفته شود وقتیکه مبتدا و خبر در اصل تعریف مساوی بوند یا اصل تخصیص چرا درین دو صورت تقدیم مبتدا بر خبر واجب است **جواب میگویم** درین دو صورت هر کدام را صلاحیت ابتدائیة وخبرئیة است پس ناچار حکم بوجوب تقدیم مبتدا کردند تا التباس یکی بدیگرے نیاید اگر گفته شود لازم که چون هر دو معرفه بوند هر یک را درین وقت صلاحیت ابتدائیه وخبریه بود وازانکه در مثل زید المنطلق هر دو معرفه اند والمنطلق که خبر است صلاحیت ابتدائیه ندارد بواسطه آنکه صفت است ومبتدا ذات میباشد ونیز ابتدائیه صفت مشروط است بچند شرائط کما مر فی تعریف المبتدا وآن شرائط درینجا مفقود اند پس اگر المنطلق زید گویند التباس خبر بمبتدا والتباس مبتدا بخبر لازم نمی آید کما لا یخفی **جواب میگویم** در مثال مذکور هر یک را صلاحیت ابتدائیه وخبریة ازین جهت است که جائز است

که اذا المطلق ذات مراد باشد واز زید صفت یعنی الذات المطلق متصف بوصف الزیدیة یا باین طریق که
الذات المطلق مسمی بزید پس از مقدم مبتدا بر خبر درین صور التباس یکی بدیگرے ممکن است اگر گفته شود
لازم که چون هر دو معرفه بوند التباس یکی بدیگری در وقت تاخیر لازم آید چنانچه در مثل ابو حنیفه ابو یوسف یعنی
ابو یوسف مثل ابو حنیفه التباس لازم نمی آید از انکه مقصود متکلم ازین کلام تشبیه ثانی باول ست پس اول
مشبه به وثانی مشبه ست ومشبه به بر مشبه مقدم میباشد پس اینجا التباس لازم نمی آید جواب میگویم وجوب
تقدیم درصورتیکه هر دو معرفه بوند مطلق نیست تا اعتراض مذکور لازم آید بلکه مقید است بفقدان قرینه پس
وقتیکه قرینه موجود بود تقدیم مبتدا بر خبر واجب نخواهد بود ودر مثال مذکور قرینه موجود است که آن دلالت کلام است
بر قصد متکلم تشبیه ثانی را باول اگر گفته شود چرا تقدیم مبتدا بر خبر واجب است وقتیکه خبر فعل مبتدا باشد
جواب میگویم اگر مبتدا درین وقت واجب التقدیم نبود التباس مبتدا بفاعل در وقت تاخیر لازم آید
مخفی نماند که التباس مبتدا بفاعل وقتی است که فعل مفرد باشد چنانچه در زید قام که اگر قام زید گوئی معلوم نشود
که زید فاعل است یا مبتدا واما درصورتیکه فعل تثنیه یا جمع بود التباس بفاعل لازم نے آید لیکن درین وقت
خوف التباس به بدل فاعل است چنانچه در مثل الزیدان قاما والزیدون قاموا اگر گوئی قاما الزیدان وقاموا الزیدون
معلوم نشود که زیدان وزیدون مبتدا است وقاما وقاموا خبر یا بدل است از فاعل قاما وقاموا ودرین دو
صورت التباس بفاعل ازین جهت لازم نے آید که الف در قاما وواو در قاموا ضمیر فاعل است پس اگر
زیدان وزیدون را نیز فاعل گویند تعدد فاعل فعل واحد لازم آید وهو محال بدیهة ونزدیک بعضی که الف
در قاما وواو در قاموا ضمیر فاعل نیست بلکه علامت است بر تثنیه فاعل وجمع آن پس نزدیک ایشان
درینصورت نیز التباس بفاعل لازم می آید در وقت تاخیر اگر گفته شود تقدیم مبتدا بر خبر در مثل زید قائم واجب است
حالانکه خبر فعل مبتدا نیست جواب میگویم مراد از فعل فعل اصطلاحی است نه فعل لغوی و تقدیم مبتدا
تقدیم مبتدا در مثل زید قائم ازین جهت است که درین صورت در وقت تاخیر التباس مبتدا بفاعل یا به بدل
فاعل لازم نے آید بواسطه آنکه اسم فاعل بدون اعتماد عمل نمیکند کما لا یخفی علی المتتبع پس زید قائم نیست مشتبه
اگر گفته شود چرا گفت مصنف او کان الخبر بعد الا او معناها مثل ما زید الا قائم وانما زید قائم یا وجوب
ودرین وقت نیز تقدیم واجب است جواب میگویم آن مبتدا که بعد الا یا معنی الا واقع نشود بر نفی
نفی مشتمل خواهد بود ومعنی نفی را صدارت کلام است پس قوله اذا کان المبتدا مشتملا علی ماله صدر الکلام

شامل باین دو صورت بلا کلام ست کما لایخفی علی الاعلام جواب دوم آنکه بعد الا یا بمعنی الا واقع شود
حال او بقیاس ما سبق معلوم میشود فلا حاجة الی الاطالة التی معضبة الی الملالة هرگاه که فارغ شد مصنف رح
از بیان موجبات تقدیم مبتدا شروع کرد در بیان موجبات تقدیم خبر پس گفت **واذا تضمن الخبر المفرد**
وقتیکه متضمن شود ذات خبر مفرد **ماله صدر الکلام** معنی را که مر آن معنی را صدارت کلام است غیر آن
خبر متضمن شود معنی مذکور را چون متعلق خبر زیرا که درین وقت تقدیم خبر واجب نیست بلکه تقدیم آن متعلق واجبست
ولهذا تضمن گفت و اشتمل نگفت **مثل این زید** واین خبر است که متضمن ست معنی استفهام را واین معنی را
صدارت کلام است وزید مبتدا موخر ست اگر گفته شود چرا مقید کرد مصنف رح خبر را بمفرد جواب میگویم
چون خبر جمله بود و معنی مذکور را متضمن باشد درینوقت تقدیم آن خبر بر مبتدا واجب نیست چون زید من ابوه که
زید مبتدا است و من مبتدا ثانی است و ابوه خبر مبتدا ثانی است و جمله در محل رفع است بواسطه آنکه
خبر مبتدا اول ست و این جمله متضمن ست معنی استفهام را که مقتضی صدارت کلام است اگر گفته شود چرا
درین وقت تقدیم خبر بر مبتدا واجب نیست جواب میگویم وجوب تقدیم محض برای حفظ و نگاهداشت صدارت
آن معنی است که مقتضی صدارت کلام ست واز تاخیر آن جمله که خبر مبتدا است و متضمن ست معنی استفهام را
مثلاً صدارت کلام معنی استفهام فوت نمی شود زیرا که معنی استفهام را صدارت هر کلام نیست بلکه صدارت آن
کلام ست که استفهام دران کلام واقع است واین صدارت در وقت تاخیر نیز حاصل ست و برهمین است
قیاس باقی مقتضیات صدارت کلام و حضرت مولوی معنوی حضرت شیخ عبد الغفور ادخله الله فی دار السرور
فرموده اند اعلم ان ما یقتضی صدر الکلام یکفیه ان یقع صدر جملة من الجمل بحیث لا یتقدم علیه شئ من رکنی
تلک الجملة ولا مما صار من تمامهما من الکلم المغیرة لمعناها فی الجملة التی یدخلها فلا یقال ان من یضربه اضربه و
اما جواز قولک الذی ان یضربه اضربک فلا یکون الموصول الا بعد تمام صلته یعنی انتهی اگر گفته شود بر تقدیر جواز
تقدیم این که درین زید واقع است لازم می آید زیرا که این ظرف است و ظرف را متعلق لازم ست پس متعلق او
فعل خواهد بود چنانچه مذهب اکثر نحاة است پس درین وقت جمله متضمن شد معنی استفهام را که مقتضی صدارت
کلام است و چون خبر جمله متضمن شود ماله صدر الکلام را تقدیم او بر مبتدا واجب نمی شود جواب میگویم
مراد از مفرد آنست که از روی صورت مفرد بود برابر است که در حقیقت جمله باشد مثل این زید بر مذهب جمهور نحاة
یا در حقیقت نیز جمله نبود بلکه مفرد باشد بلکه از روے صورت و حقیقت مفرد بود مثل این زید بر مذهب نحاة

قوله او کان مصححاً له معطوف است بر قوله تضمن یعنی یا وقتیکه خبر مصحح مبتدا باشد مثل فی الدار رجل
که فی الدار خبر است و مصحح است ابتدائیه رجل را زیرا که رجل نکره است و مبتدا بودن نکره جائز نیست مگر وقتیکه
بوجهی از وجوه تخصیص یابد و رجل بتقدیم فی الدار تخصیص یافته است پس فی الدار مصحح ابتدائیه رجل شد ازین جهت
تقدیم او بر مبتدا واجب گشت اگر گفته شود چرا درین وقت تقدیم خبر بر مبتدا واجب است **جواب میگوییم**
از آنکه اگر خبر را درین صورت مؤخر کنند ابتدائیه رجل صحیح شود و اگر گفته شود قوله او کان الخبر مصححاً له این معنی دارد
که او کان ذات الخبر مصححاً لذات المبتدا و این فاسد است از آنکه ذات مبتدا در نحو جاء فی رجل متحقق است پس
اگر ذات خبر مصحح ذات مبتدا می بود تحقق ذات مبتدا بدون ذات خبر جائز نمیشد والثانی باطل فکذا المقدم
جواب میگوییم مراد اینست که او کان الخبر مصححاً للمبتدا من حیث انه مبتدا لا من حیث انه کلمة او
اسم اگر گفته شود حکم بوجوب تقدیم خبر بر مبتدا درین صورت صحیح نیست زیرا که ذات خبر در وقت تاخیر
فی الدار از رجل نیز موجود است و حالانکه رجل را مصحح نیست و حکم بوجوب تقدیم مشروط است بشرط آنکه
خبر مصحح ابتدائیه مبتدا باشد و نیز وجوب تقدیم در مثل زید قائم لازم می آید زیرا که قائم بتاخیر مصحح ابتدائیه
است و حالانکه درین صورت تقدیم مبتدا واجب است **جواب میگوییم** مراد اینست که او کان الخبر بتقدیمه
مصححاً للمبتدا من حیث انه مبتدا و نیز گفته اند که اعتراض بمثل زید قائم لازم نمی آید از آنکه مراد اینست
که او کان الخبر ظرفاً مصححاً له و قوله او لمتعلقه ضمیر فی المبتدا معطوف است بر قوله مصححاً یعنی یا باشد
برای متعلق خبر ضمیر در جانب مبتدا یعنی متصل باشد بمبتدا و راجع بود بسوی آن متعلق مثل علی التمرة
مثلها زبداً یعنی ثابت و کائن است بر خرما مثل آن خرما از روی مسکه پس بدانکه مثل مبتدا مضاف است
که متصل شده است باو ضمیر که راجع است بسوی متعلق خبر که آن تمرة باشد زیرا که علی التمرة مجموع خبر است
و تمرة متعلق است بخبر همچون تعاون کل بخبره و قوله زبداً تمیز است از ابهامیکه تام یافت است پس تقدیم خبر
درین ترکیب واجب است اگر گفته شود درین وقت چرا تقدیم خبر واجب است **جواب میگوییم** از آنکه اگر درین
وقت خبر را مؤخر کنند اضمار قبل ذکر لازم آید لفظاً و رتبةً و هو ممنوع بالاتفاق اگر گفته شود عبده در قوله تعالی
علی الله عبده متوکل مبتدا است و متصل است باو ضمیر که راجع است بسوی متعلق که آن الله زیرا که الله متعلق
متوکل است و حالانکه درو تقدیم خبر واجب نیست **جواب میگوییم** مراد از قوله او کان لمتعلقه آن
متعلق خبر است که تابع بود خبر را یعنی تعلق که تقدیم آن متعلق بر خبر جائز بود و آن تبعیت ممتنع باشد و تمرة چنین است

زیرا که متعلق است خبر را بتبعیتی که باوجود آن تبعیت تقدیم ثمره بر خبر جائز نیست زیرا که ثمره متعلق است
بخبر چون متعلق خبر بکل پس اگر به خبر مقدم شود تقدم شی علی نفسه لازم آید و هو محال فی کل حال بخلاف علی التمرة
از آنکه تعلق او بخبر چون تعلق جزء بکل نیست تا از تقدیم او محذور مذکور لازم آید پس حاصل اینست که مراد از
متعلق اینست که بخبر متعلق باشد چون تعلق جزء بکل و این متصور نیست مگر در متعلقی که ظرف بود مذکور نباشند و آن ظرف
را قائم مقام خبر کرده باشند و قوله **او خبر اًعن ان** معطوف ست بر قوله او المتعلقه یعنی یا باشد خبر خبر از ان مفتوحه
که با اسم و خبر خود بتاویل مفرد مبتدا شده باشد **مثل عندی انک قائم** و ان مفتوحه باسم و خبر خود
درین مثال بتاویل مفرد شده مبتدا است و عندی خبر است زیرا که در تقدیر عندی قیامک است اگر گفته شود
درینوقت چرا تقدیم خبر بر مبتدا واجب است جواب میگوییم اگر درین صورت خبر را مؤخر کنند التباس ان مفتوحه
بان مکسوره عند السامع لازم آید از آنکه هر حرفی که در اول معقول بود کما حقه سامع را معلوم نمیشده باشد
غالباً از آنکه سامع را توجه تام بسوی کلام متکلم در ابتدائیه کلام نمیباشد بخلاف وسط کلام و آخر کلام کما لا یخفی
علی اولی الاعلام یا از آنکه التباس بان مکسوره در کتابت لازم می آید از آنکه ان مکسوره در ابتدای کلام نوشته شود
بخلاف مفتوحه که در وسط کلام نوشته مے شود و قوله **وجب تقدیمه** جزاء شرط مقدم است یعنی واجب است
درین صور مسطوره تقدیم خبر بر مبتدا برای وجوه مذکوره **وقد یتعدد الخبر** و گاهے خبر متعدد میشود
یعنی آنکه مخبر عنه متعدد بود و تعدد خبر عام است که یک مرتبه باشد **مثل زید عالم عاقل** یا بمراتب
بود چون قوله تعالی و هو الغفور الودود ذو العرش المجید فعال لما یرید و تعدد بدو طریق است یکی آنکه
بحسب لفظ و معنی باشد و این بدو طریق مستعمل است یکی بعطف چون زید عالم و عاقل و دوم بے عطف
چون زید عالم عاقل و دوم تعدد بحسب لفظ است فقط نه بحسب معنی چون هذا حلو حامض پس حلو حامض بحسب
لفظ متعدد است و باعتبار معنی واحد است از آنکه هر دو در حقیقت خبر واحد اند بواسطه آنکه مراد از هذا حلو حامض
اثبات کیفیت متوسط است چون الابلق اسود ابیض و درین ترک عطف اولی است زیرا که حرف عطف را
دلالت بر تغایر معطوف و معطوف علیه است و اینجا اگرچه بحسب لفظ تغایر است لیکن بحسب معنی اتحاد است
پس اولی اینست که چنانچه در معنی متحد است در لفظ نیز متحد باشند و اگر متحد نباشند پس اقل از ین نشاید که
در سیاق ایشان دال بر تغایر نبود و بعضی نحاة عطف را ازینجهت جائز داشته اند که نظر ایشان بسوی
صورت متعدد است و نیز تعدد بر دو قسم است جائز مثل زید عالم عاقل و واجب چون هما عالم و جاهل و در صورت

علف واجب است کما لا یخفی جواز ذلک و وجوب هذا علی المکلف و باید دانست که مراد مصنف رح از قوله
وقد یتعدد الخبر تعدد بغیر عطف است زیرا که در تعددی که بر عطف بود خفا نیست برابر است که تعدد در خبر بود
یا در مبتدا یا غیر این چون فاعل و مفعول و نیز آنچه متعدد بعطف بود خبر نیست بلکه از توابع خبر است ولهذا
مصنف رح مثال خبر متعدد بدون عطف آورده و مخفی نماند که مراد مصنف رح از قوله وقد یتعدد خالی ازین نیست
که عام است یا خاص اگر عام است یعنی تعدد بعطف بود یا بغیر عطف پس وجه اختصار بر مثال تعدد بغیر عطف
اینست بلکه در تعددی بدون عطف بود خفا است ازین جهت به بیان مثال تعدد مذکور ازالهٔ خفا کرد و اگر
خاص است فلا اشکال هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان تعدد خبر شروع کرد مصنف رح در بیان چیزیکه
صحیح دخول فا بر خبر مبتدا است پس گفت **وقد یتضمن المبتدأ معنی الشرط** و گاه متضمن میشود
مبتدا معنی الشرط را که آن لازم بودن اول و ملزوم بودن ثانی است و بعضی گفته اند که آن بودن اول
سبب ثانی است و برین اعتراض کرده اند بقوله تعالی و ما بکم من نعمة فمن الله زیرا که کلمهٔ ما باصله خود
مبتدا است و متضمن نیست معنی شرط را بمعنی مذکور زیرا که حصول نعمت بمخاطبین سبب صدور نعمت از باری تعالی
نیست بلکه صدور نعمت از باری تعالی سبب حصول نعمت بمخاطبین است پس میباید که دخول فا بر خبر او صحیح نباشد
حالانکه در افصح کلام رب الانام واقع است و جواب اینست که مراد از بودن اول سبب ثانی اعم است
ازینکه اول سبب وجود و حصول ثانی باشد و یا اول سبب حکم ثانی بر اول بود و در قوله تعالی و ما بکم من نعمة
فمن الله اول سبب حکم ثانی بر اوست از آنکه حصول نعمت بمخاطبین سبب است برای حکم کردن بقوله تعالی
فمن الله و وقتیکه مبتدا متضمن بود معنی شرط را باین طریق که سبب باشد برای وجود خبر یا برای حکم بخبر ظاهر
که درین وقت مبتدا بالشرط مشابه خواهد شد و خبر بجزا **فیصح دخول الفاء فی الخبر** پس درینوقت
صحیح است دخول فا در خبر برای رعایت مشابهت و نیز صحیح است عدم دخول فا بنظر آنکه فی الحقیقت مبتدا
شرط نیست و اما وقتی که دلالت بر معنی شرط در لفظ مقصود بود دخول فا واجب است و اگر مقصود نبود عدم دخول
فا واجب است اگر گفته شود پس صحت دخول فا و عدم صحت دخول فا کدام وقت است جواب میگویم
آن وقتی است که متکلم را نه قصد دلالت بود بر معنی شرط در لفظ و نه قصد عدم دلالت بود ازین بیان را
بر اعیان مستور و محتجب نخواهد ماند که قوله فیصح دخول الفاء فی الخبر قضیهٔ ممکنهٔ خاصه است یعنی یصح دخوله و
عدم دخوله و قول این غریب که و اما وقتیکه دلالت بر معنی شرط در لفظ مقصود بود الی آخره است مضمون

ومفهوم دو قضیه ممکنه عامه است که اول ازان مقید بجانب وجود است و دوم بجانب عدم فافهم وتامل فانه
من مطارح الانظار زل فیه اقدام الافکار **وذلک الاسم الموصول بفعل او ظرف** یعنی آن
مبتدا که متضمن بود معنی شرط را از دو حال خالی نیست که یا آن مبتدا موصول است بفعل یا بظرف که ماول است
بجملهٔ فعلیه باتفاق نحاة اما ماول بجمله ازین جهت است که صله واقع نمیشود مگر جمله و ماول بجمله فعلیه بغرض آنکه
تا آن اسم که موصول بظرف است بشرط مشابه شود **او النکرة الموصوفة بهما** یا آن مبتدا که متضمن
معنی شرط را نکره است موصوفه بفعل یا بظرف اگر گفته شود چرا شرط کرده اند آن مبتدا را باین شرط
جواب میگویم بغرض آنکه تا مشابهت آن مبتدا بشرط قوی شود زیرا که شرط نمی باشد مگر فعل همچنین صله
این مبتدا یا صفت او نمی باشد مگر فعل اگر گفته شود واجب بود بر مصنف رح که او النکرة الموصوفة بها میگفت
زیرا که ضمیرے که بسوے معطوف ومعطوف علیه که بکلمهٔ او است عائد بود افراد آن واجب است کما یقال
زید او عمرو قائم لا قائمان ونیز نکره موصوف بیکے از فعل وظرف خواهد بود نه بهر دو معًا کما لا یخفی **جواب**
میگویم مضاف محذوف است وتقدیر کلام چنین است که او النکرة الموصوفة باحدهما ولیکن ظاهر است که در حذف
مضاف واختیار خلاف ظاهر هیچ فائده نیست والقدر علیٰ ما ورد منها از ارجاع ضمیر تثنیه بسوی معطوف ومعطوف علیه
مذکورین نیز لازم می آید فتامل فیه **مثل الذی یاتینی او فی الدار فله درهم** یعنی الذی یاتینی
فله درهم مثال آن مبتدا است که موصول است بفعل الذی فی الدار فله درهم مثال آن مبتدا است
که موصول است بظرف که ماول است بجملهٔ فعلیه **وکل رجل او فی الدار فله درهم** یعنی کل رجل یاتینی
فله درهم مثال آن مبتدا است که نکره است موصوف بفعل وکل رجل فی الدار فله درهم مثال آن مبتدا است
که موصوف است بظرف که ماول است بجملهٔ فعلیه اگر گفته شود لازم که هر یک ازین دو ترکیب مثال آن مبتدا
بود که موصوف باشد بفعل یا بظرف زیرا که کلمهٔ کل مبتدا است واو موصوف بفعل یا بظرف نیست
جواب میگویم رجل درحقیقت مبتدا است وکلمهٔ کل مبتدا نیست وغرض از آوردن او احاطهٔ افراد
کما لا یخفی علی العارف اگر گفته شود صحیح است دخول فا در خبر آن مبتدا که متضمن بود معنی شرط را و موصوف
بود باسم موصول مثل قوله تعالی قل ان الموت الذی تفرون منه فانه ملاقیکم وهمچنین صحیح است دخول فا
در خبر آن مبتدا که معنی شرط را متضمن بود ومبتدا نکره که موصوفه بود بفعل ویا ظرف مضاف باشد مثل کل
غلام رجل یاتینی او فی الدار فله درهم پس انحصارے که مفهوم مے شود از قوله وذلک الاسم الموصول

صحیح نیست جواب میگوئیم مراد از موصول بالفعل یا بالظرف وهمچنین از نکره موصوفه بالفعل یا بالظرف عام است
از انکه موصول حقیقة بود یا حکما وآن نکره موصوفه حقیقة بود یا حکما ظاهر است که آن مبتدا که متضمن بود معنی
شرط را موصوف است باسم موصول مذکور وهمچنین آن مبتدا که مضاف بود بسوی نکره موصوفه مذکوره در حکم
آن مبتدا است که خود موصول است بالفعل یا بالظرف زیرا که صفت وموصوف در حکم واحد است در حکم نکره موصوفه
بالفعل والظرف است زیرا که مضاف ومضاف الیه نیز در حکم کلمه واحد است وگفته اند که فا در قوله تعالی
قل ان الموت الذی تفرون منه فانه ملاقیکم زائده است بواسطه آنکه موصول درین قوم عام نیست
وصحت دخول فا مبنی بر عموم است زیرا که مبتدا مذکور بسبب عموم خود مشابه میشود باسماء شرط که مفید عموم
والزام اند ومبتدا در قول مذکور ازین جهت عام نیست که اراده ایجاب کلی ازو صحیح نیست فانه لایصح ان یقال
کل موت تفرون منه فانه ملاقیکم بل سبب موت نزد مصنف رحمه الله تعالی فیما تقدم کالمیت بالفعل صحیح نیست که فا زائده
نیست ومبتدا مفید عموم است زیرا که صادق است کل موت تفرون منه فانه ملاقیکم وملاقات عام است
که بالفعل بود یا بالقوه هرگاه که فارغ شد مصنف از بیان مواضع دخول فا بر خبر شروع کرد در بیان موانع
دخول فا بر خبر پس گفت **ولیت ولعل مانعان بالاتفاق** یعنی لیت ولعل که از حروف مشبه
بالفعل اند وقتیکه داخل شوند بر مبتدائی که دخول فا بر خبر او صحیح است منع میکنند دخول فا را باتفاق نحاة فلا یقال
لیت او لعل الذی یاتینی او فی الدار فله درهم او لیت او لعل کل رجل یاتینی او فی الدار فله درهم اگر گفته شود
چرا این هردو منع میکنند دخول فا را جواب میگوئیم صحت دخول فا بر خبر بمشابهت مبتدا وخبر بشرط وجزا
است وبدخول لیت ولعل مشابهت زائل میشود از انکه لیت ولعل خارج میکنند کلام را از خبریت بسوی
انشائیت وشرط وجزا از قبیل اخبار است نه انشاء نزدیک بعضی نحاة تا بانشائیت لیت ولعل دخول فا را
ازین سبب است که بدخول لیت ولعل معنی شرط که مصحح دخول فا است زائل میشود از انکه معنی شرط را
صدارت کلام لازم است وبدخول لیت ولعل لازم منتفی میشود وانتفاء لازم مستلزم انتفاء ملزوم است وظاهر است
که چون معنی شرط زائل شود دخول فا چگونه صحیح باشد اگر گفته شود افعال ناقصه وافعال قلوب نیز مانع اند
از دخول فا در خبر باتفاق نحاة پس وجه تخصیص لیت ولعل بذکر چه باشد جواب میگوئیم وجه تخصیص لیت ولعل
بذکر این است که مقصود مصنف رح بیان متفق علیه ومختلف فیه است از حروف مشبه بالفعل ومنع لیت ولعل از ان حروف
بالاتفاق است ومنع باقی حروف باختلاف بخلاف جمیع افعال ناقصه وافعال قلوب که بالاتفاق مانع اند

والحق بعضهم ان بهما ومراد از بعضے سیبویہ است یعنی سیبویہ لاحق میکند ان مکسورہ را در منع دخول فا بلیت
ولعل مذہب اصح انیست کہ ان مکسورہ مانع نیست واین مذہب اخفش است واستدلال اخفش باینطریق
است کہ ان مکسورہ کلام را از خبر بسوی انشا خارج نمیکند ومذہب او را قولہ تعالے قل ان الموت الذی
تفرون منہ فانہ ملاقیکم وان الذین کفروا وماتوا وہم کفار فلن یقبل توبتہم مؤید است ودلیل سیبویہ انیست
کہ ان مکسورہ ازین جہت مانع است کہ برای تحقیق است وشرط مشکوک میباشد وظاہر است کہ مشکوک ومحقق
متناقض اند والمتناقضان لا یجتمعان پس بدخول ان مکسورہ شرطیت باشد تا دخول فا صحیح باشد اگر
گفتہ شود چرا نگفت مصنف رح والحق سیبویہ بہما جواب میگوییم چون مذہب سیبویہ کہ امام نحاۃ است ضعیف بود
ومخالف بقرآن مجید وفرقان حمید لہذا او را بکنایۃ ذکر کرد ونام او را صریح نگفت کہ موجب ترک ادب است
کما فی المعانی اگر گفتہ شود بعضی نحاۃ ان مفتوحہ ولکن را بلیت ولعل نیز لاحق کردہ اند پس وجہ تخصیص الحاق
ان مکسورہ بلیت ولعل بذکر چہ باشد جواب میگوییم ان مکسورہ را بلیت ولعل سیبویہ لاحق کردہ است و
قول او قابل اعتبار دارد پس ازینجہت مصنف رح قول او را ذکر کرد وان مفتوحہ ولکن را غیر سیبویہ لاحق میکنند وقول او را
مصنف رح اعتبار نکرد ازینجہت بہ بیان او متعرض نشد کان المصنف رح لم یسمع لا تنظر الی من قال وانظر الی
ما قال وبعضی گفتہ اند چون قول آن بعض مخالفت بود بقرآن مجید وبکلام فصحاء عرب ازینجہت مصنف رح
از بیان او اعراض نمود مثل قولہ تعالی واعلموا انما غنمتم من شیء فان اللہ خمسہ ومثل قول الشاعر شعر
فواللہ ما فارقتکم قالیا لکم ٭ ولکن ما یقضے فسوف یکون ٭ ومخفی نماند کہ قول سیبویہ نیز مخالف است
بکلام عز وجل فکان عز وجل مکان الحبیب شرب ما شرب فقال ما قال وشعر مذکور این معنی دارد کہ پس قسم
کہ جدائی نمیکردم از شما دران حالیکہ دشمن دارندہ ام شما را ولیکن انچہ در تقضای الٰہی است پیش البتہ واقع
خواہد شد یعنی مفارقت من از شما ببغض ودشمنی نیست بلکہ بتقضای ذوالجلال وبحکم ایزد متعال است
والفتح دشمنی ودشمن داشتن ہرگاہ فارغ شد مصنف رح از بیان بعضی احوال مبتدا وخبر شروع کرد در بیان
بعض آخر پس گفت **وقد یحذف المبتدا لقیام قرینۃ جوازا** یعنی گاہی حذف کردہ میشود مبتدا
وقت قائم شدن قرینہ برابر است کہ حالی باشد یا مقالی از روی جواز یا حذف کردہ میشود حذف کردہ شدن
کہ جائز است نہ واجب ولام در لقیام قرینۃ بمعنی وقت است نہ برای اجل از انکہ قرینہ مصحح حذف است نہ
مقتضی حذف ودواعی حذف در علم معانی مذکور اند چون تعیین وتعظیم وتحقیر وغیر آن وقولہ جوازا تمیز است یا صفت

مفعول مطلق محذوف نیست و جواز برین تقدیر مصدر است بمعنی اسم فاعل و تقدیر کلام اینست کہ قد یحذف المبتدا او حذفا جائزا کقوله **المستهل الهلال واللہ** و قول مصدر است بمعنی اسم مفعول و خبر مبتدا محذوف است یعنی نظیره کمقول المستهل آه و الهلال واللہ بدل است از قول الاستهلال ماه نو دیدن و آواز بلند کردن والهلال خبر مبتدا محذوف یعنی ہذا الهلال بقرینۂ حالی اگر گفتہ شود چرا الهلال واللہ از باب حذف خبر نبود بتقدیر الهلال ہذا واللہ جواب میگویم مقصود مستهل تعیین شئے باشارت و حکم کردن بر و بهلالیۃ است تا بسوے او مردمان متوجہ شوند و بہ بینند چنانچہ خود دیده است و این مقصود حاصل نمیشود مگر بحذف مبتدا نہ بحذف خبر اگر گفتہ شود چرا مصنف رح درین مثال قسم آورد **جواب میگویم** عادت مستهلین اتیان قسم است پس مصنف رح مثال را بر عادت مستهلین آورد **جواب دوم** اگر قسم نمی آورد توہم نصب ہلال وقت وقف میشد بتقدیر ابصر و مثال بمنزلہ دلیل است و الدلیل لا بد ان یکون تاما معا اگر گفتہ شود چنانچہ حذف مبتدا از روی جواز است ہمچنین حذف او از روی وجوب است چنانچہ در مخصوص بالمدح و مخصوص بالذم مثل نعم الرجل زید و بئس الرجل زید بتقدیر ہو زید و وقتیکہ نعت را از منعوت قطع کنند مثل الحمد للہ اہل الحمد در اصل للہ اہل الحمد بود بعده او را از منعوت قطع کردند باین طریق کہ رفع دادند و خبر مبتدا محذوف گردانیدند یعنی ہو اہل الحمد و حذف مبتدا درینصورت واجب است تا معلوم شود کہ این خبر در اصل صفت بود بعده از موصوف بقصد مدح قطع کردند یا بقصد ذم مثل اعوذ باللہ من الشیطان الرجیم یعنے ہو الرجیم و ظاہر است کہ اگر مبتدا را اظہار کنند معلوم نشود کہ در اصل صفت بود کہ بقصد مدح یا ذم از منعوت قطع کرده اند زیرا کہ درین وقت بر صورت صفت نخواہد ماند تا سامع بداند کہ در اصل صفت بود و تغیر بقصد مدح یا ذم واقع شده پس مصنف رح بہ بیان حذف مبتدا از روی وجوب چرا متعرض نشد **جواب میگویم** حذف مبتدا از روے وجوب نادر است والنادر کالمعدوم کما لا یخفی علی المخدوم اگر گفتہ شود بقطع نعت از منعوت بقصد مدح یا ذم تحصیل حاصل لازم می آید از انکہ دلالت بر مدح و ذم پیش از قطع نیز حاصل است **جواب میگویم** مقصود از قطع نعت از منعوت مطلق مدح و ذم نیست بلکہ دوام مدح و ذم است و این پیش از قطع حاصل نیست بلکہ بقطع حاصل می شود زیرا کہ جملہ اسمیہ مفید دوام و استمرار است فلا یلزم تحصیل الحاصل ہرگاه کہ فارغ شد مصنف رح از بیان حذف مبتدا از روے جواز شروع کرد در بیان حذف خبر از روے جواز پس گفت **والخبر جوازا** گاہے حذف کرده میشود خبر از روے جواز یا حذف کرده می شود حذف کرده شدن کہ جائز است وقت قائم شدن قرینہ

و قوله الخبر معطوف است بر قوله المبتدا و قوله جوازا را از روی ترکیب بر قوله جوازا که سابق مذکور شد قیاس
باید کرد مثال خبر حیث فاذا السبع بتقدیر خرجت فاذا السبع واقف او موجود یعنی خارج شدم پس
ناگاه درنده ایستاده است و باید دانست که السبع مبتدا است و واقف یا موجود که خبر است او محذوف است
اما از روی جواز نه از روی وجوب زیرا که حذف [illegible] جای [illegible] که ترکیب را در موضع خبر لازم
گرفته باشند [illegible] که از ظروف زمان نیست زیرا که
[illegible] فعل [illegible] لازم است و خبر بعد
[illegible] مبتدا و خبر [illegible] اگر گفته شود [illegible] السبع خبر [illegible]
[illegible] و در خبر [illegible] چون معلوم شد
[illegible] یا موجود خبر است [illegible] خبر محذوف است پس مثال
[illegible] فاذا السبع [illegible] السبع واقف پس مثال [illegible]
[illegible] خبر [illegible] واقع است مضاف بود
زیرا که [illegible] جمله [illegible]
[illegible] باشد کما قال المصنف [illegible] فاذا السبع [illegible] اذا السبع
واقف [illegible] مفعول به فعل [illegible] فا جاره باشد و از معنی ظرفیت
خارج است و قوله [illegible] معطوف است بر قوله [illegible] حذف کرده [illegible] خبر را از روی
وجوب [illegible] واجب است مثل قولهم لعمرک لاقومن یعنی در ترکیبی که لازم گرفته باشند
اهل عرب در موضع خبر [illegible] در آن ترکیب اگر گفته شود حذف خبر در این ترکیب چرا واجب بود
جواب گوییم اگر در این ترکیب حذف خبر واجب نباشد اجتماع عوض و معوض عنه لازم آید
[illegible] الاحکام [illegible] موصول است و مراد از
ترکیب [illegible] وجوب حذف خبر بسبب استقرار چهار
[illegible] چهار مثال آورد از هر مثال بسوی هر باب اشاره فرمود
باب اول [illegible] بعد لولا واقع شود حذف خبر او واجب است مثل لولا زید
[illegible] باید دانست که [illegible] بعد لولا واقع است

مبتدا است و خبر او محذوف است یعنی لولا زید موجود لکان کذا اگر گفته شود چرا درین باب حذف خبر واجب است
جواب میگوییم در موضع خبر جواب لولا را لازم گرفته اند و کلمهٔ لولا قرینه بر خبر محذوف است از آنکه موضوع است
برای منع شی بسبب وجود غیره پس درین باب بسبب التزام غیر در موضع خبر با قیام قرینه حذف خبر واجب
خواهد بود اگر گفته شود حذف خبر درین باب کلی است یا جزئی اگر جزئی است مسلم است لیکن اتفاق نحاة بر کلیت
این حذف است و اگر کلی است ممنوع است بسند آنکه در شعر حضرت امام شافعی رحمة الله علیه مبتدا بعد
لولا واقع است و خبر او مذکور است و جواب لولا در موضع او لازم نگرفته اند و شعر اینست ع ولولا خشیة
الرحمن عندی ٭ جعلت الناس کلهم عبیدی ٭ ولولا الشعر بالعلماء یزری ٭ لکنت الیوم اشعر من لبید ٭
یعنی اگر مرا خوف پروردگار قهار و جبار نمی بود تمام مردمان را غلام و بندگان خود ساختمی و اگر شعر گفتن
علما را زبون کننده و خوار کننده نمی بود هر آیینه امروز از لبید که افصح شعراء عرب است شاعرتر بودمی جواب میگوییم
حذف خبر در باب مذکور وقتی است که خبر از افعال عامه بود و چون از افعال خاصه بود حذف واجب نیست
زیراکه بر حذف فعلی از افعال خاصه قرینه خاص میباید و خبر در شعر مذکور که آن یزری است از افعال خاصه است
پس حذف مذکور در باب مسطور کلی است و مراد از شعر که در قوله رحمة الله علیه ولولا الشعر واقع است آن شعر است
که مملو از کذب و لغو و خیالات محال بود و حال چنین شعرا از قوله تعالی والشعراء یتبعهم الغاوون الم تر انهم فی کل واد یهیمون
مفهوم میشود و شعری که در توحید و ثنای حضرت ایزد متعال ذو الجلال والافضال یا در نعت خلاصهٔ موجودات زبدهٔ کائنات
حضرت رسالت پناه محمد مصطفی احمد مجتبی صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم بود یا ترجمهٔ کلام الهی باشد یا حدیث
شریف نبوی بوده باشد چگونه مذموم بود و شارح ابیات فرموده واعلم ان هذا البیت نسب الی الامام الشافعی رح
والصحیح انه سهو لانه کثیر الشعراء من العلماء المتقین الافاضلین وکفی فی ذلک علی ابن ابی طالب کرم الله
وجهه ونعم ما قال صاحب الکشف ع مرا زشاعری خود عار ناید ٭ که در صد قرن چون عطار ناید ٭
انتهی بدانکه وقوع مبتدا بعد لولا مذهب بصریان است و نزدیک کسائی اسمیکه بعد لولا واقع میشود فاعل
فعل محذوف است پس تقدیر مثال مذکور نزدیک وی اینست که لولا وجد زید لکان کذا و نزدیک فراء کلمهٔ
لولا رافع است و اسمیکه بعد او واقع میشود بسبب او مرفوع است باب دوم از ان چهار باب اینست
که هر مبتدا که مصدر بود صریحاً یا ماولاً و منسوب بسوی فاعل یا مفعول منسوب باشد یا بسوی هر دو یعنی بعد او فاعل
یا مفعول مذکور بود یا هر دو و بعد آن مصدر حال واقع شود یا مبتدا اسم تفضیل بود و مضاف شود بسوی

مصدر مذکور مثل ذهابی راجلا مثال آن مبتدا است که صورةً مصدر بود ومنسوب باشد بسوی فاعل فقط وبعد
او حال بود مثل ضرب زید قائما مثال آن مبتدا است که صورت بود ومنسوب باشد بسوی مفعول فقط وبعد او
حال است واگر زید را فاعل گویند مثل مثال سابق خواهد بود ومثل ضربی زیداً قائماً مثال آن مبتدا است
که مصدر است صورت ومنسوب است بسوی فاعل ومفعول وبعد او حال است ومثل ان ضرب زید قائماً مثال
آن مبتدا است که مصدر است تاویلاً ومنسوب است بسوی فاعل فقط اگر صیغهٔ معروف بود یا منسوب است
بسوی مفعول فقط اگر صیغهٔ مجهول باشد وبعد او حال است واکثر شربی السویق ملتوتاً مثال آن مبتدا است که
اسم تفضیل ومضاف است بسوی مصدر صورت ومنسوب است بسوی فاعل ومفعول وسویق آرد گندم بریان
یا جو را گویند که اکثر مسافران همراه دارند وبآب شربت نموده بکار برند وملتوت بمعنی مخلوط است واکثر ضربی زیداً
قائماً مثال آن مبتدا است که اسم تفضیل است ومضاف است بسوی مصدر صورت ومنسوب است بسوی
فاعل فقط اگر زید فاعل بود یا بسوی مفعول فقط اگر زید مفعول بود وبعد او حال است واشد ما یضرب زید عمرواً
قائماً مثال آن مبتدا است که اسم تفضیل است ومضاف است بسوی مصدر تاویلاً ومنسوب است بسوی
فاعل ومفعول وبعد او حال است واخطب ما یکون الامیر قائماً مثال آن مبتدا است که اسم تفضیل است ومضاف است
بسوی مصدر تاویلاً ومنسوب است بسوی فاعل ومفعول وبعد او حال است واخطب بمعنی افصح است وباید دانست
که تقدیر ضربی زیداً قائماً بر مذهب بصریون اینست که ضربی زیداً حاصل اذا کان قائماً وضرب درین ترکیب
مبتدا است ومضاف است بسوی یای متکلم که فاعل اوست وزید مفعول به است وحاصل خبر است واذا ظرف است
که معنی شرط را متضمن است وکان از افعال تامه است وبا فاعل خود که ضمیر است وراجع است بسوی زید مضاف الیه
اذا ظرفیه است ونیز فعل شرط است وظرف متعلق است بجزء وقائماً حال است از ضمیر کان وبرهمین است قیاس
سائر امثله مذکوره اگر گفته شود در مثل این ترکیب چرا حذف خبر واجب است جواب میگویم ضربی زیداً قائماً
در اصل ضربی زیداً حاصل اذا کان قائماً بود چنانچه گفته شد پس حاصل را حذف کردند واذا کان را قائم کردند
مقام حاصل از انکه متعلقات ظروف را حذف میکنند وظروف را بمقام آن متعلقات قائم میگردانند بعده
کان را نیز حذف کردند ودر کلام عرب اکثر است پس اذا را نیز حذف کردند بواسطه آنکه چون مضاف الیه را حذف
کردند اذا ناقص ماند پس اذا را نیز حذف کردند ودر کلام شئی ناقص نماند بعده حاصل را مقام اذا کان قائم
کردند پس متحقق شد التزام غیر خبر مقام خبر با وجود قرینه وهمین موجب حذف است اما توضیح التزام غیر خبر

مقام خبر نیست که قائما که حال است قائم است مقام اذا کان و اذا کان قائم است مقام حاصل که خبر است و اما وجود
قرینه بواسطه آنکه قائم که حال است قرینه است بر اذا کان زیرا که حال مشتمل است بر معنی ظرفیة و لهذا یقال جاءنی زید راکبا
فی تقدیر وقت الرکوب و اذا کان قرینه است بر حاصل اگر گفته شود اصل ضربی زیدا قائما ضربی زیدا حاصل قائما
چرا نبود و چه احتیاج است بسوی حذف اذا کان و قائما درین وقت حال از زید خواهد بود یا از یای متکلم جواب
میگوییم اگر بحذف حاصل اکتفا کنند و قائما را از معمول ضربی حال گردانند قائم درین وقت قائم مقام حاصل نخواهد شد
از آنکه قائما درینوقت از تتمه مبتدا خواهد بود و هرچه از تتمه مبتدا بود قائم نمی شود مقام خبر از آنکه مقام خبر بعد
تمامی مبتدا است و چون غیر خبر مقام خبر قائم نباشد چگونه حذف واجب باشد بخلاف آنکه قائما از ضمیر کان
حال بود زیرا که درین وقت از تتمه خبر خواهد بود پس قیام او مقام خبر صحیح خواهد شد اگر گفته شود اگر بحذف حاصل
اکتفا کنند و قائما را معمول خبر گردانند محذور مذکور لازم نمی آید زیرا که قائما درین وقت از تتمه مبتدا نیست تا
قیام او مقام خبر صحیح نشود جواب میگوییم درینوقت اختلاف عامل حال و عامل ذی الحال لازم می آید و هو
حرام عندهم اگر گفته شود چرا کان ناقصه نباشد و قائما خبر او نبود و چه حاجت است بسوی آنکه کان را تامه
گویند و قائما را حال گردانند جواب میگوییم اگر قائما را خبر از کان ناقصه گویند قیام او مقام اذا کان صحیح نشود
زیرا که خبر را دلالت بر ظرفیت نیست بخلاف حال و شیخ رضی قدس سره فرموده که تقدیر ضربی زیدا قائما که بر مذهب
بصریون است مشتمل است بر تکلفات بارده اول حذف اذا با مضاف الیه و این در کلام عرب واقع نشده دوم عدول
از ظاهر معنی کان ناقصه بسوی تامه و سوم قیام حال مقام ظرف و این نیز در کلام عرب یافته نشده و فرموده که تقدیر
مثال مذکور بضربی زیدا یلابسه قائما اولی و انسب است اگر قائما حال از مفعول باشد و اگر تقدیر او ضربی زیدا
یلابسنی قائما گویند و قائما را حال از فاعل گردانند نیز الیق و احری خواهد بود پس حذف کردند مفعول را که آن
ذی الحال بود زیرا که حذف ذی الحال وقت قیام قرینه جائز است مثل الذی ضربت قائما زید یعنی الذی ضربته
قائما زید بعده یلابس را حذف کردند که خبر مبتدا و عامل در حال است و حال را قائم کردند مقام یلابس کما فی مثل
راشدا مهدیا ای سر راشدا مهدیا ضربی زیدا قائما شد و این تقدیر از تکلفات رکیکه بارده مذکوره معرا و مبرا است
و نزدیک کوفیون تقدیر مثال مذکور اینست که ضربی زیدا قائما حاصل و قائما بر این تقدیر حال از فاعل یا از مفعول
پس از متعلقات مبتدا است و مخفی نماند که برین تقدیر دو چیز لازم می آید یکی حذف خبر بی آنکه شی دیگر قائم شود
مقام او و هو ظاهر از آنکه آنچه از تتمه مبتدا است مقام خبر قائم نمیتواند شد و دوم تقیید آن مبتدا که عموم او بدلیل

استعمال مقصود است زیراکه اسم جنسی که در استعمال معرفه واقع شود به تخصیص او به بعضے افراد قرینه بود ومراد ازین
اسم جنس در هنگام وقت جمیع افراد بود تا ترجیح بلا مرجح لازم نیاید پس مقصود از مثال مذکور انیست که هر ضرب متکلم یعنی در حالت
قیام او بود یا قعود او یا در حالت قیام زید بود یا قعود او حکم کرده شود بحصول آن ضرب در حالت قیام زید واین
مقصود حاصل نمیشود مگر بتاویل بصریون زیراکه قائما در تاویل ایشان حال است از ضمیر کان که محذوف است پس
برین تقدیر ضرب مقید نمی شود مگر بخلاف آنکه قائما حال از معمول مبتدا بود لما فی تاویل الکوفیون زیراکه ضرب
برین تقدیر مقید بحال قیام است بواسطه آنکه حال قید عامل ذی الحال میباشد وهو خلاف المقصود ونزدیک
اخفش خبرے که در مثل ضربی زیدا قائما محذوف است مصدر مضاف است بسوے ذی الحال یعنی ضربی زیدا
ضربه قائما وهو ایضا ضعیف از آنکه حذف مصدر با بقاء عمل معهود ومقرر نیست ونیز حال را دلالت بر مصدر نیست
پس حذف خبر بدون قرینه لازم مے آید وهو غیر جائز بالاجماع ومذهب بعضے نحاة انیست
که مبتدا که بمعنے فعل بود از خبر مستغنی می باشد وضربی در مثال مذکور نیز مبتدا است بمعنی فعل زیراکه ضربی
زیدا قائما این معنی وارد که ما اضرب زیدا الا قائما **قوله** باب ثالث از ابواب اربعه مذکوره انیست که مبتدا
که خبر او بمعنی مقارنت مشتمل بود وعطف کرده باشند بران مبتدا اسمے را بواوی که بمعنی مع است مثل
کل رجل وضیعته یعنی کل رجل مقرون مع ضیعته وکل رجل مبتدا است که خبر او مشتمل است بر معنی مقارنت یعنی
مقترنان وقوله وضیعته معطوف است بر کل رجل بواوی که بمعنی مع است پس خبر را حذف کردند زیراکه واو بمعنی مع است
بر خصوصیت خبر دلالت میکند وقائم کردند معطوف را بموضع خبر پس حذف خبر درین مثال واجب خواهد بود
زیراکه قرینه موجود است وغیر خبر را در مقام خبر لازم گرفته اند وحضرت شیخ رضی قدس سره فرموده که حذف خبر
درین مثال غالب است وواجب نیست زیراکه خبرے که درین مثال محذوف است خبر دوم مبتدا است یعنی کل رجل
ودوم وضیعته ومثال مذکور در اصل کل رجل وضیعته مقرونان بود واین اصل از اصل سابق اظهر است
از آنکه درین اصل تقلیل حذف وحمل لفظ بر معنی هر دو است بخلاف اصل سابق یعنی کل رجل وضیعته زیراکه
درین وقت حذف خبر معطوف ومعطوف علیه است تا تکرار معنی وبعد معطوف لفظی نیست که قائم کرده شود
مقام خبر وجائز نیست که قوله وضیعته که مبتدا ثانی است قائم بود مقام خبر زیراکه مبتدا قائم نمیشود مقام خبر
ووجوب حذف خبر وقتی است که غیر خبر را در مقام خبر لازم گرفته باشند واین در مثال مذکور مفقود است پس
حذف خبر درو واجب نخواهد بود وجواب گفته اند که اگر تقدیر مثال مذکور چنین گویند که کل رجل وضیعته مقرونان حذف

خبر نیز واجب میشود از انکه خبر او دو حیثیت اند از آنکه مثنی در حکم تکریر واحد است حیثیت اول آنکه بودن آن خبر خبر
از کل رجل و حیثیت دوم اینکه بودن آن خبر خبر وضیعته پس خبر مذکور ازین حیثیت که خبر است از کل رجل جائز است
که قوله وضیعته را قائم مقام او گویند اگرچه جائز نیست که او را قائم مقام وضیعته گویند ازین حیثیت که وضیعت آن است
پس کل رجل وضیعته مقرونان در تاویل کل رجل وضیعته مقرونان است و بعضے گفته اند که خبر مفرد محذوف است
و قوله وضیعته معطوف است بر ضمیر خبر و تقدیر مثال مذکور اینست که کل رجل مقرون هو وضیعته پس جائز است
قیام قوله وضیعته مقام خبر محذوف مذکور لازم نمی آید اگر گفته شود برین تقدیر سه خبر لازم می آید یکی حذف
موکد بالاسم و هو حرام بالاجماع زیرا که غرض از موکد تاکید است و هو یفوت عند الحذف و دوم جواز رفع
و نصب در قوله وضیعته چنانچه رفع و نصب جائز است در زید که در مثل جئت انا و زید واقع است پس لازم
می آید که قوله وضیعته مفعول معه باشد و سوم عدم اندراج این مثال در قاعده مذکوره زیرا که قوله وضیعته
برین تقدیر معطوف است بر غیر مبتدا نه بر مبتدا جواب میگوییم حذف موکد و موکد است زیرا که مقرون
با ضمیر مستتر و تاکید محذوف است و هو جائز و حلال عند المجتهدین و نیز لازم نمی آید که قوله وضیعته مفعول
معه باشد زیرا که برین تقدیر عامل او مقرون است و شرط مفعول معه اینست که عامل او مشتمل نبود بر مدلول
واوی که بمعنی مع باشد و مقرون مشتمل است بر مقارنت که مدلول واو است و نیز لازم نمی آید از معطوف
بودن قوله وضیعته بر غیر مبتدا خروج مثال مذکور از قاعده مسطوره از انکه قوله وضیعته با عتبار صورت لفظیه
معطوف بر مبتدا است مراد از عطف بر مبتدا که در قاعده مسطوره ماخوذ است عطف با عتبار ظاهر صورت
برابر است که فی الحقیقه معطوف بر مبتدا بود یا نبود و نزدیک کوفیون کل رجل وضیعته کلام تام است با سکه انکه
قوله وضیعته خبر است از انکه واو بمعنی مع است پس چنانچه کل رجل مع ضیعته محتاج بسوی خبر نخواهد بود همچنان
این ظاهر است زیرا که گردانیدن واو بمعنی مع صریح خواز عطف اصلی لازم نمی آید پس جائز که قوله وضیعته
خبر مبتدا باشد با بقاء عطف اصلی زیرا که خبر مبتدا معطوف نباشد پس از تقدیر ناچار است تا مبتدا بی خبر
نباشد بخلاف کل رجل مع ضیعته زیرا که مع حقیقی است و قائم است مقام متعلق خود یعنی کائن پس بسوی تقدیر
خبر احتیاج نیست والضیعة بالفتح پیشه و آب و زمین و صاحب منهل فرموده الضیعة بالضاد المعجمة وهی الحرفة والتجارة
والصناعة سمیت بذلک لانها تضیع بالترک انتهی و صاحب کشف اللغات نوشته که ضیعه بضاد معجمه پیشه آوردست
و هذا المعنی نیاب هذا المقام کما لا یخفی علی الاعلام **و باب رابع** از ابواب اربعه که حذف خبر در آن ابواب

واجب است نیست که هر مبتدا که مقسم به باشد و خبر او قسم بود مثل **لعمرک لافعلن کذا** و لام درین مثال
برای تاکید است یعنی لعمرک و بقاءک قسمی لافعلن کذا پس خبر را حذف کردند بقرینهٔ آنکه مقسم به است دلالت میکند
بر حذف خبر مخصوص و این حذف واجب است زیراکه در مقام خبر غیر خبر را لازم گرفته اند که آن لافعلن کذا است
که جواب قسم است و عمر بفتح عین مهمله و عمر که بضم عین مهمله است بمعنی واحد است ولیکن با لام تاکید مستعمل نمی شود
مگر مفتوح العین زیراکه قسم کثیر الاستعمال است بر السنهٔ عرب پس موضع تخفیف است هرگاه که فارغ شد مصنف رح
از بحث مبتدا و خبر شروع کرد در بیان خبر ان و اخوات آن پس گفت **خبر ان** یعنی منها خبر ان پس قوله
خبر ان مبتدا است که خبر او محذوف است بقرینهٔ ما سبق یا مبتدا است و قوله منها خبر است در قوله هو ضمیر فصل است
اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح منها خبر ان چنانچه گفت منها المبتدا و الخبر جواب میگوییم قوله خبر
در حقیقت خبر مبتدا است ازین جهت منها خبر ان نگفت بکلمه فصل که مشعر است بر اینکه خبر ان باب علحده است
چنانچه نگفت و منها مفعول ما لم یسم فاعله کما مر و قوله **و اخواتها** معطوف است بر قوله ان یعنی از مرفوعات
خبر ان و خبر اخوات آن است که ان و کان و لکن و لیت و لعل است و این حروف را حروف مشبه
بالفعل نامند و وجه تسمیه این حروف باسم مذکور در بحث حرف گفته خواهد شد ان شاء الله تعالی و خبر ان و اخوات
او مرفوع باین حروف است نه بعامل معنوی یعنی بابتدائیه از آنکه این حروف از آنجهت که مشابه اند بفعل متعدی
عمل رفع و نصب میکنند مثل فعل متعدی کما یجی تفصیله فی ذلک البحث ان شاء الله تعالی و مذهب صحیح همین است
و نزدیک کوفیون ابتدائیه عامل است نه حروف مذکوره از آنکه حرف مذکوره در عمل ضعیف اند اگر گفته شود اخوات
مستعمل است در ذوی الروح و این حروف ذوی الروح نیستند پس اطلاق اخوات برین حروف صحیح است جواب
میگوییم اطلاق اخوات برین حروف از قبیل استعاره است بتشبیه این حروف باخوات یعنی چنانچه در اخوات
مشارکت و مشابهت میباشد همچنین در ان مکسوره و باقی حروف مشارکت و مشابهت است **جواب دوم**
مراد از اخوات نظائر و اشباه است از قبیل ذکر ملزوم و اراده لازم زیراکه اخوات را مشابهت لازم است اگر
گفته شود چرا مقدم کرد مصنف رح خبر این حروف را بر خبر لاء نفی جنس و بر اسم ما و لا با آنکه هر واحد ملحق بفاعل است
جواب میگوییم خبر لاء نفی جنس فرع خبر آنست از آنکه لاء نفی جنس محمول است بر ان مشدده از باب حمل نقیض
چنانچه محمول است موتان بر حیوان و وقوف برین حمل موقوفست بر رجولیت که عبارت است از حفظ قواعد علم صرف
آرمی کسیکه متصف بعنینه بود که عبارت است از سستی آلت ادراک و ضعف قوت دراکه و عدم حفظ قواعد ظرفیه است

حمل از وجہ ہرگز متصور نیست کما لا یخفی علی الرجال وفی شرح اللباب قد یحمل النقیض علی النقیض قال قلت حق النقیض ان یکون مخالفا للنقیض لا موافقا له فکیف یحمل احدہما علی الآخر قلت النقیض لہ طرفان طرف للثبوت وطرف للنفی فیحمل احدہما علی الآخر لاشتراکہما فی کونہما طرفین وہو فی الحقیقۃ حمل النظیر علی النظیر لا حمل النقیض علی النقیض وقد نبہ علی ہذا الشیخ عبد القاہر رہ انتہی وہرگاہ کہ لاء نفی جنس فرع ان مشددہ شد پس خبر لاء نفی جنس فرع ان مشددہ بطریق اولی باشد واولی ازینست کہ چنانچہ اصل بالطبع بر فرع مقدم است ہمچنین در وضع نیز مقدم باشد وفرع مؤخر ولاء نفی جنس نقیض ان مشددہ ازین جہت ست کہ ان مشددہ مکسورہ برای اثبات خبر باسم موضوع است ولاء نفی جنس موضوع ست برای نفی خبر از اسم وداما تقدیم خبر ان واخواتہا بر اسم ما ولا ازین جہت است کہ عمل ما ولا بمشابہت فعل جامد ست کہ ان لیس باشد وعمل ان واخواتہا بمشابہت فعل مشتق است پس اسم ما فرع معمول جامدست وخبر ان واخواتہا فرع معمول مشتق وشک نیست کہ فعل مشتق بر فعل جامد شرافت دارد از انکہ معنی مقصودہ مختلفہ از فعل مشتق ممکن الحصول اند بخلاف فعل جامد پس معمول فعل مشتق نیز شرافت دارد بر معمول فعل جامد وازینجا ظاہر شد کہ فرع معمول فعل مشتق اشرافت بر فرع معمول فعل جامدست واشرف را تقدیم بر غیر اشرف ست کما لا یخفی **ہو المسند بعد دخول ہذہ الحروف** یعنی خبر ان واخوات آن چیزی است کہ مسند بود شئ آخر بعد دخول این حروف بر آن خبر وقولہ المسند جنس ست از انکہ شامل ست بخبر مبتدا وخبر کان وخبر لاء نفی جنس وغیر آن چون فعل وظرف وقولہ بعد دخول ہذہ الحروف فصل ست از انکہ خارج شد از جمیع اخبار مذکورہ بواسطہ آنکہ آن اخبار اگرچہ مسند اند بعد دخول آن واخوات آن اگر گفتہ شود لیکن تعریف جامع نیست بواسطہ آنکہ صادق نمی آید بر قائم کہ در مثل آن زیدا قائم واقع است زیرا کہ قائم مسند نیست بعد دخول ان واخوات آن بلکہ مسندست بعد دخول آن فقط جواب میگوئیم مراد انیست کہ ہو المسند بعد دخول احد ہذہ الحروف اگر گفتہ شود تعریف مذکور مانع نیست بواسطہ آنکہ صادق می آید بر یضرب کہ در مثل آن زیدا یضرب ابوہ واقعست زیرا کہ مسندست بعد دخول آن وحالانکہ مجموع یضرب ابوہ خبر است نہ یضرب فقط جواب میگوئیم مراد انیست کہ ہو المسند الی اسم ہذہ الحروف پس یضرب فقط خبر نخواہد بود زیرا کہ مسند الیہ اسم آن مسند نیست بلکہ مجموع یضرب ابوہ مسند بسوی اسم آن مسندست اگر گفتہ شود در ینصورت احتیاج قولہ بعد دخول ہذہ الحروف لازم نمی آید زیرا کہ غرض ازین قول اخراج اخبار غیر این حروف است وہو حاصل بقید مسند الی اسم ہذہ الحروف کما لا یخفی جواب میگوئیم برین تقدیر قول مذکور از قبیل

تاکید است نه تاسیس و مخفی نماند که جواب اصح و اقوی آنست که تعریف مذکور بر یضرب فقط صادق نمی آید بواسطه
آنکه مراد از دخول این حروف بر اسم و خبر ورود این حروف است بر اسم و خبر خود برای ایصال اثر خود در آن اسم
و خبر از روی لفظ یا از روی معنی و بر تقدیر هر یک ازین دو تقدیر تعریف مذکور با یضرب فقط منتقض نمیشود
اما عدم انتقاض آن بر تقدیر اول بواسطه آنست که اثر آن حروف در لفظ عمل نصب و رفع است برابر است
که نصب و رفع لفظی بود یا تقدیری یا محلی پس تعریف مذکور بر یضرب فقط صادق نمی آید از آنکه اسناد یضرب
بسوی ابوه آن اسناد نیست که بعد دخول آن باشد بمعنی مذکور بلکه قبل دخول است ازین جهت که اثر آن
در خبر خود از روی لفظ عمل رفع است و این عمل فقط در یضرب نیست بلکه در مجموع یضرب ابوه است پس بر یضرب
صادق می آید که مسند است بعد ورود آن برای رسانیدن اثر خود در خبر از روی لفظ و اما عدم انتقاض
بر تقدیر ثانی ازین جهت است که اثر حروف مذکوره در معنی تاکید ثبوت خبر برای اسم است مثلا مثل ان زیدا قائم
و یا تشبیه ان زیدا منطلق یا تشبیه اسم بخبر است مثلا مثل کان زیدا اسد پس تعریف مذکور فقط بر یضرب صادق نمی آید
از آنکه اسناد یضرب بسوی ابوه آن اسناد نیست که بعد دخول آن بود بمعنی مذکور از آن که اثر آن در اسم
و خبر تاکید ثبوت خبر برای اسم است و این اثر در مجموع یضرب ابوه است نه در یضرب فقط و بعضی فرموده اند که
مراد از مسند اسم مسند است پس تعریف مذکور بر یضرب فقط منتقض نمیشود و این جواب ضعیف است از آنکه
ازین لازم می آید یکی تخصیص خبر معرف بخبر مفرد و هو خلاف المتبادر و المقام و دوم وجوب تاویل جمله
باسم در مثل ان زیدا یقوم و تحقیقکه خبر معرف را عام دارند و درین وقت تعریف اعم باخص نیز لازم می آید
اگر گفته شود تعریف مانع نیست زیرا که صادق می آید بر حسنا که در مثل ان رجلا حسنا قائم واقعست بواسطه آنکه
مسند است بعد دخول ان و حالانکه صفت اسم است نه خبر جواب میگوییم مراد از مسند آن مسند است
که بالاصاله بود نه بتبعیت بقرینه ذکر توابع بعد جمیع محدودات مثل ان زیدا قائم اگر گفته شود ازینجا
لازم می آید که مجموع ان زیدا قائم خبر ان باشد و هو خلاف الواقع جواب میگوییم مراد اینست که مثل قائم
در مثل ان زیدا قائم و هذه مسامحة مشهورة من المسامحات المتعارفة بین العلماء **و امره کامر خبر المبتدا**
یعنی حکم خبر ان و اخوات او چون حکم خبر مبتدا است در اقسام و احکام و شروط و اقسام خبر مبتدا مفرد و جمله
و نکره و معرفه است و احکام او عبارت است از بودن آن خبر واحد و متعدد و مثبت و محذوف و مراد از شروط
اینست که چون خبر جمله بود از عائد ناچار است و چنانچه حذف خبر جائز نیست مگر وقتیکه قرینه موجود بود همچنین

حذف خبر ان و اخوات آن جائز نیست مگر وقتی که قرینه موجود باشد قس علیه اگر گفته شود خبر مفرد و جمله و نکره
و معرفه چرا از اقسام خبر باشد جواب میگوئیم هر شئے که چون یا امور یا امر ان ملاحظه کنند انواع حاصل آید
و در ثبوت آن شئے مقسم میباشد و آن امور یا امر ان اقسام یا قسمین و ظاهر است که خبر را بسبب افراد
و جمله و تنکیر و تعریف انواع حاصل میشوند چنانچه حیوان را بملاحظه ناطق و صاهل و ناطق حصول انواع است
فافهم و احفظ اگر گفته شود واحد بودن و متعدد و مثبت و محذوف چرا از احکام خبر باشد جواب میگوئیم
بسبب وحدت و تعدد و اثبات و حذف خبر را انواع حاصل میشوند چنانچه رجل را بسبب وحدت و تعدد
حصول انواع نیست و کل ما کان کذالک فهو حکم من احکام الشئ اگر گفته شود لازم که حکم خبر ان و اخوات او
چون حکم خبر مبتدا باشد زیرا که این زید ابوک جائز است و ان این زید و ان من ابوک جائز نیست
جواب میگوئیم مراد اینست که امره کامر خبر المبتدا بعد ان صح کونه خبرا لان و اخواتها و ازین لازم نمی آید
که هر اسم که قابلیت و صلاحیت خبریه مبتدا داشته باشد خبر ان و اخوات او واقع شود و قوله
الا فی تقدیمه مستثنیٰ مفرغ است یعنی امر خبر ان چون امر خبر مبتدا است در جمیع احکام مگر در تقدیم
خبر ان بر اسم آن که جائز نیست اگر گفته شود تقدیم خبر ان بر اسم آن چرا جائز نیست جواب میگوئیم
این حروف در عمل فروع فعل اند و عمل فرعی فعل اینست که منصوب است بر مرفوع مقدم شود و ازین جهت
این حروف را عمل فرعی داده اند و هر گاه که بالتخفیف این حروف را عمل فرعی داده اند پس واجب است که تصرف در معمولات
آنها بتقدیم و تاخیر جائز نباشد چنانچه در معمولات فعل جائز است سوال کرده اند اگر مصنف رح الا فی التقدیم
میفرمود هر آئینه اولی و انسب می بود از آنکه قوله الا فی تقدیمه مستثنیٰ است از وجوه و واجب است که وجه تشبیه درمیان
مشبه و مشبه به مشترک بود و تقدیم که مضاف است بسوی ضمیری که بسوی خبر ان و اخوات او راجع است صلاحیت
وجه تشبیه ندارد از آنکه مشترک نیست کما لا یخفی پس استثناء این تقدیم از وجوه تشبیه صحیح نیست جواب گفته اند
ضمیر یکه در قوله فی تقدیمه واقع است راجع است بسوی متکلم نه بسوی خبر ان و اخوات او یعنی امره کامر
خبر المبتدا فی جمیع الوجوه الا فی تقدیم المتکلم و ضعف این ظاهر است و حضرت مولوی سعد الله البزدوی
رحمة الله علیه فرموده وحق العبارت ان یقال الا فی التقدیم لان ضمیر فی تقدیمه لو عاد الی خبر المبتداء
یلزم انتشار الضمیر و ان عاد الی خبر ان لیوهم خلاف المقصود امی یوهم ان خبر ان جائز التقدیم بخلاف خبر المبتداء
و الامر بالعکس فلو قال فی التقدیم لکان اصوب لسلامته عن انتشار الضمیر و ایهام خلاف المقصود

انتهی و قوله اذا کان ظرفا نیز مستثنی مفرغ است و تقدیم کلام نیست که الا فی تقدیمه فی کل حال
من احوال الخبر الا اذا کان ظرفا و حاصل آنست که اخبار این حروف مثل خبر مبتدا مخالف اند در جواز تقدیم
در جمیع اوقات مگر وقتی که خبر ظرف بود پس درین وقت حکم اخبار این حروف حکم خبر مبتدا است در جواز تقدیم
وقتیکه اسم معرفه باشد مثل قوله تعالی ان الینا ایابهم و در وجوب تقدیم وقتیکه اسم نکره بود مثل و ان
من البیان لسحرا و ان من الشعر لحکمة اگر گفته شود چرا حکم اخبار این حروف حکم خبر مبتدا است وقتیکه
این اخبار ظروف بوند جواب میگوئیم هر چه در غیر ظروف جائز نبود در ظروف جائز داشته اند از آنکه
نحاة را در ظروف توسیع است اگر گفته شود چرا نحاة در ظروف توسیع کرده اند جواب میگوئیم هر محدث را
ناچار است که زمان بود یا مکان کما تقرر پس گویا ظرف قریب محرم آن محدث است و نسبت امور
که بار جانب ممنوع و حرام اند یا قریب محرم جائز می باشند چنانچه در علم فقه مقرر شده است که نظر بسوی وجه
و راس و صدر و ساق و عضد قریب محرم جائز است اگر از شهوت محفوظ و مامون باشد و نظر بسوی
این اعضا در اجنبیت جائز نیست مگر نظر بسوی وجه او و دو کف او جائز است هرگاه فارغ شد مصنف
از بحث خبر ان و اخواتها شروع کرد در بیان خبر لا که برای نفی جنس است پس گفت خبر لا التی لنفی
الجنس و ترکیب این مثل ترکیب قوله خبر ان و اخواتها است نقص علیه یعنی از مرفوعات خبر لا است
که برای نفی جنس است اگر گفته شود لا نسلم که کلمه لا برای نفی جنس است زیرا که در مثل لا رجل قائم نفی جنس
رجل نیست بلکه نفی قیام است از جنس رجل پس صحیح نیست که این لا را لا نفی جنس گویند جواب
میگوئیم کلام محمول بر تقدیر مضاف است یعنی خبر لا التی لنفی صفة الجنس فلا محذور و باید دانست که عمل
لا نفی جنس بمشابهت ان مشدده است که از حروف مشبه بالفعل است از آنکه مشابه است بان مشدده
در افاده مبالغه یعنی چنانچه ان مشدده برای مبالغه در اثبات است همچنین لا نفی جنس برای مبالغه
در نفی است پس حمل لا لنفی جنس بر ان مشدده از باب حمل نظیر بر نظیر است و بعضی گفته اند که از باب
حمل نقیض بر نقیض است زیرا که لا نفی جنس برای مبالغه در نفی است و ان مکسوره مشدده برای مبالغه
در اثبات و بعضی این قول را تضعیف کرده اند میگویند که تا حمل شی بر شی از باب حمل نظیر بر نظیر ممکن
بود جائز نیست که او را از باب حمل نقیض بر نقیض گویند زیرا که در حمل نقیض بر نقیض اعتبار تناقض است
و تحقیق این محل آنچه در شرح لباب است در شرح قوله خبر ان و اخواتها مذکور شده آیة کاملة و باید دانست

که عمل لای نفی که آن نفی جنس صفت جنس است نصب در اسم و رفع در خبر است وقتی است که بر نکره داخل شود
زیرا که وضع او برای نفی صفت است از نکره پس عمل نخواهد کرد مگر در نکره نه در معرفه چنانچه در منصوبات معلوم
خواهد شد انشاء الله تعالی **هو المسند بعد دخولها** یعنی خبر لای نفی جنس آنست که مسند بود بسوی
شی آخر بعد دخول لای نفی جنس و قوله هو المسند جنس است زیرا که شامل است بخبر مبتدا و خبر ان و کان و خبر ان
و قوله بعد دخولها فصل است از انکه خارج شد از جمیع اخبار مذکوره اگر گفته شود تعریف مذکور مانع نیست
زیرا که صادق می آید بر حسنا که مثل لا رجلا حسنا فی الدار واقع است زیرا که مسند است بعد دخول لای نفی جنس
حالانکه خبر نیست بلکه صفت اسم است جواب میگوییم مراد از مسند آنست که باصالت مسند بود نه بتبعیت و حسنا
اگرچه مسند است لیکن بتبعیت است نه باصالت کما مر آنفا فی خبر ان و اخواتها اگر گفته شود تعریف
مانع نیست زیرا که صادق می آید بر یضرب که در لا رجل یضرب ابوه واقع است زیرا که مسند است بعد دخول
لای نفی جنس حالانکه خبر نیست بلکه مجموع یضرب ابوه خبر است جواب میگوییم مراد انست که هو المسند
الی اسم لا النفی الجنس و یضرب اگرچه مسند است لیکن بسوی اسم لای نفی جنس مسند نیست و برین تقدیر قوله بعد
دخولها تاکید است پس مستدرک او لازم نمی آید جواب دوم مراد از دخول لای نفی جنس آنست که در تعریف
خبر ان و اخواتها مذکور شد پس تعریف مذکور بر یضرب که در مثال مسطور واقع است صادق نمی آید
مثل لا غلام رجل ظریف فیها و قوله فیها خبر بعد خبر است نه ظرف ظریف و نه حال
اگر گفته شود چرا ظرف ظریف یا حال نبود جواب میگوییم ظرافت که بمعنی کیاست و لطافت طبع است
بظرف یا بحال مقید نمی تواند شد زیرا که هر که ظریف است در خانه و بیرون ظریف است نه آنکه هر که ظریف بود
ظرافت او به بودن او در خانه و بیرون خانه متغیر شود کما لا یخفی علی الظریف اگر گفته شود چه حاجت است
بسوی قوله فیها جواب میگوییم احتیاج بسوی قوله فیها ازین جهت است که اگر فیها نبود مثال
مذکور کاذب شود از انکه اخبار بنفی ظرافت جمیع غلام رجل صریح کاذب است چنانچه اگر خبر دارد مثل
الابلق اسود ابیض و احد آن بدون تعدد کذب لازم می آید پس مثل لا غلام رجل ظریف فیها من حیث اللزوم
از باب تعدد خبر است مثل الابلق اسود ابیض فافهم و حضرت مولوی اله داد قدس سره فرموده فان
قلت وجوب التعدد انما یکون اذا لم یکن للمبتدا بد من کلیهما و لم یجز الاقتصار علی احدهما و لا کذلک
ههنا لجواز الاقتصار علی قوله فیها قلت یمکن ان یقال انه من باب لزوم التعدد بعد ذکر الخبر الاول اعنی

تو ا ظرایف انتهی جواب ؛ و هم غرض مصنف رح از قوله فیها تنبیه است بر اینکه خبر دو نوع است یکی ظرف
و دوم غیر ظرف و بر عارف مستور و محتجب نیست که بعد آوردن قوله فیها هم بعد خبر نیز کذب باقی ست زیراکه
اکثر غلام رجل هم ظریف اند و هم در دار پس کذب منتفی نمیشود مگر وقتی که قوله ظریف را بقوله فیها مقید کرده شود
باین طریق که قوله منها صفت ظریف بود یا متعلق بظریف و چون ظرافت بدار مقید نمیشود کما مر پس نفی
کرده شود ظرافت را که مقید بدار است چنانچه اگر کسی گوید العدد اما زوج و اما منقسم الی المتساویین بغرض
آنکه درمیان زوجیت و انقسام الی المتساویین تنافی ست و حال آنکه تنافی نیست پس گوئی لیس العدد
اما زوج و اما منقسم الی المتساویین ولا یخفی لطافة علی الظریف اللطیف اگر گفته شود چرا عدول کرد
مصنف رح از مثال مشهور بین النحاة باوجودیکه اخصر است یعنی لا رجل فی الدار جواب میگوئیم مثال
باید که در او مثل له اظهر و اوضح بود و مثال مشهور مذکور را تخصیص و تشخیص بمثل له نیست از آنکه احتمال دارد
که فی الدار صفت رجل بود و خبر او محذوف باشد از آنکه حذف خبر لای نفی جنس کثیر است بخلاف لا غلام رجل
ظریف فیها زیراکه غلام رجل معرب و منصوب است و جائز نیست که صفت او مرفوع بود و جواز رفع بنا بر
حمل آن بر محل اسم لا خلاف ظاهر و متبادر است والشیء یحمل علی ظاهره **ویحذف کثیرا** یعنی حذف
کرده میشود خبر لای نفی جنس حذف کثیر یا در زمان کثیر پس قوله کثیرا بر تقدیر اول صفت مفعول مطلق
محذوف است و بر تقدیر ثانی مفعول فیه است و مراد اینست که حذف کرده میشود خبر لای نفی جنس و اکثر
استعمال وقتی که خبر از افعال عامه بود و چون موجود و حاصل بقرینه آنکه مصنف رح حذف را درین مقام
بقوله القیام قرینه مقید نکرده است و ظاهر است که بر حذف فعلی از افعال عامه قرینه خاص ضرور نیست
بلکه قرینه عام کافیست و اینجا قرینه عام موجود است زیراکه لا برای نفی است و نفی را دلالت
بر فعلی از افعال عامه ظاهر است از آنکه نفی رفع وجود است و الوجود من الافعال العامة مثل لا اله الا الله
یعنی لا اله موجود الا الله **و بنو تمیم لا یثبتونه** یعنی بنو تمیم خبر لای نفی جنس را ثابت ندارند و این معنی
دو معنی دارد اول آنکه خبر را در لفظ ظاهر نمیکنند از جهت که حذف خبر لای نفی جنس نزدیک ایشان واجب است
و بهذا الاحتمال صحیح مطابق للواقع و دوم آنکه خبر را اصلا اثبات نمیکنند نه در لفظ و نه در تقدیر یعنی میگویند
که لای نفی جنس بی خبر است و در او خبر نمی باشد و محتاج بسوی خبر نیست از آن جهت که لای نفی جنس نزدیک
ایشان بمعنی انتفی است فیقولون ان معنی قولهم لا اهل و لا مال انتفی الاهل و انتفی المال نزدیک ایشان

بر ہر دو تقدیر اگر بعد اسم لا رنفی جنس اسمی واقع شود صفت است نہ خبر پس قائم در مثل لا رجل قائم صفت رجل است نہ خبر لا و باید دانست کہ خبر لا نفی جنس از دو حال خالی نیست کہ یا وجود مطلق است یا وجود مقید اگر مطلق است حذف او حذف کثیر و مضمرہ است مثل لا الہ الا اللہ یعنے لا الہ موجود الا اللہ و اگر مقید است پس از دو حال خالی نیست کہ یا مقید بزمان و مکان است یا مقید است بغیر زمان و مکان اگر مقید بزمان و مکان است حذف او واجب است چنانچہ حذف متعلقات خبر مبتدا واجب است مثل لا عاصم الیوم من امر اللہ یعنی لا عاصم موجود الیوم و لا رجل فی الدار یعنی لا رجل موجود فی الدار و اگر مقید بغیر زمان و مکان است در لغت اہل حجاز اثبات او واجب است و در لغت بنی تمیم اثبات او واجب نیست ہذا تحقیق المقام و تنقیح المرام بفضل اللہ الملک المنعام علی رسولہ افضل التحیۃ و السلام و مخفی نماند کہ حذف ظرفی کہ قائم بود مقام خبر جائز است مثل لا والد و لا مال یعنی لا والد موجود لنا و لا مال موجود لنا ہر گاہ کہ فارغ شد مصنف رح از بحث خبر لا نفی جنس شروع کرد در بیان اسم ما و لا پس گفت **اسم ما و لا المشبہتین بلیس** ترکیب این مثل ترکیب قولہ خبر لا التی لنفی الجنس است یعنی از مرفوعات اسم ما و لا است کہ تشبیہ دادہ شدہ اند بلیس در معنی نفی و دخول بر مبتدا و خبر و در زیادت باء جارہ بر خبر و لہذا عمل این دو حرف عمل لیس است **ہو المسند الیہ بعد دخولہما** و ترکیب این مثل ترکیب ہمین قول است کہ سابق مذکور شد یعنی اسم ما و لا آن است کہ مسند الیہ بود بعد دخول ما و لا و قولہ ہو المسند الیہ جنس است از انکہ شامل است مبتدا و ہر مسند الیہ و قولہ بعد دخولہما فصل است از انکہ خارج شد از وی غیر اسم ما و لا اگر گفتہ شود تعریف مذکور مانع نیست از انکہ صادق می آید بر ابوہ و اخوک کہ در مثل ما زید ابوہ قائم و ما زید ابوک قائما زیرا کہ مسند الیہ بعد دخول ما و لا و حالانکہ ابوہ مبتدا است و اخوک بدل است **جواب میگویم** مراد از مسند الیہ آنست کہ بالاصالۃ مسند الیہ بود و اخوک اگرچہ مسند الیہ است لیکن بہ تبعیت است و نیز مراد از قولہ ہو المسند الیہ آنست کہ ہو الذی اسند الخبر الیہ و ابوہ اگرچہ مسند الیہ است لیکن مسند الیہ نیست باسناد خبر ما و برین تقدیر قولہ بعد دخولہما تاکید است پس استدراک لازم نمی آید **جواب دوم** تعریف مذکور بر ابوہ کہ در مثال مسطور است صادق نمی آید بواسطہ آنکہ مراد از دخول آنست کہ در ما سبق مذکور شد **مثل ما زید قائما و لا رجل افضل منک** یعنی مثل زید و رجل فی مثل زید قائما و لا رجل افضل منک اگر گفتہ شود چرا اسم ما را معرفہ آوردہ و اسم لا را نکرہ **جواب میگویم** لا عمل نمیکند مگر در نکرہ بدلیل استقرا بخلاف ما کہ در معرفہ و نکرہ عامل است

و عاملیة ما و لا در لغت اہل حجاز ست و نزدیک بنی تمیم این ہر دو را عمل نیست بلکہ ہر اسمے کہ بعد این ہر دو
واقع میشود نزدیک ایشان بنا بر ابتدائیة مرفوع است و نزول قرآن مجید و فرقان حمید بر لغت حجاز ست
مثل قوله تعالے ما ہذا بشرا **و ہو فی لا شاذ** یعنی عمل لیس در کلمہ لا نہ در کلمہ ما قلیل و نادر ست
بواسطہ آنکہ مشابہت لا بلیس ناقص است زیرا کہ لیس برای نفی حال و لا برای نفی مطلق است بخلاف
ما کہ او نیز برای نفی حال است پس از ینجہت عمل لا بمورد سماع موقوف و مقتصر است چنانچہ در قول شاعر است
شعر من صد عن نیرانها فانا ابن قیس لا براح یعنی کسی اعراض کند و روی گرداند از
آتش جنگ پس او گو گرداند لیکن من پسر قیس ام کہ مرا از جایگاه ہرگز زوال نیست اگر گفتہ شود لا نسلم کہ لا
درین شعر مشبہ بلیس بود چرا نباشد لا لنفی جنس بود جواب میگوئیم اسم لا لنفی جنس منصوب میباشد
نہ مرفوع و اینجا ما بعد او مرفوع است نہ منصوب و نیز ما بعد لا لنفی جنس رفع جائز نیست مگر وقتیکہ مکرر بود
مثل لا حول و لا قوة الا بالله و اینجا مکرر نیست اگر گفتہ شود چرا [illegible] مصنف اسم کان را یاد نکرد حالانکہ
از مرفوعات است جواب میگوئیم بواسطہ آنکہ اسم کان در حقیقت فاعل است پس ذکر او در ملحقات فاعل
بذکر نیست جواب دوم اسم کان و اخوات [illegible] قوله اسم ما و لا المشبہتین بلیس مذکور شده است
پس مصنف شرح بذکر [illegible] اکتفا کرده بعون الله تعالے و حسن توفیقه جلد اول تمام یافت تمام یافت و لمعات [illegible]
عند الفحول [illegible] و نشکره علی انعامه ہو حسبی نعم الوکیل و نعم المولی و نعم النصیر

تمام شد جلد اول شرح کافیه

بعون خدای کون و مکان عز و جل فعال انس و جان جلد دوم

جامع الغموض منبع الفیوض

المعروف

بہ شرح کافیہ فارسی

بمطبع منشی نولکشور واقع کانپور بآئین تزئین زمان حسن انطباع منطبع گردید

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله الذی جعل الکافیة دستور الفضلاء ومنشور الطلباء والصلوة والسلام علی افضل الرسل والانبیاء وعلی آله واصحابه الاتقیاء الاولیاء وبعد فیقول المفتقر الی الله المنان عبد النبی الاحمد نگری ابن قاضی عبد الرسول ... غفر الله ذنوبه وستر عیوبه ان هذا حزب ثان من جامع الغموض شرح الکافیة منبع الفیوض جعله الله مقبولا عند الطالبین فی الاوان ومحبوبا لدی الفاضلین فی الازمان توکلت علی الله وما توفیقی الا بالله حسبی

بسپاس وستایش حضرت باری عز شانه پرداختن و بجواهر زواهر مدح و ثنای افضل الانبیاء علیه وعلی آله التحیة والسلام جیب و دامن این کتاب بالامال ساختن

خدایا توئی پادشاه جهان	تو بهتر تو برتر همه کهتران	ز تو برتری برتران یافتند
ز رویت همه روی آراستند	دلم شاهدست و زبان بر بیان	جهان از تو شد فی که تو از جهان
تو ساتر به عیبی و تو واقف به عیب	سزائی خدائی تو بیشک و ریب	دهی قوت و قوت بر ادراک و فهم
توئی بی سهیم و مارا سهم تو سهم	سهیم و شریک خجل در عدم	وجود قدم بر سرش ز قدم

اگر نازشودی بعالم رهی
اگرچه زند دست و پائی کسی
نمودن بخود گنج مخفی عیان
نه اورا المناب و نه اورا ستون
زعالم همه مجلس آراستی
شفیع ورا احمد مجتبی
زحکم قدم زد قدم بر فلک
زجود وجودش گرفته وجود
زهر چار سویش اسیران چار
شریعت طریقت حقیقت یقین
خدایا ز توفیق و فضل تو عام
سرانجام آن آید از تو پدید

برون نامد از گمرهی گمرهی
تو چون خواستی مجلس آراستن
نمودن دل عاشق اندر جهان
یکی شمع در روز دیگر بشب
دران مهر مجلس یکی ساختی
شهنشاه کونین معشوق حق
مطیعش شده جن و انسان ملک
چو بر تخت برداشتی شاه را
نمودند لفت مد دو عالم نثار
صلوة تو بر آل و اصحاب باد
شده حزب اول بخوبی تمام
بطفیل محمد شفیع انام

زامکان چه امکان برآید کسی
بخود مهرهٔ عاشقی باختن
برافراختی خیمهٔ نیلگون
برافروختی واطرب واطرب
محمد که از جمله شد مصطفی
پس آمد ولی سابق از ما سبق
بانسان که این شان شد فضل وجود
همه دست بستند آن ماه را
ازین چار اصحاب کردی تبیین
ز من روح آن مصطفی شاد باد
کنون نوبت حزب دوم رسید
علی احسن الوجه گردد تمام

در محفل بیان شمع دودمان مصطفوی چراغ خاندان مرتضوی جامع کمالات انسانی واقف اسرار ربانی فضائل و فواضل مرتبت هدایت و ارشاد منزلت امام اولیا همام اتقیا مرشدی مولائی و منعمی حضرت شاه وجیه الحق والملة والدین العلوی الاحمدآبادی قدس سره الانور مرقده روشن کردن و پروانه وار خود را نثار او نمودن و در محبت و عشق او سوختن و درین فنا بقای ابدی اندوختن نظم

شهی کو بود سالکان را امام
براه حقیقت امیر وثیق
چو خاک درت بر سر کیمیاست

به فضلا دفتر از عالم همام
وجیهی که وجهش براه خدا
طلا گشتن اندر دلم از کجاست

ستون شریعت عماد طریق
بر افلاک انوار شمس هدی
نظر کن بعالم که فانغ شوم

ز دنیا و عقبی بحق در رسم	بچو من رخت بندم ازین کارگاه	کنی از کرم سوی مسکین نگاه
که ایمان رستیقم بود در سفر	امانم بایمان بده از سقر	نگهدار از شر شیطان مرا
بجنت نشان ہمچو سلطان مرا	مرا از غموم و ہموم زمان	نگهدار ای دستگیر جہان
مدد کن که این شرح عالیمقام	ز سعیم شود زود ماه تمام	تو بنیادی انتعاش ای کبیر
	نماید بعالم چو بدر منیر	

رسید ان سلطان بهاین با افواج تحقیقات و تدقیقات از دار السلطنة جنان بیرج اسی زبان و بیرون آمدن فضلاء زمان و طلباء دوران از امصار و بلاد بہر نظاره آن شاہانشاہ

ہرگاه که فارغ شد مصنف از بحث مرفوعات شروع کرد در بحث منصوبات پس گفت بحث المنصوبات ہو ما اشتمل علی علم المفعولیة و ترکیب این قول را بر ترکیب قوله المرفوعات ہو ما اشتمل علی علم الفاعلیة قیاس باید کرد و نیز تحقیق قوله ہو ما اشتمل علی علم المفعولیة ہمان ست که در شرح قوله ہو ما اشتمل علی علم الفاعلیة مفصل مذکور شد اگر گفته شد تعریف منصوب نه جامع ست و نه مانع اما اول از انکه نحو مسلمات که در مثل رایت مسلمات واقع است منصوب ست و حالانکه بر علامت مفعولیت مشتمل نیست و اما ثانی از انکه مسلمین در مثل مررت بمسلمین منصوب نیست و حالانکه بر علامت مفعولیت مشتمل ست جواب میگویم علامت مفعولیت چہار چیز ست یکی فتحه چون رایت زیدا و دوم کسره چون رایت مسلمات و سوم الف چون رایت اباه و چہارم یا چون رایت مسلمین در تثنیه مسلمین در جمع و آن یا که قایم مقام نصب و جر علامت جر ست و این مغایرت با آن یا که قایم ست مقام نصب و علامت نصب ست پس مسلمین در مررت بمسلمین مشتمل نیست بر علامت مفعولیت اگر گفته شود چرا نگفت مصنف علی المفعولیة جواب میگویم تا خارج شود مفعول ما لم یسم فاعله زیرا که مفعول ما لم یسم فاعله بر معنی مفعولیة مشتمل ست لیکن بر علم مفعولیت مشتمل نیست و باید دانست که منصوبات بدو قسم تقسیم اند یکی اصول چون مفاعیل خمسه و دوم فروع و ملحقات چون تمیز و حال و مستثنی و نحویان سوال کرده اند که احتیاج فعل بسوی حال بیشتر ست از ان احتیاج که بسوی مفعول له و مفعول معه ست زیرا که اکثر اوقات فعل بدون علت و برون مصاحب میباشد و ہیچ فعل واقع نشود مگر آنکه فاعل او و یا مفعول او در حالی از احوال بود پس چرا

حال را از وصول نگردانیده‌اند و مفعول له و مفعول معه را از فروع و ملحقات **جواب** میگوییم لانم که فعل بدون
علت خود موجود بود زیرا که ممکن ست و ممکن را از علة ناچار ست کما تقرر فی موضعه و اگر مراد از علت علت غائیه است
پس ظاهر ست که فعل عبد اختیاری بود یا غیر اختیاری مخلوق باری تعالی ست باختیار و کل فعل اختیاری موقوف
علی القلوب ست و بر تقدیر تسلیم آنکه حال از لوازم فعل ست تا اینکه فعل بدون حال موجود نمی شود میگوییم که لزوم
و تعلق حال به فعل بالذات نیست بلکه بواسطه فاعل و مفعول ست زیرا که حال مبین هیئت فاعل و مفعول ست نه
هیئت فعل بخلاف مفعول له و مفعول معه زیرا که تعلق هر دو به فعل بالذات نیست نه بواسطه امر دیگر از آنکه مفعول له
علت غائیه فعل ست و مفعول معه مصاحب ست بمعمول فعل در فعل پس واجب ست که این هر دو را از وصول
گردانند و حال را از ملحقات و از ینجا معلوم شد که تعلق جمیع مفاعیل بفعل بالذات ست و تعلق ما سوای آن مفاعیل
بواسطه امر دیگر و وجه اصالت مفاعیل همین ست اگر گفته شود چرا مقدم کرد مصنف رح منصوبات را بر مجرورات **جواب**
میگوییم منصوب اند مجرور و کثیر ست زیرا که مجرور مضاف الیه ست فقط و مفاعیل خمسه بالواحق خود از منصوبات اند و کثیر
بر قلیل شرافت دارد و قوله **فمنه** خبر مقدم ست و فا برای تفسیر ست و قوله **المفعول المطلق** مبتدا موخر ست
اگر گفته شود چرا مقدم کرد مصنف رح مفعول مطلق را بر سائر مفاعیل **جواب** میگوییم مفعول مطلق منصوب میشود
بی آنکه بحرف مقید بود و نصب دیگر مفاعیل مقید بحرف ست چون تقدیر لام و تقدیر فی و وقوع بعد واوی که
بمعنی مع ست و اما مفعول به اگرچه نصب آن مقید بحرف نیست لیکن گاهی مجرور میشود و مثل قوله تعالی ذهب الله
بنورهم و قولهم مررت بزید و اصل در مفعول نصب ست و این مفعول به دایم نیست بخلاف مفعول مطلق که همیشه
منصوب میباشد پس اولی بتقدیم مفعول مطلق ست اگر گفته شود مفعول مطلق را مفعول مطلق چرا نامند
جواب میگوییم از آنکه مقید نیست بامری از امور بخلاف سائر مفاعیل که بعضی از ان مقید ست بباء
و بعضی بلام و بعضی به مع اگر گفته شود مفعول مطلق نیز مقید ست بقید اطلاق **جواب** میگوییم این
قید بغرض بیان اطلاق ست نه برای تقیید **جواب** دوم مفعول مطلق را مفعول مطلق از ان گویند
که بحرف مقید نیست بخلاف سایر مفاعیل که بحروف مقید اند **و هو اسم ما فعله فاعل فعل مذکور**
بمعناه یعنی مفعول مطلق اسم چیزی ست یعنی اسم حدثی ست که کرده است آن حدث را فاعل فعل که
مذکور ست در معنی آن اسم حدث ست و قوله هو مبتدا است و اسم خبر ست و مضاف ست و کلمه ما که در
قوله ما فعله فاعل فعل واقع ست موصول ست و قوله فعل ماضی ست و ضمیری که بدو متصل است

راجع ست بسوی ما موصوله و مفعول فعلست و قوله فاعل فاعل اوست و مضاف ست بسوی فعل و
فعل با فاعل خود جمله فعلیه صله ماست و ما موصوله با صله خود مضاف الیه اسم ست و قوله مذکور صفت فعل است
و قوله بمعناه صفت بعد صفت ست مثل ضربا در ضربت ضربا که اسم آن حدث که کرده است آن را فاعل فعل
که آن متکلم باشد و فعل که ضرب است مذکور ست و در معنی آن اسم حدث ست و در فرهنگ حسینی گوید حدث
بفتحتین آنچه نو پدید شود و نوجوان و امرد و در لطایف فی وضوی و پلیدی والحدث ما وجد و تا شی او مراد از
حدث درین مقام همین معنی اخیر ست اگر گفته شود از بودن فعل در معنی اسم حدث لازم می آید بودن معنی
فعل جزء معنی اسم و حالانکه معنی اسم جزء معنی فعل ست جواب میگویم این وقتی لازم آید که بای جاره که
در قوله بمعناه واقع ست بمعنی فی باشد و اینجا بمعنی علی ست و متعلق ست بمشتمل که محذوف ست یعنی اسم
ما فعله فاعل فعل مذکور مشتمل علی معنی ذلک الاسم مثل اشتمال الکل علی الجزء اگر گفته شود چرا نگفت صریح و هو ما
چه حاجت ست بسوی ذکر اسم جواب میگویم ضمیر هو راجع ست بسوی مفعول مطلق و مفعول مطلق از اقسام
لفظ ست و اگر صریح و هو ما فعله میگفت و ما موصوله با صله خود خبر میشد و ظاهر ست که ما فعله فاعل فعل
[illegible] لفظ نیست لازم می آید که مفعول مطلق معنی ست و هو خلاف الواقع لانه لفظ [illegible] ذکر اسم ضرور [illegible] اگر
گفته شود [illegible] ذکر اسم [illegible] نیست [illegible] مراد از ما در [illegible] اسم ست [illegible]
میگویم ذکر اسم از جهت تصریح ست تا سامع را از [illegible] صریح [illegible]
و باید دانست که قوله اسم ما فعله فاعل [illegible] ست شامل ست [illegible] مثل کرامةً و شجاعةً و حسن و
حیاتاً [illegible] فعل [illegible] از ین قول خارج [illegible] که فعل آنها مذکور نیست چون نصر
[illegible] زیرا که شامل [illegible] تادیبا که در مثل ضربته تادیبا واقع ست و قوله
بمعناه [illegible] تادیبا [illegible] خارج شد [illegible] آنکه اگرچه صادق می آید بروا اسم ما فعله فاعل
فعل مذکور لیکن صادق [illegible] بروا اسم ما فعله فاعل فعل مذکور بمعناه زیرا که ظاهر ست که ضرب
بمعنی تادیب مشتمل نیست اگر گفته شود تعریف مفعول مطلق جامع نیست از انکه خارج میشود از و
مثل [illegible] و [illegible] شرفاً که [illegible] فعل [illegible] شرفت شرفاً واقع ست زیرا که
این [illegible] فاعل فعل مذکور [illegible] است [illegible] اسم ما فعله فاعل فعل مذکور بمعناه صادق آید
جواب میگویم مراد از فعل فاعل آن حدث را قیام فعل بفاعل ست باین طریق که اسناد فعل بسوی فاعل صحیح باشد

نه مراد انیست که فاعل در فعل موثر بود تا محذور مذکور لازم آید و فعل در امثال مذکوره بطریق مسطور قایم بفاعل
است و در هر یک از موت و حیات و شرف فاعل موثر نیست بلکه باریتعالی موثرست اما تاثیر خدا یتعالی در غیر موت
ظاهرست واما در موت اختلافست بعضی گویند موت وجودیست کما قال الله تعالی خلق الموت والحیوة
و برین تقدیر خدا یتعالی در موت موثرست و بعضی گویند عدمیست و برین تقدیر باریتعالی را در موت اثر نیست
و خلق الموت والحیوة بمعنی قدر الموت والحیوة ست اگر گفته میشود تعریف مذکور جامع نیست زیرا که ضرب که
در قوله تعالی فضرب الرقاب واقع ست خارج میشود از آنکه فعل او مذکور نیست پس اسم ما فعله فاعل فعل مذکور
بمعناه برو صادق نمی آید و حال آنکه مفعول مطلق ست **جواب** میگوییم مذکور بودن فعل عام ست از آنکه
حقیقة مذکور بود مثل ضربت ضربا یا حکما کما اذا کان مقدرا مثل فضرب الرقاب یعنی فاضربوا ضرب الرقاب زیرا که مقدر در حکم
ملفوظ است و نیز مراد از فعل عام ست که فعل باشد یا شبه فعل پس ضربا که در مثل ضارب ضربا واقع ست نیز
داخل باشد اگر گفته شود تعریف مذکور مانع نیست زیرا که صادق می آید بر کراهتی که در مثل کرهت کراهتی واقع است
و کراهتی مفعول به بود یعنی مکروه داشتم مکروه داشتن خود را زیرا که کراهتی اسم چیزیست که کرده است و را
فاعل فعل مذکور که بمعنی آن چیز مشتمل ست **جواب** میگوییم کراهتی که در مثال مذکور واقع ست دو اعتبار
دارد اول بودن آن بحیثیتی که بفاعل فعل مذکور قایم ست و فعل که بسوی او مسند است مشتق از وست دوم
بودن آن بحیثیتی که برو فعل کراهت واقع ست پس کراهتی اگر بعد فعل باعتبار حیثیت اول مذکور شود مفعول
مطلق خواهد بود مثل کرهت کراهتی زیرا که برین تقدیر فعل مذکور بر معنی کراهت مشتمل ست و اگر مذکور شود
بعد فعل باعتبار حیثیت ثانی مفعول به خواهد بود نه مفعول مطلق زیرا که برین تقدیر فعل مذکور بر معنی کراهت مشتمل
نیست بلکه بر کراهت واقع ست همچون وقوع فعل بر مفعول به پس کراهتی باین اعتبار از تعریف مذکور خارج شد پس حاصل جواب
آنست که در تعریف قید حیثیت معتبرست **جواب** دوم در بیان کراهتی که مفعول مطلق ست و کراهتی که مفعول به ست فرق ظاهر
ست بتقدیم و تاخیر و اتحاد بحسب زمان پس کراهتی که مفعول به ست زمانه او بر زمانه فعل مذکور مقدم ست و ظاهرست که درین وقت برو اسم
ما فعله فاعل فعل مذکور صادق نمی آید زیرا که کراهتی که برین فعل مقدمست مفعول فاعل این فعل نیست و کراهتی چون مفعول مطلق باشد [illegible]
از متکلم در زمان صدور فعل مذکورست زمانه او از زمانه فعل مذکور مقدم نیست بلکه زمانه هر دو متحدست پس درین وقت برو صادق می آید
اسم ما فعله فاعل فعل مذکور اگر گفته شود تعریف مذکور جامع نیست زیرا که صادق نمی آید بر سوطا که در مثل ضربته سوطا واقع
ست [illegible] بمعنی [illegible] مشتمل نیست **جواب** میگوییم مثال مذکور در اصل ضربته ضرب سوط بود و سوط مضاف [illegible] نیست که قایم

است مقام مفعول مطلق و فی الحقیقة مفعول مطلق نیست بهر گاه که فارغ شد مصرح از تعریف مفعول مطلق
شروع کرد در بیان انواع آن پس گفت **وقد یکون للتاکید** یعنی گاهی مفعول مطلق برای تاکید میباشد اگر در
مفهوم او زیادتی نبود بر چیزیکه از فعل مفهوم میشود و مراد از بودن مفعول مطلق برای تاکید ست نه انیست که
گاهی مفعول مطلق برای تاکید فعل میباشد بلکه مراد این ست که گاهی مفعول مطلق برای تاکید حدثی میباشد که در حقیقت
مسند ست چون ضربا در ضربت ضربا که تاکید میکند آن ضرب را که بر وی ضربت دلالت میکند و سوای زمان و اسناد نیست
تا گفته شد که مفعول مطلق گاهی برای تاکید فعل میباشد ولهذا مصرح وقد یکون لتاکید الفعل نگفت بلکه وقد یکون للتاکید
پس الف لام در قوله للتاکید عوض مضاف الیه ست یعنی قد یکون لتاکید ما هو المسند حقیقة و قوله **والنوع**
معطوف ست بر قوله التاکید یعنی گاهی مفعول مطلق برای نوع میباشد و حضرت قدس سره السامی فرموده اند وللنوع
ان دل علی بعض انواعه یعنی بعض انواع الفعل انتهی اگر گفته شود از این شرط مثل جلسات و مثل جمیع انواع الضرب
که در نحو جلست جلسات و ضربت جمیع انواع الضرب خارج میشود از آنکه دلالت میکند بر جمیع انواع ضرب نه بر بعض
انواع ضرب پس مقتضای شرط انیست که برای نوع نبود و حالانکه مفعول مطلق ست برای نوع و جلسات بکسر
جیم جمع جلسه است بکسر جیم که برای نوع ست **جواب** میگویم مقتضای شرط دلالت مفعول مطلق بر بعض انواع
فعل ست خواه بر جمیع انواع فعل دلالت بود یا نبود فلا یلزم الخروج والسماء ذات البروج یعنی سوال کرده اند
که چرا نفرمودند حضرت قدس سره السامی ان دل علی جمیع انواع الفعل تا بمثالین مذکورین بلا تکلف شامل
میشد و ذکاوت طبع این سائل و رجولیت آن رجل کامل از سوال او معلوم توان کرد که برای دخول نحو جلسات
و جمیع انواع الضرب متردد و متفکر ست و از خروج نحو جلسة و ضربة غافل شاید که آن مخدوم فیاض را سیل و
شفقت بنیل شرف جمیع انواع ضربات عالم منشاء این مقال عظیم الحال ست و قوله **والعدد نحو جلست جلوسا**
وجلسة وجلستین وللعدد نیز معطوف ست بر مجرور مذکور یعنی گاهی مفعول مطلق برای عدد میباشد وقتیکه او دلالت
بر عدد فعل بود نه بر عدد نوع مثل **فالاول لا یثنی ولا یجمع** یعنی مفعول مطلق که برای تاکید ست تثنیه و جمع
کرده نمیشود زیراکه دلالت میکند بر ماهیتی که از دلالت بر تعدد عاری ست و تثنیه و جمع تعدد را مستلزم ست پس ممکن نیست
که مفعول مطلق که برای تاکید بود تثنیه و جمع کرده شود پس صحیح نیست جلست جلوسین و جلست جلسات اگر گفته شود
مفعول مطلق که برای تاکید ست چرا دلالت کند بر ماهیت محضه **جواب** گویم مفعول مطلق برای تاکید وقتی میباشد
که در مفهوم او زیادتی نبود بر حدثی که از فعل مفهوم میشود و حدثی که مفهوم فعل ست ماهیتی ست معرات از دلالت

بر تعدد پس اگر مفعول مطلق دلالت کند بر ماهیتی که با تعدد ملحوظ ست درین وقت آن مفعول مطلق برای تاکید نخواهد بود پس بودن مفعول مطلق برای تاکید متصور نیست مگر وقتی که اورا دلالت بر تعدد نبود پس مثنی و مجموع بودن آن متصور نیست اگر گفته شود قوله لایثنی کفایت میکند و بسوی قوله ولایجمع حاجت نیست زیراکه هر چیزیکه مثنی نشود مجموع هم نخواهد شد **جواب** میگوئیم لانم هر چیزی که مثنی نشود مجموع هم نشود زیراکه جایزست که مثنی نشود و مجموع بود چنانچه اجمع که در باب تاکید مثنی نمیشود و جمع او اجمعون می آید ازانکه در تاکید مثنی بلفظ کلا اکتفا کرده اند پس قوله لایثنی کافی نیست تا اختصار بروصحیح بود بلکه ذکر قوله ولایجمع بعد قوله ولایثنی ضروری ست

بخلاف اخویه یعنی بخلاف آن مفعول مطلق که برای نوع و برای عدد ست زیراکه جایزست که هر واحد مثنی و مجموع شود چون جلست جلستین و جلست جلسات بکسر جیم وقتیکه برای نوع بود و بفتح جیم وقتیکه برای عدد باشد

وقد یکون بغیر لفظه یعنی گاهی مفعول مطلق بلفظ فعل مغایر میباشد و مغایرت مفعول مطلق بلفظ فعل عام ست که بحسب ماده بود **نحو قعدت جلوسا** یا بحسب باب مثل انبته الله نباتا اگر گفته شود چرا مصنف مثال انبته الله نباتا تا معلوم شود که مغایرت مفعول مطلق بلفظ فعل بدو طریق ست یکی باعتبار ماده و دوم بحسب باب **جواب** میگوئیم چون مغایرت مفعول مطلق بلفظ فعل بحسب باب قلیل است بغایت قلت پس مصنف ترک مثال این مغایرت تنبیه بر قلت و ندرت این قسم کرد اگر گفته شود مصنف در تعریف مفعول مطلق شرط نکرده است که مفعول مطلق بلفظ فعل بود پس چه حاجت هست بسوی بیان مغایرت آن بلفظ فعل **جواب** میگوئیم فائدهٔ قوله وقد یکون بغیر لفظه بیان تقلیل ست یعنی اگرچه از تعریف معلوم نشده که بودن مفعول مطلق بلفظ فعل شرط نیست لیکن معلوم نیست که آن که بلفظ فعل مغایرست قلیل ست یا کثیر **جواب** دوم قوله وقد یکون بغیر لفظه معطوف ست بر قوله لایثنی ولایجمع و تقدیر کلام انیست که فالاول قد یکون بغیر لفظه و فائده او دفع توهم ست زیراکه از بودن مفعول مطلق برای تاکید وهم شده است که مغایرت او بلفظ فعل جایز نیست ازانکه این مفعول مطلق تاکید لفظی خواهد بود نه تاکید معنوی زیراکه تاکید معنوی بالفاظ معدوده و محصوره است و موکد بتاکید لفظی مغایر بلفظ موکد نمی باشد **جواب** سوم قصد مصنف ازین قول تصحیح ست براین معنی که من تابع مبرد و کسائی ام نه تابع سیبویه زیراکه نزدیک سیبویه واجب ست که مفعول مطلق بلفظ فعل موافق بود لهذا قعدت جلوسا و انبته الله نباتا نزدیک سیبویه ماوّل ست به قعدت و جلست جلوسا و انبته الله

نصبت بناتاً وقد یحذف الفعل الف لام بر فعل عهد خارجی ست یعنی گاهی حذف کرده میشود آن فعل
که ناصب مفعول مطلق ست لقیام قرینة وقت حصول قرینه برابرست که حالی بود یا مقالی جوازاً
صفت مفعول مطلق محذوف ست که ماول ست باسم فاعل یعنی گاهی حذف کرده میشود حذف کرده شدن
که جایزست و وجه حذف ایجاز و اختصارست با حصول غرض بقرینة کقولک لمن قدم خیر مقدم
یعنی قدمت قدوما خیر مقدم و خیر اسم تفضیل ست که صفت مفعول مطلق واقع شده که آن قدوما باشد
پس فعل را حذف کردند قدوما خیر مقدم باقی ماند قدوما را که مفعول مطلق بود نیز حذف کردند و صفت را قایم
مقام او نمودند خیر مقدم شد پس خیر مفعول مطلق ست که فعل او [illegible] حذف شده بقرینه حالی اگر گفته
شود لا نسلم که خیر اسم تفضیل بود زیرا که وزن اسم تفضیل مقرر [illegible] ست که آن افعل برای مذکرست و فعلی
برای مؤنث و خیر نه بر وزن افعل ست نه بر وزن فعلی جواب [illegible] که خیر در اصل اخیر بود بر وزن افعل
حرکت یا را نقل کرده بما قبل دادند همزه وصل [illegible] خیر و شر واقع
شده است [illegible] با کمال احتیاج از [illegible] استعمال [illegible]
اگر گفته شود خیر اسم تفضیل ست صلاحیت ندارد که قایم شود مقام مفعول مطلق زیرا که قایم نمیشود شئ مقام
شئ دیگر مگر وقتی که معنی او داشته باشد و خیر معنی قدوم ندارد [illegible] جواب [illegible]
باعتبار موصوف که آن قدوم باشد یا بسبب اضافت الیه [illegible]
اسم تفضیل کسب میکند مصدریت را از موصوف یا از مضاف الیه [illegible] یعنی قدوما حسنا پس
قیام او مقام قدوم صحیح ست و لفظ الفاضل [illegible] لا حاجة الی ان یقال ان خیر مقدم اصله قدمت
قدوما خیر مقدم لان خیرا لما اضیف الی المقدم اکتسب معناه فصار کانه مفعول مطلق انتهی و قوله وجوبا
معطوف ست بر قوله جوازاً یعنی گاهی حذف کرده میشود آن فعل که ناصب مفعول مطلق ست حذف کرده شدن
که واجب ست و ترکیب قوله وجوبا چون ترکیب قوله جوازاً ست و قوله سماعاً صفت بعد صفت
مصدر محذوف ست یعنی حذفا واجبا سماعیا و ممکن ست که سماع به معنی مسموع بود و
بعضی گفته اند که قوله سماعا مفعول مطلق فعل محذوف ست یعنی یسمع حذفه وجوبا سماعا و حذف
سماعی این معنی دارد که این حذف موقوف ست بر سماع یعنی علم بوجوب حذف نیست
مگر بطریق سماع از عرب بخلاف حذف قیاسی که علم او بطریق استدلال و قیاس شایع و ضابطه

کلیه حاصل است نحو سقیا یعنی سقاک الله سقیا والسقی فی اللغة سیراب وتازه ونمناک شدن و آب دادن آمده
ورعیا یعنی رعاک الله رعیا ودر فرهنگ حسینی فرماید رعی بالفتح وسکون عین مهمله چریدن و چرانیدن و چوبانی
کردن و چشم داشتن و محافظت نمودن و خیبة یعنی خاب خیبة ودر فرهنگ حسینی فرماید خیبة بالفتح اول و
سکون یای تحتانیه نومید شدن و بی بهره شدن کما یقال خیبة ای خاب خیبة ان لم ینل مقصوده وجدعا
یعنی جدع جدعا الجدع بریدن گوش و بینی وحمدا وشکرا وعجبا یعنی حمدت حمدا وشکرت شکرا وعجبت عجبا وهر واحد
از سقیا وا خواتها مفعول مطلق آن فعلست که حذف داده از روی سماع واجبست زیرا که در کلام عرب گاهی استعمال
این مفاعیل با افعال اینها نیامده پس آنکه قیاس مقتضی حذف بوده باشد و وجه حذف کثرت استعمال است و تعجب
و تفریع بر حذف [illegible] الاستعمال اگر گفته شود الا ثم که حذف افعال این مصادر واجب نباشد بلکه جایز است
[illegible] حمدت الله حمدا و شکرته شکرا و عجبته عجبا نیز از عرب مسموع است جواب میگویم [illegible] از کلام فصحا
نیست [illegible] جواب دوم [illegible] حذف موقوف است [illegible] مصدر که بسوی
فاعل یا مفعول [illegible] لفظی یا تقدیری [illegible] حذف آن از روی
قیاس واجب است [illegible] دیگر مصادر [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
فلیس مصدر بل هو مفعول [illegible] المفعول [illegible] یعنی لما
فی قوله تعالی وقد مکروا مکرهم انتهی و بر عارف ظاهر است [illegible] جواب [illegible]
و قوله وقیاسا فی مواضع معطوف است بر قوله سماعا یعنی گاهی حذف کرده میشود ناصب مفعول مطلق
از روی وجوب حذف کرده شدن که قیاسی است در مواضع یعنی برای آن حذف ضابطه و قاعده کلیه است
که هر جا که صادق آید حذف ناصب مفعول مطلق از روی وجوب [illegible] واجب شود و ترکیب قوله قیاسا
بر قوله سماعا قیاس باید کرد منها یعنی از آن مواضع [illegible] مفعول مطلق [illegible] واقع شود
مفعول مطلق در آن موضع مثبتا زیرا که اگر منفی باشد حذف [illegible] واجب [illegible] مفعول [illegible]
و یجوز فیه ما زید الا سیرا البرید و قوله بعد نفی متعلق است بقوله مثبتا یعنی اراده کرده شود

اثبات مفعول مطلق را بعد حرف نفی و قوله او معنی نفی معطوف ست بر قوله نفی یعنی یا مثبت باشد بعد معنی
نفی و ازین احتراز ست ازان مفعول مطلق که مثبت بود بی آنکه بعد نفی یا بعد معنی نفی واقع شود زیرا که درین وقت
حذف فعل مفعول مطلق واجب نیست بلکه جائز ست مثل زید سیرا و جائز ست در و یسیر سیرا و قوله و داخل
علی اسم صفت نفی و معنی منفی است یعنی داخل باشد نفی یا معنی نفی بر اسم و مراد از اسم آن ست که فی
الحال مبتدا بود یا فی الاصل و ابتدائیه او بسبب دخول عامل لفظی منسوخ شده باشد اگر گفته شود چون قوله
داخل صفت نفی و معنی نفی بود چگونه ضمیر واحد راجع میشود بسوی مثنی جواب میگوییم ضابطه نیست که چون ضمیر
راجع بود بسوی آن معطوف و معطوف علیه که به کلمه او بود افراد او واجب ست کما یقال زید او عمرو قائم لا قائمان
پس حاجت بسوی تاویل نیست بلکه بی تاویل بسوی هر دو راجع ست و بعضی جواب داده اند که ضمیر داخل
راجع ست بسوی نفی و معنی نفی بتاویل هر واحد و لایخفی علیک ان المجیب غافل ام جاهل عن تلک الضابطة و ازین
قول احتراز ست ازان مفعول مطلق که مثبت بود بعد نفی یا معنی نفی لیکن آن نفی و یا معنی نفی داخل نباشد بر اسم
الا بر فعل مثل ماسرت الا سیرا و ما سرت الا سیر زیرا که این مثال از باب حذف مفعول مطلق نیست کما لایخفی و قوله
لا یکون خبرا عنه صفت اسم ست یعنی اسم باین صفت بود که مفعول مطلق صلاحیت خبریت ازان اسم نداشته
باشد بی آنکه او را تاویل کند یا بر مبالغه حمل نمایند یعنی آن اسم اسم عین بود زیرا که مفعول مطلق اسم معنی میباشد و
اسم معنی بر اسم عین یعنی حیثیت محمول نمیشود بلا تاویل یا مبالغه و از قوله لا یکون خبرا عنه احتراز ست ازان مفعول
مطلق که صلاحیت خبریت داشته باشد زیرا که درین وقت بنا بر خبریت مرفوع خواهد بود نه منصوب مثل ماسیری
الا سیر پس درین صورت بتقدیر فعل حاجت نیست سوال کرده اند که دخول نفی بر اسم شرط نیست زیرا که انتصاب
مصدر بنا بر مفعول مطلق در مثل ما کان زید الا سیرا و ما وجدتک الا سیر البرید جائز ست زیرا که انتصاب آن بنا بر خبریت
جائز ست پس شرط انتصاب مذکور اینست که دران یکون ناصبه خبرا عن شی لا یکون هو ای المصدر خبرا عنه و قوله
او وقع مکررا معطوف ست بر قوله وقع مثبتا یعنی بعضی ازان مواضع موضع مفعول مطلق ست که دران موضع
مفعول مطلق مکرر واقع شود بعد اسمی که مفعول مطلق صلاحیت خبریت ازان اسم نداشته باشد اگر گفته شود چرا
جمع کرد مصرح دو ضابطه را بعد قوله منها و علاحده نکرد آن هر دو را بقوله منها و حالانکه هر یک ضابطه
مستقل ست جواب میگوییم میان هر دو ضابطه اشتراک ست ازین جهت هر دو را جمع نمود و علاحده کرد ازان
مفعول مطلق در هر دو ضابطه بعد اسمی واقع میشود که آن مفعول مطلق خبر از نمیتواند شد چنانچه معلوم خواهد شد اگر گفته شود

چرا نگفت مصرح او مکرراً لعطف آن بر قوله مثبتاً با وجود یکه احضر بود **جواب** میگوییم اگر چنین میگفت وهم
میشد که قوله او مکرراً معطوفست بر قوله خبراً و هو خلاف المقصود **جواب** دوم باعاده فعل تنبیه کرد برین که
این موضع علیحده است **نحو ما انت الا سیراً و ما انت الا سیر البرید** و این مثال برای آن مفعول مطلق است
که واقع شود مثبت بعد حرف نفی که داخل ست بر اسم و مفعول مطلق صلاحیت ندارد که خبر آن اسم واقع شود اگر
گفته شود لانسلم که هر یک از سیر و سیر البرید صلاحیت ندارد که خبر از انت بود زیرا که انت سیر و انت سیر البرید صحیح است
مثل زید عدل **جواب** میگوییم مراد اینست که لا یکون خبراً عنه بلا تاویل و مبالغة اگر گفته شود چه حاجت است
بسوی تکرار مثال **جواب** میگوییم مصرح بذکر مثالین تنبیه کرد بر اقسام مفعول مطلق بسوی معرفه و نکره
نیز اشاره کرد بسوی آنکه گاهی مفعول مطلق فعل متعدیها شد و گاهی تشبیه داده میشود باو فعل متعدی را و برید
بالفتح پیک را گویند و ما انت الا سیر در اصل ما انت شیء الا شیء یسیر سیراً بود پس مستثنی منه که آن شیء بود حذف کردند و الا شیء
یسیر را قایم کردند مقام مستثنی منه پس فعل مفعول مطلق را نیز حذف کردند و الا سیراً قایم کردند مقام او و همچنین
ما انت الا سیر البرید در اصل ما انت شیء الا شیء یسیر سیر البرید بود **و انما انت سیراً** مثال آن مفعول مطلق ست
که مثبت ست بعد معنی نفی در اصل انما انت تسیر سیراً بود تسیر را که خبر ست حذف کردند و مفعول مطلق را قایم کردند
مقام خبر **و زید سیراً سیراً** مثال آن مفعول مطلق ست که مکرر ست در اصل یسیر سیراً سیراً بود یسیر که خبر زید بود
حذف کردند و مفعول مطلق را قایم مقام او گردانیدند زید سیراً سیراً شد اگر گفته شود چرا حذف فعل مفعول مطلق
درین دو موضع واجب ست **جواب** میگوییم مقصود از حصر در موضع اول مطلوب از تکرار مفعول مطلق در
موضع ثانی وصف شیء بدوام صدور فعل ست و وضع فعل برای تجدد و حدوث ست پس اظهار فعل موجب
فساد و بطلان مقصود مذکور ست اگر گفته شود شبه فعل چون اسم فاعل و اسم مفعول موضوع نیست برای
تجدد و حدوث پس اگر شبه فعل را از روی جواز حذف کنند خلل در مقصود در وقت اظهار لازم نمی آید **جواب**
میگوییم شبه فعل مشابه است بفعل در عمل پس ذکر او موهم تجدد و حدوث ست و این مخل مقصود ست و عامل
مفعول مطلق نمیباشد مگر فعل یا شبه فعل و هرگاه که درین دو موضع ذکر فعل و شبه فعل ممتنع شد پس حذف عامل
مفعول مطلق درین دو موضع واجب و لازم خواهد بود نه جایز و بر عارف مستور و محتجب نیست که از وجه وجوب
حذف که مذکور شده ظاهر میشود که حذف جایز ست در وقتی که مفعول مطلق منفی نباشد مثل ما انت سیراً
زیرا که درین ترکیب حصر مقصود نیست و نیز منفی [illegible] گفته شود که مقصود ازین حصر

وصف شی بدوام صدور فعل ست و همچنین ست اگر مثبت باشد بی آنکه بعد نفی یا بمعنی نفی واقع شود مثل زید الا سیرا زیرا که درین صورت حصر مقصود ست و بعضی گفته اند که وجوب حذف درین دو موضع ازین جهت است که الا که حرف استثناست در موضع اول قایم شده است مقام فعل محذوف و قایم شده است مفعول مطلق اول مقام فعل محذوف در موضع ثانی پس اگر حذف فعل واجب نبود اجتماع عوض و معوض عنه در وقت اظهار لازم آید و هو ممتنع اگر گفته شود کدام چیز قرینه است بر حذف فعل درین دو موضع **جواب** میگوییم قرینه بر حذف فعل در موضع اول کلمه ما ست زیرا که مقتضی خبر ست و هیچ چیز دران موضع صلاحیت ندارد که خبر واقع شود مگر فعل مفعول مطلق مذکور و قرینه در موضع ثانی مبتدا است که او نیز مقتضی خبر ست و هیچ چیز صلاحیت ندارد که خبر واقع شود مگر مفعول مطلق مذکور را جواب صواب اینست که قرینه در هر دو موضع وقوع مفعول مطلق ست در موقع خبر مبتدا و عدم صلاحیت مفعول مطلق خبر را فافهم باید دانست که کلمه او در قوله او وقع مکررا برای مانعة الخلوست که مانعة الجمع بدلیل ما انت الا سیر سیرا اگر گفته شود در مثل قوله تعالی دکت الارض دکا دکا مفعول مطلق مکرر ست و حالانکه فعل مذکور ست نه محذوف پس ازینجا معلوم میشود که ضابطه ثانی کلیه نیست **جواب** میگوییم مراد از قوله او وقع مکررا اینست که مفعول مطلق مکرر واقع شود در محل خبر یعنی که صحیح نبود وقوع مفعول مطلق خبر ازان اسم و در مثال مذکور اگرچه مفعول مطلق مکرر ست لیکن در محل خبر نیست زیرا که درین مثال مبتدا معدوم ست اگر گفته شود برین مراد کدام چیز قرینه است **جواب** میگوییم ضمیر قوله وقع راجع ست بسوی مفعول مطلق مذکور یعنی آن مفعول مطلق که واقع ست بعد اسمی که مفعول مطلق صلاحیت خبریه آن اسم نداشته باشد نه ضمیر مذکور راجع ست بسوی مطلق مفعول مطلق و بعضی اعتراض کرده اند که این توجیه بعید ست و اخصر و اوضح این بود که میگفت مصرح ما وقع مثبتا بالا او معنا ما او مکررا بعد مبتداء لایکون خبرا عنه فافهم **و منها** یعنی بعضی ازان مواضع که حذف ناصب مفعول مطلق در آن مواضع واجب ست **ما وقع** موضع مفعول مطلق ست که واقع شود مفعول مطلق دران موضع **تفصیلا لاثر مضمون جملة متقدمة** یعنی بیان اثر جمله که مقدم ست و مراد از مضمون جمله مصدر ست که مفهوم بود از جمله و مضاف شود بسوی فاعل یا مفعول و مراد از اثر مضمون جمله مصدر و غایة مضمون جمله ست که از جمله مطلوب باشد اگر گفته شود غرض و غاية امر آخر ست و اثر امر آخر پس چگونه از اثر شی غرض و غایة آن شی اراده کرده شود **جواب** میگوییم میان اثر و غاية مشارکت و مناسبت ست که چنانچه اثر بعد موثر میباشد همچنین غایت شی بعد آن شی میباشد پس باین مناسبت جایز ست که اثر را اطلاق کنند و غرض و غایت شی اراده نمایند و مراد از

تفصیل اثر بیان انواع محتملہ اثر مضمون جملہ است واز قید اثر احتراز ست ازان مفعول مطلق کہ تفصیل مضمون جملہ باشد
نہ تفصیل اثر مضمون جملہ مثل زید یسافر سفرہ القریب والبعید وگفتہ اند کہ از قید جملہ احتراز ست ازان
مفعول مطلق کہ تفصیل اثر مضمون مفرد بود نہ تفصیل اثر مضمون جملہ مثل زید یسافر سفرہ قریبا او بعیدا ومخفی
نماند کہ مفعول مطلق درین مثال تفصیل مضمون قولہ یسافر ست ویسافر با ضمیر خود جملہ است نہ مفرد پس اولی در
مثال او آنست کہ از تصرفا بالصحیح صحتہ او بعضہم اعتنانا ومثل لزید ضرب فاما تادیب تادیبا او یہلک ہلاکا وقولہ متقدمہ
قید احترازی نیست بلکہ بیان واقع وتوضیح است زیرا کہ تفصیل بر فعل مقدم نمی باشد تا احتراز ازان مفعول مطلق بود کہ
تفصیل اثر مضمون جملہ باشد وبران جملہ مقدم بود وبعضی گفتہ اند کہ ازین قید احتراز ست از مثل اما تادیبا فالضرب
تادیبا او یہلک ہلاکا فاضربہ زیرا کہ تفصیل گاہی بر مفصل مقدم میباشد بدو سبب یکی اہتمام شان دوم رعایت سجع
چنانچہ صاحب تلخیص فرمودہ ویعلم من البیان مالم یعلم وقولہ من البیان بیان مالم یعلم ست کہ برای رعایت سجع
مقدم شدہ است وضعف قول این بعض ظاہر ست زیرا کہ بیان در مثل این مواضع محمول بر تقدیم وتاخیر ست پس تقدیم
مذکور در حکم تاخیر ست ومخفی نماند کہ مفعول مطلق تفصیل اثر مضمون جملہ نمیباشد بلکہ از اجزای تفصیل اثر مضمون جملہ بود
پس قولہ تفصیلا لاثر مضمون جملہ بطریق مسامحہ است **نحو فشدوا الوثاق فاما منا بعد واما فداء** بدانکہ قولہ تعالی
فشدوا الوثاق جملہ است کہ مضمون او شد وثاق ست وغرض مطلوب از شد وثاق منت نہادن ست ویا فدیہ گرفتن
اگرچہ غرض از شد وثاق امور کثیر اند چون قتل واسترقاق وتادیب وامثال آن پس تفصیل کرد اللہ تعالی غرض
مطلوب را بقولہ فاما منا بعد واما فداء پس منا وفداء مفعول مطلق ست کہ تفصیل میکند غرض مضمون جملہ متقدمہ را پس حذف
کردہ شد فعل آن ہر دو را از روی وجوب وتقدیر کلام آنست کہ فاما تمنون منا واما تفدون فداء وفداء
مصدر ست از ثلاثی مجرد تقول فدی یفدی فداء مثل کتب یکتب کتابا والوثاق بالفتح بند ست اگر گفتہ
شود چرا حذف مفعول مطلق درین موضع واجب ست **جواب** میگوییم مفعول مطلق درین موضع قایم مقام
فعل ست پس اگر فعل را ذکر کنند اجتماع عوض ومعوض عنہ لازم آید وہو ممتنع وہمین معنی وجوب ست وقرینہ بر حذف
فعل درین موضع جملہ متقدمہ است زیرا کہ فشدوا الوثاق بر تمنون وتفدون دلالت میکند کہ از آنکہ حصول
این ہر دو فعل بسبب شد وثاق ست والمحصل یکون قرینۃ علی المحصل کما لا یخفی علی المحصلین وحضرت افضل
المحشین حضرت مولوی شیخ **عبد الغفور** قدس سرہ فرمودہ انما وجب حذف الفعل ہہنا لدلالۃ الجملۃ المتقدمۃ
علی الذی ینتقل الذہن منہ ای الغایۃ التی ہی مصادر وقیامہا مقام عواملہا انتہی **ومنہما** یعنی

بعضی ازان مواضع که حذف ناصب مفعول مطلق دران مواضع واجب ما وقع موضع مفعول مطلق است که
دران موضع واقع شود مفعول مطلق للتشبیه برای تشبیه یعنی بغرض آنکه تشبیه داده شود بادامری را
مثل مررت بزید فاذا له صوت صوت حمار یا بغرض آنکه تشبیه داده شود امری را بامری دیگر بسبب مفعول مطلق
مثل مررت بزید فاذا له صوت یعنی صوت حمار مفعول مطلق درین مثال لفظ مثل ست پس قوله ما وقع للتشبیه
این معنی دارد که ما وقع فی الکلام لاجل التشبیه برابرست که مشبه به باشد چنانچه در مثال متن یا ادات تشبیه بود چنانچه
در مثالی که ذکر کردیم یا مشبه واقع شود کما فی قولهم له صوت صوتا مثل صوت الحمار و بعضی اعتراض کرده اند که
این ترکیب جایز نیست زیرا که حذف موصوف در مثل این ترکیب واجب ست و لابد للنقل من التصحیح کما لا یخفی
علی المناظر و از قوله للتشبیه احترازست از مثل مررت به فاذا له صوت صوت حسن زیرا که در غرض متکلم صوت
ثانی برای تشبیه نیست بلکه بدل ست از صوت اول و این کلام از فعل مستغنی ست **و قوله علاجا**
حالست از ضمیر وقع که راجع ست بسوی موصول یعنی دران حالیکه مفعول مطلق دلالت کند بر فعلی از افعال
جوارح و مراد از فعل علاج آنست که در حدوث او بسوی تحریک عضو احتیاج باشد چون ضرب و شتم و نحو آن و
مراد از فعل غیر علاج آنست که در حدوث او بسوی تحریک عضو احتیاج نباشد چون علم و زهد و امثال آن و الزهد
فی اللغة خستگی دل از جانب الله تعالی و فی الاصطلاح الزهد ترک ما یشغلک عن الله تعالی و از قوله علاجا احترازست
از مثل لزید زهد زهد العلماء زیرا که زهد از افعال جوارح نیست و زهد اول مبتدا موخرست و زهد ثانی مرفوع
بنا بر بدلیت پس این مثال نیز بسوی حذف فعل محتاج نیست و قوله **بعد جملة** ظرف ست متعلق ست
بقوله وقع و ازین قول احترازست از نحو صوت زید صوت حمار و صوت حمار مرفوع ست بنا بر خبریت از صوت
اول یا منصوب ست بنزع خافض یعنی صوت زید کصوت حمار و بر هر دو تقدیر این ترکیب بسوی تقدیر
فعل محتاج نیست ازانکه کلام تام ست و حضرت حسن چلپی قدس سره فرموده و فیه نظر لانه لم یتعین خروجه
بقوله بعد جملة لجواز خروجه بعدم اشتماله علی صاحب الاسم والجواب انه لما امکن اخراجه بهذا القید لم یحتج الی اخراجه
بالقید الآتی و ان خرج به ایضا و قوله **مشتملة** صفت جمله است یعنی مشتمل باشد آن جمله **علی اسم بمعناه** بر
اسمی که آن اسم ثابت و کائن ست بمعنی مفعول مطلق و ازین احترازست از مثل مررت بزید فاذا له ضرب
صوت حمار زیرا که بر صوت حمار اگرچه قیود مذکوره صادق می آیند لیکن بعد چنین جمله
واقع نیست که مشتمل بود بر اسمی که بمعنی صوت حمار بوده باشد پس صوت حمار مرفوع ست از جهت آن که

از ضرب بدل غلط است و قوله **وصاحبه** معطوف ست بر قوله اسم یعنی مشتمل باشد آن جمله بر صاحب آن اسم یعنی
هر چیزیکه بآن چیز معنی آن اسم قائم ست و ازین احتراز ست از مثل مررت بالبلد فاذا به صوت صوت حمار زیراکه صوت
حمار اگرچه واقع ست بعد جمله که آن له صوت ست و این جمله نیز مشتمل ست بر اسمی که بمعنی مفعول مطلق ست
ولیکن مشتمل نیست بر صاحب آن اسم بمعنی مذکور زیراکه ضمیر به راجع ست بسوی بلد و بلد صلاحیت ندارد که
صوت باو قائم باشد پس صوت حمار مرفوع ست بنا بر صفت یا بدل اگرچه گفته شود چرا شرط کردند که جمله مشتمل
باشد بر اسم که بمعنی مفعول مطلق ست و نیز آن جمله مشتمل باشد بر صاحب آن اسم **جواب** میگوییم تا جمله دلالت کند
باشتمال اول بر نفس فعل و باشتمال ثانی بر فاعل که فعل را ازان لابد ست و همین قرینه است بر حذف فعل **نحو مررت**
به فاذا له صوت صوت حمار در اصل فاذا له صوت یصوت صوت حمار بود و یصوت ماخوذ ست از صات الشیء
صوتا یعنی فعل مضارع مجرد ست نه مزید و صوت بمعنی بانگ کردن ست نه بمعنی آواز فلا حاجة الی القول بانه اسم
بمعنی آواز و انه استعمل استعمال المصدر کالعطاء بمعنی الاعطاء و ان عامله یصوت من التصویت بدانکه صوت حمار مفعول
مطلق ست و برای التشبیه و از افعال علاجی ست و واقع ست بعد جمله که آن له صوت باشد و این جمله مشتمل
ست بر اسمی که بمعنی مفعول مطلق ست و نیز مشتمل ست بر صاحب آن اسم که آن ضمیر مجرور ست پس فعل او را
از روی وجوب حذف کردند و قوله **وصراخ صراخ الثکلی** معطوف ست بر قوله صوت یعنی مررت به فاذا له
صراخ صراخ الثکلی و صراخ الثکلی نیز مثل صوت حمار ست و فعل او از روی وجوب محذوف ست و در اصل فاذا له
صراخ یصرخ صراخ الثکلی بود و الصراخ بالفتح فریاد و نوحه و آواز و ثکلی آن زن را گویند که پسر یا دختر او مرده
باشد اگر گفته شود چه حاجت ست بسوی تکرار مثال **جواب** میگوییم غرض از تکرار تنبیه است بر اینکه مفعول
مطلق درین موضع گاهی نکره میباشد و گاهی معرفه و گاهی مضاف میباشد بسوی ذی عقل و گاهی بسوی
غیر ذی عقول اگر گفته شود درین موضع چرا حذف ناصب مفعول مطلق واجب ست **جواب** میگوییم انکه جمله متقدمه
قائم مقام فعل محذوف ست و نیز قرینه است بر آن محذوف پس درین وقت ظاهر ست که حذف فعل واجب
خواهد بود و **منها** یعنی از ان موضع که حذف ناصب مفعول مطلق دران مواضع واجب **است**
ماوقع مضمون جملة موضع مفعول مطلق ست که دران موضع مفعول مطلق مضمون جمله واقع شود و قوله **لا**
محتمل لها غیره صفت جمله است و ضمیر مجرور اول راجع ست بسوی جمله و ضمیر مجرور دوم راجع ست بسوی
مضمون جمله و احتمال دارد که راجع شود بسوی مفعول مطلق و قوله محتمل احتمال دارد که مصدر میمی باشد

واحتمال دارد که اسم مفعول بود و قوله غیره مرفوع ست ازانکه خبر لاء نفی جنس ست در محل اسم لا ست و قوله لها صفة
محتمل ست یعنی لا محتمل ثابتا لها غیره **نحو له علی الف درهم اعترافا** قوله علی الف درهم جمله ست و قوله اعترافا
مفعول مطلق ست که مضمون آن جمله واقع شده و ظاهر ست که جمله مذکوره سوای اعتراف احتمال امر دیگر ندارد پس
حذف ناصب او واجب شد یعنی اعترفت اعترافا والاعتراف الاقرار بالشئ عن معرفة اگر گفته شود لانم که اعتراف
مضمون جمله مذکوره است زیرا که مضمون جمله عبارت ست از نسبتی که مفهوم بود از جمله و مضاف باشد
بسوی فاعل یا مفعول چنانچه در موضع دوم معلوم شده است والاعتراف لیس کذلک کما لا یخفی **جواب** میگویم
مراد از مضمون جمله درین مقام معنی لغوی است یعنی مفهوم جمله و شک نیست که از جمله مذکوره مفهوم نیست مگر
اعتراف اگر گفته شود جمله آنست که احتمال صدق وکذب داشته باشد پس چگونه گفته شود که له علی الف درهم
سوای اعتراف احتمال امر دیگر ندارد **جواب** میگویم مراد بعدم احتمال عدم احتمال بنظر مصدر مذکور ست که آن
اعتراف باشد و شک نیست که اگر کسی گوید له علی الف درهم سوای اعتراف و اقرار امری دیگر مفهوم نمی شود
وآن شخص را مقر خواهند گفت نه منکر لهذا اگر کسی له علی الف درهم نزدیک قاضی گوید قاضی بدادن هزار
درهم حکم خواهد کرد بی آنکه از مدعی شاهد طلب کند و له علی الف درهم احتمال صدق وکذب میدارد باین معنی
که اینکس که اقرار بهزار درهم میکند احتمال دارد که آن هزار درهم بر ذمه او در نفس الامر ست یا در نفس الامر نیست پس این احتمال امر دیگر است
کما لا یخفی علی من له ادنی مسکة اگر گفته شود چرا درین موضع حذف ناصب مفعول مطلق واجب ست **جواب**
میگویم ازانکه جمله متقدمه قایم ست مقام ناصب محذوف وانتصاب مصدر قرینه است بر حذف ناصب
مطلق و ذات مصدر قرینه است بر حذف ناصب معین و ظاهر ست که درین وقت از وجوب حذف
ناچار ست **و یسمی تاکیدا لنفسه** یعنی نامیده میشود این چنین مفعول مطلق را تاکید النفسه زیرا که مفعول
مطلق درین موضع موکد ذات خود ست نه موکد امر آخر چنانچه ضربا در ضربت ضربا موکد ذات خود ست مگر
فرق اینست که موکد درین مثال مضمون مصدر ست که آن فعل ست بدون فاعل و موکد درین مثال مذکور
یعنی له علی الف درهم اعترافا مضمون جمله اسمیه ست اگر گفته شود اعتراف در مثال مذکور موکد ذات خود نیست
ازانکه اعترافی که مفهوم مصدر ست موکد ست آن اعتراف را که مضمون جمله است و بینهما فرق
ظاهر **جواب** میگویم این تغایر اعتباری ست و مدلول هر دو امر واحد ست پس مفعول مطلق
موکد ذات خود ست نه موکد امری که به جمیع وجوه مغایر ست و حضرت قدس سره السامی نفی تغایر بالکلیه

فرموده اند حیث قال لانه انما یوکد لنفسه و ذاته لا امرا مغایرة ولو بالاعتبار انتهی و بعبارة الفتح فرموده هذا انما
یتم اذا لم یکن بین الموکد والموکد فی هذا القسم تغایر اعتباری و هو بدیهی البطلان ضرورة ان التاکید نسبة و تغایر المنتسبین
لازم ضرورة فلیتدبر انتهی و منها ما وقع مضمون جملة لها محتمل غیره یعنی از آن مواضع که حذف ناصب
مفعول مطلق دران مواضع واجب ست موضع مفعول مطلقی ست که دران موضع مفعول مطلق مضمون جمله یعنی
مفهوم جمله واقع شود که آن جمله احتمال غیر مفعول مطلق داشته باشد یا غیر آن مضمون علی قیاس نامر نحو زید
قائم حقا یعنی احق حقا و حقا مفعول مطلق ست که مضمون جمله واقع شده که ان زیدا قائم زیرا که مفهوم از
زید قائم صدق و حق ست و این مفهوم احتمال دیگر هم میدارد که آن کذب و بطلان باشد زیرا که زید قائم
جمله است و جمله آنست که احتمال صدق و کذب داشته باشد پس حذف فعل مفعول مطلق درینجا واجب شد و وجه
وجوب حذف همانست که در موضع سابق مذکور شد و صدق مطابقت حکم ست بواقع و کذب مخالفت
حکم ست بواقع و حق مطابقت واقع ست بحکم و بطلان مخالفت واقع ست بحکم و فی تفصیلها طول
فی المطولات ویسمی تاکیدا لغیره نامیده میشود این چنین مفعول مطلق را تاکید الغیره یعنی تاکید کننده غیر
خود را زیرا که موکد بالکسر منصوص بلفظ مصدر ست و موکد بالفتح مفهوم جمله است و مفهوم جمله که موکد ست
احتمال صدق و کذب میدارد و موکد که منصوص بلفظ مصدر ست احتمال صدق و کذب نمی دارد زیرا که مفرد از
احتمال صدق و کذب فارغ ست و چون مفهوم جمله مغایر شد بچیزی که منصوص بلفظ مصدر ست پس صادق
می آید که مفعول مطلق تاکید میکند غیر خود را و احتمال دارد که لام جاره در قوله لغیره برای اجل بود یعنی تاکید میکند
مفعول مطلق برای غیر خود یعنی برای وقع غیر خود اگر گفته شود برین تقدیر حسن مقابله درین موضع و موضع
سابق نمی ماند زیرا که لام در قوله لنفسه در موضع سابق برای صله است جواب میگوییم درین قسم لام
در قوله لنفسه نیز برای اجل ست یعنی تاکید میکند این مفعول مطلق برای نفس و ذات خود یعنی برای نفع ذات خود
تا مکرر شود و مقرر گردد و منها ما وقع مثنی یعنی از آن مواضع که حذف ناصب مفعول مطلق دران مواضع واجب ست
موضع مفعول مطلقیست که دران موضع مفعول مطلق مثنی واقع شود یعنی تثنیه بود اگر گفته شود مفعول
مطلق درین موضع برای تاکید می باشد و قبل ازین معلوم شده که فالاول لا یثنی ولا یجمع پس
چگونه قوله ما وقع مثنی صحیح باشد جواب میگوییم مراد از مثنی صیغه تثنیه است بطریق مجاز یعنی مفعول
مطلق دران موضع بر صیغه و صورت تثنیه واقع شود اگرچه در حقیقت برای تثنیه نبود بلکه برای تکریر و تکثیر باشد

وبعضی گفته اند که مراد آن مفعول مطلق ست که بر صورت مثنی باشد برای تکثیر فقط سوال کرده اند لا نسلم که چون
مفعول مطلق مثنی واقع شود حذف ناصب او واجب بود بسند قوله تعالی ثم ارجع البصر کرتین یعنی ثم ارجع البصر
رجوعا مکررا کثیرا او کرتین مفعول مطلق ست زیرا که واقع ست موقع رجوعا که مفعول مطلق ست و بر صیغه تثنیه است
برای تکریر و تکثیر پس می باید که فعل او محذوف بودی حالانکه مذکور ست **جواب** گفته اند که قوله مثنی موصوف ست
و صفت او محذوف ست بقرینه مثال یعنی ما وقع مثنی مضافا الی الفاعل او المفعول و کرتین در مثال مذکور اگرچه
بر صیغه مثنی ست لیکن مضاف نیست بسوی فاعل یا مفعول و این جواب ضعیف ست زیرا که ازین جواب
لازم می آید که مثال از تتمه ضابطه و تعریف باشد و ظاهر ست که گردانیدن مثال از تتمه ضابطه و تعریف ممنوع ست
زیرا که مرتبه مثال بعد تمامیت ضابطه و تعریف ست کما لا یخفی اگر گفته شود لانسلم که چون مفعول مطلق بر صیغه مثنی
بود و مضاف باشد بسوی فاعل یا مفعول حذف ناصب او واجب بود زیرا که ضربی الامیر در مثل ضربت ضربی
الامیر بر صیغه مثنی ست و مضاف ست بسوی فاعل و حالانکه ناصب او مذکور ست **جواب** میگویم مراد
از اضافت مثنی بسوی فاعل یا مفعول آن اضافت ست که برای نوع نبود و اضافت ضربین بسوی امیر برای بیان
نوع ست **نحو لبیک** در اصل الب لک البابین بود یعنی استاده ام برای خدمت
تو و بجا آوردن فرمان تو و جدا نمی شوم از مکان خود ایستاده شدن که بسیار ست و ب در بی ست و
الب صیغه واحد متکلم ست از باب افعال از مضاعف و لیکن لازم ست متعدی نیست و لهذا به لام جاره
متعدی کردند و البابین مفعول مطلق ست بصیغه مثنی پس فعل او را حذف کردند که آن الب باشد و البابین را
قایم کردند مقام فعل محذوف و البابین را بحذف حروف زوائد مصدر ثلاثی مجرد گردانیدند لبین لک باقی
ماند پس مصدر را بسوی مفعول او مضاف کردند بحذف لام جاره و نون بسبب اضافت افتاد لبیک شد
و جایز ست که لبیک را در اصل لب لک لبین گفته شود و الب درین وقت صیغه واحد متکلم از باب نصر
ینصر از مضاعف و لبین مصدر ست از ثلاثی مجرد و محذوف الزوائد نیست **و سعدیک** در اصل
اسعدک اسعادین بود یعنی مدد و معاونت میکنم ترا مدد کردن بعد مدد کردن و این مثال را در حذف فعل
و اقامت مصدر مقام فعل و اضافت و حذف حروف زوائد بر مثال سابق قیاس باید کرد و فرق در
مثالین اینست که فعل در مثال سابق متعدی به لام جاره بود و درین مثال متعدی بنفسه است اگر گفته شود چرا
درین موضع حذف ناصب مفعول مطلق واجب ست **جواب** میگویم مصدر قائم ست مقام فعل و قرینه اینست

که مصدر بمعنی دعا ست و دعائی باشد مگر فعل هرگاه فارغ شد مصنف از بحث مفعول مطلق شروع کرد در بحث
مفعول به پس گفت **المفعول به** و الف لام بر قوله المفعول موصول ست و قوله به مفعول مالم یسم فاعله است
و ضمیر مجرور راجع ست بسوی موصول یعنی چیزیکه کرده شده است آنچیز را و این معنی لغوی ست و علیه قیاس
المفعول فیه والمفعول له والمفعول معه والمفعول به در اصطلاح نحات اینست که **هو ما وقع علیه فعل الفاعل**
یعنی مفعول به چیز یست که واقع شود بر وی فعل فاعل اگر گفته شود چیزیکه واقع شود بروی فعل فاعل در مثل ضربت زید
ذات زید ست نه لفظ زید و مفعول به نحوی ست از الفاظ پس الفاظ چگونه محمول شود قوله هو ما وقع الخ بر قوله المفعول
جواب میگوییم در کلام حذف مضاف ست یعنی هو اسم ما وقع الخ بقرینه ذکر آن در تعریف مفعول مطلق
سوال کرده اند که تعریف مذکور جامع نیست زیراکه خارج میشود از وی مثل خلق الله العالم زیراکه وقوع فعل
فاعل بر مفعول تقاضا میکند وجود مفعول را قبل وقوع فعل و ظاهر ست که عالم قبل خلق موجود نبود تا گفته
شود که خلق بر عالم واقع ست و نیز خارج میشود زید که در مثل ما ضربت زیدا واقع ست زیراکه درین مثال
فعل ضرب بر زید واقع نیست بلکه وقوع آن بر زید منفی ست **جواب** گفته اند که مراد از وقوع فعل فاعل
عام ست که حقیقة بود یا حکما اما حقیقة چنانچه در مثل ضربت زیدا و اما حکما چنانچه گفته اند در مثال چنانچه
خلق الله العالم و ما ضربت زیدا زیراکه درین مثال اگرچه فعل فاعل بر مفعول به حقیقة واقع نیست لیکن حکما
واقع ست زیراکه نظم و عبارت این مثال مثل عبارت و نظم آن ترکیبست که [illegible] فعل فاعل بر مفعول به حقیقة
واقع ست و ضعف این جواب ظاهر ست زیراکه وقوع فعل فاعل حکما [illegible]
مسلم ست زیراکه مثل ضرب زید عمرو ست و لیکن مثل ما ضربت زیدا الطیر نزد ما هر بود مگر آن ترکیب [illegible]
فعل فاعل بر مفعول واقع نیست بلکه منفی ست کما لا یخفی پس جواب صواب اینست که مراد از وقوع فعل
فاعل بر مفعول به اینست که فعل فاعل بغیر واسطه حرف جر به مفعول متعلق شود و خلق و عدم ضرب
باین معنی بر عالم و زید واقع ست از آنکه خلق و عدم ضرب متعلق ست بعالم و زید و ذکر وقوع و اراده تعلق از باب
ذکر ملزوم و اراده لازم ست زیراکه وقوع را التعلق لازم ست و نیز از آنکه تعلق فعل به مفعول به در اکثر مواقع بر سبیل
وقوع ست اگر گفته شود صحیح است که اراده کرده شود از وقوع فعل فاعل بر مفعول به تعلق آن به مفعول به
مطلق خواه بواسطه حرف جر بود یا نبود و صحیح اینست که از آن وقوع تعلق خاص اراده کنند یعنی تعلقی
که بغیر واسطه حرف جر باشد از آنکه وقوع مذکور را التعلق مطلق لازم است نه تعلق بغیر واسطه حرف جر

جواب میگویم در ضربت زیدا میگویند که ضرب بزید واقع ست و در مررت بزید میگویند که مرور بزید واقع
است بلکه میگویند که مرور بزید متلبس ست پس ازینجا معلوم شد که وقوع مذکور را تعلق خاص لازم ست که آن
تعلق بغیر واسطه حرف جر باشد نه تعلق مطلق اگر گفته شود در ذهبت بزید میگویند که ذهاب بزید واقع ست پس چگونه
اراده کرده شود بوقوع فعل تعلق آن بمفعول به بغیر واسطه حرف جر **جواب** میگویم تعلق ذهاب بزید بلا واسطه
حرف جر است زیرا که حرف جر در ذهبت بزید برای تغیر معنی ست و بعد تغیر معنی تعلق فعل بزید بنفسه است زیرا که ذهبت
بزید بمعنی اذهبت زیدا است پس زید درین مثال مفعول به است بخلاف آن زید که در مررت بزید واقع
است زیرا که باء جاره در مررت بزید برای تغیر معنی نیست کما لا یخفی اگر گفته شود صحیح نیست که مراد از وقوع
تعلق مذکور باشد ازانکه اگر مراد از وقوع تعلق مسطور دارند لازم می آید که تعریف جامع نباشد زیرا که بر زید که
در مثل مررت بزید واقع ست تعریف مذکور درین وقت صادق نمی آید و حالانکه مفعول به است **جواب**
میگویم که این تعریف برای مطلق مفعول نیست بلکه تعریف آن مفعول به است که بغیر واسطه حرف جر باشد
پس زید که در مثال مذکور واقع ست از محدود خارج ست فلا یلزم المحذور اگر گفته شود تعریف مذکور مانع
نیست زیرا که بر قائما که در مثل ضربت زیدا قائما واقع ست صادق می آید ازانکه اسم چیزیست که متعلق ست
بفعل فاعل بغیر واسطه حرف جر و حالانکه حال ست **جواب** میگویم تعلق ضرب بقائما در مثال مذکور بواسطه
حرف جر ست ازانکه ضربت زیدا قائما در معنی ضربت زیدا فی حالة القیام ست **جواب** میگویم که مراد
از تعلق تعلق اولیست پس تمیز و حال و مستثنی از تعریف مذکور خارج شد اگر گفته شود تعریف مذکور جامع
نیست زیرا که خارج میشود زید که در مثل علمت زیدا واقع ست بواسطه آنکه علم متکلم بر ذات زید واقع نشده
چنانچه ضرب بر ذات زید واقع است زیرا که وقوع ضرب بر ذات زید محسوس ست بخلاف وقوع علم بر ذات
زید **جواب** میگویم خروج زید که در علمت زیدا واقع ست وقتی ست که مراد از وقوع تعلق حسی بود و حالانکه
مراد تعلق حسی نیست بلکه مطلق تعلق ست حسی بود یا عقلی و تعلق علم بذات زید عقلی و معنوی ست و تعلق
ضرب بذات او حسی ست اگر گفته شود تعریف مذکور مانع نیست زیرا که صادق می آید بر زید که در ضرب زید
واقع ست و حالانکه مفعول ما لم یسم فاعله است **جواب** میگویم مراد از فعل فاعل آن فعل است
که بسوی فاعل در عبارت مسند بود و فعل فاعل باین معنی بر زید مذکور واقع نیست زیرا که ضرب
که بصیغه ماضی مجهول ست در عبارت مسند بسوی فاعل نیست فلا یصدق علیه التعریف المذکور اگر گفته شود

برین تقدیر خارج میشود درہما کہ در مثل اعطی زید درہما واقع ست زیرا کہ اعطی کہ بصیغۂ ماضی مجہول ست
عبارت مسند بسوی فاعل نیست تا گفتہ شود کہ فعل فاعل واقع ست بر درہم **جواب** میگوییم مراد از فاعل
عام ست کہ حقیقی بود یا حکمی و اعطی کہ بصیغۂ ماضی مجہول ست مسند ست بسوی فاعل حکمی کہ آن مفعول ما لم یسم فاعلہ است
پس صادق می آید کہ فعل فاعل بر درہم واقع ست اگر گفتہ شود چرا نگفت مصنف ہو ما وقع علیہ الفعل **جواب** میگوییم
اگر چنین میگفت تعریف مانع نمی شد بدخول ضرب زید چنانچہ معلوم شد **جواب** دوم متبادر از ما وقع علیہ الفعل از
فعل اصطلاحی ست پس ستہ فعل خارج میشد بخلاف قولہ ما وقع علیہ فعل الفاعل کہ شامل ست بفعل لغوی و
اصطلاحی کما لا یخفی و باید دانست کہ قولہ ہو اسم ما جنس ست و قولہ وقع علیہ فعل الفاعل فصل ست زیرا کہ خارج
شدند ازو دیگر مفاعیل و ملحقات آنہا و بواسطہ آنکہ در مفعول فیہ و مفعول لہ و مفعول معہ نمیگویند کہ فاعل فعل
بر و واقع ست بلکہ میگویند کہ فعل فاعل درو واقع ست یا برای او یا بمصاحبت او اما خروج مفعول مطلق ظاہر ست
ازانکہ در ضربت ضربا نمیگویند کہ ضرب واقع ست بر ضرب **مثل ضربت زیدا** و زید درین مثال مفعول بہ ست زیرا کہ اسم
چیزی ست کہ برو فعل ضرب واقع ست بغیر واسطہ حرف جر و فعل مسند ست بسوی فاعل حقیقی کہ آن ضمیر
متکلم باشد ہرگاہ کہ فارغ شد مصنف از تعریف مفعول بہ شروع کرد در بیان احکام مفعول بہ پس گفت **و قد**
یتقدم علی الفعل یعنی گاہی مقدم میشود مفعول بہ بر فعلی کہ درو عامل بود برابر ست کہ فعل اصطلاحی بود
یا شبہ فعلی چون اسم فاعل و اسم مفعول اگر گفتہ شود چرا مقدم میشود مفعول بہ بر عامل خود **جواب** میگوییم فعل و
شبہ فعل در عمل قوی ست پس در مفعول بہ عمل خواہد کرد خواہ مقدم بود یا موخر و تقدیم مفعول بہ بر فعل
بر دو وجہ است جائز و واجب اما جائز مثل اللہ اعبد و وجہ الحبیب اتمنی او واجب وقتی ست کہ مفعول بہ
متضمن بود معنی استفہام یا شرط را مثل من رایت و من تکرم یکرمک و مخفی نماند کہ تقدیم مفعول بہ بر فعل وقتی
جائز ست کہ مانع نبود چنانچہ وقوع مفعول بہ تحت آن مصدر بہ کہ مانع تقدیم ست مثل من البر ان تکف لسانک
و لسانک مفعول بہ است کہ تقدیم آن تکف جائز نیست اگر گفتہ نشود وقوع مفعول بہ تحت آن مصدریہ چرا
مانع بان شد **جواب** میگوییم فعلی کہ مدخول آن مصدر بہ است در حقیقت مصدر ست و معمول مصدر
بر مصدر مقدم نمی باشد ہرگاہ کہ فارغ شد مصنف از بعضی احکام مفعول بہ شروع کرد در بیان بعضی احکام
آخر پس گفت **و قد یحذف الفعل** یعنی گاہی حذف کردہ میشود فعلی کہ ناصب مفعول بہ ست لقیام
قرینۃ جوازا وقت حصول قرینہ مقالی باشد یا حالی حذف کردہ شدن جائز ست و تراکیب قولہ

جوازا همان ست که در بحث مفعول مطلق گفته شد مثل زیدا لمن قال من اضرب وزیدا مفعول به است
که فعل او محذوف ست یعنی اضرب زیدا بقرینه مقالی که آن سوال ست اما حذف آن بقرینه حالی چنانچه گوئی مکة
کسی را که بسوی مکه متوجه است یعنی ترید مکة پس ترید فعلست که محذوف است بقرینه حالی وقوله ووجوبا
معطوف ست بر قوله جوازا یعنی گاهی حذف کرده میشود فعلی که ناصب مفعول به است وقت حصول قرینه حذف
کرده شدن که واجب است فی اربعة المواضع یعنی در چهار موضع اگر گفته شود در باب اغرا حذف واجب
مثل اياك اياك والصلوة والجح یعنی الزم اياك والزم الصلوة والزم الجح واجب ست حذف آن وقتیکه
مفعول به بنابر مدح منصوب بود یا ترحم یا ذم بتقدیر اعنی مثل الحمد لله الحمید و مررت بزید المسكين واتانی زید
الفاسق پس انحصار وجوب حذف فعل در چهار موضع صحیح نیست جواب میگوئیم هرگاه کثیره بحث در چهار موضع
بود بنسبت باب اغرا و دیگر ابواب ازین جهت خاص کرد مصنف چهار موضع را باید که غرض مصرح ازین تخصیص
حصر وجوب حذف درین مواضع اربعست تا محذور مذکور لازم آید و الاغرا فی اللغة ترغیب دادن و فی الاصطلاح
لازم و واجب کردن متکلم امری را بر مخاطب که اگر آن امر را لازم نگیرد عند الله و عند الناس مذموم باشد و مستحق
عذاب و عقاب و طعن و ملامت شود جواب دوم باب اغرا ملحق به باب تحذیر ست زیرا که هر دو صورت متحد اند و آنکه منصوب است
یا بعنی بغرض مدح یا ترحم یا ذم ملحق ست بمنادی زیرا که آن هم منصوب مختص ست از میان امثال خود یکی از وجوه مذکوره چنانچه
منادی مختص ست از میان امثال خود لطلب اقبال و قوله الاول سماعی ست یعنی موضع اول از آن مواضع اربع که
حذف ناصب مفعول به در آن مواضع واجبست سماعی منسوب بسوی سماع یعنی مقصور بر سماع است
در چند امثله معدوده محدوده و جایز نیست که بر آن امثله دیگر امثله را قیاس کنند اگر گفته شود چرا مقدم کرد مصرح
موضع سماعی را بر مواضع قیاسیه جواب میگوئیم این موضع از هر یک موضع از مواضع ثلث باقی قلیل ست من حیث الذات
و من حیث البحث و التفصیل و قلت مقدم ست بر کثرت پس انچه او وجه قلیل مقدم داشت بر کثرت که نحو
امراه ونفسه یعنی اترک امراه مع نفسه و امراه مفعول به است که فعل او بقرینه حالی محذوف ست که آن اترک
باشد و واو در قوله ونفسه بمعنی مع است یعنی بگذار مرد را با نفس او یعنی مختار گردان و مخلی بالطبع بگذار و مقید
مکن و انتهوا خیرا لکم و خیرا مفعول به است که فعل او محذوف ست بقرینه سیاق آیه کریمه یعنی انتهوا عن التثلیث
واقصدوا خیرا لکم یعنی باز آیند ای قوم نصارا از گفتن خود که الله تعالی ثالث ثلاثه است و قصد کنید بهتری را
که برای شما است که آن توحید و یکی دانستن و یکی گفتن باریتعالی ست اگر گفته شود بر مصرح واجب و لازم بود که

کہ این نظیر را بر نظیر سابق مقدم میکرد از آنکہ این نظیر عظیم القدر کثیر الشان ست زیرا کہ از قرآن مجید و فرقان حمید
است **جواب** میگویم این نظیر کہ از قرآن مجید ست احتمال دیگر ہم دارد کہ مخالف مقصود ست بخلاف نظیر
سابق زیرا کہ نزد یک قراء قولہ تعالی خیرا لکم صفت مفعول مطلق محذوف ست یعنی انتہوا انتہاء خیرا لکم و نظیر می باید
کہ قطعی بود پس این نظیر را دو اعتبار ست یکی آنکہ احتمال غیر مقصود دارد دوم آنکہ از فرقان حمید ست پس
بنظر اعتبار اول از نظیر سابق موخر کرد و بنظر اعتبار ثانی بر دو نظیر دیگر مقدم داشت یعنی **و اہلا و سہلا**
و ہر یک از اہلا و سہلا مفعول بہ ست کہ فعل او از روی وجوب بقرینہ حالی محذوف شدہ یعنی اتیت اہلا و طئت
سہلا و جایز ست کہ اہل صفت مکان بود یعنی آمدی تو مکان را کہ ماہول و معمور ست نہ خراب یا بمعنی اہل
شخص بود یعنی آمدی تو باہل و اقارب خود نہ باجابت بیگانگان و سہل زمین ہموار و نرم را گویند در مقابل
زمین سخت و درشت کہ طی آن مشقت تمام میسر ست و چون زمین کوہی یعنی طی کردی تو زمین ہموار را نہ زمین سخت
را پس سہلا نیز صفت مکان محذوف ست ہر گاہ کہ فارغ شد مصرح از موضع اول کہ سماعی ست شروع
کرد در بیان موضع ثانی کہ از مواضع قیاسیہ است پس گفت **الثانی** یعنی موضع ثانی از ان مواضع اربعہ کہ حذف
ناصب مفعول بہ در ان مواضع واجب ست **المنادی** اگر گفتہ شود چرا حذف ناصب منادی واجب ست
جواب میگویم فعل را بجہت کثرت استعمال منادی و تحصیل تخفیف حذف کردند حرف ندا قایم مقام
فعل محذوف نمودند چنانچہ معلوم خواہد شد انشاء اللہ تعالی پس اگر فعل واجب الحذف نبود بلکہ جایز الحذف
باشد اجتماع نائب و منوب و عوض و معوض عنہ در وقت ذکر فعل لازم آید و ہو حرام قطعا عند المجتہدین
و منادی در لغت ہر چیزی کہ خواستہ شود و ندا کردہ شود و در اصطلاح نحاۃ **و ہو المطلوب اقبالہ**
یعنی منادی اسمیست کہ اقبال آن اسم یعنی اقبال مسمی آن اسم مطلوب بود و قولہ **بحرف** متعلق ست بقولہ
المطلوب و با جارہ در و برای سببیت و قولہ **نائب** صفت حرف ست و قولہ **مناب** ظرف نائب ست
اگر گفتہ شود مناب از جہات ستہ نیست تا کلمہ فی از و محذوف بود **جواب** میگویم مناب اگرچہ از جہات
ستہ نیست لیکن بلفظ مکان مشابہ است از جہت آنکہ مناب چون مکان ہم دارد معنی استقرار مشتمل است
و حذف کلمہ فی از لفظ مکان جایز ست کما یقال جلست مکانک چنانچہ در بحث مفعول فیہ معلوم خواہد شد
انشاء اللہ تعالی پس حذف کلمہ فی از مشابہ لفظ مکان نیز جایز داشتند یعنی منادی اسمی است
کہ مطلوب ست اقبال مسمی او بواسطہ حرفی کہ قائم مقام ست **ادعوا** و قولہ **لفظا او تقدیرا** ...

تفسیر طلب بود یعنی برابرست که آن طلب لفظی بود یا تقدیری یعنی آله طلب ملفوظ بود مثل یا زید یا مقدر باشد
مثل قوله تعالی یوسف اعرض عن هذا یعنی یا یوسف اگر گفته شود آله طلب که حرف ست از حروف ندا می باید
که حذف او صحیح نبود زیرا که آن حرف قایم ست مقام ادعو پس اگر حذف کنند حذف نائب و منوب معا لازم آید
و هو حرام بالاتفاق **جواب** میگویم حذف نائب مطلق حرام و ممنوع نیست بل وقتی که شی دیگر قایم مقام او
نبود مثل ضربی زیدا قایما و درینجا بعد حذف حرف ندا منادی قایم مقام آن حرف میباشد فلا محذور دوم آنکه
تفسیر بیانیه است یعنی برابرست که آن نیابت لفظی بود یا معنوی باین معنی که آن نائب ملفوظ بود یا مقدر
ومآل این دو توجیه واحد ست وسوم آنکه تفسیر منادی باشد یعنی برابرست که آن منادی ملفوظ بود مثل یا زید
یا مقدر باشد مثل الا یا اسجدوا یعنی الا یا قوم اسجدوا سوال کرده اند که وجه تخصیص این تفصیل بتعریف منادی چه باشد
و حالانکه مفعول مطلق و مفعول به وغیره این چنین مبتدا و خبر نیز ملفوظ و مقدر میباشد اگر گفته شود تعریف منادی
جامع نیست زیرا که خارج میشود مثل یا زید وقتیکه ندا کرده شود زید را در حال مقابله و مواجهه زیرا که اقبال
که نقیض ادبارست درین وقت حاصل ست فلا یصدق علیه انه اسم مطلوب اقباله و حالانکه منادی ست **جواب**
میگویم طلب اقبال عام است ازین که حقیقت بود چنانچه ندا کرده شود کسی را که مقبل نبود یا حکما چنانچه ندا کرده
شود کسی را که مقبل بود زیرا که درین وقت اگرچه اقبال آنکس مطلوب نیست لیکن اقبال آن اقبل مطلوب است
اگر گفته شود تعریف مذکور جامع نیست ازانکه خارج میشود مثل یا سماء و یا ارض و یا جبال زیرا که از شان اینها اقبال
نیست تا گفته شود که اقبال سماء ارض و جبال مطلوب نیست و حالانکه منادی ست **جواب** میگویم مثل یا
سماء و یا جبال و یا ارض نیز داخل ست در اسمی که اقبال او حکما مطلوب ست زیرا که سماء و ارض و جبال را اول
نازل میکنند منزل چیزی که صلاحیت ندا و اقبال دارد بعده ندا میکنند سوال کرده اند که در تعریف مذکور مثل
یا الله خارج میشود زیرا که باریتعالی باقبال یا بقلب مطلوب نیست ازانکه سبحانه عز شانه از وجه و قلب منزه است
جواب گفته اند که ندای حق سبحانه و تعالی از روی مجاز ست تشبیه او سبحانه بکسی که او را صلاحیت ندا ست
و هذا جواب ضعیف کما لا یخفی علی وضیع و شریف زیرا که خدای تعالی را گفتن که صلاحیت ندا ندارد از مراتب
ادب بعید ست و نیز تشبیه باریتعالی بغیر مناسب نیست و فی التضعیف تامل لا یخفی علی المتامل و صواب در جواب
آنیست که مراد ازینکه باری عز شانه جل برهانه مطلوب الاقبال ست آنیست که او سبحانه جلشانه مسئول الاجابت
است اگر گفته شود مندوب نزدیک مصنف از منادی خارج ست بدلیل آنکه مندوب را علیحده ذکر کرده است و حالانکه

در تعریف منادی داخل میشود زیراکه مندوب نیز اسمی ست که اقبال او حکما مطلوب ست مثل یا جبال و یا سماء
جواب میگوییم ادخال حرف ندا بر مندوب محض برای تفجع ست نه آنکه نادب مندوب را نازل بمنزلهٔ منادی کرده
قصد ندا میکند پس خارج شد مندوب از تعریف منادی بقوله هو المطلوب اقباله و این تحکم ست زیراکه مندوب نیز
منادی ست که اقبال او حکما بروجه تفجع مطلوب ست چنانچه میگوئی یا محمدا پس گویا که ندا میکنی محمد صلی الله علیه وآله و
سلم را که ای محمد صلی الله علیک وآلک وسلم بیا که من مشتاق توام پس اولی اینست که مندوب در منادی داخل باشد
چنانچه نزدیک صاحب مفصل در منادی داخل ست و از کلام سیبویه همین معلوم میشود و آن حرف که قایم میشود
مقام ادعو یکی از حروف خمسه است یعنی یا و ایا و هیا و ای و همزه مفتوحه و از قوله بحرف نائب مناب ادعوا
احتراز ست از مثل لیقبل زیدا زیراکه زید اگرچه مطلوب الاقبال ست لیکن نه بحرفیکه قایم باشد مقام ادعو کما لا یخفی
اگر گفته شود لازم که کلمه یا در مثل یا زید قایم ست مقام ادعوا زیراکه اگر قایم باشد مقام ادعوا که فعل ست
لازم زید که یا زید جملهٔ خبریه بود و حال آنکه جملهٔ انشائیه است جواب میگوییم از تقدیر فعل لازم نمی آید که یا زید جمله
خبریه باشد زیراکه جایز ست که فعل محذوف الانشا بود مثل بعت و اشتریت که گاهی مقصود ازین دو فعل انشاء
بیع و شراء میباشد و لهذا گفته اند که جزو انشا بودن فعل موقوف بر قصد متکلم ست و مستور و محتجب نماند که اولی
به تقدیر لفظ ماضی ست یعنی دعوت نه لفظ مضارع زیراکه اغلب از صیغ ماضی انشا مقصود میباشد اگر گفته شود
تعریف منادی جامع نیست از آنکه خارج میشود مثل یا زید لا تقبل زیراکه زید درین مثال منهی الاقبال است
نه مطلوب الاقبال جواب میگوییم زید مطلوب الاقبال ست اولا برای اجتماع نهی و منهی الاقبال بعد توجیه پس
جهت مختلف ست اگر گفته اند ناصب منادی حرف نداست یا فعل محذوف جواب میگوییم منادی نزدیک
سیبویه مفعول به است و ناصب او فعل مقدر ست زیراکه اصل در عمل فعل ست و عمل اسم و حرف بمشابهت
فعل ست پس تا که حواله عمل باصل ممکن باشد حواله آن بفرع جایز نیست پس اصل یا زید مثلا ادعوا زیدا بود فعل
را حذف کردند از روی وجوب برای کثرت استعمال و حرف ندا را قایم کردند مقام فعل محذوف از جهت آنکه حرف
ندا مفید معنی فعل ست یا زید شد و نزدیک مبرد منادی بحرف ندا منصوب ست بالاصالة نه بنیابت زیراکه قایم
فعل و بوعلی فرموده که حروف ندا از اسماء افعال اند پس منادی برین دو مذهب ازین باب نیست یعنی از باب
مفعول به که فعل او از روی وجوب محذوف باشد و مخفی نماند که مثل یا زید بر جمیع این مذاهب جمله است
و منادی لکن جمله نیست از آنکه مفعول به است و سیبویه میگوید که دو جزو جمله یعنی فعل و فاعل مقدر

ونزدیک مبرد حرف ندا قایم ست مقام فعل ولیکن فاعل مقدر ست ولا یخفی ضعفه زیرا که حرف قایم نمیشود
مقام فعل در افادهٔ فعل بلکه قایم میشود مقام فعل در عمل پس از تقدیر مبرد جزو جمله نا چار ست ونزدیک ابو علی
ایکی از دو جزو جمله اسم فعل ست و جزو دوم ضمیر ست که دروی مستتر ست هرگاه که فارغ شد مصرح از تعریف منادی شروع
کرد در بیان احکام آن پس گفت **ویبنی علی ما یرفع به** یعنی مبنی کرده میشود منادی بر چیزی که رفع داده
میشود آن منادی را بآن چیز که آن ضمه است در مفرد و الف است در مثنی و واو است در مجموع
اگر گفته شود منادی مرفوع نمیشود پس چگونه صحیح ست قوله ویبنی علی ما یرفع به **جواب** میگوییم مراد اینست
که ویبنی علی ما یرفع به فی غیر صورة النداء مثل ارضعت هذه المرأة هذا الشاب **جواب** دوم قوله یرفع مسند
نیست بسوی ضمیر منادی بلکه مسند ست بسوی جار مجرور یعنی قوله به پس قوله علی ما یرفع به این معنی دارد که
مبنی کرده میشود منادی بر چیزی که رفع داده میشود بآن چیز و بعضی بجهت دفع اعتراض مذکور میگویند که قوله
یرفع مسند ست بسوی ضمیری که راجع ست بسوی مطلق اسم یعنی مبنی کرده میشود منادی بر چیزی که رفع
داده میشود اسم را بآن چیز و ازین توجیه اگرچه محذور مذکور لازم نمی آید لیکن لسبوق کلام مناسب نیست
زیرا که کلام در اسم مقید ست یعنی منادی نه در اسم مطلق اگر گفته شود چرا مقدم کرد مصرح بیان بنای منادی
و بیان خفض منادی را بر بیان اعراب منادی بنصب حال آنکه مقصود بالذات در بحث منصوبات همین است
جواب میگوییم بیان بنای منادی بر رفع و فتح و بیان خفض آن قلیل ست نسبت بیان نصب و قلیل بر
کثیر مقدم میباشد **جواب** دوم بیان بنا و خفض ضمنا و تبعا ست برای استطراد و آنچه مقصود بالذات نبود
بیان او اولا مقصود میباشد تا ذهن از و غافل نشود و در حیز بیان نیاید **جواب** سوم مقصود مصرح از
تقدیم بیان بنا و خفض اختصار ست بقوله وینصب ما سواهما قوله **اذا کان مفردا معرفة** شرط بناست
و مراد از مفرد درین مقام آنست که مضاف شبه مضاف نبود و شبه مضاف آن اسم ست که معنی او تمام نشود
مگر وقتی که ضم کرده شود بآن اسم امر آخر را مثل یا خیرا و مثل یا خیرا ... که اسم ست و معنی او تمام نمیشود مگر وقتیکه
من زید یا او مذکور نشود و معرفه بودن منادی عام ست که قبل ندا معرفه بود مثل یا زید و یا بعد ندا مثل
یا رجل و منادی درین دو مثال مبنی بر ضمه است و در **یا زیدان** مبنی بر الف ست و در **یا زیدون**
مبنی بر واو ست اگر گفته شود علم را چون تثنیه کنند یا جمع لام تعریف بروی لازم ست مثل جاءنی الزیدون و
جاءنی الزیدان و جاءنی زیدان و زیدون نمیگویند زیرا که علم را چون خواهند که تثنیه یا جمع کنند اول آن علم

را نکرہ میسازند ازین جہت لام تعریف بر و لازم گرفتند تا قائم شود مقام تعریف زائل جواب میگویم چون شئی و مجموع حرف ندا آید از لام تعریف استغنا حاصل میشود زیراکہ حرف ندا نیز کہ تعریف ست اگر گفتہ شود اگر اسمی را کہ معرفہ بود ندا کنند اجتماع دو تعریف لازم می آید و این ممتنع ست پس می باید اگر زید را مثلا خواہند کہ ندا کنند اول نکرہ سازند و حالانکہ نکرہ نمیکنند جواب میگویم اجتماع تعریفین ممتنع نیست بلکہ اجتماع دو آلہ تعریف ممتنع ست و قال الرزنی فی الشرح قالو الیس الممنوع اجتماع التعریفین المتغایرین بدلیل انک تقول یا ہذا و یا عبد اللہ و یا انت و یا ایاک بل الممنوع اجتماع ادوات التعریف مع ان لا استغناء حاصل باحدہما و قال المبرد فی الاعلام ینکر ثم یعرف بحرف النداء انتہی اگرچہ گفتہ شود و میباید کہ ندا نکنند اسمی را بسوی معرفہ مضاف بود زیراکہ اضافہ نیز آلہ تعریف ست پس اگر ندا کنند اجتماع دو آلہ تعریف لازم آید جواب میگویم صورت اضافت بتعریف مصرح نیست با آنکہ محل دخول مختلف ست اگر گفتہ شود چرا منادی مفرد معرفہ مبنی میباشد جواب میگویم منادی مفرد معرفہ اسم ست کہ مناسبت بہ مبنی اصل و ہر اسمی کہ بمبنی اصل مناسب بود مبنی بود پس منادی مفرد معرفہ مبنی خواہد بود اگر گفتہ شود چرا منادی مفرد معرفہ مناسبت بمبنی اصل - جواب میگویم یا زید مثلا بمنزلہ ادعوک ست پس کلمہ یا قایم ست مقام ادعو و زید واقع ست موقع کاف خطاب اسمی کہ مشابہ ست بکاف خطاب حرفی کہ در ذلک واقع ست و کاف خطاب حرفی مبنی اصل ست زیراکہ حرف ست و وقوع اسم موقع اسمی کہ مشابہ بود بمبنی اصل از مناسبات معتبرہ موثرہ در بناست چنانچہ در بحث اسم مبنی بمفصل بیان کردہ خواہد شد انشاء اللہ تعالی اگر گفتہ شود کاف خطاب اسمی کہ در ادعوک واقع ست مر کدام چیز بکاف خطاب حرفی کہ در ذلک ست مشابہ ہست جواب میگویم کاف خطاب اسمی مشابہ ہست بکاف خطاب حرفی از روی لفظ و از روی معنی اما مشابہ آن از روی لفظ ظاہر ست و اما مشابہت آن از روی معنی ازین جہت ست کہ کاف خطاب حرفی چنانچہ مفرد معرفہ و برای خطاب ست ہمچنین کاف خطاب اسمی ست اگر گفتہ شود لا نسلم کہ کاف خطاب حرفی معرفہ بود زیراکہ معرفہ از اقسام اسم ست جواب میگویم مراد از معرفہ مصطلح نیست بلکہ مراد ازو درین مقام ما یفید التعیین ست اگر گفتہ شود کاف در ذلک چرا اسم نبود جواب میگویم این کاف حظ از اعراب ندارد از آنکہ موجب و مقتضی اعراب درو مفقود ست کہ آن فاعلیت و مفعولیت و اضافت باشد و اسم مخلوط باعراب ست و اعراب را از اعراب حظ نمی باشد پس ازینجا معلوم شد کہ این کاف حرف ست اسم نیست اگر گفتہ شود چرا منادی مفرد معرفہ مبنی بر ضم باشد جواب میگویم

اگر مبنی بر نصب کنند بمنادی منصوب ملتبس شود و اگر مبنی بر کسر کنند ملتبس شود بآن منادی که بسوی یاء متکلم
مضاف شود و آن یاء متکلم از و محذوف باشد و آخر او را بکسر گذاشته آید مثل یا غلام بکسر میم که در اصل یا غلامی بود
پس باقی نماند مگر ضم اگر گفته شود چرا مبنی نمیکنند بر سکون جواب میگوئیم سکون مختص بمبنی لازم است و منادی
مبنی لازم نیست بلکه مبنی عارض است اگر گفته شود منادی مضاف نیز موقع کاف خطاب ادعوک واقع است
پس میباید که مبنی بود جواب میگوئیم اضافت از خواص اسم است پس منادی مضاف اگرچه بوقوع خود
موقع کاف خطاب مناسبت بحرف دارد لیکن آن مناسبت را تاثیر در بنا نیست بواسطه آنکه جهت اسمیة
بسبب اضافت قوی شده است هرگاه که فارغ شد مصنف از بیان بناء منادی شروع کرد در بیان خفض
منادی پس گفت **ویخفض بلام الاستغاثة** یعنی منادی مجرور میشود بلامی که داخل میشود وقت استغاثه
پس اضافت لام بسوی استغاثه برای ادنی ملابسة است اگر گفته شود لام برای تملیک و اختصاص وقسمت
و دیگر معانی آمده است و اینجا بکدام معنی است جواب میگوئیم برای تخصیص است زیرا که دلالت میکند
بر اینکه مستغاث از میان امثال خود مخصوص بطلب فریادرسی است **نحو یا لزید** یعنی ای زید بفریاد رس و لام
که بر زید داخل است دلالت میکند بر اینکه زید از دیگر جماعت بطلب فریادرسی مخصوص است والاستغاثة من الغوث
وهی استدعاء المطلوب لدفع الظلم یعنی طلب فریادرسی کردن والمغیث فریادرس و المستغیث طلب
فریادرسی کننده و المستغاث طلب فریاد کرده شده و المستغاث له آنکه طلب فریادرسی کرده شود برای او اگر
گفته شود میباید که دخول لام وقت استغاثه بر لفظ الله صحیح نباشد زیرا که ایزد متعال ذو الجلال و الافضال
از مثل منزه و مبرا است پس صحیح نیست که داخل شود بروی لام جاره مذکوره و فائده دهد که او سبحانه عز شانه از
میان امثال خود بفریادرسی مخصوص است **جواب** میگوئیم الله تعالی امثال و شرکاء در استغاثه دارد و این
ممتنع نیست بلکه ممتنع وجود شرکاء و امثال است در الوهیت الا تری ان الله تعالی امثالا و شرکاء فی الوجود
لکن الفرق انه تقدس و تعالی واجب الوجود و ماسواه ممکن الوجود او ممتنع الوجود اگر گفته شود چرا منادی
معرب میشود بعد دخول لام استغاثه و حال آنکه در و علت بنا موجود است زیرا که واقع است موقع کاف
خطاب ادعوک و او مشابه است بکاف خطاب حرفی کما مر **جواب** میگوئیم لام جاره از خواص اسم است
چون اضافت پس بدخول لام جاره مناسبت مبنی اصل ضعیف میشود و مناسبت ضعیف مؤثر
نمیباشد پس منادی مستغاث بر اصل خود خواهد بود که آن اعراب است **جواب** دوم وقتیکه حرف ندا و لام جاره هم

پس عمل بلام جاره خواهد بود زیراکه قریب ست والاقرب هو الانسب بالاعمال کما مر فی باب التنازع بالتفصیل لا بالاجمال
اگر گفته شود لا نم که بدخول لام جاره مشابهت ضعیف میشود و خارج میشود از تاثیر خود وگرنه غیر منصرف بدخول حرف جر
منصرف میگشت وحال آنکه بر حال خود میماند مثل مررت باحمد پس قابل شدن ضعف مشابهت منادی مستغاث
بحرف جر وخروج آن از تاثیر بسبب دخول لام جاره وقابل نشدن بضعف مشابهت اسم غیر منصرف بفعل
وخروج آن از تاثیر بسبب دخول حرف جر تحکم محض است و نیز لام جاره داخل میشود بر اسم مبنی و آن اسم معرب
نمیشود مثل هذا المال لخمسة عشر رجلا ولهؤلاء الرجال جواب میگوییم علت بنای منادی وقوع او موقع کاف
است زیراکه منادی بذاته مشابه نیست بمبنی الاصل و غیر منصرف بالذات مشابه است بفعل و مشابهت منادی
بحرف بواسطه اسم مبنی ست چنانچه مذکور شد پس دخول لام جاره که از مختصات خواص اسم ست مشابهت او ضعیف
نخواهد بود و موثر نخواهد شد اگر گفته شود لام که بر مستغاث داخل شود چرا مفتوح میباشد وحال آنکه لام جاره
واو مکسور میباشد جواب میگوییم لامیکه بر مستغاث له داخل میشود مکسور ست پس اگر لامیکه بر مستغاث داخل
میشود نیز مکسور باشد التباس مستغاث به مستغاث له لازم آید وقتیکه مستغاث محذوف بود مثل یا للقوم بکسر لام
زیراکه قوم مستغاث له است و مستغاث محذوف است مثل یا لزید لقوم چون لام مستغاث را مفتوح کردند و
لام مستغاث له را مکسور و اشتباه التباس رفع شد از آنکه درین صورت معلوم خواهد شد که قوم در مثال مذکور
مستغاث له است نه مستغاث اگر گفته شود چرا لام مستغاث را بالکسر مقرر نکردند و لام مستغاث له را بفتح تا التباس
نباشد جواب میگوییم که منادی مستغاث واقعست موقع کاف خطاب و لام جاره چون بر کاف خطاب در آید
مفتوح میباشد مثل قوله تعالی انا فتحنا لک فتحا مبینا بخلاف مستغاث له که موقع کاف خطاب واقع نیست
پس احق به فتح آن لام است که بر مستغاث داخل شود اگر گفته شود لام جاره چون بر کاف خطاب در آید چرا
مفتوح بود جواب میگوییم اصل در لام جاره فتح است و کسر عارضی است بغرض آنکه تا فرق شود میان
لام جاره و لام تاکید که مفتوح میباشد و لام جاره بر کاف خطاب در آید احتمال التباس بلام تاکید نمی ماند زیراکه
لام تاکید بر ضمائر متصله نمی آید پس لام جاره بسوی حالت اصلی رجوع میکند که فتح است اگر گفته شود لا نم که لام تاکید
بر ضمیر نمی آید زیراکه در قوله تعالی ان الله لهو خیر الرازقین بر ضمیر آمده است جواب میگوییم مراد اینست
که لام تاکید بر ضمیر متصل نمی آید و کلمه هو ضمیر منفصل است اگر گفته شود چرا لام جاره را مفتوح نکردند
و لام تاکید را مکسور جواب میگوییم لام تاکید مستحق فتحست و تخفیف زیراکه کثیر الاستعمال است از آنکه بر اسم و

داخل میشود و کثیر الاستعمال مستحق تخفیف باشد بخلاف لام جارہ کہ مختص باسم ست پس کثیر الاستعمال نیست اگر گفتہ شود چرا در لام جارہ فتح اصل باشد جواب میگویم ازانکہ حرف مبنی اصل ست و اصل در بنا سکون ست و چون سکون متعذر شد فتح کہ اخت سکون است میباید داد و ممکن نیست کہ لام جارہ مبنی بر سکون شود ازانکہ اگر ساکن شود ابتدا بسکون لازم آید و ہو ممتنع و محال پس ازینجا معلوم شد کہ در اصل لام جارہ فتح ست و سکون عارضی ست اگر گفتہ شود چرا اصل در بنا سکون ست جواب میگویم غرض از بنا تخفیف ست و تخفیف در سکون بیشتر ست کما لا یخفی علی من کہ ذوق سلیم و مخفی نماند کہ چون اسمی را بر مستغاث بغیر کلمہ یا عطف کنند لام معطوف را درین وقت مکسور یا زند مثل یا لزید و العمر زیرا کہ فرق میان آن معطوف و مستغاث لہ حاصل ست بسبب عطف آن معطوف بر مستغاث زیرا کہ معطوف بر مستغاث نخواہد بود مگر مستغاث نہ مستغاث لہ و اگر اسمی را بر مستغاث یا کلمہ یا عطف کنند درین وقت از فتح لام معطوف نیز ناچار ست زیرا کہ یا العمر در مثال مذکور معطوف ست بر مجموع یا لزید پس احتمال دارد کہ مستغاث لہ باشد نہ مستغاث اگر گفتہ شود منادی بلام تعجب و لام تہدید نیز مخفوض میباشد پس چرا نگفت مصرح و یخفض بلام الاستغاثۃ و التعجب و التہدید و چگونہ صحیح است قولہ و ینصب ما سواہما اما لام تعجب مثل یا للماء یا للدواہی و اللدواہی جمع داہیۃ الداہیۃ بکسر الماء الوفر فتح یا یا التحتانیۃ الامر العظیم و در سحر الفضائل میفرماید داہیہ بلا و سختی و دشواری کہ پیش آید و فی الصحاح و داہی الدہر ما یصیب الناس من عظیم توبۃ و النوب البلاء و لام تہدید مثل یا لزید لاقتلنک جواب میگویم قولہ و یخفض بلام الاستغاثۃ محمول ست بر حذف معطوف یعنی و یخفض بلام الاستغاثۃ و التعجب و التہدید یا محمول است بر حذف مضاف یعنی و یخفض بنحو لام الاستغاثۃ جواب دوم لام تعجب و لام تہدید لام استغاثہ است گویا کہ مہدد کہ اسم فاعل ست ملتبس میباشد فریاد رسی میکند از مہدد کہ اسم مفعول ست تا حاضر شود و ازو انتقام کشد تا از الم خصومت او راحت بدید و متعجب گویا کہ طلب فریاد رسی میکند از متعجب منہ تا حاضر شود پس بپرسد ازو سببی کہ نزدیک او مخفی ست و از الم خفا و عدم علم کہ نزدیک عاقلان آتش سوزان ست خلاص شود و فلاح یابد و التعجب ادراک امر غریب خفی السبب و از لام تعجب بوجہ دیگر جواب گفتہ اند کہ مصرح در ایضاح فرمودہ است کہ منادی در مثل قولہم یا للماء و یا للدواہی نیست زیرا کہ منادی آنست کہ مطلوب الاقبال بود و متعجب منہ مطلوب الاقبال نیست کما لا یخفی علی المقبول بلکہ منادی محذوف ست یعنی یا قوم اعجبوا للماء و للدواہی پس منادی را حذف کنند و متعجب منہ را قائم کردند مقام آن فافہم سوال کردہ اند کہ قائل شدن بحذف منادی بر تقدیر کسر لام ظاہر ست و اما بر تقدیر فتح

مشکل ست زیراکه متعجب منه قایم نیست مقام ادعوک تا فتح داده شود زیراکه درین وقت منادی محذوف قایم ست مقام کاف ادعوک ولیکن صاحب مباحث قدس سره فرموده وانما فتحت اللام علی تقدیر حذف المنادی لدخولها علی الواقع موقع المنادی الواقع موقع الکاف انتهی فافهم واحفظ فان هذا تحقیق المقام لامین برایت ولااذن سمعت **و یفتح لالحاق الفها** یعنی مبنی کرده میشود منادی بر فتح وقت لاحق کردن الف استغاثه وجایز ست که لام برای اصل بود یعنی برای لاحق کردن الف استغاثه اگر گفته شود منادی را درین وقت چرا مبنی بر فتح میکنند **جواب** میگوییم ازجهت آنکه الف تقاضا میکنند فتح ماقبل را وکلمه لا در **قوله و لالام** حرف نفی ست ولام اسم لاست وخبرش محذوف ست یعنی ولالام فیه وگفته اند که جمله حالیه ست وازینجا معلوم میشود جواز اجتماع لام استغاثه والف استغاثه وحال آنکه ممتنع ست پس اولی آنیست که قوله ولالام جمله معترضه باشد یعنی فتح داده میشود منادی را وقت الحاق الف واستغاثه ودرین وقت لام استغاثه نمیباشد زیراکه لام استغاثه بدل ست چنانچه مذهب خلیل ست پس اگر در وقت الف استغاثه لام استغاثه نیز باشد اجتماع عوض ومعوض منه لازم آید وهو ممتنع بالاتفاق یا آنکه لام مقتضی جر است و الف مقتضی فتح ومیان اثر این هردو منافات ست ازین جهت جمع هردو صحیح نیست اگر گفته شود میان جر وفتح منافات ممنوع ست بسند آنکه اگر منافات می بود مررت باحمد صحیح نمیباشد **جواب** میگوییم میان فتح وفتحه تفاوت ست ودر احمد فتحه است نه فتح ومیان جر وفتح تنافی ست نه میان جر وفتحه وتفاوت آنیست که فتح از القاب حرکات بنائی ست وفتحه که باتاست گاهی مستعمل ست در حرکات بنائی وگاهی در حرکات اعرابی ظاهر ست که میان فتح که از القاب بناست وجر که از حرکات اعرابی ست منافات ست بخلاف فتحه وجر که از القاب حرکات اعرابی ست منافات نیست اگر گفته شود قوله ولالام مستدرک ست زیراکه نبودن لام وقت الحاق الف استغاثه معلوم شود **جواب** میگوییم هذا من قبیل تعبیر بما علم به التزاما مثل یازیداه بالحاق ها در وقت وقف **و ینصب ماسواهما** یعنی نصب داده میشود بنابر مفعولیه آن منادی را که سوای مفرد معرفه ومنادی مستغاث ست برابر ست که بالام استغاثه بود یا بالف استغاثه وآن نصب عام ست که لفظی بود مثل یاعبدالله یا تقدیری مثل یافتی القوم اگر گفته شود مراد از نصب همین لفظی وتقدیری ست یا عام ست که شامل ست بنصب لفظی وتقدیری ومحلی وهیچ یکی مفید نیست اما اول ازانکه مثل یا یوم لاینفع مال لا بنون ونحوان خارج میشود زیراکه یوم بواسطه آنکه ظرف ست ومضاف ست

بسوی جمله مبنی بر فتحست وحال آنکه سوای منادی مفرد معرفه و منادی مستغاث است پس قوله وینصب ماسواهما
حکم کلی نیست واما ثانی از انکه برین تقدیر قوله وینصب ماسواهما مخصوص بمنادی نیست زیراکه این حکم مشترک است
در جمیع منادی نه مخصوص بمنادی است کما لا یخفی جواب میگوییم مراد اول است و کلام محمول است بر شرط محذوف
یعنی وینصب ماسواهما ان کان معربا قبل دخول حرف الندا و مخفی نماند که ماسوای مفرد معرفه بر چهار قسمست
اول اینست که مفرد نبود و از جهت آنکه مضاف باشد مثل یا عبد الله و دوم اینست که مفرد نباشد از جهت
آنکه شبه مضاف بود مثل یا طالعا جبلا و سوم آنکه مفرد بود ولیکن معرفه نباشد مثل یا رجلا لغیر معین
یعنی مثل یا رجل که منقولست برای رجلی که غیر معین ست زیراکه اگر منقول بود برای رجل معین پس بر توقیت
مبنی بر رفع خواهد بود زیراکه مفرد معرفه است پس انتصاب رجل وقتیست که برای رجل غیر معین منقول باشد
وازین تقریر مفهوم شد که قوله لغیر معین توقیت نصب رجلست نه تقیید رجلا زیراکه رجلا وقتیکه منصوب شود
احتمال تعیین ندارد و چهارم آنست که نه مفرد بود و نه معرفه مثل یا حسنا وجهه ظریفا که حسنا درین مثال نه مفرد است
زیراکه شبه مضاف ست و معرفه نبودن آن ظاهرست اگر گفته شود چه حاجت درین مثال بسوی قوله ظریفا
جواب میگوییم غرض از آوردن ظریفا اینست که تا معلوم شود که مقصود از حسنا غیر معین است زیراکه
معین میبود یا حسنا وجهه الظریف گفته میشد از انکه نکره صفت معرفه واقع نمیشود و اگر گفته شود مصنف چرا برای
این قسم چرا مثال نیاورد جواب میگوییم تصور این قسم و مثال او بعد از امثله مذکوره آسان است زیراکه
چون انتفاء دو قید یعنی مفرد و معرفه بمثال علحده واضح شود تصور انتفاء آن هردو معا در غیر اشکال و دشوار
نمی ماند پس حاجت نیست بسوی ایراد مثال علحده فافهم جواب دوم ازین جهت مثال علحده نیاورد
که قوله یا طالعا جبلا احتمال دارد که مثال قسم چهارم باشد وقتیکه از طالعا غیر معین اراده کنند از انکه طالع
درینوقت نه مفرد است و نه معرفه کما لا یخفی پس درینوقت امثله اقسام تمامها مذکور اند اگر گفته شود چرا نیاورد مصنف
مثال برای ماسوای منادی مستغاث جواب میگوییم این امثال مذکوره سوای منادی مستغاث اند پس
برای ماسوای منادی مستغاث بسوی مثال علحده حاجت نیست اگر گفته شود چرا مؤخر کرد مصنف مثال
نکره را از مثال مضاف و شبه مضاف جواب میگوییم مثال نکره حاصل شده است از انتفاء قید معرفه
که از قید مفرد مؤخر است و از انتفاء قید مفرد مثال مضاف و شبه مضاف حاصل شده است پس مستحق
اولی بتقدیم مثال مضاف و شبه مضاف است بر مثال نکره اگر گفته شود اسم فاعل عمل نمیکنند مگر باعتماد کما سیجی

وطالع که اسم فاعل است در مثال یا طالعا جبلا معتمد نیست پس در جبلا عمل نخواهد کرد **جواب** میگویم که
معتمد علیه عام است که ملفوظ بود یا مقدر و اینجا اگرچه ملفوظ نیست لیکن مقدر است زیرا که تقدیر مثال مذکور است
که یا رجلا طالعا جبلا والطلوع الصعود و رجل اگرچه بحسب تقدیر منادی است لیکن بعد تقدیر منادی
نیست مگر طالع و این مشابه مضاف است پس لازم نمی آید اعتراض مشهور و تقریر آن همین است که اگر موصوف
معین است فلا یصح النصب و اگر نکره است فالمثالان متحدان فافهم فانه وهم محض هرگاه که فارغ شد مصرح
از بحث منادی شروع کرد در بحث توابع منادی پس گفت **و توابع المنادی المبنی المفردة** اگر
گفته شود چه حاجت است بسوی ذکر توابع منادی علیحده و حال آنکه بعد مجرورات بحث توابع آورده است
جواب میگویم توابع منادی مخصوص به بعضی احکام اند که در غیر آن یافته نمیشوند ازین جهت بحث توابع
منادی را علیحده قریب به بحث منادی آورد و اگر گفته شود چرا مقید کرد مصرح منادی را به مبنی
جواب میگویم توابع معرب بلفظ منادی تابع میباشند فقط نه بلفظ و محل و مقصود در اینجا
این است که بر توابع منادی حکم کرده بقوله ترفع علی لفظه و تنصب علی محله و این حکم متصور نیست مگر
بر توابع منادی نه مطلق منادی پس قید مذکور ضروریست اگر گفته شود لازم که تابع منادی مبنی بنا بر لفظ میباشد
و بنا بر محل منصوب باشد آنکه رفع جائز نیست در تابع منادی سعادت مستغاث که مبنی بر فتح بود پس توابع
منادی مبنی حکم مذکور یعنی ترفع علی لفظه و تنصب علی محله صحیح نیست **جواب** میگویم مراد از منادی مبنی مطلق نیست
بلکه آن منادی است که مبنی بر رفع بود بقرینه قوله ترفع علی لفظه و تنصب علی محله و شک نیست که توابع این منادی
گاهی مرفوع میباشد بنا بر لفظ و گاهی منصوب بنا بر محل اگر گفته شود لازم که تابع منادی مبنی بر رفع مرفوع میباشد
بنا بر لفظ و منصوب میباشد بنا بر محل زیرا که رجل در مثل یا ایها الرجل تابع منادی مذکور است حال آنکه در
رفع لازم است کما سیجیء **جواب** میگویم مراد از منادی درین مقام آن است که من کل الوجوه منادی بود یعنی
از روی صورت و حقیقت و ای در یا ایها الرجل منادی کل الوجوه نیست بلکه از روی صورت است
نه حقیقت چنانچه در شرح قوله والتزموا رفع الرجل مفصل مذکور خواهد شد انشاء الله تعالی **جواب** دوم مراد
از منادی درین مقام غیر مبهم است که غرض از و توسط است بقرینه آنکه حکم او را علیحده ذکر کرده است اگر گفته شود
چرا مقید کرد مصرح توابع را بقوله المفردة **جواب** میگویم در توابع منادی مبنی که مضاف اند سوای
نصب اعراب دیگر جائز نیست پس تقیید آنها بمفرد ناچار است تا صحیح شود حکم بیان توابع بقوله ترفع علی

لفظه وتنصب علی محله اگر گفته شود تابعی که شبه مضاف بود یا مضاف شود باضافه لفظی بنا بر لفظ مرفوع میشود بنابر محل منصوب مثل یازید الحسن الوجه و یازید الحسن الوجه و یازید الحسن الوجه و یازید الحسن الوجه جواب میگویم مفرد بودن توابع عام ست ازین که حقیقت مفرد بودند باین طریق نه مضاف بودند باضافت لفظی و معنوی نه شبه مضاف یا حکما باین طریق که مضاف باشند باضافت لفظی یا شبه مضاف زیرا که کامل در باب اضافت اضافت معنوی است و ماسوای آن در حکم عدم اضافت نیست ازانکه این هر دو را تاثیر در معنی نیست پس مضاف باضافت لفظی و شبه مضاف در حکم مفردست و قوله توابع مبتدا مضاف ست و قوله المنادی مضاف الیه ست و قوله المبنی صفت منادی ست و قوله المفرد صفت توابع ست اگر گفته شود میان صفت و موصوف مطابقت شرط ست پس صحیح نیست که قوله المفرد صفت توابع باشد جواب میگویم ضابطه اینست که هر فعل یا صفت که بسوی ضمیر جمع مسند باشد جایز ست که اورا مفرد آرند با تاء تانیث به تاویل جماعت یا جمع مثل الرجال جارت او جاء و پس صحیح ست که قوله المفرد صفت توابع باشد و درین صورت صفت بموصوف مطابق ست زیرا که موصوف چنانچه مفرد و مؤنث ست همچنین صفت نیز مفرد و مؤنث ست

و قوله من التاکید والصفة وعطف البیان و المعطوف بحرف الممتنع دخول یا علیه بیان توابع ست والف و لام بر قوله التاکید عهد خارجی ست که بسوی تاکید معنوی مشیر ست زیرا که این حکم یعنی ترفع علی لفظه وتنصب علی محله در تاکید معنوی جاری ست و حکم تاکید لفظی در اغلب حکم اول ست در اعراب و بناء زیرا که تاکید لفظی از روی لفظ و معنی عین موکد ست پس گویا که حرف ندا باو مباشرت باول و نیز در تاکید لفظی رفع جایز ست بنا بر لفظ و نصب بنا بر محل و شاید نزدیک مصرح همین مختار ست و لهذا تاکید را بمعنوی مقید نکرد پس مراد مصرح از تاکید درین وقت تاکید مطلق ست یعنی لفظی باشد یا معنوی و الف و لام برای استغراق ست یا برای جنس و مراد از صفت عام ست که بحال موصوف بود یا بحال متعلق موصوف و نیز برای توضیح بود مثل یازید العاقل یا برای مجرد ثنا باشد یا الله الرحمن یا برای مجرد ذم بود و مثل یا شیطان الرجیم و معرف به لام بود یا نبود مثل یا زید نهار و همچنین عطف بیان عام باشد که معرف به لام باشد یا نباشد و مراد از معطوفی که بدخول یا بر و ممتنع ست آن معطوف ست که معرف بلام باشد اگر گفته شود چرا نگفت مصرح والمعطوف باللام که اخصر و اوضح ست جواب میگویم اگر چنین میگفت معلوم نمی شد که دخول یا برو جایز ست یا ممتنع و علم بامتناع دخول یا بر معرف بلام ضرور نیست زیرا که معلوم نیست قوله واذا نودی المعرف باللام موقوف ست بر علم بامتناع دخول مذکور جواب دوم

اگر چنین میگفت این حکم منتقض میشد یعنی ترفع علی لفظه وتنصب علی محله مثل یا محمد والله زیراکه در لفظ
الله سوای رفع جایز نیست وحال آنکه معطوف معرف بلام ست پس از قوله الممتنع دخول یا علیه ناچار ست وبرین تقدیر
حکم مذکور بمثال مسطور منتقض نمیشود زیراکه دخول یا بر لفظ الله ممتنع نیست چنانچه معلوم خواهد شد انشاء الله تعالی
اگر گفته شود چرا مقید کرد مصرح توابع را بتاکید وصفت وعطف بیان ومعطوف مذکور جواب میگوییم این حکم
یعنی ترفع علی لفظه وتنصب علی محله در جمیع توابع جاری نیست بلکه جاری در بعضی توابع ست پس ناچار ست که
توابع را بآن بعض مذکور مقید کرده شود اگر گفته شود چرا مقید کرد مصرح معطوف را بقوله الممتنع دخول یا علیه
جواب میگوییم حکم مذکور در مطلق معطوف جاری نیست بلکه جاری در معطوف مقید ست وحکم معطوفی که
دخول یا برو ممتنع نبود بعد ازین معلوم خواهد شد انشاء الله تعالی اگر گفته شود اگر مصرح توابع را بالصفت و
اخوات آن مقید نمیکرد بلکه مجمل میگذاشت درین صورت قوله والبدل والمعطوف غیر ما ذکر بمنزله استثنا می شد
چنانچه طریقه مصرح ست ونیز کلام با اجمال وتفصیل میبود که ادفع در ذهن مخاطب ست جواب میگوییم قصد
مصرح درین مقام توضیح ورعایت حال غبی ست باآنکه درین تفصیل تعلیم سامع ست بانواع توابع سوال کرده اند
چرا نگفت مصرح وتوابع المنادی المبنی المفردة سوی البدل والمعطوف الممتنع دخول یا علیه باوجودی که اخصر
بود جواب این همین ست که الحال مذکور شد قوله **ترفع علی لفظه** جمله فعلیه خبر توابع ست یعنی رفع داده میشود
آن توابع را بنا بر حمل آن توابع بر لفظ منادی مذکور برابر ست که آن لفظ ظاهر بود مثل یا زید الظریف یا مقدر
باشد مثل یا فتی القائم اگر گفته شود تعمیم لفظ باعتبار ظاهر ومقدر قاصر در شمول ست زیراکه شامل نیست محلی
که بر محل منادی مبنی میباشد مثل یا هؤلاء القائمون **جواب** میگوییم تعمیم قاصر نیست زیراکه مراد از منادی که در
قوله وتوابع المنادی المبنی واقع ست آن ست که بسبب ندا مبنی بود وقبل ندا معرب باشد پس مثل هؤلاء از
ما نحن فیه خارج ست وتابع هؤلاء مرفوع خواهد بود بنا بر حمل آن بر محل زیراکه تابع مبنی محل آن مبنی تابع میباشد
نه لفظ آن مبنی اگر گفته شود میباید که تابع منادی مبنی تابع شود محل نه لفظ **جواب** میگوییم منادی مبنی مشابه
است به معرب پس گویا که معرب ست توابع معرب تابع لفظ میباشد پس جایز ست که تابع منادی مبنی تابع
بلفظ او باشد وجایز نیست که تابع منادی نیز منصوب باشد زیراکه علت بنا در تابع مفقود ست پس تابع
منادی که تابع به لفظ آن میشود نخواهد شد مگر مرفوع زیراکه صورت ضم ورفع متحد ست اگر گفته شود منادی
مبنی چگونه مشابه است بمعرب **جواب** میگوییم بنای منادی عارضی ست زیراکه منادی بدخول حرف ندا

مبنی شده است و قبل ہذا معرب بود پس بنا او با عراب مشابہ ست چنانچہ رفع زید و جاءنی زید مثلا
عارض ست بدخول جار و قبل دخول مبنی بود چنانچہ مذہب مصرح است و چون بنا منادی باعراب معرب
در عروض و حدوث مشابہ شد جایز ست کہ تابع او بلفظ او تابع باشد اگر گفتہ شود رفع را ازان جہت کہ حرکت
معرب ست از رافع ناچار ست و اینجا رافع در تابع مرفوع کدام چیز ست **جواب** میگویم رافع حرف
ندا ست زیراکہ چون ضمہ منادی برفع در عروض مشابہ شد پس موجب ضمہ کہ حرف ندا ست برفع مشابہ
باشد ازانکہ ہر یک عارضی ست و قولہ **وتنصب علی محلہ** جملہ فعلیہ معطوف ست بر جملہ فعلیہ سابقہ
یعنی ترفع علی لفظہ یعنی نصب دادہ میشود آن توابع را بنا بر حمل آنہا بر محل منادی مبنی کہ آن نصب ست
اگر گفتہ شود چرا منصوب میشوند توابع مذکور بنا بر محل مسطور **جواب** میگویم توابع مذکورہ فی الحقیقت توابع
مبنی اند و تابع مبنی تابع محل مبنی میباشد و محل منادی مبنی نصب ست بنا بر مفعولیت پس تابع او منصوب
خواہد بود بنا بر حمل آن تابع بر محل منادی مذکور اگر گفتہ شود صفت اسم لا نفی جنس را بسبب بنا موصوف مبنی
کردند مثل لا رجل ظریف و چرا صفت منادی را بسبب بناء او مبنی نمودند **جواب** میگویم سبب بنا صفت
در مثل لا رجل ظریف امتزاج صفت و موصوف ست و این سبب در صفت منادی مفقود و معدوم ست زیراکہ
میان صفت و منادی فصل بہ لام تعریف ست **جواب** دوم در مثل لا رجل ظریف نفی بسوی صفت متوجہ ست
یعنی در حقیقت صفت منفی ست بخلاف صفت منادی زیراکہ ندا متوجہ بسوی صفت منادی نیست
پس قیاس صفت منادی بر صفت اسم لا نفی جنس قیاس مع الفارق ست اگر گفتہ شود منادی مبنی
واقع ست موقع کاف خطاب کما مر سابقا و کاف خطاب موصوف نمیباشد زیراکہ ضمیر ست و الضمیر لا یوصف
ولا یوصف بہ پس واجب ست کہ منادی نیز موصوف نباشد **جواب** میگویم منادی واقع ست موقع کاف
خطاب نہ آنکہ جای مجرای کاف خطاب ست در جمیع احوال تا لازم آید کہ موصوف نباشد اگر گفتہ شود منادی کہ مجرد
بلام بود نیز محل او نصب ست بنا بر مفعولیت پس در تابع او چرا نصب جایز نکردند **جواب** میگویم حمل تابع
بر محل متبوع وقتی ست کہ حمل بر لفظ متعذر بود چنانچہ در مثل ما جاءنی من احد الا زید یا آنکہ حرکت اعرابی
مقدر بود و حرکت بنای ظاہر مثل یا زید الظریف و قولہ **یا تمیم اجمعون و اجمعین** مثال تاکید ست و قولہ
یا زید العاقل والعاقل مثال صفت ست و اما مثال عطف بیان مثل یا زید بشر و بشرا و مثال
معطوف مذکور مثل یا زید الحارث و الحارث اگر گفتہ شود چرا اقتصار کرد مصرح بر مثال تاکید

وصفت جواب سیوم مثال بمنزلہ شاہد ست و شاہد اجلی باید و این دو مثال از امثلہ دیگر اشہر و اجلی اند و در بعضی نسخ فقط مثال صفت واقع شدہ و در انجا وجہ اختصار بر مثال صفت اینست کہ مصرح با بیان مثال صفت تنبیہ کرد بر بطلان مذہب کسی کہ موصوف بودن منادی جایز ندارد و میگوید کہ منادی قایم است مقام کاف و کاف ضمیر ست و الضمیر لایوصف و لایوصف بہ پس ہرچہ قایم باشد مقام ضمیر نیز جایز نیست کہ موصوف باشد کما مر لطریق الاستفسار پس ظریف کہ در مثل یا زید الظریف واقع ست نزدیک اوبا مرفوع است بنا بر خبریت یعنی خبر مبتدا محذوف ست یا منصوب ست بہ تقدیر اعنی و صحیح جواز ست توصیف منادی کما مر زیرا کہ منادی ہرچندی کہ واقع ست موقع کاف لیکن اسم ظاہر ست فلا باس بکونہ موصوفا فافہم و تامل ہرگاہ کہ فارغ شد مصرح از بیان جواز و چنین در توابع منادی مبنی شروع کرد در بیان اختلافی کہ در اختیار وجہین در یکی از توابع واقع ست و آن معطوف بحرف ست کہ دخول یا برو ممتنع باشد پس گفت

والخلیل فی المعطوف یختار الرفع والف و لام بر قولہ المعطوف عہد خارجی ست یعنی معطوف بحرف کہ دخول یا برو ممتنع بود و نیز الف لام بر خلیل برای عہد ست یعنی آن خلیل کہ کنیت او ابن احمد است و این خلیل استاد سیبویہ است یعنی خلیل در معطوف مذکور رفع اولی و النصب میدارد یا تجویز نصب اگر گفتہ شود چرا رفع در معطوف مذکور نزدیک خلیل مختار ست و مرجح **جواب** میگویم معطوف بحرف در حقیقت منادی مستقل ست زیرا کہ اقبال او نیز مطلوب ست بحرفی کہ قایم ست مقام ادعو پس اولی اینست کہ مبنی بر ضم باشد لیکن ہرگاہ کہ حرف ندا باو مباشر نیست ازین جہت ضم را اعراب گردانید پس اولی اینست کہ رفع مختار باشد و جواز نصب ازین جہت ست کہ معطوف مذکور از روی لفظ و معنی منادی مستقل نیست پس جایز ست کہ منصوب باشد بنظر آنکہ تابع آن مبنی ست کہ محلا منصوب ست و قولہ فی المعطوف متعلق ست بقولہ یختار و عبارت متن در حقیقت اینست کہ و الخلیل یختار الرفع فی المعطوف پس مقدم کرد قولہ فی المعطوف را بر قولہ یختار بغرض حصر لان تقدیم ما حقہ التاخیر یفید الحصر و قولہ و **ابو عمرو النصب** معطوف ست بر ضمیر یختار کہ راجع است بسوی خلیل و جایز نیست کہ بر قول الخلیل معطوف باشد زیرا کہ درین وقت عطف برد و معمول دو عامل مختلف لازم می آید و این جایز نیست کما سیجی مگر آنکہ قائل شوند بتقدیر یختار اگر گفتہ شود جایز نیست کہ قولہ ابو عمرو بر ضمیر یختار کہ فاعل ست معطوف باشد زیرا کہ بر ضمیر مرفوع متصل عطف جایز نیست مگر وقتی کہ تاکید

آرند بضمیر منفصل مثل ضربت انت وزید واینجا تاکید بمنفصل مفقود ست جواب میگویم چون عطف مذکور
منحصر در صورت تاکید مستلزم نیست تا محذور مذکور لازم آید زیرا که جواز مسطور در دو وقت ست یکی وقت تاکید
بمنفصل و دوم وقت وقوع فصل درمیان ضمیر مذکور و معطوف مثل ضربت الیوم وزید و درین مقام
میان ضمیر مختار و ابو عمرو که معطوف ست فصل واقع ست بقوله الرفع یعنی ابو عمرو که کنیت او ابن علاست
در معطوف مذکور نصب اختیار میکنند با تجویز رفع زیرا که تلفظ حرف ندا با لام چنانچه ممنوع ست همچنین تقدیر
حرف ندا نیز ممنوع ست لان المقدر کالملفوظ پس در معطوف مذکور جهت استقلال متصور نیست نه از روی
لفظ نه از روی تقدیر تا بسبب وجه منادی مستقل باشد پس او را محض حکم تبعیت است و تابع یعنی چون تابع بمحل
میباشد و محل او نصب ست اولی و انسب در و نصب خواهد بود و جواز رفع بجهت تشبیه رفع بضمه است
در عروض و حدوث کما مر و مخفی نماند که نظر ابو عمرو بسوی لفظ معرف مذکور ست و نظر خلیل بسوی معنی استقلال
اوست و لهذا نزدیک او رفع مختار ست برای تنبیه بر استقلال **و ابو العباس ان کان کالحسن
فکالخلیل** یعنی ابو العباس که اسم او مبرد ست میان خلیل و ابو عمرو که اختلاف و مناقشه واقع است
محاکمه میکند در رفع مناقشه می نماید باین طریق که میگوید که معطوف مذکور مثل اسم الحسن ست یا مثل اسم
الحسن نیست اگر مثل اسم الحسن ست پس درین وقت در آن معطوف رفع مختار ست و ابو العباس درین صورت
مثل خلیل و موافق به خلیل ست در اختیار رفع **والا فکابی عمرو** اگر معطوف مذکور به مثل اسم الحسن
نیست پس درین وقت دران معطوف نصب مختار ست و ابو العباس درین صورت مثل ابو عمرو و موافق
با بوعمرو ست در اختیار نصب پس حاصل اینست که اختیار خلیل رفع را در مطلق معطوف مذکور و اختیار
ابو عمرو نصب را در مطلق معطوف مسطور مقبول نیست و مراد از مثل اسم الحسن هر اسمی ست که نزع لام از و
جائز نباشد اگر گفته شود اگر معطوف اسمی بود که نزع لام از و جائز باشد چرا درین صورت ابو العباس
مثل خلیل ست در اختیار رفع و اگر معطوف چنین اسم نباشد یعنی نزع لام از و جائز نشود پس چرا درین صورت
ابو العباس مثل ابو عمرو ست در اختیار نصب جواب میگویم اسمی که نزع لام از و جائز باشد ممکن است
که او را بنزع لام منادی مستقل گردانیده شود پس اولی اینست که دران معطوف رفع مختار باشد
و اسمی که نزع لام از و جائز نشود ممکن نیست که او را بنزع لام منادی مستقل گردانیده شود پس
جهت استقلال در و متصور نیست نه از روی لفظ و نه از روی تقدیر بلکه در و محض جهت تبعیت است

پس اولی و انسب اینست که نصب که در وی مختار باشد قوله الا در اصل ان لا بود نون را بلام بدل کردند و
لام را در لام ادغام نمودند الا شد و آن اسم که نزع لام ازو ممکن نیست مثل النجم والصعق است و مخفی نماند که النجم
در اصل اسم جنس ست که معرف ست بلام و باعتبار اصل وضع صالح است که بر هر نجم اطلاق کرده شود
و چون استعمال او در ثریا کثیر و بیشتر شد پس لام برو در آوردند و علم ثریا کردند و همچنین الصعق در اصل
آتش را گویند که از آسمان فرود آید پس استعمال او چون در خویلد که پسر نفیل ست غالب شد علم
او کردند و چون این دو اسم باللام تعریف علم شدند ازین جهت نزع لام ازینها ممکن نیست ازانکه
جزو علم است و لا یجوز حذف بعض اجزاء الکلمة وارد بیلی فی شرحه و انما لم یجز نزع اللام عن مثل النجم
والصعق لان النجم والصعق علمان الاول للثریا والثانی لخویلد والاعلام محفوظة عن التغیرات انتهی
هرگاه که فارغ شد مصرح از بحث توابع مفرده شروع کرد در بحث توابع مضاف پس گفت **والمضافة
تنصب البدل** یعنی توابع منادی مذکور که مضاف بود نه منصوب میباشند فقط نه مرفوع اگر
گفته شود درین توابع جز رفع و نصب جایز نیست **جواب** میگوییم توابع مضاف وقتی که خود متبوع
شوند و حرف ندا بآنها مباشر بود منصوب میباشند نه مرفوع پس وقتیکه تابع بودند نصب آنها درین
وقت اولی و انسب بلکه واجب ست زیرا که تابع از متبوع اقوی نمی باشد مثل یا تمیم کلکم در تاکید
و یا زید ذات المال در صفت یا رجل ابا عبد الله در عطف بیان و اما معطوف بحرف که دخول یا برو
ممتنع ست مضاف نمی باشد زیرا که وجود لام مانع اضافت ست کما هو المشهور اگر گفته شود لانم که تابع
منادی مذکور چون مضاف باشد نصب در وی واجب ست و رفع جایز بلکه رفع و نصب هر دو در و جایز اند
مثل یا زید الحسن الوجه و یا زید الحسن الوجه **جواب** میگوییم سابق معلوم شده است که مضاف
باضافت لفظی و شبه مضاف در مفرد داخل ست پس مراد ازین اضافت که از قوله والمضافة مفهوم
میشود اضافت معنوی ست یعنی والمضاف بالاضافة المعنویة تنصب هرگاه که فارغ شد مصرح
از بیان توابع منادی غیر بدل و معطوف بحرفی که دخول یا برو ممتنع نیست شروع کرد در بیان بدل
و معطوف مذکور پس گفت **والمعطوف غیر ما ذکر** یعنی بدل و معطوف که مغایر ست معطوفی
که سابق مذکور شده و آن معطوفی ست که دخول یا برو ممتنع شود و ظاهر ست که این معطوف مغایر
معطوفی ست که دخول یا برو ممتنع است **حکمه حکم المستقل** حکم آن هر واحد حکم منادی

مستقل ست پس اگر بدل ومعطوف مذکور مفرد و معرفه است مبنی خواهد بود اگر مفرد و معرفه نیست منصوب
خواهد شد و منادی مستقل آن باشد که حرف ندا بوی بغیر واسطه عطف مباشر بود اگر گفته شود چرا حکم
بدل حکم منادی مستقل ست جواب میگویم مقصود ندا که بدل ست و مبدل منه توطیه و تمهید است
پس منادی فی الحقیقت بدل ست نه مبدل منه اگر گفته شود چرا حکم معطوف مسطور حکم منادی مستقل ست
جواب میگویم معطوف مذکور در حقیقت منادی مستقل ست ازانکه مطلوب بالاقبال است چون معطوف
علیه باآنکه از دخول و اتصال حرف ندا باو هیچ چیز مانع نیست پس حرف ندا برو مقدر خواهد بود والمقدر
کالملفوظ و مخفی نماند که ضمیر قوله وحکمه راجع ست بسوی بدل و معطوف بتاویل ما بقی من التوابع یا
بتاویل هر واحد سوال کرده اند اگر مصرح و ما بقی حکمه حکم المستقل میفرمود هر آئینه اولی و اخصر میبود کما لا یخفی
جواب میگویم قصد مصرح **توضیح** است باآنکه مخاطب عالم بتعیین ما بقی نیست زیراکه بحث توابع
موخر ست و قوله **مطلقا** حال ست یعنی دران حالیکه هر واحد درین حکم مطلق ست یعنی مقید نیست
بحالی از احوال چون افراد و اضافت و مشابهت مضاف و تنکیر و ممکن ست که مفعول فیه باشد
یعنی حکم بدل و معطوف مذکور حکم منادی مستقل ست در زمان مطلق اما بدل مثل یا زید بشرا و یا زید
اخا عمرو و یا زید طالعا جبلا و یا زید رجلا صالحا و اما معطوف مذکور مثل یا زید و عمرو و یا زید و اخا عمرو و یا زید
وطالعا جبلا و یا زید و رجلا صالحا اگر گفته شود چرا مقید نکرد مصرح بدل را بمجرد از لام زیراکه اگر
بدل معرف بلام بود مضموم نخواهد بود ازانکه دخول و مباشرت یا درین وقت ممکن نیست **جواب**
میگویم بدل منادی جایز نیست که معرف بلام باشد زیراکه بدل جایز نیست مگر در موضعی که دخول
عامل مبدل منه برو صحیح باشد فافهم هرگاه که فارغ شد مصرح از بحث آن توابع که موافق اند بمتبوع
شروع کرد در بیان آن تابع که متبوع باو موافق میباشد پس گفت **والعلم** مراد از علم منادی
است زیراکه کلام در بیان او مسوق ست و نیز مراد از و هر منادی نیست بلکه آن منادی ست
که مبنی بر ضم باشد زیراکه اختیار فتحه مشعر است بجواز ضمه و جواز ضمه نیست مگر در مبنی بر ضمه
اگر گفته شود لا نسلم که اختیار فتحه بجواز ضمه باشد زیراکه ممکن نیست که اختیار فتحه در منادی
منصوب بود پس اختیار فتحه درین وقت مشعر بجواز اعراب نصب ست و نیز ممکن ست که
مشعر باشد بجواز جر در مثل یا لزیدین بفتح **جواب** میگویم فتحه از القاب حرکات بنائی است

پس اختیار فتحه مشعر برین ست که محل فتحه مبنی باشد و مبنی در باب منادی یافته نمیشود مگر منادی مفرد
معرفه که مبنی بر ضم ست اگر گفته شود منادی مستغاث که بالف ست نیز مبنی ست **جواب** میگویم
اختیار فتحه مشعر بر وجود امکان امر آخر ست که غیر مختار بود پس اگر اختیار فتحه بنا مقتضی است که مراد
از علم منادی مضموم باشد زیراکه در منادی مفتوح مثل یا زیداه سوای فتح امر دیگر ممکن و متصور نیست
کما لا یخفی علی الزکی و قوله العلم مبتدا موصوف ست و قوله **الموصوف بابن او ابنة** صفت ست
و ذکر این از جهت احتراز از ابنة نیست بلکه برای اصالت ست پس مراد هر علمی است که موصوف
باین یا بابنة بود و قوله **مضافاً** حال ست ازین یعنی دران حالیکه ابن یا ابنة مضاف
بود **الی علم آخر** و قوله **یختار فتحه** خبر است یعنی هر علمی که این چنین باشد فتح او مختار است
یا جواز ضم بواسطه آنکه وقوع چنین در منادی در کلام عرب اکثر ست و کثیر الاستعمال مستحق
تخفیف ست پس تخفیف کردند منادی مذکور را بفتح که از روی صورت متحد ست بحرکت اصلیه منادی
که آن نصب ست زیراکه مفعول به است مثل یا زید بن عمرو و یا هند ابنة عمر بکر اگر گفته شود چرا
مقید کرد مصنف رح این را بقوله مضافا الی علم آخر **جواب** میگویم اگر ابن مضاف بود
بسوی غیر علم پس درین وقت منادی مضموم خواهد بود فقط اگر گفته شود بر مثل یا زید الظریف
ابن عمرو قاعده مسطوره صادق می آید حالانکه در زید که منادی ست بسوی ضم حرکت دیگر جائز
نیست **جواب** میگویم مراد انیست که هر علمی که موصوف بود با بن یا بابنة بغیر واسطه یا فاصله
کما هو المتبادر و بر نکته دانان این فن و سخن سنجان این زمن مستور و محتجب نیست که این مسئله
از مسائل عجیبه و غریبه است بواسطه آنکه همواره صفت تابع موصوف میباشد و اینجا موصوف
تابع صفت ست و سبب او انیست که موصوف درین مسئله از روی معنی تابع صفت میباشد
پس لفظ موصوف را بلفظ صفت تابع کردند تا لفظ بمعنی موافق باشد اگر گفته شود چرا موصوف
درین مسئله از روی معنی تابع صفت نباشد **جواب** میگویم صفت درین مسئله
مشتمل ست بر علت وجود موصوف زیراکه مضاف ست بسوی پدر موصوف و شک
نیست که معلول تابع علت میباشد و حضرت شیخ رضی قدس سره فرموده و اعلم
انه یفتح المنادی اذا وقع لفظ ابن او ابنة بین اسمین متماثلین نحو یا شریف ابن شریف

ویا ملیحة ابنة ملیحة انتهی هرگاه که فارغ شد مصنف ازان توابع که از روی صورت و معنی تابع اند شروع کرد در بیان آن تابع که از روی صورت تابع ست نه از روی معنی پس گفت **واذا نودی المعرف باللام** و هذا مثل قوله تعالی واذا قمتم الی الصلوة یعنی اذا اردتم القیام الی الصلوة یعنی وقتیکه اراده کرده شود ندا اسمی که معرف باللام ست **قیل یا ایها الرجل** گفته شود یا ایها الرجل بتوسط ای با ها تنبیه میان حرف ندا و منادی معرف باللام تا لازم نیاید اجتماع دو آله تعریف **ویا هذا الرجل ویا ایهذا الرجل** یعنی لازم نیست که فاصل ای باشد بلکه جایز ست که ای باشد یا هذا یا هر دو پس فاصل در ای منحصر نشد اگر گفته شود غرض از فاصله احتراز ست از اجتماع دو آله تعریف و آن حاصل ست بیکی ازانها ای و هذا پس چه حاجت ست بسوی اجتماع ای و هذا **جواب** میگوییم مبهم ثانی اگرچه محتاج الیه نیست لیکن در آوردن مبهم بعد مبهم و تاخیر بیان فائده ایست اعم و تشویق ست بر وجه اتم و هذا هو المراد من الجواب بان المقصود من الجمع بینهما هو التدریج فی التنزل فافهم اگر گفته شود قوله واذا نودی المعرف باللام الخ جمله شرطیه است و لیکن صحیح نیست که جمله شرطیه باشد زیراکه شرط درین مقام کلی ست شامل ست باراده ندا هر معرف باللام مثل الرجل و الغلام و الانسان و امثال آن و جزا جزئی ست و ظاهر که جزئی لازم نه مترتب بر کلی نمیشود زیراکه اگر مترتب شود ملزومیة کلی برای جزئی لازم آید و هو صریح البطلان کما لا یخفی علی الاعیان **جواب** میگوییم مراد انیست که قیل مثلا یا ایها الرجل پس مستور و محتجب نماند که قوله قدس سره السامی قیل مثلا یا ایها الرجل اشاره بسوی همین سوال و جواب ست **جواب** دوم کلام محمول ست بر حذف معطوف یعنی قیل یا ایها الرجل و یا هذا الرجل و یا ایهذا الرجل و نحوها **جواب** سوم کلام بر سبیل مجاز ست یعنی مراد از قوله قیل یا ایها الرجل آه هذه الالفاظ ست و از الفاظ چون مجرد لفظ اراده کنند آن لفظ درین وقت علم میباشد و تاویل علم بصفت مشهوره جایز ست مثل لکل فرعون موسی پس کلام مصنف این معنی دارد که قیل کلام وسط فیه ای مع ها التنبیه و کلام وسط فیه کلا الامرین من ای و هذا اگر گفته شود اگر مصنف قیل یا ایها الرجل او یا هذا الرجل او یا ایهذا الرجل میفرمود هرآئینه اولی میبود زیراکه واو برای جمع مطلق ست پس لازم می آید که در وقت ندا معرف باللام لازم ست که جمیع این امور گفته شوند نه یکی ازین امور و لیس الامر کذلک **جواب** میگوییم واو درین مقام بمعنی او ست و مخفی نماند که ای در مثل یا ایها الرجل منادی مفرد معرفه است و ها لغت ست

وقال الرزونی قالواالیس الممنوع اجتماع التعریفین المتغائرین بدلیل انک تقول یا ہذا ویا عبداللہ ویا
انت ویا ایاک بل الممنوع اجتماع اوالی التعریف مع ان الاستغناء حاصل باحدہما وقال المبرد الاعلام
ینکر ثم لیعرف بحرف النداء انتہی وقولہ **والتزموا رفع الرجل** جواب سوال مقدرست وتقریر سوال
اینست کہ قبل ازین معلوم شد کہ صفت منادی مضموم مرفوع ومنصوب میباشد مثل یا زید الظریف
والظریف ورجل درامثلۂ مذکورہ نیز صفت منادی مضموم ست وحال آنکہ نصب درو جائز نیست
پس مصنف رح جواب میدہد بقولہ والتزموا رفع الرجل یعنی لازم گرفتہ اند نحاۃ رفع رجل را باوجودے
کہ صفت منادی مضموم ست وحق او جواز وجہین ست **لانہ مقصود بالنداء** یعنے
ازین جہت لازم گرفتہ اند کہ مقصود بندا رجل ست پس رفع لازم کردند تا حرکت اعرابی او در صورت
بحرکت بنائی موافق باشد کہ علامت منادی مستقل ست پس دلالت کند براین کہ رجل مقصود بندا ست
اگر گفتہ شود رجل مقصود بندا ہست یا مقصود بندا نیست اگر مقصود بندا است پس داخل میشود در حد
بدل وازحد صفت خارج میشود پس جواب حسن درین وقت نفی وصفت بر جلیست واگر مقصود
بندا نیست فلا یتم التقریب **جواب** میگویم رجل مقصود بندا ست در نفس الامر نہ در لفظ زیرا کہ
رجل در لفظ درین مقام غیر مقصود واقع ست ومذکور باین حیثیت کہ مبیّن آن معنی ست کہ در متبوع
انہ است مذکور ست باین حیثیت کہ منادی مستقل ست تا بدل باشد یا آنکہ اگر رجل بدل بود و بدل
در حکم تکریر عامل ست پس دخول یا بر معرف بلام لازم می آید واین اجتماع دو آلہ تعریف است
وہو حرام بالاتفاق پس ازینجا معلوم شد کہ رجل بدل نیست وحاصل مقام اینست کہ قولہ التزموا
آہ ذکر منزلہ استثناست از قاعدہ جواز وجہین وقولہ **وتوابعہ** معطوف ست بر رجل یعنے
نحاۃ نیز رفع توابع رجل لازم گرفتہ اند برابر ست کہ مفرد بودند یا مضاف مثل یا ایہا الرجل الظریف
ویا ایہا الرجل ذو المال **لانہا توابع معرب** یعنی وجہ التزام اینست کہ رجل منادی معرب ست
پس توابع او توابع منادی معرب اند وتوابع معرب تابع لفظ می باشند وجواز وجہین در
توابع منادی مبنی ست کما لا یخفی وباید دانست کہ قولہ وتوابعہ الی آخرہ جواب سوال مقدرست
کہ ناشی ست از جواب سابق وتقریر سوال اینست کہ چون رجل مقصود بندا باشد مثل
منادی مضموم پس واجب است کہ در توابع او جائز باشد آنچہ جائزست در توابع منادے

مفہوم کرد آن جواز و ہمین ست و تقریر جواب ۱۲ منہ ست اگر گفتہ شود توابع معرب نیز
محمول میشوند بر محل آن معرب مثل ان زیداً قائم و عمرو و اعجبنی ضرب زید و عمرو پس مسلم
نیست کہ توابع معرب تابع لفظ میباشند فقط جواب میگوییم این جائیست کہ سوای
اعراب لفظی آن متبوع معرب را محل از اعراب دیگر نبود و اگر محل از اعراب دیگر بود پس درین صورت
حمل بر محل آن نیز جائز ست و رجل را کہ درین مقام صفت ست سوای رفع محل از اعراب
نیست تا تابع او تابع بہ محل رجل بود فافہم و قولہ و قالوا یا اللہ جواب سوال مقدر ست
و تحریر سوال برین منوال ست کہ قبل ازین معلوم شدہ است کہ معرف بلام را بغیر فاصلہ ای یا ہذا
ندا کردہ نمیشود و لفظ اللہ نیز معرب بلام ست کہ وقت ندا میان یا و اللہ بہ لفظ ای یا ہذا فصل
آرند و حالانکہ با اللہ بی فصل میگویند پس مصنف رحمۃ اللہ جواب میدہد بقولہ و قالوا یا اللہ یعنی
میگویند نحاۃ یا اللہ بی آنکہ بلفظ ای یا ہذا فاصلہ آرند یا آنکہ قاعدۂ مذکورہ مقتضی فصل ست و قولہ
خاصۃ صفت مفعول مطلق محذوف ست و جملہ حال ست یعنی قالوا قولا خاصۃ بہ لفظ اللہ
و تقریر جواب بدو طریق ست یکی آنکہ اگرچہ قاعدہ مذکورہ مقتضی آنست کہ قولہم یا اللہ بغیر فاصلہ
جائز نباشد ولیکن جواز آن بواسطہ آنست کہ توسط بکلمہ ای یا بکلمہ ہا در وی ممتنع است زیرا کہ
کلمہ ای برای تعدد ست و ہا برای تنبیہ است و تنبیہ جائی ست کہ غفلت متصور باشد و ایزد ذو الجلال
والافضال از تعدد و تنبیہ منزہ و مبرا ست و ہذا برای اشارہ حسی ست و اللہ تعالی عن ذلک
علوا کبیرا اگر گفتہ شود پس چرا صحیح ست ذلکم اللہ ربی و حال آنکہ ذا اسم اشارہ است کہ موضوع
برای اشارہ حسی و اللہ تعالی محسوس نیست جواب میگوییم قولہ تعالی ذلکم اللہ بر سبیل
مجاز ست یعنی اشارت بسوی او بسبب تنزیل او بمنزلہ محسوس ست ولیکن مخفی نماند کہ ظاہرا
سائل و نیز مجیب برین قول کامل اعتقاد ندارد کہ العالم معقول و اللہ محسوس اللہ اللہ
یار با ما و ما بگرد جہان * آہ ازین غافلی و بیخبری * یار از آفتاب روشن تر * تو نہ بینی از ان کہ بی بصری * صوفی
باش تا کہ نگری صاف * شو ز طعنہ زنی و کینہ وری * زیادہ ازین قدم از حد شرع بیرون نہادن خود را نشانہ
ملامت ساختن ست اللہم اجعل حالی مثل قالی و قالی مثل حالی و اغفر لی فان اقوالی و افعالی افعی و الی الیک
مالی و مالی سواک فی کل حالی ربنا ظلمنا انفسنا و ان لم تغفر لنا و ترحمنا لنکونن من الخاسرین اگر گفتہ شود برین تقدیر میباید

که یا هذا الله بسبیل مجاز جائز باشد چنانکه ذکلم الله جائز ست **جواب** میگویم هرگاه که فاصله بکلمهٔ ای
ممتنع شد پس فاصله را بکلمهٔ هذا نیز منع کردند تا حکم باب مختلف نگردد طریق دوم آنکه جواز یا الله بغیر فاصله
باوجودیکه قانون مذکور مقتضی عدم جواز ست بواسطهٔ این قاعده است که هر لام که عوض از محذوف بود
و بکلمه لازم باشد جمع او با حرف ندا بغیر فاصله جائز ست پس جواز یا الله مبنی برین ضابطه مضبوط ست
که اجتماع حرف ندا را با لام مجوز ست ازانکه چون لام عوض محذوف بود و بکلمه لازم گردد برای تعریف نمیماند
بلکه جزو کلمه میباشد و این ضابطه اگرچه امر کلی ست لیکن منحصر ست در فرد واحد یعنی یافته نشده است مگر
در لفظ الله و لهذا خاص کرد مصرح این جواز را بلفظ الله و گفت خاصة چنانچه مفهوم واجب الوجود کلی
است و بحسب خارج منحصر ست در فرد واحد یعنی حق سبحانه تعالی جلشانه چنانچه مفهوم شمس که کلی ست
و منحصر ست در خارج در فرد واحد یعنی قرص منور نهاری که اورا بپارسی آفتاب گویند و لایخفی علیک
حسن البیان ان کنت من الانسان اگر گفته شود چرا الف لام در لفظ الله لازم باشد عوض از محذوف
جواب میگویم لفظ الله در اصل الاله بود همزه را حذف کردند عوض او الف لام درآوردند پس لام
اولی را در لام دوم ادغام کردند الله حاصل شد اگر گفته شود چرا همزه را حذف کردند **جواب** میگویم
برای تخفیف اگر گفته شود کدام چیز بسوی تخفیف داعی ست **جواب** میگویم داعی بسوی تخفیف
کثرت استعمال ست اگر گفته شود کثرت استعمال وقتی مقتضی تخفیف ست که کلمه نوعی ثقل داشته باشد
جواب میگویم لفظ الله عام ست ازانکه اطلاق کرده میشود بر معبود برحق و معبود باطل پس دخول لام
قرینه بود برای قصد تعیین واجب ست و ظاهر ست که تلفظ الاله که بروی لام داخل ست بر السنه ثقیل
ست پس همزه را که درمیان دو لام فاصل بود و ادغام را مانع حذف کردند و الف لام بدل در مقام او
عوض گرفتند و لام را در لام ادغام کردند الله شد اگر گفته شود که میان عوض و معوض عنه مساوات
باید و اینجا مساوات مفقود ست زیراکه عوض آن الف و لام ست دو حرف ست و معوض عنه حرف
واحد ست که آن همزه است **جواب** میگویم الف لام زائد ست و همزه محذوفه اصلی ست و ظاهر
اصلی از زائد اقوی میباشد و چون زائد با اصلی در قوت مساوی نبود عوض یک حرف اصلی
دو حرف زائد درآوردند تا مساوات باشد ازانکه حرف واحد اصلی در قوت دو حرف زائد است
اگر گفته شود چون الف عوض محذوف و لام بکلمه است همچون لام پس جزو کلمه شد و جزو کلمه از تلفظ ساقط

نمیشود پس واجب ست که الف از لفظ الله در غیر ندا ساقط نشود و حال آنکه ساقط میشود کما تقول بالله
و تالله جواب میگویم هر یک از الف و لام جزء کلمه است بنظر تعویض لیکن معنی تعریف از الف و لام زائل
نشده است پس جهت زیادت همزه ترجیح دارد بر جهت جزئیة همزه زیرا که معنی تعریف متصور نیست مگر در صورت
زیادت پس معنی تعریف جانب زیادت را مرجح است پس الف در مثل بالله و تالله و والله ساقط خواهد شد
اگر گفته شود پس میباید که همزه در صورت ندا نیز ساقط شود و حالانکه ساقط نمیشود کما تقول یا الله جواب
میگویم الف لام بسبب دخول حرف ندا از معنی تعریف مجرد میشود پس در صورت ندا باقی نمیماند مگر باعتبار جزئیة
و قطعیه دو وجه سقوط مراعات جهت زیادت بود و چون در صورت ندا جهت زیادت نماند پس ساقط نخواهد شد
اگر گفته شود چرا الف لام بسبب دخول حرف ندا از معنی تعریف مجرد میشود جواب میگویم از آن جهت
که بسبب تعریف ندائی از تعریف الف لام استغنا حاصل میشود اگر گفته شود توجیه مذکور تمام نیست مگر وقتیکه
الف برای تعریف بود و حال آنکه الف برای وصل ست و رجحان جهت زیادت بر جهت جزئیة بسبب معنی
تعریف بود و چون سبب باطل شد مسبب نیز باطل گشت پس لازم می آید که الف در غیر ندا نیز قطعی بود جواب
میگویم اگرچه الف برای تعریف نیست بلکه برای تعریف لام موضوع است لیکن تعریف از لام در صورت
غیر ندا زائل نمیشود پس جهت زیادتی لام بر جهت جزئیة آن در صورت غیر ندا ترجیح دارد و الف در دخول
بر اسم تابع و طفیلی لام ست پس تابع را بر متبوع حمل کردند در رجحان جهت زیادت و چون در الف جهت
زیادت ترجیح یافت پس در صورت غیر ندا ساقط خواهد شد اگر گفته شود لفظ الله در صورت ندا و غیر ندا
علم ست پس تعریف لامی بسبب علمیة زائل شده است باقی نیست مگر جهت جزئیة پس واجب است که الف
در صورت غیر ندا نیز قطعی و اصلی باشد چنانچه قطعی و اصلی در صورت نداست جواب میگویم در علمیت
لفظ الله اختلاف [illegible] است بعضی گویند کلی ست که منحصر ست در فرد واحد و بعضی گویند علم ست و توجیه مذکور
بنظر مذهب اول ست و اما در صورتی که لفظ الله علم ست پس در صورت علمیة محمول ست بر غیر خود در اسقاط
الف در غیر صورت ندا بر اسمی اتفاقی یا بعضی گفته اند بر اسمی که معرف بلام بود در استعمال علم باشد پس
آن علم را دو حالت ست یکی اصلی و دوم عارضی و اصلی در وی تعریف ست و عارضی تعریف علمی ست
و چون چنین ست حکم کرده میشود بر شیء باعتبار حالت اصلیت او با وجود زوال سبب کما حکم سیبویه بمنع الصرف
فی مثل احمر اذا نکر باعتبار الوصفیة الاصلیة الزائلة کما علمت اگر گفته شود چرا حمل نکردند یکی از دو

صورت ندا و غیر ندا او بر دیگر در اسقاط الف یا در اثبات او جواب میگوییم ندا و غیر ندا با یکدیگر
متنافی و متباین‌اند پس اولی نیست که حال الف در یکی از دو صورت مذکور مخالف باشد بحال الف که در صورت
آخر ست و باید دانست که قاعده مسطور که مجوز اجتماع حرف ندا بالام ست مشتمل ست بر دو امر یکی بودن
لام عوض از محذوف و دوم لزوم لام بکلمه و این دو امر یافته نمیشوند مگر در لفظ الله چنانچه قبل ازین مذکور شده و در
مثل النجم و الصعق اگرچه لام لازم ست بکلمه لیکن از محذوف عوض نیست و در مثل الناس اگرچه لام
عوض از محذوف ست لیکن بکلمه لازم نیست زیرا که ناس نیز میگویند فلا یجوز ان یقال یا النجم و یا الصعق و
یا الناس بغیر الفاصلة اگر گفته شود چرا لام در الناس عوض محذوف ست جواب میگوییم الناس در
اصل الاناس بود بعد حذف همزه لام را عوض محذوف کردند اگر گفته شود یا التی در شعر واقع ست و حال
آنکه لام نه عوض محذوف ست و نه لازم بکلمه در الشعر هذا شعر من اجلک یا التی تیمت قلبی * و انت
بخیلة بالوصل عنی * یعنی اتحمل المشاق و المحن من اجلک * بزرگی در ترجمه این شعر فرموده شعر ای
آنکه سوختی دل ما را بصد جفا * داری دریغ وصل خود ای شوخ بیوفا * و نیز یا الغلامان در شعر واقع ست و
حال آنکه لام در و نه لازم بکلمه و نه عوض محذوف ست در الشعر هذا شعر فیا الغلامان اللذان فرا * ایاکما ان تکسبا
شرا * و قوله ایاکما از باب تحذیر ست یعنی ای دو غلام که گریختند دور دارید نفس خود را از کسب کردن شر جواب
میگوییم اول شاذ است برای ضرورت شعر و کذا الثانی و لیکن ثانی اشذ شذوذا است از اول از آنکه در اول
یکی را دو امر مذکور مفقود ست و در ثانی هر دو مفقود اند فافهم و مخفی نماند که سه چیز مختص بلفظ الله ست در باب
ندا یکی آنکه همزه لفظ الله در باب ندا قطعی ست و دوم آنکه ندا بلفظ الله مختص بکلمه یا ست از حروف ندا
و سوم حذف حرف ندا از یا الله و تعویض میم مشدده از آن محذوف در آخر کلمه و بعد تعویض حذف او واجب
میشود مثل اللهم و این مختص بدعا ست هر گاه که فارغ شد مصنف رحمه الله از بحث منادی که مکرر نیست شروع کرد
در بیان منادی مکرر پس گفت **و لک** و خطاب گاهی برای معین میباشد هو الاصل و گاهی برای
غیر معین چنانچه درین مقام که خطاب عام ست یعنی برای هر کسی صلاحیت خطاب داشته باشد و جار و مجرور
متعلق ست به جاز و قوله جاز لک خبر مقدم ست یعنی رواست مر ترا **فی مثل یا تیم تیم عدی** و مراد ازین مثل
هر ترکیبی است که در و منادی مفرد معرفه از روی صورت مکرر بود و ثانی به مضاف الیه متصل باشد و قوله **الضم
والنصب** مبتدا موخر ست یعنی جایز ست مر ترا در مثل این ترکیب ضم و نصب در اول و

ثانی منصوب خواهد بود فقط اگر گفته شود چرا در مثل این ترکیب ضم ونصب در اسم اول جایز ست جواب
میگوییم جواز ضم در اسم اول بواسطه آنست که منادی مفرد معرفه است و منادی مفرد معرفه مبنی بر ضم میباشد
کما مر غیر مرة و تیم ثانی درین وقت منصوب خواهد بود زیراکه مضاف ست و فی التوابع المضافة النصب لا غیر
وجواز نصب ازین جهت ست که تیم اول بسوی عدی مذکور مضاف ست و تیم ثانی تاکید لفظی ست که میان
مضاف و مضاف الیه فاصله است وجواز فصل میان مضاف و مضاف الیه مذهب سیبویه وخلیل است
پس تیم درین وقت منصوب خواهد بود و تیم ثانی نیز منصوب خواهد شد زیراکه تابع منادی مضاف است
وتابع منادی مضاف منصوب میباشد اگر گفته شود میباید که این ترکیب جایز نباشد زیراکه فصل باجنبی
میان مضاف و مضاف الیه جایز نیست جواب میگوییم سلامت داریم که فصل باجنبی جایز نیست
امادرینجا فصل باجنبی نیست زیراکه اسم اول بی تغیر و تبدیل مکرر شده است پس گویا که ثانی عین اول است
وفصل معدوم ست ولهذا جایز ست ان ان زیدا قایم باآنکه میان آن واسم او فصل ممتنع است
اگر گفته شود چرا تیم ثانی را تنوین نداده با آنکه مضاف نیست جواب میگوییم حکم تاکید لفظی در اعراب
حکم منادی مذکور ست زیراکه تاکید لفظی تکریر اول ست بی تغیر و تبدیل پس هرگاه که اول مجرد از تنوین ست
مکرر شد ظاهر ست که ثانی نیز مجرد از تنوین خواهد بود باوجودیکه مضاف نیست جواب دوم تیم غیر منصرف ست
بدو سبب یکی علمیة و دوم تانیث معنوی زیراکه علم مؤنث ست بتاویل قبیله جواب سوم وقوع او در شعر
مقتضی حذف تنوین ست و باید دانست که مذهب مبرد اینست که تیم اول مضاف ست بسوی عدی محذوف
بقرینه مذکور و تیم ثانی درین وقت نیز منصوب خواهد بود ازانکه تابع منادی مضافست وخود نیز مضاف است
بسوی عدی مذکور و سیرفی در تیم اول ضم و فتح مکان نصب جایز میدارد و میگوید که ترکیب مذکور در اصل
که یا تیم عدی بضم تیم اول بود بعده اول را فتح دادند تا بنصب ثانی تابع باشد چنانچه در یا زید بن عمرو
وتمام بیت اینست که شعر یا تیم تیم عدی لا ابالکم * لا یلقینکم فی سوءة عمر * یعنی ای بنی تمیم
که شمارا پدری نیست میباید که عمر شمارا در بدی و خرابی بیندازد این شعر از جریر ست آن وقت گفته
که عمر قصد هجو جریر کرده بود و عمر از بنی تمیم ست ولهذا جریر خطاب کرد بسوی بنی تمیم که عمر را منع کنید که
هجو من نکند و اگر هجو خواهد کرد شمارا در بدی خواهد انداخت یعنی آن وقت من هجو شما خواهم نمود ازانکه
من از حسب و نسب باواجداد شما خوب اطلاع دارم بنوعی هجو خواهم نمود که تا قیامت رسوائی و فضیحتی

شما خواهد بود **والمضاف الی یاء المتکلم یجوز فیه** یعنی آن منادی که بسوی یاء متکلم مضاف بود در وے چہار وجه جایز اند اول فتح یا مثل **یا غلامیَ** چنانچه اصل ست زیرا که هر اسمی که بر حرف واحد بود غالباً مفتوح میباشد چون کاف خطاب و دوم سکون یا برای تخفیف مثل **یا غلامیْ** و سوم حذف یا غلامی و برای اکتفا بکسره مثل **یا غلامِ** و اگر ما قبل یا مکسور نبود حذف او جایز نیست مثل یا فتایَ و چهارم قلب یا بالف و قلب کسره به فتحه برای خفت مثل **یا غلاما** و مخفی نماند که هر یک ازین دو وجه اخیر در باب ندا کثیر الاستعمال ست زیرا که ندا موضع تخفیف ست و تخفیف درین دو اخیر بیشتر ست از دو اول اگر گفته شود چرا ندا موضع تخفیف ست **جواب** میگوییم مقصود غیر منادی ست پس ندا کننده را اهم این ست که بسرعت از ندا فارغ شود و به بیان مقصود مشغول گردد و مخفی نماند که یا غلام بحذف الف و اکتفا به فتحه نیز آمده است ولیکن شاذ ست ولهذا مصنف رحمه الله به بیان او معترض نشده و باید دانست که حذف یا قلب یا بالف در هر منادی جایز نیست بلکه دران منادی جایز ست که اضافت او بسوی یاء متکلم غالب بود تا شهرت بر حذف یا و قلب یا بالف قرینه باشد ولهذا یا عدو بکسر و یا عدوا جایز نیست و قوله **بالهاء** متعلق ست به فعل محذوف یعنی یکون و ضمیر یکون راجع ست بسوی منادی که مضاف بود بسوی یاء متکلم و جمله ظرفیه معطوف ست بر جمله فعلیه که آن قوله یجوز باشد و تقدیر کلام اینست که والمنادی المضاف الی یاء المتکلم یکون بالهاء **وقفا** در حالت وقف تا میان اصل و وقف فرق شود مثل یا غلامیه و یا غلامیه و یا غلامه و یا غلاماه **وقالوا یا ابی وامی** یعنی وقتی که لفظ اب یا ام منادی مضاف شود بسوی یای متکلم جایز اند درو وجوه اربعه مذکوره چنانچه در مثل یا غلامی لیکن یا زیادت وجوه آخر ازانکه ندا آن هر دو در کلام عرب کثیر ست چنانچه اشارت کرد مصنف رحمه الله بسوی آن وجوه آخر بقوله **ویا ابت ویا امت** یعنی میگویند اهل عرب یا ابت و یا امت یا بدال یا بتاء و تا را ابت و امت ازان جهت دراز می نویسند که محض برای تانیث جایز نیست و جواز وقف برو باین سبب ست که عوض حرف زاید ست ازانکه بدل از یاء متکلم ست و لهذا بر تاء نیت وقف جایز نیست زیرا که بدل از حروف اصلی ست و قوله **فتحا وکسرا** حال ست یعنی دران حالیکه آن تا که بدل از یا ست مفتوح باشد یا مکسور اما فتح از جهت موافقت حرکت یا زیرا که تا بدل است از یا که اصل درو فتح ست چنانچه گفته شد و اما کسر از برای مناسبت یا که تا ازو بدل ست زیرا که کسر مناسب یاست و نیز ابت و یا امت بضم تا نیز آمده است بسبب اجرای آن مجرای مفرد معرفه ولیکن مصنف رح

به بیان او متعرض نشده زیراکه قلیل الاستعمال ست وقوله **و یا الالف** معطوف ست بر محذوف یعنی قالوا یا ابت و یا است بغیر الالف و یا ابتا و یا استا بالالف بعد التاء بالجمع بین العوضین **دون الیاء** یعنی یا ابتی و یا امتی نمیگویند بزیادت یا بعد تا زیراکه درین وقت اجتماع عوض و معوض عنه لازم می آید و هو حرام قطعی بالاتفاق **و یا ابن ام و یا ابن عم خاصة مثل باب یا غلامی** یعنی میگویند یا ابن ام و یا ابن عم دران حالیکه خاص ست مثل باب یا غلامی و تحقیق مقام و تنقیح مرام این ست که لفظ ابن یا بنت یا غیر آن اگر مضاف شود خاص بسوی ام یا عم که مضاف بود بسوی یاء متکلم پس درین وقت جایز اند درام و عم جمیع وجوهی که مذکور اند در منادی که بسوی یاء متکلم مضاف بود پس باید دانست که این اختصاص بنظر لفظ ام و عم ست ولهذا جایز نیست یا ابن اخ و ابن خال مثل یا غلامی بوجوه مذکوره بلکه میگویند یا ابن اخی و یا ابن خالی و اختصاص بنظر لفظ ابن نیست زیراکه جایز ست یا بنت ام و یا بنت عم بر وجوه اربعه که درباب یا غلامی مذکور اند و می گویند **و قالوا یا ابن ام و یا ابن عم** به حذف الف و اکتفا بفتحه بسبب کثرت استعمال و طول لفظ و ثقل تضعیف و این آن وجه است که شاذ ست در منادی که مضاف بود بسوی یاء متکلم چنانچه گفته شد هرگاه که از خصائص منادی ترخیم بود شروع کرد مصنف رحمه الله در بیان آن گفت **و ترخیم المنادی جایز** یعنی ترخیم منادی جایز ست در سعة کلام از غیر ضرورت شعری بقرینه قوله جایز زیراکه ترخیم جایز نیست مگر در نثر کلام ازانکه در نظم کلام واجب ست زیراکه ضرورة شعری داعی بسوی آن سبب ست چنانچه مصنف رحمه الله بسوی این معنی اشاره کرد بقوله **و فی غیره ضرورة** یعنی ترخیمی که در غیر منادی واقع ست برای ضرورت شعر است وقوله فی غیره خبر مبتدا محذوف ست وقوله ضرورة منصوب ست ازان جهت که مفعول له است و تقدیر کلام انیست که و هو جایز واقع فی غیر المنادی للضرورة اگر گفته شود ترخیم از خصائص منادی ست کما هو المشهور و وقوع آن در غیر منادی منافی اختصاص ست **جواب** میگویم مطلق ترخیم از خصائص منادی نیست بلکه ترخیم که جایز ست خاص بمنادی ست اگر گفته شود صحیح نیست که قوله ضرورت منصوب باشد به تقدیر لام ازانکه شرط تقدیر لام اتحاد فاعل مفعول له و فاعل عامل اوست و این شرط درینجا مفقود است زیراکه فاعل اضطرار شاعر ست و فاعل جواز یا وقوع ترخیم ست **جواب** میگویم عامل قوله ضرورت فعل ترخیم ست که از کلام مفهوم میشود نه عامل او فعل جواز یا وقوع ست و تقدیر کلام

انیست که یفعل الترخیم فی غیر المنادی للضرورة پس فاعل هر دو درین وقت متحد ست که آن مرخم
باشد و ممکن ست که قوله ضرورت مفعول فیه بود یعنی فی وقت ضرورت یا مرفوع باشد بنا بر خبریت
یعنی الترخیم فی غیر المنادی اثر ضرورة فافهم و باید دانست که الترخیم فی اللغت سحر الابل بالمرض
و در اصطلاح نحاة انیست که **وهو حذف فی آخره تحقیقا** ضمیر مرفوع راجع ست
بسوی ترخیمی که در منادی واقع ست وکذا الضمیر المجرور یعنی ترخیمی که واقع است
در منادی عبارت ست از حذف آخر او برای محض تخفیف نه بسبب علتی دیگر که مقتضی
حذف بود برای تخفیف و برین تقدیر تعریف مختص به ترخیم منادی ست و اما تعریف
ترخیم غیر منادی بقیاس این تعریف معلوم میشود و ممکن ست که این تعریف برای مطلق
ترخیم باشد بارجاع ضمیر هو بسوی ترخیم مطلق و بارجاع ضمیر مجرور بسوی اسم و نیز
ناچار ست درین وقت از تعمیم قوله تحقیقا باین طریق که حذف آخر برای محض تخفیف
باشد یا بسبب علتی که مقتضی و ملتزم بود حذف را برای تخفیف و مناسبت در معنی لغوی
و اصطلاحی ترخیم ظاهر ست زیرا که معنی اصطلاحی او حذف آخر منادی ست بغیر علت
صرفی چنانچه معنی لغوی او سحر ابل ست بالمرض اگر گفته شود تخفیف هم علت صرفی است
پس چگونه صحیح است که معنی اصطلاحی ترخیم حذف آخر منادی ست بغیر علت صرفی
جواب میگویم تخفیف علت صرفی نیست بلکه نکته ایست بر علت اگر گفته شود چرا
نه گفت مصنف رحمة الله علیه حذف آخره **جواب میگویم** تا داخل شود آن منادی
که حذف کرده میشود از دو حرف مثل یا منص که در اصل یا منصور بود و مخفی نماند که جواز و وجوب
از احکام ترخیم ست پس اولی این بود که مصنف رح تعریف ترخیم را بر بیان احکام آن مقدم
میکرد لیکن بیان احکام را مقدم کرد بواسطه آنکه مقصود بیان احکام ست یا از جهت اهتمام
تنبیه برین که آن ترخیم از خصائص منادی ست که حکم او جواز ست نه وجوب هرگاه که فارغ
شد مصنف رح از تعریف ترخیم شروع کرد در بیان شرایط آن پس گفت **وشرطه**
یعنی شرط ترخیم منادی و این معنی بر تقدیر اول ست با شرط ترخیم وقتیکه واقع شود در
منادی و این بر تقدیر ثانی ست و ترخیم که در غیر منادی ست مشروط به شرط نیست

و قولہ شرط مضاف ست و قولہ **ان لایکون مضافا** خبر ست یعنی شرط ترخیم چہار امور اند سہ عدمی و یک وجودی امر اول ازان سہ امور عدمی آنیست کہ منادی مضاف نبود نہ حقیقۃ و نہ حکما چون مشبہ بمضاف ازانکہ قولہ مضافا نکرہ است کہ واقع ست تحت نفی پس فائدہ عموم میدہد و مخفی نیست کہ این محض تکلف ست زیراکہ متبادر از مضاف مضاف حقیقی ست نہ حکمی و لہذا سوال کردہ اند کہ اگر مصنف رح ان یکون مفردا میگفت اولی د او ضح میشد در اخراج شبہ مضاف ازانکہ وقوع مفرد مقابل مضاف و شبہ مضاف کثیر الوقوع است اگر گفتہ شود چرا در منادی مضاف ترخیم واقع نمیشود و عدم اضافت چرا شرط ترخیم ست **جواب میگویم** ترخیم در منادی مضاف ممکن نیست زیراکہ اگر از مضاف حرف آخر حذف کنند حذف حرفی لازم آید کہ در وسط کلمہ است زیراکہ آخر اسم اول آخر اجزای منادی ست از روی معنی ازانکہ منادی در مثل یا غلام زید غلام مخصوص ست و این حاصل نمیشود بدون زید و اگر از مضاف الیہ حذف کنند لازم آید حذف حرفی کہ آخر اجزای منادی نیست از روی لفظ پس در منادی مضاف ترخیم بالکلیہ ممتنع شد و قولہ **ولا مستغاثا** معطوف ست بر قولہ مضافا یعنی شرط دوم ازان سہ شرط عدمی آنیست کہ منادی مستغاث نباشد پس در منادی مستغاث ترخیم جایز نیست برابرست کہ مجرور بلام بود یا مفتوح بزیادۃ الف اگر گفتہ شود چرا ترخیم جایز نیست در منادی مستغاث کہ مجرور بلام ست **جواب میگویم** منادی مستغاث کہ مجرور بلام ست حکما منادی نیست و ترخیم از خصایص منادی ست پس چگونہ جایز باشد ترخیم در منادی مستغاث مذکور اگر گفتہ شود چرا منادی مستغاث مذکور حکما منادی نشود **جواب میگویم** اثر ندا دو چیز ست یکی نصب دوم بنا و این ہر دو در منادی مستغاث مذکور معدوم است اگر گفتہ شود چرا جایز نیست ترخیم در منادی مستغاث کہ مفتوح بود بزیادتی الف **جواب میگویم** زیادتی الف در و بغرض تمدید صوت ست پس اگر ترخیم کنند غرض مفقود خواہد شد **جواب دوم** آخر منادی مستغاث مذکور در حکم وسط ست بسبب اتصال الف و ترخیم جایز نیست مگر در آخر پس در منادی مستغاث مذکور ترخیم ممکن نیست و در بعضی نسخ ولا مستغاثا و لا مندوبا واقع ست و مخفی نیست کہ این از تصرف ناسخان ست زیراکہ مندوب نزدیک مصنف رح در منادی داخل نیست و ترخیم واقع نمیشود مگر در منادی بانکہ ترخیم در مندوب ممکن نیست زیراکہ اغلب در مندوب زیادہ الف در آخر ست برای مدت بغرض اظہار

تمع پس ترخیم ممند وب مناسب نیست و قوله **ولاجملة** معطوف ست بر قوله لا استغاثا یعنی شرط ثالث
ازان شروط عدمی انیست که منادی جمله نبود پس در مثل یا تابط شرا ترخیم نخواهد شد اگر گفته شود چرا در
جمله ترخیم جایز نیست **جواب** میگوییم جمله که علم واقع ست محکی خواهد بود وظاهرست که محکی از تغیرات
مصئون واز تصرفات مامون میباشد و قوله **ویکون اما علما زایدا علی ثلثة احرف** معطوف است
بر قوله ان لایکون مضافا یعنی شرط رابع ترخیم که وجودی ست یکی ازین دو امرست یعنی بودن منادی
یا علم که بر سه حرف زاید بود واما **بتاء التانیث** یا اسمی که بتاء تانیث متلبس باشد اگرچه علم وزاید بر
ثلاث نبود اگر گفته شود امر اول چرا در ترخیم شرط ست **جواب** میگوییم علمت ازین جهت شرط ست که
تخفیف بترخیم لعلم مناسب ست زیرا که نداء علم اکثر ست وکثرت استعمال مستحق تخفیف ست یا ازانکه
بعد ترخیم دلالت بر اصل کلمه مقصود اصلی ست در علم حاصل ست زیرا که انچه از علم بعد ترخیم باقی می ماند
بسبب شهرت علم دلالت میکند بر چیزی که انداخته شده است وزیاده بر ثلث ازین جهت شرط ست که اگر کلمه
زاید بر ثلث نبود بلکه سه حرفی بود ودر ترخیم کنند نقصان اسم از اقل ابنیه اسم معرب بغیر علت موجبه لازم آید واین
جایز نیست اگر گفته شود منادی مرخم مبنی ست واسم مبنی اقل از سه حروف نیز میباشد مثل ما ومن **جواب** میگوییم
بنای منادی عارضی ست پس منادی مبنی در حکم معرب ست وضمه او مشابه است برفع کما مر غیر مرة اگر گفته شود وقتی که
اسم علم نبود ونیز زاید بر ثلث نباشد چرا ترخیم جایز نباشد مگر وقتی که آن اسم متلبس شود بتاء تانیث **جواب**
میگوییم بواسطه آنکه وضع تاء تانیث بر زوال ست پس ادنی مقتضی سقوط کافی ست ودرینجا در مقامی
واقع ست که سقوط حروف اصلی دران مقام بیشتر ست پس بطریق اولی ساقط خواهد شد مثل یا ثبت در
یا ثبة و یا شاة که دروی یا ثب و یا شا نیز جایز ست اگر گفته شود میباید که در مثل یا ثبت و یا شاة ترخیم جایز نباشد زیرا که
بعد ترخیم نقصان از اقل بناء اسم معرب لازم می آید **جواب** میگوییم بقاء آن دو کلمه ناقص از اقل بناء اسم
معرب نه بسبب ترخیم ست زیرا که با وجود تاء تانیث از سه حرف ناقص اند ازانکه تاء تانیث بنفسها کلمه دیگر
است اگر گفته شود چرا جایز ست یا صاح در یا صاحب وحال آنکه شرط ترخیم درو مفقود ست زیرا که علم نیست
جواب میگوییم که یا صاح شاذ ست ووجه ترخیم او کثرت استعمال در منادی ست هرگاه که فارغ شد مصنف از
بیان شرایط ترخیم شروع کرد در بیان اقسام آن یا هرگاه که فارغ شد مصنف از بیان شرایط ترخیم شروع کرد در بیان
شرایط خصوصیات ترخیم پس گفت **فان کان فی آخره** پس اگر باشد در آخر منادی **زیادتان** **فی**

حکم واحد باین طریق کہ آن دو زاید را معاً و دفعةً واحدةً زاید کردہ باشند و ازین احتراز ست از
نحو ثمانیہ و مرحانیہ زیرا کہ یا و نون درین دو اسم اول زیادہ کردہ اند بعد ہ زیادہ کردہ اند تا مرتانیث را
پس وقت ترخیم حذف نخواہند کرد ازین دو حرف مگر حرف واحد کہ آخر ست و قولہ فی آخرہ خبر کان ست کہ مقدم
شدہ است و قولہ زیادتان اسم کان ست و قولہ فی حکم واحد صفت زیادتان ست کاسماء کہ وزن او فعلاء ست
دراصل و سماء بود کہ مشتق از وسامتہ است و او را بہمزہ بدل کردند برخلاف قیاس زیرا کہ ابدال واو مفتوح بہمزہ
برخلاف قیاس مثل واحد و اناۃ دور آخر او دو حرف زاید اند یکی الف و دوم ہمزہ بزیادتی کہ در حکم واحد ست
زیرا کہ الف و ہمزہ را یکبار زیادہ کردہ اند و مخفی نماند کہ اسماء درین مقام آن اسماء نیست کہ وزن او افعال ست و جمع
اسم ست کہ مشتق ست از سمو زیرا کہ درین وقت از باب عمار خواہد بود نہ از باب عثمان و قولہ و مروان معطوف ست
بر قولہ اسماء و فرق میان اسماء و مروان انیست کہ زیادتی دو حرف در اسماء یکبارگی بمعنی تانیث ست و در
مروان یادتی دو حرف یکبارہ بمعنی تذکیر ست و ہم چنین ست زیادتی الف و نون کہ در زیدان ست و زیادتی
واو و نون کہ در زیدون ست و زیادتی الف و تا کہ در ہندات ست و قولہ او حرف صحیح معطوف است
بر قولہ زیادتان یعنی یا باشد در آخر منادی حرف صحیح اگر گفتہ شود در آخر مثل یا شعلاۃ حرف صحیح و
قبل او مدہ است و حال آنکہ دو حرف را حذف نمی کنند بلکہ می گویند یا شعلا بالفاء الف جواب گوئیم
مراد از حرف صحیح آن حرف ست کہ اصلی باشد زیرا کہ غالب در صحیح اصالت ست پس متبادر از حرف
صحیح حرف اصلی ست اگر گفتہ شود و مدعو او یا مری یا مرم ہیکوئید بحذف دو حرف و حال
انکہ در آخر حرف صحیح نیست بلکہ حرف علت ست جواب گوئیم مراد از حرف صحیح عام ست کہ حقیقتا
بود یا حکما پس شامل شد بمری و مدعو زیرا کہ حرف اخیر ازین دو اسم بسبب اصالت در حکم صحیح ست
و قولہ قبلہ مدةٌ صفت حرف صحیح است و مدہ آن حرف علت را گوئید کہ ساکن باشد و حرکت ساکن
او موافق بود و متبادر از مدہ آنست کہ زایدہ باشد زیرا کہ حرف علت کہ بصفت مذکور متصف بود در غالب
زاید میباشد پس خارج شد نحو مختار زیرا کہ در آخر او اگرچہ حرف صحیح ست لیکن قبل او مدہ زایدہ نیست
و قال الشیخ الرضی قدس سرہ و کان علی المصرح ان یقول حرف صحیح غیر تاء التانیث و ذلک لانہ لا یحذف
فی نحو عدیاہ و سعلاۃ الا التاء و ذلک لکونہا کلمۃ واحدۃ والکائنۃ علی حرف واحدۃ انتہی و مخفی نماند
کہ میان این قسم و قسم اول عموم من وجہ است است آنکہ در نحو اسماء متصادق اند و در نحو

بصری و منصور و متفارق و قوله **و هو اکثر من اربعة احرف** جمله حالیه است یعنی دران حالیکه آن اسم
که در آخر او حرف صحیح ست و ما قبل او مده از چهار حرف اکثر باشد مثل منصور و عماد و سکین و این شرط از برای
آنست که تا از حذف دو حرف نقصانی اسم از اقل بنا اسم معرب لازم نیاید اگر گفته شود چرا مقید نکرد مصرح
باین قید آن اسم را که در آخر او دو زیادتی بود در حکم واحد و حال آنکه دران اسم نیز نقصان اسم از اقل بنا اسم
معرب لازم می آید بحذف دو حرف مثل بنون و قلون جواب میگویم بقا مثل بنین و قلون بر دو حرف
بسبب ضم ترخیم نیست تا بشرط مذکور احتیاج باشد اگر گفته شود قوله اکثر اسم تفضیل ست و اسم مفضل ست و
قوله اربعة احرف مفضل علیه است و لازم ست که مفضل و مفضل علیه در اصل فعل شریک باشند
مثل زید افضل من عمرو اینجا اصل فعل کثرت ست و در اسم کثرت نیست زیرا که واحد ست پس صحیح نیست
قوله و هو اکثر من اربعة احرف جواب میگویم اسناد قوله اکثر بسوی ضمیر اسم بر سبیل مجاز ست مثل امتلاء
الاناء ماء و تقدیر کلام اینست که هو اکثر من اربعة احرف حروفه یعنی حروفه کانت اکثر من اربعة احرف
پس حاصل اینست که اکثریت آن اسم من حیث الذات نیست بلکه من حیث الاجزاست و المعنی و هو اکثر
حروفه من اربعة احرف و بسوی همین جواب اشارت کرده اند حضرت قدس سره السامی بقوله اکثر من اربعة احرف
من الحروف انتهی پس قوله من الحروف بیان و تمیز ست از نسبت اکثر بسوی ضمیر اسم فافهم و احفظ فانه من مزال
الاقدام و قوله **حذفتا** جزاء شرط مذکور ست یعنی حذف کرده میشود دو حرف اخیر درین دو قسم اما حذف دو حرف
در قسم اول بواسطه آنکه مناسب اینست که چنانچه زیادتی آنها معا و دفعة واحدة شده است می باید که حذف
آنها نیز علی هذا القیاس بود و حذف دو حرف در قسم ثانی ازین جهت ست که حرف آخر را با وجودیکه صحیح و اصلی
بود حذف کردند واجب ست که حرف مده را نیز حذف کنند والا لازم آید مثل مشهور صلت انت علی الاسد و بلت
عن النقد یعنی حمله کردی تو بر شیر و بول کردی از نقد و النقد بالقاف الصغار من الغنم **و ان کان مرکبا**
یعنی اگر منادی مرکب بود بغیر ترکیب اسنادی و اضافی مثل بعلبک و خمسة عشر **و حذف الاسم الآخر**
حذف کرده میشود اسم اخیر پس در بعلبک یا بعل میگویند و در خمسة عشر یا خمسة اگر گفته شود چرا حذف میکنند اسم
اخیر را جواب میگویم از جهت تنزیل اسم اخیر بمنزله تاء تانیث و حذف تاء تانیث جائز ست پس حذف
اسم اخیر نیز جائز خواهد بود اگر گفته شود چرا تنزیل میکنند اسم اخیر را بمنزله تاء تانیث جواب میگویم اسم اخیر با تاء تانیث مشابه
مشارکست یعنی چنانچه تاء تانیث کلمه علیحده است و بمنزله جزء کلمه شده است همچنین اسم اخیر ست **و ان کان غیر ذلک**

فحرف واحد یعنی اگر منادی غیر اقسام ثلثه مذکوره بود پس درین وقت حرف واحد ازو حذف کرده می شود
زیرا که مقصود از ترخیم تخفیف ست و این حاصل ست بحذف حرف واحد و موجب حذف اکثر از حرف واحد معدوم ست
مثل یا حار در یا حارث و یا مال در یا مالک **وهو فی حکم الثابت** یعنی منادی مرخم در حکم آن منادی ست که تام ست
بجمیع اجزا است پس آخر منادی بر حرکتی خواهد بود که قبل ترخیم بران حرکت بود علی الاکثر بر اکثر استعمال **فیقال یا**
حار بکسر رای مهمله **و یا ثمو** بواو ساکن که ماقبل او ضمه است **و یا کرو** بواوی که متحرک ست و ماقبل او مفتوح **وقد**
یجعل کلمه قد برای تقلیل ست یعنی گردانیده میشود منادی مرخم را باستعمال اقل اسما برأسه یعنی اسم مستقل بنفسه
یعنی گویا که هیچ شی ازو حذف نشده است پس در بنای آن و تعلیل آن و تصحیح آن حکم نفس او خواهد بود نه حکم اصل **فیقال**
یا حار یعنی پس گفته میشود یا حار بضم رای مهمله زیرا که یا حار گویا مفرد معرفه است بنفسه پس ازین جهت ضمه
دادند **و یا ثمی** و گفته میشود یا ثمی در یا ثمو زیرا که یا ثمو چون اسم برأسه شد پس واو در طرف آمد و ماقبل او ضمه و
این چنین اسم در کلام عرب یافته نشده پس ناچار واو را بیا بدل کردند و ماقبل او را کسره دادند تا یا سلامت یابد چنانچه
در ادل که در اصل ادلو بود **و یا کرا** و گفته میشود یا کرا در یا کرو زیرا که یا کرو چون اسم برأسه شد مانع اعلال
که وقوع حرف ساکن بعد واو و یا بود مرتفع شد پس واو را با الف بدل کردند از جهت آنکه متحرک است و ماقبل
او مفتوح و فی الحسینی الکروان طایر ضعیف طویل العنق و قیل طایر شبیه البطة لا ینام اللیل و الانثی کروانة الحکم المحل
الخواص لحمه و شحمه تحریکات لباه تحریکا عجیبا انتهی هرگاهیکه فارغ شد مصنف ره از بیان منادی شروع کرد در بیان
مندوب پس گفت **وقد استعملوا صیغة النداء فی المندوب** یعنی تحقیق استعمال کرده اند عرب صیغه
ندا را در مندوب اگر گفته شود چرا صیغه ندا را در مندوب استعمال میکنند **جواب** میگویم در صیغه ندا معنی دعا
و اختصاص ست پس بسوی مندوب نقل کردند زیرا که درو نیز معنی اختصاص ست و ازینجا ظاهر شد که در
منادی و مندوب اشتراک ست در معنی اختصاص و کثیر ست که نحات عرب باب را بر باب دیگر حمل میکنند
باوجودیکه میان هر دو باب اختلاف بود لیکن وقتیکه میان هر دو اشتراک باشد در امر عام پس یکی را با اعراب دیگر
معرب میسازند و مخفی نماند که ازین توجیه ظاهر میشود وجه اعراب آن مندوب که بکلمه یاست اما وجه اعراب آن
مندوب که بکلمه واست ازین توجیه ظاهر نمیشود زیرا که این مندوب نزدیک مصنف ره نه منادی ست و نه
منقول از منادی و نه منصوب ست بفعل تفجع که اتفجع باشد زیرا که تفجع متعدی بنفسه نیست بلکه متعدی میشود
بحرف جر جواب گفته اند که مندوب مسطور منصوب ست یا بمعنی ما اخص و کلمه وا قائم ست مقام آن چنانچه کلمه یا قایم

مقام ادعو ولیکن درین وقت ثبوت موضع خامس لازم می آید وحالانکه مصرح قبل ازین گفته است وجوباً فی اربعة
مواضع و باید دانست که مراد از صیغه ندا خاص کلمه یاست اگر گفته شود چرا مراد از صیغه ندا خاص کلمه یا باشد
جواب میگوییم داخل نمیشود بر مندوب از کلمات ندا مگر کلمه یا پس ناچارست که از صیغه ندا خاص کلمه یا مراد باشد
اگر گفته شود چرا داخل نمیشود بر مندوب سوای کلمه یا جواب میگوییم کلمه یا از دیگر کلمات ندا معروف و مشهور است
پس اولی بوسعت و تعمیم اوست یعنی لائق اینست که او را در منادی و غیر منادی استعمال کرده میشود اگر گفته شود
قوله صیغة النداء مطلق ست پس کدام چیز قرینه است برینکه مراد ازوی خاص کلمه یاست جواب میگوییم چون
قول مذکور مطلق ست و مطلق منصرف میشود بسوی فرد کامل و کامل افراد صیغه ندا خاص کلمه یاست زیراکه او دیگر
صیغ اشهر و اعرف است کما مر اگر گفته شود چرا نگفت مصرح وقد استعملوا یا فی المندوب باوجودیکه اخصر و اظهر ست
جواب میگوییم قصد مصرح از قوله صیغة النداء افاده متعلم ست بانیکه گاهی مطلق را استعمال میکنند و ازو فرد کامل خواهند
و نیز درین افاده فائده دیگر ست زیراکه چون سامع دانست که کامل افراد صیغه ندا خاص کلمه یاست و باستعمال
کلمه یا در مندوب و عدم استعمال ماسوای آن درو خواهد دانست پس ازین تقریر واضح شد که قوله وقد استعملوا
صیغة النداء فی المندوب مدعی با دلیل ست اگر گفته شود چرا نگفت مصرح وقد استعملوا حرف النداء جواب
میگوییم در یا و اخوات او اختلاف ست نزدیک بعضی حروف اند و نزدیک بعضی اسماء افعال ازین جهت مصرح
لفظ صیغه اختیار نمود تا بمذهبین شامل شود و مندوب در لغت میت را گویند که کسی برو گریه کند و نیکوئیهای
او بشمارد تا سامعان بدانند که فوت او امر عظیم ست و او را در گریه و اندوه شریک شوند و معذور دارند و در
اصطلاح نحاة این ست وهو المتفجع علیه بیا او وا یعنی مندوب اسمی ست که تفجع کرده میشود برو بکلمه یا یا کلمه
وا اگر گفته شود التفجع درد مند شدن پس تفجع لازم ست و تعدیه او بلام ست نه بعلی پس مصرح واجب بود
که المتفجع له میگفت جواب میگوییم علی درین مقام بمعنی لام اجل ست کما فی قولهم المحمود علیه جواب دوم معنی بکا
در تفجع بتضمین کرده اند و او متعدی بعلی ست و باء جاره در قوله بیا او وا برای الصاق ست نه برای سبب و
استعانت زیراکه این دو کلمه را در تفجع اثری نیست و باء جاره که برای استعانت بود مجرور او آله فعل میباشد و
ظاهر ست که این هر دو آله تفجع نیستند و تقدیر کلام اینست که هو المتفجع علیه الملتصق بیا او وا اگر گفته شود مندوب
بر دو قسم ست یکی آنکه بر عدم او اندوه و گریه بود دوم آنکه بر وجود او اندوه و گریه باشد مثل مصیبت و
حسرت و ویل که موجود شود و گویند وا مصیبتاه و احسرتاه و واویلاه و قول المتفجع علیه شامل ست بقسمی که بر عدم

و گریہ و اندوہ بود نہ بقسمی کہ بر وجود او گریہ و اندوہ باشد زیرا کہ این قسم متفجع منہ است نہ متفجع علیہ جواب میگوئیم
مراد از قولہ المتفجع عام ست کہ بر وجود او گریہ و اندوہ باشد یا بر عدم او متفجع علیہ عدمی آنست کہ بر عدم او متفجع بود
چون میت کہ بر و نادب میگرید و متفجع وجودی آنست کہ بر وجود او گریہ و اندوہ بود چنانچہ مصیبت و حسرت
و ویل کہ نادب را لاحق میشود وقت مفقود شدن میت پس حد شامل ست بجمیع قسمین **و اختص بوا**
یعنی خاص کردہ شدہ است مندوب بکلمہ وا چنانچہ معنی ظاہر عبارت ست اگر گفتہ شود لازم کہ مندوب
بکلمہ وا مختص باشد زیرا کہ استعمال کلمہ وا نیا من است مگر در مندوب بخلاف مندوب کہ بکلمہ یا
نیز مستعمل ست **جواب** میگوئیم این محذور وقتی لازم آید کہ مفعول مالم یسم فاعلہ ضمیر اختص باشد
کہ راجع بود بسوی مندوب ولیس کذلک زیرا کہ قولہ بوا مفعول مالم یسم فاعلہ است پس قولہ اختص بوا
این معنی دارد کہ خاص کردہ شدہ است کلمہ وا بمندوب **جواب** دوم معنی امتیاز در قولہ اختص تضمیر
کردہ اند یعنی جدا کردہ شدہ است مندوب بسبب کلمہ وا از منادی دران حالیکہ مختص ست وا بمندوب
زیرا کہ کلمہ یا مشترک ست در منادی و مندوب پس مندوب کہ بکلمہ یا ست از روی صورت منادی ست
و چون کلمہ وا داخل نمیشود مگر بر مندوب پس مندوب بسبب کلمہ وا از منادی ممتاز ست بعضی گفتہ اند
کہ باء جارہ در قولہ بوا بر مختص داخل ست نہ بر مختص بہ **و مخفی نماند** کہ این جواب ضعیف ست زیرا کہ اصل نیست
کہ باء جارہ داخل شود بر مختص بہ نہ بر مختص ہرگاہ کہ فارغ شد مصرح از بیان تعریف مندوب شروع کرد در بیان
حکم آن پس گفت **و حکمہ** یعنی حکم مندوب **فی الاعراب و البناء حکم المنادی** یعنی وقتیکہ واقع شود مندوب
بر صورت قسمی از اقسام منادی پس حکم او در اعراب و بنا مثل حکم منادی ست پس اگر مندوب مفرد معرفہ باشد
مضموم خواہد بود و اگر مضاف یا شبہ مضاف باشد منصوب خواہد شد و ہمچنین حکم توابع مندوب چون حکم توابع منادی
است اگر گفتہ شود چرا حکم مندوب در اعراب و بنا حکم منادی ست **جواب** میگوئیم چون مندوب را از روی
صیغہ جاری مجرای منادی کردند پس مندوب را در احکام نیز جاری مجرای منادی نمودند اگر گفتہ شود مندوب
نمی باشد مگر معرفہ نہ نکرہ پس واقع نشد مندوب بر صورت جمیع اقسام منادی پس چگونہ صادق ست قولہ و حکمہ فی الاعراب
و البناء حکم المنادی **جواب** میگوئیم قولہ و حکمہ تقاضا نمیکند کہ مندوب بر جمیع اقسام منادی واقع باشد بلکہ مقتضی
نہ حکم مندوب در اعراب و بنا چون حکم منادی ست باین معنی کہ ہر صورتیکہ در مندوب یافتہ شود در صورت منادی
مشاکل باشد پس حکم آن صورت در اعراب و بنا حکم آن صورت ست کہ در منادی ست فلا یلزم المحذور المذکور لکن زیادہ

الالف فی آخره یعنی جائزست مر ترا زیاده کردن الف در آخر مندوب برابرست کہ آن کلمہ یا باشد یا کلمہ دیگر است
کہ آخر مندوب حقیقۃً بود مثل یازیداه یا حکما مثل یا عبدالملکاه وغرض از زیاده کردن الف امتداد صوت ست کہ
در ندبہ مطلوب ست واندلسی رحمۃ اللہ علیہ فرموده کہ ازدیاد الف با آن مندوب کہ بکلمہ یاست واجب ست تا بہ
منادی ملتبس نشود ولیکن این قول ضعیف ست زیرا کہ در صورت ازدیاد الف نیز التباس بمنادی مستغاث باقی است
وقولہ زیاده مبتدا مضاف ست وقولہ لک خبر مقدم ست واضافت زیاده بسوی الف از قبیل اضافت بسوی مفعول ست
فان خفت اللبس یعنی اگر خوف کنی التباس لفظ مندوب را بلفظ مندوب آخر وقت ازدیاد الف **قلت**
واغلامیکه در ندبہ غلام مخاطبہ بابدال الف بیا از جہت آنکہ آخر مندوب درین وقت مکسورست ویا بکسر مناسب ست
وحاصل اینست کہ در وقت خوف التباس الف را بآن حرف علت بدل میکنند کہ بحرکت ماقبل مناسب باشد یعنی اگر
ماقبل کسرست الف را بیا بدل کنند واگر ضمہ ست بواو وظاهرست کہ اگر در مثل واغلامک بکسر کاف خطاب کہ ندبہ غلام
مخاطبہ است الف زیاده کنند واغلامکاه خواهد بود بفتح کاف زیرا کہ ماقبل الف نمی باشد مگر مفتوح و درین وقت ملتبس
میشود بندبہ غلام مخاطب **واغلامکموه** یعنی گوئی واغلامکمو بابدال الف بواو وقتیکہ اراده کنی ندبہ غلام جماعت
مخاطبین زیرا کہ در واغلامکم بسکون میم اگر الف زیاده کنند واغلامکماه خواهد بود و درین وقت التباس او بندبہ غلام
دو مخاطب ظاهرست پس ابدال الف بواو از جہت موافقت حرکت ماقبل ناچارست اگر گفتہ شود ماقبل الف کہ
میم ست ساکن ست نہ مضموم تا بواو بدل کرده شود **جوابش** گویم میم در اصل مضموم ست زیرا کہ کم در اصل کمو
بود واو را حذف کردند از انکہ در کلام عرب چنین اسم یافتہ نشده است کہ در آخر او واو باشد وماقبل او مضموم مگر هو
والواو لک الہاء فی الوقف یعنی جائزست مر ترا الحاق ها بالف وواو ویا در حال وقف تا بیان وتلفظ حرف
بوجہ احسن حاصل آید وقولہ الہاء مبتدا موخرست وقولہ لک خبر مقدم ست وقولہ فی الوقف متعلق ست بقولہ لک
یا بقولہ جاز مقدر ست یا متعلق ست بقولہ زیاده کہ مقدر ست ومضاف ست بسوی ہا **ولا یندب الا المعروف**
یعنی ندبہ کرده نمیشود هر اسم را مگر آن اسم را کہ مندوب آن اسم مشهور ومعروف بود تا نادب با وندبہ وتفجع بران مندوب
معذور داشتہ شود **ومخفی نماند** کہ ضمیر قولہ ولا یندب بسوی مطلق مندوب راجع نیست بلکہ راجع ست بسوی قسم
اول مندوب وآن مندوبی ست کہ بر عدم او تفجع باشد زیرا کہ تعریف در مندوبی کہ بر وجود او تفجع بود شرط
نیست فیقال وا حسرتاه ووا ویلاه وقولہ **فلا یقال وارجلاه** فذلک نتیجہ کلام سابق ست یعنی پس
گفتہ نمیشود یا رجلاه زیرا کہ مندوب باین اسم مشهور نیست تا ذهن بسوی او منتقل شود ونادب در ندبہ وتفجع

مندوب باشد مگر آنکه شخصی برجل مشهور بود بسبب کمال رجولیت باین حیثیت که هر وقتی که رجل گویند ذهن بسوی
او نقل کند پس درین وقت اگر وارجلاه گویند جایز ست زیراکه رجل برین تقدیر اسم معروف ست و قوله و
امتنع معطوف ست بر قوله ولا یندب نه معطوف ست بر قوله فلا یقال زیراکه قوله وامتنع نتیجه کلام سابق نیست
بلکه حکم علیحده است یعنی ممتنع ست مثل وازیدالطویلاه یعنی ممتنع ست الحاق الف بصفت مندوب زیراکه
اتصال الف بمندوب واجب ست فیقال وازیداه الطویل بخلاف مضاف الیه که اتصال باو واجب ست نه
بمضاف مثل یا امیر المومنیناه زیراکه اتصال صفت بموصوف چون اتصال مضاف الیه بمضاف نیست تا الف را
بصفت لاحق کرده شود اگر گفته شود چرا اتصال صفت بموصوف چون اتصال مضاف الیه بمضاف نبود جواب میگویم
تمامی مضاف از مضاف الیه ست ولهذا وقت اضافت تنوین و نون تثنیه و جمع ساقط میشود پس مضاف
الیه چون جزء مضاف ست بخلاف صفت و قوله خلافا لیونس مفعول مطلق فعل محذوف ست یعنی
تخالف هذا القول یونس خلافا مخالفت او بدو دلیل ست یکی دلیل عقلی و دوم نقلی اما دلیل عقلی اینست
که اتصال صفت بموصوف اگرچه در لفظ انقص ست از اتصال مضاف الیه بمضاف لیکن بحسب معنی اتم و اکمل
است زیراکه موصوف و صفت بالذات متحد اند زیراکه طویل همان زید ست نه غیر زید بخلاف مضاف و
مضاف الیه که در اغلب متغایر می باشند زیراکه غلام در مثل غلام زید دیگر ست و زید دیگر و دلیل نقلی اینست که
عربی دو پیاله شامی داشت چون شکست خورد آه و ناله برداشت و میگفت واجمجمتی الشامیتیناه
وجمجمه پیاله را گویند ویجوز حذف حرف النداء یعنی جایز ست حذف حرف ندا در جمیع اوقات الا
مع اسم الجنس یعنی مگر وقتی که حرف ندا باسم جنس مقارن بود اگر گفته شود چرا جایز ست جواب میگویم
بغرض تخفیف و معلومیت حذف حرف ندا بسبب آنکه ندا علم کثیر ست و مراد از اسم جنس آن اسم ست که قبل
ندا نکره بود برابر ست که بسبب ندا معرفه شده باشد مثل یا رجل یا نباشد مثل یا رجلا اگر گفته شود چرا درین وقت
حذف حرف ندا جایز نیست جواب میگویم ندا اسم جنس کثیر و شایع نیست مثل ندا علم پس اگر ازو حرف
حرف ندا حذف کنند معلوم نخواهد شد که حرف ندا محذوف ست و اسم جنس منادی ست جواب دوم از موانع
حذف حرف ندا جایز نیست بواسطه آنکه اگر ازین معرف حرف ندا حذف کنند وهم خواهد شد که این اسم بر اصل
تنکیر ست پس از حذف حرف ندا از اسم جنس التباس معرفه بنکره لازم می آید و لهذا حذف لام از معرف بلام جایز
نیست و حرف ندا اولی بعدم حذف ست زیراکه فائده تعریف میدهد یا تنبیه مخاطب و مرجع اولو الالباب صاحب لبا

پس سره در وجه عدم جواز حذف حرف ندا فرموده است لان الاصل فی یا رجل و المخاطب المعین ان یقال یا ایها الرجل فلو حذفت یا ایضا لزم حذف امور کثیرة وهی ای و ها المقحمة ولام التعریف و یا فیکون اجحافا بالکلمة بالنسبة الی حال الندا انتهی و قوله **اسم الجنس و الاشارة** معطوف ست بر قوله اسم الجنس یعنی حذف کرده میشود حرف ندا در جمیع اوقات مگر وقتی که مقارن بود باسم اشارة زیرا که اسم اشارة در ابهام مثل اسم جنس ست و نیز اسم اشاره صلاحیت ندارد که منادی باشد زیرا که اسم اشارة در اصل موضوع ست برای چیزی که بسوی او اشاره کرده شود برای مخاطب پس میان بودن اسم مشار الیه و بودن اسم منادی یعنی مخاطب تنافر و تباین ست و چون خواستند که اسم اشارة را منادی کنند پس درین وقت ازان اصل معهود خارج خواهد شد ازین جهت محتاج شدند بسوی علامتی که دلالت کند برین که اسم اشاره از اصل خود متغیر ست و مستعمل در مخاطب است و آن علامت حرف ندا است و العلامة لا تحذف و قوله **و المستغاث و المندوب** معطوف ست بر قوله اسم الاشارة یعنی حذف کرده میشود حرف ندا در جمیع اوقات مگر وقتیکه مقارن باشد بمنادی مستغاث و مندوب زیرا که مطلوب درین دو چیز مد صوت ست و تطویل کلام پس حذف حرف ندا باین هر دو منافی ست و **مخفی نماند** که معارف پنج اقسام اند و ازان میان حذف حرف ندا وقتیکه مقارن بود باسم اشاره جایز نیست پس باقی ماند مضمر و علم و موصول و مضاف بسوی معرفه و لفظا ای که بذی اللام موصوف باشد یا بموصوف بذی اللام موصوف بود و اما مضمر اگرچه از معارف ست و لیکن ندای او قلیل ست مثل یا انت و یا ایاک و لهذا مصرح بمثال آن متعرض نشده و اما علم **نحو یوسف اعرض عن هذا** یعنی یا یوسف اعرض عن هذا و یوسف علم ست که حرف ندا ازو حذف شده است بقرینه مقام یا القرینة اعرض اگر گفته شود میباید که حذف حرف ندا اصلا جایز نباشد زیرا که حرف ندا نائب ادعو ست پس اگر حرف ندا را نیز حذف کنند حذف نائب و منیب لازم آید و این جایز نیست **جواب** گوییم حذف حرف ندا از باب حذف نائب و منیب نیست بلکه از باب تقدیر نائب و حذف منیب ست و حذف نائب و منیب نسیاً منسیاً جایز نیست و فرق میان حذف و تقدیر از شرح قوله و انما یجوز حذفها در بحث مفعول له واضح خواهد شد انشاء الله تعالی اگر گفته شود بر مصرح واجب بود که لفظ الله را استثنا میکرد چنانچه اسم جنس و اسم اشاره و مستغاث و مندوب را استثنا کرده است زیرا که حذف حرف ندا از لفظ الله نیامده **جواب** گوییم حذف حرف ندا از علم عام ست که بغیر بدل بود مثل امثال مذکوره یا ببدل چنانچه لفظ اللهم که حذف حرف ندا ازو جایز نیست

مگر وقتیکه اورا بمیم بدل کرده شود و میم مشدد را در آخر او عوض آورده شود نحو اللهم که در اصل یا الله بود یا را
حذف کردند و عوض او میم مشدد در آخر در آوردند اللهم شد و لهذا حذف حرف ندا در اللهم واجب ست اگر گفته شود چرا
حرف ندا را از لفظ الله بغیر بدل آن بمیم مشدده حذف نمیکنند **جواب** میگویم لفظ الله معرف بلام ست
و هر اسمیکه معرف بلام بود بفاصله ای یا بفاصله اسم اشارت ندا کرده میشود و هرگاه که این فاصله در لفظ
الله ممنوع ست کما مر ازین جهت حذف حرف ندا از لفظ الله بغیر ابدال جایز نداشتند تا اجحاف لازم نیاید
والاجحاف از بیخ برکندن و نقصان کردن اگر گفته شود چرا ابدال کردند یا را بمیم مشدده و بدل نکردند بمیم مخففه
جواب میگویم بدل شی مساوی آن شی می باید و کلمه یا مشتمل ست بر دو حرف پس واجب ست که یا را بمیم مشدده
بدل کرده شود که دو حرفی ست اگر گفته شود کلمه یا در اول کلمه حذف شده است و عوض او در آخر چرا آوردند
جواب میگویم برای تبرک و تیمن بذکر الله تعالی اولاً **جواب** دوم اگر میم مشدد در اول می آوردند کلام
دراز میگشت زیرا که محتاج میشد بسوی همزه وصل از جهت آنکه میم اول که مدغم ست ساکن ست و نیز اگر همزه
وصل زیاده میکردند اما الله می شد درین وقت التباس همزه وصل بهمزه استفهام و التباس کلمه یا که مشدد
بما نافیه ممکن ست و هو خلاف المرام کما لا یخفی علی الاعلام و اما لفظ ای که بذی اللام موصوف باشد
نحو ایها الرجل که در اصل یا ایها الرجل بود و اما لفظ ای که موصوف باشد بموصوف بذی اللام مثل ایهذا
الرجل که در اصل یا ایهذا الرجل بود باید دانست که حذف حرف ندا از ایهذا جایز نیست بی آنکه هذا را
بذی اللام صفت آورده شود و لهذا اعتراض کرده اند که بر مصرح واجب بود که لفظ ای را که بذی اللام
موصوف نباشد استثنا می نمود چنانچه اسم جنس و غیره را استثنا کرده است و جواب ظاهر ست از آنکه
ای داخل ست در اسم جنس بجهت آنکه مراد از اسم جنس دراینجا آن اسم ست که قبل ندا نکره بود خواه بعد
معرفه باشد یا نباشد اگر گفته شود هرگاه که ای اسم جنس ست پس می باید که حذف حرف ندا از و جایز نباشد
جواب میگویم کلمه ای اگرچه اسم جنس ست که معرفه شده است بندا لیکن چون صفت او مقصود بندا
او بود چنانچه سابق مذکور شد پس در حقیقت وصف او منادی ست و آن معرفه است قبل ندا پس
ازین جهت حذف حرف ندا از و جایز داشتند و اما منادی که مضاف بود بسوی معرفه و حرف ندا از و محذوف
باشد مثل غلام زید افعل کذا و کذا الموصول من لا یزال محسنا احسن الی یعنی ای آنکس همیشه محسن ست
احسان کن بسوی من قوله **و شذ** جواب سوال مقدر ست و تقریر سوال این ست که حرف

انذار حذف کردہ اند از لیل کہ در اصبح لیل واقعست و از مخنوق کہ در افتد مخنوق واقع ست و از کرا کہ در اطرق کرا
واقع ست وحاصل آنکہ ہر یک از اسم جنس ست پس مصرح جواب میدہد بقولہ وشذ الخ وہمزہ در اصبح
کہ امر ست از باب افعال برای صیرورۃ ست یعنی صر صبحا یا لیل یعنی حکایت کردہ اند امرء القیس از فضلاء
عجم بود بسوی عرب رفت وگفت من عربم و چون زبان فصیح وکلام بلیغ داشت ہیچکس ندانست کہ عجمی ست
بعد مرور ایام بدختر عربی نکاح کرد اتفاقاً شبی بزن خود گفت اقتلی السراج در مقام اطفی السراج دختر عرب کہ عالمہ
و عاقلہ بود گفت واللہ واللہ ہذا العجمی لیس بعرب و تمام شب میگریست و میگفت اصبح لیل یعنی صبح شو ای شب
تا من از امرء القیس خلاص شوم کہ غیر کفو ست و الحال اصبح لیل ضرب المثل شدہ است در شدت طلب شی و
افتد امر ست از باب افتعال مثل افتدی یفتدی افتداء آہ و مخنوق اسم مفعول ست از خنق یعنی عطا کن عوض ای
مخنوق و این ضرب المثل ست در تحریص بر تخلیص نفس از شداید الخنق گرفتن حلق کسی بدو دست و تنگ کردن
نفس چنانچہ خوف ہلاک بود و قولہم اطرق کرا در اصل اطرق یا کروان بود و در کرا دو شذوذ ست یکی حذف حرف ندا
از اسم جنس و دوم ترخیم غیر علم و الاطراق فی اللغۃ خاموش بودن وچشم در پیش افگندن و سر فرو کردن گویند کہ
چون عرب خواہند کہ کروان را شکار کنند این افسون باواز بلند میگویند اطرق کرا اطرق کرا ان النعامۃ فی القری
یعنی خاموش باش وچشم در پیش افگن و سر فرو کن ای کروان کہ نعام از تو بزرگتر و کلانتر ست شکار شدہ و در دام
افتادہ پس ممکن نیست کہ تو خود را سلامت بری و چون کروان این افسون می شنود خاموش میماند و فرود می آید
والکروان طایر شبیہ البط لاینام اللیل والانثی کروانہ والحکم المحل الخواص لحمہ وشحمہ تتحرکان لباہ تحریکا عجیبا غریبا

وقد یحذف المنادی لقیام قرینۃ جوازا نحو الا یا اسجدوا یعنی گاہی حذف کردہ میشود منادی وقت
قیام قرینۃ حذف کردہ شدن کہ جایز ست مثل الا یا اسجدوا یعنی الا یا قوم اسجدوا قوم درینجا منادی محذوف ست و
قرینہ آنکہ دخول حرف ندا بر فعل ممتنع ست ومخفی نماند کہ الا یا اسجدوا مثال حذف منادی وقتی ست کہ الا را
بتخفیف خوانند زیرا کہ بر تقدیر تشدید ازین باب نخواہد بود بواسطہ آنکہ کلمہ ان درین وقت ناصب فعل مضارع ست
وعلامت نصب سقوط نون ست وکلمہ ان ناصبہ در لام لا مدغم ست و یسجدوا کہ در اصل یسجدون بود صیغہ فعل مضارع ست
برای جمع مذکر غائب ہرگاہ کہ فارغ شد مصرح از موضع ثانی شروع کرد در بیان موضع ثالث پس گفت و

الثالث یعنی موضع ثالث از ان مواضع اربعہ کہ حذف ناصب مفعول بہ در ان مواضع واجب ست **ما اضمر
عاملہ** مفعول بہ ست کہ عامل ناصب او مضمر و مقدر کردہ شود **علی شریطۃ التفسیر** بنابر شرطی کہ ان شیٔ ہا

تفسیریست و شرطیه و شرطیه مترادف اند و جایزست که تا در شرطیه برای نقل بود یا از جهت مطابقت و موافقت بموصوف محذوف یعنی علی العلة شریطة التفسیر و اضافت شریطه بسوی تفسیر اضافت بیانی ست اگر گفته شود چرا درین موضع حذف ناصب مفعول به واجب ست جواب میگویم تا اجتماع مفسِّر و مفسَّر لازم نیاید و مولوی معنوی ملا سعد الله قدس سره والنور مرقده فرموده فان قیل قد اجتمع المفسِّر والمفسَّر فی قوله تعالی یا ابت انی رایت احد عشر کوکبا والشمس والقمر رایتهم لی ساجدین قلنا الثانی فیه جواب عن سوال المقدر کانه قیل کیف رایتهم فقال رایتهم لی ساجدین ای علی هذه الحالة و هو یعنی ما اضمر عامله علی شریطة التفسیر کل اسم بعده فعل او شبهه هر اسمی ست که بعد او فعل بود یا شبه بفعل و از قوله بعده فعل او شبهه احتراز ست از مثل زیدا اخوک اگر گفته شود مثل زیدا عمرو ضربه زیدا است منا رابه ازینجا خارج میشود زیرا که زیدا اگرچه اسم ست لیکن بعد او فعل یا شبه فعل نیست بلکه بفصل واقع ست جواب میگویم مراد از تعدیه فعل و شبه فعل اینست که فعل یا شبه فعل جزء کلامی بود که بعد آن اسم واقع ست نه مراد اینست که فعل یا شبه فعل بعد اسم بااین طریق واقع شود که باو متصل باشد و باید دانست که لفظ کل برای تعیین التعریف ست و ادراج کل در تعریف نیست تا تعریف افراد لازم آید چنانچه این مقدمه در بحث مفعول مالم یسم فاعله در شرح قوله کل مفعول حذف فاعله مفصل مذکورست و قوله اشتغل عنه صفت فعل و شبه فعل ست و افراد ضمیر بواسطه ضابطه مشهوره و آن اینست که چون ضمیر عاید بود بسوی معطوف و معطوف علیه که بکلمه او بود و افراد آن ضمیر واجب است از انکه کلمه او برای احد الامرین ست مثل زید او عمرو قایم و یقال قایمان لکما مر ذکر هذه الضابطة غیر مرة و اشتغال چون متعدی شود بکلمه عن بمعنی اعراض میباشد و چون متعدی شود بباء جاره بمعنی اقبال بر [illegible] این معنی دارد که فعل یا شبه فعل ازان اسم رو گردان باشد از روی عمل کردن جز در آن اسم لنصب ضمیره بسبب عمل کردن در ضمیری که راجع بود بسوی آن اسم او متعلقه یعنی یا رو گردان باشد بسبب عمل کردن در متعلق آن اسم و جایزست که ضمیر مجرور که در قوله متعلقه است راجع باشد بسوی ضمیر یعنی فعل یا شبه فعل رو گردان باشد بسبب عمل کردن در متعلق ضمیر آن اسم یعنی بسبب عمل کردن در اسمیکه مضاف بود بسوی ضمیری که بسوی اسم مذکور راجع باشد و قوله لو سلط علیه هو او مناسبه لنصبه جمله شرطیه صفت ثانی فعل و شبه فعل ست یعنی آن فعل و شبه فعل باین حیثیت بود که اگر تسلط داده شود او را یا مناسب او را بران اسم مجرد از رفع اشتغال مذکور هر آئینه نصب کند آن فعل و شبه فعل یا مناسب او اسم مذکور را بمفعولیت و تقلید نصب بمفعولیت خارج شد خبر کان در مثل زیدا کنت ایاه زیرا که زید درین [illegible] مفعول نیست بلکه خبر کان محذوف ست و کنت اگرچه بمجرد رفع اشتغال ناصب زید بشود

لیکن نه بمفعولیت بلکه بنابر خبریت و مناسب فعل و شبه فعل عام ست ازین که مترادف مناسب بود یا ملزوم
و قوله هو تاکید آن ضمیر ست که در قوله سلط مستتر ست و وجه تاکید اینست که تا کسی وهم نکند که قوله سلط بسوی
قوله علیه مسند ست اگر گفته شود چرا فصل کرد مصرح میان موکد و موکد بقوله علیه جواب میگوییم جار مجرور
تقاضا میکند اتصال را بمتعلق کمال اتصال پس گویا که جار مجرور مثل جزء ست و باید دانست که از قوله مشتغل
عنه بضمیره او متعلقه احتراز ست از مثل زید ضربته زیرا که ضربته بمجرد رفع اشتغال در زید عامل نمیشود زیرا که بودن
زید معمول معنی ابتداء و مرفوعیة او بجهت این معنی از عمل ضربت مانع ست سوال کرده اند که برین تقدیر خروج
جمیع صور این باب لازم می آید زیرا که در مثل زید که در زیدا ضربته واقع ست مجرد اشتغال ضربت بضمیر مانع نیست
بلکه مانع دیگر هم موجود ست که آن معمول بودن زید برای فعل مقدر ست **جواب** گفته اند که زید را منصوب
بفعل مقدر گفتن اضطراری ست نه اختیاری چون ضمیر دور کرده شود احتیاج بسوی تقدیر فعل نمی ماند پس مانع
در معمولیت زید برای فعل ملفوظ مجرد اشتغال ست **جواب** دوم مراد اینست که اگر فعل یا شبه فعل را بمجرد رفع
اشتغال بران اسم غلبه داده شود هر آئینه نصب میکند بحسب ظاهر و صورت یعنی مانع دیگر سوای اشتغال بحسب
ظاهر نباشد و ظاهر ست که در زید که در مثل زیدا ضربته واقع ست بحسب ظاهر مجرد اشتغال ضربت
بضمیر مانع ست و نیز از قول مذکور از ان اسم احتراز ست که میان او و میان فعل یا شبه فعل او امری
متخلل شود که او را صدارت کلام بود چون حرف استفهام و ما نافیه مثل زید هل ضربته و تسلیط ضربت بر
زید درین مثال بعینه و بمناسبه هرگز صحیح نیست کما لا یخفی علی من له صدر المقام و یعلم ما له صدر الکلام و باید دانست
که درین مقام چهار صور اند یکی آنکه فعل مشتغل باشد بضمیر با تقدیر تسلیط فعل بعینه نحو زیدا ضربته و ضربته
درین مثال فعل ست که مشتغل ست بضمیر زید از زید و تسلیط او بر زید بعد دور کردن ضمیر مذکور جایز ست **دوم**
آنکه فعل بضمیر مشتغل باشد یا تقدیر تسلیط مناسب فعل که مترادف ست نحو زیدا مررت به مررت به فعل ست
که مشتغل ست بضمیر زید و تسلیط او بر زید بعینه جایز نیست زیرا که بنفسه متعدی نیست تا نصب کند بلکه درینجا
تسلیط آن فعل ست که بمررت مترادف مناسب ست که آن جاوزت باشد زیرا که مررت بعد متعدی شدن
خود بمعنی جاوزت ست و سوم آنکه فعل بسبب متعلق مشتغل باشد و مخفی نماند که درین وقت متصور نیست مگر
تسلیط فعلی که فعل مذکور را ملزوم مناسب بود و نحو زیدا ضربت غلامه ضربت درین مثال از زید مشتغل است
بسبب عمل خود در متعلق زید زیرا که آن غلامه باشد و درینجا تسلیط فعل بعینه جایز نیست زیرا که اگر فعل بعینه

بعینه مسلط کنند یا آن فعل را مسلط کنند که بفعل مذکور مترادف مناسب باشد مفسر و بته زید لازم می آید واین
خلاف مقصود ست پس باقی نماند مگر تسلیط فعلی که بفعل مذکور ملزوم مناسب باشد که اهنت ست زیرا که بضرب
غلام اهانت مولی لازم ست واز همین جاست که ضرب الغلام اهانة المولی اشتهار دارد اگر گفته شود ضربت غلامه
چگونه تفسیر فعل مقدرست که آن اهنت باشد جواب میگویم اهانت زید عام ست که بضرب غلام بود یا بدشنام
یا بزجر در مجلس کرام یا بامر دیگر پس ضربت غلامه تفسیر آن اهانت مبهمه است اگر گفته شود مقرر و مشهور ست
که چون مفسر بفتح از مفسر عام بود جمع هر دو جایز ست مثل جاءنی رجل ای زید پس چگونه در مثال زیدا ضربت
غلامه حذف ناصب مفعول به واجب باشد جواب میگویم ضربت غلامه را در مقام محذوف عوض گرفته اند
پس وجوب حذف از جهت تعویض ست تا اجتماع عوض ومعوض عنه لازم نیاید که نزدیک مجتهدین بالاتفاق
حرام ست و چهارم آنکه فعل بضمیر مشتغل بود یا تقدیر تسلیط فعلی که فعل مذکور را بلزوم مناسب باشد نحو
زیدا حبست علیه و حبست از زید مشتغل ست بعمل خود در ضمیر و تسلیط او بعینه جایز نیست زیرا که متعدی
بسوی یک مفعول ست نه مفعول ثانی و نیز جایز نیست تسلیط فعلی که بفعل مذکور مترادف مناسب بود زیرا که مرادف
او نیز متعدی نخواهد بود مگر بسوی مفعول واحد نه مفعول ثانی بلکه درینجا تسلیط فعلی ست که حبست بلزوم مناسب ست
که آن لابست باشد زیرا که حبس شی بر شی را ملابست بمحبوس علیه لازم ست و ظاهر ست که اگر مصرح مثال
ثالث را مثال رابع می ساخت اولی واحسن میشد زیرا که درین وقت امثله آن فعل که مشتغل
بضمیر ست بی فصل بیان میشدند بنصب بفعل مضمر یفسره ما بعده ای ضربت وجاوزت واهنت
ولابست یعنی نصب داده شده است زید را درین امثله بفعلیکه مقدر ست و بیان کرده شده است
ازان بفعلیکه بعد زید واقع ست که آن ضربت باشد در مثال اول وجاوزت باشد در مثال ثانی واهنت باشد
در مثال ثالث و لابست باشد در مثال رابع و باید دانست که قوله ینصب الخ جمله معلله است برای تعلیل امثله
مشتغله هرگاه که اسمی واقع شود در محل اضمار علی شریطة التفسیر یکی از پنج حال خالی نیست که یا در رفع مختار ست
یا نصب مختار و یا رفع واجب ست یا نصب واجب و یا رفع و نصب هر دو مساوی ست اشاره کرد مصرح
بسوی این احوال خمس بقوله ویختار الرفع بالابتداء یعنی مختار ست رفع در اسم مذکور ازین جهت
که او را مبتدا گویند عند عدم قرینة خلافه وقتیکه قرینه مرجح خلاف رفع که آن نصب ست معدوم
بود اگر گفته شود درین وقت چرا رفع مختار ست جواب میگویم تجرد اسم مذکور از عوامل لفظی قرینه است بر صحت

۲۰

رفع آن اسم بنا بر ابتدائیہ و وجود فعلی کہ او را صلاحیت تفسیر ست قرینہ است بر صحت نصب آن اسم بنا بر مفعولیت
و مادامی کہ نصب بقرینہ دیگر ترجیح نیابد رفع الترجیح خواہد بود زیرا کہ در وقت رفع سلامتی از حذف ست و سلامتی
از حذف قرینہ آخری ست کہ رفع را بر نصب ترجیح مید ہد اگرچہ ہر دو در صحت مساوی اند از انکہ قرینہ مصححہ در ہر دو
موجود ست چنانچہ معلوم شد و حضرت مولوی عصام الملۃ والدین قدس سرہ الانور مرقدہ فرمودہ کہ آن تجردہ
عن العوامل اللفظیۃ یصحح رفعہ انتہی اگر گفتہ شود چرا مقدم کرد مصرح بیان اختیار رفع را بر بیان اختیار نصب با وجودیکہ
تقدیم بیان اختیار نصب مناسب بمرام و لائق بمقام ست **جواب میگویم** مصرح اہم شمردہ است چیزیکہ
را کہ بعد از مقصود بود از جہت خوف فوت و امکان ذہول جواب دوم در تقدیم او تنبیہ است بر رجحان سلامتی
از حذف و قولہ **او عند وجود اقوی منہا** معطوف ست بر قولہ عند عدم قرینہ خلافہ یعنی یا رفع مختار ست در اسم
مذکور وقتیکہ قرینہ مرجحہ برای ہر یک از رفع و نصب موجود باشد و لیکن قرینہ مرجحہ رفع بود اقوی باشد از قرینہ مرجحہ
نصب **کاما مع غیر الطلب** چنانچہ کلمہ اما کہ داخل شود بر اسم مذکور و آن اسم مقارن بود فعلی را کہ غیر
طلب ست یعنی بفعلی مقارن بود کہ بر معنی طلب مشتمل نباشد کہ آن ماسوای امر و نہی و دعاست مثل لقیت القوم
واما زید فاکرمتہ در زید کہ درین مثال واقع ست رفع مختار ست اگرچہ قرینہ مرجحہ در ہر دو جانب موجود است
زیرا کہ عطف جملہ فعلیہ بر جملہ فعلیہ قرینہ مرجحہ نصب ست و کلمہ اما قرینہ مرجحہ رفع ست لیکن این قرینہ اقوی است
زیرا کہ در اکثر استعمال بعد کلمہ اما واقع نمیشود مگر مبتدا و عطف جملہ اسمیہ بر فعلیہ کثیر الوقوع ست و نیز
سلامتی از حذف موید و مقوی قرینہ رفع ست اگر گفتہ شود قولہ الطلب عام ست شامل ست بامر و نہی و
دعا و استفہام و تمنی و عرض و غیر آن و حال آنکہ حکم مخصوص بامر و نہی و دعاست پس قول مذکور را دلالت بر خلاف
مقصود ست **جواب میگویم** از شروط اما منصوب علیہ شریطۃ التفسیر تسلیط فعل مذکور بر ما قبل ست و این در غیر
امر و نہی و دعا ممتنع ست زیرا کہ در غیر این سہ امور ما قبل را صدارۃ کلام خواہد بود پس ازین باب نخواہد شد پس
حاجت نیست بسوی تقید طلب بامر و نہی و دعا اگر گفتہ شود چرا نگفت مصرح کاما مع الخبر با وجودیکہ اخصر ست
جواب میگویم بنا بر عرف نحاۃ از خبر خبر مبتدا است پس اگر چنین میگفت تخصیص بہ مقصود نمی باشد **جواب دوم**
مصرح بقولہ مع غیر الطلب اشارہ کردہ است بسوی انتفاء چیزی کہ در اختیار نصب موثر ست اگر گفتہ شود
چرا گفت مصرح مع غیر الطلب **جواب میگویم** اگر کلمہ اما داخل شود بر اسمی کہ مقارن بود بفعلی کہ برای طلب ست
مثل اما زید فاضربہ پس درین وقت نصب مختار ست زیرا کہ در صورت رفع لازم می آید کہ طلب خبر مبتدا باشد

واین جایز نیست مگر بتاویلی باین طریق که امّا زید منقول فی حقه اضربه اگر گفته شود نصب بسوی تقدیر محتاجست ورفع بسوی تاویل وهر واحد از حذف وتاویل خلاف اصل ست پس میباید که در مثل امّا زید فاضربه نصب مختار نباشد جواب میگوییم استعمال نصب در مثال مذکور در کلام عرب کثیر ست بخلاف استعمال رفع که در کلام عرب بر سبیل ندرت واقع ست پس در مثال مذکور کثرة استعمال مرجح ست قوله **واذا للمفاجات** معطوف ست بر قوله امّا مع غیر الطلب یعنی چنانچه کلمه امّا قرینه اقوی ست بر رفع همچنین کلمه اذا که برای مفاجات ست وقتیکه داخل شود بر اسم مذکور نیز قرینه اقوی ست بر رفع مثل خرجت فاذا زید یضربه عمرو و در زید که درین مثال ست رفع مختار ست زیرا که اذا مفاجاتیه در اکثر اوقات داخل نمیشود مگر بر جمله اسمیه اگر گفته شود در کلام مصرح تناقض ست زیرا که ازینجا معلوم میشود که وقوع جمله اسمیه بعد اذا مفاجاتیه لازم نیست بلکه غالب ست واز قوله قد یکون اذا للمفاجات فیلزم المبتداء بعدها که در بحث ظروف واقع ست معلوم میشود که وقوع جمله اسمیه بعد اذا لازم و واجبست جواب میگوییم قوله فیلزم المبتداء بعدها بر سبیل مجاز ست ومراد از لزوم غلبه وقوع جمله اسمیه بعد اذا ست فلا یلزم المحذور اگر گفته شود سوای کلمه امّا واذا نظیر قرینه مرجحه نصب نیست پس چگونه صحیح ست ادخال کاف تشبیه بر امّا واذا وحال آنکه کاف تشبیه تعدد نظایر مدخول خود میخواهد جواب میگوییم کاف درین مقام برای تشبیه نیست بلکه برای بیان نسبت کما فی قولهم الکلم المنفصل کالعدد سوال کرده اند که اگر میگفت اوعند امّا مع غیر الطلب او اذا للمفاجات هر آئینه اخصر که واضح میباشد ولا یخفی ما فیه هرگاه که فارغ شد مصرح از بیان اختیار رفع شروع کرد در بیان اختیار نصب پس گفت **ویختار النصب** یعنی در اسم مذکور نصب مختار ست **بالعطف** بسبب عطف کردن جمله که آن اسم در آن جمله واقع ست **علی جملة فعلیة** بر جمله که مقدم ست نصب مختار نیست مگر **للتناسب** برای مناسبت یعنی از جهت آنکه تا میان هر دو جمله مناسبت حاصل آید در بودن هر یک جمله فعلیه نحو خرجت فزیدا لقیته در زید که درین مثال واقع ست نصب مختار ست زیرا که در وقت نصب زیدا لقیته جمله فعلیه خواهد بود وجمله خرجت که معطوف علیه ست نیز جمله فعلیه ست پس درین وقت میان معطوف ومعطوف علیه مناسبت مذکور خواهد بود واگر زید را مرفوع خوانند زید لقیته جمله اسمیه خواهد شد وجمله خرجت که معطوف علیه است نیز جمله فعلیه ست پس درین وقت عطف جمله اسمیه بر جمله فعلیه خواهد بود اگر گفته شود می باید که در مثل خرجت فزیدا لقیته رفع ونصب مساوی باشد زیرا که عطف جمله فعلیه بر جمله فعلیه قرینه مرجح نصب ست وسلامتی از حذف قرینه مرجح رفع وهر یک بدیگر مساوی ست پس چگونه صحیح ست قوله ویختار النصب الخ جواب میگوییم لام جاره در قوله للتناسب برای غرض ست یعنی

نصب مختار ست بعطف آن جملہ بر جملہ فعلیہ بغرض تناسب یعنی وقتیکہ تناسب نزدیک نحاة عرب مقصود بود حذف را مکروہ نداشتند و قرینہ نصب را بر قرینہ رفع ترجیح میدہند باین طریق کہ تناسب مقصود ست و سلامتی از حذف غیر مقصود و ظاہرست کہ مقصود از غیر مقصود ازجح و اقوی می باشد و قولہ و بعد حرف النفی معطوف است بر قولہ وبالعطف یعنی در اسم مذکور نصب مختار ست بعد حرف نفی یعنی وقتیکہ اسم مذکور بعد حرف نفی واقع شود و مراد از حرف نفی مطلق نیست بلکہ مقیدست یعنی آن حرف نفی کہ ناصب و جازم فعل نبود یعنی ما و لا و ان بخلاف لم و لما و لن زیراکہ این حروف مختص بفعل اند ازانکہ در فعل درمضارع عامل اند پس بعد این حروف رفع متصور نیست تا نصب مختار باشد زیراکہ اختیار نصب مبنی بر جواز رفع ست و ما و لا را خصوصیت بفعل نیست ازانکہ بر فعل و اسم داخل میشوند پس بعد این حروف نصب مختار خواہد بود یا جواز رفع و نیز تقدیر معمول لم و لما جایز نیست زیراکہ در عمل ضعیف اند ازانکہ عمل ہر یک ازین حروف بمشابہت حرف آخرست چنانچہ در بحث فعل گفتہ خواہد شد ان شاء اللہ تعالی مثل ما زیدا ضربتہ و لا زیدا ضربتہ و لا عمروا و ان زیدا ضربتہ الا تادیبا اگر گفتہ شود بعد حرف نفی چرا نصب مختار ست جواب میگویم مابعد حرف نفی موقع فعل ست ازانکہ حرف نفی در غالب اوقات بافعال لاحق و متصل میشود نہ بذوات دو وجہ غلبہ اینست کہ ذات را نفی نمی کنند بلکہ نفی میکنند فعل را برابرست کہ حرف نفی بذات متصل شود یا بفعل و قولہ و حرف الاستفہام معطوف ست بر قولہ حرف النفی یعنی در اسم مذکور چون بعد حرف استفہام واقع شود نصب مختار ست مثل ازیدا ضربتہ اگر گفتہ شود چرا درین وقت در اسم مذکور نصب مختار ست جواب میگویم مابعد حرف استفہام غالبا موقع فعل ست زیراکہ استفہام نمی شود مگر از فعل نہ از ذات برابرست کہ حرف استفہام بفعل متصل شود یا باسم اگر گفتہ شود حرف الاستفہام گفت و اسم الاستفہام چرا نگفت جواب میگویم اسمی کہ معنی استفہام را متضمن بود بر تقدیر دخول آن بر فعل دخول آن بر فعل صریح واجب ست نہ مقدر پس جایز نیست من زیدا ضربتہ کما قال الشیخ الرضی قدس سرہ پس وقوع ما اضمر عاملہ علی شریطۃ التفسیر بعد اسم استفہام ممکن نیست اگر گفتہ شود چہ فائدہ است در ذکر بعد جواب میگویم اگر اسم مذکور بعد استفہام نبود بلکہ مع الاستفہام باشد مثل خیر ضربتہ پس درین وقت رفع آن اسم مختار ست پس قولہ قدس سرہ السامی و انما قال حرف الاستفہام الخ وجہ ذکر بعد اختیار بعد ست بر مع در استفہام فافہم و تامل فانہ من المزالق الاقدام اگر گفتہ شود چرا نگفت مصرح بعد ہمزۃ الاستفہام جواب میگویم تا شامل شود بمثل ہل زیدا ضربتہ و این جایز نیست اگرچہ قبیح ست کما سیجی فی بحث حرف الاستفہام

انشاء الله تعالی و قوله واذا الشرطیة معطوف ست بر قوله حرف الاستفهام یعنی در اسم مذکور نصب مختار ست وقتیکه واقع شود بعد اذا شرطیه مثل اذا عبد الله تلقاه فاکرمه و قوله وحیث معطوف ست بر قوله اذا الشرطیه یعنی در اسم مذکور نصب مختار ست وقتیکه بعد حیث واقع میشود مثل حیث زیدا تجده فاکرمه اگر گفته شود بعد اذا شرطیه وحیث چرا نصب مختار ست جواب میگوئیم معنی شرط وقوع فعل را بعد خود تقاضا میکند واذا شرطیه وحیث معنی شرط را متضمن ست پس ما بعد اذا وحیث موقع فعل ست ولیکن چون این هر دو را رسوخ واستحکام در معنی شرط نیست بواسطه آنکه گاهی محض ظرف واقع میشوند ازین جهت وقوع فعل بعد این هر دو واجب نشد بخلاف باقی ادوات شرط که در معنی شرط رسوخ واستحکام دارند و لهذا بعد آنها نصب واجب ست وازینجا وجه اختیار اذا وحیث از سایر ادوات شرط معلوم میشود و فرق درمیان اذا وحیث این ست که اذا دلالت میکند بر محاذات در زمان وحیث دلالت میکند بر محاذات در مکان و باید دانست که چون ما بعد اذا وحیث را مرفوع خوانند درین وقت این هر دو برای شرط نخواهند بود بلکه محض ظرف خواهند شد زیراکه اگر درین وقت برای شرط بوند شرط بودن اسم لازم آید و حال آنکه هیچ شی سوای فعل شرط نمی باشد و قوله وفی الامر والنهی معطوف ست بر قوله بعد حرف النفی یعنی در اسم مذکور نصب مختار ست وقتیکه قبل امر یا نهی واقع شود مثل زیدا اضربه وزیدا لا تضربه اگر گفته شود در اسم مذکور که درین وقت چرا نصب مختار ست جواب میگوئیم که اگر اسم مذکور را درین وقت رفع دهند مبتدا خواهد بود و امر و نهی خبر و امر و نهی آنست وقوع انشا خبر مبتدا جایز نیست مگر بتاویل کما مر پس ناچار نصب اختیار افتاد تا محذور مذکور لازم نیاید اذهی مواقع الفعل یعنی اختیار نصب درین مواضع بواسطه آن ست که درین مواضع مواقع فعل اند یعنی فعل درین مواضع کثیر و غالب الوقوع ست و قوله وعند خوف لبس المفسر بالصفت معطوف ست بر قوله فی الامر یعنی در اسم مذکور نصب مختار ست وقتیکه در حال رفع بنا بر ابتدائیت خوف التباس چیزی بود که در حال نصب مفسر ست بصفت یعنی اگر اسم مذکور را رفع داده شود معلوم نشود که ذات مفسر خبر اسم مذکور ست و یا صفت اسم مذکور و خبر امر دیگر ست و حال آنکه بودن او محل در معنی مقصود نیست و صفت بودن او و خبر شی آخر مخالف بمعنی مقصود مثل انا کل شی خلقناه بقدر و کل شی منصوب ست بنا بر اضمار علی شریطة التفسیر و قوله خلقناه مفسر ست و قوله بقدر متعلق ست بقوله خلقناه و اگر اسم مذکور را با بتدائیه رفع دهند قوله تعالی خلقناه را خبر گردانند بجای نصب در ادای مقصود موافق خواهد بود لیکن درین وقت خوف التباس ذات مفسر بصفت ست زیراکه

قوله تعالی خلقناه که ذات مفسرست احتمال دارد که صفت کل شیء بود و خبر کل شیء قوله بقدر باشد و درین وقت خلاف
معنی مقصود لازم می آید زیرا که مقصود ایزد متعال از قوله انا کل شیء خلقناه بقدر این ست که حکم کرده شود بر هر شیء باین طریق
که آن هر شیء مخلوق من ست باندازه نه مقصود این ست که بر هر شیء که مخلوق من ست حکم کرده شود باین که آن هر شیء
مخصوص باندازه است زیرا که این معنی موهم آن ست که بعضی اشیاء موجوده مخلوق باریتعالی نبود از آنکه شیء در قوله تعالی
کل شیء نکره است و توصیف نکره فائده تخصیص میدهد پس اگر قوله تعالی خلقناه صفت شیء باشد فائده تخصیص خواهد داد
باین طریق که بعضی اشیاء موجوده در عالم را خدای تعالی نیافریده چنانچه مذهب معتزله در افعال اختیاری عباد است
زیرا که نزدیک اهل اعتزال چون ابوعلی جبائی و ابو هاشم و نظام افعال اختیاری عباد مخلوق عباد اند نه مخلوق معبود
پس درچنین مقام نیز نصب مختارست اگر گفته شود چرا نگفت مصرح عند لبس المفسر جواب میگوییم که بذکر تو
اشاره کرده است بسوی فرقی که میان لبس تحقیقی و لبس توهمی ست و آن فرق اینست که لبس تحقیقی جایی بود که
هر دو احتمال متساوی الاقدام بوند در رفع این لبس واجب و التباس توهمی وقتی بود که یکی از احتمالین راجح
باشد و دیگری مرجوح در رفع این لبس مختارست و واجب نیست و در ما نحن فیه همین ست و لهذا درین مقام
نصب مختار شد یا جواز رفع و اگر لبس تحقیقی می بود نصب واجب میشد زیرا که رفع لبس درین وقت واجب ست نه مختار و توهم
لبس و خوف لبس هر دو متحد اند و مخفی نماند که ازین جواب اندفاع سوال مشهور نیز میشود و تقریر سوال اینست
که رفع التباس واجب ست پس میباید که در مثل قوله تعالی انا کل شیء خلقناه بقدر نصب واجب باشد نه مختار
یا جواز رفع پس چرا داخل کرد مصرح این را تحت قوله و یختار النصب اگر گفته شود از ما سبق معلوم شد
که توهم لبس جایی بود که یکی از احتمالین راجح بود و دیگری مرجوح پس از کدام از احتمالین در قوله تعالی راجح ست و دیگری
مرجوح تا صحیح شود که درو توهم لبس ست نه تحقق لبس تا رفع او واجب باشد جواب میگوییم خبر بودن راجح است
زیرا که اولی آنست که مفسر را بر خبر حمل کرده شود بواسطه آنکه در خبر فائده تامه ست از صفت کما لا یخفی هرگاه که فارغ
شد مصرح از بیان مواضع اختیار نصب شروع کرد در بیان مواضع استوار نصب و رفع پس گفت **ویستوی**

الامران یعنی مساوی و برابر اند دو امر یعنی رفع و نصب **فی مثل زید قائم و عمرو اکرمته** یعنی متکلم را جایز است
که احد هر دو را اختیار کند بغیر تفاوت در مثل این مثال و مخفی نماند که در تتمیم این مثال از تقدیر عاید ناچار ست یعنی زید
قام و عمرو اکرمته عنده او فی الدار و امثال این زیرا که جمله عمرو اکرمته بر تقدیر نصب عمرو بر جمله قام معطوف خواهد بود
و در جمله قام که معطوف علیه است ضمیر ست که بسوی زید عاید ست پس واجب ست که در جمله عمرو اکرمته که معطوف است

نیز ضمیر باشد که راجع شود بسوی زید زیرا که معطوف در حکم معطوف علیه ست و ازینجا اندفاع اعتراض مشهور ظاهر است
و تقریر اعتراض اینست که عطف جمله عمرو اکرمته بر قام صحیح نیست زیرا که قام خبر زید ست پس جمله عمرو اکرمته
نیز باعتبار عطف خبر زید خواهد بود و خبری را که جمله بود از عاید ناچار ست چنانچه در بحث خبر مبتدا معلوم شد و در
جمله عمرو اکرمته عاید معدوم ست و مراد از مثل زید قام و عمرو اکرمته هر ترکیبی ست که دران ترکیب جمله واقع شود که اسم
مذکور مشتمل باشد و آن جمله را عطف کرده باشند بر جمله که ذات وجهین بود یعنی بر جمله اسمیه که خبر او جمله فعلیه باشد پس بدانکه
زید قام و عمرو اکرمته ترکیبی ست که در جمله واقع ست که مشتمل ست بر اسم مذکور که آن عمرو اکرمته است و این جمله را
عطف کرده اند بر جمله که ذات وجهین ست که آن زید قام ست زیرا که زید قام جمله اسمیه است که خبر در و جمله فعلیه است
و زید قام را جمله کبری گویند و قام را جمله صغری ازانکه قام جز و زید قام ست و رفع عمرو بابتدائیه و نصب آن بتقدیر فعل
در مثال هر دو صحیح و مساوی اند زیرا که تناسب میان معطوف و معطوف علیه در وقت رفع و نصب حاصل ست بواسطه
آنکه اگر عمرو را رفع خوانند درین وقت جمله عمرو اکرمته بر جمله کبری معطوف خواهد بود که آن زید قام ست و عمرو اکرمته
درین وقت جمله اسمیه ست و زید قام نیز جمله اسمیه و اگر عمرو را بتقدیر فعل بنا بر اضمار علی شریطة التفسیر نصب
خوانند جمله عمرو اکرمته بر جمله صغری که آن قام ست معطوف خواهد بود و عمرو اکرمته درین وقت جمله فعلیه است و قام نیز جمله
فعلیه پس هیچ یکی از رفع و نصب بر دیگری ترجیح ندارد اگر گفته شود رفع ترجیح دارد زیرا که در وقت رفع سلامتی از حذف ست
بخلاف نصب جواب میگویم وقت رفع اگرچه سلامتی از حذف ست لیکن قرب معطوف علیه نیست بخلاف نصب
که اگرچه در وقت او سلامتی از حذف نیست لیکن قرب معطوف علیه است پس هر دو متعارض اند و المتعارضان
متساقطان پس رفع بر نصب ترجیح ندارد بلکه هر دو مساوی اند اگر گفته شود قرب معطوف وقتی معارض شود
که در وقت قرب معطوف علیه معدوم بود حالانکه در وقت رفع نیز قرب معطوف علیه است که آن جمله کبری باشد
زیرا که میان جمله کبری که معطوف علیه است و عمرو اکرمته که معطوف ست نیز فصل نیست تا قرب بنا شد
جواب میگویم قرب جمله کبری بمعطوف باعتبار منتهی ست یعنی منتهای جمله کبری که آن قایم باشد قریب و غیر
مفصول بمعطوف ست و اما باعتبار مبتدا جمله صغری اقرب بمعطوف ست نه جمله کبری زیرا که میان مبتدا جمله کبری زید
و میان زید و معطوف علیه قام فاصل ست بخلاف جمله صغری که قام باشد مبتدا او که فعل ست قریب و غیر مفصول
بمعطوف ست اگر گفته شود لا نسلم که درین مثال هر دو امر متساوی اند زیرا که رفع بر نصب ترجیح دارد بواسطه آنکه
وقت رفع بسوی تقدیر عنده یا فی الدار حاجت نیست بخلاف حالت نصب چنانچه گفته شد جواب میگویم

چون مقصود متکلم اکرام عمرو در دار یا نزدیک زید باشد پس در وقت رفع نیز حاجت ست بسوی تقدیر عنده یا فی الدار
و شیخ فتح الله قدس سره فرموده ههنا بحث و هو ان الجملة الاسمیة تدل علی الدوام والاستمرار والثبات والفعلیة
علی التجدد والحدوث و لکل منهما مقام فکیف یستوی الامران فی المثال المذکور و لو ارید استواء الامرین بالنظر
الی مفهوم الکلام مع قطع النظر عن المزایا التی اعتبرها البلغاء فی الکلام کالدوام والتجدد و نحوهما فرد علیه لانه لا وجه لاختیار
النصب للتناسب مثلا و اختیار الرفع لقوة قرینته مثلا ضرورة ان التناسب و قوة القرینة زائدتان علی مفهوم الکلام
علی قیاس الدوام والتجدد انتهی و صاحب مباحث قدس سره فرموده لو قدم هذه القسم ای استواء الامرین علی قسم
اختیار النصب لیکون مترقیا فی الوضع من ضعف النصب الی وجوبها بالتدریج والترتیب انتهی هرگاه که فارغ شد
مصرح از بیان اختیار نصب شروع کرد در بیان وجوب پس گفت **ویجب النصب** یعنی واجب ست
نصب اسم مذکور **بعد حرف الشرط** وقتیکه اسم مذکور بعد حرف شرط واقع شود اگر گفته شود بعد متی و اینما و حیثما
نیز نصب واجب ست و حال آنکه اسما اند که متضمن اند معنی شرط را از حروف نیند پس قوله بعد حرف الشرط شامل نیست
جواب میگویم مراد مصرح از حروف شرط عام ست که حقیقة بود مثل ان و لو یا حکما مثل آن اسما که در معنی شرط رسوخ
دارند مانند حروف شرط مثل متی و اینما و حیثما و مخفی نماند که مصرح بعد کلمة الشرط میگفت اوضح میشد و نیز باید دانست
که مراد از حرف شرط غیر اما ست از آنکه حال او سابق معلوم شده ست که اگر با طلب ست در ما بعد او نصب مختار ست
و اگر با غیر طلب ست در ما بعد او رفع مختار ست اگر گفته شود چرا بعد حروف شرط و اسمائیکه در معنی شرط رسوخ دارند
نصب واجب ست **جواب میگویم** این کلمات را شرط و جزا واجب ست و شرط نمی باشد مگر فعل پس واجب ست
که اسمیکه بعد این کلمات واقع شود منصوب باشد بتقدیر فعل اگر گفته شود چرا شرط نباشد مگر فعل **جواب میگویم** کلمات
شرط داخل نمیشوند مگر بر چیزیکه در او احتمال و تردد بود و احتمال و تردد متصور نیست مگر در افعال و قوله **وحرف
التحضیض** معطوف ست بر قوله حرف الشرط یعنی در اسم مذکور نصب واجب ست وقتیکه واقع شود بعد حرف
تحضیض که آن هلا و الا و لولا و لوما ست اگر گفته شود چرا در اسم مذکور بعد این حروف نصب واجب ست **جواب
میگویم** این حروف مختص بافعال اند زیرا که موضوع اند برای لوم و توبیخ بر ترک فعل وقتیکه بر فعل ماضی داخل شوند
و موضوع اند برای ترغیب و تحریض بر فعل مستقبل داخل شوند پس اگر اسم مذکور بعد این حروف واقع شود واجب ست
که منصوب بود بتقدیر فعل تا خروج این حروف از وضع لازم نیاید **نحو ان زیدا ضربته**
مثال حرف شرط ست **والا زیدا ضربته** مثال تحضیض حرف ست هرگاه که فارغ شد مصنف رح

از بیان وجوب نصب شروع کرد در بیان وجوب رفع پس گفت ولیس مثل ازید ذهب به یعنی از باب اضمار علی شریطة التفسیر نیست زیراکه زید که درین ترکیب واقع ست اگرچه در ظاهر نظر معلوم میشود که از باب اضمار علی شریطة التفسیر ست و مختار درو نصب ست زیراکه بعد حرف استفهام واقع ست ولیکن بعد تعمق نظر و تدقیق فکر معلوم میشود که از باب اضمار علی شریطة التفسیر نیست ازانکه اگرچه صادق می آید برزید که اسم ست و بعد او فعل است وآن فعل مشتغل ست از زید بسبب عمل کردن آن در ضمیر زید لیکن آن فعل نه ازین حیثیت ست که اگر او را بعینه بر زید مسلط کنند یا مناسب ورا خواه ملزوم بود یا مترادف ناصب زید بود زیراکه ظاهر ست که ذهب به عمل نصب نمیکند بواسطه آنکه متعدی بحرف جر ست نه بالذات تا نصب کند و همچنین مراد ست مناسب او که اذهب باشد بصیغه ماضی مجهول از باب افعال و نظر مراد از مثل ازید ذهب به هر ترکیبی ست که در واسمی واقع شود که بحسب ظاهر ازین باب مینماید و بعد تعمق نظر معلوم میشود که ازین باب نیست اگر گفته شود مناسب ذهب به منحصر اذهب نیست پس چرا مناسب دیگر مقدر نمی کند تا ناصب باشد مثل یلابس مضارع مجهول که ذهب به را بلزوم مناسب ست یا مثل اذهب ماضی معروف که مناسب ست او را بترادف پس تقدیر مثال مذکور چنین خواهد بود که ازیدا یلابسه الذاهب به یا ازید یلابسه احد الذاهب به یا ازیدا اذهبه احد جواب میگویم مراد از مناسب فعل آن فعل ست که لفعل مذکور ملازم یا مرادف باشد با اتحاد مسند الیه واین اتحاد در یلابس واذهب مفقود ست زیراکه اسناد فعل در ازید ذهب به در حقیقت بسوی زید ست واسناد فعل در ازیدا یلابسه الذاهب به بسوی ذاهب ست و اسناد فعل در ازیدا یلابسه احد بالذاهب به و در ازیدا اذهبه احد بسوی احد ست وقوله فالرفع لازم مبتدا ست و خبر او محذوف ست یعنی فالرفع واجب و جمله جزای شرط محذوف ست و تقدیر کلام اینست که اذا کان کذا فالرفع واجب یعنی وقتیکه مثل ازید ذهب به از باب اضمار علی شریطة التفسیر نشد پس رفع در زید بنا بر ابتدائیه واجب ست و نصب بنا بر مفعولیت جایز نیست پس اختیار نصب در امر زاید ست کما لا یخفی علی المختار وکذالک کل شیء فعلوه فی الزبر یعنی مثل ازید ذهب به ست قوله تعالی کل شیء فعلوه فی الزبر یعنی چنانچه مثال مذکور ازین باب نیست و رفع درو واجب ست هم چنین قوله تعالی کل شیء فعلوه فی الزبر ازین باب نیست و رفع درو واجب ست اگر گفته شود چرا قوله تعالی کل شیء فعلوه فی الزبر ازین باب نیست جواب میگویم تسلیط مذکور درین قول متحقق نیست ازانکه اگر قول مذکور از باب مسطور باشد و فعلوا بر کل شیء مسلط بود فساد معنی لازم مے آید زیراکه

تقدیر کلام درین وقت اینست کہ فعلوا کل شی فی الزبر و قولہ فی الزبر از دو حال خالی نیست یا درین وقت ظرف لغو ست
متعلق ست بقولہ فعلوا یا ظرف مستقر ست کہ صفت شی واقع شدہ و ہر واحد ممتنع ست اما اول از انکہ زبر موقع
افعال عباد نیست بلکہ کراما کاتبین اعمال عباد را درو می نویسند و بر تقدیر اول لازم می آید کہ زبر موقع افعال باشد
والزبر بضمتین جمع الزبور یعنی نامۂ اعمال و اما ثانی از انکہ درین وقت میان صفت و موصوف فصل بقولہ تعم فعلوا لازم می آید
و ہو ممتنع و اگر جواز فصل سلامت میداریم معنی مقصود فوت میشود یا آنکہ وقوع فی الزبر صفت شی خلاف ظاہر آیہ کریمہ است
زیراکہ فصل موجود ست و فوت مقصود ازین جہت ست کہ مقصود از قول مذکور اینست کہ حکم کردہ شود بکون و ثبوت
در زبر باعتبار کتابت بر ہر شی کہ مفعول عباد ست یعنی ہر شی کہ کاین و ثابت در زبر ست مفعول عباد ست پس
اگر قولہ فی الزبر صفت شی باشد لازم آید وجود ہر شی در زبر قبل از نیکہ مفعول عباد بود پس واجب ست کہ در کل شی
بنا بر ابتدائیت رفع واجب بود و قولہ تعالی جملہ فعلیہ صفت شی باشد و قولہ تعم فی الزبر در محل رفع بود بنا بر خبریت و تقدیر
کلام رب الانام درین وقت اینست کہ کل شی ہو مفعول لہم فی الزبر و قولہ **و نحو الزانیۃ والزانی فاجلدوا کل**
واحد منہما مائۃ جلدۃ معطوف ست بر قولہ کل شی فعلوہ فی الزبر و قولہ **الفاء بمعنی الشرط عند المبرد** جملہ معللہ است
لقولہ و کذالک نحو الزانیۃ آہ و عائد محذوف ست یعنی الفاء فیہ بمعنی الشرط عند المبرد و جایز ست کہ قولہ و نحو الزانیۃ مبتدا
بود و قولہ الفاء بمعنی الشرط خبر باشد و درین وقت از حذف عاید نیز ناچار ست و تحقیق مقام و تنقیح مرام اینست کہ قبل ازین
معلوم شدہ کہ فعلی کہ از اسم مذکور مشتغل بود بضمیر یا متعلق آن اگر امر یا نہی بود پس درین صورت در اسم مذکور نصب مختار
ست و ظاہر ست کہ قولہ تعالی الزانیۃ والزانی الخ ازہمین قبیل ست زیراکہ الزانیۃ اسم ست بعد او فعل ست یعنی
فاجلدوا کہ از اسم مذکور مشتغل ست بسبب ضمیر آن اسم زیراکہ فاجلدوا در کل واحد عامل ست و قولہ تعالی منہما صفت
کل واحد ست و تسلیط نیز متحقق ست زیراکہ بعد فا گاہی در ما قبل عمل میکند مثل قولہ تعالی و ربک فکبر و فعل
مذکور کہ مشتغل ست امر ست پس میباید کہ نصب در و مختار باشد و حال آنکہ تمام قرا بر رفع قولہ تعالی الزانیۃ متفق اند
زیراکہ قرای سبعہ رفع قول مذکور را از خاتم المرسلین شفیع المجرمین صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم شنیدہ اند مگر در روایت
شاذہ کہ از عیسی بن عمر ست پس نحاۃ مضطر و بیقرار شدند و حیلہ ساختند برای اخراج آیہ مذکورہ از قاعدۂ مسطورہ تا
اتفاق قرای سبعہ بر غیر مختار لازم نیاید و بسوی حیلہ مذکور اشارہ کرد مصنف بقولہ و نحو الزانیۃ والزانی الخ و حاصل
اینست کہ نحو الزانیۃ والزانی آہ در باب اضمار علی شریطۃ التفسیر داخل نیست و چون آن تحت قاعدہ اختیار نصب نباید برین ست
و توجیہ عدم دخول آن در باب مسطور این ست کہ فا کہ در آیہ کریمہ واقع ست نزدیک مبرد کہ کنیت ابو العباس ست بمعنی

شرط ست ازانکه الف لام که بر قوله تعالی الزانیة والزانی واقع ست موصول ست و در معنی شرط ست و اسم
فاعل صله اوست مثل شرط پس خبر مبتدا که قوله تعالی فاجلدوا ست مثل جزا است و فا که بر خبر داخل ست بمعنی شرط ست
یعنی دلالت میکند بر سببیت مبتدا برای خبر وانچه تحت فا شرطیه بود در ماقبل عمل نمی کند پس تسلیط فعلی که بعد فا
مذکور ست بر ماقبل ممتنع ست و درباب مذکور تسلیط مشروط ست پس در قوله تعالی الزانیة والزانی رفع معین خواهد بود و
برین تقدیر قوله تعالی الزانیة والزانی الخ یک جمله است اگر گفته شود چرا عمل نمیکند مابعد این فا در ماقبل او جواب
میگوییم اگر مابعد این فا در ماقبل او عمل کند تقدیم جزء جزا بر جزا لازم آید و این ممتنع ست زیراکه ماقبل جزا شرط میباشد پس
اگر جزء جزا بر جزا مقدم شود التباس جزء جزا بجزء شرط لازم آید و این التباس مخل بمقصود ست و مخفی نماند که اگر فا در غیر
موقع خود برای غرضی از اغراض واقع شود جایز ست که مابعد او در ماقبل او عامل باشد مثل قوله تعالی فاما الیتیم فلا تقهر
و مابعد فا زائده همین حکم دارد مثل قوله تعالی اذا جاء نصر الله والفتح ورایت الناس یدخلون فی دین الله افواجا فسبح
و با جاره در قوله بمعنی الشرط برای صله است و متعلق ست بفعل خاص یعنی الفاء فی هذا القول مرتبط بمعنی الشرط هکذا
فی بعض الشروح و ظاهر ست که تقدیر فعل خاص بی قرینه ممنوع و بعید از فهم ست و متبادر این ست که با جاره مذکوره
برای سببیت بود و بفعل عام متعلق باشد یعنی الفاء فیه کائن بمعنی الشرط اگر گفته شود اولی بتقدیم مذکر ست بر مونث
پس چرا مقدم کرد ایزد متعال ذوالجلال والافضال قوله الزانیة را بر قوله الزانی و نگفت الزانی والزانیة جواب
میگوییم منشای برعکس [illegible] متعلق بتقدیم زانیه بر زانی تنبیه کرد و گاهی فرمود برین که منشای زنا زنان ست چه بر عاشقان
فجور و نوبانی که بفسق مشهور اند ظاهر و باهر ست که اگر میل زن و شفقت آن رهزن برزنا بود و قدرت دارد که همان
ساعت مرد را راضی سازد و بر فعل ناشایسته آرد و مرد نتواند که در یک ساعت بلکه در سالها زنی را که رغبت
او برین فعل نبود رام کند و با وی فراهم آید بلکه با وجود رضای وی بقرائن سخن و چشم زدن یکایک نتواند که دست
در دامن او اندازد و قوله و جملتان خبر مبتدا است محذوف ست یعنی والآیة جملتان عند سیبویه یعنی این آیه کریمه مشتمل
بر دو جمله ست نزدیک سیبویه اگر گفته شود زید اضربه نیز مشتمل ست بر دو جمله پس وجه تخصیص آیه مذکوره چه باشد
جواب میگوییم مراد اینست که آیه مذکوره مشتمل ست بر دو جمله مستقله مراد از استقلال این ست که ذکر احدهما مستغنی
بود [illegible] فعل از جمله اخری جواب دوم مراد اینست که والآیتان جملتان مع رفع الزانیة و در وقت رفع
زانیه با اضمار علی شریطة التفسیر نیست پس درین وقت سیبویه تقیید جملتین باستقلال حاجت نیست اگر گفته شود
نزدیک سیبویه آیه مذکوره چگونه مشتمل ست بر دو جمله جواب میگوییم قوله الزانیة مبتدا است و مضاف او محذوف ست

وقوله الزانية بر قوله الزانی معطوف ست وخبر محذوف ست یعنی حکم الزانیة والزانی فی ما یتلی بعد وقوله تعالی فاجلدوا
جمله ثانیه برای بیان حکم موعود ست وفا که بر قوله فاجلدوا واقع ست نیز برای سببیت ست یعنی ان ثبت زناهما
فاجلدوا و بعضی از سیبویه روایت میکنند که فا زائده است یا برای تفسیر و جزء جمله و در جزء جمله اخری عمل نمی کند
پس تسلیط ممتنع ست وچون تسلیط ممتنع شد رفع معین خواهد بود **والا** یعنی اگر فا بمعنی شرط نبود بلکه زائده باشد و نیز آیة
مذکوره مشتمل بر دو جمله مستقله نبود پس آیه مذکوره درین وقت از باب اضمار علی شریطة التفسیر خواهد بود وچون ازین باب شد
فالمختار النصب وظاهر ست که اختیار نصب باطل ست بسبب آنکه اتفاق قراء سبعه بر رفع ست پس ضرور
ناچار ست که فا را بمعنی شرط گردانند یا آیه مذکوره را دو جمله مستقله گویند تا رفع معین باشد و اتفاق قراء سبعه که مرجع
آن سماع از جناب خورشید رکاب سرور انبیا محمد مصطفی صلی الله علیه وآله وسلم ست بر غیر مختار لازم نیاید هرگاه که فارغ شد
مصرح از بیان باب سوم از ابواب اربعه که حذف ناصب مفعول به در ان ابواب واجب ست شروع کرد در بیان باب
رابع از ان ابواب اربعه پس گفت **الرابع التحذیر** الف لام عهد خارجی ست یعنی موضع رابع از ان مواضع اربعه
که حذف ناصب مفعول به دران مواضع واجب ست تحذیر ست اگر گفته شود چرا حذف ناصب مفعول به در تحذیر
واجب ست **جواب میگویم** تنگی وقت و عدم فرصت و اقتضای مقام موجب حذف ناصب مفعول به است
زیرا که تحذیر وقتی گفته میشود که بلا مشرف بود و وقت تنگ و قائل میترسد که اگر باظهار ناصب مشغول شوم
محذور در بلا می افتد پس ازین جهت فعل را محذوف میدارد و بذکر محذر منه اکتفا میکند بدانکه رابع اسم فاعل
است برای بیان حال یعنی رابع الاربعة المذکورة التحذیر یا برای تصییر ست به نسبت ثلثه سابق یعنی رابع الثلثة
المذکورة یعنی مصیر الثلثة المذکورة اربعا التحذیر و تحذیر مصدر ست از باب تفعیل و تحذیر در لغت عبارت ست
از ترسانیدن و بعید گردانیدن شیء از شیء **وهو** و آن تحذیر در اصطلاح نحاة اینست که **معمول بتقدیر اتق**
یعنی اسمی ست که عمل کرده شده است دران اسم بنا بر مفعولیت بتقدیر اتق وقوله معمول صفت ست از ان که
اسم مفعول ست پس او را از موصوف ناچار ست و موصوف درین مقام اسم ست اگر گفته شود که صوت معمول
اسم نمی تواند شد زیرا که معمول اعراب میباشد چنانچه گویند مثلا عمل این عامل نصب ست پس نصب معمول
شد و تحذیر مفعول به پس چگونه قوله معمول بر تحذیر محمول شود جواب میگویم قوله معمول بتاویل معمول فیه است
پس از قبیله حذف و ایصال ست یعنی حذف ضمیر و ایصال آن ضمیر [illegible] چنانچه گفته شد اسم مشترک ست یعنی
مشترک فیه است و جائز ست که بتاویل معمول فیه نباشد بلکه اطلاق معمول [illegible] از قبیل اطلاق حال بر محل است

ولہذا حضرت قدس سرہ السامی معمول را بقولہ اسم عمل فیہ النصب تفسیر کردہ اند اگر گفتہ شود کہ اگر مصرح وہو
معمول اتق میفرمود اخصر و دال ست بر مقصود می بود زیرا کہ مقام در بیان حذف عامل مفعول است بتقدیر اتق
دلالت میکند جواب میگویم قصد مصرح تعریف ست و تعریف مستحق توضیح ست یا آنکہ در ذکر تقدیر رعایت
حال عینی ست کہ مقصود مصرح است و قولہ تحذیرا ممکن است کہ مفعول مطلق فعل ماضی مجہول محذوف باشد
یعنی حذر تحذیرا و جملہ فعلیہ درینوقت صفت معمول ست و تحذیر مصدر مجہول است و می تواند کہ مفعول لہ بود برای
فعل ماضی مجہول محذوف یعنی ذکر تحذیرا و درین ہنگام مصدر معروف است و جملہ نیز صفت معمول ست و جائز است
کہ منصوب بود بنا بر ظرفیت زیرا کہ مصدر حین ست و مصدر حین آنرا گویند کہ مضاف از لفظ زمان یا وقت مقدر گردد
و تقدیر کلام درین ہنگام اینست کہ قدر اتق وقت تحذیر المعمول مما بعدہ از چیزیکہ ثابت و واقع ست آن چیز
بعد آن معمول کلمہ ما موصولہ یا موصوفہ است و قولہ بعدہ ظرف مضاف ست و ضمیر غائب مضاف الیہ است و ظرف
متعلق ست بہ ثلث یا وقع و جملہ فعلیہ صلہ یا صفت ست موصول یا موصوف یا صلہ یا صفت خود مجرور کلمہ من ست
و جار و مجرور متعلق ست بقولہ حذر یا ذکر و تقدیر کلام این ست کہ حذر او ذکر ذلک المعمول تحذیرا من الاسم الذی
او من اسم ثبت او وقع ذلک الاسم بعد ذلک المعمول و از قولہ بتقدیر اتق احتراز ست از مفعولیکہ بتقدیر اتق منصوب نبود چون
زیدا در جواب شخصی کہ گفت من اضرب از انکہ حذف فعل آن جائز ست نہ واجب باید دانست کہ تعریف تحذیر بمعنی قدر
است کہ مذکور شد یعنی معمول بتقدیر اتق و این ہر دو قسم ست اول آنکہ معمول بود بتقدیر اتق تحذیرا مما بعدہ کما مر
فی المتن و معمول بہ درین قسم گاہی اسم ظاہر میباشد و گاہی مضمر و آنکہ اسم ظاہر بود بسوی کاف خطاب مضاف
میباشد و آنکہ مضمر ست اغلب ضمیر مخاطب میباشد و گاہی ضمیر متکلم بود مثل ایای الشر و این قسم اول ہر دو نوع ست
یکی آنکہ محذر منہ در و اسم صریح بود دوم آنکہ محذر منہ در و اسم غیر صریح باشد باین طریق کہ محذر منہ فعل بود ماول
باسم چنانچہ در امثلہ معلوم خواہد شد و درین دو نوع معمول محذر میباشد و مابعد او محذر منہ و قسم دوم اینست
کہ معمول بود بتقدیر اتق و آن معمول مکرر بود و آن معمول درین قسم محذر منہ میباشد و محذر او محذوف بود چنانچہ
بسوی این قسم اشارہ کرد مصرح بقولہ او ذکر المحذر منہ مکررا و قولہ ذکر بدو روایت مرویست یکی بصیغہ مصدر
و دوم بصیغہ ماضی مجہول و ہر دو روایت محل اشکال و اعتراض ست اما اول از انکہ تحذیرا اسم مفعول بہ ست کہ حذف
ناصب او واجب بود در وقت ضیق وقت و عدم فرصت و ذکر مفعول بہ نیست بلکہ مفعول بہ محذر منہ است
کہ مکرر مذکور بود پس صحیح نیست حمل او بر تحذیر و عطف او بر معمول و اما روایت دوم از انکہ سابق ہیچ شئی نیست

که عطف این فعل بر وی صحیح بود اگر گفته شود لازم که ما بق این چنین شی نباشد زیرا که جایز ست که قوله ذکر بر قوله معمول
معطوف باشد **جواب** میگوییم این عطف موجب فساد معنی ست از انکه ضابطه این ست که چون معطوف و معطوف علیه
که بکلمه او بود در فعلیت و اسمیت مخالف شود یعنی یکی از معطوفین اسم بود و دیگری فعل پس کلمه او درین وقت بمعنی
بل می باشد مثل انا مقیم او امشی یعنی نیستم من مقیم بلکه ماشی ام پس اگر قوله ذکر بر قوله معمول معطوف بود فساد معنی
ظاهر ست **جواب** میگوییم تصحیح هر دو روایت ممکن ست اما اول از انکه اگر مصدر مذکور مرفوع مروی ست پس ذکر
بمعنی مذکور ست یعنی او مذکور المحذر منه مکررا و اضافت مذکور بسوی محذر منه از باب جرد قطیفه است و در اصل
او محذر منه مذکور مکررا بود موصوف را حذف کردند پس صفت محتمله ماند پس لغرض تخصیص صفت بسوی موصوف
اضافت کردند یعنی آنکه درین وقت ملاحظه موصوفیت باشد پس عطف او درین وقت بر قوله معمول ست اگر گفته شود
چون قوله او ذکر بر قوله معمول معطوف بود لازم می آید که قسم ثانی تقدیر اتق معمول نباشد زیرا که کلمه او مقابله را
تقاضا میکند **جواب** میگوییم تقابل میان معطوف و معطوف علیه باعتبار قید ست که آن قوله تحذیرا مما بعده است
و قسم ثانی اگرچه معمول ست بتقدیر اتق لیکن محذر از ما بعد نیست و اگر مصدر مذکور منصوب مروی ست پس معطوف
است بر قوله تحذیرا درین وقت ناچار ست که هر دو مصدر را حین گردانند و تقدیر کلام انیست که هو معمول قدر عامله
وقت تحذیر المعمول مما بعده او وقت ذکر المحذر منه مکررا و اما تصحیح روایت ثانی باین طریق ست که قوله ذکر معطوف ست
بر فعل مقدر که ناصب قوله تحذیر ست که آن ذکر یا حذر باشد و قوله ذکر المحذر منه مکررا جمله صفت معمول است بسبب
عطف و قوله مکررا از قوله المحذر منه حال ست و تصحیح روایت ثانی آسان و بی تکلف ست و لهذا حضرت قدس سره
السامی همین روایت را اختیار کردند چنانچه فرمودند او ذکر المحذر منه مکررا علی صیغة المجهول اگر گفته شود جمله
چون صفت واقع شود او را از عاید ناچار ست و عاید درین جمله مفقود ست پس صحیح نیست که این جمله صفت قوله
معمول باشد **جواب** میگوییم عاید عام ست ازین که ضمیر بود یا وضع مظهر موضع مضمر یا اشیای دیگر کما تبین فی موضعه و درینجا
وضع مظهر موضع مضمر ست از انکه کلام در اصل انیست که او معمول بتقدیر اتق ذکر مکررا پس در مقام ضمیر ذکر که بسوی
معمول راجع بود محذر منه آورد که اسم ظاهر ست و مراد از محذر منه همان معمول ست اگر گفته شود وضع مظهر موضع مضمر
برای چه فائده می باشد و این جا چه فایده است **جواب** میگوییم تنبیه است بر این که معمول درین قسم محذر منه می باشد
و باید دانست که مفعول به درین قسم اسم ظاهر و نیز اسم ضمیر میباشد برابر ست که اسم ظاهر مضاف بود یا نبود و مضمر
نیز عام ست که متکلم بود یا مخاطب یا غائب **مثل ایاک و الاسد و ایاک و ان تحذف** هر یکی ازین دو مثال

برای نوع اول ست و تحقیق مقام و تنقیح مرام آنست که ایاک درین دو مثال محلاً منصوب ست از انکه مفعول بہ
فعل محذوف ست که ان بعد باشد که امر حاضر است از باب تفعیل و ایاک محذر ست و محذر منه محذوف
است که آن من الاسد ست و در مثال اول و من ان تحذف ست و در مثال ثانی بقرینه معطوف و ایاک درین دو مثال
در اصل بعدک بود پس لازم آمد اجتماع ضمیر فاعل و مفعول برای شئی واحد زیراکه مراد از ضمیر فاعل که در بعد ست
همان ست که مراد از کاف خطاب ست و این اجتماع در غیر افعال قلوب ممتنع ست و در افعال قلوب جایز مثل
علمتنی و وجدتنی یعنی دانستم من خود را و یافتم خود را پس اگر در غیر افعال قلوب چنین اجتماع یافته شود واجب ست
که ثانی را بلفظ نفس بدل کنند و بسوی آن ضمیر مضاف گردانند پس بعدک بعد نفسک شد و هرگاه بعد را
از جهت تنگی وقت و عدم فرصت حذف کردند لفظ نفس را نیز بسبب ارتفاع اجتماع ممنوع و عدم احتیاج حذف
شود ند پس ضمیر متصل را بضمیر منفصل بدل کردند از جهت آنکه ما یتصل به مفقود ست ایاک شد و قوله والا الاسد
و قوله و ان تحذف معطوف ست بر قوله ایاک یعنی بعد نفسک من الاسد والاسد من نفسک و بعد نفسک
من ان تحذف الارنب و حذف الارنب من نفسک یعنی دور کن نفس خود را از اسد و اسد را از نفس خود و دور دار
نفس خود را از حذف ارنب و حذف ارنب را از نفس خود و حذف ارنب عبارت ست از زدن خرگوش بعصا
و باید دانست که محذر منه در مثال اول اسد ست و در مثال ثانی حذف ارنب زیراکه مراد از تبعید اسد یا تبعید
حذف ارنب از نفس مخاطب ترسانیدن نفس مخاطب ست از اسد و حذف ارنب نه مراد ترسانیدن اسد
و حذف ارنب ست از نفس مخاطب اگر گفته شود محذر منه بودن اسد مسلم ست واما بودن حذف ارنب محذر منه
مسلم نیست **جواب** میگوییم در حذف ارنب نیز خوف حرمت ست از انکه ارنب نازک بدن می باشد
تحمل ضرب نمی تواند طایر روح مبارکش باندک ضرب و جراحت باشیانه اصلی خود پرواز می نماید پس احتمال است
که بزدن عصا بمیرد و حرام شود اگر گفته شود معطوف در حکم معطوف علیه میباشد و ایاک محذر ست و اسد
محذر منه پس عطف اسد بر ایاک صحیح نیست **جواب** میگوییم مشارکت معطوف بمعطوف علیه در جمیع امور
واجب نیست بلکه مشارکت او بمعطوف علیه در امر خاص واجب ست که بر و اعراب خاص دلالت میکند چنانچه
رفع که دلالت می کند بر فاعلیت و نصب که دلالت میکند بر مفعولیت و جر که دلالت میکند بر اضافت
پس اگر معطوف علیه مرفوع بود مثلاً مشارکت معطوف بمعطوف علیه مرفوع در فاعلیت فقط واجب ست
مثل جاءنی زید و عمرو که عمرو معطوف ست بر زید و مشارک نیست او را در جمیع امور چنانچه ظاهر است

بلکه مشارک ست در فاعلیت که بر رفع دلالت میکند و اسد در ما نحن فیه که برایاک معطوف ست مشارک ست
او را در مفعولیت که بر نصب دلالت میکند اگر گفته شود اسد که در ایاک والاسد واقع ست از هر دو قسم تحذیر خارج
است زیرا که نه محذر ست از ما بعد و نه محذر منه است که مکرر بود پس واجب ست که از تحذیر نیز خارج شود زیرا که انحصار
مقسم در اقسام از لوازم تقسیم ست و حالانکه اسد مذکور در تحذیر داخل ست از انکه صادق می آید بر و مفهوم تحذیر
که معمول بتقدیر اتق او نحوه است پس انحصار مذکور باطل ست و چون انحصار از لوازم تقسیم ست و از انتفاء لازم انتفاء
ملزوم ضروری و بدیهی پس لازم می آید که تقسیم تحذیر بسوی دو قسم مذکور نیز باطل باشد **جواب** میگوییم مراد از معمول
که در قوله معمول بتقدیر اتق واقع ست آن معمول ست که باصالت بود نه بتبعیت پس مفهوم تحذیر بر اسد صادق نمی آید
تا بطلان انحصار مذکور لازم آید فافهم اگر گفته شود معمول در قول مذکور مطلق واقع ست و مطلق مقید نمیشود مگر بقرینه
پس کدام چیز قرینه است برانکه مراد از معمول باصالت ست **جواب** میگوییم ذکر توابع علحده قرینه است که این
مراد از جمیع محدودات که در مرفوعات و منصوبات و مجرورات واقع اند بالاصالت ست **جواب** دوم لانم که
مفهوم تحذیر بر اسد صادق می آید زیرا که معمول در قوله معمول بتقدیر اتق او بعده او نحوهما مقید ست باحد قیدین یکی حذف
تحذیر امما بعده و دوم ذکر المحذر منه مکررا و اسد این چنین معمول نیست پس خارج ست از تعریف تحذیر اگر گفته شود
چرا مصرح برای نوع اول دو مثال آورد **جواب** میگوییم اشاره کرد مصرح بدو مثال برین که نوع اول
نیز بر دو نوع ست یکی آنکه محذر منه اسم صریح بود دوم آنکه اسم غیر صریح **والطریق الطریق** مثال نوع
ثانی ست یعنی اتق من الطریق پس اتق را حذف کردند برای تنگی وقت و عدم فرصت و حرف جر را نیز
حذف نمودند الطریق الطریق شد و قوله الطریق منصوب ست به نزع خافض و طریق ثانی تاکید ست و باید
دانست که اتق که صیغه امر حاضر ست از باب افتعال مثل اتقی یتقی اتقاء الخ لازم ست و معنی الاتقاء پرهیزیدن
و پرهیز نمودن پس بعد او اسم منصوب نخواهد بود مگر بنزع خافض و لهذا گفته اند که المتقی من یتقی الشرک والمعاصی
در اصل المتقی من یتقی من الشرک ست اگر گفته شود عدم فرصت و تنگی وقت موجب عدم تکرار ست **جواب** میگوییم
تکرار اسهل ست از اظهار فعل از روی تلفظ چنانچه ظاهر ست یا آنکه عدم فرصت و تنگی وقت قبل تلفظ طریق اول است
نه بعد آن و الاتقاء یکسو شدن و پرهیز کردن **و مخفی نماند** که تقدیر اتق در نوع اول صحیح نیست زیرا که جائز نیست
اتقیت زیدا عن الاسد یعنی یکسو شدم من زید را از اسد زیرا که اتق لازم ست و ما بعد او منصوب نمیباشد مگر بنزع
خافض چنانچه گفته شد پس صحیح نخواهد شد اتق نفسک من الاسد و اتق نفسک من ان تحذف و اگر نفسک

را به نزع خافض منصوب گردانند فساد معنی ظاهرست زیراکه محذر منه دران دو مثال نفس مخاطب نیست بلکه اسد
وحذف ازنیست پس واجب ست که مثل بعد یا نح که مرادف اوست درین دو مثال مقدر کرده شود وتقدیر
بعد درمثال نوع ثانی که الطریق الطریق باشد صحیح نیست زیراکه مقصود متکلم از قوله الطریق الطریق پرهیز ویکسو
کنانیدن مخاطب از طریق ست نه بعید گردانیدن مخاطب ست از طریق پس واجب ست که درین مثال
اتق مقدر کرده شود لهذا اعتراض کرده اند که اگر مصرح هو معمول تقدیر اتق او بعد او نحوهما میگفت هر آئینه اشمل می شد
پس مقدر میکردند مثل بعد درجمیع افراد نوع اول ومثل اتق در اکثر افراد نوع ثانی ودر بعضی افراد او تقدیر مثل بعد
جایزست مثل نفسک نفسک یعنی بعد نفسک من نفسک اگر گفته شود ازین تقدیر لازم می آید که نفس محذر باشد
نه محذر منه پس معلوم شد که این مثال از افراد نوع ثانی نیست ازانکه در نوع ثانی محذر منه مکرر می باشد ونیز
ممکن نیست که از افراد نوع اول باشد زیراکه نفس صلاحیت ندارد که محذر منه بود چون اسد پس قوله تحذیرا مما
بعده صادق نمی آید **جواب میگویم** تقدیر مثال مذکور اینست که بعد نفسک من نفسک. نفسک بعد را
محذر حذف کردند وحرف جر را نیز حذف نمودند و نفسک محذر منه مکررست ومیتوانند که این مثال از افراد نوع اول باشد
ازانکه مراد از نفس ثانی نفس اماره است که اشد موذیات ست لهذا ازو پناه خواسته اند وقوله قدس سره السامی
فان المعنی علی بعد نفسک من نفسک التی یوذیک کالاسد ونحوه انتهی اشارت بسوی همین ست که مراد از نفس
نفس اماره است بدانکه چون محذر منه بعد محذر واقع شود از دو حال خالی نیست که یا محذر منه با ان ناصبه است
یا با ان ناصبه نیست اگر با آن ناصبه نبود درو دو وجه جایزاند یکی آوردن آن محذر منه با واو عاطفه مثل ایاک
والاسد پس درین وقت محذر منه محذوف ست که آن من الاسد باشد وقوله والاسد معطوف است بر قوله ایاک
ودرحقیقت محذر منه است ودوم آوردن محذر منه با کلمه من چنانچه اشارت کرد مصرح بسوی این بقوله
وتقول ایاک من الاسد یعنی میگوئی ایاک من الاسد چنانچه میگوئی ایاک والاسد واگر محذر منه
باان ناصبه است پس درهمین دو وجه مذکور جایزاند چون ایاک وان تحذف و **وایاک من ان
تحذف** ولیکن درین محذر منه وجه آخر نیز جایزست وآن اینست که کلمه من را مقدر کرده شود کما اشار الیه
بقوله **وایاک ان تحذف بتقدیر من** یعنی میگوئی ایاک ان تحذف بتقدیر من زیراکه حذف حرف جر
از ان وان قیاسی ست **ولاتقول ایاک الالامتناع تقدیر من** یعنی نمیگوئی در مثال اول ایاک
الاسد بتقدیر من ازانکه تقدیر کلمه من در غیر ان وان ممتنع ست اگر گفته شود لانسلم که ممتنع باشد بسبب تقدیر

کلمه من در مثل الطریق الطریق که منصوب بنزع خافض ست بتقدیر همان کلمه من و حالانکه ان و انّ معدوم است
جواب میگویم تقدیر کلمه من در امثال این مثال شاذ و نادر ست والنادر کالمعدوم یا ایها المخدوم
اگر گفته شود می باید که در ایاک والاسد نیز کلمه من مقدر کنند بطریق شذوذ چون الطریق الطریق جواب میگویم
تقدیر من در کلمه الطریق الطریق سماعی ست نه قیاسی و سماعی مقصور بر سماع ست قیاس بر و نشاید اگر گفته شود
چرا نمیگویند ایاک الاسد بتقدیر حرف عطف جواب میگویم حذف حرف عطف اشذ شذوذ ست ازانکه
حذف حرف جر با ان و انّ قیاسی ست و در غیر آن نیز کثیر و شایع ست بر سبیل شذوذ بخلاف حذف حرف
عطف که نه قیاسی ست و نه کثیر ست بر سبیل شذوذ بلکه اقل قلیل و نادر ست بر خلاف قیاس هرگاه که فارغ
شد مصرح از مفعول به شروع کرد در بیان مفعول فیه پس گفت **المفعول فیه** یعنی هذا بحث المفعول فیه پس بدانکه
قوله المفعول فیه خبر مبتدا محذوف ست بتقدیر مضاف یا مبتدا است محذوف الخبر یعنی و منه المفعول فیه
بقرینه و منه المفعول المطلق والف لام بر قوله المفعول اسم موصول ست و قوله مفعول اسم مفعول ست
و قوله فیه مفعول مالم یسم فاعله است و می تواند که مفعول مالم یسم فاعله ضمیر مفعول بود که راجع باشد بسوے
مصدریکه از مفعول دانسته میشود که آن فعل ست از قبیله و قد حیل بین العیر والنزوان کما مر غیرة و درین وقت قوله
فیه متعلق ست بقوله المفعول و اسم مفعول یا مفعول مالم یسم فاعله صله الف لام ست و موصول با صله خود خبر مبتدا
محذوف ست یا مبتدا است محذوف الخبر یعنی و منه المفعول فیه بقرینه و منه مفعول المطلق کما مر آنفا یعنی بعضے
از اسم منصوب آن اسم ست که کرده شده است در و یا کرده شده است فعل در و و قوله **هو ما فعل**
فیه فعل مذکور جمله مستانفه است زیرا که مصرح چون گفت هذا بحث المفعول فیه گویا سائل سوال کرد که ما
المفعول فیه پس مصرح گفت هو ما فعل الخ و قوله هو ضمیر فصل ست و می تواند که قوله المفعول فیه مبتدا باشد
و قوله هو ما فعل فیه خبر او بود یعنی مفعول فیه چیزی ست که کرده شده است در و فعلی که مذکور ست و کلمه ما
میتواند که موصوله بود و ما بعد او صله باشد یا موصوفه بود و ما بعد او صفت باشد اگر گفته شود مفعول فیه از قسم
لفظ است و ما فعل فیه فعل مذکور لفظ نیست زیرا که زمان خواهد بود یا مکان پس چگونه قوله ما فعل فیه بر قوله المفعول
فیه محمول شود **جواب میگویم** مضاف محذوف ست بقرینه ما سبق یعنی هو اسم ما فعل فیه اگر گفته شود تعریف
الشی بما یساویه فی المعرفت والجهالت ممنوع ست ازانکه درین وقت تحصیل صورت غیر حاصله که مقصود از تعریف
مفقود است و تعریف مفعول فیه بقوله هو ما فعل الخ از همین قبیل ست ازانکه از قوله المفعول فیه دانسته شود

ما فعل فیه الخ و بالعکس و اگر گویند که قوله المفعول فیه عام ست ازین که آن فعل که در و کرده شده است مذکور باشد
یا نباشد بخلاف قوله ما فعل فیه پس وارد میشود که قصد مصرح بیان اصطلاحات نحاة ست پس مراد از مفعول فیه همانست
که کرده شده است در و فعل مذکور **جواب میگوییم** این تعریف از قبیله تعریف لفظی ست و آن عبارت ست
از تفسیر مدلول لفظ بلفظ آخر که بلفظ اول مرادف بود و از و اظهر و اجلی باشد و ظاهر ست که قوله ما فعل فیه مرادف ست
بقوله المفعول فیه لیکن از و اظهر و اجلی ست و تعریف لفظی بالاتفاق جایز ست و تحصیل صورت غیر حاصله از تعریف
حقیقی مقصود ست بخلاف تعریف لفظی که مقصود از و تعیین لفظ برای معنی از معانی مخزونه است کما حقق فی
المقام و باید دانست که مراد از فعل که در قوله ما فعل فیه فعل مذکور واقع ست حدث ست نه فعل اصطلاحی
و مذکور بودن حدث عام ست که ضمنًا بود یعنی در ضمن فعل اصطلاحی باشد یا در ضمن شبه فعل چون اسم فاعل و اسم مفعول
و هر یک از فعل اصطلاحی و شبه فعل نیز عام ست که ملفوظ باشد یا مقدر چون الیوم در قولهم ضربت الیوم اسم چیزی ست
که کرده شده است در و حدثی که مذکور ست در ضمن فعل اصطلاحی که آن ضربت باشد زیرا که موضوع ست برای
حدث و نسبت الی فاعل فا و زمان پس دلالت ضربت که فعل اصطلاحی ست بر حدث فقط دلالت تضمنی است
پس ذکر حدث نیز در ضمن فعل اصطلاحی خواهد بود و یا آن حدث مذکور بود مطابقت باین طریق که لفظی مذکور
شود که برای حدث موضوع بود و دلالت کند بر حدث بدلالت مطابقی و این وقتی ست که عامل مفعول فیه
مصدر باشد چون اعجبنی من ضرب زید مرد الیوم و باید دانست که قوله اسم ما جنس ست از انکه شامل ست
محدود و غیر محدود جمیعا و قوله فعل فیه فعل فصل ست من وجه از انکه خارج شد از و غیر اسماء زمان و
مکان و نیز جنس ست من وجه از انکه شامل ست بجمیع اسماء زمان و مکان خواه مذکور باشد و یا آن اسما
فعلی که دران کرده شده است یا مذکور نباشد زیرا که هیچ اسم زمان و مکان خالی ازین نیست که دران زمان
و مکان فعلی از افعال واقع شده باشد چون یوم و دهر و قدام و تحت که در مثل یوم الجمعة یوم طیب واقع ست
و قوله مذکور صفت فعل ست نیز فصل ست از انکه خارج شد از و جمیع اسماء زمان و مکان که یا آن اسما
آن فعل مذکور نبود که دران زمان و مکان کرده شده است اگر گفته شود خروج مثل تحت و قدام از قوله
مذکور مسلم ست و لیکن خروج یوم که در مثل یوم الجمعة یوم طیب واقع ست مسلم نیست از انکه نیست هیچ
یومی از ایام جمعه آنکه طیب در آن یوم واقع ست پس تعریف مفعول فیه صادق می آید به یوم که در مثال مذکور است
پس سمے باید که مفعول فیه باشد **جواب میگوییم** تعریف مفعول فیه بر یوم مذکور صادق نمے آید

ازانکه فعل مذکور طیب یوم ست وطیب یوم جمعه نکرده شده است در یوم جمعه وگرنه زمانه را زمانه لازم آید بخلاف
ضربت یوم الجمعه زیرا که فعل متکلم که ضرب است کرده شده است در یوم جمعه اگر گفته شود مذکور بودن فعل عام ست
ازین که ضمنا بود یا مطابقة کما مر آنفا پس هرگاه که طیب یوم مذکور شد طیب مطلق که در ضمن طیب یوم ست نیز البته مذکور
شد ازانکه مقید ست ومقید مطلق را متضمن می باشد پس تعریف مذکور بر یوم جمعه که در مثل یوم الجمعة یوم طیب
واقع ست صادق می آید **جواب میگوییم** تعریف مفعول فیه بر یوم مذکور صادق نمی آید بدلیلی که عنقریب
ذکر کرده میشود انشاء الله تعالی اگر گفته شود تعریف مذکور مانع نیست ازانکه صادق می آید بر یوم جمعه که در
شهدت یوم الجمعة واقع ست وحال آنکه مفعول به است یعنی حاضر شدم من روز جمعه را وشک نیست
که فعل مذکور که شهود متکلم ست واقع ست در روز جمعه وهمچنین صادق مے آید بر یوم که در یوم
الجمعة یوم طیب واقع ست وحال آنکه مبتدا است ووجه صدق تعریف علی یوم الجمعة فی یوم الجمعة یوم
طیب مامر آنفا فی السوال السابق **جواب میگوییم** در تعریفات حیثیات معتبر اند پس درین تعریف
نیز قید حیثیت معتبر ست یعنی المفعول فیه اسم ما فعل فیه فعل مذکور من حیث انه فعل فیه فعل مذکور وحاصل آنست
که مفعول فیه آن اسم زمان یا مکان ست که متکلم او را باین ملاحظه ذکر کرده باشد که کرده شده است در وی فعل
مذکور ودر یوم الجمعة که در ترکیب مسطور ست اگرچه کرده شده در وی فعل مذکور لیکن متکلم آن کلام را بحیثیت
مذکوره نگفته است بلکه باین ملاحظه وباین حیثیت گفته است که فعل شهود بر یوم جمعه واقع ست
پس یوم جمعه مفعول به است نه مفعول فیه وهمچنین ست یوم که در طاب الیوم ویوم الجمعة یوم طیب
واقع است اگر گفته شود قوله ما فعل فیه فعل مذکور از دو حال خالی نیست که یا مراد ازو آنست
که ما نسب الیه الفعل المذکور بکلمة فی پس درین وقت بسوی اعتبار قید حیثیت حاجت نیست زیرا که
فعل مذکور در امثله مسطوره بواسطه کلمه فی نسبت نکرده شده است ویا مراد ازو معنی حقیقی ست پس درین وقت
نیز فائده نیست در اعتبار قید حیثیت ازانکه حاصل معنی قول مذکور درین هنگام اینست المفعول فیه اسم موصوف
بان الفعل فیه فعل مذکور ویوم الجمعة در مثال مذکور بقوله ما فعل فیه فعل مذکور موصوف نیست بلکه موصوف ست
باین که وقع علیه الفعل **جواب میگوییم** لا نسلم اگر اراده کرده شود از قول مذکور ما نسب الیه الفعل
بکلمة فی خارج شود یوم الجمعة که در مثل شهدت یوم الجمعة واقع ست واحتیاج بسوی اعتبار
قید حیثیت نباشد زیرا که صادق می آید برو ما نسب الیه الفعل بکلمة فی ازانکه نسبت کرده شده است بسوی

فعل مذکور بواسطه کلمه فی در مثل شهدت فی یوم الجمعة پس اعتبار قید حیثیت واجب است و نیز مسلم نیست که اگر مراد از قول مذکور معنی حقیقی بود در اعتبار حیثیت مذکوره فائده نباشد ازانکه یوم الجمعة که در مثال مذکور واقع است موصوف ست بقوله اسم ما فعل فیه فعل مذکور ازانکه مراد از موصوف بودن شیء بشیء آنیست که صفت بر موصوف صادق آید و ظاهر ست که اسم ما فعل فیه فعل مذکور بر یوم جمعه صادق می آید پس خارج نمیشود مگر باعتبار قید حیثیت مذکوره و مستور و محتجب نیست که چون مراد از قول مذکور معنی حقیقی بود مسلم ست که درین وقت احتیاج ست بسوی اعتبار قید حیثیت مذکوره واما وقتیکه مراد از قول مذکور ما نسب الیه الفعل بکلمه فی باشد سلامت نداریم که درین وقت بسوی اعتبار قید حیثیت حاجت باشد ازانکه یوم الجمعة که در مثال مذکور واقع ست نسبت نکرده شده است بسوی او فعل مذکور بواسطه کلمه فی در مثل شهدت فی یوم الجمعة ترکیب علیحده است و مراد آنیست که در ترکیبی که اسم مذکور واقع ست منسوب باشد بسوی او فعل مذکور پس حاجت نیست بسوی اعتبار قید حیثیت اگر گفته شود اعتبار قید حیثیت باطل ست ازانکه درین وقت استدراک قوله مذکور لازم می آید زیرا که مذکور بودن فعل از قید حیثیت نیز دانسته میشود و عدم اعتبار او موجب بطلان تعریف است ؎ بلاست عاشقی شاهد آن چار ابرو ٭ ز چار موجه طوفان نجات ممکن نیست جواب میگویم من ابتلی ببلیتین یختار اهونهما و ظاهر ست که بطلان تعریف از لزوم استدراک اهون ست و نیز این استغنا از قوله مذکور بسبب قید حیثیت از قبیل استغنا از مقدم بسبب آخر ست و این جایز و کثیر الوقوع ست مثل قولهم جاءنی رجل انی ید جواب دوم چون قید حیثیت در متن مذکور ست ذکر قوله مذکور برای زیادتی توضیح مقرر ست حضرت قدس سره السامی بقوله ولا یخفی انه علی تقدیر قید الحیثیة لا حاجة الی قوله مذکور انتهی تنبیه است بر امکان اختصار نه غرض آنیست که قوله مذکور را اصلا فائده نیست بدلیل قوله الا الزیادة لتصویر المعرف انتهی و قوله من زمان او مکان بیان ما موصوله یا موصوفه است و زمان آنست که جواب متی واقع شود و مکان آنست که جواب این واقع شود و باید دانست که قوله من زمان او مکان اشارت ست بسوی دو قسم مفعول فیه و تمهید ست برای بیان حکم هر واحد و مراد از زمان و مکان عام ست که حقیقی بود چون سرت یوم الجمعة و قمت خلفک یا مجازی باشد مثل جلست قدوم زید ای وقت قدوم زید و قدوم زید زمان مجازی ست ازانکه گاهی مصدر را حین گردانیده میشود بحذف مضاف در مثل جلست فی الشمس ای فی مکان الشمس وقتیکه مراد از شمس نور بود یا فی مکان اثرها وقتی که مراد جرم مشخص بود پس فی الشمس مکان مجازی ست و التمهید فی اللغة پا بیند از و

گستر انیدن و محرک کار شدن هرگاه که فارغ شد مصرح از تعریف مفعول فیه شروع کرد در بیان شرط نصب او پس گفت **وشرط نصبه تقدیر فی** یعنی شرط منصوب بودن مفعول فیه اینست که کلمه فی مقدر کرده شود از انکه اظهار کلمه فی در لفظ موجب جر ست کما لا یخفی اگر گفته شود با رجاره که برای ظرفیت ست نیز از د داخل مفعول فیه است مثل صلیت بالمسجد پس وجه تخصیص کلمه فی بذکر چه باشد **جواب میگویم** استعمال فی در مفعول فیه کثیر است از با رجاره پس تقدیر غیر فی جایز نیست از انکه اگر مثلا با رجاره را مقدر کنند ذهن سیاقت نخواهد کرد بسوی تقدیر با رجاره بلکه بسوی تقدیر فی از ان جهت که مشهور ست پس غیر کلمه فی در مفعول فیه مقدر نمی تواند شد ولهذا مصرح کلمه فی را بذکر خاص کرد و نیز **مخفی نماند** که از قوله وشرط نصبه تقدیر فی دانسته میشود که اگر کلمه فی ظاهر باشد نیز مفعول فیه خواهد بود زیرا که مصرح تقدیر کلمه فی را شرط نصب مفعول فیه کرده است نه شرط ذات مفعول فیه پس ازینجا معلوم میشود که مفعول فیه بر دو قسم ست **یکی** آنکه کلمه فی درو مقدر باشد و آن منصوب بود و **دوم** آنکه درو کلمه فی ظاهر بود و آن مجرور میباشد پس مصرح جمهور مخالف است از انکه نزدیک ایشان مفعول فیه همان است که بتقدیر فی منصوب باشد و هرگاه اشارت کرده بود مصرح بتقسیم زمان و مکان بسوی دو قسم مفعول فیه شروع کرد در بیان احکام هریک پس گفت **وظروف الزمان کلها تقبل ذلک** یعنی ظروف زمان تمام ظروف زمان مبهم بوند یا محدود تقدیر کلمه فی را قبول میکنند پس منصوب خواهند شد بسبب وجود شرط که آن تقدیر کلمه فی است اگر گفته شود چرا مقدم کرد مصرح بیان احکام ظروف زمان را بر بیان احکام ظروف مکان **جواب میگویم** مفعول فیه از منصوبات است و هریک از دو نوع ظروف زمان که مبهم و محدود ست منصوب می باشد از انکه تقدیر فی را قبول میکنند بخلاف ظروف مکان پس ظروف زمان از دو قسم مفعول فیه قسم کامل ست و ظاهر است که کامل مستحق تقدیم و تعظیم ست و ظرف زمان مبهم آن را گویند که او را حد و نهایت اعتبار نکرده باشند و چون حین و دهر و کلام در تحقیق دهر و سرمد طولی دارد و من اراد الاطلاع فلیرجع الی الافق المبین فان شمس التحقیق تطلع من هناک و این کتاب لایق چنین اطناب نیست و ظرف زمان محدود آن را گویند که او را حد و نهایت اعتبار کرده باشند چون یوم و لیل و سنه اگر گفته شود چرا ظرف زمان مبهم و محدود تقدیر فی را قبول میکنند و منصوب میباشد **جواب میگویم** ظرف زمان مبهم جزء فعل ست از انکه فعل موضوع ست برای حدث

ونسبت الی فاعل او زمان که مبهم ست و چون ظرف زمان مبهم جزء فعل شد پس جائزست که بغیر واسطه کلمه فی منصوب شود همچون مصدر یعنی مفعول مطلق که جزء فعل ست بغیر واسطه شی منصوب میشود مثل ضربت ضربا و ظرف زمان محدود اگرچه جزء فعل نیست پس می باید که بتقدیر کلمه فی منصوب نشود لیکن بر ظرف زمان مبهم محمول ست بواسطه آنکه هر یک در زمان اشتراک دارد مثل صمت الیوم و قوله ظروف الزمان مبتدا مضاف ست باضافت بیانیه و قوله القبیل جملهٔ فعلیه خبرست و قوله کلها مرفوع ست ازانکه تاکید قوله ظروف الزمان ست هرگاه که فارغ شد مصنف از بیان ظروف زمان شروع کرد در بیان ظروف مکان پس گفت **وظروف المکان ان کان مبهما قبل ذلک والا فلا** یعنی ظرف مکان بر دو قسم ست ظرف مکان مبهم و ظرف مکان محدود و ظرف مکان مبهم تقدیر فی را قبول میکند و منصوب می شود ازانکه بر ظرف زمان مبهم محمول ست بسبب اشتراک هر دو در ابهام مثل جلست خلفک و ظرف مکان محدود تقدیر فی را قبول نمیکند ازانکه حمل او بر ظرف زمان مبهم ممکن نیست بواسطه آنکه هر دو از روی ذات و صفت مختلف اند اما از روی ذات ازانکه ظرف زمان مبهم زمان ست و ظرف مکان محدود مکان و اما از روی صفت ازانکه ظرف زمان مبهم مبهم است و ظرف مکان محدود محدود اگر گفته شود ضمیر قوله ان کان یا بسوی ظروف راجع است یا بسوی مکان و اول خلاف قیاس ست و دوم صریح البطلان اما اول ازانکه مرجع جمع ست پس کانت واجب ست اما ثانی ازانکه درین وقت خلو خبر از ضمیر مبتدا لازم می آید و هو حرام بالاجماع و مبتدا قوله ظروف المکان ست جواب میگویم ضمیر مذکور بسوی مکان راجع ست و اضافت ظروف بسوی مکان اضافت بیانیه است پس خلو مذکور لازم نمی آید زیرا که انچه بسوی مبین بالکسر عاید بود در حقیقت بسوی مبین بالفتح عاید است و ممکن ست که ضمیر مذکور بسوی ظروف عاید بود بتاویل قسم زیرا که ظروف مکان قسم دوم از ظروف ست و هرگاه نزدیک بعضی متقدمین ظرف مکان محدود آنست که معرفه بود چون خلفک و امامک و ظرف مکان مبهم آنست که نکره باشد چون خلف و امام و فوق و تحت شروع کرد مصنف در بیان چیزیکه مختار اکثر متقدمین ست پس گفت **وفسر المبهم بالجهات الست** والف لام بر قوله المبهم عهد خارجی ست که اشارت است بسوی مکان مبهم یعنی بیان کرده میشود مکان مبهم را از جهات سته یعنی گفته اند که ظروف مکان مبهم جهات سته اند و انچه ماسوا ست ظرف مکان محدود ست و مصنف مذهب آن بعض اختیار نفرمود و به بیان آن نیز متعرض نشد ازانکه ضعیف است و وجه ضعف این است که مثل

خلفاک و امامک بالاتفاق منصوب میباشند بتقدیر فی و نیز اجماع و اتفاق برین ست کہ ظرف مکان محدود تقدیر فی را قبول نمیکنند و منصوب نمی باشد پس اگر مثل خلفک و امامک مکان محدود بود از جهت آنکہ معرفہ است مناقض و منافی ان هر دو اجماع میشود کما لایخفی پس تفسیر آن بعض مکان مبهم را بمکان نکرہ جامع نیست و بعضے **جواب گفتہ اند** کہ مراد آن بعض از مکان نکرہ آنست کہ حقیقۃً نکرہ بود و خلفک و امثال او ملحق بہ نکرہ است از انکہ مبہم ست و این جواب نیز ضعیف ست زیرا کہ حضرت قاضی شہاب الملۃ والدین ملک العلما در ارشاد چنین ارشاد کردہ اند کہ جہات ستہ باضافت معنویہ معرفہ نمیشوند ہمچون لفظ مثل و غیرہ و نیز تفسیر آن بعض مکان مبہم را بمکان نکرہ مانع نیست زیرا کہ برین تفسیر مثل بیت و مسجد و دار در مکان مبہم داخل میشود و حالانکہ بالاتفاق مکان محدود ست پس مذہب صواب اینست کہ جہات ستہ امام و خلف و یمین و شمال و فوق و تحت است و نیز آن اسمائیکہ در معنی آن اسماء ستہ مذکورہ بوند چون قدام و امثال آن اگر گفتہ شود چرا امام و امثال او از ظروف مکان مبہم بود **جواب میگویم** امام مثلاً شامل ست بجمیع مکانی کہ مقابل وجہ است تا انقطاع زمین پس مبہم شد و قس علیہ البواقی اگر گفتہ شود قولہ الست صفت جہات ست پس میباید کہ الستۃ باشد بتاء تانیث از انکہ میان صفت و موصوف مطابقت واجب ست **جواب میگویم** قولہ جہات مؤنث ست و تانیث عدد از سہ تا دہ برعکس تانیث جمیع اشیا است پس صفت مطابق شد بموصوف اگر گفتہ شود چنانچہ میان صفت و موصوف در تذکیر و تانیث مطابقت واجب ست ہم چنین در افراد و جمع مطابقت واجب است و قولہ الجہات جمع است و قولہ الست مفرد است پس چگونہ صحیح باشد وقوع مفرد صفت جمع **جواب میگویم** الست اگرچہ از روی لفظ مفرد است اما از جہت معنی ست و این قدر در مطابقت مذکورہ کافی ست و چون تفسیر کرد مصرح مکان مبہم را بجہات ستہ موافق مذاہب اکثر نحاۃ پس وارد شد برو اعتراض بلفظ عند و لدی و مکان و مابعد دخلت باین طریق کہ این الفاظ منصوب می شوند بتقدیر فی بنا بر ظرفیت مثل مکان مبہم و حالانکہ از جہات ستہ خارج اند شروع کرد مصرح در جواب اعتراض مذکور بقولہ **وحمل علیہ عند و لدی و شبہہما لابہامہما** یعنی حمل کردہ شدہ است بر مکان مبہم کہ جہات ستہ مفسر ست لفظ عند و لدی را و آنکہ مشابہ است بعند و لدی در ابہام چون دون و سوی و وسط بسکون سین مہملہ و بین و احداد و تلقاء بواسطہ آنکہ این الفاظ چون جہات ستہ ابہام دارند از جہت

این اسما را حکم مکان مبهم داد ند که آن قبول نصب بتقدیر فی ست اگر گفته شود لانسلم که عند ولدی مبهم بود
از آنکه بمعنی قریب ست پس ابهام در و معدوم ست **جواب میگویم** از عند که در مثل جلست عندک
واقع ست مکان معین مفهوم نمیشود بلکه شامل ست بجمیع امکنه پس که گرداگرد مخاطب اند اگرچه معین اند
باعتبار آنکه مقید اند بقرینه چنانچه امام که در مثل جلست امامک واقع ست شامل ست بامکنه متعدده
تا انقطاع ارض اگرچه معین اند باعتبار آنکه مقید اند به پیش بودن نهامخاطب را وازینجا معلوم شد که قوله
وحمل علیه آه جمله مستانفه است وضمیر مجرور در قوله علیه راجع است بسوی مکان مبهم که مفسر ست
بجهات ستة وضمیر مجرور تثنیه که در قوله وشبهما است راجع است بسوی عند ولدی وضمیر مجرور تثنیه
که در قوله لابهامهما ست نیز راجع ست بسوی عند ولدی اگر گفته شود چرا ذکر نکرد مصرح وجه حمل اشباه
عند ولدی را **جواب میگویم** چون وجه حمل اشباه عند ولدی بعینه وجه حمل عند داری بود که آن
ابهام ست وجه حمل اشباه را علاحده ذکر نکرد **جواب دوم** ضمیر راجع ست بسوی عند ولدی وشبهما
بتاویل مشبه و مشبه به **جواب سوم** ضمیر راجع ست بسوی عند ولدی وشبهما
بتاویل محمول ومحمول علیه ونزدیک بعض شارحین قدس الله اسرارهم ضمیر قوله لابهامهما بسوی عند
ولدی راجع است قوله لابهامهما بیان وجه تشبیه است نه وجه حمل یعنی شبهما لاجل ابهامهما پس درین وقت
وجه حمل هرگز مذکور نیست و باید دانست که دون در سوی ظرف مکان ست زیرا که جارنی القوم دون زید
و سوی زید بمعنی جارنی القوم مکان زید ست و بیان بودن سوی مکان در بحث استثنا در شرح
قوله واعراب سوی و سواء النصب علی الظرف بتفصیل تمام مذکور خواهد شد انشاء الله تعالی
و وسط بتحریک مکان معدود ست و بسکون مکان مبهم چنانچه صاحب مسکینی شرح کنز الدقایق میفرماید
الوسط بالتحریک اسم لعین ما بین طرفی الشی کمرکز الدایرة و بالسکون اسم مبهم کداخل الدایرة و حذا بمعنی
مقابل وجانب ست وتلقاء بمعنی جهت ست و مراد از ابهام که در قوله لابهامهما ست ابهام لغوی ست
یعنی خلاف تعین نه مراد آن ابهام ست که مشتق می شود ازو مبهم اصطلاحی و آن اسمی ست که بسوی
تمیز محتاج باشد و فرق درمیان عند ولدی اینست که عند در حاضر وغایب استعمال کرده میشود
الماتقال المال عند زید وقتیکه مال نزدیک زید باشد یا غائب از زید بود چنانچه در جای بعید باشد بخلاف
لدی که استعمال کرده میشود مگر در چیزی که حاضر بود فلا یقال المال لدی زید الا اذا کان المال حاضراً

ومخفی نماند که جهات ستہ بواسطہ زیادۂ ابہام در مکان مبہم اصول اند ولہذا مکان مبہم را بجہات ستہ تفسیر کردند و ماباقی را برین جہات حمل نمودند قولہ **ولفظ مکان** معطوفست بر قولہ عند ولدی یعنی حمل کردہ شدہ است بر مکان مبہم کہ مفسرست بجہات ستہ لفظ مکان را اگرچہ مبہم استعمال کردہ نمیشود بلکہ معین کما یقال جلست مکانک ولا یقال جلست مکانا پس بایستی کہ تقدیر فی را قبول نکند ہمچون مکان محدود لیکن لفظ مکان را بر مکان مبہم حمل کردند **لکثرتہ** بسبب کثرت استعمال لفظ مکان چنانچہ در جہات ستہ کثرت استعمال ست و کثرت استعمال مقتضی و مستحق تخفیف است و ازینجا معلوم میشود کہ وجہ حمل لفظ مکان بر جہات ستہ کثرت استعمال ست نہ ابہام وگرنہ مصرح این چنین میفرمود کہ وحمل علیہ عند ولدی وشبہما ولفظ مکان لابہامہما اگر گفتہ شود لانم کہ وجہ حمل لفظ مکان کثرت استعمال بود نہ ابہام بلکہ ابہام ست زیرا کہ اگر مثلا مخاطب امکنہ متعددہ داشتہ باشد وگفتہ شود جلست مکانک پس درین وقت در لفظ مکان ابہام ست در مکانیکہ معین ست محمول ست بر مکان مبہم **جواب میگویم** لفظ مکان در اکثر استعمال معین می باشد وللاکثر حکم الکل پس وجہ حمل او این نیست مگر کثرت استعمال و حضرت مولوی ملا عصام الدین قدس سرہ فرمودہ اند قولہ لکثرتہ ای کثرۃ استعمالا وہو بعید عن العبارۃ ویحتمل ان یراد انہ حمل لکثرتہ المورثۃ للابہام فانہ اذا کثر مکان الشئ یحتمل مکانہ الامکنۃ الکثیرۃ فیصیر مبہما انتہی وباید دانست کہ مراد از قولہ ولفظ مکان این ست کہ و لفظ مکان و ما بمعناہ بمعنی حمل کردہ شدہ است بر مکان مبہم لفظ مکان و آن چیزیکہ بمعنی مکان است و تیکہ مشتق از مادۂ آن چیز بود مثل قمت مقامک و جلست مجلسک و ما بمعنی استقرار باشد چون جلست موضع القیام و قعدت موضعک و تحرکت موضع السکون وامثالہ و قولہ **وما بعد دخلت** معطوف ست بر قولہ عند ولدی یا معطوف ست بر قولہ ولفظ مکان یعنی حمل کردہ شدہ است چیزیرا کہ واقع ست بعد دخلت و نزلت و سکنت بر جہات ستہ اگرچہ ما بعد این افعال مبہم واقع نمیشوند بلکہ معین چون دخلت الدار و نزلت الخان و سکنت الحجرۃ پس بایستی کہ ما بعد این افعال تقدیر فی را قبول نکند از آنکہ مکان محدود است لیکن ما بعد این افعال را کہ بر مکان مبہم کہ مفسرست بجہات ستہ حمل کردند بواسطہ کثرت استعمال چنانچہ در جہات ستہ کثرت استعمال ست اگر گفتہ شود از کلام مصرح دانستہ نمیشود کہ وجہ حمل آن کثرت استعمال ست چراکہ وجہ حمل آن ابہام نباشد **جواب میگویم** قرینہ بر اینکہ وجہ حمل کثرت استعمال است نہ ابہام اینست کہ ما بعد این افعال در خارج نمی باشد مگر معین اگر گفتہ شود چرا نگفت مصرح

دما بعد دخلت لکثرته چنانچه لفظ ... ولفظ مکان لکثرته جواب میگویم قصد مصرح اختصار ست وآن موجب
تطویل کلام ست اگر گفته شود چرا نگفت مصرح ولفظ مکان ومابعد دخلت لکثرتهما جواب میگویم
مقصود مصرح اینست که علی الاصح گوید بعد قوله مابعد دخلت پس اگر چنین میگفت وهم میشد که قوله علی
الاصح متعلق ست بهر دو واین مخالف مقصود وی ست پس ترک کرد مصرح عبارت مذکور را بخوف توهم
لازم نیاید اگر گفته شود چرا نگفت مصرح ومابعد دخلت علی الاصح ولفظ مکان لکثرتهما وحال آنکه مبرا از
شکوک ودال بر مقصود ست جواب میگویم لفظ مکان اولی بالتقدیم ست بر مابعد دخلت از آنکه
هر دو اگرچه مکان متعین اند لیکن لفظ مکان گاهی مبهم نیز می باشد چنانچه گذشت پس لفظ مکان قریب
بمحمول علیه که آن مکان یا شد که مفعول ست بجهات ست پس لفظ مکان اولی بالتقدیم شد و چون لفظ
مکان را بر مابعد دخلت مقدم کرد [illegible] که لازمی آید [illegible] بعد قوله ولفظ مکان وجه
حملها ذکر کرد چنانچه گفت لکثرته ووجه حمل بعد قوله ومابعد دخلت ذکر نکرد بلکه اکتفا بما سبق نمود لیکن
محتاج وهر گاه که مفعول فیه بودن مابعد دخلت وحمل او بر جهات ست در علم نحو بر مذهب اصح بود گفت مصر
ح **علی الاصح** یعنی علی المذهب الاصح زیرا که مذهب نحاة اینست که مابعد دخلت ومرادف او چون نزلت
وسکنت مفعول به است واین افعال متعدی اند نه لازمی لیکن مذهب اصح اینست که مفعول فیه است
واصل در و اظهار کلمه فی بود از آنکه مکان محدود ست لیکن چون بجهات ست حمل کردند برای وجه مذکور
ازین جهت تقدیر کلمه فی در و جایز داشتند و منصوب گردانیدند واین افعال لازمی اند نه متعدی
اگر گفته شود کدام چیز دلیل ست براین که این افعال لازم اند ومابعد اینها مفعول فیه **جواب میگویم**
مصدر دخلت دخول ست بر وزن فعول بضم فا و هر مصدر که بر وزن آن باشد فعل او لازم بود چون خروج که مصدر
او خرج ست وسکنت که مصدر او سکون ست واستعمال دخلت بکلمه فی چون دخلت فی الدار واستعمال
نزلت بکلمه فی در قوله تعالی وسکنتم فی مساکن الذین ظلموا انفسهم دلیل قطعی ست بر لزوم در مسالک مسالک
سداد و شارع مشارع ارشاد دستور و محتجب نیست که مفعول فیه را فعل طلب نمی کند مگر بعد تمامی معنی خود
وظاهرست که معنی دخول تمام نمیشود بدون دار پس دار مفعول فیه نیست بلکه مفعول به ست مفعول فیه
نخواهد شد مگر اسمیکه بعد تمامی معنی دخلت آید کما قیل دخلت الدار فی البلد الفلانی پس قوله فی
البلد الفلانی که درین ترکیب واقع ست مفعول فیه است و چند امور تقاضا میکنند که ما

دخلت مفعول به بود نه مفعول فیه ازانجمله یکی اینست که چون فعل منسوب شود بسوی مکان خاص بعلاقه
وقوع خود دران مکان نیز درین وقت نسبت فعل مذکور بسوی مکان عام که بمکان خاص مسطور شامل بود
جایز می باشد حاصل اینست که چون مفعول فیه مکان خاص بود درین وقت صحیح میشود نسبت فعل آن مفعول فیه
بسوی مکانی عام که شامل است بمکان خاص چنانچه اگر گوئی ضربت زیدا فی الدار وحال آنکه آن دار در بلد
معهود است جایز است مر ترا که گوئی ضربت زیدا فی البلد و فعل دخول ازین قبیل نیست زیرا که کسی
در بلد بود دخلت الدار گوید صحیح است و صحیح نیست او را که گوید دخلت البلد ازانکه دخول در شیء را
خروج ازان شیء لازم است پس مذهب اصح اینست که ما بعد دخلت را مفعول به گفته شود نه مفعول فیه و باید
دانست که بعضی شارحین در قوله علی الاصح چنین بیان کرده اند که علی الاستعمال الاصح یعنی ما بعد
دخلت گاهی استعمال کرده میشود بغیر کلمه فی و گاهی بکلمه فی کما یقال دخلت الدار و دخلت فی الدار
ولیکن استعمال اصح اینست که استعمال کرده شود بغیر کلمه فی پس قوله علی الاصح که بمعنی علی استعمال
الاصح است مشیر است بسوی صحت استعمال دخلت بکلمه فی و اصحیت استعمال آن بغیر کلمه فی و منقول
از سیبویه آنست که استعمال دخلت بکلمه فی شاذ است **وینصب بعامل مضمر** یعنی
منصوب میشود مفعول فیه بعامل مضمر چون یوم الجمعة در جواب من قال متی سرت یعنی سرت یوم الجمعة
ومراد از اضمار عامل مفعول فیه درینجا اضمار اوست قیاسا بشرط التفسیر بقرینه قوله **علی شریطة التفسیر** یعنی
منصوب میشود مفعول فیه بعاملی که مضمر است بشرط التفسیر چون مفعول به پس قاعده اینست که هر ظرف
که بعد او فعل یا شبه فعل واقع شود و آن فعل و شبه فعل ازان ظرف اعراض کرده باشد بسبب عمل خود در ضمیر
آن ظرف یا در متعلق ضمیری که راجع است بسوی آن ظرف و آن فعل و شبه فعل باین حیثیت بود که هرگاه غلبه
داده شود آن هر دو را بجز دفع اشتغال هر آئینه آن فعل و شبه فعل نصب دهد آن ظرف را یا مناسب
او خواه مترادف بود یا لازم چون یوم الجمعة صمت فی لیلته و باید دانست که منصوب بودن مفعول فیه
بشرط التفسیر مثل منصوب بودن مفعول به است در جمیع وجوه مذکوره پس وقتیکه قرینه مرجحه نصب
معدوم بود رفع مختار خواهد بود مثل یوم الجمعة صمت فیه یا قرینه اقوی از قرینه مرجحه نصب موجود
باشد چنانچه وقتیکه ظرف مذکور بعد اذای مفاجاتیه یا بعد کلمه اما که برای طلب نبود واقع شود چون
لقیت زیدا فاذا الیوم الجمعة صام فیه وقت الایام واما یوم الجمعة فضربت فیه و نصب مختار خواهد بود

نسبب عطف جمله فعلیه بر جمله فعلیه و بعد اذا شرطیه و بعد حرف استفهام و حرف نفی مثل افطرت یوم الخمیس و یوم
الجمعة صمت فیه و اذا یوم الجمعة صمت فیه و یوم الجمعة و ما یوم الجمعة صمت فیه و نیز النصب مختار خواهد بود وقتیکه
خوف التباس مفسر بصفت بود چون کل یوم صمت فیه فی الصیف اگر کل را مرفوع خوانند یا بتدائیت صمت را خبر
گویند وهم میشود که فی الصیف خبر ست و صمت فیه که در حالت نصب مفسر بود صفت ست و درین وقت مقصود
متکلم فوت میشود و آن اخبار بروزه داشتن خود در جمیع ایام صیف ست اگرچه در غیر ایام صیف نیز روزه دار
بود و مثال مذکور در وقت وهم مسطور این معنی دارد که جمیع ایام که روزه داشتم من دران ایام در صیف پس ازینجا
معلوم میشود که متکلم در غیر ایام صیف روزه نداشته است و لیس مقصوده کذلک کما عرفت و رفع و نصب
مساوی خواهد بود در مثل زید مررت و یوم الجمعة سرت فیه و النصب واجب خواهد بود بعد حرف شرط و حرف تحضیض
چون ان یوم الجمعة صمت فیه و الا یوم الجمعة صمت فیه و رفع واجب خواهد بود وقتیکه واقع شود میان ظرف مذکور و فعل
ناصب او حرفی که او را صدارت کلام بود چون حرف استفهام و ما نافیه مثل یوم الجمعة صمت فیه و یوم الجمعة ما صمت
فیه و درین ظرف رفع واجب خواهد بود و نصب ممتنع ازانکه اگر نصب دهند تقدیم چیزی که تحت این هر دو ست بر ذات این
هر دو خواهد بود و این تقدیم موجب بطلان صدارت کلام حرف استفهام و ما نافیه ست هرگاه که فارغ شد مصنف
از بحث مفعول فیه شروع کرد در بیان مفعول له پس گفت **المفعول له** یعنی منها المفعول له بقرینه و منه المفعول
المطلق و ترکیب این قول را بر ترکیب قوله المفعول فیه قیاس باید کرد **هو ما فعل لاجله** یعنی مفعول له
اسم چیزی ست که کرده شده است بقصد تحصیل آن چیز چون ضربته تادیبا یا بسبب وجود آن چیز چون قعدت
انت عن الحرب جبنا **فعل مذکور** مراد از فعل مذکور فعل لغوی ست یعنی مصدریه نه فعل اصطلاحی پس شامل ست
الفعل و شبه فعل چون اسم فاعل و اسم مفعول و مراد از مذکور بودن فعل عام ست ازین که حقیقةً مذکور بود یا حکماً چنانچه
در وقت تقدیر فعل و از قوله لاجله مفهوم میشود که مفعول له علت غائی فعل ست و در ذهن متکلم یعنی سببی است
که فاعل را بر فعل حامل ست و فعل گاهی سبب باعث مفعول له در خارج می باشد مثل ضربته تادیبا و گاهی نمی باشد
چون قعدت انت عن الحرب جبنا چه ظاهر ست که ضرب سبب تادیب ست در خارج و قعود سبب جبن نیست
در خارج و لهذا مصنف دو مثال آورد و قوله ما فعل در تقدیر اسم ما فعل ست بقرینه قوله المفعول المطلق و هو اسم ما فعله و قوله
هو اسم ما جنس ست شامل ست بجمیع مفاعیل و دیگر اسما و قوله فعل لاجله من وجه فصل ست ازانکه خارج شوند ازو
جمیع مفاعیل و از قوله فعل مذکور خارج شد مثل تادیب که در مثل اعجبنی التادیب واقع ست ازانکه تادیب درین مثال

اگرچه اسم خبری ست که کرده شده است برای او فعل که آن ضرب است لیکن مذکور نیست اگر گفته شود از قوله فعل مذکور احتراز از تادیب که در مثال مذکور واقع ست صحیح نیست ازانکه مراد از مذکور بودن فعل ملفوظ بودن فعل ست وظاهر ست که فعلیکه سببش باعث تادیب ست در مثل ضربت زیدا مذکور ست که آن ضرب باشد **جواب میگوییم** مراد از قوله مذکور اینست که مذکور معه و فعل ضرب با تادیب مذکور نشده کما لایخفی اگر گفته شود فعل ضرب با تادیب در مثل ضربته تادیبا مذکور ست پس می باید که آن تادیب که در مثل عجبنی التادیب واقع ست مفعول له باشد **جواب میگوییم** مراد اینست که فعل با مفعول له مذکور بود در ترکیبی که مفعول له دران ترکیب واقع ست نه در ترکیب دیگر اگر گفته شود تعریف مانع نیست ازانکه صادق می آید بر تادیب که در مثل اعجبنی التادیب الذی ضرب زید الاجله واقع ست ازانکه فعل او در ترکیب او مذکور ست و حال آنکه فاعل اعجبنی ست **جواب میگوییم** مراد از قوله مذکور اینست که فعل مذکور بود یا مفعول له اوغرض آنکه تا عمل نصب کند دران مفعول له و تادیب در مثال مذکور باین صفت نیست وحضرت ملا عصام عفر و رب الانام فرموده اند وفیه ان تعریف المفعول له لتعرف حکمه و هو انتصابه بالفعل فلو توقف معرفته علی انه منتصب بالفعل و اورد الفعل لنصبه لدار وفیه ایضا انه یرد علیه نحو اعجبنی التادیب الذی ضربت لاجله فعل مذکور معه للعمل فیه فی ترکیب ضربت زیدا للتادیب فافهم انتهی **مثل ضربت تادیبا** مثال آن مفعول له است که بقصد تحصیل او فعل مذکور کرده شده است که آن ضرب باشد اگر گفته شود قوله ضربته تادیبا چرا مثال چنین مفعول له باشد **جواب میگوییم** تادیب حاصل نمیشود مگر بضرب و مترتب میشود بر ضرب پس ثابت شد که تادیب از قبیل آن مفعول له است که فعل بقصد تحصیل او کرده میشود اگر گفته شود تادیب عین ضرب ست پس چگونه بضرب تادیب حاصل شود **جواب میگوییم** ضرب و تادیب اگرچه متحد بالذات ست اما میان هر دو فرق اعتباری ست زیرا که فعل واقع بنسبت ضارب ضربت و بنسبت مضروب تادیب کما اشار الیه قدس سره السامی بقوله اذ زمان الضرب و التادیب واحد اذ لا مغایرة بینهما الا بالاعتبار انتهی و هذا هو الحق و الحق بالقبول احق و بعضی گفته اند که بضرب تادب حاصل میشود که در ضمن تادیب و ضرب را سبب تادیب گفتن از باب مجاز ست ازانکه تادب بدون ضرب حاصل نمیشود نه تادیب که بمعنی زدن است والادب نگاه داشتن حد هر چیزی اگر گفته شود ازین جواب لازم می آید که تادیب مفعول له نباشد ازانکه فعل ضرب بقصد تحصیل تادیب نکرده شده است بلکه بغرض حصول ادب پس باید که ادب مفعول له باشد جواب گفته اند سلامت داریم که تادیب مفعول له نیست بلکه تادب ست ولیکن تادیب را مفعول له گفتن و منصوب یافتن ازین جهت ست که متضمن تادب ست و قوله **وقعدت عن الحرب جبنا** معطوفست بر مثال سابق و

وقعدت انت عن الحرب جبنا مثال ان مفعول له است که فعل مذکور که قعود است به نسبت وجود آن مفعول له بوقوع آمده است
ازانکه قعود از حرب واقع نشده است مگر بسبب وجود جبن پس مصرح باوردن دو مثال اشارت کرده است بسوی
انقسام مفعول له بسوی دو قسم چنانچه سابق مذکور شد و نیز وجه آوردن دو مثال این نیست که فعل مفعول له بر دو
قسم است یکی آنکه باعث مفعول له می باشد در خارج و دوم آنکه باعث مفعول له نمی باشد چنانچه گذشته شد
پس برای هر یک مثال آورد وقال الشیخ الرضی قدس سره وذکر مثالین للمفعول له لتبیین انه قد لا یتقدم وجوده علی الفعل
علة له کما فی ضربت تادیبا وقد یتقدم وجوده علیه کما فی قعدت انت جبنا او تاخر کما فی ضربته تادیبا انتهی و بعضی
گفته اند که در آوردن دو مثال اشارت است بسوی تضعیف در مذهب بعضی نحات که نزد ایشان مثل ضربته تادیبا گفته اند
که فعل مفعول له سبب و باعث مفعول له می باشد پس مصرح باتیان مثال ثانی که قعود در وی سبب جبن نیست بلکه جبن سبب قعود است
تنبیه کرد برانکه فعل مفعول له لازم نیست که سبب مفعول له باشد اگر گفته شود اگر مصرح بجای قعدت عن الحرب
جبنا ضاربته شجاعة میفرمود احسن و انسب میبود اما احسن ازانکه قعود را سبب جبن است نمود نسبت کردن
امر غیر ضروری از فتح باب افعال بعد است و اما انسب ازانکه مصرح درین مقام با زجاج منازعت و خصومت دارد
بر زجاج غالب است و زجاج مغلوب پس اولی درین وقت این است که حرب بشجاعت بجوید گوییم جواب
میگوییم مثال مذکور درین مقام احسن و انسب و اولی است ازانکه قعدت بصیغه واحد مذکر مخاطب است پس در حقیقت
مصرح ازین صیغه خطاب بسوی زجاج است ولا یخفی حسن التلمیح علی الملیح وهر گاه مذهب جمهور نحات این است
که مفعول له مفعول مستقل است یعنی در مفعول مطلق داخل نیست وابو اسحق که مشهور بزجاج است بجمهور مخالف
شروع کرد مصرح بیان مخالفت او را بقوله خلافا للزجاج یعنی مخالف شده است این قول از زجاج حیثما
شدن فانه عنده مصدر ازانکه مفعول له نزدیک زجاج مفعول مطلق است از غیر لفظ پس مثالین مذکورین
نزدیک او درین تقدیر آمد که ادبته بالضرب تادیبا وجبنت انت فی القعود عن الحرب جبنا یا درین تقدیر که ضربته
ضربا للتادیب و قعدت انت عن الحرب قعود جبن پس مضاف را حذف کردند و مضاف الیه را قائم مقام او گذاشتند
ضربته تادیبا و قعدت عن الحرب جبنا شد سوال کرده اند که جبن قعود مخالف نیست بالذات ازانکه جبن بر قعود
مقدم میباشد بحسب تحقیق پس صحیح نیست مفعول له مفعول مطلق باشد از غیر لفظه الا ان یراد بالجبن اثر کیفیة القائمة
بالنفس وهو القعود عن الحرب کما یراد بالشجاعة الاثر المرتب علی الکیفیة النفسانیة وهو الاقدام ولا یخفی ان فی
ذلک مخالفة من وجه آخر فتامل و مصرح قول زجاج را بدو طریق رد کرده است طریق اول آنکه نیست که ضربته تادیبا

بمعنی ضربته للتادیب بالاتفاق و للتادیب مفعول مطلق نیست پس تادیبا نیز مطلق نخواهد بود و طریق دوم
اینست که صحت تاویل نوعی بنوع دیگر واجب نمیکند دخول آن نوع را در حقیقت نوع آخر و لهذا حال نزدیک
جمهور نحاة در مفعول فیه داخل نیست باوجودیکه تاویل او بمفعول فیه صحیح ست زیرا که جاءنی زید راکبا در معنی
جاءنی زید فی وقت الرکوب است پس از صحت تاویل مفعول له بمفعول مطلق خروج مفعول له از حقیقت خود و
دخول او در حقیقت مفعول مطلق لازم نمی آید هرگاه که فارغ شد مصنف از بیان تعریف مفعول له شروع کرد
در بیان شرط انتصاب مفعول له پس گفت و شرط نصبه تقدیر اللام یعنی شرط نصب مفعول له تقدیر لام است
ازانکه لام اگر ظاهر بود مفعول له مجرور خواهد بود نه منصوب و از ینجا ظاهر شد که تقدیر لام شرط نصب مفعول له است
نه شرط ذات مفعول له پس بیرون شد اکرام که مثل جئتک للسمن [illegible] لاکرامک الزایر واقع ست مفعول له است
پس مفعول له نزد مصنف بر دو قسم ست یکی آنکه لام در وی مقدر بود دوم آنکه لام در وی ظاهر شود و نزدیک جمهور
نحاة مفعول له آنست که لام در وی مقدر بود و آنکه لام در وی ظاهر ست مفعول است بواسطه حرف جر مفعول له نزد المتقدمین
مثل لام در شرح قوله و شرط نصبه تقدیرها فافهم اگر گفته شود وجه تخصیص لام بذکر چیست حال آنکه کلمه من نیز جاره
و فی نیز از دواخل مفعول له است کما جاء فی کلام رب الانام خاشعا متصدعا من خشیة الله یعنی ترسیده و از هم
ریخته از ترس خدای و ایضا فبظلم من الذین هادوا حرمنا یعنی پس بستمی که واقع شد از آنکه در دین یهودیه داشتند
حرام کردیم برایشان الآیه و چنانچه در حدیث رسول علیه و علی آله الصلوة والسلام آمده که ان امراة دخلت النار
فی هرة یعنی بدرستیکه زن داخل شد در آتش دوزخ برای گربه یعنی بسبب کشتن گربه را جواب میگوییم استعمال
لام از دیگر حروف جر در تعلیلات افعال غالب ست پس اگر ماسوای لام را مقدر کنند هیچ فائده نیست زیرا که
آنچه غالب در تعلیلات افعال ست همان متبادر خواهد بود و هرگاه که تقدیر لام مطلق جایز نیست بلکه مشروط است
بشرط پس اشارت کرد مصنف بسوی آن شرط بقوله و انما یجوز حذفها اگر گفته شود قصد مصنف اختصار ست
پس واجب بود که انما یجوز میگفت بارجاع ضمیر فاعل بسوی تقدیر لام جواب میگوییم تقدیر عبارتست
از حذف شی از لفظ و ابقاء آن در نیة و اصل در کلام ابقاء در لفظ و نیة است و غیر اصل عدم ابقاء در لفظ
در نیة ست و آنچه اصل ست محتاج بشرطی نباشد و آنچه غیر اصل ست محتاج بشرط میباشد و از ین تقدیر ظاهر
شد که تقدیر مرکب است از دو چیز یکی حذف شی و دوم ابقاء آن در نیة اما [illegible] محتاج بشرط نیست از آنکه اصل
و اول محتاج بشرط ست از آنکه خلاف اصل ست پس [illegible] اظهار فاعل نا جایز ست از آنکه اگر مصنف

انما یجوز میگفت بارجاع ضمیر فاعل بسوی تقدیر لازم می آید که تقدیر تا مہ یعنی ہر دو جزء خود محتاج بشرط است و
حالانکه جزء اول او مستغنی از شرط ست ازین جهت و انما یجوز حذفها فرمود و بضمیر فاعل که بسوی تقدیر لام راجع باشد
اکتفا نمود و حذف عبارت ست از اسقاط کلمه از تلفظ خواه قرینه بود یا نبود پس بدانکه چنانچه ذکر لام جایز ست
همچنین حذف لام نیز جایز ست ولیکن جواز حذف لام مطلق نیست بلکه مشروط ست بدو شرط یکی آنکه اذا
کان فعلا یعنی جایز نیست حذف لام مگر وقتیکه مفعول له حدث باشد احتراز ست ازان مفعول له که عین بود
مثل جئتک للسمن و سمن بسکون میم اگرچه مفعول له ست لیکن عین ست نه حدث کما قال قدس سره السامی
احتراز عما اذا کان عینا نحو جئتک للسمن انتهی سوال کرده اند که اگر حضرت قدس سره السامی احتراز عما
اذا کان غیر فعل میفرمود ند شامل میشد مثل جئتک للسمن و جئتک للسواد و جواب گفته اند مراد از فعل
حدث ست و مقابله حدث و عین اکمل ست از مقابله فعل و غیر فعل ازانکه میان حدث و عین شرکت معدوم
ست زیرا که حدث عبارت ست از قایم بالغیر و عین از قائم بالذات و غیر فعل با فعل شرکت دارد ازانکه غیر فعل
شامل ست با عیان و اعراض و مقابله عرض و حدث کامل نیست بواسطه شرکت هر یکی با دیگر ازانکه هر یک قایم
بالغیر ست اگرچه میان حدث و عرض تفاوت باین وجه است که حدث آن قایم بالغیر ست که از فاعل صادر بود
و عرض آن قایم بالغیر ست که از فاعل صادر نبود کما قیل مراعات مقابله از مسلک فصحا است و حضرت قدس
سره السامی محرز قصبات فصاحت و بلاغت بودند رحمة الله علیه با وجود یکه دخول جئتک للسواد درین قول موجب
انتقاض قاعده نیست ازانکه خارج میشود از قوله لفاعل الفعل المعلل به که متعلق ست بقوله فعلا یعنی جایز نیست
حذف لام مگر وقتیکه مفعول له حدث بود برای فاعل فعلی که معلل ست بمفعول له یعنی شرط اول اینست که فاعل
مفعول له و فاعل فعل او متحد بود و ازین احتراز ست ازان مفعول له که فاعل او و فاعل عامل او متحد نبود بلکه مغایر
باشد مثل جئتک لمجیک ایای یعنی آمدم ترا برای آمدن تو مرا قوله لمجیک درین مثال مفعول له ست و فاعل او و فاعل
عامل او متغایر ست کما لا یخفی علی من له عدم التغیر فی المجئ با لاعتقاد فی جناب الاستاد للاسترشاد لا للفساد اگر
گفته شود لا نم که چون فاعل مفعول له و فاعل عامل او متحد بود حذف لام نباشد بلکه بدون اتحاد مذکور حذف لام
نیز یافته شده است کما جاء فی کلام رب الانام هذا یوم ینفع الصادقین صدقهم بنصب صدقهم یعنی
لصدقهم و لام درین کلام محذوف ست بی آنکه فاعل هر دو متحد بود ازانکه فاعل ینفع ضمیر ست که راجع است
بسوی یوم یعنی این روز ست که نفع خواهد داد آن روز صادقین را بسبب صدق ایشان

ودر دنیا جواب میگویم قوله تعالی هذا یوم ینفع الصادقین صدقهم بنسبت مشتمل ست بر دو شق و ذیلی آنا که روایت
شاذه است دوم آنکه حذف لام بدون شرط مذکور قلیل و نادرست والنادر کالمعدوم و لهذا قیل فی هذا المقام
علی المعدوم لکان اولی جواب دوم این شرط باعتبار غالب استعمال ست و سیبویه شرط دوم اشارت کرد مصرح بقوله
ومقارنا له که معطوف ست بر قوله فعلا یعنی شرط دوم آنست که مفعول له لفعل معلل به مقارن بود **فی الوجود**
ومقارنت مفعول له لفعل معلل به در وجود بدو طریق ست یکی آنکه زمانه وجود هر دو متحد بود چون ضربته تادیبا که زمانه
ضرب وتادیب واحد است ازانکه ضرب و تادیب متحد ست پس هر وقتی که ضرب بوقوع آید هر آئینه تادیب نیز بوقوع
خواهد آمد ازانکه ضرب و تادیب متحد بالذات و متغایر بالاعتبار ست کما مر آنفا دوم آنکه زمانه وجود یکی
بعض از زمان وجود آخر بود مثل شهدت الحرب ایقاعا للصلح بین الفریقین زیراکه زمانه مفعول له که ایقاع
صلح ست بعضی از زمانه فعل ست که شهود حرب بود ازانکه حضور در جنگ مقدم ست بر ایقاع صلح و مثل قعدت
عن الحرب جبنا زیراکه زمانه وجود فعل که قعود ست جزو بعض از زمانه وجود جبن ست ازانکه وجود جبن مقدم ست
بر وجود قعود سوال کرده اند لا نم که درین مثال زمانه وجود احدهما بعض از زمانه وجود آخر باشد بلکه زمانه وجود هر دو
متحد ست زیراکه علت قعود آن جبن ست که با قعود موجود ست نه آن جبن که وجودش بر قعود سابق ست فیه ظاهر
که زمان وجود علت تامه عین زمان وجود معلول میباشد الا تری الی طلوع الشمس و وجود النهار جواب گفته اند که جبن
امر یست ممتد که ابتدا تا انتها واحد ست نه اجزاء متعدده فلا یلزم المحذور در منتفعا این جواب بر آسوده
مستور و محتجب نیست سوال کرده اند که مشروط بودن حذف لام بمقارنة مفعول له لفعل مذکور در وجود ممنوع ست
ازانکه مثل شهدت انا فی الحرب ایقاعا للصلح بین الفریقین صحیح ست اگرچه بحضور آن شخص که حاضر شده است
برای ایقاع صلح صلح واقع نشود و نیز ازینجا معلوم شد که وجود مفعول له ضرور نیست و مقارنت مفعول له لفعل
مسطور در وجود زاید برین است جواب گفته اند مراد از مقارنت اعم ست ازین که در خارج باشد یا در ذهن
فاعل سوال کرده اند که مقارنت شرط حذف لام نیست ازانکه بی مقارنت نیز حذف لام در کلام رسید الانام
آمده است مثل هذا یوم ینفع الصادقین صدقهم بنسبت صدقهم یعنی الصدقهم و جواب این در شرح قوله اذا کان فعلا
لفاعل الفعل المعلل به مذکور ست و باید دانست که از قوله مقارنا له فی الوجود احتراز ست از آن مفعول له الفعل که
در وجود مقارن نبود مثل اکرمتک الیوم بوعدی بذلک امس یعنی گرامی کردم من ترا بسبب وعده تو مرا امروز
فردا اگر گفته شود حذف لام باین دو شرط چرا مشروط است **جواب میگویم** ازانکه مفعول له بسبب

این و شرط مفعول مطلق مشابه میشود و پس چنانچه فعل متعدی میشود بسوی مفعول مطلق بغیر واسطه حرف جر و تابع او میباشد همچنین فعل مفعول له بغیر واسطه حرف جر بسوی او متعدی خواهد بود و نصب خواهد کرد اگر گفته شود مفعول له بسبب این دو شرط چرا مشابه میشود بمفعول مطلق جواب میگوییم در وقت وجود شرطین مذکورین فاعل مفعول له و فاعل مفعول و فاعل فعل او متحد میشود و مفعول له با فعل مسطور در وجود مقارن میباشد چنانچه فاعل مفعول مطلق و فاعل عامل او متحد بود و مفعول مطلق بعامل خود در وجود مقارن میباشد سوال کرده اند که اگر مصرح وانما یجوز حذفها اذا اتحد فاعله و فاعل عامله و زمانهما میفرمود اوضح و اخصر میبود پس وجه عدول از قول مستوا است والیه اشار قدس سره السامی بقوله ای تحد فاعله و فاعل عامله جواب گفته اند این عبارت را دلالت بر اتحاد زمان ست پس مثل تعددت انت عن الحرب جبنا خارج میشود و عبارت متن را دلالت بر اقتران زمان ست و مقارنت زمان کلی بزمان دیگر را عام میتوان کرد باتحاد و عدم اتحاد چنانچه گفته شد فعلیک بالمطالعة ایها المطالع و مخفی نماند که در اکثر نسخ کافیه قوله فی الوجود مفقود ست و نیز باید دانست که غالب در مفعول له که بتقدیر لام منصوب بود نکارت است چنانچه غالب در مجرور تعریف ست هرگاه که فارغ شده مصنف از بیان مفعول له شروع کرد در بیان مفعول معه پس گفت **المفعول معه** و این قول احتمال دارد که مبتدا بود محذوف الخبر یعنی منه المفعول معه بقرینه قوله و منه المفعول المطلق و می تواند که خبر بود محذوف المبتدا یعنی هذا بیان المفعول معه و الف لام موصول ست و مفعول اسم مفعول و قوله معه مفعول مالم یسم فاعله است پس لام مفعول بمعنی معه سند ست چنانچه گفته شد بسوی جار مجرور در قوله المفعول به و المفعول له و ضمیر مجرور که در قوله معه است راجع ست بسوی مقول و مفعول یا مفعول مالم یسم فاعله صله موصول است و موصول با صله خود مبتدا است یا خبر کما سبق ... المفعول معه معنی دارد که بعضی از منصوبات آن اسم ست که کرده شده است مصاحبت آن این بدو طریق است یکی آنکه فاعل مصاحب بود مفعول معه را در صدور فعل از فاعل مثل استوی الماء والخشبة و دوم آنکه مفعول به ... مصاحب بود در وقوع فعل بر خود مثل کفاک و زیدا درهم اگر گفته شود قوله معه ... مفعول مالم یسم فاعله مرفوع میباشد پس صحیح نیست که قوله معه را مفعول مالم یسم فاعله گفته شود جواب میگوییم اسناد فعل بسوی لازم النصب و ترک آن منصوب نزدیک نحاة جایز ست باجماع بجهت جاری کردن آن هم بر حالتی که در اکثر استعمال بر آن حالت ست و لهذا نزدیک بعضی قراء کلمه بین که در قوله تعالی لقد تقطع بینکم واقع ست منصوب ست باوجودیکه فاعل ست و بعضی شارحین بجهت محذور مذکور قوله معه را مفعول مالم یسم فاعله نمی گویند بلکه

نزدیک ایشان ضمیر مفعول مفعول مالم یسم فاعله است و آن ضمیر راجع ست بسوی مصدر مفعول که فعل ست و ضمیر مجرور که در قوله معه است راجع است بسوی موصول پس قوله مذکور درین وقت این معنی دارد که از منصوب آن اسم ست که کرده شده است فعل بمصاحبت آن اسم پس قوله المفعول معه از قبیل و قد حیل بین العیر والنزوان است و حیل درین قول ماضی مجهول ست و ضمیر او که مفعول مالم یسم فاعله است راجع ست بسوی مصدر او که حیلوله است از انکه بین لازم الظرفیت ست پس صلاحیت ندارد که مرفوع شود بواسطه قیام خود مقام فاعل و قوله حیل درین وقت بمعنی وقع ست کما هو الضابطة حینئذ یعنی و قد وقع الحیلولة بین العیر والنزوان والعیر بفتح العین المهملة وسکون الیاء المثناة التحتانیة و بالراء المهملة خر نرا عم من ان یکون اهلیا او وحشیا والاثنی عیرة والجمع اعیار وعیوره مثل فحل و فحولة والنزوان برجستن نر بر ماده و بر عارف مستور و محتجب نیست که توجیه اول مشتمل ست بر تعلیم قاعده نافعه که نزدیک نحات ست و خالی ست از تکلف بی فائده که آن ارجاع ضمیرات بسوی مصدر و نزدیک بعضی شارحین قوله معه متعلق ست بمحذوف که فاعل ست و ظرف قائم ست مقام فاعل مجازاً و تقدیر کلام این ست که الذی فعل کاین معه ای کائن مع فعله پس ظرف فاعل مجازی ست چنانچه ظرف خبر میشود مجازاً مثل زید فی الدار و قوله هو مبتدا است و راجع ست بسوی قوله المفعول معه و قوله المذکور خبر ست و جمله مستانفه است گویا سائل میگوید ما المفعول معه پس مصنف جواب میدهد که هو المذکور و می تواند که قوله المفعول معه مبتدا باشد و قوله المذکور خبر بود و قوله هو درین وقت ضمیر فصل ست و الف لام بر قوله المذکور موصول ست و مراد ازو اسم است یعنی مفعول معه اسم ست که ذکر کرده شود

بعد الواو لمصاحبة معمول فعل یعنی بعد واو برای مصاحب بودن معمول فعل مفعول له را و این تقدیر ست که اضافت مصاحبت که مصدر ست از باب مفاعلت بسوی ضمیر از باب اضافت مصدر بسوی مفعول بود قوله معمول فعل درین وقت فاعل مصاحبت ست یا برای مصاحب بودن مفعول معه معمول فعل را و این تقدیر است که اضافت مصاحبت بسوی ضمیر از قبیل اضافت مصدر بسوی فاعل بود درین هنگام قوله معمول مفعول ست و مراد از معمول عام ست ازین که فاعل بود مثل استوی الماء والخشبة یا مفعول به باشد بواسطه حرف جر مثل مررت بزید و عمرو پس حاجت نیست بسوی این عبارت یعنی لمصاحبة فاعل فعل او مفعوله و مراد از معمول مفعول به عمرو نیست زیرا که درین وقت عطف واجب خواهد بود مثل ایاک و زیدا و ضربت زیدا و عمروا چنانچه در این شرح قوله و ان کان الفعل لفظا و جاز العطف فالوجهان و ضربت زیدا و عمروا ...

فرموده اند و مفعول لا نحو کفاک و زیدا درہم ست وظاہر ست کہ این مثال از ما نحن فیہ خارج ست زیرا کہ زید درین معطوف ست بالاتفاق علی سبیل الوجوب پس احتمال ندارد کہ مفعول معہ باشد و شاید منشاء این مسامحہ اینست کہ حضرت قدس سرہ السامی کفاک و زیدا درہم را بر حسبک و زیدا درہم قیاس کردہ اند دانست تعلم ان الکاف فیہ مجرور بالاضافۃ لا منصوب لان حسب جار مجری الظرف المنقطعۃ عن الاضافۃ واللہ اعلم بحقیقۃ الحال و قولہ لفظا و معنی خبر کان محذوف ست یعنی برابرست کہ فعل ملفوظ بود مثل استوی الماء والخشبۃ یا معنوی مثل مالک و زیدا یعنی ما تصنع و مراد از فعل معنوی امریست کہ از لفظ مستنبط بود و قولہ ہو المذکور جنس ست شامل ست بجمیع مفاعیل و دیگر اسماء و قولہ بعد الواو فصل ست کہ از و جمیع مفاعیل خارج شدند و آن اسم کہ مذکور بود بعد فاء امثال آن و آن اسم کہ مذکور بود بعد واو و از قولہ مصاحبت معمول فعل احتراز ست از اسمی کہ مذکور بود بعد واو لیکن نہ برای افادہ مصاحبت مذکورہ مثل کل رجل و ضیعتہ از انکہ قولہ ضیعتہ اسم ست مذکورست بعد واو کہ بمعنی مع است لیکن ذکر آن بعد واو نہ برای افادہ مصاحبت معمول فعلست از انکہ معمول فعل درین مثال مفقود ست اگر گفتہ شود تعریف مذکور مانع نیست از انکہ صادق می آید بر عمر کہ در مثل جاءنی زید و عمرو واقع ست زیرا کہ اسم ست کہ ذکر او بعد واو برای افادہ مصاحبت و مشارکت معمول فعلست بآن اسم در مجی جواب میگوئیم مراد بمصاحبت مفعول معہ معمول فعل اینست کہ مفعول معہ معمول فعل در فعل مصاحب و مشارک بود در زمان واحد مثل سرت و زیدا یا در مکان واحد مثل لو ترکت الناقۃ و فصیلہا لرضعہا و مشارکۃ ہر دو در فعل در مثال اول در مکان واحد متصور نیست از انکہ رفتن زید و وقع آن قدم خود را در مکان رفتن متکلم محال ست و مشارکت ہر دو فعل در مثال ثانی در زمان واحد لازم نیست از انکہ اگر مکان مختلف بود در زمان متحد باشد چگونہ مادہ شتر بچہ خود شیر خواہد داد پس مفعول معہ نخواہد شد مگر اسمیکہ معمول فعل شریک بود در فعل در زمان واحد یقینا یا در مکان واحد یقینا و مشارکۃ عمر بزید در فعل مجی از قبیل این مشارکت نیست از انکہ عمر اگرچہ مشارکست بزید در مجی لیکن لازم نیست کہ در مکان واحد بود یا در زمان واحد الناقۃ بالفتح مادہ شتر و الفصیل ولد الناقۃ اذا فصل عنہا و ازین تقریر واضح شد کہ واو عاطفہ دلالت نمی کند مگر بر مشارکت در اصل فعل نہ مصاحبت جواب دوم قولہ ہو المذکور الخ این معنی دارد کہ اسم مذکور بعد الواو لمصاحبۃ معمول فعل و قصد فیہ ہذہ الحیثیۃ پس خارج شد ازین تعریف عمر کہ در مثال مذکور واقع ست زیرا کہ عمر اگرچہ مذکورست بعد واو برای مصاحبت لیکن قصد نکردہ شدہ است در حیثیت مصاحبت اگر گفتہ شود مفعول معمول فعل و مشابہ فعل می باشد نہ معمول حرف و اسمی را کہ مفعول معہ نام می نہند معمول واو ست چنانچہ مذہب شیخ عبد القاہر ست قدس سرہ

قولہ و ظاہر ست کہ این مثال از ما نحن فیہ خارج ست الخ این کلام شارح علام منافات تام دارد بکلام سابق قولہ بمعنی المفعول معہ گذشت و حق اینست یعنی انکہ فاعل مصاحب بود مفعول معہ را در صدور فعل از فاعل مثل استوی الماء والخشبۃ و در ما کدام معمول فعل مصاحب بمفعول معہ نزدیک و مصاحب بود در وقوع فعل بر وی مثل کفاک و زیدا درہم انتہی مگر انکہ گفتہ شود کہ کفاک بمعنی کفی ست و این بر تحقیق سخت عجیب ست و این شرح جامی ام منقول از قاضی محمد عبد اللہ بلگرامی

ولهذا صاحب ابیات فرموده ع واو یا و همزه والا ایا و ای هیا ناصب اسم اند پس این هفت حرف
اند مقتدا پس چگونه آن اسم را که بعد واو برای مصاحبت مذکوره مذکور بود مفعول گفته شود جواب میگوییم
مذهب مصنف رح مذهب جمهور نحاة است و مذهب جمهور سوای مذهب شیخ عبد القاهر و اخفش ست و مذهب جمهور اینست
که عامل در مفعول معه فعل ست یا معنی فعل بواسطه واو که بمعنی مع ست و مذهب اخفش اینست که واو معمول فعل ست
واو از انکه بمعنی مع است و اعراب ما بعد او چون اعراب ما بعد الا ضمنی ست و شیخ عبد القاهر رح مفعول معه را از
ملحقات مفاعیل شمرده و مفاعیل نزدیک او چهار اند و ضعف قول او ظاهر ست از انکه واو حرف ست و اصل در
حرف این ست که عامل نباشد پس اولی رعایت اصالت ست با امکان اعمال فعل که اصل ست در عمل و نیز اگر
عمل نصب ازین جهت ست که بمعنی مع است پس واجب ست که صیغه در مثل کل رجل و ضیعته نیز منصوب باشد
اگر گفته شود چرا مفعول معه بعد مع مذکور نمیشود جواب میگوییم واو از انجهت که اخصر ست موضع مع مقرر
کردند اگر گفته شود چرا فا را موضع مع مقرر نکردند جواب میگوییم آن واو که بعد او مفعول معه مذکور میشود
در اصل عاطفه ست بمعنی جمع مطلق و این معنی مناسب معیت پس اولی انست که واو قایم بود مقام مع و فا
نیز عاطفه است بمعنی جمعیت لیکن مشابهت او بمع ناقص ست از انکه فا برای جمع ست با ترتیب و در مع نیست
جمعیت ست زیرا که معیت را جمعیت لازم ست لیکن جمعیت مطلق ست بلا ملاحظه ترتیب چون واو اگر گفته شود کدام
چیز دلیل ست بر انکه واو مذکوره در اصل عاطفه است جواب میگوییم امتناع تقدیم مفعول معه بر عامل او و بر
مصاحب او دلیل ست زیرا که تقدیم معطوف بر معطوف علیه و بر عامل او ممتنع ست و شیخ رضی قدس سره فرموده
که تقدیم مفعول معه بر عامل او جایز ست وقتی که از مصاحب موخر بود چنانچه تقدیم معطوف بر عامل خود جایز ست
وقتی که از معطوف علیه موخر باشد و بعضی شارحین فرموده اند که مراد از فعل که در قوله معمول فعل واقع ست ما یدل
علی الحدث ست پس شامل شد بفعل اصطلاحی و اسم فاعل و اسم مفعول و صفت مشبهه و امثال این و لا یخفی ضعفه زیرا که چون مراد
از فعل ما یدل علی الحدث بود استدراک قوله لفظا او معنی لازم می آید زیرا که ما یدل علی الحدث نیز شامل ست معنی فعل را از انکه
انچه بر معنی فعل دلالت میکند نیز لفظ ست پس مراد از فعل فعل اصطلاحی ست نه ما یدل علی الحدث و چون فعل اصطلاحی
بر دو قسم ست یکی آنکه ملفوظ بود دوم آنکه ملفوظ نبود یعنی امر معنوی باشد که مستنبط از لفظ بود پس از قوله لفظا او معنی
ناچار ست برای تنبیه برین دو قسم و اگر سوال کنند که چون مراد از فعل فعل اصطلاحی بود مشابه بفعل خارج میشود پس تعریف
جامع نیست جواب میگوییم مشابه بفعل در وقت فعل اصطلاحی ست زیرا که اکثر اوقات اکتفا میکنند بذکر آن از ذکر فعل

پس فعل اصطلاحی علیست که حقیقةً بود یا حکماً هرگاه که فارغ شد مصنف از تعریف مفعول معه شروع کرد در بیان
احکام آن پس گفت **فان کان الفعل** فا برای تفسیر ست وکان ناقصه است ومی تواند که تامه بود بمعنی وجد
والف لام بر قوله الفعل عهد خارجی ست که اشارة است بسوی آن فعل که در تعریف مفعول معه واقع است
و قوله **لفظاً** منصوب ست ازانکه خبر ست بمعنی ملفوظاً بر تقدیر اول یا تمیز ست یعنی من حیث اللفظ بر تقدیر ثانی
وجمله قوله **وجاز العطف** معطوف ست بر جمله سابقه یا حال ست بتقدیر قد والف لام بر قوله العطف عوض مضاف الیه
است یعنی وقد جاز عطف المفعول معه علی معمول الفعل وقوله **فالوجهان** مبتدا است محذوف الخبر یعنی فالوجهان
ای العطف والنصب علی المفعولیة جائزان وممکن ست که فاعل فعل محذوف باشد یعنی فجاز الوجهان وجمله جزائیه است
نحو جئت انا وزید و زید درین مثال مرفوع ست ازانکه معطوف ست بر ضمیر متکلم که بفعل متصل است
وجواز این عطف ازین جهت است که تاکید منفصل موجود ست **وزیداً** منصوب است بنا بر مفعولیت اگر
گفته شود اگر عمرو را که در مثل ضربت زیداً وعمرواً واقع ست مفعول معه گردانند می باید که دو وجه درو نیز جائز
بوند ازانکه چرا درین مثال عطف واجب ست **جواب** میگوییم واوی که بعد او مفعول معه مذکور میشود در اصل
عاطفه است کما سبق وعدول از عطف بجهت تنصیص وتصریح بر مراد ست که آن مصاحبه بود درین امثال اگر
از عطف عدول کنند دلالت بر مراد نمی شود یعنی مخاطب نخواهد دانست که متکلم قصد معه احبت کرده است
زیرا که درین مثال در وقت عدول از عطف همان اعراب ست که در وقت عطف بود که آن نصب است
وظاهر ست که مخاطب را بر غرض متکلم وقتی وقوف واطلاع خواهد شد که اعراب مفعول معه باعراب او که در وقت
عطف ست مغایر بود مثل استوی الماء والخشبة زیرا که خشبة وقت عطف مرفوع میشود ودر وقت عدول
از عطف منصوب خواهد شد وازینجا ظاهر شد که هر اسمی که اعرابا ودر وقت عدول از عطف موافق بود باعراب
او که در وقت عطف ست عطف واجب خواهد بود ودر غیر این جائز پس مفعول معه نخواهد شد مگر اسمی که اعراب
او مغایر باعراب او که در وقت عطف ست پس ازینجا قطعاً ویقیناً معلوم میشود که زید در مثل کفاک وزیداً
درهم [illegible] ست بلکه معطوف ست علی سبیل الوجوب کما مر آنفا فافهم واستقم فانه مما خفی علی بعض
[illegible] علی اکثر بنا [illegible] الزمان اگر گفته شود چه حاجت ست بسوی گردانیدن قوله جاز بمعنی لم یجب برای
اخراج مثال مذکور زیرا که عمرو دران مثال معطوف ست نه مفعول معه پس از ما نحن فیه خارج است **جواب**
میگوییم عمرو در مثال مذکور چون معطوف بود از ما نحن فیه خارج ست واما وقتی که مفعول معه باشد واز واو مصاحبت

فعل ملفوظ است و عطف عمرو بر زید جایز است و حال آنکه درین وقت عطف واجب است جواب میگوییم
مراد از قوله جازان جواز است که مقابل وجوب و امتناع است نه آن جواز که عام و شامل است بجوازی که در
ضمن وجوب است و عطف در مثال مذکور جایز است بجوازی که در ضمن وجوب است فلا اشکال اگر گفته شود
مفعول معه فقد در ما نحن فیه داخل است و وجود و تقصد همین وقت است فالواجب حینئذ ارادته و الا لکان المراد لیلا
یلزم الخلل و الفساد جواب دوم قوله فان کان الفعل لفظا الخ مختص بمفعول معه نیست بقرینه آنکه اگر مختص بود
تعین العطف نمیگفت پس شمول این کلام مفعول معه را بالاصالت است و غیر آن را بالتبع و حضرت قدس سره
السامی در شرح قوله فالوجهان چنین فرموده اند که ای العطف و النصب جایزان انتهی و بعضی سوال کرده اند که عطف بر نصب
ترجیح دارد زیرا که اسمی که بعد واو مذکور است در مثال مذکور فاعل میشود و فاعل اصل کلام است پس چرا فرموده
حضرت قدس سره السامی جایزان جواب گفته اند که قوله قدس سره السامی جایزان دلالت بر مساوات امرین نمیکند
تا اعتراض مذکور وارد شود پس جایز است که احدهما را بر آخر ترجیح بود غایته ما فی الباب اینست که حضرت قدس
سره السامی به بیان امر مرجح متعرض نشده اند پس جواب این است که امر مرجح عطف است نه نصب و در بیان آن
ترک رعایت ما نحن فیه است که مفعول فیه باشد کما لا یخفی علی الراعی و معهذا بر ذکی مستور و محتجب نیست که
حضرت قدس سره السامی بتقدیم عطف بر نصب در قوله ای العطف و النصب جایزان بسوی ترجیح عطف اشاره کرده اند
فافهم و لا تکن من الغافلین **و الا تعین النصب** یعنی اگر عطف جایز نباشد بلکه ممتنع بود پس درین وقت نصب
آن اسم که بعد واو مذکور است واجب خواهد شد بنا بر بودن او مفعول معه و این مذهب مصنف رح است و مذهب
غیر مصنف ترجیح نصب است نه وجوب نصب **مثل جئت و زیدا** و درین مثال فعل ملفوظ است و عطف
ممتنع از آنکه عطف بر ضمیر مرفوع متصل وقتی جایز است که تاکید بضمیر منفصل یا فصل امر دیگر موجود بود و این در مثال
مسطور مفقود است **و ان کان معنی** یعنی اگر آن فعل که در مفعول معه عامل است امر معنوی بود که مستنبط
از لفظ و ترکیب این قول را بر ترکیب قوله و ان کان الفعل لفظا قیاس باید کرد و نیز قوله و جاز العطف تعین را بر
قول که گذشت از روی ترکیب قیاس باید نمود و حاصل اینست که اگر فعل معنوی است پس از دو حال خالی نیست
که یا عطف مفعول معه بر معمول فعل معنوی جایز است و یا جایز نیست و مراد از جواز درین مقام عدم امتناع
است و اگر عطف مذکور جایز است **تعین العطف** جمله فعلیه جزای شرط است و الف لام بر قوله العطف عوض مضاف الیه
است یعنی عطف مفعول معه علی معمول الفعل المعنوی وجوب عطف درین وقت نیز مذهب مصنف

رح ست و نزدیک سایر نحاة تعیّن وجوبا نیست بلکه عطف ترجیح دارد و وجه تعیین عطف این ست که عامل معنوی ضعیف ست و عطف در حکم تکرار عامل ست پس اعمال عامل ضعیف با امکان اعمال عامل قوی جایز نیست **نحو ما لزید** و **شانہ** یعنی ما تصنع زید مع عمرو و کلمہ ما که درین مثال استفهامیہ ست مبتدا است و لزید خبر ست اگر گفته شود ذکر این مثال درین مقام غیر موقع ست ازانکه از توابع ست نه مفعول معه **جواب میگویم** ذکر این مثال بر سبیل استطراد و تبعیت ست بواسطه آنکه در چند امور بمفعول معه مشارکست نه ذکر او بر سبیل اصالت اگر کلام **جواب** دوم اینکه عمرو درین مثال مفعول معه نیست ازانکه مفعول معه ست از روی معنی زیرا که مثال مذکور بمعنی ما یصنع زید و عمرو است و عمرو درین ترکیب مفعول معه ست زیرا که فعل او لفظی ست نه معنوی که تا عطف معین باشد اگر گفته شود چون تنصیص و تصریح بر مصاحبت مقصود باشد منصوب خواهد بود و لهذا دیگر نحاة نصب جایز داشته اند با ترجیح عطف پس مصنف رح حکم بوجوب عطف کرد **جواب میگویم** در مثال مذکور گاهی تنصیص و تصریح بر مصاحبت مقصود می باشد و گاهی نمی باشد ولیکن عدم قصد اکثر ست ازانکه شرکت دو شی در فعل در زمان واحد یا در مکان واحد اقل و نادر ست والنادر کالمعدوم پس هر گاه که مصنف رح قصد تنصیص بمصاحبت در مثال مذکور قلیل و نادر ملاحظه کرد حکم بوجود عطف نمود باآنکه عامل معنوی ضعیف ست کما مر آنفا و اصح مذهبین و اوضح طریقین این ست که اگر تنصیص مقصود ست یا مقصود نیست اگر مقصود ست پس نصب واجب ست و گرنه عطف واجب **والا** یعنی اگر عطف جایز نیست پس درین وقت **تعین النصب** ازانکه وجه دیگر متصور نیست **نحو ما لک** و **زیدا و ما شانک و عمروا** و ظاهر ست که عطف زید و عمرو درین دو مثال بر ضمیر مخاطب مجرور جایز نیست ازانکه عطف بر ضمیر مجرور بدون اعاده جار ممتنع است و قال الشیخ الرضی قدس سره الکوفیون یجوزونه فی السعة و البصریون للضرورة و اما فی السعة فیجوزون بتکلف و ذلک باضمار حرف الجر مع انه العمل مقدرا و قال الاندلسی یجوز العطف علی ضعف ان لم یقصد النص علی المصاحبة هو اولی مما قاله المصنف رح لوروده فی القرآن کقوله تعالی یتساءلون به والارحام بالجر فی قراءة حمزة انتهی اگر گفته شود عدم جواز عطف در مثل ما لک و زیدا مسلم ست و در ما شانک و عمروا مسلم نیست ازانکه اگر عمرو را بر شان عطف کنند نه بر ضمیر مجرور محذور مذکور لازم نمی آید **جواب میگویم** عطف عمرو بر شان جایز نیست ازانکه سوال از شان مخاطب و شان عمرو ست نه از شان مخاطب و ذات عمرو و حضرت ملا عصام قدس سره فرموده و فیه بحث لجواز العطف بجعل الکلام علی حذف المضاف و اقامة المضاف الیه مقامه و النصب ان یجب لسلامته عن الحذف یرجح الرفع بالاستغناء عن اعمال العامل المعنوی

انتهی و کلمه ما درین دو مثال که استفهامیه است مبتداست و لک در مثال اول خبرست چنانچه شانک در مثال ثانی و قوله **لان المعنی ما تصنع** دلیل ست برانکه در مثل شانک و عمرا فعل معنوی ست اگر گفته شود چرا خاص کرد مصنف رح مثال ثانی را بدلیل **جواب میگویم** عامل معنوی در مثل مالزید و عمرو و مالک و زید محتاج بدلیل نیست از انکه دلالة ظرف بر معنی فعل اظهرست بخلاف لفظ شان که او را دلالت بر معنی فعل اظهر نیست زیراکه شان اسم ست و اسم را لازم نیست که بمعنی فعل متضمن بود و اسم درین مقام ازین جهت که در ماده خاص واقع ست که ان لفظ شان باشد متضمن ست بمعنی فعل از انکه شان بمعنی صفت ست و صفت مصدر ست و نیز لفظ شان مصدرست بکلمه استفهام و کلمه استفهام لاحق نمیشود مگر با فعال نه ذوات پس شان را دلالت بر معنی فعل بملاحظه قراین ست فافهم و جایزست که قول مذکور دلیل بود بر بودن فعل معنوی در جمیع امثله مذکوره پس مالزید و عمرا این معنی دارد که ماتصنع زید و عمرو و مالک و زید و ماشانک و عمرا این معنی دارد که ما یصنع زیدا و ماتصنع عمرا اگر گفته شود جایز نیست که قول مذکور دلیل بود بر بودن فعل معنوی در جمیع امثله زیراکه ماتصنع بصیغه مخاطب معنی جمیع امثله نمی تواند شد از انکه مثال اول بمعنی ما یصنع ست بصیغه واحد مذکر غائب کما یعین **جواب میگویم** هرگاه که دو مثال اول از امثله ثلثه مذکوره بمعنی ماتصنع بود بصیغه مخاطب حکم کرد مصنف رح که جمیع امثله بمعنی ماتصنع ست بقاعده تغلیب و یا مراد از ماتصنع هر فعلی ست که از ماده صنع باشد از باب ذکر علم و اراده صفت مشهوره مثل لکل فرعون موسی و مخفی نماند که قوله لان المعنی ماتصنع متعلق ست بمفهوم کلام کما اشار الیه قدس سره السامی بقوله وانما حکما بمعنویة الفعل الخ و نیز ممکن ست که قوله لان المعنی ماتصنع علت بود برای منصوب بودن اسم درین امثله هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان مفاعیل خمسه شروع کرد در بیان ملحقات مفاعیل و از ان جمله حال را مقدم داشت پس گفت **الحال** اگر گفته شود چرا مقدم کرد مصنف رح حال را از جمله ملحقات **جواب میگویم** حال از سایر ملحقات اعلی ست از ان که تعلق بفاعل دارد که اصل کلام ست و مفعول که اصل بحث منصوبات ست و حال در لغة بمعنی وقت هست که موجود بود و بمعنی مکان و گردش نیز آمده و در شرح امالی الحال الوقت الذی انت فیه و در اصطلاح صوفیه حال اشارة است از انکه وارد شود بر دل سالک از موهبت و باب ... کما قیل الحال ما یرد علی القلب من طرب و حزن و بسط او قبض و الحال سمی حالا لتحوله ... و در اصطلاح ... حال است که بدون کسب دل سالک فرود آید

حال ... واسطه ... کما یعین ... انما علی او

المفعول به و باید دانست که قوله الحال مبتدا است و خبرش محذوف است یعنی منه الحال لقرینة منه المفعول
المطلق و درین وقت قوله ما یبین خبر مبتدا محذوف ست یعنی هی ما یبین الخ و جمله مستانفه است و یا قوله الحال
مبتدا است و قوله ما یبین خبر است و مراد از ما موصوله الشی ست معرف باللام نه مراد اسم ست از آنکه جمله نیز گاهی حال
واقع میشود یا کلمه ما موصوله است و مراد از وی نیز شی است لیکن منکره معرفه و این اولی ست از آنکه قوله ما یبین خبر
است و حق خبر آنست که نکره باشد و ما موصوله معرفه ست و ما موصوفه نکره و مراد از هیئت درین مقام حالت
گفته اند که هیئت آن معنی را گویند که قایم بغیر بود و کلمه ما جنس است که شامل است بجمیع اشیاء و بذکر هیئت خارج
شد آن شی که ذات را بیان میکند چون تمیز و باضافة هیئت بسوی قوله فاعل او مفعول به است خارج
شد آن شی که بیان هیئت غیر فاعل و مفعول به کند چون صفت مبتدا مثل زید العالم اخوک اگر گفته شود
چرا حال را بحال نام کردند جواب میگوییم الحال ماخوذ من حال الشی اذا تغیر و حال نیز متغیر میشود در اکثر
اوقات مثل جاءنی زید راکبا و این حال منتقله نامند چنانچه در بیان اقسام حال گفته میشود انشاء الله تعالی
اگر گفته شود تعریف حال مانع نیست از آنکه صادق می آید بر صفت فاعل و مفعول به چون جاءنی زید العاقل
و ضربت زیدا العاقل زیرا که این صفت نیز بیان میکند هیئت فاعل و مفعول به جواب میگوییم در تعریف قید
حیثیت معتبر است و حذف حیثیات و اعتبار آنها در تعریفات جایز و شایع است و تقدیر کلام اینست که الحال ما یبین
هیئة الفاعل او المفعول به من حیث انه فاعل او مفعول به زیرا که این صفت اگرچه بیان میکند هیئت فاعل و مفعول
لیکن نه ازین حیثیت که فاعل است یا مفعول به و بعضی جواب داده اند که قوله ما یبین هیئة الفاعل او المفعول به
این معنی دارد که حال شی است که بیان میکند هیئت فاعل که در وقت صدور فعل است از آن فاعل و یا هیئت
مفعول به که در زمان وقوع فعل است بر آن مفعول و مآل هر دو جواب واحد است کما لا یخفی علی من له التمیز
اگر گفته شود بر تقدیر حیثیت خارج میشود حال جاءنی زید سمینا زیرا که فربهی ثابت نشده است زید را از جهت
که فاعل اوست جواب میگوییم مراد از بیان کردن حال هیئت فاعل و مفعول به را ازین حیثیت که فاعل
یا مفعول به است این ست که در وقت بیان کردن معنی حال لحاظ فاعلیت فاعل و مفعولیت مفعول بود و ظاهر است
که معنی مثال مذکور همین لحاظ میگویند که آمد مرا زید در آن حالیکه فربه است اگر گفته شود تعریف حال جامع نیست
زیرا که خارج میشود از و ابوه قایم که در مثل جاءنی زید ابوه قایم واقع ست زیرا که بیان نمیکند هیئت فاعل بلکه
بیان میکند هیئت غیر فاعل که ابوست و همچنین خارج میشود قایما که در ضربت زیدا ابوه قایما واقع ست اما

بیان نمیکند هیئت مفعول به را بیان میکند هیئت غیر مفعول به که همان ابوست جواب میگوییم بیان کردن حال
هیئت فاعل یا مفعول به را عام ست ازین که بیان کند هیئت نفس فاعل یا هیئت نفس مفعول به یا بیان کند
هیئت متعلق فاعل یا مفعول به پس خارج نمیشود ابوه قایما که درین دو مثال واقع ست ازانکه اب در مثال اول متعلق
بفاعل ست و در مثال ثانی متعلق بمفعول به اگر گفته شود از تعریف حال مثل والشمس طالعة که در ترکیب جاءنی زید
والشمس طالعة واقع ست خارج میشود ازانکه بیان نمیکند هیئت نفس فاعل و نیز بیان نمیکند هیئت متعلق فاعل
جواب میگوییم لانسلم که والشمس طالعة بیان نمیکند هیئت متعلق فاعل ازانکه متعلق فاعل در مثل جاءنی زید مصحبة
است و مصحبة صفت متعلق زید ست و هر جا که حال واقع میشود بیان هیئت متعلق فاعل را متضمن میباشد
پس تقدیر کلام این ست که جاءنی زید مقارنة لطلوع الشمس یعنی آمد مرا زید دران حالیکه مجی او لطلوع شمس مقارن
است مقارنت یعنی لطلوع شمس ثابت و حالت مجی ست که متعلق ست بزید اگر گفته شود تعریف حال جامع نیست
ازانکه خارج میشود آن حال که بیان میکند هیئت مفعول معه یا مفعول مطلق یا مضاف الیه مثل جئت انا و زیدا راکبین
و ضربت الضرب شدیدا و قوله تعالی بل نتبع ملة ابراهیم حنیفا جواب میگوییم در اکثر نسخ بعین واقع ست بصیغه
مفعول و معلوم ... بقوله فاعل یا مفعول ... درین وقت متعلق ست بقوله مفعول و مراد از فاعل و مفعول برین تقدیر
عام ست ازین که حقیقة باشد یا حکما پس درین وقت درین تعریف آن حال داخل میشود که بیان میکند هیئت مفعول معه
را زیرا که مفعول معه ... بمعنی فاعل می باشد مثل استوی الماء والخشبة و جئت انا و زیدا یا در معنی مفعول به مثل
کفاک و زیدا درهم ازانکه در مفعول معه معتبر شده که مفعول معه یا با فاعل مشارک میباشد در صدور فعل از فاعل
یا با مفعول به مشارک می باشد در وقوع فعل بر مفعول به و همچنین حال ست در حالی که از مفعول مطلق بود زیرا که
مفعول مطلق در معنی مفعول به ست چون ضربت الضرب شدیدا که بمعنی احدثت الضرب شدیدا است و همچنین داخل
شد در تعریف آن حال که از مضاف الیه بود ازانکه حال از مضاف الیه نمی باشد مگر وقتی که مضاف فاعل بود
یا مفعول به و صحیح بود حذف او و قیام مضاف الیه مقام او پس گویا که آن مضاف الیه فاعل ست یا مفعول به
مثل قوله تعالی بل نتبع ملة ابراهیم حنیفا که قوله تعالی حنیفا حال ست از ابراهیم که مضاف الیه ملت ست و ملت
مفعول به ست و حذف ملت و قیام ابراهیم مقام او صحیح ست یعنی بل نتبع ابراهیم حنیفا و مثل قوله تعالی ایحب
احدکم ان یاکل لحم اخیه میتا که میتا حال ست از اخیه که مضاف الیه لحم ست و لحم مفعول به ست و صحیح ست حذف
لحم و قیام اخیه مقام آن یعنی ایحب احدکم ان یاکل اخاه میتا و اگر حذف مضاف و قیام مضاف الیه مقام او صحیح

شود پس شرط صحت وقوع حال از مضاف الیه این ست که مضاف از مضاف الیه جزء بود پس گویا آن حال که از
مضاف الیه است گویا حال ست از مضاف از آنکه مضاف الیه درین وقت مشتمل و متضمن مضاف است اگرچه قیام
مضاف الیه بمقام مضاف صحیح نیست مثل قوله تعالی وان دابر هولاء مقطوع مصبحین مصبحین حال ست از هولاء که مضاف
دابر ست و دابر جزء او ست از آنکه دابر شی اصل شی را گویند و قول مذکور این معنی دارد که بدرستی که بنیاد این کرده
بریده و برکنده شده است در حالتی که بصبح درآیند یعنی قوم تو ای لوط هلاک خواهند شد که یکی از ایشان
باقی نماند اگر گفته شود دابر که مضاف ست نه فاعل ست و نه مفعول به پس صحیح نیست که مصبحین از هولاء حال
واقع میشود جواب میگوییم دابر مفعول مالم یسم فاعله ست برای قوله مقطوع باین اعتبار که ضمیر مستتر که در مقطوع ست
بسوی او راجع ست و در بعضی نسخ یبین واقع ست بصیغه مضارع مجهول از باب تفعیل و در بعضی تبین واقع ست بصیغه
مضارع معلوم از باب تفعل و بهر دو تقدیر قوله به بقوله مفعول مطلق نیست بلکه متعلق ست بر تقدیر اول بقوله یبین
که مضارع مجهول ست از باب تفعیل یعنی حال شی ست که بیان کرده میشود هیئت فاعل یا مفعول به بسبب آن
شی و بر تقدیر ثانی متعلق ست بقوله تبین که ماضی معلوم است از باب تفعل یعنی حال شی است که ظاهر
میشود هیئة فاعل یا مفعول به بسبب آن شی پس برین هر دو تقدیر دخول حال که از مفعول معه و مفعول مطلق واقع شود
در تعریف او ظاهر ست بی آنکه بسوی تعمیم فاعل و مفعول به احتیاج افتد لیکن احتیاج بسوی تعمیم آن هر دو درین
وقت ازین جهت ست که تا در تعریف داخل شود حالی که در مثل قوله تعالی بل نتبع ملة ابراهیم حنیفا و ایحب
احدکم ان یاکل لحم اخیه میتا و ان دابر هولاء مقطوع مصبحین واقع ست اگر گفته شود تعریف حال جامع نیست
زیرا که خارج میشود مثل راکبین که در مثل ضربت زیدا راکبین واقع ست زیرا که بیان کرده است هیئت
هر دو را از فاعل و مفعول به جواب میگوییم قوله ما یبین هیئة الفاعل او المفعول به قضیه مانعة الخلو ست نه مانعة
الجمع و حقیقة حتی یرد ما یرد و مخفی نماند که حال از مفعول فیه و مفعول له هم می آید مثل نکحت یوم الجمعة مبارکا و جئتک
للسمن نافعا و باید دانست که حال بر اقسام ست یکی منتقله و آن حالی است که از ذی الحال منتقل میشود و مثل جاءنی
زید راکبا و دوم موکده ست و آن حالی است که جزء جمله را تاکید کند مثل هو الحق لاریب فیه ظاهر ست که حق هما ست
که در وی شک نیست و پس لاریب فیه حال است موکد مضمون جمله که آن حق باشد و تحقیق قوله تعالی الم ذلک
الکتاب لاریب فیه در مطول در باب فصل و وصل ست من اراد الاطلاع علیه فلیرجع الیه و بعضی فرموده اند که
حال موکده آن حال ست که از ذی الحال خود منفک نشود یعنی از صفات لازمه بود مثل قوله تعالی هو الحق

مصدقاً لما معکم من التوریة والانجیل پس مصدقاً که حالیست از حق که ذی الحال ست از صفات لازمه است
و نزدیک این بعض حال دایمه داخل ست در حال موکده و بعضی گفته اند که حال موکده آنست که غالباً از صاحب خود
منفک نشود مادامی که صاحب او موجود ست و سوم منتقله است و آن حالی ست که از معمول حال اول بود چون
جاءنی زید یقوم غلامه مجرداً حاراً سه و چهارم مترادفه ست و آن حالی ست که عامل او عامل حال اول بود مثل رأیت
زیداً قائماً عالماً راکباً پنجم حال مقدره است و آن حالی ست که حصول او مقدر بود و صاحب او بران حال در زمان
اخبار نبود مثل جاءنی زید معه صقر صائداً غداً و ششم دایمه است و آن حالی ست که صاحب او بران حال دایم
بود چون کان الله قادراً و همین اقسام مشهوره کثیر الاستعمال اند و قوله لفظاً منصوبست از انکه خبر کان محذوف
است یعنی برابرست که آن فاعل و مفعول لفظی بود و لفظی بودن فاعل و مفعول نزدیک حضرت قدس سره السامی
باین طریق ست که فاعلیت فاعل و مفعولیت مفعول باعتبار الفاظ کلام و منطوق کلام بود نی آنکه احتیاج باشد بسوی
اعتبار معنی که خارج از کلام و مفهوم از فحوای کلام ست تا فاعلیت فاعل و مفعولیت مفعول متحقق شود و آن فاعل و
مفعول لفظی عام ست که حقیقة ملفوظ بود چنانچه وقتی که فاعل ضمیر مستکن نبود و مفعول محذوف نباشد یا حکماً چنانچه
جاءنی زید قائماً و ضربت خالداً راکباً که فاعلیت زید و مفعولیت خالد لفظی ست از انکه از لفظ کلام و منطوق کلام جاءنی
زید و ضربت خالداً متحقق ست و در تحقیق فاعلیت زید و مفعولیت خالد حاجت نیست بسوی اعتبار معنی که مفهوم از فحوای
کلام و خارج کلام ست و نزدیک شریعت مرتبت فضیلت منزلت حضرت قاضی شهاب الدین انار الله برهانه لفظی
بودن فاعل و مفعول باعتبار ملفوظ بودن عامل ست یعنی اگر عامل لفظی بود فاعل و مفعول نیز لفظی خواهد بود پس اگر عامل ملفوظ است
حقیقة باین طریق که مذکور ست غیر محذوف فاعل و مفعول نیز لفظ حقیقی خواهد بود و اگر ملفوظ است حکماً یعنی محذوف و مقدر
است فاعل و مفعول نیز لفظ حکمی خواهد شد و لا یخفی علیکم ان نظر قدس سره السامی الی نفس فاعلیة الفاعل و مفعولیة
المفعول و نظر حضرت قاضی شهاب الدین الی عاملهما و قوله او معنی معطوفست بر قوله لفظاً یعنی برابرست که آن
فاعل و مفعول معنوی بود و معنوی بودن فاعل و مفعول نزدیک حضرت قدس سره السامی باین طریق است
که فاعلیت فاعل و مفعولیت مفعول باعتبار و لحاظ آن معنی متحقق بود که خارج از منطوق کلام و مفهوم از فحوای
کلام ست چون هذا زید قائماً که زید مفعول معنوی ست از انکه مفعولیت زید متحقق ست بلحاظ اشیر که از فحوای کلام
هذا زید مفهوم میشود زیرا که از حال قائل این کلام که اشارة بسوی زید میکند اشیر مفهوم میشود و این حال
خارج از ما قال ست و نزدیک حضرت قاضی شیخ شهاب الدین نور الله قبره بسراج الیقین معنوی بودن عامل

ومفعول باعتبار معنوی بودن عامل فاعل و مفعولست و مثاله سید کرانشاء الله تعالی مستقل **ضربت زیدا**
قائما مثال آن حال ست که صالح ست به بیان هیئت فاعل و مفعول به که بالاتفاق لفظی ست اما لفظی بودن
فاعل و مفعول نزدیک حضرت قدس سره السامی ازین جهت ست که فاعلیت تاء متکلم و مفعولیت زید باعتبار
لفظ کلام و منطوق کلام ست نی باعتبار معنی که خارج از لفظ کلام بود و اما نزدیک قاضی شهاب الدین رحمه الله
ازان ست که عامل هر دو لفظی ست **وزید فی الدار قائما** مثال آن حال ست که مبین هیئت آن فاعل ست
که لفظا حکمی ست نزدیک قدس سره السامی اما لفظی بودن فاعل درین مثال ازین جهت است که ضمیر فعل
که متعلق ظرف باشد بسوی ظرف مستتر نقل میکنند پس ضمیر ثبت که درین مثال متعلق ظرف ست نقل کرده است
بسوی فی الدار فاعل لفظی ست زیرا که از لفظ کلام زید فی الدار فاعلیت آن ضمیر مفهوم میشود نه باعتبار معنی که
خارج از کلام ست و لفظا حکمی بودن آن ضمیر مستکن ظاهر ست ازانکه ضمیر مستکن لفظا حکمی ست کما مر فی تعریف الکلمة
فی شرح قوله لفظ و نزدیک حضرت قاضی شهاب الدین نور الله قبره مثال آن حال ست که مبین هیئت فاعل معنوی ست
که از فعل بسوی ظرف نقل کرده است پس درین وقت آن ضمیر مستکن معمول ظرف ست و ظرف عامل معنوی ست
پس آن ضمیر فاعل معنوی خواهد بود زیرا که نزدیک ایشان معنوی بودن فاعل باعتبار معنوی بودن عامل ست کما مر انفا
و هذا زید قائما مثال آن حالست که مبین هیئت آن مفعول ست که مفعولیت او معنوی ست زیرا که قائما
حال ست از زید که مفعول معنوی ست ازانکه مفعولیت زید معلوم نمیشود باعتبار لفظ کلام هذا زید بلکه مفعولیت
آن باعتبار معنی اشارة یا تنبیه است که خارج ست از لفظ کلام و منطوق کلام هذا زید ازانکه قائل این کلام
قصد نکرده است که خبر دهد باشارت یا تنبیه از نفس خود تا در نظم کلام اشیر یا انبه مقدر بود و متحقق شود بودن زید مفعول
لفظی پس ثابت شد که زید مفعول معنوی ست باعتبار معنی اشیر او انبه علیه که خارج ست از لفظ کلام مذکور و مخفی نماند
که اطلاق ذی الحال بر زید بطریق مجازست از قبیل تسمیه مرجع باسم راجع ازانکه ذی الحال در حقیقت ضمیر مجرور ست که در
اشیر الیه یا انبه علیه واقع ست و ضمیر مجرور معمول فعل ست زیرا که مفعول به ست بواسطه حرف جر و اگر نه لازم آید اختلاف
عامل حال و عامل ذی الحال زیرا که اگر زید در حقیقت ذی الحال بود عامل در زید معنوی خواهد بود و در قائما معنی فعل و اتحاد
عامل حال و عامل ذی الحال از واجبات ست هر گاه که فارغ شد مصنف رحمه الله از بیان تعریف حال شروع کرد در بیان عامل حال
تا معلوم شود بالنسبت که فاعل و مفعول معنوی [illegible] که بیان عامل حال [illegible]
تقدیم حال بر عامل معنوی [illegible]

مفید حضرت پس گفت **و عاملها** و صفی الشارحین محمد صفی صاحب غایة التحقیق قدس سره فرموده ثم لما بین ان الفاعل و المفعول قد یکون لفظا و قد یکون معنی شرع فی بیان ما یکون سبب الفاعل و المفعول لفظیین و معنویین فقال و عاملها انتهی [illegible] ظاهر است و بعض [illegible] مشهور و واضح که این تمهید بنا بر مذهب حضرت قاضی شهاب الدین رحمة الله علیه است اگر گفته شود لفظ حال مذکر است نه مؤنث و ضمیر قوله عاملها مؤنث است نه مذکر پس ارجاع ضمیر مؤنث بسوی مذکر چگونه صحیح است **جواب** میگویم حال که مؤنث سماعی است یا آنکه حال بمعنی کیفیت و حالت است و باید دانست که عامل حال سه امور اند **الفعل** یعنی الاول الفعل برابر است که ملفوظ بود یا مقدر چون ضربت زیدا قائما و زید فی الدار قائما اگر ظرف ماول الفعل بود **او شبهه** یعنی و الثانی شبه الفعل و مراد از شبه فعل چیزیست که عمل کند چون عمل فعل بشرطیکه از ترکیب فعل باشد یعنی مشتمل بود بر حروف آن فعل چون اسم فاعل و اسم مفعول و صفت مشبه و اسم التفضیل و مصدر مثل زید ذاهب راکبا و زید فی الدار قائما اگر ظرف مقدر و ماول باسم فاعل بود و زید مضروب قاعدا و زید حسن ضاحکا و هذا بسرا اطیب منه رطبا و ضربی زیدا قائما بخلاف اسماء افعال که نیز در عمل چون فعل اند لکن شرط مذکور مفقود است **او معناه** یعنی و الثالث معنی الفعل و آن چیزیست که خارج از کلام مفهوم و مستنبط بود بلا تصریح و تقدیر در کلام چون اشارة و تنبیه و ندا و تمنی و ترجی و تشبیه در مثل هذا زید قائما و یا زید قاعدا و لیت عندنا مقیما [illegible] فی الدار قائما و کأنه اسد صائلا یعنی [illegible] قائما و ادعوا زیدا قائما و تمنیت ان تکون عندنا مقیما و ترجیت ان تکون فی الدار قائما [illegible] الاسد صائلا یعنی حمله کننده و قس علیه المنسوب [illegible] اسماء الافعال مثل انا تمیمی مفتخرا یعنی انا منسوب الی تمیم [illegible] یعنی الزم زیدا راکبا و باید دانست که [illegible] فعل که مستنبط از خارج کلام بود عمل نمیکند بلکه عمل [illegible] است [illegible] استفهام و نفی نیز [illegible] که عامل معنوی بودن [illegible] است [illegible] او [illegible] عامل [illegible] بر [illegible] هرگاه که فارغ شد مصنف ره از تعریف حال عامل [illegible] شرط حال پس گفت **و شرطها ان تکون نکرة** یعنی شرط حال این است که نکره بود تا آنکه [illegible] چون ضربت زیدا الراکب [illegible] حال است بر حالت نصب [illegible] گفته [illegible] از آنکه مطلق است [illegible] معرفه فرع است [illegible] تقیید است [illegible] است که [illegible] مطلقه است [illegible] حال [illegible] که [illegible] حال [illegible] بود و این غرض حاصل نشود از حال نکره یا وجودی [illegible] [illegible] قوله [illegible] صاحبها معرفة غالبا [illegible] بر ضمیر تکون [illegible] فعل [illegible] [illegible] و [illegible] تاکید [illegible] فعل و تقدیر کلام این است که شرطها ان تکون صاحبها معرفة [illegible]

معرفه بود در غالب اوقات وگاهی نکره هم میباشد زیراکه ذی الحال در حقیقت محکوم علیه است پس اصل در و
تعریف ست و محکوم علیه در جمیع اوقات معرفه نمی باشد بلکه در اکثر اوقات پس ذی الحال نیز در اکثر اوقات معرفه خواهد بود
وگاهی نکره اگر گفته شود از قوله وشرطها ان یکون صاحبها معرفة مفهوم می شود که حال نخواهد شد مگر آن وقت که ذی الحال
معرفه بود ازانکه وجود مشروط بدون شرط محال است و از قوله غالبا معلوم میشود که در بعضی اوقات حال می باشد بی آنکه
ذی الحال معرفه بود پس میان قولین منافات است و تنافی ظاهر ست جواب میگویم منافات وقتی ست که قوله غالبا ظرف قوله
ان تکون باشد ولیس کذلک زیراکه قوله غالبا منصوب ست ازانکه ظرف چیزیست که از قوله وشرطها مفهوم میشود که
آن شرط باشد بصیغه ماضی مجهول یعنی انما شرط کون صاحبها معرفة فی غالب المواد و تحقیق مقام و تنقیح مرام این است
که مواد وقوع حال بر دو قسم اند یکی آنکه ذی الحال در و نکره موصوفه بود مثل جاءنی رجل من بنی تمیم فارسا کما قال
قدس سره السامی صاحبها یکون ذو الحال فیه نکرة موصوفة مثل جاءنی رجل من بنی تمیم فارسا انتهی سوال کرده اند اگر حضرت
قدس سره السامی مخصوصه بمقام موصوفه میفرمودند هر آئینه شامل میشد بذی الحال که باضافت تخصیص یافته باشد جواب آنست
که اگر مخصوصه میفرمودند بجمیع صور شامل میشد زیراکه ذی الحال در جمیع صور نکره مخصوصه است و درین وقت حسن تقابل
میان این صورت و باقی صور مفقود ست کما لا یخفی علی الحسین الذهبین اگر اکتفا بهمین صورت میکردند پس تفصیل که مقصود
شارحین ست فوت میشد و یا ذی الحال نکره بود که از جهت استغراق و شمول بجمیع افراد خود مغنی بود چون غنا معرفه
در بی نیازی دهنده بود چون بی نیازی معرفه مثل قوله تعالی فیها یفرق کل امر حکیم امرا من عندنا و این بران تقدیر است
که امرا از کل امر حال بود ازانکه اگر او را حال گردانند از ضمیری که در حکیم مستتر ست پس درین وقت از ما نحن فیه
خارج خواهد بود و یا ذی الحال نکره تحت استفهام واقع شود مثل هل اتاک رجل راکبا و یا حالی که از ذی الحال نکره
بعد الا واقع شود برای شکستن نفی مثل ما جاءنی رجل الا راکبا و یا حال بر ذی الحال نکره مقدم بود مثل جاءنی راکبا
رجل و حضرت قدس سره السامی فرموده اند او بعد الا انتقاض النفی نحو ما جاءنی رجل الا راکبا او مقدما علیه الحال
نحو جاءنی راکبا رجل انتهی و حضرت افضل المحشین مولوی عبد الغفور ادام الله تعالی فی الرحمة والسرور فرموده اند
که فی قوله او بعد الا التعسف لا یمکن الخلاص عنه الا ان یقول ان بین قوله بعد الا و بین قوله مقدما علیه تنازعا فی قوله
الحال یعنی ان فاعل الظرف حینئذ هو ضمیر الحال او نفسه علی المذهبین لا ضمیر النکرة انتهی و درین قسم که بر چندین انواع
مذکوره مشتمل ست تعریف ذی الحال شرط نیست زیراکه ذی الحال درین قسم تخصیص یافته است و ذی الحال در حقیقت
مبتدا است و لهذا اشتهار دارد که حال در حقیقت خبر ست و صحیح ست که نکره مخصصه مبتدا واقع شود کما مر فی باب المرفوعات

پس همچنین صحیح ست که ذی الحال نکره مخصصه بود و این قسم قلیل الوقوع ست و قسم دوم این ست که ذی الحال
در وی غیر امور مذکور بود و غالب مواد وقوع حال همین قسم ست و وقوع حال درین قسم مشروط ست بتعریف ذی الحال
پس ازین تحقیق واضح شد که قوله غالبا قید اتفاقی است نه قید قوله ان تکون معرفة تا منافات در مذکور لازم آید جواب دوم
قوله صاحبها مبتدا ست و قوله معرفة مرفوع ست الا آنکه خبر ست و جمله معطوف ست بر جمله قوله وشرطها ان تکون
نکرة فاندفع الاشکال بما ظهر من هذا المقال [illegible] ولا تنظر الی ما قیل او یقال [illegible] و درین وقت قوله غالبا ظرف
ست که متعلق ست بمفهوم قوله وصاحبها معرفة ای تعرف صاحبها معرفة فی غالب الاستعمال یا صفه مصدر محذوف
یا صفت زمان محذوف ست یعنی تعرف [illegible] تعریفا غالبا او زمانا غالبا قوله وارسلها العراک و مررت به
وحده ونحوه متاول جواب سوال مقدر ست و تقریر سوال این ست که العراک درین شعر واقع ست و وحده
که در قولهم مررت به وحده واقع ست معرفه است و حال آنکه حال ست و از سابق مفهوم شد که تنکیر شرط حال ست
چون شرط [illegible] بدان شرط [illegible] معلوم شد که شرط حال تنکیر نیست و قوله شرطها
ان تکون نکرة خلاف واقع ست مراد از قوله ونحوه هر اسمی ست که حال بود و معرفه باشد خواه مصدر بود یا نبود مثل فعلته
جهدک یعنی کردی توان [illegible] کوشش کنند [illegible] جواب میدهد باین طریق که هر واحد ازینها متاول ا[ست]
بنکره و تاویل این مصادر بنکره بدو طریق ست یکی آنکه هر واحد ازان مصادر را مفعول مطلق فعل محذوف گفته شود
نه حال تا لازم آید محال و آن فعل یا [illegible] حال خواهد بود و اطلاق حال بر هر یک ازان مصادر بر سبیل مجاز ست
از قبیل تسمیة معمول باسم عامل [illegible] تقدیر امثله مذکوره این ست که تعترک العراک و عراک مصدر ست
از ثلاثی مجرد بر وزن کتاب و تعترک صیغه واحد مؤنث غائب ست از باب افتعال اگر گفته شود چرا تعترک
بر وزن تضرب [illegible] جواب میگوییم حذف فعل از باب افتعال ازین
جهت ست که فعل عراک مستعمل نیست بلکه مزید فیه مستعمل ست پس العراک مفعول مطلق ست از غیر فعل مثل والله انبتکم
من الارض نباتا و مررت به وحده در تقدیر مررت به ینفرد وحده است و وحد مصدر ست یقال وحد یحد وحدا وحدة
علی قیاس وعد یعد وعدا وعدة و فعل او نیز مستعمل نیست چون عراک و قال الشیخ الرضی قدس سره الوحد لازم الافراد والتذکیر
والاضافة ولازم النصب الا فی مواضع مخصوصة انتهی و فعلته جهدک در تقدیر فعلته تجهد جهدک ست و الجهد بفتح الجیم و ضمها
الاجتهاد و قال الفراء و هو بفتح الجیم المشقة و بضمها الطاقة فافهم و طریق دوم این ست که این مصادر بحسب معنی نکره
اند و قایم اند مقام مصادر نکره و مأول اند باسم فاعل یعنی معترکة و منفردا و مجتهدا اگرچه بحسب لفظ معرفه اند و این چنین

در کلام عرب اکثر ست مثل حسن الوجه که در لفظ معرفه است و در معنی نکره از آنکه اضافت لفظی مفید تعریف نیست و حضرت
ملا عصام قدس سره فرموده هذا ای الطریق الثانی هو المرجح الذی یلیق ان یکتفی به بجریانه فی الاحوال المعرفة کلها بخلاف
الاول فانه لایجری الا فی المصادر انتهی و تمام شعر این ست ؎ وارسلها العراک ولم یذدها ٭ ولم یشفق علی نغص
الدخال ٭ و این شعر از لبید ست و در تعریف و توصیف حمار وحش و اتن گفته و لبید بفتح یکم و کسر دوم اسم شاعریست
که افصح شعرای عرب بود و تحقیق شعر این ست که واو در قوله وارسلها برای عطف ست و ضمیر منصوب راجع ست بسوی
اتن و ضمیر مرفوع راجع ست بسوی حمار وحش که گورخر ست و اتن جمع اتان است که ماده خر را گویند و مراد از ارسال
برانگیختن ست یعنی برانگیخته حمار وحش اتن را در حالیکه ازدحام کننده اند یا مراد از ارسال تخلیه ست میان اتن و آب
یعنی گذاشت و تخلیه کرد حمار وحش اتن را در آب نوشیدن و قوله لم یذدها بمعنی لم یمنعها ست یعنی منع نکرد حمار
وحش اتن را از ازدحام و قوله لم یشفق بمعنی لم یخف ست و فی الصراح النغص تمام مراد نارسیدن و سیراب ناشدن
یعنی خوف نکرد حمار وحش [illegible] از نغص دخال یعنی برانکه تمام نشود آب نوشیدن بعضی اتن بسبب دخال و دخال بالکسر این است
که چون شتر آب [illegible] و میان دو شتر تشنه داخل نمایند تا به موافقت اینها
باز آب نوشد [illegible] حمار وحش اتن ست نه در تعریف شتر پس قوله ولم یشفق علی
نغص الدخال صحیح ست زیرا که دخال [illegible] جواب میگوییم مراد از دخال درینجا نفس مداخلت بعض در
بعض ست جواب دوم کلمه مثل محذوف ست یعنی ولم یشفق علی نغص مثل نغص الدخال هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان شرط
حال شروع کرد در بیان وجوب تقدیم حال بر ذی الحال پس گفت **فان کان صاحبها نکرة** یعنی اگر ذی الحال
نکره محضه بود که در وی شائبه تخصیص [illegible] تقدیم نباشد و حال مفرد بود نه جمله **وجب تقدیمها** یعنی واجب است
درین وقت تقدیم آن حال بر ذی الحال مثل جاءنی راکبا رجل اگر گفته شود وجوب تقدیم حال درین وقت ممنوع ست
بدلیل نحو جاءنی رجل و زید راکبین **جواب** میگوییم حکم بوجوب تقدیم وقتی ست که ذی الحال نکره بود و ذی الحال
درین مثال مرکب از معرفه و نکره است و مجموع از معرفه و نکره نه معرفه ست و نه نکره پس چنین ذی الحال از قوله نکرة خارج
شده است پس چگونه قوله وجب تقدیمها [illegible] ست مترتب شود بدون صدق شرط و مخفی نماند که چنین حال را احوال
مشترکه گویند و باید دانست که اگر حال جمله بود و ذی الحال نکره باشد تقدیم حال درین وقت واجب نیست بلکه واجب درین وقت
واو عاطفه ست تا بصفت التباس نیابد زیرا که میان صفت و موصوف حرف عطف نمی باشد پس ازین قرینه معلوم
خواهد شد که حال ست نه صفت مثل رایت رجلا و ابوه قائم اگر گفته شود وقتیکه ذی الحال نکره بود و حال مفرد باشد تقدیم

ان برآن ذی الحال چرا واجب ست جواب میگوییم اگر درین وقت تقدیم واجب نبود التباس حال بصفت در وقت
نصب لازم آید پس مقصود متکلم فوت خواهد شد و چون تقدیم حال واجب کردند التباس مذکور نخواهد بود زیرا که صفت
بر موصوف مقدم نمیشود پس از تقدیم قطعا معلوم خواهد شد که حال ست نه صفت اگر گفته شود ازین تعبیر وجوب تقدیم
حال در وقت نصب معلوم میشود نه مطلق و از قوله وجب تقدیمها مراد مطلق تقدیم ست پس تقریب تمام نیست جواب
میگوییم وجوب تقدیم در حالت رفع و جر باوجود عدم التباس برای اتفاق باب ست سوال کرده اند که در وقت نصب چون
خوف التباس حال بصفت بود چرا تقدیم واجب کردند و دو وجه جایز نداشتند یکی بودن او حال دوم صفت چنانچه
جایز داشته اند دو وجه در تقدیم حال یکی بودن او حال دوم مبدل منه پس در مثل رایت راکبا رجلا جایز ست که راکبا
حال بود از رجل یا مبدل منه باشد و رجل بدل و چنانچه جایز داشته اند دو وجه در مثل طاب زید فارسا یکی آنکه فارسا
حال بود دوم آنکه تمیز باشد جواب این ست که جواز دو وجه جای ست که هر دو وجه متساوی بوند و حال از نکره
خلاف اصل ست پس ذهن سامع سابق نخواهد کرد مگر بسوی بودن او حال با آنکه صلاحیت صفتیت دارد پس التباس
مقصود بغیر مقصود ظاهر ست بخلاف صورت تقدیم که هر دو وجه متساوی اند در خلاف اصل از آنکه ذی الحال نکره چنان که
خلاف اصل ست کما لا یخفی همچنین مبدل منه خلاف اصل ست زیرا که در حکم تنحیه و تکرار ست و چون هر دو وجه در خلاف اصل
متساوی الاقدام اند پس التباس لازم نخواهد آمد و همچنین در مثل طاب زید فارسا هر دو وجه بر اصل اند کما لا یخفی و ضابطه جواز و
عدم جواز وجهین در شرح قوله واذا انتفی الاعراب فیهما آه مفصل مذکور شد فلا حاجة الی الاعادة المفضیة الی الملالة
جواب دوم از اصل سوال این ست که حال و ذی الحال در حقیقت مبتدا و خبر اند و چون مبتدا نکره بود بهیچ وجه
تخصیص نیافته باشد تقدیم خبر بر مبتدا درین وقت واجب میشود پس همچنین اگر ذی الحال نکره بود تقدیم حال هم واجب
خواهد بود و درین جواب سوالی ست ظاهر اعتراضی ست باهر و آن این ست که ذی الحال نکره بیکبار بتقدیم حکم تخصیص
یافته است پس احتیاج نیست بسوی تخصیص او بتقدیم حکم آخر الا تری ان رجلا فی مثل جاءنی راکبا رجل قد وقع فاعلا
والفاعل محکوم علیه و الاصل فیه التعریف فلو لم یکن مثل هذه النکرة متخصصا بتقدیم الحکم لما صح وقوعه فاعلا فافهم سوال کرده اند که
مثل جاءنی قایما رجل در حقیقت قایم رجل ست پس تخصیص در تقدیم خبر ست که غیر ظرف ست و این تخصیص تصحیح ابتدائیه نکره نافع نیست
جواب گفته اند حال بمنزله ظرف ست پس تقدیم او چون تقدیم ظرف ست و تقدیم ظرف در تصحیح مذکور نافع ست پس تقدیم حال نیز در
تصحیح مسطور نافع خواهد بود و لا یخفی علی الفطن العارف ما فیه زیرا که اخبار بظرف زمان از حیثیت صحیح نیست و جواب بیان فرق
ممکن ست که عدم صحت در ظرف زمان صریح ست و حال مأول بظرف زمان ست هرگاه که فارغ شد مصرح از بیان وجوب تقدیم

حال بر ذی الحال شروع کرد در بیان عدم جواز تقدیم حال بر عامل معنوی صراحة و در بیان جواز تقدیم او بر فعل و شبه فعل کنایة پس گفت **ولا یتقدم علی العامل المعنوی** یعنی مقدم نمیشود حال بر عامل معنوی بخلاف تقدیم بر فعل غیر متصرف و بر فعلیکه صله موصول است بخیر یکه او را صدارت کلام است و بر [illegible] بود در [illegible] که صدارت است بلام موصول و بر اسم تفضیل در غیر مثل هذا بسرا اطیب منه رطبا و وجه جواز تقدیم حال بر اسم تفضیل در ین مثال در شرح قوله مثل هذا بسرا اطیب منه رطبا مفصل مذکور خواهد شد انشاء الله تعالی اگر گفته شود چرا جایز نیست تقدیم حال بر عامل معنوی دیگر او ذکر کرده

جواب میگویم عامل معنوی و اشباه او مسطور در عمل ضعیف اند و عامل ضعیف در معمول مقدم عمل نمی تواند کرد اگر گفته شود چرا نگفت مصنف ولا یتقدم علی العامل المعنوی و الفعل الغیر المتصرف الخ جواب میگویم عامل معنوی را ضعف لازم است پس مراد مصنف از قول مذکور این است که لا یتقدم علی العامل الضعیف از قبیل ذکر ملزوم و اراده لازم پس قول او مسطور جمیع امور مذکوره شامل است اگر گفته شود چرا نگفت مصنف ولا یتقدم علی الفعل الغیر المتصرف و فعل غیر متصرف را نیز ضعف لازم است پس ... از قبیل ذکر ملزوم و اراده لازم تا شامل می گردد جمیع امور مذکوره پس در اختیار عامل معنوی ... جواب میگویم عامل معنوی از امور مذکوره ... ضعف است ... [illegible]

و نیز جواب داده اند که ... ولا یتقدم علی العامل المعنوی ... نگفت از انکه امتناع تقدیم حال بر عامل معنوی اتفاقی است و آن در غیر او اتفاقی ... [illegible] ... بیان ... اگر گفته شود مراد از امتناع تقدیم حال بر عامل معنوی که مفهوم از قول ... ست ... [illegible] ... گر ... ست پس ... [illegible] ... حال ... زید ... و معمول معنوی ... عامل ... معنی تشبیه است که از کاف تشبیه مفهوم میشود ... قائما ... عامل است باعتبار معنی تشبیه ... معنوی است و حال آنکه بر قائما مقدم شده است

جواب گفته اند مراد مقید است و الف لام در قول العامل المعنوی عهد خارجی است که اشارت میکند بسوی آن عامل معنوی که ذو الحدثین نباشد پس قرینه بر تقیید الف لام عهد خارجی است فلا یلزم المحذور بالمثال المذکور زیرا که عامل معنوی درین مثال ذو الحدثین است یعنی تقاضا میکند دو حدث را زیرا که عامل معنوی درو معنی تشبیه است و این تقاضای دو حدث دارد یکی حدثی که متعلق بود بمشبه که آن قیام است در مثال مذکور که بزید متعلق است که مشبه است و دوم حدثی که متعلق بود بمشبه به که آن قعود است دران مثال که متعلق است بعمرو که مشبه به است و چون حدثین مختلف اند ازین جهت لازم کردند که هر یکی

بصاحب خود متصل باشد تا التباس لازم نیاید پس بسبب خوف التباس تقدیم حال بر عامل ضعیف اختیار افتاده
عامل در سه و حدث که حال اند معنی تشبیه است لیکن در قائما از این اعتبار که حدث مشبه است و در قائما باین اعتبار که
حدث مشبه است و باید دانست که عامل معنوی در شرح قوله او معناه مفصل مذکور شد و نیز از سابق معلوم شده است
که هر چه مقدر بفعل یا اسم فاعل بود مثل ظرف و مشابه آن چون جار و مجرور خارج از عامل معنوی و داخل در فعل یا شبه
فعل است مثل زید عندک و فی الدار زید و ظرف و مشابه او بعامل معنوی در ضعف مشابهت دارد و وجه امتناع تقدیم
حال بر عامل معنوی ضعف است کما مر آنفا پس از نیاده هم شده است که اگر عامل حال ظرف بود یا مشابه او تقدیم حال
برین عامل نیز جایز نخواهد بود و حال آنکه تقدیم او بر ماسوای عامل معنوی جایز است پس اراده کرد مصنف رح که وهم
مذکور را دفع کند تا کسی در مثال المذکور مشتبه نشود پس گفت **بخلاف الظرف** یعنی بخلاف آنکه عامل حال ظرف باشد یا مشابه
او از آنکه تقدیم حال بر وی جایز است مثل زید قائما عندک و زید قائما فی الدار و مخفی نماند که در جواز تقدیم حال بر عاملی
که ظرف است اختلاف است میان سیبویه و اخفش بخلاف امتناع تقدیم او بر عامل معنوی که اتفاقی است و لهذا البعض محققین
فسروه بانه المراد بقوله بخلاف الظرف انها لا یتقدم علی العامل المعنوی اصلا بخلاف الظرف فانها یتقدم علیه فی الجملة وهو
فیما یتقدم المبتداء علی الحال فیکون بناء الکلام علی مذهب الاخفش انتهی و تفصیل اختلاف این است که نزدیک سیبویه رحمه الله
تقدیم حال بر ظرف اصلا جایز نیست و نزدیک اخفش جایز است بشرط تقدیم مبتدا بر حال مثل زید قائما فی الدار و وجه
عدم جواز تاخیر مبتدا از حال موافق است با سیبویه در منع پس مثل قائما زید فی الدار و قائما فی الدار زید بالاتفاق جایز نیست
دلیل سیبویه اینست که عامل معنوی ضعیف است از این جهت تقدیم حال بر عامل معنوی جایز نیست و چون ضعف در ظرف
نیز موجود است پس تقدیم حال بر عاملی که ظرف بود نیز ممتنع خواهد بود و دلیل اخفش این است که عامل معنوی اضعف است بخلاف
ظرف که ضعیف است از آنکه عامل معنوی معنی است که مستنبط بود از خارج کلام و فحوای کلام بخلاف ظرف و مشابه او
که مفهوم از لفظ کلام است مقدر است بفعل یا اسم فاعل و فرق میان اضعف و ضعیف ظاهر است پس تقدیم حال بر اضعف در جمیع
مواد و احوال ممتنع خواهد بود از آنکه ضعف در اضعف بیشتر است از ضعف ضعیف و تقدیم حال بر ضعیف که در ضعف از اضعف
کمتر است ممتنع خواهد بود فی الجملة در بعضی مواد تا رعایت جانبین حاصل آید اگر گفته شود وجه جواز تقدیم بر ظرف بشرط تقدیم
مبتدا چه بود و وجه امتناع تقدیم حال بر ظرف بشرط تاخیر مبتدا از وی چه باشد جواب میگوییم در صورتی که حال بر مبتدا مقدم باشد
خواه از عامل خود مفصول بود مثل قائما زید فی الدار یا مقرون مثل قائما فی الدار زید از دو وجه خلاف اصل لازم می آید یکی تقدیم
حال بر ظرف که عامل ضعیف است و دوم تقدیم صفت بر ذات یا امکان تاخیر از آنکه مبتدا در این صورت ذی الحال است و ذی الحال

ذات و حال صفت اوست بخلاف آنکه مبتدا مقدم بود از انکه درین صورت خلاف اصل از جهت وا مدست کہ آن تقدیم
حال بر عامل ضعیف ست و بر ضمیر انور متعلمان سخن پرور مستور و محتجب نماند که رشته تقریر دلیلین و تحریر سوال عقد یست
مملو از لآلی ابدار و پر از در شاهوار استغفر الله در سنی ست مشتمل بر حذف پاره چند لایق بازی اطفال و صد و امثال این
مقال ازین شکسته بال غریب الحال نه از راه خود بینی و خودنمائی ست بلکه غرض از تعریف و توصیف بعضی مقدمات ترغیب طالبان
و تشویق راغبان ست و این ذره مثال از عجب دریاست مبراست آری کسی که از لباس فضائل انسانی و کمالات نفسانی
معرا بود کی در ثنا طبع زاد خود زبان کشاید و صحرای توصیفش را بذراع بیان پیماید خصوص این غریب که در تنگنای غربت تنهائی
واقع شده و بضیق کربت یتیمی گرفتار گشته کجا هوش و طاقت آن دارد که به لوای خودنمائی پردازد امید از نکته پسندان
ارجمند و ناظران هوشمند آن ست که گاه گاهی نگاهی سوی این عاصی پر معاصی نموده بدعای حصول سعادت ابدی و استدعای
وصول بدولت سرمدی یاد آرند و مخفی نماند که قوله بخلاف الظرف خبر مبتدا محذوف ست یعنی هو ملتبس بخلاف الظرف
و جمله معترضه است برای دفع وهم مذکور و ممکن ست که حال از فاعل لا یتقدم بود یعنی لا یتقدم الحال علی العامل المعنوی حال
کونه متلبسا بخلاف الظرف اگر گفته شود حال قید عامل نهی الحال میباشد پس لازم می آید که عدم تقدیم حال بر عامل معنوی بمخالفت ظرف
مقید بود و حال آنکه عدم تقدیم حال بر عامل معنوی مطلق ست جواب میگوییم قوله بخلاف الظرف حال دایمیست که
فایده تقیید نمید هد و باید دانست که قوله بخلاف الظرف دو احتمال دارد اول آنکه مذکور شد و احتمال دوم این ست که
قوله بخلاف الظرف این معنی دارد که حال اگرچه بظرف مشابه است از انکه معنی ظرفیت دارد لیکن حال بر عامل معنوی مقدم
نمی شود بخلاف ظرف که بر عامل معنوی خود مقدم میشود مثل اکل یوم لک ثوب یعنی آیا در هر روز ثابت ست ترا ثوب
و ثوب مبتدا موخر ست و لک خبر مقدم ست و کل یوم مفعول فیه است که بر عامل معنوی خود مقدم شده است
و عامل معنوی فعل ست که از قوله لک مفهوم و مستنبط ست اگر گفته شود قوله لک جار و مجرور است و سابق مذکور شده که جار
مجرور ما دل الفعل یا اسم خدم عمل ست و داخل ست فعل یا شبه فعل و خارج ست از عامل معنوی فکیف یصح کونه مثالا لا یتقدم الظرف
علی العامل المعنوی جواب میگوییم عامل در ظرف درین مثال معنی فعل ست که از لام جاره مفهوم میشود یعنی تخصص بصیغه
ماضی مجهول از باب تفعیل نه عامل در و متعلق ظرف ست فلا یلزم المحذور المذکور اگر گفته شود چرا جایز ست تقدیم ظرف بر عامل معنوی
جواب میگوییم بخلاف حال ظروف توسع ست و وجه این در شرح قوله الا ان یکون ظرفا که در بحث خبر ان و اخواتها واقع ست مفصل
مذکور شده فاطلب هناک ان کنت طالبا و مخفی نماند که احتمال دوم تبیین و فتی ست که ظرف از عامل معنوی خارج بود و اما اگر
در عامل معنوی داخل بود چنانچه ظاهر از کلام نحاة همین ست پس درین وقت قوله بخلاف الظرف سوای احتمال دوم صلاحیت احتمال دیگر ندارد

ازانکه بر تقدیر احتمال اول قوله بخلاف الظرف این معنی دارد که حال مقدم نمیشود بر عامل معنوی بخلاف ظرف یعنی وقتی
که عامل معنوی ظرف بود پس حال برو مقدم می باشد و ازینجا دو امر مفهوم میشوند یکی آنکه عامل معنوی بر دو قسم ست ظرف
و غیر ظرف و دوم آنکه اگر عامل معنوی غیر ظرف بود حال برو مقدم نمیشود و اگر ظرف بود برو مقدم می باشد و حال آنکه
حال بر عامل معنوی مطلقا مقدم نمیشود یعنی ظرف بود یا غیر ظرف پس استثناء ظرف از عامل معنوی چگونه صحیح ست و قوله و
لا علی المجرور معطوف ست بر قوله علی المعنوی و لا زایده است برای تاکید نفی یعنی چنانچه حال بر عامل معنوی مقدم نمیشود
همچنین حال بر ذی الحال مجرور مقدم نمیشود برابر ست که مجرور باضافت بود یا بحرف جر سوال کرده اند که متبادر از عبارت متن
اینست که ولا علی العامل المجرور پس اگر چنین میفرمود که ولا یتقدم علی المجرور علی الاصح ولا علی العامل المعنوی بخلاف الظرف
انسب و اوضح میشد و باید دانست که چون ذی الحال مجرور باضافت بود پس عدم جواز تقدیم حال برو باتفاق نحاة است
چون جاءتنی مجردا عن الثیاب ضاربة زید مگر آنکه مضاف الیه جزو از مضاف بود یا قیام مضاف الیه بمقام مضاف جایز باشد
پس درین وقت تقدیم حال جایز ست لیکن بر سبیل قلت مثل تحرک و ماشیا مد زید و نتبع حنیفا ملة ابراهیم اگر گفته شود تقدیم
حال بر ذی الحال که مجرور باضافت بود چرا جایز نیست جواب میگوییم حال تابع و فرع ذی الحال ست و تقدیم مضاف الیه
بر مضاف جایز نیست پس تقدیم تابع مضاف الیه بر مضاف بطریق اولی جایز نخواهد بود اگر گفته شود ازین دلیل عدم
جواز مثل راکبا جاءنی زید لازم می آید زیرا که راکبا تابع زید ست و تقدیم زید بر جاءنی جایز نیست ازانکه فاعل ست
پس می باید که تقدیم راکبا بر جاءنی جایز نباشد و حال آنکه جایز ست جواب میگوییم فاعل ازین حیثیت که مسند الیه است محل او
قبل فعل ست و امتناع تقدیم او از جهت مانع و عارض ست که آن لزوم التباس فاعل بمبتدا است بخلاف مجرور که تقدیم او
بر جار بهیچ وجه جایز نیست اگر گفته شود تقدیم مضاف الیه بر مضاف چرا جایز نیست جواب میگوییم مضاف قایم بمقام
حرف جر ست و مضاف الیه در حقیقت مجرور او ست و تقدیم مجرور بر حرف جر ممتنع است از جهت ضعف حرف در عمل پس تقدیم
مجرور بر چیزی که قایم بود بمقام جار نیز ممتنع خواهد بود اگر گفته شود چرا مقدم نمیشود مضاف الیه بر مضافی که باضافت لفظی ست با وجودیکه
مضاف قایم بمقام حرف جر نیست ازانکه حرف جر در اضافت لفظی مقدر نمیباشد جواب میگوییم لا نسلم که حرف جر در اضافت لفظی
مقدر نمیشود بلکه مقدر میشود کما الفهیم من کلام المصنف رح و سیاتی توضیحه فی بحث المجرورات انشاء الله تعالی و اگر مسلم
داریم که حرف جر در اضافت لفظی مقدر نیست پس میگوییم که اضافت لفظی از جهت آنکه فرع اضافت معنوی ست محمول بر اضافت
معنوی ست و باید دانست که در ذی الحال مجرور بحرف اختلاف نحاة است نزدیک سیبویه و اکثر نحاة بصره تقدیم
حال بر ذی الحال که مجرور بحرف جر بود ممتنع ست و همین مذهب مختار مصنف رح ست و لهذا گفت علی الاصح یعنی علی المذهب الاصح

ولهذا گفته اند که قوله علی الاصح قرینه است براینکه الف لام بر قوله علی المجرور عهد خارجی ست که اشارت میکند بسوی
مجرور بحرف جر نه مطلق مجرور اگر گفته شود چرا جایز نیست تقدیم حال بر ذی الحال مذکور جواب میگوئیم تقدیم او بر
ذی الحال مسطور ممکن نیست زیرا که اگر حال میان جار و مجرور واقع شود فصل لازم آید و هو ممتنع بالاجماع و اگر قبل جار
واقع شود تقدیم تابع جار بر متبوع مجرور که حرف جر ست لازم آید یا آنکه تقدیم مجرور بر جار ممتنع ست و نزدیک ابن کیسان تقدیم حال بر
ذی الحال مسطور جایز ست بدلیل قوله تعالی وما ارسلناک الا کافة للناس که قوله تعالی کافة حال ست از قوله تعالی للناس که مجرور
بحرف جر ست و حضرت قاضی شهاب الدین هندی و صاحب حنفی قدس الله سرهما ازین استدلال باین طریق جواب داده اند
که کافة حال از کاف خطاب ست نه از قوله تعالی للناس و کافة درین وقت بمعنی مانع است و نظم کریم این معنی دارد که ما
ارسلناک الا مانعة للناس من الشرک سوال کرده اند که بودن کافة حال از کاف خطاب ممکن نیست زیرا که کافة بصیغه
مؤنث ست و کاف خطاب مذکر و میان حال و ذی الحال مطابقت واجب ست زیرا که هر دو در حقیقت مبتدا و خبر اند کما مر غیر مرة
جواب گفته اند لا نسلم کاف صیغه مونث بود بلکه صیغه مذکر ست و تا در وی برای مبالغة است چون علامة و صاحب کشاف ازان
استدلال باین طریق جواب فرموده که کافة صفت مفعول مطلق محذوف ست یعنی وما ارسلناک الا رسالة کافة للناس
نه حال از للناس ست تا استدلال صحیح شود و بعضی جواب داده اند که کافة در اصل کافة بود بر وزن عافیة و شافیة و کافیة
که مصادر اند فا را در فا ادغام کردند کافة شد یعنی کافة مصدر ست و مفعول مطلق فعل محذوف واقع شده یعنی وما ارسلناک
الا تکف کافة ای مانعة للناس و هادی رهبران نیک سرانجامی حضرت قدس سره السامی فرموده اند والکل تکلف و تعسف انتهی اگر
گفته شود حضرت قدس سره السامی چرا بر هر یک از اجوبه ثلثه بتکلف و تعسف حکم کردند جواب میگوئیم تکلف جواب
اول ازین جهت ست که وقوع تا مبالغه در اسم فاعل معلوم الوقوع نیست بلکه بعضی نحات در غیر فعال و فعول انکار کرده اند
اگر گفته شود کافیه و شافیه صیغه اسم فاعل ست و تا در وی برای مبالغه است کما هو المشهور جواب میگوئیم استشهاد بکافیه
و شافیه ضعیف ست ازانکه تا در وی احتمال تانیث دارد بتقدیر موصوف یعنی هذه فایدة کافیة و شافیة و رسالة کافیة
و شافیة پس کافیه و شافیه دلیل قطعی بر نیست تا مثبت مدعا باشد و تکلف جواب ثانی ازین جهت ست که احتیاج را بسوی
تقدیر موصوف لازم میکند و احتیاج کمال نقصان ست کما لا یخفی علی کامل الانسان و تکلف جواب ثالث ازین سبب ست که قول بمصدریت
کافة از مخترعات ست باستقرای کلام عرب معلوم نشده و تعسف هر سه اجوبه مذکوره ازین جهت ست که باستقرای کلام عرب
معلوم شده که چون کافة مضاف نبود لازم الحالیت ست بمعنی جمیعا اگر گفته شود حصر که از قوله تعالی الا کافة مفهوم میشود
ممنوع ست ازانکه شفیع امم صلی الله علیه و علی آله واصحابه وسلم چنانچه رسول الله در ان حال که مانع اند از شرک [illegible] رسول الله

دران حالیکه حالہ وآمر اند پس حصر صحیح نیست جواب میگویم حصر حقیقی نیست بلکه اضافی ست چنانچه وقتی که کافة
حال بود از قوله تعالی للناس حصر اضافی ست ازانکه حضرت سرور انام علیه وعلی آله واصحابه تحفة التحیة والسلام بسوی
جن وانس مبعوث اند نه بسوی انس فقط اگر گفته شود زمانه حال وزمانه عامل او متحد میباید پس اللہ تعالی آنچه منع از شرک در وقت
ارسال بود وحال آنکه بعد ارسال ست جواب میگویم کافة حال مقدره ست وحال مقدره آنرا گویند که حصول او ذی الحال
مقدر بود وذی الحال در زمان اخبار بران حال نباشد مثل مررت بزید معه صقر صائدا به غدا اگر گفته شود در تقدیم حال بر ذی الحال
مجرور بحرف جر چرا اختلاف بود ودر مجرور باضافت چرا اتفاق باشد جواب میگویم فرق میان حرف واضافت هست
که حرف جر فعل را متعدی می سازد پس حرف جر گویا از تمام فعل وبعض حروف فعل ست مثل همزه افعال وتضعیف فاذا
قیل ذهبت راکبة بهند فکانه قال اذهبت راکبة هندا پس مجرور در حقیقت مجرور نیست بلکه معمول فعل مفعول ست پس
بعض نحاة بنظر ظاهر تقدیم حال را بر ذی الحال مجرور بحرف جر جائز نمیدانند ونزد بعض نحاة بسوی حقیقت ست پس تقدیم او جائز
میدانند بخلاف مجرور باضافت که در حقیقت نیز مجرور ست ومخفی نماند که چون مصنف رح ولا یتقدم علی المجرور گفته
سکوت نمود وظاهر ست که سکوت در معرض بیان مفید حصر ست پس ازینجا معلوم شد که تقدیم حال بر ذی الحال مرفوع یا
منصوب جائز ست واین مذهب نحاة بصره ست ونزدیک نحاة کوفه تقدیم حال بر ذی الحال مرفوع یا منصوب جائز نیست وحضرت
مولوی معنوی شیخ عبد الغفور قدس سره وانور مرقده فرموده اند اما الکوفیون فلا یجوزون التقدیم علیهما الا فی صورة واحدة وهی اذا کان
صاحبها مرفوعا والحال موخر عن الفاعل انتهی هرگاه اکثر نحاة در حال اشتقاق شرط کرده اند تا اینکه چون غیر مشتق می یافتند
او را بمشتق تاویل میکردند ودر تاویلش تکلف می نمودند ونزدیک مصنف رح اشتقاق شرط نبود شروع کرد در بیان رد قول
ایشان پس گفت **وکل ما دل علی هیئة** یعنی هر اسمی که دلالت کند بر صفت برابر ست که مشتق بود یا جامد **صح ان
تقع حالا** صحیح ست که حال واقع شود وغیر ازینکه تاویل کرده شود جامد را بمشتق ازانکه مقصود از حال بیان هیئت ست ودرین
حاصل ست بغیر مشتق پس در تاویل او فائده نیست **مثل هذا بسرا اطیب منه رطبا** یعنی خرما دران حالیکه بسر ست خوشتر
است ازهمان خرما دران حالیکه رطب ست وبسر بالفتح با موحده یا بالضم او کما فی القاموس خرمائی که ترشی وشیرینی داشته باشد
ورطب خرمائی ست که محض شیرین بود ودرینجا بسر ورطب اسم جامد ست که حال واقع شده است ودرانچه مقصود از حال است
که آن بیان هیئت باشد ازو حاصل ست ازانکه بسر ورطب را دلالت بر صفت بسریة ورطبیة ست وحاجت نیست بسوی تاویل
بسر بمبسر وتاویل رطب بمرطب بصیغه اسم فاعل از باب افعال وباید دانست که آن نحاة چون استعمال اسم فاعل ویا اسم مفعول کرده
افعل جامد بود نمی یافتند او را باسم فاعل واسم مفعول مصنوعی وفرضی تاویل میکردند ومقصود ایشان ازین تاویل تحقیق معنی

درجامدست پس میگویند کہ ہذا بسرا الطیب منہ رطبا درا ین تاویل ہست کہ ہذا بسرا الطیب منہ مرطبا و مخفی نماند کہ بسر
مرطب صفت نخل ست نہ صفت ثمر یعنی ما علی النخل کما یدل علیہ اشتقاقہما من بسر النخل اذا اصار ما علیہ بسرا وارطب اذا صار
ما علیہ رطبا پس تاویل بسر بمبسر و رطب بمرطب صحیح نیست مگر وقتی کہ از ہذا اشارہ بسوی نخل بود و ظاہر ست کہ این غیر
ظاہر ست زیرا کہ مراد بمبسر اشارت ست بسوی ما علی النخل کما لا یخفی علی الضمیر المنیر اگر گفتہ شود درین مثال تفضیل شی علی نفسہ
لازم می آید لان المعنی ان ہذا التمر حال کونہ بسرا مفضل علی نفسہ حال کونہ رطبا **جواب** میگوییم ثمر مفضل ست باعتبار
حالت بسریت و مفضل علیہ است باعتبار رطبیت و جائز ست کہ شی واحد مفضل و مفضل علیہ بود باعتبار دو حیثیت مختلفین چنانچہ
در بحث کحل مفصلا مذکور خواہد شد ان شاء اللہ تعالی و مخفی نماند کہ عامل در رطبا اطیب ست باتفاق نحاة و در بسرا نیز ہمان
نزدیک محققین **اگر گفتہ شود** اسم تفضیل عامل ضعیف ست کہ تقدیم معمول بر وجائز نیست لہذا لا یقال زید منک احسن
پس تقدیم بسرا کہ حال ست بر اطیب کہ اسم تفضیل ست و عامل ست در بسر چگونہ صحیح باشد **جواب میگوییم** ضابطہ این ست
کہ چون دو حال باعتبارین مختلفین بشی واحد تعلق گیرند واجب ست کہ ہر واحد از ان دو حال بمتعلق خود متصل شود و بسریت
متعلق ست بہ مشار الیہ ہذا ازین حیثیت کہ مفضل ست اگر گفتہ شود لا نسلم کہ بسریت متعلق ست بمشار الیہ ہذا بلکہ متعلق
بضمیر الطیب کہ راجع است بسوی مشار الیہ ہذا ازانکہ بسریت اگرچہ متعلق ست بتمری کہ مشار الیہ ہذا است لیکن متعلق است
ازین حیثیت کہ مفضل ست و این حیثیت حاصل نشدہ است در مشار الیہ مگر بعد انضمام آن در اطیب پس واجب
این ست کہ بسر متصل شود بمتعلق خود کہ ضمیر ست یعنی واقع شود بعد اطیب **جواب میگوییم** مسلم ست لیکن چون
ضمیر اطیب نسبت بمظہر کالعدم ست مظہر را بمقام آن مضمر قایم کردند و اتصال بسر را بآن مظہر واجب نمودند و طیبیت
متعلق ست بضمیر مجرور کہ در قولہ منہ واقع شدہ و راجع است بسوی مشار الیہ و این تعلق ازین حیثیت ست کہ آن مرجع
مفضل علیہ ست پس واجب این ست کہ رطبا بضمیر مذکور متصل شود قال الشیخ الرضی قدس سرہ واما الضمیر المستکن فی افعل
فانہ ان کان مفضلا لکنہ لما لم یظہر کان کالعدم و مع ہذا فلا تری باسا بان یقال ان لم یسمع زید قائما احسن منہ قاعدا انتہی و
نزدیک بعضی نحاة عامل در بسر اسم اشارت ست و نزدیک بعضی حرف تنبیہ و درین وقت ذی الحال ضمیر اشیر الیہ یا انبہ علیہ است
یعنی اشیر الیہ یا انبہ علیہ حال کونہ بسرا و این صحیح نیست بدو وجہ یکی آنکہ جائز ست کہ متکلم بسوی تمر یابس و خشک شارت کند
پس اشارت او بحالت بسریت مقید نخواہد بود و حال آنکہ حال قید عامل ذی الحال میباشد مگر آنکہ گوییم کہ بسرا کہ درین وقت حال
ست کہ حال مقدرہ بود پس لازم نیست کہ اشارت بحال بسریت مقید بود دوم آنکہ ممکن ست کہ در مقام اسم اشارہ
اسمی واقع شود کہ صلاحیت عملی نداشتہ باشد مثل تمر نخلی بسرا اطیب منہ رطبا پس عامل در بسر درین وقت اطیب ست نہ امر آخر مگر آنکہ

گوئیم این مثال مصنوعی ست نه وقوعی و مثال مصنوعی مثبت مدعی نمی باشد هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان
احوال حال مفرد شروع کرد در بیان حالات حال جمله پس گفت **وتکون جملة خبرية** و از جمله خبریه احتراز ست از جمله انشائیه
و ضمیر یکون عائد ست بسوی حال و جمله خبریه قولی را گویند که احتمال صدق و کذب داشته باشد و صدق عبارت است
از مطابقت حکم بواقع و کذب عبارت است از عدم مطابقت حکم بواقع و جمله انشائیه قولی ست که ازین احتمال مبرا و معرا
بود ازانکه مضمون او موجود نشده و احتمال صدق و کذب فرع موجود ست اگر گفته شود چرا حال جمله واقع میشود جواب
میگوئیم غرض از حال بیان هیئت فاعل و مفعول ست و این غرض چنانچه از مفرد حاصل میشود همچنین از جمله پس صحیح است
که جمله حال واقع شود چنانچه وقوع مفرد صحیح ست اگر گفته شود چرا جمله انشائیه حال واقع نمیشود جواب میگوئیم حال بمنزله
خبر ذی الحال ست و جمله انشائیه خبر واقع نمیشود پس جمله انشائیه نیز حال واقع نخواهد شد اگر گفته شود چرا جمله انشائیه
خبر واقع نمیشود جواب میگوئیم خبر محکوم به می باشد و جمله انشائیه صلاحیت ندارد که محکوم به واقع شود ازانکه فی ذاتها
موجود نیست و اثبات الشیء للشیء فرع لثبوت ذلک الشیء فی ذاته فافهم اگر گفته شود حال محکوم به نمی باشد پس میباید
که حال بودن جمله انشائیه صحیح بود جواب میگوئیم حال اگرچه در حقیقت خبر نیست ازانکه غرض از و بیان هیئت ست الا آنکه
گاه گاه [illegible] با و بر ذی الحال لکن در قوة محکوم به است ازانکه چون بیان او بر ذی الحال در قوة حکم کردن ست با و بر ذی الحال
[illegible] مصنف رح که جمله خبریه حال واقع میشود و آن منقسم بود بدو قسم یکی اسمیه دوم فعلیه از دو حال خالی نیست که یا
مصدر ست بفعل ماضی یا بفعل مضارع و هر یک از فعل ماضی و مضارع از دو حال خالی نیست که مثبت ست یا منفی و هر یک احکام
مختص [illegible] شروع کرد مصنف رح در بیان احکام هر یک ازین اقسام و گفت **فالجملة الاسمية بالواو والضمير** یعنی آن جمله اسمیه
که حال بود متلبس میباشد بواو و ضمیر معا اگر گفته شود چرا بواو و ضمیر متلبس میشود جواب میگوئیم جمله ازین حیثیت که جمله است
ندارد [illegible] تعلق میباشد یعنی محتاج نمی باشد بسوی شیء آخر پس او را از رابطه که بمنزله مهار شتر ست و لجام اسپ سرکش ناچار ست
یعنی ضمیر که [illegible] بذی الحال ربط دهد و اما احتیاج او بسوی واو ازین سبب ست که چون جمله را دلالت بر ثبوت و دوام
و اصل در حال عدم تقرر و انتقال و جمله ازین جهت اعراض میکند و دگرگردان ست ازینکه حال واقع شود و بذی الحال مربوط بود
پس او را از زیاده ربطه که آن واو ست ناچار ست ازانکه واو موضوع ست برای جمع معطوف با معطوف علیه در حکم و این ضم
داعی مقتضی ست که نظر بسوی سابق بود و همین رابطه ست پس جمله اسمیه چنانچه در غایت قوت و استقلال بود در رابط نیز همین دو مستوی
آورده شد و ضمیر عام ست که خبر جمله بود یا نبود بلکه فضله باشد مثل جئت و انا راکب و جئت انت راکب و جاء زید و هو راکب و جاءنی
وابوه قائم و قوله او بالواو معطوف ست بر قوله بالواو والضمیر یعنی این جمله اسمیه که حال واقع میشود یا متلبس میباشد بواو فقط

فی ضمیر اگر گفتہ شود چرا اکتفا میکنند بواو باوجودی کہ جملہ اسمیہ در غایت قوت و استقلال ست کما مر آنفا جواب
میگویم واو را دلالت بر رابطہ در اول امر ست زیراکہ در اول جملہ واقع میشود پس اگر برچنین رابطہ اکتفا رود جایز ست
کما جاء فی حدیث شفیع الانام علیہ و علی آلہ التحیۃ و السلام کنت نبیا و آدم بین الماء و الطین فی قولہ علیہ الصلوۃ و السلام
و الآدم بین الماء و الطین جملہ اسمیہ ست کہ از ضمیر متکلم حال واقع شدہ و رابطہ در و فقط واو ست اگر گفتہ شود چون حضرت
آدم علی نبینا و علیہ الصلوۃ و السلام بر وجود سایر انسان مقدم ست و حدیث شریف را دلالت بر تقدم وجود شفیع
المذنبین بر وجود حضرت آدم علیہما السلام ست پس از کلام سرور انام چہ مراد باشد جواب میگویم مضمون حدیث شریف
این ست کہ در عالم ارواح نبی بودم زمانیکہ حضرت آدم در آب و گل بودند چہ عظمت و شان آنحضرت علیہ الصلوۃ و السلام
بمرتبہ ایست کہ ہیچ روحی در عالم ارواح نبی نبود مگر روح مطہر مبارک خاتم الانبیاء صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم و شایستہ ثنا
توصیح و ثنا کما ہو بعد از خدا بزرگ توئی قصہ مختصر اگر گفتہ شود کہ نبی این معنی دارد کہ انسان بعث اللہ تعالی الی الخلق
لتبلیغ الاحکام و معہ کتاب و شریعۃ اولا و اطلاق انسان بر روح صحیح نیست زانکہ میان انسان و روح نسبت
تباین ست پس چگونہ اطلاق نبی بر روح اقدس مطہر صحیح باشد جواب میگویم تعریف نبی کہ مذکور شد بنظر آن موجود است
مخلوقات ست کہ از عالم اجسام اند بر روح مبارک بنظر این تعریف نبی نیست و تعریف نبی بنظر عالم ارواح دیگر
است روح اطہر فرد ست اگر گفتہ شود انبیا علیہم السلام برای تبلیغ احکام مبعوث میشوند در روح مبارک برای تبلیغ
کدام حکم بسوی ارواح مبعوث بود زانکہ عالم ارواح عالم تکلیف نیست بلکہ عالم اجسام عالم تکلیف ست جواب میگویم
چنانچہ عالم اجسام احکام دارد ہمچنین عالم ارواح را نیز احکام اند کہ عالم ارواح بآن مکلف اند و ہر حکمی کہ از حضرت الٰہی جل شانہ
میشد بروح اطہر آنحضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم بروح ارواح می رسید میرسانید قولہ عالم ارواح عالم تکلیف
نیست اگر مراد این ست کہ عالم ارواح مثل عالم اجسام مکلف نیست مسلم ست اما مفید نیست کما لا یخفی علی المتفقہ و المستفید و اگر مراد
این ست کہ عالم ارواح اصلا بحکمی از احکام مکلف نیست این مسلم نیست بلکہ ممنوع ست و مخفی نماند کہ آوردن جملہ اسمیہ بواو و ضمیر
یا بہ واو فقط وقتی ست کہ حال منتقلہ بود اگر حال موکدہ بود آوردن او جایز نیست بلکہ ضمیر وحدہ واجب ست مثل ہو الحق
لا ریب فیہ زیرا کہ واو در موکدہ موکد نمیشود از جہت شدۃ اتصال قولہ او بالضمیر علی ضعف معطوف ست بر قولہ
بالواو یعنی آن جملہ اسمیہ با متلبس باشد بضمیر فقط بنا بر ضعف اگر گفتہ شود چرا ضعیف بود جواب میگویم ضمیر اگرچہ رابطہ است
لیکن بر ربط در اول امر نیست زانکہ وقوع او در ابتدا جملہ در جمیع مواد واجب نیست اگرچہ جایز ست کہ در ابتدا جملہ ہم
واقع شود پس ترک واو در استعمال صحیح از واو نا جایز ست اگرچہ بضمیر تنہا نیز جایز ست بر استعمال ضعیف مثل کلمتہ فوہ الی فی یعنی کلام

کردم با او دران حالیکه روی او بسوی روی من بود قوله فوه الی فی جملة حالیة که مشتمل ست بر ضمیر فقط بیان بعیت
هر یک از فاعل و مفعول مصاحبت دارد و نیز گفته اند که قوله علی ضعف در تقدیر علی مذهب ضعیف ست و مخفی نماند که تلبس
جمله اسمیه بالضمیر فقط ضعیف نیست ولذا قال صاحب الزبدة شرح الشمسیة فی المطلق القول بالضعف ضعیف فافهم و احفظ
اگر گفته شود چرا جملهٔ اسمیه را بر جمله فعلیه مقدم کرد با آنکه جمله فعلیه اصل ست چنانچه وجه اصالت او در شرح
قوله فمنه الفاعل در بحث مرفوعات بتفصیل مذکور شد **جواب** میگویم جمله اسمیه را بر جمله فعلیه تفضیل ست ازانکه جزو اول جمله اسمیه اسم میباشد
وان اصل ست از جزو اول جمله فعلیه که فعل ست و تفضیل [illegible] وجه تقدیم میتواند شد و مخفی نماند که گاهی جملهٔ اسمیه بی رابطه حالی میباشد
بر سبیل قلت وقتی که ملابست ذو الحال و ذی الحال در غایت ظهور بود چون ابوة و اخوة و بنوة و مصاحبة و مانند اینها مثل خرجت زید
علی الباب زید باشکال علاقه ابوة یا امثال این داشته باشد هرگاه که فارغ شد مصنف از بیان احکام جمله اسمیه شروع کرد در بیان احکام
جمله فعلیه که حال واقع شده باشد پس گفت **والمضارع المثبت** یعنی آن جمله فعلیه که حال واقع شود و مصدر باشد بفعل
مضارع مثبت **بالضمیر وحده** متلبس میباشد بالضمیر تنها مثل جاءنی زید یسرع اگر گفته شود چرا متلبس میباشد بالضمیر فقط
جواب میگویم مضارع مثبت از روی لفظ و معنی باسم فاعل متشابه می باشد و چون اسم فاعل حال بود از واو مستغنی میباشد
مثل جاءنی زید راکبا پس مضارع مثبت نیز از واو مستغنی خواهد بود اگر گفته شود فعل مضارع مثبت چگونه باسم فاعل متشابه است
از روی لفظ و معنی **جواب** میگویم مشابهت از روی لفظ ازین جهت ست که موافق ست باسم فاعل در عدد حروف و حرکات و
سکنات کما هو الظاهر و از روی معنی ازان ست که مضارع مثبت دلالت میکند بر معنی که غیر لازم ست و مقارن ست
بفاعل مثل اسم فاعل که دلالت او بر حصول صفت غیر لازم ازین جهت ست که فعل مثبت ست و فعل را دلالت بر تجدد و
حدوث و عدم ثبوت هست اما دلالت او بر حصول صفتی که مقارن بود بفاعل ازان ست که اصل در فعل مضارع حال ست
و استقبال مجاز ست بر مذهب صحیح و مخفی نماند که حال بودن مضارع مثبت مشروط است بتجرد او از حروف استقبال چون سین
سوف و لن اگر گفته شود لا نسلم که فعل مضارع مثبت [illegible] متلبس میشود بالضمیر فقط بلکه متلبس میشود بواو و ضمیر مثل قوله تعالی اتامرون
الناس بالبر و تنسون انفسکم جمله فعلیه حال ست و متلبس ست بواو و ضمیر **جواب** میگویم قوله و تنسون انفسکم محمول ست بر حذف مبتدا
یعنی و انتم تنسون انفسکم پس جمله اسمیه حال ست نه جمله فعلیه اگر گفته شود چرا مقدم کرد مصنف رح مضارع را بر ماضی **جواب**
میگویم حال بودن مضارع حاصل بلا تکلف ست بخلاف ماضی که بتکلف حال واقع میشود کما لا یخفی علی المکلف **وما سواهما** یعنی آن جمله
که سوای جملهٔ اسمیه و جملهٔ فعلیه بود که مصدر بفعل مضارع مثبت ست **بالواو والضمیر او باحدهما** متلبس باشد بواو و ضمیر
معا یا بیکی از واو و ضمیر بغیر ضعف و سوای دو جمله مذکوره سه امور اند یکی جمله فعلیه که بفعل مضارع منفی مصدر بود [illegible] دوم آنکه

اشارت متصور نیست مگر در مبنی یعنی هر واحد از اضمار و ابهام مستلزم بناست و منع صرف مستلزم اعراب و منافی لوازم
مستلزم تنافی ملزومات است پس اضمار و ابهام با غیر منصرف جمع نخواهد شد و تاثیر آن در منع صرف زائد برین است و
تعریف بلام یا باضافت غیر منصرف را منصرف میگردانید یا در حکم منصرف چنانچه تفصیل این در شرح قوله وجمیع الباب
باللام او بالاضافة ینجر بالکسر بوجه احسن مذکور خواهد شد انشاء الله تعالی پس ممکن نیست که این تعریف سبب منع صرف
باشد پس باقی نماند مگر تعریف علمی اگر گفته شود چرا علمیت را شرط تعریف کردند و تعریف را سبب منع صرف و علمیت
را سبب منع صرف چرا نکردند چنانچه جار الله زمخشری کرده است **جواب** میگوییم نحاة هر علت را از علل تسع فرع شی
ساخته اند و منع صرف موقوف بر همین فرعیت است کما مر و بودن تعریف فرع تنکیر اظهر است از فرعیت علمیت تنکیر را
بجهت مقابلهٔ تعریف و تنکیر نه علمیت **جواب** دوم معرفه را سبب منع صرف کرد و علمیت را شرط او بغرض آنکه تا این
سبب بر طریق اکثر اسباب بود زیرا که اکثر اسباب عام اند که بسبب شرط خاص شده اند اگر گفته شود هرگاه نزدیک
مصنف رح علمیت سبب منع صرف نیست پس چرا گفته است و ما فیه علمیة مؤثرة کما سیجی بلکه واجب بود که و ما فیه
معرفة مؤثرة میگفت تا کلام لاحق مطابق شود بکلام سابق **جواب** میگوییم کلام مصنف رح در مابعد مبنی بر اصطلاح
دیگر نحاة است برای تنبیه بر آنکه علمیت نزدیک بعضی نحاة سبب منع صرف است یا محمول است بر مجاز باین طریق که
بعلمیت تعریف علمی اراده کرده است هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بحث معرفه شروع کرد در بحث عجمه پس گفت
العجمة یعنی از اسباب منع صرف عجمه است و ترکیب او را بر ترکیب قوله المعرفة قیاس باید کرد و عجمه عبارت است از بودن لفظ
از ان الفاظ که واضع آنها غیر عرب است **شرطها** یعنی شرط عجمه در تاثیر منع صرف دو امر اند **ان تکون علمیة
فی العجمیة** یکی آنست که بودن آن عجمه منسوب بسوی علم در لغت عجم یعنی در عجم در ضمن علم متحقق باشد اگر گفته شود چرا
این امر شرط تاثیر عجمه است **جواب** میگوییم بجهت آنکه تا عرب در ان اسم اکثر تصرفات خود تصرف نکنند چون
ادخال لام و تنوین و غیر اینها چون لجام و فرند که در عجم لگام و فرنگ بود و چون در عجمه تصرف واقع بود عجمه ضعیف
خواهد بود پس در منع صرف اثر نخواهد کرد بخلاف آنکه در عجم علم بود از انکه از تغیرات و تصرفات محفوظ خواهد بود پس در منع
صرف اثر خواهد کرد و لهذا اگر کسی بنام فرند نام نهند اثر نخواهد کرد بواسطه آنکه علم در عجم نیست اگر گفته شود لازم که علم در عجم
شرط تاثیر عجمه باشد زیرا که اگر شرط عجمه است بود قانون که نام یکی از قراء سبعه است منصرف میشد و قانون در لغت روم
اسم جنس است بمعنی جید و نیک بعده بجهت جودت قرارت یکی از قراء سبعه را نام نهادند و از ینجا معلوم میشود که در عجم علم نیست
و حالانکه عجمه در و مؤثر است **جواب** میگوییم در قانون شرط تاثیر موجود است نه معدوم زیرا که علم در عجم بودن عجمه عام است

ازینکه حقیقت بود چون ابراهیم که در عجم علم بود بعده عرب او را نقل کردند بسوی علمیت یا حکما بود باین طریق که نقل
کرده باشند آن اسم را از عجم بسوی علمیت بی آنکه در وی تصرف کرده باشند چنانچه قانون که از عجم بسوی علمیت منقول است
بدون تصرف چنانچه علم بدون تصرف منقول میشود **و تحرک الاوسط او الزیادة علی الثلثة** شرط ثانی لاحد الامرین
یعنی تحرک اوسط یا زیاده بر ثلث اگر گفته شود چرا تحرک اوسط یا زیاده بر ثلثه شرط تاثیر عجمه است **جواب میگویم**
اگر کلمه بر زائد بر ثلث و متحرک الاوسط شود در آنکه ثلاثی ساکن الوسط باشد پس در وی قوت دران کلمه خفت و سبکی خواهد بود
و این خفت معارض تاثیر ثقل احد سببین کما **فی نوح منصرف** و این تفریع بنظر شرط ثانیست زیراکه نوح اگرچه
علم و عجم است لیکن ثلاثی ساکن الوسط است و انصراف نوح بر سبیل وجوب مختار مصنف رح است زیراکه عجمه سببیت
بواسطه آنکه امر معنویست پس تاثیر آن با سکون وسط و عدم زیاده بر ثلثه جائز نیست اگر گفته شود تانیث معنوی نیز امر معنوی است
پس چرا اعتبار کرد مصنف رح تانیث معنوی را با سکون وسط چنانچه گفت فهند یجوز صرفه **جواب میگویم** قیاس تانیث بر عجمه
قیاس مع الفارق است زیراکه تانیث معنوی علامت مقدره است که در بعضی تصرفات ظاهر میشود چون وقت تصغیر
پس تانیث معنوی را نوعی قوت است پس اعتبار آن با سکون وسط نیز جائز است اگر گفته شود چرا اعتبار کرد مصنف رح
عجمه را با سکون وسط در ماه و جور کما قال فی زینب و سقر و ماه و جور ممتنع **جواب میگویم** اعتبار عجمه در ماه و جور برای تقویت
سببین آخرین است تا که سکون وسط ثقل احد سببین را مانع نشود و از اعتبار عجمه برای التقویت لازم نمی آید اعتبار آن
بغرض سببیت بالاستقلال و نیز نزدیک سیبویه و اکثر نحاة انصراف نوح واجب است مگر زمخشری که نوح را چون هند
گفته است و زمخشری بمخالفت مصنف رح مشهور است و بعضی نحاة متفق برین اند که تحرک اوسط را در عجمه هیچ تاثیر نیست پس
انصراف شتر نزدیک آنها واجب است و چون نزدیک مصنف رح موثر بود تحرک وسط را بر زیادت بر ثلثه مقدم کرده است
اهتمام شان **و شتر و ابراهیم ممتنع** و امتناع شتر بسبب تحرک وسط است و امتناع ابراهیم بواسطه آن است که زائد
بر ثلثه است و شتر بفتحتین نام قلعه ایست که در شهر بکر واقع است و بعضی گویند نام شهر بکر است و میگویند که امتناع شتر از صرف
نه از برای عجمه و علمیت است بلکه بعلمیت تانیث معنوی است باعتبار بقعه و بلده اگر گفته شود از مصنف رح ترک واجب
بوقوع آمده و از آنکه تفریع شرط اول ترک نمود و تفریع شرط ثانی ذکر کرد پس اگر نفرمود نوح منصرف و شتر و ابراهیم
ممتنع میگفت اولی وانسب میشد تا فرق تفریع فوت شرط اول می بود که آن علم بودن عجمه در عجم است و نوح تفریع فوت شرط
ثانی میشد **جواب میگویم** مصنف رح بذکر تفریع شرط ثانی از آنجهت متعرض شد که مختلف فیه است از آنکه عجمه ثلاثی
ساکن الوسط نزدیک اکثر نحاة موثر است و نزدیک بعضی موثر نیست چنانچه گفته شد پس ذکر تفریع آن برای

راشداً مهدیاً مقوله قول ست و راشداً حال ست که عامل او محذوف ست بقرینهٔ حالیه که آن حال مخاطب ست یعنی سر راشداً مهدیاً و راشد کسی را گویند که راهی یافته باشد که مستقیم بود و سالک خود را بسوی مقصود موصل یا مراد از رشد آن ست که بنفسه بود یعنی بدون هدایت پس مراد فرق شود که رشد فرع هدایت ست پس اولی انیست یعنی بر راشد مقدم باشد و قوله مهدیاً می تواند که حال بعد حال بود یا حال از ضمیر راشداً باشد و بر تقدیر اول ... مترادفه ست و بر تقدیر ثانی از احوال متداخله یا قرینه مقالیه باشد کقولک راکباً در جواب شخصی که میگوید ... جئت پس راکباً حال ست که عامل او محذوف ست بقرینهٔ سوال یعنی جئت راکباً و مثل قوله تعالی ایحسب الانسان ان لن نجمع عظامه بلی قادرین و مراد از انسان کافر ست که از بعث انکار دارد و قادرین حال ست از فاعل ... بعد بلی محذوف بقرینهٔ مقالی که آن قوله تعالی ایحسب الانسان ان لن نجمع عظامه ست و در بعضی قراة قادرون ... آمده ست یعنی بلی نحن قادرون علی جمع العظام پس برین تقدیر خبر مبتدا محذوف ست نه حال اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح و یجوز حذف الفعل جواب میگویم تا متبادر ازین قول حذف فعل و شبه فعل ست که شایع ارادته فی الظاهرة المتکررة و مراد اینجا حذف عامل حال ست مطلقاً یعنی خواه فعل بود یا شبه فعل یا معنی فعل و مثال الاولین کذا القمر و مثال الثالث الهلال مبیناً یعنی هذا الهلال مبیناً منور هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان جواز حذف عامل حال شروع کرد در بیان وجوب حذف العامل او پس گفت **ویجب فی المؤکدة** یعنی واجب ست حذف عامل حال در بعضی احوال مؤکده بقرینهٔ قوله و شرطها ان تکون مقررة از انکه اگر وجوب حذف در جمیع احوال مؤکده می بود احتیاج بسوی شرط نمی شد و حال مؤکده آنست که در غالب حال و اوقات از ذی الحال منتقل نشود مادامی که ذی الحال موجود بود بخلاف منتقله و نیز منتقله قید عامل میباشد بخلاف مؤکده کما قال افضل الشارحین حضرت قدس سره السامی والمنتقلة قید للعامل بخلاف المؤکدة انتهی اگر گفته شود آن حال مؤکده که بر سبیل ندرة از ذی الحال خود مفارق میشود قید عامل میباشد پس چگونه صحیح ست اطلاق قوله قدس سره السامی بخلاف المؤکدة جواب میگویم غالب در حال مؤکده عدم انتقال از ذی الحال و انتقال شاذ و نادر ست پس در غالب اوقات قید عامل نخواهد بود مگر بر سبیل قلت و ندرت النادر کالمعدوم اگر گفته شود ازین کلام معلوم شد که منتقله قید عامل میباشد بخلاف مؤکده که قید عامل نمی باشد پس لازم می آید بطلان قولهم ان الحال مطلقاً قید للعامل جواب میگویم مراد مشایخ از قول مذکور این ست که حال قید عامل میباشد بحسب عبارت ... ست مثل زید ابوک عطوفاً و عطوف بفتح عین مهمله صفت مشبه ست بر وزن فعول یعنی مهربان و شفقت

و عطوفاً حال مؤکده ست از انکه منتقل نمیشود عطوفت از آب در غالب اوقات ای احقه

یعنی عامل عطوفا احق ست که حذف او واجب ست واحق میتواند که صیغه واحد متکلم بود از باب ضرب یضرب که در
اصل حقق بود بر وزن اضرب بعد ادغام احق شد واحقه برین تقدیر ماخوذ ست از قولهم حققت الامر که بمعنی تحققته
وصرت منه علی یقین ست یعنی ثابت شدم آن شی را وموثوق شدم او را دانستم چنانچه بود واز آن شی بر یقین شدم وحققت که
در قولهم حققت الامر ست صیغه واحد متکلم ست از باب ضرب یضرب نه از باب تفعیل وممکن ست که احق بضم همزه صیغه واحد متکلم بود
از باب افعال وبرین تقدیر ماخوذ ست از قولهم احققت الامر برابر ست که بمعنی سابق بود یعنی تحققت ابوتک وصرت منها علی الیقین
یا بمعنی اثبت الامر باشد یعنی اثبت الابوة لک عطوفا وقال صاحب المفتاح احق التقدیرات عندی ان تقدیر یحیی عطوفا انتهی یعنی
زنده است در آن حالیکه مهربان ست پس یحیی حال ست از ابوک وعطوفا حال ست از ضمیر یحیی که راجع ست بسوی اب پس عطوفا
درین وقت از احوال مترادفه است ودر بعضی نسخ یحیی عطوفا واقع ست از باب تفعیل من حنی یحنی بحا حطی ونون ویا تحتانیه
یقال حنیت ای رحمت وعطفت علیه اگر گفته شود عطوفا از دو حال خالی نیست که یا حال ست از زید یا از ضمیر مفعول که در
احقه واقع ست وهر یک ازین دو احتمال صحیح نیست اما اول از آنکه زید مبتدا است وحال بیان سازد هیئت فاعل یا مفعول به
واما ثانی از آنکه ضمیر مذکور راجع ست بسوی ابوة زید واین صلاحیت ندارد که هیئت او عاطف بود وکما لایخفی جواب میگوئیم لانم که
زید فاعل نیست بسند آنکه زید فاعل معنوی ست که مفاد جمله اسمیه ست یعنی از اسناد خبر بسوی مبتدا معنی ثبوتی
حاصل میشود که زید فاعل آن معنی ست ولایخفی ما فیه زیرا که مثال مذکور درین وقت از ما نحن فیه خارج ست از آنکه عامل او درین وقت
معنوی ست محذوف نیست واگر مسلم است داریم که زید فاعل معنوی نیست از جهت آنکه خبر او مشتق نیست تا فاعل او معنوی
بود یا مفعول لما قیل ولیکن صحیح ست که از ضمیر مذکور حال بود وآن ضمیر راجع باشد بسوی زید نه بسوی ابوة زید وزید صالح
که هیئت او عطوف بود ولیکن درین وقت اسناد احق بسوی ضمیر زید بر سبیل مجاز ست برای ادنی ملابست پس مراد از اثبات
زید اثبات اوست باعتبار ابوة پس حاصل اینست که ضمیر مذکور راجع نیست بسوی زید مطلق بلکه عائد ست بسوی زید که متصف
بابوة ست وممکن ست که عطوفا حال بود از زید که مضاف الیه ابوة است وابوة مرجع ضمیر مفعول ست سوال کرده اند
صحیح نیست که عطوفا حال بود از زید که مضاف الیه ابوة ست از آنکه حال بیان میکند هیئت فاعل یا مفعول به وجواب
باین طریق ممکن ست که حال از مضاف الیه صحیح ست بشرطیکه مضاف فاعل بود یا مفعول وحذف مضاف الیه وقیام مضاف مقام
او جایز باشد مثل قوله تعالی بل نتبع ملة ابراهیم حنیفا ظاهر ست که ابوة که مضاف ست بسوی زید مفعول ست باعتبار ضمیر
چنانچه سابق در قوله تعالی دابر هولاء مقطوع مصبحین گفته شد وقیام زید مقام ابوة نیز جایز ست یعنی احق زیدا
عطوفا اگرچه بر سبیل مجاز ست لایخفی ان هذه التکلفات باردة اگر گفته شود چرا حذف عامل در زید ابوک عطوفا واجب است

جواب میگویم جملہ زید ابوک قائم ست مقام عامل کہ احقہ یا اثبتہ است پس اگر عامل مذکور شود اجتماع عوض و معوض عنہ لازم آید و قرینہ بر حذف مقالی ست از انکہ کسی کہ زید ابوک میگوید ابوة را برای مخاطب ثابت میکند و ملا نجم الدین قدس سرہ فرمودہ اند قال المصنف رح فی المسائل المتفرقۃ انما وجب حذف العامل من الحال المؤکدۃ دون غیرہا لانہ لابد ان یتقدمہا جملۃ تتضمن فی المعنی ثبوتہا فلو اضمر العامل لاظہر الثبوت وہو عین ما دل علیہ اللفظ الاول فاستغنی عن التصریح بالعامل الذی ہو اثبتہ او احقہ انتہی وشرطہا یعنی شرط حال موکدہ باعتبار وجوب حذف عامل او یعنی شرط وجوب حذف عامل حال موکدہ ان تکون مقررۃ لمضمون جملۃ اسمیۃ انیست کہ حال موکدہ مقرر مؤکدہ بود مضمون جملہ اسمیہ را واز قولہ لمضمون جملۃ اسمیۃ احتراز ست از حال موکدہ کہ مقرر بود بعضی اجزاء جملہ را از انکہ حذف عامل آن واجب نیست مثل قولہ تعالی انا ارسلناک للناس رسولا در رسولا حال موکدہ ست کہ تاکید میکند بعضی اجزاء جملہ را کہ آن ارسال باشد نہ موکد و مقرر ست ارسال اللہ را و این وقتی ست کہ مراد از رسول معنی لغوی بود و اگر معنی شرعی مراد باشد یعنی الانسان بعثہ اللہ تعالی الی الخلق لتبلیغ الاحکام بکتاب شریعۃ پس موکد خواہد بود مضمون جملہ را و از جملہ اسمیہ احتراز ست از حال موکدہ کہ مقرر بود مضمون جملہ فعلیہ را از انکہ درین وقت نیز حذف عامل او واجب نیست چنانچہ صاحب کشاف در تفسیر قولہ تعالی قائما بالقسط فرمودہ کہ قائما حال موکدہ ست از فاعل شہد کہ اللہ تعالی ست و تمام آیہ کریمہ انیست کہ شہد اللہ انہ لا الہ الا ہو والملائکۃ واولو العلم قائما بالقسط و ضمیر قائما راجع ست بسوی فی الحال و قائما موکد مضمون جملہ است یعنی شہود اللہ یعنی اللہ تعالی قائم ست بر عدل و ران حالیکہ اللہ تعالی قایم ست بقسط و القسط بالکسر العدل اگر گفتہ شود قائما در قولہ تعالی اللہ شاہد ا قائما بالقسط مقرر و موکد مضمون جملہ اسمیہ ست و عامل انکہ عامل او مذکور ست کہ آن شاہد ست جواب گفتہ اند درین مقام قید آخر محذوف و معتبر ست بقرینہ مثال مذکور یعنی زید ابوک عطوفا و آن قید این ست کہ انعقاد و التیام جملہ اسمیہ از دو اسم بود کہ ہیچ یکی را صلاحیت عمل در حال نباشد و اگر صلاحیت عمل خواہد بود عامل مذکور خواہد شد پس وجوب حذف آن باید برین ست و در قولہ تعالی اللہ شاہد قائما بالقسط شرط مذکور مفقود ست از انکہ شاہد کہ در جملہ اللہ شاہد واقع ست صلاحیت عمل میدارد و ضعف این جواب ظاہر ست زیرا کہ این جواب مبنی بر فرد ست بر گردانیدن مثال از تتمہ قاعدہ و ضابطہ و ہو مکروہ بالکراہۃ التحریمیۃ بالاجماع پس اولی انسب در جواب انیست کہ از قولہ لمضمون جملۃ اسمیۃ کہ مطلق شائع شدہ فرد کامل ارادہ کنیم و آن مضمونی ست کہ او را مزید اختصاص بجملہ اسمیہ بود باین طریق کہ آن مضمون را صلاحیت نباشد کہ مضمون جملہ فعلیہ ہم واقع شود و ظاہر ست کہ مضمون اللہ شاہد کہ شہادت ست میتواند کہ مضمون شہد اللہ بود و لا یخفی لطف ہذا الجواب علی من لہ الامتیاز بین الخطاء و الصواب و نیز مستور و محتجب نماند کہ لازم کہ عامل قائما محذوف نیست بلکہ محذوف ست تقدیر قول مذکور انیست کہ اللہ شاہد احقہ قائما بالعدل و تقدیر احقہ با وجود عامل برای اتفاق بابست اگر گفتہ شود

مذکور در زید ابوک عطوفا مفقود ست ازانکه مضمون زید ابوک ابوة زید ست و عطوفا این مضمون را موکد و مقرر نیست ازانکه
موکد و موکد از روی معنی متحد میباشد و تغایر میان ابوة زید و عطوفت ظاهر ست پس چگونه واجب الحذف عامل جواب
میگوییم عطوفا مقرر و موکد ست بلازم مضمون جمله که آن عطوفت زید ست زیراکه مضمون زید ابوک ابوة زید ست و عطوفت
زید با بوة زید لازم ست پس گویا که عطوفا مقرر و موکد ست مضمون جمله را نقل ست که ظریفی لطیف طبعی شکسته بالی پریشان
حالی نزد فاضلی آمده فاضل پرسید جاهلی یا عالمی اگر جاهلی بمن چه مناسبت داری بگو و من از جاهلان میگریزم و اگر
عالمی چه میدانی و کدام کتاب میخوانی آن شخص جواب داد بحث حال در کافیه میخوانم آن فاضل فرمود هم ازینجا شکسته حالی که تمیز
ناظرین عالمیست جاهلیت تو برخاسته طالب علم جواب داد که انشاء الله تعالی تمیز در پیش ست هرگاه که فارغ شد مصرح از بیان حال شروع
کرد در بیان تمیز پس گفت التمییز یعنی از منصوب تمیز است و تفسیر و تمیز و ممیز بالکسر و تبیین و مبین بالکسر الفاظ مترادفه اند و تمیز
را ممیز بالفتح نیز گویند ازانکه متکلم او را تمیز داده است و اختیار نموده است برای رفع ابهام از تمام اسماء اجناس و فرق
میان تمیز و حال بسه وجه است یکی آنکه حال مشتق میباشد و گاهی جامد و تمیز نمیشود مگر اسم جامد مثل جاءنی زید ضاحکا و عشرون
درهما دوم آنکه حال مقدر بفی بود و تمیز مقدر بمن و سوم این ست که حال موضوع است برای رفع ابهام از هیئت و تمیز موضوع ست
برای رفع ابهام از ذات و تمیز ست در لغت عبارت است از تفرقه و فصل قال الله تعالى وامتازوا اليوم ايها المجرمون و در اصطلاح
نحاة اینست که ما یرفع الابهام المستقر یعنی تمیز اسمی ست که دور میکند ابهام را که مستقر و ثابت ست و قوله عن ذات
متعلق ست بقوله یرفع و قوله التمییز مبتدا است و قوله ما یرفع الابهام خبر ست یا قوله التمییز مبتدا است محذوف الخبر یعنی من المنصوبات التمییز
یا خبر مبتدا محذوف هست یعنی هذا بیان التمییز و برین هر دو تقدیر قوله ما یرفع الابهام خبر مبتدا محذوف ست یعنی هو ما یرفع الابهام و جمله
مستانفه است ازانکه چون مصرح من المنصوبات التمییز گفت یا هذا بیان التمییز فرموده پس گویا سائل سوال کرد که ما التمییز پس گفت که هو ما
یرفع الابهام و کلمه ما جنس ست که شامل ست بجمیع اسماء و قوله یرفع الابهام فصل ست که ازو بدل خارج شد زیراکه مبدل منه در حکم تنحیه
و سقوط ست پس بدل دور نمیکند ابهام را از هیچ شی بلکه بدل ترک مبهم و ایراد معین ست و قوله المستقر نیز فصل ست که خارج شد ازو آن
صفت که رفع میکند از مشترک ابهامی که بسبب اشتراک حادث و ناشی بود مثل رایت عینا جاریة ازانکه جاریة اگرچه دور کرده ست از عین
ابهام را لیکن این ابهام مستقر نیست بلکه ناشی و حادث از اشتراک ست اگر گفته شود مستقر بمعنی ثابت ست و ابهام در عین اگرچه بسبب اشتراک
حادث ست اما ثابت در عین ست پس چگونه خارج شود از قوله المستقر جواب میگوییم مستقر اگرچه بمعنی مطلق ثابت ست یعنی ثابت
در موضوع له خواه بسبب وضع بود یا نبود لیکن هرگاه که مطلق بسوی فرد کامل منصرف میباشد و کامل افراد ابهام مستقر آنست که
ثابت و راسخ بود در موضوع له ازین حیثیت که موضوع له است یعنی نه باعتبار امر خارج چون تعدد وضع پس از قوله المستقر همین مراد

میداریم وجاریست اگرچه رفع کرده است ابهام را از معین وآن ابهام نیز ثابت است در معنی موضوع له لیکن ثابت نیست ازین حیثیت که موضوع له است بلکه حادث شده است بتعدد وضع بخلاف عشرون که موضوع است برای عدد مخصوص از هر جنسی که باشند وابهام در وی ابهام وضعی است ونیز قرینه برارادهٔ فرد کامل ابهام مستقر این است که اگر قوله المستقر با طلاق خود می بود در او لغو وبیفائده می شد کما لا یخفی علی المفید والمستفید سوال کرده اند که زیتا در رطل زیتا دور نکرده است ابهام را که ثابت در اسم است در معنی موضوع له رطل بلکه دور کرده است ابهام را از موزون که موزون موضوع له رطل نیست وکذا درهما فی عشرون درهما پس تعریف جامع نیست وجواب شافی این اعتراض بنظر نیامده وامام الباحثین مولانا عصام الدین قدس سره فرموده وهذا اشکال لم یوجد له الی الآن الجواب دفعه بان زیتا یرفع الابهام المستقر فیما وضع له الرطل وهو ابهام موزونه وان لیس الموضوع له مرادا فحفظه لئلا تنزل فانه من مزال الاقدام انتهی ونیز از قوله المستقر احتراز است از اوصاف مبهمات مثل هذا الرجل زیرا که رجل اگرچه دور کرده است ابهام را از هذا لیکن ان ابهام در معنی موضوع له هذا مستقر نیست زیرا که باب هذا از دو حال خالی نیست که یا موضوع است برای مفهوم کلی بشرط استعمال آن در جزئیات آن مفهوم یا موضوع است برای هریک از جزئیات آن مفهوم کما سیجیء تحقیقه فی بحث الاسماء الاشارة انشاء الله تعالی ظاهر است که ابهام نه در مفهوم کلی است ونه در هر واحد از جزئیات آن مفهوم بلکه حادث شده است از تعدد مستعمل فیه بر تقدیر اول یا بسبب تعدد موضوع له بر تقدیر ثانی اگر گفته شود ازین تحقیق لازم می آید که رجلا در مثل حبذا رجلا تمیز نباشد باوجودیکه رجلا باتفاق نحات تمیز است از کلمه ذا که اسم اشاره است **جواب میگوییم** کلمه ذا در حبذا باعتبار مشهور ومتعارف است در مبهم بحیثیتی که موضوع شده است برای مبهم پس گویا که در حبذا وضع آخر است وتمیز از وی باین اعتبار صحیح است ونیز از قوله المستقر احتراز است از عطف بیان چون ابو حفص عمر ازانکه هر واحد از ابو حفص وعمر موضوع است برای ذات اکرم اقدس اعدل خلیفه ثانی رضی الله تعالی عنه پس در هیچ یکی ابهام مستقر نیست بلکه در ابو حفص خفائی است که بسبب عدم اشتهار آن ذات مجمع الصفات بابو حفص حادث شده وآن خفی بلفظ عمر زائل گشته واز قوله عن ذات احتراز است از اسمی که دور کند ابهام را از وصف چون نعت وحال بانکه هر دو رفع میکنند ان ابهام را که مستقر است در وصف شی در ذات زیرا که حال رفع میکند ابهام را از هیئت ذات وبعضی گفته اند که حال رفع میکند ان ابهام را که مستقر است در وصف ازانکه جاءنی زید راکبا در تقدیر جاءنی زید المتصف بوصف الرکوب است ورکوبا رفع کرده است ابهام را از لفظ وصف که ازین تقدیر مفهوم است ووصف مبهم است که شامل است برکوب وغیر آن وکذا الحال فی النعت **قوله مذکورة او مقدرة** صفت قوله ذات است واشارت است بسوی آنکه تمیز بر دو قسم است یکی آنکه رفع میکند ابهام را از ذات مذکوره مثل رطل زیتا ودوم آنست که رفع میکند ابهام را از ذات مقدره چون طاب زید نفسا که نفسا رفع کرده است ابهام را از ذاتی که مقدر است در نسبت زیرا که طاب زید درین قوت است که طاب شیء

منسوب الی زید و در زید و طاب ابهام نیست بلکه در شی است که مقدر است در نسبت طاب که بسوی زید است
و نفس از همان شی را رفع ابهام است هرگاه که فارغ شد مصرح از تعریف تمیز و تقسیم آن شروع کرد در بیان احکام
قسم اول پس گفت **فالاول** یعنی قسم اول از تمیز و آن عبارت است از مایرفع الابهام المستقر عن ذات مذکورة و با برای
تفسیر است و موصوف قوله الاول محذوف است یعنی فالقسم الاول و قوله فالاول مبتدا است و قوله **عن مفرد**
خبر است و متعلق است بفعلی که محذوف است بقرینه مقام یعنی یرفعه عن مفرد و مراد مصرح از مفرد درین مقام آنست که
جمله و مشابه بجمله و مضاف نبود و مشابه جمله را باسم فاعل و اسم مفعول تفسیر کرده اند از انکه در اسم فاعل و اسم مفعول
اگرچه اسناد تام نیست ولیکن هر یک مستعمل است بر دو جزء مثل جمله اگر گفته شود اراده این معنی از مفرد جائز نیست
زیرا که مفرد مقابل جمله و مشبه جمله آمده است نه مقابل جمله و شبه جمله و مضاف **جواب** میگوییم ممکن است که مفرد مقابل
مرکب بود پس اراده کرده شود از مرکب این فرد خاص از قبیل ذکر عام و اراده خاص اگر گفته شود چون مراد از مفرد غیر مضاف
بود لازم می آید که علی التمرة مثلها زبدا مثال قسم اول تمیز نباشد و حالانکه مصرح این مثال را برای قسم اول تمیز آورده است
جواب میگوییم قید حیثیة با مضاف مراد است یعنی مراد از مفرد غیر مضاف است ازین حیثیت که مضاف است
پس منتقض بمثال مذکور وارد نمی شود زیرا که زبدا دور کرده است ابهام را از مضاف لیکن نه ازین حیثیت که مضاف است
بالطریق که اضافت را در اقتضای تمیز دخل بوده باشد و لهذا حضرت قدس سره السامی قید حیثیت اعتبار کرده اند
و مخفی نماند که کلمه عن در قوله عن مفرد صله فعل محذوف است که آن یرفعه باشد قال الشیخ الرضی قدس سره ان کلمة عن فی
مثل ذلک تفید ان ما بعدها مصدر و سبب لما قبلها کما یقال فعلته عن امر ای بسبب امر فالتمیز صادر عن المفرد
ای المفرد لابهامه سبب له انتهی و قوله **مقدار** صفت مفرد است و مقدار اسم آله است یعنی چیزی که بسبب او
شی را اندازه کرده شود و قدر او شناخته شود و آن پنج چیز است عدد و کیل و وزن و مساحت و مقیاس
و قوله **غالبا** مفعول مطلق فعل محذوف است یعنی یرفعه عن مفرد مقدار رفعا غالبا یا مفعول فیه است یعنی یرفعه
عن مفرد مقدار زمانا غالبا اگر گفته شود رفع ابهام را که از مفرد مقدار است چه حاجت است که مقید بقوله غالبا **جواب** میگوییم
رفع کردن این قسم ابهام را از مفرد غیر مقدار قلیل است مثل خاتم حدید اگر گفته شود مراد از قوله فالاول که مبتدا است
ما یرفع الابهام المستقر عن ذات مذکورة است و قوله عن مفرد که در تقدیر یرفعه عن مفرد است خبر است مراد از و همان است
که مراد از مبتدا است پس مبتدا و خبر هر دو متحد شدند بحسب مفهوم و حالانکه اتحاد هر دو در خارج باید نه در ذهن تا فائده بود
و حمل صحیح شود فان الحمل تغایر الشیئین فی الذهن و اتحادهما فی الخارج **جواب** میگوییم این حمل از قبیل حمل خاص

برابہام ست و مغایرہ خاص و عام بحسب مفہوم معلوم خواص و عموم ست و این حمل مفید ست چون الحیوان انسان
زیراکہ مراد از قولہ فالاول آن تمیز ست کہ رفع کند ابہام را از ذات مذکورہ برابر ست کہ ذات مذکورہ مفرد مقدار بود
یا غیر مقدار و قولہ یرفعہ عن مفرد خاص ست از انکہ مفرد کہ در قولہ یرفعہ عن مفرد واقع ست مطلق نیست بلکہ مقید ست
بقولہ مقدار پس قولہ فالاول عن مفرد این معنی دارد کہ رفع ابہام مطلق متحقق ست در ضمن این رفع خاص و بسوے
ہمین جواب اشارت کردہ اند حضرت قدس سرہ السامی بقولہ ای رفع ابہام العام متحقق فی ضمن ہذا الرفع الخاص انتہی

اما فی عدد یعنی مفرد مقدار یا متحقق ست در ضمن عدد و این ظرفیت از قبیل ظرفیت خاص برای عام ست و ظاہر این ست
کہ این ظرفیت را از قبیل ظرفیت مدلول برای دال گوئیم از انکہ مفرد مقدار در عدد و غیر عدد مستعمل میشود و گفتہ اند کہ مصر
رح اما عدد میگفت بترک کلمہ فی ہر آئینہ اولی و انسب میبود و ہمین اعتراض ست در قولہ اما فی غیرہ و در ین وقت قولہ عدد

خبر مبتدا محذوف میشد یعنی اما ہو عدد و ضمیر راجع ست بسوی مفرد مقدار **نحو عشرون درہما و سیاتی**
یعنی سرانجام ست کہ احکام تمیز عدد در بحث اسماء عدد بکمال التفصیل و غایت تحقیق و توضیح خواہد آمد اگر گفتہ شود
مصرح در مقام عشرون درہما احد عشر درہما چرا نگفت **جواب** میگوئیم از عشرون درہما مثال دو چیز معلوم
میشود یکی عدد و دوم نام بودن جمیع بخلاف احد عشر درہما کما لا یخفی **و اما فی غیرہ** یا در مفرد مقدار متحقق است
در ضمن غیر عدد متحقق شود مقدار کہ در غیر عدد متحقق شود بر انواع ست یکی وزن ست **مثل رطل زیتا و**
منوان سمنا و در فقہ شافعی آوردہ الرطل نصف المن عند اہل العراق و المن مائتان و ستون درہما و الدرہم خمسون
شعیرۃ و خمسا ہا و در بیان شرح حاوی میگوید و الرطل بفتح الراء و کسرہا مائۃ و ثلثون درہما و در انوار فقہ شافعی
فرمودہ الرطل مائۃ و ثلثون درہما عند الرافعی و ہو الرطل الشرعی و قیل مائۃ و ثمانیۃ و عشرون درہما و اربعۃ اسباع
درہم و در منہاج فقہ شافعی در باب زکوۃ آوردہ آن رطل بغداد مائۃ و ثمانیۃ و عشرون درہما و اربعۃ اسباع درہم و قیل
و ثلثون درہما ای الدرہم الشرعی و در فقہ حنفی رطل بست استار ست ہر استار چہار و نیم مثقال و ہر مثقال چہار و نیم
ماشہ پس برین حساب رطل سی و سہ تولچہ و سہ ربع تولچہ باشد و در لطائف رطل بفتح و قیل بکسر اثنا عشر اوقیہ و الاوقیہ
اربعون درہما و در فقہ شافعی آوردہ المن مائتان و ستون درہما و الدرہم خمسون شعیرۃ و خمسا ہا پس برین حساب
یکمن اودو رطل میشود نزدیک اہل عراق و من بزرگ وزن شش درہم ست و در وقایہ فقہ حنفی میگوید
من چہل استار ہر استار چہار و نیم مثقال و ہر مثقال چہار و نیم ماشہ پس استار یک تولچہ و ہشت در ربع ماشہ میشود
برین حساب من شصت و ہفت و نیم تولچہ شد و دوم مقیاس ست **نحو علی التمرۃ مثلہا زبدا** یعنی بر خرما ست

مثل آن خرما از روی مسکه گویند که عرب در ایام سرما مسکه را بالای خرما بقدر خرما می نهند و میخورند که دماغ را تازه میسازد و چشم را روشن میکند و قوت باه افزاید و سوم کیل ست یعنی پیمانه مثل قفیزان برا یعنی دو پیمانه از روی گندم و چهارم مساحت ست و آن بکسر میم بمعنی پیمودن ست مثل قوله تعالی ما فی السماء قدر راحة سحابا و مثل ذراع ثوبا و الذراع اسم لما یذرع به و هو الخشبة المعروفة و فی المسکینی شرح کنز الدقایق ذراع الکرباس سبع مشتات لیس فوق کل مشت اصبع قائمة و ذراع المساحة سبع مشتات فوق کل مشت اصبع قایمة کذا فی النهایة و قیل سبع مشتات باصبع قائمة فی المرة السابعة و الصحیح ان یعتبر فی کل زمان و مکان ذراعهم انتهی و در ملک دکهن ذراع باغات نه مشتی ست و ذراع زراعت یازده مشتی بمشتهای میانه نه بسیار خرد نه بسیار بزرگ اگر گفته شود تمیز در عشرون درهما و رطل زیتا و امثال آن ابهام را از مفرد مقدار دور نکرده است از انکه درهما دور کرده است ابهام را از معدود نه از عدد که مقدار ست همچنین زیتا دور کرده است ابهام را از موزون نه از موزون که مقدار ست کما لا یخفی علی ذوی الاقتدار جواب میگوییم مراد از مقدار مقدر ست بر سبیل مجاز برای دنی لا بسه زیرا که مراد از عشرون درهما و امثال مذکوره معدود و موزون و مقیس و مکیل و مذروع ست نه غیر اینها و ظاهر ست که درهما دور کرده است ابهام را از مفرد مقدار که معدود ست و قس علیه البواقی و بسوی همین جواب اشاره کرده اند افضل الشارحین حضرت قدس سره السامی بقوله و المراد بالمقادیر فی هذه الصور الخ اگر گفته شود چرا اختصار کرد مصرح بر مثال عدد و وزن و مقیاس و ترک نمود مثال کیل و مساحت جواب میگوییم غرض مصرح بیان امثله تمام انواع مقادیر نیست بلکه غرض او تنبیه ست بر بیان چیزیکه تمامیت مفرد از ان چیز ست و تمامی مفرد بسه چیز ست یکی تنوین برابر ست که لفظی بود مثل رطل زیتا یا مقدر چون عندی مثاقیل ذهبا و خمسة عشر رجلا و کم رجلا عندک و دوم نون ست برابر ست که نون تثنیه بود چون منوان سمنا یا نون جمع بود چون عشرون درهما و سوم اضافه ست مثل علی التمرة مثلها زبدا و لهذا بیان نکرد مصرح امثله جمیع اقسام مقادیر را و مخفی نماند که اگر بجای منوان سمنا قفیزان برا میگفت مثال تمام بنون تثنیه و مثال کیل هر دو بیان میباشد اگر گفته شود تمام شدن اسم مفرد به تنوین و بنون تثنیه و نون جمع و اضافت چه معنی دارد جواب میگوییم مراد از تمام شدن اسم مذکور باین امور این ست که آن اسم بر حالتی بود که اضافت او با وجود آن حالت ممکن نباشد و ظاهر ست که اسم با تنوین و نون تثنیه و نون جمع و اضافت مستحیل الاضافت ست زیرا که مضاف مرتبه دوم اضافت کرده نمی شود فلا یقال غلام زید عمرو اگر گفته شود لا نم که مضاف را مرتبه دوم اضافت نمیکنند زیرا که میگویند کل فرد فرد جواب میگوییم مثال این کلام ماول ست بحذف حرف عطف یعنی کل فرد و فرد اگر گفته شود چرا

اسم تام تمیز را نصب میدهد جواب میگوییم از آنکه اسم تام مشابه است بفعل متعدی زیرا که فعل چنانچه تمام میشود
بفاعل همچنین اسم تام تمام میشود بیکی از امور مذکوره پس این امور مشابه شدند بفاعل و تمیز مشابه شد بمفعول زیرا که
مفعول چنانچه واقع میشود بعد تمامی کلام همچنین تمیز واقع میشود بعد تمامی اسم و فعل متعدی ناصب مفعولست پس
اسم تام نیز ناصب تمیز خواهد بود اگر گفته شود چون مراد از تمامی اسم این ست که مذکور شد پس میباید که خلا در عندی الراقود
خلا نیز منصوب شود زیرا که راقود که معرف بلام است اسم تام ست بمعنی مذکور از آنکه با وجود الف لام مستحیل الاضافة
است جواب میگوییم اسم بمحض تامیة خود که بمعنی مذکور ست نصب نمیدهد بلکه مشابهت فعل را نیز درو مدخل ست کما مر
اسمی که تمام میشود بالف لام بفعل مشابه نیست زیرا که آن چیز که بوی تامیة فعل ست از فعل موخر میباشد و این در اسم
تام بتنوین و نون و اضافت موجود ست و در اسمی که تام بلام تعریف ست مفقود زیرا که لام درو مقدم ست و
او خم بزرگ را گویند و قوله فیفرد جزاء شرط محذوف ست و تقدیر کلام که اذا رفع التمییز الابهام عن المفرد المقدار الذی
فی ضمن غیر العدد فیفرد ذلک التمییز پس مخفی نماند که ضمیر قوله فیفرد راجع ست بسوی تمیز غیر عدد نه بسوی تمییز مطلق
بقرینه احالة یعنی قوله سیاتی پس حاصل این ست که تمیز عدد مفرد آورده میشود اگرچه ممیز یعنی اسم تام تثنیه بود یا جمع
الا ان یکون جنسا یعنی مفرد آوردن تمیز وقتی ست که تمیز جنس بود پس قوله الا ان شرط است و قوله فیفرد دال بر جزا
و اسم بر دو نوع ست جنس و اسم جنس و الجنس وهو ما یقع مجردا عن التاء علی القلیل و الکثیر کالماء یطلق علی القطرة و
البحر و اسم الجنس ما یطلق علی القلیل و لا یجوز اطلاقه علی الکثیر الا علی سبیل البدلیة کالرجل فافهم و این تعریف جنس که
مذکور شد از غبار اعتراض پاک و مبرا ست و افضل الشارحین حضرت قدس سره السامی در تعریف جنس فرموده اند وهو ما
تتشابه اجزاؤه و یقع مجردا عن التاء علی القلیل و الکثیر انتهی یعنی تتشارک اجزاؤه فی اسم الکل و مخفی نماند که این تعریف
جامع نیست از آنکه شامل نیست بآن اسمای اجناس که اجزا ندارند چون ابوة و بنوة و ضرب و امثال آن مگر آنکه گویند
شرط محذوف ست یعنی وهو ما تتشابه اجزاؤه اذا کان له اجزاء و لا یخفی ضعفه سیما فی التعریف اگر گفته شود چون تمییز جنس بود
چرا مفرد می آرند با وجودیکه اسم تام تثنیه بود یا جمع جواب میگوییم از تعریف جنس معلوم شده است که اطلاق او بر
قلیل و کثیر صحیح میباشد پس چون تمیز جنس بود بسوی تثنیه و جمع کردن آن احتیاج نیست کما لا یخفی و قوله الا ان
یقصد الانواع مستثنی متصل ست یعنی مفرد آورده میشود تمیز را در جمیع اوقات وقتیکه جنس بود مگر وقتیکه از آن تمیز
انواع قصد کرده میشود زیرا که جنس را بر انواع دلالت نیست پس در وقت قصد انواع از تثنیه و جمع تمیز ناچار ست اگر گفته
شود از قوله الا ان یقصد الانواع تثنیه کردن تمیز در وقت قصد دو نوع معلوم نمیشود زیرا که انواع جمع ست جواب

جواب میگوییم مراد ازین جمع ما فوق الواحد ست اگر گفته شود تخصیص سه تثنیه بقصد انواع جایز نیست زیرا که چنانچه طاب جلستین بالکسر برای نوع جایز ست همچنین طاب جلستین بالفتح برای عدد نیز جایز ست **جواب** میگوییم مراد از انواع حصص جنس ست خواه بخصوصیات کلیه بوند کما فی وقت قصد الانواع یا بخصوصیات شخصیه کما فی وقت قصد العدد والیه اشاره قدس سره السامی بقوله ویمکن ان یجاب عنه بان المراد بالانواع حصص الجنس الی آخره ولا یخفی علی العارف ان الاولی ان یقال افراد الجنس بدل الحصص لان الحصة لا تطلق فی المتعارف الا علی الفرد الاعتباری الذی یحصله العقل من اخذ المفهوم الکلی مع الاضافة الی معین ولا تطلق الحصة علی الفرد الحقیقی فافهم واحفظ **جواب دوم** مراد از انواع متعدد ست از باب ذکر ملزوم واراده لازم برابر ست که تعدد در ضمن انواع متحقق بود یا در ضمن عدد ولا یخفی ان مآل الجوابین واحد فلا تغفل سوال کرده اند که طاب زید جلستین از ما نحن فیه خارج است زیرا که جلستین اسم جنس ست نه جنس از انکه مشتمل بر تاست نه مجرد از تا پس سوی تاویل انواع بحصص یا متعدد حاجت نیست **جواب** گفته اند جلستین جنس ست از انکه چون مجرد از تا بود بر قلیل و کثیر واقع میشود یعنی جنس را تجرد از تا فی الحال شرط نیست ولا یخفی ما فیه **جواب دوم** جلستین در اصل جلوسا بود و جلوس جنس ست و هرگاه از وی عدد خواستند جلستین شد پس مثال مذکور از ما نحن فیه خارج نیست وضعف این جواب برای صواب ظاهر ست زیرا که مانع را میرسد که بگوید لا نسلم که جلستین در اصل جلوسا بود وجایز ست که در اصل جلسة باشد ولهذا حضرت قدس سره السامی بر سبیل تنزل فرموده اند ویمکن ان یجاب عنه بان المراد بالانواع حصص الجنس الخ یعنی لیس هذا الجواب مما نحن فیه از باب الترقی زیرا که ظاهر این ست که جلسة بفتح فا یا بکسر از باب جنس نیست زیرا که جنس آنست که از تا مجرد بود ونیز مستور و محتجب نماند که مثال مذکور از ما نحن فیه نیز ازین جهت خارج ست که جلستین در مثال ابهام را از نسبت رفع کرده است و کلام در تمیزی است که رفع کند ابهام را از ذات مذکوره و تحقیق مقام و تنقیح مرام اینست که تا در جلستین از اصل کلمه است برابر ست که صیغه مره بود یا صیغه نوع و آن تا نیست که فارغ میشود میان جنس و احد والغیر المناقشة فی المثال کالمناقشة فی العبارت یعنی لیس من داب المحصلین نعم من طریقه بعض الجهلاء المدعین بالفعل والکمال فی بلدة احمد نگر صانها الله تعالی عن الزلل والخلل والخطر **ویجمع فی غیره** یعنی جمع کرده میشود تمیز را در غیر جنس اگر گفته شود تثنیه کردن تمیز غیر جنس نیز جایز ست پس وجه تخصیص جواز جمع نمودن تمیز مذکور چه باشد مثل عندی عدلا ثوبین کما یقال عندی عدل اثوابا وعدا بالکسر نصف بار کما فی القاموس العدل بالکسر نصف الحمل **جواب** میگوییم مراد از جمع در اینجا فوق الواحد ست کما اشار الیه قدس سره السامی بقوله ویورد التمیز علی ما فوق الواحد

جوازا انتہی و باید دانست کہ مراد حضرت قدس سرہ السامی بقولہ جوازا عدم امتناع ست نہ تساوی طرفین زیراکہ
ظاہر ست کہ ورود تمیز برمافوق واحد وقتیکہ واحد مقصود نبود واجب ست اگر گفتہ شود پس چرا جوازا فرمودند جواب
میگویم ازانکہ قولہ جمع را دلالت برجواز و عدم امتناع ست برابر ست کہ در ضمن وجوب بود یا جواز و دلالت بر وجوب
نیست یا ازین جہت فرمودند کہ چون از قولہ فیفرد مستفاد این ست کہ ممتنع ورود التمییز علی مافوق الواحد و قولہ
جمع مقابل بود بقولہ فیفرد پس اشارت کردند حضرت قدس سرہ السامی بقولہ جوازا بسوی آنکہ قولہ جمع این معنی
دارد کہ یجوز ورود التمییز علی مافوق الواحد تا حسن تقابل حاصل آید و مستور و محتجب نماند کہ حضرت قدس سرہ السامی
قولہ جمع را بمافوق الواحد تاویل کردند و نیز دیگر شارحین رحمۃ اللہ تعالی علیہم الی یوم الدین در تاویل قول مذکور
توجیہاتی فرمودہ اند لیکن ہمہ توجیہات از حد تکلف درگذشتند و بمخالف مقصود مصرح پیوستند و حقیقت الحقیقۃ
این ست کہ چون جمع مقابل افراد افتاد از صیغہ جمع مراد میدارند و معہذا مصرح تثنیہ را در غیر اسم
عدد جائز نمیدارد و فلا یجوز عندہ الا عندی عدل اثوابا کما صرح بہ المصرح فی الایضاح شرح المفصل پس بسوی
تکلفات احتیاج نیست و بر اصحاب تحقیق و ارباب تدقیق واضح ست کہ اگر مراد مصرح از قولہ و جمع فی
غیرہ صیغہ جمع نمی بود بر قولہ منفردا الکان حسنا اکتفا میفرمودند و از قولہ و جمع فی غیرہ مستغنی میشد فافہم
واحفظ فانہا لالی اسمہا الا المطہرون کلمہ ثم در قولہ ثم ان کان بتنوین او بنون التثنیۃ نہ برای تراخی
در زمان ست بلکہ برای تفاوت حکمین یعنی حکم سابق و حکم لاحق باین طریق کہ حکم سابق متعلق ست بتمیز و حکم
لاحق بہ ممیز کہ مفرد مقدار ست و چون درین مقام تمیز مقصود بالذات ست کما لا یخفی علی الاعلام لہذا آن حکم را
کہ متعلق بدوست مقدم داشت بر حکمی کہ متعلق بہ ممیز ست و کلمہ ان حرف شرط ست و ضمیر کان ناقصہ راجع ست
بسوی مفرد مقدار کما ہو الظاہر الباہر عند الماہر و قولہ بتنوین کہ متعلق ست بہ تام خبر کان ست یعنی ثم ان کان
الممیز المفرد تاما بتنوین او بنون التثنیہ و ممکن ست کہ کان تامہ بود بمعنی وجد ضمیر او راجع باشد بسوی تمیز و درین وقت
قولہ بتنوین متعلق ست بہ متلبسا کہ از ضمیر مذکور حال ست یعنی ان وجد التمیز متلبسا بتنوین المفرد او بنونہ التی
للتثنیہ و این معنی اگرچہ خلاف ظاہر ست لیکن بسیاق مناسبت تام دارد و کذا قیل لیکن مصرح بکلمہ ثم کہ در
قولہ ثم ان کان واقع ست تنبیہ کردہ است بر تفاوت حکمین کما مر پس ارجاع ضمیر بسوی تمیز برای تحصیل مناسبت
بسیاق علی نفاق ست کما لا یخفی علی اصحاب الوفار و ارباب الوفاق اگر گفتہ شود تنوین و نون تثنیہ نخواہد بود مگر در مفرد مقدار پس
مفرد مقدار بہ تنوین و نون تثنیہ متلبس خواہد بود و نہ تمیز کما ہو متبادر عند من لہ التمیز جواب میگویم مفرد مقدار آنوقت تمیز را

تقاضا میکند که به تنوین یا نون تثنیه تمام شود پس تمیز نخواهد بود مگر بعد تمامیت مفرد مقدار بتنوین یا نون تثنیه و همین تلبس تمیز ست بتنوین و نون تثنیه مفرد مقدار و قوله جازت الاضافة خبر اشرط مذکور ست وحاصل کلام انیست که مفرد مقدار یا تام بتنوین و نون تثنیه است پس اضافت او درین وقت بسوی تمیز جایز ست ممتنع نیست **والا فلا** و اگر مفرد مقدار تام بتنوین و نون تثنیه نیست بلکه تام بنون جمع ست یا باضافت پس درین وقت اضافت او بسوی تمیز جایز و ممتنع ست اگر گفته شود چرا اضافت مفرد مقدار بسوی تمیز در صورت اول جایز ست **جواب** میگوییم از جهت تخفیف یا حصول مطلوب اگر گفته شود اضافت مفرد مقدار در صورت اخیر بسوی تمیز چرا جایز نیست **جواب** میگوییم اضافت مفرد مقدار که تام بنون جمع بود یا باضافت ممتنع ست اما امتناع اضافت مفرد مقدار که تام بنون جمع بود از این جهت است که نون جمع در وقت اضافت از دو حال خالی نیست یا مذکور بود یا محذوف و هر واحد مکروه است بکراهیت تحریمی اما اول از انکه لازم می آید ابقاء نونی که مشابه است بنون جمع در وقت اضافت و اما ثانی از انکه لازم می آید حذف نونی که در حقیقت نون جمع نیست آری اینجا قصه شتر مرغ جلوه گر است و اما امتناع اضافت مفرد مقدار که تام باضافت بود از این جهت ست که لازم می آید اضافت مضاف بمرتبه دوم و ذلک محال و خارج عن المحال لانه لا یضاف اسم الی اسمین فافهم یا نور العین **جواب** دوم اضافت مفرد مقدار که تام بنون جمع بود بسوی غیر تمیز جایز ست بالاتفاق والاجماع لکثرة الحاجة مثل عندی عشروک و صمت عشری رمضان یعنی عندی عشر یک درهما و صمت عشری رمضان یوما پس اگر او را بسوی تمیز اضافت کنند در بعضی صور التباس لازم آید چنانچه وقتی که عشرین را بسوی رمضان اضافت کنند معلوم نخواهد شد که مراد نیست رمضان ست یا ازو بیستم از رمضان پس اضافت او بسوی تمیز مطلق ممنوع شد طردا للباب اگر گفته شود لازم که اضافت مفرد مقدار که تام بنون جمع بود جایز نیست بلکه جایز ست لانه یقال عشرو درهم **جواب** میگوییم مثل این بر سبیل قلت و ندرت ست والنادر کالمعدوم و قوله **وعن غیره** مقدار معطوف است بر قوله عن مفرد مقدار یعنی قسم اول تمیز رفع میکند ابهام را از مفرد غیر مقدار بر سبیل قلت و ندرت بقرینه لفظ غالبا که سابق مذکور شد و غیر مقدار آن ست که عدد و وزن و ذراع و کیل و مقیاس و مساحت نباشد قال الشیخ الرضی قدس سره وهو کل فرع حصل له بالتفریع اسم خاص یلیه اصله ویکون بحیث یصح اطلاق اسم الاصل علیه نحو خاتم حدیدا وهو منتصب عنه التمیز واما الفرع الذی لم یحصل له اسم خاص فلا یجوز انتصاب ما یلیه علی التمیز نحو ذهب انتهی اگر گفته شود تعریف تمیز بر ذهب که در مثل قطعة ذهب واقع ست صادق می آید زیرا که رفع کرده است

ابهام را که مستقرست در قطعه پس میباید که قطعه ناصب بود **جواب میگویم** تمیز را نصب لازم نیست تا از عدم
انتصاب عدم تمیز لازم آید الا اتری الی ثلثه رجال نحو **خاتم حدیدا** و خاتم بفتح تا فوقانیه مفرد غیر مقدار و تام
بتنوین ست و باعتبار جنس ابهام دارد ازین جهت مقتضی تمیز ست وکذا اسوار ذهبا و قمیص قطنا **والخفض**
اکثر یعنی خفض جر در تمیز مفرد غیر مقدار باین طریق که مفرد غیر مقدار بسوی تمیز خود مضاف شود اکثر ست از روی
استعمال اگر گفته شود چرا جر درین تمیز نیست **جواب میگویم** غرض از تمیز تبیان مرام و رفع ابهام ست و وصول
باین مقصود در وقت خفض با حصول تخفیف و کمال آسانی میسر میشود **جواب میگویم** ابهام مفرد غیر مقدار
کم از ابهام مفرد مقدار ست از انکه اصل در ابهام مقادیر اند پس مقادیر را بکمال استحقاق غایت احتیاج
ست بسوی تمیز و نصب دلالت صریح بر تمیز بودن منصوب ست پس مستحق نصب تمیز مفرد مقدار ا تمیز مفرد
غیر مقدار خواهد بود و بعضی شارحین اعتراض کرده اند که اگر مفرد غیر مقدار تام باضافت بود خفض او جایز نیست
کقولک خاتمک حدیدا پس اگر مصرح قوله الکان تبنوین را از قوله وعن غیر مقدار در جر میکرد اولی و انسب
میشد آری اظهور مراد بعد تامل ظاهرست از انکه مراد از خفض خفض باضافت ست نه مطلق و امتناع اضافت
المضاف اظهر من ان یخفی و صاحب مباحث قدس سره و نور مرقده در باب خفض تمیز مفرد غیر مقدار و نصب
آن ضابطه عجیبه و قاعده غریبه بیان فرموده حیث قال الضابطة ان کل اسم وقع بصورة صناعیة فی مادة کل
واحد منهما یوجد بدون صاحبها فاذا افردت احدیهما بالذکر التلبس واسم مادة او صورة فاذا ذکرنا معا رفعت
کل واحدة منهما ابهام صاحبها سواء قدم اسم الصورة او آخر وسواء انتصب اسم المادة او رفع او جر الا انه اذا
قدم اسم المادة لم ینتصب اسم الصورة علی التمیز بل یرتفع علی التمیز بل یرتفع علی البدلیة و اذا اخر جاز فیه الرفع
علی البدلیة و الجر بالاضافت و انتصب علی التمیز وهو الاکثر لکونه اخف وخص اسم التمیز بالمنصوب اصطلاحا
والا فمعنی التمیز حاصل فی الجمیع انتهی هرگاه که فارغ شد مصرح از بیان قسم اول تمیز شروع کرد در قسم ثانی
تمیز پس گفت **والثانی** یعنی قسم ثانی تمیز و آن اسمی ست که رفع کند ابهام را از ذات مقدره رفع میکند
آن قسم ابهام را **عن نسبته** و تحقیق کلمه عن همان ست که در شرح قوله عن مفرد مذکور شد اگر گفته شود قسم
ثانی تمیز رفع نمیکند ابهام را از نسبت بلکه رفع میکند ابهام را از ذاتی که مقدر ست در نسبت که در جمله یا مشابه
جمله است مثل طاب زید نفسا که نه ابهام در طاب است و نه در زید و نه در اصل نسبت از انکه نسبت معلوم ست
او ابهام نیست مگر در امری که مقدرست در نسبته یعنی در امریکه نسبت بدو متعلق ست زیراکه مثال مذکور این معنی دارد

که طاب شیٔ من زید پس این شیٔ مبهم ست که او را نفس و امثال آن تفسیر میکنند پس قوله والثانی عن نسبة صحیح نیست جواب میگویم تقدیر کلام انیست که والثانی عن ذات منتابت عن نسبة یا این ست که والثانی عن ذات مقدرة فی نسبة جواب دوم ابهام در طرف نسبت مستلزم است ابهام را در نسبت و برین تقدیر ظاهرست که رفع ابهام از نسبت مستلزم خواهد بود رفع ابهام را از طرف نسبت پس قوله والثانی عن نسبة صحیح ست بدون احتیاج بسوی تقدیر مذکور و حاصل جواب انیست که طرف نسبت شیٔ مقدر ست زیرا که نسبت میان دو شیٔ میباشد چنانچه طاب در طاب شیٔ من زید طرف اول نسبت است همچنین شیٔ طرف ثانی نسبت است و در شیٔ ابهامست و ابهام در نسبت باعتبار ابهام طرفین میباشد پس ثابت شد که ابهام در طرف مستلزم ست ابهام را در نسبت ازینجا ظاهر شد که ابهام از نسبت وقتی مرفوع خواهد بود که ابهام از طرف نسبت مرفوع شود پس نیز ثابت شد که رفع ابهام از نسبت مستلزم ست رفع ابهام را از طرف نسبت پس از قوله والثانی عن نسبة رفع ابهام از نسبت مطابقت معلوم میشود و رفع ابهام از طرف نسبت که ذات مقدره است التزاماً مفهوم میشود اگر گفته شود چه فائده است در ترک عبارت صریح و اختیار عبارتیکه از و رفع ابهام از ذات مقدره بالتزام معلوم میشود و حالانکه قسم ثانی همان ست که رفع کند ابهام را از ذات مقدره پس اولی این بود که این قسم را بمطابقت ذکر میکرد جواب میگویم هرگاه مشهور و متبادر عند الاذهان این بود که مقابله این قسم بقسم سابق باعتبار ذکر ذات و عدم ذکر ذات ست و لیس کذلک از انکه اگر مقابله قسمین باین اعتبار می بود مثل نعم رجلاً در قسم ثانی داخل میشد زیرا که ضمیر مبهم در و مذکور نیست و حالانکه از قسم اول ست پس تنبیه کرد مصرح بقوله والثانی عن نسبة برین که مقابله این قسم بقسم اول باین اعتبار است که در قسم ثانی ابهام دانسته است بسبب ابهام در طرف نسبت و در قسم اول ابهام در نسبت نیست و لا یخفی حسن التقریر و لطف التحریر اگر گفته شود لا نسلم که ابهام در طرف نسبت مستلزم بود ابهام را در نسبت بسند آنکه رطل در مثل عندی رطل طرف نسبت ست و درو ابهام ست و در نسبت اصلاً ابهام نیست بالاجماع و نیز مسلم نداریم که رفع ابهام از نسبت مستلزم بود رفع ابهام را از طرف نسبت بسند آنکه در مثل طاب رطل زیتاً ابهام از نسبت مرفوعست و رطل که طرف نسبت ست بر ابهام خود باقی ست پس چگونه صحیح ست قوله والثانی عن نسبة جواب میگویم مراد از طرف نسبت آن طرف است که مقدر بود و شک نیست که ابهام در چنین طرف مستلزم ست ابهام را در نسبت و نیز رفع ابهام از نسبت مستلزم ست رفع ابهام را از ان طرف نسبت پس قوله والثانی عن نسبة صحیح است و اندفاع جمیع الشکوک و الاوهام التی عرضت للناظرین فی هذا المقام نظیر بهذا الکلام بفضل الله الملک العلام و قوله فی جملة او ما ضاهاها صفة قوله عن نسبة

یعنی قسم ثانی تمیز رفع میکند ابهام را از نسبتی که در جمله بود یا در چیزی که مشابه ست بجمله چون اسم فاعل با فاعل خود مثل الحوض ممتلی
ماء و اسم مفعول یا مفعول مالم یسم فاعله مثل الارض مفجرة عیونا و صفت مشبه با فاعل مثل زید حسن وجهاً و اسم
تفضیل با فاعل چون زید افضل اباً و مصدر با فاعل مثل اعجبنی طیبه اباً و قال افضل الشارحین قدس سره السامی
وکذا کل ما کان فیه معنی الفعل نحو حسبک بزید رجلا انتهی یعنی کافیک زید رجلا بعضی اعتراض کرده اند که اسماء افعال
نیز معنی فعل دارند و مع الفاعل خود کلمه اند نه مشابه بجمله پس کلیه قوله قدس سره السامی کل ما کان فیه الی آخره ممنوع
است و منشاء این اعتراض غفلت سائل ست زیرا که اسماء افعال حکماً افعال اند و مراد از کلیه مذکوره ماسوای
فعل ست حقیقة بود یا حکماً و اگر نه ظاهر ست که در فعل معنی فعل ست پس لازم می آید که فعل با فاعل خود مشابه
بجمله شود بلکه جمله حقیقی بکتم عدم رود و نیز گفته اند که اگر حضرت قدس سره السامی نحو حسبک رجلا زید بیفزودند اولی
والنسب مینمود زیرا که حسبک زید جمله است و حسبک مشابه است بجمله و غرض تمثیل آن تمیز ست که از حسبک
بود نه از حسبک زید و مخفی نماند که رجلا بر زید مقدم بود یا مؤخر تمیز نخواهد بود مگر از حسبک زیرا که در حسبک ابهام است
* در حسبک زید پس مقصود واضح ست والمناقشة فی العبارة بعد وضوح المطلوب لیس من داب المحصلین * باید دانست
که مصدر نزدیک شیخ رضی قدس سره در شبه جمله داخل ست و لهذا فرموده است که بسوی قوله او فی اضافت
که بیشتر می آید احتیاج نیست و نزدیک مصرح از شبه جمله خارج ست زیرا که مراد مصرح از مشابه بجمله
آنست که مشتمل بود بر نسبتی که بنسبت تامه قریب بود والاضافت لیس کذلک و نیز مستور و محتجب نماند که
مراد از جمله که در قوله فی جملة او ما ضاهاها واقع ست جمله فعلیه است زیرا که جمله مطلق واقع شده و مطلق منصرف
میشود بسوی فرد کامل و کامل افراد جمله جمله فعلیه است زیرا که اصل جمل ست چنانچه در بحث مرفوعات در شرح
قوله فمنه الفاعل مفصل مذکور شده هرگاه تمیز بر اصناف بود باعتبار بودن او خاص منتصب عنه و صالح برای
منتصب عنه و متعلق آن و باعتبار بودن او عین یا عرضی و از امور اضافت یا از امور غیر اضافیه اشارت کرد
مصرح بسوی آن اصناف در ضمن امثال پس گفت نحو طاب زید نفساً یعنی خوش ست زید از روی ذات
یعنی کامل فی الشرافت والرجولیت مثال تمیزی ست که رافع است ابهام را از نسبتی که در جمله است و تمیز
درو مختص بمنتصب عنه است که آن زید باشد کما قال قدس سره السامی والتمیز فیه خاص بالمنتصب عنه انتهی
و بر عارف مخفی نیست که تمیز درین مثال چنانچه صالح ست که برای منتصب عنه باشد همچنین صلاحیت دارد که
برای متعلق آن گردانیده شود یعنی طاب زید من حیث انه نفس من النفوس او من حیث ان النفس من النفوس تعلقت به

و ازینجا باید دانست که هرجا که گردانیدن تمیز برای منتصب عنه صحیح است گردانیدن آن برای متعلق او نیز صحیح خواهد بود و تفصیل این کلام در شرح قوله جاز ان یکون له و لمتعلقه مذکور خواهد شد انشاء الله تعالی اگر گفته شود زید را که در مثال مذکور واقع ست چرا منتصب عنه میگویند جواب میگوییم کلمه عن در قولهم منتصب عنه بمعنی بعد است مثل قوله تعالی طبقا عن طبق یعنی طبقا بعد طبق و ظاهر ست که زید اسمی ست که نصب داده شده است تمیز را بعد زید جواب دوم منتصب عنه اسمی را گویند که تمیز از آن اسم منصوب بود یعنی آن اسم در تمیز عامل باشد اگر گفته شود زید را باین معنی منتصب عنه گفتن جائز نیست از آنکه در تمیز فعل عامل ست نه زید جواب میگوییم اطلاق منتصب عنه بر زید از باب مجاز ست زیرا که زید اگرچه فی الحقیقت در تمیز عامل نیست لیکن سبب انتصاب تمیز ست از آنکه انتصاب تمیز بسبب مشابهت او بمفعول ست و آن مشابهت بسبب وقوع تمیز بعد زید ست کما یفهم من اول البحث فافهم و زید طیب ابا مثال آن تمیز ست که رفع میکند ابهام را از نسبت که در شبه جمله واقع ست و تمیز درین مثال صلاحیت دارد که برای منتصب عنه بود و نیز برای متعلق باشد یعنی زید خوش ست باین اعتبار که خود پدر ست یا او را پدر ست و هرگاه میان تمیزی که رافع ابهام ست از نسبت که در جمله است و در تمیزی که رافع ابهام ست از نسبت که در شبه جمله است فرق نیست پس این دو مثال در قوت چهار مثال ست پس گویا مصنف چنین فرموده است که طاب زید و زید طیب نفسا و ابا یعنی هریک از نفسا و ابا متعلق ست بهریک از طاب زید و زید طیب یعنی طاب زید نفسا و طاب زید ابا و زید طیب نفسا و زید طیب ابا و چون کلام مصنف درین تاویل شد که طاب زید و زید طیب نفسا و ابا پس قوله و ابوة و دارا و علما بحسب معنی معطوف خواهد بود بر قوله نفسا و ابا اگرچه بحسب لفظ معطوف است بر ابا و حاصل اینست که قوله ابوة الخ مختص بمثال اخیر نیست پس مصنف برای هریک از تمیزی که رافع ابهام است از نسبتی که در جمله است و رافع ابهام ست از نسبتی که در شبه جمله است در حقیقت پنج مثال آورده است یعنی طاب زید نفسا و طاب زید ابا و طاب زید ابوة و طاب زید دارا و طاب زید علما و زید طیب نفسا و زید طیب ابا و زید طیب ابوة و زید طیب دارا و زید طیب علما و باید دانست که نفس عین غیر اضافی ست و خاص ست بمنتصب عنه کما قال قدس سره السامی و النفس عین غیر اضافی خاص بالمنتصب عنه انتهی او فیه اشکال لما ذات عین اضافی ست و خاص بمنتصب عنه نیست بلکه صالح ست که برای منتصب عنه و متعلق آن بود و ابوة عرض اضافی ست و متعلق ست بمنتصب عنه و علم عرض غیر اضافی ست و متعلق ست بمنتصب عنه اگر گفته شود چرا هریک از ابوة و دار و علم خاص بمنتصب عنه نبود جواب میگوییم مراد از خاص بودن تمیز بمنتصب عنه این ست که تمیز

منتصب عنه صادق آید وظاهرست که صدق ابوة ودار وعلم بر منتصب عنه صحیح نیست لانه لا یصح ان یقال زید ابوة
ودار وعلم بخلاف نفس که صدق او بر زید صحیح ست کما یقال زید نفس وقال الشیخ الرضی قدس سره العین الغیر الاضافی
ما یقوم بنفسه ای لا یحتاج فی دلالته علی معناه الی تصور شیء آخر والعرض ما یقوم بغیره کالابوة والعلم انتهی حاصل آنست
که مراد از عین درینجا جوهرست والجوهر ما یقوم بالذات والعرض ما یقوم بالغیر وهر واحد از جوهر وعرض از دو حال خالی
نیست که تصور مدلول او محتاج ست بسوی تصور امر آخر یا محتاج نیست اول اضافی ست چون اب وابوة که اب
عین اضافی ست ازانکه تصور مدلول او موقوف بر تصور ابن ست وابوة عرض اضافی ست که زیرا که تصور مدلول
او نیز موقوف ست بر تصور بنوة وظاهرست که اب عین ست ازانکه قایم بالذات ست وابوة عرض ست زیرا که
معنی ست که قایم باب ست وثانی غیر اضافی ست چون دار وعلم که دار عین غیر اضافی ست وعلم عرض غیر
اضافی کما لا یخفی وتعریف جوهر وعرض نزد یک حکما ست بحال مبتدی مناسب نیست ازانجهت ذکر نکرده شد
وقوله **او فی اضافة** معطوف ست بر قوله فی جملة او ضاهاها یعنی قسم ثانی تمیز رفع میکند ابهام را از ذاتی
که مقدرست در نسبت برابرست که آن نسبت در جمله بود یا در شبه جمله یا در اضافت **مثل اعجبنی طیبه ابا
وابوة ودارا وعلما** وآوردن امثله کثیره برای همان عرض ست که سابق مذکور شد سوال کرده اند چرا نگفت
مصرح اعجبنی طیبه نفسا وابا الی آخره **جواب** گفته اند که نفس اظهر تمیزات ست ازانکه صادق می آید
بر منتصب عنه ودر وی هیچ خفا نیست پس تمیز بودن او یقینی ست بخلاف باقی اسما که بعضی ازانها صلاحیت هر دو
دارد چون ابا وبعضی متعلق ست بمنتصب عنه وبعضی عرض ست وبعضی جوهر وبعضی اضافی وبعضی غیر اضافی وچون
این الفاظ با وجود عدم ظهور خفا تمیز واقع شدند پس اینجا تمیز بودن نفس بطریق اقتصاد اولویت معلوم میشود
ازین جهت بذکر او متعرض نشد ولا یخفی ما فیه زیرا که در تمیز بودن باقی اسما خفا نیست ازانکه هر یک ازان اسما بلا ریب تمیز است
وصلاحیت منتصب عنه دارد وعین بودن یا عرض واضافی یا غیر اضافی امر آخرست که خفا او واجب نمیکند
کما لا یخفی فتامل وقوله **ولله دره فارسا** اشارت ست بسوی آنکه تمیز چنانچه جامد وصفت غیر مشتقه
میباشد چون هاشمی وبصری همچنین گاهی صفت مشتقه میباشد ونیز غرض مصرح از آوردن این مثال آنست که مراد
مفصل این مثال را برای تمیز مفرد آورده باین طریق که ضمیر که درین مثال واقع ست چون ضمیر ربه رجلا مبهم ست
وفارسا ازان ضمیر تمیز ست ومصرح تنبیه کرد بر آنکه تمیز این مثال چنانچه صلاحیت دارد که تمیز مفرد بود همچنین صلاحیت دارد
که تمیز از نسبت باشد باین طریق که ضمیر معلوم ومعین ست وابهام نیست مگر در نسبت اضافت یعنی اضافت در که

بسوی ضمیر ست پس مثال مذکور بر مذهب مصنف مثل حسبنا مثل این معنی دارد که خدای راست بهتری و خوبی آن خبر که آن
خبر فارس ست و بر مذهب شارح این معنی دارد که خدای راست خوبی و بهتری زید مثلاً که آن خوبی و بهتری فراست ست
است اگر گفته شود جایز نیست که فارسا از ضمیر تمیز باشد زیرا که اجماع برین ست که لا ینتصب التمیز الا عن مفرد تام و
ضمیر که مفرد ست بهیچ یکی از امور ثلثه مذکوره تمامی نیافته کما لا یخفی **جواب میگویم** لا نم که ضمیر مفرد تام نباشد بلکه
تام ست از آنکه مراد از تمامی اسم این ست که اسم بر حالتی بود که باوجود آن حالت مستحیل الاضافة باشد و ظاهر ست که
ضمیر بلا ریب تام است زیرا که باوجود بودن آن اسم بر حالت اضمار اضافت او محال ست و قد قال الرضی قدس سره
قد یکون الاسم تاما بنفسه مستحیل الاضافة کالضمیر فی ربه رجلا انتهی فافهم واحفظ فانه للتحصیل دوا و شفاء والدر فی الاصل
ما یدر ای ما ینزل من الضرع من اللبن ومن الغیم من المطر وانها کنایه از فعل ممدوح ست و فعل ممدوح را بسوی خدای
عز و جل نسبت میکنند بلکه بقصد تعجب از جناب او سبحانه زیرا که منشاء عجائب و غرائب باری تعالی ست ولهذا
انه بر شیء عظیم که تعجب قصد کنند مضاف میگردانند او را بسوی حق سبحانه و تعالی پس قولهم لله دره فارسا
این معنی دارد که ما اعجب فعله ولام در قولهم لله برای تعجب و مدح ست و فارس فاعل ست از فراست بفتح
فا که مصدر فرس ست بضم عین فالفارس الحاذق و الطبیب بامر الخیل و اگر فارس از فراست بکسر فا بود پس از
تفرس ست یعنی دانائی و زیرکی **ثم ان کان اسما یصح جعله لما انتصب عنه** یعنی تمیزی که از نسبت ست از دو
حال خالی نیست که اسم ست یا صفت اگر صفت ست خاص بمنتصب عنه خواهد بود و مطابق خواهد شد بمنتصب عنه
در افراد و تثنیه و جمع و تذکیر و تانیث چنانچه از قوله و ان کان صفة الخ مفصل معلوم خواهد شد ان شاء الله تعالی
و اگر اسم ست از دو حال خالی نیست که یا صحیح ست گردانیدن او برای منتصب عنه یعنی اطلاق او بر منتصب عنه جایز
باشد باین طریق که منتصب عنه را مبتدا و آن اسم را خبر گردانیدن صحیح بود **جاز ان یکون له ولمتعلقه**
پس آن تمیز درین وقت جایز است که بحسب قراین گاهی برای منتصب عنه بود و گاهی برای متعلق منتصب عنه
یعنی جایز ست که گاهی رفع کند ابهام را از ذاتی که مقدر ست در نسبت که مراد از ذات منتصب عنه است و گاهی
از ذاتی که مقدر ست در نسبت که مراد از و متعلق منتصب عنه است پس قوله قدس سره السامی ای للمنتصب عنه بان
یکون تمیزا برفع الابهام عنه وتارة لمتعلقه بان یکون تمیزا برفع الابهام عن متعلقه انتهی پس دلیل مجاز ست کما لا یخفی
علی من له الامتیاز بین الحقیقة و المجاز مثل اب در مثال طاب زید ابا که اسم ست و گردانیدن آن برای منتصب عنه
صحیح ست لانه صح ان یقال زید اب پس جایز ست که ابا بمقتضای حال متکلم گاهی برای منتصب بود یعنی خوش است

زید ازان بود که خود پدر عمرو ست و گاهی برای متعلق منتصب عنه یعنی خوش ست زید ازان که او را پدرست
[illegible] منتقض نمیشود زیراکه نفسا آنچنان ست که اطلاق او بر منتصب عنه
صحیح ست [illegible] خاص ست بمنتصب عنه جواب گفته اند در کلام تقدیر معطوف ست یعنی ثم ان کان اسما
[illegible] لمنتصب عنه و لمتعلقه جاز ان یکون له و لمتعلقه و بعضی گفته اند مراد این ست که ثم ان کان اسما
غیر النفس و حضرت قدس سره السامی برای دفع اعتراض مذکور فرموده اند ثم ان کان ای التمیز بعد ما لم یکن نصا
فی المنتصب عنه انتهی و چون بعد تقیید شرط بقید مذکور وهم شده بود که قوله والا شامل ست بطاب زید نفسا پس لازم
می آید فساد قوله فهو لمتعلقه ازین جهت حضرت قدس سره السامی نیز قوله والا را بقید مذکور مقید کرده چنانچه
فرموده والا ای وان لم یکن التمیز بعد ما لم یکن نصا فی المنتصب عنه انتهی ولیکن مخفی نماند که چون شرط
مذکور را بقید مسطور مقید کنند اتحاد شرط و جزا لازم می آید ازانکه تمیز محتمل نمی باشد مگر باین طریق
که میان منتصب عنه و متعلق آن دایر بود و عدم کون التمیز فی المنتصب عنه عبارت ازین ست که تمیز برای
منتصب عنه و متعلق آن محتمل بود فاتحاد الشرط والجزا ظاهر بلا خفاء و نیز وارد میشود که قوله والا فهو لمتعلقه
لغو باشد زیراکه چون تمیز برای منتصب عنه صالح نبود البته برای متعلق او خواهد بود و بعضی گفته اند که قضیه
شرطیه مذکوره بطاب زید نفسا منتقض نمیشود زیراکه چنانچه صحیح ست گردانیدن نفسا برای منتصب عنه باین
معنی که طاب زید من حیث انه نفس من النفوس همچنین گردانیدن آن برای متعلق منتصب عنه صحیح ست باین
معنی که طاب زید من حیث ان له نفسا من النفوس و حضرت قاضی شهاب الدین قدس سره این جواب را تحسین
کرده اند لیکن این جواب بعد تامل نا صواب ست زیراکه نفس سه معنی دارد ذات شی قوت مدرکه و قوت حیوانی
و انتقاض شرطیه مذکوره بمعنی اول ست و نفس بمعنی اول صلاحیت متعلق ندارد کما لا یخفی علی نفس له النفس
مدرکة و مع هذا این جواب هادم بنیاد شبهه و قاطع اصل خدشه نیست زیراکه بیخ خلاص شدن از قید اعتراض
بطاب زید نفسا در قید شدید حدید انتقاض شرطیه مذکوره بمثل کفی زید رجلا می افتد و اگر مجیب ازین
مضیقه استخلاص جوید که رجلا که درین مثال ست از ما نحن فیه خارج ست زیراکه مراد ازو کامل در رجولیت
ست پس در حکم صفت باشد ظاهرست که بسبب ضعف جواب و لغزش و اضطراب پای خود را مجروح میسازد
و مستور و محتجب نماند که احتیاج بسوی این جوابهای رکیک وقتی ست که صحت را بر امکان عام عمل کنند و اما چون
بر امکان عام حمل نمایند کما هو الظاهر المتبادر احتیاج بسوی حذف معطوف یا تقیید بقید مذکور نمی ماند مگر در قسمه

ثانی کما لایخفی فافهم وتامل فانه بحر عمیق وکم رجل فیه غریق والا فهو لمتعلقه یعنی اگر تمیز اسمی بود که صحیح نباشد
گردانیدن آن اسم برای منتصب عنه پس آن تمیز درین وقت خاص برای متعلق منتصب عنه خواهد بود چون ابوه در مثال
زید ابوه اسمی ست که گردانیدن آن برای منتصب عنه صحیح نیست زیرا که مراد از صحت گردانیدن تمیز برای
منتصب عنه این ست که اطلاق تمیز بر منتصب عنه صحیح بود ولایخفی انه لایصح ان یقال زید ابوة پس ابوة فافهم متعلق
منتصب عنه خواهد بود یعنی طاب شئ زید وهو الابوة وکذا طاب زید علما در آنجا زیرا که اطلاق این اسما بر منتصب عنه
صحیح نیست پس این اسما خاص متعلق منتصب عنه خواهند بود که آن شئ ست که منسوب ست بسوی زید اگر
گفته شود قوله ثم ان کان اسما مقید ست باین قید که بعد مالم یکن نصا فی المنتصب عنه برای اخراج طاب زید نفسا
پس لازم می آید که قوله والا فهو لمتعلقه شامل بود لطاب زید نفسا کما هو المتبادر و بطلان آن ظاهر ست جواب
میگویم چنانچه قوله ثم ان کان اسما بقید مذکور مقید ست همچنین قوله والا فهو لمتعلقه نیز مقید ست بهمان قید
پس قوله والا فهو لمتعلقه این معنی دارد که وان لم یکن التمیز بعد مالم یکن نصا فی المنتصب عنه اسما یصح جعله لما
انتصب عنه فهو لمتعلقه فلا یلزم بطلان قوله فهو لمتعلقه ولهذا حضرت قدس سره السامی قول مذکور را بقید
مسطور مقید کردند کما مر اگر گفته شود بسوی قوله والا فهو لمتعلقه احتیاج نیست زیرا که چون تمیز منتصب عنه
را صالح نبود ظاهر ست که برای متعلق منتصب عنه خواهد بود پس در قول مذکور فائده تامه نیست جواب گفته اند
که قول مذکور ازین قبیل ست که تصریحا بما علم به التزاما ذکر صریح را رعایت طبایع ثلث ملحوظ نظر ست جواب
دوم ذکر قوله والا فهو لمتعلقه برای ارتباط قوله فیطابق فیهما ضروری ولابدی ست واگر فیطابق ذکر میافت
بافراد قسمیه جهالت تام از حال تمیزی که خاص برای متعلق منتصب عنه بود لازم می آید فافهم قوله فیطابق
فیهما جزاء شرط محذوف ست یعنی اذا کان کذا فیطابق الخ وظاهر این ست که ضمیر تثنیه راجع باشد بسوی
دو قسم مذکور پس درین وقت حکم تمیزی که در منتصب عنه منصوص بود معلوم نمی شود پس ازین توطیه و تمهید تا عبارت
که چون از کلام سابق معلوم شده است که تمیز بر دو قسم ست اول تمیزی که گردانیدن آن برای منتصب عنه
صحیح بود خواه منتصب عنه خاص بود یا با متعلق او محتمل باشد دوم تمیزی که گردانیدن آن برای منتصب عنه
صحیح نباشد واین تمیز خاص متعلق منتصب عنه خواهد بود پس گفت که تمیز درین هر دو قسم مطابق میشود ما قصد را
یعنی هر چیزی را که از تمیز قصد کرده شود وآن وحدت تمیز و تثنیه او وجمعیت اوست برابر ست که قصد این و تلث از
تمیز از جهت موافقت او بمنتصب عنه بود یعنی منتصب عنه واحد یا تثنیه یا جمع واقع شده است از جهت موافقت

او تمیز را واحد یا تثنیه یا جمع می آرد مثل طاب زید ابا و طاب الزیدین ابوین و طاب الزیدون ابا یا قصد امور ثلثه مذکوره
از تمیز ازین جهت بود که متکلم در نفس تمیز قصد وحدت یا تثنیه یا جمعیت کرده باشد پس آنکه موافقت منتصب عنه
درین قصد باعث بود چون طاب زید ابا اگر مراد فقط پدر زید بود و طاب زید ابوین وقتی که مراد پدر و جد
زید بود و طاب زید ابا وقتیکه مراد پدر و اجداد زید باشد و مخفی نماند که اگر ابا را که در طاب زید ابا واقع است
مفرد اراده کنند برای موافقت منتصب عنه پس درین وقت از منتصب عنه تمیز خواهد بود و چون مفرد اراده کنند
برای معنی که از ذات ابست پس تمیز از متعلق منتصب عنه خواهد شد فهذا المثال علی التقدیر الاول مغایر
لنفسه علی التقدیر الثانی وان کان متحد الصورة فافهم و بر عارف ظاهرست که حاجت ضمیر تثنیه مذکور بسوی
این دو قسم سطور در غایت تکلف ست لکن الضرورت منتج المحظورات و قوله الا اذا کان جنسا مستثنی
مفرغ ست یعنی فیطابق التمیز فی الصورتین یا قصد فی جمیع الاوقات الا وقت کون التمیز جنسا زیرا که اطلاق
جنس بر قلیل و کثیر صحیح است پس اگر تثنیه یا جمعیت از تمیز جنس مقصود بود بسوی مثنی و مجموع بودن آن احتیاج نیست
مثل طاب زید علما و طاب الزیدان علما و طاب الزیدون علما و قوله الا ان یقصد الانواع نیز مستثنی
مفرغ ست یعنی مفرد آورده میشود تمیز را وقتی که جنس بود در جمیع اوقات مگر وقتی که انواع مقصود بود پس
درین وقت تمیزی که جنس ست مطابق میشود بمقصود خواه نوعین مقصود افتد یا انواع زیرا که جنس مفرد را
دلالت بر نوعین و انواع نیست چون طاب الزیدان علمین و طاب الزیدون علوما و صحت این دو مثال وقتی است
که مراد از متعلق طیب که آن شی مقدر ست از جانب هر واحد از زیدان و زیدون نوع آخر از علم بود و مثل طاب
زید علمین و طاب زید علوما و مراد از انواع درین مقام حصص جنس ست بخصوصیات کلیه شخصیه کما اشار الیه قدس
سره السامی بقوله من حیث امتیازاته النوعیة انتهی و مراد از انواع در ما سبق حصص جنس ست برابر ست
که خصوصیات کلیه بوند یا شخصیه ولیکن مراد از نوع درینجا امر آخرست کما مر و لهذا حضرت قدس سره السامی
در قول مذکور محتاج شدند تا کسی از کلام خلاف مرام وهم نکند اگر گفته شود قوله الا اذا کان جنسا الا ان یقصد الانواع
مستدرک ست زیرا که از قوله فمطابق فیها ما قصد استغنا حاصل ست از انکه تمیز مطابق میشود مقصود را خواه جنس بود
یا غیر جنس و مطابقت غیر جنس ظاهرست و مطابقت جنس مقصود ازین جهت ست که چون وحدت یا تثنیه یا جمع
مقصود افتد تمیزیکه جنس ست دلالت بر امور مقصوده خواهد کرد و اگر مقصود نوعین یا انواع بود مثنی و مجموع
گردانیده میشود پس ازینجا ثابت شد که هر تمیزی که جنس بود یا غیر جنس مقصود از نوعین یا انواع مطابق می شود

بمقصود جواب میگوییم مراد از قوله فیطابق فیما قصد لتطابق تمیز بمقصود است باعتبار لفظ یعنی وقتیکه مقصود وحدت بود تمیز بصیغه واحد می آید وقس علیه التثنیه والجمع یس من تقدیر سوی قوله الا اذا کان جنسا الا ان یقصد الانواع احتیاج واقتصار ظاهر است اگر گفته شود انواع که در قوله الا ان یقصد الانواع واقع است تقاضا میکند که در وقت قصد نوعین تمیز بصیغه تثنیه نمی آید ولیس کذلک جواب میگوییم مراد از انواع جمع منطقی است یعنی ما فوق الواحد و ان کان صفة یعنی اگر تمیزی که رفع میکند ابهام را از نسبت صفت مشتقه بود مثل و لله در فارسا دیا ماده دال بصفت مشتقه باشد مثل کفی زید رجلا یعنی کفی زید کاملا فی الرجولیة و صاحب مباحثه فرموده ویجب ان یکون مراده بالصفة ههنا صفة یصح حملها علی موصوفها کما هو اصطلاح النحویین لیخرج نحو ابوة و علما فان ابوة یصح ان یکون له و المتعلقة والعلم لا یصح ان یکون له بل لمتعلقه انتهی کانت له یعنی آن تمیز درین وقت خاص بمنتصب عنه خواهد بود و صفت او خواهد شد زیرا که صفت را از موصوف ناچار است و منتصب عنه که مذکور است بموصوفیت از انکه متبادر عند فهم المخاطب همان است کما اذا قیل طاب زید والدا او الد بودن او اولی است متبادر خواهد بود و احتمال بعید از فهم است که مراد والد زید بود بخلاف ابا در طاب زید ابا و قوله وطبقه مفعول معه است و واو در وطبقه بمعنی مع است وطبق مصدر است بمعنی مطابقت و اضافت طبق بسوی ضمیر یا از قبیل اضافت مصدر است بسوی اسم مفعول و فاعل متروک است یعنی مع مطابقت تلک الصفة المنتصب عنه یا از قبیل اضافت مصدر است بسوی فاعل و مفعول متروک است یعنی مع مطابقت المنتصب عنه تلک الصفة ولیکن اول اولی است بنظر سیاق کلام و نیز ممکن است که طبق مصدر بود بمعنی مطابق کاسم فاعل است چون جنس بمعنی مجانس و شبه بمعنی مشابه و مثل بمعنی مماثل و بر خبر کانت معطوف باشد یعنی کانت الصفة مطابقة للمنتصب عنه و مراد از مطابقت اتفاق صفت بمنتصب عنه است در افراد و تثنیه و جمع و تذکیر و تانیث زیرا که در صفت ضمیر خواهد بود برای منتصب عنه پس مطابقت ضرور است تا مخالفت ضمیر بمرجع لازم نیاید مثل طاب زید فارسا و طاب الزیدان فارسین و طاب الزیدون فوارس قوله و احتملت الحال معطوف است بر قوله کانت له یعنی لکان التمیز صفة احتملت الحال از انکه استقامه معنی در وقت حال نیز حاصل است مثل طاب زید فارسا یعنی خوش است زید از جهت وی که فارس است یا در ان حالیکه فارس است و باید دانست که صفت مذکوره اگرچه احتمال حال دارد لیکن اولی تمیز است زیرا که زیاده کلمه من در تمیز مذکور مثل لله در من فارس قولهم عز من قائل مؤید تمیز است از انکه کلمه من در تمیز زیاده میشود نه در حال کما قیل مستور و محتجب نماند که زیاده کلمه من مؤید

احتمال حال است از زیاده من لتکون تنصیصا علی ان المراد التمیز لا الحال فافهم واحفظ ونیز مقصود متکلم از قوله
لله دره فارسا توصیف ممدوح بفروسیه است نه توصیف او بصفت دیگر در حال فروسیه اگرچه گاهی این هم مقصود
بوده باشد لیکن اغلب همان است فهذا الفرق موید للتمییز کما لایخفی علی من له ادنی تمیز اگر گفته شود چرا کلمه من در حال زیاده
نمی شود جواب میگویم تمیز رافع ابهام از ذات است و کلمه من موضوع است برای رفع همین ابهام پس
کلمه من به تمیز مناسب است بخلاف حال که موضوع است برای رفع ابهام از صفت نه از ذات اگر گفته شود هر تمیز را احتمال
حال است از آنکه در حال اشتقاق شرط نیست کما صرح به کل من له ادنی علم بالنحو صح ان یقع حالا پس چرا مصرح بیان
احتمال حال را در تمییزی که صفت است حصر نمود و از بیان عام اعراض نمود جواب میگویم اگرچه هر تمیز
احتمال حال دارد لیکن در غیر مشتق احتمالات است و در مشتق اتفاقی پس مصرح به بیان متفق علیه تعرض شده و از
مختلف فیه اعراض کرد با آنکه در بیان احتمال تمیز حال را فائده قلیل است کما لایخفی علی الخلیل و باید دانست که
ازدیاد کلمه من در تمییزی که رافع ابهام است از ذات مذکوره مطلق جائز است و جواز آن در تمییزی که رافع ابهام
از ذات مقدره وقتی است که تمیز برای منتصب عنه بود و نزد یک بعضی درین تمیز مطلق جواز است
کما ذکره الشیخ الرضی قدس سره هرگاه که فارغ شد مصرح از بیان احوال تمیز که باعتبار ذات اوست شروع کرد در بیان
حال او که باعتبار تقدیم و تاخیر عامل اوست پس گفت ولا یتقدم علی عامله یعنی اتفاق نحاة برین است
که تمیز بر عامل خود که اسم تام بود مقدم نمی باشد فلا یقال عندی درهما عشرون و زیتا رطل اگر گفته شود قوله علی
عامله دلالت میکند بر عدم جواز تقدیم تمیز بر مطلق عامل خواه اسم بود یا فعل جواب میگویم عامل مضاف
است بسوی ضمیر باضافت عهد خارجی پس مراد عامل معهود است ولذا قال قدس سره السامی اذا کان اسما
تاما بالاتفاق انتهی ولیکن مخفی نماند که درین قید اعتراض وارد میشود از تمییزی که از نسبت اسم فاعل یا اسم
مفعول بود مثل الحوض ممتلی ماء از آنکه این تمیز باتفاق نحاة بر عامل خود مقدم میشود با وجودیکه عامل او اسم تام است
که آن اسم فاعل و اسم مفعول باشد پس اولی اینست که قوله لا یتقدم علی عامله را باین طریق بیان کرده شود که لا
یتقدم التمیز علی عامله اذا کان عن ذات مذکورة بالاتفاق اگر گفته شود چرا مقدم نمی شود آن تمیز بر عامل خود
جواب میگویم تمیزیکه از ذات مذکور بود عامل او نمی باشد مگر اسم جامد چون منوان سمنا و عشرون
درهما و امثاله و عمل در اسم جامد بدو وجه ضعیف العمل است یکی آنکه بذاته عامل نیست و دوم آنکه عمل او
بمشابهت ضعیفه است کما مر پس عاملی که فی ذاته عامل نبود و بمشابهت ضعیفه عامل باشد تقدیم معمول

را عقل سلیم و ذهن مستقیم قبول نمی کند **جواب دوم** غرض از تمیز بیان بعد اجمال ست تا در ذهن سامع اوقع
باشد پس در تقدیم تفویت غرض ست و حفظ الغرض کالغرض اگر گفته شود بیان گاهی بر اجمال مقدم میباشد
برای اهتمام شان یا برای رعایت سجع کما قال صاحب التلخیص علم من البیان ما لم یعلم که قوله تعالی من البیان
بیان قوله ما لم یعلم ست که برای رعایت سجع مقدم شده است **جواب میگویم** مثل این محمول ست بر تقدیم
و تاخیر **جواب دوم** بیانیکه بکلمه من بیانیه بود تقدیم او بر اجمال جایز ست مثل قوله تعالی فغشیهم من الیم ما غشیهم
زیرا که جار و مجرور ظرف ست و یجوز فی الظرف ما لا یجوز فی غیره اما بیانی که بغیر کلمه من بود تقدیم او بر اجمال جایز
نیست اگر گفته شود از ینجا امتناع بیان قبل اجمال معلوم میشود پس میباید که چون عامل فعل بود تقدیم تمیز نیز ممتنع باشد
و حال آنکه تقدیم جایز ست اگرچه عدم تقدیم اصح ست **جواب میگویم** تقدیم بیان بر اجمال حقیقةً و حکماً ممتنع است
نه حکماً فقط پس اگر تمیزی که عامل او فعل ست مقدم شود تقدیم بیان بر اجمال حقیقةً و حکماً لازم نمی آید بلکه حکماً
فقط لازم می آید زیرا که فعل عامل قویست پس عامل در تمیز مقدم خواهد بود و تمیز معمول خواهد شد و مرتبه
معمول بعد عامل ست بخلاف تمیزی که عامل او اسم جامد بود زیرا که اگر تمیز بر عامل خود که اسم جامد ست مقدم
شود بسبب ضعف عامل معمول نخواهد ماند پس تقدیم بیان بر اجمال حقیقةً و حکماً لازم می آید **والاصح ان لا یتقدم
علی الفعل** و اصح اینست که مقدم نشود تمیز بر عامل خود که فعل ست صریح باشد چون فعل اصطلاحی یا غیر صریح
چون اسم فاعل و اسم مفعول اگر گفته شود چرا مذهب اصح این ست که تمیز بر عامل خود که فعل ست مقدم نشود **جواب
میگویم** فعل صریح بود یا غیر صریح عامل قویست اسم جامد نیست پس فعل میتواند که در وقت تقدیم و تاخیر عمل کند لیکن مذهب
اصح نیست بلکه مذهب اصح عدم جواز ست از آنکه اگر مقدم کنند تقدیم بیان بر اجمال لازم می آید حکماً اگرچه حقیقةً نیست
پس مشابه خواهد شد به بیانی که مقدم ست بر اجمال حقیقت و حکماً و این ممنوع ست و مشابه ممنوع نیز قریب است
به ممنوع پس اولی اینست که مقدم نشود تا مشابه به باطل نگردد **جواب دوم** تمیزی که عامل او فعل بود و صریح
یا غیر صریح از وی معنی فاعل میباشد خواه از نفس فعل فاعل بود یعنی بی آنکه او را المتعدی گردانید یا لازم مثل
طاب زید ابا یعنی طاب ابوه یا فاعل بود وقتیکه فعل متعدی را لازم گردانند بتضمین معنی فعل لازم مثل فجرنا الارض
عیونا یعنی انفجرت عیونها و جمع آوردن عیون از ین جهت ست که تفجر متنوع ست تا آب شیرین شور یا فاعل بود
وقتیکه فعل لازم را متعدی کنند بتضمین معنی فعل متعدی چون امتلاء الاناء ماء ای ملاءه الماء و فاعل بر فعل مقدم
نمیباشد پس هر اسمی که بمعنی فاعل بود نیز مقدم نخواهد بود اگر گفته شود از ین دلیل امتناع تقدیم تمیز بر فعل معلوم میشود و مدعا

جواز تقدیم و اولویت عدم جواز تقدیم است پس دلیل مطابق مدعی نیست جواب میگوییم دلیل مطابق مدعی است
و امتناع تقدیم تمیز بر فعل معلوم نمیشود بلکه دلیل را دلالت بر مدعی مذکور است از انکه تمیز چون فاعل معنوی است پس در
رعایت جانب لفظ و معنی کردند اما برعایت جانب لفظ باین طریق نمودند که عدم تقدیم تمیز را بوجوب حکم کردند
و رعایت جانب معنی باین طریق کردند که عدم تقدیم تمیز را باولویت حکم نمودند اگر گفته شود ما در قولهم امتلأ الاناء
ماءً از حیثیت معنی فاعل فعل مذکور است بل آنکه معنی فعل متعدی بسوی تضمین کنند از انکه در اسناد امتلا بسوی بعضی متعلقات
اناء که مقصود متکلم است بر سبیل مجاز است ابهام واقع شده و آن ابهام را از ان بعضی متعلقات بقوله ماءً رفع کرده پس قوله
امتلأ الاناء ماءً در معنی امتلأ الاناء بالماء است از انکه ماء تمیز است از شیء مقدر که متعلق اناء است زیرا که امتلأ الاناء ماءً در تقدیر
امتلأ شیء الاناء ماءً است و میان شیء مبین اتحاد است و شیء مقدر فاعل است پس ماء نیز فاعل خواهد بود و ازین تحقیق ظاهر
شد که تمیز درین مثال از روی معنی فاعل فعل مذکور است و احتیاج بسوی تضمین نیست پس چرا معنی فعل متعدی در
تضمین میکنند وکذا قولهم ربح زید تجارة رفع میکند ابهام را از شیء که منسوب بسوی زید و آن شیء همان تجارت است
پس فاعل در قصد متکلم تجارة است نه زید اگرچه اسناد بر سبیل حقیقة بسوی زید است و بسوی تجارة بر سبیل مجاز
از انکه سود دهنده شونده زید است و نه تجارة پس ربح زید تجارة در تقدیر ربح تجارة زید است مثل قوله تعالی
و ما ربحت تجارتهم و ستور و تعجب نماند که چون فاعلیت ماء از روی معنی در مثال مذکور ثابت گشت منع شد
اعتراض مشهور که بر قاعده نحاة وارد میشود و آن قاعده اینست که هر تمیزی که از نسبت بود فاعل معنوی میباشد
یا مفعول معنوی و تقریر اعتراض اینست که تمیز در مثال مذکور و امثال این در معنی فاعل است و نه مفعول پس ضابطه
مذکور کلیه نیست جواب میگوییم در وجوب تاخیر تمیز از عامل نکته اینست که تمیز در حقیقت فاعل میشود اگر فعل مذکور
یا مقدر را بسوی متعدی رد کنند یا فاعل میشود مجازاً اگر رد نکنند چنانچه ماء در مثل امتلأ الاناء ماءً فاعل حقیقی است
اگر بسوی فعل متعدی رد کنند و فاعل مجازی است اگر رد نکنند پس غرض بعضی شارحین از بیان آنکه ماء در مثال مذکور
فاعل او است وقتیکه فعل را متعدی کنند امریست مخفی عجیب البیان بدیع التبیان و هو کون الماء فاعلاً حقیقتاً
نه غرض اینست که ماء در مثال مذکور صلاحیت فاعل مجازی ندارد فافهم فانه مما خفی علی المتعلمین بل علی المعلمین
و حاصل کلام و تنقیح مرام اینست که عامل تمیز بر دو قسم است یکی اسم و دوم فعل و اسم تام عامل میشود و در تمیز مفرد
چون منوان سمناً که مشابه است به ضاربان زیداً و عشرون درهماً که مشابه است به ضاربون زیداً و راقود خلاً که
مشابه است به ضارب زیداً و ملاؤه عسلاً که مشابه است به ضرب زید و زیداً پس انتصاب تمیز بعد تنوین و نون و

و مضاف الیه مثل انتصاب مفعول چه بعد این امور و عدم جواز تقدیم تمیز بر عامل باتفاق نحاة است و فعل
عامل میشود در تمیز جمله و آنچه مشابه است بجمله چون اسم فاعل و اسم مفعول و باقی صفات و مراد از فعل درینجا فعل لغوی است
چون حسن زید وجهاً که مشابه است اضرب زید عمرواً و احسن وجهاً که مشابه است بر ضرب عمرواً و در جواز تقدیم
تمیز بر این عامل اختلاف است و اصح عدم تقدیم است **خلافاً للمازنی والمبرد** یعنی خلف خلافاً ثابتاً للمازنی والمبرد
زیرا که ایشان تقدیم تمیز را بر فعل صریح و بر اسم فاعل و اسم مفعول جایز میدارند اگر گفته شود چرا جایز میدارند جواب
میگوییم بدلیل عقلی و نقلی دلیل عقلی اینست که فعل در عمل قوی است و اسم فاعل و اسم مفعول مشابه اند بفعل
بکمال مشابهت بغیر واسطه پس جایز است که هر واحد عمل کند در تمیز در وقت تقدیم و تأخیر بخلاف صفت مشبهه
اسم تفضیل و مصدر و هر چه در معنی فعل است زیرا که هر یک ازینها در عمل ضعیف است بسبب آنکه مشابهت
او بفعل ناقص است و دلیل نقلی قول شاعر است ؎ اتهجر سلمی بالفراق حبیبها * و ما کاد نفساً بالفراق
تطیب * و استدلال باین شعر وقتی است که در قوله تطیب ضمیر تأنیث بود از آنکه درین وقت در کاد ضمیر
شان است بواسطه آنکه مذکر است پس صحیح نیست که عاید شود بسوی سلمی که مونث است و نیز صحیح نیست که عاید
شود بسوی حبیب زیرا که درین وقت تطیب که صیغه واحد مونث است و ضمیر او راجع است بسوی سلمی و خبر کاد است
محمول بر ضمیر کاد نخواهد شد پس در کاد ضمیر شان است و ضمیر تطیب عاید است بسوی سلمی و نفساً تمیز است از
نسبت تطیب که بسوی ضمیر سلمی است و مقدم است بر تطیب اما بر تقدیریکه ضمیر در تطیب برای مذکر بود استدلال
صحیح نیست زیرا که درین وقت ضمیر کاد راجع است بسوی حبیب و نفساً تمیز است از نسبت کاد که بسوی ضمیر حبیب است
و تطیب خبر کاد است و تقدیر کلام این است که و ما کاد الحبیب نفساً تطیب و بعضی گفته اند که بر تقدیر
تأنیث ضمیر در تطیب نیز استعمال صحیح نیست از آنکه ضمیر کاد راجع است بسوی حبیب و قوله تطیب که صیغه واحد
مونث است خبر کاد است و ضمیر او راجع است بسوی حبیب باعتبار نفس و تقدیر کلام اینست که و ما کاد
نفس الحبیب تطیب و لا یخفی انه تکلف و تعسف زیرا که بنا بر استدلال مبرد و مازنی بظاهر شعر مذکور است و نیز
این است که در شعر بیان حال سلمی بود نه حبیب هرگاه که فارغ شد مصنف از بحث شروع کرد در بحث مستثنی منصوب
و ذکر تمام احکام مستثنی برای اطراد باب است پس گفت **المستثنی متصل و منقطع** یعنی مستثنی بر دو قسم است متصل و
منقطع اگر گفته شود تقسیم قبل تعریف باطل است فلا یصح قوله المستثنی متصل و منقطع جواب میگوییم مراد
از تعریف حبیب تعریف بالکنه مراد است یا تعریف من وجه اگر اول است پس بطلان تقسیم قبل تعریف بالکنه ممنوع است

واگر ثانی ست پس بطلان تقسیم قبل تعریف من وجه مسلم ست ولیکن سلامت نداریم که اینجا تقسیم قبل تعریف من وجه
باشد زیراکه الف لام که بر قوله المستثنی ست برای عهد ست که اشارت میکند بسوی اسمی که اطلاق کرده میشود بر لفظ
مستثنی در عرف نحاة واین قدر معاینیت در صحت تقسیم کافی ست پس صحیح ست قوله المستثنی متصل ومنقطع جواب
دوم تعریف مستثنی عنقریب حاصل میشود از دو تعریف قسمین زیراکه آنچه اعم ومشترک بود میان دو تعریف
قسمین همان اعم مشترک تعریف مقسم ست پس در صورتیکه تعریف متر قب الحصول بود تقسیم قبل این چنین تعریف باطل
نیست کما تقرر فی موضعه ولهذا مستثنی را علیحده تعریف نکرد بقصد اختصار وباید دانست که بعد حصول تعریف قسمین
تعریف مستثنی باین طریق حاصل میشود که المستثنی هو المذکور بعد الا واخواتها سواء کان مخرجا عن متعدد او غیر مخرج وقال
المصرح ان المستثنی لفظ مشترک بین المتصل والمنقطع لان ماهیتهما مختلفتان لان احدهما مخرج والآخر غیر مخرج ولا یمکن
جمع شیئین مختلفی الماهیت فی تعریف واحد بحسب المعنی انتهی سوال کرده اند که اثبات قدر مشترک در میان دو
ماهیت مختلفه که قابل تعریف بود جایز ست چنانچه حیوان وماشی که قدر مشترک ست میان انسان وفرس
وقابل تعریف هست پس در ما نحن فیه نیز جایز ست که بگویم المستثنی هو المذکور بعد الا واخواتها که قدر مشترک ست
میان دو ماهیت مختلفه یعنی متصل ومنقطع وجواب اینست که لفظ مستثنی مشترک هست
میان متصل ومنفصل یعنی منقطع باشتراک لفظی نه باشتراک معنوی تا قدر مشترک میان هر دو باشد ونیز ظاهر ست
که تعریف کرده اند مستثنی را بطریق که جامع هر دو تعریف ست چنانچه گفته اند المستثنی هو المذکور بعد الا غیر الصفة
واخواتها سواء کان مخرجا عن متعدد او غیر مخرج اگر گفته شود چرا مقدم کرد مستثنی متصل را بر مستثنی منقطع جواب
میگویم از انکه مستثنی متصل اصل ست از منقطع ولهذا در اصول فقه مقرر شده است که اطلاق مستثنی
بر متصل بر سبیل حقیقت هست وبر منقطع بر سبیل مجاز قال شمس الائمة رح الاستثناء حقیقة ما بیناه واما هو مجاز منه
فهو الاستثناء المنقطع وهو بمعنی لکن ای بمعنی العطف انتهی یعنی الاستثناء المنقطع بمعنی لاکن یعنی لفظ الا التی تقع فی
الاستثناء المنقطع بمعنی لکن التی بمعنی العطف فافهم هرگاه که فارغ شد مصرح از تقسیم مستثنی بسوی دو قسم شروع
کرد در تعریف هر یکی از قسمین از انکه هر واحد از قسمین احکام خاص دارد که اجرای آن احکام بران قسم ممکن نیست
مگر بعد معرفه آن قسم بخصوصه پس گفت **فالمتصل** فا برای تفسیر ست **هو المخرج** یعنی مستثنی متصل اسمی است
که برآورده شده **عن متعدد** برابر ست که آن مخرج اکل بود از ما بقی یا اکثر یا مساوی وقوله عن متعدد متعلق است
بقوله المخرج یعنی مستثنی متصل اسم چیزی ست که برآورده شده است آن چیز را از متعدد برابر ست که خبریات اد

متعدد بوند مثل ما جاءنی احد الا زیدا یا اجزا او مثل اشتریت العبد الا نصفه واز قوله المخرج عن متعدد احتراز ست از جزئیات مستثنی منقطع زیرا که آنها غیر مخرج اند از متعدد اگر گفته شود اخراج متصور نیست مگر از متعدد پس حاجت نیست بسوی قوله عن متعدد از انکه مفهوم ست از قوله هو المخرج جواب میگویم دلالت قوله هو المخرج بر قوله عن متعدد دلالت التزامی ست وظاهر ست که دلالت التزامی در تعریفات متروک و مهجور ست پس از قوله عن متعدد ناچار ست تا بمطابقت مذکور شود و قوله **لفظا او تقدیرا** تفصیل متعدد ست باعتبار ذکر وعدم ذکر یعنی برابر ست که متعدد ملفوظ بود مثل جاءنی القوم الا زیدا یا مقدر مثل جاءنی الا زید یعنی ما جاءنی احد الا زیدا و ممکن ست که تفصیل متعدد باشد باعتبار بودن آن متعدد متعدد باعتبار لفظ بغیر تاویل مثل ما جاءنی احد الا زیدا و باعتبار بودن آن متعدد متعدد باعتبار تقدیر باین طریق که او را متعدد گردانیده شود بتاویل مثل اشتریت العبد الا نصفه زیرا که در عبد تعدد باعتبار لفظ نیست مگر بگردانیدن آن در تاویل اجزا و نیز جایز ست که تفصیل مخرج بود زیرا که مستثنی چنانچه ملفوظ میباشد همچنین گاهی محذوف هم میباشد مثل جاءنی زید لیس الا و لیس غیر و قوله **بالا و اخواتها** متعلق ست بقوله المخرج یعنی مخرج بود بواسطه الا که غیر صفت و بواسطه اخوات الا که آن غیر و سوی و حاشا و لیس و لایکون ست و ازین قول احتراز ست از ان مخرج که از متعدد بود بغیر واسطه الا و اخوات او مثل جاءنی القوم الا زید و ما جاءنی القوم لکن زید جاء و جاءنی القوم ستثنی عنهم زید او مستثنی عنهم زید و مراد از الا آن ست که صفت نبود زیرا که آن کلمه الا که برای صفت ست با آن مستثنی نیست مثل قوله تعالی لو کان فیهما آلهة الا الله لفسدتا اگر گفته شود که مستثنی متصل مشکل ست زیرا که زید مثلا که در مثل جاءنی القوم الا زیدا واقع ست از دو حال خالی نیست که یا داخل ست در عموم قوم یا داخل نیست اگر داخل ست البته مجی بسوی او منسوب خواهد بود پس اخراج زید از قوم نفی مجی کذب و عبث تناقص ست و حالانکه مستثنی متصل در قران مجید واقع ست وظاهر ست که دامن عزت او از گرد کذب و تناقص پاک و مبرا ست واگر زید در عموم قوم داخل نیست پس اخراج از متعدد متصور نیست از انکه اخراج شی از شی فرع دخول ست کما لا یخفی علی الاذواج و هرگاه اخراج متحقق نشد پس مستثنی متصل نیز نخواهد بود از انکه اخراج در تعریف او ماخوذ ست جواب میگویم زید در عموم قوم داخل ست و استثنا از نسبت موخر ست و حکم مقدم پس کذب و تناقص لازم نمی آید و تفصیل این ست که چون متکلم جاءنی القوم گفت این نسبت کرد کلام اول مجی را بسوی قوم بنابر احتمال انکه نسبت بطریق ایجاب ست بقیاس تمام قوم یا بطریق ایجاب ست نسبت بعض بطریق

سلب ست بنظر بعض آخر زیراکه ایجاب یا سلب متحقق نمی شود مگر بعد تمامی کلام کما تقرر پس قیتکه گوید الا زیدا
متصل بقوله جاءنی القوم سلب مقرر خواہد شد بقیاس زید وایجاب بنسبت باقی وقال المصرح فی شرح المفصل
جواب ہذا الشبہہ بانہ لا حکم بالنسبۃ الا بعد کمال المفردات فی کلام المتکلم فاذا قال المتکلم قام القوم الا زیدا فہم
القیام بمفردہ وان منہم زیدا واخراج زید منہم بقولہ الا زیدا ثم حکم بنسبۃ القیام الی ہذا المفرد الذی اخرج منہ انتہی و
تحقیق این مقام وتنقیح این مرام در علم اصول فقہ است وتحریر آن درین مختصر گنجایش ندارد ہرگاہ کہ فارغ شد مصرح
از تعریف مستثنی متصل شروع کرد در تعریف مستثنی منقطع پس گفت **والمنقطع** یعنی مستثنی منقطع **المذکور**
بعدہا آنچہ اسمی ست کہ مذکور میشود بعد الا غیر صفۃ واخوات آن **غیر مخرج** دران حالیکہ مخرج نیست از متعدد وازین
قول احتراز ست از جزئیات مستثنی متصل وحاصل کلام این ست کہ مستثنی منقطع در اصطلاح نحاۃ آن ست کہ در
متعدد داخل نبود برابر ست کہ ماقبل او متعدد بود مثل جاءنی زید الا عمروا یا متعدد بود لیکن از جنس او نباشد مثل
جاءنی القوم الا حمارا یا از جنس او بود لیکن در سان متعدد داخل نباشد مثل جاءنی القوم الا زیدا وقتیکہ مراد از قوم آن جماعہ
بود کہ در وزید داخل نیست اگر گفتہ شود چون مستثنی منقطع در متعدد داخل نیست پس در استثنا او چہ فایدہ است
جواب میگویم مستثنی منقطع اگرچہ در متعدد داخل نیست لیکن در حکم متعدد داخل ست واین قدر دخول در
صحت استثنا کافی ست مثلا چون شخصی جاءنی القوم گوید وہم میشود کہ ہمراہ قوم حمار ہم خواہد بود از انکہ عادت ست
کہ ہمراہ قوم حمار میباشد فصح ان یقول دفعا لذلک التوہم جاءنی القوم الا حمارا وازین تحقیق ظاہر ست کہ کلمہ الا در مستثنی
منقطع فائدہ لکن میدہد کہ آن استدراک ست والاستدراک دفع التوہم الناشی من الکلام السابق پس قولنا
جاءنی القوم الا حمارا در تقدیر لکن حمارا لم تجی ست ہرگاہ کہ مطلق مستثنی یعنی غیر مقید بمتصل یا بالقطع باعتبار اعراب
برپنج قسم ست شروع کرد مصرح در تفصیل ہر یک از اقسام پس گفت **وہو منصوب** وضمیر مرفوع
راجع است بسوی مستثنی مطلق اگر گفتہ شود مستثنی مطلق سابق معلوم نشدہ پس چگونہ ضمیر بسوی او راجع شود
جواب میگویم مستثنی مطلق بدو طریق معلوم شدہ است اول بوجہی از وجوہ کہ مدار صحت تقسیم ست وثانیا از
تعریف قسمین کما مر یعنی مستثنی مطلق منصوب میشود از روی وجوب **اذا کان بعد الا غیر الصفۃ فی کلام موجب**
وقتیکہ واقع شود مستثنی مطلق بعد الا کہ غیر صفت ست در کلام موجب واز قولہ بعد الا احتراز ست از ان مستثنی کہ بعد
غیر وسوی ومثل آن واقع شود زیراکہ مستثنی درین وقت مجرور خواہد بود بوجوہ اگر گفتہ شود بسوی تقیید الا بغیر الصفت
حاجت نیست زیراکہ آنچہ بعد الا صفتی واقع شود مستثنی نمی باشد **جواب میگویم** قولہ غیر الصفت قید احترازی

نیست بلکه بیان واقع ست غرض از و تنبیه و ازالهٔ غفلت ست از متعلم مبتدی زیراکه احتمال ست که متعلم غفلت
داند که ما بعد الا صفتی نیز داخل ست درین حکم وهذا ضلالة لابد لها من هدایة و تحقیق مقام و تنقیح مرام اینست
که کلمهٔ الا بر دو قسم ست صفت و غیر صفت و الا صفتی بمعنی غیر میباشد و ادرا الا صفتی ازان گویند که واقع نمیشود
مگر صفت ما قبل خود همچون لفظ غیر که واقع نمیشود مگر صفت ما قبل خود مثل قوله تعالی لو کان فیهما آلهة الا الله ای
غیر الله لفسدتا و الا که غیر صفت ست کلمهٔ استثنا ست و ما بعد او واقع نمی شود مگر مستثنی و کلام موجب باصطلاح نحاة
در باب استثنا آنست که در و نفی و نهی و استفهام نبود و ظاهر ست که استفهام مستلزم نفی و انکار ست پس کلامی
که بر و مشتمل بود غیر موجب خواهد بود نه موجب کما یتوهم مثل من یغفر الذنوب الا الله و کلام غیر موجب در اصطلاح
نحاة در باب استثنا آنست که در و نفی و نهی و استفهام بود و از قوله فی کلام موجب احتراز ست ازان مستثنی که در کلام
غیر موجب واقع شود زیراکه درین وقت نصب ونه واجب نیست کما سیجیٔ انشاء الله تعالی و هر یک از کلام موجب و غیر
موجب بر دو قسم ست تام و ناقص و تام در اصطلاح نحاة در باب استثنا آن کلام را گویند که مستثنی منه در و مذکور بود و
ناقص آن کلام را گویند که مستثنی منه در و مذکور نشود پس ضابطهٔ کلیه اینست که هر مستثنی که واقع شود بعد الا غیر صفت در
کلام موجب نصب او واجبست اگر گفته شود تقیید کلام موجب به تام درین مقام واجبست تا خارج شود نحو قرأ
الا یوم کذا زیراکه مستثنی درین مثال اگرچه بعد الا در کلام موجب واقع شده است لیکن منصوب نیست بنابر استثنا بلکه منصوب
است بنابر ظرفیت جواب گفته اند متبادر از کلام موجب موجب تام ست از آنکه کامل افراد کلام موجبست و نیز مراد
از موجب درین مقام همانست که تام بود بقرینهٔ قوله ویعرب بحسب العوامل الی آخره پس بسوی تقیید مذکور احتیاج
نیست ولایخفی ضعف هذا الجواب جواب دوم کلام در مطلق نصب مستثنی ست یعنی بنابر استثنا بود یا ظرفیت
یا حالیت نه کلام در بیان نصب مستثنی بنابر استثنا ست بدلیل قوله او بعد عدا و خلا زیراکه مستثنی بعد عدا و خلا
بنابر مفعولیت منصوب خواهد بود نه بنابر استثنا پس حاجت نیست بسوی تقیید مذکور برای اخراج مثال
مسطور سوال کرده اند که اگرچه بسوی قید مذکور برای اخراج مثال مسطور احتیاج نیست امابرای اخراج
مثل قرأ الا یوم کذا که بصیغهٔ ماضی مجهول ست بسوی قید مذکور احتیاج ظاهر ست زیراکه بر یوم که درین مثال واقع ست
صادق می آید که واقع ست بعد الا غیر صفة در کلام موجب و حالانکه مرفوعست از روی وجوب منصوب فضلا
عن ان یکون منصوبا وجوبا جواب گفته اند که در مثل قرأ الا یوم کذا از جزئیات قوله ویعرب بحسب العوامل است
پس حاجت نیست بسوی قیدی که اورا مخرج باشد از آنکه قید مذکور از قوله فی کلام موجب بالنسبة میشود بقرینهٔ قوله ویعرب

بحسب العوامل الی آخره که بیشتر می آید فالکلام یرجع الی جواب الاول کما لا یخفی اگر گفته شود چرا نصب واجب است
در مستثنی که بعد الا واقع میشود در کلام موجب تام جواب میگویم اگر مستثنی تابع مستثنی منه بود خالی نیست
از اینکه تاکید بود یا صفت یا بدل یا عطف بیان یا عطف بحرف و مستثنی مذکور هیچ یکی ازین توابع را صلاحیت نمیدارد
پس او را حکم استقلال است پس معرب خواهد شد بنصب که اعراب تمام فضلات معرب است اگر گفته شود چرا مستثنی صلاحیت
تاکید ندارد جواب میگویم تاکید از دو حال خالی نیست که یا تاکید لفظی باشد یا معنوی و زید مثلا در جاءنی القوم الا زیدا
صلاحیت ندارد که تاکید لفظی باشد زیرا که تاکید لفظی تکرار لفظ اول است مثل جاءنی زید زید و همچنین نیز صلاحیت
ندارد که تاکید معنوی بود زیرا که تاکید معنوی بالفاظ محصوره مقرره است و زید از آن الفاظ نیست اگر گفته شود
چرا مستثنی صلاحیت صفت ندارد جواب میگویم صفت در حقیقت خبر موصوف است و زید در مثال مذکور
صلاحیت ندارد که خبر قوم باشد لانه لا یصح ان یقال زید محمول علی القوم اگر گفته شود چرا مستثنی بدل نباشد
جواب میگویم بدل بر چهار قسم است بدل کل و بدل بعض و بدل اشتمال و بدل غلط و بدل غلط در قرآن مجید و فرقان
حمید نیامده است زیرا که منشاء او غلط است و هو سبحانه تعالی عن ذلک علوا کبیرا و مستثنی در قرآن مجید بسیار
واقع است پس ممکن نیست که مستثنی بدل غلط بود و بدل کل آنرا گویند که مدلول او مدلول اول باشد و زید که در مثل
جاءنی القوم الا زیدا واقع است ظاهر است که مدلول او مدلول قوم نیست و نیز زید بدل البعض هم نتواند شد زیرا که بدل
بعض آنرا گویند که مدلول او جزء مبدل منه بود مثل ضربت زیدا راسه و ظاهر است که مدلول زید جزء قوم نیست
و بدل اشتمال هم متصور نیست زیرا که بدل اشتمال وقتی میباشد که میان بدل و مبدل منه ملابسه بود سوای جزئیت
و کلیت مثل سلب زید ثوبه و شک نیست که نه زید مشتمل است بر قوم و نه قوم مشتمل است بر زید و لا یخفی ما فیه
فتامل فیه و نیز گفته اند که مستثنی صلاحیت بدل ازین جهت ندارد که بدل در حکم تکریر عامل میباشد و برین تقدیر
ایجاب در مستثنی و مستثنی منه لازم می آید از آنکه معنی مثل جاءنی القوم الا زیدا چنین خواهد بود که جاءنی زید و هو خلاف
المقصود کما لا یخفی علی المسعود زیرا که مقصود اخبار مجیء است از قوم سوای زید و ابدال مستثنی از مستثنی منه در کلام
غیر موجب ممکن است بواسطه آنکه در تکریر اصل فعل بترک نفی که عارض و طاری است جایز است پس اخبار بنفی فعل از مستثنی
و مستثنی منه لازم نمی آید و مستثنی نمی تواند که عطف بیان یا معطوف بحرف باشد کما لا یخفی اگر گفته شود کدام چیز
عامل و ناصب مستثنی است جواب میگویم مستثنی منصوب است بنا بر استثناء و عامل در وی نزدیک نحاة بصره
فعل مقدم است بتوسط الا یا معنی فعل چون اسم فاعل و اسم مفعول و غیر آن از آنکه مستثنی امری است متعلق بالفعل یا معنی

فعل تعلق معنوی از آنکه مستثنی را نسبت ست بسوی مستثنی منه که منسوب ست بسوی او وفعل یا معنی فعل بواسطه
آنکه مستثنی مخرج است از مستثنی منه یا بمنزلهٔ مخرج ست پس جائز ست که فعل یا معنی فعل باین نسبت وعلاقه در مستثنی
عامل باشد بنا بر استثنا و چون مستثنی واقع میشود بعد تمامی کلام پس مشابه شد بمفعول و مفعول منصوب میباشد
پس مستثنی نیز منصوب خواهد بود و قوله **او مقدما** معطوف ست بر قوله بعد الا یعنی مستثنی منصوب میشود از روی وجوب
وقتیکه مستثنی مقدم بود **علی المستثنی منه** برابرست که در کلام موجب بود یا غیر موجب مثل جاءنی الا زیدا القوم
وما جاءنی الا زیدا احد و مخفی نماند که انتصاب مستثنی مقدم مشروط ست با آنکه بعد کلمهٔ الا بود و این شرط از قوله او
مقدما وقتی که معطوف بود بر قوله بعد الا مفهوم نمیشود و کذا الحال فی قوله او منقطعا اذا کان معطوفا علی ذلک
فافهم پس اولی اینست که قوله او مقدما و قوله منقطعا معطوف بود بر قوله فی کلام موجب منصوب بود بنا بر رعایت
لئلا یلزم المحذور المذکور و چون انتصاب مستثنی مقدم و مستثنی منقطع مشروط ست با آنکه هر واحد بعد الا واقع
شود ازین حیثیت زید و حمار در مثال ما جاءنی غیر زید القوم و ما جاءنی القوم غیر حمار مجرور شد فافهم واحفظ اگر گفته
شود چرا نصب واجب است در مستثنی مقدم جواب میگویم اگر منصوب نگردانند پس سوای آنکه تابع بود احتمال
دیگر ندارد و از توابع هیچ چیز را صالح نیست مگر آنکه بدل بود و اینجا بدل هم ممتنع است زیرا که اگر بدل بود تقدیم
او بر مبدل منه لازم آید و هو ممتنع بالاجماع و قوله **او منقطعا** معطوف ست بر قوله فی کلام موجب یعنی
مستثنی منصوب میشود بوجوب وقتی که واقع شود بعد الا در اینجا یکه مستثنی منقطع بود مثل ما فی الدار احد الا حمارا
و قوله **فی الاکثر** متعلق ست بمنصوب که ملحوظ ست در منقطع نه متعلق ست بمطلق منصوب یا خبر مبتداء
محذوف است یعنی النصب فی المنقطع فی الاکثر و جمله معترضه است برای بیان خلاف یعنی نصب در مستثنی منقطع
در اکثر لغات اهل حجاز ست از آنکه اهل حجاز قائل اند با آنکه نصب او در اکثر مذهب نحاة است زیرا که
اکثر نحاة مذهب اهل حجاز را اختیار نموده اند و مستثنی منقطع نزدیک اهل حجاز منصوب میباشد خواه در
کلام موجب بود یا غیر موجب یا ما قبل او اسمی بود که حذف او صحیح بود یا نبود اگر گفته شود چرا مستثنی منقطع
نزدیک اهل حجاز نصب واجب است جواب میگویم مستثنی منقطع صلاحیت ندارد که صفت بود یا تاکید
یا عطف بیان یا معطوف بحرف کما هو الظاهر و نیز صلاحیت ندارد که بدل باشد زیرا که اگر بدل بود خالی ازین نیست
که بدل کل بود یا بدل بعض یا بدل اشتمال یا بدل غلط و هر یکی ازین چهار قسم درینجا صحیح نیست اما اول
از آنکه مدلول بدل کل مدلول اول میباشد و هو فی جاءنی القوم الا حمارا صریح البطلان و اما بدل البعض

ازانکہ مدلول او جزء مدلول اول میباشد وہو فی ذلک لمثال وہم وخیال واما بدل اشتمال ازانکہ نہ قوم مشتمل ست بر حمار ونہ حمار مشتمل ست بر قوم و مستثنی منقطع بحسب ظاہر صلاحیت بدل غلط دارد لیکن بعد تعمق بنظر وتدقیق فکر معلوم میشود کہ بدل غلط بودن او غلط است زیراکہ صدور بدل غلط بسبب سہو وغفلت میباشد و مستثنی منقطع صادر نمی شود مگر بطریق فکر وزیر کی برای دفع وہم پس میان ہر دو تناقض ست پس مستثنی منہ بدل غلط نخواہد بود پس مستثنی منقطع نخواہد شد مگر منصوب و مستثنی منقطع نزدیک بنی تمیم بر دو قسم ست یکی آنکہ ماقبل او اسمی بود کہ حذف او صحیح باشد برابر ست کہ آن اسم متعدد بود یا نبود مثل ما جاءنی القوم الا حمارا و ماجاءنی زید الا عمرا او صحیح ست کہ گویند ماجاءنی الا حمارا وماجاء الا عمرو او بنی تمیم درین قسم بدل غلط را جائز میدارند ودوم آنکہ ماقبل او اسم مذکور نبود و درین قسم در ایجاب نصب مستثنی منقطع موافق اند با اہل حجاز مثل قولہ تعالی لا عاصم الیوم من امر اللہ الا من رحم یعنی نیست نگاہدارندہ امروز از امر خدا تعالی وازین جا فہم شدہ بود کہ کسی معصوم ہم نیست پس گفت الا من رحم یعنی مگر کسی کہ رحمت کردہ است اللہ تعالی او را پس آن شخص مرحوم و معصوم ست و ظاہر ست کہ قولہ من رحم مستثنی منقطع ست زیراکہ من رحم مرحوم و معصوم ست نہ عاصم تا در عاصم داخل باشد و مستثنی متصل شود پس بدانکہ من رحم کہ مستثنی منقطع است ماقبل او چنین اسم نیست کہ حذف او وقیام من رحم مقام او صحیح باشد زیراکہ ماقبل او لفظ اللہ واقع است و اللہ تعالی عاصم ست و من رحم معصوم پس چگونہ صحیح باشد و حذف لفظ اللہ و قیام من رحم مقام او بخلاف حمار در مثل جاءنی القوم الا حمارا صلاحیت دارد کہ بعد حذف قوم قائم مقام شود او زیراکہ قوم چنانچہ صلاحیت مجی دارد و فاعل جاءنی ست ہمچنین حمار ہم صلاحیت مجی دارد و فاعل جاءنی خواہد بود بعد حذف قوم و قولہ تعالی من رحم نزدیک اکثر نحاۃ مستثنی متصل ست زیراکہ عاصم بمعنی معصوم ست چنانچہ دافق بمعنی مدفوق و راضیہ بمعنی مرضیہ فی قولہ تعالی فی عیشۃ راضیہ پس درین وقت من رحم کہ معصوم ست داخل است در عاصم کہ بمعنی معصوم ست وقولہ او کان بعد عدا و خلا معطوف ست بر قولہ کان بعد الا یعنی مستثنی منصوب میشود بوجوب وقتیکہ واقع شود بعد عدا یا بعد خلا اگر گفتہ شود چرا نصب واجب ست در مستثنی بعد عدا و خلا جواب میگوئیم عدا و خلا فعل اند و مستثنی کہ واقع میشود بعد انہا مفعول ست و مفعولی کہ بغیر واسطہ حرف جر میشود منصوب میباشد بوجوب گہ اگر گفتہ شود مسلم ست کہ عدا فعل متعدی بنفسہ است زیراکہ عدا فعل ماضی ست از عدا یعدو بمعنی جاوز چون عاید عوا ما خلا بخلو الاثم کہ متعدی بنفسہ باشد زیراکہ

فعل لازم ست و متعدی میشود بکلمه من کما یقال خلت الدار من الانیس جواب میگوییم خلا که از خلا یخلو ست
اگرچه فی الاصل لازمی ست لیکن گاهی در معنی جاوز تضمین میکنند و کلمه من را حذف نموده بسوی خبر و
متعدی میسازند از باب حذف و ایصال پس درین وقت متعدی بنفسه میشود واین تضمین و حذف و ایصال
را در باب استثنا جمیع نحاة لازم گرفته اند تا که ما بعد خلا بر صورت آن مستثنی باشند که بکلمه الا است زیرا که اصل
در باب استثنا همین الا است بواسطه آنکه موضوع ست برای استثنا و ماسوای او موضوع نیست برای استثنا
بلکه موضوع ست برای معانی دیگر چون مغایرة و ظرفیت و مجاوزة و خلو و غیر آن و استعمال ماسوای کلمه الا در باب
استثنا بسبب نوعی از مناسبت ست اگر گفته شود عدا و خلا فعل اند و ما بعد اینها که مستثنی ست مفعول است
پس فاعل اینها کدام چیز ست جواب میگوییم فاعل اینها ضمیر ست اگر گفته شود آن ضمیر بسوی کدام چیز راجع است
جواب میگوییم ضمیر راجع ست بسوی مصدر فعل مقدم که عامل ست در مستثنی منه زیرا که فعل دلالت میکند
بر مصدر خود بدلالت تضمنی مثل قوله تعالی اعدلوا هو اقرب للتقوی که ضمیر هو راجع ست بسوی عدل که از اعدلوا
مفهوم میشود و جمله فعلیه حال ست پس تقدیر مثل جاءنی القوم عدا او خلا زیدًا این ست که جاءنی القوم عدا
او خلا مجیئهم زیدا یعنی آمد مرا قوم در ان حالیکه تجاوز کرد مجی آن قوم زید را یعنی منتفی شد مجی از زید لانه اذا قیل
عدانی کذا کان معناه انتفی عنی کذا جواب دوم ضمیر راجع ست بسوی اسم فاعل که مفهوم ست از
فعل مقدم که عامل ست در مستثنی منه زیرا که هر فعل را دلالت ست بر صاحب خود پس مثال مذکور را درین
تقدیر ست که جاءنی القوم عدا و خلا الجائی منهم زیدا یعنی آمد مرا قوم در ان حالیکه تجاوز کرده است زید را
کسی که آمده است از ان قوم یعنی جائی منتفی ست از زید باین معنی که زید جائی نیست و نزدیک سیبویه ضمیر
راجع ست بسوی بعض مطلق از مستثنی منه زیرا که کل مشتمل ست بر ابعاض خود پس ابعاض در ضمن کل مذکور اند اگر گفته
شود چرا نزدیک سیبویه ضمیر راجع نیست بسوی کل قوم باوجودیکه قریب است و چه حاجت است بسوی
ارجاع آن بسوی بعض مطلق از قوم جواب میگوییم در عدا و خلا ضمیر مفرد ست پس صحیح نیست که راجع
شود بسوی قوم که اسم جمع ست و محمول ست بر جمع از جهت مشارکت هر دو در دلالت بر کثرت پس چنانچه
صحیح نیست ارجاع ضمیر مفرد بسوی جمع هم چنین صحیح نیست ارجاع آن بسوی اسم جمع و لهذا در نحاة اختلاف
ست بعضی گویند ضمیر راجع ست بسوی مصدر فعل مقدم و بعضی گویند ضمیر راجع ست بسوی اسم فاعل فعل
مذکور و نزدیک سیبویه راجع ست بسوی بعض مطلق از مستثنی منه اگر گفته شود چرا نزدیک سیبویه ضمیر راجع

نیست بسوی بعض معین از مستثنی منہ وچہ حاجت ست بسوی ارجاع آن بسوی بعض مطلق **جواب میگویم**
مجاوزہ بعض معین زید را مطلوب مستلزم نیست زیراکہ مطلوب مجاوزۂ کل قوم ست مستثنی را نہ مجاوزہ بعض
معین از قوم ست مستثنی را وہمہ ذا کلام را دلالت بر بعض مطلق ست نہ مطلق معین مع مجاوزۂ بعض مطلق زید را مقصود
نیست مگر آنوقت کہ مجاوزۂ کل قوم زید را متحقق شود پس مجاوزہ بعض مطلق افادہ مجاوزۂ کل قوم میکند
وہو المطلوب ہمچنان مذکور در ین تقدیر ست کہ جاءنی القوم عدا او خلا بعض منہم زیدا یعنی آمدند قوم در حالیکہ
تجاوز کردہ است بعض از آن قوم زید را یعنی زید در آن بعض داخل نیست باین معنی کہ زید جائی نیست و باید دانست
کہ عدا او خلا در جمیع این صور حال ست اگر گفتہ شود عدا و خلا فعل ماضی مثبت ست وچون فعل ماضی مثبت حال بود ادرا
از قد ناچار ست کما مر و گاہی عدا و خلا با کلمہ قد در باب **استثنا** مستعمل نیست **جواب** میگوئیم مسلم است کہ چون فعل
ماضی مثبت حال بود او را از قد ناچار ست لیکن لازم نیست کہ ظاہر بود بلکہ عام ست کہ ظاہر بود یا مقدر و
کلمہ قد درینجا مقدر است لیکن گاہی ظاہر نمی شود بواسطہ آنکہ تا مشابہت عدا و خلا بکلمہ الا کہ اصل ست در باب
استثنا کامل شود و در کلمہ الا قد داخل نمی شود پس بر عدا و خلا نیز بحسب لفظ داخل نمیکنند و قولہ **فی الاکثر** متعلق
منصوب کہ مذکور است یا بعد خلا و عدا یا خبر مبتدا محذوف ست یعنی نصب ما بعد خلا و عدا فی الاکثر ای فی
اکثر الاستعمالات و حاصل این ست کہ در خلا و عدا احتمالات ست نزدیک اکثر نحاۃ از افعال اند و نزدیک بعضی از
حروف جر پس ما بعد خلا و عدا در اکثر استعمالات منصوب خواہد بود بنابر مفعولیت و در بعضی احتمالات مجرور در
خواہد شد و قولہ **او ما خلا و ما عدا** معطوف ست بر قولہ خلا و عدا یعنی نصب واجب ست در مستثنی وقتیکہ واقع
شود بعد ما خلا و ما عدا زیرا کہ کلمہ ما بر ما عدا و ما خلا مصدریہ ست و ما مصدریہ مختص بافعال ست پس ما خلا و ما عدا
نخواہد بود مگر فعل نہ حرف جر پس ما بعد ما خلا و ما عدا نخواہد بود مگر منصوب بنا بر مفعولیت مثل جاءنی القوم ما خلا
زیدا و ما عدا عمرو یعنی جاءنی القوم خلو زید و عدو عمرو خلو و عدو منصوب ست بنا بر ظرفیت بتقدیر مضاف یعنی
جاءنی القوم وقت خلو جمیعہم او خلو الجائی منہم او خلو بعضہم من زید و برین تقدیر ما خلا زیدا از باب حذف و ایصال
ست و اگر تقدیر او چنین گویند کہ جاءنی القوم وقت مجاوزۃ جمیعہم او مجاوزۃ الجائی منہم او مجاوزۃ بعضہم زیدا برین
تقدیر ما خلا زیدا از باب تضمین ست و این امثلہ را باعتبار مرجع ضمیر بر امثلہ عدا و خلا کہ سابق مذکور شد قیاس
باید کرد و جائز ست کہ خلو زید و عدو زید منصوب بود بنا بر حالیت و مصدر درین وقت بمعنی **اسم فاعل خواہد بود**
یعنی جاءنی القوم حالیا جمیعہم او الجائی منہم او بعضہم من زید و این تقدیر بر تقدیر حذف و ایصال ست و جاءنی القوم

مجاوزا عبیهم او الجائی منهم او بعضهم زیدا و براین تقدیر از باب تضمین ست واز اخفش جواز جر با عدا و ما خلا نیز
مردیست بنابرانکه خلا و عدا از حروف جر اند و کلمه ما مصدریه نیست بلکه زایده است پس ما نع حرفیه خلا و عدا
نخواهد بود و شاید که این روایت نزدیک شارح بتحقیق نرسیده ولهذا فی الاکثر نفرموده و قوله ولیس ولا یکون
معطوفست بر قوله خلا و عدا یعنی نصب واجب ست و قتیکه واقع شود مستثنی بعد لیس و لا یکون مثل جاءنی القوم
لیس زیدا و جاءنی القوم لا یکون بشرا اگر گفته شود چرا نصب واجب است بعد لیس و لا یکون جواب میگوییم
لیس و لا یکون از افعال ناقصه اند که اخبار خود را نصب میکنند بوجوب و استثنا را اسم لیس و لا یکون در باب استثنا
لازم ست تا کید با بعد این هر دو در صورت مستثنی بالا باشد و آن اسم ضمیرست که راجع ست بسوی اسم فاعل فعل
مقدم که عامل ست در مستثنی منه یا راجع ست بسوی بعض مطلق از مستثنی منه و جمله لیس و لا یکون در محل نصب ست
بنابر حالیت و باید دانست که این افعال یعنی عدا و خلا و ما عدا و ما خلا و لیس و لا یکون را استعمال نمیکنند مگر در مستثنی
متصل که مفرغ نبود یعنی مستثنی منه مذکور باشد و نیز درین افعال در باب استثنا تصرف هم جایز نیست
بان یقال فی موضع لا یکون ما کان او لم یکن از انکه این افعال قایم اند مقام الا و در الا تصرف جایز نیست پس باید که درین
افعال نیز تصرف جایز نبود هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان آن مواضع که نصب مستثنی دران مواضع واجب
شروع کرد در بیان آن مواضع که نصب مستثنی دران موضع جایزست و بدل مختارست پس گفت **ویجوز**
فیه النصب یعنی جایزست در مستثنی نصب بنابر استثنا **ویختار البدل** و ابدال مستثنی از مستثنی منه
مختارست و ظاهرست که بعد الا متصور نیست مگر بدل بعض چنانچه واضح خواهد شد **فیما بعد**
الا یعنی جواز نصب و اختیار بدل دران مستثنی ست که واقع بود بعد الا و از ین احترازست از آن مستثنی که واقع
بود بعد دیگر ادوات استثنا چون خلا و عدا و غیر آن زیرا که ابدال درین مستثنی متصور نیست بواسطه آنکه
مستثنی درین وقت معمول عدا و خلا و نحو آن خواهد بود نه معمول عامل مستثنی منه تا ابدال از مستثنی منه صحیح بود و از
قوله **فی کلام غیر موجب** احترازست از آن مستثنی که در کلام موجب واقع شود زیرا که نصب مستثنی درین وقت بنا بر استثنا
لازم و قوله **و ذکر المستثنی منه** حال ست به تقدیر قد یعنی و قد ذکر المستثنی منه و از ین احترازست از آن
مستثنی که در کلام غیر موجب بود بعد الا و لیکن مستثنی منه دران کلام مذکور نباشد زیرا که مستثنی درین وقت معرب
خواهد بود بحسب عوامل و در بعضی نسخ قوله ذکر المستثنی منه واقع ست بدون واو عاطفه و برین تقدیر صفت کلام
غیر موجب ست بتقدیر عاید یعنی کلام غیر موجب ذکر فیه المستثنی منه اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح ویختار البدل

فیما بعد الا با وجودیکه اخصر ست و کافی ست درادای مقصود زیراکه اختیار بدل مشهور ست بر جواز نصب کما لا یخفی
جواب میگویم مصرح رعایت غنیمت بیچاره ضرور ست کما یعلم من اول الکتاب فهذا التصریح بما علم به التزاما اگر گفته
شود چرا درین مستثنی نصب جایز ست و بدل مختار **جواب میگویم** جواز نصب ظاهر ست زیراکه مستثنی هست و مستثنی
منه مذکور ست و چون مستثنی منه مذکور بود مستثنی منصوب میباشد و اما جواز بدل بواسطه آنکه کلام غیر موجب ست
پس ممکن ست ابدال مستثنی از مستثنی منه زیراکه بدل در حکم تکریر عامل ست و در کلام غیر موجب تکرار عامل فعل
بترک نفی که عارض ست ممکن ست کما مر و اما اختیار بدل بواسطه آن ست که نصب مستثنی بنا بر استثنا بنا بر
مشابهت او بمفعول ست نه بالاصالة و بغیر مشابهت و نیز نصب او بواسطه الا ست بخلاف اعراب بدل که
بالاصالة ست زیراکه بسبب مشابهت و بواسطه حرف نیست و نیز مستثنی در وقت ابدال در کلام تمام شود نیست
خواهد بود بخلاف آنکه منصوب بود زیراکه درین وقت فضله و خارج کلام ست اگر گفته شود درین [illegible] مستثنی
مقدم و مستثنی منقطع داخل میشود با وجودیکه درو نصب واجب ست او بدل ممتنع کما مر **جواب میگویم**
مراد این ست که و یجوز النصب و یختار البدل فی مستثنی متصل متاخر بقرینه ما سبق و بدلالة [illegible]
فافهم و باید دانست که قوله فیما بعد الا حال ست از ضمیر مجرور که در قوله فیه واقع ست یعنی نصب جایز و بدل
مختار ست در مستثنی دران حالیکه واقع بود بعد الا یعنی در محلی که موخر ست از الا و بعضی گفته اند که قوله فیما بعد
الا بدل ست از ضمیر مجرور مذکور و توجیه اول اولی ست زیراکه مقصود بیان حال مستثنی ست پس اگر قوله فیما بعد
الا از ضمیر مجرور بدل بود مبدل منه در حکم تنحیه خواهد بود و لیکن ظاهر ست که در توجیه اول خفا ست زیراکه
تعلق دادن قوله فیما بعد الا بفعل خاص یعنی واقعا و مراد از ما موصول محل داشتن بعید از فهم ست و توجیه
ثانی اوضح و احسن ست زیراکه مقصود درینجا بیان یکی از احوال مستثنی ست پس اگر ذکر مطلق مستثنی را در حکم
تنحیه گردانند خلل در مقصود نمی کند و در بعضی نسخ لفظ فیه واقع نیست پس برین تقدیر قوله فیما بعد الا متعلق
بقوله و یختار بر سبیل تنازع و لا یخفی حسن هذه النسخة علی الحسین زیراکه درین وقت هر یک از فعلین مقید
میشود کما هو المناسب نحو ما فعلوه الا قلیل برفع بنا بر بدلیة و الا قلیلا بنصب بنا بر استثنا و نحو ما مررت
باحد الا زید بجر بنا بر بدلیت و الا زیدا بنصب بنا بر استثنا و نحو ما رایت احدا الا زیدا بنصب بطریق بدلیت
و هو المختار و بطریق استثنا و هو غیر المختار اگر چه گفته شود بدل بر چهار قسم ست و قلیل بر تقدیر رفع کدام قسم ست
از ان اقسام اربعه **جواب میگویم** بدل بعض ست و بدل منه ضمیر مستتر ست در ما فعلوه و قلیل بدل از کل

نمی تواند شد زیراکہ مدلول او عین مدلول اول نیست و نہ بدل اشتمال ست زیراکہ مبدل منہ مشتمل نیست بر قلیل
ونہ قلیل مشتمل ست بر مبدل منہ ونہ بدل غلط ست زیراکہ صدور آن بسبب غفلت میباشد بخلاف
مستثنی کما مر و نیز وقوع آن در کلام مجید بیشتر ست پس چگونہ بدل غلط متصور شود کما لا یخفی و قلیل صلاحیت
دارد کہ بدل بعض باشد زیراکہ قلیل جزء ست از مبدل منہ کہ آن ضمیر جمع مذکر غایب ست اگر گفتہ شود جایز
نیست کہ قلیل بدل بعض باشد زیراکہ در بدل بعض ضمیر واجب ست کہ راجع شود بسوی مبدل و ہہنا لیس کذالک
جواب میگوییم در بدل بعض وقتی ضمیر واجب ست کہ بدل بعض بعد الا واقع نباشد اما وقتی کہ بعد الا واقع
بود ضمیر واجب نیست بقرینہ استثنا متصل زیراکہ استثنا متصل فایدہ میدہد کہ مستثنی بعض مستثنی منہ است
کذا فی العباب اگر گفتہ شود تعریف بدل این ست کہ تابع مقصود بما نسب الی المتبوع بود ونہ مستثنی در کلام
غیر موجب اگر بدل بود واجب ست کہ ہر واحد از تابع و متبوع مقصود بسبب سلبیہ بود وحال آنکہ تابع مقصود
بنسبت ثبوتیہ است و متبوع مقصود بنسبت سلبیہ زیراکہ حکم ما بعد الا با قبل آن مخالف میباشد و علیہ الاجماع
جواب میگوییم تعریف بدل محمول ست بر حذف مضاف یعنی البدل تابع مقصود باصل ما نسب الی المتبوع
ولا ہر ست اصل نسبت ثبوتیہ اصل ست و نسبت سلبیہ عارض و بدل در کلام غیر موجب مقصود ست بنسبت
ثبوتیہ کہ اصل ست اگر گفتہ شود برین تقدیر تعریف بدل جامع نیست زیراکہ صادق نمی آید بر اخاک کہ در مثل
ما ضربت زیدا اخاک واقع ست از آنکہ اخاک مقصود نیست باصل نسبت جواب میگوییم اخاک قبل
دخول حرف نفی مقصود ست باصل نسبت نفی عارض و داخل ست ہرگاہ کہ فارغ شد مصنف از بیان آن موضع کہ
جایز اند در دو وجہ و بدل مختار ست شروع کرد در بیان آن موضع کہ جایز اند در سہ وجہ پس گفت **ویعرب**
یعنی اعراب دادہ میشود مستثنی متصل را **علی حسب العوامل** بر قدر اقتضاء عوامل و عوامل سہ اند رافع
و ناصب و جار و رافع مقتضی رفع ست و ناصب مقتضی نصب و جار مقتضی جر پس اعراب
مستثنی متصل بر قدر اقتضاء عوامل کنایہ است از اعراب آن برفع و نصب و جر باقتضاء عامل رافع
و ناصب و جار مثل ما جاءنی الا زید و ما رایت الا زیدا و ما مررت الا بزید اگر گفتہ شود زید در مثل ما مررت
الا بزید مجرور ست بعامل خود پس چگونہ ما مررت الا بزید مثال آن مستثنی بود کہ معرب میشود بحسب عوامل مستثنی منہ
جواب میگوییم این وقتی لازم آید کہ عوامل کہ در قولہ علی حسب العوامل ست مقید بود بعوامل مستثنی منہ
وہو لیس کذالک زیراکہ مطلق ست کہ عوامل مستثنی بوند یا عوامل مستثنی منہ اگر سلامت

داریم کہ مراد از عوامل عوامل معہودہ است یعنی عوامل مستثنیٰ منہ پس میگوییم کہ زید در مثال مذکور بعامل خود معرب نیست بلکہ معرب ست بعامل مستثنی منہ کہ بعد حذف او داخل شدہ است بر زید کما لا یخفی واعراب مستثنی بحسب عوامل مطلق نیست بلکہ مقید ست باین شرط کہ **اذا کان المستثنی منہ غیر مذکور** زیرا کہ چون مستثنی منہ مذکور بود عاملی کہ قبل الا است مشغول خواہد شد بمستثنی منہ وعامل در مستثنی منہ خواہد بود پس در مستثنی عمل نخواہد کرد بلکہ مستثنی درین وقت منصوب خواہد بود بنابر استثناء چون مستثنی منہ مذکور نبود عامل مذکور بمستثنی منہ مشغول نخواہد بود بلکہ عامل در مستثنی منہ خواہد شد پس مستثنی درین وقت معرب خواہد بود بحسب عوامل کما قال الشیخ الرضی قدس سرہ وانما اعرب باعراب المستثنی منہ لان المنسوب الیہ ہو المجموع المرکب من المستثنی منہ والمستثنی او انما اعراب المستثنی منہ بما یقتضیہ المنسوب الیہ لانہ الجزء الاول والمستثنی صارہ فی حیز الفضلات فاعرب بالنصب فاذا حذف المستثنی منہ لم یبق المستثنی فی حیز الفضلات فاعطی ما ہو حقہ من الاعراب لانتفاء الجزء الاول انتہی واین مستثنی را مستثنی مفرغ گویند حضرت قدس سرہ السامی فرمودہ اند لانہ فرغ لہ العامل عن المستثنی منہ انتہی وحاصل این ست کہ این مستثنی را مفرغ ازان گویند کہ عامل را از مستثنی منہ فارغ کردہ شدہ است برای آن مستثنی یعنی بغرض آنکہ تا در مستثنی عامل باشد اگر گفتہ شود ازین تقریر معلوم میشود کہ مفرغ صفت عامل مستثنی منہ است نہ صفت مستثنی **جواب** میگویم مفرغ از باب حذف جار وایصال ضمیر مجرور ست پس مراد از مفرغ مفرغ لہ است کما یراد بالمشترک المشترک فیہ زیرا کہ لفظ عین را کہ مثلا مشترک میگویند مراد این ست کہ لفظ عین مشترک فیہ است یعنی معانی دروی مشترک اند پس مشترک معانی اند نہ لفظ و لفظ عین مشترک فیہ است **جواب** دوم مفرغ وصف مستثنی ست بحال متعلق مستثنی کہ آن عامل است یعنی المفرغ عاملہ واگر گوییم کہ مستثنی را مفرغ ازان گویند کہ مفرغ ست از اعراب خود برای آنکہ تا اعمال عامل کند پس درین وقت مستثنی مفرغ شد وعامل مفرغ لہ فلا تکلف صیند کما لا یخفی علی المکلف

دقولہ **وہو فی غیر الموجب** جملہ حالیہ است یعنی اعراب آن مستثنی بحسب عوامل دران حال است کہ مستثنی منہ در کلام غیر موجب بود وممکن است کہ ضمیر ہو راجع بود بسوی مستثنی وجایز است کہ قولہ وہو معطوف بود بر قولہ المستثنی منہ پس درین وقت قولہ فی غیر الموجب معطوف خواہد بود بر قولہ غیر مذکور وتقدیر کلام اینست کہ واذا کان ہو فی غیر الموجب وبہر تقدیر ضمیر ہو ممکن ست کہ راجع بود بسوی مستثنی منہ بلکہ اولی ہمین ست زیرا کہ فی الحقیقۃ در غیر موجب مستثنی منہ است نہ مستثنی کما لا یخفی علی امام المناظرین

مولانا عصام الدین قدس سره فرموده اند والاوجه ان یجعل الضمیر راجعا الی عدم ذکر المستثنی منه ویجعل قوله و هو
غیر الموجب جمله معطوف علی ما سبق یعنی و عدم الذکر فی غیر الموجب لیفید الکلام الا ان یستقیم المعنی ثم یصح عدم
الذکر فی الموجب فیصح استثناء. قوله ان یستقیم المعنی بلا تکلف واما علی التوجیهات الآخر فهو مستثنی من
فحوای الکلام ای لا یعرب علی حسب العوامل فی الموجب وقتا من الاوقات الا ان یستقیم المعنی انتهی او قوله لیفید
متعلق است بمفهوم کلام یعنی انما اشترط کون المنتهی فی کلام غیر موجب لیفید الکلام فائدة صحیحة وجایزست
که ضمیر قوله لیفید راجع بود بسوی مستثنی یعنی لیفید الاستثناء ما هو فائدة من جعل الکلام صادقا ازان که چون
از کلام موجب استثنا کنند کلام صادق نمی ماند علی ما سیجی تحقیقه ان شاء الله تعالی وجایزست که قوله
مثل ما ضربنی الا زید فاعل قوله لیفید بود یعنی ما ضربنی احد الا زیدا واین مثال فائده صحیحه میدهد بخلاف
مثل ضربنی الا زید که در تقدیر ضربنی کل احد الا زیدا است زیراکه صحیح نیست که متکلم را هیچ کس نزند مگر زید و صحیح
نیست که هر کس ضارب متکلم بود دیگر زید کما لا یخفی اگر گفته شود لا نسلم که ضربنی الا زید فائده صحیح نمیدهد زیراکه اگر
گوئیم ضربنی الا زید باین معنی که ضربنی القوم الا زیدا فائده صحیحه میدهد بواسطه آنکه جایزست که متکلم را قوم
مخصوص نزنند مگر زید **جواب میگوئیم** تقدیر مثال مذکور نخواهد بود مگر ضربنی کل احد الا زیدا وهو کاذب
زیراکه مستثنی منه مقدر کرده نمی شود مگر عام از جنس مستثنی بواسطه آنکه بر تقدیر خاص قرینه خاص میباید وههنا
لیس کذلک واگر قرینه خاص بود پس ضربنی الا زیدا از باب قوله الا ان یستقیم المعنی خواهد بود قوله الا ان
یستقیم المعنی مستثنی است از مفهوم کلام یعنی لا یعرب المستثنی علی حسب العوامل فی الموجب فی جمیع
الاوقات الا وقت استقامة المعنی و استقامة معنی بدو طریقت یکی آنکه حکم بر سبیل عموم صحیح بود مثل کل حیوان یحرک فکه
الاسفل عند المضغ الا التمساح کما ذکره قدس سره السامی و مخفی نماند که این مثال اگرچه از ما نحن فیه خارج است زیراکه
مستثنی درین مثال مفرغ نیست لیکن مثال آن حکم است که بر سبیل عموم صحیح بود واگر مستثنی منه را ازین مثال
حذف کنند و گویند والکل یحرک فکه الاسفل عند المضغ الا التمساح مثال ما نحن فیه خواهد بود دوم آنکه در آنجا
قرینه خاص بود برانکه مستثنی منه معین و خاص مقدر است بحیثیتی که دخول مستثنی درو قطعی و یقینی است
مثل قرأت الا یوم کذا یعنی واقع کردم قراة را در تمام ایام مگر در چنین روز و ظاهر است که متکلم اراده
نکرده است که خواندم من در جمیع ایام دنیا کذب لازم آید بلکه اراده کرده است ایام اسبوع یا شهر یا غیر
آن یعنی قرأت فی جمیع ایام الاسبوع والشهر الا یوم الثلث او یوم الجمعة ونحو ذلک اگر گفته شود نحو

از استقامت معنی بحث نیست زیرا که وظیفه نحاة بیان کیفیات ترکیبی ست نه استقامت و عدم استقامت
معنی قوله الا ان یستقیم المعنی من قبیل وضع الشیء فی غیر محله **جواب میگوییم** مآل این کلام و مرجع این مرام سوی
آنست که اعراب مستثنی بر حسب عوامل در کلام غیر موجب کثیر ست و در موجب قلیل از آنکه استقامت به معنی
در کلام غیر موجب بیشتر ست از کلام موجب و بحث از قلت استعمال و کثرت آن وظیفه نحاة است بلا شبهه و اگر گفته شود
و عدم استقامت معنی چنانچه در کلام موجب میباشد بر تقدیر عموم مستثنی منه همچنین عدم استقامت معنی در کلام
غیر موجب میباشد بر تقدیر مذکور مثل ما مات الا زید پس واجب ست که استقامت معنی در کلام غیر موجب نیز شرط کرده
شود **جواب میگوییم** غلبه اعتبار او و عدم استقامت معنی در کلام موجب بر تقدیر عموم مستثنی منه کثیر ست نه در
کلام غیر موجب قلیل و اقل در کالمعدوم اگر گفته شود چرا که عدم استقامت معنی کثیر ست در کلام موجب وقتیکه
مستثنی منه عام بود و قلیل ست وقتیکه در کلام غیر موجب بود **جواب میگوییم** نزدیک عقل سلیم و ذهن مستقیم
ظاهر و هویداست که فعل از تمام افراد یک جنس منتفی شود و یک فرد از ان افراد فاعل آن فعل بود کثیر الوقوع است
از آنکه تمام افراد یک جنس در فعل شریک بوند مگر یک فرد که از و فعل مذکور منتفی شود و الا تری الی مثال التمساح
اگر گفته شود در میان ضربنی الا زید و قرأت الا یوم کذا هیچ فرق نیست زیرا که صحت قرأت الا یوم کذا آن وقت ست
که خاص کرده شود یوم را بایام اسبوع مثلا و مثل این تخصیص در مثل ضربنی الا زید نیز جایز ست باین
طریق که خاص کرده شود مستثنی منه را بهر واحد از جماعت مخصوص وقتیکه آنجا قرینه بود پس هر واحد ازین
دو صورت بر تقدیر قرینه جایز ست و بدون قرینه ممتنع **جواب میگوییم** فرق میان این دو صورت بظهور و عدم
ظهور قرینه است یعنی قرینه که دلالت کند بر بعضی معین از مستثنی منه که دخول مستثنی در آن بعض یقینی ست در مثال قرأت
الا یوم کذا ظاهر ست و چنین قرینه در مثال ضربنی الا زید معدوم ست و اگر درین مثال چنین قرینه یافته شود چنانچه
اگر کسی پرسد من ضربک من القوم و مراد از قوم آن قوم بود که در و زید داخل ست و در جواب او
مخاطب گوید ضربنی الا زید پس این مثال درین وقت مستقیم المعنی خواهد بود لیکن چنین قرینه در کلام موجب غالبا معدوم
باشد پس غالب در عدم استقامت معنی ست **ومن ثم** یعنی از جهت آنکه مستثنی مفرغ در کلام موجب نمی باشد مگر وقت
استقامت معنی **لم یجز ما زال زید الا عالما** زیرا که ما زال این معنی دارد که ثبت زید دائما از آنکه نفی نفی دوام اثبات
است پس مثال مذکور این معنی دارد که ثبت زید دائما علی جمیع الصفات الا علی صفت العلم و عدم استقامت
این معنی ظاهر ست زیرا که اجتماع جمیع اوصاف متضاده و غیر متضاده و ممکنه و غیر ممکنه در ذات زید لازم می آید و هو

وهو محال کما لا یخفی و قال الشیخ الرضی قدس سره یمکن ان یحمل الصفات علی ما یمکن ان یکون زید علیها مما لا تناقض و
یستثنی من جملتها العلم اذ یحمل ذلک علی المبالغة فی نفی صفة العلم کانک قلت امکن ان یحصل فیه جمیع الصفات الا صفة
العلم و علی التقدیرین مندرج فی صورة الاستقامة انتهی و مخفی نماند که اجماع جمیع صور ایجابی بسوی استقامت
معنی بتقبل این توجیهات و تاویلات ممکن است پس جایز است که در مثل ضربنی الا زید گوئیم که مراد ازین است که ضربنی
کل من یتصور منه الضرب من معارفک الا زید یا گوئیم که مقصود متکلم ازین کلام مبالغه است در اجتماع ضاربین

و اذا تعذر البدل علی اللفظ فعلی الموضع یعنی وقتیکه ابدال مستثنی از مستثنی منه از حیثیت حمل مستثنی بر لفظ
مستثنی منه متعذر بود پس درین وقت واجب است که مستثنی را حمل کنند بر موضع مستثنی منه یعنی چون ابدال مستثنی
باعتبار لفظ مستثنی منه متعذر بود ترک ابدال جایز نیست بلکه واجب است که مستثنی را از موضع مستثنی منه بدل
گویند تا عمل مختار بقدر امکان حاصل شود اگر گفته شود مسئله تعذر بدل بر لفظ مستثنی منه از تتمه اختیار بدل است
و تتمه شئ میباید که با آن شئ متصل بود پس چرا فصل کرد مصرح میان اختیار بدل و مسئله تعذر بدل بقوله و یعرب
علی حسب العوامل **جواب** میگوئیم تحقق مسئله تعذر بدل موقوف است بر معرفه اعراب مستثنی بحسب عوامل
و موقوف علیه بر موقوف مقدم میباشد کما لا یخفی اگر گفته شود چگونه موقوف است تحقق مسئله مذکوره بر معرفه
اعراب مستثنی بحسب عوامل **جواب** میگوئیم تعذر ابدال مستثنی از لفظ مستثنی منه متصور نیست مگر در ترکیبی که
دران ترکیب اعراب مستثنی بحسب عوامل بر تقدیر حذف مستثنی منه متعذر بود لهذا در لا احد فیها الا عمرو
جایز نیست که گوئی لا فیها الا عمرو و در هر ترکیبی که ابدال مسطور متعذر نبود اعراب مذکور نیز متعذر نخواهد بود زیراکه
در مثل ما جاءنی القوم الا زید ابدال زید از لفظ قوم متعذر نیست و حذف قوم و اعمال جاءنی در زید نیز متعذر
نیست لانه صح ان یقال ما جاءنی الا زید پس تعذر و عدم تعذر ابدال مسطور بدون تعذر و عدم تعذر اعراب
مذکور نخواهد بود و ازینجا ثابت شد که علم بتعذر و عدم تعذر آن ابدال ازین حیثیت که بدون تعذر و عدم تعذر آن
اعراب نمی باشد متصور نیست مگر بعد علم بتعذر و عدم تعذر آن اعراب یعنی اعراب مستثنی بحسب عوامل بر تقدیر
حذف مستثنی منه کما یقال ان تصور الشئ الجزئی من حیث خصوصیة فردیته موقوف علی تصور فردیته فافهم
و تامل فانه وجیه غریب ما سمعناه الا من هذا الغریب **مثل ما جاءنی من احد الا زید** و زید درین ترکیب بدل است
از محل احد از انکه حمل آن بر لفظ احد ممکن نیست کما سیجئ وجهه فی المتن پس مرفوع خواهد بود بنابر حمل آن بر موضع
احد که مرفوع است زیراکه فاعل است نه مجرور خواهد بود بنابر حمل آن بر لفظ احد و قوله **و لا احد فیها الا عمرو**

معطوف است بر مثال سابق یعنی و مثل لا احد الخ و عمرو درین مثال بدل است از احد و محمول است بر محل او
که رفع است ازانکه اسم لای نفی جنس در حقیقت مبتدا است و حمل او بر لفظ مستثنی منه متعذر است کما سیعلم و قوله
و ما زید شیئا الا شی لا یعبا به نیز معطوف است بر مثال سابق یعنی و مثل ما زید الخ و شی درین مثال بدل است از
شی اول و حمل او بر لفظ شی اول که مستثنی منه است متعذر است کما ستری پس حمل کردند بر محل شی اول که رفع است ازانکه خبر لا بمعنی
لیس در حقیقت خبر مبتدا است و مثال مذکور این معنی دارد که نیست زید شی مگر شی اگر گفته شود درین مثال استثناء شی
عن نفسه لازم می آید و هو محال بالضرورة جواب میگوییم شی اول عام است که حقیر بود یا عظیم و شی ثانی خاص است
زیراکه مراد از شی حقیر است بواسطه آنکه تنوین در وی برای تحقیر است فلا یلزم المحذور المذکور جواب دوم شی اول
که مستثنی منه است عام است ازینکه متصف بود بما سوای وصف شیئیة یا متصف نبود و مراد از شی ثانی که مستثنی
است آنست که بما سوای وصف شیئیة متصف نبود اگر گفته شود هر شی بما سوای وصف شیئیة البته متصف
میباشد کما لا یخفی پس چگونه شی اول را عام گردانیده شود بطریق مذکور جواب میگوییم وجود شی بدون
اتصاف آن بما سوای وصف شیئیة در خارج ممتنع است اما عند العقل و التصور فغیر ممتنع الا تری انا نتصور
ملزوما بدون لازم و لازما بدون ملزوم و در بعضی نسخ عبارت چنین واقع است که ما زید شیئا الا شی لا یعبا
ای لا یعتد به اگر گفته شود چرا وصف کرد مصرح شی را بقوله لا یعبا به جواب میگوییم تا لازم نیاید توهم
استثناء شی عن نفسه و قوله لان من لا تزاد متعلق است بمفهوم کلام یعنی انما حکمنا بتعذر البدل علی اللفظ
فی الصورة الاولی لان من الخ یعنی تعذر ابدال مستثنی از لفظ مستثنی منه در مثال اول ازین جهت است که من استغراقیه
باتفاق نحاة زیاده کرده نمی شود بعد الاثبات یعنی بعد آنکه کلام مثبت شود بسبب انتقاض نفی و کلمه من که برای
استغراق نبود در کلام موجب زیاده میشود مثل قوله نغفر لکم من ذنوبکم و قولهم و قد کان من مطر اگر گفته شود
چرا من استغراقیه بعد اثبات زیاده نمی شود جواب میگوییم من استغراقیه موضوع است برای تاکید نفی و لا نفی
بعد الانتقاض پس باید دانست که زید که در مثل ما جاءنی من احد الا زید واقع است بدل است از احد و حمل آن
بر لفظ احد متعذر است ازانکه اگر زید را بر لفظ احد حمل کنند مثال مذکور در قوة جاءنی من زید خواهد بود زیراکه
بدل در حکم تکریر عامل است پس لازم می آید ازدیاد کلمه من استغراقیه در کلام اثبات و هو غیر جایز لما مر و قوله و ما
و لا لا تقدران معطوف است بر قوله من یعنی تعذر ابدال مستثنی از مستثنی منه در دو مثال اخیر ازین جهت است که تقدیر
ما و لا جایز نیست نه حقیقةً و نه حکماً اما حقیقت نزدیک کسی که میگوید که بدل در حکم تکریر عامل میباشد و اما حکماً

نزدیک کسیکه اکتفا میکند بدخول عامل بر مبدل منه و اعتبار میکند سرایت حکم عامل را بسوی مبدل منه پس عامل
درین وقت در قوة تقدیر ست و قوله عاملتین حال ست و قوله لبعدهما متعلق ست بقوله لا تقدران یعنی مقدر
کرده نمیشود ما و لا دران حالیکه عامل اند بعد آنکه کلام مثبت شود بانتقاض نفی و مخفی نماند که بسوی قوله عاملتین احتیاج
نیست بلکه موهم جواز تقدیر ما و لا ست وقتیکه عامل نبود د پس کذلک فقائل پس باید دانست که
عمر که در مثال ثانی واقع ست بدل ست از احد و حمل آن بر لفظ احد متعذر ست زیرا که اگر بر لفظ احد حمل کنند
منصوب خواهد بود از انکه فتحه احد بنصب مشابهت دارد در حدوث کما فصلها فی شرح قوله ترفع علی اللفظ فی بحث
المنادی و عمر چون منصوب بود پس درین وقت از تقدیر کلمه لا حقیقةً یا حکماً چاره نیست لما مر آنفا ما کلمه الا در عمر
ناصب باشد و همچنین حمل شیء ثانی در مثال ثالث بر لفظ شیء اول متعذر ست از انکه اگر بر لفظ شیء اول حمل
کنند کلمه لا حقیقةً یا حکماً مقدر خواهد بود لما مر در شیء ثانی با وجودیکه مقدر ست عامل خواهد شد و ما و لا
مقدر نمی شوند بعد اثبات دران حالیکه عامل بوند لانهما عملتا للنفی از انکه ما و لا عمل میکنند برای نفی
یعنی کلمه ما عمل میکند بواسطه آنکه مشابه است بلیس در نفی پس عمل آن بسبب نفی ست و لا ی نفی جنس عمل میکند
بواسطه آنکه محمول ست بران که از حروف مشبه بالفعل ست از باب حمل نقیض بر نقیض زیرا که ان برای اثبات ست
و لا برای نفی جنس ست و چون ثابت شد که عمل لا نیز بسبب نفی ست پس ثابت گشت که عمل ما و لا بسبب نفی و موقوف
بر نفی ست و قد انتقض النفی بالا و حالانکه درین دو مثال اخیر نفی منتقض شده ست بسبب الا زیرا که
کلمه الا درین دو مثال بعد کلام نفی ست و مقرر شده است که اگر ما قبل الا نفی باشد در ما بعد الا اثبات میشود
و اگر مثبت بود در ما بعد الا نفی میباشد و چون نفی که موقوف علیه عمل ما و لا بود منتقض شد عمل آن هر دو نیز باطل
خواهد شد پس عمر در مثال ثانی مرفوع خواهد بود بنا بر حمل آن بر محل احد که رفع ست از انکه فی الاصل مبتدا ست
و شیء در مثال ثالث مرفوع خواهد بود بنا بر حمل آن بر محل شیء اول که رفع ست بنا بر خبریت اگر گفته شود
احد که در مثال ثانی واقع ست دو محل دارد قریب و بعید و محل قریب آن نصب ست از انکه اسم
لا ست و اسم لا ی نفی جنس که مبنی بود منصوب المحل میباشد لان الاعراب فی المبنی محلی و محل بعید آن رفع ست
از انکه فی الاصل مبتدا است پس چرا عمر را بر محل بعید احد حمل کردند و بر محل قریب حمل نمودند مع ان
القریب مرجح و البعید مرجوح الا ترى ان الاب یرث و الجد معه محروم جواب میگویم محل قریب او از جهت عمل
لا ست و سابق مذکور شد که عمل لا بسبب نفی است و نفی منتقض شده است بسبب الا پس اگر عمر را بر محل

قریبا مد عمل کنند اعمال لا بعد انتقاض نفی لازم می آید وهو ممتنع بخلاف عمل لیس بعد آنکه عمل لا را درو دخل
نیست بخلاف لیس زید شیئا الا شیئا زیرا که ابدال مستثنی از لفظ مستثنی منه درین ترکیب جایز ست
باوجودیکه نفی نیز منتقض شده است بسبب الا لانها عملت للفعلیة ازانکه کلمه لیس عمل میکند بواسطه آنکه
فعل ست نه بسبب نفی فلا اثر لنقض معنی النفی پس اثر نیست انتقاض نفی را در عمل لیس لبقاء الامر
العاملة هی لاجله از جهت آنکه امریکه کلمه لیس بسبب آن امر عامل ست باقی میماند بعد انتقاض نفی وآن
امر فعلیت ست یعنی لیس ازین جهت عمل میکند که فعل ست نه ازین جهت که معنی نفی دارد تا بعد انتقاض نفی
عمل باطل شود و بعد انتقاض نفی فعلیة معدوم نمی شود پس عمل باطل نخواهد شد اگر گفته شود چرا ضمیر منفصل
آورد فاعل قوله العاملة را جواب میگوئیم قوله العاملة صفت ست که جاری شده است بر غیر من هی له ولهذا
قول مذکور را مؤنث آورد و درین وقت استتار ضمیر ممتنع است وانفصال واجب کما سیجیئ فی المضمرات
ان شاء الله تعالی ومن ثم یعنی از جهت آنکه عمل لیس بسبب فعلیة است و عمل ما ولا بسبب نفی جاز لیس زید الا
قائما باعمال لیس فی قائما زیرا که فعلیة لیس که موقوف علیه عمل ست باقی ست اگرچه نفی بسبب الا منتقض
شده است وامتنع ما زید الا قائما باعمال کلمه ما در قائما زیرا که عمل ما در اسم و خبر بسبب نفی ست و آن
منتقض شده است بسبب الا هرگاه که فارغ شد مصنف از بیان تتمه اختیار بدل و از بیان آن مستثنی
که جایز اند درو سه وجه از اعراب شروع کرد در بیان آن مستثنی که جر درو واجب ست پس گفت
ومخفوض بعد غیر وسوی یعنی مستثنی مجرور میباشد بعد غیر وسوی و باید دانست که سوی مقصور است
و در وی لغتها اند کسر السین المهملة وهو المشهور وضمها وهو غیره اگر گفته شود چرا مستثنی بعد غیر وسوی
مجرور میباشد جواب میگوئیم ازانکه هردو لازم الاضافة اند وسواء یعنی مستثنی مجرور میباشد بعد
سواء واین ممدود ست بفتح سین مهمله و کسر سین نیز هم درو لغت هست واین نیز لازم الاضافة است وقوله
وبعد حاشا فی الاکثر معطوف بر قوله بعد غیر وسوی یعنی مستثنی مجرور میباشد بعد حاشا در اکثر
استعمال زیرا که حاشا در اکثر استعمال حرف جر ست و مجرور بودن حاشا مذهب سیبویه است و مخفی نماند
که عدم دخول حرف جر بر حاشا [illegible] حرفیة اوست و نزدیک مبرد بعد حاشا نصب جائز
است ازانکه حاشا را فعل متعدی میگوید بمعنی جانب علی وزن قاتل من جانب بجانب مجانبة وضمیر درو
فاعل ست و معنی حاشا در غیر استثناء پاک کردن و دور کردن است از بدی و معنی آن در استثناء پاک کردن مستثنی

است از فعلی که بسوی مستثنی منه منسوب بود مثل ضرب القوم عمرا حاشا زیدا یعنی زد قوم عمر را پاک کرد الله تعالی
زید را از زدن عمر یعنی عمر را نزد و ضمیر فاعل که در حاشا است راجع است بسوی الله تعالی باوجودیکه مذکور نیست
از انکه نگاه دارنده بنده از بدی باری تعالی است کما لا یخفی اگر گفته شود چرا اعاده کرد مصرح لفظ بعد را و نگفت
وحاشا فی الاکثر جواب میگوییم اعاده لفظ بعد برای آنست که تا صریح شود اختصاص قوله فی الاکثر بان مستثنی
که بعد حاشا بیاید هرگاه که هر واحد از غیر و سوی و سوای اسم متمکن است و اسم متمکن را از اعراب ناچار است شروع
کرد مصرح در بیان اعراب هر یک پس گفت **واعراب غیر فیه** یعنی اعراب غیر که مستعمل است در باب
استثنا نه در صفت زیرا که وقتیکه صفت بود معرب خواهد بود باعراب موصوف خود **کاعراب المستثنی**
بالا علی التفصیل یعنی اعراب غیر مثل اعراب آن اسم که مستثنی بود بالا بر جمیع تفصیل که سابق مذکور شد مثل
جاءنی القوم غیر زید و ما جاءنی غیر زید و ما جاءنی القوم غیر حمار بوجوب نصب ما جاءنی احد غیر زید برفع بنا بر بدل و
بنصب بنا بر استثنی و ما جاءنی غیر زید و ما رأیت غیر زید و ما مررت بغیر زید ازین جهت که معرب است بحسب عوامل
از انکه مستثنی مفرغ است اگر گفته شود چرا معرب کردند غیر را باعراب مستثنی بالا جواب میگوییم غیر اسم متمکن و لازم
الاضافة است پس مضاف الیه خود که در مقام مستثنی است عمل جر خواهد کرد ازین جهت اعراب مستثنی که مضاف الیه
است نقل کرد بسوی غیر پس معرب خواهد شد باعرابی که مستثنی مستحق آن اعراب بود چنانچه الا صفتی که بمعنی غیر
حق او این است که در اعراب که ما قبل خود تابع شود لیکن چون الا حرف است و حرف صلاحیت اعراب نمیدارد
پس معرب گردانیدن آن اسم را که بعد الا صفتی واقع میشود باعرابی که الا مستحق آن اعراب است و عامل در غیر
وقت استثنا نبود زیرا که غیر از جهت آنکه در ابهام توغل دارد مشابه است بظرف مکان مبهم پس عمل
لازم هم در و عمل خواهد کرد اگر گفته شود چرا غیر را مبنی نکردند با آنکه بمعنی الا است و الا مبنی اصل است از آنکه حرف
و حرف مبنی اصل است کما مر غیر مرة و هر اسمی که متضمن بود معنی حرف را مبنی میباشد که غیر که بمعنی الا است
مبنی بود جواب میگوییم غیر لازم الاضافة است و اضافت مانع بنا است **وغیر صفة** یعنی کلمه غیر در اصل صفت است
زیرا که دلالت میکند بر ذات مبهمه که ماخوذ است با بعض صفات خود که آن مغایرة است پس اصل در وی این است
که صفت واقع شود مثل جاءنی رجل غیر زید یعنی آمد مرا رجل که مغائر زید است و استعمال غیر در صفت اکثر است
حملت علی الا یعنی غیر اگرچه در اصل صفت است لیکن حمل کرده شده است کلمه غیر را بر الا و استعمال کرده میشود در
استعمال الا **وقوله فی الاستثناء** حال است از الا یعنی در آن حال یکه الا واقع است در استثنا و این حمل بر خلاف اصل است

زیراکه اصل در غیر این ست که صفت بود و این اصالت حمل را میخواهد ولیکن حمل میکنند باین مناسبت که چنانچه تابع
الا بما قبل الا مغایر میباشد همچنین مابعد غیر بما قبل او نیز مغایر میباشد پس هر دو مشارک اند در مغایرة مابعد بما قبل
فافهم وقوله کما حملت صفت مصدر محذوف ست یعنی حملت علی الا فی الاستثناء حملا مثل حمل الا علیها یعنی بر کلمه
غیر وقوله فی الصفة حال ست از ضمیر مجرور که راجع ست بسوی کلمه غیر یعنی دران حالیکه کلمه غیر واقع است در صفت
وحمل الا بر غیر در صفتی مطلق نیست بلکه مقید ست باین شرط یعنی اذا کانت تابعة لجمع وتحقیق مقام اینست
که ظرف متعلق ست بقوله کما حملت وضمیر کانت راجع است بسوی الا و مراد از جمیع درینجا متعدد است یعنی
مافوق الواحد خواه مثنی بود یا مجموع مجموع هم عام ست که لفظاً بود چون جبال یا تقدیراً باشد چون قوم و رهط
پس جمع شامل ست بمثل ما جاءنی رجلان الا زید واحتراز ست از مثل جاءنی رجل الا زید و مراد از تبعیت الا متعدد را
این ست که الا بعد متعدد بود یعنی مراد از تبعیت بعدیت است از قبیل ذکر ملزوم و اراده کلام لازم زیراکه تابعیت را
بعدیت لازم ست و مخفی نماند که اگر مصرح اذا کانت بعد متعدد میگفت هر آئینه احسن و اوضح میشد فتامل و باید دانست
که بعدیة شی از شی متصور نیست مگر بعد ذکر آن شی پس در قوله تابعة لجمع اشعار ست بسوی آنکه واجب است که آن جمع
مذکور بود نه مقدر یعنی جائز نیست حمل الا بر غیر در صفت مگر در وقتیکه الا بعد متعدد واقع بود اگر گفته شود چرا شرط
کردند حمل مذکور را بوقوع الا بعد متعدد جواب میگوییم الا دو حال دارد حال استثنا و حال صفت و حال استثنا
اصل است ازانکه الا موضوع ست برای استثنا و الا در حال استثنا بعد متعدد میباشد ازانکه مستثنی منه واجب است
که متعدد بود پس در حال صفت شرط کردند که موصوف او متعدد بود تا حال صفت بحال استثنا موافق باشد و فی مختصر
الکشاف الرهط من الثلثة او من سبعة الی العشرة والنفر من الثلثة الی التسعة انتهی وقوله منکور صفت جمع است یعنی
واقع بود بعد جمع متعدد که نکره باشد نه معرفه و ازین احتراز ست ازان متعدد که معرفه بود خواه مضاف بود بسوی معرفه
مثل جاءنی اخوة زید الا عمرا یا اسم اشارة بود مثل جاءنی هولاء الا زید یا اسم موصول بود مثل جاءنی الذین لقیتهم الا زید زیراکه
اگر مستثنی در مستثنی منه که جماعة معهوده است داخل ست پس مستثنی متصل خواهد بود و اگر داخل نیست مستثنی
منقطع خواهد شد و حمل الا بر غیر جائز نیست مگر آن وقت که استثنا متعذر بود [illegible] احتراز ست از متعدد که
که معرف بلام استغراق بود زیراکه درین وقت دخول یقینی خواهد بود مثل ما جاءنی الانسان الا زید یا عدم دخول یقینی
خواهد شد مثل ما جاءنی الانسان الا حمارا و اگر معرفه بود بلام عهد خارجی پس درین وقت یا دخول یقینی خواهد بود در وقتیکه
اشارة بسوی آن جماعة بود که مستثنی دران جماعت داخل ست یا عدم دخول یقینی خواهد شد در وقتیکه اشارة

بسوی آن جماعت بود که مستثنی او را جماعت داخل نیست پس در صورت اول مستثنی متصل خواهد بود و در صورت ثانی مستثنی منقطع پس درین وقت استثنا متعذر نخواهد بود تا الا را بر غیر حمل کرده شود و ازین تحقیق معلوم شد که قوله قدس سره السامی منکر لا یعرف باللام آه بطریق تمثیل است نه بر سبیل تخصیص کما یتوهم و باید دانست که مدخول لام جنس متعدد نیست زیرا که الف لام جنس اشاره میکند بسوی ماهیت مدخول خود قطع نظر از فرد و افراد مدخول لام عهد ذهنی نکره است نه معرفه کما مر فی اول الکتاب پس در ترکیبی که الا بعد مدخول لام عهد ذهنی واقع شود و آن مدخول متعدد بود استثنا متعدد خواهد بود زیرا که دخول یقینی نیست تا یکی از متصل و منقطع مقرر کرده شود و قوله غیر محصور صفت بعد صفت جمع است یعنی واقع بود بعد جمعی که محصور نبود یعنی بعد جمعی که در متعدد بود دخول و عدم دخول مستثنی در و یقینی نبود و محصور بر دو نوع است یکی جنس مستغرق یعنی جنسی که بجمیع افراد خود شامل بود بسبب وقوع خود تحت نفی و درین وقت استثنا متعذر نخواهد بود زیرا که مستثنی اگر جنس مستثنی منه است پس دخول مستثنی در مستثنی منه یقینی خواهد بود مثل ما جاءنی رجل او رجال الا زیدا و اگر غیر جنس است پس عدم دخول یقینی خواهد بود مثل ما جاءنی رجل او رجال الا حمارا و بر تقدیر اول مستثنی متصل است و بر تقدیر ثانی مستثنی منقطع کما لا یخفی و اما آن جنس که شامل بود بجمیع افراد خود بسبب دخول لام استغراق از قوله منکور خارج شده است و دوم آنکه آن متعدد بعض از جنس بود لیکن معلوم المقدار باشد مثل له علی عشرة دراهم او عشرة دراهم ده یا یکست بعض از دراهم است لیکن آن بعض معلوم المقدار است و درین وقت نیز استثنا متعذر نخواهد بود زیرا که دخول مستثنی در مستثنی منه درین وقت یقینی است مثل له علی عشرة الا درهما و لهذا مقید کرد مصرح جمع را بقوله غیر محصور زیرا که چون محصور بود استثنا متعذر نخواهد بود چنانچه معلوم شد و قوله لتعذر الاستثناء متعلق است بقوله حملت یعنی حمل کرده می شود الا را بر غیر در وقت وجود این شرائط مگر بعلت آنکه استثنا باقسامه در وقت وجود این شرائط متعذر میشود پس باید دانست که حمل الا بر غیر اضطراری است اختیاری نیست اگر گفته شود چرا استثنا باقسامه در وقت وجود شرائط مذکوره متعذر میباشد جواب میگویم مستثنی را متصل دخول مستثنی در مستثنی منه یقینی میباید و منقطع را عدم دخول یقینی و جمع منکور غیر محصور بجماعتی شامل میباشد که نه دخول مستثنی در و یقینی است و نه عدم دخول یقینی چنانچه مفصل مذکور شد اگر گفته شود گاهی استثنا در محصور نیز متعذر میباشد مثل جاءنی مائة رجل الا زیدا زیرا که دخول و عدم دخول زید در مائة رجل یقینی نیست و گاهی استثنا در غیر محصور متعذر نمی باشد مثل ما جاءنی رجال الا واحدا او الا رجلا زیرا که دخول مستثنی در مستثنی منه درین مثال یقینی است و در مثل جاءنی رجال الا حمارا عدم دخول

یقینی ست جواب میگوییم حمل الا بر غیر وقت وجود این شرایط غالب است یعنی تعذر استثنا در وقت اکثری ست اگر گفته شود چرا نگفت مصرح غالبا اذا کانت تابعة الخ جواب میگوییم هرگاه تعذر استثنا در محصور و عدم تعذر در غیر محصور قلیل و نادر بود والنادر کالمعدوم ازین جهت مصرح بسوی قید مذکور درین قاعده التفات نفرمود نحو لو کان فیهما آلهة الا الله لفسدتا ضمیر تثنیه راجع ست بسوی آسمان و زمین و آلهة جمع اله است و منکور و غیر محصور ست اما منکور ازانکه از معارف مذکوره نیست و اما غیر محصور ازانکه دلالت نمی کند بر عدد محصوره و قوله الا الله بمعنی غیر الله است و قوله لفسدتا جزاء کلمه لو است یعنی اگر بودندی در آسمان و زمین اله غیر باریتعالی هر آئینه فاسد شدندی یعنی هر یک بر انتظام و آراستگی خود نماندی و الا درین آیه کریمه صفت ست بواسطه آنکه محمول ست بر غیر و شرط مذکور موجود است ازانکه بعد جمعی واقعست که منکور و غیر محصور ست که آن آلهة بود و استثنا متعذر ست زیرا که دخول و عدم دخول الله تعالی در آلهه یقینی نیست پس متحقق نشد شرط استثناء متصل و منقطع و حمل آن بر ابدال نیز جایز نیست زیرا که کلام موجب است و ابدال مستثنی از مستثنی منه جایز نیست مگر در کلام غیر موجب کما مر پس ناچار الا بر غیر حمل کردند و مخفی نماند که درین آیه کریمه مانع دیگر هم موجود ست از حمل الا بر استثنا و آن مانع این ست که اگر الا را بر استثنا حمل کنند وحدانیة باریتعالی ثابت نمی شود و غرض ازین آیه کریمه استدلال ست بر وحدانیت او سبحانه و تعالی زیرا که معنی آیه کریمه در وقت استثنا این ست که اگر بودی در آسمان و زمین آلهه که مستثنی است ازان آلهه الله تعالی هر آئینه هر دو فاسد شدی و بر انتظام خود نماندی و درین وقت اثبات وحدانیت باریتعالی ممنوع است زیرا که جایز ست که در آسمان و زمین چنین آلهه بوند که الله تعالی ازان مستثنی نبود بخلاف وقتی که الا را بر غیر حمل کرده شود زیرا که آیه کریمه را درین وقت دلالت بر این معنی ست که نیستند در آسمان و زمین آلهه غیر الله تعالی و وقتی که در آسمان و زمین آلهه غیر الله تعالی نشدند واجب شد که آلهه متعدد نباشد زیرا که تعدد مستلزم مغایرة است و مستور و محتجب نماند که نزد یک متکلمین در اثبات واحدیت باریتعالی برهان تمانع است که مفهوم میشود از قوله تعالی لو کان فیهما آلهة الا الله لفسدتا و تفصیل آن در کتب کلامیه مسطور است و گنجایش آن درین کتاب بحال مبتدی مناسب نمی داند و اما آنچه بحال مبتدی مناسب ست بیان کرده میشود تا مبتدیان در مناظره بکار برند و این غریب را بدعای خیر یاد آرند پس بدانکه قوله تعالی لو کان فیهما آلهة الخ دلیل ست که ثابت میشود ازو وحدانیة باریتعالی اگر گفته شود چگونه ثابت میشود ازین آیه کریمه وحدانیت باریتعالی جواب میگوییم کلمه لو حرف شرط ست تقاضا میکند شرط و جزا را و قوله تعالی کان فیهما

آلهة شرط ست و قوله تعالى لفسدتا جزاست وجزا شرط لازم میباشد و ظاهرست که فساد آسمان و زمین
لازم ست بوجود آلهة و لازم منتفی ست از انکه آسمان و زمین بر انتظام خود باقی اند و چون لازم منتفی ست پس
معلوم شد که ملزوم نیز منتفی ست که آن وجود آلهه است سوای باریتعالی پس ثابت شد وحدانیت باری تعالی
اگر گفته شود چرا فساد لازم ست بوجود آلهه و جایزست که آلهه بوند و با یکدگر متفق باشند جواب میگوئیم اتفاق
دو بادشاه در اقلیمی و ملکی متصور نیست بلکه دو بادشاه در دو اقلیم باتفاق و سلوک نمی باشند و باید که خصومت
دارند باوجودیکه مخلوق اند پس عدم اتفاق و وجود فساد بر تقدیر وجود آلهه بطریق اولی خواهد بود چنانچه حضرت
قدس سره السامی در سلسلة الذهب فرموده اند شعر واحد ست و بذات خود واحد * وحدتی برتر از
تمام عدد * هر که را وحدتش بود مشهود * از عدد فارغ ست و از معدود * ساحت عزتش بود زان پاک
که کند کس توهم اشراک * ره بامکان نیافت همتایش * تنگنائی محال شد جایش * گر خدا بودی از یکی افزون
کی بماندی جهان بدین قانون * در فیض وجود بسته شدی * تار و پود بنا گسسته شدی * همه عالم
شدی عدم باهم * بلکه بیرون نیامدی ز عدم * واند آنکس ز عقل دارد بهر * که دو شه را چو جا شود
یک شهر * سلک از جمعیت نظام افتد * رخنه در کار خاص و عام افتد * و برهانیکه ازین ابیات تمامات
معلوم میشود همین برهان تمانع ست اگر گفته شود انتفاء فساد مسلم است و بانتفاء فساد انتفاء وجود آلهه
نیز مسلم لیکن ثبوت وحدانیت باریتعالی باین وجه مسلم نیست زیرا که آلهه جمع ست و انتفاء جمع مستلزم نیست
انتفاء واحد و تثنیه را لهذا جایز نیست تکذیب کسی که گوید لا رجال فی الدار و دران دار یک رجل یا دو رجل باشند
پس ازینجا ظاهر شد که انتفاء آلهه مستلزم نیست انتفاء یک آلهه یا دو آلهه را که غیر الله تعالی بوند پس ثابت نشد
وحدة باریتعالی جواب میگوئیم آلهه که موصوف اند بغیر الله تعالی بدلیل مذکور منتفی اند و شک نیست که
نفی موصوف متوجه میشود بسوی صفت موصوف مثل لا رجل ظریفا فی الدار این معنی دارد که آن رجل در دار نیست
که متصف بوصف ظرافت بود پس جایزست که رجلی غیر موصوف بصفت ظرافت در دار بود پس همین نفی در
نفی الا الهه بسوی غیر الله متوجه است زیرا که غیر الله صفت آلهه است و چون غیر الله منتفی شد وحدانیت باریتعالی
ثابت گشت اگر گفته شود مراد از توجه نفی بسوی صفت موصوف چیست آیا این ست که نفی متوجه میشود بسوی مطلق
صفت خواه در ضمن آن موصوف بود که درین ترکیب ست یا نبود یا مراد نیست که نفی متوجه میشود بسوی صفت
مقید یعنی آن صفت که در ضمن موصوف مذکورست اگر مراد اول ست پس مسلم نیست لانه اذا صدق قولنا لا رجال ل

ظریفین فی الدار یجب ان یکذب قولنا رجل ظریف فی الدار لانتفاء الظرافة مطلقا ولیس کذلک لجواز ان لا یوجد فی الدار رجال متصفون بالظرافة ویوجد فیہا رجل متصف بہا و اگر مراد ثانی ست پس مسلم ست لیکن برین تقدیر وحدانیت باریتعالی ثابت نمی شود زیراکہ منفی درین وقت آن مغایرۃ است کہ در ضمن آلہہ بود نہ در ضمن آلہہ واین جواب میگوییم مغایرۃ درین مقام اگرچہ در لفظ صفت قولہ آلہة ست لیکن در معنی صفت ہر جزء ست از آلہة لان الجمع اذا وصف بالمغایرۃ لشیء فالمتبادر من وصفہ بہا ان کل جزء من ذلک الجمع غیر ذلک الشیء فقولنا رجال غیر زید یعنی ان کل رجل منہا غیرہ لان الجمع من حیث الجمع غیرہ وکیف لا و لا فائدۃ فی وصف الجمع بمغایرۃ الواحد لان مغایرۃ لہ بدیہیہ لا شبہۃ فیہا پس آیہ مذکورہ برین تقدیر این معنی دارد کہ لو کان فی السماء والارض آلہة کل جزء منہا غیر اللہ لفسدتا و وقتیکہ منتفی شد فساد آسمان و زمین منتفی شد الہ غیر اللہ تعالی بجمیع اجزائہا لا من حیث انہا جمع فقط زیراکہ مغایرۃ درینجا بنظر ہر جزء ست از آلہہ واذا انتفت المغایرۃ بتوجہ نفی الآلہة الیہا انتفی کل واحد من تلک الآلہة فان المغایرۃ لازمۃ لہ وبانتفاء اللازم ینتفی الملزوم فافہم فانہ من مزالق الاقدام اگر گفتہ شود ہنوز وحدانیت باریتعالی ازین آیۃ کریمہ ثابت نمی شود زیراکہ ازین آیۃ کریمہ انتفاء آلہہ در آسمان و زمین معلوم میشود پس جائز ست کہ فوق آسمان وتحت زمین آلہة غیر اللہ تعالی بوند جواب میگوییم آلہ متمکن نمیشود پس جائز ست کہ از قولہ تعالی لو کان فیہما آلہة چنین ارادہ کردہ شود کہ لو کان متمکنہ فیہما آلہة پس مراد این ست کہ لو کان فی خلقہما وخلق ما فیہما وخلق ما ورائہما آلہة لفسدتا و باید دانست کہ درین مقام اعتراض و اشکال بسیار ست ذکر آنہا درین کتاب گنجائش ندارد و معہذا در اعتقاد خلل می اندازد نعوذ باللہ من ذلک پس بہتر آنست کہ در طریق استدلال نکردیم وتوبہ و استغفار کنیم از انچہ کردیم ع پای استدلالیان چوبین بود ÷ پای چوبین سخت بی تمکین بود ÷ و گوییم کہ خدا تعالی ازلی دلیل سیدانیم کہ واحد ست لا شریک لہ و موصوف ست باہشت صفات یعنی ع حی و متکلم و علیم و قدیر و بس نیز بست و سمیع و بصیر و ضعف فی غیرہ یعنی ضعیف است حمل الا بر غیر در غیر جمع منکور غیر محصور یعنی بدون وجود شرائط مذکورہ زیراکہ کلمہ الا موضوع ست برای استثنا و حمل آن بر غیر بر سبیل مجاز وخلاف اصل ست از جہت ضرورۃ تعذر استثنا متصل و منقطع پس ظاہر ست کہ با وجود صحت استثنا حمل الا بر غیر ضعیف خواہد بود و مذہب سیبویہ جواز مذکور ست بغیر ضعف و گفتہ است کہ در مثل ما اتانی احد الا زید جائز ست کہ زید صفت احد بود و مختار اکثر متاخرین مذہب سیبویہ است و تمسک سیبویہ باین شعر ست کہ شعر کل اخ مفارقہ اخوہ ÷ لعمر ابیک الا الفرقدان ÷ یعنی ہر برادر کہ غیر فرقدان ست مفارق ا[illegible]

او در ابراد را و ہر آئینہ مر اقسم لقا بر پدر تست و فرقدان صفت ہست لقوله کل اخ و مستثنی نیست زیرا کہ اگر مستثنی بودی
فرقدان میشد بیا و نون از انکه مستثنی منصوب میباشد و نصب تثنیه بیا و نون ہست و فرقدان دو ستاره اند
نزدیک بنات النعش و فی الصحاح ہما نجمان قریبان من القطب انتهی و باید دانست کہ مصرح بہ سیبویہ جواب
میدہد و میگوید کہ شعر مذکور محمول بر شذوذ و خلاف قیاس ہست و نیز گفتہ ہست کہ درین شعر دو شذوذ
دیگر اند یکی توصیف کل و حال انکه مشهور توصیف مضاف الیه کل ہست زیرا کہ مقصود بہ مضاف الیه کل ہست نہ کل
از انکہ غرض از آوردن لفظ کل احاطه افراد مضاف الیه میباشد و دوم وقوع فصل بخبر در میان صفت و موصوف
واین قلیل و نادر ہست ہرگاه کہ فارغ شد مصرح از بیان اعراب غیر شروع کرد در بیان اعراب سوی و سواء
پس گفت **واعراب سوی وسواء النصب علی الظرف علی الاصح** یعنی جایز نیست رفع سوی و سواء
بنابر فاعلیت و نصب آن بنابر مفعول بہ و جر آن بحرف جر یا مضاف الیه بلکہ مذہب اصح انست کہ اعراب
آن ہر دو نصب ہست بنابر ظرفیت و این مذہب سیبویہ ہست زیرا کہ آن ہر دو نزدیک سیبویہ لازم الظرفیت اند پس
جاءنی القوم سوی او سواء زید این معنی دارد کہ جاءنی القوم مکان زید و نزدیک کوفیین خروج این ہر دو
از ظرفیت برفع و نصب و جر نیز جایز ہست و تحقیق مقام این ہست کہ سوی در اصل صفت ظرف مکان ہست
کہ آن لفظ مکان ہست کما قال اللہ تعالی مکانا سوی یعنی مکان مستویا پس موصوف را حذف کردند و صفت
را قائم کردند مقام موصوف یا قطع نظر از معنی استوا پس سوی بمعنی مکان شد فقط بعده استعمال کردند سوی را
مثل استعمال لفظ مکان یعنی چنانچہ لفظ مکان را بمعنی بدل استعمال میکنند فیقال انت لی مکان عمرو یعنی بدل عمرو ہمچنین
سوی را بمعنی بدل در باب استثنا استعمال کردند فیقولون جاءنی القوم سوی زید ای بدل زید یعنی زید نیامد پس از معنی
بدل نیز مجرد کردند و استعمال نمودند برای مطلق استثنا و ازین تحقیق ظاہر شد کہ سوی در اصل ظرف ہست و باعتبار
معنی مراد ظرف نیست پس نظر سیبویہ بسوی معنی اصلی سوی ہست و اصل در صفات ظروف بعد حذف
موصوف نصب ہست و نظر کوفیون بسوی معنی مرادست فیجعلون سوی فی حکم الغیر و تمسک کوفیون بقول شاعر
ہست شعر فلما صرح الشر فامسی وهو عریان * ولم یبق سوی العدوان دناهم کما دانوا * و صرح بمعنی ظہر
و امسی از افعال ناقصه ہست و ضمیر او کہ اسم ہست راجع ہست بسوی شر و قوله وهو عریان واو حرف
عطف ہست ولا بعد فیه و قوله ولم یبق معطوف ہست بر قوله امسی و قوله دناهم جواب لما ہست و العدوان
الظلم و دان ادین کباع یبیع بمعنی جازی یجازی و المعنی لما ظہر شر و ما بحیث لا ستر

لا لشیء غیر فلم یبق سوی العدوان الظلم جزیناهم بالمذلة کما فعلوا کذلک و تمسک کوفیون این شعر را باین طریق ست
که سوی در قوله لم یبق سوی العدوان فاعل لم یبق ست و جواب این ست که وقوع سوی فاعل فعل درین شعر
بر سبیل شذوذ ست و ممکن ست که گوئیم تقدیر کلام این ست لم یبق شیء سوی العدوان فافهم و سوا نزدیک اخفش نیز
منصوب میباشد وقت خروج از ظرفیت از انکه لازم الظرفیت است پس رفع آن مکروه میداند چنانچه مکروه داشته اند
رفع اسمی که انتصاب آن بنابر ظرفیه غالب بود مثل قوله تعالی لقد تقطع بینکم بنصب و رفع در و مکروه است فیقول
الاخفش جاءنی سواک بالنصب لا بالرفع و مستور و محتجب نماند که کلمه سواء در مثل قولهم سواء کان مرفوع ست بنا بر
خبریة و فعلی که مذکور ست بعد او مبتدا ست و سواء مصدر ست بمعنی استواء پس التقدیر قولهم سواء کان حقیقة او
حکما این ست که گویند حقیقة او حکما سواء مبتدا بودن فعل جائز ست وقتیکه از زمان و نسبت مجرد بود زیرا که حکم او
درین وقت حکم مصدر ست کما فی قول الشاعر ع تسمع بالمعیدی خیر من ان تراه * و تسمع درین مصرع مبتدا است
خبر خیر ست کما سیجیء تحقیق هذا الشعر فی بحث الفعل فی نواصب الفعل المضارع ان شاء الله تعالی و چنانچه مبتدا یا ان
باید گر می پرسند که قال زید ان عمرو ذاهبا کدام ترکیب است و بحسب ظاهر این ترکیب اشکال دارد از انکه قال فعل
پس میباید که بعد او مرفوع بود یا منصوب اینجا زید که بعد او واقع ست مجرور ست و نیز بعد قول ان مکسوره می آید
نه مفتوحه و اینجا مفتوح ست و بعد ان مفتوحه که از حروف مشبه بالفعل ست ناصب اسم و رافع
خبر میباشد و اینجا رافع اسم و ناصب خبر ست و حل این ترکیب باین طریق ست که قال مبتدا مضاف ست و زید
مضاف الیه از انکه مجرد ست از زمان و نسبت و پس قال بمنزله قول ست و ان علی وزن فر فعل ماضی ست از ان یان
من الانین و الانین در مند شدن و گریه کردن کما قال قائل ع فی زاویة العشق اننی عودی * والقلب فوق
نار عشقی عودی * مانلت مقاصدی و لا مقصودی * یا عاقتی عجزت عودی عودی * و عمر فاعل ان است
و ذاهبا حال ست و افضل المتاخرین لولم من المتقدمین حضرت مولانا شیخ عبد الحکیم قدس سره و انور مرقده در
حواشی خود که بر عبد الغفور ست در تحقیق قوله سواء تعلق بالفضائل ام بالفواضل فرموده اند که سواء بمعنی سوی
و مرفوع ست بنابر خبریت و فعلی که بعد او مذکور ست مبتدا است زیرا که مجرد ست از النسبة و زمان پس حکم او حکم
مصدر ست و همزه مقدر ست زیرا که ام متصله بدون همزه مستعمل نمیشود و ام متصله و همزه هر دو از معنی استفهام مجرد اند و
مستعمل اند در مجرد تسویه و لهذا جمله خبریه است فکانه قیل تعلقه بالفضائل و تعلقه بالفواضل سواء ای شیئان و قال الشیخ
ان سواء فی مثله خبر مبتدا محذوف تقدیره الامران سواء ثم بین الامرین بقوله اقمت ام قعدت کما فی قوله تعالی

اصبروا او لا تصبروا سواء علیکم ای الامران سواء والجملة خبراء للجملة التی بعده لتضمنهما معنی الشرط وافادة همزة الاستفهام
معنی ان لاشتراکهما فی الدلالة علی عدم الجزم والتقدیر ان تعلق بالفضائل والفواضل فالامران سیان ولا یخفی انه تکلف
فافهم واحفظ و باید دانست که فضائل جمع فاضله است وهی المزایا المتعدد کالاحسان والانعام وفواضل جمع
فضیلت ست وهی المزایا الغیر المتعدیة کالعلم والقدرة ومزایا جمع مزیة ست یعنی زیادتی وخوبی هرگاه
فارغ شد مصنف از بحث مستثنی شروع کرد در بیان خبر کان و اخواتها پس گفت خبر کان واخواتها مبتدا ست
محذوف الخبر بقرینه ما سبق یعنی منها خبر کان واخواتها و مراد از اخوات اشباه اند کما مر فی شرح قوله خبر ان و
اخواتها فی المرفوعات و اشباه کان در بحث فعل بتفصیل مذکور خواهند شد ان شاء الله تعالی هو المسند
بعد دخولها یعنی خبر کان واخوات او آن ست که مسند بود بعد دخول کان و یکی از اخوات کان اگر گفته شود
تعریف مانع نیست زیرا که صادق می آید بر یضرب ابوه و بر قائم که در مثل کان زید یضرب ابوه و کان زید ابوه قائم واقع ست
و حالانکه خبر نیست جواب میگویم این اعتراض مندفع میشود بتحقیقی که در بحث مرفوعات در شرح قوله خبر ان
واخواتها هو المسند بعد دخولها مذکور شد بلکه بعضی سوال و جواب آنجا را درین مقام دخلی تمام ست اگر تامل
کرده شود و ما علینا الا البلاغ المبین مثل کان زید قائما یعنی مثل قائما فی کان زید قائما و قائما خبر ست ازانکه مسند ست
بسوی اسم کان بعد دخول کان اگر گفته شود ذکر نکرد مصنف اسم کان را در مرفوعات جواب میگویم بواسطه آنکه
اسم کان فاعل ست ملحق بفاعل کما مر فی المرفوعات بخلاف خبر کان که مفعول نیست بلکه ملحق بمفعول است
پس اتیان ذکر او ناچار ست وامره کامر خبر المبتدا یعنی حکم کان و اخوات آن چون حکم خبر مبتدا ست در اقسام
و احکام و شرائط و تحقیق این مقام در شرح قوله وامره کامر خبر المبتدا که در بحث مرفوعات در بیان خبر ان و اخواتها
واقع ست مفصل مذکور شد فمن اراد الاطلاع علیه فلیرجع الیه ۵ بس کنم بس ما قلنا زین بیش ست + بانگ
دو کردم اگر در ده کس ست + ویتقدم یعنی لیکن فرق اینست که خبر کان و اخواتها بر اسم آنها مقدم میشود
معرفة در ان حالیکه آن خبر معرفه بود و خبر مبتدا چون معرفه بود تاخیر واجب کما مر اگر گفته شود وقتیکه خبر نکره
مخصصه بود آن وقت نیز خبر کان و اخوات او بر اسم مقدم میشود یعنی درین وقت نیز خبر کان و اخوات او بخبر مبتدا
مخالف ست فما وجه تخصیص المخالفة بخبر المبتدا بکون خبر کان و اخواتها معرفة جواب میگویم قوله معرفة
که در قوله ویتقدم معرفة واقع ست عام ست ازانکه حقیقة معرفه بود مثل کان المنطلق زیدا یا حکما معرفه بود چون نکره
مخصصه مثل کان افضل منک زید و مثل کان افضل منی زید اگر گفته شود چرا جائز ست تقدیم خبر کان و اخوات او بر اسم وقتیکه آن معر

بود وحال آنکه تقدیم خبر مبتدا در وقت مذکور جایز نیست **جواب میگوییم** تقدیم خبر مبتدا در وقت مسطور از جهت ممنوع است که موجب التباس ست از آنکه مبتدا و خبر در اعراب متفق اند و التباس در خبر کان مفقود ست از آنکه اسم و خبر کان در اعراب مختلف اند پس در وقت تقدیم خبر کان مثلا باسم او ملتبس نخواهد شد واما تقدیم خبر کان وقتیکه نکره بود بی شبهه جایز نیست زیرا که درین وقت دو چیز قرینه است یکی اختلاف اعراب و دوم نکارة خبر زیرا که نکره اسم کان نمی تواند بود مگر وقتیکه خبر مقدم بود مخفی نماند که از کلام مصرح جواز تقدیم خبر معرفه بر اسم مطلق معلوم میشود و لیکن کذلک بلکه از تقدیم یا جایز ست کما اشار الیه قدس سره السامی بقوله وذلک اذا کان الاعراب فیهما او فی احدهما لفظیا نحو کان المنطلق زید وکان هذا زید بخلاف المبتدا والخبر فان الاعراب فیهما لا یصلح للقرینة الا اتفاقا فیه بل لا بد من قرینة رافعة للبس لذلک اذا انتفی الاعراب فی اسم کان وخبرها جمیعا ولا قرینة هناک لا یجوز تقدیم ایاها نحو کان الفتی هذا انتهی وامام الناظرین مولانا عصام الدین قدس سره فرموده اند و ممکن دفعه بان المصرح لما جعل حکمه حکم خبر المبتدا استثنی کون تعریفه مانعا عن تقدیمه فانه لیس له هذا الحکم من احکام الخبر واما امتناع التقدیم فیما اذا انتفی الاعراب فیهما والقرینة فلیس من احکام الخبر بل من احکام الفاعل والمفعول انتهی **وقد یحذف عامله** اجماع شارحین علیهم الرحمة والغفران برانیست که مراد از عامل درین مقام کان ست فقط زیرا که از جمله افعال ناقصه حذف کرده نمیشود مگر کان از آنکه کثیر الاستعمال ست و ضمیر مجرور راجع ست بسوی خبر کان نه بسوی خبر کان و اخواتها یعنی حذف کرده میشود کان وقت قرینه در بر اصحاب فطرت وارباب خبرت ظاهر ست که ارجاع ضمیر مذکور بسوی خبر کان فقط بغایت بعید ست زیرا که در ما سبق خبر کان و اخواتها واقع است و نیز ضمایر سابقه بسوی خبر کان و اخواتها راجع ست و همام الباحثین مولانا عصام الدین فرموده اند که ولک ان یجعل الضمیر راجعا الی خبر کان و اخواتها و یجعل قوله فی مثل الناس مجزیون الخ قیدا لتخصیصه لکان انتهی و قوله **فی مثل الناس مجزیون باعمالهم ان خیرا فخیر وان شرا فشر** متعلق ست بقوله قد یحذف و مراد از مثل هر ترکیبی ست که دران ترکیب بر حذف کان قرینه بود و قرینه بر حذف کان درین آیه کریمه ان شرطیه است زیرا که ان شرطیه بر اسم داخل نمیشود بواسطه آنکه تقاضا میکند شرط و جزا را و شرط فعل میباشد نه اسم و چون درین آیه کریمه ان شرطیه بر اسم داخل شده است معلوم شد که فعل شرط او محذوف ست و چون بر تقدیر فعل خاص قرینه معدوم است پس ناچار فعلی از افعال عموم مقدر کردند که ان کان باشد اگر گفته شود چرا کان تامه مقدر نکردند تا اسم مذکور مرفوع بودی **جواب میگوییم** کان ناقصه کثیر الاستعمال ست از کان تامه و حمل بر اکثر اولی و انسب ست و تقدیر مثال مذکور این که ان کان عملهم خیرا فجزاءهم خیر و ان کان عملهم شرا

فجزاءهم شر کما قال النبی صلی الله علیه وآله وسلم اطلبوا العلم ولو بالصین یعنی ولو کان بالصین **ویجوز فی**
مثلها یعنی جایزست در مثل این صورة ومراد از مثل درینجا هر ترکیبی ست که در وی بعد ان شرطیه اسم
واقع شود و پس ازو می فا بود و بعد فا اسم باشد اگر گفته شود چرا نگفت مصرح ویجوز فیه بارجاع ضمیر بسوی
مثل مذکور که مضاف ست قوله تعالی الناس مجزیون الخ بتاویل هذا النظم مضاف الیه اوست **جواب میگوییم**
مراد مصنف رح از مثل اول عام ست ازین که جایز بوند در وی دو وجه یا جایز شوند ومراد از مثل ثانی
اخص از مثل اول ست چنانچه گفته شد پس هرگاه که مراد از هر یک از دو مثل امر آخر بود چگونه بر یک مثل
اکتفا کرده شود کما لا یخفی علی اولی النهی وقوله اربعة اوجه فاعل واز آن وجوه اربعه اول نصب اسم
اول و رفع اسم ثانی ست مثل ان خیرا فخیر بتقدیر کان با اسم در اول و حذف مبتدا در ثانی یعنی ان کان
عمله خیرا فجزاءه خیر دوم نصب هر دو اسم ست بخوان ان خیرا فخیرا بتقدیر کان با اسم او در هر دو موضع یعنی
ان کان عمله خیرا فکان جزاءه خیرا سوم رفع هر دو بخوان ان خیر فخیر بتقدیر کان با خبر در موضع اول و تقدیر
مبتدا در موضع ثانی ان کان فی عملهم خیر فجزاءه خیر و چهارم رفع اول و نصب ثانی مثل ان خیر فخیرا بتقدیر
کان با خبر در اول و تقدیر کان با اسم در موضع ثانی یعنی ان کان فی عملهم خیر فکان جزاءهم خیرا واقوی
وجوه وجه اول ست و قوة وضعف این وجوه بحسب قلة حذف و کثرة حذف ست فتامل والضعف حتی یظهر لک
ما قصدت من القوی والضعیف والاقوی والاضعف اگر گفته شود این ضابطه یعنی ویجوز فی مثل
الناس مجزیون الخ منقوض ست بمثل اسیر کما تسیر ان راکبا فراکب وان راجلا فراجل والحق فیه
ان راکبا فراکبا وان راجلا فراجلا لان المتبادر تقدیر اسیر لا کان والمعنی المتبادر ان تسر راکبا فاسیر
راکبا وان تسر راجلا فاسیر راجلا **جواب میگوییم** مراد از جواز وجوه اربعه در قوله تعالی الناس مجزیون
الخ جواز آن وجوه است در تراکیب فصیحه و بلیغه واین ترکیب مصنوعی ست فلا اعتداد به **جواب دوم**
مراد از مثل الناس مجزیون الخ اینست که بعد ان شرطیه اسم بود و بعد او فا واقع شود و بعد او اسم
شود و درانجا تقدیر ظرف مکان خبر جایز باشد والمثال المذکور لیس کذلک فتامل اگر گفته شود
مراد مصرح قوله ویجوز فی مثل الناس مجزیون الخ بیان احتمالات ترکیب ست کما هو الظاهر المتبادر فظاهر ست
که بیان این احتمالات خروج از مبحث وعدول از بیان مقصود ست زیرا که مقصود بیان احوال خبر کان ست
نه بیان احتمالات ترکیب **جواب میگوییم** خروج از مبحث وعدول از بیان مقصود وقتی لازم آید که د

مراد مصرح از قوله و یجوزنی الناس مجبزون الخ بیان احتمالات ترکیب بود کما شاع فی نظر الناظرین ولیس زیراکه
مقصود مصرح از قول مذکور اینست که حذف کان که عامل ست در خبر ذکر مواد ست فافهم فانه من احوال
خبر کان **ویجب الحذف** یعنی واجب است حذف عامل خبر کان که کان باشد **فی مثل اما انت**
منطلقا انطلقت و مراد ازین مثل هر ترکیبی ست که در اول او اما بود و بعد او ضمیر مرفوع منفصل
واقع شود و بعد او اسم منصوب بود ای **لان کنت** یعنی اما انت منطلقا در اصل لان کنت بود
لام را حذف کردند موافق قیاس زیراکه حذف حرف جر از ان و آن کثیر و شایع ست پس کان را حذف کردند
برای اختصار و بقرینه آن مصدریه زیراکه ان مصدریه و ان شرطیه در اقتضای فعل مشارک بود پس
ضمیر مرفوع متصل منفصل شد ازانکه با متصل به نماند و لفظ ما را در موضع کان زیاده کردند پس کلمه
ما عوض شد از کان محذوف و نون را در میم ادغام کردند خبر بر حال خود ماند اما انت منطلقا انطلقت شد
بفتح همزه و ازین تقریر وجه وجوب حذف کان ظاهر و هویدا است زیراکه کلمه ما مزید است عوض ست از کان پس اگر
حذف کان جایز بود اجتماع عوض و معوض عنه لازم آید و هو ممتنع بالاجماع اگر گفته شود وجه تخصیص کلمه ما بزیادتی
چه باشد **جواب میگویم** کلمه ما بزیاده آمده است کما فی قوله تعالی فبما رحمة من الله و مشابه است از روی
عمل و معنی تلبیس که از اخوات کان ست و این اصل و تقدیر بر تقدیر فتح و همزه است و اگر همزه با مکسور
خوانده تقدیر مثال مذکور اینست که ان کنت منطلقا انطلقت و تغیر و تصرف همان ست که در وقت فتح
همزه بود مگر فرق اینست که درین وقت حذف لام نیست لعدم اللام و مخفی نماند که در وقت ان مصدریه
ترکیب ما صنوی ست و در وقت ان شرطیه ترکیب استقبالی ست زیراکه جمله شرطیه است فافهم و احفظ
اگر گفته شود چرا نگفت مصرح ای لان کنت او ان کنت **جواب میگویم** اقتصار بر اول ازین جهت کرد که ا
واعرف ست اگر گفته شود اما انت مشتمل ست بر صفت حرف و لان مشتمل ست بر شش حرف و ان کنت
بر پنج حرف ست پس سلامت نداریم که کان را حذف کردند از جهت اختصار **جواب میگویم** تلفظ اما انت اخف
است از تلفظ لان کنت و ان کنت زیراکه در اما انت ادغام ست و نیز در و میم واقع ست که حرف شفتی
است و حرف شفتی خفیف است هرگاه که فارغ شد مصرح از بحث خبر کان و اخواتها شروع کرد در بیان
اسم ان و اخواتها پس گفت **اسم ان و اخواتها** مبتدا است محذوف الخبر یعنی من المنصوبات
اسم ان و اخواتها و مراد از اخوات اشباه و امثال ست کما مر غیر مرة و بیان اخوات آن در بحث حرف مفعل

مذکور خواهد شد انشاء الله تعالی **هو المسند بعد دخولها** یعنی دخول ان و اخواتها **مثل ان زیدا قائم**
و مراد از تقدیر همان ست که در شرح قوله خبر ان و اخواتها در بحث مرفوعات مذکور شد پس وارد نمیشود اعتراض
از ابوه که دران زید ابوه قایم واقع ست و چون مراد از مسند الیه آن مسند الیه است که بغیر تبعیت بود پس وارد
نمیشود اشکال بمثل اخاک که دران زیدا اخاک واقع ست زیرا که بدل ست و وجه انتصاب اسم ان و
اخواتها در بحث حرف بکمال تفصیل معلوم خواهد شد انشاء الله تعالی و قوله هو المسند الیه جمله مستانفه است
و از مسند الیه احتراز ست از چیزیکه مسند الیه نبود و از قوله بعد دخولها احتراز ست از ان مسند الیه که بغیر دخول
ان و اخواتها بود چون مبتدا و اسم کان و اخواتها هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بحث اسم ان و اخواتها شروع
کرد در بیان منصوب بلا پس گفت **المنصوب بلا التی لنفی الجنس** مبتدا است محذوف الخبر یعنی من
المنصوبات المنصوب بلا و قوله لنفی الجنس که متعلق ست بثابت یا کائن خبر مبتدا محذوف ست و جمله
موصول ست و موصول با صله خود صفت لا ست و الف لام بر قوله المنصوب موصول ست و قوله منصوب
یا مفعول مالم یسم فاعله صله موصول ست و موصول با صله مبتدا است و تقدیر کلام انیست که من
المنصوبات اسم الذی نصب بلا التی هی ثابتة لنفی الجنس و درین وقت قوله **هو المسند الیه** جمله
مستانفه ست و جایز ست که قوله المنصوب بلا مبتدا بود و قوله هو المسند الیه جمله خبر باشد یا هو ضمیر فصل
بود و قوله المسند خبر باشد و مثل این ترکیب در قوله خبر کان و اخواتها هو المسند بعد دخولها و در قوله اسم ان
و اخواتها هو المسند الیه بعد دخولها نیز جاریست کما لایظهر عند التامل اگر گفته شود چرا نگفت مصرح اسم لا التی
لنفی الجنس چنانچه گفت اسم ان تا کلام برنهج واحد میشد **جواب میگویم** اگر اسم لا میگفت معلوم میشد
که اسم لا علی الاطلاق از منصوبات ست و لیس کذلک زیرا که گاهی مبنی میشود مثل لا رجل فی الدار اگر گفته
شود مفعول به و خبر کان و اسم ان نیز گاهی مبنی میشود مثل ضربک و کان زید هذا و ان زید پس بایستی
که المنصوب من المفعول به و المنصوب من خبر کان و المنصوب من اسم ان می گفت **جواب میگویم**
ما عدای اسم لا از منصوبات بر دو حال ست یکی آنکه تمامیه منصوب میشود دوم آنکه اکثر ازان منصوب ست
اگر اول ست پس حاجت نیست بسوی تقیید منصوب و اگر ثانی ست پس تمام را از منصوبات
می شمارند مجازا لان للاکثر حکم الکل بخلاف اسم لا نفی جنس که نه تمام آن از منصوبات
است تا حقیقة از منصوبات شمرده شود و نه اکثر ازان از منصوبات ست تا مجازا از منصوبات معدود بود

ولیکن مخفی نماند کہ اسم لا ہمان ست کہ منصوب بلا بود برابر ست کہ لفظاً منصوب بود کما فی اسم لا المضاف وشبهه یا محلاً منصوب باشد کما فی اسم لا المبنی و اسمی کہ بعد لا نفی جنس مرفوع میباشد اسم لا نفی جنس نیست زیرا کہ عمل لا نفی جنس در معدوم ست از انکہ مبتدا ست کما سیجئ انشاء اللہ تعالی پس اسم لا نفی جنس تمامہ منصوب شد وازینجا ظاہر گشت کہ ہیچ چیز از اسم لا نفی جنس وما عدای او نمی باشد مگر منصوب لفظاً یا محلاً فما قال المجیب فی الجواب لیس بصواب ونیز مستور نماند کہ اسم لا نفی جنس کہ مبنی بود نزدیک سیبویہ واتباع او محلاً منصوب نمی باشد ومختار مصرح درینجا مذہب سیبویہ ست فافہم واحفظ اگر گفتہ شود لا نسلم کہ کلمہ لا برای نفی جنس باشد زیرا کہ کلمہ لا در مثل لا رجل فی الدار ذات رجل را کہ جنس ست نفی نمیکند کما لا یخفی جواب میگوییم مضاف محذوف ست یعنی المنصوب بلا التی لنفی صفة الجنس وحکمہ وکلمہ لا در لا رجل فی الدار نفی کردہ است صفت رجل را یعنی کون فی الدار کما لا یخفی والف لام در الدار عہد خارجی ست پس کذب ہم لازم نمی آید فافہم وقولہ بعد دخولها متعلق ست بقولہ المسند وقولہ المسند الیہ جنس ست از انکہ شامل ست مبتدا واسم ان وکان وقولہ بعد دخولها فصل ست ومراد از تقدیم ہمان ست کہ در شرح قولہ اسم ان واخواتها ہو المسند الیہ بعد دخولها در بحث مرفوعات مذکور شد وسوالات وجوابات درینجا ہمان اند کہ در انجا مذکور شدند کما لا یظہر عند التامل الصادق ازین جہت اعادہ آنہا مکروہ سیداند وموجب طالت وملالت میشمارد وبایددانست کہ قولہ ہو المسند الیہ بعد دخولها در تعریف مطلق اسم لا کافی ست یعنی منصوب بود یا مبنی لیکن از قول مذکور تعریف اسم لا کہ منصوب ست معلوم نمیشود ازین جہت زیادہ کرد مصرح قولہ یلیها نکرة مضافاً او مشبهاً بہ را بر قولہ ہو المسند الیہ بعد دخولها یعنی منصوب بلا نفی جنس آن اسم ہست کہ مسند الیہ بود بعد دخول آن لا نفی جنس دران حالیکہ متصل بود آن مسند الیہ بلا نفی جنس ودران حالیکہ آن مسند الیہ نکرہ بود خواہ مضاف بود یا مشابہ بمضاف وتعریف مشابہ مضاف در بحث منادی در شرح قولہ ویبنی علی ما یرفع بہ ان کان مفرداً معرفة مذکور شد فمن اراد الاطلاع علیہ فلیرجع الیہ واز قولہ یلیها احتراز ست از منفصول زیرا کہ چون میان مسند الیہ ولا نفی جنس تغیر یا بخبر می دیگر فصل واقع شود درین وقت رفع وتکریر مسند الیہ واجب ست کما سیجی انشاء اللہ تعالی واز قولہ نکرہ احتراز ست از معرفہ زیرا کہ حکم او حکم منفصول ست کما سیعلم بفضل اللہ تعالی واز قولہ مضافاً او مشبهاً بہ احتراز ست از نکرہ مفردہ زیرا کہ نکرہ مفردہ کہ نہ مضاف بود ونہ مشابہ بمضاف مبنی میشود کما ستری انشاء اللہ تعالی وباید دانست کہ قولہ یلیها حال ست از ضمیر مجرور کہ در قولہ ہو المسند الیہ واقع است

و هر یک از قوله نکرة و مضافا و مشبها به حال ست از ان ضمیر و درین وقت این احوال مترادفه اند و جایز ست
که قوله نکرة و مضافا و مشبها به حال بود از ضمیر مرفوع که در قوله علیها واقع ست و این احوال درین وقت احوال متداخله
خواهند بود و تعریف احوال مترادفه و متداخله در بحث حال مذکور شد **مثل لا غلام رجل ظریف** مثال آن اسم
لا نفی جنس ست که متصل ست بلا و نکرة و مضاف ست و در بعضی نسخ لا غلام رجل ظریف فیها واقع ست
و تحقیق قوله ظریف فیها در بحث مرفوعات در شرح همین مثال که در خبر لا نفی جنس واقع ست مذکور شد **و
لا عشرین درهما لک** مثال آن لا نفی جنس ست که متصل ست بلا نکره و مشابه است
بمضاف از انکه عشرین متعلق ست بدرهما که از تمامی معنی عشرین ست اگر گفته شود لا نسلم که عشرین چنین باشد
زیرا که موضوعست برای مرتبه از مراتب اعداد و در مفهومیت آن مرتبه از عشرین احتیاج بسوی امر دیگر نیست
جواب میگوییم مراد از معنی که در تعریف مشابه بمضاف واقع ست معنی وصفی نیست بلکه معنی ترکیبی ست
و ظاهر ست حصول معنی ترکیبی موقوف ست بر درهما فافهم فانه مما خفی علی المتعلمین و قوله و لا عشرین
درهما معطوف ست بر قوله لا غلام رجل از قبیل عطف مفرد بر مفرد و قوله لک از تتمه هر دو مثال ست و در
بعضی نسخ که لا غلام رجل ظریف فیها واقع ست احتیاج نیست بسوی عطف مفرد بر مفرد کما لا یخفی و
باید دانست که مقصود درین مقام بیان آن اسم لا نفی جنس ست که منصوب میشود و اما ذکر جمیع احوال اسم لای
نفی جنس بطریق استطراد و برای اتفاق باب ست یا ازین جهت ست که اگرچه مقصود ذکر احوال آن اسم
لا نفی جنس ست که منصوب میشود لیکن بذکر دیگر احوال که مغایر اند با احوال مقصوده وضوح و کمال معرفت
آن احوال مقصوده حاصل میشود لان الاشیاء تعرف باضدادها و نیز از بیان دیگر احوال فواید قیود می که در
تعریف منصوب بلا نفی جنس ماخوذ اند معلوم میشود و ازین جهت شروع کرد مصنف رح در بیان دیگر احوال اسم
لا نفی جنس پس گفت **فان کان مفردا** فا برای تفسیر فواید قیود مذکوره است و ان حرف شرط است
و کان از افعال ناقصه اسم او که ضمیر ست راجع ست بسوی مسند الیه یا اسم لا زیرا که اسم لا عام است
که منصوب بود یا نبود و منصوب بلا نفی جنس خاص ست و هر خاص مشتمل ست بر عام و ارجاع ضمیر
مذکور بسوی منصوب بلا نفی جنس جایز نیست زیرا که منصوب بلا مفرد نمیشود و قوله مفردا خبر کان ست
یعنی اگر آن مسند الیه مدخول لا نفی جنس مفرد بود یعنی مضاف و مشابه بمضاف نبود و متصل و نکره باشد
و قوله **فهو مبنی علی ما ینصب به** جزای شرط مقدم ست یعنی پس آن مسند الیه یا اسم لا

درین وقت مبنی میشود بر چیزی که نصب داده میشود آن مسند الیه و یا اسم لا را بآن چیز قبل بنا و ماینصب به فتح ست
در واحد مثل لا رجل فی الدار و کسرست در جمع مؤنث سالم بلا تنوین مثل لا مسلمات فی الدار و یاست که ما قبل
او مفتوح بود در مثنی مثل لا مسلمین فی الدار که ما قبل او مکسور بود در جمع مذکر سالم مثل لا مسلمین فی الدار اگر گفته شود
مسلمین و مسلمین مفرد نیستند از انکه اول مثنی ست و دوم مجموع پس چرا مبنی کردند علی ماینصب به جواب
میگوییم مراد از مفرد درینجا مقابل مضاف و مشابه بمضاف ست پس مثنی و مجموع باین اعتبار مفردست
اگر گفته شود در مثل لا حول و لا قوة الا بالله اسم لا نفی جنس مفردست و حال آنکه مبنی بر ماینصب به نیست
بلکه در وی پنج وجه جایز اند جواب میگوییم مراد اینست که فان کان مفردا فی غیر صورة تکریر لا مع النکرة المفردة فهو
مبنی علی ماینصب به بقرینه قوله و فی مثل لا حول و لا قوة الا بالله خمسة اوجه فافهم اگر گفته شود اسم لا نفی
جنس چون مفرد بود چرا مبنی میکنند جواب میگوییم اسم لا نفی جنس متضمن ست معنی من استغراقیه را زیرا که
معنی لا رجل فی الدار لا من رجل فی الدارست زیرا که جواب است از سوال شخصی که میگوید هل من رجل
فی الدار و سوال عام ست که حقیقة بود یا تقدیرا پس کلمه من را از جواب برای تخفیف حذف کردند بقرینه
سوال و هر اسمی که معنی حرف را متضمن بود مبنی میشود پس اسم لا نفی جنس که مفردست نیز مبنی خواهد شد
اگر گفته شود اسم لا که مضاف بود یا مشابه بمضاف نیز متضمن ست معنی من استغراقیه را زیرا که این نیز
جواب سوال مذکورست مثل لا غلام رجل فی الدار که در جواب هل من رجل فی الدار واقع ست پس میباید
که این اسم لا نفی جنس نیز مبنی بود جواب میگوییم اگرچه متضمن ست معنی حرف را لیکن اضافت مرجح
جانب اسمیت ست زیرا که اضافت از مختصات خواص اسم ست و لهذا اسمی که مضاف بود بسوی اسم
صحیح مبنی نمیشود مگر بر سبیل شذوذ در مثل خمسة عشر در حال اضافت و چون بسبب اضافت جانب اسمیت
راجح شد و اصل در اسم اعراب است پس آن اسم لا نفی جنس وقتیکه مضاف بود یا مشابه بمضاف معرب خواهد شد
اگر گفته شود اسم لا نفی جنس مذکور را مبنی بر ماینصب به چرا کردند بر مایرفع به و ما یخفض به چرا نکردند جواب
میگوییم تا حال بنا موافق شود بحال اعراب که اصل ست **و ان کان** یعنی اگر مسند الیه بعد دخول **معرفة**
باشد یعنی نکره نبود **او مفصولا بینه و بین لا** یعنی یا میان آن مسند الیه و لا نفی جنس چیزی فاصل بود
و باید دانست که قوله معرفة او مفصولا قضیه مانعة الخلو و قضیه مانعة الخلو آن قضیه را گویند که حکم کرده باشند
در وی بتنافی در کذب یعنی خالی از معرفه و مفصول نبود پس جایزست که هر دو جمع شوند یا معرفه بود فقط

و یا مفعول بود فقط پس درینجا دو شرط منتفی شدند از جمله سه شروطی که در تعریف منصوب بلا نفی جنس ماخوذ اند
که یکی اتصال و دوم نکارة و سوم اضافت ست حقیقة یا حکما و انتفاء شرط ثالث درینجا ضرور نیست
منتفی بود یا نبود پس از انتفای شرطین اولین شش صورة حاصل میشوند زیرا که اگر اسم لا معرفه و مفصول
بود از دو حال خالی نیست که مضاف ست یا مضاف نیست مثل لا فی الدار غلام زید و لا عمرو و امثال
لا فی الدار زید و لا عمرو و این دو صورت اند و اگر اسم لا معرفه بود و مفصول نباشد پس نیز از دو حال خالی
نیست که مضاف ست یا مضاف نیست مثل لا غلام زید فی الدار و لا عمرو و مثل لا زید فی الدار و لا عمرو و این
نیز دو صورت اند و اگر اسم لا مفصول بود و معرفه نباشد بلکه نکره بود پس این نیز دو صورت اند از آن که آن
نکره از دو حال خالی نیست که مضاف ست یا مضاف نیست مثل لا فی الدار غلام رجل و لا امراة و مثل
لا فی الدار رجل و لا امراة و این جمله شش صورت اند و قوله وجب جزاء آن شرطیه است یعنی واجب
است در جمیع این صور الرفع یعنی رفع اسم لا بنا بر ابتدا برابر ست که آن اسم لا معرفه بود یا نکره اگر
گفته شود چون اسم لا معرفه بود چرا رفع واجب ست جواب میگویم اثر لا نفی جنس در معرفه
ممتنع ست زیرا که وضع لا نفی جنس برای نفی صفت نکرات ست پس لا نفی جنس عمل نخواهد کرد مگر در
نکره پس وقتی که لا نفی جنس بر معرفه در آید عمل نخواهد کرد پس آن اسم رجوع خواهد نمود بسوی حالت اصلی
خود که رفع ست بنا بر ابتدائیه اگر گفته شود در نکره مفصول چرا رفع واجب ست جواب میگویم
لا نفی جنس حرف ست و حرف در عمل ضعیف ست و معهذا عمل او با لاصالت نیست بلکه بمشابهت لیس
است و اعمال در معمول مفصول کار عامل قوی ست تا با وجود فاصله بر معمول خود عمل کند پس در
وقت فصل عمل نخواهد کرد و چون عمل نکرد پس آن اسم نیز رجوع خواهد نمود بسوی حالت اصلی خود که رفع است
بنا بر ابتدائیه و قوله و التکریر معطوف ست بر قوله الرفع یعنی واجب ست تکریر اسم لا مطلق نه بعینه یعنی
واجب نیست که بعینه آن اسم لا مکرر بود بلکه واجب اینست که نوع اسم لا مکرر شود پس مراد تکریر نوع اسم لا است
نه تکریر شخص اگر گفته شود چرا در معرفه تکرار واجب ست جواب میگویم اصل در لا نفی جنس اینست که بر
نکره داخل شود زیرا که موضوع ست برای نفی صفت جنس و چون اسم لا نفی جنس نکره بود نفی آحاد میشود
ازین جهت وقتی که اسم لا معرفه بود تکرار واجب کردند تا عوض بود از نفی آحاد در رعایت اصل حسب الامکان
حاصل آید اگر گفته شود چرا در نکره مفصول تکرار واجب کردند جواب میگویم تا جواب مطابق شود بسوال

زیراکہ قول سائل انیست کہ فی الدار رجل ام امرأۃ و در سوال تکرار است پس در جواب نیز تکرار واجب کردند از جہت مطابقت و این جواب در معرفہ نیز جاری است و تحقیق ہذا الجواب لفہم من کلام مولانا قطب الانامی قدس سرہ لا فی الدار رجل ولا امرأۃ جواب عن قال فی الدار رجل ام امرأۃ لانہ انما یجاب بالمکرر فی النفی اذا کانت التکریر موجودۃ فی السوال اذ لو لم یکن تکریر فی السوال لکان جوابہ لا او نعم عن غیر الذکر لاسم لعدم الاحتیاج الیہ والسائل اذا کان عالما بان فی الدار رجل ام امرأۃ قبل زمان السوال فلا یجوز ان یجاب بنعم لان السائل عالم بان فیہا احدہما لا بعینہ وانما سئل عن التعیین فان کان فی الدار رجل قال لہ فیہا رجل و ان کان فیہا امرأۃ قال لہ فیہا امرأۃ وان لم یکن فیہا وقت السوال کل منہما کان لا فی الدار رجل ولا امرأۃ لا تقتصر فی النفی علی قولک لا فان کان السوال غیر مکرر فجوابہ نعم او لا انتہی و قولہ **نحو قضیۃ لا اباحسن لہا متاول** جواب سوال مقدر ست تقریر سوال انیست کہ ابوالحسن کہ اسم لاء نفی جنس ست درین قول معرفہ است از انکہ کنیت اسد اسد الغالب امیرالمومنین و امام المتقین حضرت علی ابن ابی طالب ست کرم اللہ وجہہ و نہ مرفوع ست و نہ مکرر پس منافی قاعدہ مذکورہ کلیہ نیست و تقریر جواب انیست کہ مثل این ترکیب ماول ست بدو طریق اول اینست کہ فی الحقیقت اسم لا لفظ مثل ست کہ مضاف است بسوی ابوالحسن و تقدیر کلام انیست کہ ہذہ قضیۃ لا مثل ابی حسن لہا و اسم لاء نفی جنس چون نکرہ مضاف بود منصوب میباشد پس مثل منصوب ست بعدہ مثل را حذف کردند مضاف الیہ را قائم بمقام او نمودند و اعراب مضاف را بمضاف الیہ دادند ہذہ قضیۃ لا اباحسن لہا شد اگر گفتہ شود لانم کہ مثل نکرہ بود از انکہ مضاف ست بسوی علم و علم از معارف ست و ہر اسمی کہ بسوی معرفہ باضافت معنوی مضاف بود معرفہ میشود پس مثل معرفہ شد **جواب** میگویم کہ مثل اگرچہ مضاف ست بسوی معرفہ لیکن از جہت آنکہ در ابہام توغل دارد معرفہ نمیشود کما سیجئ فی بحث الاضافۃ انشاء اللہ تعالی و طریق دوم اینست کہ ابوالحسن درین قول نکرہ است از انکہ مراد از وصفت مشہورہ حضرت امیرالمومنین کرم اللہ وجہہ است کان الفعال والفرق بین الحق والباطل ست یعنی ہذہ قضیۃ لا فیصل لہا و فیصل بروزن حیدر ست ہو القضاء بین الحق والباطل پس اطلاق فیصل از باب مجاز ست بغرض مبالغہ از قبیل رجل عدل و ہذہ قضیۃ لا اباحسن لہا قول اصحاب است رضی اللہ تعالی عنہم کہ چون قضیہ صعب پیش می آید و حق و باطل منکشف نمی شد در ان وقت میفرمودند کہ ہذہ قضیۃ لا اباحسن لہا و حاصل ہر دو طریق انیست کہ اسم لا درین قول معرفہ نیست تا کلیت

ضابطه مذکوره منتقض شود وطریق دوم را تقوی و تائید نیست که حسن درین قول مجرد از لام ست زیرا که ضابطه
اینست که چون از علم صفت مشهوره مراد بود در از لام مجرد میکنند و نکره میسازند و بتنوین تنکیر منون میکنند
و قوله نحو مبتدا مضاف است و قوله قضیه لا ابا حسن لها مضاف الیه است و قضیه خبر مبتدا محذوف ست یعنی
هذه قضیة و در بعضی نسخ لفظ مثل بجای لفظ نحو واقع ست یعنی مثل قضیة لا اباحسن لها و مراد از مثل هر
ترکیبی ست که اسم لا نفی جنس درو بحسب ظاهر معرفه بود دوم رفع نباشد و مکرر نبود و قوله متاول خبر مبتدا است
والتاویل صرف التنفی عن الظاهر و فی مثل لا حول ولا قوة الا بالله و مراد ازین مثل هر ترکیبی ست که لای نفی
جنس درو مکرر شود بر سبیل عطف و اسم هر دو نکره مفرده بود بغیر فصل و جار مجرور متعلق ست بفعل
محذوف یعنی یجوز فی مثل لا حول ولا قوة الا بالله خمسة اوجه و ازینجا معلوم میشود که قوله خمسة اوجه فاعل
فعل محذوف است و جایز ست که مبتدا مؤخر بود و قوله فی مثل لا حول ولا قوة الا بالله خبر مقدم باشد یعنی ثابت
فی مثل لا حول ولا قوة الا بالله خمسة اوجه یعنی در مثل این ترکیب بحسب تلفظ پنج وجه اند اگرچه بحسب توجیه
زیاده از پنج میشوند زیرا که چون اسم لا را در هر دو موضع فتح داده شود پس لا نفی جنس درین صورت احتمال
دارد که در هر دو موضع برای نفی جنس بود یا در موضع اول برای نفی جنس باشد و در موضع ثانی زائده بود
و وقتیکه اسم لا را در هر دو موضع رفع داده شود پس لا نفی جنس درین صورت نیز احتمال دارد که لا در هر دو موضع
برای نفی جنس بود لیکن از عمل لغو باشد و یا در هر دو موضع بمعنی لیس بود و نیز احتمال دارد که اول بمعنی لیس و
ثانی زائده باشد و وقتیکه فتح داده شود اسم اول را و رفع داده شود اسم ثانی را پس جایز ست که لا ثانی زائده
بود و یا بمعنی لیس باشد و قوله فتحهما خبر مبتدا محذوف ست یعنی الاول فتحهما یعنی وجه اول ازان پنج وجه اینست
که هر دو اسم لا مفتوح بوند ازین جهت که لا در هر دو موضع برای نفی جنس باشد و قوله لا قوة احتمال دارد که معطوف
بود بر قوله لا حول از قبیل عطف مفرد بر مفرد و خبر هر دو محذوف باشد یعنی لا حول ولا قوة موجود الا بالله
بعده موجود را حذف کردند و الا بالله را قائم مقام او نمودند و مخفی و مستور نماند که در تقدیر خبر اختلافست
نزد بعضی خبر مثنی محذوف ست کما هو الظاهر یعنی لا حول ولا قوة موجودان الا بالله و نزدیک اکثر نحاة خبر
مفرد محذوف ست کما مر و وجه آن اینست که لا حول ولا قوة در حکم لا نفی جنس واحد ست زیرا که مآل
او اینست کلا شیء من الامرین الا بالله فافهم فانه ینفعک نفعا کثیرا و باید دانست که الحول بمعنی الحیلة
بازگشتن از بدی و قوة توانائی و قوت و نزد بعض لا حول ولا قوة الا بالله این معنی دارد که نیست بازگشتن بندگان

از گناه باری تعالی مگر بہ پناه خدای تعالی نیست قوت وطاقت بندگان را بر طاعت حق سبحانہ و تعالی مگر بتوفیق الله تعالی والتوفیق جعل الاسباب موافقة للمطلوب وبعبارة اخرى التوفيق توجيه الاسباب نحو المطلوب الخیر وقولہ ونصب الثانی خبر مبتدا محذوف است یعنی والثانی نصب الثانی و معطوف ست بر قولہ الاول فتحهما یعنی وجہ دوم از ان وجوه خمسہ نصب ثانی و فتح اول ست یعنی لاحول ولاقوة الا بالله بواسطہ آنکہ لا اول برای نفی جنس ست پس اسم اول مفتوح خواہد بود ونصب ثانی ازین جہت ست کہ لا ثانی مزید ست برای تاکید نفی و معطوف ... اول پس منصوب خواہد بود از جہت حمل آن بر اسم اول زیرا کہ فتح اول مشابہ است بنصب در حدوث کما مر تفصیلہ فی بحث المنادی فی شرح قولہ ترفع علی لفظہ و تنصب علی محلہ وجائز ست کہ برای ہر واحد از حول وقوت خبر واحد مقدر کردہ شود پس از باب عطف مفرد بر مفرد خواہد بود وچنانچہ جائز ست کہ خبر علاحدہ مقدر کردہ شود پس از باب عطف جملہ بر جملہ خواہد شد و علیہ القیاس فی البواقی وقولہ ورفعہ خبر مبتدا محذوف است وجملہ معطوف ست بر جملہ اولی یعنی والثالث رفعہ وضمیر مجرور راجع ست بسوی ثانی یعنی وجہ ثالث از ان وجوه خمسہ رفع ثانی و فتح اول ست مثل لاحول ولاقوة الا بالله اما فتح اول از انکہ لا اولی برای نفی جنس ست واما رفع ثانی از انکہ لا ثانی زائدہ ست واسم ثانی معطوف ست بر محل اسم اول زیرا کہ اسم اول در محل رفع ست بابتدائیہ وقولہ ورفعهما خبر مبتدا محذوف است وجملہ معطوف ست بر جملہ اولی یعنی والثالث رفعهما وضمیر مجرور راجع است بسوی دو اسم لا یعنی وجہ چہارم از ان وجوه خمسہ رفع ہر دو اسم ست از انکہ لاحول ولاقوة الا بالله جواب سوال شخصی ست کہ میگوید بغیر الله حول وقوة وحول وقوة در سوال مرفوع اند پس در جواب نیز مرفوع باشند بنا برابتدائیت از جہت مطابقت بسوال وعمل لا لغو نمودند وشرط الغا کہ تکریر ست درینجا موجود ست وقولہ ورفع الاول علی ضعف وفتح الثانی خبر مبتدا محذوف است یعنی والخامس رفع الاول آه وجملہ معطوف ست بر جملہ اولی یعنی وجہ خامس از وجوه خمسہ رفع اسم اول ست و فتح اسم ثانی ولیکن رفع اول ضعیف ست و فتح ثانی ظاہر ست از انکہ لا نفی جنس ست واما رفع ثانی کہ ضعیف است ازین جہت ست کہ لا بمعنی لیس بود وعمل لا بمعنی لیس قلیل و نادر ست کما مر فی آخر بحث المرفوعات سوال کرده اند لا نسلم کہ رفع اول ضعیف باشد از انکہ بنا ضعف او این ست کہ لا را بمعنی لیس گویند وجائز ست کہ رفع بنا برالغاء عمل لا بود وشرط الغا کہ تکریر لا ست نیز درینجا موجود ست پس

بیاید کہ رفع اول ضعیف بود ازانکہ لا بمعنی لیس نیست **جواب** گفتہ اند شرط الغا درینجا موجود نیست ازانکہ شرط الغا
محض تکریر نیست بلکہ تکریر ست با موافقت ہردو اسم در اعراب یعنی در ہردو اسم عمل لا لغو گردانند پس رفع
اول بنا بر الغا را متصور نیست ازانکہ در اسم ثانی عمل لا باقی ست ولا یخفی بطلان ہذا الجواب زیراکہ شرط
صحت الغا مطلق تکریر ست و موافقت ہردو اسم در اعراب شرط نیست پس وجہ ضعف رفع اول قلت استعمال
است یعنی رفع اسم اول فقط قلیل ست ولا یخفی صواب ہذا الدلیل علی التحلیل و باید دانست کہ چون لا بمعنی
لیس بود ولیس لا حول ولا قوۃ الا باللہ از باب عطف جملہ بر جملہ است زیراکہ لا اول بمعنی لیس ست کہ خبر او
منصوب باشد ولا ثانی کہ برای نفی جنس ست خبر او مرفوع میشود پس نا جایز ست کہ برای ہر یک خبر علاحدہ
مقدر کردہ شود زیراکہ اگر خبر واحد مقدر کنند لازم آید کہ ہم مرفوع شود و ہم منصوب و ہو محال بالبدیہۃ و
نیز توجیہہ صواب یعنی لا در ہردو موضوع برای نفی جنس بود در اسم اول عمل لا لغو باشد جایز ست عطف مفرد
بر مفرد بتقدیر خبر واحد و یا عطف جملہ بر جملہ بود بتقدیر خبر علیحدہ **واذا دخلت الہمزۃ لم یتغیر العمل**
یعنی وقتی کہ داخل شود ہمزہ بر لار نفی جنس پس درین وقت عمل لار نفی جنس خواہ بنا بود یا اعراب
برحال خود باقی میماند و متغیر نمیشود اگر گفتہ شود غرض ازین بیان چیست و باعث برین تبیان
کدام ست **جواب میگویم** عمل لار نفی جنس بدخول حرف جر متغیر میشود کما تقول جئت بلا مال و کنت
بلا مال ازینجا وہم میشود کہ عمل لار نفی جنس بدخول ہمزہ نیز متغیر میشدہ باشد پس دفع کرد این وہم را بقولہ
واذا دخلت الہمزۃ الخ **جواب دوم** لار نفی جنس برای نفی در حال و مال ست و وقتیکہ بر لار نفی جنس ہمزہ
داخل میشود معنی تمنا و غرض میگرداند و دران وقت نفی فی الحال ست و فی المال نیست مثل الا نزول
عندی یعنی ایا نازل نمی شوید نزد من و مراد اینست کہ نزد من بیائید و ہمچنین الا ماء اشربہ یعنی آیا نیست
آب کہ بیاشامم و مراد اینست کہ آیا آب ہست کہ بیاشامم پس نفی اگرچہ بحسب صورت و فی الحال ست
اما فی المال و فی الحقیقت نیست و ازینجا معلوم شد کہ بسبب دخول ہمزہ نفی لار جنس باطل میشود و در بحث
مستثنی مذکور شدہ است کہ چون نفی از لار شبہہ بلیس منتقض شود عمل باطل گردد پس ازینجا وہم شدہ بود کہ چون
ہمزہ بر لار نفی جنس داخل شود عمل لار نفی جنس باطل می شدہ باشد پس دفع کرد مصنف رح وہم مذکور را بقولہ
اذا دخلت الخ اگر گفتہ شود لفظ عمل بحسب اصطلاح نحات مستعمل نیست مگر در معرب پس تعمیم آن بہ بنا
و اعراب جایز نیست فلا یصح ان یقال آن ہل لا فی لا رجل فی الدار لم یتغیر بدخول الہمزۃ **جواب میگویم**

مراد از عمل درینجا عمل لغوی ست یعنی اثر نه اصطلاحی وظاهر ست که هر یک از بنا و اعراب اثر لای نفی جنس ست
سوال کرده اند که وقت دخول همزه چرا عمل لای نفی جنس متغیر نمیشود با وجودیکه نفی در فی المال نمی ماند جواب
گفته اند که بدخول همزه نفی بالکلیه نمی رود از انکه نفی فی الحال باقی میماند اگرچه فی المال باقی نیست پس
همزه استفهام بحسب لفظ عامل نیست و بحسب معنی عامل ست لیس بدخول همزه عمل لای نفی جنس بحسب
لفظ متغیر نخواهد شد و معناها یعنی معنی همزه که داخل میشود بر لای نفی جنس الاستفهام یا استفهام
حقیقی ست یعنی استفهام ساذج غیر مخلوط بعرض و تمنی زیرا که در تمنی و عرض نیز استفهام ست لیکن استفهام
ساذج نیست و مراد از استفهام درینجا استفهام ساذج ست بقرینه قوله والعرض والتمنی مثل الارجل فی الدار
و قوله والعرض معطوف است بر قوله الاستفهام یعنی یا معنی همزه مذکوره عرض ست مثل الانزول عندی
و فرق میان عرض و تمنی بدو طریق ست اول انیست که عرض مخاطب را استدعی ست تا بر و عرض کند
و تمنی مخاطب را استدعی نیست اذ قد یقول المنفرد الاماء اشربه کما تقول لیت لی ماء اشربه و دوم انیست
که در عرض نفع مخاطب لازم ست و در تمنی لازم نیست زیرا که گاهی تمنی برای نفع خود میباشد بلکه اکثر همین ست
کما یظهر عند الرجوع الی الوجدان و باید دانست که چون معنی همزه مذکوره عرض بود در کلمه لا اختلاف ست نزدیک
مصنف رح و سیرافی و خیرولی انیست که حال لا در عرض همچون حال او قبل دخول همزه است یعنی چنانچه
قبل دخول همزه از و داخل اسما بود همچنین بعد دخول همزه از و داخل اسما ست و نزدیک اندلسی کلمه مذکوره
از و داخل افعال ست مثل آن و بود حروف تخصیص پس هر اسمی که بعد لا واقع شود نصب او بفعل مضمر
نزدیک اندلسی واجب ست مثل الازیدا تکرمه و درین باب از سیبویه هیچ روایت نیست یعنی لم یذکر
سیبویه ان حال لا فی العرض کحالها قبل الهمزة ام لا و قوله والتمنی معطوف ست بر قوله والعرض یعنی
یا معنی همزه مذکوره تمنی ست مثل الاماء اشربه در این جای که گویند که امید آب نبود اگر گفته شود لا هر که چون همزه
بر لای نفی جنس داخل شود عمل او متغیر نمیشود بلکه متغیر میشود بدلیل قول الشاعر ؎ الا رجلا جزاه الله خیرا
و توجیه تمسک باین طریق ست که رجلا درین شعر منصوب منون ست و اگر عمل لای نفی جنس بدخول همزه متغیر
نمی شد رجل درین شعر مفتوح میبود پس معلوم شد که بدخول همزه عمل لای نفی جنس متغیر میشود جواب میگویم
الا نمی گویم که لا درین شعر لای نفی جنس بود که همزه استفهام بر و داخل شده باشد بلکه مجموع حرفی ست موضوع برای
برای تخصیص کما قال الخلیل فکانه قال الشاعر الا ترونی رجلا یعنی بلا ترونی رجلا پس رجلا مفعول فعل

محذوف ست و از همین جهت منصوب و منون شد و اگر سلا است داریم که لا در شعر مذکور همان لای نفی جنس ست که بر وی همزه
داخل شده است کما عند یونس و قیاس هم این بود که رجل مفتوح میشد لیکن میگوییم که از جهت ضرورت شعر
منون شد فلا یصح به التمسک کما لا یخفی علی اولی النهی هرگاه که فارغ شد مصنف رح از مبحث اسم لای نفی جنس شروع
کرد در بیان توابع آن پس گفت **و نعت المبنی** قوله نعت مبتدا مضاف ست و قوله المبنی اگرچه بحسب ظاهر
مضاف الیه است لیکن فی الحقیقت صفت مضاف الیه محذوف ست و تقدیر کلام اینست که نعت اسم
لا المبنی و از قوله المبنی احتراز ست از ان اسم لا که معرب بود مثل لا غلام رجل ظریفا زیرا که نعت او معرب میباشد
نه مبنی و قوله **الاول** صفت نعت ست و ازین قول احتراز ست از ان نعتی که ماسوای نعت اول بود یعنی
نعت ثانی و ثالث و غیرهما از انکه ان نعت هم معرب میشود نه مبنی مثل لا رجل ظریف فی الدار و قوله **مفردا**
حال است از ضمیر مبنی که خبر قوله و نعت المبنی ست و عامل درو همان مبنی ست اگر گفته شود حال معمول است
و حق معمول اینست که از عامل موخر بود پس وجه تقدیم قوله مفردا بر قوله مبنی چه باشد جواب میگوییم
تقدیم حال مذکور از جهت فائده حصر ست لان تقدیم ما حقه التاخیر یفید الحصر یعنی نعت اسم لا مبنی که اول
بود مبنی نشود مگر وقتیکه مفرد بود پس از قوله مفردا احتراز ست از ان نعت که مضاف باشد زیرا که معرب ست
نه مبنی مثل لا رجل حسن الوجه و در قوله **یلیه** دو روایت ست نزدیک بعضی حال بعد حال ست از ضمیر مبنی که
درینجا بعد واقع ست چنانچه قوله مفردا حال ست از همان ضمیر و وجه تقدیم او بر عامل نیز همان ست که در قوله
مفردا مذکور شد پس درین وقت از احوال مترادفه است و بعضی گویند قوله یلیه جمله فعلیه صفت قوله مفردا ست
و از قوله یلیه احتراز ست از ان نعت که مفصول بود زیرا که نعت مفصول معرب میباشد مثل لا غلام فیها ظریف و
ضمیر فاعل که مستتر ست در قوله یلیه راجع ست بسوی نعت و ضمیر مفعول راجع ست بسوی اسم لا و بر روشن ضمیر خورشید نظیر
ظاهر و هویداست که بسبب قوله یلیه استغنا میشود از قوله الاول زیرا که در وقتیکه غیر مفصول ست نخواهد بود مگر نعت اول و
بقوله الاول استغنا نمی شود از قوله یلیه زیرا که جایز ست که نعت اول بود و لیکن مفصول باشد و قوله **مبنی** خبر نعت است
یعنی نعت مذکور درین وقت مبنی بر فتح میشود اگر گفته شود چرا مبنی بر فتح کردند جواب میگوییم نعت بر منعوت حمل
کردند و منعوت مبنی بر فتح بود پس نعت را نیز مبنی بر فتح کردند اگر گفته شود چرا نعت را بر منعوت حمل کردند جواب
میگوییم میان نعت و منعوت اتحاد معنوی ست از انکه ظریف نیست مگر رجل در مثل لا رجل ظریف فی الدار و
درین مقام میان نعت و منعوت اتصال لفظی هم واقع ست از جهت انکه نعت درینجا از اسم لا غیر مفصول است

ونیز نفی فی الحقیقت متوجہ نیست مگر بسوی نعت اگرچہ بحسب صورت متوجہ است بسوی خبر زیراکہ مقصود متکلم
از لا رجل ظریف فیہا نفی رجل ظریف در دار ست نہ نفی ثبوت در دار ولہذا اگر در دار رجل غیر ظریف بود
متکلم مذکور صادق خواہد بود پس از جہت مجموع این سہ امور نعت را بر منعوت حمل کردند وازینجا معلوم میشود
وجہ معرب شدن آن نعوت کہ خارج شدہ اند از قیود مذکورہ اگر گفتہ شود قاعدہ مذکورہ کلیہ نیست از انکہ باردا
در مثل نحو اللہم لا ماء ماء باردا نعت اول اسم لا ست مبنی ست ونیز موصول و مفرد ست وحال آنکہ معرب است
مبنی نیست **جواب میگوئیم** ضابطہ مسطورہ کلی ست و باردا کہ دران ترکیب واقع ست از افراد ضابطہ
مذکورہ نیست از انکہ الف لام کہ بر قولہ المبنی واقع ست عہد خارجی ست کہ اشارت میکند بسوی آن اسم لا
کہ مبنی بود بالاصالت وتبعیت بدلیل ذکر توابع در ما بعد پس باردا از قاعدہ مذکورہ خارج ست زیراکہ باردا
نعت آن اسم لا نیست کہ بالاصالت مبنی بود بلکہ نعت آن اسم لا است کہ مبنی بالتبع ست وقولہ **ومعرب**
معطوف ست بر قولہ مبنی یعنی نعت مذکور نیز معرب میشود اگر گفتہ شود نعت مذکور چرا معرب میشود **جواب**
میگوئیم اصل در توابع اینست کہ متبوعات خود را در اعراب تابع شوند نہ در بنا زیراکہ بنا امر عارض ست واصل
در اسم اعراب ست پس جایز ست کہ نعت مذکور معرب شود در **رفعا ونصبا** از روی رفع ونصب پس برین
تقدیر قولہ رفعا ونصبا تمیز خواہد بود وجایز ست کہ منصوب بود بنزع خافض یعنی معرب برفع ونصب اگر گفتہ شود
چرا نعت مذکور مرفوع میشود **جواب میگوئیم** از جہت حمل آن بر محل اسم لا کہ بعید ست وآن محل رفع او بنا بر
ابتدا است اگر گفتہ شود چرا نعت مذکور منصوب میشود **جواب میگوئیم** از جہت حمل نعت مذکور بر لفظ اسم لا زیراکہ
فتح او مشابہ ست بحرکت اعرابی در حدوث کما مر تفصیلہ فی شرح قولہ ترفع علی لفظہ وتنصب علی محلہ فی بحث المنادی پس فتح او
گویا نصب ست **جواب دوم** اسم لا کہ مبنی ست محل قریب او نصب است زیراکہ لا نفی جنس ناصب اسم
رافع خبر ست ودر حدوث بنا بسبب امر عارض ست کما مر پس جایز ست نصب نعت مذکور بسبب حمل آن
بر محل قریب اسم لا نفی جنس وحاصل ہر کلام این ست کہ اسم لا نفی جنس در اصل مبتدا بود از انکہ لای نفی
جنس از نواسخ مبتدا وخبر ست بعدہ منصوب شد وبعد ازان مبنی گشت بسبب عارض کہ آن تضمن اسم او
بمعنی حرف ست کما مر پس اسم لا نفی جنس باعتبار آنکہ در اصل مبتدا بود محل او رفع ست ولیکن این محل بعید ست
وباعتبار آنکہ اسم لا نفی جنس ست محل او نصب ست واین محل قریب ست پس جایز ست کہ نعت او را بر محل بعید
او حمل کنیم ومرفوع سازیم ویا بر محل قریب او حمل کنیم ومنصوب خوانیم ویا گوئیم کہ فتح او گویا نصب ست از جہت

مشابہت در عروض حدوث پس نعت او را بر لفظ او حمل میکنیم و منصوب میداریم **نحو لا رجل ظریف**
واسم لا درین مثال مبنی ست وظریف که نعت اوست مفرد و متصل ست ازین جهت او را بر منعوت حمل کردند
ومبنی نمودند **وظریف** یعنی جایزست که نعت مذکور را بر محل بعید اسم لا حمل کنند و مرفوع خوانند **وظریفا** یعنی
نیز جایزست که نعت مذکور را بر لفظ اسم لا حمل کنند یا بر محل قریب او حمل کنند و منصوب خوانند **والا** یعنی اگر
چنین نباشد باین طریق که نعت اول نبود یا مضاف یا شبه بمضاف باشد یا مفعول بود **فالاعراب** خبر مبتدا
محذوف ست وجمله جزا شرط است یعنی فحکمه الاعراب فقط وجایزست که مبتدا بود محذوف الخبر والف لام در قوله
الاعراب عوض مضاف الیه است یعنی فاعراب ذلک النعت واجب یعنی اعراب آن نعت برفع ونصب درین صورت
واجب ست اما رفع از جهت حمل آن بر محل بعید اسم لا ونصب آن از جهت حمل آن بر محل قریب یا بر لفظ اسم
کما مر مثل لا غلام رجل ظریف وظریفا فی الدار ولا رجل ظریف کریم وکریما فی الدار ولا رجل حسن الوجه برفع وحسن الوجه
بنصب ولا غلام فیها ظریف وظریفا هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان نعت اسم لا شروع کرد در بیان
احوال اسمی که معطوف بود بر اسم لا پس گفت **والعطف** مبتدا است ومراد ازو معنی مصدری ست یعنی
عطف کردن بر اسم لا نفی جنس که مبنی بود بالاصالت وقوله **علی اللفظ وعلی المحل** متعلق ست بفعل مقدر
یعنی یحمل واین جمله بیان طریق عطف ست وقوله **جائز** خبر مبتدا است یعنی عطف مذکور باین طریق که معطوف را
حمل کرده شود بر لفظ اسم لا و باین طریق که حمل کرده شود بر محل اسم لا جایزست و چون معطوف را بر لفظ اسم لا
منصوب خواهد بود ازانکه فتح از جهت حدوث خود مشابه است بنصب کما مر آنفا و چون معطوف را بر محل اسم لا حمل کنند مرفوع
خواهد بود ازانکه درحقیقت مبتدا است مثل قول الشاعر ؎ ولا اب وابنا مثل مروان وابنه ۞ اذا هو بالمجد ارتدا تا درا
واین شعر در مدح عبد الملک بن مروان ست یعنی نیست چنین پدر و پسر مثل مروان و پسر مثل مروان یعنی هرگاه مروان ردا
بزرگی بر خود کرده است وازار بزرگی پوشیده است یعنی هر دو از سر تا پا بزرگ اند و اکثر پدر و پسر در بزرگی متفق
نمی شوند مگر مروان و پسر مروان و ابنا درین شعر روایت کرده اند و همین روایت مشهور ست و بعضی روایت
کرده اند برفع بنا بر حمل آن بر محل و خبر لا محذوف است یعنی لا اب وابنا موجودان وضمیر هو راجع ست بسوی هر دو
والف در ارتدا و تاذرا برای اشباع ست اگر گفته شود چرا جایزست بنا بر اسمی که معطوف بود بر اسم لا مبنی و چرا
جایزست بنا بر نعت اسم مذکور جواب میگوییم معطوف و معطوف علیه منفصل اند بحرف عطف پس معطوف
مبنی نخواهد بود بخلاف نعت که او را با منعوت بجهند وجوه اتصال ست کما مر سوال کرده که چون عاطف

تعریر یا حتی ولکن لبس سلاست داریم که فصل کثیر ست اما وقتیکه واو عاطفه بود پس میباید که فصل یکحرفی را
اعتبار نکنند و معطوف را در حکم متصل معطوف علیه نموده مبنی گردانند یا آنکه واو برای جمعیت ست جواب گفته اند
که در مثل این معطوف لا را زیاده میگفتند زیراکه معطوف منفی ست و درین معطوف ازدیاد لا کثیر ست مثل
لا حول و لا قوة الا بالله پس گویا که لا موجود ست پس فصل کثیر شد ولا یخفی علی المتامل ضعف السوال والجواب
اگر گفته اند جواز عطف بر لفظ اسم لا بر محل او مسلم نیست ازانکه در مثل لا غلام لک ولا فرس در معطوف رفع
واجب است جواب میگوییم جواز عطف مذکور مطلق نیست بلکه این جواز جائی ست که معطوف نکره بود بدون
تکریر لای نفی جنس بواسطه آنکه اگر معطوف معرفه بود رفع واجب خواهد بود زیراکه لای نفی جنس در معرفه اثر نمیکند مثل
لا غلام لک والفرس واگر لای نفی جنس در معطوف مکرر بود حکم او همان ست که در لا حول ولا قوة الا بالله مذکور شد
و مخفی نماند که مصنف رح نعت اسم لا و معطوف او بیان کرد و باقی توابع را ترک نمود و اگر به بیان آنها متعرض می‌شد
اولی و انسب میبود و پس ازین کتاب حال آن توابع معلوم نمی‌شود ولیکن اندلسی فرموده است که حکم باقی توابع
چون حکم توابع منادی ست وقیل المفهوم من کلام شیخ الرضی قدس سره جواز البناء فی البدل دون وجوبه فافهم
و مثل لا اباله ولا غلامی له و همچنین لا ناصری له جائز ایها المتعلمون و یا ایها الناظرون هذا البحث دقیق و
بحر عمیق پس بگوش هوش ال باید شنید و گوهر مقصود باید چید که مراد ازین مثل هر ترکیبی ست که در وی بعد اسم
لای نفی جنس لام اضافت بود یعنی لام جار که برای نسبت ست و جاری کرده باشند بران اسم احکام اضافت
که یکی ازان اثبات الف ست در نحو اب یعنی اسماء سته و دوم ازان حذف نون ست از نحو غلامین یعنی مثنی و
سوم حذف نون ست از نحو ناصرین یعنی مجموع و قوله مثل مبتدا مضاف ست و قوله جائز خبر ست و تحقیق این مقام بتصحیح این
مرام آنیست که اسم لای نفی جنس در مثل لا اباله ولا غلامی له ولا ناصری له نکره مفرده است پس واجب آنیست که مبنی بود بر ما ینصب به
و جار و مجرور خبر لای نفی جنس باشد یعنی لا اب موجود له ولا غلامین موجودان له ولا ناصرین موجودون له ولیکن در بعضی
استعمالات بر اسم لای نفی جنس که درین ترکیب واقع ست احکام اضافت جاری کرده اند یعنی لا اباله میگویند
بزیادتی الف در اب ولا غلامی له میخوانند بحذف نون از غلامین که تثنیه است ولا ناصری له میگویند
بحذف نون از ناصرین که جمع است پس قیاس تقاضا میکند که این ترکیب جائز نشوند ازین جهت
مصنف رح بر جواز این ترکیب تصریح کرد بقوله و مثل لا اباله الی آخره یعنی اگرچه بحسب ظاهر قیاس عدم جواز
این ترکیب ست لیکن این ترکیب جائز داشته شده اند تشبیها له از جهت تشبیه دادن اسم لا که درین

تراکیب واقع ست ومضاف نیست وقوله **بالمضاف** متعلق ست بقوله تشبیها یعنی برای تشبیه دادن
اسم لا بمضاف وقوله تشبیها مفعول له است وفعل او محذوف ست که مفهوم میشود از قوله جاز وضمیر مجرور راجع است
بسوی اسم لا که درین تراکیب واقع ست وتقدیر کلام اینست که انما جیز مثل لا اباله الخ تشبیها لاسم لا الواقع فیه
و نیز جایز ست که ضمیر مذکور راجع بود بسوی مثل لا اباله و سیجی بیان المعنی علی هذا التقدیر اگر گفته شود چه احتیاج ست
بسوی حذف فاعل مجهول من جاز یجوز و چرا نمی گویند که قوله جاز عامل ست در قوله تشبیها له **جواب** میگویم
اگر گویند که قوله تشبیها له مفعول له است از قوله جاز اظهار لام واجب است از آنکه شرط تقدیر لام اتحاد فاعل
مفعول له و فاعل عامل او ست واین شرط درین وقت مفقود ست زیرا که فاعل قوله جاز ضمیر ست که راجع ست
بسوی مثل لا اباله و فاعل تشبیه نحات اند پس ازین جهت میگویند که قوله تشبیها مفعول له است از فعل محذوف
یعنی جیز علی وزن قیل و فاعل او و فاعل تشبیه نحات اند زیرا که جایز نمیدارند و تشبیه نمیدهند مگر نحات
و هرگاه اسم لا را که درین تراکیب واقع ست تشبیه داده اند بمضاف اگرچه مضاف نبود پس جاری کردند بران
اسم احکام اضافت و میگویند لا اباله بزیادتی الف و لا غلامی له و لا ناصری له بحذف نون تثنیه و نون جمع
پس اسم لا درین تراکیب معرب شد و مراد از مضاف که در قوله تشبیها له بالمضاف واقع ست آن مضاف است
که بتقدیر حرف جر مضاف بود از آنکه فرد کامل ست از افراد مضاف و باید دانست که مراد از مضاف عام نیست
بلکه همین اسم لا ست که در تراکیب مذکوره واقع شده وقتی که مضاف بود پس کلام مصرح این معنی دارد که تشبیها
لاسم لا الذی هو الاب والغلامین والناصرین اذا کانت غیر مضافة بها اذا کانت مضافة و فایده این
مراد در شرح قوله ومن ثم لم یجز لا ابا فیها مفصل مذکور خواهد شد ان شاء الله تعالی اگر گفته شود چرا تشبیه داده اند اسم
لا نفی جنس را که درین تراکیب واقع ست بمضاف پس جاری کردند احکام مضاف را بران اسم یعنی وجه
تشبیه چیست جواب میگویم **لمشارکته له فی اصل معناه** جار و مجرور متعلق ست بقوله تشبیها و
ضمیر مجرور راجع ست بسوی اسم لا که در تراکیب مذکوره واقع ست و قوله له متعلق ست بمشارکته و ضمیر مجرور
راجع ست بسوی مضاف و قوله فی اصل معناه نیز متعلق ست بمشارکته و ضمیر مجرور راجع ست بسوی مضاف و قوله فی
اصل معناه نیز متعلق ست بمشارکته و ضمیر مجرور راجع ست بسوی مضاف من حیث انه مضاف یعنی ضمیر بسوی ذات مضاف
راجع نیست بلکه راجع است بسوی مضاف بملاحظه وصف اضافت و اصل معنی اضافت اختصاص ست و تعریف در اضافت آید
بر اصل معنی اختصاص پس بیان قولهم غلام زید و غلام لزید باعتبار معنی اختصاص هیچ فرق نیست واما تعریف غلام

در مثال اول متفرع ست بر اختصاص بسبب خصوص مادہ وحاصل جواب انیست کہ اسم لائے نفی جنس راکہ درین
تراکیب واقع ست ازین جہت بمضاف تشبیہ دادہ اند واحکام مضاف بروجاری نمودند کہ اسم او وقتیکہ
مضاف بود ولنسبت کردہ شود اور ابسوی اسمی بواسطہ اظہار لام پس درین وقت مشارک میشود بمضاف کہ بتقدیر
حرف جرست در افادہ اختصاص و اگر ضمیر مجرور کہ در قولہ تشبیہا لہ واقع ست راجع بود بسوی مثل
لااباله الخ پس درین وقت کلام مصرح این معنی دارد کہ مثل لااباله ولاغلامی له و لاناصری له جائز تشبیها
له ای لمثل هذه التراكيب حيث لااضافة بتقدير حرف الجر فيها بالمضاف ای بتركيب يشتمل على الاضافة بتقدير
حرف الجر فی اصل معناه ای معنی مایشتمل علی الاضافة وهو الاختصاص فافهم واحفظ اگر گفته شود میان هر دو
اختصاص تفاوت ست یا نیست **جواب** میگویم تفاوت ست ازانکہ آن اختصاص کہ مفہوم میشود از
ترکیب اضافی بتقدیر حرف جر اتم واکمل ست ازان اختصاص کہ مفہوم میشود از ترکیب اضافی باظہار حرف
جر لانا اذا قال غلام زيد ففيه خصوصية لان المراد به غلام معين بخلاف ما اذا قيل غلام لزيد فانه لايكون فيه
تلك الخصوصية لان المراد به غير معين كذا قال مولانا قطب الدين الكلانی قدس سره وتوضیح این مقدمہ
در بحث مجرورات در شرح قولہ وتقييد تعريفا مع المعرفة بوجہ احسن خواہد شد انشاء اللہ تعالی وخلاصہ مرام
این مقام انیست کہ اسم لائے نفی جنس در تراکیب مذکورہ مضاف نیست واحکام اضافت بروجاری کردہ اند
وقیاس تقاضا میکند کہ اسم مذکور مبنی بود علی ماینصب بہ پس میباید کہ مثل این تراکیب جائز نبودی لیکن جائز ست
ووجہ جواز اینست کہ اسم لائے نفی جنس کہ درین تراکیب واقع ست اگرچہ مضاف نیست لیکن اورا بہمین
اسم لا وقتی کہ مضاف بود تشبیہ دادہ اند از جہت مشارکت ہر دو در اصل معنی اضافت کہ آن اختصاص
است لعدہ احکام اضافت بروجاری کردند پس مشبہ اب وغلامین وناصرین ست کہ مضاف نیست
ومشبہ بہ ہمین اب وغلامین وناصرین ست وقتیکہ مضاف بود بتقدیر حرف اگر گفتہ شود در اب وغلامین
وناصرین کہ مشبہ بہ اند رفع وتکریر واجب ست ازانکہ اب وغلامین وناصرین وقتیکہ مضاف بوند
بسوی ضمیر بتقدیر حرف جر معرفہ خواہند شد وچون اسم لائے نفی جنس معرفہ بود رفع وتکریر واجب ست کما مر
چون در مشبہ بہ رفع وتکریر واجب شد پس میباید کہ در مشبہ نیز رفع وتکریر واجب باشد نہ اثبات الف
وحذف نون تثنیہ ونون جمع **جواب** میگویم این اعتراض وقتی لازم آید کہ مشبہ بہ آن اب وغلامین وناصرین
بود کہ اسم لائے نفی جنس باشد ولیس کذالک زیرا کہ مشبہ بہ آن اب وغلامین وناصرین ست کہ اسم لائے نفی

جنس بود و مضاف باشد بتقدیر حرف جر مثل لا ابا لہ و غلامیہ و ناصریہ فلا یلزم المحذور المذکور و اگر سوالت دارم کہ مشبہ بہ ہمان اب و غلامین و ناصرین ست کہ اسم لای نفی جنس بود و مضاف باشد بتقدیر حرف جر پس میگوئیم کہ چون اسم لا را کہ در تراکیب مذکورہ واقع ست تشبیہ دادیم بہان اسم لا کہ مضاف ہست از جہت مشارکت ہر دو در اصل معنی اضافت کہ اختصاص ست پس اسم لای نفی جنس در تراکیب مذکورہ حکما مضاف شد و لیکن نکرہ است از انکہ فی الحقیقت مضاف نیست و بصورت انفصال ست از انکہ لام متوسطہ ست و تعریف مضاف مشروط ست باضافت حقیقی و چون اسم لای نفی جنس دران تراکیب نکرہ است و حکما مضاف شد پس احکام آن اسم لا کہ نکرہ بود و مضاف باشد برو جاری کردند و آن اثبات الف ست در اسماء ستہ و حذف نون تثنیہ و نون جمع است و ہذا السوال والجواب مما لم یسمہ فہم المتعلمین بل المعلمین الحمد اللہ الذی الہمنا تحقیق ہذا المقام و تدقیق ہذا المرام بحیث اندفع جمیع الاوہام وحصل التحیر والتعجب للناظرین من ذوی الافہام و من ثم یعنی از جہت آنکہ جواز این تراکیب ثلث موقوف ست بر تشبیہ غیر مضاف بمضاف در اصل معنی اضافت کہ اختصاص ست لم یجز جایز نشد ترکیب لا ابا فیہا یعنی فی الدار اگر گفتہ شود چرا جایز نشد جواب میگوئیم جواز او موقوف ست بر تشبیہ و تشبیہ موقوف ست بر مشارکت در اختصاص و چنین ترکیب یافتہ نمی شود کہ در وی اب را مضاف کردہ باشند بسوی دار و مفید اختصاص بود تا مثل لا ابا فیہا را آن ترکیب در اختصاص تشبیہ دادہ حکم بجواز کردہ شود والیہ اشارہ افضل الشارحین حضرت قدس سرہ السامی بقولہ فان الاختصاص المفہوم من اضافۃ الاب الی شیء انما ہو مایو معتبہ لہ و ہذا الاختصاص غیر ثابت للاب بالنسبۃ الی الدار فلا یصح اضافتہ الی الدار فکیف یشبہ ترکیب لا ابا فیہا بترکیب یضاف فیہ الاب الی الدار لمشارکۃ فی اصل معناہ انتہی اگر گفتہ شود مثل لا ابا فیہا مشارک ست بمثل غلام زید در اصل اختصاص پس میباید کہ جایز باشد جواب میگوئیم مراد از مضاف کہ در قولہ تشبیہا لہ بالمضاف واقع ست عام نیست بلکہ ہمان اسم لای نفی جنس ست وقتیکہ مضاف بود بتقدیر حرف جر چنانچہ سابق مذکور شد فلا یلزم المحذور المذکور و ہذہ فائدۃ موعودۃ فافہم و ازین تحقیقات واضح شد کہ عدم جواز مثل لا ابا فیہا ازین جہت ست کہ مشبہ بہ موجود نیست اگر مشبہ بہ موجود بودی مثال مذکور جایز شدی و حال آنکہ لا ضربی فی الیوم جایز نیست با وجودیکہ فی الیوم بود جایز نیست با وجودیکہ مشبہ بہ موجود ست یعنی لا ضربی الیوم و نیز لا ضربی فی الیوم کہ در اصل لا ضربین فی الیوم بود مشارک ست بلا ضربی الیوم در اصل معنی اضافت کہ آن اختصاص ست بطریق ظرفیت زیرا کہ اضافت در اصل مشارکت

این مثال معنی فی ست پس باید دانست که جواب درو بعدم جواز مثل لا ابا فیها نه این ست که مشبه به
موجود نیست بلکه عدم جواز او ازین جهت ست که مثل لا ابا فیها از مثل لا ابا فیها خارج ست ازانکه مراد از مثل لا ابا له
ولا امامی له آن ترکیب ست که در وی بعد اسم لای نفی جنس لام اضافت بود و احکام اضافت هم وجاری کرده باشد
وظاهرست که در مثل لا ابا فیها لام اضافت نیست پس از مثل لا اباه ولا غلامی له خارج ست فافهم واحفظ
فانه تحقیق المقام وتنقیح المرام بفضل الله الملک العلام علی نبیه افضل التحیة والسلام قوله ولیس بمضاف
جواب سوال مقدرست وتقریر سوال اینست که لا نسلم که اسم لای نفی جنس در تراکیب مذکوره مضاف
نبود جایزست که بسوی ضمیر مضاف باشد ولام جاره برای تاکید معنی اضافت مقحم بود وخبر لای
نفی جنس محذوف باشد یعنی لا اباه موجود واحتیاج نیست بسوی اعتبار تشبیه بمضاف وضمیر قوله لیس
راجع ست بسوی اسم لای نفی جنس که در تراکیب مذکوره واقع ست وحاصل جواب اینست که اسم لای
نفی جنس که دران تراکیب ست مضاف نیست لفساد المعنی از جهت فساد آن معنی که مقصود متکلم است
بر تقدیر عدم اضافت اسم لای نفی جنس بسوی ضمیر ومعنی مقصود نفی ثبوت جنس اب وغلامین وناصرین ست
برای مرجع ضمیر بالاستقلال یعنی بی آنکه بسوی تقدیر خبر احتیاج افتد وفساد این معنی مقصود بر تقدیر
اضافت بدو طریق ست اول آنکه اگر اسم لای نفی جنس دران ترکیب مضاف بود معنی آن ترکیب لا اباله
ولا غلامیه ولا ناصریه نخواهد بود واین معنی بدون تقدیر خبر تمام نمی شود یعنی لا اباه موجود ولا غلامین موجودان
ولا ناصریه موجودون وحال آنکه مقصود متکلم اینست که کلام تمام شود بدون تقدیر خبر یعنی اب وغلامین
وناصرین اسم لای نفی جنس بدون [illegible] مجرد خبر باشد ففساد المعنی المقصود للمتکلم ظاهر ودوم اینست که مراد
نفی ثبوت جنس اب وغلامین وناصرین ست برای مرجع ضمیر [illegible] که نیست جنس پدر برای او یعنی
آن شخص بی پدر [illegible] ست [illegible] لا غلامیه ولا ناصریه واگر اسم لای نفی جنس درین تراکیب مضاف
بود معنی آن تراکیب نفی [illegible] خواهد بود از پدر معلوم وهمچنین از غلامین معلومین وناصرین معلومین زیرا که
اضافت بسوی معرفه مفید تعریف ست این معنی خلاف مقصود متکلم ست وحضرت مولوی عصام الدین
قدس سره فرموده اند قال المصرح ولانه لو کان مضافا لزم الرفع والتکریر اذا لم یذکره فی المتن لانه معارض
بانه لو کان مفردا لزم عدم الالف ووجود النون فکما ان یعتذر عن وجود الالف وعدم النون بالتکلف
ویمکن ان یعتذر کذلک عن عدم التکریر والرفع بانه لما عرض عن غیر صورة المضاف مشابه المفرد المنکر فسلم

یرفع ولم یتکرر انتهی وقوله **خلافا لسیبویه** مفعول مطلق فعل محذوف ست یعنی خلفت خلافا ثابتا لسیبویه
والخلیل وجمهور النحاة زیرا که اسم لا نفی جنس که در ترکیب مذکوره واقع ست نزدیک سیبویه وخلیل
وجمهور نحاة مضاف است بسوی ضمیر وافحام لام جار درمیان مضاف ومضاف الیه از جهت تاکید لام
مقدر ست وقد عرفت ان المصنف رح حکم بفساده فان گفته شود چرا مصنف رح از میان مخالفین
سیبویه را ذکر کرد **جواب** میگویم از انکه سیبویه رح از ان مخالفین عمده بود وقول عمده مستند
ومتمسک میباشد **جواب** دوم غرض مصنف رح بیان اختلاف ست نه تعیین مخالفین ولا یخفی
بعده عن العبارة زیرا که اگر غرض مصنف رح بیان اختلاف می بود خلافا لسیبویه نمی گفت بلکه وفیه اختلاف
میفرمود وضمیر قوله **ویحذف** راجع ست بسوی اسم لا نفی جنس وقوله **کثیرا** صفت مفعول مطلق
محذوف ست یعنی ویحذف اسم لا النفی الجنس حذفا کثیرا وحذف اسم لا نفی جنس ازین جهت ست که اسم
مذکور در اصل مبتدا است وحذف مبتدا جائز ست پس جواز حذف اسم لا نفی جنس مبنی بر جواز حذف
مبتدا است ولهذا القیام قرینة نگفت از ان که حذف مبتدا بدون قیام قرینه جائز نیست کما مر پس حذف
اسم لا نفی جنس نیز بدون قرینه جائز نخواهد بود وقوله **فی مثل لا علیک** متعلق ست بقوله یحذف واسم
لا نفی جنس درین مثال محذوف ست که آن خوف باشد یا باس یعنی لا باس علیک او لا خوف علیک وقرینه
بر حذف اسم لا نفی جنس حالی ست از انکه قوله علیک اگرچه دلالت میکند برین که منفی بلا نفی جنس امری ست
محذوف ولیکن دلالت بر خصوصیت اسم لا نمیکند بلکه بحسب قرینه حالی امر محذوف مخصوص مقدر خواهند کرد مثل
خوف وباس وامثال آن ومراد از مثل لا علیک هر ترکیبی ست که خبر لا نفی جنس در و مذکور بود وبر حذف اسم
لا نفی جنس قرینه حالی یا مقالی باشد وباید دانست که حذف اسم لا نفی جنس جائز نیست مگر وقتیکه خبر موجود
بود از انکه اگر خبر محذوف باشد واسم را نیز حذف کنند اجحاف لازم آید وهو مکروه کراهة تحریمیة بالاجماع
والاجحاف از بیخ بر کندن وبعضی روایت کرده اند که حذف اسم وخبر لا نفی جنس جائز ست بقرینه سوال فاذا
قیل الا باس علی فتقول فی جوابه **لا ای لا باس علیک** هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان احکام واحوال
اسم لا نفی جنس شروع کرد در بیان احکام واحوال خبر ما ولا پس گفت **خبر ما ولا المشبهتین بلیس**
هو المسند بعد دخولهما یعنی خبر ما ولا که تشبیه داده شده اند بلیس آن ست که مسند بود بعد
دخول ما ولا وترکیب این قول اکثر ترکیب قوله قوله المنصوب بلا الخ قیاس باید کرد اگر گفته شود ما ولا را

در کدام چیز تشبیه داده اند بلیس جواب میگوییم در معنی نفی و در دخول بر جمله اسمیه یعنی چنانچه لیس معنی نفی دارد و بر جمله اسمیه داخل میشود همچنین ما و لا معنی نفی دارند و بر جمله اسمیه داخل میشوند و نیز گفته اند که چنانچه بای جاره بر خبر لیس زیاده میشود همچنین بر خبر ما و لا نیز زیاده میباشد لانه یقال ما زید بقایم و لا زید بقایم کما یقال لیس زید بقایم و الف لام موصول که بر قوله المسند واقع ست جنس ست و قوله مسند فصل ست و از وی احتراز کرده است از چیزی که مسند الیه میشود و از قوله بعد دخولها که نیز فصل ست احتراز ست از خبر مبتدا و مانند او از انکه مسند نیست یعنی دخول ما و لا و باید دانست که تعریف خبر ما و لا مانع نیست از انکه صادق می آید بر یضرب که در ما زید یضرب واقع ست و حال آنکه خبر نیست از انکه مجموع یضرب با فعل و فاعل خبر ست نه فعل فقط و وجه اندفاع این نقض همانست که در مرفوعات در شرح قوله خبر ان و اخواتها هو المسند بعد دخولها مفصل ذکر شد فمن اراد الاطلاع علیه فلیرجع الیه و قوله هی راجع ست بسوی خبریة خبر ما و لا و جایز ست که راجع باشد بسوی انتصاب خبر ما و لا و تانیث باعتبار خبر بود و قوله لغة خبر مبتدا است و قوله حجازیة صفت لغت ست یعنی خبریت ما و لا لغت اهل حجاز ست زیرا که ما و لا نزدیک اهل حجاز در اسم و خبر عامل اند و نزدیک بنی تمیم ما و لا هرگز عمل نمی کنند نه در اسم و نه در خبر بلکه هر دو مبتدا و خبر اند چنانچه قبل دخول ما و لا بودند و لیکن لغة اهل حجاز فصیح ست و ترجیح دارد از انکه نزول قرآن مجید بر لغت اهل حجاز ست کما قال الله تعالی و ما هذا بشرا بنصب بشرا و ما هن امهاتهم بکسر امهات بواسطه آنکه در جمع مؤنث سالم نصب تابع کسر ست اگر گفته شود هرگاه عمل ما و لا در اسم و خبر لغت اهل حجاز ست پس وجه تخصیص خبر چه باشد بلکه این تخصیص موهم آن ست که در اسم ما و لا اتفاق اهل حجاز و بنی تمیم ست و این ضلالت لا بد لها من هدایة جواب میگوییم ظهور عمل ما و لا باعتبار خبر ست زیرا که اسم ما و لا مرفوع میباشد چنانچه قبل دخول ما و لا بود و لیکن خبر قبل از دخول مرفوع میباشد و بعد دخول منصوب میشود پس از نصب خبر عمل ما و لا در اسم و خبر معلوم میشود و نصب خبر در لغت اهل حجاز ست ازین جهت خبر را ذکر خاص کرد جواب دوم ضمیر هی راجع ست بسوی عاملیت ما و لا هرگاه که فارغ شد مصرح از بیان عمل ما و لا شروع کرد در بیان چیزی که بسبب آن چیز عمل آن هر دو باطل میشود پس گفت **و اذا زیدت ان مع ما** وقتی که زیاده کرده شود کلمه ان با کلمه ما نحو ما ان زید قایم **او انتقض النفی بالا** یا وقتی که منتقض شود نفی بسبب الا مثل ما زید الا قایم و لا رجل الا قایم **او تقدیم الخبر** یا وقتیکه مقدم شود خبر ما و لا بر اسم آن هر دو مثل ما قایم زید و لا قایم رجل **بطل العمل** درین صورت عمل ما و لا باطل میشود اگر گفته شود چرا نگفت مصرح و اذا زیدت

مع ما و لا **جواب میگویم** کلمه ان بعد الا زیاده نمیشود بدلیل استقراء و در کلمه ان اختلاف ست نزدیک
بصریین زایده است و نزدیک کوفیین نافیه ست برای تاکید نفی اگر گفته شود وقتی که زیاده کرده شود کلمه
ان بعد کلمه ما چرا عمل او باطل میشود **جواب میگویم** کلمه ما عامل ضعیف ست زیرا که عمل میکند بمشابهت
لیس کما مر پس چون کلمه ان فاصل بود میان کلمه ما و اسم او عمل او باطل خواهد شد از انکه عمل در معمول بعید
از عامل قوی میتواند شد نه از عامل ضعیف اگر گفته شود وقتیکه نفی منتقض شود بالا چرا عمل ما و لا باطل میشود
جواب میگویم عمل ما و لا از جهت مشابهت بلیس ست در نفی کما سبق پس چون نفی منتقض شود بالا عمل باطل
خواهد شد اگر گفته شود چون خبر مقدم شود بر اسم ما و لا چرا عمل این هر دو باطل میشود **جواب میگویم**
وقتیکه خبر مقدم شود ترتیب مالوف متغیر خواهد شد و عامل ضعیف نتواند که در ترتیب غیر مالوف عمل کند
هرگاه که فارغ شد مصرح از بیان بطلان عمل ما و لا در اسم و خبر شروع کرد در بیان چیزی که بسبب آن خبر عمل ما
و لا در معطوف باطل میشود پس گفت **و اذا عطف** علیه یعنی وقتیکه عطف کرده شود اسمی بر خبر ما و لا
بموجب بحرف عطفی که فائده ایجاب و اثبات میدهد بعد نفی چون بل و لکن مثل ما زید مقیما بل مسافر و
لا زید مقیما بل مسافر و ما عمرو قائما لکن قاعد او ما عمرو قائما لکن قاعد **فالرفع** پس حکم آن معطوف مذکور درین وقت
انیست که مرفوع باشد از انکه بل و لکن بمنزله الا ست در نقض نفی و موجب بکسر جیم اسم فاعل ست من الایجاب
و قوله فالرفع خبر مبتدا محذوف ست یعنی فحکمه الرفع و جمله اسمیه جزا شرط مقدم ست هرگاه که فارغ شد مصرح
از بحث منصوبات شروع کرد در بحث مجرورات پس گفت **المجرورات هو ما اشتمل علی علم المضاف**
الیه و تحقیق این کلام را باعتبار ترکیب و مرجع ضمیر و بعضی سوال و جواب بر قوله المرفوعات هو ما اشتمل
علی علم الفاعلیة قیاس باید کرد و اعاده آن تحقیقات و تدقیقات را موجب اطالت و ملالت میداند
ازین جهت عنان قلم از آن وادی بالکلیه معطوف ساخته بمطالب جدیده می پردازد که مراد از هو موصول
اسم ست نه شی مطلق و الا تعریف مجرور مانع نمیشود از انکه صادق می آید بر دال که در غلام زید واقع ست زیرا که دال
مذکور نیز چیزی ست که مشتمل ست بر نشانی مضاف الیه و قوله هو ما اشتمل بمنزله جنس ست از انکه شامل ست بمرفوع
و منصوب و مجرور و قوله علی علم المضاف الیه بمنزله فصل ست و علامت مضاف الیه جر ست برابر ست
که بکسره بود چنانچه در مفرد منصرف و جمع مؤنث سالم مثل جاءنی غلام زید و غلام مسلمات و یا بفتحه باشد چنانچه
در غیر منصرف مثل جاءنی غلام احمد یا بیا بود چنانچه در تثنیه و جمع مثل رایت غلام مسلمین و مسلمین و آن کسره و فتحه

ویا عام ست از بین کہ لفظا بود کما مر یا تقدیرا مثل جاءنی غلام اخی وغلام حبلی وغلام سائی المفرد غلام ہو یدی الاسلام اگر گفتہ شود لانم کہ جر علامت مضاف الیہ است از انکہ زید در جاءنی زید ہمان ست کہ در غلام زید واقع ست پس باید کہ زید در جاءنی زید ہم مرفوع بود وہم مجرور وہو محال بالبداہۃ **جواب میگویم** این اعتراض وقتی لازم آید کہ جر علامت ذات مضاف الیہ بود ولیس کذلک زیرا کہ جر علامت صفت مضاف الیہ است وہی کونہ مضافا الیہ ولہذا حضرت قدس سرہ السامی قید حیثیت محذوف داشتہ اند چنانچہ فرمودہ اندای علامۃ المضاف الیہ من حیث ہو مضاف الیہ اگر گفتہ شود تعریف مجرور جامع نیست از انکہ خارج میشود لفظ حسب واللہ کہ در مثل بحسبک درہم وکفی باللہ واقع است زیرا کہ مضاف الیہ نیست پس عدم صدق تعریف المضاف الیہ علیہما **جواب میگویم** مضاف الیہ اگرچہ خاص ست لیکن انچہ مشتمل بود بر علامت مضاف الیہ عام ست از انکہ شامل ست بمضاف الیہ وانچہ مضاف الیہ نبود ولیکن بر علامت او مشتمل باشد ولفظ حسب واللہ اگرچہ مضاف الیہ نیست لیکن مشتمل است بر علامت مضاف الیہ پس داخل ست در تعریف مجرور اگر گفتہ شود علامت شی خاص بان شی خواہد بود نہ عام **جواب میگویم** این وقتی ست کہ علامت بمعنی خاصہ بود وہہنا لیس کذلک وبعضی وہم کردہ اند کہ اللہ در کفی باللہ مضاف الیہ است از انکہ نسبت کفی بسوی او فعل کفی منسوب است بواسطہ حرف جر لفظی پس تعریف مضاف الیہ برو صادق آید و بر عارف روشن ست کہ نسبت کفی بسوی اللہ بواسطہ حرف جر نیست بلکہ قبل دخول جر ست از انکہ با زائدہ است واللہ فاعل کفی ست کما لا یخفی و باید دانست کہ در مضاف الیہ باضافت لفظی اختلاف ست از کلام قوم معلوم میشود کہ در تعریف مضاف الیہ داخل نیست واز کلام مصرح معلوم میشود کہ در تعریف مضاف الیہ داخل است چنانچہ مفصل مذکور خواہد شد انشاء اللہ تعالی پس وجہ دخول آن در تعریف مجرور بر تقدیر اول انیست کہ مشتمل ست بر علامت مضاف الیہ اگرچہ مضاف الیہ نیست وبر تقدیر ثانی وجہ دخول آن ظاہر است لانہ مضاف الیہ اگر گفتہ شود مجرور مضاف الیہ است فقط پس جرا المجرورات گفت **جواب میگویم** از جہت رعایت تناسب بمرفوعات ومنصوبات **جواب دوم** بنظر افراد مجرور لان الجمع کما یجوز بالنظر الی الانواع یجوز بالنظر الی الافراد بل ہو الاکثر فتذکر ہرگاہ کہ فارغ شد مصرح از تعریف مجرور شروع کرد در تعریف

مضاف الیہ پس گفت **والمضاف الیہ کل اسم نسب الیہ شی بواسطۃ حرف الجر** نسبت **لفظا او تقدیرا** وتحقیق مقام اینست کہ اضافت در لغت بمعنی اسناد ست ودر اصطلاح مشہور عبارت از

از اتصال اسمین بحیث یصیر الاول معاقبا لحرف الجر اسمی مسقطا الیه والثانی معاقبا للتنوین و قبل الاضافة فیما
بینهم عبارة عن اتصال الاسمین بحیث یصیر الاول عوضا عن حرف الجر والثانی عوضا عن التنوین و الحق هو الاول
فاحفظ پس تعریف مضاف الیه نزدیک جمهور اینست که کل اسم نسب الیه اسم آخر بواسطه حرف الجر تقدیرا
مرادا و تعریف مضاف الیه نزدیک سیبویه اینست که کل اسم نسب الیه شئ بواسطه حرف الجر لفظا او تقدیرا
مرادا چنانچه مصنف تعریف کرده است پس مصنف تابع سیبویه است اگر گفته شود چرا اختیار کرد
مصنف مذهب سیبویه را جواب میگوییم تا بقدر امکان و بلا تکلف صحیح شود قولهم والجر علم المضاف الیه و نیز
پس زید مثلا که در مثل غلام لزید و مررت بزید واقع ست نزدیک مصنف مضاف الیه خواهد بود و نزدیک
جمهور نحات مجرور ست و مضاف الیه نیست از انکه تقدیر حرف جر و اسمیت مضاف نزدیک جمهور نحات
شرط مضاف الیه است و نزدیک مصنف هیچ یکی ازین دو امر شرط نیست اگر گفته شود چرا نگفت مصنف و هو
کل اسم بارجاع ضمیر بسوی مضاف الیه که در تعریف مجرور واقع ست تا کلام مختصر میشد جواب میگوییم
برای تضمین مراد جواب دوم مصنف وضع مظهر موضع مضمر ازین جهت کرد تا متنبه کند برین که مراد از مضاف
الیه درینجا غیر آن مضاف الیه است که در تعریف مجرور ماخوذ ست از انکه آن مضاف الیه عام ست ازین که حقیقی بود
یا مشابه بمضاف باشد چون قوله تعالی وکفی بالله شهیدا و مراد از مضاف الیه درینجا آنست که حقیقة مضاف
الیه بود و اگر ضمیری آورد برین معنی تنبیه نمی شد و مخفی نماند که این جواب تحقیق سابق را منافی است
از انکه سابق معلوم شد که مضاف الیه اگرچه خاص ست لیکن آنچه مشتمل بود بر علامت مضاف الیه عام ست
ظاهر بل لطلانه اظهر اگر گفته شود در اصول مقرر شده است که چون معرفه را بمعرفه اعاده کنند ثانی عین اول
میباشد پس برین تقدیر تنبیه مذکور از وضع مظهر موضع حاصل نمیشود جواب میگوییم آنچه در اصول مقرر
شده است ضابطه کلیه نیست بلکه اکثریه است کما فی التلویح و تحقیق کلمه کل در مرفوعات در شرح قوله مفعول ما لم یسم
فاعله کل مفعول حذف فاعله بتفصیل مذکور شد فمن اراد الاطلاع علیه فلیرجع الیه و مراد از اسم که در قوله کل اسم
واقع ست عام ست ازین که حقیقة بود چون زید در غلام زید یا حکما چنانچه یوم در قوله تعالی یوم ینفع الصادقین
صدقهم از انکه جمله که مضاف الیه واقع شود در حکم مصادر اند پس تقدیر یوم ینفع الصادقین اینست که یوم
نفع الصادقین اگر گفته شود نسب الیه اسم چرا نگفت جواب میگوییم مضاف چنانچه اسم میباشد همچنین
فعل نیز میباشد مثل مررت بزید و قوله کل اسم نسب الیه شئ جنس ست شامل ست بمضاف الیه و غیر مضاف الیه

چون مبتدا و فاعل و غیر آن و قوله بواسطه حرف الجر فصل ست و قوله لفظا او تقدیرا خبر کان محذوف ست
یعنی سواء کان حرف الجر ملفوظا او مقدرا و احتمال دارد که تمیز بود یا حال پس لفظا بمعنی ملفوظ و تقدیرا بمعنی مقدر
خواهد بود و قوله مرادا حال ست از حرف جر که موصوف ست بصفت تقدیر نه حال ست از مطلق حرف جر
و تقدیر کلام اینست که حال کون ذلک الحرف المقدر مرادا و مرادا از مراد بودن حرف جر مقدر اینست که عمل او
یعنی اثر او در لفظ باقی بود آن تفسیر باشد مثل غلام زید و خاتم فضة و ضرب الیوم نه مراد از مراد ابقا در نیت ست
پس اراد نمی شود که قوله مرادا بعد قوله تقدیرا مستدرک ست زیرا که تقدیر عبارت است از حذف شی از لفظ
و ابقا در نیت است و هو یعین المراد و از قوله مرادا احتراز ست از مفعول فیه و مفعول له زیرا که یوم الجمعه
و تادیبا در مثل قمت یوم الجمعه و ضربته تادیبا اسم اند که نسبت کرده شده است بسوی آنها قمت و ضربت بواسطه
حرف جر مقدر که آن کلمه فی در اول ولام جاره در ثانی ست ولیکن من حیث العمل مراد نیست از انکه اثر او که
جر ست در لفظ باقی نیست اگر گفته شود حرف جر را در مفعول فیه و مفعول له چرا من حیث العمل مراد نمیدارند جواب
میگوییم فعل در عمل قوی ست از اسم و حرف و مفعول فیه و مفعول له بعد فعل یا شبه فعل میباشد و ظاهر است
که عامل ضعیف با وجود عامل قوی عمل نتواند کرد پس مفعول فیه و مفعول له منصوب خواهد شد نه مجرور **فالتقدیر
شرطه ان یکون المضاف اسما** و مراد از تقدیر تقدیر خاص ست یعنی تقدیر حرف جر که من حیث العمل
مراد بود از انکه تقدیر مطلق مشروط باین شرط نیست که مضاف اسم بود کما فی صمت یوم الجمعة و ضربته تادیبا
اگر گفته شود چرا تقدیر مذکور مشروط ست باین که مضاف اسم بود جواب میگوییم فعل مضاف نمیشود بتقدیر حرف
جر از انکه اگر فعل مضاف شود بتقدیر حرف جر از دو حال خالی نیست که یا مضاف باضافت لفظی خواهد بود یا باضافت
معنوی و جایز نیست که مضاف شود باضافت لفظی از انکه در اضافت لفظی ناچار ست که مضاف صفت بود که
مضاف شود بسوی معمول خود و فعل صفت نیست پس فعل مضاف باضافت لفظی نخواهد شد و نیز جایز نیست که
مضاف شود باضافت معنوی از انکه اضافت معنوی افاده تعریف یا تخصیص لازم است و در فعل تعریف و تخصیص
منتفی است و انتفاء لازم مستلزم ست انتفاء ملزوم را پس فعل باضافت معنوی نیز مضاف نخواهد شد و قوله التقدیر
مبتدا است و قوله شرطه مبتداء ثانی ست و قوله ان یکون المضاف اسما بتاویل مصدر خبر مبتداء ثانی است
و جمله اسمیه خبر مبتداء اول ست و قوله مجردا تنوینه صفت اسم است و جایز ست که خبر یکون کم بود و قوله تنوینه
مفعول مالم یسم فاعله است اگر گفته شود مجرد شدن صفت اسم است نه صفت تنوین پس واجب است

کہ مجرد اعن تنوین میگفت تا ضمیر قولہ مجردا راجع میشد بسوی اسم جواب میگویم مراد از تجرید انسلاخ است از قبیل ذکر ملزوم و ارادہ لازم کما اشارہ الیہ قدس سرہ السامی بقولہ ای منسلخا عنہ تنوینہ جواب دوم معنے انسلاخ در قولہ مجردا لتضمین کردہ اند و ظاہر ست کہ انسلاخ صفت تنوین است اگر گفتہ شود چنانچہ تجرید مضاف از تنوین شرط تقدیر مذکور ست ہمچنین تجرید مضاف از نون تثنیہ و نون جمع نیز شرط آن تقدیر ست پس چرا نگفت مصنف رح مجردا تنوینہ و نونا التثنیۃ والجمع جواب میگویم نون تثنیہ و نون جمع قایم است مقام تنوین پس مراد مصنف رح اینست کہ مجردا تنوینہ و مایقوم مقامہ اگر گفتہ شود نون تثنیہ و نون جمع چرا قایم است مقام تنوین جواب میگویم از انکہ ہر یک از نون تثنیہ و نون جمع بدل است از تنوین اگر گفتہ شود چرا تقدیر مذکور مشروط است بتجرید مضاف از تنوین و نون تثنیہ و نون جمع جواب میگویم ہر یک از تنوین و نون تثنیہ و نون جمع دلالت میکند بر انقطاع کلمہ و تمامی کلمہ و اضافت بتقدیر حرف جر عبارت است از اتصال تام بحیثیتی کہ اول از ثانی بسبب آن اتصال کسب کند تعریف یا تخصیص یا تخفیف را و ظاہر ست کہ میان اتصال و انقطاع منافات است و جمع میان اضافت و تنوین و مایقوم مقامہ جمع بین النقیضین ست پس اضافت بتقدیر حرف جر متصور نیست مگر بتجرید مضاف از تنوین و نون تثنیہ و نون جمع و قولہ لاجلہا متعلق ست بقولہ مجردا و ضمیر مجرور راجع است بسوی اضافت یعنی تجرید مضاف از تنوین و مایقوم مقامہ بسبب اضافت بود پس جایز نیست الغلام زید و الضارب زید بواسطہ آنکہ سقوط تنوین از مضاف درین دو ترکیب بسبب اضافت نیست بلکہ بسبب دخول الف لام ست بخلاف غلام زید و ضارب عمرو حسن الوجہ و ضاربا زید ضاربو زید کہ حذف تنوین و نون تثنیہ و نون جمع از مضاف در این امثلہ بسبب اضافت است اگر گفتہ شود الحسن الوجہ بالاتفاق جایز ست و حالانکہ سقوط تنوین درو بسبب الف لام است نہ بسبب اضافت پس شرط تقدیر حرف جر درو مفقود ست و حالانکہ حرف جر درو مقدر است از انکہ در اضافت لفظی نزدیک مصنف رح حرف جر مقدر میباشد چنانچہ عنقریب بمفصل معلوم خواہد شد جواب میگویم این شرط اکثری است از انکہ جمیع مواد اضافت معنوی و اکثر مواد اضافت لفظی مشروط اند باین شرط زیراکہ در اضافت لفظی تخفیف میباید در مضاف یا در مضاف الیہ و در مثل الحسن الوجہ در مضاف الیہ است چنانچہ در شرح قولہ ولا تفید الا تخفیفا فی اللفظ مفصل مذکور خواہد شد انشاء اللہ تعالی اگر گفتہ شود الضارب الرجل بالاتفاق جایز ست و حالانکہ سقوط تنوین درو بسبب الف لام ست نہ بسبب اضافت جواب میگویم قیاس اگرچہ تقاضا میکند

عدم جواز مثل الضارب الرجل لیکن جواز آن بسبب حمل او بر الحسن الوجه ست کما سیجی انشاء الله تعالی اگر گفته شود تجرید مضاف از تنوین در مثل حواج بیت الله مقصود نیست از انکه مضاف درین مثال غیر منصرف است پس تجرید او از تنوین بسبب عدم صرف ست نه بسبب اضافت و حواج در اصل حوائج بود بر وزن مساجد جیم را در جیم ادغام کردند حواج شد **جواب میگویم** مراد از حذف تنوین مضاف بسبب اضافت انیست که مضاف باین حیثیت بود که اگر در وی تنوین باشد حذف او بسبب اضافت واجب بود و حواج در مثال مذکور همچنین است از انکه باین حیثیت ست که اگر در وی تنوین بود حذف او بسبب اضافت باشد و مخفی نماند که از ینجا صحت اضافت الغلام بسوی زید لازم نمی آید کما یتوهم زیراکه الغلام باین حیثیت ست که اگر در وی تنوین بود بسبب الف لام ساقط گردد نه بسبب اضافت

جواب دوم سقوط تنوین عام ست که حقیقت بود یا حکما و در حواج حکما سقوط تنوین ست و مراد از سقوط تنوین انیست که کون المضاف بحیث لو اقیم اسما آخر مقامه یسقط تنوینه حقیقة بسبب الاضافة و حواج فی ذلک المثال کذلک فافهم

و باید دانست که در اضافت لفظی اختلاف ست نزدیک جمهور در اضافت لفظی حرف جر مقدر نیست و از کلام مصرح که در متن و شرح است صریح معلوم میشود که در اضافت لفظی حرف جر مقدر میشود از انکه اضافت بتقدیر حرف را بسوی معنوی و لفظی تقسیم کرده است و لیکن مخفی نماند که مصرح در تصنیفات خود هرگز بیان نکرده که در اضافت لفظی حرف جر مقدر میشود چنانچه بیان کرده است که در اضافت معنوی جای لام مقدر میشود و جای من و جای فی و فاضل الشامی حضرت قدس سره السامی فرموده اند ثم المتبادر من هذا التعریف نظرا الی الکلام القوم حیث لم یسووا قائلین بتقدیر حرف الجر فی الاضافة اللفظیة انه غیر شامل للمضاف الیه انتهی و امام الباحثین مولانا عصام الدین قدس سره فرموده انما قال المتبادر لانه یمکن تادیل التعریف بان المراد بواسطة حرف الجر لفظا او تقدیرا اعم من التقدیر حقیقة او حکما انتهی او مستور و محتجب نماند که بعضی نحات فرموده اند که چون اسم فاعل مضاف شود بسوی مفعول خود مثل زید ضارب عمرو پس اضافت لفظی درین وقت بمعنی لام ست یعنی ضارب لعمرو و چون صفت مشبه مضاف شود بسوی فاعل خود پس اضافت لفظی درین وقت بمعنی من بیانیه است فان ذکر الوجه فی قولنا جاءنی زید الحسن الوجه بمنزلة التمیز فان فی اسناد الحسن الی زید ابهاما فانه لا یعلم انه ای شیئ منه حسن فاذا ذکر الوجه فکانه قال من حیث الوجه فافهم و ظاهر ست که تقدیر حرف جر بمثل این تادیلات محض تکلف و تعسف است کما لا یخفی علی المکلف اگر گفته شود از تادیل مذکور معلوم میشود که اضافت لفظی فائده تخصیص میدهد و حال آنکه اجماع نحات بر این ست که ان الاضافة اللفظیة لا تفید الا تخفیفا فی اللفظ **جواب میگویم** تخصیصی که بذکر وجه حاصل میشود از جمله فوائد

اضافت نیست ازانکہ قبل اضافت حاصل بود پس فائدہ اضافت نماند مگر تخفیف در لفظ ہرگاہ کہ فارغ شد مصرح
از تعریف مضاف الیہ شروع کرد در تقسیم اضافت کہ بتقدیر حرف جرست پس گفت **وہی** یعنی اضافت کہ
بتقدیر حرف جرست بر دو قسم است **معنویۃ** یکی اضافت معنوی ست **ولفظیۃ** دوم اضافت لفظی است
سوال کردہ اند چرا قسم اول را باضافت معنوی نام کردند جواب گفتہ اند ازانکہ فائدہ معنی میدہد در مضاف کہ آن
تعریف و تخصیص ست پس ازین جہت اورا نسبت کردند بسوی معنی وضعف این جواب ظاہرست زیراکہ ازین جواب
متبادر میشود کہ نسبت قسم اول بسوی مفاد ست کہ آن معنی تعریف و تخصیص باشد پس وارد میشود کہ اضافت لفظی
نیز فائدہ معنی میدہد در مضاف کہ آن خفت ست ولاشک ان الخفۃ معنی من المعانی فالاولی ان یقال
نسبۃ المعنوی الی المفاد لہ وکذا اللفظی فان الاضافۃ الاولی تفید تعیینا او تخصیصا لمعنی المضاف والثانی
لا تفید الا تخفیفا للفظ المضاف فنسب الاولی الی معنی المضاف والثانیۃ الی لفظہ فافہم واحفظ فانہ من
الجواہر المکنونۃ واللآلی المخزونۃ اگر گفتہ شود اضافت معنوی فائدہ تخفیف در لفظ مضاف ہم میدہد
پس وجہ تخصیص آن باسم معنوی چہ باشد **جواب میگویم** فائدہ لفظی کہ تخفیف ست مشترک است
میان اضافت لفظی و اضافت معنوی بخلاف فائدہ معنوی کہ مختص بقسم اول ست وغرض از تسمیہ امتیاز است
وامتیاز متصور نیست مگر بتسمیہ آن باضافت معنوی اگر گفتہ شود قسم ثانی را چرا باضافت لفظی نام کردند **جواب**
میگویم فائدہ قسم اول تخفیف ست در لفظ مضاف وافادہ معنوی اصلا نیست ازین جہت اورا نسبت
بسوی لفظ کردند و اضافت لفظی نام نہادند ہرگاہ کہ فارغ شد مصرح از تقسیم اضافت بسوی معنوی و لفظی
شروع کرد در تعریف قسم اول پس گفت **فالمعنویۃ** فا برای تفسیرست وقولہ معنویۃ مبتدا است
وقولہ **ان یکون المضاف غیر صفۃ** خبرست اگر گفتہ شود میان مبتدا وخبر صحت حمل میباید وہہنا
لیس کذلک زیراکہ صحیح نیست کہ کون المضاف غیر صفت بر اضافت معنوی محمول شود ازانکہ اضافت معنوی
در اصطلاح نحات عبارت است از نسبت شی الی شی بواسطہ حرف الجر تقدیرا مع افادۃ تلک النسبۃ معنی
فی المضاف **جواب میگویم** قولہ ان یکون الخ درحقیقت خبر مبتدا محذوف ست یعنی علامۃ المعنویۃ ان یکون
المضاف الخ فافہم اگر گفتہ شود اضافت معنوی را در تقسیم و تعریف چرا مقدم کرد **جواب میگویم** اضافت
معنوی فائدہ در لفظ و معنی میدہد و اضافت لفظی فائدہ نمی دہد مگر در لفظ پس اولی بتقدیم اضافت معنوی است
ومراد از صفت اسم فاعل و اسم مفعول و صفت مشبہ است نہ مصدر ازانکہ مصدر دلالت میکند بر ذاتی کہ با ماخوذ بود

بالبعض صفات پس تعریف صفت که در بحث غیر منصرف بوریان و صفت مذکور ست بروصادق نمی آید قوله
مضافة الی معمولها صفة صفت ست و مراد از معمول فاعل و مفعول ست قبل اضافت از انکه بعد
اضافت فاعل و مفعول نمی مانند بلکه مضاف الیه میشود حاصل مرام این مقام انیست که علامت اضافت
معنوی انیست که مضاف در معنی نبود که مضاف بوده باشد بسوی معمول خود خواه مضاف اصلا صفت نبود
یاصفت باشد لیکن مضاف نبود بسوی معمول خود بلکه مضاف باشد بسوی غیر معمول پس ازینجا معلوم شد
که مضاف در اضافت معنوی بر دو قسم ست یکی آنکه اصلا صفت نبود چون غلام زید دوم آنکه صفت
بود لیکن بسوی معمول خود مضاف نباشد چون مضارع مصر و کریم البلد که مضارع و کریم درین دو ترکیب
اگرچه صفت ست لیکن مضاف نیست بسوی معمول خود بلکه مضاف ست بسوی غیر معمول اگر گفته شود
لانم که مضارع و کریم درین دو ترکیب مضاف بود بسوی غیر معمول بلکه مضاف ست بسوی معمول
ازانکه مصر و بلد مفعول فیه است و مفعول فیه معمول ست و المعنی مضارع فی المصر و کریم فی البلد **جواب**
میگوئیم مراد از معمول درینجا فاعل و مفعول به است نه مطلق و مصر و بلد باین معنی معمول
نیست پس اضافت مضارع و کریم بسوی مصر و بلد اضافت صیغه بسوی غیر معمول ست هرگاه که فارغ شد
مصنف رح از تعریف اضافت معنوی شروع کرد و تقسیم آن که باعتبار تقدیر حروف جاره است پس گفت

وهی اما بمعنی اللام یعنی اضافت معنوی یا بمعنی لام مقدره ست **فیما عدا جنس المضاف**
و ظرفه یعنی تقدیر لام در اضافت معنوی مطلق نیست بلکه وقتی ست که مضاف الیه از جنس مضاف نبود
و نیز ظرف مضاف نباشد و مراد از نبودن مضاف الیه از جنس مضاف انیست که مضاف از افراد مضاف
الیه نباشد یعنی مضاف الیه صادق نیاید بر مضاف و غیر مضاف بواسطه آنکه جنس آنرا گویند صادق آید بر
کثرین مختلفین بالحقایق پس در خاتم فضة اضافت بمعنی لام نخواهد بود بواسطه آنکه مضاف الیه جنس مضاف
است زیرا که فضة که مضاف الیه است بر مضاف و غیر مضاف صادق می آید و همچنین در ضرب
الیوم اضافت بمعنی لام نخواهد شد ازانکه مضاف الیه ظرف مضاف است بخلاف غلام زید که مضاف الیه
درین ترکیب نه جنس مضاف است و نه ظرف مضاف اگر گفته شود لانم که زید درین مثال جنس غلام
نیست بلکه جنس غلام است ازانکه هر دو انسان اند **جواب میگوئیم** مراد از جنس بودن مضاف الیه برای
مضاف انیست که مضاف الیه بر مضاف و غیر مضاف صادق آید کما مر و ظاهر ست که زید بر غلام صادق

نمی آید اگر گفته شود می باید که در مثل غلام زید اضافت بمعنی لام نباشد زیراکه اضافت بمعنی لام مشروط است
بآنکه مضاف الیه جنس مضاف نبود یعنی بر مضاف و غیر مضاف صادق نیاید و زید ازان درین مثال اگرچه بر مضاف
صادق نمی آید لیکن بر غیر مضاف صادق می آید زیراکه صادق می آید بر ذات زید که غیر غلام است **جواب**
میگویم اضافت بمعنی لام مشروط است بعدم صدق مضاف الیه بر مضاف و غیر مضاف و ظاهر است که در
زید این مجموع منتفی و مراد از نفی نفی مجموع است من حیث المجموع برابر است که رفع هر دو جزء بود یا رفع یکی از
دو جزء و قوله **او بمعنی من** معطوف است بر قوله اما بمعنی اللام یعنی یا اضافت بمعنی من بیانیه است **فی**
جنس **المضاف** یعنی در صورتیکه مضاف الیه جنس مضاف بود یعنی صادق آید بر مضاف و غیر مضاف
و افضل الشارحین حضرت قدس سره السامی فرموده اند بشرط ان یکون المضاف الخ و مولانا عصام الدین
رح فرموده انه لا حاجة الی ذکر هذا الشرط لانه اذا صدق المضاف الیه علی المضاف وغیره لا محالة یصدق المضاف
علی غیر المضاف الیه لامتناع اضافت الاخص مطلقاً انتهی و بر روشن ضمیر خورشید نظیر ظاهر و هویدا است
که هرگاه اضافت اخص مطلق بسوی اعم ممتنع است پس امتناع این اضافت باعث است بر ذکر شرط
ذکرتا متعلم را هدایت بود و از ضلالت و لیالت محفوظ ماند پس امتناع اضافت مذکوره را علت عدم احتیاج
ذکر شرط مذکور نمودن از طریق مناظره انحراف ورزیدن و راه مکابره و مجادله پیمودن است و مستور
محتجب نماند که چون مضاف الیه صادق آید بر مضاف و غیر مضاف و همچنین مضاف صادق آید بر
مضاف الیه و غیر مضاف الیه پس درین صورت میان مضاف و مضاف الیه نسبت عموم و خصوص من
وجه خواهد بود پس ثابت شد که اضافت بمعنی من وقتی خواهد بود که میان مضاف و مضاف الیه
نسبت عموم و خصوص من وجه باشد و تعریف نسبت عموم و خصوص من وجه در شرح قوله لفظه مفصلا مذکور
شد مثل خاتم فضة که درین مثال اضافت بمعنی من است زیراکه مضاف الیه جنس مضاف است ازانکه صادق
می آید بر مضاف و غیر مضاف و کذا العکس کما هو مقتضی الشرط المذکور زیراکه فضة بر خاتم و غیر خاتم
صادق می آید و هر کجا که نسبت عموم و خصوص من وجه بود دو ماده افتراقی و یک ماده اجتماعی میباشد پس
انگشتری نقره ماده اجتماعی است که بر و هر یک از خاتم و فضة صادق می آید و انگشتری آهن ماده افتراقی
است از جانب فضة ازانکه بر و خاتم صادق می آید بدون فضة و نقره ناساخته ماده افتراقی است از جانب
خاتم ازانکه بر و فضة صادق می آید بدون خاتم اگر گفته شود چون مضاف الیه جنس مضاف بود چه

اضافت بمعنی لام نباشد جواب میگوییم مضاف الیہ را جنس مضاف نمی آرند مگر وقتی کہ بیان جنس مضاف مقصود بود پس مناسب اینست کہ اضافت بمعنی من باشد و باید دانست کہ مجرور فی کہ در قولہ فی جنس المضاف واقع ست محذوف ست و تقدیر کلام اینست کہ فی المضاف الیہ الذی ہو جنس المضاف چنانچہ مجرور فی کہ در قولہ او بمعنی فی ظرفہ واقع ست نیز محذوف ست و تقدیر کلام اینست کہ او بمعنی فی المضاف الیہ الذی ہو ظرف المضاف و ظرف عام ست ازین کہ ظرف زمان بود چون ضرب الیوم یا ظرف مکان باشد مثل قتیل کربلا و حاصل مرام و تحقیق مقام اینست کہ مضاف الیہ از دو حال خالی نیست کہ یا مباین ست بمضاف یا مباین نیست و مراد از مباینۃ مضاف الیہ بمضاف این ست کہ ہر یک از مضاف و مضاف الیہ بر دیگر صادق نیاید پس اگر مضاف الیہ مباین بود بمضاف نیز از دو حال خالی نیست کہ یا ظرف مضاف ست پس درین وقت اضافت بمعنی فی خواہد بود مثل ضرب الیوم و یا ظرف مضاف نیست پس درین وقت اضافت بمعنی لام خواہد شد مثل غلام زید و اگر مضاف الیہ بمضاف مباین نبود پس درین وقت میان مضاف و مضاف الیہ یا عموم خصوص مطلق خواہد بود یا مساوات یا عموم من وجہ اگر اول ست پس از دو حال خالی نیست کہ یا مضاف الیہ اعم و مضاف اخص ست مثل احد الیوم و یا عکس این مثل یوم الاحد و علم الفقہ در صورت اول اضافت ممتنع خواہد بود و در صورت ثانی اضافت بمعنی لام خواہد شد و احد یکشنبہ را گویند و اگر میان مضاف و مضاف الیہ مساوات بود مثل انسان ناطق و لیث اسد اضافت ممتنع خواہد بود و اگر عموم من وجہ بود پس مضاف الیہ از دو حال خالی نیست کہ یا اصل مضاف ست یعنی مضاف از مضاف الیہ ساختہ شدہ است مثل خاتم فضۃ پس درین وقت اضافت بمعنی من خواہد بود یا اصل مضاف نیست پس درین صورت اضافت بمعنی لام خواہد شد مثل فضۃ خاتمی خیر من فضۃ خاتمک اگر گفتہ شود میان لیث و اسد مرادفت ست مساوات نیست و مرادفہ عبارت ست از اتحاد دو لفظ در معنی و مساوات عبارت است از اختلاف در مفہوم و اتحاد در ما صدق مثل انسان و ناطق جواب میگوییم غرض از اضافت فائدہ است و در مثل این دو ترکیب فائدہ نیست پس اضافت ممتنع خواہد بود اگر گفتہ شود کلمہ اما کہ در قولہ اما بمعنی اللام الخ واقع ست دلالت میکند بر انحصار اضافت معنوی در اقسام ثلث پس وجہ حصر چیست جواب میگوییم اثبات این انحصار بدلیل استقرا ست اگر گفتہ شود مشہور در یوم الاحد و علم الفقہ و شجر الاراک و مسجد الجامع و طور سینا اضافت بمعنی لام ست حالانکہ

لام ظاہر نمیشود بحکم استقراء یعنی لایقال یوم الاحد مثلاً وہمچنین در مثل عند ولدی ودون که لام الاضافة اندلام ظاہر نمیشود زیراکه این اسماء مقطوع الاضافة استعمال نمیکنند پس اگر لام ظاہر کنند قطع اضافت لازم آید واین موجب تنافر ست ازانکه این اسماء غیر مانوس اند بقطع اضافت وہرگاه که در مثل یوم الاحد واسماء لازم الاضافة لام ظاہر نمیشود پس چگونه حکم کرده شود بتقدیر لام **جواب** میگویم اضافت بمعنی لام مشروط نیست بصحت تصریح لام بلکه افاده اختصاص که مدلول لام ست کفایت میکند ودر مثل یوم الاحد وامثال آن فائده اختصاص موجودست پس اضافت بمعنی لام خواہد بود وباید دانست که ازین جواب مندفع شد اشکال از جمیع مواد اضافت لامی که تصریح بلام دران مواد صحیح نیست ونیز حاجت نیست بسوی تکلفات بعیده ورکیکه که در مثل کل رجل وکل واحد میکنند چنانچه گفته اند که کل موضوع ست برای احاطه جزئیات کلی که مضاف الیه اوبود واضافت جزئی بسوی کلی اضافت بمعنی لام ست لیکن اظہار لام ممتنع ست مگر بعد تاویل کل بجزئیات یا افراد مثل ان یقال جزئیات للرجل او افراد له واگر تاویل نکنند ولام ظاہر نمایند انفکاک کل از اضافت لازم آید وہو غیر جایز ولا یخفی ما فیه زیراکه کل موضوع ست برای احاطه جزئیات وافراد وجزئی وفرد از جانب مضاف الیه ملحوظ میباشد کما تقرر فی علم المنطق فتصحیح اضافت الجزئی الی الکلی مما لا یجدی فی تصحیح اضافة کل الی الجزئی او الفرد فافہم وتامل **وہو قلیل** یعنی اضافت بمعنی فی در استعمال عرب قلیل ست وبعضی نحات این اضافت را بمعنی لام میگویند یعنی اضافت بمعنی فی را بسوی اضافت بمعنی لام رد میکنند فیقولون ضرب الیوم بمعنی ضرب له اختصاص بالیوم واضافت ضرب را بسوی یوم برای ادنی ملابسته میگویند که آن ملابسته وقوع ضرب دران یوم ست ودر اضافت بمعنی لام ادنی ملابسته کافی ست اگر گفته شود ممکن ست که اضافت بمعنی من را نیز بسوی اضافت بمعنی لام رد کنند وگویند که خاتم فضة بمعنی خاتم له اختصاص بالفضة است زیراکه میان مبیَّن ومبین اختصاص میباشد وازینجا ظاہر شد که اضافت بمعنی من واضافت بمعنی فی در این امکان وصلاحیت مساوی اند پس رد کردن اضافت بمعنی فی بسوی اضافت بمعنی لام ورد نکردن اضافت بمعنی من بسوی اضافت مذکوره ترجیح بلا مرجح است **جواب** میگویم اضافت بمعنی فی قلیل ست ازین جہت او را بسوی اضافت بمعنی لام رد کردند تا تقلیل اقسام حاصل آید بخلاف اضافت بمعنی من که کثیر است پس اولی آنست که او را قسم علیحده گردانیده شود وحاصل این جواب اثبات مرجح است در اضافت بمعنی فی که آن قلت استعمال است **نحو غلام زید**

مثال اضافت بمعنی لام ست یعنی غلام لزید **وخاتم فضة** مثال اضافت بمعنی من ست یعنی خاتم من فضة
والخاتم بالفتح والتاء المثناة الفوقانیة انگشتری **وضرب الیوم** مثال اضافت بمعنی فی ست یعنی ضرب
فی الیوم **وتفیده** یعنی فائده میدهد اضافت معنوی **تعریفا** یعنی تعریف مضاف پس تنوین در قوله
تعریفا عوض مضاف الیه است **مع المعرفة** یا مضاف الیه معرفه یعنی چون مضاف الیه معرفه بود آن وقت
اضافت معنوی فائده تعریف مضاف میدهد و ازین تقریر واضح شد که قوله المعرفة صفت موصوف
محذوف ست که آن مضاف الیه باشد اگر گفته شود چون مضاف الیه معرفه بود دران وقت اضافت
معنوی چرا فائده تعریف مضاف میدهد **جواب میگوییم** صورت ترکیب اضافت معنوی موضوعست
برای دلالت بر معلومیت مضاف چون مضاف الیه معرفه بود وافاده تعریف مضاف ازین جهت
نیست که نسبت امری بسوی امری معین مستلزم معلومیت منسوب بوده باشد والا مضاف باضافت
لفظی مثل ضارب زید نیز معرفه می شد و اضافت لفظی فائده تعریف مضاف میداد و نیز نسبت فعل
بسوی فاعل معین مستلزم نیست معلومیت فعل را پس غلام زید نگفته خواهد شد مگر وقتیکه غلام میان متکلم
ومخاطب معهود ومعلوم بود بخلاف ضارب زید اگر گفته شود هیئت ترکیب اضافی موضوع برای معلومیت
مضاف نیست پس گاهی جائی غلام زید میگویند ومراد غلام معین نمی باشد **جواب میگوییم** هیئت ترکیب
اضافت معنوی موضوعست برای تعیین و تعریف مضاف واستعمال او بدون اشارت بسوی معین بر سبیل
مجاز وخلاف وضع ست ومعتبر اصل وضع ست چنانچه معرف بلام تعریف در اصل وضع موضوعست
برای معین واستعمال او در غیر معین بر سبیل مجاز وخلاف وضع است کما فی قول الشاعر **شعر**
ولقد امر علی اللئیم یسبنی ۔ فمضیت ثمة قلت لا یعنینی ۔ یعنی بتحقیق گذشتم من بر بدبختی وشیطانی
که مرا دشنام میداد پس گذشتم و طرح دادم پس گفتم که آن بدبخت بدشنام مرا اراده نمی کند بلکه شخصی دیگر را
دشنام میدهد و لئیم که درین شعر واقعست اگرچه معرف بلام ست لیکن مراد ازو معین نیست بلکه غیر
معین ست ولهذا قول یسبنی که جمله فعلیه است صفت لئیم واقع شده و جمله صفت معرفه واقع نمیشود از انکه نکره را
بجمله خبریه وصف میکنند نه معرفه را کما سیجیء فی بحث التوابع ان شاء الله تعالی و باید دانست که ثمة که درین
شعر حرف عطف هست بضم ثاء مثلثه است نه بفتح کما هو المشهور فی العوام الذین کالهوام و ضابطه نیست
که ثم بغیر تاء منقوطه بنقطتین در عطف مفرد بر مفرد می آید و در عطف جمله بر جمله ثمة با تاء مذکوره نیز جائز است

فافهم واحفظ فانه من الجواہر المکنونۃ التی لا یمسہا الا المطہرون اگر گفتہ شود لا نم کہ اضافت معنوی فائدہ تعریف مضاف مید ہد زیرا کہ کلمہ مثل وغیر ونحو وشبہ ہر چند یکہ بسوی معرفہ مضاف بود معرفہ نمیشود پس اگر گوئے جانی غیر زید ومثل زید معلوم نخواہد شد کہ کدام آمد زیرا کہ کل ماسوای زید مغایر ومماثل زید ست کما لا یخفی جواب میگویم این کلمات ازان حکم مستثنی اند مگر وقتیکہ مضاف الیہ کلمہ غیر را ضد واحد بود کہ بضدیت معروف ومشہور باشد پس این کلمہ درین وقت معرفہ میشود مثل علیک بالحرکۃ غیر السکون وغیر درین مثال معرفہ است زیرا کہ مضاف الیہ او را کہ سکون ست ضد واحد ست وبضدیت مشہور ست کہ آن حرکت باشد وہمچنین لفظ مثال معرفہ میشود وقتیکہ مضاف الیہ او را مثلی بود کہ بمشارکت ومماثلت مضاف الیہ مشہور ومعروف باشد در امری از امور چون علم وشجاعت وکتابت پس اگر گوئی جاءنی مثل زید واراده کنی عمر را کہ در فضیلت وعلم بزید مشارک ست وبمماثلت زید در علم وفضیلت مشہور ست لفظ مثل درین وقت معرفہ خواہد بود وقس علیہ لفظ النحو والشبہ وقولہ وتخصصا معطوف ست بر قولہ تعریفا یعنی فائدہ مید ہد اضافت معنوی تقلیل شرکا مضاف را مع النکرۃ با مضاف الیہ نکرہ یعنی چون مضاف الیہ نکرہ بود آن وقت اضافت معنوی فائدہ تقلیل شرکا مضاف مید ہد مثل غلام رجل کہ غلام پیش از اضافت بسوی رجل شامل بود بغلام رجل وامراۃ وبعد اضافت بسوی رجل خاص شد بغلام رجل پس آن اشتراک وشیوع کہ در غلام قبل اضافت بود بعد اضافت نماند اگر چہ بعد اضافت نیز اشتراک وشیوع باقی است زیرا کہ شامل ست ہر غلام رجل وشرطہا یعنی شرط اضافت معنوی تجرید المضاف من التعریف خالی کردن مضاف ست از تعریف باین طریق کہ اگر ذو اللام ست الف لام را حذف کنند واگر علم بود نکرہ سازند بدو طریقی کہ در بحث غیر منصرف در شرح قولہ وما فیہ علمیت موثرۃ از انکہ صرف مفصل مذکور شد مثل زید نا خیر من زید کم اگر گفتہ شود وقتے کہ مضاف معرفہ نبود بلکہ نکرہ باشد پس درین وقت بدو شرط اضافت معنوی صادق نمی آید زیرا کہ تجرید مضاف از تعریف سبق وجود تعریف را اقتضا میکند چنانچہ زید مجرد عن الثیاب سبق وجود ثوب را میخواہد جواب میگویم کلام مصنف رح این معنی دارد کہ شرطہا تجرید المضاف ان لم یکن معرفہ جواب دوم مراد از تجرید تجرد است از قبیل ذکر ملزوم واراده لازم یعنی شرط اضافت معنوی خالی بودن مضاف ست از تعریف برابر ست کہ در اصلا تعریف نبود یا تعریف بود لیکن وقت اضافت مضاف را از تعریف مجرد کرده باشند اگر گفتہ شود چرا اضافت معنوی مشروط است بتجرید مضاف از تعریف جواب

میگوییم اگر مضاف معرفه بود از دو حال خالی نیست که یا او را بسوی معرفه مضاف کنند یا بسوی نکره در صورت
اول تحصیل حاصل لازم می آید از انکه فائده اضافت معنوی تعریف مضاف ست چون مضاف الیه معرفه است
و در صورت دوم طلب ادنی یا حصول اعلی لازم می آید و هر دو امر شنیع و قبیح زیرا که چون مضاف الیه نکره بود
فائده اضافت معنوی درین وقت تخصیص مضاف ست و ظاهر ست که تخصیص از تعریف ادنی است اگر گفته شود
مثل النجم والثریا والصعق معرفه بود از انکه معرف بلام ست و ابن عباس معرفه بود از انکه مضاف است
بسوی علم بعده باین کلمات نام نهادند و علم شوند و این تحصیل حاصل ست و معهذا این تحصیل حاصل
بالاتفاق جایز ست پس چه فرق ست میان این تحصیل حاصل و آن تحصیل حاصل که باضافت معرفه
بسوی معرفه لازم می آید جواب میگوییم لا نسلم که درین کلمات تعریف معرف باشد بلکه زوال تعریف
و تحصیل تعریف آخر ست یعنی زوال آن تعریف ست که بسبب الف لام و اضافت بود و تحصیل تعریف
علمی ست پس تحصیل حاصل لازم نمی آید اگر گفته شود لا نسلم که درین کلمات زوال تعریف اول بود جواب
میگوییم دلیل بر زوال تعریف اول اینست که این کلمات را در وقت علمیت اشاره بسوی معین
نیست که بسبب الف لام یا بسبب اضافت بود و قوله وما اجاز الکوفیون من الثلثة
الاثواب وشبهه من العدد مبتدا است یعنی ترکیبی او را نحات کوفه جایز داشته اند
و آن ترکیب الثلثة الاثواب و مانند اوست که از عدد ست یعنی آن عدد که معرف بلام بود و مضاف باشد
بسوی معدود خود که او نیز معرف بلام بود مثل الخمسة الدراهم والمائة الدینار و قوله ضعیف
خبر ست یعنی آن ترکیب ضعیف ست و حاصل اینست که عدد تجرید مضاف از حرف تعریف در هر عددی که مضاف
بود بسوی معدود اگر چه نزدیک نحات کوفه جایز ست لیکن ضعیف ست و باید دانست که قوله وما اجازه
الکوفیون الخ جواب سوال مقدر ست که وارد میشود بر قوله وشرطها تجرید المضاف من التعریف و تقریر
سوال اینست که لا نسلم که شرط اضافت معنوی تجرید مضاف از تعریف بود دلیل آنکه نحات کوفه عدم تجرید
مضاف از حرف تعریف در مثل الثلثة الاثواب جایز داشته اند و حاصل جواب اینست که این جواز
ضعیف ست از انکه مخالف قیاس و استعمال ست اما اول از انکه تحصیل حاصل لازم می آید کما مر و اما ثانی
از انکه عددی که مضاف بود بسوی معدود در کلام فصحا بدون لام واقع شده کما قال ذو الرمة
شعر ایا منزلی سلمی سلام علیکما * هل الازمن اللاتی مضین رواجع * و هل یرجع التسلیم او یکشف العمی

ثلث الاثافی والدیار البلاقع * والتسلیم جواب السلام والعمی ههنا عبارة عن الحجاب وعدم الاطلاع علی
احوال سلمی والاثافی جمع الاثفیه بالثاء المثلثة والفاء الموحدة وهی واحد من الاحجار الثلثة التی ینصب القدر
علیها والدیار جمع دار والبلاقع جمع بلقع ای الخالی وثلث الاثافی سه سنگ دیگدان وثلث درین شعر که عدد ست
مضاف است بسوی معدود و معرف بلام نیست اگر گفته شود لا نسلم که ما اجازه الکوفیون ضعیف بود و مخالف قیاس
و استعمال باشد و چگونه مخالف قیاس و استعمال بود که در حدیث خیر الانام علیه وعلی آله وصحبه تحفة التحیة والسلام
بالالف الدینار واقع ست **جواب** میگوییم الف که در حدیث شریف واقع ست بسوی دینار مضاف
نیست بلکه مبدل منه است و دینار بدل اوست اگر گفته شود هر چیزی که مخالف قیاس و مخالف استعمال
بود ممتنع میباشد نه ضعیف زیرا که ضعف را دلالت بر جواز ست و چون قول کوفیون بجواز مثل الثلثة الاثواب
مخالف قیاس و مخالف استعمال است پس واجب اینست که حکم کرده شود برو بامتناع نه بضعف پس قوله
ضعیف ضعیف است **جواب** میگوییم هرگاه که ترکیب مذکور بحسب صورت مشابه بود بقوله علیه الصلوة
والسلام بالالف الدینار ازین جهت حکم بامتناع نه نمود که موجب ترک ادب است **جواب دوم** مثل الثلثة
الاثواب دو جهت دارد یکی جواز دوم امتناع زیرا که اگر جزء اول مبدل منه گویند و جزء ثانی را بدل اعتبار نمایند
ترکیب مذکور جایز خواهد بود و اگر جزء اول را مضاف و جزء ثانی را مضاف الیه گویند ممتنع خواهد شد ازین جهت
مصرح حکم بضعف کرده که عام ست ازانکه ضعف مشترک است در ممتنع و در جایز ضعیف و باید دانست که دلیل
کوفیون بر تجویز مثال مذکور اینست که مضاف در اعداد همان چیز میباشد که مضاف الیه بود الا تری ان الثلثة
هی الاثواب لا غیر و چون مضاف و مضاف الیه در مثال مذکور واحد شد پس تحصیل حاصل لازم نمی آید تا حکم کرده شود
بامتناع مثال مذکور ازانکه شرط کسب مضاف تعریف را از مضاف الیه مغایرت است و مغایرت درینجا مفقود ست
و این دلیل بدو طریق منقوض ست و غیر صحیح ست اما اول ازانکه صحت این دلیل را جواز الخاتم فضة لازم ست زیرا که
خاتم و فضة چون ثلثة و اثواب در ما صدق متحد اند و الخاتم فضة بالاتفاق ممتنع و باطل ست و بطلان اللازم
یستلزم بطلان الملزوم و اما ثانی ازین جهت که شرط کسب مضاف تعریف را از مضاف الیه مغایرت مضاف و
مضاف الیه است من حیث اللفظ نه بحسب ما صدق پس در مثل الثلثة الاثواب تحصیل حاصل لازم می آید
ازانکه شرط کسب تعریف موجود ست هرگاه که فارغ شد مصرح از تعریف اضافت معنوی و بیان اقسام و احکام
و شروع کرد در تعریف اضافت لفظی پس گفت **واللفظیة** و موصوف محذوف ست یعنی اضافت لفظی علامت

ادا نیست کہ ان یکون المضاف صفۃ یعنی بودن مضاف ان صفت و سوال و جواب ان یکون ابر سوال و جواب ان یکون کہ در بیان اضافت معنوی واقع ہست قیاس باید کرد و قولہ صفت احتراز ست از مضافیکہ صفت نبود چون غلام زید و قولہ مضافۃ الی معمولہا صفت صفت ست و احتراز ست از مضافیکہ صفت بود لیکن بسوی معمول خود مضاف نباشد مثل مضارع البلد و کریم المصر و مراد از صفت اسم فاعل واسم مفعول و صفت مشبہ واسم تفضیل ست بخلاف مصدر کہ دلالت میکند بر ذات مبہمہ کہ با بعضی صفات ماخوذ بود فما وہم انہ من الصفات وہم و مراد از معمول فاعل و مفعول بہ است فلا اشکال بالبلد والمصر لما مر فی بیان الاضافۃ المعنویۃ اگر گفتہ شود چرا نگفت مصرح و اللفظیۃ بخلافہا یعنی بخلاف الاضافۃ المعنویۃ وحال آنکہ سو جزو مختصر ست جواب میگوئیم تعریف اضافت لفظی وجودی ہست و تعریف اضافت معنوی عدمی وظاہر ست کہ وجودی بر عدمی شرف دارد پس اگر مصنف مصرح و اللفظیۃ بخلافہا میگفت تعریف اضافت لفظی بہ تبعیت تعریف اضافت معنوی معلوم میشد و غیر اشرف را متبوع اشرف ساختن از شرفا بعید بلکہ ابعد ست اگر گفتہ شود چرا گفت مصرح و اللفظی فیما عداہ باوجودیکہ اعراب لفظی بر اعراب تقدیری شرافت دارد جواب میگوئیم اعراب لفظی از جہت کثرت افراد در احاطہ نمی آید پس لضرورت اعراب لفظی را تابع اعراب تقدیری کرد والضرورات تبیح المحظورات واسم فاعل کہ مضاف بود بسوی مفعول خود مثل ضارب زید و صفت مشبہ کہ مضاف بود بسوی فاعل خود مثل حسن الوجہ و چون این دو قسم کثیر الوقوع بود بر مثال ہمین دو قسم اختصار نمود و قس علیہ امثلۃ باقی الصفات و چون فارغ شد مصرح از تعریف اضافت لفظی شروع کرد در بیان فائدہ آن پس گفت ولا تفید و معنی فائدہ نمی دہد اضافت لفظی ہیچ فائدہ الا تخفیفا یعنی مگر فائدہ تخفیف فی اللفظ ونہ فائدہ تعریف و تخصیص و معنی الا حرف استثنا است و تخفیفا مستثنی ست و مستثنی منہ محذوف ہست یعنی لا تفید فائدۃ الا تخفیفا اگر گفتہ شود کہ حصر ممنوع ست بسند آنکہ قول زید ضارب عمرو دو فائدہ میدہد سوای فائدہ تخفیف یکی نسبت حدوث ضرب از زید و دوم نسبت وقوع آن بر عمرو جواب میگوئیم سند باطل ست از آنکہ افادہ قول مذکور دو نسبت مسطورہ را قبل اعتبار اضافت ہست و اضافت را دران افادہ ہیچ مدخل نیست جواب دوم مراد از فائدہ کہ مستثنی منہ است مطلق فائدہ نیست بلکہ تعریف و تخصیص و تخفیف ست بقرینہ مقابلہ اضافت لفظی با اضافت معنوی پس قول مذکور این معنی دارد کہ لا تفید الاضافۃ اللفظیۃ فائدۃ من التعریف والتخصیص والتخفیف الا فائدۃ التخفیف اگر گفتہ شود چرا اضافت لفظی فائدہ تعریف

وتخصیص نمیدهد جواب میگویم ازانکه اضافت لفظی از روی معنی در تقدیر انفصال ست زیرا که ضارب زید مثلا
همان معنی دارد که قبل از اضافت بران معنی بود پس اضافت لفظی را در معنی هرگز تاثیری نیست وتعریف
وتخصیص از معانی ست پس فائده تعریف وتخصیص نخواهد داد اگر گفته شود چه فائده ست در قوله فی اللفظ
جواب میگویم اشارت است بسوی وجه تسمیه این اضافت باضافت لفظی جواب دوم تصریح آنست
بوجه مقابله اضافت لفظی باضافت معنوی جواب سوم اگر مصرح لاتقید الا تخفیفا میگفت وقوله فی اللفظ
ترک میکرد وهم میشد که اضافت لفظی هیچ فائده نمیدهد فاما فائده تخفیف در معنی باین طریق که ساقط میشود
بعضی معانی از ملاحظه عقل بمقابله چیزی که ساقط شده است از لفظ که آن تنوین ونون تثنیه ونون جمع است و
منشاء این وهم انیست که متعلم افاده اضافت معنوی را در معنی بزیادت معنی تعقل کرده است پس چون
به بحث اضافه لفظی رسید ولاتقید الا تخفیفا بخواند ذهن او در قیاس افاده اضافت معنوی همین متبادر خواهد بود
که افاده اضافت لفظی تخفیف واسقاط بعضی معانی ست از ملاحظه عقل فافهم ولاتغفل وباید دانست که
افاده اضافت لفظی تخفیف را گاهی در مضاف میباشد فقط چون حذف تنوین ونون تثنیه ونون جمع مثل
ضارب زید وضاربوا زید وگاهی در مضاف الیه میباشد فقط مثل الحسن الوجه وگاهی در مضاف ومضاف الیه
میباشد معا مثل زید قائم الغلام ومثل الحسن الوجه که در اصل الحسن وجهه ضمیر مجرور را از مضاف الیه حذف نمودند
ودر صفت مستتر کردند ولام تعریف عوض محذوف در آوردند والحسن بسوی الوجه مضاف کردند الحسن الوجه
شد پس تخفیف درین مثال فقط در مضاف الیه است زیرا که تنوین مضاف بسبب لام تعریف ساقط شده است
قبل اضافت اگر گفته شود چون ضمیر را حذف کردند وعوض او لام تعریف در آوردند پس در مضاف الیه هم
فائده تخفیف نشد کما لایخفی جواب میگویم لام تعریف اخف است آنکه ساکن ست اخف است از ضمیری که
از حروف حلق ست ومتحرک ست بحرکت ثقیل که اشباع آن موجب آنست که دو حرف ملفوظ شوند یکی ضمیر مذکور
ودوم واو که اثقل حروف ست ولایخفی لطف هذا الجواب اگر گفته شود چرا بعد حذف ضمیر عوض او لام تعریف
می آرند جواب میگویم چون معهود ومفروض انیست که اضافت لفظی فائده تخفیف در لفظ میدهد ومعنی
برحال خود باقی میماند پس اگر بعد حذف ضمیر لام تعریف عوض محذوف نیارند ووجه را منکر گذارند وحال آنکه
وجه قبل ازین معرفه بود تغیر در معنی بسبب اضافت لفظی لازم آید وهذا خلف پس از تعویض لام تعریف ناچار ست
تا وجه بر تعریف خود ماند ونکره نگردد اگر گفته شود وجه بعد حذف ضمیر واستتار آن در وصف بهیچ وجه معمول نمی ماند

ازانکہ فاعل صفت درین وقت ضمیر مستتر خواہد بود ونہ وجہ آنکہ فاعل اصل ازاحتمال عقلی ست لیس وجہ فاعل نشد مفعول ہم نمی تواند بود ازانکہ صفت مشبہ لازم میباشد متعدی لیس اضافت الحسن بسوی الوجہ اضافت لفظی نیست بلکہ اضافت معنوی ست جواب میگوئیم مراد از معمول اینست کہ قبل اضافت معمول باشد یعنی فاعل یا مفعول بود وظاہر ست کہ ایں اضافت فاعل یا مفعول ہست آنکہ مضاف الیہ میشود معمول وجہ در مثال مذکور فاعل معنوی ست ودر مثل زید قایم الغلام در اصل زید قایم غلامہ بود چون خواستند کہ قایم را مضاف گنند تنوین او حذف کردند وضمیر را از غلامہ نیز حذف نمودند ودر قایم مستتر کردند عوض او لام تعریف درآوردند زید قایم الغلام شد پس درین مثال تخفیف در مضاف ومضاف الیہ ہا حاصل ست اگر گفتہ شود در مثل حواج بیت اللہ اضافت لفظی ہیچ فائدہ نداده است ازانکہ حواج غیر منصرف ست در اصل حواج بود بروزن مساجد سقوط تنوین از وجہت عدم الصرف ست نہ بسبب اضافت جواب میگوئیم سقوط تنوین عام ست ازین کہ حقیقۃً بود مثل ضارب زید یا حکماً باشد مثل حواج بیت اللہ وتحقیق این در شرح قولہ فالتقدیر شرط تجرید المضاف عن التنوین مفصل مذکور شد ان اردت الاطلاع علیہ فارجع الیہ اگر گفتہ شود لانسلم کہ اضافت لفظی ہیچ فائدہ نمید ہد سوای تخفیف بلکہ فائدہ تخصیص ہم مید ہد زیراکہ ضارب زید قبل اضافت عام بود کہ آن ضارب زید بود یا عمرو یا غیر آن وبعد اضافت خاص شد جواب میگوئیم اضافت لفظی ہیچ فائدہ سوای تخفیف نداده است زیراکہ این تخصیص قبل اضافت بود وایں اعتراضی ست مشہور وتقریر او اینست کہ اضافت معنوی نیز فائدہ تخصیص نمید ہد مثل غلام رجل زیراکہ این تخصیص قبل اضافت حاصل ست مثل غلام لرجل ودر معنی تمام است کہ فائدہ اضافت لفظی تخفیف را وانتفای ہر واحد از تعریف وتخصیص جائز نیست بر رجل الحسن الوجہ وجواز این ترکیب از جہت افادہ تخفیف ست بحذف تنوین از مضاف وسقوط ضمیر از مضاف الیہ از جہت آنکہ اضافت درین ترکیب فائدہ تعریف نداده است اگر فائدہ تخفیف نمیداد فائدہ تعریف میداد جائز نمی شد زیراکہ حسن صفت رجل واقع شدہ است ودرمیان صفت وموصوف مطابقت در تعریف وتنکیر واجب ست پس اگر اضافت حسن کہ اضافت لفظی ست از جہت آنکہ اضافت صفت بسوی معمول اوست فائدہ تعریف میداد حسن معرفہ میشد وصفت رجل کہ نکرہ است واقع نمی شد وحال آنکہ صفت او واقع شدہ است پس معلوم شد کہ اضافت لفظی فائدہ تخفیف می دہد وفائدہ تعریف نمید ہد وقولہ وامتنع معطوف ست بر قولہ جاز یعنی از برای وجوب فائدہ تخفیف وانتفای فائدہ

تعریف و تخصیص ممتنع شد مررت بزید حسن الوجه زیرا که موصوف معرفه است و صفت نکره پس ازینجا معلوم شد
که اضافت لفظی فائده تعریف نمیدهد اگر فائده تعریف میداد مبادا ترکیب اول جائز نمی شد ازانکه معرفه صفت نکره واقع
نمی شود و ترکیب ثانی جائز نمی شد ازانکه چنانچه موصوف معرفه است صفت نیز درین وقت معرفه است اگر گفته شود
کلمه من اجلیه است و ثم از اسماء اشارت ست و مشار الیه مجموع امور ثلثه است یعنی وجوب فائده تخفیف
و انتفاء فائده تعریف و تخصیص پس میباید که هریک امور ثلثه را در جواز ترکیب اول و امتناع ترکیب ثانی
مدخل باشد و حال آنکه افاده تخفیف و انتفاء فائده تعریف مستلزم جواز و امتناع ست و عدم افاده تخصیص
را در جواز و امتناع هرگز مدخل نیست **جواب میگوئیم** لانسلم که مجموع امور ثلثه مشار الیه ثم بود ازانکه
مشار الیه وجوب فائده تخفیف و انتفاء فائده تعریف است از جهت آنکه غرض از مثل قوله و من ثم و امثال
آن بناء لاحق بر سابق و استدلال بلاحق بر سابق میباشد و ظاهر ست که این معنی بقیاس انتفاء تخصیص منتفی است
پس واجب است که قوله و من ثم اشارة بود بسوی وجوب تخفیف و انتفاء تعریف فقط و اگر سلامت داریم
که مشار الیه مجموع امور ثلثه مذکوره است پس میگوئیم که استلزام هر واحد ازین امور ثلثه جواز و امتناع را
واجب نیست بلکه واجب اینست که بعضی ازان امور مذکوره را در استلزام جواز و امتناع مدخل باشد
فعلی هذا قوله و من ثم الی آخره مجاز لقولهم فلان قتیل تلک القبیلة مع انه لیس الا قتل بعضهم و قوله **وجاز**
معطوف ست بر جاز که مقدم است یعنی از جهت آنکه اضافت لفظی فائده تخفیف میدهد و جائز شد **الضار**
بازید والضاربو زید از جهت حصول تخفیف بحذف نون تثنیه و نون جمع بسبب اضافت اگر گفته
شود لانسلم که نون تثنیه و نون جمع درین مثال بسبب اضافت ساقط شده باشد بلکه بسبب لام تعریف
ساقط شده است ازانکه این دو نون عوض تنوین اند و لام تعریف مسقط تنوین است و هرچه مسقط
معوض عنه بود مسقط عوض میباشد و لهذا نون اعرابی را ساقط میکند **جواب میگوئیم** کلیه مذکوره مطلق
نیست بلکه مشروط است بوجود علت وهی ههنا مفقوده زیرا که لام تعریف ازین جهت مسقط تنوین که میان
لام تعریف و تنوین منافات و تضاد است و میان لام تعریف و نون تثنیه و نون جمع منافات و تضاد نیست
ازانکه تنوین برای تنکیر ست بخلاف نون تثنیه و نون جمع و این دو نون عوض تنوین اند در تتمیم کلمه نه در جمیع
اوصاف تنوین فلا اشکال اگر گفته شود جواز ترکیب مذکور یعنی مررت برجل حسن الوجه بسبب دو امر ست یکی
حصول تخفیف و دوم عدم افاده تعریف پس احتیاج نیست بسوی این دو مثال **جواب میگوئیم**

مقصود مصرح آوردن مثالی ست که در جواز آن محض حصول تخفیف را دخل بود **جواب دوم** مقصود
مصرح بیان اقسام تخفیف است یعنی حذف تنوین و نون تثنیه و نون جمع و قوله **و امتنع** معطوف است بر قوله
جاز یعنی از جهت وجوب فائده تخفیف ممتنع شد مثل **الضارب زید** از جهت عدم تخفیف ازانکه سقوط
تنوین بسبب لام تعریف است نه بسبب اضافت اگر گفته شود در تفریع جواز الضاربا زید و الضاربوا زید تعریف و
تعریف و تخصیص را هیچ دخل نیست بلکه وجوب تخفیف درین تفریع کافی است پس اولی انیست که این تفریع
بر تفریع سابق یعنی جواز مررت برجل حسن الوجه و امتناع مررت بزید حسن الوجه مقدم باشد ازانکه جواز و امتناع
این دو مثال متفرع است بر عدم افاده تعریف و تخصیص که از قوله الا تخفیفا که بطریق التزام معلوم میشود و جواز
الضاربا زید و الضاربوا زید و امتناع الضارب زید متفرع است بر وجوب فائده تخفیف که مراد مطابقة معلوم میشود و تقدیم
متفرع بر امری که صریحا مذکور ست اولی ست بر متفرع چیزی که ضمنا مذکور بود **جواب میگوییم** از جهت کثرت
لواحق الضارب زید این تفریع را موخر کرده قوله **خلافا** مفعول مطلق فعل محذوف است که ضمیر تو راجع ست
بسوی امتناع الضارب زید یعنی خلفت امتناعه خلافا ثابتا **للفراء** زیرا که فراء ترکیب مذکور را جائز میدارد بچهار
دلیل یکی آنکه میگوید که دخول لام تعریف بعد اضافت است بقصد تعریف و هذا غیر مستقیم جدا زیرا که قول تاخیر لام
تعریف که از روی حسن بر اضافت مقدم است مشعر بعدم حسن و حکم بخلاف ظاهر است **شعر الا لیس للفراء**
عسن * فکیف تحکم انه لبشر * ولا تحکم الاسماء بهو ظاهر * فلیس للفراء خبر * دوم شعر یکی از شعراء اعشی
است که ان الواهب المائة الهجان و عبدها ست و تقریر استدلال باین شعر انیست که قوله و عبدها که مجرور است
معطوف است بر قوله المائة پس معنی باعتبار عطف الواهب عبدها است و این بعینه مثل الضارب زید است
و الواهب عبدها ممتنع نیست زیرا که قول بعضی بلغا و فصحا ست پس الضارب زید هم ممتنع نخواهد بود و الاعشی
اسم لخمسة عشر شاعر الخمس عشرة قبائل و التفصیل فی القاموس و مصرح ازین استدلال جواب داد بقوله **و**
ضعف الواهب المائة الهجان و عبدها حاصل این کلام و تحقیق مرام مصرح و تدقیق مقام
انیست که قوله ضعف که صیغه ماضی مجهول ست احتمال دارد که از ثلاثی مجرد بود از باب کرم یکرم یا از ثلاثی مزید فیه
باشد از باب تفعیل و بر هر تقدیر اسناد ضعف که بسوی قول مذکور ست از دو حال خالی نیست که یا حقیقی
است یعنی این قول فی ذاته ضعیف است یا نسبت بسوی ضعف کرده شده است یا مجازی یعنی این
قول ضعیف است از روی استدلال یا نسبه کرده شده است بسوی ضعف از روی استدلال یعنی

یعنی استدلال ازین قول بر جواز الضارب زید ضعیف است سوال کرده اند که چرا این قول فی نفسه ضعیف است
و بچه سبب بسوی ضعف نسبت کرده اند **جواب گفته اند** بجهت آنکه الواهب عبدها ترکیب عجیب باشد و
مثل الضارب زید است و الضارب زید ممتنع ست از آنکه اضافت لفظی فائده تخفیف نداده است پس
الواهب عبدها نیز ممتنع خواهد بود و هر کلامی خصوصا شعری که مشتمل بود بر ترکیبی که ممتنع بود دلیل است
که از فصاحت و بلاغت بعید بلکه ابعد خواهد بود بر روشن ضمیر خورشید نظیر ظاهر و هویدا ست که ازین توجیه
مصادره بمطلوب بلکه مستلزم دور است لازم می آید زیرا که اثبات مطلوب که امتناع الضارب زید است موقوف
بر ابطال دلیل خصم که قول شاعر ست پس اگر ابطال دلیل خصم بر اثبات امتناع الضارب زید موقوف باشد
دور لازم می آید و هو محال بالضرورة لانه مستلزم لتقدم الشیء علی نفسه کما بین فی محله و مصادره در لغت عبارت
از خریدن خون کسی بمال آن کس یعنی مال او را باید بدهند تا از خون خود خلاصی یابد و در اصطلاح
عبارت است از آوردن دلیلی که اثبات آن موقوف بر مدعی بود و آن بر چهار قسم است اول آنکه
مدعی را عین دلیل گردانیده شود دوم آنکه مدعی جزو دلیل بود سوم آنکه صحت دلیل بر اثبات
مدعی موقوف باشد و چهارم اینست که صحت جزو دلیل موقوف بر مدعی باشد و مناسبت میان معنی لغوی
و اصطلاحی مصادرت ظاهر است زیرا که اثبات مدعی بذات مدعی که مناسب است بخریدن خون کسی
بمال آنکس اگر گفته شود چرا این قول ضعیف است از روی استدلال و بچه سبب با نسبت کرده شده است
بسوی ضعف از روی استدلال **جواب** میگوییم دلیل میباید که قطعی باشد و این شعر که دلیل قرار است
قطعی نیست از آنکه استدلال فراء ازین شعر موقوف ست بر اینکه قوله عبدها مجرور بود و احتمال دیگر نداشته باشد
در قول مذکور احتمال دارد که منصوب شود از آنکه مفعول معه است یا از آن جهت که معطوف است بر محل
قوله المائة که مفعول به واهب است و اگر مسلم داریم که قول مذکور مجرور است و احتمال دیگر ندارد پس گوییم
که جایز ست در معطوف چیزی که در معطوف علیه جایز نیست مثل قولهم رب شاة سخلتها به سخلتها معطوف است
به مجرور رب و معرفه است و حال آنکه مجرور رب واجب است که نکره بود و جایز نیست که معرفه باشد
کما سیجیء فی بحث الحروف انشاء الله تعالی فلا یقال رب سخلتها و یقال رب شاة و سخلتها پس الواهب عبدها
اگرچه ممتنع ست و جایز نیست لیکن الواهب المائة و عبدها جایز ست و هرگاه شعر مذکور دلیل بر مدعی
نیست پس استدلال باین شعر البته ضعیف خواهد بود اگرچه این شعر فی نفسه فصیح و کلام بلیغ است اگر گفته شود

استدلال فرا باین شعر نه ازین جهت است که قوله عبدها معطوف است بر قوله المایة و بواسطه عطف الواهب عبدها میشود مثل الضارب زید تا ازین وجوه تضعیف استدلال فرا که بشعر مذکورست صحیح باشد بلکه توجیه استدلال انیست که از قوله الواهب المایة مثل الضارب زیدست از جهت آنکه سقوط تنوین در هر دو بسبب دخول لام التعریف است نه بسبب اضافت جواب میگویم الواهب المایة بالاتفاق جایزست بجهت آنکه محمول است بر الحسن الوجه والضارب زید مثل الحسن الوجه نیست تا بر و محمول باشد کما سیجی بالتفصیل انشاء الله الملک الجلیل و بیت بتمامه انیست که ع الواهب المایة الهجان و عبدها عوذا تزجی خلفها اطفالها و تحقیق بیت انیست که قوله الواهب خبر مبتدا محذوف است یعنی هو الواهب المایة و ضمیر راجع ست بسوی ممدوح قوله الهجان معطوف است بر مایة و الهجان بالهاء المهملة والجیم ماده شتران سفید و یساوی فیه الجمع والواحد و لهذا صفت مایة واقع شده و جایزست که بدل مایة باشد یا مضاف الیه مایة بود از قبیل الثلثة الاثواب کما علی مذهب الکوفیین کما مر مفصلا و برین تقدیر وجه آخر در ضعف این شعر سوای وجوه مذکوره معلوم میشود و قوله و عبدها یا مجرورست از انکه معطوف است بر قوله المایة یا منصوب است از انکه مفعول معه است یا از انکه معطوف است بر محل مایة کما مر و ضمیر مجرور که در قوله عبدها ست راجع است بسوی مایه مراد از عبد درین مقام راعی مایة هجان ست از جهت تشبیه راعی بعبید در قیام بخدمت گذاری و نگاهبانی و پاسداری ایشان درین وقت مجاز مستعار خواهد بود از راعی و میتواند بود که مراد از عبد عبد حقیقی باشد یعنی مملوک و اضافت او بسوی ضمیر مایة هجان از جهت ادنی ملابسه علاقه بود و عوذ بذال معجمه جمع عایذ ست والعایذ ناقه شتر نو زاده بود و قوله عوذا بالنصب حال است از مایة یعنی دران حالیکه آن مایة نو زاد گان اند و لا یخفی ان فیه کمال تعریف و توصیف للممدوح و قوله تزجی که بزاء معجمه و جیم بصیغه مضارع معروف است از باب تفعیل حال بعد حال ست از مایة و فاعل او ضمیرست که راجع ست بسوی عبد و قوله اطفالها مفعول به است یعنی دران حالیکه میراند آن عبد در عقب آن مایة هجان بچه های آن ها را و احتمال دارد که قوله تزجی صیغه واحد مؤنث بود از مضارع مجهول از باب مذکور و قوله اطفالها درین وقت مفعول ما لم یسم فاعله خواهد بود اگر گفته شود از دو احتمال کدام احتمال متیقن و راجح ست جواب میگویم تیقن احتمال موقوف بر علم تحریک حرف روی است و هی غیر معلوم پس اگر حرف روی که آن لام ست درین مقام مرفوع ست پس احتمال ثانی متیقن است و اگر منصوب ست پس احتمال اول متیقن ست و تعریف حرف روی در بحث حرف و در بیان

تنوین ترنم مفصل مذکور خواهد شد انشاء الله تعالی و دلیل سوم فرّا بر جواز الضارب زید جواز الضارب الرجل است
و تقریر استدلال اینست که الضارب الرجل بالاتفاق جایز است و الضارب زید محمول و مقیس است
بر الضارب الرجل و وجه حمل و قیاس حذف تنوین است بغیر اضافت و مصنف رح جواب میدهد ازین
استدلال بقوله **و انما جاز الضارب الرجل حملا علی المختار فی الحسن الوجه** و تحقیق مقام
و تنقیح مرام اینست که قوله الضارب الرجل فاعل جاز است و قوله حملا مفعول له فعل مذکور است و حمل مصدر است
بمعنی اسم مفعول ای المحمولیة پس وارد نمیشود که قوله حملا بمعنی حمل کردن است و حمل کردن فعل نحوی است و قوله حملاً
مفعول له از قوله جاز و فاعل جاز ترکیب الضارب الرجل است و لام مفعول له وقتی مقدر میکنند که فاعل مفعول له
و فاعل فعل معلل متحد باشد و اینجا متحد نیست پس میباید که لام ظاهر باشد نه مقدر و حاصل جواب اینست
که حملا مصدر است بمعنی مفعول یعنی محمولیت و ظاهر است که فاعل یعنی مفعول مالم یسم فاعله محمولیت ترکیب مذکور است
ولا یخفی ان هذا الجواب بعد تسلیم کونه مفعولا له بقوله جاز فافهم و جایز است جواب آن بر وجه منع ای لا نسلم انه حملا
مفعول له بود از قوله جاز بلکه مفعول له است از فعلی که مفهوم میشود از فحوای کلام یعنی جوز و احملا ای لحا بتهم له
ای الترکیب الضارب الرجل و قوله المختار صفت موصوف محذوف است یعنی علی الوجه المختار در ترکیب الحسن الوجه
سه وجوه اند یکی جر وجه باضافت و دوم رفع وجه بنا بر فاعلیت و سوم نصب وجه از جهت تشبیه وجه
بمفعول و ازین وجوه اول مختار است و باقی قبیح اند چنانچه در بحث صفت مشبهه بوجه احسن معلوم خواهد شد
انشاء الله تعالی اگر گفته شود چرا الضارب الرجل را بر الحسن الوجه حمل کردند **جواب میگوییم** بجهت
مشارکت هر دو در دو امر یکی آنکه مضاف در هر دو صفت واقع است معرف بلام دوم آنکه مضاف الیه
در هر دو اسم جنس است معرف بلام پس حاصل ابطال دلیل فرا اینست که قیاس الضارب زید بر الضارب
الرجل قیاس مع الفارق است زیرا که جواز الضارب الرجل از جهت آن است که محمول است بر الحسن الوجه
که جایز است از جهت مشارکت آن با حسن الوجه در دو امر مذکور و وجه مشارکت در الضارب زید مفقود است
زیرا که مضاف الیه معرف بلام ست و نه اسم جنس پس چگونه الضارب زید را حمل کرده شود بر الحسن الوجه
تا جایز باشد اگر گفته شود الحسن الوجه چرا جایز است **جواب میگوییم** از جهت حصول تخفیف بحذف
ضمیر چنانچه در شرح قوله الا تخفیفا مفصل مذکور شد و مخفی نماند که جایز است که قوله انما جاز الضارب الرجل
اه اشارت بود بسوی مسئله علاحده متضمن این اشعار و تنبیه بر جواب استدلال فرا و آن مسئله اینست

که هر وقتیکه مضاف صفت بود و مضاف الیه اسم جنس باشد و هر دو معرف بلام بوند نزدیک نحات جایز است
از جهت حمل آن بر الحسن الوجه اگرچه قیاس عدم جواز است زیرا که سقوط تنوین بسبب الف لام است نه بسبب
اضافت و دلیل چهارم فرا را بر جواز الضارب زید جواز الضاربک است و تقریر استدلال اینست که الضارب
زید مثل الضاربک است از انکه سقوط تنوین در هر دو بسبب لام تعریف است نه باضافت و الضاربک
بالاتفاق جایز است پس الضارب زید از جهت حمل آن بر الضاربک نیز جایز است و مصنف رح ازین استدلال
جواب میدهد بقوله **والضاربك** معطوف است بر قوله الضاربک و **كذا شبهه** و آن هر ترکیبی
است که مضاف درو معرف بلام بود و مضاف الیه ضمیر متصل باشد و محذوف تنوین از سبب اضافت نبود
مثل الضاربی و الضاربه **في من قال** یعنی فی قول من قال که آن سیبویه و اتباع او ست یعنی در مثل
الضاربک اختلاف است نزدیک بعضی نحات مضاف نیست و کاف منصوب المحل است بر مفعولیت
و تنوین محذوف است از جهت اتصال ضمیر نه بسبب اضافت و درین وقت احتیاج نیست در جواز الضاربک
بسوی حمل آن بر ضاربک و نزدیک سیبویه و اتباع او این است که **انه مضاف** یعنی الضارب
در الضاربک مضاف است و چون سقوط تنوین درو بسبب اضافت نیست پس درین وقت از حمل
ناچار است یعنی مقتضای قیاس عدم جواز مثل الضاربک است از جهت عدم حصول تخفیف بسبب
اضافت لیکن جایز نیست مگر **حملا على ضاربك** از جهت حمل الضاربک و شبه آن بر ضاربک
که بالاتفاق جایز است و قوله حملاً درینجا نیز بمعنی مفعول است فلا یرد ما یرد کما مر آنفا اگر گفته شود چرا الضاربک
را بر ضاربک حمل کردند **جواب میگوییم** از جهت مشارکت و مشابهت درین که مضاف در هر دو اسم
فاعل است که مضاف است بسوی ضمیر متصل و سقوط تنوین در هر دو نه از جهت اضافت است بلکه از جهت
نفس اتصال ضمیر است و ضاربک چون بالاتفاق جایز بود الضاربک را از جهت مشابهت مذکوره بر و حمل
کردند و جایز داشتند پس ازینجا امتناع الضارب زید ثابت شد و فرا که بدلائل خود حکم بجواز او میکرد
بسبب ظهور بطلان آن دلائل در فرار آمد اگر گفته شود جواز الضاربک موقوف است بر جواز ضاربک و جواز
او ممنوع است از انکه حصول تخفیف درو بسبب اتصال ضمیر است نه بسبب اضافت و سابق معلوم شده است
که اضافت لفظی بدون حصول تخفیف جایز نیست **جواب میگوییم** جواز ضاربک ازین جهت است که چون
نحات اسم فاعل و اسم مفعول را که از لام مجرد بود بضمیر متصل مفعول وصل میکنند پس اعتبار اضافت آن

اسم فاعل و اسم مفعول را بسوی ضمیر مذکور لازم میگیرند و نظر نمی کنند بسوی عدم حصول تخفیف و جایز میدارند مثل
ضاربک را باضافت اگرچه تخفیف حاصل نیست از آنکه سقوط تنوین بنفس اتصال ضمیر ست کما مر اگر گفته شود چرا
نحات را در مثل ضاربک نظر بسوی عدم حصول تخفیف نیست **جواب میگوییم** چون نزد ایشان اتصال ضمیر
در زمانه اعتبار اضافت از جهت قرب بمنزله واحد ست پس سقوط تنوین را که بسبب اتصال ست باضافت
نسبت دادند **جواب دوم** سقوط تنوین بحسب لفظ بسبب اتصال ضمیر ست نه بحسب تقدیر پس سقوط آن بحسب
تقدیر بسبب اضافت ست و هذا القدر من التخفیف یکفی الاضافة اللفظیة کما فی صحاح بیت الله اگر گفته شود
چرا تنوین بسبب اتصال ضمیر ساقط میشود **جواب میگوییم** ضمیر متصل مقتضی کمال اتصال خود با عامل است
و تنوین مقتضی انفصال و انقطاع فالجمع بینهما جمع بین الاضداد سوال کرده اند لا نسلم که حذف
تنوین در مثل ضاربک بسبب اتصال ضمیر بود چرا نباشد که بسبب اضافت بود جواب گفته اند دلیل بر
حذف تنوین بسبب اتصال ضمیر نه اضافت آنست که اگر به اضافت می بود قبل اضافت موجود میشد پس
کذلک زیرا که وجود ضمیر متصل با وجود تنوین متصور نیست کما مر انفا و لا یخفی علی اولی الالباب قوة السوال وضعف
الجواب زیرا که ضاربک چرا نباشد که در اصل ضارب ایاک بود بضمیر منفصل که به تنوین منافات ندارد پس
بعد اضافت و حذف تنوین بسبب اضافت ضمیر منفصل متصل شد پس حصول تخفیف باضافت درین وقت
در مثل ضاربک بتحقیق ست پس میگوییم که الضاربک را بر ضاربک حمل کردند لانهما من باب واحد زیرا که
اسم فاعل در هر دو مضاف ست بسوی ضمیر مثل والضارب زید را بر ضاربک حمل نکردند از جهت فقدان
علت مشترک کما لا یخفی علی الذکی الوجیه و این توجیه از توجیه سابق وجیه است اگر گفته شود برین توجیه
وارد میشود که چرا حمل نکردند الضارب زید را بر ضارب زید زیرا که هر دو از باب واحد اند از آنکه مضاف در هر دو
صفت ست و مضاف الیه علم پس نسبت میان الضارب زید و ضارب زید مثل نسبت الضاربک و ضاربک است
جواب میگوییم برین توجیه مذکور تخفیف در ضاربک در هر یک از مضاف و مضاف الیه حاصل است
زیرا که در اصل ضارب ایاک بود و الضاربک اگرچه مشارک نیست در تخفیف مضاف لیکن مشارک ست
در تخفیف مضاف الیه از آنکه در اصل الضارب ایاک بود بخلاف الضارب زید که اصلا مشارک نیست در تخفیف
به ضارب زید و ازینجا مستفاد میشود امکان حمل الضاربک علی الوجه المختار فی الحسن الوجه از آن که
هر دو مشارک اند در تخفیف مضاف الیه سوال کرده اند هرگاه در الضاربک تخفیف در مضاف الیه حاصل

شدہ است پس احتیاج حمل نیست ازانکہ تخفیف در مضاف یا مضاف الیہ در اضافت لفظی کافی ست و باعث بر حمل عدم حصول تخفیف ست جواب میگویم معتبر در اضافت لفظی تخفیف بحذف ست یعنی حذف شی بالقاء مضاف و مضاف الیہ بذا تہما و این تخفیف در الضارب حاصل نیست بلکہ درو تخفیف تبدیل منفصل بمتصل فلابد من الحمل وانچہ سابق مذکور شد کہ الضارب مشارک ست بہ ضارب در تخفیف مضاف الیہ مبنی برالحاق تخفیف تبدیلی بہ تخفیف حذفی ست فلا تناقض ست و باید دانست کہ قولہ والضاربک میتواند کہ جواب سوال مقدر باشد تقریر سوال اینست کہ در مثل الضاربک تخفیف حاصل نیست ازانکہ سقوط تنوین درو بسبب لام تعریف است نہ بسبب اضافت پس بباید کہ جایز نباشد و حال آنکہ جایز ست پس مصرح جواب میدہد بقولہ والضاربک وکذا شبہہ او و نیز ممکن ست کہ قول مذکور اشارت بود بسوی مسئلہ علی حدہ یعنی بر اسم فاعل راکہ مضاف بود بسوی ضمیر متصل و تنوین او بسبب اضافت حذف نشدہ باشد حمل میکنند بر ضاربک

ولا یضاف موصوف الی صفتہ یعنی اضافت کردہ نمی شود موصوف را بسوی صفت یعنی این اضافت ممتنع ست اگر گفتہ شود ہذا ممنوع زیراکہ فاضل کہ در مثل جاءنی الغلام الفاضل صفت است در مثل جاءنی غلام الفاضل مضاف الیہ است جواب میگویم مراد اینست کہ اضافت موصوف بسوی صفت بالقاء معنی وصفی ممتنع ست زیراکہ مفاد ہیئت ترکیب توصیفی بمفاد ہیئت ترکیب اضافت مباینت دارد زیراکہ مفاد ہیئت ترکیب توصیفی انضاف شی بشی ست و مفاد ہیئت ترکیب اضافی نسبت شی بسوی شے دیگر ست بغیر انضاف مذکور فلا یجوز قیام احدہما مقام الآخر و نیز مقصود از صفت ذات نمی باشد بخلاف مضاف الیہ نیز ذات موصوف ہمان ذات صفت ست بخلاف مضاف الیہ و ہرگاہ ذات موصوف عین ذات صفت ست و اضافت موصوف بسوی صفت فرض کنیم اضافت شی الی نفسہ لازم آید و این وجہ منظور فیہ است زیراکہ میان صفت و موصوف نسبت عموم و خصوص من وجہ میباشد و این مانع اضافت نیست چون حاتم فضہ و نیز امتناع اضافت مذکورہ ازین جہت ست کہ اگر موصوف مضاف شود بسوی صفت بالقاء معنی وصفی اجتماع ضدین لازم آید زیراکہ صفت را واجب ست کہ بموصوف خود تابع باشد در ہر اعراب و مضاف الیہ را واجب ست کہ مجرور باشد پس لازم می آید کہ صفت گاہی مجرور و مرفوع باشد و گاہی مجرور و منصوب فلا یقال مسجد الجامع بمعنی المسجد الجامع عند البصریین زیراکہ نزدیک نحات کوفہ جایز ست مسجد الجامع یعنی السجد الجامع

ولا صفۃ الی موصوفہا یعنی ہمچنین اضافت کردہ نمی شود صفت را بسوی موصوف او بالقاء معنی وصفی

بوجوه مذکوره و نیز وجه دیگر انیست که اگر صفت را بسوی موصوف مضاف کنند از دو حال خالی نیست که یا صفت مقدم بود بر موصوف پس لازم آید تقدم صفت بر موصوف و هو باطل یا موخر بود از موصوف پس لازم می آید تاخیر مضاف از مضاف الیه و هو ایضا باطل فلا یقال جرد قطیفة بمعنی قطیفة جرد و عند البصریین زیرا که نزدیک نحاة کوفه جائز است جرد قطیفة بمعنی قطیفة جرد و اگر گفته شود چرا نگفت مصرح و کذا عکسه جواب میگویم اگر چه درین اختصار بود اما برای غایت غبی تصریح کرد و نیز چون امتناع و عدم جواز هر یک بالاستقلال بود تشبیهی که موهم بعضیت است ادا نمود و قوله **و مثل مسجد الجامع و جانب الغربی و صلوة الاولی و بقلة الحمقاء** جواب سوال مقدر ست بر قاعده اول یعنی لا نسلم که اضافت موصوف بسوی صفت جائز نباشد از انکه مسجد و جانب و صلوة که درین تراکیب واقع اند موصوفات اند و معهذا اضافت کرده شده اند بسوی اوصاف خودها یعنی جامع و غربی و اولی پس شرح جواب سید هد که این تراکیب **متاول** اند یعنی از ظاهر گردانیده شده اند یعنی اگر چه بسبب ظاهر و بادی نظر چنان معلوم میشود که درین تراکیب اضافت موصوف بسوی صفت است و لیکن فی الحقیقت و نفس الامر لیس کذالک زیرا که مسجد الجامع بمعنی مسجد الوقت الجامع است و این تاویل احتمال دو چیز دارد یکی آنکه لفظ وقت در نظم کلام مقدر باشد و مسجد مضاف بود بسوی وقت و جامع صفت وقت بود و نه صفت مسجد و برین تقدیر اندفاع اشکال مذکور بدو طریق ست اول آنکه جامع مضاف الیه مسجد نیست و دوم آنکه جامع صفت مسجد نیست و احتمال دوم آنکه وقت محذوف است و جامع مشتمل ست بر وقت یعنی از صفات غالبه است یعنی عند الاطلاق متبادر از جامع وقت جامع میشود بدون قرینه چون اسود و ارقم و جامع برین تقدیر قایم ست مقام وقت پس اندفاع اشکال برین احتمال بیک وجه است و آن انیست که جامع صفت مسجد نیست اگر چه مضاف الیه مسجد ست و ههنا اشکال صعب و سوال تعب و تقریر او انیست که اضافت مسجد بسوی جامع از قبیل اضافت عام بسوی خاص ست و قس علیه سایر الامثلة فیکون تلک الاضافة کاضافة طور سینا و صلوة الاولی و بقلة الکریزه و جانب الغربی فلا حاجة الی هذه التکلفات الرکیکة و صلوة الاولی و بقلة الحمقاء متاول ست به صلوة الساعة الاولی و بقلة الحبة الحمقاء و این تاویل نیز دو احتمال دارد یکی آنکه ساعة و حبة در نظم کلام مقدر ست پس اندفاع اشکال بدو وجه است و دوم آنکه اولی و حمقاء از صفات غالبه است و مراد از اولی ساعت اولی و مراد از حمقاء حبه حمقاء است و اندفاع اشکال درین وقت بیک وجه است کما مر فی مسجد الجامع و بقلة الحمقاء ساگ خرفه را گویند که بهندی به ساگ کیول مشهور ست و حمقاء غیر منصرف ست بر وزن

جهرا و توصیف جهت بجمقا ازین جهت است که در مجاری سیول و گذرگاه میر رید و جانب الغربی متأول است
به جانب المکان الغربی و درین تاویل اعتراض قوی است و تقریرش آنست که این تاویل مخالف مقصود است
زیرا که مقصود توصیف جانب بغربی است نه توصیف مکان بغربی و نیز توصیف مکان بغربی ممکن نیست
زیرا که کل مکان غربی نمی شود بلکه جانب مکان غربی میباشد **جواب** گفته اند که درینجا دو مکان اند یکی مکان
جزء دوم مکان کل و مکانی که مضاف الیه جانب است مکان جزء است و اضافت جانب بسوی او اضافت
بیانی است مثل خاتم فضة و مکانی که این مکان را به نسبت او جانب و جزء اعتبار کرده شد کل است الا انه
یرد علی هذا الجواب ان الجانب یقال لما یلی الشیء من الجهات الست الا الجزء الواقع فی الجوانب الستة والیه
هذا الایراد اشار قدس سره السامی بقوله اللهم الا ان یقال الخ قوله **ومثل جرد قطیفة واخلاق ثیاب**
جواب سوال مقدر است بر قاعده ثانی یعنی لا نسلم که صفت را بسوی موصوف مضاف نمی کنند زیرا که مثل جرد
واخلاق درین دو ترکیب صفت قطیفة و ثیاب است و معهذا مضاف است بسوی موصوف خود و مراد
از مثل هر ترکیبی است که اضافت کرده باشند در وصفت را بسوی موصوف باعتبار ظاهر پس مصرح جواب
میدهد که این دو ترکیب **متأول** اند یعنی اگرچه بحسب ظاهر معلوم میشود که صفت را بسوی موصوف اضافت
کرده اند ولیکن در حقیقت و نفس الامر چنین نیست زیرا که جرد قطیفة را باین طریق تاویل کرده اند که قطیفة
را از قطیفة جرد حذف کردند تا اینکه جرد چون اسم غیر صفت شد یعنی از مصاحب غالبه که هر وقتی که جرد اطلاق میکرد
مبادرت نمی کرد ذهن مگر بسوی قطیفة جرد و بعد مرور ایام بسبب قلت استعمال در جرد ابهام پیدا شد پس هر گاه
قصد کردند تخصیص بجنسی او را از اجناس زیرا که صالح بود قطیفة و غیر قطیفة را مثل خاتم که صلاحیت فضة و غیر فضة
دارد اضافت کردند جرد را بسوی قطیفة از جهت تحصیل تخصیص چنانچه اضافت کردند خاتم را بسوی فضة تا تحصیل تخصیص شود ازینجا معلوم
که اضافت جرد بسوی قطیفة نه ازین حیثیت است که جرد صفت قطیفة است بلکه ازین جهت است که جرد
مبهم بود بسوی قطیفة اضافت کردند تا متخصص شود و قس علیه اخلاق ثیاب و جرد بمعنی کهنه آمده و قطیفة پرچه
ابریشمی را گویند و بمعنی مخمل نیز آمده و اخلاق جمع خلق است بفتحتین یعنی کهنه و ثیاب جمع ثوب است یعنی پرچه

ولا یضاف اسم مماثل یعنی اضافت کرده نمیشود اسم را که مماثل و مشابه بود **للمضاف الیه فی العموم والخصوص**
بسوی مضاف الیه مذکور برابر است که هر دو مترادف بوند و این هم عام است که مترادف در اعیان و اجسام بوند
کلیث واسد فلا یقال لیث اسد بالاضافت زیرا که لیث مشابه است اسد را در عموم و خصوص یعنی

کل بالصدق علیہ اللبث یصدق علیہ الاسد ہذا معنی العموم و بالا فلا و ہذا معنی الخصوص ولیکن ناصر الفضلاء ظہیر العلماء مولانا حسن چلپی قدس سرہ چنین فرمودہ ہذان مثالان للمتماثلین فی الخصوص و اما المتماثلان فی العموم نحو الکل والجمیع فلا یقال کل الجمیع ولا جمیع الکل انتہی و مخفی نماند کہ برین تقدیر واو عاطفہ در قولہ فی العموم والخصوص مبنی او خواہد بود و ترادف عبارت ہست از اتحاد در مفہوم بالقصد و لفظا و یا مترادف بوند در معانی چون **و حبس و منع** حبس منع بالاضافۃ زیرا کہ حبس مشابہ است منع را در عموم و خصوص بمعنی مذکور و یا مساوی بوند و صدق چون انسان و ناطق فلا یقال انسان ناطق بالاضافۃ زیرا کہ انسان مشابہ ہست ناطق را در عموم زیرا کہ بر ہر کہ انسان صادق می آید ناطق ہم صادق می آید و نیز مشابہ است در خصوص زیرا کہ بر ہر چیزیکہ انسان صادق نمی آید ناطق ہم صادق نمی آید و تساوی عبارت ہست از اتحاد در ما صدق علیہ با تخالف در مفہوم و مفہوم انسان حیوان ناطق ہست و مفہوم ناطق دریابندۂ معقولات اگر گفتہ شود مصرح چرا مثال متساویین نیاورد **جواب میگوئیم** از جہت کثرت شہرت امثلہ ترادف و قلت و ندرت امثلہ تساوی و التمثیل بالمشہور اولی لتتضح المراد اگر گفتہ شود چرا جائز نیست اضافت اسمی کہ بمضاف الیہ مشابہ بود در عموم و خصوص **جواب میگوئیم** لعدم الفائدۃ یعنی از جہت آنکہ این اضافت مفید نیست از آنکہ افادہ اضافت منحصر ہست در تعریف یا تخصیص و تعریف شی بنفسہ و تخصیص شی لذاتہ صریح البطلان ہست پس قولہ لعدم الفائدۃ این معنی دارد کہ لعدم فائدۃ الاضافۃ و نیز اضافت مذکورہ جائز نیست از جہت آنکہ فائدہ در ذکر مضاف الیہ نمی شود زیرا کہ اسد در مثال لیث لیث اسد فائدہ نمیدہد مگر چیزی کہ مفید ہست او را لیث و برین تقدیر قولہ لعدم الفائدۃ این معنی دارد کہ لعدم فائدۃ المضاف الیہ ای فی ذکرہ پس برین دو توجیہ الف لام بر قولہ الفائدۃ عوض مضاف الیہ محذوف ہست او فرق نیست کہ بر توجیہ اول مضاف الیہ او کہ محذوف ہست اضافت ہست و بر توجیہ دوم مضاف الیہ قائل و قولہ **لعدم الفائدۃ** بخلاف کل الدراہم و عین الشی متعلق ہست بقولہ لعدم الفائدۃ یعنی اضافت کردہ نمی شود اسم مماثل را از جہت عدم فائدہ بخلاف کل الدراہم و عین الشی یعنی بخلاف اضافت عام بسوی خاص کہ مفید ہست جائز ہست کہ متعلق باشد یعنی الاسم المماثل کلیث و اسد بخلاف کل دراہم و عین الشی کہ مضاف درین دو مثال مماثل نیست مضاف الیہ را در عموم و خصوص **فانہ تخیص بہ** یعنی بدرستیکہ مضاف درین دو مثال مذکور خاص میشود بسبب مضاف الیہ یعنی بسبب اضافت آن مضاف بسوی آن مضاف الیہ پس گویا کہ قولہ بخلاف کل الدراہم و عین الشی رفع توہم ہست و وجہ توہم اینست کہ کلمہ کل در مثال کل الدراہم مشابہ ہست مضاف الیہ را در عموم و

وخصوص زیراکه مراد از کل همان دراهم ست وهمچنین عین در عین الشی مشابه است مضاف الیه را در عموم
وخصوص زیراکه مراد از عین همان شی ست وتقریر دفع وهم مذکور اینست که مضاف درین دو ترکیب
مذکور خاص شده است بسبب مضاف الیه پس مشابه شده است مضاف الیه را در عموم وخصوص بعد
اضافت واین مشابهت مانع اضافت نیست ازانکه مانع اضافت آن مشابهت در عموم وخصوص ست
که قبل اضافت باشد وکل قبل اضافت عام بود ازانکه صادق می آید بر دراهم وغیر دراهم وبعد اضافت بر عموم خود
باقی نمانده است برابر ست که اضافت او مفید تعریف باشد چون کل الدراهم ازانکه مضاف الیه معرفه است
یا مفید تخصیص بود چون کل رجل والف لام بر الشی اگر برای عهد ست که مشیر ست بسوی شی معین چون زید
وعمر پس عین الشی بمنزله عین زید ست ودرین وقت اعمیه عین از شی ظاهر ست زیراکه عین قبل اضافت
شامل ست بزید وغیر زید اگرچه بعد اضافت مختص بهمان معهود ست واگر لام برای جنس ست پس درین وقت
در اعمیت عین از شی اشکال ست اگر گویند که شی شامل ست بموجود خارجی وغیر موجود خارجی کما هو بحسب
اللغة فان الشی فی اللغة ما یصح ان یخبر عنه سواء کان موجودا فی الخارج او معدوما پس درین وقت عین از شی
عام نیست مگر آنکه گوییم مراد از شی که معرف بلام جنس ست فقط ماهیت است وعین صادق می آید بر ماهیت شی
وفرد وافراد او نیز واگر شی را خاص بموجود خارجی گویند کما هو عند العلماء فلا خفاء ان العین اعم من الشی
لصحة عین اللاشی ونفس اللاشی واگر الف لام برای استغراق بود پس عمیت عین از شی باین طریق است
که مراد از شی درین وقت جمیع افراد اند وعین صادق می آید بر افراد شی وماهیت شی فافهم واحفظ
فانه من مزالق الاقدام وقوله **وقولهم سعید کرز ونحوه** جواب سوال مقدر ست وتقریر سوال اینست
لا نسلم که اضافت کرده نمیشود اسمی که مماثل بود بمضاف الیه زیراکه سعید در مثل سعید کرز مماثل ست بمضاف الیه
در عموم وخصوص ازانکه هر دو اسم شخص واحد اند فما یصدق علیه سعید یصدق علیه کرز وبالا فلا ومع هذا
مضاف کرده شده است ومراد از نحو سعید کرز هر ترکیبی ست که مضاف کرده باشند در و اسم شخصی را بسوی
لقب او پس مصرح جواب میدهد بقوله **متاول** وطریق تاویل اینست که احد هما را حمل میکنند بر معنی یا
مدلول یا مسمی ودیگر را بر لفظ یا دال یا اسم پس حاصل سعید کرز بمعنی جاء نی مدلول هذا اللفظ ست مثلا پس در حقیقت
اضافت شی بسوی غیر ست لان المدلول غیر الدال پس اضافت احد متساویین بسوی آخر اگر گفته شود چرا از اول
دال واز ثانی مدلول نمی گیرند **جواب** میگوییم از جهت عدم استقامت معنی زیراکه معنی جاء نی سعید کرز

درین وقت جائی دال بر مدلول خواهد بود و نسبت مخنی بسوی دال صحیح نیست کما لا یخفی اگر گفته شود چرا می گویند کرز سعید
جواب میگویم مقصود از اضافت سعید که اسم است بسوی کرز که لقب است توضیح سعید ست و لقب از اسم اغلب
اوضح میباشد و ظاهر ست که وضوح مضاف الیه فائده توضیح مضاف میکند یعنی مضاف بسبب مضاف الیه واضح
میشود و چون مقصود از اضافت مذکور توضیح بود پس سعید را بسوی کرز مضاف کردند نه کرز را بسوی سعید و لقب
قسمی ست از اقسام علم که مفید معنی مدح یا ذم بود کما سیجی فی بحث العلم انشاء الله تعالی و کرز بضم کاف عربی
و سکون را مهمله معرب خرجی ست و هرگاه سعید فربه و ملحم بود مثل خرجی ازین جهت بکرز ملقب شد و فرق میان
مدلول و مسمی اینست که مدلول اطلاق کرده میشود بر معنی مطابقی و تضمنی و التزامی بخلاف مسمی که اطلاق کرده نمیشود
مگر بر معنی فالفرق بینهما بالعموم و الخصوص **واذا اضیف الاسم الصحیح او الملحق به** یعنی وقتیکه اضافت
کرده شود اسم صحیح یا ملحق بصحیح را و صحیح نزدیک نحات آنست که در آخر کلمه او حرف علت نباشد برابرست که عین
کلمه و فا کلمه او از حرف علت سلامت بود یا نی پس صحیح عند النحاة مخالف است بصحیح که نزدیک صرفیون ثابت
و وجه اتفاق نحات بر اصطلاح جدید اینست که نظر نحات مقصور ست در اعراب و آن در آخر کلمه میباشد پس
صحت و عدم صحت آخر کلمه نزدیک ایشان معتبر ست بخلاف صرفیون که ایشان را بحث از ماده لفظ است
یعنی فا و عین و لام و ملحق بصحیح آنست که در آخر او حرف علت باشد و ما قبل او ساکن چون دلو و ظبی و وجه الحاق
این اسم بصحیح اینست که چنانچه صحیح قبول میکند حرکات ثلث را همچنین اسم مذکور قابل حرکات ثلثه میباشد از انکه
حرکت بر حرف علت بعد سکون ثقیل نیست از جهت آنکه سکون ما قبل مزاحم و معارض ثقل حرکت میباشد
پس حرکت برو دشوار نمی باشد کما فی الصحیح و نیز حرف علت که بعد سکون واقع میشود حکم او حکم آن حرف علت ست
که بعد سکوت واقع شود از انکه صدد هر یک بعد استراحت لسان ست یعنی چنانچه اگر حرف علت را بعد سکوت
تلفظ کنی حرکت برو ثقیل نمی باشد از انکه در اول کلام متکلم را قوة تکلم و جریان نفس ست و تنگی نفس نیست
چون و عدد و جل همچنین حرف علتی را که بعد سکون تلفظ کنی حرکت برو ثقیل نخواهد بود چون دلو و ظبی از انکه این
هم بعد استراحت لسان متلفظ خواهد بود و قوله **الی یاء المتکلم** متعلق ست بقوله اضیف و قوله **کسر آخره** جزای
اذا ست اگر گفته شود چرا درین وقت کسر سید شد آخر اسم مذکور را **جواب میگویم** از جهت مناسبت یا مثل ثوبی
و داری و دلوی ظبی اگر گفته شود واجب بود که آخرهما گوید بضمیر مثنی تا راجع شود بسوی اسم صحیح و ملحق به **جواب**
میگویم معطوف و معطوف علیه لکلمه او حکم واحد دارد از انکه ادلی احد الامرین کما مر غیر مرة و قوله **والیاء مفتوحة او**

ساکنہ جملہ حالیہ است اگر گفتہ شود ازین دو امر کدام اصل ست جواب میگویم در اصالت اختلاف ست لیکن صحیح ہمینست کہ فتح اصل ست و افضل المدققین ملا عصام الدین قدس سرہ فرمودہ در فی تقدیم مفتوحہ اشعار باختیار ان الاصل الفتح لیکن قولہ وفتحہ للساکنین ظاہر فی السکون ہو الاصل فتامل اگر گفتہ شود چرا فتحت اصل ست جواب میگویم ہر کلمہ کہ بر حرف واحد بود اصل دروانیست کہ بر حرکتی مبنی بود اگر گفتہ شود چرا بر حرکت اصل ست در کلمہ کہ بر حرف واحد بود جواب میگویم ازانکہ تا لازم نیاید ابتدا بالسکون حقیقت یا حکما اما حقیقت چنانچہ در کاف تشبیہ و واو عطف و یا جارہ وغیر آن واما حکما چنانچہ در کاف ضمیر در اکرمتک یا متکلم در غلامی و دلوی ازانکہ کاف ضمیر و یا متکلم از جہت استقلال خود در حکم ابتداست پس ثابت شد کہ فتحہ در و اصل ست و سکون غیر اصل و عارض ست بغرض تخفیف و فا در قولہ **فان کان آخرہ الفا** برای تفسیر اجمالی ست کہ از کلام سابق مفہوم میشود یعنی ان لم یکن صحیحا ولا ملحقا بہ فان کان آہ و مراد از الف ہر الف ہست یعنی برای تثنیہ بود یا نی و قولہ **تثبت** جزای شرط ست چون عصای و رحای اگر گفتہ شود چرا ثابت میدارند الف را و بیا بدل نمی کنند جواب میگویم موجب ابدال اجتماع واو و یا ست و ہو ہہنا معدوم زیراکہ درینجا اجتماع یا و الف ہست و اثبات الف بر لغت فصیح است و علیہ اکثر النحاۃ کما یدل علیہ قولہ **وہذیل تقلبہا لغیر التثنیۃ یاء** یعنی ہذیل کہ قبیلہ است در عرب بدل میکنند الف مذکور را بیا دران حال کہ آن الف برای تثنیہ نبود اگر گفتہ شود چون موجب قلب معدوم ہست پس چرا الف را بیا بدل میکنند جواب میگویم بدانکہ چون کسر ما قبل یا برای تناسب در صحیح و ملحق بہ لازم دیدند و حرف مد را از جنس حرکت اعتقاد نمودند و ہم ازین جہت الف را کہ قبل یا بود مثل فتحہ قبل یا گردانیدند پس بدل میکنند الف مذکور را بیا تا مثل کسر باشد قبل یا یعنی لابد ان یکون الکسر قبل الیاء وان لم یکن فلا اقل من ان یکون قبلہا ما یقوم مقام الکسر فافہم ولا تغفل اگر گفتہ شود چرا بدل نمی کنند ہذیل الف تثنیہ را بیا جواب میگویم تا ملتبس نشود تثنیہ مرفوع بہ تثنیہ منصوب و مجرور چنانچہ اگر در غلامای کہ در اصل غلامان بود الف را بیا بدل کنند غلامی خواہد شد بیاء مشددہ مفتوحہ پس معلوم نمیشود کہ غلامی مرفوع ست یا منصوب یا مجرور زیراکہ علامت رفع کہ الف بود منقلب شدہ بیا اگر گفتہ شود لا نسلم کہ التباس لازم می آید زیراکہ عامل رافع قرینہ خواہد بود بر تثنیہ مرفوع وکذا عامل ناصب و جار جواب میگویم ابدال مذکور وقتیکہ معمول محذوف بود موجب التباس ہست مثل ضرب غلامی و باقی صور را برین صورت حمل کردند اگر گفتہ شود ہرگاہ ازدحام التباس مانع ابدال است

نزدیک هذیل پس واجب ست که واو جمع را در مسلمون وقت اضافت او بسوی یاء متکلم بدل نکنند و حال آنکه بدل میکنند فکون لزوم الالتباس مانعا عن الابدال فی مکان دون مکان تحکم محض جواب میگویم میان هر دو فرق واضح ست زیرا که قلب الف بیا نزدیک هذیل جایز ست واجب نیست اینکه اصل در الف عدم قلب ست قبل یا برای خفت الف کما هو فی اللغة المشهورة پس ابدال الف بیا نزدیک هذیل بسبب علت موجبه نیست بلکه بامر استحسانی ست لهذا تجویز نمی کنند قلب الف تثنیه را بیا که موجب التباس ممنوع بالاتفاق ست بخلاف قلب واو در مسلمون که بسبب علت موجبه است نزدیک جمهور و ترک امر لازم بخوف لزوم التباس در بعضی مواضع جایز نیست و فیه ما فیه **وان کان یاء ادغمت** یعنی اگر آخر اسمی که مضاف بود بسوی یاء متکلم یا بود برابر ست که برای تثنیه بود یا جمع یا غیر این ادغام کرده می شود آنرا در یاء متکلم از جهت اجتماع مثلین چون مسلمی بفتح میم در تثنیه و کسر میم در جمع و قاضی در غیر مثنی و مجموع اگر گفته شود یا در قاضی محذوف بود چرا باز آمد **جواب میگویم** بسبب سقوط تنوین باضافت اگر گفته شود ادغام یا در جایی ست که هر دو در یک کلمه بوند و یاء متکلم کلمه علاحده است **جواب میگویم** اجتماع مثلین در کلمه واحد حقیقة بود یا حکما موجب ادغام ست و در مثل مسلمی در کلمه واحد حکمی ست ازان که مضاف و مضاف الیه را بسبب شدت اتصال کلمه واحد میشمارند و معهذا مضاف الیه در ما نحن فیه ضمیر متصل ست که بدون اعتبار اضافت کالجزء میباشد الا تری الی ضربت و ضربنا حتی یحصل الک السکون من حرکة السؤال بفضل الله المتعال **وان کان واوا** یعنی اگر آخر اسمی که مضاف بود بسوی یاء متکلم واو ساکن بود **قلبت یاء و ادغمت** بدل کرده میشود آن واو را بیا و ادغام کرده میشود آنرا در یاء متکلم چون مسلمی که در اصل مسلمون بود وقتیکه مضاف کردند بسوی یاء متکلم نون ساقط شد بعده واو را بیا بدل کردند و یا در یا ادغام کردند و ضمه را بکسره بدل نمودند مسلمی شد اگر گفته شود چرا واو را بیا بدل نمیکنند **جواب میگویم** ضابطه اینست که چون واو و یا جمع شود و اول ایشان ساکن بود واجب ست ابدال واو بیا و ادغام یا در یا اگر گفته شود چرا ضمه را بکسره بدل میکنند **جواب میگویم** تا یا بر حال خود ماند و بواو منقلب نشود زیرا که ابدال یاء ساکنه بواو وقتیکه ما قبل او ضمه بود واجب است مثل موسر و یوقن که در اصل میسر و ییقن بود و اگر ما قبل واو مفتوح بود بر فتحه نگاه دارند از آنکه خفیف است کما تقول مسلمی فی مسلمین که تثنی ست و مصطفی در مصطفون که جمع ست **وفتحت الیاء** یعنی فتحه داده میشود یاء متکلم را

درین صورت ثلث یعنی عصای و دلی بالفتح مسلمی بالکسر **للساکنین** یعنی تا که لازم نیاید التقاء ساکنین اگر حرکت
ندهند و اختیار فتحه از حرکات ثلث برای خفت و امالت هست کما مرّ آنفا بدانکه در اواخر اسماء ستة حروف ثلث
در احوال ثلث می باشند وقتیکه مضاف شوند بسوی غیر یاء متکلم کما مر فی اول الکتاب ولکن چون مضاف شوند
بسوی یاء متکلم پس می باید که احوال این اسما مثل دیگر اسماء معتل بود که مضاف میشوند بسوی یاء متکلم لکن
احوال این اسماء در وقت اضافت بسوی یاء متکلم مغایرست با احوال دیگر اسماء معتل که مضاف میشوند
بسوی یاء متکلم ازین جهت شروع کرد مصنف در بیان احوال اسماء ستة وقتیکه مضاف شوند بسوی یاء متکلم
پس گفت **واما الاسماء الستة** وازین تقریر معلوم میشود که قوله اما الاسماء الستة الخ بمنزله استثنا
است از قوله فان کان آخره الفا ثبتت والکان یاء ادغمت والکان واوا قلبت یاء و ادغمت **فاخی**
وابی یعنی پس در اخ و اب که اسماء ستة است وقت اضافت آن بسوی یاء متکلم اخی وابی گفته میشود
بیاء مخففه بغیر رد محذوف چنانچه در ید و دم که از اسماء محذوفة الاعجاز اند و محذوف وقت اضافت بسوی
یاء متکلم نیامده وازبیان حاصل مرام تقریر کلام و ترکیب آن بر ذوی الافهام روشن و هویداست ~
پس کنم بس ما فلانرا این بس ست ÷ ترک دو کردم اگر در ده کس ست ÷ اگر گفته شود چرا محذوف را رد نمیکنند
چنانچه رد میکنند در قاضی و رامی بتشدید یاء تحتانیه جواب میگویم رد محذوف وقت اضافت اخ و اب
بسوی غیر یاء متکلم بغرض اعراب بحروف بود وقتی که مضاف بود بسوی یاء متکلم اعراب بحروف نمیشود بلکه
اعراب تقدیریست حاجت نیست بسوی رد محذوف بلکه محذوف درین وقت نسیا منسیا است باید دانست که
نسیا در قولهم نسیا منسیا مفعول مطلق فعل محذوف است یعنی نسیت نسیا منسیا و این کنایه است
بکمال النسیان و فراموشی اگر گفته شود چرا مقدم کرد مصنف اخ را بر اب جواب میگویم بجهت تبعیت
کلام رب الانام زیرا که مقدم کرده است اخ را بر اب فی قوله یوم یفر المرء من اخیه وامه وابیه جواب
دوم بتقدیم اخ بر اب اشاره کرده است بسوی کثرت اضافت اخ بسوی یاء متکلم از اضافت اب
واجاز المبرد اخی وابی یعنی ابو العباس مبرد لام محذوف را در اخ و اب وقت اضافت بسوی یاء متکلم
رد میکند پس اخیّ وابیّ میگوید برد واو محذوفه و ابدال او بیاء و ادغام یاء در یاء و تمسک او در رد محذوف
قول شاعرست ~ قدر احلک ذا المجاز وقد اری ÷ وابیّ مالک ذو المجاز بدار ÷ یعنی قضاء الهی
فرود آورد ترا در موضع ذو المجاز و بتحقیق میدانم و قسم میخورم به پدر خود که ذو المجاز دار تو نیست یعنی ذو المجاز

لایق بودن نون نیست و ذو المجاز نام بازاری ست که در منی واقع ست و خطاب در هر دو مصراع برای نشوان
است و ابی بتشدید یا مقسم به است پس شاعر واو محذوفه را رد کرده و بیا بدل نموده ادغام کرده است و سیر رد
اخ را برای حمل میکند از جهت تقارب در لفظ و معنی اما در لفظ از انکه چنانچه در اب حرف اول همزه است و آخر
واو همچنین ست در اخ که در اصل اخو بود و اما در معنی از انکه چنانکه تعقل اب بقیاس تعقل ابنیست همچنین تعقل اخ
قیاس تعقل اخ دیگرست کما هو شان ما فیه التضایف و مصرح ازین متمسک باین طریق جواب داده که رد واو
ابی برد محذوف درین شعر بر خلاف قیاس است برای ضرورت شعر فلا یقاس علیه سعة الکلام و مستدل
است لال الشعر مذکور ضعیف است از انکه شعر مذکور دلیل قطعی بر مدعی مبرد نیست زیرا که ابی که درین شعر واقع است
جایز ست که جمع آب باشد در اصل ابین بود معرب باعراب بحرف چون مسلمین در حالت جر بعد سقوط نون
اب باضافت بسوی یا متکلم یا را در یا ادغام کردند ابی بتشدید یا شد اگر گفته شود لا نسلم که جمع آب ابین
آید زیرا که جمع بواو و نون و بیا و نون مختص باعلام عقلا و صفات عقلا ست چون زیدون و زیدین
و مسلمون و مسلمین و اب نه از اعلام عقلاست و نه از صفات ایشان پس چگونه جمع اب ابین آید پس شعر
مذکور دلیل قطعی بر مدعی مبرد است جواب میگویم اب جاری مجرای اعلام عقلاست و نیز جمع او بیا و نون در
شعر هم آمده است سه فلما تبین اصواتنا بکین و فدیننا بالابینا ، والف در ابینا الف اشباع است
یعنی هرگاه که آواز مایان را دانستند گریستند و پدران خود را فدای مایان نمودند یعنی گفتند که پدران ما فدای شما
باد تقول حمی و هنی بغیر رد محذوف یعنی چون اضافت کرده شود حم و هن بسوی یا متکلم محذوف را رد نمیکنند
اگر گفته شود چرا حد اکرد مصرح حمی و هنی از اخی و ابی با وجود یکه مبرد در حمی و هنی نیز رد محذوف جایز
میدارد جواب میگویم تجویز مبرد رد محذوف را در حمی و هنی بروایت مشهوره ثابت نشد در غیر مشهور اعتبار
ندارد اگر گفته شود چرا عطف نکرد مصرح حمی و هنی را بر اخی و ابی وجه فائده است در لفظ تقول جواب
میگویم تا وهم نشود که حم و هن بسوی ذات مصر منسوب ست و هو غیر مناسب کما لا یخفی علی من له امتیاز
بین المناسب و غیر المناسب اگر گفته شود چنانچه نسبت حم و هن بسوی ذات خود مناسب نیست همچنین
نسبت او بسوی مخاطب غیر مناسب ست جواب میگویم تقول صیغه خطاب نیست بلکه صیغه واحد
مونث غایب ست و لا یخفی علی المصنف ان المصر لو قال و یقال حمی و هنی لکان اولی و یقال
یعنی گفته میشود در فم وقت اضافت آن بسوی یا متکلم فی برد واو محذوف و انقلب آن

بیا وا وغام یا دریا فی الاکثر یعنی در اکثر استعمالات بدانکہ فم در اصل فوہ بود از انکہ جمع تکثیر او کہ محک الفاظ است افواہ می آید ہا بہ وزر احذف کردند از انکہ ہا ہم وزن حرف خفیف است و واو حرف ثقیل و جمع میان ثقیل و ضعیف مکروہ است بعدہ واو را بمیم بدل کردند بمناسبت قرب مخرج ازانکہ اگر واو را بمیم بدل نکنند واو از جہت تحرک و انفتاح ماقبل بالف بدل خواہد شد و بسبب التقاء ساکنین خواہد افتاد پس لازم می آید بقاء اسم معرب بر حرف واحد و ہو حرام بالاجماع پس کسی کہ نظر میکند بسوی آنکہ ابدال واو بمیم برای ضرورت مذکورہ بود و آن ضرورت وقت اضافت او بسوی یاء متکلم معدوم ست واو محذوف را وقت اضافت رد میکند و واو را بیا بدل کردہ یا را در یاء ادغام میکند و فی بتشدید یا میخواند و شخصی کہ نظر میکند بسوی آنکہ قیاس درین اسما انیست کہ لاحق کردہ شود یاء متکلم را باین اسما بر حالی کہ قبل اضافت میکند و حال فوہ قبل اضافت فم بود پس ہمین را یاء متکلم لاحق میکند و فمی میگوید ولیکن این در بعضی استعمالات است و در بعضی نسخ چنین عبارت متن بنظر آمدہ کہ و فمی و ہو لیس بفصیح زیراکہ قلب واو در حال افراد برای ضرورت مذکورہ بود و لا ضرورت وقت الاضافۃ **واذا قطعت** یعنی وقتیکہ قطع کردہ شود اسماء خمسہ مذکورہ را از اضافت **قیل اخ واب وحم وہن وفم** یعنی بحذف لام و گردانیدن اعراب بر عین کلمہ یا بر چیزیکہ بدل از عین کلمہ است چون میم در فم و باید دانست کہ اخ واب وحم وہن در اصل اخو و ابو و حمو و ہنو بود واو از جہت تحرک و انفتاح ماقبل الف شد و بسبب التقاء ساکنین بیفتاد و فم در اصل فوہ و فر تعلیلہ آنفا و باید دانست کہ فا در فم بحرکات ثلث آمدہ **وفتح الفاء افصح** منہا یعنی فتح فا در فم افصح است از ضم فا و کسر فا اگر گفتہ شود کدام چیز قرینہ است برین کہ مراد از فا در قولہ در مثل فتح الفاء فا رفم است چرا مراد از فا فا کلمہ نبود تا شامل شود بفاء اسماء خمسہ مذکورہ **جواب** میگوئیم قولہ در فتح الفاء افصح منہا دلالت میکند بر جواز حرکات ثلث و این در ماسوای فم نیست پس عدم حرکات ثلث در ماسوای فم قرینہ است برین کہ مراد از فا فا رفم است نہ فا کلمہ و نیز قول مذکور مطلق است و مطلق منصرف میشود بسوی فرد کامل و کامل افراد قولہ و لکن فتح الفاء آنست کہ در فا بود و پس ہذا الا الفم فافہم **وجاء حم مثل ید** در عدم رد محذوف و جریان اعراب بحرکات ثلث در احوال ثلث بعین کلمہ فیقال ہذا حم و رأیت حما و مررت بحم و ہذا حمک و رأیت حمک و مررت بحمک **وخب** یعنی آمدہ است حم مثل خب کہ مہموز اللام ست یعنی در آخر حم ہمزہ می آرند و مہموز لام میگردانند مثل خبء

پس چنانچہ خب معرب میشود بحرکات ثلث در احوال ثلث ہمچنین حم را معرب میگردانند مثل ہذا حمُ و رایت حماو مررت بحماء و ہذا حموک و رایت حماک و مررت بحماک و دلو یعنی آمدہ است حم مثل دلو در بودن واو در آخر کلمہ و جریان اعراب بحرکات ثلث در احوال ثلث مثل ہذا حموٌ و رایت حمواً و مررت بحموٍ ہذا حموک و رایت حموک و مررت بحموک و عصا یعنی آمدہ است حم مثل عصا در بودن الف مقصورہ در آخر کلمہ و حذف آن بالتقاء ساکنین و گردانیدن اعراب تقدیری مثل ہذا حماً و رایت حماً و مررت بحماً و ہذا حماک و رایت حماک و مررت بحماک و قولہ مطلقا صفت مفعول مطلق محذوف است یعنی مجیاً مطلقاً یعنی متقید نیست بحال افراد یا اضافت یعنی حم مثل اسماء مذکورہ است در حال اضافت و عدم اضافت بدلیل استقرا و استعمال و لہذا در تمثیل بدو طریق مثال آوردہ شد و جاء ہن مثل ید در عدم رد محذوف و اعراب بحرکات ثلث در احوال ثلث مطلقا یعنی این مجئی متقید نیست بحال اضافت یا افراد بحکم استقرا مثل ہذا ہن و رایت ہنا و مررت بہن و ہذا ہنک و رایت ہنک و مررت بہنک و ذو لا یضاف الی مضمر یعنی ذو کہ از اسماء ستہ است مضاف کردہ نمی شود بسوی ضمیر اگر گفتہ شود چرا اضافت او بسوی ضمیر جائز نیست جواب میگوییم کلمہ ذو را وسیلہ وضع کردہ اند بسوی توصیف موصوفات باسماء اجناس پس اگر مضاف کنند بسوی ضمیر خلاف وضع لازم آید و ہو ممنوع و حاصل انیست کہ اگر خواہند کہ شخصی را باسم جنس چون فرس مثلاً وصف کنند ممکن نخواہد بود مگر آنکہ ذو را بسوی فرس مضاف کنند و گویند جاءنی رجل ذو فرس ولا یصح ان یقال جاءنی رجل فرس پس کلمہ ذو ہم وسیلہ است یعنی ما بہ یتوصل الی المقصود و نیز وصلہ است فی الصحاح کل شئی یصل لشئی فما بینہما وصلۃ والجمع وصل انتہی اگر گفتہ شود لا نسلم کہ کلمہ ذو مضاف نمی شود بسوی ضمیر زیرا کہ درین شعر بسوی ضمیر مضاف شدہ است ؎ انما یعرف ذا الفضل من الناس ذووہ یعنی اصحاب فضل و کمال را نمی شناسند مگر اصحاب فضل و کمال جواب میگوییم اضافت آن بسوی ضمیر قلیل و نادرست و نیز در شعر محض برای ضرورت واقعست و الضرورات مع المحظورات اگر گفتہ شود قولہ و ذو لا یضاف الی مضمر موہم آنست کہ اضافت ذو بسوی دیگر معارف جائز باشد و لیس کذلک کما ہو الدلیل المذکور فلو قال و ذو لا یضاف الی غیر اسم الجنس لکان اسلم و اشمل جواب میگوییم مسلم است اما چون مصرح برای ہریک از اسماء ستہ سوای ذو حکمی خاص بیان کردہ است کہ در وقت اضافت او بسوی یاء متکلم عارض میشود مثل رد محذوف و عدم رد محذوف و سائر احکام مذکورہ ازین جہت قصد کردہ

اگر برای ذو که از اسماء ستہ است نیز حکمی خاص بیان کرده شود وقت اضافت او بسوی یاء متکلم تا بیان
احکام اسماء ستہ بر وتیره و طریقه واحد بود پس برای تحصیل این مقصود چنین عبارت اختیار فرموده آنکه مقصود
مصرح ازین عبارت جواز اضافت او بسوی یاء باقی معارف است وزوال این توہم بلا شائبه دلیل حاصل
میشود کما لا یخفی اگر گفته شود که مصنف رح در ذو لا یضاف الی غیر اسم الجنس میگفت نیز مقصود مذکور حاصل
می شد جواب میگوئیم غرض مصرح بیان مقصود مذکور ست بمطابقت و صراحت و مقصود مذکور باین
طریق ازین عبارت حاصل نمی شود زیرا که اضافت الی غیر اسم الجنس عام ست شامل ست باضافت الی
یاء المتکلم و نفی عام مستلزم نفی خاص ست اگر گفته شود مقصود مذکور از قوله و لا یضاف الی مضمر نیز
حاصل نمی شود مطابقةً زیرا که اضافت الی المضمر عام ست از اضافت الی یاء المتکلم و نفی عام مستلزم
می باشد نفی خاص را کما اعترفتم جواب میگوئیم مقصود مصرح این بود که بیان کند امتناع اضافت
ذو را بسوی غیر اسم جنس از آنکه بحث از اضافت میکند پس عارض شد مصرح را شوق مقصود آخر یعنی
بیان حکمی خاص برای ذو وقت اضافت او بسوی یاء متکلم فاضطرب المصرح فی اداء المقصودین فاختار
عبارة لها قرینة بهما فافهم واحفظ فانها من قاصرات الطرف لم یطمثهن انس قبلهم ولا جان فبای آلاء
ربکما تکذبان **و لا ینقطع** و منقطع نمی شود ذو از اضافت زیرا که اضافت او بسوی اسم جنس لازم ست از آنکه
او را وصله وضع کرده اند بسوی وصف اسماء اجناس و حصول این معنی متصور نیست مگر باضافت او بسوی
اسم جنس هرگاه که فارغ شد مصرح از بیان آن اسم معرب که اعراب او بالاصالة است شروع کرد در بیان
معربی که اعراب او بتبعیه ست پس گفت **التوابع** بدانکه توابع جمع تابع ست اگر گفته شود توابع بر وزن
فواعل ست و فواعل جمع فاعلة است نه فاعل چنانچه طوالب جمع طالبة است نه طالب **جواب**
میگوئیم تابع صفت مذکر لا یعقل ست و صفت مذکر لا یعقل را بر فواعل جمع کرده میشود کالروابع جمع الرابع
جواب دوم تابع منقول ست از وصفیت بسوی اسمیت و جمع فاعل اسمی بر وزن فواعل می آید چون کاهل
که اسم ست جمع او کواهل می آید و الکاهل ما بین الکتفین و الکاهل بمعنی البطی فارسی لا عربی لانه مال صاحب النصاب
بطی کاهل و من دابه تعبیر العربی بالفارسی فلا تغفل اگر گفته شود لا نسلم که منقول بود از وصفیت بسوی اسمیت
چرا نباشد که صفت بود **جواب میگوئیم** مراد از تابع درین مقام معنی وصفی نیست بلکه مراد کل ثان باعراب
سابقه من جهة واحدة ست **جواب دوم** اگر معنی وصفی مراد بود توابع جمع تابعة خواهد بود و اسم تابع

نیز باشد نه تابعیت پس بیان توابع اسم مذکر نخواهد بود بل مؤنث سه تابع زن زن مرید ست در جهان
تمام او هرگز مباد در میان ÷ ناقصان عقل و دین اند این زنان ÷ پس مرید شان ذلیل الخلق دان ÷ و مقصود بیان
توابع اسم است و نیز درین وقت کل ثان صحیح نیست بلکه واجب کل ثانیه است زیرا که کلمه کل برای احاطه
افراد ست و جز توابع در حقیقت قوله ثان ست و چون خبر مشتق بود مطابقت لازم ست کما مر وجه فی ج ع
قوله لفظ و مخفی نماند که مراد از تابع که محدود ست تابع مرفوعات و منصوبات و مجرورات است که هر یک از اقسام
اسم ست نه مطلق تابع پس وارد نشود اعتراض باین طریق که حد تابع که کل ثان آه است جامع نیست از آنکه تابع
از وی ان تن ضرب ضرب و در ضرب ضرب زید واقع ست از آنکه اول را حظ از اعراب نیست تا ثانی متلبس باعراب
سابق باشد بخلاف ضرب ثانی در زید ضرب ضرب که حد تابع بر وی صادق می آید از آنکه ضرب اول از آنجهت که جمله فعلیه
خبر مبتدا است مرفوع است پس ضرب ثانی متلبس باعراب اول گرچه بعد ملاحظه آنکه مراد از محدود تابع اسم است از حد مذکور
خارج است فافهم کل ثان یعنی تابع هر اسم ست که ثانی بود اگر گفته شود خارج میشود ازین قول آن تابع که ثالث
یا رابع بود و هکذا مثل جاءنی زید الفاضل العالم الکاتب الکریم الجواد جواب میگوییم مراد از ثانی هر اسم ست که متاخر
بود از سابق خواه در تلفظ در مرتبه ثانی بود یا ثالث یا رابع و هکذا الی غیر نهایت که صفت بنظر موصوف متاخر ست
و در تلفظ در هر مکانی که باشد جواب دوم ثانی بمعنی خود ست لیکن مراد از وی آن اسم ست که در مرتبه
ثانی بود بنظر متبوع نه آنکه ثانی بود در ذکر پس برابر ست اگر در ذکر ثالث بود یا رابع و هکذا بسوی همین دو جواب
اشاره کرده اند حضرت قدس سره السامی بقوله ای متاخر متی لوحظ مع سابقه کان فی المرتبة الثانیة
منه انتهی یعنی بسوی جواب اول اشاره کرده بقوله ای متاخر و بسوی جواب ثانی بقوله متی لوحظ
الخ اگر گفته شود خارج میشود از قوله کل ثان آن تابع که بر متبوع خود متقدم بود مثل علیک و رحمة الله السلام
یعنی علیک السلام جواب میگوییم چون مراد از ثانی آن اسم ست که متاخر بود بحسب رتبه باین نظر
متبوع در مرتبه ثانی باشد تابع مذکور خارج نمی شود زیرا که رحمة الله درین مثال اگرچه بحسب ذکر مقدم ست اما
بحسب رتبه متاخر ست و بنظر متبوع خود در مرتبه ثانی ست کما لا یخفی و افضل المتقین حضرت مولانا
عصام الدین قدس سره فرموده و نحن نقول المراد الثانی فی اعراب سابقه والباء للظرفیة فیتناول الثالث
والرابع فی ذکر لان کلا منهما ثان فی الاعراب انتهی و تحقیق کلمه کل عنقریب بیان کرده میشود انشاء الله
تعالی و باید دانست که قوله کل ثان جنس است شامل ست تابع و غیر تابع چون فاعل و خبر

مبتدا وخبر کان وان مفعول ثانی باب ظننت واعطیت وقوله **باعراب سابقة** فصل ست خارج
شد از وفاعل وخبر کان وان مگر خبر مبتدا ومفعول ثانی باب ظننت واعطیت وقوله باعراب سابقة ظرف
مستقر ست متعلق ست بتلبس وصفت قوله کل ثان ست یعنی تابع هر اسم ست که در مرتبه ثانی بود ومتلبس
باشد اعراب اسمی را که بر وسابق ست اگر گفته شود اعراب عرض ست وقیام عرض واحد بدو موضوع ممتنع
است پس صحیح که اعراب واحد متشخص قایم شود بمتبوع وتابع **جواب میگویم** مراد از اعراب سابق جنس
اعراب سابق ست نه اعراب سابق بعینه وتشخصه فلا یلزم المحذور المذکور وقوله **من جهة واحدة**
حال ست یعنی حال کون کلا الاعرابین ناشا من علت وسبب واحد چنانچه عالم در مثل جاءنی زید العالم
تابع ست از آنکه متاخر ست از متبوع خود ومتلبس ست بجنس اعراب سابق خود که آن رفع ست ورفع هر دو
از زید وعالم ناشی ست از جهت واحد که آن فاعلیت زید عالم ست زیرا که نسبت مجی در قصد متکلم بسوی
زید مطلق نیست یعنی عالم بود یا نبود بلکه بسوی زید عالم ست وقوله من جهة واحدة نیز فصل ست از آنکه خارج
شد از وخبر مبتدا ومفعول ثانی باب ظننت واعطیت زیرا که خبر مبتدا ومفعول ثانی این دو فعل مذکور اگرچه
متلبس ست بجنس اعراب سابق خود لیکن حدوث اعراب او بجهت آخر ست واعراب سابق بجهت آخر
اگر گفته شود لا نسلم که حدوث اعراب در هر دو بجهت واحد نبود بلکه بجهت واحد ست از آنکه حدوث اعراب
در خبر بعامل معنویست وهو خلو الاسم عن العوامل اللفظیة الاسناد ودر مبتدا نیز همین عامل معنوی است
وهمچنین حدوث اعراب در مفعول ثانی دو فعل مذکور بسبب مفعولیت است کما فی المفعول الاول **جواب
میگویم** مراد از وحدت که در قوله من جهت واحد واقع ست وحدت تشخصی ست نه وحدت نوعی
از آنکه وحدة تشخصی کامل افراد وحدت است والمطلق ینصرف الی الفرد الکامل کما مر غیر مرة وحدوث اعراب
در مبتدا وخبر بجهت واحد تشخصی نیست زیرا که عامل معنوی یعنی خلو مذکور اگرچه در هر دو حال ست لیکن ازین
حیثیت که مقتضی مسند الیه است رافع مبتدا است وازین حیثیت که مقتضی مسند ست رافع خبر ست وهمچنین
ظننت ازین حیثیت که تقاضا میکند مظنون فیه را ناصب مفعول اول ست وازین حیثیت که تقاضا
میکند مظنون را ناصب مفعول ثانی ست وقس علیه اعطیت اگر گفته شود تعریف تابع صادق می آید
بر مبتدا ثانی مثل ابوه در زید ابوه قایم از آنکه متاخر ست ومتلبس ست باعراب سابق بجهت واحد
تشخصی زیرا که عامل معنوی ازین حیثیت که تقاضا میکند مسند الیه را در هر دو عامل ست **جواب میگویم**

مراد از ثانی آنست که فرع بود در اعراب سابق یعنی اعراب او بتبعیه اعراب اول یا شد والمبتدا الثانی فی لیس کذلک
اگر گفته شود مراد از ثانی اسم ثانی ست یا مطلق اگر مطلق ست تعریف مانع نیست از انکه صادق می آید
بر آن ان زیدا قایم وضرب ضرب زید واگر مراد اسم است پس تعریف جامع نمیشود زیرا که صفت اگر جمله
بود خارج میشود زیرا که اسم نیست وحال آنکه از توابع ست جواب میگویم مراد اسم ست برابرست که حقیقتاً
بود یا حکماً وجمله که صفت واقع شود اسم حکمی ست کما سیجیٔ فی بحث الوصف انشاء الله تعالی اگر گفته شود
تعریف جامع نیست از انکه خارج میشود مثل جار فی هذا الرجل زیرا که رجل متلبس نیست باعراب سابق چه
از انکه سابق او اعراب ندارد بجهت آنکه مبنی ست نظیره صدق السالبة عند عدم الموضوع جواب میگویم
اعراب ثانی وسابق عام ست ازین که لفظاً بود یا تقدیراً یا محلاً حقیقتاً بود یا حکماً فلا محذور باید دانست که هر یک
از اعراب لفظی وتقدیری ومحلی بر دو قسم ست حقیقی وحکمی اما اعراب لفظی حقیقی چون جاءنی زید ولفظی وحکمی چون مررت
باحمد واعراب تقدیری حقیقی مثل جاءنی فتی وتقدیری حکمی چون مررت بحبلی از انکه در آخر او الف مقصوره ست
پس ازین جهت اعراب تقدیری ست وچون غیر منصرف ست پس اعراب در و تقدیری حکمی ست
زیرا که بحسب اصل خود مجرور نخواهد بود بخلاف فتی که بحسب تقدیر و اصل خود معرب است باعراب لفظی و
بعد تعلیل اعراب در و تقدیری ست پس اعراب تقدیری است حقیقی خواهد بود واما اعراب محلی حقیقی
چون کلمت هذا وقتی که اشاره کنی از هذا بسوی لفظ زید و هر اسمی که در و اعراب لفظی حقیقی بود واما محلی
حکمی مثل مثلت بهذا الغیر المنصرف وقتیکه اشاره کنی از هذا بسوی اسم غیر منصرف چون احمد زیرا که در مبنی
اعراب محلی میشود پس اگر مبنی زاد در محل اسمی عتبار کنی که اعراب در و لفظی حقیقی است پس در مبنی اعراب
محلی حقیقی خواهد بود واگر اعراب دران اسم لفظی حکمی ست پس در مبنی اعراب محلی حکمی خواهد شد بلکه اگر
دران اسم اعراب تقدیری ست پس درین وقت اعراب دران مبنی محلی تقدیری خواهد بود هذا تحقیق انیق
وبالحفظ حقیق ما جال حولها اقلام المصنفین الا المتقدمین والا المتاخرین وذلک فضل الله یؤتیه من یشاء
اگر گفته شود اینجا تعریف افراد لازم می آید وهو باطل کما بین فی موضعه و وجه لزوم است که معرف درین
مقام توابع ست وآن جمع است وظاهر ست که جمع را دلالت بر افراد ست ومعرف بالکسر کل ثان الی آخره است
وکلمه کل را نیز دلالت بر افراد ست پس تعریف افراد با فراد لازم آمد وتعریف جنس بجنس می باید یعنی
ماهیت بماهیت جواب میگویم الف لام بر قوله التوابع برای جنس ست والف لام جنس ست معنیٰ

جمعیت را باطل میکند کما مر فی شرح قوله المرفوعات پس توابع بمعنی تابع شد و غرض از صیغه جمع محض تنبیه بر کثرت
توابع است و تعریف تابع مدخول کلمه کل ست و کلمه کل را در تعریف تابع هیچ دخل نیست و غرض از وی بیان
صدق حد بر جمیع افراد محدود ست تا معلوم شود که تعریف مانع ست و تحقیق مقام اینست که صدق حد بر
جمیع افراد محدود فائده جامعیت تعریف میدهد و صدق محدود بر جمیع افراد حد فائده مانعیت تعریف میدهد
اما اول ظاهر ست و اما ثانی از آنکه اگر در افراد حد فرد غیر محدود بود درین وقت محدود بر جمیع افراد حد صادق
نخواهد آید چون صادق می آید پس معلوم شد که حد بفرد غیر محدود شامل نیست و همین معنی مانعیت تعریف است و اول
مستلزم نیست ثانی را و کذا العکس زیرا که صدق حد بر جمیع افراد محدود و آن وقت هم ممکن است که حد اعم از
محدود بود کما اذا قیل الانسان حیوان ماشی و همچنین صدق محدود بر جمیع افراد حد آنوقت هم متصور ست
که محدود از حد اعم بود کما اذا قیل المبنی ما ناسب مبنی الاصل و برهمین اختصار کرده شود و مخفی نماند که نزدیک
بعضی تعریف باعم نیز جائز ست و قدیمه اشتیاز از بعضی باعداهی او مقصود باشد کما مر فی بحث العدل و لیکن
نزدیک محققین و مذهب متصور اینست که معرف مساوی معرف میباید و مساوات را لازم میدارند پس
درین وقت تعریف را جامعیت و مانعیت لازم ست اگر گفته شود پس چه فائده است در کلمه کل
جواب میگویم اگرچه تعریف را مانعیت لازم است لیکن مقصود مصرح از کلمه کل اینست که بر مانعیت
تعریف تصریح کند و چون انحصار تابع در افراد کل ثابت ظاهر ست پس حاصل شد برای تابع تعریفی که جامع
و مانع ست فتامل و ممکن ست که الف لام بر قوله التوابع برای استغراق باشد و درین وقت
قوله التوابع جمعیت خود خواهد بود و غرض از الف لام استغراق و صیغه جمع تصریح بود بر جامعیت تعریف پس
درین توجیه هر یک از جامعیت و مانعیت تعریف مصرح خواهد بود لا یخفی علی المصنف لطف تحقیق المقام
وحسن تنقیح المرام کل ذلک بفضل الله ذی الانعام و بمحمد سید الانام علیه و علی آله التحیة والسلام هرگاه که
فارغ شد مصنف رح از تعریف تابع شروع کرد در تعریف اقسام آن که پنج اند معلوم اند و در بیان احکام هر یک پس
گفت **النعت** اگر گفته شود توابع پنج اند نعت معطوف بحرف تاکید بدل عطف بیان پس از ین جمله نعت را
چرا مقدم کرد **جواب میگویم** بجهت کمال تبعیت نعت متبوع خود بخلاف سایر توابع زیرا که نعت تابع میشود
متبوع خود را در ده امور کما سیجی و تبعیت باقی توابع متبوعات خود را فقط در اعراب هست **جواب دوم**
نعت چنانچه متبوع خود را بحسب لفظ تابع است همچنین بحسب معنی تابع هست زیرا که عرض ست و ظاهر است

که عرض در قیام خود تابع و محتاج محل متقوم میباشد **جواب سوم** نعت از سایر توابع کثیر الاستعمال ست و
قوله **تابع** جنس ست شامل ست بجمیع توابع و قوله **تدل علی معنی فی متبوعه** صفت تابع ست و قوله
مطلقا صفت بمفعول مطلق محذوف ست یعنی دلالت مطلقه یعنی غیر مقیده بمادة **خاصة من المواد** اگر
گفته شود چرا نگفت مصنف النعت ما یدل علی معنی فی متبوعه **جواب** میگوئیم اگر بجای تابع کلمه ما می آورد معلوم
نمی شد که مراد از وی تابع ست ... ازانکه مصنف بعد تعریف تابع تقسیم نکرده تا باین قرینه از کلمه ما تابع
مراد باشد زیرا که در تقسیم ... شود ... ست زیرا که بر عالم که در مثل جاءنی العالم ست
صادق می آید ازانکه دلالت میکند بران معنی که ثابت ست در ذات متبوع بدلالت مطلقه و تعریف تابع
هم برو صادق ست زیرا که متاخر ست بنسبت سابق بحیثیتی که اگر با او ملاحظه کنند در مرتبه ثانی خواهد بود
و متلبس خواهد شد بجنس اعراب سابق بجهت واحد **جواب** میگوئیم قوله یدل علی معنی فی متبوعه این معنی دارد
که النعت تابع یدل بهیئت ترکیبیه مع متبوعه علی حصول معنی فی متبوعه و عالم در مثال مذکور اگرچه دلالت بر معنی
مسطور میکند لیکن دران مثال با متبوع مذکور نشده اگر گفته شود لا نسلم که قوله مطلقا صفت دلالت باشد
زیرا که درین وقت مطلقة میباید **جواب** میگوئیم دلالت مصدر ست و تانیث مصدر اعتبار ندارد اگر گفته شود
چه حاجت ست بسوی قوله مطلقا **جواب** میگوئیم اگر مطلقا نمی گفت تعریف نعت مانع نمی شد ازانکه درین وقت
صادق می آید بر بعضی افراد بدل و عطف و تاکید و غیر آن چون علمه در مثل اعجبنی زید علمه بدل ست
و دلالت میکند بر معنی که ثابت ست در ذات متبوع و لیکن این دلالت مطلق نیست باین طریق که
هر فرد از افراد بدل را دلالت بر معنی مذکور بود زیرا که بدل را دلالت بر معنی مذکور بخصوص ماده ست ازانکه
غلامه که در مثل اعجبنی زید غلامه واقع ست بدل ست و دلالت نمی کند بر معنی مذکور و همچنین حسنه در مثل
اعجبنی زید و حسنه معطوف ست و معهذا دلالت میکند بر معنی مذکور و لیکن معطوف را دلالت بران معنی
مطلق نیست بلکه در بعضی تراکیب بخصوص ماده ست الا تری انه اذا قیل اعجبنی زید و غلامه لا یوجد
تلک الدلالة و همچنین کلهم در مثل جاءنی القوم کلهم تاکید ست و دلالت میکند بر معنی شمول که یافته میشود در ذات
متبوع و لیکن تاکید را برین معنی دلالت مطلقه نیست زیرا که در مثل جاءنی زید نفسه دلالت بر معنی مذکور
مفقود ست بخلاف صفت که هر فرد را دلالت بر معنی مذکور ست و نزد یک بعضی شارحین **فائده** قوله مطلقا احتراز
از حال ست و او را صفت مفعول مطلق حاصل گویند که متعلق قوله فی متبوعه ست یعنی تدل علی معنی

حاصل فی متبوعہ حصولا مطلقاً یعنی غیر مقید بزمان نسبت الفعل او شبہہ بالمتبوع بخلاف حال کہ او را اگرچہ معنی فی متبوعہ ہست لیکن حصول آن معنی مقید ست بزمان نسبتہ الاتری ان الکبا فی جاءنی زید راکباً یدل علی معنی الرکوب الحاصل فی زید لکن حصولہ فیہ مقید بزمان المجیئ و بعضی اعتراض کردہ اند کہ احتیاج نیست بسوی اخراج حال از قولہ مطلقاً زیراکہ حال در قولہ تابع کہ قید از اول قیود تعریف ست داخل نیست و اخراج چیزیکہ داخل نبود محال ست جواب گفتہ اند کہ اخراج را یکی از دو چیز باید دخول یا در معرض دخول و حال اگرچہ داخل نیست در قولہ تابع تدل علی معنی فی متبوعہ لیکن در معرض دخول ست زیراکہ جایز ست کہ کسی تابع را بر معنی لغوی حمل کند و دخول حال درین وقت ظاہر ست و ضعف این جواب در غایت ظہور ست زیراکہ حمل تابع بر معنی لغوی بعد تعریف تابع از افعال حمقا و مجاہیل ست فلا اعتداد بادہاہم ولا اعتبار لاقوالہم و افعالہم اگر گفتہ شود تعریف نعت جامع نیست زیراکہ خارج میشود آن صفت کہ بحال متعلق موصوف ست مثل جاءنی رجل حسن غلامہ دلالت نمی کند بر معنی کہ یافتہ شود در متبوع بلکہ یافتہ میشود در متعلق متبوع جواب میگویم مدلول حسن اگرچہ یافتہ میشود در غلام لیکن حسن غلامہ را معنی ست کہ یافتہ میشود در رجل اگرچہ بآن معنی اعتباری ست و ہو کون الرجل حسن الغلام فافہم اگر گفتہ شود تعریف حرف بر نعت صادق می آید زیراکہ نعت چون دلالت میکند بر معنی کہ ثابت ہست در متبوع او پس صادق می آید کہ نعت دلالت میکند بر معنی کہ ثابت ہست در غیر او و ہذا ہو حد الحرف لان الحرف ما دل علی معنی فی غیرہ و ظاہر ست کہ متبوع غیر نعت ہست پس میباید کہ نعت حرف باشد و حال آنکہ اسم ست جواب میگویم مراد از ثبوت معنی نعت در متبوع عدم قیام معنی بذات خود ست و احتیاج آن معنی ست در قیام خود بسبب عرضیت بسوی متبوع نہ عدم استقلال آن معنی ہست در مفہومیت بخلاف ثبوت معنی حرف در غیر او کہ مراد ازین عدم استقلال حرف ست در دلالت بر معنی خود بجہت عدم استقلال معنی او بمفہومیت و مراد احتیاج او بسوی ضمیمہ ہست کما سیجی فی بحث الحرف انشاء اللہ تعالی وقال المصنف رح فی شرح المفصل الصفۃ یطلق باعتبارین عام و خاص و المراد بالعام کل لفظ فیہ معنی الوصفیۃ فیدخل فیہ خبر المبتدا و الحال فی نحو زید قائم و جاءنی زید راکباً اذ یقال انہما صفتان و نعنی بالخاص ما فیہ معنی الوصفیۃ اذا جری تابعاً نحو جاءنی زید الضارب انتہی و زبدۃ المحققین و خلاصۃ المدققین حضرت حسن چلپی قدس سرہ فرمودہ اند المتکلمون یفرقون بین الوصف و الصفۃ فالوصف عندہم لفظ الواصف کالکریم و عالم و غیر ذلک و الصفۃ

ہی المعنی القایم بالموصوف و عند النحویین الوصف والصفۃ والنعت بمعنی واحد واصل الصفۃ وصف فاعلت
اعلال عدۃ انتہی وظاہرست کہ اعلال عدہ مختص بمصادر مکسور الفاست کما لا یخفی علی من لہ ادنی اطلاع
بالصرف پس چگونہ صحیح است قولہ فاعلت اعلال عدۃ ہرگاہ کہ فارغ شد مصنف رح از تعریف نعت شروع
کرد در بیان فوائد نعت پس گفت **و فائدتہ** و در بیان فوائد نعت اشعارست بسوی فرق معنوی
میان نعت وخبر اگرچہ فرق لفظی حاصل ست واحتیاج بسوی فرق معنوی ازین جہت است کہ خبر و نعت
ہر دو شریک اند در دلالت بر معنی کہ ثابت است در غیر یعنی فائدہ نعت **تخصیص** ست وقتی کہ منعوت نکرہ
باشد چون جاءنی رجل عالم **او توضیح** وقتیکہ منعوت معرفہ بود چون جاءنی زید العاقل بخلاف خبر کہ این فوائد
ندارد و تخصیص عبارت است از تقلیل شیوع وابہام در نکرات و توضیح عبارت است از رفع احتمالی کہ ناشی
بود در معارف لقب و وضع و فائدہ توضیح و تخصیص اکثرست بقرینہ قولہ **وقد یکون لمجرد الثناء**
یعنی گاہی میشود نعت محض برای ثنا یعنی بدون قصد تخصیص و توضیح مثل بسم اللہ الرحمن الرحیم
او لمجرد الذم یا گاہی میشود نعت محض برای ذم بمعنی مذکور مثل اعوذ باللہ من الشیطان الرجیم و باید دانست
کہ این ہر دو فائدہ وقتی ست کہ متنی المبتدا موصوف بعینہ معلوم باشد **او التاکید** یا گاہی نعت محض برای
تاکید میباشد واین وقتی ست کہ موصوف مفید معنی وصف بود تضمنا **مثل نفخۃ واحدۃ** والہین اثنین
زیرا کہ نفخۃ والہین مفید معنی وحدت و تثنیہ است واگر متبوع معنی وصف را مفید بود شمولا واحاطۃ
پس تابع درینوقت تاکید خواہد بود نہ وصف مثل الرجلان کلاہما والرجال کلہم و باید دانست کہ گاہی لفظ موصوف
وصفت متحد بود مثل مررت بعاقل عاقل و مراد از وصف درین وقت کامل در وصف عنوانی میباشد یعنی مررت
بعاقل کامل فی العقل و مثل مررت برجل رجل ای کامل فی الرجولیۃ ہرگاہ صفت در اکثر واقع مشتق میباشد
ازین جہت اکثر نحات توہم کردہ اند کہ اشتقاق در نعت شرط است ولہذا نعت غیر مشتق را اگر میباشد
بمشتق تاویل میکنند و مرضی مصنف رح عدم اشتراط اشتقاق ست ازین جہت رد کرد مصنف رح
اشتراط مذکور را بقولہ **ولا فصل بین ان یکون مشتقا او غیرہ** یعنی میان نعت مشتق و غیر مشتق
فرق نیست باین طریق کہ نعت بودن مشتق بالاصالۃ بلا تاویل بود و نعت بودن غیر مشتق بہ
تاویل و بفرعیت بلکہ ہر دو در نعت بودن خود و افادہ فائدہ نعت مساوی و برابر اند زیرا کہ نعت مشتق
چنانچہ دلالت میکند بر معنی کہ حاصل ست در متبوع ہمچنین نعت غیر مشتق را دلالت بر ہمین معنی است

فلا حاجة الی التاویل والفرق اگر گفته شود کلمه بین مضاف نمیشود مگر بسوی متعدد و کلمه او برای احد الامرین ست فکان الواجب علی المصنف ان یقول بین ان یکون مشتقا او غیره بواو عطف نه بکلمه او جواب میگوییم کلمه او درین مقام بمعنی واو ست و استعمال حروف عاطفه در معنی یکدیگر شایع و کثیر ست اگر گفته شود چه فائده است در اختیار کلمه او بمعنی واو چرا او نیاورد تا احتیاج بسوی تکلف و غیر متبادر نمی جواب میگوییم برای اشاره بسوی استقلال هر یک از مشتق و جامد یعنی هر یک در نعت بودن مستقل است و محتاج بدیگری نیست از انکه کلمه او واقع نمیشود مگر میان متقابلین و مستقلین و لهذا جاز ان یکون غیر من قال ان وسیلتی و معاذی امتداد او انت اذا کان وصفه لغرض المعنی یعنی مساوات غیر مشتق بمشتق مطلق نیست بلکه وقتی ست که وضع غیر مشتق برای دلالت بود بر معنی که حاصل ست در غیر چون موصوف و متبادر ذی الحال اگر گفته شود وضع کلمه ای و نه برای دلالت بر معنی مذکور نیست زیرا که ای موضوع ست برای استفهام و نه برای مشار الیه و معنی اصفت واقع میشود کما سیجی التمثیل بهما جواب میگوییم مراد از وضع غیر مشتق برای دلالت مذکوره استعمال او از اراده معنی مذکور از وست زیرا که استعمال لفظ خالی نیست از وضع لغوی یعنی نهادن فافهم و استعمال غیر مشتق در معنی مذکور عام ست ازین که در معنی وضعی بود چون تمیمی و ذی مال یا در معنی مجازی باشد چون کلمه ای و نه و حاصل جواب اینست که وضع در قوله وضعه بمعنی لغوی ست یعنی نهادن و متعلق او محذوف است یعنی فی الترکیب و وضع لفظ عبارت از استعمال لفظ ست و لهذا گفته شد که مراد از وضع استعمال ست و اضافت غرض بسوی معنی اضافت بیانی ست چون خاتم فضه و الغرض ما یترتب وجوده علی شی و القصد به برابر ست که وجود عقلی بود یا خارجی ست و ظاهر ست که ترتب وجود معنی در عقل غرض است از وضع لغت در ترکیب و ازینجا واضح میشود که مقصود حضرت قدس سره السامی از قوله ای لغرض الدلالة علی المعنی انتهی تنبیه و اشعار ست برین که غرض درینجا باعتبار وجود عقلی ست و این قول بیان حاصل معنی کلام مصرح است و نه مقصود انیست که لفظ دلالت در کلام مقدر ست چنانچه بعضی ذوی الافهام تقدیر لفظ دلالة را در کلام مقصود حضرت قدس سره السامی قرار داده اعتراض میکنند که حاجة بسوی تقدیر نیست با وجودیکه تقدیر لفظ خاص یا قرینه خاص میباید کما هو المشهور و هی ههنا معدومة و نیز ازینجا واضح شد که لفظ غرض درینجا مقحم نیست کما وهم و قوله عموما خبر

کان ست یعنی در جمیع استعمالات دلالت او بر معنی مذکور بود احتمال دارد که قوله الغرض المعنی خبر کان بود
و قوله عموماً صفت مفعول مطلق محذوف باشد یعنی وضعاً عاماً چون اسمی که مضاف بود بسوی یای نسبت چنانچه کلمه
ذو که مضاف میشود بسوی اسمای اجناس استعمال هر یکی در ترکیب بجهت دلالت بر معنی مذکور ست **مثل تمیمی و**
ذی مال زیرا که تمیمی در جمیع استعمالات دلالت میکند بر ذاتی که او را نسبت بسوی قبیله تمیم بود و بدون
موصوف مستعمل نمی شود و همچنین ذو مال را دلالت دائمی بر ذاتی ست که صاحب مال بود **قوله او خصوصاً**
معطوف است بر قوله عموماً یعنی در بعضی استعمالات دلالت او بر معنی مذکور بود باین طریق که در بعضی موارد استعمال
دلالت کند بر حصول معنی [illegible] جایز نیست که نعت واقع شود و در بعضی موارد استعمال دلالت نمی کند پس جایز نیست
که نعت واقع نشود چنانچه [illegible] **مثل مررت برجل ای رجل** که بمعنی کامل ست یعنی گذشتم من
از رجلی که کامل ست [illegible] چون کلمه ای مضاف شود بسوی موصوف خود بمعنی
کامل در وصف عنوانی مضاف الیه باشد پس درین ترکیب دلالت میکند بر حصول معنی در موصوف و لهذا
نعت واقع شده است [illegible] ای رجل عندک [illegible] دلالت بر معنی مذکور نمی کند پس
جایز نیست که نعت واقع شود [illegible] قدس سره فرموده اند و یرد علیه انه لیس فی
هذا الترکیب شیء یمکن ان یجعل موصوفاً [illegible] ای رجل فالاولی ان یقال فی مثل مررت الفبانا
ای رجل لایدل علی المعنی فلا یصح [illegible] انتهی و لیکن مناقشه در مثال مناسب اصحاب کمال نیست
که ثمره او ارتکاب بفعل عبث ست زیرا که از ابطال مثال ابطال ضابطه که مدعی ست لازم نمی آید **و بهذا**
الرجل یعنی مررت بهذا الرجل یعنی گذشتم [illegible] مشار الیه که رجل ست و رجل درین ترکیب نیز دلالت میکند
بر حصول معنی در موصوف زیرا که هذا دلالت میکند بر مشار الیه مبهم و رجل دلالت میکند بر ذات معین پس
رجل دلالت کرد بر تعیین ذات که حاصل ست در مشار الیه مبهم و در بعضی ترکیب دلالت نمی کند مثل
رجل قایم عندی و نزدیک بعضی نحات رجل درین مثال بدل ست و نزدیک بعضی عطف بیان ست و قوله
و بزید هذا معطوف است بر قوله بهذا الرجل یعنی گذشتم از زید که اشاره کرده شده ست بسوی او ظاهر است که هذا
درین مثال دلالت میکند بر معنی اشاره که حاصل ست در زید اگر گفته شود چه فائده است در اتیان امثله و عدم
اختصار بر مثال واحد جواب میگوئیم دفع توهم ست یعنی تا وهم نشود که استعمال غیر مشتق برای غرض معنی خصوصاً
مختص بهمین مثال ست یعنی مررت برجل ای رجل هرگاه که فارغ شد مصرح از تعریف نعت و بیان فائده

آن و عدم اشتراط اشتقاق شروع کرد در تقسیم آن بسوی مفرد و جمله پس گفت **وتوصف النکرة**
برابرست که نکره حقیقة وصورتا بود کما هو الظ یا حکما و معنیا بود چون معروف بلام عهد ذهنی که فرد مبهم ازو مقصود
میباشد یعنی صفت کرده میشود نکره **اما بالجملة الخبرية** نه بجمله انشائیه و توصیف معرفه بهیچ جمله جایز نیست و مخفی
نماند که خرندگان متاع علوم و چرندگان صحرای علم و معلوم چون بهازار توصیف نکره بجمله خبریه سیر سنند و میدان عدم جواز
توصیف آن بانشائیه در آیند غیر خزف پارهای مقدمات ظنی و باطل نمی خرند و سوای شوک قضایای مشکوک و لا طائل
نمی چرند و از نکارت جمله خبریه فی الجمله بی خبر اند و از نظاره نازنینان سطر و نکات انشائیه اعمی و بی بصر
خصوص بعضی منکر سالکین احمد نگر که منکر استاد اند و منشار فساد ے ظاهر شان سبز و باطن سرخ رنگ
در هلاک مردم مانند بید رنگ ✽ آتش اندازی میان دوستان ✽ افضل اعمال باشد نزد شان ✽ غیبت
استاد را خو کرده اند ✽ در فن غیبت سابقت برده اند ✽ الا انهم الاشرار ✽ حال هم حال
المنافق فی النشور ✽ مقلب القلوب صحرای قلب ایشان را از خار و خاشاک فساد و مردم آزاری صاف و هند
و نقود دل شان را از قلب بیوفائی و حسد پاک نموده کامل عیاری وفا بخشند که آن چند کلمه تمیز اگرچه بصورت
غیبت ممنوع می نماید اما جواز آن شرعی و فعل آن مشروع ست کما لا یخفی علی الفقیه و برای اصحاب فا و وفاق
چند جواهر زواهر تحقیقات این مقام و لآلی آبدار تدقیقات این مرام از خاک آستانه خدام عالی مقام

شنیده
رفرموده در اصلاح کو
بریه وصف کرده میشود
صفت
هر دوم عدم جواز تو
بجمله خبریه باعتبار مفهوم
ب
ف نکره بجمله خبریه جواز
میکند بر معنی مذکور مجاز
رست اگر گفته شود چرا
او واجب است چون
له متکلم معتقد بود تا آنکه موصوف
م باتصاف آن موصوف

بمضمون صفت حاصل است وغرض متکلم اینست که بران نکره حکمی کند از احکام یعنی اورا محکوم علیه کرده اند و ظاهر
است که محکوم علیه عند المخاطب معلوم و ممیز میباید پس ازین جهت متکلم آن نکره را موصوف میگرداند بصفت مذکوره
یعنی بمعنی که اتصاف آن موصوف بمضمون آن صفت مخاطب را معلوم است تا آن محکوم علیه بصفت مذکوره
از ما عدای خود عند المخاطب متمیز شود و حکم بران محکوم علیه مخاطب را فائده دهد و جملهٔ انشائیه ازان جهت
که از تصورات است فائده حکم نمید هد اصلا فضلاً عن ان یکون مفیدة بحکم معلوم للمخاطب حصوله پس اصلا جائز نیست
که صفت نکره واقع شود و مشهور اینست که صفت نمیشود مگر بتاویل بعید بتقدیر قول مثل جاءنی رجل اضربه یعنی مقول
فی حقه اضرب ولا یخفی ما فیه من التکلف علی المکلف بلکه عند التحقیق اینست که جملهٔ انشائیه عند التاویل بتقدیر
قول صفت واقع نمی شود بلکه از متعلقات صفت است و چگونه صفت واقع شود که بمقام توصیف نکره بجمله مقتضی
عدم جواز است کما مر آنفاً و بعضی اعتراض کرده اند که رجل اضربه در معنی رجل مطلوب ضربه است و این تاویل مستغنی از حذف
است و جملهٔ خبریه نیز ماول است زیرا که مثل جاءنی رجل ابوه قایم در تاویل جاءنی رجل قایم الاب است
کما سیجئ مفصلاً پس هر دو جمله محتاج اند بسوی تاویل پس میباید که هر دو متساوی بوند در جواز وصفیت **جواب**
گفته اند که رجل اضربه را تاویل نمی کنند مگر برجل مقول فی حقه اضربه ازین جهت که وصف بجملهٔ انشائیه مختص بجمله
انشائیه محکیه است فلا یقال رجل اضربه الا اذا امر بضربه واگر رجل مطلوب ضربه گویند لازم آید جواز استعمال آن در مقام
امر بضرب وهو ینافی الاختصاص المذکور وافضل الشارحین حضرت قدس سره السامی فرموده اند وانما قید الجملة
بالخبریة لان الانشائیة لا تقع صفة الا بتاویل بعید انتهی وازین کلام صراحةً معلوم میشود که جملهٔ خبریه وانشائیه هر دو متساوی
الاقدام اند در تاویل وجواز وصفیت ولیکن مصنف رح جمله را بالخبریة ازین جهت مقید کرده است که وصف بجمله
انشائیه ازانجهت که محتاج است بسوی تاویل بعید ساقط الاعتبار است نه ازین جهت که صلاحیت وصفیت ندارد
وصفت واقع نمیشود بلکه صفت واقع میشود بتاویل قول اگرچه تاویل بعید است لیکن اولی بالقبول عند الفحول آنست
که سابق مذکور شد یعنی جملهٔ انشائیه اصلا صلاحیت ندارد که وصف نکره واقع شود وظاهر است که عند التاویل
جملهٔ انشائیه صفت واقع نمیشود بلکه از متعلقات صفت میباشد فافهم واستقم و باید دانست که بعضی ناظرین
مقصود حضرت قدس سره السامی را از قوله ای مقول فی حقه اضربه ای مستحق لان یومر به انتهی چنین قرار
داده اند که ان تاویله بالمقول المحذوف عبارة عن استحقاق القول فی حقه لانه قیل ذاک و بعد ازان اعتراض
میکنند که چه حاجت است بسوی آنکه مقول محذوف را عبارت از استحقاق مذکور گردانند ازانکه هرگاه مقرر شده

که وصف نکره بجمله انشائیه محکیه است پس بتقدیر قول که بمعنی حقیقی خود ست صحیح است و حاجت نیست
بسوی گردانیدن قول مقدر عبارت از استحقاق قول و حالانکه مقصود حضرت قدس سره السامی از قوله ای
مستحق لان یومر به تنبیه است برانکه وصف نکره بجمله انشائیه محکیه جایز نیست مگر در مقام اظهار استحقاق
امر بضرب نه مقصود آنست که بعضی ناظرین قرار داده اند تا اعتراض مذکور وارد شود اگر گفته شود چرا جایز نیست وصف
معرفه بجمله خبریه **جواب میگوییم** هرگاه مقرر شده که چون موصوف نکره بود واجب ست که صفت هم نکره
باشد ازانکه میان صفت و موصوف مطابقت در چند امور واجب ست و ازانجمله نکارت است کما سیجی
و جمله خبریه نکره است پس توصیف نکره بجمله خبریه جایز خواهد بود بخلاف توصیف معرفه بجمله خبریه اگر گفته شود
تعریف و تنکیر از خواص اسم است پس جمله خبریه چگونه نکره باشد **جواب میگوییم** جمله خبریه در حکم نکره است نه آنکه
در حقیقت نکره است اگر گفته شود چرا در حکم نکره است **جواب میگوییم** قدوة المحققین زبدة المدققین
سعد الملة والدین قدس سره در مطول بحث وصف مسند الیه فرموده اند واعلم ان الوصف قد یکون جملة ویشترط تنکیر
الموصوف لان الجمل التی لها محل من الاعراب یجب صحة وقوع المفرد موقعها والمفرد الذی یسبک من الجملة نکرة
لانه ای سبک المفرد انما یکون باعتبار الحکم الذی یناسبه التنکیر وینبغی ان یکون هذا مراد من قال ان الجملة نکرة و
فالتعریف والتنکیر من خواص الاسم انتهی و مراد از حکم درینجا محکوم به است **جواب دوم** جمله خبریه در حکم
نکره ازین جهت است که موضوع ست برای افاده نسبت مجهول چنانچه نکره موضوع ست برای افاده فرد
مجهول اگر گفته شود جمله خبریه را که صفت نکره واقع شود واجب است که نسبت او عند المخاطب معلوم باشد تا موصوف
که نزدیک او مجهول ست متعین و متمیز شود بسبب آن نسبت معلوم کما مر آنفا مفصلا پس چگونه جمله خبریه
که صفت واقع شود در حکم نکره باشد **جواب میگوییم** جمله خبریه موضوع ست برای افاده نسبت مجهوله و
استعمال او در نسبت معلومه امر عارض و طاری ست پس وضع او برای افاده نسبت مجهول کافی ست در گردانیدن
او در حکم نکره هکذا ینبغی تحقیق المقام و توضیح المرام لیندفع الاوهام بفضل الله الملک العلام **و یلزم الضمیر**
یعنی در جمله خبریه که صفت نکره واقع شود ضمیر لازم است که راجع باشد بسوی آن نکره اگر گفته شود چرا ضمیر لازم است
جواب میگوییم جمله ازان جهت که مستقل ست بنفسها ربط خود بدیگری نخواهد پس اگر جمله بغیر ضمیر باشد به
موصوف خود مربوط نخواهد شد بلکه از موصوف اجنبی خواهد بود و واجب ست که صفت بموصوف خود مربوط شود و اجنبی
نبود اگر گفته شود ربط منحصر در ضمیر نیست بلکه از غیر ضمیر چون الف لام و وضع مظهر موضع مضمر نیز حاصل است

پس چیزی انکه مصرح دیلزم العاید تا شامل می شد بضمیر و غیر ضمیر چنانچه گفته است فلا بد من عاید فی خبر مبتدا
جواب میگوییم جمله خبریه که صفت واقع شود رابط در وی سوای ضمیر جایز نیست بخلاف آن جمله که خبر مبتدا بود اگر
گفته شود جمله در هر دو صورت مستقل بنفسها است رابط خود بدیگری نخواهد پس وجه لزوم ضمیر در احدی الکونین و تعمیم
آن در صورت اخری چه باشد **جواب میگوییم** ضمیر از جهت شهرت خود اظهر روابط است و جمله که صفت واقع شود
بسوی رابط اظهر محتاج است بخلاف آن جمله که خبر واقع شود از انکه او را رابط بیاید خواه اظهر بود یا غیر اظهر اگر
گفته شود جمله که صفت واقع شود چرا محتاج است بسوی رابط اظهر بخلاف آن جمله که خبر باشد **جواب میگوییم**
صفت از ان جهت که موقوف علیه کلام نیست یعنی خارج از ارکان کلام است مخاطب را بسوی او اندک توجه
میباشد پس اگر غیر ضمیر را رابط گردانند احتمال است که مخاطب از ان رابط غیر مشهور و غیر اظهر غافل شود پس جمله نزدیک او
از موصوف اجنبی خواهد بود و صفت نخواهد ماند بخلاف جمله که خبر مبتدا واقع شود زیرا که موقوف علیه کلام و رکن کلام است
پس مخاطب را بسوی او کمال توجه است این غفلت از رابط بی که درو بود ممکن نیست از ین جهت در جمله که صفت
واقع شود ضمیر لازم افتاد بخلاف جمله که خبر واقع میشود هرگاه که فارغ شد مصرح از تقسیم صفت بسوی مفرد و جمله شروع کرد در دیگر تقسیم صفت
پس گفت **وتوصیف بحال الموصوف** یعنی صفت گردانیده میشود حال موصوف را یعنی حالی که قایم بموصوف است همان حال را
صفت گردانیده میشود کما قال قدس سره السامی ای بحال قایمة به انتهی برابر است که مفرد بود چون جاءنی رجل حسن و یا
جمله باشد چون جاءنی رجل نفسه حسن و همچنین صفت بحال متعلق موصوف نیز عام است و لهذا این تقسیم را از تقسیم اول موخر کرد
و برین تقدیر قوله بحال الموصوف مفعول ما لم یسم فاعله است و جایز است که ضمیر قوله توصیف مفعول ما لم یسم فاعله بود و راجع باشد
بسوی موصوف یعنی صفت کرده میشود موصوف را بحال موصوف و برین تقدیر اعتراض کرده اند که چرا نگفت مصرح و توصیف
بحاله مگر انکه گوییم وضع مظهر موضع مضمر برای زیادتی تمکن است و تحقیق حقیق اینست که مراد از حال موصوف حال قایم بموصوف نباید
گرفت چنانچه حضرت قدس سره السامی فرموده اند از انکه درین وقت لازم می آید که مثل زید الحسن الوجه صفت بحال متعلق
موصوف باشد و مثل زید الحسن نفسه صفت بحال موصوف بود حال آنکه اول صفت بحال موصوف است و ثانی صفت بحال متعلق
موصوف و علیه الاجماع پس باید دانست که مراد از حال موصوف حالی است که بحسب دلالت ترکیب حال موصوف گردانیده باشند
اگرچه در حقیقت قایم بموصوف نبود مثل زید الحسن الوجه زیرا که ضمیر حسن راجع است بسوی زید و وجه مشابه بمفعول است
کما بین فی بحث الصفة المشبهة پس حسن از روی ترکیب حال زید است اگرچه در نفس الامر حال وجه است و مراد از حال متعلق
حالی است که بحسب دلالت ترکیب حال متعلق موصوف باشد اگرچه در نفس الامر قایم بموصوف بود مثل زید الحسن نفسه زیرا که

نفسہ فاعل حسن است پس حسن بحسب ترکیب بحال نفس ست کہ متعلق موصوف است اگرچہ در حقیقت حسن قائم
بزید ست و جائز ست کہ مراد حضرت قدس سرہ السامی بقولہ بحال قائمۃ ہمین مراد باشد یعنی بحال قائمۃ
بہ بحسب دلالت الترکیب و لانزاع ولامحال للاشکال پس بدانکہ صفت بردو قسم است یکی صفت بحال
موصوف و دوم صفت **بحال متعلقہ** یعنی بحال متعلق موصوف و قولہ بحال متعلقہ معطوف است بر قولہ
بحال الموصوف یعنی صفت گردانیدہ میشود حالی را کہ بحسب دلالت ترکیب حال متعلق موصوف باشد
سوال کردہ اند کہ چگونہ موصوف را بحال متعلق او وصف کردہ شود وحال آنکہ صفت آنست کہ دلالت کند
بر معنی کہ حاصل بود در ذات موصوف وحال متعلق معنی متبوع نیست کما لایخفی جواب گفتہ اند کہ بنظر حال
متعلق معنی اعتباری حاصل میشود در ذات موصوف کہ آن معنی در حقیقت صفت است وحاصل جواب
اینست کہ قولہ بحال متعلقہ ماول ست بمعنی حاصل با لنظر الی حال متعلق الموصوف و بر عارف وکیع ظاہر نیست
کہ درین وقت لازم می آید کہ حسن غلام کہ در مثل جاءنی رجل حسن غلامہ واقع ست لغت نبود بلکہ لغت آن
معنی بود کہ حسن غلامہ بدان معنی ماول ست یعنی کاین بحیثیت یحسن غلامہ و شک نیست کہ این وصف
تابع ست موصوف را در امور عشرہ مثل وصف بحال موصوف بلکہ درینوقت لازم می آید کہ کاین کہ در مثل
جاءنی رجل کاین بحیث یحسن غلامہ است وصف بحال متعلق موصوف بود لا نہ وصف لصفت اعتباریۃ
یحصل بسبب المتعلق وحال آنکہ وصف بحال موصوف ہست و حضرت امام الناظرین حضرت مولانا
عصام الدین قدس سرہ فرمودہ انہ الوجہ ان یقال معنی قولہ ویوصف بحال المتعلق انہ یوصف بلفظ یدل
علی معنی قایم بالمتعلق ویجری علیہ اعراب التابع ویجعل نعتا ثم یتکلف فی صدق التعریف علیہ بانہ یدل بجعلہ
وصفا علی معنی اعتباری حاصل بالقیاس الیہ فی متبوعہ انتہی ومخفی نماند کہ اگر قولہ قدس سرہ السامی
یعنی لصفۃ اعتباریۃ الی آخرہ را برین معنی حمل کنند ممکن ست **فتامل نحو مررت برجل حسن غلامہ**
زیرا کہ از حسن غلام رجل در ذات رجل معنی حاصل میشود وکون الرجل حسن الغلام اگرچہ این معنی اعتباریست
و باید دانست کہ متعلق موصوف آنست کہ میان او وموصوف علاقہ باشد برابر است کہ قریب بود چون مثال
مذکور یا بعید باشد مثل مررت برجل غلام جدہ ومن ہذا القبیل مثل مررت برجل طویل ثوبہ اگر گفتہ شود چرا ترک
کرد مصرح مثال وصف بحال موصوف را جواب میگوییم بجہت شہرت ہر گاہ کہ فارغ شد مصرح از تقسیم
وصف بسوی وصف بحال موصوف و وصف بحال متعلق موصوف شروع کرد در بیان احوال ہر یک

باعتبار کمیت تبعیت هر یک موصوف را پس گفت فالاول یعنی نعت بحال موصوف یتبعه تابع میشود
موصوف را در ده امور که در هر یک ترکیب چهار امور از آن ده امور خواهد شد فی الاعراب برابر است که رفع بود
یا نصب یا جر والتعریف والتنکیر والافراد والتثنیة والجمع والتذکیر والتانیث پس در
هر ترکیب یکی از اعراب ثلث خواهد بود و یکی از تعریف و تنکیر و یکی از افراد و تثنیه و جمع و یکی از تذکیر و تانیث و جمله چهار
میشود مگر آن صفت که تذکیر و تانیث در وی مستوی بود چون فعول بمعنی فاعل و فعیل بمعنی مفعول مثل رجل صبور
یعنی صابر و امرأة صبور یعنی صابرة و مثل رجل جریح یعنی مجروح و امرأة جریح یعنی مجروحة و صفت درین وقت موصوف
را در سه امور تابع خواهد شد و همچنین است آن صفت که متلبس بتاء تانیث بود و لکن جائز باشد اطلاق او بر مذکر
مثل رجل علامة و کذا اذا کان الوصف مصدرا فانه یستوی فیه جمیع هذه الامور نحو رجل عدل و رجال عدل
امرأة عدل و افعل التفضیل بمن فانه مفرد مذکر لا غیر فافهم [illegible] شود چرا نگفت مصنف رح
فی الاعراب والتعریف و ضده والافراد والتذکیر و ضده با جواب میگوئیم مخاطب از ضد تعریف و ضد
افراد و تذکیر جاهل است زیرا که بیان آن در آخر بحث اسم … فی که مصنف رح اختیار فرموده
رعایت غبی است و تصریح را رعایت آن بکار … الاخفی والثانی یعنی نعت بحال
متعلق موصوف یتبعه فی الخمسة الاول تابع میشود موصوف را در پنج امور که در اول ذکر شدند که آن اعراب
ثلث و تعریف و تنکیر است و ازین پنج امور در هر ترکیب دو امر یافته شوند یکی از اعراب ثلث و دوم یکی
از تعریف و تنکیر پس قوله والثانی یتبعه فی الخمسة الاول … چنانچه قوله فالاول یتبعه فی
الاعراب الی آخره سوال کرده اند که نعت بحال متعلق موصوف چرا تابع نمیشود در پنج امور دیگر جواب گفته اند
که نعت بحال موصوف حامل ضمیر موصوف میباشد بخلاف نعت بحال متعلق موصوف که فاعل او متعلق موصوف
میباشد و مطابقت ضمیر بمرجع واجب است پس ازین جهت وصف اول موصوف را در ده امور
تابع میباشد بخلاف وصف ثانی وفی البواقی یعنی و نعت بحال متعلق موصوف در پنج امور باقی یعنی افراد و تثنیه
و جمع و تذکیر و تانیث کالفعل یعنی مثل آن فعل است که بسوی اسم ظاهر مسند میباشد زیرا که وصف
مذکور باین فعل مشابهت دارد در اسناد بسوی اسم ظاهر یعنی چنانچه فعل مسند بسوی اسم ظاهر است همچنین وصف
مذکور نیز مسند بسوی اسم ظاهر میباشد و نیز مشابه است در حرکات و سکنات و ترتیب نهاد و نیز مشابه است در اشتقاق یعنی
چنانچه فعل مشتق میباشد همچنین وصف مذکور نیز مشتق میباشد و اگر ازین وجوه تشبیه یکی فوت شود مثل

فعل نخواهد بود چنانچه در شرح قوله ویجوز قعود غلمانه مفصل معلوم خواهد شد انشاء الله تعالی و هرگاه وصف مذکور
مشابه بفعل مسطور شد پس ازین جهت وصف مذکور در جمیع احکام مثل فعل مسطور است پس لام بر قوله الفعل عهد
خارجی است و در احکام مثل فعل باین طریق است که اگر فاعل وصف مذکور مفرد یا مثنی یا مجموع است
وصف مذکور درین وقت مفرد میباشد مثل نحو مررت برجل قاعد غلامه مثل یقعد غلامه و مررت برجلین قاعد
غلامهما مثل یقعد غلامهما و مررت برجال قاعد غلمانهم مثل یقعد غلمانهم و اگر فاعل وصف مذکور مذکر یا مؤنث حقیقی
بلا فصل بود وصف مذکور درین وقت بفاعل خود مطابق خواهد بود در تذکیر و تانیث نحو مررت بامرأة قائم
ابوها مثل یقوم ابوها و مررت برجل قائمة جاریته مثل تقوم جاریته و اگر فاعل وصف مذکور مؤنث غیر حقیقی
بود یا مؤنث حقیقی لیکن مفعول شده پس تذکیر و تانیث وصف مذکور درین وقت جائز است نحو مررت
برجل معمور او معمورة داره مثل یعمر او تعمر داره و مررت برجل قائم او قائمة فی الدار جاریته مثل یقوم او تقوم
فی الدار جاریته اگر گفته شود وصف بحال موصوف نیز در پنج امور باقی مثل فعل است از انکه درو ضمیر
موصوف مستکن میباشد مانند فعل که مسند بسوی ضمیر مستکن بود و لهذا الحاق میکنند بوصف مذکور الف
تثنیه و واو در جمع مذکر عاقل و نون در جمع مؤنث آورده میشود وصف مذکور را در واحد مؤنث نحو مررت برجل
ضارب و برجلین ضاربین و برجال ضاربین و بامرأة ضاربة و بامرأتین ضاربتین و بنسوة ضاربات مثل یضرب و یضربان و
یضربون و تضرب و تضربان و یضربن پس وجه تخصیص وصف ثانی بحکم مذکور چه باشد **جواب میگوییم**
مقصود اصلی درین مقام اینست که ازین دو وصف کدام موصوف خود تابع میشود و کدام تابع نمیشود بیان کرده شود
و هرگاه وصف اول تابع بود موصوف را در امور عشره و معهذا در پنج امور اخیر مشابه بفعل در احکام مذکوره
نیز میشود کما عرفت فی الامثلة پس مشابهت او بفعل در خمسه باقیه خارج نمی کند او را از تبعیت او بموصوف پس
ازین جهت حکم کرد بر وصف اول بمتابعت او بموصوف در امور عشره و برهمین اکتفا کرد بخلاف وصف ثانی که بودن
او مانند فعل خارج میکند او را از متابعت او بموصوف در خمسه باقیه و تابع نمیشود موصوف را مگر در خمسه اول پس بیان
کرد تبعیت او را بموصوف در خمسه اول که مقصود اصلی است و لیکن بیان نکرد عدم تبعیت او را در خمسه باقیه
یعنی نگفت و فی البواقی لا از انکه اگر چنین میگفت حال وصف ثانی در وقت عدم تبعیت مجهول می ماند و انت
تعلم ان العلم حسن و الجهل قبیح پس ازین جهت مصرح برای شناختن حال او در وقت مذکور ضابطه کلیه معتبر
کرده بسوی آن بقوله و فی البواقی کالفعل اشاره فرموده و حال او را مهمل و مجهول نگذاشته و حاصل جواب

انیست کہ مقصود اصلی درین مقام بیان تبعیت وصف بموصوف و عدم تبعیت ست نہ بیان مشابہت صیغہ
بفعل و تعرض بہ بیان مشابہت وصف ثانی بفعل در خمسہ باقیہ مقصود بالذات نیست کما عرفت **و من ثم**
یعنی ازین جہت کہ وصف ثانی در خمسہ بواقی مثل فعل ست **حسن قام رجل قاعد غلمانہ** چنانچہ قام رجل
یقعد غلمانہ حسن ست زیرا کہ فاعل صفت درین ترکیب جمع ست و صفت را مفرد آوردہ اند چنانچہ
فاعل فعل وقتیکہ جمع بود فعل را مفرد می آرند و ہمچنین مثل قام رجل قاعدۃ غلمانہ حسن ست چنانچہ تقعد غلمانہ
حسن ست ازانکہ فاعل فعل چون مؤنث حقیقی بود تانیث فعل جائز ست و اینجا فاعل صفت مؤنث غیر
حقیقی ست ازانکہ جمع ست و کل جمع حکمہ یؤنث الا جمع المذکر السالم و صفت را مؤنث آوردہ اند و باید دانست
کہ وصف بحال متعلق موصوف اگر در خمسہ باقیہ نیز موصوف خود تابع شدی مانند فعل نبودی مثل قایم رجل قاعدۃ غلمانہ
جائز نبودی فضلا عن ان یکون حسنا و حال آنکہ حسن ست پس معلوم شد کہ در خمسہ باقیہ موصوف خود تابع نمیشود
و مانند فعل ست و قولہ **و ضعف** معطوف ست بر قولہ حسن یعنی ازین جہت کہ وصف ثانی در خمسہ بواقی
مانند فعل ست ضعیف شد مثل قائم رجل و لولم یکن کالفعل لا یمتنع لکون الموصوف مفردا فافہم واحفظ
قاعدون غلمانہ زیرا کہ بمنزلہ یقعدون غلمانہ است و ہو ضعیف فذلک ضعیف اگر گفتہ شود چرا القعدون غلمانہ ضعیف ست
جواب میگوییم الحاق علامۃ تثنیہ و جمع بفعلی کہ بسوی اسم ظاہر مثنی یا مجموع مسند بود ضعیف ست پس یقعدون
غلمانہ ضعیف شد و قاعدون غلمانہ ہرگاہ کہ مثل یقعدون غلمانہ است پس این ہم ضعیف خواہد شد اگر گفتہ شود
چرا الحاق مذکور ضعیف است **جواب میگوییم** فعلی کہ مسند بود بسوی اسم ظاہر مثنی یا مجموع بسبب الحاق علامت
تثنیہ یا جمع صورت او عین صورت آن فعل میشود کہ دو فاعل مجتمع شوند و این ممتنع ست ازانکہ فعل عرض ست
و قیام عرض بمحلین ممتنع ست کما بین فی موضعہ و ہرچہ صورت او عین صورت ممتنع باشد اگر ممتنع نبود پس خالی
از ضعف نخواہد بود اگر گفتہ شود در یقعدون غلمانہ دو فاعل مجتمع اند یکی واو جمع کہ ضمیر فاعل ست و دوم اسم
ظاہر پس یقعدون ممتنع است نہ ضعیف پس میباید کہ قاعدون غلمانہ نیز ممتنع باشد و ضعیف است کہ فی
نفسہ جائز بود با قبح اعتباری **جواب میگوییم** مثل یقعدون غلمانہ چہار احتمال دارد اول آنکہ واو جمع ضمیر فاعل
بود و این ترکیب درین وقت ممتنع ست و دوم آنکہ واو ضمیر فاعل نبود بلکہ حرف باشد و محض علامت
جمعیت فاعل بود چون تاء ساکنہ در فعلت کہ حرف است و محض علامت تانیث فاعل ست و سوم آنکہ واو
ضمیر فاعل بود و اسم ظاہر بدل او باشد و چہارم آنکہ اسم ظاہر مبتدا مؤخر بود و فعل با فاعل خبر کہ ضمیر ست جملہ

فعلیه خبر مقدم باشد و ترکیب مذکور درین سه احتمال اخیر جایز است ازانکه اجتماع دو فاعل لازم نمی آید و لیکن
ضعیف است ازانکه مطابقت او در تثنیه و جمع است و باید دانست که صفت قاعدون غلمانه اقل از ضعف یقعدون
غلمانه است زیراکه الف و واو در فعل از ضمیر فاعل مجرد شده بخلاف صفت که در تثنیه و جمع علامت است قطعا و قوله
و یجوز معطوف است بر قوله ضعف یعنی ازین جهت که درین مثال وجه ثانی یا قبیح است قیل فعل است جایز بشد از غیر حسن
و ضعف مثل قام رجل قعود غلمانه اگرچه قعود قریب است مانند یقعدون و اگر مثل فعل نبودی جایز نشدی
ازانکه متابعت صفت بموصوف واجب است اگر گفته شود هرگاه قعود مثل یقعدون جمع است پس چه باید که قام
رجل قعود غلمانه نیز ضعیف باشد **جواب** میگوییم که اسم مشابه با فعل در حرکات و سکنات و عدد حروف
چون اسم فاعل اگر جمع مکسر شد پس بود درین وقت از مشابهت فعل خارج میشود ازانکه قاعدون مثلا
در ترتیب حرکات و سکنات و عدد حروف مثل یقعدون است بخلاف قعود که مثل یقعدون نیست ازانکه در ترتیب
حرکات و سکنات و در حروف مخالف یقعدون است و نیز قعود مخالف یقعدون ازین جهت است که در یقعدون اتباع
واو نون است بخلاف قعود پس ازینجا معلوم شد که قعود مثل یقعدون نیست و لهذا قعود غلمانه ضعیف نشد و
عدم حسن آن ازین جهت است که قعود اگرچه از روی لفظ مثل یقعدون نیست لیکن از روی معنی مثل یقعدون است
ازانکه در جمعیت و دلالت بر حدث و نسبت الی فاعل او در زمان هر دو مشترک اند **والمضمر لا یوصف**
یعنی ضمیر را موصوف گردانیده نمیشود ازانکه ضمیر بر سه قسم است ضمیر متکلم و ضمیر مخاطب و ضمیر غائب و ضمیر
واحد متکلم بجهت کمال وضوح خود محتاج به صفت موضحه نیست و باقی ضمایر محمول اند و مخفی نمانند که اوضح و اعرف
المعارف نیست مگر ضمیر واحد متکلم زیراکه الاوضح و اعرف المعارف بودن موقوف بر عدم ابهام بالکلیه است و هذا لا یوجد
الا فی ضمیر المتکلم الواحد بخلاف ضمیر المتکلم مع الغیر و دیگر ضمایر چنانچه در بحث معرفه مفصل مذکور خواهد شد ان شاء الله
تعالی اگر گفته شود مسلم است که ضمیر صلاحیت صفت موضحه ندارد و لیکن اینجا نفی موصوف بودن آن بدیگر اوصاف
لازم نمی آید پس چگونه صحیح است قوله والمضمر لا یوصف که دلالت میکند بر عدم جواز مطلق وصف **جواب**
میگوییم صفت او چه در ذات الله و موکده و دیگر اوصاف همه صفت موضحه محمول اند در عدم جواز بر صفت
موضحه و کسائی جایز میدارد موصوف گردانیدن ضمیر و تمسک او درین تجویز قوله تعالی لا اله الا هو العزیز الحکیم است و عزیز
را آن عزیز صفت هو میکند و نزدیک جمهور عزیز بدل است و مثل این ترکیب را محمول بر بدل میکنند و ممکن ان
یقال هو من اسماء الله تعالی فهو فیه اسم ظاهر کما لو جعل الضمیر علما فتامل و قوله **ولا یوصف به** معطوف است

بر قوله لا یوصف یعنی مضمر را وصف شی گردانیده نمیشود ازانکه اگر مضمر صفت واقع شود پس موصوف او از دو حال خالی نیست که ضمیر است یا غیر ضمیر و ضمیر موصوف نمیشود کما مر آنفا و نیز جایز نیست که غیر ضمیر موصوف ضمیر باشد ازانکه غیر ضمیر از دو حال خالی نیست که نکره است یا معرفه و جایز نیست که موصوف او نکره بود ازانکه مطابقت صفت بموصوف در تعریف و تنکیر واجب است و ضمیر معرفه است پس چگونه صفت نکره واقع شود و نیز جایز نیست که موصوف او معرفه باشد ازانکه موصوف میباید که مساوی بود صفت را یا اخص کما سیجی انشاء الله تعالی و ضمیر اعرف المعارف است پس اگر موصوف او معرفه بود صفت از موصوف اعرف خواهد بود نه مساوی او و اخص و هو غیر جایز و در بعضی نسخ قوله و لا یوصف به یافته نشده پس جواب آنست که از قوله والموصوف اخص او مساو معلوم میشود فلا حاجة الی التصریح کما فی الرضی و نیز ضمیر را صفت گردانیدن جایز نیست ازانکه ضمیر معنی وصفیت ندارد یعنی دلالت نمی کند بر معنی که یافته نشود در موصوف پس چگونه وصف واقع شود اگر گفته شود ضمیر متکلم دلالت میکند بر تکلم و ضمیر مخاطب بر خطاب و ضمیر غایب بر غیبت و این معانی حاصل میشوند در ذات و قایم اند بذات پس میباید که ضمایر صفت واقع شوند جواب میگوییم ضمایر غیر مشتق اند و غیر مشتق وقتی صفت واقع میشود که استعمال او برای دلالت بر معنی وصفی یافته شود کما مر فی شرح قوله و لا فصل الا اذا کان الی آخره و ضمایر را اگرچه دلالت بر معنی وصفی است لیکن استعمال آنها برای دلالت بر معنی مذکور یافته نشده قوله و **الموصوف اخص او مساو** در معنی علت قوله و لا یوصف به است و لهذا میان این هر دو فصل نکرد یعنی واجب است که موصوف اعرف بود از صفت یا مساوی باشد صفت را در تعریف ازان که موصوف مقصود اصلی است و صفت مقصود اصلی نیست بلکه مقصود بالتبع است زیرا که غرض از صفت توضیح موصوف است یا تخصیص یا مدح یا ذم او پس واجب است که موصوف اعرف بود از صفت یا مساوی باشد والا ترجیح ادنی و تابع بر اعلی و متبوع لازم آید و هو حرام و ممنوع بالاجماع پس مراد از اخص درین مقام اعرف است و از مساوی مساوی در تعریف نه آنچه مصطلح علیه اصحاب معقول باشد جواب میگوییم اگر مراد از اخص کلی قلیل الافراد و از مساوی کلی مساوی الافراد والصدق بود حکم مذکور نه در معرفه مطرد شود نه در نکره ازانکه موصوف در مثل جاءنی زید العاقل نه اخص است و نه مساوی ازانکه زید جزئی و علم است و اخص کلی میباشد و کذا المساوی و همچنین موصوف در مثل حیوان ناطق نه اخص است و نه مساوی بلکه اعم است کما لا یخفی و قس علیه حیوان ابیض که نسبت میان هر دو عموم من وجه است پس موصوف نه اخص است و نه

مساوی و نیز اگر اخص و مساوی را بر اصطلاح ارباب معقول حمل کنند قوله و من ثم لم یوصف ذو اللام الا بمثله
آه تفرع نخواهد شد کما لا یخفی پس حاصل کلام و خلاصه مرام اینست که ان المعارف الخمس لا یوصف ما یصح وصفه
منها لما یصح الوصف به منها ان یکون الموصوف اخص ای اعرف او مثلها فی التعریف فافهم واحفظ و مذهب
سیبویه و جمهور نحات اینست که اعرف معارف مضمرات است پس اعلام پس اسم اشاره پس معرف بلام
و موصولات و این هر دو در تعریف مساوی اند و اسمی که مضاف بود بسوی این معارف مساوی مضاف الیه
است در تعریف پس مضاف ضمیر اعرف از مضاف علم خواهد بود و قس علیه و نزدیک مبرد تعریف مضاف
انقص از تعریف مضاف الیه است و تفصیل این مقام در بحث معرفه خواهد شد انشاء الله تعالی **و**
من ثم یعنی ازین جهت که موصوف اخص میباید از صفت یا مساوی **لم یوصف ذو اللام**
الا بمثله مثل ذو اللام سه چیز است یکی ذو اللام دیگر دوم موصول از انکه هر دو در تعریف مساوی اند
کما عرفت آنفا و سوم مضاف بسوی ذو اللام یا موصول لیکن بر مذهب جمهور مثل جاءنی الرجل العالم
و جاءنی الرجل الذی کان عندک و کما قال الله تعالی قل ان الموت الذی تفرون منه فانه ملاقیکم پس
بهر تقدیر موصوف مساوی خواهد بود اگر گفته شود مراد از مثل مماثل در درجه تعریف است یا مماثل در
بودن او ذو اللام اگر اول ست پس قوله او بالمضاف الی مثله مستدرک میشود و اگر ثانی ست پس دو چیز
وارد میشود یکی آنکه عبارت احصر درین وقت این بود که لم یوصف ذو اللام الا به یعنی بذی اللام و دوم آنکه
وصف ذو اللام بموصول نیز جایز ست پس حصر ممنوع ست **جواب میگوییم** مراد اول ست و قول مذکور
مستدرک نیست از انکه غرض مصنف رح از قول مذکور عدم خروج مضاف ست بر مذهب مبرد که تعریف مضاف
را از تعریف مضاف الیه انقص میگوید کما مر و ممکن ست که مراد ثانی بود فتیکلف بان المراد بمثله مثله ولو صورة
و ظاهر ست که موصول بحسب صورت ذو اللام ست و قوله **او بالمضاف الی مثله** معطوف است
بر قوله بمثله و مضاف بسوی مثل معرف بلام عام ست که بلا واسطه بود مثل جاءنی الرجل صاحب الفرس
یا بواسطه باشد مثل جاءنی الرجل صاحب لجام الفرس اگر گفته شود چرا جایز ست وصف ذو اللام بمضاف
الیه **جواب میگوییم** تعریف مضاف یا مساوی ست بتعریف مضاف الیه یا انقص ست علی اختلاف
المذهبین و بهر تقدیر موصوف اخص بود اگر گفته شود چرا جایز نیست وصف ذو اللام مگر بمثل او یا بمضاف
مذکور و از باقی معارف جایز نیست **جواب میگوییم** باقی معارف از ذو اللام اعرف اند و سابق مذکور شد

که موصوف اعرف میباید از صفت یا مساوی صفت را در تعریف ولهذا اگر اعرف وصف غیر اعرف بحسب
ظاهر واقع شود محمول بر جبل خواهد بود مگر نزد یکسی که اعرفیت یا مساوات را در موصوف لازم ندارد بر دد بما
حررناک ظهران قوله ومن ثم لم یوصف آه متفرع علی مجموع قوله والموصوف اخص او مساو لا علی قوله او مساو فقط کما
یسبق الی اوهام العوام وقوله وانما التزام جواب سوال مقدرست وتقریر سوال اینست که اسم اشاره از معرف
بلام وموصول اعرف است پس میباید که اسم اشاره را باسم اشارت دیگر وصف کنند بحسب مساوات ونیز وصف
کنند بذی اللام موصول ومضاف بسوی ذو اللام وموصول ازانکه اسم اشاره ازین امور اعرف است و
حال آنکه اسم اشاره را وصف نمی کنند مگر بذو اللام پس مصرح جواب میدهد که لازم نگرفته شده است وصف
باب هذا یعنی وصف باب اسم اشاره بذی اللام یعنی بمعرف بلام وموصول که بحسب صورت
بلام ست للابهام یعنی مگر برای دفع ابهام که در باب اسم اشاره بحسب اصل وضع واقع ست واین ابهام
بیان جنس را اقتضا میکند پس وقتیکه خواستند که ابهام را دور کنند واز اسم اشاره دیگر رفع ابهام به بیان
جنس ممکن نیست ازانکه او خود بیچاره مبهم ومحتاج ست بسوی رفع ابهام شنیده باشی که رنگ زیر ریش خود
در مانده وهمچنین رفع ابهام از مضاف بسوی اسم اشارت یا ذو اللام یا موصول نیز مناسب نیست زیراکه مضاف
کالسنه گدائی درکف گرفته تعریف را از مضاف الیه دریوزه مینماید پس اگر رفع ابهام وبیان جنس را ازین درویش
دلریش توقع دارند خالی از ذلت وخاسته نخواهد بود لانه کالاستعارة من المستعیر والسوال من المحتاج الفقیر
پس مصرع فال بنام معرف بلام برآمد یعنی او را وصف اسم اشاره معین کردند تا بیان جنس کند ازانکه معرف
بلام متعین بنفسه است وموصول را بر معرف بلام حمل کردند ازانکه موصول با صله خود مثل معرف بلام ست اگرچه
موصول فقط نیز مبهم ست ودر رفع ابهام خود محتاج ست بسوی موصول مثل مررت بهذا الذی کرم یعنی بهذا الکریم
پس موصول با صله خود در معنی معرف بلام ست وجایزست که مراد از ذی اللام که در کلام مصنف رح واقع ست
معرف بلام باشد ومیگوییم که مصرح موصول را ذکر نکرد بحسب اصالت معرف بلام وفرعیت موصول فتامل
حتی یندفع جمیع الاوهام التی تعرض للناظرین فی هذا المقام ومن ثم یعنی بحیثیت التزام وصف باب
هذا بذی اللام برای رفع ابهام وبیان جنس ضعف مررت بهذا الابیض ازانکه ابیض شامل است
بانواع مختلفه وخاص بیک نوع نیست چون انسان وفرس وبقر وغیر آن پس از ابیض نوع مبهم متعین نمیشود
اگرچه اسم اشاره بسبب ابیض از کمال ابهام خود برآمده است ولهذا مصرح ضعف گفت دامتنع

واگر بهیچ وجه رفع ابهام از ابیض حاصل نمی شد امتنع میگفت والف لام در ابیض برای جنس ست وضعف ترکیب
مذکور بر همین تقدیر ست واگر برای عهد بود جواز او بلا ضعف خواهد بود اگر گفته شود اسم اشاره موضوعست برای
مشار الیه معین ومحسوس فلا یقال مررت بهذا الابیض الا اذا کان الابیض محسوسا متعینا پس ابیض بیان کرد نوع
معین را جواب میگوییم تعین ورفع ابهام بسبب ابیض حاصل نیست بلکه بسبب اشارة الیه که متعین ومحسوس ست
فافهم قوله **وحسن مررت بهذا العالم** معطوف ست بر ضعف آه یعنی حسن این ترکیب بجهت همان
التزام مذکور ست از انکه عالم مختص بنوع حیوان ست یعنی انسان بلکه مختص برجل ست فکانک قلت مررت
بهذا الرجل العالم هرگاه که فارغ شد مصرح از بیان نعت شروع کرد در بیان عطف بحروف پس گفت **العطف**
الف لام بر عطف عهد خارجی ست اشاره میکند بسوی عطف بحروف بقرینه آنکه ذکر عطف بیان بعد ازین آمده است
ونیز مطلق عطف عطف بحروف است وعطف بیان را بدون بیان اطلاق نمی کنند وعطف مصدر ست بمعنی اسم
مفعول وجایز ست که بر معنی مصدری بود علی براوزن الالفاظ وعطف بحروف را عطف نسق نیز گویند از انکه
معطوف با معطوف علیه بر نسق واحد ووجه واحد میباشد از انکه هر دو مقصود به نسبت میباشند وعطف در لغت
میل کنانیدن ست ودر اصطلاح نحات این ست که **تابع مقصود** اگر گفته شود ذات معطوف مقصود نمی باشد بلکه نسبت
او بسوی امری یا نسبت امری بسوی او مقصود میباشد الاول مثل زید عالم وعاقل والثانی مثل جاءنی زید وعمرو
جواب میگوییم اسناد مقصود بسوی ضمیر تابع که عین معطوف است بر سبیل مجاز ست ومفعول ما لم یسم فاعله
در حقیقت نسبت است کما اشار الیه قدس سره السامی بقوله ای قصد نسبت الی آخره **بالنسبت**
یعنی معطوف بحروف تابع ست که قصد کرده شده است نسبت وبسوی ای بالنسبت امری بسوی او بنسبتی که واقع ست
در کلام وباید دانست که اگر قوله مقصود مسند ست بسوی ضمیر تابع کما فی المتن پس برین تقدیر قوله بالنسبت
متعلق ست بقصدی که مفهوم میشود از مقصود واگر مسند ست بسوی مفعول ما لم یسم فاعله که محذوف است
که آن نسبت باشد پس برین تقدیر قول مذکور متعلق بمقصود ست اگر گفته شود چرا بر تقدیر اول متعلق بود بقصد مفهوم
وبر تقدیر ثانی بقصد مذکور **جواب میگوییم** اگر بر تقدیر اول متعلق بود بقصد مذکور لازم آید که ذات تابع
مقصود به نسبت کلامی بود ولیس کذالک وبر تقدیر ثانی محذور مذکور لازم نمی آید بلکه انچه در نفس الامر ست
همان ست که بر تقدیر ثانی از کلام مصرح مفهوم میشود فافهم سوال کرده اند هرگاه اسناد مقصود بسوی ضمیر تابع بر سبیل
مجاز ست پس میباید که قوله بالنسبة را بمقصود نیز تعلق دهند بر سبیل مجاز جواب گفته اند که مجاز در اسناد آمده است

نه در تعلق اگر گفته شود وقتیکه قوله بالنسبت متعلق بود بقصد مفهوم نه مذکور چرا محذوف و رید کو لازم نیاید **جواب**
میگویم قصد یکه مفهوم است از مقصود مستند بسوی ضمیر تابع نیست پس لازم نمی آید مقصود بودن ذات تابع به نسبت
کلامی از انکه آن قصد عام ست محمول نخواهد شد مگر بر حقیقت **مع متبوعه** یعنی مقصود ست نسبت آن تابع
بسوی امری یا نسبت امری بسوی آن تابع به نسبت کلامی یا متبوع خود یعنی چنانچه نسبت تابع بسوی امری
یا نسبت امری بسوی تابع مقصود میشود به نسبت کلامی همچنین نسبت متبوع بسوی امری یا نسبت امری
بسوی متبوع مقصود میباشد مثل جاءنی زید و عمرو از انکه چنانچه نسبت مجیئ بسوی زید مقصود ست همچنین نسبت
مجیئ بسوی عمرو مقصود است و مثل زید عالم و کاتب از انکه چنانچه نسبت عالم بسوی زید مقصود ست همچنین
نسبت کاتب بسوی زید مقصود ست و باید دانست که قوله تابع جنس ست شامل ست بجمیع توابع و قوله
مقصود بالنسبت فصل ست از انکه خارج شدند ازو توابع غیر بدل بجهت آنکه مقصود بالنسبت متبوع آن توابع است
نه آن توابع بخلاف بدل که مقصود به نسبت همان ست و لهذا او را از قوله مع متبوعه خارج کرد زیرا که متبوع بدل
مقصود به نسبت نمی باشد از انکه متبوع او بطریق توطیه و تمهید مذکور میشود اگر گفته شود تعریف معطوف جامع
نیست از انکه خارج میشود ازین تعریف معطوف بکلمه او و بل و لا و لکن و ام و اما زیرا که مقصود ازین حروف یکی از
تابع و متبوع میباشد مثل جاءنی زید او عمرو و قس علیه امثلة البواقی **جواب میگویم** مراد از بودن متبوع مقصود
به نسبت اینست که ذکر او توطیه و تمهید ذکر تابع نباشد و مراد از بودن تابع مقصود به نسبت اینست که تابع
فرع متبوع و قایم بمتبوع خود شود بجهت عدم استقلال خود در وجود بخلاف صفت معطوف و معطوف علیه که با این حروف
اند بمعنی مذکور مقصود اند کما لا یخفی علی المتامل اگر گفته شود برین تقدیر بدل غلط در تعریف معطوف داخل
میشود مثل جاءنی زید حمار از انکه زید بر سبیل توطیه و تمهید مذکور نشده است و نیز حمار فرع متبوع نیست
جواب میگویم توطیه و تمهید عام ست که حقیقتا بود یا حکما و ذکر متبوع در مثال مذکور اگرچه حقیقت برای
توطیه و تمهید نیست لیکن در حکم توطیه و تمهید ست از انکه در حکم ساقط ست مثل ضمیری که در حقیقت توطیه و تمهید نبود
اگر گفته شود اسم چنانچه معطوف میشود همچنین فعل و حرف نیز معطوف میباشد پس وجه تخصیص ذکر معطوف در بحث اسم
چه باشد **جواب میگویم** چون اسم اصل بود ازین جهت معطوف را در بحث اسم ذکر کرد هرگاه که فارغ شد مصنف
از تعریف معطوف که جامع و مانع ست شروع کرد در بیان بعضی احکام آن برای زیادتی توضیح پس گفت
بتوسط بینه و قوله بتوسط صفت تابع ست و ضمیر مجرور راجع است بسوی تابع اگر گفته شود قوله بینه بعد قوله

متوسط مستدرک است زیرا که توسط افادهٔ معنی بین میکند جواب میگوییم ذکر بین بعد توسط در کلام فصحا
کثیر الوقوع است لیکن بر سبیل تجرید توسط از معنی بین و توسط بعد تجرید بمعنی وقوع میماند پس قول مذکور این معنی دارد
که یقع بین التابع **و بین متبوعه** معطوف است بر ضمیر مجرور ولهذا خافض را اعاده کرد و قوله **احد الحروف**
العشرة فاعل متوسط است **وسیاتی** یعنی قریب است که خواهد آمد بیان حروف عشره و تفصیل آنها و بیان معانی
هر یک در بحث حرف ان شاء الله تعالی فانتظر فانی مع المنتظرین **مثل قام زید و عمرو** اگر گفته شود چرا تعریف
نکرد مصنف رح معطوف را باین طریق که العطف تابع متوسط بینه و بین متبوعه احد الحروف العشرة وظاهر است که
این تعریف از تعریف مصرح اخصر است **جواب میگوییم** این تعریف اگرچه اخصر است لیکن مانع نیست زیرا که
حروف عطف گاهی میان صفت و موصوف واقع میشود مثل جاءنی زید العالم والشاعر والدبیر وکذا بین
الابدال نحو قطع زید یده ورجله وصفته یا بدل که داخل شود بر و حرف عطف دو جهت دارد یکی آنکه صفت
زید و بدل زید است مثلا و تابع است او را تبعیت معطوف علیه که آن عالم و زید است دوم آنکه معطوف است
بر صفت متقدمه و مبدل منه و تابع معطوف علیه خود است و صادق می آید بر مثل شاعر و رجل بر جهت اول
تعریف مذکور زیرا که شاعر تابع است از آنکه صفت زید است که متوسط است میان او و میان زید حرف عطف
و همچنین رجل تابع است از آنکه بدل است که متوسط است میان او و میان زید حرف عطف پس اگر معطوف
را باین طریق تعریف کرده شود بدل و صفت مذکورین بجهت اول در حد معطوف در آیند حالانکه بجهت اول
معطوف نیستند پس تعریف مانع نباشد اگر گفته شود شاعر و رجل باوجود حرف عطف صفت و بدل چگونه
باشد **جواب میگوییم** توسط حرف عطف میان دو شی واجب می کند عطف ثانی را بر اول کما سیجی اگر گفته شود
چرا نگفت مصنف العطف تابع متوسط بینه و بین متبوعه احد الحروف العشرة من حیث انه معطوف تا تعریف
تابع میباشد **جواب میگوییم** درین وقت دور لازم می آید کما لا یخفی و باید دانست که جار الله زمخشری
صاحب کشاف جایز میدارد وقوع واو میان صفت و موصوف در بعضی مواضع برای تاکید اتصال لصوق و
حضرت افضل المناظرین مولانا عصام الدین قدس سره فرموده اند ننبه علیه ان المراد بتوسط احد الحروف العشرة
توسط احدها بتفصیل کما سیجی والواو التی لتاکید اللصوق لیس من العشرة بالمعانی التی سیجی قلت لا اخلاف
فی جواز دخول ثم بین المؤکد والموکد فینتقض التعریف به حینئذ انتهی و نیز مصرح در شرح مفصل در بحث
استثنا فرموده است که قوله تعالی ولها منذرون که در قوله وما اهلکنا من قریة الا ولها منذرون واقع است صفت

قریه است و مرشدی مولائی حضرت شاه وجیه الحق والملة والدین العلوی الاحمدآبادی قدس سره ونور مرقده
فرموده اند قوله ولهما منذرون والصواب الا ولها کتاب معلوم اذ لیس الواو ههنا فی نظم الآیة انتهی پس اگر مصرح معطوف
را بطریق مذکور تعریف میکرد مثل این صفات داخل میشدند تعریف مانع نمی شد ونیز مصرح در امالی کافیه فرموده
که عاقل در مثل جاءنی زید العالم والعاقل صفت است که متوسط است میان او وموصوف او یکی از حروف عشره
عاطفه و بحسب صورت اگرچه معطوف مینماید لیکن عند التحقیق صفت است معطوف نیست و توسط حرف عطف
مستحسن شده مگر برای اعتبار امر مناسب یعنی لنوع من الشبه بالمعطوف لما بینهما من التغایر پس از ینجا نیز معلوم
میشود که اگر مصرح تعریف معطوف به تابع یتوسط بینه الی آخره میفرمود مانع نمی شد بجهت دخول بعضی صفات
و مخفی نماند که فرق میان وجه اول و دو وجه اخیرین اینست که معطوف بر صفت در وجه اول من وجه معطوف است
و من وجه صفت بخلاف دو وجه آخرین که معطوف مذکور را در ان دو وجه سوای وصفیت احتمال دیگر نیست
کما لایظهر عند ادنی تامل و بعضی بر مصرح اعتراض کرده اند که آنچه در امالی فرموده است محض تکلف وارتکاب
امر بعید است از انکه واو که در صفت وموصوف متوسط میشود دلالت میکند بر جمع و ترتیب در غیر آن چنانچه دلالت
میکند برین معانی در غیر صفات پس گردانیدن واو غیر عاطفه در صفات و عاطفه در غیر صفات دعوی بلادلیل
وارتکاب امر بعید است باوجودیکه هیچ امر داعی نیست هرگاه که فارغ شد مصرح از بیان تعریف معطوف
توضیح او شروع کرد در بیان احکام آن پس گفت **واذا عطف علی الضمیر المرفوع المنفصل** برابرست
که مستتر بود یا بارز **اکد بمنفصل** یعنی اول بضمیر منفصل تاکید می آرند بعده عطف میکنند چنانچه خافیه را اعاده
مینماید اگر گفته شود قوله اذا عطف دلالت میکند که اول عطف میکنند بعده تاکید می آرند **جواب میگوییم** قوله اذا
عطف بمعنی اذا ارید العطف است مثل قوله تعالی اذا قمتم الی الصلوة فاغسلوا وجوهکم الآیة یعنی اذا اردتم القیام الی
الصلوة اگر گفته شود چرا اول تاکید می آرند وبدون تاکید چرا عطف نمی کنند **جواب میگوییم** ضمیر مرفوع متصل از روی
لفظ و معنی مانند جزء میباشد از چیزیکه بدو متصل میشود پس اگر اسمی را بر وی عطف کنند بدون تاکید لازم آید عطف بعض حروف
کلمه و هو حرام بالاجماع و محکوم بالامتناع اگر گفته شود چرا ضمیر مرفوع متصل کالجزء میباشد از روی لفظ و معنی **جواب میگوییم** اما از روی
لفظ از انکه متصل است بکمال اتصال و جائز نیست انفصال او چنانچه جائز نیست انفصال جزء و یدل علیه سکون اللام فی فعلت
فعلنا کما مر غیر مرة واما از روی معنی از انکه ضمیر مذکور فاعل است و فاعل از فعل کالجزء میباشد از انکه فعل در تمامیت خود
محتاج است بسوی فاعل چنانچه کلمه محتاج میشود در تمامیت خود بسوی جزء را اگر گفته شود چرا ممتنع است عطف

بر بعض اجزای کلمه **جواب میگوییم** ضمیر مرفوع متصل غیر مستقل بنفسه است زیراکه بمنزلهٔ جزء است و معطوف اسم مستقل است بنفسه و مستقل بنفسه قوی میباشد و غیر مستقل بنفسه ضعیف پس اگر بغیر تاکید عطف کنند عطف قوی بر ضعیف لازم آید و این واجب میکند اختلاط متبوع را از تابع و مزیة تابع بر متبوع و هو قبیح عند الادباء اگر گفته شود بعد تاکید عطف قوی بر ضعیف لازم می آید فلا فائدة فی التاکید **جواب میگوییم** بعد تاکید قوة او بنفسه و استقلال او فی ذاته معلوم میشود فلا یلزم المحذور بعد التاکید اگر گفته شود چرا بسبب تاکید قوت و استقلال او معلوم میشود **جواب میگوییم** بعضی حروف کلمه را تاکید نمی آرند و چون ضمیر مذکور را بالضمیر منفصل تاکید آوردند پس از اینجا معلوم خواهد شد که ضمیر مذکور مستقل بنفسه کلمهٔ علیحده است در حقیقت فیحصل له جهت من الانفصال فلا یلزم المحال اگر گفته شود چنانچه عطف بر بعضی اجزاء کلمه جایز نیست همچنین تاکید بعضی اجزاء کلمه نیز جایز نیست فانت فی تصحیح العطف شاغل و عن امتناع البدل غافل **جواب** گفته اند میان عطف و بدل فرق است چون فرق فرق اثر قدم لان التاکید لیس کالعطف لعدم اشتراط الاستقلال فی التاکید و لذلک یوکد الحرف و لم یعطف علیها و فیه ما فیه اگر گفته شود چرا تاکید نمی آرند ضمیر منصوب و مجرور را عند العطف **جواب میگوییم** ضمیر مجرور و منصوب کالجزء نیست از جهت فقدان اتصال معنوی فلا یلزم المحذور المذکور بالعطف علیهما اگر گفته شود چرا عامل رافع را اعاده نمی کنند چنانچه خافض را اعاده میکنند **جواب میگوییم** تاکید اخف است از اعاده عامل رافع بخلاف خافض کما لا یخفی عند التامل **مثل ضربت انا و زید** چون خواستند که زید را بر ضمیر متکلم عطف کنند تاکید بضمیر منفصل آوردند بعده زید را بر ضمیر متکلم عطف کردند اگر گفته شود چرا زید را بر تاکید عطف نمی کنند **جواب میگوییم** عطف او بر تاکید جایز نیست از آنکه معطوف در حکم معطوف علیه میباشد پس اگر زید را بر ضمیر متصل عطف کنند لازم آید که زید هم تاکید باشد و هو خلاف المقصود اگر گفته شود انا در مثال مذکور از دو حال خالی نیست یا تاکید لفظی است و یا تاکید معنوی و هیچ یکی صحیح نیست اما اول از آنکه تاکید لفظی تکریر لفظ اول است و ههنا لیس کذلک و اما ثانی از آنکه الفاظ تاکید معنوی محصور اند و انا لیس منها **جواب میگوییم** تکریر لفظ اول در تاکید لفظی عام است که حقیقت بود چون جاءنی زید زید یا حکما چون ضربت انا از آنکه تاء متکلم و انا در حکم واحد اند از آنکه مصداق این هر دو ذات واحد است که گاهی در لباس ضمیر متصل ظاهر میشود و گاهی در کسوت ضمیر منفصل **ب** گهی در کسوت لیلی فرو شد گهی در کسوت مجنون برآمد اگر گفته شود تاکید را مقام و داعی است کما بین فی علم المعانی پس اگر در اینجا داعی تاکید نبود چگونه عطف کرده شد بر ضمیر متصل **جواب میگوییم** در آن وقت عدول میکنند از عطف

منفرد بر منفرد یا سوی عطف جملہ بر جملہ قیقال ضربت و ضرب زید و قولہ الا ان تقع فصل مستثنی مفرغ ست یعنی
تاکید آوردہ میشود در جمیع اوقات مگر وقت وقوع فصل میان معطوف و میان ضمیر مرفوع متصل فیجوز ترکہ
پس درین وقت جایز ست ترک تاکید بضمیر منفصل ازانکہ اگر بوقت تاکید آرند طول کلام لازم آید و ہو بعید
بمراحل عند الفصحا اگر گفتہ شود درین وقت عطف بر بعضی اجزای کلمہ خواہد بود و ہو مکروہ عندہم جواب میگویم
احتراز از کلال کلام از جملہ ضروریات ست والضرورات تبیح المحظورات و باید دانست کہ وقوع فصل عام ست
کہ قبل حرف عطف بود نحو ضربت الیوم و زید یا بعد حرف عطف مثل قولہ تعالی ما اشرکنا و لا اباءنا
و مخفی نماند کہ قولہ تعالی آباءنا معطوف ست و لا زایدہ است بعد حرف عطف برای تاکید نفی و باید تصریح
کہ طول کلام ضربت الیوم انا و زید مثل طول کلام ضربت انا و زید الیوم ست پس چرا در مثال اول ترک تاکید
جایز میدارند برای احتراز از طول کلام و در مثال ثانی جایز ندارند برای علت مذکورہ بلکہ تاکید را در مثال
ثانی واجب کردہ اند باوجودیکہ طول کلام ہمان مقدار لازم می آید کہ در وقت فصل لازم می آید اگر تاکید
آرند مثل ضربت الیوم انا زید کما مر پس وجہ جواز ترک تاکید چنین باید گفت کہ اگر در وقت فصل تاکید آرند طول
کلام میان معطوف و معطوف علیہ لازم آید و ہو مکروہ تنزیہی و لا یخفی ما فیہ ایضا فتامل و مخفی نماند کہ آوردن
تاکید وقت فصل نیز جایز است و لہذا مصرح یجوز ترکہ فرمودہ است مثل قولہ تعالی فکبکبوا فیہا ہم والغاوٗن
پس ترک تاکید و اتیان آن ہر دو مساوی ست در اصل جواز اگرچہ در اولویت اختلاف ست و مذہب بصریون
اینست کہ تاکید منفصل اولی ست و عطف بدون تاکید و فصل جایز ست بالاتفاق واذا عطف علی الضمیر المجرور
یعنی وقتیکہ ارادہ کردہ شود عطف اسمی بر ضمیر مجرور اعید الخافض اگر گفتہ شود چرا خافض را اعادہ میکنند
جواب میگویم اتصال ضمیر مجرور بجار خود اشد اتصال است باعتبار آنکہ فاعل اگر ضمیر متصل شود جایز ست کہ
ضمیر منفصل باشد یا اسم ظاہر بخلاف ضمیر مجرور کہ گاہی از عامل خود منفصل نمی باشد پس اگر بدون اعادہ خافض
بر وی عطف کنند بر بعضی اجزای کلمہ لازم آید و ہو مکروہ تحریمی ہہنا اگر گفتہ شود چرا اول تاکید بضمیر منفصل نمی آرند
چنانچہ در ضمیر مرفوع متصل می آرند جواب میگویم ضمیر مجرور را ضمیر منفصل نیست تا اول تاکید منفصل آوردہ
عطف کردہ شود بخلاف ضمیر مرفوع کہ او را ضمیر منفصل ہست کما سیجی فی المضمرات ان شاء اللہ تعالی اگر گفتہ شود
میان ضمیر مجرور و مرفوع مناسبت ست ازانکہ ضمیر مرفوع قایم میشود مقام مجرور و بالعکس پس ضمیر مرفوع منفصل را
استعارہ نمی کنند و تاکید نمی آرند جواب میگویم در استعارہ ضمیر مرفوع منفصل مذلت ست ضمیر را کہ لازم می آید

انحطاط متبوع از تابع زیراکه ضمیر مرفوع که تابع ست اعلی خواهد بود از ضمیر مجرور که متبوع است اگر گفته شود در ضمیر
مجرور چرا اکتفا نمیکنند بفصل و چرا ترک اعاده خافض جایز ندارند در وقت فصل چنانچه در ضمیر مرفوع اگر فصل واقع شود
اکتفا می نمایند و ترک تاکید جایز میدارند **جواب میگوییم** وقوع فصل را هیچ تاثیر نیست مگر در جواز ترک تاکید
بمنفصل لیکن جائیکه تاکید بمنفصل متصور نبود فصل را چه اثر باشد و چگونه بفصل اکتفا بود و لیکن باقی نماند مگر اعاده
خافض اگر گفته شود چرا فصل را تاثیر نیست در جواز ترک اعاده **جواب میگوییم** باستقراء کلام عرب معلوم
شده است که فصل را هیچ اثر نیست مگر در جواز ترک تاکید بمنفصل و قیاس بی سماع نشاید و باید دانست که خافض عام است
ازین که اسم بود چون مضاف مثل المال بینی و بین زید یا حرف جر باشد **نحو مررت بک و بزید** و مصرح
مثال اسم ترک کرد ازانکه متبادر از خافض حرف جر ست یا ازانکه اصل در جار حرف است و اسم به نیابت حرف جر
میشود و باید دانست که در نحات اختلاف است نزدیک جمهور فقط مجرور معطوف ست و عامل مکرر ست کما یدل
علیه قوله واذا عطف علی المضمر المجرور و جر آن بعامل اول ست و عامل ثانی کالعدم است از روی معنی بدلیل قولهم
بینی و بینک ازانکه بین مضاف نمیشود مگر بسوی متعدد پس اگر بین ثانی را از روی معنی کالعدم نگویند
اضافت بین بسوی غیر متعدد لازم آید پس معلوم شد که بین ثانی زائده است و همچنین زید در مررت بک و
بزید معطوف است بر کاف و مجرور بباء اول ست و باء ثانی زائده است و آن لکن ان یکون للباء الثانی
فیه معنی اذ یمکن ان یکون لیستوثق معنی الجار والمجرور ولم یکن ذلک فی بین الثانیة عرفنا ان الباء الثانیة
مجلبة لمثل الغرض الذی اجتلبت له بین الثانیة بعینه وجب الحکم بکون المجرور عطفا علی المجرور کما فی مسئلة البین
فافهم و نزدیک بعضی معطوف مجموع ست یعنی جار و مجرور پس زید در مثال مذکور مجرور بباء ثانی ست و باید
دانست که نزدیک بصریون لزوم اعاده خافض در سعة کلام و نثر کلام ست و کوفیون ترک اعاده خافض را
در سعة کلام جایز داشته اند و استدلال و تمسک ایشان درین تجویز ترک اعاده خافض عند ضرورة الشعر است
و حالانکه عند الاضطرار یعنی برای ضرورت شعر ترک اعاده خافض بالاتفاق جایز ست کما قال محرز
قصبات السبق فی النظم والنثر وحید الآوان والعصر ناصح العلماء والفقراء سالک مسالک الطریقة العلیا
استاذ الکل فی الکل الشیخ الزاهد العابد العاشق الصادق مخدومی شیخ شرف الدین بن مصلح بن عبد الله
السعدی قدس الله اسرارهم و اوصلی الله برکاتهم و انوارهم **~** بلغ العلی بکماله * کشف الدجی بجماله
حسنت جمیع خصاله * صلوا علیه و آله * و آله درین شعر معطوف است بر ضمیر مجرور که در علیه واقع ست و خافض را

اعاده نفرموده اند برای ضرورت محافظت وزن شعر و بناظرین مسطور نمانند که اقوی دلائل و تمسکات کوفیون در تجویز
ترک اعادهٔ خافض در سعت کلام قوله تعالی تساءلون به والارحام است بجر میم که در قراءت حمزه رح آمده از انکه قوله تعالی
والارحام درین وقت معطوف است بر ضمیر مجرور که در قوله به است و خافض را اعاده نکرده و جواب آن بسه طریق است
اول آنکه قوله تعالی والارحام معطوف است بر معطوف علیه محذوف یعنی بالابوین والارحام و دوم آنکه واو قسمیه است
عاطفه نیست و سوم آنکه حرف جر مقدر است یعنی و بالارحام و فیه نظر زیراکه تقدیر حرف جر بابقاء عمل شاذ و ضعیف است
مگر آنکه امری قایم مقام او شود چون مضاف مگر نحو الله لافعلن کذا که باء جارهٔ قسمیه محذوف است با بقاء عمل
بی قیام شی مقام او اگر گفته شود چرا جایز است تاکید ضمیر مرفوع متصل بدون شرط تقدم تاکید بمنفصل مثل جاءنی
کلهم و همچنین جایز است ابدال از ضمیر مرفوع متصل بدون شرط مذکور مثل اعجبنی جمالک و نیز جایز است تاکید ضمیر
مجرور بدون اعادهٔ خافض نحو مررت بک نفسک و همچنین جایز است ابدال از ضمیر مجرور بدون اعادهٔ مذکور مثل
اعجبت بک جمالک با وجودیکه وجه عدم صحت عطف در هر یک موجود است که آن ابدال و تاکید بعض اجزاء کلمه است
و اگر گویند که تاکید و ابدال بعض اجزاء کلمه جایز است و عطف بر بعض اجزاء کلمه جایز نیست فما وجه الفرق بینهما
جواب میگوییم تاکید و عطف بیان عین متبوع میباشد و همچنین بدل در اغلب یا عین مبدل منه بود یا بعض
او یا متعلق او و بدل غلط نادر است والنادر کالمعدوم پس هر یک از تاکید و عطف بیان و بدل اجنبی و منفصل
از متبوع خود نیست و مربوط است بمتبوع خود پس حاجت نیست در ربط اینها به متبوعات خود بسوی تحصیل
مناسبت زائده که آن تاکید و اعادهٔ خافض باشد بخلاف عطف از انکه معطوف بمعطوف علیه خود مغایر میباشد
و تخلل فاصل یعنی حرف عطف میان هر دو واجب و لازم است پس در عطف از تحصیل مناسبت ناچار است
بتاکید متصل بمنفصل در ضمیر مرفوع و باعادهٔ خافض در ضمیر مجرور تا ضمیر مرفوع متصل از کمال اتصال خود خارج شود و معطوف
در استقلال مناسب گردد تا که مناسبت ضمیر مجرور با انضمام جار بمعطوف قوی شود اگر گفته شود اختلاط متبوع
از تابع که مکروه تحریمی است درین امور لازم می آید پس میباید که برای رفع این کراهت تاکید بضمیر منفصل و اعاده
خافض لازم دارند و اگر گویند که اختلاط متبوع از تابع در عطف جایز نیست و در تاکید و غیر آن جایز است
فما وجه الفرق **جواب میگوییم** تاکید و عطف بیان اگرچه مستقل است از روی لفظ لیکن غیر مستقل است
ازین جهت که مقصود به نسبت نیست و متبوع این هر دو اگرچه از روی لفظ غیر مستقل است از انکه بجهت اتصال خود
کالجزء است لیکن بجهت آنکه مقصود به نسبت است مستقل است پس میان متبوع و تابع تعادل و مساوات است

وہو جائز بالاجماع بخلاف معطوف علیہ کہ من کل وجوہ استقلال دارد پس انحطاط او از تابع او مکروہ خواہد بود
و بدل اگرچہ مستقل ست از روی لفظ و حکم از انکہ مقصود بالذات است چون معطوف لیکن متبوع او مقصود نیست
از انکہ در حکم تنحیہ است پس آن متبوع من حیث اللفظ متبوع ست نہ من حیث المعنی و انحطاط اینچنین متبوع
از تابع کراہت ندارد اگر گفتہ شود چرا جائز نیست تاکید ضمیر متصل بعین و نفس مگر بعد تاکید بضمیر منفصل لا یقال زید
ضرب نفسہ و بکر جاء عینہ بل زید ضرب ہو نفسہ و بکر جاء ہو عینہ **جواب میگوییم** عدم جواز تاکید ضمیر متصل بلفظ
عین و نفس مگر بعد تاکید بمنفصل برای خوف التباس بفاعل ست در بعضی مواضع زیرا کہ لفظ عین و نفس فاعل
واقع میشود پس جاری کہ ہر گاہ ضمیر غائب یا غائبہ بود و تاکید بمنفصل نیاید معلوم نخواہد بود کہ لفظ عین و نفس
فاعل ست یا تاکید ضمیر مستتر ست و در مثل ضربتنی انت نفسک اگر تاکید بمنفصل نیاید التباس بفاعل نمیشود
لیکن لزوم تاکید بمنفصل در جمیع مواد برای اطراد باب ست بخلاف لفظ کل و اجمع کہ فاعل واقع نمی شود پس
ملتبس بفاعل نخواہد بود فلہذا در و احتیاج نیست بسوی تاکید بمنفصل **والمعطوف فی حکم المعطوف علیہ**
یعنی معطوف در حکم معطوف علیہ است در احوالی کہ جائز اند بمعطوف علیہ و ممتنع اند بمعطوف علیہ یعنی در حالی
کہ جائز ست بمعطوف علیہ او عارض شدہ ست او را بنظر ماقبل او آن حال بمعطوف نیز جائز ست و نیز در حالی کہ ممتنع است بمعطوف علیہ
را بنظر ماقبل او آن حال بمعطوف نیز ممتنع ست لیکن بودن معطوف در حکم معطوف علیہ در احوال مذکورہ بشرط آنست
بشرط آنکہ آنچہ مقتضی جواز احوال یا امتناع احوال در معطوف علیہ موجود است در معطوف نیز موجود باشد و معدوم
نبود و الا معطوف در آن احوال تابع معطوف علیہ نخواہد بود از انکہ وجود اثر بدون مؤثر ظاہر البطلان ست پس
باید دانست کہ معطوف در حکم معطوف الیہ نیست در احوالی کہ عارض میشوند معطوف علیہ را بنظر ذات او نہ بنظر
ماقبل او چون اعراب و بناء و تعریف و تنکیر و افراد و تثنیہ و جمع اگر گفتہ شود لا نسلم کہ اعراب عارض میشود
معطوف علیہ را بنظر ذات او بلکہ عارض میشود بنظر ماقبل کما لا یخفی **جواب میگوییم** مراد از اعراب آن چیز است
کہ مقابل بنا ست یعنی معرب بودن و ظاہر ست کہ اعراب باین معنی از ان احوال ست کہ کلمہ را بنظر ذات
او عارض میشود جواب دوم مراد از اعراب اعراب خاص ست یعنی اعراب بحرکات یا اعراب بحروف
و ظاہر ست کہ خصوص اعراب از ان احوال ست کہ کلمہ را بنظر ذات او عارض میشوند و حصول اعراب
مطلقا از ان احوال ست کہ بنظر ماقبل عارض میشوند و ہذا لیس بمراد فافہم و نیز معطوف در حکم معطوف علیہ نیست
در امتناع دخول لام تعریف مثل یا زید و الحارث از انکہ دخول لام تعریف بر معطوف علیہ ممتنع است و بر

و بر معطوف ممتنع نیست بلکہ جائز است از انکہ مقتضی امتناع کہ اجتماع دو آلہ تعریف بلا فصل است در معطوف ممتنع ست اگر گفتہ شود مقرر شدہ است کہ مہملات علوم کلیات اند و قولہ والمعطوف فی حکم المعطوف علیہ کلی نیست از انکہ معطوف در مثل رب شاۃ و سخلتہا معرفہ است و حال آنکہ نکارت معطوف علیہ واجب است و تعریف او ممتنع از انکہ مجرور رب است کما سیجیٔ فی بحث حروف الجر انشاء اللہ تعالیٰ **جواب میگویم** معطوف مذکور نکرہ است از انکہ اضافت او بسوی ضمیر اضافت عہد ذہنی ست و ہی لا تفید التعریف کاللام العہد الذہنی پس سخلتہا در حقیقت سخلۃ لہا است **جواب میگویم** ضمیر سخلتہا نکرہ است پس قولہم رب شاۃ و سخلتہا در تقدیر رب شاۃ سخلۃ شاۃ است اگر گفتہ شود ضمیر آنوقت نکرہ میباشد کہ مرجع او متعین نبود مثل ربہ رجلا و ربہا امرأۃ پس کذالک زیرا کہ مرجع او شاۃ است **جواب میگویم** حمل ضمیر مذکور بر نکارت مبنی بر شذوذ ست و قدوۃ المحققین حضرت مولانا عبد الغفور لاری قدس سرہ فرمودہ اند و یمکن ان یجاب عنہ بان ذالک مبنی علی ما ذہب الیہ الشیخ الرضی من ان الضمائر الراجعۃ الی النکرات اذا لم یکن النکرات مخصصۃ بحکم وصفۃ کانت نکرات انتہی و باید دانست کہ ہمچنین معطوف در حکم معطوف علیہ است در احوالے کہ عارض میشوند معطوف علیہ را بنظر ذات او و ما قبل او لیکن این وقتی ست کہ معطوف مثل معطوف علیہ بود و لہذا واجب است بناء معطوف در مثل یا زید و عمرو زیرا کہ عروض ضم زید را بنظر حرف ندا است و بنظر آنکہ زید مفرد معرفہ است و عمرو درین امر مثل زید است و لہذا بناء معطوف در مثل یا زید و عبد اللہ ممتنع ست زیرا کہ عبد اللہ مثل زید نیست بجہت آنکہ زید مفرد ست و عبد اللہ مضاف است و مخفی نماند کہ بیان معنی عبارت متن کہ این غریب قلیل البضاعت عرض نمودہ مطابق کلام حضرت قدس سرہ السامی ست حیث قال والمعطوف فی حکم المعطوف علیہ فیما یجوز لہ و یمتنع من الاحوال العارضۃ لہ بالنظر الی ما قبلہ بشرط ان لا یکون ما تقتضیہا منتفیا فی المعطوف انتہی و مولانا عصام الدین رح فرمودہ اند ثم اعلم ان الشراح قد افرطوا فی التکلف فی تصحیح کلام المتن کما تری و لا یحتاج الیہ لان معناہ ان المعطوف فی حکم المعطوف علیہ فی الترکیب فکل ما یستحقہ المعطوف علیہ فی الترکیب یستحقہ المعطوف ففی یا زید و عبد اللہ یستحق المعطوف علیہ علی تقدیر کونہ مضافا النصب فکذا المعطوف فی یا زید والحارث یستحق المعطوف علیہ لو کان فیہ اللام الفصل عن کلمۃ یا فکذا المعطوف انتہی **ومن ثم** یعنی بجہت آنکہ معطوف در حکم معطوف علیہ است در ما یجوز و ما یمتنع **لم یجز فی ما زید بقائم او قائما ولا ذاہب عمرو الا الرفع** یعنی جائز نشد درین ترکیب مگر رفع ذاہب اگر گفتہ شود چرا جائز نیست در ذاہب بجز رفع **جواب میگویم** اگر ذاہب

را نصب دهند یا جر معطوف خواهد بود بر قائما یا قائم که خبر زید ست پس ذاهب بواسطهٔ عطف نیز خبر زید
خواهد بود و خبر بودن او ممتنع است از آنکه ذاهب خالی از ضمیر زید است و قائم که معطوف علیه است مشتمل ست بر ضمیر
زید و او را خلو از ضمیر زید ممتنع است و اشتمال بر آن ضمیر واجب است فکذا المعطوف پس اگر معطوف در حکم معطوف علیه
در ما یجوز و ما یمتنع نمی بود نصب یا جر ذاهب جایز می شد بعطف او بر قائما یا قائم و هر گاه جایز نیست پس ثابت
شد که معطوف در حکم معطوف علیه است در ما یجوز و ما یمتنع و رفع ذاهب ازین جهت است که عمرو مبتدا است و ذاهب
خبر مقدم است بالاجماع و کلمهٔ لا برای تاکید نفی ست و لا ذاهب عمرو جملهٔ اسمیه معطوف است بر جملهٔ اسمیهٔ سابق اگر
گفته شود چرا عمرو مبتدا و ذاهب خبر مقدم ست بالاتفاق و چرا جایز نداشتند که ذاهب مبتدا و عمرو خبر بود زیرا که
لا ذاهب عمرو مثل اقائم زید است فالواجب جواز الامرین التعیین امر دون امر کما مر فی بحث المبتدا و الخبر جواب
میگوییم مسلم است که در لا ذاهب عمرو هر دو امر جایز اند لیکن در لا ذاهب عمرو که در ما زید بقائم او قائم و لا ذاهب
عمرو واقع است جایز نیست مگر امر واحد که مذکور شد از آنکه اگر ذاهب را مبتدا و عمرو را خبر او گویند لا ذاهب عمرو در قوت
جملهٔ فعلیه خواهد بود و عطف جملهٔ فعلیه بر اسمیه مکروه است پس آنچه در قوت جملهٔ فعلیه است عطف او بر جملهٔ اسمیه نیز مکروه داشتند
ازین جهت مقرر کردند که عمرو مبتدا مؤخر و ذاهب خبر مقدم ست و جایز نداشتند که ذاهب مبتدا است و عمرو فاعل است
قائم مقام خبر اگر گفته شود جایز ست که ذاهب معطوف بود بر قائم یا قائما و عمرو معطوف بود بر زید از قبیل عطف دو
اسم بر دو معمول عامل واحد و هو جایز بالاتفاق **جواب میگوییم** درین وقت عمل کلمهٔ ما که از مشبهتین بلیس است
در خبر مقدم خواهد بود و عمل او درین وقت باطل میشود کما مر فی آخر بحث المنصوبات اگر گفته شود چرا جایز است
مررت برجل قائم ابواه و لا قاعدین و با وجودیکه در قاعدین که تثنیه است ضمیر موصوف نیست و معطوف است
بر قائم که صفت رجل است و خلو او از ضمیر موصوف ممتنع است **جواب میگوییم** جواز این ترکیب بنظر معنی ست زیرا که
لا قاعدین بمعنی لا قاعد ابواه است پس لا قاعدین در حکم مشتمل علی ضمیر الموصوف است از آنکه ضمیر مستکن که در
قاعدین است راجع است بسوی مضاف یا مضاف الیه تنها بسوی مضاف و مضاف الیه ضمیر ست که راجع
است بسوی موصوف فلا محذور **وانما جاز** جواب سوال مقدر ست و تقریر سوال اینست که ضابطهٔ مذکوره
یعنی المعطوف فی حکم المعطوف علیه منتقض ست بقولهم الذی یطیر فیغضب زید الذباب از آنکه معطوف علیه
که یطیر است مشتمل ست بر ضمیر موصول و خلو او از آن ضمیر ممتنع ست و یغضب که معطوف ست بر یطیر از آن ضمیر
خالی ست از آنکه فاعل او اسم ظاهر ست که زید باشد و موصول با صله خود مبتدا است و الذباب خبر ست

پس مصرح جواب میدہد کہ جائز نیست **الذی یطیر فیغضب زید الذباب** لانہا یعنی بگر برای آنکہ فا درین ترکیب **فاء السببیۃ** یعنی فائیست کہ اول النسبت است بسوی سبب کما قال قدس سرہ السامی ای فاء الدالۃ النسبۃ الی السبب انتہی وغرض ازین تفسیر اشارت است بسوی آنکہ اضافۃ فا بسوی سبب از قبیل اضافت منسوب بسوی منسوب الیہ است و تقریر جواب بر چہار وجہ است اول آنکہ فا برای سببیت است نہ برای عطف چنانچہ آن فا کہ مضارع بعد او منصوب میشود بتقدیر ان مصدریہ مثل اذا تعقیہ فا کرمہ فالترکیب المذکور علی ہذا لیس مما نحن فیہ دوم آنست کہ فا برای سببیت است یا عطف چنانچہ در مثل ارقی فا کرمک کہ فا درو برای سببیت است کما ہو الظاہر و نیز عاطفہ است کما سیذکر فی بحث الفعل انشاء اللہ تعالی واندفاع نقض مذکور درین وقت ازین جہت است کہ فاء عاطفہ درین مثال السبب آنکہ معنی سببیت دارد دو جملہ را در حکم جملہ واحد میگرداند از روی اسم زیرا کہ مجموع را جملہ شرطیہ می نامند یا ازانکہ حکم در جملہ جزائیہ میباشد و شرط ظرف جملہ جزائیہ بود و تحقیق ہذہ المرام مقام آخر پس ازین جہت اکتفا برابط واحد در جملہ شرطیہ داشتہ اند و مثال مذکور این معنی دارد کہ الذی اذا یطیر فیغضب زید الذباب و اعلم ان الحاصل ما قالہ الشیخ الرضی فی شرحہ ان الجملۃ التی یلزمہا الضمیر کالصلۃ والصفۃ و خبر المبتدا اذا عطفت علیہا جملۃ اخری متعلقۃ بہا بان یکون مضمونہا عقیب مضمون الاولی و متراخیا عنہ او لاجل غیر ذلک جاز تجرد واحد منہما عن الضمیر اکتفاء باحدہما و ذلک لان التعلیق یجعل المجموع امرا واحدا فتقول الذی یجیی فیغرب الشمس زید لان المعنی الذی یعقب مجیہ غروب الشمس زید و کذا الحال فی ثم واما الواو فلما کان للجمع المطلق لم یجز ذلک فیہ الا اذا ساعدۃ القرینۃ علی التعلق کان یقول الذی قام و قعدت ہند فی تلک الحال زید فافہم واحفظ وجہ سوم آنیست کہ قولہ فیغضب در قوۃ رابطہ است فلا حاجۃ الی رابطۃ اخری ازانکہ فا از جہت آنکہ برای سببیت دلالت میکند براین کہ جملہ اولی سببیت و جملہ ثانی مسبب فالمعنی الذی یطیر فیغضب زید الذباب وجہ چہارم آنیست کہ ضمیر مقدر است یعنی الذی یطیر فیغضب زید بطیرانہ الذباب ولا یخفی وجہ الفرق بین الثالث والرابع عند ادنی تامل فتامل وعبارت متن را اشارۃ صریح بسوی جواب اول است و یمکن ان تکون مشیرۃ الی الثلثۃ الاول کما لا یخفی علی الذکی الوکیع **واذا عطف علی العاملین** اگر گفتہ شود صحیح نیست کہ قولہ علی عاملین متعلق بود بقولہ عطف ازانکہ عطف بر عامل من حیث انہ عامل نمی باشد زیرا کہ عمرو در مثل جاء نی غلام زید و عمرو معطوف است بر غلام ازین حیثیت کہ غلام معمول جاء نی ست نہ ازین حیثیت کہ عامل است در زید والا لازم آید اضافت عمرو کہ

عاست بسوی زید و ہذا الذی مقصود ولیس بجائز وقس علیہ سایر المواد جواب میگویم در قوله عطف معنی
او قع التضمین کرده اند و عطف که بصیغه ماضی مجهول ست مسند ست بسوی ضمیری که راجع است بسوی
عطف که مصدر است از قبیل و القد حیل بین العیر والنزوان کما مر فی بحث المفعول معه و مسند نیست بسوی
قوله علی عاملین پس بین تقدیر قوله علی العاملین متعلق ست بمحذوفی که صفت مفعول مطلق محذوف ست
و تقدیر کلام چنین است که اذا وقع العطف عطفاً مبنیاً علی وجود عاملین این طریق که عطف کرده شود دو اسم
بر دو معمول از دو عامل بعاطف واحد قال بعض شارحی اللباب الاظهر عندی ان العطف ہہنا محمول علی
معناه اللغوی ای الامالة الی الاسمین نحو العاملین بان یجعلا معمولیها و نزدیک اکثر شارحین عطف بمعنی اصطلاحی
است و مضاف مقدر ست یعنی اذا عطفت علی معمولی عاملین و لا یخفی انه اقرب الی الاذهان و ابعد من التاویل
البعید فالحق مع اکثر الشارحین فلا ینبغی ان یتجاوز عنه اگر گفته شود چرا علی عاملین گفت که در تقدیر علی
معمولی عاملین است و چرا علی عامل نگفت که تا در تقدیر علی معمولی عامل میشد جواب میگویم عطف بر دو
معمول عامل واحد جائز است بالاتفاق مثل ضرب زید عمرا و بکر خالدا و مقصود اینجا آن عطف است که حکم کرده
بعدم جواز ولیس ہذا الا العطف علی معمولی عاملین الی آخره اگر گفته شود چرا نگفت مصرح علی عوامل که در تقدیر
علی معمولات عوامل ست جواب میگویم مقصود مصرح اینست که عطفی که در عدم جواز آن اختلاف است
بیان کند و عطف بر معمولات عوامل یا بالاتفاق ممتنع ست و مختلف فیه نیست مگر عطف بر دو معمول دو عامل
را که نزدیک جمهور ممتنع است و نزدیک فرا جائز و قوله مختلفین صفت عاملین ست و مراد از اختلاف
عاملین اختلاف من حیث الذات ست یعنی ثانی غیر اول بود و اگر گفته شود چرا مقید کرد مصرح عاملین را بقوله
مختلفین جواب میگویم تا وہم نشود که مثل ضرب ضرب زید عمرا و بکر خالدا ازین باب است و لیس
کذلک زیرا که عامل اول ست و ثانی تاکید ست پس عامل درین ترکیب متعدد نیست و قوله لم یجز خبر اذا
شرط مقدم ست اگر گفته شود تالی منافی مقدم ست از انکه مقدم بسبب آنکه بلفظ اذا و صیغه ماضی ست تقاضا میکند
تحقق عطف را و لیکن صحیح الحکم علیه بعدم الجواز فالصواب ان یقول لم یجز العطف علی عاملین مختلفین جواب
میگویم مراد از مقدم تحقق عطف بحسب ظاہر ست و مراد از تالی عدم جواز بحسب حقیقت و نفس الامر ست و
تحقق بحسب ظاہر منافی نیست امتناع بحسب حقیقت را و اشار الی ہذا الجواب قدس سره السامی بقوله فہذا
وان کان بحسب ظاہر جائز الکنه لم یجز عند الجمهور بحسب الحقیقة انتهی و مخفی نماند که وجه عدول از صواب مبالغه

در امتناع عطف مذکور ہست فکانہ قال ان ذلک العطف وان کان ثابتاً بحسب الظاہر لکنا الکرتحکم بامتناعہ لقیام الدلیل الجلی ونیز جواب دادہ اند کہ مراد از قولہ اذا عطف اذا ارید العطف ہست ومخفی نماند کہ درین وقت اگرچہ اشکال مذکور مندفع میشود ولیکن در رو دو اعتراض آخر ظاہر بل اظہر ہست وآن انیست کہ برین تقدیر لازم می آید انتفاء عدم جواز عطف مذکور بر ارادہ عطف مسطور ولیس کذالک زیرا کہ عدم جواز آن عطف بر تقدیر عدم ارادہ ہست ثابت ہست کما لایخفی فلا فائدۃ فی التعلیق فافہم اگر گفتہ شود چرا عطف مذکور جائز نیست وکدام دلیل جلی ہست بر امتناع این عطف **جواب** معلوم اگر بر دو معمول دو عامل مختلف دو اسم را عطف کنند قیام حرف عاطف کہ حرف واحد ہست مقام دو عامل مختلف لازم آید وآن بیچارہ از خود آوارہ تحمل بار دو عامل مختلف نمیتواند پس آن از تکلیف بالایطاق دادن ودر عذاب ناحق گرفتار کردن نزد مکلفین حرام ہست ولا یکلف اللہ نفسا الا وسعہا پس اگر در نظم یا نثری عطف مذکور بحسب ظاہر واقع شود نزدیک جمہور یا اول ومعدول از ظاہر ہست کما فی قولہم **ما** کل سوداء تمرۃ ولا بیضاء شحمۃ ہر بزرگی در معنی قول مذکور فرمودہ **ست** ہر سیاہی نیست خرما و ہر سپیدی پیہ نبود شیخ من پ وبیضاء معطوف ہست بر سوداء کہ معمول کل ہست از انکہ مضاف الیہ او ہست وشحمۃ معطوف ہست بر تمرۃ کہ معمول ما ست از شبہتین بلیس ہست پس درین قول عطف کردہ اند دو اسم را بر دو معمول دو عامل مختلف بحرف عطف واحد ولیکن نزدیک سیبویہ درحقیقت ازین باب نیست زیرا کہ مضاف بیضاء بقرینہ مذکور محذوف ہست وآن معطوف ہست بر کل سوداء وبیضاء معطوف نیست تا محذور مذکور لازم آید وکما فی قول الشاعر **شعر** اکل امرء تحسبین امرءا ونار توقد باللیل نارا ونار درین نظم معطوف ہست بر امرء کہ مجرور کل ہست ونار دوم بہمان حرف عطف معطوف ہست بر امرءا کہ مفعول ثانی تحسبین ہست وکل امرء مفعول اول ہست کہ مقدم شدہ ہست واستفہام انکاری ہست وتحسبین صیغہ واحد مؤنث مخاطبہ است پس درین نظم عطف کردہ است دو اسم را بر دو معمول دو عامل مختلف بحرف عطف واحد ولیکن نزدیک سیبویہ درحقیقت ازین باب نیست از انکہ ماول ست بحذف تحسبین وتقدیر کلام انیست کہ اکل نار توقد باللیل تحسبین نارا یا ماول ست بحذف مضاف وحاصل معنی نظم مذکور انیست کہ ہر شخصی کہ صورت مرد داشتہ باشد پنداری کہ مرد ہست بلکہ مرد آنست کہ مراد صفات مردمی بود وہمچنین ہر چیزیکہ در شب مثل آتش روشن شود دانند آتش منظر آید گمان مبرید کہ آتش ہست بلکہ آتش آنست کہ وجود صفات وخصائص آتش بود مثل حرارت وتحریق وتفریق پس از ینجا

معلوم شد که نزد یک جمهور عطف مذکور ممتنع ست **خلافاً للفراء** یعنی خلف خلافاً تابعاً للفراء زیرا که فراء
عطف مذکور را بحسب حقیقت نیز جایز میدارد چنانچه بحسب ظاهر جایز ست و امثال مذکوره را تاویل نمی کند
و بر صورت سماع اقتصار نمی نماید بلکه عطف مذکور را در صورت سماع و غیر آن جایز میدارد اگر گفته شود قوله خلافاً
للفراء بیان مخالفت ست قبل تمامی حکم زیرا که تمامی حکم حاصل میشود بمستثنی پس واجب بود که اول به بیان
استثنا متعرض میشد بعده به بیان مخالفت می پرداخت **جواب** میگوییم استثنا بمجموع تعلق دارد

یعنی عدم جواز عطف باختلاف فراء در جمیع مواد ست نزد یک جمهور **الا فی نحو فی الدار زید والحجرة عمرو**
و ان فی الدار زیدا والحجرة عمرا یعنی مگر در صورت تقدیم مجرور و تاخیر مرفوع یا منصوب عطف مذکور بالاجماع
جایز ست و مخالف فراء نیست پس مراد از نحو هر ترکیبی ست که در و مجرور مقدم بود بر مرفوع یا منصوب مؤخر
باشد اگر گفته شود در مثالی که در متن مذکور ست مجرور مقدم ست بر مرفوع پس چگونه اراده کرده شود از نحو هر
ترکیبی که در و مجرور مقدم بود بر مرفوع یا منصوب مؤخر باشد **جواب** میگوییم مراد مصرح از نحو فی الدار زید الخ
هر ترکیبی ست که در و مجرور مقدم بود بر مرفوع برابر ست که رفع آن حقیقت بود یا حکماً بلکه بحسب لفظ منصوب باشد
و زید در مثل ان فی الدار زیدا والحجرة عمرا اگرچه بحسب لفظ منصوب ست لیکن در حقیقت مرفوع ست از انکه مبتدا
پس ازین جهت از نحو هر ترکیبی مراد میداریم که در و مجرور مقدم بود بر مرفوع یا منصوب که آن هم در حقیقت
مرفوع ست فافهم اگر گفته شود چرا عطف مذکور درین صورت جایز ست بالاتفاق **جواب** میگوییم
قیاس اگرچه عدم جواز را اقتضا میکند لیکن هرگاه این صورت را در کلام عرب مستعمل یافتند لهذا بر صورت
سماع اقتصار نمودند زیرا که مخالف قیاس را بر مورد سماع اقتصار کرده میشود و در قولهم ما کل سوداء تمرة الی آخره

و قوله ما کل سوداء الی آخره مجرور مقدم ست بر منصوب فلا حاجة الی التاویل عند الجمهور والفراء **خلافاً**
لسیبویه زیرا که سیبویه عطف مذکور را در صورت سماع نیز جایز نمیدارد بلکه تاویل میکند کما عرفت آنفاً فی قولهم ما کل
سوداء الی آخره و حاصل اینست که سیبویه صورت غیر سماع را حمل میکند بر حذف مضاف و ابقاء مضاف الیه
بر اعراب خود اگر لفظ مضاف در ما سبق مذکور بود کما فی ذلک القول و ذلک التظلم و اگر لفظ مضاف در ما سبق مذکور
نیست بلکه حرف جر مذکور ست پس آنجا حرف جر را مقدر میدارد اگرچه حذف جار با بقاء عمل بی آنکه قائم شود
مقام او شیء آخر ضعیف ست فیقول فی مثل فی الدار زید والحجرة عمرو انه فی تاویل فی الحجرة عمرو و مخفی نماند
که حذف مضاف و ابقاء مضاف الیه بر اعراب خود شایع ست کما فی قوله تعالی تریدون عرض الحیوة الدنیا

واللّٰه یرید الآخرة زیرا که در بعضی قراءة آخرة مجرورست بتقدیر مضاف یعنی والله یرید عرض الآخرة اگر نصب
او اکثرست و برین قراءة الله معطوف است بر ضمیر مرفوع یریدون بلا تاکید بضمیر منفصل از انکه فاصله موجودست
وآخرة معطوف است بر حیوة بتقدیر مضاف هرگاه که فارغ شد مصنف از بیان عطف بحرف شروع کرد در بیان تاکید
پس گفت **التاکید** والتوکید بواو نیز مروی ست اگر گفته شود مناسب این بود که بعد عطف بحرف به بیان
بدل مشغول میشد از انکه بدل را بعطف شدت مناسبت و قوت مخالطت است بجهت آنکه بدل را مشارکت
بعطف در اکثر قیود تعریف اوست و خروج از قید اخیرست کما مر بخلاف تاکید که خروج او از تعریف عطف باول
قیدست که آن مقصود باشد **جواب میگویم** نظر نحوی اولا و بالذات بسوی الفاظ است و در بعض مواد
تاکید لفظی حرف عطف داخل میشود مثل قوله تعالی کلا سیعلمون ثم کلا سیعلمون و لا تحسبن الذین یفرحون
بما اتوا و یحبون ان یحمدوا بما لم یفعلوا فلا تحسبنهم بمفازة من العذاب و نحو والله ثم والله پس تاکید بحسب لفظ
مشابه است بعطف اگرچه بدل را بحسب معنی مناسبت بعطف است **تابع یقرر امر المتبوع** یعنی تاکید
تابع است که حال متبوع را عند السامع مقرر و ثابت میکند **فی النسبة** یعنی حال متبوع که آن بودن
او منسوب یا منسوب الیه است عند السامع مقرر و ثابت میکند پس متحقق میشود عند السامع که منسوب یا
منسوب الیه درین نسبت همان متبوع است نه امر آخر و هرگاه مراد از نسبت عام بود یعنی کون المتبوع منسوبا او منسوبا
الیه و لهذا نسبت را مقید نکرد بلکه مطلق آورد پس ازین تقریر معلوم شد که قوله فی النسبة تمیز ست از نسبت که از
اضافت امر بسوی متبوع ست یا تمیز ست از ذات مذکوره که تمام باضافت است که آن امر المتبوع ست و لهذا
شیخ رضی فرموده است که کلمه فی در قوله فی النسبة بمعنی من است اگر گفته شود کدام چیز باعث است بر تقریر
امر متبوع در نسبت تا احتیاج می افتد بسوی تاکید **جواب میگویم** متکلم میدارند که اگر تاکید نیارد سامع
غافل شود و غفلت او ضرر میکند یا اگر تاکید نیارد سامع را گمان میشود که متکلم غلط میگوید یا سامع را گمان میشود که
کلام متکلم بر سبیل مجاز است نه حقیقت یا سامع را گمان میشود که حکم در حقیقت بجمیع افراد متبوع شامل نیست و
شمول او بجمیع افراد خود بر سبیل مجاز است پس بسوی تاکید یکی از چهار چیز داعی ست یکی دفع ضرر غفلت از سامع و
دوم دفع گمان سامع بغلطی متکلم و سوم دفع گمان بآنکه کلام متکلم بر سبیل مجازست و دو دفع اول حاصل میشود
بتکریر لفظ مثل ضرب زید زید و ضرب ضرب زید و گمان سامع تجوز کلام متکلم یا در منسوب است یا در منسوب الیه
یعنی سامع یا گمان میکند که مراد از منسوب که در کلام متکلم ست معنی مجازی است یا گمان میکند که نسبت امری

بسوی منسوب الیه که در کلام اوست بر سبیل مجاز است و دفع گمان اول نیز حاصل میشود بتکریر لفظ منسوب
تا سامع را شکی و شبهی در ارادهٔ معنی حقیقی نماند چنانچه گوئی زید قتیل قتیل جائیکه میدانی که شاید سامع را گمان
شود که مراد از قتیل که منسوب است ضرب شدید است و معنی حقیقی نیست و سبب گمان سامع آنکه نسبت
امری بسوی منسوب الیه بر سبیل مجاز است انیست که اکثر اوقات نسبت میکنند فعل را بسوی شئی و مراد
او بسوی بعضی متعلقات آن شئی میباشد کما یقال قطع الامیر اللص ای قطع غلامه و برای دفع این گمان
تکریر منسوب الیه واجب است و تکریر او بدو طریق است و طریق اول انیست که از روی لفظ تکرار شود
نحو ضرب زید زید یعنی ضرب هو لا من یقوم مقامه و دوم تکریر او از روی معنی است نحو ضرب زید نفسه
او عینه و سبب گمان سامع آنکه شمول حکم متبوع با فراد او بر سبیل مجاز است انیست که اکثر اوقات نسبت
میکنند فعل را بسوی جمیع افراد منسوب الیه و حال آنکه نسبت فعل بسوی بعض افراد او مراد می باشد
لان للاکثر حکم الکل و برای دفع این گمان تاکید می آرند بلفظ کل و اجمع و اخوات او پس این تاکید
ثابت میکند و مقرر میسازد حال متبوع را که آن حال شمول حکم متبوع بجمیع افراد او ست و غرض مصنف از
قوله او الشمول که معطوف است بر قوله النسبة همین است که مذکور شد پس قوله او الشمول تمیز
خواهد بود چنانچه کلهم در مثل جاءنی القوم مقرر میکند شمول قوم را بجمیع افراد او اگر تاکید نیارند احتمال آن
که سامع گمان کند که نسبت مجی در نفس الامر بسوی بعضی افراد قوم است و نسبت آن بسوی جمیع افراد
قوم بر سبیل مجاز است اگر گفته شود قوله او فی الشمول لغو است از انکه کلهم در جاءنی القوم کلهم مقرر میکند
حال متبوع را که آن نسبت است و ثابت میکند که منسوب الیه جمیع افراد قوم است نه بعض افراد قوم
پس قوله فی النسبة کفایت میکند جواب میگویم لا نسلم که کلهم در مثال مذکور ثابت میکند حال متبوع
را که نسبت زیرا که سامع را منسوب الیه بودن قوم هرگز گمان نیست و در اعتقاد او منسوب الیه بودن
قوم متیقن و مقطوع است بلکه او را گمان در شمول قوم بجمیع افراد خود است کما الظاهر بادنی تامل و باید دانست
که قوله تابع جنس است شامل است بتاکید و باقی توابع و از قوله یقرر امر المتبوع خارج شد عطف و بدل ولیکن
صفت بمعنی چون نفخة واحدة و عطف بیان داخل است و از قوله فی النسبة او الشمول عطف بیان و صفت موکده
خارج شد زیرا که هر واحد ازین دو اگرچه مقرر و ثابت میکند حال متبوع را لیکن نه حال او را که نسبت یا شمول است
اگر گفته شود تعریف تاکید مانع نیست از انکه صادق می آید بر صفت موضحه چون جاءنی زید العاقل زیرا که عاقل

مثلاً در مثال مقرر میکند منسوب الیه بودن زید را انکه زید بحیثیت تعدد وضع شامل ست زید عاقل وغیر عاقل
پس اگر صفت نیارند احتمال که سامع را گمان زید غیر عاقل شود واو را منسوب الیه کرده اند واز زید عاقل که در قصد
متکلم منسوب الیه است غافل شود واین غفلت وا دفع میکند پس صادق می آید بر عاقل که تابع ست مقرر
میکند حال زید را در نسبت **جواب** میگوییم مراد نیست که تابع یقرر امر المتبوع فی النسبة او الشمول بالوضع و
صفت موضوع نیست برای تقریر مذکور بلکه موضوع ست برای افاده معنی که در متبوع بود و توضیح و تقریر حال
متبوع را بحسب وضع نیست بلکه در بعضی مقام بخصوص مواد ست واز همین جواب اعتراض از بدل کل مندفع
میشود والا بدل کل هم تابع ست که مقرر میکند حال متبوع را در نسبت ونیز در جواب او فرموده اند که مبدل منه تجمیة
وتمهید می باشد و در حکم سقوط بود پس ممکن نیست که تقریر او مقصود باشد وتاکید آنست که تقریر حال
متبوع را در نسبت یا شمول لمقصود بود ولا یخفی لطف هذا الجواب الذی اولی الالباب هرگاه که فارغ شد مصرح از تعریف
تاکید شروع کرد در تقسیم او پس گفت **وهو لفظی ومعنوی** یعنی تاکید منحصر ست در دو قسم لفظی ومعنوی از انکه
حصول تاکید یا بتکریر لفظ است پس تاکید لفظی ست یا بتکریر لفظ نیست واین باستقرا حاصل میشود مگر
بملاحظه معنی بغیر تکریر لفظ واین تاکید معنویست ولفهم الزکی والغبی من ههنا وجه التسمیة **فاللفظی** یعنی تاکید
لفظی عبارت است **تکریر اللفظ الاول** برابر است که تکریر لفظ اول حقیقتاً بود **نحو جاءنی زید زید**
یا حکما بود مثل ضربت انت وضربت انا از انکه انت وانا در حقیقت هر دو متحد اند ومخالف لفظی بحیثیت انکه بسبب
ضرورت واقع شده در حکم عدم است ونزدیک بعضی نحات ضمیر در انت تاست ولهذا ان بفتح همزه
ونون ساکن عماد ست پس برین تقدیر تاکید در ضربت انت واخوات تکریر لفظ اول است حقیقت واعلم
ان المؤکد اما مستقل یجوز الابتداء او الوقوف علیه او غیر مستقل فغیر المستقل ان کان علی حرف واحد وکان مما یجب
اتصاله باول نوع من الکلم او باخر نوع منها تکریره تکرار عماده فی السعة نحو بک بک وضربت ضربت وان لم یکن
علی حرف واحد ولا واجب الاتصال جاز تکریره وحده نحو ان ان زیدا قایم والمستقل یکرر بلا فصل نحو زید زید
ومع الفصل نحو قوله تعالی وهم بالآخرة هم کافرون ضمیر قوله **ویجری** راجع است بسوی مطلق تکریر نه بسوی
تکریر اصطلاحی که خاص باسم است از انکه قوله **فی الالفاظ کلها** متبادر در عموم الفاظ ست یعنی اسما بوند یا
افعال یا حروف یا مرکبات برابر است که اسنادی بوند یا غیر اسنادی وغیر اسنادی نیز عام اند که تقییدی
بوند یا غیر تقییدی مثل زید زید وضرب ضرب وان ان وزید قایم زید قایم وغلام زید غلام زید وبعلبک

بعلبک و مرکب تقییدی آنرا گویند که جزء ثانی در وی قید جزء اول باشد و ممکن است که ضمیر مذکور راجع باشد بسوی
تکریر خاص یعنی تاکید لفظی اصطلاحی و خاص کرده شود الفاظ را با سما بسبب لام عهد خارجی اگر گفته شود واجب است
که مسائل علوم نظری بوند کما تقرر فی موضعه و جریان تاکید لفظی در جمیع اسما نظری نبود پس بنوقت چه فائده
است در قوله ویجری فی الالفاظ ای فی الاسماء کلها **جواب میگویم** درین وقت مقصود از قول مذکور انست
تعمیم مسطور تنبیه است بر عدم اختصاص تاکید لفظی با الفاظ محصوره چنانچه تاکید معنوی مختص بالفاظ محصوره است
یعنی تاکید لفظی عام در جمیع اسما است و مختص بالفاظ محصوره نیست مثل تاکید معنوی اگر گفته شود بهر تقدیر
مشکل میشود با جمع و اخوات آن از انکه تکریر در وی جاری نیست فلا یصح قوله ویجری فی الالفاظ کلها
جواب میگویم مراد از شمول که از قوله کلها معلوم میشود شمول انواعی است یعنی مراد انست که این تکریر
در جمیع انواع الفاظ جاری میشود نه مراد شمول بجمیع اشخاص الفاظ است تا محذور مذکور لازم آید **والمعنوی**
یعنی تاکید معنوی مختص **بالفاظ محصورة** است یعنی بالفاظ معدوده محدوده و در بعضی نسخ مخصوصه در
مقام محصوره واقع شده **وهی** یعنی آن الفاظ محصوره بحکم استقرا این الفاظ اند **نفسه وعینه وکلاهما**
وکله واجمع واکتع وابتع وابصع بصاد مهمله است و بعضی بضاد معجمه روایت کرده اند و نزد بعضی
اکتع وابتع وابصع را در حال افراد هیچ معنی نیست یعنی این الفاظ ثلث مهمل اند و انضمام آنها بکلمات محض
برای تزئین کلام است و نزد بعضی اکتع بمعنی اتم است از انکه مشتق است از قولهم حول اکتع یعنی سال
تام و ابصع بصاد مهمله ماخوذ است از قولهم بصع العرق یعنی سال العرق و ابضع بضاد معجمه ماخوذ است از بضع
یعنی سیراب و تازه شد و ابتع ماخوذ است از تبع و آن عبارت است از درازی گردن یا سطبری بیخ گردن
اگر گفته شود میان این معانی و معنی تاکیدی این الفاظ که عبارت از عموم و شمول بجمیع افراد و اجزاء موکد است
چه مناسبت است **جواب میگویم** هر چیز که اتم است ظاهر است که بجمیع اجزای خود عام و شامل خواهد بود
و در سیلان و امتداد شمول و انبساط است و سیرابی که عبارت از تمام شرب است خالی از شمول و عموم
نیست کما لا یخفی اگر گفته شود چرا مقدم کرد مصرح نفس را بر کل **جواب میگویم** کل برای احاطه است
و احاطه صفت نفس است پس در تقدیم نفس بر کل مطابقت وضع بالطبع است و بر کسانیکه بستان طبع
ایشان از آب نشاط رافت سیراب و باغ خیال شان از جوی بار شباب طراوت انتساب است وجه تقدیم
نفس بدیهی است فیقولون لا تسئلوا عن اشیاء ان تبد لکم تسؤکم اگر گفته شود نفس را بر عین چرا مقدم کرد

با وجودیکه هر دو در باب تاکید مترادف اند جواب میگوییم نفس را دلالت بر ذات واضح ست از دلالت
عین و نیز استعمال عین در اکثر بر سبیل عطف است یقال جاءنی زید نفسه وعینه ولا یقال جاءنی زید عینه
ونفسه و بعضی گفته اند که تقدیم نفس بر عین ازین جهت است که نفس موضوع است برای ذات و عین موضوع
برای ذات نیست بلکه موضوع است برای چشم و استعمال او در ذات بر سبیل مجاز ست از قبیل ذکر جزء و اراده
کل چون رقبه و وجه ولا یخفی انه منظور فیه زیرا که این وجه موقوف است بر عدم وضع عین برای ذات والمشهور
ان العین مشترک بین الذات وغیره کما هو رای العین عند فتح العین اگر گفته شود کلا را چرا مقدم کرد بر اجمع
جواب میگوییم کل اسم جامد ست و اجمع مشتق پس اجمع مشابه است بفعل در اشتقاق و در اصل در
هر قسم آنست که بفعل و دیگر مشابه نشود پس اولی تقدیم کل ست بر اجمع ازانکه بر اصالت باقی ست اگر گفته شود
چرا مقدم کرد اجمع را بر اکتع و اخواته جواب میگوییم ازانکه اکتع و اخواته اجمع را تابع اند کما یجیء و نیز
دلالت او بر معنی جمعیت که مقصود از تاکید ست ظاهر ست کما هو الظاهر اگر گفته شود چرا مقدم کرد اکتع را بر ابتع
و ابصع جواب میگوییم اکتع را دلالت بر عموم و شمول ظاهر ست ازانکه بمعنی اتم است اگر گفته شود چرا مقدم
کرد ابتع را بر ابصع جواب میگوییم در ابصع اختلاف ست بعضی بصاد مهمله روایت میکنند و بعضی بضاد معجمه
بخلاف ابتع و متفق علیه از مختلف فیه اولی میباشد کما لا یخفی علی اولی الالباب **فالاولان یعمان**
یعنی لفظ نفس و عین عام اند یعنی جائز ست اطلاق آنها بر واحد و مثنی و مجموع و مذکر و مونث لیکن **باختلاف**
صیغتهما از روی افراد و تثنیه و جمع و قوله **وضمیرهما** معطوف است بر صیغتهما یعنی باختلاف ضمیر خود که راجع میشود
بسوی متبوع آنها که موکد ست **تقول نفسه** در مفرد مذکر مثل جاءنی زید نفسه و جاءتنی المرأة **نفسها** در مفرد
مونث و جاءنی الزیدان **انفسهما** و جاءتنی المرأتان انفسهما در تثنیه مذکر و تثنیه مونث و نفساهما و عیناهما
بصیغه تثنیه نیز منقول ست و لیکن قول اول اولی است زیرا که اجتماع دو تثنیه با کمال اتصال از روی لفظ و معنی مکروه است
و حضرت افضل المناظرین مولانا عصام الدین قدس سره فرموده اند و هذا اصل فی کل مضاف الی ضمیر التثنیة
مع الاتصال التام بین المضاف والمضاف الیه لکراهة اجتماع التثنیتین مع کمال اتصالهما لفظا و معنا
فیقال انفسا زید و عمرو فعلا ما هما ولا یقال نفساهما بل انفسهما انتهی **انفسهم** در جمع مذکر عاقل انفسهن
در جمع مونث و جمع مذکر غیر عاقل تقول جاءنی الزیدون انفسهم و جاءتنی النساء انفسهن و رأیت
البغال انفسهن **والثانی** که آن کلا ست اگر گفته شود کلا ثانی نیست بلکه ثالث است جواب میگوییم

مصرح نفس وعین را اولان تعبیر کرده بود بطریق تغلیب چون قمرین وشمسین ازین جهت کلا را اثبات سے
تعبیر کرد **للمثنی نحو کلاهما** برای مذکر و در بعضی نسخ کلاهما واقع ست بدون کلمه نحو پس در اینجا بدل از ثانی
شواهد بود **و کلتاهما** برای تثنیه مونث نحو جاءنی الزیدان کلاهما والامرأتان کلتاهما **واما ثانی** یعنی انچه
باقی ست بعد ثلثه مذکوره **لغیر المثنی** برابرست که غیر مثنی مفرد بود یا جمع **باختلاف الضمیر** یعنی الفاظ
باقیه بر دو قسم اند قسم اول متلبس ست باختلاف ضمیر که عاید سے بسوی متبوع مانند کله مثل قرأت الکتاب کله
و کلها مثل قرأت الصحیفة کلها و **کلهم** نحو اشتریت العبید کلهم و کلهن مثل الممت النساء کلهن **و** **تصیغ**
یعنی قسم دوم متلبس ست باختلاف صیغها و مراد از بواقی اجمع واکتع وابتع وابصع مستفاد است که ابناء
مهمله باشند یا معجمه **فی البواقی نحو اجمع** در مفرد مذکر و تحقیقه است اکتع وابتع وابصع **جمعا** در واحد
مونث یا در جمع بتاویل جماعة ای **فی الجمع الذی یحمل فی حکم الواحد** وهو غیر الجمع المذکر السالم فانه لا یونث فافهم
و کذا اکتعا وبتعا وبصعا **اجمعون** در جمع مذکر عاقل و تحقیقه است اکتعون وابتعون وابصعون
جمع بضم جیم و فتح میم در جمع مونث و در جمع مذکر غیر عاقل و کذا کتع وبتع وبصع **ولا یؤکد بکل و**
اجمع الا ذو اجزاء یعنی تاکید آورده نمی شود بلفظ کل و اجمع مگر آنچه صاحب اجزاء و ابعاض است
که مفرد بود یا جمع اگر گفته شود چرا تاکید نمی کنند بکل واجمع غیر ذی اجزاء را جواب میدهیم که ازانکه کلیت واجتماع
متحقق نمی شود مگر در ذو اجزاء اگر گفته شود حصر مذکور ممنوع ست ازانکه در افراد را نیز بکل واجمع تاکید میکنند
مثل ما ضربت الانسان کله واجمع و رایت الدرهم کله واجمع پس فیما جواب میدهیم که مراد از ذو اجزاء متعدد ست از
قبیل ذکر ملزوم و اراده لازم و متعدد عام ست از ذو اجزاء بود یا ذو افراد جواب دوم که را
تاکید بکل واجمع نمی کنند مگر بعد ملاحظه افراد و اجزاء او شوند فلا احتیاج الی ذکر ذو افراد و اراده المتعدد کما
لا یخفی پس انسان در مثال مذکور صادق نمی آید مگر بر مجموع افراد خود نه بر زید فقط مثلا بلکه بر زید و عمرو و سایر
افراد و درین وقت اجزاء انسان اند نه افراد و الفرق بین الکلی والکل والجزئی والجزء یعنی هذا المرام
ولکن لا یسع المقام تفصیله و قوله **یصح افتراقها حسا** صفت اجزاء است یعنی چنین اجزائی که
جدا کردن آنها از روی حس بود چون اجزاء قوم **او حکما** چون اجزاء عبد در عکم غیر بعدی مثل اشتریت
العبد کله اگر گفته شود چرا مقید کرد مصرح اجزاء را بصفت مذکوره **جواب** میگوییم که بر ذو اجزائی که
افتراق اجزاء او نه حسا صحیح بود و نه حکما اگر تاکید آن بکل واجمع فائده نیست زیرا که مقصود از تاکید رفع تجوزی است

که مخاطب را در نسبت یا در شمول عارض میشود کما سبق پس اگر گویی جاءنی زید کله هیچ فائده نخواهد بود زیرا که
مخاطب را وهم در شمول النسبت مجیء بسوی اجزاء زید اصلا نیست ازانکه زید اگرچه ذو اجزاست لیکن افتراق آن
اجزا از حکم مجیء صحیح نیست نه حسا و نه حکما کما هو الظاهر تا وهم مجیء بعض زید دون زید متوهم باشد و قوله حسا و حکما
تمیز است از فاعل یصح الافتراق الحسی ما یکون التجزی بدلول اللفظ لوضعه للاشیاء مجتمعة کالقوم والحکمی ما یکون التجزی
المؤکد لا باعتبار مدلوله بل باعتبار عامله فانهم مثل **اکرمت القوم کلهم** مثال آن ذو اجزاست که صحیح است
افتراق او از روی حس و **اشتریت العبد کله** مثال آن ذو اجزاست افتراق او از روی حکم زیرا که عبد
در حکم شرا تجزی میشود بنصف و ثلث و ربع مثلا **بخلاف جاءنی زید کله** ازانکه صحیح نیست افتراق اجزاء
زید در حکم مجیء نه حسا و نه حکما **واذا اکد المضمر المرفوع المتصل** یعنی وقتیکه اراده کرده شود تاکید
ضمیر مرفوع متصل را برابر است که بارز بود یا مستکن **بالنفس والعین اکد** تاکید آورده میشود ضمیر مذکور را اولا
بمنفصل یعنی بضمیر منفصل بعده تاکید آورده میشود بلفظ نفس و عین اگر گفته شود چرا تاکید می آرند اولا بضمیر منفصل
جواب میگوییم در صورتی که بود ضمیر مرفوع مستکن بود اگر تاکید بضمیر منفصل بیارند التباس تاکید
بفاعل لازم می آید زیرا که اگر در مثل زید اکرمنی هو نفسه زید اکرمنی نفسه گویند معلوم نشود که نفس فاعل است
یا تاکید ضمیر مرفوع مستکن است پس تاکید درین صورت واجب است و در صورتی که التباس لازم نمی آید نیز
تاکید واجب شود برای اطراد باب **مثل ضربت انت نفسک** زیرا که اگر درین مثال تاکید نیارند
التباس نفس بفاعل لازم نمی آید ازانکه فاعل فعل ضمیر بارز موجود است ولهذا مصنف رح همین مثال آورد
تا حکم مذکور در صورت التباس بطریق اولی ثابت شود و مبالغه در لزوم تاکید حاصل آید و اگر بصورت التباس
مثال می آورد وهم میشد که حکم مذکور مختص بصورت التباس است و هل هذا الا ضلالة بل ضلال اگر گفته شود
چرا مقید کرد مصنف رح ضمیر را بمرفوع متصل **جواب** میگوییم ضمیر را بمرفوع ازین جهت مقید کرد که تاکید ضمیر
منصوب و مجرور بغیر تاکید منفصل جایز است ازانکه التباس تاکید با امر آخر لازم نمی آید مثل ضربتک نفسک
و مررت بک نفسک و ضمیر را بمتصل ازین سبب مقید کرد که تاکید ضمیر مرفوع منفصل بنفس و عین بغیر
تاکید آن بمنفصل نیز جایز است ازانکه التباس لازم نمی آید مثل انت نفسک قایم اگر گفته شود چرا برای
اطراد باب تاکید بضمیر منفصل را در غیر ضمیر مرفوع متصل لازم نمی کنند چنانچه در ضمیر مرفوع بارز برای اطراد باب
لازم میکنند جواب میگوییم ضمیر منصوب و مجرور و منفصل از باب ضمیر متصل نیست پس چگونه برای

مراد باب بلزوم تاکید بضمیر منفصل حکم کرده شود بخلاف ضمیر مرفوع بارز که از باب ضمیر مستتر ست اگر گفته شود
چرا مقید کرد مصنف رح تاکید را بنفس و عین جواب میگویم تاکید ضمیر مرفوع متصل بکل و اجمع و اخوات او بغیر تاکید
منفصل جائز ست مثل القوم جاءنی کلهم و اجمعون از آنکه التباس بفاعل لازم نمی آید زیراکه کل و اجمع معمول
مستقل نمیشود مگر نادر یعنی در اکثر استعمال بدون تبعیت مستعمل نمیشود بخلاف نفس و عین که اکثر معمول میشود
بدون تبعیت پس توهم التباس بفاعل در نفس و عین است نه در کل و اجمع **و اکتع و اخواته** که آن
ابتع و ابصع است در اصل اخوان بود سقوط نون تثنیه بسبب اضافت او بسوی ضمیر است و قوله اکتع
مبتدا است و قوله **اتباع** خبر ست و قوله **لاجمع** متعلق ست باتباع یعنی اکتع و مناسب او تابع اند اجمع
را یعنی استعمال آنها تبعیت اجمع ست نه باصالة از آنکه دلالت اجمع بر جمعیت که مقصود از تاکید ست اظهر و اجلی است
از دلالة اکتع و اخوات او بر جمعیت و باید دانست که اتباع درینجا بفتح همزه جمع تابع ست چون انصار جمع ناصر
و فتح او از کسر او اولی ست از آنکه اتباع بکسر همزه مصدر ست از باب افعال و حمل مصدر بر جثه جائز نیست
مگر بتاویل پس در وقت کسر احتیاج می افتد بسوی تاویل اتباع بمتبع و ما یحصل بلا تاویل اولی عما یحصل
بالتاویل و فا در قوله **فلا یتقدم** فاء فصیحه است یعنی اذا کان کذا فلا یتقدم اکتع و اخواته **علیه** یعنی بر اجمع
و حاصل اینست که در ترکیبی که اکتع و اخوات و اما اجمع مجتمع شوند واجب است که اجمع مقدم بود و اکتع
و اخوات او موخر باشد زیراکه تقدیم تابع بر متبوع حرام ست بالاجماع کما لا یخفی علی الفقیه الوکیع و باید دانست
که طریق ترتیب میان اجمع و اکتع و اخوات او همان است که در کلام مصنف رح مذکور ست فافهم و لا تکن من
الغافلین **و ذکرها** یعنی ذکر اکتع و اخوات او **دونه** یعنی بدون ذکر اجمع **ضعیف** است از آنکه دلالت
اکتع و اخوات او بر معنی جمعیت که مقصود است غیر ظاهر است کما مر و نیز ذکر تابع بدون ذکر اصل مستحسن
نباشد هرگاه که فارغ شد مصنف از بیان تاکید شروع کرد در بیان بدل پس گفت **البدل تابع**
مقصود بما نسب الی المتبوع یعنی بدل تابع است که قصد کرده شده است نسبت امری
بسوی او به نسبت همان امر که منسوب است بسوی متبوع آن تابع پس ازینجا معلوم شد که اسناد مقصود
بسوی ضمیر بدل بر سبیل مجاز ست و اسناد او در حقیقت بسوی نسبت است از آنکه ذات بدل مقصود
نمی باشد بلکه نسبت امری بسوی او مقصود بود چنانچه در شرح قوله العطف تابع مقصود الخ مفصل مذکور
شد و قوله **دونه** متعلق ست بقوله نسب یا حال است از ضمیر نسب یعنی حال کونه مجاوزا عن المتبوع

بدل

یو حاصل اینست که نسبت عامل بسوی متبوع مقصود نمی باشد بلکه مقصود بالذات نسبت بسوی بدل بود
و ذکر متبوع توطیه و تمهید میباشد برای نسبت بسوی تابع و منسوب الی المتبوع عام است از آنکه مسند بود مثل
جائنی زید اخوک یا غیر مسند مثل ضربت زیدا اخاک زیراکه اسناد فعل بسوی فاعل میباشد نه بسوی مفعول
پس نسبت که در عبارت مصرح واقع عام است که نسبت اسنادی بود یا غیر اسنادی اگر گفته شود
نسبت عامل بمتبوع بدل غلط توطیه و تمهید نمی باشد برای نسبت او بسوی بدل غلط از آن که صدور
متبوع او بسبب سبقت لسان و غلطی زبان میباشد جواب میگویم توطیه و تمهید بودن نسبت
بسوی متبوع عام است ازین که حقیقت بود چنانچه در ما سوای بدل غلط یا حکما باشد چنانچه در بدل غلط
زیراکه آنچه توطیه و تمهید میباشد در حکم ساقط بود و متبوع بدل غلط نیز در حکم ساقط است و باید دانست که قوله
تابع جنس است شامل است بجمیع توابع وازقوله مقصود بما نسب الی المتبوع که فصل است خارج شد نعت و
تاکید و عطف بیان از آنکه این امور ثلث مقصود نمی باشد به نسبت چیزیکه منسوب میشود بسوی متبوعات اینها
بلکه متبوعات اینها مقصود میباشند بما نسب الیه وازقوله دونه که نیز فصل است خارج شد معطوف بحرف
از آنکه با متبوع خود مقصود میباشد کما مر اگر گفته شود تعریف بدل مانع نیست از آنکه صادق می آید بر معطوف
بکلمه بل مثل جاءنی زید بل عمرو کما لا یخفی جواب میگویم صدق مذکور ممنوع است بسبب آنکه متبوع معطوف
به بل ابتداءً مقصود میباشد بعده متکلم را ظاهر میشود که متبوع مقصود نیست پس اعراض میکند از متبوع
و قصد میکند بسوی معطوف پس هر دو مقصود اند بمعنی مذکور بخلاف متبوع بدل که نه مقصود می شود ابتداءً
و نه بقاءً فافهم اگر گفته شود تعریف بدل جامع نیست زیراکه صادق نمی آید بر بدل که بعد الا است چون ما قام
احد الا زید زیراکه زید اگرچه بدل است از احد و لیکن از نسبت عدم قیام که منسوب است بسوی احد
نسبت عدم قیام بسوی زید مقصود نیست بلکه از نسبت عدم قیام بسوی احد نسبت قیام بسوی
زید مقصود است جواب میگویم مراد از قوله تابع مقصود بما نسب الی المتبوع اینست که ذکر متبوع توطیه
و تمهید بود برای ذکر تابع والبدل المذکور کذلک جواب دوم ما نسب الی المتبوع درینجا قیام است
که منسوب است بسوی احد بصفت نفی و بسوی زید بصفت اثبات پس نفی و اثبات از اوصاف منسوب
مذکور اند و منسوب بنظر هر دو متحد است بتغایر صفت فیصدق علی زید انه تابع مقصود نسبته به نسبت
ما نسب الی المتبوع پس ازینجا معلوم شد که نسبت که در حد بدل واقع است عام است ازین که

بطریق نفی بود یا اثبات وقس علیہ امثال ہذا المثال اگر گفتہ شود قصد نسبت اثباتی از نسبت نفی محالست از آنکہ نفی و اثبات متضاد اند ۵ آب شیرین ز آب شور چہ سان ٭ میتوان خواستن محال بدان ٭ قبح از نیک خواستن غلط است ٭ حسن از بد بدان برین نمط است جواب میگوئیم قصد مذکور مطلق محال نیست بلکہ اگر بدون آلہ و واسطہ بود محال ست و اگر بآلہ و واسطہ بود محال نیست و در ما نحن فیہ بواسطہ کلمہ الا است ۵ آب شیرین میتوان از آب شور ٭ لیکہ از بعضی علما نی بزور از دو لبا از دعا مرد حق ٭ گو بزید و رع خود برده سبق ٭ ہرگاہ کہ فارغ شد مصرح از تعریف بدل شروع کرد در تقسیم آن پس گفت **وهو** یعنی بدل بر چہار قسم است **بدل الكل** یعنی قسم اول آن بدل است کہ کل مبدل منہ بود مثل ضربت زیدا اخاک **والبعض** و قسم دوم آن بدل ست کہ بعض مبدل منہ بود مثل ضربت زیدا راسہ پس اضافت درین دو اضافت بیانیہ است و بدل البعض را از ضمیر ناچارست تا بمبدل منہ مربوط شود **والاشتمال** و قسم سوم ان بدل ست کہ سبب آوردن او اشتمال احد مبدلین بر آخرست و این بدل کثیر و غالب است ازان کہ بدل کہ سبب آوردن او غلطی متکلم بود کذا قیل اما اشتمال بدل بر مبدل منہ مثل سلب زید ثوبہ و اشتمال مبدل منہ بر بدل مثل قولہ تعالیٰ یسئلونک عن الشهر الحرام قتال فیہ و حضرت قدس سرہ السامی فرمودہ اند ای بدل سبب غالبا عن اشتمال احد المبدلین علی الآخر انتہی و مرشدی و مولائی حضرت شاہ وجیہ الحق والملۃ والدین العلوی الاحمد آبادی قدس سرہ فرمودہ اند قولہ غالبا انما قال غالبا لان لملابسۃ بینہما قد یکون بغیر اشتمال احدہما علی الآخر نحو اعجبنی زید علمہ انتہی و اضافت بدل بسوی اشتمال اضافت سبب بسوی سبب ست و بدل اشتمال را نیز از ضمیری کہ عاید بود بسوی مبدل منہ ناچارست **والغلط** و قسم چہارم آن بدل ست کہ سبب او غلطی متکلم است چون ضربت زیدا حمارہ و اضافت بدل بسوی غلط نیز اضافت سبب بسوی سبب ست و وجہ حصر بدل درین اقسام اربعہ تفحص و استقرا تام است و وجہ ضبط اینست کہ مدلول بدل یا عین مدلول مبدل منہ ست یا عین مدلول مبدل منہ نیست اول بدل کل ست و الثانی یا مدلول او بعض مدلول مبدل منہ است یا بعض مدلول مبدل منہ نیست اول بدل بعض ست و ثانی نیز از دو حال خالی نیست کہ یا میان بدل و مبدل منہ ملابست ست یا نی اول بدل اشتمال ست و ثانی بدل غلط و باید دانست کہ فائدہ بدل کل توضیح

مبدل منہ و مبالغہ در اسناد ست چنانچہ اخاک در مثل جاءنی زید اخاک واضح میکنند زید را و بتکرار اسناد
مبالغہ در اسناد حاصل میشود و فائدہ و بدل بعض رفع التباس و تردد مخاطب ست زیرا کہ ضربت زیدا بدون
ذکر راسہ موہم آنست کہ مضروب سر زید ست یا دست یا پا یا عضو دیگر و فائدہ بدل اشتمال نیز همین است
ازانکہ سلب زید بدون ذکر ثوبہ احتمال دارد کہ مسلوب پوست زید ست یا دستار او یا جامہ او و قال اسوۃ العلماء
المحققین قدوۃ الفضلاء المدققین مولانا سعد الملۃ والدین قدس سرہ و انور مرقدہ فی المطول ثم بدل البعض
و الاشتمال لا یخلو عن الایضاح و التنبیہ لما فیہ من التفصیل بعد الاجمال و التفسیر بعد الابہام انتہی ہرگاہ کہ
فارغ شد مصرح از تقسیم بدل بسوی اقسام اربعہ شروع کرد در تعریف ہر قسم پس گفت **والاول** یعنی بدل
کل **مدلولہ مدلول الاول** یعنی مدلول آن بدل عین مدلول مبدل منہ میباشد اگر گفتہ شود تعریف بدل
کل نہ مانع ست و نہ جامع اما الاول ازانکہ مدلول اخوک کہ در مثل جاءنی زید اخوک واقع ست مدلول زید
نیست زیرا کہ مدلول زید حیوان ناطق مع التشخیص ست و مدلول اخوک حیوان ناطقی ست کہ او را نسبت
اخوت بسوی مخاطب بود و اما ثانی ازانکہ تعریف مذکور صادق می آید بر زید ثانی کہ در مثل جاءنی زید زید واقع است
زیرا کہ مدلول زید ثانی عین مدلول اول ست و حال آنکہ بدل کل نیست بلکہ تاکید لفظی ست **جواب**
میگویم مراد از اتحاد مدلولین فقط اتحاد مصداق و ما صدق علیہ بدل و مبدل منہ است
بدون اتحاد مفهوم نہ مراد اتحاد ہر دو باعتبار مفهوم ست و مصداق زید و اخوک امر واحد ست و مصداق
ہر دو زید اگرچہ امر واحد ست لیکن اتحاد المصداق بدون اتحاد المفهوم فلا النقض بالجمع ولا بالمنع الخ کما لا یخفے
اگر گفتہ شود چرا نگفت مصرح فالاول مدلولہ مدلولہ با آنکہ مختصر و مفید مراد ست جواب گفتہ اند کہ مصرح ترک
ضمیر تنبیہ کرد بر این کہ مراد از اول ثانی غیر اول اول ست زیرا کہ مراد از اول اول بدل کل ست و از اول ثانی
مبدل منہ و لا یخفی ما فی ہذا الجواب زیرا کہ این جواب بر تقدیری ست کہ ضمیر مدلولہ بسوی اول راجع باشد و لیکن
ما رجوع میکنیم ضمیر مذکور را بسوی متبوع کہ مبدل منہ است فلا وجہ للجواب کما لا یخفی علی اولی الالباب و باید
دانست کہ شیخ رضی قدس سرہ فرمودہ کہ فرق جلی میان بدل کل از کل و عطف بیان نزدیک من ظاہر نشدہ بلکہ
عطف بیان نزدیک من بدل کل ست و سایر نحات باین طریق فرق میکنند کہ بدل مقصود بہ نسبت
میباشد بدون متبوع خود بخلاف عطف بیان ازانکہ عطف بیان بیان متبوع خود بود و ظاہر ست کہ بیان فرع
مبین میباشد پس مقصود در عطف بیان اول ست نہ ثانی و جواب از جانب شیخ رضی اینست کہ لا نسلم

که در بدل کل و باقی ابدال سوای بدل غلط ثانی مقصود بود والمسندان الاول فی الابدال الثلثة منسوب الیه
فی الظاهر والابدان یکون فی ذکره فائدة لم تحصل لو لم یذکر کما ذکر فی کل واحد من الثلثة صونا الکلام الفصحاء عن اللغو
لا سیما کلامه تعالی و کلام نبیه صلی الله علیه وسلم فافهم و سید العلماء المحققین و امام الفضلاء المدققین سید شریف
جرجانی قدس سره در جواب منع مذکور فرموده اند که مراد محشیات ازینکه مبدل منه مقصود نمی باشد اینست که مقصود
اصلی نمی باشد نه اینکه اصلا مقصود نشود فهذا جواب منع السند المساوی فتامل والثانی جزءه ضمیر مجرور راجع است
بسوی اول که مراد ازو مبدل منه است یعنی بدل البعض جزء مبدل منه می باشد اگر گفته شود قوله والثانی معطوف
است بر اول و قوله جزءه معطوف است بر بدل الیس لازم می آید عطف بحرف واحد بر دو معمول دو عامل
مختلف بدون شرط جواز که مذکور شد جواب میگوییم قوله والثانی جزءه بتقدیر والثانی بدل جزءه است
و جمله معطوف است بر جمله سابقه فافهم والثالث بینه و بین الاول ملابسة یعنی بدل اشتمال
بدلی است که میان او و میان مبدل منه ملابسه می باشد لیکن نه آن ملابسه که میان بدل کل از کل و
بدل بعض و بلکه آن ملابسه که بغیرهما است یعنی آن ملابسه بود که بغیر بودن بدل کل مبدل منه یا جزء
مبدل منه است پس ازینجا معلوم شد که گر بغیرهما نمی گفت تعریف بدل اشتمال مانع نمی شد زیرا که بدل کل از
کل و بدل البعض از بعض نیز با اول ملابست می باشد ازانکه میان زید و اخوک ملابسه اتحاد مصداق است و همچنین میان
زید و راسه آن ملابسه است که میان کل و جزء می باشد و قافله سالار مناظرین مولانا عصام الدین قدس
سره فرموده الاولی والاوضح ترک بالملابسة والقول بان بینهما ملابسة غیرهما انتهی اگر گفته شود تعریف
بدل اشتمال مانع نیست زیرا که صادق می آید بر حماره که در مثل ضربنی زید حماره واقع است ازانکه میان حماره و زید
ملابسه است بدون بودن بدل کل مبدل منه و بعض مبدل منه جواب میگوییم مراد از ملابسة مطلق نیست
بلکه آن ملابسه است که بسبب آن ملابسه نسبت امری که بسوی متبوع بود واجب کند نسبت همان
امر را بسوی ملابس او اجمالا و تبعا یعنی نه بسوی ملابس معین مثل اعجبنی زید علمه که میان زید و علم او
ملابسه است که نسبت تعجب بسوی زید بسبب آن ملابسه واجب میکند نسبت آن تعجب را بسوی صفتی
از صفات او که ازان جمله علم او است ازانکه ذات بسبب صفات تعجب می باشد نه بذاته و قس علیه سلب زید ثوبه
بخلاف ضربت زیدا حماره ازانکه نسبت ضرب بسوی زید واجب نمی کند نسبت او را بسوی ملابس زید
پس حمار بدل غلط است نه بدل اشتمال و باید دانست که بدل کل و بعض از قوله بغیرهما خارج شدند

وبدلی که کل مبدل منه بود و مبدل منه جزء او باشد درین تعریف داخل ست از انکه آن بدل الاشتمال است
و در مثال ان نظرت الی القمر فلکه مشهورست و درین مثال مناقشه کرده اند باین طریق که قمر جزء فلک نیست
بلکه مرکوز در فلک است هیولی و صورت او غیر هیولی و صورت فلک است کما تقرر فی موضعه وانت تعلم
ان المناقشة فی المثال غیر مضر للممثل فلا فائدة فیها فافهم و حضرت قدس سره السامی فرموده اند و یمکن ان یورد
لمثاله مثل رایت درجة الاسد برجه فانه لا مجال لهذه المناقشة فیه فان البرج عبارة عن مجموع الدرجات انتهى
و باید دانست که برج عبارت است از سی حصه از سه صد و شصت حصه فلک البروج زیرا که فلک البروج را
بر سه صد و شصت حصه قسمت کرده اند هر حصه را درجه گویند و سی درجه را برج نامند باز هر درجه را شصت قسمت
کرده اند هر قسم را دقیقه گویند و علی هذا القیاس که آنرا ثانیه و ثالثه و رابعه گویند تا آنکه فکر حکیم منتهی شود و فلک البروج
تحت فلک الافلاک است که از نجوم و کواکب ساده است بخلاف فلک البروج که نجوم ثوابت در و مرکوز اند و لهذا
حرکت او بحرکت نجوم معلوم میشود و اسمای دوازده بروج اینست حمل ثور جوزا که بروج ربیعی اند یعنی آفتاب
در فصل ربیع درین بروج میباشد و قس علیه البواقی و سرطان و اسد سنبله که بروج صیفی اند میزان عقرب
و قوس که بروج خریفی اند و جدی دلو حوت که بروج شتوی اند کما بین فی علم الهیئة و حضرت مولانا عصام الدین
در این مثال مشهور و مثال مذکور مناقشه دیگر کرده اند چنانچه فرموده اند قیل فیه ان الکل منتبه الی المبدل منه لا یوجب
التنبه الی البدل فکیف یکون مثالا للبدل الاشتمال و کذا المثال الاخیر قلت اذا لم یکن فی الفلک قمر و علم
المخاطب ذلک الاسناد الی القمر موجبا للاسناد الی فلکه اجمالا و کذا اذا سئل عن المتکلم بهذا الترکیب هل رایت
برج الاسد فقال نعم رایت درجة الاسد کان المخاطب منتظر الذکر البدل انتهى اگر گفته شود بدلی که کل مبدل منه
بود و مبدل منه جزء او باشد قسم علیحده است پس چرا این قسم را خامس شمار نکرد و چرا نگفت و بدل الکل من البعض
جواب میگوییم این قسم چون قلیل و نادر بود و النادر کالمعدوم ازین جهت قسم علیحده شمار نکرد مع ان التقلیل
فی الاقسام اولی کما بین فی المقام جواب دوم این قسم در کلام عرب نیامده و مثالین مذکورین مصنوعی اند و مصنوعی
اعتبار ندارد **والرابع** یعنی بدل غلط **ان تقصد الیه** یعنی بسوی آن بدل **بعد ان غلطت لغیره**
ای المبدل منه باشد اگر گفته شود قوله ان تقصد خبر قوله والرابع است و خبر میباید که بر مبتدا محمول بود و هنا
لیس کذلک زیرا که ان تقصد که بمعنی قصدک است صحیح نیست که محمول شود بر رابع که عبارت از بدل است از انکه
بدل اسم است نه مصدر جواب میگوییم کلام مصرح ماول است باین طریق که الرابع یکون او تحصیل

بان تقصد الیه فلامحذور اگر گفته شود قصد متکلم بسوی بدل پیش از غلط کردن او ست بمبدل منه پس قوله بعد ان غلطت
غلط است جواب میگوییم قصد متکلم بسوی ذات بدل اگرچه قبل غلطی ست اما قصد او بسوی بدل از ین حیثیت
که بدل ست نمیشود مگر غلطی کما لا یخفی علی من یرجع الی الوجدان پس قوله بعد ان غلطت مطابق واقع است
اگر گفته شود چرا نگفت مصرح بعد آن غلطت بالمبدل منه او بالمتبوع جواب میگوید مبدل منه وقتیکه
ذکر کرده شده است پس ذکر نکرده شده است ازین حیثیت که مبدل منه است یا متبوع ست بلکه ذکر کرده
شده است باین حیثیت که غلط است فلم یذکره المصرح باسم المبدل منه او المبدل تنبیها علی ذلک فافهم هرگاه که فارغ
شد مصرح از تعریف اقسام بدل شروع کرد در بیان احوال بدل که شامل اند بجمیع اقسام او پس گفت
ویکونان یعنی بدل و مبدل منه بنظر تعریف و تنکیر بر چهار قسم اند **معرفتین** یکی آنکه هر دو معرفه بوند
مثل ضربت زیدا اخاک **و نکرتین** و دوم آنکه هر دو نکره بوند مثل جاءنی رجل غلام لک **و مختلفین** و
سوم و چهارم آنکه هر دو مختلف بوند یعنی مبدل منه معرفه بود و بدل نکره باشد و این قسم سوم ست مثل بالناصیة ناصیة
کاذبة یا مبدل منه نکره باشد و بدل معرفه بود مثل جاءنی رجل غلام زید و این قسم رابع است و چون بدل بر چهار قسم است
پس اگر آن چهار را درین چهار ضرب کنی شانزده قسم حاصل میشود و مثال هر یک با دنی تامل در کمال آسانی است
واذا کان نکرة من معرفة فالنعت یعنی وقتیکه بدل نکره بود و مبدل منه معرفه باشد پس درین وقت
واجب است که آن نکره را وصفی از اوصاف او موصوف گردانند و قوله من معرفة صفت نکره است
یعنی نکرة مبدلة من معرفة اگر گفته شود چرا درین وقت نعت بدل واجب است **جواب میگوییم** بدل مقصود
و مبدل منه غیر مقصود ست و معرفه اکمل ست و نکره انقص پس اگر مبدل منه معرفه بود و بدل نکره باشد
انقص بودن مقصود از غیر مقصود لازم آید ازین جهت نعت برای او واجب کردند تا مقصود از غیر مقصود من
کل وجه انقص نشود یعنی بجهت انتفاء تعریف و انتفاء جابر نقصان و نعت جابر نقصان نکارت ازین جهت است
که فائده او در موصوفی که نکره بود تقلیل اشتراک است پس بدل بسبب او قریب بمعرفت خواهد شد و ازینجا
معلوم شد که صفت عین جابر نیست بلکه مثل جابر ست و لهذا حضرت قدس سره السامی فرموده اند
لیکون کالجابر فتامل اگر گفته شود اضافت بدل بسوی غیر نیز جابر نقصان میتواند شد پس وجه تخصیص آن
جابر بوجوب نعت چه باشد جواب میگوییم این جابر اگرچه عند العقل متصور ست لیکن باستقراء کلام عرب
غیر صفت یافته نشده مثل بالناصیة ناصیة کاذبة ناصیة اول مبدل منه است معرفه است

ازانکه معرف بلام است و ناصیه ثانی که بدل ست نکره است وکاذبه صفت اوست برای دفع محذور مذکور
نزدیک بعضی نحات وجوب نعت در بدل مذکور بشرطی ست که بدل از لفظ مبدل منه بود کالمثال المذکور
والا نعت واجب نیست مثل اما بعد حمد الله ذی الانعام جاعل النحو فی الکلام که جاعل بدل ست از الله و نکره
ازانکه اضافت لفظی فائده تعریف نمیدهد و موصوف بصفت نیست و مذهب اصح اینست که وجوب نعت
مشروط بشرط مذکور نیست لان المقتضی فی کلیهما موجود کذا فی اللباب ولهذا ابدال جاعل النحو نزدیک محققین جائز
نیست مگر وقتی که جاعل بمعنی ماضی بود و اضافت معنوی باشد و باید دانست که وجوب نعت در هر بدل
نیست بلکه مختص به بدل کل ست زیرا که بدل کل نکره می تواند شد نه بدل بعض و بدل اشتمال ازانکه اضافت
هر دو بسوی ضمیر مبدل منه واجب است کما مر در بدل غلط که نکره بود از معرفه نعت واجب نیست ازانکه مبدل
در مبدل غلط در حکم عدم ست فلا یلزم کون المقصود انقص من غیر المقصود مثل مررت بزید حمار و نزدیک
ابو علی فارسی ترک وصف جائز ست لیکن بشرطیکه از بدل فائده حاصل شود که از مبدل منه نبوده باشد مثل
جاءنی الانسان رجل اگر گفته شود ناصیه ثانی چرا تاکید لفظی نبود **جواب میگویم** تاکید لفظی عبارت از تکریر
لفظ اول ست کما مر وههنا لیس کذلک زیرا که لفظ اول معرف بلام ست بخلاف ثانی **ویکونان ظاهرین**
ومضمرین ومختلفین یعنی بدل و مبدل منه گاهی هر دو اسم ظاهر می باشند مثل جاءنی زید اخوک
وگاهی هر دو مضمر بوند مثل الزیدون لقیتهم ایاهم وگاهی هر دو مختلف بوند مثل اخوک ضربته زیدا و اخوک
ضربت زیدا اباه اگر گفته شود چرا ایاه در مثال مذکور تاکید نباشد چون انت ضربت انت **جواب میگویم**
تاکید و عدم تاکید آن موقوف بر قصد متکلم ست یعنی اگر متکلم ثانی را باین حیثیت ذکر کرده است که مقصود نسبت
است پس درین وقت تاکید نخواهد بود بلکه بدل خواهد شد و اگر در قصد او مقصود نسبت نیست تاکید خواهد بود و
مثال مذکور بر تقدیر اول است **ولا یبدل ظاهر من مضمر بدل الکل الا من الغائب** یعنی جائز
نیست که مضمر را مبدل منه کنند و اسم ظاهر را ازو بدل کل از کل آرند مگر از ضمیر غائب **نحو ضربته زیدا**
اگر گفته شود چرا جائز نیست ابدال مذکور مگر از غائب **جواب میگویم** ضمیر متکلم و مخاطب از روی دلالت قوی و اجلی
از اسم ظاهر ست پس اگر اسم ظاهر ازین دو ضمیر بدل کل آرند لازم آید انقص بودن مقصود از غیر مقصود با اتحاد
مدلول و هو مکروه تحریمی بخلاف ضمیر غائب که مثل اسم ظاهر ست ازانکه اسم ظاهر غائب است اگر گفته شود
چرا نعت واجب نمی کنند در اسم ظاهری که از ضمیر متکلم یا مخاطب بدل واقع شود تا جائز نقصان بود **جواب میگویم**

توصیف اسم ظاهر مذکور جایز نیست ازانکه مدلول او مدلول مبدل منه است و مبدل منه ضمیر ست
پس اگر اسم ظاهر را نعت کنند توصیف ضمیر لازم آید والضمیر لا یوصف ولا یوصف به کما مر اگر گفته شود پس می باید
که در بدل نکره از معرفه نعت جایز نباشد ازانکه توصیف معرفه بنکره لازم می آید زیراکه مدلول هر دو متحد ست
و هو حرام بالاجماع جواب میگویم فرق میان معرفه و مضمر ظاهر ست ازانکه معرفه مطلقا یعنی قطع نظر از صفت
او که نکره بود موصوف واقع میشود یعنی معرفه فی ذاتها صلاحیت موصوفیت دارد بخلاف مضمر که اصلا موصوف واقع
نمیشود و صلاحیت موصوفیت ندارد فقیاس احدهما علی الآخر قیاس مع الفارق اگر گفته شود ابدال اسم
ظاهر از مضمر بدل البعض و بدل الاشتمال و بدل غلط چرا جایز است جواب میگویم مانع درین ابدال ثلث
مفقود است ازانکه مدلول ثانی درین ابدال عین مدلول اول نیست والمانع کان المجموع انه یلزم کون المقصود
النقص عن غیر المقصود مع کون مدلولهما واحدا فیقال اشتریتک نصفک و اشتریتنی نصفی و اعجبنی علمک
و اعجبتک علمی و ضربتک الحمار و ضربتنی الحمار و قوله بدل الکل میتواند که مفعول ثانی لا یبدل بود و جایز است
که مفعول مطلق باشد هرگاه که فارغ شد مصرح از بحث بدل شروع در بیان عطف بیان پس گفت *

عطف البیان قوله تابع جنس است شامل است جمیع توابع را و قوله غیر صفة صفت تابع است
و فصل ست ازانکه خارج شد ازو صفت و قوله یوضح متبوعه صفت بعد صفت است و نیز فصل ست
ازانکه خارج شد ازو سایر توابع ازانکه بدل و معطوف و تاکید واضح نمی کنند متبوع خود را اگر گفته شود از قوله یوضح
متبوعه معلوم میشود که عطف بیان را لابد ست که از متبوع خود اوضح بود و حال آنکه گاهی متبوع او اوضح میباشد مثل
جاءنی زید ابو عمرو وقتیکه آن شخص بزید مشهور بود جواب میگویم از توضیح عطف بیان متبوع خود را لازم نمی آید که از
متبوع خود اوضح بود چه جایز است که متبوع اوضح بود و لیکن از اجتماع عطف بیان با متبوع خود ایضاحی حاصل آید که از احدهما علی
الانفراد حاصل نبوده باشد پس مراد از قوله یوضح متبوعه همین ست که باجتماع او با متبوع خود ایضاح حاصل آید
فتامل چنانچه اگر هزار کس مثلا بر فوج عدو غالب نشد بعده پانصد کس دیگر باینها ملاقی شده مدد و معاونت نمود
و باجتماع هر دو غلبه حاصل آید که قبل ازین حاصل نبود پس ازین مثال لازم نمی آید که غلبه این پانصد کس از
آن هزار کس افزون بود اگر گفته شود وقتیکه متبوع از ثانی اوضح بود پس احتیاج بسوی عطف بیان چه باشد
و چگونه احتیاج بود که توضیح اوضح تحصیل حاصل است و هو محال بالبدیهة جواب میگویم مراد از بودن
اول اوضح از ثانی این نیست که اگر مثلا اول را منفرد تلفظ کنند از ثانی اظهر الدلالة بود بر مسمی و آوردن عطف بیان

درین وقت لغرض آنست کہ تا احتمالاتی وابہامی کہ بحسب تعدد وضع در ذہن سامع محتمل ست رفع شود فلیس ہہنا

تحصیل الحاصل بل رفع الابہام ہکذا ینبغی تحقیق ہذا المقام و تنقیح المرام **مثل اقسم باللہ ابو حفص عمر**

ابو حفص کنیۃ خلیفہ ثانی حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالی عنہ است و عمر عطف بیان است از انکہ تابع

غیر صفت کہ واضح میکند متبوع خود را و روایت کردہ اند کہ اعرابی نزد حضرت عمر رضی اللہ تعالی عنہ ظاہر کرد کہ از

اہل و عیال خود دور افتادہ ام و شتری کہ دارم پشت ریش و لاغر و سودہ پای ست و سواری طلب کرد

حضرت عمر رض گمان بردند کہ اعرابی دروغ میگوید و سواری ندادند پس آن اعرابی بر ہمان ناقہ خود احمال و اثقال

بار کردہ در دشت مدینہ منورہ در آمد و بسوی مکان خود متوجہ شد و ناقہ خود می کشید و میگفت ع

اقسم باللہ ابو حفص عمر ٭ ما مسہا من نقب ولا دبر ٭ اغفر لہ اللہم ان کان فجر ٭ یعنی قسم خورد باللہ تعالی

ابو حفص یعنی حضرت عمر رض کہ مساس نکردہ است آن ناقہ را نقب و دبر بہ بخشش ای بار خدایا حضرت عمر

را اگر کذب یا شد یعنی اگر عمداً چنین فرمودہ اند مغفرت کن و قولہ ما مسہا جواب قسم است و کلمہ ان نافیہ است

و حضرت عمر رضی اللہ عنہ از بلندی صحرای مدینہ آن اعرابی را میدیدند و قول او را می شنیدند و چون مقابل

شدند و قول او کہ اغفر لہ اللہم ان کان فجر شنیدند فرمودند اللہم صدق صدق تا آنکہ ہر دو ملاقی شدند

پس او را بہ دست مبارک خود گرفتند و چون ناقہ را ملاحظہ کردند فی الواقع پشت ریش و لاغر و سودہ پا بود پس

او را ناقہ دیگر عنایت کردند و خرچ راہ و لباس ہم را اضافت فرمودند و مخفی نماند کہ بعضی نحات عطف

بیان را از بدل ہم شمارند و میگویند کہ توابع چہار اند و عطف بیان تابع علیحدہ نیست بلکہ بدل ست و فرق

در ہر دو نمی کنند و چون مذہب مصنف رح بر خلاف آنہا ست ازین جہت شروع کرد مصنف رح در بیان

فرق عطف بیان از بدل پس گفت ٭ **وفصلہ** یعنی فرق عطف بیان **من البدل لفظاً**

از بدل از روی احکام لفظی واقع ست ٭ **فی مثل انا ابن التارک البکری بشر** از انکہ قولہ

بشر عطف بکری است و درین وقت ہیچ قباحت لازم نمی آید و اگر او را از بکری بدل گویند امتناع

لازم می آید زیرا کہ بدل در حکم تکریر عامل است و تارک مضاف است بسوی بکری پس اگر بشر از بکری

بدل بود در تقدیر التارک بشر خواہد بود و ہو ممتنع کما مر فی الضارب زید اگر گفتہ شود بدل چرا در حکم

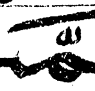
تکریر عامل ست جواب میگوییم مقصود بالذات بدل است و مبدل منہ توطیہ و تمہید بدل میباشد

و لہذا در حکم ساقط است پس جاءنی زید اخوک در تقدیر جاءنی اخوک خواہد بود درین مقام سوال است

مشهور و آن اینست که نزدیک سیبویه هرچه در متبوع جائز نبود در تابع جائز ست فلا یلزم من امتناع التارک
بشر امتناع التارک البکری بشر فتامل و نیز فرق میان عطف بیان و بدل باین طریق است که عطف
بیان نمی شود مگر علم بخلاف بدل و نیز بدل اسم ظاهر و مضمر میشود بخلاف عطف بیان که مضمر نمیشود
و نیز مفهوم عطف بیان عین مفهوم متبوع میشود بخلاف بدل و ما ذکرنا بدیهی غیر محتاج الی البرهان فعلیک
بالتامل فی الامثلة حتی یحصل لک الوضوح والبیان اگر گفته شود چرا بیان کرد مصنف رح فرق لفظی
را و متعرض نشده به بیان فرق معنوی جواب میگوییم فرق معنوی هرگاه از تعریف هریک حاصل
بود ازین جهت به بیان آن متعرض نشد ازانکه از تعریف هردو معلوم شده است که بدل مقصود
بالذات می باشد و متبوع او توطیه و تمهید بود بخلاف عطف بیان که مقصود بالذات نمی شود غرض
ازو توضیح متبوع بود و متبوع مقصود بالذات می باشد و متبادر این است که مراد از مثل انا ابن
التارک الخ هر ترکیبی ست که عطف بیان در و مجرد از لام تعریف بود و متبوع او معرف بلام تعریف
باشد و مضاف کرده باشند بسوی آن صفتی را که او هم معرف بلام بود مثل الضارب الرجل زید یا مراد
از مثل مذکور هر ترکیبی ست که واقع شود در و اسمی که بحسب ظاهر احتمال بدل و عطف بیان داشته
باشد و چون نیک تامل کنند حکم او وقت ابدال مخالف بود بحکمی که در وقت عطف بیان
ست از روی جواز و امتناع یا از روی اختلاف اعراب پس این مراد بصورت ندا نیز شامل
خواهد بود مثل یا غلام زید زیرا که اگر زید را عطف بیان از غلام گویند معرب خواهد بود مرفوع بجهت
حمل او بر لفظ و منصوب بجهت حمل او بر محل کما مر فی بحث النداء و اگر زید را بدل از غلام گویند مبنی بر ضم
خواهد بود زیرا که بدل در حکم منادی مستقل ست کما مر الیه فیه پس باید دانست که مراد اول اظهر است
و مراد ثانی اعم و اشمل فتامل و تمام بیت اینست ؎ انا ابن التارک البکری بشر علیه الطیر ترقبه
وقوعا و قوله انا مبتدا است و قوله ابن خبر ست و مضاف است بسوی تارک که مضاف است بسوی بکری
که بکسر باء موحده تحتانیه است و بشر عطف بیان بکری و قوله علیه که متعلق است به ثابت مفعول
ثانی تارک است ازانکه تارک بمعنی مصیر ست که از ماده تصییر است و هو یقتضی المفعولین کما لا یخفی
و قوله الطیر فاعل ظرف است و اگر تارک بمعنی اصلی خود باشد یعنی گذارنده و بمعنی مصیر نبود پس ظرف
مذکور درین وقت حال از بشر خواهد بود و طیر فاعل ظرف بدستور سابق خواهد شد و جائز ست که طیر

مبتدا موخر بود و ظرف خبر مقدم باشد و جمله اسمیه حال از بشر بود و قوله ترقبه جمله فعلیه حال است
از طیر وقتیکه فاعل ظرف بود والا حال خواهد بود از ضمیر مجرور که در ظرف است و ترقب بمعنی
انتظار است و قوله وقوعا که جمع واقع است حال است از فاعل ترقبه پس شعر مذکور این معنی دارد که
من پسر آن شخصم که گرداننده است بر زمین یا گذارنده است بر زمین وقت مصارعت بکری را که
بشر است و در آن حالیکه ثابت اند بر وی طیور و در آن حالیکه منتظر آمدن روح آن بکر اند و در آن
حالیکه گرداگرد او ایستاده اند و منتظر پرواز روح از آشیانه جسم آن بکری اند از آنکه تا
که در جسم انسان روح است و نفس باقی است طیور مرده خوار گرد پیش او نمیگردند و منقار
با مخلب خود جسم او را مجروح نمی سازند و نام شاعر راد است و بکری نام پهلوانی است
که در زور و قوت فن مصارعت در عرب بغایت مشهور و معروف بود فافهم واحفظ بکرم
الله تعالی و حسن توفیقه خورشید حزب ثانی جامع الغموض منبع الفیوض بر فلک وجود طالع
شد و ضلال جهالت بصفحه نورش بضیاء علم مبدل گشت و سواد ضلالات بطالت
از روشنی سطورش بجلای صواب منقلب شد حمد و شکر او سبحانه عز
شانه چه سان ادا توان نمود و بکدام زبان بیان توان کرد که باوجود شکستگی حال
و تشتت بال و فقدان معاونت زمانیان و عدم وجدان مدد اخوان چنان جمعیت
ولی کرامت فرموده که هیچ از این امور مانع سلوک این مسلک ارجمند و شارع بلند
نشده و این غریب چون توفیق الهی بدین منوال در خود دریافت دامن همت
بر میان بسته و اکثر در دل شبهائی که جواهر زواهر تحقیقات و تدقیقات در سلک
تالیف کشیده و در استخراج مطالب لطیفه و مقاصد انیقه رنجها و محنتها بسر برده
و در [illegible] بود هوا و درد باغ با معرفت کسی که داشتم همان بود باغ ما * چون خواب را
بجواب ندیدیم آخر زمان * بیداری دل آمده بیشک چراغ ما * الحال امیدواری
از جناب حضرت باری عز شانه وجل برهانه آنست که حزب ثالث و هکذا حزب
رابع هم بدین طریق در آئینه وجود صورت پذیرد تا این شرح عظیم [illegible] یابد و طلبا را
نفع وافر و حظ متکاثر حاصل آید بمنه و عنایته و صلی الله علی [illegible]

تسلیما کثیرا کثیرا انک مجیب الدعوات وقاضی الحاجات وعلیک التکلان یا منان ۵

تمام شد جلد دوم

بعون خدای کون و مکان جل علا فعال انس و جان جلد سوم

جامع الغموض منبع الفیوض

المعروف

به شرح کافیه فارسی

به مطبع منشی نولکشور واقع کانپور بآمین زمان حسن منطبع گردید

بسم الله الرحمن الرحيم

نحمدك يا من رحمته كافية في النجاة ۞ ومغفرته شافية عن امراض العصاة ۞ ونصلي ونسلم على الافصح الذي كلماته
معربات الاحكام ۞ ومباني هدايته مبنيات على الاستحكام ۞ رايات سلطانه من الازل مرفوعات وقصبات
شانه الى الابد منصوبات ۞ اذمة الشفاعة مجرورات اليه ۞ مفاتيح خزائن الكرامة لديه ۞ وعلى آله واصحابه هداة السبيل
وحماة الكلام وبعد فيقول المفتقر الى الله المنان ۞ عبد الغني الاحمدنكري ابن قاضي عبد الرسول من نجي ان يسكنه
في دار الجنان ويستره بالغفران ۞ ان هذا اوان الشروع في تاليف الجزء الثالث من جامع الغموض منبع الفيوض
اللهم صون لساني عن الخطاء والزلل ويسر لي اتمامه بلا خلل ۞ واطلعني على مضمرات كل بحث ومبهماته وجميع كناياته
واشاراته والحل العيني بحل الصواب وارني ما هو الحق في كل باب انك قدير وبالاجابة جدير ۞ چونكه خورشيد
معرب اي دلداره نزد مبني قدم شده شب تار ۞ ماه مبني بجاي او آمد ۞ حبذا خلف او نكو آمد ۞ هست
واجب برين غريب وفقير ۞ كه تعريف او كند تحرير ۞ ليك توفيق جويم از وهاب ۞ اندرين باب سائر ابواب ۞
زانكه با من زمانه هست بجنگ ۞ ليك ان فضل تست بچنگ ۞ ربنا البس في سلوك بالله ۞ انك لي وللجميع معاذ

طلوع ماهتاب مطلوب از افق جلال با نور فيض ونوال

هرگاه كه فارغ شد مصنف ره از بيان اسم معرب شروع كرد در بيان اسم مبني پس گفت المبني يعني
الاسم المبني پس مراد از الف لام موصول اسم هست بقرينه بحث اسم وتقسيم اسم بسوى معرب ومبني

ولہذا احیا لحریست کہ الف لام عہد خارجی باشد وہمچنین مراد از موصول کہ در قولہ ما ناسب وقعت اسم است مبنی الاصل یعنی اسم مبنی اسمی ست کہ مناسب بود مبنی اصل را مناسبت معتبرہ الخ تفصیلہا ان شاء اللہ تعالی و مبنی اصل حرف و فعل ماضی و امر بغیر لام ست اگر گفتہ شود چرا این امور ثلث مبنی اصل اند جواب میگوئیم معانی کہ مقتضی اعراب اند یعنی فاعلیت و مفعولیت و اضافت در یکی امور ثلث منتفی اند وہیچگاہ در ذات این امور تقاضای اعراب نیست و بنا عبارت از عدم تقاضای اعراب است پس ثابت شد کہ ذات این امور مقتضی بنا است و لا معنی لمبنی الاصل الا ہذا زیرا کہ اضافت مبنی بسوی اصل اضافت بسوی بنا یعنی مبنی کہ خود اصل ہست در بنا یعنی بذاتہ محتاج نیست بسوی اعراب یعنی نہ فاعل واقع میشود و نہ مفعول و نہ مضاف الیہ ولا شک ان الامور الثلثۃ المذکورۃ کذلک و بعضی نحاۃ جملہ را از مبنی اصل شمردہ اند زیرا کہ جملہ ہم بنفسہا محتاج بسوی اعراب نیست از انکہ بذات خود نمیخواہد کہ فاعل واقع شود یا مفعول یا مضاف الیہ پس مبنی اصل نزد ایشان چہار امور اند و مذہب منصور و قول مشہور اینست کہ جملہ از جملہ مبنی اصل نیست بلکہ شابہ بمبنی اصل بالاتفاق از انکہ جملہ بسبب قیام خود مقام مفرد بلباس اعراب محلی لباس میشود مثل سائر مبنی عارض بخلاف حرف و فعل ماضی و امر بغیر لام کہ ازین لباس مجرد و عاری اند ولیکن در قوت مشابہت جملہ بمبنی اصل ہیچ شکی و شبہی نیست و لہذا بنا اذ و اذا کہ مضاف بود بسوی جملہ واجب ہست کما سیجیٔ فی بحث الظروف ان شاء اللہ تعالی اگر گفتہ شود این تعریف دوری ہست زیرا کہ لفظ مبنی در تعریف مبنی ماخوذ است و اخذ محدود در حد موجب دور ہست والا در توقف الشیٔ علی نفسہ وہو باطل و محال بالاجماع جواب میگوئیم مراد از مبنی اصل حرف و فعل ماضی و امر بغیر لام ست پس تقدیر کلام اینست کہ المبنی ما ناسب الحرف والفعل الماضی والامر بغیر اللام فلا محذور جواب دوم لزوم دور وقتی ست کہ تعریف مطلق مبنی بود و ہہنا لیس کذلک زیرا کہ در ینجا تعریف اسم مبنی ست ولیس ہذا الا التعریف الخاص بالعام وہما متغائران فلا دور جواب سوم این حد صلاحیت ندارد مگر کسی را کہ ماہیت مبنی را علی الاطلاق میداند باین طریق کہ المبنی ما حرکتہ و سکونتہ للعامل و ماہیت اسم مبنی را نمیداند پس بنظر او دور لازم نمی آید و لا یخفی ما فی ہذا الجواب فتامل اگر گفتہ شود تعریف اسم مبنی مانع نیست زیرا کہ صادق مے آید بر غیر منصرف از انکہ مشابہ ہست بفعل ماضی کہ مبنی اصل ست و نیز صادق می آید بر زید و عمرو و بکر بلکہ بسائر اسماء معرب از انکہ این اسما بجہت آنکہ الفاظ اند مشابہ اند بمبنی اصل کہ آنہم الفاظ اند جواب میگوئیم

مراد از مناسبت مناسبت معتبره است یعنی مبنی اصل آنست که مناسب بود مبنی اصل را بمناسبتی که معتبر است
نزدیک نحاة در تاثیر بنا بمناسبت غیر منصرف بفعل ماضی که در فرعیه است و همچنین مناسبت اسماء معرب بمبنی
اصل در لفظ از آن مناسبات نیست که در تحصیل بنا معتبر اند و صاحب مفصل آن مناسبات را در شش وجه
حصر کرده است اول آنکه متضمن شود معنی مبنی اصل را چون این که متضمن است معنی همزه استفهام و
دوم آنکه اسم مشابه بود مبنی اصل را در اخص اوصاف او چون اسماء اشارت و موصول که مشابه اند بحرف
در احتیاج خود بسوی صفت یا صله و غیر آن چون اشارت حسی و سوم آنکه واقع شود اسم بمقام مبنی
اصل چون نزال که واقعست بمقام انزل و چهارم آنکه مشاکل بود اسم آن اسم را که واقعست موقع مبنی اصل چون
فجار که مشاکل است به نزال که واقعست موقع مبنی اصل کما مر و پنجم آنکه واقع شود اسم موقع اسمی مشابه است
بمبنی اصل چون منادی مضموم که واقعست موقع کاف اسمی که مشابه است بکاف خطاب حرفی و ششم آنکه
اسم مضاف بود بسوی مبنی عارض چون من عذاب یومئذ در قراءت فتح میم پس یوم در یومئذ مضاف
است بسوی اذ که مبنی عارض است از آنکه مشابه است حرف را در احتیاج خود بسوی مضاف الیه
پس یوم باین طریق مناسب شد بمبنی اصل با آنکه یوم مضاف است بسوی مبنی اصل لیکن بواسطه
اذ از آنکه یوم مضاف است بسوی اذ و اذ مضاف است بسوی جمله پس یوم مضاف شد بسوی جمله بواسطه اذ
ولیکن این توجیه مبنی برآن است که بعضی نحاة جمله را مبنی اصل گویند و قدح تمریض این توجیه بر ارباب بصیرت ظاهر است
که قوله قدس سره السامی اذ اضافت الیه و احتمال دارد یکی آنکه ضمیر الیه راجع باشد بسوی مطلق مبنی و آن بقرینه
مثال متحقق خواهد بود در مبنی عارض و دوم آنکه راجع شود بسوی مبنی اصل و صواب آنست که ضمیر مذکور راجع کرده شود
بسوی ما اشبه فافهم و تامل اگر گفته شود چرا نگفت مصدره المبنی ما شابه مبنی الاصل جواب میگوییم اگر ما شابه
مبنی الاصل میگفت تعریف جامع نمیباشد از آنکه مشابهت خاص از مناسبت است چنانچه از حصر صاحب مفصل
معلوم شد اگر گفته شود هرگاه مشابهت خاص و مناسبت عام است لازم می آید که تعریف معرب مانع نباشد
زیرا که مصنف رح در تعریف معرب لم یشبه مبنی الاصل گفته است پس لازم می آید آنچه مناسب بمبنی بود معرب باشد و
لیس کذلک جواب میگوییم مراد از مشابهت در تعریف معرب همین مناسبت مذکوره است از قبیل ذکر
خاص و اراده عام و برای تنبیه بر همین مراد مصنف رح در تعریف مبنی مناسبت آورد نه مشابهت اگر گفته شود
در میان معرب تقدیری و مبنی چه فرق است با وجودیکه هر دو در عدم ظهور اعراب مشترک اند جواب میگوییم

مانع از اعراب در معرب تقدیری حرف آخر ست و در مبنی مناسبت بمبنی اصل و قوله **وقع غیر مرکب** معطوف ست بر قوله ناسب مبنی الاصل یعنی اسم مبنی ازین دو حال خالی نیست یا مناسب می باشد بمبنی اصل و یا واقع می شود غیر مرکب بعامل خود چون اسماء معدوده مثل زید و عمرو و بکر و مثل غلام زید واقعست پس ازین تقریر معلوم شد که کلمه او برای تشکیک نیست تا منافی تعریف باشد بلکه برای تقسیم محدود ست فاندفع الاعتراض المشهور و این قضیه مانعة الخلو ست نه مانعة الجمع زیرا که جائز ست که اسم مبنی مناسب بود بمبنی اصل و نیز بعامل خود مرکب نباشد از انکه مبنی مقابل معرب است و در معرب چون دو امر معتبر اند یکی ترکیب بعامل خود **دوم** عدم مناسبت بمبنی اصل پس حصول مبنی یا بانتفاء هر دو امر خواهد بود یا بانتفاء احدهما زیرا که انتفاء مجموع یا بانتفاء هر دو جزء میشود و مثلاً یا بانتفاء احدهما اگر گفته شود چرا مختلف کرد مصنف رح ترتیب ذکر ترکیب و مشابهت را در تعریف معرب و مبنی به تقدیم و تاخیر **جواب میگوئیم** ترکیب در معرب وجودی بود و مناسبت عدمی و مناسبت در مبنی وجودی بود و ترکیب عدمی پس هرچه وجودی بود در هر تعریف مقدم داشت بر عدمی از انکه وجود بر عدم شرافت دارد **جواب دوم** ترکیب در معرب مقتضی اعراب است و مناسبت مانع اعراب و مقتضی بر مانع شرافت دارد همچنین مناسبت بمبنی اصل مقتضی بناست مطلقاً یعنی در حالت ترکیب و عدم ترکیب بخلاف عدم ترکیب که مقتضی بنا است فی الجمله یعنی در حالت عدم ترکیب **جواب سوم** اهتمام ترکیب در معرب بیشتر ست زیرا که انقسام معرب بسوی مرفوع و منصوب و مجرور بحسب ترکیب و بعامل ست و اهتمام مناسبت در مبنی اکثر است ازین جهت ترکیب را در معرب و مناسبت را در مبنی مقدم داشت هرگاه که فارغ شد مصنف رح از تعریف مبنی شروع کرد در بیان القاب مبنی تا از معرب امتیاز تمام یابد پس گفت **والقابه** یعنی القاب مبنی **ضم و فتح و کسر** برای اعراب ثالث **و وقف** برای سکون اگر گفته شود لقب شی محمول بران شی میباشد و ضم و فتح و کسر و وقف بر مبنی محمول نمیشود زیرا که مبنی ضم نیست بلکه مضموم است فلا یقال المبنی ضم بل مضموم و قس علیه **جواب میگوئیم** مراد نیست که القاب مبنی از حیثیت حرکات او اخر او و سکون او نزدیک بعضی ضم و فتح و کسر و وقف است نه آنکه القاب مبنی از حیثیت ذات مبنی ضم و فتح و کسر و وقف است زیرا که لقب ذات مبنی مضموم و مکسور و مفتوح و موقوف است پس اضافت القاب بسوی ضمیر مبنی برای ادنی ملابست است بر سبیل مجاز پس قوله والقابه ضم الخ در معنی وصف بحال متعلق موصوف است و کوفیون ذکر میکنند القاب مبنی را در معرب و القاب معرب را در مبنی اگر گفته شود لقب شی خاص بآن شی می باشد

بواسطہ آنکہ لقب قسم از علم ست والعلم ما وضع لشئی بعینہ والوضع تخصیص شئی بشئی الخ والخاصیۃ ما یوجد فیہ ولا یوجد
فی غیرہ پس از قولہ والقابہ ضم الخ اختصاص ضم واخواتہ بمبنی معلوم میشود وحال آنکہ نزدیک بصریون اختصاص
مذکور نیست از آنکہ اطلاق میکنند این القاب را بر حرکات اعرابی کما مر فی صدر الکتاب فی قولہ بالضمۃ رفعا والفتحۃ
نصبا والکسرۃ جرا و نیز جائز ست اطلاق آنها بر حرکات غیر اعرابی و بنائی کما یقال ان الراء فی الرجل مفتوح
والجیم مضموم جواب میگوئیم مراد از لقب درینجا معنی اصطلاحی نیست تا محذور مذکور لازم آید بلکہ معنوی
لغوی است یعنی ما یعبر بہ عن الشئی مراد از بودن ضم و فتح و کسر القاب حرکات مبنی این است کہ حرکات مبنی را
نیز میکنند مگر باین القاب و جائز ست کہ حرکات اعرابی را نیز باین القاب تعبیر کنند اگر گفتہ شود چرا نگفت
مصرح وانواعہ ضم و فتح و کسر و وقف چنانچہ در تقسیم اعراب گفتہ است وانواعہ رفع و نصب و جر جواب
میگوئیم اگر چنین میگفت معلوم می شد کہ انواع بنا ضم و فتح و کسر و وقف است و لیس کذلک از آنکہ این
چہار امور القاب حرکات و سکون آخر مبنی اند اگر گفتہ شود چرا حرکات ثلث و سکون را بالضم و فتح و کسر و وقف
نام نہادند جواب میگوئیم ضم از ان گویند کہ حصول حرکت معہود بضم شفتین است و فتح از ان گویند کہ
حصول آن حرکت بانفتاح شفتین ست و کسر از ان گویند کہ شفت سفلی وقت تلفظ او منکسر می شود و نہ تا ہمین
مبہل بہ بنا باید و سکون را وقف از ان گویند کہ وقت تلفظ او نفس می ایستد و نفس را راحتی پیدا آید
ہر گاہ کہ فارغ شد مصرح از بیان القاب مبنی شروع کرد در میان حکم مبنی تا امتیاز و وضوح تام حاصل آید
پس گفت **وحکمہ ان لا یختلف آخرہ لاختلاف العوامل** یعنی اثر مبنی کہ مترتب می شود
بر مبنی اینست کہ آخر او مختلف نشود وقت اختلاف عوامل زیرا کہ آخر مبنی گاہی مختلف می شود لیکن بسبب
اختلاف عوامل چون من الرجل ومن امراۃ ومن زید اگر گفتہ شود حکم شئی اثر ست کہ ثابت می شود
بآن شئی بسبب ہمان شئی و عدم اختلاف آخر مبنی اثر مناسبت مبنی اصل ست نہ اثر ذات مبنی جواب
میگوئیم اضافت حکم بسوی ضمیر مبنی برای ادنی علاقہ است بر سبیل مجاز و مراد این است کہ حکم
المبنی واثرہ المترتب علی بنائہ فافہم جواب دوم مراد از حکم نتیجہ صفتی ست و باید دانست کہ لام در قولہ لاختلاف
العوامل بمعنی وقت ست در بعضی نسخ باختلاف العوامل واقعست و نیز در بعضی نسخ قولہ وحکمہ الخ مقدم ست
بر قولہ والقابہ الخ و ضمیر مجرور کہ در قولہ حکمہ ست راجع است بسوی مبنی بنظر قسم اول یعنی ما ناسب مبنی الاصل والا
لازم می آید کہ اسمی کہ سبب بنا او عدم ترکیب است در وقت ترکیب مبنی باشد با وجودیکہ این اسم بعد ترکیب

معرب است کما لا یخفیٰ و قوله لاختلاف العوامل آنکه در ینجاست بر قوله لاختلاف العوامل که در حکم معرب واقع است از روی سوال و جواب و بعضی تحقیقات فیناس باید کرد هرگاه که فارغ شد مصنف از بیان حکم مبنی شروع کرد در تقسیم مبنی پس گفت **وهی** یعنی اسم مبنی بر هشت قسم است **المضمرات و اسماء الاشارة والاصوات والموصولات والمرکبات والکنایات والاسماء الافعال والاصوات و بعض الظروف** اگر گفته شود قوله هی ضمیر مؤنث ست پس چگونه راجع شود بسوی اسم مبنی که مذکر ست **جواب میگوییم** تانیث ضمیر باعتبار خبر است و قوله الاصوات معطوف است بر قوله اسماء الافعال نه معطوف است بر افعال زیرا که اصوات الفاظ اند نه اسماء و نیز مصرح در تفصیل بعنوان اصوات ذکر کرده است نه باسماء اصوات و نیز قوله اسماء الافعال علم اسماء معهوده است پس کلمه واحد ست مثل عبد الله پس اگر عطف اصوات بر افعال بود عطف بر بعضی اجزاء کلمه لازم آید و هو حرام باجماع المجتهدین اگر گفته شود چرا مصرح بعض الظروف گفت **جواب میگوییم** از انکه بعضی از ظروف مبنی اند نه کل ظروف اگر گفته شود ای که از موصولات است معرب ست پس چرا نگفت بعض الموصولات **جواب میگوییم** بجهت قلت و ندرت از انکه تمام موصولات مبنی اند مگر همین یک کلمه ای والنادر کالمعدوم و درین مقام اعتراضی است مشهور و تقریر او آنست که مرکبات بر دو قسم اند قسمی ازان مبنی است چون خمسة عشر و قسمی معرب ست چون بعلبک و همچنین کنایات بر دو قسم اند قسمی مبنی است مثل کم و کذا و قسمی معرب ست مثل فلان و فلانه پس چرا نگفت و بعض المرکبات و بعض الکنایات و جواب این بتحملات و تکلفات مشهوره باندک تامل حاصل می شود اگر گفته شود اصوات چرا اسما نیستند **جواب میگوییم** از انکه وضع در اصوات مفقود است فلیست کلمة فضلا عن ان تکون اسماء اگر گفته شود پس چرا در بحث اسم ذکر کرد **جواب** میگوییم از انکه جاری اند مجرای اسماء کما سیجی مفصلا ان شاء الله تعالی هرگاه که فارغ شد مصرح از تقسیم مبنی شروع کرد در تعریف اقسام و بیان احوال هریک و احکام آن پس گفت **المضمر** اگر گفته شود چرا مضمر را مقدم کرد بر سائر اقسام **جواب میگوییم** که بجهت شرافت مضمر و نیز بنابر دیگر از انکه هیچ شی از مضمر معرب نیست و نیز مضمر در بناء خود نزاع و اختلاف ندارد بخلاف سائر مبنیات که بعضی معرب اند و در بناء بعضی نزاع و اختلاف ست و کما سیجی ان شاء الله تعالی اگر گفته شود چرا این قسم را مضمر نام نهادند **جواب میگوییم** از انکه مضمر مشتق ست از اضمار و هو الاخفاء والاستتار والاستکنان و ضمیر نیز گاهی مستتر و مستکن می شود

جواب دوم مضمر ماخوذ از ضمور است و ضمورت بمعنی قلّه لحم است و مضمر نیز اقل حروف میباشد از مظهر اگر گفته شود که کدام چیز غرض است از وضع ضمیر جواب میگوییم غرض از وضع ضمیر متکلم و مخاطب رفع التباس و قصد تعیین است که معنا تا یخفی و غرض از وضع ضمیر غائب اختصار کلام است زیراکه ضمیر قائم مقام مرجع میباشد پس اگر ضمیر نبود ذکر مرجع درانجا واجب باشد و فیه تطویل کما فی طوم الفیل ما وضع لمتکلم او مخاطب او غائب یعنی مضمر اسمیست که موضوع بود برای متکلم یا مخاطب یا غائب اگر گفته شود تعریف مضمر مانع نیست ازانکه صادق می آید بر لفظ متکلم و مخاطب ازانکه لفظ متکلم اسمیست که موضوع است برای متکلم و همچنین لفظ مخاطب اسم است که موضوع است برای مخاطب و لفظ متکلم و مخاطب مضمر نیست فضلاً عن ان یکون ضمیر المتکلم و المخاطب فان الاسماء الظاهرة کلها موضوعة للغائب مطلقاً یعنی من غیر شرط تقدم الذکر فافهم جواب میگوییم مراد از قوله ما وضع المتکلم او مخاطب اینست که ما وضع لجزئیات معینة بمفهوم المتکلم او المخاطب زیراکه در مضمر وضع کلی و موضوع له جزئیست کما سیجی فی بحث المعرفة انشاء الله تعالی و لفظ متکلم و مخاطب موضوع نیست برای جزئیات معینه مفهوم متکلم و مخاطب جواب دوم مراد اینست که ما وضع لمتکلم او مخاطب او غائب لان یستعمل فی متکلم معین و مخاطب معین و غائب معین و لفظ متکلم و مخاطب موضوع نیست برای غرض استعمال مذکور و مآل هر دو جواب واحد است جواب سوم مراد از قوله ما وضع لمتکلم اینست که مضمر اسمی ست که موضوع باشد برای متکلم ازین حیثیت که آن متکلم متکلم است یعنی حکایت میکند از ذات خود بخلاف لفظ متکلم که موضوع نیست برای متکلم بحیثیت مذکوره و همچنین مراد از قوله و مخاطب این است که مضمر اسمیست که موضوع باشد برای مخاطب ازین حیثیت که آن مخاطب مخاطب است یعنی متوجه میشود بسوی او خطاب بخلاف لفظ مخاطب که اگرچه موضوع است برای مخاطب لیکن نه ازین حیثیت که متوجه میشود بسوی او خطاب جواب چهارم مراد از قوله ما وضع لمتکلم او مخاطب اینست که اسم وضع لمن یتکلم بذلک الاسم او لمن یخاطب بذلک الاسم چنانچه کلمهٔ انا که موضوع است بهر هر شخصی که او را تکلم کند و همچنین انت موضوع است برای هر شخصی که خطاب کرده شود او را بانت بخلاف لفظ متکلم که موضوع نیست برای شخصی که میگوید لفظ متکلم را کما اذا قیل زید متکلم پس متکلم درین وقت حال زید است نه حال آن متکلم که قائل قول مذکور ست و بخلاف لفظ مخاطب که موضوع نیست برای مخاطبی که متوجه میشود بسوی او خطاب بلفظ مخاطب جواب پنجم مراد از متکلم و مخاطب که در قوله لمتکلم او مخاطب واقعست آن متکلم و مخاطب است که در وجهت غیبت است پس خارج شد لفظ متکلم و مخاطب که اگرچه موضوع است

برای متکلم و مخاطب لیکن در و جهت غیبت هست زیرا که لفظ متکلم و مخاطب اسم ظاهر هست و جمیع اسماء ظاهر
موضوع اند برای غائب کما مر آنفا و مخفی نماند که چون مراد از موصول اسم ست پس خارج شد کاف خطاب
حرفی اگرچه موضوع هست برای مخاطب اگر گفته شود اصل در اسم اعراب هست کما مر غیر مرة پس چرا مضمر را مبنی
کردند جواب میگویم ازانکه مشابه هست بحرف که مبنی اصلست در احتیاج بسوی مرجع چنانچه حرف محتاج است
بسوی ضم ضمیمه هرگاه که جمیع اسماء ظاهر نیز موضوع بود ند برای غائب خارج کرد مصرح آنهارا بقوله حیث غائب
بقوله تقدم ذکره یعنی مضمر اسمیست که موضوع باشد برای غایبی که ذکر او مقدم بوده باشد نه برای غائب
مطلق بخلاف اسماء ظاهر که اگرچه موضوع اند برای غائب لیکن نه بشرط آنکه ذکر آن غائب مقدم بود اگر گفته شود
کدام چیز قرینه است بر وضع اسماء ظاهر برای غائب جواب میگویم ارجاع ضمیر غائب بسوی اسم ظاهر قرینه است
بر وضع مذکور تقول زید ضارب و زید ضرب و قوله لفظا او معنیً او حکماً خبر کان محذوف هست و اسم کان
خبر ست که راجعست بسوی تقدم و جائز هست که تمیز باشد و مراد از تقدم لفظی تقدم مرجع ملفوظ هست برابر ست
که تقدم مذکور تحقیقی بود چون ضرب زید غلامه یا تقدیری باشد مثل ضرب غلامه زید اگر گفته شود مقابله لفظ بتقدیر
مشهور هست و نیز عادت مصرح همبرین جاری ست پس ادخال تقدیر تحت لفظ موجب التباس و مخل بفهم
مقصود است جواب گفته اند که تقدیر را از جزئیات لفظ نگردانیده بلکه از جزئیات تقدم گردانیده هست و آن تقدم
مقید بلفظ هست فلا اشکال و فیه ما فیه کما لا یخفی و مراد از تقدم معنوی اینست که مرجع ضمیر غائب من حیث المعنی
مقدم بود و این بر دو قسم است یکی آنکه آن مرجع معنوی از لفظ معین مفهوم بود چون مرجع ضمیر غائب که در قوله تعالی
اعدلوا هو اقرب للتقوی واقعست ازانکه مرجع آن ضمیر عدل هست که از قوله تعالی اعدلوا مفهوم می شود
زیرا که اعدلوا دلالت میکند بر عدل بدلالت تضمن پس گویا که آن مرجع مقدم هست من حیث المعنی ازانکه تقدم
و تاخر درین مقام در حقیقت و بالذات صفت لفظ هست و صفت معنی هست بر سبیل مجاز و بالعرض دوم آنکه
آن مرجع معنوی از سیاق کلام مفهوم باشد نه از لفظ معین مثل قوله تعالی ولابویه که ضمیر مجرور راجع هست
بسوی مورث ازانکه سیاق کلام در بیان احکام میراث است و ازینجا مورث معلوم میشود پس گویا که ذکر
او من حیث المعنی مقدم ست و مراد از تقدم حکمی اینست که راجع شود ضمیر بسوی حاضر فی الذهن برابر هست
که آن حاضر شان بود مثل قوله تعالی قل هو الله احد یا قصه باشد مثل انها ملک المرآت شاعرة با غیر شان
و غیر قصه بود چنانچه در تنازع بر مذهب بصریین مثل ضربانی واکرمنی الزیدان و چون ضمیر ربه رجلا و نعم

رجلا زید و مخفی نماند که تقدم حکمی در ضمیر شان و ضمیر قصه نمی آید مگر برای قصد تعظیم شان و قصه از انکه اول شان
و قصه را مبهم ذکر می کنند و بعده آن شان و قصه را بجمله که بعد او واقع میشود تفسیر می نمایند تا وقوع او در ذهن
سامع منتظم و مفخم باشد پس گویا ضمیر راجع میشود بسوی حدیث مقام تکلم و در ذهن متکلم و نحو طلب معهود است و
تعیین تعظیم و تفخیم مقصود است از تقدم حکمی که در ضمیر نعم رجلا زیدا و ربه رجلا واقع است پس غرض از تقدم
حکمی در چنین ضمیر میباشد یکی قصد تعظیم و تفخیم و دوم احتراز از لزوم تکرار و حذف فاعل چون اگر می ضربت زیدا
هرگاه که مصنف فارغ شد مصنف رح از تعریف مضمر شروع کرد در تقسیم مضمر پس گفت **و هو متصل و منفصل** یعنی مضمر
بر دو قسم است متصل و منفصل و این قسم بنظر ما قبل مضمر است یعنی در بین قسم ما قبل ضمیر ملحوظ است که ضمیر یا
بما قبل خود ملاحق است یا نی اگر ملاحق است آن ضمیر متصل ست والا منفصل هرگاه که فارغ شد مصنف رح از
تقسیم ضمیر بسوی دو قسم شروع کرد در تعریف هر قسم ازین دو قسم پس گفت **فالمنفصل هو المستقل بنفسه**
یعنی مضمر منفصل آن مضمر ست که بذات خود مستقل بود یعنی در صحت تلفظ خود محتاج بسوی انضمام و اتصال
بکلمه سابق نباشد بخلاف ضمیر متصل که بما قبل خود محتاج میباشد تا باو متصل شود و از و کالجزء بود اگر گفته شود
چرا ضمیر متصل را بر منفصل در تقسیم مقدم کرد و در تعریف موخر **جواب میگوییم** غرض از وضع ضمیر
اختصار ست کما مر و این حاصل ست در ضمیر متصل پس ضمیر متصل اصل ضمائر است ازین جهت
مقدم کرد و چون تعریف منفصل وجودی بود و تعریف متصل عدمی و وجود بر عدم شرافت دارد ازین جهت تعریف
منفصل را مقدم کرد و نیز تعریف متصل و نیز تعریف منفصل مبنی و مشعر بر استقلال منفصل ست و تعریف متصل مبنی
بر عدم استقلال متصل و مستحق تقدیم مستقل ست بر غیر مستقل **والمتصل غیر المستقل بنفسه** یعنی مضمر غیر آن ضمیر ست
که مستقل بذات خود بود یعنی ضمیر متصل در صحت تلفظ خود محتاج است بسوی عامل خود تا بدو متصل شود و
از و کالجزء باشد و اگر مصنف رح والمتصل عکسه میگفت اخصر می بشد لیکن مصنف رح رعایت غبی ضرور بود و احتمال داشت
که ذهن او توجه نیابد بسوی آنکه متصل اسم نیست یا ضمیر نیست فلیس هذا الا اضلال والله یهدی من یشاء
و الفضل لمن یشاء **و هو** یعنی مضمر باعتبار اعراب بر سه قسم است **مرفوع و منصوب و مجرور**
اگر گفته شود چرا مضمر بر سه قسم است **جواب میگوییم** از انکه در ضمائر اعراب محلی ست و آن عبارت است
از وقوع شیء موقع معرب و معرب خالی ازین نیست که یا مرفوع است یا منصوب یا مجرور پس اگر در محل
مرفوع است آن ضمیر را ضمیر مرفوع خواهد بود و الا و قس علیه کونه منصوبا و مجرورا **فالاولان متصل و منفصل**

یعنی هر واحد از ضمیر مرفوع و منصوب متصل و منفصل میباشد از آنکه اصل در ضمیر اتصال است پس اگر ضمیر
مرفوع و منصوب متصل شود اشکال نیست فان الاصل فی کل شیء ان یکون علی الاصل فاما اگر ضمیر مرفوع و منصوب
ضمیر منفصل شود جای اشکال و اعتراض است زیرا که انفصال در ضمیر خلاف اصل است پس وجه نیست که ضمیر
مرفوع و منصوب که ضمیر منفصل شود بلا مانع بلکه بسبب مانعی از موانع کما سیجیء بیانها انشاء الله تعالی و صیرورة
بسوی خلاف اصل عند تعذر الاصل بالاجماع جائز است اگر گفته شود قوله فالاولان مبتدا است و جائز نیست که قوله
متصل و منفصل خبر او بود زیرا که خبر چون مشتق بود مطابقت او بمبتدا او واجب است کما مر غیر مرة جواب
میگوییم قوله متصل و منفصل خبر مبتدا محذوف است و جمله خبر مبتدا اول است یعنی فالاولان کل واحد منهما
متصل منفصل یا قوله متصل و منفصل بدل بعض از خبر محذوف است یعنی فالاولان قسمان متصل و منفصل و الثالث
متصل فقط یعنی ضمیر مجرور نمیشود مگر ضمیر متصل از آنکه موانع انفصال در وی مفقود اند و اتصال اصل است
و صیرورة بسوی خلاف اصل بلا مانع روا نباشد اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح الاول مرفوع و منصوب و مجرور
والثانی مرفوع و منصوب با وجودیکه اکثر و اوضح است وجه حاجت است بسوی قوله وهو مرفوع و منصوب
الخ جواب میگوییم مقصود تفصیل بعد اجمال است و این حاصل است در عبارت مصنف رح فذلک خمسة
انواع یعنی پس ازین تقسیم حاصل شد که منقسم برین پنج قسم است یکی مرفوع متصل دوم مرفوع منفصل سوم
منصوب متصل چهارم منصوب منفصل پنجم مجرور متصل الاول یعنی مرفوع اول که ضمیر مرفوع متصل است
ضربت بصیغه واحد متکلم از فعل ماضی معلوم اگر گفته شود قوله الاول مبتدا است و قوله ضربت خبر است
می باید که بر مبتدا محمول شود و ضربت بر اول محمول نمیشود کما لا یخفی جواب میگوییم مراد اینست که الاول ضمیر
ضربت و اینچنین عبارت از مسامحات مصنفین است و منشا آن اعتماد بر ظهور مراد و فهم متعلمین و ضربت
بصیغه واحد متکلم از فعل ماضی مجهول الی ضربن و ضربن بصیغه جمع مونث غائب از فعل ماضی معروف
و مجهول اگر گفته شود کلمه الی در قوله الی ضربن و ضربن امتدادی است و ما بعد الی امتدادی در ما قبل داخل
نمی شود مثل قوله تعالی اتموا الصیام الی اللیل پس لازم می آید که ضمیر ضربن و ضربن در ما قبل داخل نبود یعنی
ضمیر مرفوع متصل نباشد و لیس کذلک جواب میگوییم کلمه الی درین مقام اسقاطیه است نه امتدادی
زیرا که امتدادی وقتی است که ما بعد الی قبل دخول الی در ما قبل داخل بود مثل قوله تعالی اتموا
الصیام الی اللیل و اسقاطیه وقتی است که ما بعد الی قبل دخول الی در ما قبل داخل بود مثل قوله تعالی

فاغسلوا وجوهکم وایدیکم اسے المرافق و در ینجا ما بعد اسے داخل در ماقبل الی است قبل دخول الی کما لا یخفی
وقوله الی ضربن وضربن متعلق است بمنتهین و تقدیر کلام مصنف رح اینست که الاول ضمیر ضربت وضمیر ضربت
المنتهین اولهما اسے ضربن و ثانیهما الی ضربن و ظاهر است که اولهما و ثانیهما بدل بعض خواهد بود از ضمیری که
مشترک است در منتهین سوال کرده اند اگر مصنف رح الاول ضربت واضرب الی ضربن و اضربن میگفت
بتمام افراد ضمیر مرفوع متصل شامل میشد و در جواب این اعتراض حضرت مولانا عصام الملة والدین قدس سره
فرموده اند قلت اشار اسے بیان الضمائر المنفصلة بانها دائرة علی التصریف المعلوم فی الصرف فلم یعبث لما ضی
والمستقبل وغیرهما لکن اراد التشبیه علی ان الضمیر المرفوع قد یکون فاعلا وقد یکون مفعولا اگر گفته شود در اسم نیز ضمیر
مرفوع متصل میباشد مثل زید ضارب والزیدان ضاربان پس چرا مثال اسم نیاورد جواب میگوییم
فعل اصل است لهذا بمثال فعل اکتفا کرد و نیز قصد مصنف رح بیان ضمائر است قطع نظر از عامل فعل یا اسم
اگر گفته شود چرا مقدم کرد مصنف رح ضمیر متکلم را بر ضمیر مخاطب و غائب جواب میگوییم ضمیر متکلم اعرف
معارف است و ضمیر غائب ادون ضمائر و اعرف مستحق التقدیم است بر غیر اعرف و ضمیر مخاطب چون متوسط
بود لهذا درمیان ضمیر متکلم و غائب آورد و بصریون از غائب ابتدا میکنند بعده به مخاطب و پس بمتکلم از انکه
ترقی از ادنی بسوی اعلی میباشد و تصریف نزدیک کوفیون باین طریق است که ضربت ضربنا ضربت ضربتما
ضربتم ضربت ضربتما ضربتن ضرب ضربا ضربوا ضربت ضربتا ضربن و علیه القیاس المجهول فتامل یا ایها الظریف
والثانی نوع ثانی که ضمیر مرفوع منفصل انا الی هن یعنی انا نحن انت انتما انتم انت انتما انتن هو هما هم هی
هما هن و باید دانست که ضمیر در انا انتن کلمه ان است باجماع نحاة یعنی کلمه ان صالح است جمیع مخاطبین و
متکلمین را و حروفی که او را لاحق میشوند علامات افراد و تثنیه و جمع و تذکیر و تانیث اند و کلمه الی در قوله انا الی
هن نیز امتقاطیه است نه امتدادی والثالث یعنی نوع ثالث که ضمیر منصوب متصل است بر دو قسم است
یکی آنکه بفعل متصل بود چون ضربنی الی ضربهن یعنے ضربنی ضربنا ضربک ضربکما ضربکم ضربک ضربکما ضربکن
ضربه ضربهما ضربهم ضربها ضربهما ضربهن و دوم انست که بحرف متصل شود و انتی الی انهن یعنے
انی اننا انک انکما انکم انک انکما انکن انه انهما انهم انها انهما انهن اگر گفته شود ضمیر منصوب با اسم نیز متصل میشود
مثل زید ضاربک پس چرا مثال او ترک کرد جواب میگوییم کاف در ضاربک ضمیر مجرور است بسبب
اضافت نه منصوب است تا مثال او آورد و لهذا بر قوله قدس سره السامی القسم الثانی المنفصل بغیر افعل

اعتراض کرده اند که الاولی ترک التعمیم فتامل **والرابع** یعنی نوع رابع که ضمیر منصوب منفصل است مثل ایای
الی ایاهن یعنی ایای ایانا ایاک ایاکما ایاکم ایاک ایاکما ایاکن ایاه ایاهما ایاهم ایاها ایاهما ایاهن و در ایای
اختلاف نحاة است و مذهب مختار نیست که ضمیر ایا است و نفس لواحق دال است بر تکلم و خطاب و غیبت
و افراد و تثنیه و جمع و تذکیر و تانیث است و فی الرضی واختلفوا النحاة فقال سیبویه و الخلیل و الاخفش و المازنی
و ابو علی ان الاسم المضمر هو ایا الا ان سیبویه قال ما یتصل به بعده حرف یدل علی احوال المرجوع الیه
من التکلم و الخطاب و الغیبة وقال الخلیل و الاخفش و المازنی ایضا ما یتصل به اسماء اضیف الیها ایا لقولهم
ایاه و هذا القول ضعیف لان الضمائر لا یضاف وقال الزجاج و السیرافی ان ایا اسم ظاهر مضاف الی المضمرات
فان ایاک و ایاه و ایای اسماء بکمالها و هو ضعیف اذ لیس فی الاسماء الظاهرة ما یختلف آخره
بکاف و هاء و یاء و نون وقال بعض الکوفیین و ابن کیسان من البصریین ان الضمائر هی اللواحق بایا
و ایا عامة لیعتمد بها منفصلة و لیس هذا القول ببعید من الصواب کما ذکرنا فی انت انتهی **والخامس**
یعنی نوع خامس که ضمیر مجرور متصل است بر دو قسم است یکی آنکه متصل بود باسم چون غلامی و دوم آنکه متصل بود بحرف
چون لی دران حالی که منتهی است اول اینها الی غلامهن و منتهی است [illegible] اینها بسوی ولهن و مخفی نماند
که قیاس این بود که ضمائر برای هریکی از متکلم و مخاطب و غائب شش [illegible] هریک از متکلم و مخاطب و
غائب از سه حال خالی نیست که یا مفرد است یا مثنی یا مجموع [illegible] اقسام ثلثه هریک ازین اقسام
دو قسم است مذکر و مؤنث پس برای هریک از متکلم و مخاطب [illegible] وضع کردند برای متکلم
دو لفظ که دلالت میکنند بر شش معانی چون ضربت و ضربنا [illegible] و معنی یکی واحد
و دوم واحد مؤنث و ضربنا مشترک است در میان چهار معنی [illegible] و سوم تثنیه مؤنث و
چهارم جمع مؤنث و وضع کردند برای مخاطب پنج الفاظ چهار از ان [illegible] مشترک است میان تثنیه مذکر و
تثنیه مؤنث و غائب را حکم مخاطب دادند یعنی برای او نیز پنج الفاظ وضع کردند [illegible] مشترک اند یکی مشترک است
میان تثنیه مذکر و تثنیه مؤنث اگر گفته شود لا نسلم که در غائب یک لفظ مشترک است در تثنیه مذکر و تثنیه مؤنث
زیرا که در ضربا ضمیر الف است و در ضربتا تا و الف ضمیر است جواب میگوییم ضمیر در هر دو الف است و تاء علامت
تانیث فاعل است کما بیین فی کتب الصرف ایضا پس مجموع ضمائر خواه متصل بوند یا منفصل مرفوع
یا منصوب یا مجرور دوازده کلمات اند برای هژده معانی و هرگاه برای هریک از انواع خمسه دوازده

کلمات اند برای دلالت بر عده معانی پس تمام کلمات شصت اند برای دلالت بر قوله معانی و حضرت
قدس سره السامی فرموده اند و بینوا لتلک الامور علیلا و مناسبات لاتطول الکلام بذکرها انتهی
فکیف حال هذا الغریب الذی نشا فی هذا الزمان * الذی لاقدر للعلم والعلماء فیه واقام فی هذا المکان *
الذی لاارى حبیبا علیه ولیس الاعتماد الا علی الله الیه المناص هو حسبی فی جمیع الاحیان * هرگاه که فارغ شد
مصنف رح از بیان اقسام ضمیر شروع کرد در بیان محل استتار ضمیر متصل پس گفت **فالمرفوع المتصل**
یعنی ضمیر مرفوع متصل **خاصة** دران حالی که خاص ست ضمایر یعنی نه ضمیر منصوب متصل و مجرور متصل **یستتر**
فی الماضی یعنی در فعل ماضی و باید دانست که قوله فی المرفوع مبتدا موصوف است یستتر جمله فعلیه خبر است
و قوله خاصة حال هست از ضمیری که در قوله یستتر مستتر هست اگر گفته شود فاعل یستتر مذکر هست و خاصة مونث
و مطابقة حال بذی الحال در تذکیر و تانیث واجب است پس چگونه قوله خاصة از ضمیر یستتر حال واقع شود
جواب میگوییم تا در خاصة برای مبالغت ست نه علامت تانیث کما فی العلامة فافهم اگر گفته شود
حال را بر ذی الحال چرا مقدم کرد حالانکه در وقت تاخیر نیز فائده خصوصیت حاصلست جواب گفته اند
تقدیم خاصیت فائده دو خصوصیت میدهد یکی آنکه مرفوع متصل مستتر میشود و منصوب متصل و مجرور متصل مستتر
نمیشود دوم آنکه ضمیر مرفوع متصل هر جا مستتر نمی شود بلکه محل استتار او مخصوص و متعین ست و فیه ما فیه
قال و ممکن هست که قوله خاصة حال بود از مبتدا یا خاصة مصدر بود چون عاقبت و تقدیر کلام اینست که
خص خصوصا و جمله معترضه هست یا جمله دعائیه هست بتقدیر فقد خص خصوصا اگر گفته شود ضمیر مرفوع متصل چرا مستتر
میشود و ضمیر منصوب متصل و مجرور متصل مستتر نمیشود جواب میگوییم ضمیر منصوب و مجرور فضله اند و ضمیر
مرفوع عمده است زیراکه ضمیر فاعل هست و احتیاج بسوی او در جمیع اوقات است بخلاف فضلات پس
فاعل کالجزء و کثیر الوقوع هست و اختصار در وی مطلوب هست ازین جهت استتار را و راد در باب ضمائر
که غرض از وضع آنها اختصار ست جائز داشتند و بلفظ فعل اکتفا کردند زیراکه لفظ فعل بسبب شهرت احتیاج
فعل بسوی فاعل دلالت خواهد کرد چنانچه در باب ترخیم مذکور شد که ان العلم لشهرته یکون فی ما ابقی منه
دلیل علی ما القی فافهم **و تذکر للغائب** یعنی استتار مذکور در جمیع صیغ نیست بلکه در فعل ماضی ست که برای
واحد مذکر غائب هست بشرط آنکه بسوی اسم ظاهر مسند نبود مثل ضرب زید **و الغائبة** و برای واحد
مونث غائب ست بشرط آنکه نیز بسوی اسم ظاهر مسند نبود مثل ضربت هند مثل زید ضرب و هند ضربت

اگر گفته شود چرا بنا نشد تاء ساکنه در ضربت ضمیر بارز جواب میگویم اگر تاء مذکور ضمیر بارز بود پس در مثل
ضربت هند اجتماع دو فاعل لازم می آید از آنکه تاء مذکور اگر ضمیر بارز بود ضمیر فاعل خواهد بود و اجتماع مذکور محال ست
پس ازینجا معلوم شد که تاء مذکور علامت تانیث فاعل ست نه ضمیر فاعل اگر گفته شود چرا ضمیر مرفوع در ماضی
در غائب و غائبه مستتر میشود نه در تثنیه و جمع و متکلم جواب میگویم مفرد از ما سوای خود کثیر الاستعمال است
بخلاف متکلم و مخاطب و کثیر الاستعمال مستحق تخفیف میباشد و استتار در تثنیه و جمع موجب التباس ست
و نیز در مفرد غالباً قرینهٔ لفظی میباشد که آن سبق مرجع ملفوظ ست و در متکلم و مخاطب قرینه حالی هست و قرینه
لفظی از قرینه حالی اقوی میباشد پس ازینجا معلوم شد که مستحق استتار واحد مذکر غائب و واحد مؤنث غائب ست و
مانع استتار در دو معدوم و قوله **وفی المضارع** معطوف است بر قوله فی الماضی یعنی ضمیر مرفوع متصل مستتر
میباشد و در فعل مضارع که کائن ست **للمتکلم** برای متکلم **مطلقاً** دران حالیکه آن متکلم مطلق ست یعنی واحد بود
یا ما فوق واحد مذکر بود یا مؤنث مثل اضرب و نضرب قدوة المحققین و زبدة المدققین حضرت قاضی شهاب الدین
هندی قدس سره در تفسیر قوله مطلقاً چنین فرموده اند که سواء کان واحداً او مثنی او مجموعاً انتهی و افضل الشارحین
حضرت قدس سره السامی در تفسیر قول مذکور فرموده اند سواء کان واحداً او فوق الواحد و بر اصحاب بصیرت
ظاهر ست که تفسیر حضرت قدس سره السامی از تفسیر قاضی قدس سره اخصر و اوضح است و اخصریة آن ظاهر است
و اوضحیة ازین جهت است که اطلاق مثنی و مجموع در عرف بر اثنین و ما فوق اثنین نیامده بلکه اطلاق آنها بر لفظین
مخصوصین متعارف است پس در عدول حضرت قدس سره السامی از تفسیر قاضی محض اشارت و تنبیه است
بر اینکه تفسیر قاضی بر سبیل مسامحه واقع شده و در بعضی نسخ فوائد ضیائیه عبارت شرح همچنین بنظر آمده که سواء کان
مثنی او مجموعاً او واحداً او فوق الواحد الخ و منشاء آن سهو از قلم ناسخ است و ممکن ست که غرض حضرت قدس
سره السامی ذکر تفسیر قاضی پس اعراض ازان تفسیر بسوی تفسیر آخر تنبیه بود بر مسامحه مذکوره فتامل و مخفی نماند
که استتار ضمیر در مضارع درین دو صیغه مشروط نیست بشرط عدم اسناد آنها بسوی اسم ظاهر از آنکه درین
دو صیغه و همچنین در صیغه مخاطب لازم ست و قوله **والمخاطب** معطوف ست بر قوله للمتکلم یعنی ضمیر مرفوع مستتر
میشود در مضارع که کائن ست برای واحد مذکر مخاطب و استتار ضمیر درین صیغه هم لازم ست کما مر انفا مثل تضرب
و اضرب که صیغه واحد مذکر امر حاضر معروف ست از آنکه این صیغه در حکم مضارع ست من حیث الاصل و البناء منه
فافهم اگر گفته شود استتار ضمیر در امر حاضر لازم نیست بدلیل قوله تعالی اسکن انت و زوجک الجنة جواب میگویم

ضمیر فاعل نیست بلکہ تاکید ضمیر فاعل است و غرض از وی صحت عطف است کما مر فی بحث العطف والغائب
یعنی ضمیر مرفوع مستتر [illegible] مضارع که کائن است برای واحد مذکر غائب و واحد مؤنث غائب بشرطیکه بسوی اسم
ظاهر نسبت نشود مثل [illegible] تضرب و قوله وفی الصیغة معطوف است بر قوله وفی المضارع یا بر قوله
فی الماضی یعنی ضمیر [illegible] در صیغه برابر است که اسم فاعل بود یا اسم مفعول یا صفت مشبهه
بالفعل [illegible] از انکه [illegible] مطلق [illegible] تقیید مفقود است پس واجب است که مراد از
[illegible] و قوله مطلقاً حال است از صیغه از انکه صیغه بمعنی صفت
[illegible] ظاهر [illegible] میشود که قوله قدس سره السامی
[illegible] وسواء کان مفرداً ومثنی الخ تفسیر
قوله مطلقاً است [illegible] اشتقاق نیز داخل است و النفع خواهد بود
[illegible] بتجوز نیز قائم مقام صفت و مثل صفت اند
[illegible] مثلاً فاعل و مخفی نماند که استتار ضمیر در صفت نیز
[illegible] مثل زید ضارب وهند ضاربة والزیدان ضاربان والزیدون
ضاربون [illegible] ضمیر بارز نبود جواب میگویم ضمیر از حال خود متغیر
نمیشود [illegible] ازانکه در وی عامل معنوی بود از این جهت ضمیر منفصل بود
و چون [illegible] مذکوران منقلب میشوند بیا در حال نصب و جر
[illegible] صفت است نه در فاعل و هرگاه که الف و واو مسطوران منقلب میشوند
یا اینها [illegible] ضمیر فاعل ازانکه اگر ضمیر می بودند متغیر نمیشدند چون یا تضربین و نون
[illegible] از ان جهت که ضمائر اند متغیر نمیشوند بخلاف الف ضاربان و واو ضاربون
که حروف اند [illegible] ضمائر و هرگاه که اصل ضمائر مضمر متصل است و مضمر منفصل
فرع اوست ازانکه [illegible] اختصار است [illegible] اختصار یافته نمی شود مگر در مضمر متصل و صیرورت
بسوی فرع [illegible] شروع کرد مصنف شارح در بیان موانع که موجب تعذر اتصال اند پس
گفت ولا یسوغ المنفصل یعنی جائز نیست ضمیر منفصل برابر است که مرفوع بود یا منصوب در
جمیع اوقات الا لتعذر المتصل مگر وقت تعذر ضمیر متصل یا بسبب هیچ شی مگر بسبب تعذر ضمیر متصل

پس بر تقدیر اول لام وقتیه است و بر تقدیر ثانی لام اجلیت است و مختار لام اجلیه است تا بصراحت معلوم
شود که تعذر اتصال علت جواز انفصال است و حاصل معنی اینست که ضمیر را منفصل از عامل آوردن جائز نیست
مگر وقتیکه اتصال او بعامل خود متعذر بود پس ازینجا مندفع شد اعتراض مشهور که تقریرش اینست که اعطیتک ایاه
و کنت ایاه جائز نیست با امکان اعطیتکه و کنته فکیف یسوغ قوله لا یسوغ المنفصل الا لتعذر المتصل و وجه اندفاع
آنکه تامل در حاصل معنی مذکور حاصل میشود اگر گفته شود پس برین تقدیر میباید که انفصال واجب بود فکیف
یجوز اعطیتک و کنته جواب میگوییم مستثنا از نفی اثبات است کما هو المشهور پس از قوله لا یجوز المنفصل
الا لتعذر المتصل جواز انفصال در وقت تعذر اتصال معلوم میشود و جواز درینجا بمعنی عدم امتناع است پس
شامل است بواجب و جائز که بمعنی مساوی الطرفین است پس وجوب انفصال در بعضی و جواز آن در بعض
در وقت تعذر انفصال ممکن و مفاد کلام مصنف رح فتامل **و ذلک** یعنی تعذر اتصال حاصل است **بالتقدیم**
یعنی بتقدیم ضمیر **علی عامله** پس الف لام در قوله بالتقدم عوض مضاف الیه است یعنی بتقدم الضمیر علی عامله
اگر گفته شود چرا اتصال در آن وقت متعذر بود **جواب میگوییم** اتصال عبارت از لصوق ضمیر بآخر عامل
خود است و لهذا ضمیر متصل را بجزء اخیر عامل تشبیه میدهند و این معنی بر تقدیر تقدم ضمیر بر عامل خود امکان
ندارد کما لا یخفی علی المتمکن و قوله **او بالفصل** معطوف است بر قوله بالتقدم یعنی یا تعذر اتصال حاصل است
بسبب فصلی که درمیان ضمیر و عامل او واقع شود **لغرض** یعنی برای غرضی از اغراض که حصول آن بدون
آن فصل ممکن نبود و تعذر اتصال درین وقت ظاهر است چه فصل منافی اتصال است و ترک فصل موجب
فوت غرض و حفظ غرض از اهم مهمات است و از قوله لغرض احتراز است از مثل ضرب زیدا ایاک زیرا که این
ترکیب جائز نیست با وجودیکه فصل واقع است از آنکه فصل درین ترکیب برای غرض مذکور نیست زیرا که
مفاد ضربک زید و ضرب زیدا ایاک واحد است اگر گفته شود تقدیم مفعول فائده حصر میدهد بسبب فصل در مثال
مذکور برای غرض مذکور است **جواب میگوییم** مطلق تقدیم مفعول فائده حصر نمیدهد بلکه تقدیم مفعول بر فعل
نه تقدیم مفعول بر فاعل مثل قوله تعالی ایاک نعبد و قوله **او بالحذف** معطوف است بر قوله او بالفصل یعنی
یا تعذر اتصال حاصل است بحذف عامل ضمیر اگر گفته شود چرا درین هنگام اتصال متعذر باشد **جواب میگوییم**
اتصال عبارت است از لصوق ضمیر بآخر عامل در تلفظ و این متصور نیست مگر وقتی که عامل بود و چون محذوف
باشد پس ظاهر است که اتصال درین وقت متعذر خواهد قوله **او یکون العامل معنویا**

معطوف است بر توجه او بالحذف یعنی تعذر اتصال حاصلست بسبب بودن عامل ضمیر عامل معنوی ازانکه اتصال که بمعنی مذکور ست درین وقت متعذر خواهد زیرا که اتصال لفظ بمعنی در تلفظ ظاهر البطلان است اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح او یکونه معنویا تا ضمیر مجرور بسوی عامل راجع میباشد **جواب میگوییم** ازجهت بعد مرجع و احتمال خلاف مقصود و قوله **او حرفا** معطوف است بر قوله معنویا یعنی تعذر اتصال حاصلست بسبب حرف بودن عامل ضمیر **والضمیر مرفوع** دران حالیکه آن ضمیر مرفوع بود و تعذر اتصال درین وقت ازین جهت است که ضمیر مرفوع در لغت عرب بحرف متصل نمیشود بخلاف منصوب مثل اننی وانک و خلاف لغت عرب متعذر ست و قوله **او یکونه** معطوف ست بر قوله بکون العامل حرفا و ضمیر مجرور راجع ست بسوی حرف یعنی یا تعذر اتصال حاصل ست بسبب بودن ضمیر **مسندا الیه** یعنی اسناد کرده شده بسوی آن ضمیر **صفة جرت علی غیر من هی له** یعنی صفتی را که جاری بود بر غیر آن شخص که آن صفت قائم و ثابت است بآن شخص یعنی صفت جاری نبود بر چیزی که قائم و صادر ست ازان چیز و مراد از جریان صفت بر غیر من هی له اینست که صفت جز آن غیر بود مثل زید عمرو ضاربه هو یا صفت آن غیر ممکن باشد مثل مررت برجل و ضاربه انا یا حال ازان غیر بود مثل رکبت العرس سائقه اما اگر گفته شود چرا درین وقت تعذر اتصال ست **جواب میگوییم** اتصال درینوقت موجب التباس ست در بعضی صور چون زید عمرو ضاربه هو زیرا که اگر زید عمرو ضاربه باتصال ضمیر گویند بر سامع ملتبس خواهد بود که ضارب زید است یا عمرو بلکه متبادر همین خواهد شد که ضارب عمرو ست زیرا که عمرو اقرب ست بسوی ضمیر ست نیز بخلاف زید عمرو ضاربه هو که درو التباس نیست ازانکه اصل در ضمیر اتصال ست و انفصال نیز خلاف اصل و خلاف ظاهر ست و چون ضمیر منفصل شد سامع خواهد دانست که مرجع آن نیز خلاف ظاهر ست که آن زید باشد ازانکه اگر مرجع ضمیر خلاف ظاهر نبودی بسوی انفصال ضمیر حاجت نشدی پس بانفصال ضمیر التباس مرتفع میشود ازینجهت اتصال متعذر ست تا بخلاف مقصود علم سامع متعلق نشود و زید در مثال مذکور مبتدا ست و عمرو مبتدا ثانی است و ضارب که اسم فاعل ست یا فاعل خود که ضمیر منفصل ست و یا مفعول خود که ضمیر منفصل ست جاری شده است بر عمرو یعنی خبر عمرو ست و قائم و صادر ست از زید پس ضارب صفت ست که جاری شده است بر غیر شخصی که ضرب قائم ست بآن شخص و صور باقیه را که دران التباس نیست چون هند زید ضاربته هی بر صور التباسی عمل کردند و انفصال ضمیر در جمیع صور لازم نمودند برای اطراد باب و درین مثال التباس نیست ازانکه بر تقدیر استتار ضمیر نیز معلوم می شود که ضارب هند ست ازانکه ضاربته صیغه مونث واحد است

اگر گفته شود صور التباسی را بر صور لا التباسی چرا حمل نکردند جواب میگوییم حمل صور لا التباسی بر صور التباسی
که موجب فساد و قباحت نیست و حملی که موجب فساد و قباحت بود حرام است و حملی که موجب فساد و قباحت
نبود حلال است باجماع مجتهدین اگر گفته شود ضمیر ضاربه در زید عمرو ضاربه چرا بسوی عمرو راجع نباشد و درین وقت
هیچ التباسی نیست جواب میگوییم مثال مذکور درین وقت از ما نحن فیه خارج است زیرا که صفت که درین
مثال است صادق نمی آید بروی صفت جرت علی من هی له بلکه از ما نحن فیه وقتی است که فاعل صفت ضمیر
زید بود و درین وقت مانع موجود است ازانکه در صورت استتار التباس لازم می آید و اعتراض کرده اند که
تفصیل موانع انفصال قاصر است ازانکه شامل نیست بمثل اقائم انتم و ما قائم انتم که درین امثال انفصال
آن ضمیر واجب است زیرا که صفتی که عامل در ضمیر بود بعد حرف استفهام یا حرف نفی واقع شود انفصال آن ضمیر واجب است
پس اگر مصنف رح یکونه صفة لم تجر علی من هی له می گفت باین مثال نیز شامل می شد کما لا یخفی علی
اصحاب البصیرة اگر گفته شود درین وقت چرا انفصال ضمیر واجب است جواب میگوییم
ما قائم انتم و اقائم انتم جمله اسمیه است ازانکه قائم مبتدا است و انتم فاعل است قائم مقام خبر زیرا که صفتی که بعد
حرف نفی یا حرف استفهام واقع شود و رافع اسم ظاهر باشد قسم ثانی مبتدا است پس ضمیر در آن تراکیب
یک جزء از دو جزء جمله اسمیه است و باستقراء کلام عرب معلوم شده است که جزء جمله اسمیه مستتر نمیشود
پس ازین جهت انفصال آن ضمیر واجب است و مخفی نماند که مراد از اسم ظاهر در قسم ثانی مبتدا ماسوای
ضمیر متصل است پس بضمیر منفصل نیز شامل است فلا اشکال و امام المناظرین مولانا عصام الدین قدس سره
فرموده اند قیل تفصیله قاصر لانه لم یشتمل اقائم انتم اقول اقائم انتم داخل فی الفصل لغرض و هو رفع الالتباس
اذ لو استتر لم یعلم انه المخاطب او الغائب او المتکلم انتهی اگر گفته شود که اگر مصنف رح علی غیر ما هی له میگفت
بمثل النهار زید ضاربه هو نیز شامل میشد زیرا که کلمه من مختص بذوی العقول است بخلاف کلمه ما جواب
میگوییم کلام مصنف رح بر سبیل تغلیب است جواب دوم مصنف رح بر ذوی العقول اکتفا کرده بسبب
اصالت پس کلمه من احتراز از غیر ذوی العقول نیست اگر گفته شود چرا گفت مصنف رح صفت [illegible] آه
جواب میگوییم ازانکه درمیان صفت که جاری شود بر غیر من هی له و درمیان فعل که جاری شود بر غیر من هو له
فرق است ازانکه واجب است ابراز ضمیر صفت مطلقاً نزدیک بصریون یعنی در صورت عدم [illegible]
لبس حمل می کنند و در مطلق صفت ابراز ضمیر واجب میدارند و در فعل ابراز ضمیر را بر صورت لبس [illegible]

مثل زید عمرو یضربه هو در صورت عدم لبس ابراز نمیکنند مثل هند زید تضربه واجب ندارند هند زید تضربه هی العدم اللبس و در فعل صورت عدم لبس را بر صورت لبس حمل نمی کنند اگر گفته شود چرا در فعل صورت عدم لبس را بر صورت لبس حمل نمیکنند جواب میگوئیم از آنکه در میان صفت و فعل فرق است در تحمیل ضمایر یعنی تمام صیغهای صفت استتار ضمیر را قبول میکنند بخلاف صیغهای فعل کما عرفت فتامل هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان اسباب تعذر اتصال شروع کرد در میان مثال هر یک پس گفت مثل ایاک ضربت و مثل قوله تعالی ایاک نعبد و ایاک نستعین مثال تقدیم ضمیر است بر عامل زیرا که مفعول است که مقدم شده است بر فعل خود و ما ضربک الا انا مثال فصل است که برای غرض قصر است و ظاهر است که حصول این غرض بدون فصل مذکور متصور نیست و باید دانست که فصل عام است که بلفظ حقیقی بود کالمثال المذکور یا بلفظ حکمی باشد کالمنوی فی اسکن فی قوله تعالی اسکن انت و زوجک الجنة زیرا که منوی که در اسکن واقع است فاصل است در میان فعل و انت که تاکید است لیکن لفظ حکمی است و اگر این فاصل را از میان فعل و انت فاعل فعل مذکور خواهد بود و مستتر خواهد شد و تاکید نخواهد بود که مقصود است برای تصحیح عطف قوله و زوجک و ایاک و الشر مثال حذف عامل ضمیر است زیرا که در اصل اتق نفسک و الشر بود و تحقیق این مثال در بحث تحذیر مذکور شد و انا زید مثال عامل معنوی است که در ضمیر عامل است زیرا که انا مبتدا است و زید خبر است و در مبتدا عامل معنوی میباشد و ما انت قائما مثال عامل حرفی است که در ضمیر عمل عامل است زیرا که انت اسم ما است و آن از مشبهتین بلیس است که اسم خود را رفع میدهند و هند زید ضاربته هی مثال آن ضمیر است که اسناد کرده شده است بسوی صفتی که جاری نیست بر غیر من هی له زیرا که هند مبتدا اول و زید مبتدا ثانی است و ضاربته که خبر مبتدا ثانی است صفت است که مسند است بسوی ضمیر مفعول که راجع است بسوی عمرو و ضمیر هی که فاعل صفت است راجع است بسوی هند و مخفی نماند که مثال مذکور برای ضابطه متنوعه و فقی است که هی فاعل ضاربته بود نه تاکید ضمیر فاعل زیرا که در وقت تاکید مثال قوله او بالفصل لغرض خواهد بود والغرض ههنا کون هی تاکیدا والفصل هو المعنوی وقد علمت آنفا ان الفصل اعم من ان یکون باللفظ الحقیقی او الحکمی و ظاهر است که حصول غرض مذکور بدون آن فصل متصور نیست ولیکن باید دانست که ضمیر هی در مثال مذکور اگر چه صحت فاعلیت دارد لیکن در کلام عرب تاکید لازم است فاعل نیست و اینمعنی اگر چه درین مثال در غایت خفا است بسبب مساوات صورتین لیکن در مثل قولهم نحن الزیدون ضاربوهم نحن در غایت

ظہور ہست ازانکہ سخن درین مثال تاکید ست فقط احتمال ما علیہ ندارد لانہ لوکان فاعلا لامتنع ضاربو ہم لثقل
الجمع لان الصفۃ کالفعل کما مر غیر مرۃ فافہم اگر گفتہ شود چرا اختیار کرد مصنف رح آن مثال را کہ در وی التباس
نیست جواب میگویم تا معلوم شود کہ حکم با نفصال در جمیع صورت ست خاص بصورت التباس نیست
جواب دوم تا حکم با نفصال در صورت الالتباس بطریق اولیٰ ثابت شود ہرگاہ کہ فارغ شد
مصنف رح از بیان مواضع وجوب انفصال صریحاً و از بیان مواضع وجوب اتصال ضمناً شروع
کرد در بیان آن مواضع کہ در انفصال و اتصال دران مواضع خیار ست و آن مواضع کہ احدہما دران
مواضع مختار ست پس گفت **واذا اجتمع ضمیران** و مراد از اجتماع ضمیرین اینست کہ ہر دو متصل شوند
بلا فصل و قولہ **ولیس احدہما مرفوعاً** جملہ حالیہ ست و احتراز ست از نحو اکرمتنکس ازانکہ درینجا اتصال
ضمیر ثانی واجب ست بواسطہ آنکہ ضمیر مرفوع کالجزء از فعل ست و بفعل از روی لفظ و معنی اتصال دارد
پس گویا کہ فصل متحقق نشد درمیان فعل و ضمیر ثانی در اتصال ثانی خیار بود و فا در قولہ **فان کان**
جزائیہ ست یعنی پس اگر بر تقدیر اجتماع ضمیرین و نبودن احدہما مرفوع باشد احدہما یعنی یکی ازان دو ضمیر
اعرف از ضمیر آخر و قارمتہ و حال آنکہ مقدم کردہ باشی آن اعرف را بر غیر اعرف **فلک الخیار
فی الثانی** پس درین وقت ترا در اتصال و انفصال ضمیر ثانی اختیار ست یعنی ترا اختیار ست کہ ضمیر
ثانی را متصل آری و بگوئی نحو **اعطیتنیک** و با منفصل آری و بگوئی **واعطیتک ایاہ و ضربیک**
ضربی ایاک پس بدانکہ اعطیتنیک فعل ست و ضمیر بارز فاعل ست و کاف مفعول اول ست و ضمیر ثانی
در مثال ثانی مفعول ثانی ست و یاء متکلم در مثال ثانی مجرور باضافت ست و ضمیر ثانی مفعول مصدر ست
پس درین دو مثال دو ضمیر جمع شدہ اند بغیر فاصل و ہیچ یکی از ضمیرین مرفوع نیست ازانکہ در مثال اول
ہر دو منصوب اند و در مثال ثانی یکی مجرور و دیگر منصوب ست و یکی ازین دو ضمیر اعرف ست کہ وا مقدم
کردہ اند پس ازین جہت در انفصال و اتصال ضمیر ثانی اختیار ست اگر گفتہ شود چرا مصنف رح دو مثال
آورد جواب میگویم غرض از تکرار مثال تنبیہ است بر تعمیم ضمیرین یعنی جائز ست کہ ہر دو ضمیر منصوب
بوند چون مثال اول یا یکی مجرور و دیگر منصوب بود چون مثال ثانی اگر گفتہ شود در ضربیک اگرچہ دو ضمیر جمع
شدہ اند لیکن یکی از ضمیرین مرفوع ست زیرا کہ یاء متکلم فاعل مصدر ست پس میباید کہ در ضمیر ثانی اختیار نباشد
جواب میگویم یاء متکلم اگرچہ فاعل ست فی الاصل لیکن مجرور ست فی الحال بسبب اضافت فلا اعتبار بہ فی الحال

لا للماضی والاستقبال اگر گفته شود درین وقت چرا در اتصال و انفصال ضمیر ثانی اختیار است جواب میگویم
از انکه متکلم را درین وقت جائز است که اعتبار نکند فصلی را که بضمیر متصل است از جهت اتصال ضمیر ثانی
را منفصل آرد و جائز است که فصل مذکور را اعتبار کند از انکه ضمیر اول که متصل است ضمیر مفعول است
پس اتصال او از روی لفظ است نه از روی معنی پس ضمیر ثانی را منفصل آرد اگر گفته شود چرا گفت مصنف رح
فان کان احدهما اعرف جواب میگویم بجهت احتراز از ان اجتماع ضمیرین که هر دو در تعریف مساوی بوند
مثل اعطاهاایاه زیرا که درین صورت انفصال ضمیر ثانی واجبست از انکه اگر ضمیر ثانی را متصل آرند تقدم
احد متساویین بر آخر فیما هو کالکلمة الواحدة لازم می آید از غیر مرجح وهو حرام کما هو المشهور عند الخواص و العوام
اگر گفته شود در وقت انفصال ضمیر ثانی نیز همین محذور موجود است پس تجویز آن عند الانفصال و تحریم
آن عند الاتصال فراقی است بلا فرق جواب میگویم در وقت اتصال تقدم احد متساویین بر آخر
در مکان واحد لازم می آید وهو ممنوع و در وقت انفصال لزوم تقدم مذکور با اختلاف مکان است و
هو جائز وال فیه ان الاول مغض اے الترجیح بلا مرجح دون الثانی لاشتراط واحدة الظرف فیه فتامل
اگر گفته شود ضمیر اول در اعطاهاایاه بجهت آنکه در معنی فاعل است بر ضمیر ثانی ترجیح دارد پس بر تقدیر اتصال
ضمیر ثانی ترجیح بلا مرجح لازم نمی آید جواب میگویم ما نحن فیه مساوات و عدم مساوات در تعریف است از انکه
ضمیر ثانی در معنی فاعل اعرف نشد و لازم نمی اید تا محذور مذکور مرتفع شود جواب دوم وجوب انفصال در مثل
اعطاهاایاه ازینجهت است که در بادی نظر ترجیح احد متساویین بر آخر در وقت اتصال لازم می آید
اگرچه بتعمق نظر لازم نیست و لهذا در علم فقه مذکور است که اگر بر سر مصلی یا مقابل او تصویر صغیر بود مکروه نیست
از انکه ببادی نظر محسوس نیست اگرچه بتعمق نظر محسوس است فیفهم منها ان الحکم لما فی العلوم النظر فی العلوم
النقلیة فافهم اگر گفته شود چرا گفت مصنف رح وقدمته جواب میگویم برای احتراز از ان اجتماع ضمیرین
که غیر اعرف در وی بر اعرف مقدم بود مثل اعطیته ایاک زیرا که درین وقت انفصال واجب است از انکه
در وقت اتصال تقدم غیر اعرف بر اعرف لازم می آید فیما هو کالکلمة الواحدة وهو ترجیح بلا مرجح و
عند الانفصال این محذور لازم نمی آید لاختلاف المکان فلا یکون المتکلم مطلوما اگر گفته شود چون اصل در
ضمیر اتصال است و متکلم اعرف را متصل نکرد فهو معطوف علی الاتصال جواب میگویم اصل در ضمیر استقلال
و عدم احتیاج است و چون متکلم ضمیر اعرف را منفصل آورد ظاهر است که ضمیر منفصل به نسبت

ضمیر متصل نوعی استقلال دارد پس متکلم ببادی نظر مطعون نخواهد بود والاعتبار لما هو فی بادی النظر کما مر آنفا و الا یعنی اگر احدهما اعرف نبود یا اعرف باشد لیکن او را مقدم نکرده باشند فهو پس ضمیر ثانی بر این دو تقدیر واجب است که منفصل باشد از آنکه بر تقدیر اول اگر ضمیر ثانی را متصل آرند ترجیح احد متساویین بر آخر بلا مرجح لازم می آید فیما هو کالکلمة الواحدة و بر تقدیر ثانی تقدیم انقص بر اقوی لازم می آید فیما هو کالکلمة الواحدة و هو لکونه ترجیح مرجوح حرام بالاتفاق نحو اعطیته ایاه مثال آن اجتماع ضمیرین است که احدهما در او اعرف نیست از آنکه هر دو ضمیر غائب اند و اعطیته ایاک مثال آن اجتماع ضمیرین است که احدهما در او اعرف هست لیکن موخر است و المختار فی خبر باب کان الانفصال یعنی مختار در خبر افعال ناقصه وقتی که آن خبر ضمیر بود انفصال است ما تجویز اتصال مثل کان زید قائما و کنت ایاه و اگر گفته شود چرا انفصال مختار است انفصال جائز جواب میگوئیم خبر افعال ناقصه در اصل خبر مبتدا است و چون خبر مبتدا ضمیر بود انفصال واجب است زیرا که در و عامل معنوی خواهد بود و چون عامل ضمیر معنوی بود انفصال واجب است کما مر پس برای رعائت اصل اگر انفصال واجب نبود کم از این نباید که مختار باشد فافهم و جواز انفصال از این جهت است که خبر افعال ناقصه بمفعول مشابهت دارد فی وقوعه بعد المرفوع و کما یقع المفعول بعد المرفوع و هو الفاعل کما لا یخفی و ضمیر مفعول در مثل ضربته واجب الاتصال است پس اگر مشابه مفعول واجب الاتصال نبود کم از این نباید که جائز الاتصال باشد لیکن انفصال مختار است از آنکه رعایت اصل بر رعائت مشابهت ترجیح دارد و اگر گفته شود درینجا رعائت مشابهت بر رعائت اصل ترجیح دارد و از آنکه انفصال خبر مبتدا باعتبار آنست که عامل او معنویست و قد انتفی لوجود الناسخ و مشابهت امری است موجود فی الحال پس رعائت مشابهت رعائت امر موجود است و رعایت اصل رعایت امر معدوم و معهذا در رعایت اصل القاء اثر معدوم لازم می آید و هو محال بدیهة جواب میگوئیم عامل معنوی بحسب صورت اگرچه معدوم است اما در حقیقت ثابت است پس خبر افعال ناقصه در حقیقت خبر مبتدا و معمول معنویست و ناسخ اگرچه بصورت موجود است اما در حقیقت معدوم است از آنکه ناسخ در حقیقت قید خبر است کما هو به التحقیق فان قولک کان زید قائما فی معنی زید قائما فی الزمان الماضی فلا ترجیح للمشابهة ولا محذور فتامل و الاکثر لولا انت الی آخرها یعنی اکثر در استعمال انفصال وقوع است بعد لولا یعنی لولا انت لولا انتما لولا انتم لولا انت لولا انتما لولا انتن لولا هو لولا هما لولا هم لولا ها لولا هما لولا هن لولا انا لولا نحن و در بعض استعمالات

بولاک باهمال ضمیر مجرور مقام مرفوع نیز آمده اگر گفته شود چرا تغییر کرد مصنف رح طریقه خود را که در ما سبق بود
یعنی شروع از ضمیر متکلم و اختتام بضمیر غائب **جواب میگویم** غرض مصنف رح ازین تغییر تنبیه است
بر اینکه طریقه مذکوره ضروری نیست اگر گفته شود پس چرا شروع نکرد از ضمیر غائب **جواب میگویم**
ضمیر مخاطب چون در ضمیر متکلم و غائب متوسط است وخیر الامور اوسطها واقع شده است ازین جهت از ضمیر
مخاطب شروع کرد و جواب ثانی اینست که مصنف رح طریقه خود تغییر نکرده بواسطه آنکه مراد او از قوله
والاکثر لولا انت اه اینست والاکثر انفصال الضمیر بعد لولا من اوله الی آخره از قبیل ذکر علم و اراده
صفت فلا یلزم المحذور المذکور و نیز مندفع شد اعتراض مشهور و تقریرش اینست که ازین حکم انفصال ضمیر
مرفوع متکلم خارج میشود فتامل اگر گفته شود چرا انفصال ضمیر بعد لولا اکثر است **جواب میگویم**
از انکه بعد لولا مبتدا محذوف الخبر واقع می شود مبتدا وقتیکه ضمیر بود انفصال او واجب است بواسطه آنکه
عامل او معنوی میباشد کما مر آنفا **وعسیت** وهمچنین اتصال غیر مرفوع بعد عسی **الی آخرها** اکثر الاستعمال
است یعنی عسیت عسیتما عسیتم عسیت عسیتما عسیتن عساه عساهما عساهم عساها عساهما
عساهن عساک باتصال ضمیر منصوب مقام مرفوع قلیل الاستعمال است اگر گفته شود چرا اتصال ضمیر مرفوع بعد عسی
اکثر الاستعمال است **جواب میگویم** ازانکه بعد عسی عمل دفع میشود و ظاهر است که چون فاعل ضمیر بود اتصال او
واجب است اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح والاکثر لولا انت وعسیت الی آخرهما تا کلام مختصر میشد **جواب
میگویم** تا وهم نشود که استعمال لولا انت وعسیت معاً اکثر است وهو خلاف المقصود پس ازینجهت درمیان هر دو
فصل کرده و بعد از دفع وهم مذکور هر دو را جمع کرده اینست چنانچه فرموده است لولاک وعساک الی
آخرهما **جواب دوم** برای اختلاف ضمیر بانفصال و اتصال لولا انت وعسیت الی آخرهما نگفت و چون
در لولاک وعساک اختلاف در ضمیر نبود هر دو را جمع کرد فتامل **وجاء لولاک وعساک الی آخرهما**
یعنی آمده است در بعضی لغت بعد لولا ضمیر مجرور و بعد عسی ضمیر منصوب تا آخر هر دو بر مذهب اخفش
و مختار مصنف رح همین است و تحقیق مقام اینست که در لولاک وعساک که در بعضی لغت واقع شده اختلاف است
نزدیک اخفش کاف بعد لولا ضمیر مجرور است که واقع است متوقع مرفوع یعنی مجرور را برای ضمیر مرفوع استعاره
کرده اند از انکه گاهی ضمیر مرفوع واقع میشود موقع ضمیر مجرور مثل ما انا کانت و مررت بک انت پس
جائز است که مجرور را برای مرفوع استعاره کنند و قائم مقام مرفوع آرند و نزدیک سیبویه خاص در مقام

اتصال ضمیر او لاجارہ میباشد و کاف ضمیر مجرور است و واقع است موقع خود پس اخفش تصرف میکند
در ما بعد لولا و سیبویہ تصرف میکند در ذات لولا و سیبویہ کہ لولا را حرف جر میگوید وجہ نیست کہ لولا قائم است
مقام لام تعلیلی زیرا کہ قولہم لولاک بلکت در قوت انتفی ہلاکی لوجودک است وفیہ تامل لانہ لا یلزم یکون الشئ
فی معنی شئ ان یکون ہو ہو الا تری ان الحال فی معنی الظرف ولکن الحال حال از الظرف ظرفیہ وہو ہو قابل
و شیخ رضی قدس سرہ را در اینجا نظر آخر است و آن اینست کہ لولا جارہ نیست زیرا کہ اگر جارہ بود او را از متعلق
با جار است متعلق او درین مقام جائز نیست لیکن مخفی نماند کہ جائز است کہ لولا جارہ بود و متعلق او جواب
لولا باشد فافہم و کاف در عساک نزدیک اخفش ضمیر منصوب است کہ واقعست موقع مرفوع چنانچہ ضمیر مرفوع
قائم نمیشود مقام منصوب مثل ضربتک انت و جائز نیست کہ بعد عساک ضمیر مجرور واقع شود بواسطہ آنکہ
وقوع مجرور بعد فعل ممتنع است و کاف مذکور نزدیک سیبویہ ضمیر منصوب است
واقع این است موقع خود زیرا کہ عسی محمول است بہ لعل از آنکہ ہر دو از جہت آنکہ بمعنی ترجی اند متقارب المعنی
اند و بعد لعل ضمیر منصوب واقع میشود پس ہمچنین بعد عسی کہ بمنزلہ لعل است ضمیر منصوب واقع
خواہد بود پس اینجا نیز اخفش را تصرف در ما بعد عسی است و سیبویہ را در ذات عسی ولا یخفی ما فیہ
زیرا کہ حمل عسی بہ لعل خلاف قیاس و خلاف عادت است از آنکہ تشبیہ حرف بفعل نزدیک نحاۃ معتاد
است و موافق قیاس زیرا کہ فعل از حرف قوی است اما تشبیہ فعل بحرف معتاد و خلاف قیاس است
مگر آنکہ گوئیم عسی در فعلیہ خود ناقص است از آنکہ دلالت نمیکند بر حدث و زمانہ و لہذا متصرف نمیشود بتصرفات
فعل پس نسبت او بحرف جائز است اگر گفتہ شود کہ قولہ وجاء لولاک وعساک الی آخرہا مستدرک است
بواسطہ آنکہ از قولہ والاکثر لولا انت الخ وعسیت الخ معلوم شدہ است جواب میگوئیم اگر مصنف رح وجاء
لولاک وعساک الی آخرہا میگفت معلوم نمیشود کہ بعد لولا گاہی ضمیر مرفوع متصل واقع می شود فیقال
لولات و بعد عسی گاہی ضمیر مرفوع منفصل مے آید فیقال عسا انت و حال آنکہ حکم بالکثرۃ لولا انت
وعسیت باین اعتبار نیست ہرگاہ کہ فارغ شد مصنف رح از بعضا امر انواع اتصال و انفصال شروع کرد
در بیان آن بعضی ضمائر کہ تقاضا میکنند در بعضی محل زیادتی حرف را از روی لزوم و از روی جواز
پس گفت **ونون الوقایۃ مع الیاء** یعنی نون وقایۃ با یای متکلم بقرینہ آنکہ بحث ضمائر است
والف لام برائے عہد است **لازمۃ فی الماضی** یعنی لازم است در فعل ماضی اگر لفتہ شود

لا نسلم که نون وقایه با یای متکلم لازم باشد فعل ماضی را زیرا که اگر لازم بودی هرگز فعل ماضی بدون نون وقایة
ویای متکلم مستعمل نشدی ولیس کذلک جواب میگوییم مراد اینست که نون وقایة لازم است وقتیکه یای
متکلم لفعل ماضی لاحق نشود جواب دوم قوله لازمة خبر نون الوقایة نیست بلکه نون الوقایة مبتدا است ومع الیاء
خبر ست ولازمة حال ست از ضمیری که در متعلق ظرفست وراجع است بسوی نون وقایة است یعنی نون الوقایة
کائنة مع الیاء لازمة اگر گفته چرا نون وقایه لازم ست وقتیکه یای متکلم لفعل ماضی لاحق شود جواب میگوییم
تا نگاه دارد آخر ماضی را از کسره مختص باسم ست اگر گفته شود آن کسره که مختص باسم ست کدام ست
جواب میگوییم آن کسره است که مشابه است بحرفی کون کل منهما فی آخر الکلمة لزوما یعنی چنانچه جر در آخر کلمه
میباشد و بسبب التقاء ساکنین عارض نمیشود همچنین آن کسره در آخر کلمه میباشد نه بسبب التقاء ساکنین جر
مختص باسم ست پس مشابه او نیز مختص باسم خواهد بود و چون نون وقایه بآخر ماضی لاحق میشود آن کسره را
بر خود میگیرد آخر ماضی را از و سلامت میدارد ولهذا این نون را بنون وقایه نام کردند واضافت نون بسوی
وقایه و معمد رقی یقی است از قبیل اضافت سبب بسوی مسبب ست واین نون را نون عماد نیز نامند از آنکه
عماد یعنی ستون چنانچه سقف را از کسر و سقوط نگاه میدارد همچنین نون مذکور آخر ماضی را از کسر محافظت مینماید
اگر گفته شود کسرت مختص باسم نیست از آنکه در فعل نیز یافته میشود مثل تضربین ولم یکن الذین وقل الحق جواب
میگوییم درین امثال آن کسرت نیست که مختص باسم و مشابه بجر ست زیرا که آن کسرة آنست که در آخر کلمه بود
بغیر التقاء ساکنین بخلاف کسر تضربین که در آخر کلمه نیست بلکه در وسط کلمه واقعست از روی لفظ و معنی بسبب شدت
اتصال ضمیر فاعل و بخلاف کسرت لم یکن الذین کفروا وقل الحق زیرا که این کسر اگرچه در آخر کلمه ست لیکن عارض شده است
بسبب التقاء ساکنین و با نضمام کلمه مستقله منفصله و بخلاف آن کسرت که بسبب یای متکلم لاحق میشود زیرا
در آخر کلمه میباشد از روی لزوم اگر گفته شود چرا کسر در لم یکن الذین وقل الحق عارضیست و باتصال یای متکلم
لازمی میشود چرا کسر در تضربین در وسط کلمه است و در ضربتی در آخر کلمه نه در وسط کلمه جواب میگوییم کسر در لم
یکن الذین وقل الحق از نجهت که بسبب اتصال کلمه مستقله منفصله حادث شده ست عارضی ست پس
گویا کسر نیست بلکه در حقیقت سکون ست ولهذا محذوف عود نکرد و اگر معتبر بودی ر و محذوف واجب شدی
بخلاف آن کسرت که بسبب اتصال یای متکلم حادث میشود از آنکه لازمی میباشد زیرا که چون یای
متکلم بآخر ماضی متصل شد از روی لفظ پس آخر ماضی ازین جهت در حکم وسط است و حرکت وسط

لازمی میباشند نه عارضی ولیکن من وجه در آخر کلمه است ازانکه اتصال یای متکلم ازینجهت که غیر مفعول است اتصال
لفظیست فقط نه معنوی و کسرت تضربین در وسط است از روی لفظ و معنی زیرا که اتصال لفظی است فقط نه معنوی
و کسرت تضربین هم در وسط است و یای ضمیر واحد مونث مخاطب ازان جهت که ضمیر فاعلست اتصال لفظی و
معنوی است پس حاصل کلام نیست که در ضربتی آن کسره موجود است که مشابهت بجر دارد و ازانکه در آخر
کلمه است از روی لزوم بخلاف کسرت تضربین که در آخر کلمه نیست پس درینجا نون وقایه درکار نیست ازانکه
در آخر آن کسره نیست که مشابه بجر و مختص باسم بود تا آخر فعل را ازو نگاهداشته شود فافهم اگر گفته شود هرگاه که
آن کسره را مختص باسم است و بغرض آنکه در دیگر نوع یافته نشود نون وقایه می آرند پس چه سبب که نون وقایه
را که حرفست نیز ازان کسره مختصه باسم نگاهدارند جواب میگوییم آن کسره که بر نون وقایه می آید مشابه
بجر و مختص باسم نیست ازانکه مشابه جر آن کسره است که در آخر کلمه بود و نون وقایه آخر کلمه ندارد ازانکه
حرف واحد است بلکه حلقه ایست که نه اورا ابتدا است نه انتها هو الاول هو الآخر اگر گفته شود در مثل دعای
وقت اتصال یای ضمیر کسره بر آخر کلمه لازم نمی آید لانه یمکن ان یقال دعای و رمای پس چرا نون وقایه
درین امثال لازم باشد جواب میگوییم لزوم کسره مذکوره عام است که از روی لفظ بود مثل ضربتی یا
از روی تقدیر باشد مثل دعای و رمای جواب دوم مثل دعانی و رمانی محمول است بر مثل ضربنی برای
اتفاق تاب و قوله والمضارع معطوف است بر قوله الماضی یعنی نون وقایه لازم است در فعل
مضارع وقتی که یای متکلم باو متصل شود لیکن لزوم نون مذکور مطلق نیست بلکه عریا عن نون الاعراب
لازم است دران حال که فعل مضارع از نون اعرابی خالی بود برابر است که اصلا درو نون اعرابی نباشد
مثل یکرمنی و تکرمنی یا نون اعرابی در اصل بود لیکن فی الحال موجود نباشد مثل لم یکرمانی و لن یکرمانی
و اضافت نون بسوی اعراب اضافت بیانیه است وانت مع النون یعنی با نون اعرابی که ایست انت
فیه در فعل و قوله ولدن وان واخواتها معطوف است بر قوله النون قوله مخیر خبر قوله انت است
یعنی ترا اختیار است در اثبات نون وقایه و ترک آن در لدن و تمام حروف مشبهه بالفعل و در فعل
مضارعی که درو نون اعرابی بود اگر گفته شود چرا درین کلمات اختیار است در اثبات نون وقایه و
ترک آن جواب میگوییم نون وقایه را در غیر لدن ازین جهت می آرند که تا حرکات بنائیه را نگاهدارد
و در لدن ازین جهت است که تا سکون بنائی را محافظت و ترک ازین سبب است تا اجتماع دو نون

با نونات لازم نیاید اگر گفته شود نون اعرابی در مضارع مبنی بر کسر است و باتصال یای متکلم آن کسره زائل نمیشود
پس آوردن نون وقایه درو برای محافظت حرکت بنائی معنی ندارد جواب میگوییم که کسرت نون
اعرابی دیگر است و کسرت مناسبت یای متکلم دیگر جواب دوم نون وقایه را در تثنیه فعل مضارع برای
اطراد باب می آرند اگر گفته شود اگر نون وقایه را در لعل آید نه اجتماع دو نون لازم می آید و نه اجتماع
نونات جواب میگوییم اجتماع مذکور است که حقیقت بود یا حکما و در لعل اگرچه حقیقةً نیست لیکن حکما
موجود است زیرا که لام مشدد دو لام است و لام و نون قریب المخرج اند پس در وقت لحوق نون وقایه
اجتماع نونات لازم می آید لیکن حکما جواب دوم لعل محمول است بر بعضی لغات و بعضی لعن چنانچه
نسبت درین امر بر اخوات خود محمول است لیکن درو لحوق نون وقایه است ازانکه مانع از لحوق نون مذکور
در ذات لیت مفقود است و حمل بر اخوات او ضعیف و خلاف اصل است کما اشار الیه المصنف رح بقوله
و یختار فی لیت یعنی لحوق نون وقایه در لیت مختار است پس باید دانست که قوله یختار فی لیت و همچنین
قوله و عکسها لعل که بعد ازین می آید ذکر بمنزله استثنا لیت از قوله مخیر که ناطق بتساوی طرفین است و قوله
ومن عن ولدن وقط و قد معطوف است بر قوله لیت یعنی لحوق نون وقایه مختار است درین حروف
برای محافظت بر سکون بنائی که لازم و اصل در بناست با وجودیکه قلیل الحروف اند یعنی بلحوق نون مذکور
ثقل لفظ نیز لازم نمی آید فلا محذور فی اللحوق و باید دانست که قد و قط بمعنی حسب است اگر گفته شود چرا نون
وقایه در الی و علی و لدی نمی آید برای محافظت بر سکون بنائی جواب میگوییم ضابطه اینست که چون ماقبل
یای متکلم الف یا واو ساکن یا یای ساکن باشد باید متکلم را حرکت بفتح میدهند و ماقبل او را بر حال خود باقی
دارند فتای درعای کذا فی شرح الرضی اگر گفته شود پس میباید که در دعا یدعو و یرمی نون وقایه نیز بیارند
زیرا که ماقبل یای متکلم الف و واو ساکن و یای ساکن است جواب میگوییم امثال این افعال محمول اند
بر فعل صحیح اصل است جواب دوم وجوب لحوق نون وقایه درین افعال برای محافظت کسرت تقدیریست
و غرض از الحاق نون وقایه این است که آخر فعل را از کسرت نگاه دارد برابر است و آن کسرت لفظی بود
تقدیری کما مر فافهم و عکسها یعنی عکس مجبت لعل است یعنی در فعل ترک نون وقایه مختار است از جهت
ثقل تضعیف و کثرت حروف و یتوسط بین المبتدا و الخبر و ظاهر است که قوله یتوسط درینجا بمعنی
نفع است و الاستدراک که قوله بین لازم می آید و جائز است که یتوسط بر حال خود بود و قوله بین تاکید باشد

قبل العوامل وبعده یعنی قبل دخول عوامل لفظی مثل زید هو القائم یا بعد دخول عوامل لفظی کنت انت الرقیب اگر گفته شود مبتدا و خبر بعد دخول عوامل لفظی مبتدا و خبر نمی ماند پس چگونه صحیح است قوله ویتوسط بین المبتداء والخبر جواب میگوییم مراد از ابتدا و خبر ما کان علی هذه الصفة است برابر است که فی بدین صفت باقی بود یا نه وقوله ویتوسط بین المبتداء والخبر از باب عموم مجاز است نه جمع بین الحقیقة والمجاز که ممنوع است وعموم مجاز دو معنی دارد یکی آنکه از لفظ معنی غیر موضوع اراده نمایند که شامل بود بمعنی حقیقی ومجازی کما فیما نحن فیه واین جائز است بالاتفاق و دوم آنکه از لفظ معنی غیر موضوع له اراده کنند باین حیثیت که بجمیع افراد خود شامل باشد و فردی از افراد معنی حقیقی در و نبود و جواز این عموم مجاز مختلف فیه است وتفصیل هذه المقدمات فی علم الاصول فافهم واحفظ جواب دوم مراد از ابتدا جزء اول و مراد از خبر جزء ثانی است از جمله اسمیه فلا محذور وقوله صیغة مرفوع فاعل قوله یتوسط است اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح ضمیر مرفوع جواب میگوییم از آنکه درین کلمه اختلاف است نزدیک بعضی حرف است ونزدیک بعضی اسم پس مصنف رح او را بصیغه تعبیر کرد تا بمذهبین شامل باشد اگر گفته شود چرا فصل نمی آرند بصیغه منصوب یا مجرور جواب میگوییم صیغه مرفوع برای تناسب طرفین مبتدا و خبر قوله منفصل صفت مرفوع است چنانچه قوله مطابق صفت بعد صفت است یعنی متوسط شود صیغه آن مرفوع که منفصل بود ومطابق باشد للمبتداء در افراد وتثنیه وجمع وتذکیر وتانیث وتکلم وخطاب وغیبت مثل زید هو القائم والزیدان هما القائمان والزیدون هم القائمون وهندی القائمة وهندان هما القائمتان وهندون هن القائمات اگر گفته شود باین چنین صیغه مرفوع چرا فصل می آرند جواب میگوییم هرگاه صیغه مرفوع مشاکل بود مبتدا را در مرفوعیت ومرادف مبتدا بود ومبتدا چون ضمیر بود انفصال او واجب است کما مر پس واجب است که مشاکل ومرادف او نیز منفصل ومطابق او باشد در امور مذکوره ویسمی فصلا یعنی نامیده میشود این صیغه فصل نزدیک بصریون وعماد نزدیک کوفیون اما فصل از آن گویند که درمیان خبر ولغت [illegible] فرق میکند کما سیجی وعماد از آن گویند که ما بعد خود را از خبریه ساقط نمیکند چنانچه ستون عمارت را از افتادن باز دارد قوله لیفصل بین کونه نعتا وخبرا متعلق است بقوله یتوسط یعنی غرض از

توسیط صیغهٔ مذکوره میان مبتدا و خبر این ست که آن صیغهٔ فرق کند میان بودن آن خبر نعت و
خبر یعنی اگر آن صیغهٔ فصل را نیارند سامع را معلوم نشود که این کلمه که در محل خبر واقعست یا خبر مبتدا است
و کلام تام و یا خبر است یا نعت مبتدا است و کلام ناقص و بیخبر است چنانچه اگر در مثل زید هو المنطلق
هو نیارند معلوم نخواهد شد که المنطلق خبر زید است یا صفت زید و خبر محذوف و منتظر فیه است و چون
میان زید و منطلق فصل بصیغهٔ هو آمد قطعاً معلوم خواهد شد که منطلق خبر است صفت نیست اگر گفته شود
بعد وقوع فصل چرا التباس بصفت مرتفع میشود جواب گفته اند ازانکه منطلق در مثال مذکور اگر صفت
زید بود جائز نیست زیراکه میان صفت و موصوف فصل ممتنع است و نیز نمی تواند که صفت هو بود
ازانکه الضمیر لا یوصف ولا یوصف به واقعست و فیه ما فیه اگر گفته شود در مثل کنت انت الرقیب و کان
زید هو القائم احتیاج نیست بسوی فصل ازانکه ضمیر موصوف نمی شود پس رقیب نمی تواند که صفت ضمیر
متصل باشد پس در مثال اول احتمال التباس خبر بصفت نیست و همچنین التباس در مثال ثانی معدوم
است ازانکه اختلاف اعراب قرینه است بر تعیین خبر جواب میگوییم آوردن ضمیر فصل در صورت
عدم التباس برای حمل بر صورت التباس است طرداً للباب **و شرطه** یعنی شرط فصل بصیغهٔ مذکوره
اینست که **ان یکون الخبر معرفة** زیراکه غرض از فصل احتراز از التباس خبر بصفت است و
این التباس متصور نیست مگر وقتی که خبر معرفت باشد زیراکه مبتدا معرفت میشود و در میان صفت
و موصوف مطابقت واجب است پس خبر نکره بصیغهٔ مبتدا بصفت ملتبس نمیتواند شد تا برای
دفع التباس او بصفت بصیغهٔ فصل احتیاج افتد اگر گفته شود واجب انیست که تعریف خبر مشروط نشود
زیراکه مبتدا چون نکره بود و خبر هم نکره باشد التباس خبر بصفت درین وقت خواهد بود جواب میگوییم
در مبتدا و خبری که نکره بودند ضمیر فصل نمی آرند ازانکه ضمیر فصل فائده تاکید میدهد زیراکه زید هو القائم
در معنی زید نفسه القائم است و نکره را تاکید نمی آرند پس دفع التباس خبر بصفت در انجا بطریق فصل
ممکن نیست مگر بطریق آخر و لتفصیله مقام آخر و نیز کثیر الوقوع تعریف مبتدا است و وقوع هر دو نکره
قلیل الوقوع است فلا اعتداد بشانه حتی یعالج لالتباسه فتامل و بایدانست که شرط فصل مذکور همین
است یعنی خبر با معرفه بود **او افعل من کذا** یعنی یا خبر افعل تفصیل بود که بکلمهٔ من مستعمل باشد ازانکه این
اگر احتمال التباس بصفت ندارد ازانکه نکره است صفت معرفه نخواهد شد لیکن این خبر ملحق بمعرفه و مشابه است

بمعرفه است و در خبر معرفه فصل می آرند پس برای رعایت مشابهت در خبر مذکور نیز فصل آوردند ولحوق و
مشابهت اسم تفضیل که بکلمه من مستعمل بود بمعرفت ازین جهت ست که چنانچه بر معرفت دخول لام تعریف ممتنع
است همچنین دخول لام تعریف بر اسم تفضیل مذکور ممتنع است اگر گفته شود از مصنف رح او افعل من کذا اورده
میفرمود آن اسم تفضیل که مضاف بود نیز داخل میشد از انکه این اسم تفضیل نیز ملحق و مشابه بمعرفت است
در امتناع دخول لام تعریف جواب میگوئیم برای ادخال اسم تفضیل که مضاف بود عبارت مذکوره احتیاج
نیست زیراکه اسم تفضیل بسوی نکره مضاف نمی شود بدلیل استعمال قال زید افضل رجل بل افضل عمر مثلا
پس مضاف نمیشود مگر بسوی معرفه و آنکه مضاف بسوی معرفه بود معرفة میشود پس اسم تفضیل داخل در خبر
معرفه است فقال مثل کان زید هو افضل من عمر اگر گفته شود چرا ذکر کرد مصنف رح مثال خبری که
که افعل من کذا بعد دخول عامل است و چرا ذکر نکرد مثال خبری که معرفه بود و قبل دخول عامل باشد با وجود یکه احتیاج
نیست مگر در خبری که معرفه بود و قبل دخول عامل باشد کما عرفت جواب میگوئیم اختیار مثالی که در و التباس
نیست ازین جهت است که تا فصل در صورت التباس بطریق الاولیة ثابت شود جواب دوم خبری که معرفه بود
و قبل دخول عامل باشد **ولا موضع له عند الخلیل** یعنی در ان فصل اختلاف ست نزدیک خلیل
او را محل از اعراب نیست زیراکه آن فصل نزدیک او حرف ست بصورت ضمیر و نزدیک بعضی اسم مبنی است
مقتضی اعراب در و مفقود است و او نه عامل ست و نه معمول و لیکن این مذهب ضعیف است زیراکه برین
مذهب تعویت اسم لازم می آید ولهذا خلیل بحرفیته او قائل شده از انکه حرف را محل از اعراب نمیباشد
و بعضی حروف نه عامل اند و نه معمول والفاء اسم البعد ست فافهم وقوله عند الخلیل متعلق ست بقوله
یعنی لا موضع کاین له عند الخلیل **وبعض العرب یجعله** یعنی بعضی عرب آن فصل را مبتدا میگردانند
و ما بعده خبره اگر گفته شود عرب مبتدا و خبر نمیدانند پس چگونه صحیح ست وقوله وبعض العرب یجعله مبتدا
الخ جواب میگوئیم مراد اینست که بعضی عرب فصل مذکور و ما بعد او را باین طریق استعمال میکنند که
نحاة بر فصل با مبتدائیه حکم میکنند و بر ما بعد او بخبریة چنانچه ما بعد فصل را مرفوع میخوانند در صورتیکه
مستحق رفع نبود مثل کنت انت الرقیب و علمت زیدا هو المنطلق برفع حکم رقیب و منطلق پس ظاهر است
که نحوی درین وقت با مبتدائیه ضمیر و خبریه رقیب و منطلق حکم خواهد کرد و باید دانست که قوله بعض العرب
مبتدا ست و قوله یجعله جمله فعلیه خبر ست و ضمیر مفعول اول جعل ست و مبتدا مفعول ثانی او ست

وقوله ما بعده معطوف است بر مفعول اول وقوله خبره معطوف است بر مفعول ثانی بحرف عاطف
واحد وعطف دو اسم بر دو مفعول عامل واحد بعاطف واحد بالاتفاق جائز نیست واحتمال دارد که قوله
ما بعده مبتدا باشد وقوله خبره خبر او بود وجمله اسمیه حال باشد از مفعول اول ودر بعضی نسخه قوله ما بعده
خبره بغیر عاطف بنظر آمده وظاهر است که قوله ما بعده درین وقت سوای آنکه جمله اسمیه حالیه بود احتمال
ندارد هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان ضمیر فصل شروع کرد در بیان ضمیر شان وضمیر قصه
پس گفت ویتقدم قبل الجملة اگر گفته شود معنی قبل را قوله یتقدم ادا میکند پس ذکر قبل بعد یتقدم
مستدرک است جواب میگوییم تقدم عبارت است از وقوع شی قبل شئ واینجا از معنی قبلیه
مجرد است بقرینه قبل چنانچه اسری در قوله تعالی اسری بعبده لیلا از لیل مجرد است بقرینه لیلا و
تجرید از محسنات معنویه است جواب دوم تقدم عام است که بفصل بود یا بلا فصل ومراد مصنف رح
از قبل تقدم بلا فصل است تمیز ضمیر را بجمله معترضه فلا استدراک جواب سوم در قوله یتقدم معنی یقع
تضمین کرده اند ومقدم واقع شدن ضمیر بدون سبق مرجع عام بود که قبل جمله بود یا قبل مفرد پس ازینجهت
مقید کرد مصنف رح وقوع آن ضمیر را بقوله قبل الجملة یعنی یقع قبل هذا الجنس من الکلام ضابطه تضمین در
شرح قوله المعتوره علیه مفصل مذکور شد جواب چهارم قبل درینجا تاکید تقدم است اگر گفته شود تاکید جهتی
آرند که سامع را وهم وتردد بود واینجا سامع را در تقدم ضمیر چه تردد و وهم است جواب میگوییم چون سامع
از تعریف ضمیر معلوم کرده است که ضمیر غائب را از سبق مرجع ناچار است پس بتقدیم ضمیر غائب بر مرجع
انکار دارد ودر قبول آن متردد ومتفکر است وخیال آن دارد که مراد از تقدم ظاهرا معنی مجازی است وحقیقی
وباید دانست که مراد از جمله والاسمیه عام است که اسمیه بود یا فعلیه لیکن مخفی نماند که آن جمله یا اسمیه میباشد
مگر وقتیکه یکی از نواسخ بر و داخل شود پس درین وقت جائز است که فعلیه بود مثل انه یضرب زید وقوله تعالی
فانها لا تعمی الابصار وقوله ضمیر غائب فاعل قوله یتقدم است یعنی مقدم میشود بر جمله ضمیر مفرد مذکر غائب
یسمی ضمیر الشان نامیده میشود این ضمیر را ضمیر شان ومقدم میشود بر جمله ضمیر مفرد مؤنث غائب
ونامیده میشود این ضمیر را ضمیر القصة وباید دانست که ضمیر غائب مذکور خواه مذکر بود یا مؤنث راجع
نشود بسوی جمله متاخره پس اگر ضمیر مذکر است آن جمله را شان اعتبار میکنند برای رعایت مطابقت
ضمیر مذکور را درین وقت بسوی شان راجع میگردانند ولهذا آن ضمیر را ضمیر شان میگویند واگر ضمیر

ان جمله را قصه اعتبار مینمایند برای مطابقت و ضمیر مذکور درین وقت راجع میسازند بسوے قصه ولهذا آن ضمیر را ضمیر قصه می نامند و چون ضمیر مذکور راجع میشود بسوی شان و قصه که مفرد و غائب اند آن ضمیر را هم ازین جهت ضمیر مفرد غائب می آرند بخلاف ضمیر فصل که عبارت از مبتدا است ولهذا در افراد و تثنیه و سائر امور ببینند امطابق مبتدا باشند و تمام وجه بالله ایشان که چون مسند الیه در جمله متاخره مذکور بود اولی اینست که ضمیر مذکور را مذکر آرند مثل قوله تعالی قل هو الله احد و اگر مؤنث باشد ضمیر مذکور را مؤنث آرند مثل قوله تعالی فانها لا تعمی الابصار و فی الصحاح الشان والامر **قوله یفسر** صفت بعد صفت ضمیر غائب است یعنی تفسیر کرده میشود ضمیر غائب را بسبب آن که مبهم ست **بالجمله بعده** یعنی تفسیر کرده میشود بجمله که واقع است بعد ضمیر مذکور و باید دانست که قوله یفسر بالجمله بعده با اجمال و تفصیل است از انکه قوله یفسر مجمل بود زیرا که ازینجا معلوم میشود که تفسیر کرده میشود و ضمیر مذکور را بنوعی از کلام ولیکن آن معلوم نسبت که کدام ست پس هرگاه که بالجمله بعده گفت معلوم شد که تفسیر کرده میشود آن ضمیر غائب مذکور را باین قسم و باین نوع از کلام و الی هذا اشار قدس سره السامی بقوله ای بهذه الحصه من الجنس المذکور انتهی و قوله یسمی ضمیر الشان والقصه جمله معترضه ست برای افاده تسمیه و او را درین قاعده هیچ دخل نیست زیرا که قاعده یعنی تقدم ضمیر غائب بر جمله که او را مفسر بود بهر حال ثابت و راسخ است برابر است که آن ضمیر را بضمیر شان و قصه نامند یا نی و نیز اگر تسمیه مذکوره را در ضابطه مسطوره دخل بود است در اک قوله تفسیر بالجمله بعده لازم می آید لان ضمیر الشان والقصه لا یفسر الا بالجمله بعده لازم می آید لان ضمیر الشان قوله یفسر بالجمله بعده مستدرک فتامل اگر گفته شود اگر قوله یسمی ضمیر الشان والقصه جمله معترضه بود ضابطه مذکوره منتقض میشود بقولنا الشان هو زید قائم زیرا که ضمیر هو که ضمیر غائب ست ضابطه مذکور صادق می آید از انکه مقدم شده ست بر جمله زید قائم که مفسر او ست زیرا که ضمیر مذکور هر چندی که بسوی شان راجع است اما از ابهام خود بالکلیه خارج نشده است و ابهام او زائل نمیشود مگر بجمله زید قائم **جواب میگوئیم** مراد از تقدم ضمیر قبل جمله اینست که بر جمله مقدم شود بدون سبق مرجع و ضمیر در مثل الشان هو زید قائم اگرچه مقدم است بر جمله لیکن بدون سبق مرجع نیست بلکه مرجع او مقدم ست اگر گفته شود در تقدیم ضمیر بر جمله بدون سبق مرجع چه فائده ست **جواب میگوئیم** تفصیل ست که بعد اجمال که مفید تعظیم و اجلال قصه ست در ذهن سامع کما بین فی علم المعانی اگر گفته شود لا نسلم که تفسیر کرده نمیشود ضمیر شان و ضمیر قصه را بجمله از انکه ضمیر مذکور را بمفرد نیز تفسیر میکنند مثل قوله تعالی وهو محرم علیکم اخراجهم و قوله تعالے

انه معیبها ما اصابکم جواب میگوییم قوله تعالی محرم علیکم اخراجهم مفرد نیست بلکه جمله است زیرا که قوله تعالی
اخراجهم مبتدا موخر است ومحرم خبر مقدم است وضمیر راجع است بسوی اخراج واضمار قبل ذکر لفظا لازم
می آید نه رتبة وهو جایز بالاتفاق وهمچنین کلمه ما موصوله با صله خود در قوله تعالی ما اصابکم مبتدا است
وقوله تعالی معیبها خبر مقدم است **ویکون** یعنی میباشد ضمیر غائب مذکور که مسمی است بضمیر شان وضمیر قصه
است **منفصلا ومتصلا** ومتصل عام است که **مستترا وبارزا** یعنی ضمیر مستکن بود یا ضمیر بارز وقوله
علی حسب العوامل متعلق است بقوله یکون یعنی اگر عامل ضمیر مذکور قابل اتصال ضمیر نیست چنانچه
عامل معنوی باشد پس درین وقت منفصل خواهد آمد که اتصال متعذر است کما مر مثل **هو زید قائم**
واگر عامل او قابل اتصال ضمیر است یعنی عامل لفظیست پس اگر قابل استتار ضمیر است مستتر خواهد شد
مثل **وکان زید قائم** واگر قابل استتار ضمیر نیست بارز خواهد بود مثل **وانه زید قائم وحذفه**
یعنی حذف ضمیر غائب مذکور از لفظ درحالتیکه منصوبا در آن حالیکه منصوب بود **ضعیف**
است وحذف آن نسیا منسیا باطل [illegible] در کلام [illegible] اگر گفته شود [illegible] قرینه است
بر اینکه مراد از حذف درینجا حذف از لفظ است فقط جواب میگوییم ضمیر مذکور نمیباشد مگر مسند الیه
پس مسند الیه بودن او قرینه است بر حذف خاص از آنکه حذف مسند الیه نسیا منسیا در کلام عرب
نیامده ونیز بخلاف مقتضی عقل است کما لا یخفی علی من له طبع سلیم وعقل مستقیم اگر گفته شود ضعف را دلالت
بر جواز وکراهت است وعدم [illegible] ضمیر مذکور جایز است [illegible] اولی است جواب
میگوییم جواز آن ازین جهت است که ضمیر مذکور بصورت فضلات است وحذف فضلات جایز است
واز اینجا وجه تقلید حذف [illegible] کراهت وضعف حذف مذکور ازین سبب است
که حذف مذکور حذف ضمیر است که مقصود [illegible] ظاهر [illegible] از آنکه جمله که بعد ضمیر مذکور
واقع میشود کلام مستقل است [illegible] بسوی آن محذوف راجع باشد [illegible] لیکن قرینه
خفیه است چون [illegible] دو وجه [illegible] که قرینه است بر حذف مثل قوله علیه الصلوة والسلام ان اشد الناس
عذابا یوم القیمة المصورون وقرینه خفیه بخصوص نیست محذوف نیز موجود است وآن جواز حذف اسم حروف
مشبه بالفعل است وقتیکه ضمیر شان باشد وخفاء قرینه ازین جهت است که در صورت رفع خبر این احتمال
وارد که جمله در تاویل مفرد شده اسم حروف مشبه بالفعل باشد [illegible] بود فا قول ان [illegible]

فی تقدیر ان ہذہ القضیۃ مطابقۃ الواقع وحذف ضمیر مذکور باوجود ضعف دریں شعر واقعست سا ان
من یدخل الکنیسۃ یوماً ٭ یلق فیہا جاذراً وظباءً ٭ یعنی تحقیق شان اینست کہ ہر شخصی کہ داخل شود کنیسہ را
در روز ملاقی شود آن شخص دران روز گور خران و آہوان را یعنی زنان خوش شکل و آہو چشم را و معبد نصاری را کنیسہ
گویند و جاذر جمع جوذر است یعنی بچہ بقر وحشی کہ گور خر باشد و کلمۂ آن کہ از حروف مشبہ بالفعل ست ضمیر شان
مقدر عامل ست لانہ لولم یقدر بل عمل فی من ابطلت صدارتہ فلزم التقدیر فافہم ویدخل با معمولات خود
فعل شرط ست ویلق با معمولات خود جزاء شرط ست وہر دو باسم شرط مجزوم اند وحذف ضمیر مذکور وقتیکہ
منصوب بود ضعیف ست در جمیع اوقات الا مع ان یعنی مگر با آن مفتوحہ کہ از حروف مشبہ بالفعل ست
او اخففت وقتی کہ تخفیف کردہ شود فانہ لازم پس بدرستی کہ حذف مذکور درین وقت ضعیف نیست
بلکہ لازم ست مثل قولہ تعالی وآخر دعواہم ان الحمد للہ رب العالمین اگر گفتہ شود چرا لازم ست حذف ضمیر مذکور
با ان مفتوحہ وقتیکہ تخفیف کردہ شود جواب میگوییم ازانکہ ان وان را بسبب ثقالہ در کلام عرب تخفیف
میکنند وچون نحاۃ بعد تخفیف در کلام عرب استقرا کردند وتفحص نمودند ان مکسورہ مخففہ را در ملفوظ عامل
یافتند مثل قولہ تعالی ان کلا لما لیوفینہم وآن مفتوحہ مخففہ را در ملفوظ عامل نیافتند باوجودیکہ لائق باعمال ان
مفتوحہ است ازانکہ مشابہت او بفعل از مکسورہ اقوی است پس برای دفع ترجیح مرجوح بر راجح وضعیف
بر قوی عمل آن مفتوحہ مخففہ را در ضمیر شان وضمیر قصہ مقدر کردند ولازم نمودند واظہار ضمیر مذکور را جائز
نداشتند تا تخفیف کہ مطلب بلند ومقصد ارجمند ست فوت نشود اگر گفتہ شود ہنوز زیادتی مذکورہ بر
مفتوحہ باقیست ازانکہ مکسورہ در ملفوظ عامل ست ومفتوحہ در مقدر وظاہر ست کہ ملفوظ از مقدر اقوی است
جواب میگوییم مکسورہ اگرچہ در ملفوظ عامل ست لیکن عمل او جائز ست نہ لازم ازانکہ ابطال عمل او نیز
جائز ست ومفتوحہ اگرچہ در مقدر عامل ست لیکن عمل او واجب ولازم ست پس لزوم جائز نقصان است
فلا محذور اگر گفتہ شود چرا مشابہ مفتوحہ بفعل از مشابہت مکسورہ اقوی ست جواب میگوییم آن مفتوحہ
بر وزن ذبّ ومدّ ست بخلاف آن مکسورہ اگر گفتہ شود آن مکسورہ نیز بر وزن فرّ ست کہ صیغہ امر حاضر معروف
از فرّ یفرّ جواب میگوییم ما کلمہ را فرد اصل مکسور نیست ولا اعتبار للعارض فافہم ہرگاہ کہ فارغ شد
مصنف رح از بیان مضمرات شروع کرد در بیان اسماء اشارہ پس گفت اسماء الاشارۃ یعنی آن اسماء
اشارہ کہ معدود اند از مبنیات در اصطلاح نحاۃ ما وضع لمشار الیہ یعنی اسما اند کہ موضوع است ہر واحد

ازان اسما برای معنی که اشارت کرده شده است بسوی آن معنی و بر اصحاب فطرت و دانائی ظاهر و هویدا است که ازینجا مندفع شد اعتراض مشهور و تقریر اعتراض اینست که مراد از موصول اسم است یا اسماء بر تقدیر اول فساد حمل ظاهر است و بر تقدیر ثانی صله بی عائد میشود و اگر گوئیم که ضمیر مذکور راجع است بسوی اسما و افراد ضمیر بنظر لفظ موصول است پس لازم می آید که تمام اسماء اشاره مجموع من حیث المجموع موضوع بوند برای معنی مشار الیه پس می باید که در وقت اشارت بسوی معنی واحد تمام اسماء اشاره را ذکر کرده شود و لیس کذلک و تقریر جواب ظاهر است و جواب الهامی اینست که اضافت اسماء بسوی اشاره جنسی است پس مراد از موصول اسم است نه اسما و غرض از صیغهٔ جمع تنبیه است بر کثرت اسماء اشارت پس اندفاع اعتراض مذکور درین وقت در کمال آسانی است کما لا یخفی و سوال کرده اند که تعریف مذکور مانع نیست ازانکه صادق می آید بر ضمائر ملک بر جمیع اسماء ظاهر ازانکه هر واحد از ضمیر متکلم و مخاطب و غائب موضوع است برای معنی مشار الیه و اسم و اسم ظاهر اگر نکره است اشاره میکند بسوی هر فرد از افراد جنس و اگر معرفه است اشاره میکند و احد معین یا ماهیت معینه یا جمیع افراد و جواب اینست که مراد از اشاره درین مقام اشاره حسی است که بجوارح و اعضا بود ازانکه متبادر از اشارهٔ مطلق اشاره حسی است و لیکن برین تقدیر اعتراض بعدم جامعیت تعریف مذکور وارد می شود زیرا که کلمهٔ ذا که در قوله تعالی ذالکم الله ربکم از اسماء اشارت است اشاره میکند بسوی الله تعالی بغیر اشارهٔ حسی زیرا که اشارهٔ حسی موقوف است بر آنکه مشار الیه محسوس بود و تعالی الله عن ذلک علوا کبیرا و جواب اینست که اشارت کلمهٔ ذا بسوی باری تعالی بر سبیل مجاز است به تنزیل غیر محسوس منزل محسوس و التفصیل فی علم المعانی اگر گفته شود اسماء اشاره را چرا مبنی کردند جواب میگوئیم از جهت مشابهت بحروف در احتیاج بسوی مشار الیه

وهی ذا للمذکر اگر گفته شود ضمیر هی راجع است بسوی اسماء اشاره نکیف یصح حمل ذا علی هی جواب میگوئیم هی مبتدا است محذوف الخبر یعنی هی ثلثة عشر اسما احدها ذا الذی للمذکر او حال کونه للمذکر وقس علیه البواقی و جائز است که قوله ذا مبتدا و قوله للمذکر خبر بود و جواب دوم هی مبتدا است و ذا با معطوفات خود خبر است پس درینجا عطف مقدم است بر ربط و هذا الجواب لبعده عن التکلفات اولی من الاول کما لا یخفی ولمثناه ذان وذین یعنی از اسماء اشارهٔ ذان است در حال رفع و ذین است در حال نصب و جر دران حالیکه هر دو برای تثنیه مذکراند و قوله ذان و ذین معطوف است بر قوله ذا و قوله

لمثناة حال ست وسائر وجوه ترکیب که در قوله ذا للذکر ذکر شدند درین هم جاری اند فتامل وتقدیم قوله لمثناة ازینجهت است که تا ضمیر بمرجع خود قریب باشد وهمین وجه ست در تقدیم قوله لمثناة وقوله بجمعها که در قوله لمثناة تان وتین ولجمعها اولاء واقعست وباید دانست که در بعضی لغات ذان در جمیع احوال آمده است مثل قوله تعالی ان هذان لساحران ازانکه هذان اسم آن ست ولساحران خبر است وهذا احد وجوه الترکیب فاحفظ ووجه دوم اینست که آن مخففست بمعنی نعم وهذان مبتدا ولساحران خبر است واین وجه منظور فیه ست ازانکه لام ابتدا بر خبر مبتدا داخل نمی شود وجواب این ظاهر است ازانکه عدم دخول مطلقا ممنوع نیست آری دخول مذکور بر سبیل قلت وندرت در کلام عرب واقعست فلا باس ووجه سوم اینست که ضمیر شان محذوفست وهذان لساحران جمله مفسره ست واین وجه نیز خالی از اعتراض نیست ازانکه حذف ضمیر شان با آن مکسوره قلیل الوقوع وضعیف است ومخفی نماند که در کلمه ذا اختلافست مذهب منصور اینست که اسم بر اسه ست ازانکه مبنی ست ونزدیک بعضے ذا در اصل ذوو بود بدو واو یک واو دوم را حذف کردند بخلاف قیاس وواو اول را از جهت تحرک وانفتاح ماقبل بالف بدل کردند ذا شد وبرین تقدیر اعتراض کرده اند که لانسلم که ذا در اصل ذوو باشد ازانکه اگر اصل او ذوو بودی تثنیه او ذووان بدو واو آمدی چون عصوان در تثنیۂ عصا وجواب این ست که در تثنیه اسم متمکن وغیر متمکن فرق است فلا یقاس احدهما علی الآخر ونزدیک بعضی ذا در اصل ذیی بود بدو یا یاے اخیر را حذف کردند برخلاف قیاس ویای اول را از جهت تحرک وانفتاح ماقبل بالف بدل کردند ذا شد وبرین تقدیر نیز همان اعتراض وهمان جوابست فافهم **وللمؤنث تا** یعنی از اسماء اشارت تا ست دران حالیکه برای واحد مؤنث است واین اصل لغات واحد مؤنث است بدلیل آنکه تثنیه ازهمین ماده می آید نه از مواد دیگر لغات پس گویا که واحد مؤنث همین ست اگر گفته شود چرا مقدم کرد مصنف رح قوله للمؤنث را بر قوله تا جواب میگوییم تا ضمیر بمرجع خود قریب باشد ازانکه لام در قوله للمؤنث عوض مضاف الیه ست وتقدیر کلام این ست که والمؤنث تا فتامل وقوله **وذی** معطوفست بر قوله تا ونزدیک بعضی همین اصل لغات واحد مؤنث است بدلیل آنکه اصل اینست که صیغۂ مؤنث چون صیغه مذکر میباشد باندک تفاوت مثل ضارب وضاربت وامرء وامرأت وانیمعنی یافته نمیشود واز لغات واحد مؤنث مگر در کلمه ذی ازانکه مشارک ست بصیغۂ

مذکر که آن ذا است ولیکن میگوئیم که این اصل در اسماء متمکن است نه غیر متمکن و نزدیک بعضی هر دو اصل اند ولهذا این هر دو را بر سائر لغات مقدم کرد و قوله و تی معطوف است بر قوله ذی در اصل تا بود الف را بیا بدل کردند تی شد و قوله و ته معطوف است بر قوله تی در اصل تا بود الف را بهاء هوز بدل کردند ته شد و ذه در اصل ذی بود یا را بهاء هوز بدل کردند ذه شد و تهی و ذهی بالحاق یا بهاء هوز نیز آمده

ولمثناة یعنی برای تثنیه مؤنث تان است در حالت رفع و تین است در حالت نصب و جر و ترکیب این قول را بر ترکیب قوله وذا للمذکر قیاس باید کرد و از جمله لغات واحد مؤنث کلمه تا را تثنیه ازین جهت میکنند که کثیر الاستعمال و اشهر لغات است و مخفی نماند که بسبب اختلاف آخر ذان و ذین و تان و تین بحسب اختلاف عوامل بعضی نحاة وهم کرده اند که این کلمات معرب اند ولیکن اتفاق جمهور بر بنای این کلمات است از آنکه علت بنا که مشابهت بحرف است درین کلمات موجود است و وضع این کلمات بر صورت معرب اتفاقی است نه بقصد اعراب فتأمل

وجمعهما اولاء مدا وقصرا یعنی از اسماء اشارت اولاء است در آن حالیکه برای جمع مذکر و جمع مؤنث است برابر است که ممدود بود یا مقصور و وقتی که مقصور بود بیا نوشته میشود از آنکه الف مجهول الاصل را بیا می نویسند و بعد همزه واو ازین جهت می نویسند که تا بالی که از حروف جاره است ملتبس نشود ویلحقها حرف التنبیه یعنی لاحق میشود باسماء اشاره حرف تثنیه و مراد از حرف تنبیه درینجا ها ص کلمه ها است از جهت آنکه اختصار دروست بخلاف سائر حروف تنبیه کما لایخفی و یلحقها نگفت با وجودی که مختصر و صریح الدلالت بر حرف خاص بود از آنکه تا وهم نشود که مراد ها ضمیر است اگر گفته شود لحوق مختص بآخر است چنانچه دخول مختص باول است باول و حرف تنبیه در اول اسم اشاره داخل میشود نه در آخر فلا بد ان یقول ویدخلها جواب میگوئیم لانسلم که لحوق مختص بآخر است بلکه لحوق بمعنی اتصال است برابر است که در اول بود یا در آخر ولیکن لحوق تقاضا میکند اعتبار اصل و ملحق به را اولا بخلاف دخول پس قول مذکور این معنی دارد که یدخل علی اوائلها حرف التنبیه علی سبیل اللحوق والعروض بعد اعتبار اصالتها فافهم و در اختیار لحوق که دلالت میکند بر عروض لاحق و اصالة ملحق به رد بعض نحاة است که نزدیک ایشان حرف حرف تنبیه جزء اسم اشارت است ولیکن مذهب جمهور نحاة اینست که حرف تنبیه عارض و طاری است برای تنبیه مخاطب بر مشار الیه قبل تلفظ باسم اشاره

چنانچہ ہاء تنبیہ را برای تنبیہ بر نسبت اسنادی می آرند فیقال ہا زید قائم وہا آن زید قائم و وقتیکہ حرف تثنیہ
را با اسماء اشارت لاحق میکنند میگویند ہذا و ہذان وہاتا وہاتان وہولاء و متصل بہا یعنی متصل میشود با اخر
اسماء اشارہ حرف الخطاب یعنی کاف خطاب برای تنبیہ بر احوال مخاطب از افراد و تثنیہ و جمع
تذکیر و تانیث اگر گفتہ شود کاف خطاب اسم ست نہ حرف پس چرا حروف الخطاب گفت جواب میگوییم
آن کاف کہ متصل میشود با اسماء اشارت حرف ست بدلیل آنکہ اگر اسم بودی وقوع اسم ظاہر موقع او ممتنع
نشدی کما یقال فی ضربتک و مررت بک ضربت زیدا و مررت بزید و وقوع اسم ظاہر موقع آن کاف
ممتنع است پس معلوم شد کہ حرف ست نہ اسم اگر گفتہ شود امتناع وقوع مذکور مستلزم حرفیہ نیست
زیرا کہ ضمیر مستتر در افعل و لا یفعل بالاتفاق اسم ہست و وقوع اسم ظاہر موقع او ممتنع است از آنکہ استتار
فاعل درو لازم است جواب میگوییم مراد اینست کہ امتناع وقوع مذکور مستلزم حرفیہ ست اگر دلیل اسمیہ
درانجا مفقود بود و در ضمیر مستتر اگرچہ امتناع وقوع مذکور موجود است ولیکن دلیل اسمیت کہ آن مسند الیہ
بودن ضمیر مذکور ست کہ از اعظم خواص اسم ہست نیز درو موجود ہست ولیکن اولی در وجہ حرفیہ کاف مذکور اینست
کہ ہیچ اسمی از اسماء خالی از محل اعراب نمی باشد و چون کاف مذکور را ہرگز محل از اعراب نیست پس
معلوم شد کہ حرف ست نہ اسم وہی خمسۃ یعنی حروف خطاب پنج حرف اند اگر قیاس تقاضا میکند کہ
شش باشند سہ برای خطاب مذکر و سہ برای خطاب مؤنث لیکن چون صیغہ تثنیہ مشترک شد ازین جہت پنج
ماندہ ک کما کما کن و قولہ فی خمسۃ صیغہ خمسۃ ہست یعنی حروف پنج اند کہ مضروب اند در پنج
انواع اسماء اشارہ یعنی مفرد مذکر و مفرد مؤنث و تثنیہ مذکر و تثنیہ مؤنث و جمع مؤنث و این انواع اگرچہ
شش اند لیکن باشتراک صیغہ جمع مذکر و مؤنث راجع اند بسوی پنج نوع و مراد از خمسہ پنج انواع
ازین جہت میداریم کہ لغات واحد تا شش میرسند پس بایدکہ جمیع افراد اسماء اشارہ چہ قدر خواہد شد
چنانچہ حضرت قدس سرہ السامی فرمودہ اند و انما قلنا من انواع اسماء الاشارہ لان افراد المفرد المؤنث
ترتقی الی ستۃ انتہی و بعضی اعتراض کردہ اند کہ افراد مفرد مؤنث ہفت اند نہ شش و جواب اینست
کہ مراد حضرت قدس سرہ السامی اینست کہ لان افراد المفرد المؤنث ترتقی ما ینفصل بحرف الخطاب بلا
خلاف منہا الی ستۃ فافہم و در اتصال کاف بکلمہ ذی اختلاف ست و فاء در قولہ فیکون فاء فصیحہ ست
یعنی اذا ضربت الخمسۃ فیکون حاصل الضرب خمسۃ و عشرین و قولہ وہی راجع است

بسوی خمسه و عشرین ذاک الی ذاکن یعنی ذاک ذاکما ذاکم ذاک ذاکما ذاکن و ذاک وقتی گویند
که اشاره بسوی واحد مذکر بود و مخاطب نیز واحد مذکر باشد و ذاکما آن وقت گویند که مشار الیه واحد
مذکر بود و خطاب بسوی دو مذکر باشد و قس علیه البواقی و ذانک و ذانک وقتی گویند که مشار الیه
دو مذکر باشد و مخاطب واحد مذکر بود و ذانکما آنوقت گویند که مشار الیه دو مذکر بود و خطاب نیز بسوے
دو مذکر باشد الی ذانکن یعنی ذانک ذانکما ذانکم ذانک ذانکما ذانکن و در بعضی نسخ ذانک و ذنیک
الی ذانکن و ذنیکن یافته شده و کذلک البواقی یعنی تاک الی تاکن و تینک الی تیکن و تانک
و تینک الی تانکن و تینکن و اولائک بالمد و اولاک بالقصر الی اولائکن و اولاکن و زمخشرے
و مالکی اتصال کاف خطاب بکلمه ذی تجویز میکنند و ذیک الی ذیکن میگویند و لیکن جوهری در صحاح
فرموده است که اتصال مذکور خطا و مخالف استعمال ست سوال کرده اند که ذلک برای مشار الیه بعید ست
و اینجا مشار الیه قریب ست پس چرا نگفت مصنف رح و کذا البواقی و جواب اینست که بودن ذلک برای
مشار الیه بعید مذهب مصنف رح نیست و لهذا یقال ذا للقریب الی آخره گفته است پس در استعمال
ذلک در مشار الیه قریب تنبیه است مر اینکه ما هو المشهور مذهب مصنف رح نیست فتامل و یقال
ذا للقریب یعنی برای مشار الیه قریب و ذلک للبعید یعنی یقال ذلک للمشار الیه البعید
و قس علیه و ذالک للمتوسط و باید دانست که در اسمای اشاره سه مذهب اند مذهب اول عدم
فرق ست از روی قرب و بعد و توسط بلکه هر یک در مقام دیگر مستعمل میشود و مذهب دوم اینست که
اسم اشارت اگر مجرد از لام و کاف است برای مشار الیه قریب ست و اگر با لام و کاف ست یا با کاف
فقط پس برای مشار الیه بعید ست و نزدیک جمهور آنکه مجرد از لام و کاف ست برای مشار الیه قریب ست
و اگر با کاف است فقط برای مشار الیه متوسط است و اگر با لام و کاف است برای مشار الیه بعید است
الا انه یقال ذا ثم ذاک ثم ذلک فافهم اگر گفته شود چه فائده است در قوله یقال جواب میگوئیم مصنف رح
باستقرار کلام عرب هرگاه استعمال هر یک مقام دیگر یافت از نیجهت فرق مذکور را بغیر خود حواله کرده و مذهب
خود نساخت پس گفت و یقال ذا للقریب الی آخره و اگر یقال نمیگفت معلوم میشد که مذهب مصنف رح
همین ست چنانچه اگر کسی گوید زید قائم معلوم خواهد شد که متکلم معتقد و مدعی قیام زید ست بخلاف آنکه
گوید یقال زید قائم از آنکه در یں وقت معلوم میشود که متکلم ناقل ست اگر گفته شود چرا متوسط را متوسط

بنا در جواب میگوییم ازانکہ توسط محقق نمیشود مگر بعد تحقیق طرفین و قولہ ذا مبتدا است وقولہ للقریب خبر است وجملہ بتاویل ہذا الکلام مقولہ قول است وقس علیہ قولہ وذالک للبعید وذاک للمتوسط وقولہ وتالک مبتدا است وقولہ وتانک وذانک معطوف است برتلک وقولہ مشددتین ازین ہر دو حال است وقولہ واولالک معطوف ست برتلک وقولہ مثل انک خبر است وجملہ معطوف ست برجملہ قول ذا للقریب ومقولہ قول ست یعنی گفتہ میشود کہ این چہار کلمات مثل کلمہ ذالک اند یعنی چنانچہ کلمہ برای مشار الیہ بعید ست وہمچنین این کلمات اربعہ برای مشار الیہ بعید اند وممکن ست کہ ذالک را اشارت بسوی کلمہ ذالک گویند کہ سابق مذکور ست وبرین تقدیر اعتراض کردہ اند کہ مشار الیہ متوسط بود نہ بعید پس محل ذاک ست نہ ذالک ولہذا حضرت قدس سرہ السامی فرمودہ اند ولا یبعد ان یجعل ذالک الخ ونیز اعتراض آخر وارد می شود وآن اینست کہ چون ذالک اسم اشارہ بود پس کدام خبر قرینہ است برانکہ اشارت ست بسوی کلمہ ذالک چرا نباشد اشارت بسوی ذاک یا ذا وجواب اینست کہ قرینہ بر تعیین مشار الیہ قرب عبارت است کہ آن حکم مشابہ باشد زیراکہ دو زیادتی نیست مگر در ذالک وباید دانست کہ تانک وذانک بتخفیف نون واولئک بغیر لام برای مشار الیہ متوسط ست وآن اسم اشارت کہ متوسط بود بعد حذف حرف خطاب برای مشار الیہ قریب میباشد وتلک بکسر تاء فوقانیہ کثیر الاستعمال ست وبفتح تا قلیل الاستعمال ونادر الوقوع و اسکان لام درتالک وتحریک آن در ذالک برای خفت الف وثقل یا است یعنی در ذالک الف را حذف نکردند بلکہ لام را حرکت دادند ازانکہ الف خفیف است ودرتالک کہ در اصل تی لک بود لام را اصل کردند وبر سکون باقی داشتند پس یا بسبب التقاء ساکنین حذف شد ولام را کسرہ ندادند تا اجتماع دو کسرہ با یا لازم نیاید فافہم واحفظ واما ہنا کہ بفتح تاء مثلثہ وتشدید نون ہمہ ست وہہنا کہ بضم ہای ہوز وتخفیف نون ست وہہنا کہ بفتح ہای ہوز وتشدید نون ست وبکسر ہای ہوز ہم در بعضی لغات یافتہ شد فللمکان خاصہ یعنی ہر واحد ازین کلمات موضوع است برای اشارت بسوی مکان حقیقی کہ محسوس میباشد نہ برای اشارت بسوی مکان اعتباری وغیر حسی استعمال این کلمات در غیر مکان حقیقی بر سبیل مجاز وتشبیہ غیر مکان بمکان ست چون استعمال ہنا در زمان در قولہ تعالی ہنالک الولایۃ للہ ازانکہ ازہنا اشارت بسوی روز قیامت ست بتشبیہ یوم بمکان در ظرفیہ واستعارہ اسم مکان برای زمان چنانچہ استعارہ میکنند اسم زمان را برای مکان کما فی قول الفقہاء مواقیت الاحرام کہ مراد از مواقیت احرام مواضع احرام است بر سبیل مجاز واستعارہ بخلاف سائر اسماء

اشاره که استعمال آنها در مکان و غیر مکان بر سبیل حقیقت ست نه مجاز و قوله خاصة مفعول فعل محذوف است
یعنی خص استعمال کل هنا للمکان خاصة و بر ارباب بصیرت ظاهرست که ذکر قوله خاصة بسبیل تاکید ست و الا بسوی
او احتیاج نیست از انکه اختصاص از لام قوله للمکان مستفاد میشود فتامل هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان
اسماء اشاره شروع کرد در بیان موصول پس گفت الموصول الف لام برای عهد ست یعنی آن موصول
که معدود ست از مبنیات در اصطلاح نحاة اینست مالایتم جزءا الا بصلة و قوله الموصول مبتدا ست
و موصول با صلهٔ خود خبر است و لایتم از افعال تام ست و جزءا تمیز ست و مستثنی محذوف است یعنی موصول
اسمیست که تمام میشود از روی جزئیه یعنی جزء تام کلام هیچ شی نمیشود الا بصلة و عائد بسوی موصول
باشد و جائز است که لایتم از افعال ناقصه بود و ضمیر موصول اسم او باشد و قوله جزءا خبر او و المعنی ان الموصول
اسم لا یصیر جزءا تاما من الکلام الا بصلة و عائد و فرق در میان توجیهین بوجوه ست اول آنکه لایتم بر تقدیر
اول از افعال تامه ست و بر تقدیر ثانی از افعال ناقصه دوم آنکه قوله جزءا بر تقدیر اول تمیز ست از نسبت
و بر تقدیر دوم خبر ست و سوم آنکه بر تقدیر اول احتیاج نیست که تنوین را در قوله جزءا برای تعظیم گویند یا مراد
از جزء جزء کامل گیرند که آن جزء تام باشد بدلیل آنکه مطلق منصرف میشود بسوی فرد کامل از انکه قوله لایتم
جزءا این معنی دارد که تمام نمیشود جزء بودن موصول یعنی جزء تام نمیشود و نفی مطلق جزء لازم نمی آید تا
بسوی احد الامرین احتیاج باشد بخلاف توجیه ثانی که در وی از احد الامرین ناچار ست و الا نفی مطلق جزئیه
لازم می آید و هو خلاف الواقع از انکه موصول در جزء ناقص بودن خود از کلام محتاج بهیچ امر نیست زیرا که
موصول با صلهٔ خود هرگاه جزء تام میشود پس موصول فقط البته جزء ناقص خواهد بود پس چگونه نفی مطلق
جزئیه صحیح باشد و باید دانست که تام آنرا گویند که در جزء اولی بودن خود محتاج بسوی انضمام امر آخر نباشد.
و جزئیه اولی آنست که مرکب بسوی او اولاً منحل شود چون مبتدا و خبر مثل زید قائم یا بسوی فعل و فاعل مثل
کرم زید یا بسوی فعل و فاعل و مفعول مثل ضرب زید عمرا یا بسوی مضاف و مضاف الیه مثل زید و مثال
آن پس مراد از مرکب درینجا متقابل مفرد است برابر ست که تام بود یا ناقص و شیخ رضی قدس سره جزء تام را
برکن کلام حمل کرده چنانچه متبادر از جزء تام همین ست و قال معنی قوله الموصول لایتم جزءا الا بصلة و عاید ان
الموصول لو اردت ان تجعله جزء الجملة لم یکن الا مع صلة و عاید انتهی و درین قول اعتراض ظاهرست از انکه
چنانچه جزء جمله بودن موصول بدون صله و عائد ممکن نیست همچنین اگر خواهیم که موصول را [illegible] کلمه گردانیم این هم

بدون صلہ و عائد متصور نیست فلا وجہ للتخصیص و لہذا افضل الشارحین حضرت قدس سرہ السامی در بیان
جزء تام جملہ یا کلام را اخذ نکردہ بل اخذ المرکب فی بیانہ حیث قال و المراد بالجزء التام مالا یحتاج فی کونہ جزءاً
اولیاً یحل الیہ المرکب الی آخرہ اگر گفتہ شود تعریف موصول باطل است ازانکہ مشتمل است بر دور زیرا کہ صلہ را
در تعریف موصول اخذ کردہ و صلہ عبارت است از جملہ کہ بعد موصول واقع شود مشتمل بر عائد بود پس دانستن
موصول موقوف شد بر صلہ و دانستن صلہ بر موصول و ہذا ہو الدور جواب میگوئیم مراد از صلہ کہ در تعریف
موصول واقع ست معنی لغویست یعنی متعلق و ہو مد نہ اصطلاحی فلا دور و قرینہ عقلی بریں مراد لزوم دور است
و قرینہ لفظی قولہ عائد ست ازانکہ بر تقدیر ارادہ معنی اصطلاحی استدراک او لازم می آید بدو وجہ اول آنکہ عائد
در مفہوم صلہ ماخوذ ست و دوم آنکہ ذکر عائد برای اخراج است مثل اذ و حیث ازانکہ این کلمات را صلہ اصطلاحی
نیست کہ آن جملہ است مع العائد بلکہ صلہ اینہا بدون عائد میباشد و اعتراض کردہ اند کہ ممکن است تعریف
صلہ بتعریفی کہ معرفت او بر معرفہ موصول موقوف نباشد بان یقال الصلۃ جملۃ متصلۃ باسم لا یتم جزءاً الا مع
ہذہ الجملۃ مشتملۃ علی عائد علیہ و بایں معنی باوجودیکہ اصطلاحی ست ارادہ میکنیم و دور لازم نمی آید و بریں تقدیر
برای دفع استدراک عائد تمسک بتصریح ما ہو معلوم ضمناً جائز ست اگر گفتہ شود تعریف صلہ صادق
می آید بر شرط اسماء شرطیہ چون من تضرب اضرب جواب میگوئیم کلمہ من فقط دریں مثال مفعول تضرب ست
یعنی بذاتہ جزء تمام کلام ست اگر گفتہ شود چرا نگفت مصنف رح الموصول مالا یتم جزءاً الا بجملۃ خبریۃ و ضمیر لہ
باوجودیکہ اخصر و اوضح است کما لا یخفی جواب میگوئیم قصد مصنف رح تفصیل بعد اجمال است فتامل یا آنکہ
از تعریف مصنف رح اسم جملہ خبریہ مذکور و وجہ تسمیہ بموصول معلوم میشود فتامل اگر گفتہ شود چرا موصول را مبنی
کردند جواب میگوئیم ازانکہ بسوی صلہ محتاج است پس ازیں جہت مشابہ شد بحرف کہ مبنی اصل ست و مخفی نماند
کہ ازیں تحقیق کہ مذکور شد ثابت گشت کہ صلہ دریجا بمعنی لغویست و ہرگاہ صلہ بایں معنی عام ست شامل است
بمفرد و جملہ برابر است کہ خبریہ بود یا انشائیہ و نیز عائد ہم عام ست کہ ضمیر بود یا غیر ضمیر و ضمیر ہم عام ست کہ عائد
بسوی موصول بود یا غیر موصول و حال آنکہ حسب واقع و نفس الامر موصول نمیباشد مگر جملہ خبریہ و عائد ہم
نمیشود مگر ضمیری کہ بسوی موصول عائد بود پس ازیں جہت معین کرد مصنف رح صلہ را بجملہ خبریہ و عائد را
بضمیر موصول چنانچہ گفت و صلتہ یعنی صلہ موصول و جائز ست کہ ضمیر مجرور بسوی معرف بالکسر یعنی مالا یتم
جزءاً الا بصلۃ راجع باشد و ہمین اولی است بدو وجہ اول آنکہ بریں تقدیر قرب مرجع است و دوم آنکہ

احتیاج بسوی صلہ بسبب ذات موصول نیست والا لازم آید کہ سائر اسما بسوی صلہ محتاج بوند بلکہ بسبب
جزو تام نبودن موصول ہست پس در ارجاع ضمیر مذکور بسوی ما انیم الخ گویا انتساب معلول بسوی علت است
فتامل وقولہ ما تہ مبتداست وقولہ جملہ خبریہ خبراست اگر گفتہ شود چرا صلۂ موصول جملہ میشود نہ مفرد وچرا
جملہ خبریہ میشود نہ انشائیہ جواب میگوییم امام المحققین مولانا سعد الملۃ والدین التفتازانی قدس سرہ
در مطول در تعریف مسند الیہ بموصولیت فرمودہ اند والمقام الصالح للموصولیۃ ہو ان یصح احضار الشئ بواسطۃ
جملۃ معلومۃ الانتساب الی مشار الیہ بحسب الذہن لان وضع الموصول علی ان یطلقہ المتکلم علی ما یعتقد ان
المخاطب یعرفہ بکونہ محکوما علیہ بحکم حاصل لہ انتہی وازینجا وجہ ہردو امر بادنی تامل معلوم میشود فتامل والعائد ضمیر
یعنی عائد در صلہ بحکم استقرا ضمیر میباشد نہ غیر ضمیر لہ یعنی راجع می شود بسوی موصول نہ بسوی غیر موصول
واحتیاج بسوی عاید در جملہ مذکورہ ازین جہت ست کہ جملہ بذات خود مستقل ست وربط خود بدیگری نمیخواہد
پس از رابطہ ناچار ست تا جملہ از موصول اجنبی نباشد وغرض حاصل شود کہ آن تفسیر موصول ست بصلہ
فافہم ومخفی نماند کہ از قولہ وصلتہ جملہ خبریہ معلوم میشود کہ صلہ تمام موصولات جملہ میباشد ولیس کذلک
زیرا کہ صلہ الف لام اسم فاعل واسم مفعول میباشد ولہذا گفتہ اند کہ ذکر قولہ وصلۃ الالف واللام اسم
فاعل او مفعول بمنزلہ استثنا ست وحضرت قدس سرہ السامی فرمودہ اند جملہ خبریہ او ما فی معناہا
کاسمی الفاعل والمفعول انتہی ومولانا عصام الدین رح فرمودہ اند لا حاجۃ الی ہذا التاویل لان اسم الفاعل
والمفعول مع مرفوعیہما مرکبان تامان خبریان انتہی پس برین تقدیر غرض از قولہ وصلۃ الالف واللام الخ
تعیین صلۂ خاص بموصول خاص ست از انکہ از قولہ وصلہ جملہ خبریہ معلوم شدہ است کہ صلہ ہر موصول جملہ
خبریہ میشود برابر ہست کہ حقیقت بود یا حکما لیکن معلوم نشدہ کہ جملہ خبریہ حکمی صلہ کدام موصول می شود وجملہ خبریہ
حقیقی صلۂ کدام موصول وہرگاہ کہ گفت وصلۃ الالف واللام الخ معلوم شد کہ صلۂ الف لام جملۂ خبریہ حکمی میشود
فقط وصلۂ سائر موصولات جملہ خبریہ حقیقی فقط واین انحصار مفہوم ست از سکوتی کہ در معرض بیان ست
واسم فاعل واسم مفعول از روی معنی جملۂ خبریہ ازین جہت ست کہ معنی ضارب زید یضرب زید است
ومعنی مضروب زید یضرب زید ست بصیغۂ مجہول ومراد از اسم فاعل واسم مفعول کہ در قولہ وصلۃ الالف واللام
اسم فاعل او مفعول واقعست ہہنا اسم فاعل واسم مفعول نیست بلکہ اسم فاعل با فاعل خود واسم مفعول با مفعول ما لم یسم
فاعلہ خود است اگر گفتہ شود چرا صلۂ الف لام موصول نمیباشد مگر اسم فاعل یا اسم مفعول جواب میگوییم

قیاس اگرچه اینست که صله الف لام موصول جمله خبریه بود کما مر لیکن چون الف لام موصول مشابهت بلام تعریف حرفی دارد و آن داخل نمیشود مگر بر مفرد پس برای عمل بحقیقت و مشابهت صله او اسم فاعل یا فاعل او واسم مفعول یا مفعول مالم یسم فاعله مقرر کردند که از روی صورت مفرد و از راه معنی جمله است و برای مشابهت اعراب بر مدخول الف لام موصول می آید چنانچه بر مدخول الف لام حرفی داخل می شود جواب دوم الضارب والمضروب در اصل الضرب والضرب بود مثال الصیغه ماضی معروف و ماضی مجهول و چون این الف لام مشابهت بلام حرفی دارد و ازین جهت دخول او را بر فعل مکروه داشتند از انکه لام تعریف حرفی از خواص اسمست کما مر پس فعل مبنی الفاعل را بصورت اسم فاعل گردانیدند و فعل مبنی للمفعول را بصورت اسم مفعول ۵ گهی در کسوت لیلی فرو شد * گهی در کسوت مجنون برآید * و دلیل برینکه مدخول الف لام موصول فعل است بصورت اسم اینست که مدخول او عامل میباشد اگرچه بمعنی ماضی بود پس اگر مدخول او اسم مفعول و اسم فاعل بمعنی می بود هرگز عمل نمیکرد از انکه عمل اسم فاعل باستقبال و اسم مفعول بزمانه حال مشروط است اگر گفته شود صفت مشبهه واسم تفضیل [illegible] اسم بصورت مفرد و در معنی جمله است و نیز [illegible] دارد بمعنی فعل باشد پس چرا صله الف لام را صفت مشبهه اسم تفضیل [illegible] صفت مشبهه اسم تفضیل را [illegible] میکنند [illegible] و مشابهت [illegible] معنی فعلی را صله [illegible] خصوص اسم تفضیل که بسبب زیادتی [illegible] امکان ندارد پس [illegible] صفت مشبهه واسم تفضیل بالاتفاق الف لام تعریف [illegible] صله او [illegible] معمول خود [illegible] از انکه مفرد [illegible] الف لام [illegible] نزدیک شیخ رضی [illegible] اسم است بدلیل آنکه ضمیر بسوی او راجع میشود [illegible] حرف [illegible] و مرجع ضمیر [illegible] مقدر است بمعنی الضارب غلامه زید الرجل الضارب غلامه [illegible] نزدیک بعضی الف لام مخفف الذی است در محل مذکر و التی است در مقام مونث وقوله وهی [illegible] راجع است بسوی [illegible] یا موصول و تانیث باعتبار خبر محذوف است یعنی وهی [illegible] الذی یا عطف مقدم است بر ربط پس در حقیقت الذی با معطوفات خود مجموع خبر مبتدا است [illegible] الذی برای مفرد مذکر است و التی برای مفرد مونث است در اصل الذی بود ذال [illegible] بتاء فوقانی بدل [illegible] واللتان [illegible] تثنیه مذکر است و اللتان برای تثنیه مونث است [illegible] در حال رفع واللتین در حال نصب

وجرو في الرضي وقد جاء اللذان واللتان في الاحوال الثلث على غير الافصح وقد يحذف النون في اللذان
واللتان لاستطالة الموصول بصلة انتهى والاولى كه بروزن على ست بضم عين براى جمع مذكر و مؤنث است
لیکن در جمع مؤنث مشهور ست والذين چون اللائين مختص بجمع مذكر ست و مصنف رح در جمع مؤنث
اللائين نگفت اگرچه مثل الذين مختص بجمع مؤنث است از جهت عدم شهرت و قلت استعمال و اكتساب الذين
بلا لام در حالت تثنيه و بياء لام در حالت جمع ازين جهت اينست كه تا مثنى با تلبس نشود بجمع در حالة نصب و جر
و بالعكس نكردند ازانكه تثنيه به نسبت جمع قوت دارد ازانكه بمفرد كه اصلست قريب ست پس تثنيه بزيادتى لائق است
نه جمع وفي الرضي حكى بعضهم الذون رفعا واللذان نصبا وجرا وقد يحذف النون من اللذون انتهى
واللائي كه بهمزه و يا ست واللاء كه بهمزه مكسوره است فقط واللامي كه بياى تحتانيه ست فقط مكسور
بود يا ساكن هر واحد ازين كلمات ثلث براى جمع مذكر و جمع مؤنث ست وليكن در جمع مؤنث مشهور ست
اگر گفته شود در اللامي كه ياى ساكنه بود اجتماع ساكنين على غير حده لازم مى آيد جواب ميگويم كه اين جهت
كه از موصولات ست بدون صله نخواهد بود پس حالة وصل را برحالة وقف جارى كردند و التقاى ساكنين على
غير حده در حالة وقف جائز است و حمل حالت وصل بر حالت وقف از باب حمل ضد بر ضد ست و هو كثير
شائع الاترى الى موناليه وانيوان واللاتي واللواتي براى جمع مؤنث و حضرت قدس سره السامي
فرموده اند فقد جاء في اللاتي اللات بحذف الياء وابقاء الكسرة على التاء وفي اللواتي اللوا بحذف التاء
والياء معا و ما از موصولات وقتى ست كه بمعنى الذي بود و استعمال او در غير ذوى العقل غالب و شائع است
مثل عرفت ما عرفته و گاهى مستعمل در ذوى عقل نيز يافته شده مثل قوله تعالى والسماء وما بناها ازانكه مراد ازو بارى تعالى
است جل جلاله و عم نواله و فيه ما فيه و من نيز بمعنى الذي ست و مستعمل نيست مگر در ذوى عقل
و مفرد و مثنى و جمع و مذكر و مؤنث در وى برابر اند و اى نيز بمعنى الذي ست مثل اضرب ايهم في الدار يعني
اضرب الذي في الدار و ايّة بمعنى التي ست مثل اضرب ايتهن في الدار اى التي في الدار و ذو الطائية
يعني از موصولات كلمه ذو است كه منسوب ست بسوى قبيلة بني طي و نسبت او بسوى قبيله ازين جهت است
كه كلمه ذو در لغت ايشان موصوله آمده است بمعنى الذي يا التي كما في قول الشاعر ؎ فان الماء ماء ابي
وجدي * وبيري ذو حفرت وذو طويت * يعني بدرستى كه آب آب پدر من و جد من ست و چاه
من آنچاه است كه كنده ام او را و ساخته ام او را پس ضمير مفعول كه عائد ست بسوى موصول محذوف ست

یعنی التی حفرتہا وطویتہا **وذا** یعنی از اسمای موصول کلمۂ ذا است لیکن بشرطیکہ واقع شود **بعد ما لیکن**
نہ آن کلمہ کہ برای نفی ست بلکہ آن کلمۂ ما کہ **للاستفہام** مثل ما ذا صنعتہ یعنی بالذی صنعتہ ذا کہ بعد ما ی مافیہ
واقع شود اسم اشارت ست وجوز الکوفیون کون ذا وجمیع اسماء الاشارۃ موصولۃ بعد ما استفہامیۃ کانت
اولا ولم یجوزہ البصریون الا فی ذا بشرط کونہ بعد ما ومن الاستفہامیۃ اذا لم یکن زائدا کما فی قولہ تعالے
من ذا الذی یقرض اللہ قرضا حسنا ای من الذی فان ذا زائدۃ وبعدہ موصول فافہم واحفظ **والالف**
واللام یعنی از موصولات مجموع الف ولام ہست کہ بمعنی الذی ہست یا التی ومفرد وتثنیہ وجمع مذکر ومونث
درو برابر اند **والعائد المفعول** یعنی اگر در صلۂ موصول ضمیر مفعول عائد بود **یجوز حذفہ** مثل
قولہ تعالی اللہ یبسط الرزق لمن یشاء ویقدر یعنی لمن یشاءہ اگر گفتہ شود چرا حذف عائد مذکور جائز است
جواب میگوییم از انکہ ضمیر مذکور فضلہ ہست وموصول بجہت آنکہ بسوی او محتاج است بر محذوف مذکور
دال وقرینہ خواہد بود ولہذا جائز نیست حذف آن ضمیر مفعول کہ موصول بسوی او محتاج نبود مثل سمع اللہ
لمن حمدہ ویا در صلہ دو ضمیر بود مثل الذی ضربت عندہ زیرا کہ موصول بسوی این عائد محتاج نیست پس
بعد حذف بروقرینہ نخواہد بود پس مراد از عائد مطلق نیست بلکہ آن عائد ست کہ موصول بسوی او محتاج
بود پس الف لام برائے عہد خارجی ہست ولہذا حضرت قدس سرہ السامی فرمودہ اند ای العائد الذی
لا یتم الموصول الا بہ انتہی پس حاصل اینست کہ اگر در صلۂ ضمیر مفعول عائد بود بسوی موصول وسوای آن ضمیر
دیگر در صلہ نباشد آن وقت حذف او جائز ست اگر گفتہ شود ضمیری کہ در صلۂ الف لام بود حذف او جائز نیست
وہمچنین آن ضمیر مفعول کہ در صلۂ موصول منفصل بود بعد الا مثل الذی ما ضربت الا ایاہ حذف او ہم
جائز نیست واز کلام مصنف رح جواز حذف ضمیر مطلق معلوم میشود **جواب** میگوییم مراد اینست والعائد
المفعول یجوز حذفہ اذا لم یمنع مانع حذف ضمیری کہ در صلۂ الف لام واقع شود تفرد موصول بودن الف
لام ودلیل بودن آن ضمیر بر موصولیت او ست فاذا حذف للزم التوہم فی موصولیتہما فتامل ومانع حذف
آن ضمیر منفصل کہ واقع شود بعد الا التباس ہست یعنی لو حذف لم یعلم ان المحذوف ہو الضمیر المنفصل بعد
الا یجوز ان یکون المحذوف ضمیرا متصلا قبل الا فیفوت الغرض الذی لاجلہ الانفصال فافہم **وتفصیل**
مقام اینست کہ ضمیری کہ در صلہ واقع شود از سہ حال خالی نیست منصوب ہست یا مجرور یا مرفوع اگر منصوب است
حذف او مشروط ہست بدو شرط اول آنکہ بعد الا نبود زیرا کہ موصول را دلالت نیست برانکہ محذوف بعد الا ست

یا منفصل هست نفعل فی قوت الفرض الطلکما مر آنفاً و دوم آنکه در صله سوای آن ضمیر دیگر نبود و حذف ضمیر مجرور مشروط هست باحد الامرین یعنی با ضمیر مجرور باشد باضافت صفت که ناصب اوست تقدیراً مثل قولنا الذی انا ضارب زید ای ضاربه یا مجرور بود بحرف جر معین مثل قوله تعالی انسجد لما تامرنا و علم تعیین حرف جر محذوف وقتی ست که خود موصول یا موصوف او مجرور بحرفی بود که مثل آن حرف محذوف ست و معنا متعلقات نیز مماثل بوند مثل مررت بالذی مررت او مررت بزید الذی مررت یعنی مررت به و نیز علم بتعیین حرف جر محذوف در بعضی مواد بعرف و تبادر ذهن ست مثل قوله تعالی انسجد لما تامرنا و حذف ضمیر مرفوع جائز نیست مگر آنکه مبتدا بود بشرطیکه خبر او جمله یا ظرف نباشد لیکن باید دانست که اگر ضمیر مرفوع مبتدا بود در صله کلمهٔ ای پس در هر وقت حذف [illegible] جائز ست و اگر در صله کلمهٔ ای نبود پس استطالهٔ صله شرط حذف ست مثل قوله تعالی و هو الذی فی السماء اله و فی الارض اله و طول صله [illegible] عطف ست و قوله فی السماء و قوله فی الارض ظرف لغو [illegible] متعلق ست بقوله اله که بمعنی معبود ست یعنی الذی هو فی السماء معبود و فی الارض معبود اگر گفته شود [illegible] معلوم [illegible] حذف جمیع ضمائر جائز ست پس چرا مقید کرد مصنف این ضمیر را بمفعول جواب میگوئیم تقیید [illegible] احتراز ست از ضمیر فاعل یعنی اگر در صله ضمیر فاعل [illegible] حذف او اصلا جائز نیست بقرینهٔ مقابله فاعل و مفعول [illegible] و هیچ [illegible] من هذه المقابلة جواب دوم تقیید عائد بمفعول بجهت کثرت حذف ضمیر مفعول [illegible] ضمیر مجرور [illegible] است اگر گفته شود که حذف ضمیر فاعل جائز نیست جواب میگوئیم فاعل عمده ست و حذف او [illegible] مقام او جائز نیست اگر گفته شود مبتدا نیز عمده است و حذف او [illegible] مذکور جائز است جواب میگوئیم مراد عمدهٔ عظیم الشان ست کالفاعل لانه اصل المرفوعات دون المبتدا فافهم هرگاه که فارغ شد از تعداد موصولات شروع کرد در بیان باب الاخبار بالذی او ما یقوم مقامه [illegible] و اذا اخبرت بالذی و غرض نحاة از وضع این باب امتحان و یاد دهانیدن متعلم است آن مسائل را که خوانده است زیرا که اگر شخصی را بعد بیان طریق اخبار بنگوئی که [illegible] فلان اسم را در فلان جمله و افعست یا ستعانت الذی جزوه پس او را درین وقت ناچار ست از یاد کردن بسیاری از مسائل نحو و از تدقیق نظر دران مسائل تا بداند که اخبار مذکور در کدام اسم صحیح است و در کدام اسم صحیح نیست و تحقیق مقام اینست که قوله اذا اخبرت بمعنی اذا اردت الاخبار ست و باء جاره در قوله بالذی صله اخبار نیست بلکه برای استعانت ست ازانکه الذی مخبر عنه خواهد بود نه مخبر به و تقدیر کلام اینست

باب الاخبار بالذی

که اذا اردت الاخبار عن جزء جمله باستعانت الذی بقرینه قوله فاذا اخبرت عن زید من ضربت زیدا و زید خبر
جمله است اگرچه جزء کلام نیست کما مر تحقیقه فی اول الکتاب فی تعریف الکلام و تقیید اخبار بالذی یا از جهت
است که الذی اشهر موصولات است یا ازانکه عادت نحاة امتحان بکلمه الذی است والا اخبار و امتحان
بجمیع موصولات ممکن است مثل من ضربت زید و ما فعلته ضرب پس تقیید اخبار بالذی برای احتراز است بلکه بطریق
تمثیل است پس مراد اینست که اذا اخبرت عن جزء جمله باستعانت الذی و اخواته و مراد از الذی الذی فروع
اوست چون تثنیه و جمع و مذکر و مؤنث او و قوله صدرتها جزء اول خبر است یعنی وقتی که اراده کنی که جزء جمله را
خبر گردانی و الذی را با صله او مبتدا کنی پس طریقه او اینست که الذی را مثلا در جمله ثانی مقدم کنی ازانکه الذی
با صله خود در اینجا مبتدا خواهد بود و جعلت موضع المخبر عنه ضمیرا لها یعنی در مکانیکه جزء جمله دران
مکان بود در جمله اولی ضمیر آری که راجع باشد بسوی کلمه الذی و تعبیر آن جزء بمخبر عنه باعتبار ما یؤول است یا
کلمه من برای تعلیل است ای المخبر عن بهنه و بسببه و الا آن جزء بحسب لفظ خبر میشود نه مخبر عنه اگرچه فی الحقیقت
مخبر عنه است کما لا یخفی علی ذی تامل و افضل المحققین مولانا عبد الغفور اللاری قدس سره فرموده الذی مخبر عنها
بحسب الذکر و اما ذات المخبر عنه فهو زید فی المثال المذکور و لذا قال فاذا اخبرت عن زید الخ و انما اعتبر هذا
الوصف بالقیاس الی زید دون الذی مع انه المخبر عنه بحسب الظاهر لان شان المخبر عنه ان یکون مفروغا عنه
و الجملة الاولی مع اجزائها مفروغ عنها دون الموصول انتهی و قوله و اخبرته خبرا عنها معطوف است بر قوله
جعلت که معطوف است بر قوله صدرت یعنی موخر گردان آن مخبر عنه را که جزء جمله باشد دران حالیکه خبر بود از کلمه
الذی مثلا زید را که حق خبر تاخیر است و در بعضی نسخ خبرا عنه واقع است بتذکیر ضمیری که راجعست بسوی الذی
بعضی شارحین تاخیر مخبر عنه را از ضمیر اعتبار کرده اند و ظاهر اینست که تاخیر را مقابل تصدیر اعتبار کرده شود
و قوله خبرا حال است از ضمیر مفعول یا اینست که مفعول ثانی بود وقتیکه اخبرت معنی جعلت تضمین کنند یعنی
جعلته خبرا عنه متاخرا و ضابطه تضمین در شرح قوله المعتورة علیه مفصل مذکور شد فاذا اخبرت یعنی وقتیکه
اراده کنی که خبر دهی باستعانت کلمه الذی عن زید من ضربت زیدا یعنی از زید که از جمله ضربت زیدا
است قلت الذی ضربته زید یعنی کلمه الذی را در صدر جمله ثانی آر و در موضع مخبر عنه یعنی در مکان
زید که در جمله اول است ضمیر گردان که راجع باشد بسوی الذی و زید را موخر کن و خبر گردان از الذی و کذلک
الالف و اللام یعنی اخبار بالف لام مثل اخبار بالذی است در تصدیر و گردانیدن ضمیر موضع مخبر عنه

و تاخیر آن لیکن اخبار بالذی از جزء هر جمله ممکن ہست اسمیہ بود یا فعلیہ و اخبار بالف لام ممکن نیست مگر از جزء جملہ پس
حاصل ست کہ اخبار بالف لام مثل اخبار بالذی ہست در جمیع امور مذکورہ **فی الجملة الفعلية** یعنی در جملہ فعلیہ **خاصة**
یعنی نہ در جملہ اسمیہ و قولہ خاصة مفعول مطلق فعل محذوف ست یعنی خص خاصة اگر گفتہ شود چرا اخبار بالف لام مختص بجز جملہ
فعلیہ باشد جواب میگوییم **ليصح بناء اسم الفاعل والمفعول** یعنی از جملہ فعلیہ حاصل نیست کہ سابق
معلوم شدہ است کہ صلۂ الف لام نمیباشد مگر اسم فاعل یا اسم مفعول و ممکن ہست گرفتن اسم فاعل از فعل
مبنی الفاعل کہ در جملہ فعلیہ بود فیقال فی ضرب زید الضارب زید اباہ زید و ممکن ہست گرفتن اسم مفعول از
فعل مبنی للمفعول کہ در جملہ فعلیہ بود فیقال فی ضرب زید المضروب زید واحد اسمین مذکورین از جملہ اسمیہ ممکن نیست و
الف لام در جملہ برای عہد ہست یعنی آن جملہ فعلیہ باید و فعل الافعال متضمن بود مصدر یسیر یا موصوف یا خبر
استفہام نباشد فلا اشکال بنحو نعم الرجل زید و لیس زید قائم و ایضا بنحو سیقوم زید و سوف تقدم زید و ما قام
زید و ایقوم زید و تقدیر اشکال انیست کہ بناء اسم الفاعل و المفعول معلوم میشود کہ از جملہ فعلیہ بناء اسمین
مذکورین صحیح میشود و لیس کذالک زیرا کہ از نحو نعم الرجل زید بناء مذکورین صحیح نیست کما هو الظاهر و همچنین از نحو سیقوم زید بناء
مذکور صحیح نیست زیرا کہ اگر اخبار از جزء جملہ فعلیہ باشد بالف لام نیست کہ اسم فاعل یا اسم مفعول از جملہ فعلیہ گرفتیم
و معنی ہر حال خود ماند و انیز آن جملہ ہم ظاہر ہست کہ بسبب بناء اسمین مذکورین از فعلی کہ مصدر بکرد و مذکور بود
معنی جملہ فوت خواہد شد و قدوة المناظرین مولانا عصام الدین قدس سرہ فرمودہ اند فیہ بحث لان الاسمین بعید التاخر
کما ان صیغة المستقبل بعید ذلک و صیغة الماضی التقدیم فاذا لم یوافی الاخبار بالالف واللام یفوت الزمان الدال
علیہ الجملة جاز ان لا یبالی و لا یفوت ما ابعد والسین او سوف فانہ بمنزلة الزمان ولانہ یجوز ان یوخذ من الفعل المنفی
اسم الفاعل و المفعول فیقال فی الاخبار عن زید فی لم یقم زید اللاقائم زید فان قلت ینبغی ان یصح الاخبار عن زید فی زید
قائم بالف واللام فیقول القائم زید قلت القائم لا یخبر الجملة الاولی مفرد والذی فی القائم جملة فی معنی
الفعل فلا یصح قیام احدہما مقام الآخر انتہی و ما میگوییم کہ اخبار بالف لام از زید در زید قایم ممتنع
از انکہ شرط اخبار وضع ضمیر موضع مخبر عنہ ہست آن در اینجا ممتنع ہست زیرا کہ بتقدیر وضع ضمیر او در قایم زید میشود
پس لازم می آید کہ صلۂ الف لام جملہ اسمیہ باشد و ہو ممتنع بالاتفاق **و اذا تعذر امر منها** یعنی از شروط ثلاث
مذکورہ کہ ان تصدیر الذی و گردانیدن عائد موصول مقام مخبر عنہ و تاخیر مخبر عنہ است در ان حالیکہ خبر بود **تعذر الاخبار**
زیرا کہ انتفاء شرط موجب انتفاء مشروط ہست و قولہ **و من ثم** اشارت ہست بسوی شرطیہ مذکورہ و کلمہ

من اجلیه ست یعنی ومن اجل انه اذا تعذر امر منها تعذر الاخبار امتنع یعنی اخبار مذکور بالذی واخواته
فی ضمیر الشان یعنی اگر الذی را مبتدا کنند وضمیر شان را خبر او گردانند ممتنع است زیرا که در ضمیر شان
دو امر از امور ثلثه مذکوره متعذر اند یکی تصدیر الذی بر جمله که در ضمیر شان است ودوم تاخیر ضمیر شان از جمله زیرا که
ضمیر شان را صدارت کلام واجب است و ازین دو امر مذکور صدارت او باطل میشود فلا یقال فی هو زید قائم الذی
هو زید قائم هو اگر گفته شود تقدیم آن که از حروف مشبه بالفعل است بر ضمیر شان ممتنع نیست پس همچنان باید که تقدیم الذی علی
نیز ممتنع نباشد جواب میگوییم جمله خبر موصول است پس تقدیم الذی را بر ضمیر شان مکروه داشتند وحکم
بامتناع نمودند پس قیاس موصول از ان قیاس مع الفارق است وقال الشارح المدقق محمد محقق رحمة الله
فی غایة التحقیق وحق العبارة ان یقول ومن ثم امتنع عن ضمیر الشان لان ضمیر الشان مخبر عنه لا مخبر فیه
الا انه جعل المخبر عنه ظرفا علی الاتساع نحو النجاة فی الصدق وانا فی حاجتک انتهی وقوله **والموصوف**
معطوفست بر قوله ضمیر الشان وقوله **والصفة** معطوفست بر قوله الموصوف یعنی ولهذا ممتنع شد
اخبار از موصوف بدون صفت و از صفت بدون موصوف باین طریق که موصوف را فقط خبر الذی گردانند
وصفت او در مقام او نگاه دارند ویا صفت را محض خبر الذی کنند وموصوف او بجای خود نهند فلا یقال فی
ضربت زیدا العاقل الذی ضربت العاقل زید والذی ضربت زیدا ایاه عاقل زیرا که لازم می آید موصوف
یا صفت بدون ضمیر وانت قد عرفت ان المضمر لا یوصف ولا یوصف به وهمچنین اخبار از الفاظ تاکید واز
عطف بیان بدون معطوف ممتنع است زیرا که ضمیر فائده مخبر عنه نمیدهد ودر اخبار از بدل بدون مبدل منه
یا مبدل منه بدون بدل اختلافست وتفصیله فی المطولات وقوله **والمصدر العامل** معطوف است
بر قوله الصفت یعنی ولهذا ممتنع است اخبار از مصدر عامل بدون معمول یعنی معمول بجای خود بود ومصدر را
خبر الذی گردانند ممتنع است فلا یقال فی عجبت من دق القصار الثوب الذی عجبت منه الثوب
دق القصار زیرا که لازم می آید که ضمیر در ثوب عامل بود وحال آنکه ضمیر عامل نمیشود پس وضع ضمیر موضع مخبر عنه
ممتنع است واگر مصدر را با معمول خبر گردانند اخبار صحیح است لانه یصح ان یقال الذی عجبت منه دق القصار الثوب
وتقیید مصدر بعامل ازین جهت است که اخبار از مصدر غیر عامل جائز است زیرا که مثل رایت ضربک صحیح است
رایت ضربک وقوله **والحال** معطوف است بر قوله المصدر یعنی ولهذا ممتنع است اخبار از حال فلا یقال
فی جاءنی زید راکبا الذی جاءنی زید هو راکب زیرا که شرط حال اینست که نکره باشد پس اگر در موضع او

ضمیر مسند و ضمیر معرفه است لازم آید که حال معرفه بود و هو ممتنع **وقوله والضمیر المستحق لغیرها معطوفست**

بر حال یعنی و لهذا ممتنع است اخبار از ضمیری که راجع بود بسوی تقدیر کلمه الذی قلنا یقال فی زید ضربت الذی

زید ضربته هو از انکه درین وقت تقدیر الذی ممتنع است زیرا که بر تقدیر تقدیر عود ضمیر بسوی الذی لازمست

پس آن غیر بغیر ضمیر میماند و اگر ضمیر بسوی آن غیر راجع باشد صله بی عائد میشود و هر واحد ممتنع است **وقوله**

والاسم المشتمل علیه معطوف است بر قوله الضمیر المستحق لغیرها یعنی و لهذا ممتنع شد اخبار از اسمی که بر ضمیر

مشتمل بود **فلا یقال** فی زید ضربت غلامه الذی زید ضربته غلامه بر اری وجه مذکور یعنی اگر ضمیر بسوی غیر راجع شود

صله بی عائد میماند و اگر بسوی موصول عائد بود غیر بی ضمیر میشود **و بالاسمیة** احتراز است از ما حرفیت

زیرا که ما حرفی کافیه میباشد مثل انما زید قائم و ما نافیه میباشد مثل ما ضربت و ما زید قائم و یا مصدریه میباشد

مثل قولهم غلامه الفعل ما یحتمل طرفی الزمان و زائده میبود مثل قوله تعالی فبما رحمة من الله نسبت کلمه ما

بسوی اسم نسبت جزء بسوی کلی است یعنی کلمه که از جزئیات اسم است بر شش قسم است یکی **موصوله**

مثل عرفت ما اشتریته یعنی الذی اشتریته **و** دوم **استفهامیه** است چون ما فعلت و ما عندک

و سوم **شرطیه** است مثل ما تصنع اصنع **و** چهارم **موصوفه** است که گاهی موصوف میباشد مثل الشاعر

ربما تکره النفوس من الامر [illegible] **له فرجة کحل العقال** [illegible] **تکره النفوس** پس ضمیر مفعول [illegible]

والفرجه بالفتحتین او بضم [illegible] و سکون الراء [illegible] و العقال [illegible] بند شتر [illegible]

جار و مجرور متعلق بمحذوف ای کائن من الامر [illegible] الامر [illegible] من مفعول تکره

و محلها الجر بانها صفة بعد صفة [illegible] فافهم [illegible] شعر که غرض است [illegible]

اینست که کلمه ما موصوفه است والتفصیل فی الرضی [illegible] یدخل علی الماضی لکن لما کان

المترقب عند الشاعر کالماضی فی تحققه اجری مجراه لما فی قوله تعالی ربما یود الذین کفروا لو کانوا مسلمین

حین عاینوا حال المسلمین عند حلول النصر و حلول الموت [illegible] والذین الآیة **و** پنجم **تامه**

است یعنی محتاج نمیشود بسوی صله و شرط و صفت و درین وقت بمعنی شیء میباشد [illegible] این

مذهب ابی علی است و نزدیک سیبویه ما تامه بمعنی الشیء میباشد [illegible]

است مثل قوله تعالی فنعما هی یعنی نعم شیئا هی و نعم فعل مدح است ضمیر [illegible] است و شیئا

تمیز است و قوله هی مخصوص بالمدح است [illegible]

فاعل است وہی مخصوص بالمدح است **وششم صفت** است مثل اضربه ضربا مای ضربا ای ضرب کان اگر گفته شود چرا نگفت وموصوفه وصفت وتامه بمعنی شئ جواب **میگوئیم** برای تشبیه بر مقابله درمیان دو معنی یعنی موصوفه وتامه از انکه موصوفه محتاج است وتامه محتاج نیست **ومن کذلک** یعنی کلمه من که از موصولات است مثل کلمه ما است در جمیع معانی مذکوره یعنی من موصوله میباشد مثل اکرمت من جاءک واستفهامیه بود مثل من غلامک ومن ضربت وشرطیه بود مثل من تضرب اضرب وموصوفه میباشد بجا نه مثل من جاءک فذاکرمته وموصوفه میباشد که مثل قول الشاعر ه وکفی بنا فضلا علی من غیرنا ۞ حب النبی محمد ایانا ۞ والمعنی کفانی من جهت الشرف علی سائر الناس حب النبی محمد علیه السلام ایانا فافهم وغیره منسوب است صفت من است کما مر **الا فی التامة والصفة** یعنی من تامه وصفت نمیباشد اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح ومن الاسمیة کذلک تا از من حرفیه زائده احتراز کرده شود **جواب میگوئیم** مختار مصنف رح مذهب بصریون است ونزدیک ایشان من حرفه زائده ثابت نیست فتامل **وای** یعنی ایکه برای مذکر است **وآیة** که برای مؤنث است **کمن** مانند کلمه من است در ثبوت معانی اربعه وانتفاء تامه وصفت یعنی هردو موصوله میشود مثل اضرب ایهم لقیت واضرب ایتهن لقیت ره واستفهامیه میشود مثل ایهم اخوک وایتهن اختک وشرطیه میشود مثل قوله تعالی ایاما تدعو فله الاسماء الحسنی وآیة طریق سلک سلکت وموصوفه میشود مثل یا ایها الرجل ویا ایتها المرأة اگر گفته شود ای وآیة صفت نیز واقع میشوند مثل مررت برجل ای رجل ومررت بامرأت آیة امرأة فلا یصح التشبیه **جواب میگوئیم** ای وآیت که صفت واقع میشوند منقول اند از استفهام بسوی صفت زیرا که مررت برجل ای رجل در اصل مررت ای رجل هو بود بعده بمعنی کامل عظیم استعمال میکنند زیرا که سوال را دلالت بر کمال و عظیم شان مسئول عنه میباشد ونیز جائز است که تشبیه مذکور در ثبوت معانی اربعه بود نه در انتفاء تامه وصفت ولیکن بر تقدیر اول تشبیه تام است وبر تقدیر ثانی تشبیه ناقص وسوال وجواب تنوین ای) وآیة را بر سوال وجواب تنوین فراز ته قیاس باید کرد **وهی معربة** یعنی هر واحد از کلمه ای وآیة معرب است **وحدها** یعنی توحد وحدها یعنی در تمام موصولات همین دو لفظ معرب اند در لغت یعنی طی اگر گفته شود ای وآیة نیز مشابه اند بحرف در احتیاج بسوی صله پس چرا معرب کردند **جواب میگوئیم** از انکه اصل در اسم اعراب است وچون مشابهت هردو بحرف ضعیف شد از جهت انکه مضاف میشوند واضافت از اعظم خواص اسم معرب است رجوع کردند بسوی اصل که اعراب است

اگر گفته شود که حیثیه نیز مضاف میشود بسوی تمیز خود پس می باید که معرب باشد **جواب میگوییم** که آیت
لازم الاضافت اند بخلاف کم حیثیه فقیاسها علیها قیاس مع الفارق اگر گفته شود اذ و اذا و حیث نیز
لازم الاضافت اند پس میباید که معرب شوند **جواب میگوییم** اضافت بسوی مفرد از خواص اسم متمکن است
و اضافت این کلمات بسوی جمله لازم است نه مفرد اگر گفته شود لدیه اضافت بسوی مفرد چرا از خواص
اسم متمکن است **جواب میگوییم** از آنکه مضاف الیه مفرد بود در تنوین است زیرا که کلمه چنانچه تمام میشود
از تنوین همچنین تمام می شود از مضاف الیه مذکور چون مضاف الیه مذکور بمنزله تنوین است و تنوین منافی
بناست پس مضاف نخواهد شد مگر اسم متمکن اگر گفته شود مضاف الیه که جمله بود نیز بمنزله تنوین میباشد
بعلت مذکوره **جواب میگوییم** مضاف بسوی جمله در حقیقت مضاف بسوی مضمون جمله است و مضمون
جمله غیر مذکور است پس گویا آن مضاف مقطوع الاضافت است **الا اذا حذف صدر صلتها** یعنی ای
و آیت معرب اند در جمیع اوقات مگر وقتی که صدر صلهٔ ایها محذوف بود و مراد از صدر صله جزء اول صله است
مثل قوله تعالی لننزعن من کل شیعة ایهم اشد علی الرحمن یعنی ایهم هو اشد در قرات شخصی که ایهم بضموم
خوانده و اما در قرات نصب پس ایهم معرب است اگر گفته شود وقتی که صدر صله محذوف بود چرا مبنی میکنند
جواب میگوییم درین وقت مشابهت هر دو بحرف قوی میشود بسبب احتیاج بسوی صله و عبر جمله که آن صدر
صله باشد و بنا در آنها بر ضم انداخته مشابهت بغایات است لانه حذف منهما بعض ما یوضحها کما حذف من الغایات
ما یبینها و یوضحها و هو المضاف الیه فافهم اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح الا اذا کانت موصوفة با وجودیکه او
چون موصوفه بوند نیز مبنی میشوند مثل یا ایها الرجل و یا ایتها المرأة **جواب میگوییم** بنا در هر دو وقتیکه
موصوفه بوند در بحث منادی مذکور شد فلا حاجة الی ذکره ثانیا **فی ماذا صنعت وجهان** یعنی در قول
عرب که ماذا صنعت است دو وجه اند **احدهما الذی** یکی ازان دو وجه اینست که ماذا بمعنی ما الذی است
یعنی کلمهٔ ما استفهامیه است و ذا بمعنی الذی است پس تقدیر کلام اینست که ای شئ الذی صنعت کلمهٔ ما استفهامیه
مبتدا است و ما بعدا و موصول است خبر است و جائز است که ما بعد او مبتدا بود و کلمهٔ ما خبر باشد **وجوابه رفع**
یعنی جواب قول مذکور درین وقت مرفوع خواهد بود از آنکه سوال چون جملهٔ اسمیه است پس میباید که جواب او
نیز جملهٔ اسمیه باشد تا تطابق حاصل آید فاذا قیل ماذا صنعت یقال الاکرام برفع اکرام یعنی الذی صنعته الاکرام
پس اکرام خبر مبتدا محذوف خواهد بود بقرینهٔ سوال **والاخر ای شئ** یعنی وجه دوم اینست که ماذا بمعنی

ای شئ است و این دو احتمال دارد یکی آنکه ما ذا بتمامها بمعنی ای شئ است دوم اینست که ما بمعنی ای
شئ است و ذا زائده است حاصل هر دو امر واحد است ازانکه مراد نحاة از قولهم ما ذا بتمامها بمعنی ای شئ است
اینست که هر واحد را معنی مستقل نیست ازانکه ذا زائده است فالاول راجع الی الثانی فتامل و جوابه النصب
یعنی جواب قول مذکور درین وقت منصوب خواهد بود بنا بر مفعولیت لفعل محذوف بتقدیر
سوال تا واجب جمله فعلیه باشد چنانچه سوال جمله فعلیه است تقدیر تاویل ما ذا انفقت انفقت الاکرام بنصب اکرام
یعنی صفت الاکرام و باید دانست که در اول نصب بحذف فعل و در ثانی رفع بحذف مبتدا نیز جائز است
زیرا که مطابقت سوال و جواب در فعلیت و اسمیت امر مستحسن است نه امر واجب ولیکن نزدیک مصنف رحمه
واجب است ولهذا در اول حکم بتعین رفع کرده و در ثانی بتعین نصب اگر گفته شود چه مقصود است از بیان و
وجه در قولهم ما ذا صنعت جواب میگوییم اشارت است بسوی آنکه موصوله بودن ذا بعد ما محتمل است امر
متیقن نیست هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان موصولات شروع کرد در بیان اسماء افعال پس گفت

اسماء الافعال ماکان بمعنی الامر او الماضی و ترکیب این قول بر ترکیب قول و اسماء الاشاره
ما وضع لمشار الیه قیاس باید کرد و وجه بناء افعال همین است که بمعنی امر حاضر اند یا فعل ماضی که هر دو مبنی اصل
اند و اعتراض کرده اند که اسم فعل بمعنی مضارع نیز می باشد چون اف بمعنی اتضجر و اوه بمعنی اتوجع پس تعریف مصنف رح
مذکور ممنوع است جواب اینست که اف در اصل بمعنی تضجرت و اوه بمعنی توجعت است و چون مقصود متکلم انشاء
تضجر و توجع بود ازین جهت آن دو صیغه ماضی را بمضارع حالی تعبیر میکنند ازانکه مضارع حالی با انشاء مناسب
است بجهت آنکه انشاء نمیشود مگر در زمانه حال اگرچه وقوع آن در زمانه استقبال است و مخفی نماند که از فعل
ماضی اکثر اوقات معنی انشاء مراد میدارند چنانچه بعت میگویند و انشاء بیع میخواهند و در تقدیم امر بر فعل ماضی
اشارت است بسوی آنکه اکثر اسماء افعال بمعنی امر اند **مثل رویدَ زیداً ای امهله** مثال آن اسم فعل است
که بمعنی امر است **و هیهات ذاک ای بعد** مثال آن اسم فعل است که بمعنی ماضی است و درین دو مثال
تنبیه است بر اینکه اسماء افعال بر دو قسم اند یکی بمعنی امر و دوم بمعنی ماضی و نیز یکی بمعنی فعل لازم و دوم بمعنی
فعل متعدی و هیهات بفتح تاء فوقانیه لغت اهل حجاز است و بکسر تا لغت اکثر بنی تمیم و بعضی لغت بنی تمیم
بالضم تا است و این کلمات اسماء اند نه حرف و افعال با وجودیکه دلالت میکنند بر معانی فی نفسها که مقترن است
با احد ازمنه ثلثه ازین جهت که این اسماء دلالت میکنند بر معانی فی نفسها و آن معانی بوضع اول مقترن اند

باعداز منہ ثلثہ زیراکہ بعضی این اسما مصادراند وبعضی ظروف وبعضی جار مجرور ومعتبر وضع اول ست کما مر فی شرح تعریف الاسم واین دلیل معنوی بیست برانیکہ این کلمات اسما اند نہ حروف وافعال واما دلیل لفظی اینست کہ صیغہای این کلمات بصیغ افعال مخالف اند ومنصرف نمیشوند چون تصرف افعال ومخفی نماند کہ دلیل معنوی مذکور موقوفست برین دلیل لفظی پس درحقیقت بر مدعا مذکور ہمین دلیل لفظی ست ولہذا قال قدس سرہ السامی والذی حملہم علی ان قالوا ان ہذہ الکلمات وامثالہا الی آخرہ وباید دانست کہ میان نحاة اختلافست نزدیک بعضی اسماء افعال موضوع اند برای الفاظ فعل پس روید مثلا نزد یک ایشان موضوع است برای لفظ امہل ومذہب منصور اینست کہ موضوع اند برای معانی افعال کما قال الشارح الرضی قدس سرہ ولیس ما قال بعضہم ان صہ مثلا اسم للفظ اسکت الذی ہو دال علی معنی الفعل فہو علم اللفظ اللفظ الفعل لا لمعناہ بشیء اذ العرب الفح ربما یقول صہ مع انہ لم یخطر ببالہ لفظ اسکت وربما لم یسمعہ اصلا انتہی ومختار مصنف رح ہمین مذہب ست ولہذا قال ما کان بمعنی الامر والماضی ولم یقل ما کان معناہ الامر والماضی ودرین مقام اعتراضی ست مشہور وتقریر او اینست کہ تعریف اسماء افعال مانع نیست از آنکہ صادق می آید بر مثل الضارب امس زیراکہ اسم ست بمعنی فعل ماضی وجواب آن اشہرست وآن اینست کہ متبادر از کون اسم بمعنی امر یا ماضی بحسب وضع ست فلا اشکال **وفعال** یعنی ہر اسمی کہ بروزن فعال بود بر چہار قسم ست **بمعنی الامر** آنست کہ بمعنی امر بود کہ مشتق باشد **من الثلاثی المجرد** وقولہ **قیاس** خبر فعال ست یعنی آن فعال قیاسی ست منسوب ست بسوی قیاس وضابطہ کلیہ یعنی ہر امر کہ از ثلاثی مجرد ست اسم فعل او بروزن فعال می آید کما یقال نضار بمعنی اضرب وضراب بمعنی اضرب وفتاح بمعنی افتح وسماع بمعنی اسمع وکرام بمعنی اکرم قال سیبویہ وہو مطرد فی الثلاثی وبر سیبویہ بعضی اعتراض کردہ اند کہ حکم باطراد صحیح نیست لانہ لا یقال قوام وقعاد فی قم واقعد وجواب آن باین طرف ست کہ مراد سیبویہ باطراد کثرت است نہ معنی حقیقی اطراد وہو الشمول لجمیع الافراد ومصنف رح تابع سیبویہ ست پس مراد او از قیاس قیاس اکثری است نہ کلی وقولہ من الثلاثی المجرد احترازست از ان فعال کہ بمعنی امر رباعی بود زیراکہ انفاق نحاة عدم مجی این فعال ست مگر بر سبیل قلت وندرت چون قرقار وعرعار ومخفی نماند کہ وجہ بنای این فعال ظاہرست از انکہ بمعنی امر حاضرست کہ مبنی اصل ست **وفعال مصدرا معرفۃ** ودوم آن فعال ست کہ مصدر معرفہ بود کفجار کہ بمعنی الفجرت یا الفجور ست یعنی فجار مراد مثال الفجرت

یا الفجور استعمال میکنند و مصدریہ او ظاہر است از انکہ فجر بفجر از و مشتق است وقولہ مصدرا وقولہ معرفۃ
ہر دو حال اند از فعال کہ مبتدا است وقال الشیخ الرضی ہو علی ما قیل مصدر معرفۃ مؤنث یقم فی الی الآن
دلیل قاطع علی تعریفہ ولا علی تانیثہ انتہی و بیکن گفتہ اند کہ مصدریہ فجار ازین جہت است کہ معدول است
از الفجرۃ یا الفجور کہ مصدر اند بالاتفاق و عدول لغیر صیغہ است نہ تغیر معنی و قولہم فجار النجیہ دلیل است بر تعریف
فجار از انکہ اگر فجار معرفہ نبودی النجیہ کہ معرفۃ است صفت او واقع نشدی و تانیث آن ازین جہت است
کہ جمیع اقسام فعال مؤنث اند و فیہ ما فیہ و قولہ **وصفت** معطوف است بر قول مصدر یعنی و سوم آن
فعال است کہ صفت است یعنی عنی وصفی دارد **مثل یا فساق** کہ بمعنی یا امرأۃ فاسقۃ است وقولہ
مبنی خبر ہر دو فعال است یعنی ہر واحد ازین دو فعال مبنی است **لمشابہت** از جہت مشابہ بودن
ہر یک ازین دو فعال **لہ** آن فعال را کہ بمعنی امر است **عدلا و زنۃ** یعنی مشابہ است از روے عدل و
وزن و مشابہت این دو فعال از روی وزن بفعال کہ بمعنی امر است ظاہر است لا یحتاج الے البیان
و مشابہت او از روی عدل بفعال کہ بمعنی امر است موقوف است بر اثبات عدل اولا در فعال کہ بمعنی
امر است و ثانیا در این دو فعال پس بدانکہ فعال کہ بمعنی امر است معدول است از فعل امر چون نزال و تراک
کہ معدول است از انزل و اترک و سبب عدول قصد مبالغت در امر است یعنی متکلم قصد مبالغہ در امر
کرد و در امر فعلی مبالغہ نیست پس او را ناچار است کہ از امر فعلی عدول کند بسوی فعال کہ موضوع است براے
مبالغہ در امر چنانچہ فعال بفتح فا و تشدید عین موضوع است براے مبالغہ در فاعل پس عدل
در فعال کہ بمعنی امر است ثابت شد و اما عدل در فعال کہ مصدر معرفہ است ازین جہت است کہ
مثل فجار کہ مصدر معرفہ است معدول است از الفجرۃ یا الفجور ازین جہت او را استعمال می کنند
مثل استعمال معرفۃ و علۃ تعریف در و مفقود است پس معلوم شد کہ معدول است از اسمی کہ معرفہ
است و فعال کہ صفت است ازین جہت معدول است کہ مثل فساق معنی وصفی دارد و قیاس نیست
کہ معنی صفتی مدلول صیغہ و صفت باشد و فساق صیغہ وصفت نیست پس معلوم شد کہ معدول است از
صیغہ صفت یعنی فاسقۃ و ہرگاہ در این دو فعال نیز عدل ثابت شد پس مشابہ شدند بہ فعال کہ بمعنی امر است
از روی عدل و وزن و فعال کہ بمعنی امر است مبنی است پس این دو فعال بمشابہت او نیز مبنی شدند
از انکہ این مشابہت بسوی مناسبت بمعنی اصل میرساند کما عملت فی شرح قولہ ما ناسب مبنی الاصل

و مخفی نماند که مشابهت از روی وزن فقط کافی در بنا نیست الا نزدی الی سلام و کلام و لهذا مصنف رح
بر وزن اکتفا نکرد بلکه عدل را نیز دخل داد از انکه اصل در سہم اعراب ست پس برای عدول از اصل علت
تامه باید و مشابهت کامله و قال الشیخ الرضی قدس سره و الذی ازدی ان کون اسماء الافعال معدولات
عن الفاظ الفعل سخنے لا دلیل لهم علیه کیف و الاصل فی کل معدول عن شئ ان لا یخرج عن النوع الذی
ذالک الشئ منه فکیف خرج الفعل بالعدل عن الفعلیة الی الاسمیة و اما المبالغة فهی ثابتة فی بعض اسماء الافعال
انتهی او امام المناظرین مولانا عصام الدین قدس سره فرموده اند قوله والاصل فی کل معدول عن شئ ان
لا یخرج عن النوع الذی ذلک الشئ منه برد علیه ان ثلاث عدل عن ثلثة ثلثة و ثلثة ثلثة تمالها لفظ مرکب لیس
اسما فخرج عن الترکیب الی الاسمیة الا ان یقال المراد ان الاصل ان لا یخرج عن نوع اصله و عن نوع ما قام
اصله انتهی و فعال یعنی قسم چهارم فعال ست علما للاعیان در ان حالیکه علم ست برای انی از ذوات
پس قوله علما حال ست از فعال که مبتدا است و تقدیر کلام ست که حال کونها علما لعین من الاعیان تفسیر
آنکه علم قسم معرفه است و معرفه آن اسم را گویند که برای شئ معین موضوع باشد و لهذا بعضی مکلفین تکلیف کرده
اند که بسبب الف جنسی معنی جمعیت باطل شدند فلا محذور و از علم احتراز ست از ان فعال که صفت است
و نیز از ان فعال که مصدر ست لیکن بر مذهب آن نحاة که او را علم نمیگویند و از قوله للاعیان احتراز ست
از باب فجار اگر علم بود چنانچه مذهب اکثر نحاة است از انکه علم معنی ست نه علم ذات و قوله مؤنثا که صفت
علم ست قید بیان واقع است نه احترازی کما قال قدس سره السامی و ذکره للتشریع علی انه لم یقع الا کذلک
انتهی و بعضی اعتراض کرده اند که قید مذکور برای احتراز ست از نحو قطام و قبتیکه علم مذکر بود و جواب این واضح ست
از انکه اسم مؤنث که زائد بر ثلث بود بتسمیه مذکر از تانیث خارج نمیشود کما مر فی بحث غیر منصرف فی بیان التانیث
فافهم کقطام و غلاب که هر دو علم ذات و مؤنث اند و قوله مبنی خبر مبتدا است یعنی آن فعال که علم
ذاتی از ذوات مؤنث باشد مبنی ست لیکن فی الحجاز یعنی در استعمال اهل حجاز و معرب است فی تمیم
یعنی در استعمال بنی تمیم و وجه بنا و اعراب در شرح قوله و باب قطام فی تمیم مفصل مذکور شد اعاده آن موجب ملال
طبیعت است و باید دانست که فعال که مؤنث بود و علم اعیان مؤنث باشد بر دو قسم ست یکی آنکه در آخر او راء مهمله
نبود چون قطام و غلاب و در بنا و اعراب این در میان اهل حجاز و بنی تمیم اختلاف ست و دوم آنکه در آخر
او راء مهمله بود چون حضار و ظفار و این مبنی ست بالاتفاق و لهذا استثنا کرد مصنف رح بقوله الا ما — فی

آخره را و کحفار یعنی مگر آن فعال که علم اعیان مؤنث است و در آخر او راء مهمله است چون حضار و طمار
در بنا او اختلاف نیست و باید دانست که قوله الا ما فی آخره راء استثنا است از ضمیر قوله معرب از انکه قریبتر
پس وارد نمیشود اعتراض باین طریق که قوله الا ما فی آخره راء دلالت نمیکند بر اتفاق اهل حجاز و بنی تمیم
بر بنا از انکه احتمال دارد که مدلول او اتفاق هردو در اعراب بود زیرا که ما بعد الا مخالف ما قبل میباشد پس مخالفت
بهر تقدیر صحیح میشود فتامل در این مقام اعتراض میشود ... و تقریر او اینست که در فعال که در آخر او راء مهمله
باشد اتفاق اهل حجاز نیست ... است از انکه اکثر بنی تمیم با اهل حجاز موافق اند در بنا و بعضی مخالف اند از انکه
نزدیک آن بعض آن فعال که در آخر او راست و آنکه در آخر او را نیست هردو معرب اند و جواب این
از تقریر سوال معلوم میشود لان للاکثر حکم الکل و وجه اکثر بنی تمیم اینست که راء مهمله حرف ثقیل است از انکه
در مخرج خود حرف مکرر است پس در فعال که در آخر او راء مهمله است عدل اعتبار کرده اند بفعال که بمعنی امر است
مشابه شود از روی عدل و وزن و مبنی نشود تا خفت حاصل آید از انکه در بنا تخفیف است لان سلوک طریق من
سلوک طرق فافهم هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان اسماء افعال شروع کرد در بیان اصوات پس گفت
الاصوات بدانکه اصوات که بر زبان عرب جاری میشوند بر دو قسم اند یکی آنکه منقول از صوتیت بسوی باب
مصادر و این اصوات بر دو نوع اند اول آنکه مصدریت آنها لازم است و اسم فعل نشده اند مثل واها
ای عجبا یقال واهاً لک یعنی تعجبت عجبا لک فهو فی الاصل کان صوتا فنقل الی المصدریة حیث صار
بمعنی عجبا والتزم المصدریة ولم تصر اسم فعل فافهم و حکم این اصوات حکم مصادر است از روی اعراب و ترکیب نوع دوم
آنکه مصدریت آنها لازم نیست ولیکن اسم فعل شده اند مثل مه که اسم اترک و صه که اسم اسکت است و
حکم این اصوات مثل حکم اسماء افعال است از روی بنا و عمل و قسم دوم آن اصوات اند که غیر منقول اند بلکه
باقی اند بر صوتیت و نه اسماء افعال اند و نه مصادر و این اصوات بر سه قسم اند اول آن اصوات اند که انسان
آنها را تلفظ میکند وقت عروض معنی از معانی چون تعجب یا مدلعة یا غیر آن کقول المتعجب وی و قول المتندم
وی و قسم دوم آن اصوات اند که انسان اینها را تلفظ میکند بر سبیل حکایت یعنی صادر میکند از خود
صوتی را مشابهت صوت شی کما اذا قلت قاق قاصداً الاصدار یا یشابه صوت الغراب عن نفسک و
قسم سوم آن اصوات اند که صدور آن از غرض غیر حیوان میباشد یا طلب و یا فشاندن او و غیر ذلک چنانچه
شتربانان نخ میگویند برای نشاندن شتر و این هر سه قسم صلاحیت ندارند که محکوم علیه یا محکوم به شوند ولیکن همه

مبنی اند از جهت آنکه بعامل خود مرکب نمیشوند اگر گفته شود لانسلم که بعامل خود مرکب نمیشوند زیرا که اگر گوئی قال زید
عند التعجب وی او عند اناخة البعیر نخ یا گوئی غاق صوت الغراب پس درین وقت بعامل خود مرکب اند و معهذا
مبنی اند **جواب میگوییم** این اصوات درین وقت ملفوظ اند بر سبیل حکایت پس بنا از اینها درین وقت نه
ازین جهت است که اصوات اند بل ازین سبب که حکایت اند از اصوات پس آنها که اصوات اند بعامل خود مرکب
نمی شوند و آنها که حکایت اند و اسما اصوات اند بعامل خود مرکب میشوند فتامل و مراد باصوات درین مقام
آن اصوات اند که منقول نباشند بسوی مصادر اصلا بلکه بر حال خود باقی بوند و نیز بر سبیل حکایت نباشند
پس اصوات باین اعتبار اسما نیستند فضلا عن ان یکون اسما لعدم کونها دالة بالوضع الذی هو ماخوذ فی التعریف
الکلمة اگر گفته شود پس چرا ذکر میکنند این اصوات را در بحث اسما **جواب میگوییم** بسبب اجرای اصوات مجرای
اسما و بجهت گرفتن اصوات حکم اسما که آن بنا ست یعنی مجرای اسم دو چیز است یکی ترکیب بعامل دوم عدم
ترکیب بعامل و اصوات بعامل مرکب نمی شوند پس جاری شدند مجرای اسم که آن عدم ترکیب بعامل است
و لهذا اصوات را مبنی کردند پس اصوات اسما اند لیکن حکما و مجازا ازین جهت در بحث اسم ذکر میکنند هذا کله
حاصل ما فی الفوائد الضیائیه فافهم و تعریف اصوات باعتبار که بر حال خود باقی بوند و منقول نباشند چنین که

کل لفظ حکی به صوت او صوت به للبهائم و ترکیب این قول را بر ترکیب قوله اسماء الافعال
ما وضع قیاس باید کرد یعنی صوت هر لفظی ست که حکایت کرده شود با و صوت شی را یا آواز کرده شود با و
برای طلب بهائم یا از جهت زجر یا اشاندن او و غیر ذلک و تفصیل و تحقیق این دو قسم بوجه احسن مذکور شد و کلمه کل
برای احاطه افراد و بغرض تصریح بما بعینه تعریف است و داخل در تعریف نیست فلا اشکال بلزوم التعریف
بالافراد و کل لفظ گفت و کل اسم نگفت از آنکه وضع در اصوات مفقود است کما عرفت آنفا و مضاف بهائم
محذوف است یعنی لامر البهائم کالزجر و الاناخة و غیره ذلک و ذکر بهائم بر سبیل تمثیل است پس وارد نمی شود کم
بسیار از بهایم ذوات قوائم اربعه است پس تعریف شامل نیست بصوتی که صادر میشود برای طیور و بعضی
افراد انسان چون صبیان و مجانین اگرچه بهائم جمع بهیمه است و بهیمه مطلق حیوان را گویند لیکن این معنی غیر مناسب است در
و مصنف رح قسم اول را ذکر نکرد از آنکه از ذکر قسمین اخیرین و لحوق اینها باسماء مبنیه لحوق قسم اول باسماء مبنیه در
غایت ظهور است از آنکه قسمین آخرین با وجودیکه تعلق بغیر دارند باسماء مبنیه لاحق شدند پس قسم اول که تعلق بغیر
ندارد بطریق اولی باسماء مبنیه لاحق خواهد شد و تعلق قسمین آخرین بغیر ازین جهت است که قسم ثانی صوتی است

که حکایت صوت شئ دیگر است و قسم ثالث صوتی ست که صدور آن برای بهائم ست بخلاف قسم اول
از انکه قسم اول صوتیست که صدور آن وقت عروض معنی از معانی ست پس صدور آن ابتدائیست بدون تعلق
بغیر واینجا سوالی ست صعب واعتراضی ست تعجب وتقریر آن اینست که قسم اول نیز تعلق بغیر دارد که آن معنی
تعجب یا ندامت است مثلاً اگرچه چنانچه غیر در قسم ثانی آن شئ ست که حکایت آن شئ مقصود ست وغیر در قسم ثالث
بهائم ست که صدور صوت برای اوست همچنین غیر در قسم اول معنی تعجب یا ندامت ست مثلاً که صدور صوت
نزدیک حدوث وعروض آن معنیست فالحکم بالتعلق بالغیر فی قسمین الاخیرین دون الاول تحکم وجواب تحقیقی
وتدقیقی اینست که مراد بالتعلق بغیر آنست که آن غیر اول ملحوظ شود بعده صدور صوت بملاحظه آن غیر باختیار باشد
نه بمقتضی طبع وانیمعنی در قسمین اخیرین ست نه در قسم اول از انکه در قسم اول نه اول ملاحظه معنی تعجب و ندامت ست
مثلاً و نه صدور صوت باختیار است بلکه صدور صوت حال عروض آن معنی بمقتضی طبع ست بی آنکه نظر بسوی آن معنی
بوده باشد وآنکه متعلق بغیر ست از مرکب مع الغیر اقرب ست وهذا الاحق شد باسماء مبنیه پس آنکه متعلق بغیر نیست
واز مرکب مع الغیر بعید ست بطریق اولی الاحق باسماء مبنیه خواهد بود هکذا ینبغی تقریر الجواب والله اعلم بالصواب
فالاول کغاق یعنی صوتی که حکایت صوت شئ باشد مثال او غاق ست بیکسر و فتح که آواز کند بوی انسان
بغرض تشبیه بصوت غراب **والثانی کنخ** یعنی صوتی که صدور آن برای امری از امور بهائم باشد مثال آن
نخ است بتشدید خاء معجمه یا بتخفیف او که کسی او را تلفظ کند وقت نشاندن شتر هرگاه که فارغ شد مصنف رح
از بیان اصوات شروع آورد در بیان مرکبات پس گفت **المرکبات کل اسم** وترکیب این قول را بر ترکیب
قوله الاصوات کل لفظ قیاس باید کرد قوله من کلمتین ظرف مستقر ست ومجرور من محذوف ست یعنی کل اسم
حاصل من ترکیب کلمتین ومراد از کلمتین عام ست که دو اسم بوند یا دو فعل یا دو حرف یا مختلف بود یعنی هر مرکب
هر اسم ست که حاصل میشود از ترکیب دو کلمه بطریق که از دو کلمه کلمهٔ واحد گردد یعنی موضوع شوند مجموع دو کلمه
برای معنی واحد باین حیثیت که جزء مجموع دلالت نکند بر جزء معنی قوله **لیس بینهما نسبة** صفت کلمتین ست
وچون نسبت نکره ست ودر سیاق نفی واقع ست پس مراد از عموم ست یعنی چنین دو کلمه بوند که درمیان آنها
هیچ نسبت نبود نه حال ترکیب ونه قبل ترکیب اگر گفته شود تعریف مرکب جامع نیست از انکه صادق نمی آید
بر مثل سیبویه از انکه سیبویه مرکب از دو کلمه نیست بسبب آنکه جزء ثانی او صوت ست کلمه نیست بعدم وضعه
للمعنی کما مرّ آنفاً فی بحث الاصوات جواب میگوییم مراد از کلمتین عام ست که حقیقتاً بوند یا حکماً ...

ثانی در سیبویه اگرچه کلمهٔ حقیقی نیست لیکن کلمهٔ حکمی ست ازانکه جاری مجرای سماء مبنیه ست و باید دانست که قوله
کل اسم جنس است و قوله من کلمتین فصل ست که خارج شد ازو مثل زید و عمرو و بکر و غیر ذلک و قوله لیس بینهما نسبت نیز
فصل ست که خارج شد ازو مثل عبد الله و مثل تابط شرا ازانکه مثل عبد الله مشتمل ست بر نسبت حال ترکیب و تابط شرا
مشتمل ست بر نسبت قبل ترکیب و وجه اخراج اینست که مراد از مرکب اینجا آن مرکب ست که مبنی بود بسبب ترکیب
و مثل عبد الله معرب است کما لایخفی و مثل تابط شرا قبل نقل نه معرب است نه مبنی ازانکه معرب و مبنی قسم اسم است و
تابط شرا قبل نقل جمله بود و جمله نه معرب است و نه مبنی و بعد نقل محکی ست علی ما کان علیه فافهم واحفظ واعلم
ان المراد بمثل عبد الله ما هو مشتمل علی النسبة حال الترکیب بان اضیف کلمة الی اخری و وضعت بها و جعلت کلمة
واحدة والمراد بمثل تابط شرا ما هو مشتمل علیها قبل الترکیب کالمرکبات التامة والناقصة المنقولة عن معانیها الی العلمیة
فتامل و درینجا اعتراضیست مشهور و تقریر او اینست که تعریف مرکب جامع نیست ازانکه خارج میشود ازو مثل خمسة عشر
زیراکه مرکب ست از دو کلمه که درمیان آنها نسبت عطف ست ترکیب و حضرت قاضی شهاب الدین هندی قدس سره
جواب داده اند بتعیین نسبت یعنی مراد از نسبت نسبت اسنادی و اضافی و تعلیقی و توصیفی ست و لایخفی انه اضعف
من خرط القتاد زیراکه نکره که تحت نفی واقع شود صریح در استغراق افراد ست پس اراده بعض دون بعض بغیر قرینه
ترجیح بلا مرجح ست والقتاد بتشدید التاء الفوقانیة شجر له شوکت و خرط القتاد عبارت عن ضرب الید علی شجر له شوکت
فافهم و افضل الشارحین حضرت قدس سره السامی در جواب اعتراض مذکور فرموده اند والاحسن ان یقال الخ و
حاصل جواب اینست که مراد از نسبت منفیه آن نسبت است که از ظاهر هیئت ترکیبی مفهوم باشد چنانچه نسبت
اضافی که از ظاهر هیئت عبد الله و نسبت تعلیقی که از ظاهر هیئت تابط شرا مفهوم میشود بخلاف مثل خمسة عشر ازانکه هیئت
ترکیب او را دلالت بر هیچ نسبت نیست چنانچه هیئت ترکیب جعفر را مثلا که از چهار حروف است اصلا دلالت بر
نسبت نیست و حاصل اینست که ظاهر ترکیب خمسة عشر ترکیب مزجیست مثل بعلبک و مفهوم نمیشود ازو نسبت
اصلا لیکن وقتیکه لحاظ میکنند که معنی او مجموع عددین است معلوم میشود که واو عطف درو مقدر ست چه اصل او خمسة
و عشر است بخلاف بعلبک و لیکن برین جواب هم اعتراض مذکور ظاهر ست زیراکه این جواب هم خالی از تعیین نسبت
نیست فالحکم علیه بالاحسن غیر مستحسن بل هو اصعب من خرط القتاد ایضا و جواب این از ملهم الصواب چنین بخاطر
فاتر میگذرد که در هر دو جواب فرق ظاهر ست و در هر دو تعیین فرق اظهر ست زیراکه حضرت قاضی هندی قدس سره
نسبت را که نکره و تحت نفی واقعست و صریح در استغراق افراد خود ست خاص به بعض افراد میکنند بی بنا جواب

ایشان بر تعیین و تخصیص نسبت به بعض افراد اوست و مراد حضرت قدس سره السامی ازینست که مبتدا و از
از نسبت آنست که مفهوم از ظاهر ترکیب بود و الالفاظ محمولة علی المبتدا در بل حقائق عرفیه فیه کما حقق موضعه پس مراد
از لفظ خواه در سیاق نفی بود یا فی ماهو المبتدا در خواهد بود و ظاهر ست که نسبت باینمعنی کلی است که افراد و نسبت
اسنادی و اضافی و توصیفی و تعلیقی ست مثلاً سوای نسبت عطف که در خمسة عشر واقعست زیرا که نسبت
که بمعنی ماهو المبتدا درست بر و صادق نمی آید پس آن نسبت که بمعنی هو المبتدا دراست و درین مقام
در سیاق نفی واقع است خاص به بعضی افراد خود نیست بلکه بجمیع افراد خود مستغرق است فتامل
و مخفی نماند که قوله قدس سره السامی والاحسن ان یقال مقتضای صیغهٔ اسم تفضیل دلالت میکند که جواب حضرت
قاضی هندی قدس سره حسن دارد و در اصل حسن شریک است و لیس له حسن کما لا یخفی علی من له حظ من حسن و جواب
این ظاهر ست که در اکثر استعمالات مراد از صیغهٔ اسم تفضیل اسم فعل میباشد و بقصد مبالغه و الصیغة التفضیل تعبیر
میکنند فلا اشکال اگر گفته شود لانسلم که صیغهٔ اسم تفضیل دلالت بر اشتراک مفضل و مفضل علیه در اصل میباشد سیما قولهم
الشتاء ابرد من الصیف و قولهم العسل احلی من الخل جواب میگوئیم معنی مثال اول اینست که الشتاء ابلغ فی برودته
من الصیف فی حرارته و معنی مثال ثانی اینست که العسل ابلغ فی حلوه من الخل فی حموضته و بلوغ در مفضل و مفضل علیه مشترک ست
و قس علیه سائر امثاله و بعضی گفته اند که قولین مذکورین مبنی اند بر فرض برودت در صیف و فرض حلو در خل و قس
علیه قولهم زید افقه من حمار و اعلم من جدار فتامل و باید دانست که قوله قدس سره السامی لان بین جزئیه قبل الترکیب
نسبت العطف انتهی منظور فیه ست زیرا که صواب خالی ترکیب ست نه قبل ترکیب از آنکه خمسة عشر در کلام عرب
بحرف عطف مستعمل نیست فافهم اگر گفته شود چرا تصریح کرد مصنف رح درین تعریف جنس مرکب را حیث قال کل
اسم و اکتفا ذکر د بموصول چنانچه در سائر محدود ست اکتفا بموصول کرده بقرینهٔ آنکه بیان قسم اسم است فلا بد للتصریح
ههنا والاکتفاء فی ما عداها من نکتة جواب میگوئیم هرگاه متعلم را در سمیت مرکب کمال شبهه و انکار بود بسبب آنکه
ترکیب مرکب از دو کلمه است پس برای تنصیص بر سمیت مرکب و دفع انکار کل اسم فرمود و تجنیس مرکب تصریح نمود
هذا غایت تحقیق ما فی هذا المقام و نهایت تدقیق المرام بعون الملک العلام علی نبیه و آله و اصحابه تحفة التحیة و السلام
در قوله فان تضمن الثانی حرفا بینا برای تفصیل انواع مرکب و بیان احوال هر یک از انواع است
یعنی مرکب بر دو قسم ست یکی آنکه جزو ثانی او متضمن بود و حرفی را از حروف چون حرف عطف مثل خمسة عشر یعنی خمسة و عشر
یا حرف جر مثل بیت بیت یعنی لبیت الی بیت و هر دو جزو این قسم مبنی میشود بر فتح از جهت عروض بنا و ثقل مرکب

وخفت فتح وبناء جزء اول ازین سبب ست که آخر او بعد ترکیب وسط کلمه واقع میشود وظاهر ست که وسط کلمه
محل اعراب نیست وبناء جزء ثانی ازینجهت ست که متضمن حرف مناسب بنا شد ومبنی اصل خمسة عشر ازانکه اصل او
خمسة وعشر ست بدلیل آنکه معنی او مجموع عددین ست حادی عشر واخواتها وضمیر مجرور احتمال دارد که راجع شود
بسوی حادی عشر یعنی اخوات حادی عشر بتاویل عشر تا تاسع عشر اند واحتمال دارد که راجع شود بسوی خمسة عشر وحادی
عشر بتاویل هر واحد واحتمال اول را افراد ضمیر وقرب مرجع مرجح ست واحتمال ثانی را عموم فائده اگرچه افراد ضمیر محتاج ست
بسوی تاویل وبر احتمال اول اعتراض وارد میشود که چرا اخوات حادی عشر را ذکر کرد وجواب ظاهر ست که هرگاه
در تضمن حادی عشر واخواتها وحرف عطف را اخذ الجواب ازین جهت تکرار متعرض نشد اگر گفته شود چرا دو مثال آورد
مع ان انظ ایراد المثال الثانی بغیر حرف العطف جواب میگوییم تا معلوم شود که بنا ثابت ست در دو نوع مرکب
برابر ست که احد جزئین او که زائد ست بر عشر عدد بود چون خمسة عشر یا مبنی اسم فاعل باشد که از ان عدد زائد مشتق
بود مثل حادی عشر جواب دوم مثال اول ومثال آن مرکب ست که نفس او حرف عطف را متضمن ست ومثال دوم
مثال آن مرکب ست که اصل وماخذ او حرف عطف را متضمن ست فقال ازین جواب مندفع شد اعتراض مشهور
وتقریرا وابن ست لا نسلم که جزء ثانی در حادی عشر حرف عطف را متضمن بود زیرا که مراد از حادی عشر حادی عشرین
چنانچه مراد از خمسة عشر خمسة وعشر ست وتقریر اندفاع این ست که تضمن حرف عام ست ازینکه بنفس خود بود یا باعتبار
ماخذ خود وحادی عشر اگرچه بنفسه متضمن حرف نیست لیکن باعتبار ماخذ خود که احد عشر باشد حرف عطف را
متضمن ست وتفصیل مقام اینست که مراد از صیغهٔ اسم فاعل که از مفردات اعداد مشتق میشود واحد ست از مشتق منه
لیکن ان احد مطلق نیست بلکه آن واحد ست که واقع شود بعد عددی که سابق ست بر مشتق منه یک مرتبه پس مراد از
رابع مثلاً آن واحد ست از اربع که بعد ثلث واقع بود چنانچه در فارسی چهارم آن واحد را گویند که از چهار در مرتبهٔ چهارم باشد
وچون خواستند که صیغهٔ اسم فاعل را که چنانچه از مفردات اعداد مشتق ست از مرکبات اعداد نیز اشتقاق کنند وظاهر ست که این
اشتقاق از مجموع جزئین متصور نیست زیرا که صیغهٔ اسم فاعل مجموع حروف جزئین را ازان جهت که از چهار حروف زائد اند
گنجایش ندارد وگرفتن بعضی حروف از هر جزء موجب التباس ست ازانکه معلوم نمیشود که تا شیر مثلاً ماخوذ از ثلث عشر ست
یا از ثمانی عشر لهذا اشتقاق او را از یکی از جزئین اقتصار کردند واختیار جزء اول ازینجهت ست که تا اول مرتبه دال بر مقصود باشد
پس از احد عشر که حرف عطف را متضمن ست حادی اشتقاق کردن یعنی حاد از احد عشر لیکن نه واحد مطلق بلکه آن احد که بعد عشره واقع ست
پس ثابت شد که حادی عشر باعتبار ماخذ خود حرف عطف را متضمن ست باعتبار آنکه اصل او حادی وعشر ست همچنین حادی العشرون خود ست

احد والعشرون وقس علیه البواقی ولیکن فرق درمیان حادی عشر وحادی العشرون بتقدیر حرف عطف وتصریح
حرف عطف است ونیز هر دو جزء حادی عشر مبنی است بخلاف حادی والعشرون فافهم وقوله الا اثنی عشر مستثنی است
از قوله بنیا وذکر اثنی عشر برای اصالت مذکر است والا مراد اثنا عشر واثنتا عشرة است یعنی اگر متضمن شود جزء ثانی
مرکب حرف را پس درین وقت هر دو جزء را مبنی کرده میشود مگر اثنا عشر واثنتا عشرة که درین دو مرکب جزء اول را
مبنی کرده نمیشود بلکه جزء ثانی مبنی وجزء اول معرب میباشد باوجودیکه جزء ثانی حرف عطف را متضمن است از آنکه اصل
مرکبین مذکورین اثنین وعشر واثنتین وعشرة است اگر گفته شود جزء اول درین دو مرکب چرا معرب است باآنکه علت بنا
که توسط حرف آخر است موجود است جواب میگوییم از آنکه جزء اول بسبب سقوط نون مشابه شد بمضاف زیرا که
حذف نون تثنیه وجمع معهود نیست مگر برای اضافت فصار کالمضاف والترکیب الاضافی لا یوجب البناء
اگر گفته شود چرا نون ساقط میشود جواب میگوییم حذف واو از مثل احد عشر ازین جهت است که واو علامت
انفصال ومشعر بانفصال است فلما حذف الواو لمؤونته بالانفصال الاصل الترکیب وجب حذف النون ایضا
لذلک فافهم وبناء جزء ثانی ظاهر است از آنکه حرف عطف را متضمن است ودرینمقام اعتراض است وتقریرش این است که
قوله الا اثنی عشر دلالت نمیکند مگر بر عدم بناء جزئین این مرکب است که صادق می آید بر اعراب جزئین وبر اعراب جزء اول
وبناء جزء ثانی وبر بناء جزء اول واعراب جزء ثانی پس او دلالت بر مقصود نیست جواب گفته اند لفظ اثنی در قول الا اثنی
عشر از آن جهت که معرب است دلالت میکند بر اعراب جزء اول وبناء جزء ثانی معلوم میشود با متضمن شدن از آنکه
عشر بفتح رای مهمله مشهور است وفیه ما فیه وقسم دوم آن مرکب است که جزء ثانی او حرفی را از حروف متضمن نبود کما اشار الیه
بقوله والا یعنی اگر متضمن نبود جزء ثانی از مرکب حرفی را از حروف اعرب الثانی یعنی اعراب داده شود
جزء ثانی را کبعلبک حاصل اینست که جزء ثانی این مرکب باتفاق معرب است لیکن نزدیک اکثر نحاة
معرب غیر منصرف است ونزدیک بعضی معرب منصرف لیکن بشرطیکه جزء ثانی قبل ترکیب مبنی نباشد والا مبنی بالاتفاق
است مثل سیبویه فلا بد ههنا من اعتبار هذا الشرط ودر اعراب جزء اول اختلاف است نزدیک اکثر نحاة مبنی است
کما اشار الیه بقوله ومبنی الاول یعنی مبنی کرده میشود جزء اول را بر فتح اگر جزء اول در اصل معرب باشد یا مبنی بر غیر فتح
بود ونزدیک بعضی معرب منصرف است ونزدیک بعضی معرب غیر منصرف فی الافصح یعنی اعراب جزء ثانی
یا منع صرف او وبناء جزء اول در افصح لغات است ودر لغت دیگر که مذکور شد یعنی اعراب جزئین واضافت
اول بسوی ثانی غیر فصیح اند هرگاه که فارغ شد مصنف رح از مرکبات شروع کرد در بیان کنایات پس گفت

الکنایات وکنایات جمع کنایت است وکنایت مصدرست فقول کنیت بکذا عن کذا وکنوت اذا
ترکت التصریح به وکنایت در لغت واصطلاح نحاة عبارت است از تعبیر شیء بلفظی که او را بر آن شیء دلالت صریح نباشد
بر امری عرضی از اعراض چون الهام بر سامعین وغیر ذلک چنانچه گوئی جاءنی فلان و زید مثلا ازو مراد داری مراد از کنایت
درین مقام معنی مصدری نیست بلکه ما یکنی به مراد است ونیز کل ما یکنی به مراد نیست بلکه مراد بعض معین ست
از افراد ما یکنی به اگر گفته شود هرگاه مراد از کنایت درین مقام بعض معین ست پس چرا نگفت مصنف رح بعض الکنایات
چنانچه گفته است بعض الظروف جواب میگوییم در اطلاقات نحاة مراد از کنایات در بیان مبنیات همان بعض
معین میباشد پس گویا اتفاق واصطلاح ایشان برینست که کنایات در باب مبنیات همان بعض معین اند
ازین جهت بعض الکنایات نگفت وچون اصطلاح ایشان در حق ظروف چنین جاری نیست از آنکه مراد از
ظروف بعض غیر معین اند و نه معین کما یدل علیه قوله فیما سیأتی والظروف المضافة الی الجملة والی اذ فافهم
پس ازین جهت بعض الظروف گفت وکنایت نزدیک علماء بیان دو معنی دارد یکی بمعنی مصدری که فعل
متکلم ست اعنی ذکر اللازم وارادة الملزوم مع جواز ارادة اللازم ایضا ولفظ مکنی به ست ومعنی مکنی عنه ودوم نفس لفظ
است کما قالوا الکنایة لفظ ارید به لازم معناه مع جواز ارادته معه چنانچه لفظ طویل النجاد که مراد ازو لازم معنی
اوست که طول قامت باشد ومعنا جائزست که مراد ازو حقیقةً طول نجاد بود اگر گفته شود چرا مصنف رح تعریف
کنایه نکرد جواب میگوییم هرگاه مراد از کنایت درین مقام بعضی معین اند و قدر مشترک در میان آنها معدوم است
وتعریف را از قدر مشترک ناچارست پس ممکن نیست تعریفا و مگر بتفصیل و تصریح آن بعضی معین پس ازینجهت بتعریف
او متعرض نگشت بلکه به بیان بعض معین مشغول باشد چنانچه گفت **کم** یعنی من الکنایات کم واحدها کم پس قوله
الکنایات خبر مبتدا محذوف ست یعنی هذا بحث الکنایات وجائزست که قوله الکنایات مبتدا بود وکم با معطوفات
خود خبر باشد وتقدیم کم بر سائر کنایات ازین جهت است که قلیل الحروف است ونیز بکمی خود قابل شکستگی وفروتنی
خود مقرست ع شاخی که بلند شد تبر خورده نی گفت که من نیم شکر خورده ودلیل بر اسمیت او ابتدائیت اوست
واصل در اسم اگرچه اعراب است اما بناء کم ازین جهت ست که مشابهت بحروف دارد ازانکه وضع او چون وضع
حرف است زیرا که ثنائی ست واقل بناء اسم ثلاثی ست یا ازانکه استفهامیه متضمن معنی حرف استفهام است
وخبریه برو محمول ست از جهت اشتراک در موضع له واتحاد در صورت وقوله **وکذا** معطوف ست بر قوله کم ووجه
بناء او اینست که مرکب ست از ذا که اسم اشاره ست واز کاف تشبیه ومجموع بمنزلهٔ کلمهٔ واحد است بمعنی کم یعنی

کنایه از عدد ست پس کلمهٔ ذا بعد ترکیب بر اصل بناء خود باقی ماند زانکه محکی ست والمحکی لا یتغیر عن حاله پس وارد
نمیشود اعتراض باین طریق که کلمهٔ ذا در کذا اسم اشاره نیست فلا بدّ ان یکون معربة لفقدان وجه البناء فافهم و
درین مقام اعتراض صعب وارد میشود و تقریرش اینست که اقسام بایکدیگر متباین میباشند و هرگاه که کذا کنایات است
تعریف مرکب صادق می آید کما لا یخفی وبعضی جواب داده اند که ترکیب در کذا مؤثر نیست لبقاء معانی الاجزاء بخلاف
سیبویه وبعلبک پس در تعریف مرکب قید تاثیر معتبر است فتامل وکذا معنی استفهام را متضمن نمیباشد واورا
صدر کلام نیست لقول قبضت وکذا کذا درهما وتمیز او واجب است وجر او اصلا جائز نیست نه باضافت نه بکلمهٔ من
وفی القاموس کذا اسم مبهم وقد یجری مجری کم فیسبقت ما بعده علی التمیز فافهم وقوله للعدد حال است یعنی حال
کون کل منهما الکنایة عن العدد وکذا ای کنایت از غیر عدد نیز عدد است نیز مستعمل چنانچه گوئی خرجت یوم کذا و
کنایه کنی از یوم سبت مثلا وقوله وذیت وکیت معطوف است بر قوله کم وکذا وقوله للحدیث حال است یعنی
حال کون کل منهما الکنایة للحدیث جمله است زیرا که تا کلام مخاطب را فائدهٔ تام ندهد آن کلام حدیث نمیگویند تقول
کان مبنی وبین فلان کیت وذیت واعلم ان کیت وذیت بفتح التاء وکسرها وقد یضم واصلها کیت وذیت حذفت
لام الکلمة وعوض منها التاء ولذا یکتب طویلا ویوقف علیها کما فی اخت والاستعمال الاکثر بواو العطف نحو
قال فلان کیت وکیت وکان من الامر ذیت وذیت فافهم واحفظ ووجه بناء هر دو وقوع است موقع جمله و
حاصل اینست که هر واحد از کیت وذیت کلمهٔ واحد است که واقع میشود موقع جمله زانکه کنایت از جمله است وجمله
ازین حیثیت که جمله است نه مستحق اعراب است ونه مستحق بنا ومفردی که در کلام عرب واقع میشود خالی واز اعراب وبنا
جائز نیست زانکه اعراب وبنا دو نقیض اند در کلمه وارتفاع نقیضین ممتنع است وهرگاه مفردی که خالی واز اعراب
وبنا ممتنع است واقع شود موقع جمله پس بناء او را بر اعراب ترجیح دادند لا یعنی سبب اعراب که آن ترکیب مع العامل
است که سبب عدم اعراب که آن وقوع او موقع جمله ست از جهت تعرض ساقط شد بر جمعا کانه غیر مرکب مع العامل
فترجح جانب البناء وهو داخل فیما وقع غیر مرکب هکذا ینبغی تقریر وجه البناء فتامل اگر گفته شود کیت وذیت واقع
میشود موقع جمله که او را محل از اعراب میباشد پس هر واحد ازین جهت مستحق اعراب ست جواب میگویم استحقاق
او اعراب محلی را عارضی ست وعدم استحقاق او اعراب وبنا را بالذات است وعارضی با وجود اصلی اعتبار ندارد
ومخفی نماند که جمله ازین حیثیت که جمله است نه مستحق اعراب است ونه مستحق بنا ازین جهت که استحقاق اعراب فرع
ترکیب ست با عامل وجمله ازین حیثیت که جمله است او را با غیر خود ترکیب نیست واستحقاق بنا فرع مناسبت

بمبنی اصلست وجمله مناسبت معتبره دربنا یا مبنی اصل ندارد فلا الی هو لاء ولا الی هولاء وبعضی از کنایات کائن ست بمعنی کم خبریه وچون مرکبست از کاف تشبیه وانی که در اصل معرب ست ازین جهت مرتبه او در بنا از اخوات او کمتر ست ولهذا مصنف رح به بیان او متعرض نشده واو را صدارت کلام ست وتمیز او اکثر مجرور میباشد بکلمه من وکائن وغالباً برای تکثیر می آید نحو وکائن من نبی قاتل معه ربیون وگاهی برای استفهام میباشد چنانچه حضرت ابی ابن کعب حضرت ابن مسعود رضی الله تعالی عنهما را پرسیدند کاین تقرء سورة الاحزاب آیة پس حضرت ابن مسعود رضی الله فرمودند ثلثا وسبعین ووجه بنا او این ست که کاف تشبیه ای برای که در اصل معرب ست در آورده اند بمعنی افرادی از جنس مبهم محو نمودند ومجموع را اسم مفرد بمعنی کم خبریه گردانیدند پس کاین گویا که اسمی ست مبنی بر سکون که حرف آخر او نون ساکن ست چنانچه در کلمه من وآن نون تنوین تمکین نیست ولهذا بعد یای تحتانیه بنقطتین نون مینویسند با وجودی که تنوین در خط صورت ندارد ونون مذکور چون از سکون خود متغیر نمی شود پس کاین البته مبنی بر سکون خواهد بود هرگاه که فارغ شد مصنف رح از تعداد از کنایات شروع کرد در بیان احوال آنها که صاحب حال اند پس گفت **فکم الاستفهامیة** فا برای تفصیل ست وکم مبتدا وموصوف ست واستفهامیه صفت او ست وتانیث باعتبار کلمه کم ست وقوله **ممیزها** مبتدا ثانی ست ومضاف ست بسوی ضمیر کم بادنی ملابست وبسوی همین اشاره کرده اند حضرت قدس سره السامی بقوله الذی یرفع الابهام عن جنس المسئول عنه انتهی وقوله **منصوب** خبر مبتدا ثانی ست که با خبر خود جمله اسمیه خبر مبتدای اولست وقوله **مفرد** خبر بعد خبر ست اگر گفته شود چرا تمیز کم استفهامیه منصوب ومفرد میباشد **جواب میگوییم** کم برای عدد وسط ست ووسط عدد باعتبار تمیز که از احد عشر تا تسعه وتسعین ست تمیز او منصوب ومفرد می آید پس تمیز او را نیز منصوب ومفرد آوردند زیرا که طرفین متساوی اند در طرفیه پس اگر تمیز او را مثل تمیز احدهما گردانند ترجیح بلا مرجح لازم آید بخلاف وسط که مختص بوسطیه ست ومعهذا خیر الامور اوساطها واقع ست با آنکه طرفین متعارض شدند واذا تعارضا تساقطا پس باقی نماند مگر وسط عدد پس تمیز کم استفهامیه را تابع تمیز او کردند ومخفی نماند که عدد بر سه قسم ست یکی آنکه تمیز او مجموع ومفرد میباشد وآن از اثنان تا عشر ست دوم آنکه تمیز او مفرد ومنصوب بود وآن از احد عشر تا تسعه وتسعین ست سوم آنکه تمیز او مفرد ومجرور می آید وآن از مائه تا مالانهایت است پس وسط عدد باعتبار تمیز از احد عشر تا تسعه وتسعین است چنانچه در بحث اسماء عدد مفصل مذکور خواهد شد انشاء الله تعالی وباید دانست کم استفهامیه وخبریه دالست بر عدد ومعدود واستفهامیه موضوع است برای عددی که مبهم عند المتکلم بود ومعلوم نا مل بشد در ظن متکلم وخبریه موضوع

برای عددی که مبهم بود عند المخاطب و غالباً آن عدد را میدانند ولیکن معدود در پرده مجهول عند المخاطب است
و لهذا بسوی تمیز او احتیاج میشود و حذف تمیز جائز نیست مگر بقرینه ولیکن مخفی نماند که حذف تمیز در استفهامیه
اکثر است از آنکه تمیز او بصورت فضلات است و نیز مستور و محتجب نماند که تمیز کم استفهامیه جائز نیست که
مجرور بود مگر آن وقت که کم استفهامیه خود مجرور باشد پس آن وقت جائز است که تمیز او مجرور بود برای نقصان
مثل بکم رجل مررت **وکم الخبریة ممیزها مجرور مفرد ومجموع** یعنی تمیز کم خبریه مجرور می باشد
باضافت و گاهی مجموع پس واحد بمعنی اوست و جائز است که واو برجال نمود بود و فائده جمعیت دریابد معنی
که تمیز او موصوف است بافراد و جمع و در خارج نخواهد بود مگر مفرد یا مجموع فافهم مثل کم رجل و کم رجال عندی اگر
گفته شود چرا تمیز کم خبریه مجرور و مفرد می آید **جواب میگویم** کم خبریه بسبب آنکه برای تکثیر است و لهذا میگویند
که کم خبریه نقیض رب است مشابه است بعدد کثیر یعنی مائة و الف و تمیز عدد کثیر مجرور و مفرد میباشد پس تمیز کم خبریه
نیز مجرور نمودند تا مشابهت تام شود یا از آنکه تمیز کم خبریه مشابه شد بتمیز عدد کثیر فی بودن کل منهما
فافهم اگر گفته شود چرا تمیز او مجموع می آید **جواب میگویم** لفظ عدد کثیر بسبب آنکه در و تصریح و اشعار بکثرة است
محتاج نیست بسوی تمیز مجموع که تا دلالت و تصریح بر کثرت کند بخلاف کم خبریه که در لفظاً و دلالت و تصریح بر کثرت
نیست پس هرگاه که کم خبریه مثل عدد کثیر نبود در تصریح و اشعار بکثرة لهذا جائز داشتند که تمیز او مجموع بود تا جمعیت
نائب مناب و قائم مقام تصریح بکثرت باشد **وتدخل من فیهما** یعنی داخل میشود کلمه من بیانیه در تمیز کم
استفهامیه و خبریه تقول کم من رجل ضربت و کم من قریة اهلکناها از آنکه کلمه مذکوره بکم خبریه مناسب است
که تمیز او مجرور میباشد و کلمه مذکوره نیز جاره است و مخفی نماند که دخول مذکور نیز جائز است تا وقتی که میان کم خبریه
و تمیز او بفعل متعدی فصل واقع شود که در آن وقت دخول من واجب است در خبریه و در استفهامیه
ملتبس شود مثل قوله تعالی و کم اهلکنا من قریة و کم آتیناهم من آیة کما ذکره الشیخ الرضی قدس سره ولکن الشیخ
در مقام آخر فرموده اند هذا یعنی دخول من فی الخبریة کثیر نحو و کم من ملک و کم من قریة و ذلک لموافقته بتمییز
المضاف الیه کم و اما ممیز کم الاستفهامیة فلم اعثر علیه مجروراً بمن فی النظم والنثر ولا دل علی جوازه کتاب من کتب
هذا الفن انتهی و بحسب ظاهر میان کلامین تناقض ظاهر است لیکن بتوفیق الهی توفیق در آن هر دو ظاهر است
باین طریق که کلام اخیر او در بیان حال آن تمیز است که متصل بکم باشد فتامل **ولها صدر الکلام** یعنی کم را
صدارت کلام است استفهامیه بود یا خبریه زیرا که کم استفهامیه متضمن معنی استفهام است که تقاضا میکند صدر

کلام را تا مخاطب اولاً بداند که کلام درین نوع ست از انواع کلام وکم خبریه نیز دلالت میکند بر انشاء تکثیر و
آن نیز نوعیست از انواع کلام پس تنبیه بر وی اولا نیز واجب است ازین جهت هر دو را صدارت کلام است
اگر گفته شود کم خبریه هرگاه برای انشاء تکثیر ست پس جمله انشائیه خواهد بود وبین کونها خبریة وکون جملتها انشائیة
منافات ظاهر جواب میگوییم مراد ازین کم خبریه برای انشاء تکثیر است این ست که متکلم از کم خبریه قصد
میکند اعلام تکثیر را که در ذهن اوست نه آنکه کم برای استکثار خارجیست و درمیان بودن کم استفهامیه و بودن
جمله او انشائیه هیچ منافات نیست ازانکه جهت مختلف ست زیراکه مثل کم رجلا ضربت اخبارست بضرب کثیر
از رجال وانشاست برای استکثار ضرب بدلیل آنکه تکذیب متکلم بنظر اول جائزست نه بنظر ثانی فیقال کذبت
ما ضربت کثیرا من الرجال ولا یقال کذبت ما استکثرت الضرب کما لا یقال ما اکثرهم صح ان یقال لسیبویه کذبت
والم یصح ان یقال ما تعجبت من کثرتهم فتامل فانه دقیق وبالتامل حقیق **وكلاهما يقع مرفوعا ومنصوبا و**
مجرورا یعنی هر دو از کم استفهامیه وخبریه واقع میشود مرفوع ومنصوب ومجرور اعتراض کرده اند که اگر مصنف ره
وكلتاهما میگفت به تعبیر سابق مناسب میشد ازانکه سابق بتانیث تعبیر کرده است حیث قال فکم الاستفهامیة
کذا والخبریة کذا وجواب اینست که بعد توصیف کم باستفهامیة وخبریة تعبیر بتذکیر کرد بنا بر تاویل نوعین ازانکه تقیید
بوصف موجب نوعیه است وبعضی تاویل میکنند بلفظین یا باسمین وانت تعلم انه غیر صحیح لانه انما یصح اذا ارید الاستفهامیة
والخبریة لفظهما ولیس کذلک زیراکه کلام در لفظ کم است وآن لفظ واحدست فافهم وفی شرح التسهیل ولا یتحقق
التذکیر والتانیث الا فی الاسماء اذا قصد لولها فان قصد لفظ الاسم جاز تذکیره باعتبار اللفظ وتانیثه باعتبار الکلمة
وکذا الفعل والحرف انتهی وفی الرضی فی بحث العلم اذا نقلت الکلمة المبنیة وجعلتها اسم ذلک اللفظ سواء کانت
اسما او فعلا او حرفا فی الاکثر الحکایة کقولک من الاستفهامیة وقد یجیء معربا نحو لیست برفع ونصب فان ولته
بالمذکر کاللفظ فهو منصرف مطلقا وان اولته بالکلمة او اللفظة فان کان ثلاثیا ساکن الوسط یجوز صرفه کهند او
الکلام علی اکثر من ثلاثة او ثلاثیا متحرک الوسط فهو غیر منصرف قطعا انتهی ومخفی نماند که قوله یقع بصیغه مفرد برای رعایت لفظ
کلا در افرادست وفی مغنی اللبیب یجوز مراعات لفظ کلا وکلتا فی الافراد نحو کلتا الجنتین اتت اکلها ومراعات معناهما
وهو قلیل انتهی هرگاه که بیان کرد مصنف ره که هر واحد از کم استفهامیه وکم خبریه مرفوع میشود ومنصوب ومجرور
شروع کرد در بیان مواضع هر یک پس گفت **فكل ما بعده فعل** یعنی هر کم خواه استفهامیه بود یا خبریه واقع
شود بعد او فعل یا شبه فعل ملفوظ بود یا مقدر واختصار بر فعل برای اصالت است پس ازین میشود اعتراض بعدم

شمول این ضابطه مثل کم یوما انت سائر و کم رجلا انت ضارب و جائز ست که مراد از فعل مصدر بود و
قوله غیر مستقل عنه صفت فعل است و جائز ست که حال باشد یعنی چنین فعل که رو گردان نبود از عمل در لفظ
کم بسبب عمل در ضمیر او یا در متعلق او و قوله کان منصوبا خبر مبتدا است یعنی منصوب خواهد شد هر واحد از کم
استفهامیه و خبریه در وقت مذکور و هرگاه منصوب بودن او مبهم بود که بنا بر مفعول به منصوب میشود یا مفعول مطلق
یا مفعول فیه پس دفع کرد مصنف رح ابهام مذکور را بقوله معمولا علی حسبه یعنی هر واحد از کم استفهامیه و خبریه
درینوقت معمول خواهد بود بحسب واقتضاء عمل فعل پس ضمیر حسبه راجع است بسوی عمل که مفهوم میشود از قوله
معمولا اگر گفته شود قوله کان منصوبا معمولا علی حسبه منقض است بمثل کم یوما ضربت زیرا که کم درین مثال منصوب
و معمول بر حسب اقتضاء فعل نیست زیرا که فعل منصوبات کثیره را تقاضا میکند و نصب او بنا بر ظرفیت است او را تمیز قبلا صلاحیت
نصب بنا بر ظرفیه دارد و او را صلاحیت امر دیگر نیست و لهذا گفته اند که اگر مصنف رح معمولا علی حسبه و حسب الممیز معا
میگفت نقض مذکور وارد نمیشد جواب میگوییم عمل فعل بحسب صلاحیت تمیز است یعنی اگر تمیز صلاحیت
ظرفیه دارد پس عمل فعل در وی بنا بر ظرفیه خواهد بود اگرچه فعل مقتضی مفعول به و مفعول مطلق و مفعول فیه باشد قس
علیه و تمیز در مثال مذکور صلاحیت ظرفیت است پس کم بنا بر ظرفیه منصوب خواهد بود ازینجا معلوم شد که تعیین
کم برای یکی از منصوبات بحسب تمیز است و هرگاه کم در وقت مذکور منصوب می شود و معمول میباشد بحسب
عمل فعل و عمل فعل بحسب صلاحیت تمیز است پس وارد نمیشود نقض مذکور بلا حاجت ایضا الی ان یقول معمولا
علی حسبه و حسب الممیز معا فمثال کم استفهامیه مثل کم رجلا ضربت در مفعول به و کم ضربة ضربت در مفعول مطلق و
کم یوما سرت در مفعول فیه و کم خبریه چون کم رجل ضربت در مفعول به و کم ضربة ضربت در مفعول مطلق و کم یوم
سرت در مفعول فیه و خبر کان چون کم کان مالک و مفعول ثانی باب ظننت مثل کم ظننت مالک هر دو در مفعول
داخل اند و مخفی نماند که چون فعل را که در قوله فکل ما بعده فعل واقع است عام کردیم باین طریق که ملفوظ بود یا مقدر پس
وارد نمی شود اعتراض بعدم شمول این ضابطه بمثل رجلا ضربته وقتی که منصوب بود بفعل مقدر علی شریطة
التفسیر زیرا که فعلی که بعد او واقع است غیر مشتغل نیست بلکه از و مشتغل در وگردان است و اگر او را منصوب گفتند
شمول است بفعل مقدر نگویند پس درینوقت تحت ضابطه دافع داخل خواهد شد و باید دانست که مناسب بقوله
وکلاهما یقع مرفوعا و منصوبا و مجرورا این بود که مصنف رح اول ضابطه رفع بیان میکرد بعده ضابطه نصب با
ضابطه جر لیکن برای قصد اختصار بقوله والا مرفوع تقدیم و تاخیر کرد و کل ما قبله حرف جر او مضاف فمجرور

یعنی ہر واحد از کم استفہامیہ وخبریہ اگر قبل او حروف جر باشد مثل بکم درہما اشتریت وبکم رجل مررت یا قبل او
مضاف بود مثل غلام کم رجلا اشتریت وغلام کم رجل ضربت پس درین وقت مجرور خواہد بود بحرف جر
یا باضافت اگر گفتہ شود درین حکم ہیچ فائدہ نیست زیرا کہ مجرور بودن اسم بدخول حرف جر یا اضافت معلوم
مشہور ست جواب میگوییم مقصود ازین حکم تنبیہ ست بر جواز دخول حرف جر یا مضاف بر کم با وجودیکہ
او را صدارت کلام ست ولہذا او کل مالہ مضاف او حرف جر نگفت با وجودیکہ احصر واوضح بود و وجہ جواز دخول
مذکور این ست کہ تاخیر حرف جر از مجرور وتاخیر مضاف از مضاف الیہ ہرگاہ بسبب ضعف عامل ممتنع است
پس ازین جہت جار را با مجرور مثل یک جز دانستہ اند ومجموع را مستحق صدارت اعتبار نمودند پس تقدیم حرف جر
ومضاف را برین توجیہ جائز باشد **والا فمرفوع** یعنی اگر بعد کم فعلی کہ غیر مشتغل از کم باشد نبود لفظا
ونہ تقدیرا قبل وی حرف جر بود ونہ مضاف پس کم درینوقت خواہ استفہامیہ بود یا خبریہ مرفوع خواہد بود دران
حالیکہ مبتدا است زیرا کہ درینوقت از عوامل لفظی مجرد خواہد بود ورفع بنا بر ابتدائیہ موقوف بلکہ معلول
تجرد مذکور ست ورفع او بنا بر ابتدائیہ مذہب سیبویہ ست زیرا کہ تعریف خبر وتنکیر مبتدا نزدیک او جائز است
وقتیکہ نکرہ معنی استفہام را متضمن بود مثل من ابوک ونزدیک غیر سیبویہ کم نیز مرفوع است لیکن بنا بر خبریت
زیرا کہ نکرہ ست وما بعد او معرفہ ست اگر گفتہ شود ازینجا معلوم میشود کہ کم خبریہ بالاتفاق خبر ست نہ مبتدا
از انکہ جواز تنکیر مبتدا نزدیک سیبویہ مشروط ست بتضمن معنی استفہام واین شرط در کم خبریہ مفقود ست کما ہو الظاہر و
نزدیک سیبویہ تعریف خبر وتنکیر مبتدا جائز نیست پس لازم می آید کہ کم خبریہ بالاتفاق مرفوع بود بنا بر خبریہ
پس شمول قولہ والا فمرفوع مبتدا بکم استفہامیہ وخبریہ ممنوع ست جواب میگوییم کہ خبریہ نزدیک سیبویہ بر
استفہامیہ محمول ست فافہم ولیکن مرفوعیہ او درینوقت بنا بر ابتدائیہ مطلق نیست بلکہ مقید ست باین شرط
ان لم یکن ظرفا زیرا کہ درین وقت خبر خواہد بود از انکہ ظرف قابل ابتدائیہ نیست کما اشار الیہ بقولہ **وخبرا
ان کان ظرفا** اگر گفتہ شود چنانچہ ظرف را قابلیت ابتدائیہ نیست ہمچنین قابلیت خبر نیست جواب
میگوییم حکم بخبریۃ بر کم استفہامیہ بود یا خبریہ درین وقت بر سبیل مجاز ست باعتبار متعلق مثل کم یوما سفرک
یعنی کم یوما کائن سفرک وکم درین مقال بنظر متعلق خود جزو داخل در ضابطہ رفعست فافہم واحفظ **وکذلک اسماء
الاستفہام والشرط** یعنی مثل کم اند جمیع اسماء استفہام وشرط در جمیع وجوہ اربعہ یعنی چنانچہ در کم چہار وجہ اعراب اند یکی
نصب دوم جر سوم رفع بنا بر ابتدائیہ چہارم رفع بنا بر خبریہ ہمچنین در اسماء استفہام وشرط چہار وجوہ اعراب اند بضابطہ مذکورہ جاری است

که مشار الیه کذلک از قوله لها صدر الکلام تا قوله خبر ان کان ظرفا باشد اگر گفته شود اسماء استفهام و شرط در وجوه اربعه
مذکوره مثل کم نیستند از آنکه در من و ما که از اسماء استفهام اند رفع بنا بر خبریه ممکن نیست کما سیجی جواب میگویم جمعی که
مضاف است در قوله اسماء الاستفهام والشرط برای استغراق است بمعنی کل مجموعی نه بمعنی کل واحد است پس
کلام مصنف رح اینمعنی دارد و چهار وجوه اعراب در مجموع اسماء استفهام و شرط جاری اند نه آنکه در هر واحد جاری اند تا
محذور مذکور لازم آید پس جائز است که در بعضی اسماء استفهام و شرط چهار وجوه جاری بوند و در بعضی اسما بعضی وجوه و
سوال کرده اند که کم در اسم استفهام داخل است پس تشبیه شی بنفسه لازم می آید و جواب اینست که کم درین مقام از اسماء استفهام
من و ما و ای و این و انی و متی است و این اسما مشترک اند در استفهام و شرط و اذا مختص بشرطست و کیف و ایان بفتح همزه
مختص باستفهام اند و در من و ما سه وجه جاری اند و رفع بنا بر خبریه نمی آید و در ای همه وجوه اربعه جاری اند و در این و انی و متی
و کیف و ایان نمی آید مگر نصب بنا بر ظرفیت یا رفع بنا بر خبریه از آنکه لازم الظرفیه اند پس بدانکه در من و ما وقتیکه استفهامیه
بوند سه وجه می آیند بشرائط مذکوره یکی نصب مثل من ضربت و ما صنعت و دوم جر مثل بمن مررت و غلام من ضربت
و سوم رفع بنا بر ابتدائیه مثل من ضربته و ما صنعته و رفع بنا بر خبریه درین هر دو ازین جهت نمی آید که رفع بنا بر خبریه
مشروط است بآنکه خبر ظرف بود و ظرفیت هر دو ممتنع است سوال کرده اند که امتناع ظرفیت من مسلم است از آنکه مختص
بذوی العقول است پس ممکن نیست که مراد ازو یوم یا لیل بود مثلا تا ظرف باشد و لیکن امتناع ظرفیت ما مسلم
نیست از آنکه مختص بذوی العقول نیست پس ممکن است که مراد ازو یوم یا لیل بود مثلا و جواب اینست که امتناع
ظرفیت بحسب استعمال است یعنی در کلام عرب ظرف نیامده و وقتیکه آن هر دو شرطیه بوند نیز وجوه ثلث مذکوره
درانها می آیند یکی نصب مثل من ضرب اضرب و ما تصنع اصنع و دوم جر مثل بمن تمرر امرر و غلام من تضرب اضرب
و بما تمرر امرر و سوم رفع بابتدائیه مثل من یاتنی فهو مکرم و ما تقدموا لانفسکم من خیر تجدوه عند الله یعنی و ما تقدموه
پس وارد نمیشود اعتراض باین طریق که قوله تعالی ما ننسخ من آیة داخل است بحسب ضابطه نصب رفع از آنکه
بعد ما شرطیه فعل غیر مشتغل واقع است فتامل و مخفی نماند که درین هر دو بلکه در جمیع اسماء شرط رفع بنا بر خبریه
نیست از آنکه بعد اسماء شرط واقع نمیشود مگر فعل و فعل صلاحیت ابتدائیه ندارد تا اسماء شرط را خبر او گردانیده شود
و باید دانست که آن اسما که لازم الظرفیه اند از اسماء استفهام و شرط چون متی و این و ایان کیف و انی و اذا
وقتیکه مجرور نبوند مثل من این پس درین وقت ناچار است که منصوب بوند بنا بر ظرفیه و مروی از بعضی نحاة
اینست که کلمه اذا گاهی از ظرفیه خارج میشود صریح میباشد مثل اذا یقوم زید اذا یقعد عمرو یعنی وقت قیام زید وقت

قصود شمرد او ادرین وقت مبتدا میشود ولیکن قدم الشارحین شیخ رضی قدس سره فرموده اندکه برین مدعی
یعنی خروج اذا از ظرفیه شاهدی از کلام عرب معلوم نیست فما هو الا دعوی بلا دلیل ومخفی نماند که آن اسما
که لازم الظرفیه اند وقتی که برای استفهام بوند وخبر مبتدا موخر باشند پس درین وقت محلا مرفوع میشوند بخبریة
ومنصوب علی الظرفیه مثل متی عهدک پس متی بنظر ذات خود منصوب است بظرفیه وبلحاظ آنکه قائم
مقام متعلق خود مرفوع المحل است بنا بر خبریة کما مر ودر ای چهار وجوه اعراب جاری اند یکی نصب مثل ایهم
ضربت ودوم جر چون ایهم مررت وسوم رفع بابتدائیه مثل ایهم قائم وچهارم رفع بخبریه محلا مثل متی وقت مجیئک یعنی
وای وقت کائن مجیئک امی درین مثال اگرچه منصوب است بظرفیه لیکن بنظر متعلق خود مرفوع المحل است بخبریة ومراد از لفظ
کم در قوله وفی مثل کم عمة لک یا جریر وخالة واقع است هر ترکیبی است که کم دران ترکیب احتمال استفهامیه
وخبریه داشته باشد وآن ترکیب متحمل ذکر تمییز وحذف تمییز بود ودرین ترکیب جائز اند ثلثة اوجه ودر بعضی نسخ
لفظ تمییز واقعست یعنی فی مثل تمییز کم عمة لک الخ ثلثة اوجه واین نسخه از قوله فقد یحذف فی مثل کم مالک مؤیدست
از انکه اگر لفظ تمییز در ما سبق نمی بود قد یحذف الممیز فی مثل کم مالک میگفت کما لا یخفی سوال کرده اندکه قوله وفی
مثل تمییز کم عمة لک الخ اقتضا میکند که عمة مثلا در وجوه ثلث تمییز بود ولیس کذلک زیراکه در وقت رفع تمییز
نخواهد بود کما لا یخفی درجواب اینست که مراد از تمییز ذات تمییز است خواه در بعضی وجوه تمییز باشد پس بدانکه بر نسخ
اول احتمال است که وجوه ثلث را بذات کم اعتبار کرده شود یکی رفع کم بابتدائیه ودوم نصب او بظرفیه و
درین وقت تمییز او محذوف خواهد بود یعنی کم مرة وسوم نصب او بمصدریه ودرین وقت نیز تمییز او محذوف خواهد شد
یعنی کم حلبة کما لا یخفی ان هذا الاحتمال البقین بما سبق من وجوه اعراب کم کذا قال قدس سره السامی نیز احتمالست
که وجوه ثلث را در تمییز کم اعتبار کرده شود یکی رفع بابتدائیه برای است که کم استفهامیه بود یا خبریه ودوم نصب
تمییز بر تقدیر کم استفهامیه وسوم جر تمییز بر تقدیر کم خبریه احتمال ثانی منظور فیه است از انکه این احتمال موقوفست
بر اعتبار جواز حذف تمییز کم واین در ما سبق مذکور نیست پس مناسب نیست که قوله وفی مثل کم عمة لک الخ بعد
قوله وقد یحذف فی کم مالک وکم ضربت مذکور شود زیراکه تاخیر فرع از اصل مستحسن است چنانچه حضرت قدس
سره السامی فرموده اند ولا یخفی ان هذا الوجه مبنی علی اعتبار جواز حذف ممیزها الی آخره وبعضی محبین حاضرین
سلمهم الله تعالی را درین مقام نظر است باین طریق که توقف احتمال اول بر اعتبار جواز حذف تمییز کم بیشتر است
از توقف احتمال ثانی از انکه در دو وجه از سه وجوه احتمال اول یعنی نصب کم بنا بر ظرفیه ودوم نصب کم بنا بر مصدریه

موقوف اند بر یا از حذف تمیز کم کما مر بخلاف احتمال ثانی که وجه اول او نقطه یعنی رفع تمیز که آن عمة باشد موقوف
بر اعتبار مذکور و جواب این بعون الله تعالی و حسن توفیقه چنین بخاطر فاتر همان وقت گذشت که احتمال ثانی اگرچه
بنظر یک وجه موقوف است بر اعتبار مذکور لیکن توقف آن وجه بر اعتبار مذکور در هر ترکیب است زیرا که رفع تمیز منفصل
نیست اگر وقتی که حذف تمیز اعتبار کنند بخلاف دو وجه احتمال اول که توقف آنها در هر ترکیب بر اعتبار مذکور نیست
از انکه نصب کم بر ظرفیت موقوف بر حذف تمیز نیست و اگر نه مثل کم یوماً ضربت جائز نمیشد و همچنین نصب آن
بنا بر مصدریه بر حذف مذکور موقوف نیست والا مثل کم ضربة ضربت صحیح نمی بود و توقف این دو وجه برین شعر
بر حذف تمیز اتفاقی ست پس بر اعتبار حذف تمیز موقوف نیست مگر احتمال ثانی نه احتمال اول فتامل و اما نسخه
اخری را سوای وجه اخیر احتمال دیگر نیست کما لا یخفی و این بیت از فرزدق ست در هجو جریر و فرزدق از فصحاء شعراء
عرب ست و تمام بیت اینست ع کم عمة لک یا جریر و خالة ۞ فدعاء قد حلبت علی عشاری و تحقیق
که عمة همشیرهٔ پدر را گویند و خاله همشیرهٔ مادر را گویند و فدعاء بر وزن حمراء آن زن ست که بند دست یا بند پای او کج بود
آن زن بسبب این کجی منقلبة الکف یا منقلبة القدم خواهد بود و فدعاء بودن عمة و خاله جریر دو احتمال دارد یکی آنکه
بسبب کثرت خدمت بند دست و پای آنها کج شده اند دوم آنکه کجی بند دست و پای آنها خلقی ست و غرض
فرزدق اینست که عمه و خاله جریر خلقة و بدهیئة اند و حلبت مشتق ست از حلب یعنی دوشیدن و حلب اگرچه متعدی
بنفسه ست لیکن تعدیه او درین مقام بکلمه علی بسبب تضمین معنی ثقلت و حلبت است یعنی بتحقیق دوشیدند آن عمه و خاله
جریر در آن حالیکه دوشیدن آنها بر من ثقیل و دشوار بود یعنی از خدمت آنها مرا کراهیت و عار بود و لیکن آنها
با کجی دست و پای آمدند جبراً و کراهة می دوشیدند و از انواع خدمت حلب را بجهت اختیار کرده که در هجو ابلغ است
از انکه حلب خدمت مواشی است نه خدمت انسان و عشار بکسر عین مهمله جمع عشراء ست بر وزن حمراء و عشراء
آن ماده شتر حامله را گویند که بر حمل او ده ماه گذشته باشند و در اختیار فرزدق از خدمت مواشی خدمت عشار را
کمال هجو ست زیرا که چنین ماده شتر را دوشیدن خوش نمی آید بلکه ایذا می یابد وقت دوشیدن دست و پای خود میزند
و نمی ایستد و شیر از پستان او بکمال قوت دست بر می آید پس در حلب او تمام مشقت و کمال محنت ست پس ازینجا
معلوم میشود که عمه و خاله جریر از قوم اراذل و بی عقل اند که با وجود کجی دست و پا مشقت لکدکوبی را برخود پسندیده
مزدوری خدمتگاری مواشی اختیار نموده اند با وجودیکه مالک مواشی از آنها کراهیت و عار دارد و نیز در اختیار عمة و خاله
اشارت و تنبیه است بسوی رذالت جریر از طرف پدر و مادر از انکه عمه از قوم پدر و خاله از قوم مادر است

وعمة یا منصوبست ازآنکه تمیز کم استفهامیه هست واستفهام بر سبیل تهکم وسرزنش هست یعنی فرزدق
باوجودیکه عالم هست خود را جاهل قرار داده از کمیت عدد عمات وخالات از جریر سوال میکند ویا عمة مجرور است
ازانکه مضاف الیه کم خبریه هست واخبار بر سبیل تحقیق وما فی نفس الامر هست یعنی چندین اند عمات وخالات تو
ای جریر یا بسیار اند عمات وخالات تو ای جریر که دست وپای آنها کج اند ودوشیدند آنها شتران مادگان
مرا در ان حالیکه دوشیدن آنها بر من ثقیل ومکروه بوده ونیز تقدیر بر نصب وجر عمة کم مرفوع خواهد بود با بتدائیه
وقد حلبت خبر او خواهد شد ولک ظرف مستقر وصفت عمة هست وبعد خالة نیز لک مقدر هست بقرینه مذکور
وفدعاء غیر منصرف هست صفت عمة وخالة هست بتاویل کل واحد منها وبا عمة مرفوع هست با بتدائیه وخبر وقد حلبت هست
وعمة اگرچه نکره هست لیکن ازینجهت که بصفت تخصیص یافته هست ابتدائیه او صحیح هست وکم درین وقت بظرفیت
یا ابتدائیه منصوب خواهد بود خواه استفهامیه بود یا خبریه زیرا که فعلی که بعد او واقع هست مسلط هست بر او وبتسلط
ظرفیه یا مصدریه وتمیز او در وقت نصب او بظرفیت مرة مقدر خواهد بود ودر وقت نصب او بمصدریت حلبة
مقدر خواهند اعتراض کرده اند که مرة قابل ظرفیت نیست ازانکه نه ظرف زمان هست ونه ظرف مکان پس چگونه
کم منصوب شود وقتیکه تمیز او مرة مقدر باشد وحال آنکه معمولیت کم بحسب قابلیت وصلاحیت تمیز هست
کما مر آنفا وجواب این ظاهر هست که مرة بمعنی معنی وقت را متضمن هست ازانکه مرات فعل بحسب تعدد اوقات هست
پس کم مرة ضربت زیدا ازین معنی دارد که چند مرتبه یعنی چند وقت زدی زیدرا فافهم وخالة معطوف هست بر عمة اعرابا و
تابع اعراب عمة است **وقد یحذف** یعنی گاهی حذف کرده میشود تمیز کم استفهامیه بود یا خبریه لیکن این حذف
مطلق نیست بلکه **فی مثل کم مالک وکم ضربت** یعنی در هر ترکیبی که در وقرینه بود بر حذف تمیز اگر گفته شود
وقوله قد یحذف کافی هست ازانکه حذف بدون قرینه جائز نیست کما هو المشهور وعلیه الاجماع فما الحاجة الی قوله فی
مثل کم مالک وکم ضربت **جواب میگوییم** مثال حذف تمیز غیر مشهور هست پس آوردن مثال برای متعلم ضروری هست
وازدیاد کلمة فی اشارت هست بسوی وجوب قرینه جلیه بر حذف تمیز وعدم کفایت قرینه خفیه وقرینه
بر حذف تمیز در مثال اول قرینه حالیه هست ازانکه چون متکلم سوال میکند از کمیت مال مخاطب یا خبر میدهد
از کثرت مال او پس ظاهر حال او قرینه هست برانیکه نوع مال را میداند وسوال از کمیته دراهم یا دنانیر یا خبر از
کثرت دراهم یا دنانیر میدهد پس تقدیر مثال اول اینست که کم درهما او دینارا مالک وکم درهم او دینار مالک وکم
درین مثال استفهامیه بود یا خبریه مرفوع هست با بتدائیه ومالک خبر هست وقرینه در مثال ثانی نیز حالیه هست ازانکه

٤٠

بعد علم بوقوع ضرب ہرگاہ سوال میکند از ضرب مخاطب یا خبر میدہد پس ظاہر اینست کہ سوال یا اخبار بہ نسبت
مرات ضرب مخاطب ست یعنی کم مرت او کم مرت ضربت وکم درین وقت منصوب خواہد بود بظرفیت
یا سوال واخبار بنسبت ضربات مخاطب ست یعنی کم ضربۃ ضربت ضرب وضربۃ بر دو قسم ست یکی بکسر
ضاد معجمہ واین برای نوع ست وکم درین وقت منصوب خواہد بود بمصدریہ و دوم بفتح ضاد معجمہ واین بر
دو قسم ست یکی برای مرت وکم درین وقت منصوب خواہد بود بظرفیت و دوم برای غیر مرت وکم درین وقت
منصوب خواہد بود بمصدریہ وفرق درمیان ضربۃ برای نوع بود ومیان ضربۃ کہ برای نوع نباشد ظاہر ست
از راہ لفظ ومعنی واما فرق درمیان ضربۃ کہ برای مرت بود وضربۃ کہ برای مرت نباشد اینست کہ ضربۃ کہ برای
مرت بود ملحوظ در وی اولا زمان ست کہ مدلول آن الفاظ ست کہ موضوع اند برای زمان وملحوظ در ضربۃ کہ
برای مرت نبود اولا حدث ست کہ مدلول لفظ مصدر ست وجائز ست کہ تقدیر مثال ثانی کم رجلا یا کم رجل
ضربت بود وبرین تقدیر کم مفعول بہ خواہد بود ہرگاہ کہ فارغ شد مصنف رح از بحث کنایات شروع کرد در بحث
ظروف پس گفت **الظروف** الف لام عہد خارجی ست یعنی آن ظروف کہ معدود اند از مبنیات ومعتبر اند
بہ بعضی ظروف پس وارد نمیشود کہ جمیع ظروف از مبنیات نیستند بلکہ بعضی ظروف مبنی اند ولہذا در تعداد
مبنی بعض آن ظروف گفتہ ست پس درینجا واجب بود کہ بعض الظروف میگفت فافہم **منہا ما قطع
عن الاضافۃ** یعنی بعضی ازان ظروف آن ظرف ست کہ مقطوع از اضافت بود بحسب لفظ باینطور کہ منقطا الیہ
او از لفظ محذوف باشد لیکن معنوی بود زیرا کہ مضاف الیہ ظروف از دو حال خالی نیست کہ مذکور ست یا محذوف
بر تقدیر اول معرب میباشد وبر تقدیر ثانی اگر مضاف الیہ منویست مبنی بر ضم میشوند واگر نسیا ومنسیا محذوف ست
نیز معرب میشوند مثل رب بعد کان جزا من قبل پس از قید مذکور یعنی حذف مضاف الیہ از لفظ فقط از بنا بحالت
بقرینۂ آنکہ بحث مبنی ست واین ظروف را کہ از اضافت مقطوع بوند غایات نامند ازانکہ غایت کلام یعنی کمرب
اضافی از مضاف میباشد فلما حذف المضاف الیہ بلا عوض صرن غایات ینتھی ہہنا الکلام فافہم ووجہ
بناء این ظروف اینست کہ ہرگاہ متضمن شدند معنی مضاف الیہ را پس متضمن شدند یعنی حرف اضافت را
وہر اسمی کہ معنی حرف را متضمن بود مبنی میباشد کما مر غیر مرت پس ازین جہت ظروف مذکور مبنی شدند ونیز بنا
آنہا از جہت مشابہت بحرف ست در احتیاج بسوی مضاف الیہ ہرگاہ مضاف الیہ ظروف در لفظ حذف
کردند ومنوی داشتند پس آن ظروف بسبب آنکہ احتیاج خود بسوی مضاف الیہ دارند مشابہ شدند بحرف

بحث الظروف

ازانکه حرف نیز بسوی ضم ضمیمه محتاج ست اگر گفته شود این احتیاج وقتی که مضاف الیه مذکور بود نیز موجود ست
پس میباید که ظروف عند الاضافت نیز مبنی بودند چنانچه موصول را مبنی کردند با وجود صله که محتاج الیه ست
جواب میگوییم در ظروف عند الاضافت اگرچه علت بنا موجود ست لیکن مانع بنا نیز موجود ست که آن
ظهور اضافت ست ازانکه ظهور اضافت از جهت آنکه مختص باسم ست و اصل در اسم اعراب ست جانب اسمیت را ترجیح
میدهد وازین جواب اعتراض باذ و حیث نیز مندفع میشود و تقریر اعتراض اینست که اذ و حیث مضاف
میشوند بسوی جمله موجوده و معهذا مبنی میشوند و وجه اندفاع اینست که اضافت اذ و حیث بسوی جمل موجود
اضافت ظاهره نیست ازانکه اضافت اینها در حقیقت بسوی مصادر جمل ست پس گویا که مضاف الیه محذوف ست
و اعتراض کرده اند که علت بنا در بعض و کل وقتی که مضاف الیه این هر دو محذوف بود و منوی باشد موجود ست
و معهذا معرب اند و جواب اینست که اگرچه مضاف الیه این هر دو محذوف میشود لیکن حذف آن بلا عوض نیست
ازانکه مضاف الیه اینها را آن وقت حذف میکنند که تنوین ازو بدل می آرند پس گویا که مضاف الیه اینها موجود و
مذکور ست **کقبل و بعد** یعنی مثال ظرف مقطوع الاضافت قبل و بعد است و هر ظرفی که قطع او از اضافت
از کلام عرب مسموع باشد چون تحت و فوق و قدام و خلف و وراء و امام و اسفل و دون و اول که بمعنی قبل ست
و من عل بضم لام که بمعنی من فوق ست بقول اتیته من علی یعنی اتیته من فوق و جائز نیست که برین ظروف
قطع اضافت قیاس کرده شود آن ظروف را که بمعنی مقطوع الاضافت اند و قطع آنها از اضافت در کلام نیافته
باشند مثل یمین و شمال و باید دانست که تعویض تنوین از مضاف الیه محذوف درین ظروف جائز ست لیکن
قلیل و نادر ست کما فی قول الشاعر ؎ فساغ لی الشراب و کنت قبلاً ٭ اکاد اغص بالماء الفرات ٭ یعنی و کنت قبل السوغ
پس تنوین در وی عوض مضاف الیه محذوف ست که آن سوغ باشد و لهذا قبل درینجا معرب ست زیرا که ظروف بعد تعویض
تنوین از مضاف الیه محذوف معرب میشوند و ظاهر افاد در قوله فساغ برای تعقیب ست والله اعلم والسوغ در گلو فرو گذشتن
طعام و آب بآسانی اینجا آب ست و قوله لی جار و مجرور متعلق ست بساغ و شراب که فاعل ساغ ست مصدر ست بمعنی آشامیدن
و کنت از افعال ناقصه ست و ضمیر متکلم اسم او ست و قبلاً ظرف او ست و تنوین او عوض مضاف الیه مقدر ست یعنی قبل السوغ
و اغص که واحد متکلم ست با فاعل خود جمله فعلیه خبر ست و الغص بفتح الغین المعجمة در گلو بند شدن چیزی و قوله بالماء
متعلق ست باغص و فرات بالضم آب شیرین و جوی ست در کوفه یعنی بآسانی در گلوی من آب رفت و حال آنکه بودم
من قبل ازینکه قریب بودم بآنکه بند شود در گلوی من آب شیرین و قصه چنین مسموع ست که قریب این شاعر را

کسی بجان کشته بود پس حال شاعر بعد وغصه بجای رسیده بود که طعام و شراب بگلوی وی بند میشد چون بر قصاص
قدرت یافت و قاتل را بقتل رسانید غم و غصه او زائل شد پس بترانه این بیت مترنم گشت والله اعلم و باید دانست
که وجه قلت و ندرت تعویض تنوین از مضاف الیه [illegible] از وهم اشتباه معرب بمبنی ست اگرچه در خط ست نه در تلفظ
از آنکه تنوین در خط صورت ندارد و نوشتن اعراب مرسوم نیست و ازینجا معلوم میشود که قوله قدس سره السامی فلا فرق
بین ما اعرب من هذا الظروف الی آخره در معنی علت قلت تعویض تنوین ست و مراد عدم فرق در خط ست و مخفی نماند
که نزدیک اکثر نحاة ظروف مذکوره مبنی اند معرب اند ازین جهت که تنوین عوض مضاف الیه محذوف ست لیکن گاه مضاف الیه مذکور ست و نزدیک بعضی معرب اند
ازین جهت که معنی اضافت را متضمن نیستند و معنی کنت قبلاً آتیا فافهم اگر گفته شود ظروف مذکوره را چرا مبنی بر ضم کردند جواب میگویم بناء آن ظروف بر حرکت بسبب
عروض بناست و بنا بر ضم بسبب آن ست که تا ضم که اقوی حرکات ست جابر نقصان باشد که حاصل شده است
بسبب حذف مضاف الیه **واجری مجراه** یعنی جاری کرده شده است مجرای ظرفی که مقطوع الاضافت است
در حذف مضاف الیه یعنی کردن بر ضم **لا غیر و لیس غیر و حسب** را با وجود یکه غیر و حسب از ظروف نیست
فضلا عن ان یکون مقطوعا عن الاضافت مثل جاءنی زید لا غیر ای لا جاءنی غیره او لا غیره جاءنی و جاءنی زید لیس غیر ای
لیس الجائی غیره پس غیر خبر لیس ست و قال الاخفش یجوز ان یکون اسمه کذا فی الرضی و وجه جریان غیر و حسب مجرای
ظروف مذکوره مشابهت او بغایات ست در شدت ابهام یعنی چنانچه ابهام در ظروف مقطوع الاضافت ست
از آنکه جهات غیر محصوره اند همچنین ابهام در غیر و حسب ست ولیکن جریان در کلمه غیر بسبب اشتراط یافته شد
تکرر وقتی که کلمه مذکوره بعد لاء نفی یا لیس باشد از آنکه استعمال غیر بعد این دو کثیر ست و کثرت استعمال موجب
تخفیف ست و ظاهر ست که در حذف مضاف الیه بنا بر ضم کمال تخفیف ست و بعضی محشین سلمهم الله تعالی اعتراض
میکنند که چون کلمه غیر بعد لا و لیس نبود می باید که حذف مضاف الیه و بنا او بر ضم درین وقت نیز جائز باشد
از آنکه درین وقت وجه جریان که مشابهت بغایات در ابهام ست موجود ست ولیکن باندک تامل معلوم میشود
که وجود سبب بدون صلاحیت محل حدوث مسبب را مقتضی نیست چه ظاهر ست که زوال الشمس اگرچه سبب
وجوب اداء صلوة ظهر ست ولیکن در صبی و مجنون تاثیر نمیکند از آنکه صلاحیت مفقود ست و همچنین کلمه غیر
چون بعد لا و لیس نبود صلاحیت حذف مضاف الیه و بنا بر ضم ندارد از آنکه درین وقت کثیر الاستعمال نیست
پس وجود سبب را در وی هیچ تاثیر نیست **و منها** یعنی از ظروف مبنیه کلمه **حیث** ست که نزدیک جمهور
نحاة برای مکان ست و نزدیک اخفش در زمان نیز مستعمل میباشد لیکن بسبیل قلت **و لا یضاف الا الی**

الجملة فی الاکثر و اضافت کرده نمیشود حیث را بسوی هیچ شی مگر بسوی جمله و اکثر استعمال برابرست که اسمیه بود یا فعلیه و گاهی مضاف میشود بسوی مفرد کما فی قول الشاعر ؎ اما تری حیث سهیل طالعاً ٭ نجماً یضئ کالشهاب ساطعاً ٭ و حیث درین شعر مضافست بسوی سهیل که مفردست و همزهٔ استفهام است و کلمه ما نافیه ست و تری از افعال قلوب ست و حیث مفعول اول و طالعاً مفعول ثانی ست و سهیل مضاف الیه حیث است و نجماً حال ست از سهیل و یضئ جمله فعلیه صفت نجم ست و حیث برین تقدیر مفعول ست کما صرح بعضهم ان حیث لیس بلازمة الظرفیة و نجم بر تقدیر جر بدل ست از سهیل یعنی آیا نمی بینی تو مکان سهیل را طالع دران حالیکه آن سهیل نجم ست که مانند شهاب ست دران حالیکه شهاب روشن ست و الظاهر ان حیث باق علی الظرفیة و نجماً بالنصب مفعول تری کما قال بعض شارحی الابیات و طالعاً حال من سهیل و المعنی اما تری فی مکان سهیل حال کونه طالعاً نجماً ساطعاً یضئ کالشهاب فافهم اگر گفته شود حیث را چرا مبنی بر ضم کردند مثل غایات با وجودیکه مضاف الیه مذکورست جواب میگوییم ازانکه حیث غالب الاضافت بسوی جمله و هر اسمی که مضاف بود بسوی جمله در حقیقت مضاف میباشد بسوی مصدری که جمله او را متضمن ست پس آن اسم اگرچه بحسب ظاهر مضاف ست بسوی جمله لیکن اضافت او بسوی جمله در حکم عدم اضافت ست و هرگاه که اضافت او بسوی جمله در حکم عدم اضافت ست پس مشابه شد بغایات که مضاف الیه آنها محذوفست پس ازین جهت مبنی بر ضم کردند و وقتی که حیث مضاف بود بسوی مفرد پس درین وقت معرب میباشد از جهت زوال علت بنا و لیکن بقاء او بر بناء در وقت مذکور اشهر لغاتست ازانکه اضافت او بسوی مفرد قلیل و نادرست و غالب اضافت او بسوی جمله میباشد و الاکثر حکم الکل و النادر کالمعدوم پس ازین جهت در جمیع استعمالات مبنی بر ضم کردند تا حکم باب حیث مختلف نگردد و منها اذا یعنی از ظروف مبنیه اذاست برابرست که زمانیه بود یا مکانیه هی للمستقبل یعنی وقتیکه اذا زمانیه بود پس برای زمانیه مستقبل میباشد اگرچه بر ماضی داخل بود و وجه بناء اذا همانست که در بناء حیث مذکور شد لیکن بر مذهب شخصی که اذا را بسوی فعل شرط مضاف میگوید و او ظرف جزا میگرداند کما هو المشهور و اما بر مذهب شخصی که او را مضاف نمیگوید و شرط را عامل میگرداند وجه بناء او درین وقت مشکلست اما الاولی وجه بنایها ما قال العلامة الشیخ ابن الحاجب قدس سره انما مبنی حیث و اذ و اذا لانها موضوعة لکان حادث تفصله الجملة اذ و ما فانه الموصولات فی احتیاجه الی الجملة انتهی و قوله للمستقبل خبر مبتدا است که با عاطف محذوفست بقرینه آنکه بودن اذا برای زمان مستقبل حکمی ست از احکام اذا چون قوله و فیها معنی الشرط و قوله اللذ اکان ختر به بالفعل و قوله و قد یکون للمناجات و جائز نیست

که قوله للمستقبل صفت یا حال از اذا بودلان اذا من الظروف المبنیة سواء کانت للمستقبل او للماضی و للحال او للاستمرار او لا یکون لشیء منها وقبل الجملة معترضة فلا حاجة الی تقدیر العاطف لیکن کونه حکما کسائر الاحکام یزیف الاعتراض فافهم و قوله قدس سره السامی وهی اذا کانت زمانیة للمستقبل نیز اشارت بسوی همین ست که لکن للمستقبل خبر مبتدا است که با عاطف محذوفست کما لا یخفی اگر گفته شود چرا اذا برای زمانه مستقبل ست اگرچه بر ماضی داخل شود جواب میگویم از انکه اذا موضوع ست برای زمانه از ازمنه مستقبل که وقوع حدث در وی در اعتقاد متکلم یقینی و قطعی بود و دلیل بر این وضع کثیر استعمال او برین منوال ست ظاهرست که استعمال لفظ در موضوع و کثیر میباشد و در غیر موضوع له قلیل و نادر مثل قوله تعالی اذا الشمس کورت و هرگاه وقوع امور متوقعه نزدیک علام الغیوب قطعی و یقینی ست هم ازین جهت در قرآن مجید و فرقان حمید کثیر الاستعمال ست و مخفی نماند که استعمال اذا در زمان ماضی قلیل و نادرست کما فی قوله تعالی حتی اذا بلغ بین السدین و قوله تعالی حتی اذا ساوی بین الصدفین و قوله تعالی حتی اذا جعله نارا **و فیها** یعنی در اذا **معنی الشرط** و معنی شرط عبارتست از ترتب مضمون جمله بر مضمون جمله دیگر مخفی نماند که تضمن اذا معنی شرط را واجب آخرست برای بنا او از انکه معنی شرط معنی حرف شرطست و لیکن حمل علیها ما لیس فیه معنی الشرط لاشتراکهما فی الصیغة فافهم و احفظ اگر گفته شود چرا مصنف رح اسلوب سابق را تغیر وارد و للشرط نگفت **جواب میگویم** درین تغیر اشارت ست بسوی آنکه معنی شرط در کلمه اذا عارض ست و رسوخ ندارد مثل رسوخ سائر اسماء جوازم و وجه عروض معنی شرط در اذا و رسوخ آن در سائر اسماء جوازم اینست که اذا در اصل وضع خود برای زمانی ست که وقوع حدث در و قطعی و یقینی بود و شرط از جهت آنکه مفروض الوجود میباشد حدث مذکور را منافی ست پس بنظر اصل وضع اذا می باید که اصلا معنی شرط را متضمن نبود لیکن اکثر اموری که وقوع آنها متوقع ست قطعا و تعینا چون بر خلاف ظاهر میشوند ازین جهت تضمین اذا معنی آن شرطیه را جائز داشتند پس ازین جهت معنی آن شرطیه که دلالت میکند بر فرض در کلمه اذا راسخ نیست بلکه عارض و بر شرف زوال ست بخلاف سائر اسماء جوازم از انکه وضع آنها برای آن زمانیست که وقوع حدث در وی متکلم را قطعی و یقینی بود فجاز ان یرسخ فیهما معنی العرض الذی هو معنی الشرط فافهم **و لذلک** یعنی ازین جهت که در اذا معنی شرطست و لیکن راسخ نیست بلکه عارض ست **اختیر بعدها الفعل** یعنی مختارست بعد او فعل برای رعایت معنی شرط و چون آن معنی را در و رسوخ نیست از ینجهت بعد او جمله فعلیه واجب نشد بلکه جمله اسمیه نیز جائزست و لیکن هر جمله اسمیه بعد او جائز نیست بلکه آن جمله اسمیه که خبر در و فعل باشد

مثل قوله تعالی اذا الشمس کورت برای رعایت معنی شرط و منقول از مبرد اختصاص اذا بجملهٔ فعلیه ست
تا آنکه در مثل اذا الشمس کورت فعل محذوف میدارد و تقدیرا و اذا کورت الشمس میگوید **وقد یکون للمفاجاة**
یعنی گاهی میباشد که اذا برای مفاجات فقط یعنی بی آنکه معنی شرط را متضمن بود و مفاجات مصدر ست
از باب مفاعلت یقال فاجاءه الامر مفاجاة یعنی یکایک شد یکایک شدن و درین وقت کلمهٔ اذا محتاج
بسوی جواب نمیباشد و در ابتداء کلام نیز واقع نمیشود و معنی او زمانه حال میباشد و در و اختلافست نزدیک
کوفیون و اخفش حرفست فلا محل لها من الاعراب و نزدیک غیر آنها ظرفست پس نزدیک بعضی ظرف زمان است
و نزدیک بعضی ظرف مکان کما سیجیء انشاء الله تعالی **فیلزم المبتداء بعدها** یعنی پس درین وقت لازم
میشود مبتداء بعد او تا فرق شود درمیان اذاء مفاجاتیه و اذاء شرطیه مثل خرجت فاذا السبع اگر گفته شود
بعد اذاء شرطیه نیز مبتدا واقع میشود مثل قوله تعالی اذا الشمس کورت پس فرق چگونه حاصل میشود جواب
میگوییم بعد اذاء مفاجات مبتدا لازم است بخلاف اذاء شرطیه که وقوع مبتدا بعد او جائز ست و عند الوقوع
فارق در مفاجاتیه و شرطیه اینست که بعد اذاء شرطیه ان مبتدا واقع میشود که جزاء و فعل بود بخلاف مفاجاتیه
که بعد او مبتدا اگر محذوف آن خبر میباشد و اگر خبر او مذکور بود پس اسم میباشد نه فعل مثل قوله تعالی ومن
آیاته ان خلقکم من تراب ثم اذا انتم بشر تنتشرون اگر گفته شود از لزوم مبتداء بعد اذاء مفاجاتیه وجوب رفع بعد
او معلوم میشود و در باب اضمار علی شریطه التفسیر مذکور ست که بعد اذاء مفاجاتیه رفع مختار ست پس قوله
فیلزم المبتداء بعدها بما سبق منافی ست و جواب این بدو طریق گفته اند یکی آنکه مراد از لزوم درینجا غلبه وقوع
فلا منافات و دوم آنکه لزوم مذکور مختص بغیر باب الاضمار علی شرائط التفسیر و جواب تحقیقی اینست که قول مذکور
این معنی دارد که فالایلزم المبتدا بعدها علی احد الاقوال از آنکه در وسه قول اند اول اختصاص او بجملهٔ اسمیه ست
و دوم جواز دخول او ست بر اسمیه و فعلیه و سوم آنکه چون بکلمهٔ قد مقترن شود دخول او بر فعلیه جائز ست و
الا ممتنع است کذا فی التحفه پس درین وقت نه منافات ست و نه احتیاج بسوی تکلفین مذکورین که یکی حمل لزوم
بر اغلبیت ست و دوم تخصیص بلزوم بغیر باب مذکور فتامل و انصف ولا تعسف فان الله یحب المنصفین و
باید دانست که خرجت فاذا السبع در تقدیر خرجت فاذا السبع حاضر او واقف ست بحذف خبر و عامل در اذا نزدیک
زمخشری و ابن حاجب معنی مفاجات ست و اذا بمعنی زمان ست نزدیک زجاج یعنی خرجت مفاجات زمان
وقوف السبع و بمعنی مکان ست نزدیک مبرد یعنی خرجت مفاجات مکان وقوف السبع و عامل که عامل اذا ست

گاهی ظاهر نمیشود از جهت آنکه کلمه اذا را دلالت بر معنی مفاجات قویست پس ازین جهت از اظهار عامل مذکور استغنا حاصل ست و نزدیک سائر نحاة عامل در وی خبر مذکور ست در مثل خرجت فاذا زید جالس یا خبر مقدرست در مثل خرجت فاذا السبع یعنی حاضر او واقف و بهر تقدیر اذا منقطع الاضافت ست و مفعول فیه ست یا مفعول به والا اذا ظرف نخواهد بود بلکه اسم خواهد شد و مفعول محذوفست یعنی فاجأت فی زمان وقوف السبع او مکانه ایاه الی السبع فافهم کذا ذکره قدس سره السامی فی الفوائد الضیائیة ولیکن قال المصنف رح ای خرجت ففاجأت وقت وقوع السبع وظاهر ست که این کلام را دلالت برانیست که اذا مفعول به ست و مذهب ابن مالک و صاحب کشاف همین ست چنانچه از تفسیر قوله تعالی فاذا حبالهم وعصیهم معلوم میشود و ابن مالک قائل ست باینکه گاهی اذا ظرف نمیباشد و صاحب کشاف که در تفسیر قوله تعالی ثم اذا انتم بشر تنتشرون فرموده ست که ای ثم فاجأ وقت کونهم بشرا تنتشرون صریح دلالت میکند که اذا مجرد الظرفیه ست و مفعول به است و بعضے مناظرین بر حضرت قدس سره السامی اعتراض دارند که اذا را مفعول فیه گفتن و مفعول به را محذوف داشتن موجب رکاکت معنی ست زیرا که تقدیر کلام درین وقت اینست که خرجت ففاجأت السبع فی زمان وقوفه او مکان وقوفه و در تقیید بظرف هیچ فائده نیست خصوص در قوله تعالی ان کانت الا صیحة واحدة فاذا هم خامدون فتامل و باید دانست که گاهی اذا برای زمان میباشد فقط یعنی بی آنکه در و معنی مفاجات بود مثل آتیک اذا احمر البسر ای وقت احمرار البسر و گاهی اسم میباشد مجرد از ظرفیة مثل اذا یقوم زید اذا یقعد عمرو یعنی وقت قیام زید وقت قعود عمرو **و منها** یعنی بعضی از ظروف **اذ** است **للماضی** که موضوع ست برای زمانهٔ ماضی اگرچه بر فعل مستقبل داخل شود مثل جاءنی زید و تقوم عمرو یعنی اذ قام عمرو و قوله للماضی خبر مبتدا محذوفست یعنی وهی للماضی و صفت نیست کما مر فی شرح قوله للمستقبل و وجه بناء او در شرح قوله و منها اذا للمستقبل مفصل مذکور شد و نیز میتواند بود که وجه بناء او مشابهت بحرف بود در وضع یعنی چنانچه حرف ثنائی می باشد همچنین اذ ثنائی ست فافهم و گاهی مستعمل میشود کلمه اذ در زمان مستقبل مثل قوله تعالی فسوف یعلمون اذ الاغلال فی اعناقهم یعنی سرانجام ست که خواهند دانست آنها در وقتی که طوقها اند[illegible] در گردنهای آنها کما قال قدس سره السامی و قد یجیء للمستقبل کقوله تعالی فسوف یعلمون الآیة [illegible] کرده اند لا نسلم که اذ درین آیه برای زمانه مستقبل باشد چرا نبود برای مطلق زمان و تقیید او [illegible] فسوف یعلمون باشد یعنی فسوف یعلمون زمان الاغلال فی اعناقهم فتامل و [illegible] بعدها اجلتان

یعنی ہرگاہ اذ معنی شرط را متضمن انیست پس ازین جہت واجب نشد کہ واقع نشود بعد او مگر جملۂ فعلیہ بلکہ جائز ست کہ بعد او گاہی جملۂ اسمیہ واقع شود و گاہی جملۂ فعلیہ کہ فعل او ماضی بود لفظاً و معنیاً یا معنیً فقط چنانچہ ہر سہ مجتمع اند در قولہ تعالی الا تنصروہ فقد نصرہ اللہ اذ اخرجہ الذین کفروا ثانی اثنین اذ ہما فی الغار اذ یقول لصاحبہ فافہم واحفظ ویقع بعد الجملۃ نگفت تا وہم نشود کہ مراد جملہ فعلیہ ماضویہ ست زیرا کہ متبادر از جملہ بعد قولہ ومنہا اذ للماضی ہمین معلوم میشود کما لا یخفی و باید دانست کہ اذ نیز برای مفاجات می آید لیکن مصنف رح بہ بیان آن متعرض نشد بسبب آنکہ قلیل و نادر ست **و** منہا یعنی بعضی ازان ظروف مبنیہ این **و انی** است **للمکان** یعنی فہما للمکان پس درینجا مبتدا مقدر ست با فاء عاطفہ بقرینہ آنکہ قولہ للمکان حکم ست کہ مشتمل ست بر تفصیل یعنی استفہاما و شرطا و قولہ **استفہاما و شرطا** حال ست از ضمیری کہ مستقر ست در جار مجرور و در محل عین استفہام و شرط برین وانی اشارت ست بسوی آنکہ ہردو در استفہام و شرط راسخ اند پس حاجت نیست بسوی تقدیر ذا استفہام و شرط و وجہ بناء ہردو تضمن معنی حرف استفہام و حرف شرط ست مثل این زید و این تکن اکن وانی زید وانی تجلس اجلس گاہی انی بمعنی کیف می آید مثل انی زید یعنی کیف زید و بمعنی متی نیز آمدہ ست مثل انی القتال یعنی متی القتال و مخفی نماند کہ انی در قولہ تعالی فاتوا حرثکم انی شئتم بمعنی کیف ست یعنی بیائید شما حرث خود را بہر کیفیتی کہ خواہید یعنی خواہ در حالت قیام یا قعود یا باوضاع دیگر چنانچہ مفصل در نسخہ کوکب مرقوم ست وانی درین آیہ کریمہ بمعنی مکان عام نیست چنانچہ امامیہ ست پس لواطہ ازین ثابت نمیشود فانہم کالانعام بل ہم اضل سبیلا قرینہ بر اینکہ انی درینجا بمعنی کیف ست نہ بمعنی مکان لفظ حرث ہست ازانکہ حرث عبارت ازینست از مکان کشت و ظاہر ست کہ مکان کشت فرج ست نہ دبر و قولہ **و متی** معطوف ست بر قولہ این یعنی بعضی از ظروف مبنیہ متی ہست و قولہ **للزمان** خبر مبتدای محذوف ہست یعنی وہی للزمان **فیہما** یعنی مستعمل ہست در استفہام و شرط مثل متی القتال و متی تخرج اخرج و وجہ بناء او تضمن معنی استفہام و شرط ست و قولہ **و ایان** معطوف ست بر قولہ متی یعنی بعضی از ظروف مبنیہ ایان ہست بفتح ہمزہ و نون و یاء مشددہ تحتانیہ بنقطتین و بکسر ہمزہ نیز مروی ست و قولہ **للزمان** خبر مبتدای محذوف ست یعنی وہی للزمان و قولہ **استفہاما** حال ست از ضمیری کہ مستقر ست در جار مجرور و فرق درمیان متی و ایان اینست کہ مختص بزمان استقبال و امور عظام ست مثل ایان یوم الدین ولا یقال ایان یوم قیام زید و وجہ بناء او تضمن معنی حرف استفہام ہست **و کیف** معطوف ست بر قولہ ایان و قولہ **للحال**

خبر مبتدای محذوف است یعنی وهی للحال وقوله استفهاما حال ست از ضمیری که در جار مجرور مستقر ست یعنی بعضی
از ظروف مبنیه کیف ست که موضوع است برای استفهام وسوال از حال وصفت شی مثل کیف زید یعنی صحیح
ام سقیم پس مراد از حال درینجا زمان حال نیست بلکه صفت وحال مسئول عنه ست و باید دانست که سوال
بلفظ کیف از نکره میباشد پس جواب او نخواهد بود مگر نکره ولهذا جائز نیست که جواب کیف زید الصحیح واقع شود
بلکه واجبست که صحیح بود اعتراض کرده اند که کیف از ظروف نیست بلکه بمعنی حاله ست پس شمردن او از ظروف
مشکل ست جواب گفته اند که شمردن او از ظروف بر مذهب اخفش ست از انکه کیف نزد او ظرفست یا از انکه
کیف جاری مجرای ظرفست زیرا که معنی کیف علی ای حال ست وانت تعلم ان الجار والظرف متقاربان و بعضی
نزدیک اخفش اسم ست بدلیل آنکه بدل او اسم می آید نه ظرف مثل کیف انت اصحیح ام سقیم واگر ظرف میبود بدل او
ظرف می آید مثل متی حیث یوم الجمعه یوم السبت و مخفی نماند که کیف بمعنی شرط نیز استعمال کرده میشود بسبیل ضعف
ولیکن نزدیک بصریون بدون کلمه ما بمعنی شرط مستعمل نیست مثل کیفما تجلس اجلس یعنی علی ای هیئة تجلس اجلس و
نزدیک کوفیون استعمال او در معنی شرط مطلق ست یعنی با کلمه ما بود یا نبود مثل کیف تجلس اجلس چون معلوم
که کیف فی الحقیقت ظرف نیست بلکه جاری مجرای ظرف ست پس باید دید که بعد او اسم ست یا فعل اگر اسم است
پس آن اسم مبتدا خواهد بود وکیف مرفوع المحل خواهد شد بخبریته واگر بعد او فعل ست پس کیف درین وقت
منصوب المحل خواهد بود بحالیته مثل کیف جئت یعنی علی ای حال جئت اراکبا او ماشیا ووجه بنا تضمن معنی
حرف استفهام ست ومنها یعنی بعضی از ظروف مبنیه مذ ومنذ است ودرین هردو اختلاف
نزدیک بعضی بر اصل خود اند از انکه اصل در حروف وانچه مشابهست بحروف عدم تغیر و تصرف است
ونزدیک بعضی اصل مذ منذ ست بدلیل آنکه مذ بمنذ می آید وقال الاخفش الحجازیون یجرون بهما مطلقا
والکوفیون یرفعون بهما مطلقا واکثر العرب یجرون بهما فی الزمان الحاضر اتفاقا وانما الخلاف بینهم فی الجر بهما فی الزمان
الماضی ولا یستعملان فی المستقبل اتفاقا واذا جرتهما فقل انهما اسمان مضافان والصحیح انهما حرفا جر بمعنی من للابتداء
لغایة اذ کان الزمان ماضیا معرفة نحو ما رایته مذ یوم الجمعة وبمعنی فی اذ کان حاضرا معرفة نحو ما رایته مذ اللیلة وبمعنی
من والی جمیعا فیدخلان علی الزمان الذی وقع فیه ابتداء الفعل وانتهاؤه وذلک اذ کان الزمان نکرة نحو ما رایته
مذ اربعة ایام فافهم واحفظ ووجه بنای هردو سه امور اند اول آنکه هردو موافق اند اند حروف لفظا ومعنی بآن مذ ومنذ
که حرف اند دوم آنکه وضع مذ وضع حرف ست ومنذ محمول است بر مذ ولهذا مذ را در ذکر مقدم کرد سوم آنکه

هر دو مقطوع اند از اضافتی که در معنی مراد هست ولهذا مبنی بر ضم کردند مثل قبل و بعد زیرا که مثل منذ یوم الجمعة
بمعنی اول المدت است پس مذ و منذ از انجهت که متضمن اند مضاف الیه را متضمن اند حرف اضافت را
چنانچه قبل مثلا عند القطع متضمن میباشد لیکن مذ و منذ نمی باشند مگر مبنی زیرا که مضاف الیه آنها گاهی مذکور
نمیشود بخلاف قبل **بمعنی اول المدة** یعنی گاهی میشوند مذ و منذ بمعنی اول مدت فعل متقدم پس الف لام
در قوله المدة برای عهد است یا عوض مضاف الیه است مثل ما رایته مذ و منذ یوم الجمعة یعنی اول زمان عدم رویت
یوم الجمعة وبعضی گفته اند که معنی مذ و منذ مطلق اول مدت ست و تعیین مدت فعل متقدم مستفاد میشود ولا یخفی
ان هذا انما یصح لو ثبت استعمالهما فی اول المدت مطلقا ولیس کذالک فانهما لا یستعملان الا فی اول مدت
الفعل المقدم والوضع انما یوخذ من الاستعمال لا من مجرد الاحتمال کذا قیل فتامل فیه و وقتیکه هر دو بمعنی اول مدت
فعل مقدم بوند **فیلیهما** پس متصل میشود درینوقت آن هر دو را **المفرد** یعنی اسمی که دلالت کند بر وحدت و
متصل نمیشود مثنی و مجموع و هر چه دلالت کند بر تعدد. و مثل ثلثه و اربعة که آنهم در حکم مجموع است و هم مفرد اینجا عام
که حقیقت بود مثل ما رایته مذ و منذ یوم الجمعة یا حکما بود مثل ما رایته مذ و منذ الیومان اللذان ساجداً فیهما یعنی
اول مدت عدم رویته هذان الیومان و یومان اگرچه در حقیقت مفرد نیست در حکم مفرد است ازین جهت که یومان
را امر واحد ملاحظه کرده اند زیرا که یومان محکوم علیه است باولیته مده و اول مدت نمیباشد مگر امر واحد نه امرین
یا امور پس مبنی یا مجموع را تا که امر واحد ملاحظه نکنند بجهتی از جهات وحدت اول مدت نخواهد بود و جهت وحدت
در مثال مذکور مصاحبت است پس ازینجا معلوم شد که چون مذ و منذ بمعنی اول مدت بود لازم است که آنها را
مفرد متصل شود فافهم وقوله **المعرفة** صیغه مفرد است و معرفة نیز عام است که حقیقت بود مثل مثال مذکور
یا حکما باشد مثل ما رایته مذ و منذ یوم لقی فیه زیرا که تعیین که مقصود از معرفت است درینجا نیز حاصل است
از انکه یوم لقی فیه که در قوة یوم الملاقات ست متکلم و مخاطب را معلوم است اگر گفته شود چرا واجب است
که آن مفرد معرفت بود جواب **میگوییم** مقصود از اخبار حکم باولیت مدت فعل است بر وقت معلوم زیرا که
حکم مذکور بر وقت مجهول هیچ فائده ندارد از انکه اولیت وقتی از اوقات برای زمان مدت فعل مخاطب را
بضرورت و بداهة معلوم است **وبمعنی الجمیع** یعنی گاهی میشوند هر دو بمعنی جمیع مدت زمان فعل متقدم و در بعضی
نسخ بمعنی جمیع المدت بنظر آمده **فیلیهما المقصود** یعنی پس درین وقت متصل میشود آن هر دو را زمانیکه
مقصود است وقوله **ما بعده** حالست یعنی دران حالیکه آن زمان مقصود متلبس بود بعده خود و آن عدد مستغرق

بود جمیع اجزاء زمانه را بحیثیتی که جزئی از اجزای او متروک نباشد مثل ما رأیته مذ یومان یعنی جمیع اجزاء مدت زمان عدم
رویته یومان لا ازید ولا انقص و حاصل اینست که چون مذ و منذ بمعنی جمیع مدت بوند پس درین وقت متصل میشود
آن هر دو را زمانه بصیغهٔ مفرد بود یا بمعنی یا مجموع معرفه بود یا نکره ولیکن آن زمانه متلبس بعدد می باشد یعنی ملحوظ
درین وقت عدد آن زمانه بود مثل ما رأیته مذ او منذ یوم او یومان او ایام و چون مذ و منذ بمعنی اول مدت بوند
پس دران وقت نیز مفرد با آنها متصل میشود لیکن فرق بدو طریق است اول آنکه مفرد یکه بعد آن مذ و منذ واقع شود
که بمعنی اول مدت اند واجب است که معرفه باشد و نیز اول مدت فعل متقدم بود نه جمیع مدت فعل متقدم بخلاف مفرد
که بعد مذ و منذ که بمعنی جمیع مدت اند واقع شود ازانکه تعریف او واجب نیست و جمیع مدت فعل متقدم بود اعتراض
کرده اند که چون مفرد بعد مذ و منذ واقع شود متلبس بعدد نخواهد بود مثل ما رأیته مذ او منذ یوم و جواب اینست که
تعدد عام است که باعتبار افراد بود چون مثنی و مجموع یا باعتبار اجزا باشد چنانچه در مفرد مثل یوم که بحسب اجزاء خود
متعدد و متلبس بعدد است و قد یقع المصدر یعنی گاهی واقع میشود مصدر بعد مذ و منذ مثل خرجت مذ او منذ
ذهابک و قوله او الفعل معطوف است بر مصدر مثل ما خرجت مذ او منذ ذهب و قوله او ان معطوف است بر قوله
الفعل یعنی گاهی واقع میشود بعد آن هر دو الف نون مستقله بود یا مخففه مثل ما خرجت مذ او منذ انک
ذاهب او ما خرجت مذ ان ذهب و گاهی بعد هر دو جمله اسمیه هم واقع میشود مثل ما خرجت مذ او منذ زید مسافر
لیکن مصنف رح بسبب آنکه قلیل و نادرست به بیان آن متعرض نشده فیقدر زمان مضاف یعنی پس درین وقت
مقدر کرده میشود لفظ زمان مثلا که مضاف بود بسوی یکی ازین امور مذکوره یعنی مصدر و فعل و آن اگر گفته شود
چرا لفظ زمان مقدر میدارند جواب میگوییم ازانکه مذ و منذ مبتدا اند و ما بعد آنها خبر است و در مبتدا و خبر حمل
شرط است و مذ و منذ عبارت اند از زمانه پس اگر لفظ زمان مقدر نکنند و ما بعد او را که مصدر یا فعل یا ان است خبر گردانند
محمول نخواهد بود پس ما خرجت مذ ذهابک در تقدیر ما خرجت مذ زمان ذهابک است و قس علیه البواقی و باید دانست
که زمان مقدر عام است که لفظ زمان باشد یا ساعت یا وقت یا یوم یا لیل یا امثال آن و لهذا مصنف رح زمان
را منکر آورده نه معرفه و هو یعنی هر واحد از مذ و منذ مبتدا است ازانکه اسم است مجرد از عوامل لفظی و خبره ما بعده
اعتراض کرده اند که ابتدائیه هر دو صحیح نیست ازانکه نکرهٔ غیر مخصصه اند و جواب گفته اند که هر دو در حکم معرفه اند بسبب آنکه
در تاویل اضافت اند ازانکه یا بمعنی اول المدت اند یا جمیع المدت و این جواب دور از صواب است زیرا که بودن لفظ
در تاویل اضافت از اقسام معرفه نیست کما لا یخفی و اگر گویند که در مبتدا بودن نکره تاویل باضافت کفایت میکند

پس لازم می آید که ابتدائیه هر نکره صحیح باشد زیرا که آنها قبل هر نکره باسم مضاف ممکن است وجواب صواب اینست
که هر دو مضاف اند بسوی جمله که محذوف ست تقدیرش چنانچه سابقه ولهذا منذ ومذ مبنی بر ضم کردند بجهت مشابهت بغایات
یعنی چنانچه غایات مقطوع اند از اضافت بسوی جمله همچنین مذ ومنذ مقطوع اند از اضافت مذکوره وآن جمله
بتاویل مفرد معرفه ست وتقدیرش مثل ما رأیته منذ یوم الجمعة اینست که ما رأیته منذ ما رأیته یوم الجمعة یعنی منذ عدم رؤیتی
پس مذ ومنذ معرفه اند از آنکه هر دو مضاف اند بسوی معرفه اعتراض کرده اند هرگاه که مذ ومنذ مبتدا اند پس ذکر آنها
در ظروف مناسب نیست وجواب اینست که ذکر آنها در ظروف بهمین اعتبار است که از اسماء زمان اند مثل
ظروف نه باعتبار آنکه در ترکیب ظرف واقع میشوند **خلافاً للزجاج** یعنی یخالف هذا القول قولاً للزجاج
زیرا که مذ ومنذ نزدیک زجاج خبر اند وبعد آنها مبتدا است وظاهرست که این مذهب را لفظ ومعنی مساعدت
نمیکند اما عدم مساعدت معنی از این جهت است که مقصود متکلم از ما رأیته مذ یوم الجمعة اخبار است از اول مدت
باین طریق که آن اول مدت یا جمیع مدت یوم جمعه است نه مقصود بالعکس ست کما لا یخفی وعدم مساعدت لفظ
ازین سبب است که در مثل ما رأیته مذ یومان لازم می آید که خبر معرفه ومبتدا نکره باشد وهذا خلاف قید الائمة
اگر گوئی که خبر درینجا ظرف است وخبر که ظرف بود ومقدم باشد مصحح ابتدائیه نکره است مثل فی الدار رجل گوئیم جواب
اینست که هر ظرف که مقدم بود مصحح نیست بلکه آن ظرف مبتدا باشد ومقدم بود مصحح است ودر ما نحن فیه ظرف مبتدا
نیست کما هو الظاهر من الشمس **و هنا** یعنی بعض از آن ظروف ست که **لدی** است بالف مقصوره ولدن است
بفتح لام وضم دال وسکون نون **وقد جاء** وتحقیق آمده است **لدن** بفتح لام وسکون دال وکسر نون ولدن
بفتح لام وضم دال وسکون نون ولُدن بضم لام وسکون دال وکسر نون ولد بفتح لام وسکون دال ولُد
بضم لام وسکون دال ولد بفتح لام وضم دال وچون وضع بعضی ازین لغات چون وضع حرف بود پس برای
مشابهت بحرف آن بعض را مبنی کردند وباقی را بران بعض حمل نمودند ولدی ولدن وغیر آن مشترک اند در معنی عند
وفرق اینست که عند عام است ولدی وسائر لغات خاص اند لانه یقال المال عند زید فی مال یحضر عنده وفی مال
فی خزانته والکان غائباً عنه ولا یقال المال لدی زید ولدن زید الا فی مال یحضر عنده فافهم وفی الرضی ان کلها
مشترک فی معنی عند الا ان لدن ولغاتها المذکورة یلزمها الابتداء فلا یلزمها من اما ظاهرة وهو الاغلب او
مقدرة فهو بمعنی من عند واما لدی فهو بمعنی عند ولا یلزمه معنی الابتداء فتأمل وباید دانست که اکثر لدی ولدن وسائر
لغات او جر باضافت است مثل المال لدی زید ولدن زید وازین کلمات خاص کلمه لدن نصب میدهد خاص

لفظ عدوت را نه لفظ دیگر را بحسب سماع یعنی ناصب هم لفظ خاص و منصوب هم لفظ خاص ست و نکته بعد وقوع اینست که نون لدن را بنون تنوین که در مثل رطل زیتا واقع هست تشبیه میدهند و لهذا گاهی آن نون را بزودی حذف میکنند و گاهی نگاه میدارند پس گویا گویا اسم تام ست بتنوین ازین جهت عمل او میکنند و غدوت از سحره دیگر اسما کثیر الاستعمال هست پس مستحق تخفیف ست مثال جاءنی زید لدن غدوةً والغدوة بضم الغین المعجمة وسکون الدال المهملة و فتح الواو وقت برآمدن آفتاب والسحرة بضم سین و سکون حاء مهملتین قبل برآمدن آفتاب و منها یعنی بعضے از ان ظروف مبنیه قط هست بفتح قاف و ضم طاء مهمله مشدده و این اشهر لغات هست و بفتح قاف و ضم طاء مخففه نیز آمده ست و ضم قاف نیز درین لغت ست برای طبیعت ضم طا مشدده بود یا مخففه و قط بفتح قاف و سکون طا نیز درین لغت هست مثل آن قط که از اسماء افعال ست بمعنی ترت که امر حاضر ست از باب افتعال للماضی المنفی یعنی قط با جمیع لغات خود که مجموع پنج اند موضوع ست برای فعل ماضی منفی یا برای زمان ماضی که وقوع حدث در وی منفی باشد و غرض از استعمال قط اینست که تا نفی بجمیع ازمنه ماضیه مستغرق باشد مثل ما ضربته قط یعنی نزدم من او را در جمیع ازمنه ماضی و ازین تقریر معلوم شد که موصوف ماضی جائز ست که فعل مقدر دارند یعنی للفعل الماضی المنفی و اسناد نفی بسوی فعل درینوقت بر سبیل حقیقت خواهد بود و جائز ست که موصوف او زمان مقدر باشد یعنی للزمان الماضی المنفی و اسناد نفی بسوی زمان بر سبیل مجاز خواهد بود برای ادنی ملابسة ازانکه منفی در حقیقت زمان نیست بلکه منفی بسوی وقوع فعل در آن زمان ست کما لا یخفی و وجه وجیه برای بناء جمیع لغات قط اینست که قط بفتح قاف و سکون طا است مشاکل ست آن قط را که از اسماء افعال ست که واقعست موقع امر حاضر که مبنی اصل ست و این مشاکلت از اسباب بنا ست کما مر فی تعریف المبنی باقی لغات در وحمل کردند و این وجه نزدیک صاحب مفصل هست ازانکه مشاکلة مذکوره نزدیک او از اسباب بنا ست و نزدیک دیگر نحاة وجه بنا اینست که وضع بعضی لغات چون وضع حرف ست پس بسبب این مشابهت آن بعض را مبنی کردند و باقی را بر وحمل نمودند یا آنکه باقی را که بطاء مشدده اند بر عوض حمل کردند ازانکه چنانچه عوض سه حرفیست آن لغات باقیه نیز سه حرفی اند و چنانچه عوض ظرف زمان ست همچنین آن لغات باقیه نیز ظروف زمان اند و وجه بناء عوض عنقریب معلوم خواهد شد انشاء الله تعالی فانتظر فانی مع المنتظرین و عوض یعنی بعضی از ظروف مبنیه عوض ست بفتح عین مهمله و ضم ضاد معجمه و فتح ضاد و کسر آن نیز درین لغت هست للمستقبل المنفی یعنی موضوع ست برای فعل مستقبل منفی یا موضوع است برای زمانه مستقبل که وقوع فعل در و منفی باشد و غرض از وی استغراق

نفی بجمیع ازمنه مستقبله است مثل لا اراه عوض یعنی نخواهم دید آن را در هیچ زمانه مستقبل و قوله للمستقبل المنفی را
بر قوله للماضی المنفی که گذشت قیاس باید کرد اگر گفته شود چرا عوض را مبنی بر ضم کردند جواب میگوییم ازانکه
مقطوع الاضافت است چون قبل و بعد بدلیل آنکه چون مضاف الیه او مذکور بود معرب میباشد مثل عوض العائضین
یعنی دهر الداهرین پس معلوم شد که در مثل لا اراه عوض مضاف الیه محذوفست یعنی لا اراه عوض العائضین و داهر
هایض آنکس را گویند که برودی زمانه باقی مانده معنی عوض الدهر سمی به لانه کلما مضی جزء عوضه جزء آ کذا فی القاموس

والظروف المضافة الی الجملة واذ یجوز بناؤها علی الفتح یعنی ظروفی که مضاف بوند بسوی جمله مثل قوله تعالی
یوم ینفع الصادقین و ظروفی که مضاف بوند بسوی کلمه اذ که مضاف بود بسوی جمله مثل قوله تعالی من خزی یومئذ
که در اصل یوم اذ کان کذا بود جائز است اعراب ههنا کما هو الاصل و جائز ست بناء آنها بر فتح اگر گفته شود چرا جائز ست
بناء این ظروف جواب گفته اند که ظروف مذکوره کسب میکنند بنا را از مضاف الیه بلا واسطه مثل یوم ینفع الصادقین
یا بواسطه مثل یومئذ ولیکن این جواب وقتی صحیح ست که جمله را مبنی اصل گویند و در مبنی بودن او اشکال است فضلا
عن ان یکون مبنی الاصل کما مر و چون کسب مذکور علت موجبه نیست پس ازین جهت بناء آنها واجب نشد و اما بنا بر
فتح پس برای خفت فتحه و طول کلام ست که موجب ثقالت است **وکذلک** یعنی مثل ظروف مذکوره اند در جواز اعراب
و جواز بناء بر فتح لفظ **مثل وغیر** لیکن نه مطلق بلکه آن وقت که مذکور بوند **مع ما** مصدریه **وان** مخففه بود یا
مثقله نحو قیامی مثل ما قام زید و قیامی مثل ان یقوم زید و قیامی مثل انک قائم اگر گفته شود چرا حکم لفظ و غیر حکم
ظروف مذکوره است **جواب میگوییم** ازانکه هر دو مشابه اند بحیث و اذ مثلا یعنی چنانچه اذ و حیث مضاف میشوند
بسوی جمله همچنین مثل مضاف میشوند بسوی جمله پس بنظر این مشابهت بناء آنها بر فتح جائز داشتند و چون اسم اند مستحق
اعراب اند و اصل در اسم معرب است پس اعراب آنها نیز جائز داشتند و هر یک ازین ما مصدریه و ان مصدریه آن شغله جمله را در تاویل مفرد
میگرداند پس مشابهت مثل و غیر و ظروفی که مضاف بوند بسوی جمله بحسب صورت ست نه بحسب معنی و اینقدر مشابهت
در جواز بنا کافیست و مخفی نماند که مثل و غیر ظروف نیستند پس ذکر اینها در بحث ظروف برای همین مشابهت است هرگاه که فارغ شد
مصنف ره از تقسیم اسم بسوی معرب و مبنی و از بیان احکام انواع هر یک شروع کرد در تقسیم اسم باعتبار وضع آن ای معین و غیر معین

بحث المعرفة والنكرة

پس گفت **المعرفة والنكرة** یعنی هذا بحث المعرفة والنكرة اللتين من اقسام الاسم و معرفه مصدر است از عرف بمعنی شناختن
والنکرة اسم لما ینکر کالطلبة اسم لما یطلب والنکرة بالضم والنکارت ناشناختن و جمع هر دو برای اینقدر مناسبت است که هر یک
نقیض دیگر ست و تقدیم معرفه بر نکره با وجودیکه نکره اصل ست بسبب شرافت معرفه و ندرت نکره است ازانکه معرفه را دلالت

بر شی معین و نکره را بر غیر معین است و مقصود مهم کثیر الوقوع امور معینه اند المعرفة ما وضع لشيء بعینه یعنی
معرفه اسمیست که موضوع بود بوضع جزئی یا بوضع کلی برای آن شی که ملتبس بود بتعیین و معلومیت خود یعنی برای آن شیء
که متکلم و مخاطب را معلوم باشد و در میان هردو معهود بود و هر اسم که برای چنین شی موضوع بود معرفه است و اگر
موضوع باشد برای شی که باین حیثیت نبود یعنی موضوع بود برای ذات شی قطع از معهودیت و معلومیتش پس آن اسم
نکره است و ازین تقریر معلوم شد که قوله ما وضع لشيء جنس است ازانکه قدر مشترک است درمیان معرفه و نکره و قوله بعینه
فصل است ازانکه خارج شد ازو نکره و باید دانست که وضع جزئی آنست که هریک از موضوع و موضوع له را بخصوصه
ملاحظه کرده شود چنانچه وضع لفظ زید برای ذات مشخص که هریک از موضوع و موضوع له را بخصوصه ملاحظه کرده
وضع کرده اند و این وضع ازینجهت جزئی است که وضع اضافت و نسبت است بین الموضوعین و ظاهر است
که خصوصیت اضافت باعتبار خصوصیت طرفین میباشد و وضع کلی بدو طریق است یکی آنکه موضوع را بوجه اعم
ملاحظه کرده شود چنانچه در مشتقات زیرا که اسم فاعل را مثلا که ملحوظ بوجه اعم است وضع کرده اند برای من قام به الفعل
و دوم آنکه موضوع له را بوجه اعم ملاحظه کرده شود چنانچه در مضمرات و مبهمات و مخفی نماند که در وضع چهار احتمال اند یکی آنکه
هردو بخصوصه ملحوظ بوند و دوم آنکه هردو بعمومه ملحوظ بوند و سوم آنکه موضوع بخصوصه ملحوظ بود و موضوع له بعمومه و
چهارم عکس این و باید دانست که احتمال دوم محض احتمال عقلی است که او را وجود در خارج نیست و مخفی نماند که عین که
در قوله بعینه واقع است بمعنی ذات است فان العین بمعنی الذات کما فی القاموس وغیره و اضافت عین بسوی
ضمیر برای عهد است فیصیر بمعنی ذاته المعلومة المعهودة فافهم و مستور و محتجب نماند که علم منکر داخل در معرفه است
باعتبار وضع حقیقی و داخل در نکره است باعتبار وضع مجازی و وضع که در تعریف معرفه و نکره واقع است عام است
که وضع بنفسه بود یا بقرینه فیدخل فی المعرفة المعارف المستعملة فی المعانی المجازیة نحو رمی الاسد فانه موضوع
للرجل الشجاع بالوضع المجازی و یدخل فی النکرة النکرات التی مجازات نحو رأیت اسدا یرمی فافهم وهی یعنی معرفه
بحسب استقرا بر شش قسم است و مصنف رح چون بلیغ است پس در تقدیم مضمرات را بر اعلام و اعلام را بر مبهمات و هکذا
الی آخره نکته میباید و آن اشاره است از ترتیب ذکری بسوی ترتیب رتبی و ترتیب بحسب رتبه که از کلام مصنف رح
مستفاد میشود مذهب زمخشری است و مصنف رح تابع اوست لیکن نزدیک زمخشری تعریف مضاف در مرتبه تعریف مضاف الیه
است چنانچه مذهب سیبویه است و مصنف رح تعریف مضاف را بعد تعریف جمیع انواع گردانیده است چنانچه
مذهب مبرد است المضمرات یعنی المعرفة علی ستة انواع اولها المضمرات و وضع در مضمرات کلی است و

موضوع له جزئی است زیراکه واضع لحاظ کرده هست اول مفهوم متکلم واحد را مثلا من حیث انه یحکی عن نفسه و
این مفهوم را که واسطهٔ ملاحظهٔ افراد متکلم واحد گردانیده لفظ انا را برای هر واحد از ان افراد بخصوصه وضع کرده است
باین حیثیت که استعداد و مفهوم نمیشود از لفظ انا مگر واحد بخصوصه نه قدر مشترک و مخفی نماند که لحاظ مفهوم مذکور
که امر کلی ست محض برای لحاظ افراد ست و آله وضع آن مفهوم و موضوع له نیست و وضع کلی و موضوع له جزئی
همینست که واضع در وقت وضع مفهوم کلی را لحاظ کند و آن مفهوم را آله ملاحظه افراد کرده لفظی را برای هر واحد
از ان افراد بخصوصه وضع کند و این وضع را بوضع عام و موضوع له خاص نیز تعبیر میکنند و متشخص و جزئی بودن
موضوع له در ضمیر متکلم و مخاطب و غائب را که راجع بسوی متشخص بود ظاهر ست و اما در ضمیری که راجع بود بسوی امر کلی
ازین جهت ست که آن امر کلی ازین حیثیت که ذکر او مقدم ست لفظا یا تقدیرا یا حکما متشخص شده ست و احتمال
غیر ندارد و ضمیری که راجع بود بسوی نکره غیر مخصصه نزدیک بعضی نحاة نکره ست و استعمال آن ضمیر در ان نکره بر سبیل
مجاز ست چنانچه ضمیر مخاطب که مستعمل بود در مخاطب غیر معین مثل قوله تعالی و لو تری اذ المجرمون ناکسو رؤسهم
نکره و مجاز ست و وضع عام و موضوع له خاص در مضمرات مذهب محققین متاخرین ست و مذهب متقدمین اینست
که مضمرات موضوع اند برای معانی کلیه بشرط استعمال در جزئیات آن معانی و برین تقدیر لازم می آید که استعمال
مضمرات در معنی حقیقی بالکلیه مهجور و متروک بود و در مبهمات نیز همین اختلافست فافهم و احفظ فانها الهامات غیبیة
و جواهر مکنونة لا اذن سمعت و لا عین والاعلام یعنی نوع ثانی از انواع معرفه اعلام اند و علم بر دو قسم ست
شخصی و جنسی و تعریف و تحقیق هر یک با فوائد دیگر در شرح قوله العلم ما وضع لشئ بعینه غیر متناول غیره مفصل مذکور
خواهد شد انشاء الله تعالی والمبهمات یعنی قسم ثالث از اقسام معرفه مبهمات اند یعنی اسماء اشارت و
موصولات اگر گفته شود چرا این هر دو را بمبهمات نام نهاده اند جواب میگوئیم از انکه اسم اشارت بدون اشارت
مبهم ست و همچنین موصول بغیر صله مبهم ست و در مبهمات نزدیک محققین متاخرین وضع عام و موضوع له خاص
زیراکه واضع در وقت وضع مفهوم کلی را آله ملاحظه کرده مبهم را برای هر فرد از افراد آن مفهوم وضع کرده است
چنانچه واضع ملاحظه کرده هست مثلا معنی مشار الیه مفرد مذکر را و بعده وضع کرده هست لفظ هذا را برای هر فرد از افراد
این مفهوم و نزدیک متقدمین مبهمات موضوع اند برای معانی کلیه بشرط استعمال در جزئیات آن معانی کما مر آنفا
و از کلام مصنف رح معلوم میشود که موصول در تعریف در مرتبهٔ اسم اشارت ست و وجه اینست که هر دو
مشترک اند در ابهام و تعیین بامر خارج که آن اشارت حسی و صله باشد و گاهی اسم اشاره و موصول در وضوح

متفاوت میشوند پس وهم میشود که هر دو در تعریف متفاوت اند پس باید دانست که تفاوت مذکور باین سبب است
که گاهی اشارت و صله در وضوح متفاوت بود پس بحسب تفاوت این هر دو در وضوح تفاوت در اسم اشاره
موصول در وضوح واقع میشود و موصول نزدیک اخفش در مرتبهٔ ذو اللام است و مذهب سیبویه و جمهور نحاة این است
زیراکه مذهب اخفش این است که هر موصولی که در و الف لام است تعریفش بالف لام است و آنکه در و الف لام نیست
چون من و ما پس تعریف او ازینجهت است که در معنی آن موصول است که در و الف لام است **و ما عرف باللام**
یعنی قسم خامس از اقسام معرفه آن اسم است که معرفه کرده شود بالف لام تعریف و مراد از لام آنست که برای عهد بود
یا جنس یا استغراق و مدخول لام عهد ذهنی نکره است ازانکه مراد ازو فرد مبهم میباشد ولهذا وصف کرده میشود بجملهٔ خبریه
و تعریف هر یک از لام جنس و استغراق و عهد خارجی در شرح قوله الکلمة مفصل مذکور شد و مدخول لام استغراق
ازینجهت معرفه است که مراد ازو جمیع افراد مدخول باشند بحیثیتی که بمجرد اطلاق نمی رود مگر بسوی جمیع افراد نه بسوی فرد
یا فردین پس تردد و ابهام باقی نمیماند اعتراض کرده اند که ما دخله اللام چرا نگفت و جواب اینست که ما دخله اللام
شامل است بمدخول لام تعریف و مدخول لامی که زاید میشود برای تحسین کلام مثل قوله تعالی کمثل الحمار یحمل اسفارا
و الف لام بر حمار زائد برای تحسین است و لهذا او را بجمله وصف کرده است و نیز سوال کرده اند که اگر ما دخله حرف التعریف
میگفت بمیمی که در حدیث شریف واقع است یعنی لیس من امبر امصیام فی امسفر شامل میشد و جواب اینست که بسبب
عدم شهرت بسوی او التفات نکرد یا ازانکه میم مذکور بدل از لام تعریف است کما مر فی شرح قوله و من خواصه دخول اللام و مراد
ازینکه میم بدل از لام است اینست که میم مستعمل است در موقع لام اصل لام است و فی شرح التسهیل لابن المالک و
لما کانت اللام تدغم فی اربعة عشر فیصیر المعرف بها من المضاعف العین الذی فاؤه همزة جعل اهل الیمن و من وا ناهم
بدلها میما لان المیم لا تدغم الا فی المیم انتهی پس ازینجا معلوم شد که میم حرف تعریف است عوض لام است در لغت عرب
نه مراد اینست که میم منقلب است از لام چنانچه لام منقلب میشود از راء مهمله مثل الرحمن و الرحیم چنانچه بعضی
وهم کرده اند و قوله و النداء معطوف است بر قوله باللام یعنی یا معرفه کرده شود بحرف ندا پس خارج شد یا رجلا وقتی که مراد از رجل
غیر معین باشد بخلاف یا رجل که مراد ازوی رجل معین بود ازانکه اول معرفه نکرده شده است بحرف ندا و ثانی بحرف ندا
معرفه کرده شده است و مراد از یا رجل هر اسم جنس است که مقصود ازو فرد معین باشد و ظاهر است که تعریف او بسبب نداست
و علمی که منادی بود تعریف او بر مذهب اصح بعلمیت است و ندا تقویة و زیادتی وضع او برای موضوع میدهد و نزدیک
بعضی تعریف آن منادی بندا است بعد ازاله علمیت و متقدمون معرف به ندا را علاحده ذکر نمیکنند ازانکه نزدیک

ایشان و معرب بلام داخل است زیرا که میگویند که یا رجل در اصل یا ایها الرجل بود یعنی انه کان فی الاصل معرفا
باللام فتوصل الیه بایها ای ثم حذف اللام وای لکثرة الاستعمال فصار یا رجل فافهم و نزدیک شیخ رضی قدس سره
منادی فرع مضمرات است از آنکه تعریف منادی ازین جهت است که واقع است موقع کاف خطاب **والمضاف**
الی احدها یعنی قسم سادس از اقسام معرفه آن اسم است که بسوی یکی ازین اقسام خمس مذکوره مضاف شود
اعتراض کرده اند که اضافت بسوی منادی صحیح نیست پس چگونه صحیح است قوله والمضاف الی احد الخمس و جواب این است
که قول مذکور مستلزم نیست صحت اضافت بسوی هر واحد تا محذور مذکور لازم زیرا که لفظ احد در اثبات برای احد
مبهم میباشد مثل نکره نه برای عموم فمن قال ان المجیب تکلف فقد تکلف و حضرت قاضی شهاب الدین هندی
قدس سره برای دفع محذور مذکور ضمیر احدها را بسوی اربع اول راجع میکنند فافهم و جهک للذین حنیفا و چون مراد
از مضاف عام است که بالذات بود یا بواسطه پس وارد نمیشود که مصنف رح والمضاف الی المعرفه میگفت
تا شامل میشد باسمیکه مضاف شود بسوی اسمیکه مضاف بود بسوی معرفه و هکذا و اعتراض کرده اند که مهملات علوم
کلیات اند پس قول مذکور درین تقدیر است که کل مضاف الی احد الخمس المذکوره و این کلیه بلفظ مثل و غیر و شبه
منتقض میشود از آنکه درین الفاظ بسبب توغل ابهام بکارت نکارت اضافت تاثیر تعریف نمیکند و جواب
این است که این الفاظ ازین حکم کلی مستثنی است و مخفی نماند که چون مضاف الیه این الفاظ را ضد واحد بود آن وقت
معرفه میشوند مثل غیر المغضوب و غیر السکون و غیر الحرکة ضد مغضوب مرحوم است و ضد سکون حرکت و ضد حرکت
سکون نیست و قوله **معنی** مفعول مطلق است بحذف مضاف یعنی او القسم السادس من اقسام المعرفة الاسم المضاف
الی احد الخمس المذکوره اضافت معنی یعنی اضافت معنویه و ازین قید احتراز است از اسمیکه مضاف بود
بسوی یکی از امور مذکوره باضافت لفظی زیرا که اضافت لفظی فائده تعریف نمیدهد کما مر فی المجرورات و هرگاه معرف
باللام و معروف به نداء مستغنی از تعریف است چه تعریف مضمرات و مبهمات سابق مذکور شد و تعریف علم معلوم نبود
ازین جهت شروع کرده مصنف رح در تعریف علم فقط پس گفت **العلم** بر سه قسم است اسم و لقب و کنیت و مشهور
بین النحاة این است که علم یا مصدر است باب یا ام یا ابن یا بنت یا مصدر نیست اگر مصدر است پس آن علم کنیت است
و اگر مصدر نیست پس اگر مقصود از و مدح است یا ذم پس آن علم لقب است و الا اسم است و برین تقدیر تقابل
در میان اقسام بالذات خواهد بود و فی شرح الرضی الاعلام اما اسم و هو الذی لا یقصد به مدح او ذم و اما اللقب و
هو ما یقصد به احدهما و اما الکنیة و هی الا[illegible] والللام والاین والنبیت مضافات انتهی و ازینجا معلوم میشود

که فرق در میان لقب و کنیت بحیثیت است کما ان قولهم اللقب ما یشعر بمدح او ذم ولم یقید والعدم التصدیر
بالاب والام یدل علی ان الفرق مبنیه وبین الکنیت بالحیثیة باشعار بعض الکنی بالمدح او الذم کابی الفضل
وابی الجهل لا یضر کذا فی کنز الاصول فی معرفة حدیث الرسول ونزدیک بعضی اهل حدیث هر علمی که مصدر باب
یا ام بود که مضاف باشد بسوی حیوان چون ابو هریره یا مضاف بود بسوی صفت چون ابی الحسن کنیت است
واگر اب یا ام مضاف بود بسوی غیر حیوان و صفت لقب است چون ابو تراب کذا فی کنز الاصول و حاشیه چلپی
علی التلویح وایضاً فی کنز الاصول ان الکنیت عند المحدثین قد یکون بالنسبة الی الاوصاف کابی الغفارة وابی المعالی
والی الخیر وقد یکون بالنسبة الی الاولاد کابی مسلم وابی شریح وقد تکون بالنسبة الی ادنی ملابسة کابی هریرة فانه
علیه الصلوة والسلام رأه ومعه هرة فکناه بابی هریره وقد تکون بالنسبة الی العلمیة بصرفة کابی بکر وابی عمر انتهی و کنیت
نزدیک علماء اصول حدیث دوازده قسم است از انجمله یکی آنست که اسم و کنیت لفظ واحد بود و کنیت دیگر نباشد
چون ابی هلال اشعری که راوی از شریک و غیر شریک است رضی الله تعالی عنهم و دوم آنکه ملقب بکنیت بود و سوای
او کنیت و اسم باشد مثل علی ابن ابی طالب رضی الله تعالی عنه و دوم آنکه ملقب به ابو تراب است و کنیت او ابو الحسن
است و همچنین ابو الرجال محمد بن عبد الرحمان انصاری که کنیت او ابو عبد الرحمن است و ملقب است با بو الرجال
از انکه اورا ده پسر بودند و در ذکر باقی اقسام طول کلام است و خوف ملال خاطر خدام عالی مقام و کنیه ماخوذ است از
کنیت یعنی سترت و عرضت وفی الرضی ان الکنیة عند العرب ما یقصد بها التعظیم والفرق بینها وبین اللقب معنی
ان اللقب یمدح الملقب به او یذم بمعنی فی ذلک اللفظ والکنیة تعظم المکنی عنه بعدم التصریح بالاسم فان بعض
النفوس یأنف من ان یخاطب باسمها و باید دانست که مراد از قصد که در تعریف لقب واقع است آن قصد است
که در وقت وضع بود نه در وقت استعمال پس وارد نمیشود اعتراض باین طریق که تعریف لقب مانع نیست زیرا که
صادق می آید بر اسمی که مقصود از و مدح بود یا ذم واین وقتی است که مسمی او مشهور بمدح بود یا ذم
چون حاتم و فرعون و مخفی نماند که قصد واضع معلوم میشود از منقول بودن علم از معنی غیر علمی بسوی معنی
علمی زیرا که در منقولات ملاحظهٔ معانی اصلیه میباشد و نیز مستور و محتجب نماند که اسمی که قسم علم است خاص است
از ان اسمی که مقابل صفت است و اسمی که صفت بود خاص است از اسمی که مقابل فعل و حرف است هکذا
ینبغی تحقیق المقام وتنقیح المرام وما اسئلکم علیه من اجر ان اجری الا علی الله رب العالمین ما وضع لشیء بعینه
یعنی علم اسمی است بل معرفه ایست که موضوع باشد برای شئی که متلبس تعیین و تشخص خود بود برابر است که آن تعیین

تشخص بود چون زید یا جنسی باشد چون اسامة و تفصیل و تحقیق مقصود بتوفیق الله المعبود اینست که علم بر دو قسم
است شخصی و جنسی و علم شخصی چنانست که تصور کند واضع ذات زید را مثلاً بشخصه و وضع کند لفظ زید را مقابل
او از این حیثیت که آن ذات معلوم و معهود است درمیان متکلم و مخاطب پس زید علم شخصی است و وضع او برای
ذات مذکور وضع شخصی است و تشخص عبارت ست از ماهیتی که معروض تشخص بود بکسر و مشخص حالتی ست حقیقی
یا حالتی است اعتباری که سبب او فرض اشتراک شخصی در کثیرین ممتنع باشد اگر گفته شود اعراض را چرا مشخصات میگویند
جواب میگوییم از آنکه علامات اند که تشخص بسبب آنها شناخته میشود و نزدیک بعضی علت تشخص اند و ظاهر است
که در اعراض تبدل میباشد و لهذا آنها قایل اند به تبدیل اشخاص از تبدل اعراض ولیکن ما میگوییم لا نسلم که
اعراض علت مشخص است اند بلکه علامات اند برای معرفت تشخص و اگر سلامت داریم که اعراض علت تشخص
اند پس میگوییم که علیت اعراض بر سبیل بدلیت است کالدعامة لبیت پس بر تقدیر از تبدل اعراض تبدل اشخاص
لازم نمی آید و علم جنسی این چنین است که تصور کند واضع مفهوم اسد را مثلاً که حیوان مفترس است و وضع کند
مقابل آن مفهوم از حیثیت معلومیت و معهودیت او لفظ اسامة را پس لفظ اسامة باین اعتبار معرفه و علم جنسی است
برای معنی جنسی که مفهوم مذکور است بخلاف لفظ اسد که موضوع است مقابل مفهوم مذکور لیکن قطع نظر از معلومیت
و معهودیت او از اینکه لفظ اسد باین اعتبار نکره است نه علم جنسی پس فرق درمیان علم جنس چون اسامة و علم جنس
چون انسان و اسد اینست که اگرچه هر دو موضوع اند برای ماهیت من حیث هی هی لیکن علم جنس موضوع است برای
ماهیت من حیث هی هی باعتبار کونها معهودة حاضرة فی الذهن و اسم جنس موضوع است برای ماهیت مذکوره بدون
اعتبار مسطور پس استعمال اسامة در ماهیت معهوده و نیز در فردی از افراد آن ماهیت لیکن باعتبار مطابقت آن
ماهیت را بر سبیل حقیقت است و استعمال او در فردی از افراد آن ماهیت بخصوصه یعنی بدون اعتبار مطابقت مذکوره
بر سبیل مجاز است از قبیل استعمال مطلق در مقید چنانچه استعمال اسد در فردی از افراد ماهیت از قبیل استعمال مطلق است
در مقید و قال الشیخ ابن الحاجب فی الفرق بین علم الجنس و اسمه ان الاول موضوع للمهیة من حیث هی هی الثانی لواحد مبهم فمعنی اسد
واحد من الاسد و معنی اسامة الاسد انتهی و از کلام افضل المدققین مولانا سعد الملة التفتازانی قدس سره نیز همین فرق معلوم میشود
حیث قال فی شرح التلخیص المعروف بالمطول و الفرق بینه ای بین المعرف بلام الحقیقة الموجودة فی فرد و بین النکرة کالفرق
بین علم الجنس المستعمل فی فرد و بین اسم الجنس نحو لقیت اسامة و لقیت اسدا فاسد موضوع لواحد من احاد جنسه فاطلاقه
علی الواحد اطلاق علی الاصل و صفة و اسامة موضوعة للحقیقة المتحدة فی الذهن فاذا اطلقتها علی الواحد فانما

تعریف علم شخصی و تشخص

تعریف علم جنسی و بیان فرق درمیان علم جنس و اسم جنس

اردت الحقیقة ولزم من اطلاقه علی الحقیقة باعتبار الوجود التعدد ضمناً انتهی ولیکن حق اول است کما بین فی
المطولات اگر گفته شود چه فرق است درمیان اسم جنس ونکره جواب میگوییم اسم جنس چون انسان اسد
موضوع است برای ماهیت من حیث هی هی بدون ملاحظهٔ حضور آن در ذهن و نکره چون رجل موضوع است
برای فرد منتشر از ماهیت و ماهیة آنکه ملاحظهٔ افراد میباشد پس انسان مثلاً موضوع ست برای حیوان ناطق و
رجل موضوع است برای هر فرد از افراد مفهوم ذکر من بنی آدم الی آخره اگر گفته شود از ین تحقیق معلوم میشود
که اسم جنس نه معرفه هست و نه نکره و حال آنکه درمیان نکره و معرفه واسطه نیست جواب میگوییم نکره دو معنی
دارد یکی هر اسمی که موضوع بود برای فرد منتشر و دوم هر اسمی که معرفه نبود نکره بمعنی اخیر یعنی ما لیس بمعرفة مقابل
معرفه هست ودرمیان معرفه ونکره باین معنی واسطه نیست واسم جنس نکره بهمین معنی است نه بمعنی اول و هذا تحقیق
عجیب وتدقیق غریب بل هو آیات بینات فی صدور الذین اوتوا العلم وما یجحد بآیاتنا الا الظالمون سوال کرده اند
که الله علم شخصی هست یا علم جنسی هست موضوع برای مفهوم واجب الوجود بالذات پس لازم می آید که لا اله الا الله
فائده توحید ندهد زیرا که توحید عبارت ست از الوهیت در ذات مشخصهٔ مقدسه واگر علم شخصی هست پس لازم می آید
که ذات باریتعالی محسوس و مشار الیه بود زیرا که در علم شخصی ذات مسمی مشخصه در ذهن سامع حاضر باید و این ممکن نیست
مگر بحس بصری و رویت عینی وتعالی الله عن ذلک علواً کبیرا چنانچه امام المناظرین مولانا عصام الدین قدس سره
فرموده اند کیف جعل اسم الله علماً شخصیاً له تعالی لانه لا یتحقق الا بعد حصول الشیء وحضوره فی اذهاننا والقوی
المثالیة والوهمیة لنا الا تری انا اذا جعلت العنقاء علماً لطائر مخصوص فصورناه بصورة مشخصة بحیث لا یتصور الشرکة
فیها ولو بالمثال والفرض وهذا لا یجوز فی ذاته تعالی انتهی وبعضی جواب داده اند که الله علم شخصی هست و واضع لغت
باریتعالی هست و او وضع کرده هست لفظ الله را برای ذات خود از آنکه عالم بذات خود هست وضعف این جواب بدو وجه
ظاهر هست یکی آنکه باریتعالی وتقدس را قطعاً واضع لغت گفتن مذهب بعض و قول مرجوح هست کما بین فی کتب الاصول
و دوم آنکه برین تقدیر توحید ثابت نمیشود از آنکه توحید عبارت نیست ازینکه بقولنا لا اله الا الله حصر الوهیة حاصل شود
در عقول ما یان بر ذاتی که مشخص بود و اذهان مایان باین متصور نیست مگر وقتیکه ذات او بوجه جزئی متصور شود و اگر گویند
که الله علم جنسی هست برای مفهوم واجب الوجود ولیکن آن مفهوم منحصر هست در فرد واحد پس توحید فوت نمیشود پس میگوییم
که برین تقدیر میباید که بلا اله الا الواجب لذاته نیز توحید حاصل شود و هر دو در افاده توحید برابر بوند و لیس کذلک زیرا که اجماع
بر اینست که لا اله الا الله فائده توحید میدهد بخلاف لا اله الا الواجب لذاته یا الا الرحمن یا الا الرحیم جواب اینست که لفظ الله علم شخصی است

الفرق بین النکرة واسم الجنس النکرة معنیان ام علم جنسی الله علم شخصی

مراد از قولهم فی الوضع الشخصی این است که وضع تصور ذات بشخصه نیست که وضع تصور کنند ذات را بوجهی که مختص بود بآن ذات
اگرچه آن وجه فی نفسه چنین بود که اشتراک او در کثیرین ممکن باشد پس جزئی خواهد بود و علم بوجه کلی پس برای حضور ذات
معین در ذهن احساس در کار نیست ولهذا درمیان وضع شخصی لفظ تصور اختیار کرده اند نه لفظ احساس فلا اشکال بلفظ
الله ولا بالاعلام الموضوعة عند غیبة الموضوع له لانها یمکن تصوره بوجه مختص به کتصوره تعالی بکونه واجبا بالذات
وخالقا لکل ما سواه فالمعلوم جزئی وان کان العلم بوجه کلی فافهم واحفظ واشهر المفسرین قاضی ناصر الدین عبد الله
البیضاوی قدس سره فرموده اند والاظهر والحق انه وصف فی اصله لکنه لما غلب علیه تعالی بحیث لم یستعمل فی غیره
وصار له کالعلم مثل الثریا والصعق اجری مجراه فی اجراء الاوصاف علیه وامتناع الوصف به وعدم تطرق احتمال
الشرکة الیه لان ذاته من حیث هو بلا اعتبار امر حقیقی او غیره غیر معقول للبشر فلا یمکنه ان یدل علیه بلفظ ولانه لو دل
علی مجرد ذاته المخصوص لما افاد ظاهر قوله تعالی وهو الله فی السموات وفی الارض معنی صحیحا ولان معنی الاشتقاق هو
کون احد اللفظین مشارکا للآخر فی المعنی والترکیب وهو حاصل بینه وبین الاصول المذکورة انتهی وحاصل
کلام آن عالی مقام اینست که در لفظ الله دو مذهب اند یکی آنکه صیغه صفت اینست ومشتق از اصل خود است
ودر اصل وی اختلاف است نزدیک بعضی مشتق است از اله الاهة بمعنی عبد ونزدیک بعضی مشتق است از اله بمعنی تحیر
ونزدیک بعضی از اله الی اذا فزع من امر نزل علیه ونزدیک بعضی از وله اذا تحیر وتخبط عقله ونزدیک بعضی از لاه که مصدر
لاه علیه لیها ولاها است اذا احتجب وارتفع ومذهب دوم اینست که لفظ الله علم ذات مخصوص است جل جلاله
علم است وصفت نیست مثل رحمن ورحیم است ودلیل اول آنست که لا یوصف ولا یوصف به والثانی انه لا بد له من اسم یجری
علیه صفاته ولا یصح مما یطلق علیه سواه والثالث انه لو کان وصفا لم یکن قوله لا اله الا الله توحیدا مثل لا اله الا الرحمن
فانه لا یمنع الشرکة فتامل ومختار قاضی ره مذهب اول است پس بدانکه غرض قاضی قدس سره از قوله والاظهر والحق
الی آخره اینست که ثابت کند صیغه لفظ الله واشتقاق او را از احد اصول مذکوره ونیز غرض اینست که جواب دهد
از سه دلیل مذکوره وخلاصه جواب اینست که از این دلائل ثلثه مدعی ثابت نمیشود که آن علم بودن لفظ الله است
برای ذات مخصوص زیرا که اعلام غالبه چون صعق وثریا جاری مجرای اعلام قصدیه اند یعنی چنانچه اعلام قصدی
موصوف میشوند وصفت واقع نمیشوند واحتمال شرکت ندارند اعلام غالبه نیز همچنین اند پس از اجرای اوصاف
بر لفظ الله وامتناع وصف باو وعدم تطرق احتمال شرکت ثابت نمیشود که لفظ الله علم ذات مخصوص شود زیرا که
اعلام غالبه نیز بدین منوال اند پس از دلائل مذکوره ثابت نمیشود که لفظ الله در اصل وصف نیست ونیز باید دانست

که قوله لم یستعمل که بصیغهٔ جحد است اشارت ست بسوی آنکه علیه لفظ الله تقدیریست چون شریا کان مقتضی القیاس ان یستعمل فی غیره الا انه لم یستعمل فافهم و مخفی نماند که ازینجا مندفع میشود اعتراض مشهور و آن اینست که لفظ الله علم ذات مخصوص ست زیرا که عرب برای هر شئ لفظی را وضع کرده اند که جاری میشود برای لفظ صفات آن شئ و هیچ شئ را ازین مضع مهمل نگذاشتند پس احمال اسم باریتعالی از عرب هرگز متصور نیست و تقریر اندفاع اینست که علمیه تقدیری که در لفظ الله ست عرب را مستغنی کرده ست از وضع لفظی برای ذات مخصوص و غرض از قوله و صار کالعلم اشارت ست بسوی فرق درمیان لفظ الله و رحمن یعنی رحمن اگرچه مختص بذات باریتعالی ست و مستعمل در غیر او نیست لیکن مانند علم قصدی نشده است در دلالت بر ذات باری بدلیل آنکه صفت واقع میشود نه موصوف بخلاف لفظ الله و قاضی قدس سره بر اظهریت وصفیه لفظ الله سه وجه استدلال کرده و حاصل دلیل اول اینست که ذات باریتعالی فی نفسه معنی بدون اعتبار صفت حقیقی یا صفت اعتباری باول معقول بشر نیست پس ممکن نیست که دلالت کنانیده شود بروی بلفظی از الفاظ زیرا که دلالت الفاظ مقصور بر ما فی الاذهان ست و ذات او من حیث هو هو در اذهان نیست پس هیچ لفظی از الفاظ موضوع برای ذات باری من حیث هو هو نخواهد بود برابر ست که الله تعالی را واضع لغت گوئیم یا غیر او را زیرا که وضع لفظ برای ذات او هر واضعی که باشد امکان دلالت بر ذات او مستلزم ست و هو باطل کما سیجیء و خلاصه دلیل اینست که اگر لفظی از الفاظ موضوع بود برای ذات مخصوصه هر آئینه ممکن بود دلالت آن لفظ بران ذات لیکن تالی باطلست فالمقدم کذلک اما الملازمة فلان الوضع تخصیص اللفظ بالمعنی بحیث متی اطلق فهم منه و هذه الحیثیة هو امکان الدلالة به علیه اما بطلان اللازم فلان امکان الدلالت علیه متوقفت علی تعقله لان الالفاظ انما تدل علی ما فی الاذهان و ذاته تعالی من حیث هو غیر معقول فتامل و تقریر دلیل ثانی اینست که لفظ الله در اصل وصف ست اگر در اصل وصف نبود پس علم ذات مخصوصه خواهد بود فیلزم ان لا یقید ظاهر قوله تعالی و هو الله فی السموات معنی صحیحا زیرا که ظاهر اینست که فی السموات بلفظ الله متعلق بود چنانچه مذهب جمهور مفسرین ست و این صحیح نیست مگر وقتی که در و معنی وضع بود و انما قال ظاهر لانه یجوز تعلقه بیعلم فافهم و تقریر دلیل ثالث اینست که معنی اشتقاق درمیان لفظ الله و اصول مذکوره ثابت ست و این ثبوت را دلالت ظنی بر اینست که لفظ الله مشتق ست از یکی از اصول مذکوره و دلالت ظنی در مباحث لغویه کفایت میکند فلا یکون لفظ الله علما للذات المخصوصة ابتداء بل من الاعلام الغالبة ضرورت اختصاصه بالله تعالی فهو فی الاصل با اسم او وصف و الاظهر هو الثانی کما مر و لتحقیق کلام القاضی قدس سره لا یسع

المقام فاحتضرت علی ما ہو ضروری لتنقیح المرام و باید دانست کہ ثریا و صعق در اصل وصف اند و علم شدہ اند بغلبہ استعمال و فرق اینست کہ غلبہ در اول تقدیر یست و در دوم تحقیقی و فی القاموس الثریا تصغیر ثروی الاعرۃ مشمولہ مؤنث ثروان کعطشان جعل اسم النجم لکثرت کواکبہ مع ضیق المحل والصعق محرکت شدت الصوت و کلکتف شدید الصوت ولقب خویلد ابن نفیل انتہی و بعد از ین مستور و محتجب نماند کہ در اسماء علوم مدونہ چون صرف نحو فقہ اصول فقہ اختلاف علما است کہ اسماء اجناس اند یا اعلام اجناس یا اعلام شخصیہ نزدیک بعضی اسماء اجناس اند و اظہر مذاہب ہمین ہست زیرا کہ اسم جنس آن اسم است کہ موضوع بود برای معنی کلی کہ صادق آید برکثیرین و اسماء علوم مدونہ برین منوال اند زیرا کہ فرد علم فقہ مثلاً کہ در زید ہست مغایر ہست بفردی کہ در عمرو ہست ولان العلوم ان فسرت بالتہیوات المتفاوتہ بشدت و ضعفا و متغائرۃ فالافراد منکسرۃ وان فسرت بالادرا بالادراکات او المسائل فلیست لہا حد و دلایتجاوز عنہا فعالم لہ مسائل ازید من عالم المسائل آخرہ تقلیل والکثیر فردان لذلک العلم فتکثر افرادہ کما لا یخفی و بعضی اعتراض کردہ اند کہ این امارات دلالت نمیکنند مگر براینکہ اسماء علوم اعلام اشخاص نیستند و بر نفی اعلام اجناس ہرگز دلالت نمیکنند پس برین تقدیر جائز ست کہ اسماء علوم اعلام اجناس بوند موضوع برای مہیتہ علم من حیث ہی ہی باعتبار کونہا معہودۃ حاضرۃ ولہذا نزدیک بعضی اسماء علوم اسمائیہ اجناس نیستند بلکہ اعلام اجناس اند و جواب اینست کہ علمیت اعلام اجناس تقدیری است زیرا کہ ہیچ فرق نیست درمیان اسد و اسامۃ بلکہ ہر دو از باب واحد اند لیکن چون اعلام اجناس غیر منصرف میبایند باوجودیکہ اسباب منع صرف معدوم اند سوای علمیت و مبتدا واقع میشوند باوجودیکہ تخصیص مفقود ہست و ذی الحال واقع میشوند و نیز موصوف نمیشوند بصفت معرفت پس از ین امور مضطر میشوند و حکم میکنند بتعریف انہا و ہرگاہ کہ از اقسام معرفہ ہیچ قسم را صلاحیت ندارند زانکہ اداۃ تعریف مفقود اند و کذا الاضافت و سائر الاقسام پس از ین جہت حکم میکنند بعلمیت انہا و ہرگاہ کہ اعلام شخصی نیستند کما ہو الظاہر بسبب یا اعلام جنسی نام می نہند فقیت من ہہنا ان علمیت اعلام الاجناس المضرورت و تلک لیست بمتحققۃ ہہنا فلا علمیت ہذا تحقیق غریب للمجیبین المحققین و تدقیق عجیب للمخلصین المدققین و نزدیک بعضی اسماء علوم مدونہ اعلام شخصی اند کما قال ابن الہمام انہا لیست باعلام اجناس والاسماء اجناس بل اعلام شخصیۃ لانہا لو صدقت علی کثیرین فان الکثیر اللذی صدقت ہی علیہ لابد من ان یکون من قبیل المسائل او الادراکات ولا یصلح المسائل التی من علم آخر ان یصدق علیہ فلابد ان یصدق علی بعض من مسائلہا ولیس کذلک اذ لا یصدق الفقہ مثلاً علی مسئلۃ منہ و لا یلزم ان یکون المقلد العالم

بمسئله من لغة فقیها ولیس کذلک فافهم و نیز باید دانست که در اسماء کتب نیز اختلافست نزدیک بعضی محققین
اسماء کتب اعلام جنس اند موضوع اند برای طبیعت من حیث انها متعینة فی الذهن لا باعتبار التعین فی اسامیها و بر
تحقیقات این مرام مقام آخر هست و اطناب کلام درین مقام باشارت بعضی خدام عالیمقام سلمه رب الانام واقع شده
والا این غریب را که از ایام طفولیت تا عنفوان جوانی روی جمعیت و آرام ندیده و جور جفای معاندان بدکیش و
حاسدان بداندیش علیهم الرحمة والغفران کشیده کجا طاقت آنکه در صحرای چنین مطالب احمند مقاصد بلند که اقدام
اعلام فضلا در و لغزش داند قدم نهد و همگی همت و جملگی نهمت مصروف برین هست که بهر طریق این سفینه پر از گنجینه لیسا حل
اتمام رساند تا ناقص نماند که باعث خوشنودی احبا و موجب پژمردگی اخلا است غرض و غایت ازین تالیف و تصنیف
که گاهی بیش ازین رنج و محنت و فکر و مشقت متصور نیست نه اظهار کمال و خودنمائی هست استغفر الله این خوشه چین
خرمن فضل و کمال را که بی کمالست نه این مقصود هست و نه آن بلکه مقصود اصلی و علت غائی اینست که شاید یکی از
مقبولان درگاه او سبحانه عز شانه درین اوراق نظر لطف فرماید و این عاصی پر معاصی را بخاطر فیض مآثر گذرانیده
بدعای خیر یاد آرد که موجب فلاح و صلاح دینی و دنیوی است والله اعلم بذات الصدور ؎ در احمد نگر گر تو پرسی که عاشی
کدام هست گویند قاضی ست عاصی ٭ الهی من خسته را شاد گردان ٭ بانواع انعام و عفو معاصی ٭ قوله ما وضع
لشی جنس هست شاملست بعلم و غیر علم و قوله بعینه فصل هست که خارج شد ازو اسم نکره از انکه موضوع برای شی معین
نیست بلکه موضوع است برای فرد منتشر کما مر آنفا و بعضی اعتراض کرده اند که از قوله ما وضع لشی اعلام غالبه که
بغلبه استعمال متعین در فرد معین میباشند خارج میشوند و جواب اینست که غلبه استعمال مستعملین در فرد معین بحیثیتی
که آن علم خاص بفرد معین شود بمنزله وضع است از واضع معین پس گویا که آن مستعملین او را برای فرد معین وضع
کرده اند و خلاصه اینست که وضع در ما نحن فیه عام ست که حقیقی بود یا حکمی چون قوله ما وضع لشی بعینه بجمیع معارف
شامل بود خارج کرد مصنف رح ماسوای علم را بقوله غیر متناول غیره که حال هست از موصول یعنی دران حالیکه
آن اسمی که موضوع است برای شی بعینه متناول و شامل نباشد غیر آن شی را باین طریق که مستعمل شود در آن شی
و غیر آن شی در هر ترکیب و ازین تقریر مندفع شد اعتراض بعضی محشیین و آن اینست که قوله غیر متناول غیره برای
اخراج مضمرات و دیگر معارفست از تعریف علم و حالانکه ضمیر که در مثل زید هو القائم هست خارج نمیشود بلکه تعریف علم
برو صادق می آید از انکه اسم هست موضوع برای شی بعینه که آن لفظ زید باشد و شامل نیست در غیر زید درین
ترکیب و وجه اندفاع تأمل در عموم ترکیب ظاهر میشود و قوله **بوضع واحد** متعلق هست بمتناول یعنی بقوله

متناول ومتعلق بنفی نیست که از لفظ غیر مستفاد میشود یعنی تناول که بوضع واحد ست نباشد واگر تناول باوضاع متعدده بود
هیچ مضائقه نیست چنانچه اعلام مشترکه وازین تقریر اصحاب بصیرت واضح میشود که غرض مصنف رح از قوله بوضع واحد
اینست که اعلام مشترکه از تعریف علم خارج نشوند وظاهرست که اگر تناول را بوضع واحد مقید نمیکرد اعلام مشترکه خارج
میشدند ازانکه اگرچه موضوع اند برای شئ بعینه لیکن غیر آن شئ را متناول وشامل اند وهرگاه تناول منفی را بوضع واحد مقید کرد
اعلام مذکوره داخل شدند ازانکه تناول شمول آنها غیر آن شئ را بوضع واحد نیست بلکه باوضاع متعدده ست پس قوله
غیر متناول غیره بوضع واحد بر اعلام مشترکه صادق می آید واعتراض کرده اند که چرا نگفت مصنف رح غیر متناول بما شابهه
کما قال الزمخشری جواب گفته اند تا خارج نشود لفظ الله زیرا که باریتعالی از مشابهت ومثل منزه است کما قال لیس کمثله
شئ پس چگونه حکم کرده شود که لفظ الله متناول نیست چیزیکه مشابهت ست به باریتعالی وضعف این جواب ظاهرست
ازانکه باوجود موضوع در سوالب درکار نیست مثل شریک الباری لیس بموجود وجواب از ملهم الصواب اینست مطمح
نظر مصنف رح اختصارست وظاهرست که قوله غیر متناول غیره اخصرست از غیر متناول بما شابهه کما لایخفی هرگاه
که مصنف رح ترتیب انواع معرفه در ذکر اشارت کرد بسوی ترتیب آنها در اعرفیت کما مر در اصناف بعضی انواع معرفه
ترتیب در اعرفیه فی نفسها بود شروع کرد مصنف رح در بیان آن پس گفت **واعرفها** یعنی اعرف معارف وازین تقریر
تمهید مندفع شد اعتراض مشهور وآن اینست که چنانچه در اصناف ضمیر ترتیب در اعرفیت است همچنین در اصناف
مضاف نیز ترتیب در اعرفیه است پس مصنف رح چرا بیان آن متعرض نشد وخلاصه وجه اندفاع اینست که در
اصناف ضمیر فی نفسها تفاوت در اعرفیه بود ازینجهت به بیان آن متعرض شد بخلاف مضاف که تفاوت در اصناف
او در عرفیه بحسب تفاوت مضاف الیه ست ومصنف رح تفاوت را در انواع مضاف الیه واصناف آن بیان
کرده است پس بعد ازین حاجت بسوی بیان تفاوت در اصناف مضاف فافهم واحفظ ومعرفه
قلیل اللبس میباشد نزدیک مخاطب پس اعرف معارف آنست که اقل اللبس عند المخاطب بود ولهذا
افضل الشارحین حضرت قدس سره السامی در تفسیر قوله واعرفها چنین فرموده اند که یعنی اقل لها لبسا عند المخاطب
انتهی وهرگاه که اعرف المعارف آنست که التباس درو در غایت قلت بود غیر اعرف آن معرفه
خواهد بود که لبس درو قلیل بود نزدیک مخاطب نه آنکه در غایت قلت باشد پس در غیر اعرف مراتب متصور اند
باعتبار مراتب قلت ونه مراد از غیر اعرف آنست که درو شمه از نکارت بود زیرا که هردو متضاد اند والضدان
لا یجتمعان **المضمر المتکلم** یعنی اعرف معارف ضمیر متکلم ست اگر گفته شود چرا ضمیر متکلم اعرف معارفست

جواب میگوییم ازانکه وقوع التباس دروی نزدیک مخاطب درغایت بعد وقلت است اگر گفته شود
درمضمر متکلم اصلا التباس بغیر نیست نزدیک مخاطب زیراکه اگر کسی انا غریب گوید هرگز احتمال غیر متکلم نمیشود پس
میباید که مضمر متکلم اعرف معارف نباشد جواب میگوییم لانسلم که درمضمر متکلم اصلا التباس نیست زیراکه
شخصی که انا غریب مثلا میگوید احتمال دارد که از کسی ناقل بود پس انا درینوقت احتمال غیر متکلم میدارد واگر سلامت
داریم که درمضمر متکلم التباس نیست پس میگوییم هر اسمی که اقل الالتباس بود اعرف المعارف شد پس آنکه عدیم الالتباس
است بطریق اولی اعرف المعارف خواهد بود ثم المخاطب یعنی پس اعرف معارف مضمر مخاطب است
اگر گفته شود میباید که مضمر مخاطب اعرف المعارف بود ازانکه اقل الالتباس است جواب میگوییم مضمر مخاطب
اگرچه بنسبت ضمیر غائب اقل الالتباس و اعرف است لیکن بنسبت مضمر متکلم اقل الالتباس نیست زیراکه
درمضمر متکلم اصلا التباس نیست مگر باحتمال مرجوع کما عرفت بخلاف مضمر مخاطب که التباس دروی بغیر مخاطب
واقع است الا ترى انک اذ قلت اما لم یلبس بغیره واذا قلت انت جاز ان یلتبس بآخر فتوهم ان الخطاب لذلک
الآخر ولیس المراد بالاعرفیة الا کون المعرفة ابعد من اللبس کما عرفت انفا فهم هکذا قال قدس سره السامی و
التباس بغیر درضمیر غائب زیاده ازان التباس است که درمضمر مخاطب واقع است پس مضمر متکلم اعرف معارف
وبعد او مضمر مخاطب و بعد او ضمیر غائب و اعتراض کرده اند که چرا نگفت مصنف رح ثم الغائب و جواب اینست
که مضمر بر سه قسم است مضمر متکلم ومخاطب وغائب وهرگاه بیان کرد که مضمر متکلم اعرف است و دون او مضمر مخاطب
است پس باقی نماند مگر ضمیر غائب پس معلوم شد که ضمیر غائب از هردو دون است فلا حاجة الی ذکره مع
ان المصنف رح فی صدد الاختصار کما لایخفی علی اولی الابصار هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان معرفه
شروع کرد در تعریف نکره پس گفت النکرة ما وضع لشیٔ لا بعینه یعنی نکره اسمیست که موضوع بود
برای شیٔ که ملتبس نبود بتعیین و معلومیت و معهودیت درمیان متکلم ومخاطب وقوله ما وضع لشیٔ جنس است
وقوله لا بعینه فصل است هرگاه که فارغ شد مصنف رح از تقسیم اسم باعتبار وضع آن برای معین وغیر معین شروع کرد
در تقسیم آخر باعتبار دلالت بر کمیت و عدم دلالت بر کمیت پس گفت اسماء العدد واین تقسیم را موخر کرد
ازانکه تفسیر اکثر اسماء عدد بنکره لازم است ولهذا اعتراض کرده اند که اول تاخیر این تقسیم است از تقسیم اسم بسوی
مذکر ومؤنث زیراکه اکثر احوال اسماء عدد باعتبار تذکیر وتانیث است و اعتراض کرده اند که بعضی اسماء عدد
معرب اند وبعضی مبنی پس مناسب ذکر معرب در معرب بود وذکر مبنی در مبنی وجواب اینست که چون اسماء عدد

النکرة

اسماء العدد

ممتاز اند از سائر اسما باعتبار احکام و خواص خود چون عکس تانیث و قول باعتبار التمییز و حال پس ازین جهت
اسماء عدد را علیحده ذکر کرد تا معلوم شود که احکام آنها نیز خاص باسماء عدد اند و علاحده از احکام سائر اسما
و باید دانست که اسما جمع اسم ست و قدر تعریف الاسم و در تعریف عدد اختلاف ست چنانچه در عدد بودن واحد
واثنین اختلاف است و مولانا نظام الدین نیشاپوری در رساله شمسیه الحساب فرموده العدد کمیة تطلق علی
الواحد وما یتألف منه و برین تقدیر واحد و اثنین داخل میشوند در عدد و بعضی گفته اند العدد ما یقع فی مراتب العدد
و برین تعریف اسم واحد و اثنین داخل در عدد است و برین هر دو تعریف عدد عام ست از کم منفصل زیرا که واحد
کم نیست فضلا عن ان یکون کما منفصلا کما سیجی و بعضی گفته اند العدد ما یکون نصف مجموع حاشیتیه یعنی
عدد آنست که نصف مجموع دو حاشیه خود بود یعنی حاشیه تحتانیه او را چون حاشیه فوقانیه او
جمع کنی آن عدد نصف این مجموع باشد پس بدانکه دو عدد است از انکه چون حاشیه تحتانیه او را که واحد ست
با حاشیه فوقانیه او که سه ست جمع کنی چهار میشود و دو نصف چهار ست و سه عدد است از انکه چون حاشیه تحتانیه
او را که دو است با حاشیه فوقانیه او چهار ست جمع کنی شش میشود و سه نصف شش ست و قس علیه و برین تقدیر واحد
از عدد خارج میشود از انکه او را حاشیه تحتانیه نیست تا او نصف مجموع حاشیتین خود باشد و بعضی برای ادخال واحد در عدد گفته
کرده اند باین طریق که حاشیه عام و شامل ست بصحیح و کسر و برین تقدیر ظاهر ست که واحد نصف مجموع دو حاشیه خود ست از انکه حاشیه
تحتانیه او نصف است و حاشیه فوقانیه او واحد و نصف از انکه حاشیه تحتانیه برای هر عدد از و کم میباشد بقدر زیادتی حاشیه فوقانیه
ولیکن این توجیه محض تکلف و تعسف است و الا یکلف الله نفسا الا وسعها از انکه واحد منقسم بالذات نیست اصلا
پس او را هرگز حاشیه تحتانی متصور نیست فلا تقعد بعد الذکری مع القوم الظالمین و شمس الدین علی الحسینی الخازنی
در شرح خلاصة الحساب فرموده و قیل کمیة مجتمعة من الاحاد فلا یمکن ادراج الواحد بتکلف و زعم من لا تحقیق له
من هذه الفرقة ان الاثنین ایضا لیس بعدد متمسکا بانه الزوج الاول فلا یکون عددا کالفرد الاول و هو الواحد
و بان العدد و کثرت متتالیة من الوحدات و اقل الجمع ثلثة فلا یتناول الاثنین و بانه لو کان عددا و لکان اما
اولا او مرکبا لانحصار العدد فیهما و لیس الاول و الا لم یکن له النصف و لا الثانی و الا لوجب ان یعده
غیره و الکل مردود اما الاول فلان قیاس الزوج الاول بالفرد الاول فی هذا الحکم قیاس مع الفارق و
اما الثانی فلانه لا نم ان العدد ما ذکرته بل ما هو نصف مجموع حاشیتیه و لان سلم فلا نسلم ان اقل الجمع
ثلثة بل اثنان و اما الثالث فلان الاول ما لا یعده غیر الواحد و ذلک لا یقتضی ان لا یکون له نصف

الواحد والاثنان عدد ام لا

اصلا بل ان لایکون له نصف واکثر من الواحد انتهی ومخفی نماند که عدد بر دو قسم است عدد اول وعدد مرکب
عدد اول آنست که او را غیر واحد فنا نکند چون سه و پنج و هفت و غیر آن عدد مرکب آنست که او را غیر واحد فنا کند
چون چهار و شش و هشت و غیر آن فافهم واحفظ و باید دانست که حق اینست که واحد عدد نیست اگرچه اعداد از و
مرکب میشوند چنانچه جوهر فرد یعنی جزء الذی لایتجزی که اصلا قبول قسمت نمیکند جسم نیست و حال آنکه نزدیک
متکلمین ترکیب جسم از وست و وجه حقیقت اینست که عدد قسم کم است و کم عرضست که قبول قسمت کند بالذات مع ظاهر است
که واحد من حیث انه واحد قابل قسمت نیست فلا یکون عددا بل لیس کما اذ الواحدة تقتضی اللاقسمة ولذا قالوا انه
من قبیل الکیف علی انه یمکن منع کونه عرضا لانه من امور الاعتباریة عند المحققین فافهم واحفظ و حق اینست که
اثنین عدد است چنانچه نجم الدین ابو بکر علی بن عمر الکاتبی القزوینی در حکمة العین فرموده والاثنان عدد لانا نعنی
بالعدد ما قبل القسمة لذاته و ما زاد علی الواحد کذلک انتهی و تحقیق و تفصیل این مطالب ارجمند و مقاصد بلند در علم
طبعی و در بین کتاب زیاده ازین نتوان نوشت و تعریف اسماء عدد نزدیک نحاة اینست که **ما وضع لکمیة**
احاد الاشیاء مراد از موصول الفاظ است نه اسما پس دور لازم نمی آید و مراد از اشیا معدودات است و
احاد اشیا عبارت است از هر واحد واحد از ان معدودات کمیت آن معنی را گویند که در جواب سوال بکم استفهامیه
واقع شود پس کمیت احاد اشیاء آن معنی است که چون سوال کنند بلفظ کم استفهامیه از واحد واحد یا اکثر از واحد از
معدودات پس آن معنی در جواب این سوال واقع شود و هر اسمی برای این معنی موضوع بود اسم عدد است
وازینجا معلوم شد که اسماء عدد آن الفاظ اند که موضوع بوند برای مرکبات احاد معدود است یعنی هر اسم عدد موضوع
است برای کمیتی از کمیات احاد معدود است و اعتراض کرده اند که واحد و اثنین نزدیک نحاة عدد اند وازین
تعریف خارج میشوند از انکه موضوع نیستند برای کمیت احاد معدود است کما هو الظاهر پس تعریف جامع نیست
وجواب اینست که اشیا که عبارت از معدودات است عام است ازینکه بصفت انفراد زیرا که چون سوال کنند بلفظ
کم از هر معدود معدد الی ما لانهایة بصفت انفراد واحد در جواب او واقع خواهد شد و اثنین موضوع است
برای کمیت احاد معدودات بصفت اجتماع بتکرر واحد بیک مرتبه زیرا که چون سوال کنند از معدودین و دو دو
الی ما لانهایت اثنین در جواب واقع خواهد شد و قس علی هذا لفظ ثلثة و اربعة و خمسة الی ما لانهایت واین الفاظ
اسماء عدد اند و معانی آنها کمیات اند و بعضی اعتراض کرده اند که تعریف مانع نیست از انکه صادق می آید بر مثل
رجل و رجلان و جواب اینست که متبادر از قوله ما وضع لکمیة احاد الاشیاء اینست که کمیت احاد اشیا تمام

عدد اول
عدد مرکب
الحق ان الواحد ليس بعدد
الحق ان الاثنين عدد
الکمية ... احاد الاشياء
تعريف اسم العدد

موضوع له باشد یعنی کمیت با امر موضوع آخر له نبود و کمیت وفقد تمام موضوع له نیست در مثل رجل و رجلان وزراع
وزراعان کما لا یخفی واصولها یعنی اصول اسماء عدد یعنی آن اسماء عدد که دیگر اسماء عدد فروع آن اسماء اندیا
بالحاق تاء تانیث چون واحدة واثنتان که فرع واحد واثنان ست یا باسقاط تاء تانیث چون از ثلث تا
عشر که فرع ثلثة تا عشرة است یا به تثنیه چون مائتین الفین که فرع مائة والف اند یا بجمع مذکر بر است که جمع حقیقه نبود
چون مئات والوف که نیز فرع مائة والف ست ما جمع حکما باشد چون عشرون که بصورت جمع ست ودر حقیقت جمع نیست
یا بترکیب اضافی چون ثلث مائة که فرع ثلث ومائة ست یا بترکیب اضافی چون خمسة عشر که فرع خمسة وعشرة ست
پس آن اسماء عدد که اصول اند اثنتا عشرة کلمة دوازده کلمه اند وگفته اند که حصر اصول اسماء عدد
در دوازده کلمات وقتی صحیح ست که لفظ بضع را از اسماء عدد شمار نکنند واگر شمار کنند پس توجیه حصر اینست
که مراد از اصول اسماء عدد آنست که مبهم نبود وبضع بفتح باء موحده وسکون ضاد معجمه ما بین الثلثة الی التسعة
کذا فی الرضی وقوله واحد الی عشرة بدل بعض ست از قوله اثنتا عشرة کلمة وکذا قوله ومائة والف که
معطوفست بر واحد وسوال کرده اند که در بدل بعض ضمیر لازم ست وجواب اینست که مراد از اثنتیه هم غائبه ست
یا آنکه ضمیر محذوفست بدلالت کلام یعنی واحد منها کما فی مثل اکل البر ستین درهما وکلمه الی درینجا استیعابی است
نه امتدادی پس ما بعد او در ما قبل او داخلست تقول یعنی میگوئی در اعداد برابر ست که مذکر باشند یا مونث
مفرد بوند یا مرکب یا معطوف واحد در مفرد مذکر اثنان در تثنیه مذکر ودر بعضی نسخ بواو عاطفه نیز آمده
ومیگوئی واحدة واثنتان ثنتان در تثنیه مونث وباید دانست که تذکیر وتانیث در واحد وتثنیه
به قیاس خود است یعنی اسم عدد در مذکر مذکر ست ودر مونث مونث وثلثة الی عشرة یعنی میگوئی در مذکر
ثلثة تا عشرة بتاء تانیث برخلاف قیاس وثلث الی عشر ومیگوئی در مونث ثلث تا عشر بغیر تاء تانیث
برخلاف قیاس اگر گفته شود چرا اسم عدد را از ثلث در مذکر مونث می آرند ودر مونث مذکر جواب میگوییم
عدد ثلث وما فوق او جماعت ست پس آوردن تاء تانیث در وی بنظر جماعت صحیح ست ازین جهت عدد ثلث
وما فوق او را در مذکر مونث می آرند از آنکه مذکر در اعتبار سابق است بعده چون نظر بسوی عدد مونث کردند
تاء تانیث در وی ترک نمودند تا در میان مذکر ومونث فرق باشد زیرا که اگر در هر دو تاء تانیث آرند التباس
در صورت حذف تمیز لازم آید ونیز در صورتیکه در تمیز هیچ علامت نبود واگر دو تاء تانیث آرند اجتماع دو علامت
تانیث از جنس واحد در کلمه واحد لازم آید پس ازین جهت تاء تانیث را در مذکر لازم کردند وترک تاء را در مونث

واعتراض کرده اند که ازین تقریر معلوم میشود که لحوق تاء تانیث در ثلثه و ما فوقها و بر قیاس است وهو ینافی قولهم
تانیث العدد و عکس تانیث جمیع الاسماء و علی خلاف القیاس و جواب اینست که مراد نحاة ازین قول مشهور اینست
که لحوق تاء تانیث به ثلثه و ما فوقها و بر خلاف آن قیاس است که ظاهر مطرد است در جمیع اسماء و آن نکته که مذکور شد
محض وجهی است برای صحت لحوق تاء تانیث بتاویل بر خلاف ظاهر مستور مختفی نماند که معتبر در تذکیر و تانیث
حال مفرد است اگر معدود جمع بود و اگر معدود اسم جنس بود یا اسم جمع پس اگر مختص بمذکر بود تاء تانیث در اسم
عدد واجب است و اگر مختص بمؤنث بود حذف تاء تانیث درین وقت واجب است و اگر محتمل مذکر و مؤنث بود
پس درین وقت هر دو امر جائز اند مگر وقتیکه یکی ازین دو امر محتمل منصوص باشد زیرا که درین وقت اعتبار آن منصوص
واجب است و فی الرضی واذا کان المعدود صفة نائبة عن الموصوف یعتبر حال الموصوف قال الله تعالی
من جاء بالحسنة فله عشر امثالها ای عشر حسنات امثالها وان کان مما لا یخلو التذکیر والتانیث یتطرق الی اللفظ
فیؤنث نحو خمسة من الضرب ویذکر نحو خمسة من البشارة انتهی واحد عشر اثنا عشر و میگوئی وقتی که تجاوز کنی
از عشر احد عشر و اثنی عشر در مذکر بتذکیر هر دو جزء چنانچه قیاس است و افضل الشارحین حضرت قدس سره
السامی فرموده اند و غیر الواحد الی احد والواحدة الی احدی للتخفیف انتهی و از شرح رضی چنین معلوم میشود
که اصل احد وحد است بفتح حاء مهمله که صفت مشبهه است بر وزن حسن واو مفتوح را بهمزه بدل کردند بر خلاف
قیاس مثل وشاح و اشاح فاعلم ان قوله قدس سره السامی و غیر بمعنی بدل فافهم و احفظ احدی عشرة اثنتا عشرة
و ثنتا عشرة یعنی وقتی که تجاوز کنی از عشر میگوئی احدی عشرة و اثنتا عشرة و همچنین ثنتا عشرة در مؤنث بتانیث
هر دو جزء کما هو القیاس و ثلثة عشر الی تسعة عشر یعنی وقتی که تجاوز کنی از دوازده میگوئی در مذکر ثلثة عشر تا تسعة
عشر تانیث جزء اول و تذکیر جزء ثانی و میگوئی در مؤنث و ثلث عشرة الی تسع عشرة بتذکیر جزء اول و تانیث
جزء ثانی و جزء اول در مذکر مؤنث و در مؤنث مذکر ازین جهت است که حال او قبل ترکیب همین بود کما عرفت
پس بعد ترکیب نیز بر همان حال باقی داشتند تا فرع با اصل موافق باشد و جزء ثانی را در مذکر مذکر می آرند
با وجودیکه قبل ترکیب در مرتبه مذکر مؤنث بود از آنکه اگر مؤنث آرند اجتماع دو آله تانیث از جنس واحد در لفظی
لازم آید که مانند کلمه واحد است بترکیب امتزاجی و این مکروه است بکراهت تحریمی و لهذا تا را از مسلمات
حذف کرده اند از آنکه در اصل مسلمتات بود بخلاف حبلیات که در و اجتماع دو آله تانیث از جنس واحد نیست
بلکه از دو جنس است و فرموده اند حضرت قدس سره السامی القاء للجزء الاول فیهما بحاله قبل التركيب

وتذکیر الثانی فی المذکر کراهة اجتماع التانیثین من جنس واحد فیما هو کالکلمة الواحدة انتهی ومولانا عبد الحکیم رح
فرموده قوله اتفاقاً حال من فاعل تقول لا مفعول له لعدم صحة التعلیل وکذا تذکیر الثانی عطف علیه ای تذکیر الجزء
الثانی فی المونث وکراهة مفعول له للتذکیر ای صورة الجزء الثانی تذکیر ای المذکر لکراهة اجتماع تانیثین انتهی
وهمچنین در احدی عشرة اجتماع دو آلهٔ تانیث از یک جنس هست واعتراض کرده اند که در احد عشر واثنا عشر جزو
ثانی را چرا مذکر می آرند با وجودیکه اگر مونث آرند هم در مذکور لازم نمی آید وجواب اینست که احد عشر واثنا عشر
محمول است بر ثلثة عشر تا تسعة عشر برای اتفاق باب واعتراض کرده اند که در اثنتا عشرة وثنتا عشرة اجتماع مذکور لازم می آید
پس واجب است که هر دو جائز نبوند وجواب اینست که در ثنتا عشرة اجتماع دو آلهٔ تانیث از جنس واحد لازم نمی آید
زیرا که تا در ثنتان بدل است از لام کلمه از انکه در اصل ثنیان بود یا را بتا بدل کردند بجهت قرب مخرج وافضل المتاخرین
مولانا عبد الحکیم قدس سره فرموده [illegible] قوله بدل من لام الکلمة اعنی الیاء لانه من المثنی واما فی اثنتان فهی للتانیث
لان همزة الوصل عوض ههنا ای من الیاء [illegible] همزة که تا در ثنتان بدل است از لام کلمه پس محض برای تانیث
نشد از انکه تاء تانیث جزء کلمه نمی باشد پس حکم [illegible] تا تانیث در ثنتان از جنس اخر است پس اجتماع مذکور
که محذور است لازم نمی آید وتا در اثنتان اگرچه محض برای تانیث است ومعهذا اثنتان عشرة جائز است از انکه
اثنتان محمول است بر ثنتان بسبب انکه هر دو در تثنیه مشارک اند و تانیث جزو ثانی در اعداد مونث از ینجهت هست
که چون تذکیر آن جزو در عدد مذکر واجب شد پس تانیث جزو ثانی را در اعداد مونث واجب کردند برای انتفاع
مانع وحصول فرق در مذکر ومونث وتمیم تکسر الشین فی المونث یعنی بنی تمیم که قبیله ایست در عرب
شین عشرة از مرکب در عدد مونث کسره میدهند بجهت [illegible] با ثقل ترکیب فیما هو کالکلمة الواحد
لازم نباید واهل حجاز بجهت اعتراض از محذور مذکور شین مسطور را ساکن میکنند ولغت فصیح همین است از انکه
سکون اخف از فتح است وفتح اخف از کسر فبنو تمیم قد کروا [illegible] المطرد ووقعوا تحت المیزاب
فاعتبروا یا اولی الالباب وباید دانست که قوله وبنو تمیم تکسر الشین جملهٔ معترضه است درمیان معدودات
وعشرون واخواتها میگوئی عشرون واخوات او که آن ثلثون واربعون وخمسون وستون وسبعون
وثمانون وتسعون اند فیهما یعنی در مذکر ومونث یعنی تذکیر وتانیث درین عقود برابر است وفرق در
لفظ نیست وقوله فیهما متعلق است بقوله احد وعشرون یعنی وقتیکه تجاوز کنی ازین بست بسوی هر عقدی
از عقود مذکور میگوئی احد وعشرون در مذکر واحدی وعشرون در مونث ثم بالعطف یعنی پس

میگوئی بعطف آن عقود بر عدد زائد که ثابت و کائن هست آن عدد زائد بلفظ ما تقدم از اسمای عدد
بعینه یعنی بهیچ وجه تغیر و تبدیل بدو راه نمی یابد مثل اثنان و عشرون در مذکر و اثنتان و عشرون در مؤنث و
ثلثة و عشرون در مذکر و ثلث و عشرون در مؤنث و همچنین الی تسعة و تسعین در مذکر و تا تسع و تسعین
در مؤنث سوال کرده اند که در احد و عشرون و احدی و عشرون نیز عطف عقد بر عدد زائد هست پس این
هر دو را از ضابطه عطف چرا خارج کرد و چه انگاشت بعد قوله عشرون و اخواتها فیهما ثم بالعطف اللفظ ما تقدم و جواب
اینست که هرگاه واحد و واحدة در ان هر دو تغیر یافتند بسوی احد و احدی با وجودیکه علت تغیر مفقود است
که آن نفاذ ترکیب امتزاجی باشد از انکه در ما فوق عشرون ترکیب امتزاجی نیست پس عطف عقد برین هر دو صیغه
بر لفظ ما تقدم نشد ازین جهت در ضابطه عطف بلفظ ما تقدم مندرج نیست بلکه آن ضابطه را بعدای آن
هر دو خاص کرد و وجه تغیر واحد و واحدة بسوی احد و احدی با وجود عدم علت اینست که معطوف و معطوف علیه
در قوت ترکیب امتزاجی هست و میگوئی در عددی که زائد ست بر تسعه و تسعین مائة و الف در واحد و
مائتان و الفان در تثنیه فیهما یعنی در مذکر و مؤنث یعنی این الفاظ در مذکر و مؤنث برابر اند و مستعمل اند
بدون فارق فافهم ثم بالعطف یعنی پس میگوئی در عددی که زائده هست بر مائة و الف و هرچه از و
متفرع میشود چو مائتان و الفان بعطف زائد بران هر دو یا عطف آن هر دو بر عدد زائد در ان حالیکه آن
زائد واقع است علی ما تقدم یعنی بر صورت عددی که مقدم هست یعنی در عدد زائد بهیچ وجه تغیر و تبدیل نمی شود
مثل مائة واحد عشر رجلا یا احدی عشرة امرأة یا مائة واحد و عشرون رجلا یا احدی و عشرون امرأة و مائة
و اثنان و عشرون رجلا و اثنتان و عشرون امرأة و مائة و ثلثة و عشرون رجلا و ثلث و عشرون امرأة تا مائة
و تسعة و تسعین رجلا و تسع و تسعین امرأة و همچنین حال هست در تثنیه مائة و الف و تثنیه او و جمع او و عطف
بالعکس نیز جائز است یعنی جائز است که عطف کرده شود مائة و الف را بر عدد زائد فتقول واحد
و مائة رجل و هکذا و باید دانست که جمع مائة و الف از اسمای عدد نیست فی نفسه و فی الایضاح جمعهما لیس الاعداد
فی نفسه انما یعبر من الاعداد بالترکیب بلفظ العدد نحو ثلاث مات و ثلث الوف فافهم و فی ثمانی عشرة
فتح الیاء یعنی اصل در ثمانی عشر فتحه یا است از انکه صدر و اعداد مرکبه از احد عشر تا تسعة عشر مبنی بر فتح اند
و جاز اسکانها یعنی اسکان یا نیز آمده هست زیرا که مرکب بسبب ترکیب ثقیل هست چنانچه در معدی کرب
ساکن کرده اند و شذ حذفها یعنی حذف یا شاذ است بفتح النون یعنی نون را فتح داده اند و یا را

حذف کردن شاذ و خلاف قیاس هست زیرا که چون یا را حذف کردند پس قیاس این بود که کسره یا قایم
تا دلالت کند بر یاء محذوف چنانچه بعد حذف یا در مثل جاءنی القاضی کسره نگاه میدارند و جانی القاض
میگویند تا بر محذوف قرینه باشد پس می باید که حذف یا و فتح نون جائز نباشد لیکن ثقالت مرکب مجوز
حذف و فتح مذکور هست و باید دانست که مقصود از قوله وسند حذفها اینست که حذف یا و فتح نون بر خلاف
قیاس هست و حذف نون و اکتفا بر کسره بر قیاس هست و نه مراد اینست که حذف یا و فتح نون غیر فصیح است
بلکه اولی همین ست کما یفهم من کلام الشیخ الرضی قدس سره حیث قال ویجوز کسرها لیدل علی الیاء المحذوفة لکن
الفتح اولی لیوافق اخواته لانها مفتوحة الاواخر مرکبة مع العشرة انتهی هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان احوال
اسماء اعداد شروع کرد در بیان احوال تمیز اسماء عدد پس گفت **ومميز الثلثة الى العشرة مخفوض مجموع لفظا
او معنا** یعنی واحد و اثنان را تمیز نمی آید کما سیجئ ولهذا از تمیز ثلثة شروع کرد و تمیز ثلثة تا عشرة مجرور و مجموع میباشد
جمعیت او عام است که از روی لفظ و معنی باشد چون ثلثة رجال از روی معنی باشد فقط چون ثلثة رهط
و رهط از روی لفظ جمع نیست کما هو الظاهر ولیکن از روی معنی جمع است زیرا که بمعنی قوم است و جمع معنوی
اسم جمع و اسم جنس را گویند واعلم ان التمیز یوتی جمع التکسیر ان وجد فان کان له جمع القلة یوتی لها والا فیوتی
جمع الکثرة وان لم یوجد یجمع المؤنث السالم نحو ثلث عورات وقیل فحبیة مع وجود المکسر نحو سنبلات مع وجود
سنابل واما جمع المذکر السالم فلا یمیز بها کما سیجئ فافهم واحفظ و اگر گفته شود چرا تمیز ثلثة تا عشرة مجرور میباشد جواب
میگوئیم هرگاه ثلثة تا عشرة کثیر الاستعمال است پس اختیار کردند در اضافت عدد بسوی تمیز برای تخفیف
زیرا که اضافت تنوین و نون تثنیه و چون جمع را ساقط میکند و بعضی گفته اند که تمیز اعداد مذکور از روی معنی موصوف
و مقصود است زیرا که ثلثة رجال بمعنی رجال ثلثة هست مثل اخلاق ثیاب پس از ینجهت نصب ندادند تا بر صورت
فضلات نباشد اگر گفته شود تمیز اعداد مذکور چرا مجموع میباشد جواب میگوئیم مدلول ثلثة و ما فوق او جماعت
است پس تفسیر او را بجماعت اختیار کردند تا مطابق شود معدود و تعدد و **قوله الا فی ثلثمائة الی تسعمائة**
مستثنی است از قوله مجموع یعنی تمیز ثلثة تا عشرة مجموع میباشد مگر وقتیکه لفظ مائة تمیز واقع شود برای ثلثة
تا تسعة زیرا که درین وقت تمیز مجموع نمی آید لیکن مجرور میباشد سوال کرده اند که جمع بودن تمیز عام است
که لفظا بود یا معنی و مائة اگرچه لفظا جمع نیست لیکن معنی جمع است پس استثنا صحیح نیست و جواب اینست
که مائة اسم جمع نیست زیرا که جمع و اسم جمع موضوع برای عدد معین نمیباشد و مائة موضوع است برای عدد معین

بخلاف رہط کہ وضع برای عدد معین نیست فان فیہ ثلثۃ روایات الاولی انہ یدل علی الثلثۃ الی العشرۃ
والثانیۃ انہ یدل علی الثلثۃ الی الثمانیۃ والثالث انہ یدل علی الثلثۃ الی الاربعین فافہم واعتراض کردہ اند
کہ چرا نگفت مصنف رح الی عشر مائۃ وجواب این بدو وجہ است یکی آنکہ عشر مائۃ مستعمل نیست از آنکہ برای
ادای این معنی لفظ الف موضوع است ودوم آنکہ از ثلثۃ تا عشر احاد اند واحاد در جانب قلت اند پس برای آنہا
تمیز مجموع اختیار کردند برای تعادل فافہم وباید دانست کہ اسقاط تاء تانیث در ثلثۃ واخوات او واجب است
وقتیکہ مضاف شوند بسوی مائۃ واثبات ان واجب است وقتیکہ مضاف شوند بسوی الف زیرا کہ تمیز اول
در ظاہر ہست لفظ مائۃ ولفظ الف ہست **وکان قیاسہا مأت او مئین** یعنی وحال آنکہ قیاس مائۃ
این بود کہ جمع کردہ شود بر آت برای مونث وبر مئون برای مذکر واعتراض کردہ اند کہ قیاس مائۃ این بود کہ
جمع کردہ شود نہ بر مئون زیرا کہ مادہ مونث است وجمع مونث سالم مختص بعقلا نیست پس جائز است
کہ جمع کردہ شود بر مأت وجمع مذکر سالم مختص مذکور عقلا ست پس صحیح نیست کہ مادہ را بواو ونون جمع کردہ شود
و در حالت رفع چون مئون بیا ونون در حالت نصب وجر چون مئین وجواب اینست کہ مئون بر صورت جمع
مذکر سالم ہست ودر حقیقت جمع مذکر سالم نیست از آنکہ درو اختلاف نحاۃ ہست ونزد یکی جمع مائۃ است بر
سبیل شذوذ چون سنین وارضین ونزدیک اخفش جمع مائۃ نیست بلکہ اسم جمع است ونزدیک بعضی
جمع تکسیر ہست در اصل مائی بود چون عصی یاء ثانی را بنون بدل کردند پس بہ تقدیر مئون یا مئین بر صورت
جمع مذکر سالم نیست وبر جمہور اعتراض کردہ اند کہ چرا مائۃ را بر مئون جمع کردند بر سبیل شذوذ وجواب اینست کہ چون
مائۃ بحذف لام کلمہ نقصان بود از ین جہت جمع او بر صورت جمع مذکر سالم کہ اشرف جموع ہست اختیار کردند تا
جابر نقصان باشد وتحقیق مقام اینست کہ مأت دو جمع اند یکی جمع مونث سالم ودوم آنکہ بر صورت جمع مذکر سالم است
وثلث مئین جائز نیست زیرا کہ در ین وقت ثلث بسوی مئین مضاف خواہد بود واضافت عدد بسوی جمع
مذکر سالم جائز نیست لانہ لا یقال ثلث مسلمین پس اضافت عدد را بسوی جمع کہ بر صورت جمع مذکر سالم ہست نیز
جائز نداشتند قال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ واصحابہ وسلم من تشبہ بقوم فہو منہم پس باقی نماند مگر جمع مونث سالم
وآن ہم جائز نیست کہ تمیز ثلث تا تسع واقع شود بان یقال ثلث مات الی تسع مات زیرا کہ مات نیز محتاج ہست
بسوی تمیز وتمیز او نخواہد بود مگر مفرد چنانچہ عنقریب معلوم خواہد شد وتمیزی کہ در مفرد ہست بالوف است
باسمی کہ بر صورت آن جمع است کہ بواو ونون بود چون عشرون تا تسعون از ینجہت مکروہ داشتند آمدن تمیز

را بعد جمعی که بالف وتاست پس ناچار تمیز برای ثلث تا تسع لفظ مأته اختیار کردند تا تمیز او اگر مفرد آید هیچ محذور نباشد فلا یقال ثلث مات رجل بل ثلث مأته رجل اگر گفته شود چرا اضافت عدد به جمع مذکر سالم جائز نیست **جواب میگوییم** مضاف الیه عدد مختص مذکور عقلا نیست بلکه غالب در غیر ذکور عقلا است و جمع مذکر سالم مختص بذکور عقلا ست پس مکانی که مختص بذکور عقلا نیست بلکه یگذری هست که مخاص عام و هر وضیع و شریف در وطی میبناید و میکند روا نزد اشتند استعمال جمع مذکر سالم را که اشرف جموع است در مرتبه وجود حکمی دارد اگر حفظ مراتب نکنی زندیقی اگر گفته شود السلام که عدد مضاف شود بسوی جمع مذکر سالم و غیر السلم که تمیز مفرد بعد جمع مذکر سالم واقع میشود بسند قوله تعالی سبع سنین الا آنکه جمع مضاف است بسوی سنین و آنها تمیز جمع است و واقع است بعد سنین که جمع مذکر سالم است زیرا که مراد از جمع مذکر سالم آنست که او دو نون بود یا بیا و نون **جواب میگوییم** مراد از منع وقوع مفرد بعد جمع مذکر سالم آنست که مفرد تمیز جمع مذکر سالم مبین شده نه مراد مطلق منع وقوع است و اعتراض کرده اند که هرگاه اضافت عدد بسوی جمع مذکر سالم جائز نیست پس چگونه صحیح است قوله کان قبیا ماتات او مئین جواب گفته اند که مراد صحت جائز نیست که کان قبیا ماتات او مئین بالنظر الی کون ممیز مجموعا پس عدم جواز اضافت اسم عدد بسوی جمع مذکر سالم منافی نیست

و ممیز احد عشر الی تسعة و تسعین و همچنین تا تسع تسعین **منصوب مفرد** اگر گفته شود تمیز این اعداد چرا منصوب میشود **جواب میگوییم** از آنکه رفع تمیز این اعداد بسبب آنکه فضله است ممکن نیست پس باقی نماند مگر جز باضافت یا بالنصب و جز باضافت تمیز ممکن نیست زیرا که اضافت عقودی که ازین اعداد اند چون عشرون و تا تسعون متعذر است از آنکه نونی که درین عقود است باقی داشتن آن مکروه است زیرا که بر صورت نون جمع است که در وقت اضافت حذف میشود و حذف او هم جائز نیست از آنکه در حقیقت نون جمع این نیست تا حذف کرده شود و جر تمیز در ما عدای عقود نیز خالی از قباحت و فساد نیست زیرا که اگر ما فی اعداد را بسوی تمیز اضافت کنند گردانیدن اسم چون اسم واحد لازم آید و هو کرد و تخرجی عن الاسمیة از آنکه دو اسم مرکب اند بترکیب امتزاجی پس اگر اسم ثانی مضاف شود بسوی تمیزی که همین تمیز است و مضاف و مضاف در حکم کلمه واحد است پس بلا ریب گردانیدن سه اسم کلمه واحد از روی لفظ و معنی لازم می آید پس باقی نماند مگر نصب اگر گفته شود لازم ممنوع است فضلا عن ان یکون تخریجا بسند جواز قولهم خمسة عشرک **جواب میگوییم** مضاف الیه درین مثال غیر عدد است پس امتزاج او چون امتزاج تمیز نیست تا محذور مذکور لازم آید از روی لفظ و معنی که مکروه

تجریمی است فتامل واعتراض کرده اند که در ثلث مائة امرأت محذور مذکور لفظا ومعنی لازم می آید وحالانکه جائز است
بالاتفاق وجواب گفته اند که چون مائة امرأة جائز است پس ثلث مائة امرأة نیز جائز داشتند برای اطراد باب
والله اعلم بالصواب اگر گفته شود تمییز احد عشر تا تسعه وتسعین چرا مفرد می آید **جواب میگویم** از آنکه مفرد
واخف است از جمع وتا عمل باصل ممکن بود ضرورت بسوی فرع روا نباشد ونیز چون تمییز این اعداد فضله است از آن
منصوب است پس افراد واختیار افتادند فضله از روی لفظ قلیل باشد زیرا که مفرد غالباً از جمع قلیل الحروف میباشد

ومميز مائة والف وتثنيتهما وجمعه مخفوض مفرد یعنی تمییز مائة والف وتمییز تثنیه هر دو وتمییز جمع الف
مجرور ومفرد میباشد واستعمال جمع مائة با تمییز او متروک است الا نه لاتقال ثلث مات رجل کما یقال ثلث الاف
رجل وتثنیه مائة مستعمل است الا نه یقال مائتا رجل مثل الفا رجل اگر گفته شود چرا تمییز این اعداد مخصوص ومفرد میباشد
جواب میگویم از آنکه مائة والف از اصول اعداد اند مثل احاد پس مناسب اینست که تمییز هر دو در اعراب
موافق باشد از جهت تمییز آن اعداد مجرور میشود ولیکن تمییز آنها را مفرد آورند نه جمع برای تعادل یعنی احاد
در جانب قلت بودند پس در تمییز او جمع اختیار کردند وآن اعداد در جانب کثرت بودند پس تمییز آنها مفرد آوردند
فافهم اگر گفته شود چرا میگویند ثلثة الاف رجل بتانیث اسم عدد باوجودیکه تمییز مؤنث است از آنکه جمع مکسر است
وکل جمع حکمه مؤنث الا الجمع المذکر السالم ومآل آنکه از ثلث تا عشر عکس تانیث است **جواب میگویم** از آنکه
وتانیث احاد ومفرد تمییز را اعتبار است کما مر یعنی اگر مفرد تمییز مذکر است پس اسم عدد را مؤنث می آرند واگر مؤنث
است پس مذکر می آرند ومفرد الاف که الف است مذکر است سوال کرده اند که این ضابطه منتقض میشود بقوله
صلی الله علیه وسلم من صام رمضان ثم اتبعه ستًا من شوال فکانما صام السنة کلها زیرا که اگر تذکیر وتانیث
احاد ومفرد تمییز را اعتبار بودی در حدیث شریف ستة بتای تانیث واقع شدی زیرا که تمییز او که ایام مفرد نیست
مفرد او یوم است وجواب اینست که ضابطه مذکوره مختص است به تمییز مذکور است نه محذوف وتمییز در حدیث شریف
محذوفست فافهم والا فنقل پس حاصل اینست که واحد واثنان را تمییز نمی آید چنانچه معلوم خواهد شد واز سه
تا ده تمییز مجرور ومجموع میباشد واز ده تا صد مفرد ومنصوب واز صد تا مالانهایة مفرد ومجرور چنانچه بزرگی منظوم
کرده ؎ ممیز از عدد در سه جهت دان ⁂ ز سه تا ده همه جمع اند ومجرور ⁂ ز ده تا صد همه فرد اند ومنصوب ⁂ ز صد تا بیش
همه فرد اند ومجرور ⁂ **واذا كان المعدود مؤنثا واللفظ مذكرا او بالعكس فوجهان**
یعنی وقتیکه معدود مؤنث بود ولفظی که دال بر وست مذکر باشد یعنی علامت تانیث در وی نبود ومؤنث سماعی

هم بنا شد چون لفظ شخص وقتیکه مراد ازو مونث بود و یا معدود مذکر بود و لفظی که دال بر دوست مؤنث
باشد چون لفظ نفس وقتی که مراد ازو مذکر بود پس درین وقت در عدد دو وجه جائز اند تذکیر و تانیث پس
جائز ست ثلثة اشخص یعنی ثلث نساء باعتبار لفظ و جائز ست ثلث اشخص بنظر معنی و همچنین جائز ست
ثلثة نفس باعتبار معنی و ثلث انفس باعتبار لفظ ولیکن اولی و کثیر الاستعمال در کلام عرب نظر بجانب لفظ
است و مخفی نماند که معدود عام است که تمیز بود کالمثال المذکور یا موصوف باشد مثل اشخص ثلثة و لهذا
مصنف رح و اذا کان المعدود گفت و اذا کان التمیز نگفت تا حکم مذکور بهر دو شامل شود اعتراض کرده اند
که ذکر این ضابطه بعد آن اعداد مناسب است که تذکیر و تانیث در ان اعداد مساوی نیست چون واحد
و واحده و اثنان و اثنتان و ثلثة و ثلث تا عشرة و عشر و بعد بیان مائة و الف که در تذکیر و تانیث برابر ست
مناسب نیست و افضل المتاخرین مولانا عبد الحکیم قدس سره فرموده اند قال و اذا کان آه ای هذا الاستعمال
المفهوم مما تقدم من اثبات التاء فی المذکر و اسقاطها فی المؤنث فی ثلثة الی عشرة اذا کان المعدود بلفظه
متفقین فی التذکیر و التانیث و اذا کانا مختلفین فالوجهان لکان اللائق تقدیمه علی بیان احوال الممیز الا انه
لما کان تذکیر لفظ المعدود و تانیثه انما یعلم من الممیز قدم ذکر الممیز انتهی **و لا یمیز واحد و اثنان** یعنی
تمیز آورده نمیشود برای لفظ واحد و لفظ اثنان و اثنتان و ثنتان و اعتراض کرده اند که ازین جا معلوم میشود
که واحد و اثنان با ملحقات خود مستعمل میشوند بدون تمیز پس این قول منافی است قوله استغناء بلفظ التمیز
را ازانکه این قول را دلالت بر استعمال تمیز و ترک استعمال واحد و اثنین است و جواب آنست که مراد مصنف رح
از قول مذکور اینست که آورده نمیشود واحد را با تمیز او چون واحد رجل و اثنان را با تمیز او چون اثنا رجلین
پس قوله لا یمیز واحد و اثنان بمعنی لا یجمع بینهما است و عدم جمع درمیان این هر دو عام است ازانکه حاصل میشود
بترک تمیز و استعمال واحد و اثنان و نیز حاصل میشود به استعمال تمیز و ترک استعمال واحد و اثنان لیکن بقرینه قوله
استغناء بلفظ التمیز معلوم میشود که آن عام درینجا متحقق است در ضمن فرد ثانی که استعمال تمیز و ترک استعمال
واحد و اثنان است پس حاصل اینست که واحد و اثنان را طرح میکنند و استعمال می نمایند هر اسمی که صلاحیت
تمیز آنها دارد و ازین تقریر واضح میشود که قوله استغناء بلفظ التمیز عنهما علت نفی است نه علت منفی
یعنی بترک الجمع بینهما بطرحهما الواحد و الاثنین و استعمال ما یصلح ان یکون ممیزا لهما علی تقدیر ذکر التمیز معهما استغناء
بلفظ التمیز عنهما و اسمی که صلاحیت آنها دارد مفرد است در واحد و تثنیه است در اثنان لانکه صلاحیت تمیز آنها

ندارد مبنی و مجموع است در اثنان و حاصل اینست که چون لفظ تمیز واحد و اثنان مثل رجل و رجلان
دلالت میکند گو هر خود بر جنس و بصیغه خود بر وحدة و اثنینة و واحد و اثنان را دلالت نیست مگر بر وحدة و اثنینة
فقط نه بر جنس پس ازین جهت بذکر تمیز استغنا میشود از ذکر واحد و اثنان و ذکر این هر دو با تمیز آنها مستکبر
و بی فائده است و بعد ذکر این هر دو احتیاج بسوی تمیز باقی میماند و بعد ذکر تمیز احتیاج بسوی آن هر دو نمیماند
پس تمیز آن هر دو را استعمال میکنند و آن هر دو را ترک می نمایند فافهم واحفظ و اعتراض کرده اند که حصول استغنا
به تمیز واحد از واحد مسلم است و اما به تمیز اثنان از اثنان ممنوع است لهذا آنکه جائز نیست که تمیز اثنان مفرد بود
فیقال اثنا رجل و رجل اگرچه دلالت می کند بر جنس لیکن دلالت نمی کند بر جنس و اثنینة پس تمیز
اثنین وقتیکه مفرد بود بی نیاز از اثنین نمیکند اگرچه وقتیکه تثنیه بود بی نیاز میگرداند و حاصل اعتراض اینست
که مدعی عام است و دلیل خاص از انکه قائم نمیشود مگر وقتیکه تمیز اثنان مثنی بود نه مفرد و مفرد هم صلاحیت
تمیز او دارد از انکه جنس اثنان را بیان می کند و حالانکه بلفظ او از اثنان استغنا نمی شود بسبب آنکه
مفرد را دلالت بر اثنینة نیست و جواب اینست که تمیز اثنان اگر آمدی مثنی آمدی نه مفرد از انکه چون جمعیت تمیز
در باقی احاد لازم کردند پس لائق و قیاس اینست که اعتبار کرده شود در اثنین تمیز مثنی را تا به تمیز
باقی احاد بقدر امکان موافق باشد یعنی جمعیت در تمیز اثنان متصور نیست پس انچه اقرب بسوی جمعیت بود
که آن مثنی باشد اختیار کردند برای موافقت مذکوره چنانچه فرموده اند افضل الشارحین حضرت قدس سره السامی
فقالت لما التزموا الجمعية فی ممیز سائر الاحاد الی آخره و امام المناظرین مولانا عصام الدین رحمة الله فرموده اند
ان اولی ان یقال لما التزموا الموافقة بین الممیز و العدد فی سائر الاحاد فی الدلالة علی المتعدد ینبغی ان تغیر
فی الاثنین ایضاً فافهم انتهی و نیز حضرت قدس سره السامی در جواب اعتراض مذکور فرموده اند ولا یبعد ان
یقال معنی الکلام الی آخره و حاصل این جواب اینست لانسلم که از رجل در اثنا رجل استغنا نبود از اثنان نیرا که
مراد از لفظ تمیز جوهر حروف تمیز است فقط که آن صیغه است که مجرد بود از علامت افراد تثنیه و بالحاق علامت
افراد فائده وحدت میدهد و بالحاق علامت تثنیه فائده اثنینة میدهد و هرگاه که جوهر تمیز این قابلیت
دارد پس احتیاج نیست بسوی ذکر واحد و اثنین فلا یلزم الاشکال المذکور کما لا یخفی من قلبه نور و ظاهر است
که این جواب مبنی است بر حمل لفظ بر خلاف ظاهر و منبادر زیرا که مراد از لفظ تمیز جوهر حروف تمیز داشتن که مجرد بوده
از علامت افراد تثنیه دور از فهم و بعید از خیال است و لهذا حضرت قدس سره السامی فرموده اند ولا یبعد ان یق

معنی الکلام الی آخره وقوله قدس سره السامی فاختاره واللحوق العلامة الی آخره جواب سوال مقدر است
چنانچه افضل المتاخرین مولانا عبد الحکیم قدس سره فرموده اند قوله فاختاره الخ دفع لما یرد من انه علی هذا التوجیه
حصل لنا طریقان لبیان الجنس مع الوحدة والاثنینیة وکل منهما مغن عن الآخر فالصحیح ان یقال ان لفظ التمییز
مغن عنهما فقال ان لحوق العلامة اخف فاختاره ولهذا الترجیح انتهی اعتراض کرده اند که استغناء از لفظ تمییز میکنند
ذکر او را بر سبیل تاکید مثل قوله تعالی الٰه واحد ولا تتخذوا الٰهین اثنین وجواب اینست که ذکر عدد بعد ذکر معدودی
که دلالت میکند بر عدد تاکید و توضیح میباشد و عدد درین وقت صفت و نحو یا مؤکد معدود بود مثل قوله تعالی
الٰه واحد ونفخة واحدة واگر ذکر کرده شود معدود مذکور را بعد عدد پس جائز نیست که آن معدود تاکید عدد بود
زیرا که اگر معدود در مثل واحد رجل واثنان رجلان تاکید بود لازم آید زیادتی تاکید که غیر مقصود است بر مقصود
وهو حرام بالاجماع پس ذکر تمییز آن هر دو بر سبیل تاکید نیز جائز نیست وقوله لافادته متعلق است بقوله استغناء
ولام برای تعلیل است وضمیر مجرور راجعست بسوی لفظ تمییز والف لام در قوله النص که مفعول افادته است
عوض مضاف الیه محذوفست یعنی نص العدد وقوله المقصود صفت نص است وقوله بالعدد متعلق است
بمقصود یعنی استغناء مذکور ازین جهت است که لفظ تمییز فائده تنصیص و تصریح عدد میدهد که مقصود است بذکر
اسم عدد پس مستغنی شدند از ذکر اسم عدد علی حده واز قوله قدس سره السامی ای للتنصیص علی العدد والتصریح به الذی
یقصد ذلک التنصیص والتصریح بالعدد معلوم میشود که قوله بالعدد متعلق است بنص نه بمقصود والا در اظهار نائب
فاعل قصد هیچ فائده نیست وشاید در تعلیق ان بنص نه بمقصود احتراز است از وهمی که حادث و ناشی میشود
در وقت تعلیق او بمقصود و آن اینست که متبادر از مقصود بعدد اینست که اسم عدد را دلالت صریح بر عدد نیست
لیکن تنصیص بر عدد مقصود بذکر اسم عدد است ولیس کذلک والله اعلم بالصواب و هرگاه استعمال اسم فاعل
که مشتق میشود از اسم عدد بر دو نوع است یکی باعتبار تصییر دوم باعتبار حال شروع کرد در بیان استعمال نوع اول
پس گفت تقول خطاب عام است هر کسی را که قاری بود یا سامع وقوله فی المفرد متعلق است بقوله تقول
انت فی استعمال الثالث وفی احد المعدودات وقوله من المتعدد متعلق است بقوله فی المفرد یعنی فی استعمال
الذی افرد من المتعدد یا ظرف مستقر است وصفة مفرد است یعنی فی استعمال الواحد الکائن من المتعدد
قوله باعتبار متعلق است بصفت مفعول مطلق محذوف یعنی تقول قولا متلبسا باعتبار تصییره وضمیر
مجرور راجع است بسوی واضافت تصییر بسوی ضمیر اضافت مصدر بسوی فاعل است و هر دو مفعول تصییر

محذوف اند یعنی باعتبار تصییر ذلک المفرد عدداً انقص من عدده عدداً ازید علیه بواحد و قوله الثانی مقوله
قو نیست یعنی میگوئی ثانی در مذکر باعتبار تصییر یعنی باعتبار گردانیدن ثانی واحد را اثنین بانضمام خود بسوی آن
واحد و واحد عدد انقص هست از اثنین پس معنی ثانی الواحد نیست که تصییر الواحد بانضمامه الیه اثنین اگر گفته شود
چرا اند اکرده مصنف رح از ثانی نه از واحد جواب میگویم ازانکه اعتبار مذکور در واحد ممکن نیست بسبب آنکه
قبل واحد عدد نیست تا که واحد آن عدد را واحد گردانند والثانیة یعنی بگوئی ثانیه در مؤنث باعتبار مذکور
و همچنین الی العاشر در مذکر والعاشرة در مؤنث و کلمه لا در قوله لا غیر برای عطف هست و غیر مبنی است
بر ضم یعنی نمیگوئی تو غیر ثانی و ثانیة تا عاشر و عاشرة باعتبار تصییر یعنی و ما قبل ثانی و ثانیة که واحد است
و ما بعد عاشر و عاشرة که احد عشر هست تا ما لا نهایة اعتبار مذکور جاری نیست و وجه دیگر اینست که اسم فاعل
عبارتست از ما اشتق من فعل لمن قام به یعنی الحدوث و ما فوق عشرة فعل ندارد پس ازینجهت اشتقاق اسم فاعل
ازو ممکن نیست بخلاف عشر و ما تحت او تا اثنین که ازینها افعال اند بمعنی تصییر نحو تثنیت من الاثنی الی عشرت من العشرة
از باب ضرب یضرب و آنکه در عین هست چون اربع و سبع و تسع فعل او از باب فتح یفتح می آید اگر گفته شود
پس چرا ممکن هست اشتقاق اسم فاعل از ما فوق عشره برای بیان حال کما سیجی جواب میگویم آن اسم فاعل
در حقیقت اسم فاعل نیست بلکه بصورت اسم فاعلست چون حائط و کاهل که بمعنی کردن او هست او معنی
اسم فاعل ندارد زیرا که دلالت نمیکند بر معنی حدثی که قائم بود بچیزی و معنی او آنست که واحد مرتبه من المراتب
فلا بأس ان یبنی من اول جزئی المرکب او لا یحتاج الی مصدر و فعل فافهم پس بدانکه حادی در مثل حادی
عشر بمعنی تصییر نیست و لهذا اضافت او بسوی مساوی او و نیز بسوی ما فوق او جائز هست و اگر بمعنی تصییر
بودی اضافت او بسوی مساوی و ما فوق جائز نبودی بلکه مراد ازو واحد است که در مرتبه خاص بود و قوله
و باعتبار حاله معطوفست بر قوله باعتبار تصییره یعنی میگوئی در واحد از متعدد باعتبار حال او یعنی باعتبار
مرتبه او و غیر اعتبار معنی تصییر این نوع ثانیست از دو نوع مذکور اعتراض کرده اند که تصییر نیز حالی است از
احوال پس مقابله قوله باعتبار حاله بقوله باعتبار تصییره صحیح نیست جواب اینست که مراد از حال غیر
تصییر است بقرینه مقابله اگر گفته شود غیر تصییر عامست پس چرا تفسیر میکنند حال را بمرتبه جواب میگویم
اگر قصد کرده شود از قوله باعتبار حاله باعتبار انه واحد من تلک المعدود بدون بیان المرتبه عدم صحت قوله
الاول والثانی لازم آید زیرا که برای ادای این معنی واحد الثلثة یا واحد الاربعة میگویند و اشتقاق لفظ

اول وثانی جائز نیست پس قوله الاول والثانی که مقوله قول است قرینه است برانیکه مراد از حال مرتبه است
یعنی میگوئی اول وثانی در مذکر والاولی والثانیة در مؤنث باعتبار حال پس مراد از اول وثانی وهمچنین
از اولی وثانیه آن واحد است از متعدد که در مرتبه اول وثانیه بود اگر گفته شود چرا نگفت الواحد والواحدة
جواب میگوییم واحد وواحدة دلالت نمیکند بر مرتبه پس ازینجهت از واحد وواحدة اول واولی را بدل کرد زانکه
این هر دو را دلالت بر واحد وبر مرتبهٔ آن واحد است وهمچنین الی العاشر در مذکر والعاشرة در مؤنث وقوله
والحادی عشر معطوف است بر قوله الاول نه بر قوله العاشر والعاشرة واگرنه لازم آید تعدد غایت یعنی میگوئی در مافوق عشر
از ترکیبات حادی عشر در مذکر باعتبار حال والحادیة عشرة در مؤنث باعتبار حال بتذکیر هر دو جزء در مذکر وبتانیث
هر دو جزء در مؤنث والثانی عشر والثانیة عشرة در مذکر الی التاسع عشر والتاسعة عشرة در مؤنث
وحادی عشر یعنی یازدهم است یعنی آن واحد که در مرتبه یازدهم باشد وقس علیه البواقی الی مالانهایة واگر گفته شود
از قوله الی التاسع والتاسعة عشرة معلوم میشود که بیان حال جائز نمود در مافوق تاسع عشر وتاسعة عشرة
ولیس کذلک زیرا که بیان حال در تمام اعداد جائز است جواب میگوییم کلمهٔ الی در قول مذکور غایت کسر است
نه غایت بیان حال وقرینه نیست که مصنف رح درینجا الاغیر نگفته چنانچه در بیان امثله نوع اول الاغیر گفته است
و باید دانست که در وزن لفظ اول اختلاف است نزدیک بعضی وزن او افعل است ونزدیک بعضی فوعل لیکن
مؤنث او که اولی می آید بر وزن فعلی مؤید قول اول است زیرا که وزن او اگر فوعل بودی مؤنث او فوعلت
آمدی وهو المختار عند اولی الابصار دانسته اول اگرچه بحسب ظاهر مؤید قول ثانیست چون انیست اولا
زیرا که اگر بر وزن افعل بودی غیر منصرف شدی بصفت ووزن فعل ولیکن جواب انیست که در وصفیت اول
خفا وضعف است از آنکه مشتق است از مصدری که فعل او اصلا مستعمل نیست پس ازینجهت وصفیت او در منع
صرف تاثیر نمیکند ولهذا وقتی که بر وصفیت او قرینه جلیه بود آن وقت غیر منصرف میشود چنانچه وقتی که موصوف
او مذکور باشد مثل اتیته عاما اول یا بعد او من تفضیله مذکور باشد ومخفی نماند که اسم فاعل که مشتق از عدد بود برابر است
که برای تصییر باشد یا بیان حال حکم او در تذکیر وتانیث چون حکم آن اسم فاعل است که از غیر عدد مشتق
بود ولهذا در حال مذکر مذکر میباشد ودر حال مؤنث مؤنث فیقول فی المذکر ثانی وثالث ورابع تا عاشر وفی المؤنث
ثانیه وثالثه ورابعة تا عاشره وهمچنین حادی عشر در مذکر وحادیة عشر در مؤنث تا تاسع عشر وتاسعة عشرة و
همچنین حادی والعشرون والحادیة والعشرون تا مالانهایة وباید دانست که در عشرون وثلثون واخوات او ود

والف لفظ مفرد از متعدد و لفظ عدد متحد است اگرچه قیاس عاشرون وثالثون است کما فی الرضی اگر گفته شود
چرا در ثلثه عکس تانیث است نه در ثالث جواب میگوییم علت عکس تانیث در ثالث معدوم است از انکه ثالث
مثلاً بمعنی آن واحد است که در مرتبه ثالث بود نه بمعنی جماعت است تا نظر او در حال مذکر تانیث
آورده شود تا عکس تانیث باشد و همچنین ثالث عشر مثلاً بتمامه اسم واحد مذکر است پس
تانیث درو متصور نیست وثالثة عشرة که اسم واحد مونث است موافق قیاس است ولیکن درینوقت
اجتماع تانیثین از جنس واحد فیما هو کالکلمة الواحدة لازم می آید و هو مکروه بل حرام کما مر آنفا والله اعلم بالصواب
ومستور و محتجب نماند که حادی مقلوب واحد است فا کلمه را بجای لام آورند و عین کلمه را بجای فا و واو را بیا بدل کردند
وساکن نمودند حادی شد وقوله ومن ثم اشارت است بسوی اختلاف اعتبار تصییر و اعتبار حال یعنی از جهت
اختلاف اعتبارین مختلف شد اضافت هر دو لهذا قیل فی الاول گفته میشود در مفردی که از متعدد است
ومفعول است باعتبار تصییر ثالث اثنین باضافت ثالث بسوی عددی که انقص است بیک درجه باضافت
لفظی جائز نیست اضافت او باین اعتبار بسوی عدد مساوی که فوق اوبود وقوله ای صیرهما ثلثة تفسیر ثالث
اثنین است یعنی سه کننده دو وثالث که اسم فاعل است ماخوذ است من ثلثتهما که بتخفیف لام است یعنی
سه کردم من دو را وفی الثانی یعنی برای اختلاف مذکور گفته میشود در اعتبار ثانی که آن اعتبار بیان حالت
ثالث ثلثة باضافت ثالث بسوی عدد مساوی باضافت معنوی یعنی سوم من سه با انکه جائز است که اضافت او
بسوی ... فوق او ... ثالث اربعة وثالث خمسة وهکذا وقوله ای احدها تفسیر ثالث ثلثة است
یکی از ثلثه که در مرتبه سوم واقع بود مراد از و مطلق یک است از غیر خصوصیت مرتبه والا لازم آید جواز اراده
هر واحد برابر است که در مرتبه اول بود یا ثانی یا ثالث بلکه لازم می آید جواز اراده هر واحد اول از عاشر عشرة ولایخفی
بعده پس حاصل اینست که اضافت آن اسم فاعل که باعتبار بیان حال مقول بود جائز است پس عدد اصل
و با ما فوق او بخلاف آنکه مقول بود باعتبار تصییر از انکه اضافت او جائز نیست مگر بسوی عددی که بیک درجه
ناقص بود و مراد قدس سره السامی از قوله بالاضافت الی عدد یساوی عدده او یکون فوقه اینست که بالاضافت
الی عدد یساوی ذلک العدد عدد اصل المضاف او یکون عدد ذلک العدد المضاف الیه فوق عدد اصل المضاف
ولایخفی بعده ولهذا گفته اند که الظاهر الاختصار ان یقال بالاضافت الی اصله والی ما فوقه فافهم وتقول ایضا
میگوئی در اضافت عددی که زائد بود بر عشرة حادی عشر احد عشر باضافت مرکب اول بسوی

مرکب ثانی یعنی یکی از دوازده که در مرتبهٔ دوازدهم بود علی الثانی خاصة یعنی حادی عشر احد عشر گفتن خاص
باعتبار بیان حال است از آنکه اعتبار اول یعنی اعتبار تصییر از عشر تجاوز نمی کند و قوله الثانی عامت
متعلق است بواقع و قوله الثانی صفت موصوف محذوف است یعنی علی الاعتبار الثانی و قوله خاصة حال است
از اعتبار ثانی و تا برای مبالغه است یا مفعول مطلق فعل محذوف است یعنی خص ذلک الاعتبار الثانی بذلک
خصوصاً و جمله حال مؤکده است یا معترضه و کلمهٔ ان در قوله وان شئت حرف شرط است و شئت فعل شرط است
و مفعول محذوف است لقرینهٔ جواب شرط یعنی ان شئت ان تقول قلت در ادای معنی مذکور حادی
احد عشر بحذف جزء اخیر از مرکب اول زیرا که بذکر جزء اخیر در مرکب ثانی استغناء حاصل است از آن جزء در مرکب اول
الی الاخیر و قوله الی تاسع تسعة عشر متعلق است بقوله قلت و قوله تعرب الجزء الاول بصیغهٔ خطاب
معطوف است بر قوله قلت یا جمله مستانفه است یعنی عامت تعرب الجزء الاول و در بعضی نسخ قوله فتعرب بصیغهٔ
مذکر غائب مجهول واقع است در ینصورت جمله مستانفه است نه معطوف و قوله الجزء الاول مفعول مالم یسم است
فافهم اگر گفته شود وقتیکه جزء اخیر مرکب اول محذوف بود پس چرا جزء اول آن مرکب معرب میشود جواب میگویم
بسبب زوال علت بنا که آن ترکیب است و لهذا جزء ثانی اخیرین مبنی اند از آنکه ترکیب در آن هر دو موجود است
و فرق در میان اعراب و بنا ظاهر شود در لفظ در اسمیکه در آخر او حرف علت نبود مگر در حال نصب زیرا که اسمی
که در آخر او حرف علت بود آخر او در حالت بنا و نیز در حالت رفع و جر ساکن خواهد بود مگر در حالت نصب که در وقت بنا
ساکن خواهد بود و در حالت نصب مفتوح فافهم و باید دانست که اسم بر دو قسم است اسم عدد و اسم غیر عدد اسم عدد
آنست که معلوم شد پس اسم غیر عدد را بخلاف آن معلوم باید کرد بر قیاس و اللفظی فیما عداه یعنی اسم غیر عدد آن
اسمی است که تمیز اسم عدد نباشد فتامل هرگاه که فارغ شد مصنف رح از تقسیم اسم بسوی و اسم غیر عدد شروع کرد
بتقسیم دیگر برای اسم باعتبار تذکیر و تانیث شد پس گفت المذکر والمؤنث یعنی اسم بر دو قسم است اسم مذکر و اسم مؤنث
هرگاه که ذکر مذکر و مؤنث در باب اسماء عدد بود پس ازین جهت ذکر آن هر دو را عقب باب مذکور آورد و مذکر را
بر مؤنث مقدم کرد از آنکه مذکر اصل است و مؤنث فرع اذ ما من مذکر ولا مؤنث الا و لا یطلق علیه و شیء مذکر و
لانه لا یفتقر الی زیادت والتانیث لا یحصل الا بالزیادة فافهم المؤنث یعنی اسم مؤنث در اصطلاح نحاة آنست
که ما فیه علامة التانیث یعنی آن اسم است که در و علامت تانیث بود و تعریف اسم مؤنث را بر تعریف
اسم مذکر ازین جهت مقدم کرد که وجودی است و تعریف مذکر عدمی یا بقصد اختصار در تعریف مذکر یا بقصد تعمیم

در تذکیر حیث قال والمذکر مخالفہ یعنی کل ما یخالف المؤنث مذکر چنانچہ اعراب تقدیری را بقصد اختصار و
تعمیم در اعراب لفظی مقدم کرد کما قال واللفظی فیما عداہ یعنی فی کل ما عداہ یا ازانکہ بیان تعریف را از قریب شروع کرد
ازانکہ تعریف مذکر مشتمل بر سلب تعریف مؤنث وظاہر است کہ سلب مسبوق ہست بایجاب وقولہ لفظاً او
تقدیراً اشارت است بسوی تقسیم علامت تانیث وجزء کان محذوفست یعنی برابر ست کہ علامت تانیث
ملفوظ بود یا مقدر وملفوظ نیز عام است کہ حقیقت بود چون امراۃ وناقۃ یا حکما چون عقرب زیراکہ حرف رابع او
در حکم تاء تانیث است ولہذا در تصغیر ظاہر نمیشود بخلاف دار ونار ونعل وقدم وشمس وغیر آن از مؤنثات
سماعیہ کہ در تاء تانیث درین اسما متعذر ہست بدلیل آنکہ در تصغیر ظاہر میشود مثل دویرت ونویرت ونفس علے
ہذا ومقدر نمیشود از علامات لفظیہ مگر تاء تانیث زیراکہ وضع او بر عروض وانفکاک است پس جائز است کہ
او را از لفظ حذف کردہ شود یا ابقاء آن در تثنیہ بخلاف الف ممدودہ بود یا مقصورہ واعتراض کردہ اند کہ تعریف
مؤنث جامع نیست ازانکہ خارج میشوند آن مؤنثات کہ بصیغہ خود موضوع اند برای مؤنث بی آنکہ دران مؤنثات
علامت تانیث بود چون ہذہ والتی وانت بکسر پس این اسما از تعریف مؤنث خارج میشوند وداخل میشوند در
تعریف مذکر وجواب صواب اینست کہ تعریف مذکور تعریف مطلق اسم مؤنث نیست بلکہ تعریف آن اسم
مؤنث ہست کہ از اسماء متمکن بود ومصنف رح بذکر اسماء مؤنثات از اسماء غیر متمکنہ در اسماء اشارہ موصولات
ومضمرات نپرداخت ازانکہ تانیث آن اسما بعلامت نیست بلکہ بوضع جوہر کلمہ ہست وقرینہ برین تخصیص ہست
کہ احکام ہنا کہ مصنف رح ذکر کردہ ہست مختص بہمان مؤنث ہست کہ قسم اسم متمکن ہست فان المؤنث من
اسماء الاشارۃ الموصولات والمضمرات فی تلک الاحکام تابعۃ لما یعبر بہ عنہ من کونہ مؤنثا حقیقیا او غیرہ کذا
المثنی والمجموع المعرفان مما سیاتی ارید بہما ما ہو قسم الاسم المتمکن والاحکام المذکورۃ لہما فیما سیاتی احکام المؤنث
فافہم واحفظ وبعضی جواب دادہ اند کہ تعریف مذکور تعریف آن اسم مؤنث ہست کہ با علامت بود وما آن
واحد ہست وامام المناظرین مولانا عصام الدین قدس سرہ برین جواب معترض اند بقولہ لا نخص التعریف
ما المؤنث بالعلامۃ لقصر ساحتہ بیان الاحکام لانہا لیقر مخصصۃ بالمؤنثات بالعلامۃ مع عدم اختصاصہا
لزم اطلاق المذکر علی ہذہ الصیغ انتہی ولیکن مانع را میرسد کہ ملازمت را منع کند بینکہ آنکہ احکامی کہ مصنف
مذکور کردہ ہست مختص اند بہمان مؤنث کہ بعلامت بود ونیز لزوم اطلاق مذکر بر مثل ہذہ وانت بکسر ممنوع ہست
ازانکہ چون این کلمات مؤنث بعلامت نشدند پس لازم نمی آمد کہ مطلق مؤنث ہم نباشند زیراکہ نفی خاص

ای المقدر من العلامات المؤنث الاول الاعتبار

مستلزم نیست نفی عام را فتامل والمذکر بخلافه یعنی اسم مذکر آن اسم است که تلبیس بخلاف مؤنث بود
یعنی درو علامت تانیث نباشد لفظا و تقدیرا و علامته یعنی علامت تانیث دو چیز است التاء التی
یکی تاء است که در حالت وقف هاء شود والالف دوم الف است برابر است که مقصوره بود چون
حبلی و بشری او ممدودة چون حمراء و صحراء اگر گفته شود الف علامت تانیث بود زیراکه
در اربعة تاء تانیث واقع است و حال آنکه مؤنث نیست والف مقصوره گاهی علامت تانیث نمیباشد بلکه
از نفس کلمه بود چون رداء و کساء و گاهی برای الحاق بود چون حرباء بکسر حاء و سکون راء مهمله و حساء بضم حاء
و تشدید سین مهمله که ملحق اند بقرطاس بکسر قاف و قرطاس بضم قاف جواب میگوییم علامت شیء لازم
نیست که مطرد و منعکس بود و باید دانست که الف ممدوده در اصل دو الف است الف دوم را بهمزه
بدل کردند پس الف ممدوده مجموع الف و همزه است والالف التی قبل الهمزة انما تمد لاجلها
فافهم و در بودن الف ممدوده علامت تانیث اختلاف است نزدیک جمهور سیبویه علامت تانیث همزه
است از آنکه منقلب است از الف مقصوره والف که قبل اوست زائده است و نزدیک بعضی
علامت تانیث فقط همزه است و نزدیک بعضی لفظا الف است و همزه زائده است برای فرق کننده میان
که مؤنث افعل است چون حمراء احمر و در میان فعلی که مؤنث فعلان است چون
الف همزه و برای تانیث اند کذا فی شرح الرضی الشافیه والجاربردی وقیل ان الممدودة علامة
التانیث باعتبار جزئیها الثانی او الاول او تمامها فافهم فانه تحیر فیه الناظرون نزدیک
علامت تانیث است کما فی ذی و تی و نزدیک هشام کسره ذال علامت تانیث
مذهب ضعیف اند زیراکه جائز نیست که کلمه ذی و تی براسها برای مؤنث
تانیث او علامت باشد وهو حقیقی ولفظی یعنی مؤنث مذکور بر دو قسم است یکی
فالحقیقی ما بازائه ذکر من الحیوان یعنی مؤنث حقیقی آن مؤنث است که مقابل او مذکر بود از جنس
حیوان وقوله من الحیوان ظرف مستقر است که صفت ذکر واقع شده یعنی ذکر کائن من جنس الحیوان
فی الحیوان بنظر آمده و غرض از ذکر حیوان احتراز است از مثل نخلة که مقابل او نخل مذکر است لیکن از جنس
حیوان نیست و لهذا النخلة مؤنث لفظی است نه حقیقی و آن مؤنث را که مقابل او مذکر بود از جنس حیوان
گویند که تانیث او محقق است و اقدم الشارحین شیخ رضی قدس سره فرموده لو قال الحقیقی ما

اولاً از تجوزان بکون حیوان انثی لا ذکر لہا من حیث التجویز العقلی انتہی ولیکن مقتضی نماند کہ چون مادہ تعین متحقق نبود پس از نیجہت اول مؤنث لفظی کامراۃ در مقابل رجل وناقۃ در مقابل جمل **واللفظی بخلافہ** یعنی مؤنث لفظی آن اسم مؤنث ست کہ بخالفت مؤنث حقیقی متلبس بود یعنی مقابل او مذکر نباشد از جنس حیوان ملکہ تانیث بہ نسبت لفظ بود یعنی متلبس بعلامت تانیث باشد کہ در لفظ موجود بود حقیقت **کظلمۃ** ویا تقدیرا چون عین از انکہ تاء تانیث در و مقدرست کہ ام رجلکا چون عقرب از انکہ حرف رابع او چون قائم مقام تاء تانیث است پس حکم میکنیم کہ تاء تانیث گویا ملفوظ ہست و تانیث لفظی مثل این قلیل و نادر بود از نجہت مصنف رح بہ بیان مثال او متعرض نشد واز بیان تعریف مؤنث لفظی معلوم شد کہ تا است در ہر مؤنثی کہ مقابل او چیزی نبود چون عین یا مقابل او شئی دیگر باشد لیکن مذکر نبود چون ظلمۃ کہ مقابل او نور ہست و نور مذکر نیست ویا مقابل او مذکر بود لیکن از جنس حیوان نباشد چون نخلۃ کہ مؤنث نخل است ہرگاہ کہ فارغ شد مصنف رح از تعریف وتقسیم مؤنث شروع کرد در بیان احکام ہر قسم پس گفت **واذا اسند الفعل الیہ** وضمیر مجرور راجع است بسوی مطلق مؤنث یعنی وقتیکہ اسناد کردہ شود فعل را بسوی مؤنث حقیقی بود یا لفظی وبرابر ست کہ ہر یک از حقیقی ولفظی اسم ظاہر بود یا ضمیر باین طریق کہ فعل مسند بود بسوی ضمیری کہ راجع باشد بسوی مؤنث حقیقی یا لفظی **فبالتاء** یعنی آن فعل درین وقت متلبس بتاء تانیث میباشد غالباً زیرا کہ حذف تاء تانیث ہم درین وقت آمدہ ہست بر سبیل قلت وندرت ودر بعضی نسخ فالتاء واقع است یعنی فالتاء واجبۃ غالباً مثل حضرت المراۃ والمراۃ حضرت والشمس طلعت وبرین تقدیر قولہ ان فی ظاہر غیر الحقیقی آہ ذکر بمنزلہ استثنا خواہد بود چنانچہ مفصل مذکور خواہد شد انشاء اللہ تعالی واگر ضمیر مجرور راجع بود بسوی مؤنث حقیقی پس قول مذکور درین وقت ذکر بمنزلہ استثنا ست ولیکن این ضابطہ درین وقت شامل نمیشود بصورتیکہ فعل مسند باشد بسوی ضمیر مؤنث لفظی مثل الشمس طلعت با وجودیکہ درین وقت ہم وجود تاء تانیث غالب ہست پس باید دانست کہ در سہ وقت تانیث فعل واجب ہست یکی آنکہ فعل مسند بود بسوی ظاہر حقیقی مثل حضرت المراۃ ودوم آنکہ فعل مسند بود بسوی ضمیر حقیقی مثل المراۃ حضرت وسوم آنکہ فعل مسند بود بسوی ضمیر مؤنث لفظی مثل الشمس طلعت اگر گفتہ شود چرا درین صور تانیث فعل واجب ہست جواب میگوئیم از انکہ تانیث مسند الیہ درین صور در فعل اثر کردہ ہست از جہت کمال امتزاج در ضمیر حقیقی ولفظی وبسبب قوت تانیث در ظاہر حقیقی پس ازین جہت تانیث فعل واجب کردند تا اول دہلہ آگاہ کند بر تانیث مذکور وتانیث فاعل مخفی نماند

که ذکر فعل برای اصالت ست و مراد فعل و شبه فعلست اگر گفته شود در مثل نعم المرأة تا ترتانیث و ترک آن هر دو جائز ست جواب میگوییم مراد آن فعل ست که متصرف بود ازانکه متبادر از فعل همین ست اگر گفته شود تانیث مسند الیه درین فعل چرا تاثیر نمیکند جواب میگوییم بسبب جمودت فعل اگر گفته شود وطبت زیدا امرأة چرا تانیث فعل واجب نیست با وجودیکه فعل متصرف مسند ست بسوی ظاهر حقیقی ازانکه امرأة فاعل ست و زید مفعول اگرچه بالاء امرأة است جواب میگوییم مراد از اسناد فعل بسوی مؤنث اسناد بلا فصل ست کما هو المتبادر و الاصل و در مثال مذکور زید درمیان فعل و فاعل فاصل ست اگر امرأة از زیر زید جسته بر بالای زید شود تانیث فعل واجب خواهد بود و زید بیچاره از همه آواره هرچند بمقتضای قوله تعالى قدموا لانفسکم خود را بالای زن کرد لیکن چون در نصیب آن مصیبت زده زن مفعولیت زن مقدر ست چه کند بهمان حال بزبان قال برای تسکین خاطر غمگین اطمینان دل اندوهگین خود میخواند لن یصیبنا الا ما کتب الله لنا هو مولنا و گاهی میگوید فاتوا حرثکم انی شئتم و چون مثل مشهور سکین و جوزبره در خاطر مبارک زید میگذرد خود را فاعل معنوی پنداشته حرف مفعولیت را از صفحهٔ دل قباحت فهم خود حک مینماید و چون بسوی انقلاب زمانه و زمانیان نظر کرده خود را بالای زن می بیند در حمد و شکر او سبحانه عز شانه زبان میکشاید ه برگشته است بسکه درین دور طور خلق ؛ نامردی زنی که نگردد سوار مرد ؛ هذا من فواکه بساتین الشباب ؛ لتفریح قلوب الاحباب اللهم اغفر لی ما صدر من لسانی فی الماضی والحال ولا تجعل لقد قلبی قلبا یغش البلبال ؛ اگر گفته شود در قولهم سار الناقة تانیث فعل واجب نیست با وجودیکه فصل معدوم ست جواب میگوییم مراد از مؤنث حقیقی درین مقام آن ست که از نوع انسان بود و تانیث بهائم را تاثیر لازم در تانیث فعل نیست زیرا که تانیث بهائم کم از تانیث انسان ست سوال کرده اند که این احد استثنا نکرد چنانچه استثنا کرده ست ظاهر حقیقی را بقوله وانت فی ظاهر غیر حقیقی را بقوله وانت فی ظاهر غیر الحقیقی بالخیار جواب گفته اند که مصنف رد اکتفا بشهرت کرد پس بدانکه تانیث فعلی که مسند بود بسوی ظاهر حقیقی یا لفظی یا بسوی ضمیر حقیقی واجب ست بسه شرط یکی آنکه فعل از افعال متصرفه بود و دوم آنکه مؤنث حقیقی از نوع انسان باشد و سوم آنکه درمیان فعل و مؤنث فصل نبود مگر آنکه آن مؤنث از اسماء ذکور بود چون زید و عمرو که نام زنی نهاده باشند پس درین وقت با وجود فصل هم تانیث فعل واجب ست برای رفع التباس مثل جاءت الیوم زید وانت فی ظاهر غیر الحقیقی بالخیار یعنی تو در تانیث و تذکیر فعل که مسند بود بسوی ظاهر غیر حقیقی مختاری پس

جائز است کہ بگوئی طلع الشمس و طلعت الشمس و قول مذکور ذکری است بمنزلہ استثنا کما عرفت آنفا و قولہ انت
مبتدا است و قولہ فی ظاہر غیر الحقیقی متعلق است بقولہ بالخیار و تقدیم معمول مصدر بر مصدر جائز ست بتبہ ظرف
زیرا کہ در ظرف توسع است کما مر آرا و قولہ غیر الحقیقی صفت موصوف محذوف ست کہ آن مؤنث باشد و قولہ بالخیار
خبر ست پس تقدیر کلام اینست کہ انت فی ظاہر المؤنث غیر الحقیقی متلبس بخیار کہ بین اتیان التاء و ترکہ اگر گفتہ
شود چرا در ظاہر غیر حقیقی اختیار ست جواب میگویم تانیث غیر حقیقی باعتبار لفظ ست نہ باعتبار معنی پس تذکیر
فعل را بنظر معنی جائز داشتند و تانیث فعل را باعتبار لفظ جواب دوم تانیث فعل برای آنست کہ در لفظ
مسند الیہ تانیث است و تذکیر فعل بجہت استغنا ست یعنی فعل مستغنی ست از الحاق تاء تانیث بواسطہ آنکہ
در لفظ مؤنث غیر حقیقی اشعار و آگاہی بسوی تانیث موجود ست پس حاجت نیست بسوی الحاق تاء تانیث بفعل
بغرض اشعار بسوی تانیث مسند الیہ و باید دانست کہ از قولہ ظاہر غیر الحقیقی احتراز ست از ضمیر غیر حقیقی زیرا کہ تانیث
فعل در صورتیکہ مسند بود بسوی ظاہر غیر حقیقی واجب ست مثل الشمس طلعت کما عرفت اگر گفتہ شود مسلم
کہ در ظاہر غیر حقیقی تانیث و تذکیر جائز باشد بلکہ تذکیر فعل واجب ست بسند آنکہ در قام طلحۃ قامت طلحۃ جائز
نیست جواب میگویم مراد از ظاہر حقیقی مطلق نیست بلکہ آنست کہ علم مذکر نبود و طلحۃ علم مذکر ست فلا انتقاض
جاءت طلحۃ الا عند بعض الکوفیین اگر گفتہ شود در میان طلحۃ و ظلمۃ ہیچ فرق نیست از آنکہ در ہر دو تانیث
باعتبار لفظ ست نہ باعتبار معنی پس چرا واجب ست تذکیر فعلی کہ بسوی طلحۃ مسند بود بخلاف فعلی کہ بسوی ظلمت
مسند باشد زیرا کہ در و تذکیر و تانیث جائز ست جواب میگویم طلحۃ علم مذکر ست و ظلمۃ اسم جنس ست و وضع
علمی خارج کردہ است او را از موضع او و مختص برای ما ہو گردانیدہ است و تانیث او نسیا منسیا شدہ است
پس نماند در مثل طلحت اگر اعتبار معنی بخلاف اسم جنس اگر گفتہ شود پس چرا اعتبار میکنند تانیث را در منع صرف
او و بسبب تانیث و علمیت غیر منصرف میگردانند و در حق تانیث فعل آن تانیث را اعتبار نمیکنند جواب
میگویم منع صرف حال ذات غیر حقیقی است و تانیث فعل حال ذات او نیست بلکہ حال غیر او ست و تانیث
او بسبب عروض تذکیر حقیقی ضعیف شدہ است پس تاثیر او در حال ذات او ممکن ست نہ در حال غیر او پس
کلام مصنف رح درین تقریر ست کہ انت فی غیر الحقیقی ما لم یکن علما للمذکر الحقیقی بالخیار و مراد از غیر حقیقی عام ست
کہ مؤنث لفظی بود یا آنچہ در حکم لفظی ست چون تانیث بہائم و لہذا در ظاہر او تذکیر و تانیث جائز ست مثل
سار الناقۃ و سارت الناقۃ پس مراد از مؤنث حقیقی درینجا لطہ وجوب تا آنست کہ از نوع انسان بود چنانچہ

مذکور شد و نزدیک بعضی کوفیون تانیث مثل طلحت ست یعنی تاثیر در تانیث فعل میکند و حجت ایشان
قیاس تانیث طلحه بر تانیث عقرب است که علم مذکر بود و درین وقت در فعل او تانیث بالاتفاق جائز ست اکثر
مردم احمق نگر که مردم دیده فساد اند و چون ابروی چشم نفاق کج نهاد اگر ایشانرا العقارب و حیات نام نهند بر جا
و بر موقع است و باید دانست که تانیث نملة چون تانیث ظلمت و غیره ست یعنی نمله مونث لفظی است و در فعل او
تذکیر و تانیث جائز است پس برین تقدیر قوله تعالی قالت نملة دلالت نمیکند بر تانیث حقیقی نملة و نزدیک بعضی
تانیث او چون طلحه است پس تانیث فعل او هرگز جائز نیست و حضرت ابی حنیفه رض با این مذهب موافق بودند باز رجوع
کردند بسوی آنکه نمله مونث لفظی است نه مثل طلحه بدلیل قوله تعالی وقالت نملة **و حکم ظاهر الجمع** و از ظاهر جمع
احتراز است از ضمیر جمع زیرا که در ضمیر جمع الحاق تاء تانیث واجب است مثل الرجال جاءت یا صیغه جمع
مثل الرجال جاؤا و از قوله **غیر المذکر السالم** که بدل جمعست یا صفت جمع احتراز است از جمع مذکر سالم زیرا که فعلی
که مسند بود بسوی ظاهر جمع مذکر سالم یا ضمیر او تانیث او هرگز جائز نیست فلا یقال جاءت الزیدون و لا الزیدون
جاءت و قوله **مطلقا** حال است از ظاهر جمع یا خبر کان محذوفست یعنی برابر است که واحد آن ظاهر جمع مونث
بود مثل اذا جاءک المومنات یا مونث باشد اذا جاءک الرجال و جائز است که قول مذکور ظرف بود از
معنی تشبیه که مفهوم میشود از اتحاد یعنی معنی تشبیه در ظرف عامل بود پس تقدیر کلام اینست که حکم ظاهر الجمع
غیر المذکر السالم مثل ظاهر غیر الحقیقی فی جمیع الاحیان و قوله **حکم ظاهر غیر الحقیقی** خبر قوله حکم ظاهر الجمع است و
ماحصل اینست که چنانچه در تذکیر و تانیث فعلی که مسند بود بسوی ظاهر جمعی که جمع مذکر سالم نبود پس جائز است
جاء الرجال و جاءت الرجال کما قال الله تعالی اذا جاءک المومنات و قال نسوة و قالت الاعراب اگر گفته شود
چرا حکم ظاهر جمع مذکور حکم ظاهر غیر حقیقی است **جواب میگوییم** جمعی که غیر جمع مذکر سالم است باول بجماعت است و جماعت
باعتبار لفظ مونث است و باعتبار معنی مذکر پس تذکیر به نظر معنی جائز داشتند و تانیث باعتبار لفظ جواب دوم جمع مذکور بدو وجه
مشابهت بمونث دارد یکی آنکه جمع فرع واحد است چنانچه تانیث فرع تذکیر است و دوم آنکه جمع مکسر فرع جمع صحیح است
پس بسبب این مشابهت او را احکام تانیث کردند لیکن تانیث او غیر حقیقی است پس ازین جهت در فعل او الحاق علامت
تانیث جائز داشتند اگر گفته شود چرا جمع مذکر سالم را بجماعت تاویل نمیکنند **جواب میگوییم** از آنکه مکروه داشتند بجهت اعتبار تانیث را
در صیغه که بدو وجه شرافت دارد یکی آنکه سالم است و دوم آنکه مختص مذکور عقلا است و این اختصاص مانع است اعتبار تانیث
را باعتبار مناسبت و مشابهت زیرا که تذکیر و تانیث متضاد اند و سلامتی صفت کمال است و تانیث صفت

نقصان و چیزیکه صفت کمال دارد جائز نیست که در صفت نقصان اعتبار نمایند و باید دانست که اضافت
ظاهر بسوی جمع از باب اضافت جرد قطیفه و اخلاق ثیاب است اگر گفته شود لفظ غیر باضافت معرفه
نمیشود کما مر پس صحیح نیست که صفت قوله الجمع بود جواب میگوییم لام بر قوله الجمع زائده است برای تحسین کلام
جواب دوم لفظ غیر درینجا معرفه است از آنکه ضد مضاف الیه او بود که جمع تکسیر و جمع مؤنث سالم است بالف و تا
مشهور است بمغائرة و چون مضاف الیه لفظ غیر اینچنین باشد پس لفظ غیر درین وقت معرفه میباشد و باید دانست
که فعلی که مسند بود بسوی ظاهر جمع مذکر سالم تذکیر او واجب است مثل جاء المسلمون مگر فعلی که مسند بود بسوی بنون
یا مثل ارضون یا سنون زیرا که درین فعل تذکیر و تانیث بنا بر دو جائز است کما قال الله تعالی آمنت به بنوا
اسرائیل از آنکه بنون در حکم جمع تکسیر است بسبب آنکه بناء واحد در و تغیر یافته است و مراد از مثل ارضون بنون
هر جمع سالم است که واحد او مونث بود و حکم این جمع حکم جمع مونث سالم در تذکیر فعل و تانیث او و بنا از جهت
است که حق این جمع بالف و تا است و واو و نون مثلا در و عوض الف و تا است و اگر مراد از جمع مذکر در قوله
غیر الجمع المذکر السالم واقع است معنی اضافی دارند و سالم را صفت مذکر گویند پس درین وقت احتیاج نمیباشد
بسوی استثناء مثل بنون و ارضون و سنون از آنکه بنون اگرچه جمع مذکر است لیکن آن مذکر از تغیر سلامت نیست
از آنکه همزه محذوف است و ارضون و سنون جمع ارض و سنه است پس جمع مذکر نیست ولا یخفی هذا الکلام
علی الاعلام و بعضی وهم کرده اند که قوله حکم ظاهر غیر الحقیقی شامل است بمذکر و دفع آن باین طریق است که مراد
انیست که حکم مونث ظاهر غیر المونث الحقیقی ضمیر العاقلین غیر المذکر السالم یعنی ضمیریکه عائد بود بسوی
جمع مذکر عاقل که جمع مذکر سالم نبود بلکه جمع مکسر باشد ضمیر فعلت است بتاویل جماعه و ضمیر فعلت ضمیر است
که در فعلت مستکن است و مقرون است بتاء ساکنه مثل الرجال جاءت و ضمیر فعلوا یعنی آن ضمیر است
که در مثل فعلوا بارز است که آن واو بود از آنکه این واو موضوع است برای آنکه تا بسوی اینچنین جمع عائد باشد.
مثل الرجال جاءوا و ضمیر جمع مذکر سالم درست فقط مثل الزیدون جاءوا و لا یقال الزیدون جاءت و لهذا عاقلین را
بقوله غیر المذکر السالم مقید کرده و در بعضی نسخ قوله غیر المذکر السالم یافته نشد و قوله والنساء والایام معطوف است
بر قوله عاقلین یعنی ضمیریکه عائد بود بسوی مثل نساء و ایام ضمیر فعلت است که مقرون است بتاء تانیث بتاویل جماعت
و فعلن یعنی ضمیر فعلن است که آن نون باشد چون النساء جاءت او جئن و الایام مضت او مضین و مراد از ایام هر جمع مذکر
غیر عاقل است و مراد از نساء هر جمع مؤنث است یعنی از عقلا بود یا نبود مثل عیون اگر گفته شود ضمیر فعلن بر

جمع مؤنث مسلم است ولیکن برای جمع مذکر عاقل مسلم نیست زیراکه نون فعلن موضوع است برای جمع
مؤنث جواب میگوییم جمع مذکر غیر عاقل ملحق است بجمع مؤنث زیراکه این جمع ازینجهت که واحد او مذکر غیر عاقل است
اضافت در تذکیر ندارد پس مشابه شد بجمع مؤنث که واحد و عاقل نبود پس برای رعایت حق مشابهت ان جمع را
مجرای جمع مؤنث جاری کردند وازین جواب واضح شد که استعمال فعلن در جمع مؤنث بسبیل حقیقت است
و در جمع مذکر غیر عاقل بسبیل مجاز جواب دوم نون موضوع است برای جمع غیر عقلا پس استعمال نون در مثل ایام
بسبیل حقیقت است و در جمع مؤنث بسبیل مجاز بسبب آنکه نسا را بجهت آنکه ناقص العقول اند حمل میکنند و
جاری مینمایند مجرای غیر عقلا و اقدم الشارحین شیخ رضی قدس سره همین جواب فرموده اند هرگاه که فارغ شد
مصنف رح از بیان اسم مذکر و مؤنث شروع کرد در تقسیم آخر برای اسم باعتبار افراد و تثنیه و جمع پس گفت المثنی
و اسم بر سه قسم است مفرد و مثنی و مجموع اگر گفته شود چرا بیان نکرد مصنف رح مفرد را جواب میگوییم از علم مثنی
و مجموع علم مفرد لازم می آید باین طریق که آنچه ماسوای مثنی و مجموع است مفرد است پس ذکر نکرد مصنف رح مفرد را
بر قصد اختصار اگر گفته شود بذکر مفرد و مثنی یا بذکر مفرد و مجموع علم مجموع یا علم مثنی لازم می آید بطریق مذکور پس چرا
باین طریق قصد اختصار نکرد جواب میگوییم مثنی و مجموع را احکام کثیر اند که تفصیل و تعلیم آن بتعلیم مفرد دست
و علم بتفصیل احکام از اختصار مذکور لازم نمی آید اگر گفته شود چرا مقدم کرد مثنی را بر مجموع جواب میگوییم از آنکه
مثنی بر مجموع از روی عدد مقدم است پس در ذکر نیز مقدم کرده شد جواب دوم مثنی قریب است بمفرد که اصل است
جواب سوم مثنی بر مجموع شرافت دارد از آنکه صیغه مفرد در و دائما سلامت میماند بخلاف جمع جواب چهارم
اولی بتقدیم مثنی است از آنکه کثیر الوقوع است بخلاف جمع از آنکه مثنی مشروط بشرط نیست بخلاف جمع زیراکه
جمع بواو و نون مختص بمذکر و مشروط بچندین شرائط است و همچنین جمع بالف و تا مختص بمؤنث و موقوف بر چند شرائط
و قسم ثالث که آن جمع تکسیر است مختص بسماع صیغه است والتثنیة فی اللغة دو کردن و فی اصطلاح النحاة ما لحق
آخره الف او یاء مفتوح ما قبلها یعنی مثنی اسمی است که لاحق شود آخر او را الف در حال رفع چون مسلمان
و زیدان یا لاحق شود آخر او را در حال نصب و جر یاکه مفتوح بود حرفی که قبل آن یا است و قوله ونون مکسورة
معطوف است بر قوله الف بتحقیق مقام اینست که موصول که مراد از و اسم است جنس است و قوله آخره مفعول لحق
است و قوله الف فاعل اوست و قوله او یاء معطوف است بر الف و قوله مفتوح صفت یا است و قوله ما قبلها
مفعول ما لم یسم فاعله است و مراد از موصول حرف است و ضمیر مجرور راجع است بسوی ما و قوله لحق الی آخره

فصل است و اعتراض کرده اند که تعریف مثنی نه مانع است و نه جامع و جامع ازین جهت نیست که صادق نمی آید
بر هیچ فردی از افراد مثنی زیرا که بآخر مسلمان و مسلمین الف و نون بایا و نون لاحق نشده است و مانع ازین
سبب نیست که صادق می آید بر مفرد از انکه بآخر او الف و نون بایا و نون لاحق میشود و جواب داده اند که مراد
ما لحق آخر مفرده است بتقدیر مضاف پس صادق نمی آید بر مسلم مثلاً از انکه خود مفرد است و صادق می آید بر مسلمان
و مسلمین زیرا که بآخر مفرد او لاحق شده است الف و نون بایا و نون و این جواب ضعیف است از انکه برین تقدیر تعریف
مثنی بر مجموع صادق می آید زیرا که صادق می آید بر مسلمون و مسلمات که لاحق شده است بآخر مفرد او الف
و نون بایا و نون در مسلمان و مسلمین فقد تبدل اشکال باشکال و جواب اینست که قید حیثیت در امور اعتباری
معتبر میباشد کما تقرر فی موضعه پس تعریف مثنی اینست که ما لحق آخر مفرده من حیث انه الحق آخره فافهم
و نیز جواب داده اند اصل اعتراض باین طریق که قولنا مع لواحقه بعد قوله و نون مکسوره محذوفست پس برین
تقدیر تعریف هم جامع است و هم مانع و بعضی سوال کرده اند که ازین جواب لازم می آید که وقتی که لواحق مذکور
نشوند پس آن اسم مثنی نباشد چنانچه در اضافت و بعضی احباب اگرچه باین طریق جواب میدهند که نون مقدر است
و المقدر کالملفوظ لیکن حقیقت الحقیقت اینست که نون مثل تنوین است و تقدیر تنوین جائز نیست و هیچکس بآن
قائل نشده پس چگونه نون را مقدر کرده شود و جواب اینست که از حذف نون بطلان مثنی لازم نمی آید زیرا که
لحوق نون نه از برای دلالت است بر امری از امور بلکه بغرض تعویض از تنوین یا حرکت است که در واحد بود و
در الحاق نون اختلاف است درمیان ابن کیسان و زجاج و ابن ولاد و ابی علی و ابن طاهر و مذهب ابن
کیسان اینست که الحاق نون برای آنست که تا عوض تنوین باشد که در واحد بود و دلیل او اینست که نون مثل
تنوین در وقت اضافت حذف میشود و اعتراض کرده اند که حذف نون در وقت اضافت دلیل نمیشود
بر انکه آن نون عوض تنوین است زیرا که اگر عوض تنوین بودی بسبب الف لام مثل تنوین ساقط شدی
و حال آنکه ساقط نمیشود مثل جاءنی الزیدان و جواب از ابن کیسان اینست که نون عوض تنوین است لیکن
بسبب تحرک خود قوی شده است پس موجب حذف او اگر بعید است چون الغلام ساقط نمی شود و اگر
قریب است چون اضافت ساقط می شود و نیز اعتراض کرده اند که در تثنیه اسم غیر منصرف نیز نون می آید مثل
حبلیان پس معلوم شد که نون عوض تنوین نیست و جواب گفته اند که نون در حبلیان عوض است از تنوینی
که در واحد مقدر بود و مذهب زجاج اینست که نون عوض است از حرکت اعرابی که در واحد بود بدلیل آنکه

جواب الاشکال بالاشکال

اختلاف فی الحاق النون

اگر عوض تنوین بودی بدخول الف لام ساقط شدی و سوال کرده اند که نون اگر عوض حرکت بودی در وقت
اضافت ساقط شدی و چون در وقت اضافت ساقط میشود پس معلوم شد که عوض تنوین است نه عوض
حرکت و جواب زجاج اینست که حذف نون در وقت اضافت نه ازین سبب است که عوض تنوین است بلکه
ازینجهت است که نون زائد است و اضافت هم زائد است و جمع زائدین مکروه است و این مذهب مردود است
زیرا که الف و یا قائم مقام حرکات است پس حاجت بسوی تعویض تنوین نیست و مذهب ابی ولاد و ابی علی
اینست که نون عوض است از حرکت و تنوین است و مراد اینست که نون گاهی عوض تنوین است چنانچه در وقت
اضافت و گاهی عوض حرکت است چنانچه در وقت الف لام و این مذهب نزد شکار افگنان حلبه مذاهب که مذهب
تحقیق و تدقیق منتعش و مطرز بوند مذهب شنیع موسوم است و این ظاهر است هیچ یکی ازین مذاهب راضی نیست بلکه
مذهب او اینست که الحاق نون برای دفع التباس مثنی است با سمی که بسوی یاء متکلم مضاف بود زیرا که اگر نون را
لاحق نکنند و در رأیت ابنین رأیت ابنی گویند معلوم نشود که متکلم از رویت دو پسر خبر میدهد یا از رویت یک پسر خود
پس ازینجهت نون را لاحق میکنند تا التباس لازم نیاید و الحاق آن در حال رفع برای اطراد باب است و مکروا مکرا
و مکرنا مکرا والله خیر الماکرین و وجوه تخصیص الف در حال رفع و یا در حال نصب و جر و کسر نون و فتح ماقبل آن
در شرح قوله المثنی و کلا مضافا الی مضمر و اثنان و اثنتان بالف والیاء مفصل مذکور شد من اراد الاطلاع علیه فلیرجع الیه

هرگاه که فارغ شد مصنف رح از تعریف مثنی شروع کرد در بیان فائده لحوق حروف مذکوره پس گفت **لیدل**
و این قول متعلق است بقوله لحق و ضمیر یدل جائز است که راجع شود بسوی لحوق یا بسوی لاحق یا بسوی الحق
یا ملحوق و اعتراض کرده اند که ارجاع ضمیر یدل بسوی هیچ یکی ازین امور ثلث صحیح نیست ازانکه هر یکی مشتمل است
بر لحوق نون و لحوق نون را هرگز دلالت نیست علی ان مع مثله من جنسه و جواب این بر وجه منع اینست که لا نسلم
که هر یکی ازان امور ثلثه مذکوره که مرجع ضمیر لیدل است مشتمل بود بر لحوق نون جائز است که مشتمل نباشد زیرا که
عموم مرجع تقاضا نمیکند عموم راجع را کما فی قوله تعالی و بعولتهن احق بردهن زیرا که مرجع ضمیر بعولتهن که مطلقات است
عام و شامل است مطلقات رجعی و باین را حالانکه ضمیر مختص بمطلقات رجعی است و بر تقدیر تسلیم شمول عدم دلالت
ممنوع است یعنی لا نسلم که نون را علی ان مع مثله من جنسه دلالت نبود زیرا که اجماع نحاة بر اینست که علامت تثنیه
الف و یا است و نون عوض حرکت است یا تنوین علی اختلاف المذاهب کما عرفت آنفا و این اجماع دلالت میکند
بر اینکه نون جزء دال نیست جائز است که شرط دلالت بود و عوض بودن نون از تنوین یا حرکت تقاضا نمیکند

اختصاص او را بموصفیت یعنی باوجود آنکه مقصود ازو تعریض است جائز است که امر دیگر هم ازو مقصود بود
بر تقدیر تسلیم اشتمال وعدم دلالت جواب اینست که اسناد دلالت بسوی هر یکی از امور ثلث مذکوره بر سبیل مجاز است
مثل قولهم قتل بنو فلان وحالانکه قاتل بعضی اند نه کل ولیکن حقیقة التحقیق اینست که اگر مصنف رح قوله و
نون مکسوره را از قوله لیدل موخر میکرد کما فی اللباب احسن و اظهر میشد کما لا یخفی علی اولی الالباب وقوله علی ان معه
متعلق است بقوله یدل وضمیر مجرور راجع است بسوی مفرد واین تائید میدهد تقدیر مفرد را در تعریف کما مر وقوله
مثله منصوب است از انکه اسم آن است وخبر او قوله معه است که بر اسم مقدم شده وضمیر مثله نیز راجع است بسوی
مفرد وقوله من جنسه حال است از مثل وضمیر مجرور نیز راجع است بسوی مفرد یعنی تا که دلالت کند آن لحوق مثلاً
بر اینکه با مفرد مثنی مثل آن مفرد است در عدد یعنی با مفرد او که واحد است واحد دیگر است دران حالیکه آن احد
دیگر از جنس همان مفرد بود و مراد از بودن آن مثل از جنس واحد نه اینست که هر دو در حقیقت متفق بوند بلکه مراد
اینست که آن مثل داخل بود تحت موضوع له آن مفرد که بوضع واحد است و مشترک است درمیان آن مفرد و آن
مثل برابر است که هر دو در حقیقت متفق بوند چون رجلین یا مختلف باشند چون اثنین برای انسان ابیض و فرس
ابیض بخلاف الفاظ مشترک فلا یقال عینین باراده باصره وجاریه زیرا که جاریه داخل نیست تحت موضوع له عین بوضع
واحد که آن باصره است اگرچه داخل است تحت موضوع له او بوضع آخر زیرا که عین برای هر یکی از باصره وجاریه موضوع است
پس ازینجا معلوم شد که قوله مثله اشارت است بسوی اشتراط مماثلت در وحدت لیکن باید دانست که آن وحدت عام است
که حقیقی بود یا اعتباری زیرا که تثنیه کردن اسم جمع وجمع تکسیر که جمع اقصی نبود جائز است بتاویل فرقتین مثل جمالین
وقومین وقوله من جنسه اشارت است بسوی اشتراط دخول آن مماثل در جنس موضوع له مفرد که بوضع واحد بود و
در هر دو مشترک باشد و وضع درینمقام بمعنی عام است یعنی تعیین اللفظ للدلالة علی معنی بنفسه او بقرینة پس
مندفع شد اشکال مشهور وتقریرش اینست که تعریف مثنی جامع نیست از انکه خارج میشود مثل اسدین که مراد ازو
دو رجل شجاع بود از انکه رجل شجاع موضوع له اسد نیست بلکه معنی مجازی است پس متصور نیست درو دخول مماثل در جنس
موضوع له مفرد که شرط مثنی است و وجه اندفاع اینست که چون مراد از وضع معنی عام است پس تعریف تثنیه مجاز هم
شامل شده فافهم وغرض از تقیید موضوع له بوضع واحد احتراز است از تثنیه کردن مشترک باعتبار دو معنی مختلف
کالعینین للباصرة والجاریة والقرئان للحیض والطهر وقرء بضم قاف وسکون رای مهمله مشترک است درمیان حیض وطهر پس مراد
از عینان یا باصرتان خواهد بود یا جاریتان مثلاً وهمچنین مراد از قرئان حیضان خواهد بود یا طهران وافضل الشارحین

حضرت قدس سره السامی فرموده اند ولو ارید بقوله مثلا یا تاملہ فی وحدة والجنس جمیعا لاستغنی عن قوله من جنسه انتهی سبحان الله شب عید فطر بود اراده کردم که بر بستر خواب کنم و چندی آرام گیرم و باقی را بعید عید قید قلم آرم هاتفی در گوشم که این اراده بعید ست زیرا که قوله لیدل علی ان مع الکثر من جنسه که در تعریف جمع واقع ست دلالت نمیکند برانیکه مراد از قوله مثله مثلیته در وحدت ست نه بلکه در وحدت و جنسیته زیرا که مثلی که مقابل اکثر بود همان ست و نیز ازینجا واضح شد که مراد از مماثلت مماثلت در وحدت ست نه در لفظ چنانچه حضرت قاضی شهاب الدین هندی قدس سره فرموده اند که مراد از قوله مثله مماثلت در لفظ ست عزیز من فرصت وقت را غنیمت شمرده و عزیز نپنداشته کار امروز را فردا نباید گذشت الوقت سیف والفوت حیف اعتراض کرده اند لا نسلم که تثنیه کردن لفظ مشترک باعتبار دو معنی مختلف جائز نیست لسند آنکه جائز ست ابوین برای اب و ام و قمرین برای شمس و قمر پس اب و قمر را باعتبار معنیین مختلفین تثنیه کرده اند جواب گفته اند که جواز ابوین و قمرین ازینجهت ست که اول ام را باب تعلم می نهند و شمس را بقمر بعده تاویل میکنند اب را بمسمی باب و قمر را بمسمی بقمر تا حاصل آید موضوع که عام که هر دو را شامل باشد و اب و شمس داخل شود در موضوع له اب و قمر پس تثنیه میکنند و ابوین و قمرین میگویند بمعنی المسمیین بالاب والقمر و مثنی و مجموع اعلام مشترکه همرین قیاس ست فالزیدان المسمیان بزید والزیدون المسمون بزید و این جواب در از صواب منقوض ست بدو نقض اول آنکه اگر تثنیه ابوین و قمرین بتوجیه مذکور صحیح شود لازم آید که تثنیه تغلیب قیاسی بود زیرا که مقتضای جواب اینست که مثل ابوین و قمرین تحت قاعده داخل ست و هی ان یسمی احد المتصاحبین و المتشابهین بالاسم الآخر ثم یاول بمعنی المسمی به انتهی باوجودیکه تثنیه تغلیب سماعی ست و قیاس بر و جائز نیست بالاجماع و نقض دوم اینست که غرض متکلم در ابوین و قمرین افادهٔ نفس اب و ام و نفس قمر و شمس ست نه مقصود متکلم افادهٔ آنها ازین حیثیت ست که هر دو مشترک اند در مفهوم عام یعنی مسمی باب و مسمی بقمر و همچنین مقصود از قوله تعالی ورفع ابویه علی العرش اینست که رفع الاب والخالة علی العرش لا رفع المسمیین بالاب فافهم پس تاویل قمرین مثلا بمسمیان بالقمر اگرچه فی الواقع صحیح ست لیکن هرگز در نظر متکلم و قصد متکلم نیست پس تحقیق حقیق و تدقیق انیق اینست که مثل ابوین و قمرین در حقیقت مثنی نیست بلکه در اعراب ملحق بمثنی ست کما فی شرح التسهیل ان مثنی التکثیر نحو فارجع البصر کرتین و مثنی التغلیب ملحق بالمثنی فی اعرابه ولیس بمثنی حقیقة انتهی و درین وقت هیچ اشکال و اعتراض نیست کما لا یخفی فافهم واحفظ فانه قد زل فی هذا المقام اقدام الاعلام و بعضی بران جواب باین طریق اعتراض کرده اند که چنانچه در ابوین و قمرین تاویل میکنند و جائز

مبدا از نہ ہمچنین تاویل مذکور در لفظ قر نیز ممکن ہست بلکہ درو احتیاج نیست بسوی نام نہادن طہر یا حیض بلفظ
قر بازانکہ لفظ قر را جہت آنکہ مشترک است در طہر و حیض موضوع است برای ہر واحدین میباید کہ اولا لفظ قر
بمسمی بالقر تاویل کنند تا مفہوم عام حاصل آید بعدہ تثنیہ برای طہر و حیض لیکن ازین اعتراض آن جواب مندفع
نمی شود زیراکہ صحت قران باین اعتبار بالاتفاق ہست زیراکہ تاویل قر را بمعنی مسمی بالقر بر سبیل مجاز ہست و در
مثنی کردن لفظ باعتبار معنی مجازی ہیچ نزاع نیست و مقصود مجیب از عدم جواز قران اینست کہ بمجرد اشتراک لفظی
تثنیہ کنند بدون آنکہ بمسمی تاویل کردہ باشند والا بعد تاویل بالاتفاق جائز ہست پس رد نقض مذکور برای دفع جواب
مسطور کافی ہست و باید دانست کہ مثنی کردن لفظ مشترک بعد تاویل آن بمسمی بالاتفاق جائز ہست
و بدون تاویل یعنی بمجرد اشتراک لفظی مختلف فیہ و محل نزاع است و مختار مصنف رح عدم جواز است و
لہذا صحت جواز مثنی و مجموع اعلام مشترک یا اسماء اجناس مشترک نزدیک مصنف رح وقتیست
کہ بمسمی تاویل کنند بعدہ یا مجموع گردانند و اعلام مشترک بر دو نوع اند یکی آنکہ مشترک بوند باشتراک حقیقی چون زید
وقتیکہ علم کثیرین بود باوضاع متعددہ و دوم آنکہ مشترک بوند باشتراک ادعای چون عمر وقتی کہ ادعا اعلام ادعائی
گردانند برای زید و بکر و بشر نیز فافہم و مخفی نماند کہ مثنی و مجموع کردن اعلام مشترک بدون تاویل بمسمی نزدیک
مصنف رح ازین جہت جائز نیست کہ استعمال در اکثر از واحد علمیت را منافی ہست و اعلام بعد تاویل کردہ میشوند
مثل اسماء اجناس مگر فرق اینست کہ اسماء اجناس مشترک میشوند در امر معنوی کہ محقق ہست و اعلام بعد تاویل
مذکور مشترک میشوند در امر مقدر و ہو کون ہہنا کثیرین مسمی ہہنا و التزام ادخال لام در تثنیہ و جمع علم ازہمین سبب است
کہ علمیت زایل میشود نقول جاءنی زید و جاءنی الزیدان حور مقصورات یعنی ہذا اللطائف فی الخیام فبای الاء ربکما
تکذبان و نزدیک بعضی مثنی و مجموع کردن اعلام مشترک بدون تاویل بمسمی جائز ہست و میگویند کہ اعلام از
جہت آنکہ کثیر الاستعمال اند و خفت در اینہا مطلوبست در مثنی و مجموع کردن آنہا محض اشتراک در اسم کفایت میکند
بخلاف اسماء اجناس کہ نہ کثیر الاستعمال اند و نہ خفت در اینہا مطلوب ہست پس قول این بعض واجب نیست
کہ قولہ من جنسہ در تعریف مثنی نبود تا نہ تثنیہ اعلام و اسماء اجناس شامل باشد و ہرگاہ در بعضی مواد آخر اسم مفرد
متغیر میشود وقت لحوق علامت شروع کرد مصنف رح در بیان آن تغیر پس گفت والمقصور یعنی فی الاسم
المقصور و اسم مقصور در اصطلاح نحاۃ اینست کہ ما فی آخرہ الف مفردۃ لازمۃ و از قولہم مفردۃ احتراز است
از الفی کہ مقرون بہمزہ بود چون حمراء و از قولہم لازمۃ احتراز ہست از الفی کہ زائد میشود در حال وقف مثل زیدا

از واو تقفت علیه و آن اسم را مقصور ازین جهت گویند که ضد ممدود است یا از انکه مقصور و محبوس از حرکات است زیرا که اعراب او تقدیری میباشد و القصر فی اللغت الحبس وفا در قوله فالمقصور برای تفسیر و تفصیل اقسام است که از عموم قوله مالحق آخره مستفاد میشود زیرا که مشتمل است بر صحیح و منقوص و مقصور و ممدود و مصنف رح به بیان احکام مقصور و ممدود متعرض شد و باحکام ماورای او التفات نه نمود از انکه لحوق الف و نون یا یا و نون است به آخر مفرد او بدون تغیر آخر حکم او ست مثل زیدان و زیدین و دلوان و دلوین از تعریف مثنی معلوم میشود و قوله فالمقصور مبتدا است و کلمه ان در قوله ان کان الفه عن واو حرف شرط است و کان با اسم و خبر خود فعل شرط است یعنی اسم مقصور از دو حال خالی نیست یا الف او منقلب است از واو یا منقلب است از یا اگر منقلب است از واو و هو ثلاثی و حالانکه اسم ثلاثی بود قلبت واوا پس درین وقت آن الف را در حال تثنیه بدل میکنند بواو بمقابل عصوان و الوان در تثنیه عصا و الی و الف که منقلب از واو بود بر دو قسم است یکی انکه منقلب بود از واو حقیقتاً چون عصا که در اصل عصو بود دوم انکه منقلب بود از واو حکماً چون الی که علم شخص است و انقلاب الف از واو حکماً در اسمی است که مجهول الاصل و اورا اماله نکرده باشند چون متی و اذا و الی فان الف الاسماء العریقیه البناء کمتی و اذا و الی الاصل لها فی الاسماء المتمکنه و اعتراض کرده اند که هرگاه الی مجهول الاصل است پس کدام چیز قرینه است برانکه الف او بدل است از واو حکماً و جواب اینست که الف الی را اماله نمیکنند پس ازینجا معلوم میشود که الف او بدل است از واو زیرا که نوات الف را که بدل از واو بود اماله نمیکنند و قوله و هو ثلاثی جمله است حالیه و قوله قلبت واوا جمله طلبیه خبریه شده بتاویل است و جمله شرطیه خبر مبتدا متقدم است اگر گفته شود چرا واجب است ابدال الف مذکور بواو در وقت تثنیه جواب میگویم از انکه اگر الف را بسلامت دارند پس التقاء ساکنین لازم می آید و خوف یکی از دو الف موجب التباس مثنی بمفرد است در وقت اضافت و تحریک الف نیز مقصور نیست زیرا که الف حرکت را قبول نمیکند پس واجب است که الف را بحرف بدل کنند و آن حرف را حرکت دهند و هرگاه ابدال الف بحرف واجب شد پس آن الف را بواو بدل کردند که اصل او ست برابر است که اصل حقیقی بود چون عصوان یا اصل حکمی باشد چون الوان اگر گفته شود چرا مقید کرد مصنف رح اسم مقصور را بثلاثی جواب میگویم از انکه اسم ثلاثی خفیف است پس ابدال الف را بواو در و واجب کردند تا تعادل حاصل آید و اماله بکسر مایل کردن است از فتحه بسوی کسره چون در ترکیب دار کاتب و حسیب و حساب والا یعنی اگر اسم مقصور بصفت مسطور نباشد یعنی الف او بدل از واو نبود و اسم ثلاثی نباشد بلکه الف بدل از یا باشد برابر است که آن یا خفیفه بود چنانچه رحی یا حکما باشد باینطریق که آن اسم مقصور مجهول الاصل

بود یا عدیم الاصل ولیکن اماله کرده باشند چون متی که عدیم الاصل است ولیکن در وی اماله آمده است ویا اگر بدل از
واو بود لیکن آن اسم ثلاثی نباشد چون اعلی ومصطفی ویا الف زائده بود چون حبلی فبالیاء یعنی پس آن الف درین وقت
بیا بدل کرده میشود چون رحیان ومتیان واعلیان ومصطفیان وحبلیان اینجا ازین جا معلوم شد که مراد از ثلاثی
درین مقام معنی لغوی است نه اصطلاحی والا ابدال الف بیا در مصطفیان مثلا جائز نشدی زیرا که مصطفی اسم
ثلاثی است بمعنی اصطلاحی ووجه ابدال الف بیا درین وقت همان است که در ابدال الف بواو مذکور شد اگر گفته شود
که چرا نگفت مصنف رح والا یاءً با وجودیکه اخصر واوفق است بقوله قلبت واواً از انکه هر دو جمله فعلیه است جواب
میگوییم قوله فبالیاء که در تقدیر یا نعه منقلبه بالیاء است جمله اسمیه است پس مصنف در جزا از شرط جمله اسمیه آورد تا
اشارت کند بسوی ثبوت وتقریر حکم مذکور بحیث لا خلاف فیه بخلاف الحکم السابق فان فیه خلاف الکسائی حیث
ذهب الی ان الالف الثالثة المنقلبة عن الواو فی کلمة مضمومة الاول کالضحی او مکسورة کالربوا وجب قلبها یاءً
لئلا یستثقل الکلمة بالواو مع الضمة او الکسرة فی الصدر فافهم واحفظ والممدود یعنی اسم ممدود آن اسمیست که
در آخر او الف ممدود بود از سه حال خالی نیست که همزه او اصلی است یا برای تانیث است یا چنین نیست ان کانت
همزته اصلیة یعنی اگر همزه آن اسم ممدود اصلی بود یعنی زائده نباشد وبدل از حرف اصلی یا حرف زائد هم نبود
پس مراد از همزه اصلی نه اینست که در مقابل فا وعین ولام بود کما هو المتعارف بلکه اینست که زائده نبود ودر
مقام خود ثابت باشد تثبت یعنی درین وقت آن الف در لغت مشهور ثابت بود وبرحال خود می ماند
ومنقول از ابو علی فارسی قلب الف مذکور بواو است چون قراء بضم قاف وتشدید رای مهمله اسم ممدود است
وتثنیه او در لغت مشهور قراآن است ودر لغت ابو علی فارسی قراوان وقراء آن مرد را گویند که نیک خواند و
بمعنی عابد وزاهد نیز آمده است وماخوذ از قرء است بر وزن صرف از باب تفعیل یقال قرّء زیدٌ اذا جعله القراءة
او نسک وان کانت للتانیث یعنی اگر همزه اسم ممدود برای تانیث بود یعنی بدل از الف تانیث باشد
واین مراد ازین جهت میدارند که همزه برای تانیث نیامده چنانچه در بحث تانیث معلوم شد چون
حمراء که در اصل حمرا بود بدو الف یک الف برای مد صوت است ودوم برای تانیث پس الف را از جهت آنکه
در طرف واقع است بعد الف زائده بهمزه بدل کردند حمراء شد قلبت واوا یعنی آن الف را وقت تثنیه
بدل کرده میشود بواو مثل حمراوان وصحراوان اگر گفته شود چرا الف مذکور را بواو بدل می کنند جواب
میگوییم از انکه همزه حرف ثقیل است زیرا که از مبدا مخارج است وهر چه از مبدا مخارج بود ثقیل میباشد

ونیز ہمزہ از جنس الف است یا از انکہ بدل ہست از الف یا از انکہ صورت این ہمزہ صورت الف ہست یا از انکہ
ہمزہ قسم الف است کما قال فی الصحاح ان الالف علی ضربین لینۃ ومتحرکۃ فاللینۃ یسمی الفا والمتحرکۃ ہمزۃ
پس واجب انیست کہ درمیان دو الف واقع نشود باوجودیکہ غیر اصلی ہست تا اجتماع الفات لازم نیاید پس
ابدال او بحرف دیگر واجب شد ومناسب ہمزہ واو است از انکہ ہمزہ واو اثقل اند بخلاف یا پس ازین جہت ہمزۂ
مذکور را بواو بدل کردند چنانچہ بدل کردہ اند در رقبت و وجوہ کہ در اصل افتت واجوہ بود اگر گفتہ شود تخفیف
در کلام عین ہمہ است و یا از واو خفیف است پس ابدال ہمزہ بیا واجب ہست ومناسبت چندان مقصود
نیست کما لا یخفی جواب میگوئیم اعتراض وقتی وارد شود کہ ابدال ہمزہ بواو موجب ثقالت باشد و ابدال
او بیا باعث خفت است وسبحان اللہ اینجا ہمزہ و برابر اند زیراکہ ماقبل ساکن ہست پس ہمزہ را بواو بدل کردند
تا مناسبت از دست نرود آری از خرس موئی مثل مشہور ہست ونیز گفتہ اند کہ ابدال ہمزہ برای دفع کراہت ست
زیراکہ اگر ہمزہ را باقی دارند وقوع صورت علامت تانیث در وسط کلام لازم مے آید و این مکروہ تحریمی است
وابدال او بواو ازین جہت است کہ اگر بیا بدل کنند اجتماع دو یا در حالت نصب وجر لازم آید و این موجب
ثقالت است زیراکہ ہر یا مقابل دو کسرہ است پس توالی کسرات لازم می آید و سوال کردہ اند کہ وقوع علامت
تانیث در وسط مکروہ نیست اگر مکروہ بودی مسلمانان تبا تا تانیث جائز نشدی وجواب اینست کہ بقاء علامت
تانیث در مسلمانان برای ضرورت است زیراکہ اگر حذف کنند التباس تثنیہ مونث بتثنیہ مذکر لازم می آید والضرورات
تبیح المحذورات وباید دانست کہ در بعضی استعمالات حمراان ثبوت ہمزہ نیز آمدہ و مبرد از مازنی حمرایان نیز
حکایت کردہ یا بدال ہمزہ بیا بدل ولیکن لغت مشہور ابدال او بواو ہست کما فی المتن والا یعنی اگر ہمزہ او
نہ اصلی بود و نہ برای تانیث باشد بلکہ برای الحاق بود چون ہمزہ علباء یا منقلب بود از واو اصلی یا از یاء
اصلی چون کساء و رداء کہ در اصل کساو و ردای بود و علباء ی کردن را گویند وہمزہ او بدل است از واو زائد
یا یاء زائدہ کہ بغرض الحاق ہست بقرطاس فالوجہان یعنی پس درین وقت دو وجہ جائز اند در ہمزہ اسم مذکور
یکی اثبات ہمزہ و دوم قلب او بواو اگر گفتہ شود چرا درین وقت در اسم مذکور دو وجہ جائز اند جواب
میگوئیم ازانکہ ہمزہ اسم مذکور مشابہت دارد بہمزہ قراء و نیز مشابہت میدارد بہمزہ حمراء پس بنظر مشابہت
او بہمزہ قراء اثبات آن جائز است و باعتبار مشابہت آن بہمزہ حمراء ابدال او بواو روا است واما مشابہت
او بہمزہ قراء ازینجہت ہست کہ ہمزہ علباء کہ بدل ہست از واو یا بدل ہست از یاء ملحق باصل و مانند حرف اصلی ہست

ازانکه مقابل سین قرطاس است پس همزهٔ مذکور حکماً حرف اصلی شده همزهٔ کساء و رداء هرگاه که بدل است
از حرف اصلی حکم حرف اصلی دارد پس همزهٔ علباء و کساء و رداء مشابه شد بهمزهٔ قراء که اصلی است و همزهٔ
قراء در وقت تثنیه ثابت میماند پس ثبوت همزهٔ آن کلمات را نیز جائز داشتند و هرگاه همزهٔ علباء و کساء و رداء
در حقیقت حرف اصلی نیست پس مشابهت شده بعدم اصالت بهمزهٔ حمراء و همزهٔ او در تثنیه بواو منقلب میشود
پس انقلاب همزهٔ کلمات مذکوره نیز بواو جائز داشتند ولهذا همزه را بواو ازین میگویند که مذهب نحاة مذهب او
رمانیست و ازین تقریر واضح شد که الف لام در قوله الوجهان عهد خارجی است اشارتست بسوی وجهین
مذکورین و در بعضی لغت ابدال همزه بیا هم آمده است لیکن در مثل کساء و رداء یعنی در همزه که بدل از حرف
اصلی بود ولهذا بعضی اعتراض کرده اند که اگر مصنف رح والاقوجهان بدون الف لام میفرموده باین وجه
شامل میشد و متبادر از الوجهان که معرف بلام است دو وجه مذکور است کما لا یخفی **وتحذف نونه** یعنی حذف
کرده میشود نون مثنی **للاضافت** برای اضافت یا وقت اضافت ازانکه درمیان نون تثنیه و اضافت
منافات است و جمع در منافیان ممکن نیست و وجه منافات اینست که نون مثنی ازان جهت که قائم است
مقام تنوین موجب تمامی کلمه و انقطاع کلمه ست و اضافت موجب اتصال و امتزاج است **وحذفت**
تاء التانیث یعنی حذف کرده میشود تاء تانیث برخلاف قیاس **فی خصیان والیان** و قیاس
اینست که حذف نکرده شود چون شجرتان و ثمرتان تا تثنیه مؤنث ملتبس بتثنیه مذکر نشود و اثبات تا نیز جائز
است بالاتفاق کما هو القیاس اگر گفته شود چرا تاء تانیث را از خصیان والیان حذف میکنند جواب
میگوئیم خصیتان والیتان اگرچه تثنیه است لیکن در حکم مفرد است زیرا که اتصال خصیه با خصیه دیگر و الیه
با الیه دیگر بمرتبه ایست که گویا هر دو عضو واحد است ازانکه انتفاع از یکی بدون آخر ممکن نیست و تاء تانیث
در وسط مفرد واقع نمی شود لهذا تاء تانیث را در خصیتان والیتان مکروه داشتند و حذف آن جائز نمودند
نزدیک بعضی نحاة خصیان والیان تثنیه خصی و الی است و هما لغتان فی الخصیة والالیة مستعملتان فی
کلامهم قلیلاً فافهم پس برین تقدیر خصیتان والیتان برقیاس است کما لا یخفی والخصیة بضم الخاء المعجمة والکسر
خایه و قال ابو عمرو الخصیان البیضان و الخصیتان الجلدتان اللتان فیهما البیضان اعتراض کرده اند
که مصنف رح حذف نون را بصیغهٔ مضارع مجهول چرا بیان کرد و حذف تا را در خصیان والیان بصیغهٔ
ماضی مجهول چرا نگفت و تحذف نونه للاضافت و تاء التانیث فی خصیان والیان باوجودیکه اخصر است

جواب میگوئیم هرگاه که حذف نون تثنیه بسبب اضافت موافق قیاس است و در جمیع ازمنه مستمر و دائم
است ازینجهت اورا بصیغه مضارع که فائدهٔ استمرار میدهد بیان کرد و حذف تاء تانیث در خصیان و الیان چون
برخلاف قیاس بود پس اورا بفعل ماضی بیان کرد که دلالت میکند به حذف او در زمان ماضی در حالیکه جهت که در زمان
استقبال حذف نکرده شود کما هو جائز بالاتفاق هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان مثنی شروع کرد در بیان مجموع
پس گفت **المجموع مادل** و مراد از موصول اسم است زیراکه غیر اسم مثنی و مجموع نمیشود و تثنیه و جمع که فعل باعتبار
فاعل اوست نه باعتبار ذات فعل کما لا یخفی و بعضی اعتراض کرده اند که چون مراد از موصول اسم باشد و اسم قسم کلمه
است پس تعریف جامع نیست ازانکه مثل مسلمین و مسلمات خارج میشود زیراکه کلمه نیست بلکه مرکب است مانند
مسلمی و جواب چنین فرموده اند که مراد از اسم عام است که حقیقة بود یا حکما و نحو مسلمین را بسبب شدت امتزاج
اسم میشمارند و جواب تحقیقی اینست که علامات تثنیه و جمع از تمامی اسم اند نه کلمه علیحده فلا اشکال قوله **علی آحاد**
متعلق است بقوله دل و بعضی اعتراض کرده اند که دلالت بر آحاد در مفرد مستغرق نیز یافته میشود و جواب گفته اند
که درینجا مضاف مقدر است یعنی علی جملة آحاد و مفرد مستغرق را دلالت بر جملهٔ آحاد نیست بلکه بر آحاد منفصله است
والله اعلم که غرض معترض ازین اعتراض چیست قبول کردیم که قوله مادل علی آحاد بر مفرد مستغرق صادق می آید
لیکن تعریف مجموع را چه ضرر آری اگر تعریف او همین قدر میبود مانع نمیشد و لیکن قوله بحرف مفرده بتغیر ما
از تمامی تعریف است پس ازینجا بلند پروازی محبت بخاطر باید آورد که نفع و ضرر اعتراض را بخاطر مبارک
نیاورده در جواب هوا پرواز مینمایند ظاهرا باعث این جهت وجود گفتگو اینست که حضرت افضل الشارحین
قدس سره السامی مضاف آحاد مقدر کرده اند چنانچه فرموده اند علی جملة آحاد مقصوره پس بعضی ناظرین
تقدیر مضاف را حمل بر دفع دخل مقدر نموده تقریر آن دخل مقدر بوجه مذکور قرار داده اند یعنی میگویند که هرگاه
اینجا اعتراض بدخول مفرد مستغرق در قوله مادل علی آحاد وارد میشود برای دفع آن حضرت قدس سره مضاف
مقدر کرده اند حاشا ثم حاشا که دامن مقصود حضرت قدس سره السامی منزه ازین خاشاک است کیف الوصول
الی سعاد و دونها + قلل الجبال و دونهن حتوف + والکف صفر و مالی مرکب + والرجل حافیة والطریق مخوف +
و در خاطر کلیل و ذهن علیل این غریب میگذرد که شاید مقصود افضل الشارحین از تقدیر مضاف دو چیز است
یکی هدایت از ضلالت است یعنی کسی وهم نکند که در جمع و مفرد مستغرق اگرچه تفاوت چون آسمان و زمین است
لیکن هر دو در دلالت بر آحاد مشترک اند پس بتقدیر مضاف اشارت کردند که درمیان اینهم دو در یعنی دلالت هم

فرق است بایں طریق که دلالت جمع بر جملهٔ احاد است و دلالت مفرد مستغرق بر احاد منفصله و دوم تنبیه است
بر تفاوت و تغایر استعمال لفظ احاد در تعریف جمع و استعمال آن در تعریف اسم عدد بایں طریق که احاد که در
تعریف اسم عدد واقع است عام است شامل است بجملهٔ احاد و باحاد متفرقه چون واحد واحد واثنین اثنین
وثلث ثلث و ہکذا و مراد از احاد در تعریف جمع جملهٔ احاد است پس میباید که کسی بملاحظهٔ تعریف اسم عدد
وہم نکند که مراد از احاد در جمع نیز ہمانست واللہ اعلم بما فی الصدور اگر گفته شود تعریف جمع مانع نیست از انکه
صادق می آید نیز بر تثنیه اسم جمع و تثنیه جمع چون طائفتین و جمالتین زیرا که این تثنیه ہم اسمی است که دلالت میکند
بر احاد بحروف مفرد خود بنوعی از تغیر جواب میگوییم مراد از دلالت درینمقام دلالت مطابقی است کما هو المتبادر
پس برین تقدیر قوله ما دل علی احاد بر تثنیهٔ مذکور صادق نمی آید زیرا که دلالت آن بر احاد دلالت مطابقی نیست
اذ المدلول المطابقی لکل من طائفتین و جمالتین مثلا اثنان من الجماعت وکل جماعة یشتمل علی احاد فدلالتهما
علی الاحاد تضمینه لا مطابقیه فافهم و قوله مقصودة صفت احاد است یعنی مجموع اسمیست که دلالت کند
بر جملهٔ احاد که مقصود بوند یعنی قصد بآن احاد متعلق باشد و افضل الشارحین فرموده اند ای تتعلق بها القصد فی
ضمن ذلک الاسم انتهی و افضل المتاخرین مولانا عبد الحکیم فرموده اند قوله فی ضمن ذلک الاسم لانه المتبادر و احترز
عن لفظ کل المضاف الی المعرفة فانه دال علی جملة الاحاد لکن تلک الاحاد لم تقصد من لفظ کل بل مما اضیف الیه
نحو کل الناس و کل القوم انتهی و قوله بحروف مفردة متعلق است بقوله مقصودة یعنی مجموع اسمی است که دلالت
میکند بر جملهٔ احادی که مقصود بوند از حروف مفرد آن اسم و جائز است که قوله بحروف مفردة متعلق بود بقوله دل
یا بهر دو متعلق بود بر سبیل تنازع و مراد از قصد از حروف مفرد یا از دلالت بحروف مفرد نیست که حروف مفرد را
در قصد یا دلالت تمام دخل بود اگرچه ہیئت را نیز دخل است لیکن ہیئت عارض است بماده و نیز در جمع ہیئت مفقود
است و ماده موجود لهذا مراد از حروف مفرد آن حروف میدارند که ماده مفرد اند و اعتراض کرده اند که تعریف
مجموع جامع نیست از انکه خارج میشوند آن جموع که از لفظ مفرد نبود چون نسوة که جمع امرأة است زیرا که جموع ہرگاه
اگرچه دلالت میکند بر احاد مقصوده لیکن آن احاد بحروف مفرد آن جموع مقصود نیستند از انکه آن جموع از لفظ مفرد
خود ندارند پس حروف مفرد خود از کجا آرند و جواب اینست که مراد از مفرد عام است که تحقیقی بود چون مفرد رجال
یا تقدیری چون مفرد نسوة از انکه مفرد برای او نساء بر وزن غلام فرض میکنند اگرچه در استعمال مفقود است
پس نسوة جمع نساء است چون غلمه جمع غلام یا مفرد برای او لفظ امرأة فرض مینمایند از غیر لفظ پس چنانچه

امارهٔ مفرد تقدیری و فرضی است همچنین دلالت بحروف مفرد خود تقدیری و فرضی خواهد بود و اعتراض
کرده اند که تعریف جمع دوریست از انکه مفرد در تعریفش او ماخوذ است المفرد ما یقابل المثنی والجمع پس علم مجموع
موقوف شد بر علم مفرد و علم مفرد موقوف است بر علم مجموع و همین دوریست که از شیوه مردان این دور خلاف
گویم یعنی اگر بگیری یک ناف و چون شیشه ساعت انچه بنشیند هم دام اما همه بغبار و با هم صاف و جواب ابن
که لزوم او در وقتی است که مفرد را بمایقابل المثنی والجمع تعریف کرده شود و جایز است که مفرد را بمفهوم تعریف
کنیم یعنی المفرد والاسم الدال علی واحد ای احد کان فلا دور و اعتراض کرده اند که چه حاجت است بسوی افتراض
مفرد برای نسوة و نسا و کدام چیز داعی است بسوی التزام جمعیت او و چرا نباشد نسوة و نسا اسم جمع مثل
قوم و رهط و جواب اینست که هرگاه احکام جمع بر نسوه و نسا بکسر نون جاری یافتیم چون زنان جمع امتناع
الحاق یاء نسبت و رجوع بسوی اصل عند التصغیر پس ناچار جمعیت انها حکم کردیم و چون جمع را از مفرد ضرور است
پس ناچار مفرد برای انها مقدر میکنند و فرض مینمایند و ازینجا معلوم شد که جمعیت نسوة و نسا فرضیست
و باید دانست که الحاق یاء نسبت بجمع ممتنع است زیرا که جمع دلالت میکند بر تعدد و منشاء الهام است
غرض از نسبت حصول التعیین فی الجملة است نزدیک مخاطب و در میان تعیین و الهام منافات است و بعضی محققین
اعتراض کرده اند که امتناع الحاق یاء نسبت بجمع ممنوع نیست بسند آنکه فرائض که جمع فریضه است یاء نسبت با
لاحق میکنند و فرائضی میگویند و جواب اینست که الحاق یاء نسبت بفرائض نه ازین حیثیت است که فرائض جمع
فریضه است بلکه ازین حیثیت است که جاری مجرای اعلام است کما قال السید السند قدس سره فی التشریفیة شرح السراجیة
فی علم الفرائض ولا یبعد ان یجعل لفظ الفرائض فی الاصطلاح جاریا مجری الاعلام کالانصار فیقال فی النسبة
فرائضی کما یقال انصاری وان کان قیاسه فی اصله ان یقال فرضی انتهی یعنی اگرچه قیاس فرائض باعتبار نسبت
اینست که فرضی گفته شود زیرا که ضابطه نیست که جمع را اول بسوی واحد رد میکنند بعده یاء نسبت را در
لاحق میکنند و قوله تغییر ما که ظرف مستقر است حال است از حروف یعنی مجموع آنهاست که دلالت کند بر جمله
احاد مقصوده بحروف مفرد خود در انحالیکه آن حروف متلبس اند بنوعی تغییری از انواع تغییر بحسب صورت یعنی صیغه
جمع مغایر بود بصیغه مفرد برابر است که مغایرهٔ حقیقی بود یا اعتباری بسبب آنکه مغایرت صیغه جمع بصیغه مفرد عام است
که زیادتی حرف بود چون رجال جمع رجل یا بنقصان حرف بناشد چون رسل جمع رسول یا باختلاف حرکات بود فقط چون اسد
بضمتین جمع اسد بفتحتین یا باختلاف حرکات و سکنات بود معا چون نذر بضم اول و سکون ثانی جمع نذیر بفتح اول و

الحاق یاء نسبت بجمع ممتنع

وسکون ثانی واجتماع تغیر بزیادت حروف با تغیر باختلاف حرکات جائز ست چون رجال جمع رجل واجتماع تغیر باختلاف
سکنات نیز ممکن است چون رسل جمع رسول ومغائرۀ صیغۀ جمع بصیغۀ مفرد باختلاف حرکات وسکنات بر دو
قسم ست یکی آنکه اختلاف حرکات وسکنات حقیقت بود چون اسد جمع اسد دوم آنکه اختلاف حرکات
وسکنات حکما بود چون فلک که جمع فلک ست وتغائر درمیان این دو صیغه باختلاف حرکت ست لیکن حکما
نه حقیقة زیرا که ضمۀ فلک وقتی که جمع بود ضمۀ اسد ست وقتی که مفرد بود ضمۀ قفل ست پس مغائرت ضمۀ جمع
بضمۀ مفرد حکمی واعتباری ست وقوله بتغیر ما جمع این تغیرات شامل ست وخلاصۀ تمام کلام سابق اینست که قوله
ما دل جنس ست شامل است بمفرد ومجموع واسماء جموع چون رهط وقوم وکتب بمفرد مستغرق ولفظ کل که مضاف شود بسوی
معرفت وباسماء اجناس چون تمر ونخل وقوله علی آحاد فصل ست که خارج شدند ازو مفردات مفرد مستغرق لیکن
وقتیکه مضاف آحاد مقدر کرده شود کما مر واسماء اجناس داخل اند ازانکه اگرچه وضع آنها برای حقیقت وماهیت است
لیکن دلالت میکنند بر افراد بحسب استعمال واز قوله مقصوده خارج شدند اسماء اجناس وقتیکه مقصود ازان اسماء
نفس جنس وحقیقت بود بحسب وضع واگر قصد کرده شود از اسماء اجناس افراد واحاد جنس از روی استعمال پس
خروج آنها درین وقت از قوله بحروف مفرده ست زیرا که مفرد ندارد پس دلالت بحروف مفرد از کجا آید وهمچنین
خارج شدند از قوله بحروف مفرده اسماء جموع واسماء عدد ازانکه مفرد ندارند واگر مضاف آحاد مقدر نباشد پس خروج
مفرد مستغرق درین وقت از قوله بحروف مفرده خواهد شد ولفظ کل که مضاف شود بسوی معرفه از قوله مقصوده
خارج شد اگر مراد از قصد آن قصد ست که تعلق باحاد بود در ضمن آن اسم مجموع والا خروج آن از قوله بحروف مفرده
ظاهر ست اعتراض کرده اند که تعریف جمع جامع نیست ازانکه بر جمع سلامت صادق نمی آید زیرا که حروف مفرد در جمع
سلامت متغیر نمیشوند ولهذا آن جمع را جمع سلامت می نامند وحال آنکه تغیر صیغه در تعریف جمع ماخوذ ست کلام
وجواب اینست که مراد از تغیر که در تعریف جمع ماخوذ است آن تغیر ست که بحسب صورت بود وظاهر ست که صیغۀ مفرد
بلحوق واو ونون یا الف وتا متغیر میشود وداخل میشود در صیغۀ اخری واین جمع را جمع سلامت ازین جهت میگویند
که در ترتیب حروف وحرکات وسکنات آن مفرد درین جمع تغیر راه نمییابد اگرچه بلحوق حروف مذکوره صیغۀ مفرد
فی نفسها تغیر می یابد ونوعی از تغیرات در جمع مطلوب ومقصود است کما مر سوال کرده اند که مراد از حروف که در
قوله بحروف مفرده واقعست اگر جمع حروفست بحمل اضافت بر استغراق پس سفارج که جمع سفرجل است فرازدق که
جمع فرزدق است خارج میشود واگر جنس حروف مراد است بحمل اضافت بر جنس پس میباید که حروف واحد از

حروف مفرد کافی بود ولازم می آید که نساء جمع امرأة از لفظ مفرد باشد زیراکه همزه در هر دو موجود است ولیس کذلک
زیراکه اجماع نحاة برانیست که نساء جمع از لفظ مفرد نیست ولا تجتمع امتی علی الضلالة وجواب انیست که اضافت حروف
بسوی مفرد اضافت استغراق است ومراد جمع حروفست ولیکن مفرد عام است که حقیقی بود یا تقدیری کما فی شارح
دفرهی کما مر آنفا فلا اشکال وفاء در قوله فنحو تمر ورکب لیس بجمع علی الاصح برای تفریع است بر تعریف مجموع ومراد
از نحو تمر هر اسمی است که درمیان او ودرمیان واحد او تاء تانیث که دلالت بر وحدت میکند فارق بود ومراد از نحو رکب
هر اسم جمع است وحاصل اینست که در جمعیت نحو تمر ورکب اختلافست ومذهب اصح اینست که تمر ورکب جمع
نیست ولهذا در تعریف مجموع قوله بحروف مفرده آورد تا این هر دو خارج شوند کما عرفت خروجهما آنفا واسم جنسی
که درمیان او وواحد او هیچ چیز فارق نبود چون ماء وتراب بالاتفاق جمع نیست واعلم ان اسم الجنس الذی
لا فارق له مالا تمیز احاده فی الخارج کالماء والتراب فافهم واحفظه عدم جمعیت نحو تمر ورکب مذهب سیبویه است
ومذهب اخفش اینست که جمیع اسماء جموع جمع اند لیکن بشرطی که مفردات از تراکیب آنها یافته شوند چون جامل
وباقر ورکب که نزدیک او جمع جمل وبقر وراکب است ومذهب فراء اینست که جمیع اسماء جموع جمع نیست واما
اسماء اجناسی که مفردات از تراکیب آنها یافته میشود جموع اند پس اسماء اجناس واسماء جموع که آنرا واحد من لفظها
نبود بالاتفاق جمع نیستند ومذهب اصح مذهب سیبویه ازین جهت است که رکب مثلا اسم است برای جماعت
رکبان وقصد نکرده شده است جمع کردن راکب بر رکب وموافقت در حروف اتفاقی است نه قصدی ونیز رکب
در عدد قلت مثل جمع قلت است پس اگر او جمع راکب میگویند باید که جمع کثره باشد زیراکه اوزان جمع قلت محفوظ
ومحفوظ اند کما سیجئ انشاء الله تعالی ورکب بران اوزان نیست ونیز در وقت تصغیر نسبت بسوی احد خود مرد
نمیشود وحال آنکه جمع را در وقت نسبت وتصغیر بسوی واحد او رد میکنند کما عرفت آنفا ونیز رکب مستعملست
باستعمال مفرد لانه یقال الرکب جاء لا جاؤا وجاءة وقس علیه الجامل والباقر والتمر فتامل ومخفی نماند که فرق
درمیان اسم جنس واسم جمع اینست که اسم جنس واقع میشود بر یک ودو وزیاده ازان بخلاف اسم جمع اگرچه
در ارجاع ضمیر ودیگر احکام ترکیبی درمیان هر دو هیچ فرق نیست واعتراض کرده اند که کلم جنس است وبر واحد و
اثنین واقع نمیشود وجواب گفته اند که عدم وقوع او بر واحد واثنین بحسب استعمال است نه بحسب وضع فلا اشکال
ولیکن این جواب ضعیف است زیراکه مانع را میرسد که منع کند یعنی بگوید لا نسلم که عدم وقوع او بر واحد
اثنین بحسب استعمال باشد نه بحسب وضع چرا نباشد که بحسب وضع بود نه بحسب استعمال فلا بد لذلک من دلیل

فائده مفید

الفرق بین اسم الجنس واسم الجمع

وانا عبد ذلیل **ونحو فلک جمع** معطوفست بر جملہ سابق وداخل است تحت فاء تفریع یعنی ہرگاہ کہ تغیری ماخوذ است
در تعریف جمع عام است کہ حقیقی بود یا حکمی واعتباری کما علمت پس نحو فلک برین تقدیر جمع خواہد بود زیرا کہ
صیغۂ او اگرچہ بصیغۂ واحد اتحاد دارد لیکن درمیان ہر دو فرق اعتباری وتغیر فرضی است واین قدر تغیر در صحت
جمعیت کفایت میکند وتغیر حکمی وفرضی باین طریق است کہ ضمۂ فلک را وقتیکہ جمع بود ضمۂ اسد میگویند
وقتی کہ مفرد بود ضمۂ قفل ومصنف رح مثال تغیر حکمی آورد ونگفت ونحو رجال جمع باوجودیکہ در وتغیر
حقیقی است بسبب آنکہ در جمع بودن فلک خفا بود پس آن خفا را بقولہ ونحو فلک جمع زائل کرد وظاہر است
کہ ہر جمعی کہ در وتغیر حکمی وفرضی بود جمع شد پس آنچہ در وتغیر حقیقی بود بطریق اولی جمع خواہد شد ونیز در قول مذکور
تنبیہ است بر تعمیم تغیر از روی حقیقت وتقدیر ومراد از نحو فلک ہر جمعی است کہ صورت او وصورت واحد او متحد بود
ہرگاہ کہ فارغ شد مصنف رح از تعریف جمع شروع کرد در تقسیم آن پس گفت **وھو** یعنی جمع بر دو قسم است **صحیح و**
مکسر ازانکہ جمع از دو حال خالی نیست کہ بناء واحد در و سلامت است یا سلامت نیست اول جمع سلامت است
چون مسلمون ومسلمات وثانی جمع مکسر چون رجال وافراس ووجہ تسمیہ ازین وجہ حصر واضح میشود **فالصحیح**
لمذکر ولمؤنث یعنی جمع صحیح گاہی برای مذکر میباشد وگاہی برای مؤنث وفاء در قولہ **فالمذکر** برای تفسیر است
ودر بعضی نسخ المذکر بدون فاء پس برین تقدیر قولہ المذکر **ما لحق آخرہ** جملہ مستانفہ خواہد بود یعنی گویا سائل
سوال کرد کہ ما جمع المذکر الصحیح وما جمع المؤنث الصحیح پس گفت المذکر ما لحق آخرہ یعنی جمع مذکر صحیح آن جمع است
کہ لاحق شود بآخر مفرد او واو مضموم ما قبلہا او یاء مکسور ما قبلہا ونون برابر است کہ عوض حرکت
بود یا تنوین بر سبیل اختلاف کما مر فی بحث التثنیۃ وقولہ مفتوحۃ صفت نون است یا حال است از نون
وابحاث وتحقیقات قولہ ما لحق آخرہ برابر ہمین قول کہ در بحث مثنی واقع است قیاس باید کرد ونون را در جمع
ازین جہت فتحہ دادند کہ تا خفت فتحہ ثقل واو وضمہ معادل شود وفتح در حال نصب وجر برای اطراد باب است
وقولہ لیدل متعلق است بقولہ لحق یعنی لاحق میشوند حروف مذکورہ برای آنکہ تا دلالت کند آن لحوق یا لاحق فقط
یا لاحق یا ملحوق علی ان معہ یعنی بر اینکہ تحقیق یا مفرد او اکثر منہ اکثر است ازان مفرد از حیثیت یعنی معنی لیس
المراد ان مع مفردہ اکثر منہ من حیث قراءتہ ولفظہ بل من حیث مدلولہ ومعناہ وھو الواحد مما یطلق علیہ ذلک المفرد فان
مسلمین یدل علی تعدد مسمی مسلم الا علی تعدد لفظہ فافہم وتحقیق وتدقیق قولہ لیدل را برہمین قول کہ در بحث مثنی واقعست ونیز قیاس
باید کرد فانظر ماذا تری وبعضی اعتراض کردہ اند کہ اکثر اسم تفضیل است واسم تفضیل واجب میکند اشتراک مفضل

ومفضل علیه را در اصل پس واجب است که در واحد هم کثرت باشد وحال آنکه واحد از کثرة منزه است کما لا یخفی
علی اصحاب التوحید وجواب اینست که اشتراک مفضل ومفضل علیه در فعل عام است که حقیقت بود مثل زید افضل
من عمرو وقتی که در علم فضیلة حقیقیة یا حکما فرضا باشد کما فی قولهم فلان افقه من حماره واعلم من جداره پس همچنین
کثرة در واحد فرضی واعتباری واین بحث باندک تفصیل در بحث مرکبات در شرح قوله لیس بینهما مذکور شد
ومن اراد الاطلاع علیه فلیرجع الیه وباید دانست که اکثر از واحد وقتی متحقق خواهد شد که از واحد دو چند بود نه مثل
واحد ولهذا نزد یک نحاة ما فوق الواحد جمع نیست بلکه ما فوق الاثنین جمع است واعتراض کرده اند که چرا نگفت
مصنف رح علی ان معه اکثر من جنسه تا معلوم شود امتناع جمعیت مشترک چنانچه ممتنع است تثنیه آن و
جواب اینست که مصنف رح هرگاه من جنسه را در تعریف مثنی ذکر کرده بود پس در جمع ذکر نکرد واکتفا کرد بآنکه آن در
تعریف مثنی وقال المحقق محمد صفی فی غایة التحقیق ویمکن ان یقال انما لم یقل ذلک لانه اراد ههنا تعریف المجموع
مطلقا بقطع النظر ان کونه صحیحا او ممتنعا فلم یحتج الی هذا القید لاخراج الجمع الممتنع انتهی وظاهر است که غرض نحاة از
تعریفات معرفت الفاظ مستعمله وممکنة الاستعمال است نه ممتنعة الاستعمال فامکان الجواب لیس بصواب فضلا ان
یکون فی غایة التحقیق فتامل وهرگاه که قوله بالحق آخره شامل است باسم منقوص ومقصور وصحیح شروع کرد
مصنف رح در بیان اسم منقوص ومقصور پس گفت فان کان آخره یاء ودر ذکر اسم صحیح متعرض نشده از آنکه آن
تغیر سلامت است ومختص نیست بحکمی از احکام مثل اسم منقوص ومقصور وفا در قوله فان کان برای تفسیر احکام
اقسام است که از عموم قوله بالحق آخره مستفاد میشوند وضمیر مجرور راجع است بسوی مفرد یعنی اگر آخر مفرده جمع یا
برابر است که ملفوظ باشد چون القاضی یا مقدر بود مثل قاض وقوله قبلها کسرة که ظرف مستقر است صفت یا است
وقوله حذفت جزاء شرط مقدم است یعنی درینوقت آن یا را حذف کرده میشود در وقت جمع مثل قاضون
که در اصل قاضیون بود ضمه را از جهت ثقل بعد سلب حرکت ماقبل نقل کرده بماقبل دادند از آنکه حرکت یا
مخالف حرکت ماقبل است وبا نسبت التقاء ساکنین افتاد قاضون شد وهمین است حال النصب والجر مثل
قاضیین که در اصل قاضیین بود بکسره یا ثقیل بود انداختند زیراکه حرکت یا موافق حرکت ماقبل است پس یا را بسبب
التقاء ساکنین انداختند قاضین شد ومثل آنچه تعلیل کرده بماقبل در حاشیه دستور المبتدی علم صرف
بوجه احسن نوشته شد فمن اراد الاطلاع علیها فلیرجع الیها اعتراض کرده اند که تقیید یا که در قوله فان کان فی
آخره یاء واقع است بملفوظ واجب است چون القاضی زیراکه یاء مقدر را حذف کردن تحصیل حاصل است وجواب اینست

که بسبب الحاق علامت جمع تنوین حذف میشود پس یاء محذوفه عود میکند و باز او را بسبب التقاء ساکنین
که درمیان یاء و علامت جمع میشود حذف کرده میشود پس علت حذف درین وقت غیر آن علت حذف است
که سابق بود زیرا که علت حذف قبل الحاق علامت جمع التقاء ساکنین درمیان یاء و تنوین بود و بعد الحاق
علت حذف التقاء ساکنین درمیان یاء و علامت جمع است و قوله مثل خبر مبتدا محذوف است یعنی نظیره
مثل قاضون و مضاف است بسوی قاضون و رفع قاضون بر سبیل حکایت است وانکان آخره مقصورا
یعنی آخر مفرد جمع الف مقصوره بود برابر است که ملفوظ باشد مثل المصطفی یا مقدر بود مثل مصطفی
حذفت الالف پس درین وقت حذف کرده میشود آخر او را که الف است بسبب التقاء ساکنین و تانیث
ضمیر که راجع است بسوی آخر بتاویل الف است فلا اشکال وبقی ما قبلها مفتوحا یعنی بعد حذف الف
ما قبل او باقی میماند بر حرکتی که سابق بران حرکت بود که آن فتحه باشد تا فتحه دلالت کند بر حذف الف مثل مصطفون
که جمع مصطفی است در حال رفع و مصطفین غیر جمع اوست لیکن در حال نصب و جر و مصطفون و مصطفین در اصل
مصطفیون و مصطفیین بود یا را بسبب حرکت وانفتاح ما قبل بالف بدل کردند و الف بسبب التقاء ساکنین
افتاد مصطفون و مصطفین شد و ضمیر قوله و شرطه جائز است که راجع باشد بسوی اسمی که جمع کردن او بواو
ونون یا بیا ونون مراد است و احتمال دارد که راجع باشد بسوی جمع مذکر و ظاهر همین است زیرا که جمع مذکر مشروط
بشروط است ولیکن در اول رعایت جانب لفظ و رعایت جانب معنی است اما رعایت جانب معنی از نتیجه
است که شروط مذکوره را در اسم وقتی رعایت میکنند که جمع کردن آن بواو ونون مراد بود و رعایت جانب
لفظ ازین سبب است که اکثر ضمیر شرط راجع بود بسوی جمع مذکر پس ضمیر کان را که در قوله انکان اسما
واقع است اگر راجع کنند بسوی اسمی که جمعیت او مراد است پس انتشار ضمائر لازم می آید و اگر بسوی جمع مذکر
راجع گردانند احتیاج بسوی تقدیر مضاف می افتد انکان مفرده اسما پس اولی همین است که ضمیر شرط
راجع بود بسوی اسمی که جمعیت او مراد باشد و مصنف رح در شرح خود فرموده است که لا حاجة الی قوله مذکر
لان الکلام فی الجمع المذکر وانما ذکره لدفع وهم من یتوهم ان قوله جمع المذکر السالم کاللقب الذی یطلق
علی المسمی وان لم یکن تحته معناه کما سمی الابیض بالاسود ولدفع من یذهل عن تقدم المذکر او یظن ان
طلحة داخل فیجمع علی طلحون انتهی ولیکن بر ارباب بصیرت ظاهر است که چون ضمیر شرطه راجع بود بسوی اسمی که
جمعیت او مراد است پس هرگز احتیاج نمی افتد بسوی آنچه مصنف رح ذکر کرده است زیرا که احتیاج بسوی اینها

تکلفات وقتی است که ضمیر شرطه یا بسوی جمع مذکر صحیح راجع بود یا بسوی مذکری جمع کرده شود بواو ونون و
الا فلا فافهم ولا تکن من الغافلین ومراد از اسم درین مقام مقابل صفت است نه مقابل فعل وحرف پس
وارد نمیشود اعتراض باتحاد اسم وخبر فتامل وقوله فمذکر از دو حال خالی نیست که یا خبر قوله شرطه است پس
دخول فا در خبر آن مبتدا لازم می آید که معنی شرط را متضمن نیست واین جائز نیست مگر نزدیک اخفش ونیز برین
تقدیر لازم می آید اعتراض شرط درمیان مبتدا وخبر واین نیز جائز نیست مگر در ضرورت شعر یا خبر مبتدای
محذوفست یعنی فهو مذکر وضمیر راجع است بسوی شرط وجمله اسمیه جزاء شرط است وجمله شرطیه خبر مبتدا است پس لازم
می آید حذف ضمیر مرفوعی که بسوی مبتدا راجع است واین جائز نیست وممکن است اختیار هر یکی از دو احتمال مذکور
از انکه جائز است که قول مذکور خبر قوله شرط باشد بتقدیر اما یعنی اما شرطه فمذکر ولانسلم که اعتراض شرط مختص بشعر باشد
ولیکن ضعف این جواب ظاهر است از انکه تقدیر اما بر خلاف قیاس است در مواضع معدوده ومنع مذکور منع امر بدیهی است
فلا اعتداد به وعن ممکن است که قول مذکور خبر مبتدای محذوف بود ومحذور مذکور لازم نمی آید زیرا که جائز است حذف
ضمیری که عائد بود بسوی مبتدا لیکن بشرطی که آنجا عائد دیگر باشد فیمکن ان یقال الضمیر العائد الی ما یضاف الیه
المبتدا اعنی ضمیر الکائن العائد الی الاسم الذی هو مضاف الیه فیجوز حذف العائد المرفوع لوجود الشرط فافهم وهمین
احتمال اولی از احتمال اول است واکثر شارحین را درین مقام توجیهات لاطائل وتکلفات بیحاصل اند وچون
در ذکر انها هیچ فائده نبود جز اطاله که موجب ملالت ایشان است لهذا عنان بیان از ان وادی بالکلیه مصروف ساخته
بدیگر مطالب ارجمند ومقاصد بلند می پردازد سوال کرده اند که قوله مذکر که در تقریر فهو مذکر است محمول میشود بر ضمیری
که راجع میشود بسوی شرط زیرا که شرط جمع مذکر تذکیر است نه مذکر وجواب اینست که در کلام مصنف رح تسامح است مذکر
مشتق واراده مبدا اشتقاق وبسوی همین تسامح اشارت کرده اند حضرت قدس سره السامی بقوله فکونه مذکرا
وقوله علم نیز همچنین تسامح است زیرا که ذات علم شرط جمع نیست بلکه کون الاسم علما شرط جمع است وبعضی میگویند که
مضاف مقدر است یعنی فحصول مذکر وحصول علم ولا یخفی انه تکلف وبر ناظرین مستور ومحتجب نماند که قوله فمذکر علم در
غایت رکاکت وسخافت است والصواب ان یقال وهو ان کان اسما فشرطه کونه علما یعقل فافهم واحفظ ولا
تلتفت الی ما قیل او یقال فانه طریق الجهال وقوله علم صفت مذکر است وقوله یعقل نیز صفت مذکر است ودرین قول
هم تسامح است ومراد اینست که مسمی آن اسم مذکر عاقل بود کما اشار الیه قدس سره السامی بقوله من حیث مسماه
الا من حیث لفظه وحاصل کلام مصنف رح اینست که اگر اسمی را که صفت بود خواهند که جمع بواو ونون یا بیا

ونون کنند پس دران اسم از سه شرط ناچار هست یکی آنکه آن اسم مذکر بود یعنی مجرد از تاء تانیث باشد که نه در و تاء
تانیث ملفوظ بود و نه مقدر و دوم آنکه آن اسم علم بود و سوم آنکه آن اسم مسمی عاقل باشد اگر گفته شود جمع مذکر
چرا مشروط باین امور ثلثه هست جواب میگوییم جمع مذکور از جهت آنکه بیاء واحد در و سلامت میماند اشرف
جموع است و اسمی که مذکر بود و علم مذکر عاقل باشد از اسم دیگر اشرف هست پس اشرف را باشرف خاص کردند
واگر در اسمی جمیع شروط مذکوره مفقود بوند چون لفظ عین که مونث هست و اسم مذکر عاقل نیست و یا مفقود بوند دو
شرط چون لفظ مراة که اگرچه مسمی او ذی عقل هست لیکن مذکر و علم نیست یا مفقود شود یک شرط از ان شروط ثلثه
چون اعوج که علم فرس بنی هلال است از آنکه اعوج درینوقت اگرچه مذکر و علم هست لیکن مسمی او ذی عقل نیست پس درینوقت
جائز نیست که آن اسم را جمع کنند بجمع مذکوره فلا یقال عینون و امرءالون و اعوجون و چون مذکور شد از مذکر آن اسم است
که در و تاء تانیث نبود نه لفظا و نه تقدیرا چنانچه معنی اصطلاحی مذکر همین است پس وارد نمی شود اعتراض باین طریق
که اگر مصنف رح فمذکر مجرد عن التاء میگفت نحو طلحة خارج میشد از آنکه او را بواو و نون یا بیاء و نون جمع کرده نمیشود
اعتراض کرده اند که هرگاه مراد مذکر اصطلاحی هست و هو ما لا یکون فیه علامة التانیث پس لازم می آید که مثل سلمی و
ورقاء را که علم رجل اند جمع نکرده شود بجمع مذکور و حال آنکه جمع آنها بجمع مذکور جائز هست کما یقال مسلمون و ورقاءون پس
اگر مصنف رح فمذکر مجرد عن التاء میگفت نحو طلحة خارج میشد و سلمی و ورقاء داخل میشد جواب گفته اند که از علامت
تانیث که در تعریف مذکر اصطلاحی واقع هست خاص تاء تانیث است از جهت آنکه اصل هست در علامت تاء تانیث
ولا یخفی ضعف هذا الجواب اگر گوئی که تاء تانیث چرا اصل هست در علامات تانیث جواب اینست که اصل در علامات
شئی عدم تغیر هست و آن در تاء تانیث موجود هست بخلاف الف مقصوره و ممدوده که از حالی بحالی میگردند گاهی
بواو بدل میشوند و گاهی محذوف و باید دانست که جمع کردن مثل طلحة بجمع مذکور نزد کوفیون و ابن کیسان جائز است
فیقال طلحون بسکون اللام عند الکوفیین و بفتحها عند ابن کیسان فتامل و قوله **وان کان صفة** معطوف است
بر قوله وان کان اسما یعنی اگر اسمی که جمع کردن او جمع مذکر صحیح مراد هست صفت بود یعنی اسم صفت باشد و علم
نبود چون اسم فاعل و اسم مفعول و اسم تفضیل و صفت مشبه و دیگر صفات فمذکر یعنی پس جمعیت آن
اسم مشروط هست به پنج شرط یکی آنکه آن اسم صفت مذکر بود بمعنی مذکور و قوله **یعقل** صفت مذکر هست و قوله
وان کان صفة فمذکر یعقل را از راه تحقیق و ابحاث بر قوله وان کان اسما فمذکر علم یعقل قیاس باید کرد وجه انتزاعیات شرح
همان هست که سابق مذکور شد و اعتراض کرده اند که اگر مصنف رح بعلم مقام یعقل میگفت صفات باینها

خارج نمیشدند ازانکه اطلاق عاقل بر ذات باریتعالی جائز نیست کما تقرر فی موضعه پس صفات او سبحانه از قوله یفعل خارج میشوند و حالانکه صفات باری تعالی را بواو و نون جمع میکنند مثل نعم الماهدون و جواب است که عدم جواز اطلاق بر ذات باریتعالی باعتبار شرع است و اطلاق آن از روی لغت جائز است و منع شرع جواز اطلاق لغت را منافی نیست کما فی بعض شروح المنار و حضرت قدس سره السامی فرموده اند انکان صفة من الصفات غیر علم کاسم الفاعل والمفعول انتهی و باید دانست که غیر علم دو معنی دارد اگر معنی او اینست که اسم صفت منقول از وصفیة نبود پس درین وقت فائده قید مذکور اینست که تا خارج نشود مثل احمر وقتی که نام مذکر نهند ازانکه او را درین وقت بواو و نون جمع کرده میشود زیراکه وصفیة اصلیة او ایله اعتبار ندارد پس ازین جهت اسم محض است و صفت نیست و اگر معنی او اینست که در حال وصفیة علم نباشد پس فائده او تنبیه است برانکه علمیة مجامع وصفیة نمیشود ازانکه هر دو متضاد اند فلهذا الم یشترط العلمیة فی الصفة عند جمعها اشرف الجموع فافهم و ان لایکون افعل فعلاء و شرط دوم اینست که اسم مذکور بر وزن افعل نبود که مونث او بر وزن فعلاء است پس اضافت افعل بسوی فعلاء برای ادنی ملابست است و ازین تقریر ارباب بصیرت ظاهر است که ضمیر لایکون راجع نیست بسوی صفت بتاویل وصف بلکه راجع است بسوی اسم بسبب آنکه ارجاع مذکور در قوله ولا مستویا فیه المؤنث صحت ندارد چنانچه مفصل در شرح آن قول مذکور خواهد شد ان شاء الله تعالی و حضرت افضل الشارحین قدس سره السامی در تفسیر قوله افعل فعلاء فرموده اند ای مذکر غیر مستو فی صیغة الصفت الی آخره و غرض ازین تفسیر دفع دخل مقدر و اشارت بسوی مراد مصنف رح است اما دخل مقدر اینست که مراد از فعل فعلاء موزونات است و چون مراد از اوزان موزونات بود پس درین وقت آن اوزان اعلام موزونات خود بوند و اضافت علم جائز نیست پس چگونه صحیح است اضافت افعل بسوی فعلاء و وجه دفع اینست که اضافت علم با بقاء علمیت ممتنع است و لیکن بعد تنکیر جائز است مثل زید ما خیر من زیدکم و افعل و همچنین فعلاء نکره است ازانکه مراد ازو وصف مشهور است و مؤنث فذکر غیر مستو مع المؤنث فی الصیغة بهذه الکیفیة و هی ان المذکر علی صیغة افعل و المؤنث علی صیغة فعلاء و ازین تقریر واضح شد که قوله قدس سره السامی بل یکون المذکر در بیان عدم استوا است و قس علیه قوله ولا فعلان و نیز غرض حضرت قدس سره السامی ازان تفسیر اشارت است بسوی بیان مراد مصنف رح و تقریر او اینست که قوله ان لایکون افعل فعلاء و همچنین قوله ولا فعلان فعلی در مقابل قوله ولا مستویا فیه مع المؤنث

واقع است پس قوله افعل فعلاء و فعلان فعلی در مقابل قوله مستویا فیه مع المؤنث واقع شد پس مراد مصنف از قولین ولیس نفی عدم استوا صیغهٔ مذکر با صیغه مؤنث است و چون عدم استواء مذکور عام شامل است با فعل تفضیل و حال آنکه او را بواو و نون جمع کرده میشود پس از ینجهت عدم استواء مذکور را مطلقا نفی نکرد بلکه نفی کرد آن عدم استواء مذکور را که متحقق است در ضمن افعل فعلاء و یا متحقق است در ضمن فعلان فعلی پس از ین سبب قدس سره السامی در هر دو مقام اول مفهوم عام را نفی کردند بعده اضراب نمودند و تخصیص بعد تعمیم فرمودند و هذا هو الصواب بعون الله الملک الوهاب و بعضی ناظرین را در بیان مراد حضرت قدس سره السامی کما یا و فضص اند که از مقصود بمراحل دور اند لهذا در تحریر آن اضاعت ایضا عت کاغذ و مداد نمود و اگر گفته شود جمع مذکر صحیح چرا مشروط است بآنکه مذکر صفت بر وزن افعل نبود که مؤنثش بر وزن فعلاء است مثل احمر حمراء جواب میگوئیم تا فرق بود در میان این صفت که مذکرا و بر وزن افعل و مؤنثش بر وزن فعلاء است و در میان اسم تفضیل که مذکرا و اگرچه بر وزن افعل است لیکن مؤنثش بر وزن فعلی است نه فعلاء زیرا که اسم تفضیل بواو و نون جمع کرده میشود مثل افضلون پس اگر مثل احمر حمراء را نیز بواو و نون جمع کنند در میان هر دو فرق نباشد اگر گفته شود اگر بالعکس میکردند نیز فرق حاصل میشد جواب میگوئیم افعل تفضیل کامل افراد صفت است از آنکه او را دلالت بر زیادتی است و جمع صحیح بواو و نون کامل افراد جمع است پس اولی بجمع مذکور افعل تفضیل است نه احمر او قوله ولا فعلان فعلی معطوف است بر قوله افعل فعلاء یعنی شرط است که نباشد اسم صفت یعنی نباشد مذکرا و بر وزن فعلان که مؤنثش بر وزن فعلی است مثل سکران سکری و اینجا نیز مراد نفی عدم استواء مذکور است لیکن نه مطلق بلکه آن عدم استوا که متحقق است در فعلان فعلی کما عرفت آنفا اگر گفته شود جمع مذکر صحیح در اسم صفت چرا مشروط است بآنکه مذکرا و بر وزن فعلان نبود و مؤنثش بر وزن فعلی نباشد جواب میگوئیم تا فرق شود در میان فعلان فعلی چون سکران سکری و فعلان فعلانة را بجمع مذکر صحیح جمع کرده میشود کما یقال ندمانون پس اگر فعلان فعلی را نیز جمع کرده شود بجمع مذکور در میان فرق نباشد اگر گفته شود بالعکس چرا نکردند جواب میگوئیم جمع مذکر صحیح اشرف جموع است فعلان فعلانة نیز شرافت دارد بر فعلان فعلی پس اشرف را بشرف دادند و اگر گفته شود چرا فعلان فعلانة فعلان فعلی شرافت دارد جواب میگوئیم فرق در مذکر و مؤنث در فعلان فعلانة بعلامتی حاصل است که اصل علامات تانیث است که آن تا و تانیث باشد از آنکه الف مقصوره گاهی محذوف میشود و الف ممدوده گاهی بدل میشود

بواو بخلاف تاء تانیث که گاهی متغیر نمیشود و اصل در علامت شی عدم تغیر و تبدیل است و قوله ولا مستویا
فیه مع المونث معطوف است بر قوله افعل فعلاء باید دانست که اقدام الشارحین شیخ رضی قدس سره برین
قول اعتراض کرده اند بان هذا العبارت استخف من قوله فمذکر علم یعقل لان مستویا عطف علی افعل فعلاء فیکون
المعنی وان لایکون الوصف المذکور مستویا فی ذلک الوصف مع المونث ولا معنی لهذا الکلام وکیف یستوی
الشی فی نفسه مع غیره فافهم و جواب اینست که اعتراض مذکور وقتی وارد میشود که ضمیر لایکون راجع بود بسوی
صفت بتاویل وصف کما هو مذهب الشیخ الرضی ولیکن ما میگوئیم که ضمیر مذکور راجع است بسوی اسم صفت
پس بدانکه قوله ولا مستویا معطوف است بر قوله افعل فعلاء و کلمه لا زائده است برای تاکید نفی و قوله مستویا صفت
موصوف محذوف است و ضمیر لایکون راجع است بسوی صفت بتاویل وصف والمعنی ان الشرط الثالث
ان لایکون الاسم الکائن صفة مذکرا ای مجردا عن التاء که مستویا ذلک المذکر فی تلک الصفة صیغتها
وهیئتها مع المونث ان استعمل المذکر والمونث صیغة واحدة مجردة عن التاء فافهم واحفظ ولا تقعد بعد الذکری
مع القوم الظالمین اگر گفته شود جمع مذکر صحیح در اسم صفت چرا مشروط است بعدم استوای مذکر و مونث در صیغه
صفت که شرط چهارم است مثل جریح و صبور که مذکر و مونث در هر یک از جریح و صبور مستوی است
لانه یقال رجل جریح و صبور و امراة جریح و صبور و چرا این اسم صفت را بواو و نون جمع نمیکنند فلا یقال جریحون
وصبورون جواب میگوئیم هرگاه در آن صفت مذکر و مونث مساوی است و آن صفت مختص نیست
بیکی از مذکر و مونث پس مناسب نیست که او را جمع صحیح بواو و نون کرده شود که مختص بمذکر است و همچنین
مناسب نیست که جمع کرده شود بالف و تا که مختص بمونث است بالجمله مناسب نیست که جمع کرده شود

مثل جریح و صبور الجمعی که در و مذکر و مونث مستوی بود مثل جرحی و صبر ولا بتاء
التانیث یعنی و شرط پنجم اینست که آن اسم صفت متلبس بتاء تانیث باشد
مثل علامة که اگرچه اسم صفت است و چهار شرط مذکوره دروی موجود اند لیکن متلبس بتاء تانیث
است پس او را بواو و نون جمع کردن جائز نیست فلا یقال علامتون اگر گفته شود چرا جمع بواو و نون
مشروط است باین شرط جواب میگوئیم ازانکه اگر چنین اسم صفت را بواو و نون جمع کنند اجتماع علامات
تانیث لازم آید پس آن جمع خنثی مشکل خواهد بود والامر فی الخنثی المشکل مشکل اگر گفته شود چرا تاء
تانیث را در وقت جمع حذف نمی کنند تا محذور مذکور لازم نیاید جواب میگوئیم اگر حذف کنند التباس

لازم

لازم آید بجیبی که مفرد او مجرد از تاء تانیث بود چنانچه اگر علامون گویند معلوم نشود که جمع علامت است یا جمع
علام ونیز اگر حذف کنند مبالغه که مقصود است فوت خواهد شد و درین مقام اعتراضی است صعب و اشکالی است
تعب کما فهم جواب آن ازان هم اصعب واتعب است وتقریر اعتراض اینست که تجرد از تاء تانیث از قوله فمذکر
معلوم شده است ازانکه مراد از مذکر آن اسم است که از تاء تانیث مجرد بود پس قوله ولا بتاء التانیث مستدرک است
وجواب اینست که قوله فمذکر که در تقدیر فشرطه مذکر است قضیه مطلقه عامه است زیراکه متبادر است از هر قضیه
مطلقه کما اطلاق عامه است کما تقرر فی موضعه پس مفهوم از قوله فمذکر اشتراط تجرد از تاء تانیث فی الجمله است
ولیکن تجرد فی الجمله در صحت جمع بواو ونون کافی نیست زیراکه در علامه است که مبالغه عام است از مذکر صادق می آید
زیراکه مجرد است از تاء تانیث فی الجمله زیراکه علام هم آمده است وحال آنکه علامه را بواو ونون جمع کرده نمیشود
پس ازین جهت خارج مصنف رح مثل علامه را بقوله ولا بتاء التانیث یعنی لا یکون ذلک الاسم مذکرا ای
مجردا عن التاء مطلقا بان یستعمل فی کلام البلغاء بمعنی واحد من غیر فرق بین المذکر والمونث فافهم
ولا تکن من الغافلین اگر کسی اعتراض کند که برای اخراج نحو علامه بسوی قوله ولا بتاء التانیث هرگز احتیاج
نیست ازانکه فعاله بسبب آنکه مذکر و مونث در وی مساوی است خارج شده است از قوله ولا مستویا فیه
مع المونث پس جواب آن باین طریق می توان گفت که مثل علامت چنین مذکر نیست که مستوی با مونث
باشد تا از قوله ولا مستویا فیه مع المونث خارج شود بلکه مونث است که مستوی با مذکر است فتامل **ویحذف**
نونه بالاضافة یعنی حذف کرده میشود نون جمع مذکر سالم برای اضافت یا وقت اضافت ووجه
حذف نون جمع همان است که در حذف نون تثنیه گفته شد وقوله **وقد شذ نحو سنین وارضین**
جواب دخل مقدر است وتقریر او اینست که نحو ارض وسنه نه مذکر است ونه مسمی هر یک از ذوی العقول و
نیز هر یکی ازان نه علم است ونه صفت ومعهذا جمع کرده میشود بواو ونون مثل ارضون وسنون پس ازینجا
معلوم میشود که هر یک ازان امور خمسه مذکور شرط جمع بواو ونون نیست پس مصنف رح جواب میدهد که نحو
ارضون وسنون شاذ و خلاف قیاس است وبعضی از راه استفسار سوال کرده اند که ارتکاب این شذوذ در نحو سنین
وارضین بچه سبب واقع شده وجواب اینست که ارتکاب مذکور برای جبر نقصان است که در واحد هر یک ازانکه وقعست
در ارض آخر کلمه که آن تاء تانیث بود حذف شده کما یدل علیه تصغیره علی اریضة وهمچنین در سنه که در اصل سنو
بود لام کلمه محذوف است وبعضی اعتراض میکنند که جبر نقصان در قیاسی است که جزئیات کثیره دارد بخلاف نحو ارضین

وسنون داخل تحت این قیاس است فکیف بحکم علیهما بالشذوذ جواب ظاهر است که این نقصان نکته بعد وقوع قیاس
و ضابطه کلیه اگرچه جزئیات کثیره دارد و باید دانست که صاحب لباب قدس سره ضابطه کلیه بیان کرده که هر جمعی از جموع
که بدون وجود شروط مذکوره مجموع اند بواو و نون اگر داخلست تحت آن ضابطه پس آن جمع قیاسی است چون
سنین و ثبین و قلین و آنکه داخل نیست شاذ و بر خلاف قیاس است چون ارضین و اهلین و نبین و تلک الضابطة
الکلیة ما اشار الیها بقوله سوی ما غیر لنقصه من ذی التاء المحذوف العجز معتلا مما لا مذکر له مجموعا هذا الجمع مغیرا
اوله کسنون او غیر مغیر کثبون انتهی و از قوله غیر لنقصه خارج شد آن اسم که نقص او مجبور نیست چون ید و از قوله
من ذی التاء خارج شد آن اسم که نقص او اگرچه مجبور است لیکن عوض او تا نیست چون لفظ ما که در اصل ماه بود بدلیل
آنکه جمع تکسیر او میاه می آید و جمع تکسیر مثل تصغیر رد می کند الفاظ را بجانب جوهر حروف است کما هو المشهور و از قوله المحذوف
العجز خارج شد آن اسم که آخر کلمه او محذوف نبود چون عدت از آنکه عدت محذوف الصدر است نه محذوف العجز
زیرا که در اصل وعد بود کما عرفت فی الصرف و از قوله معتلا خارج شد آن اسم که آخر او معتل نبود چون شاة و شفة
که اگرچه آخر کلمه هر یک محذوف است لیکن حرف صحیح است نه حرف علت زیرا که اصل شاة شوهة است و اصل
شفة شفهة و از قوله مما لا مذکر له خارج شد آن اسم که ورا مذکر است مثل هنة از آنکه مذکر او هن است و قوله مجموعا هذا الجمع
حال است از ضمیر نقصه و مراد از هذا الجمع جمع بواو و نون است پس هر جمع که درین ضابطه داخل بود شاذ نیست چون
سنین و ثبین و قلین و آنکه از و خارج باشد مثل ارضین و اهلین شاذ است فافهم و احفظ و اعتراض کرده اند که عالمون
جهت آنکه ما سوی الله را گویند مشتمل است بر مذکر عاقل و غیر عاقل پس میباید که بواو و نون جمع نکرده شود و جواب
اینست که جمع عالم بر عالمون بر سبیل تغلیب عقلا بر غیر عقلا است و همچنین سوالی کرده اند که ساجدین در قوله تعالی
رایتهم لی ساجدین صفت کواکب است نه صفت مذکر عاقل پس میباید که ساجد را بر ساجدین جمع نکرده شود و
جواب اینست که هرگاه از کواکب فعل عقلا صادر شد ازینجهت جاری کردند مجرای عقلا و صفت آنها را بجمع مذکر صحیح جمع نمودند
و قس علیه قوله تعالی و نعم الماهدون زیرا که باریتعالی عالم است نه عاقل پس میباید که صفت او را بواو و نون جمع
نکنند و لیکن هرگاه صادر میشوند از باریتعالی افعال عقلا پس ازینجهت جاری کردند مجرای عقلا و صفت او را
بواو و نون جمع نمودند و وجه [illegible] است که در قوله فمذکر بعقل مذکور شد اگر گفته شود تقدیم قوله و قد شذ نحو ارضین و سنین
بر قوله و یحذف نونه للاضافة واجب است از آنکه شذوذ آن بیان شرائط تعلق دارد و شذوذ را در شذوذ آن کمال دخل است
کما لا یخفی جواب میگوییم هرگاه که در نحو ارضین و سنین دو شذوذ اند یکی جمع بواو و نون و یا بیاء و نون بغیر وجود

شرائط مذکوره و دوم بقاء نون وقت اضافت پس ازین جهت تاخیر او را از حذف نون مناسب دیده از قول مذکور موخر کرد و باید دانست که سبعین بمعنی هفتاد است و بضم سین مهمله آمده و ارضین بفتح رای مهمله است و بسکون راهم آمده هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان جمع مذکر صحیح شروع کرد در بیان جمع مؤنث صحیح پس گفت المونث یعنی جمع صحیح مؤنث در اصطلاح نحاة ما لحق آخره آن جمع است که لاحق شود آخر مفرد او را الف وتاء چون هندات و مسلمات اعتراض کرده اند که زبیان سائر حروف الف وتا را نیز یا دنی چرا خاص کرده جواب اینست که در جمع مؤنث عروض جمعیت است و تانیث غیر حقیقی است و کل واحد من الحرفین فقد تدل علی کل واحد من المعنیین از آنکه الف را دلالت بر عروض جمعیت است کما فی رجال و تا را دلالت نیز تانیث غیر حقیقی است کما فی الجملة کذا فی الرضی و شرطه یعنی شرط جمع مؤنث صحیح ان کان صفة اگر مفرد آن جمع مؤنث صفت باشد وله مذکر و حال آنکه آن مفرد را مذکر باشد فان یکون مذکره جمع بالواو والنون پس شرط اینست که مذکر او را جمع کرده باشند بواو و نون یا بیا و نون چون مسلمات که مفرد او که مسلمة است صفت است و مذکر او که مسلم است مجموع بواو و نون اگر گفته شود جمع مؤنث صحیح وقتیکه صفت بود و او را مذکر باشد چرا مشروط بشرط مذکور جواب میگویم از آنکه مذکر او بواو و نون مجموع نبود و مؤنث او را جمع سلامت کنند زیادتی فرع بر اصل لازم آید و این عبارت متن مثل عبارت سابق است پس از روی ترکیب و ارجاع ضمائر بر همان عبارت سابقه قیاس باید کرد مگر فرق اینست که ضمیر شرطه درینجا راجع است بسوی جمع صحیح کما هو الظاهر از آنکه درینجا مانع نیست بخلاف قوله شرطه که گذشت از آنکه در وی مانع موجود است از ارجاع مذکور کما عرفت وان لم یکن له مذکر یعنی پس اگر مفرد او را مذکر نبود و این احتمال دارد که اصلا او را مذکر نباشد چون حائض یا مذکر باشد لیکن بواو و نون مجموع نبود چون حمراء که مذکر او احمر است و احمر بواو و نون جمع کرده نمیشود فان لا یکون مجردا پس شرط صحت جمعیت آن اسم صفت مؤنث درین وقت اینست که از تاء تانیث مجرد نبود کحائض که اسم صفت است و او را مذکر نیست از آنکه صفت حیض مختص بمؤنث است کما لا یخفی علی المذکر و لیکن مجرد از تاء تانیث است پس جائز نیست که او را بالف وتا جمع کرده شود فلا یقال فی جمع حائضات بلکه بر حوائض جمع کرده میشود بجمع تکسیر از آنکه حائض بدون تاء تانیث آن زن را گویند که فی الحال حیض داشته باشد و حائضة آن زن را گویند که حیض دار نبود و لیکن صلاحیت حیض داشته باشد و حائضة بالف وتا جمع کرده میشود پس اگر حائض را که مجرد است از تاء تانیث بالف وتا جمع کنند و حائضات گویند

التباس بآن حائضات که جمع حائضه است لازم آید اگر گفته شد اگر بالعکس میکردند نیز التباس نمیشد جواب
میگوییم الیق بجمع بالف وتا آن اسم است که ملتبس بتاء تانیث بود لفظا یا تقدیرا فتامل ومخفی نماند که مذکر
حمرا که صفت است بواو و نون مجموع نیست ازین جهت او را بالف وتا جمع نمیکنند فلا یقال حمراوات بلکه جمع
او حمر می آید بروزن فعل بضم فا وسکون عین وقوله والا معطوف است بر قوله ان کان صفت یعنی اگر مونث صفت
نبود بلکه اسم باشد جمع مطلقا پس درین وقت جمع کرده میشود آن اسم را بغیر شرط فیقال هندات ودعدات
وتمرات وکسرات وعرفات وطلحات وزینبات وقوله مطلقا منسوب است بنا بر ظرفیت یعنی زمانا مطلقا یا
بنا بر حال یا ازانکه صفت مفعول مطلق محذوف است یعنی جمع جمعا مطلقا من غیر احتیاج الی الشرط ولیکن
اقدم الشارحین شیخ رضی قدس سره در شرح خود فرموده است که ان هذا الاطلاق لیس بسدید لان الاسماء
المونثة بتاء مقدرة کنار وشمس ونحوهما من الاسماء التی تانیثها غیر حقیقی لا یطرد فیها الجمع بالف والتاء بل
هو فیها مسموع کالسموات والکائنات وذلک لخفاء هذا التانیث لانه لیس تحقیقی ولا ظاهر العلامة انتهی هرگاه
که فارغ شد مصنف رح از بیان دو نوع جمع صحیح شروع کرد در بیان جمع مکسر پس گفت **جمع التکثیر ما تغیر** یعنی جمع
تکسیر جمعیست که متغیر میشود در وی **بناء الواحد** یعنی بنای واحد آن جمع تکسیر کرجال که جمع رجل است
وافراس که جمع فرس است اگر گفته شود بنای مسلم در مسلمون بلحوق واو ونون متغیر شده است کما هو الظاهر پس باید
که جمع مکسر بود حال آنکه جمع سالم است فتعریف جمع المکسر لیس بمانع او تعریف جمع السالم لیس بجامع جواب
میگوییم متبادر از نسبت تغیر بسوی بناء واحد انست که تغیر در ذات واحد یعنی باعتبار اجزاء واحد واقع شود
نه تغیری که عارض شود واحد را باعتبار امر خارج پس اعتراض جمع سالم مستدل وارد نمیشود ازانکه تغیر درین جمع در ذات
بناء واحد نیست بلکه بناء واحد را عارض است وچون مراد از تغیر که در تعریف جمع ماخوذ است عام است ازینکه حقیقی
بود یا حکمی پس وارد نمیشود که تعریف جمع مکسر جامع نیست ازانکه نحو فلک خارج میشود ووجه خروج ودخول آن بادنی
تامل معلوم میشود واعتراض کرده اند که تعریف جمع تکسیر بر مثل مصطفون صادق می آید بواسطه آنکه در ذات بناء
واحد مصطفون تغیر واقع شده است کما لا یخفی وجواب انست که مراد از تغیر بناء واحد آن تغیر است که برای تحصیل جمعیت
باشد وتغیر در نحو مصطفون نه بغرض تحصیل جمعیت است بلکه تغیر در بعد جمعیت است بدانکه جمع بر دو قسم است جمع
کثرت وجمع قلت وجمع قلت آنست که اطلاق او از سه تا ده وما بین آن جائز بود فقط وچون اوزان جمع قلت معدود
ومحصور بود اشارت کرد مصنف رح بسوی آن اوزان بقوله **جمع القلة افعل وافعال وافعلة وفعلة**

جمع التکثیر

جمع القلة

یعنی جمع را چہار وزن است یکی افعل چون افلس جمع فلس و دوم افعال چون افراس جمع فرس و سوم افعلہ چون ارغفہ جمع رغیف و چہارم فعلہ چون غلمہ جمع غلام بزرگی فرمودہ که جمع قلت را چہار ست ابنیہ افعل و فعال و فعلہ افعلہ ٭ وفی الرضی ہذہ الاوزان للقلۃ اذا جاء للمصدر و جمع کثرت واما اذا لم یحصر جمع التکثیر فہما ای للقلۃ و الکثرت کذا ما عدا ہا للکثرۃ اذا لم یجئ فیہ الجمع والا فہو مشترک کاجادل مصافع انتہی و ممکن است که معنی قولہ جمع القلۃ افعل الی آخرہ چنین گوییم که جمع القلۃ جمع یکون الی وزن افعل الی آخرہ و نزدیک بعضی جمع قلت پنج وزن دارد بزیادتی افعلاء چون اصدقاء جمع صدیق و قولہ والصحیح معطوف است بر قولہ افعل یعنی جمع قلت جمع صحیح است برابر است که جمع مذکر بود چون مسلمون یا جمع مونث باشد چون مسلمات و حاصل کلام آنست که جمع قلت بر دو قسم است جمع مکسر و جمع صحیح لیکن از جمع مکسر جمع قلت آن جمع مکسر است که بر یکی ازان چہار اوزان مذکورہ بود و اما جمع صحیح پس باید دانست که کل آن جمع قلت است ہذا ہو المشہور بین الجمہور ولکن فی شرح الرضی انہما لمطلق الجمع من غیر نظر الی القلت والکثرت فیصلحان لہما انتہی او ضمیر منصوب که در قولہ انہما واقع است راجع ست بسوی دو قسم یکی جمع صحیح یعنی مذکر صحیح و دوم جمع مونث صحیح وما عداہ ذلک یعنی ہر جمعی که سوای اوزان مذکورہ و سوای جمع صحیح بود جمع کثرۃ است و جمع کثرۃ آنست که اطلاق او بر مافوق عشرہ تا مالانہایۃ جائز بود و باید دانست که گاہی جمع قلۃ را در مقام جمع کثرت استعمال میکنند بطریق استعارہ و گاہی بالعکس مثل قروء که در قولہ تعالی ثلثۃ قروء افعت جمع کثرت است که در مقام جمع قلت مستعمل شدہ ہرگاہ که فارغ شد مصنف رح از بحث جمع شروع کرد در تقسیم آخر برای اسم باعتبار مناسبت آن بفعل در اشتقاق و عمل یعنی اسم بر دو قسم ست یکی آنکہ مناسبت بفعل در اشتقاق و عمل دارد و آن ہفت اسم اند مصدر و اسم فاعل و اسم مفعول و صفت مشبہ و اسم تفضیل و ظرف و اسم آلہ دوم آنکہ مناسبت مذکورہ بفعل ندارد چون زید و عمرو بکر و دیگر اسما پس گفت المصدر و معنی مناسبت او بفعل در اشتقاق در شرح قولہ ما مضی و غیرہ مفصل واضح خواہد شد انشاء اللہ تعالی و مصدر را بر دیگر اسما که مناسبت بفعل دارند ازین جہت مقدم کرد که در اشتقاق اصل ست نزدیک بصریون اگرچہ در اصالت او اختلاف ست لیکن مظنہ اصالت نیست مگر در مصدر بخلاف سائر اسما که فروع فعل اند بالاتفاق و بیان اسم ظرف و اسم آلہ ازینجہت ترک کرد که عامل نیست و مقصود اصلی در علم نحو بیان عامل ست و مصدر صیغہ جا ظرف ست یعنی جاء صدور و در اصطلاح نحاۃ اسم الحدث یعنی اسم ست که موضوع است برای حدث و دلالت او بر امر زاید چون نوعیۃ و عددیۃ بسبب عارض ست و الحدث معنی قائما بغیرہ بشرط الحدوث والتجدد و مراد از معنی مقابل لفظ ست بقرینہ اضافت اسم بسوی حدث و مراد

جمع کثرۃ

المصدر

انه قیام معنی بالغیر اتصاف غیر بآن معنی است برابر است که آن معنی از ان غیر مراد شود چون ضرب وقتل یا صادر
نشود چون طول وقصر نه مراد اختصاص باعث یا تبعیت در تحیز است کما هو اصطلاح المعقول و تعریف حدث که
مذکور شد بالوان و اعراض منتقض نمیشود کما لا یخفی علی المتامل بخلاف آنکه حضرت قدس سره السامی فرموده اند
که یعنی بالحدث معنی قائما بغیره زیراکه بر الوان و اعراض صادق می آید لهذا بعضی برای اخراج آنها قید حیثیت
مراد داشته اند کما قیل لیس المعنی القائم بغیره مطلق حدثا اولیس الالوان حدثا اذ السواد بمعنی سیاهی لیس حدثا بل بمعنی
سیاه بودن فهو المعنی القائم بغیره من حیث انه قائم بغیره انتهی و بر اصحاب بصیرت ظاهر است که اعتبار قید
حیثیت اگرچه الوان را خارج میکند لیکن قوله سواء صدر عنه از اعتبار قید مذکور انکار تام دارد از آنکه قید حیثیت
اعتبار نسبة الی المحل را در موضع له صدر واجب میکند کما لا یخفی و صادر نفس ضرب است مثلاً نه ضرب مع النسبت
و نیز اعتبار قید حیثیت واجب میکند الی نسبت المحل را در موضع له مصدر و حال آنکه از کلام قدس سره السامی
که در شرح قوله ولا یلزم ذکر الفاعل واقع است معلوم میشود که نسبت الی الفاعل در مفهوم مصدر ماخوذ نیست
و نیز اعتبار قید حیثیت مذکوره مخالف المادست فی الرسالة الوصفیة من ان اللفظ الذی مدلوله کلی اما ذات و
هو اسم الجنس او حدث و هو المصدر او نسبت بینهما و ذلک ان اعتبر من جانب الذات و هو المشتق او من طرف الحدث
و هو الفعل انتهی و نیز مخالف است لما قضی الرضی من ان معنی المصدر عرض لا بد له فی الوجود من محل یقوم به و زمان
و مکان و للبعض المصادر مما یقع علیه و هو المتعدی و لبعضها من آلة کالضرب لانه وضعه الواضع لذلک الحدث
مطلقا من غیر نظر الی ما یحتاج الیه فی وجوده و ان الواضع نظر فی المصدر الی ماهیة الحدث لا الی ما تقوم به فتامل
بهر حال کلام حضرت قدس سره السامی خالی از تناقض و فساد نیست مگر آنکه گوییم مراد حضرت قدس سره السامی
از قوله معنی قائما بغیره همان است که گفته شد یعنی معنیا قائما بغیره اشتراط الحدوث و التجدد چنانکه لفظ حدث برین شرط
دلالت صریح است اگر گویی که حضرت قدس سره السامی چرا به بیان قید مذکور متعرض نشدند میگوییم که مقصود حضرت
قدس سره السامی تعریف حدث نیست تا بیان آن نیز ایشان علیه الرحمة و الغفران تمام و کمال واجب باشد
بلکه مقصود اصلی از تعریف حدث دفع وهمی است که از لفظ مصدر پیدا میشود زیراکه متوهم را از لفظ مصدر وهم میشود که
صدور در مصدر لازم است ازین جهت حدث را فی الجملة تفسیر کرده وهم مذکور را بقوله سواء صدر عنه کالضرب والمشی
او لم یصدر کالطول و العرض و القصر دفع کردند پس درین وقت هیچ وجه اشکال بر کلام آن مقبول درگاه لایزال
وارد نمی شود فتامل فی هذا المقام فانه مزال الاقدام خواسته بود که به بیان اختصاص باعث و تبعیت در تحیز پردازد

اما طول کلام و دوری از مرام رخصت نداد والله ولی الرشاد واز تعریف حدث بر اصحاب مدرس روشن و ہویدا ست
که فرق درمیان مصدری وحاصل بالمصدر باعتبار تجدد وحدوث است یعنی در معنی مصدری تجدد و حدوث معتبر
است و در حاصل بالمصدر معتبر نیست فافهم واحفظ وباید دانست که در قوله اسم که در قوله اسم الحدث واقعست
جنس است شامل بمصدر وغیر مصدر واز اضافت اسم بسوی حدث خارج شد آن اسم که موضوع برای حدث نیست
لیکن تا حال تعریف مصدر جامع نیست ازانکه صادق می آید بر مثل تعادریت وعالییت و ویلاله وویگاله زیرا که
ہر ایک ازین اسما اسم حدث است ولیکن مصدر نیست ولهذا خارج کرد مصنف رحمه آنها را بقوله الجاری
علی الفعل که صفت اسم حدث است وجریان اسم حدث بر فعل عبارت است از صحت وقوع اسم مذکور تاکید
فعلی مثلا که از وی اشتقاق کرده باشند یعنی اگر فعل را از اسم حدث اشتقاق کنند پس آن اسم حدث را تاکید او که واقع شود یا بیان
نوع او یا بیان عدد او صحیح بود مثل جلست جلوسا وجلسة بالکسر وجلسة بالفتح پس بر مثل تعادریت وعالییت
وویلاله وویگاله که فعل از وی مشتق نیست جریان بر فعل بمعنی مذکور صادق نمی آید واگر ویلاله وویگاله مفعول واقع میشود
یقال ہلک ویلاله وویگاله ای ہلک ہلاکا وبر اصحاب عقل وذکا ظاہر وواضح باد که ازین تقریر مندفع میشود
اعتراض بعضی احباب وتقریر آن اینست که ہرگاه تعریف مفعول مطلق در ماسبق مذکور شده است پس احتیاج
نیست بسوی تعریف مصدر ازانکه مصدر ہمان مفعول مطلق است ووجه اندفاع اینست که مفعول مطلق عام است
ومصدر خاص والویل بالفتح وسکون الیاء التحتانیة ہلاکت وافسوس وقال سیبویه ویح کلمة زجر لمن اشرف
علی الهلاکت وویل لمن وقع فیها انتهی **وہو من الثلاثی سماع** یعنی مصدر ثلاثی مجرد سماعی است از روی وزن
یعنی اوزان مصادر ثلاثی مجرد بحسب استقراء بسی و دو میرسند و مراد از ثلاثی آن است که در وی سه حرف بوند فقط
نه مراد ثلاثی اصطلاحی است وگرنه لازم آید که مصادر باب افعال واستفعال مثلا سماعی بوند وحال آنکه قیاسی اند
وقوله سماع که خبر مبتدا است مصدر است بمعنی مفعول یا بمعنی ذو سماع است ومراد حضرت قدس سره السامی
از قول او سماعی ہمین است ونه مراد اینست که یای نسبت محذوف است تا وارد شود که حذف یای نسبت
در کلام عرب نادره وقوله من الثلاثی حال است وقوله **ومن غیره** معطوف است بر قوله من الثلاثی یعنی مصدر
دران حالیکه از غیر ثلاثی مجرد بود یعنی از ثلاثی مزید فیه واز رباعی مجرد ورباعی مزید فیه **قیاس** این معنی او قیاسی
بود وقیاس چنانچه در کتب صرف می نویسند که ہر کلمه که ماضی او بر وزن افعل بود مصدر او بر وزن افعال
آید وہر کلمه که ماضی او بر وزن استفعل بود مصدر او بر وزن استفعال آید وبعضی اعتراض کرده اند که ہرگاه

قوله ومن غیره قیاس معطوف باشد بر قول من الثلاثی سماع عطف دو اسم بر دو معمول دو عامل مختلف بعاطف واحد لازم می آید و هو حرام بالاجماع و جواب داده اند که در اینجا تقدیم مجرور بر مرفوع است مثل فی الدار زید والحجرة عمرو و اینچنین عطف جائز است کما مر فی بحث العطف ولیکن چون نیک تامل کنند واضح میشود که قوله من الثلاثی منصوب المحل است بنا بر حال پس در اینجا مجرور بر مرفوع مقدم نیست ولهذا گفته اند که قوله قیاس خبر مبتدا محذوف است بقرینهٔ سیاق وتقدیر کلام اینست که هو من غیره قیاس پس در اینجا عطف جمله بر جمله است **ویعمل عمل فعله** یعنی عمل میکند مصدر عمل فعلی که از وی مشتق بود یعنی اگر فعل او لازم است عمل فعل لازم میکند مثل اعجبنی قیام زیدٌ و اگر متعدیست عمل متعدی میکند پس اگر فعل او بسوی مفعول واحد متعدی است مصدر هم بسوی مفعول واحد متعدی میشود مثل اعجبنی ضرب زیدٌ عمرواً و اگر فعل او متعدی بسوی دو مفعول است آنهم بسوی دو مفعول متعدی میشود مثل اعجبنی اعطاء زید عمرو درهما در **قوله ماضیا** حال است یعنی مصدر عمل فعل خود میکند دران حالیکه ماضی بود مثل اعجبنی ضرب زید عمرو امس **وغیره** یا غیر ماضی باشد برابر است که مستقبل بود یا حال مثل اعجبنی ضرب زید خالدا الآن او غدا و باید دانست که غرض از قوله ماضیا او غیره اشاره است بسوی عدم اشتراط عمل مصدر بزمانه حال و استقبال بخلاف اسم فاعل و اسم مفعول که بهر عمل هر واحد مشروط بزمانه حال و استقبال است وفی التسهل عمل المصدر مشروط بان یکون مظهرا مکبرا غیر محدود ولا ینعوت قبل تمامه انتهی وفی شرحه فلا یعمل المضمر والمصغر والمحدود ای الدال علی المرات والمنعوت قبل استیفاء ما یتعلق به من مفعول ومجرور وغیره وفی کل منها اختلاف بین النحاة مذکور فی شرحه للمصری فافهم اگر گفته شود چرا عمل مصدر چون عمل اسم فاعل و اسم مفعول مشروط نیست بزمانه حال و استقبال **جواب میگوئیم** عمل اسم فاعل و اسم مفعول بسبب مشابهت بفعل مضارع است و عمل مصدر ازین جهت است که درمیان مصدر و فعل مناسبت اشتقاق است و مناسبت اشتقاق مناسبت قویه است محتاج نیست بسوی تقویهٔ شرط ولهذا عمل میکند مصدر بغیر شرط وتوضیح مقام اینست که اشتقاق عبارت است از تناسب لفظین در احد مدلولات ثلث و اشتراک در جمیع حروف اصلیه یا اکثر حروف اصلیه چنانچه مفصل در شرح قوله الکلمة مذکور شد پس بدانکه درمیان مصدر و فعل مناسبت اشتقاق این معنی دارد که درمیان هر دو تناسب در لفظ و معنی است و تناسب در لفظ ظاهر است و تناسب در معنی ازینجهت است که معنی مصدر که آن تجدد است تقاضا میکند فاعل و مفعول را از روی عقل و خبر معنی فعل است و فرق اینست که معتبر در فعل نسبت بسوی فاعل است از روی وضع و معتبر در مصدر حدث سازج است بی آنکه

نظر بسوی فاعل باشد فقد طرأ على المصدر ما يزيل اقتضاءه العقلي فلذلك صار الفعل اصلاً في العمل والمصدر
فرعاً للفعل في العمل فافهم فانه مما خفي على الفضلاء فضلاً عن الطلباء و صحیح تقدیر مصدر بفعلی که با حرف مصدری
بود علامت ست برانکه مصدر بمعنی فعل است و افضل الشارحین حضرت قدس سره السامی فرموده اند
وذلک العمل لمناسبة الاشتقاق بينهما انتهى وانما قال بينهما ليشتمل مذهب البصريين والكوفيين فافهم و عمل
مصدر بسبب مشابهت بفعل نیست ازانکه مصدر بفعل مشابهت ندارد نه لفظاً و نه معنی اما لفظاً ازانکه مصدر موازنه
فعل و موافق او در عدد حروف و حرکات و سکنات نیست کما لا یخفی و اما معنی ازانکه اقامت مصدر مقام فعل مضارع
صحیح نیست بخلاف اسم فاعل و اسم مفعول که عمل آنها بسبب مشابهت فعل است لفظاً و معنی بمعنی مذکور نه بسبب
مناسبت اشتقاق ازانکه اسم فاعل و اسم مفعول نزدیک جمهور مشتق از مصدر اند نه از فعل پس ازین جهت عمل آنها
مشروط است بمعنی حال و استقبال تا مشابهت قوی شود لفظاً و معنی اگر گفته شود مناسبت مصدر بفعل در اشتقاق
چرا قوی است و مشابهت اسم فاعل و مفعول اسم بفعل ضعیف **جواب میگویم** مناسبت مذکوره زایل نمی شود
برابر ست که مصدر بمعنی ماضی بود یا حال یا استقبال و مشابهت اسم فاعل و اسم مفعول که بفعل است احتمال زوال
دارد ازانکه چون بمعنی ماضی بوند قیام آنها مقام فعل مضارع صحیح نخواهد بود پس درین وقت مشابه بفعل نخواهد شد
از روی معنی زیراکه مشابهت معنوی عبارت است از صحت اقامت آن هر دو مقام فعل کما مر **قوله اذا لم
یکن مفعولاً مطلقاً** ظرف است متعلق است بقوله یعمل عمل فعله یعنی عمل میکند مصدر عمل فعل خود آن وقت که
مصدر مفعول مطلق نبود چنانچه وجه آن در شرح قوله فان کان مفعولاً مطلقاً فالعمل للفعل واضح خواهد شد ان شاء الله تعالی

ولا يتقدم معموله عليه یعنی جائز نیست تقدیم معمول مصدر بر مصدر برابر ست که آن معمول فاعل مصدر بود یا
مفعول مصدر مگر آنکه ظرف یا جار مجرور باشد از جهت آنکه در ظروف توسع است کما فی الرضی فلا یقال اعجبنی عمرواً
ضرب زید اگر گفته شود چرا تقدیم معمول مصدر بر مصدر جائز نیست **جواب میگویم** مصدر در عمل ضعیف است ازانکه عمل
او بمناسبت فعل است در اشتقاق نه بسبب مشابهت بفعل است از روی لفظ و معنی کما مر الغاء ضعیف نتواند
که در معمول مقدم عمل کند جواب دوم مصدر در تقدیر آن فعل است که با ان مصدریه بود بر و مقدم نمیشود پس معمول
مصدر هم بر مصدر مقدم نخواهد شد اگر گفته شود چرا ما تحت آن مصدریه بر او مقدم نمیشود **جواب میگویم** ان
مصدریه موصوله است و فعلی که بعد او واقع میشود صله او ست و معمول صله بر موصول مقدم نمیشود
اگر گفته شود چرا ما تحت موصول بر موصول مقدم نمیشود **جواب میگویم** [illegible] ابن ابی بکر بن عمر [illegible]

در شرح وافی فرمودہ کہ ان الموصول مع صلتہ کاسم واحد لانہ لایتم جزءا الا بہا فصارت کبعضہ وتنزلت منزلۃ الاسم الواحد وقد ثبت للموصول التقدم لکون الصلۃ معنیٰ لہ فیجب الصلۃ التاخیر عن الموصول انتہی اومولانا عبد الحی المشہور بملا زادہ رحمہ اللہ علیہ در حاشیہ خود کہ بر مطول است فرمودہ والموصول اسمی کالذی واخواتہ وتعریفہ معروف وحرفی کان وما ولیعرف بما اول مع مایلیہ من الجمل بمصدر مخرج نحوصہ ومنہ علی قول من باولہ بالمصدر والفعل الذی اضیف الیہ الظرف نحو یوم ینفع الصادقین وحین ضربت لان ذلک ماول بالمصدر بنفسہ لا مع مایلیہ وہذا الموصول لایحتاج الی عاید بل لایجوز ان یعود الیہ ولایلزم فی صلتہ ان یکون جملۃ خبریۃ فی قول سیبویہ وابی علی یلزم ذلک عند غیرہما کما فی الموصول الاسمی ثم الموصول مطلقا لایتقدم علیہ صلتہ اصلا لا کلا ولا بعضا لانہما کجزئی الاسم ثبت الاحدہما التقدم لان الصلۃ لکونہا مبنیۃ للموصول یجب تاخیرہا عنہ فیہما کشئی واحد مرتب الاجزاء انتہی وقولہ مبینۃ من البیان فافہم **ولا یضمر فیہ** ضمیر مجرور راجع است بسوی مصدر وقولہ لایضمر کہ مضارع مجہول است ضمیر اوکہ راجع است بسوی معمول مفعول مالم یسم فاعلہ است وجائز ست کہ قولہ فیہ مفعول مالم یسم فاعلہ باشد یعنی مضمر کردہ نمیشود معمول را در مصدر ازانکہ مصدر تثنیہ وجمع میشود وقتی کہ مقصود ازو انواع یا اعداد بود پس اگر ضمیر فاعل در و مضمر وارند اضمار آن در تثنیہ وجمع مصدر نیز واجب شود بقیاس واحد پس در بعضی اوقات اجتماع دو علامت تثنیہ یا دو علامت جمع لازم آید یکی بنظر ذات مصدر کہ مثنی یا مجموع بود ودوم بنظر فاعل اوکہ در و مستتر باشد واگر یکی را حذف کنند التباس لازم آید ازانکہ معلوم نخواہد شد کہ ضربان مثلا برای تثنیہ مصدر است یا برای تثنیہ فاعل واعتراض کردہ اند کہ اگر در مصدر ضمیر تثنیہ یا جماعت مستکن کنند ومصدر را مثنی ومجموع نگردانند التباس لازم می آید ونہ ثقالت اجتماع دو علامت واستتار ضمیر تثنیہ باجماعت در مصدر بی آنکہ او را مثنی یا مجموع گردانند جائز ست چنانچہ در اسم فعل وظرف ضمیر تثنیہ وجمع مستکن میکنند واو را مثنی ومجموع نمیگردانند یقال الزیدان ہیہات وفی الدار والزیدون ہیہات وفی الدار واگر گویند کہ درین وقت حال ضمیر معلوم نخواہد شد کہ برای تثنیہ است یا جماعت پس جواب اینست کہ بر حال خود مرجع را دلالت خواہد بود وبعضے جواب دادہ اند کہ اسم فعل نائب فعل است وظرف نائب متعلق والقول بالاستتار فی اسم الفعل والظرف مجاز ازانکہ استتار در حقیقت در منیب است یعنی در فعل ومتعلق ولیکن مخفی نماند کہ صحت این جواب وقتی است کہ نفس اسم فعل ونہ ظرف را در و مستتر عامل نگویند کہ مذہب البعض واما اگر ذات ہر دو را در و مستتر عامل گویند کما ہو الجمہور فالجواب لیس بصواب کما لا یخفی علی

اولی الالباب اگر گفتہ شود میباید کہ در فعل و اسم فاعل و اسم مفعول و صفت مشبہہ نیز ضمیر فاعل مستتر نکنند برای
محذور مذکور **جواب میگویم** محذور مذکور درین امور لازم نمی آید از آنکہ تثنیہ و جمع این امور در حقیقت راجع
بسوی فاعل است و این امور فی نفسہا تثنیہ و جمع نمیشوند تا اجتماع دو علامت تثنیہ یا دو علامت جمع لازم آید
بخلاف مصدر کہ او فی نفسہ تثنیہ و جمع میشود و مظہر فاعل نیز پس اگر علامت تثنیہ یا جمع لاحق کنند محذور مذکور
لازم آید و بعضی اعتراض کردہ اند کہ از قولہ لا یضمر فیہ عدم جواز مثل ضربی زید لازم می آید زیرا کہ درین ترکیب
معمول مضمر است و از قولہ لا یضمر عدم جواز اضمار مطلقاً معلوم میشود و مسلم است و لیس کذلک وجواب اینست
کہ قولہ لا یضمر مقید است بقولہ فیہ پس معلوم میشود از نفی مطلق اضمار بلکہ نفی اضمار خاص کہ آن استتار است معلوم
میشود و مسلم است کہ اگر قول مذکور مقید بظرف مسطور نمیشد بر نفی مطلق اضمار دلالت میکرد ولیکن این قدر وارد
میشود کہ اگر مصنف رح و لا یستتر میفرمود اخصر و اوضح میشد **ولا یلزم ذکر الفاعل** یعنی ذکر فاعل مصدر لازم
نیست نہ مظہر و نہ مضمر مثل اعجبنی ضرب زید از آنکہ نسبت الی الفاعل بامعنیا کان او مبہما در مفہوم مصدر ماخوذ نیست
پس تصور مفہوم و صفت مشبہہ کہ نسبت مذکور در مفہوم این امور ماخوذ است و لہذا ذکر فاعل آنہا مظہر بود یا مضمر
ضرور و ناچار است ولیکن فرق در فعل و این اسماء ثلث اینست کہ نسبت بسوی فاعل معین در مفہوم فعل ماخوذ است
و لہذا معنی مطابقی او مستقل بمفہومیت نیست بخلاف اسم فاعل و اسم مفعول و صفت مشبہہ کہ نسبت الی ذات
ما مع تلک الذات در مفہوم اینہا ماخوذ است و لہذا مستقل اند بمفہومیت و داخل اند در تحت اسم فافہم و احفظ فان
ہذا الفرق ینبغی ان یوضح علی الفرق عزیز من گمان مبر کہ این جواہر تحقیقات و این درر تدقیقات بآسانی بدست
آیند حاشا ثم حاشا عرق عرق تا فرق گشتم تا بچنین لالی آبدار محلی شدم و بمحنت شبہا را بروز کشیدم تا بشموس غرا
و عجائب مجلی گشتم نعم القایل ع سالہا گرد زمین چون آسمان گردیدہ ام تا چنین روشن دل و روشن روان گردیدہ ام
سبز گردید است چون طوطی پر و بالم ز زہر تا درین عبرت سرا شیرین زبان گردیدہ ام **ویجوز اضافتہ**
الی الفاعل یعنی اضافت اسم فاعل بسوی فاعل او جایز است اگرچہ اعمال مصدر دران حالیکہ منون بود
مضاف نباشد اولی است از آنکہ مصدر درین وقت مشابہ میشود بفعل در نکارت زیرا کہ فعل نکرہ است و مصدر یکہ
مضاف نبود و منون باشد بتنوین تنکیر صرف بر نکارت خود است یعنی درین وقت در و شائبہ تخصیص و تعریف
اصلا نیست و عمل مصدر بسبب مناسبت فعل است در اشتقاق پس وقتیکہ مصدر را مشابہت بفعل ہم حاصل
آید عمل او درین وقت در کمال قوت خواہد بود ولیکن چون عمل مصدر بسبب مناسبت مذکورہ است و این مناسبت

بسبب اضافت زائل نمی شود پس ازین جہت اضافت مصدر را بسوی فاعل او نیز جایز دانسته اند کقوله تعالی ولولا دفع الله الناس و اضافت مصدر بسوی فاعل اکثر است از اضافت او بسوی مفعول کما یدل علیه قوله وقد **یضاف الی المفعول** یعنی گاہی اضافت کرده میشود مصدر را بسوی مفعول برابر است که مفعول به بود یا مفعول فیه یا مفعول له مثل ضرب اللص الجلاد و ضرب یوم الجمعه و ضرب التادیب ولیکن این اضافت وقتے جائز ست که قرینه روشن و جلی باشد بر اینکه مضاف الیه مفعول ست و باید دانست که این اضافت اکثر است وقتیکه فاعل محذوف بود و قلیل است وقتیکه مذکور باشد و اعتراض کرده اند که هرگاه اضافت مصدر بسوی فاعل اکثر بود پس چرا نگفت مصنف رح و اضافت الی الفاعل اکثر و جواب اینست که جوازی که از قوله ویجوز اضافت الی الفاعل معلوم میشود نسبت اعمال مصدر است در حال عدم اضافت پس کلام مصنف رح اینمعنی دارد که اعمال مصدر دران حالیکه مضاف نبود بلکه منون باشد اولی است اگرچه اضافت او هم بسوی فاعل جائز ست و بسوی همین جواب اشاره کرده اند حضرت قدس سره السامی بقوله مع ان اعماله منونا اولی فتامل ولیکن از شرح رضی معلوم میشود که جواز مذکور بنسبت عدم جواز اضافت اسم فاعل است فافهم **واعماله باللام** یعنی اعمال مصدر دران حالیکه متلبس بود بلام تعریف **قلیل** است زیراکه مصدر در وقت عمل در تقدیر آن فعل است که بان مصدریه بود و لام تعریف بران فعل داخل نمیشود پس واجب اینست که بر مصدر مذکور نیز داخل نشود لیکن دخول او بران مصدر به تخییل تقلت جائز داشته اند لان الفرق بین الشی و بین ما قدر به بالبداهة کما لا یخفی و باید دانست که مصدری که معرف بلام بود و عامل باشد در فاعل و مفعول صریح یعنی بغیر واسطه حرف جر در قرآن مجید و فرقان حمید نیامده واما مصدری که معرف بلام بود و عامل باشد در مفعولی که بواسطه حرف جر بود آمده است کقوله تعالے لا یحب الله الجهر بالسوء و قوله **فان کان مطلقا** نتیجه تقید مذکور است یعنی قوله اذا لم یکن مفعولا مطلقا وضمیر کان راجع است بسوی مصدر یعنی اگر مصدر مفعول مطلق باشد فقط یعنی او را بدل از فعل محذوف اعتبار نکرده باشند و بعد او اسمی واقع شود که صلاحیت معمولیت مصدر داشته باشد **فالعمل للفعل** یعنی پس در نیصورت عمل دران اسم خاص برای فعل است و جائز نیست که آن مصدر را دران اسم عمل دهند از انکه اعمال ضعیف با وجود قوی جائز نیست و باید دانست که فعل عام است که مذکور بود مثل ضربت ضربا زیدا یا محذوف باشد از روی جواز و نیجا وقتی است که مصدر عوض فعل محذوف نبود مثل ضربا زیدا یعنی ضربت ضربا زیدا و دریجا قید عدم ابدال از قوله **وان کان بدلا منه** معلوم میشود و ضمیر مجرور راجع است بسوی فعل یعنی اگر آن مصدر که مفعول مطلق است

بدل وعوض فعل محذوف باشد واین وقتیست که فعل را وجوباً واز وماً حذف کرده باشند بسبب اعتبار
تعویض مصدر بدان فعل مثل سقیاً له وحمداً له **فو جهان** یعنی پس درین وقت دو وجه جائز اند یکی آنکه فعل را
عمل دهند از آنکه در عمل اصلست و دوم آنکه مصدر را عمل دهند از آنکه بدل فعل است وبعضی گفته اند که یکی عمل مصدر است
برای مصدریة و دوم عمل مصدر است برای بدلیت ففی قوله وجهان وجهان لکن العارف یقول انما تولوا فثم
وجه الله ‌ دل عارف غبار آلوده کثرت نمیگردد ‌ نبیند از خلل در وحدت آئینه صورتها ‌ مستور ومحتجب
نماند که مفعول مطلق در حقیقت بدل از فعل نیست والا لم یقدر الفعل قبله فلم تنصب عنه بلکه مفعول مطلق را
بدل فعل گفتن بر سبیل مجاز است و وجه شهرت واطلاق بدل بر و نیست که هرگاه اظهار فعل در مثل حمداً له جائز
نیست پس گویا که مفعول عوض وبدل اوست فافهم ولا الفعل اگر گفته شود مصدر بر دو قسم است یکی آنکه مفعول
مطلق باشد و دوم آنکه مفعول مطلق نباشد و قوله لا یتقدم معموله الی قوله واعماله باللام قلیل مشترک است در قسمین
پس واجب اینست که این احکام را از هر قسم مؤخر کرده شود تا اشتراک قسمین درین احکام معلوم شود ومصنف حم
احکام مذکوره را درمیان قسمین ذکر کرد واز ینجا معلوم میشود که احکام مذکوره مختص بقسم اول اند ولیس کذلک
جواب میگوییم ذکر احکام مذکوره عقب قسم اول با وجودی که در هر دو قسم مشترک اند ازین جهت است
که احکام مذکوره را مزید اختصاص بقسم اول است یعنی احکام مذکوره در قسم اول اکثر وقوعها اند ودر قسم ثانی
قلیل ونادر پس گویا که مختص بقسم اول اند نه مشترک در قسمین واگر از قسمین مؤخر میکرد وهم میشد که تعلق احکام مذکوره
بقسمین برابر است ولیس کذلک ولا یخفی علی المتامل حسن تقریر الجواب والله اعلم بالصواب هرگاه که فارغ شد
مصنف از بیان مصدر شروع کرد در بیان اسم فاعل گفت پس **اسم الفاعل ما اشتق من فعل** یعنی اسم فاعل
در اصطلاح نحاة اسمی ست که مشتق بود از فعل مراد از فعل درینجا حدث است وهو المعنی القائم بالغیر بشرط الحدوث والتجدد کما
پس اسناد اشتقاق بسوی حدث بر سبیل مجاز است باقامت مدلول مقام دال پس مراد اینست که اسم الفاعل
اشتق مما یدل علی الحدث ومراد فعل اصطلاحی نیست از آنکه اشتقاق اسم فاعل نزدیک جمهور از مصدر است نه از فعل
اگرچه نزدیک سیرافی اسم فاعل واسم مفعول هر دو مشتق اند از فعل وفعل مشتق است از مصدر واگر مراد فعل اصطلاحی
دارند چنانچه مذهب سیرافی است پس درین وقت اسناد اشتقاق بسوی فعل اگرچه بر حقیقت است لیکن اسناد
قیام بسوی ضمیر فعل بر سبیل مجاز خواهد بود یا بر سبیل استخدام و قوله **لمن قام به** متعلق است بقوله اشتق وضمیر قام
راجع است بسوی فعل وضمیر مجرور راجع است بسوی من که موصوف است واعتراض کرده اند که صله اشتقاق

من جارہ است نہ لام جارہ پس تعلق قولہ لمن قام بقولہ اشتق صحیح نیست وجواب نیست کہ اشتق معنی وضع را متضمن است ولام صلۂ وضع است نہ صلۂ اشتقاق کما اشار الیہ قدس سرہ السامی بقولہ موضوع ذلک الاسم لمن قام ضابطہ تضمین در شرح قولہ علی المعانی المعتورۃ مفصل مذکور شد جواب دوم لام برای تعلیل است یعنی ما اشتق من فعل لافادت من قام بہ الفعل فلا حاجۃ الی التضمین وکلمۂ من در قولہ لمن قام بہ موصوف است ای للذات من الذوات از آنکہ معتبر در اسم فاعل ذات مبہمہ است اگر گفتہ شود معتبر در اسم فاعل منسوب الیہ بودن ذات مبہمہ است نہ منسوب بودن فعل واز قولہ قام بہمین معلوم میشود از آنکہ فعل بر قولہ بہ مقدم است فتامل جواب میگویم تقدیم ضمیر فعل بر قول مذکور برای ضرورت استتار است ومراد منسوب الیہ بودن ذات مبہمہ است کما اشار الیہ قدس سرہ السامی بقولہ ای لذات تا قام بہ الفعل انتہی اگر گفتہ شود کلمۂ من مختص بذوی العقول است وہرجا کہ شمول بذوی العقول وغیر ذوی العقول مقصود بود کلمۂ ما می آرند پس اگر مصنف رح لما قام بہ میگفت اولی بود کہ شامل ہمہ شد از آنکہ از قولہ لمن قام بہ مثل ناہق ومفترس خارج میشود جواب میگویم مصنف رح قصد تغلیب ذوی العقول بر غیر ذوی العقول کردہ است جواب دوم لا نسلم کہ کلمۂ من مختص بذوی العقول بود بسند قولہ تعالی منہم من یمشی علی رجلہ ومنہم من یمشی علی بطنہ فتامل وقولہ بمعنی الحدوث حال است از ضمیر قام یعنی دران حالیکہ قیام فعل بذاتی از ذوات بمعنی حدوث نامند نہ بمعنی ثبوت ومراد از حدوث تجدد فعل وقیام فعل است بذات دران حالیکہ آن قیام مفید بود بیکی از ازمنۂ ثلث وقال المصنف رح فی شرحہ قولہ ما اشتق من فعل یدخل فیہ المحدود وغیرہ من اسم المفعول والصفت المشبہ وغیر ذلک وقولہ لمن قام بہ یخرج ما عدا الصفت المشبہت لان الجمیع لیس لمن قام بہ وقولہ بمعنی الحدوث یخرج الصفت المشبہت لان صیغتہا علی ان تدل علی معنی ثابت انتہی اعتراض کردہ اند کہ خروج اسم تفضیل از قولہ لمن قام بہ مسلم نیست زیرا کہ اسم تفضیل نیز موضوع است برای من قام بہ الفعل مثل زید افضل من عمرو وجواب آنیست کہ متبادر از قولہ لمن قام بہ الفعل کہ صلۂ وضع است آنیست کہ من قام بہ الفعل تمام موضوع لہ اسم فاعل باشد بغیر زیادتی ونقصان پس اگر با اصل فعل زیادتی در فعل ضم کردہ اسمی را برای او وضع کنند پس بر آن اسم درین وقت موضوع لمن قام بہ الفعل صادق نخواہد آمد بلکہ صادق می آید بر موضوع لمن قام بہ الفعل مع الزیادت پس اسم تفضیل بسبب آنکہ موضوع است برای من قام بہ الفعل مع الزیادت [illegible] اصل الفعل خارج شد از قولہ لمن قام بہ الفعل وصفت مشبہ از قولہ بمعنی الحدوث ازین جہت خارج شد کہ اگرچہ موضوع است [illegible] من قام بہ الفعل لیکن قیام فعل درو بمعنی حدوث نیست بلکہ بمعنی ثبوت است از آنکہ مقید باحد از منۂ

ثلث نیست وهو معنی الثبوت کما ستعرف ان شاء الله تعالی و بعضی شارحین اسم تفضیل را از قوله بمعنی الحدوث
خارج میکنند و میگویند که اسم تفضیل موضوع است برای قام به الفعل پس درین قول داخل است لیکن چون قیام فعل
درو بمعنی حدوث نیست ازانکه دلالت نمیکند بر حدثی که مقید بود با حد ازمنه ثلث اگرچه دلالت میکند بر حدث
بمعنی تجدد پس ازینجهت خارج شد از قوله بمعنی الحدوث و منشاء این مخالفت همین است که آگاهی و هشیاری را
کار نمیفرمایند و نمیدانند که اشتقاق درین مقام معنی وضع را متضمن است کما علمت آنفا پس بسبب این غفلت
اعتقاد باطل ایشان بر آنست که قوله ما اشتق من فعل لمن قام به باسم تفضیل شامل است و از قوله بمعنی الحدوث خارج میشود
و لام که در قوله لمن قام به واقع است نزدیک این شارحین برای تعلیل است نه برای صله و شاید که لام را
برای صله نگفتند و در اشتقاق معنی وضع را تضمین نکردند ازین جهت است که آن شارحین را گمان اینست که اگر لام را برای
صله گویند و در اشتقاق معنی وضع را تضمین کنند اگرچه اسم تفضیل ازهمین قول خارج خواهد شد لیکن خروج صیغه مبالغه
از اسم فاعل لازم می آید و حال آنکه صیغهٔ مبالغه داخل در اسم فاعل است پس وجه اینست که لام را برای صله نگویند و در
اشتقاق معنی وضع را تضمین نکنند تا محذور مذکور لازم نیاید و دخول اسم تفضیل در قوله ما اشتق من فعل لمن قام به
ضرر ندارد ازانکه از قوله بمعنی الحدوث خارج خواهد شد و جواب اینست که صیغهٔ مبالغه اصلا در اسم فاعل داخل نیست
چنانچه از شرح تسهیل و دیگر کتب مبسوطه معلوم میشود و لهذا بر قدس سره السامی اعتراض کرده اند که قوله و لا
یبعد ان یلتزم ذلک الخ بعید است یعنی اگر قدس سره السامی لفظ بعید را ترک میکردند اولی میشد ازانکه اسم فاعل مغایر
مثله مبالغه است فلا اختیار فی جعلها و عدم جعلها من اسم الفاعل و از کلام مصنف رح نیز معلوم میشود که صیغه مبالغه
اسم فاعل نیست ازانکه صیغه اسم فاعل را در دو صیغه حصر کرده است حیث قال و صیغته من الثلاثی الخ و صیغهٔ
مبالغه از آن دو صیغه خارج است و نیز احکام صیغهٔ مبالغه را مثل احکام صیغهٔ اسم فاعل گردانیده است حیث قال
و ما وضع منه للمبالغة الخ و اگر صیغهٔ مبالغه در اسم فاعل داخل می بود حکم بمماثلت نمی نمود ازانکه مماثلت دلالت میکند
بر مغایرت در ذات و مشارکت در صفات و بعضی اعتراض کرده اند که از قوله و ما وضع منه للمبالغة صریح
معلوم میشود که صیغهٔ مبالغه داخل است در اسم فاعل و جواب آن در شرح قول مذکور معروض خواهد شد ان شاء الله تعالی
اگر گفته شود تعریف اسم فاعل جامع نیست ازانکه صادق نمی آید بر مثل طالق و حائض و طامس که از صفات ثابتات
اند جواب میگوییم معنی ثبوت درین صفات بعارض استعمال است نه بحسب وضع و نیز گفته اند که مثل این صفات
بمعنی ذات طالق و ذات حیض و ذات طمس اند یعنی خارج اند از اسم فاعل فلا ضیر فی خروجها من التعریف

اگر گفته شود تعریف مذکور جامع نیست از انکه خارج میشوند صفات الله تعالی چون خالق و رازق و متکلم و امثال آن از آنکه دلالت میکنند بر دوام و استمرار ثبوت حدث مر ذات باری را جل جلاله و عم نواله جواب میگوییم دلالت مذکوره درین اسما بحسب وضع نیست بلکه عارض و طاری است بواسطهٔ آنکه موصوف قدیم منزه از تغیر و حدوث هست و مخفی نماند که اقدام الشارحین شیخ رضی قدس سره السامی درین مقام اعتراض کرده اند و حاصل او اینست که تعریف مذکور جامع نیست از انکه صادق نمی آید بر مثل زید مقابل عمرو انا متقرب من فلان و متبعد منه و مجتمع معه از انکه هریکی ازین احداث یعنی مقابله و تقرب و تبعد و اجتماع نسبت هست درمیان فاعل و مفعول و قائم بیکی معین نیست تا صادق آید بر متقرب مثلا که مشتق است از تقرب و موضوع هست برای من قام به التقرب و قس علیه البواقی و جواب اینست که قیام قرب بمتقاربین و جواز بمتجاورین و اخوة بین الاخوین مذهب قدماء متکلمین هست و الحق منع قیام الواحد بالشخص بالطرفین بل القائم بکل منهما فرد مغایر لما قام بالآخر غایة الامر اتحادهما بالنوع فافهم و باید دانست که قاضی شهاب الدین هندی قدس سره اعتراض شیخ رضی را باین طریق فهمیده که تعریف مذکور بر مثل مقابل و متقرب و متبعد و مجتمع ازین جهت صادق نمی آید که مقابله و تقرب و تبعد و اجتماع امور عدمی اند پس قیام آنها بذاتی از ذوات ممکن نیست زیرا که قیام شی فرع وجود اوست و لهذا جواب اعتراض چنین فرموده اند که قیام عام هست که حقیقی بود یا اعتباری و قد علمت ان مقصوده لیس کذلک بل مقصوده ان تلک الاحداث قائمة بالطرفین لا باحدهما معینا دون الآخر مع انها مسندة الی واحد منهما معینا فتفکر و تدبر و محمد ابن ابی بکر عمر المخدومی الامامی قدس سره در منهل شرح وافی فرموده است فان قلت قول النحاة ان اسم الفاعل یدل علی الحدوث مناف لقول اهل البیان انه مفید للثبوت قلت قد جمع بینهما بان مراد النحاة انه دال علی الحدوث لا بحسب الوضع بل بحسب القرینة مثل زید ضارب عمرو افانه انما یعمل اذا کان بمعنی الحال او الاستقبال و هذا لا یجاحف فیه اهل البیان و المراد با فادته للثبوت افادته بحسب الوضع کعالم مثلا فانه یدل علی ثبوت العلم و لیس فیه تعرض لاقترانه بزمان حدوثه فیه و هذا لا یخالف فیه النحاة و کیف و اسم الفاعل و کیف من قبیل الاسما قطعا و کل اسم لا یقترن معناه باحد الازمنة الثلثة وضعا غیر ان هذا الکلام یشعر بان تعریف اسم الفاعل بما ذکر انما هو تعریف له باعتبار کونه عاملا انتهی و **صیغته** یعنی صیغهٔ اسم فاعل **من الثلاثی علی فاعل** از ثلاثی مجرد بروزن فاعل میباشد و اضافت مجرد بسوی ثلاثی اضافت عام بسوی خاص هست یا از باب جرد قطیفة اذ الاصل من الثلاثی المجرد و من غیره

یعنی صیغه اسم فاعل از غیر ثلاثی مجرد که آن ثلاثی مزید و رباعی مجرد و رباعی مزید است **علی صیغة المضارع**
بر وزن مضارع معروف خود میباشد **بمیم مضمومة** یا میم مضمومه که موضوع است در موضوع حرف مضارعة
اگرچه مضارعت مضموم نبود پس باء جاره بمعنی مع است و قوله **وکسر ما قبل الآخر** معطوف است بر میم یعنی
و با کسره حرفی که ثابت است قبل آخر مضارع چنانچه در باب تفعل و تفاعل و تفعلل است و باید دانست که قوله
و صیغه مبتدا مضاف است و قوله من المجرد الثلاثی صفت مبتدا مذکور است یعنی و صیغة الکائنة من المجرد الثلاثی
و قوله علی فاعل خبر است یعنی و صیغة واقعة علی فاعل هکذا قیل و لیکن مخفی نماند که چون قوله من المجرد الثلاثی صفة
قوله صیغه باشد بتقدیر الکائنة من المجرد الثلاثی پس درین وقت در قوله و من غیره علی صیغة المضارع عطف
بر معمولین عاملین مختلفین بغیر تقدیم مجرور لازم می آید پس صواب اینست که قوله من المجرد الثلاثی حال بود از ضمیر ظرف
مستقر یعنی قوله علی فاعل و اگر گوئی که حال بر عامل معنوی مقدم نمی شود کما عرفت پس جواب اینست
که حال مقدم نمیشود بر عامل معنوی مگر وقتیکه حال ظرف بود مثل فی الدار زید درهما و حال درینجا نیز ظرف است
و جائز است که قوله و من غیره علی صیغة المضارع از باب عطف جمله بر جمله بود به تقدیر مبتدا بالقرینة مذکوره و تقدیر کلام
اینست که صیغه من غیر المجرد الثلاثی علی صیغة المضارع و ممکن است که قول مذکور از قبیل عطف بر معمولین عاملین
مختلفین بتقدیم مجرور بر مرفوع بود باین طریق که قوله و من غیره معطوف باشد بر قوله علی فاعل و اعتراض کرده اند
که بیان صیغه از وظائف علم صرف است نه علم نحو و جواب اینست که ذکر صیغه درین مقام استطرادی و ضمنی است
فافهم **نحو مدخل** مثال آن اسم فاعل است که میم مضموم در و بجای حرف مضارع مضموم موضوع است **و مستخرج**
مثال آن اسم فاعل است که میم مضموم در و بجای حرف مضارع مفتوح موضوع است و در هر دو ما قبل آخر مکسور
است و لهذا گفته اند که اگر مصنف رح متقابل بجای مستغفر میگفت مثال هر دو قسم کسر نیز حاصل میشد یکی
آن که در ما قبل آخر مضارع نبود و دوم آنکه در ما قبل آخر مضارع باشد **و یعمل عمل فعله** یعنی عمل میکنند
اسم فاعل عمل فعل خود پس اگر فعل او لازم است اسم فاعل هم لازم میباشد و عمل فعل لازم میکند و اگر متعدی است
بسوی مفعول واحد اسم فاعل او هم متعدی میشود بسوی مفعول واحد و اگر متعدی است بسوی دو مفعول
اسم فاعل او نیز متعدی میشود بسوی دو مفعول و بر همین است قیاس سائر معمولات چون ظرف و حال و مفعول له
مطلق و ازینجا ظاهر شد که اسم فاعل بالذات لازم و متعدی نمیشود بلکه لازمی و متعدی بودن او باعتبار
فعل او است زیرا که تعدی در اصطلاح عبارت است از تجاوز فعل فاعل خود را بسوی مفعول به و لزوم عبارت است

از عدم تجاوز فعل فاعل را بسوی مفعول به کما فی شرح التسهیل التعدی لغةً التجاوز وفی الاصطلاح تجاوز الفعل
فاعله الی المفعول به فان تجاوزه الی غیره کالمصدر والظرف لم یسم متعدیاً انتهی **بشرط معنی الحال او الاستقبال**
یعنی عمل میکند اسم فاعل عمل فعل خود دران حالیکه اسم فاعل متلبس بود بشرط یعنی بشئی که عمل او بآن شئی
مشروط است که آن زمانهٔ حال باشد یا استقبال پس قوله بشرط آه حال است یعنی حال کونه متلبساً بالشرط الی
آخره یا خبر مبتدای محذوف است یعنی وهو متلبس بشرط معنی الحال والاستقبال و جمله حال است و اضافت شرط بسوی
معنی اضافت بیانی است چنانچه اضافت معنی بسوی حال و استقبال بیانی ست اگر گفته شود چرا عمل اسم فاعل
مشروط است بیکی از زمانه حال و استقبال جواب میگوییم عمل اسم فاعل بمشابهت فعل مضارع معروف است
کما مرّ و اسم فاعل از روی لفظ مشابهت بفعل مضارع معروف دارد در عدد حروف و حرکات و سکنات پس
واجب کردند که بمعنی حال بود یا استقبال تا از روی معنی مخالف نشود بفعل مضارع و مشابهت شود مشابهت
تامه از روی لفظ و معنی و اعتراض کرده اند لا نسلّم که عمل اسم فاعل بیکی از زمانهٔ حال و استقبال مشروط باشد بسند
قوله تعالی وکلبهم باسط ذراعیه بالوصید یعنی سگ اصحاب کهف گسترده بود دو دست خود پیش در غار از انکه باسط با وجودیکه
بمعنی ماضی است عامل است در ذراعیه زیرا که ناصب در ذراعین است مفعولیت و جواب اینست که مراد از
حال و استقبال عام است که تحقیقاً بود چون زید ضارب غلامه عمرو الآن او غداً یا حکایةً بود باین طریق که
متکلم فرض کند اسم فاعل را که بمعنی ماضی است که گویا در زمانه خود موجود است یا فرض کند آن زمانه را که گویا آن
زمانه فی الحال موجود است و باسط که در قول مذکور واقع است از همین قبیل است و مخفی نماند که از کلام مصنف ره
معلوم شود که عمل اسم فاعل مطلقاً مشروط بزمانهٔ حال و استقبال ست و تحقیق اینست که عمل او در مفعول ظاهر بود
یا مضمر و در فاعل ظاهر نه مضمر مشروط است بشروط مذکوره و عمل او در ظرف و جار مجرور مشروط بشروط مذکوره نیست
از انکه او را رائحه فعل کفایت میکند چنانکه میگوید ع مرا از زلف او موی بسند است ٭ فضولی میکنم بوی
بسند است ٭ و همچنین عمل او در مفعول مطلق نیز مشروط بشروط مذکوره نیست از انکه مدلول و مدلول مفعول مطلق
است اگرچه فرق بتضمن و مطابقت است و اما عمل او در فاعل پس در و تفصیل است ابن عصفور حکایت است که اگر
فاعل مضمر بود پس اتفاق برانیست که اسم فاعل او را رفع میدهد و اگر اسم ظاهر بود پس کلام ظاهر سیبویه این است
که رفع میدهد و نزدیک بعضی نحاة آنیست که رفع نمیدهد و فی المنهل شرح الوافی والعمل فی المرفوع والظرف
والحال والمفعول المطلق لم یشترط الاقتران بالحال او الاستقبال لان ادنی مشابهة للفعل یکفی فی عمل الرفع

اشتدت اختصاص المرفوع واحتیاجه الیه وکذا الظرف لان ادنی روایح الفعل یکفیه والحال کالظرف فی المعنی
الا تری ان معنی جاء زید ضاحکا جاء فی حالة الضحک والمفعول المطلق هو عین الحدث الذی تضمنه اسم فاعل
فیه قوت اختصاصی به بخلاف المفعول به فی المعنی وتوقفه **والاعتماد علی صاحبه** معطوفست بر قوله بمعنی الحال
یعنی عمل میکند اسم فاعل عمل فعل خود لیشرط اعتماد او بر صاحب خود ومراد از صاحب اسم فاعل اینست که یا
فاعل متصف بود که آن مبتدا است وموصول وموصوف وذو الحال ومراد از اعتماد بر صاحب خود اینست
که خبر مبتدا بود یا صله موصول یا صفت موصوف یا حال ذو الحال اگر گفته شود چرا عمل او باین اعتماد مشروط
است **جواب میگوییم** ازانکه اسم فاعل بمشابهت فعلست کما عملت واز اعتماد مذکور مشابهت او بفعل
در غایت قوت میشود ازانکه در وقت اعتماد بسوی صاحب خود مسند خواهد بود چنانچه فعل مسند میشود مثل زید ضارب ابوه
وجاء الضارب ابوه وجاء رجل ضارب ابوه وجاء زید راکبا فرسه جواب دوم اسم فاعل ازان جهت که صفت است
تقاضا میکند موصوف را پس قیاس اینست که مستعمل نشود مگر با صاحب خود که موصوف است واگر بدون
موصوف مستعمل نشود چنانچه خلاف وضع اوست لاحق بجوامد خواهد بود پس عمل نخواهد کرد ازانکه اسم جامد عامل نمیباشد
وقوله او الهمزة او ما معطوف است بر قوله صاحبه یعنی عمل میکند اسم فاعل عمل فعل خود بشرط اعتماد بر همزه استفهام
یا مای نافیه یعنی بشرط اعتماد بر الفاظ استفهام وحروف نفی چون ما ولا وان تا مشابهت اسم فاعل که بفعل است
بسبب این اعتماد زیاده شود ازانکه ادات استفهام ونفی اکثر بر فعل داخل میشوند بجهت آنکه استفهام ونفی نمیشود
مگر از فعل اگرچه ادات آنها با اسم متصل باشند ان وذکر همزه استفهام ومای نافیه برای اصالت است پس
حاصل اینست که عمل اسم فاعل در مفعول به مشروط است بدو چیز یکی آنکه متلبس بزمانه حال بود
یا استقبال ودوم اعتماد است بر یکی ازین سه امور یعنی اعتماد بر صاحب خود یا همزه استفهام یا بر مای نافیه وضمیر قوله
فان کان راجع است بسوی اسم فاعل متعدی نه بسوی مطلق اسم فاعل زیرا که چون اسم فاعل بمعنی ماضی بود
پس اضافت او بسوی مفعول به اضافت معنوی میباشد نه بسوی فاعل **للماضی** یعنی اگر اسم فاعل که متعدی است
برای زمان ماضی باشد ومفعول او را ذکر کرده شود پس درین وقت **وجبت الاضافة معنی** یعنی واجبست
اضافت اسم فاعل بسوی مفعول او با اضافت معنوی نه با اضافت لفظی زیرا که اضافت لفظی عبارتست
از اضافت عامل بسوی معمول وچون اسم فاعل بمعنی ماضی بود عامل نخواهد بود واسمی که بعد او مذکور شود معمول او
هم نخواهد شد از جهت انتفای شرط عمل پس اضافت او بسوی آن اسم نخواهد بود مگر اضافت معنوی که عبارتست

از اضافت غیر عامل بسوی غیر معمول مثل زید ضارب عمرو امس و قوله معنیً تمیز است یعنی من حیث المعنی
یا ظرف است یعنی فی المعنی یا حال است یعنی ذات معنی یا مفعول مطلق است یعنی اضافت معنیً خلافاً
للکسائی یعنی خلف خلافاً ثانیاً للکسائی زیرا که مذهب او عدم وجوب اضافت است فضلاً عن
ان یجب اضافت معنویة از انکه اسم فاعل نزدیک او مشروط بزمانه حال یا استقبال نیست پس بمعنی ماضی
بود یا حال یا استقبال جائز است که نصب کند بنا بر مفعولیت و بر تقدیر اضافت آن اضافت لفظی است نه معنوی
و تمسک کسائی قول باری تعالی و کلبهم باسط ذراعیه بالوصید است و جواب این عنقریب مذکور خواهد شد
فان کان له معمول آخر یعنی اگر اسم فاعل را که بمعنی ماضی است سوای مضاف الیه مفعول دیگر باشد یعنی آن
بود که بحسب ظاهر معمول و مفعول معلوم میشود فبفعل مقدر نحو زید معطی عمرو درهما امس یعنی پس انتصاب
آن اسم بفعل مقدر است نه باسم فاعل مثل زید معطی عمرو درهما و درهما منصوب است بفعل مقدر زیرا که چون
متکلم زید معطی عمرو گفت پس سائل گفت با عطاه پس جواب داد درهما یعنی اعطاه درهما و وجه تخصیص تقدیر بفعل
اینست که فعل در عمل اصل است و تا عمل باصل ممکن بود صیرورة بسوی غیر اصل روا نباشد و نیز اگر اسم فاعل مقدر کنند
پس از دو حال خالی نیست که یا بمعنی ماضی کنند پس معمول ملفوظ را نصب نخواهد داد و حال آنکه غرض از تقدیر نصب
او است و اگر بمعنی حال یا استقبال مقدر کنند در کلام تناقض لازم آید کما لایخفی سوال کرده اند که اگر اسم فاعل
از افعال قلوب بود پس در اینجا تقدیر فعلی از افعال قلوب ممکن نیست مثل انا ظان زید امس ذاهبا زیرا که
اگر فعلی از ان افعال مقدر کنند اقتصار بر احد مفعولین لازم می آید و هو غیر جائز کما سیجیٔ فی بحث الفعل ان شاء الله تعالی
جواب گفته اند که اسم فاعل از افعال قلوب اگرچه بمعنی ماضی بود عمل میکند و عمل او مشروط بزمانه حال یا استقبال نیست
و هذا من خصائص افعال القلوب و قال السیرافی انما نصب اسم الفاعل المفعول الثانی ضرورة حیث لم
یمکن الاضافة الیه اگر گفته شود قوله معمول آخر تقاضا میکند که مضاف الیه معمول باشد و حال آنکه مضاف الیه
معمول نیست جواب میگوییم مضاف الیه معمول است در وقت زمانه حال یا استقبال اگرچه درین وقت معمول نیست
و اطلاق صفت مسلوب از شیٔ بران شیٔ باعتبار سابق صحیح است و اعتراض کرده اند که قول معمول آخر خلاف واقع است
زیرا که درهما در مثال مذکور معمول فعل مقدر است نه معمول است فاعل جواب اینست که اطلاق معمول بر درهما باعتبار
ظاهر است کما اشرت الیه یا مراد از معمول اینست که باو صلاحیت العمل فیه یا مراد اینست که فان کان له معمول آخر علی
تقدیر ان لایکون بمعنی الماضی و یا مراد اینست فان کان معمول آخر علی تقدیر من التقادیر لا علی کل تقدیر فافهم و ما در قوله

فان دخلت اللام برای تعقیب است در اخبار یعنی پس اگر داخل شود لام موصول بر اسم فاعل
استوی الجمیع پس درین وقت جمیع از منه مساوی و برابر اند در جواز اعمال اسم فاعل یعنی اسم فاعل درینوقت
عمل میکند برابر است که بمعنی ماضی بود یا حال یا استقبال مثل مررت بالضارب ابوہ زید امس کما یقول مررت
بالضارب ابوہ زید الآن او غداً اگر گفته شود چون الف لام موصول بر اسم فاعل داخل شود پس چرا عمل او
درینوقت مشروط بشرط زمانه حال یا استقبال نیست **جواب** میگوییم اسم فاعل که صلهٔ الف لام موصول
بود در حقیقت فعل است و بصورت اسم فاعل پس در حقیقت عامل فعل است عزیز من از وحدة الوجود و مذاق
طائفه علیه فیه اگر چاشنی داری بر تو این مقدمه در کمال آسانی است و الا حصول آن اگرچه ممکن است
لیکن بعد خرابی و پریشانی پس اگر حجاب اسم فاعل را از میان برداری جمال فعل را بی پرده معائنه کنی نعم القائل
ع چنین آن حسن عالم سوز اگر بی پرده خواهد شد : برون می آورد وحدت گریبان را ز غلتها : پس اگر مراد
از اسم فاعل زمانه ماضی است پس آن اسم فاعل در حقیقت فعل ماضی است و اگر زمانه حال یا استقبال است
پس در حقیقت آن اسم فاعل فعل مضارع است و این مقدمه بکمال تفصیل در بحث موصول مذکور شد **و ما وضع**
منه للمبالغه یعنی هر اسمی که وضع کرده شده است از اسم فاعل برای مبالغه در فعل و حدث **کضراب و**
ضروب و مضراب که هر یک بمعنی کثیر الضرب است **و علیم** که بمعنی کثیر العلم است **و حذر** که بمعنی کثیر الحذر است
مثله یعنی مثل اسم فاعل است در عمل و شرط یعنی چنانچه اسم فاعل عمل فعل خود میکند بشرط زمانه حال یا استقبال
و بشرط اعتماد بیکی از امور ثلث مذکوره همچنین است صیغه مبالغه و مخفی نماند که از ظاهر قوله و ما وضع منه معلوم شود
که صیغه مبالغه داخلست در اسم فاعل و حالانکه از حد اسم فاعل خارج است کما عرفت آنفا و جواب اینست که
کلمه من جاره که در قول واقع است برای ابتدا است دلالت میکند که مجرور او که اسم فاعلست گویا موضع و مکان است
که از و صیغه مبالغه خارج شده است بتغیری از تغیرات بسوی آخری بحیثیتی که خارج شده است از حد اسم
فاعل و غرض حضرت قدس سره السامی بقوله ای من اسم الفاعل بتغیر صیغته الی اخری بحیث یخرج عن حد اسم
الفاعل انتهی همین است که مذکور شد نه مراد اینست که این قدر کلام درینمقام مقدر است و حال آنکه فیه
مفقود است حتی پروانه تکلف و تعسف بما لا یرضاه العقل المستقیم و الذهن المستقیم و مخفی نماند که تحقیق حقیق
اینست که صیغهٔ مبالغه خارج است از اسم فاعل و اگر فرض کنیم که صیغه مبالغه داخل است در اسم فاعل پس
کلمه من در قوله ما وضع منه برای تبیین است زیرا که درینوقت اطلاق مجرور بر ما قبل او صحیح نیست پس درینوقت

قوله وما وضع منه الى قوله مثله یعنی وارد که صیغۀ اسم فاعل وقتیکه برای مبالغه بود مثل آن اسم فاعل است
که برای مبالغه نه بود در عمل و شروط مثل زید ضراب بوه عمروا الآن او غدا و مررت بزید الضراب عمروا الآن
او غدا او امس اگر گفته شود واجب نیست که صیغۀ مبالغه عمل فعل خود نکند زیراکه مشابهت لفظی بفعل مضارع
ندارد ازانکه ضراب مثلا موازی نیست بفعل مضارع در عدد حروف و حرکات و سکنات جواب میگوییم
معنی مبالغه در صیغه مبالغه قائم است مقام مشابهت لفظی که در عدد و صفت پس گویاکه در مشابهت او
بفعل هیچ وجه نقصان نیست واعلم ان المبالغة وصول الشئ الى كماله ففیها فوت المعنى الحدث الذى یعمل لاجله
بخلاف اسم التفضیل فان فیه اعتبار زیادة مع وبضمها الانتقى معنى الفعل على حاله فلا العمل اسم التفضیل
فاحفظ والمثنى یعنی تثنیه اسم فاعل و تثنیه صیغه مبالغه والمجموع و همچنین جمع اسم فاعل و جمع صیغه
مبالغه برابر است که جمع سلامت بود یا جمع تکسیر مثله یعنی مثل اسم فاعل واحد است در عمل و شروط مثل
الزیدان ضاربان عمروا الآن او غدا والزیدان الضاربان عمروا والزیدون الضاربون عمروا امس او الآن او غدا
وعلى هذا قیاس صیغ المبالغة اگر گفته شود معروف و محکوم علیه باحکام مذکوره مطلق اسم فاعل است واحد
بود یا مثنى یا مجموع پس چه حاجت است بسوی قوله والمثنى والمجموع مثله جواب میگوییم چون سابق
معلوم شده است که عمل اسم فاعل بسبب مشابهت بفعل مضارع است لفظا و معنی پس ازینجا وهم میشود
که اسم فاعل وقتیکه واحد بود عمل میکند و چون مثنى یا مجموع بود عمل نمیکند ازانکه مثنى و مجموع اسم فاعل
مشابهت لفظی بفعل ندارد کما لا یخفى پس مصنف رح وهم مذکور را بقول مذکور دفع کرد اگر گفته شود هرگاه مثنى
و مجموع اسم فاعل مشابهت بفعل ندارد پس چرا عمل میکند جواب میگوییم ازانکه با لحاق علامت تثنیه و
جمع بواحد خلل در بناء واحد نمیشود پس گویاکه در مثنى و مجموع مشابهت بفعل موجود است جواب دوم برای
اطراد باب و بر جواب اول اعتراض بجمع تکسیر وارد میشود ازانکه صیغۀ واحد در و مختل و متغیر است پس میباید
که جمع تکسیر فاعل عمل نکند و جواب اینست که جمع تکسیر محمول است بر جمع سلامت ارباب حمل نقیض بر نقیض
چون حمل موتان بر حیوان اگر گفته شود چرا مکرر کرد مصنف رح قوله مثله را و اکتفا نکرد بجز واحد جواب میگوییم
مفرد چون مغائر مثنى و مجموع است ازین جهت حکم هر یک را على حده ذکر کرد ویجوز حذف النون
یعنی جائز است حذف نون تثنیه و نون جمع پس الف لام در قوله النون عوض مضاف الیه است و قوله
مع العمل والتعریف تخفیفا متعلق است بحذف یعنی جواز حذف نون مشروط است باین دو شرطیکه آنکه

عمل نصب کند بمفعولیت و دوم آنکه معرف بلام موصول باشد پس درین وقت حذف نون او جائز است
واگر مضاف بود بسوی معمول خود پس حذف نون درین وقت واجب است وقوله تخفیفا مفعول له
حذف است اگر گفته شود فاعل تخفیف مغائر فاعل حذف است کما لا یخفی پس تقدیر لام درو جائز نیست جواب
میگوییم مضاف مقدر است یعنی جائز است حذف متکلم نون مذکور را برای قصد تخفیف از آنکه الف لام که بر اسم
فاعل داخل میشود موصول است پس نون را حذف میکنند تا صله بسبب نون طویل نشود مثل قوله تعالی
اقیمو الصلوة در قراءة نصب صلوة بمفعولیت و حذف نون از اسم فاعل که معرف بالام نبود ضعیف است
مثل قوله تعالی لذائقوا العذاب در قراءت نصب عذاب زیرا که اسم فاعل درین وقت صله الف لام
نیست تا بسبب طول صله نون را حذف کرده شود و بر قراءة مذکوره اعتماد نیست و حذف نون از اسم فاعل
وقتیکه فاعل خود را رافع بود جائز نیست از آنکه وجه حذف که طول صله است بنون مکسوره و ذکر مفعول درینوقت
مفقود است اگر گفته شود الف لام موصول فائده تعریف در اسم فاعل نمیدهد پس چگونه صحیح است قوله
مع العمل والتعریف جواب میگوییم مراد از تعریف درین مقام [illegible] است اگر گفته شود چرا متعرض
نشد مصنف رح حذف نون مذکور را در وقت اضافت جواب میگوییم از آنکه این حذف در باب مجموع
معلوم شده است هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان اسم فاعل شروع کرد در بیان اسم مفعول پس گفت

بحث اسم المفعول

اسم المفعول ما اشتق من فعل یعنی اسم مفعول در اصطلاح نحاة اسمی است که مشتق بود از حدث
دران حالیکه موضوع بود **لمن وقع علیه** برای آن شئ که واقع است فعل برین شئ [illegible] از روی تحقیق
انحاث بر قوله ما اشتق من فعل لمن قام به که در تعریف اسم فاعل واقع است قیاس باید کرد و افضل المتأخرین
مولانا عبد الحکیم قدس سره فرموده اند قال اسم المفعول ای المفعول به علی حذف الجار [illegible]
فعلت به الضرب ای اوقعته علیه والا فالمفعول [illegible] وقوله ما اشتق من فعل جنس [illegible]
بمعرف وغیر معرف چون اسم فاعل [illegible] و اسم تفضیل [illegible] وقوله لمن وقع علیه الفعل
از آنکه خارج شد ازو غیر معرف اگر گفته شود تعریف مانع نیست از آنکه صادق می آید و اسم تفضیل که موضوع بود
برای تفضیل مفعول مثل اشهر و اشغل [illegible] جواب میگوییم درینجا قید حیثیت مراد است یعنی لمن وقع
علیه الفعل من حیث انه وقع علیه الفعل و اسم تفضیل مذکور اگرچه موضوع است برای من وقع علیه الفعل لیکن نه از حیثیت
مذکوره از آنکه موضوع است برای من وقع علیه الفعل من حیث انه وقع علیه زیادة [illegible] جواب دوم [illegible]

کہ من وقع علیہ الفعل موضوع لہ بود بغیر زیادتی ونقصان پس خروج اسم تفضیل ظاہر ست ازانکہ موضوع ست
برای من وقع علیہ الفعل مع زیادۃ فیہ واین مقدمہ در بحث اسم فاعل مفصل مذکور شد اگر گفتہ شود تعریف
جامع نیست ازانکہ خارج میشود مضروب کہ در قولنا یوم الجمعۃ مضروب فیہ وقولنا التادیب مضروب لہ واقعست
جواب میگوییم این استعمال برخلاف وضع ست بتنزیل ظرف وسبب منزلۂ مفعول بہ واسناد فعل بسوی
مفعول بہ اسناد حقیقی اینست وبسوی مفاعیل اربعہ مجازی کما سبق فی بحث مفعول ما لم یسم فاعلہ فی شرح قولہ
وان لم یکن فالجمیع سواء اگر گفتہ شود تعریف جامع نیست ازانکہ خارج میشود معدوم مثلا اگر در مثل علمت
عدم خروجک فمعدوم واقعست زیراکہ درین مثال تعلق علم بمعدوم ست ووقوع فعل بر معدوم متصور نیست
جواب میگوییم وقوع فعل عام ست کہ حقیقی بود یا اعتباری بر معدوم حقیقت فعل واقع نمی شود لکن العقل
یعتبرہ واقعا علیہ ویعبر عنہ بما یدل علی الوقوع وتامل اگر گفتہ شود تعریف مانع نیست ازانکہ صادق می آید
بر مثل جریح کہ بمعنی مجروح است وہمچنین صادق می آید بر دیگر صفات کہ بمعنی مفعول آید چون فعل بفتحتین مثل
نفض کہ بمعنی ملفوظ است وفعلۃ بضم فاء وسکون عین مثل اکلۃ کہ بمعنی ماکول است جواب میگوییم وضع این اسما
برای معنی مفعول نیست بلکہ مستعمل اند در معنی مفعول کذا فی المطولات وصیغتہ من الثلاثی المجرد علی
مفعول یعنی صیغۂ اسم مفعول از ثلاثی مجرد بر وزن مفعول می باشد کمضروب وبعضی اعتراض کردہ اند کہ کلیہ
مذکورہ ممنوع است بسند آنکہ صیغۂ اسم مفعول از ثلاثی مجرد بوزن فعیل ہم می آید مثل قتیل وجریح کہ بمعنی مقتول و
مجروح ست وقتیل وجریح صفت مشبہ نیست ازانکہ مشتق از فعل متعدیست برای من وقع علیہ الفعل وصفت مشبہ
مشتق از فعل لازم میباشد برای من قام بہ الفعل بمعنی الثبوت کما سیجیٔ انشاء اللہ تعالی جواب اینست کہ مثل قتیل
وجریح صیغۂ اسم مفعول نیست بلکہ مستعمل ست بمعنی مفعول بغیر وضع واضع کما عرفت آنفا وبعضی جواب دادہ اند
کہ مراد مصنف رح اینست کہ وصیغتہ من الثلاثی المجرد علی مفعول غالبا واین جواب بعید از صواب ست فضلا
عن ان یکون فی غایۃ التحقیق ودر بعضی نسخ وصیغتہ من الثلاثی علی مفعول واقعست پس الف لام برین تقدیر
بر ثلاثی عہد خارجی است اشارہ است بسوی ثلاثی مجرد وقولہ علی مفعول کہ ظرف مستقرست
خبر مبتدا است وقولہ من الثلاثی حال ست از ضمیر خبر وتقدم او بر عامل معنوی ازینجہت ست کہ ظرف ست
وقولہ ومن غیرہ معطوف ست بر قولہ من الثلاثی المجرد یعنی صیغۂ اسم مفعول از غیر ثلاثی مجرد کہ ثلاثی مزید فیہ
باشد علی صیغۃ الفاعل یعنی بر وزن اسم فاعل میباشد لیکن بفتح ما قبل الآخر اگر گوئی چرا ما قبل آخر

را در مفعول بفتح میدهند جواب گفته اند برای خفت فتحه و کسره مفعول لانه یکون للمفعل الواحد المفاعیل بخلاف الفاعل کما مر مراد از فیه ما فیه چنانچه در شرح قوله فارتفع عامل الفاعلیة والنصب علم المفعولیة مفصل نوشته شد کما لا یخفی یا برای فرق درمیان اسم فاعل و اسم مفعول یا برای موافقت مضارع اسم مفعول که مضارع مجهول باشد ای مستخرج بفتح را و معانی و وجوه ترکیب قوله عن غیره بر همین قول که در بحث اسم فاعل واقع است قیاس باید کرد **وامره** یعنی حال اسم مفعول و شان او **فی العمل** یعنی در عمل نصب **والاشتراط** یعنی در اشتراط عمل او بمعنی از زمانه حال و استقبال و اعتماد بر صاحب خود یا بر همزه **کامر الفعل** یعنی مثل حال اسم فاعل است در عمل و اشتراط مذکور پس الف لام بر قوله العمل عهد خارجی است اشارت است بسوی عمل نصب زیرا که عمل رفع او موقوف بر شرط نیست کما قال الشیخ الرضی عمل الرفع لا یتوقف علی الاشتراط انتهی اگر گفته شود چرا مقید کرد مصنف رح امرا بعمل و اشتراط جواب میگوییم تا خارج شود حذف نون با عمل و تعریف برای تخفیف زیرا که جواز این حذف بحسب استقرا مختص باسم فاعل است و در اسم مفعول جاری نیست **نحو زید معطی غلامه درهما الآن او غدا** و چون اسم مفعول معرف بلام بود پس در جمیع احوال عمل میکند مثل المعطی غلامه درهما الآن و غدا او امس هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان اسم مفعول شروع کرد در بیان صفت مشبه پس گفت **الصفت المشبهة** یعنی صفتی که تشبیه داده شده است باسم از آنکه مثنی و مجموع و مذکر و مونث میشود مثل اسم فاعل اگر گفته شود اسم مفعول و اسم تفضیل هم مثنی و مجموع و مذکر و مونث میشود پس میباید که هر یک را نیز بصفت مشبهه نام نهند جواب میگوییم تسمیت را کلیه لازم نیست کما مر مرارا جواب دوم مراد نیست که صفت مشبه مانند اسم فاعل مثنی و مجموع و مذکر و مونث میشود از آنکه هر دو شریک اند فی کونهما لمن قام به الفعل بخلاف اسم مفعول که موضوع است برای من وقع علیه الفعل و بخلاف اسم تفضیل از آنکه اگرچه موضوع است برای من قام به الفعل زیرا که اصل وضع اینست که بکلمه من تفضیلیه مستعمل شود و درینوقت مثنی و مجموع نمیشود کما سیجیء ان شاء الله تعالی و فی الرضی جهة المشابهة کونهما اذ لا فرق بینهما الا باعتبار الحدوث والثبوت انتهی و صفت مشبه در اصطلاح نحاة **ما اشتق من فعل لازم** اسمیست که مشتق بود از حدث لازم دران حالیکه موضوع بود **لمن قام به** برای چیزیکه قائم است فعل بآن چیز و موصول جنس است و از قوله اشتق من فعل لازم خارج شد اسم فاعل و اسم مفعول که مشتق از حدث متعدی بود و از قوله لمن قام به الفعل خارج شد اسم مفعول و قوله **علی معنی الثبوت** متعلق بقوله قام و ازو احتراز است از آن اسم فاعل که مشتق از فعل لازم بود چون واهب و قائم و مراد از قیام حدث بذات بر معنی ثبوت اینست که

آن ذات متصف بود بحدث بدون آنکہ مقید بود بیکی از ازمنہ ثلاث ولهذا گاہی از صفت مشبہ استمرار مقصود می باشد بقرینہ مقام بخلاف اسم فاعل لازم از آنکہ دلالت می کند بر حدثی کہ مقید باحد ازمنہ ثلاث بود بمعنی زید کریم ثبت الکرم بقطع النظر عن حدوثہ او الحدوثہ الحدث لہ الکرم بعد ان لم یکن فافهم واگر مقصود اخبار از حدوث کرم زید بود پس درین وقت زید کارم الآن او غدا الی باید گفت نہ زید کریم وفی المنهل ونازع الرضی فی افادة الصفة المشبهة لمعنی الثبوت وحاصل کلامہ یرجع الی انها لا تدل علی الحدوث لانها تدل علی عدمہ اذ تدل علی الاستمرار والدوام فلیس معنی حسن فی الوضع الا ذو حسن سواء کان فی بعض الازمنة او جمیعها فهی حقیقة فی القدر المشترک بینهما وهو الاتصاف بالحسن انتهی وقولہ ما اشتق من فعل الی آخرہ را بر قولہ ما اشتق من فعل لمن قام بہ بمعنی الحدوث کہ در تعریف اسم فاعل واقعست از روی تحقیق وتدقیق قیاس باید کرد واعادہ آن چون موجب اطالت وملالت بود برهمین تنبیہ اختصار نمود وبعد ملاحظہ انچہ درینجا مذکور شد اعتراض با اسم تفضیل کہ برای تفضیل فاعل بود بمعنی ثبوت وارد نشود اگر گفتہ شود تعریف مذکور جامع نیست از آنکہ خارج میشود رحیم زیرا کہ مشتق از فعل متعدی است ومعهذا صفت مشبہ است جواب میگوییم فعل لازم عام است از ینکہ ابتدا لازم او دیچون حسن وشرف کہ مشتق از وحسن وشریف است یا لازم بود در وقت اشتقاق صفت مشبہہ است چون رحم بکسر عین متعدی بود ونقل کردند بسوی رحم بضم عین کہ لازمی است بعدہ رحیم را از و اشتقاق کردند ولهذا گفتہ اند کہ فعیل از فعل بفتح عین صیغہ مبالغہ است چون قدیر ونصیر واز فعل بضم عین صفت مشبہہ است فلا یقال رحیم الا من رحم بضم العین ای صار الرحیم طبیعة لہ ککریم بمعنی صار الکرم طبیعة لہ اگر گفتہ شود تعریف مذکور مانع نیست از آنکہ صادق می آید بر مثل خالد ومستمر وطالق وضامر جواب میگوییم مراد قیام فعل بر معنی ثبوت بحث وضع است واین اسما بحسب وضع برای حدوث اند وقیام حدث بر معنی ثبوت بحسب استعمال عارض شده است والضامر بالضاد المعجمة کشیدہ شکم وباریک اندام وشیر میان وصیغتها یعنی صیغہ صفت مشبہ با اختلاف انواع خود مخالفة لصیغة الفاعل وانواع صیغہ صفت مشبہ هفت اند چنانچہ بزرگی فرمودہ ؎ دی از صفت مشبہ رفت سخن ÷ کرد از وی سوال شخص از من ÷ گفتم حسن وصعب وجبان است وذلول ÷ آنگاہ شجاع است وشریف است وحسن ÷ وهیچ وزنی ازین اوزان سبعہ بروزن فاعل نیست پس مخالفت صیغہ صفت مشبہ بصیغہ فاعل ثابت شد وقولہ بصیغة الفاعل دو احتمال دارد یکی آنکہ مضاف فاعل محذوف بود یعنی لصیغة اسم الفاعل دوم آنکہ مراد از فاعل میزان اسم فاعل بود از ثلاثی مجرد و فرق میان احتمالین اینست کہ بر تقدیر اول مخالفت

صیغه صفت مشبه بمطلق اسم فاعل معلوم میشود یعنی از ثلاثی مجرد بود یا مزید فیه یا رباعی مجرد یا مزید فیه بر تقدیر ثانی
مخالفت او باسم فاعل ثلاثی مجرد مفهوم میگردد کما لا یخفی و بر احتمال اول واعتراض کرده اند که اسم فاعل علم است
وحذف شطر علم جائز نیست وجواب اینست که اسم فاعل اسم جنس است منقول است از مرکب اضافی بسوی معنی
مخصوص فقد یراعی فیه حالته السابق وهی کونه کلمتین بدلیل اسم الفاعل والمفعول واسماء الفاعلین ولذا اعرب
باعرابین فافهم اگر گفته شود لا نسلم که صیغه صفت مشبه بصیغه اسم فاعل مخالف بود لان فی التسهیل ان الصفة المشبهة
من غیر الثلاثی المجرد یجی علی وزن اسم الفاعل منه قیاسا مطردا انتهی پس از اینجا معلوم میشود که صیغه صفت مشبه
در هر دو مشترک است جواب میگوییم اضافت صیغه بسوی ضمیری که راجعست بسوی صفت مشبه از جهت
که بمعنی لام است فائده اختصاص میدهد فالمعنی ان الصفة المختصة بالصفة المشبهة مخالفة لصیغة الفاعل
پس محذور مذکور لازم نمی آید از آنکه صیغهای مختصه بصیغه مشبهه صفت اند کما علمت آنفا وقوله علی حسب السماع
منصوب است از آنکه حال است از ضمیری که مستکن است در مخالفت یا صفت مفعول محذوف است یعنی صیغه
صفت مشبه مخالفست بصیغه اسم فاعل در ان حالیکه ثابت وکائن بر قدر سماع یعنی بر عادتی و وزنی که شنیده اند
عرب و از ان عادت و وزن تجاوز نمیکنند یا مخالفت است مخالف شدن که ثابت است بر قدر ما یسمع من العرب وجائزست
که قول مذکور خبر بعد خبر بود برای قوله وصیغتها یعنی وصیغتها کائنة علی حسب السماع بخلاف صیغه اسم فاعل که قیاسی است
کما مر اگر گفته شود صیغه صفت مشبه چنانچه مخالف است باسم فاعل همچنین مخالفست بصیغه اسم مفعول پس وجه
تخصیص بیان مخالفت بصیغه اسم فاعل چه باشد جواب میگوییم هرگاه صفت مشبه باسم فاعل مزید اختصاص
است زیرا که مشابه است باسم فاعل کما علمت و عمل آن همین مشابهت است کما ستعلم ان شاء الله تعالی تا اینکه در میان
هر دو توهم اتحاد و عینیت است پس بیان مخالفت صیغه او بصیغه اسم فاعل ضرورست بخلاف اسم مفعول که از
صفت مشبه بمراحل دور افتاده واورا هیچ وجه مشابهت ومشارکت بصیغه صفت مشبه نیست کحسن وصعب
وشدید وتعمل عمل فعلها یعنی عمل میکند صفت مشبه عمل فعل خود اگرچه صیغه او بصیغه فعل موازن نیست از آنکه
مشابهت باسم فاعل دارد کما علمت واسم فاعل عمل فعل خود میکند پس ازین جهت صفت مشبه نیز عمل فعل خود میکند
وقوله مطلقا حال است از ضمیر تعمل یعنی عمل میکند صفت مشبه در ان حالیکه مطلق است از اشتراط یعنی عمل میکند بغیر
شرط زمانه حال یا استقبال از آنکه اشتراط زمان صفت مشبه را از ذات و ماهیت او خارج میکند زیرا که موضوع است برای
ثبوت و زمان حدوث را لازم میکند پس اشتراط او بزمان ممکن نیست و اگر گویی که عمل اسم فاعل مشروط بزمان است وچون

عمل صفت مشبہ کہ فرع اوست مشروط بزمان نبود مزیت فرع بر اصل لازم می آید پس جواب اینست کہ اینقدر مزیت
محتمل ضروری است والضرورات تبیح المحظورات و جواب بطریق آخر اینست کہ اشتراط زمان در اسم فاعل برای آنست
کہ در مفعول بہ عمل کند و صفت مشبہ را از جہت آنکہ مشتق از فعل لازم بود در و عمل نیست لہذا از عدم اشتراط زمان
مزیت فرع بر اصل لازم نمی آید و ازینجا وجہ دیگر برای عدم اشتراط زمان نیز معلوم میشود فتامل و اعتراض کردہ اند
کہ صفت مشبہ نصب میکند بنابر تشبیہ لا استعلم انشاء اللہ تعالی عمل فعل او رفع است فقط فکیف یصدق قولہ و
یعمل عمل فعلہا و جواب اینست کہ عمل مذکور نادر است والنادر کالمعدوم و معہذا بر سبیل مجاز است کما یدل علیہ عنوانہ
فافہم ولیکن باید دانست کہ عمل صفت مشبہ مشروط باعتماد است ولیکن اعتماد بر موصول در و متصور نیست از انکہ
لام کہ برو داخل میشود بالاتفاق موصول نمیباشد بخلاف آن لام کہ بر اسم فاعل داخل میشود زیرا کہ در وا ختلاف
مازنی است از انکہ لام مذکور نزدیک او برای تعریف است اعتراض کردہ اند کہ ہرگاہ عمل صفت مشبہ مشروط باعتماد
است پس در کلام مصنف رح اختلال است از انکہ از کلام مصنف رح معلوم میشود کہ عمل او بہیچ شروط مشروط
نیست و جواب نیست کہ اختلال وقتی لازم آید کہ مدلول قولہ مطلقا عموم سلب باشد و لیس کذلک زیرا کہ مراد از و سلب
عموم است یعنی قولہ مطلقا در مقابلہ اشتراط مذکور است یعنی دلالت میکند بر سلب اشتراط امرین و این سلب مبہم است
از انکہ جائز است کہ بہ سلب ہر دو امر بود یا بسلب امر واحد پس در کلام مصنف رہ اجمال است نہ اختلال و اجمال بد نہ
نیست والا در کلام الہی و حدیث نبوی واقع نمیشد و بسوی ہمین جواب اشارت کردہ اند حضرت قدس سرہ السامی
بقولہ ای من غیر اشتراط زمان الی آخرہ فافہم و تامل فانہ دقیق و بالتامل حقیق و گفتہ اند کہ قرینہ بر اینکہ قولہ مطلقا
درین مقام برای سلب عموم و مقابل اشتراط امرین است اینست کہ صفت مشبہ صفت است و صفت را از ذات
ناچار است از انکہ ذات در ماہیت صفت ماخوذ است و ہی کون الاسم والاعلی ذات مبہمہ ماخوذ مع بعض صفاتہا
پس اعتماد از و منفک نمیشود و ازینجا معلوم شد کہ در قولہ مطلقا ہرگز اجمال نیست بلکہ صریح در عدم اشتراط زمانست
فقط ولا یخفی ما فیہ زیرا کہ برین تقدیر تعرض بہ بیان اشتراط اعتماد در اسم فاعل و اسم مفعول عبث و مستدرک
میشود از انکہ این ہر دو نیز صفت اند مگر آنکہ گوییم مراد از اعتماد بر صاحب خود نیست کہ خبر مبتدا بود یا صفت موصوف
مثلا کما مر و این در ماہیت صفت ماخوذ نیست و صفت را از ذات ناچار بودن این معنی دارد کہ صفت از جہت
آنکہ عرض است و قیام عرض بمحل محال است ازینجہت او را موضوعی و محلی ضرور است نہ آنکہ او را خبر مبتدا بودن
یا صفت موصوف بودن ضروریست فافہم ولا تکن من الغافلین و تقسیم مسائلہا و اضافت تقسیم بسوی مسائل

از باب اضافت مصدر بسوی مفعول نیست چنانچه بحسب ظاہر معلوم میشود زیراکه دریجا تقسیم مسائل نیست بلکه
تقسیمی است که بسبب او مسائل حاصل میشوند پس اضافت بهمین ملابسه تحصیل است ومراد از مسائل صفت مشبه اقسام
اوست واقسام را بمسائل ازینجهت تعبیر کرد که از حکم ہر قسم سوال کرده میشود وبحث کرده میشود در علم نحو پس قول مذکور
اینمعنی دارد که تقسیم الصفت المحصل لاقسامها من حیث یسال احکامها ویبحث عنها ومراد حضرت قدس سره السامی
از قوله ای جعلها قسماً قسماً وبیان حکم کل قسم همین است که مذکور شد فتامل وقوله ان تکون الصفة باللام
خبر تقسیم است مثل الحسن والضارب والمضروب ومخفی نماند که چون اسم فاعل واسم مفعول درین اقسام مثل صفت
مشبه است پس ازینجهت مثال ہریک را در ضمن مثال صفت مشبه نیز آورده میشود فافهم ولا تغفل او مجردة
عنها وضمیر مجرور راجع است بسوی لام مثل حسن وضارب ومضروب ومعمولها یعنی معمول صفت مشبه
برین دو تقدیر از سه حال خالی نیست که یا مضاف است مثل الحسن وجهه وحسن وجهه الضارب غلامه وضارب
غلامه والمضروب راسه ومضروب راسه او باللام یعنی یا متلبس است بلام مثل الحسن الوجه وحسن الوجه والضارب
الغلام وضارب الغلام والمضروب الراس ومضروب الراس ومجردة عنهما ویا مجرد است از لام واضافت
مثل الحسن وجهاً وحسن وجهاً والضارب زیداً والضارب زید والمضروب راساً ومضروب راساً فهذه ستة
یعنی پس این اقسام شش اند که حاصل میشوند از ضرب اثنین در ثلث والمعمول فی کل واحد منها
یعنی معمول صفت مشبه واسم فاعل واسم مفعول در ہر واحد از اقسام ستة از یکی از سه حال خالی نیست که
مرفوع است ومنصوب است ومجرور است یعنی گاہی مرفوع میشود وگاہی منصوب وگاہی مجرور
فصارت ثمانیة عشر پس برین تقدیر اقسام مسائل صفت مشبه مثلا ہیژده قسم اند که حاصل میشوند
از ضرب سه قسم معمول که از حیثیت اعراب اند در شش قسم مذکور فالرفع یعنی پس رفع در معمول علی الفاعلیة
بنا بر فاعل بودن آن معمول است برای صفت مشبه واسم فاعل والنصب علی التشبیه بالمفعول یعنی
نصب معمول بنا بر تشبیه او بمفعول است لیکن نه مطلق بلکه فی المعرفة یعنی در صورتیکه معمول معرفه بود
مثل زید الحسن الوجه بنصب وجه اگر گفته شود چرا نصب معمول معرفه بنا بر تشبیه بمفعول بود جواب میگویم
زانکه صفت مشبه مشتق از فعل لازم پس نصباً وبنا بر تمیز ہم متصور نیست زیراکه تمیز نکره میباشد ودر کلام عرب
معمول او منصوب شد پس ناچار حمل کردند نصب او را بر تشبیه بمفعول اسم فاعل که درین ترکیب [illegible] یعنی
الضارب الرجل بنصب رجل پس صفت مشبه را حکم اسم فاعل دادند در نصب معمول چنانچه اسم فاعل را حکم صفت مشبه دادند

در جر مضاف الیه زیرا که جواز الضارب والرجل بالجر برای حمل آن بر الحسن الوجه است کما مر فی بحث المجرورات
وازین تقریر بر روشن ضمیر پوشیده نیست که در میان صفت مشبهه اسم فاعل تعارض است و وجه تشبیه آن معمول
بمفعول اسم فاعل اینست که درین وقت در صفت مشبهه ضمیر فاعل مستتر خواهد بود پس چنانچه مفعول بعد فاعل واقع
میشود همچنین آن معمول بعد فاعل واقع شد و باید دانست که قوله بالمفعول مفعول به تشبیه است و اعمال مصدر که
معرف بلام بود در جار مجرور جائز است مثل قوله تعالی لا یحب الله الجهر بالسوء و قوله **و علی التمییز** معطوف است
بر قوله علی التشبیه یعنی نصب معمول بنا بر تمییز است **لکن فی النکرة** یعنی در معمولیکه نکره بود مثل الحسن وجها زیرا که تمییز نیست
اسم فاعل که مشتق از فعل لازم بود و فی المنهل و هذا التفصیل بین المعرفة والنکرة مذهب البصریین فذهب الکوفیون
الی ان النصب علی التمییز فی الجمیع لانهم الا یتحاشون من وقوعه معرفة علی ما عرفت من مذهبهم و قال بعض النحاة
النصب فی الجمیع علی التشبیه بالمفعول به ولیس بجید الان التشبیه بالمفعول انما صیر الیه مع المعرفة للضرورة واما
مع النکرة فلا ضرورة تدعوا الیه مع امکان وجه جار علی القیاس و هو النصب علی التمییز انتهی **والجر علی الاضافة**
یعنی جر معمول صفت مشبهه بنا بر اضافت صفت مشبهه بسوی معمول است و فی المنهل والجر علی الاضافة نحو زید حسن الوجه
و عمرو قایم الاب الا ان الاضافة فی المثال الثانی لا تحسن بخلاف الاول لان الصفة لا تضاف الی
مرفوعها حتی بتقدیر تحویل اسنادها عنه الی ضمیر موصوفها و جعله فاعلا لها ولولا تقدیر ذلک لزم اضافة الشیء
الی نفسه والثانی انهم لا یثبتون فی نحو هذا حسنة الوجه فلهذا احسن ان یقال حسن الوجه لان من حسن وجهه حسن ان
یسند الحسن الی جملته مجازا و قبح ان یقال زید قایم الاب لان من قام ابوه لا یحسن ان یسند القیام الیه مجازا
او وجه المجاز فیه بعید انتهی و قوله **و تفصیلها** مبتدا است محذوف الخبر یعنی تفصیلها قولنا و یا تفصیلها فیما یذکر
و یا تفصیلها فی امثلة جزئیة و تفصیل مصدر است بمعنی اسم فاعل یا بمعنی اسم مفعول و ضمیر مجرور راجع است
بسوی اقسام مذکوره و قوله **حسن وجهه** مبتدا است بنا بر حمل هذا الترکیب و قوله **ثلثة** خبر است و جمله اسمیه مقوله
قول است یعنی تفصیل الاقسام المذکورة فی ضمن امثلة جزئیة قولنا حسن وجهه ثلثة یکی تنوین صفت و رفع وجه دوم
تنوین صفت و نصب وجه بنا بر تشبیه مفعول و سوم حذف تنوین از صفت و جر وجه باضافت پس مثال بودن
حسن وجه باعتبار اختلاف معمول صفت است در اعراب یعنی رفع و نصب و جر و مخفی نماند که تفصیل اقسام فی نفسها
از ما سبق معلوم شده است و اینجا تفصیل آنها در ضمن امثله جزئیه است و لهذا در وقت بیان معنی کلام مصنف این قید را
دخل دادیم فافهم و لا تغفل و باید دانست که تمییز ثلثه محذوف است یعنی ثلثة امثلة و بعضی ناظرین از قوله قدس سره السامی

فهذا التركيب ثلثه وهم كرده اند كه ثلثه خبر مبتداى محذوف است حاشا ثم حاشا كه غرض آن امام الشارحين چنين باشد
زيرا كه برين تقدير لازم مى آيد كه حسن وجه مقوله قول بود واين صحيح نيست از آنكه مفرد است ومفرد مقوله قول نمى باشد
كما مر از آنانكه غرض آن افضل الشارحين بل هادى السالكين الى سواء السبيل نيست كه ثلثه خبر الحسن وجهه است بلكه اين است كه
هذا التركيب با قطع نظر از اعراب وجهه والكرة الحسن وجه مثال واحد است اياك والوهم فلا تعقد بعد الذكرى مع القوم
الظالمين وقوله **وكذلك** مبتدا است زيرا كه كاف اسمى است نه حرفى ولهذا حضرت قدس سره السامى او را
بمثل تعبير كرده اند وقوله **حسن الوجه** خبر است وجمله معطوفست بر جمله سابقه يعنى همچنين اين تركيب سه مثال است
باعتبار اختلاف اعراب در معمول وحسن الوجه مثال آن صفت است كه مجرد است از لام ومعمول آن معرف بلام است
وقوله **وحسن وجه** معطوفست بر قوله حسن الوجه يعنى مثل حسن الوجه است حسن وجه يعنى چنانچه تركيب حسن الوجه
سه مثال است همچنين تركيب حسن وجه سه مثال است واين مثال آن صفت است كه آن صفت ومعمول او هر دو
مجرد اند از لام وحاصل اينست كه صفت اگر مجرد است از لام پس معمول او از سه حال خالى نيست كه يا مضاف است
يا معرف بلام يا مجرد از لام واضافت بهر تقدير معمول مذكور يا مرفوع است يا منصوب يا مجرور پس مجموع نه قسم اند
وان اردت غاية التحقيق فى تقدير حرف الجر فى اضافة الحسن الى الوجه فعليك التوجه الى غاية التحقيق فان فيه تذكار
فيه تحقيق وتدقيق وسواء الطريق وحالى يا شوق على الله المتعالى كيف احمد فانه قال محمد احمد الحامدين لا احصى ثناء
عليك انت كما اثنيت على نفسك وكيف لا احمد فانى غريق فى بحار افضالك وانعامك وقائم متفكر اعلى بابك
وقوله **الحسن مثال** آن صفت است كه معرف بلام است ومعمول او مضاف است ورفع او بنا بر عليه است
ونصب او بنا بر تشبيه بمفعول است وجر آن بنا بر اضافت وقول مذكور خبر بعد خبر كذلك است اگر گفته شود
چرا تغير داد مصنف رح اسلوب كلام را بترك عطف جواب ميگوئيم بترك عاطف تنبيه كرد براينكه از اينجا
شروع در امثله قسم آخر است از صفت مشبه زيرا كه امثله سابقه براى آن صفت مشبه بود كه مجرد از لام است
واز اينجا شروع در امثله آن صفت مشبه است كه معرف بلام است اگر گفته شود چرا مقدم كرد مصنف رح
امثله آن صفت را كه مجرد از لام است بر امثله آن صفت كه معرف بلام است وحال آنكه در تقسيم معرف بلام را مقدم كرده است
كما قال وتقسيم مسائلها ان يكون الصفة باللام او مجردة عنها جواب ميگوئيم چون مفهوم اول وجودى بود
ومفهوم ثانى عدمى كما لا يخفى لهذا در تقسيم معرف بلام را بر مجرد از لام مقدم كرد وچون امثله مجرد از لام را بر امثله
معرف بلام شرافت بود لهذا امثله مجرد را بر امثله معرف مقدم داشت وشرافت از اين جهت است كه يكمثال

ازامثله مجرد مختلف فیه است وباقی صحیح بخلاف امثله معرف که دو مثال ازان امثله ممتنع اند نعم القائل ؎
جواز قوم یکے بعید الشی کرده‌اند که را منزلت مانده مه را * وقوله الحسن الوجه نیز خبر بعد خبر است یعنی کذلک
الحسن الوجه فی کونه ثلثه امثله ومثال آن صفت است که خود ومعمول او هر دو معرف بلام اند و رفع معمول او
بفاعلیت است ونصب او بنابر تشبیه بمفعول وجر او بنابر اضافت وقوله الحسن وجه نیز خبر کذلک است
یعنی کذلک الحسن وجه فی کونه ثلثه امثله واین ترکیب مثال آن صفت است که معرف بلام است ومعمول
او از لام واضافت مجرد است ومعمول او مرفوع است بفاعلیت ومنصوب است از انکه تمیز است ومجرور است
از انکه مضاف الیه است وحاصل اینست که چون صفت معرف بلام بود پس معمول او یا معرف بلام است یا مضاف
یا مجرد است از لام واضافت وبر هر تقدیر معمول مذکور یا مرفوع است یا منصوب یا مجرور پس این نوع هم نه قسم‌ها
پس جمله اقسام هژده شدند وچون بعضی ازان اقسام ممتنع اند وبعضے مختلف فیه وبعضی حسن وبعضی احسن وبعضے
قبیح شروع کرد مصنف رح در تفصیل هریک پس گفت **اثنان امنا ممتنعان** یعنی دو قسم ازان اقسام ممتنع
اند یکی الصفت مفرده که معرف بلام بود ومضاف باشد بسوی معمول خود که آن هم مضاف باشد بسوی ضمیر موصوف
برابر است که بغیر واسطه مضاف بود مثل الحسن وجهه یا بواسطه مضاف باشد مثل الحسن وجه غلامه ووجه امتناع
اینست که اضافت درین ترکیب هیچ فائده نمی‌دهد زیراکه فائده اضافت در صفت مشبه یا بحذف تنوین است
در مفرد مثل حسن وجه یا بحذف نون تثنیه ونون جمع است در مثنی ومجموع یا بحذف ضمیر مستتر است از فاعل
صفت یا از مضاف الیه فاعل صفت واستتار آن ضمیر دران صفت مثل الحسن الوجه والحسن وجه الغلام ما بحذف
هر دو یعنی تنوین وضمیر موصوف یا نون وضمیر موصوف چنانچه مفصل در بحث مجرورات گذشت ودر مثل الحسن وجهه هیچ
ازین وجوه تخفیف نیست پس ممتنع خواهد بود ومخفی نماند که مراد از ممتنعان امتناع بالاتفاق است بقرینه قوله
اختلف فی حسن وجهه کذا فی الرضی وامام المناظرین مولانا عصام الدین قدس سره اعتراض کرده اند وفیه بحث
لان امتناع الحسن وجهه معلل بعدم افادة الاضافة التخفیف وهو عند الفراء یفید التخفیف باعتبار تقدیم الاضافة
علی اللام کما فی قولنا الضارب زید انتهی وجواب ظاهر است زیراکه توهم دخول لام بعد اضافت در مثل الحسن وجهه
ممکن نیست تا فرا توهم مذکور حکم بجواز او کند زیراکه در اصل الحسن وجهه بود برفع معمول پس لازم قبل اضافت موجود است
فافهم واستقم وبر اصحاب بصیرت ظاهر است که چون صفت را بمفرده مقید کرد بدلیل آنکه جمیع امثله از مفردات
اند اعتراض بمثل الزیدان الحسنا وجههما لازم نمی‌آید واین اعتراض هم از مولانا جامی مذکور است تمت قال قوله

احدها الصفة باللام مضافة الى معمولها المضاف الى ضمير الموصوف هذا يصدق على قولنا الزيدون الحسنا
وجوههم انه لا يتحقق فيه وجه الامتناع وهو عدم التخفيف فينبغي ان يكون من قبيل حسن وجهه ويكون مختلفا فيه انتهى
وقسم دوم از دو قسمی که ممتنع اند آن صفت است که معرف بلام بود و مضاف باشد بسوی معمولی که مجرد از لام بود
مثل الوجه الحسن وجه اثنان منها ممتنعان مثل الحسن وجهه والحسن وجه دوم الحسن وجه غلامه و وجه امتناع این است که اضافت
در مثل الحسن وجهه اگر فایده تخفیف داده است بحذف ضمیر و استتار آن در صفت لیکن اضافت لفظی فرع اضافت معنوی و بر صورت
اضافت معنوی است و صورت مثل الحسن وجه که آن اضافت نکره بسوی معرفه است در اضافت معنوی ممتنع است پس بلحاظ اتفاق
کرده شد و اجماع نموده اند که مثل الحسن وجه ممتنع باشد از آنکه بر صورت ممتنع است نعم من تشبه بقوم فهو منهم واختلف
فی حسن وجهه یعنی اختلاف کرده شده است در جواز صورتی که صفت در ان صورت مجرد از لام بود
مضاف باشد بسوی معمولی که مضاف بود بسوی ضمیر موصوف مثل حسن وجهه از آنکه نزدیک سیبویه و بصریون
جائز است لیکن با قبح در ضرورت شعر نه در نثر کلام و نزدیک کوفیون جائز است بغیر قبح در نثر کلام و وجه استقباح
این است که سیبویه و بصریون میگویند که غرض از اضافت تحصیل تخفیف است پس تا حدی که تخفیف ممکن باشد
حاصل باید کرد پس قبیح است که اقتصار کرده شود بر این تخفیفی که آن حذف تنوین است و ترک کرده شود
اعظم تخفیفین را که آن حذف ضمیر است با وجود امکان از آنکه بسبب ضمیر مستکن که در صفت است استغنا حاصل است
از ضمیر مذکور و آنها که جائز میدارند بلا قبح نظر ایشان بسوی حصول مجرد تخفیف است یعنی میگویند که فی الجملة تخفیف
در جواز کافیست ؎ جواب تلخ را از شهر ولی غنیمت دان عزیزا ز خسرو کی والبواقی یعنی مجموع
هژده اقسام اند که ثلث و چون دو از ان ممتنع شدند و یک مختلف فیه پس پانزده اقسام باقی ماندند و آن
پانزده اقسام ما کان فیه ضمیر واحد منها احسن هر قسمیکه در وی یک ضمیر بود آن قسم احسن است و آن ضمیر
عام است که فقط در صفت بود یا فقط در معمول او این هفت اقسام اند یکی مثل الحسن الوجه و دوم حسن الوجه
سوم الحسن وجها چهارم حسن وجها پنجم [illegible] معمول در [illegible] الحسن الوجه ششم حسن الوجه و هفتم حسن وجه
بغیر معمول [illegible] دو قسم [illegible] الحسن [illegible] و دوم حسن وجه [illegible] معمول [illegible] اقسام اند
هر قسم از این اقسام احسن است از آنکه [illegible] ارتباط [illegible] بقدر [illegible] و نقصان
والقناعت نمود [illegible] نعم القائل [illegible] ؎ قناعت کن بنان خشک
تا کی آرزو گردی [illegible] نعمتهای الوان است [illegible] و اعتراض کرده اند که در مثل الحسن الوجه

که بخبر معمولست تعدد فاعل لازم می آید یکی ضمیر و دوم وجه از انکه از باب آن اسم تفضیل است که مضاف بود
بسوی فاعل و درین وقت خروج او از ما کان فیه لازم می آید بدلیل قوله ومتی رفعت بها فلا ضمیر فیها و جواب
که فاعل بعد اضافت از فاعلیت خود خارج شده است یعنی بحسب لفظ فاعل نمانده است اگرچه از روی معنی فاعل است
وضمیر در صفت باعتبار معنی نیست بلکه باعتبار لفظ است برای تصحیح ترکیب پس تعدد فاعل لازم نمی آید و مراد از رفع
که در قوله ومتی رفعت بها معلوم میشود رفع لفظی است نه رفع تقدیری فاندفع الحذر و ان العون الله المنان و باید دانست
که کان تامه است بمعنی وجد و جمله فعلیه صله موصول است و موصول با صله خود مبتدا نیست وقوله احسن خبر است
وما کان فیه ضمیران یعنی هر قسمی که در و دو ضمیر بود باین طریق که یک ضمیر در صفت بود و دوم در معمول
واین در دو قسم است یکی مثل حسن وجهه دوم الحسن وجهه بنصب معمول در هر دو پس آن قسم حسن است زیراکه
مشتمل است بر ضمیری که محتاج الیه است برای ربط صفت بموصوف و احسن نیست ازین جهت که مشتمل است بر ضمیری
که زائد است بر قدر حاجت ولیکن قبیح نیست زیراکه ضمیری که زائد بود بر قدر حاجت در مقصود خلل واقع نمیکند تا
قبیح باشد وما لا ضمیر فیه و هر قسمی که در و اصلا ضمیر نبود و این در چهار قسم است اول الحسن الوجه دوم حسن الوجه
و سوم حسن وجه و چهارم الحسن وجه بجر معمول در هر چهار و هر قسم ازین اقسام اربعه قبیح است از انکه خالیست از ضمیری که
محتاج الیه است در صفات برای ارتباط صفت بموصوف پس صفت درین اقسام مربوط بموصوف خود نخواهد بود
بلکه اجنبی از موصوف خواهد شد و این معنی موجب خلل و فساد در مقصود است کما لا یخفی و هرگاه وجود ضمیر در صفت ظاهر
نیست چنانچه در معمول ظاهر است پس ازین جهت احتیاج است بسوی ضابطه که بسبب او وجود ضمیر در صفت
وعدم وجود آن در و معلوم شود پس اشارت کرد مصنف رح بسوی آن ضابطه بقوله ومتی رفعت یعنی
هر وقتی که رفع دهی معمول صفت را بسبب صفت مشبهه فلا ضمیر فیها پس درین وقت جنس ضمیر در صفت مشبهه
نیست زیراکه معمول او درین وقت فاعل اوست پس اگر در و ضمیر فاعل مستتر بود تعدد فاعل لازم آید و هو محال
عقلی و احسن نیست که الصاق و اتصال قوله ومتی رفعت بها بالکلام سابق باین طریق بیان کرده شود که هرگاه
احسن و حسن و قبیح بر ضمیر واحد و بر دو ضمیر و بر خلو از ضمیر است شروع کرد مصنف رح در بیان قاعده که دانسته
از ان قاعده ما فیه ضمیر واحد و ما فیه ضمیران و ما هو خال عن الضمیر تا بوسیله آن دانسته شود احسن و حسن و قبیح پس
گفت ومتی رفعت بها الی آخره و فا در قوله فهی کالفعل فصیحه است یعنی اذا کان کذا فالصفة المشبهة حینئذ
کالفعل پس چنانچه فعل مثنی و مجموع نمیشود اگرچه فاعل او که اسم ظاهر است مثنی یا مجموع باشد همچنین صفت مشبهه

مثنی و مجموع نخواهد بود اگرچه فاعل او مثنی یا مجموع باشد و الا یعنی اگر رفع ندهی معمول صفت مشبه را
بصفت مشبه بلکه نصب دهی یا جر ففیها ضمیر الموصوف پس در صفت مشبه درین وقت ضمیری است
که راجع است بسوی موصوف و فاعل آن صفت است زیراکه درینوقت از فاعل ناچار است کما لا یخفی و قوله
الا در اصل ان لا بود نون را ادغام کردند برای قرب مخرج الا شد و ان حرف شرط است و فعل شرط محذوف است
یعنی و ان لم ترفع بها و قوله ففیها ضمیر الموصوف جملهٔ اسمیه جزاء شرط است و قوله فتؤنث جزاء شرط محذوف است
یعنی اذا تحقق وجود الضمیر فی الصفة اذا کان ما بعدها منصوبا او مجرورا تؤنث انت الصفة و تثنی و تجمع یعنی
مؤنث میکنی درین وقت صفت را و مثنی و مجموع بر حسب موصوف زیراکه مطابقت ضمیر بموصوف که مرجع ضمیر
است واجب است مثل هند حسنة وجها و حسنة وجها و الزیدان حسنا وجها و حسنان وجها و الزیدون حسنوا وجها و حسنون
وجها و قوله و اسماء الفاعل و المفعول مبتداء موصوف است و قوله غیر المتعدیین صفت است یعنی اسماء
فاعل و اسماء مفعول که متعدی نبوند بسوی مفعول و اسم فاعل که متعدی نشود بسوی مفعول آنست که مشتق
از فعل لازم باشد کما لا یخفی و اما اسم مفعول که متعدی نشود بسوی مفعول آن اسم مفعول است که مشتق از فعلی بود
که متعدی باشد بسوی مفعول واحد زیراکه ازین فعل چون اسم مفعول بنا کنند آن مفعول واحد قائم مقام فاعل
نخواهد بود پس اسم مفعول درین وقت متعدی بسوی مفعول نخواهد شد و مراد از متعدی نبودن اسم مفعول همین است
فافهم و قوله مثل الصفة خبر مبتدا است و قوله فی ما ذکرنا اشارت است بسوی مذکور که آن هژده اقسام اند
یعنی اسماء فاعل و اسماء مفعول که متعدی بسوی مفعول نبوند مانند صفت مشبه اند در جمیع اقسام مذکوره پس رفع
میکنند بفاعل و مفعول ما لم یسم فاعله و نصب میدهند هر دو را بنا بر تشبیه بمفعول یا تمیز و نیز جر میدهند باضافت مثل زید
قائم الاب و مضروب الاب برفع اب و نصب آن و جر آن و انت قادر باستخراج جمیع المسائل بعد الاحاطة بما سبق و
ما علینا الا البلاغ المبین اگر گفته شود چرا مقید کرد مصنف رح اسم فاعل و اسم مفعول را بغیر متعدی جواب آن
میگوییم از انکه اگر هر دو متعدی بوند پس درین وقت حکم اینها در جمیع احکام مذکوره مثل صفت مشبه نیست زیراکه
جائز نیست اضافت هر دو بسوی فاعل و مفعول ما لم یسم فاعله و نیز نصب هم جائز نیست تا التباس
بمفعول لازم نیاید چنانچه اگر گوئی زید ضارب اباه و زید معطی اباه معلوم نمیشود که آیا در مثال اول مفعول ضارب
یا فاعل ضارب است که نصب داده شده است بنا بر تشبیه بمفعول و نیز دانسته نمیشود که اباه در مثال ثانی مفعول دوم است
برای معطی یا مفعول اول است که قائم کرده شده است مقام و نصب داده شده است بنا بر تشبیه بمفعول و

مفعول ثانی است و مخفی نماند که هرچه منصوب بود بسوی بای نسبت در جمیع احکام مثل صفت مشبهه است مثل زید
تمیمی الاب برفع اب و نصب آن و جر آن هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان صفت مشبهه شروع کرد در بیان
اسم التفضیل پس گفت **اسم التفضیل** یعنی اسمی که دلالت میکند بر تفضیل شیء بر شیء در اصطلاح نحاة **ما اشتق**
من فعل اسمی است که مشتق بود از دال بر حدث یعنی از مصدر در آن حالیکه موضوع بود **لموصوف بزیادة**
علی غیره برای ذاتی که متصف بود بزیادتی در اصل حدث بر غیر خود پس مراد از فعل دال علی الفعل است و
فعل بمعنی حدث است و قوله لموصوف متعلق است بقوله اشتق بتضمین معنی وضع چنانچه در بحث اسم فاعل
مفصل مذکور شد و مراد از موصوف عام است که موصوف بقیام حدث بود مثل افضل یا موصوف بوقوع حدث
بود مثل الوم و اشهر پس تعریف بهر دو قسم اسم تفضیل شامل است و از اینجا مصنف رح لموصوف گفت و لمن قام
به الفعل نگفت و قوله بزیادة ظرف لغو است متعلق است بموصوف یا ظرف مستقر است یعنی الموصوف متلبس
بزیادة است و ضمیر مجرور که در قوله علی غیره واقع است راجع است بسوی موصوف و جار مجرور متعلق است بزیادة اگر
گفته شود [illegible] جواب میگویم لام در قوله
لموصوف [illegible] موضوع [illegible] برای زیادتی مطلق نه برای زیادتی بر غیر فلا [illegible] القصر
[illegible] حضرت قدس سره السامی بطریق آخر جواب داده اند بقوله فی ذلک الاصل بعد قوله بزیادة
علی غیره [illegible] جواب این است که مراد از زیادتی بر غیر زیادتی در اصل فعل است کما هو المتبادر و نحو فاضل
و زائد [illegible] دلالت بر زیادتی [illegible] دلالت بر اتصاف فاعل است
[illegible] حضرت قدس سره السامی لفظ اصل را زیاده کرده اند بغرض احتراز از آن اسماء که دلالت
میکنند بر زیادتی در [illegible] فعل چون صفت مشبهه که گاهی دلالت میکند بر دوام فعل و استمرار فعل و لکن لا یخفی
علی [illegible] فی ذلک [illegible] لان اللام الجارة علی الموصوف
التی [illegible] سوال [illegible] گذاشت بجای موصوف و جواب این است
که متصف [illegible] دلالت بر مطلق اتصاف است یعنی در نفس الامر
متصف بود یا نبود [illegible] نفس الامر [illegible] از این جهت موصوف گفت متصف
و باید دانست که قوله ما اشتق من فعل جنس است شامل است بجمیع مشتقات و قوله لموصوف فصل است از آنکه
خارج شدند [illegible] اسماء [illegible] زیراکه مراد از موصوف ذات مبهمه است و در این اسماء [illegible] نیست زیراکه

دلالت میکند بر مکان و زمان و آله پس در بین اسما یک گونه تعیین ذات موصوف است بخلاف افضل و ابصر کما لا یخفی
وقوله بزیادت علی غیره نیز فصل است که خارج شد از وی اسم فاعل و اسم مفعول و صفت مشبه اما بعدم دلالتها علی الزیادة
نحو ضارب و مضروب و حسن او العالم دلالتها علی الزیادة فی ذلک الفعل کفاضل و طائل او العدم دلالتها علی الزیادة
فی اصل ذلک الفعل بل فی صفتها کصیغ الصفة المشبهة الدالة علی الدوام والاستمرار علمت آنفا فافهم **و هو**
یعنی اسم تفضیل از حیثیت صیغه خود و هیئت خود **افعل** است نه از حیثیت ماده زیرا که اسم تفضیل باعتبار ماده منحصر
در افعل نیست بلکه از روی صیغه و هیئت خود منحصر است در وزن افعل برای مذکر و در وزن فعلی برای مؤنث و مصنف ح
بذکر فعلی متعرض نشد از انکه فرع افعل است پس بذکر اصل اکتفا کرد چنانچه اکتفا کرده است بذکر کلا و متعرض نشد بذکر
کلتا که فرع کلا است کما مر فی بیان محال الاعراب بالحروف و بودن اسم تفضیل بر وزن افعل عام است از انکه
فی الحال برین وزن بود چون انصر و افضل و اعلم یا فی الاصل برین وزن باشد اگرچه فی الحال بر وزن افعل باقی
نبود چون خیر و شر که در اصل اخیر و اشر بر وزن افعل حرکت یا را در اول حرکت را بماقبل و ثانی نقل کرده بماقبل
دادند و همزه را حذف کردند برای کثرت استعمال و راء اول را در ثانی ادغام کردند و استعمال هر دو بر اصل خود نیز آمده
و شرطه یعنی شرط اسم تفضیل این است که **ان یبنی من ثلاثی مجرد** که بنا کرده شود از مصدر ثلاثی مجرد نه از مصدر
ثلاثی مزید و رباعی مجرد و رباعی مزید و مراد از قوله من ثلاثی من مصدر ثلاثی است لقرینه تعریف زیرا که تعریف
معلوم شده است که اسم تفضیل از اسم مصدر بنا کرده میشود وقوله **لیمکن** الخ خبر مبتدا محذوف است یعنی هذه
الاشتراط لیمکن بناء افعل و فعلی من الثلاثی المجرد زیرا که بناء آن از ثلاثی مزید و رباعی مجرد و رباعی مزید با محافظه تمام حروف
متعذر است چه وزن اسم تفضیل در افعل که سه حرفی است منحصر است کما علمت و این وزن وسعت گنجایش زیاده
از حروف ثلث ندارد و اگر بعضی حروف را اسقاط کنند معلوم نشود که مشتق از ثلاثی مجرد است یا از غیره و فی المنهل
لیکن بناء صیغة افعل منه الا تری ان مثل دحرج و استخرج لا یتصور بناء افعل منه مع المحافظة علی حروفه و اسقاط حروفه یخل
بالغرض و یوقع فی الالتباس فانه لو قیل ادحر مثلا بحذف اللام الثانیة و اخرج بحذف الزوائد لم یعلم هل هو من الدحرجة
او الاستخراج او من الاخراج و الخروج انتهی و بعضی گفته اند که قوله لیمکن علت بنا است و منشا آن قلت تدبر است زیرا که
امکان بناء افعل و فعلی از ثلاثی مجرد علت بناء او نیست بلکه علت بناء اراده تفضیل شیء بر شیء است در صفت کما لا یخفی
وقوله **لیس بلون ولا عیب** صفت بعد صفت ثلاثی است یعنی بنا کرده میشود از ثلاثی مجردی که به معنی لون و
عیب نباشد پس از مثل حمرة و عور و عمی جائز نیست که اسم تفضیل را بنا کنند **لان منهما افعل لغیره**

ازانکه از ثلاثی مجردی که بمعنی عیب ولون بود بنا کرده میشود افعل را بغیر اسم تفضیل یعنی بنا کرده میشود بر وزن
افعل غیر اسم تفضیل مثل احمر واعور واعمی پس اگر از ثلاثی مجرد مذکور اسم تفضیل نیز بنا کنند التباس اسم تفضیل بغیر او
لازم آید و معلوم نشود که مثل احمر واعور بمعنی دو حمرة و دو عور است یا بمعنی زائده الحمرة و زائده العور سوال کرده اند که
این تعلیل وقتی تمام است که بناء افعل صفت بر بناء افعل تفضیل مقدم باشد و تقدیم بناء او ممنوع است چرا نه است
که بناء افعل تفضیل مقدم باشد وجواب اینست که بناء افعل صیغه مقدم است بر بناء افعل تفضیل ازانکه افعل صفت
دلالت میکند بر ثبوت مطلق صفت و اسم تفضیل دلالت میکند بر ثبوت صفت یا زیادتی و ثبوت اول مقدم است
بالطبع بر ثبوت ثانی پس دال بر ثبوت اول را مقدم داشتند بر دال بر ثبوت ثانی تا وضع موافق شود بالطبع سوال کرده اند
لا نسلم که اسم تفضیل مشتق نمیشود از ثلاثی مجردی که بمعنی عیب بود بسبب آنکه فلان اجهل من فلان و احمق من فلان میگویند
وحال آنکه حماقت و جهل عیب است وجواب اینست که مراد عیب ظاهر است حماقت و جهل عیب باطنی است
لان الجهل عدم العلم والحمق قلت العقل و اعتراض کرده اند که برین تقدیر میباید که اشتقاق احمق بمعنی تفضیل صحیح
باشد بغیر شذوذ ازانکه درمیان جهل و حمق و بلادت هیچ فرق نیست زیرا که هر یک عیب باطنی است و هرگاه اشتقاق
ابلد و اجهل از جهل و بلادت صحیح باشد بغیر شذوذ میباید که اشتقاق احمق از حمق نیز صحیح بود بغیر شذوذ و حالانکه
جمهور حکم کرده اند بشذوذ احمق از جنس هبنقه و لهذا بر حضرت قدس سره السامی اعتراض کرده اند که الصواب
فی نحو احمق من هبنقة یا اسقاط الاین کما فی المفصل و شرح التسهیل والحواشی الهندیة القاموس و الصحاح و شمس العلوم
فافهم و هبنقه بهاء هوز و باء موحده و نون مشدده مفتوحات تعب بن یزید بن ثروان القیسی است که در حماقت ضرب المثل
است و بعضی جواب داده اند که مراد از حمق که ماخوذ احمق است آنست که آثار او ظاهر شوند چنانچه از هبنقه مذکور
حکایت کرده اند که هبنقه مردی بود بریش دراز و استخوان و مهرها و رشته ها در گردن آویختی و زنگوله بستی پرسیدند
که ازین کار چه غرض داری و این بار چرا بر خود پسندیدی خندید و ریش مبارک خود را بدو دست گرفت و سر جنبانید
نعره بر آورد و گفت که وای بر عاقلان زمانه و افسوس بر زیرکان یگانه که خود را گم کرده اند و فائده این قدر کار
نمیدانند مرحبا ای هبنقه که تو خود را می شناسی و گم نکردی عزیزان من تعلیق این زنگوله و غیره از برای آنست که
خود را شناسم و گم نکنم یعنی هر وقتی که آواز زنگوله و مهرها و استخوان ها در سمع مبارک من میرسد و در گردن خود بار این اشیا
می یابم آن وقت میدانم که منم و خود را گم نمیکنم و اگر عیاذا بالله آواز بگوش من نرسد خود را گم کرده باشم و گویند که چون
شب شدی برادر عزیز القدر هبنقه آن حمائل جواهر را از گردن خود برآوردی و در گردن خود انداختی و چون

حکایت هبنقه

صبح دمیدمی برادر او آن حمائل را زود در گردن هبنقه انداختی و باز از خواب بیدار کردی اتفاقاً روزی هبنقه زود
بیدار شد و در گردن خود آن حمائل را ندید بلکه آواز زنگوله وغیره از جانب برادر خود شنید ناله دلدوز و گریه جانسوز
آغاز نهاد و گفت یا اخی انت انا فمن انا برادر او دوید و آن حمائل را در گردن برادر خود انداخت و حرکت داد چنانچه
آواز زنگوله وغیره شنید شاد شد تازه تر آنکه روزی که این عجب این حکایت را می نوشت مردی ریش دراز که
که زبان ریش او در گوش ناف سخن گفتی بلکه با موی زیر ناف گره بستی چند اوراق کیمیاگری را در بغل کرده
پیش فقیر آمدی در آن وقت حاضر بود آن حکایت بر وی نقل کردم بشوق تمام اصغا کرد خندید و پرسید که
حماقت در هبنقه بچه سبب بود گفتم قسم بریش مبارکت که به درازی ریش بود چنانچه حضرت امام محمد غزالی
در احیاء العلوم فرموده اند کلما طال اللحیة قصر العقل روز دوم چون از دروازه در آمدی دیدم که مردی مخلوق ریش
تراشیده خنده کنان می آید گفتم مرحبا خوب کردی که حجاب پشمی از میان برداشتی کار هبنقه را که ناقص بود تمام
گفت من شنیده ام که حق سبحانه وتعالی فرموده است محلقین رؤسکم ومقصرین لا تخافون چون نشست
زجر و توبیخی که ناکردنی بود کردم و آنچه ناگفتنی بود گفتم خواستم که دست تعدی بریش دراز کنم گریه آغاز کرد و گفت بحکم تو
ریش را تراشیدم و باز بر من عتاب میکنی دیروز قول امام نگفته بودی چون مردی مسافر و
با فقیر محبت دلی داشت عذر بسیار کردم و معنی قول امام فهمانیدم که از حد شرعی اگر ریش دراز شود حماقت می
وزیادتی را کمی باید کرد و ریش خود را که تمام تراشیدی و در قول امام فکر نکردی این حماقت هم از درازی ریش
از آن مدت برخود واجب کردم که پیش جهلا چنین مسائل نگویم مگر آنکه تفصیل کنم تا که بوجه احسن
و مخفی نماند که جواب مذکور منظور فیه است از آنکه این جواب لازم می آید که اشتقاق احمق از احمق که بابن نبود
موافق قیاس باشد و شاذ نبود و نیز لازم می آید که اشتقاق اجهل و ابلد برای شخصی که آثار جهل و بلادت در
بوند شاذ و مخالف باشد و هیچ عاقل بقیاسی بودن احمق مذکور و شاذ شدن اجهل و ابلد مسطور قائل نیست کما
قال قدس سره السامی ففیه شائبة من حمق ابن هبنقة الی آخره و ضمیر مجرور راجع است بسوی جواب ففیه
شائبة خبر جواب است و فا زائده است کما هو مذهب الاخفش یا بنا بر تقدیر اما است و یکی از لطیفه
بزرگان را شیوه خود ساخته و طبع کثیف خود را بر این امر شنیع گماشته اعتراض میکنند که تشنیع مذکور
حال بندگان حضرت مخدومی ارشاد مآبی قدس سره السامی نیست چه کسی که از خود رسته و
قدس پیوسته و از این عالم گسسته و در طائفه علیه صوفیه رحمة الله علیهم تمام بود سالکین این طریق را امام باشد چگونه تشنیع کسی

کسی مرتکب شود و منشاء این اعتراض جهل و عدم وقوف و اطلاع بر مراد آن مراد الطالبین ست لان غرضه
قدس سره السامی بقوله فقبیه شناعته من حمق ابن هشام بیان و تفصیل لقبیه المذکور فی الحواشی الهندیه لبعد ذلک
الجواب الذی علمت آنفا لاتشنیع کما وهم وغلط فوقع فیما وقع فخصم ولا تغلط وکن من المستیقظین و
مخفی نماند که اقدم الشارحین شیخ رضی قدس سره احمق را از قبیل ابلد میشمارد و میگوید که اشتقاق او از حمق
قیاسی است و اصلا شاذ نیست و مراد از الوان و عیوب ظاهری است حیث قال و ینبغی ان یقال من الالوان
والعیوب الظاهرة فان الباطنة بنی منها افعل التفضیل نحو فلان ابلد من فلان و احمق انتهی **مثل زید**
افضل الناس و افضل مشتق است از ثلاثی مجردی که بمعنی عیب و لون نیست کما لایخفی **فان قصد**
غیره یعنی اگر قصد کرده شود غیر ثلاثی مجرد مذکور یعنی اگر قصد کرده شود معنی تفضیل را از ثلاثی مزید فیه یا از رباعی
مجرد یا رباعی مزید فیه یا از ثلاثی مجردی که بمعنی عیب یا لون بود **توصل الیه** باشد رسیده میشود بسوی غیر ثلاثی
مجرد مذکور **بمثل هو اشد منه** یعنی باوردن اسم تفضیل از ثلاثی مجردی که بمعنی عیب و لون نبود مثل اشد و احسن
واقبح و غیره مناسب مقصود بود و بگردانیدن مصدری که بناء اسم تفضیل ازو ممتنع باشد تمیز از مثل اشد و احسن
چنانچه اگر قصد کنی زیادتی استخراج عمرو از زید و زیادتی بیاض عمرو از زید یا زیادتی عمی عمرو از زید
استخراجا و بیاضا و عمی … شرح الوافی … ان هذا لیس … و للغرض من التفصیل و ذلک
لان هذا یقتضی اشتراک زید و عمرو فی شدة الاخرج … حسن البیاض الا فی شدة تلک و حسن هذا فتامل انتهی
وقیاسه یعنی قیاسی … اسم تفضیل نیست که اشتقاق کرده شود او را **للفاعل** نه برای مفعول
ازانکه اگر اسم تفضیل برای فاعل و مفعول مشتق شود بقیاس مطرد التباس لازم آید پس ازینجهت اقتصار کردند
اشتقاق او را از روی قیاس مطرد بر فاعل که اشرف است از مفعول و نیز اسم تفضیل دلالت میکند بر زیادتی
موصوف بر غیر در مصدری که مشتق منه بود و اصل در مصدر نیست که مبنی برای فاعل باشد یعنی معروف باشد پس اسم
تفضیل را از همان مصدری که اصل بود اشتقاق کردند و قوله قیاسه مبتدا است محذوف الخبر و قوله للفاعل حال است
پس قوله و قیاسه للفاعل از باب ضربی زیدا قائما است یعنی قیاس اسم تفضیل حاصل اذا کان للفاعل و ممکن است که قوله
قیاسه مبتدا باشد محذوف الخبر و قوله للفاعل متعلق بود بخبر محذوف یعنی قیاسه مجیئه للفاعل بقرینه قوله **وقد جاء للمفعول**
و کلمه قد برای تقلیل است یعنی گاهی اسم تفضیل برای تفضیل مفعول می آید بر خلاف قیاس در بعضی مواضع
نحو اعذر برای شخصی که معذور تر باشد **والوم** برای کسیکه سخت ملامت داشته باشد **واشغل واشهر**

واعرف را بر همین قیاس باید کرد یعنی مشغول تر و مشهور و معروف تر و یستعمل علی احد ثلثة لو تیة
اسم تفضیل را ناچار ہست که مستعمل باشد بر یک وجه از وجوه ثلث برا فضال حقیقی لقرینة قوله فلا یجوز زید افضل
عمر پس واجب ہست که استعمال کرده شود مضافا در ان حالیکه یا مضاف ہست مثل زید افضل القوم
مضافا حال است از قوله احد ثلثة او چه که حال ست یعنی استعمال واقع علی احد ثلثة او جه مضافا او بمن استعمال
کرده میشود در ان حالیکه متلبس ہست بمن مثل زید افضل من عمرو او معرفا باللام یعنی استعمال کرده شود در حالیکه
معرف بود بلام عهد خارجی مثل زید الافضل ... و التعریف اصح ہست ... در
معنی وارد اگر گفته شود چرا واجب ہست استعمال او بر یک وجه از وجوه ثلثه مذکوره جواب میگوئیم ...
است برای تفضیل شئی بر غیر که مفضل علیه باشد پس اسم تفضیل را ذکر مفضل علیه ناچار ہست وقتیکه اسم تفضیل
بود یا مستعمل بمن باشد ذکر آن ظاہر ہست مثل زید افضل الناس ... زید افضل من عمرو چون معرف بلام عهد
در ینوقت در حکم مذکور ہست زیرا که الف لام عهد خارجی ہست که اشارت میکند ... مفضل علیه که معین بود
مفضل علیه که قبل او مذکور باشد لفظا کما هو الظاهر یا حکما کما اذا طلب ... ثم ... قلت
ای الشخص الذی قلنا انه افضل من زید عمرو ... قوله ویستعمل ... تفضیل ...
مرکب میشود از مانعة الجمع و مانع الخلو قوله فلا یجوز یعنی پس جائز نیست اجتماع دو امر از ان امور ثلث زید الافضل
من عمرو که درین مثال دو امر مجتمع اند از ان سه امور یکی الف لام ... من ... کرده ... اما لام
که اجتماع دو امر از ان سه امور جائز نبو باشد قول الشاعر ... ست باالاکثر منهم ... و انما العزة للکاثر
یعنی نیستی تو بیشتر از ان قوم صاحب دولت و بزرگوار ... نیست ... دولت ... الحصی
و تشدید یا اصعاد المهلتین مرد صاحب دولت و بزرگوار و جواب آنست که کلمه من درینجا تفضیلی نیست بلکه
برای تبعیض ہست ولا یعنی و لهذا جائز نیست که اسم تفضیل ... از جمیع امور مذکوره خالی بود مثل ولا زید افضل زیرا که
غرض مطلوب فوت میشود الا ان یعلم یعنی مگر وقتی که مفضل علیه معلوم بود بقرائن ... در ینوقت خلو او از امور ثلثه
جائز ہست مثل الله اکبر یعنی الله اکبر من کل شئی یا الله اکبر کل شئی او مثل زید کریم و عمر اکرم یعنی اکرم منه پس درینمثال
حذف مضاف الیه یا حذف من با مجرور جائز ہست و لم یعوض عنها التنوین لکون افعل غیر منصرف فافهم و اما
نحو جوانفقد ذکر با فصدہم بتعویض التنوین فیه کذا فی الرضی و مخفی نماند که خلو اسم تفضیل از امور مذکوره آنوقت هم
جائز ہست که اسم تفضیل معدول بود مثل آخر که بمعنی غیر ہست فانه ... یعنی وقتیکه اضافت

کرده شود اسم تفضیل را پس در یتوقت او را دو معنی اند احدهما وهو الاکثر ان تقصد به الزیادت علی من اضیف الیه فیشترط بمعنی یکی از ان دو معنی و حال آنکه بمعنی اکثر ست از معنی ثانی نیست که قصد کرده شود باسم تفضیل زیادتی موصوف اسم تفضیل را بر چیزی که مضاف الیه اسم تفضیل ست و قوله احدهما مبتدا مضاف ست و قوله وهو الاکثر جمله معترضه ست و واو اعتراضیه ست یا جمله حالیه است و قوله ان تقصد بتاویل مصدر خبر ست و اعتراض کرده اند که حمل قوله ان تقصد به بر قوله احدهما که عبارت از احد المعنیین ست صحیح نیست از آنکه معنی یا مصدر ست بمعنی عنایت پس تقدیر کلام نیست که احد العنایتین قصدک الزیادت و اگر مفعول است بمعنی مقصود پس کلام مذکور در بن تاویل ست که احد المقصودین قصدک بر تقدیر اول حمل قصد بر قصد لازم می آید و بر تقدیر ثانی حمل قصد بر مقصود و هر دو باطل ست جواب گفته اند که قوله احدهما محذوف الخبر ست یعنی احدهما حاصل بان تقصد به الزیادت و حذف جار از ان و ان شائع و کثیر ست یا آنکه قوله احدهما محذوف المضاف است یعنی قصد احدهما ان تقصد کذا یا آنکه قوله ان تقصد محذوف المضاف ست یعنی احدهما ذو قصدک و افضل الشارحین حضرت قدس سره السامی برای دفع اعتراض مذکور فرموده اند ای احدهما زیادة موصوفه المقصودة به انتهی و حاصل انست که قوله ان تقصد بتاویل مصدر مجهول ست بمعنی مفعول و مضاف است بسوی زیاده از قبیل اضافت صفت بسوی موصوف فتامل اگر گفته شود کلمه من مختص بذوی العقول ست و زیادتی موصوف بر مضاف الیه اسم تفضیل که ذی عقل نبود نیز مقصود میباشد مثل اعدی الخیول و اجسم القبول جواب میگوئیم ذکر کلمه مذکور مبنی بر تغلیب ست کما مر و غیره اگر گفته شود چون مقصود زیادتی موصوف بر مضاف الیه اسم تفضیل باشد تفضیل شی علی نفسه لازم می آید مثل زید افضل الناس زیرا که زید نادر س که مضاف الیه اسم تفضیل ست داخلست پس اگر تفضیل زید بر ناس مقصود بود تفضیل زید بر ذات او لازم آید و هو باطل قطعا جواب میگوئیم مراد انیست که قصد کرده شود زیادتی موصوف بر مضاف الیه اسم تفضیل باین اعتبار که متحقق شود مضاف الیه در بعض افراد خود پس محذور مذکور لازم نمی آید زیرا که محذور مذکور وقتی لازم می آید که از مضاف الیه جمیع افراد و مراد باشد پس حاصل انیست که مراد از مضاف الیه درین استعمال غیر مفضل میباشد. اگر گفته شود چرا این معنی کثیر الاستعمال است جواب میگوئیم اسم تفضیل موضوع ست برای تفضیل شی بر غیر آن شی پس اولی انست که آن غیر که مفضل علیه ست مذکور باشد و ذکر او در استعمال اول حاصلست مشترطه یعنی پس شرط کرده ست در استعمال اسم تفضیل باین معنی ان یکون لفظا منهم انکه موصوف او بعض بود از مضاف علیه او یعنی بحسب مفهوم لفظ داخل باشد در مضاف الیه اگرچه بحسب اراده خارج

خواهد بود کما علمت آنفا واین شرط ازین جهت است که مقصود ازین استعمال نیست که بیان کرده شود تفضیل موصوف
بر کسانیکه شریک اند او را در مضاف الیه اسم تفضیل که عام است وشامل است موصوف مذکور وغیر او را واین منظور
نیست مگر وقتی که موصوف بعض بود از مضاف الیه چنانچه در مثل زید افضل الناس قصد کرده شده است
زیادتی زید بر ناس وزید در ناس داخل است یعنی زید فاضلتر است از مشارکین خود که در نوع انسان اند وهرگاه در
استعمال اول شرط اینست که موصوف در مضاف الیه داخل باشد فلا یجوز پس جائز نیست بسبب انعدام
شرط مذکور مثل یوسف احسن اخوته وقوله لخروجه عنهم علت عدم جواز است یعنی مثل مذکور جائز نیست
ازانکه یوسف از اخوة خارج شده است باضافتهم الیه بسبب مضاف بودن اخوت بسوی ضمیر یوسف زیرا که
یوسف از عموم لفظ اخوة خارج شده است بسبب اضافت اخوت بسوی یوسف پس یوسف درینوقت بعض
اخوت نیست والا لازم آید که یوسف برادر ذات خود بود وپس موصوف اسم تفضیل درین مثال بعض مضاف الیه نیست و
اگر گوئی یوسف احسن الاخوة یا احسن ابناء یعقوب پس درینوقت اسم تفضیل درین هر دو مثال بمعنی اول خواهد بود زیرا که یوسف
بعض اخوت بعض ابناء یعقوب است علی نبینا وعلیهما الصلوة والسلام اگرچه بعض خود نیست فافهم والثانی
ان تقصد زیادة مطلقة ومعنی ثانی اینست که قصد کرده شود باسم تفضیل زیادتی مطلق یعنی غیر مقید ازینکه
فقط بر مضاف الیه بود ودر حواشی ملا مرزا جان که بر حواشی قدیمه شرح تجرید فاضل قوشجی است رحمة الله علیهم تحقیق
این مقام بوجه احسن است خواسته بود که درین کتاب قدری ازان موافق حال مبتدی عرض کند اما زمانه مساعدت
ننمود وترکیب این قول را بر ترکیب قوله احدهما وهو الاکثر الی آخره قیاس باید کرد وقوله ویضاف منصوب است ازانکه
معطوف است بر قوله تقصد یعنی المعنی الثانی متلبس بان تقصد کذا ویضاف اسم التفضیل للتوضیح یعنی
برای توضیح وتخصیص اسم چنانچه دیگر صفات را برای توضیح اضافت کرده میشود مثل مضارع مصر واحسن القوم
وجائز است که مرفوع بود وجمله درین وقت جمله مستانفه خواهد بود وهرگاه درین معنی ثانی شرط مذکور معتبر نیست فیجوز پس جائز است
که اضافت کرده شود اسم تفضیل را بمعنی ثانی بسوی جماعتی که موصوف دران جماعت داخل بود مثل قولنا نبینا صلی الله
علیه وسلم افضل قریش وجائز است که اضافت کرده شود بسوی جماعتی که از جنس موصوف بود لیکن موصوف دران
جماعت داخل نباشد مثل یوسف احسن اخوته زیرا که یوسف در جمله اخوة خود داخل نیست کما علمت
آنفا وجائز است که اضافت کرده شود بسوی غیر جماعت مذکوره مثل فلان اعلم بغداد یعنی اعلم ما سواه واضافت او
بسوی بغداد [illegible] ازین جهت است که بغداد مسکن ومولد اوست یعنی فلان شخص که در بغداد می باشد از ما [illegible]

خود اعلم ست اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح ویضاف للتخصیص کما قال صاحب المفصل جواب میگویم تا وہم نشود کہ اضافت اسم تفضیل درین وقت بسوی نکرہ لازم ہست ولیس کذلک بدلیل یوسف احسن اخوتہ ومراد صاحب مفصل از تخصیص معنی اصطلاحی نیست بلکہ عام ہست شامل ست تخصیص و توضیح را فلا اشکال علیہ لیکن خالی از وہم مذکور نیست **ویجوز فی الاول الافراد** یعنی افراد فاعل در نوع اول اسم تفضیل کہ مضاف بود جائز ہست اگرچہ موصوف مثنی بود یا مجموع و ہمچنین تذکیر او جائز ہست اگرچہ موصوف او مؤنث باشد مثل زید او الزیدان او الزیدون او ہند او الہندان او الہندات افضل الناس از انکہ این نوع اسم تفضیل مشابہ ہست بآن اسم تفضیل کہ مستعمل ست بمن زیرا کہ چنانچہ مفضل علیہ در اسم تفضیل کہ بمن مستعمل بود مذکور ست ہمچنین در نوع اسم تفضیل نیز مفضل علیہ مذکور ست و در اسم تفضیل کہ بمن مستعمل بود افراد و تذکیر واجب ہست کما یجی انشاء اللہ تعالی پس در اسم تفضیل کہ مضاف بود بمعنی اول باشد نیز افراد و تذکیر جائز داشتند اگر گفتہ شود افراد و تذکیر در اسم تفضیل کہ مستعمل بمن بود واجب است پس میباید کہ در مشابہ او نیز واجب باشد جواب میگویم در نوع اول اسم تفضیل دو حیثیت اند یکی مشابہت باسم تفضیلی کہ مستعمل بمن بود از روی معنی کما علمت و دوم مخالفت باسم تفضیل مذکور از روی لفظ زیرا کہ آن اسم تفضیل کہ مستعمل ست بمن مضاف نیست و این نوع مضاف است پس مشابہت کامل نشد تا حکم مشبہ بہ بعینہ بر مشبہ جاری کردہ شود پس افراد و تذکیر را بنظر معنی جائز داشتند و باعتبار مخالفت لفظی مطابقت بموصوف را نیز جائز نمودند سوال کردہ اند کہ چرا نگفت مصنف رح ویجوز فی الاول الافراد والتذکیر و صاحب غایۃ التحقیق رحمۃ اللہ علیہ فرمودہ ہست و انما لم یذکر التذکیر اکتفاء بقولہ فیما یقابلہ بعدہ والذی بمن مفرد مذکر انتہی قولہ

والمطابقت معطوف است بر قولہ الافراد یعنی جائز ہست در نوع اول افراد و مطابقت اسم تفضیل از روی افراد و جمع و تذکیر و تانیث **لمن ہو لہ** برای خبری کہ اسم تفضیل صفت آن خبر ہست یعنی برای موصوف خود فلو قال الموصوفہ لکان اخصر و اوضح مثل زید افضل الناس و الزیدان افضلا الناس و الزیدون افضلوہم و ہند فضلی النساء و الہندان فضلیا النساء و الہندات فضلیاتہن و مطابق بودن اسم تفضیل بموصوف خود ازین جہت کہ بر قیاس و بر اصل ست محتاج بدلیل نیست بلکہ محتاج بدلیل عدم مطابقت است و معہذا جائز ست کہ وجہ مطابقت چنین گفتہ شود کہ اسم تفضیلی کہ مضاف بود مشابہ ست باسم تفضیلی کہ مضاف بود و مشابہ ہست باسم تفضیلی کہ معرف بلام است در تعریف از انکہ ہر دو معرفہ اند و اسم تفضیل کہ معرف بلام بود بموصوف خود مطابق میشود پس اسم تفضیل کہ مضاف بود مطابق خواہد شد

واما الثانی یعنی نوع ثانی از دو نوع اسم تفضیل کہ مضاف میشود **والمعرف باللام** و آن اسم تفضیلی کہ

معرف بلام بود فقال به من المطابقة پس تا چارست در هر دو از مطابقت اسم تفضیل بموصوف در افراد و تثنیه و جمع و تذکیر و تانیث از انکه مطابقت صفت بموصوف واجب ست و مانع مفقود ست زیراکه مفضل علیه مذکور نیست و مانع مطابقت امتزاج اسم تفضیل ست بکلمه من لفظا مثل زید افضل من عمرو یا معنی چون زید افضل الناس چنانچه مفضل من قریب معلوم خواهد شد انشاء الله تعالی **والذی بمن مفرد مذکر لا غیر** یعنی آن اسم تفضیل که بکلمه من مستعمل بود پس مفرد و مذکر بیا شد فقط اگر موصوف او غیر مفرد و غیر مذکر باشد مثل زید والزیدان والزیدون او هند او هندان او هندات افضل من کذا اگر گفته شود چرا این اسم تفضیل بموصوف خود مطابق نمیشود **جواب میگویم** من تفضیلیه بمنزله جزء اسم تفضیل ست پس آخر اسم تفضیل بسبب امتزاج او در حکم وسط ست و علامات تثنیه و جمع و تانیث مختص بآخر کلمه اند کما علمت پس مکروه داشتند نحاة لحوق آن علامات مذکوره را بچیزی که در حکم وسط ست اگر گفته شود چرا کلمه من تفضیلیه بمنزله جزء اسم تفضیل ست **جواب میگویم** جزء شی متمم آن شی میباشد و من تفضیلیه از جهت انکه فارق ست درمیان باب اخر واسم تفضیل گویا از تمامی اسم تفضیل ست پس در حکم جزء است فتامل **ولا یعمل فی مظهر** یعنی عمل نمیکند اسم تفضیل در اسم ظاهر یعنی رفع نمیکند اسم ظاهر را بفاعلیت اگر گفته شود قوله لا یعمل فی مظهر مطلق است دلالت میکند بر نفی مطلق عمل در اسم ظاهر خواه عمل رفع بود یا عمل نصب پس کدام قرینه است به تقیید عمل برفع بفاعلیت **جواب میگویم** قرینه برین تقیید استثنا است یعنی قوله الا اذا کان صفة الی آخره زیراکه در مستثنی عمل برفع ست بنا بر فاعلیت و اگر مراد از لا یعمل فی مظهر نفی عمل مطلق بودی در مستثنی عمل عام ثابت شدی با وجودیکه در بعضی متون لا یعمل فی فاعل مظهر واقع ست اگر گفته شود اسم تفضیل چرا عمل رفع نمیکند در اسم ظاهر **جواب میگویم** ازانکه اسم ظاهر قوی ست و اسم تفضیل در عمل ضعیف است زیراکه صفات عمل نمیکند مگر بمشابهت بفعل چون اسم فاعل و اسم مفعول یا بسبب مشابهت بمشابه فعل چون صفت مشبه که عمل میکند بسبب مشابهت خود باسم فاعل که مشابه ست بفعل کما علمت اگر گفته شود چرا اسم تفضیل مشابه بفعل نیست **جواب میگویم** ازانکه دلالت میکند بر تفضیل و فعل را دلالت بر تفضیل نیست فلیس له معناه فی الزیادة لیعمل عمله اگر گفته شود چرا اسم تفضیل مشابه نیست باسم فاعل **جواب میگویم** ازانکه اصل در استعمال اسم تفضیل است که مستعمل شود بکلمه من و اسم تفضیل درین وقت مثنی و مجموع و مذکر و مونث نمیشود کما علمت آنفا پس مشابه باسم فاعل هم نخواهد شد پس در اسم ظاهر عمل رفع بفاعلیت نخواهد کرد مگر وقتی که چند شرائط موجود بود کما ستعلمه عن قریب ان شاء الله تعالی بخلاف ضمیر مستتر که معمول اسم ضعیف ست ازانکه اثر او در لفظ اصلا ظاهر نیست پس محتاج نیست بسوی قوت عمل

در عمل اگر گفته شود در اسم تفضیل هرگاه هر دو مشابهت مفقود است پس میباید که اصلا عمل نکند جواب میگوییم
اسم تفضیل را بفعل کمال مخالفت نیست بلکه باعتبار دلالت بر حدث مشابه است بفعل و ممکن است که بسبب مشابهت
ضعیفه در معمول ضعیف عمل کند و لهذا در ظرف و حال و تمیز عمل میکند بلا شرط از آنکه ظرف و حال را رائحه فعل
کافیست و ناصب تمیز اسم جامد هم میباشد مثل رطل زیتاً پس اسم تفضیل بطریق اولی عمل خواهد کرد اگر گفته شود
اسم تفضیل وقتیکه مستعمل نشود بکلمه من پس میباید که در اسم ظاهر رفع بفاعلیت کند زیرا که درین وقت مشابه است
بمشابه فعل بواسطه آنکه مثنی و مجموع مذکر و مؤنث میشود مانند اسم فاعل و اسم مفعول جواب میگوییم اصل در
استعمال او اینست که بکلمه من مستعمل شود و درین وقت مشابهت مذکوره مفقود است پس مشابهت او در وقت
استعمال که غیر اصل است در حکم عدم و ساقط الاعتبار است اگر گفته شود اسم تفضیل چنانچه عمل رفع بفاعلیت در اسم
ظاهر میکند همچنین عمل نصب بمفعولیت در اسم ظاهر میکند پس چرا ذکر کرد مصنف رح اول را و ترک کرد ثانی را جواب
میگوییم اسم تفضیل در مفعول به اصلا عمل نمیکند مظهر باشد یا مضمر از آنکه معمول قوی است و احتیاج بسوی او چندان
نیست و اسم تفضیل در بعضی اوقات اسم ظاهر را بفاعلیت رفع میدهد و احتیاج بسوی او شدید است پس بیان
آن ضرورست تا باین تقریب مستثنی مذکور شود اگر گفته شود لا نسلم که اسم تفضیل مفعول را نصب نمیکند بسند قوله تعالی
هو اعلم من یضل عن سبیله جواب میگوییم اعمال اسم تفضیل در مفعول به ممتنع است و اگر بعد او اسمی یافته شود
که صلاحیت آن داشته باشد و موهم آن بود پس درین وقت از ماده اسم تفضیل فعل ناصب مقدر میکنند پس
قوله تعالی هو اعلم من یضل عن سبیله درین تقدیر است که هو اعلم من کل احد یعلم من یضل و باید دانست که مراد از
مظهر ملفوظ حقیقی است برابر است که اسم ظاهر بود یا مضمر منفصل علی قیاس قوله رافعة لظاهر که در بحث صفت مشبهه [illegible]
نه مراد اسم ظاهر است فقط تا عمل او در ضمیر منفصل جائز باشد پس مراد از مضمر که در قوله قدس سره السامی و انما
خص المظهر لانه لا یعمل فی المضمر واقع است ضمیر مستتر است و اللام عهد خارجی است که اشارت است بسوی ضمیر
مستتر بقرینه قوله لان العمل فی المضمر ضعیف لا یظهر اثره فی اللفظ زیرا که این دلیل یافته نمیشود مگر در ضمیر مستتر بواسطه آنکه
مراد از عدم ظهور اثر عمل در مضمر اینست که وجود مضمر ظاهر است پس چگونه اثر عمل در و ظاهر شود نه مراد اینست که اثر عمل در و
ظاهر نمیشود زیرا که اگر همچنین مراد باشد پس میباید که عمل اسم تفضیل در تمام مبنیات جائز بود و فی المنهل و لا یعمل
اسم التفضیل فیما دون المضمر المتصل احترازا من المنفصل فانه فی حکم الظاهر انتهی الا اذا کان یعنی اسم تفضیل عمل نمیکند در ماسوی
ضمیر مستتر بفاعلیت در جمیع اوقات مگر وقتی که اسم تفضیل صفة لشیء صفت شی بوده بلفظ یعنی و صفت سببی باشد

وصفت بحال متعلق موصوف بود چنانچہ احسن در مثالی کہ مذکور ست در متن صفت رجل ست در لفظ و در حقیقت
صفت متعلق رجل ست کہ آن کحل باشد و حضرت قدس سرہ السامی فرمودہ اند یعنی عنا شیئا ہو فی اللفظ
و ظاہر ست کہ احسن وصف ست کہ منسوب ست از روی معنی بسوی سبب کہ آن کحل باشد یعنی از روی صفت
معنی سبب ست و در لفظ صفت شی است کہ آن سبب متعلق است با آن شی و متعلق را سبب از ان گویند کہ
اسم تفضیل بسبب او صفت شی واقع میشود چنانچہ کحل مثلا کہ متعلق ست برجل و احسن بسبب او صفت رجل
واقع ست والا رجل فی نفسہ احسن نیست پس احسن وصف سببی رجل ست و مراد از صفت بودن اسم تفضیل برای
شی اینست کہ اسم تفضیل معتمد بران شی باشد برابر ست کہ نعت او واقع شود یا خبر او یا حال او فافہم وہو فی
المعنی لمسبب یعنی درحالیکہ اسم تفضیل در معنی صفت سبب ست کہ مشترک بود درمیان آن شی و شی دیگر و لہذا
لمسببہ نگفت باضافت کہ موہم اختصاص ست چنانچہ احسن مثلا کہ در معنی صفت مسبب ست کہ آن کحل باشد
و ظاہر ست کہ کحل مشترک است درمیان رجل و زید اگر گرفتہ شود کحل سبب ست چنانچہ الحال ام گوشند نہ مسبب فکیف
یصح قولہ ہو فی المعنی لمسبب جواب میگوییم مراد از سبب درینجا معنی لغوی ست یعنی ما جعل سببا چنانچہ واجب تعالی
را مسبب الاسباب گویند یعنی جاعل الاسباب اسبابا پس اسباب درینوقت مسببات اند ولا شک ان الکحل
جعل سببا لکون احسن صفت رجل وانما عدل عن السبب الی المسبب للتنبیہ علی انہ لا یلزم ان یکون سببا
فی الواقع بل یکفی ان یجعلہ المتکلم سببا صحیحا و افضل المحشین مولانا عبد الحکیم قدس سرہ
فرمودہ اند نقل عن المشہور فی اصطلاحہم ان یطلق علی المتعلق اسم السبب دون المسبب لا
مناقشۃ فیہ ولعلہ سماہ مسببا لان الکحل فی ہذا المثال مسبب عین الرجل وعین زید وعین زید لان
عینہما سبب للکحل وہو سبب لہما انتہی و قولہ وہو فی المعنی لسبب جملہ حالیہ ست و تنوین در قولہ المسبب
عوض مضاف الیہ ست یعنی والحال ان اسم التفضیل فی المعنی صفت کائنۃ لمسبب ذلک الشی الی
المتعلق ذلک الشی و قولہ مفضل صفت مسبب است یعنی چنین مسبب کہ تفضیل و افزونی دادہ شدہ باعتبار
الاول یعنی باعتبار آنکہ آن مسبب مقید ست بشی کہ او را اول اعتبار کردہ شدہ است علی نفسہ باعتبار
غیرہ یعنی تفضیل دادہ شدہ است آن مسبب را بر ذات او باعتبار آنکہ آن مسبب مقید ست بشی کہ غیر اول است
پس آن مسبب باعتبار اول مفضل خواہد بود و باعتبار ثانی مفضل علیہ و قولہ منفیا خبر بعد خبر کان است یعنی
الا اذا کان صفتہ منفیا و باید دانست کہ مفضل بودن مسبب باعتبار اول و مفضل علیہ باعتبار ثانی قبل دخول حرف

نفی و بدون ملاحظهٔ معنی نفی است والا بملاحظهٔ نفی مسبب مفضل علیه است باعتبار اول ومنفضل ست باعتبار ثانی
کما لا یخفی علی المتامل و حاصل انست که اسم تفضیل عمل نمیکند در اسم ظاهر بفاعلیت مگر بسه شرط یکی آنکه اسم تفضیل صفت
سببی باشد برای شی و دوم آنکه مفضل بود بر نفس خود لیکن بدو اعتبار و سوم آنکه منفی باشد واین تقریر بر وضیح
ظاهر است که قوله صفت لشی وهو فی المعنی لسبب شرط واحد است **مثل ما رأیت رجلا احسن فی عینه الکحل منه**
فی عین زید یعنی ندیدم هیچ رجل را که نیکوتر باشد در چشم او کحل از آن کحلی که در چشم زید است نعم القایل ع
من ندیدم هیچ مردی خوبتر در چشم او کحل از آن کحل که دارد نرگس شهلای تو پس باید دانست که احسن درین مثال
عامل است در کحل که اسم ظاهر است بفاعلیت بواسطهٔ آنکه جمیع شرائط مذکوره درو موجود اند از آنکه احسن در لفظ صفت
رجل است و در معنی صفت مسبب است که آن کحل باشد و کحل مشترک است در عین رجل و عین زید لیکن مفضل
است باعتبار آنکه در عین رجل است و مفضل علیه است باعتبار آنکه در عین زید است و نیز اسم تفضیل منفی است
کما لا یخفی اگر گفته شود چرا عمل اسم تفضیل در اسم ظاهر بفاعلیت مشروط است بشروط ثلثه مذکوره جواب میگوئیم
شرط اول از ینجهت است که تا حاصل شود او را مصاحبی و مقارنی که بدو استغنا دیگر و حاصل شود او را اسم ظاهری که
متعلق بآن مصاحب باشد تا عمل اسم تفضیلی در وی بآسانی عمل کند چنانچه در صفت مشبه ذکر کرده اند که عمل در
اسم ظاهر نمیکند مگر وقتی که در لفظ صفت شی باشد و در معنی صفت سببی متعلق آن شی بود مثل جاءنی رجل
حسن وجهه زیرا که مرتبهٔ هر واحد از اسم تفضیل و صفت مشبه از مرتبه اسم فاعل کمتر است کما علمت لهذا اسم فاعل
در هر اسم ظاهر عمل میکند بفاعلیت برابر است که از متعلقات موصوف باشد یا نباشد مثل زید ضارب غلامه
عمرو او اذا قام زید و شرط دوم از ینجهت است که اگر سبب متحد بالذات و متغایر بالاعتبار نبود پس درینوقت
فاعل اسم تفضیل ضمیر مستکن خواهد بود مثل ما رأیت رجلا احسن کحل عینه من کحل عین زید و هر دو کحل درین مثال
مختلف اند بالذات پس احسن خبر مقدم است و کحل مرفوع است از آنکه مبتداء موخر است نه فاعل و نصب احسن
در مثل این ترکیب در کلام عرب یافته نشد پس جملهٔ صفت رجل است و شرط سوم از ینجهت است که چون اسم
التفضیل منفی بود پس درینوقت بمعنی فعل خواهد بود و عمل آن فعل خواهد کرد کما قال المصنف رح **لانه بمعنی حسن**
و جار مجرور متعلق است بمفهوم استثنا مذکور یعنی یعمل اسم التفضیل فی الاسم الظاهر بالفاعلیت عند هذا
الشرائط لانه بمعنی حسن و همچنین هر اسم تفضیل که در تراکیب دیگر منفی بود بمعنی فعل خود خواهد بود و گفته اند که قوله
لانه بمعنی حسن احتمال دو معنی دارد اول احسن مثلا بعد نفی بمعنی حسن است زیرا که نفی چون بر اسم تفضیل می آید

بسوی قید او متوجه میشود که آن زیادتی باشد بواسطه آنکه ضابطهٔ نفی اینست که چون بر مقید داخل میشود نفی
میکند قید او را پس بسبب نفی مثال مذکور درین تقدیر است که لیس حسن کحل عین رجل زید اعلی حسن کحل زید و
هرگاه زیادتی رفت پس اصل حسن باقی ماند پس ثابت شد که احسن بسبب نفی بمعنی فعل خود است که آن حسن باشد
و باید دانست که چون حسن کحل عین رجل باقی ماند پس از دو حال خالی نیست که حسن او یا بحسن کحل عین زید مساوی است
یا کم است و مساوی بودن آن مناسب مقام نیست زیرا که غرض متکلم از کلام مذکور تفضیل حسن کحل عین زید است
بر حسن کحل عین کل رجل بمعنی المثال المذکور حسن فی عین کل احد الکحل دون حسنه فی عین زید اگر گفته شود از ینجا معلوم شد
که زوال معنی تفضیلی بسبب نفی تقاضا میکند جواز عمل اسم تفضیل را در اسم ظاهر پس واجب اینست که عمل اسم تفضیل در
مثل لرایت رجل فضل ابوه من زید جائز باشد چنانچه در مثال مذکور در متن جائز است و حال آنکه جائز نیست جواب
میگوییم درمیان این مثال و مثال متن فرق ظاهر است زیرا که مفضل و مفضل علیه در مثال متن متحد اند بالذات
و اصل در اسم تفضیل اختلاف هر دو بالذات است پس در صورت اتحاد معنی تفضیلی ضعیف میشود و بسبب نفی
بالکلیه زائل میگردد و قوت عود و مراجعت ندارد بخلاف این مثال که در وی هر دو مختلف اند بالذات پس معنی تفضیلی
بر اصل خود است و ضعیف نیست بلکه قوی است و جائز است که حکم او بعد زوال عود کند و احتمال و هم نیست
که احسن را پیش ازین که نفی بروی در آید زیادتی را نفی کرده شود از روی عرف ما و هین زیرا که غرض او هین تفضیل حسن کحل
عین زید است بر حسن کحل عین کل رجل و این مقصود از نفی زیادتی حاصل نمیشود زیرا که نفی زیادتی نفی مساوات را مستلزم
نیست کما لا یخفی پس مقصود نفی زیادتی است و این مقصود صراحةً حاصل نمیشود مگر باین طریق که اول اسم
تفضیل را از معنی زیادتی مجرد کرده شود و یا تجرید از زیادتی قبل دخول حرف نفی ازین جهت است که نفی زیادتی ملائم
و مناسب مدح نیست بلکه موجب انقلاب مقصود است زیرا که بنفی زیادتی مثال مذکور در قوت این مثال میشود
که رایت رجلا حسن فی عینه الکحل منه فی عین زید پس آنچه مفضل علیه است مفضل میشود و آنچه مفضل است
مفضل علیه و هو خلاف المقصود پس ازین توجیه ظاهر شد که اول از زیادتی تجرید باید کرد و چون تجرید کرده شود پس اصل
حسن باقی میماند و از ینجا هم ثابت شد که احسن بمعنی حسن است ولیکن باید دانست که بعد از تجرید مذکور چون نفی توجه
بسوی اصل حسن پس اینجا هم دو احتمال است که حسن کحل رجل یا مساوی است بحسن کحل عین زید یا کم است و ثانی
مناسب مقام مدح نیست زیرا که چون حسن که کمتر است نفی کرده شود پس قبیح باقی میماند حاصل معنی مثال
مذکور چنین میشود که کحل عین زید حسن من هذا القبیح و ظاهر است که این معنی خلاف مقصود است مناسب مقام مدح نیست

پس متعین شد که حسن کحل عین رجل مساوی است بحسن کحل بعین زید وچون این مساوی را نفی کنند پس مثال مذکور
در بیت تقدیر میشود که ما رأیت رجلا احسن فی عینه الکحل حسنه فی عین زید و هرگاه مساوات نفی شد بنص پس
زیادتی ممتنع خواهد شد بطریق اولی بدلالت نص و ظاهر هست که بمقتضای مقام مطلق مساوات را نفی کنیم یعنی فقط
مساوات بود یا در ضمن زیادتی باشد پس از نفی مطلق مساوات نفی زائد هم لازم می آید پس درینوقت نفی زیادتی هم
مدلول نص خواهد بود و نفی مساوات ازین جهت مستلزم هست نفی زیادتی را که زیاده عبارت است از مساوات
با زیادتی کما لا یخفی **مع انهم لو رفعوا** یعنی وقت وجود شرائط مذکوره اسم تفضیل عمل میکند در اسم ظاهر بفاعلیت
ازانکه بمعنی حسن هست با آنکه بتحقیق اگر نحاة رفع دهند احسن را بنا بر خبریت وکحل را بنا بر ابتدائیه **افضلوا** ای اینه
فصل واقع کنند نحاة درمیان احسن **بین احسن و معموله** و درمیان معمول احسن یعنی درمیان چیزی که احسن در و
عامل هست ازین حیثیت که اسم تفضیل هست و در و معنی فعلیت هست و آن معمول قوله منه فی عین زید هست قوله
باجنبی وهو الکحل متعلق هست بقوله فصلوا و حاصل آنست که اسم تفضیل وقت وجود شرائط مذکوره عمل
بفاعلیت در اسم ظاهر ازین جهت میکند که بمعنی فعل شده هست و معهذا اگر در اسم ظاهر عامل نبود بلکه ضمیر مستکن
فاعل او باشد و اسم ظاهر مرفوع بود بابتدائیه و احسن مثلا مرفوع بود بخبریه پس درین وقت درمیان احسن و معمول
او که منه فی عین زید هست فصل باجنبی لازم می آید که آن کحل باشد و این جائز نیست ازانکه اسم تفضیل در عمل
ضعیف هست کما عرفت اگر گفته شود چنانچه فصل باجنبی درمیان اسم تفضیل و معمول آن ممتنع هست همچنین
عمل آن در اسم ظاهر نیز ممتنع است پس چرا جائز داشتند عمل در اسم ظاهر **جواب میگویم** من ابتلی ببلیتین یختار
اهونهما و عمل اسم تفضیل در اسم ظاهر اهون هست از فصل باجنبی زیرا که امتناع عمل در اسم ظاهر نظر باسم تفضیل و
مختص باسم تفضیل هست و امتناع فصل نظر بر عامل ضعیف هست هر عاملی باشد پس اول اخص هست و ثانی اعم
امتناع اعم اقوی است از امتناع اخص پس امتناع عمل اسم تفضیل در اسم ظاهر اهون باشد از امتناع فصل باجنبی و اول
ازین جهت که اخص هست که امتناع عمل در اسم ظاهر مختص باسم تفضیل هست و ثانی اعم هست ازانکه امتناع فصل
مختص باسم تفضیل نیست بلکه در غیر اسم تفضیل هم یافته میشود چنانچه در مضاف و مضاف الیه جار مجرور اگر گفته
شود در مثل رأیت رجلا احسن فی عینه الکحل منه فی عین زید میباید که اعمال اسم تفضیل را برای ضرورت جائز ندارند
جواب میگویم این مثال اعتباری و مصنوعی هست و در کلام عرب مستعمل نیست فلا حاجة لنا فی تصحیحه بخلاف
صورت النفی فانها واقعة فی الاحادیث الشریعة وکلام العرب فافهم و دوستی لطیف طبعی ازین غریب استفسار

کرد قوله رفعوا دلالت بر مطلق رفع است که نه از ان مرفوع خاص معلوم میشود و نه رفع خاص فکیف یکون معناه لو رفعوا احسن بالخبریة والکحل بالابتدائیة کما ذکره قدس سره السامی گفتم عزیز من قوله رفعوا فعل فعل متعدیست و مفعول آن نمیتواند بود مگر احسن بمقتضای مقام زیرا که کلام در بیان احوال اسم تفضیل است پس ازینجا معلوم شد که قوله لو رفعوا بمعنی دارد که اگر رفع کنند نحاة احسن را و هرگاه رافع لفظی مفقود است و احسن از جهت آنکه نکره است صلاحیت ابتدائیه ندارند خصوص وقتیکه خبر معرفت باشد پس ازینجا معلوم شد که رفع احسن بنا بر خبریت است و هرگاه رفع احسن بخبریت معین شد پس مبتدا می باید و صلاحیت ابتدا ندارد مگر کحل پس حاصل شد از قوله لو رفعوا عبارت مذکوره یعنی لو رفعوا احسن بالخبریت والکحل بالابتدائیة فافهم والصف اگر گفته شود لانسلم اگر احسن مرفوع بود بخبریة و کحل بابتدائیة فصل باجنبی لازم آید ازانکه کحل اجنبی نیست بواسطه آنکه کحل مبتدا است و احسن خبر است و عامل هر دو متحد است که آن تجرد از عامل لفظی باشد پس هر دو شریک اند در معمولیت عامل واحد جواب میگوئیم مراد از اجنبی آنست که معمول اسم تفضیل نباشد ازین حیثیت اسم تفضیل است و در معنی فعلیت است پس هرچه معمول اسم تفضیل نیست بحیثیت مذکوره اجنبی است و مبتدا معمول خبر نیست تا از حیثیت خارج شود و معمول بودن هر دو بعامل معنوی از اجنبیت خارج نمیکند کما لا یخفی و اگر گوئی که در وقت رفع کحل بفاعلیت نیز فصل باجنبی میان احسن و معمول او لازم می آید زیرا که کحل معمول احسن نیست بلکه معمول او باین حیثیت است که احسن بمعنی حسن است پس جواب آنست که از بودن احسن بمعنی حسن لازم نمی آید که حسن عامل باشد بلکه عامل احسن است اگرچه بمعنی حسن است و لهذا یقال ان اسم التفضیل یعمل فی الاسم الظاهر عند هذه الشرطة ولا یقال ان فعله عامل فیه کما یدل علیه الاستثناء بقوله الا اذا کان الخ و لهذا حضرت قدس سره السامی معمول را بیان کرده اند بقوله ای ما عمل فیه احسن من انه اسم التفضیل وفیه معنی التفضیل انتهی و اجنبی را تفسیر کردند بقوله ای کل ما لیس معمولا له من هذه الحیثیت فهو اجنبی من هذه الحیثیت انتهی و معمول را باین طریق بیان نکردند که ای ما عمل فیه من حیث انه اسم التفضیل فیه معنی التفضیل والزیادة حتی یرد ان الکحل عند رفعه بالفاعلیت ایضاً اجنبی لانه لیس معمولا لاحسن من حیث انه اسم التفضیل فیه معنی التفضیل والزیادة فتامل سوال کرده اند که چرا مقدم نمیکنند قوله منه فی عین زید را بر کحل و چرا نمیگویند ما رایت رجلا احسن فی عینیه منه فی عین زید الکحل تا فصل باجنبی و عمل در اسم ظاهر هر دو لازم نیاید جواب میگوئیم که اگر مقدم کنند لازم آید عود ضمیر الیسوی مرجعی که مذکور نیست و این جواب منظم فیه است زیرا که هیچ فساد نیست در رجوع

ضمیر بسوی مرجعی که لفظاً مقدم نبوده و رتبةً مقدم باشد و کحل در مثال مذکور اگرچه لفظاً مقدم نیست لیکن
از روی رتبه مقدم است و جواب هم وابی نیست که بر تقدیر تقدیم تعقید رکیک لازم می آید لان فیه ذکر التفضیل فی المفضل
علیه قبل ذکر المفضل و هو یوجب التعقید فی اللفظ و الرکاکة فی المعنی فافهم و التعقید ان لا یکون الکلام ظاهر الدلالة علی المراد
لخلل فی ترتیب الالفاظ علی وفق ترتیب المعانی بسبب تقدیم او تاخیر او اضمار او حذف او غیر ذلک و همچنین
اگر گوئی ما رائیت رجلا احسن من الکحل فی عینیه هو فی عین زید فصل باجنبی و عمل در اسم ظاهر لازم نمی آید لیکن
خالی از تعقید و رکاکت نیست و حضرت قدس سره السامی فرموده اند مع انها لیس من قبیل العبارت المشهورة
الواردت فی اداء مثل هذا المقصود و الکلام فیها انتهی و غرض ازین کلام اینست که مسائل هر اصل از مقصود منقح
درست زیرا که مدعی مصنف رح اینست که در عبارت مشهوره اعمال اسم تفضیل در اسم ظاهر است ازانکه اگر در اسم ظاهر
عمل نکند فصل باجنبی لازم می آید و هر عبارتیکه معنی مشهوره را ادا کند مقصود نیست پس منشاء سوال جهل
سائل است کما لا یخفی علی العالم و هرگاه که تقریر کرد مصنف رح مسئله کحل را و شرائط آن مسئله را بیان نمود
و برای آن مسئله مثالی آورد که مطابق مقصود است بغیر زیادت و نقصان اراده کرد که تنبیه کند باینکه تعبیر مسئله
کحل منحصر در مثال مذکور نیست بلکه تعبیر آن بعبارتی که از و اخصر است و ترتیب آن غیر ترتیب مثال مذکور است نیز
ممکن است و خواست که باین تقریب ذکر کند شعری که سیبویه او را خوانده است و ازان شعر به اثبات مسئله
اختصار شاهد گرفته است پس گفت **ولک ان تقول ما رایت رجلا احسن فی عینه الکحل من**
عین زید یعنی نیز جائز است که در مقام مثال مذکور این مثال بگوئی یعنی من عین زید را در مقام منه فی عین زید آری
پس اینمثال بمقدار ضمیر منه و کلمه فی از مثال مذکور مختصر است و تقدیر کلام اینست که منه فی عین زید زیرا که مقصود تفضیل
بر کحل است نه تفضیل کحل بر عین و اگر لفظ عین را ازمیان بردارند و گویند ما رائیت رجلا فی عینه الکحل من زید نیز
اخصر خواهد بود با لظهور معنی مقصود چه ظاهر است که تفضیل کحل بر کحل مقصود است نه تفضیل کحل بر ذات زید و مصنف رح
به بیان این عبارت متعرض نشد ازانکه در کلام عرب مستعمل نیست و ازینجا معلوم شد که معنی این عبارت
معنی مشهوره است زیرا که اصل هر دو من کحل عین زید است و معنی بر حذف مضاف است نه بر ذکر مضاف
کما قال الرضی قدس سره زیرا که اگر معنی بر حذف بود یعنی من کحل عین زید تفضیل شی علی نفسه خواهد شد ازانکه
کحل درین وقت متعدد خواهد بود پس اسم تفضیل در اسم ظاهر عمل نخواهد کرد ازانکه شرط موجود نیست کما لا یخفی و مراد
ازینکه معنی بر حذف مضاف است اینست که مضاف مراد نیست بلکه مضاف محذوف است و عوض او ضمیر آورده اند

که راجع است بسوی مضاف یعنی کحل تا اتحاد مفضل و مفضل علیه لازم آید و عمل در اسم ظاهر کنند **فان قدمت**
یعنی پس اگر مقدم کنی بر اسم تفضیل **ذکر العین** که کحل دران عین مفضل علیه بود قبل دخول حرف نفی
قلت ما رأیت کعین زید احسن فیها الکحل و اصل او نیست که ما رأیت عینا احسن فیها الکحل
منه فی عین زید پس هرگاه که عین زید را بر احسن مقدم کردند مستغنی شدند از ذکر عین زید در مرتبهٔ ثانی و باید دانست
که ما رأیت رجلا احسن فی عینه الکحل منه فی عین زید اصل جمیع صور است و جمیع صور فروع اند پس قوله ما رأیت
کعین زید احسن فیها الکحل فرع او ست و او اصل است در حقیقت و اما اصل این قول باعتبار تقدیم عین بر احسن آن نیست
که مذکور شد یعنی ما رأیت عینا احسن فیه الکحل فی عین زید و مخفی نماند که رأیت احتمال دارد که از افعال قلوب بود
پس درینوقت او را دو مفعول می آید و احتمال دارد که بمعنی البصرت باشد و درینوقت بسوی یک مفعول متعدی نخواهد بود
زیرا که از افعال قلوب نیست پس بر احتمال اول تقدیر مثال مذکور اینست که ما رأیت عینا مماثلت لعین زید فی اصل
ان الکحل احسن فیها الکحل من عین زید پس قوله عینا مفعول اول است و احسن مفعول ثانی و قوله مماثلت لعین زید که
مستفاد است از کاف تشبیه صفت مفعول اول است و ازینجا معلوم شد که قول کعین زید دران مثال مفعول اول
رأیت است نه بنیابت عینا که محذوف است و در حقیقت مفعول اول است و احسن مفعول ثانیست و بر احتمال ثانی
تقدیر مثال مذکور اینست که ما رأیت عینا کعین زید فی کونها احسن فیها الکحل منه فی غیرها پس برین تقدیر قوله کعین
زید مفعول رأیت است بر نیابت عینا و احسن که دران مثال واقع است حال است و حضرت قدس سره السامی
فرموده اند و یلزم من هذا ای من التقدیر الثانی علی ابلغ وجه لکونه معلوما بطریق الکنایة لان فی وجود عین مماثل
لعین زید فی حسنیة لازم لاحسنیة کحل عین زید و وجود اللازم یدل علی وجود الملزوم فیکون کدعوی الشیء
بالبینة فافهم اگر گفته میشود جائز نیست درین مثال عمل اسم تفضیل در اسم ظاهر زیرا که ممکن است که احسن مرفوع باشد
بنا بر خبریة و کحل با مبتدائیة زیرا که درینوقت فصل باجنبی لازم نمی آید **جواب میگویم** این مثال هرگاه فرع
مثال اول است و در رفع کحل بابتدائیة و رفع احسن بخبریة جائز نیست پس درین مثال نیز جائز نباشند تا حکم اصل
و فرع مختلف نشود و جواب دوم فصل باجنبی عام است که لفظا بود یا تقدیرا و درین مثال اگرچه فصل مذکور لفظا نیست
لیکن تقدیرا موجود است زیرا که من تفضیلیه درین مثال با مجرور خود مقدر است کما علمت آنفا و قوله **مثل مررت**
علی وادی السباع ولا اری منصوب است از آنکه صفت مفعول مطلق محذوف است یعنی قلت ما رأیت کعین زید احسن فیها
الکحل قولا مماثل قول الشاعر اگر گفته شود چرا ترک کرد مصنف رح صدر بیت را جواب میگویم نزد مماثلت

قول مذکور بقول شاعر از قوله ولا ادری است ازین جهت صدر بیت را ترک کرد تا شروع بمبداء مماثلت
شود سوال کرده اند که موصوف اسم تفضیل در قول شاعر مذکور ست که آن وادیا باشد پس چرا ترک کرد مصنف رح
موصوف احسن را در مثال مذکور باوجودیکه مماثلت کامله در ذکر موصوف بود جواب میگویم مصنف رح در
مثال مذکور در مقام بیان اختصار بود ازین جهت موصوف را ترک کرده بعد ازین تقریب شعر مذکور نمود واگر اولاً
مقصود بیان مماثلت مثال مذکور بقول شاعری بود موصوف را البته در مثال مذکور میکرد و تمام بیت با بیت
ثانی اینست که ٭ مررت علی وادی السباع ولا اری ٭ کوادی السباع حین یظلم وادیا ٭

اقل به رکب اتوه تائیة ٭ واخوف الا ما وقی الله ساریا ٭ ودر اصل اینست که لا اری وادیا اقل
به رکب منهم فی وادی السباع پس وادی را بر اقل که اسم تفضیل ست مقدم کردند واز ذکر آن ثانیا مستغنی شدند
وتحقیق شعر اینست که وادی یعنی بیابان وسباع بکسر سین مهمله جمع سبع است بضم باء موحده یعنی شیر هر چه
درنده باشد و بفتحتین گرگ ورکب بفتح راء مهمله اسم جمع است یعنی سواران وجمع نیست کما هو مخصوص
شتر سواران است والتائیة مصدر ست بمعنی درنگ کردن واز اتی بروزن سمع که بغیر ادغام ست یا مصدر است
از اتّی بروزن حتّی که با ادغام ست چنانچه بخشیه که از عصی وصی با ادغام و با ادغام آمده ست وساری اسم فاعل است
از سری یسری یعنی سیر کننده در شب وقوله اری احتمال دارد که از رویت بصری بود یعنی از افعال جوارح باشد
یا از رویت قلبی یعنی از افعال قلوب بود وقوله وادیا بر تقدیر اول مفعول ست وقوله کوادی السباع حال ست
از وادیا که برو مقدم شده است وبر تقدیر ثانی مفعول اول اری ست وقوله کوادی السباع مفعول ثانی است
که بر مفعول اول مقدم شده است وبهر دو تقدیر قوله حین یظلم ظرف معنی تشبیه ست که از کاف تشبیه مستفاد میشود
وقوله ولا اری جمله معترضه است میان جمله مررت ومیان دیگر اشعار یا جمله حالیه ست از فاعل مررت وقوله اقل
صفت وادیا ست وجار مجرور که در قوله به واقع ست متعلق است بقوله اقل وباء جاره بمعنی فی است
وضمیر مجرور عائد ست بسوی وادی وقوله رکب فاعل اقل ست وقوله اتوه جمله فعلیه صفت رکب ست
وقوله تائیة تمیز است از نسبت اقل که بسوی رکب ست یا منصوب ست بنابر مصدریه یعنی مضاف الیه
مفعول مطلق محذوف ست که بعد حذف او قائم مقام وی ست وتقدیر کلام اینست که اتوا اتیان تائیة وقوله اخوف
که معطوف است بر اقل اسم تفضیل است بمعنی مفعول یعنی مخوف ومسند ست بسوی ضمیر که راجع است
بسوی وادیا والمعنی ولا اری وادیا اقل به رکب منهم بوادی السباع واخوف منه یعنی نمی بینم هیچ وادی را

قلیل تر باشند در وسواران ازان سواران که در وادی سباع اند و نمی بینم هیچ وادی را که مخوف تر ست
آن وادی ازان وادی سباع و ما در قوله و ما وقی مصدریه است و سار یا صفت مفعول محذوف است
یعنی وقی الله رکبا ساریا و اجد حذف موصوف مفعول وقی است و مستثنی مفرغ است یعنی لا اری وادیا
اقل و اخوف فی کل وقت الا وقت وقایة الله تعالی رکبا ساریا و اضافت وادی بسوی سباع باین
علاقه است که دران وادی کثرت سباع است پس تقدیر کلام اینست که مررت علی وادی منسوب الی السباع
والحال انی لا اری مثل وادی السباع حین احاطه به الظلام وادیا بلیلین توقف الرکب فیه اقل منه فنعم
بوادی السباع ویکون ذلک الوادی اخوف من وادی السباع فی کل وقت الا وقت وقایة الله
سبحانه رکبا ناساریا باللیل فیه عن الآفات والمخافات و تعبیرین مدعی را بمثل مثال مشهور هم ممکن است
باین طریق که ولا اری وادیا اقل به رکب اتوه منهم بوادی السباع و نیز ممکن است تعبیر آن بمثل مثال
ثانی باین طریق که ولا اری وادیا اقل به رکب اتوه من وادی السباع پس ازینجا معلوم شد که انطباع
بعضی صور مذکوره برین شعر ممکن است ولا اری جزبا احسن فیه التحقیق والتدقیق والایجاز
الا بحرب الثالث الذی قد تم بفضل الله سبحانه وتعالی والرجاء من الوهاب ان یعطی الغرب
الرابع هکذا سبحان ربک رب العزة عما یصفون وسلام علی المرسلین والحمد لله رب العالمین امین

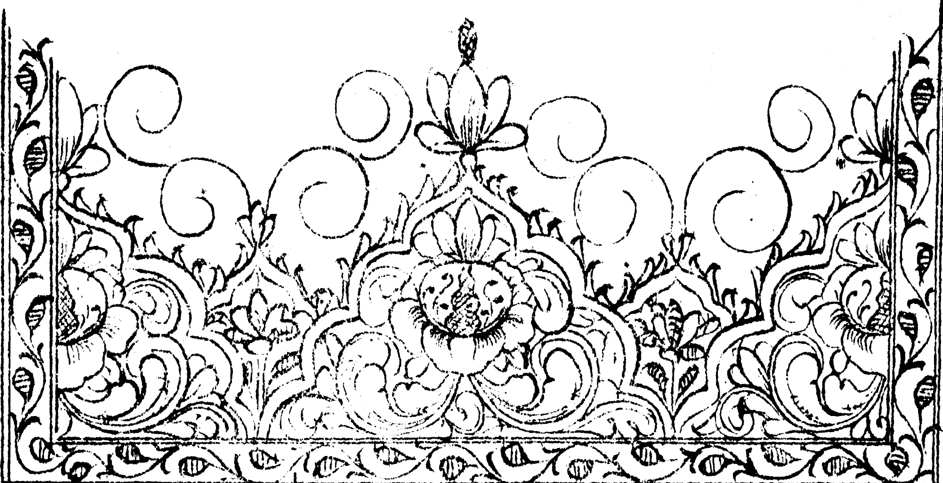
بعون خدای کون و مکان عزّ جاهه فعال انس و جان جلد چهارم

جامع الغموض منبع الفیوض

المعروف

به شرح کافیه فارسی

بمطبع منشی نولکشور واقع کانپور بآمین زمان حسن منطبع گردید

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذی جعل الكافية كافية للمعلمين كافة عن الجهل للمتعلمين وزلالاً للعطشان نحو ميدان النحو وافية لمن رعى قوانينها بالصحو من غير سهو شافية لمن اشتهى دواء لداء الجهل فی الجنان موجودة فی استار سوادها بسان الحيوان والصلوة علی من لغته فی التورية والزبور وتنزل عليه نور وهدی منشور وبجود وجوده وجسد المعدوم الوجود وبوجود جوده ظهر كل موجود محمد سيد جميع الرسل قوی طرق مستقيم السبل وعلی آله الطيبين حبهم وسيلة الفلاح واصحابه الطاهرين ودرهم ذريعة الصلاح وبعد

فيقول الغريب العاصی المفتقر الی الله المنان عبد النبی الاحمدنگری ابن قاضی عبد الرسول من بنی عثمان ان هذا حزب اخير من جامع الغموض شرح الكافية معدن الفيوض جعله الله مقبولاً عند الفضلاء المنصفين ومحبوباً لدی العلماء الغير المتعصبين[1] حسبی الله ونعم الوكيل ونعم المولی ونعم النصير

جواهر زواهر حمد وثنای حضرت باری جل جلاله در سلك نظم كشيدن وتضرع در جناب او عز شانه نمودن

الهی حمد تو ورد زبانم	ثنا خوان توام تا زنده مانم	چه گویم وصف ذات ایجداد
زبان ناطق اندر وصف توبند	تو مولائی ترا من بنده باشم	بغفران توام تا زنده باشم
تو آوردی مرا از پردهٔ غیب	تو بخریدی و دارم عیب (عبد عیب)	پسندم کردی و گشتیم طاهر
ترا شرم منت اول و آخر	توئی معبود من عبد تو هستم	بدرگاه کریمت دست بستم

[1] التعصب عدم قبول الحق عند ظهور الدليل ١٢ منه

بجز ذات رحیمت نی پناهم
که از کردار خود شرمنده ام من
ز بخششهای تو امید دارم
بفضل خود نظر کن خالق پاک
کنم من التماسی در جنابت
طفیل آنکه دارد تاج لولاک
مده تلخی جان کندن بجانم
بود از همنشین خالی و تاریک
بکن روشن ز داد فضل و غفران
ز فضل خود بدرد من دوا کن

پناهم ده الهی بی پناهم
اگرچه من سزاوار عقابم
که بار معصیت بر خویش دارم
تو غفاری تو ستاری تو منّان
منور ساز از نور اجابت
زبانم را بکن شیرین ز ایمان
به بخشا اولاد انکه بخوانم
بکن آسان جواب سایلان را
انیس رحمت خود را بگردان
دوائی کن که از درد دو عالم

میان بندگانت بنده ام من
بگونه گونه تو بیخ عذابم
مبین سوی من عاصی بیباک
تو داری بر سر هر ذره احسان
گریبان حیاتم چون کنی چاک
که گویم کلمهٔ طیب بایقان
دران منزل که راهش هست تاریک
بفرمان رحم کردن قایلان را
خداوندا نظر بر حال ما کن
رهائی یابم و هرگز ننالم

ز عالم بگسلم رو در تو آرم — پس آنگه رو بکس هرگز نیارم

لآلی آبدار درود نا محدود نثار سید المرسلین صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم نمودن و سر نیاز در استدعای قبولیت این کتاب بر آستانهٔ خاتم الانبیا سودن

بخواهم رحمت حق بر تو ای پاک
امام مرسلین ختم پیمبر
توئی مقصود حق از هر دو عالم
که نامت دستگیر عاصیانست
دوائی جملهٔ اسقام من باش
عطا فرما دو جانم شاد گردان
دگر امید دارم از جنابت
بتالیفش بسی محنت کشیدم

که در توصیف تو حرفیست لولاک
بقرآن حق ترا توصیف کرده
طفیل ذات تو حوّا و آدم
بود نام تو دردم را دوائی
علاج این همه آلام من باش
اگرچه پر گناهم بی شمارم
معزز کن بعز استجابت
شود مقبول مقبولان نامی

شفیع مجرمین در روز محشر
بگونه گونه ات تعریف کرده
ترا تفضیل بر سایر ازانست
نظر فرما بحال این گدائی
بوقت جان سپردن نور ایمان
ولی از فضل تو امید دارم
که این شرحی که من تالیف کردم
بیابد زان سبب کارم تمامی

هزاران رحمت حق بر روانت — وهم بر آل پاک و تابعانت

طلوع خورشید مقصود از افق سطور وظهور عروس مطلوب از تتق لوز

بدانکه مصنف ره کلمه را تقسیم کرد بسوی اقسام ثلث و دلیل حصر بیان نمود و چون به بیان اسم رسید
بتعریف او ابتدا کرد با وجودیکه تعریف هر قسم از اقسام بدلیل حصر معلوم شده بود و بآن معلومیت اکتفا نمود
همچنین چون از بیان مباحث فعل رسید بیان آن تعریف را عبث انگاشت یعنی بتعریف فعل شروع کرد چنانچه گفت **الفعل**
ما دل علی معنًی فی نفسه الف لام بر قوله الفعل عهد خارجی است که اشاره میکند بسوی آن فعلیکه سابق در تقسیم کلمه
مذکور شد و ضمیر فی نفسه راجع ست بسوی لفظ ما که مراد از وی کلمه است و تذکیر آن بظاهر لفظ ماست و قوله فی نفسه متعلق
بکائن که صفت معنی است یعنی آن فعل که مذکور شد در تقسیم کلمه ایست که دلالت میکند بر معنی که ثابت و کائن است
آن معنی در ذات آن کلمه یعنی دلالت میکند بر معنی بدون آنکه در دلالت خود محتاج باشد بسوی انضمام کلمه دیگر
و اینچنین دلالت از جهت استقلال معنی بمفهومیت است و ممکن است که ضمیر فی نفسه راجع باشد بسوی معنی یعنی فعل
کلمه ایست که دلالت میکند بر معنی که ثابت و کائن است آن معنی در ذات خود یعنی محتاج نیست در مفهومیت خود
از آن کلمه بسوی انضمام کلمه دیگر از آنکه آن معنی مستقل بمفهومیت است کما مر پس از اینجا معلوم شد که بودن معنی در نفس خود
در بیان تفاوت دارد ولیکن در حقیقت مرجع هر دو امر واحد است که آن استقلال معنی بمفهومیت است اگر گفته شود منا
درینمقام کدام است **جواب میگوییم** مناسب و موافق بکلام سابق یعنی دلیل حصر این است که ضمیر فی نفسه بسوی ما دل
که عبارت از کلمه است راجع باشد زیرا که ضمیر فی نفسها که در دلیل حصر واقعست بسوی کلمه راجع است و مخفی نماند
که مراد از کلمه ما نکره است یعنی کلمه نه معرفه است یعنی الکلمة اگر گفته شود چرا مراد از وی معرفه نباشد **جواب میگویم**
کلمه ما درینمقام موصوفه است نه موصوله و موصوفه نکره است و موصوله معرفه پس ضرور است که او را بنکره تفسیر کنند اگر
گفته شود چرا که کلمه ما موصوله نباشد جواب میگوییم از آنست که خبر است و اصل در خبر نکره است کما مر غیر مرة بدانکه فعل
مشتمل است بر سه معانی یکی **حدث** که آن مصدر است دوم زمان سوم نسبت الی فاعل ما پس دلالت فعل
مجموع این معانی ثلث دلالت مطابقی است و بر هر واحد دلالت تضمنی اگر گفته شود مثلاً از ضرب حدث مفهوم میشود
قبل ذکر فاعل پس دلالت تضمنی بدون مطابق متحقق شد و این محال است کما بین فی موضعه بخلاف زمان که قبل
ذکر فاعل مفهوم نمیشود زیرا که آن زمان زمان نسبت فاعل است پس فهم آن موقوف است بر فهم نسبت مذکوره و فهم او
قبل فهم فاعل محال است **جواب میگوییم** تحقق دلالت تضمنی بدون دلالت مطابقی آنوقت لازم می آید که مجموع
ماده و هیئت فعل موضوع باشد برای مجموع آن معانی ثلث والا مر لیس کذلک زیرا که ماده فعل موضوع است
بوضع شخصی برای حدث و هیئت او که حاصل میشود از حرکات و سکنات و ترتیب حروف موضوع است بوضع

نوعی برای نسبت و زمان حدث و لهذا گفته اند که دلالت فعل بر معانی ثلث دلالت مفصله است اگر گفته شود
ازینجا معلوم شد که جزء فعل دلالت میکند بر جزء معنی مثل رامی الحجاره پس میباید که فعل مرکب باشد نه مفرد هرگاه
که مفرد نشد پس لازم آید که قسم کلمه نباشد لان الکلمة لفظ وضع لمعنی مفرد **جواب میگوییم** مراد از اجزاء آن اجزاء اند
که مترتب مسموع بوند پس مرکب آنست که اجزاء مترتبه مسموعه او را دلالت بر اجزای معنی او بود و هیئت امر
مسموع نیست **اگر گفته شود** کدام چیز دلیل است بر اینکه ماده موضوع است برای حدث چرا مجموع ماده و هیئت
موضوع نباشد برای حدث **جواب میگوییم** بر حدث با اختلاف هیئت یافته میشود زیرا که صیغه ماضی و مضارع
و اسم فاعل و اسم مفعول را دلالت بر حدث است با وجودیکه هیئت مختلف است پس ازینجا معلوم میشود که
ماده را دلالت بر حدث است و هیئت را درین دلالت مدخل نیست **اگر گفته شود** کدام چیز قرینه است بر اینکه هیئت
موضوع است برای زمان **جواب میگوییم** از اختلاف هیئت اختلاف زمان است الا تری الی ضرب و اضرب و این
قرینه است بر وضع هیئت برای زمان **اگر گفته شود** معروف و مجهول در هیئت مختلف اند و با وجود این اختلاف
در زمان متحد اند مثل ضَرَبَ و ضُرِبَ **جواب میگوییم** مراد از اختلاف اختلاف بحسب نوع است چنانچه در ماضی و مضارع
نه مراد مطلق است فلا یلزم المحذور المذکور زیرا که اختلاف معروف و مجهول بحسب صفت است **واعلم ان الحدث**
هو المعنی القائم بغیره سواء صدر عنه کالضرب او لم یصدر کالطول فافهم و مراد از معنی متحد است **ولهذا گفته اند**
که در آخر معنی فارسی مصدر دال و نون یا تا و نون میباشد کما قال قائل ع مصدر اسم است اگر بود در وشین
آخر فارسیش دن یا تن و مراد از نسبت الی فاعل ما نسبت بسوی فاعل معین است از فواعل **اگر گفته شود**
چرا نسبت بسوی فاعل معین در مفهوم فعل اعتبار کردند **جواب میگوییم** از آنکه اگر نسبت بسوی فاعل مطلق اعتبار
کنند لازم آید که فعل در جمیع استعمالات مجاز بود زیرا که فعل مستعمل نمیشود مگر در نسبت بسوی فاعل معین نیز
شود حمل بر شی کما لا یخفی و نیز لازم آید که فعل محتمل شود صدق و کذب را بدون ذکر فاعل و این معنی یعنی نسبت الی
فاعل ما معنی حرفیست لانها آلة تعرف بها حال الطرفین ای الفعل و الفاعل مرتبطا احدهما بالآخر پس نسبت الی فاعل
ما مستقل بمفهومیت نیست و ازینجا معلوم شد که مراد از معنی که در قوله ما دل علی معنی فی نفسه واقع است نسبت الی فاعل
ما نیست زیرا که آن معنی بقوله فی نفسه موصوف است و معنی فی نفسه آنست که مستقل بمفهومیت بود کما مر و نسبت مذکوره
مستقل بمفهومیت نیست و احتمال دارد که مراد از معنی که در ان واقع است حدث بود یا زمان لیکن چون معنی را باقتران صفت کرد
معلوم شد که مراد از معنی زمان نیست زیرا که اگر مراد از زمان باشد ملازم آید اقتران زمان بزمان و اقتران [illegible]

معلوم میشود که مراد از معنی معنی مطابقی نیست و توضیح مقام این است که معنی را بقوله فی نفسه وصف کرده و
ظاهر است که معنی مطابقی فعل که عبارت از مجموع معانی ثلثه است مستقل بمفهومیت نیست زیرا که نسبت الی فاعل
تا که دران مجموع داخل است مستقل بمفهومیت نیست پس مجموع مستقل بمفهومیت نخواهد بود و چون ثابت شد که مراد از
معنی نسبت مذکوره و زمان نیست پس معلوم شد که مراد از و حدث است و حدث مستقل بمفهومیت کما لا یخفی
و قال الزاهد فی حاشیته علی الامور العامة من شرح المواقف لا یخفی ان معناه الاجمالی مستقل بالمفهومیة لکنه بالعقل
الی الحدث والزمان والنسبة الی الفاعل المعین فما اشتهر انه مستقل بالنظر الی المدلول التضمنی دون المطابقی کلام ظاهر
انتهی و قال افضل الشارحین حضرت قدس سره السامی فالمراد بالمعنی لیس معناه المطابقی بل اعم لکنه لا یتحقق الا فی
ضمن التضمن انتهی اگر گفته شود چرا مراد از معنی عام میدارند باز آن عام را میگویند که متحقق است در ضمن التضمن
و چرا نمیگویند که مراد از معنی معنی تضمنی است که حدث باشد جوابش میگوییم از آنکه معنی که در دلیل حصر واقع است
از معنی مطابقی و تضمنی عام است پس هر جا که معنی واقع شود خواه در تعریف اسم یا فعل یا حرف مراد از وی
نیز عام میدارند تا کلام بر نسق واحد باشد و باید دانست که قوله دل علی معنی فی نفسه جنس است شامل
بفعل و غیر فعل چون اسم و حرف و قوله فی نفسه فصل است که بان حرف خارج شد زیرا که معنی او مستقل بمفهومیت
نیست و قوله مقترن باحد الازمنة الثلثة فصل است که بان خارج شد از و اسم و صفت بعد
معنی است یا حال است یا مرفوع است از آنکه خبر مبتدا محذوف است ... صفت معنی است یا حال از معنی
یعنی فعل آن کلمه است که دلالت میکند بر معنی فی نفسه که آن معنی مقترن است در فهم بیکی از ازمنه ثلثه یعنی ماضی
و حال و استقبال کما قیل و لا یخفی ان هذا وهم قشری زیرا که زمان در حقیقت یا ماضی است یا مستقبل و تحقیقنا
هذا المقصد فی بحث الاسم فی شرح تعریفه فان اردت الاطلاع علیه فارجع الیه و اقتران معنی بیکی از ازمنه ثلثه
در فهم عبارت ازین است که چون معنی مفهوم شود از لفظی که دال است بر وی مفهوم شود با آن معنی یکی از ازمنه ثلثه
نیز مفهوم شود اگر گفته شود که بر این تعریف ... ... اسما افعال داخل میشوند
زیرا که دلالت میکنند بمعنی که مقترن است بیکی از ازمنه ثلثه ... و افعال ... از بیان خارج میشوند چون
دکاد نعم و بئس زیرا که دلالت این افعال ... نیست که مقترن باشد بیکی از ازمنه ثلثه جواب گوییم مراد از اقتران
بیکی از ازمنه ثلثه اقتران بحسب وضع است و معنی ... افعال ... بحسب وضع مقترن بیکی از ازمنه ثلثه است
و اقتران معنی اسما افعال بیکی از ازمنه ثلثه نیست ... بحسب وضع ... در یا غیر ... در چنانچه در

الفعل معناه الاجمالی مستقل بالمفهومیة المعنی المطابق

اسماء افعال در تعریف اسم فصل گفته شد پس تعریف فعل جامع و مانع است **اگر گفته شود** لانسلم که معانی اسماء افعال بحسب وضع
مقترن نباشند بیکی از ازمنه ثلث بلکه مقترن اند زیرا که اسماء افعال موضوع اند برای معانی ثانیه کما تقرر فی موضعه **جواب میگویم**
مراد از وضع وضع اول است و معانی اسماء افعال بحسب وضع اول مقترن نیستند بیکی از ازمنه ثلث بلکه اقتران باعتبار
وضع ثانی است **و تحقیق مقام** اینست که اسماء افعال مستعمل و منقول اند در معانی ثانیه و نقل در معنی ثانی اگر بعلاقه بود
بمنزله وضع است و وضع تحقیقی نیست و استعمال اسماء افعال در معنی ثانی بعلاقه است پس این وضع را وجهیست اگر
اعتبار کنند پس خروج اسماء افعال از تعریف فعل باین طریق است که مراد از وضع وضع اول دارند و اگر اعتبار
نکنند از انجهت که وضع تحقیقی نیست پس اورا در اقتران بحسب وضع در افتراق ادکا فیست و لهذا حضرت قدس سره
السامی در تعریف اسم این وضع را باول مقید کردند و در تعریف فعل مقید نکردند فتامل فانه من المزالق و اگر درمیان
دو معنی علاقه نباشد پس آن لفظ برای هر یک از دو معنی موضوع خواهد بود بوضع تحقیقی چون یزید بشکر پس باعتبار
یک وضع اسم خواهد بود و باعتبار وضع آخر فعل و ازین تحقیق معلوم شد که در منقول وضع تحقیقی معتبر است و در مشترک
هر دو وضع معتبر اند فانه مفید و جدید و کل جدید لذیذ **اگر گفته شود** اسم فاعل مثلا دلالت میکند بر معنی که
مقترن است بیکی از ازمنه ثلث بحسب وضع زیرا که اسم فاعل موضوع است برای من قام به الفعل بمعنی الحدوث
یعنی لیکون قیدا مرجوحه ولهذا تقییدا باحد الازمنة الثلثة ولهذا اسم فاعل در حال و استقبال حقیقه است و هذا
هو التحقیق الحقیق پس تعریف فعل مانع نیست **جواب میگویم** مراد از اقتران معنی باحد ازمنه ثلاث اقتران فی الفهم
است کما اشرنا الیه آنفا و اسم فاعل اگرچه موضوع است برای معنی فی نفسه که مقترن است بیکی از ازمنه ثلث
لیکن مقترن در فهم نیست بطریق مذکور و لهذا حضرت قدس سره السامی تقیید کرده اند قوله مقترن بقوله فی الفهم
ولیکن فائده این قید را بیان نفرمودند نه در تعریف اسم و نه در تعریف فعل و حال آنکه بیان فائده آن قید واجب بود
زیرا که قید خفی است و لهذا بعضی وهم کرده اند که قوله فی الفهم بعد قوله وضعا مستدرک و بیفائده است
اگر گفته شود تعریف فعل جامع نیست از جهت خروج فعل مضارع زیرا که معنی او مقترن باحد
ازمنه ثلث نیست بلکه مقترن است بزمانین از ازمنه ثلث **جواب میگویم** تعریف فعل
بر فعل مضارع صادق می آید زیرا که احد در اثنین موجود است یعنی مراد از احد ازمنه ثلث
مطلق است نه احد فقط پس برین تقدیر معنی فعل مضارع مقترن است باحد ازمنه ثلث و اگر
گویند که مراد احد فقط است **پس جواب اینست** که فعل مضارع بحسب هر دو وضع مقترن است باحد ازمنه ثلث فقط

تصنع
غریب
ازانه
سمعا
بعید
عن
الصواب

اشتراک از جهت تعدد وضع است هرگاه که فارغ شد مصنف ره از تعریف فعل بجده شروع کرد در بیان خواص او تا معرفت او بسهم نیز حاصل آید و متعلم را وضوح افزاید پس گفت **ومن خواصه دخول قد والسین وسوف والجوازم** یعنی بعضی از خواص فعل این حروف اند بصفت دخول و لهذا ومن خواصه دخول قد گفت ومن خواصه قد نگفت **اگر گفته شود** قد چرا از خواص فعل است **جواب میگوییم** کلمهٔ قد بحسب وضع مستعمل نمیشود مگر برای تقریب ماضی بسوی حال در فعل ماضی یا برای تقلیل فعل در فعل مضارع کما هو مشهور یا برای تحقیق فعل فقد وهذا ایضا فی المضارع مثل قد نری تقلب وجهک و هیچ شی از ین تقریب و تقلیل و تحقیق یافته نمیشود مگر در فعل اصطلاحی پس کلمهٔ قد نخواهد بود مگر در فعل اصطلاحی وهذا معنی الاختصاص **اگر گفته شود** سین و سوف چرا از خواص فعل است **جواب میگوییم** اول را دلالت بر استقبال قریب است و ثانی را بر استقبال البعید و این هر دو یافته نمیشوند مگر در فعل **والف لام** بر قوله السین عهد خارجیست که اشیر است بسوی سین استقبالی یعنی از خواص فعل سین استقبال است نه دیگر سینات چون سین استفعال و سین سکته و سین برای استقبال قریب و سوف برای استقبال البعید از ین جهت است که سین و سوف مشتق اند از تسویف وهو التاخیر والتاخیر لا یکون الا فی الاستقبال و حرف سین یک حرفیست و در تلفظ او امتداد نیست از ینجهت برای استقبال قریب است و سوف سه حرفیست و در تلفظ او ممتد است از ین سبب برای استقبال بعید است **اگر گفته شود** جوازم خواه حروف بوند یا اسما چرا از خواص فعل اند **جواب میگوییم** از آنکه جوازم بر اقسام اند بعضی موضوع اند برای نفی فعل چون لم و لما و بعضی برای طلب فعل چون لام امر و بعضی برای نهی از فعل چون لای نهی و بعضی برای تعلیق شی بالفعل چون ادوات شرط و هر یک از ین معانی متصور نیست مگر در فعل اصطلاحی **اگر گفته شود** لازم که این معانی یافته نمیشود مگر در فعل اصطلاحی زیرا که مراد از فعل در ینجا حدث است از آنکه مثلا لم و لما موضوع نیست برای نفی فعل اصطلاحی بلکه موضوع است برای نفی فعل لغوی که حدث است و همچنین در قولهم ولا النهی لنهی الفعل و لام الامر لطلب الفعل و ادوات الشرط للتعلیق الشی بالفعل حدث است وکذا فی قولهم قد لتقریب الماضی مراد از ماضی حدث ماضی است وقس علیه قولهم وقد لتقلیل الفعل وتحقیقه و امثال ذلک پس چگونه صحیح است که این امور متصور نیستند مگر در فعل اصطلاحی تا اختصاص این کلمات بفعل ثابت شود **جواب میگوییم** مراد از فعل که در قولهم قد لتقریب الفعل الماضی و لم و لما لنفی الفعل و امثال ذلک حدث جزئی است زیرا که قد و لم و لما و امثال آن حروف اند و حدث جزئی معنی حرفی است پس مراد از فعل نخواهد بود مگر حدث جزئی و حدث جزئی نیست مگر مدلول فعل نه مدلول اسم زیرا که نسبت حدث بسوی فاعل معین از فواعل در مفهوم فعل ماخوذ است پس ثابت شد

که این معانی متصور نمی شوند مگر در فعل اصطلاحی فافهم واحفظ و اگر گفته شود سابق مذکور شد که مدلول
تضمنی فعل که مصدرست مستقل بمفهومیت ست و معنی حرفی نیست وازینجا معلوم میشود که مستقل بمفهومیت
نیست و معنی جزئیست فالمنافاة ظاهرة جواب میگوییم مدلول تضمنی فعل را که مستقل بمفهومیت
میگویند و حدث کلیست نه جزئی و مراد ازینجا این ست که حدث جزئی متصور نمی شود مگر در فعل
ازانکه نسبت بسوی فاعل معین در مفهوم وی ماخوذ ست نه مراد این ست که مدلول تضمنی فعل نیست مگر حدث
جزئی تا محذور مذکور لازم آید فتامل فانه دقیق وبالتامل حقیق وقوله ولحوق تاء التانیث معطوف ست
بر دخول وقوله ساکنة حال ست از تا یعنی بعضی از خواص فعل تاء تانیث ساکنه ست بصفت لحوق اگر گفته شود
لحوق تاء تانیث ساکنه چرا از خواص فعل ست جواب میگوییم ازانکه تاء تانیث ساکنه دلالت میکند بر تانیث
فاعل ولاحق نمیشود مگر بچیزی که او را فاعل ست و فاعل نمی باشد مگر برای فعل و صفات چون اسم فاعل
واسم مفعول وصفت مشبهه وصفات از تاء تانیث ساکنه مستغنی اند بسبب لحوق تاء تانیث متحرکه
که دلالت میکند بر تانیث الفاظ صفات وفاعل صفات پس ناچار تاء تانیث ساکنه را بفعل خاص کردند
وقوله ساکنة احتراز ست از تاء تانیث متحرکه ازانکه مختص باسم ست اگر گفته شود چرا تاء تانیث را
بفعل خاص نکردند وساکنه را باسم جواب میگوییم از جهت خفت اسم وثقل فعل کما لا یخفی وقوله ونحو
تاء فعلت معطوف ست بر قوله تاء التانیث یعنی بعضی از خواص فعل نحو تاء فعلت ست بصفت
لحوق ومراد از نحو تاء فعلت هر ضمیر بارز ست که مرفوع ومتحرک بود چون تاء خطاب ونون جمع مونث
غائب ونون متکلم مع الغیر اگر گفته شود چرا اینچنین ضمیر مختص بفعل باشد جواب میگوییم ضمیر مذکور
ضمیر فاعل ست وضمیر فاعل لاحق نمیشود مگر بچیزی که او را فاعل ست وفاعل نمیباشد مگر برای فعل وفروع
آن چون اسم فاعل واسم مفعول وصفت مشبهه وامثال آن ضمیر مرفوع بر دو قسم ست مستکن وبارز پس ضمیر
مستکن را عام کردند در فعل وفروع آن وضمیر بارز را خاص کردند بفعل تا تساوی فرع باصل لازم نیاید اگر
گفته شود چرا ضمیر بارز را عام کردند ومستکن را خاص بفعل جواب میگوییم مستکن اخصر واخف ست پس الیق
بتعمیم همان ست اما اخصر ازینجهت ست که گفته اند مستتر در ضرب وضربت میباید که اقل از الف تثنیه باشد بمقدار
نصف آن یا ثلث آن زیرا که ضمیر مفرد میباید که اقل از ضمیر مثنی بود واما اخف ازانکه آن مستتر ضمیر ولفظ حکمی ست فقط بر
هست که غرض از وضع ضمائر تخفیف ست کما فی مبحث المضمرات هر گاه که فارغ شد مصنف از تعریف فعل بحد

و بر سه شروع کرد در تعریف اقسام او و بیان احکام او و فعل بر سه قسم است ماضی و مضارع و امر حاضر پیش گذشت
الماضی ماضی را از میان اقسام مقدم داشت از جهت آنکه زمانهٔ او بر زمانهٔ مضارع و امر حاضر مقدم است و نیز
از آنکه بنای مضارع از فعل ماضی است بغیر واسطه و بنای امر حاضر نیز از وست لیکن بواسطهٔ مضارع چنانچه معلوم
خواهد شد ان شاء الله تعالی و فعل ماضی در اصطلاح علمای صرف و نحو این است که **ما دل علی زمان قبل زمانک**
و قوله ما دل علی معین جنس است از آنکه شامل است بفعل ماضی و غیر ماضی چون مضارع و امر حاضر و قوله و قبل فصل است
از آنکه خارج شد از وی ما عدای فعل ماضی اگر گفته شود تعریف فعل مانع نیست زیراکه صادق می آید بر امس زیراکه
دلالت میکند بر زمان گذشته **جواب میگویم** مراد از ما موصوله فعل است و امس اسم است فلا محذور اگر
گفته شود تعریف هنوز مانع نیست بدخول لم اضرب و جامع هم نیست بخروج ان ضربت ضربت زیراکه
زمانهٔ فعل ماضی بحرف شرط بزمانهٔ استقبال متبدل میشود **جواب میگویم** متبادر از دلالت دلالت بسبب
اصل وضع است زیراکه مطلق منصرف میشود بسوی فرد کامل فلا انتقاض منعًا و لا جمعًا کما لا یخفی و آوردن کاف
زمان بسوی کاف خطاب بطریق تجوز است و مراد این است که قبل الزمان الذی انت فیه و هو الزمان الحاضر
اگر گفته شود از قوله علی زمان قبل زمانک زمانه را زمانه لازم می آید یعنی لازم می آید که زمانه در زمانهٔ دیگر باشد
و این محال است **و وجه لزوم** این است که قبل از ظروف زمانیه و لازم الظرفیه است پس متعلق او حدث ثابتة
که صفت زمان باشد و برین تقدیر کلام مصنف این معنی دارد که الماضی ما دل علی زمان واقع فی زمان قبل زمانک پس
زمانه را زمانه لازم آمد **جواب میگویم** قبل درینجا از ظروف زمانیه نیست بلکه بمعنی متقدم است یعنی الماضی ما دل علی زمان
متقدم علی زمانک چنانچه گفته اند که قوله تعالی لله الامر من قبل و من بعد این معنی دارد که لله الامر متقدما و متاخرا
بسوی همین جواب اشارت کرده اند حضرت قدس سره السامی بقوله قبلیة **و وجه اشارة** این است که قوله قبلیة را
مفعول مطلق گردانیده اند از قبل که در قوله قبل زمانک واقع است و ظاهر است که مفعول مطلق را ظرف نمی آید پس
معلوم شد که قبل اینجا ظرف نیست بلکه بمعنی متقدم است اگر گفته شود هنوز زمانه را زمانه لازم می آید زیراکه زمان را
بتقدیم او بر زمان حال وصف کرد و تقدم زمانی تقدم زمانی است زیراکه زمانه مقدم مجامع نیست زمانهٔ موخر را و مقدمی
که جامع نشود موخر را تقدم او زمانی میباشد باین معنی که آن متقدم در زمانه ایست که آن زمانه بر زمانهٔ موخر مقدم است چون
تقدم افلاطون بر بوعلی سینا **جواب میگویم** تقدم بعضی اجزای زمان بر بعض آخر تقدم ذاتی است نه تقدم زمانی
و مراد از تقدم ذاتی درینجا تقدمی است که بواسطهٔ زمان نبود چنانچه مصطلح متکلمین است لانهم یقولون ان تقدم اجزاء الزمان

علی المعنی بالذات وهو المبتدا در بین التقدم الذاتی نه مراد از تقدم ذاتی آنست که مصطلح حکماست که آن عبارتست
از احتیاج متاخر بسوی متقدم که علت تامه یا علت فاعلیه متاخر نباشد و باید دانست که تقدم نیز نزدیک حکما منحصر
در پنج ست زیرا که متقدم متاخر را مجامع ست یا مجامع نیست ثانی تقدم زمانی ست چون تقدم حضرت آدم بر محمد مصطفی
صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم و اول خالی نیست ازینکه یا متاخر محتاج است بسوی متقدم یا محتاج نیست اول نیز از
دو حال خالی نیست که یا متقدم علت تامه متاخر ست یا علت تامه او نیست **اول** تقدم علیت ست چون تقدم طلوع
شمس بر وجود نهار و **ثانی** تقدم طبعی است چون تقدم واحد بر اثنین و اگر متاخر محتاج بسوی متقدم نبود پس باید دید
که تقدم و تاخر بملاحظه ترتیب ست یا بغیر ملاحظه ترتیب اگر اول است آنرا **تقدم** وضعی گویند چون تقدم صف اول
بر صف ثانی و اگر ترتیب نیست آن **تقدم** بشرف گویند چون تقدم حضرت ابوبکر صدیق رضی الله تعالی عنه بر حضرت
عمر خطاب رضی الله تعالی عنه کذا الی اسد الله الغالب امیر المومنین علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه **اگر گفته شود**
تقدم بعض اجزاء زمان بر بعض آخر نزدیک حکما کدام تقدم ست ازین پنج که مذکور شدند خارج است زیرا که تقدم زمانی
نیست کما هو الظاهر واز دیگر اقسام هم نیست **جواب میگویم** تقدم زمانی است و محذور مذکور لازم نمی آید لان التقدم الزمانی
عند الحکماء عبارت عن کون المتقدم قبل المتاخر قبلیة لقتضی عدم اجتماعهما و جزء متقدم از زمان بنسبت جزء متاخر
همین ست پس تقدم زمانی خواهد بود و نه مراد از تقدم زمانی این است که هر یک از متقدم و متاخر در زمان علیحده بود تا محذور مذکور
لازم آید پس حصر تسمیتین تقدم متقدم زمانی اینست که در اکثر افراد و تقدم بواسطه زمان ست **وقال مولانا زاده**
وقیل هذا التقدم طبعی ولیس ببعید عن الصواب فان الجزء السابق من الزمان لکونه معدا للجزء اللاحق منه متقدم علیه
طبعًا انتهی وقوله مبنی علی الفتح خبر مبتدا محذوف ست یعنی هو وضمیر راجعست بسوی ماضی **وبعضی گفته اند**
که خبر بعد خبر ست ولیکن اول اولی است زیرا که حد من حیث المعنی خبر متعدد نمی باشد زیرا که حکم مقصود نیست کما تقرر
فی موضعه ان التعریف من المطالب التصوریة **و باید دانست** که ذکر معرف بصورت موضوع و معرف بصورت محمول
برای احضار معرف است فلا اشکال پس در وجه اول رعایت جانب معنی ست و شاید نظر آن بعض بسوی جانب
لفظ است ولهذا خبر بعد خبر را جائز میدارد و بنای ماضی بر فتح عام ست ازینکه فتح لفظی بود چون ضرب و نصر یا تقدیری
باشد چون دعی و رمی زیرا که تقدیر فتح در آخر دعا و رما ممکن ست و عدم ظهور از جهت تعذر ست بخلاف ضربن و ضربوا
زیرا که تقدیر فتح قبل واو و نون ممکن نیست ولهذا مبنی ست بر سکون و ضم **و اگر گفته شود** چرا ماضی مبنی ست **جواب**
میگویم ازانکه اصل در فعل بناست چنانچه اصل در اسم اعراب ست زیرا که مدار اعراب بر اعتوار معانی است و اعتوار

معانی در فعل معدوم است و در اسم موجود یعنی الفاعلیة والمفعولیة والاضافة **اگر گفته شود** اصل در بنا بر سکون
است پس چرا مبنی بر سکون نشد **جواب میگوییم** از آنکه مشابهت بمضارع از وقوع خود موقع اسم در شرط و جزا یعنی چنانچه
مضارع شرط و جزا واقع میشود و در موقع اسم می آید همچنین **ماضی** نیز شرط و جزا واقع میشود و در موقع اسم می آید کما تقول
زید ضرب در موضع زید ضارب و ان ضربتنی ضربتک در موضع ان تضربنی اضربک و مضارع معرب است کما سیجیء و چون ماضی
مشابه شد بمضارع که مشابه باسم است در وجه نقصان شد لهذا مبنی بر سکون نکردند بلکه مبنی کردند بر حرکت
و بنا بر حرکت غیر اصل است **جواب دوم** ماضی مشابه است باسم مشابهت ناقصه ازینجهت او را بر حرکت مبنی کردند
بخلاف مضارع که او را مشابهت باسم تام است کما سیجیء لهذا معرب کردند بر جواب اول اعتراضی است مشهور و آن
این است که بنای ماضی از جهت مشابهت او بمضارع خلاف معقول است زیرا که بنای ماضی مقدم است بر بنای مضارع
و اندفاع آن ظاهر است زیرا که مقدم بودن بنا بر ماضی بر بنای مضارع تقاضا میکند که حال آخر او از اعراب
و بنا نیز مقدم باشد بر حال آخر مضارع فافهم **اگر گفته شود** ماضی را مبنی بر فتح چرا کردند و بر حرکت دیگر چرا
نکردند **جواب میگوییم** از آنکه فتح اخف حرکات است و ماضی ثقیل است از روی لفظ زیرا که فعل ثلاثی ساکن الوسط
بالاصالت یافته نمیشود و از روی معنی نیز ثقیل است زیرا که دلالت میکند بر مصدر و زمان و طلب میکند مرفوع را
دائما و منصوب را غالبا و قوله **مع غیر الضمیر المرفوع المتحرک** حال است یعنی ماضی مبنی بر فتح است حال کونه ملتبسا
مع غیر الضمیر المرفوع المتحرک برابر است که با او اصلا ضمیر نبود چون ضرب زید یا ضمیر منصوب باشد چون ضربک یا ضمیر مرفوع
ساکن بود چون ضربا و اگر فعل ماضی با ضمیر مرفوع متحرک بود در آنوقت مبنی بر سکون میباشد چون ضربت ضربنا **اگر گفته
شود** چرا فعل ماضی مبنی بر سکون میباشد با ضمیر مرفوع متحرک **جواب میگوییم** از آنکه اگر مبنی بر سکون نکنند اجتماع اربع
حرکات متوالیات در کلمه واحد حکمی لازم آید و این مکروه است بکراهت تحریمی **و ضربت** مثلا اگرچه فی الحقیقت
دو کلمه است اما چون اتصال فاعل بفعل شدید است ازینجهت آن هر دو را کلمه واحد میشمارند **اگر گفته شود** مثل رمی و دعا
را مبنی بر فتح تقدیرا میگویند و مثل ضربت و ضربنا را چرا نمیگویند که مبنی بر فتح است تقدیرا با وجودیکه آخر هر دو ساکن است
جواب میگوییم قیاس مثل ضربت و ضربنا بر مثل دعا و رمی قیاس مع الفارق است زیرا که تقدیر فتح در آخر دعا
و رمی ممکن است و عدم ظهور از جهت تعذر است کما مر بخلاف ضربت و ضربت از آنکه تقدیر فتح قبل تاء ضمیر واحد متکلم
و نون ضمیر تثنیه و جمع متکلم ممکن نیست کما لا یخفی **اگر گفته شود** لازم که اجتماع اربع حرکات متوالیات در کلمه واحد
باشد زیرا که اجتماع مذکور در مثل حرکة و برکة موجود است فاین الکراهت التحریمیه **جواب میگوییم** اجتماع مذکور [illegible]

مگر وہ ممتنع نیست بالآن اجتماع کہ در کلمہ واحد حکمی بود و اینچنین اجتماع در حرکۂ و برکۂ مفقود است از آنکہ اتصال تا در دونی
بحسب لفظ ست فقط بخلاف اتصال ضمیر مرفوع متحرک بفعل کہ بحسب لفظ و معنی است کما مر و قولہ والواو معطوف است
بر قولہ الضمیر المرفوع یعنی ماضی مبنی بر فتح میباشد در حالتیکہ با غیر واو ضمیر بود زیرا کہ در ینوقت مبنی بر ضم میباشد از
جہت آنکہ ضمہ با واو مناسبت است گاہی مبنی بر ضم لفظی میباشد چون ضربوا و گاہی مبنی بر ضم تقدیری چون رموا ہرگاہ کہ
فارغ شد مصنف رہ از بیان ماضی شروع کرد در بیان مضارع پس گفت **المضارع ما اشبہ الاسم باحد حروف**
نائت مراد از کلمۂ ما موصوفہ فعل است و قولہ باحد حروف ظرف مستقر است و واقع است موقع حال و اضافت
حروف بسوی نائت بادنی علاقہ است و فرق در میان مضاف و مضاف الیہ بافراد و اجتماع است فلا یلزم اضافۃ
الشیء الی نفسہ یعنی فعل مضارع فعلی است کہ مشابہت اسم را دارد حالیکہ متلبس است بیکی از حروفی کہ جامع و در گیرندہ است
آن حروف را کلمہ نائت اگر گفتہ شود چرا نگفت مصنف رہ باحد حروف اتین کما ہو المشہور فیما بینہم باوجودیکہ نائت
مشتق از نایی است وہو البعد فہو لبعید فی ہذا المقام زیرا کہ حال مصنف رہ قربت بمقاصد و وصول الی المطالب است
جواب میگویم کہ نائت از اتین حسن ترتیب است زیرا کہ چنانچہ متکلم مقدم است بر مخاطب و غائب متوسط است
بینہما ہمچنین این حروف کہ دلالت میکنند بر تکلم و خطاب و غیب ہمان ترتیب اند در نائت مع ان البعید لیذہب لیکن
اگر در موضع نائت انیت میگفت اولی و الیق میشد الا تری ان الواحد مقدم علی الاثنین و الجماعۃ و معہذا انیت
از جہد نائت ابعد است و باید دانست کہ بای جارہ در قولہ باحد حروف نائت ممکن است کہ بای سببیہ باشد و متعلق بود
بقولہ اشبہ و لیکن اولی اینست کہ ظرف مستقر باشد کما مر زیرا کہ بسبب بودن اینحروف مشابہت را بزیادتی خود دارد
ماضی بواسطہ آن ست کہ بزیادتی اینحروف جہت مشابہت مضارع باسم حاصل میشود کہ آن مشترک بودن فعل مضارع
و تخصیص است مثل اسم کما سیجیء پس بسبب بودن اینحروف مشابہت مضارع را باسم بالذات نیست بلکہ بواسطہ است و نیز
مصنف رہ سبب مشابہت را بقولہ لوقوعہ بیان نمودہ است پس اگر سببیت حروف اعتبار نماید لا سیما تکلف احتیاج میشود و نیز
بود کہ بای جارہ مذکور صلۂ قولہ اشبہ باشد زیرا کہ احد حروف مشبہ بہ نیست کما لا یخفی ہرگاہ کہ فارغ شد مصنف رہ از بیان
تعریف مضارع شروع کرد در بیان سببی کہ منشاء مشابہت است پس گفت **لوقوعہ مشترکا** یعنی مشابہ نیست
مضارع اسم را مگر بسبب وقوع خود مشترک در میان زمان حال و استقبال چنانچہ اسم مشترک کہ واقع میشود در میان
چون عین **و لہ تخصیصہ** معطوف است بر قولہ وقوعہ یعنی مشابہ نیست مضارع اسم را مگر بسبب تخصیص خود
بیکی از دو زمانہ حال و استقبال **بالسین** یعنی بسبب تخصیص او در زمانہ استقبال بسبب سین

او سوف یا بسبب سین و سوف که برای استقبال البعید است و تحقیق مرام و حاصل مقام این است که قوله الوقوعه مشترکا بیان سببی است که منشا مشابهت است نه بیان وجه تشبیه است زیرا که اگر وقوع که مذکور وجه تشبیه بودی برآینه مصرح فی وقوعه گفتی و مراد از اشتراک معنی لغوی است نه معنی اصطلاحی زیرا که هر یک از زمان حال و استقبال تمام معنی فعل مضارع نیست لهذا مشترک در اصطلاح آنست که هر یک از معانی متعدده او تمام معنی موضوع له او باشد و نیز باید دانست که اشتراک مضارع در زمان حال و استقبال بر مذهب صحیح است و نزد یک بعضی حقیقة در استقبال و مجاز در حال است پس بدانکه وجه تشبیه عموم و خصوص است و این وجه تشبیه را وقوع فعل مضارع مشترک بین الحال و الاستقبال و تخصیص آن بیکی از زمانین بسین یا سوف محصل و موجد است یعنی اسم عام میباشد و بسبب اشتراک و تخصیص میباید بواسطه قرائن همچنین فعل مضارع بسبب بین الحال اشتراک بین الحال و الاستقبال عام میباشد و بواسطه قرائن چون دخول سین یا سوف یا لام تاکید تخصیص میباید بزمانه استقبال یا حال هذا حاصل ما فی الشرح و بر عارف مستور نیست که اگر فی وقوعه میگفت و این وقوع را وجه تشبیه میگردانید البته صحیح میباشد و این وقوع را وجه تشبیه نگردانیدن و منشاء مشابهت گفتن و محصل و موجد وجه تشبیه نمودن معلوم نیست که چه فائده دارد و اگر گویند وجه تشبیه میباید که درمیان مشبه و مشبه به مشترک بود الا تری الی زید و اسد و شجاعة و سابق معلوم کم مراد از اشتراک معنی لغوی است و مشترک بودن باشتراک لغوی درمیان فعل مضارع و اسم مشترک نیست لهذا اشتراک را وجه مشابهت نگردانید و هذا کلام لا طائل زیرا که اشتراک اصطلاحی هرگاه که در اسم موجود است پس اشتراک لغوی بطریق اولی خواهد بود و فی الجیب بهذا الجواب معاتب بالعتاب مخاطب بخطاب یا این حنیفة فی مجلس اولی الالباب اگر گفته شود چرا التعریف مصرح مضارع را مشابهت او باسم جواب میگویم مضارع در لغت بمعنی مشابه است زیرا که مضارعت بمعنی مشابهت است و مضارع را مضارع میگویند بجهت آنکه مشابهت باسم دارد پس مشابهت مذکوره تعریف کرد تا وجه التسمیة از تعریف معلوم شود و حضرت مولوی معنوی شیخ عبد الحکیم قدس سره فرموده اند فالمشابهة المذکورة ماخوذة فی مفهوم الاسم اصطلاحا فلا بد من ذکره فی التعریف لیکون حدا اسمیا اگر گفته شود مضارعت مشتق از ضرع است و ضرع پستان را گویند پس درینجا معنی مشتق منه ملحوظ اند یا نی جواب میگوییم ملحوظ اند بانیطریق که گویا هر دو مشابهت یعنی اسم و فعل از ضرع واحد که آن عموم و خصوص است شیر میخورند پس آن هر دو برادر رضاعی اند مخفی نماند که این مشابهت مذکوره مطلق اسم است و در صیغه مضارع معتبر است مشابهت مضارع باسم فاعل در صیغه او معتبر نیست بلکه معتبر است در تحصیل صفت اعراب زیرا که صیغه اسم فاعل مشتق از مضارع است و متاخر است از مضارع پس اعتبار مشابهت او باسم فاعل در صیغه او ممکن نیست کما لا یخفی علی المتامل

هرگاه که فارغ شد مصنف از تعریف مضارع شروع کرد در بیان مواضع حروف اتین پس گفت **فالهمزة للمتکلم**

مفرد را یعنی ہمزہ کہ از حروف اتین ست برای متکلم واحد ست برابر ست کہ مذکر باشد یا مؤنث مثل اضرب وانصر اگر گفتہ شود حروف اتین را بر مضارع چرا زیادہ میکنند جواب میگویم تا فرق شود میان ماضی ومضارع و فرق منتصبان ممکن نیست زیرا کہ نقص اول بنا بر فعل لازم می آید کہ آن ثلاثی ست پس مقرر شد کہ فرق در میان ہردو بزیادتی باشد اگر گفتہ شود اگر بر ماضی زیادہ میکردند نیز فرق میشد جواب میگویم زمانہ ماضی مقدم ست بر زمانہ مضارع ومجرد نیز مقدم ست بر مزید پس اول بزیادتی مضارع ست تا مقدم را مقدم باشد ومؤخر را مؤخر اگر گفتہ شود حروف زوائد را در اول مضارع چرا می آرند جواب میگویم اگر حروف زوائد در آخر آرند در اکثر الفاظ التباس ماضی میشود چنانچہ اگر در آخر الف آرند فعلا میشود واگر تاء فوقانیہ در آخر آرند فعلت میشود واگر نون آرند فعلن میشود واگر یاء تحتانیہ آرند ملتبس میشود صیغہ مضارع باب افعال بصیغہ واحد مؤنث امر حاضر معروف از ہمان باب چون اکرمی واگر اینحروف را در وسط آرند مشابہ میشود صیغہ مضارع بصیغہ صفت مشبہ چون فعیل وہرگاہ آوردن یاء تحتانیہ در وسط ممکن نشد باقی حروف را بر یاء تحتانی حمل کردند پس برای زیادتی اینحروف مکانی نماند مگر اول اگر گفتہ شود وجہ تخصیص اینحروف بزیادتی از سایر حروف چیست جواب میگویم اینحروف حروف علت اند وحروف علت از جہت آنکہ در آنہا کثیر ست ومحل تغیر وتبدیل اند بزیادتی مناسب اند اگر گفتہ شود لانم کہ تمام اینحروف حروف علت اند بلکہ از ان میان یاء تحتانیہ حرف علت ست وہمزہ ونون وتاء فوقانیہ حروف صحیح اند جواب میگویم ہمزہ در اصل الف بود چون از دیاد اینحروف در اول مقرر شد حرکت دادند تا ابتدا بالسکون لازم نیاید وتاء فوقانیہ بدل از واو ست چنانچہ مفصل گفتہ میشود انشاء اللہ تعالے وچون برای زیادتی چہار حروف میباید وحروف علت سہ اند نون کہ مشابہ بحرف علت بود اختیار کردند ومشابہت او بحرف علت از ینجہت ست کہ چنانچہ حرف علت بمد صوت متولد میشود ہمچنین نون بمد حرکت لسو غنہ متولد میشود اگر گفتہ شود ہمزہ را بمتکلم چرا دادند جواب میگویم از آنکہ متکلم مقدم ست وہمزہ نیز مقدم ست بر سائر حروف از آنکہ از اقصی حلق ست پس مقدم را بمقدم دادند جواب دوم ضمیر واحد متکلم انا ست در اول او ہمزہ ست ازین مناسبت واحد متکلم را ہمزہ دادند **والنون لہ مع غیرہ** یعنی نون کہ از حرف اتین ست برای متکلم ست وقتیکہ متکلم غیر او باشد برابر ست کہ آن غیر واحد بود پس درینوقت صیغہ تثنیہ متکلم خواہد بود یا اکثر از واحد بود ودرینوقت صیغہ جمع متکلم خواہد شد ونیز آن متکلم واحد وانچہ با او ست عام ست کہ مذکر بود یا مؤنث یا مختلف وقولہ مع غیرہ حال ست وضمیر لہ راجع بسوی متکلم واحد اگر گفتہ شود چرا نون را بمتکلم مع الغیر دادند جواب میگویم از جہت موافقت ضمیر کہ مصدر بنون ست یعنی نحن ومتکلم آنرا

گویند که حکایت از ذات خود کند **والتاء للمخاطب مطلقاً وللمؤنث والمؤنثين غيبة** یعنی از حروف اتین تاء
فوقانیه است برای مخاطب است در ان جا لیکه مطلق است یعنی مفرد باشد یا مثنی یا مجموع و مذکر بود یا مؤنث و برای واحده
و تثنیه مؤنث در ان جا لیکه غایبات اند اگر گفته شود تا را چرا بمخاطب دادند **جواب** میگویم تا بدل از واو است و واو
از منتهی مخارج است و مخاطب آنست که گویند که کلام متکلم بسوی او منتهی شود پس از جهت این مناسبت مخاطب را دادند اگر
گفته شود برین تقدیر درمیان او و غایب هیچ مناسبت نیست لان الغایب من یحکی عنه پس چرا واحد مؤنث غایب
و تثنیه مؤنث غایب را تاء فوقانیه دادند **جواب** میگویم هرگاه که این دو صیغه در ماضی بتاء فوقانیه متلبس بودند در مضارع
نیز در این دو صیغه تاء فوقانیه در آوردند و لهذا در جمع مؤنث غایب تاء فوقانیه نیاوردند بلکه آنچه بغایب مناسب
بود که آن یاء تحتانیه است در آوردند **جواب دوم** تاء فوقانیه فرع واو است و در مؤنث دو اعتبار متعارض اند
یکی تانیث و دوم غیبة و غیبة را یاء تحتانیه مناسب است کما سیجیء و تانیث را تاء فوقانیه مناسب است
زیرا که مؤنث فرع مذکر است چنانچه تاء فوقانیه فرع واو است پس عمل کردند بهر دو اعتبار یعنی تاء
فوقانیه را بواحد و مثنی دادند و تحتانیه را بجمع اگر گفته شود چرا عکس نکردند **جواب** میگویم تانیث
صفتی است که رجوع او بسوی ذات است و لهذا اصلا زایل نمیشود پس اعتبار این صفت در مفرد
که بجمیع وجوه اصل است و در مثنی که من وجه اصالت دارد بنظر جمع اولی و انسب است و غیبة صفتی
است عارض در رجوع آن بسوی ذات نیست و لهذا عند الحضور زایل میشود پس اعتبار او در جمع
که من الوجوه فرع است اولی و انسب است فافهم واحفظ اگر گفته شود چرا او را بتا بدل کردند
جواب میگویم اگر بدل نمیکردند صوت بعضی صیغ بصوت کلب مشابه میشود چنانچه اگر ماضی که مثل فای او واو
است مثل وعد مضارع بنا کنند و علامت مضارع واو آرند ووعد میباشد پس اگر واو عاطفه برآید ووعد میشود
و این مشابه بآواز کلب است پس ازین جهت واو را بتاء فوقانیه بدل کردند ابدال واو بتا از جهت قرب مخرج کثیر است الا تری
الی اتقد و تجاه که در اصل اوتقد و وجاه بود **والياء للغائب غيرهما** یعنی یای تحتانیه که از حروف اتین
است برای آن غایب است که بدو قسم مذکور مغایر است یعنی واحد مؤنث و تثنیه مؤنث پس یاء تحتانیه را
واحد مذکر غایب و تثنیه مذکر غایب و جمع مذکر غایب و جمع مؤنث غایب خواهد بود اگر گفته شود چرا یاء تحتانیه را بغایب
دادند **جواب** میگویم از انکه یا از وسط فم است و غایب نیز متوسط است بین المتکلم والمخاطب پس یاء تحتانیه بغایب
مناسب است و قوله غيرهما بدل است از غایب و نمیتواند که صفت باشد زیرا که غیر نکره است با وجودیکه

مضاف بسوی معرفه است از جهت آنکه توغل در ابهام دارد و توصیف معرفه بنکره جائز نیست که اگر گفته شود چنانچه نکره صفت معرفه نشده همچنین جائز نیست که نکره بدل از معرفه بود که ما هر جواب میگوئیم از قوله و اذا کان نکرة من معرفة فالنعت معلوم شده است که نکره غیر مخصص بدل از معرفه نمیتواند شد آنچه جائز است که نکره مخصص بصفت بدل از معرفه بود و غیرا اگرچه بسبب اضافت معرفه نشده است اما از این جهت که از نکاره بیرون خارج شده است در قوت نکره موصوفه است و جائز است که قوله غیرها حال از غائب بود و این مناسب بما سبق است زیرا که غیبت که سابق مذکور شد حال است هرگاه که فارغ شد مصنف از بیان اضمار حروف اتین شروع کرد در بیان حرکات حروف اتین پس گفت **وحروف المضارعة مضمومة فی الرباعی** مراد از رباعی آن مضارع است که ماضی او چهار حرفی بود مثل یکرم و یدحرج پس صیغه مضارع رباعی گفتن مجاز است باعتبار آنکه ماضی او رباعی است و اضافت حروف بسوی مضارعة از اضافت مسبب بسوی سبب است یعنی آن حروف که منشا مشابهت اند در رباعی مضمومه میباشند اگر گفته شود ضم حرف مضارع در اهراق یهریق و اسطاع یسطیع مضموم است و حال آنکه ماضی او رباعی نیست جواب میگویم که مضارع رباعی است و از دیاد ها در یهریق و سین در یسطیع خلاف قیاس است برای الحاق **ومفتوحة فیما سواه** یعنی حروف مضارع مفتوح میباشند در مضارعی که سوای آن مضارع است که ماضی او چهار حرفی است مثل ینصر و یضرب و یتدحرج و یستخرج اگر گفته شود حرف مضارعة در رباعی چرا مضموم میباشد جواب میگویم اگر مفتوح بود ملتبس شود مضارع مجرد بمضارع مزید چون یکرم که اگر در وی که اصل مضارع است فتح دهند و کرم خوانند ملتبس شود بمضارع مجرد و در یدحرج و امثال آن فتح را بر یکرم حمل کردند از جهت التباس است و ضمه دادند اگر گفته شود در یدحرج چرا فتح ندادند و یکرم را برآنها حمل کردند جواب میگویم در صورت التباس لازم می آید اگرچه در صورت اولی است بخلاف آنکه یکرم ضم دهند و یدحرج و یقابل و یفرح را بر وی حمل کنند زیرا که در یفرح اصل التباس نیست اگر گفته شود چرا حروف مضارعة را در رباعی مفتوح نکردند و در غیر آن مضموم جواب میگویم ضم ثقیل است و فتح خفیف و مضارع رباعی قلیل است سوای آن کثیر پس کثیر را خفیف داده و قلیل را ثقیل از جهت تعادل و بر عارف ظاهر است که ذکر این مسائل از وظائف علم صرف است و ذکر آنها درین کتاب بطریق استطراد است **ولا یعرب من الفعل غیره** یعنی معرب نشود از میان فعل غیر فعل مضارع یعنی فعل مضارع معرب است و سائر افعال مبنی اند اگر گفته شود چرا فعل مضارع معرب است و دیگر افعال مبنی اند جواب میگویم در فعل مضارع علت اعراب موجود است و در سائر افعال

معدوم و علت اعراب دو چیز ست یکی توارد معانی مختلفه کما فی الاسم و دوم مشابهت تامه کما فی الفعل المضارع و در سائر افعال
نه توارد معانی مختلفه ست و نه مشابهت تامه **اذا لم یتصل به نون التاکید ولا نون جمع المؤنث** و نون تاکید عام است
که ثقیله باشد یا خفیفه اگر گفته شود ظاهر این ست که ظرف متعلق بود بفعل منفی یعنی لا یعرب و ضمیر به در یا راجع خواهد بود بسوی
مضارع یا بسوی غیر مضارع و بهر تقدیر مفاد کلام این ست که عدم اعراب غیر مضارع مفید ست بوقت عدم اتصال نون تاکید
و نون جمع مؤنث بمضارع یا بغیر مضارع و این خلاف واقع ست زیرا که غیر مضارع مطلق معرب نمی شود و عدم اعراب
مقید نیست بوقتی از اوقات پس از کلام مصنف آنچه مقصود ست معلوم نمیشود زیرا که مقصود این ست که ان المضارع
انما یعرب اذا لم یتصل به النونان **جواب** میگوئیم قوله ولا یعرب من الفعل غیره دو معنی دارد یکی صریحی و مطابقی و دوم
کنائی و التزامی معنی صریحی او این ست که ان غیر المضارع لا یعرب زیرا که از کلام مصرح نفی اعراب از غیر مضارع بصراحت معلوم
میشود و این معنی صریحی مقصود بالذات نیست زیرا که کلام در بیان احوال مضارع ست نه در بیان احوال غیر مضارع
نیست قوله ولا یعرب من الفعل غیره کنایت ست از اثبات اعراب برای مضارع بر وجه حصر بطریق انما باین حیثیه که
جزء ثبوتی مقصود فی الاصل ست و جزء سلبی مقصود بالتبع پس قول مذکور در حکم این کلام ست و کنایه باین ام
که انما یعرب من الفعل المضارع و یعنی لا یعرب فعل من الافعال الا المضارع و جزء سلبی که آن نفی اعراب ست از
غیر مضارع مقصود بالذات نیست و جزء ثبوتی که آن اثبات اعراب برای مضارع ست مقصود بالذات نیست
و جزء ثبوتی که آن اثبات اعراب برای مضارع ست مقصود بالذات ست و درینوقت کلام مصرح در بیان
احوال مضارع ست و ظرف یعنی قوله اذا لم یتصل متعلق ست بجزء ثبوتی که مقصود بالاصالت ست و قیدها
جزء ثبوتی ست یعنی انما یعرب المضارع اذا لم یتصل آه فاندفع الاشکال بفضل الله الکبیر المتعال و بعضی شارحین
ظرف را متعلق میکنند بیعرب که مفهوم میشود از حکم سلبی پس معنی صریحی را مقصود میدارند و نمیدانند
که کلام در بیان احوال مضارع ست نه غیر مضارع فهم غافلون عن الفصاحت والبلاغت وما علینا الا البلاغ
المبین اگر گفته شود چرا فعل مضارع مبنی میشود در وقت اتصال نون تاکید و نون جمع مؤنث
جواب میگوئیم نون تاکید از جهت شدت اتصال بمنزله جزء کلمه ست پس اگر اعراب بر ما قبل او داخل کنند
اعراب در وسط کلمه لازم آید و اگر بر نون داخل کنند اعراب بر کلمهٔ آخری حقیقة لازم آید پس اعراب ممتنع شد
و چون اعراب و بنا در لفظ در حکم دو نقیض اند و ارتفاع نقیضین و اجتماع آنها ممتنع ست پس فعل مضارع در وقت
اتصال نون تاکید البته مبنی خواهد بود و کذا الحال فی نون جمع المؤنث و نیز گفته اند که نون جمع مؤنث میخواهد

که ما قبل او ساکن باشد پس ما قبل او اعراب قبول نخواهد کرد اگر گفته شود نون جمع مؤنث در ماضی تقاضای سکون ما قبل را تا توالی اربع حرکات متوالیات لازم نیاید و این محذور در مضارع مفقود است پس در مضارع سکون ما قبل را تقاضا نمیکند تا گفته شود که قبل او اعراب را قبول نمیکند جواب میگوئیم نون جمع مؤنث که در مضارع است مشابه است بنون جمع مؤنث که در ماضی است پس نون جمع مؤنث را در مضارع است در اقتضای سکون ما قبل بر نون جمع مؤنث که در ماضی است حمل کردند اگر گفته شود وسط کلمه مانع از اعراب لفظی است نه تقدیری وگرنه در مثل غلامی اعراب تقدیری نمی شد پس چرا نمیگویند که مضارع در وقت اتصال نونین معرب است با عراب تقدیری جواب میگوئیم قیاس مضارع مذکور بر غلامی قیاس مع الفارق است زیرا که اتصال نونین بمضارع اتصال شدید است از روی لفظ و معنی و لهذا بمنزلهٔ جزء است پس ما قبل او قابل اعراب نیست بخلاف اتصال یاء متکلم بمثل غلام که از روی لفظ است فقط نه از روی معنی پس بمنزلهٔ جزء نیست تا ما قبل اعراب نباشد اگر گفته شود اتصال نون جمع مؤنث بفعل مضارع از روی لفظ و معنی است از آنکه ضمیر فاعل است اما اتصال نون تاکید بفعل مذکور از روی لفظ است نه از روی معنی پس ما قبل او قابل اعراب است مثل غلامی جواب میگوئیم تاکید عین موکد میباشد فافهم فان لها قلیل تکفیه الاشارة اگر گفته شود مضارعی که مقبل بالف بود مثل یخشی معرب است تقدیری بالاتفاق و حالانکه اعراب در وی ممتنع است پس چه فرق است درمیان این مضارع و آن مضارع که بدو نونین متصل اند جواب میگوئیم فرق در هردو این است که معتل بالف اعراب را قبول میکند از جهت آنکه آخر کلمه او موجود است اگرچه متعذر است باعتبار خصوصیت الف و حاصل اینست که در اعراب تقدیری ناچار است که در آخر کلمه اعراب اعتبار کنند تا درمیان اعراب تقدیری و اعراب محلی فرق شود پس در تقدیری قبول اعراب فی الجمله ضروری است تا تقدیری مجرد فرض اعراب نباشد فتامل فانه فرق دقیق و بالتامل حقیق **واعرابه رفع ونصب** و فعل مضارع درین دو اعراب باسم مشارک است و جزم معطوف است بر قوله نصب جزم بفعل مضارع مختص است چنانچه جر باسم و وجه اطلاق اسم اعراب بر جزم معلوم شد و هو العلیم الخبیر و شاید که تعریف اعراب فعل مغایر است بتعریف اعراب اسم از جهت تغایر در اعراب اسم و اعراب فعل فاقول اعراب الفعل ما یحصل فی آخر الفعل بالعامل پس اطلاق اسم اعراب بر جزم ظاهر است هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان اعراب مضارع شروع کرد در تفصیل انواع آن اعراب و بیان مواضع آنها پس گفت **فالصحیح المجرد عن ضمیر بارز**

مرفوع للتثنیة والجمع والمخاطب المؤنث وصحیح نزدیک نحاة آنست که حرف اخیر او حرف علت
نباشد بدانکه صحیح عامست که فا و عین کلمه او از حروف علت بود یا نبود و آن حرف اخیر عامست که اصلی باشد یعنی لام کلمه
بود یا زائد باشد و تثنیه و جمع نیز عامست که تثنیه و جمع مذکر بود یا مؤنث مخاطب بود یا غائب مثل یضربان و تضربان و یضربون
و تضربون و یضربن و تضربن پس فعل مضارع که صحیح بود و مجرد باشد از ضمیر بارز مرفوع که برای تثنیه و جمع و مخاطب
مؤنث است پنج صیغه است یکی واحد مذکر غائب دوم واحد مؤنث غائب سوم واحد مذکر حاضر چهارم واحد متکلم
پنجم متکلم مع الغیر بالضمة والفتحة لفظا ملتبس میباشد آن مضارع مذکور بضمه در حالت رفع و بفتحه در حالت
نصب در این حالت آن ضمه و فتحه ملفوظ اند حقیقة کما هو الظاهر یا حکما چنانکه در حالت وقف والسکون یعنی
ملتبس میباشد آن مضارع بسکون در حالت جزم مثل یضرب [illegible] لن یضرب ولم یضرب
اگر گفته شود چرا نگفت مصنف والسکون لفظا جواب میگوییم که سکون نمی باشد مگر ملفوظ و بعضی
[illegible] لم یکن الذین [illegible] مثل [illegible] سکون تقدیری [illegible] غلط است زیرا که آن سکون که بسبب التقاء ساکنین
زائل شده [illegible] حکما ثابت است [illegible] تامل والمعتل [illegible] بالواو یعنی آن فعل مضارع که متصل
بضمیر بارز مرفوع [illegible] ملتبس میباشد [illegible] در حالت رفع و مراد از قوله المتصل به فعل مضارع خاص
[illegible] صحیح [illegible] باشد یا معتل [illegible] والمتصل [illegible] قوله والصحیح [illegible] قوله المجرد [illegible] الحکم
یعنی [illegible] در حالت رفع و حذف آن در حالت نصب و جزم صحیح و معتل شامل است اگر گفته شود
[illegible] آن فعل مضارع [illegible] بضمیر بارز مرفوع متصل [illegible] جواب میگوییم مشابهت که علت اعراب است
[illegible] بحرکت ممتنع است بدو وجه یکی آنکه آخر
مضارع [illegible] اتصال [illegible] وسط کلمه میشود [illegible] اتصال ضمیر بارز مرفوع شدید است درجه اول آنکه فاعل
[illegible] مفهوم فعل [illegible] دوم آنکه ضمیر مذکور یک حرف واحد است و اتصال حرف واحد
[illegible] ضمایر حرف [illegible] ساکن [illegible] شده [illegible] که اتصال
[illegible] محل اعراب نیست [illegible] سوم آنکه [illegible] این ضمایر ما قبل آنها
[illegible] پس ثابت شد که آخر مضارع باتصال این ضمایر قابل اعراب بحرکت نیست
مثل [illegible] و [illegible] و اما یضربن و تضربن که بنون جمع مؤنث غائب و حاضر
[illegible] مبنی است [illegible] نیست که اورا اعراب [illegible] دهند بزیادتی حرف مد زیرا که اجتماع دو حرف

علامت لازم می آید پس ناچار نون را بدل رفع زیاده کردند از جهت آنکه نون مع او مشابهت است در غنه کما و کسر دادن

نون بعد الف و فتح آن بعد واو از جهت حمل کردن آن بر تثنیه و جمع اسم است و وجه کسر و فتح دادن نون در تثنیه و جمع اسم

در شرح قوله المثنی و کلا آه مذکور شد هذا تحقیق المقام و تنقیح المرام بعون الله الملک العلام علی نبیه افضل التحیة و السلام

قوله وحذفها معطوف است بر قوله النون بعضی مضارع که متصل بود بضمیر مذکور تا پس میباشد بحذف نون

در حالت جزم و نصب و وی تابع جزم است چنانچه در اسم مثنی و مجموع نصب تابع جر است و وجه سقوط نون در حالت جزم

ظاهر است زیرا که نون بدل رفع است که در واحد بود و جزم عبارت است از اسقاط اعراب و سقوط آن در حالت نصب

ازین جهت است که اجتماع رفع و نصب ممتنع است پس ناچار است از زوال رفع و آنچه بدل رفع است و نصب تابع جزم

شد از آنکه در واحد در حالت نصب چون [illegible] شد بدل او فتحه آمد و آوردن بدل مذکور در ضمیر واحد ممکن نیست

ازین جهت نصب تابع جزم شد **والمعتل بالواو والیاء بالضمة تقدیرا والفتحة لفظا والحذف** یعنی

[illegible] مضارعی که معتل اللام است باین سبب که در آخر او واو و یا است در حالت رفع متلبس بضمه تقدیری میباشد

زیرا که ضمه بر واو [illegible] است چون یدعو و یرمی و در حالت نصب بفتحه لفظی میباشد از آنکه فتحه خفیف است چون

لن یدعو و لن یرمی و در حالت جزم متلبس بحذف واو و یا میباشد مثل لم یغز و لم یرم زیرا که جازم حرکت را ساقط

[illegible] حرکت [illegible] حرفی را ساقط خواهد کرد که بحرکت مناسبت او **وللمعتل بالالف بالضمة والفتحة**

تقدیرا والحذف یعنی مضارعی که معتل باین سبب است که در آخر او الف است در حالت رفع بضمه تقدیری

و در حالت نصب بفتحه تقدیری میباشد زیرا که الف از آنجهت که ساکن ابدی است حرکت را قبول نمیکند مثل

یرضی و لن یرضی و در حالت جزم متلبس میباشد بحذف الف مثل لم یرض هرگاه که فارغ شد مصنف از بیان اعراب

مضارع شروع کرد در بیان [illegible] مرفوعیة مضارع پس گفت **ویرتفع اذا تجرد عن الناصب والجازم**

یعنی [illegible] مضارع مرفوع میباشد وقتیکه از عوامل [illegible] مجرد بود و عامل در رفع همین تجرد است

چنانچه [illegible] همین است حیث قال ویرتفع ای یحصل فیه الرفع وقت التجرید فانه یشعر بعدم

[illegible] این مذهب کوفیون است و یا عامل در و وقوع فعل مضارع است موقع اسم و این وقوع متصور نیست

مگر در وقتیکه مجرد [illegible] از ناصب زیرا که ناصب و جازم بر اسم داخل نمیشود و این مذهب بصریون است و فعل مضارع

واقع میشود موقع اسم مرفوع و منصوب و مجرور کما تقول فی زید ضارب زید یضرب و فی رایت رجلا ضاربا رایت رجلا

یضرب و فی مررت برجل ضارب مررت برجل یضرب اگر گفته شود فعل مضارع از جهت وقوع خود موقع اسم چرا مرفوع

میشود جواب میگویم ازانکه مضارع درانوقت مثل اسم میباشد پس عطا کردند او را آنچه مسبوق و اقوی
اعراب اسم است که آن رفع باشد اگر گفته شود ماضی هم واقع میشود موقع اسم پس چرا مرفوع نشد جواب میگویم
ماضی مبنی است و مضارع معرب است کما مرّ پس لیاقت نبود موقع اسم مستحق اعراب میشود و استحقاق رفع از این
استحقاق است اگر گفته شود رفع چرا مسبوق و اقوی اعراب است جواب میگویم ازانکه رفع علامت اسبق معمولات
و اقوی عمده معمولات است که آن فاعل باشد اگر گفته شود لازم آید ارتفاع مضارع از جهت وقوع او موقع اسم باشد
زیراکه در اکثر مواضع مضارع میباشد و وقوع اسم دران موضع جائز نیست پس مواضع دران مضارع در موقع اسم
نخواهد بود چنانچه موضع صله مثل الذی یضرب زیراکه صله جمله میباشد نه اسم فاعل پس یضرب درین موضع در موقع اسم نیست
و چنانچه در مثل سیقوم و سوف یقوم زیراکه فعل مضارع درینجا در موقع اسم نیست والا دخول سین و سوف که از خواص
فعل است بر اسم فاعل لازم آید چنانچه در خبر کاد مثل کاد زید یقوم زیراکه خبر کاد لازم است که فعل مضارع باشد
پس مضارع درینجا نیز در موقع اسم نیست والا لازم آید که خبر کاد اسم باشد و چنانچه در مثل یقوم الزیدان زیراکه
مضارع درینمثال در موقع اسم نیست والا لازم آید اعمال اسم فاعل بدون اعتماد و این جائز نیست جواب
میگویم فعل مضارع در مثل الذی یضرب واقع موقع اسم است زیراکه میگویند الذی هو ضارب هو باین طریق
که ضارب خبر مقدم است و هو که ضمیر منفصل است مبتدا مؤخر است و همچنین مضارع در یقوم الزیدان واقع موقع
اسم است زیراکه میگویند قائمان الزیدان باین طریق که الزیدان مبتدا مؤخر است و قائمان خبر مقدم است اگر گفته
شود یقوم موقع اسم واقع نیست زیراکه اعراب مابعد او در وقت اعتبار یقوم بفاعلیت است و در وقت اعتبار
اسم بابتدائیت است پس چرا یقوم در مثل یقوم الزیدان مرفوع باشد جواب میگویم اختلاف وجه اعراب
هیچ مدخل نیست در صحت وقوع مضارع موقع اسم چرا در ارتفاع یقوم همین وقوع او موقع اسم کافی است
که وجه اعراب مابعد او مختلف باشد یا نباشد فافهم و مضارع در سیقوم و سوف یقوم نیز واقع موقع اسم
و وقوع فعل مضارع مذکور موقع اسم با سین و سوف خواهد بود و مضارع در مثل کاد زید یقوم نیز واقع است موقع
اسم [illegible] زیراکه اصل در خبر کاد اسم است ازانکه کاد داخل بر مبتدا و خبر است چنانچه انشاء الله در بحث افعال مقاربه
بتفصیل [illegible] انشاء الله تعالی و لبعضی جوابات [illegible] ازانکه چون اکثر صیغ مضارع موقع اسم واقع بودند از
جهت این وقوع مرفوع شد [illegible] را برایشان حمل کردند برای اطراد باب ولا یخفی ضعفه بر روشن ضمیر خورشید نظیر
مستور و محتجب نماند که مذهب کوفیون از مذهب بصریون اولی است ازانکه از تکلفات بارده محفوظ

ومضمون است هرگاه که فارغ شد مصنف از بیان وقت مرفوعیت مضارع شروع کرد در بیان وقت انتصاب
مضارع با بیان ناصب پس گفت **وینتصب بان ولن واذن وکی** مراد از ان اینجا آن ملفوظ است بقرینه
قوله وبان مقدرة اگر گفته شود چرا نصب میدهند فعل مضارع را جواب میگوییم ازانکه مشابه است بان مشدده که از
حروف مشبه بالفعل است در صورت و در تاویل جمله بمصدر و آن نصب میدهد اسمی را که بعد او واقع است پس
ازینجهت این ان ناصب فعل مضارع خواهد بود ولن وکی واذن مشابه اند بان در افاده استقبال ازینجهت
فعل مضارع را نصب میدهد و در لن اختلاف است نزد سیبویه حرف برأسه است لان الاصل فی الحروف
عدم التصرف و نزد بعضی اصل لن لا است الف را بنون بدل کردند لن شد چنانچه در ابدال نون بالف متعارف
است الاترى ان التنوين والنون الخفيفة اذا انفتح ما قبلهما تقلبان الفا و در شرح رضی است که بر قول فراء
دلیل نیست ... و خلیل میگوید که اصل لن لا ان بود همزه را حذف کردند بر خلاف قیاس برای
تخفیف ... کثیر شد الف را حذف کردند لن شد و بر قول خلیل قول شاعر
دلیل است یرجی المرء ما ان لا یلاقیه # ... دون اقربه مطلوب # یعنی لن بلا فیه و در اذن نیز اختلاف است
نزد بعضی ... اصل بود ... کما هو الاصل و بعضی گویند که اصل او اذا ان بود حرکت همزه نقل کرده بما قبل داده
و همزه را ازجهت ... حذف کردند اذن شد و شارح رضی میگوید که اصل اذا ظرفیه بود بعده نون آوردند
تا عوض مضاف الیه باشد و قال فی شرح الرضی ... علی ذلک ظاهر معنی الزمان فیها فی جمیع الاستعمالات
کما فی اذا انتهی و شارح رضی در توجیه تعویض نون از مضاف الیه فرموده است لانهم ارادوا الاشارة الى زمان فعل
فقصدوا الى لفظ اذا الذي هو بمعنى مطلق الوقت لخفة لفظه وجردوه عن معنى الماضي وجعلوه صالحا للازمنة
الثلثة وحذفوا منه الجملة المضاف هو اليها الدلالة الفعل السابق عليها كما يقول شخص لك انا ازورك فتقول
اذن اكرمك اي اذ تزورني اكرمك اي وقت زيارتك اكرمك وعوض التنوين عن المضاف اليه لانه وضع في الاصل
لازم الاضافة انتهى وقوله **وبان مقدرة** معطوف است بر قوله وبان ومغايرة درميان معطوف و معطوف عليه
بحسب وصف است پس معطوف علیه آن ملفوظ است و معطوف آن مقدرت یعنی فعل مضارع منصوب میشود
بسبب آن مقدرت **بعد حتی** مثل سرت حتی ادخلها **ولام کی** مثل سرت لادخلها **ولام الجحود** و لام جحود لام جاره
است که زاید میشود در خبر کان منفی مثل قوله تعالی وما کان الله لیعذبهم اگر گفته شود چرا فعل مضارع
منصوب میشود بتقدیر ان بعد این حروف ثلث جواب میگوییم این حروف ثلث حروف جاره اند و حرف جر بر فعل داخل

نمیشود زیرا که جر از خواص اسم است کما مر پس اگر این حروف بر فعل یافته شوند ناچار است که آنجا آن مصدریه مقدر کنند تا فعل را بتاویل مصدر کند و آن مصدر مجرور واقع شود و قوله الفاء معطوف است بر قوله حتی یعنی فعل مضارع منصوب میشود بتقدیر ان بعد فا مثل زرنی فاکرمک والواو و او فان یعنی فعل مضارع منصوب میشود بتقدیر ان بعد واو مثل لا تاکل السمک وتشرب اللبن و بتقدیر ان بعد او مثل لالزمنک او تعطینی حقی اگر گفته شود چرا منصوب میشود فعل مضارع بتقدیر ان بعد فا و او جواب میگوییم فا و واو عاطفه اند و ما قبل آنها چون انشا باشد و ما بعد آنها فعل مضارع بود که خبر است و عطف اخبار بر انشا جائز نیست پس ناچار است از تقدیر ان بعد فا و واو تا فعل بتاویل مصدر شود و آن مصدر معطوف باشد بر مصدری که مفهوم میشود از انشا یعنی زرنی فاکرمک یعنی لیکن منک زیارة فاکرام منی ایاک و لا تاکل السمک وتشرب اللبن یعنی دارد که لا یکن منک اکل السمک وشرب اللبن اگر گفته شود عطف اخبار بر انشا چرا جائز نیست جواب میگوییم درمیان اخبار و انشا کمال انقطاع است لان الخبر یحتمل الصدق والکذب والانشا لیس کذلک و درمیان دو جمله که کمال انقطاع باشد عطف جائز نیست کما تقرر فی المعانی و وجه انتصاب مضارع بتقدیر ان بعد او در شرح قوله او بشرط معنی الی ان او الا ان مذکور خواهد شد انشاء الله تعالی هرگاه که فارغ شد مصنف از تعداد حروف ناصب و از تعیین بعد او ان مقدر میشود شروع کرد در بیان مثال هر یک و بیان معانی بعضی و شرائط بعضی که محتاج بشرائط اند پس گفت فان فا برای تفسیر است و قوله ان مبتدا است و قوله مثل اریدان تحسن الی خبر است و مراد از ان آنست که ناصب فعل مضارع است نه مخففه از مثقله و تفسیریه و این مثال انتصاب مضارع است بفتحه وان تصوموا خیر لکم مثال انتصاب مضارع است بحذف نون و قوله والتی تقع بعد العلم هی المخففة من المثقلة ولیست هذه نحو علمت ان سیقوم وان لا یقوم جواب داخل مقدر است و تقریر این است که انتصاب مضارع بان مصدریه کلی است یا جزئی اگر کلی است مسلم نیست زیرا که فعل مضارع در مثل علمت ان سیقوم وان لا یقوم مرفوع است و اگر جزئی است مسلم است لیکن اجماع شما بر کلیه انتصاب مذکور است پس مصنف جواب میدهد بقوله والتی آه یعنی آن انکه واقع میشود بعد علم که بمعنی ظن نباشد از مخففه از مثقله است ... نیست مثل مثالین مذکورین و اسم او ضمیر شان مقدر است و فعل مضارع خبر است و الف و لام در قوله العلم عهد خارجی است اشاره است بسوی علمی که بمعنی ظن نبود و الیه الاشارة فی کلام افضل المتاخرین شیخ عبد الحکیم قدس سره حیث قال قوله اذا لم یکن بمعنی الظن ... الواقع بعد العلم علی الوقوع

بعد لفظه کما هو المتبادر فاحتیاج الی التقیید اذ العلم قد یکون بمعنی الظن انتهی وقوله وهی که ضمیر منفصل است مجرد تاکید است واعلم انه اذا دخل ان المخففة من المثقلة المضارع لابد ان یکون المضارع مع السین او سوف او قد او حرف النفی ولیذا اورد مثالین لیکون کالعوض من المحذوف للتخفیف والفرق بین الناصبة والمخففة فافهم ولا تغفل والتی تقع بعد الظن ففیها الوجهان یعنی آن انکه واقع شود بعد ظن پس در دو وجه یعنی جائز ست که او را ان مخففه از مثقله گویند یا ان مصدریه اگر گفته شود چرا دو وجه جائز اند جواب میگویم ظن طرف راجح را گویند و آن مخففه از مثقله دلالت میکند بر تحقیق پس ظن را از جهت دلالت او بر غلبه وقوع آن مخففه مناسب و ملائم ست و از جهت آنکه ظن را دلالت بر عدم تیقن ست ان مصدریه مناسب و ملائم است پس صحیح ست که هر یک بعد ظن واقع شود وقوله ولن مبتدا است وقوله مثل لن ابرح خبر ست بطریق سابق وقس علیه اللاحق ومعناها نفی المستقبل یعنی معنی لن نفی فعل مستقبل ست بنفی موکد به نفی مؤید ونزد بعضی برای نفی مؤید ست والحق ان کلاهما دعوی بلا دلیل ولو کان للتاکید لم تقیید منفیها بالیوم فی قوله تعالی فلن اکلم الیوم انسیا ولو کان للتابید لکان ذکر الابد فی قوله تعالی ولن یتمنوه ابدا تکرارا والاصل عدمه فافهم وتفکر وقوی ترین دلائل بر نبودن لن برای نفی تاکید این ست که اگر لن برای نفی تابید باشد در قوله تعالی ولن ابرح الارض حتی یاذن لی ابی تناقض لازم آید زیرا که لن تقاضا میکند تابید را و حتی یاذن انتهار ادمیان تابید وانتها تناقض ست وقوله واذن مبتدا است وچون انتصاب مضارع باذن را مشروط بدو شرط بود اشارت کرد مصرح بسوی آن دو شرط بقوله اذا لم یعتمد متعلق ست بانتصاب که باذن ملحوظ ست یعنی اذن التی ینصب بها المضارع اذا لم یعتمد ما بعدها علی ما قبلها ومراد از عدم اعتماد این ست که ما بعد او معمول ما قبل نباشد نه مراد عدم ارتباط ست اصلا اگر ما بعد اذن معمول ما قبل او بود در ین وقت فعل مضارع را نصب نخواهد کرد زیرا که چون ما بعد او معمول ما قبل باشد پس ما بعد او حکما بر وسابق خواهد بود واذن چون فرع آن مصدریه ست بجهت ضعف خود قدرت ندارد که در ما سبق خود عمل کند وبعضی گفته اند که عدم اعتماد ازینجهت شرط ست واگر اذن در وقت اعتماد عمل دهند توارد عاملین لازم یعنی اذن وما قبل اذن وهو محال واین توجیه ضعیف ست زیرا که اگر عمل یکی از دو عامل لفظی بود وعمل دیگر محلی توارد عاملین جائز ست مثل ان زیدا قائم وعمرو فافهم واحفظ وقوله وکان الفعل مستقبلا معطوف ست بر قوله لم یعتمد یعنی مضارع منصوب میشود بسبب اذن وقتی که ما بعد او معمول ما قبل او نباشد وفعلی که بعد او مذکور ست مستقبل بود زیرا که

اذن که ناصب است **جواب** وجزا میباشد یعنی بعد او جواب کلام سابق وثمره وپاداش مضمون آن کلام بود و
ظاهر است که جواب وجزا ممکن نیست مگر در استقبال لان الجواب هو القول والمقابل للقول والجزاء هو الفعل
المقابل للفعل والمقابل بالکسر لابد وان یکون بعد المقابل بالفتح فیکون فی الزمان الآتی الذی هو المستقبل فافهم
واحفظ پس انتصاب مضارع باذن از دو شرط مذکور ناچار است واگر یکی از شرطین مذکورین مفقود بود وانتصاب
نخواهد شد بلکه رفع واجب خواهد بود چنانچه گوئی اذن اظنک کاذبا شخصی را که خبر میدهد و دران اخبار
کاذب است و درین مثال فعلی که مذکور است بعد اذن حال است مستقبل نیست و مثل انا اذن احسن
الیک و مثل که درین مثال بعد اذن مذکور است اگرچه زمانه استقبال دارد اما معمول ماسبق است
زیراکه خبر مبتدا است که ان ضمیر متکلم است و در خبر بیان عامل معنوی است که در مبتدا است کما قیل یا از انکه در مبتدا
عامل معنوی است و مبتدا در خبر عامل است کما قیل ایضا اما در صورتیکه عامل معنوی در هر یک علیحده بود
چنانچه مذهب اکثر نحاة است معمولیت احسن ماقبل را ثابت نمیشود و نیز مخفی نیست که اگر فرض کنند که عامل
مبتدا عامل در خبر است یا مبتدا عامل در خبر است درین صورت نیز معمولیت احسن ماقبل را ثابت نمی شود زیراکه
مجموع فعل و فاعل خبر است نه تنها فعل تا معمول عامل معنوی یا مبتدا باشد پس تحقیق مقام و تنقیح مرام اینست
که مراد از اعتماد وارتباط بماقبل است واین دو شرط برای وجوب انتصاب اند کما شعر به قوله واذا وقعت الخ
مراد شیخ رضی قدس سره نیز از اعتماد ارتباط مذکور است ورأیت فی حاشیة ان المراد بعدم الاعتماد ان
لایکون مابعدها معمولا لما قبلها حقیقة او حکما بان تجعل له بالنظر الی ماقبلها اعراب وان لم یکن عاملا فیه
وذلک فی ثلثة مواضع بالاستقراء ان یکون مابعدها خبرا لما قبلها نحو انا اذن احسن الیک وان یکون جزاء
للشرط الذی قبلها نحو ان تأتنی اذن اکرمک وان یکون جواب القسم الذی قبلها نحو والله اذن اکرمک فانه
فی الصورة الاخیرة وان لم یکن ماقبلها عاملا ففی حکم العامل او یحصل له بالنظر الیه اعرابه لرفع فافهم واگر
هر دو شرط مفقود بود دران وقت نیز رفع واجب خواهد بود چنانچه گوئی اما اذن اظنک صادقا مرکسی را که
ترا امری خبر میدهد و دران اخبار صادق است **وقوله مثل اذن تدخل الجنة** خبر مبتدا مقدم است
یعنی مثال اذن که نصب میدهد و شرط مذکور این است که گوئی اذن تدخل الجنة مرکسی را که میگوید اسلمت
وفعلیکه بعد او مذکور است ظاهر است که اعتماد وارتباط بماقبل ندارد و نیز اظهر است که مستقبل است واحتمال حال ندارد
زیراکه دخول جنت در زمان استقبال است **واذا وقعت بعد الواو والفاء فالوجهان** یعنی وقتیکه واقع شود

اذن بعد واو و فاپس در ما بعد او دو وجہ جائز اند یکی نصب و دوم رفع از آنکہ در کلمۂ اذن دو وجہ جائز اند یکی اعمال و دوم احتمال مثل قولہ تعالی و اذن لا یلبثون خلافک الا قلیلا ۔ تقول فی الفار جواب من قال انا اتیک فاذن اکرمک اما جواز نصب از جہت است کہ اعتماد بعطف ضعیف است لکمانہ الاعتماد لان حرف العطف لکونہ اصلا فی المفردات یقتضی ان یکون المعطوف کالمعمول لما قبلہ لکنہ بدخولہ علی الجملۃ المستقلۃ ضعف الاعتماد فکانہ لم یعتمد فیجوز النصب فافہم و اما جواز رفع باعتبار اعتماد بعطف است اگرچہ ضعیف است و کی مثل سلمت کی ادخل الجنۃ و معناہا السببیۃ یعنی سببیۃ ماقبل برای مابعد چون سببیۃ اسلام دخول جنت را در مثال مذکور و مراد از سببیۃ ماقبل برای مابعد اینست کہ مضمون ماقبل کی ہا این حیثیۃ بود کہ مودی شود و بسوی حصول مضمون مابعد کی فعلم ان مدلولہا سببیۃ ذہنی الغایۃ وہی تلازم التعلیل الذہنی اعنی کون مابعدہا علۃ غائیۃ لما قبلہا و لہذا در عبارت نحاۃ اختلاف است قال بعضہم انہا للسببیۃ و قال بعضہم انہا للتعلیل فاحفظ فانہ فائدۃ جلیلۃ و جدیدۃ و حضرت قدس سرہ السامی فرمودہ اند و کی التی تنصب بہا المضارع انتہی و غرض ازین تقیید احتراز است ازان کی کہ حرف جر است و مخفی نماند کہ کی حرف جر وقتی است کہ بر اسم داخل شود مثل کیما یا داخل شود بران مصدریہ مثل جئتک کی ان تکرمنی و درین مقام بمعنی لام است برای مجرد تعلیل و در غیر این دو صورت اگر لام بر کی مقدم است مثل لکیلا تاسوا پس درین وقت ناصب است و احتمال دیگر ندارد و اگر لام مقدم نشود احتمال دارد کہ بنفسہا ناصب بود و بمعنی تعلیل باشد یا اینکہ جارہ بود و بعد او آن مصدریہ باشد پس ازین تحقیق معلوم شد کہ قولہ قدس سرہ السامی تنصب بہا المضارع اینمعنی دارد کہ یجوز نصب المضارع بہا و ازینجا نیز معلوم میشود کہ مذہب اخفش مختار نیست فانہ ذہب الی انہا حرف جر و ان انتصاب المضارع بہا فی جمیع المواد بتقدیر ان فاحفظ فانہ جوہر من الجواہر المکنونۃ التی لا یمسہا الا المطہرون والتی و حتی مبتدا است یعنی حتی کہ منصوب شود فعل مضارع بتقدیر ان بعد او اذا کان مستقبلا بالنظر الی ما قبلہا وقتیکہ مضارع مستقبل بود بنظر ماقبل حتی یا بنظر وقت کہ مترتب المخصوص بود وقت حصول ماقبل اگر بنظر زمان تکلم یعنی وقت اخبار ماضی بود یا حال یا مستقبل یا بہ یکے ازین وجوہ ثلثہ نباشد و ذلک بان تحصیل منک السیر الا الدخول او الی الدخول ثم عرض مانع من حصولہ فلم یکن الدخول حاصلا ماضیا و لا حالا و لا مستقبلا کذا فی الرضی و ترکیب قولہ و حتی اذا کان مستقبلا او را بہ ترکیب قولہ و اذن اذا لم یعتمد اہ قیاس باید کرد و قولہ

ظرف مستقر است و واقع است موقع حال یعنی منصوب میشود فعل مضارع بعد حتی در حال بودن حتی بمعنی کی که برای سببیة است نه بمعنی کی که بمعنی ان مصدریه است آو الی اما بمعنی الی که برای انتهای غایت است نه بمعنی الی که بمعنی مع است مثل قوله تعالی ولاتاکلوا اموالهم الی اموالکم و قوله مثل اسلمت حتی ادخل الجنة خبر است ومثال آن حتی است که بمعنی کی است ونیز مثال آن فعل مضارع است که استقبال او بنظر تکلم است

وکنت سرت حتی ادخل البلد مثال است برای آن حتی که احتمال دارد که بمعنی کی باشد یا بمعنی الی زیراکه متکلم است اگر قصد سببیة ماقبل برای مابعد کرده است پس حتی در ینوقت بمعنی کی خواهد بود واگر قصد او انتهاء سیر بدخول بلد است پس بمعنی الی خواهد شد وفعل مضارع درینمثال بنظر ماقبل مستقبل است اما بنظر زمان اخبار احتمال دارد که ماضی بود اگر قایل قول بعد دخول است واحتمال دارد که حال باشد اگر قول قائل قبل دخول است وقال الرضی ثم ماذکره لایصلح علامة یعرب بها نصب المضارع بعد حتی عن رفعه لان حتی الواقع بعدها المضارع مرفوعا کان او منصوبا لایخلو امایکون بمعنی الی او بمعنی کی وفی کلا الوجهین لابد وان یکون مابعدها مستقبلا بالنظر الی ماقبلها لان المسبب بعد السبب والنهایة بعد البدایة فیقول مدار ذلک علی قصد المتکلم فان قصد الحکم بحصول مصدر الفعل الذی بعد حتی اما فی حال الاخبار او فی الزمان المتقدم علیه علی سبیل الحکایة الماضیة وجب رفع المضارع وان قصد کونه مترقبا ومستقبلا وقت الشروع فی مضمون الفعل المتقدم سواء حصل فی احد الازمنة الثلثة او عرض مانع عن حصوله وجب النصب انتہی ومستور ومحتجب نماند که حمل عبارت متن برماقاله الرضی ممکن است بان یقول مراد المص اذا کان مستقبلا بالنظر الی ماقبله فی قصد المتکلم او مترقبا حصوله وقرینه براین مراد این است که مصرح فان اردت الحال گفت وفان کان للحال نگفت

واسیر حتی تغیب الشمس مثال آن حتی است که بمعنی الی است واحتمال ندارد که بمعنی کی باشد زیراکه سیر متکلم سبب غرض شمس نیست کمالایخفی ومثال است برای آنکه استقبال مابعد حتی از روی تحقیق است نه از روی حکایت زیراکه اسیر فعل مضارع است فافهم فان اردت الحال یعنی اگر اراده کنی از فعلی که بروی حتی داخل است زمانه حال را تحقیقا یعنی از روی تحقیق باینطریق که آن زمانه حال زمانه تکلم است بعینه چنانچه دربیان مثل مرض فلان حتی لایرجونه مفصل معلوم خواهد شد انشاءالله تعالی وقوله تحقیقا ضعیف است وقوله او حکایة معطوف است برقوله تحقیقا پس حکایت وتحقیق هردو قسم حال اند کمامر فی بحث اسم الفاعل وجائز است که قوله تحقیقا او حکایة خبر کان محذوف باشد یعنی اراده کنی از ان فعل زمانه حال

را از روی حکایت مثل کنت سرت امس حتی ادخل البلد وتحقیق اینمثال این است که مراد از دخل درینمثال زمان حال ماضی است وهمین مراد است از قولهم ان ادخل فی هذا المثال حکایت عن الحال الماضیة وبیان او این است که گویا متکلم در زمان دخول این عبارت را آماده کرده بود و در زمان تکلم همان عبارت را بعینها بر حالتی که مهیا کرده بود حکایت میکند وما بعد حتی درینمثال در وقتیکه مهیا کرده بود زیراکه مراد متکلم در انوقت زمانهٔ حال است پس در وقت حکایت نیز مرفوع خواهد بود زیراکه ان مصدریه علامت زمان استقبال است یعنی زمان استقبال از روی قصد میکنند پس ممکن نیست که درینوقت بعد حتی مقدر کرده شود و امس درمثال مذکور فائده میدهد که سیر متکلم در زمان ماضی بود و دخول منقطع شده است برابر است که سبب دخول باشد یا منتهی بود بسوی دخول پس تقاضا میکند که دخول نیز در زمانهٔ ماضی متحقق باشد زیراکه اگر دخول در حال تکلم متحقق شود لازم آید که سیر که در زمان حال است تنها برای دخول سبب نخواهد بود و حالانکه مفروض همانست وقوله **کانت حرف ابتداء** جزاء شرط مقدم یعنی اگر از فعلی که بعد حتی زمانهٔ حال اراده کنی از روی تحقیق یا حکایت پس کلمهٔ حتی در وقت این اراده حرف ابتدا خواهد بود نه جاره و عاطفه و بعضی گفته اند که مراد از بودن حتی حرف ابتدا این است که درینوقت بعد حتی اسم مقدر میکنند که آن مبتدا باشد و فعل مضارع خبر او بود و این مراد در جمیع مواد اطراد ندارد الا تری الی قوله تعالی وزلزلوا حتی یقول الرسول علی قراءة الرفع و اگر گوئی که لفظ شان یا ضمیر شان مقدر است فاقول انه تکلف لا یدعی الیه ضرورة پس مراد ازین است که ابتدا کرده میشود بکلمهٔ حتی در آنوقت کلامی که بحسب لفظ و من حیث العمل تعلق بما قبل ندارد **فترفع** یعنی پس ما بعد حتی درینوقت مرفوع میشود از جهت عدم ناصب و جازم **وتجب السببیة** و واجب میشود سبب بودن ما قبل حتی برای ما بعد حتی اگر گفته شود درینوقت چرا سببیة ما قبل او برای ما بعد او واجب است **جواب میگویم** کلمهٔ حتی در اصل حرف جر است برای انتهاء غایت ازینجهت اتصال لفظی و معنوی را تقاضا میکند و چون حرف ابتدا شد و جمله که بعد اوست مستقل گشت اتصال لفظی نماند پس شرط کردند سببیة ما قبل او برای ما بعد او بجهت اتصال معنوی اگر گفته شود اتصال معنوی منحصر نیست در سببیة پس چرا شرط نکردند امر آخر را برای تحصیل اتصال معنوی مثل کون ما بعدها غایة لما قبلها فیجوز نحو سیرت حتی تغیب الشمس بالرفع **جواب میگویم** سابق مذکور شد که کلمهٔ حتی در اصل حرف جر است و برای انتهاء غایت است پس اتصال لفظی و معنوی را تقاضا میکند و چون حرف ابتدا شد در معنی حقیقی خود مستعمل نماند چنانچه اتصال لفظی باند پس شرط کردند سببیت را که بمعنی حقیقی او مناسبت از جهت که

سبب منتفی میشود بوجود سبب پس در اشتراط سببیت بخصوصهما نه امر آخر تحصیل اتصال معنوی و رعایت
معنی حقیقی اوست فافهم واحفظ فانه من مواهب الوهاب مثل **مرض فلان حتی لا یرجونه** یعنی فلان
مریض است از ینجهت مردمان رجا و امید زندگی او الحال نمیکنند و این مثال آن حتی است که قصد کرده اند زمان
حال را از روی تحقیق از فعلی که بعد او واقع است زیرا که نفی رجا در زمان تکلم است و حتی حرف ابتدا است و فعل
مضارع مرفوع است ماقبل حتی سبب مابعد اوست و مخفی نماند که مثال متن منصوص در حال حکایتی است و لهذا
حضرت قدس سره السامی مثال مذکور را بقوله الان مقید کرده اند اگر گفته شود بر تقیید کدام چیز قرینه است **جواب**
میگوییم خالی بودن فعل مضارع از قراین استقبال و حال قرینه جلیب است براینکه مراد از مضارع زمان
حال است کما فی الرضی **ومن ثم** یعنی از جهت این دو امر مذکور که یکی بودن حتی حرف ابتدا وقت اراده حال
دوم وجوب سببیت ماقبل او برای مابعد اوست **امتنع الرفع فی کان سیری حتی ادخلها فی الناقصة**
ممتنع شد رفع مابعد حتی بنظر امر اول در مثال مذکور وقتیکه کان ناقصه باشد نه تامه اگر گفته شود وقتیکه کان در مثال
مذکور وقتیکه کان ناقصه باشد رفع چرا ممتنع بود بنظر امر اول **جواب میگوییم** بودن حتی حرف ابتدا در وقت
کان ناقصه ممکن نیست از آنکه اگر حتی حرف ابتدا بود مابعد او از ماقبل منقطع خواهد بود پس کان ناقصه بی خبر میماند
و او را بی خبر داشتن یا بخبری بیبودن و فساد معنی را از نظر انداختن است بخلاف آنکه کان تامه باشد کما لا یخفی
علی من له خبر تام و امتیاز بالخبرة بین الامام و قوله فی الناقصة محمول است بر حذف سه مضاف یعنی
فی وقت حصول کان الناقصة و قال الرضی قد یحذف مضاف بعد مضاف و سلم جر القیام المضاف
الیه الاخیر مقام الکل انتهی و قوله **و اسرت حتی یدخلها** معطوف است بر مثال مذکور یعنی ممتنع شد رفع
در همین مثال بنظر امر ثانی اگر گفته شود چرا بنظر امر ثانی در مثال مذکور رفع ممتنع باشد **جواب میگوییم** از جهت آنکه
محال لازم می آید زیرا که چون رفع خوانند حتی حرف ابتدا خواهد بود و ماقبل او سبب مابعد او خواهد شد و چون حتی حرف
ابتدا باشد مابعد او جمله خبریه خواهد بود که وقوع او منقطع است نه مشکوک و ماقبل او مشکوک فیه است از جهت آنکه همزه
حرف استفهام است پس معمول که سبب است وقوع او یقینی است و سیر که سبب اوست وقوع او مشکوک است و حکم بوقوع
مسبب با آنکه در وقوع سبب او شک بود محال است پس در همین مثال ماقبل حتی سبب مابعد او نمیتواند شد از این جهت
در مابعد او رفع ممتنع گشت اگر گفته شود چنانچه وقوع ماقبل حتی مشکوک است همچنین وقوع مابعد حتی نیز مشکوک است
زیرا که خبر است و الخبر یحتمل الصدق والکذب **جواب میگوییم** مراد این نیست که وقوع مابعد او نسبة و وقوع ماقبل او منقطع

است اگرچه عند العقل احتمال عدم وقوع دارد فافهم اگر گفته شود حکم بوقوع مسبب با آنکه در وقوع سبب شک بود
محال نیست زیرا که جائز است که سبب فی احد را اسباب متعدد باشند و در وقوع احد اسباب اگر شک بود ضرر ندارد زیرا که
روا است که وقوع مسبب بوقوع سبب آخر شده باشد جواب میگوییم نزدیک متکلم درینجا برای مسبب دخول است سبب
واحد است که آن سیر باشد اگرچه فی نفسه اسباب اشته باشد بقرینه آنکه اسرت حتی ادخلها میگوید و سیر را السبب دخول میگرداند
فالاستحالة ظاهرة و بعضی جواز مذکور که سند منع است و در حیز منع است لان توارد العلل علی معلول واحد محال کما حقق
فی موضعه **وجاز فی التامة نحو کان سیری حتی ادخلها** یعنی جائز است که در وقت کان تامه باشد ما بعد حتی رفع خواندن
دگویند کان سیری حتی ادخلها فان معناه ثبت سیری فانا ادخل الآن و درینوقت هیچ فساد نیست پس جواز این مثال
مبنی بر امر اول است یعنی درین مثال حتی حرف ابتدا میتواند شد از جهت آنکه کان تامه است و همچنین جائز است **ایهم سار
حتی یدخلها** برفع ما بعد حتی و جواز این مثال بنظر امر ثانی است زیرا که نسبت درین مثال مستقیم است و محال مذکور لازم نمی آید
اگر گفته شود درین مثال نیز ما قبل حتی مشکوک است و ما بعد مقطوع است پس سببیت مستقیم نیست کما فی المثال المذکور
جواب میگوییم سبب دخول که سیر است درینجا مقطوع است و شک نیست مگر در تعیین فاعل پس اگر سبب متحقق
الوقوع بود محال نیست و باید دانست که قولهم ایهم سار حتی یدخلها فاعل فعل مقدر است که آن جاز باشد بقرینه ذکر
یعنی جاز ایهم و جمله معطوف است بر جمله جاز فی التامة و معطوف نیست بر مثال مذکور زیرا که کان درین مثال نیست تا او را
مقید کرده شود بقوله فی التامة و در بعضی نسخ و جاز فی کان سیری حتی ادخلها فی التامة واقعست پس برین تقدیر
قولهم و ایهم سار حتی یدخلها معطوفست بر مثال سابق و فاعل جاز برین تقدیر ضمیر است که راجع است بسوی رفع
یعنی جاز الرفع فی هذین الترکیبین **وقوله ولام کی** مبتدا است یعنی لام کی که منصوب میشود مضارع بعد از تقدیر ان **مثل
اسلمت لادخل الجنة** پس قوله مثل اسلمت الخ خبر است و **قوله ولام الجحود** مبتدا است یعنی لام جحود که بعد او مضارع
منصوب میشود بتقدیر ان و **قوله لام تاکید بعد النفی لکان** خبر مبتدا محذوف است یعنی هی لام التاکید و جمله معترضه
است درمیان مبتدا و خبر یعنی لام جحود لامی است که تاکید میکند نفی را بعد کان منفی برابر است که کان لفظا بود در
مثل وما کان الله لیعذبهم یا معنی باشد مثل لم یکن لیفعل و این لام جحود نیز لام جاره است و لهذا بعد او
تقدیر ان واجب است و بعضی سوال کرده اند که تقدیر ان مصدریه بعد لام جحود موجب فساد و مقتضی عدم صحت حمل است
زیرا که چون فعل بتقدیر ان بمعنی مصدر شود حمل او بر اسم کان صحیح نخواهد شد و مخفی نماند که این سوال را هرگز ورود نیست
زیرا که این لام نزدیک کوفیین زائده است برای مجرد تاکید نفی و نزدیک بصریون متعلق است بمحذوف یعنی قاصدا

[illegible] منه عفی عنه

پس قولہ تعالی وما کان اللہ لیعذبہم اینمعنی دارد کہ وما کان اللہ قاصد الیعذبہم و بعضی سوال مذکور را تسلیم میکنند و باینطریق جواب میدہند کہ مضاف یا از اسم کان محذوفست یعنی وما کان صفۃ اللہ تعذبہم یا از خبر کان یعنی وما کان ذی التعذبہم یا مصدر را ول باسم فاعل است یعنی وما کان اللہ معذبہم و قولہ **والفاء** مبتدا است والف لام بروی برای عہدست یعنی آن فا کہ مضارع بعد او منصوب میشود بتقدیر ان قولہ **بشرطین** خبرست و متعلق است بمتلبسۃ و تقدیر ان بعد ما مشروط باین دو شرطست و نصب او و مضارع را مشروط باین دو شرط نیست کما ہو مذہب الکوفیین و لہذا حضرت قدس سرہ السامی فرمودہ اند فتقدیر ان بعدہا لانتصاب المضارع مشروط بشرطین انتہی و قولہ احدہما **السببیۃ** خبر مبتدا محذوفست یعنی احدہما السببیۃ یعنی سببیۃ ما قبل فا برای ما بعد او اگر گفتہ شود چرا تقدیر ان بعد فا مشروطست باین شرط **جواب میگویم** مضارعی کہ خالی بود از اذا صب و جوازم اصل در و رفع است و مضارع کہ خالی بود از قرائن استقبال و حال ظاہر در حال است کما مر و معنی فای عاطفہ تعقیب است و چون آن بمصدریہ مقدر کنند تغیر در لفظ خواہد شد از رفع کہ اصل است بسوی نصب و غرض ازین تغیر تنصیص و تصریح بر سببیت است زیرا کہ تغیر لفظ دلالت میکند بر تغیر معنی فعل از حالیت بسوی استقبالیت و از معنی فا کہ تعقیب است بسوی سببیت و وقتیکہ سببیۃ مقصود نباشد احتیاج نیست بسوی تغیر لفظ کہ دلالت میکند بر سببیت مقصودہ پس تقدیر ان مصدریہ بعد فا کہ موجب تغیر لفظی است نخواہد بود در وقتیکہ سببیت مقصود باشد و حاصل کلام این است کہ در کلام عرب بعد ما النصب نمیخوانند مگر در وقتیکہ سببیت ما قبل او برای ما بعد او مقصود بود و حضرت مولوی معنوی شیخ عبد الحکیم قدس سرہ فرمودہ اند قولہ علی تغیر المعنی ای تغیر معنی الفعل من الحالیۃ الی الاستقبالیۃ ومن معنی الفاء الذی ہو التعقیب الی السببیۃ و ذلک لان تغیر لفظہ یشعر بتقدیر ان وہو علم الاستقبال و بما دل الفعل بالمصدر اذ لا العطف المفرد علی الجملۃ فیما الاصل ہو الاعراب فلا یکون الفاء للتعقیب فکان فی النصب شان دفع کون الفاء للتعقیب و تقویۃ کونہ للجزاء انتہی و قولہ **والثانی**

ان یکون قبلہا امر خبر مبتدا محذوفست یعنی و ثانیہما ان یکون آہ و جملہ معطوفست بر جملہ قولہ

سببیۃ یعنی شرط دوم اینست کہ قبل ما امر باشد **او نہی او استفہام او نفی او تمنی او عرض** اگر گفتہ شود تقدیر ان مصدریہ بعد فا چرا مشروطست باینکہ قبل یکی ازین اشیاء ستہ مذکورہ بود **جواب میگویم** تا سامع توہم نکند کہ جملہ کہ بعد فا واقع است معطوفست بر جملہ سابقہ بلکہ سببیت احدہما برای آخر مقصود بود و اما بعد قصد سببیت جائز است کہ مصدر احدہما معطوف باشد بر مصدر جملہ آخر

باعتبار اشتراک هر دو در مطلب یا در معنی نفی اگرچه عدم احتمال عطف جمله بر جمله بنصب مضارع حاصل شده است
کما مر لیکن توهم باقیست باعتبار آنکه ممکن است که سامع را از نصب غفلت شود و چون ما قبل فا یکی ازین اشیا
سته مذکوره بود توهم عطف مستبعد است لان تقدیم الانشاء علی ما یصلح ان یکون جوابا یدل علی انه الحامل
علی الطلب الذی هو مدلول الانشاء فیکون جوابا والجواب لا یعطف فافهم و نیز اشیاء سته مذکوره است انشاء
و عطف اخبار بر انشا جائز نیست اگر گفته شود نفی از جمله اشیاء سته مذکوره است و انشا نیست جواب
میگوئیم در معنی انشاست زیرا که مستلزم جواب است همچون انشا اگر گفته شود چنانچه ان مصدریه مقدر میشود
بعد فا وقتیکه ما قبل فا یکی از اشیاء سته مذکوره بود همچنین ان مصدریه مقدر میشود بعد فا وقتیکه ما قبل فا
دعا باشد مثل اللهم اغفر لی فافوز فوزا عظیما و لا تواخذنی فاهلک پس چرا دعا را ذکر نکرد جواب میگوئیم
دعا داخل است در امر و نهی پس مراد از امر و نهی مصطلح نحاة است نه مصطلح ارباب اصول فافهم و مثال الامر
زرنی فاکرمک یعنی لیکن منک زیارة فاکرام منی و مثال النهی لا تشتمنی فاضربک یعنی لا یکن منک شتم فضرب
منی ایاک و مثال الاستفهام هل عندک ماء فاشربه یعنی هل یکون منکم ماء فشرب منی و مثال النفی ما تاتینا فتحدثنا
یعنی لیس منک اتیان فتحدیث منی اگر گفته شود اگر ما بعد فا تخصیص بود آنوقت نیز مضارع منصوب
میشود بتقدیر ان مصدریه مثل لولا انزل الیه ملک فیکون معه نذیرا یعنی چرا نفرستاده شد بسوی او فرشته تا با
او بیم کننده و ترساننده یعنی فرشته نازل نشد تا که او ترساننده باشد جواب میگوئیم تخصیص در نفی
داخل است زیرا که مراد از نفی درینجا عام است که صریحا باشد یا ضمنا و افضل المتاخرین حضرت مولوی شیخ عبد الحکیم
قدس سره فرموده اند ما تاتینا فتحدثنا معناه علی النصب قصد السببیة مع انتفائهما او القصد الی نفی الثانی و لا
القصد الی نفی الاول فقط للدوام تحقق المسبب من السبب و علی الرفع نفی المجموع و نفی الثانی وحده قصد السببیة و لا
نفی الاول فقط لامتناع تحقق التحدیث الذی بعد الاتیان الا علی القطع والاستیناف او علی العطف علی النفی فیکون
المراد ما تاتینا فانت تحدث جاهلا بحالنا کقولنا ما تاتینا فتجهل امرنا فان المقصود اثبات جهله انتهی و مثال التمنی
لیت لی مالا فانفقه لیت لی ثبوت مال فانفاق منی اگر گفته شود اگر ما قبل فا ترجی بود آنوقت هم مضارع
بعد او منصوب میشود بتقدیر ان مصدریه مثل قوله تعالی لعلی ابلغ الاسباب اسباب السموات فاطلع
یعنی قال فرعون لهامان ابن لی بناء عالیا لعلی ابلغ الطرق طرق السموات و ابوابها من السماء الی السماء
فاطلع الی اله موسی و نصب فاطلع قراءت حفص است و ماسوای او رفع مے خوانند بجهت

عطف او بر ابلغ و درینوقت از ما نحن فیه خارج است **جواب میگویم** مراد از تمنی معنی تمنی است برابر است که
بصیغهٔ ترجی یا بغیر صیغهٔ و در قوله تعالی لعلی ابلغ آه تمنی است بصیغهٔ ترجی زیرا که بلوغ او اطراف سموات را ممتنع
و در آوردن صیغهٔ ترجی برای تمنی تهکم واستهزا بفرعون است زیرا که ممتنع الوقوع را مرجو اعتقاد کرده است و مثال
العرض الا تنزل بنا فتصیب خیرا یعنی الا یکون منک نزول فاصابة خیر مبنی اگر گفته شود عرض داخل است
در استفهام پس علاحده چرا شمار کرد **جواب میگویم** عرض اگرچه متولد از استفهام است لیکن در و معنی
استفهام باقی است و برأسه معنی علحده دارد کما لا یخفی هلا ای العاقل المتدرب و بایدد انست که در جمیع
اینمواضع معنی سببیت مقصود است و ما دلالت میکند بر سببیت و ما بعد فا که در تاویل مصدر است معطوف
است بر مصدر آخر که مفهوم میشود از ما قبل فا و مختار نزدیک شیخ رضی قدس سره این است که ما بعد فا بتاویل
مصدر مبتدا است محذوف الخبر زیرا که فا سببیه مختص بعطف جمله است مثل الذی یطیر فیغضب زید الذباب
و نیز فا عاطفه برای سببیت قلیل است اگر گفته شود در قوله تعالی کن فیکون مرفوع است منصوب است با آنکه
ما قبل او امر است **جواب میگویم** کن امر حقیقة نیست بلکه مجازا امر است لان قوله تعالی کن فیکون کنایة ومجاز
عن سرعة وتمثیل فلیس ههنا امر حقیقة کما ذکر القاضی فی تفسیره و حاصل اینست که امر بر دو قسم است امر تکلیفی وامر
تکوینی **جواب** امر تکلیفی که با فا باشد منصوب میباشد زیرا که در حقیقت امر است **و جواب** امر تکوینی که با فا باشد مرفوع
میشود از انکه در حقیقت امر نیست والمراد من قوله تعالی کن فیکون تمثیل حصول ما تعلقت به ارادته بلا مهلت بطاعة
المامور المطیع بلا توقف فتامل واحفظ اگر گفته شود فعل مضارع که بعد فا واقع است در قول شاعر ع سا ترک
منزلی لبنی تمیم * والحق بالحجاز فاستریحا * منصوب است بتقدیر ان مصدریه و ما قبل او یکی از اشیای سته مذکوره نیست
پس ازینجا معلوم میشود که وقوع یکی از اشیای مذکوره شرط نیست **جواب میگویم** تقدیر ان بعد فا در بیت شعر
بدون تقدم احد اشیاء مذکوره محمول است بر ضرورت شعر یعنی ثابت است بر خلاف استعمال از جهت اضطرار
و بعضی گفته اند که در اصل فاستریحن بود بنون خفیفه پس از جهت فتح ما قبل نون مذکور را بالف بدل کردند و شعر مذکور را معنی
دارد که قریب است که بگذارم من وطن خود را از جهت جفا و ظلم بنی تمیم و لاحق میشوم باهل حجاز تا راحت یابم واز ظلم
و جفای بنی تمیم خلاص شوم **والواو** یعنی آن واو که منصوب میشود مضارع بعد او بتقدیر ان مشروط است **بشرطین** وقوله
الجمعیة خبر مبتدای محذوف است یعنی احدهما قصد الجمعیة اگر گفته شود واو که از حروف عاطفه است دایم برای جمعیت
است و این واو که بعد او مضارع منصوب میشود بتقدیر ان واو عاطفه است پس حاجت نیست بسوی

اشتراط قصد جمعیت جواب میگوییم مراد از جمعیت درینمقام اینست که مضمون ما قبل او مصاحب و مشارک بود مضمون ما بعد او در زمان واحد و واو عاطفه که برای جمعیت می آید مراد ازان جمعیت مطلق مصاحبت معطوف و معطوف علیه است و در فعل یا ذات که در زمان واحد بود یا نبود اگر گفته شود چرا تقدیران بعد واو مشروط است بقصد جمعیت مذکوره جواب میگوییم عدول از رفع بسوی نصب بجهت تنصیص بر قصد جمعیت مذکوره است پس هرگاه که جمعیت مذکوره مقصود نباشد احتیاج بسوی تقدیران مصدریه و عدول مذکور نیست اگر گفته شود عدول مذکور را چرا دلالت است بر قصد جمعیت مذکوره جواب میگوییم بعدول مذکور تغیر در لفظ خواهد شد چنانچه در شرح قوله السببیت گفته شد و تغیر لفظی دلالت میکند بر تغیر معنوی که آن تغیر معنی فعل مضارع از حال بسوی استقبال و تغیر معنی واو از عطف محض بسوی جمعیت مذکوره است و قوله وان یکون قبلها مثل ذلک خبر مبتدا محذوف است یعنی و ثانیهما ان یکون آه و جمله معطوف است بر جمله قوله الجمعیت و قوله ذلک اشارت است بسوی چیزیکه قبل فا واقع میشود یعنی شرط دوم اینست که قبل واو آن چیز بود که مماثل بچیزی که قبل فا واقع میشود و در بودن آن چیزیکه از اشیاء ستهٔ مذکوره و اگر قوله ذلک اشارت بسوی اشیای ستهٔ مذکوره سه چیز لازم می آید تشبیه شی بنفسه و احتیاج بسوی اقحام لفظ مثل یا بسوی اعتبار مغائرت اعتباریه و وجه این شرط همانست که سابق در شرح قوله وان یکون قبلها امر مذکور شد واما فی صورت النفی فلحمل الواو علی الفاء لمشارکتهما فی صرف مابعدها عن سنن العطف فافهم مثل زرنی واکرمک لیجمع فی زمان واحد الزیارت والاکرام و مثل لا تاکل السمک و تشرب اللبن لا تجمع منک فی زمان واحد اکل السمک و تشرب اللبن و او یعنی آن کلمهٔ او که مضارع بعد او بتقدیر ان منصوب میشود مشروط است بشرط معنی الی ان او الا ان اگر گفته شود از تقدیران مصدریه بعد او که بمعنی الی آن یا الا ان است تکرار ان مصدریه لازم می آید جواب میگوییم کلمهٔ او بمعنی الی است یا بمعنی الا و ان مصدریه در مفهوم او داخل نیست تا محذور مذکور لازم آید پس قوله بشرط معنی الی او الا ان همین معنی دارد که تقدیران مصدریه بعد کلمهٔ او مشروط است بشرط آنکه کلمهٔ او بمعنی الی باشد یا الا که آن هردو داخل اند بران مصدریه که مقدر است بعد کلمهٔ مذکور و حاصل این است که قوله الی ان و قوله الا ان ترکیب اضافی است یعنی الی و الا که مضاف است بسوی ان مصدریه بلا ابتنهٔ دخول ترکیب امتزاجی نیست تا لازم آید که مجموع الی ان و الا معنی کلمهٔ او باشد پس بتقدیران مصدریه بعد او تکرار لازم آید فافهم مثل لالزمنک او تعطینی حقی یعنی الی ان تعطینی حقی او الا تعطینی حقی پس سیبویه میگوید که کلمهٔ او بمعنی الا است و مضاف مقدر است و عرض او از تقدیر مضاف صحت استثنا است یعنی لالزمنک فی کل وقت الا وقت ان تعطینی حقی

سیبویہ میگوید کلمۂ او بمعنی الی است و ما بعد او ماول است بمصدر مجرور یعنی لالزمنک الی اعطائیک حقی اگر گفتہ شود
چرا واجب است تقدیر ان مصدریہ بعد کلمۂ او کہ بمعنی الی است یا بمعنی الا جواب میگویم کلمۂ او کہ بمعنی الی است
جار است و آنکہ بمعنی الا است حرف استثناء است و مجرور و مستثنی نمیباشد مگر اسم پس از تقدیر ان ناچار است تا فعل مضارع
ماول شود بمصدر کہ اسم است و حضرت مولوی شیخ عبد الحکیم قدس سرہ فرمودہ اند قال الشارح معنی ان آہ او فی الاصل
لاحد الشیئین فاذا قصدت مع افادۃ ہذا المعنی الذی ہو لزوم احد الامرین التنصیص علی حصول احدہما عقیب الآخر
او لا امتداد الاول الی حصول الآخر نصبت بعد او لیدل تغیر اللفظ علی تغیر المعنی والمعنیان متلازمان فلذا اختلف
فی التقدیر بالا والی انتہی وقولہ **والعاطفۃ** مبتدا است وقولہ **اذا کان المعطوف علیہ اسما صریحا**
خبر است یعنی حروف عاطفہ مضارع منصوب میشود بعد انہا بتقدیر ان مصدریہ وقتیکہ معطوف علیہ اسم صریح باشد
و درینوقت احتیاج بسوی شرط آخر نیست و مراد از عاطفہ جمیع حروف عاطفہ اند پس قولہ والعاطفۃ شامل است
حروف عاطفۂ مذکورہ چون واو و فا و بغیر مذکورہ چون ثم پس حاصل این است کہ اگر حروف عاطفۂ غیر مذکورہ
بر مضارع داخل شوند تقدیر ان مصدریہ بعد انہا و نصب مضارع جائز است لیکن نہ مطلق بلکہ مشروط
است بشرط آنکہ معطوف علیہ اسم صریح باشد و اگر حروف عاطفۂ مذکورہ اند پس تقدیر ان مصدریہ
بعد انہا و نصب مضارع مشروط بشرط مذکور نیست بلکہ بدون شروط مذکورہ تقدیر جائز است لیکن
مشروط است بشرط آخر و آن این است کہ معطوف علیہ اسم صریح باشد مثل اعجبنی ضربک زیدا ویشتم او
فیشتم او ثم تشتم و باید دانست کہ شرط مذکور برای صحت و جواز انتصاب است نہ وجوب انتصاب زیرا کہ اگر
اسم صریح باین صفت است کہ عطف جملہ بروی صحیح است پس درینوقت جائز است کہ ان مصدریہ مقدر کنند
برای تحصیل مناسبت و جائز است کہ مقدر نکنند از انکہ عطف جملہ بر اسم مذکور جائز داشتہ اند و اگر اسم صریح
بصفت نیست مذکور کما فی المثال الذی ذکرنا پس درینوقت تقدیر ان مصدریہ لازم است علی المقدر
کما لا یخفی اگر گفتہ شود آن اسم کدام اسم است کہ عطف جملہ بروی صحیح است جواب میگویم ان اسمی است کہ واقع میشود
در موضعی کہ دران موضع جملہ واقع میشود فاحفظ و باید دانست کہ در قولہ والعاطفۃ دو روایت است یکی روایت
رفع مبتدا است وقولہ اذا کان اسما صریحا متعلق بانتصاب است خبر است چنانچہ گفتہ شد و جملہ معطوف است
بر اول حروف ناصبہ بتقدیر ان کہ در تفصیل واقع اند یعنی قولہ حتی اذا کان مستقبلا و جائز است کہ معطوف باشد
بر آخر حروف مذکورہ یعنی قولہ او بشرط معنی الی ان او الا ان و بروایت جر معطوف است بر جزئی کہ در اجمال است

یعنی در قوله و بان مقدرت بعد حتی پس تقدیر کلام اینست که ینتصب المضارع بان مقدره بعد حتی و بعد العاطفه اگر گفته شود
درمیان این دو روایت کدام ترجیح دارد جواب میگوئیم قوله والعاطفه را مرفوع خواندن و عطف کردن بر اول معنی
اگرچه بحسب لفظ قریب است کما هو الظ لیکن بحسب معنی بعید است زیرا که اگر عاطفه را عام دارند که شامل شود
بحروف عاطفه مذکوره و غیر مذکوره لازم می آید که در تفصیل آن خبر مذکور شد که در اجمال نبود و اگر عاطفه را خاص
کنند بحروف عاطفهٔ مذکوره لازم می آید تخصیص حکم بتقدیر ان مصدریه بحروف عاطفه مذکوره و حالانکه این حکم
در غیر آنها چون ثم نیز جاری است نعم لابد ههنا عن بیان نکتة ولعلها کثرة وقوعها بالقیاس الی ثم ولکنه تکلف
کما لا یخفی علی المکلف فافهم و قوله والعاطفت را مجرور خواندن و عطف کردن آن بر حتی که در اجمال است در قوله
و بان مقدرة بعد حتی اگرچه بحسب لفظ ابعد است زیرا که فصل لازم می آید بتفصیل حروف سابقه لیکن بحسب معنی
اقرب است زیرا که هر دو محذور است که بر تقدیر اول لازم می آیند برین تقدیر لازم نمی آیند ولیکن وارد میشود که مناسب
درینوقت این بود که حروف عاطفه دو مرتبه مذکور میشد یکبار در اجمال بان یقال و العاطفه بعد قوله واو و یکبار
در تفصیل بان یقال مقیدا بالظرف فتامل فانه معیار لکامل العیار هرگاه که فارغ شد مصنف از بیان آن
حروف که مضارع بعد آنها منصوب میشود بتقدیر ان مصدریه شروع کرد در بیان آن مواضع که اظهار ان مصدریه
در بعضی ازان مواضع جائز است و در بعضی واجب پس گفت **ویجوز اظهار ان مع لام کی** یعنی جائز است
اظهار ان مصدریه وقتیکه با لام کی بود و آنچه بوی ملحق است چون لام زائده و آن لامی است که واقع میشود بعد فعلی
که ازماده امر یا اراده بود مثل امرت لاعدل بینکم و یرید الله لیذهب عنکم الرجس و درین لام زائده خلاف است
نزدیک بعضی زائده است برای مجرد تاکید و نزدیک بعضی زائده است برای تعلیل و مفعول محذوف است
بدلالت مقام و جائز است که کلمهٔ مع بمعنی بعد باشد مثل قوله تعالی ان مع العسر یسرا یعنی ان بعد العسر یسرا
پس قول مذکور اینمعنی دارد که یجوز اظهار آن بعد لام کی مثل جئتک لان تکرمنی و آردت لان تقوم و این مثال
لام زائده است و قوله **والعاطفة** معطوف است بر قوله لام کی یعنی جائز است اظهار ان مصدریه بعد آن
حروف که عطف میکنند مضارع را بر اسم صریح مثل اعجبنی قیامک وان تذهب اگر گفته شود چرا بعد لام کی و لام زائده
و حروف عاطفه اظهار ان مصدریه جائز است **جواب میگوئیم** ازآنکه این سه حروف داخل میشوند بر اسم صریح کما تقول
جئتک للاکرام وارد است لضربک و اعجبنی ضرب زید عمرا و عقبه پس جائز است بعد اینحروف اظهار ان مصدریه
فعل را در تاویل اسم صریح میگردانند اگر گفته شود چرا جائز نیست اظهار ان مصدریه بعد لام جحود جواب میگوئیم لام جحود

براسم صریح داخل نمیشود زیرا کہ مختص بفعل مضارع ہست پس بعد او اظہار ان مصدریہ کہ فعل را مادل باسم صریح میسازد جائز نیست اگر گفتہ شود چرا جائز نیست اظہار ان مصدریہ بعد حتی جواب میگویم حتی در اکثر استعمال مستعمل میشود بمعنی کی وحتی باین معنی داخل نمیشود بر اسم صریح پس اظہار ان مصدریہ بعد ان حتی جائز ہست وحتی اکہ بمعنی الی ہست حمل کردند بر حتی مذکور زیرا کہ حتی کہ بر مضارع داخل میشود اکثر بمعنی کی میباشد پس اظہار ان مصدریہ بعد حتی مطلقاً جائز نیست اگر گفتہ شود چرا جائز نیست اظہار ان مصدریہ بعد واو وفا واو جواب میگویم از انکہ اینحروف ثلث تقاضا میکنند نصب مابعد خود را برای تنصیص بر معنی سببیت وجمعیت پس اینحروف از جہت اقتضاء نصب بمنزلہ عوامل ناصبہ اند پس جائز نیست اظہار ناصب بعد اینحروف تا وہم توارد حروف ناصبہ نشود و یجب مع لا و واجب ہست اظہار ان مصدریہ کلمہ بالا کہ داخل میشود بر مضارع کہ منصوب ہست بان مصدریہ فی اللام علیہما یعنی در صورت دخول لام کہ بمعنی کی ہست بر ان مصدریہ حاصل اینست کہ واجب ہست اظہار ان مصدریہ وقتیکہ واقع شود میان لام کے ولا نافیہ کہ داخل بر مضارع ہست مثل قولہ تعالی لئلا یعلم اگر گفتہ شود در ینوقت چرا اظہار ان مصدریہ واجب است جواب میگویم اگر ظاہر نکنند دو لام جمع شوند یکی لام کی و دوم لام لا واجتماع دو لام مکروہ ہست و باید دانست کہ جائز ہست تقدیر ان مصدریہ در غیر مواضع مذکورہ لی آنکہ عمل او در لفظ ظاہر باشد از انکہ ضعیف ہست مثل قولہم تسمع بالمعیدی خیر من ان تراہ یعنی شنیدن تو معید را بہتر ہست از اینکہ بہ بینی تو آنرا یعنی انچہ خوبی ولطف در شنیدن معید ہست در دیدن او نیست چنانچہ گویند شنیدن دہل از دور خوش ہست ومعید نام شخصی ہست کہ بحسب ظاہر صاحب اخلاق حسنہ ونیک معاملہ مینمود ودر باطن ووقت معاملہ بغایت قبیح بود وقولہ تسمع کہ مرفوع است مبتدا است از انکہ باول بمصدر ہست بتقدیر ان مصدریہ وقولہ خیر خبر ہست وبعضی تسمع را بنصب روایت کردہ اند پس بر این تقدیر ان مصدریہ مقدر خواہد بود بدون ظہور عمل او در لفظ مثل قول الشاعر الایا ایہا اللائمی احضر الوغی وان اشہد اللذات ہل انت مخلدی یعنی دانا آگاہ باش ای ملامت کنندہ منکہ حضور من جنگ را شود وحضور من ہست لذات را یعنی وقتیکہ بجنگ حاضر میشوم لذات شہادت را معائنہ ومشاہدہ میکنم اگر کشتہ شدم بنعمتہای ابدیہ ولذتہای سرمدیہ شہادت میرسیم واگر زندہ مانم وباز آیم کافران ودشمنان را کشتہ باشم وآیا تو ہمیشہ خواہی زیست ونخواہی مرد کہ مرا ملامت میکنی ومیگوئی کہ درین جنگ مرو کہ کشتہ شوی مرشجاعت را نداری کہ دشمن را بزنی وسلامت آئی واحضر کہ درین شعر واقع ہست مضارع منصوب ہست بتقدیر ان مصدریہ ومبتدا است وقولہ اشہد خبر ہست وبعضی او را برفع روایت کردہ اند پس درینصورت تقدیر ان مصدریہ بدون اثر لفظی خواہد بود وگفتہ اند

که قوله اللایمی در اصل اللایمین بود چون مضاف کردند بسوی یاء متکلم نون جمع افتاد و یاء تحتانیه را نیز حذف کردند
تا وزن شعر مختل شود و دخول لام تعریف بر مضاف باضافت لفظی جائز ست وقتیکه تخفیف حاصل شده باشد
کما مر فی بحث المجرورات ولیکن قوله بل انت مخلد میخواهد که قوله اللایمی مفرد باشد و درین وقت جواز دخول لام بر مضاف
معلوم نمی شود از انکه تخفیف حاصل نشده مگر آنکه گوئیم که اللایمی مثل الضارب ک ست و هو جائز کما مر فی المجرورات
اگر گفته شود چرا مصنف رح این مواضع را بیان نکرد باوجودیکه درین مواضع نیز مضارع منصوب میشود بتقدیر ان مصدریه
جواب میگوئیم نصب مضارع بتقدیر ان در موضع مذکوره قیاسی است و در غیر آن مواضع بر خلاف قیاس است
لهذا به بیان آن متعرض نشده هرگاه که فارغ شد مصنف رح از بیان مضارع منصوب و عوامل ناصبه شروع کرد در بیان
مضارع مجزوم و جوازم آن پس گفت وینجزم بلم ولما ولام الامر ولا فی النهی یعنی مضارع مجزوم میشود بسبب لم ولما
و لام امر و لا که مستعمل است در معنی نهی و این احتراز است از ان لا که مستعمل است در معنی نفی و این کلمات جزم
میدهند فعل واحد را اگر گفته شود چرا این حروف فعل مضارع را جزم میدهند جواب میگوئیم لم مشابه است بان شرطیه
لفظاً و معناً اما از روی لفظ از انکه لم ثنائی است چنانچه ان شرطیه ثنائی است و از روی معنی از انکه شرطیه چنانچه قلب میکند
مضارع را از حال بسوی استقبال و از قطع بسوی شک همچنین لم قلب میکند مضارع را بسوی ماضی منفی و ان شرطیه
جزم میدهد پس لم که باو مشابهت دارد نیز جزم خواهد داد و لما نیز مشابهت دارد از روی معنی بان شرطیه زیرا که قلب میکند
مضارع را بسوی ماضی منفی کما سیجیٔ پس او نیز مثل ان شرطیه جزم خواهد داد و لام امر و لا نهی از ان جهت جزم میدهند
که مشابهت است بان شرطیه از روی معنی زیرا که خبر را بسوی انشا قلب میکنند و قوله وبکلم المجازات معطوف است
بلم یعنی مضارع مجزوم میشود بسبب کلماتی که دلالت میکنند برانکه یکی از دو جمله خبر است برای جمله دیگر و بعضی
ازین کلمات اسما اند و بعضی حروف و لهذا لفظ کلم اختیار کرد تا هر دو را شامل باشد و این کلمات دو فعل را
جزم میدهند و هی ان و مهما و اذ ما و حیثما و این و متی و ما و من و ای و انی یعنی ان کلمات مجازات ده کلمات
اند و بدانکه ضم ما در حیثما و اذ ما لازم ست لیکن وقتیکه با کلمه ما باشد که زائده است کما سیجیٔ فی الحروف الزائدة
انشاء الله تعالی و متی و این جزم میدهند فعل مضارع را مطلقا یعنی با کلمه ما بود یا نبود اگر گفته شود کلمات مجازات چرا جزم میدهند
جواب میگوئیم ان شرطیه از ان جزم میدهد که داخل میشود بر دو جمله و دو جمله ثقیل اند و لهذا برای عمل او جزم اختیار کردند
که اخف است و دیگر کلمات از ان سبب جزم میدهند که متضمن اند معنی ان شرطیه را و تفصیل این مقام طویل است اما این
غریب را که بضاعت غربت دارد زیاده برین طاقت نیست که از خباثت و شرارت حاسدان احمد نگر حواس برجا ندارد

واما مع کیفما واذا فشاذ یعنی ہر چونکہ باشد انجزام مضارع با کیفما واذا کہ بدون کلمہ ما ست پس شاذ ست وبکلام عرب بروجہ اطراد نیامدہ ست واز ینجا معلوم میشود کہ اگر کلمہ اذا یا کلمہ ما باشد انجزام مضارع بوی کثیر ست اگر گفتہ شود چرا انجزام مضارع با کیفما قلیل ست جواب میگوئیم از انکہ معنی کیفما عموم احوال ست مثل کیفما تقرا اقرا یعنی علی ای حال وکیفیت تقرا انت انا الیضا اقرا علیہما واستوا اقراۃ وقاری در جمیع احوال وکیفیات متعذر ست پس اعتبار معنی شرط در وی نیز متعذر خواہد بود ہرگاہ کہ معنی شرط در وی متعذر باشد معنی ان شرطیہ را متضمن نخواہد بود پس جزم ہم نخواہد کرد واما جاز فی الشعر بالضرورۃ باجرائہ مجری الشرط لکونہ فی صورتہ وباعتبار عدم الاعتداد ببعض الاحوال والکیفیات واعتبار استوائہما فی البعض وبذلک ضعفت الشرطیۃ فلم یجزم علی الاطراد فافہم وتامل اگر گفتہ شود چرا انجزام مضارع باذا قلیل ست جواب میگوئیم ان شرطیہ موضوع ست برای ابہام یعنی در اعتقاد متکلم در وجود مدلول او ابہام ست زیراکہ موضوع ست برای تعلیق شئی بشئی کہ نزدیک متکلم وجود او در مستقبل مفروض ست با عدم قطع بوقوع او بالا وقوع او وکلمہ اذا موضوع نیست بر مقطوع بہ یعنی برای امریکہ وجود او در اعتقاد متکلم در مستقبل یقینی وقطع ست پس اذا متضمن نیست یعنی ان شرطیہ را وکلمات شرط جزم نمیدہند مگر وقتیکہ متضمن بوند معنی ان شرطیہ را پس در کلمہ اذا معنی ان شرطیہ نیست لیکن ہرگاہ کہ در اکثر اوقات بوقوع امری قطع ویقین میکنم وبرخلاف آن میابیم ازینجہت متضمن بودن اذا معنی ان شرطیہ را جائز داشتیم کما فی مثل متی وسائر الجوازم لیکن چون معنی ان شرطیہ در اسمار شرط ثابت وراسخ ست زیراکہ در اصل موضوع نیستند برای زمانی کہ متکلم دران زمانہ بوقوع فعل قطع ویقین کردہ باشد ازینجہت جزم میدہند در ضرورت شعر وغیر آن بخلاف اذا زیراکہ موضوع ست در اصل برای زمانیکہ وقوع فعل دران زمان مقطوع ومتیقن ست پس معنی ان شرطیہ در وی ثابت وراسخ نیست بلکہ عارضی ست بر شرف زوال ولہذا جزم نمیدہد مگر در ضرورت شعر وقولہ **وبان مقدرۃ** معطوف ست بر قولہ بلم یعنی مجزوم میشود مضارع بان شرطیہ مقدرہ ہرگاہ کہ فارغ شد مصنف از تعداد جوازم شروع کرد در بیان معانی آنہا پس گفت **فلم یقلب المضارع ماضیا ونفیتہ** یعنی پس لم کہ از ان جوازم ست موضوع ست برای قلب مضارع بماضی وبرای نفی مضارع پس عمل معنوی او این ست کہ معنی مضارع را معنی ماضی منفی میگرداند وارجاع ضمیر قولہ ونفیہ بسوی ماضی اگرچہ ممکن ست کما لا یخفی اما فی الجملہ بعید ست زیراکہ کلمہ لم چون داخل میشود بر مضارع در و اثر قلب ونفی معا میکند واگر ضمیر قولہ ونفیہ راجع باشد بسوی ماضی پس کلام مصنف درین تقدیر خواہد بود کہ لم لنفی الماضی واین صحیح نیست مگر وقتیکہ نفی را

بعد قلب اعتبار کنند و این خلاف ظاهر است فتامل **و لما مثلها** یعنی لما که از جوازم است مثل لم است در قلب و نفی و هرگاه که ذکر کرد مابه الاشتراک شروع کرد در بیان مابه الامتیاز پس گفت **و یختص بالاستغراق** یعنی لیکن لما مختص است باستغراق واستیعاب ازمنهٔ ماضی از وقت انتفاء فعل تا وقت تکلم بخلاف فقولک لما یضرب زید عمرو و فائده میدهد که در هیچ زمانهٔ ماضی زید عمرو را نزده است تا وقت تکلم بخلاف لم یضرب زید عمرو از برای که فائده میدهد که در وقت تکلم نزده است و جائز است که سابق در زمانی از ازمنهٔ ماضیه زده باشد و قوله **و جواز حذف الفعل** معطوف است بر قوله الاستغراق یعنی لما مختص است بحذف فعل که مدخول اوست جائز است حذف فعلی که منفی باوست وقتیکه قرینه بود بخلاف فعل منفی بلم که حذف او اصلا جائز نیست شارفت المدینة ولما یعنی لما ادخلها و نیز باید دانست که لما نیز مختص بعدم دخول ادوات شرط است فلا یقال ان لما یضرب و من لما یضرب کما تقول ان لم یضرب و من لم یضرب زیرا که لما رباعی است پس اگر دخول ادوات شرط بر و جائز بود فصل در بیان عامل و معمول بفاصل قوی لازم می آید مع ضعف العامل و نیز لما مختص است بآنکه استعمال او اکثر در متوقع میباشد یعنی اکثر نفی کرده میشود سوی فعلی را که مخاطب را متوقع و مترقب است کما تقول لمن یتوقع رکوب الامیر لما یرکب و گاهی در غیر متوقع نیز استعمال کرده میشود مثل ندم فلان و لما ینفعه الندم و وجه اختصاص لما بهذه الامور دون لم یفهم مما قال ابن مالک من ان علة هذه الاحکام ان لم لنفی فعل و لما لنفی قد فعل فاحفظ و مستور و محتجب نماند که کلمهٔ قد موضوع است برای توقع و زمانیکه متصل است بزمانهٔ حال و حرف شرط بر وی داخل نمی شود و حذف فعل بعد او جائز است فافهم

ولام الامر المطلوب بها الفعل یعنی لام امر لامی است که بوی فعل مطلوب میباشد و در لام امر لام دعا داخل است زیرا که مراد از امر و نهی درینجا مصطلح نحاة است نه مصطلح اصول کما مر مثل لیغفر لنا الله و لام امر مکسور است و در بعضی لغت مفتوح نیز آمده و گاهی ساکن کرده میشود بعد واو و فاء و ثم مثل قوله تعالی ولتأت طائفة اخری لم یصلوا فلیصلوا ثم لیقضوا و حضرت مولوی معنوی شیخ عبد الحکیم قدس سره فرموده سکون اللام مع الواو والفاء اکثر لکون اتصالهما بما بعدهما اشد لکونهما علی حرف واحد فصار الواو والفاء مع اللام لعبدهما و حرف المضارعة کلمة علی وزن فخذ مخفف بحذف الکسر و اما ثم محمول علیهما لکونها حرف عطف مثلهما انتهی و لام امر بر امر حاضر داخل نمیشود کما سیجیٔ ان شاء الله تعالی **ولا النهی المطلوب بها الترک** یعنی لاء نهی آن لا است که بوی ترک فعل مطلوب میباشد و الترک هو کف النفس عن الفعل و در بعضی نسخ ولاء النهی ضدها واقع شده یعنی لاء نهی ضد لام امر است و لاء نهی بر جمیع انواع مضارع از معروف و مجهول و غایب و حاضر و متکلم داخل میشود و در کلم المجازات **تدخل علی الفعل** معطوف است بر قوله لم و مراد از کلم مجازات آن کلمات اند که سابق مذکور شدند و بر اسم داخل نمیشود اگر

بخروج او زیراکه کلام درجاز ست **لسببیة الاول وسببیة الثانی** یعنی میگردانند فعل اول را سبب ثانی را مسبب ومصرح شرح خود فرموده وکلمه المجازاة ما تدخل شدند شیئین لیجعل الاول سببا الثانی اگر گفته شود اسناد جعل بسوی کلمات مجازات صحیح نیست زیراکه این کلمات را در سببیت دخل هیچ مدخل نیست **جواب** میگوییم اسناد جعل بسوی کلمات مذکوره بر سبیل مجاز ست مثل انبت الربیع البقل ومراد ازین ست که وقت دخول این کلمات متکلم اعتبار میکند سببیت فعل اول را برای فعل ثانی اگر گفته شود حرا نزدیک نحاة لازم میباشد وفعل شرط ملزوم برابر ست که فی الحقیقت سبب وعلت تام باشد مثل لو کانت الشمس طالعة فالنهار موجود یا شرط باشد مثل ان کان لی مال فحججت یا شرط وسبب هردو نباشد بلکه درمیان هردو تضایف بود مثل ان کان زید اباه فکان ابنه یا اول معلوم ومسبب باشد برای ثانی مثل ان کان النهار موجودا فالشمس طالعة یا هردو معلول ومسبب باشند برامر آخر مثل ان کان العالم مضیا فالنهار موجود پس قوله بسببیة الاول ومسببیة الثانی صحیح نیست **جواب** میگوییم مراد از سببیت محض توصل ست در اعتقاد متکلم اگر ادعائی باشد فیول الی الملازمة الادعائیة خواه فعل اول سبب حقیقی برای ثانی بود یا نبود بلکه متکلم درمیان هردو نسبتی اعتبار کند که بسبب آن نسبت صحیح بود آوردن هردو فعل درصورت ملزوم ولازم مثل ان تشتمنی اکرمک دشنام در مثال سبب حقیقی برای شتم نیست نه در ذهن ونه در خارج لیکن متکلم درمیان هردو نسبت تعلیق اعتبار کرده است برای اظهار مکارم اخلاق خود یعنی در باب مکارم اخلاق این مرتبه دارم که دشنام که نزدیک خواص وعوام سبب اهانت ست نزدیک من سبب اکرام است **وتسمیان شرطا وجزاء** یعنی نامیده میشود این دو فعل را شرط وجزا یعنی فعل اول را شرط می نامید وفعل ثانی را جزا اما اول را شرط ازان گویند که تحقیق ثانی در اعتقاد متکلم موقوف برو باشد ومشروط بدو وثانی را جزا ازان گویند که بر اول مترتب میشود مثل جزا وپاداش **فان کانا مضارعین او الاول فالجزم** یعنی اگر هردو از شرط وجزا مضارع باشند مثل ان تکرمنی اکرمک یا اول مضارع باشد فقط مثل ان تکرمنی فقد اکرمتک پس جزم در مضارع واجب است از آنکه جازم داخل است ومحل صالح است زیراکه معرب است **وان کان الثانی فالوجهان** واگرچه جزا مضارع باشد پس درو دو وجه اند یکی جزم ودوم رفع اما جزم ازانکه متعلق بجازم ست واما رفع ازانکه تعلق او بجازم ضعیف است ازجهت آنکه درمیان اداة شرط وفارغ فعل ماضی واقعست که غیر معمول است پس جزم باعتبار تعلق ست ورفع باعتبار ضعف تعلق مثل ان ضربتنی زید اکرمه بالجزم او الرفع **واذا کان الجزاء ماضیا بغیر قد** ووقتیکه جزا ماضی باشد بغیر قد **لفظا او معنی** برابر است که ماضی لفظی باشد مثل ان خرجت خرجت ویا معنوی مثل ان خرجت لم اخرج پس برین تقدیر قوله لفظا او معنی تفصیل ماضی ست وجائز است که تفصیل قد باشد یعنی مقترن بکلمه قد نبود برابر است که قد ملفوظ باشد

مثل قوله تعالى ان يسرق فقد سرق اخ له من قبل یا معنوی و مقدر بود مثل قوله تعالى ان كان قميصه قد من قبل فصدقت یعنی فقد صدقت **لم تجز الفاء** یعنی درینوقت آوردن فا بر جزا جائز نیست زیرا که تاثیر حرف شرط در ماضی متحقق است که آن قلب معنی ماضی بسوی استقبال است پس در جزا تام ماضی از رابطه استغناست مثل ان اکرمتنی اکرمتک و ان اکرمتنی لم اکرمک اگر گفته شود چرا مقید کرد مصرح ماضی را بقوله بغیر قد **جواب میگویم** تا خارج نه شود ازین حکم ماضی متحقق بقد که درو تاثیر ادات شرط اصلا نیست زیرا که برین تا فا لازم است مثل ان اکرمتنی الیوم فقد اکرمتک امس و این مثال اینمعنی دارد که آن تعتد باکرامک ایای الان فاعتد باکرامی ایاک امس کذا فی المطول فی بحث ان و اذا و قس علیه معانی الامثله و مولوی معنوی حضرت شیخ عبد الحکیم قدس سره فرموده اند و الضابطة ان مدار اتیان الفاء و ترکه التاثیر المعنوی اعنی قلب الجزاء الی الاستقبال فان اثر فیه تاثیرا تاما فلا حاجة الی الفاء و ان اثر تاثیرا ناقصا فالوجهان و ان لم یوثر فیه اصلا فالفاء انتهی **و ان كان مضارعا مثبتا او منفيا بلا** یعنی اگر جزا مضارع مثبت بود یا منفی بکلمه لا باشد **فالوجهان** یعنی در جزا دو وجه اند یکی آوردن فا و دوم ترک فا مثل قوله تعالى و ان لم یکن منکم الف یغلبوا الفین و من عاد فینتقم الله منه اگر گفته شود درین وقت چرا دو وجه جائز اند **جواب میگویم** از انکه تاثیر اداة شرط چنانچه در ماضی است آنچنین در مضارع مثبت و در مضارع منفی بلا نیست زیرا که مضارع مذکور صالح استقبال است بخلاف ماضی که اصلا صلاحیت زمانه استقبال ندارد پس بلحاظ عدم تاثیر تام آوردن فا جائز داشتند تا رابطه باشد و چون در مضارع مذکور تاثیر اداة شرط فی الجمله موجود است از انکه قبل دخول اداة شرط مشترک در حال و استقبال بود و بدخول اداة شرط خالص بمعنی استقبال شد پس باعتبار این تاثیر ترک ما نیز جائز داشتند اگرچه تاثیر مذکور قوی نیست اگر گفته شود چرا مقید کرد مصرح نفی را بلا **جواب میگویم** از جهت احتراز از مضارعی که منفی بلم بود زیرا که مندرج است در ماضی از انکه از روی معنی اندروی معنی ماضی است و در فا واجب است از جهت انکه تاثیر اداة شرط درو اصلا نیست و مخفی نماند که واجب بود بر مصرح که مضارع مثبت را نیز مقید میکرد زیرا که ترک فا در مضارعی که مصدر بسین بود یا بلام امر یا بلاء نهی ممتنع است **و الا فالفاء** یعنی اگر آنچه مذکور شد جزا واقع نشود پس آوردن فا واجب است و حاصل اینست که اگر ماضی که بغیر قد نیست جزا نبود یا مضارع مثبت یا منفی بلا جزا واقع نشود پس دران صورت فا واجب است و باید دانست که جزا درینوقت چند صورت احتمال دارد اول آنکه ماضی باشد با قد ملفوظ مثل ان اکرمتنی الیوم فقد اکرمتک امس یا مقدر شد مثل ان اکرمتنی الیوم فاکرمتک امس یعنی فقد اکرمتک دوم آنکه جزا جمله اسمیه بود سوم آنکه امر باشد چهارم آنکه نهی بود پنجم آنکه دعا باشد ششم آنکه استفهام باشد هفتم آنکه مضارع بود منفی بکلمه ما هشتم آنکه مضارع بود منفی بلن نهم آنکه مضارع بود منفی بلم

دہم آنکہ تمنی بود یازدہم آنکہ عرض باشد ودر جمیع این صور حرف شرط را تاثیر در جزا اصلا نیست پس بسوی رابطہ احتیاج باشد وہو مناسب برای ربط درینمقام فاست کما لا یخفی علی من یطلع علی معانی حرف والعطف اگر گفتہ شود اداۃ شرط را چرا تاثیر نیست در جزا کہ درین صور واقعست جواب میگوییم تاثیر اداۃ شرط اینست کہ معنی جزا را قلب کند بسوی استقبال واین تاثیر درین جزا ممکن نیست اما در ماضی کہ مصدر ست بقد ازانجہت کہ بر زمانہ ماضی خود باقیست ودر مضارع کہ مصدر ست بما ولن وسین وسوف ولام امر ولا نہی ہست ازان سبب تاثیر نیست کہ ہریک بزمان استقبال باقیست چنانچہ قبل دخول اداۃ شرط بود وکذا فی الاستفہام والدعاء ودر جملہ اسمیہ انشائیہ غیر طلبیہ ازین جہت تاثیر نیست کہ دلالت بر زمان درین ہردو مفقود است **ویجی اذا مع الجملۃ الاسمیۃ** یعنی می آید اذاء مفاجاتیہ کہ مقارن بجملہ اسمیہ است کہ جزا واقع شدہ **موضع الفاء** یعنی می آید نائب مناب فا در جزائی کہ جملہ اسمیہ واقع شود ولہذا ہردو جمع نمیشوند واما اجتماع ہردو در مثل خرجت فاذا السبع ضرر نمیکند زیراکہ در جواب شرط واقع نشدہ مثل قولہ تعالی وان تصبہم سیئۃ بما قدمت ایدیہم اذا ہم یقنطون اگر گفتہ شود چرا اذاء مفاجاتیہ در موضع فا واقع میشود جواب میگوییم ازانکہ معنی او قریب است از معنی فا ازانجہت کہ معنی فا تعقیب است واذاء مفاجاتیہ دلالت میکند بر حدوث امری بعد امری وحدوث شئ عقب شئ وفرق درمیان فا واذاء مفاجاتیہ این است کہ مجی فا بر جملہ اسمیہ جزائیہ اکثر است بخلاف اذا کہ قلیل است اگر گفتہ شود وقوع اذاء مفاجاتیہ موقع فا چرا مشروط است بجملہ اسمیہ جواب میگوییم ازانکہ اذاء مفاجاتیہ مختص بجملہ اسمیہ است اگر گفتہ شود چرا اذاء مفاجاتیہ را مختص بجملہ اسمیہ ساختند جواب میگوییم چون اذاء شرطیہ مختص بجملہ فعلیہ شد ازانکہ شرط فعل میباشد پس ناچار اذاء مفاجاتیہ را مختص بجملہ اسمیہ کردند تا درمیان ہردو فرق شود ہرگاہ کہ فارغ شد مصنف از تفصیل کلمات مجازات وبیان احوال شرط وجزا شروع کرد در بیان کلمہ ان کہ مقدر میشود پس گفت **وان مقدرۃ** وکلمہ ان مبتدا است ومقدرہ حال است وقولہ **بعد الامر** متعلق است بکائنۃ خبر مبتدا است یعنی کلمہ ان کہ مجزوم میشود بسبب او مضارع دران حالیکہ مقدر است ثابت وکائن است بعد شش چیز چون امر مثل زرنی اکرمک یعنی ان تزرنی اکرمک **والنہی** چون لا تفعل الشر یکن خیرا لک یعنی ان لم تفعل الشر یکن خیرا لک **والاستفہام** مثل ہل عندکم ماء اشربہ یعنی ان لم یکن لی ماء اشربہ **والعرض** مثل الا تنزل بنا تصب خیرا یعنی تنزل تصب خیرا وچون در محل بیان سکوت بر پنج امور نمود معلوم شد کہ تقدیر کلمہ ان منحصر است بعد این پنج امور مذکورہ ولہذا حضرت قدس سرہ السامی فرمودہ اند انما کانت مقدرۃ بعد الامر والنہی وبایدد انست

[illegible] الفرق

که قوله وان مقدره حکایت ست از قوله و بان مقدره که در اجمال است زیرا که قوله وان مقدره معطوف است
بر قوله فلم تقلب المضارع ماضیا که در تفصیل است اگر گفته شود چرا قوله مقدره خبر نباشد و قوله بعد الامر باو
متعلق نبود جواب میگوییم خبر محط فائده میباشد و محط فائده قوله بعد الامر است نه مقدره زیرا که کلمه ان که در
اجمال است مقید است بقوله مقدره پس اگر در تفصیل بروی بقوله مقدره حکم کنند هیچ فائده نداد اگر گفته شود
لازم که چون قوله مقدره خبر بود و ظرف باو متعلق باشد فائده نبود زیرا که در اجمال است مقید است بقوله مقدره
پس اگر در تفصیل بروی بقوله مقدره حکم کنند هیچ فائده ندهد اگر گفته شود لازم که چون قوله مقدره خبر بود و ظرف
باو متعلق باشد فائده نبود زیرا که در اجمال تقدیر کلمه ان مطلق معلوم شده است و در تفصیل حکم بروی بتقدیر
خاص است یعنی بتقدیر ان بعد امور خمسه و این حکم از اجمال معلوم نشده است جواب میگوییم از سند
منع صریح معلوم میشود که حکم بر کلمه ان بقوله مقدره هیچ فائده نمیدهد مگر بلحاظ ظرف پس اولی نسبت حکم بطرف
خبر باشد و کلمه ان مقید بود بمقدره چنانچه در اجمال است کما لا یخفی علی من له عقل سلیم و ذهن مستقیم
اذا قصد السببیة یعنی وقتیکه قصد کرده شود سبب بودن یکی ازین امور خمسه هر فعل مضارع را که بعد او
پس درینوقت مقدر کرده میشود کلمه ان یا مضارعی که از ما تقدم مستنبط است و فعل مضارع مذکور مجزوم میشود
بجهت آنکه جزای ان شرطیه است که فعل شرط خود مقدر است و فرموده اند حضرت قدس سره السامی اذا کان
المضارع بعد هذه الاشیاء صالحا لان یکون سببا لما تقدم انتهی و مخفی نماند که اعتبار صلاحیت امر ضرور
است زیرا که در تقدیر ان شرطیه مجرد ادعاء سببیت کفایت نمیکند چنانچه در شرح رضی است و فائده قوله اذا قصد
السببیة بیان کرده خواهد شد انشاء الله تعالی اگر گفته شود چرا تقدیر ان شرطیه بما بعد این امور خمس مختص است
جواب میگوییم این اشیا را دلالت بر طلب فعلی است که بران فعل مترتب میشود آن فائده که آن فعل مترتب میشود
فائده میتواند شد اگر سببیت قصد کرده شود پس اگر بعد آن اشیاء خمس مضارعی واقع شود که مضمون او همان فائده
باشد و قصد کرده شود سببیت آن فعل که از آن اشیا مطلوب است مر آن فائده را شک نیست که آن اشیا درینوقت
قرائن اند که از ذکر آن شرطیه و فعل شرط استغنا می بخشند و ظاهر است که درین هنگام فعل مضارع که بعد آن اشیا واقع است
جزا خواهد بود و بان شرطیه مقدره مجزوم خواهد شد بخلاف جمله جزئیه که غرض از وافاده مضمون بمخاطب میباشد پس مقصود
بغیر ما نمیتواند شد و لهذا اگر بعد او مضارعی واقع شود که صلاحیت جزا مضمون خبر داشته باشد متبادر شده خواهیم
که مضارع جزا او ست و مخفی نماند که دلالت اشیاء خمس مذکوره بر فعل مذکور دائمی نیست بلکه غالب است زیرا که

تعلق طلب در اکثر اوقات با فعال اختیاری ازین جهت میباشد که آن افعال اسباب و وسائل اند برای حصول
امر آخر و گاهی فعل اختیاری مطلوب لذاته میباشد و لهذا فرموده اند قدس سره السامی لانها تدل علی الطلب والطلب
غالبا یتعلق بمطلوب یترتب علیه فائده یکون فی ذلک المطلوب سببا لها انتهی و باید دانست که بمذهب اخفش این ست
که این اشیا خود جازم اند زیرا که گفته است که ان هذه الاوائل کلها فیها معنی ان فلذلک تجزم الجواب و مذهب غیر اخفش
این ست که کلمهٔ ان با لشرط بعد این اشیا مقدر ست و این اشیا را دلالت بر مقدر ست شاید اختلاف ازین سبب ست
که جازم بودن فعل نزدیک اخفش جائز ست و غیر اخفش این اجازه نمیدارد و اسناد جزم بسوی فعل مستبعد میشمارد
ولیکن مستبعد غیر اخفش را مستبعد داشتن مستبعد نیست زیرا که اسمی که معنی ان شرطیه را متضمن بود معنی
دو فعل را جزم میدهد و جواز این بالاتفاق است پس میباید که اگر فعل متضمن بود معنی ان شرطیه را دیگر فعل را جزم
دهد البته جائز شود باوجودیکه فعل از اسم و حرف در عمل قوی ست و نیز مانع مفقود ست و شاید که استبعاد الشان
ازین جهت است که تضمن معنی ان شرطیه درین اشیا نیست بخلاف آن اسما که معنی ان شرطیه را متضمن اند
وهو عامل بمانی الصدور **نحو اسلم تدخل الجنة** مطلوب بصیغهٔ امر اسلام ست و فائده او دخول جنت ست
و اسلام سبب او ست و سببیت نیز مقصود ست پس درینجا ان شرطیه با فعلی که ماخوذ از صیغهٔ امر است مقدر
خواهد بود و تدخل الجنة جزای او خواهد شد پس مثال مذکور درین تقدیر ست که اسلم ان تسلم تدخل الجنة **ولاتکفر
تدخل الجنة** یعنی ان لا تدخل الجنة اگر گفته شود میباید که این مثال ممتنع بود زیرا که درین تقدیر نیز میتواند شد که
ان تکفر تدخل الجنة و ظاهر است که کفر سبب دخول جنت نیست **جواب میگویم** اینجا فعل منفی مقدر خواهد شد
نه مثبت زیرا که نهی قرینه بر فعل منفی ست نه مثبت **وامتنع لاتکفر تدخل النار** و لهذا ممتنع شد این نحو
زیرا که ازین تقدیر است که ان تکفر تدخل النار و بدیهی است که عدم کفر سبب دخول نار نیست و امتناع این مثال نزدیک
جمهور ست **خلافا للکسائی** زیرا که مثال مذکور نزدیک او ممتنع نیست اما امتناع او نزدیک جمهور ازین جهت ست که **لان
التقدیر ان لاتکفر تدخل النار** زیرا که نهی قرینه بر فعل منفی ست نه مثبت کما مر پس درینوقت فساد مثال مذکور
ظاهر ست و جواز این نزدیک کسائی معنی او را بحسب عرف اعتبار میدارد و میگوید که مثال مذکور درین تقدیر ست که ان تکفر
تدخل النار پس درینموضع بر حذف شرط مثبت عرف قرینه ست نه صیغهٔ نهی و عرف اقوی قراین است پس نزدیک کسائی
تقدیر مثبت بعد نفی و تقدیر منفی بعد اثبات در وقت قیام قرینه جائز ست مثل لاتکفر تدخل النار و لاتکفر تدخل
الجنة و اسلم تدخل النار معنی ان لاتسلم تدخل النار نزدیک او جائز خواهد بود پس حاصل اینست که نزدیک جمهور

واجب ہست کہ مقدر اسم مذکور باشد در اثبات ونفی نزدیک کسائی مدار بر عرف ست فافہم اگر گفتہ شود چرا
نزدیک جمہور تقدیر قولہم الا تنزل بنا فتصیب خیرا کہ عرض ست این است کہ ان تنزل بصیب خیرا جواب میگویم
کلمہ عرض ہمزہ انکاری ست کہ بر حرف نفی داخل شدہ است پس فائدہ اثبات میدہد اگر گفتہ شود چرا
مقید کرد مصنف تقدیر ان شرطیہ را بقولہ اذا قصد السببیۃ جواب میگویم اگر قصد سببیت نباشد ان شرطیہ
مقدر نخواہد بود وفعل مضارع مجزوم نخواہد شد بلکہ درینوقت واجب است کہ فعل مضارع مرفوع بود بعامل معنوی
پس گاہی صفت واقع میشود مثل قولہ تعالی فہب لی من لدنک ولیا یرثنی در قرارت شخصی کہ یرثنی را مرفوع میخواہد
ویرثنی درین آیہ کریمہ بعد امر واقع ست لیکن سببیت مقصود نیست لہذا بتقدیر ان شرطیہ مجزوم نشد بلکہ مرفوع
است وصفت قولہ تعالی ولیا واقع ست واین نزدیک جمہور است ونزدیک سکاکی قولہ تعالی یرثنی جملہ مستانفہ
است صفت ما قبل نیست گویا سائل میگوید لتطلب ولیا زکریا علیہ السلام پس گفت یرثنی وان محرر کسائی
مجزوم میخوانند از انکہ جواب دعاست اگر گفتہ شود سکاکی چرا جملہ مستانفہ میگوید جواب میگویم از انکہ اگر
قولہ تعالی یرثنی صفت ولی باشد لازم می آید کہ حضرت زکریا علیہ السلام از جناب وہاب ولی وارث طلب کردہ بودند
مجیب دعوات وواہب عطیات چنین ولی را عطا نفرمودہ زیرا کہ موہوب حضرت یحیی علیہ السلام اند وایشان
حضرت زکریا عم را وارث نشدند بلکہ از عالم فانی بجہان باقی پیش از حضرت زکریا عم رخت سفر بربستند وازینجا
معلوم میشود کہ حضرت باری عز شانہ دعای ایشان را قبول نفرمودہ وحالانکہ وقد استجبنا لہ گفتہ واین ہم
کذب ست تعالی اللہ عن ذلک علوا کبیرا پس اگر قولہ تعالی یرثنی صفت ولی باشد این محذور لازم می آید وبر تقدیر
استیناف وجزم ہیچ محذور نیست اگر گفتہ شود سلامت داریم کہ بر تقدیر استیناف وہم کذب بجناب باری عز شانہ
نیست لیکن مشعر بکذب حضرت زکریا علیہ السلام ست والانبیاء معصومون عن ذلک فہذا محذور جدید وشدید من
قید التجدید جواب میگویم قولہ علیہ السلام یرثنی فی الحقیقۃ اخبار نیست تا بعد مطابقت او بواقع کذب لازم آید
بلکہ تعلیل ما سبق ست گویا سائل میگوید لم تطلبہ پس گفت یرثنی غایت الامر اینست کہ آنچہ عرض ومقصود حضرت
زکریا علیہ السلام از طلب بود مترتب نشد اگر گفتہ شود چرا بر تقدیر جزم محذور مذکور لازم نیاید جواب میگویم تقدیر
کلام ومراد حضرت زکریا علیہ السلام بر تقدیر جزم این است کہ ان یہب لی ولیا یرثنی فی ظنی ودرینصورت اصلا
کذب نیست ومخفی نماند کہ ورود اعتراض بر جمیع تقادیر است زیرا کہ مرجع معنی وصفی واستیناف وجزم بسوی امر واحد است
زیرا کہ مآل طلب ہبہ ولی کہ موصوف بوراثت بود ومآل طلب ہبہ کہ سبب وراثت باشد ومآل طلب ہبہ کہ مترتب

شود و بر وی وراثت بسوی طلب ولی مخصوص است و ایزد استعمال او را ولی مخصوص عطا نکرده و حالانکه فرموده است
فاستجبنا له و تحقیق مقام این است که جل جلاله و عم نواله در سورهٔ اقترب فاستجبنا له گفته و بعده و وهبنا له یحیی فرموده
و از اینجا معلوم میشود که استجابت بنفس مسئول واقع شده نه بوصف او و لا ضیر فیه والذی یدل علی ذلک فسر دا
قوله تعالی ویرث من آل یعقوب بوراثة الملک ولم یملک یحیی اصلا فافهم واستقم فانه من مزالق الاقدام و بهذا
تبیین ان ما قالوا فی دفعه بان الروایات متعارضة والاکثرون علی ان ملک زکریا قبل یحیی لا یحسم مادة الاشکال
و کذا ما قیل المراد بالوراثة المعنی المجازی وهو النیابة فی اخذ العلم والشرع منه بحیث یبقی ذلک معمولا به بعد زکریا
فاحفظ و گاهی آن فعل مضارع حال واقع میشود مثل قوله تعالی قد ابهم فی طغیانهم یعمهون و چون اینجا قصد سببیت
نیست لهذا یعمهون مجزوم نشده بلکه مرفوع است بعامل معنوی و جمله حال است و گاهی آن فعل مضارع جملهٔ مستانفه
واقع میشود مثل نزاولها که در قول شاعر واقع شده شعر وقال رائدهم ارسوا نزاولها فکل حتف امرء یجری بمقدار
و رائد آنرا گویند که بجهت طلب آب و کاه از لشکر پیش رود یعنی گفت پیشوای آنها که استاده شوند غزا میکنیم و جنگ
می اندازیم و مرگ هر مرد بقضای خدای تعالی است و بدون قضا هرگز کسی نمی میرد و غرض او ازین کلام ترغیب
و تحریص بر شجاعت است هرگاه که فارغ شد مصنف از بحث مضارع شروع کرد در بیان امر پس گفت الامر
و در بعضی نسخ مثال الامر یافته شده و مراد از مثال الامر صیغهٔ امر است زیرا که نحاة امثلة الماضی والمضارع میگویند
و مراد ازوی صیغهٔ ماضی و مضارع میدارند اگر گفته شود در ان بعضی نسخ توجیه آوردن مثال چه باشد باعتبار
ظاهر زائد می نماید جواب میگوئیم امر چنانچه مشهور است درین نوع از انواع افعال همچنین مشهور در معنی مصدر نیست
که آن فرمودن باشد کما یقال لام الامر پس مصنف مثال الامر گفت برای تنصیص و تصریح بر اینکه مقصود اینجا
از امر معنی مصدری نیست بلکه نوعی از انواع افعال است اگر گفته شود امر در موقت چرا احتمال
معنی مصدری ندارد جواب میگوئیم اضافت مثال که بمعنی صیغه است بسوی امر
اضافت بیانیه است چنانچه در قولهم صیغة الماضی و صیغة المضارع پس در موقت جائز است که مراد
از وی معنی مصدری باشد اگر گفته شود چرا نگفت مصنف الامر بالصیغة و این نیز احتمال معنی مصدری ندارد
زیرا که امر بصیغه در عرف نحاة در امر مخاطب مشهور است جواب میگوئیم المناقشة فی العبارة بعد وضوح
المطلب لیس من دأب المحصلین جواب دوم غرض مصنف تنصیص و تصریح است اول وهله و هذا لا یتصور الا فیما قال
لا فیما قال فی الصفة موقع الحال و باید دانست که مصنف در شرح خود فرموده است که امر مطلق یعنی غیر مقید

بصیغه در اصطلاح نحاة و اصولیین مخصوص بامر حاضر ست و ازینجا معلوم میشود که امر مطلق در امر حاضر حقیقة
است و مخفی نماند که قولهم الامر بالصیغة والامر باللام دلالت میکند براینکه امر مطلق مشترک است میان هر دو
لهذا المحقق الثانی مولوی سعد الملة والدین التفتازانی در مطول فرموده ان الامر عند النحاة حقیقة فیهما انتهی اگر
گفته شود امر مطلق حقیقة در امر حاضر ست کما قال المصرح ازانکه لفظ امر را چون بدون قید اطلاق میکنند
متبادر بسوی ذهن امر حاضر میشود والتبادر علامة الحقیقة جواب میگوییم سلطان المحققین برهان المدققین
حضرت میر سید شریف قدس سره السامی در حاشیه شرح مطالع فرموده اند حاصل او اینست که شیوع استعمال
لفظ در بعض افراد دلالت نمیکند بر حقیقت بودن آن لفظ دران بعض فالاستدلال بالتبادر علی کون اللام حقیقة
فی الامر غیر متبادر و قوله صیغة یطلب بها الفعل خبر قوله الامر است یعنی امر حاضر صیغه ست که طلب کرده میشود
ازو قبول فعل من الفاعل و قوله صیغه بمنزله جنس بعید ست ازانکه شامل ست بافعال و غیر افعال
و قوله یطلب بها بمنزله جنس قریب ست ازینکه شامل ست به نهی و امر برابر ست که غائب باشد یا مخاطب
یا متکلم معروف بود یا مجهول و خارج میشود ازوی فعل ماضی و مضارع اگر گفته شود لانسلم که قوله یطلب بها
شامل باشد بامر غائب ازانکه فعل از لام امر مطلوب ست نه از صیغه امر غائب کما لا یخفی جواب میگوییم
طلب در امر غائب اگرچه مدلول لام ست لیکن چون لام بمنزله جزء مابعد خود شده ست مجموع را صیغه واحد میگویند
چون قایه و بصری پس گویا که طلب مدلول تمام صیغه امر غائب ست نه مدلول لام و از قوله الفعل احتراز ست از
نهی ازانکه ازو فعل مطلوب نیست بلکه ترک فعل مطلوب ست کما سیجیء بحقیقة و قوله من الفاعل بمنزله فصل بعید
ست احتراز ست از مجهول برابر ست که غایب بود یا مخاطب زیراکه مطلوب از صیغه مجهول فعل از مفعول
ست نه از فاعل و از قوله المخاطب صیغه فاصل ست و احتراز ست از امر غائب و متکلم یعنی امر صیغه است
که طلب کرده میشود ازوی قبول از فاعل مخاطب بحذف حرف المضارعة دران حالیکه آن صیغه
متلبس است بحذف حرف مضارع و این اشاره ست بسوی طریقه اشتقاق امر از فعل مضارع و احتراز ست
از قوله تعالی فلتفرحوا در قراءت شخصی که بصیغه خطاب میخوانند حضرت قدس سره السامی فرموده اند عن مثل
صه و رویدا انتهی و بعض اعتراض کرده اند که مراد از صیغه فعل ست پس مثل صه و رویدا در ما سبق داخل نیست
تا از قوله بحذف المضارعة خارج کرده شود جواب میگوییم احتراز از مثل صه و رویدا از قول مذکور بنا بر این ست که
قید زاید از خارج تعریف مستفاد ست در تعریف اعتبار نکنند و اگر اعتبار کنند بقرینه آنکه امر حاضر از اقسام فعل ست

بحذف حرف المضارعة برای اخراج مثل فلتفرحوا ست و باید دانست که صیغهٔ امر موضوع ست برای حقیقت طلب
بشرطیکه طالب مستعلی باشد برابر ست که فی نفسه عالی بود یا نی و گاهی استعمال کرده میشود در غیر طلب بطریق مجاز
چنانچه در علم معانی مذکور ست اگر گفته شود تعریف امر مانع نیست ازانکه صادق می آید بر نهی زیراکه نهی نیز صیغه ایست
که طلب کرده میشود ازوی فعل از فاعل که آن ترک باشد و شک نیست که ترک بمعنی کف نفس ست فعل ست از افعال
جواب میگوییم لا نسلم که مطلوب از نهی فعل ست که آن ترک باشد بلکه مطلوب ازو عدم فعل ست جواب میگوییم
مراد از فعل که در تعریف امر واقع ست غیر کف ست و مخفی نیست که در هر جواب ازین دو جواب اعتراض ظاهر ست اما در اول
ازانکه عدم فعل مستمر ست از ازل ازانکه اعدام ازلی اند پس مقدور عبد نباشد و آنچه مقدور عبد نیست تحصیل آن
حاصل نمیشود پس چگونه گفته شود که عدم فعل از عبد مطلوب ست اگر گفته شود چون ازلی شد چرا مقدور عبد نباشد
جواب میگوییم مکلف به حادث میباید تا قدرت عبد بوی تعلق گیرد کما حقق فی مقامه و اما در ثانی ازانکه چون مراد از فعل
غیر کف باشد اکفف که امر ست خارج میشود و لاتکفف داخل میشود فیبطل التعریف طردا و عکسا جواب میگوییم
فعل باعتبار استمرار خود مقدور عبد ست زیراکه عبد مختار ست که آن فعل را بکند پس استمرار عدم او زائل شود و مختار ست
که آن فعل را نکند پس عدم او مستمر ماند و چون مراد از فعل غیر کف باشد نقض باکفف و لاتکفف وارد نمی شود زیراکه مراد
این ست که الامر صیغة یطلب بها الفعل غیر الکف عن ماخذ الاشتقاق یعنی از حدثی که داخل ست در مفهوم صیغه پس اکفف
وارد نمی شود زیراکه مطلوب ازو فعلی ست غیر کف از ماخذ اشتقاق زیراکه کف در اکفف عین ماخذ اشتقاق ست و نیز
وارد نمی شود لاتکفف زیراکه مطلوب ازوی کف از ماخذ اشتقاق ست که آن نیز کف باشد و لیکن وارد میشود اکفف
عن الصلوة کما لا یخفی و یدفع بان الکف الذی اشتق منه صیغة اکفف غیر الذی تعلق بتلک الصیغة فان الاول هو الکف
عن الکف و الثانی هو الکف عن الصلوة فلا اشکال فافهم و احفظ فان هذا من مزالق الاقدام و استعن من الله الملک العلام
فتامل لیظهر لک العکس و الطرد ثم انظر الی هذا الفرد ؎ سالها کف بسر خویش چو دریا زده اند تا ز دریای حقیقت گهری
یافته اند و باید دانست که نزدیک جمهور متکلمین مطلوب از نهی کف نفس ست نه عدم فعل برای علت مذکوره و نیز جواب
گفته اند که اگرچه مطلوب از نهی نیز فعل ست لیکن در میان امر و نهی باینطریق فرق ست که مطلوب از امر فعل مطلق است
و مراد از نهی فعل خاص ست که آن کف از فعل آخر باشد و نیز جواب گفته اند که مطلوب از امر مصدر او میباشد
و مطلوب از نهی غیر مصدر. و مآل اجوبه مذکوره امر واحد ست ؎ گفتگوی کفر و دین آخر بیکجا میکشد خواب
یک خواب ست باشد مختلف تعبیرها **و حکم آخره حکم المجزوم** یعنی حکم آخر امر مثل حکم مضارع مجزوم ست در اسکان

صحیح و سقوط نون اعرابی و حرف علت مثل اضرب اضربا اضربوا واخش واغز وارم چنانچه گوئی لیضرب لیضربا لیضربوا
ولم یخش ولم یغز ولم یرم اگر گفته شود چرا حکم آخر او حکم آخر مضارع مجزوم باشد **جواب میگویم** چون امر حاضر مشابه شد
بمضارعی که مجزوم است بلام امر از روی معنی زیراکه معنی هر دو طلب فعل است لهذا امر حاضر را حکم مضارع مذکور عطا کردند
و تحقیق مقام این است که امر حاضر نزدیک کوفیون معرب است و مجزوم است بلام مقدره و میگویند که حذف حرف مضارعة
با حذف لام از جهت تخفیف لازم افتاد از آنکه امر حاضر کثیر الاستعمال است و نزدیک بصریین امر حاضر حقیقة
مبنی بر سکون است و بحسب صورت حکم آخر او مثل حکم آخر مضارع مجزوم است کما قال المصرح اگر گفته شود چرا امر حاضر مبنی
بر سکون است **جواب میگویم** مقتضی اعراب در امر حاضر مبنی بر سکون است **جواب میگویم** مقتضی اعراب در امر حاضر
معدوم است که آن حرف مضارع باشد زیراکه سابق مذکور شد که مشابهت مضارع باسم مقتضی اعراب است
و این مشابهت حاصل نمیشود مگر بسبب حرف مضارع اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رح و حکمه حکم المجزوم جواب
میگویم وظیفهٔ نحات بیان حکم آخر کلمه است نه بیان حکم مطلق هرگاه که فارغ شد مصنف رح از تعریف امر و حکم او
شروع کرد در بیان طریقهٔ بنا کردن او و اشتقاق او از فعل مضارع پس گفت **فان کان بعده** یعنی اذا عرفت
تعریف الامر وحکمه فاعلم طریق بنائه وضمیر مجرور که در قوله بعده است احتمال دارد که بسوی قوله حرف المضارعة
راجع باشد درین صورت قرب مرجع ظاهر است و احتمال دارد که بسوی حذف راجع شود و درین وقت احتیاج بسوی
مجاز ظاهر است باین اراده من قوله بعد حذف حرف المضارعة لبعد الحرف المحذوف باکانه را نامیه گفته شود زیراکه کون
الساکن بعد الحذف معنی ندارد کما لا یخفی علی العارف و حاصل مقام اینست که بعد حذف حرف مضارع باید دید
که متحرک میماند یا ساکن اگر متحرک میماند درین صورت باقی را امر گردانیده میشود بسکون آخر چون عد از تعد
و ضارب صرف از تضارب و تصرف و باید دانست که حرکت آن متحرک عام است که اصلی بود چون عده یا منقول از ما بعد
باشد چون قل مربع و آن فعل از باب افعال نباشد و فائدهٔ این تعمیم و این تقیید و تخصیص در آخر بحث معلوم خواهد شد
انشاء الله تعالی و مصنف رح از جهت ظهور و عدم خفا به بیان ازین قسم متعرض نشده یعنی این قسم از قوله بحذف المضارعة
که در تعریف امر ماخوذ است و از بیان حکم او معلوم میشود و اگر بعد حذف حرف مضارع ساکن باشد ولیس برباعی
دران حالیکه مضارع رباعی نباشد و مراد از رباعی درینمقام آنست که ماضی او بر چهار حرف باشد نه مراد از رباعی آنست
که فی نفسه رباعی باشد زیراکه درینصورت از دو حال خالی نیست که رباعی فی نفسه با حرف مضارع مراد است یا بغیر
حرف مضارع اگر اول است جمیع مضارعات ثلاثی مجرد خارج میشود و اگر ثانی است باب افعال داخل میشود و مخفی نماند

از آن مضارع که رباعی بود بمعنی مذکور و بعد حذف حرف مضارع از وی ساکن باند یافته نمی شود مگر مضارع باب
انفعال و تفعل **زدت همزة وصل** جزای شرط مذکور است یعنی زیاده کنی همزهٔ وصل را بر آنچه باقی ماند بعد حذف
حرف مضارعة اگر گفته شود درین صورت چرا همزهٔ وصل زیاده میکنند تا بوسیلهٔ او ساکن را تلفظ کنند و بتلفظ او رسند
همزه و ... این همزه را همزهٔ وصل گویند اگر گفته شود چرا همزه را از میان سائر حروف بزیادتی خاص کردند جواب میگوئیم
همزه اقوی حروف است از آنکه از حروف حلق است و حروف حلق اقوی حروف اند و از انجمله همزه اقوی است از آنکه
از اقصای مخارج است و ابتدا با قوی اولی است لقوة المتکلم والافاضم واستقم و قوله **مضمومة** حال است از همزه و جائز
نیست که صفت همزه باشد زیرا که مقصود ضم همزه است در وقت زیاده و چون صفت گویند متبادر میشود بسوی ذهن
که ضم همزه سابق بر زیاده است و ضابطهٔ این تبادر در تعریف کلمه در شرح قوله مفرد مفصل بیان کرده شد اگر گفته شود
صحیح نیست که قوله مضمومة حال از قوله همزة باشد زیرا که نکره است و چون حال از نکره واقع شود تقدیم او بر ذی الحال واجب است
جواب میگوئیم چون ذی الحال نکرهٔ غیر مخصص باشد تقدیم حال واجب است و اما چون ذی الحال نکرهٔ مخصصه بود تاخیر حال
از ضمیر ذی الحال علی ای حال جائز است و اینجا ذی الحال مخصص باضافت است و ضمیر مجرور در قوله **ان کان بعده ضمة**
راجع است بسوی ساکن و جواب این شرط کلام سابق دلالت میکند اگر گفته شود درین صورت چرا همزهٔ مضمومه زیاده
میکنند جواب میگوئیم برای مناسبت و نیز اگر فتح دهند التباس امر بصیغهٔ واحد متکلم از مضارع معروف در حالت وقف
لازم می آید و اگر کسره دهند خروج از کسره بسوی ضمه لازم می آید و این ثقیل است و قوله **و مکسورة فیما سواه** عطف
بر قوله مضمومة و مراد از ما موصوله ساکن است و کلام محمول است بر حذف مضافین یعنی فی صورة وجود ساکن فیما بقی
سوی الساکن جار مجرور متعلق است بقوله زدت و کلام مصنف این معنی دارد که زیاده کنی همزهٔ وصل را بر آنچه باقیماند
بعد حذف حرف مضارع در حالیکه آن همزه مکسوره است در صورت وجود ساکن در ما بقی سوای آن ساکنی که سابق مذکور
شد یعنی ساکنی است که بعد این ساکن مفتوح باشد یا مکسور و ساکن سابق آن ساکن است که بعد او ضمه است و بعضی شارحین ضمیر
مجرور را راجع میکنند بسوی امر مذکور یعنی امر از مضارع که در وی بعد ساکن ضمه است ولا یخفی ما فیه
من الانحراف والتکلف والاعتساف اگر گفته شود چرا درین صورت همزهٔ وصل مکسوره زیاده میکنند
جواب میگوئیم اگر در مثل اضرب همزهٔ مضمومه زیاده کنند التباس امر بماضی مجهول باب افعال لازم آید
اگر مفتوح زیاده کنند التباس امر ثلاثی مجرد با امر باب افعال لازم آید و اگر در مثل اعلم همزهٔ مضموم زیاده کنند
بمضارع مجهول همان باب ملتبس میشود و اگر مفتوح زیاده کنند بماضی باب افعال ملتبس میشود مثل اقتل مثال آن امر است

که بعد ساکن او ضمه است **واُضرب** مثال آن امر است که بعد ساکن کسره است **واِعلم** مثال آن امر است که بعد
ساکن او وی فتحه است **وان کان رباعیا فمفتوحة مقطوعة** واگر مضارع رباعی باشد پس همزه در وقت
مفتوح و مقطوع خواهد بود یعنی همزهٔ قطعی خواهد شد اگر گفته شود چرا در ینوقت همزه مفتوح و مقطوع است جواب
میگویم این همزهٔ مفتوح همزهٔ اصلی است که چون موجب حذف مرتفع شد باز آمد و موجب حذف اجتماع همزتین در واحد
متکلم است چنانچه در کتب صرف مسطور و مشهور است اگر گفته شود واو عد چرا باز نیامد وقتیکه موجب حذف مرتفع شد
جواب میگویم ارتفاع موجب حذف علت تامه نیست برای ردّ و عود محذوف بلکه مقتضی ردّ نیز باید و این
در اکرم موجود است که آن امتناع ابتدا بساکن است و در عد مفقود و اگر گفته شود در اقم که از اقام تقیم امر است مقتضی
ردّ معدوم است چرا همزه باز آید جواب میگویم برای اتفاق باب و ازین تحقیقات اعتراضین مشهورین از کلام
نحاة مندفع شدند و اعتراض اول این است که اگر مراد از متحرک که در قولهم ان کان بعده متحرک واقعست متحرک
بحرکت اصلی است پس مثل قل و بع و خف خارج میشود و اگر مطلق است پس مثل اقم داخل میشود باوجودیکه
ما بقی را امر نگردانیده اند بلکه همزه را زیاده کرده اند و اعتراض دوم اینست که اگر مراد از رباعی که در قولهم وان کان رباعیا فمفتوحة
است آن رباعی است که بعد حذف حرف مضارع در وساکن میماند پس مثل اقم را شامل نمیشود و اگر این مراد نیست بلکه
عام است پس مثل فاعل و فعل و فعلل داخل میشود یعنی امر حاضر باب مفاعلت و باب تفعیل و باب فعللت باوجودیکه در
همزه نیست پس مفتوح و مقطوع بودن آن امر زاید است فتامل و مخفی نماند که قوله وان کان رباعیا بحسب معنی معطوف
است بر قوله ولیس رباعی پس تقدیر کلام این است که فان لم یکن رباعیا فکذا وان کان رباعیا فکذا و قوله فمفتوحة خبر مبتدا
محذوف است یعنی فالهمزة مفتوحة منصوب است بتقدیر ردّ است زیراکه همزه درینصورت زائده نیست هرگاه که فارغ شد مصنف

فعل ما لم یسم فاعله

از تقسیم فعل بسوی ماضی و مضارع و امر و بیان هر یک ازین اقسام ثلث شروع کرد در تقسیم فعل بسوی معروف و مجهول
پس گفت **فعل ما لم یسم فاعله** و مراد از موصول مفعول است و مراد از لم یسم لم یذکر است از قبیل ذکر ملزوم
و ارادهٔ لازم و اضافت فاعل بسوی ضمیر مفعول برای ادنی ملابست است یا بنابر حذف مضاف است
یعنی فاعل فعله الواقع علیه چنانچه این مقدمات در مرفوعات در شرح قوله مفعول ما لم یسم فاعل بکمال تفصیل مذکور شدند
و جائز است که مراد از موصول آن فعل باشد که فاعل او مذکور نبود و اضافت فعل بسوی او اضافت بیانی
است یعنی اضافت عام بسوی خاص کقولهم فعل الماضی و فعل المضارع و فعل الامر و در حرف مقدر اختلاف است
نزدیک جمهور انام مقدر است زیراکه شرط تقدیر کلمه من عند الجمهور این است که در میان مضاف و مضاف الیه نسبت عموم خصوص من وجه

باشد و نزدیک جار الله زمخشری صاحب کشاف کلمهٔ من مقدر است زیراکه قوله تعالی بهیمة الانعام را از باب اضافت بیانی بتقدیر من گردانیده است چنانچه قدس سره الشامی فرموده اند ولا یبعد ان یراد الموصول الفعل الذی لم یذکر فاعله ویکون اضافت الفعل الیه بیانیة انتهی و درین قول اشعار باین است که مراد از موصول جنس فعل داشتن و صله را مخصص او گفتن جائز نیست زیراکه درینصورت اضافت الشئ الی نفسه لازم می آید بلکه مراد از موصول آنست که معهود و معین است بعنوان صله زیراکه اصل در موصول نیست که استعمال او دران چیز بود که آن چیز را مخاطب بعنوان صله میداند کما قال المحقق التفتازانی سعد الملة والدین قدس سره المطول ان وضع الموصول علی ان یکلفه المتکلم علی ما یعتقد ان المخاطب یعرفه بکونه محکوما علیه بحکم حاصله له وهو الصلة انتهی و حاصل کلام قدس سره السامی را شیر بیشهٔ تحقیق نهنگ دریای تدقیق حضرت مولوی معنوی شیخ عبد الحکیم قدس سره بیان کرده اند چنانچه فرموده اند و حاصله ان الموصول والصلة لما کان بمنزلة لفظ واحد اعتبر التعین بها فی الموصول قبل اضافت الفعل الیه فلا یلزم اضافت الشئ الی نفسه فتطهره فائدة قوله الذی لم یذکر فاعله وان ما قبل انه یلزم التکرار فی التعریف لو ارید بالموصول الفعل الذی لم یذکر فاعله فالظاهر ان یکتفی علی قوله الفعل وهم وکذا ما قیل فی دفعه انه اعادة لما ذکر فی التعریف والمراد بالموصول الفعل مطلقا فانه مع بطلانه للزوم اضافة الشئ الی نفسه ولکون الاعادة بلا فائدة لا یساعده العبارة انتهی **هو ما حذف فاعله** یعنی فعل ما لم یسم فاعله آن فعل است که فاعل او محذوف باشد و تحقیق مقام این است که ازهمین قدر حد تام و مطرد است نزدیک سیبویه زیراکه نزدیک او جائز نیست حذف فاعل مگر وقتیکه شئ دیگر قائم شود مقام او و بر مذهب ابو الحسن اخفش حذف فاعل مطلق جائز است بدلیل قوله تعالی اسمع بهم وابصر و کسائی نیز حذف فاعل جائز میدارد وقت تنازع در مثل ضربنی و ضربت زیدا چنانچه در بحث تنازع مفصل مذکور شد فلا تنازع بینهما و هرگاه که برین دو مذهب مذکور حد مسطور تام و مطرد نبود زیاده کردند قدس سره السامی و اقیم المفعول مقامه را بعد مذکور و مصرح به بیان این قید متعرض نشده از انکه در مرفوعات این قید بیان نموده بود پس درینجا بهمان اکتفا کرد و حضرت مولانا عصام الملة والدین قدس سره فرموده اند و لک ان یقول لم یذکره اعتمادا علی اشتهار انه لا یجوز حذف الفاعل بدون اقامة المفعول مقامه انتهی و فساد این توجیه از تحقیق مذکور ظاهر و باهر است فاندفع جمیع الاوهام التی عرضت للناظرین فی هذا المقام و مخفی نماند که کلمهٔ ما که در قوله هو ما حذف فاعله واقع شده خالی نیست یا موصوله است یا موصوفه اگر موصوله است پس قوله ما لم یسم فاعله درین وقت مبتدا خواهد بود و موصول با صله خبر او خواهد شد و هو ضمیر فصل زیراکه ضمیر فصل درمیان مبتدا و خبر الوقت واقع

میشود که خبر معرفه بود یا ملحق بمعرفه بود کما مر و اگر موصوفه است پس درینصورت دو احتمال دارد یکی آنکه ضمیر مبتدا بود
و قوله ما حذف فاعله خبر او باشد و جمله خبر مبتدا اول بود **دوم** آنکه قوله فعل ما لم یسم فاعله خبر مبتدا محذوف بود یعنی
هذا بیان ما لم یسم فاعله قوله هو ما لم یسم فاعله جمله مستانفه باشد مثل هذا البیان مر مرارا فاخاف ان یکون مرورة مرارا
مرا علیک هرگاه که فارغ شد مصارح از تعریف فعل ما لم یسم فاعله شروع کرد در بیان طریقهٔ بناء او پس گفت **فان**
کان ماضیا پس اگر آن فعل که اراده حذف فاعل او و اقامة مفعول بمقام او کرده اند **ضم اوله و کسر**
ما قبل آخره یعنی تغیر داده میشود صیغهٔ او را باینطریق که ضم داده میشود اول او را و کسر داده میشود آن حرف را که
قبل آخر او ست اگر مکسور نباشد و ازین بیان معلوم میشود که مجهول فرع معروف ست زیرا که اسناد فعل بسوی
فاعل اصل است مثل ضرب و دحرج و اعلم اگر گفته شود چرا تغیر میدهند **جواب میگویم** برای دفع التباس یعنی اگر تغیر
ندهند مفعول مرفوع بفاعل ملتبس شود از انکه قایم مقام فاعل است اگر گفته شود تغیر از انواع است پس این نوع را
از انواع تغیر چرا اختیار کردند **جواب میگویم** فعل ما لم یسم فاعله ازینجهت است که معنی غریب دارد و نزدیک بود
که لاحق شود باسما در اول بنظر پس اختیار کردند برای او وزنی که غریب و نادر است و یافته نمیشود در اوزان اسم ثلاثی
مگر منقول از فعل چنانچه اگر نام مهندس جلی را به ضرب تا غرابت وزن دلالت کند بر غرابت معنی و ملتبس باسم نشود
اگر گفته شود فعل ما لم یسم فاعله چرا معنی غریب دارد **جواب میگویم** فاعل از ضروریات معنی فعل است و هرگاه
که فاعل حذف شد در معنی فعل تخلل و اضطراب افتاد تا باین حد که قریب است که در اول دهله باسم ملتبس شود
اگر گفته شود چرا این وزن غریب است **جواب میگویم** ازانجهت که در وی خروج از ضمه بسوی کسره است
اگر گفته شود وزن فعل بکسر فا و ضم عین نیز غریب است ازانکه در وی خروج از کسره بسوی ضمه است و در اوزان اسم نیز
یافته نمی شود پس چرا این وزن غریب را اختیار نکردند تا غرابت وزن دلالت کند بغرابت معنی و ملتبس باسم نشود
جواب میگویم خروج از ضمه بسوی کسره اخف است ازان خروج که از کسره بسوی ضمه است و چون مقصود دلالت
دلالت وزن غریب بر معنی غریب است از اخف حاصل است پس صیرورة بسوی اثقل روا نباشد **و یضم الثالث**
مع همزة الوصل و الثانی مع التاء خوف اللبس و ضم داده میشود حرف ثالث را در آن جا که
باهمزه وصل مقرون بود مثل انطلق و اقتدر و استخرج و ضم داده میشود حرف ثانی را در آن جای که مقرون بود بتاء فوقانیه
مثل تعلم و تجوهل و تدحرج برای خوف التباس زیرا که اگر در مثل انطلق و اقتدر و استخرج حرف ثالث را ضم نه دهند ملتبس
نشود بامر همان باب وقت درج و اگر در مثل تعلم و تجوهل و تدحرج حرف ثانی را ضم ندهند اول ملتبس شود بصیغهٔ مضارع

معلوم باب تفعیل و ثانی ملتبس شود بصیغهٔ مضارع معلوم باب فعلله در وقت وقف و چون درین تحریر تامل
کنی بر ترکیب متن اطلاع یابی **ومعتل العین الافصح قیل وبیع** یعنی هر ماضی مجهول که معتل عین بود برابر ست
که واوی باشد یا یائی افصح درو این ست که حرکت عین کلمه را کسره بفا کلمه دهند پس اگر واوی ست بیا بدل کنند
از آنکه واو ساکن و ما قبل او مکسور ست چون قیل که در اصل قول بود و اگر یائی ست یا را سلامت دارند چون بیع اگر
گفته شود چرا حرکت عین کلمه را بفا کلمه نقل کردند **جواب میگویم** کسره از حرکت ما قبل اخف ست و قصد الثانی
تخفیف ست و جائز ست که از متحرک حرکت نقل کنند و بما قبل دهند بعد حذف حرکت ما قبل وقتیکه حرکت منقول
الیه اثقل باشد و مخفی نماند که تعلیل نزدیک خبردی ست و مذهب مصرح این ست که کسره بر حرف علت ثقیل
بود انداختن و بما قبل نقل نکردند از آنکه نقل بسوی ما قبل نزدیک مصرح جائز نیست مگر بسوی ساکن و قول و بیع
بضم فا کلمه و سکون عین کلمه ماند پس بعضی نحاة یا را بواو بدل میکنند و بوع میخوانند از آنکه یا ساکن و ما قبل او
مضموم و این ضعیف ست از آنکه اولی این ست که در بیع ضمه را بکسره بدل کردند زیرا که تغیر حرکت اهون است
از تغیر حرف و نیز بیع اخف ست از بوع کما لا یخفی علی من له ذوق سلیم پس قول را به بیع حمل کردند از جهت
که هر دو معتل عین اند و فا کلمه را کسره دادند و واو از جهت سکون خود و کسرهٔ ما قبل یا شد اگر گفته شود قوله معتل العین
عام ست یا خاص اگر عام ست پس انتقاض این حکم بمثل طوی و روی از لفیف ظاهر ست زیرا که عین کلمه از لفیف در
تعلیل نمیکنند و اگر خاص ست پس قرینه مخصصه ببعض افراد میباید **جواب میگویم** مخصوص ست ببعضی افراد ای
یعنی آن فعل که عین کلمهٔ او فقط حرف علت باشد و قد تقرر ان اطلاق الشیء قد یکون قرینة علی تجرده عن امر زائد
علی ذلک الشیء فافهم **جواب دوم** مراد از معتل عین آن فعل ست که عین کلمهٔ او بالف منقلب شده باشد
بقرینهٔ قیل و بیع و این **جواب** از جواب سابق صواب دارد زیرا که ازین جواب اعتراض بغور و صید نیز وارد نمیشود
بخلاف جواب اول کما لا یخفی علی من له ادنی مسکة و نیز مخفی نماند که این جواب من وجه ضعیف ست زیرا که
گردانیدن مثال از تتمهٔ قاعده مکروه ست بکراهیت تحریمی بل حرام بالاجماع اگر گفته شود چرا در مثل طوی و
روی عین کلمه را تعلیل نمیکنند **جواب میگویم** اگر عین کلمه را در مثل این ماضی تعلیل کنند قلب عین در مضارع
لازم آید زیرا که مضارع در اعلال تابع ماضی ست از آنکه مضارع همان ماضی ست بزیادتی حرف مضارع
و چون آخر کلمه مستحق محل تعلیل و تغییر ست در آخر مضارع البته تعلیل خواهد شد پس اگر در عین کلمه نیز تعلیل
کنند اجتماع اعلالین متوالیین در ثلاثی لازم آید و این جائز نیست و اگر آخر مضارع را تعلیل کنند اگر چه مستحق

ومحل تغییر تعلیل است بطاری گویند ضمه بر یاء لازم آید و یاء مضموم که در آخر بود ثقیل است و فعل چون اثقل ست طاقت او ندارد اگرچه ماقبل او ساکن ست و اسم چون ثقیل المعنی نیست از تحمل او انکار نمیکنند واین مقدمه نفصیل الهده وحسن تبع فیقه در حاشیه دستور المبتدی که نسخه معتبره در علم صرف ست بکمال التحقیق مبین شده اگر گفته شود معلا زمیان سائر معتلات به بیان معتل عین چرا معترض شد جواب میگویم ازانجهت که در ماضی مجهول معتل زیاده تفصیل ست چون قلب و اشمام و ابدال بالواو والقاء او علی الحال ونیز در تعلیل او و اشمام او زیاده غموض ست و معنداور حقیقت اشمام اختلاف ست چنانچه واضح خواهد شد بخلاف سائر معتلات اگر گفته شود چرا مضارع مجهول معتل عین را بیان کرد و سائر معتلات را ترک نمود باوجودیکه در زیادت غموض و تفصیل نیست جواب میگویم ذکر او تبعیه ذکر ماضی مجهول معتل العین ست ومخفی نماند که قوله الافصح قیل وبیع جمله خبر قوله معتل العین ست وعائد محذوف ست یعنی الافصح فیه قیل وبیع **وجاء الاشمام** یعنی آمده ست در محاوره نحاة در مثل قیل وبیع واین فصیح است ومراد نحاة وقراء از اشمام این است که کسره فاکلمه بسوی ضمه برند ویاء ساکنه را که بعد او ست اند کے بسوی واو میل کنانند زیرا که یاء تابع حرکت ماقبل ست ونزدیک بعضی مراد از اشمام آنست که در حالت وقف میشود وآن عبارت است از ضم شفتین فقط با کسر فاکلمه واین مشهور در میان نحاة و قاریان نیست و بعضی گفته اند که اشمام عبارت است ازینکه ضمه خالصه را بخوانی و بعد او یاء ساکنه است واین نیز مشهور ست اگر گفته شود از اشمام غرض چیست **جواب میگویم** تنبیه ست برینکه اصل در اوائل این کلمات ضمه است اگر گفته شود فائده این تنبیه چیست **جواب میگویم** ازین تنبیه معلوم میشود که وزن این کلمات آن وزن غریب است که در اسم ثلاثی مجرد یافته نمیشود و اطلاع بر معنی مهم مهمات ست چنانچه از شرح قوله ضم اوله وکسر ماقبل آخره معلوم شد وهرگاه که از اشمام تنبیه ست بر ضم اصلی و وزن غریب لهذا در بیض که جمع ابیض ست اشمام جائز نشد **والواو** یعنی در قول وبوع واو نیز آمده است بر مذهب ضعیف کما مر بیانه **ومثله نحو اختیر وانقید** یعنی ماضی مجهول که از معتل عین وثلاثی مجرد ست مثل او آن ماضی مجهول است که معتل عین است از باب افتعال وانفعال مثل اختیر وانقید در جواز لغات ثلث اگر گفته شود چرا در این ماضی مجهول لغات ثلث جائز اند **جواب میگویم** نیز در اختیر وقید در انقید بحسب اصل مثل قیل وبیع ست پس چنانچه در سه لغت جائز اند درین نیز جائز خواهند بود **دون استخیر واقیم** یعنی آن لغات ثلث در ماضی مجهول که معتل عین است از باب استفعال وافعال جائز نیستند ازانکه در استخیر واقیم بحسب اصل چیزی نیست

که مثل قیل وبیع باشد از آنکه اصل این دو صیغه استخیر واقوم بود بسکون ما قبل حرف علت که مکسور ست پس نقل کردند حرکت یا و واو از جہت سکون و کسر ما قبل بیا بدل کردند استخیر شد واقیم پس در مثل اینہا سوای لغت دیگر متصور نیست وظاہر ست که غرض از اشمام است تنبیه برانیکه فا کلمه در اصل مضموم است و در استخیر واقیم چون فا کلمه ساکن ست تنبیه مذکور متصور نیست فلا تشمان شامة الاشمام وان فرض لهما شامة کل الانام

وان کان مضارعا ضم اوله وفتح ما قبل آخره یعنی اگر فعلی که حذف فاعل او وا قامت مفعول مقام او قصد کرده اند مضارع باشد ضم داده میشود اول او را که حرف مضارعة است برای موافقت ماضی برابر ست که ثلاثی مجرد باشد یا مزید وکذا حال الرباعی وفتح داده میشود حرفی را که قبل آخر مضارع مذکور واقعست برای خفت وثقل مضارع که بسبب زیادت حروف اتین است **ومعتل العین ینقلب الفا** یعنی مضارع مجہول که معتل عین ست عین کلمه او بالف منقلب میشود برابر است که واوی باشد یا یائی مجرد بود یا مزید از جہت تحرک واو ویا وانفتاح ما قبل برابر است که انفتاح ما قبل حقیقت بود چون یختار وینقاد یا حکما چون یقال ویباع ہر گاه که فارغ شد مصنف رحمه الله از تقسیم مذکور شروع کرد در تقسیم فعل با عتبار اقتضا او مفعول را وعدم اقتضای او مفعول را **المتعدی وغیر المتعدی** وقوله المتعدی مبتدا است محذوف الخبر یعنی من الافعال المتعدی وغیر المتعدی یا خبر ست محذوف المبتدا است یعنی ہذا بیان المتعدی وغیر المتعدی وتعدی در لغت بمعنی تجاوز ست و در اصطلاح نحاة تجاوز فعل ست از فاعل بسوی مفعول به واگر تجاوز کند بسوی غیر مفعول به چون مفعول فیه مثلا آن فعل را بحسب اصطلاح متعدی نمی نامند ومخفی نماند که از اینجا معلوم شد که اسم فاعل واسم مفعول ومصدر به تعدی وغیر تعدی متصف نمی شوند یعنی اینہا را متعدی وغیر متعدی نمی نامند ومخفی نماند که از اینجا معلوم شد که اسم فاعل واسم مفعول ومصدر بتعدی وغیر تعدی متصف نمی شوند یعنی اینہا را متعدی وغیر متعدی توان گفت مگر باعتبار فعل آنہا پس اگر فعل اسم فاعل متعدی ست او را بنظر آن فعل متعدی میگویند واگر غیر متعدی ست او را بلحاظ آن فعل غیر متعدی لازم نامند وقس علیه اخویه واین مقدمه در بحث اسم فاعل در شرح قوله ویعمل عمل فعله نیز بیان کرده شد اگر گفته شود چرا نگفت مصنف رحمه الله الفعل المتعدی وغیر المتعدی چنانچه گفت فعل ما لم یسم فاعله ولفظ فعل چرا ترک کرد **جواب میگویم** چون ظاہر ست که متعدی وغیر متعدی سوای فعل نمی باشد پس احتیاج بذکر فعل نیست بخلاف ما لم یسم فاعله که مختص بفعل نیست پس آنجا تصریح لفظ فعل ضروری است

المتعدی وغیر المتعدی

و ازینجا معلوم شد که متعدی و غیر متعدی دو قسم فعل اند نه دو قید زیرا که قید از مقید عام میباشد و نیز مستور و محتجب نماند که مصرح المتعدی و غیر المتعدی فرمود و کلمهٔ حصر ترک نمود و از حروف عاطفه واو اختیار کرد و از ان ترک اشارت باینجا است که فعل گاهی نه متعدی میشود و نه غیر متعدی چون افعال ناقصه و در ان ایراد تنبیه بر اینست که متعدی و غیر متعدی گاهی در فعل واحد جمع میشوند و ما یرد للناظرین فی هذا المقام یندفع بادنی تامل سے فی تقریر المرام و تفصیله لا یلیق فی هذا المختصر لا دون الامام عبد النبی الغریب المستهام ے غم عالم فراوانست و من یک غنچه

دل دارم چه سان در شیشهٔ ساعت کنم ریگ بیابان را ۵ و فا در قوله **فالمتعدی ما یتوقف علی المتعدی** برای تفسیر است یعنی متعدی آن فعل است که فهم او بر متعلق موقوف بود و این مقام بطی دارد لیکن انچه ضروریست بیان او ضرور است پس باید دانست که متعلق در اصطلاح نحاة عبارت است از امری غیر فاعل که بوی فعل تعلق گیرد و فهم فعل برو موقوف باشد و وجه تخصیص متعلق بامر غیر فاعل در اصطلاح نحاة اینست که تعلق عبارت است از نسبت فعل بسوی غیر فاعل فیقال ان الفعل متعلق به و نسبت فعل که بسوی فاعل است گاهی بطریق صدور میباشد فیقال ان الفعل صادر عن الفاعل مثل ضرب زید و گاهی بطریق قیام میباشد فیقال ان الفعل قایم بالفاعل مثل طال زید و گاهی بطریق اسناد میباشد فیقال ان الفعل مسند الی الفاعل مثل مات زید پس فاعل اگرچه بمتعلق مشارک است درینکه تعقل فعل بر هر دو موقوف است لیکن مفارق ازین جهت است که نسبت فعل را که بسوی فاعل میباشد تعلق نمیگویند بلکه تعلق نسبت فعل بسوی غیر فاعل است و مراد از متعلق در تعریف متعدی ما صدق مفهوم اوست از افراد مخصوصه یعنی مفاعیل معینه که در تراکیب متعدده واقع میشوند نه مراد متعلق مطلق و مبهم است زیرا که فهم فعل بر متعلق مطلق موقوف نیست بلکه موقوف است بر متعلق معین و خاص و ازینجا ظاهر شد که قید اخیر یعنی توقف فهم فعل بر متعلق در مفهوم متعلق معتبر نیست و چون مراد از متعلق در تعریف متعدی متعلق خاص و معین است از انکه فهم فعل موقوف نیست مگر بر متعلق خاص نه بر متعلق مطلق چنانچه گفته شد ازینجهت توقف فعل را در تعریف متعلق اخذ میکنند چنانچه حضرت قدس سره السامی فرموده انه امر غیر الفاعل یتعلق الفعل به و یتوقف فهمه علیه انتهی و لیکن آن قید در مفهوم متعلق معتبر نیست و ظاهر است که اگر معتبر باشد تکرار در تعریف متعدی لازم آید فتامل فانه دقیق و بالتامل حقیق و لیس لی سوی الله الثانی و رسوله شفیق و التوفیق رفیق و باید دانست که نسبت فعل متعدی بسوی مفعول به نسبت فعل مذکور است بسوی فاعل زیرا که جائز نیست استعمال فعل بدون فاعل مگر بر خلاف مقتضای

التقضیة
سمعین
بجای من
التقضیة

ظاهر بغرض نکات چنانچه در علم معانی مذکور اند و میان فاعل و مفعول به فرق این است که حذف فاعل بدون اقامت
غیر مقام او جائز نیست از انکه نسبت بسوی او مقصود بالذات است بخلاف مفعول به که حذف او بدون اقامت
مذکور جائز است از انکه فضله است و نسبت فعل بسوی او مقصود بالذات نیست بلکه مقصود بغرض تکمیل نسبت
فعل بسوی فاعل است بخلاف سائر مفاعیل که استعمال فعل بدون آنها جائز است و ازین بیان واضح شد که نسبت
بسوی مفعول معین در مفهوم فعل متعدی ماخوذ است اگر گفته شود تعریف متعدی مانع نیست از انکه صادق می آید
بر افعال ناقصه زیرا که فهم معانی افعال ناقصه موقوف بر متعلق است یعنی بر امر غیر فاعل که آن خبر است جواب
میگویم لا نسلم که فهم افعال ناقصه موقوف بر خبر باشد از انکه معنی کان ناقصه مثلا مطلق کون است با زمان ماضی
و کذا سائر الافعال زیرا که صار زید غنیا این معنی دارد که اتصف زید فی الزمان الماضی بالغناء المتصف بالصیرورة
و نیز جواب گفته اند که مراد از متعلق فضله است و خبر افعال ناقصه عمده است و لا یخفی علیک ان هذا الجواب
مع انه صدر من العمدة فضلة ان علمت افعال القلب بالقلب و ظاهر است که اگر مراد از متعلق آن بود که فی الاصل
نیز فضله باشد درین وقت خروج افعال قلوب اظهر است زیرا که هر دو مفعول آنها عمده اند و اگر این مراد نیست
فلا بد من بیانه کضرب زیرا که فهم ضرب موقوف است بر تعقل مضروب معین و ممکن نیست تعقل او مگر بعد از
تعقل مضروب پس مراد از بعدیت زمانی است زیرا که تعقل شیئین در زمان واحد ممکن نیست اگر گفته شود چرا تعقل
ضرب ممکن نباشد مگر بعد زمان تعقل مضروب جواب میگویم از انکه ضرب نسبتی در میان ضارب و مضروب
و ظاهر است که فهم نسبت از فهم طرفین متاخر است بحسب زمان اگر گفته شود چنانچه ضرب موقوف است بر مضروب
همچنین موقوف است بر مفعول فیه و مفعول له و حال بلکه هر فعل خواه لازمی بود یا متعدی موقوف بر ظرف است
پس تعریف فعل متعدی مانع نیست جواب میگویم در میان هر دو توقف فرق است از انکه بر مفعول و غیره
وجود فعل موقوف است خواه لازمی بود یا متعدی بخلاف مفعول به که تعقل فعل متعدی بر او موقوف است
چنانچه سید المحققین سند المدققین حضرت سید شریف قدس الله تعالی سره الشریف فرموده اند که مفعول به
را داخل در معقولیت فعل متعدی است بخلاف سائر مفاعیل که آنها را در معقولیت فعل دخل نیست **و غیر**
المتعدی بخلافه یعنی فعل غیر متعدی ملتبس بمخالفت آن فعل است که فهم او بر فهم غیر فاعل موقوف است
کقعد زیرا که قعود را اگرچه تعلق است بر واحد از زمان و مکان و غائیت و هیئت فاعل لیکن فهم او با وجود غفلت
ازین متعلقات جائز است پس معلوم شد که فهم او بر غیر فاعل موقوف نیست و باید دانست که فعل غیر متعدی گاهی بحرف جر متعدی

بیشود و این در جمیع افعال عام ست خواه مجرد بود یا مزید چون ذهبت بزید و انطلقت به وگاهی بهمزهٔ افعال چون
اذهب زیدا وگاهی بتضعیف عین مثل فرحت زیدا وگاهی بالف مفاعلت مثل ماشیته من مشی امشی وگاهی
بسین استفعال چون استخرجت وبعضی گفته اند که فعل متعدی بنون انفعال و تاء تفعل لازم میشود و لا یخفی بطلانه
زیراکه معنی تعدی وصول فعل بسوی مفعول به است و معنی عدم تعدی انقطاع آن فعل از مفعول به است پس لابد است
که هر دو فعل در معنی مشترک باشند و فیما نحن فیه لیس کذلک لان باب الانفعال و التفعل معناه التاثیر والقبول
والمطاوعت فافهم و تضمین و حذف و ایصال نیز از اسباب تعدیت است و مخفی نماند که هیچ حرفی از حروف تہجی
معنی فعل را تغیر نمیدهد مگر با موحده تحتانیه که او فعل غیر متعدی را متعدی میسازد مثل مثال مذکور و نیز مستور
و محتجب نماند که گاهی متعدی نمی سازد چون مررت بزید و حذف او در کلام نیامده مگر در قوله تعالی اٰتونی زبر الحدید
بر قرار همزه وصل یعنی ایتونی بزبر الحدید و همچنین همزهٔ باب افعال گاهی لازمی را متعدی نمیسازد مثل قوله تعالی
قد افلح المؤمنون و اکثر برای تعدیه است پس اگر فعل لازم است بسوی مفعول واحد متعدی میگردانند و اگر متعدی
بسوی مفعول واحد است متعدی بسوی دو مفعول میگردانند و اگر متعدی بسوی دو مفعول است متعدی
بسوی مفاعیل ثلث میگردانند شاید که همزهٔ افعال معجون سقنقوری است که افعال را باین اوصاف موصوف
میگرداند فی البدیهه چند جواهر زواهر ابیات بمقتضای حال از دریای خاطر منتشر و عمان طبیعت متفکر بر آمده بود
بر کاغذ پاره می آرد ٥ دور کن این همزهٔ افعال را ؛ این غرور و وین تکبر قال را ؛ گر تو خواهی دیدن آن نور عین ؛
کن ادا کامی شغل در تضعیف عین ؛ از حسد معمور شد احمد نگر ؛ اندر و باشند بعضی کینه ور ؛ دل بتنگ از کلفت
کینه وران ؛ واز حسد کان را و بعضی مدبران ؛ یا الٰهی رحم کن بر حال من ؛ خود مبین بر حال و بر اقوال من ؛
طبیعت در جوش و قلم در خروش است اگر لجام اختصار نگیرم ندانم که رخش بیان کی رود و اینقدر هم سکات
حکایت صریح تعدی ست اما چه توان کرد که چون تحقیق متعدی بود تعدی از حد گذشت و همزه در لغت
بمعنی بد و زبون آمده و منه قال صاحب الزبدة غیر مهموز سجایاهم ای غیر مذموم خصائلهم هر گاه که فارغ شد
مصنف از تعریف متعدی و غیر متعدی شروع کرد در بیان تقسیم متعدی پس گفت **و المتعدی**
یکون الی واحد کضربت و اثنین کاعطی و علم و ثلثه کاعلم و اری و مراد از متعدی عام است که
بنفسه بود یا بغیره بدلیل تمثیل یعنی فعل متعدی بر سه قسم ست یکی آنکه متعدی بسوی یک مفعول باشد چون
ضرب دوم آنکه متعدی بسوی دو مفعول بود و این بر دو قسم ست یکی آنکه مفعول ثانی او غیر مفعول اول باشد

از روی مفهوم و مصداق چون اعطی و دوم آنکه مفعول ثانی او بر مفعول اول محمول شود با اول در ما صدق
متحد بود چون علم و سوم آنکه متعدی بسوی مفاعیل ثلث باشد چون اعلم و اری و درین قسم این دو کلمه اصل اند
و اری بمعنی اعلم است و این هر دو فعل قبل ادخال همزه بسوی دو مفعول متعدی بودند و چون همزه داخل شد بسوی
سه مفعول متعدی شدند باین طریق که بر دو مفعول اول مفعول آخر زیاده شد و این مفعول را که زیاده شد مفعول
اول گویند و مرتبهٔ او تقدیم است از آنکه این مفعول قبل تعدید فاعل است و اما دیگر افعال چون **انبأ و نبأ**
و اخبر و خبر و حدث در قسم مذکور اصالت ندارند یعنی از جملهٔ آن افعال نیستند که در حال تجرید بسوی
دو مفعول متعدی بودند و بسوی سه مفعول متعدی شوند بازدیاد همزه و تضعیف بلکه تعدیهٔ اینها بسوی
مفاعیل ثلث ازین سبب است که بر معنی اعلام مشتمل اند و لیکن فی نفسها متعدی اند بسوی مفعول واحد و بسوی مفعول آخر بواسطه
حرف جر نیز ونبی بعلم **وهذه مفعولها الاول کمفعول باب اعطیت** یعنی آن افعال که متعدی بسوی سه مفعول اند
مفعول اول آنها مثل مفعول باب اعطیت است در جواز اقتصار بروی و حذف ماسوی مثل اعلمت زیدا و در جواز حذف او
و ابقای ماسوی مثل اعلمت عمرا منطلقا **والثانی والثالث کمفعولی علمت** یعنی مفعول ثانی و ثالث
این افعال مثل دو مفعول باب علمت اند و در جواب ذکر یکی وقت ذکر دوم و در جواز ترک هر دو هرگاه که فارغ شد مصنف از بیان
احوال فعل علم شروع کرد در بیان احوال فعل خاص پس گفت **افعال القلوب** و این قول مبتدا است و قوله **ظننت**
و حسبت و خلت و زعمت و علمت و رأیت و وجدت بتاویل هذه المذکورات
خبر است و احتمال دارد که قوله مدخل خبر بود و قوله ظننت آه بدل از مبتدا باشد بدانکه سه اول ازین افعال
موضوع اند برای ظن و سه آخر برای علم و آنکه متوسط است در ظن و علم مشترک است و مراد از علم درینجا
مطلق اعتقاد جازم است یعنی تعیین باشد یا نباشد بقرینهٔ مقابلهٔ او بظن پس علمت و
وجدت برای علم تعیینی است و رأیت گاهی برای علم تعیینی میباشد مثل قوله تعالی
ونراه قریبا زیرا که مطابق واقع است و گاهی برای علم غیر تعیینی می باشد مثل قوله تعالی
انهم یرونه بعیدا و این مطابق واقع نیست و وجه تسمیه این افعال بافعال قلوب
اینست که صدور این افعال از قلب است و در صدور آنها جوارح را مدخل نیست
و نیز این افعال را بافعال تعیین و شک نامند از آنکه بعضی برای تعیین اند و بعضی
برای شک اگر گفته شود شک عبارت است از تساوی طرفین و طرف راجح را ظن

گویند وطرف مرجوح را وهم و اعتقادی را که مطابق واقع و غیر ممکن الزوال بود تعیین خوانند و مراد از
طرفین وقوع و عدم وقوع است واین معنی درمیان علما مشهور ست و مختص باصطلاح اهل معقول نیست
و هیچ یکی ازین افعال دلالت نمیکند بر چیزی که طرفین او مساوی بود پس چرا این افعال را یقین و شک نامیدند
جواب میگوییم مراد از شک درینمقام ظن است بطریق مجاز است اگر گفته شود درمیان شک و ظن چه علاقه است
که مراد از شک ظن میگیرند جواب میگوییم هردو مشترک اند در عدم جزم و بعضی جواب گفته اند که مراد از شک
ظن ست برسبیل حقیقت باینطریق که مراد از شک درینجا معنی لغوی است که خلاف یقین ست و شک
نیست که بعضی ازین افعال برای خلاف یقین اند اگر گفته اند شک که بمعنی خلاف یقین ست شامل
است بظن و غیر ظن پس میباید که این افعال دلالت کنند بر جمیع انواع شک که بمعنی خلاف است جواب
میگوییم شمول شک که بمعنی خلاف یقین ست بظن و غیر ظن تقاضا نمیکند که این افعال دلالت کنند
بر جمیع انواع شک که بمعنی خلاف یقین ست از آنکه حکم بر کلی تقاضا نمیکند حکم را بر جمیع جزئیات
و مخفی نماند که چون قوله افعال القلوب مبتدا بود و قوله ظننت آه بتاویل هذا المذکورات خبر
درینصورت قوله تدخل علی الجملة الاسمیة جمله مستانفه خواهد بود یعنی داخل میشوند این افعال
بر جمله اسمیه لبیان ما هی برای بیان چیزی که آن جمله من حیث الاخبار ناشی و حادث ازان چیز است
و مراد از موصول ظن و علم است و باید دانست که فائده این افعال اعلام مخاطب است باینکه نسبت
که در جمله واقعست منشا او مصدر این افعال است که آن ظن و علم باشد پس مقصود ازین افعال اعلام
مخاطب است بعلم و ظن که قائم بفاعل و متعلق بنسبت است چنانچه علم در علمت زیدا فاضلا نه داخل است
بر جمله اسمیه برای بیان علمی که قائم بفاعل و متعلق است بنسبتی که درمیان جمله است و این علم منشا
این اخبار است زیرا که متکلم را بنسبتی که درین جمله است علم بود ازانجهت خبر میدهد و میگوید علمت زیدا فاضلا
و همچنین ظن در ظننت زیدا قائما بیان میکند که منشا این اخبار ظن است و قس علیه البواقی اگر گفته شود این
افعال چرا داخل نمی شوند بر جمله فعلیه جواب میگوییم فعلی که داخل شود بر جمله مقصود بود لابد است که آن فعل
عمل کند در هر دو جزء جمله زیرا که معنی او متعلق است بمضمون آن جمله و عمل در جمله فعلیه متعذر است زیرا که فعل نمیتواند
که جزء اول جمله فعلیه را رفع دهد یا نصب دهد آه اول ازانکه فعل مسند الیه نمیشود و اما ثانی ازانکه ناصب فعل منحصر است در حروف
و نیز نمیتواند که در جزء ثانی عمل کند ازانکه جزء ثانی معمول جزء اول است و توارد عاملین ممتنع است فتنصب الجزئین

پس این افعال نصب میدهند دو جزو جمله اسمیه را بنابر مفعولیت **ومن خصائصها انه اذا ذکر احدهما ذکر الآخر** یعنی بعضی از خصائص افعال قلوب این است که چون یکی از مفعولین مذکور شود واجب است که مفعول آخر نیز مذکور شود پس اقتصار بر یکی از مفعول جائز نیست و خصائص جمع خصیصیت وهی ما یوجد فی الشئ ولا یوجد فی غیره بدانکه اقتصار عبارت است از حذف شئ بلا قرینه یعنی حذف شئ نسیا منسیا پس مقصود مراد از ذکر یا ذکر حقیقی است پس این قاعده کلیه نیست بلکه غالب و کثیر الوقوع است چنانچه معلوم خواهد شد و یا مراد از ذکر آنست که شامل است مذکر حقیقی و تقدیری و ذکر تقدیری عبارت است از حذف شئ با قرینه والمقدر کالملفوظ کما هو المشهور پس در ین صورت این قاعده کلیه است و کلام مصارح اینمعنی دارد که اذا ذکر احدهما ذکر الآخر حقیقة او تقدیرا اگر گفته شود چرا واجب است ذکر احد مفعولین عند ذکر الآخر و جائز نیست اقتصار بر احدهما و چرا اینمعنی از خصائص افعال قلوب است **جواب میگویم** اقتصار بر احد مفعولین عند ذکر الآخر ازینجهت جائز نیست که این دو مفعول در اصل مبتدا و خبر اند و حذف مبتدا یا خبر اگرچه شایع و کثیر است لیکن در ینجا این دو مفعول بمنزله اسم واحد اند پس اگر احدهما را حذف کنند حذف بعضی اجزاء کلمه لازم آید و این جائز نیست اگر گفته شود چرا این دو مفعول بمنزله اسم واحد اند **جواب میگویم** مضمون این هر دو مفعول در حقیقت مفعول به است و فعلی که متعدی بسوی این دو مفعول است در حقیقت متعدی بسوی مفعول واحد است که آن مصدر مفعول ثانی است که مضاف است بسوی مفعول اول برابر است که مفعول ثانی مشتق بود یا جامد زیرا که معنی علمت زیدا قائما علمت قیام زید است و معنی علمت زیدا هذا علمت زیدیة هذا است و مضمون هر دو مفعول در حقیقت مفعول به واقع نمیشود و در ماسوای افعال قلوب پس عدم جواز اقتصار بر احدهما از خصائص افعال قلوب خواهد بود و حذف احد مفعولین وقت قیام قرینه بر سبیل قلت آمده است چنانچه حذف مفعول اول آمده است و در قوله تعالی ولا یحسبن الذین یبخلون بما اتیهم الله من فضله هو خیرا لهم در قرأت لا یحسبن بصیغه واحد مذکر غائب معروف با نون ثقیله و قوله تعالی الذین با صله فاعل است و مفعول اول محذوف است که آن بخلهم باشد و خیرا مفعول ثانی است و ضمیر هو فصل است یعنی میباید که گمان نکنند کسانیکه بخل میکنند بچیزیکه خداوند متعال ذوالجلال آنها را از فضل خود عطا نموده بخل را نیک گمان نکنند ازانکه این گمان در حق اینها شر عظیم است اگر گفته شود که درین آیه کریمه بهر تقدیر مفعول اول محذوف است خواه لا یحسبن را بصیغه غائب خوانند یا بصیغه خطاب زیرا که در وقت خطاب خطاب است بسوی شفیع عاصیان هادی

گمراهان غمخوار امت نگین خاتم رسالت حضرت محمد مصطفی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وفصول اول محذوف ست وتقدیر
کلام رب الانام این ست ولا تحسبن یا محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بخل الذین یبخلون بما اتیهم اللہ من فضله هو خیرا لهم
جواب میگویم بر قرارت خطاب مفعول اول موصول ست بر حذف مضاف واقامت مضاف الیہ مقام او
پس گویا که مفعول محذوف نشده بخلاف قرارت اول فافهم فانه بالفهم اولی وحذف مفعول ثانی با قرینه
نیز جائز ست چنانچه در قول شاعر ست ه لا تخلنا علی غراتک انا ٭ طالما قد وشی بنا الاعداء ٭ ومفعول ثانی
که آن جازعین ست محذوف ست وجازعین بمعنی عاجزین ست والاغراء بر غلانیدن میان دو کس وغرات
بتاء منقوطه بنقطتین من فوق که در شعر واقعست اسم ست بمعنی اغراء ومفعول او محذوف ست یعنی علی غراتک الملک
ووشاة جمع واشی ست یعنی تمام وخل وطال بمعنی امتداست وکلمه ما کافه ست نزدیک ابن جنی که فعل را از
طلب فاعل صورت مانع ست ونزدیک غیر او مصدریه ست زیرا که ما کافه با فعال لاحق میشود دیگر به نعم وبئس
پس شعر مذکور ایمعنی دارد که پندار ما را عاجز بر در غلانیدن تو سلطان را بدرستی که مدتست که دشمنان
ما یان سخن چینی ونمامی میکنند وبفضل ایزد متعال هیچ ضرر نرسیده ومخفی نماند که حذف مفعولین جائز نیست
چنانچه گفته میشود انشاء اللہ تعالی **بخلاف باب اعطیت** یعنی حکم مذکور متلبس ست بمخالفت باب
اعطیت زیرا که اقتصار بر احد مفعولین او جائز ست وبرابر ست که اول بود یا ثانی کما یقال فلان یعطی الدنانیر
بحذف مفعول اول که آن معطی له ست ومیگویند فلان یعطی الفقراء بحذف مفعول ثانی که آن معطی ست
بصیغه اسم المفعول وگاهی هر دو مفعول را حذف میکنند نسیا منسیا کما یقال فلان یعطی ویکسو یعنی فلان شخص میدهد
ومی پوشاند ولیکن حذف دو مفعول باب علمت نسیا منسیا جائز نیست فلا یقال علمت وظننت اگر گفته شود
چرا حذف مفعولین در باب اعطیت جائز ست ودر باب علمت جائز نیست **جواب میگویم** جواز وعدم جواز
موقوف بر افاده ست وکلام وقتی فائده میدهد که مخاطب از و جاهل بود وشک نیست که چون فلان یعطی ویکسو
گویند مخاطب را فائده میشود زیرا که مخاطب از حال غائب جاهل ست زیرا که نمیداند که آن شخص این حال دارد که
که میدهد ومیپوشاند یا نی بخلاف آنکه گوئی علمت وظننت که هیچ فائده نمیدهد زیرا که مخاطب میداند که هیچ انسان
خالی از علم وظن نیست مگر وقتیکه مراد علم خاص وظن خاص باشد واین منصور نیست مگر وقتیکه متعلق خاص
مراد باشد یعنی معلوم خاص ومظنون خاص بود پس ازینجا ظاهر شد که حذف مفعولین نسیا منسیا جائز نیست
واگر قرینه باشد جائز ست مثل من یسمع یخل ویخل از افعال قلوب ست که هر دو مفعول او محذوف اند

یعنی من یسمع یخل مسموعه صادقا یعنی هر کس که می شنود گمان میکند مسموع خود را صادق یعنی گمان میکند که آنچه
من شنیده ام حق اینست وغرض ازین قول تحریص وترغیب است بر اجتناب از صحبت مردمان و ذم مخالطه با ایشان
یعنی گوشه نشینی بهتر است ازینکه با مردمان نشینی واخبار بزرگان وسائر ناس وعیوب آنها بشنوی زیرا انسان
مسموع خود را صادق می پندارند پس در دل خود آنها را مکروه داری واینمعنی را اصمعی بیان نموده **ومنها جواز
الالغاء اذا توسطت او تاخرت** یعنی از خصائص افعال قلوب جواز ابطال عمل این
افعال است از روی لفظ ومعنی وقتیکه این افعال در میان دو مفعول واقع شوند مثل زید ظننت قائم یا مؤخر
شوند از دو مفعول مثل زید قائم ظننت اگر گفته شود چرا جائز است ابطال عمل این افعال برین دو تقدیر
جواب میگویم **لاستقلال الجزئین** یعنی برای مستقل بودن دو چیز در صلاحیت مبتدا وخبر
ونیز صلاحیت مفعولیت دارند **کلاما تاما** یعنی مستقل اند در ان حالیکه در وقت ابطال عمل کلام تام
اند یعنی محتاج نیستند بسوی انضمام فعل وچون مقرر شد که این دو جز کلام تام میشوند وقت ابطال واین
افعال بسبب تاخیر وتوسط در عمل ضعیف میشوند پس تاثیر این افعال در ان دو جزء درینوقت
ممتنع خواهد شد وازینجا معلوم میشود که ابطال باب اعطیت برین دو تقدیر جائز نیست زیرا که
دو مفعول او در وقت ابطال کلام نمی شوند از انکه حمل در ان صحیح نیست پس باب اعطیت در وقت
توسط وتاخر عمل خواهد کرد گویا که قوله تعالی فأتوا حرثکم انی شئتم در حق اوست وعجب تر وتازه تر
اینست که چون حمل صحیح نیست پس مکان حرث نشد فافهم فانه من المفرحات ومخفی نماند که این
دو جزو در وقت عمل کلام تام اند از انکه این افعال درین وقت در معنی ظرف اند ودر وقت اعمال کلام تام
نیستند از انکه درینوقت نسبت فعل بسوی دو جزء بطریق وقوع است وقوله کلاما تاما چنانچه حال
میتواند شد همچنین جائز است که تمیز بود اگر گفته شود از کلام مصنف رح معلوم میشود که در ماسوای این دو
تقدیر الغا جائز نیست وحالانکه در وقت تقدیم نیز الغا آمده است جواب میگویم الغا درینوقت مذهب بعض
نحاة است ومذهب جمهور نیست فلا اعتداد به ولذا لم یتعرض المصنف رح به ببیانه اگر گفته شود چرا نزد ایشان بعض
در انوقت الغا جائز است جواب میگویم از انکه افعال قلوب ضعیف اند زیرا که تاثیر این افعال ظاهر نیست بخلاف افعال جوارح
ونیز معمول این افعال در حقیقت جمله نیست بلکه مضمون جمله است اگر گفته شود در وقت الغا این افعال بر معانی اصلیت خود اند
پس الغا متصور نیست لفظا ومعنی ویا بر معانی اصلیت نیستند فلا بد من بیانه جواب میگویم این افعال در وقت الغا

در معنی ظرف اند پس زید قایم ظننت این معنی دارد که زید قایم فی ظنی و مخفی نماند که قوله جواز الالغاء مشعر بجواز اعمال آن
بر تقدیر توسط و تاخر و در اولویة اختلاف ست نزدیک بعضی اعمال اولی ست و بر تقدیر توسط و نزدیک بعضی ابطال و ع
بر این تقدیر متساوی ست ولیکن بر تقدیر تاخیر ابطال اولی ست بالاتفاق اگر گفته شود چرا مقید کرد مصنف جواز
الالغاء بقوله اذا توسطت او تاخرت جواب میگویم جواز الغا مشعر ست بجواز اعمال و چون بجواز اعمال و الغا
نبود مگر در صورت توسط و تاخر مقید کرد مصنف قوله جواز الالغاء بقوله اذا توسطت او تاخرت و در بعضی صور معدوده
که غیر این دو صورت اند الغا واجب ست چنانچه اگر این افعال درمیان فعل آخر و مرفوع او واقع شوند مثل ضرب احسب
زیدا یعنی ضرب زید فی حسبانی درمیان اسم فاعل و معمول و یا واقع شوند مثل لست بمکرم احسب زیدا یعنی لست بمکرم زید
فی حسبانی یا واقع شوند درمیان ان و معمول ان مشدده مکسوره مثل ان زیدا احسب قائم یعنی ان زیدا قائم فی حسبانی
یا واقع شوند درمیان سوف و فعل او چون سوف احسب یقوم زید یعنی سوف فی حسبانی یا واقع شوند درمیان معطوف
و معطوف الیه نحو جاءنی زید و احسب عمرو یعنی جاءنی زید و عمرو فی حسبانی اگر گفته شود چرا درینصورت الغا این افعال
واجب ست جواب میگویم اعمال درینصورت منصوب نیست ازانکه محل عمل این افعال جملهٔ اسمیه است و همی مفقوده
ههنا فکیف الاعمال فافهم و باید دانست که جواز الغا مقید ست بتوسط و تاخر مطلق و بتوسط و تاخر خاص اما تقیید او
بتوسط و تاخر مطلق ازینجهت ست که تا خارج شود صورت تقدم زیراکه این افعال اگر مقدم شوند الغا جائز نیست و تقیید او
بتوسط و تاخر خاص یعنی توسط این افعال درمیان دو مفعول خود و تاخر این افعال از دو مفعول خود برای اخراج صور معدوده مذکوره
است زیراکه درین صور الغا واجب ست کما عرفت اگر گفته شود مصنف مقید نکرده ست توسط و تاخر این افعال را بدو مفعول اینها
جواب میگویم این تقیید معلوم میشود از سوق کلام زیراکه کلام در دو مفعول این افعال ست اگر گفته شود چرا بیان
کرد جواز الغا را که مشعر ست بجواز اعمال و حالانکه مطلق الغا برابر ست که جائز بود یا واجب از خصایص این افعال ست
جواب میگویم جواز الغا شائع و کثیر ست لهذا به بیان او متعرض شده فانه دفع جمیع شکوک الناظرین فی هذا المقام بفضل الله
ذو الاکرام **ومنها انها تعلق قبل الاستفهام والنفی واللام** و بعضی از خصایص افعال قلوب
تعلیق این افعال ست دران حالیکه قبل معنی استفهام واقع شوند برابر ست که آن معنی در قالب حرف بود
یا در قالب اسم و هرگاه که مراد از استفهام معنی استفهام بود قبل الاستفهام گفت و قبل
حرف الاستفهام او قبل الاسم المتضمن بمعنی الاستفهام نگفت و دران حالیکه واقع شوند قبل
لام ابتدا که داخل بر دو مفعول این افعال ست و تعلیق افعال قلوب در اصطلاح نحاة عبارت ست از

ابطال عمل این افعال از روی لفظ نه از روی معنی و تعلیق ماخوذ است از قولهم امراة معلقة یعنی مفقودة الزوج و اینچنین زن را معلقه ازان گویند که مثل شی معلق ست نه با شوهر ست زیراکه شوهر او مفقود است یعنی گم شده است و مکان او معلوم نیست و نه بغیر زوج است زیراکه جائز نیست که شوهر او بیاید و لهذا به نکاح شوهر دیگر قدرت ندارد و اگر نکاح کرد نکاح او صحیح نیست و افعال قلوب برین تقادیر نیز معلق اند نه با عمل اند و نه بغیر عمل لا التی هولاء و لا الی هولاء زیراکه از روی لفظ از عمل ممنوع اند و از روی معنی عامل اند و وقوع این افعال قبل معنی استفهام عام ست ازینکه بلا واسطه قبل استفهام واقع شوند **مثل علمت ازید عندک ام عمرو** یا بواسطه واقع شوند مثل علمت غلام من انت و علمت که از افعال قلوب درین مثال قبل اسمی واقعست که مضاف است بسوی اسمی که در و معنی استفهام است یعنی غلام شخص مقول فی حقه من انت اگر گفته شود تقدیم مضاف موجب بطلان صدارت است پس میباید که تقدیم مضاف علی ماله صدر الکلام جائز نباشد **جواب میگویم** تقدیم مضاف و همچنین تقدیم جار علی ماله صدر الکلام بضرورت جائز داشتند فان الضرورت تبیح المحذورات زیراکه تاخر جار مضاف بود یا حرف جر از مجرور بسبب ضعف عمل ممتنع ست **جواب دوم** جار مجرور و همچنین مضاف و مضاف الیه کلمه واحد است حکما پس مجموع مستحق صدارت است و باید دانست که استفهام شخص مقول فی بر دو قسم است **یکی** آنکه جواب او متعین بود و آن استفهام ست به ام و همزه و اسمائی که معنی استفهام را متضمن اند و **قسم دوم** آنست که جواب او به نعم بالا میباشد و آن استفهام است بهمزه فقط یا به هل و در **قسم ثانی** اختلاف است نزدیک بعضی این قسم بعد باب علمت واقع نمیشود و نزدیک جمهور واقع میشود پس اگر قوله قبل الاستفهام را مطلق دارند یعنی استفهام را مقید نکنند بقسم اول یا ثانی چنانچه مقتضای ظاهر عبارت متن است پس کلام مصارح درینصورت مشعر برین است که مختار نزدیک مصارح مذهب اکثرین است و ایراد مثال از قسم اول ازینجهت است که اینقسم متفق علیه است و اگر قول مذکور را مطلق اند یعنی استفهام را مقید کنند بقسم اول بقرینه مثال پس درینوقت کلام مصارح مشعر است بر بنیکه مختار نزدیک مصارح مذهب بعض نحاة است فافهم فانه بحث غریب و تحقیق عجیب و دلیل آن بعض که وقوع قسم ثانی را بعد باب علمت جائز نمیدارند در مطولات مذکور است و درین مختصر بجهت خوف اطناب و ملال احباب ترک نموده اللهم اجعلنی تارک البدعت و صاحب الشریعت و مخفی نماند که تعلیق این افعال قبل نفی و قبل لام ابتدا وقتی ست که نفی و لام بر دو مفعول این افعال داخل شود بل علمت ما زید فی الدار و علمت لزید قائم و اگر بر مفعول ثانی این افعال داخل شود دران وقت تعلیق در مفعول اول واجب نیست و بعضی درین صور تعلیق را از مفعولین تجویز کرده اند و همچنین اگر زید امن هو ولیکن باید دانست که وقوع

معنی استفهام قبل دو مفعول این افعال شرط تعلیق نیست زیرا که گاهی مفعول اول معنی استفهام را متضمن میباشد و آنوقت
نیز تعلیق واجب است مثل قوله تعالی و لنعلم ای الحزبین احصی اگر گفته شود چرا معلق میکنند این افعال ما قبل امور ثلث مذکوره
جواب میگویم امور از انجهت که صدارت کلام دارند در ابتدا جمله واقع میشوند پس مقتضای این امور القای جمله علی
حالها ست و مقتضای این افعال تغیر جمله است پس در میان این امور و این افعال تعارض واقع شده و در وقت
تعارض توفیق واجب است پس از روی لفظ رعایت این امور کردند و صورت جمله را تغیر ندادند و از روی معنی رعایت
این افعال نمودند اگر گفته شود بالعکس چرا نکردند **جواب میگویم** بالعکس میکردند معلوم نمیشد که این افعال را عمل
از روی معنی هست یا نی بلکه ذهن بسوی همین میرفت که از روی معنی نیز عمل دارند زیرا که عمل لفظی قرینه قویه است
بر عمل معنوی اگر گفته شود لام ابتدا را که از این امور ثلث است لانم که صدارت کلام است از انکه اگر صدارت کلام بودی
در مثل ان زیدا لقایم بر خبر داخل نشدی **جواب میگویم** لام ابتدا را از روی وضع صدارت کلام است دخول
او بر خبر در مثال مذکور خلاف وضع است از جهت مانع که آن اجتماع دو آلت تاکید است و اجتماع دو آلت با جماع حرام است
کما لا یخفی علی الظریف اگر گفته شود الغاء و تعلیق در ابطال عمل مشترک اند پس در میان هر دو چه فرق است **جواب میگویم**
در میان هر دو فرق بدو وجه است **یکی** آنکه الغاء جائز است و تعلیق واجب است زیرا که الغاء ترک اعمال بدون مانع
است و تعلیق ترک اعمال است از جهت مانع یعنی در مفهوم الغا جواز ماخوذ است و در مفهوم تعلیق وجوب ماخوذ است
و **دوم** آنکه الغا ابطال عمل از روی لفظ و معنی است و تعلیق ابطال عمل است در لفظ فقط نه در معنی و فرق در میان
این دو فرق اینست که فرق اول باعتبار صفت است و فرق ثانی باعتبار ذات فافهم ان کنت عالما بمباحث الذات
والصفات و نیز مستور نماند که فرق بوجهین مذکورین در میان تعلیق و آن الغاست که در متن مذکور است
و اما فرق در میان تعلیق و مطلق الغا یعنی واجب بود یا جائز بوجه اخیر است فقط **ومنها انها**
یجوز ان یکون فاعلها و مفعولها ضمیرین یعنی بعضی از خصایص افعال قلوب اینست
که هر واحد از فاعل و مفعول آن افعال جائز است که ضمیر متصل بود **لشیٔ واحد** برای شئ واحد
و قوله لشئ واحد صفت ضمیرین است یعنی چنین دو ضمیر که ثابت اند برای شئ واحد یعنی عبارت اند
شئ واحد و اگر هر دو ضمیر متصل نباشند پس اجتماع اینچنین دو ضمیر از خصایص افعال قلوب نیست
مثل علمتنی منطلقا و علمتک منطلقا و این اجتماع در غیر افعال قلوب جائز نیست زیرا که ضربتنی و
شتمتنی نمیگویند بلکه ضربت نفسی و شتمت نفسی میگویند اگر گفته شود این اجتماع در سائر افعال چرا جائز نیست و در افعال قلوب

جائز است **جواب میگوئیم** اصل در فاعل این است که موثر باشد و اصل در مفعول این است که متاثر بود و اصل در موثر
این است که به متاثر مغایر باشد پس اگر اتفاقاً فاعل و مفعول از روی معنی متحد شوند اتفاق هر دو را در لفظ مکروه داشتند و
خواستند که بقدر امکان در میان هر دو تغایر لفظی باشد و لهذا ضربت نفسی میگویند و ضربتنی نمیگویند زیرا که فاعل
و مفعول درین مثال بقدر امکان متغایر نیستند ازین جهت که هر واحد ضمیر متصل است و در وسع و امکان است که
در میان هر دو نیز متغایره کرده شود بنوع آخر چنانچه گویند ضربت نفسی زیرا که مراد از نفس اگرچه فاعل است لیکن از جهت
که مضاف است بسوی ضمیر متکلم مغایر است بفاعل زیرا که مضاف مغایر مضاف الیه میباشد پس فاعل و مفعول
درین مثال متغایر شدند بقدر امکان و این اجتماع در افعال قلوب جائز است زیرا که مفعول این افعال در حقیقت مضمون
جمله است نه مفعول اول چنانچه گفته شد پس جائز است که فاعل این افعال و منصوب اول این افعال ضمیر متصل شده
برای شی واحد زیرا که برین تقدیر محذور مذکور لازم نمی آید و ازین دلیل ظاهر شد که جواز این اجتماع مختص بافعال قلوب است
اگر گفته شود لا نسلم که این اجتماع مختص بافعال قلوب است زیرا که در غیر این افعال نیز یافته میشود مثل فقدتنی و عدمتنی
جواب میگوئیم این اجتماع بالاصالت مختص بافعال قلوب است و در غیر افعال مذکور بطریق تبعیت یافته میشود
زیرا که فقدتنی و عدمتنی در جواز این اجتماع محمول بر نقیض خود است که آن فقدتنی است و حمل نقیض متعارف
است اگر گفته شود وجدت بمعنی علمت آمده است پس چگونه فقدت و عدمت نقیض وجدت شد
جواب میگوئیم مراد این است که فقدت و عدمت در اصل وضع نقیض وجدت اند و وجد در
اصل وضع بمعنی اصاب است بعده بمعنی علم مستعمل شد و همچنین رای را که بمعنی ابصر است و رای را که بمعنی رای
فی المنام است بر رای که بمعنی علم است حمل کردند از جهت مشارکت لفظی اگرچه منصوب هر دو مفعول فعل است
حقیقت کما فی قول الشاعر ؎ ولقد ارانی للرماح دریئة ۞ من عن یمینی تارة و امامی ۞ و لام در قوله لقد
لام ابتدا است و ارانی بمعنی ابصرنی است و رماح در جمع رمح است یعنی نیزه و دریئة بهمزه بر وزن فعلیة
است بمعنی توده که برو نیزه اندازی و تیر اندازی می آموزند و قوله من بمعنی متعلق است بقوله
ارانی و کلمه عن بمعنی جانب است از انکه کلمه من برو داخل است و حرف جر بر حرف جر داخل میشود.
و قوله من عن قرینه جلیه است بر اینکه رویة بصری است نه رویة قلبی زیرا که علم را جهت تعلق نیست یعنی هر آینه
بدم من خود را توده برای نیزه اندازی از جانب راست و گاهی از مقابل و مثل قوله تعالی انی ارانی اعصر خمرا
یعنی ارانی فی المنام اعصر خمرا **ولبعضها معنی آخر** یعنی بعضی افعال قلوب را که ماسوای خلت و حسبت و

یعنی

وزعمت اند معنی آخر اند سوای معنی افعال قلوب و قوله **یتعدی** به صفت معنی است یعنی چه معنیهای دیگر که آن
بعض افعال بسبب آن معنی متعدی میشود **الی واحد** بسوی مفعول واحد اگر گفته شود خلت و حسبت و زعمت
را نیز معانی آخر اند که بسبب آن معنی متعدی میشوند بسوی مفعول واحد چنانچه خلت بمعنی صرت ذا خال
آمده است الخال و الخیلاء التکبر و حسبت بمعنی صرت واحسب آمده است و الاحسب من الناس الذی فی شعره
شقرة و الشقرة بضم الاول و سکون القاف الحمرة و زعمت بمعنی کفالت آمده است یعنی ... پس
تخصیص این بعض چه شد و نیز این بعض را معانی دیگر اند سوای آن معانی که مصرح بیان نموده است
اعتراض بوجه آخر است و بسبب آن معانی نیز متعدی میشوند بسوی مفعول واحد پس چه تخصیص آن
معانی چه بیست چنانچه علم بمعنی صار مشقوق الشفة العلیا آمده است و وجدت که مصدر او جده است بمعنی
عدت بمعنی استغنیت آمده است و وجدت که مصدر او موجده است بمعنی غضبت آمده و وجدت که مصدر او
وجد است بمعنی حزنت آمده **جواب میگویم** چون ما عدای خلت و حسبت و زعمت مستعمل نشوند درین معانی که
مصرح آن معانی را بیان نموده است وهم میشود که شاید این افعال درین صورت نیز متعدی بسوی دو مفعول باشند
پس بجهت دفع این مظنه مصرح به بیان این افعال و معانی آنها متعرض شد بخلاف ما عدای این افعال
یا همین افعال وقتیکه مستعمل شوند در غیر این معانی که اصلا مظنه توهم نیست پس غرض مصدره دفع توهم است نه
غرض اینست که ما سوای این افعال را معانی آخر نیستند یا این افعال سوای این معانی مذکوره معانی دیگر
ندارند تا اعتراض بدو وجه مذکور لازم آید اگر گفته شود چون بعض این افعال برای این معانی بوند چرا وهم میشود که
این افعال درین صورت نیز متعدی اند بسوی دو مفعول **جواب میگویم** معنی اول این افعال علم است یا ظن و این معانی
قریب اند بمعانی اول این افعال تا اینکه وهم میشود که این افعال وقتیکه باین معنی بوند نیز متعدی میشوند بسوی
دو مفعول چنانچه در تفصیل هر یک معلوم خواهد شد ان شاء الله تعالی **فظننت بمعنی اتهمت** یعنی ظننت که از
افعال قلوب است بمعنی تهمت میشود و مصدر این ظننة است بکسر طاء معجمة بمعنی تهمة و گفته اند که در اصل وهمة بوده
واو را بتا بدل کردند تهمة شد چون تکلان که در اصل وکلان بود واو را بتا بدل کردند تکلان شد پس ظننت زیدا بمعنی اتهمت
زیدا است بمعنی اخذته مکان الوهم پس تا در افتعال در وی برای اخذ است مثل اطبخ یعنی اخذ طبخا لنفسه و فی القاموس الوهم
من خطرات القلب او مرجوح طرفی المتردد فیه انتهی اگر گفته شود معنی ظننت که اتهمت است بمعنی اول چگونه قریب است
جواب میگویم فی العباب الاتهام جعل الشیء موضع الظن الشیء انتهی پس بر این تقدیر معنی آخر او قریب است بظن که

معنی اول ست جواب دوم اتهام که عبارت ست من اتحاد الشئ موضع الوہم مطلقا یعنی برابر ست که بد بود یا نیک و قریب
ست بمعنی اول از آنکه این نیز نوع علم ست که شامل ست بیقین و شک و ظن وہو الادراک پس معنی اخیر و معنی اول که معنی افعال
قلوب ست مشترک اند در مطلق علم و ادراک مثل قوله تعالی وما ہو علی الغیب بظنین یعنی متهم نیستند آنحضرت صلی الله علیه
و آله وسلم بر آنچه خبر میدهند از وحی و از غیوب یعنی مکان اخذ وہم نیستند بایں طریق که خبرات ایشان خلاف واقع شود
مثل خبر کاهن فظنین فعیل ست بمعنی مفعول **وعلمت بمعنی عرفت** یعنی علمت بمعنی عرفت می آید مثل
علمت زیدا یعنی عرفت شخصه و ذاته و باید دانست که در محاوره عرب معرفة مختص بادراک نفس شیء ست بی آنکه
بر وی بصفتی حکم کنند و لهذا نصب نمیدهد مگر مفعول واحد را بخلاف علم که آن مستعمل بدو طریق ست گاهی استعمال
میکنند فی العلم بنفس الشئ و این علم علم بسیط ست چون جهل بسیط و گاهی فی العلم بکون الشئ علی صفته و این علم
علم مرکب ست چون جهل مرکب و لهذا گاهی یک مفعول را نصب میدهد و گاهی دو مفعول و این فرق معنوی نیست که باعتبار
حقیقت علم و معرفت بود زیرا که معنی علمت ان زیدا قایم و معنی عرفت ان زیدا قائم واحد اند بلکه این فرق موکول
باختیار عرب ست زیرا که عرب مختار اند که از میان دو متساوی یکی را باحکام لفظی سرفراز مینمایند و دیگری را محروم
میسازند و بیان قربت آن معنی اخیر بمعنی اول ظاهر ست لا یحتاج الی البیان **ورایت بمعنی ابصرت**
یعنی رایت بمعنی ابصرت آمده ست و این معنی بمعنی اول قریب ست از آنکه ابصرت از آنجهت که بمعنی استعمال بصر ست
از افعال جوارح ست و از افعال قلوب نیست لیکن علم را مستلزم ست و لعلمت و بالبصر قریب ست
مثل قوله تعالی فانظر ماذا تری و مخفی نماند که رایت بمعنی ضربت نیز آمده ست رایت والصید ای ضربت ریته
و این معنی را مصنف رح بیان نکرد از آنجهت که بمعنی قریب نیست والرایة بکسر الراء المهملة موضع النفس یعنی شش
ووجدت بمعنی اصبت یعنی وجدت بمعنی اصبت آمده ست مثل وجدت الضالة یعنی یافتم گم شده را
و دانستم او را بجاسه و این معنی نیز علم را مستلزم ست فلا یخفی قربه بالمعنی الاول هرگاه که فارغ شد مصنف رح
از بیان افعال قلوب شروع کرد در بیان افعال ناقصه پس گفت **الافعال الناقصة**
این افعال را ناقصه از آن گویند که بمرفوع خود کلام تام نمی شوند چنانچه افعال تامه که بمرفوع خود کلام تام
میشوند یعنی این افعال بمرفوع خود مرکب تام نمی شوند که بر وی سکوت صحیح بود و خبر قید او باشد
بلکه مرفوع آنها مسند الیه ست و منصوب مسند ست و حکم باین هر دو تمام ست و فائده کان تقیید مضمون
جمله ست بزمان مثلا کان زید قایما این معنی دارد که زید متصف بالقیام المتصف بالحصول فی الزمان الماضی و برهمین است

قیاس بسائر افعال و بعضی گفته اند که این افعال را ناقصه ازان گویند که این افعال را دلالت بر حدث نیست از انکه دلالت
مذکوره ازین افعال مسلوب است لیکن اینوجه بغایت ضعیف است از انکه دلالت ما سوای کان بر حدث واضح است
فلا یحتاج الی البیان و کان دلالت میکند بر حصول مطلق و فائده در و تاکید و مبالغه است باعتبار آنکه کان دلالت
میکند بحسب وضع در مثل کان زید قائما بر حصول مطلق آن حدث مطلق را خبر معین میسازد چنانچه خبر کان دلالت
میکند بر زمان مطلق و کان را معین میکند شاید که قول آن بعض که قائل بسلب حدث است مختص بکان است از انکه
در دلالت او بر حدث خفا است و چون در معانی جمیع افعال معنی کان ملحوظ است ازینجهت تمام افعال را ناقصه گویند و الی هذا
اشار صاحب القواعد الغیاثیة بقوله ان الفعل یدل علی النسبة و یستدعی حدثا و زمانا فی الاکثر و الکان قد یعری عن الحدث
لکان او عن الزمان کنعم و بئس انتهی و چون ازین افعال بر قول آن بعض حدث مسلوب است پس اگر در شان این افعال
چنین گویند سزاست و این نغمه سرائیدن بجاست لمؤلفه چون حدث از افعال ناقص گشته سلب ای نغز شد خصال
با وضو خبر دهی نیابی هیچ فعل اندر خیال ٭ **ما وضع لتقریر الفاعل علی صفة** یعنی افعال ناقصه افعالی اند که
موضوع اند برای تقریر فاعل بر صفت و تحقیق این مقام در لباس سوال و جواب کرده میشود فاستمع بسمع القلب هداک الله
الی سبیل الرشاد بالنبی الهاشمی الامی و آله و اصحابه الامجاد اگر گفته شود موضوع له این افعال ثبوت فاعل بر صفت است
چنانچه در کان یا انتفاء صفت از فاعل است چنانچه در لیس نه موضوع له تقریر است فکیف یصح قوله ما وضع
لتقریر الفاعل علی صفة **جواب میگویم** تقریر بمعنی جعل و تثبیت است ای لجعل الفاعل و تثبیته علی صفة
و تقریر مصدر معروف است و تثبت و اثبات عبارت است از ادراک ثبوت شی برابر است که از روی ایجاب بود
یا سلب یعنی ثبوتی که حاصل است بوجه اذعان پس قول مذکور این معنی دارد که افعال ناقصه افعالی که موضوع
اند برای ثبوت فاعل بر صفت در ذهن برابر است که ثبوت از روی ایجاب بود یا بسلب از انکه الفاظ موضوع اند
برای صور ذهنیه چنانچه مذهب منصور است پس ازین بیان ثابت شد که موضوع له این افعال تقریر است
اگر گفته شود تعریف افعال ناقصه مانع نیست زیرا که صادق می آید بر افعال تامه چون ضرب در ضرب
زید عمرو از آنکه موضوع است برای تقریر زید بر ضرب عمرو **جواب میگویم** افعال ناقصه
موضوع اند برای حدث و نسبت بسوی فاعل همین که عبارت است از تقریر مذکور و زمان لیکن عمده
در موضوع له این افعال تقریر مذکور است لیکن بدانکه مراد از قوله ما وضع الخ این است که ما وضعت
لتقریر الفاعل علی صفة الذی هو العمدة فیما وضعت له و قرینه بر این مراد این است که تقریر مذکور

مجازاً تمام موضوع لہ گردانیدہ است چنانچہ متبادر از کلام مصرح ہمین است و تقریر نسبتی است میان فاعل و صفت و چون صفت و فاعل دو طرف نسبت اند پس از تقریر خارج اند و ازینجا معلوم شد کہ وضع افعال ناقصہ برای صفت است و افعال تامہ چنانچہ موضوع اند برای تقریر فاعل بر صفت ہمچنین موضوع اند برای صفت پس ہر یک از تقریر و صفت در موضوع لہ این افعال عمدہ است نہ تقریر فقط پس افعال تامہ از تعریف مذکور خارج شدند و دلیل بر بودن افعال تامہ موضوع برای صفت این است کہ افعال تامہ موضوع اند برای حدث و صفت و حدث درین افعال امر واحد است بخلاف افعال ناقصہ کہ نیز موضوع اند برای حدث و لیکن صفت درین افعال غیر حدث است زیرا کہ مراد ازین صفت حدث و مصدر اخبار این افعال است پس صفت مدلول و جزو موضوع لہ اخبار این افعال شدند بخلاف صفت در افعال تامہ کہ حدث و مصدر آنہا میباشد فانہ وجہ حسن تام منتہ الانداالغریب لمؤلفہ ؎ از یتیمی یافتم در یتیم ؛ وز غریبی کار من گشتہ غریب ؛ اگر گفتہ شود تقریر مذکور چرا عمدہ است از زمان و حدث در موضوع لہ افعال ناقصہ اگر عمدہ ازین جہت است کہ در موضوع داخل است پس منتقض میشود بزمان زیرا کہ زمان ہم نیز در موضوع لہ این افعال داخل است پس او نیز عمدہ است و اگر تقریر مذکور عمدہ از جہت آخر است پس از بیان او ناچار است **جواب** میگوییم عمدہ ازین جہت است کہ این افعال گاہی از تقریر مذکور خالی نمی باشند بخلاف زمان کہ کان و لیس گاہی برای استمرار می آیند بخلاف انتقال و دوام و استمرار کہ گاہی این افعال را برین معانی دلالت نمی باشد **جواب دوم** تقریر مذکور ازین جہت عمدہ است کہ دلالت این افعال بر معانی کہ زاید آمد بر تقدیر مذکور حاصل نمی شود مگر بسبب تقریر مذکور چنانچہ دلالت جمیع افعال ناقصہ بر زمان وقتی حاصل است کہ دلالت این افعال بر ثبوت فاعل بر صفت ایجاباً یا سلباً بود و قیاس انتقال و دوام و استمرار در بعض افعال ہمین است **جواب دوم** تعریف مذکور مانع است زیرا کہ مراد از صفت کہ در قولہ لتقریر الفاعل واقع است مقید است یعنی صفتی کہ غیر مصدر آن افعال است و افعال تامہ موضوع اند برای تقریر فاعل بر صفت کہ عین مصدر آن افعال است بخلاف افعال ناقصہ کہ اگرچہ موضوع اند برای تقریر فاعل بر صفت لیکن آن صفت غیر مصدر آن افعال است و این جواب ضعیف است از انکہ تعریف مذکور برین تقدیر تام نیست و ارادۂ قید زاید در تعریف خلاف معہود است **جواب سوم** لام در قولہ لتقریر الفاعل صلۂ وضع نیست بلکہ برای اجل است و ظاہر است کہ غرض از وضع افعال تقریر مذکور است نہ صفات بخلاف افعال تامہ کہ غرض از وضع آنہا تقریر مذکور و صفات است نہ تقریر تنہا

چنانچه از جواب اول معلوم میشود **جواب چهارم** لام صلهٔ وضع است چنانچه ظاهر است و احتیاج بسوی

اعتبار قید عمده نیست و تعریف مانع است از آنکه تقریر که در تعریف واقع شده کلی است و مراد از و درینجا ماصدق

او ست پس ثابت شد که موضوع له افعال ناقصه جزئیات تقریر است چنانچه تقریر فاعل بر صفت بر وجه انتقال

یا بر وجه دوام یا بر وجه استمرار در زمان ماضی پس صار مثلا موضوع است برای تقریر فاعل بر صفت بر وجه انتقال صفت

بسوی فاعل در زمان ماضی همچنین هر فعل از افعال ناقصه موضوع است برای جزئی از جزئیات آن تقریر پس هر جزئی بنا که

موضوع له آن فعل است که موضوع برای آخر جزئی است و صفت از ان جزئی خارج است بخلاف افعال تامه که چنانچه

موضوع اند برای تقریر همچنین موضوع اند برای صفت پس از تعریف مذکور خارج شدند فرق میان این جواب و جواب اول اینست

که تقریر درین جواب تمام موضوع له است و در جواب اول تمام موضوع له نیست بلکه عمده در موضوع له این افعال است

و باید دانست که مرفوع افعال ناقصه را چنانچه باسم تعبیر میکنند همچنین بفاعل نام می نهند و فی الرضی تسمیته مرفوعها

اسما اولی من تسمیته فاعلا اما لان الفاعل فی الحقیقة مصدر الخبر مضافا الی الاسم لکنهم سموه فاعلا علی القیاس

ولم یسموا المنصوب مفعولا بناء علی ان کل فعل لابد له من الفاعل وقد یستغنی عن المفعول انتهی و لهذا مرفوع این

افعال را در مرفوعات علیحده بیان نکرده بلکه در فاعل مندرج ساخته **وهی کان وصار واصبح وامسی**

واضحی وظل وبات وآض وعاد وما غدا وراح وما زال وما انفک وما فتیٔ وما برح

وما دام ولیس ما فتی با اختلاف است در کتب مشهوره بهمزه است در کتب مشهوره لغت و نحو بیاء تحتانیه یافته نشده و مخفی نماند

که سیبویه رح ازین افعال سوای کان وصار و ما دام ولیس را ذکر نکرده است و بعد ذکر این افعال بعد وذکره ما ینتصب

فرده مما یکون کان نحو من الفعل مما لا یستغنی عن الخبر و ازینجا معلوم میشود که افعال ناقصه غیر محصور اند پس

سیبویه رح مراد ما ثبت صار وما فتی را نیز از افعال ناقصه شمار کرده و شاید غرض مصدره بیان اصول است

و ترک فروع و مرادفات و باید دانست که گاهی افعال تامه را معنی افعال ناقصه تضمین میکنند مثل یتم التسعة بهذا

عشرة یعنی یصیر التسعة بهذا الفرد عشرة تامه و مثل کمل زید عالما یعنی صار زید عالما کاملا و معنی تضمین در شرح

قوله علی المعانی المعتورة علیه مفصل بیان نموده شد و فاعل قوله **وقد جاء ما جاءت**

حاجتک است و اسناد او بسوی این قول مجاز عقلی است و برین تقدیر جاء در قوله قد جاء تامه

و در حقیقت کلمهٔ جاء فاعل او ست و اسناد قد جاء بسوی کلمهٔ جاء حقیقت عقلی است

و برین تقدیر جاء در قوله قد جاء ناقصه است و خبر او ناقصه است و تقدیر کلام این است که قد جاء جاء

فی قولہم ما جاءت وحاجتک ناقصتہ پس جاء باعتبار ظاہرہ عبارت متن تامہ است و بنظر حقیقۃ ناقصہ است فافہم واحفظ فانہ کاللؤلؤ المکنون تحیر فی سلک تقریرہ وتحریرہ الناظرون فانہم فی کل واد یہیمون کالشعراء یتبعہم الغاوون و در شرح رضی وشرح تسہیل است کہ صدور این قول اولاً از خوارج است بعدہ ضرب المثل شدہ گویند کہ خلیفہ رابع یعنی اسد اللہ الغالب علی ابن طالب کرم اللہ وجہہ حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالی عنہما را چون سوی خوارج فرستادند تا کہ شبہات آنہا را رفع کنند و بیارند آن وقت خوارج بحضرت ابن عباس رضی گفتند ما جاءت حاجتک و جاءت بمعنی کانت است و کلمہ ما نافیہ است وحاجتک خبر است وضمیر جاءت راجع است بسوی ما تقدم کہ آن غرارہ ومثل او باشد یعنی لم یکن ہذہ علی قدر ما یحتاج الیہ و غرارہ بکسر غین معجمہ جوالق را گویند وآن بضم اول جنسی است از پوشش قلندران در غایت شہرت و مثل غرارہ نخواہد بود مگر از جنس پوشش و غرارہ بفتح غین معجمہ عدم تجربہ و غفلت است ولیکن این معنی درینجا مراد نیست و جائز است کہ کلمہ ما در ما جاءت استفہامیہ بود وضمیر بسوی او راجع باشد یعنی ایۃ حاجۃ صارت حاجتک و استفہام انکاری است یعنی لم تصر حاجۃ من الحاجات متصفۃ بوصف کونہ حاجۃ وحاجتک برفع نیز مروی است پس برین تقدیر حاجتک اسم است و استفہامیہ خبر است و وجہ تقدیم او این است کہ معنی استفہام را متضمن است و لہ صدر الکلام کما لا یخفی علی الخواص والعوام و قولہ **وقعدت کانہا حربۃ** معطوف است بر قولہ ما جاءت حاجتک و ترکیب این بر قیاس ترکیب اوست و فرق اینست کہ اسناد جاء در سابق بحسب حقیقت بسوی کلمہ ما بود و اینجا بسوی قعدت است یعنی بتحقیق قعدت ناقصہ آمدہ است در قولہم آرہف شفرتہ حتی قعدت کانہا حربۃ یعنی تیز کرد آن شخص کارد بزرگ را تا اینکہ گشت مثل نیزۂ خرد و قعدت درین قول ناقصہ است وضمیر او بسوی شفرہ راجع است و کاف کہ بمعنی مثل است خبر اوست و ارہاف عبارت است از تیز کردن و باریک کردن شمشیر و الشفرۃ بالفتح السکین العظیم و مخفی نماند کہ میان اندلسی و فراء اختلاف است اندلسی میگوید کہ در غیر این دو قول جاء و قعد ناقصہ نمی آید بلکہ ناقصہ بودن ہر دو منحصر درین دو قول است و فراء میگوید کہ در غیر این دو قول ناقصہ می آیند و جائز است کہ این ہر دو را در غیر قولین مذکورین ناقصہ استعمال کنند و قولہ **تدخل علی الجملۃ الاسمیۃ** جملہ مستانفہ است یعنی داخل میشوند این افعال بر جملہ اسمیہ از آنکہ موضوع اند برای تقریر فاعل بر صفت پس از ذکر فاعل و صفت ناچار است گفتہ شود این افعال داخل نمیشوند بر بعضی جملہ اسمیہ چون اقائم زید و ما قائم زید و مثل او کہ این مبتدا است و امثال این پس قولہ تدخل علی الجملۃ الاسمیۃ بر سبیل الاطلاق صحیح نیست و اجیب بود

بر مصنف رح که جملهٔ اسمیه را مقید میکرد **جواب میگویم** الف لام بر جملهٔ عهد خارجی ست اشاره است بسوی آن جمله که مرکب بود از مبتدا و خبر یعنی مجرد بود از آنچه او را در حصول اسمیه داخل نیست و اقائم زید اگرچه اسمیه است لیکن مرکب نیست از مبتدا و خبر بلکه مرکب است از مبتدا و فاعل و مثل من ابوک اگرچه مرکب است از مبتدا و خبر لیکن مجرد نیست از امر زاید زیراکه در حصول جملهٔ اسمیه مبتدا و خبر کافی است و تضمن مبتدا یا خبر معنی استفهام را امر زاید است که او را در حصول جملهٔ اسمیه هیچ دخل نیست و قس علیه مثاله و حاصل کلام اینست که جملهٔ اسمیه را مقید نکردن بلکه بر اطلاق داشتن قرینه است بر تجرید جملهٔ از هر چیزی که او را دخل در حصول جملهٔ اسمیه نیست و نیز ممکن است که از جملهٔ اسمیه بقرینهٔ قوله تدخل آن جملهٔ اسمیه مراد دارند که صلاحیت دخول این افعال داشته باشد فاندفع جمیع الاوهام التی تحیر فیها الاعلام و قوله **لاعطاء الخبر حکم معناها** متعلق است بقوله تدخل یعنی مقصود از دخول این افعال بر جملهٔ اسمیه این است که تا عطا کنند خبر را حکم معنی اثر معنی خود که بر آن معنی مترتب میشود چنانچه معنی صار که انتقال است و اثر او این است که خبر منتقل شود بسوی زید مثل صار زید غنیا و زید غنی جملهٔ اسمیه است که چون بر و صار داخل شد عطا کرد خبر را که غنی است اثر معنی خود که انتقال است و اثر معنی او منتقل بودن غنا بسوی زید اگر گفته شود چون غنی منتقل شد بسوی غنی پس این افعال نیز عطا میکنند اسم را حکم معنی خود پس وجه تخصیص خبر چه باشد **جواب میگویم** مقصود از دخول این افعال بر جملهٔ اسمیه این است که حکم را حکم معنی خود عطا کنند پس از مثل صار زید غنیا مقصود این است که کون الغنا منتقلا الی زید اگرچه کون زید منتقلا الی الغنا نیز لازم می آید فاندفع الاشکال بفضل الله المتعال **فترفع الاول وتنصب الثانی** پس رفع میدهند این افعال جزو اول جملهٔ اسمیه از آنکه فاعل است و جزو ثانی را نصب میدهند از آنکه مشابه است بمفعول به زیراکه چنانچه فهم فعل متعدی موقوف است بر مفعول به همچنین فهم و تعقل افعال ناقصه موقوف است بر اخبار آنها و قوله **مثل کان زید قائما** منصوب است از آنکه صفت مفعول مطلق محذوف است یعنی رفعا و نصبا مثل الرفع فی هذا الکلام و نصبه یا مرفوع است بر بنیکه خبر مبتدا محذوف است یعنی مثل کان زید قائما چون فارغ شد مصنف رح از بیان قدری که در میان جمیع افعال ناقصه مشترک است شروع کرد در بیان معانی هر یک تا یکی از دیگر ممتاز شود پس گفت **فکان تکون ناقصة لثبوت خبرها ماضیا** و قوله لثبوت خبرها متعلق است بکاشیه که حال است و جائز است که صفت بود یا خبر بعد خبر و جائز نیست که متعلق باشد به یکون زیراکه در ینوقت عطف قوله و یکون فیها ضمیر الشان بر قوله لثبوت خبرها

صحیح نخواهد بود و حالانکه قول مذکور معطوف بر قول مسطور ست و قوله و یکون فیها ضمیر الیشان حال ست و لهذا حضرت قدس سره السامی قوله لثبوت خبرها را ظرف مستقر مقرر کردند و قوله **ماضیا** صفت مصدر محذوف است یعنی ثبوتا ماضیا و برین تقدیر قوله **دائما** صفت بعد صفت است و بعضی قوله ماضیا را مفعول فیه میگویند یعنی زمانا ماضیا پس درین وقت قوله دائما حال خواهد بود از قوله ثبوت خبرها ولا یخفی بعده عن الطبع یعنی کان که از افعال ناقصه ست گاهی ناقصه میشوند دران حالیکه ثابت میکنند خبر خود را باسم خود ثابت شدن که در زمانه ماضی است و چنین ثبوت که دائم ست و آن دوام نا شی و صادر ست از دلالت نکردن کان بر عدم سابق و انقطاع لاحق یعنی دوام و استمرار مدلول کان نیست بلکه ناشی ست از عدم دلالت مذکوره جار الله زمخشری صاحب کشاف فرموده که کان عبارت ست از وجود شی در زمان ماضی بر سبیل ابهام و آورا دلالت بر عدم سابق و عدم طاری نیست مثل کان زید فاضلا و کان الله علیما حکیما و قوله **او منقطعا** معطوف ست بر قوله دائما یعنی یا چنین ثبوت ماضی که منقطع ست و این محتاج بسوی قرینه ست و لهذا در تمثیل او چنین میگویند که کان زید غنیا فافتقر و فی شرح التسهیل الاصل فی کان ان یدل حصول ما دخلت علیه فیما مضی دون التعرض للازلیة و لا الانقطاع کغیرها من الافعال الماضیة فان قصد الانقطاع ضمن الکلام ما یدل علیه کقوله تعالی واذکروا نعمة الله علیکم اذ کنتم اعداء فالف بین قلوبکم انتهی و قوله **و بمعنی صار** معطوف ست بر قوله لثبوت خبرها یعنی کان یکون ناقصة کائنة بمعنی صار پس این عطف از قبیل احد قسمین بر آخر ست نه از قبیل عطف قسم بر قسیم یعنی قوله ناقصة تا لازم آید قسم شی قسیم آن شی پس مندفع شد اعتراض بعضی شارحین و تقریر آن اعتراض اینست که قوله و بمعنی صار معطوف ست بر قوله ناقصة و معطوف مغایر معطوف علیه میباشد پس میباید که کان که بمعنی صار ست ناقصه نبود و حالانکه ناقصه ست پس قسم شی قسیم آن شی لازم می آید و حاصل جواب اینست که کان ناقصه که موضوع ست برای تعریف فاعل بر صفت بر دو قسم ست یکی آنکه برای ثبوت خبر میباشد مر اسم را **و دوم** آنکه بمعنی صار میباشد کقول الشاعر **ع** بتیهاء قفر و المطی کانها قطا الحزن قد کانت فراخا بیوضها بدانکه تیهاء بر وزن حمراء صحرائی را گویند که در وی رهبر خود گم شود مشتق ست از تیه که مصدر تاه یتیه است بمعنی تحیر و قفر بفتح قاف و سکون فا مکانی که از آب و گیاه خالی بود و مطی بر وزن زکی جمع مطیه ست و المطیة المرکب و قطا جمع قطاة ست سنگ خوار را گویند و حزن بفتح حاء مهمله و سکون زاء معجمه زمین سخت و قطا الحزن از انجهت

مقید کرد که مقصود شاعر توصیف سرعت مشی ست و قطار حزن بسیار میدود از آنکه پای او در زمین سخت
نمیرود و فراخ بکسر فا جمع فرخ است که بفتح فا و سکون را مهمله بمعنی چوزه ست و قوله بیتها جار مجرور ظرف مستقر
است یعنی کنا بیتها ر قفر و قوله قد کانت بمعنی صارت ست یعنی بودیم ما یا در صحرائی که از راهبر و راه نما و آب و گیاه
خالیست و حالانکه مراکب چون قطار حزن بودند در ان حالیکه بیضهای آنها چوزه گشته اند و غرض شاعر توصیف
سرعت سیر مراکب است و مخفی نماند که درین شعر کمال مبالغه در سرعت سیر است زیرا که سنگ خوار در مشی بسیار
سریع میباشد و لهذا در سرعت مشی ضرب المثل شده ست خصوص سنگ خوار آنوقت بسیار میدود که در جای
بیضهٔ خود بگذارد و آن بیضهٔ چوزه گردد و اگر گفته شود لانم که کان درین شعر بمعنی صار ست چرا تامه نباشد و قوله فراخها
حال بود یا برای ثبوت خبر برای اسم خود باشد جواب میگوییم که اگر کان تامه بود یا برای ثبوت خبر برای اسم باشد
لازم آید اجتماع بیضیه فراخیه و این محال است پس مقصود انتقال ست از بیضیه بسوی فراخیه پس کان درین
شعر بمعنی صار ست و حضرت قدس سره السامی فرموده اند که قوله **ویکون فیها ضمیر الشان** معطوف
است بر قوله لثبوت خبرها یعنی کان ناقصه میباشد در ان حالیکه در و ضمیر شان است و جمله که بعد او واقع است
خبر کان خواهد بود و ضمیر شان را مفسر خواهد شد و قال صاحب العباب کان التی فیها ضمیر الشان هما الناقصة
بعینها و قیل انها تامة فاعلها ذلک الضمیر ای وقعت القصة ثم فسرت القصة بالجملة و انما عدها قسما آخر و انکانت
ناقصة او تامة جریا علی عادتهم بعد ما قسما آخر انتهی و مخفی نماند که علامه سیوطی در شرح تسهیل فرموده که ابو القاسم
ابن ابرش میگوید که کان که در وی ضمیر شان میباشد قسم علیحده است پس برین تقدیر قوله و یکون فیها ضمیر الشان
معطوف بر قوله و یکون ناقصه خواهد بود و هذا هو الظاهر زیرا که مصنف رحمة الله تعالی لفظ یکون اعاده کرده
چنانچه در قوله و یکون تامه اعاده کرده ست و لیکن حضرت قدس سره السامی خلاف ظاهر را اعتبار فرموده اند
و وجه این است که حضرت قدس سره السامی کلام مصنف را بر مذهب جمهور حمل کردند و درین صورت اعاده
یکون برای تاکید ست زیرا که در ماسوای کان ضمیر شان نمیباشد مگر در لیس کقول الشاعر ع اذا مت کان
الناس صنفان شامت و آخر مثن بالذی کنت اصنع ع یعنی و قتیکه بمیرم شان اینست که بعد موت من مردمان
دو نوع خواهند بود یکی خورسند و خوشحال بر مرگ من و دوم ثنا کننده بچیزی که میکردم و از همین معنی که مذکور شد
ترکیب شعر را قیاس باید کرد و شماتت و شمات خوشحال و خورسند شدن بمبتلی شدن دشمن به بلا و قوله و تکون
تامه معطوف است بر قوله یکون ناقصه یعنی کان گاهی تامه میباشد که تمام میشود بمرفوع خود و محتاج نمیباشد بسوی منصوب

یعنی ست بجهت ...

بمعنی ثبت یعنی کان در ینوقت بمعنی ثبت میباشد وثبوت بر دو قسم است یکی ثبوت مطلق و دوم ثبوتی که مسبوق بعدم است واین ثبوت را بوقوع تعبیر میکنند ولهذا حضرت قدس سره السامی فرموده اند بمعنی ثبت و وقع وکان بجمیع متصرفات خود تامه می آید مثل قوله تعالی کن فیکون وکقولهم کانت الکائنة وکائنة بمعنی حادثه وواقعه است یعنی وقعت الواقعة الحادثة ومثل قولهم المقدور کائن یعنی ثابت اگر گفته شود لازم که کن در قوله تعالی کن فیکون تامه باشد زیراکه در مقام ایجاد است پس بمعنی کن موجودا خواهد بود چنانچه کن در موقع جعل الشیء موصوفا بالشیء ناقصه است بمعنی کن کذا **جواب میگوئیم** قوله تعالی کن فیکون اینمعنی دارد که احدث فیحدث برابر است که حدوث او فی نفسه باشد یا فی محله زیراکه خطاب تابع اراده است چنانچه از آیه کریمه معلوم میشود یعنی اذا اراد الله الآیة واراده صفتی است که مقدورات را در وقت معین از اوقات بوقوع خاص میکند پس معنی کن کذا نخواهد بود و مستور و محتجب نیست که کان تامه را بمعنی وجد نیز گویند و بدین تقدیر اعتراضی است مشهور و تقریر او اینست که کان معروف است و وجد مجهول و درمیان معروف و مجهول منافات است پس چگونه احدهما معنی آخر واقع شود جواب اینست که وجد معنی مطابقی کان تامه نیست بلکه لازم معنی او است علاوه اشکال و تفسیر منهو فان که در قوله علیه وعلی آله الصلوة والسلام منهومان لایشبعان واقع است به حریصان از همین قبیل است و قوله **وزائدة** معطوف است بر قوله تامه یعنی کان گاهی زائده میشود وجود او و عدم او خلل در معنی اصلی کلام نمیکند نه مراد این است که اصلا فائده نمید هد زیراکه زوائد از فوائد معنویه خالی نمی باشند چون تاکید یا از فوائد لفظیه چون تزئین لفظ واستقامة وزن وسجع مثل قوله تعالی کیف نکلم من کان فی المهد صبیاً چون حضرت مریم پارسا منکرین را فرمود کلموا عیسی تجیبکم عن شأنی ... تکلم پس منکرین گفتند کیف نکلم من کان الآیة یعنی چگونه کلام کنیم به کسیکه در گهواره است دران حالیکه صبی است یعنی معهود نیست که عاقل مصبی که در گهواره است کلام کرده باشد و قوله تعالی صبیا حال موکده است اگر گفته است چرا کان ناقصه نباشد وصبیا خبر او یا تامه بود و صبیا حال او **جواب میگوئیم** کان زائده بمعنی ماضی نمیباشد وکان ناقصه و تامه بمعنی ماضی میباشد پس اگر ناقصه یا تامه بود کلام کردن مستبعد نخواهد بود و مقصود منکرین استبعاد است کما لایخفی علی العاقل اللبیب اگر گفته شود مقصود اینجا بیان ناقصه است پس چرا بیان کرد مصارح تامه وزائده را **جواب میگوئیم** ذکر این دو قسم بر سبیل استطراد است بغرض استیفاء جمیع استعمالات کان و علامه مصری در شرح تسهیل فرموده که کان زائده بود او را عمل نمی باشد زیراکه در ینوقت

[illegible]

بحروف زائده مشابه است فلا باس لو کان حالیا عن الاسناد و نزد بعضی کان زائده رفع میدهد ضمیر را که راجع بسوی مصدر اوست پس کان ہو بمعنی کان الکون است و مخفی نماند که زائده نمی باشد مگر لفظ کان نه سائر متصرفات او و در محل او اختلاف است نزدیک جمهور این است که در وسط کلام زائده میباشد و فرا زیاده او را در آخر کلام جائز میدارد و صحیح اول است زیرا که کان زائده در آخر کلام نیامده پس حاصل کلام اینست که کان بود و قسم است ناقصه و تامه آنکه ناقصه است خبر اوست و آنکه تامه است بیخبر است و حضرات قدس سره السامی در سلسلة الذهب فرموده اند ۵ نحوی گفت در حضور عوام؛ کان که ناقص است و گاهی تام؛ تام از اسم بهره ور باشد؛ لیکن همواره بیخبر باشد؛ و انکه ناقص بود خبر او ست؛ خبرش همچو اسم با جار است؛ عامی بانگ برکشید که هی؛ مولوی قول منعکس تا کی؛ بیخبر را بعکس خوانی تام؛ با خبر را بنقص رانی نام؛ تام آنکس بود که با خبر است؛ ناقص آن کز خبر نه بهره ور است؛ خبر است آمد دلیل آگاهی؛ جهل برهان و نقص و گمراهی؛ پیش ارباب دانش و عرفان؛ کی بود این تمامی آن نقصان؛ صوفی بود در نشسته؛ عقد صحبت ز خلق بگسسته؛ لب کشاد و در حقیقت سفت؛ گفت خوش نکته که نحوی گفت؛ کامل تام آن بود الحق؛ که در اسم حق است مستغرق؛ ساخت حق ز اسم خویش بهره ورش؛ نیست از حال ما سوی خبرش؛ آنکه ناقص فتاد ز اسم خدا؛ کند ش با خبر ز غیر و سوا؛ متکلم سه د کلام یکی؛ نیست کس را در این مقام شکی؛ هر کسی زان کلام کامد پیش؛ معنی خواسته مناسب خویش؛ این خلافی که میشود مفهوم؛ هست ناشی ز اختلاف فهوم؛ **وصار للانتقال** و این انتقال تقاضا میکند حصول صفت ثانیه را با حصول حقیقت ثانیه را که حاصل نبوده باشد و لهذا صار بدون ذکر صفت یا حقیقت تام نمی شود پس صار بر دو قسم خواهد بود یکی برای انتقال از صفت بسوی صفت آخر مثل صار زید غنیا و دوم برای انتقال از حقیقت بسوی حقیقت اخری مثل صار الطین حجرا و صار گاهی تامه میباشد بمعنی انتقال از مکان بسوی مکان آخر یا از ذات بسوی ذات دیگر و در متعدی بکلمه الی متعدی میشود مثل صار زید من بلد الی بلد کذا و من عمرو الی بکر و در میان انتقال ثانی و انتقال اول فرق است کما یظهر من کلام قدوة المحققین امام المتقین مولوی معنوی شیخ عبد الحکیم قدس سره حیث قال و اما الانتقال الثانی فالمسند الیه المکان او الذات بعد ان لم یکن بل تعلق الانتقال به بعد ان لم یکن متعلقا به فیکون المقصد

من صار حتی تعلق انتقال الفاعل بذلک المکان او الذات کسائر الافعال التامة فی ان المقصود ههنا اسناد الحدث الی الفاعل وتعلقه بالمفاعیل فلا یرد ما فی الرضی من ان الانتقال معنی صار التامة واما الناقصة فمعناه التحصیل بعد ان لم یکن انتهی وبه صار ملحق است مثل آل ورجع واستحال وتحول وارتد مثل قوله تعالی فارتد بصیرا ای صار بصیرا ومثل قول الشاعر ؎ ان العداوة تستحیل مودة ٭ بتدارک الهفوات بالحسنات ٭ یعنی بدرستی که محبت عداوت میگردد بسبب تدارک سیئات بحسنات الهفوة الخطاء والذلة ومثل قول الشاعر ؎ فیا لک من نعمی تحولن ابؤسا ٭ ولام برای استغاثه است وخطاب بجناب باریتعالی است ومن نعمی مستغاث له است ومستغاث له را گاهی بکلمه من استعمال میکنند نحو یا الله من الم الفراق ومتعلق است بکلام سابق یعنی استغیث بالله من الم الفراق ونعمی بضم جمع نعم است چون جرحی جمع جریح ونعیم عبارت است از مال ومرة وضمیر تحولن بسوی او راجع است وفی القاموس النعمی بالضم الدعة والمال والمسرة انتهی پس در این صورت نعمی مفرد است وتوجیه ضمیر تحولن این است که نعمی اگرچه مفرد است لیکن در معنی جنس است وابؤس جمع بؤس است بر وزن افلس وجمع بؤس است که بمعنی شدت وسختی آمده یعنی فریاد میکنم وداد میخواهم تو یا الله از نعمتها که شدایدگشته اند **واصبح وامسی واضحی لاقتران مضمون جملة باوقاتها** یعنی اصبح واضحی وامسی موضوع اند برای اقتران مضمون جمله باوقات خودها اگر گفته شود چنانچه این افعال موضوع اند برای اقتران مذکور همچنین سائر افعال ناقصه برای همین اقتران موضوع اند چنانچه صار موضوع است برای اقتران مضمون جمله بوقت خود که زمانه ماضی است پس وجه تخصیص این افعال باقتران مذکور چیست **جواب میگوییم** مراد از اوقات این افعال آن اوقات اند که مواد این افعال بران اوقات دلالت میکنند چون ماده اصبح که صبح است دلالت میکند بر وقت صبح وماده اضحی که ضحی است دلالت میکند بر وقت ضحی وماده امسی که مسی است دلالت میکند بر وقت شب نه مراد از اوقات این افعال آن اوقات اند که این افعال بران اوقات دلالت میکنند وقرینه برین مراد این است که غرض مصرح وصار للانتقال گفت ونه بیان زمانه ماضی متعرض نشد وزمانه که مدلول هیئت وصورت افعال است مشترک است درمیان جمیع افعال ناقصه بلکه درمیان جمیع افعال وغرض مصرح این است که سوای این سه فعل دلالت نمیکنند اقتران مضمون جمله باوقاتی که مدلول اند بصور آن زیرا که اختلاف واقع است از انکه اصبح زید قائما بمعنی ان اقترن التصیف زید بالقیام المتصف بالحصول فی وقت الصبح فی الزمان الماضی وقس علیه اضحی زید مردرا وامسی

عمرو کانتبا و قولہ **وبمعنی صار** معطوف است بر قولہ لاقتران مضمون الجملۃ یعنی این سہ افعال گاہی بمعنی صار میباشند
مثل اصبح وامسی واضحی زید مسرورا یعنی صار زید مسرورا ونہ مراد این است کہ زید در وقت صباح یا مسی یا ضحی
برین صفت باشد **ویکون تامۃ** یعنی گاہی این سہ افعال تامہ میباشند بمعنی دخول در اوقاتی کہ مدلول مواد
این افعال اند مثل اصبح زید یعنی دخل زید فی الصباح وفی شرح التسہیل ویکون الثلث ایضا بمعنی قام فی الاوقات
المذکورۃ انتہی **وظل وبات لاقتران مضمون الجملۃ بوقتیہما** یعنی ظل وبات موضوع اند
برای اقتران مضمون جملہ بوقتین کہ مدلول اند بمادۂ ظل وبات پس مثل ظل زید سائرا اینمعنی دارد کہ ثبت لہ
ذلک فی جمیع نہارہ زیراکہ ظلول وظل بمعنی کون فی جمیع النہار است ومثل بات زید سائرا اینمعنی دارد کہ
ثبت لہ ذلک فی جمیع لیلہ زیراکہ بیتوتہ بمعنی کون فی جمیع اللیل است **وبمعنی صار** یعنی گاہی ظل وبات
بمعنی صار میباشد وہریک ازینہا درینوقت از وقتین مجرد بود مثل ظل وبات زید غنیا یعنی صار وگاہی
ازین دو فعل تامہ میباشند مثل ظلت بمکان کذا یعنی علمت بمکان وبت بتیا طیبا یعنی نزلت نزولا طیبا
اگر گفتہ شود ہرگاہ کہ این دو فعل ثلثہ سابقہ در جمیع معانی مشارک اند کما عرفت پس مصرح چرا جدا کرد
ذکر این دو فعل را از افعال ثلثہ مذکورہ **جواب میگویم** تامہ بودن این دو فعل در غایت قلت است
ولہذا بعضی نحاۃ میگویند کہ ظل تامہ نمی آید ازینجہت آن دو فعل را از افعال مذکورہ جدا کرد واگر جمع میکرد
با افعال ثلثہ پس از دو حال خالی نیست کہ یا مطلق ذکر میکرد قولہ ویکون تامۃ را پس معلوم میشد کہ تامہ
بودن جمیع افعال برابر است ویا میگفت کہ ویکون الثلثۃ الاول تامۃ پس درینصورت بطریق مفہوم
مخالف مستفاد میشد کہ این دو فعل اصلا تامہ نمی آیند واین خلاف واقع است پس بضرورت این دو فعل
از ان افعال جدا کرد وبیان تامہ بودن آنہا ترک نمود تا معلوم شود کہ تامہ بودن این دو فعل در غایت قلت
است زیراکہ عدم ذکر دلیل است بر عدم اعتداد نہ بر عدم فی نفسہ اگر گفتہ شود کہ مصرح ذکر کرد آض و
عاد وغدا وراح را در اجمال بعد ظل وبات وچرا در تفصیل ترک کرد **جواب میگویم** این افعال از ملحقات اند
برای ہمین صاحب مفصل اصلا بہ بیان آنہا متعرض نشدہ وصاحب لباب بطریق تبعیت ذکر کرد چنانچہ گفت
والحق بہا آض وعاد وغدا وراح پس مصرح در اجمال ذکر کرد ازانجہت کہ فی الجملہ از افعال ناقصہ اند ودر تفصیل ذکر نکرد
بجہت عدم اعتداد ملحقات واین افعال اربعہ ناقصہ میباشند وقتیکہ بمعنی صار بوند وتامہ میباشند در مثل آض وعاد
زید من سفرہ ای رجع زید من سفرہ وغدا زید یعنی سعی وقت الغداۃ وراح زید بمعنی سعی وقت الرواح وغدا وقت [illegible]

گویند و رواج از پس نماز پیشین تا شب قسم **مازال** از زال یزال اجوف واوی است چون خاف یخاف نه از زال
یزول زیراکه تامه است و در میان زال یزال و زال یزول فرق معنوی نیست بلکه فرق مذکور مقصود بر استعمال
است کذا قیل و معنیه ما فیه **و ما برح** بمعنی مازال است ماخوذ است از برح بمعنی و از زیرا ماده نیست بارحه بمعنی
شب گذشته **و ما فتی** بمعنی مازال است **و ما انفک** بمعنی ما انفصل است **لاستمرار خبرها لفاعلها**
واین هرسه افعال موضوع اند برای استمرار خبر خود برای فاعل خود **مذ قبله** یعنی از ابتدای زمانی که قبول
کرده است فاعل خبر را یعنی از ابتدای زمانیکه قبول کردن فاعل خبر را ممکن است از روی عادت مثل مازال
زید امیرا یعنی مستمر است امارت زید از زمانیکه زید قابل و صالح امارت شده است اما دلالت این افعال
بر استمرار ثبوت از آنجهت است که نفی در معانی این افعال ماخوذ است و وقتیکه حرف نفی بر این افعال داخل شد
معانی این افعال نفی نفی گشت و نفی نفی استمرار ثبوت را مستلزم است و از این تحقیق معلوم شد که کان و امثاله
واین افعال بحسب معنی برابر اند واما اعتبار صلاحیت و قابلیت بقرینهٔ عقلی است پس معلوم شد که صلاحیت
و قابلیت از مدلولات وضعی این افعال خارج است **و یلزمها النفی** و لازم است این افعال را النفی و تحقیق
استمرار ثبوت از این افعال مراد بود و لزوم نفی اینمعنی دارد که دخول حرف نفی بر این افعال لفظا یا تقدیرا لازم است
چنانچه مازال و ما برح و ما فتی و ما انفک و مثل قوله تعالی تالله تفتؤ تذکر یوسف و حرف نفی اینجا مقدر است
یعنی لا تفتؤ تذکر و ضمیر مؤنث راجع است بسوی زلیخا یعنی قسم خداست که همیشه ذکر میکرد زلیخا حضرت یوسف
علیه السلام را و قرینه بر تقدیر حرف نفی حال زلیخاست **و ما دام لتوقیت امر بمدة ثبوت**
خبرها لفاعلها یعنی مادام که از این افعال است موضوع است برای تعیین امری بزمانهٔ ثبوت
خبر خود برای فاعل خود باینطریق که آن مدت را ظرف زمان آن امر گردانیده میشود اگر گفته شود چرا
دلالت میکند مادام بر توقیت و تعیین امر بمدت ثبوت خبر بود **جواب میگویم** کلمهٔ ما در مادام مصدریه
است پس مادام با اسم و خبر خود در تاویل مصدر است و تقدیر زمان قبل مصدر مشهور و متعارف است و وقتیکه
قبل از زمان مقدر باشد پس ناچار است که سابق کلامی باشد تا فایدهٔ تام حاصل آید و بسوی همین اشارت
کرده شده **و من ثم احتاج الی کلام لانه ظرف** یعنی از اینجهت که مادام برای توقیت و تعیین
امر است بمدت ثبوت خبر خود بفاعل خود محتاج است بسوی وجود کلامی که مستقل با فاده بود زیراکه مادام در وقت
تقدیر زمان یا اسم و خبر خود ظرف است و ظرف فضله است مستقل با فاده نیست مثل اجلس مادام زید جالسا

یعنی اجلس مدت دوام جلوس زید پس تا که لفظ مادام مرکب نشود با اجلس و از مجموع کلام حاصل نشود آن مجموع فائدهٔ تام نخواهد داد بخلاف آن افعال که مصدر اند بحرف نفی زیرا که آن افعال با اسماء و اخبار خودها کلام اند مستقل بافاده پس حاجت نیست بسوی کلام آخر سوای آن افعال **وليس لنفي مضمون الجملة حالا** یعنی لیس که از افعال ناقصه است موضوع است برای نفی مضمون جمله در زمان حال مثل لیس زید قائما یعنی فی الحال و این مذهب جمهور نحاة است **وقيل مطلقا** و قوله مطلقا صفت مفعول مطلق محذوف است یعنی قیل لنفی مضمون الجملة نفیا یعنی غیر مقید بزمان من الازمنة الثلثة و لهذا گاهی مقید میکنند بزمانه حال چنانکه میگویند لیس زید قائما الان و گاهی مقید میکنند بزمانه ماضی مثل لیس خلق الله تعالی مثله یعنی نیست شان اینکه پیدا کرده باشد خدای تعالی مثل او را و خلق که صیغهٔ ماضی است دلیل است بر اینکه لیس درینمقام برای زمانه ماضی است و گاهی مقید میکنند بزمانه مستقبل مثل قوله تعالی الا یوم یاتیهم لیس مصروفا عنهم یعنی الا لیس العذاب الدنیوی و الاخروی مصروفا عنهم یوم یاتیهم و قوله تعالی یاتیهم که صیغهٔ مستقبل است دلیل است بر اینکه لیس درینمقام برای استقبال است و ازینجا معلوم میشود که لیس برای نفی حال نیست زیرا که اگر برای نفی حال بود خلاف اصل لازم می آید از انکه تقیید بزمانه حال درینوقت تاکید خواهد بود و تقیید بزمانه ماضی و استقبال محتاج خواهد شد بسوی تجرید لیس از زمانه حال چنانکه نزدیک جمهور است و تجرید و تاکید هر دو خلاف اصل است پس درمیان قول جمهور و قول سیبویه تناقض است و اندلسی میگوید که درمیان قولین تناقض نیست زیرا که خبر لیس مقید بزمان است یا مقید بزمان نیست اگر مقید بزمان نیست پس محمول بر زمان حال خواهد بود و اگر مقید بزمان است پس محمول خواهد بود بر زمان بحسب قید و مخفی نماند که قول اندلسی آنوقت صحیح است که اختلاف درمیان جمهور و سیبویه در استعمال لیس بود ولیکن حقیقت امر اینست که اختلاف در وضع لیس است پس تناقض درمیان مذهبین باقیست و نیز مستور و محتجب نماند که دلیل سیبویه راجح است زیرا که تقیید لیس گاهی بزمان حال و گاهی بزمانه ماضی و گاهی بزمانه استقبال دلیل است بر اینکه لیس موضوع است برای قدر مشترک پس بر مذهب سیبویه قول باشتراک و یا قول بحقیقت و مجاز لازم نمی آید و حالانکه هر دو خلاف اصل است کما تقرر فی موضعه بخلاف مذهب جمهور زیرا که چون لیس مقید شود بزمانه ماضی یا بزمانه مستقبل پس درینصورت اگر قائل اند بتجرید لیس از زمان حال پس لازم می آید قول بحقیقت و مجاز و اگر خواهند گفت که لیس نیز موضوع است بوضع علاحده بر نفی مضمون جمله در زمان مستقبل و نیز برای نفی آن در زمان ماضی پس لازم می آید قول باشتراک

وکلاهما خلاف الاصل **ویجوز تقدیم اخبارها علی اسمائها** یعنی جائز است تقدیم اخبار
این افعال تمام افعال بر اسماء این افعال بدانکه جمع وقتیکه مضاف بود یا معرف باللام باشد درین صورت
محمول بر استغراق میشود پس قوله تقدیم اخبارها کلها این معنی دارد که تقدیم کل خبر بکل فعل و مذهب بعض
نحاة این است که چون اخبار این افعال جمله اسمیه یا فعلیه بوند تقدیم اخبار این افعال بر اسماء این افعال جائز
نیست و مذاهب بعضی اینست که از جمله اخبار این افعال تقدیم خبر مادام بر اسم او جائز نیست ولا یخفی علیک
ان فی قوله تقدیم اخبارها کلها اشارة الی رد هذین المذهبین فافهم یا نور العین و قوله کلها تاکید مضاف است
یا تاکید مضاف الیه اگر گفته شود چرا تقدیم اخبار این افعال بر اسماء این افعال جائز است **جواب میگویم**
این افعال فعل اند پس اگر اخبار اینها مقدم شود بر اسماء آنها لازم نمی آید مگر تقدیم منصوب بر مرفوع و این در
معمولات افعال جائز است بخلاف معمولات حرف مثل ما زید قائما و ان زیدا قائم زیرا که فعل در عمل قوی است
و حرف ضعیف اگر گفته شود مصنف رح در منصوبات در بحث خبر کان گفته است و امره کامر خبر المبتدا پس
ازانجا جواز تقدیم اخبار بر اسماء این افعال معلوم شده است پس ذکر قوله و یجوز تقدیم اخبارها کلها علی اسمائها
تکرار محض است **جواب میگویم** در هر دو ذکر تفاوت است ازانکه مقصود اینجا بیان جواز تقدیم اخبار
بر اسماست ازین حیثیت که آن اخبار از معمولات افعال اند تا این بیان خالی از احوال فعل باشد زیرا که
کلام در مباحث افعال است و مقصود از قوله و امره کامر خبر المبتدا جواز تقدیم خبر بر اسم است ازین حیثیت
که آن خبر خبر اسم است ولهذا علل المصنف رح فی شرحه فیما سبق بانه فی الحقیقة خبر المبتدا ازانکه ذکرنا فافهم اگر گفته شود
از قوله یجوز تقدیم اخبارها مطلق جواز معلوم میشود غیر مقید بمادة من المواد حالانکه چنین نیست زیرا که
در مثل کم کان مالک تقدیم خبر واجب است ازانکه بمعنی استفهام متضمن است و در مثل صار عدوی صدیقی تاخیر
خبر واجب است از جهت رفع التباس و قلب معنی مقصود پس حاصل اعتراض اینست که مراد از جواز یا امکان خاص است
یعنی سلب ضرورت از جانب وجود تقدیم و عدم تقدیم پس قول مذکور منتقض میشود بمثل کم کان مالک و صار
عدوی صدیقی و اگر مراد از جواز امکان عام است مقید بجانب وجود یعنی سلب ضرورت از جانب عدم تقدیم
پس منتقض میشود بمثل صار عدوی صدیقی **جواب میگویم** اراده هر دو امکان از جواز ممکن است لیکن اگر
مراد امکان خاص است پس مقید میکنیم جواز را بمثل قولنا مالم یعرض ما یقتضی تقدیمها او تاخیرها و اگر امکان عام
است پس مقید میکنیم بمثل قولنا اذا لم یمنع مانع و درینوقت جائز است که تقدیم واجب باشد مثل و کم کان

مالک یا مساوی الطرفین بود مثل کان قایماً زید و بر ذکی و کیع مخفی نیست که اشکال مثل کم کان مالک وارد میشود زیراکه کلام در تقدیم خبر بر مجرد اسم است پس این مثال داخل در تقدیم خبر بر ذات فعل است پس این مثال بر قول او قسم تجوز وارد میشود و لیس در اینجا بجهت اخراج آن احتیاج بسوی تقیید مذکور است فافهم واحفظ **وهی فی تقدیمها علیها علی ثلثة اقسام** یعنی افعال ناقصه بر سه قسم اند از جهت تقدیم اخبار خود بر ذوات خود **قسم یجوز وهو من کان الی راح** از آن سه قسم یک قسم آن است که تقدیم خبر او بر ذات او جائز است و آن از کان است تا راح که یازده فعل اند اگر گفته شود چرا این تقدیم جائز است **جواب میگویم** تقدیم منصوب بر مرفوع در معمولات فعل جائز است همچنین تقدیم منصوب بر ذات فعل نیز جائز است از آنکه فعل در عمل قوی است کما مر غیر مرة پس چنانچه مانع از جانب عامل معدوم است همچنین از جانب معمول مرفوع نیز مفقود است پس تقدیم این افعال بر ذوات اینها جائز خواهد بود **وقسم لا یجوز وهو ما فی اوله ما** و قسم دوم آنست که جائز نیست در وی تقدیم اخبار بر اسما و آن قسم آن افعال اند که در اول آنها کلمهٔ ما ست برابر است که مانافیه باشد یا مصدریه و مراد ازین افعال افعال خمسهٔ مذکوره است نه جمیع افعال مثل ما کان و ما صار و امثال آن اگرچه آن افعال با افعال خمسه در عدم جواز تقدیم شریک اند و قرینه براین مراد خلاف ابن کیسان است زیراکه این افعال در ارائهٔ مذکوره مخالف شده و تقدیم خبر در مثل ما کان و ما صار جائز نمیدارد و نیز قرینه این است که مصارح و هو ما اوله ما نگفت و هو ما فی اوله ما گفت پس از قوله مذکور اشاره بآن افعال است که کلمهٔ ما از آن افعال بمنزلهٔ جزء شده و آن افعال خمسهٔ مذکوره اند اگر گفته شود که بر آن افعال تقدیم خبر چرا جائز نیست **جواب میگویم** از آنکه نفی را صدارت کلام است پس جائز نیست تقدیم ما تحت نفی بر نفی و این وجه در آن افعال است که مصدر اند بما نافیه و آن فعل که بر وی کلمهٔ ما مصدریه است تقدیم خبر او ازینجهت جائز نیست که تقدیم معمول مصدر بر ذات مصدر جائز نیست از آنکه مصدر در عمل ضعیف است و باید دانست که مصدره که اگر حکم افعال ناقصه را و تعلیله داخل شود این افعال را لم و لما و آن ازانجهت است که افعال مشارک اند با فعال تامه در جواز تقدیم معمولات بر ذوات خود ها در وقت دخول لم و لما و مشارک اند بآن افعال در عدم جواز تقدیم مذکور در وقت دخول آن و غرض مصدره درین مقام بیان آن اقوال است که مختص اند با فعال ناقصه **و قوله خلافاً لابن کیسان** مفعول مطلق فعل محذوف است یعنی خالف هذا الحکم خلافاً ثابتاً لابن کیسان جملهٔ مستانفه است و مخالف که مبنی الفاعل است بسوی ابن کیسان راجع است و اضمار قبل ذکر در فاعل جائز است کما مر فی بحث التنازع

و قوله لابن کیسان بمنزله بدل از فاعل است کما صرح به الرضی رح و آنچه بعضی گفته اند که یخالف بر صیغه مجهول
مقدر است تا لازم نیاید اضمار قبل ذکر یا حذف فاعل منشاء آن قلت تدبر و مبنای آن جهالت است از انکه قوله
خلافاً اگر مصدر مبنی للفاعل است پس صحیح نیست که مفعول مطلق فعل مجهول باشد و اگر مبنی للمفعول است
پس درینوقت ظهور مخالفت از جانب ابن کیسان جمهور را که مقصود به بیان است ازین کلام مستفاد نمی شود
بلکه مستفاد عکس این مقصود است زیرا که ابن کیسان درینوقت مفعول صریح خواهد بود و فاعلیت او ضمنی خواهد شد
فافهم و مخفی نماند که قوله لابن کیسان متعلق نیست بمفعول مطلق زیرا که در عاملیت بمفعول مطلق که فعل او محذوف
بود اختلاف است اولی اینست که عمل درینوقت برای فعل محذوف است و قوله **فی غیر ما دام** متعلق است
بفعل محذوف یعنی یخالف که عامل مفعول مطلق است پس ابن کیسان تقدیم خبر را در ما دام جائز نمیدارد در مثل
جمهور و در ما عدای ما دام مثل ما زال و ما برح و ما فتی و ما انفک جائز میدارد بخلاف جمهور از انکه معنی آن افعال که ما عدای ما دام
اند نفی است و چون بران افعال حرف نفی داخل شد فائده ثبوت داد پس آن افعال بمنزله کان اند پس اگر بران
افعال خبر مقدم شود تقدیم ما تحت نفی بر نفی بحسب معنی لازم نمی آید اگرچه بحسب صورت لازم می آید و لا محذور فیه
زیرا که موجب صدارت تغیر معنی است از انکه مقرر این است که هر چیزی که معنی جمله را تغییر دهد حق او تصدر است و تحقیق
مقام و تنقیح مرام اینست که اگر نسبت فعل را که بسوی جمله است اول اعتبار کنند و بعد از نفی نفی را ملاحظه نمایند
پس درینصورت نفی که مدلول کلمه ما است بسوی جمله متوجه خواهد شد و تقدیم خبر جائز نخواهد بود و اگر نفی را
اول بسوی فعل اعتبار کنند و بعد مثبت شدن فعل نسبت او را بسوی جمله اعتبار نمایند درینصورت جمله منفی
نفی نخواهد بود و تقدیم خبر جائز خواهد شد و ظاهر اعتبار ثانی است از انکه فعل بعد دخول حرف ناقصه است چنانچه
سابق گفته شد و نزدیک جمهور تقدیم جائز نیست از جهت رعایت جانب لفظ و نیز در استعمال تقدیم خبر نیافته
اند پس استعمال شاید جمهور است اگر گفته شود هرگاه درین قسم خلاف ابن کیسان است پس این قسم هم مختلف فیه
شد نه قسم آخر مقابل قسمی که مختلف فیه است **جواب میگویم** در میان مخالفه و اختلاف فرق است از انجهت
که در میان مفاعلت و افتعال که بمعنی تفاعل است فرق و آن اینست که مفاعلت تقاضا میکند مشارکت
دو امر را در اصل فعل بانطریق که مشارکت از یکی جانب صریح باشد و از جانب آخر ضمنی و غیر صریح پس یکی فاعل صریح
خواهد بود و دیگر مفعول صریح و افتعال تقاضا میکند مشارکت امرین را در اصل فعل صریحاً و باید دانست که ابن کیسان
از جمهور موخر است پس ظهور این خلاف و وقوع آن از جانب ابن کیسان است پس گویا که از جانب

جمهور اصلاً مخالفت بوقوع نیامده و در قسم ثالث خلاف بعض جمهور با بعض جمهور است پس چگونه قسم ثانی مندرج شود در قسم ثالث و ازین جواب معلوم میشود که قوله خلافاً مفعول مطلق مخالف است که مبنی برای فاعل است نه مبنی برای مفعول چنانچه بعضی گفته اند که فعل او محذوف است مبنی للمفعول الی و غرض آن بعض اینست که تا اضمار قبل ذکر یا حذف فاعل لازم نیاید زیرا که قوله خلافاً در نیوقت از دو حال خالی نیست که یا مبنی برای فاعل است یا مبنی برای مفعول اگر مبنی برای فاعل است پس صحیح نیست که مفعول مطلق فعل مجهول باشد زیرا که واجب است که مفعول معنی فعل خود بود و اگر مبنی برای مفعول است پس مستفاد نمیشود درینوقت که ظهور مخالفت از جانب ابن کیسان است نه از جانب جمهور بلکه بالعکس مستفاد میشود زیرا که ابن کیسان درینصورت مفعول صریح میشود پس فاعلیت او ضمنی خواهد بود و این خلاف مقصود و این خلاف واقع است اگر گفته شود نحاة کوفه نیز مخالف اند در غیر ما دام پس وجه تخصیص خلاف با ابن کیسان چیست جواب میگوییم ابن کیسان در غیر ما دام که چهار فعل اند مخالف است و نزدیک نحاة کوفه تقدیم ما تحت نفی بر نفی مطلق جائز است نه درین افعال اربعه معدوده **وقسم مختلف فیه** و قسم سوم از اقسام ثلثه آن قسم است که در وظهور اختلاف است از جانب بعضی جمهور با بعضی جمهور آخر و مختلف بصیغه مفعول است و سابق مذکور شد که افتعال بمعنی تفاعل است تقاضا میکند مشارکت امرین را در اصل فعل **وهو لیس** و آن قسم که مختلف فیه است کلمه لیس است و مبرد و کوفیون و ابن سراج و جرجانی میگویند که تقدیم جائز نیست بجهت رعایت نفی زیرا که تقدیم معمول نفی بر نفی ممتنع است و بصریون و سیبویه و سیرافی و فارسی میگویند که تقدیم جائز است از آنکه لیس فعل است و جائز است تقدیم منصوب فعل بر فعل و در میان فریقین در جواز تقدیم خبر لیس معارضه و مجادله است المعارضة اقامة الدلیل علی خلاف ما اقام علیه الخصم والمجادلة توجه المتخاصمین فی النسبة بین الشیئین الخ اما و فی الرضی جواز التقدیم صحیح لما ثبت من قوله تعالی الا یوم یاتیهم لیس مصروفا عنهم و یوم یاتیهم معمول مصروفا و اذا تقدم معمول عامل جاز تقدیم العامل ایضا لان تقدیم المعمول فرع تقدیم العامل انتهی و جواب این چهار وجه است **یکی** آنکه گاهی معمول در مکانی واقع میشود که در ان مکان عامل واقع نمیتواند شد مثل اما زیدا فاضرب **دوم** آنکه یوم منصوب است بفعل مقدر یعنی یعرفون یوم یاتیهم **و سوم** آنکه یوم مبتدا است و مبنی ازینجهت است که مضاف است بسوی جمله **و چهارم** آنکه در ظرف توسع است کما مر غیر مرة هرگاه که فارغ شد مصارح از بحث افعال ناقصه شروع کرد در بیان افعال مقاربه پس گفت **افعال المقاربة** و این افعال را مقاربه ازان گویند که بر معنی قربت

مشتمل اند وبعضی گفته اند که افعال مقاربت افعال ناقصه اند زیراکه بمرفوع خود تمام نمیشوند لیکن چون بعضی
احکام آنها مختص اند لهذا آن افعال را علحده ذکر میکنند وضعف این قول ظاهر است زیراکه هر فعلی از افعال ناقصه
مختص باحکام است وتحقیق مقام این است که این افعال افعال ناقصه نیستند زیراکه مقصود ازین افعال
نسبت حدث این است فعال بسوی فاعل این افعال و آن حدث قریب است که مدلول مصادر این افعال است
پس این افعال بجمیع افعال مشارک اند زیراکه غرض از جمیع افعال نسبت حدث آن افعال است بسوی فاعل آن افعال
لیکن چون قرب فاعل از خبر معنی این افعال بود از انکه عسی زید ان یخرج مثلا این معنی دارد که قارب زید الخروج و در این معنی
دیگر افعال مشارک نیستند پس ناچار است که این افعال را علاحده ذکر کرده شود و تمام نشدن بمرفوع تقاضا نمیکند
که این افعال ناقصه باشند زیراکه اگر همین قدر در اثبات نقصان کافی بود لازم آید که جمیع افعال نسبیه بلکه افعال
متعدیه ناقصه شوند ولیکن این افعال را بافعال ناقصه مشابهت و اتصال است و لهذا صاحب لباب فرموده
یتصل بالافعال الناقصة افعال المقاربة انتهی و قوله **ما وضع لدنو الخبر** یا خبر مبتدا محذوف است یعنی
هو ما وضع لدنو الخبر وضمیر راجع است بسوی فعل که از افعال معلوم میشود یا راجع است بسوی فعل از انکه
اضافه افعال برای جنس است پس جمعیت باطل شد و برین تقدیر قوله افعال المقاربة خبر مبتدا محذوف
خواهد بود یعنی هذا البحث افعال المقاربة یا قوله ما وضع لدنو الخبر خبر قوله افعال است و افعال بسبب اضافت جنسی بمنزله
فعل است و اختیار صیغه جمع برای اشاره است بسوی تعدد افعال مقاربه چنانچه در اصول مقرر شده و بهر تقدیر
موصول عبارت از فعل است نه از افعال زیراکه ضابطه اینست که هر تعریفی که بر کلمه او مشتمل باشد در او از امر مشترک
ناچار است تا مفهوم شود که کلمه او برای تنویع است نه برای ایهام که محل تعریف است و تعریف افعال مقاربه از
همین قبیل است پس ناچار است که از موصول فعل اراده کنند تا امر مشترک در تعریف حاصل آید و تحقیق مقام اینست
که متبادر از قوله ما وضع لدنو الخبر این است که دنو خبر تمام موضوع له این افعال است و حالانکه دنو خبر تمام موضوع له
نیست زیراکه نسبت و زمان نیز در مدلول این افعال داخل است پس لام که بر قوله لدنو الخبر است برای صله وضع نیست
بلکه برای غرض است و دلالت مقدر است یعنی فعل المقاربة فعل وضع لغرض الدلالة علی قرب حصول الخبر للفاعل
فی اعتقاد المتکلم زیراکه غرض از وضع الفاظ اعلام ما فی الاذهان است و اولی اینست که دلالت را مقدر نکنند زیراکه
ظاهر اینست که غرض مصرح بیان آن معنی است که در افعال مقاربه مشترک است و بسبب آن معنی افعال مقاربه
از سائر افعال امتیاز یافته اند و قوله **رجاء** منصوب است از انکه مفعول مطلق است بتقدیر مضاف

یعنی دنو رجاء واضافت دنو بسوی رجا از قبیل اضافت مسبب بسوی سبب است مثل سجود السهو وسجود
التلاوة وقوله او حصولا معطوف است بر قوله رجاء یعنی فعل مقارب فعلی است که موضوع است برای
دلالت بر قرب حصول خبر برای فاعل لیکن نه بر قرب مطلق آن قرب بلکه بسبب او حصول است وقوله اخذا
فیه معطوف است بر قوله او حصولا یعنی فعل مقارب فعلی است که موضوع است برای دلالت بر قرب حصول
خبر برای فاعل بلکه آن قرب که بسبب او اخذ وشروع فاعل در خبر است وتحقیق مقام این است که دنو وقرب
که متکلم اعتقاد کرده است گاهی سبب ومنشاء او رجاء وطمع کردن متکلم بحصول خبر برای فاعل میباشد
نه جزم نمودن ویقین کردن او بحصول مذکور واینچنین دنو را دنو رجا گویند مثل عسی در مثل عسی زیدان یخرج که
دلالت میکند بر قرب حصول خروج برای زید بسبب آنکه متکلم را طمع ورجا بحصول خروج برای زید است نه آنکه
متکلم جازم است بحصول مذکور وگاهی سبب ومنشاء او اشراف وپیش آمدن خبر میباشد بر حصول خود
فاعل را باینطریق که متکلم خبر میدهد بقرب حصول خبر بفاعل ازین سبب که خبر مشرف بحصول خود است فاعل را
واین دنو را دنو حصول باید دانست چنانچه کاد در کاد زید ان یخرج دلالت میکند بر قرب حصول خروج برای
زید ازین جهت که متکلم جزم ویقین کرده است بقرب حصول خروج برای زید وگاهی سبب ومنشاء او جزم و
یقین کردن متکلم بقرب شروع فاعل در خبر میباشد یعنی شروع فاعل در چیزیکه بسوی خبر خبر میرساند واین
دنو را دنو اخذ وشروع باید فهمید چنانچه طفق در مثل طفق زید یخرج دلالت میکند بر قرب حصول خروج برای زید
بسبب آنکه متکلم را جزم ویقین است بشروع زید در چیزیکه مقتضی بسوی خروج است پس دنو باعتبار منشأ
واسباب خود بر سه نوع باشد اول مدلول عسی است وثانی مدلول کاد وثالث مدلول طفق ازینجا واضح شد
که هر یک از قوله رجاء وحصولا واخذا مفعول مطلق است برای نوع بتقدیر مضاف واحتمال دارد که هر یک
ازین ثلثه از دنو حال بود وبمعنی مفعول باشد مگر حصول که بمعنی فاعل خواهد بود زیراکه دنو که سبب او رجا است
مستلزم است مرجو بودن دنو را واینچنین دنو که سبب او اشراف بر حصول است مستلزم است حاصل بودن دنو را ودنو که سبب او
شروع فاعل در ما یفضی الی الخبر است مستلزم است شروع بودن دنو را یعنی کون الدنو مشروعا فی متعلقه چنانچه مصنف در امالی
کافیه بسوی همین احتمال اشارت کرده است چنانچه گفته است یرید بقوله رجاء او حصولا او اخذا فیه ان القرب مرجو او حاصل او
مشروع فی متعلقه فاذا قلت عسی الله ان یشفی مریضی فقرب الشفاء مرجو واذا قلت کادت الشمس
تغیب فقرب الغیبوبة حاصل واذا قلت طفق زید یخفف دجل بقوله فانه اخذ فی المخفف للقول

انتهی و مخفی نماند که ازین کلام معلوم میشود که معنی عسی رجاء دنو خبرست و متعارف اینست که معنی عسی
قرب است که سبب آن رجاء حصول خبرست و جواب اینست که هر دو معنی متلازم اند فلا تناقض و نیز احتمال دارد
که هر یک از قوله رجاءً و حصولاً و اخذاً فیه تمیز بود از دنو زیرا که هر واحد نوع دنو است چنانچه بسوی همین احتمال عبارت
صاحب مفصل مشعرست حیث قال عسی للمقاربة علی سبیل الرجاء وکاد للمقاربة علی سبیل الحصول انتهی
و مخفی نماند که شیخ رضی قدس سره چنین فرموده که آن قول رجاء او حصولا و اخذا فیه خبط لان الظان نصب هذه
المصادر علی التمیز عن نسبة الدنو فیکون المعنی لدنو رجاء الخبر بل الرجاء دنو الخبر علی ما ذهب الیه المصنف و
طفق و اخواته لدنو الاخذ فی الخبر بل للاخذ فیه لو جعلنا المنصوب حالا ای لدنو الخبر مرجوا او حاصلا او ماخوذا فیه
علی تکلف اذ الحد لا یستعمل فیه هذه المحتملات لا یصح قوله حصولا لان الخبر فی کاد لیس حالا بل هو قریب الحصول انتهی
و بر ضمیر خورشید نظیر اجلهٔ روزگار مستور و محتجب نخواهد بود که اعتراض شیخ رضی را هرگز ورود نیست مگر آنوقت
که هر یک از قوله رجاءً او حصولا او اخذا فیه تمیز بود از نسبت دنو که بسوی خبرست یا حال بود از خبر و حالانکه
او تمیزست از دنو نه از نسبت و یا حال است از دنو نه از خبر و مخفی نماند که اولی اینست که قول مذکور منصوب بود
ازانجهت که مفعول مطلق است بتقدیر مضاف زیرا که درینوقت احتیاج بسوی تاویل نیست چنانچه
احتیاج است در حال و تمیز تقاضا میکند ابهام را در اصل وضع و ابهام در دنو بحسب اصل وضع نیست بلکه
ناشی و حادث ازینجهت است که دنو را تنویع عارض شده است لسبب مباب هکذا ینبغی ان یفهم هذا المقام الذی زلت
فیه اقدام الاعلام **فالاول** یعنی آن فعل که موضوع است برای دلالت بر قرب حصول خبر برای فاعل که سبب آن
قرب رجا متکلم است آن فعل **عسی** است اگر گفته شود که عسی برای طمع و اشتیاق است و طمع در محبوب است مثل
عسی الله ان یشفی مریضی و اشفاق در مکروه است مثل عسیت ان اموت و الاشفاق بکسر الهمزة خوف کردن و ترسیدن
پس مصنف را چه بود که ما وضع لدنو الخبر رجاءً او اشفاقاً میگفت **جواب میگویم** غرض مصنف ضبط اقسام
است نه ضبط المعانی و قسم اول مقصود و مختص بعسی است اگرچه عسی که موضوع است برای اقسام اول معنی آخر است
پس هیچ قسم از اقسام ثلثه خارج نیست **و هو غیر متصرف** یعنی عسی فعل غیر متصرف است بایمعنی
که از وی مضارع و مجهول و امر و نهی و اسم فاعل و اسم مفعول و دیگر امثله نمی آیند و ازینجا معلوم شد که عسی فی نفسه
غیر متصرف نیست زیرا که از وی تمام صیغهای ماضی معروف می آیند فافهم فانه مما خفی علی الناظرین القاصرین اگر گفته شود
چرا در عسی تصرف نیست **جواب میگویم** عسی متضمن است انشاء طمع و رجا را مثل فعل و معانی انشائیه چون تمنی و ترجی

و عرض و قسم و ندا و تخصیص فی طلب اغلب از معانی حروف اند و در حروف تصرف نیست پس همچنین در چیزی که
بمعنی حروف متضمن ست تصرف نخواهد بود و قید اغلب از ینجهت ست که گاهی معنی انشائی مدلول حرف نمی باشد
چنانچه طلب فعل مدلول امر ست نزدیک بصریین و باید دانست که عسی بر دو نوع ست یکی آنکه بعد اسم او
فعل مضارع باشد که مصدر ست بان استقبالیه بالسین برای تقویت معنی ترجی زیرا که ترجی توقع وجود فعل است
در زمان استقبال و ان و سین نیز برای استقبال است **تقول عسی زید ان یخرج** زید اسم عسی ست و ان یخرج
در محل نصب ست از انجهت که خبر عسی ست یعنی عسی زید الخروج و عسی درین استعمال ناقصه ست اگر گفته شود
خروج حدث و خبر ست و حدث خبر از حیثیت واقع نمی شود و حدث پس صحیح نیست که ان یخرج خبر باشد
جواب میگویم این ترکیب از قبیل رجل عدل است **جواب دوم** کلمه ان زائده ست **جواب سوم**
مضاف در جانب اسم مقدر ست یعنی عسی حال زید الخروج یا در جانب خبر یعنی عسی زید ذا الخروج و نزد
بعضی ان یخرج در محل نصب ست از ینجهت که مشبه بمفعول و خبر نیست مثل خبر کان تا لازم آید که حدث که
معنی ست حمل او بر عین صحیح نیست و تقدیر مضاف تکلف ست زیرا که مضاف اصلا در الفاظ واقع
نیست نه در اسم و نه در خبر و مشبه بمفعول از ین جهت ست که عسی در اصل وضع فعل متعدی ست بمنزله قارب
از روی عمل و معنی پس عسی زید ان یخرج بحسب اصل وضع همین معنی دارد که قارب زید ان یخرج و ان یخرج در ینوقت مفعول
ست و عسی متعدی ست زیرا که معنی فعل متعدی قیام حدثی ست بفاعل که تعلق یابد بمفعول و اینجا حدثی
که قایم بفاعل ست که آن قرب باشد متعلق شده ست بمفعول که آن خروج است پس نقل کردند عسی را بسوی
انشاء طمع یعنی طمع حصول معنی فعل برای فاعل او مثل عسی زید ان یخرج که مقصود متکلم طمع حصول خروج است
برای زید و در ینوقت معنی فعل متعدی که مذکور شد در و معدوم است پس عسی در استعمال اول مثل فعل متعدی
ست و در استعمال ثانی مثل فعل لازم و ان یخرج در استعمال ثانی محلا منصوب ست از ین جهت که مشابه است بمفعول
بحسب وقوع آن بعد مرفوع و تشابه استعمال ثانی با استعمال اول از روی صورت و عسی درین استعمال تامه است و مذهب
کوفیون اینست که ان یخرج در محل رفع ست از ینجهت که بدل اشتمال است از فاعل و عسی بمعنی قرب ست و بدل از ین
سبب اختیار افتاد که در و تفصیل بعد اجمال ست و فی تفسیر الشیء بعد ابهامه وقع عظیم لذلک الشیء فی النفس لطف
کما یظهر عند الوجدان و قال الشیخ الرضی قدس سره الذی اری ان هذا وجه قریب انتهی و مخفی نماند که نزدیک شیخ رضی قدس سره
در عسی معنی توقع و رجا و اینمعنی بمرفوع تمام نمی شود و وجود معنی مقاربه را در عسی مسلم است مفید [illegible]

این فرج را قریب میداند مع بعده عن ظنه فکانه مشکوک فی فعله ومظنون فی ظنه **و** دوم از دو استعمال عسی اینست که بعد عسی فعل مضارع واقع شود منصوب بان مصدریه در محل رفع تقول **وعسی ان یخرج زید** وعسی درینوقت مستغنی خواهد بود از خبر زیرا که درینصورت اسم او مشتمل است بر منسوب و منسوب الیه چنانچه مفعول اول در مثل علمت ان زیدا قایم چون مشتمل است بر منسوب و منسوب الیه ازینجهت مستغنی شدند از مفعول آخر وعسی درین استعمال صلاحیت دارد که ناقصه بود یا تامه اما ناقصه وقتی است که ان یخرج زیدرا قایم مقام مرفوع و منصوب اعتبار کنند وتامه وقتی است که ان یخرج زیدرا فاعل عسی گویند وبر مرفوع او اقتصار نمایند وقصد نکنند که ان یخرج زید قایم مقام مرفوع و منصوب است ونیز عسی ان یخرج زید احتمال دارد که زید مرفوع بود از انکه عسی اسم است وضمیر یخرج عاید باشد بسوی زید وان یخرج در محل نصب بود از انکه خبر عسی است واضمار قبل الذکر لفظا لازم می آید نه رتبة پس این استعمال بعینه استعمال اول است بحسب معنی وفرق اینست که درین استعمال خبر مقدم است بر اسم ونیز احتمال دارد که عسی ان یخرج زید از باب تنازع بود باینطریق که عسی وان یخرج هردو متنازع اند در زید باقتضاء فاعلیت پس اگر اول را عمل دهند چنانچه مذهب کوفیون است زید فاعل عسی خواهد بود وان یخرج خبر عسی که مقدم شده است بر اسم وضمیر در فاعل خواهد شد که راجع است بسوی زید که مقدم است رتبة واگر فعل ثانی را عمل دهند چنانچه مذهب کوفیون است اسم عسی ضمیر مستکن خواهد بود در راجع خواهد بود بسوی زید واضمار قبل الذکر لفظا ورتبة در عمده جائز است وان یخرج منصوب خواهد شد از انکه خبر عسی است وعسی درین دو احتمال نیز ناقصه است کما لا یخفی علی من له عقل تام وفهم عام **وقد یحذف ان** یعنی گاهی حذف کرده می شود ان مصدریه از فعل مضارع در استعمال اول نه در استعمال ثانی ولهذا اعتراض کرده اند که واجب بود بر مصدره که چنین میگفت عسی زید ان یخرج وقد یحذف ان وعسی ان یخرج زید اگر گفته شود چرا حذف میکنند ان را از فعل مضارع در استعمال اول نه در استعمال ثانی **جواب میگویم** عسی زید ان یخرج مشابه است به کاد زید یخرج از انکه هردو فعل متقارب اند ودر وقوع اسم خود بعد وو قوع بعد اسم خود شریک اند ودر کاد زید یخرج ان مصدریه را ذکر نمیکنند چنانچه معلوم خواهد شد همچنین گاهی اورا در عسی زید یخرج برای رعایت مشابهت حذف میکنند کقول الشاعر ؎ **عسی الهم الذی امسیت فیه یکون وراءه فرج قریب** یعنی قریب است که غم واندوهی که شب گذرانیدم در وپیش او کشادگی وخوش عیشی قریب

باشد قوله یکون خبر عسی است وان وان مصدریه محذوف است وفرج قریب اسم یکون است که موخر شده است
وقوله وراءه یعنی قدامه خبر یکون است و در استعمال ثانی حذف نمیکنند ازینجهت که به کاد زید یخرج مشابهت
نیست کما لا یخفی اگر گفته شود انتفاء علت معینه برای حذف واجب میکنند انتفاء حذف ان مصدریه
را زیرا که تعلیل حکم واحد بعلل مختلفه جائز است جواب میگویم اینچه گفته شد نکته الیست برای عدم
حذف ان مصدریه در استعمال ثانی نه علت است فافهم **والثانی کاد** یعنی فعلی که موضوع است
برای دنو خبر بدنو حصول کاد است **تقول کاد زید یجیء** زید فاعل کاد است ویجیء در محل نصب
است بنابر خبریت ومتکلم خبر میدهد از دنو وقرب حصول مجی برای زید ازانکه عالم وجازم است باشراف
مجی بر حصول خود برای زید در زمانه حال پس مدلول کاد اشراف خبر است بر حصول در زمان حال ولهذا
خبر او فعل مضارع میباشد بغیر ان مصدریه ازانکه ان مصدریه فعل مضارع را مختص میکنند بزمانه استقبال
واین منافی است بزمانه حال که مدلول کاد است بخلاف المضارع که بغیر ان مصدریه است زیرا که مشترک
در زمان حال واستقبال است بلکه ظاهر در حال است چنانچه در شرح رضی است پس باعتبار یکی از دو معنی
خود دلالت خواهد کرد بر قرب حصول خبر در زمان حال واگر خبر کاد اسم بود دلالت بر حصول وحدوث
نخواهد کرد بلکه دلالت او در موقت بر ثبوت مطلق خواهد شد واگر فعل ماضی باشد پس بعد دخول کاد دلالت
خواهد کرد بر قرب حصول خبر در زمان ماضی اگر گفته شود که حصول فی الحال وقرب مجامع نمی شود زیرا که
قرب شی را عدم حصول آن شی فی الحال لازم است جواب میگویم مراد قرب حصول خبر است از
زمانه حال ولهذا قدس سره السامی فرموده اند لیدل علی قرب حصول الخبر من الحال انتهی فتامل
وقد تدخل ان وگاهی داخل می شود کلمه ان بر خبر کاد برای تشبیه دادن کاد بعسی واعتبار تشبیه بعسی
و وجه تشبیه در شرح قوله وقد یحذف ان مذکور شد وحاصل اینست که عسی وکاد بایکدیگر مشابه اند پس
هر یکی را حکم دیگر من وجه داده شد کقول الشاعر ؎ رسم عفا من بعد ما قد انمحی ؛ قد کاد من طول البلی
ان یمصحا فی الصراح رسم نشان سرای با زمین هموار شده وعفی ای درس والدرس والدروس کهنه شدن وامحاء
ستوده شدن والبلی بالکسر کهنگی والمفتوح رفتن وقوله رسم عفی آه خبر مبتدا محذوف است یعنی هذا رسم
داره وغرض شاعر تحیر وافسوس است بر مفارقت محبوب ومهاجرت معشوق ونابدید شدن آثار مکان
محبوب وبعضی مصرع اول را باین طریق روایت کرده اند ؎ ربع عفاه الدهر طولا فانمحی ؛ والربع بفتح الراء المهملة

سرای و منزل **واذا ادخل النفی علی کاد** یعنی وقتیکه داخل شود حرف نفی بر کاد برابر ست که بهیئت ماضی باقی باشد یا متغیر شده باشد بهیئت مستقبل **فهو کالافعال علی الاصح** پس آن کاد در انوقت مانند افعال ست بر قول اصح یعنی چنانچه حرف نفی فائده نفی مضمون افعال مدخوله خود میدهد همچنین حرف نفی وقتیکه داخل میشود بر کاد فائده نفی مضمون او می بخشد اگر گفته شود الف لام بر جمیع برای استغراق میباشد پس مراد از افعال که در قوله کالافعال ست جمیع افعال خواهد بود و وقتیکه کاد مشابه شد بجمیع افعال پس لازم آمد تشبیه شیء بنفسه زیراکه کاد نیز در جمیع افعال داخل ست **جواب میگوئیم** کلام محمول بر حذف مضاف ست بقرینه مقام یعنی فهو کسائر الافعال **وقیل یکون للاثبات** و بعضی گفته اند که نفی کاد برابر ست که ماضی باشد یا مستقبل بود بهیئت استقبال برای اثبات میباشد یعنی فائده نفی نمیدهد و جائز ست که ضمیر در یکون راجع باشد بسوی مدخول نفی که از ماده کاد باشد یا راجع بود بسوی کاد **وقیل یکون فی الماضی للاثبات وفی المستقبل کالافعال** و بعضی گفته اند که آن حرف نفی که داخل میشود بر باب کاد در ماضی برای اثبات میباشد و در مستقبل مثل سائر افعال یعنی حرف نفی که بر ماضی داخل میشود فائده نفی مضمون او نمیدهد بلکه اثبات بحال خود میماند و چون بر مستقبل داخل میشود افاده نفی مضمون او میکند و تحقیق مقام اینست که چون حرف نفی داخل شود بر باب کاد پس در افاده او نفی مضمون مدخول سه مذهب ست و مذهب **اول** اینست که حرف نفی فائده نمیدهد برابر ست که مدخول او ماضی باشد یا مضارع و مذهب **دوم** اینست که حرف نفی فائده نمیدهد خواه مدخول او ماضی بود یا مضارع و مذهب **ثالث** این ست که مدخول حرف نفی اگر ماضی ست فائده نمیدهد و اگر مستقبل ست فائده میدهد پس این مذهب مشتمل ست بر دو دعوی اول اینست که حرف نفی در ماضی فائده نمیدهد **تمسکا بقوله تعالی وما کادوا یفعلون** یعنی از جهت تمسک در دعوی اول بقوله تعالی وما کادوا یفعلون و وجه تمسک این ست که حرف نفی در قوله تعالی داخل شده ست بر کاد که ماضی ست و معنی نفی را مفید نیست بلکه معنی بر اثبات ست از انکه بر تقدیر معنی نفی تناقض لازم می آید درمیان قوله تعالی وما کادوا یفعلون و قوله تعالی فذبحوها زیراکه ذبح تقاضا میکند قربت را از انکه ذبح بدون قربت بفعل ذبح ممکن نیست و مفهوم از قوله تعالی وما کادوا یفعلون بر تقدیر معنی نفی عدم قربت بفعل ذبح ست و قوله **وبقول ذی الرمة** معطوف ست بر قوله بقوله تعالی یعنی و از جهت تمسک در دعوی دوم بقول ذی الرمة و فی القاموس الرمة بالضمة قطعة من الحبل و قد یکسر و به سمی ذو الرمة انتهی

ودعوی دوم اینست که حرف نفی در مستقبل فائده میدهد و قول ذی الرمه اینست که **شعر اذا غیر
النأی المحبین لم یکد رسیس الهوی من حب میة یبرح** ؛ والرسیس الشیء الثابت
والنأی بفتح اول وسکون همزه دوری وهوی از باب جبر وقطیعه ست والهوی المحبة والعشق ومیة بکسر میم و یاء مشدده تحتانیه
نقطتین نام معشوقه ذی الرمه نیست یبرح الزوال یعنی وقتیکه تغیر دهد مفارقت دوستان را و فراموش
گردانند بطول زمان محبت را از قلوب آنها لیکن نیست اینچنین که رسیس هوی از حب این معشوقه از دل من
قریب باشد پس چگونه زایل شود وغرض شاعر توصیف و تعریف تمکن و استحکام محبت است در دل خود
ومعنی شانند که قوله لم یکد یبرح ابلغ است از لا یبرح زیرا که در و نفی مقاربت براح است **شعر** وهو اقرب الی المقصود
کما لا یخفی علی المسعود و وجه تمسک اینست که حرف نفی درین شعر بر مستقبل داخل است و افاده معنی نفی کرده است
از آنکه بر تقدیر اثبات فساد معنی ظاهر است زیرا که غرض شاعر که مذکور شد موقوف است بر معنی نفی زیرا که بر تقدیر
اثبات مفاد کلام اینست که زوال عشق و محبت از آن معشوقه قریب است و این غرض شاعر نیست
ومذهب ثالث در دعوی اول موافق است بمذهب ثانی لیکن مخالف است در دعوی ثانی زیرا که مذهب ثانی اینست
که حرف نفی مطلقاً چه در ماضی و چه در مستقبل افاده معنی نفی نمیکند بلکه اثبات بر حال خود ثابت میماند پس تمسک
مذهب ثالث که قوله وما کادوا یفعلون است نیز تمسک مذهب ثانی است در عدم افاده حرف نفی معنی نفی را در ماضی
اما در افاده حرف نفی معنی نفی را در مستقبل اختلاف است مذهب ثالث اینست که فائده میدهد و تمسک او قول
ذی الرمه است چنانچه مذکور شد ومذهب ثانی اینست که فائده نمیدهد از آنکه چون شعر ذی الرمه شعرا و دیگر قبیله او شنیدند
ولیسند نه نمودند وذی الرمه را بخطا نسبت کردند بواسطه آنکه دلالت میکند بر زوال رسیس هوی و حالانکه این مقصود نیست
و چون این حکایت بذی الرمه رسید تخطیه شعرا را قبول نمود ولم یکد را از شعر خود دور کرد و بجای او لم اجد گفت پس ازینجا
معلوم میشود که حرف نفی در مضارع افاده معنی نفی نمیکند بلکه اثبات بر حال خود میماند اگر افاده معنی نفی میکرد هرگز شعرا
قول او بخطا نسبت نمیکردند وذی الرمه تخطیه شعرا را قبول نمیکرد ولم یکد را بلم اجد تغییر نمیداد ومذهب اول اصح است واثبات
او موقوف است بر ابطال تمسکات مذهب ثانی و ثالث وابطال تمسک اول معنی قوله تعالی وما کادوا یفعلون اینست
که حرف نفی که داخل است بر ماضی افاده معنی نفی کرده است و تناقص مذکور لازم نمی آید زیرا که قوله تعالی وما کادوا یفعلون
دلالت میکند بر انتفاء ذبح و انتفاء قرب از ذبح در وقتیکه از اوقات وقوله فذبحوها قرینه است که دلالت میکند
بر ثبوت ذبح بعد وقت انتفاء ذبح و انتفاء قرب از ذبح وتناقص نیست در میان انتفاء شیء در وقتی

از او فات و ثبوت آن در وقت آخر و تناقض لازم نمی آید مگر وقتی که ذبح و عدم ذبح در زمان واحد بود زیرا که اتحاد زمان از شرائط تناقض است و ابطال تمسک دوم که آن تخطیهٔ شعر او تسلیم و تغییر است کما مر آنفا اینست که چون حکایت تخطیهٔ شعر او و تسلیم ذی الرمه و تغییب او لم یلد را به لم یبلغ بعض فصحا رسید آن شعر از آنجا نسبت کردند و نیز ذی الرمه را طعون ساختند که چرا تخطیهٔ شعر را قبول کرد و از عنبسه نحوی بسیت روایت میکنند که او گفته است که چون ذی الرمه یکبار فرا آمد من بر او اعتراض کردم بس ذی الرمه لم یلد را لم احد تغییر داد عنبسه گفت که چون این حدیث را بسمع پدر بزرگوار خود رسانیدم فرمود که اعتراض این شخص بیجا و بی موقع است و ذی الرمه که تغییر داد خطا کرد زیرا که حرف نفی در مضارع افادهٔ معنی نفی میکند و لم یلد که درین شعر واقع است مثل قوله تعالی یلد یراها و انما هو لم یرها است یعنی لم یقرب بان یراها فاذا لم یقرب من ان یراها فکیف یراها و نفی مقاربة الرویة ابلغ فی نفی الرویة من الاقتصار علی نفی الرویة فافهم پس معلوم شد که چون حرف نفی داخل میشود بر مضارع نیز افادهٔ معنی نفی میکند اگر گفته شود از کلام مذکور دعوی ثانی که از مذهب ثالث است باطل نمیشود بلکه ثابت میشود و صحت مذهب اول موقوف بود بر ابطال مذهب ثانی و ثالث و هرگاه که مذهب ثالث بتمامه باطل نشد مذهب اول صحیح نخواهد بود **جواب میگویم** افادهٔ حرف نفی معنی نفی را در مضارع مسلم است لیکن از این تسلیم مدعای ثانی مذهب ثالث ثابت نمی شود مادامی که ثابت نشود دعوی اول زیرا که دعوی ثانی این است که حرف نفی افادهٔ معنی نفی نمیکند مگر در مضارع و اثبات این دعوی موقوف است بر اثبات آنکه حرف نفی در ماضی افادهٔ معنی نفی نمیکند دعوی اول اینست که حرف نفی برای اثبات نیست مگر در ماضی و اثبات این دعوی نیز موقوف است بر اثبات آنکه حرف نفی در ماضی افادهٔ معنی نفی نمیکند و دعوی اول اینست که حرف نفی برای اثبات نیست مگر در ماضی و اثبات این دعوی نیز موقوف است بر اثبات دعوی ثانی پس حاصل اینست که هر دو دعوی متلازم اند که فساد احدهما بفساد آخر مستلزم است و فساد دعوی اول ظاهر شد پس فساد دعوی ثانی نیز ظاهر و باهر است و چون هر دو دعوی باطل شدند پس مذهب ثالث بتمامه باطل گشت و قدس سره السامی فرموده اند و قد عرفت وجه القدح فیه و فی تمسکه علیها انتهی یعنی قد عرفت وجه القدح فی ثبوت الدعوی بانه لم یثبت بالتمسک المذکور و فی تمسکه علیها بانه لم یثبتها فافهم

والثالث یعنی آن فعل که موضوع است برای دنو خبر و قرب ثبوت او برای فاعل آن دنو و قرب که بسبب امید باشد درج در خبر است و قوله **طفق** خبر قوله والثالث است و مخفی نماند که دنو که بسبب اخذ است اگر چه جائز است با اخذ لیکن بحسب وجود عین اخذ است و لهذا قدس سره السامی طفق را بقوله بمعنی اخذ فی الفعل تفسیر کرده اند و طفق از باب سمع یسمع است یقال **طفق یطفق طفقا و طفوقا** و نیز از باب ضرب نصر آمده

طفق یطفق چون ضرب یضرب و قوله **وکرب** معطوف است بر طفق و کرب از باب اول نزدیک شدن یقال کربت الشمس اذا دنت للغروب یعنی ثالث طفق است و کرب **وجعل** که بمعنی طفق است **واخذ** که بمعنی شرع است **وهی مثل کاد** و این چهار فعل در استعمال مثل کاد اند یعنی چنانچه خبر کاد مضارع میباشد بغیر آن بخلاف خبر عسی افعال اربعه نیز مضارع میباشد بغیر ان یقال طفق زید یفعل و اخذ زید ینصر و کرب زید یکرم و جعل زید یقول و جعل بمعنی طفق کم آمده است و قوله **واوشک** معطوف است بر قوله طفق و نه ابتداء کلام است کما فی بعض الشروح من ان اوشک لیست من القسم الثالث اذ لو کانت منه لا متنع استعمالها مع ان وانما ذکرها بعد فراغه منه وکانت مشترکة بین مقاربة الحجر رجاء وحصولا فلانک استعملت مع ان وحذفها انتهی ازانکه اوشک هرگز بمعنی رجا مستعمل نیست و اوشک در اصل وضع بمعنی اسرع آمده بعده استعمال کردند بمعنی قرب **وهی مثل عسی وکاد فی الاستعمال** یعنی اوشک مثل عسی و کاد است در استعمال نه در معنی پس گاهی مستعمل میشود بهر دو استعمال عسی یقال اوشک زید ان یجیء و اوشک ان یجیء زید و گاهی مستعمل میشود با ستعمال کاد خبر ان یقال اوشک زید یجیء و مخفی نماند که چون خبر او فعل مضارع بود با آن پس درینصورت بتقدیر حرف جر خواهد بود یعنی اوشک زید فی ان یخرج و وجوب حذف برای کثرت استعمال است هرگاه که فارغ شد مصنف از بیان افعال مقاربة شروع کرد در بیان فعل تعجب پس گفت **فعل التعجب ما وضع لانشاء التعجب** یعنی فعل تعجب چیزیست که موضوع است برای انشا و ایجاد تعجب و این وضع طاری و عارض است بر وضع اول زیرا که در اصل وضع موضوع است برای اخبار یا برای طلب فعل و التعجب ادراک امر غریب خفی السبب و بعبارة اخری التعجب انفعال یعرض للنفس عند الشعور بامر یخفی سببه و لهذا گفته اند که چون سبب ظاهر گردد تعجب باطل شود و در بعضی نسخ افعال التعجب واقع شده و در اکثر نسخ فعلا التعجب آمده بصیغه تثنیه و هر یکی را وجه است پس بر انکه افراد فعل ازینجهت است که اینمقام تعریف است و تعریف برای جنس میباشد و تثنیه ازین سبب است که فعل تعجب دو نوع صیغه دارد و جمع او بنظر کثرت افراد است و مخفی نماند که خواه صیغه تثنیه جمع تعریف برای جنس است که مفهوم است در ضمن تثنیه و جمع چنانچه تعریف برای جنس است بر تقدیر افراد حاصل این است که اضافت جنسی باطل میکند معنی جمعیت را پس معرف جنس است و جمعیت ازینجهت است که تا صیغه جمع دلالت کند بر اینکه این جنس کثیر الافراد است

و اگر اضافت برای استغراق است پس صیغهٔ جمع در این صورت نیز دلالت میکند بر اینکه این جنس کثیر الافراد است
فائده میدهد که این تعریف شامل است بجمیع افراد معرف یعنی تعریف جامع است اگرچه تعریف البته جامع باشد
لیکن درین وقت جامعیت او مصرح خواهد بود و آوردن صیغهٔ تثنیه بنظر دو نوع صیغهٔ تعجب است کما مر اگر گفته شود که
تعریف مانع نیست زیرا که مثل لله دره و لا اله الا هو نیز موضوع است برای انشاء تعجب **جواب میگوییم** مراد از موضوع
فعل است زیرا که کلام در قسم افعال است و تحقیق قولهم لله دره در بحث تمیز در شرح قوله والله دره فارسا بکمال
تفصیل مذکور شد آن اردت الاطلاع علیه فارجع الیه و لا اله الا الله وقتی گویند که تعجب کنند از خوبی و حسن شیٔ اگر گفته شود
تعریف نیز مانع نیست از آنکه مثل قاتله الله من شاعر و لا شل عن عشرة فعل است که موضوع است برای انشاء تعجب
اگرچه مشتمل بر دعاست لیکن محض برای دعا نیست پس تعریف فعل تعجب صادق می آید و حال آنکه فعل تعجب نیست
قاتله الله من شاعر وقتی گویند که از شعر شخصی تعجب کنند و چون شخصی تیر اندازی یا نیزه اندازی بر انسان داند وقت
میگویند لا شل من عشرة ای اصابع العشرة و حاصل اینست که عادت عرب اینست که چون شخصی در علمی یا هنر
یا صفتی بدرجهٔ کمال رسد آنرا دعا بد مناسب آن میکنند تا از زخم چشم و عین الکمال محفوظ ماند و شل
خشکی دست و رفتن او از کار و ملا فتح الله فرموده کلمهٔ من داخله علی التمیز ای عارضه الله و قاتله
من جهت الشاعریة کقولهم عز من قائل والمعنی هو التعجب من شاعریته و کذا کلمة من فی قولهم و لا شل من عشرة
انتهی **جواب میگوییم** مراد اینست که ما وضع لانشاء التعجب فی نفس مصدر هذا الفعل و قاتله الله من
شاعر و لا شل من عشرة چنین نیست **جواب دوم** این افعال موضوع نیستند برای تعجب بلکه
مستعمل اند در تعجب بعد وضع برای دعا پس تعریف صادق نمی آید **جواب سوم** مراد اینست
که ما وضع لانشاء التعجب فحسب بحیث لا یستعمل فی غیره و مثل قاتله الله من شاعر اگر مستعمل است
در دعا اگر گفته شود کدام چیز قرینه است برین مراد **جواب میگوییم** اطلاق قرینه است بر اینکه مراد تجرید
از غیر است کما مر غیر مرة **وله صیغتان** جائز است که ضمیر مجرور راجع باشد بسوی معرف بالفتح یعنی فعل تعجب و یا
بسوی معرف بالکسر یعنی ما وضع لانشاء التعجب اگر گفته شود از میان این دو کدام ترجیح دارد **جواب میگوییم** هر دو
مساوی اند و هر یکی را وجه ترجیح است اما وجه ترجیح در اول اینست که قوله وله صیغتان حکم است از احکام فعل تعجب
و مقصود از تعریف اجرای احکام بر معرف است از آنکه چون اجرای احکام بر مجهول ممکن نیست از آنجهت تعریف میکنند پس
تعریف مقصود بالعرض است نه بالذات و چون ثابت شد که مقصود از تعریف اجرای احکام بر معرف است پس معنی مرجع او ...

مرجع باتحاد معرف و معرف مرجع ثانی ست و قوله **ما افعله وافعل به** احتمال دارد که عطف بیان و یا بدل
از قوله صیغتان یا خبر مبتدا محذوف است یعنی احدیهما ما افعله و آخرهما افعل به اگر گفته شود لا نسلم که صیغه تعجب
ما افعله یا افعل به باشد بلکه صیغه تعجب در ما افعله افعل است و در افعل به افعل است پس چگونه حمل صحیح است
جواب میگویم حمل بر سبیل حقیقت نیست بلکه بطریق مجاز است و مراد این است که وله صیغتان متضمنهما افعل
وافعل به و مخفی نماند که مطلق افعل وافعل به برای تعجب نیست بلکه وقوع این هردو درین دو ترکیب یعنی ما افعله
وافعل به شرط است برای بودن اینها برای تعجب و نیز واضح باد که مراد از ما افعله و افعل به ماسوی از منهما است
کما هو الظاهر خاص این دو فعل برای تعجب اند **وهما غیر متصرفین** یعنی این دو صیغه فعل تعجب متصرف نیستند
پس متغیر نمیشوند بسوی مضارع و مجهول و دیگر متغیرات است ولهذا عین کلمه در ما اقوله وما ابیعه بسلامت ماند و مخفی
نماند که دال شد و بادغام جائز است اگر گفته شود چرا که ریم صیغه تصرف نیست **جواب میگویم** از آنکه
مشابه اند بحروف زیرا که معنی انشا را متضمن اند **جواب میگویم** موجب تصرف تغیر معنی است آن
معنی را تغیر نیست پس لفظ نیز متغیر نخواهد بود و مستور نماند که در بعضی نسخ و هی غیر متصرفة بنظر آمده پس در نصوص
ضمیر راجع است بسوی افعال التعجب و قوله **مثل ما احسن زیدا واحسن بزید** بدل از قوله غیر متصرفین
یا خبر بعد خبر است یا خبر مبتدا محذوف است یعنی نظیرهما مثل ما احسن زیدا واحسن بزید و وجه اعراب عنقریب
بیان کرده می شود انشاء الله تعالی **ولا یبنیان** ضمیر تثنیه راجع است بسوی صیغتان بتاویل فعلان
یعنی بنا کرده نمی شوند دو فعل تعجب از هیچ فعل **الا مما یبنی منه افعل التفضیل** مگر از فعلی که بنا
کرده میشود از وافعل تفضیل و آن فعلی است که ثلاثی مجرد بود و بمعنی عیب و لون نباشد از آنکه فعل التعجب با افعل تفضیل
مشابهت دارد زیرا که هر یک برای مبالغه و تاکید است ولهذا فعل تعجب مبنی برای فاعل میباشد چون افعل التفضیل
و چنانچه الوم و اشهر شاذ است همچنین ما اشهاها الطعام و ما امقت الکذب شاذ است یعنی چه مشتهی است طعام و چه مبغوض است
کذب و در فعل تعجب مبالغه و تاکید از آن جهت است که مقصود و انشاء تعجب در مثل ما احسن زیدا اثبات حسن برای
زید است بر وجه کمال و بر وجه تقریر چنانچه مقصود از مثل زید افضل القوم زید نسبت به فضل **و یتوصل فی الممتنع بمثل ما اشد**
استخراجه واشدد باستخراجه یعنی رسیده میشود در فعلی که ممتنع است بنا صیغه تعجب از آن فعل بمثل ما اشد
واشدد و باستخراجا اگر گفته شود آن کدام فعل است که صیغه تعجب از وی ممتنع است **جواب میگویم** آن فعل رباعی است مجرد باشد
یا مزید و نیز ثلاثی مزید است برابر است که بمعنی عیب و لون بود یا نبود و نیز آن ثلاثی مجرد است که بمعنی عیب یا لون بود و حاصل

چون بنای صیغهٔ تعجب از فعلی خواهند که بنا آن ازان فعل ممتنع است پس درینصورت صیغهٔ تعجب را از فعلی که بنا او ازان فعل ممتنع نیست چون حسن و قبح و شدت و ضعف و هر چیزی که قصد متکلم بوی متعلق بود و مصدر ممتنع را مفعول به میسازند چون ما اشد استخراجه یا مجرور میگردانند یا بار جاره مثل اشدد باستخراجه چنانچه در افعل تفضیل لیکن فرق اینست که در افعل تفضیل مصدر ممتنع را تمیز میسازند و در افعل تعجب مفعول از انکه اسم تفضیل عمل در فاعل ظاهر و مفعول به ظاهر نمیکند بخلاف فعل تعجب **ولا یتصرف فیهما بتقدیم و تاخیر** یعنی تصرف کرده نمیشود در دو صیغهٔ تعجب بتقدیم مفعول به یا جار مجرور بر فعل تعجب و بتاخیر فعل تعجب از مفعول به یا جار و مجرور فلا یقال ما زیدا احسن ولا بزید احسن اگر گفته شود چرا تصرف جائز نیست بتقدیم و تاخیر **جواب میگویم** این دو صیغه بعد نقل بسوی انشاء تعجب جاری مجرای امثال اند و تصرف در امثال جائز نیست پس تصرف درین دو صیغه نیز جائز نخواهد بود اگر گفته شود چرا جاری مجری امثال اند **جواب میگویم** از انکه چنانچه در امثال غرابت میباشد همچنین درین دو صیغه غرابت است و چنانچه در امثال خروج از موضع اصلی است همچنین درین افعال خروج از موضع اصلی است و مخفی نماند که مراد از تقدیم آن تقدیم است که در ماعدای افعال تعجب جائز است چون تقدیم مفعول به یا جار مجرور بر فعل همچنین مراد از تاخیر آن تاخیر است که در ماعدای افعال تعجب جائز است چون تاخیر فعل از مفعول به یا جار مجرور پس تقدیر کلام این است که ولا یتصرف فیهما بتقدیم جائز فیما عدا افعال التعجب و تاخیر جائز فیما عدا افعال التعجب سوال کرده اند چه حاجت است بسوی این اراده و تقیید تقدیم و تاخیر به جائز **جواب** گفته اند غرض درینمقام بیان آن احکام است که مختص اند با فعال تعجب و از ین مراد و تقیید معلوم میشود که عدم تصرف بتقدیم و تاخیر از خواص افعال تعجب است هذا من فیوض حضرت قدس سره السامی قال قدوة المدققین امام الناظرین مولوی عصام الملة والدین قدس سره الاطلاق خیر من التقیید لانه متکفل بمعرفة حال الصیغتین عن غیر حاجة الی تذکر التقدیمات الجائزة فی غیرهما و الممتنعة واما ما ذکره یعنی قدس سره السامی من الباعث فلا ینفع لان منع فعل التعجب من التقدیم والتاخیر من خواصه وان کان معه ما لیس انتهی وقال قدوة المحققین زبدة المدققین زیب الاولین زین الآخرین مولوی حضرت شیخ عبد الحکیم قدس الله سره العظیم وفیه ان هذا انما یتم اذا کان قوله بتقدیم و تاخیر لعموم السلب لکن النکرة فی سیاق النفی انما تفید العموم اذا انسحب حکم النفی علیها کما نص علیه من التلویح وههنا لیس کذلک لان النفی متوجه الی التصرف المقید لا الی القید فیکون المفاد انتفاء التصرف المقید بقید لا وما شک انه لیس ذلک من خواص فعل التعجب انتهی اگر گفته شود عدم تصرف بتقدیم مستلزم است عدم تصرف بتاخیر را همچنین عدم تصرف بتقدیم بتاخیر مستلزم

ست عدم تصرف بتقدیم را پس اگر میگفت ولا یتصرف فیهما بتقدیم یا میگفت ولا یتصرف فیهما بتاخیر کفایت
میکرد و استدراک در کلام لازم نمی آید **جواب میگویم** ذکر تاخیر برای تاکید است نه برای تاسیس و تاسیس در اصطلاح
اهل معانی آوردن کلمه ایست که افاده معنی تازه کند غیر معنی کلمهٔ اول و تاکید مقابل تاسیس است **جواب دوم**
آنکه عدم تصرف بتقدیم گو مستلزم باشد عدم تصرف بتاخیر را و بالعکس مسلم است که وجود احدهما مستلزم است
وجود آخر را لیکن قصد احدهما مستلزم نیست قصد آخر را پس این هر دو در قصد و عنایت مفارق اند و مصرح
چون اعتبار کرد قصد را لهذا ذکر کرد تاخیر را و قوله **ولا فصل** معطوف است بر قوله بتقدیم یعنی تصرف کرده نمیشود
و در این دو صیغه بواقع کردن فصل درمیان عامل و معمول نحو ما احسن فی الدار زیدا و اکرم الیوم بزید از آنکه افعال تعجب
جاری مجرای امثال اند چنانچه سابق مذکور شد **واجاز المازنی الفصل بالظرف** و جائز داشته است
مازنی واقع کردن فصل بظرف درمیان عامل و معمول بدلیل قولهم ما احسن بالرجل ان یصدق و اکثر نحاة
جائز داشته اند ایقاع فصل را بکلمهٔ کان درمیان کلمهٔ ما و فعل تعجب مثل ما کان احسن زیدا و کلمهٔ کان آورده است
زیرا که دلالت میکند بر ثبوت حکم در زمان ماضی و انقطاع آن در زمان حال پس مثال مذکور این معنی دارد که ان زیدا کان
له فی الماضی حسن واقع دائم الا انه لم یتصل بزمان التکلم بل کان ایما قبله و فائدهٔ ازدیاد کان همین است که این معنی
حاصل آید هرگاه که فارغ شد مصرح از بیان بعضی احکام افعال تعجب شروع کرد در بیان اعراب و تحقیق ترکیب
ما افعله و افعل به پس گفت **وما ابتداء** اگر گفته شود کلمهٔ ما مبتدا است و ابتداء خبر است و درمیان مبتدا و خبر
صحت حمل شرط است و ابتدا محمول نمی شود بر کلمه ما **جواب میگویم** ابتدا مصدر است بمعنی مفعول یا مضاف
مقدر است یعنی ما ابتدا و در بعضی نسخ وما ابتدائیه واقع شده در این صورت اشکال مذکور نیست و مخفی نماند
که تحقیق اعراب و ترکیب ما افعله و افعل به که بیان میشوند باعتبار اصل وضع است نه بعد نقل زیرا که این دو صیغه
بعد نقل بمنزلهٔ علم اند برای انشای تعجب و اعراب بحسب ترکیب سابق است زیرا که مقرر است
که منقولات مرکبه بر اعراب اصلی خود باقی میمانند و قوله **نکرة عند سیبویه** خبر بعد خبر است یعنی
کلمهٔ ما مبتدا است نکره نزدیک سیبویه بمعنی شیء اگر گفته شود چرا کلمهٔ ما نکره است **جواب میگویم** نکاره
مناسب تعجب است زیرا که تعجب در خفی السبب میباشد و در نکره نیز خفاست از آنکه در تعیین نیست کما ما احسن
زیدا مثلا این معنی دارد که شیء من الاشیاء لا اعرفه جعل زیدا حسنا پس نقل کردند این صیغه را بسوی انشاء تعجب و معنی
جعل از و محو شد و لهذا جائز شده است استعمال او در شیء که بودن او بجعل جاعل محال است مثل ما اقدر الله و ما اعلم و ما اعظم

یعنی کلمه ما مبتدا است نزدیک سیبویه و مابعد او خبر است اگر گفته شود کلمه ما نکره است بمعنی شئ صحیح نیست که مبتدا
واقع شود زیرا که نکره غیر مخصصه مبتدا واقع نمی شود کما مر جواب میگویم لانم که نکره غیر مخصصه است زیرا که تخصیص یافته
است بچیزیکه از وفاعل تخصیص می یابد پس ما احسن زیدا مثل شر اهر ذا ناب است زیرا که هر واحد در معنی آن کلام است که
نکره در وفاعل واقع شده است زیرا که شئ احسن زیدا بمعنی اراده که ما احسن زیدا الا شئ لا اعرفه چنانچه شر اهر ذا ناب بمعنی
که ما اهر ذا ناب الا شر **وموصولة عند الاخفش** یعنی کلمه ما موصوله است نزدیک اخفش و مابعد او صله است
وموصول با صله مبتدا است **والخبر محذوف** وخبر محذوف است پس ما احسن زیدا بمعنی دارد که الذی جعله
ذا حسن شئ عظیم ونیز از اخفش مروی است که کلمه ما نکره موصوفه است وصله که بعد او ست صفت است مخفی نماند
که حذف خبر نزدیک اخفش واجب است پس لازم می آید وجوب حذف بدون آنکه چیزی قائم شود مقام او وهذا اعتراض مشهور
علی الاخفش ونزدیک فرا کلمه ما استفهامیه است ومابعد او خبر است اگر گفته شود چرا مصارح به بیان این متعرض نشده
جواب میگویم از آنکه احسن درینوقت فعل تعجب نماند زیرا که تعجب درینوقت از فواید استفهام خواهد بود وغرض
مصارح بیان فعل تعجب است اگر گفته شود استفهام اکثر مستعمل در تعجب میباشد **جواب میگویم** این استعمال
بطریق مجاز وکنایه است نه بر سبیل نقل وحقیقت وشیخ رضی قدس سره فرموده وهو یعنی ما قاله الفراء قوی من
حیث المعنی لانه کان جهل سبب حسنه فاستفهم عنه وقد یستفاد من الاستفهام معنی التعجب نحو وما ادراک ما یوم الدین
انتهی وکلام شیخ مشعر برین است که توجیه فرا اگرچه من حیث المعنی قوی است لیکن ضعیف است از ینجهت که توجیه او
نقل از استفهام بسوی تعجب لازم می آید وهر دو انشا اند ونقل از انشا بسوی انشا در کلام عرب ثابت نیست
که افعل در افعل به بصورت امر است از باب افعال لیکن بمعنی ماضی آن باب افعال است که ماضی او بمعنی صار ذا
آمده چون الحم که بمعنی صار ذا لحم آمده است وبمعنی ماضی از ینجهت است که تعجب متصور نیست مگر در امری که متحقق
وثابت است **وبه فاعل عند سیبویه** یعنی مجرور در قوله به فاعل آن فعل است نزدیک سیبویه پس قوله به فاعل
از مسامحات مشهوره است یعنی از جهت شدت اتصال در میان جار ومجرور مخفی نماند که نزدیک سیبویه با جاره
زایده است لیکن لازم که گاهی منفک نمی شود مگر وقتیکه تعجب با ان مع مدخول واقع شود نحو احسن ان تقول
ای بان تقول زیرا که حذف حرف جر از ان وان قیاسی است **فلا ضمیر فی افعل** یعنی پس نزدیک سیبویه
در افعل ضمیر نیست زیرا که فاعل متعدی نمیباشد **ومفعول عند الاخفش** یعنی ان مجرور مفعول به
است نزدیک اخفش وهمزه در افعل برای ضرورت است یعنی فرد افعل پس احسن بمعنی صر ذا حسن است

مخفی نماند که قول اخفش را جواز حذف ضمیر مؤید است لقوله تعالی اسمع بهم و ابصر و اللام و للتعدیة فی باب
جاره نزد اخفش برای تعدیه است یعنی برای متعدی شناختن فعل لازم است پس احسن به بجهة التعدیة یعنی وادار
که بصیرة ذا حسن کقولهم اذهب بزید ای اجعله ذاهبا او زایدة یعنی باء جاره زاید است مثل قوله تعالی و لا تلقوا
بایدیکم الی التهلکة و بنابرین تقدیر احسن بنفسه متعدی است و همزه در وی برای تعدیه نیست چون افرحه ففیه ضمیر
یعنی چون مقرر شد که ضمیر مجرور نزد اخفش مفعول است پس در فعل در این صورت ضمیر فاعل خواهد بود پس احسن
بزید درین تقدیر است که احسن انت بزید اگر باء برای تعدیه است یا احسن انت زیدا اگر باء زاید است یعنی زید را احسن
گردان یعنی زید را بصفت حسن متصف کن اگر گفته شود چرا تصرف نمیکنند در احسن به تانیث فعل و تثنیه کردن آن و جمع
آن جواب میگویم خطاب بسوی کسی متوجه الیه الکلام است به تبادل مخاطب اگر گفته شود در ماضی است تا
ضمیر مخاطب جائز نیست جواب میگویم احسن اگرچه بحسب لفظ ماضی است اما بحسب معنی و لفظ امر است
پس استتار ضمیر باعتبار صورت است و قرار ... فرموده که احسن هر واحد را امر است باینکه آن هر واحد را احسن کن
یعنی صفت کند بحسن پس خطاب درین صورت هر کسی راست که صلاحیت خطاب داشته باشد نه خاص کسی را که
بسوی او کلام متوجه است و غرض مرا مبالغه در مدح است که مناسب است به باب افعال تعجب زیرا که افعال تعجب
موضوع اند برای مدح عام اگر گفته شود چگونه در وقت خطاب عام مبالغه در مدح حاصل میشود جواب میگویم
چون خطاب عام کنند بوصف زید بحسن ظاهر است که جمیع مخاطبین زید را بحسن بوجه واحد وصف نخواهند کرد
بلکه هر کسی به نهجی دیگر و طریق آخر تعریف و توصیف خواهد نمود پس امر هر واحد متضمن است امر بوصف زید را بحسن
بوجوه مختلفه و طرق متنوعه پس گویا کسی که احسن بزید میگوید گویا میگوید که صفت بالحسن کیف شئت فان فیه
من جهات الحسن ما یمکن ان یکون فی شخص هرگاه که فارغ شد مصرح از بیان افعال تعجب شروع کرد در بیان
مدح و ذم پس گفت **افعال المدح و الذم** این قول را در ترکیب و تحقیق بر قوله افعال التعجب که در بعضی
نسخ وارد است قیاس باید کرد و اعاده آن تحقیقات چندان فائده ندارد بلکه موجب اطالت است که منتهی
بملالت است **ما وضع لانشاء مدح او ذم** یعنی فعل مدح و ذم فعلی است که موضوع است برای
انشاء مدح عام و برای انشاء ذم عام چنانچه نعم که موضوع است برای انشاء مدح و برای انشاء ذم عام چنانچه
نعم که موضوع است برای انشاء مدح عام یعنی وقتیکه گوئی نعم الرجل زید مدح میکنی او را از جهت علم یا جمال
یا غیر اینها و همچنین بئس موضوع است برای انشاء ذم عام مثل بئس الرجل زید اگر گفته شود تعریف

مانع نیست زیراکہ صادق نمی آید برمثل مدحت وذممت جواب میگویم مثل مدحت وذممت موضوع ست برای اخبار مدح وذم نہ برای انشاء مدح وذم زیراکہ چون میگوئی نعم الرجل زید پس انشاء میکنی مدح رابا ین لفظ دران حالیکہ مدح دراتحاد ازمنہ موجود نیست درخارج بخلاف مدحت وذممت زیراکہ مقصود ازو اعلام واخبار مدحی ست کہ درزمان ماضی موجود ست ولوقوع آمدہ وہمچنین ما احسن زیدا زیراکہ اگرچہ فائدہ انشاء مدح میدہد لیکن موضوع نیست برای انشای مدح بلکہ موضوع ست برای انشاء تعجب وانیہم مستلزم ست انشای مدح را اگر گفتہ شود مدح وذم کہ مراد از مدحت وذممت موضوع ست برای انشاء مدح پس تعریف مانع نیست جواب میگویم لانم کہ موضوع ست برای انشاء مدح وذم بلکہ موضوع ست برای انشاء طلب مدح وذم فافہم اگر گفتہ شود تعریف جامع نیست زیراکہ فعل بضم عین ملحق ست بنعم وبیس درسائر احکام مثل حسن الخلق علم الحلماء وقبح العمل عناد المبطلین واین افعال افعال مدح وذم درعرف نحاۃ میگویند چنانچہ درشرح تسہیل ابنقدر بتفصیل ست وتعریف صادق نمی آید زیراکہ این افعال موضوع نیستند برای انشای مدح وذم لیکن مستعمل اند درانشاء مدح وذم جواب میگویم مراد از افعال مدح وذم کہ درین کتاب محدود واقع شدہ آن افعال اند کہ درعرف نحاۃ باین لقب مشہور اند وملحقات نعم وبیس اگرچہ نزدیک نحاۃ ازین افعال اند لیکن مشہور نیستند باین لقب لہذا حضرت قدس سرہ السامی فرمودہ اند یعنی الافعال المشہورۃ عند النحاۃ بہذا اللقب انتہی **فمنہا نعم وبئس** یعنی از افعال مدح نعم ست واز افعال ذم بئس ست واین ہردو فعل اند بدلیل لحوق تاء تانیث ساکنہ واتصال ضمائر بارزہ وہریک دراصل بروزن فعل ست وبکسر عین کلمہ پس فا کلمہ راساکن کردند وحرکت عین کلمہ بفا کلمہ دادند ازانکہ درلغت بنی تمیم درفعل کہ فا کلمہ او مفتوح وعین کلمہ او مکسور بود ازحروف حلقی چہار لغت ست **یکی** فعل بفتح فا وکسر عین واین اصل ست **دوم** فعل ست بفتح فا وسکون عین زیراکہ کسرہ ثقیل ست برحرف حلق **وسوم** فعل ست بکسر فا وسکون عین باینطریق کہ کسرہ عین را بفا دادند تا دلالت کند کہ دراصل مکسور العین بود **وچہارم** فعل ست بکسر فا وعین تا فا کلمہ تابع شود عین کلمہ را زیراکہ ازین اتباع خفت درکلمہ حاصل میشود باعتبار تماثل حرکتین اگرچہ فتحہ فی نفسہا اخف ست واز نعم وبئس چون قصد مدح وذم کنند اکثر درین دو فعل نزدیک بنی تمیم کسر فا واسکان عین ست واز سیبویہ مروی ست کہ اتفاق تمام عرب برلغت بنی تمیم ست **وشرطہما** یعنی شرط نعم وبئس یعنی شرط فاعل نعم وبئس پس کلام بتقدیر مضاف ست واضافت برای ادنی ملابستہ ست وآن شرط یکی ازین امور ثلث ست **ان یکون الفاعل معرفا باللام** یعنی یا باشد فاعل نعم وبئس معرف بلام عہد ذہنی پس درینوقت مراد از فاعل او فردی غیر معین

فی الوجود خواهد بود وانما افراد حقیقیت معدوده وآن فرد را معهود از همین جهت میگویند که جنس او معهود است اگرچه فی نفسه منتشر ومبهم است فافهم فانه مما خفی علی بعض الطلبة مثل ادخل السوق لیکن در باب التعیین حاصل میشود بمخصوص بالمدح یا ذم بخلاف ادخل السوق والیه اشار قدس سره السامی بقوله وهو واحد غیر معین ابتداء آه واین مختار مصرح است و قال بعض النحاة ان اللام للجنس بکماله ومصرح این را بخطا نسبت کرده از آنجهت که مقصود از نعم الرجل زید جمیع رجال نیست زیرا که رجل را تثنیه وجمع میکنند ومخصوص مطابق میشود بفاعل واراده جنس بکماله برابر است که بمعنی کل فرد بود یا جمیع افراد او را تثنیه کردن وجمع نمودن بمطابقت او امتناع است ونیز ضمیر در نعم رجلا زید راجع است بسوی امر مبهم که او را ما بعد او مفسر است بالاتفاق پس اولی اینست که فاعل او در جمیع استعمالات معرف بود بلام عهد ذهنی تا جمیع باب بر طریق واحد باشد از آنکه مراد از و درینوقت واحد غیر معین خواهد بود ابتداء ومعین خواهد شد ثانیا بذکر مخصوص مثل نعم رجلا زید ونیز لام عهد ذهنی اولی است از آنکه درینوقت تفصیل بعد اجمال است واین مناسب وضع این باب است زیرا که تفصیل بعد اجمال در نفس ناطقه واقع میباشد از آنکه میل نفس ناطقه بسوی معرفت مبهم ضرور نیست وبدیهی است ونیز از تفصیل بعد اجمال ذکر شی دو مرتبه حاصل میشود ومقتضای مقام او تنبیه مدح در نفس است زیرا که وقوع مدح عام مستبعد است فظهر ان ما ظنه بعض النحویین من ان اللام للجنس بکماله خطاء محض وکذا حمله علی الجنس من حیث هو جنس فافهم واحفظ فانه هدایة للضلالة **او مضافا الی المعرف بها** یعنی یا شرط فاعل نعم وبئس این است که فاعل او مضاف بود بسوی معرف بلام برابر است که بغیر واسطه بود چون نعم صاحب الرجل زید یا بواسطه مثل نعم فرس غلام الرجل هذا ونعم وجه فرس غلام الرجل هذا وبر همین قیاس تا ما لا نهایة باید کرد **او مضمرا ممیزا بنکرة منصوبة** یعنی یا شرط فاعل آن هر دو این است که ضمیر مستتر باشد وراجع بود بسوی امر مبهم وتمیز او نکره منصوبه باشد برابر است که آن نکره منصوبه مفرد بود یا مضاف بسوی نکره یا معرفه باضافت لفظی مثل نعم رجلا زید ونعم ضارب رجل زید ونعم ضارب خالد عمرو زید ونعم حسن الوجه زید ومخفی نماند که این فاعل مضمر مثنی ومجموع ومؤنث نمیباشد بالاتفاق زیرا که درین باب تصرف نیست ونیز از آنکه ضمیر مفرد مذکر از دیگر ضمائر کثیر الابهام است وقوله **او بما** معطوف است بر قوله بنکرة منصوبة یعنی یا آن ضمیر ممیز میشود بکلمه ما که نکره است بمعنی شی ومنصوب المحل است بنا بر تمیز ویا موصوف است بجمله مخصوص محذوف است مثل قوله تعالى نعما یعظکم به یا مذکور مثل قوله تعالى بئسما اشتروا به انفسهم ان یکفروا یا بکلمه ما که موصوف است **مثل** قوله تعالى فنعما هی یعنی نعم شیئا هی ای الصدقات پس در نعم ضمیر مستتر که راجع است بسوی امر مبهم فاعل است

وکلمہ ما کہ بمعنی شئی ست تمیز او ست وہی کہ راجع است بسوی صدقات مخصوص بالمدح ست اگر گفتہ شود کلمہ ما کہ بمعنی
شئی ست در ابہام مثل ضمیر ست پس صحیح نیست کہ تمیز او باشد زیرا کہ تمیز آنست کہ رافع ابہام بود **جواب آنکہ**
لا نسلم کہ ضمیر مذکور در ابہام مساوی اند وسند منع اینست کہ مراد از کلمہ ما شئی عظیم ست و این جواب ضعیف ست
زیرا کہ تمام نحاة کلمہ ما را بالشئی عظیم تفسیر نمیکنند بلکہ در تفسیر او بشئی مطلق اکتفا مینمایند و اولی در جواب اینست
کہ ضمیر مبہم ست من حیث الوجود و تمیز دال بر وجود او نیست فافہم فانہ من مزال الاقدام الاعلام و باید دانست کہ
نزدیک فرا و ابو علی کلمہ ما در قولہ تعالی فنعما ہی موصولہ ست بمعنی الذی و فاعل نعم ست و ہی مخصوص بالمدح ست
و صلہ بتمامہا محذوف ست و تقدیر فنعما ہی این ست کہ نعم الذی فعلہ ہی و ضعف این توجیہ ظاہر ست از انکہ حذف
صلہ بتمامہا اقل قلیل ست و نزدیک سیبویہ و کسائی کلمہ ما معرفہ ست بمعنی الشئی و تامہ ست یعنی محتاج
بصفت و صلہ نیست و تعریف او عہد ذہنی ست پس درینصورت کلمہ ما فاعل نعم خواہد بود زیرا کہ بمعنی الشئی اللام
ست و ہی مخصوص بالمدح یعنی نعم الشئی ہی و این مذہب نیز ضعیف ست زیرا کہ کلمہ ما بمعنی الشئی در غیر این موضع یافتہ نشده
بلکہ بمعنی شئی نکرہ مستعمل ست برابر ست کہ موصوفہ بود یا نبود و نیز برین تقدیر احد الامرین لازم می آید یا حذف موصوف
جملہ در مثل قولہ تعالی نعما یعظکم یعنی نعما شیئا یعظکم بہ یا لازم می آید کہ جملہ را معترضہ گویند برای بیان آنکہ
آن شئی مستحق مدح است **وبعد ذلک المخصوص** یعنی واقع میشود بعد فاعل مخصوص بالمدح
یا ذم از انکہ درینوقت تفصیل و تعیین بعد ابہام حاصل میشود و آن اوقع در نفس ست کما مر آنفا و مخفی نماند
کہ وقوع مخصوص بعد فاعل امر کلی نیست بلکہ غالب و کثیر الوقوع ست زیرا کہ مخصوص گاہی مقدم
میشود فیقال زید نعم الرجل کذا فی المفتاح **وہو مبتدا ما قبلہ خبرہ** یعنی آن مخصوص بالمدح یا ذم
دو احتمال دارد یا مبتدا است و جملہ کہ قبل او غالبا واقع میشود خبر است **او خبر مبتدا محذوف**
یا خبر مبتدا محذوف ست پس زید در **مثل نعم الرجل زید** بر احتمال اول مبتدا است و نعم الرجل
خبر مقدم ست و بر احتمال ثانی خبر مبتدا محذوف ست پس درینصورت از تقدیر سوال ناچار است
یعنی ہرگاہ کہ گفت نعم الرجل پس گویا سائل سوال کرد کہ من ہو پس جواب داد کہ ہو زید و ظاہر ست کہ
نعم الرجل زید بر احتمال اول یک جملہ ست و بر احتمال ثانی دو جملہ لیکن جملہ ثانی جملہ مستانفہ ست و حذف مبتدا
در وی لازم ست زیرا کہ اتصال مخصوص بفاعل اتصال شدید ست اگر گفتہ شود صحیح نیست کہ زید مبتدا بود
و جملہ نعم الرجل خبر زیرا کہ اینجملہ از عاید خالی ست و جملہ را کہ خبر واقع شود از عاید لابد ست کما مر فی المرفوعات **جواب**

میگوئیم تعین عاید که جمله را از وفا چاره نیست عام است که ضمیر باشد چون وضع مظهر موضع مضمر [illegible]
فی المرفوعات و در جمله نعم الرجل اگرچه ضمیر مبتدا نیست لیکن ال تعریف ذهنی قائم است مقام ضمیر و حضرت مولوی
معنوی شیخ عبدالحکیم قدس سره فرموده اند یعنی انهم لما قصدوا الی المعهود فی الذهن کان اللام کاسم الجنس الذی له
شمول فی المعنی کما یصح ان یقوم اسم الجنس مقام الضمیر صح ان یقام الاسم باعتبار المعهود
الذهنی مقام الضمیر لانه مندرج تحت ما یقدر من اعادة فی المعنی کذا فی الایضاح انتهی و ظاهر جواب
این است که اتحاد رابطه است کما لا یخفی فافهم فانه من المواهب اگر گفته شود چون زید مبتدا بود
پس می باید که لام عهد خارجی بود نه ذهنی زیرا که عبارت از زید است و هو معهود خارجی و همچنین
واجب است که ضمیر در نعم رجلا زید مبهم نبود زیرا که مرجع او مقدم است از حیثیت رتبه **جواب میگوئیم**
لزوم تاخیر مبتدا غالبا دلالت میکند بر اینکه لام تعریف عبارت از زید نیست و نیز دلالت میکند
که زید مرجع ضمیر نیست زیرا که خلاف اصل کثیر الوقوع و مطرد نمیباشد **وشرطها** یعنی شرط مخصوص یعنی شرط آنکه
اسمی از اسمای مخصوص بالمدح یا ذم واقع شود و مخصوص بودن او صحیح بود انیست **مطابقة**
الفاعل یعنی مطابق بودن مخصوص فاعل را یا مطابق بودن فاعل مخصوص را زیرا که قوله
مطابقة الفاعل احتمال دارد که از باب اضافت مصدر بسوی مفعول بود و فاعل او متروک باشد
و حاصل این است که قوله الفاعل احتمال دارد که فاعل باشد یا مفعول اگر گفته شود چون
التباس فاعل بمفعول لازم می آید پس واجب آنست که قوله الفاعل را فاعل بمعنی [illegible] گردانند
برای دفع التباس چنانچه مقرر کرده اند که هرچه مقدم باشد فاعل فعل است [illegible] فاعل
فعل بمفعول ملتبس شود مثل ضرب موسی عیسی پس در قوله مطابقة الفاعل دو احتمال نیست جواب
میگوئیم این باب التباس نیست بلکه از باب تعدد طرق افاده است [illegible] مطابقت مخصوص
بفاعل در شش امور واجب است یکی در جنس فاعل برابر است که آن جنس حقیقة بود [illegible] نعم الرجل [illegible]
مثل نعم الاسد زید که مراد از اسد رجل شجاع است بطریق مجاز و زید که مخصوص بالمدح است مطابق است بوی
در جنس لکن تاویلی است فلا یقال نعم الرجل فرس زید زیرا که غرض تفضیل شی است بجنس او نه بغیر جنس او و نیز لازم می آید
فرس زید رجلی از رجال باشد و بطلانه اظهر من ان یخفی و دوم در افراد مثل نعم الرجل زید و سوم در تثنیه مثل نعم الرجلان
الزیدان و چهارم در جمع مثل نعم الرجال الزیدون و پنجم در تذکیر مثل الرجل زید و ششم در تانیث نعمت المرأة

وہند و قس علیہ امثال بئس و مخفی نماند کہ چنانچہ جائز است نعمت المرأۃ ہند و بئست المرأۃ ہند بالحاق تاء تانیث ہمچنین جائز است نعم المرأۃ ہند و بئس المرأۃ ہند بدون الحاق تاء تانیث اگر گفتہ شود قیاس تقاضا میکند کہ جائز نباشد زیرا کہ الحاق تاء تانیث واجب است وقتیکہ فعل مسند شود بسوی مؤنث حقیقی جواب میگوئیم جواز عدم الحاق تاء تانیث ازینجہت است کہ نعم و بئس از افعال غیر متصرفہ اند و ازین سبب مشابہ اند بحرف از انکہ در و نیز تصرف نیست و تاء تانیث بحرف لاحق نمیشود پس بجہت رعایت مشابہت الحاق تاء تانیث را در نعم و بئس لازم نگرفتند و جائز داشتند و قولہ **و بئس مثل القوم الذین کذبوا و شبہتہ متأول** جواب سوال مقدر است تقریر سوال اینست لا نسلم کہ شرط مخصوص مطابقت او بفاعل بود زیرا کہ الذین کذبوا در قولہ تعالی بئس مثل القوم الذین کذبوا مخصوص است و بفاعل مطابق نیست زیرا کہ قولہ تعالی مثل القوم کہ فاعل است مفرد است و مخصوص جمع است پس مصرح جواب میدہد کہ قول مذکور و نظائر او و دیگر تراکیب کہ مخصوص دران تراکیب مطابق بفاعل نیست متأول است یعنی ان ظاہر گردانیدہ شدہ است بدو طریق یکی تقدیر مضاف یعنی بئس مثل القوم مثل الذین کذبوا یعنی بئس حال القوم حال الذین کذبوا پس مضاف را حذف کردند و مضاف الیہ را قائم او گردانیدند پس مخصوص مطابق شد بفاعل از انکہ ہر دو مفرد اند **دوم** آنست کہ قولہ الذین صفت قوم است و مخصوص محذوف است یعنی بئس مثل القوم الذین کذبوا مثلہم اگر گفتہ شود برین تقدیر لازم می آید اتحاد فاعل و مخصوص لفظا و معنی **جواب میگوئیم** موصول برین تقدیر برای عہد است بلکہ عبارت است از جنس مکذبین تا کہ ابہام در مثل حاصل شود و ضمیر مثلہم کہ مخصوص محذوف است راجع است بسوی قولہ تعالی الذین حملوا التورٰیۃ زیرا کہ مقصود مذمت ایشان است پس قولہ مذکور اینمعنی دارد کہ بئس حال المکذبین حال الیہود الذین جحدوا آیات نعت محمد علیہ الصلوۃ والسلام فاندفع جمیع الاوہام من ہذا المقام **وقد یحذف المخصوص اذا علم مثل نعم العبد** یعنی گاہی حذف کردہ میشود مخصوص بالمدح و یا بذم وقتیکہ دانستہ شود بقرینہ مثل قولہ تعالی نعم العبد یعنی ایوب ع بقرینہ آنکہ این آیہ کریمہ در قصہ حضرت ایوب علی نبینا و علیہ الصلوۃ والسلام واقع است مثل قولہ تعالی فنعم الماہدون یعنی نحن بقرینہ قولہ تعالی والارض فرشناہا اگر گفتہ شود چرا نگفت مصرح وقد یحذف اذا علم بارجاع ضمیر بسوی مخصوص مذکور فی السابق و چہ فائدہ است در وضع مظہر موضع مضمر **جواب میگوئیم** فائدہ اینست کہ تا وہم کنند کہ ضمیر قد یحذف راجع است بسوی فاعل و نیز فائدہ اینست کہ تا این حکم شود بمخصوص جمیع افعال مدح و ذم و حصول این فائدہ موقوف است بر وضع مظہر موضع مضمر زیرا کہ مراد از ضمیر یکہ در قولہ و شرطہ واقعست مخصوص نعم و بئس است اگر گفتہ شود

هرگاه این حکم تمام نیست واجب بود که بعد حبذا ذکر میکرد و ذکر او قبل حبذا وهم است که این حکم مختص بمخصوص نعم و بئس است
جواب میگوییم ازانجهت این حکم را قبل از حبذا ذکر کرد که نعم و بئس از دیگر افعال مدح و ذم مشهور تر اند و اصل اند و حذف مخصوص
در نعم و بئس کثیر است سوال کرده اند که وضع ظاهر موضع ضمیر درین وقت فائده مذکور نمیدهد زیرا که چون معرفه را اعاده کنند
ثانی عین اول میباشد کما تقرر فی الاصول پس چنانچه مراد از ضمیر شرطیه مخصوص نعم و بئس است همچنین مراد از مخصوص که
در قوله وقد یحذف المخصوص واقع است مخصوص نعم و بئس خواهد بود جواب گفته اند ضابطه مذکوره جائی است که هر دو
اسم ظاهر باشند واینجا مفقود اول که ضمیر شرطیه است مضمر است و ثانی مظهر ولا یخفی علی الفطن ما فی هذا الجواب و جواب اعتراض
مذکور بمنع کلیه ضابطه مستمره صواب است کما لا یخفی علی اولی الالباب و شک نیست که ضابطه مذکوره اکثریه است
کلیه نیست کما فی التلویح فی فصل الالفاظ العام **وساء و مثل بئس** یعنی ساء مانند بئس است در افاده ذم
و شرائط و احکام تشبیه ساء به بئس اشاره است بآنکه ساء در استعمال مشهور نیست برای انشاء ذم مانند بئس
زیرا که استعمال او در اخبار اکثر است **ومنها حبذا** و بعضی از جمله افعال مدح و ذم حبذا است اگرچه در استعمال
افاده ذم اصلا میکند یعنی از جمله آن افعال حب است که در ترکیب حبذا واقع است پس قوله منها حبذا بطریق تجوز
مجاز است بسبب شدت اتصال و عدم انفکاک حب از ذا اگر گفته شود چرا جدا کرد مصنف حبذا را از نعم و بئس
جواب میگوییم ازانکه حبذا با احکام آخر مخصوص است و نیز ازانکه حبذا در انشاء مدح مشهور نیست مثل نعم
قال صاحب التسهیل لیست ای کلمة حبذا للمدح بالوضع انما وضعها للمبالغة فی تمکن الحب انتهی و مستور نماند
که حبذا مرکب است از ذا که اسم اشاره است و از حب برابر است که لازم بود یا متعدی **وفاعله ذا**
یعنی فاعل فعل مذکور کلمه ذا است که اسم اشارت است بخلاف فاعل نعم و بئس زیرا که فاعل این
دو فعل همانست که سابق مذکور شد اگر گفته شود چرا ذا که از اسماء اشاره است اختیار افتاد
جواب میگوییم ازانکه در اسماء اشارت ابهام است و ابهام درین باب مقصود است و مخفی نماند
که مشار الیه ذا درین مقام امر ذهنی است اگرچه وضع اسماء اشارت برای مشار الیه خارجی است
بر ضمیری که قوله **ولا یتغیر** واقع است احتمال دارد که بسوی حبذا راجع است یا بسوی ذا که فاعل حبذا است
و حاصل اینست که کلمه ذا از هیئت و صیغه خود متغیر نمیشود پس هرچند که مخصوص او مثنی یا
مجموع یا مؤنث باشد کلمه ذا مثنی و مجموع و مؤنث نمیشود زیرا که حبذا جاری مجرای
امثال است تغیر نمیباشد فیقال حبذا الزیدان و حبذا الزیدون و حبذا هند **وبعده المخصوص**

یعنی واقع میشود مخصوص بعد حبذا بعد حبذا و فاعل اصلا مقدم نمی شود بخلاف تعدیه مخصوص نعم و بئس که غالب
ست و در تخیه واقع میشود بعد حبذا خلاف ست نزدیک اکثر نحاة مخصوص مبتدا و نزدیک ابن کیسان
بدل ست از ذا که فاعل حبذا ست و نزدیک بعضی خبر مبتدا ست **واعرابه کاعراب مخصوص نعم**
یعنی اعراب مخصوص حبذا مثل اعراب مخصوص نعم ست بر دو وجه مذکور **ویجوز ان یقع قبل المخصوص او بعده تمیز او**
حال واقع شود مخصوص یعنی جایز ست که واقع شود قبل مخصوص حبذا یا بعد مخصوص حبذا تمیز یا حال
موافق مخصوص حبذا در تذکیر و تانیث و افراد و تثنیه و جمع مثل حبذا رجلا زید و حبذا زید رجلا و حبذا
راکبا زید و حبذا زید راکبا و حبذا رجلین الزیدان و حبذا الزیدان راکبین و مانند آن اگر گفته شود که تمیز و ذوالحال
کدام ست **جواب میگویم** ظاهر ست که در مخصوص ابهام نیست پس تمیز نخواهد بود مگر از ذا و ذوالحال نیز
ذا ست اگر گفته شود ذوالحال نیز از آنکه مخصوص ست ذوالحال نباشد **جواب میگویم** مخصوص می آید بعد
تمامی جمله و کلام مثلا از تمامی جمله ست پس آن حال از فاعل خواهد بود نه از مخصوص اگر گفته شود عامل
در حال و تمیز کدام ست **جواب میگویم** معنی فعلیه که در حبذا ست برای آنست که حبذا فعل بود چنانچه مذهب
اکثر نحاة است یا اسم باشد چنانچه مذهب بعضی نحاة ست اگر گفته شود چرا تمیز را لازم گرفتند در نعم
وقتیکه فاعل او ضمیر باشد و لازم نگرفتند در حبذا با وجودیکه فاعل هر دو امر مبهم ست **جواب میگویم**
زانکه فاعل حبذا ملفوظ ست بخلاف فاعل نعم که مستتر ست پس التزام تمیز در نعم لازم ست تا دلیل باشد
بر وجود فاعل کما سبق **جواب دوم** التزام تمیز در نعم برای دفع التباس ست زیرا که اگر تمیز را ذکر نکنند
التباس در میان فاعل و مخصوص لازم می آید وقتیکه مخصوص معرف بلام بود یا مضاف بسوی
معرف بلام باشد مثل نعم رجلا السلطان زیرا که اگر رجل را حذف کنند معلوم نمیشود که سلطان فاعل است
و مخصوص محذوف ست یا سلطان مخصوص ست و فاعل ضمیر ست هرگاه که فارغ شد مصنف از بحث فعل شروع
کرد در بحث حرف پس گفت **الحرف مادل علی معنی فی غیره** یعنی حرف کلمه ایست که دلالت میکند بر معنی که
حاصل ست آن معنی در غیر آن کلمه یعنی متعقل نمی شود معنی او مگر وقتیکه ضم کنند با او کلمه آخر یعنی مستقل بمفهوم نیست
نیست پس صلاحیت محکوم علیه و محکوم به ندارد بدون انضمام کلمه آخر و تحقیق مقام این ست که کلمه ما عبارت ست
از کلمه زیرا که تعریف میباید که مشتمل بود بر جنس و قوله فی غیره ظرف مستقر ست متعلق ست بحاصل صفت معنی ست
و ضمیر مجرور راجع است بسوی کلمه ما و این اولی ست برای رعایت مطابقت این کلام بدلیل حصر اگرچه جائز ست

تعریف حرف

ارجاع او نسبت معنی چنانچه در تعریف اسم و فعل گفته شد و جائز است که قوله فی غیره که متعلق است بکائن یا بحاصل
از معنی باشد لیکن خلاف مقصود است زیرا که تقیید دلالت بحال کون المعنی فی غیره غیر مقصود است اگر گفته شود تعریف
حرف مانع نیست زیرا که صادق می آید بر فعل از آنکه فعل باعتبار معنی مطابقی خود دلالت میکند علی معنی فی غیره اگرچه
دلالت میکند علی معنی فی نفسه باعتبار معنی تضمنی خود که آن حدث است کما مر فی شرح تعریف الفعل جوابش گویم
گاهی اطلاق قرینه تقیید و تجرید از ما سوی می باشد پس مراد اینست که الحرف ما دل علی معنی فی غیره فقط
یعنی بر معنی فی نفسه اصلا دال نباشد چنانچه بر همین معنی دلیل حصر شاهد است پس فعل باعتبار معنی مطابقی از تعریف
حرف خارج شد زیرا که فعل چنانچه دلالت میکند علی معنی فی غیره باعتبار مدلول مطابقی همچنین دلالت میکند علی معنی
فی نفسه باعتبار معنی تضمنی و افضل المحققین امام المدققین مولانا سعد الملة والدین قدس سره در بحث وضع در
مطول فرموده اند که قوله الحرف ما دل علی معنی فی غیره نزدیک بعضی محققین این معنی دارد که الحرف ما دل علی معنی
ثابت فی لفظ غیره چنانچه لام در مثل الرجل دلالت میکند بنفسه بر تعریف که ثابت است در رجل و همچنین
هل در مثل هل قام زید دلالت میکند بنفسه بر استفهام و استفهام معنی است که ثابت است در جملهٔ قام زید
سراج المدققین همام المحققین شمس سماء التقریر بدر افلاک التحریر صاحب النفس القدسیه واقف الاسرار الفلکیه
والارضیه سیدی و سندی حضرت میر سید شریف قدس سره آنچه فرموده اند حاصل او که مناسب
اینمقام است این است که مراد از ثبوت معنی حرف در لفظ آخر یا این است که معنی حرف مفهوم میشود
بواسطه لفظ دیگر پس درمیان معنی مشهور قولهم الحرف ما دل علی معنی فی نفسه و این معنی که بعض
محققین بیان کرده اند هیچ فرق نیست و اگر مراد این است که معنی حرف قائم است بلفظ دیگر پس
بطلان این ظاهر است زیرا که استفهام در حقیقت قائم بمتکلم است و متعلق است بمعنی جمله
همچنین اگر مراد از قیام معنی حرف بمعنی لفظ آخر است پس این نیز باطل است زیرا که استفهام قائم
بمتکلم است نه بمعنی جمله و نیز لازم می آید که مثل سواد و بیاض و غیر آن که از اعراض اند حروف باشند
زیرا که دلالت میکنند بر معانی که قائم اند بمعانی دیگر الفاظ و اگر مراد از و تعلق گرفتن معنی حرف است
بمعنی غیر پس لازم می آید لفظ استفهام و دیگر الفاظی که دلالت میکنند بر آن معنی که متعلق اند بمعانی
دیگر الفاظ درینصورت حروف باشند و فساد جمیع احتمالات ظاهر است و مخفی نماند که قوله ما دل علی معنی
جنس است و قوله فی غیره فصل است و من هم [illegible] الی الاسم او حاجته [illegible] از انجهت که

دلالت میکند بر معنی که مستقل بمفهومیت نیست وصلاحیت محکوم علیه و محکوم به ندارد محتاج ست در جزء بودن خود کلام را بسوی اسم یا فعل چنانچه من البصرة الی الکوفة وقد ضرب بخلاف اسم و فعل زیرا که احدهما محتاج نیست بسوی آخر در جزئیت بلکه محتاج ست در افادهٔ کلام و باید دانست که جزء عام است که رکن باشد یا نی یعنی حرف جزء کلام نمی شود خواه رکن بود یا فضله بدون انضمام اسم یا فعل اگر گفته شود بعضی اسماء نیز جزء کلام نمی شوند بدون انضمام اسم یا فعل چنانچه موصولات که محتاج اند در جزئیت بسوی اسم و فعل جواب میگوییم مراد از احتیاج حرف بسوی اسم و فعل مطلق نیست بلکه احتیاج است در فهم و تعقل معنی و معانی موصولات مستقل اند و احتیاج موصولات بسوی اسم و فعل در جزئیت از ینجهت نیست که تعقل معانی موصولات بر اسم و فعل موقوف باشد و مخفی نماند که کلمهٔ او در قوله او فعل برای منع خلو ست وقال الشیخ الرضی الحرف قد یحتاج الی الجملة کحرف الاستفهام والنفی والشرط وقد یحذف المحتاج الیه فی نعم ولا وقد وکان ولما انتهی هرگاه که فارغ شد مصنف از تعریف حرف شروع کرد در بیان انواع حرف پس گفت **حروف الجر ما وضع للافضاء بفعل او معناه الی ما یلیه** یعنی حرف جر حرفیست که موضوع است برای رسانیدن فعل یا معنی فعل بسوی چیزی که بلا فاصله متصل باو واقع است که ضمیر مرفوع راجع باشد بسوی ما اول وضمیر منصوب بسوی ما ثانی و یجوز که لام الجر باشد و اضافت حروف بسوی جر یا اضافت جنسی است پس معرف جنس است و جمعیت برای آنست که دلالت کند بر کثرت حروف جر یا اضافت استغراقی است پس دریصورت نیز معرف جنس ست و دلالت بر کثرت حروف جر حاصل ست و نیز برین تقدیر قوله حروف الجر این فائده میدهد که تعریف حرف جر جامع است بجمیع افراد معرف یعنی درین وقت جامعیت تعریف مصرح و منصوص خواهد بود اگرچه تعریف را جامعیت لازم ست پس قوله حرف الجر درین تاویل است که کل حرف الجر ما وضع الی آخره و تحقیق مقام این است که افضا که مصدر است از باب افعال و لازم ست بمعنی وصول لیکن درین مقام بمعنی ایصال ست لهذا متعدی است بباء جاره و مراد از معنی فعل هر شیء ست که از و استنباط و استخراج معنی فعل توان کرد چون اسم فاعل و مفعول و صفت مشبه و مصدر مثل مروری بزید و ظرف مثل زید عندک لاکرامک و جار مجرور مثل و فی دار لعطائک و حروف ندا چون یا لزید و اسم اشاره مثل هذا فی الدار ابوه و صاحب مباحث فرموده و هذا المثال آورده المصارح فی شرحه ورده علیه الاستراباذی بان الجار و المجرور حال والعامل فیه الاشارة مثل هذا بعلی شیخا و کلامنا فی عمل معنی الفعل فی مفعول بواسطة الحرف و عمل الفعل او معناه فی الحال لایحتاج الی حرف الجر والجواب بالمنع

حروف جر

من الکلام فی عمل معنی الفعل فی المفعول به بواسطة الحرف بل فیما هو اعم منه وهو تعدی معنی الفعل بواسطة حرف الجر
الی اسم سواء کان مفعولا به او ظرفا او حالا او غیرها کما تقدم فی الفعل اللازم وبالمنع من کون الجار والمجرور فی المثال المذکور
حالا وانما یکون حالا لو تعلق بالمحذوف واما اذا تعلق باسم الاشارة فلا وانما تعلق اسم الاشارة بالدار لتعلق الفعل لکلم
سخوا تمت بکمالها ای فیها والمعنی الاشارة الیه فی الدار ابوه انتهی ومراد از مایلی عام است که اسم صریح باشد چون مررت بزید
واما ربنیه یا در تاویل اسم بود مثل قوله وضاقت علیکم الارض بما رحبت یعنی برحبها والرحب بضم الراء المهملة السعة
بمعنی فراخی وشارح رضی قدس سره فرموده که مراد از ایصال فعل بسوی اسم این است که فعل متعدی شود
بسوی اسم وآن اسم مفعول به گردد برای آن فعل پس منصوب المحل خواهد بود ولهذا عطف بروی بنصب جائز داشته اند
در قوله تعالی وارجلکم وحق اینست که مراد از ایصال تعلق گرفتن معنی فعل است بمایلی چنانچه در مررت بزید مرور بزید
متعلق است اگر گفته شود تعریف مانع نیست زیرا که صادق می آید بر بعضی حروف عطف کما لا یخفی مثل رأیت
زیدا وعمرا جواب میگوئیم وضع حروف عطف برای تشریک است نه برای ایصال اگرچه در بعضی مواضع
ایصال لازم می آید چنانچه وقتیکه بر مفعول فعل عطف کنند اگر گفته شود چرا مقدم کرد حرف جر را بر سائر حروف
جواب میگوئیم از آنکه حروف جر کثیر وکثیر الاستعمال اند ونیز هر حرفی از آن حروف موضوع است برای معانی کثیره
اگر گفته شود چرا التعریف کرد مصرح حروف جر وتنوین را وترک کرد تعریف سائر حروف جواب میگوئیم
در اصطلاح نحاة حروف جر را مفهومیست مشترک بین جمیع الحروف وهمچنین تنوین را مفهومی است عام بین
جمیع الاقسام بخلاف سائر حروف زیرا که بعضی را مفهوم مشترک در اصطلاح اصلا نیست چون حروف
مشبه بالفعل وحروف عاطفه وبعضی را مفهوم اصطلاحی نیست بلکه معنی لغوی مفهوم آنحروف است چون
حروف تخصیص وحروف ردع وحروف جر را مفهوم مشترک است که آن افضا وفعل یا معنی [illegible] بسوی
مایلی است وهر یک حرف را معنی خاص است وهمچنین است تنوین که منقول از معنی لغوی خود بسوی معنی اصطلاحی
کما سیجیء ان شاء الله تعالی واز این تحقیق ظاهر میشود که لام در قوله ما وضع للافضاء صله وضع است نه برای
عرض ومخفی نماند که اینحروف را حروف اضافت نیز نامند اگر گفته شود چرا اینحروف را حروف جر
میگویند جواب میگوئیم از آنکه جر [illegible] کشیدن است واینحروف نیز معانی افعال را بسوی مایلی خود
میکشند جواب دوم [illegible] ازان گویند که اثر این حروف جر است پس جر بر جواب
اول مصدر است [illegible] وبر جواب ثانی اسم اعراب مخصوص است

ودر اصطلاح کما فی قولهم حروف النصب حروف الجزم اگر گفته شود این حروف را حروف اضافت چرا
میگویند جواب میگویم از آنکه اضافت میکنند فعل یا معنی فعل را بسوی ما یلی خود **وهی من والی**
وحتی وفی والباء واللام ورب وواو القسم وتاؤه وعن وعلی والکاف
ومذ ومنذ وخلا وعدا وحاشا ضمیر هی راجع است بسوی حروف جر وقوله من یا جمیع معطوفات
خبر است وعطف مقدم است بر ربط کما فی قولهم البیت سقف وجدران والسکنجبین خل وماء عسل و چهار
حروف اول را بر سبیل حکایت ذکر کرد زیرا که این حروف نام ندارند که بآن نام ذکر کرده شوند بخلاف باء وتاء
ولام جاره که چون اسم این هر دو موجود بود باسم تعبیر کرد همچنین دیگر حروف که هر حرفی را که نام بود بنام
ذکر کرد وآنکه نام نداشت بر سبیل حکایت بیان نمود واو رب آن است که بعد او رب مقدر میکنند ولهذا
او را باین اسم موسوم ساختند وظاهر است که در شمردن او از حروف جر تسامح است ووجه تسامح این است
که چون بعد او تقدیر حرف لازم است حکم میکنند بطریق مجاز باینکه آن واو حرفی است از حروف جر پس
مراد از حروف جر درین مقام عام است از اینکه بنفسها جاره بوند یا نی ودر نزد یک اخفش ونحاة کوفه واو بمعنی
رب است پس بنفسها جاره خواهد بود نه بتقدیر رب بعدها وباید دانست که من مشترک است از آنکه
حرف است وفعل امر نیز آمده از مان یمین والی نیز اسم آمده است بمعنی نعمت جمع او آلاء است وفی نیز امر
مخاطبه آمده از وفی یفی وفاء ولام نیز امر مخاطب آمده از ولی یلی وعن نیز اسم آمده بمعنی جانب وعلی
نیز آمده بمعنی فوق وفعل ماضی نیز آمده از علا یعلو علوا وکاف نیز اسم آمده بمعنی مثل ومحققی همانکه حضرت قدس سره السامی
فرموده اند والعشرة الاول لا یکون الا حروفا والخمسة التی تلیها یکون حروفا واسماء والثلاثة البواقی
یکون حروفا وافعالا انتهی وظاهر است که ازین بیان کرامت نشان حسن ترتیب در کلام مصنف علیه الرحمة
والغفران معلوم میشود وآن کلماتیکه حروف واسم میشوند بتقدیم استحقاق دارند بر کلماتیکه حروف
وفعل میشوند از آنکه اسم از فعل اشرف است ونیز از کلام حضرت قدس سره السامی مفهوم میشود که حروف قسم
اند وازینجا ظاهر شد که بعضی نسخ متن که باء بعد تاء واقع است سهو است از قلم ناسخ زیرا که بودن باء جاره برای قسم
تقاضا میکند که باء جاره که بمعنی قسم است حرف بر اسما باشد کما لا یخفی علی من له ادنی مسکة وبعضی اعتراض کرده اند
که در قوله قدس سره السامی والعشرة الاول لا یکون الا حروفا واقع است ممنوع است از آنکه کلمه من فعل نیز آمده است ووالی اسم نیز
وقس علیه کما مر انفا ونیز قوله قدس سره السامی والخمسة التی تلیها یکون حروفا واسماء مسلم نیست زیرا که کلمه علی حرف واسم وفعل آمده

وجواب این اعتراض از کلام مصرح مفهوم میشود حیث قال ولم اعد علی اسماء وفعلا وحرفا الا انی اتداعی فی العدات
بیان بین الکلمتین المتجانستین نوع ما دون المتماثلین لفظا توافق وتناسب من حیث المعنی کتشارک علی الاسمیة والحرفیة
فی معنی العلو فلذا لم اعد من فوائد الی مع انه امر مرتان بین وکذا فی مع لونه امر الموقت من ومن فی الفی وال امر من
اینی وکذا لم اعد الی اسما مع انه یجیء بمعنی النعمة کل ذلک لاختلاف المعنیین ای اعد الیضا فی اعد مع التشارک
المعنی المتساوی فی اصل اللفظ عدا اذا کان فعلا یکتب بالالف واصله الواو بخلاف ما اذا کان اسما
او حرفا وکذا من فی لان انما اثنین واو فی وقال الرضی رح وفیه نظر لان علی الاسمیة تکتب بالالف
والجملة الاسمیة ثم اعترض المصنف علی نفسه بان حاشا وعدا الحرفیة لا اصل لالفاتها بخلاف فعلیة واجاب
بانهما لما تضمنت معنی الاستثناء اشبهت الحروف فی عدم التصرف فصارت کانها لا اصل لالفاتها
وحضرت شیخ رضی قدس سره فرموده وهذا عذر بارد انتهی اگر گفته شود وجه تقدیم وتاخیر که درین حروف کرده شده
چیست جواب میگوییم که من را ازانجهت مقدم کرد که برای ابتداست وبعد او الی آورد برای طباق
زیراکه الی برای انتهاست وطباق از محسنات معنوی است وآن عبارت است از جمع معنیین متقابلین
واین برانواع است گاهی به اسم میباشد مثل تحسبهم ایقاظا وهم رقود وگاهی بدو فعل مثل
یحیی ویمیت وگاهی بدو حرف نحو لها ما کسبت وعلیها ما اکتسبت زیراکه معنی لام انتفاع است ومعنی
علی ضرر است ودرین مقام همین نوع طباق است وانواع طباق کثیر اند چنانچه در علم بدیع مدلل اند وبعد او
حتی آورد از جهت تناسب زیراکه او نیز برای انتها است وبعد این سه حرف فی آورد ازانکه
تثلیث سابقه زیراکه ابتدا وانتها هر یکی تعلق دارد که یکی از قسم ظرف است وبعد فی با آورد ازانکه
فی می آید نحو اطلبوا العلم ولو بالصین وبعد او لام آورد از جهت مناسبت او بباء جاره
وملصق بودن او بجزء او بحرف واحد وبعد او رب آورد ازانکه لام نصر
بعضی میگویند که اسم است ونزد دیگر بعضی حرف است پس درمیان لام ورب تقابل است وبعد
واو رب آورد ازانکه فرع رب است وبعد او واو قسم آورد ازانکه او واو قسم مناسب است در حرفیة
اما در حرفیة ظاهر است واما در فرعیة ازانکه چنانچه واو رب فرع رب است همچنین واو قسم فرع باء قسم
کما سیجیء تفصیله انشاء الله تعالی وبعد او تاء قسم آورد ازانکه فرع واو قسم است وبعد او آن حروف
آورد که مشترک اند در اسم وحرف وعن را مقدم کرد ازانکه بحرف مناسبت دارد

وضع حرف ست ازانکه از سه حروف اقل ست بخلاف علی و علی را مقدم کرد بر کاف باوجودیکه وضع او وضع
حرف ست ازانکه علی کثیر الاستعمال ست از کاف زیراکه بر مظهر و مضمر داخل میشود و کاف بر مضمر داخل نمی شود
و بعد ازو مذ و منذ را آورد ازانکه قلیل الاستعمال از کاف زیراکه داخل نمی شوند مگر بر اسم ظاهر که از ظروف زمانی ست
بعده آن حروف آورد که مشترک اند در فعل و حرف و حاشا را مقدم کرد ازانکه جهت فعلیت درو ضعیف ست
بخلاف عدا و خلا که جهت فعلیت درو قویست فافهم فمع جمیع الاوهام بفضل الله ذی الانعام هرگاه فارغ شد
شارح از تعداد حروف جر شروع کرد در تفصیل هر یک پس گفت **فمن للابتداء** یعنی کلمه من که از حروف جاره است
موضوع ست برای ابتداء غایة یعنی مجرور او محلی میباشد که ابتدا کرده میشود ازان محل آن فعل که کلمه من با مجرور
خود متعلق بدوست پس قوله من مبتدا است و قوله للابتداء خبر ست اگر گفته شود من حرف ست
و اسناد الیه از خواص اسم ست پس قوله من چگونه مبتدا واقع شود **جواب میگویم** اسناد الی المعنی
از خواص اسم ست نه اسناد الی اللفظ و تفصیل و تحقیق این جواب با شرح و بسط در شرح
قوله والاسناد زیراکه در بیان خواص اسم ست مذکور شد فمن اراد الاطلاع علیه فلیرجع الیه و تحقیق مقام
این ست که الف لام بر قوله للابتداء عوض مضاف الیه ست یعنی لابتداء الغایة و غایة احتمال دارد که
مشترک بود درمیان نهایة شی ممتد برابر ست که زمان باشد یا مکان و مراد درین مقام از غایت معنی ثانی
ست زیراکه اگر مراد از غایت نهایة شی ممتد گیرند و بسوی او ابتدا مضاف کنند معنی درست نمی شود
زیراکه ابتدا ذی نهایة را بود و نیز قولهم والی لانتهاء الغایة مراد از غایة مسافة ست بلاشک
زیراکه لازم می آید اضافة الشی الی نفسه و احتمال دارد که غایة موضوع باشد برای نهایة و استعمال او
در مسافة از قبیل مجاز مرسل بود یعنی مسافة مراد داشتند ازین علاقه که نهایة جزء مسافة ست پس
اطلاق کردند اسم جزء را بر کل و مجاز مرسل آن ست که درمیان حقیقی و مجازی او علاقه مصححه تشبیه نباشد کما بین
فی البیان و حضرت قدس سره السامی احتمال حقیقت و مجاز را اختیار نموده اند و احتمال اشتراک را ترک کرده اند ازانکه
متبادر از غایة نهایة ست و نیز ازانجهت اختیار نمودند که مجاز اولی از اشتراک ست زیراکه در اشتراک
احتیاج ست بسوی اثبات وضع آخر ست بخلاف مجاز کما بین فی موضعه و حضرت مولوی معنوی ملا عصام الدین قدس سره
فرموده اند که مراد از غایت نهایت ست و اضافت ابتدا بسوی غایت برای ادنی ملابسة ست و فائده
اضافت تنبیه ست براینکه کلمه من مستعمل نمی شود در ابتدای آن اشیا که نهایت ندارند چنانچه امور ابدیه

ظاهر نیست که این توجیه بغایت ضعیف است زیرا که در قولهم انتهاء الغایة جاری نمی شود و بعضی گفته اند که مضاف
محذوف است یعنی لابتداء ذی الغایة و این قول هم ضعیف است زیرا که مجاز از حذف اولی است کما تقرر فی
موضعه و حضرت قدس سره السامی فرموده اند و قیل کثیرا ما یطلقون الغایة و یریدون به الغرض و المقصود
فالمراد ههنا الفعل لانه غرض الفاعل و مقصوده انتهی و حضرت ملا عصام الدین قدس سره برین اعتراض
نموده اند فیقول فیه انه یلزم ان یخص من الابتدائیة بالافعال الاختیاریة التی بها غرض فلا یصح غلا القدر
من اول النهار الی آخره انتهی الغلو جوش خوردن و القدر بکسر القاف دیگ که در و چیزی پزند و مخفی نماند
که حاصل کلام حضرت قدس سره السامی بوجهیکه اشکال مذکور مندفع شود این است که لفظ غایة در اصطلاح
علما اطلاق کرده میشود بر چیزی که مترتب میشود بر شیء بسیار است که استعمال میکنند آنرا بمعنی غرض
و الغرض ما لاجله اقدام الفاعل علی الفعل و نیز استعمال میکنند آنرا بمقصود برابر است که سبب بود مر اقدام
فاعل را بر فعل یا نبود پس مراد از غایة که در قولهم و من الابتداء واقع است فعل میداریم بعلاقه آنکه فعل گاهی غرض
و مقصود میباشد مر فاعل را چنانچه وقتی که فاعل مختار بود نه مراد از غایة درینجا غرض است تا که لازم آید اختصاص
من ابتدائیه بافعال اختیاریه و صحیح نشود غلا القدر من اول النهار الی آخره و لا یخفی علیک حسن التقریر و لطف الله
پس بدانکه کلمه من گاهی برای ابتدای فعل از مکان میباشد وقتیکه مجرور او مکان بود مثل سرت من البصرة الی الکوفة
و گاهی برای ابتدای فعل از زمان بود اگر مجرور زمان باشد مثل صمت من یوم الجمعة الی الاثنین و نزدیک
کوفیین اینست که استعمال کلمه من ابتدائیه در زمان نیز بر سبیل حقیقی است و نزدیک بصریین اینست که من ابتدائیه
برای ابتدای غیر زمان آن بهمه است که مجرور او مکان بود مثل مثال مذکور یا غیر مکان چون هذا الکتاب من زید
الی عمرو و در لباب اینست که من ابتدائیه برای ابتدای غایة در مکان است فقط و استعمال او در غیر مکان
زمان بود یا غیر زمان بر سبیل استعاره است و علامت من ابتدائیه اینست که صحیح شود آوردن کلمه الی یا
هر چیزی که بمعنی الی است در مقابل او مثل سرت من البصرة الی الکوفة و نحو اعوذ بالله من الشیطان الرجیم یعنی پناه میگیرم
و میگریزم بسوی خداوند متعال ذو الجلال و الافضال از شیطان مردود بد خصال پس با جاره در اعوذ بالله بمعنی
الی است و قوله و التبیین معطوف است بر قوله ابتدا که مجرور لام است و در بعضی نسخ که و للتبیین واقع است
با عاده حرف جر غلط است اذ لا معنی لاعادة الجار ههنا و ترکه فی قوله و التبعیض فافهم یعنی چنانچه کلمه من موضوع
است و می آید برای ابتدا همچنین کلمه مذکوره می آید و موضوع است برای تبیین چنانچه مذهب جمهور است

ونزد یک زمخشری من موضوع است برای ابتدا و تبیین بسوی معنی ابتدا راجع است و من برای تبیین شی آید یعنی
ازاله هر سیکند مقصود را از امر مبهم و از اینجا علامت معنوی او معلوم میشود و آن این است که قبل او یا بعد او مبهم واقع
شود که مجرور من صلاحیت تفسیر او داشته باشد و علامت لفظی او اینست که چون موصول در موضع او نهند
صحیح بود مثل قوله تعالی فاجتنبوا الرجس من الاوثان صحت و استقامت معنی ظاهر است اگر گوئی فاجتنبوا الرجس
الذی هو الاوثان اگر گفته شود که من در قوله وقد کان من مطر برای تبیین است یعنی قد کان شئ من مطر و علامت
لفظی او در اینجا مفقود است زیرا که صحیح نیست وضع موصول در موضع او از جهت لزوم لزوم وصف نکره
بمعرفه **جواب میگوییم** مراد این است که علامت صحت وضع الموصول فی موضعه مع ایراد مقتضیات
الموصول و نیز علامت او این است که حمل مجرور او بر مبهم صحیح باشد و از خواص او این است که عامل او
از روی وجوب محذوف میباشد کقوله تعالی فاجتنب الرجس من الاوثان ای الکائن منه و نیز علامت او این است
که چون بود او در مقام او آری صحت معنی از دست نرود و شرط او اینست که اسم مبهم مقدم باشد برابر است
که اسم ظاهر بود یا مضمر مثل قولهم عز من قائل یعنی عز هو و چون اسم مبهم ابتدا و مذکور شود مبهم دیگر را مقدر میدانند
و مبین مذکور را عطف بیان او میگردانند زیرا که بیان بر مبهم مقدر می باشد و مقصود حصول بیان بعد ابهام
است مثل یعجبنی من زید کرمه یعنی دارد که یعجبنی شی من خصال زید کرمه و قوله **والتبعیض** معطوف است
بر قوله والتبیین یعنی گاهی می آید من برای تبعیض یعنی فائده میدهد که فعل متعلق است به بعض مجرور مثل اخذت
من الدراهم یعنی اخذ متعلق است به بعضی از دراهم نه بکل دراهم ولیکن من با یمعنی قلیل است و من برای تبعیض
وقتی بود که بعض از مجرور او باشد مثل اخذ من الدراهم یعنی اخذت درهما من الدراهم و مثل زید من الناس واگر
مجرور او بعض ما قبل او باشد آنوقت من برای تبیین بود مثل قوله تعالی فاجتنبوا الرجس من الاوثان و این علامت
معنوی است و علامت لفظی او اینست که چون لفظ بعض را در موضع او نهند صحت یعنی از دست نرود
مثل اخذت من الدراهم یعنی اخذت بعض الدراهم قال صاحب الباحث وان اشتبه الامر لوجود علامتهما جاز الامران
فانک اذا قصدت جنس الدراهم فهی مبینة وان قصدت دراهم معینة اکثر من عشرین فهی مبعضة
وان قصدت نکرة نحو اخذت شیئا من الدراهم جاز ان یتعلق بمحذوف فیکون صفة للنکرة وجاز ان یتعلق
بالفعل المذکور فیکون للتبیین انتهی و قوله **وزائدة** مرفوع است از آنکه معطوف است بر قوله للابتداء که خبر است
اگر گفته شود که چرا نگفت مصرح والزیادة **جواب میگوییم** من خود زائده میشود نه برای زیادتی میباشد

بلکه من زائده برای تاکید معنی نفی میباشد و معنی زیاده درمیان حروف زیاده گفته خواهد شد انشاء الله تعالی

فی غیر الموجب من زائده نمی باشد مگر در کلامی که غیر کلام موجب است از آنکه سکوت در محل بیان مفید حصر است

مثل ما جاءنی من احد و هل جاءک من احد و این حکم مختص ست بهل که از حروف استفهام است **خلافا**

للکوفیین و الاخفش یعنی خلف خلافا لهم زیرا که نیز جائز میدارند زیادتی او را در کلام موجب بدلیل قولهم

و قد کان من مطر و کان درینجا تامه است پس جواب میدهد مصنف بقوله **و قد کان من مطر و شبهه**

و مشابه او آن ترکیب ست که در و زیادتی کلمه من در کلام موجب متوهم باشد مثل قوله تعالی یغفر لکم من ذنوبکم

متاول بانیطرق که من برای تبعیض است یا برای تبیین یعنی قد وجد بعض مطر و او شیء من مطر یا بانیطرق

که بر سبیل حکایت وارد است گویا شخصی گفت هل کان من مطر و این کلام غیر موجب است پس جواب داد

که قد کان من مطر پس مراد از قوله و زائد و فی غیر الموجب این است که لا یکون زائده الا فی الموجب ابتداء

زیرا که محلی از حال خود متغیر نمی شود بلکه بر حال خود باقی میماند کما تقرر **و الی للانتهاء** یعنی از حروف جر که

الی است موضوع است برای انتهاء غایة چنانچه من موضوع است برای ابتداء غایة برابر است که آن غایة

معنی مسافت و دوری در مکان بود پس مثل خرجت الی السوق یا در زمان مثل اتموا الصیام الی اللیل

یا غیر زمان و مکان باشد مثل قلبی الیک زیرا که قلب متکلم منتهی است بسوی مخاطب باعتبار شوق

و میل و حضرت قدس سره السامی فرموده اند فان قلب المخاطب منتهی الیه باعتبار الشوق و المیل انتهی

و ظاهر این بود که میفرمودند فان قلب المتکلم منتهی الیک و غایة توجیه این است که مخاطب را بصیغه اسم فاعل

باید خواند و ضمیر غائب را که مجرور است باید گفت که قائم است مقام ضمیر خطاب و لا یخفی ما فیه من التکلف

و بمعنی مع قلیلا یعنی الی بمعنی مع قلیل الاستعمال است کقوله تعالی و لا تاکلوا اموالهم الی اموالکم یعنی مع اموالکم

پس علامت او همین است که چون او را دور کنند و لفظ مع را در مقام او آرند خلل و تغیر در معنی نیاید **و حتی**

کذلک یعنی حتی که از حروف جاره است مثل الی است یعنی چنانچه الی برای انتهاء غایت است همچنین حتی

برای انتهاء غایت است و درمیان حتی و الی فرق بوجوه است بعضی از آن این است که تقدم ذی اجزاء لفظا

یا تقدیرا حتی را لازم است بخلاف الی و اظهر در حتی این است که ما بعد او در حکم ما قبل او داخل شود بخلاف الی که اظهر در

عدم وصول است مگر وقتیکه قرینه بود **و بمعنی مع کثیرا** یعنی حتی بمعنی مع در کلام عرب کثیر است مثل

اکلت السمکة حتی راسها یعنی مع راسها اگر گفته شود که قوله و بمعنی مع کثیرا مستدرک است زیرا که مفهوم شد

از قوله وحتی کذلک **جواب میگویم** اکتفا نکرد مصدره بقوله وحتی کذلک ازانجهت که درمیان بودن الی بمعنی مع وحتی بمعنی مع تفاوت است بقلته وکثرته پس اگر بمعنی مع کثیر میگفت وهم میشد که بودن حتی بمعنی مع نیز قلیل است مثل الی کما لا یخفی **ویختص بالظاهر** یعنی حتی جاره مختص باسم ظاهر است یعنی داخل نمی شود مگر براسم ظاهر فلا یقال حتاه کما یقال الیه واگر حتی عاطفه بود دخول او بر مضمر جائز است مثل جاء نی القوم حتی انت ورأیت القوم حتی ایاک ومررت بالقوم حتی بک اگر گفته شود چرا حتی جاره مختص باسم ظاهر است **جواب میگویم** چون حتی عاطفه داخل میشود بر ضمیر مجرور ومنصوب پس اگر حتی جاره نیز داخل شود بر ضمیر التباس ضمیر مجرور بضمیر منفصل شود که واجب میکنند نحات معتبری را زیرا که دخول ضمیر منصوب درما قبل واجب است از انکه حتی عاطفه است بخلاف ضمیر مجرور واین التباس درصورتی است که داخل الفاظ مقدم شود **مثل** ه فلا والله لا یبقی اناس فتی حتاک یا ابن ابی یزید ۞ وتفصیل این مقام بسیار است لیکن درین مختصر زیاده ازین نتوان نوشت

خلافا للمبرد یعنی خلف خلافا ثابتا للمبرد زیرا که مبرد جائز میدارد دخول حتی جاره را بر مضمر بدلیل اشعاری که نادر وقلیل است پس استدلال مبرد بآن اشعار ضعیف است زیرا که نادر در حکم عدم است ونیز نزدیک جمهور دخول حتی بر مضمر دران اشعار بر خلاف استعمال فصیح است برای ضرورت شعری فلا یقاس علیه

وفی للظرفیة یعنی از حروف جاره فی است که موضوع است برای ظرف گردانیدن مدخول خود برای شی آخر برابر است که ظرف حقیقت بود مثل الماء فی الکوز یا مجازا چون النجاة فی الصدق گویا که صدق نجات را از جمیع جوانب محیط است باین حیثیت که نجات خارج نمی شود از صدق چنانچه ظرف محیط میباشد مظروف را بحیثیتی که هیچ شی از مظروف خارج نمیشود از ظرف **وبمعنی علی قلیلا** یعنی فی بمعنی علی قلیل است مثل قوله تعالی ولاصلبنکم فی جذوع النخل یعنی جذوع النخل قال الرضی قدس سره الاولی انها بمعنی الظرفیة متمکن الظروف انتهی وقال صاحب المباحث وقول الاسترآبادی انها ایضا للظرفیة لیمکن المصلوب فی الجذوع تمکن المظروف فی الظرف لیس بشیء لان التمکن غیر کاف فی الظرفیة بل لا بد من الاحتواء حقیقة او مجازا او وجود الاستعلاء مانع من تقدیر الاحتواء انتهی

والباء للالصاق یعنی از حروف جاره با است که می اید برای الصاق یعنی برای افاده آنکه امری بمجرور او ملتصق است برابر است که لصوق حقیقة بود مثل به داء یا مجازا مثل مررت بزید زیرا که باء جاره درین مثال فائده میدهد لصوق مرور متکلم مثل مررت بزید واین لصوق حقیقی نیست بلکه مجازی است زیرا که مرور فی الحقیقة ملصق است بمکانی که زید ازان مکان قریب است پس حکم میکنند بلصوق مرور بزید از جهت قریب او بآن مکان وباید دانست

که باء جاره مبنی بر کسره است اگر گفته شود باء جاره مکسور چراست واجب است که مفتوح بود زیراکه یکحرفیست
واز حروف جاره است وحرف مبنی اصل است واصل در بنا سکون است ازانکه بناء بغرض تخفیف است
وتخفیف علی وجه الکمال در سکون است وچون باء یکحرفیست ودر ابتداء کلام واقع میشود پس سکون در وی متعذر است
زیراکه ابتداء بالساکن لازم می آید واین محالست وهرگاه که سکون متعذر شد واجب است که فتحه دهند زیراکه فتح اخف است بعد سکون
چنانچه بکاف تشبیه فتح داده اند مثل زید کالاسد جواب میگوییم ازینجهت کسره دادند که از حروف جاره است
واورا حرفیة لازم است بخلاف کاف تشبیه که اسم هم آمده اگر گفته شود لزوم حرفیة وعمل جر را چه تاثیر است
در بودن آن مکسور جواب میگوییم حرف مبنی اصل است واصل در بنا سکون است وچون سکون متعذر شد
حرکت میباید داد واصل در تحریک ساکن کسره است وچون عمل جر است عامل را ازجهت موافقت معمول
کسره دادند اگر گفته شود که بواو قسم وتاء قسم چرا فتح دادند وحالانکه لزوم حرفیة وعمل جر است جواب میگوییم
اگر بواو قسم کسره دهند ثقالت لازم می آید ازانکه واو اثقل حروف علت است وتاء قسم محمول است بر واو
ازجهت آنکه تا بدل است از واو چنانچه در مضارع ودر تجاه که در اصل وجاه بود وجوابی که ماده اشکال را قطع
میکند این است که حرف مبنی اصل است واصل در بنا سکون است وحرف در اول کلام نیز واقع میشود مثل
بالله وبزید پس اگر حرف یکحرفی ساکن بود چنانچه اصل است ابتدا بساکن لازم آید واین متعذر است پس حرکت
باید داد وضم از بهر فعل متروک شد پس در بعضی حروف کسره دادند لان الساکن اذا حرک حرک بالکسر ودر بعضی فتح
دادند لانها اخف الحرکات ودرینوقت سوال ازوجه تعیین ساقط است زیراکه چون کسی را دو طریق مساوی
پیش آید ویکی را اختیار کند درینصورت اراده او مرجح میباشد فلا یلزم الترجیح بلا مرجح کما تقرر فی موضعه
واعلم ان لکل واحد من الکلمات الثلث اعنی الاسم والفعل والحرف فی لسان العرب احوالا واحکاما
مخصوصة من الاعراب والبناء والحرکات والسکون وهی کما وقعت فی کلامهم وجرت علی لسانهم کما فی سائر الالسنة
واللغات فاذا سئل لم وقعت هذه الکلمة هکذا اجیب بانها هکذا جرت فی استعمالهم الا ان النحاة اخترعوا عللا و
دلائل تطبیعا للمفعول وتوجیها لکلامهم وترویجا لهذه اللغة الفصیحة التی هی افضل اللغات واشرفها حتی انهم
حکوا ان علم النحو عبارة عن معرفة احوال الکلم بدلائلها ونکاتها واما بدونها فحکایة دون علمه ولیس ما ذکروا عللا
موجبة لتلک الاحکام وانما هی نکات ومناسبات تفید نوع رجحان واستحسان فی الاعتبار بعد الوقوع ولیست مطردة
یتوجه علیها النقض والمعارضة وقد یقضی الکلام فیها الی البحث والمناظرة تکثیر الکلام اجرائها مجری الدلائل

علی ما ہو داب اہل العلم وان لم یکن ضروریا فی اصل المقصود والاصل باذکرنا فافہم واحفظ فانہ ینفعک غایۃ النفع
والاستعانۃ یعنی باء جارہ برائے استعانۃ می آید یعنی فائدہ میدہد کہ فاعل فعل استعانۃ ویاری میخواہد از
مجرور او در صدور فعل مثل کتبت بالقلم پس متکلم کہ فاعل فعل ست مدد ویاری خواستہ ست از قلم کہ مجرور
باست در صدور کتابت واین با داخل میشود بر آلہ فعل پس وارد نمی شود اعتراض مشہور وآن اینست
کہ اگر میگفت وللسببیۃ ہر آئینہ اشمل میشد زیراکہ معنی استعانت کہ مذکور شد غیر معنی سببیۃ است
والمصاحبۃ یعنی باء جارہ برائے مصاحبت می آید یعنی فائدہ میدہد کہ مجرور را و شریک ست با امر آخر در فعل
مثل اشتریت الفرس بسرجہ پس فائدہ داد کہ سرج مصاحب و شریک ست بفرس در خریدن و علامت او
کہ چون لفظ مع را در موضع او آرند خلل در معنی نیاید اگر گفتہ شود چہ فرق ست در مصاحبۃ والصاق جواب
میگوئیم فرق میان مصاحبت والصاق بعموم وخصوص ست یعنی الصاق عام ست ومصاحبۃ خاص
زیراکہ الصاق عبارت ست از مجرد لصوق معنی فعل بمجرور باء جارہ ومصاحبت عبارت ست ازینکہ
مجرور او شریک بود در معنی فعل کہ بمجرور او ملصق ست چنانچہ مقتضای صیغہ مفاعلت ست پس در مصاحبت
الصاق ست با خصوصیت زایدہ بر الصاق یعنی بودن الصاق بطریق شرکت چنانچہ استعانت الصاق ست
خصوصیت زایدہ یعنی آلہ بودن مجرور کہ ملصق بہ ست پس در مثل بہ داء الصاق ست ومصاحبت نیست
و در مثل اشتریت الفرس بسرجہ الصاق ست یا مصاحبت وازینجا ظاہر شد عدم صحت فرقی کہ بعضی گفتہ اند
کہ فرق در الصاق ومصاحبت بعموم وخصوص ست باینطریق کہ الصاق مستلزم مصاحبت ست از غیر عکس یعنی
الصاق خاص ست ومصاحبت عام چنانچہ حضرت قدس سرہ السامی فرمودہ ولا یلزم ان یکون السرج حالۃ اشتراء
الفرس ملصقا بہ فالالصاق یستلزم المصاحبت من غیر عکس انتہی وحضرت قدوۃ المحققین شیخ عبد الحکیم قدس سرہ
السامی فرمودہ اند ہذا فرق ما وجدتہ فی الکتب المشہورۃ فی النحو وفیہ ان الالصاق علی ما صرح لصوق امر بمجرور الباء وہو
لا یقتضی ان یکون معمول الفعل ملصقا بالفرس انتہی والمقابلۃ یعنی باء جارہ برائے مقابلہ می آید یعنی فائدہ میدہد کہ وقوع
مجرور او در مقابلہ شیء آخر مثل بعت ہذا بہذا یعنی قابلیت ہذا لہذا فی التاج المقابلہ برابر شدن
وبرابر کردن و دو معنی اینجا صحیح میشوند والتعدیۃ یعنی باء جارہ می آید برای متعدی گردانیدن فعل اللازم یعنی فائدہ
میدہد کہ متکلم فعل لازم را متعدی گردانیدہ ست والتعدیۃ موضوع لہ باء جارہ نیست وما قیل ان التعدیۃ غرض من
وضع الباء ولیست مدلولہ ففاسد اذ لو لم یکن مدلولہ لزم ان لا یکون للباء فی ذہبت بزید معنی فافہم وطریقہ

متعدی گردانیدن فعل لازم اینست که معنی تصیر در فعل لازم اعتبار میکنند با دخال بار جاره بر فاعل اصلی پس الکر ذهب زید باینمعنی دارد که صدر الذهاب عنه وذاهبت بزید باینمعنی دارد که صرته ذاهبًا اگر گفته شود که جمیع حروف جر موضوع اند برای تعدیه پس وجه تخصیص بار جاره به بیان اینمعنی چیست **جواب میگویم** تعدیه باینمعنی که مذکور شد مختص بدبار جاره است از بیان حرف جر واما تعدیه بمعنی ایصال معنی فعل بسوی معمول فعل بواسطه حرف جر مختص تبار جاره نیست زیراکه جمیع حروف درینمعنی شریک ومساوی اند **والظرفیة** یعنی بار جاره برای ظرفیة می آید مثل جلست بالمسجد یعنی فی المسجد **وزائدة فی الخبر فی الاستفهام والنفی** یعنی بار جاره زائده میباشد در خبر مبتدا او در خبر ما ولا و در وقت استفهام یا در جملهٔ استفهام و در کلام نفی ولیکن نفی و استفهام مطلق نیست چنانچه از کلام معلوم معلوم میشود بلکه بعید است ولهذا حضرت قدس سره السامی فرموده اند فی الاستفهام بهل لامطلقا نحو هل زید بقائم فلا یقال ازید بقائم والنفی بلیس نحو لیس زید براکب وبما نحو ما زید براکب انتهی وحضرت مولوی معنوی شیخ عبد الحکیم قدس سره فرموده اند قوله لامطلقا تعریض للمصرح بانه ماکان له ان یطلق الاستفهام والنفی انتهی وصاحب غایت التحقیق قدس سره فرموده اند ولعله اراد الاستفهام والنفی المعهودین فی هذا الباب اصلاحهم المشهور وهو الاستفهام بهل والنفی بلیس وما الشبهه به فلا یقال ازید بقائم ولا رجل بقائم انتهی باید دانست که قوله زائدة معطوف است بر مجموع جار مجرور و قوله فی الاستفهام متعلق بقوله زائده بعد متعلق شدن قوله فی الخبر بقول مذکور و جائز که حال باشد **قیاسا** یعنی زیاده شدن بار جاره درین صور قیاسی است و جائز است که قوله قیاسا صیغهٔ مفعول مطلق محذوف یعنی زیادة قیاسیة یا مضاف الیه مضاف محذوف بود یعنی زیاده قیاس یا تمیز باشد وفی الرضی ویزاد قیاسًا فی مفعول علمت وعرفت وجهلت وتیقنت وحسبت انتهی و قوله **وفی غیره سماعًا** معطوف است بر قوله فی الخبر یعنی بار جاره زائده میشود و در غیر خبر که واقع است در استفهام یا نفی و زیادتی او درین وقت سماعی است سماعی است که اصلا در خبر نباشد **نحو بحسبک زید وکفی بالله شهیدا والقی بیده** بار جاره در اول بر مبتدا داخل است و در ثانی بر فاعل و در ثالث بر مفعول فافهم ان کنت من الفحول یا در خبر باشد لیکن نه در سیاق که در استفهام یا نفی است مثل حسبک بزید **واللام للاختصاص** یعنی از حروف جاره که لام است موضوع است برای اختصاص فظاهرا از اختصاص حصر است یعنی اثبات شی بشی ونفی از غیر ولهذا بعضی میگویند که لام برای حصر است ولیکن این منتقض است بمثل زید اخ لعمرو وقتی که زید را برادر دیگر سوای عمرو نیز باشد

مگر آنکه مراد از اختصاص وحصر اختصاص اضافی گیرند نه حقیقی ولیکن نزدیک محققین مراد از اختصاص مجرد ارتباط
ومناسبت ست برابر ست که بطریق ملکیت بود مثل المال لزید یا بغیر ملکیت مثل الجل للفرس ومخفی نماند که لام
جاره مکسور میباشد وقتیکه بر مظهر داخل بود اما وقتیکه بر مضمر درآید مفتوح میباشد از آنکه اصل در لام فتح بود
چنانچه در تفصیل باء جاره گفته شد وفتح نداده اند از آنجهت که تا التباس نشود بلام ابتداء ومجرور ملتبس نشود بمبتدا
واین التباس در مظهر متحقق ست از آنکه مظهر مبتدا واقع میشود بخلاف مضمر که مبتدا نمی شود پس لامی که داخل است
بر مضمر ملتبس نمیشود بلام ابتداء پس لام را در وقت دخول آن بر مضمر مفتوح داشتند کما هو الاصل مع ارتفاع
المانع **والتعلیل** یعنی لام جاره برای تعلیل می آید والتعلیل فی التاج چیزی را علت نهادن واین فعل متکلم
ست ولام برای تعلیل اینمعنی دارد که بیان میکند ودلالت میکند براینکه مجرور او علت ست والمراد من العلة ما
لاجله الشیء وعلت عام ست که ذهنی باشد یا خارجی مثل ضربت للتادیب علت ذهنی ست برای ضرب
زیراکه علت غائی ضرب ست ودر ذهن بر ضرب مقدم ست ومستور ومحتجب نماند که تادیب باعتبار وجود
ذهنی علت ضرب ست واما باعتبار وجود خارجی ضرب علت تادیب ست زیراکه از جا که عبارت از تادیب
ست بعد ضرب مترتب میشود کقولهم ماه فتدله وتحقیق حقیق این ست که ضرب وتادیب متحد بالذات ومتغایر
بالاعتبار ست از آنکه فعلی که از فاعل واقع ست باعتبار نسبت او بسوی فاعل ضرب ست وباعتبار نسبت
او بسوی مفعول تادیب ست ومثل خرجت لمخافتک خوف علة خارجی ست برای خروج زیراکه مخافت مقدم ست
بر خروج در وجود خارجی **وبمعنی عن مع القول** یعنی لام بمعنی عن می آید دران حالیکه با قول مذکور باشد مثل
قلت لزید انه لم یفعل الشر یعنی قلت عن زید اگر گفته شود چرا لام بر معنی خود نبود جواب میگویم اگر بر معنی خود بود
زید درینوقت مخاطب قول خواهد بود پس درینصورت واجب اینست که انت لم تفعل الشر گفته **وزائدة** یعنی
لام زائده می آید مثل ردف لکم یعنی ردفکم وزیادة لام وقتیست که لام بر مجروری داخل شود که وصول معنی فعل
بسوی او بدون ممکن بود یعنی زیادة لام وقتیست که فعل متعدی بنفسه بود **وبمعنی الواو فی القسم للتعجب**
تحقیق مقام اینست که مراد از قسم مقسم به است وقوله فی القسم ظرف مستقر ست وحال از ضمیر قوله بمعنی الواو
وقوله للتعجب متعلق ست بقوله للقسم ولام باین معنی وقتیکه می آید که جواب قسم از امور عظام واقع شود که از شان
آن متعجب اکذا فی الرضی پس کلام مصنف اینمعنی دارد که ان اللام یکون بمعنی الواو حال کونه فی المقسم به الذی یکون
جوابه تلک الامور العظام التی من شانه التعجب منها مثل لله لا یؤخر الاجل ولهذا استعمال نمیکنند او را مگر از

امور عظام فلا یقال لقنطار الذباب **ورب للتقلیل** یعنی رب که از حروف جاره است موضوع است برای انشاء تقلیل
باید دانست که در رب اختلاف است نزدیک کوفیین و اخفش اسم است از انکه نقیض کم است و آن اسم است و نزدیک
بصریین حرف جر است که موضوع است برای انشاء تقلیل چنانچه کم موضوع است برای انشاء تکثیر اگر گفته شود چرا
نزدیک بصریین حرف است با وجودیکه نقیض او اسم است **جواب میگویم** از انکه رب اصلا مجرور نمی شود
بحرف جر فلا یقال برب رجل مررت وغلام رب رجل کما یقال بکم رجل مررت وغلام کم رجل انت **وله صدر**
الکلام یعنی برای رب صدارة کلام است از انکه برای انشاء تکثیر است **مختصة بنکرة موصوفة**
علی الاصح یعنی رب مختص است بنکره یعنی مجرور او همیشه نکره موصوفه میباشد و اختصاص آن بنکره
بالاتفاق است ولیکن اشتراط موصوفه بودن نکره بر مذهب اصح است و نزدیک بعضی موصوفه بودن نکره
واجب و لازم نیست و مخفی نماند که اختصاص رب بنکره موصوفه وقتی است که بر اسم ظاهر داخل شود و تعریف
قوله وقد تدخل علی مضمر و بعضی گفته اند که مراد از نکره عام است که مظهر باشد یا مضمر مثل ربه رجلا زیراکه
این ضمیر نکره نزدیک اکثر نحاة کما فی العباب و مراد از نکره موصوفه عام است که حقیقت موصوف باشد
یا حکما زیراکه تمیز ضمیر مبهم مثل وصف است و وصف نیز عام است که بمفرد یا بجملهٔ اسمیه یا بالفعلیه نحو رب
رجل ابوه منطلق ورب رجل لقیته اگر گفته شود چرا رب مختص بنکره است **جواب میگویم**
رب محتاج نیست بسوی معرفه زیراکه موضوع است برای تقلیل نوع مبهم از جنس پس واجب است
که مجرور او نکره واقع شود نه معرفه از انکه معنی او حاصل میشود از نکره پس اگر مجرور او معرفه واقع شود
تعریف ضایع گردد و ضعف این جواب اظهر است بوجوه زیراکه عدم احتیاج در میان رب و سائر
حروف جر مشترک است با وجودیکه باقی حروف مختص بنکره نیستند و نیز ظاهر است که عدم احتیاج
رب بسوی معرفه تقاضا نمیکند مگر عدم اختصاص او را بمعرفه نه تقاضا میکند اختصاص او بنکره
و نیز مخفی نیست که عدم احتیاج او بسوی معرفه نمی خواهد ضایع شدن تعریف زیراکه
جائز است که تعریف راشی آخر مقتضی باشد سوای رب پس جوابی که قانع اصل اشکال است
اینست که مدلول رب تقلیل امر معین نیست بلکه تقلیل نوع مبهم است از جنس پس ممتنع است
دخول او بر معرفه بخلاف سائر حروف که معانی آنها متعلق اند بمدلول معرفه و نکره ولهذا
بمعرفه و نکره داخل میشوند و حاصل جواب اینست که حروف در دلالت خود بر معانی محتاج اند

بسوی ذکر متعلقات خود زیراکه معانی حروف مستقبل بمفهومیت نیستند ورب محتاج نیست بسوی ذکر متعلق که معرفه بود زیراکه مدلول رب مختص بنکره است پس محتاج نخواهد بود مگر بسوی متعلق نکره بخلاف سائر حروف که معانی آنها مختص بنکره نیستند پس آنها محتاج اند بسوی متعلق مطلق برابر است که نکره بود یا معرفه وغرض حضرت قدس سره السامی بقوله بعدم احتیاجها الی المعرفة انتهی همین است که مذکور شد اگر گفته شود چرا لازم است که مجرور رب نکره موصوفه باشد جواب میگویم ازانجهت که تا متحقق شود مدلول رب تقلیل نوع از جنس است وتحقیق این مدلول وقتی متصور است که نکره موصوف باشد زیراکه نکره دلالت میکند بر جنس و وصف مخصص او خواهد بود پس نکره نوع خواهد شد ورب فائده تقلیل آن نوع خواهد بود ولا یخفی علیک لطفه هذا البیان ان کنت من الانسان و درینمقام اعتراضی است مشهور وتقریرش اینست که تحقق مدلول رب موقوف نیست بر توصیف نکره بلکه موقوف است بر تقیید نکره واخراج او از اطلاق برابر است که حصول تقیید از وصف باشد یا غیر وصف وجواب از اعتراض مشهور تر است یعنی این نکته بعد وقوع است ولزوم موصوفه بودن نکره مذهب اعلی وتوابع اوست چون مبرد واین سراج اگر گفته شود که رب در جمیع استعمالات بمعنی تکثیر مستعمل است مگر وقتیکه قرینه بر تقلیل بود وازینجا معلوم میشود که رب موضوع نیست برای تقلیل بلکه موضوع است برای تکثیر پس قوله ورب للتقلیل خلاف واقع است جواب میگویم رب در اصل موضوع است برای تقلیل لیکن اکثر در تکثیر مستعمل شده وگاهی در تقلیل ولهذا استعمال او در تکثیر مثل استعمال مجاز حقیقت است و در تقلیل مثل استعمال مجاز یعنی چنانچه حقیقت محتاج بقرینه نیست همچنین رب در دلالت بر معنی تکثیر محتاج بقرینه نمیباشد وچنانچه مجاز محتاج قرینه است همچنین رب در دلالت بر معنی تقلیل محتاج بقرینه است چنانچه در اصول مقرر شده که مجاز مشهور ملحق بحقیقت است وحقیقت متروکه ملحق بمجاز وحقیقت آن کلمه را گویند که در معنی موضوع له مستعمل باشد ومجاز آنرا گویند که در غیر موضوع له مستعمل بود

و **فعلها ماض محذوف غالبا** یعنی فعلی که رب بدو متعلق بود ماضی میباشد برابر است که ماضی صریح بود مثل رب رجل کریم لقیته یا غیر صریح مثل رب رجل کریم لم افارقه وآن فعل ماضی در اکثر استعمالات محذوف میباشد بوجود قراین مقالیه حالیه مثل قولک رب رجل کریم یعنی لقیته در جواب شخصی که میگوید ما لقیت رجلا وگاهی مذکور میباشد مثل رب رجل شریف اکرمته و ... فعل رب آن فعل است که رب بدو متعلق بود ورب ما زائده پس در بنوقت رب اسم را جر میدهد وبر جمله داخل نمیشود کقول الشاعر ربما ضربة بسیف صقیل بین بصری وطعنة نجلاء

وصیقل فعیل است بمعنی مفعول من ثقاله یعنی جلا کرده و بصری بضم بای موحده و سکون صاد مهمله قریه است در شام
و مضاف مقدر است یعنی بین اکمنه بصری زیراکه کلمه بین مضاف نمی شود مگر بسوی متعدد و الطعن الضرب
بالسنان و نجلا بنون و جیم بروزن حمرا مؤنث انجل است یعنی زخم فراخ و قوله وطعنة معطوف است
بر ضربة یعنی رب نیزه زدن طعنه نجلا بین بصری و شعر مذکور همین معنی دارد که چنانچه معلوم شد پس اضافت فعل
بسوی ضمیر رب برای ادنی ملابسه است کما لا یخفی علی من له مناسبة اگر گفته شود چرا متعلق او فعل ماضی
باشد جواب میگویم ازانکه رب موضوع است برای انشاء تقلیلی که نزدیک متکلم محقق است و تقلیل
محقق متصور نیست مگر در ماضی زیراکه ماضی را دلالت بر تحقق و ثبوت است بخلاف مضارع که موضوع
است برای تجدد و حدوث پس ناچار است که متعلق او فعل ماضی باشد **وقد تدخل على مضمر مبهم مميز**
بنكرة منصوبة والضمير یعنی گاهی داخل میشود رب بر ضمیر مبهم که تمیز آورده شده است بنکره
منصوبه و قوله **مفرد مذكر** صفت ضمیر است یعنی چنین ضمیر که مفرد و مذکر میباشد هر چند که تمیز او مثنی بود
یا مجموع مذکور بود یا مؤنث مثل ربه رجلا و ربه رجلین و ربه رجالا و ربه امرأة و ربه امرأتین و ربه نساء و مراد از ضمیر مبهم ضمیری است
که او را مرجع معین نبود تا بسوی او راجع شود بلکه مرجع او مجهول ذهنی است چنانچه ضمیر نعم رجلا زید و این
مذهب نحاة بصره است و متمسک ایشان این است که اگر او را مرجع معین بود محتاج بتمیز نه شود کما لا یخفی علی
من له تمیز بخلاف نحاة کوفه که نزدیک ایشان آن ضمیر که مدخول ربه است ضمیر مبهم نیست بلکه او را مرجع
معین است یعنی راجع است بسوی مذکور کان قایلا قال هل من رجل فقیل له ربه رجلا و این ضمیر محتاج بتمیز از جهت
است که مرجع او درین کلام مذکور نیست و لیکن این مذهب ضعیف است زیراکه ذکر کلام در ماسبق لازم نیست
فکیف یلزم ذکر المرجع حتی یعود الضمیر الی المذکور کما یفهم من کلام الرضی بانه اذا کان الکلام الذی رب جواب عنه
مصرحا به نحو ما لقیت رجلا فالاغلب حذف الفعل لدلالة القرینة علیه و ان لم یکن مصرحا به و لم تکن هناک
قرینة اخری فالواجب المجئ به فافهم و ازینجا معلوم میشود که ذکر کلام در ماسبق لازم نیست اگر گفته شود چرا
آن ضمیر مفرد مذکر میباشد و مطابق نمی شود به تمیز جواب میگویم مقصود از آوردن ضمیر ابهام است پس بجهت
تکثیر الابهام بود اختیار افتاد **خلافا للكوفيين في مطابقة التمييز** زیراکه جائز میدارند
مطابقه ضمیر بتمیز در افراد و تثنیه و جمع و تذکیر و تانیث مثل ربهما رجلین و ربهم رجالا و ربها امرأة و ربهما
امرأتین و ربهن نساء **وتلحقها ما فتدخل على الجمل** یعنی لاحق میشود برب مای کافه یعنی کلمه ما که مانع

است از عمل پس درینوقت جائز است که گاهی داخل شود بر جمل انشا که رب از حروف جاره است پس واجبست
که بر اسم داخل شود لیکن چون مای کافه بوی لاحق شد و آن از عمل مانع است پس جائز است که داخل شود بر جمله
فعلیه ماضویه باشد یا استقبالیه یا اسمیه وقیل باختصاصها بالماضویة والاستقبالیة مأولة بالماضویة لتنزیلها
وفی الاسمیة لیست ما کافة بل نکرة موصوفة فافهم و باید دانست که گاهی لاحق میشود برب مای زائده پس درینوقت
رب اسم را جر میدهد و بر جمله داخل نمی شود کقول الشاعر ؎ ربما ضربة بسیف صقیل بین بصری وطعنة نجلاء و صقیل فعیل است
بمعنی مفعول من صقله یعنی جلا کرده و بصری بضم بای موحده و سکون صاد مهمله قریه ایست در شام و مضاف
مقدر است یعنی بین اکنه بصری زیرا که کلمه بین مضاف نمی شود مگر بسوی متعدد و الطعن الضرب بالسنان و نجلا
بنون و جیم بر وزن حمرا مونث انجل است یعنی زخم فراخ و قوله وطعنة معطوف است بر ضربة یعنی ربما طعنة نجلا
بین بصری زیرا که هر دو معطوف شریک اند در قید یعنی بین بصری و شعر مذکور این معنی دارد که ابتلیت بضربات کثیرة
علی بالسیف المجلو والرمح فی بصری شام فافهم و مصنف ره به بیان زیادة کلمه ما متعرض نشد ازانجهت
که قلیل و نادر است **و واو ربّ تدخل علی نکرة موصوفة** یعنی واو رب داخل میشود بر نکره موصوفه ازانکه
درین حکم مثل رب است و متعلق او نیز فعل ماضی میباشد و محذوف میشود غالبا لیکن بر مضمر
مبهم داخل نمی شود مثل قول الشاعر ؎ وبلدة لیس بها انیس * الا الیعافیر والعیس * و مراد از بلده
صحرا است والانیس ما یؤانس به و یعافیر جمع یعفور است قال الجوهری الیعفور ولد البقرة الوحشیة
و بعضی گفته اند که یعفور آهو را گویند و عیس بکسر عین مهمله جمع اعیس و عیسا است یعنی شتری که بر
پشت او سپیدی بود یعنی بسیار صحرا اند که دران هیچ شی ساکن نیست مگر یعافیر و عیس و نزد بعضی
این واو جاره نیست بلکه رب مقدر جار است و در شرح رضی مذکور است که رب به دو شرط
مقدر می شود یکی آنکه در شعر بود دوم وقتیکه واقع شود بعد واو یا فا یا بل
و حذف او بدون این حروف در سر کلام و نیز در شعر شاذ است و مذهب سیبویه اینست
که اگر واو رب در اول کلام نیست یعنی ما قبل او صلاحیة معطوف علیه دارد پس درینوقت
معطوف علیه را مقدر میکنند پس شعر مذکور درین تقدیر است که رب بلدة بها انیس و بلدة لیس بها انیس آه
و نزد بعضی کوفیون این واو در اصل حرف عطف است چون قایم شد مقام رب
و بمعنی رب شد ازینجهت بنفسها جاره گشت پیش ایشان معطوف علیه را مقدر

نمیکنند بلکه میگویند که بتقدیر معطوف علیه تکلف و تعسف است و اگر ما سبق صلاحیت معطوف علیه دارد نیز
او را عاطفه اعتبار نمیکنند **وواو القسم انما یکون عند حذف الفعل** یعنی واو قسم که از حروف
جاره است نمی باشد و مستعمل نمی شود مگر نزدیک حذف فعل قسم از انکه واو در قسم مشهور است بخلاف بای قسم
پس احتیاج بسوی ذکر فعل قسم نیست و از ینجا معلوم شد که واو قسم کثیر الاستعمال است از بای قسم که اصل
است از انکه چون جائز باشد ذکر فعل با واو قسم بسبب کثرت استعمال معلوم شد که واو کثیر الاستعمال است
از بای قسم زیرا که با او ذکر فعل جائز است و وجه اصالت بای قسم و فرعیت واو قسم عنقریب گفته میشود
انشاء الله تعالی و بعضی گفته اند که واو از فعل قسم عوض است بخلاف بای قسم پس اگر فعل قسم را حذف
نکنند لازم آید جمع میان عوض و معوض عنه وهو ممنوع بالاتفاق ولا یقال اقسمت والله **ولغیر السوال**
یعنی واو برای غیر سوال میباشد یعنی مستعمل نمیشود در سوال حاصل اینست که جواب او آن جمله واقع نمی شود
که او را دلالت بر طلب است چون امر و نهی و استفهام و غیر آن فلا یقال والله اکرمنی کما یقال بالله اکرمنی اگر گفته شود
چرا در سوال مستعمل نیست **جواب میگوییم** واو قسم فرع بای قسم است و او مستعمل میشود در سوال و غیر سوال
پس استعمال واو مقصور کردند در غیر سوال تا درجه او از درجه قسم کمتر باشد اگر گفته شود چرا مختص بسوال نکردند **جواب**
میگوییم غیر سوال مناسب واو است از انکه واو چنانچه در قسم کثیر الاستعمال است همچنین غیر سوال از سوال کثیر
است باید دانست که قوله عند حذف الفعل خبر تکون است و قوله لغیر السوال خبر ثانی است پس قوله واو القسم
الی آخره این معنی دارد که واو القسم لا تکون مستعملة الا عند حذف الفعل ولا تکون مستعملة الا لغیر السوال و جائز است
که قوله لغیر السوال خبر آخر باشد برای قوله واو القسم یعنی واو القسم یستعمل لغیر السوال و جائز نیست که احدهما متعلق
بتکون و دیگر خبر تکون باشد یا هر دو متعلق باشند بتکون و تکون تامه باشد اگر گفته شود چرا جائز نیست
جواب میگوییم از انکه در ینوقت لازم می آید که جزء اخیر از کلام مقصور علیه باشد چنانچه در تحقیق کلمه انما مقرر شده
پس کلام مصرح در ینوقت این معنی دارد که لا تکون عند حذف الفعل الا لغیر السوال و این مقصود نیست و نیز متوهم است
بانکه واو قسم وقت ذکر فعل برای سوال میباشد **وقوله مختصة بالظاهر** خبر ثالث است برای قوله واو القسم یعنی واو
قسم خاص باسم ظاهر است یعنی داخل نمیشود بر مضمر و اسم ظاهر عام است که اسم الله باشد یا غیر او فلا یقال وک لافعلن کذا
بل یقال والله یا ورب الکعبة اگر گفته شود چرا واو قسم مختص باسم ظاهر است **جواب میگوییم** تا مرتبه او را از رتبه بای قسم
که اصل او ست کم باشد از انکه بای قسم بر مضمر و مظهر داخل میشود اگر گفته شود چرا بمضمر خاص نکرده **جواب میگوییم** اسم بر دو قسم است

مظہر و مضمر و مظہر اصل ست از مضمر و واو قسم ذو جہتین ست بنظر بار قسم فرع است و بلحاظ تار قسم اصلست پس
من وجہ اصالت دارد لہذا خاص بمظہر کردند تا رعایت ہر دو جہت حاصل آید باید دانست کہ حروف قسم سہ اند
باو واو تا با اصلست و واو فرع اوست و تا فرع واوست اگر گفتہ شود چرا با اصلست و واو فرع او و تا فرع وا
جواب میگویم با ازان جہت اصلست کہ موضوع ست برای الصاق پس ملصق میکند فعل قسم را بالمقسم بہ
و واو فرع باست ازانجہت کہ بدل اوست اگر گفتہ شود چرا با را الواو بدل کرد **جواب میگویم** ازانکہ درمیان واو و با
تناسب لفظی و معنویست اما لفظی ازانکہ ہر دو شفوی اند و معنوی ازانجہت کہ واو موضوع ست برای معنی جمعیت
کہ قریب ست از معنی الصاق و تا در قسم فرع واوست ازانکہ بدل ست از واو چنانچہ بدل کردند در اتقد و در مضارع
از جہت قرب **والتاء مثلہا** یعنی تا کہ از حروف جارہ است مثل واوست یعنی چنانچہ واو مشروط است
بحذف فعل و بودن خود برای غیر سوال ہمچنین تا مشروط باین دو شرط ست و بعضی قولہ مثلہا را تفسیر کردہ اند بقولہ
ای فی اختصاصہا بالظاہر و ظاہر ست کہ اینمعنی مفہوم میشود از قولہ **مختص باسم اللہ** یعنی تا مختص ست از میان
اسم ظاہر بلفظ اللہ پس اگر اینمعنی را از مثلہا قولہ ارادہ کنند تکرار لازم می آید اگر گفتہ شود چرا مختص بلفظ اللہ است
جواب میگویم چون قسم تا فرع الفرع ست و اصالت ہیچ وجہ ندارد لہذا او را ببعضی مظہر خاص کردند
تا رتبۂ او از مرتبۂ واو کہ اصل اوست کم باشد اگر گفتہ شود چرا خاص کردند از میان اسم ظاہر بلفظ اللہ **جواب**
میگویم اصل در باب قسم لفظ اللہ است پس ہمان لفظ خاص کردند زیراکہ استعمال با صل اولی است
والباء اعم منہما فی الجمیع یعنی با ء جارہ اعم ست از واو و تا در جمیع چیزی کہ مذکور شد و آن چہار چیز
است **یکی** اختصاص بحذف فعل **و دوم** اختصاص بغیر سوال **و سوم** اختصاص با اسم ظاہر
و چہارم اختصاص بلفظ اللہ پس مراد از جمیع امینست کہ جمیع الامور المحکوم باختصاصہا و ازین تقریر
اندفاع اشکال مشہور ظاہر میشود و تحریر اشکال امینست کہ مراد از جمیع جمیع احکام مذکورہ است پس کلام مصنف
اینمعنی دارد کہ ان الباء اعم منہما فی الاختصاص پس ازینجا معلوم میشود کہ باء جارہ یافتہ میشود با اختصاص
و بدون اختصاص ولیس ہذا الا منافاۃ ظاہر پس بدانکہ باء جارہ چنانچہ نزدیک حذف فعل میباشد ہمچنین نزدیک
ذکر فعل میباشد مثل باللہ چنانچہ برای غیر سوال میباشد ہمچنین برای سوال میباشد مثل باللہ لافعلن و باللہ اخبرنی و چنانچہ داخل
نمیشود بر مضمر ہمچنین داخل میشود بر مظہر مثل باللہ لافعلن و بک لافعلن و مختص باسم اللہ نیست بلکہ بر جمیع اسم
ظاہر داخل میشود مثل باللہ و بالرحمن و بالرحیم **ویتلقی القسم باللام وان و حروف النفی** یعنی آوردہ

میشود جواب قسم را بلام تاکید و بان مکسوره که از حروف مشبه بالفعل است و بحروف نفی یعنی ما و لا و ان نافیه
و تحقیق مقام اینست فی الصحاح تلقاه ای استقبله و از همین قبیل است قوله تعالی فتلقی آدم من ربه کلمات یعنی
استقبلها و فی الحدیث نهی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم عن تلقی الجلب یعنی فرموده آنحضرت صلی الله علیه
و سلم از استقبال آنچه کشیده میشود بسوی بلد از دانه و کاه پس کلام مصنف رح این معنی دارد که یستقبل القسم هکذا
یعنی یؤتی فی جوابه اللام و ان الخ اگر گفته شود و آن قسم که برای غیر سوال است در جواب او این حروف داخل میشود
و آنکه برای سوال دخول این حروف بر جواب او محال است پس واجب بود که مصنف رح که قسم را مقید میکرد جواب میگوییم
الف لام بر قوله القسم عهد خارجی است که اشاره میکند بسوی آن قسم که سابق مذکور شد بقوله لغیر السوال
اگر گفته شود سابق لغیر السوال مذکور و معهود است نه القسم لغیر السوال تا از الف لام عهد بسوی او اشاره رود
جواب میگوییم معهود چنانچه بلفظ خود میباشد همچنین بغیر لفظ خود هم میباشد و افضل الشارحین حضرت قدس سره
السامی که فرموده اند ای الذی لغیر السوال اشاره بسوی همین است که الف لام در قوله القسم برای عهد است
و حضرت مولوی معنوی شیخ عبد الحکیم قدس سره فرموده اند فما قیل انه اشارة الی اطلاق المصنف رح القسم تقصیر
تقصیر عن فهم المراد انتهی و مخفی نماند که دخول ما و لا از حروف نفی بر جواب کثیر است و دخول ان نافیه
قلیل و لهذا حضرت قدس سره السامی ما و لا را بیان فرموده زیرا که مصنف رح در بیان ان قواعد است که کثیر الاستعمال
اند و نفی جواب قسم بلم و لن بغایت نادر است و مراد از لام لام ابتدا است که مفید تاکید است و لهذا گفته اند که در میان
لام ابتدا و ان مشدده فرق نیست مگر از جهت عمل و تفصیل کلام اینست که قسمی که برای غیر سوال است
جواب او از دو حال خالی نیست که جملهٔ اسمیه است یا فعلیه اگر جملهٔ اسمیه است پس از دو حال خالی نیست
که مثبت است یا منفی اگر مثبت است پس واجب اینست که مصدر شود بان یا لام ابتدا و جمع میان هر دو
نیز جایز است و در این وقت لام ابتدا بر خبر داخل میشود تا لازم نیاید اجتماع دو حرف تاکید مثل والله ان
زیدا قایم و والله ان زیدا لقایم و اگر جملهٔ اسمیه منفی است پس واجب است که مصدر شود بما و لا و ان نافیه مثل والله
ما زید قایم و والله لا زید قایم و والله ان زید قائم و اگر جملهٔ فعلیه است پس او هم از دو حال خالی نیست که مثبت است
یا منفی اگر مثبت است پس اگر فعلی که در و واقع است ماضی است برابر است که متصرف بود یا غیر متصرف و او را
لام یا قد یا آنچه در معنی قد است لازم است چون ربما مثل والله لقد قام زید و گاهی قد را مقدر میکنند و بلام در لفظ
اکتفا مینمایند و بقد اکتفا نمیکنند مگر بضرورت شعر و اگر فعلی که در و واقع است مضارع استقبالی است در جانب

که متلبس شود بلام تاکید و نون تاکید و اکتفا نمیکنند بنون تاکید مگر بضرورت شعر و اگر مضارع حالی است متلبس
میشود بلام تاکید و متلبس نمی شود بنون تاکید زیرا که نون تاکید لاحق نمی شود مگر بفعل مستقبل و اگر جمله فعلیه منفی است
پس اگر فعلی که در وی واقع است ماضی است مصدر میشود بما یا لا یا نون تاکید یا بدون نون تاکید و گاهی حرف
نفی را حذف میکنند بوجود قرینه مثل قوله تعالی تالله تفتؤ تذکر یعنی لا تفتؤ و قرینه بر حذف لا عدم صحت معنی
است بدون لا زیرا که زلیخا همیشه یاد میکرد حضرت یوسف علی نبینا و علیه الصلوة والسلام را و بدون تقدیر
لا ار نفی معنی چنین است که یاد نمیکرد زلیخا حضرت یوسف علیه السلام را زیرا که تفتؤ معنی نفی دارد پس تا که نفی دیگر
بر وی در نیاید معنی اثبات حاصل نمیشود و مخفی نماند که جواب قسم سوای خبر واقع نمی شود مگر آنکه در وی معنی طلب است مثل
بالله اخبرنی و بالله هل قام زید اگر گفته شود جواب قسم چیست جواب میگویم آنست که برای او قسم آورده میشود
یعنی مقسم علیه اگر گفته شود جواب سوال را میباشد و این جمله را که برای او قسم می آرند چرا جواب میگویند
جواب میگویم قسم ازینجهت که طلب میکند آن جمله را مشابه شد بسوال و آن جمله مشابه شد بجواب زیرا که سوال
طالب جواب است پس ازین سبب آن جمله را جواب قسم میگویند **وقد یحذف جوابه** یعنی گاهی حذف کرده میشود
جواب قسم را لیکن حذف آن مطلق نیست بلکه مشروط است بیکی از دو شرط **اذا اعترض** یکی آنکه آنست
که آنوقت حذف میکنند که قسم مثل آن جواب گردد که در بهر متعرض میشود حاصل اینست که چون متوسط شود
قسم درمیان اجزای جمله که دلالت میکند بر جواب قسم و فی الصحاح یقال اعترض الشی ای صار کالخشبة المعترضة
فی النهر کذا فی القاموس **او تقدمه ما یدل علیه** یعنی شرط دوم اینست که مقدم شود قسم را آنچه دلالت میکند
بر جواب قسم و باید دانست که حضرت مولوی عصام الدین قدس سره فرموده اند که قوله اعترض و قوله تقدمه هر دو
متنازع اند در قوله ما یدل علیه و منشاء این غفلت عدم تعمق نظر و قلة تدبر است در کلام حضرت قدس سره الله
یعنی ای توسط القسم بین اجزاء الجملة التی یدل علی جواب القسم ولیکن بر عارف ظاهر است که معنی اعترض همان است که
گفته شد و کلام حضرت قدس سره السامی بیان حاصل معنی مثل زید والله قایم و زید قایم والله و درین هر دو صورت
جواب قسم محذوف است ازانکه درینوقت از جواب استغنا است و جمله مذکوره اگرچه جواب قسم است بحسب معنی
لیکن بحسب لفظ جواب قسم نمیگویند بلکه دال بر جواب می نامند و لهذا آوردن جواب قسم بر وی واجب است و آن
جمله را جواب قسم ازانجهت نمیگویند که قسم را صدارت کلام است ازانکه قسم انشا است و ظاهر است که انشا را
صدارت کلام است **و عن للمجاوزة** یعنی از حروف جاره که عن است موضوع است برای مجاوزة شی

از مجرور او بود مثل رمیت السهم عن القوس یا مجاوزة مجرور او بود از شئی مثل الطعمة عن الجوع و حاصل آنست
که عن موضوع است برای مجاوزة شئی آخر برابرست که این مجاوزة باین طریق بود که زایل شود آن شئی ثانی و واصل
شود بسوی شئی ثالث مثل رمیت السهم عن القوس الی الصید یا باینطریق که واصل شود بسوی شئی ثالث
و زوال از شئی ثانی نبود مثل اخذت عنه العلم یا باینطریق بود که از شئی ثانی زائل شود و وصول بسوی شئی آخر نبود
مثل ادیت عنه الدین **و علی للاستعلاء** یعنی از حروف جاره که علی است موضوع برای استعلاء شئی بر شئی آخر
برابرست که حقیقة بود مثل زید علی السطح یا مجازا مثل علیه دین گویا که برداشته شده است بر گردن او یا بر پشت او
ثقل دین **و قد تکونان اسمین بدخول من** یعنی گاهی عن و علی اسم میباشند دران حالیکه اند بدخول
من یعنی مستعمل نمی شوند درینوقت بدون کلمه من گویا که دخول من علامت است که دانسته میشود
اسمیت آنها بدخول او زیرا که دخول حرف جر بر حرف جر محال است و چون من داخل شود بر عن و علی معلوم
خواهد شد که عن و علا درینوقت اسم اند بمعنی جانب و فوق مثل من عن یمینی یعنی من جانب یمینی و من علیه یعنی
من فوقه و ازین تقریر ظاهر شد که قوله بدخول من حال است از ضمیر تکونان نه متعلق است بفعل محذوف
یعنی یعلم زیرا که قرینه خاص بر تقدیر فعل میباید و چنین قرینه درینجا معدوم است و حضرت قدس سره السامی
که فرموده اند یعلم ذلک و ازینجا باعتبار ظاهر معلوم میشود که غرض افضل الشارحین این است که ظرف
متعلق است به یعلم ولیکن عارفان میدانند که این غرض نیست لیکن چون دخول من گویا که علامت بود
کر اسمیت آنها ازو معلوم میشد بجهت اشعار و تنبیه برینمعنی فرمود و یعلم ذلک **فافهم والکاف للتشبیه**
یعنی کاف که از حروف جاره است موضوع است برای تشبیه مثل زید کالاسد فی الصراح التشبیه مانند کردن
و جائیکه تشبیه بود آنجا از چهار چیز لابدست مشبه و مشبه به و وجه تشبیه و آله تشبیه و باید دانست که مشبه به
را در وجه تشبیه قوت و شدت می باید زیرا که غرض از تشبیه چیزی بچیزی آنست تا ناقص را بکامل الحاق کنند
پس رتبه مشبه به اقوی باید از رتبه مشبه تا آن ناقص بواسطه لحوق باان کامل در مرتبه خود صورت کمال یابد
اگر گفته شود لازم کرده مشبه به را در وجه تشبیه قوت و شدت بر وجه کلی میباید بشهادت اللهم صل علی محمد
و علی آل محمد و بارک وسلم کما صلیت و سلمت الخ زیرا که بصحت پیوسته که حضرت پیغامبر ما صلی الله علیه
و آله وسلم اشرف و افضل انبیاست لاجرم صلوٰة بر او اتم و اکمل خواهد بود از صلوٰة بر انبیاء دیگر علیه و علیهم
الصلوٰة والسلام و ازین الفاظ مذکوره که در احادیث صحیحه وارد اند چنان مفهوم میگردد که مشبه به

صلوة ابراهیم است علی نبینا وعلیه الصلوة والسلام ومشبه صلوة آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم پس ازینجا
معلوم شد که مشبه به را قوت وشدت در وجه تشبیه در بعضی مواد است جواب میگویم وجه تشبیه صرف اشتهار وظهور است
وصلوة بر حضرت ابراهیم مشهور بود از صلوة بر آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم نه وجه تشبیه کمال وعلو است
تا لازم آید که صلوة حضرت ابراهیم کامل بود از صلوة آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم ودر شرح مشکوة مذکور است
که تشبیهی که در کما صلیت واقعست نه از قبیل الحاق ناقص است بکامل بلکه از باب بیان حال ما لا یعرف است
بما یعرف یعنی سبب نزول آیه ورحمة الله وبرکاته علیکم اهل البیت انه حمید مجید این است که درود ابراهیم وآل
او میان اهل ایمان اشتهاری تمام داشت وهمه دانسته بودند که خدای عز وجل بر ابراهیم درود فرستاده پس
حضرت پیغامبر ما صلی الله علیه وآله وسلم فرمود که از خدا تعالی درخواهید که صلوة فرستد بر من صلوة مشهور
ومعروف مانند صلوة ابراهیم علیه السلام وبعضی برانند که تشبیه از برای تشریک ومساوات میباشد چنانچه
در آیه انا اوحینا الیک کما اوحینا الی نوح والنبیین من بعده واقع است چه وحی پیغامبر ما صلی الله علیه وآله وسلم
مانند وحی نوح وسائر انبیا نبوده بلکه وحی بر هر پیغامبری بطریقه دیگر فرود آمده پس مراد اصل وحی است
وشرکت دران ومعنی برین تقدیر یعنی هر یک از ایشان موحی الیه اند وبآن تقدیر معنی سخن راجع بآنکه خدا
صلوة بهره محمد صلی الله علیه وآله وسلم وآل وی گردان چنانچه بهره ابراهیم وآل وی گردانیده
بودی پس تناول شرکت است در اصل صلوة نه در قدر آن وبهمین طریق در کنز المذکرین آورده که تشبیه
از حیثیت اصل صلوة است نه از حیثیت مصلی علیه پس مضمون برینوجه خواهد بود که آیا صلوة فرستاده است
بر حبیب خود بمقدار فضل وشرف او چنانچه بر خلیل خود فرستاده باندازه قدر وعزت او ومثل این
در قرآن واقعست فاذکروا الله کذکرکم اباءکم یعنی خدا را یاد کنید همچو یاد کردن پدران مراد اصل ذکر است نه کیفیت
آن ومعنی سخن چنین بود که حق تعالی را بقدر واندازه کرم ونعم او با شما یاد کنید چنانچه پدران را بمقدار
شفقت ومهربانی ایشان یاد میکنید وگویند کاف در کما برای تاکید وجود آید نه برای قرآن در وقوع
چنانچه قل رب ارحمهما کما ربیانی صغیرا زیرا که ترتیب واقع است از والدین ورحمت مطلوب الوقوع
برای ایشان پس فائده کاف تاکید است در وجود رحمت یعنی ایجاد کن رحمت ایشان را ایجادی
محقق چنانچه ایشان ترا ترتیب فرموده اند ترتیبی محقق اینجا نیز صلوة بر ابراهیم علیه السلام امر محقق
ومقرر است پس میگوید ارسال کن صلوات بر حبیب خود در وجود آنرا همچنانکه قبل ازین وجود داده

برای حاصل و محوای این وجوه که مذکور شد بیکدیگر نزدیک است و گفته اند حضرت پیغامبر صلی الله علیه وآله وسلم
در [illegible] این جهت امت خود را طریق تواضع تعلیم فرموده و بتکریم آبا اشارتی نموده یعنی با آنکه صلوة من اکمل و افضل
است از درود ابراهیم علیه السلام آن را در مرتبه اقوی و ارفع میداریم و حرمت ابوه دیرا فرو نمیگذاریم فافهم واحفظ
فانه ینفعک کثیرا واشکر الله تکبیره تکبیرا **و زائدة** یعنی کاف زائده میباشد مثل قوله تعالی لیس کمثله شیء
یعنی لیس مثله شیء و مخفی نماند که نظم کلام وجوه دارد و زیادتی کاف بر وجه واحد است و تفصیل مقام
این است که نزدیک اکثرین کاف زائده است زیرا که اگر زائده نباشد معنی چنین شود که لیس مثل مثله
شیء لیس محال و خلاف مقصود لازم می آید که آن اثبات مثل است و مقصود نفی مثل باریتعالی است و غرض
از زیادت کاف تاکید نفی مثل است زیرا که زیادة حرف بمنزله اعاده جمله است ثانیا و نزدیک بعضی کاف
زائده نیست بلکه لفظ مثل زائده است بدلیل آنکه اگر کاف را زائد گویند لازم آید حکم بزیادتی شیء بی آنکه
محتاج باشیم بسوی این حکم چنانچه مثل مشهور است که علاج واقع قبل از وقوع و آب نادیدن و موزه کشیدن
و در میان این دو مذهب اول ترجیح دارد باین سبب که حکم بزیادتی حرف اقرب است از اینکه بزیادتی
اسم حکم کنند و نیز اگر مثل را زائد گویند دخول کاف از روی تقدیر بر ضمیر لازم آید ولا یخفی ضعفه و نزدیک
بعضی هیچ یکی از کاف و مثل زائده نیست و این بعض دو فریق اند نزدیک بعضی از ان
لفظ مثل بمعنی ذات است یعنی لیس کذاته شیء و نزدیک بعضی بمعنی صفت است
یعنی لیس کصفته شیء و بعضی میگویند که مقصود نفی مثل باریتعالی است لیکن بطریق کنایه اگرچه
بحسب ظاهر نفی مثل مثل است کما اشار الیه افضل المحققین سعد الملة والدین قدس سره فی المطول بقوله والاحسن
ان لا یجعل الکاف زائدة ویکون من باب الکنایة وفیه وجهان احدهما انه نفی للشیء بنفی لازمه لان نفی اللازم یستلزم
نفی الملزوم کما یقال لیس لاخی زید اخ فاخی زید ملزوم والاخ لازمه لانه لا بد له من اخ هو زید فنفیت هذا اللازم
والمراد نفی الملزوم ای لیس لزید اخ اذ لو کان له اخ لکان لذلک الاخ اخ هو زید فکذا نفیت ان یکون لمثله مثل
والمراد نفی مثله تعالی اذ لو کان مثل لکان هو مثل مثله اذ التقدیر انه موجود والثانی ما ذکره صاحب الکشاف
وهو انهم قد قالوا مثلک لا یبخل فنفوا البخل عن مثله والغرض نفیه عن ذاته فسلکوا طریق الکنایة قصدا الی
المبالغة لانهم اذا نفوه عما یماثله وعن یکون علی اخص اوصافه فقد نفوه عنه کما یقولون قد ایفعت لداته وبلغت
اترابه یریدون ایفاعه وبلوغه فحینئذ لا فرق بین قوله لیس کالله شیء وقوله لیس کمثله شیء الا ما یعطیه الکنایة من فائدتها

وہما عبارتان متعقبان علی معنی واحد وہو نفی المماثلۃ عن ذاتہ وتحویل بداہ مبسوطتان فان معناہ بل ہو جواد من غیر تصوریۃ ولا ید ثمہ ولا بسط لہا لانہا وقعت عبارۃ عن الجود لا یقصدون شیئا آخر حتی انہم استعملوا فیمن لا ید لہ وکذلک یستعمل ہذا فیمن لا مثل لہ انتہی فی الصحاح الیفاع ما ارتفعت من الارض وفی حاشیۃ چلپی لداۃ الرجل ترابہ اعنی اقرانہ فی السن جمع لدۃ وافضل المدققین مولانا عصام الدین قدس سرہ فرمودہ اند وفیہ بحث وہو ان نفی مثل المثل لا یستلزم نفی المثل لان الشی لیس مثل بل المثل المشارک للشی فی صفتہ مع کون الشی اقوی فیہا وبمنزلۃ الاصل والمثل بمنزلۃ الملحق بہ بالتقارب منہ انتہی وحضرت افضل المحققین زبدۃ الفاضلین شیخ عبد الحکیم قدس سرہ فرمودہ اند وما قیل ان نفی مثل المثل لا یستلزم نفی المثل لان مثل الشی یکون اضعف منہ فوہم محض لان المماثلۃ ہی الشرکۃ فی اخص الصفات والمساوات من جمیع الوجوہ فیما بہ المماثلۃ صرح بہ فی شرح العقائد النسفیۃ انتہی **وقد تکون اسما** یعنی گاہی کاف اسم میباشد بمعنی مثل ودرمیان سیبویہ واخفش اختلاف است مذہب سیبویہ این است کہ کاف اسم بمعنی مثل واقع نمیشود مگر در ضرورت ومذہب اخفش وفارسی این است کہ در ضرورت واختیار جائز است ولہذا گفتہ اند کہ کاف در مثل زید کالاسد جائز است کہ مرفوع باشد واسد مخفوض بود باضافت وکاف در مثل **قولہ** بیض ثلثہ کنعاج جسم یضحکن عن کالبرد المنہم یعنی میخندند آن زنان از دندانی کہ مثل برف گداختہ اند وتشبیہ دندان ببرف از جہت لطافت وبیاض است وازینجا ظاہر شد کہ کاف بمعنی مثل است ومضاف است بسوی برد وموصوف او محذوف است یعنی عن اسنان مثل البرد المنہم وقرینہ بر اسمیہ کاف دخول حرف جر است زیرا کہ حرف جر بر حرف جر داخل نمیشود وتحقیق مصرع اول اینست کہ بیض صفت موصوف محذوف است یعنی نساء بیض وبیض جمع بیضاست ومراد از نعاج درینمقام بقرات وحش است ومخفی نماند کہ شعراء عرب زنان را بآنہا تشبیہ میدہند در چشم وگردن والجم بتشدید المیم وفتح الجیم جمع الجمار وہی التی لا قرن بہا اگر گفتہ شود کہ کاف در زید کالاسد نیز بمعنی مثل است لان معناہ زید مثل الاسد پس میباید کہ کاف درو نیز اسم باشد جواب میگویم کاف حرفی بمعنی مثل نیست بلکہ بمعنی تشبیہ است ودرمیان مثل ومشابہ فرق است زیرا کہ مثل مساوی کسی در جمیع صفات را گویند ودر مشابہ ومماثل مساوات در جمیع صفات شرط نیست ولہذا گفتہ اند کہ حق سبحانہ تعالی را مثل نیست ومشابہ ومثال است دیدہ باشی کہ عقل را بآفتاب تشبیہ میدہند ومثال آفتاب می آرند بمناسبت آنکہ چنانچہ محسوسات منکشف بنور آفتاب اند انکشاف معقولات بعقل میشود باوجودیکہ عقل با آفتاب در جمیع صفات مماثل نیست اگر گفتہ شود تشبیہ اسم است چنانچہ مثال اسم است

پس بباید که کاف که بمعنی تشبیه است نیز اسم است **جواب میگویم** در زید کالاسد بمعنی تشبیه جزئی است و این معنی
حرفی است که تعقل او بدون تعقل متعلقات تفصیلاً صریحاً ممکن نیست و لفظ تشبیه که اسم است موضوع است برای
معنی تشبیه کلی که تعقل متعلقات او اجمالاً کافیست و کاف اسمی موضوع است برای مثل کلی نه جزئی چنانچه
کلمهٔ من که بمعنی ابتداء جزئی است و حرف است و لفظ ابتدا که موضوع است برای معنی کلی اسم است فافهم واحفظه
فانه من ازلق اقدام الاعلام **ومختص بالظاهر** یعنی کاف نزدیک جمهور مختص باسم ظاهر است فیقال کزید
ولا یقال کہ اگر گفته شود چرا مختص باسم ظاهر است **جواب میگویم** از انجهت که مستغنی شده اند از لفظ
مثل بامثال آن چون مثل زید و نظیر و گاهی کاف بر ضمیر مرفوع در سعتهٔ کلام داخل میشود کما یقال **ما انا کانت** و کنت
ضمیر و دخول او بر ضمیر مطلق بتمسک بعضی اشعار جائز است **ومذ ومنذ للزمان** یعنی مذ و منذ که از حروف
جار است موضوع و مستعمل است برای زمان و مذ بر اصل خود است و این مذهب متصور است زیرا که اصل
در حروف عدم تصرف است و نزدیک بعضی مخفف منذ است و این دو حرف جار اند وقتیکه مابعد آنها مجرور شود
و این نزدیک اکثر نحاة است و نزدیک بعضی اسم اند و ما بعد آنها مجرور است باضافت و وقتیکه ما بعد آنها
مجرور نشود پس بالاتفاق اسم اند کما مر فی بحث الظرف اگر گفته شود چون این هر دو موضوع و مستعمل
شدند برای زمان پس واجب است که اسم باشند نه حرف **جواب میگویم** قوله للزمان توطیه و تمهید است
و مقصود نسبت این قول است یعنی للابتداء فی الماضی والظرفیة فی الحاضر کما سیجیء پس قوله للابتداء بدل
اشتمال است از قوله للزمان از جهت آنکه مخاطب مشتاق و منتظر شود به بیان زیرا که ممکن نیست اراده آنکه مذ
و منذ موضوع و مستعمل اند برای زمان زیرا که درینوقت لازم می آید که اسم باشند پس مخاطب میداند که مراد امر دیگر
است پس منتظر بیان خواهد شد و مراد از زمان زمانهٔ ماضی و حاضر است زیرا که استعمال منذ و مذ در زمان مستقبل معدوم
است و قوله **للابتداء فی الماضی** یعنی دارند که مذ و منذ مستعمل میشوند برای ابتدا در زمان ماضی و لیکن این استعمال
مطلق نیست بلکه آنوقت است که از مدخول هر دو زمان ماضی اراده کنند پس حاصل اینست که مبدا از زمان فعل مثبت یا منفی
آن زمانه ماضی میباشد که از مدخول مذ و منذ اراده کرده اند و درینوقت مراد از مذ و منذ جمیع زمانه فعل نمیباشد مثل
ما سافرت مثل البلد مذ سنة کذا و ما رایت فلانا مذ سنة کذا بشرط آنکه سالی که معین و مشار الیه است ماضی باشد و متکلم
در آن سال نبود و درینوقت این دو مثال را معنی است که آن مبدا و مسافرت او عدم رویتی کان مذ اول السنة وامتد
الی الآن قوله **والظرفیة فی الحاضر** معطوف است بر قوله للابتداء فی الماضی یعنی مذ و منذ مستعمل اند برای ظرفیت مخصوص است

برای آنکه معنی ابتدا را ملاحظه کنند و اعتبار نمایند اگرچه در وقت اعتبار معنی ابتدا نیز معنی ظرفیه موجود هست زیراکه وقوع فعل در مدخول ضرور هست و این وقتی هست که از مجرور این هر دو زمانهٔ حاضر اراده کنند برابر هست که آن زمان فی الحقیقت حاضر بوده باشد بلکه بعضی از اجزاء او گذشته باشد لیکن متکلم او را حاضر اعتبار کرده باشد پس حاصل کلام این است وچون از مجرور مذ و منذ زمانی اراده کنند که متکلم آن را حاضر اعتبار کرده هست در آن وقت این مراد باشد که آن زمان حاضر جمیع زمانهٔ فعل هست **نحو ما رأیته مذ شهرنا و منذ یومنا** یعنی جمیع زمان انتفاء رویتنا هو هذا الشهر الحاضر عندنا و وجه حاضر اعتبار کردن شهر و یوم باوجودیکه بعضی از شهر و یوم گذشته هست این هست که چون هر دو نگذشته اند پس گویا حاضر اند و ممکن نیست که مذ و منذ درین دو مثال برای ابتدا باشد زیرا که زمانه ممتد نشده هست و تجاوز نکرده هست بسوی ماورای شهرنا و یوم خاص و ظاهر هست که معنی ابتدا آن وقت میباشد که آن شی از آن امر متجاوز بود و از اینجا ظاهر شد که این هر دو مثال برای ظرفیت اند و ممکن هست که اول را بعد تاویل مثال ابتدا گویند تا که نشر بر ترتیب لف بود چنانچه بحسب ظاهر همین معلوم میشود که مصنف رح دو مثال برای دو معنی آورده هست اگرچه بعد تامل معلوم میشود که هر دو مثال برای معنی اخیر اند و تاویل بانیطور هست که مضاف مقدر کنند یعنی ما رأیته مذ دخول شهرنا و ظاهر هست که زمانهٔ دخول منقضی شده هست حاضر نیست و فعل بسوی ماورای زمانهٔ دخول متجاوز هست و احتیاج نیست بسوی تقدیر در وقت نامضاف بسوی دخول باشد زیراکه این تقدیر وقتی هست که مذ و منذ اسم بوند کما مر فی بحث الظرف و این تاویل در مثال ثانی نیز جایز هست لیکن بسوی او حاجت نیست وقال المصنف رح فی امالی الکافیة لا یدخل منذ و مذ الا علی ماض او حاضر فان دخلنا علی ماض فمعناهما الابتداء واذا دخلنا علی الحاضر فمعناه الظرفیة انتهی وقال الشیخ الرضی قدس سره قالوا اذا انجر ما بعدهما فهما حرفا جر فالکان الفعل العامل فیهما ماضیا فهما بمعنی من نحو رأیته مذ یوم الجمعة ای منه ولا یتم ذلک فی نحو قولک ما رأیته مذ یومین فان اردت جمیع المدة اذ لا معنی لقولک ما رأیته من یومین لان یغیر من اول یومین بتقدیر المضاف والکان الفعل حالا نحو ما اراه مذ شهرنا و منذ الیوم فهما بمعنی فی انتهی **وحاشا و عدا و خلا للاستثناء** یعنی این حروف موضوع و مستعمل اند برای استثناء و اخراج مابعد خود از حکم ماقبل خود مثل جاءنی القوم حاشا زید و عدا زید و خلا زید اگر گفته شود این کلمات افعال اند نه حروف و مابعد اینها منصوب میشود کما مر فی بحث المستثنی جواب میگوئیم مابعد این کلمات را که مجرور خوانند در آن وقت این هر سه حروف اند و ذکر اینها درین مقام از همین جهت هست و اگر مابعد اینها را بنصب خوانند در آن وقت افعال میباشند وفی الرضی واذا استعمل حاشا

فی الاستثناء و فی غیره فمعناه تنزیه الاسم الذی بعده من سوء مثل اساء القوم حاشا زید انتهی هرگاه از ذکر
مصرح از بیان حروف جاره شروع کرد در بیان حروف مشبه بالفعل پس گفت **الحروف المشبهة**
بالفعل و هی یعنی حروفی که اعتبار کرده شده است مشابهت آنها را بفعل برای اعمال **ان و ان و کان**
و لکن و لیت و لعل یعنی اینحروف اند اگر گفته شود وجه مشابهت اینحروف بفعل چیست
جواب میگوییم اینحروف بفعل از روی لفظ و معنی مشابه اند اما مشابهت اینحروف بفعل از روی
لفظ واز ینجهت است که چنانچه فعل منقسم است بسوی ثلاثی و رباعی و خماسی همچنین اینحروف بعضی سه حرفی
اند چون ان وان و لیت و بعضی چهار حرفی اند چون لعل و کان و بعضی پنج حرفی اند چون لکن و نیز چنانچه
فعل مبنی بر فتح میباشد همچنین اینحروف مبنی بر فتح اند و اما مشابهت اینحروف بفعل از روی معنی
ازین سبب است که معانی اینحروف معانی این افعال اند مثل اکدت و اشبهت و استدرکت و تمنیت و ترجیت
و ظاهر است که چنانچه معانی حروف معانی جزئیه اند همچنین معانی افعال معانی جزئیه اند از انکه در مفهوم افعال نسبت
بسوی فاعل معین معتبر است پس میتوان گفت که معانی اینحروف معانی افعال بوند اگر گفته شود وجه مشابهت
اینحروف بفعل از روی انقسام بسوی ثلاثی و رباعی و خماسی ضعیف است از انکه این انقسام بسوی اسم ظاهر است
بخلاف فعل از انکه بسوی ثلاثی و رباعی منقسم است نه خماسی جواب میگوییم مراد انقسام است باعتبار حروف اصلیه
و زائده نه باعتبار حروف اصلیه فقط و این انقسام در اسم نیست زیرا که انقسام او باعتبار حروف اصلیه است
فقط و مخفی نماند که اینحروف را نیز مشابهت بفعل است از روی وزن فان علی وزن فر و ان بکسر الهمزة
علی وزن فر بکسر الفاء و کان علی وزن صار و لیت علی وزن لیس و لعل فی بعض لغاتها علی وزن
قطعن اگر گفته شود چرا عمل اینحروف نصب و رفع است جواب میگوییم چون مشابهت اینحروف بالفعل
از روی لفظ و معنی اعتبار کردند و معانی اینحروف معانی فعل متعدی بودند لهذا آنچه عمل فعل متعدی بود با اینحروف دادند
اگر گفته شود مرفوع فعل بر منصوب او مقدم میباشد پس مرفوع اینحروف بر منصوب اینها چرا مقدم نمی شود
جواب میگوییم عمل فرعی فعل اینست که منصوب مقدم بود بر مرفوع و چون اینحروف فرع فعل بودند لهذا عمل فرعی فعل را
با اینحروف دادند اگر گفته شود حروف جمع کثرت است و اینجا مناسب احرف است بصیغه جمع قلت زیرا که این شش
حروف اند و جمع القلة یطلق علی ثلثة الی عشرة و ما بینهما و جمع الکثرة یطلق علی فوق العشرة الی ما نهایة
جواب میگوییم هرگاه که حروف جر و حروف عامله را بصیغه جمع کثرت بیان میکنند لهذا التغیر اسلوب را مستحسن ندانسته

این کلمات الصیغة جمع کثرة بیان کرد یا آنکه استعمال هریک از دو صیغه جمع کثرت و قلت در مقام صیغه آخر
جائز و شائع است و نیز وقتیکه اینحروف را با فروع ملاحظه کنند بمبلغ جمع کثرت میرسند اگر گفته شود چرا میگوئید
که این حروف شش اند **جواب میگوئیم** این حکم و اخبار باعتبار اصول است و نیز گفته اند والتحریر عنها بانها
ستة باعتبار آن ذکر الاصول دون الفروع فافهم اگر گفته شود فروع این حروف کدام اند **جواب میگوئیم** آن کلمات
که بتخفیف نونات حاصل میشوند و معانی که در لعل مشهور اند فروع لعل اگر گفته شود چرا موخر کرده هر دو یعنی لیت و لعل را
باوجودیکه ترتیب مناسب اینست که اول ثلاثی ذکر شود پس رباعی بعد ازان خماسی **جواب میگوئیم** ازانجهت موخر کرد که ان و کان
موضوع اند برای اخبار و مستعمل در اخبار اند و کان اگرچه برای انشاء تشبیه است لیکن تا حال از ظن و تحقیق و تقریب معنی
بخلاف لیت و لعل که موضوع است برای انشاء و دائما مستعمل در انشا است و انشا فرع اخبار است در رتبه او از بعد اخبار
است و لهذا این هر دو را موخر کرد **ولها صدر الکلام** یعنی این حروف مذکوره را صدارت کلام است اگر گفته شود
چرا اینحروف را صدارت کلام است **جواب میگوئیم** بر آنکه این حروف دلالت میکنند بر قسمی از اقسام کلام
ان دلالت میکند بر کلام و کان دلالت میکند بر کلامیکه مشتمل است بر تشبیه و لکن دلالت میکند بر کلامیکه مشتمل است بر استدراک
بر تمنی و لعل دلالت میکند بر کلامیکه مشتمل است بر ترجی پس واجب است که اینحروف را مقدم دارند تا سامع اول بداند که
درین نوع از انواع کلام شروع کرده است و هذا العلم واجب دفعا للحیرة السامع و توهمه الا معنی غیر ما اراده المتکلم فافهم **سوی ان**
فهی بعکسها یعنی جمیع اینحروف را صدارت کلام است سوای ان مفتوحه که عکس اینحروف است و بیان عکس دو طریق است یکی آنکه
دیگر حروف تقاضا میکنند صدارت کلام را و ان مفتوحه تقاضا نمیکند صدارت کلام را **و دوم** آنکه دیگر حروف تقاضا
میکنند صدارت کلام را و ان مفتوحه تقاضا میکند عدم صدارت کلام را و این مقصود از قوله فهی بعکسها معنی اخیر است یعنی ان
مفتوحه عکس آن حروف است باینطریق که تقاضا میکند عدم صدارت کلام را اگر گفته شود متبادر از عکس درینمقام معنی اول است زیراکه
از قوله لها صدر الکلام معلوم شده است که اینحروف تقاضا میکنند صدارت کلام را پس متبادر
از قوله فهی بعکسها این است که ان مفتوحه تقاضا نمیکند صدارت کلام را نه اینکه ان مفتوحه عکس باینطریق است
که تقاضا میکند عدم صدارت کلام را **جواب میگوئیم** اگر مراد از عکس معنی اول دارند هر چند
که متبادر است قوله فهی بعکسها مستدرک میشود زیراکه برای ادای اینمعنی قوله سوی ان کافی است
و اصل در کلام افاده است و اعاده غیر اصل است و حاصل اینست که قوله سوی ان اینمعنی دارد که ان مفتوحه را
صدارت کلام نیست و تقاضا نمیکند صدارت کلام را پس هرگاه که زیاده کرد مصرح قوله فهی بعکسها معلوم ...

معلوم شد که مراد از مصرح از آن خبر است پس حمل کردیم عکس را بر اقتضای عدم صدارت اگر گفته شود در میان
مفهومین یعنی عدم اقتضای صدارت و اقتضای عدم صدارت چه تفاوت است جواب میگوییم تفاوت است
از نسبت در بین دو مفهوم عموم و خصوص مطلق است مفهوم اول اعم مطلق است و مفهوم دوم اخص مطلق
زیرا که هر چیزی که دارای عدم اقتضای صدارت است یعنی تقاضا نمیکند صدارت را جایز است که گاهی صدر کلام واقع
شود و گاهی نه یعنی نشود و آنچه دارای اقتضای عدم صدارت است یعنی تقاضا میکند
عدم صدارت را لازم و واجب است که در صدر کلام واقع نه شود زیرا که صدارت را
تقاضا میکند و مقتضی بفتح از مقتضی بکسر منفک نمیشود کما لا یخفی اگر گفته شود چرا ان مفتوحه
تقاضا میکند عدم صدارت را جواب میگوییم ان مفتوحه با اسم و خبر خود در تاویل مفرد می باشد
پس ورا از تعلق بشیء آخر واجب لازم است تا کلام تام شود پس اگر در صدر کلام واقع شود اشتباه
و التباس بان مکسوره در کتابت لازم آید و التباس در کتابت گاهی سبب میکند التباس را در تلفظ چنانچه
ان زیدا قائم بمعنی ثبوت نه احتمال دارد که ان مفتوحه با اسم و خبر خود مبتدا بود و بمعنی خبر او باشد و احتمال دارد
که ان مکسوره بود و بمعنی جمله مستانفه باشد اگر گفته شود اگر مراد از کلام که در قوله لها صدر الکلام است آن
کلام است که این حروف بر و داخل اند پس استثنای ان مفتوحه صحیح نیست زیرا که ان مفتوحه را نیز صدارت آن
کلام است که بر و داخل است و اگر مراد آن کلام تام است که مقصود لذاته است پس وارد میشود
که تخصیص استثنای آن مفتوحه صحیح نیست زیرا که ان مکسوره نیز گاهی در صدر الکلام واقع میشود
که مقصود لذاته نمیباشد چنانچه ان مکسوره وقتیکه داخل شود بر جمله که مقوله قول است جواب
میگوییم مراد از کلام آن کلام که مقابل کلمه است پس قوله لها صدر الکلام این معنی دارد که ان هذه الحروف
تقع فی صدر الکلام این معنی دارد که ان هذه الحروف تقع فی صدر مرکب تام یصح السکوت علیه فانه تقع
ما استشکله المتعلمون بل المعلمون اگر گفته شود ضمیر عکسها راجع است بسوی حروف مذکوره و ان مفتوحه نیز
در ان حروف داخل است و چون عکس آن حروف شد پس لازم آمد که ان مفتوحه عکس نفس خود بوده باشد
جواب میگوییم کلام محمول است بر حذف مضاف یعنی فنی عکس بالیها و بعضی گفته که ضمیر راجع است
بسوی ما بقی بعد الاستثناء و لیکن این جواب ضعیف است زیرا که ضمایر سابقه راجع اند بسوی جمیع حروف پس مناسب
این است که این ضمیر نیز راجع باشد بسوی جمیع حروف برای رعایت ضمایر سابقه **وتلحقها ما الکافة** یعنی لاحق میشود

اینحروف را ما ء کافه و الکف المنع یعنی کلمه ما که اینحروف را از عمل منع میکند فتلغی یعنی درینوقت اینحروف را
از عمل لغو کرده میشود از روی وجوب علی الافصح بر افصح لغات مثل انما زید قائم و گاهی عمل میکنند
بر غیر افصح مثل قول الشاعر ع الا لیتما هذا الحمام لنا ٭ الی حمامتنا و نصفه ٭ و این وقتیست برفع حمام و نصب
حمام اگر گفته شود چرا درینوقت ابطال عمل اینحروف واجبست جواب میگوئیم اینحروف در عمل ضعیف اند
زیرا که عمل آنها بسبب مشابهت است پس نمیتوانند که باوجود فصل عمل کنند و نیز چون ما ء کافه با اینحروف لاحق
شده و مثل جزو گشته پس مشابهت اینحروف که بفعل است ضعیف تر میشود زیرا که بنای اینحروف بر فتح نمانده
و تدخل ح علی الافعال یعنی اینحروف در وقت لحوق ما ء کافه بر افعال داخل میشود زیرا که چون عمل اینحروف
بسبب لحوق ما ء کافه باطل شد پس لازم نیست که دخول اینحروف صالح عمل اینها باشد بلکه دخول اینحروف
درینوقت بر افعال و اسماء جائز است مثل قوله تعالی انما حرم علیکم المیتة و قوله تعالی انما الله اله واحد
فارغ شد مصنف از بیان آن احوالی که در جمیع اینحروف مشترک اند شروع کرد در بیان احوالی که بعضی اینحروف
اختصاص دارند پس گفت فان لا تغیر معنی الجملة فان برای تفسیر آن احوال است که مختص اند یعنی ان مکسوره
معنی جمله را تغیر نمیدهد یعنی جمله را از فائده دادن او فائده تامه خارج نمیکند چنانچه اگر گوئی ان زیداً قائم فائده
همان است که از زید قائم حاصل میشود لیکن با زیادتی تاکید اگر گفته شود چرا بیان نکرد مصنف معنی ان مکسوره
ان مفتوحه را جواب میگوئیم از انجهت که بودن هر دو برای تاکید مشهور است والمشهور کالمذکور و بعد آنکه
هر دو برای تاکید اند میان خود ها فرق و تفاوتی دارند و آن اینست که ان مکسوره برای تاکید نسبت تامه است
و ان مفتوحه برای تاکید نسبت اضافیست که از اسم و خبر ماخوذ است و این فرق معلوم میشود از بیان آنکه ان مکسوره
معنی جمله را تغیر نمیدهد و ان مع جملتها فی حکم المفرد یعنی ان مفتوحه با اسم و خبر خود در حکم مفرد است
یعنی مشتمل نمیشود بر اسناد تام که بر وی صحت سکوت بود زیرا که تاویل میکند خبر را بالمصدر که مضاف است
بسوی اسم مثل ان اگر گفته شود هرگاه مدخول ان مفتوحه جمله نمی باشد پس چگونه صحیح است قوله و ان مع
جملتها جواب میگوئیم مدخول او را جمله بیان کرد باعتبار آن حالت که قبل دخول بود و هذا الشایع کثیر و من ثم
وجب الکسر فی موضع الجمل یعنی ازین جهت که ان مکسوره تغیر نمیدهد معنی جمله را و ان مفتوحه تغیر میدهد واجب
شد کسر در موضعی که آنجا جمله باید یعنی آن موضع جمله را تقاضا میکند اگر گفته شود وقتیکه آن واقع شد بعد ما ء جزئیه و اذا ء
مفاجاتیه کسر واجب نیست باوجودیکه مابعد هر دو موضع جمله است جواب میگوئیم مراد این است که در موضع

جمله کسره واجب است وقتیکه آن با مدخول خود در موضع جمله بود و قایم شود مقام جمله و چون آنرا بعد بارحزا
واذا مفاجاتیه فتح خوانند آنوقت المفتوحه با مدخول خود قایم مقام جمله نیست بلکه قایم مقام جزو جمله خواهد بود واگر گفته شود
بعد علامت نیز کسر واجب نیست بلکه فتح واجب است وحال آنکه در موضع جمله و قایم مقام جمله است جواب میگویم
بعد علامت که آن واقع میشود اگرچه بحسب صورت مفتوح است لیکن بحسب معنی مکسور است کما سیجی تحقیقه ان شاء الله تعالی
والفتح فی موضع المفرد و برای همین فتح واجب است در آن در موضع مفرد یعنی در موضعی که مفرد را تقاضا
میکند **فکسرت ابتداء** پس کسر داده میشود آن را در ابتداء کلام مثل ان زیدا قایم و مراد از آن کلمه
ان مثبت قطع نظر از کسره وفتحه اگر گفته شود چرا در ابتداء کلام کسر واجب است جواب میگویم ابتداء کلام
موضع جمله است زیرا که تکلم بمفردات در ابتدای کلام بی آنکه تلفظ آنها در جمله بود باطل است زیرا که مفرد فایده تام
نمیدهد پس اگر در ابتداء کلام آن ان فتح خوانند ابتدا بمفرد لازم می آید زیرا که ان مفتوحه با اسم و خبر خود مفرد است
اگر گفته شود مسلم است که ابتداء کلام موضع جمله است لیکن تنها این مقدمه در اقتضاء فتح کافی نیست از آنکه
در مثل انک قایم عندی اگر آن را مفتوح خوانند مانع نیست زیرا که تکلم بمفرد در ابتداء کلام لازم نمی آید از آنکه
انک قایم عندی جمله است مگر آنکه با مقدمه مذکوره امتناع مفتوحه در صدر کلام را ضم کنی پس باید بسوی اعتبار
میگویم که تنها این ضمیمه در وجوب کسر در ابتدا کلام مستقل و کافی است بی آنکه احتیاج باشد بسوی اعتبار آنکه
ابتداء کلام موضع جمله است جواب میگویم مراد این است که تنها جمله که مصدر بان است اگر در ابتداء کلام
واقع شود کسر او واجب است زیرا که موضع جمله و در مثال مذکور تنها آنجمله که مصدر است بان در ابتداء کلام واقع
نشده بلکه با ما بعد خود در ابتداء کلام است و یدل علی هذا التحقیق الحقیق ما قال المصنف رح فی امالی الکافیة فی المسائل
المتفرقة ان انما تکسر فی موضع ابتداء یکون خبر المبتدا فیه خبرها التحقیق کونه فی موضع الجملة انتهی **وبعد القول**
و نیز کسره داده میشود ان را بعد قول و آنچه مشتق از قول است زیرا که مقوله قول جمله میباشد نه مفرد مثل
قال زید ان عمرا قایم اگر گفته شود که ان در مثل اخصک بالقول انک فاضل بعد قول واقع است و حال آنکه مکسور نیست
بلکه مفتوح است جواب میگویم مراد این است که ان با اسم و خبر خود مقوله قول واقع شود آنوقت کسر واجب است
و در مثال مذکور مقوله قول نیست بلکه برای تعلیل یعنی اخصک بالقول لانک فاضل و در صورتیکه انک فاضل بدل بود
از قول پس در منوقف کسر او واجب است اگر گفته شود لا نسلم که مقوله قول جمله میباشد و مفرد نمیباشد الا تری الی قولک قلت حدیثا
و قلت قصة و قلت کلمة ما لحصر ممنوع جواب میگویم مراد از آنکه مقوله قول جمله میباشد و مفرد نمیباشد این است که ان با واقع

تعلیه القول ای التکلم اذا زید به المعنی لایکون الا جملة تحقیقا او حکما زیراکه تکلم بمفردات استقلال باطل است و حدیث و قصه
و کلمه در امثله مذکوره مقوله قول بمعنی مذکور نیست زیراکه بر حدیث و قصه تکلم واقع نشده از آنکه هر یکی ازین معقول است
نه ذات مقول و بر کلمه اگرچه تکلم واقع است لیکن مراد از و معنی نیست بلکه لفظ است پس ازینجا معلوم شد که مقوله
قول مفرد واقع میشود اگر مؤدی باشد معنی جمله را مثل قلت حدیثا او قصة یا مراد از و مجرد لفظ بود مثل قلت کلمة
و مقوله قول که تکلم بر و واقع شده باشد و مراد از و معنی بود واقع نمی شود مگر جمله فصح الحصر و فائده تقیید بتحقیق و حکم
این است که تا شامل شود بمفرد دیگر که واقع است بعد قول و مقطع از جمله است فانه یعامل به معاملة الجملة لکونه محکی علی
ما کان فی التقدیر فهو جملة فی التقدیر محکی فافهم واحفظ فانه تدقیق عجیب و تحقیق غریب اگر گفته شود سلامت دارم
که مقوله قول جمله میباشد اما جمله بودن مقوله قول فتح را بعد قول مانع نیست در مثل قال ان زیدا کان عند حجرتی سقیم
کلام در صورتیست که جمله مصدره بان تنها مقوله قول بود و در مثال مذکور جزء مقوله قوله است و تفصیل این مقام بسیار
ما را کجا جمعیت و آرام که باستقصای آن پردازد ایام حیات فرزند دلبند یاد آمدن و آتش مهاجرت ما و
در سینه افروختن و خود را تمام سوختن است آتش هجر غلام قطب دین ٭ سوخت جسم و جان ما را
بالیقین ٭ گرچه من از روی صورت زنده ام ٭ لیک در معنی نه زنده مرده ام ٭ گرچه میخندم حضور دوستان ٭
گریه ها دارم بدل از هجر آن ٭ کی بود یا رب که این جان کثیف ٭ وصل یابد با روان آن لطیف ٭ گرچه رفتی
ای نکو فرزند من ٭ ساختی در جنت المأوی وطن ٭ سینه را از داغ دوری سوختی ٭ آتش اندر جان من افروختی ٭
ای غلام قطب دین ما را طلب ٭ زانکه از هجر تو دارم جان بلب ٭ چونکه اندر زندگی یکجا بدم ٭ باز میخواهم تو یکجا شوم ٭
در جناب حضرت رب ودود ٭ عرض کن تا مستجاب آید بزود ٭ یا الهی صبر بر من کن عطا ٭ کرده ام از ناصبوری
صد خطا ٭ هرچه کردی راضی ام از جان و دل ٭ هرچه خواهی کن تو بر این آب و گل ٭ آب و گل را جان تو دادی اولا ٭
گر بگیری جان او باشد روا ٭ مهره موم مد بست حکم تو ٭ سر نمی پیچم ز حکمت قدر مو ٭ از محبت آتشی
افروختی ٭ جسم و جان ما غریبان سوختی ٭ این جهان را از محبت ساختی ٭ تخم عشق اندر
دل و جان کاشتی ٭ گوهر عشق و وصال خویش را ٭ رحم کن بر حال ما و کن عطا ٭ خاطر
آزرده ام را شاد کن ٭ سینه را از بند غم آزاد کن و قوله والموصول معطوف است بر قوله
بعد القول یعنی کسره داده میشود ان را بعد موصول زیراکه صله موصول جمله میباشد مثل جاءنی الذی ان اباه قائم
اگر گفته شود مسلم است که صله جمله باشد اما جمله بودن صله منع نمیکند فتح را در مثل جاءنی الذی انه قائم

عندک جواب میگوییم مراد از وقوع آن بعد موصول اینست که جمله مصدره بان تنها صله موصول
واقع شود و در مثال مذکور جزء جمله است **وفتحت فاعلة** یعنی فتح داده میشود آن را در حالتی
که با جملهٔ مدخولهٔ خود فاعل واقع شود پس در کلام مصنف تسامح است زیرا که آن را فقط فاعل گردانیده است
وقس علیه ما سیأتی و وجه تسامح این است که چون مابعد کلمهٔ ان بسبب او صلاحیت فاعلیت و مفعولیت
وغیره پیدا میکند اند بر کلمهٔ ان بفاعلیت وغیره حکم کرده و در متوقف فتح از ان جهت واجب است
که فاعل مفرد میباشد پس این مقام مقام مفرد است **ومفعولة** یعنی فتح داده میشود آن را در حالتی که
با جمله مدخولهٔ خود مفعول واقع شود زیرا که مفعول هم مفرد میباشد مثل کرهت ان زیدا شاعر اگر گفته شود
مقولهٔ قول نیز مفعول میباشد و حال آنکه بعد او کسر واجب است جواب میگوییم مراد از مفعول ما عدای
مقولهٔ قول است بقرینهٔ سابق و نیز بر مقولهٔ قول اطلاق مفعول نیامده اگر گفته شود چون آن با مدخول
خود مفعول باب علمت واقع شود کسر او واجب است لیکن وقتی که بر خبر او لام باشد مثل علمت ان زیدا لقایم
جواب میگوییم آنکه با مدخول خود بعد باب علمت واقع میشود بجای دو مفعول است نه بجای مفعول واحد پس از
ما نحن فیه خارج است و بعضی جواب داده اند که مراد از مفعول غیر باب علمت است که در خبر او لام است ولا یخفی انه
لا حاجة الی هذا التخصیص فبناء هذا الجواب علی الغفلة عن الصواب **ومبتدأة** یعنی فتح داده میشود ان را
در حالتی که با جملهٔ خود مبتدا واقع شود زیرا که مبتدا سوای مفرد نمیباشد مثل عندی انک قایم **ومضافا
الیها** یعنی فتح داده میشود آن را در حالتی که با جملهٔ خود مضاف الیه واقع شود زیرا که مضاف الیه سوای
مفرد نمیباشد مثل اعجبنی اشتهار انک قایم **وقالوا لولا انک لانه مبتدأ** یعنی بعد لولا ارامتناعیت
فتح میخوانند چنانچه میگویند لولا انک بفتح همزه از آنکه مابعد لولا امتناعیت مبتدا واقع میشود و واجب است
که مبتدا مفرد باشد و این جواب سوال مقدر است و تقریر او این است که بعد لولا و لو موضع جمله است زیرا که این هر دو
داخل نمی شوند مگر بر جمله پس واجب است که بعد این هر دو کلمه ان مکسوره بود و حال آنکه مفتوح میباشد در حالی
جواب اینست که مابعد این هر دو مسلم است که موضع جمله است لیکن ازین لازم نمی آید که کلمهٔ ان را کسر واجب باشد
زیرا که ان با جملهٔ خود مبتدا است و مبتدا مفرد میباشد لهذا بعد لولا و لو کلمهٔ ان را فتح واجب شد
و همچنین بعد لولا تحقیقیه فتح واجب است زیرا که کلمهٔ ان با جمله خود بعد لولا تحضیضیه معمول ان فعل میباشد
که دخول لولا تحضیضیه بران فعل واجب است زیرا که تحضیض نمی باشد مگر بر معانی افعال نه اسماء و حروف

پس گاهی فاعل آن فعل میباشد مثل لو انک بتنی صدر منک انک ضربتنی درین مثال فاعل فعل محذوف است که تفسیر او قوله صدر منک واقع شده یعنی لو صدر منک صدر منک ضرب ایای گاهی مفعول میباشد مثل لو انی معاذ لک عصمت وانی معاذ لک مفعول فعل است که محذوف است بشرط تفسیر یعنی لو ازمت انی ملتجاء معاذ و ملاذ و مرجع لک یعنی اعتماد میکنی مرا پناه خود و بعضی گفته اند که معاذ بدان جمله یعنی عدل است از معادله که بمعنی مساوات است بمعنی لو اعتقدت معادلتی ایاک و مساواتی لک **و لو انک** لانه فاعل و همچنین میگویند لو انک بفتح همزه زیرا که فاعل فعل محذوف است و واجب است که فاعل مفرد بود مثل لو انک یعنی لو وقع قیامک قوله **فان جاز التقدیران جاز الامران** متفرع است بر قاعده سابقه یعنی چون معلوم شد که در موضع جمله کسر واجب است و در مقام مفرد فتح پس اگر در موضعی تقدیر مفرد و تقدیر جمله جائز بود در آنوقت هر دو امر جائز میشوند یعنی جائز است که ان را با اسم و خبر او جمله گردانند و کسر خوانند و جائز است که مفرد گردانند و فتح خوانند و معنی جواز التقدیرین ان یکون کل واحد منهما مؤدیا للمعنی المقصود من غیر تفاوت فافهم و جواز امرین بنظر افاده مقصود است پس منافی نیست که یکی را ترجیح و رجحان باشد مع عدم حذف بود فلا اشکال **مثل من یکرمنی فانی اکرمه** و مراد از مثل هر ترکیبی است که کلمه ان در و بعد فاء جزائیه بود و درین مثل احتمال هر دو تقدیر است زیرا که مراد این است که من یکرمنی فانا اکرمه پس کسر واجب خواهد بود زیرا که در موضع جمله است و اگر مراد این است که من یکرمنی فجزاءه انی اکرمه فتح واجب خواهد بود زیرا که در موضع مفرد است از آنکه خبر مبتداء محذوف است و اگر مراد این است که من یکرمنی فاکرامی ثابت له پس درین صورت نیز فتح واجب است زیرا که در موضع مفرد است از آنکه مبتدا است و خبر او محذوف است اگر گفته شود چون آن با مدخول خود مبتدا واقع شود درین صورت تقدیم خبر واجب است مثل عندی انک قائم تا التباس مفتوحه بمکسوره نه شود پس چگونه حذف خبر جائز است در آن که حذف او موجب التباس است و نیز درین صورت تقدیم خبر واجب است پس تقدیر کلام اینچنین باید گفت که من یکرمنی فثابت اکرامی له و بیان تقدیر او باین طریق یعنی من اکرمه فاکرامی ثابت له موهم است که خبر موخر مقدر است **جواب میگوئیم** لا نسلم که حذف او موجب التباس است زیرا که محل التباس آن است که در او اختلاف معنی بود بر تقدیرین و اینجا اختلاف معنی نیست کما لا یخفی علی من لیس فی قلبه غلاوة ولسانه مصون من اللکنة و نیز اعتراض بوجهی تام لازم نمی آید لانه قال فی المغنی ان القائلین بان الواقع بعد لو الداخلة علی ان المفتوحة نحو لو انهم آمنوا جملة اسمیة بعضهم یقدر الخبر مقدما ای لو ثابت ایمانهم و بعضهم یقدر موخرا ای لو ایمانهم ثابت اگر گفته شود از خبر واقع شدن کلمه ان با اسم و خبر او

لازم نمی آید وقوع او در موضع مفرد زیرا که خبر مبتدا جمله هم میباشد پس چگونه برین تقدیر فتح جائز بود **جواب میگویم** مراد از
وقوع او وقوع مفرد این است که معمول عامل رافع باشد پس موضع محلا خواهد بود فافهم اگر گفته شود بیان تقدیر مثال مذکور بطریق
مسطور یعنی من یکرمنی فجزاؤه اکرمه صحیح نیست زیرا که آوردن لفظ جزاء بعد فاء جزائیه معهود نیست لان جعل الشی جزاء بقید
کونه جزاء کما لا یخفی و فاء جزائیه برین جعل دال است **جواب میگویم** فاء جزائیه اگرچه دلالت میکند بر ترتیب ثانی بر اول
لیکن دلالت میکند بر جزاء بودن ثانی بمعنی لغوی و جزاء در لغت پاداش است نعم جعل الشی جزاء بقید کونه جزاء بمعنی الترتب
لکن الاصطلاحی کونه جزاء بالمعنے اللغوی فافهم واستقم و مثل **اذا انه عبد القفا واللهازم** معطوف است
بر قوله من یکرمنی فانی اکرمه یعنی و مثل اذا انه آه و مراد ازین مثل هر ترکیبی است که دران ترکیب کلمه ان با اسم و خبر خود بعد
اذاء مفاجاتیه واقع شود و در موقت کسر ازین جهت جائز است که کلمه ان با اسم و خبر خود بعد اذاء مفاجاتیه جمله واقع
شده و تقدیر کلام این است که اذا هو عبد القفا واللهازم و فتح بدین سبب جائز است که کلمه ان با اسم و خبر خود مبتدا است
و خبر او محذوف است یعنی اذا عبودیته للقفا واللهازم ثابتة و تمام بیت این است **شعر** و کنت اری زیدا کما
قیل سیدا ٭ اذا انه عبد القفا واللهازم ٭ و قوله اری که صیغه واحد متکلم است ماضی مجهول از باب افعال بمعنی ظن است
و زیدا مفعول ثانی است و سیدا مفعول ثالث است و قوله کما قیل جمله معترضه است و فائده او تائید ظن است
بقول غیر زنی و الحسنی قفا کردن و آهزمتان و استخوان بلند در دو جانب زیر دو گوش و هر گاه در هر انسان دو استخوان
میشود نه زیاده ازان پس جمع آوردن ازین جهت اراده ما فوق واحد است یا ازانکه دو استخوان با حوالی خود مراد از
لطریق التغلیب کما فی قولهم شابت مفارقه و مخفی نماند که مراد از قوله اذا انه عبد القفا واللهازم این است
که اذا انه یخدم قفاه و لهازمه و حاصل معنی تمام بیت این است که مرا گمان آن بود که
زید امیر و سردار است چنانچه مردمان میگویند لیکن چون معامله افتاد و نیک امتحان کردم و آزمودم معلوم شد که در پیه رش گردن
و فربه نمودن گله و گردن است یعنی تمام همت و همگی قصد و نهمت او باین معنی مصروف است که خود بخورد تا گله و گردن
فربه شود و دیگر سنگے و شکسته حال رفقا و توابع باکی ندارد و ظاهر است که این حالت بغایت ناپسند اہل پسند است
و در ملامت کسی و مذمت ناکسی پسند و لهذا قیل من کان همته ما یدخل فی بطنه لقیمته ما یخرج من بطنه و بلیغے که از بلوغ
ببلاغت است نیک میداند که قوله اذا انه عبد القفا واللهازم کنایت از اذا انه یخدم قفاه و لهازمه چنانچه طویل النجاد کنایت
است از طویل القامت و کثیر الرماد کنایت است از جواد کما لا یخفی علی من له اطلاع علی مطالب
العلوم و لیس فی عقده فتور و قلبه بری من الحقد والحسد والغرور و قوله **و شبهه**

مجرور ست معطوف ست بر قوله اذا انه عبد القفا یعنی و مثل شبهه و حضرت مولوی معنوی شیخ عبد الحکیم قدس سره
فرموده اند لا بالرفع عطف علی مثل سن بکر منیاه وان کان بحسب المعنی صحیحا الا انه لم یعهد ذکر المثال بلفظ الشبه
انما الشائع لفظ المثل انتهی و مخفی نماند که این قول یعنی قوله و شبهه در اکثر نسخ یافته نشده و لا یخفی انه لا فائدة فیه
فائدة تامة و باید دانست که قولهم اول ما اقول انی احمد الله از جمله اشباه و نظایر اذا انه عبد القفا و اللهازم ست
زیرا که کلمه ان با اسم و خبر چنانچه در ان شعر احتمال دارد که در موضع جمله اعتبار کنند و مکسور خوانند و احتمال دارد که در
موضع مفرد ملاحظه نمایند و مفتوح دانند همچنین ست حال او که درین قول واقع ست زیرا که کلمه ما در قول مذکور دو
احتمال دارد یکی موصوله و دوم مصدریه بر تقدیر اول کلمه ان با اسم و خبر خود در موضع جمله است پس مکسور خواهد بود
و بر تقدیر ثانی در مقام مفرد ست پس مفتوح خواهد شد اگر گفته شود چون کلمه ما موصوله بود چرا کلمه ان با اسم و خبر خود
در موضع جمله میشود پس کسر واجب میگردد و چون مصدریه بود چرا در موضع مفرد میشود پس فتح واجب میگردد
جواب میگوییم اول مبتدا مضاف ست و ما اقول مضاف الیه ست و انی احمد الله خبر ست و چون کلمه ما
موصوله بود تقدیر کلام چنین خواهد بود که اول مقولاتی انی احمد الله و بر عارف مخفی نیست که اول مقولات جمله احمد الله
ست نه معنی مصدری تا در موضع مفرد واقع شود و او را فتح دهند و معنی مصدری که درین مقام احمد ست قول خاص ست
یعنی انشاء باللسان علی قصد التعظیم و این از جنس معقول نیست بلکه از جنس اقوال ست و غرض متکلم درینوقت
اخبار ما اول معقولات خود ست نه ما اول اقوال و چون ما مصدریه بود درینوقت تقدیر کلام این ست که اول اقوالی
احمد الله و اول اقوال نخواهد بود مگر قول نه جمله انی احمد الله که از جنس مقولات ست پس متکلم خبر میدهد از مصدر معهود
پس معنی ان مفتوحه با اسم و خبر او که معنی مصدر ست و از جنس اقوال ست خبر اول خواهد بود و شک نیست که ان
با اسم و خبر خود درینوقت در موضع مفرد ست پس مفتوح خواهد بود **ولذلک** یعنی از جهت آنکه ان مکسوره معنی جمله را تغیر نمیدهد
و اسم او که منصوب ست در محل رفع ست زیرا که ان در حکم عدم ست پس گویا رافع در حقیقت ابتدا است چنانچه بائ
جاره در مثل قوله تعالی و کفی بالله شهیدا فائده او غیر تاکید معنی جمله نیست **جاز العطف علی اسم المکسورة**
لفظا او حکما بالرفع و قوله بالرفع متعلق ست بقوله جاز یعنی برای همین جایز ست عطف برفع بر اسم
ان مکسوره از انجهت که در محل رفع ست برابر ست که ان مکسوره لفظا بود یا حکما مثل ان زیدا قائم
و عمرو درین مثال عطف کرده اند عمرو را بر محل زید که رفع ست و ان درین مثال لفظا مکسور ست و آنکه حکما
مکسوره بود آن ست که بعد علم واقع شود مثل علمت ان زیدا قایم و عمرو و ان درین مثال اگر چه

لفظاً مفتوح است لیکن جملهٔ مکسوره است زیرا که ان با اسم و خبر خود بعد علمت بجای دو مفعول است که در الاصل مبتدا و خبر
پس در حقیقت در موضع جمله است و فتح از جهت آنست که مفعول است و مفعول مفرد میباشد پس فتح میدهند تا
در صورت مفرد بود پس جائز است که بر محل اسم او عطف کنند و برفع خوانند اگر گفته شود قوله لذلک علة جواز است
پس میباید که از قوله جاز موخر بود جواب میگوییم قوله لذلک از انجهت مقدم کرد که تا حکم معلل حاصل شود
و هو وقع فی النفس کما لا یخفی علی من کسر النفس و قوله **دون المفتوحة** حال است یعنی متجاوزاً عن المکسورة
زیرا که عطف برفع بر محل اسم او جائز نیست زیرا ان مفتوحه هرگاه که تغیر کرد معنی جمله را پس صحیح نیست که او را
معدوم فرض کنند تا بر محل او برفع عطف کنند **ویشترط مضی الخبر لفظا او تقدیرا** یعنی جواز عطف
برفع بر محل اسم ان مکسوره مطلق نیست بلکه مشروط است بگذشتن خبر یعنی شرط آن است که قبل معطوف
خبر مذکور باشد برابر است که لفظا مذکور بود مثل ان زیدا قائم و عمرو یا تقدیرا مذکور بود مثل ان زیدا و عمرو قائم زیرا که
تقدیر کلام این است که ان زیدا قائم و عمرو قائم اگر گفته شود جواز عطف مذکور چرا مشروط است بمضی خبر جواب میگوییم
اگر خبر معطوف مذکور نبود نه لفظا و نه تقدیرا مثل ان زیدا و عمرو ذاهبان لازم آید اجتماع عاملین یعنی مبتدا
و ان مکسوره بر اعراب واحد که رفع است زیرا که ذاهبان خبر است از زید و عمرو و از این حیثیت که خبر اسم ان است
عامل در رفع او ان مکسوره است و ازین حیثیت که خبر معطوف است عامل در رفع او ابتدا است و اجتماع عاملین
بر رفع باطل است زیرا که توارد دو علت تامه بر معمول واحد شخصی محال است کما بین فی محله **خلافا للکوفیین**
یعنی هذا الحکم خلف خلافا ثابتا للکوفیین زیرا که نزدیک نحاة کوفه مضی خبر در صحت عطف مذکور شرط نیست
زیرا که نزدیک ایشان ان مکسوره در اسم عامل است و در خبر عمل نمیکند بلکه ابتدا در خبر عامل است چنانچه قبل دخول
ان بود پس در مثل ان زیدا و عمرو ذاهبان بر مذهب ایشان لازم نمی آید اجتماع عاملین بر اعراب واحد **ولا اثر**
لکونه مبنیا یعنی هیچ اثر نیست بنا اسم ان مکسوره را در جواز عطف بر محل اسم ان قبل مضی خبر نزدیک جمهور
نزدیک جمهور اثر نیست که اگر بر محل اسم ان برفع عطف کنند در کل حال مضی خبر در جواز عطف شرط است خواه اسم
مبنی بود یا معرب فلا یجوز عندهم انک و زید ذاهبان کما لا یجوز ان زیدا و عمرو ذاهبان زیرا که معنی در مذکور
مشترک است فیکون عدم الجواز ایضا مشترکا **خلافا للمبرد والکسائی فی مثل انک و زید ذاهبان**
یعنی خلف خلافا ثابتا لهما فی مثل هذا المثال زیرا که نزدیک مبرد و کسائی این مثال جائز است و نزدیک
جمهور جائز نیست و وجه عدم جواز آن که نزدیک جمهور ظاهر است و اما وجه جواز او که نزدیک مبرد

جمهور است

وکسائی این است که چون عمل ان مکسوره در اسم ظاهر نشد بواسطه آنکه مبنی است پس گویا عمل نکرد فلا یلزم المحذور المذکور فلا یخفی علیک ضعف هذا الوجه ان کنت من الذکور و مراد از مثل هر ترکیبی است که در اسم آن که دران ترکیب است اعراب ظاهر نشود پس در مثل ان هو هی و زید ذاهبان نیز اختلاف جمهور و کسائی خواهد بود

ولکن کذلک یعنی کلمهٔ لکن مثل ان مکسوره است در جواز عطف برفع بر محل اسم او اگر گفته شود چرا لکن در جواز عطف مذکور مثل ان مکسوره است **جواب میگویم** چنانچه ان مذکوره تغییر نمیدهد معنی جمله و بعد دخول بان معنی باقی میماند که قبل دخول بود و فائده او تاکید مضمون جمله است همچنین است لکن زیرا که معنی او استدراک است و ظاهر است که استدراک منافی نیست معنی اصلی جمله [illegible] زیرا که استدراک بسبب ما قبل راجع میباشد نه بسوی ما بعد او چنانچه ان مکسوره که معنی او تاکید مضمون جمله است و تاکید معنی اصلی جمله را منافی نیست پس جائز است که محل اسم او را اعتبار کرده اسم دیگر را برفع عطف کنند مثل لم یخرج زید و لکن عمرو خارج دیگر و در باقی حروف مشبه بالفعل جائز نیست که محل اسم را اعتبار کرده اسمی را برفع بروی عطف کنند زیرا که این حروف معنی جمله را تغییر میدهند بسوی انشا پس اعتبار آن حروف در حکم عدم ممکن نیست تا بر محل اسمها آنها برفع عطف کنند **ولذلک** و نیز از انکه ان مکسوره تغییر نمیدهد معنی جمله را و ان مفتوحه تغییر میدهد

دخلت اللام مع المکسورة دونها علی الخبر یعنی داخل میشود لام تاکید بر خبر ان مکسوره نه مفتوحه پس قوله علی الخبر متعلق است بقوله دخلت [illegible] دخول لام بر خبر ان مکسوره و وجه عدم دخول ان(؟) بر ان مفتوحه این است که لام تاکید برای تاکید معنی جمله موضوع است پس جمع [illegible] شد مگر با [illegible] برای تاکید معنی جمله است و تغییر نمیدهد معنی جمله را و ان ان مکسوره است بخلاف ان مفتوحه که با اسم و خبر خود بمعنی مفرد است و مفرد معنی جمله نیست پس لام تاکید در خبر او داخل نخواهد شد کما قال المصنف [illegible] **او علی الاسم اذا فصل بینه و بینها او علی ما بینهما** حاصل این است که لام گاهی داخل میشود بر خبر ان مکسوره وقتیکه خبر موخر بود و گاهی داخل میشود بر اسم و این نیز مطلق نیست بلکه وقتی است که شیء آخر فصل واقع شود میان ان مکسوره و اسم او مثل ان فی الدار لزیدا ازانکه ان مکسوره چنانچه برای تاکید است همچنین لام نیز برای تاکید است پس اگر لام داخل شود بر اسم او در الوقت فصل شیء آخر نبود اجتماع دو حرف تاکید لازم آید و این مکروه است بکراهیت تحریمی کما لا یخفی علی من له فقاهة بمسائل هذا الفن اگر گفته شود چرا اختیار کردند تقدیم ان مکسوره و تاخیر لام باوجودیکه هر دو برای تاکید اند **جواب میگویم** ان مکسوره از جهت آنکه عامل است ترجیح دارد بر لام که عامل نیست و عامل بتقدیم اولی است و نیز اگر ان

ان مکسوره در صدارت کلام است پس اگر او را موخر کنند و لام را مقدم سازند مخالفه او با خوات لازم آید و مطعون اخوات گردد و طعن اللسان اشد من ضرب السنان کما لا یخفی علی الاخوان اعیان الانسان و انسان الاعیان و لام کاسے داخل نمیشود بر خبری که واقع است میان اسم او و خبر او مثل ان زیدا لطعامک اکل اگر گفته شود چرا مفید نکرد مصنف دخول لام را بر خبر بتاخیر خبر چنانچه مقید کرده است دخول لام را بر اسم بوقوع فصل جواب میگویم هرگاه که اصل در خبر تاخیر بود لهذا به بیان تاخیر او متعرض نشده جواب دوم قوله اذا فصل متعلق است بقوله علی الخبر و علی الاسم و ضمیر تثنیه راجع است بسوی احدهما و ازین بیان ظاهر شد که لام تاکید با حروف دیگر مجامع نخواهد شد از آنکه معنی جمله را تغیر میدهند و لام را معنی جمله باید تا او را تاکید کند و فی لکن ضعیف یعنی دخول لام تاکید در وقت وجود لکن بر اسم او یا بر خبر او یا بر ما بین او ضعیف است زیرا که لکن اگرچه تغیر نمیدهد معنی جمله را لیکن آنچه موافقت و مناسبت میان لام تاکید و ان مکسوره است در لکن نیست زیرا که لام و ان مکسوره هر دو برای تاکید اند بخلاف لکن که برای استدراک است و الاستدراک من التاکید لبیاکد المناسبة و حاصل این است که حق لام این بود که مجامع نه شود با ان مکسوره زیرا که لام تاکید مقتضی صدارت است و بمجامعت او با ان مکسوره صدارت باطل میشود لیکن مجامعت او با ان مکسوره از جهت شدت مناسبت جائز داشتند زیرا که هر دو بمعنی واحد اند پس گو یا که صدارت او ساقط نشده بخلاف لکن که بلام تاکید اصلا مناسبت ندارد پس سقوط صدارت لام با لکن مناسبت نیست دیگر عرفی و طبعی و شرعی است چه ظاهر است که لکن در حقیقت کیفیت با لام تاکید ندارد و ان مکسوره کفو او میشود پس اگر لام تاکید فراش و تحت کفو و منظور خود باشد مستبعد نیست بل هو جائز عند العاقلین البالغین بخلاف آنکه غیر کفو بالا شود و اعلی پائین فراش او گردد و هر چند که عروس لام تاکید بحسن و جمال و خط و خال لکن شیفته و شیدا گردد و گریبان عقل را بدست جنون پاره سازد و مشتاق وصال او گردد اما زیبا که اولیای آن سینه چاک و شوخ بیباک اند اجازت نمیدهند که با او عقد مناکحت بندد و مجامع شود و اگر با ان مکسوره که معشوق نجیب الطرفین است مجامع شود باعث راحت جان و دل آرامی ان اولیاست

اولیا را از وصالش دلخوشی است ؛ لیک با نااهل گر شد ناخوشی است ؛ میشود معلوم بر ارباب قال ؛ که منم خوشدل که گفتم این مقال ؛ پس بدان بیشک که من خوشدل نیم ؛ چون شوم خوشدل که من با دل نیم ؛ لیک از بحر ظرافت طبع من ؛ موج ها دارد که گوید این سخن ؛ در بهانه ساعت خیال آن پسر ؛ صورت او را بیار زد ... چون کنم من زندگی در بستان ؛ حیف صد حیف است بودن در جهان ؛ درد من پایان ندارد ای ...

لکن زبان را ابدا از تحریر غم ش و مخفی نماند که دخول لام بر خبر لکن با وجودیکه ضعیف است درین شعر واقع است ع
ولکننی من حبها لعمید یعنی لیکن من از محبت آن معشوقه هر آئینه سخت مریضم یقال فلان عمید ای شدید المرض
لا یقدر علی القعود حتی یقعد بالوسائد کذا فی بعض الشروح وفی الرضی ما انشده اما ان یکون شاذا او اما ان یکون
فی الاصل لکن ان انتهی مخفف بحذف الهمزة ونون لکن کما خفف لکنا هو الله ربی اتفاقا فانهم حذفوا الهمزة واصله
لکن انا انتهی **وتخفف المکسورة** یعنی تخفیف کرده میشود ان مکسوره را بحذف نون از جهت ثقل تشدید
وکثرت استعمال **فیلزمها اللام** پس در یوقت ان مکسوره را لام تاکید برای جبر نقصان و حصول فرق
لازم است کما سیجیء شرح **ویجوز الغاؤها** یعنی دریوقت ابطال عمل ان مکسوره و اعمال او نیز جائز است ولیکن
ابطال از اعمال غالب است اگر گفته شود چرا مصنف مصرح یجوز الغاؤها و اعمالها یا یجوز اعمالها جواب
میگوئیم الغا خلاف اصل است و اعمال اصل و آنچه خلاف اصل است محتاج به بیان و اظهار است پس آنچه
اصل بود او را صریحا ذکر نکرد از آنکه سامع از و غافل و جاهل نیست با وجودیکه از جواز الغا جواز اعمال ضمنا معلوم
میشود اگر گفته شود چرا در وقت تخفیف الغا [illegible] جواب میگوئیم از آنکه در وقت تخفیف بعضی از
وجوه مشابهت او بفعل است فوت میشود [illegible] حرف و مخفی نماند که لام در وقت الغا
و اعمال لازم است اما در وقت الغا از جهت لازم است تا فرق [illegible] میان ان مخففه و ان نافیه در مثل ان زید قایم
و ان زید لقایم زیرا که اگر با او لام نباشد معلوم [illegible] شد که ان نافیه است از آنکه عدم تخفیف اصل است و اما
در وقت اعمال [illegible] لام لازم است [illegible] ان مخففه متفق [illegible] الاتفاق خیر من الافتراق
والنفاق [illegible] بعضی [illegible] ظاهر نمی شود از جهت که اعراب [illegible] تقدیری است یا محلی پس درین صورت
خوف التباس است با ان نافیه لهذا لام را در وقت اعمال [illegible] اگر گفته شود اصلا خلل و فساد بسبب التباس
راه نیابد و فرق درین هر دو وجه ظاهر است از آنکه [illegible] لزوم در صورت اعمال برای فرق نیست
بلکه برای اتفاق [illegible] برای فرق است اگرچه در کل افراد برای فرق نیست
فافهم [illegible] که لزوم لام در وقت اعمال ان مخففه مذهب سیبویه و سائر نحاة
نیست بلکه [illegible] در وقت اعمال ان مخففه لام را لازم [illegible] میدارند و میگویند که فرق بعمل حاصل است
ظاهر این [illegible] ظهور و عدم ظهور اعراب [illegible] اطلاع نیست فقولهم ان الفرق
یحصل بالعمل ینبغی ان یوضع علی الفرق [illegible] ان یطرح فی ایام الغیم تحت الغین لنزول السود

ویظهر البیاض من البین ویجوز دخولها علی فعل من افعال المبتدا ای یعنی جائز است دخول ان مخففه
بر فعلی از ان افعال که بر مبتدا و خبر داخل میشوند مثل افعال قلوب و افعال ناقصه و افعال مقاربه و جائز نیست
دخول او بر سایر افعال اگر گفته شود چرا جائز است دخول ان مخففه بر افعالی که داخل میشوند بر مبتدا و خبر و جائز
نیست دخول او بر دیگر افعال جواب میگوئیم دخول ان مکسوره بر مبتدا و خبر اصل است و چون این اصل
بسبب تخفیف فوت شد شرط کردند که داخل نشود ان مکسوره مخففه مگر بر فعلی که از دواخل مبتدا و خبر است زیرا که
رعایت اصل بقدر امکان واجب است کقوله تعالی وان کانت لکبیرة وان نظنک لمن الکاذبین و مخفی نماند که
درینوقت نیز لام تاکید لازم است تا فارق شود میان مخففه و نافیه خلافا للکوفیین فی التعمیم
زیرا که نزدیک ایشان دخول ان مخففه مختص با فعال مذکوره نیست بلکه دخول او نزدیک ایشان بر کل افعال جائز
است که از دواخل مبتدا و خبر بود یا نی اگر گفته شود هرگاه نزدیک جمهور تخصیص دخول است و نزدیک کوفیین
تعمیم دخول پس نحاة کوفه جمهور مخالفت شدند در تخصیص نه در تعمیم زیرا که خلاف در شی بمعنی ارتکاب نقیض
اوست پس بر مصنف رح واجب بود که خلافا للکوفیین فی التخصیص میگفت جواب میگوئیم کلام مصنف رح احتمال
دارد که یخالف الکوفیون القول المذکور مخالفة کائنة فی ضمن التعمیم فانه نوع منها جواب میگوئیم کلمه فی
بمعنی لام است یعنی تخالف الکوفیون القول المذکور مخالفة للتعمیم پس درینوقت تعمیم ظرف خلاف نیست
بلکه علت و سبب خلاف است و حضرت مولوی معنوی شیخ عبد الحکیم قدس سره العظیم فرموده ان الکوفیین
ویقولون بان المخففة من المثقلة فان عندهم ان المخففة نافیة واللام بمعنی الا سواء کان بعدها الجملة الاسمیة والفعلیة
فان معنی انهم یخالفون فی تعمیم صورت ان مع اللام او فی تعمیم ما هو ان المخففة فی اعتقادنا اشار الی التوجیه
الاول فی شرح التسهیل والی الثانی فی حواشیه ناقلا عن الشیخ جمال الدین هشام انتهی و تایید داشت
که متمسک نحاة کوفه این شعر است شعر باللّٰه ربک ان قتلت لمسلما * وجبت علیک عقوبة المتعمد
یعنی قسم میخورم باللّٰه تعالی که پروردگار تست بدرستی که قتل کردی تو مسلمانی را آمد او را واجب شد بر تو سزا
و جزای کسی که بقصد و عمد شخصی را قتل کند و جزای او قتل است از جهت قصاص و انا اقول من قتل مومنا
متعمدا فجزاؤه جهنم خالدین فیها وغضب اللّٰه علیه ولعنه واعد له عذابا عظیما و مخفی نماند که در ضمایر خطاب اختلاف
روایات است بعضی بکسر روایت کرده اند و بعضی بفتح فافهم و نزدیک نحاة بصره این شعر شاذ است و جائز نیست که
بر و قیاس کنند وتخفف المفتوحة فتعمل فی ضمیر شان مقدر یعنی تخفیف کرده شود ان مفتوحه

در مفتوحه واجب است که عمل کند در ضمیر شان مقدر پس در مضمون ان ضمیر شان اسم او خواهد بود و جمله او که
مفسر واقعست خبر او خواهد شد اگر گفته شود چرا مقدر میکنند ضمیر شان را جواب میگویم مشابهت ان مفتوحه
بفعل اکثر است از مشابهت ان مکسوره وان مکسوره بعد تخفیف عمل میکند در سعة کلام مثل قوله تعالی وان کلا
لما لیوفینهم واعمال مفتوحه بعد تخفیف در سعة کلام واقع نیست ازینجهت بحسب ظاهر ترجیح اضعف بر اقوی لازم می آید
واین جائز نیست پس ناچار ضمیر شان را مقدم کردند تا که اسم او باشد و جمله مفسره که بعد اوست خبر او بود
تا در مبتدا و خبر عامل باشد چنانچه در اصل بود و چون تقدیر ضمیر شان لازم گشت پس ان مفتوحه در وقت
تخفیف وغیر تخفیف عامل خواهد بود بخلاف مکسوره که گاهی عامل خواهد شد و گاهی نی پس لازم نمی آید ترجیح اضعف
بر اقوی بحسب ظاهر واما بحسب حقیقت اضعف را بر اقوی باقیست از انکه نیست زیرا که معنی جمله بلاریب تغیر میدهد
کما لا یخفی اگر گفته شود تا حال ترجیح اضعف بر اقوی باقیست از انکه ان مکسوره در اسم ظاهر عامل است وان مفتوحه
در مقدر وظاهر است که ظاهر از مقدر اقوی است والعمل فی الاقوی اقوی من العمل فی الاضعف کما لا یخفی
جواب میگویم ان مکسوره در اسم ظاهر گاهی عمل میکند و گاهی نمیکند وان مفتوحه اگرچه در مقدر عامل است
لیکن عمل او در مقدر دائمی است ودوام عمل در مقدر ترجیح دارد بر عملی که در اسم ظاهر دائمی نیست یعنی عمل دائمی در ضعیف
مقاوم ومعادل عمل غیر دائمی است که در قوی بود پس ترجیح اضعف بر اقوی لازم نمی آید اگر گفته شود چرا مشابهت
ان مفتوحه بفعل اکثر است از مشابهت ان مکسوره که بفعل است جواب میگویم از انکه مفتوحه مشابه بفعل است
از روی لفظ ومعنی واستعمال اما از روی معنی از انکه چنانچه افعال را معانی مخصوصه اند همچنین ان مفتوحه را یعنی مخصوص است
که ان مصدریه باشد بخلاف مکسوره که او را بسوی تاکید معنی دیگر نیست وتاکید معنی زائد است بر جمله واما از روی لفظ
از انجهت که اول کلمه او مفتوح است همچون فعل ماضی واما از روی استعمال از انکه عطف شیئ بر محل اسم ان مکسوره
جائز است در محل اسم ان مفتوحه جائز نیست چنانچه عطف بر محل معمول فعل جائز نیست فافهم فانه دقیق وبالتامل
حقیق قوله فتدخل علی الجمل مطلقا یعنی چون مقرر شد که اسم ان مفتوحه ضمیر شان مقدر است وجمله که بعد او
مفسر است خبر اوست پس آن مفتوحه بعد تخفیف بر مطلق جمله داخل خواهد شد یعنی اسمیه بود یا فعلیه وفعلیه نیز مطلق
است یعنی فعلی که در و واقع است از ان افعال بود که بر مبتدا وخبر داخل میشود یا نبود لیکن آن جمله میباید که خبریه باشد
زیرا که جمله انشائیه ضمیر شان را مفسر نمیتواند شد بخلاف ان مکسوره که بر فعل خاص داخل میشود برای رعایت اصل
کما مر قوله واعمالها فی غیره یعنی اعمال ان مفتوحه در غیر ضمیر شان مقدر شاذ است اگر گفته شود

یعنی اہل لغت حکایت کرده اند اعمال ان مفتوحه را در مضمر در سعة کلام نحو قولهم اظن انک قائم واحسبت انه ذاهب پس
چگونه شاذ است جواب میگویم این روایت شاذ است مشهور نیست فلا اعتداد بها واعمال او در غیر ضمیر
شأن مقدر در شعر برای ضرورت آمده است لیکن در مضمر نه مظهر کما قال الشاعر ؎ فلو انک فی یوم الرخاء سألتنی
فراقک لم ابخل وانت صدیق ؎ فی شرح ابیات المفصل فلو انک الخ بفتح الکاف والتاء وعن ابن الانباری
انه نقل عن الفراء انک مضیف نفسه بالموافقة لحبیبه فیقول لو انک فی یوم الرخاء والسعة والزمان الذی لا یوجب
الفرقة سألتنی ان افارقک لم ابخل بذاک وطلبت رضاک وانت صدیق ومحبوب انتهی وحاصل معنی این بیت
که اگر تو در روز وصال سوال کنی که جدائی ترا میخواهم هرگز از حکم تو عدول نکنم و جدا شوم یعنی فرمان بردار و مطیع
توام و ظاهر است که بعد سالها و بعد بخت ارجمند و طالع بلند روز وصال میسر شود ؎ قرنها باید که تا گردون
گردان یک شبی ؛ عارفی را وصل بخشد یا غریبی را وطن ؛ پس چگونه در ان روز فراق اختیار کرده شود
و آنکس که اختیار میکند محض عرض اطاعت و فرمان برداریست ؎ هجری که بود در رضای دلبر ؛
از وصل هزار بار بهتر ؛ **ویلزمها مع الفعل السین او السوف** وقوله مع الفعل حال
است از مفعول و الف لام بر قوله الفعل عهد خارجی است که اشارت میکند بسوی فعل منصرف زیرا که در غیر منصرف
سین و سوف وغیر آن لازم است مثل ان لیس للانسان الا ما سعی وان عسی ان یکون قد اقترب اجلهم وقوله
السین فاعل یلزم است یعنی سین یا سوف لازم میشود و آن مفتوحه مخففه را دران حالیکه مقرون است بفعل
یعنی داخل است بر جمله فعلیه تا ملتبس نشود بان مصدریه ناصبه از روی لفظ و معنی اما از روی لفظ التباس ظاهر است
و اما از روی معنی از انکه هر دو حرف مصدر اند و چون بر فعل سین یا سوف داخل شود در آنوقت التباس نخواهد شد
از انکه ان مصدریه با این امور جمع نمی شود از انکه آن مصدر در عمل ضعیف است پس جائز نیست که میان ان مفتوحه
مخففه و مدخول او فصل واقع شود و نیز سین و سوف از حروف استقبال اند یعنی خاص میکند فعل مضارع را برای
استقبال پس جائز نیست که با ان مصدریه مجامع شوند زیرا که ان مصدریه نیز خالص میکند فعل را برای
استقبال پس اگر هر یکی از ان با ان مصدریه مجامع شود لازم آید استدراک مثل قوله تعالی علم ان سیکون منکم مرضی
ومثل قول الشاعر ؎ واعلم فعلم المرء ینفعه ؛ ان سوف یأتی کل ما قدرا ؛ یعنی بدانکه دانستن مرد این را که آنچه مقدر گشت
سرانجام است که خواهد آمد نافع اوست والف در قوله قدرا برای اشباع است وقوله **او قد** معطوف است بر قوله
السین مثل قوله تعالی لیعلم ان قد ابلغوا رسالات ربهم ولزوم قد نیز برای فرق است میان ان مخففه و ان مصدریه زیرا که

کلمہ قد موضوع است برائے تقریب ماضی بسوی حال وان مصدریہ برای استقبال است پس با کلمہ قد مجامع نخواہد شد وقولہ او حروف النفی معطوف است بر قولہ او قد مثل قولہ تعالیٰ افلا یرون ان لا یرجع الیہم و لزوم حرف نفی بغرض فرق نیست بلکہ از جہت آن است کہ تا از نون محذوفہ کالعوض بود از انکہ بحضور حرف نفی فرق میان مخففہ و مصدریہ حاصل نمیشود زیرا کہ حرف نفی با ہر واحد از مخففہ و مصدریہ جمع میشود پس میان این ہر دو از راہ لفظ فارق نیست کہ اگر فعل منفی منصوب بود پس مصدریہ است و اگر مرفوع بود پس مخففہ است و از روی معنی اینست کہ اگر مقصود از و استقبال است پس مصدریہ است والا مخففہ زیرا کہ مصدریہ مضارع را با استقبال خاص میکند بخلاف مخففہ و مخفی نماند کہ در اکثر نسخ فوائد ضیائیہ علی مصنفہا التحفۃ الغفران والرحمۃ چنین عبارت بنظر آمدہ کہ لانہ ان عنی بہ الاستقبال فہی المخففہ والا فہی المصدریہ انتہی بدانکہ این عبارت سہو از قلم ناسخ است وصواب این است کہ ان عنی بہ الاستقبال فہی المصدریہ والا فہی المخففہ فافہم واستقم **وکان للتشبیہ** یعنی کان کہ از حروف مشبہ بالفعل است موضوع است برائے انشاء تشبیہ و این غالب و متفق علیہ است و نزدیک بعضی نحاۃ لازم است کہ خبر او جامد بود و اگر خبر او مشتق باشد در انوقت برای تشبیہ نیست بلکہ برائے تشکیک و ظن است مثل کان زید اقایم وکان زیدا فی الدار وکان زیدا عندک وکان زید الیوم زیرا کہ درینوقت اگر برای تشبیہ بود لازم آید تشبیہ شئی بنفسہ از انکہ خبر درحقیقت عین اسم است وفی الرضی الاولی انہ للتشبیہ ایضا والمعنی کانک شخص قایم الا انہ لما حذف الموصوف وجعل الاسم الخبر بعینہ صار الضمیر فی الخبر یعود الی الاسم لا الی الموصوف المقدر فلذا لک تقول کانی الشئی انتہی و ظاہر است کہ این توجیہ خالی از تکلیف نیست و مع ہذا کسیکہ کان زیدا قایم میگوید مقصود او افادہ گمان بقیام است نہ تشبیہ او برجل قایم و باید دانست کہ کان گاہی برای تحقیق و تقریب می آید لذا فی المغنی و نیز مخفی نماند کہ در کان اختلاف است نزدیک بعضی بر اصل خود است و این مذہب منصور است زیرا کہ اصل در حرف عدم ترکیب است و نیز از انجہت کہ محمول است بر دیگر اخوات و آنہا مرکب نیستند و بر اصل خود اند بالاتفاق و مذہب خلیل این است کہ کان مرکب از کاف تشبیہ و ان مکسورہ است پس کان نزدیک او برای تشبیہ و تاکید است وفی المغنی انہ مذہب الاکثر حتی قیل انہ کالمجمع علیہ انتہی وکان زیدا اسد نزدیک و در اصل آن زیدا کالاسد بود و کاف را مقدم کردند تا انشاء تشبیہ از اول امر معلوم شود و ہمزہ را فتح دادند از انکہ کاف در اصل جارہ است [illegible] حکم جارہ خارج است زیرا کہ جزء کلمہ شدہ است جارہ [illegible] نمیشود مگر بمفرد [illegible]

از جهت رعایت صورت فتح داده اند اگرچه در معنی مکسور است زیراکه کلام در افاده مستقل است محتاج بسوی
امر آخر نیست و ازینجا بر عارف ظاهر است که این علما را هم رعایت صورت است و رعایت معنی ملحوظ نظر نیست و لهذا
این علما را علماء قشری و ظاهری می نامند نعم القایل ع علم رسمی سربسر قیل است و قال ✦ نی از وی کیفیتی حاصل
نه حال ✦ آری ازین علم کیفیتی و حالی حاصل میشود نه کیفیتی و حالی که از معرفت الهی و وصول الی الحق که علت
غائیه ایجاد عالم است قطعا حاصل میشود نعم الشاعر ع سر قلم بشکن مهر کن دهان دوات ✦ باین سیاه دلان
کم نشین و کم برخیز ✦ مگر آنکه این علم را وسیله کسب معارف الهیه و نردبان حقایق علیه گرداند و آله تحصیل
دنیای دنیه و باعث غرور و تکبر و فخر و نساد (؟) و لسد (؟) در المولوی المعنوی مولانا جلال الدین الرومی صاحب
المثنوی قدس سره ع علم گر بر تن زنی ماری بود ✦ علم گر بر دل زنی یاری بود **وتخفف**
فتلغی علی الافصح یعنی تخفیف کرده میشود کان را پس لغو کرده میشود از عمل بر استعمال افصح ازانکه
در وقت تخفیف مفتوح الآخر نمی ماند که سبب مشابهت بود پس خارج میشود درین صورت از مشابهت که
سبب عمل است کقول الشاعر ع ونحر مشرق اللون ✦ کان ثدیاه حقان ✦ یعنی قسم سینه است چنین
سینه که براق است از جهت غایت بیاض و گویا که دو پستان او مثل دو حقه اند از انجهت که گرد و مثل انار
اند و حقان تثنیه حقه است در اصل حقتان بود تا تانیث را حذف کردند و قال قایل و یجوز ذلک ان یکون
مما یحذف منه تاء التانیث عند التثنیه انتهی و اگر درین شعر کان را عمل دهند پس چنین کان ثدییه حقان
لیکن اعمال او بر استعمال غیر فصیح است و چون او را در لفظ عمل ندهند فصیح است پس درینوقت اگر ضمیر شان
بعد او مقدر کنند جائز است مثل ان مفتوحه مخففه و نیز جائز است که مقدر نکنند چنانچه افصح است زیراکه مقتضی
تقدیر ضمیر شان درینجا مفقود است که ان لزوم ترجیح ضعیف بر اقوی است کما سبق فی ان المخففه **ولکن**
للاستدراک یعنی لکن که از حروف مشبهه بفعل است موضوع است برای استدراک و آن در لغت یافتن چیزی
و فی الصراح استدراک تدارک ما فات انتهی پس سین درو برای طلب نیست و بعضی گفته اند که الاستدراک
طلب درک السامع و بهر تقدیر نقل او بسوی معنی اصطلاحی از قبیل نقل شی از معنی عام بسوی خاص است
و استدراک در اصطلاح دور کردن توهم است و متولد و ناشی بود از کلام سابق چنانچه شخصی گفت جاءنی زید و چون میان
زید و عمرو اتحاد و الفت بمرتبه ایست که هرگز جدا نمی شوند پس ازین سبب گویا سامع وهم کرد که عمر نیز آمده باشد پس برا
رفع این وهم میگویند که لکن عمرو لم یجیء و در لکن اختلافست نزدیک بصریون مفرد است و این اصح است و نزدیک

استدراک

لوفیون مرکب است از لا و ان مکسوره که مصدر بکاف زائده است پس اصل او لا کان بود کسرت همزه را
بکاف نقل کردند بعد ازاله حرکت او و همزه را حذف کردند لکن شد پس کلمه لا فائده میدهد که بعد او ما قبل او را
مماثل نیست بلکه مخالف است از روی نفی و اثبات و کلمه ان برای تحقیق و تاکید مضمون ما بعد خود است و مقام
مقتضی تاکید و تحقیق است زیرا که کلام سابق موهم خلاف مضمون جمله است پس سامع معتقد خلاف
او است باور و متردد است چنانچه در علم معانی در بحث قصر بیان کرده اند و قوله **تتوسط بین کلامین**
متغایرین معنی خبر بعد خبر است یعنی واقع میشود لکن میان دو کلام که متغایر اند بنفی و اثبات بتغایر
معنوی باین طریق که معنی او موهم باشد نقیض ثانی را و تغایر معنوی ضرور نیست و لهذا بهمین اختصار کرد
و با تغایر معنوی گاهی تغایر لفظی هم میباشد مثل جاءنی زید لکن عمرو الم یجیئ گاهی نمی باشد مثل زید حاضر
لکن عمرو اغایب **و تخفیف فتلغی** یعنی تخفیف کرده میشود لکن را و لغو کرده میشود از عمل زیرا که مشابهت
او بفعل از انجهت که مفتوح الآخر است تام است چون تخفیف کردند در مشابهت او نقصان آمد و در این
وقت مشابه شد بلکن که از حروف عاطفه است از روی لفظ و معنی و لکن که از حروف عاطفه است
عمل نمیکند پس لکن مخففه را بر وی جاری کردند بخلاف ان مکسوره مخففه و ان مفتوحه مخففه زیرا که
کلمه دیگر مماثل اینها یافته نشده که بر وی جاری کنند و در بعضی نسخ که فی الاکثر واقع است اشارت است بسوی مذهب
یونس و اخفش و ایشان اعمال او را بر قیاس دیگر اخوات مخففه جائز میدارند و قال الشیخ الرضی قدس سره
ولا اعرف له شاهدا انتهی **و یجوز معها الواو** یعنی با لکن واو جائز است برابر است که مشدده باشد یا مخففه
و این واو احتمال دارد که برای عطف جمله بر جمله بود یا اعتراضیه باشد و شارح رضی قدس سره فرموده که واو را
اعتراضیه گفتن احسن و اظهر است اگر گفته شود چرا احسن و اظهر است **جواب میگوئیم** واو عاطفه برای جمع است
متکلم در جاءنی زید و لکن عمرو الم یجیئ میگوید نه مقصود او این است که سامع را خبر دهد باینکه این دو حکم متغایر متحقق اند
در نفس الامر زیرا که اگر غرض او این می بود جاءنی زید و لم یجیئ عمرو میگفت از آنکه این کلام موضوع است برای افاده
آن غرض پس از اینجا معلوم میشود که غرض آن شخص محض دفع توهم است که از کلام سابق ناشی است پس قوله
لکن عمرو الم یجیئ برای اتمام کلام اول است و واو اعتراضیه است اگر گفته شود واو **جواب میگوئیم**
اعتراضیه است و دفع توهم مستفاد است اعتراضیه برای دفع توهم نمی باشد از لکن نه از واو فلا اشکال اگر
گفته شود اعتراض در آخر کلام نمی آید **جواب میگوئیم** شیخ رضی قدس سره اعتراض را در آخر نیز جائز داشته

و اختیار نموده **و لیت للتمنی** یعنی لیت که از حروف مشبه بفعل است موضوع است برای انشاء تمنی
و التمنی محبة حصول الشیء سواء کان مع ارتقاب حصوله او الایاس و لکن مع الاغلب غیر مرتقب و ممتنع مستعمل خواهد شد
مثل لیت زیدا قایم و لیت زیدا اکرمنی وقتیکه متکلم را اکرام زید مرتقب نبود و لیت الشباب یعود مراد از ممتنع
درینجا مطلق مستحیل است یعنی محال عقلی بود چون اجتماع نقیضین یا محال عادی چون عود شباب و الارتقاب
چشم داشتن و امیدوار بودن **و اجاز الفراء** یعنی فراء جائز میدارد نصب دو جزء را که بعد لیت واقع
میشود میگوید **لیت زیدا قایما** و جواز نصب جزئین نزدیک او ازین جهت است که لیت برای تمنی است پس میگوید
لیت زیدا قایما میگوید گویا میگوید اتمنی زیدا قایما یعنی اتمنی زیدا ان یکون علی صفة القیام پس هر دو جزء نزد او
منصوب اند بنابر مفعولیت و تمنی متعدی بسوی دو مفعول است و جواب نصب جزء ثانی نزدیک کسائی بتقدیر کان
است و تمسک کسائی باین شعر است **شعر** و کنت فی وادی العقیق رائعا یا لیت ایام الصبی رواجعا
و منادی محذوف است یعنی یا قوم لیت آه و الف در قوله رواجعا برای اشباع است پس فراء معنی این بیت با نظر او
میگوید که اتمنی ایام الصبی رواجعا و کسائی میگوید که لیت ایام الصبی کانت رواجعا و نزدیک محققون قوله رواجعا
منصوب است از آنکه حال است از ضمیری که مستکن است در خبر لیت که محذوف است یعنی لیت ایام الصبی لنا کائنة
حال کونها راجعة و افضل المتاخرین شیخ عبد الحکیم رح فرموده قوله کائنة بدل من لنا اشارة الی نیابته الی
المجرور عامله المحذوف و تحمیل ضمیره انتهی و ازین بیان ظاهر شد که در جواز نصب جزئین بعد لیت خلاف نیست
بلکه اتفاق است و خلاف نیست مگر در توجیه اگر گفته شود پس چرا گفت و اجاز الفراء و نگفت و یجوز النصب بعدها
جواب میگوییم نزدیک محققین نصب جزئین بعد لیت مقصور بر مورد سماع است و فراء آن را بالقیاس مطرد میسازد
پس نزدیک محققین لیت زیدا قایما جائز نیست و نزدیک فراء جائز است زیرا که او بر لیت ایام الصبی رواجعا
قیاس میکند پس قوله و اجاز الفراء این معنی دارد که اجاز الفراء نصب الجزئین بعد لیت قیاسا مطردا فافهم و وادی
العقیق وادی بظهر المدینة و کنت رائعا ای متنعما **و لعل للترجی** یعنی لعل که از حروف مشبه بفعل است موضوع
است برای انشاء ترجی و هو محبة الشیء مع ارتقاب حصوله پس مستعمل نخواهد شد مگر در ممکن الوقوع و معنی لعل گاهی توقع
کردن امری است که حصول او را امید نباشد مثل قوله تعالی لعلکم تفلحون و گاهی توقع کردن امری است که وقوع و وجود او مخوف بود
مثل لعل الساعة قریب و معنی اول غالب و کثیر الوقوع است **و شذ الجر بها** یعنی نادر و قلیل الوقوع است جر بلعل
چنانچه در لغت عقیل آمده است و سیرافی برای این لغت تمسک باین شعر دارد **شعر** و داع دعا یا من یجیب الی الندا

فلم یستجبه عند ذاک المجیب ٭ فقلت ادع اخری وارفع الصوت دعوة ٭ لعل ابی المغوار منک قریب ٭
و داع در قوله وداع بمعنی رب ست والندا فی اللغة بفتح النون بمعنی الجود والعطا یعنی بسیار داعی دعا کرد یعنی خواست
که کسی هست که بسوی بخشش جواب دهد یعنی کسی هست که محتاجان را نجات بخشد و خلاص کند هیچکس در آن وقت
جواب نداد و اجابت نکرد پس او را گفتم که باز دعا کن و آواز خود بلند ساز شاید که ابی المغوار که بسخاوت و کرم مشهور
است جواب دهد و ترا نجات بخشد و مغوار از غور است وابی المغوار که درین شعر واقع است بلعل مجرور است و مصرح
جواب داده است که ابی المغوار درین شعر بر سبیل حکایت واقع است یعنی در موضع آخر مجرور بود شاعر او را بهمان حال
حکایت میکند و نیز گفته اند که آن شخص بنام ابی المغوار مشهور بود پس واجب است که در احوال ثلث بیا استعمال کنند اگر
گفته شود از قوله شذ الجر بها معلوم میشود که مصرح جازم است بوجود جر بلعل و لیکن بشذوذ او حاکم است و ازین جواب
و تاویل مفهوم میشود که مصرح بوجود جر بلعل قایل نیست پس تناقض صریح است جواب میگوییم که مراد مصرح
ازین تاویل این است که این بیت احتمال دارد که از قبیل این لغت شاذه نبود و دیگر مطلب مصرح نیست که گذشتم از
سر مطلب تمام شد مطلب نقاب چهره مقصود بود مطلبها ٭ هرگاه که فارغ شد مصرح از بیان حروف جر و از اصول شروع کرد
در بیان حروف عاطفه پس گفت **الحروف العاطفة** و عطف در لغت اماله و این حروف در عاطفه از آنجهت
می نامند که میل میکنانند معطوف را بسوی معطوف یا عامل را بسوی معطوف و قوله **وهی الواو والفاء**
وثم وحتی واو و اما و ام و لا و بل و لکن خبر است و عطف مقدم است بر ربط و بعضی نحاة کلمه ای را
که مفسره است از حروف عاطفه شمار کرده اند و نزدیک اکثر نحاة ما بعد او عطف بیان ماقبل است چنانچه مذهب
بعضی نحاة این است که کلمه بل وقتیکه ما بعد او مفرد بود از حروف عاطفه نیست مثل جاءنی زید بل عمرو و ماجاءنی
زید بل عمرو از آنکه ما بعد او درینوقت بدل غلط است از ماقبل اگر گفته شود بدل غلط غیر فصیح است و منشاء او
غفلت است و لهذا در کلام رب الانام واقع نشده و کلمه بل که ما بعد او مفرد است در کلام مجید اکثر واقع شده است پس چگونه
ما بعد او را بدل غلط گفته شود جواب میگوییم بدل غلط بدون کلمه بل غیر فصیح است اما بدل غلط که بکلمه بل بود
فصیح و مطرد است در کلام عرب **فالاربعة الاول للجمع** یعنی چهار حروف که اول مذکور شدند که آن واو و فا
و ثم و حتی است موضوع اند برای افاده جمع برابر است که جمع مطلق باشد یا با ترتیب و مراد نحاة از جمع درین مقام
این است که هیچ یکی از چهار برای احد شیئین یا برای احد اشیا نیست چنانچه کلمه او و اما است نه مراد این است
که اجتماع معطوف و معطوف علیه در فعل در زمان یا در مکان پس قولهم جاءنی زید و عمرو و جاءنی زید فعمرو و جاءنی

زید ثم عمرو و جاءنی زید حتی عمرو این معنی دارد که حصول فعل المجیٔ من کلهما لا من احدهما دون الآخر و مراد از جمع عام است
که جمع بین المفردین بود در بودن هردو مسند یا مسند الیه یا مفعول یا حال یا غیر اینها یا جمیع بین الجملتین
بود در حصول مضمون هردو و ما در قوله الاربعة الاول برای تفصیل است و حاصل اینست که این ده حروف بعد از انکه
در عطف مشترک اند بر سه قسم اند چهار اول از آن برای جمع اند و سه از آن برای احد الشیئین اند یا اشیا و سه دیگر از آن
برای واحد معین اند یا از هر یکی از حروف مذکوره از هر قسم از حرف آخر جدا و علاحده از انجهت که موضوع است برای
آن معنی که باو اختصاص دارد و در حرف آخر یافته نمیشود پس ازینجا واضح میشود که ما در قوله **فالواو للجمع مطلقا**
برای تفصیل است بعد اشتراک این چهار حروف در جمع یعنی واو که از آن چهار حروف است موضوع است برای
افادهٔ جمع در آن حالیکه مطلق است و قوله **لا ترتیب فیها** بیان اطلاق است یعنی موضوع بودن واو
برای افادهٔ جمع مطلق اینمعنی دارد که واو فائده نمیدهد ترتیب را در میان معطوف و معطوف علیه یعنی نه از
وجود ترتیب مفهوم میشود و نه عدم ترتیب پس در واو ترتیب نیست و از مبرد و کسائی و بعضی فقها مرویست
که واو برای ترتیب است و نزدیک بعضی حقیقت واو برای ترتیب نیست بلکه برای معیت است و قال ابن
مالک و کونها للمعیة راجح و للترتیب اکثر و لعکس قلیل کذا فی المغنی فافهم **والفاء للترتیب** یعنی فاء عاطفه
موضوع است برای افادهٔ جمع با ترتیب بشرط عدم مهلة اگر گفته شود چرا نگفت والفاء للترتیب بغیر مهلة
جواب میگوییم از ترتیب متبادر عند الاطلاق آن ترتیب است که بدون مهلة بود زیرا که فرد کامل است
فلا حاجة الی التصریح **وثم مثلها** یعنی کلمه ثم که از حروف عاطفه است مثل فاء عاطفه است لیکن فرق
اینست که ترتیب در فاء عاطفه بغیر مهلة است و در ثم مقرون **بمهلة** است پس ازینجا معلوم شد که ثم عاطفه
مثل فاء عاطفه است در مطلق ترتیب **وحتی مثلها** یعنی حتی که از حروف عاطفه است مثل ثم است
یعنی چنانچه ثم موضوع است برای افادهٔ ترتیب با مهلة لیکن فرق نیست که مهلة در حتی کم است از آن مهلة
که در ثم است پس حتی بحسب معنی متوسط است در میان فا که در و اصلا مهلة نیست و در میان ثم که مفید مهلة
است **ومعطوفها جزء من متبوعه لیفید قوة او ضعفا** و تحقیق مقام اینست که ضمیر قوله
ومعطوفها راجع است بسوی حتی راجع از جزء جزء قوی و ضعیف است بقرینهٔ قوله لیفید قوة او ضعفا و ضمیر قوله
من متبوعه و قوله فیه راجع است بسوی معطوف بحتی و در قوله لیفید متعلق است بمفهوم کلام کانه قال العطف بها
من جزء المعطوف علیه لیفید الخ پس بدانکه حتی موضوع است برای تدریج ذهنی و بحسب اقتضای این وضع معطوف او گاهی

جزو قوی و گاهی جزو ضعیف از معطوف علیه میباشد غرض از این عطف این است که تا فائده دهد قوت را در
معطوف اگر معطوف جزو قوی است از معطوف علیه مثل مات الناس حتی الانبیاء یا فائده دهد ضعیف را در معطوف
اگر معطوف جزو ضعیف از معطوف علیه است مثل قدم الحاج حتی المشاة و مراد از افاده افاده در خارج نیست بلکه
در ذهن است پس قوله لیفید آه اینمعنی دارد که لیدی علیها اگر گفته شود افاده این عطف قوت یا ضعف را در معطوف
چرا مقصود است و کدام غرض داعی است بسوی تحصیل این فائده **جواب میگویم** مقصود اصلی این است که شمول
حکم بجمیع افراد منصوص علیه شود و حصول این مقصود موقوف است بر این افاده پس بدانکه اگر قدم الحاج یا مات الناس
گویند شمول قدوم یا موت بجمیع افراد حاج و ناس صریح معلوم نمی شود بخلاف آنکه گویند قدم الحاج حتی المشاة
و مات الناس حتی الانبیاء زیرا که عطف مشاة در مثال اول دلالت میکند بر ضعف مشاة از انکه جزو ضعیف
است و عطف انبیاء بر ناس در مثال ثانی دلالت میکند بر قوت انبیاء از انکه جزو قوی است و چون این عطف
بر قوت انبیاء و ضعف مشاة دلالت کرد و این هر دو جزو بسبب قوت و ضعف خود از کل ممتاز شدند پس
صلاحیت دارند که آنها را غایت و انتهای آن فعل گردانیده شود که متعلق است بکل و انتهای فعل بسوی آن جزو
دلالت خواهد کرد بر اینکه فعل بجمیع اجزای کل شامل است پس ازینجا ثابت شد که دلالت بر قوت و ضعف معطوف
ازانجهت مقصود است که تا شمول حکم بجمیع افراد صریحا حاصل شود فافهم فانه دقیق و حضرت قدس سره السامی
فرموده اند جزو قوی او ضعیف من حیث انه قوی او ضعیف انتهی و تقیید باین حیثیت ازانجهت است که تا متفرع
شود بروی قوله لیفید قوة او ضعفا و حضرت شیخ عبد الحکیم قدس سره فرموده اند المراد بالجزء اعم مما هو جزء منه
و ما هو کجزء منه فی الدخول فالحکم السابق نحو اعجبتنی الجاریة حتی حدیثها ممتنع ان یقول حتی ولدها و ایضا لفظة انها
تدخل حیث یصح دخول الاستثناء المتصل و یمتنع حیث یمتنع کذا فی المغنی فلا یعطف بها الجمل انتهی پس بدانکه ثم و حتی
مشترک اند در ترتیب مع المهلة و فرق در میان این هر دو بسه وجه است **یکی** آنست که مهلة در حتی قلیل است
ازان مهلة که در ثم است کما سبق **و دوم** آنست جزو بودن معطوف از معطوف علیه در حتی شرط است
و در ثم شرط نیست **و سوم** آنست که مهلة که در ثم معتبر است بحسب خارج است مثل جاءنی زید ثم عمرو و مهلة در حتی
بحسب ذهن است و ظاهر است که مناسب بحسب ذهن اینست که موت بغیر انبیاء متعلق شود پس بانبیاء اگرچه بحسب خارج
موت انبیاء درمیان سایر الناس است و همچنین مناسب اینست که قدوم رکبان حاج بر پیادگان ایشان مقدم شود اگرچه
بحسب خارج در بعضی اوقات پیادها پیش می آیند در آن وقت هم قدم الحاج حتی المشاة گفتن صحیح است پس ازینجا معلوم شد

که مهملة در حتی بحسب ذهن معتبر است نه بحسب خارج و مشاة جمع ماشی است همچون قضاة جمع قاضی و عصاة جمع
عاصی الٰهی عاصیم و گنهگارم مستوجب عقوبتم و بعذاب سزاوارم به نیکی قضاة نیکوکار و نیکبخت این قاضی عاصی را
در عصات قیامت بحضور نیکوکاران شرمسار مکن بلطف و فضل خویش پردهٔ عیوب بر آنچه کردنی بود نکردم و ناکردنی
بخود گزیدم ۵ یا شفیع مجرمین در روز حشر ؛ انبیا و مرسلین را عز و فخر ؛ مردم چشم دو عالم بالیقین ؛ علت
غائی خلق عالمین ؛ دستگیر عالم و غمخوار شان ؛ روز و شب در فکر عفو کار شان ؛ عرض آن دارم که آن ذات
کریم ؛ در امانم دار از شر رجیم ؛ نام پاکت حافظ ایمان بود ؛ وقت نزع جان من آسان بود ؛ چونکه خلق تو
بود خلق عظیم ؛ دست ما و دامن ذات کریم ؛ کی گذارم دامن فضل ترا ؛ تا نشوئی ز آب بخشایش مرا ؛ یا خیالات
خود مرا در خاک کن ؛ از خیالات دو عالم پاک کن ؛ یا وجیه الدین عالی منزلت ؛ قدوهٔ ارباب فضل و مکرمت ؛ فاضلے
صاحب کمال بی‌مثال ؛ باغ آل مصطفی را نونهال ؛ معدن توحید و کان معرفت ؛ واصل بالله علوی منسبت ؛
نور چشم مصطفی و مرتضیٰ ؛ صوفی بر حق شه صاحب صفا ؛ دستگیر بیکسان و خسته بال ؛ حامی شرع نبی در کل حال
عرض دارد در جنابت این غریب ؛ وقت مردن باید از ایمان نصیب ؛ نقد ایمان را بتو بسپرده ام ؛ پیش تو
این را امانت کرده ام ؛ پس بفرما این امانت را قبول ؛ از برای آل و اصحاب رسول ؛ بندهٔ منور و شهند عبید النبی
رحم کن تا بنگرد تشنه لبی ؛ اگر گفته شود گاهی معطوف بحتی جز از معطوف علیه نمی باشد مثل نمت البارحة
حتی الصباح پس حصر ممنوع است یعنی لا نسلم که معطوف بحتی نمی باشد مگر جزء از معطوف علیه **جواب** گفته اند
که جزء که در قوله و معطوفها جزء واقع است عام است از آنکه حقیقت باشد مثل مات الناس حتی الانبیاء یا حکما
مثل نمت البارحة حتی الصباح زیرا که ملاقی و مجاور بجزء اخیر در حکم جزء است و لهذا گفته اند که القریب من الشیء
فی حکمه و بر عارف ظاهر است که این جواب ضعیف است زیرا که حتی در نمت البارحة نیست بلکه جاره است پس مناسبت
بسوی تعمیم مذکور و توضیح مقام اینست که کلمه حتی چنانچه عاطفه آمده است همچنین جاره آمده است و آنکه جاره است استعمال آن
بدو استعمال گاهی مجرور او جزء اقوی یا اضعف میباشد مثل قدم الحاج حتی المشاة و مات الناس حتی الانبیاء و بعضی
و گاهی مجرور جزء نمیباشد بلکه مجاور و ملاقی بجزء اخیر میشود مثل نمت البارحة حتی الصباح و آنکه عاطفه است معطوف او نمیباشد
مگر جزء قوی یا ضعیف از معطوف اگر گفته شود حتی جاره چرا مستعمل است بدو استعمال مذکور **جواب میگوئیم** چنانچه انتهای فعل
بجزء اقوی یا اضعف فائده میدهد شمول فعل را بجمیع اجزای شیء همچنین انتهای فعل بجزئی که مجاور و ملاقی بجزء اخیر است فائده
شمول مذکور میدهد چنانچه نمت البارحة حتی الصباح فائده استیعاب و شمول نوم بجمیع اجزا است میدهد اگر گفته شود حتی جا

چرا مستعمل است بدو استعمال مذکور و حتی عاطفه مستعمل است باستعمال واحد **جواب میگوییم** حتی جاره اصل است
و حتی عاطفه فرع و محمول بر حتی جاره است لهذا حتی عاطفه را استعمال نکردند بدو استعمال تا اصل را بر فرع زیادتی باشد
اگر گفته شود چرا حتی جاره اصل است **جواب میگوییم** از آنکه کثیر الاستعمال است و کثرت استعمال دلیل اصالت است
مادامیکه دلیل قاطع بر فرعیت او ظاهر نشود و اگر گفته شود چرا خاص نکردند حتی عاطفه را باستعمال ثانی **جواب میگوییم** از آنکه
استعمال اول مناسب است بحتی عاطفه و اعرف و اشهر است از استعمال ثانی زیرا که حتی عاطفه برای جمع است یعنی فائده
میدهد که معطوف و معطوف علیه در حکم متحد اند و ظاهر است که اتحاد اجزا در تعلق حکم که مفاد استعمال اول است
اعرف است در عقل و اکثر است [illegible] متجاوز زین که مفاد استعمال ثانی است و یفهم من هذا التقریر وجه الکنایه
والاعرف فیه جمیعا هر گاه که فارغ شد مصنف رح از قسم اول شروع کرد در بیان قسم ثانی و آن حروف اند که موضوع اند برای
احد الشیئین یا اشیا پس گفت **واو و اما و ام لاحد الامرین مبهما** یعنی هر یک ازین سه حروف موضوع
است برای دلالت بر احد امرین یا امور در حالیکه آن احد مبهم است یعنی نزدیک متکلم معین نیست اگر گفته شود
کلمه او در مثل قوله تعالی ولا تطع منهم آثما او کفورا برای هر واحد از امرین است زیرا که مراد این است که هیچ یکی را از آثم
و کفور اطاعت مکن نه مراد این است که یکی ازین دو امر را طاعت بکن و دیگری را اگر اطاعت کنی جائز است پس ازینجا
معلوم شد که کلمه او موضوع نیست برای احد امرین که مبهم است **جواب میگوییم** کلمه او اینجا برای احد امرین
است چنانچه وضع او است و چون احد مبهم تحت نفی که مفهوم میشود از نهی واقع شد ازینجهت عموم مستفاد میشود
نه از کلمه او و ظاهر است که چون لا تطیع آثما او کفورا گویند و صیغه نهی نیارند و عموم مستفاد نمی شود بلکه مستفاد
درینوقت احد امرین است یعنی تطیع واحدا منهما چون نفی را بر واحد مبهم در آوردند پس معنی چنین شد که لا تطع واحدا
منهما پس عموم درو مستفاد ازینجهت است که نفی بر واحد مبهم داخل است نه مستفاد است از کلمه او و مخفی نماند
که بعضی شارحین لام را که در قوله لاحد الامرین واقع است متعلق میسازند بوضع یعنی کل واحد منها وضع لاحد الامرین
و صواب این است که لام صله وضع نیست بلکه صله استعمال است یعنی یستعمل کل واحد منها لاحد الامرین زیرا که کلمه او
موضوع نیست برای احد امرین که نزدیک متکلم مبهم بود یعنی برای شک موضوع نیست بلکه برای احد امرین موضوع است برای آنست
که آن احد مبهم بود نزدیک متکلم پس درینوقت برای شک خواهد بود یا متکلم را معلوم بود لیکن قصد او ابهام بر سامعین است یا تفصیل
و یا اباحت یا تخییر و یا لتسویه چنانچه در معانی مذکور است پس مدلول او احد امرین است و خصوصیات بقرائن مستفاد اند و چون استعمال او
در شک کثیر بود لهذا مصنف رح به بیان او متعرض نشد و بودن کلمه او برای احد امرین بمعنی دارد که کلمه او دلالت میکند بر واحد

جزئی مبهم از امرین مذکورین گویا که کلمهٔ او قائم است مقام لفظ احد مگر فرق اینست که معنی کلمهٔ او جزئی است که محتاج بسوی ذکر امرین مخصوصین بخلاف لفظ احد و بعضی گفته اند که بودن او برای احد امرین باین معنی دارند که کلمهٔ او برای افادهٔ احد مستویین است یکی نسبت بسوی متبوع و دوم نسبت بسوی تابع یا برای ثبوت حکم است برای احد امرین که معطوف و معطوف علیه باشد ولا یخفی علیکم ان هذا الکلام یرد علیه المنوع بل طعام لا یسمن ولا یغنی من جوع زیرا که نسبت و همچنین ثبوت حکم مدلول کلمهٔ او نیست بلکه مستفاد میشود از کلامیکه بر کلمهٔ او مشتمل است هرگاه که فارغ شد مصنف از بیان آنکه این سه حروف مشترک و متفق اند در دلالت بر احد مبهم از امرین بعد شروع کرد در بیان فرق هر یکی از آخر و آنچه از قریب بود از و شروع کرد پس گفت **وام المتصلة لازمة لهمزة الاستفهام** یعنی کلمهٔ ام بر دو نوع است یکی متصله و دوم منقطعه آنکه متصله است بهمزهٔ استفهام لازم است اگر گفته شود لازم شی آن است که انفکاک او از آن شی ممتنع بود و ظاهر است که ام متصله بدون همزه یافته نمی شود بخلاف همزه که بدون ام یافته میشود و ازینجا ظاهر شد که همزه لازم است و ام ملزوم پس صواب اینست که ام المتصلة ملزومة لهمزة الاستفهام **جواب** میگویم مراد از لازم درینجا معنی لغوی است یعنی چسپیده نه مراد مصطلح از باب معقول است یعنی ما یمتنع انفکاک عن الشی پس حاصل آنست که ام متصله مستعمل نمی شود بدون همزهٔ استفهام ملفوظ بود یا مقدر **یلیها احد المستویین و الآخر الهمزة** یعنی متصل میشود ام متصله را و ذکر میشود بعد او بلا فاصله یکی از دو مستوی و مستوی دیگر متصل میشود بهمزه و باید دانست که ام متصله با همزه درین وقت در تاویل ای خواهد بود و دو مفرد که بعد ام و همزه واقع اند بتاویل مضاف الیه خواهند شد پس مثل ازید عندک ام عمرو و نحو افی الدار زید ام فی السوق و درین تاویل است که ایهما عندک و فی ای المواضع زید و قوله **بعد ثبوت احدهما عند المتکلم** متعلق است بقوله یلی و ضمیر قوله احدهما راجع است بسوی مستویین و قوله **لطلب التعیین** نیز متعلق است بقوله یلیها یعنی اتصال احد مستویین بام و اتصال مستوی آخر بهمزه از جهت طلب تعیین است از مخاطب زیرا که ام متصله با همزه بمعنی ای است و کلام ای استفهام از تعیین میشود و مخفی نماند که تعلق قوله بعد ثبوت احدهما بقوله یلیها قریب از روی لفظ و بعید از روی معنی است و تعلق او لطلب بقید از روی لفظ و قریب از روی معنی است کما یظهر بادنی تامل **و من ثم لم یجز ارأیت زیدا ام عمروا** یعنی از جهت آنکه اتصال احد مستویین بام متصله و اتصال مستوی آخر بهمزه بعد ثبوت احدهما لطلب التعیین واجب است جائز نشد مثل ارأیت زیدا ام عمروا زیرا که زید و عمرو و در روی مستویان اند و یکی اگرچه متصل است بام متصل لیکن مستوی آخر متصل بهمزه نیست و متلاشی

این ترکیب مختار مصارح است وقال سیبویه رح ان هذا جائز حسن فصیح وازیدا رایت ام عمروا احسن وافصح
انتهی پس درینوقت ولیت زیدا ام عمروا احسن وفصیح خواهد بود اگرچه احسن وافصح نیست وعمدة المحققین و
زبدة المدققین سید سندی حضرت میر سید شریف قدس سره فرموده اند که در بعضی نسخ کافیه که بدرس معارج گذشته
دبرو خطا مصارح است عبارت این چنین است که یلیها احد المستویین والاخر الهمزة علی الافصح ومن ثمه ضعیف ارایت
زیدا ام عمروا وظاهر است که این عبارت نیز خالی از خلل نیست زیرا که چون شیء از مرتبه افصحیت برآید فصیح میماند و
حکم بضعف نمیتوان کرد زیرا که او را در عرف ضعیف نمیگویند اگرچه در وی بنسبت افصح ضعیف است
پس ازینجا واضح شد که کلام مصارح بهر تقدیر خالی از خلل واضطراب نیست وانچه منقول است از سیبویه رح
صواب است دون نعم ولا ای جوابها بالتعیین وازهمین جهت که مذکور شد واجب است که
جواب ام متصله بتعیین باشد یعنی بتعیین احد امرین زیرا که سوال از تعیین بود پس واجب است
که جواب هم بتعیین باشد دون نعم ولا یعنی جواب او بنعم ولا نخواهد بود زیرا که این هردو فائده تعیین
نمیدهند زیرا که نعم موضوع برای تقریر ما سبق وکلمه لا موضوع است برای نفی ما سبق وچون ما سبق درینجا
ثبوت یکی امر مبهم از دو امر است پس اگر بنعم یا لا جواب دهند تعیین که مقصود سایل است حاصل نخواهد شد
ومخفی نماند که چون کلمه او یا اما با همزه باشد مثل اجاءک زید او عمرو اجاءک اما زید واما عمرو درینوقت جواب بنعم
ولا جائز است زیرا که مقصود سوال اینست که آیا احدهما لا علی التعیین یا آمده اولا وجواب بتعیین نیز جائز است
اگر گفته شود گاهی جواب ام متصله بکلمه لا میشود بغرض نفی هردو امر در صورتیکه اعتقاد متکلم بوجود احدهما
خطا باشد پس چگونه صحیح است قوله دون نعم ولا جواب میگوییم آنچه مصنف ره ذکر کرده است حکم اکثری
است باید دانست که نزد بنده حضرت قاضی شهاب الدین ملک العلما قدس سره ثم اول اشاره است
بسوی قوله یلیها احد المستویین والاخر الهمزة وثم ثانی اشارت است بسوی قوله لطلب التعیین ولا یخفی
ضعفه زیرا که مذکور در ما سابق حکم واحد است نه دو حکم تا که بسوی هر یک بالاستقلال اشارت کرده شود ولهذا
حضرت قدس سره السامی مشار الیه ثم را درهر دو موضع امر واحد داشته اند یعنی یلیها احد المستویین والاخر الهمزة
بعد ثبوت احدهما لطلب التعیین وچون این مشار الیه مشتمل بود بر دو شرط یکی یلیها احد المستویین والاخر الهمزة بعد ثبوت
احدهما وبرین شرط عدم جواز ترکیب ارایت زیدا ام عمروا متفرع است ودوم لطلب التعیین است وبرین شرط کان جوابها
بالتعیین دون نعم ولا متفرع است لیکن مخفی نماند که اعاده اسم اشارت اقتضا میکند که مشار الیه در موضع

ثانی غیر اول باشد تا تکرار لازم نیاید پس حاصل کلام این است که کلام مصارح در هیمقام خالی از تکلف و اضطراب نیست ولهذا حضرت قدس سره السامی فرموده اند ولو اختصر علی قوله ومن ثم لم یجز فی اول الکلام وعطف قوله کان جوابها بالتعیین علی قوله لم یجز وتعلق کل حکم لشرطها علی طریق اللف والنشر لکان اخصر واحسن کما لا یخفی بهی دو وجه تسمیه این کلام بام متصله واضح خواهد شد انشاء الله تعالی هرگاه که فارغ شد مصنف ره از بیان نوع اول ام شروع کرد در بیان نوع ثانی پس گفت **والمنقطعة کبل والهمزة** یعنی ام منقطعة ازان جهت برای اضطراب است از اول مثل کلمه بل است وازانجهت که برای شک است در ثانی مثل همزه استفهام است واضراب از اول گاهی برای تدارک غلطی میباشد **مثل انها لابل ام شاة** وضمیر منصوب راجع است بسوی قطعیة و هی الطائفة من البعیر والغنم وغیرهما وبالفارسی گله گوسفندان یا گاوان حاصل اینست که چون متکلم گله را دید ودانست که این گله شتران است گفت انها لابل وچون آن گله نزدیک رسید دانست که گله شتران نیست ازین اخبار اعراض کرد وشک کرد درانکه آن گله یا گله گوسفندان است یا شی آخر است پس استفهام کرد بقوله ام شاة یعنی بل اهی شاة وگاهی اضراب برای محض انتقال میباشد از کلامی بسوی آخر مثل قوله تعالی ام یقولون افتراه وماقبل منقطعة گاهی جمله خبریه میباشد مثل انها لابل ام شاة وگاهی استفهام میباشد وقتیکه مقصود متکلم اضراب بود از استفهام اول باستفهام ثانی مثل ازید عندک ام عمرو مابعد منقطعه لازم است که جمله واقع شود پس گاهی هر دو جزو او ظاهر ملفوظ میباشد مثل ازید عندک ام عمرو عندک وگاهی یا حد مقدر میباشد مثل انها لابل ام شاة یعنی بل اهی شاة کما سبق والشاة بالهمزة بمعنی اطلاق بهی واحدة من الغنم یقع علی ذکر وانثی من الضأن والمعز واصلها شوهة ولهذا اذا صغرت عادت الهاء فقیل شویهة والجمع شیاه بالهاء فی الوقف والدرج هکذا ذکر فی التحریر وقیل شاء بالهمزة اما لغة مستقلة بمعنی الشاة بالتاء او لغة واحدة وهمزة بدل عن التاء اگر گفته شود چرا قسم اول را متصله میگویند وقسم ثانی را منقطعه جواب میگویم مدخول قسم اول کالجزء میباشد از کلام سابق پس مدخول او مستقل ومنفصل از سابق نیست بخلاف قسم ثانی جواب دوم چون متکلم کلام را ابتدا کرد آن وقت در قصد او ماقبل ام متصله وبعد ام متصله مجتمع ومتصل بودند بخلاف ام منقطعه فافهم واستقم **واما قبل المعطوف علیه لازمة مع اما** یعنی کلمه اما بکسر همزه قبل معطوف علیه لازم است با کلمه اما که عاطفه است وبدون او مستعمل نیست یعنی وقتیکه خواهند که شی را بر شی آخر بکلمه اما عطف کنند لازم است که اول معطوف علیه کلمه اما بار دیگر مقدم کنند پس بر معطوف کلمه اما عطف کنند مثل جاءنی اما زید واما عمرو وا[illegible]

گفته شود چرا کلمهٔ اما قبل معطوف علیه لازم است **جواب میگوییم** تا اول وهله سامع را معلوم شود که کلام مبنی بر شک
است وقوله اما مبتدا است وقوله لازمة مع اما خبر است وقوله **جائزة مع او** خبر بعد خبر است یعنی کلمهٔ اما قبل معطوف علیه
جائز است با کلمهٔ او یعنی وقتیکه خواهند که شی را بر شی آخر بکلمهٔ او عطف کنند جائز است که اول معطوف علیه را بکلمهٔ اما
مصدر کنند بعده بر آن شی بکلمهٔ او عطف کنند مثل جاءنی اما زید او عمرو و جائز است که مصدر نکنند و گویند جاءنی زید او عمرو
اگر گفته شود چرا کلمهٔ اما با اما لازم و با او جائز است **جواب میگوییم** اگر هر یک از اما و او موضوع است برای احد الامرین لیکن در میان
اینها فرق است باینطریق که موضع استعمال کلمهٔ اما آنست که متکلم را شک در ابتدای کلام بود و مقام استعمال کلمهٔ او
آنست که متکلم را شک در میان کلام عارض شود چنانچه متکلم چون جاءنی گفت پس او را شک عارض شد که زید آمد یا عمرو پس میگوید
زید او عمرو و ازینجا واضح شد که هر کلامیکه مشتمل بود بر کلمهٔ اما مبنی بر شک است پس واجب و لازم است که قبل معطوف کلمهٔ اما
مذکور باشد تا اول وهله سامع را آگاه سازد که کلام مبنی بر شک است بخلاف کلامیکه مشتمل است بر کلمهٔ او زیرا که
مبنی بر شک نیست و شک در وی عارض در اثنای کلامیست پس در احتیاج بسوی تثنیه مذکور نیست باید دانست
که در کلمهٔ اما اختلاف است نزدیک جمهور از حروف عاطفه است و نزدیک ابوعلی فارسی عاطفه نیست بدو وجه یکی
آنکه اگر عاطفه بودی قبل معطوف علیه واقع نشدی زیرا که حرف عطف بر معطوف می آید نه بر معطوف علیه دوم آنکه
دخول واو عاطفه بروی جائز است مثل جاءنی اما زید و اما عمرو پس ازینجا معلوم شد که حرف عطف نیست زیرا که اجتماع دو حرف عطف
باطل است للزوم اللغو [illegible] اما از وجه اول **جواب** گفته اند که کلمهٔ اما که بر معطوف علیه واقع است حرف عطف نیست بلکه او در اول کلام
برای تنبیه بر شک آمده کما مر آمدن کلمهٔ اما قبل معطوف علیه آنوقت مثبت مدعی است که برای عطف باشد و از وجه ثانی باینطریق **جواب**
گفته اند که اجتماع دو حرف عطف آنوقت باطل است که احدهما لغو باشد و اینجا چنین نیست زیرا که واو که داخل است بر کلمهٔ امای ثانی
عطف میکند او را بر کلمهٔ امای اول فائده علاحده است و آن اینست که واو عطف میکند کلمهٔ امای ثانی را
اما ثانی را با مدخول او بغرض افادهٔ ارتباط و عدم ابتدا و کلمهٔ اما عطف میکند مدخول را بر مدخول امای اول برای افادهٔ
شک و وجه اولویت اینست که عطف حرف بر حرف در کلام عرب یافته نشده کما فی الرضی هرگاه که فارغ شد مصنف از
بیان قسم ثانی شروع کرد در بیان قسم ثالث پس گفت **ولا وبل ولکن لاحدهما معیناً** یعنی این حروف
ثلث موضوع اند برای افادهٔ آنکه نسبت حکم بسوی یکی از معطوف و معطوف علیه است در آن حالیکه معین
است پس بدانکه کلمهٔ لا نفی میکند از معطوف آن حکم را که بمعطوف علیه ثابت است و ازینجا معلوم شد که ما قبل او
ثبات لازم است برابر است که لفظا بود مثل جاءنی زید لا عمرو یا معنی مثل ما زال زید قایما لا نایما واعلم انه لا العطف

بها الا الاسم و عطف المضارع بها نادر قليل فافهم والمنقول عن السهيلي انه بشرط ان لا يكون المعطوف عليه معمولا لعامل
على المعطوف فلا يقال قام رجل لا زيد ولا اقامت امراة لا هند انتهى و کلمهٔ بل بعد اثبات برای اضراب است و آن عبارت
از صرف حکم معطوف علیه بسوی معطوف و بودن معطوف علیه در حکم مسکوت عنه مثل جاءنی زید بل عمرو ای بل
جاءنی عمرو پس حکم مجیء برای معطوف علیه است نه معطوف علیه بر عکس کلمهٔ لا و معطوف علیه در اینجا در حکم مسکوت عنه است
پس گویا که بر وی نه بمجیء حکم کرده و نه بعدم مجیء و اخبار از معطوف علیه بطریق قصد متکلم نیست یعنی ذکر او نزدیک
متکلم اهم نبود و ذکر نکرد یا ذکر کرد از جهت آنکه عمداً خطا کرد یا سهواً خطا کرد و وقتیکه کلمهٔ بل بعد نفی واقع شود مثل
ما جاءنی زید بل عمرو پس درینوقت اختلاف است مذهب مبرد این است که کلمهٔ بل درینوقت موضوع است برای
صرف حکم نفی بسوی معطوف مثل جاءنی زید بل عمرو یعنی بل جاءنی عمرو و معطوف علیه در حکم مسکوت عنه است
پس کلمهٔ بل درینوقت در نفی و اثبات بر طریق واحد است کما لا یخفی علی من له طریق واحد و نزدیک بعضی عمل
کلمهٔ بل بعد نفی این است که هر حکمی را که از معطوف علیه منفی است مثبت میگردانند برای معطوف و معطوف علیه
جائز است که در حکم سکوت عنه بود یا از و نیز حکم منفی باشد پس ما جاءنی زید بل عمرو اینمعنی دارد که بل جاءنی عمرو و زید
جائز است که در حکم مسکوت عنه بود یا از و حکم منفی باشد و مخفی نماند که این تفصیل که مذکور شد وقتی است که معطوف
مفرد بود در عطف جمله بر جمله تفصیل آخر است چنانچه در مطولات مذکور است و این مجروح سهام آلام و عمدیده و
ستم رسیدهٔ ایام را معذور دارند که الحال بر تفصیل مقدمات غیر ضروریه قدرت ندارد **و لكن لازمة للنفي**
یعنی بدون نفی مستعمل نیست خواه در ما قبل او نفی بود یا در ما بعد او پس بدانکه چون لکن برای عطف مفرد بر مفرد بود
پس درینوقت نقیض کلمهٔ لا است یعنی برای اثبات خبری است که از متبوع منفی است و نفی حکم از متبوع بر حال خود
باقیست بسبیل غلط واقع نشده و آوردن کلمهٔ لکن برای دفع وهم است مثل ما قام زید لکن عمرو یعنی قام عمرو و اگر
لکن برای عطف جمله بر جمله بود پس درینوقت مثل کلمهٔ بل است یعنی چنانچه بل بعد نفی برای اثبات ما بعد خود است
و بعد اثبات برای نفی ما بعد خود همچنین است لکن مثل جاءنی زید لکن عمرو قد جاءنی مثل جاءنی زید لکن عمرو لم یجیء
و ازینجا معلوم شد که لکن برای عطف مفرد بر مفرد یا برای عطف جمله بر جمله بدون نفی مستعمل نیست هرگاه که فارغ شد
مصنف رح از بیان حروف عطف شروع کرد در بیان حروف تنبیه پس گفت **حروف التنبيه الا و اما و يا** بعد کلمه
کلمهٔ اول بفتح همزه و تخفیف لام است و همچنین کلمهٔ ثانی بفتح همزه و تخفیف میم است و اینحروف را صدارت کلام
تا مخاطب غافل نشود از آن چیزیکه متکلم باو خبر میدهد و لهذا اینحروف را حروف تنبیه میگویند برابر است که آن کلام

جملهٔ اسمیه بود یا فعلیه خبریه باشد یا انشائیه و باید دانست که کلمهٔ الا و اما را صدارت کلام واجب است بخلاف
کلمهٔ یا که او را صدارت کلام واجب است ولهذا یقال رأیت هذا المصر فی یوم کذا و حضرت قدس سره السامی فرموده اند
وتدخل یا خاصة من المفردات علی اسماء الاشارات حتی لا یغفل المخاطب عن الاشارة التی لا یتعین معانیها الا بها
نحو هذا و هاتا و هذان و هاتان و هؤلاء انتهی او قال المصرح فی امالی المسائل المتفرقة تسمیتها حروف التنبیه اولی
من تسمیتها بحروف الاستفتاح لان اضافتها الی المعنی المختص اولی من اضافتها الی امر لیس من دلالتها
والدلالة من دلالة هذه الحروف بخلاف الاستفتاح انتهی هرگاه که فارغ شد مصرح از حروف تنبیه شروع کرد
در بیان حروف ندا پس گفت **حروف النداء** و ندا بکسر نون بمد آواز دادن نادی ینادی نداء و در اصطلاح
النداء طلب الاقبال بحرف نایب مناب ادعو و نزدیک بعضی این حروف اسماء افعال اند و این مذهب ضعیف است
زیرا که بنای معنی این حروف چون بنای اسمائیست **یا ا ایها** یعنی حروف ندا پنج حروف اند و کلمهٔ یا که از ان
حروف است از دیگر حروف در استعمال عام است زیرا که مستعمل میشود برای ندا قریب و بعید و متوسط و استغاثه
و ندبه **وایا و هیا للبعید** یعنی برای ندا بعید است برای بعید است که بعید مناد حقیقت بود کما لا یخفی یا حکما
چون کلمهٔ نایم و ساهی تعبیر اگر گفته شود دیگر این هر سه حروف را خاص کردند برای ندای بعید **جواب میگویم** ندای بعید
محتاج است بسوی رفع صوت و این حاصل میشود بکثرت حروف و مد در هریکی ازین دو چیز در ایا و هیا متحقق است
و در کلمهٔ ای و همزه منتفی و در کلمهٔ یا بدو متحقق است و کثرت منتفی است ولهذا استعمال او در ندای قریب
و بعید شایع است و آنچه ظاهر میشود وجه تخصیص کلمهٔ ای برای ندای قریب و همزه برای ندای اقرب **و ای**
بفتح همزه و سکون یا **والهمزة للقریب** یعنی برای ندا قریب اگر گفته شود کلمهٔ ای برای ندای قریب
نیست بلکه برای ندا متوسط است **جواب میگویم** مراد از قریب ما عدا بعید است و ما عدا بعید عام است شامل است
با قرب و متوسط زیرا که قریب منقسم بدو قسم است یکی آنکه متصف است باصل قرب بدون زیادتی و برای این
قریب کلمهٔ ای موضوع است و دوم آنکه متصف باشد باصل قرب با زیادتی و این قسم اقرب است و برای او
موضوع است و بعید را در باب ندا دو مرتبه نیست پس قریب که مقابل بعید عام است شامل است مر اقرب
و بقریب که مقابل اقرب است و این قریب را متوسط میگویند زیرا که این قربت متوسط است در میان
کمال بعد و کمال قرب هرگاه که فارغ شد مصرح از بیان حروف ندا شروع کرد در بیان حروف ایجاب پس گفت
حروف الایجاب یعنی حروف ایجاب شش اند **نعم و بلی و ای** بکسر همزه و سکون یا

واجل بفتح همزه و جیم و سکون لام **وجیر** بفتح جیم و سکون یا و بکسر جیم نیز روایت است **وان** بکسر همزه و فتح نون مشدده اگر گفته شود چرا اینحروف را حروف ایجاب نامند جواب میگوییم ازانکه در جمیع اینحروف معنی ایجاب است و مخفی نماند که مراد از ایجاب درینمقام تحقیق است نه آنچه مقابل نفی است **فنعم مقررة کما سبقها** یعنی تحقیق میکند مضمون کلام سابق را برابرست که مثبت باشد یا نفی انشا باشد یا خبر پس نعم در جواب اقام زید بمعنی قام زید است و در جواب اقام زید است و در جواب الم یقم بمعنی لم یقم زید است **وبلی مختصة بایجاب النفی** یعنی نفی ما سبق را می شکند و او را اثبات میسازد و نفی عام است که بدون استفهام بود چنانچه بلی در جواب ما قام زید که بمعنی زید است یا مقرون باستفهام باشد و درینوقت بلی برای شکستن آن نفی است که بعد استفهام است مثل قوله تعالی الست بربکم قالوا بلی یعنی انت ربنا و گاهی بر سبیل شذوذ برای تصدیق ایجاب هم می آید کما تقول فی جواب اقام زید بلی قام زید و ازینجا ظاهرست که اگر نعم در جواب الست بربکم واقع شود کفر لازم می آید ازانکه اینمعنی دارد که الست ربنا نعوذ بالله منها زیرا که نعم برای تحقیق مضمون کلام سابق است برابرست که مثبت باشد یا منفی کما مر و بعضی گفته اند که استعمال او در جواب این کلام نیز جایزست و کفر لازم نمی آید زیرا که نعم در جواب الست بربکم برای تحقیق و تصدیق آن اثبات است که از استفهام انکاری مستفاد می شود و این در عرف مشهورست پس اگر کسی زید را گفت که یا زید الیس لی علیک الف درهم و زید در جواب او اگر نعم گوید اقرار میشود کما لا یخفی علی القاضی **وای اثبات بعد الاستفهام** مثل ای والله در جواب اقام زید و استعمال او بعد استفهام غالب و کثیر الوقوع است پس کلام مصارح بیان حکم اکثری است و بعضی گفته اند که برای تصدیق جمله خبریه نیز می آید چنانچه ای والله در جواب زید قائم و نزدیک ابن مالک ای بمعنی نعم است **ویلزمها القسم** یعنی بدون قسم استعمال کرده نمی شود لیکن شرط آنست که فعل قسم مذکور نبود پس در جواب اقام زید اقسمت ای والله نمیگویند و نیز لازم است که مقسم نبود مگر لفظ الله یا لفظ رب یا لعمری و مخفی نماند که در ای والله اگر واو را حذف کنند درینوقت چنانچه درینوقت سکون یا جائزست همچنین فتح یا نیز جائزست و در وقت سکون التقای ساکنین علی حده لازم می آید لیکن در دو کلمه است و ممتنع آن است که در یک کلمه بود کما هو الاصح کما تقرر فی الصرف **واجل وجیر وان تصدیق للمخبر** چنانچه گوئی اجل یا جیر یا ان کسی را که خبر میدهد و میگوید قد اتاک زید یا لم یاتک زید قد اتی زید یا لم یات زید و انت صادق فی الاخبار و در بعضی نسخ چنین عبارت یافته شده که اجل و جیر و ان تصدیق للمخبر و مخفی نماند که ان گاهی برای تصدیق دعا هم می آید

چنانچہ حکایت میکنند کہ فضالہ ابن شریک نزد عبد اللہ ابن زبیر آمد و گفت کہ ناقہ من بول شدہ است لیشت او جابجا سوراخ دارد رفتن نمیتواند و خواست کہ چیزی ببرد عبد اللہ ابن زبیر او را چیزی نداد و سخت گفتن گرفت فضالہ ابن زبیر گفت لعن اللہ ناقۃ حملتنی الیک جواب عبد اللہ ابن زبیر گفت ان و راکبہا یعنی لعن اللہ تلک الناقۃ و راکبہا و باید دانست کہ گاہی کلمۂ ان بعد استفہام نیز واقع میشود کما فی قول الشاعر ؎ لیت شعری ہل للمحب شفاء من جوی حبہن ان اللقاء و قولہ للمحب شفاء خبر مقدم است و قولہ من جوی حبہن متعلق است بہ شفاء و قولہ اللقاء مبتدا موخر است و کلمہ ان برای التصدیق یعنی آرزو دارم کہ مرا شعور و علم شود بانیکہ ملاقات آن زنان معشوقہ ایا برای دوستان عاشقان شفا می بخشد از شدت و سختی مرض کہ از دوستی آنہا حادث و ناشی شدہ است و کلمۂ ان کہ بعد او واقع است اینمعنے دارد کہ نعم اللقاء شفاء للمحب و ظاہر است کہ استعمال کلمۂ ان درین دو موضع خلاف مذہب مصنف است و فی القاموس الجوی ہوی الباطن و الحزن و الحرقۃ و شدۃ الوجد و تطاول المرض و داء فی الصدر انتہی ہرگاہ کہ فارغ شد مصنف از بیان حروف ایجاب شروع کرد در بیان حروف زیادہ پس گفت **حروف الزیادۃ** حروف زیادہ ہفت حروف اند **ان** و ان بفتوحہ مخففہ **و ما و لا و من و الباء و اللام** و اینحروف را حرف زوائد از ان گویند کہ گاہی زائد واقع میشوند نہ مراد این است کہ در جمیع استعمالات زاید واقع شوند و مراد از زاید بودن این حروف این است کہ اگر این حروف را دور کنند در اصل معنی کلام خلل و فساد واقع نمی شود نہ مراد این است کہ اینحروف را اصلا فائدہ نیست زیرا کہ اینحروف را در کلام عرب فوائد لفظی است چون تزئین لفظ و فصاحت کلام و استقامت وزن شعر و حسن سجع و غیر اینہا و نیز این حروف را فوائد معنوی است چون تاکید چنانچہ درین استغراقیہ و باء جارہ کہ در خبر ما و لیس زائدہ بود و جائز نیست کہ این حروف ازین دو فائدہ خالی باشند و گرنہ ذکر آنہا در کلام عبث و لغو خواہد بود و این در کلام فصحا متصور نیست خصوص در کلام باری تعالے جل جلالہ و عم نوالہ و مخفی نماند کہ کان نیز زائد واقع میشود مصنف بہ بیان او متعرض نشدہ از انجہت کہ فعل است یا از انکہ قلیل است و ما در قولہ **فان** برای تفسیر است **مع ما النافیۃ** یعنی ان مکسورہ مخففہ زیادہ کردہ میشود با کلمۂ ما کہ برای نفی است مثل ما ان رأیت زیدا یعنی ما رأیت زیدا و زیادتی او با کلمۂ ما برای تاکید نفی کثیر است بقرینۂ قولہ **و قلت مع المصدریۃ** یعنی زیادتی او با کلمۂ ما مصدریہ قلیل است مثل انتظر ما ان جلس القاضی یعنی مدت جلوسہ و مخفی نماند کہ اگر مع المعنے بعد ما او

حروف الزیادۃ

والنسب است ومع بمعنی بعد آمده است کما فی قوله تعالی ان مع العسر یسرا یعنی بعد العسر یسرا وقوله **ولما**
معطوف است بر قوله مع ما المصدریة یعنی قلیل است زیادتی او با لما مثل الی ان قام زید قمت **وان** یعنی
ان مفتوحه مخففه بسیار زیاده کرده شود **مع لما وبین لو والقسم** مثل قوله تعالی فلما ان جاء البشیر ومثل
والله ان لو قام زید قمت **وقلت مع الکاف** یعنی قلیل است زیادتی او با کاف جار مثل قول الشاعر
شعر ویوما توافینا بوجه مقسم ٭ کان ظبیة تعطوا الی وارق السلم ٭ الموافاة الاتیان وضمیر غایبین که در وی است راجع
بسوی محبوبه از جهت تعظیم ونا ضمیر مفعول است والقسام الحسن یقال فلان قسیم الوجه والعطو التناول
برفع الراس والیدین فی التاخیر الشدید الحضرة والسلم بفتحتین درختی است عظیم وا درا سلم از ان جهت گویند که از
آفات سالم میماند وبعضی الی اورق السلم روایت کرده اند یعنی آمده مرا روزی این زن بروی خوب
وهیچ موضعی از مواضع او خالی از حسن وخوبی نبود گویا که در خوبی وحسن چشم خود ودرازی گردن خود مانند آن ظبیه بود
که دراز میکند گردن خود را بسوی شاخ سبز از درخت سلم قیل وصف الظبیة بهذا لانها بهذا الحال تزداد حسنا
فافهم ومخفی نماند که در ظبیة سه اعراب جایز اند وزیادتی آن وقتیست که مجرور خواهند پس درینوقت کاف حرف
جر است وآن زائده است وظبیة را نصب ازینجهت جایز است که کان مخففه از مثقله است وظبیة اسم او
ورفع او ازین سبب است که کان را از عمل لغو کنند یا او را ضمیر شان مقدر عمل دهند **وما مع اذا ومتی**
وای واین وان مثل اذا ما تخرج اخرج ومثل متی ما تذهب ومثل قوله تعالی وایا ما تدعو فله الاسماء الحسنی
ومثل اینما تجلس ومثل قوله تعالی اما ترین من البشر در اصل ان ما بود نون را میم کردند از جهت قرب مخرج ومیم
را در میم ادغام کردند قوله **شرطا** حال است ازین کلمات خمس که مذکور شدند با کلمه ما یعنی در ان حالیکه این
کلمات خمس ادوات شرط باشند وحاصل اینست واین کلمات خمس گاهی در شرط مستعمل میشوند وگاهی
درغیر شرط ولیکن زیادتی کلمه ما بعد اینها مخصوص بحال شرطیه است **ومع بعض حروف الجر** مثل قوله تعالی فبما رحمة
من الله لنت لهم وقوله تعالی مما خطیئاتهم اغرقوا وقوله تعالی عما قلیل ومثل قولهم زید صدیقی کما ان عمرا اخی
وقلت مع المضاف یعنی قلیل است زیادتی کلمه ما با مضاف مثل غفر الله لی من غیر ما عمل صالح
وبعضی گفته اند که کلمه ما بعد مضاف زاید نمی باشد بلکه نکره است بمعنی شیء ومجروری که بعد او واقع میشود بدل
است مثل غضبت من غیر ما جرم یعنی من غیر شیء هو جرم **ولا مع الواو بعد النفی** یعنی کلمه لا زائد آید هم
میشود با واو عاطفه بعد نفی برابر است که نفی لفظا باشد مثل ما جاءنی زید ولا عمرو یا معنی بود مثل قوله تعالی

غیر المغضوب علیہم ولا الضالین و لفظ غیر حرف نفی نیست بلکہ از و معنی نفی مستفاد میشود **ولبعد**
ان المصدریۃ یعنی زیادہ کردہ میشود کلمہ لا بعد ان مصدریہ مثل قولہ تعالی ما منعک ان لا تسجد اذ
امرتک یعنی ان تسجد و قرینہ بر زیادت کلمہ در ینجا ظاہر ست زیرا کہ ابلیس لعین از عدم سجود امتناع نیاوردہ
بلکہ انکار و امتناع از سجود نمودہ **وقلت قبل اقسم** یعنی قلیل ست زیادتی کلمہ لا قبل اقسم کہ صیغہ
واحد متکلم ست از باب افعال مثل قولہ تعالی لا اقسم بیوم القیمۃ و قولہ تعالی ولا اقسم بہذا البلد و فائدہ در ازدیاد
قبل اقسم تنبیہ ست بر اینکہ این قضیہ باین حیثیت ظاہر و باہر ست کہ از قسم مستغنی ست ولہذا او را در صورت
نفی بیان میکنند و در کلمہ لا کہ قبل اقسم واقع میشود بسیار اختلاف ست و این غریب را دماغ تفصیل آن
نیست انچہ شوق و جمعیت در وقت تالیف جلد اول بود الحال کجاست **وشذت مع المضاف**
یعنی قلیل و نادر ست زیادتی کلمہ لا با مضاف کقول الشاعر ؎ فی بیر لا حور سری و ما شعر ؕ بافکہ حتی اذا الصبح
حسر ؕ حور بفتح حاء مہملہ جمع حائر ست یعنی ہالک یعنی فلان رجل در شب سیر کرد کہ در چاہ اجنہ کہ مردمان را ہلاک
میکنند تا آنکہ صبح روشن شد و آگاہ نشد از افتادن خود در چاہ ولا در قولہ فی بیر لا حور زائدہ ست یعنی فی بیر
حور **ومن والباء واللام تقدم ذکرہا** یعنی ذکر زیادۃ این سہ حروف در بحث حروف جر مقدم ست لہذا
در ینجا گذاشتہ شد ہرگاہ کہ فارغ شد مصنف از بیان حروف زیادہ شروع کرد در بیان حرف تفسیر پس گفت
حرفا التفسیر یعنی دو حرف تفسیر **ای و ان** بفتح اول و سکون باید دانست کہ کلمہ ای تفسیر میکند مبہم
برابر ست کہ مفرد بود مثل جاءنی زید ای ابو عبد اللہ یا جملہ باشد مثل قطع رزقہ ای مات **فان مختصۃ**
بما فی معنی القول یعنی کلمہ ان مختص بفعلی ست کہ در معنی قول ست یعنی کلمہ ان مختص بتفسیر آن فعل
ست کہ در و معنی قول ست پس تفسیر میکند آن فعل را کہ صریح قول باشد یا در و معنی قول نبود اگر گفتہ شود بلفظ ظرف
میباشد و معنی مظروف ولذلک قیل الالفاظ قوالب المعانی لان المتکلم یورد الالفاظ علی وفقہا و السامع یاخذہا
منہا ولان المقصود من اللفظ معناہ فافہم پس قولہ بما فی معنی القول خلاف واقع ست زیرا کہ معنی قول در لفظ
فعل خواہد بود نہ کہ لفظ فعل در معنی قول **جواب میگویم** ظرفیت معنی قول برای لفظ فعل ظرفیت اعتباری ست بنا بر
تشبیہ معنی بظرف و تشبیہ لفظ بمظروف در عدم انفکاک یعنی چنانچہ مظروف منفک از ظرف نمی شود ہمچنین لفظے
کہ برای معنی موضوع ست از آن معنی منفک نمیشود پس حاصل جواب اینست کہ معنے ظرف اعتباری ست او ظرف
را برای او استعارہ کرد ولیکن مخفی نیست کہ ظرفیت لفظ برای شایع و مشہور ست ولہذا حضرت قاضی شہاب الدین

ملک العلما قدس سره فرموده اند که الظرفیة اعتباریة او علی القلب انتهی یعنی عبارت محمول است بر قلب و تقدیر کلام این است که وان مختصه بما فیه معنی القول و بعضے ناظرین بر ملک العلما قدس سره اعتراض کرده اند که قلب را قسیم و مقابل ظرفیت کردن معقول نیست زیراکه ظرفیت لفظ برای معنی نیز اعتباری است و جواب این اعتراض باینطور داد که ظرفیت لفظ برای معنی چون شایع و کثیر است بمنزلہ ظرفیت حقیقیے است فافهم و باید دانست که کلمه ان تفسیر میکند مفعول آن فعل را که صریح القول نباشد لیکن از وی معنی قول مستفاد بود و آن مفعول در اکثر اوقات مقدر میباشد و گاهی بلفوظ برابر است که مظهر بود یا مضمر مثل قوله تعالی وناديناه ان یا ابراهیم پس قوله تعالی ان یا ابراهیم تفسیر مفعول ناديناه است و ظاهر است که قوله تعالی ناديناه فعل صریح القول نیست لیکن موّدے معنی قول است و قوله تعالی ان یا ابراهیم تفسیر مفعول فعل مذکور است وآن مفعول مقدر است یعنی ناديناه بلفظ هو قولنا یا ابراهیم و گاهی ان مفعول مذکور میباشد مثل قوله تعالی اوحینا الی امک ما یوحی ان اقذ فیه زیراکه قوله تعالی ان اقذ فیه تفسیر قوله تعالی ما یوحی است واو مفعول قوله تعالے اوحینا ست اگر گفته شود لانم که کلمه آن تفسیر مفعول صریح القول نمیباشد زیراکه قوله تعالی ان اعبدوا الله در قوله ما قلت لهم الا ما امرتنی به ان اعبدوا الله تفسیر قوله تعالی ما امرتنی است واو مفعول قلت است **جواب میگویم** قوله تعالے ان اعبدوا الله تفسیر موصول نیست بلکه تفسیر ضمیر است که در قوله به واقع است وان ضمیر مفعول امرتنی است واین فعل صریح القول نیست و قوله تعالی اوحیناه یعنی الهمنا الی امک یا موسی ما یوحی ای ما لم یعلم الا ما یوحی ان اقذفیه ای بان القی موسی فی التابوت ثم فی الیم لانه تولد فی عام امر فرعون بذبح کل مولود ذکر انتهی فیه فافهم و قوله تعالے ما قلت الا امرتنی الخ یعنی یقول عیسی فی جناب رب العزت أانت قلت للناس اتخذونی وامی الٰهین من دون الله و قوله تعالی وناديناه ای نادینا ابراهیم بعد ما سلم اسماعیل الامر بالذبح ان یا ابراهیم قد صدقت الرؤیا بالعزم والاتیان بما لیس بک فافهم هرگاه که فارغ شد مصنف از بیان حرف تفسیر شروع کرد در بیان حرف مصدر پس گفت **حروف المصدر** یعنی حروف مصدر سه اند **ما وان** مفتوحه مخففه **وان** مفتوحه مشدده **فالا وان** یعنی ما وان مفتوحه مخففه **للفعلیة** مختص اند بجمله فعلیه یعنی داخل میشوند مگر بر جمله فعلیه پس او را در تاویل مصدر میگردانند مثل قوله تعالے وضاقت علیهم الارض بما رحبت یعنی برحبها ای الرحب بالضم بسعة و فراخی و مثل قوله اعجبنی ان خرجت یعنی اعجبنی خروجک واختصاص ما مصدریه بجمله فعلیه نزدیک سیبویه است و نزدیک بعضی بعد او جمله اسمیه نیز جائز است قال الشیخ الرضی وهو الحق وان کان قلیلا کما وقع فی نهج البلاغة

بقوا فی الدنیا بالدنیا باقیة انتهی یعنی فی وقت بقاء الدنیا و نہج بالفتح و سکون ہا ء ہوز نام کتابی ست کہ او را شریف
مولوی جمع نموده گفته اند کہ انچه دران کتاب ست و از موضوعات اوست و صحیح آنست کہ کتاب نہج کوروحی ست لبالب
از لالی آبدار و در شاہوار احادیث رسول علیہ و علی آلہ الصلوة و السلام و مملو از جواہر زواہر اقوال حضرت
اسد اللہ الغالب ابن ابی طالب کرم اللہ وجہہ و از کلام بعضی سلف و از اقوال بعضی حکما و از انچه کہ بعضی شیعه وضع
کرده اند پس برین تقدیر استدلال ازان کتاب مشکل ست **وان للاسمیة** یعنی ان مفتوحه مشدده
مختص بجملۂ اسمیه ست یعنی داخل نمی شود مگر بر جملۂ اسمیه مگر وقتی کہ ما ء کافه با و لاحق شود پس درینوقت جائز ست
کہ بعد او اسمیه و جملۂ فعلیه واقع شود کہ در جملۂ فعلیه داخل میشود او را در تاویل مفرد میگرداند و گاہی ان مفرد خبر او
میباشد وقتیکہ خبر مشتق بود مثل اعجبنی انک قایم یعنی قیامک و گاہی در معنی مفرد میباشد مثل اعجبنی ان زیدا
اخوک یعنی اخوة زید و اگر آن جملۂ اسمیه را در تاویل مفرد گردانیدن متعذر باشد لفظ کون را مقدر میگردانند
مثل اعجبنی ان ہذا زید ای کونه زیدا **حروف التحضیض** التحضیض ترغیب دادن و بر غلانیدن
و بر انگیختن و ان حروف چہار اند **ہلا و الا** بلام مشدد **و لولا و لوما لہا صدر الکلام** یعنی
اینحروف را صدارت کلام ست زیرا کہ تحضیض نوعی از انواع کلام ست پس کلام را باینہا مصدر میکنند
اول و ہلہ برین نوع از انواع کلام دلالت کند **و یلزمہا الفعل** یعنی اینحروف را فعل لازم ست یعنی
فعل از ینحروف منفک نمی شود پس لزوم درینوقت بمعنی اصطلاحی ست و در بعضی نسخ و تلزم الفعل واقع ست
یعنی لازم اینحروف فعل را درینوقت مراد از لزوم معنی لغوی ست چنانچه اینمقدمه در ترجمه قوله و ام المتصلة لازمة
لہمزة الاستفہام مذکور شد و قوله **لفظا او تقدیرا** خبر کان محذوف ست یعنی برابر ست کہ فعل ملفوظ
باشد مثل ہلا ضربت زیدا و ہلا تضرب زیدا یا مقدر باشد مثل ہلا زیدا ضربته و ہلا زیدا تضربه زیرا کہ تقدیر کلام این ست
کہ ہلا ضربت زیدا و ہلا تضرب زیدا چنانچه در بحث ما اضمر عاملہ علی شریطة التفسیر مذکور شد و باید دانست کہ معانی
اینحروف زجر و ملامت ست بر ترک فعل وقتیکہ بر ماضی داخل شوند و معنی آنہا ترغیب و بر غلانیدن بر طلب
فعل ست وقتیکہ بر مضارع داخل شوند و لہذا گفته اند کہ اینحروف بمعنی امر اند وقتیکہ بر مضارع داخل شوند
زیرا کہ تحضیض و ترغیب بر طلب فعلی کہ فوت شده ست ممکن نیست اگر گفته شود پس چرا اینحروف را
حروف تحضیض میگوئید وقتیکہ بر ماضی داخل شوند **جواب میگویم** اینحروف وقتیکہ بر ماضی داخل شوند
اکثر برای تحضیض و ترغیب میباشند بر طلب فعلی کہ مثل ان فعل ست کہ فوت شده ست و این وقتی ست

حروف تحضیض

کر این فعل از ان فعال بود که تدارک او در مستقبل ممکن باشد پس در بنوقت از حیثیت معنی تحریض و ترغیب است
بر مثل آن فعل که فوت شده است و بحسب ظاهر بر لوم مخاطب است بر ترک فعل و مخفی نماند که سکاکی در مفتاح اینحروف
را حروف تندیم و تخصیص گفته است **حرف التوقع قد وهی** والتقریب قد فی الماضی واینحروف را بحرف
توقع و تقریب از ینجهت می نامند که اینحرف برای توقع و تقریب می آید بدانکه در کلمهٔ قد معنی تحقیق است
برابر است که بر ماضی داخل شود یا بر مضارع و وقتیکه بر ماضی داخل شود در ینوقت مستعمل میشود بدو استعمال
یکی آنست که با تحقیق فائدهٔ تقریب میدهد یعنی فائده میدهد که مصدر فعل ماضی بتحقیق قرب از زمانهٔ حال
بوقوع آمده است و اینجا فائده توقع نیست چنانچه گوئی قد رکب زید مر کسی را که توقع رکوب زید ندارد و این استعمال
اکثر است **و دوم** آنست که با تحقیق فائده تقریب و توقع میدهد یعنی فائده که مصدر فعل ماضی قبل اخبار
متوقع مخاطب است و قریب از زمانهٔ حال بوقوع آمده چنانچه گوئی قد رکب الامیر مر کسی را که توقع و آرزوی رکوب
امیر دارد یعنی قد حصل عن قریب ما کنت تتوقعه **فی المضارع للتقلیل** یعنی کلمهٔ قد در مضارع
برای تقلیل میباشد یعنی برای تحقیق میباشد با تقلیل و مراد از مضارع آن مضارع است که از نواصب و جازم
و سین و سوف مجرد بود از انکه اطلاق قرینهٔ تجرید است کما مر مرة مثل الکذوب قد یصدق و کذوب بفتح کاف
مبالغهٔ کاذب است و گاهی استعمال کرده میشود کلمهٔ قد را برای تحقیق با تکثیر مثل قوله تعالی قد نری تقلب وجهک
فی السماء یعنی نری تقلب وجهک ای تردد وجهک کثیرا جهة السماء تطلعا للوحی بتحول القبلة الی قبلة ابراهیم و هی
الکعبة فافهم و مخفی نماند که در میان کلمهٔ قد و فعل او فصل بقسم جائز است مثل لقد والله احسنت و لقد عمری
بت ساهرا یعنی بتحقیق قسم عمر من است که شب گذرانیدم در ان حالیکه بیدار بودم هرگاه که فارغ شد
مصنف از بیان حروف توقع و تقریب شروع کرد در بیان حرف استفهام پس گفت **حرفا الاستفهام**
یعنی دو حرف استفهام **الهمزة وهل** و الاستفهام طلب فهم کردن چنانچه استخبار طلب خبر کردن است
لهما صدر الکلام و این هر دو حرف را صدارت کلام است زیرا که دلالت میکنند بر نوعی از
انواع و این هر دو حرف بر جملهٔ اسمیه و جملهٔ فعلیه داخل میشوند فیصیر معناهما السوال عن مضمونهما
تقول ازید قائم در جملهٔ اسمیه **و اقام زید** در جملهٔ فعلیه **و کذلک هل** یعنی چنانچه داخل میشود همزهٔ
استفهام بر جملهٔ اسمیه و جملهٔ فعلیه همچنین هل داخل میشود بر جملهٔ فعلیه مثل هل زید قائم و هل قام و قوله **والهمزة**
اعم تصرفا بمنزلهٔ استثناست یعنی قوله و کذلک هل بر عموم خود نیست و قوله تصرفا تمیز است از نسبت پس تقدیر

والتقریب الی التحقیق

حرفا الاستفهام

کلام این است والہمزۃ اعم التصرف فیہا واضافۃ تصرف بسوی ضمیر ہمزہ اضافت بمعنی فی است یعنی والہمزۃ اعم التصرف فیہا نہ از قبیل اضافت مصدر بسوی فاعل است یعنی التصرف فیہا فی شئ ومراد از تصرف در ہمزہ تصرف کردن بحسب ذات نیست زیرا کہ تصرف در ہل بحسب ذات آمدہ است از انکہ ہل را گاہی ہمزہ بدل میکنند بخلاف ہمزہ کہ در ذات او تصرف نیامدہ پس مراد از تصرف بحسب استعمال ہمزہ است در مواضع استعمالات وحاصل اینست کہ استعمال ہمزہ اکثر است از استعمال ہل از انکہ **تقول ازیدا ضربت** ولا تقول ہل زیدا ضربت یعنی دخول ہمزہ بر اسم باوجودیکہ دخول او بر فعل ممکن است جائز است ودخول ہل بر اسم باوجود فعل وامکان دخول او بر فعل جائز نیست فیقال ازیدا ضربت ولا یقال ہل زیدا ضربت بل ہل ضربت زیدا ولہذا داخل میشود ہمزہ بر جملہ اسمیہ کہ خبر او فعل باشد یا اسم وہل داخل نمی شود مگر بران جملہ اسمیہ کہ خبر او فعل نباشد فیقال ازید قام ولا یقال ہل زید قام اگر گفتہ شود چرا جائز نیست دخول ہمزہ بر اسم باوجود فعل وجائز نیست دخول ہل بر اسم باوجود فعل وامکان دخول او بران فعل **جواب میگویم** ہرگاہ کہ ہل در اصل بمعنی قد است کما فی قولہ تعالیٰ ہل اتی علی الانسان وقد از خواص فعل است پس رعایت حال اصلی او بحسب امکان واجب است یعنی اگر فعل موجود است پس واجب اینست کہ ہل را بران فعل داخل باید کرد نہ بر اسم کہ فاصل بود درمیان ہل وبر آن مہر انجلای طریقی شریفی بل عاشقی صادقی شراب محبت نوشی ردای شوق پوشی از معشوق جدا افتادہ داغ ہجر بر دل بیدل نہادی ظاہر وہویدا است ؎ کہ چون عاشق رخ دلدار بیند ؏ جدائی بعد از ان دشوار بیند ؏ اگر عاشق بود بر کوہ وبامی ؏ بود بایئن رخ معشوق ودامی ؏ فتد زانجا بپا بوسی دلدار ؏ غبار آسا شود بر روی گلنار ؏ بود مردن دران ساعت وصالش ؏ اگر ممکن نباشد اتصالش ؏ چگونہ صبر آرد جان مجنون ؏ اگر داند کہ لیلی ہست بیرون ؏ چگونہ آن زلیخا صبر دارد ؏ چو یوسف را درون خانہ آرد ؏ چو ہل را عشق بر فعل است دایم ؏ براہِ جستجویش ہست قایم ؏ چو بیند فعل را از دور آن پاک ؏ کند فی الحال جامہ چاک در چاک ؏ ہمیدارد بدل قصدِ ملاقات ؏ کہ اندر دوریش دیدہ است آفات ؏ بگر بید ہل بتدبیر وصالش ؏ بخواہد جان خود را پا یمالش ؏ گریبان حیات وجامۂ جان ؏ در واز شوق وصل فعل گریبان ؏ لہذا نحوی از روئے ترحم ؏ باواز بلند ودیدہ پرنم ؏ بگفتہ درمیان ہل دیارش ؏ اگر فاصل بود جائز مدارش ؏ یقین در بحر عصیان پا گذارد ؏ کسی کو ہل نہ بیند قایم آرد ؏

یعنی دریدن گریبان

قیامت قائم است گر قام دوست ؛ جمال قام به گر زید حور است ؛ دو چشم خود گشاده هل یقام ؛
ز سنت لام کرده قصد قام ؛ ز پنجه پنجه بر زید دارد ؛ زمی دندان خود نونش برآرد ؛ گهی آن پنجه را
درهمی کند ضرب ؛ که تا ساز د دهان از لقداش حرب ؛ اگر نزدیک او یارش نباشد ؛ دران
هنگام آزارش نباشد ؛ شود گاهی بهجر یار گریان ؛ گهی غافل بود زان ماه تابان ؛ لهذا
جائز است هل زید قائم ؛ که هل از هجر قام گشت قائم ؛ دریغا هل که از دوری یارش ؛ نباشد
بر دلش دایم غبارش ؛ گهی باشد فراموش از وصالش ؛ گهی سوزد بیاد خط و خالش ؛
به نزد عشقبازان عشق او نام ؛ ندیده کار عشقش روی اتمام ؛ الا عبد النبی پرهیز پرهیز ؛
چرا غافل نشستی زود برخیز ؛ ترا این خودنمائیهای بیهود ؛ نخواهد داد وقتی مر ترا سود ؛
اگر صد مثنوی و غزل گفتی ؛ هزاران دُر بسلک شعر سفتی ؛ نباشد حاصلش جز خودنمائی ؛
که مثل سعدی و جامی کجائی ؛ و مخفی نماند که افضل الشارحین حضرت قدس سره السامی فرموده اند
وهی من لوازم الفعل فان رأت فعلاً فی حیزها تذکرت عهوداً بالحمی وحنت الی الالف المالوف وعانقته
وان لم تره فی حیزها تسلت عنه ذاهلة انتهی و حضرت افضل المحشین مولوی شیخ عبد الحکیم قدس سره فرموده اند
قوله تذکرت عهوداً بالحمی آه العهود جمع عهد پیمان والحمی کالی بالحمی من الکلاء مصدر بمعنی الحمی والمراد ههنا
الارض التی فیها الکلاء و حنت اما من الحنو بمعنی المیل او من الحنین بمعنی الشوق والالف بکسر الهمزة وسکون
اللام الالیف یقال حنت الالف الی الالیف والمعانقة در آغوش گرفتن و تسلت عن الظاهر السلت عنه
علی ما فی الصراح اسلاء بمعنی لازم منه واما السلی ففی القاموس انه بمعنی البیان وفی الصحاح والتاج الانکشاف
وشیء منهما لا یناسب المقام الا ان یراد تسلت بمهما عنه علی حذف المضاف و ذاهلة حال معللة ای لاجل ذهولها
عن الفعل والکلام تصویر و تمثیل لحال هل بحال العاشق والمقصود انه اذا امکن مراعات حالها الاصلی قبیح
ترکها انتهی **والضرب زیداً وهو اخوک** عطف است بر مثال سابق یعنی میگوئی اتضرب زایداً وهو اخوک
باستعمال همزه برای اثبات والقای مدخول خود بر وجه انکار تو برابر است و انکار توبیخی باشد یعنی لایق نبود که مدخول او
بوقوع آید و فاعل او ملوم و با موم است مثل قوله تعالی اتعبدون ما تنحتون یا انکار ابطالی بود یعنی مابعد او واقع نیست
او کاذب است مثل قوله تعالی افاصفیکم ربکم بالبنین انکار بهر دو قسم مختص بهمزه است و چون همزه از راه تصرف زیداً و هو
اخوک میگویند هل تضرب زیداً و هو اخوک نمیگویند زیرا که در حقیقت مستفهم عنه درینمقام محذوف است زیرا که اصل او

که اتر ضی بضربک زیدا و هو غیر مستحسن میباشد و هل در استفهام ضعیف است و همزه قوی است پس فعل را حذف کردن جائز نیست اگر گفته شود چرا در مقام مستفهم عنه در حقیقت محذوف است **جواب میگوئیم** اگر مستفهم عنه محذوف نباشد ضرب مستفهم عنه خواهد بود و استفهام از ضرب معقول نیست از انکه معلوم الوجود است اگر انکار توبیخی است و معلوم الانتفا است اگر انکار ابطالی است بخلاف ضرب اکرام مطلق است پس استفهام از وی میتواند بود **قوله وازید عندک ام عمرو** معطوف است بر مثال سابق یعنی همزه از راه تصرف تام است میگوئی ازید عندک ام عمرو و نمیگوئی هل زید عندک ام عمرو یعنی جائز است که همزه را مقابل ام متصله گردانی و جائز نیست که هل را معادل و مقابل ام متصله آری از انکه چون ازالمعادل الامرین قصد استفهام و همزه مقابل ام متصله آرند در ان مستفهم عنه متعدد میباشد و انسب والیق نیست که از حرف واحد استفهام از متعدد کنند مگر انوقت که ان حرف را اصالت و قوة در باب استفهام بود پس استعمال همزه در استفهام متعدد الیق و انسب است از استعمال هل کما قال قدس سره السامی فانه لما قصد الاستفهام عن احد الامرین الخ اگر گفته شود تقریب تمام نیست زیراکه مدعی عدم جواز هل زید عندک ام عمرو است وازین دلیل عدم لیاقت و انسبیة مفهوم میشود نه عدم جواز **جواب میگوئیم** مراد این است که چون انسب والیق عند العقل در استفهام متعدد همزه بود پس استعمال را بهمان انسب خاص گردند اگر گفته شود چرا همزه در باب استفهام اصل و اقوی است **جواب میگوئیم** ازانکه موضوع است برای استفهام بخلاف هل که در اصل موضوع برای استفهام نیست بلکه در اصل بمعنی قد است کما مر انفا بعده مستعمل شد در استفهام کما لا یخفی علی الاعلام و باید دانست که هل مقابل ام متصله واقع میشود زیراکه مستفهم عنه در صورت ام منقطعه متعدد نمی باشد زیراکه منقطعه برای اضراب است از سوال اول و استیناف سوال آخر است با ام که مقدر همزه است یعنی در و معنی همزه است زیراکه هل زید عندک ام عمرو در تقدیر بل اعندک عمرو است فافهم **قوله اثم اذا ما وقع وافمن کان** واو **من کان** معطوف است بر مثال سابق یعنی هرگاه که همزه در تصرف عام است پس جائز است که داخل کنی همزه را بر ثم عاطفه و یا بر فاء عاطفه و یا بر واو عاطفه و گوئی اثم اذا ما وقع الی آخره و قوله اثم اذا ما وقع اشاره است بسوی آیات ثلث یعنی قوله تعالی اذا ما وقع امنتم به و قوله تعالی افمن کان علی بینة من ربه و قوله تعالی او من کان میتا فاحییناه کمن مثله فی الظلمات اگر گفته شود چرا داخل میکنند همزه را بر این حروف عاطفه و هل را داخل نمیکنند بلکه هل را ازین حروف موخر می آرند **جواب میگوئیم** تقدیم همزه برین حرف از جهت رعایت صدارت اوست زیراکه همزه در استفهام اصل است کما مر و اگر حرف عاطف بر همزه مقدم شود در صدارت او نقصان آید زیراکه عاطف مدخول

خود را با ما قبل ربط میدهد پس اگر بر همزه داخل شود شک نیست که درینوقت همزه را با ما قبل تعلق خواهد بود
بخلاف بل زیرا که چون در استفهام اصالت ندارد پس تقاضا نمیکند کمال صدارت را و قوله بخلاف هل
متعلق ست بقوله تقول پس درینوقت قید هر مثال ست و فائده میدهد و ثابت میکند که تصرف همزه عام است
و متعلق نیست بقوله اعم زیرا که بحسب لفظ بعید ست و معهذا محتاج میسازد برای اثبات عموم بسوی تقدیر این کلام
یعنی و لا تقول هل هذه الامثلة کما لا یخفی علی من له ادنی مسکة زیرا که فرع همزه است پس متصرف نخواهد شد متصرف قاصر
همزه و تفصیل این مقام بسیار ست اما این مختصر زیاده برین طاقت ندارد فلیطلب فی المطولات هرگاه که فارغ شد مصنف
از حروف استفهام شروع کرد در بیان حروف شرط و پس گفت **حروف الشرط ان و لو و اما** و شرط بمعنی الزام شئی است
پس نقل کردند در اصطلاح بسوی تعلق حصول مضمون جمله بحصول مضمون جملهٔ دیگر پس قوله حروف الشرط اینمعنی دارد که
حروفیکه دلالت میکنند برین تعلق ان و لو و اما ست و برین تقدیر عطف مقدم بر ربط است و جائز است که خبر محذوف
باشد یعنی حروف الشرط ثلثه و برین تقدیر ان لو و اما بدل از خبر ست یا خبر مبتدای محذوف است یعنی احدها ان و ثانیها لو
و ثالثها اما **لها صدر الکلام** یعنی این حروف را صدارت کلام است زیرا که دلالت میکنند بر نوعی از انواع کلام پس
واجب ست تقدیم این حروف تا اولا دلالت کنند که کلام درین نوع ست **فان الاستقبال علی الماضی**
یعنی کلمهٔ ان که از حروف شرط ست موضوع است برای استقبال اگر چه داخل شود بر ماضی یعنی مدخول او مضارع باشد یا ماضی
فائده میدهد که حصول در زمان استقبال است مثل ان تکرمنی اکرمک و ان اکرمتنی اکرمتک و معنی مثال ثانی بعینه معنی
مثال اول است یعنی ان وقع اکرامی منک فی الاستقبال وقع منی ایضا اکرامک فیه **و لو عکسه** یعنی کلمهٔ لو
که از حروف شرط است عکس آن شرطیه است یعنی برای ماضی است اگر چه داخل شود بر مضارع یعنی مدخول
او ماضی باشد یا مضارع فائده میدهد که حصول او در زمان ماضی است مثل لو ضربت ضربت و لو تضربنی اضرب
و معنی مثال ثانی بعینه مثال اول است یعنی لو واقع منک ضربی فی الماضی فقد وقع منی ضربک ایضا فیه و مخفی نماند
که گاهی لو مثل ان مستعمل میشود و لو اعجبتکم یعنی ان لا عجبکم او تعجبکم و مخفی نماند که مشهور در عوام این است که لو موضوع
است برای انتفاء جزا از جهت انتفاء شرط و لیکن خواص میدانند که اینمعنی موضوع له لو نیست بلکه معنی لازم موضوع له
او ست زیرا که لو موضوع ست برای تعلیق حصول جزا در زمان بحصول مدخول شرط که دران زمان مقدر و مفروض است
و ظاهر ست که انچه حصول او مقدر و مفروض ست در زمان ماضی البته دران زمان منتفی خواهد بود و گرنه حصول او را دران
زمان مقدر و مفروض نمیکردند و هرگاه حصول شرط که معلق علیه است منتفی باشد حصول جزا نیز منتفی خواهد بود زیرا که معلق

بحصول شرط است و او منتفی است پس لازم آمد انتفاء ثانی از جهت انتفاء اول و از ینجا ظاهر شد که اینمعنی لازم موضوع له
او ست نه معنی موضوع له چنانچه ظاهر شد که اینمعنی لازم موضوع له اوست نه معنی موضوع له چنانچه مثلا وقتیکه گوئی لو جئتنی
لاکرمتک پس حصول اکرام را که در زمان ماضی است معلق میکنی بحصول مجی که در زمان ماضی مقدر و مفروض است
پس لازم می آید انتفاء هردو و از ینجا واضح شد که تعلیق مخصوص معنی مطابقی و انتفاء امرین مدلول التزامی است
و استعمال لو درینمعنی کثیر و متعارف است اگر گفته شود لا نسلم که انتفاء مجی سبب انتفاء اکرام باشد زیرا که جائز است
که مجی منتفی بود و اکرام واقع شود **جواب میگویم** سبب بودن اول برای ثانی در نفس الامر لازم نیست بلکه
مراد این است که اول سبب ثانی بود در اعتقاد متکلم کما فی قول ابی العلاء ع ولو طارذو حافر قبلها لطارت ولکنها
لم یطر اگر گفته شود هرگاه که لو موضوع است برای تعلیق مخصوص پس چرا میگویند که لو موضوع است برای انتفاء ثانی
از جهت انتفاء اول **جواب میگویم** انتفاء امرین مخاطب را معلوم است و تعلیق حصول بحصول مفروض مقصود
بالذات نیست بعدم الفائدة بلکه مقصود است از جهت افاده سببیة پس ازینجهت میگویند لو برای انتفاء ثانی
است از جهت انتفاء اول پس حاصل اینست که آنچه از معنی مطابقی مقصود او را در مقام معنی مطابقی وضع کردند
و نهادند بغرض تنبیه و آگاهی بر نکته و گاهی لو را استعمال میکنند در قصد لزوم جواب مر شرط را با وجود انتفاء
جواب که لازم شرط است و این استعمال بر سبیل مجاز است و غرض ازین استعمال استدلال است بانتفاء
لازم بر انتفاء ملزوم چنانچه لو که در قوله تعالی لو کان فیهما آلهة الا الله لفسدتا واقع است دلالت میکنند بر لزوم
فساد مر تعدد آلهه را و بر اینکه فساد منفی است پس از انتفاء فساد استدلال میکنند بر انتفاء تعدد آلهه و بر
دو شخص این ظاهر و هویدا است که ازین آیه کریمه بر وحدانیة باریتعالی جل جلاله و عم نواله استدلال میکنند و حال آنکه
ازین آیه کریمه وحدانیت او ثابت نمیشود زیرا که فساد را لازم گردانیده اند برای تعددی که در ضمن جمع است
و از انتفاء تعدد مطلق و تحقیق اینمقدمه و اثبات وحدانیة باری عز شانه از آیه مسطوره در تحت استثنا بعابت
عجیب و غریب افتاده تکرار آنرا درینمقام مستحسن نمیدارد و من اراد الاطلاع علیه فلیرجع الیه و مخفی نماند که لزوم مذکور
معنی مجازی است جائز است از آنکه لازم تعلیق مخصوص است اگر گفته شود لا نسلم که اینمعنی مجازی است که کلمه لو برای اینمعنی نیز
موضوع باشد **جواب میگویم** قلت استعمال اینمعنی و تبادر تعلیق مخصوص از کلمه لو دلیل است بر اینکه تعلیق
مذکور معنی حقیقی است و نزدیک بعضی کلمه لو موضوع است برای قدر مشترک که آن تعلیق است و همین مذهب حق است
و قاضی قدس سره در تفسیر خود همین را اختیار فرموده از جهت دفع اشتراک و یا دفع حقیقت و مجاز که

که هر واحد خلاف اصل ست کما بین فی موضعه وتبادر فردی از قدر مشترک منافی نیست وضع لفظ را برای قدر مشترک
چنانچه در وجود گفته اند که موضوع ست برای قدر مشترک بین الواجب والممکن وهو الکون فی الاعیان با آنکه وجود واجب
از و متبادر ست فافهم و باید دانست که مصرح ازینمعنی مجازی در شرح خود هم کرده است که لو برای انتفاء اول
از جهت انتفاء ثانی موضوع ست ومعنی مشهور را که انتفاء ثانی از جهت انتفاء اول است بخطا نسبت کرده
و فرموده که لو را برای اینمعنی گفتن خطاست و ندانست که در میان استعمال هر یک ازین دو معنی فرق است یعنی استعمال
تعلیق مغائرست باین استعمال مجازی که برا که این استعمال مجازی جائی است که از انتفاء لازم معلوم استدلال
بر انتفاء ملزوم مجهول مقصود باشد چنانچه از انتفاء ملزوم فساد که معلوم ست استدلال کردند بر انتفاء تعدد آلهه
که مجهول بود بخلاف معنی مشهور که عبارت است از بیان آنکه یکی از دو انتفاء که معلوم اند سبب است مر انتفاء دیگر
را بحسب واقع و اینجا استدلال متصور نیست زیرا که هر دو انتفاء معلوم پس چگونه از انتفاء لازم معلوم استدلال
کنند بر انتفاء ملزوم مجهول الا تری اذا قلت لو جئتنی لاکرمتک لم تقصد ان تعلم المخاطب انتفاء المجیء من انتفاء
الاکرام کیف وکلا الانتفائین معلوم له بل قصدت اعلامه بانتفاء الاکرام مسند الی انتفاء المجیء فافهم و مخفی نماند که
کلمهٔ لو را استعمال ثالث نیز هست و آن این است که از و بیان استمرار شیء قصد کنند پس درینوقت آن شیء را جزا
میگردانند و ربط میدهند مابعد نقیضین یعنی شرط میگردانند از نقیضین آن نقیض را که استلزام او جزا را مستبعد
باشد از نقیض آخر چنانچه اهانت ولا اهانت که نقیضان اند و اهانت که ازین دو نقیض است استلزام او
اکرام را مستبعد ست از لا اهانة پس چون خواهند که استمرار اکرام قصد کنند اکرام را جزا میگردانند و ربط میدهند
با اهانت یعنی اهانت را شرط اکرام می نمایند و میگویند لو اهانتنی لاکرمته پس درینوقت دلالت میشود بر اینکه جزا مستمر
و لازم الوجود است در جمیع ازمنه در قصد متکلم و وجه دلالت اینست که چون امری را شرط گردانند که استلزام او
جزا را مستبعد ست و نقیض آن شرط مناسب و ملایم باستلزام جزا است پس لازم می آید استمرار وجود جزا
بر تقدیر وجود و عدم شرط پس جزا دایم الوجود خواهد بود مثل قوله علیه الصلوة والسلام نعم العبد صهیب لو لم یخف الله
لم یعصه **وتلزمان الفعل لفظا او تقديرا** یعنی لازم اند ان و لو فعل را از روی لفظ و تقدیر یعنی
فعل مستعمل نمی شوند برابرست که فعل ملفوظ باشد مثل لو کان الاسمد نکره موجودا فالحساد والنمام
والجواسیس موجوده و مثل قوله علیه و علی آله الصلوة والسلام لو کان بعدی نبی لکان عمر و مثل قولی
لو جاءنی غلام آل رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم لجعلت روحی فداه و لو رایت یزید

عالیه یا هو اهله پس ترتب علی وجهه فعلا و اقول ع لو کان رفضا حب آل محمد فلیشهد الثقلان انی رافضی و یا فعل
مقدر باشد مثل قوله تعالی وان احد من المشرکین استجارک یعنی وان استجارک احد من المشرکین و مثل قوله تعالی
ولو انتم تملکون یعنی ولو تملکون اگر گفته شود مرفوع بودن احد در آیهٔ کریمهٔ مذکوره بنا بر آنکه فاعل فعل محذوف
است که فعل مذکور او را تفسیر میکند مسلم است اما مرفوع بودن انتم بنا بر آنکه فاعل فعل محذوف است که او را
فعل مذکور تفسیر میکند مسلم نیست زیراکه تقدیر لو انتم تملکون لو تملکون است وانتم در تقدیر موجود نیست **جواب**
میگوییم فاعل در لو تملکون که اصل لو انتم تملکون است ضمیر بارز بود که آن واو است نزدیک جمهور و ضمیر
مستتر است نزدیک ایشان واو حرف است و فاعل ضمیر مستتر است پس چون فعل را حذف کردند آن فاعل
که ضمیر متصل بود منفصل گشت و فعل دیگر برای آن فعل محذوف تفسیر آوردند لو انتم تملکون شد اگر گفته شود
لا انتم که اسم فاعل است جائز است که تاکید فاعل فعل محذوف باشد و تقدیر کلام چنین بود که لو تملکون انتم
جواب میگوییم اگر انتم را تاکید فاعل فعل محذوف گویند حذف فعل و فاعل معا لازم آید و این از حذف فعل
فقط ابعد است و مخفی نماند که جزاء ان شرطیه گاهی جملهٔ اسمیه باشد و اکثر است که جملهٔ فعلیه بود و جزاء لو شرطیه
فعل مضارع میباشد مجزوم بلم یا ماضی میباشد مصدر بلام مفتوح و حذف لام قلیل است مگر وقتیکه لو شرط و
جزاء او خود صلهٔ موصول واقع شود مثل جاءنی الذی لو ضربته شکرنی یا شرط طویل باشد کقوله تعالی ولو ان ما فی
الارض من شجرة اقلام والبحر یمده من بعده سبعة ابحر ما نفدت کلمات الله و زمخشری فرموده که جواب لو
در قوله تعالی ولو انهم آمنوا واتقوا لمثوبة من عند الله خیر جملهٔ اسمیه است **ومن ثم** یعنی از این جهت که ان و لو
بدون فعل مستعمل نمی شود **قیل لو انک بالفتح** گفته میشود انک بفتح همزه اگر بعد لو واقع شود که
فعل او محذوف است **لانه فاعل** زیراکه ان با هر دو معمول خود فاعل آن فعل است که بعد او مقدر است
و صالح برای فاعلیت ان مفتوحه است نه ان مکسوره زیراکه فاعل مفرد میباشد و ان مفتوحه با هر دو معمول خود
نیز مفرد است نه مکسوره و قوله **انطلقت** معطوف است بر قوله انک بالفتح یعنی از این جهت که ان و لو لازم اند
و بدون فعل مستعمل نمی شوند گفته میشود انطلقت **بالفعل** یعنی بصیغهٔ فعل **موضع منطلقا** یعنی
در موضعی که لائق بود آن موضع این است که منطلق واقع شود زیراکه آن موضع موضع خبر است و اصل در خبر افراد است
و قوله **لکونه عوض** متعلق است بقوله قیل یعنی بصیغهٔ فعل میگویند در موضع اسم از جهت آنکه تا فعل که در
موضع اسم مذکور است مثل عوض بود از فعل محذوف فیقال لو انک انطلقت یعنی لو ثبت انک انطلقت ولا یقال

لو انک منطلقا انطلقت اگر گفته شود چرا گفت مصرح کالعوض **جواب میگویم** فعل مقدر را از مفسر ناچار است و کلمه ان از انجهت که او را دلالت بر معنی تحقیق و ثبوت است دلالت میکند بر معنی ثبت که فعل مقدر است پس کلمه از اینجا معلوم شد که ان عوض فعل مقدر است من حیث المعنی و فعلی که خبر کلمه ان است قرار داده شده عوض فعل محذوف است من حیث اللفظ پس هیچ یکی از کلمه ان و فعل که خبر است عوض فعل مقدر نیست من حیث اللفظ و المعنی بلکه هر یک کالعوض است **و الکان جامدا** یعنی خبر را فعل آوردن در موضع فاعل ثبت واجب است که خبر مشتق باشد که اشتقاق آن از مصدر او ممکن بود و اگر جامد بود که اشتقاق فعل از مصدر او ممکن نباشد **جاز** یعنی جائز است که اسم جامد خبر ان واقع شود **لتعذره** از جهت تعذر و عدم امکان وقوع فعل در موضع خبر مثل قوله تعالی ولو انما فی الارض من شجرة اقلام و اقلام که خبر است مشتق نیست تا از مصدر او فعل را اشتقاق کنند و آن فعل را در موضع او آرند بخلاف منطلقا کما لا یخفی **و اذا تقدم القسم اول الکلام علی الشرط** یعنی وقتیکه متقدم شود قسم در اول کلام بر شرط اگر گفته شود قوله اول نه زمان مبهم است و نه مکان مبهم پس صحیح نیست که از کلمه فی حذف کنند زیرا که شرط حذف کلمه فی زمان مبهم است **جواب میگویم** اول ظرف است باعتبار مضاف الیه محذوف و تقدیر کلام این است که اذا تقدم القسم فی اول زمان الکلام و مراد از کلام تکلم است از روی مجاز یعنی اول زمان التکلم بالکلام و حضرت قدس سره السامی بسوی همین جواب اشارت کرده اند بقوله ای فی اول زمان التکلم بالکلام فیصح ترک فی انتهی او ظاهر است که این جواب خالی از ضعف نیست از راه لفظ و معنی اما اول از انکه مشتمل است بر مجازی که واجب میکند حمل کلام را بر غیر مقصود اما ثانی از انکه مقصود وقوع قسم است در اول کلام نه در اول زمانه تکلم بکلام کما یدل علیه قوله قدس سره السامی و ان توسط ای القسم بین اجزای الکلام فتامل و الصدف و حضرت قاضی شهاب الدین قدس سره فرموده اند که قوله اول منصوب است از انکه ظرف تقدم است بتضمین دخول و تقدیر کلام این است که اذا تقدم القسم علی الشرط داخلا فی اول الکلام و جائز است تقدیر فی در غیر مکان مبهم بعد دخول مثل دخلت الدار و این جواب نیز ضعیف است زیرا که ثابت باستعمال تقدیر فی است بعد صریح دخلت و تقدیر فی بعد چیزی که معنی دخلت را متضمن بود ثابت نشده و در استعمال نیامده اگر گفته شود هرگاه که بعد دخلت تقدیر فی ثابت نشده و در استعمال نیامده **جواب میگویم** قیاس متضمن بر مصرح آلوفت جائز است که تقدیر کلمه فی مثلا بعد مصرح بنا بر قیاس باشد و ظاهر است که تقدیر فی بعد مصرح یعنی دخول خلاف قیاس است کما قال صاحب المصباح رح و اما دخلت الدار فتوسع و نزدیک بعضی شارحین قوله اول الکلام مرفوع است

از انجهت که صفت قسم است واین نیز ضعیف است زیراکه درینوقت فاعل قوله وان توسط از دو حال خالی
نیست که یا قسم مقید است یا قسم مطلق بانیطریق که ضمیر راجع است بسوی قسم مطلق واول غیر صحیح است چنانکه
ظاهر است واما ثانی خلاف متبادر وخروج از طریق مستقیم است زیراکه سابق بسوی ذهن اتحاد فاعل هر دو
فعل است واولی درجواب اینست که قوله اول رامنصوب غیر اند بنابر ظرفیت از انجهت مکان مبهم است وتقدیر
کلمهٔ فی در ظرف مکان مبهم جائز است کما سبق اگر گفته شود از کجا معلوم میشود که اول ظرف مکان مبهم است
جواب میگویم از کلام ابن مالک که درتسهیل است معلوم میشود وآن این است کان من المکان المبهم ما دل علی
مسمی اضافی محض ای لایعرف حقیقته بنفسه بل بما یضاف الیه کمکان وناحیة وجهة ووجهة وغیر ذلک من الاسماء
المبهمة انتهی وقوله محض احتراز است از اسمی که دلالت میکند بنفسه وبر مکان راصلاحیت ندارد چون جوف باطن
وظاهر وداخل وخارج زیراکه هریک را دلالت است برما اکن مختصه بکذا ینبغی تحقیق المقام واندفاع الاوهام ومخفی نماند
که غرض از قوله اول الکلام احتراز است از توسط قسم بتقدیم غیر شرط پس از دو حال خالی نیست که یا احتراز مقصود بر
همین صورت توسط است یا مقصود نیست بلکه قوله اول الکلام احتراز است از جمیع صور توسط وبر تقدیر اول قوله علی الشرط
احتراز است از توسط قسم بتقدیم شرط وبر تقدیر ثانی ذکر قوله علی الشرط از انجهت است که کلام در شرط است فافهم
فانه من لطائف الایجاب الشرعیة العجیبة الغریبة وقوله **لزمه الماضی** جزاء شرط است یعنی وقتیکه مقدم شود
قسم دراول کلام بر شرط درینصورت آن قسم را ماضی لازم است یعنی لازم است که فعل شرط که بعد قسم واقع است
ماضی باشد وازینجا ظاهر شد که ضمیر قوله لزمه راجع است بسوی قسم اگر گفته شود ارجاع او بسوی قسم از روی لفظ
بعید است وبسوی شرط قریب پس وجه اختیار بعید بر قریب چیست **جواب میگویم** ارجاع ضمیر مذکور بسوی
قسم اگرچه از روی لفظ بعید است اما از روی معنی قریب است زیراکه کلام در قسم است وحضرت افضل المتاخرین
شیخ عبد الحکیم قدس سره فرموده جعل الضمیر للقسم مع بعده لفظا رعایة لجر الی المعنی لان لزوم الماضی للشرط محتاج
الی اعتبار تکلف لزوم الکلی للجزئی انتهی اگر گفته شود چرا نگفت مصرح وکان الجواب له واکتفا نکرد بضمیر **جواب میگویم**
تا وهم نشود که ضمیر بسوی شرط عائد است **لفظا او معنی** یعنی برابر است که آن ماضی لفظی باشد یا معنوی اگر گفته شود
وقتیکه قسم مقدم شود بر شرط در اول کلام پس در انوقت چرا لازم است که شرط ماضی باشد **جواب میگویم**
ازانکه درینوقت مقرر این است که جواب برای قسم است پس عمل اوذات شرط در وی باطل است لهذا برای شرط ماضی
لازم گرفتند تا عمل حروف شروط دروی نیز باطل شود بجواب مطابق بود در بطلان عمل حروف شرط

وكان الجواب للقسم لفظاً معطوف است بقوله لزمه الماضی یعنی درین وقت جواب برای قسم
خواهد بود نه برای شرط و قسم از روی لفظ خواهد بود زیراکه اگر برای قسم و شرط از روی لفظ باشد لازم
آید که مجزوم بود و غیر مجزوم و این محال است اگر گفته شود این وقتی است که شرط فارغ بود اما وقتیکه ماضی بود پس
درینصورت جزا را جزم واجب نیست تا لازم آید که مجزوم و غیر مجزوم بود بطریق وجوب که محال است و نیز لزوم
این محال وقتی است که جزا فعل مضارع بود اما وقتیکه ماضی بود یا جملهٔ اسمیه پس درین وقت محال مذکور
لازم نمی آید کما لایخفی **جواب میگویم** چون در بعضی صور ازین صور محال لازم می آید و دران صورت واجب
که جواب را برای قسم مقرر کنند پس باقی صور را بر وی حمل کردند تا حکم مختلف نشود و نیز اگر مضارع را در صورتی
که شرط ماضی باشد و جزای مضارع از روی لفظ معمول هر دو گردانند محال لازم می آید هو صحت گونه مجزوما
و وجوب گونه غیر مجزوم فافهم اگر گفته شود آن جواب را از روی لفظ برای شرط چرا مقرر نمیکنند **جواب میگویم**
از جهت آنکه قسم را درین وقت بسبب تقدیم قوت است و شرط را بسبب توسط ضعف است والقوی بالاعتبار
والاهمال اولی کما لایخفی و نیز بر مذهب ضعیف جائز است که شرط را اعتبار کنند از جهت قرب و ضعف قسم فی نفسه
زیراکه مقصود بالذات نیست زیراکه از بیان قسم غرض این است که معنی شرط و جزا را تاکید کند و باید دانست
که قوله وکان الجواب للقسم لفظاً اشارت است بسوی آنکه این جواب از روی معنی برای قسم و شرط است
اگر گفته شود بودن او جواب شرط از روی معنی مسلم است اما بودن آن جواب قسم از روی معنی مسلم نیست
زیراکه جواب قسم مجموع شرط و جواب است از روی معنی نه تنها جواب کما لایخفی **جواب میگویم** وقتیکه معنی را
ملاحظه کنند پس قسم و شرط هر دو قید جواب اند که غرض از آوردن آنها تحقیق و توثیق جواب است پس جواب
در حقیقت برای هر دو است و اگر احدهما را بر آخر اعتبار کنند جواب احد را بتقیید آخر [illegible]
فانه دقیق و بالتامل حقیق **مثل والله ان اتیتنی** مثال [illegible] **لاکرمتک** [illegible]
است **لاکرمتک** و این جواب قسم است از روی لفظ ولهذا [illegible] قسم را رعایت کرده شد [illegible] لام
و نون تاکید **وان توسط بتقديم الشرط او غيره** یعنی اگر واقع شود قسم در میان جزا [illegible]
بر قسم یا بتقدیم غیر شرط بر قسم و این لف اول است و قوله **جاز ان يعتبر وان يلغى** لف ثانی است و این
دو معنی دارد **یکی** آنکه ضمیر قوله یعتبر و یلغی بسوی قسم راجع باشد و باید دانست که اعتبار قسم و الغو شرط لازم است و همچنین لغو
قسم را اعتبار شرط لازم است پس معنی کلام مصنف [illegible] است که در وقت این توسط جائز است که اعتبار کرده شود قسم [illegible]

کردہ شود شرط را یا لغو کردہ شود قسم را واعتبار کردہ شود شرط را دوم آنکہ ضمیر مذکور راجع باشد بسوی شرط پس معنی این ست
کہ درینوقت جائز است کہ اعتبار کردہ شود شرط را و لغو کردہ باشد قسم را یا لغو کردہ شود شرط را واعتبار کردہ شود قسم را
واذا اعتبر القسم فیراعی اشتراط من لزوم عدم الجزم و دخول نون التاکید اذا کان مضارعاً مثبتاً واذا اعتبر الشرط
فیجزم ولا یدخلہ نون التاکید فافہم واحفظ فانہ من المنافع ہرگاہ کہ فارغ شد مصنف از بیان دو لف شروع کرد
در بیان دو نشر آن دو لف پس گفت کقولک انا والله ان تاتینی آتک در ینمثال بر معنی اول لف ثانی
مثال تقدیم غیر شرط و جواز الغاء قسم است پس باعتبار ہر یک از تقدیم و جواز نشر است بر غیر ترتیب لف اول تقدیم شرط
مقدم است و از ینجا تقدیم غیر شرط است کہ دران لف موخر است و در لف ثانی باعتبار معنی اول اعتبار قسم مقدم است
و در ینمثال الغاء قسم است کہ دران لف موخر است و اینمثال بر معنی ثانی لف ثانی نشر بر غیر ترتیب لف است
باعتبار تقدیم و بر ترتیب لف است باعتبار جواز زیراکہ در ینمثال تقدیم غیر شرط است کہ در معنی ثانی لف ثانی موخر است
و در واعتبار شرط است کہ دران معنی مقدم است وان اتینی والله لآتینک اینمثال بر معنی اول لف ثانی
برای تقدیم شرط و جواز اعتبار قسم است پس این مثال درین وقت باعتبار ہر دو لف نشر است بر ترتیب لف
و بر معنی ثانی لف ثانی مثال است برای تقدیم شرط و جواز الغاء شرط و اعتبار قسم پس درینوقت باعتبار لف
اول نشر بر ترتیب لف است و باعتبار لف ثانی نشر بر غیر ترتیب لف است اگر گفتہ شود قولہ جاز ان
یعتبر و یلغی کلف ثانی احتمال دو معنی دارد ہر دو معنی مساوی اند یا یکی بر دیگری ترجیح دارد جواب میگویم معنی اول
ترجیح دارد زیراکہ ہر یک مثال را دو اعتبار است یکی اعتبار تقدیم دوم اعتبار جواز و بر تقدیر معنی ثانی اختلاف
واقع میشود باعتبار ترتیب لف و نشر در دو اعتبار ہر یک از مثالین زیراکہ بر تقدیر معنی ثانی مثال اول
باعتبار تقدیم نشر بر غیر ترتیب لف است و باعتبار جواز نشر است بر ترتیب لف زیراکہ در واعتبار شرط
درست مثال ثانی باعتبار تقدیم نشر است بر ترتیب لف و باعتبار جواز نشر اینست بر غیر ترتیب لف
زیراکہ در واعتبار قسم است و بخلاف معنی اول زیراکہ ہر دو اعتبار ہر یک از مثالین درینوقت متفق اند
زیراکہ در مثال اول ہر دو اعتبار بر غیر ترتیب لف اند و در مثال ثانی بر ترتیب لف کما عرفت آنفا پس
اولی اینست کہ کلام مذکور را بر معنی اول حمل کنند اگر گفتہ شود نشر بر ترتیب لف اظہر است از نشری
کہ بر ترتیب لف نبود پس رعایت او از جملہ مستحباب است و چون کلام را بر معنی اول حمل کنند
درانوقت رعایت نشر بر ترتیب لف نشد اقتضا میکند کہ مثال ثانی را بر مثال اول مقدم کنند زیراکہ در وقت

تقدیم ودر ہر مثال نشر بر ترتیب لف خواہد بود جواب میگویم قصد مصرح اینست کہ مثال بقدر امکان
بہ ممثل لہ متصل شود لہذا مثال اول را مقدم کرد تا الفار قسم بمثال خود متصل شود اگر گفتہ شود ہر گاہ کہ قصد
مصرح اتصال مثال بہ ممثل لہ بود چرا ذکر نکرد مثال ہر یک از دو لف را در تحت آن لف باینطریق کہ واذا توسط
القسم بتقدیم الشرط علیہ جاز ان یعتبر القسم ویلغی نحو ان اتیتنی واللہ لاتینک وکذا ان توسط بتقدیم غیرہ نحو انا واللہ
ان تاتنی آتک تا حاصل شود اتصال مثال بہ ممثل لہ بتمامہ جواب میگویم قصد مصرح اینست کہ بر تقدیر
تقدیم تعیین بر نشرین خود مثال بہ ممثل لہ بقدر امکان متصل شود واین متصور نیست مگر بتقدیم مثال اول
کما قال افضل الشارحین قدس سرہ السامی لکنہ اراد اتصال المثال بالممثل لہ بقدر الامکان علی تقدیر اللفین علی نشر
بہما من حیث مثالاہما انتہی وحضرت افضل المحشین مولوی شیخ عبد الحکیم قدس سرہ فرمودہ اند قولہ من حیث
مثالاہما آہ حال من نشر بہما قید بذلک لانہ اذا اعتبر من حیث انہما مثالان لمجموع اللفین کان الاتصال حاصلا بتمامہ
انتہی اگر گفتہ شود چرا شرط را در مثال بصیغہ ماضی آورد جواب میگویم اشارہ کرد بسوی آنکہ چون قسم متوسط شود
واو را اعتبار کنند پس درینوقت شرط این است کہ شرط بصیغہ ماضی باشد فافہم وتامل فان بحث القسم والقسم
دقیق وبالتامل حقیق وبفضل اللہ تعالی صار مبینا ببیان عجیب ومفسرا بتفسیر غریب **وتقدیر القسم**
کاللفظ یعنی تقدیر قسم مثل تلفظ بقسم است وجائز است کہ ہر دو مصدر را بمعنی مفعول گویند یعنی قسم مقدر
مثل ملفوظ است وباید دانست کہ تقدیر یافتہ نشدہ مگر در صدر کلام پس حاصل اینست کہ چنانچہ اگر قسم مقدم شود بر شرط
پس درانوقت لازم است کہ فعل شرط ماضی باشد وجواب برای قسم بود ہمچنین اگر قسم مقدر شود وتقدیر او نخواہد بود
مگر در صدر کلام پس حکم او حکم ملفوظ است یعنی درینوقت نیز لازم است کہ شرط ماضی بود وجواب برای قسم باشد
نحو قولہ تعالی **لئن اخرجوا** یعنی واللہ لئن اخرجوا **لا یخرجون** پس شرط ماضی است ولا یخرجون جواب قسم است
اگر گفتہ شود کدام چیز قرینہ است بر اینکہ جواب قسم است **جواب میگویم** اثبات نون اگر گفتہ شود چون شرط فعل ماضی
بود وجزا مضارع باشد جزم درینوقت واجب نیست پس جائز است کہ لا یخرجون جزای شرط بود واثبات نون قرینہ نشود بر اینکہ
جزای شرط است چرا نبود کہ جواب قسم باشد **جواب میگویم** اثبات نون ازینجہت قرینہ است کہ چون ماضی شرط واقع است پس
درینوقت اولی جزم است ازجہت کثرت استعمال کما فی الرضی پس اگر جزای شرط بود نون ساقط میشد ولیکن نون ساقط نشدہ
پس ازینجا معلوم گشت کہ لا یخرجون جواب قسم است وجزای شرط نیست وان اطعتموہم یعنی واللہ ان اطعتموہم انکم لمشرکون پس شرط
ماضی است وانکم لمشرکون جواب قسم است وجزای شرط نیست اگر گفتہ شود کدام چیز قرینہ است بر اینکہ جزای شرط نیست بلکہ

جواب قسم است **جواب میگویم** اگر جزاء شرط میبود فاء جزائیه بر وی می آمد زیرا که جمله اسمیه چون جزاء واقع شود فاء جزائیه بر و
واجب است اگر گفته شود مصنف دو مثال جزا آورد **جواب میگویم** اشاره کرد بسوی آنکه بر حرف شرط لام باشد یا نباشد جواب
در هر دو صورت برای قسم است اگر گفته شود درین اشاره چه فائده است **جواب میگویم** فائده او رد مذهب بعضی نحاة است
و آن اینست که تقدیر قسم با وجود لام شرط است و قوله تعالی انکم لمشرکون جواب شرط است و فاء مقدر است و قسم مقدر نیست
و این مذهب باطل است زیرا که حذف فاء جزائیه از جمله اسمیه بالاتفاق جائز نیست مگر در ضرورت شعر مثل
من یفعل الحسنات الله یشکرها ۞ **واما للتفصیل** یعنی بعضی از حروف شرط کلمه اما است بفتح و تشدید و آن موضوع
است برای تفصیل و بیان چیزی که متکلم او را مجمل کرده است برابر است که در ذکر مجمل کرده باشد مثل قول کسی که جاءنی
اخوتک اما زید فاکرمته واما عمرو فاهنته واما بشر فاعرضت عنه یا در ذهن مخاطب مجمل کرده باشد چنانچه مخاطب را بمجی
اخوت علم بود و از کیفیت سلوک و اخلاق متکلم با اخوت حاصل باشد پس متکلم گوید اما زید فاکرمته الخ و گاهی
کلمه اما برای استیناف می آید بی آنکه اجمال بر وی مقدم بود چنانچه در اوائل کتب واقع میشود و مخفی نماند که چون کلمه اما
برای تفصیل مجمل واقع شود تکرار او واجب است و گاهی بذکر قسم واحد اکتفا میکنند لیکن وقتیکه مذکور ضد غیر مذکور بود
بسبب آنکه احد الضدین بر ضد آخر است دلالت میکند مثل قوله تعالی فاما الذین فی قلوبهم زیغ فیتبعون ما تشابه
یعنی هر چون که باشد آن کسانی که در دلها ایشان کجی است متشابهات قرآن مجید و فرقان حمید را تابع میشوند و بمقابل
اما مذکوره مقدر اینست که واما الذین لیس فی قلوبهم زیغ فیتبعون المحکمات و یردون الیها المتشابهات و المتشابه ما
لا طریق لدرکه اصلا کحروف المقطعات فی اوائل السور وکما قال الله تعالی ید الله فوق ایدیهم و حکمه التوقیف
فیها فی الدنیا علی اعتقاد حقیقة المراد به والمحکم ضده فافهم و تفصیل اینمقام را اصول فقه متکفل است
فان اردت الاطلاع علیه فلیرجع الیه اگر گفته شود کدام چیز قرینه است برینکه کلمه اما برای شرط است
جواب میگویم لزوم فاء در جواب و قصد سببیت اول برای ثانی قرینه است براینکه کلمه اما برای شرط است مثل
اما زید فمنطلق زیرا که جائز نیست که آن فاء عاطفه بود از انکه خبر بر مبتدا معطوف نمیباشد و جائز نیست که زائده
بود زیرا که فاء زائده لازم نمی باشد پس معلوم شد که فاء سببیت است دلالت میکند براینکه کلمه اما برای شرط است و
مخفی نماند که لزوم فاء دلالت میکند بر تضمن معنی شرط و دخول فاء دلالت نمیکند بجواز ان یکون اجراه مجری الشرط کما فی حین
و اذ و اذا نحو زید [illegible] اذ یلقیه فاکرمه فافهم **والتزم حذف فعلها** یعنی لازم گرفته شده است حذف فعل شرط
کلمه اما از جهت کثرت استعمال آن در کلام یا از انکه برای تفصیل است که تقاضا میکند تکرار را یا از انکه فعل شرط و از افعال

عموم است که تعلق الظرف المستقر پس حذف او را لازم گرفتند تا در جمیع مواضع بر طریق واحد باشد و عوض
منها و بین فائها جزء مما فی حیزها یعنی هرگاه که حذف فعل شرط کلمهٔ اما لازم شد پس از جهت در میان
کلمهٔ اما و فاء او که بر جزاء او واقع است عوض آورده میشود جزئی را از کلامی که تحت فاء کلمهٔ اما واقع است
و وجه تعویض فصل گفته میشود ان شاء الله تعالی و ممکن است که ضمیر قوله فی حیزها راجع باشد بسوی کلمهٔ اما
زیراکه آنچه تحت فاست ظاهر است که تحت کلمهٔ اما است و در قوله جزء مما فی حیزها اشارت است بسوی آنکه
فصل بجملهٔ تامه جائز نیست و گاهی بجملهٔ ناقصه فصل میکنند که آن جملهٔ شرط است مثل قوله تعالی فاما
ان کان من المقربین فروح و ریحان و گاهی بجملهٔ دعائیه فصل می آرند و لیکن وقتیکه در میان کلمهٔ اما و
جملهٔ دعائیه فصل بمعمول اما واقع شود مثل اما الیوم رحمک الله فلا فعل کذا یا فصل واقع شود بمعمول جزاء
کلمهٔ اما مثل اما زیدا یرحمک الله فاضرب و مخفی نماند که جزء جزاء که عوض می آرند در میان کلمهٔ اما و فاء او عام است
ازینکه مبتدا باشد مثل اما زید فمنطلق یا معمول جزء جزا بود مثل اما یوم الجمعة فزید منطلق و قوله منطلقا صفت
مفعول مطلق محذوف است یعنی عوض تعویضا مطلقا یعنی تقدیم جزء جزاء برما و عوض آوردن او از فعل
شرط محذوف مقید نیست بلکه مطلق است یعنی تقدیم آن جزء بر فا جائز باشد یا جائز نباشد بهر تقدیر
آن فاصل بر جزاء جزاء و معمول جزا است و این تعویض مطلق بر مذهب سیبویه است و تفصیل مقام اینست
اول باید دانست که فا مانع تقدیم است و لهذا تقدیم ما بعد او بر ما قبل او جائز نیست و گاهی سوای فا مانع دیگر برای
تقدیم نیز میباشد چنانچه گفته میشود ان شاء الله تعالی پس بدانکه نزدیک سیبویه چیزی که در میان اما
و فاء او واقع است معمول جزا است برابر است که سوای فا مانع دیگر باشد یا نباشد پس نزدیک او کلمهٔ اما را تاثیر است
در جواز تقدیم ممنوع و نزدیک مبرد معمول شرط محذوف است برابر است که سوای فا مانع دیگر باشد یا نباشد پس
نزدیک مبرد کلمهٔ اما را نیز مذکور نیست کما اشار الیه المصنف ره بقوله و قیل هو معمول المحذوف یعنی
گفته شده است چیزیکه در میان کلمهٔ اما و فاء او واقع است معمول شرط محذوف است و قوله مطلقا صفت مصدر محذوف است
که مبنی برای مفعول است یعنی معمولیت مطلقه یعنی معمول بودن آن فاصل برای شرط محذوف مقید نیست
بحال تجویز تقدیم و عدم تقدیم یعنی سوای فا مانع دیگر باشد یا نباشد معمول شرط محذوف است و جائز است که قوله
مطلقا ظرف زمان باشد یعنی فی جمیع الاوقات مثل اما یوم الجمعة فزید منطلق و تقدیر این مثال بر مذهب اول
اینست که مهما یکن من شیء فزید منطلق یوم الجمعة فعل را که یکن من شیء است حذف کردند و اما را قائم مقام مهما آوردند

ویوم الجمعة را درمیان کلمهٔ اما و فاء متوسط نمودند اما یوم الجمعة فزید منطلق شد و تقدیر مثال مذکور بر مذهب سیبویه اینست که مهما یکن من شیٔ یوم الجمعة فزید منطلق ویوم الجمعة برین تقدیر معمول فعل شرط است چون فعل شرط حذف کردند و اما را بمقام مهما آوردند اما یوم الجمعة فزید منطلق شد اگر گفته شود چرا ذکر کرد مصنف آن مثال را که در و بعد اما منصوب واقع است جواب میگویم از جهت ظهور مثالی که بعد اما در و مرفوع واقع است بدانکه کلمهٔ اما موضوع است برای هر چیزی که ذی عقل نباشد سوای زمان و یکون تامه است و فاعل او ضمیر مستتر است که راجع است بسوی مهما است برای زیادتی تعمیم و در کلمهٔ اما اختلاف است یعنی گویند حرف بر اسه است و قایم مقام مهما است که اسم است و مفاد مهما را مفید است و نزدیک بعضی اصل اما مهما است بقلب مکانی و ابدال هاء هوز بهمزه و ادغام میم در میم اما شد و گفته اند که مذهب او صحیح نیست زیرا که اما حرف است و مهما اسم و به تعلیل و تغییر اسم حرف نمی شود و مخفی نماند که این وجه آنوقت تمام است که آن بعض به حرفیت اما قایل باشد و اگر باسمیة او قایل بود پس از وجه مذکور عدم صحت مذهب او ثابت نمیشود و نیز جایز است که مهما که اصل اما است حرف بود نه آن مهما که اسم است و کلمهٔ واحد اسم و حرف می آید الا تری الی الکاف و عن مثلا فافهم و احفظ فانه مما خفا علی العوام علی الخواص و الاعلام و قد الهمنی به رب الانام و ذو الکرام و المنن و الانعام اگر گفته شود چرا متوسط می آرند جزء جزا را درمیان کلمهٔ اما و فا را جواب میگویم تا لازم نیاید توالی حرف شرط و حرف جزا و این مکروه است بکراهت تحریمی اگر گفته شود چرا مکروه است جواب میگویم فا موضوع است برای عطف و متوسط میشود درمیان مفردین یا جملتین و نیز برای افادهٔ سببیت است پس توالی حرف شرط و جزا موهم است ذکر معطوف را بدون علیه و مسبب را بدون سبب و قال المحقق التفتازانی فی المطول و فی متعلقات الفعل و تحقیق هذا المقام ان قولنا اما زید فقایم اصله مهما یکن من شیٔ فزید قایم بمعنی ان یقع فی الدنیا شیٔ یقع قیام فهذا جزم تحقق قیام زید و لزومه له لانه جعل لازما لوقوع شیٔ فی الدنیا و ما دامت الدنیا فانه یقع فیها شیٔ ما فحذف الملزوم الذی هو الشرط اعنی یکن من شیٔ و اقیم مقامه ملزوم القیام و هو زید و ابقی الفاء المؤذن بان ما بعدها لازم لما قبلها لیحصل الغرض الکلی ای الغرض الاصلی بتمامه اعنی لزوم القیام لزید و الا فلیس هذا موقع الفاء لان موقعه صدر الجزاء فحصل التخفیف و اقامة الملزوم فی قصد المتکلم اعنی زیدا مقام الملزوم فی کلامهم اعنی الشرط و حصل من قیام جزء من الجزاء مقام الشرط و ما هو المتعارف عندهم من ان خیر ما التزم حذفه ینبغی ان یشتغل بشیٔ آخر و حصل ایضا لفاء الفاء متوسطة فی الکلام کما حقها اذ لا یقع الفاء السببیة فی ابتداء الکلام و لذا یقدم علی الفاء من اجزاء الجزاء المفعول

والظرف وغیر ذالک من المعمولات مما یقصد لزوم ما بعد الفاء له ولا یستنکر اعمال ما بعد الفاء فیما قبله وان امتنع فی غیر هذا الموضع لان التقدیم لاجل هذه الاعراض المهمة فیجوز لتحصیلها الفاء المانع انتهی ونزدیک مازنی اینست که اگر سوای فا مانع دیگر موجود است یا نی واگر موجود نیست پس درینصورت متوسط جزء جزا است که بر فا مقدم کرده شده است واگر مانع سوای فا موجود است پس درینوقت متوسط معمول شرط محذوف است کما اشار الیه بقوله **وقیل ان کان جائز التقدیم فمن الاول** یعنی گفته شده است که اگر آنچه متوسط است درمیان کلمهٔ اما و فا و جائز التقدیم است بر فا و قتیکه فا را لحاظ نکنند حاصل اینست که اگر سوای فا مانع دیگر نیست پس درینصورت آن متوسط از قبیل قسم اول است یعنی جزء جزا است که بر فا مقدم شده مثل اما یوم الجمعة فزید منطلق **والا فمن الثانی** واگر آن چنین نباشد یعنی تقدیم او را سوای فا مانع دیگر باشد پس درینوقت آن متوسط از قبیل قسم ثانی است یعنی معمول شرط محذوف است پس یوم الجمعة در مثل اما یوم الجمعة فان زیدا منطلق نزدیک مازنی معمول جزا نیست بلکه معمول شرط است زیرا که تقدیم او را درین مثال مانع دیگر سوای فا موجود است وآن این است که آنچه در تحت ان مشدده بود در ما قبل او عمل نمیکند پس مازنی فرق میکند درمیان آنکه سوای فا مانع دیگر باشد و درمیان آنکه سوای فا مانع دیگر نباشد و کلمهٔ اما را نزدیک او تاثیر است در جواز تقدیم چیزی که وراء فا مانع دیگر نباشد واگر سوای فا مانع دیگر بود پس نزدیک او کلمهٔ اما را تاثیری نیست در جواز این چنین تقدیم اگر گفته شود اگر ما بعد اما مرفوع واقع شود مثل اما زید فمنطلق پس تقدیم کلام چگونه است جواب میگویم تقدیر او بر مذهب اول و ثالث اینست که مهما یکن من شیٔ فزید فمنطلق قایم کرده اند اما را مقام مهما و فعل شرط حذف کردند و زید را متوسط آوردند درمیان اما و فا را و زید مرفوع است به ابتدا چنانچه سابق بود اما زید فمنطلق شد و تقدیر او بر مذهب ثانی اینست که مهما یکن زید فمنطلق یعنی فهو منطلق اما را قایم کردند مقام لهما و فعل شرط و ضمیر مرفوع حذف کردند اما زید فمنطلق شد و زید برین تقدیر فاعل شرط محذوف است و نزدیک بعضی نحاة اگر ما بعد اما مرفوع است تقدیر کلام این است که مهما یذکر زید فهو منطلق بصیغهٔ واحد مذکر غائب مجهول و زید درینصورت مفعول ما لم یسم فاعله است و مهما عبارت از احوال است و رابطه محذوف است یعنی ای حالة یذکر زید علیها فهو منطلق واگر ما بعد او منصوب است پس تقدیر کلام اینست که مهما تذکر یوم الجمعة بصیغهٔ مخاطب معلوم و یوم الجمعة مفعول به است برای فعل محذوف ولا یخفی علیک ان وجه کل واحد من التقدیرین غیر ظاهر زیرا که تذکر فعل خاص است و حذف فعل خاص بدون قرینهٔ خاص جائز نیست بخلاف یکن که از افعال عموم است و افضل الشارحین حضرت قدس سره السامی فرموده اند توجیه غیر ظاهر مع انه یوهم جواز اما زیدا فمنطلق بالنصب بتقدیر

تذکر علی صیغة المخاطب وجوازا الیوم الجمعة فرید منطلق برفع الیوم بتقدیر تذکر علی صیغة المجهول للغائب مع عدم
جوازهما بلا خلاف انتهی وحضرت افضل المحشیین شیخ عبد الحکیم قدس سره فرموده اند قوله مع انه یوهم آه انما قال یوهم
لان المقصود من التقدیر بیان وجه الاعراب فی صورة الرفع والنصب الواقعین فی الاستعمال ولیس الاستعمال متفرعا
علی التقدیر لکن تعدد المقدر فی الحالتین یوهم ان الاعراب تابع للتقدیر ومن هذا ظهر انه لا ابهام فی تقدیرهما یکن اصلا
لان المقدر فی جمیع الصور واحد والاعراب غیر دائر باختلاف التقدیر فتدبر انتهی هرگاه که فارغ شد مصرح از بیان

حروف الردع

حروف شرط شروع کرد در بیان حرف ردع پس گفت **حروف الردع** زجر نمودن وباز داشتن چنانچه گوئی شخصی را
فلان یبغضک پس آن شخص گوید کلا یعنی هرگز اینچنین نیست که فلان شخص بمن بغض دارد ومذهب جمهور اینست
که کلا بسیط است وابن یعیش میگوید که مرکب است از کاف تشبیه ولا پس مشدد کردند تا از تشبیه خارج شود وگاه
کلا بعد کلام انشاء طلبی واقع میشود برای نفی اجابت طالب چنانچه گوئی کلا در جواب شخصیکه میگوید افعل کذا یعنی
لا ایجاب الی ذلک الفعل **وقد جاء بمعنی حقا** وتحقیق آمده است کلا بمعنی حقا برای تحقیق مضمون جمله مثل
قوله تعالی کلا ان الانسان لیطغی باید دانست که کلا در قرآن مجید وفرقان حمید در سی وسه موقع واقع شده که در آن
موضع برای ردع بودن او صحیح نیست ولهذا زیاده میکنند معنی دیگر را برای کلا فقال الکسائی انه قد یکون بمعنی حقا
وقال النصیر ابن شمیل یکون حرف جواب بمنزلة ای ونعم فافهم ونیز باید دانست که چون کلا بمعنی حقا باشد
پس جائز است که درینوقت او را اسم مبنی گویند در وجه بناء او چنین بیان کنند که چون لفظ ومعنی او مماثل ومناسب
بود بلفظ ومعنی آن کلا که حرف است ازینجهت او را مبنی کردند ومماثلة لفظین ظاهر است ومناسبت معنیین
ازینجهت است که کلا بمعنی حقا است غرض از وی ردع وزجر مخاطب است ازینجهت که ضد او متحقق است لیکن جمهور
کلا بمعنی حقا باشد نحاة او را اسم نمیگویند بلکه حکم بحرفیت او میکنند از انکه مقصود از وی تحقیق مضمون جمله از کلام خارج
نمیکنند او را از حرفیت وداخل نمیکنند واسمیة هرگاه که فارغ شد مصرح از حرف ردع شروع کرد در بیان تاء تانیث

تاء تانیث

پس گفت **تاء تانیث الساکنة تلحق الماضی** یعنی تاء تانیث ساکنه لاحق میشود فعل ماضی را زانکه تاء
تانیث متحرک زیرا که مختص باسم است **لتانیث المسند الیه** یعنی غرض از لحوق تاء تانیث
ساکنه بفعل ماضی اینست که تا اول وهله بر تانیث مسند الیه علامت باشد برابر است که فاعل بود
یا مفعول مالم یسم فاعله ولهذا التانیث المسند الیه گفت والتانیث الفاعل نگفت اگر گفته شود
چرا ساکن کردند آن تا را که بفعل ماضی لاحق میشود ومتحرک نمودند آن تا را که باسم لاحق میشود

جواب میگوئیم تا بسکون تا او الا یعنی مثل علم ماضی سامع را معلوم شود که آنچه با وتا ملحق است مبنی و
فعل ماضی است زیرا که صیغه فعل ماضی گاهی بر وزن اسم میباشد چون ضرب و سمع و کرم که بر وزن فرس و
کتف و عضد است و گاه بر وزن صرف چون ان بفتحه مشدده که فعل است بر وزن حرف است
انت گوئی تا بر تانیث ساکنه باشد لاحق گشتن قبل از معنی کلام سامع خواهد دانست که مبنی است و
صیغه ماضی است و تا او بحرکت تا معلوم شود که آنچه بوی تا ملحق است معرب است اگر گفته شود چرا بنا
و اعراب ملحق به معلوم میشود بلحوق تا ساکنه و متحرکه جواب میگوئیم از آنکه تا متحرکه با ساکنه مثل
حرف اخیر میباشد از ملحق به پس چون اعراب بر تا متحرکه جاری شود معلوم خواهد شد که آن کلمه که بوی
تا ملحق است معرب است و چون تا ساکنه معرب نیست بلکه مبنی است پس معلوم خواهد شد که آن کلمه
که بوی تا ساکنه لاحق است مبنی است اگر گفته شود کدام چیز قرینه است بر اینکه تا متحرکه یا ساکنه مثل
حرف اخیر است از ملحق به جواب میگوئیم قرینه بر این معنی در تا متحرکه ظاهر است زیرا که اعراب بر وی جاری
میشود و اعراب بر آخر کلمه می آید و قرینه در تا ساکنه شدت اتصال او بفعل است تا اینکه تلفظ او بدون
فعل ممکن نیست و لهذا بر فاعل مقدم کردند با وجودیکه فاعل هم کالجزء است **فان کان ظاهرا غیر حقیقی**
پس اگر باشد مسند الیه اسم ظاهر غیر مؤنث حقیقی **فمخیر** یعنی فانت مخیر بین الحاق تاء التانیث و بین عدمه
پس قوله فمخیر مبتدا محذوف است و جائز است که مبتدا محذوف ضمیر غائب باشد که راجع بود بسوی الحاق
تا و قوله مخیر از باب حذف و ایصال بود یعنی فهو مخیر فیه اگر گفته شود این مسئله در بحث مؤنث مذکور شده
پس ذکر او در اینجا موجب تکرار است **جواب میگوئیم** ذکر این مسئله در بحث مؤنث مقصود بالذات است
زیرا که حکم در این مسئله قصد او بالذات بر اسم مؤنث است و ذکر او در اینجا به تبعیت حکم سابق است یعنی الحاق
التانیث المسند الیه زیرا که چون از اینجا وجوب لحوق تا تانیث در جمیع صور معلوم و مستبادر میشد پس گفت اگر
ظاهرا غیر حقیقی فمخیر از جهت استثنا این صورت از وجوبی که در جمیع صور مفهوم میشود و لهذا اکتفا کردند
که همین صورت جمیع صور الحاق را بیان نکرد قوله **واما الحاق علامة التثنیة والجمع** یعنی
جمع مذکر و مؤنث مثل قاما الزیدان و قاموا الزیدون و قمن النساء **فضعیف** جمله مستانفه است برای
دفع وهم و آن اینست که علامت تثنیه و جمع در الحاق مثل تا تانیث است یعنی چنانچه لحوق تاء تانیث
برای تنبیه است بر تانیث مسند الیه همچنین لحوق علامت تثنیه است بر تثنیه و جمع بودن مسند الیه پس دفع کرد این

وهم را بقوله واما الحاق علامة التثنية الخ یعنی الحاق علامت تثنیه وجمع بغرض آنکه تا علامت بود بر تثنیه
وجمع بودن مسندالیه واجب نیست بلکه جائز است با ضعیف زیراکه احتیاج مسندالیه که مثنی و مجموع است بسوی این علامات
یعنی الف و واو و نون مثل آن احتیاج نیست که مسندالیه مؤنث بسوی علامت تانیث احتیاج دارد زیراکه تانیث
مسندالیه گاهی معنوی میباشد و گاهی سماعی و علامت تثنیه وجمع اکثر ظاهر میباشد بغایت مشهور و قلیل است
که غیر ظاهر بود چنانچه وقتیکه مدغم باشد یا محذوف از جهت التقاء ساکنین مثل مسلمی و رایت غلامًا افاضل و
جاءنی غلاموالفاضل و مخفی نماند که چون این علامات لاحق شوند اگرچه لحوق آنها ضعیف است لیکن باید دانست
که در آن وقت این علامات حروف اند نه ضمائر زیراکه اگر ضمائر باشند اضمار قبل ذکر بغیر فائده که در ربه رجلا و نعم رجلا و
باب تنازع مقرر است لازم می آید پس غرض از الحاق آنها دلالت بر احوال فاعل است اولا چنانچه در تاء تانیث گفته شد
و مخفی نماند که شارح رضی قدس سره فرموده که اگر این علامات را وقت لحوق اسماء ضمائر گویند زیراکه جائز است که
اسم ظاهر را بدل کل از کل از ضمائر گویند یا اسم ظاهر را مبتدا مؤخر و جمله را خبر مقدم و بر تقدیر اول اضمار قبل ذکر اصلا لازم
نمی آید و بر تقدیر ثانی اضمار قبل ذکر لفظًا لازم می آید نه رتبةً و این جائز است اگر گفته شود اگر اسم ظاهر را از ضمیر بدل
کل از کل گویند فائده درین ابدال چه خواهد بود و چون اسم ظاهر را مبتدا مؤخر و جمله را خبر مقدم گویند فائده در تقدیم
خبر چیست **جواب میگوئیم** فائده در بدل کل از کل توضیح و تقریر است پس ازینجا فائده نیز همان خواهد بود و
چون مهم و مقصود تر بود ازینجهت او را مقدم کردند هرگاه که فارغ شد مصنف از تاء تانیث شروع کرد در بیان

بحث تنوین

تنوین پس گفت **التنوين نون ساكنة تتبع حركة الآخر** یعنی تنوین در اصطلاح نحاة نون ساکن
است که تابع میشود حرکت آخر کلمه را و تحقیق مقام اینست که نون ساکن را که تابع میشود حرکت آخر کلمه را
تنوین از آن گویند که تنوین مصدر است از باب تفعیل یقال نوّنته یعنی ادخلته نونًا و ظاهر است که در مصدر
معنی حدوث و عروض است و لهذا سیبویه مصدر را حدث میگوید پس به تنوین نام نهادند آن نون را که
بسوی اسم منون میشود تا این نام دلالت کند بر حدوث و عروض آن نون پس بدانکه قوله نون جنس است
از آنکه شامل است به تنوین و نون مثل من و لدن و لم یکن و قوله تتبع حركة الآخر فصل است از آنکه خارج شدند
از نونات مذکوره زیراکه آن نونات او آخر آن کلمات اند نه توابع حرکات او آخر کلمات و لیکن تا حال
تعریف تمام نشده است زیراکه نون تاکید خفیفه داخل است از آنکه ساکن است و تابع میشود حرکت آخر کلمه را
چون افعلن افعلن پس گفت **لا للتاكيد الفعل** برای اخراج نون تاکید خفیفه

زیرا که این تنوین اگرچه ساکن است و تابع میشود حرکت آخر کلمه را لیکن برای تاکید فعل است اگر گفته شود تنوین گاهی
نون متحرک میباشد مثل عادن الاولی پس تعریف جامع نیست جواب میگویم مراد این است که التنوین نون
ساکنة وضعا و تنوین در مثال مذکور از روی وضع ساکن است اما عروض حرکت او را بحسب استعمال است
از جهت التقاء ساکنین اگر گفته شود تنوین از اقسام حرف است و حرف از اقسام کلمه است پس مراد از نون
آن نون است که کلمه باشد این قوله نون ساکنة شامل نیست بنون مثل من ولدن و لم یکن از آنکه جزء کلمه
است نه کلمه نحوی است جواب میگویم لانم که تنوین بجمیع اقسام کلمه باشد بلکه بعض اقسام او کلمه است
چنانچه گفته خواهد شد پس مراد از نون که در قوله نون ساکنة واقع است مطلق نون است نه آن نون که کلمه نحوی
است و اگر گفته شود ظاهر و متبادر این است که مراد از نون آن نون است که کلمه باشد زیرا که کلام در قسم حرف
است پس مقام اراده عام را مانع است جواب میگویم تخصیص بکلمه خارج میکند بعض اقسام تنوین را
از تنوین و چون بعضی اقسام تنوین حرف اند پس همین قدر کفایت میکند بودن کلام را در قسم حرف
اگر گفته شود لانم که تنوین تابع میشود حرکت آخر کلمه را زیرا که تنوین در مثل قاضی و رام که در اصل قاضی و رامی
بود موجود است و حرکت آخر کلمه ساقط شده است جواب میگویم بعد حذف واو و یا ضاد و میم آخر کلمه
شده است کما سیجیء و تنوین تابع است بحرکت او فلا اشکال جواب دوم مراد از حرکت آخر کلمه عام
است که لفظی باشد یا تقدیری اگر گفته شود لانم که تنوین تابع میشود حرکت آخر کلمه را زیرا که در مثل قایمة
و بصری تابع نیست حرکت آخر کلمه را کما لایخفی جواب میگویم مراد از آخر کلمه آنست که کلمه بسوی
او منتهی شود فلا اشکال اگر گفته شود چرا نگفت تتبع الآخر جواب میگویم تا متبادر از لحوق
تنوین بآخر لحوق او بآخر است بدون آنکه شیء دیگر متخلل شود و اینجا حرکت متخلل است در میان
آخر کلمه و تنوین اگر گفته شود آخر کلمه حرکت است زیرا که مراد از آخر کلمه این است که ما تنتهی الیه الکلمة
پس حاجت نیست بسوی ذکر حرکت جواب میگویم متبادر از آخر حرف اخیر است اگر گفته شود
چرا نگفت آخر الاسم جواب میگویم تا شامل شود به تنوین ترنم که در فعل است اگر گفته شود تعریف مانع
نیست زیرا که صادق می آید بر نونی که در مثل یا رجل و انطلق واقعست کما لایخفی جواب میگویم مراد
تنوین حرکت آخر را اینست که متطفل و تابع شود تنوین حرکت آخر را در وجود و عدم مثل تطفل عارض
با معروض و ظاهر است که نون انطلق تابع نیست حرکت لام رجل را در وجود و عدم اگر گفته شود لانم که بعینه

تابع میشود حرکت آخر را باینمعنی زیراکه آخر در قاض معدوم است و تنوین موجود است **جواب میگویم** حرکت آخر
بعد حذف یا حرکت ضاد است ازانکه چون مراد از آخر کلمه این است که ما ینتهی الیه الکلمة پس ضاد آخر کلمه شد و شک
نیست که اگر بر قاض وصف کنند تنوین نیز معدوم خواهد شد پس ازینجا ثابت شد که تنوین تابع میشود حرکت
آخر کلمه را در وجود و عدم هرگاه که فارغ شد مصنف از تعریف تنوین شروع کرد در تقسیم او پس گفت **وهو للتمکن**
یعنی تنوین پنج قسم است یکی تنوین تمکن است و آن تنوین است که دلالت میکند بر تمکن اسم و بقاء او بر اصل
و الانصراف و مراد از تمکن عدم مشابهت اسم بفعل است بدو وجهی که در منع صرف معتبر اند پس معنی تنوین
در غیر منصرف متصور نیست و لهذا در غیر منصرف نمی آید **والتنکیر** و قسم دوم آن تنوین است که برای تنکیر است
و تنوین تنکیر آن تنوین است که فارق است در معرفه و نکره پس آن تنوین دلالت میکند براینکه ما دخول او غیر معین
است مثل صهٍ یعنی اسکت سکوتا فی وقتٍ ما و صهْ که بغیر تنوین است معنی او اسکت سکوتا است اگر گفته شود
تنوین در مثل رب احمد و ابراهیم کدام تنوین است **جواب میگویم** تنوین تنکیر نیست بلکه تنوین تمکن است و قال
الشارح الرضی و انا لا اری منعا من ان یکون تنوین واحد للتمکن و التنکیر معًا فاقال التنوین فی رجل یفید التنکیر
ایضا فاذا جعلته علما لشخص تمحض للتمکن انتهی **والعوض** یعنی قسم سوم آنست که برای عوض است و آن تنوین است
که لاحق میشود اسم را از جهت آنکه تا عوض بود از مضاف اوکه محذوف است مثل یومئذ که در اصل یوم
اذا کان کذا بود و یوم مضاف است بسوی اذ و اذ مضاف است بسوی جمله که بعد او است
پس هرگاه که حذف کردند جمله را برای تخفیف تنوین را لاحق کردند از جهت آنکه تا عوض بود از جمله محذوفه
تا کلمه ناقص نماند و همچنین است مثل حینئذ و ساعتئذ و جعلنا بعضهم فوق یعنی فوق بعضهم و مررت بکلٍ قائما
یعنی بکل واحد اگر گفته شود درمیان تنوین و مضاف الیه چه مناسبت است که عوض مضاف الیه آوردند
جواب میگویم درمیان تنوین و مضاف الیه تعاقب است یعنی عقب تنوین مضاف الیه نمی آید
و عقب مضاف الیه تنوین کما لا یخفی **والمقابلة** و قسم چهارم آن تنوین است که برای مقابله است و تنوین
مقابله آن تنوین است که مقابل میشود نون جمع مذکر سالم چنانچه در مسلمات زیراکه الف و تاء در وی علامت جمع است چنانچه واو
در جمع مذکر علامت جمع است ولیکن در مسلمات آن چیز نیست که مقابل شود با نونی را که در جمع مذکر است قال المحمود الطالشی
لما کان فی الجمع المذکر السالم حرف زائد علی ما هو علامة الجمع و هو النون ولم یوجد هذا الزائد فی الجمع المذکر السالم انتهی و
بعضی گفته اند که تنوین در مسلمات تنوین تمکن است و این خطا است زیراکه اگر مثلا مثل مسلمات زید را نام نهند تنوین در وی

سلامت میماند واز ینجا معلوم میشود که تنوین برای تمکن نیست زیراکه دروی دو علت موجود اند یکی علمیت و دوم
تانیث پس اگر تنوین برای تمکن میبود از جهت دو علت مذکوره ساقط میشد ولهذا اگر بمسلمة نام نهند تنوین
از سمیه ساقط میشود و ازہمین جا معلوم شد که تنوین در مسلمات نیز برای تنکیر نیست زیراکه در عرفات که علم است
تنوین سلامت هست و این تنوین را تنوین عوض هم نمیتوان گفت ازجهت آنکه معنی مساعدت نمیکند و
تنوین ترنم در آخر مصرع و بیت واقع میشود و مسلمات آخر بیت یا مصرع واقع نشده پس تنوین را بر
مقابله حمل کردند از آنکه بمقابله معنی مناسب است باین تنوین **والترنم** و قسم پنجم تنوین ترنم آن تنوین است
که لاحق میشود تا و آخر ابیات و مصاریع ازجهت انشا و آن عبارت است از خواندن شعر بحسن صوت
و از تنوین ترنم حسن صوت حاصل میشود از آنجهت که تنوین حرفیست که تردید صوت و خیشوم از و آسان
میشود و این تردید از اسباب غناست و آندرون بینی را خیشوم گویند اگر گفته شود چرا اعتبار کردند آن
تنوین را که لاحق میشود او اخر ابیات و مصاریع را و تعریف کردند او را بما یلحق آخر الابیات والمصاریع
و اعتبار نکردند آن تنوین را که لاحق میشود با واخر حروف و کلمات که در اثنای ابیات و مصاریع واقع
میشوند و حال آنکه لحوق آن بکلمات متوسط از بعضی اصحاب تغنی و ارباب سرود مشاهده مے شود
جواب میگویم محل تغنی به تنوین آخر است نه وسط تا سلک نظم مختل نه شود بتخلل تنوین درمیان کلمات
ابیات و مصاریع و تا این تخلل در فهم معانی خلل نیارد و کسانیکه از قوانین تغنی جاهل اند تنوین را در اثنای
ابیات و مصاریع لاحق میکنند فلا اعتداد بهم و باید دانست که تنوین ترنم لاحق میشود قافیه را مطلق
باشد یا مقید و قافیه در اصطلاح عروض آن کلمه را گویند که در آخر بیت و مصرع واقع شود چنانچه سلم دوم
در قوله شعر امن تذکر جیران بذی سلم ٭ مزجت دمعا جری من مقلة بدم ٭ و حرف روی آن حرف را گویند
که در آخر قافیه واقع شود و قافیه مطلقه آن قافیه را گویند که حرف روی او متحرک بود و باشباع حرکت او حرفی از واو و یا
الف پیدا آید و این حروف را که از اشباع حرکت متولد میشود حروف اطلاق گویند ازجهت آنکه صوت با متداد آن حرف
روانی و اطلاق می یابد و مخفی نماند که لحوق نون باین قافیه باین طریق است که حرف اطلاق را به نون بدل کنند
ازجهت ترنم کما فی قول الشاعر شعر اقلی اللوم عاذل والعتابن ٭ وقولی ان اصبت لقد اصابن ٭ یعنی
کم کن ملامت و عتاب را یا عاذله و بگو مرا لقد اصاب وقتیکه بصواب رسم و عاذل
منادی مرخم است و قافیه درین بیت اصاب و عتاب و حرف روی باء مفتوح است

که از اشباع او الف حاصل میشود و آین را وقت تغنی به تنوین ترنم بدل میکنند و قافیه مقید در اصطلاح عروض آن کلمه است که حرف روی او ساکن بود برابر است که حرف علت باشد یا حرف صحیح و این را قافیه مقید از آن گویند که اطلاق و امتداد صوت حاصل میشود از امتداد حروف اطلاق که از اشباع حرکت حرف روی متولد میشوند و حرف روی اینجا ساکن است پس صوت مقید خواهد شد کقوله شعر وقاتم الاعماق خاوی المخترق مشتبه الاعلام لماع الخفقن و مخترق و خفق درین بیت قافیه مقید شده و قاف ساکن حرف روی است و بحرف ساکن مد صوت ممکن نیست لهذا او وقت تغنی او را حرکت داوند بفتح از جهت خفت یا بکسر از آنکه در تحریک ساکن اصل است و او را تنوین لاحق کردند و آین تنوین را لاحق میشود بقافیه مقیده تنوین غالی گویند زیرا که غلو بمعنی تجاوز کردن از حد است و چون بیت بقافیه تنوین از حد وزن تجاوز میکند لهذا او را تنوین غالی نام نهادند و از همین جهت در وقت و تقطیع مصرع یا بیت ساقط میشود و واو در قوله وقاتم واو رب است وقاتم بمعنی سیاه است و اعماق جمع عمق است بالفتح و قیل بالضم طرف المفازت و خاوی بمعنی خالی است و مخترق بمعنی ممر و راه است و الاعلام جمع علم یعنی ما یهتدی به یعنی علامتی که بسبب رفتن و گذشتن بر زمین پیدا آید و لماع که مبالغه لامع است من اللمعان و الخفق بمعنی سراب است یعنی رب مفازة مظلم الاطراف خالی الممر لسالک ولا یتم فیه اعلام تظلمة لماع السراب و جواب رب محذوف است یعنی رب مفازة موصوفة بهذه الاوصاف قطعته و باید دانست که در تحریک قافیه مقید فتح اولی است از جهت آنکه خفیف است و چون تنوین زائد است پس از کسر ثقل زیاده میشود و اگر گفته شود که تنوین ترنم موضوع نیست برای معنی بلکه موضوع است برای غرض ترنم و معنی او ترنم نیست چنانچه حروف هجیه که موضوع اند برای غرض ترکیب معنی آن حروف نیست پس مصنف چرا ذکر کرد تنوین ترنم را از اقسام حرف که از اقسام کلمه است و ظاهر است که وضع برای معنی در کلمه ماخوذ و معتبر است جواب میگوئیم ذکر او استطرادی است جواب دوم در ذکر او از اقسام حرف تساهل و تسامح است به تنزیل غرض شی منزل معنی آن شی فافهم و باید دانست که ازین اقسام تنوین مقابله و تنوین ترنم موضوع برای معنی نیست بخلاف تنوین تنکیر و تنوین عوض و تنوین تمکن زیرا که مقصود از الحاق تنوین مقابله تحصیل مقابله است نه افاده مقابله و همچنین مقصود از الحاق تنوین ترنم تحصیل و حسن صوت است نه افاده حسن صوت بخلاف تنوین تمکن که مقصود از وی افهام مخاطب است بکون الاسم متمکنا نه غرض تحصیل این معنی و همچنین مقصود از تنوین تنکیر افهام عدم تعیین مدخول است مخاطب را و همچنین

مقصود از تنوین عوض معنی مضاف الیه ست زیراکه قائم ست مقام مضاف الیه و دلالت میکند بر معنی
پس از معنی مضاف الیه بواسطه مفهوم میشود والحق ان الکل فوائد التنوین کما یدل علیه عبارة التسهیل
فانه قال التنوین نون ساکنة تزاد آخر الاسم تبیینا لبقاء اصالته او للتنکیر او تعویضا او مقابلة لنون جمع المذکر
او اشعارا بالترنم فی روی مطلقا انتهی **ویحذف من العلم موصوفا بابن مضافا الی علم آخر**
یعنی حذف کرده میشود تنوین از روی وجوب در سعة کلام از علم در آن حالیکه موصوف بود باین یا ابنة در آن
حالیکه مضاف ست بسوی علم آخر چون جاءنی زید بن عمرو وجاءتنی هند ابنة عمرو و مراد از وصف وصف
نحوی ست با لفظ ابن مصغر و بشرط اتصال چنانچه متبادر ست ولهذا حذف نمیکنند از جاءنی زید بنی عمرو
و زید الظریف بن عمرو و نیز شرط آنست که علم ثانی مذکر بود زیراکه در عرب رجل را بسوی ام نسبت نمیکنند
کما هو مذهب البعض اگر گفته شود چرا حذف تنوین از چنین علم واجب ست **جواب میگویم** حذف تنوین
از علم مذکور از جهت التقاء ساکنین نیست زیراکه از جهت التقاء ساکنین حذف واجب نمیشود از آنکه تحریک ساکن
بکسر جائز ست علی ما هو الاصل فی الساکنین بلکه حذف تنوین از علم مذکور از جهت کثرت استعمال ست زیراکه استعمال
ابن و ابنة در میان دو علم که احدهما موصوف ابن باشد و علم دیگر مضاف الیه ابن باشد کثیر ست پس خواستند
که درین تخفیف کنند در لفظ و خط پس بجهت تخفیف در لفظ تنوین را از موصوف حذف کردند بغرض
تخفیف الف ابن را از خط حذف نمودند اگر گفته شود تنوین را در مثل هذا فلان بن فلان نیز حذف
میکنند وحالانکه این دو علم واقع نشده **جواب میگویم** مراد از علم عام ست که صریح باشد یا کنایت
و باید دانست که قوله آخر بیان واقعست زیراکه ظاهر ست که لفظ مضاف الیه عین لفظ موصوف
متصور نیست اگرچه هر دو در مفهوم و صدق متحد باشند فلا یلزم الاشکال بزید بن زید ابن نفسه
کنایة عن عدم الاب فافهم و در بعضی نسخ قوله آخر یافته نشد و از همین جهت که بسوی او حاجت
نیست و باید دانست که از کلام مصنف ره معلوم مے شود که اگر این صفت غیر علم باشد یا مضاف
بود بسوی غیر علم پس درین وقت تنوین را از لفظ و الف را از خط حذف نمیکنند از جهت قلت استعمال
مثل جاءنی الرجل بن زید و درین مثال این صفت غیر علم ست و مثل جاءنی زید ابن عالم و ابن
درین مثال بسوی علم مضاف نیست و از قوله موصوفا معلوم مے شود که اگر این صفت نباشد
تنوین و الف را حذف نمیکنند مثل زید ابن عمرو بر تقدیری که ابن خبر بود اگر گفته شود

چرا ذکر نکرد مصنف رح ابنة را **جواب میگویم** از جهت اکتفا بذکر اصل یا از آنکه در وی اختلاف است
چنانچه بعضی حذف تنوین را منع کردند از جهت آنکه موضع سماع این است چنانچه ابن کیسان حکایت
کرده است کذا فی التسهیل و مخفی نماند که حکم ابنة در جمیع مذکور چون حکم این است مگر در حذف همزه از وی جائز
نیست در موضع التباس و عدم التباس زیرا که در مثل هذه هند ابنة عاصم اگر همزه را از ابنة حذف کنند ملتبس
میشود به بنت لهذا در جمیع صور حذف همزه را منع کردند تا حکم باب مختلف نگردد و مراد از مثل هذه هند ابنة
عاصم هر ترکیبی است که ابنة دران ترکیب صفت آن مؤنث واقع شود که صرف و عدم صرف او جائز بود
و التباس در مثل این ترکیب از ینجهت است که اگر الف را حذف کنند معلوم نشود که لفظ در اصل ابنة بود
که تنوین از موصوف او حذف کردند و یا را ساکن نمودند یا لفظ بنت و در موصوف او تنوین و عدم تنوین جائز
است و یا را ساکن نکردند اگر گفته شود در میان ابنة و بنت فرق است زیرا که تاء تانیث را بصورت او
طویل مینویسند و تاء ابنة را بصورت ها در مدور مینویسند پس التباس نیست **جواب میگویم**
این فرق اعتبار ندارد زیرا که کتابت ابنة بتاء مطوله جائز است زیرا که کتابت کلمه بحالت وقف تابع است
و وقف ابنة بتاء جائز است و بعضی عرب وقف میکنند او را بها بخلاف تاء بنت و اخت که وقف او بها
جائز نیست و لهذا کتابت این هر دو جائز نیست مگر بتاء مطوله و فی التسهیل و ابدال الهاء من تاء التانیث
المتحرک ما قبلها لفظا او تقدیرا فی آخر الاسم المعرب اعرف من سلامتها انتهی و قوله المتحرک ما قبلها احتراز است
از ان تاء که ما قبل او متحرک نبود لفظا یا تقدیرا زیرا که وقف بروی جائز نیست مگر بتا مثل بنت و اخت هرگاه
که فارغ شد مصنف رح از بحث تنوین شروع کرد در بیان نون تاکید پس گفت **نون التاکید خفیفة ساکنة**
و مشددة مفتوحة یعنی نون تاکید بر دو قسم است **یکی** نون خفیفه که ساکن است **دوم** نون مشدده
که مفتوح است **مع غیر الالف** یعنی مفتوح در جمیع اوقات نمی شود بلکه آنوقت که متلبس بود بغیر الف
برابر است که آن الف الف تثنیه بود یا الفی باشد که در میان نون جمع مؤنث و نون مشدده فاصل میشود
زیرا که نون مشدده درینوقت مکسور میباشد مثل اضربان و اضربنان و انقسام نون تاکید بسوی این دو نون
مذهب بصریون است و نزدیک کوفیون نون ثقیله اصل است و معنی هر دو تاکید است و نزدیک خلیل تاکید
بنون ثقیله ابلغ است از آنکه فی الحقیقة مکرر و مشدد است اگر گفته شود چرا نون خفیفه ساکن است **جواب**
میگویم از آنکه مبنی است و اصل در بنا سکون است اگر گفته شود نون مشدده چرا مفتوح است

نون التاکید

است بغیر الف و مکسور است با الف **جواب میگوییم** نون مشدد متحرک از آنجهت است که سکون او متعذر است
از آنکه اگر ساکن کنند التقاء ساکنین لازم آید و فتح آن جهت خفت اختیار افتاد و کسر او بعد الف از جهت مشابهت او
بنون تثنیه است زیراکه هر واحد نون است که بعد الف واقع شده **تختص بالفعل المستقبل فی الامر والنهی**
والاستفهام والتمنی والعرض والقسم یعنی نون تاکید خفیفه بود یا ثقیله مختص بفعل مستقبل است ا
که ثابت است که در ضمن این امور یعنی امر و نهی و استفهام و تمنی و عرض و قسم چنانچه گوئی اضربن و لا تضربن
و هل تضربن و لیتک تضربن و الا تنزلن بنا فتصیب خیرا و والله لافعلن کذا بتخفیف و تشدید در جمیع
عینی امثله و باید دانست که قوله تختص خبر بعد خبر نون تاکید نیست بلکه جمله مستانفه است زیراکه جمله بدون عاطف
خبر بعد واقع نمیشود و لحوق نون تاکید که باسم فاعل از جهت تشبیه او بفعل مستقبل است مثل قوله اقائلن
احضروا الشهود و لحوق او بفعل ماضی در تنظیم واقع شده پس مراد از اختصاص در سعة است و مراد از امر
لام امر است چنانچه مراد از نهی لا نهی و مراد از استفهام و تمنی و عرض و قسم اداة استفهام و تمنی و عرض و قسم است
و مراد از فعل مستقبل فعل مستقبل اصطلاحی است و مراد از بودن فعل مستقبل در ضمن لام امر و لا نهی و اداة استفهام
و غیره این است که فعل مستقبل بعد این امور مذکور بود خواه لفظاً بعد این امور مذکور باشد چنانچه در ما عدای
امر حاضر یا حکماً و تقدیراً بعد آنها مذکور بود چنانچه در امر حاضر زیراکه در اصل فعل مستقبل است که لام را از
جهت کثرت استعمال از وی حذف کردند اگر گفته شود چرا نون تاکید مختص بفعل مستقبل است که در ضمن
این امور است **جواب میگوییم** تاکید ماضی و حال متصور نیست زیراکه وضع نون تاکید برای تاکید طلب حصول
شئی تا است در خارج یا در ذهن و ظاهر است که ماضی و حال مطلوب نمیتوانند شد پس لحوق نون تاکید
بماضی و حال متصور نیست و چون امر و غیره امور مذکور را دلالت بر طلب است لهذا لحوق نون تاکید
با این امور گرفتند **وقلت فی النفی** یعنی قلیل است نون تاکید در نفی از آنکه از معنی طلب خالی است
پس زید ما یقومن میگویند مگر بقلت از مشابهت او بنهی **ولزمت فی مثبت القسم** یعنی لازم است
نون تاکید در جواب قسم که مثبت است پس قوله مثبت القسم بمعنی جواب القسم المثبت است و از باب
جرد قطیفه نیست زیراکه اگر از این باب گویند اراده بسوی مقسم علیه از مقسم لازم می آید و هذا تکلیف
بلا موجب اگر گفته شود چرا لازم است نون تاکید در جواب قسم که مثبت است جواب گفته اند چونکه محل طلب
انکار تام باشد آن وقت قسم می آرند پس محل قسم محل تاکید است و غرض از قسم تاکید فعل است پس مکرره داشتند کیده

فعل یا مری که از منفصل ست که آن قسم باشد و تاکید نکنند او را بچیزی که با و متصل میتواند شد که آن نون تاکید است
با وجودیکه آن فعل صلاحیت نون تاکید دارد پس نون تاکید لاحق نخواهد شد بجملهٔ اسمیه مثبت و فعل ماضی مثبت
زیرا که اصلا صلاحیت نون تاکید ندارد اگر گفته شود از ین جواب اختصاص نون تاکید بجواب مثبت ثابت نمیشود
زیرا که فعل مستقبل منفی نیز صلاحیت لحوق نون تاکید دارد جواب **میگوییم** مراد از صلاحیت مذکوره صلاحیت
تام ست و منفی صلاحیت تام ندارد کما یدل علیه قوله و قلت فی النفی پس حاصل این ست که این مدعی یعنی
لزوم نون تاکید در مثبت قسم بصلاحیت تام مشروط ست و مصرح این شرط را از جهت ظهور ترک کرد و ازینجا
اندفاع اعتراض مشهور ظاهر ست و آن این ست که از قوله ولزمت فی مثبت القسم لزوم مطلق مفهوم میشود
و آن صحیح نیست زیرا که لزوم مذکور مشروط ست بشرط خلو مضارع از حروف تنفیس زیرا که نون تاکید بفعل مضارع
لاحق نمی شود وقتیکه از حروف تنفیس مجرد نبود مثل قوله تعالی ولسوف یعطیک ربک فترضی از انکه اجتماع دو حرف
که در معنی متحد بودند مکروه ست و نیز مشروط ست بشرط تجرید از کلمه قد مثل والله لقد اظن زیدا منطلقا زیرا که قد
با حرف استقبال جمع نمی شود و نون تاکید از حروف استقبال ست و باید دانست که قوله لزمت اشارت ست
بسوی آنکه زیادهٔ نون تاکید در ما عدای مثبت لازم نیست بلکه جائز ست **وکثرت فی مثل اما تفعلن** الخ
کثیر ست نون تاکید در مثل اما تفعلن و مراد از مثل اما تفعلن هر فعل شرطی ست که حرف شرط او را بکلمه ما زائده
تاکید آورده باشند و وجه کثرت این ست که چون حرف شرط را تاکید کردند با وجودیکه مقصود نبود تاکید فعل را نیز
قصد کردند تا مقصود ناقص نماند **وما قبلها مع ضمیر المذکرین مضموم ومع المخاطبة**
مکسورة وفی ما عدا ذلک مفتوح یعنی ما قبل نون تاکید ثقیله باشد یا خفیفه با ضمیر
جمع مذکر که واو ست مضموم میباشد و با ضمیر واحد مؤنث حاضر که یا ست مکسور میباشد و ما قبل او
در ما عدای این هر مفتوح میباشد و باید دانست که قوله ضمیر المذکرین حال مقدره ست از ضمیر یکه در ظرف
مستتر ست و عائد ست بسوی ما و حال مقدره از انجهت ست که ما قبل نون تاکید با ضمیر جمع نمیشود یعنی
کون ما قبل النون لایجد مع کونه مع الضمیر والحال المقدرة وهی ما یقدر حصوله ولم یکن صاحبه علیه فی الزمان
الاخبار مثل جاءنی زید مع صقر صائدا غدا فافهم و ازین تحقیق باید دانست که غرض مصرح از قوله
وما قبلها مع ضمیر المذکرین الخ بیان حکم صحیح ست از انکه در معتل ما قبل نون ضمیر خواهد بود کما یدل
علیه ایضا وجه کونه مضموما ومکسورا فیما قالوا ان تعلیل الضمة والکسرة المفهوم من الجواب الآتی لایجری

[illegible]

فی اخشون واخشین غلط فافہم وعلیک بالتامل فی ہذا المقام والاستعانة بحضرت الملک العلام اگر گفتہ شود
ماقبل نون تاکید با ضمیر مذکر این چرا مضموم میباشد وبا ضمیر واحد مؤنث حاضر مکسور **جواب میگوئیم** سبب
لحوق نون تاکید بجمع مذکر وواحد مؤنث حاضر التقاء ساکنین میشود پس اگر نون تاکید نون خفیفہ است
پس التقاء ساکنین البتہ علی غیر حدہ خواہد بود واو از جمع مذکر ویا از واحد مؤنث حاضر حذف خواہد شد ولہذا
بعد حذف واو ضمہ میدہند وبعد حذف یا کسرہ تا ضمہ وکسرہ دلالت کند بر واو ویاء محذوف واگر نون تاکید ثقیلہ
است پس درینوقت حذف واو ویا لازم وجہ است نزدیک کسی کہ در التقاء ساکنین یکی التقاء ساکنین واین
علیحدہ کلمۂ واحد شرط میکند وتحریک ماقبل بضمہ وکسرہ از جہت دلالت بر محذوف دوم ثقل واو ویا بعد
ضمہ وکسرہ است با ثقالۂ نون مشددہ واین وجہ نزدیک آنکس است کہ شرط مذکور نمیکند وضمہ وکسرہ
از جہت دلالت بر محذوف است مثل لیضربن ولتضربن اگر گفتہ شود چرا ماقبل نون تاکید در ماعدای کو
مفتوح میباشد **جواب میگوئیم** از جہت خفت وہر گاہ کہ ماعدای کو شامل بود بر تثنیہ وجمع مؤنث وحال
ماقبل نون تاکید دران مفتوح نمی باشد بلکہ ساکن پس استثنا کرد این ہر دو را از حکم سابق
بقولہ **وتقول فی التثنیة والجمع المؤنث اضربان واضربنان** پس این قول
بمنزلۂ استثنا است از حکم سابق یعنی وفیما عداہ ذلک مفتوح ودر تثنیہ اضربان میگویند باثبات الف
از آنکہ اگر حذف کنند بواحد مشابہ میشود ودر جمع مؤنث اضربنان بزیادت الف بعد نون جمع وقبل
نون تاکید ثقیلہ تا اجتماع نونات متوالیات لازم نیاید کہ عند النحاة مکروہ تحریمی است **ولا تدخلہما**
الخفیفة یعنی داخل نمی شود تثنیہ وجمع مؤنث را نون خفیفہ زیرا کہ عند الدخول التقاء ساکنین
علی غیر حدہ لازم می آید وہو حرام وفیہ لطیفة کما لا یخفی ودخول اینجا بمعنی لحوق است فلا اشکال
خلافا لیونس زیرا کہ دخول نون خفیفہ تثنیہ وجمع را نزدیک او جائز است از آنکہ التقاء ساکنین
نزدیک او عفو است کما فی الوقف وبباید دانست کہ التقاء ساکنین علی غیر حدہ نزدیک یونس مطلق
عفو نیست کما یفہم من الشارحین فی ہذا المقام بلکہ آنوقت عفو است کہ اول دو ساکن حرف لین باشد
لانہ لما فیہ من المد کالمحرکة فافہم وبعضی روایت کردہ اند کہ یونس نون را کسرہ میدہد وعلیہ
حمل قولہ تعالی لاتتبعان بتخفیف النون فاحفظ اگر گفتہ شود لزوم التقاء ساکنین بر تقدیر لحوق
نون تاکید بہ تثنیہ مسلم است زیرا کہ الف تثنیہ نیز ساکن است اما لزوم آن بر تقدیر لحوق نون جمع مؤنث

جمع مونث ممنوع ست ازانکہ اگر در اضربن اضربین گویند التقاء ساکنین لازم نمی آید زیرا کہ آوردن الف فاصلہ از جہت اجتماع نونات متوالیات بود و این درصورت لحوق نون ثقیلہ متصور ست نہ نون خفیفہ پس در جمع مونث الف نیست تا بلحوق نون خفیفہ التقاء ساکنین لازم آید **جواب میگوییم** نون ثقیلہ اصل ست پس ہرگاہ کہ الف فاصلہ درصورت لحوق نون خفیفہ نیز لازم نبودند تا زیادتی فرع بر اصل نیاید زیرا کہ اگر لازم گیرند پس گویا در فرع قائل شدند بعدم کراہیت و در اصل بکراہیت و ہذا مکروہ فافہم واحفظ وکن من الشاکرین فانہ ما خفی علی المتعلمین بل علی بعض المعلمین ہرگاہ کہ فارغ شد مصنف از بیان احوال افعال صحیحہ کہ وقت لحوق نون تاکید ست شروع کرد در بیان احوال افعال معتلة الآخر کہ در وقت لحوق مذکورست پس مذکورست پس گفت وہما ضمیر ہما راجع ست بسوی نون خفیفہ و ثقیلہ و قولہ **فی غیرہما** حال ست از ضمیر خبر کہ راجع ست بسوی ہما و قولہ **مع الضمیر البارز** حال ست از قولہ غیرہما و قولہ **کالمنفصل** کاللفظ المنفصل خبر قولہ ہما ست و معنی کلام اینست کہ نون خفیفہ و ثقیلہ در لحوق خود آخر فعل را مثل لفظ منفصل اند در حال بودن خود در غیر مثنی و مجموع دران حالیکہ غیر مثنی و مجموع یا ضمیر بارز بود پس مراد از ضمیر بارز واو جمع مذکر و یا واحد مونث حاضر است و حاصل اینست کہ چنانچہ اگر منفصل بعد فعل معتل الآخر کہ با ضمیر جمع مذکر و واحد مونث حاضر ست واقع شود در بعضی مواضع آن واو و یا را حذف میکنند و در بعضی ضمہ یا کسرہ دہند ہمچنین اگر نون تاکید بعد فعل مذکور واقع شود ہمان معاملہ میکنند و باید دانست کہ در قولہ فی غیرہما اشعار ست بسوی آنکہ حکم نونین با مثنی و جمع مونث ہمانست کہ در افعال صحیحہ مذکور شد و وجہ اشعار این ست کہ اینجا حکم را بقولہ فی غیرہما مقید کرد و بیان حکم نونین کہ با مثنی و مجموع ست و جمع مونث ست متعرض نشد و سبیل مقام تحقیق مرام این ست کہ نون ثقیلہ و خفیفہ یا لاحق اند بمثنی و جمع مونث یا بغیر مثنی در جمع مونث اگر لاحق اند بمثنی و جمع مونث پس حکم آنہا از قولہ و تقول فی التثنیہ و جمع المونث اضربان و اضربنان ولا تدخلہما الخفیفہ خلافا لیونس معلوم شد پس فعل صحیح و معتل الآخر در مثنی و جمع مونث وقت لحوق نون برابر اند و اگر بغیر مثنی و جمع مونث لاحق اند پس درین وقت باید دید کہ غیر مثنی و مجموع یا ضمیر بارز ست یا ضمیر مستتر و ضمیر بارز دو چیز ست **یکی** واو کہ ضمیر جمع مذکر است مثل اغزوا وارموا واخشوا **دوم** یا کہ ضمیر واحد مونث ست حاضر ست مثل اغزی وارمی واخشی و ضمیر مستتر چنانچہ در واحد مذکر مثلا مثل اغز وارم واخش اگر نون تاکید لاحق بآن فعل ست کہ در ضمیر بارز ست پس حکم او در وقت حکم کلمہ منفصل ...

فتقول اغزن و ارمین یا قوم بحذف واو چنانچه حذف میکنی در اغزوا [illegible] ولذا تقول
اغزن و ارمن یا امرأة بحذف یا چنانچه حذف میکنی در اغزی [illegible] و ارمی [illegible] و [illegible] وادی [illegible] ما قبل
او [illegible] میگوئی اخشون چنانچه [illegible] با کلمه منفصله مثل اخشوا الرجل و کسر ما قبل یا آن را
که ما قبل او مفتوح است میگوئی اخشین چنانچه [illegible] منفصل مثل اخشی الرجل **فان لم یکن فکالمتصل** یعنی ضمیر بارز نبود بلکه ضمیر مستتر [illegible] واحد مذکر مثل اغزو وارم در اخشن پس
نون اگر متصل شود بچنین فعل پس حکم او [illegible] است یعنی [illegible] وقت لحوق نون تاکید
آن معامله میکنند که با خر آن فعل است که بکلمه متصل است [illegible] وارمین و اخشین بر دلام کلمه
و تحریک آن بفتح چنانچه در اغزوا و ارمیا و اخشیا [illegible] تشبیه است زیرا که
متصل بفعل واو و یا الف است و ظاهر است که [illegible] الف لکن نیست
پس ثابت شد که مراد از متصل در [illegible] مقام الف است [illegible] کالمتصل علی الاطلاق
لیس فصیح لانه شامل بالواو والیاء ایضا [illegible] اگر گفته شود نون تاکید را که بکلمه
متصل یعنی الف ضمیر تشبیه داده اند وجه تشبیه [illegible] جواب [illegible] وجه تشبیه مشارکت
نون تاکید است بالف در دو چیز یکی لحوق با آخر فعل [illegible] ما قبل و دوم
اقتضاء فتح ما قبل یعنی چنانچه الف ضمیر بدون حرکت [illegible] نون تاکید بدون حرکت
ما قبل خوانده نمی شود چنانچه الف تقاضا میکند فتح ما قبل [illegible] تاکید که [illegible] تقاضا
میکند فتح ما قبل را اگر گفته شود اینجا قسم ثالث است و هو ان لا یکون نون التاکید مع الضمیر اصلا
نحو لیضربن [illegible] و حال این قسم معلوم نشد **جواب** میگوئیم قوله فان لم یکن فکالمتصل باین قسم نیز شامل
است زیرا که مراد از قوله فان لم یکن نفی ضمیر بارز است برابر است که ضمیر مستتر باشد یا اصلا ضمیر نبود
جواب دوم غرض مصنف بیان احوال آن نون تاکید است که مخاطب لاحق میشود از انکه در طلب
اصل است و علیه رأی افضل الشارحین حضرت [illegible] قدس سره السامی فقال فی شرحه بالنظر الکامل المفضل المنعم
ذی الانعام و ظاهر است که واحد مذکر در امر حاضر ضمیر مستتر نخواهد بود **ومن ثم** یعنی از انجهت که نون تاکید
با غیر ضمیر بارز مثل کلمه متصل است او با ضمیر بارز چون کلمه منفصل است **قیل هل ترین** در هل تری
کما یقال [illegible] این مثال آن نون تاکید است که لاحق شود بفعلی که در و ضمیر نیست و لام کلمه او مفتوح شود

چنانچه مفتوح میشود یا متصل وهل ترون در هل ترون باسقاط نون جمع والحاق نون تاکید وضم واو
چنانچه ضم میدهند در لم تروا القوم این مثال آن نون تاکید است که لاحق است بفعلی که در وضمیر بارز است
وارتیفهت مثل کلمه منفصل است واسقاط نون جمع ازین سبب است که چون جمع علامت اعراب است
ونون تاکید بنا را اقتضا میکند وهل ترین در هل ترین یا بنات یا وکسر آن کما فی لم ترین الناس
این مثال آن نون تاکید است که مثل کلمه منفصل است از جهت آنکه لاحق است بآن فعل است که در وی
ضمیر بارز است ویا ضمیر را در وی کسر داده اند وقوله واغزون معطوف است بر هل ترین معطوف
است بر ترین کما قیل در الی القیم زیرا که استفهام بامر داخل نمی شود ومعنی من ثم قیل اغزون چنانچه گفته میشود
اغزوان یعنی برد واو محذوفه وتحریک آن بفتح چنانچه با ضمیر تثنیه واو محذوفه را باز می آرند ومفتوح
میسازند واغزن در اغزوا بحذف واوی که ما قبل او مضموم است کما قیل اغزوا القوم واغزن
در اغزی بحذف یائی که ما قبل او مکسور است کما قیل اغزی القوم وباید دانست که مصرح این امثله را
بر ترتیب تصریف آورده است که در ترتیب صرف است ولهذا امثله بطریق لف ونشر مترتب نشدند
بنظر مثل والخفیفة تحذف للساکن یعنی نون خفیفه حذف کرده میشود از جهت ملاقات آن
بساکن از آنکه خود ساکن است وچون بساکن دیگر ملاقی شود التقاء ساکنین لازم می آید کقول الشاعر
شعر لا تهین الفقیر علک ان ترکع یوما والدهر قد رفعه یعنی اهانت مکن وحقیر مپندار فقیر را شاید که تو
رکوع کنی روزی نا اورا مفرز بکرم سازد ورکوع کنایت است از خواری وپستی ولا تهین در اصل لا تهینن
بود چون ملاقی شد بلام ساکن التقاء ساکنین شد نون را حذف کردند وما قبل او را بفتح باقی داشتند
تا بر نون محذوف دلالت کند اگر گفته شود چرا اصل او لا تهینن باشد بنون تاکید جواب میگویم
اگر اصل او لا تهینن بنون تاکید خفیفه نگویند صیغه را احد کرنهی حاضر معروف خواهد بود بدون نون تاکید
پس واجب در بیفت لا تهن الفقیر است بحذف یا وکسر نون وحالانکه در شعر باثبات یا وفتح نون
واقع شده پس اصل او لا تهینن خواهد بود واگر گفته شود چرا حذف میکنند نون تاکید خفیفه را با التقاء
ساکنین وحرکت نمیدهند چنانچه تنوین را حرکت میدهند جواب میگویم تا فرق شود میان تنوین
ونون تاکید خفیفه اگر گفته شود چرا عکس نکردند تا بالعکس فرق حاصل میشد جواب میگویم تا زیادتی
فرع بر اصل لازم نیاید زیرا که تنوین بحسب رتبه از نون خفیفه اعلی است از آنکه تنوین داخل میشود در اسم وا ونون خفیفه

فعل را واسم اصل ست و فعل فرع او ست پس تنوین را بالتقاء ساکن حرکت دادند و باقی داشتند و نون خفیفہ را حرکت ندادند و حذف نمودند واگر بالعکس میکردند زیادتی فرع بر اصل لازم می آید اگر گفتہ شود حذف نون خفیفہ بالتقاء ساکن قاعدۂ کلیہ ست زیراکہ اضربن و اضربن کہ صیغہ جمع مذکر و واحد مؤنث است نون خفیفہ را بالتقاء ساکن کہ آن او ویا ست حذف نکردند بلکہ واو ویا را حذف نمودند **جواب میگوییم** مراد از ساکن ساکن موخر ست و در اضربن و اضربن نون خفیفہ بساکن مقدم ملاقی شدہ ست نہ بساکن موخر و ہرجا کہ بساکن موخر ملاقی شود البتہ حذف میکنند الاتری الی لا تہن الفقیر اگر گفتہ شود کدام چیز قرینہ ست براین مراد **جواب میگوییم** قرینہ براین مراد این ست کہ حذف نون خفیفہ بالتقاء ساکنہ را در مقابل وقف آوردہ ست فکانہ قیل یحذف فی الوصل وقت لقائہا الساکن مطلقاً سواء کان بعد ضمہ او کسرہ او فتحہ نحو اضرب الرجل و اضرب الرجل یا قوم واضرب الرجل یا امراۃ فی اضربن اضربن اضربن فافہم **و فی حال الوقف** یعنی حذف کردہ میشود نون خفیفہ در حال وقف از جہت تخفیف لیکن حذف آن در حال وقف مطلق نیست بلکہ آنوقت ست کہ ماقبل او مضموم باشد یا مکسور بقرینہ قولہ والمفتوح تقلب الفا کما سیجی انشاء اللہ تعالی چنانچہ حذف میکنند تنوین را در حال وقف وقتی کہ ماقبل او مضموم باشد یا مکسور و باید دانست کہ قولہ و فی الوقف احتمال دارد کہ معطوف باشد بر قولہ فی الوصل کہ مقدر ست بعد یحذف یعنی والمخففۃ یحذف فی الوصل للساکن و فی الوقف واحتمال دارد کہ بتقدیر یحذف معطوف باشد بر یحذف کہ مذکور ست یعنی یحذف للساکن و یحذف فی الوقف و قولہ **فیرد ما حذف** متفرع ست بر حذف نون خفیفہ کہ در حال وقف ست زیراکہ ممکن نیست رد محذوف وقت حذف نون خفیفہ بالتقاء ساکن از جہت التقاء ساکن تہ ما روہ احمال کلام شارح اینست کہ وقتیکہ نون خفیفہ را در حال وقف حذف کنند پس واجب ست کہ باز آرند و رد کنند آن حرف را کہ از جہت لحوق نون خفیفہ حذف شدہ بود زیراکہ مانع مرتفع شدہ است چنانچہ اگر لاحق کنی خفیفہ را باغزوا واغزی اغزن واغزن گوئی بحذف واو و یا ولیکن وقتی کہ وقف کنی بر اغزن و اغزن واجب ست کہ واو و یا محذوفہ را رد کنی و اغزوا و اغزی گوئی بخلاف تنوین کہ بحذف او در حال وقف رد نمیکنند آن حرف را کہ بسبب تنوین حذف شدہ بود فیقال فی الوقف رام و داع لا رامی و داعی از انکہ تنوین از نون خفیفہ قوی ست زیراکہ تنوین را در حال وصل حرکت میدہند و باقی دارند و نون خفیفہ را حذف میکنند کما آنفاً پس قوی را افزونی و زیادتی دادند بر ضعیف باینطریق کہ اثر

تنوین را باقی داشتند در حال وقف با وجودیکه تنوین معدوم است و آن اثر حذف واو و یاست مثلاً کما فی رام
دو اعی را اثر نون خفیفه را باقی نداشتند بلکه بعد حذف او در حال وقف محذوف را باز آوردند و ا لمفتوح

ما قبلها ألفاً [illegible] الفاً و بعد از المصنف رح کتاب خود را بابت [illegible] اکر و اختتام آن هم بالعفو نمود
[illegible] تشبیه است [illegible] موجود [illegible] مرجع و معاد آنها نیز واحد است بوالانی
[illegible] عز شانه و جل برهانه [illegible] مفتوح است بالف بدل [illegible] میشود در حال وقف
چنانچه [illegible] باشد آن [illegible] و وقتیکه ما قبل تنوین مفتوح باشد در حال وقف
بالف بدل میکنند و اگر مضموم یا مکسور بود [illegible] مثل [illegible] الحمد لله علی احسن توفیقه بالخیر

سپاس شکرگذاری در حضرت باری جل جلاله و عم نواله بر حصول مقصود بجا آوردن و بحلاوت حمد و ثنای او عز شانه لسان جان را شیرین ساختن

حمد و شکر تو ای خدای جهان	نتوانم که آورم به بیان	خالقی رازقی ز لطف و کرم
ناظری حاضری چه دیر و چه دم	از عدم در وجود [illegible]	همه عالم ز تو شده موجود
از حضیض زمین تا افلاک	گر ببینم بدیدهٔ ادراک	نیست یک ذره بیرون از [illegible]
هست در خلقت همه حکمت	صفحهٔ نیلگون این افلاک	لوح این ماه خور و تختهٔ خاک
هست مملو ز نقش و آیات	هر یکی مظهری است بر ذاتت	پردهٔ عاصیان و بدکاران
[illegible]	تو حلیم و ستاری بر حق	تو خدائی و رازقی مطلق
چونکه سائل شدم [illegible]	سر نهادم [illegible] در راه است	که خدایا بده مرا توفیق
تا کنم شرح [illegible] تحقیق	کافیه را که حور پر نور است	در جهان [illegible]
زلف او [illegible]	[illegible] تجلی نمایم	گوهر [illegible]
تا شود گرم در جهان بازار	[illegible] بیان خود نثار کنند	از یکی [illegible]
ساختی این دعا بعز قبول	مستجاب [illegible] و مقبول	چونکه مقبول [illegible]
یافت آن شرح خلعت اتمام	هر چه من خواستم ز درگاه است	عجز و زاری [illegible]
یافتم زود از خزانهٔ تو	[illegible] ز خانهٔ تو	از تو بر من [illegible]
در من عجز [illegible]	شکر احسانت از هزار یکی	نتوانم [illegible] شکر

بنده ... و ... ازتو ... فضائل دارم

عقد بستن قاضی ... با ... نوشته شیخ جامع الغموض و دراهم

و ... کتب نحو ... از ... ادای حقوق ... خلاص شدن

... شرح ... و تلاشش نمود

چه شنو جامع الغموض ... حسن ...

چهره کرده رخ درون نقاب
آن الواحد آن ...
عالم از خرمی شده گویان
کافیه چون با فیوض بود
جلوه داده بر سر بیان
روی نیکو پری ز عیب بری
نه کسی را ... ران نگه
بنده از قیاس بکشود
کار فرموده کافیه ... را
محو اثبات کرد در تحقیق
که بود ماه و خور از وی تاب

قاضی کان ز قاضیان ...
خود بود فرد زوج از و سرزد
کافیه چون عروس ممتاز است
زوج او جامع الغموض بود
دور کرده نقاب را ز جمال
... طبیعت ...
... از حبیبی و حسود
... بحورش نبود
فکر ... آن کار را و پرداخت
وقت ... کرد در تدقیق
... چنان بیان فرمود

آن یکی آفتاب و آن مهتاب
زوجه و زوج از عدم آور
عقد بسته عیان میان جهان
شرح با او همیشه همراز است
جمع گشتند فاضلان جهان
شده نور ز نور حسن کمال
هست ما را بتو معامله
تا که آرد ز گنج عرفان سود
کرد آغوش یار جانی را
بعض بر داشت بعض را انداخت
آب داده بگو بر ش آتش
که زبان در ثناش باید سود

... ... گویم ثنا و تعریفش
هر که خواندش بگفت تصنیفش

تاریخ اتمام شادی مناکحت ... الدعوات استدعا ز موافقت و صلت

... اتمام در ... شوال
روز جمعه بفضل ذی الافضال

سال ششم ز چهل و شصت که بود
بیش ... هزار و ... کم
در مکانی خجسته و میمون

باد از آفت ... مصئون
... احمد نگر میان دکن
خوش هوا دلفزا چو صحن چمن

آب را از آب راست بیشک آن
دائما باد با محبت تمام
شهری از شهرها چو لب لباب
عرض دارم به پیش خواننده
یارب این نوشته وعروس مدام
موشد خطای این بنده

این خطا بدل کند بصواب
ورنه آنرا نهد دل مجاب

آگاهی از وطن [illegible] عارف باالله الغواص [illegible] بحار [illegible] کمالات انسانی مقرب [illegible] رحمانی [illegible] فضیلت شمس سماک شریعت وطریقت رهنمای [illegible] دستگیر غربا ضعفا حضرت شاه وجیه الحق والملت والدین العلوی الاحمد آبادی قدس الله تعالی سره الاعلی وانور مرقده الجلی تبرک جستن

وطن این غریب گجرات است
دستگیری مرا ز برکات است

جامع علم و کامل عرفان
عاشقان را نموده روی بسین
خوش بگو نام او وجیه الدین
نور الله وجهه بصفا
بهر تحصیل در مدرسه بود
دور کرده بچشم آن نیکو
طالب حق شده ز فرزندش
در ره حق فدا ولی پاک است
شه شاهان شه نصیر الدین
روز و شب از فراق شاکر یار
دارم امید از جناب شهان
شود از بار معصیت دل شاد
نیز دارم رجا ز فضل تو آن
که شود جان من وداع ز تن

والی ملک فضل و شاه جهان
صوفی و صاف از کدورت خاک
وجد او وجه پاک و در تن
پدرم یافت ز آنجناب
جبهه سائی بآستانه نمود
خاک آنجا بچشم سرمه کشید
هم مرید و مطیع در بندش
علم ظاهر ز نور عینش یافت
افضل فاضلان روی زمین
رحمت حق بر وی هر یک باد
آن مریدی که شد بتیر نهان
گرچه این عرض من فضول بود
که شود هر صعوبتم آسان
آن زمان دور کن تو شیطان را

طالبان را بحق رساننده یقین
سر بسر جان و از عناصر پاک
قدس الله [illegible] الاعلی
[illegible] و دنیوی و فضل و نوال
خار و خاشاک را زگنبد او
از تن و جان فدای او گردید
شاد ماجد که نام آن پاک است
نقش [illegible] داشتن [illegible]
[illegible] شاهان
[illegible] باد
[illegible] نا آزاد
[illegible] دل مقبول بود
[illegible] ع و جان کندن
[illegible] ایمان را

گویم از صدق دل بعون و پناه | کلمهٔ لا اله الا الله

غرق شدن کشتی نهایت آرام در بحر یتیمی بعمر چهارده سال و اشارت بهجوم غموم دیگر بطریق اجمال

چهارده ساله چون بدم درخواب | مختل شده مشغل پدر لب آب

چه آرام [illegible] ماهی وقت
من چرا [illegible] خود نموده ام
روز و شب در فراق بیتابم
بردم سوی او بدیده هم
گر بگویم بیان هر یک من
لرزه افتد بآسمان و ملک

کشتیم در میان بحر شکست
شفقتش از میان فرزندان
اشک حسرت ز دیده می پاشم
نه همین داغ از پدر دارم
آتش افتد بجان و سوزد تن
خوب باشد که کس نه پندارم

ماه باید شب چهارده هم
بود بر من فزون ز حد بیان
از خدا مغفرت همی [illegible]
داغها اینچنین دگر دارم
در و دیوار هم بسوزد پاک
گله بر خلق از خدا دارم

بندهٔ ام ناتوان دل و هم تن

نخل امید [illegible] را در بوستان دل با اشک ندامت
آب دادن [illegible] امام علیه التحیة والسلام و آل و اصحاب او پروردن

چند عبد نبی [illegible] بازی | توشهٔ آخرت نمی سازی

عمر تو شد بهشتی قریب و بسی
کرده باشی بدون شوب ریا
حال تو در حشر چون باشد
لیک [illegible] از این حالت
هست از امت تو با اخلاص
ز آنکه ایمان و هم [illegible]
سرمهٔ چشم خاک راه تو باد
هم برای [illegible] ارکان

کردهٔ معصیت و یک نفسی
حاش لله ز تو نشد کاری
از خجالت سرت نگون باشد
گرچه عصیان بسی بعد دارم
این قدر بس مرا ز بهر خلاص
غم ندارم چرا که غمخواری
رحمت حق بروح پاکت باد
بر همه تابعین و بر اصحاب

عمل نیک کان ز بهر خدا
که دهد نخل عمر تو باری
ای شفیع وری در آن ساعت
لیک [illegible] دارم
نام پاک تو [illegible]
شفقت [illegible] یان دانی
هم بر آل تو [illegible] ن ایمان
شافع مذنبین بروز حساب

استدعا و [illegible] تصنیف جامع الغموض منبع الفیوض و را بخدا عزوجل سپردن و قلم از شکستن و دهان از سخن بستن

الوداع الوداع [illegible] عظیم | الفراق الفراق یار قدیم | خیال تو خوش بدم شبها

دیدم از تو هزار گونه [illegible]
[illegible] از مروت
[illegible] از رب
[illegible] بیهوشی
لولوی آبدار خواهم سفت

ارتسام التسلام بدر شتیر
لیکن از شرم [illegible] آن وقت
می سپارم ترا به [illegible]
ورق افتاد [illegible] بیهوشی
در سپاس [illegible] خواهم گوش

[illegible] السلام یار کریم
حال من عرض کن بلطف ادب
[illegible]
لیک [illegible] هم [illegible]
[illegible] خموش

خاتمة الطبع جودت طبع [illegible] سبل [illegible] خواجه [illegible]
باتمام و مستند الشعرا خواجه محمد مرتضی متخلص بقا ابقاهم الله تعالی

جامع الغموض و منبع الفیوض کلمهٔ طیبه است لا اله الا الله [illegible] مصطفی اینک شرح کافیه است
اشهد ان لا اله الا الله [illegible] عبده نبی کریم جمال [illegible] محمد و آله و صحبه اجمعین
الی یوم الدین اما بعد پوشیده مباد که [illegible] باب المشهور فی الآفاق
کافیه جمال الدین بن الحاجب المسمی جامع الغموض و منبع [illegible] تصنیف سیف تحریر شمشیر المعنی
لوذعی مولانا عبد النبی احمدنگری ابن قاضی [illegible] الرسول [illegible] ادخله الله فی روضة الجنانی که در حل
معانی [illegible] فارسی زبان شرحی ست مستغنی از سایر شروح این و آن لیکه در نایابی عزیز الوجود بود
حضرت فضیلت مرتبت [illegible] غایة التحقیق ضوء مصباح التدقیق تعلیلاته فی هدایة الصرف للطالبین شافیة و
[illegible] هدایة النحو للمتعلمین کافیة زبدة الامثال و الاشباه حافظ مولانا عبد [illegible] دام [illegible]
[illegible] گورنمنت اسکول [illegible] نسخه [illegible] آن اعانه طبع و عدت المطبع [illegible]
[illegible] مطبع فیض [illegible] الاحباب عمدة [illegible] زبدة [illegible]
[illegible] دولت اقبال [illegible] در ماه ربیع الاول [illegible]
مطابق ماه فروری [illegible] [illegible]
[illegible] قبول [illegible] مطبع خاص [illegible]

کتب خانہ جامعہ عثمانیہ

۱- اراکین مجلس اعلیٰ، مجلس عاملہ، مجلس انتظامی
مجالس تعلیمات و نصاب ایک وقت میں ایک ایک [illegible] لے سکیں گے۔

۲- اساتذہ جامعہ عثمانیہ و کلیات متعلقہ و گزیٹیڈ عہدہ داران جامعہ
و اراکین دار الترجمہ دو دو کتابیں ایک ماہ کے لیے اپنے پاس رکھ سکیں گے۔

۳- طلبائے [illegible] دو دو کتابیں لے سکتے ہیں اور انٹرمیڈیٹ
کے طلبہ [illegible] ایم۔ اے، ایل ایل بی و تحقیقاتی جماعتوں سے
طلبہ [illegible] کتابیں دو ہفتہ تک اپنے پاس رکھ سکیں گے۔

۴- مدت مقررہ پر کتابیں واپس نہ ہونے پر [illegible] کے حساب
ایک آنہ یومیہ فی کتاب [illegible] لیا جائے گا۔

۵- [illegible] کتابیں [illegible] کی اجازت [illegible]
ہر ایک کتاب کا لانا لازم ہے۔
۶- کتابیں گم یا خراب ہو جانے کی صورت میں [illegible] ذمہ داری
عائد ہوگی۔

۷- کتابوں پر کسی قسم کا نشان بنانا بالکل ممنوع ہے۔
[illegible] رکھا جا سکے۔

۸- قلمی نسخے اور حوالے کی کتابیں
جاری نہیں کی جا سکیں گی۔ فقط